

Ö. Kovács József

**A VIDÉKI MAGYARORSZÁG POLITIKAI TÁRSADALOMTÖRTÉNETEI
1945-1965**

**A diktatúra társadalmiasítása és a kollektivizálás magyar – német
összehasonlításban**

MTA doktori értekezés I. kötet, 2011

Tartalom

Bevezetés	5
I. Közelítések. A jelenkortörténetek elméleti és módszertani értelmezései	
Kinek a történelme? Történetkutatói beszédmódok	13
Az erőszak történeti tapasztalata és a modern diktatúra olvasatai	21
A „szocializmus” mint kutatási téma	43
A társadalom konstituálódása a „színlelt szocializmusban”	46
II. A kollektivizálás olvasatai	
A kollektivizálás értelmezésének különbségei	49
Külföldiek magyarországi terepgyakorlatai	53
A kollektivizálás 1990 utáni magyarországi értelmezéseiről	56
Historiográfiai kommentár és új értelmezés	61
III. Szovjetizálás. A kollektivizálási kampány és társadalmi gyakorlat	
„szocreál” kontextusai	
Kérdések	69
Új politika?	71
Vidéki miliók 1945 után	80
A földreform utáni agrárpolitika új jelentése	85
Politikai mobilizáció	90
„Szövetkezetesítési” kampány	107
Individualizált osztályharc. Kuláklíkvádolás	114
A „sváb” ingatlanok államosításáról	126
A földindulások makro- és mikroképei	129
Tapasztalatok és hírek a politikai mobilizáció és represszió világában	137
Az alkalmazkodó ellenállás példái	144
Magyar kolhozok a pártállamban	148
Népesedés és munkaerő. Egy mintavétel tanulságai és a kollektív üzemformák	166
Tiszta vagyon?	174
Vissza az „ősi földhöz”? Metszetek 1954-ből	179

IV. A vidéki Magyarország tapasztalattörténetei 1956–1962

1956 utáni helyzetképek	184
Mit írtak a faluról 1957-ben?	193
Földérték	194
Agrártermelési üzemformák papíron és a gyakorlatban	205
A mezőgazdasági szakapparátus problémái	218
Hiánygazdálkodás. Eszközök, tervgazdasági normák, árak, piacok	219
Mennyiségi mutatók kommentárral	223
A párt vidéken	227
A politikai diktatúra lokális miliói	241
A nómenklátúra formális és informális horizontjai 1958-ban	254
Falusi helyzetképek az „osztályharc” nézőpontjából	276
Kétlakiak	281
Kollektivizálási propaganda és kampányígéret	288
Bekerítés. A terror társadalmi gyakorlata	299
A Győr-Sopron megyei kollektivizálás mintája	302
A kollektivizálás lokális-regionális példái	327
Kollektivizált föld – kollektivizált ember nélkül?	337
Agrárvilág 1959 tavasza után	344
„Sűrített levegőjű népművelő” – A kollektivizálás befejezése	352
A kollektivizálás elleni viselkedésformák és következményei	379
A kollektivizálás terrorjának értelmezése	388
Az „alávetettség racionalizálása”. Levélírók kommunikációs gyakorlata 1957–1961	391
Bekerítés után	407
Rendőrszemmel	417
Makroképek az agrárvilágról	420
Erőszakos kollektivizálás, „tsz-pszichózis”, társadalmi hatások	430
A kollektivizálás mint egyháztörténet	437
A vidéki változásokról a számok tükrében	445

V. Kitekintés és összehasonlítás. Kelet-németországi jelenkortörténetek és vidéki miliók

Közelítések	454
Jelenkortörténeti kérdések a kelet-német múltból	455
„Alltagsgeschichte” a jelenkortörténetben	465
Vidéki és paraszti társadalom	468
Falusi életvilágok	470
A „szocialista falu” belső társadalmi különbségei	472
Társadalmi korlátok kelet-német és magyar összevetésben	478
Az agrárpolitika „űrbetöltő” szerepe – vidéki társadalmi hatások	479
Kollektívizálás után	486
Vidék, mezőgazdaság, falu. Jelentésváltozások	490
Felhasznált irodalom	493
Felhasznált források	529
Táblázatok jegyzéke	533
Képek jegyzéke	540

BEVEZETÉS

Aki a régmúlt korok felől szemléli a 20. századi történelmet, felvetheti a kérdést, hogy a diktatúrák „leleplezésén” túl miért olyan fontos a kutatás, hiszen ezek a rezsimek lényegében önmeghatározásuk szerint is diktatórikus politikai hatalmat és uralmat jelentettek. A jogállami normák hiányát eleve jelzik az összeomlás során tapasztalható kényszerű beismerések és az új törvények szerinti eljárások. Képzeltbeli kritikuskunk a jelenkortörténet-kutatás bármilyen eredményét a korszak lezáratlansága, közelsége, a hiányzó alapkutatások miatt is kérdésesnek tarthatja. A kételkedő értelmezésre többféle válasz adható, amelyek egy madártávlati perspektívából nézve a történetkutatás folyton visszatérő problémáira is vonatkoznak. Nagyrészt ezen elméleti és módszertani kérdésekre gondolva, a bevezető oldalakon azt igyekszem érzékeltetni, hogy az Olvasó milyen szempontból megírt múltképre, történetekre számíthat.

A sajátos, köztes élethelyzetek miliőit és mondanivalóm egyik fontos elemét, az alkalmazkodó ellenállás jelenségét itt egy igen távoli kor anekdotakincséből vett példával illusztrálom: „Mindenesetre találóan és helyesen válaszolt Nagy Sándornak egy elfogott kalóz. Ugyanis, amikor a király ezt az embert megkérdezte, hogy mi jogon nyugtalanítja a tengert, a kalóz teljes vakmerőséggel így szólt: <<Azon a jogon, amelyiken te a földkerekséget nyugtalanítod. De mivel én csekély számú hajóval viszem véghez, ezért rablónak neveznek, téged pedig hadvezérnek, mivel nagy hajóhaddal követed el ugyanazt.>>¹ Nem tudhatom, hogy kinek-kinek milyen képzettársítás jut eszébe erről a szituációról. Az idézettel mindenekelőtt arra kívántam utalni, hogy mennyire fontos a fogalmak, a kortársi megnyilatkozások, a motivációk, az elbeszélte történetek mögötti társadalomképek és kapcsolatok különböző szempontú történetkutatói értelmezése. Egy-egy történelmi időszak magatartási kódjait, a cselekvéseket indukáló körülményeket valamiképpen meg kell fejteni, mert különben egy idő után a még élő kortársak egy része sem fogja érteni.² Ez a jelenség a történetkutatói beszédmódomat is jelentősen befolyásolta, ezért igyekeztem minél inkább a kortársi idő- és térbeli kontextusokhoz kötődő, rendszerint idézőjelbe tett szövegrészt beilleszteni az ábrázolásba.

---

¹ Szent Ágoston 2005: 265–266.

² Chris Hann a pártállami időszak publikációinak rejtett kódjai kapcsán jegyezte ezt meg. Fél – Hofer 1997: XXII.; A társadalmi emlékezet és a történelmi ábrázolás egyéb sajátosságaira ld. Connerton 1989: 13–15.

Az okok és okozatok sokszor naiv megismerési láncolatán túl a „többszörös egymásutániságot”³, és persze az egyidejűségeket kellene ábrázolnunk, hogy minél inkább életszerűségében megláthassuk a diktatúrában kialakult viselkedésformákat.⁴ A bevezető sorokban feltett kérdésre röviden azt válaszolom, hogy ha a hatalmi/uralmi kapcsolatok kölcsönhatásos folyamatai nem érdekelnek bennünket, hanem csak megmaradunk a fekete-fehér kategorizálásnál, akkor valóban unalmas tevékenységnek tűnhet a diktatúra kutatása. Ezt a lehetséges módon elkerülve, a kutatási célkitűzéseim egyik lényeges pontja a struktúráknak, folyamatoknak és cselekvéseknek egy alulnézeti, és ennél még kiemeltebb, mindennapi perspektívából kiinduló konstruálása. E mögött az a józan belátás van, hogy az emberhez minden időben a legközelebb „a mindennapi életnek az a zónája áll, amelyet közvetlen testi cselekvéssel elérhetek.”⁵

Egy további, szintén gyakran megfigyelhető álláspont szerint a jelenkortörténeteket természetes módon a személyes életpályából visszatekintve értelmezzük. Bármennyire is nehéz, ezzel szemben célszerűnek gondolom, hogy ne csupán a vége, az események ismeretének perspektívája felől közelítsünk a politikai diktatúrához, hanem elsősorban annak belső, kortársi életvilágai, az akkori életesélyek számbavétele alapján kellene megérteni a különböző struktúrákat, egyéni és kollektív cselekvéseket, folyamatokat, döntéseket, sodródásokat.⁶ Azért is fontosnak gondolom ezt a nézőpontot, mert különösképpen a marxista-leninista program megvalósítására törekvők gondolkodási horizontjában igen erős a szükségszerűség kategóriájához való ragaszkodás. Ez képezte az egész szocialista projekt központi elemét, ami átszötte a viselkedési mintákat. Az akkor keletkezett szövegek mai Olvasója óhatatlanul is hasonló csapádba esik, ha nem veszi tekintetbe, hogy az említett program is csak egy doktrína volt, amelyben sokszor inkább csak a sémák megszokásáról, s

³ A probléma felismerésre ld. például: „Ok és okozat: ilyen kettőség valószínűleg sohasem létezik, a valóságban egy kontinuum áll előttünk, [...] A gondolkodó. – Ő gondolkodó: vagyis ért hozzá, hogy egyszerűbbnek lássa a dolgokat, mint amilyenek.” Nietzsche 1997: 143, 177.

⁴ „a „szubsztancialista” és naivul realista felfogás minden gyakorlatot [...] önmagában és önmagáért tekint, függetlenül minden más gyakorlattól, amelyek helyette állhatnak; [...] Vagyis minden társadalmat minden pillanatban társadalmi pozíciók összességének kell tekintenünk, amelyek egyenként megféleltethetők bizonyos tevékenységek [...] és javak [...] együtteseinek (homológia). E tevékenységek és javak már maguk is egymáshoz képest határozódnak meg (relacionálisak).” Bourdieu 2002d: 13–15.

⁵ Berger – Luckmann 1998: 41.

⁶ Lényegében arról van szó, hogy valamiképpen meg kell értenünk azokat a gondolkodásmódokat, amelyek szerint a korábbi generációk saját múltjukat, múltképeiket értelmezték. Vö. Strauss 1998: 49.; Utalni kell itt a tapasztalat ismeret- és tudományelméleti alapfogalmára, amely lényegében a tudás megszerzését, az élmény- és cselekvési mintákat foglalja magába. A tapasztalat egyrészt az elmúltra irányul, annak emlékezete hozzájárul a jelenbeli cselekvési orientációhoz. Az emlékezetbe vésődés révén, a tapasztalati elemek az idők folyamán ismeretekké és szokásokká váltak. Másrészt az emlékezés és emlékezet egyben feltételek is a tapasztalat számára. Pethes – Ruchatz et al. 2001: 150–151.

nem pedig valamilyen szükségszerűségről volt szó.⁷ Erre a kérdésre vissza fogok még térni, annyit azonban itt is érdemes rögzíteni, hogy a marxista-leninista ideológiai alapozású szocialista projekt esetében is meg kell különböztetni az ideológiai álláspontokat, az intézményesülés formáit és a társadalmi gyakorlatot.⁸ Ezeknek a szinteknek az összemosása csökkent a történeti ábrázolás érvényességét.

Milyen jelentéstartalma lehet a kötet címében található kifejezéseknek? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához sorra kell majd vennünk a jelenkortörténeti értelmezéseket és a politikai diktatúra elméleti-politológiai tényezőit, azok egyfajta továbbgondolását, a társadalmi diktatúra, vagy másként, a politikai hatalom diktatórikus célkitűzéseinek társadalmi ügyévé való avatási eljárásait és módszereit, és természetesen magát a kollektivizálás problematikáját. Megismerési-értelmezési kísérleteimben, a történeti források minél mélyebb elemzése céljából más résztudományok adekvát megfigyeléseit is igyekszem hasznosítani. Mindez persze – esetleg a kontextusokból való „kiszakítás” miatt – veszélyeket jelent, amit a kritikus Olvasó bizonyára észrevesz, azonban ezeket a kockázatvállalásokat egy szikárabb leírással szemben az új értelmezések, az interdiszciplinaritás szempontjából mégis gyümölcsözőnek látom.

Amikor mintegy tíz évvel ezelőtt – egy tanszéki oktatói feladat miatt – eldöntöttem, hogy a korábbi újkori társadalomtörténeti kutatást felváltom a jelenkortörténeti elemzéssel, több szempontból is kihívásokat láttam magam előtt. Ennek a személyes jellegét kár lenne tagadni, hiszen az nyilvánvaló módon meglátszik a szövegeinken. Az első, máig meghatározó tapasztalatom az volt, hogy talán csak a pályám elején foglalkoztatott ennyire egy téma és annak kutatómódszertana. Diákként különböző okok miatt inkább elkerült vagy tabutémák kötötték le az érdeklődésemet, s ugyanezt éreztem a kezdeti jelenkortörténeti tájékozódásban is. A történelmi jelenségeket nagyrészt mennyiségi kérdésnek is tekintem, tehát a szereplők viselkedésének és a történeti forrásoknak, állításaink érvényességének van egy kvantitatív szempontja. Éppen ezért a kezdeti tájékozódásban az foglalkoztatott, hogy mi történt a „munkás-paraszt állam” két nagy társadalmi csoportjával? A paradox helyzet az, hogy arányukhoz képest az említettekről van a legkevesebb tudományos kutatási eredmény.⁹ Ez a feladat egyre inkább érdekelt. Egy kisebb léptékű, német-magyar összehasonlításra törekvő

⁷ Szintén a 20. századi jelenkortörténet előtti időkből származó figyelmeztetés Tocqueville-től, hogy ne keverjük össze a megszokottat a szükségszerűvel. Merton 2002: 117. Mannheim más nézőpontból vizsgálódva, de az előbbiekkal is összefüggésben a „szocialista-kommunista elméletet” az „intuicionizmus és a végletes racionalizálni akarás szintézisének.” tartotta, majd így folytatja: „A marxizmus gondolkodása ekképp az irracionális tett racionális gondolkodásaként jelenik meg.” Mannheim 1996: 150, 155. Az intézményesülésre ld. Kaminski 1992:19–19.

⁸ Ld. erre Leopold Labedz bevezetőjét: Kolakowski 1971: 17.

⁹ Az első átfogó monográfia mostanában jelent meg: Belényi 2009.

munkásságtörténeti vizsgálat után mindinkább az foglalkoztatott, hogy miként és miért történhetett meg a 20. század közepén még többségi agrártársadalom radikális széthullása. A társadalomstatistikai mutatók alapján egyértelmű volt, hogy az egykori parasztság történetkutatási marginalizáltsága komoly feladatot takar. A tudományos és a társadalmi önismeret ezen hiánya alapvetően motivált a munka egy részének elvégzésére.

Az egyik lényeges kérdésem az volt, hogy milyen tudományos hozadéka lehet – Fél Edit egyik írására¹⁰ utalva – a saját diktatúrájában kutató munkájának? Milyen feladatokkal találja magát szembe az ember? Normatív módon erre a kérdésre a válasz elvileg az lehet, hogy éppen úgy kell eljárnia mintha a középkori vagy a hosszú 19. századi jelenségeket vizsgálná. Ennek gyakorlata azonban csak úgy történhetett meg, hogy – 1960-ban született – öregdiákként saját gyerek- és fiatalkori emlékeim, megfigyeléseim is természetesen beépültek a mára már tudományosnak szánt elméletekbe és rendszeres forrásvizsgálatokba. Önmagukban a kérdésfelvetéseink is nyilvánvaló szelektálást és személyességet tükröznek.¹¹ Ezt azonban nem problémának, hanem sokkal inkább helyzetleírásnak tekintem. Egyfajta fegyelmezett szubjektívizmussal igyekszem a személyes nézőpontokat besorolni sok „túlélő” kortársam versengő emlékképei és értelmezései közé.¹² Az egymással gyakran szembenálló emlékezetformák, igazságok közismerten a jelenkortörténészek sokszor nem kedvelt „ellenfelei”, hiszen rendszerint élő emberek megnyilvánulásairól, élő kommunikációról van szó. Hogy mennyire az adott korszak, vagy éppen életkorbeli, személyes érdeklődés vezetheti a kutatót, ezt részben én is tudom igazolni. Egykor levéltárosként hivatalból foglalkoztam az ún. szocialista kori fondokkal, de akkor az újkori forráskutatásaim tükrében nem gondoltam, hogy ezeket – a zárt dokumentáció és a tiltás miatt – tudományos igényességgel én elemezhetném. Ma már másként látom ezt a kérdést. A kutatás kezdetén a személyes benyomásokon túl a megszokott, korábbi újkori társadalomtörténeti témák és módszertanok miatt azt gondoltam, hogy továbbra is – kiegészítve a nyugati, főleg német jelenkortörténeti közelítésmódokkal – társadalomtörténetet fogok művelni. Azonban ezt az irányultságot döntően meg kellett változtatnom, mert a korabeli kontextusok egyre átfogóbb vizsgálata meggyőzött arról, hogy több okból is át kell értékelnem a társadalom- és politikatörténeti kutatási módszereimet. Egyértelművé vált az, hogy a későbbiekben majd tisztázandó politika fogalmának tágabb, még inkább közvetlenül megtapasztalt hatásai nélkül szegényesebb és empátianélküli lesz a magyarázat.

¹⁰ Fél 2001.

¹¹ Persze a saját gondolatokkal szemben hatványozottan résen kell lennünk. Mannheim 1996: 72.

¹² Erre a kérdéskörre több helyen utaltak az 1990 utáni első átfogó jelenkortörténeti konferencia kötetében. Glatz 1995.; Kende 1995ab.; Ormos 1995.; A fegyelmezett szubjektivitásra ld. Botond 2003.

A fentiek miatt fontos érinteni az objektivitás és a szubjektivitás örök kérdését. A történelmi-társadalmi valóság intellektuális, történetkutatói módszertani szempontjából kiindulva, egy „nyitott” szöveget akartam írni, amely egyúttal megfelel a jó hagyomány értelmében vett történeti, társadalomtudományi közelítésmódoknak.¹³ Közhely, de természetesen éppen az előbbiek miatt a kutatást csak abbahagyom és nem fejezem be, de az itt feltett saját kutatói kérdéseimre minél igazoltabb módon meg akarom találni az igazságaimat, az igazolt állításaimat.¹⁴ Részben válaszolva az előbbi kérdésre, csak remélhetem, hogy ez a típusú interszubjektivista megközelítés (mivel nehezen meghatározható, hogy mi az objektív és szubjektív¹⁵) az enyémtől eltérő szemléletmódok számára is jelentőséggel bír.

A kutatási téma korábbi eredményeinek áttekintése egy külön feladatot és fejezetet képez. A kérdések szempontjából ezeknek az áttekintése és historiográfiai értékelése elkerülhetetlen, hiszen az ezekben felfedezhető „kánonokhoz” képest kellett mérlegelnem, hogy miben, hol, milyen mértékben tudok új kutatási eredményekkel hozzájárulni az eddigi múltképekhez. Mindezt azonban nem – vagy nem csupán – egy eltávolító beszédmódban szándékozom megvalósítani, hanem a lehetséges módon egy kérdés-felelet típusú közelítésmódban, talán az Olvasót is bevonva ebbe az ábrázolásba, hiszen a történetírás eredetileg a kérdezés tudománya volt.¹⁶ Ezt az eljárást a jelenkortörténet-írás buktatóinak lehetséges elkerülése céljából is választottam.¹⁷ A kutatás során többször gondoltam azt, hogy mint kutató már „tudom”, hogy mi és hogyan történt, de azzal még inkább tisztában voltam, hogy szerzőként majd máshová vezet a szöveg, s az lesz a ténylegesen értékelhető tudás. Ebben a monográfiában elsősorban új szempontok és ismeretek megfogalmazására törekedtem, amelyek életszerűségét azzal is erősíteni szándékoztam, hogy külön kötetben forrásokat közlök, amelyek bármilyen további kutatás számára is hasznosak lehetnek.

¹³ Babbie szerint ez a közelítésmód a téma felderítésére, leírására és magyarázatára épülne. Ez a módszertani szál kötődik Bloch más korszakbeli, de klasszikus gondolataihoz. Bloch 1996: 38–45, 102–123.; Babbie 112–114, 135.; Kissé sematikus leírásban: „a tudományban a logikus gondolkodás híd az elmélet és a megfigyelés között – méghozzá kétirányú híd. A tudományos kutatás gyakorlatára a dedukció és az indukció váltakozása a jellemző. Dedukciós szakaszban gondolkodásunk a megfigyelések *felé* halad; az indukciós fázisban a megfigyelések *felől* indul a gondolatmenet.” Babbie 2000: 76. Itt csak utalok arra a problematikára, ami az előbbieken felvetett kérdések alapján a történeti tényeink konstruálásához elvezet. Ld. Gyáni 2003.

¹⁴ Lorenz idézve: „a történészek nem azt állítják, hogy csupán egy történetet, hanem hogy *igaz* történetet mutatnak be; ez az igazságigény a történelem megkülönböztető jegye.” Lorenz 2000: 143.

¹⁵ Babbie 2000: 87.

¹⁶ Lorenz 2000: 146.

¹⁷ Ld. bővebben: Koselleck 1985: 19–22.

Aki a diktatúra nyomasztó jelenségeivel foglalkozik, az sokszor egyfajta gyászmunkát végez.¹⁸ Erre a kérdésre a jelenkortörténeti problémákat tárgyaló fejezetben külön is kitérek. De előjáróban annyit mindenképpen kiemelnék, hogy egyrészt a múlttal való ilyen típusú szembenézés elkerülhetetlen feladat, és bizonyos szempontból gyógyító hatású is lehet, hiszen a brutalitások és félelmek emlékképének közelivé tétele sajátos módon el is távolít, valamilyen módon fel- és átdolgozhatóvá teheti a traumákat.¹⁹ Gondoljuk ezt végig az ezzel ellenkező alternatívában, a tabusítás keretei között. Ugyanakkor, ahogy például Marc Bloch is tanított bennünket erre, a történésznek a képzelőerejére éppúgy kell támaszkodnia, mint a történeti forrásaira, főként a dokumentumokra.²⁰

A történészek valószínűleg egyik legfőbb problémája, kételye, hogy szövegeikben nem tudják egyszerre bemutatni az akkori élethelyzetek sokoldalúságát, több dimenziós jellegét. Arra gondolok, hogy az erőszak és az állandó ellenőrzési törekvés ellenére is, érzékelhetően kiesnek az általam kiválasztott mindennapi életvilágokból azok a szférák, amelyek derűsnek is nevezhetők. Ezzel a felvetéssel csak ismételten jelezni akartam a kutatásom természetesen szelektív és problémacentrikus jellegét, valamint azt, hogy éppen az erőszakos állami beavatkozások példája is igazolja, hogy az ember egyik, ha nem a legfontosabb tulajdonsága az alkalmazkodóképesség. Éppen ezekben a helyzetekben igyekszem megtalálni és leírni dokumentált módon a szabályszerű viselkedési formákat, az időben és térben változó tendenciákat. A dolgok valóban helyben történnek, ennek ellenére nem vállalkozhattam a több helyen, lokális miliőben is elvégzett kutatások helytörténetként való megírására. Bár a feltett, sokszor általános kérdéseket több településen és helyi történeti közegben és forrásokon teszteltem.²¹ Továbbra is nagyon fontosnak tartom a jövőbeli kutatások szempontjából a kérdések, problémák, jelenségek horizontális irányú, a lokális-regionális különbségeket feltáró elemzéseket. Mindezzel csupán egy újabb alapkutatási hiányra akartam utalni, amelyek rendszeres elvégzésére itt nem vállalkozhattam.

¹⁸ Bár az élet érzelmekből áll, azok kutatására és magyarázatára általában mégsem vállalkozunk a történetkutatói művekben. Vö. Elster 1997: 67.; Frevert 2000.

¹⁹ Alexander 2004.

²⁰ Bloch 1996: 41–54.

²¹ Kezdetben csupán lokális, összehasonlító monografikus megközelítésben képzeltem el a kutatás egyik meghatározó szintjét. Ebből a célból elsősorban a váci, az aszói és a kiskunhalasi járás községeinek levéltári forrásait gyűjtöttem. Galgamácsa, Galgagyörk és Balotaszállás történetét kiemelten vizsgáltam. A későbbiekben a nyírbátori járás, és mindenekelőtt Pócspetri helyi írásos és szóbeli forrásait kutattam. 2006 nyarán rendszeres levéltári forrásfeltárást és helyszíni terepmunkát végeztem a Berlintől nem messze fekvő jüterbogi körzetben, s különösképpen Oehnában. Ennek a kutatásnak egyes illusztratív eredményeire a zárófejezetben utalok. Az említett magyarországi helyi vizsgálatok után néztem át a számításba vehető minisztériumi és pártiratokat, valamint minden megyei levéltárban gyűjtöttem a kollektivizálásra vonatkozó dokumentációt.

A kutatás és az egyes fejezetek tematikájának kialakítása során inkább egy deduktív eljárást követve fogalmaztam meg a legfontosabb kérdéseket, jelöltem ki azokat a fogalmakat, amelyek adekvát módon tükrözik a kortársi kontextusokat. A címben szereplő politikai diktatúra társadalmiasítása és a kollektivizálás problematikája, és legfőképpen ezek tapasztalattörténete egy keretet ad a munkámnak.²² Ezt a témaválasztást a következőképpen indokolom meg. Szűkebb értelemben véve kezdettől fogva a vidéki életvilágok érdekeltek, azonban egyre világosabbá vált, hogy elsősorban egy átfogóbb problematikából, a kommunista párt társadalomátalakító programjából kiindulva lehet szerves módon megmagyarázni a történéseket és folyamatokat. A további oldalakon még visszatérek erre a kérdésre, de most is hangsúlyoznom kell, hogy a politikai diktatúra társadalmiasítását, tehát a társadalom tagjainak sajátos részvételét nagyon fontosnak tartom az általam kutatott témakörben. Némi kockázattal azt állítom, ez egy olyan paradigma, séma, ami a vizsgált korszak összefüggéseinek esetében alapvetően alakította a gondolkodásomat. Ez egyszerre volt egy kimondott-kimondatlan pártprogram, ami az 1950-es évek elejének jelenségeitől valamelyest különbözve, az erőszakos kollektivizálás időszakában lényegében megvalósult. Nyilván ez azzal is magyarázható, hogy ekkora már egy radikálisan átszabott és szétesűszott társadalom képe rajzolódott ki.

Mérlegelve a kutatás során felhalmozott írásos történeti források mennyiségét és minőségét, végül úgy döntöttem, hogy a közel 40, általam elkészített interjú részletes feldolgozásáról és bemutatásáról itt lemondok. Azokat csupán bizonyos esetekben és illusztratív módon fogom használni. A szóbeli történetek és az emlékezetkutatás hatványozottan mai perspektívákból formált szövegei alapvetően más közelítésmódot és tudományos ábrázolást követelnek meg. Másrészt ezek teljes körű elemzése szétfeszítette volna az egyébként is terjedelmes munka kereteit.

Kérdés, hogy a választott problematika kutatási eredményeinek hol húzódnak az érvényességi határai?²³ Ez a válasz azonban inkább már a további olvasói, kutatói érdeklődéstől, valamint azoktól a lépésektől függ, amelyek remélhetően az általam megtettekre is támaszkodhatnak.

***

²² A politikai diktatúra társadalmiasítása kérdéskörre ld. Ö. Kovács – Kunt 2009.

²³ Hagyományos módon az érvényességnek három kritériumát szokták felsorolni: az ismérvek szerintit (a külső kritériumok alapján), a terjedelmi és a szerkezeti érvényességet (miként van az kapcsolatban a többi vizsgált változóval). Babbie 2000: 159–160.

Az itt olvasható, egy tanulási folyamat eredményét tükröző monográfia megszületése során több személyes és intézményes támogatásban részesültem. Akik az előbbiben itthon és külföldön érintettek, azok különösen jól tudják, hogy köszönettel tartozom nekik. Az idegen nyelvű jelenkortörténeti munkák többségének megismerését az 1990-es második felétől a rendszeressé váló, hosszabb-rövidebb idejű göttingeni (Max-Planck-Institut für Geschichte), a berlini (Humboldt Universität zu Berlin, Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas) és a potsdami (Zentrum für Zeitgeschichte Potsdam) ösztöndíjas tartózkodások tették lehetővé. A könyvtári munka mellett a Brandenburg tartományi és a luckenwaldi körzeti levéltárban 2006 nyarán rendszeres kutatást végeztem a kollektivizálás történetéről, azonban ennek eredményei itt csak utalásszerűen tudom bemutatni. A Miskolci Egyetem Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke, majd pedig az ottani Történettudományi Intézet oktatójaként támaszkodhattam az Országos Tudományos Kutatási Alapra, amelynek támogatása révén 2005 és 2008 közötti munkámat folytathattam. Az OTKA-szerződésnek megfelelően munkahelyem lehetővé tette, hogy a 2007–2008-as tanévben csak kutatással és tanulmányírással foglalkozhassam. Ezzel a tematikával (Vidéki társadalmak Magyarországon 1930–1960. Struktúra- és tapasztalattörténet) ugyanebben az időszakban csatlakoztam két nemzetközi együttműködéshez. Egyrészt a „Rural Societies” nevű COST-programhoz, másrészt 2007–2008-ban részt vettem a “The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s” című együttműködésben. Az előadások szerkesztett változatának címe az irodalomjegyzékben található.

A kutatás és a szövegírás során több tervezett és váratlan találkozás, beszélgetés, műhelyvita hatott a gondolkodásomra. Köszönöm az attól eltérő és az azt megerősítő véleményeket.

I. KÖZELÍTÉSEK. A JELENKORTÖRTÉNETEK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ÉRTELMEZÉSEI

KINEK A TÖRTÉNELME? TÖRTÉNETKUTATÓI BESZÉDMÓDOK

Kinek a történelmével, és ez által milyen kapcsolatrendszerrel és jelenségekkel akarunk foglalkozni? A kérdésfelvetésben már egyfajta nézőpont is benne rejlik, amelynek tudatosítását mindenképpen elsődleges fontosságúnak tartom.²⁴ Például nyilvánvalóan nem közömbös az, hogy holisztikus, teleologikus, apologetikus, vagy mikroléptékű, diskurzus-elemzésre koncentráló a nézőpontunk, „alulról” és/vagy „felülről” akarjuk láttatni a kortársi életvilágokat? Természetesen nem lehet itt céloom a 20. századi történetkutatói irányzatok és hagyományok kérdéskörének tárgyalása, csupán azt emelem ki, amelyet a saját közelítésmódom szempontjából a legmeghatározóbbnak gondolok.²⁵ A korábbi, elsősorban a historizmussal szemben magát újként azonosító történetírás néhány jellemzőjét itteni jelenkortörténeti témánk szempontjából is érdemes összefoglalni. Először is azt kell kiemelni, hogy mindennek van története, nem csupán a politikának, másodsor nagyobb hangsúlyt kívántak fektetni a struktúrákra, amely „új” törekvés persze mára már többnyire elvetettnék számít. Harmadszor határozott igény volt a történelem alulnézeti közelítésmódjára,²⁶ azaz arra, hogy az „átlagemberek” mindennapi tapasztalata is beemelődjön a történetírásba. Negyedszer, az emberi viselkedésmódokra vonatkozó tanúbizonyságok, nyomok, jelek köre kitágította az ötödik jellemzőként is megnevezhető történeti kérdések körét is.²⁷ Végül, mindezek alapján igencsak viszonylagossá vált mindaz a módszertani álláspont, amit a 19. századi rankei útmutatás alapján a történészek korábban elegendőnek tarthattak.²⁸

A saját megközelitésem szempontjából igen fontosnak gondolom a társadalmi tényezők keresését a politikában, és viszont, a politikai elemek megtalálását a társadalomban, ami

²⁴ Bloch 1996: 106.

²⁵ Ld. Bódy – Ö. Kovács 2003.; A társadalomtörténettel kísérletező jelenkortörténet-írás egyes módszertani kérdéseire ld. Majtényi 2005.; Szabó 2007.; Horváth 2006. Az utóbbi tanulmányban például nem látom igazoltnak az ún. totalitárius narratíva pusztán „nézőpontváltással” történő kiiktatását. Szerintem az egyes beszédmódok egyszerre tartalmaznak igaz történeteket. Több szempontból is ellentmondásos és életszerűtlen az a megállapítás, hogy a „társadalom tagjai” inkább „lemondtak” az „autonómiájukról” és nem pedig „elvették” azt tőlük. (Uo. 5.) Egyrészt homályban marad, hogy kiktől és hol, melyik időszakban, az autonómia milyen formájáról vagy megtestesüléséről van szó, másrészt talán sokan azt sem tudták, hogy „van autonómiájuk”. Harmadrészt, a javasolt „lemondás” esetén is megmarad az „uraltak” „cselekvési képessége”. A probléma gyökerét én inkább az ideológia és az utópia, valamint az erőszak patológiája; a liminalitások vagy akár az archetípusok kérdéseinek megfontolása mentén keresném, annak ellenére, hogy sokak szerint az emberek szívesen vezettetik magukat. Ld. Halász 1981.; Jung 1999: 39.; Ricœur 1997.; Geertz 2001.

²⁶ Erre ld. Sharpe 1992: 24–41.; Sziártó 2003.; Apór 2003.

²⁷ Vö. Connerton 1989: 72–95.

²⁸ Burke 1992: 4–6, 12.; Ö. Kovács 2004c: 22–62.

egyben elválaszthatatlanná teszi a két szférát.²⁹ A diktatúra világában egyébként is minden átpolitizálódik, ezért műfaji tekintetben az itt olvasható kötet politikai társadalomtörténetnek nevezhető. Főként abban az értelemben, amelyben már nem csupán a „politika”, hanem a „politikum” kontextusai jeleníthetők meg.³⁰ Ennek során célszerű abból kiindulni, hogy a kortársak döntéseit az akkori „vak folyamatok”, tehát az előre nem látható következmények alapvetően meghatározták³¹.

A „kinek a története” kérdés indukálja a „kinek a történeti forrása” felvetést, amellyel arra akarok utalni, hogy egyáltalán nem közömbös az információk keletkezési körülménye, helye és ideje. Az egész kutatás során elsősorban írott szövegeket gyűjtöttem, amelyek döntő részben a pártapparátus különböző szintjein keletkeztek. Emellett elemeztem az állambiztonsági, a bírósági és tanácsai ügyintézés során született dokumentációt, szem előtt tartva, hogy ezek mennyire „metaigazságokat” tartalmaznak, még pontosabban csak akkor szólnak meg, ha kérdéseket teszünk fel és a kódolt szövegeket „lefordítjuk” egy tudományos értelmezés számára alkalmas nyelvre.

Az írott történeti forrásokon túl a jelenkortörténész további fontos bázisa a múltra vonatkozó beszélt hagyaték, amelynek kutatása közben persze igen sok „vetélytársra” akadunk.³² A történetkutató fejében lévő struktúra- és folyamatképekkel, eseményértelmezésekkel szemben az interjúk sokkal inkább vonatkozhatnak a töréspontokra, a személyes vonások sokféleségére.³³ A szóbeli történelmet adott esetben meg lehet különböztetni a szóbeli hagyománytól. Amíg az oral history elvileg egy életpályán belüli események elbeszélése, addig a szóbeli hagyomány inkább a múltból alkotott kép generációk révén áthagyományozott gyűjteménye.³⁴ A szóbeli források alapján sok olyan információra tehetünk szert, amelyeket egyébként nem kerestünk volna meg, vagyis azok alapvetően

²⁹ Burke 1992: 19; Szabó 2003. A mások viselkedéséhez igazodó „társadalmi cselekvés” kérdését ld. Weber 1987: 38, 51–54.; A kelet-német kommunista rezsimet és társadalmi kapcsolatait, az ismert angol történész összefoglalójában „participatory dictatorship”-ként értelmezi. Fulbrook 2005: 12–14.

³⁰ Az elméleti kérdésekre ld. Claußen 1996.; Szabó 2003: 372.; Sok ismeret (ld. például „Konstellationsanalyse”) meríthető ebben a tekintetben is ebből a könyvből: Bauerkämper 2002: 29–35.

³¹ Grenier 1999. Egyes mikrotörténeti kiindulópontokra is lehet itt hivatkozni, miszerint nem abból kell kiindulni, „ami valójában történt”, hanem a történeket létrehozó körülményekből, struktúrákból („Többé nem azt kell rekonstruálniuk, <<ami valójában történt>>, hanem azt, <<ami létrehozta, ami történt vagy történhetett volna>>”. Rosental 1995: 87.; A mikrotörténelem módszertanára ld. Szijártó 2003. A pártállami dokumentáció ilyen jellegű elemzési lehetőségeire ld. Farkas 2006.

³² Ld. bővebben: Sabrow 2002.; Jarausch – Sabrow 2002.

³³ A struktúrafogalmát illetően azt a társadalomelméleti érvelést követem, miszerint a struktúra és a cselekvés nem egymással szemben áll. Lényegében a „struktúra” a cselekvések következményeit, gondolkodási tereket, és az egymásra vonatkoztatott interakciók minden olyan rendelkezésre álló területét magába foglalja, amelyek a szereplők cselekvési feltételeit jelentik. Itt tehát egy olyan struktúra-fogalomról van szó, amely a cselekvésben benne van, a szereplők cselekvése révén keletkezik, az nem a cselekvés „előtt” van. Welskopp 1997: 44–45.

³⁴ Brivati – Buxton 1996: 353–365.; Az oral history kérdéseit ld. Stöckle 1990.; Vértesi 2004.; Bögre – Szabó 2010.

segítik kitölteni a hiányokat. Különösen azokat, amelyek a történeseknek a személyes és kollektív tapasztalatát, társadalmi jelentését is megvilágítják. A szóbeli források elég sok tekintetben különböznek az írottól, így például nincs pontos formájuk, valamint sokszor bizonytalan a kronológia. A szóbeli források sokkal inkább tekinthetők generációról generációra átöröklődött tradíciónak, vagy a személyes emlékek valamilyen más típusának.³⁵ Mivel rendszerint a politikai hatalomban részt nem vevő emberek szólalnak meg a szóbeli interjúk során, így azt is mondhatjuk, hogy a történelmi képünk is sokkal demokratikusabb, mindenesetre sokszínűbb. Ugyanakkor a szóbeli történet egy radikális kihívást is jelent az éppen elfogadott fősodró történetírással szemben, vagy egyáltalán a különböző történelmi mítoszokat illetően. Töréspontok, átértelmezések, személyes és kollektív stratégiák a maguk életszerű kontextusában jelennek meg.³⁶

Éppen az említett szóbeli interjúk tapasztalata is azt mutatja, hogy a múlthoz lényegében háromféle módon közelítünk, amelyek persze csak elvileg, az ábrázolás céljából választhatók szét. A saját élethelyzetünkől kiindulva, azaz egzisztenciális alapon, másodszor érzelmi (ami egyben a személyes elbizonytalanodást is tükrözi), harmadrészt intellektuális módon.³⁷ A jelenkortörténetben – nem cáfolva a másik kettő hatását sem – különösen célszerű a harmadik közelítésmód felé orientálódni, hiszen itt sokszor valóban nehéz még történelemként értelmezni és leírni a történeteket. Tárgyunk tehát ebben az esetben tényleg múltnak látszik, ami azonban még nem vagy nem eléggé történelem.³⁸ Nyilván azért sem, mert annak számos jelensége, kontextusa feltáratlan, fel- és átdolgozatlan. Van, aki a traumatikus hatású történesek megközelítése kapcsán egyenesen „gyázmunkáról” beszél, aminek elvégzését én is minden esetben fontosnak tartom.³⁹ Hogy ez a jelenből kiinduló szembesülés minél szakszerűbb legyen, nyilván mind a kérdéseinknek, mind pedig a válaszainknak bizonyos igazságkövető kritériumoknak kell megfelelniük. Így például konkrétan a szövegeknek és a kommentároknak az erőszakos kollektivizálásra vonatkozó hatókörét, magyarázóerejét és átfogó jellegét kell figyelembe venni.⁴⁰

Mint lehetőségről érdemes beszélni a múlt, helyesebben a „múltak” fel/átdolgozásának arról a módjáról is, amelyik a diktatórikus uralom utáni kor nemzedékeinek a törvényességet

³⁵ Prins 1992: 119–120.

³⁶ Thompson 1978. 2–8, 18, 96–98.; A humort is fontos történelmi jelenségnek vehetjük. A totalitárius rendszerek lényegét kifejező, a „szovjet idők” emlékeztető vicce, hogy vajon megjósolható-e a jövő? Természetesen igen, a probléma a múlttal van, ami mindig változik. Prins 1992: 127.

³⁷ Weidenfeld – Lutz 1992: 4–6.

³⁸ Gyáni 2003: 16.

³⁹ Bettelheim 1988.; Virág 1996: 9–19.

⁴⁰ Vö. Gyáni 2003: 36.; A részleges ismeretek társadalomelméleti, kutatói kérdéseire ld. Fulbrook 2002a: 185–196.

szem előtt tartó értelmezési kísérletét, szembenézését jelenti. Ennek a feldolgozásnak a következményeit szintén különbözőképpen ítélik meg. Sokan a törvényességből kiindulva a tettesek felelősségre vonását tartják elsődleges fontosságúnak, míg mások a tettek megnevezése mellett inkább a múlt lezárásáról beszélnek. Ez persze egy politikai nyilatkozat formájában elképzelhető, azonban a kérdés a mindennapok világában már messze nem ilyen egyszerű. Hogy érzékeljük a jelenségek rendszer-specifikus vonásait, felidéznek egy közismert külföldi példát. A kelet-németországi múltfeldolgozásban kettős feladat adódott: egyszerre kellett szembenézni a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra tetteivel. Röviden azt mondhatjuk, hogy a politikai kriminalitás mindkét államban igen magas fokú volt, de az NDK-ban nem volt iparszerű tömegmegsemmisítés.⁴¹

Leginkább a dél-afrikai igazság- és megbékélési bizottság működése óta terjedt el az elképzelés, hogy az egyénekhez hasonlóan a társadalmak is gyógyíthatók. Ehhez azonban az „igazság” megnevezése kell, ami bármilyen megbocsátás és megbékélés alapja lehet. Persze itt nem a keresztény vallási megbékélésről, hanem a szekuláris értelemben vett politikai dimenzióról van szó, amely ugyanakkor feltételezi a személyes, a másokhoz kötődő és a csoportok közötti megbékélést.⁴² Miért kell egyáltalán ezzel foglalkozni? A válasz elméletileg és gyakorlatilag is csak az lehet, hogy azért, mert a diktatúrákban igen mélyreható, erőszakon alapuló politikai traumatizálás történik, ez ennek a rendszernek az egyik legfontosabb megkülönböztető jegye. A trauma görög szó, sebet jelent.⁴³ Az orvosi gyógyítás mintájára a természetes gyógyulás mellett a mesterséges kezeléssel is foglalkozni kell egy magát demokráciának nevező rendszerben. Ugyanakkor ismét hangsúlyozni érdemes, hogy egy társadalomtudományos megközelítésben a politikai traumatizálódás, a politikailag motivált erőszak az áldozatokat és a tetteseket egyaránt érinti.⁴⁴ Az erőszakot azért alkalmazzák, hogy a politikai hatalmat megszerezzék és megtartsák, és az abból kiszorítottakat vagy alattvalókat minél inkább gyengítsék.⁴⁵

A traumatizálódásnak az az egyik sajátossága, hogy a nemzedékekben pszichikai és mentális értelemben továbbél, sőt további konfliktusok forrását képezi.⁴⁶ Ezt azért is emelem

⁴¹ Faulenbach: 1994: 14–16.; A részletes összehasonlítást ld. Heydemann – Beckmann 1997: 12–40.; Evans 2005.

⁴² Gajdukowa 2004: 23.

⁴³ Pethes – Ruchatz et al. 2001: 602–604.

⁴⁴ Ehhez hasonlóan az idegen- és önmeghatározások, vagy a közvélemény megosztásakor az „ellenségek” sajátosan összetartozva feltételezik egymást. Koselleck 1998:14.; Edelman 1998: 93.; A jelenséget nyomon lehet követni a Recskről szóló klasszikus dokumentumfilmben és könyvben: Böszörményi 2005.

⁴⁵ Ö. Kovács 2008b.; Ö. Kovács 2011b.

⁴⁶ Ld. Losonczi 2005: 31–32, 294–305, valamint az interjúk.; Kelet-német kontextusokban ezt példászerűen vizsgálták: Schüle–Ahbe–Gries 2006.

ki, mert ennek alapján a pszichológiában rendszerint a tettest és az áldozatot összekötik egymással oly módon, hogy megkülönböztetik az áldozat pszichoszociális traumatizálását és a tettes morális traumatizálását. Azt lehet mondani, hogy az előbbit a terhes emlékezet, az utóbbit a terhes lelkiismeret sújtja. Ennek a kapcsolatnak nyilvánvalóak a politikai vonatkozásai, hiszen ezek a kollektív vonások és emlékképek később aktivizálhatók, ahogyan ez nyomon követhető a diktatórikus rezsimek összeomlása utáni időszakban. A jelenkortörténészek különösen nehéz feladata az, hogy az utókor szemszögéből ők szükségszerűen az egykori tettes-áldozat problematikát egy rendszerszemléletű megközelítés alapján az intézményes és strukturális erőszak sémájába ágyazzák be. Ebből sok nézeteltérés, értetlenség származik, így például a generációs alapon szerveződő „sérült közösségek” és személyek marginalizálva érezhetik magukat. A tudományos, irodalmi és művészeti feldolgozásnak azért is kell ezekkel a kérdésekkel, tehát az áldozatok és a tettesek politikai traumatizálódásával foglalkoznia, mert itt is elsősorban a társadalmi kapcsolatokról van szó, amelyek bizalmi tőkéjét a diktatúrák kiürítették.⁴⁷

Az a megfigyelés, hogy az erőszak a testben és a gondolkodásban hagy nyomot, önmagában kitágítja a történetkutatói látószöveget. Ez alapján sem elegendő csupán a „látható” politikai és eseménytörténeti mozzanatokra figyelni, hanem az emberi kapcsolatok további mindennapi jelenségeit is elemezni kell. Különösen akkor, ha azok tömeges „társadalomtörténeti eseményként” értelmezhetők. Az előbbi fogalom használata és az annak alapján értelmezett történések ábrázolásmódja fontos az új értelmezések számára.⁴⁸

Klasszikusokhoz fordulva, Durkheim szerint a „tények” egyik „osztálya” „egészen sajátos jellegzetességgel rendelkezik. E tények az egyénhez képest külsődleges cselekvésmódok, gondolkodásformák és érzelmek, amelyek kényszerítő erővel rendelkeznek, s ennek révén ráerőszakolják magukat az egyénre.”⁴⁹ Weber is utal az „egyéni és kollektív esemény” „társadalmivá” válására, miszerint az abban érintettek mások viselkedéséhez igazodnak.⁵⁰

Kulcskérdés, hogy a történészek mit tekintenek eseménynek? A legtömörebben talán azt lehet mondani, hogy az a különböző cselekvők és csoportjaik komplex cselekvéssorozata. Úgy tűnik, hogy az esemény kategóriája eleve életszerűen magába foglalja annak társadalomtörténeti vonatkozásait, csak valamiképpen azok a fogalomhasználatunkban nem

⁴⁷ A 20. századi (kollektív) emlékezet problematikára ld. Echterhoff – Saar 2002.; Gyáni 2000.; Losonczy 2005: 23–24.; Gajdukowa 2004.; K. Horváth 1998.

⁴⁸ A fogalmat Bódy Zsombor egyik miskolci oktatási tervezetében olvastam, s ez alapján kerestem elméleti támpontokat.

⁴⁹ Durkheim 1978a: 27.

⁵⁰ Weber 1987: 38. A társadalomtörténeti esemény jelenségére, mint lehetséges kiindulópontokra ld. még: Sztompka 1993: 212–213, 222–228.; Merton: 2002: 142.; Ankersmit 2000: 169–171.; Pataki 2001a: 391.

tudatosulnak. Egy elméleti célú megközelítés szerint az eseménynek három kritériumnak kell megfelelnie. Először is a kortársak számára megrázónak és meglepetésszerűnek kell lennie, ami lényegében minden korábbi elképzelést felülmúl. Másodszor ez a tapasztalat kollektív természetű, s annak ellenére képez egy közös kulturális mintát, hogy az embereknek természetes módon különbözőek a jövőbeli elvárásaik. Harmadrészt az ilyen értelemben fölfogott eseménynek – a pusztta történéshez képest – struktúraváltoztató következményei vannak, amelyeket a kortársak is egyértelműen érzékelnek.⁵¹ Az ilyen módon felfogott társadalomtörténeti esemény kérdésére az erőszakos kollektivizálás értelmezésekor még visszatérek.

Ahhoz, hogy az elmúlt évtizedekben történtek történelemmé, és ez esetben egy tudományos célú elemzés számára jobban hozzáférhetővé váljanak, a kérdéseink és megfigyeléseink alapján érzékelt jelenségeket, „dolgokat” névvel ellátva le kell írunk. Mindez persze korántsem olyan egyszerű, és mint minden kategorizálás, nevesítés, úgy ez is vitatható, hiszen többek között az értékrendek, nézőpontok és léptékek különbözősége is befolyásolja a következtetéseinket. Különösen így van ez akkor, ha az erőszakossághoz, a terrorhoz kötődő érzelmek története ilyen hangsúlyos módon áll a középpontban. Egyébként az emóciók világa ritkán válik a társadalomkutatás tárgyává, holott az életünk szerves része.⁵² Történeteink visszatérő tapasztalata, hogy saját és más emberek alaptermészetének jellemző tulajdonságait konfliktus helyzetekben szinte laboratóriumi körülmények között lehet megismerni.⁵³ Az ezzel a kérdéssel foglalkozó pszichológiai, szociálpszichológiai művekben a történelmi előzményekre való hivatkozás magától értetődő, ezért is kell vázlatosan érintenünk ezt a kérdést.⁵⁴ Talán a megszokott történetkutatói tematizálások személyközpontú címadásait ebből a nézőpontból is érdemes lenne átgondolni és kísérletképpen megfordítani a sorrendet, és a „kor” kategóriájából kiindulni. Az Erikson szerinti definíció szerint a személyiség a „régmúltban kialakult képességek és a jelen által nyújtott lehetőségek összekapcsolása, az egyén fejlődése során kialakult, tudattalan előfeltételek, és a nemzedékek finom kölcsönhatása által kialakított és újjáteremtett társadalmi feltételek kombinációja.”⁵⁵ A

⁵¹ Suter–Hettling 2001: 24–25.; Alexander 2004.; Igen fontos ebben az értelmezésben a „sorseseemény” fogalma, amely „olyan történéseket jelöl, amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalata meghasad és felnyílik. [...] egy sorscsapás csak akkor válik sorseseeményé, ha nem egyszerűen utolér valakit, hanem épp vélt önazonosságában sújtja őt.” Tengelyi 1998: 43, 199.

⁵² Részben ide is vág Durkheim véleménye: „Az érzelem a tudomány tárgya, nem pedig a tudományos igazság kritériuma.” Durkheim 1978a: 55.; Durkheim 1978b.; Az érzelmek magatartást szabályozó jelentőségére ld. Roth 2003: 285–310.

⁵³ Erikson 1991: 19.

⁵⁴ Lengyel 2002.

⁵⁵ Erikson 1991: 17.

személyiségünk összetettségének, a történeti forrásainkban talált konfliktusok nyomainak értelmezésekor, célszerű a hasonlóan többjelentésű kortársi reakciókra gondolnunk, amelyekben egyszerre több, egymásnak ellentmondó lelkiállapotot lehet megtalálni. Mindez ismételten az identitásválság pszichológiai és társadalmi jellegéből adódik. Az „ego” valóban nem képez külön szigetet, a „szociális identitás” eszerint egy közösségi formát jelent, amelyben az egyén létezik.⁵⁶ A terrorizálásról szóló forrásszövegek történetkutatójaként tehát egyszerre kell figyelni az ilyen válságos helyzetek „kínzóan tudatos” és a konfliktusok dinamikájából is következő „tudattalan” elemeire. Ez viszont, tehát a „sérülékenység” súlyos érzése nagyszabású egyéni távlatok igényével párosulhat.”⁵⁷ Erikson „pszichoszociális identitás” kategóriájának „tehát van lélektani-történeti oldala is, s ez annak tanulmányozását jelenti, hogy az egyéni élettörténet milyen kibogozhatatlanul összefonódik a történelemmel. A pszichoszociális identitás tanulmányozása tehát három, egymást kiegészítő tényezőtől – vagy egyetlen tényező három oldalától? – függ: az egyén személyes koherenciájától és a csoportjába való szerepintegrációjától, az őt irányító eszményképektől és kora ideológiájától, valamint élettörténetétől és a történelmi pillanattól.”⁵⁸

Mindezt azért idéztem, hogy a forrásszövegeinkben csak megemlített személyekkel kapcsolatos történések olvasataiba bele kellene képzelnünk ezeket, a történetkutató számára rendszerint mára már megismerhetetlen kontextusokat. Racionálisan leginkább a negatív identitásokat, vagy az identitásnélküliséget indukáló rendszer-specifikus, közhatalmi tényezőket tudjuk megnevezni, miközben rendszerint rejtettek maradnak a személyes, félelmet keltő és feloldó mechanizmusok.⁵⁹ Az identitáselemek ezek szerint mindenképpen összetett kategóriák, egyszerre tartalmazznak antropológiai, pozicionális és csoport, a társadalmi minősítési műveletek és a beszédaktusok révén előállott ideologikus, embléma jellegű elemeket.⁶⁰ Kissé leegyszerűsítve ezeket a fontos megállapításokat: ezen elemek intézményesített erőszakos megsértésekor az identitás legfontosabb funkciója sérül meg, amely az, hogy „az egyént tartósan elhelyezze létének <<társadalmi terében>>.” Ilyenkor

⁵⁶ Erikson szerint így hangzik az identitás meghatározása: „a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely egy közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul.” Erikson 1991: 402.; Pataki kiindulópontja az előbbieket így tömöríti: „Az identitás, a társadalmi azonosságtudat jelenségköre”, s ennek alapján beszélhetünk személyes és szociális énről. Pataki 2001b: 111–119.; Fiske 2006: 241–253.; Az élettörténetek (társadalomtudományi) kutatási nehézségeire a következő szöveggyűjtemény szemléletes példákat nyújt: Bögre 2007.

⁵⁷ Erikson 1991: 403.

⁵⁸ Erikson 1991: 404.

⁵⁹ Erikson lehetségesnek tartja, hogy az emberi szorongás (új dolgok, szimbolikus veszélyek, a bizalom dezintegrációját követő rémület) következtében bizonyos történelmi időszakok identitás nélkülivé válnak. Erikson 1991: 405.

⁶⁰ Pataki 2001b: 127.

nyilvánvalóan romlik a pozitív társadalmi értékekhez jutás esélye.⁶¹ Ugyanakkor, ismételten azt is ki kell emelni, hogy a „jelentős életesemények” traumatizáló és patogén szerepük mellett új identitásképzést indítanak el.⁶²

Ha nem éltünk benne a 20. század második felének világában, akkor először célszerű színvonalas, kortársi irodalmi vagy filmes alkotásokkal kezdeni az ismerkedést, hogy érzékeljük, mit jelentett olyan miliőben élni és alkotni, amely parabolikus művek keletkezésekor „a titok helyett a tiltás bábáskodik.”⁶³ De ennél még fontosabb idős kortársaink megszólítása, az interjúk elkészítése, miközben arra is figyelünk, amiről nem beszélnek. Trauma, traumatizálódás, tabuk, tabusítások – ezek mentén célszerű egyes témáinkat megnevezni, hogy történeti forrásaink valóban beszélni tudjanak. Mindazonáltal a „másodlagos szemtanúként” is értelmezhető történetkutató empátiája saját identitássá válhat, ami többféle nehézséget okozhat. Talán az egyik legfontosabb az, hogy egyre inkább félreérti a múltbeli kontextusokat, hiszen nem célszerű azokat a „végtelen hiány és az abszolút megsemmisülés” fogalmaival leírni.⁶⁴

A következő fejezetekben azért is foglalkozom hosszasan a pártállami diktatúra életvilágaiban kialakult alkalmazkodási, ellenállási formák mindennapi kérdéseivel, mert más tiltakozásra egyébként sem volt lehetőség.⁶⁵ Egyrészt joggal beszélhetünk alávetettségi helyzetekről, másrészt viszont számításba kell venni azt is, hogy a történések rendszerint folyamatszerűek voltak, vagyis a diktatórikus formák kiépülésével párhuzamosan módosultak az alkalmazkodási technikák is. Scott megfigyelését idézve: „A düh és agresszió kordában tartása – meglehetősen nyilvánvaló okokból kifolyólag – jelentős részét képezi az alávetett csoportokban fölnevelkedők szocializációjának. Az alávetett csoportok történelmében a mindennapi politika túlnyomó részben a színlelés politikája, amelynek során az ellenállásnak mind a szimbólumait, mind a gyakorlati részét leplezni kell. A nyílt sértegetés helyébe a pletyka, a gúnynevek használata és a jó hír tönkretétele lép.”⁶⁶ Az álcázás mint a „normális

---

⁶¹ Pataki 2001b: 149–150, 153.

⁶² Pataki 2001a: 390–391.

⁶³ Gelencsér 2002: 129. A parabola itt egy olyan történet, ami valójában másra vonatkozik, mint amit elmond.

⁶⁴ LaCapra é.n. 90. A szerző megkülönbözteti a hiányt és a veszteséget: „A hiánnyal ellentétben a veszteség történelmi szinten helyezkedik el, és meghatározott események következménye.” LaCapra é. n. 91. „Amikor a hiány veszteséggé alakul, nő a félreirányzott nosztalgia vagy az új, totalitást célzó, utópisztikus politika esélye. Amikor a veszteség változik hiánnyá (vagy elmosódott, általánosító retorikaként kódolják), akkor a vég nélküli melankólia, feloldhatatlan gyász és végeérhetetlen apória patthelyzetével szembesülünk, [...]” LaCapra é. n. 89.; A nosztalgia jelenségére, történeti tapasztalataira ld. Ahbe 1997.; Ahbe 2004.

⁶⁵ Scott 1996: 109–110.

⁶⁶ Scott 1996: 125.; Kifejezetten a kollektivizálás során tapasztalt ellenállási stratégiákra ld. Fitzpatrick 1994: 5–7.; Viola 1996: 3–10.

ellenállás” legjellemzőbb formája jelenik meg egyes értelmezésekben,⁶⁷ bár ez nyilván más viselkedésformákban is jelen van. Hogy ki mit fed el, az sokszor nem látható, s a történetkutató is leginkább csak az elfedés aktusát konstatálhatja.⁶⁸ A politikai hatalom által kijelölt határvonalak betartása vagy figyelmen kívül hagyása közismerten jutalmazással vagy büntetéssel jár együtt.⁶⁹ A társadalom tagjainak ezzel kapcsolatos viselkedését nem célszerű, nem lehet életszerűen a homogenitás nézőpontjából magyarázni. A határvonalakra figyelő szereplők „illemórai” változatosak, a behódolástól, a passzív rezisztencián át a lázadásig terjedhetnek.⁷⁰

Mindezen alapvető problémák felvetése után értelmeznünk kellene a modern diktatúra szabályszerű jelenségeit és az erőszak tapasztalatának történeti tényezőit.⁷¹

AZ ERŐSZAK TÖRTÉNETI TAPASZTALATAI ÉS A MODERN DIKTATÚRA OLVASATAI

A Szovjetunióban az 1920–30-as években elterjedt népszerű vicc szerint egy csapat nyúl felsorakozott a lengyel határon, hogy átengedjék őket. Arra hivatkozva kértek bebocsátást, hogy a Szovjetunióban elrendelték a tevék letartóztatását. „De hát ti nem vagytok tevék! Na, ezt próbálják meg elmagyarázni a politikai rendőrségnek!”⁷² Ebben a fejezetben a tevéknek tartott nyulak, s félretéve a valóság közeli tréfát, elsősorban az emberek megélt tapasztalata alapján igyekszem feltárni az erőszak természetrajzának néhány vonását. A nézőpontom tehát „alulnézeti”: arra keresem a választ, hogy az állam, a politikai hatalom erőszakhatása miképpen jellemezhető és értelmezhető? Milyen általánosítható elemeit lehet megnevezni, amelyek egy történeti kutatás számára is fogódzókat nyújtanak? Bár ezzel a szakirodalmi

⁶⁷ Scott 1996: 126.

⁶⁸ Tischner 2000: 79. Érdemes itt utalni a következő különbségre is: „A maszk nem az arc elfedésére szolgáló fátyol, és nem is arc. A fátyol csak elfedi az arcot, a maszk hazudik. [...] a maszk igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha ellentéte volna annak, ami valójában. [...] A maszk és az álcázott igazság között afféle axiológikus ellentét alakul ki: a negatív érték pozitívnak akar látszani.” Tischner 2000: 83.

⁶⁹ Az alárendelődésnek a kollektív történelem és az individuális történelem által kiváltott hatásai szempontjából is érdekes megfigyelés az, hogy a társadalom tagjai azért sem kérdőjelezzik meg (tegyük hozzá, nyíltan) sokszor az állami parancsokat, mert „az állam szabta meg azokat a kognitív struktúrákat, amelyek által észlelhetik őket.” Bourdieu 2002a: 108–109.

⁷⁰ Aronson 2003: 52–53.

⁷¹ A „modern” kifejezés jelentéstartalma sokszor tisztázatlan. Az elvek, ismertetőjegyek és a napi cselekvések, a jellegzetes társadalmi változások egyfajta ideáltipikus felsorolását ld. Hradil é. n. 68–70.

⁷² Fitzpatrick 2003: 164.; Ld. a tömegterrorra: Figes 1996: 575–577, 642–646.; Baberowski 2004.; Baberowski 2006ab.; Az idézett vicc keletkezési idejétől nagyot ugorva, de hasonló struktúraelemekre ismerhetünk a következő példában. A kelet-német állambiztonsági szolgálatnál – legalábbis a tankönyvek szerint – még 1984-ben is a „csekista éberség” alapkövetelményeit kellett elsajátítani. A módszerekhez hozzátartozott a toxikus anyagok használata is. Materialien der Enquete-Kommission 1995: 490–492, 585–643.

szemlével valamelyest ismételtten egy eltávolító beszédmódra kényszerülök, mégsem lehet elkerülni ezt a feladatot.

Először egy olyan tágabb elméleti keretbe helyezem a kérdést, ami nem kifejezetten csak történettudományi, legalábbis nem a hagyományos módszer szerinti megközelítés. Az erőszaknak, mint antropológiai jelenségnek, problémának a történeti ábrázolásba való tudatosabb beemelését fontosnak tartom, ezért kérdésfelvetéseimben ezen elgondolás mellett sorolok fel szempontokat és érveket. Ennek a tárgyalásmódnak abban látom az értelmét, hogy a más tudományterületekről származó fogalmi meghatározások és tartalmi interpretációk alapján megmagyarázhatóbbá válhatnak a történelmi jelenségek is. Másrészt áttekintésem valamelyest hozzájárulhat az erőszakra vonatkozó ismereteink gyarapításához.⁷³ A kérdéskört ezzel egyáltalán nem akarom lezárni, sőt, éppen azt feltételezem, hogy az ilyen típusú interdiszciplináris tárgyalásmódok újabb és újabb értelmezési lehetőségeket kínálnak. Persze én is érzékelem az ilyen és ehhez hasonló szakirodalmi szemlék, „elméletieskedések” kockázatait, terek és idők fölöttiségét, és különösen – ha szabad így fogalmazni – az általunk fontosnak tartott történeti forrásoktól látszólag távolra eső voltát. Kérdés azonban, hogy konkrétan ebben az esetben, az erőszak kategóriája és problematikája valóban ennyire távol van-e a mi többnyire hagyományos megközelítéseinktől? Nem lehetséges-e, hogy az eddigi átfogó értelmezések és paradigmák helyett, azok mellett sok másiknak is helye van? További felvetések fogalmazhatók meg, mint például, miért és mihez képest gondolják a jelenkortörténészek, hogy a sajátjuknak tekintett 20. század annyira különleges vonásokat mutat fel a történelemben? Hogyan vált az intézményesített és a közvetlen erőszak ennyire mindennapos tapasztalattá? A diktatórikus rezsimok erőszakossága hogyan befolyásolhatta a kortársi – különböző – tapasztalatot és annak emlékezetét? Nem tudok itt mindegyik kérdésre válaszolni, ugyanakkor olyan magyarázatokat és jelenségeket szeretnék hangsúlyozni, amelyek a jelenkortörténeteink tudományos ábrázolásának életszerűen szerves részét kellene, hogy képezzék.

Ebben az összevetésben a közös nevezőnek tekintett „genetikailag kódolt szovjetizálás” céljainak és hatásainak, módosulásainak feltárását vélem az egyik legfontosabb kiindulópontnak, ami az erőszak problémájának tárgyalását mindenképpen szükségessé teszi.⁷⁴ Az erőszak tapasztalati és annak emlékezeti kategóriáit nehéz egymástól elválasztani, miközben ez a differenciálás nagyon fontos. Itt más-más időszakokról és történeti

⁷³ Gyáni 2007.; Szabó 2004.; Bolgár–Gyökös–Szokol 2009.

⁷⁴ Danyel 1997: 68–69.; Rohwasser 2002: 121–142.; A szovjetizálás kérdéseire ld. Apor – Apor – Rees 2008.; Grzymała-Busse 2002: 26–51.; Ohlerich 2005.; Mevius 2005: 267–268.

összefüggésekről van szó, amelyek összemosódnak az emlékezetben. Ennek jelentőségét például azzal lehet érzékeltetni, hogy mást jelent valamit megélni egy diktatúrában és mást jelent(het) arra emlékezni egy alkotmányos jogállamban. Egy további szempontot mindenképpen be kell emelni minden jelenkortörténeti megközelítmódba: a különböző évjáratú nemzedéki tapasztalatokat, amelyek figyelmen kívül hagyása feltűnő módon jellemzi a magyar történeti kutatásokat is.⁷⁵ Az előbbi gondolatmenetet legalább egy megjegyzés erejéig továbbfűzve kell foglalkozni a hallgatás, a tabusítás jelentőségével, ami mind az erőszakot alkalmazók (tettesek), mind pedig az erőszakot elszenvedettek (áldozatok) körében jól megfigyelhető. Mint már korábban említettem, több más tényező mellett ez mindenképpen összeköti a két felet.⁷⁶ Ennek történeti jelentőségét csak akkor láthatjuk be igazán, ha nem csupán egyedi jelenségeket tárgyalunk, hanem a mennyiségi szempontokat is szem előtt tartjuk.

Történészek számára ebben a tekintetben elsősorban a háborúk nyújtanak példákat, amelyek legfontosabb elemei magukban hordozzák az intézményesített kollektív erőszakot és a tömegességet, mint például: kollektív mobilizáció és az erőszak megszervezése, anyagi kár, az ellenség megölése, az erőszak dicsőítése, az áldozatok szenvedése iránti közömbösség, az erőszak gépiesítése, az idő reorganizálása, az akció kiszámíthatatlansága, a mindennapi élet dramatizálása.⁷⁷ Ha ez a probléma- és jelenségcentrikus, a társadalomtudományi logika alapján formálódott vélemény nagyobb hatással lenne a magyar történetíráásra, akkor alapvetően másként, sokkal életszerűbben és árnyaltabban lehetne magyarázni történelmünket.⁷⁸ Mindez nézőpont- és léptékváltást követelne meg, azt azonban mindenképpen, hogy elszakadjunk a csak államközpontú, a külpolitikára, az individuumokra, a vezető pártpolitikusokra és a szűk értelemben vett politikára koncentráló ábrázolásoktól.⁷⁹

A kollektív erőszak-alkalmazás módjai alapján a 20. századi átfogó ábrázolásban az antivilizáció-történeti rendszerekhez sorolom a nemzetiszocialista és a lenini-sztálini típusú kommunista rezsimeket, bár érdeklődésem elsősorban az utóbbira vonatkozik. Egyúttal persze mindkettő egymásra is vonatkoztatható. Ideologikus (ön)meghatározásuk alapján úgy is értelmezhetők mint antimarxisták és antibolsevisták, vagy antifasiszták. Ha az öndefiníción

⁷⁵ Kiváló, többnyire más részdiszciplínák ellenpéldáinak számít: Szentí 2008.; Szilágyi 2008ab.; Losonczy 2005; A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi, nyíregyházi konferenciája is a generációk történeti kérdéseivel foglalkozott: Gyáni – Lácay 2008.

⁷⁶ Így például ha valaki bocsánatot kér vagy hazudik, az emlékezik. Vö. Ricær 1998b. Ennek a jelenségnek a tanulmányozására a politikai diktatúra éveiben készült dokumentumfilmek különösen alkalmasak.

⁷⁷ Trotha 1999: 42.

⁷⁸ Vö. Bettelheim 1988.

⁷⁹ Ennek a kérdésnek az átfogó áttekintésére ld. Bódy – Ö. Kovács 2003.

túl a gyakorlatot vesszük tekintetbe, akkor egy közösnek vehető ellenségük van, az alkotmányos állam.⁸⁰

Az itteni tárgyalásmód nyelvezetét részben magyarázva, és a rendkívül ambiciózus szocialista projekt újkori eredetéről történeti, hosszú távú korszakokban gondolkodva, minimálisan a 19. századi haladásról szóló elképzeléseket kell először kiemelni, amelyeket alapvetően befolyásolt az észak-amerikai és az európai iparosodás folyamata. A szocializmus programja az egész világon mint modernizációs ideológia jelent meg. Egyrészt gyors és mindent átfogó iparosítást, másrészt pedig az áthagyományozódott struktúrák radikális felbontását ígerte. Sokak számára éppen ez tette a szocialista eszmét „varázslatossá”, persze feledve-feledtetve azt, hogy ebben a bolsevik, majd sztálinista programban demokráciáról nem, csak proletárdiktatúráról volt szó.⁸¹ Az erőszak különösen fontos megkülönböztető, bár tabusított jeggyé vált ebben a rendszerben.

A kommunizmus kifejezést leginkább abban az értelemben célszerű használni, hogy az egy utópista program alapján kialakult társadalmi állapot. Ebben valójában a beavatkozó, ellenőrző állam túlsúlyos működése, s nem a „munkásosztály” – nyilvánvalóan fiktív, mitizált és fetiszizált – hatalma volt a meghatározó.⁸² Ha mozgalomnak tekintjük a kommunizmust, akkor természetesen más meghatározó elemek kerülnek előtérbe, így például maga a totális igénnyel fellépő ideológiai tanítás, a pártszervezet és a magatartásmód.⁸³ Éppen ezért is, a jövőbeli kutatásokban célszerű lenne, ha a lehetséges módon „ideológiamentessé” tennénk a kommunizmus fedőnévvel ellátott társadalmi gyakorlatot. Ami többek között azt jelenti, hogy ebben a közelítésmódban az alaphipotézis szerint a „gyakorló kommunistáknak” valójában nem a kommunizmus (aminek konkrét jövőképe, társadalmi megvalósulása, ideje eleve tisztázatlan volt) felépítése lehetett a céljuk. Ha mégis, akkor azt csak a „társadalom megerőszkolása” révén vélhették megvalósíthatónak. A „reálszocializmus” rendszer-specifikussá vált folytonos működési zavaraira tekintve, amelyeket sokszor maga a pártvezetés sem leplezett, joggal fogalmazható meg, hogy a valódi cél tisztázatlan vagy nem egy egalitárius és szociális társadalom megteremtése lehetett. A különböző történelmi szituációknak, de még inkább az egyéni és kollektív emberi magatartásmódoknak a megértése

⁸⁰ Steinbach 2002: 36.

⁸¹ Langewiesche 1993: 39–55.; Pipes 2004: 18–21.

⁸² A kérdéskör nemzetközi – benne a magyar – történeti összehasonlítását ld. Hübner – Kleßmann – Tenfelde 2005.

⁸³ A bolsevik, szovjet felfogásra, a „nagy történelmi problémák” erőszakos megoldási kísérleteire ld. Friedrich 1957: 37, 49–50.; Bochenski 1958: 5–13.

szempontjából fontos tényező az utópia varázsa.⁸⁴ Az mintegy biztosította a társadalmi következmények nélküliséget, ami a 20. századi diktatúrák „sikereinek” az egyik meghatározó jelensége volt.⁸⁵

Alapvető elméleti és gyakorlati kutatási kérdés, hogy a kollektív, a politika által motivált erőszaknak milyen általános és konkrét rendszerekhez köthető vonásai vannak? Távlabbra, a 18. századig visszatekintve, az újkori történelemben a francia forradalom tűnik mindenképpen egy jelentős fordulópontnak, amikor a korábbi erőszakkésztséget úgymond egy politikai renddel összekötötték, amelyben már elsősorban az emberek tömeges mobilizációját, nagyrészt a nemzetalkotás céljából is megvalósították.⁸⁶ Ennek a változásnak a tanulságait összegezve, az új- és jelenkori történelemben az erőszakra vonatkozó általános jellemzőket és körülményeket keresve, megnevezhetők olyan elemek, amelyek bizonyos szabályszerűségeket és tendenciákat mutatnak, és egyben a jövőbeli kutatások hipotéziseit is nyújtják. Az első az igazolási törekvés, ami közben egy átfogó, globális érvényű ideológiát és egy távoli célt, utópiát kínál, a kommunista program esetében az „új ember” társadalmát.⁸⁷ A második elem egy ellenségképtől való – tegyük hozzá, tömeges – kondicionált függést jelent, ami természetéből fakadóan érzelmileg rendkívüli módon telített.⁸⁸ A faji vagy osztályalapon kijelölt és diabolizált ellenséget mint életveszélyes, fenyegető tényezőt állítják színpadra. A harmadik, a politikai diktatúrák történelmi példái szerint nélkülözhetetlennek bizonyuló pillér egy működőképes közigazgatási apparátus, ami a napi aprómunkát elvégzi. Végül, az eredeti tömeges mobilizációs célból kiindulva, szükséges a társadalom jelentős részének a bevonása az apparátusba, legyenek ezek a személyek titkos ügynökök vagy rendszeres és alkalmi feljelentők.⁸⁹

Az erőszak természetes módon a formális és informális hatalomnak, és legfőképpen a „politika” kategóriájának is alapvető eleme.⁹⁰ Vegyük például az állami hatalmat, amely arra hivatkozva alkalmaz erőszakot, hogy más erőszakot megakadályozzon. Az erőszak ebben az

⁸⁴ Bauman 1976: 17–37. Az ennek eredményeképpen is kifejlődő „szocialista ellenkultúra” úgy tekinthető mint a „liberális kapitalista kultúra” folytatása, másrészt annak elutasítása. Bauman 1976: 40–47.

⁸⁵ Ormos 1994.; Koenen 2000: 34.; Ohlerich 2005: 91.

⁸⁶ Friedrich 1957: 34–35.; Becker – Großbölting – Owzar – Schlögl 2003: VI.; Az ideológiára mint kulturális rendszerre ld. Geertz 2001: 26–71.

⁸⁷ Az „új ember” programra, különösen Rees bevezetőjét ld. Apor – Behrends – Jones – Rees 2004.; Groys – Hagemeister – Kassek 2005.; Jenkins 1992: VIII–IX, 392–399.; Müller 1998: 9–11, 118, 246.

⁸⁸ Szabó 1998.

⁸⁹ Burrin 2002: 184–185.; Azonban itt is utalni kell a ránk maradt forrásszövegek szerzőinek képességeire, az információk keletkezési miliőire. Ld. például: „Meglévő hiba az is, hogy egyes esetekben a kapcsolatot tartó rendőr elvtárs az általános politikai és értelmi képességek tekintetében jóval alatta áll a hálózati egyén általános tudásának.” A megyék hálózati munkájának értékelése, 1952. április 24. MOL, XIX-B1-j. 50. d. 68.

⁹⁰ Az állam mindig az emberek ellenségének tűnik, azt mondhatnánk, hogy ennek ellenkezője szintén utópiának számít. Vö. Scott 1998: 2.

olvasatban a társadalmi kapcsolatok, vagy másként fogalmazva, a kultúra eredménye, hiszen minden rend feltételezi az erőszakot.⁹¹ Érdekes azonban arra is utalni, hogy a politikai hatalom létéből fakadóan rituálisan alakított, színpadias, különböző médiumok által közvetített, vagyis kifinomultabb manipulációs technikákat alkalmaz.⁹²

Az erőszak problematika lépten-nyomon megjelenik a modernitásról folytatott vitákban is.⁹³ Itt lényegében két konkuráló értelmezésről van szó. Az egyik szerint a történelemben elsősorban a tudományos-technikai haladás a döntő folyamat, a másik az erőszak rendkívül meghatározó szerepét hangsúlyozza.⁹⁴ Mint eddig látható volt, az előbbi választás kényszeréből is fakadóan az utóbbi mellett sorakoztatok fel érveket. Ennek az álláspontnak az alátámasztása céljából leginkább a történeti antropológiai értelmezést tartom irányadónak és igazoltnak, amely az erőszak számos formájának állandó, egyidejű jelenlétére utal. Történeti szempontból ugyanakkor fontos hangsúlyozni az uralmi formák közötti különbségeket. Így például a totalitárius magyarázatot globális módon kár lenne elutasítani, hiszen annak számos elemét nem veszik figyelembe a történeti kutatásban.⁹⁵ Másképp fogalmazva, a mára már szinte teljesen elfelejtett koncepció forrásokon való tesztelése – különösképpen a társadalomtörténetben – még nagyrészt várat magára. Mint ismeretes, a diktatúra alapelemeihez Friedrich és szerzőtársa, Brzezinski a következőket sorolta fel: ideológia, egy párt, egy terrorszervezetként működő titkosrendőrség, hírmónopólium, fegyvermonopólium, központilag irányított gazdaság. Az utóbbi kettő persze több – nem diktatórikus berendezkedésű – modern államban is létezik.⁹⁶

A mikro- és a makroerőszak megkülönböztetése alapján manapság legelterjedtebb tézis szerint a modern civilizáció és a 20. századi „makroerőszak” ugyanakkor az éremnek a két oldalát jelenti.⁹⁷ Történeti perspektívában szemlélve, az első világháború abban is kiemelkedően nagy hatású volt az előző erőszakos konfliktusokhoz képest, hogy a történelemben először valósítottak meg ilyen magas fokú technikai szintet, másrészt a háborús

⁹¹ A „hatalom” nem lebeg a „társadalom” felett, lényeges jellemzője az, hogy „cselekvésekre ható cselekvési” mód. Foucault 2000: 473–476.; Ezt a problémát az egyén szempontjából nézve, az ember fizikai, társadalmi és pszichikai korlátai felől is tárgyalni kell. Láncki 2000: 40–41.; A modern és a szociális hatalomértelmezésekre ld. Balázs 1998.; Secord – Backman 2002: 348–352.

⁹² Foucault 1990: 19–27.; Becker – Großbölting – Owzar – Schlögl 2003: V.

⁹³ A fogalomértelmezés kérdéséről a mindennapok világáig ld. Lindenberger – Lüdtke 1995: 7–38.

⁹⁴ Imbusch 2005: 11.; Hoffmann 2003.; Kotkin 2003.; Plaggenborg 2006: 15–16.

⁹⁵ Kivételként ld. Szabó 2008.

⁹⁶ Friedrich 1957: 19.; Friedrich műve előtti klasszikus munka: Arendt 1992.; A filozófiai, fogalmi differenciálást illetően ld. Arendt 2000: 67–185.; A modern diktatúrák többek véleménye szerint is egyúttal totalitáriusak, bár szerintem ezeket az értelmezéseket nagyban befolyásolja a szerzői háttér intézményesültsége. Vö. Steinbach 2002.; Vollnhals 2006.; Hogy mód volt az „önfejű” eltérésekre, alkalmazkodásra, az nyilvánvaló. Ez a következtetés azonban más, elsősorban társadalomtörténeti, történeti antropológiai megközelítéseket feltételez. Ld. Majtényi 2003; Ö. Kovács 2004a.

⁹⁷ Imbusch 2005: 31–35.

törekvéseket sikerült totálissá alakítaniuk.⁹⁸ Ezeket az „eredményeket” a második világháborúban és utána még inkább felerősítették⁹⁹.

Érdemes sorra venni, hogy a diktatórikus rendszerek közül a nemzetiszocializmus miért tekinthető modernnek? A legfontosabb elemek a következők: az erőszak rendjének tudományosan megtervezett belső és külső modellje; a holocaust bürokratikus igazgatása; a megsemmisítés munkamegosztásszerű racionalitása; az iparszerű megsemmisítési módszerek; az antiszemitizmus speciális variánsa. Ha mindezt a modern jelleget a kommunista gyökerű sztálinista diktatúra esetében nézzük, akkor a következő rendszer-specifikus sajátosságokat nevezhetjük meg: egy tervszerű, racionális társadalom elképzelése és az ennek megfelelő rendteremtési törekvések; egy előzetes ideológia; erőszakos modernizálás; a határok (frontier) eltolása és az azzal összekötött belső honfoglalás; az ember átfogó fegyelmezése; a társadalom kényszerű homogenizálása.¹⁰⁰ Azt gondolom, hogy az itt felsorolt tényezők alapján mindenképpen célszerű újragondolni a magyar történelmet. Vajon hogyan mondhatók el az eddigi történeteink az említett tényezőkhöz rendezve? Az ezen kérdésfelvetések szerint megformált, új eredményeket produkáló, más látószögű és módszerű műveknek kiváló esélyei lennének a nemzetközi összehasonlítás szempontjából is. Ugyanakkor, az előbbiektől kritikájaként is meg kell említeni, hogy ezeknek a sajátosságoknak a rendszere mintha nélkülözné a kölcsönhatásokat, az aktív emberi, társadalmi cselekvésmódokat és részvételeket, együttműködéseket, kollaborációkat és eltávolodásokat, és főleg a színlelt magatartásmódokat. A továbbiakban kifejtendőkre utalva, itt is meg kell említeni, hogy a fent leírtak közül az erőszakos modernizálásnak és belső honfoglalásnak szerves része volt a kollektivizálás.

Az eddigi példákból is érzékelhető, hogy más társadalmi jelenségekhez hasonlóan, az erőszak értelmezését és leírását illetően is különféle nézetek találhatók a tudományterületeken. Bár elvárható lenne az ezekben a megközelítésekben rejlő kapcsolódások és ellentmondások egymás mellé helyezése, szembeállítása, de erre itt nem vállalkozom. Elsősorban azért nem, mert ebben a szemlében – a kérdés eddigi mellőzöttségének hangsúlyozásán túl – éppen a témakör összetettségére, az egyes szaknyelvi kategorizálások immanens különbözőségére is utalni akarok. Igen gyakran eltérő ember-, történelem- és társadalomképek vannak a szerzői, tudományos magyarázatokban, amelyeket vakmerőség lenne összekeverni. Mindazonáltal megnevezhető három olyan – nyilván eléggé

⁹⁸ Schmitt 1998.; „A halálfelelem elleni modern védekezést – a fejlődés korlátlan áldásaiba vetett hitet – komolyan aláásta az első világháború és következményrendszere.” Bettelheim 1988: 11.

⁹⁹ Nagyrészt ez a 20. századi alapkérdés motiválta ezt a művet is: Arendt 1970.

¹⁰⁰ Imbusch 2005: 533–537.

sematikus – alapforma, amelyek nagyrészt elfogadottak: a személyes vagy közvetlen, az intézményes és a strukturális erőszak, bár az utóbbi kettő megkülönböztetése nehéz. Az intézményes inkább azokra az alávetettségi helyzetekre vonatkozik, amelyeket fizikai szankciókkal is megerősítenek. Ezzel a tagolással kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az erőszakfogalom latin eredetének kettős jelentése részben erre is utal: a *violencia* a testi támadásra, a *potestas* a hivatali erőszakra, nyomásgyakorlásra vonatkozik.¹⁰¹ A strukturális erőszak kategóriáját leginkább a társadalmi viszonyok (például szegénység) miatt keletkező károsodásra értik.¹⁰² Egyébként az előbbi, legtágabb értelmű megközelítésben a történeti antropológusok minden olyan elkerülhető támadást erőszaknak tekintenek, amely az alapvető emberi szükségletek ellen irányul. Ezt tipologizálás útján a következőképpen lehet ábrázolni (1. sz. t.).¹⁰³

1. sz. t. Az erőszak történeti antropológiai tipológiája

	<i>Túlélés</i>	<i>Jólét</i>	<i>Identitás</i>	<i>Szabadság</i>
Közvetlen Erőszak	gyilkolás	rokkanttá válás, szorongatott élethelyzet, szankciók, nyomor	deszocializálódás, reszocializálódás, másodosztályú polgár	elnyomás, börtön, elűldözés
Strukturális erőszak	kizsákmányolás (A)	kizsákmányolás (B)	penetráció (behatolás), normalizálás	marginalizálódás, töredékessé válás

Forrás: Galtung 1997: 913.

Ezek az elvont kategóriák azért is fontosak lehetnek, mert például az egyedinek látszó eseményeket és jelenségeket egy tágabb értelmezési keretbe helyezhetik. Különösen a társadalomtudományi elméletekre nem vagy alig támaszkodó történeti szövegek olvasása közben érezhetjük, hogy az éppen kiragadott esetleírás mennyire nincs elhelyezve és értelmezve egy táblaképen, egy struktúrában, egy folyamatban, egy tömeges cselekvéssorozatban, s az előbbiekre adott egyéni reakciók különbözőségében. Így például ebben a tekintetben is nyilvánvalónak tűnik a mikrotörténet pozitív jelentősége. Az elméleti

¹⁰¹ Waldmann 2002: 283–287.

¹⁰² Nohlen 2002: 281.

¹⁰³ Galtung 1997: 913–919. A szerző nem minden esetben részletezi a táblázatban használt kifejezések jelentését. Így például a penetráció esetében minden bizonnyal annak identitást veszélyeztető voltáról, a „töredékessé válás” esetében pedig a szabadság csorbulásáról van szó.; A szociológiában, a feltételezett ellentétben nem jellemző az erőszak kutatása. Vö. Trotha v. 1997.; Elwert – Feuchtwang – Neubert 1999.; Giddens 1997.; Andorka 2000.; A mindennapi erőszak kérdésére ld. Kleinmann 2000.

kategóriákat csak egy-egy konkrét tér- és időbeli közegben lehet életszerűen, emberi kapcsolataiban „tesztelni”, hiszen a dolgok lényegükönél fogva helyben történnek. A dolgokat hagyományos módon a lehetőség szerint nevükön nevezve,¹⁰⁴ fontos kiemelni, hogy mind a közvetlen, mind pedig a strukturális erőszak esetében lényeges jellemzőnek az számít, hogy egyes társadalmi csoportokat egy szűk réteggel szemben kizsákmányolnak. Bár az erőszak és a kizsákmányolás egymásba nyúlik, de mégsem azonosak egymással, és ennek a tapasztalatnak megfelelően a tudományos vizsgálatokban is célszerű ezeket különválasztani.

Az erőszakot meg kell különböztetnünk a terrortól. A terror rendszerint egy célt, esetleg programot magában foglaló cselekvéssorozat, intézményrendszer, amit egyének vagy csoportok rendeznek, szerveznek, hajtanak vége. Leginkább „felülről” vezérelt, ami működése során az erőszakot mint eszközt alkalmazza. Így például a nemzetiszocializmusban és a sztálinizmusban az erőszakot az állami politika feltételezi.¹⁰⁵ A közgazdaság- és egyes társadalomtudományi megközelítések bizonyítási módszerét alapul véve, az erőszak kategóriájának jelentőségét leginkább akkor láthatjuk be, ha elvileg annak hiányát magunk elé képzeljük, amit „ökológiai egyensúlynak” is nevezhetünk.¹⁰⁶ Ez utóbbi jelenti valaminek a túlélését, a jó közérzetet, a szabadságot és az identitást, annak tudatát. Ha ezek együtt hiányoznak, akkor emberi lealacsonyodásról beszélünk.¹⁰⁷

Az erőszak kategóriájának értelmezési kísérletei után tovább kell lépni, hogy szemügyre vegyük a hatások és határok kérdését. Az erőszakstruktúrák hatásait illetően két fontos megkülönböztetést kell tenni: az egyik a testben, a másik a gondolkodásban hagy nyomot.¹⁰⁸ Az előbbire utalva azt mondhatjuk, hogy az „erőszak az érzések valósága”, amelynek a középpontjában a test áll. Sőt, egyes szociológiai értelmezések szerint a kínzás, a testi erőszak alkalmazása – a növényekhez hasonlíthatóan – az „ember átültetését” jelenti. Az általános tapasztalatok szerint az áldozatok fokozatosan érzékelik a kétségbeesést, az egyedüllétet és az elhagyottságot.¹⁰⁹

A gondolkodásban, viselkedésben az ún. kulturális erőszak jelensége is megmutatkozik, feltételezve, hogy elfogadjuk a kultúra kategóriáját, ami létünknek szimbolikus szféráját (vallás, ideológia, nyelv és művészet, különböző tapasztalati és formális tudományok)

---

¹⁰⁴ Strauss 1998: 41–49.

¹⁰⁵ Plaggenborg 1998: 75.

¹⁰⁶ Ricœur, kételkedve ebben is, az erőszakkal szembeni lehetőségként a „koherens diskurzusról” beszél. Ricœur 1998: 126.

¹⁰⁷ Galtung 1997: 914.; Argyle 1992: 255.

¹⁰⁸ Galtung 1997: 916.

¹⁰⁹ Trotha 1997: 25–30.

jelenti.¹¹⁰ Ezeket lényegüket tekintve sokszor arra használják fel, hogy a közvetlen vagy a strukturális erőszakot igazolják vagy legitimálják. Ennek 20. századi történeti példái a horogkereszt és a vörös csillag.¹¹¹ A kulturális vagy szimbolikus erőszak rendszerint három kontextusban jelenik meg. Egyrészt az erőszak mint nyelv, azaz kifejeződési forma, másrészt mint agresszió bizonyos területeken, amit „pótcselekvésnek” is nevezhetünk (például a sportot). Harmadrészt a kultúra minden formája ide sorolható, amelyek a közvetlen vagy a strukturális erőszak legitimálását szolgálják, az ideológiától a tudományig.¹¹²

Az erőszakos magatartásmód hatását és határát illetően inkább pszichológiai magyarázatot és tagolást láthatunk az instrumentális vagy hideg, körültekintő, tervező típusú és a reaktív vagy forró erőszak megkülönböztetésében. Az előbbihez egy reflexszerű, bizonyos procedurális gondolkodást is társítanak. Ebben az értelmezésben ez például azokra a hivatalnokokra jellemző, akik a diktatúra destruktív feladatait pedáns módon végrehajtják.¹¹³ Társadalomtörténészként erre ismét azt mondhatnánk, hogy ez a magyarázat – a lélektani megközelítés ellenére – kevésbé vesz tudomást a cselekvések és jelenségek kölcsönhatásos voltáról, a kortársi egymásra ható alkalmazkodási folyamatokról, az idő- és térbeli különbségekről.

Összességében az erőszakhatásokat illetően látható, materiális és láthatatlan, immateriális nyomokat fedezhetünk fel. Ha az „embereket” vesszük alapul, akkor a látható kategóriában konkrét szomatikus következményeket tapasztalhatunk, mint például a meggyilkoltak, a megerőszakoltak és sérültek számát. Az úgymond láthatatlan dimenzióban kell keresnünk a gondolkodást befolyásoló tényezőket, így például a trauma által okozott veszteségérzést, a gyűlöletet, a bosszút, az elnyomás utáni vágyat. A társadalom, azaz az emberi kapcsolatok összessége tekintetében konkrét anyagi károkról és strukturális, valamint kulturális károkról lehet beszélni. Ez utóbbira vonatkozóan fontos kiemelni az erőszakcultúra kialakulását, a konfliktuskezelő képesség elvesztését, s ennek nemzedéki átörökítését.¹¹⁴

Az eddig leírtak alapján a következő állapítható meg. Mind elméleti, mind pedig a konkrét történeti ismeretek alapján bőségesen igazolható lenne, hogy az erőszak problematikája az érdeklődés perifériájáról a magyar kutatások középpontjába kerüljön. Sok további oka és összefüggése van ennek a hiánynak, de most talán elég, hogyha ezek közül csak magára a

¹¹⁰ Ismert módon a kultúra és a társadalom fogalmai konkurensként jelennek meg az egyes részdiszciplínákban. Az utóbbi melletti társadalomtudományos érv az, hogy a társadalom kategóriája inkább utal a koherenciára és a konfliktusra, míg a kultúra az „identitással” kapcsolható össze, egyfajta integrációs asszociációt jelent. Kocka 2000: 19.

¹¹¹ Galtung 1997: 916–917.

¹¹² Imbusch 2005: 24–25.

¹¹³ Beck 1999: 36.

¹¹⁴ Galtung 1997: 918.; Ld. még: Alexander 2004: 1–30.

„20. századból” következő traumákra és azok tabusításaira utalunk, amelyek sajátos stabilizáló tényezőkké váltak a társadalmi kapcsolatokban.

A traumák is stabilizálják a tapasztalatokat. Ha a traumatikus események emlékezetét heroikus és nem heroikus kategóriákba soroljuk, akkor az utóbbit leginkább a sérültséggel, a károsodott személyiséggel jellemezhetjük. A trauma, mint stabilizáló tényező talán a tudat számára úgymond nem hozzáférhető, de látenszen folyton érezteti a hatását, magyarul ez rögzül bennünk, ugyanakkor az emlékező nehezen szövi azt történeté.¹¹⁵ Maga az ember a szovjet típusú rendszerben hatványozottan nem egyszerűen passzív tárgya a politikai hatalom akaratának, hanem annak számos tekintetben aktív alakítója, még inkább sokszorosítója. A hagyományos és a modern egyeduralmi rendszerek közötti egyik alapvető különbség éppen az, hogy a 20. századiak lelkesedést, részvételt vártak el alattvalóiktól. A bolsevikok elgondolása lényegében olyan volt mint egy kertészé, aki ebben a hasonlatban az állammal egyezik meg. Az általuk irányított állam a vad tájat meg akarta művelni, olyan „emberparkká” akarta átalakítani, amelyben az „új emberek” hozzájuk az öltözködéstől a beszédig hasonlatosak.¹¹⁶

A modern instrumentális racionalitás szabályaihoz illeszkedő „kertész-mentalitás” – mint állami beavatkozási forma – a biológiától és az orvostudománytól sok ismeretet kölcsönzött. E szerint vannak gondozandó kultúrnövények és gyomok. Az ennek megfelelően kiépített bürokratikus állam és kultúra a társadalomra mint „igazgatási tárgyra” tekintett.¹¹⁷ A különböző társadalomtudományi munkák olykor érintik az erőszakos tettekkel kapcsolatos viselkedésmódokat. Különösen érdekes az erkölcsi közömbösség társadalmi megteremtődésének kérdése. Az ilyen típusú erkölcsi gátlások erodálása egyes vélemények szerint akkor alakul ki, ha az erőszak intézményesül (például hivatalos parancsokban); a cselekvések rutinszerűvé válnak a központi diktátumokban megnevezett módszerek és szerepek szerint; az áldozat dehumanizálódik. Bauman ideáltipikus magyarázata szerint az erkölcsi felelősségvállalás helyébe lép a fegyelmezett igazodás, sőt – ahogy ő fogalmaz – létrejön az erkölcsi láthatatlanság. Ha mindezt a kérdést a történetek színhelyéhez is mért közelség és távolság kapcsolatában mérlegeljük, akkor az egyes emberi reakciókat

¹¹⁵ Assmann 1998: 131–152.; Részben a politikai hatalmat, a nyilvánosságot birtoklók tabusítására is utal az „elfojtott emlékezet” fogalma. Hogy ebben mekkora szerepe volt az „aktív felejtés” folyamatának, az megint egy másik közelítésmódot igényel. Az aktív felejtés fogalmát Nietzsche vezette be. Rauschenbach 1998: 355.; Ricœur 1998b.; Gyáni 2000: 128–144.

¹¹⁶ Baberowski 2004: 8–13.; A bolsevik nyelv gyakorlatias, társadalmi „átértelmezésére” ld. Figeš–Kolonitskii 1999: 127–130.

¹¹⁷ Bauman 2001: 41, 109, 138.

nyilvánvaló módon meghatározza a tevékenység közvetítettsége. A távolság csökkenti, fõlszámolja az erkölcsi gátlásokat is.¹¹⁸

A Norbert Elias által tárgyalt civilizációs folyamat egyes kérdéseit tovább gondolva Bauman abból indul ki, hogy fokozatosan alakult ki az „irracionális és lényegileg antiszociális ösztönök elfojtása”, másrészt az erőszaknak a társadalom életéből való kiiktatása révén az állami koncentráció: „a civilizációs folyamat többek között azzal az eredménnyel is jár, hogy lehetővé teszi az erőszaknak erkölcsi mérlegelését mellőző alkalmazását és fölhasználását, és fölmenti a racionalitást az alól, hogy kívánalmaiban tekintettel legyen az erkölcsi normákra vagy az erkölcsi gátlásokra.” Ezek szerint egyes cselekvések racionális összehangolásának feltétele lenne bizonyos erkölcsi normák elfojtása.¹¹⁹ A társadalmi gyakorlatok vizsgálata során célszerű elkülöníteni a technikai és az erkölcsi felelősség kategóriáit. Az előbbi, az ideáltipikus értelmezés szerint figyelmen kívül hagyja azt, hogy a „cselekedet csak eszköz; túlmutat önmagán.”¹²⁰

A fentiekkel összefüggésben kell feltétlenül megemlíteni a társadalom tudatos tervezésének kérdését. Ez centrális programmá különösképpen a fajelméletekben vált. Az ennek megvalósításáért színre lépett „társadalom-mérnökök” kategóriái és mintái meghatározóak voltak a fajelmélettől is kölcsönző későbbi utópiák számára.¹²¹

A modern diktatúra kialakításának első lépéseit rendszerint a nyelvi térben teszik meg. Amikor a szavakat nem eredeti jelentésüknek megfelelően használják, vagy a tartalmat összekeverik.¹²² Különösképpen az állami erőszak bevezető fázisa kezdődik az áldozat identitásának feloldásával, amit elsősorban szavakkal lehet elérni, vagyis a nyelv lehetséges manipulációjával. Például Sztálin elhíresült mondása szerint a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem fegyver.¹²³ A nyelv meghamisítását „követi” a gondolkodás

¹¹⁸ Bauman 2001: 45–51.

¹¹⁹ Bauman 2001: 54–55.

¹²⁰ Bauman 2001: 149.

¹²¹ Bauman 2001: 104–109. Bauman azt állítja, hogy „Sztálin és Hitler áldozatait nem azért ölték meg, hogy gyarmatosítsák a tőlük <<elhódított>> területet. Gyakran minden emberi érzelmnek – még a gyűlöletnek is – híjjával lévő egykedvű gépiességgel ölték meg őket. Pusztán csak azért, mert ilyen vagy olyan okból nem látszottak beleilleni a tökéletes társadalom sémájába. Megölésüket nem úgy fogták föl, mint pusztítást, hanem mint teremtést.” Bauman 2001: 139. A kiváló esszé itt idézett soraihoz, különösen az utolsó mondat után az egyes történetek kutatójaként természetesen kérdőjelet kellene tennünk. A szerző további tanulságos szabályszerűségekre utal: „Az emberietlenítés akkor kezdődik, amikor a távolságteremtésnek köszönhetően azok a célok, amelyeket a bürokratikus művellet kitűz, számokban kifejezhető teljesítményadatokká redukálhatók, – s így is fejezik ki őket.” Bauman 2001: 151.

¹²² Arendt ezt a „totális uralomhoz” vezető első lépésként úgy értelmezte, hogy „megölték a jogi személyt az emberben.” Arendt 1992: 539.; Edelman 1998: 98–99.; Balázs 2003: 11–12.; Pók 2005.

¹²³ Hodgkinson 1954: V.; A kommunista nyelvhasználat egyes kérdéseire ld. Apór 2010.; A kortársi „elemzők” is megfigyelték, hogy „A szavakkal ugyanaz történik ilyenkor, mint a pénzzel az infláció idején. Több bankjegy kerül forgalomba, mint amennyire fedezet van. Ennek következtében csökken a bankjegyek értéke.” Fónagy – Soltész 1954: 23.

megváltozása, így lesz a háborúból béke, a rabszolgaságból szabadság, a gyilkosságból terápia.¹²⁴

A történész számára ezeknek a kérdéseknek a tisztázása, a történeti források nyelvhasználatának, a hivatalos és a közbeszédformák mintegy megfejtése, dekódolása szempontjából rendkívül fontos előfeltétel.¹²⁵ A modern diktatúrák korának egyik sajátossága éppen az, hogy a kommunikáció rendkívüli módon instrumentálissá és színpadiassá válik.¹²⁶ A nyelv fontosságát illetően arra is utalni kell, hogy sokan magát az erőszakot is elsősorban nyelvként értelmezik, legyen szó például a szülői pofonról vagy éppen a generációs jelenségeként értelmezett fiatalkori erőszakos cselekedetéről.¹²⁷ Akár az előbbi megközelítés ellentétének is tarthatnánk Paul Ricœur véleményét, aki az erőszakot és a nyelvet ellentétpárnak véli. Az „egyik terjedelme a másikéhoz igazodik”, szerinte az „erőszak az, ami beszél és jelentésre tör”, hiszen az emberi beszéd önmagában is „a diskurzus és erőszak elegye.” Erre alapozva lép tovább és tágítja ki a problémát a zsarnokság és a filozófia szintjén: „A zsarnokság esetében nyilvánvaló, hogy az erőszak beszél. [...] A filozófia éppen azért leplezi le a zsarnokságot, mert az a filozófia legsajátabb területét, a nyelvet bitorolja.”¹²⁸

A modern zsarnokságok eredetükben és természetrajzukban is különböznek a korábbi önkényuralmaktól.¹²⁹ A 20. századi diktatúrák kommunikációs terei mindig foglalkoztatták a

¹²⁴ Ternon 1996: 78–80.; A bolsevik diktatúra működtetőinek gondolkodásmódjára, a kettős kommunikációra, a terror hátterére is ld. Pipes 2002: 30–37, 85, 225–227.

¹²⁵ Ismételten utalok az információk keletkezési helyének a fontosságára. Például a speciális falusi körülményekből is fakadó újabb torzításokról az ügynökjelentések kapcsán a politikai rendőrség egyes szövegei is tudósítanak. A tartótisztekről szólva így írtak: „Ugyanis falvakban <<T>> lakásokkal az elvtársak nem rendelkeznek, a találkozókra pedig minden esetben más területekre nem tudják meghívni a hálózati tagot. Gyakori eset, hogy a találkozókat ott a faluban, vagy a falu szélében tartják meg az esti órákban. Este pedig, vagy ha esik az eső, a kapott jelentést az operatív tiszt ott a helyszínen nem tudja elolvasni, kiértékelni. Ilyen esetben kizárólag a hálózati személy beszámolására támaszkodhat, és sok esetben egészen másképp adja elő a hálózati személy a jelentés tartalmát, mint ahogyan az le van írva.” Összefoglaló jelentés, 1959. február 9. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. I/7. 1–10. A BM előbbi forráscsoportjára Papp István hívta fel a figyelmemet.

¹²⁶ Cassirer 1997: 37–50.; Koselleck 1998: 20–22.; A rendszerint politikatörténetinek tekintett források társadalomtörténeti elemzésére ld. Farkas 2006.; Klimó 2003.

¹²⁷ Lüdtke 1994.; Ahbe – Gries 2005.

¹²⁸ Ricœur 1998a: 125–126, 128.

¹²⁹ Maier 2003: 9–28.; Hogy miként változott a totalitarizmus fogalom és közelítésmód utóbbi évekbeli megítélése, ismételt használata, ld. Vollnhals 2006. A magyarországi kutatásról, a problémakör, a fogalom hiányzó, rendszeres vizsgálatáról beszámol: Tomka 1996.; Láncki 2004.; Körösi 2004.; Anélkül, hogy a kritikai továbbgondolásokat részletezhetsék, Arendt többek között abban látta a modern diktatúrák és más egyeduralmi rendszerek közötti különbséget, hogy „az erőszak nem az ellenfelek kiirtásának és megfélemlítésének egy módja, hanem a tökéletesen engedelmes tömegek feletti uralom eszköze.” Arendt 1992: 10.; Fontosnak tartom a hatalom („ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély.”) és az uralom („ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsok személyek engedelmeskedni fognak.”) fogalmát, és változó kontextusait figyelembe venni. Ugyanígy kellene kutatni a falusi életvilágok „fegyelmességekének” tényezőjét is, ahogy Weber mondja, „a tömegek <<beidegzett>>, kritikátlan és ellenállás nélküli engedelmeskedését.” Weber 1987: 77.; Ugyanakkor, a hatalom és az uralom között feszültség van, amit ha az ideológia megkísérel feloldani, akkor az ideológia „puszta integrációtól a torzítás és a patológia felé közelít.”

kutatókat, mert mindenki érzékelte, hogy a politikai hatalom a nyelvet egyre tudatosabban eszközként használja és ellenőrzi a politikai hatalom, az uralom fenntartása érdekében. Ez az állami akarat persze más történelmi korszakokra is jellemző volt, azonban különösen a modern rezsimekben már olyan élethelyzetekről van szó, amiket talán leginkább a viccekkel lehet érzékelteni (Én gyűjtöm a vicceket. Én azokat, akik vicceket mesélnek.).¹³⁰ A hivatalos nyelv nem csupán azért válik totalitárius jellegűvé, mert nyilvánvaló módon kiszolgálja az önkényuralmat és annak ideológiája által átítatott, hanem etimológiai okok miatt is. Totalitáriussága abban is megnyilvánult, hogy mindent akart dominálni, a nyilvános és a privátéletet egyaránt.¹³¹ Ebben mutatkozik meg a „gyengesége” is, amit a kabaré, a szatíra, vicckultúra, az utalásos beszéd mód kódolása és dekódolásának elterjedése éppen a terror csúcspontjaiban (például Rákosiék diktatúrája alatt virágzott a vicc¹³²) volt a legelterjedtebb és legszínvonalasabb. A kommunista-sztálinista új nyelvvel szemben többé-kevésbé elsősorban az egyházi, a papi nyelv és a „nyilvánosság” különböző, rejtett szintjei álltak.¹³³

Ernst Cassirer klasszikus tanulmányában elemezte a 20. század politikai mítoszteremtését, ezért gondolatmenetét érdemes fölleveníteni.¹³⁴ Az új technikai eszközök ügyes használata nélkül hatástalannak tartotta a mítoszt. Mindez akkor bizonyult a legerősebbnek, ha az emberek új és veszélyes helyzettel találták magukat szemben. A modern politikus ideáltípus vonásait szerinte mindenekelőtt az határozta meg, hogy alapvetően két funkciót kellett egyesítenie, egyrészt a homo magust, másrészt a homo fabert: „egy új, teljesen irracionális és misztikus vallás papja. De amikor védelmeznie kell és népszerűsítania kell ezt a vallást, akkor nagyon is módszeresen jár el. Semmit nem bíz a véletlenre; minden lépése jól előkészített és előre megfontolt. Ez a furcsa kombináció politikai mítoszaink legfeltűnőbb vonása. [...] Az új politikai mítoszok nem szabadon fejlődnek ki, nem gazdag képzelet vadon termett gyümölcsei. Mesterséges dolgok, melyeket rendkívül ügyes és ravasz mesteremberek fabrikálnak. A huszadik század, a mi technikai korunk, találta fel a mítosz új technikáját.” A lelki hadviselés során Cassirer szerint „első lépésként a nyelv működését kellett

---

Ricoeur 1997: 123.; Ha megfontoljuk, akkor ezt az állítást például témánk esetében, a „csendes csataterek” 1957–1958-as történései után, igazolni lehet.

¹³⁰ Steinke 1995: 364.; Mead 1955: 46.; A nyelv valójában „maga a hangot öltött emberi viszony.” Elias 1987: 250.

¹³¹ Az ilyen típusú hatalom az idegen kultúrát meghódítók tevékenységéhez hasonlítható. Arendt 1992: 509, 539–540.; A totalitarizmus historiográfiájára alapvető művek: Jesse 1999.; Hildebrand 1999.; A totalitarizmus jelenségeire ld. például: Aron 2005: 186.; Körösi 2004: 73–75.; Hogy a 20. századi diktatúrák miként törekedtek a földek, az emberek és az információk, a kommunikáció meghódításával leigázni az embereket, s ezáltal birtokolni az emlékezetet, ld. Todorov 1998: 9–12.

¹³² Szabó 1988: 161.

¹³³ Głowinski 1995: 126. A szerző tézise az, hogy a kommunista nyelv befolyása leginkább azoknak a nyelvben mutatkozik meg, akik magukat antikommunistának tartják.

¹³⁴ Cassirer 1997.; Ld. még: Lasswell 2000.

megváltoztatni. Ha ez emberi beszéd fejlődését tanulmányozzuk, azt találjuk, hogy a civilizáció során a szavak két teljesen különböző feladatot láttak el. Az egyszerűség kedvéért e két funkciót nevezhetnénk a szavak szemantikai és mágikus használatának. [...] A varázsszóval nem a dolgokat vagy a dolgok közötti viszonyokat írják le, hanem bizonyos hatásokat próbálnak előidézni, segítségükkel megpróbálnak beavatkozni a dolgok természetes menetébe. [...] A varázsszó elsőbbséget élvez a szemantikaival szemben.”¹³⁵

A varázsszó mellett ugyanilyen fontosságú a rítus, amely – az egykori primitívnek mondott társadalmakhoz hasonlóan – az egyén felelősségét nem vagy alig ismeri. Cassirer gondolatmenete az 1930-as évek elejéig kialakult totalitárius ideológiák és gyakorlatok megfigyelésén alapulhatott. Értelmezései nem csupán arra az időszakra vonatkozóan figyelemre méltóak, mint például a következő megállapítása: „Nem azzal kezdték, hogy megköveteltek vagy megtiltottak bizonyos cselekedeteket. Az embereket próbálták megváltoztatni annak érdekében, hogy irányítani és ellenőrizni tudják tetteiket. A politikai mítoszok úgy jártak el, mint a kígyó, mely megbénítja áldozatait, mielőtt megtámadná őket.”

136

Azt gondolom azonban, hogy a kommunista mítosz mégsem volt ennyire differenciálatlanul mindenki számára magával ragadó. Sokkal inkább alkalmas volt erre hivatkozva előbbre jutni. Másrészt abból a szempontból is jelentősége volt, hogy az emberek kiélezett, veszélyes helyzetben sokan inkább választják a függést. „Ez magyarázza, hogy a szabadságot mind az egyéni, mind pedig a politikai életben sokkal inkább tehernek tekintik, semmint kiváltságnak. Szélsőségesen nehéz körülmények között az ember megpróbál szabadulni ettől a teherből. Itt jelenik meg a totalitárius állam és a politikai mítosz.”¹³⁷ Mert, folytatja Cassirer: „Modern politikusaink nagyon jól tudják, hogy a tömegeket sokkal könnyebb irányítani a képzelet erejével, mint nyers fizikai erőszakkal. És számtalanszor használják is e tudásukat. A politikus egyfajta közéleti jóvendőmondóvá válik.”¹³⁸ A státusnövelő politika, és így a kommunista hatalmi nyelvezet irányítói is elsősorban a jel és a beszélő közötti viszonyra akartak oly

¹³⁵ Cassirer 1997: 40–41.

¹³⁶ Cassirer 1997: 42–43.

¹³⁷ Cassirer 1997: 44.; A politikai mítosz kérdésére ld. Lasswell 2000: 18–19.; Zimmering 2000.

¹³⁸ Cassirer 1997: 45.; Ld. még Turner liminalitással kapcsolatos fejtegetését (Turner 1997) vagy a státusmegfordítás fontos kérdését: „A státusnövelő rítusok megaláztatást és átmeneti jámborságot rendelnek el annak érdekében, hogy az egyének vagy a csoportok tekintélye növekedjen. [...] semmi sem erősíti úgy a megszokott rendet, mint az abszurd és a paradox. A státusmegfordítás az erőt gyengének álcázza, a gyengét agresszívnek, [...]” Zentai 1997: 21.; Az átpolitizált szovjet gazdaság, és a jövőorientált, az erőszakot alkalmazó „forradalmi cselekvés párt” jelenségre ld. Aron 2005: 22, 56.

módon hatni, hogy a normatív szóhasználat révén bizonyos értékelképzelések átvételét elérjék.¹³⁹ Ezért is lett akkora jelentősége a tömegkommunikációnak és a propagandának.¹⁴⁰

Ugyanakkor kételkednünk kell ennek a törekvésnek a „sikerében”, ugyanis folyton töréspontokat találunk. Meddig és milyen módon kell figyelembe venni és általánosítani az új nyelvet? Egyrészt teljes mértékben, hiszen az egy adott történelmi korszak fő jellegzetessége. Másrészt folyton félre is kell húznunk a függönyt, és meg kell keresni az előbbi színlelt magatartásmódok mögötti további cselekvésstrukturáló tényezőket és konkrét cselekvésmódokat.¹⁴¹ Azért is foglalkozom majd külön fejezetben a kettős kommunikáció kérdéseivel, hogy az életszerű szituációkat minél inkább megközelíthessük.

Az általam kutatott időszak és rendszer legfontosabb tényezőinek az erőszakos állami beavatkozást, a színlelt viselkedésformákat és a tabusítást tartom, hiszen azok egymást szülték. Hangsúlyozom azonban, hogy ezzel a kijelentéssel nem kérdőjelezem meg az előbb felsoroltaknak sem a korábbi, sem pedig a későbbi jelenlétét, érvényességét. Másrészt azt is kiemelem, hogy ezeket a kérdéseket elsősorban a politikai hatalom különböző szintű reprezentánsainak és az adott miliő társadalmi kapcsolataiban konkrétan kell vizsgálni, maximálisan figyelve a kölcsönhatásokra.

A nyelvproblematikával kapcsolatban célszerű még kitérni a korabeli, tömeges feljelentések, panaszok és beadványok jelenségére. Mások nevének és tettének a hivatalos hatalom számára névvel, de még inkább névtelenül történő bejelentése, feljelentése a mindenkori emberi kapcsolatok része lett. A történetkutató nem kerülheti meg ezt a nehéz kérdést sem, bár nyilvánvalóan nehéz megfejteni a feljelentések pszichológiáját. A jelenség eredetével foglalkozó elméleti munkák szerzői szerint a (fel)jelentés az egyházi körökben a koraközépkori morális (*denunciatio canonica*) kontroll, a nevelés eszköze volt.¹⁴²

Ha ennek elfogadottságát vagy támogatottságát pszichoanalitikus szempontból nézzük, akkor konkrétan a családi, szülők-gyerekek-testvérek kapcsolathálóban is tájékozottnak kellene lennünk. Minden bizonnyal a feljelentés személyes prototípusát a gyerekkori árulkodások adják. Ez utalhat a szülői türesemre, az információk ilyen módon való felhasználására. Mindezt a kérdéskört kivetítve a tágabb felnőttkori világra, sokak számára a funkcionáló állam, a párt egyfajta szülői pótlékként jelenik meg, amely persze sajátos deformációt, nárcizmust is

¹³⁹ Steinke 1995: 362–363.

¹⁴⁰ Ennek kapcsán külön is utalni kell a személyi kultuszra és a következményeire, de nem csupán a bolsevikra, hanem a korábbi történelmi előzményekre: Kaminski 1992: 33.; Aron 2005: 60, 178–186.; Apor – Behrends – Jones – Rees 2004.; Apor 2010.

¹⁴¹ A „hallgatás spiráljának” jelensége, vagy a pártállami nyelv szerinti „hangulat”, valójában a szóhasználatból ekkor száműzött közvélemény a diktatúra miliójében nem az egyetértés, hanem sokkal inkább az ellenvélemény, az elutasítás révén, de elfojtott formában jön létre. Vö. Anderson 2005: 246.

¹⁴² Jerouschek –Marßolek –Röckelein 1997: 9.

feltételezhet. Döntőnek bizonyulhatott a hatalomban való ilyen típusú részvétel, amit felülről minden formában ösztönöztek is.¹⁴³ A kommunista hatalmi politika azért is erősíthette az ilyen módon való részvételt, mert a társadalmi mobilizációt minden szempontból állandóan fontosnak tartotta.¹⁴⁴ Legalább egy mondat erejéig utalni kell a feljelentettek stratégiáira is, az önfeljelentésre, a „vallásmegtagadásra” és a hallgatásra.¹⁴⁵

A szovjet típusú diktatúrák történetét, vagyis egyáltalán a szocialista projektet illetően igazából nem az a kérdés, hogy mi történt, hanem az, hogy miképpen történhetett meg? Az egyik, a marxista tradícióból kiinduló válasz az, hogy ez elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség volt, és egyben válasz a nemzetiszocialista múltra. Az ezzel ellenkező érvelés középpontjában az áll, hogy a szovjet tankoknak köszönhetően egy radikális kisebbség hatalmába kerítette a népeiséget, amely uralmi rendszernek nem volt legitimációja.¹⁴⁶ Az elsőt alapvetően az az alapállás jellemzi, hogy a kommunista hatalmi gyakorlatot kimondva és kimondatlanul egy, a képzetek világában fixált utópiából, annak szükségszerűségéből kiindulva értelmezi. Ez önmagában is korlátozza a kritikai gondolkodásmódot, hiszen ez egy elsődlegesen ideologikus nézőpont.¹⁴⁷ A totális hatalomra alapvetően nem a megismerés törekvése a jellemző, hanem a „szebb”, a „jövő” világának felépítése. Elméleti-filozófiai szempontból ennek a hatalomnak „első szolgálja a politikai ész, amely ezzel a metafizikai ész szintjére emelkedik.”¹⁴⁸

A nyelv valóságteremtő gyakorlatként való értelmezése különösen a politikai diktatúra világában fontos, hiszen a jogállamiság hiányában könnyen bármilyen kommunikációs szituáció „rendszerellenesnek” minősülhet. Ugyanakkor a nyelv olyan hatalmi, irányítási eszköz, amely nem csupán a diktatórikus rendszerekben teremt státusokat és szerepeket.¹⁴⁹ Bennünket most azonban elsősorban az orwelli „Újbeszél” miliói érdekelnek, amelyekben megszokottá váltak a nyelvi perverziók, a hazugság precizítása, nyíltsága, logikája, egy szóval a nevezetes „duplagondol” gondolat- és viselkedésformája. Ahogy Orwell írja: „Az újbeszélt nem arra szánják, hogy kiterjessze, hanem arra, hogy *szűkítse* a gondolkodás területét, s

¹⁴³ Jerouschek –Marßolek –Röckelein 1997: 10–12.

¹⁴⁴ A történelmi kutatásban, pontosabban a magyarázatban megfontolandó egyik elméleti-filozófiai meghatározás: „Ideológiáknak nevezzük azokat a lét-transzcendens képzeleteket, amelyek de facto sohasem jutnak el a bennük foglalt tartalom megvalósításához. Bár gyakran – jóhiszeműen – a szubjektív cselekvés motívumává válnak, jelentéstartalmuk a legtöbbször mégis átalakul a cselekvés során.” Mannheim 1996: 224. Az ideológia-típusokra ld. Mannheim 1996: 224–225.; Arendt szerint az ideológia az „amit a neve jelöl: valamely eszme logikája. Tárgya a történelem, amelyre az <<eszmét>> alkalmaznak; [...]” Arendt 1992: 588. Az ideológia közismerten a hatalom legitimációját szolgálja, egyfajta „interpretációs kód”. Ricoeur 1997: 123.; Ld. még: Gyurgyák 2004:

¹⁴⁵ Jerouschek –Marßolek –Röckelein 1997: 15.

¹⁴⁶ Allinson 2000: 1–5.

¹⁴⁷ Kolakowski 1971.

¹⁴⁸ Tischner 2000: 186.

¹⁴⁹ Kopperschmidt 2000 :119–120.; Rothman 2000: 137.; Fowler 2008: 231–232.

közvetve ezt a célt szolgálja a szóválasztéknak a minimumra csökkentése.”¹⁵⁰ A nyelvi összesűritéssel megtörténik az összetett gondolatok kiiktatása, s ennek helyébe semlegesítés révén egyszerűbb fogalmat cserélnek.¹⁵¹

Az orwelli – nagyrészt igazolhatóan megvalósult – víziót továbbgondolva eljutunk a tabusítás, a titkosítás jelenségéhez. Az etimológia szerint a „titok (*secretus*) egy elválasztott és félretett tartalom vagy szubsztancia. Olyan kizáró cselekedet révén jön létre, amelynek során legalább két, egymással negatív *kapcsolatban álló* fél (ember vagy csoport) vesz részt: a *titokőrző*, aki az elválasztott tartalom birtokosa, és az a *címzett*, akire a visszatartott tartalom vonatkozik, vagy akit az érint. [...] A misztérium igen, de a titok aligha képzelhető el címzett nélkül. [...] mivé válik az elválasztott és félretett szubsztancia: összesajtol, összetömörített dologgá, vagyis olyan valamivé, ami *feszültséggel telt*.”¹⁵² Lényegében ez adja a titok egyik legfontosabb energetikai tulajdonságát. Ebből a perspektívából még inkább érthető az, hogy a pártállami életvilágokban rutinszerű „kiszivárgás” miért vált a rendszer egyik sajátos stabilizáló tényezőjévé. A kiszivárgás, mint a titok „beszélésének” egyik formája (a felfedés, a közlés mellett) „a feszültség szabályozásának és a titok megőrzésének legáltalánosabb módja.” Funkciója az, hogy „fenntartsa a titok feszültségét.”¹⁵³

A szóbeli befolyásolás új formái alapvetően transzformációk révén valósulhatnak meg. Az első a nominalizáció (beszámol helyett beszámolás), a másik pedig a szereplők, cselekvők jelentős vagy minden tagjának törlése, kivéve legfőképpen a pártot. Ezek együttes következménye és hatása mindenekelőtt az, hogy – az igeidő, a mód, az idő és az igazságérték jelzésének eltávolításával – csak egy hatósági intézkedés, csak egyetlen aktív szereplő marad a színpadon. A mindennapi nyelvhasználatban is végbemegy a transzformáció, amely a távirati stílushoz hasonlítható. Mindegyikben az a közös, hogy elfojtással, belső cenzúrával működik. A nyelvhasználat ezen módjának, mint ideáltípusnak a konstruálása, elsősorban a történetkutatásban folyton előbukkanó hivatalos szövegek értelmezése, megfejtése szempontjából nélkülözhetetlen. Ezekben a kommunikációs alapsémákban előre gyártott, csomagolt kifejezések, mondatok vannak. A határvonal előírásként, határozat formájában vagy a szocializáció révén már létezik: „Az alapvető jelentés elő van írva egy mögöttes struktúra formájában, amely meghatározza a megkövetelt tulajdonságokat és azok megengedhető viszonyait.” A részletek behelyettesítése, aktualizálása megmarad egyéni feladatnak. Mindezen megfontolások alapján a történetkutató számára ezekben a szövegekben

¹⁵⁰ Orwell 1989: 330.

¹⁵¹ Orwellre hivatkozva ld. Hodge – Fowler 2008: 255.

¹⁵² Zempléni 2000: 182.; Ld. még: Simmel 1973a: 317–335.

¹⁵³ Zempléni 2000: 182–184.

a vizsgálatra valóban érdemes jelentés a mögöttes struktúra, a kibocsátó közeg feltérképezése lehet.¹⁵⁴ Ennek a helyzetnek a pártállami sajtóirányítás eleven példáit mutatta.¹⁵⁵

A diktatúra természetrajzának megértéséhez az egyik legalapvetőbb lépés az, hogy figyelünk a nyelvezetre, annak a hivatalos propagandából eredő forrására. Melyek voltak ennek a leglényegesebb jellemzői? Az állambiztonsági szolgálatok szóhasználata ebben a tekintetben mértékadó, így például az „operatív megsemmisítés”, a „presszionálás”, a „konspiráció” és „dekonspiráció”. Ha egy hálózati személy valamilyen formában felfedte tevékenységét mások előtt, akkor adott esetben internálták. Azonban ez utóbbi helyzetben is egy „elterelő” okot – például gazdasági „bűncselekményt” – neveztek meg.¹⁵⁶ Az egész eljárás mód legjobban a katonai hadműveletek logikájához hasonlítható. Döntő volt ebben az ellenségkép-teremtés, az elszigetelés és a célzott kriminalizálás.¹⁵⁷

A politikai diktatúrák világából származó történeti források feltárása és elemzése alapján sokunk tapasztalata lehet, hogy ezek hatékonyabb felhasználása akkor igazán jó egy tudományos elemzés számára, ha alapvetően két dologra figyelünk olvasás közben. Először is arra, hogy mi hiányzik ezekből a hivatalos szövegekből. Másodszor pedig az állandó „fordítási”, tömörítési, dekódolási műveletet kell elvégeznünk. Úgy látom, hogy ennek egyik egyszerűbb módja, kulcsa az, ha az írott és hallott hivatalos szövegekben a mondanivalót elsősorban a megfogalmazó gondolkodásmódjára és nem a megcélzott tárgyra, embercsoportra vonatkoztatjuk.¹⁵⁸ Magyarán ezek a megfogalmazások rendszerint inkább az illetők pozicionális helyzetéről, funkcionárius mivoltjáról, szocializációjáról, iskolázottságáról, még inkább annak hiányáról szólnak. Ennek legnyilvánvalóbb történelmi példái a rezsim „ellenségeire” (a kulákoktól az egyházi személyekig) vonatkozó minősítések és leírások. Ahogy már láthattuk, a „varázsszavak” mágikus használata tehát ezekben a szövegekben szinte mindig megelőzi a szemantikai funkciót.¹⁵⁹

A fenti, elsősorban a hivatalos pártállami megnyilatkozások mögöttes struktúráinak elméleti, dekódolási lehetőségei után célszerű a mindennapok története és a tapasztalattörténet

¹⁵⁴ Vö. Mead 1955: 15, 28.; Hodge – Fowler 2008. 263–264.; Dieckmann 2000: 79–84.; Lasswell 2000: 17.

¹⁵⁵ Cseh–Kalmár–Pór 1999.

¹⁵⁶ Hálózati dekonspirációkkal kapcsolatos helytelen eljárások, 1952. március 31. MOL, XIX-B1-j. 50.d. 73.

¹⁵⁷ Knabe 1999: 203–208.; A mindennapi következményekre is ld. Goffman 1981: 197.; A katonai nyelvre, például a mezőgazdaságba helyezett parancsnokok szerepére, a „munka frontjának” kérdésére, a gyűlöletre építésre ld. Révész 1983.; Tóth 1991.; Révész 1997: 17–23.; A 2561/1949 (III. 19.) sz. kormányrendelet a kolhoz típusú tsz-ek bírálatát bűncselekménynek minősítette, akár 10 évig terjedhető börtönbüntetéssel. Kalher: 2008: 22.; A statáriális perek, kivégzések a kollektivizálás során szintén ebbe az értelmezési keretbe illeszthetők: Sipos – Závada 1989.

¹⁵⁸ Szabó 1998: 10. Már csak azért is, mert a történeteink „szereplői” elsősorban falusi milióból származtak, a doktrína nyelve pedig úgy mond „városi találmány” volt kortársi nézőpontból is. Mühlmann 1989: 44.

¹⁵⁹ Cassirer 1997: 41.

nézőpontjából is megvizsgálni a kérdéskört. A politikai hatalmat és az uralmat firtató kérdések sokszor elsősorban azért növelik a félreértést, mert ebben az esetben az ember csak az intézményekre, a hatalmi elitekre és az ideológiára koncentrál, és kevésbé vesz tudomást a társadalmi reakciókról. Ezzel szemben célravezetőnek tűnik az az eljárás, amely a politikai hatalmat/uralmat és a társadalmat nem pusztán ellentétként és nem egy rangsor elemeként fogja fel. Ebben a megközelítésben fontosabbak lesznek azok a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők, a társadalmi tagjai tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkedniük kell.¹⁶⁰

Az előbbi szempontból is tanulságos eredményekhez vezethet az az elemzés, amely a különböző pártállami információs jelentésekkel foglalkozik. Tartalmuk kifejezi azt is, hogy miképpen változik a rendszer hatékonysága. Így például a magyarországi forrásokról is elmondható, hogy a kezdeti részletes – és persze sokszor kitalált – beszámolók információértéke látványosan csökkent. Azokat mindinkább „felülről lefelé” írták. Ugyanilyen módon, óvatosan kell bánni az individualizáció fogalmával, amely félrevezető lehet, ha csak a piacgazdaságokra vonatkoztatjuk. A pártállami „politikai társadalom” is alapvetően individualizáltnak számított. Ezt váltotta ki a politikai túlhatalom, a „politikai szféra privatizálása”, amely következményeit tekintve nagyon is politikai jelentőségű volt. Egyrészt a „felülről” érkező és kiszámítható beavatkozások révén instrumentalizálhatók lettek az eljárások. Másrészt az emberek általában „belülről” a különböző intézkedéseket másként tudták megtapasztalni és elsajátítani: módjuk volt különböző mértékű elhajlásokra és visszavonulásokra.¹⁶¹ Ennek a miliőnek konstruálása céljából a régebbi hermeneutikával szemben a „társadalmi logika pluralizmusára” irányuló érdeklődésnek van igazán értelme.

Ebben az összefüggésben válik ismételten fontossá a kortársi nyelv problematikája, amely nyelv a politikai hatalom és uralom által produkált társadalmi gyakorlat része. Ismét tehát a kapcsolatokra helyeződik a hangsúly, amelyek során komolyan kell venni a rituálét, ezek egyúttal manőverezési lehetőségeket is kínálnak. Különösen a politikai diktatúrák alatti nyelvhasználatot illetően kell megkülönböztetni a „hivatalos” és a „hétköznapi” nyelvet,

¹⁶⁰ „Az uralom társadalmilag teremtett – a társadalom és az egyének uralmilag formálják.” – mondja Lüdtké, akinek a fogalomhasználatához a fenti sorokban hozzáillesztettem a politikai hatalom kategóriáját. Lüdtké 1998: 3–4.; A „politikai mindennapok történetének” kérdéseire ld. Gyáni 1997: 11–15.; Lange 2003: 36–41, 65–67, 91–93.; Roth 2005: 223–241.; Johler 2005: 213–222.

¹⁶¹ A drámai helyzet ebben történetkutatói nyelvben leginkább talán a következőt jelentheti: „a dráma szó az ember életére utal. Megérteni a drámát annyit tesz, mint megérteni, hogy az ember drámai lény. [...] Drámai lénynek lenni azt jelenti, hogy másokkal körülvéve, talpunk alatt a földdel mint színpaddal kell leélnünk a számunkra kiszabott időt. Három tényező teszi az embert drámai lényé: nyitottsága a másik emberre, a dráma színhelyére (a színpadra) és a múlt időre.” Tischner 2000: 5–6.

amely utóbbi az emberek egyfajta „magára találását” jelenti.¹⁶² Az előbbi gondolatmenetet követve, a „diktatórikus uralmat mint kommunikációs gyakorlatot” értelmező közelítésmód szerint a párt egy olyan hegemon nyelvi stílust valósított meg, amely a dolgok és jelenségek meghatározásában is monopóliumra törekedett.¹⁶³ A hivatalos nyelvben a ritualizálásának egy előrehaladó tendenciája érvényesült. Ez a „nyelvi ritualizáció” az „uralom mint gyakorlat” ambivalenciájára és többértelműségére is utal. Sajátos módon, a ritualizmus ugyanakkor a hatalom címzettjeinek nagyobb cselekvési biztonságot, helyenként egyfajta autonómiát adott. Mindazonáltal a nyelvi ritualizmus a krónikus legitimációs krízis egyik jelének tekinthető. A párt politikai diktatúrájának közigazgatási struktúrája különösképpen elősegítette a ritualizmus kommunikatív stílusát.¹⁶⁴ Minél magasabb szinten jelent meg a beszámoló, annál kevesebbet mondott. Másrészt érvényesült az a tendencia is, hogy a politikai diktatúra „öregedésével” párhuzamosan növekedett a standard közhelyek és propagandaformák súlya.¹⁶⁵

A mikrovilágok felé fordulással azt is el kell fogadnunk a kutatás során, hogy nem az ország, hanem a különböző miliókben élt emberek történeteit elemezzük. Ez a megközelítésmód az államon belüli élet „értelmére” kérdez rá, amihez képest az emberek úgymond mérték magukat és életstratégiájukat.¹⁶⁶ Ezekben a társadalmi erőterekben célszerű értelmezni a kortársi cselekvéseket és történeteket. A mindennapok és tapasztalatok történetkutatói irányzatában további figyelemreméltó meglátás az is, hogy a „kisemberi életvilágokban” (munkahelyi kollektíva, család és rokonság), ahol átláthatóság volt, számos olyan „hatalmi és szabályozási kompetencia” adódott az emberek számára, amelyek több szempontból élethetővé tették a rendszert. Nem véletlen, hogy a rezsim bukása utáni nosztalgikus – erőszakkal is párosuló – megnyilvánulások leginkább ezen életvilágok széttöredezésével lehetnek összefüggésben.¹⁶⁷

Ezzel az értelmezéssel egybeesik az egyén és az állam, valamint a társadalmi reakciókat vizsgáló magyarázat. Eszerint a viselkedésmód alakításában leginkább a „közösségi ugródeszka-stratégia” volt a meghatározó. Ez többek között azt jelentette, hogy a társadalom

¹⁶² Lüdtke 1997.

¹⁶³ A nyelvészek mintegy 2000 új kelet-német kifejezést számláltak össze (például Weihnachtsengel = „geflügelte Jahresendfigur”, Särge = Erdmöbel). Wolle 1998: 78–79.

¹⁶⁴ Jessen 1997: 75.; A Lasswell által leírt ún. intenzív stílus (standardizálás, ökonomizálás, sűrítés, variációs szegénység, ismétlés, szuggesztió, agitáció, emóció, dinamizmus) és a propaganda nyelve közötti összefüggésre világít rá: Dieckmann 2000: 109.

¹⁶⁵ Judt 1997: 35–36.

¹⁶⁶ Lindenberger 1999b: 18.

¹⁶⁷ Lindenberger 1999b: 18.; Klinger 1993.; Maaz 1993.; A jelenség közéleti értelmezéseire ld. Materialien der Enquete-Kommission 1999.

tagjainak nagy része igyekezett kihasználni az uralkodó viszonyok előnyeit. Az állam polgárai valójában „felelősségnélküliek” voltak, tényleges érdekérvényesítő képességük és a döntésekben való részvételi joguk nem vagy alig volt. Mindemellett olyan pártállami privilégium-rendszer alakult ki, amely összességében az állam és a népesség nagy része szolidaritási kötelekeinek megszűnését eredményezte. Az „ugródeszka-stratégia” az egyének szempontjából a társadalom tagjai és a pártállam közötti „várbéke” része volt, de ugyanakkor sok tekintetben ellentmondott az állami érdekeknek.¹⁶⁸

A párt propagandája lényegében sok esetben az ellenkezőjét érte el. A párt által befolyásolt szocializációs folyamatokba, a káderrendszerbe nemzedékek sora nőtt bele. Erre az alkalmazkodási folyamatra szintén folyamatosan utalt a humoros és a gúnyos nyelvhasználat.¹⁶⁹ Így például a mentalitást alapvetően befolyásolta a „negatív reklám”, tehát azon cikkeknek a hiánya, ami éppen szezonálisan nem volt kapható, de ebbe a körbe tartozott a rituálisan hanyag munkavégzés is.¹⁷⁰

A „közös” fogalmát és jelenségét nem pusztán a politikai hatalmat birtoklók szempontjából kell a pártállami rendszerben értelmezni, tehát nem csak mint a társadalmi kontrollt erősítő tényezőt kell figyelembe venni, hanem úgy is, mint a mindennapi életben megfigyelhető, az egyének szintjén természetes módon kibontakozó szolidaritást. Azt a hivatalos állami és párthatalommal szembeni olyan informális kommunikációs eszköznek is vehetjük, amely nagyban hozzájárult a különböző hiányok ellensúlyozásához.¹⁷¹

---

¹⁶⁸ Huinink 1995: 25–44.

¹⁶⁹ Wolle 1998: 70–71, 98–105, 150.

¹⁷⁰ Wolle 1998: 215.

¹⁷¹ Diewald 1995: 223–225.

A „SZOCIALIZMUS” MINT KUTATÁSI TÉMA

Hogyan lehet a saját igazságainknak megfelelően történetekké formálni az alábbi idézetekben felbukkanó olyan pillanatképeket, amelyek egyidejű tapasztalatokat, de eltérően pozicionált értelmezéseket tartalmaznak?¹⁷² Lehetséges-e egy diktatúra kutatását nem csupán a „vége” felől elkezdni, s ha igen, milyen történelemképünk lesz? Hogyan és milyen adekvát fogalmakkal írható le a politikai hatalmat birtoklók és az alattvalók kapcsolatrendszere? hol húzódtak az emberi és társadalmi korlátok?¹⁷³ Milyen értelemben beszélhetünk társadalomról a politikai diktatúrában? Ezek a kutatás-módszertani kérdések foglalkoztatnak most.¹⁷⁴ Itt jobbra csak illusztrációként idézem az erőszakos kollektivizálás idejéből származó következő szövegeket, amelyekhez hasonló, tömeges dokumentáció empirikus kutatása közben fogalmazódtak meg bennem kétségek a jelenkortörténet fogalomhasználatával és közelítésmódjaival kapcsolatban. Ebben a fejezetben több helyen közvetetten utalok az idézetek egyediségen túlmutató, rendszer-specifikus vonásaira.

„Azonban egyes, magukról megfélemezett emberek néhány esetben – úgyszólván minden megyében – durva módszerekkel megsértették az önkéntesség elvét. Ezek leginkább a tanácsházára való beidézgetésekben, bekísérgetésekben, fizetés nélküli szabadságra való küldésben és egyes esetekben tettlegességben nyilvánult meg. E módszerek alkalmazása számszerűleg az elmúlt évhez képest lényegesen csökkent, viszont az utóbbi hetekben növekedett azoknak a különböző szervekhez (sajtó, rádió, FM. stb.) küldött bejelentések száma, amelyek a durva módszerekre hívják fel a figyelmet, illetőleg orvoslást kérnek. Pl. a Rádióhoz január 16–31. között 56 ilyen levél érkezett. E levelek többségére jellemző, hogy részben vagy egészében igazat tartalmaznak, a levelek többségét íróik aláírják, s kisebb részük eltúlozza a dolgot, de van közöttük kifejezetten ellenséges levél is.”¹⁷⁵

„A községek átszervezése után, télen nem indult el a közös tevékenység, s így a dolgozó parasztok többsége töprengett, ivott. A legtöbb községben nem volt meg az az erő, amely a kételyeket eloszlatta, a töprengést levezette volna. Pedig, mint ahogy az egyik tsz-tag megjegyezte: ők még <<vigasztalásra>> szorulnak.”¹⁷⁶

„Azok akik eltűrik, hogy éveken keresztül legyen párttitkár az, akit a szövetkezeti kocsmá vezetésétől tevékenysége miatt le kellett váltani, tudomásul veszik, hogy a falu szocialista átszervezése során éppen a párttitkár nem lép be a szövetkezetbe, hanem az átszervezés befejezése után iparban vállal munkát, hogy a jelenlegi párttitkár olyan ember legyen, akinek a községben semmi tekintélye nincs, aki

¹⁷² Lorenz 2000: 121–146.; Kövér 2002: 397–401.

¹⁷³ Kérdés, hogy mikortól és hol indokolt uralomról és uraltakról beszélni?

¹⁷⁴ Például ezen műveket is tekintetbe véve: Valuch 1995.; Püski – Tímár – Valuch 2000.; Püski – Valuch 2002.; Majtényi – Szabó 2008.

¹⁷⁵ Szigorúan titkos PTO-jelentés a PB-nek a „tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről.” 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 122–126.

¹⁷⁶ Információs jelentés, 1960. március 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 625.ö.e. 1–11.

tömegbotrányokat okozott (pl. részegen, számárháton belovagolt a templomba), azok a kommunista erkölcs szellemében járnak el? Azok, akik mindenben a párt tekintélyének lejáratását látják, azok a párt ellenségei? [...] Képletesen szólva, az ember úgy érzi, hogy falnak ütközött. Mintha láthatatlan kezek sokasága ügködne azon, hogy a kivizsgálást lehetetlenné tegye, vagy legalábbis megnehezítse.”¹⁷⁷

A szocializmus egykori aktív utópiájával és társadalmi gyakorlatával szemben kutatóként most csak arra vállalkozhatom, hogy a történeti elemzés néhány elméleti és empirikus kérdését mint aktív memóriát alkalmazom.¹⁷⁸ Érintek majd „kánonokat”, amelyek közül bármelyik persze „nem adott valóság, hanem vízió, sohasem utazás, hanem megközelítés.”¹⁷⁹ Annak ellenére, hogy a jelenkortörténet-írás normái nem térhetnek el a „tudomány köztársaságának” elvárásaitól, mégis vannak sajátosságai.¹⁸⁰ Ez egy olyan kutatási irány, amelynek képviselői különböző kontextusok miatt sokszor változtatják a megközelítési módjaikat.¹⁸¹ A politikatörténet nézőpontjai közül válogatva, az egyik szerző a master narrative-nek a következő formáit sorolja fel. 1. Egy progresszív magyarázat, amely például a háború utáni felépülésből, Európa modernizálásából, vagy éppen a nyugat-európai integráció szempontjából kiindulva ábrázolja a nyugati civilizáció történetét. 2. A tragikus narratíva (Hobsbawm) katasztrófa-történetként tárja elénk a folyamatokat. 3. Regresszív narratíva, amely a dekolonizációs folyamat részeként az európai súlyvesztés története és a globalizáció képe. 4. Lehetséges egy dialektikus magyarázat is, amely kapcsolattörténetekben, a hidegháborús, nyugat-keleti megosztottság ábrázolásában látja a történészi munka fő feladatát. 5. A periferiális közelítésmód a „kicsik” nézőpontjából láttatja a történeteket. 6. Végül, a katasztrófális narratíva a hanyatlás, a növekedés határainak veszélyeire koncentrálna fejt ki véleményét.¹⁸² Érzékelhető, hogy ezek a közelítésmódok elsősorban a hagyományos politikatörténeti narratívákat egy kronológiai rendbe helyezik, másrészt kevésbé támaszkodnak más tudományterületek tematikus beszédmódjára.

Elvi és módszertani szempontból is érdemes végiggondolni a jelenkortörténetészek előtt álló konfliktusokat vagy sajátosságokat, amelyek jelentős része valóban elkerülhetetlennek látszik. Az első probléma az időbeli közelségből adódik, ugyanakkor ez elvileg nem jelent alapvető módszertani különbséget. A második kérdés, hogy sokszor nem lehet tudni, hol húzódik a megélt és a kutatott időszak határa. Harmadszor, az előbbiekből is fakadóan jelentős szerepe

¹⁷⁷ Levél egy budapesti egyetemi oktatótól, 1963. június 1. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 48.ő.e. 40–41. A község neve Géderlak (Bács-Kiskun m.)

¹⁷⁸ Az aktív utópia kérdésére ld. Bauman 1976: 17–37.

¹⁷⁹ Halász 1981: 1012.

¹⁸⁰ Weidenfeld – Lutz 1992: 4–6.

¹⁸¹ Hockerts 2001.; Dülffer 2005.

¹⁸² Dülffer 2005: 18–26.

van a politika és a tudomány kapcsolatának.¹⁸³ Negyedszer, más korszakokhoz képest a (jelenkori) történetírás legnagyobb vetélytársává itt válik a média, és az ott megszólaló különböző helyzetű közszereplők viselkedése. Ötödször, hiányzik a konszenzus a szűkebb szakmában a tudományterületi lehatárolódást illetően. Hatodik konfliktusterületként önmagukban a tartalmi kérdések is jelentkeznek, amelyek az intézményesülési formákat is meghatározzák, nem beszélve azok generációs különbségeiről.¹⁸⁴ Mindehhez további – magyar – sajátosságként hozzátehetjük a kis ország, szűk tudományos nyilvánosságából adódó következményeit, a személyes és intézményes szerveződések bel- és külföldi igazodási, sokszor tünetszerűen rövid idejű magatartásformáit.¹⁸⁵

A korábbi évtizedekben az államilag cenzúrázott tudományosságban jelentős mennyiségű publikáció jelent meg keleten és nyugaton az ún. polgári és a marxista történetírás különbségeiről.¹⁸⁶ Ezt a kérdést csak érintve, nyilvánvalóan nem feladatom ennek az átfogó kérdéskörnek az elemzése, azonban a felvetés szintjén célszerű ezt a problémát a történészi igazságkeresés magatartásmódjába beemelni. A történészek is mindig keresték az igazságot, talán így pontosabb, a saját igazságukat, az azonban egy új, még inkább 20. századi jelenség volt, hogy ennek kritériumait egy politikai központhoz igazították. A marxistával szemben a polgárinak nevezett elvi álláspontot leginkább az jellemezte, hogy ott nem volt egy mindenkire nézve kötelező, központi állásfoglalás, politikai útmutatás alapján megszabott határvonal.¹⁸⁷

Az elméleti és forráshasználati kérdéseket illetően azon az állásponton vagyok, miszerint egy lehetséges történet, egy forrásokkal igazolható történet kifejtéséhez elméletre kimondva kimondatlanul szükség van.¹⁸⁸ A történeti forrás azért is fontos, mert az lényegében vétőjoggal rendelkezik, tehát esetleg kizárja, hogy valami miképpen nem mehetett végbe.¹⁸⁹ Bármilyen, az enyémtől eltérő közelítésmóddal kapcsolatban célszerű, ha – Chris Lorenz alapján – leszögezem, hogy a történetkutatásban a legfontosabbnak a historia mint görög szó

¹⁸³ A kérdéskör tanulságos magyar vonatkozásaira ld. Klimó 2004.

¹⁸⁴ Jessen 2002: 153–175.

¹⁸⁵ Csíki – Halmos – Tóth 2003.

¹⁸⁶ A historiográfiai kérdésekre ld. Romsics 2000.; Valuch 2001.; A társadalomtörténet európai strukturális összehasonlításának alapkérdéseire és szakirodalmára ld. Tomka 2009.

¹⁸⁷ Kocka 1977: 263–269.; Koselleck 1977: 17. A nyugat-német jelenkortörténet-írás a szovjet zónában használt nyelvi különbségekre már kezdetben utalt, jelenkortörténeti folyóiratuk első számában foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, kiemelve két sajátosságot, a retorika előtérbe helyezését és a „lözümgokat”. Maetzke 1953: 339–346.; A német jelenkortörténeti felfogás „klasszikus”, mindenesetre sokszor idézett célja: „Wenn Zeitgeschichte hier als Epoche der Mitlebenden und ihre wissenschaftliche Behandlung verstanden werden soll, so in dem Sinne, dass es sich für uns um ein Zeitalter krisenhafter Erschütterung und einer eben darin sehr wesentlich begründeten universalen Konstellation handelt.” Rothfels 1953: 2.

¹⁸⁸ Ld. bővebben: Fulbrook 2002a: 3–11.

¹⁸⁹ Koselleck 1977: 45–46.

eredeti értelmét tartom, ami kérdezősködést jelentett. Ezzel összhangban van az, hogy „a valóság bármiféle nyelvi ábrázolása egyben a valóság nézőpontjait is jelenti, akár felismerik ezt, akár nem.”¹⁹⁰ Ebben az esetben sem arról van szó, hogy csak „egy valóság” lenne, a hangsúlyt az előbbi idézetben nem ide helyezem, hanem a nyelvi ábrázolás és a nézőpontok kérdésére, amely utóbbiakhoz képest fogom megszólaltatni a forrásokat, hogy azok az általam igaznak tartott történeteket minél inkább igazolják. A „folyamatos érvelékényszerből”, a tudományos nyilvánosság előtti szerepvállalásból eredeztetem a dokumentált történeteimet. Ez egyben persze a kutatói nyelvvel való folyamatos kísérletezés is.¹⁹¹

A TÁRSADALOM KONSTITUÁLÓDÁSA A „SZÍNLELT SZOCIALIZMUSBAN”¹⁹²

Kutatóként a következő feltételeknek megfelelően érdemes a tudományos eszköztárból az analitikus fogalmakat kiválasztanunk.¹⁹³ Először, a kifejezéseknek valamilyen módon tükrözniük kell az emberek – nyilvánvalóan ambivalens – tapasztalatait. Ezt az igényt továbbgondolva, ismételten hangsúlyozom, hogy egyáltalán nem közömbös a „kinek a történelme, kinek a tapasztalata?” kérdés? Másodszor, mivel egy rendszert, kölcsönhatásos viszonyokat akarunk megérteni, ezért a kifejezéseknek nem csupán egy részaspektust kell leírniuk. Harmadszor, a választott fogalmainknak ki kell fejezniük a diktatúra jellegét, figyelve annak több értelmű (idő és térbeli) változásaira. Végül, ugyanakkor érzékeltetniük kell a diktatórikus uralom töréspontjait és az ellenállások helyét is.

Az analitikus, kellően rugalmasan kezelt fogalomhasználat – így a modern gondoskodó diktatúra elnevezés –, mint a kutatást és az ábrázolást vezérlő kategóriák szerintem arra is jók, hogy az általános és az egyedi jelenségeket sokkal inkább a megértés, s elsősorban nem az

¹⁹⁰ Lorenz 2000: 141.; Ld. bővebben: Berger–Luckmann 1998.

¹⁹¹ Ankersmit 2000: 182.

¹⁹² Azért használom a színlelt szocializmus fogalmat, mert pusztán az államosítás végrehajtását nem látom elegendő bizonyítéknak ahhoz, hogy a „szocializmus”, „szocialista rendszer” kifejezés elégséges lenne a kortársi miliók tartalmi jellemzésére. Ebben a kontextusban is a társadalmi gyakorlat érdekel elsősorban. A kérdéskörrel kapcsolatos publikációkra, a fentiek igazolására, a további értelmezésre ld. Mead 1955: 100.; Kemény 1991.; Fitzpatrick 1998.; Schoeck 2007: 349–351, 416–421.; Ö. Kovács 2009h.; A kérdés kapcsán utalni kell a „színlelt kapitalizmus” kifejezésre: ifj. Leopold 1988.; A pszudokarizmatikus pártvezetésre ld. Dessewffy 1999: 55–57.; Az utótörténeti fogalomhasználatom kortársi kontextusára lásd például a pártmilióon belüli következő megfogalmazást: „Vigyázni kell azonban arra, hogy agitációnk ne legyen olyan hangnemű, mely azt a benyomást kelti a tömegekben, miszerint a párt meggyőződése, hogy a tömegek nem bíznak a szocializmus győzelmében. (Palkonyán pl. meg is mondták nyíltan, ne gondoljuk, hogy talán ők nem bíznak a szocialista rendszerben.” Hangulatjelentés, 1958. szeptember 11. BaML, 1.f. 1958. 22.é.e.

¹⁹³ Jarausch 1998.

újabb és újabb leleplezés szándékával értelmezhetjük. Természetesen a „leleplező” típusú történetírásnak is megvannak az eredményei, de az sokszor túl kényelmes szerepet nyújt és leegyszerűsítésre ösztönözhet. Ezzel szemben ismét utalnék a régi vitára, hogy a történésznek szüksége van-e elméletekre?¹⁹⁴ Határozott igennel felelek erre, azért is, mert nyilván mindenki bizonyos előfeltevésekkel fog a kutatáshoz. A különbség sokszor csak az, hogy van, aki ezt egy világos módszertani-elméleti keretbe helyezi, míg mások sokkal inkább az intuitív, vagy kevésbé tudatosított módszertan mentén dolgoznak. Ez utóbbit mindenki elfogadja, márpedig elmélet nélkül nincs módszertan.¹⁹⁵ Lényegében minden értelmezési sémának az elmélet, a módszer és az adatok hármas rendszerében kell mozognia, s ez nem csupán a funkcionális elemzésre igaz.¹⁹⁶

A társadalmat az emberi együttélési formák jelentéstartalommal értelmezem, ami szerintem, eleve kinyitja ezt a kategóriát minden irányba, a politikától a gazdaságig.¹⁹⁷ Bár elfogadom, hogy a kommunista program és gyakorlat a saját céljai szerint is a meglévő emberi együttélési formákat radikálisan széttörte, de mégsem gondolom, hogy a politikai diktatúra terrorja ellenére, a társadalom „kihalt” volna. Első ránézésre ez a közelítés a totalitarizmus-elméletek elutasítását sejteti.¹⁹⁸ Nem gondolom így, sőt azokat nagyon fontosnak tartom akár a hagyományos társadalomtörténet szempontjából is, bár én most inkább egy politikai társadalomtörténetről beszélek. Ez felel meg leginkább jellegében a diktatúra anatómiai típusú ábrázolásának, hiszen kezdetben radikális kisebbség(ek) által irányított állam- és erőszakszervezet diktált és mobilizált egy adott társadalmi közegben, amely szférák elválaszthatatlanok egymástól egy életszerű, korabeli kontextus-rendszerben. A „kisebbségek” kifejezést használnom, amelyek ugyanakkor változó – központi, megyei, járási, városi, falusi – szintereken, módosuló összetételben és hatékonysággal, többes identitással működtek.

Visszatérve a társadalom konstituálódásának előbbi kérdésére, előfeltevésként elfogadhatjuk, hogy lényegében a következő tényezők összjátékaként alakultak a társadalmi kapcsolatok a diktatúrában.¹⁹⁹ Az első a diktatórikus, bolsevik típusú társadalmi konstrukció, amely magát a szocializmus projektjét jelenti. Azokat az intézkedéseket és folyamatokat foglalja magában, amelyek a gazdaságban (például a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése, a központi irányítás), a politikában és a kultúrában egy társadalmi utópiát

¹⁹⁴ Koselleck 1977: 45–46.; Babbie 2000: 77–79.

¹⁹⁵ Kövér 2003.

¹⁹⁶ Merton 2002: 98.

¹⁹⁷ Berger – Berger 1972: 3.

¹⁹⁸ Tomka 1996.; Steinbach 2002.

¹⁹⁹ Közel áll ez a „társadalom világa felhalmozott történelem” gondolatához. Bourdieu 1999: 156.

akartak megvalósítani. Második társadalomalkotó tényező a hagyományos struktúrák megtartóerői lennének, amelyek például a családi kapcsolatokban, a nemek szerinti munkamegosztásban mutatkoztak meg, amelyek egyben – mint társadalmi korlátok – a politikai hatalom legnagyobb kihívásait is jelentették. A harmadik tényezőhöz az iparosodást, a technikai változásokat lehet sorolni, amelyek sokak számára minden erőszakos beavatkozást és következményt elfogadhatóvá tettek. Végül a negyedik tényező lenne, amit a történész rendszerint csak érzékeltetni tud, megragadni azonban sokszor alig. Ehhez tartoznak a társadalmi cselekvések azon célszerű és nem tervezett struktúrái és folyamatai, és az azokkal összefüggő döntések, alkalmazkodások, kollaborációk,²⁰⁰ tapasztalatok és mentalitások, amelyek a „társadalmi autonómia” bizonyos formáját képezték a diktatúrában.²⁰¹ Ha egy történetkutatói nyelvre akarnánk mindezt lefordítani, akkor itt elsősorban a mindennapok- vagy tapasztalattörténet vizsgálatai által föltárható jelenségekről és gyakorlatról van szó. Azokról a „társadalmi kapcsolatokról”, amelyek révén az emberek a pártbürokrácia kisebb-nagyobb kudarcait a mindennapokban (például cserekereskedelem, üzemek, tsz-ek, brigádélet) kihasználva játszották ki a rendszert.

A fenti társadalomszervező tényezők alapján igyekszem a vidéki életvilágokban minél életszerűbben bemutatni a diktatórikus program helyi-területi megvalósulását, a társadalmi korlátként is felfogható helyi miliőket, az iparosításként leegyszerűsített folyamat hatásait, valamint a tapasztalatokat és mentalitásokat.²⁰²

---

²⁰⁰ A tőkefelhalmozás és a közösségi ugródeszka-stratégia, a kooperációk problematikája mentén célszerű ezt kifejteni. Bourdieu 1999.; Huinink 1995: 41–42.

²⁰¹ Saját kommentárral kibővített, de alapvetően ld. Jessen 1995.

²⁰² Merton más sémára vonatkoztatott szempontjait kissé átalakítva, a politikai diktatúra programjától való eltéréseket a következő szempontok alapján is vizsgálhatjuk: „1. mennyire *hat* az egyes rétegekre a kulturális cél, s mennyire hatnak a normák, amelyek a célhoz igazodó magatartást szabályozzák; 2. mennyire *fogadják el* a célt és a normákat mint erkölcsi követelményt és belsővé vált értéket; 3. milyen eltérések mutatkoznak a cél *viszonylagos elérhetőségében*: milyen helyet foglalnak el az életesélyek a lehetőségek szerkezetében; 5. *milyen fokú az anómia* és 6. milyen arányban fordulnak elő az alkalmazkodási (adaptációs) módok tipológiájából adódó *deviáns viselkedésformák*.” Merton 2002: 258.

II. A KOLLEKTIVIZÁLÁS OLVASATAI

A KOLLEKTIVIZÁLÁS ÉRTELMEZÉSÉNEK KÜLÖNBSÉGEI

A következő fejezetben válogatott szakirodalommal, részben azok elkerülhetetlen ismertetésével és lehetséges értelmezésével foglalkozom. A magyarországi politikai diktatúra történetének egy olyan aspektusát tárgyalom a kollektivizálás elemzésén keresztül, ami egyben a kollektív erőszak-alkalmazás, az 1956 és 1990 közötti időszak egyik leg tömegesebb, tabusított, negligált története. A téma ilyen módon történő összekapcsolását, az erőszak múltbeli tapasztalatának és jelenbeli hatásának, „fel- és átdolgozásának” összefüggéseit célszerű a különböző nemzedéki szocializációkhoz és emlékezeti formákhoz kötni. Azok szerves összetartozása számomra egy elméleti és módszertani kiindulópontot jelent.²⁰³

A kollektivizálás alapvető historiográfiai kérdéseit és kutatási eredményeit problémacentrikusan értékelve, konkrétan érdekeltek az egyes szerzői célkitűzések, módszerek és a legfőbb megállapítások. A kérdés tehát az, hogy milyen tudományosan igazolható, vagy annak vélt tudásunk van a kollektivizálásról? Ennek a mérlegkészítésnek több célja is van. Először is, elemi kötelesség az eddig felhalmozott kutatási eredmények értékelése. Másodszor, nyilván ezekhez is képest lehet és kell egy más típusú tárgyalásmódot választani, hogy sokkal életszerűbb történeti képünk legyen. Egy ilyen módon végiggondolt kutatási logika teszi lehetővé a történeti szituációk, az egyéni és kollektív döntések, valamint a következmények jobb megértését.

A pártállami cenzúrának, a retusált múltképnek megfelelő magyarázat ismétlődő történetírói tálalása lényegében így hangzik: „A szocialista átszervezés meggyorsításának 1958 decemberi elhatározását csakhamar a cselekvés, a végrehajtás követte. A központi előkészületek után most már a vidéken; a megyékben, a járásokban, majd a téli csöndben váró falvakban, pusztákon és tanyákon indult a szervezőmunka. Nem egy megyében szinte napok alatt elevenedett meg a világ. Részint a helyiek által ismert, részint soha nem látott emberek, – „téeszagitátorok” – jártak házról-házra, csoportok tanakodtak kint és bent, egymást követték a különböző összejövetelek és gyűlések. [...] Nehéz és gyötrelmes döntések napjai voltak ezek. Döntéseké, még akkor is, ha itt-ott meg nem engedhető úton és módszerrel vett magának kárpótlást a tehetetlenség. [...] Az átmenet legjellemzőbb sajátossága, a rövid idő alatt elért eredmény. Ha a termelőszövetkezet mellé még odasoroljuk az állami szektort, kiderül, hogy 1961/62 fordulójára az ország területének mintegy 96%-a, az agrárnépesség

²⁰³ Ld. például: Rüsen – Straub 1998.; A Freud által is használt „átdolgozás” történetkutatási hasznosítására ld. Schulz-Hageleit 2003: 17–32.

keresőinek pedig majdnem 94%-a tartozott már a mezőgazdaság szocialista szektorához. Mindez azt jelentette, hogy gyakorlatilag befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése.”²⁰⁴

„Lefordítva” és kiegészítve az idézett szöveget, a központilag megszervezett agitátorok látogatásai, vitái révén, „itt-ott meg nem engedhető úton és módszerrel” az agrárkeresők túlnyomó többségét beszervezték az állam által működtetni kívánt „szektorba.” A szerző a „vártnál gyorsabb ütemhez” kapcsolódó magyarázatokat „ellenségesnek” minősítette: „mindez valamiféle <<erőszakos>> szervezési kampány eredményének tudható be.” A további fejtegetésekben ez olvasható: „Nem kétséges, volt ebben valami rajtaütésszerű s ugyanakkor a valóságos paraszti kétkedésekre apelláló, kedvező kilátásokkal kecsegtető tartalmi érvelés is, amely különösen az elmúlt évtizedek keserves előzményei után és az akkori, valóban kedvező politikai légkörben találhatott csak utat a parasztság tömegeihez. [...] a rendőrség tagjait visszahívták a közvetlen szervezésből, és nem a gyötrő bizonytalanságtól passzív vagy akár hangoskodó parasztok megfélemlítése, hanem változatlanul a valóságos kártevők üldözése maradt a feladatuk.”²⁰⁵

Az idézett szövegben ma már könnyen megnevezhetjük a belső ellentmondásokat, rávilágíthatunk azokra a bonyolult mondatfűzésekre, amelyekben egyrészt mindig megtaláljuk a pártvonalhoz való igazodást és ugyanakkor – akár ügyesnek is minősíthetően – követhetjük azokat a kiragadott részleteket, amelyek a beavatottak számára egészen életszerű tapasztalatokat is rögzítenek. Ebben a munkában is szó esik a különböző adminisztratív kényszerek és a „mintegy 45 községben előforduló tettlegességről”, de – és szinte mindig így hangzik az ilyen típusú értelmezéseknek a konklúziója –, „a nemkívánatos módon elért eredmények is éppen úgy objektivizálódtak és beépültek a szocialista átszervezés sikerébe, mint a többségi helyes gyakorlattal kivívott előbbre jutás.”²⁰⁶

Nyilvánvaló, hogy részletesen foglalkozni kell az „ellenséges” beállítódás, az „objektivizálódás” és a „többségi helyes gyakorlat” más típusú értelmezésével, hiszen az előbbi kriminalizáló fedőnevek mögötti tényleges történéseknek a további, áthagyományozódott torzítása más összefüggést sem tesz érthetővé számunkra. Bárki felvetheti persze, hogy esetleg az ilyen típusú historiográfiai értékelés egy nem jogállami keretek között keletkezett szövegen kéri számon a tudományos kritériumokat. Az akkor

²⁰⁴ Orbán 1972: 217–218.

²⁰⁵ Orbán 1972: 219.

²⁰⁶ Orbán 1972: 221–222, 228.; Lényegében ettől az ábrázolástól nem tér el: Donáth 1977: 169–170.; A „kollektivizálás törvénysértéseinek” számát illetően az FM állítólag mintegy negyven esetet tárt fel. 1986-ban emlékezik vissza erre Gyenes Antal, azonban ő maga is hozzáteszi, „de ezt egy nagyságrenddel mindenképpen meg kell emelni, tehát legalább négyszáz helyen történt törvénysértés.” Molnár 2004: 75.

született művek szerzői tudnák azt megmondani, hogy pontosan milyen szempontokat követve írtak a tárgyukról. Természetesen önmagában eléggé meghatározó volt a megjelentetés motivációja, ami a rendszer logikájából következően viszont egy igazgatott múltképet feltételezett. Így tehát alapvetően nem a személyes, szerzői megítéléssel foglalkozom, hanem azzal, hogy a műveknek milyen tudományos hozadéka van. Ha van, akkor igen nehéz feladatra vállalkozik az, aki az ideologikus, propagandisztikus elemeket leválasztja a bizonyos szempontból reáltörténetinek minősíthető részletektől. Részben azért nehéz művelet ez, mert az ilyen típusú, totalitárius gyökerű szövegekben lényegében egy Potyemkin típusú szervezeti formához, például idealizált államhoz, társadalomhoz, faluhoz igazított képek konstruálódtak.²⁰⁷ Ezekben a művekben az ezzel ellentétes jelenségeket és szereplőket lehetőség szerint izolálni és kriminalizálni törekedtek. Ugyanakkor egyes gazdaságtörténeti elemzések az előbbi ideológiai kényszerűség figyelembevételével mellett is sokkal életszerűbben tükrözik a történeteket, utalva a kollektivizálás során alkalmazott „ráhatásokra”, a „fizikai erőszakra” és következményeire.²⁰⁸ Az 1990 előtti időszakból feltétlenül meg kell említeni a homokmégyi kutatást, amely a társadalomtörténeti közelítés úttörő kezdeményezése volt.²⁰⁹

Az 1990 előtti munkákból továbbra is csak válogatva, a faluszociográfia egyik klasszikusának számító Márkus István kritikai leírásaiban a kollektivizálás alapvetően mint szükségszerűség jelenik meg.²¹⁰ Műveinek nem ezek a részek adják a tudományos értékét, hanem inkább a paraszti, utóparaszti tevékenység- és életformákról írt fejezetei, amelyekben a rendszer keretei közötti mindennapi világokat rögzíti és elemzi. A néprajzi, antropológiai klasszikus művek sorából kiemelem Fél Edit és Hofer Tamás munkásságát, akiknek kifejezett céljuk éppen a kollektivizálás előtti – a helyzetbe „beleszületett”, „igazi”, „korrekt” – parasztság állapotának ábrázolása volt, amely könyvek legjelentősebb kötete magyarul mostanában jelenik meg.²¹¹ Hasonlóképpen nem tárgyalom itt Závada Pál szociográfiáját, ami szintén az előtörténettel foglalkozik.²¹² Ugyanakkor sajátos módon itt kell utalni Juhász Pál írásaira, aki viszont sokszor elsősorban az asztalfióknak írhatott, hiszen a tanulmányai jelentős

²⁰⁷ Kiváló elemzés, a látásmódot belülről is jól ismerő, egykori sztálinista filozófus műve: Kolakowski: 1971.

²⁰⁸ Pető – Szakács 1985: 441–446.

²⁰⁹ Valuch 1987: 24–39.

²¹⁰ Márkus 1967.; Márkus 1971.

²¹¹ Fél– Hofer 1969.; Fél – Hofer 1997.

²¹² Závada 1986. Az 1956 előtti témákkal többen is foglalkoztak, volt, aki jóval később publikálta magyarul a munkáját: Rév 1996.; Az 1986-os Dunaapáti 1944–1958 című szociográfiai mű átdolgozott változata, annak kronológiája az 1959. február 16. és 1960. május 15. közötti dunapataji mikrovilágokról a múzeumalapításon és a tanácselnök kijelölésén túl csupán annyit közöl, hogy „Megtörtént az Új Élet termelőszövetkezet átszervezése.” Magyar 2007. II. k. 481.

része csak mostanában jelent meg.²¹³ Személyes tapasztalata, rendszeres helyszíni jelenléte, és gyakran a hivatalos felfogással szemben megfogalmazott állításainak plasztikussága ma is számos új megközelítés hipotézise lehet. Az egyik, 1989-ben megjelent írásában felteszi a kérdést: „A falusi társadalomtörténet nagy kérdése, *hogyan sikerült rávenni a parasztságot – egy-egy faluban néhány hét alatt – arra, hogy szinte teljesen a téeszekbe vigye a földjét?* Azt a parasztságot, amelyiket az 1950 nyara és 1953 tavasza közötti, majd az 1955 őszen és 1956 tavaszán volt sokkal erőszakosabb szervezések idején még felerészt sem sikerült közös gazdálkodásra kényszeríteni, és amelyik nagyobb része az 1956 utáni gazdasági megélénkülés idején magángazdálkodóként nagyon jól feltalálta magát.” A lényeges kérdésfelvetés ellenére, önmagában is a történeti kutatásra vár az 1956 tavaszára vonatkozó megállapítás. A teljes kollektivizálás idején, az ötvenes évekhez képest a fizikai erőszak alkalmazását ritkábbnak találta, noha „a láttelekekkel nem igazolható kegyetlenség változatos formáit alkalmazták.”²¹⁴ A tsz-be állást, a kampány és a modernizálás hite mellett alapvetően két társadalomlélektani tényezővel magyarázza. Egyrészt azzal, hogy „a parasztság egyedül maradt a társadalomban”, másrészt azzal, hogy az egész társadalom úgy láthatta, hogy nincs más út a forradalom leverése után, csak a szovjeteké. Elfogadva, hogy sok esetben igazolhatóak a fenti állítások, azonban néhány egyéb szempontot is érdemes tekintetbe venni, ha a kérdést további történetiségében vizsgáljuk. Nagyon fontosnak látom a konkrét időszakok és régiók, földrajzi, települési különbségek, valamint a szervezett és spontán ellenállások figyelembevételét, hogy lehetőség szerint megóvjuk magunkat a holisztikus magyarázatoktól és víziószerű képektől.

Más tudományterületekhez hasonlóan, a történetkutatás is az alapvetően elvárt beszédmódban részletesen foglalkozott az 1968 utáni állami agrárpolitika változtatásaival, a társadalomtörténeti problémákat is felölelő, átlag alatti bérekhez jutó állami gazdasági dolgozók helyzetével,²¹⁵ vagy az első hullámában kollektivizált Szolnok megyével.²¹⁶ A településtörténet, és a tanyakérdések tárgyalásai ma is fontos adalékokkal szolgálnak a

²¹³ Juhász 2006: 317. Ez az írás 1988-ban keletkezett és először 1989-ben jelent meg.

²¹⁴ Juhász 2006: 317.; Ennek kapcsán akár egy mikrotörténeti elemzés számára is tanulságos lehet, hogy mások mellett egy monogrammal ellátott levél írója utal az esetleges láttelekekre. A magát „józan pártion kívülnek” valló személy a káptalanotói brutális tsz-agitációról számol be: az „Uzsai Kőbánya Pártszerve agitált ottan, a Tapolcai Kórház pedig nyelte az áldozatokat. Vajon, mi köze az agitáláshoz a kórháznak?” Tsz-problémákkal foglalkozó munkáslevelek, 1960. január 30. VeML, MSZMP, 1.f. 1960. 34/1.ö.e. 1114.; A kollektivizálás helyi irányítói rendszerint megtiltották a körzeti orvosoknak a verések utáni látlet rögzítését, lásd például: H. I. és Sz. I. bakonycsérnyei tsz-tagok panaszának jegyzőkönyve a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságán. Budapest, 1959. július 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 7.ö.e. 55/1959.

²¹⁵ Ld. például: Szakács 1989.; Szakács 1983.

²¹⁶ Urbán 1980. A korábbi kutatások összefoglalása: Urbán 2002.

jövőbeli új nézőpontú közelítésmódokhoz.²¹⁷ A kortársi statisztikai és demográfiai közlemények nyilvánvalóan a tárgykörünkhöz tartoznak, azonban azok hasznosítható adatai ebben a historiográfiai fejezetben nem részletezhetők.²¹⁸

KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGI TEREPGYAKORLATAI

Az 1970-1980-as években alkotó szerzők többségének a figyelmét alapvetően lekötötte a modernizáció problémája, még inkább az iparosítás nézőpontja, a munkaszervezet, és főleg a gazdasági hatékonyság.²¹⁹ Az európai parasztság történetének hatvanas évekbeli ismert szakértőjének művébe például a szovjetizált vagy „keleti” tömbből csak Jugoszlávia és Lengyelország példája fért bele. Lényegében azok az országok, ahol elmaradt a kollektivizálás, amit leginkább abból a szempontból értékelt, hogy a parasztság szükséges integrációja mellett az megakadályozta a politikai kifejeződését.²²⁰ Helyenként az egyes ábrázolások nagyon madártávlatiak, ahogyan persze ez a szemlélet az akkori közelítésmódok és szakirodalmak alapján is formálódhatott. Az alábbi rövid áttekintésben a külföldi szerzők műveiből itt elsősorban a kollektivizálás módjának tárgyalására, még konkrétabban az erőszak problematika értelmezésére koncentrálok.

Chris Hann a nyugatról jött úttörő kutatók közé tartozott, aki 1976-tól rendszeresen visszajár a Bács-Kiskun megyei Tázlára, hogy elsősorban résztvevő megfigyelőként elemezze a lokális történeteket. Vállalkozása azért is volt egyedi, mert az átlagostól eltérő tanyai és szakszövetkezeti miliőben vizsgálódott. Témaválasztása szintén elsősorban a tömeges kollektivizálás utáni paraszti gazdaság alkalmazkodásához kapcsolódott. Az erőszak-alkalmazás kérdését csak érintette, azt inkább az 1950-es évek elejéhez kötötte.²²¹

Egy több szerzős mű célirányos módon a kollektivizálás hatását, az „új magyar parasztok” helyzetét állította a vizsgálatok középpontjába. A kollektivizálást a második világháború utáni legfontosabb gazdaságfejlődési jelenségnek nevezték, amelynek során a vidéki társadalom

²¹⁷ Belényi 1981.; Belényi 1987.

²¹⁸ Ld. például: Nagy I. 1966.; Nagy L. 1966.; Vági 1966.

²¹⁹ Shanin 1990: 6–8.; Magyar szerzők, 1990 előtt idegen nyelven írt műveiben is elsősorban a reform állt a középpontban, ld. például: Benet 1990.

²²⁰ Franklin 1969: 13. Az előzményekre is utalva, a „mezőgazdasági fejlődés”, a gazdasági növekedés és modernizáció nézőpontjából, tehát mindenképpen a makrováltozásokat középpontba állító nemzetközi összehasonlításból is kiderül, hogy az 1950-es évek fejlesztő közigazgatásai a mezőgazdaságot általában másutt sem tekintették a nemzetgazdaság fontos tényezőjének. Staatz – Eicher 1998: 9–10.; Ennek a kérdéskörnek eltérő kelet-európai mintáit ld. Starosta – Kovách – Gorlach 1999.

²²¹ Hann 1980: 1–2, 36–40.

nagy megrázkódtatásokon ment keresztül.²²² A teljes kollektivizálást itt is elsősorban egy állami, pragmatikusnak minősített nézőpontból láthatjuk. A tsz-ekhez való csatlakozás „önkéntességét” a gazdasági támogatással magyarázzák.²²³ Ugyanakkor ebben a műben szó esik mindazokról a következményekről, amelyek a kollektivizálás társadalmi betegségeivel (például rossz munkavégzés, alkoholizmus, korrupció) kapcsolatosak.²²⁴ A kutatók a „kollektív embert”, a „szocialista embertípust” sem találták meg, s különösen a tázlári vizsgálatban derült ki, hogy az átalakítás mennyi kudarccal járt. A kollektivizálással szembeni ellenállást alapvetően a paraszti racionalitással, és nem pedig egy „irracionalisnak” minősített földbirtokhoz való ragaszkodással magyarázzák a Nagykörösön és Tiszakécskén végzett vizsgálat alapján.²²⁵

Peter D. Bell egy falura terjedő elemzése igen árnyalt képet ad a kollektivizálás kezdeti „sikertelenségéről”, majd pedig arról, hogy ez a vegyes gazdálkodási forma az itt maradtaknak miként nyújtott megélhetést. A szovjet megszállás erőszakosságait is tárgyaló műben szó esik a kezdetben „nomádoknak, vándornépeknek” tartott tsz-tagok és a többi falubeli ember konfliktusairól is. A teljes kollektivizálásra már számítottak a falubeliek, hiszen más országokból származó hírek alapján ez egy igen valószínűsíthető akkori jövőképeknek számított. A szerző kifejezett fizikai erőszak alkalmazásáról nem, csak bujkálásról és pszichikai nyomásról ír.²²⁶

Az 1976–77-ben Magyarországon kutató Nigel Swain szerint a kollektivizálás gazdasági és társadalompolitikai tekintetben „siker” volt, amely biztosította a népesség jól tápláltságát, a 1980-as évek elejének általános stagnálása ellenére a vidékieknek „soha nem volt ilyen jó” életük. Lényegében ez az álláspont, amelyhez képest a szerző tárgyalja a kiválasztott tsz-ek működését, részletezve azok „demokratikusnak” minősített működését is.²²⁷ Munkája középpontjában tehát az a „siker” áll, ami egy olyan magyar modellt hozott létre, amely egyben a szovjet úttól való eltérést is bizonyítja. Ugyanakkor célja volt a velejáró „mellékkörülmények” árnyoldalainak a bemutatása is. A kollektivizálást radikális, nagymértékű, társadalmi-gazdasági folyamatnak, átalakulásnak, sokoldalú fejlődésnek tartja, amit a munkaszervezet nézőpontjából elemez. Úgy tűnik, hogy ezen leszűkített látószög, és még inkább a következő kiindulópont miatt sem fért bele a tárgyalásmódjába az erőszakosság vizsgálata. A szerző az 1949 és 1953 közötti időszak kollektivizálását a sztálinizmus

²²² Hollos – Maday 1983: 1.

²²³ Hollos – Maday 1983: 11.

²²⁴ Hollos – Maday 1983: 20–24.

²²⁵ Hollos 1983: 121–122.

²²⁶ Bell 1984: 100–122, 131–138.

²²⁷ Swain 1985: 1–4.

minősítésével lezárja, majd az 1956-os forradalom utáni „kibékülés szellemét” az egész Kádár-korszakra kiterjesztve, mindössze egy helyen tesz említést minimálisnak minősített fizikai erőszakról.²²⁸

Sokkal életszerűbb, árnyaltabb képet nyújt Ildikó Vásáry, aki a Veszprém megyei Pécselyen kutatott. Szerinte a kollektivizálás radikalizmusa felszámolta a parasztságot, mint „társadalmi osztályt”. A teljes kollektivizálás kampányát leírva, arra is felhívja a figyelmet, hogy a kortársi szakirodalmi (Donáth, Márkus) értelmezésekkel szemben mennyire nem lehet az egyes helyeken történeteket beilleszteni egy uniformisba. Azonban az erőszakosság részletezésével ő sem foglalkozik, ennek kapcsán csupán utalásszerűen idézi például egy visszaemlékező ironikus megfogalmazását.²²⁹

Asztalos Morell Ildikó a gazdasági szempontokat és a nemek szerepét 1956 és 1989 közötti időszakban elemezte, s ennek alapján a magyar agrárvilágot három kulcsperiódusra tagolta. Szerinte az elsőt, az 1956 és 1968 közötti időszakot konszolidáció jellemezte, amelyen belül viszont nem differenciált. A teljes kollektivizálás kapcsán viszonylagos önkéntességről beszél, melynek során fizikai erőszakot kivételesen alkalmaztak. Lényegében megismétli mindazt, amit erről a magyar gazdaságtörténészek az 1980-as években írtak.²³⁰

Martha Lampland a fenti művek tanulságait és hiányait hasznosítva a Fejér megyei Sárosdon kutatta a falusi életvilágokat, középpontba állítva a „mezőgazdaság kollektivizálásának” hatásait a munkakultúrára. A szerző az elvárható empátiával és kutatási technikákkal tárgyalja a teljes kollektivizálás sokkját, felülvizsgálva a Nigel Swain által képviselt álláspontot is. Az erőszak kérdését kifejezetten érinti, bár az interjúk szerint a fizikai módszerekről alig tettek említést, eltekintve a tanácsi beidézések során elkövetett tettlegességektől. A beléptettek ironikus megfogalmazásai jól illusztrálják ezt az atmoszférát: „önként álltam be, ó’ két pofont kaptam.”²³¹ A szerző világosan differenciál, egyrészt láttatja azt, hogy a helyiek jelentős része alapvetően jó elképzelésnek tartotta a (tegyük hozzá, hogy az 1980-as évek visszaemlékezőiről van szó) a szövetkezetet, másrészt emlékeikben az erőszakot illetően természetes módon elsősorban a Rákosi-időszakhoz viszonyítottak. Mindezzel együtt Lampland egyértelműen kijelenti, hogy kutatása szerint az 1959–1960-as sokkal nagyobb volt a korábbiakhoz képest, az a helyi parasztság végső vereségét jelentette. A személyes érintettségéből, a konkrét érdekekből kiindulva az erőszak mértékét illetően

---

²²⁸ Swain 1985: 4.

²²⁹ Vasáry 1987: 1–10, 71–73.

²³⁰ Asztalos Morell 1999: 65–69.

²³¹ Lampland 1995: 190.

ugyanolyan súlyúnak tekinti a gyerek jövőjével kapcsolatos zsarolást, mint az első kampányokban inkább alkalmazott tömeges bebörtönzést.²³²

A válogatás végén kiemelem Tatjana Thelen kutatómunkáját, aki már egészen a jelenkorunkban két településen hasonlította össze a magyarországi és a romániai kollektivizálás menetét és hatásait. A magyar faluban a döntéshozók szervezése révén valószínűleg elsősorban egy volt kulák gazda agitációs tevékenysége tette lehetővé a kifejezett erőszak alkalmazásának elkerülését.²³³

Fontos még megemlíteni Jason Wittenberg művét, amiben a szerző az egyházszervezeti társadalmi összetételt és a választói viselkedést vizsgálta, érintve az erőszakos kollektivizálás történetét.²³⁴ Kutatási eredménye inspiráló lehet a regionális politikai társadalomtörténet számára is.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS 1990 UTÁNI MAGYARORSZÁGI ÉRTELMEZÉSEIRŐL

Módosított nézőpontból kell értékelnünk azokat a magyar munkákat, amelyek a jogállami normák ismeretében, 1990 után születtek.²³⁵ Mit mondanak ezek a művek az erőszakos kollektivizálásról?²³⁶ Az agrártörténeti összefoglalók lényegében mellékesen említik meg a tsz-szervezés módját, a kollektív erőszak-alkalmazás problémáját és hatásait alig tárgyalják.²³⁷ Az egyik tankönyvnek szánt munka szerzője elsősorban a hagyományos politikatörténeti tagolásban tárgyalja a „szövetkezeti mozgalom történetét”. Szerinte az 1958 végétől

²³² Lampland 1995: 189–192.

²³³ Thelen 2003: V, 150–151.

²³⁴ Wittenberg 2006: 173–178.

²³⁵ A külföldön íródott, átfogó művek egyikéből lényegében kimaradt az 1958–1961 közötti erőszakos kollektivizálás problémájának tárgyalása. Berend 1999: 183–189. Ezzel szembeni, korábbi tárgyalásmódra ld. Berend 1983: 261–263, 270–272.; Berend 2006.; A „vidéki félproletárokat” ábrázoló szociológiai mű a kollektivizálást a polgárosodási folyamat megszakításaként értelmezi, amelynek eredményeként egy, a junkerbirtokokhoz hasonlítható rendszer jött létre: Szelényi 1992: 27, 44.; Pragmatikus kampányként, viszonylag kevesebb erőszakot alkalmazó eljárásaként írják le a kollektivizálást: Harcsa – Kovách – Szelényi 1998: 24–28.

²³⁶ Itt elsősorban az átfogó tanulmányokkal és szintézisekkel, vagy pedig a témánk szempontjából kiemelten releváns művekkel foglalkozom. Az 1989–1990-es évek közbeszédmódjának és jogos elvárásainak megfelelő agrárhelyzetképek és lehetőségek felvázolására ld. Harcsa 1991.; Az agrártörténeti dolgozatok nagy része továbbra is az 1956 előtti történések további részleteit írta le: Hamar 1997.; Sipos 1997.; Nagy József legutóbb önálló kötetben jelentette meg kutatásai összegzését: Nagy 2009.; Az erőszakosság példáit ld. Vági 1994: 166–191, 172–176.; Hudi 1994.; Konczné 2001: 119–128.; A politikatörténet „alulnézeti” perspektívája, a szervezett akciók, ellenállási formák dokumentációjára ld. Óze–Óze 2005.; A mikrotörténeti, történeti antropológiai módszereket is jól alkalmazó Farkas Gyöngyi művei hosszú idő óta a kollektivizálással foglalkoznak, ld. például: Farkas 1994.; Farkas 1997.; Farkas 2009.

²³⁷ Romány 1996: 510–513.; Romány 1998: 351.; Romány 2002.; Ugyanakkor a kollektivizálás „hogyanjának” kérdését, annak fontosságát felveti: Harcsa 1996.; A kollektivizálással is összefüggő anómia jelenségére ld. Andorka 1994ab.

megindított „offenzíva” politikai feltételei adottak voltak, szemben a gazdasági, külkereskedelmi feltételekkel. Tisztázatlan, hogy mit ért „politikai” kategóriája alatt, valamint a radikális változások alapvetően besorolódnak egy visszatekintő nézőpontból konstruált konszolidációs periódusba, amit azután követett az 1968-ban meginduló reform időszaka.²³⁸

Az 1990 utáni egyik jelentős, árnyaltabb szintézisből a kellően hangsúlyozott radikális társadalomátalakítás mellett azt tudhatjuk meg, hogy a korábbi kísérletekhez és kampányokhoz képest „méséklődött az ellenzökkal szembeni fellépés, elhurcoltatás, bebörtönzés száma is.”²³⁹ Mindez részben igazolható, azonban, az egyéni és kollektív erőszak-alkalmazás más módon és színtereken ment végbe.

A megjelenés sorrendjét követve, a válogatásban a legnépszerűbb, 1999-ben először kiadott Magyarország történetét összefoglaló monográfiában azt olvashatjuk, hogy az 1956 utáni politikai hatalom a „mezőgazdaság kollektivizálása” céljából „A feltételezhető paraszti ellenállás miatt ez egy több évre elnyújtott, hosszú átmeneti periódussal számolt, és a korai 50-es évektől ismert erőszakos módszerek helyett a meggyőzésre, az „agitálására” helyezte a hangsúlyt. A békés eszközök azonban csak mérsékelt eredménnyel jártak; [...] A pártvezetés 1958 decemberében ezért a folyamat felgyorsítása és az eszköztár kibővítése mellett döntött. Az ezt követő három év telén pártfunkcionáriusokból, gyári munkásokból és értelmiségiekből álló agitáló brigádok lepték el a falvakat, amelyek házról házra járva győzködtek a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit belátni vonakodó s földjükhöz ragaszkodó parasztokat. [...] S persze ha kellett, fenyegetőztek is az agitátorok – adóemeléssel, adóhátralék esetén árveréssel, s a gimnáziumban vagy netán egyetemen, főiskolán tanuló gyermek kizárásával és hazaküldésével. [...] A parasztság, amely a katolikus egyházhoz hasonlóan immár egy évtizede állt ellen a kommunista akaratnak, végül beadta a derekát. [...] „*Nem győztük az angolokat várni, várni/ Be kellett a, be kellett a téeszcsébe állni*” – énekelték utóbb a földjeiktől, eszközeiktől, s különösen állataiktól gyakran könnyezve megváló falusiak. Az új helyzettel megbékélni nem tudók közül sokan örökre hátat fordítottak a mezőgazdaságnak, és az iparban kerestek munkát.”²⁴⁰ A magyarországi történelem szintetizáló ábrázolásában a szerző a kollektivizálás értelmezésében mindenképpen közelebb jutott egy életszerűbb ábrázoláshoz, de az alapvető jelenséget, az erőszak kollektív alkalmazását, mint a parasztság megtörésének egyértelmű eszközét ő sem emelte a figyelem középpontjába.

²³⁸ Gyenis 1994: 3–4, 72–74.

²³⁹ Gyarmati 1996: 223.

²⁴⁰ Romsics 2000: 417–419.

A 2000-ben kiadott néprajzi összefoglalás a „mezőgazdaság kollektivizálásáról” szűkszavúan azt írja, hogy az két szakaszban, 1949-től 1962-ig ment vége, amely „nem nélkülözte a kényszerítés elemét 1958 és 1962 között sem.”²⁴¹ Ezen, keveset mondó megállapításon alapvetően túllépve, elsősorban a visszaemlékezők szövegei alapján is igen plasztikusan, a „történelmi parasztság” felszámolása/felszámolódása egyéni nézőpontjaiból nyújt igen életszerű képet egy több szerzős vidékkutatási mű.²⁴²

A 2003-ban kiadott agrártörténeti összefoglalás szerint „Kádárék a korábbi kényszerítő eszközök részleges fenntartása mellett egy sor újdonságot is alkalmaztak” megállapításán túl nincs szó arról, hogy konkrétan milyen módon ment végbe a „kollektivizálás magyar módra”.²⁴³

Az erőszakos kollektivizálást sokan ma is csak a „szövetkezetesítés”, a lényegét elfedő kifejezéssel illetik.²⁴⁴ Olykor a történések okaként és eredményeként ellentmondásokkal tarkítva, történeti források és igazolás nélkül álláspontokat képviselnek.²⁴⁵ Ugyanakkor, ha például kézbe vesszünk közgazdasági elemzéseket, vagy több történelmi időszakot átfogó műveket, kritikával vegyes visszaemlékezéseket, az erőszakos kollektivizálásra vonatkozó érvelést erősítő megállapításokat találunk.²⁴⁶

Valuch Tibor, a politikai diktatúra agrár- és parasztpolitikájának értelmezését a legárnyaltabb módon kidolgozó, az 1945 utáni időszak első átfogó társadalomtörténeti szintézisének a szerzője, az 1959 és 1961 közötti kollektivizálást – az igazolható kiindulópontok minimumaként – „hadjáráthoz” hasonlítja.²⁴⁷ Az agitátorok és a falvak megszállása során alkalmazott eszközökről azt olvashatjuk, hogy „A fizikai kényszer háttérbe szorult a korábbiakhoz képest, de a lelki-pszichikai ráhatásnak gyakorlatilag minden lehetséges eszközét alkalmazták, [...]”²⁴⁸ Arra a kérdésre, hogy „miként sikerült rábírní a parasztságot az ötvenes-hatvanas évek fordulóján arra, hogy feladja 1945-ben és 1956-ban megerősített önállóságát, és megváljon az élete értelmének tekintett földjétől”, a szerző gazdasági, politikai és társadalom-lélektani tényezőket említ, amelyek többek között

²⁴¹ Jávör – Molnár – Szabó – Sárkány 2000: 979–980.; Az 1945 utáni falukutatásra ld. Kósa 2001: 204–211.

²⁴² Szilágyi 2005a. Igen értékesek Szilágyi Miklós néprajzkutató kortársi, akkor nem a nyilvánosságnak szánt, majd évtizedekkel később publikált feljegyzései a tsz-szervezésről: Szilágyi 2005b.; A paraszti, utóparaszti életvilágokra, mentalitásra ld. Szilágyi 2008ab.

²⁴³ Varga 2003: 307.; Varga 2001: 58–62.

²⁴⁴ Mindez persze távol volt a tényleges szövetkezeti működéstől, erre ld. Mezey 1997: 165–166.

²⁴⁵ Ld. például: Földes 2002: 229–243.; Ennek kritikájára ld. Szakács 2002.

²⁴⁶ Varga 1990: 920–925.; Orosz 2003: 255.; Molnár 2004: 70–77.

²⁴⁷ A gazdaságtörténeti irodalomból kiemelendő Kaposi Zoltán műve. Az 1960-as év történéseit a parasztság számára mint kataklizmát értékeli, melynek során a „hatalom fegyverrel, veréssel, lelki-pszichológiai terrorral kényszerítette a magyar parasztot a tsz-be való belépésre.” Kaposi 2001: 177.

²⁴⁸ Valuch 2001: 195–196.; A kollektivizálás hatásaira, az ezzel kapcsolatos tudományos feladatokra is ld. Valuch 2003ab.

tartalmazzák az 56 utáni megtorlások hatását, a „társadalmi vereségtudatot”, a parasztság magára maradtságát. Lényegében egyetértek a szerző több állításával. Azonban kérdés marad továbbra is, hogy ezen tényezők valóban átfogóan megmagyarázzák-e a kollektivizálás befejező hullámát, mint áttörést? Kortársi kontextusokból kiindulva úgy látom, hogy a legdöntőbb elem – az 1958 és 1961 közötti – tömeges, az egyes régiókban egyszerre történt bekerítési hadművelethez hasonlítható kampány és terror volt.

Szociológus szerzők a sajátos, folyamatvégi nézőpontból kiindulva a következő módon értékelik a kollektivizálást: „A kollektivizáció szerepet kapott a rurális túlnépesedés problémáinak kezelési kísérleteiben.” Másrészt foglalkoznak a „politikai intervencióval végrehajtott szövetkezetesítés” révén eltűnt parasztság problematikával, a „nagy átalakulás, az ország „elparaszttatlanítása” ellentmondásos, kétarcú” folyamatával.²⁴⁹ Ugyanakkor a legújabb parasztságtörténeti monográfia szerzője árnyalt módon figyelembe vette a kollektivizálás befejező szakaszának traumáit.²⁵⁰

Ki kell térnem a paraszt fogalmának meghatározásaira. Nem tekintem elsődleges feladatommak, hogy ennek ismeretelméleti és fogalomtörténeti eddigi eredményeit részletesen sorra vegyem, csupán néhány jellemző vonást említek meg. Bármiféle definiálási kísérletkor célszerű azt figyelembe venni, hogy a második világháború és annak következményei önmagukban is feldúlták a korábbi társadalmi tömböket, a kommunista párt által elindított erőszakos állami beavatkozás pedig radikálisan felgyorsította a parasztság felszámolódását. Ezért is nehéz lenne a társadalom egészétől elszigetelten kezelni a „parasztság” tömbjét és fogalmi meghatározását. Az ilyen típusú jövőbeli kutatásokban célszerű a mikroszintű miliók és lokális-regionális jellemzők és folyamatok nézőpontjából elemezni a vidéki történeteket.²⁵¹

A „nép” és a „paraszt” kifejezések közül az elsőt pejoratív értelmében használták a 20. század elején az értelmiségi leírásokban. A két kategória között a második világháború előtt sem érzékelték látványos szociológiai különbséget. A társadalomnéprajzi közelítésmód alapján Sárkány Mihály így összegzi véleményét: „a parasztok mezőgazdasági termelők, akik ezen tevékenységük mellett végezhetnek más munkát is, ám termelő tevékenységüket olyan körülmények között folytatják, hogy „lehetőségük van a saját újratermelésükhöz szükséges munkaerőnek és munkaeszközöknek a birtoklására, de általános munkafeltételeiknek tulajdonosa vagy az állam, vagy egyes jogi személyek, akik tulajdonosi helyzetük alapján termelt javak egy részét elsajátítják. [...] Eszerint parasztokat csak a prekapitalista, de uralmi

²⁴⁹ Csíste – Kovács 2002: 221–223.; A kérdéskör vitáját ld. a Századvég 2003. 1–4. számaiban.

²⁵⁰ Kovács 2010: 127–133.

²⁵¹ Ahogyan ezt itt is olvashatjuk javaslatként: Benda 2003.

és szolgasági viszonyokkal átszőtt társadalmakban találunk, amelyek hálójából senki sem vonhatta ki magát – függetlenül foglalkozásától. Ez a háló alakította ki a műveltség megoszlását, népi és elit kultúra elválását.”²⁵² Különösen az utóbbi mondatok tükrében válik jelentőssé majd az a radikális változtatás-változás, ami az itt leírt paraszti világot a kollektivizálás során érte.

A nemzetközi szociológiai összehasonlításra is támaszkodva, Kovách Imre a politikai beavatkozást is kifejező „parasztalanítási” folyamatok kapcsán a „mi a paraszt?” kérdésre lényegében a következő tényezőket sorolja fel: 1. kistermelő, aki nem feltétlenül birtokos; 2. nem magában létező társadalmi csoport, másokhoz képest meghatározható; 3. nem passzív társadalmi csoport; 4. a paraszti tevékenység kulturálisan is jelentős aktivitásforma, nem visszamaradottság; 5. a parasztság körében a gazdaságnak kiemelt szerepe volt.²⁵³

A kutatói szem egy ideáltipikus módon konstruált paraszti gazdaságban a mezőgazdasági, családi termelési és fogyasztási egységet látja (amely persze kiegészülhet valamelyik családtag másutt végzett részmunkájával), amelyben a tulajdonlás, az irányítás, a munkavégzés és a fogyasztás funkciói szorosan összekapcsolódnak. Nem csupán a gazdálkodás világát jellemzi az, hogy a saját munkavégzésnek szinte nincs ára, bármiféle kockázatvállalás alacsony szintű, valamint az egyéni és kollektív cselekvéseket a falusi társadalmi normák alapvetően meghatározzák.²⁵⁴ Érzékelhetően egy rugalmas, társadalmi-gazdasági-kulturális tényezőket együttesen szem előtt tartó, tegyük hozzá, hogy egy visszatekintő társadalomtudományi elvonatkoztatás eredményeként konstruált „csoportról” lenne itt szó. Kérdés, hogy például az átányi fölfogás szerinti „parasztból”, azaz a „föld népéből”²⁵⁵ mindinkább „tsz-parasztta” váló csoport az itt felsorakoztatott történeti forrásokban megjelenik-e ilyen módon, megragadható-e történetkutatói eszközökkel?²⁵⁶ Vajon milyen lehetett az önképük, szemben az utólagos társadalomkutatói kategóriával?

²⁵² Sárkány 2000: 60.

²⁵³ Kovách 2003: 50-51.; A „globális”, valójában persze rendszerint néhány országban szerzett tapasztalatok alapján formált, „postpeasant perspectives” szerinti kritériumokat ld. Kearney 1996: 1-3, 8;

²⁵⁴ Borsos–Csité–Letenyi 1999: 175-176.

²⁵⁵ Fél – Hofer 1997: XIV.

²⁵⁶ „A paraszt csak akkor igazi paraszt, ha saját földje van. Ez az a szabadság, ami minden szolgasága mellett is megkülönböztetett emberi állást biztosít számára, és ez az, ami kultúrára teszi képessé” Erdei 1938 (1973): 150.; Vessük össze az előbbi megfogalmazást a hivatalos állásponhoz igazított, részben a társadalmi gyakorlatot is kifejező, kollektivizálás utáni, tehát a saját földjétől már megfosztott „utóparasztiság” leírásával: „A <<paraszt>> minden esetben szövetkezeti tag, de a szövetkezeti termelés *perifériáján* foglal helyet, azaz nem tagolódik be a termelőszövetkezet nagyüzemi munkaszervezetébe, [...] A <<paraszt>> tehát a termelőszövetkezeti gazdálkodásba sajátos módon bekapcsolódó *kisárutermelő*. [...] A <<paraszt>> nem szocialista termelő, de nem egyéni kisárutermelő a szó régi értelmében, alkotórésze a *szövetkezeti* mezőgazdaságnak, amelybe a maga módján betagozódott.” Gyenes 1968: 28-29.

HISTORIOGRÁFIAI KOMMENTÁR ÉS ÚJ ÉRTELMEZÉS

Első ránézésre a kollektivizálás a „föld népének” tartott parasztság magántulajdona majdnem teljes állami felszámolásaként értelmezhető.²⁵⁷ Mint minden történelmi jelenségnek, ennek is külön kell feltárnunk a kiváltó okait és azokat a funkciókat, amelyeket végül az rövid és hosszú távon betöltött.²⁵⁸ Hogy a magyarországi kollektivizálás lefutását értelmezni tudjuk, először is célszerű röviden összefoglalni azt, amit erről a modellt exportáló Szovjetunióban történekekről tudni lehet. Viola Lynne szerint állami szempontból a kollektivizálás egy pürroszi győzelem volt, amely rendkívül nagy társadalmi árral és emberi tragédiákkal járt együtt.²⁵⁹ Ez az erőszakos állami beavatkozás szétdúlta a paraszti közösségeket, az addigi kultúrát és életmódot. Ugyanakkor a kollektivizálás folyamatában a kommunista párt által meghirdetett program egy valódi polgárháborút jelentett az állam és a parasztság, a város és a vidék között.²⁶⁰ A rombolásra építő kampány a parasztság belső gyarmatosítását célozta meg, és miközben a létfontosságú forrásokhoz (gabona, katonák, munka) való hozzájutást is lehetővé tette. Paraszti nézőpontból ez a folyamat a „világvégét” jelentette, ami ellen a legkülönbözőbb módon (verbálisan, gyújtogatás, tettlegesség, lincselés, helyi hivatalnokok meggyilkolása) védekeztek.²⁶¹ Az ellenállás egyben bizonyos mértékig és ideig kohéziós erőként hatott az egyébként többféle értelemben szegregált parasztságon belül.

A további kutatások szükségessége szempontjából említem meg, hogy a „szovjet modellhez” igazodó paraszti magántulajdon és életforma államosításának következményeit a konkrét társadalmi-politikai miliőbe ágyazva kell feltárni.²⁶² A „szovjet modell”

²⁵⁷ Tanulságos, hogy például francia kontextusban a „föld” a „faluhoz” is kapcsolódik szerves módon, ezért egyes szerzők a „paraszti társadalmat” „egy nem városi terület embercsoportjának társadalmi-gazdasági szerveződéseként” határozzák meg. Bodiguel 1989: 253.; A „föld népe” kifejezésbe az is beleértendő, hogy bármiféle termelékenység-növekedés pusztán a gépesítéstől nem várható. Bonnen 1998.; Hayami 1998: 300.; A „paraszti racionalitás” szerint ezért is lehetett ésszerűtlen a kollektivizálás társadalmi gyakorlata, hiszen abban a tervutasításhoz, a gépesítési tervszámokhoz kötötték az embert. Vö. Molnár 2000: 488–491.; Tudománytörténetileg is tanulságos régebbi agrárszociológiai nézőpontokra ld. Planck – Ziche 1979.

²⁵⁸ Durkheim 1978a: 113–114.

²⁵⁹ Merl 1990.; Merl 1991.; Viola 1996: 240.; Mead 1955: 30.

²⁶⁰ Közép-kelet-európai összehasonlításban is ez történt az 1950-es évekbeli kollektivizálás sikertelenségei során. Pittaway 2004: 100.; Az összevetés ellenkező, további szempontjait a szovjet hegemonián kívüli Finnország története nyújtja. Az ún. „peasant state”, „jóléti állami” támogatási rendszerében többek között a településpolitikai hangsúlyt arra helyezték, hogy miként tudják növelni az agrártermelők bevételeit. Granberg 1995: 71–78.; A parasztság 20. századi történeti összehasonlítására, a kollektivizálás következményeinek megfelelő súlyú értelmezésére ld. Tomka 2009: 58, 179–181, 193.; Az egyébként színvonalas, Nyugat-Európában keletkezett (társadalom)történeti összefoglalók is alig érintik ezt a kérdést: Fulbrook 2001.; Kaelble 2007.; Kaelble 2007.; Ezen a helyzeten módosíthat a „The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s” című budapesti és berlini konferenciák megjelenés alatti kötete.

²⁶¹ Viola 1996: 3–10.; Lewin 1980: 56–57.

²⁶² Nézhetjük ezt egyrészt személyes nézőpontból, ahogyan az egykori, nyugatra szökött kolhozvezető 1956-ban publikálta mindennapi tapasztalatait a radikális átalakítás következményeiről: Belov 1998.; Másrészt a tudományos elemzés visszatekintésének perspektívájából, kifejezetten is utalva arra, hogy ebben a rendszerben

érvényesítése nem jelentette Kelet-Közép-Európa pusztá meghódítását, hanem az több szinten zajló adaptációs-módosító folyamatok együttese volt. A politikai paramétereket megszabó szovjet döntések utópiái egy egyenlőségre, termelékenységre és munka-centrikusságra alapozó társadalmi formát követeltek meg. Az iparosítás és a kollektivizálás olyan, egymással szorosan összetartozó állami politika volt, amelyben döntő tényezőnek számított a városi népesség – „osztályalapon” nyugvó adózással történő – ellátása, és egyúttal a magántulajdon felszámolása az agrárvilágban is. A radikális beavatkozások rendkívüli mértékben átszabták a gazdaság és a társadalom világát, ami ellen az ismert (és a kutatásban sokszor még feltáratlan) módon protestálások, felkelések törtek ki. Itt nem csupán a teljes kollektivizálásból végül kimaradt Lengyelországban és Jugoszláviában kialakult hatásos ellenállási formákra kell gondolni, hanem például a bulgáriai, romániai tiltakozásokra és brutális represszióra.²⁶³

A kollektivizáláson kívül alig találunk más, ennyire átfogó témakört, ami a szovjetizálási folyamat kelet-közép-európai jelenségeit egy új típusú beszédmódban értelmezheti.²⁶⁴ Egy valami közismerten közös történelmi tényező, az az, hogy a parasztság többsége egyértelműen nem akarta a „kolhozot”, ami mégis sajátos realitás lett. Másodszor fontos a kollektivizálás újszerű megközelítése azért is, mert össztársadalmi hatásai miatt kiemelhetjük az egyébként sokak számára érdektelennek tűnő pusztá agrártörténet – annak is erősen mitizált, pusztán csak a „sikeres magyar modellként”²⁶⁵ leírt – köréből, ahogyan ez már elég régen megtörtént a külföldi fogalom- társadalom- és kultúrtörténeti kutatásokban.²⁶⁶ Harmadszor, a kollektivizálást célszerű olyan dinamikus folyamatként értelmezni, amely számos olyan összefüggést, jelenséget érint, lefed, amelyek tárgyalása szintén hiányterületnek (például városi hatások, szegénység, proletarizálódás, vagy éppen vagyonosodás, lokális, regionális

---

például a fogyasztás mennyire volt elsősorban politikai döntés, és a társadalom tagjai számára egyfajta „belső migráció.” Merl 1997b.

²⁶³ Vö. Pittaway 2004: 8–10, 56–61, 98.; Dobrincu 2009: 290–293.; Iordachi–Dobrincu 2009: 462–466.

²⁶⁴ Az ideológia- és politikatörténeti szempontok, és az agárpolitika régebbi, de ma is hasznosítható értelmezésére ld. Wädekin 1982: 4–13.; Wädekin 1990.; Az összehasonlító gazdaságtörténeti kutatások a makromutatók alapján már régtől fogva tárgyalták a „szocialista gazdaságok” kelet-európai jellegzetességeit. A háború előtti és alatti állapotokhoz képest rendszerint életszínvonal-emelkedést mértek. Így például a magyar fogyasztás színvonalát Ausztriával összevetve, az 1939 előtti közel azonos helyzettel szemben, az 1960-as évekre már 40%-os lemaradással jellemezték. Ugyanakkor, a szovjet fennhatóság alatti nyolc ország gazdasági növekedést jelző adatai 1970-ben a világ ipari termelési outputjában 30%-ot jelentettek, szemben a 20 évvel korábbi 18%-kal. Aldcroft 2001: 165–180. A „források” ilyen mértékű kisajtolása nyilvánvaló módon összefüggésben van a társadalmi következményekkel is.

²⁶⁵ Benet 1997ab.; 56 egyik következményeként a gazdasági döntéshozatal miként vált „fogyasztáspártivá”, ld. Kornai 1995: 1195.

²⁶⁶ Giordano–Hettlage 1989.; Bauerkämper 2002.; A kollektivizálás hatásainak szélesebb (például gyerekszám, mobilitás) értelmezéseire, sajátos európai különbségeire ld. Tomka 2009: 58, 109–111, 179–194.

különbségek, társadalmi részvétel a rezsim felépítésében, alkalmazkodó ellenállás) számítanak a jelenkortörténeti kutatásokban.²⁶⁷

Az eddigi historiográfiai mérlegelés után alapvető kérdéseim így hangoznak. Miért és hogyan volt a kollektivizálás mint „társadalomtörténeti esemény” megrázó, kollektív természetű és struktúraváltoztató? Hogyan tudjuk azt igazolni, hogy a kollektivizálás az egész társadalmat érintette?²⁶⁸ Milyen egyéni és kollektív viselkedésformák figyelhetők meg? Ezen, számomra kiindulópontként szolgáló kérdéseken túl a téma közelítésmódjának egyik további problémájára is utalok. Hogyan értelmezzük a visszaemlékezők információit úgy, hogy a történetkutatás írásos forrásokra támaszkodó érvelési kényszerén belül maradjunk? A történetkutatói cselekményesítésnek számos módja mutatkozik, amelyek nyilvánvalóan összefüggésben vannak a nézőpontokkal és a módszerrel. Mint már említettem, ebben a monográfiában főként a kortársi perspektívákat és tapasztalatokat emelem ki, amelyek azért is fontosak, mert közismerten a diktatórikus rendszerek éppen az emberek emlékezetét próbálták elvenni a kényszerű felejtés politikájával.²⁶⁹

A korábbi historiográfiai fejezetben idézett szerzői állítások nagy többségében kimondva és kimondatlanul benne van az, hogy az 1956 előtti kollektivizálási kampányok erőszakosságával szemben, vagy attól jelentősen eltérően az 1958 és 1961 közötti teljes kollektivizálás már alapvetően más eszközökkel, de mindenesetre a fizikai kényszerek elenyésző mértékű alkalmazásával ment végbe. Kissé sarkítva, de ennek az ellenkezőjét állítom, azt, hogy egy hadjárat, a belháború logikájából fakadóan igazából csak a több lépcsős, alapvetően a fizikai erőszak és a társult adminisztratív eszköztár alkalmazásával tudták a megmaradt paraszti tömböt beterelni az állami szektorba. Sőt, egyáltalán nem kibővítve a korábbi kulákküldözést és parasztellenes diktatórikus eljárások jelentőségét, de azokhoz képest is átfogóbb érvényű és határfokú kollektív erőszak-alkalmazásra került sor 1958 és 1961 között. Úgy látom, hogy az is megtévesztő lehet a mai kutatás számára, hogy eleve az 1956 előtti Rákosi-diktatúra intézményesült, viszonylag jól látható büntetési formáiból és mennyiségéből (például perek és a bebörtönzöttek száma, kitelepítések²⁷⁰) indul ki. Ugyanakkor háttérbe szorul az, hogy a kádári diktatúra gépezete is lényegében ugyanolyan államosítást hajtott végre, csak alapvetően megváltoztatta a módszereit.²⁷¹ A kollektivizálás

²⁶⁷ A külföldieknek szánt, magyarországi, átfogó historiográfiai reflexiókra ld. Trencsényi – Apor 2007.

²⁶⁸ A vidék, mint a társadalmi terek egyik típusa jelenik meg: Beetz 2004: 151.; Csíste 1999.

²⁶⁹ Sajátos stabilizáló tényezőként is hatott ez. Vö. Assmann 1998: 147–151.; Rauschenbach 1998: 356–360.

²⁷⁰ Böszörményi 2005.; Holopcev – Irha 2003.; Hantó 2009.

²⁷¹ Az „új” ekkor is inkább a „régiből” fakadt, mint ahogyan az ellenkezőjét először gondolnánk. Az ezzel a jelenséggel is összefüggő represszió, az érdekek, a szenvedélyek, a kihasználás, a racionalitás, az állami irányítás elméleti és történeti kérdéseire is ld. Hirschmann 1998:10, 22–23, 47.; Ripp 1990.; Ripp 2002.

esetében is az látható, hogy az erőszakos beavatkozás színtereit, szereplőit és konkrét eszközeit sokkal inkább kiterjesztették a „civil világra”, azaz sok szempontból láthatatlanná tették az eljárást, a kölcsönös tabusítást is rákényszerítve az érintettekre. A korábbi kollektivizálási kampányokhoz képest sokkal mélyrehatóbban szétterítették a „felelősséget” és a következményeket.

A marxista alapeszmék értelmében a parasztok kistermelőként (tulajdonosként vagy bérlőként) lényegében saját termelőeszközeik felett rendelkeznek, azonban az egyéni termelés jellege miatt sem képesek saját érdekeik megszervezésére. Ebből az alaphelyzetből kiindulva őket másoknak kell vezetniük. Társadalmi és gazdasági helyzetük révén eleve ambivalensek politikai szempontból, hiszen mint tulajdonosok egyrészt a kapitalisták rokonai, másrészt mint dolgozók a munkásokhoz állnak közel.²⁷² Erre alapozva azután a lenini értelmezésben az árutermelő parasztok már polgári és kapitalista vonásokat is felmutattak, még inkább kizsákmányolóit. Kollektivizálásuk lenini-sztálini modelljét ezért is elkerülhetetlennek tartották, amelyben a parasztság nyilvánvalón mint meghódítandó egység, mint ellenség jelent meg.²⁷³

Ahogy a későbbi fejezetekben látni fogjuk, a pártállami gépezet kifejezetten csak a nyers erőszak révén hódíthatta meg a tervutasításszerűen kijelölt területet, amit több kortársi, ún. alsóbb szintű hivatalos állásfoglalás egyáltalán nem leplezett. Ugyanakkor sok helyen még ennek ellenére sem ment végbe a kollektivizálás, ami szintén a főállítást igazolja. A „békés eszközök” és ehhez hasonló, a kortársi életszerű szituációkkal szembeni kifejezések használatát egyáltalán nem tartom adekvátnak, ami egyébként önmagában a jogállamiság nélküliség logikájával sem fér össze. A túldimenzionálás szándéka nélkül azt gondolom, hogy a jelenkortörténeti írások jelentős részében is egyszerűen sokszor arról van szó, hogy a szükségszerű keveredik a megszokottal, az előbbi valamiképpen mindig az első helyre kerül.²⁷⁴ A „szükségszerűség” nézőpontja azután szinte mindig „totális” történelmi helyzetet feltételez, amiből rendszerint kimarad a kortársak – ez esetben valóban nagy tömegének – értelmezése, tapasztalata.²⁷⁵ Különösen felerősíti ezt a megközelítést az, ha a korszak „végéről” nézzük a történéseket és a jelenségeket.²⁷⁶

²⁷² Wittfogel 1958: 426.; Maurel 1994.

²⁷³ Wittfogel 1958: 427, 443.; A sztálinista állami beavatkozás számára az egyéni parasztgazdaságok a többi értelmű autonómiájukon túl azért is képeztek ellenpolitikai bázist, mert azokat az egyházakozsági miliók, fizikai létükben, jelképeikkel is erősítették. Az egyik kutató erre a kapcsolathálóra utalva idézte Sztálint, aki szerint „könnyű bezárni a templomokat, de a parasztok a lelkükben építik fel a templomot.” Wittenberg 2006: 40–41.

²⁷⁴ Merton 2002: 117.

²⁷⁵ Merton 2002: 562–563.

²⁷⁶ Vö. Kocka 1994: 34.

A kollektivizálás esetében is célszerű a klasszikus szabályt követni, azaz annak tényeit dolgoknak kell tekinteni.²⁷⁷ Az erőszakos kollektivizálás, még inkább az utána következő időszakok annak a kölcsönös tanulási folyamatnak is a példáit nyújtják, miszerint a hivatalos normák megkerülésének módjaihoz illeszkedő – egyfajta társadalmi – megegyezés teremt hatásköröket és olykor szolidaritást.²⁷⁸ A pártállami normák világa és azok színlelt követése, kijátszása, mindennapi társadalmi gyakorlata tehát nem képeztek különböző színtereket.²⁷⁹ Ez a színlelések, a kölcsönös manipulatív képességek és a lehetőségek kihasználásának hálózata. Majd egyszer azt is mérlegelni kell a kutatásokban, hogy a kommunista párt szocializmus projektjében gyakran hangoztatott „népi demokrácia” ígéreteit, így például a „gazdasági és társadalmi felemelkedést” a megszólítottak mennyire vették komolyan, s abból persze miként kívánták kihagyni a „kommunista gyakorlatot”.²⁸⁰ A pártállami ideologikus, propagandisztikus programoknak az ilyen típusú praktikus értelmezése, és az ahhoz mért viselkedésmód többször felbukkan a történeti forrásokban. A közvetlen politikai hatalmon kívüliek ilyen módon is a maguk hasznára igyekeznek formálni az adott – jóllehet ideológiai szempontból ellentétes vagy éppen érthetetlen – programot. A kortársi propaganda-történeteket tehát diakrón módon is ki kell terjeszteni, azt folyamatként célszerű felfogni, ami magába foglalja az üzenetek és a fogadók közötti interakciót.²⁸¹ A jelenségek kölcsönhatásos konstellációként való elgondolását a hagyományos szociálintropológiai felfogás is erősíti. Így például a paraszti életvilágok szempontjából rendkívül fontos földtulajdon nem csupán ember és dolog, hanem a jogoknak az összekapcsolódása, amelyek szoros társadalmi és politikai kontextusokban léteznek. Ennek megfelelően a magyarországi ilyen típusú jogokat a paraszti háztartás mint termelő üzem, a piac és az állami szféra együttes rendszerében lehet életszerűen konstruálni.²⁸²

Összefoglalóan, és a további fejezetek tematikáját is jelezve, a kollektivizálás szervesen illeszkedik az agrárvilághoz, azonban azt a politikai diktatúra szocializmus projektje és a

²⁷⁷ Durkheim 1978a: 37.

²⁷⁸ Amit itt szolidaritásként értelmezek, azt a társadalmi kapcsolatot sokszor nehéz a történeti forrásokkal igazolni. A politikai rendőrség jelentéseiben ez például a következő tipikus megfogalmazásban jelenik meg: „Sajátos vonás az ellenség módszerében a magyarkodó nacionalista demagógia. <<Mi magyarok tartsunk össze – hangoztatja a kulák is falun, ne bántsuk egymást. Parasztnak a föld a mindene, ha megválnak tőle, ki lesz semmizve. A magyar paraszt nem szereti a közösködést. Természetével ellentétes a termelőszövetkezet. A magyar parasztnak nem jelent fejlődést a termelőszövetkezet.>> Összefoglaló jelentés, Budapest, 1959. február 9. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. I/7. 1–10.

²⁷⁹ Cerutti 1995: 151–168.

²⁸⁰ Az ún. revizionista értelmezést ennek kapcsán érdemes megemlíteni, miszerint fentről, az állam által kezdeményezett programot a munkások és a parasztok tömegei kívánták. Sok minden összemosódik ebben a torzításban. Ld. például: Suny 2003.; Úgy látom, hogy ez a probléma valójában a legitimáció kérdése is, tehát azé, hogy „valamely rend” miként biztosítható. Weber 1987: 60.

²⁸¹ Gries 2000: 570.

²⁸² Hann 1999: 161–166.; A jog, mint „elvárások biztonsága” kérdésre ld. Horowitz 1999.

társadalmi gyakorlat ösztársadalmi kérdéssé tette. A befejező kampányra vonatkozó alapkérdésem az, hogy az egyéni gazdaságok tömeges felszámolása hogyan és miért történt meg, s mindez milyen közvetlen következményekkel járt?²⁸³ Másrészt a kollektivizálás társadalomtörténeti laboratórium²⁸⁴ jellege foglalkoztat, amelynek révén számos más, itt nem részletezhető általános problémát is tárgyalni kellene. Így például azt, hogy elégséges magyarázat-e a „szovjet modellt”²⁸⁵ követve, a pártállami szóhasználatot átvéve, termelőszövetkezetekről beszélni, vagy a kényszerűen létrehozott üzemformákat más adekvát névvel kell illetni? A kollektivizálás során alkalmazott pszichikai és adminisztratív nyomásgyakorlás, a tömeges brutalitás a szokásos módon magyarázható-e a szovjet típusú „társadalmi mérnökség” programja, a szükségszerűnek gondolt társadalmi operációk, a tervgazdaság alapján, vagy pedig a lokális társadalmi-kulturális miliók, az egyéni civilizáltság foka, még inkább hiánya ugyanakkora szerepet játszott? A kérdés persze itt nem az, hogy az erőszak kultúrája milyen mértékben volt társadalmi gyakorlat a mindennapokban, hanem az, hogy a politikai hatalmat birtoklók milyen mértékben tekintették normának az általuk generált erőszakot?²⁸⁶

A politikai hatalom egyik döntő sajátossága, hogy az kizárólag közhatalom, tehát a társadalom közösnek vehető ügyeivel foglalkozik. Többek között ezért a hatalom fogalma közvetlen kapcsolatban áll az uralommal.²⁸⁷ Ezt a kölcsönhatást alapul véve, a kollektivizálás ideje alatti magyar politikai rendszer egy voluntarista, a rákényszerített akaraton alapuló diktatórikus modellben írható le. Ebben a pártállami eszköztár teljes bevetése mellett az államhatalmi erő sokszorozódását egy újabb kikényszerített társadalmi mobilizációval és részvétellel érték el.²⁸⁸ Ebből a nézőpontból a kollektivizálás a szovjetizált típusú diktatúrák társadalmi-gazdasági és politikai konfliktusainak egyik alaptörténete.²⁸⁹ Olyan társadalomtörténeti esemény, amelyben a rövid és hosszú időtartamok, lokális és regionális

²⁸³ A történések mélységét számokban is kifejezve, 1958-ban 1.580.000, 1962-ben 110.000 agrárkeresőt jelöltek az egyéni szektorban. Orbán 1972: 218.; Valuch 2001: 199.

²⁸⁴ Az ezzel kapcsolatos identitás és a konfliktusok értelmezésére ld. Erikson 1991: 19, 404–405.; Pataki 2001b: 127–155.

²⁸⁵ Ezzel kapcsolatban az észak-amerikai és a nyugat-európai iparosításra ld. Scott 1998: 193–222.

²⁸⁶ A patológikus történések tapasztalattörténete önmagában is jelentős kutatási feladat. Vö. Ricoeur 1997.; Kiss 2002.; Ö. Kovács 2008a-d.; Ö. Kovács 2009a-d, f-g.; Ö. Kovács 2010a-f.

²⁸⁷ Balázs 1998: 21, 67, 221–244.; Láncki 2003: 34–36.

²⁸⁸ A témáról bővebben ld. Ö. Kovács – Kunt 2009.

²⁸⁹ A helyi nomenklatúra köréből idézve, az encsi járási párttitkár „frontális helyzetnek”, a forrói vb-titkár „idegharcnak”, „idegháborúnak” nevezte a tsz-szervezést. A járási pártbizottság mezőgazdasági osztályvezetője szerint: „Voltak bizony olyan parasztok is, akik annyira belemélyedtek, hogy bizony közel voltak az idegösszeroppanáshoz.” Jelentések a tsz-szervezésről. Pártbizottsági ülés jegyzőkönyve, 1960. január 16. BAZML, MSZMP, Encsi JB. 1960. 1. ö.e. 4.; 3. ö.e.

különbözőségeik ellenére, megnevezhetők azok a közös történelmi elemek, amelyeket társadalmi önismeretünk inkább negligál.

Jelenkori perspektívából szemlélve, a kollektivizálást célszerű egy szűkebb és egy tágabb jelentéstartalommal értelmezni. Az általában használt, első jelentésében az agrárvilágban végrehajtott pártállami beavatkozás révén az egyéni gazdaságok felszámolását és a közösnek gondolt üzemek kialakítását, a földek és tartozékok „összegyűjtését” (*collectio*) értjük alatta. Hiányérzetünket fokozza azonban az, hogy ebből a meghatározásból mintha kimaradnának az emberek, holott nélkülük nincs értelme a történetkutatásnak. A kiválasztott időszak társadalmi szereplőit igen különböző helyzetben találjuk, ami egyben a kutatási horizontot is kitágítja. A paraszti és falusi társadalom vertikális és horizontális értelemben radikálisan átrendeződött. A kötet címében található problémakör már csak ezért is messze túllép a szűken vett agrár-, parasztság- vagy falutörténeti kereteken. A kollektivizálás a végrehajtási módok és hatások révén egyszerre vidék- és várostörténeti jelenséggé vált.²⁹⁰ Ebben a témakörben a történetkutatási beszédmodok (az eseménytörténettől a kultúrtörténetig) művelőinek mindegyike megtalálhatja a maga kiindulópontjait, ha képes arra, hogy nézőpontot és léptéket váltson.²⁹¹

Visszatérve a magángazdaságok felszámolásának és nagytáblákba történő összevonásának kérdéséhez: történeteink minden szereplője tisztában lehetett azzal, hogy a nagyüzemi gazdálkodást a kiszabott idő- és térbeli keretek között csak kényszerrel lehet elindítani. Ez az a közös pont, amelyhez való igazodás az utókorra maradt írásos és audiovizuális történeti forrásokban meghatározza, sajátos színlelésre készítette konstruálja a beszédmodokat és viselkedésformákat. Egy másik fontos tényező, a „proletárdiktatúra” létezése, amely a kommunista pártvezetés nyilvánosságra hozott szövegeiben visszatérően szerepelt, tehát a kortársi horizontok szempontjából – a mindennapi tapasztalatokon túl – deklarált módon is megjelent. Ebben az esetben mégsem ezt a homlokzatra kiírt elnevezést, hanem a mai nézőpontból, politikatudományi értelemben vett politikai diktatúra kategóriáját tartom fontosnak középpontba állítani. Az érdekelt, hogy a kutatási látókörbe kerültek a diktatúrában milyen módon értelmezték a változó helyzeteket? Az erőszakos kollektivizálás jelensége elvileg azt a kérdést is felveti, hogy vajon hol húzódtak a politikai és a társadalmi diktatúra határai, még pontosabban, lehet-e ez utóbbiról igazolt módon beszélni?

²⁹⁰ A problémakör a „dekollektivizálás” gyakorlata miatt is a jelenig nyúlik.

²⁹¹ A külföldi közelítésmódokra ld. Fitzpatrick 1994.; Bodó 2004.; László 2006.; László 2009.; Bárdi–László 2008.; Dobrinu – Iordachi 2008.; Viola 1996.; Bokovoy 1998.; Bauerkämper 2002.; Oláh 2001.; Jarosz 1999.

A fentiekben megfogalmazottak mindegyikére itt nincs lehetőségem válaszolni.²⁹² Az azonban – a kollektivizálást mennyiségi és minőségi tekintetben társadalomtörténeti eseményként, dinamikus folyamatként értelmezve – a jövőben logikusnak tűnik, hogy elszakadjunk az eddigi szűk értelemben vett agrártörténeti ábrázolásmódoktól. Arra törekszem, hogy a különböző kortársi értelmezési és gondolkodási horizontokat, azok észlelési, tapasztalati és alkalmazkodási szintjein mutassam be. A történetek szereplőit cselekvő alanyként fogom fel, akiknek változó emberi arcai, reakciói itt csak részben jeleníthetők meg. Elsősorban a kollektivizálási kampány irányítóinak, döntéshozóinak megnyilvánulásait és a lokális terekben érintett társadalmi szereplőinek akkori reagálását figyeltem.

---

²⁹² A témáról ld. Ö. Kovács 2004ab; Ö. Kovács 2008ab.; Ö. Kovács – Kunt 2009.

III. SZOVJETIZÁLÁS. A KOLLEKTIVIZÁLÁSI KAMPÁNY ÉS TÁRSADALMI GYAKORLAT „SZOCREÁL” KONTEXTUSAI

„Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy nagy tömegeket foglalkoztató tudományos-kutató mezőgazdasági munkánkban nem annyira te tanítod a kolhoz-tagokat, mint inkább ők tanítanak téged.”²⁹³

„Nekünk a dolgozó parasztság nagy tömegeivel együtt kell építenünk a szocializmust, mert, ha előreszaladunk, azaz elszakadunk a tömegektől, akkor sose jutunk el a szocializmushoz. De ebből az is következik, hogy nekünk nemcsak a paraszti termelést kell megváltoztatni, hanem magát a parasztot is.”²⁹⁴

KÉRDÉSEK

A jelenkortörténetek egyik fontos elméleti és módszertani kérdése, hogy képesek vagyunk-e első ránézésre jól ismert témák új szempontú megközelítésére. Kissé leegyszerűsítve azt állíthatjuk, hogy a Sztálin halálát követő időszak és 1956 történései a széles nyilvánosság előtt is világossá tették az 1948-ban elindított kollektivizálás kudarcát. Az 1953-as „új szakasz” belpolitikai fejleményei a radikális társadalomátalakítás terrorját valamelyest felejtették, mindenesetre kevesebb rosszat ígértek a jövőre. A visszatekintő nézőpontból megfogalmazott patológikus agrár- és vidékpolitika, valamint a paraszti társadalom széttörésének jól ismert állomásait itt nincs értelme sokadszorra részletesen elmondani. Talán azt is mondhatnánk, hogy azzal már lényegében tisztában vagyunk, hogy „mi történt?”, de annál kevésbé foglalkoztunk a „miért” és a „hogyan” kérdésekre adható válaszokkal. Egyáltalán nem közömbös az, hogy a kortársi perspektívákból és megnyilatkozásokból nézve milyen módon tudjuk megmagyarázni a történéseket. Az utókor szemében fokozottan irracionális döntések és jelenségek leltárát minden bizonnyal csak akkor lehet életszerű közelségbe hozni, az adott térben és időben felhalmozott tapasztalat súlyát mérlegelni, ha egyfajta „laboratóriumként” tekintünk a második világháború utáni szovjetizálás és a diktatúra időszakára.²⁹⁵ Ahogyan erre már a bevezető fejezetben utaltam, ez a közelítésmód minimálisan is feltételezi, hogy a politikai hatalmat társadalmi miliőjébe ágyazva igyekszünk értelmezni. Célszerű a „politikát” láthatósági viszonyként felfogni, arra mint színpadra tekinteni, amelynek szereplői akarva-akaratlanul részesei egy társadalmi drámának. Rákosi, a sztálinizmus magyar követője a

²⁹³ Liszenko 1948: 71.

²⁹⁴ Donáth 1949: 22.; Az itt megfogalmazott „új paraszt” figurája a szocialista projekt új ember mítoszához tartozott. Ld. Berger – Berger – Kellner 1973:124.; Scott 1998: 195.

²⁹⁵ Ld. például: Lampland 1995: 16–23.

dramatizálás jelentőségére konkrétan utalt.²⁹⁶ Az ilyen módon instrumentalizált politikai gyakorlatnak minimálisan is az volt a jelentősége, hogy normaadó lett a ránk maradt forrásszövegek nyelvét tekintve is. Erre az összefüggésre is vonatkozik a fejezet címében olvasható „szocreál” kifejezés. Arról van itt szó, hogy amit ma látunk, olvasunk az egy – a virtuális valóságteremtés sztálinista sztereotípiái szerint – formált forrásbázis, amelynek értelmezése számos nehézséget okoz.²⁹⁷

A földreformot követő agrárpolitika és a megélhetés rendkívüli nehézségei, majd pedig a politikai diktatúra által intézményesített terror, az összeütközések egy sajátos és „azonos idejű” kooperációkat, az alkalmazkodó ellenállás különböző formáit indukálták.²⁹⁸ Ezek kortársi horizontjainak feltárása azt feltételezi, hogy a retrospektív nézőpontunk mellett folyton kísérletet kell tennünk az akkori jelenfelfogások és jövőhorizontok értelmezésére. Egyrészt tudjuk, hogy a szovjetizált diktatúrában a közjavak és a szolgáltatások magántulajdonként való kisajátítása, tehát a felhalmozás állami ellenőrzése révén a kapcsolati, a politikai tőkeformák váltak elsődlegessé.²⁹⁹ Másrészt az államosítási, koncentrálni folyamatokban a beleszületett nemzedékek sokszor azért sem kérdőjelezték meg az állam parancsait, mert maga az állam jelölte ki az észlelés, az emlékezés szabályozott módjait. Ez az alárendelődés sajátos testbe vésett jelensége.³⁰⁰ Azt gondolom, hogy ebből kiindulva célszerű felvetni az „alkalmazkodó ellenállás” mindennapi formáival (például munkalassítás, álengedelmesség, névtelen fenyegetés) kapcsolatos bármilyen teoretikus és reáltörténeti kérdést.³⁰¹ Témánk szempontjából konkrétan tesztelni kell Scott ismert, ám magyar miliókben alig kutatott értelmezését, aki szerint „A paraszt az állammal, mint munkaadóval, felvásárlóval, ellátóval, pénzkölcsönzővel, munkavezetővel, gazdasági főnökkel és adóbehajtóval szembesül.”³⁰² Kérdés, hogy a kollektivizálás első hullámaiban a megmaradt (utó)parasztoknak csak ezekkel az évszázados kihívásokkal kellett-e szembenézniük?

²⁹⁶ Izsák – Kun 1994: 203.

²⁹⁷ Az agitációs propagandára és a szocialista realista jellegzetességekre ld. Györffy 2009: 55–86.

²⁹⁸ A „társadalmasodás”, a „szintézis” korai szociológiai megfigyelésére ld. Simmel 1973b: 261.

²⁹⁹ Bourdieu, 2002c: 27.

³⁰⁰ Bourdieu 2002a: 108–109.

³⁰¹ Scott 1985.; Scott 1996: 109–110.; Kiváló elemzés a témáról: Oláh 2001: 199–252.

³⁰² Scott 1996: 117.

ÚJ POLITIKA?

„Az elkobzott cséplőgépekkel kapcsolatosan említésre méltó, hogy dolgozó parasztágunk meglelégedéssel vette tudomásul az elkobzásokat, egy község volt, Tarnaörs, ahonnan elvtársaink is kiküldöttségileg jöttek az alispán elvtárshoz, előadták, hogy szeretnék, ha Orczyna (volt báró) visszaadná az alispán az elkobzott cséplőgépet. Az alispán elvtárstól aztán kaptak egy előadást az osztályharcról, amelyben úgy megmosta a fejüket, hogy a Megyebizottságra már nem mertek eljönni.”³⁰³

1945 őszén, amikor nem csupán a földet, hanem a „politikai hatalmat is parcellázták”³⁰⁴, a Vörös Hadsereg jelenlétével nyomatékosított szovjetizálási esélyeket a kortársi országgyűlési szónokok saját pártjuknak megfelelően értelmezték.

Földparcellázás 1945 tavaszán

A háború előtti időszak agrárszakértőjének, Kerék Mihálynak elvi szempontjai – függetlenség, felelősség, szakszerűség – a legkevésbé látszottak érvényesülni.³⁰⁵ Ez kiderült az egyik vitában is, amikor konkrétan a nagybirtokrendszer megszüntetéséről szóló

³⁰³ Heves Megyei MDP-jelentés, 1949. június 29. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 00540.

³⁰⁴ Kovács Imre, parasztpárti képviselő megfogalmazása. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 11-i vitája. Balogh 1980: 117.

³⁰⁵ Kerék 1939: 472.; Más időpontban és más nézőpontból, de hasonló jelenségekre utalt: Veres 1948: 9–19, 198–205.

kormányrendelet végrehajtásáról volt szó.³⁰⁶ A kommunista párti Donáth Ferenc „új honfoglalásról”, a „feudális reakciónak az országvezetésből való teljes kikapcsolásáról”, Bencze Imre a kisgazdapárt részéről a végrehajtás visszasságairól, Szeder Ferenc szociáldemokrata a kommunista párt élen járó voltáról szónokolt, amelynek az eszközei leginkább megvoltak az irányításhoz.³⁰⁷ A parasztpárti Kovács Imre az „ezeréves per”, a „kiáltó igazságtalanság” végéről beszélt.³⁰⁸ Füzesséry István a Polgári Demokrata Párt nevében attól tartott, hogy a „koldusgazdák” száma fog gyarapodni, mert akármilyen szép is a szövetkezeti gondolat, félünk attól, hogy a magyar paraszt lelkétől idegen marad. [...] Félünk attól, hogy a szövetkezeti termelés az első alkalommal kiszántja a határkarókat, mert a nadrágszíjföldeken szövetkezeti termelést folytatni nem lehet. (Nagy Imre földművelésügyi miniszter: Mit ért hozzá? – Zaj a kisgazdapártban) Elűnik a föld tulajdonjellege (Zaj. – Az elnök csenget.) és a szövetkezeti termelés következtében a magyar parasztból rabszolga lesz, [...]”³⁰⁹

Birtoklevél 1945. évi nyomtatványa

³⁰⁶ A földreform végrehajtására és hatásaira ld. Harcsa 1996.; Honvári 1997.; Szakács 1998a.

³⁰⁷ Ez a megállapítás konkrétan a földreform végrehajtásának radikalizálására is vonatkozott. Szakács 1998a: 291.

³⁰⁸ Balogh 1980: 94–117.

³⁰⁹ Balogh 1980: 130.

Egy másik kortárs, Bibó István, a demokratikus átalakulás mellett elkötelezett, és kivételes erkölcsi érzékű jogász és politikus 1945-ben a következőképpen fogalmazott: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem:[...]”³¹⁰ Figyelmesen olvasva a szövegét, mintha az utolsó félmondatában kollektív tapasztalatot hagyott volna figyelmen kívül, hiszen másutt azt írja, hogy a magyarországi „felszabadulási élmény” együtt járt a „megszállás tapasztalatával”.³¹¹

Katonákat és civileket terelnek egy gyűjtőtáborba 1945 januárjában

A feltáratlan helyi források bejegyzései és a visszaemlékezések egy addig nem tapasztalt tömegjelenség által kiváltott magatartásváltozásról szólnak.³¹² Bibó egyébként ugyanezt az általános tapasztalatot fogalmazta meg, hiszen ő is láttatja azt, hogy mennyire „válságba jutott az országnak a megszállókhoz való viszonya.” Az „idegen” hadsereg szerinte is

³¹⁰ Bibó 1986: 15.

³¹¹ A korabeli, akkor titkosított és a szovjetek által ellenőrzött belső kommunikációban is utalások vannak erre. Izsák – Kun 1994: 53, 57–76.; A diplomáciatörténeti szempontokat ld. Borhi 1997.; Rainer 1998.; Romsics 2000: 272–276.

³¹² A historia domus településenkénti bejegyzései jelentik az egyik fontos forrástípust.

„kalkulálhatatlanná” vált.³¹³ A második világháború végének ezt a kollektív tapasztalatát semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha le akarjuk írni és meg akarjuk érteni a falusi társadalmi reakciókat.³¹⁴ Rendkívüli fontossága van az egyéni és kollektív magatartásmódok alakulásában a „kommunizmus”, „1919”, a „kolhozosítás”, a „felszabadulás”, a „megszállás” – eddig rendszeresen fel nem dolgozott – konkrét, lokális-regionális tapasztalatainak.³¹⁵ Ezt a tényezőt nem csupán a későbbi magyar politikai diktatúra előtörténetében lehet megfogalmazni, hiszen az egy közös kelet-európai szálhoz kötődik.³¹⁶ A szovjet katonák ekkori erőszakosságainak, és főként a nők megerőszakolásainak, a málenkij robotra, a Gulag-ra történt tömeges elhurcolások, telepítések és áttelepítések mindenki számára nyilvánvalóvá tették, hogy a háború vége egy másik, kevésbé gyötrelmes időszak kezdete is egyben.³¹⁷

Ugyanakkor, mint minden traumatikus jelenségnél, úgy itt is utalni kell arra, hogy a háború – archaikus-patriarchális – tudata és az emberi alkalmazkodóképesség, vagy éppen a sikeres elbújási akciók, esetleg az erőszak hiánya, majd pedig időbeli kiszámíthatósága és a felejtés természetessége részben feldolgozhatóvá tette a történeteket. A történetkutató ma már sokszor csak a hallgatást, vagy éppen az intellektuális-érzelmi megközelítést és megértést tudja konstatálni.³¹⁸ A szovjet parancsnokok által az egyes településeken tapasztalt rendkívüli intézkedések, így például az, hogy ekkortól a politikai szempontok végképp elsőbbséget jelentettek a szakmaival szemben, egyben új szervezőtényezővé váltak. A rendőrségi egységek más országokban is a megszálló politikai hatalom végrehajtó szerveként kezdtek el tevékenykedni.³¹⁹ A történeteket a lokalitások nézőpontjából szemlélve, a helyi politikainak mondott érdekszövetségek hosszú időre meghatározták az egyes társadalmak világát. A földigénylő, igazoló és a nemzeti bizottságok összetételét alapvetően felülről határozták meg.³²⁰

³¹³ Bibó 1986:15–18.; Bibó és a kortársi politikai gondolkodókra ld. Litván 1998: 171–184.

³¹⁴ Tájnyelvben leírt tapasztalatokra ld. Szilágyi 1990.

³¹⁵ A lokális forrásokra ld. Bödő – Csetz 2009.

³¹⁶ Pittaway 2004: 14, 31–33.

³¹⁷ Gulyás – Gulyás 1989.; Erdmann 1990.; Tóth 1993: 51–86.; Pető 1999.; Dobos é. n: 27–51.; Stark 2008.; Tóth 2008.; Bognár 2009: 13–72.; Bognár 2010: 30–59, 294–300.

³¹⁸ Pető 1999.

³¹⁹ Lindenberger 2003: 89–81.

³²⁰ Az ún. „igazoló eljárásokat” rendeletben 1948. október 28-án szüntették meg. Magyar Közlöny, 11200/1948. sz. r. az igazoló eljárások befejezéséről. 241.; Az eljárások kezdetére, az átpolitizálás jellegére ld. Szöllösi-Janze 1991.; Szakály 2008.; A „kaderlapos demokratizálásra” ld. Gyarmati 1992.

A magyar társadalom új típusú politikai mobilizációja az 1945. évvel kezdődött meg.³²¹ A háború végét társadalmi és politikai értelemben elég sokan „felszabadulásként” élhették meg, azonban ennek a komplex és eléggé kaotikus helyzetnek nyilvánvaló tapasztalata a szovjet birodalmi terjeszkedés révén, a Vörös Hadsereg biztosításával végbement új megszállás volt. Ezt az ambivalens helyzetet a korábbi uralmi rendszerek üldözöttjei, mindenekelőtt a magyar zsidóság kirekesztett és megmaradt, bár megosztott csoportjai élhették meg felszabadulásként.³²² A kortársi kontextusok megismerése céljából szinkron folyamatokról, eseményekről és mindennapi tapasztalatokról lehet életszerűen beszámolni. A sokak által csak közvetítések (például újság, rádió) útján megismert új rendeleti, politikailag instrumentalizált nyelvben a legveszélyesebbnek az bizonyult, ha valakire rásütötték a „demokrácia-ellenességet”.³²³ Ha csak illusztratív példaként tekintünk az 1948 előtti rendeletekre, és azt kérdezzük, hogy mennyire szabályozták a közbeszédet, pontosabban miként cenzúráztak, akkor ennek egyik területe például a mozikban vetíthető filmek köre is lehetne.³²⁴

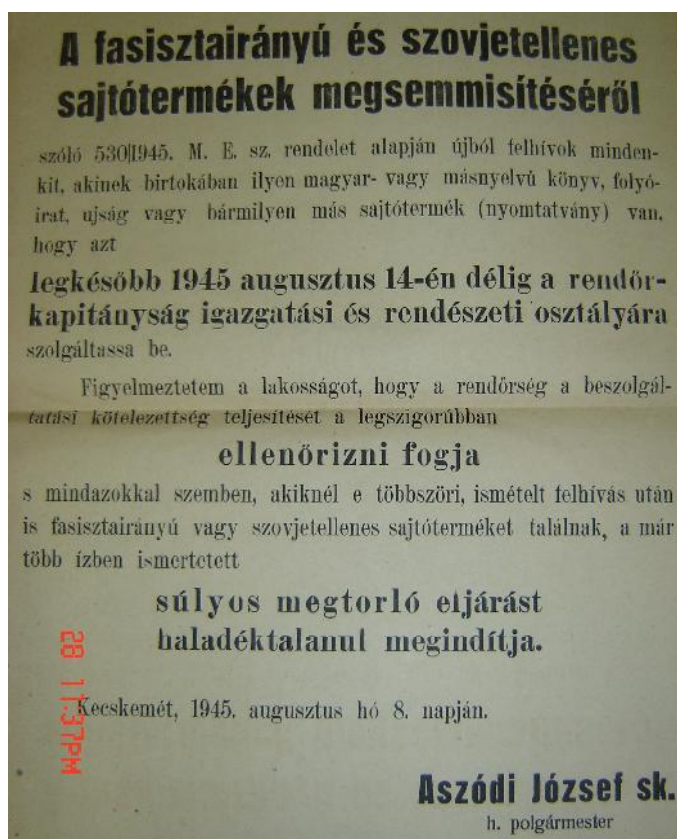
A kommunista párti nagygyűlés Sportcsarnok előtti tömege 1945. február 25-én

³²¹ 1945-ben alapvetően megváltozott a politika nyelve, „kizáródott belőle az 1944-re uralkodóvá vált jobboldali radikális regiszter, s dominánssá vált egy korábban csak kevesek által beszélt <<dialektus>>, a marxista pártok nyelve. 1947-től fokozatosan felszámolódott a nyilvános politikai véleménykifejtés tere, [...]” Takáts 2007: 136.; Szabó 2007.; Bódy 2008.; Jobst 2009: 179–191.; Az ekkori, demokráciával kapcsolatos jelen- és jövőképekre ld. Rainer M. 2005.; Ständeisky 2005.; Az „fölosztásos földreform” és a „merkantil gazdaságpolitika” összefüggéseire ld. Tagányi 1999: 89.

³²² Győri Szabó 1997: 71–112.; Karády 2002.

³²³ Magyar Közlöny, 750/1947. M.E. sz. r. (1947. január 21. 213–214.)

³²⁴ Magyar Közlöny, 311438/1947. B. M. sz. körrendelet az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság által 1947. január 5-től 11-ig megvizsgált filmek közzétételéről (1947. január 21. 224.)

Kécskeméti polgármesteri hirdetmény a sajtóról 1945 augusztusában

Magyarországon az 1940-es évek második felétől a kommunista párt mind a központjában, mind pedig a területi, lokális egységeiben azon elv szerint igyekezett működni, amit ténylegesen és közismerten az MDP 1948. évi programjában fogalmaztak meg³²⁵ Mindez, sajátos „magyarosítás”, önszovjetizálás révén illeszkedett a kelet-európai szovjetizálás általános folyamataihoz, amelyek alapvetően a Szovjetunióban végrehajtott intézményesülések és módszerek egyfajta importálását jelentették. Ennek kétféle aspektusát célszerű kiemelni, egyrészt a szovjet területszerzési, uralmi gyakorlatot, másrészt a modernizáció szovjet, sztálinista típusú stratégiáját.³²⁶

A szovjetizálási projekt állami szabályozásban megjelenő elemei közül célszerű néhány példát hozni a mindennapi élet legkülönbözőbb területeiről.³²⁷ Az új kultuszteremtés és a

³²⁵ Ld. Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 15–32.; A lokális politikai hatalom és hivatalos nyilvánosság számára normát szabtak a „felszabadulás” államilag elrendelt kultuszának is. Ennek egyik általános példáját jelentette a falusi főterek tervutasítás szerinti, és sorozatban megépített szovjet hősi emlékműveinek és gondozásának feladata. Magyar Közlöny, 1949. január 28. 21. sz. 1949. évi I. tc. a szovjet katonai emlékművek és hősi temetők céljára szolgáló ingatlanoknak községi (városi) tulajdonba vételéről.; Bánóczi 1998: 266–268.; Prakfalvi 1998: 293–295.; Pótló 2003.

³²⁶ Rees 2008: 1–3.; A modernizációs értelmezések egyes kérdéseire ld. Gyekiczky 1993: 63–77.

³²⁷ Külön kérdés például a különböző területeken tevékenykedő „magyar-szovjet” társaságok (például MASZOVEL, Magyar-Szovjet Nyersolaj Rt.), és a részükre adott hosszú távú (15 éves) adó- és illetékkezdvezmények. Ld. a Magyar Közlönyben megjelent cégek nevét, így például: 1947. április 12. (82. sz.)

régiak eltörlésének szándékával, a tömeglojalítás megszerzését célzó intézkedés volt például az emlékbélyeg-sorozat, ami a „Magyar-Szovjet Művelődési Társaság javára szolgáló 100%-os felárral 3 értékből” állt: Lenin arcképéből, egy ötágú csillag fehér mezőjében a gellérthegy emlékmű nőalakjából és Sztálin marsall arcképéből.³²⁸ Mindez összekapcsolódott a „takarékos jelen – boldog jövő” kampánnyal és kommunista szimbólumaival,³²⁹ vagy a „Munkaversennyel győz a hároméves terv” című film kötelező vetítésével.³³⁰ A „terv” úgy is értelmezhető, mint a politikai hatalmat gyakorlók egyik fegyvelmező eszköze, ezért is propagálták az élet minden területén.

Révai József vezércikke „Pócspestről” a Szabad Népben, 1948. június 6.

1948 elejétől újabb fegyverként szolgált az a rendelet, amelynek alapján a közigazgatás ismételt – „demokratikus szellemű megújulás” álarca mögé rejtve – új tanfolyamok elindítását

³²⁸ Magyar Közlöny, 266700/1947. A közlekedésügyi miniszter rendelete a feláras bélyegsorozat kibocsátására (1947. október 26. 243–244.). A propagandabélyegekre ld. Kunt 2008: 384–387.; A szimbólumok lecserélésének értelmezésére ld. Harrison 2000: 202–203.

³²⁹ Magyar Közlöny, 265600/1947. A közlekedésügyi miniszter rendelete az általános forgalmú takarékosági postabélyegek kibocsátására. (1947. október 26. 243–244.).

³³⁰ Magyar Közlöny, 5080/1948. sz. miniszterelnöki rendelet, 1948. május 4. 101.; Az 1947-es hároméves tervet (XVII. tc.) kiemeltnek nyilvánították, és ilyen módon is a tömeglojalitást új formájában erősítették a Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem adományozásával. Ennek szimbólumai: az ötágú vörös csillag, fogaskerék búzakarász. Magyar Közlöny, 1948. július 21. 163. A kultuszteremtés egyéb példái: Magyar Közlöny, 9860/1948. sz. miniszterelnöki rendelet a „Százéves a honvédség” c. film kötelező bemutatása tárgyában.; Vagy az új bélyegekről: Magyar Közlöny, 262800/1948. sz. közlekedési miniszter r. 1948. október 14. 231.

irányozták elő.³³¹ Néhány hónappal később, nyilvánvalóan összehangolva az MDP nyilvánosság előtti hivatalos megjelenésével, valamint az éppen ekkor lezáruló koncepciók Pócspetri-perrel és az egyházi iskolák államosítási akciójával párhuzamosan jelent meg a hallgatás kultúráját felerősítő rendelet.³³² Ebből a következő részt célszerű idézni: „két vagy több személy jelenlétében olyan valótlan tényt vagy való tényt olyan módon állított vagy híresztelt, amely alkalmas volt arra, hogy a demokratikus államrend vagy köztársaság illetőleg annak intézményei iránti megvetést keltsen vagy nemzetközi megbecsülését csorbítsa, [...]”. Az említett hallgatás kultúrája mellett a feljelentését is meg kell említeni, amelynek – a múltbelieken túli – új típusú gyakorlatahoz tartozott a rendelet szerint az is, hogy a feljelentési kötelezettség csak akkor nem számított kötelezőnek, ha az illető hozzátartozójáról volt szó.³³³ A társadalom tagjainak önszerveződését tette egyéb módon lehetetlenné az egyesületeket megszüntető rendelet.³³⁴

A kommunista párti diktatúra jellegadó, de egyébként nyilván múltbeli politikai gyakorlatokra támaszkodó 1948. szeptemberi, emberi jogi korlátozó intézkedései közül illusztrációként említek meg egy újabb társadalmi fegyelmezési eszközt. A tanulók korábbi, „magaviselet” és „rendszeret” szerinti osztályzatai helyett kötelezően csak a magaviseletre kellett a következő szempontok szerint jegyet adni: „a tanuló magatartása az iskolában és az iskolán kívül milyen mértékben felel meg az erkölcsi, továbbá a népi demokratikus és a nemzeti szempontból támasztott követelményeknek.”³³⁵

³³¹ Magyar Közlöny, 36500/1947. sz. belügyminiszteri r. a közigazgatás demokratikus szellemű megújításával kapcsolatos képesítő tanfolyamokról. 1948. febr. 10. 33.

³³² Belügyminiszteri utasításra a járási főjegyzők a harangozás ellenőrzését is ellátták. A Pócspetri-per során a községi vezetőket felszólították, hogy figyelmeztessék a katolikus papokat: „ha a harangozással kapcsolatban rendzavarásra kerül sor, ezért a plébánosokat fogják személyileg felelőssé tenni, és az intézkedéseket ellenük azonnal foganatosítani fogják.” Az egyes településeken megszerveződő „testőrgárdákkal” kapcsolatban arra is utaltak a főjegyzői fenyegetések, hogy a „testőrgárdát a reakció fedőszervének és illegális államellenes alakulatnak” tekintik. Ezek feloszlításának elmulasztása esetén internálás járt a papnak és az abban résztvevőknek. Az Aszódi járási főjegyző körlevele, 1948. június 16. PML, V. 1042. Galgamácsa, „Bizalmas ir.” 1. d. 2409/1948. kig.; A perre ld. Mikó 2008.

³³³ Magyar Közlöny, 6660/1948. sz. kormányrendelet a demokrácia ellen irányuló magatartást tanúsító munkavállalók munkaviszonyának azonnali hatályú felbontásáról. 1948. június 16. 134.; Ld. még: Palasik 2000: 290–304.; Kahler 2008: 20–23.

³³⁴ Magyar Közlöny, 1948. július 14. (157.)

³³⁵ Magyar Közlöny, 9500/1948. sz. vallás- és közoktatásügyi, a földművelés, kereskedelmi és szövetkezetügyi miniszter rendelete a tanulók minősítéséről és tanulmányi előrehaladásáról. 1948. szeptember 18. (210.)

Egy osztályterem képe szovjetizált dekorációval és általános iskolás gyerekekkel 1949-ben

Mint érzékelhető volt, a különböző célú és módszerű, az életvilágok eltérő színpadainak ellenőrzése, sőt a gyerek–család–iskolai szocializációs folyamatokba való behatolás révén valóban kezdett formálódni egy „új embertípus”, még inkább emberi kapcsolatrendszer, amely az országban maradókból kikényszerítette a többes identitásokat, az új típusú színlelt alkalmazkodási formákat. Aki elhagyta az országot, ő maga és hozzátartozói is sakkban voltak tartva, hiszen például a távozók nevét különböző technikákkal a nyilvánosság előtt közzétették.³³⁶

A szovjetizálás kategóriája sok olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek a mindennapok világában közvetlenül nehezen azonosíthatók. Ugyanakkor kutatói szemmel számos előírást találhatunk, amelyek az életkeretek új típusú korlátozásáról tanúskodnak. Ilyen volt például a papírtakarékosságra hivatkozó, valójában egy újabb ellenőrzési, fegyelmezési eszközt is teremtő abszurditás, amely szerint írógépelésben is a legsűrűbb – egyes – sortávot kellett alkalmazni.³³⁷ A háború alatti beszolgáltatási rendszer pressziója fokozódott, ennek közismert példái a zsírbeadási rendeletek és utalványok.³³⁸ Az állandó ellenőrzés és korlátozás, a kriminalizálás mellett a másik oldalon megjelent egy oldás is, amikor 1948. márciusában

³³⁶ Különösen a volt elit tagjaira vonatkozott ez: Magyar Közlöny, 1948. szept. 18. (210.)

³³⁷ Magyar Közlöny, 26010/1948. sz. Anyag- és Árhivatali körrendelet a papírtakarékossági megbízottokról. 1948. március 23. (68.)

³³⁸ Például ld. Magyar Közlöny, 2980/1948. sz. kormányrendelet a zsíradék beszolgáltatásáról. 1948. március 28. (73.); Különösen a kulákokat sújtó zsírbeszolgáltatás mértékére ld. Magyar Közlöny, 106660/1948. sz. földművelésügyi miniszter rendelete a magánfogyasztás céljára levágható sertések számának megállapításáról. 1948. november 26. (261.)

megszüntették az égetett szeszesitalok – 1921-ben betiltott – vasárnapi árusítási tilalmát.³³⁹ Az ennek nyomán is erősödő negatív társadalmi hatások leírása, mérése a demográfusok, szociológusok, szociálpszichológusok, történészek visszatérő témája lett.³⁴⁰

VIDÉKI MILIŐK 1945 UTÁN

A politikai hatalmi átrendeződés és a fentiekben illusztratív módon idézett beavatkozás kronológiai története mellett rendszeres kutatásokban kellene feltárni a háború utáni vidéki miliőket. A kortársi kontextusoknak a megismerése céljából a következőkben – a minden megyében fellelhető dokumentáció közül válogatva – több olyan Abaúj-Tornából írt jelentést fogok ismertetni, amelyek a kommunista párt küldöttjeinek nézőpontjából keletkeztek. A ránk maradt szövegek ennek megfelelő, célzott „felderítési” beszámolók az „erőviszonyokról”. Külön kiemeltem azokat a részeket, amelyek a közellátási állapotokra és a megélhetés formákra, az állami rendeletek normaszegéseire vonatkoznak.

Abaúj-Torna megye pártpolitikai támogatottság tekintetében 70%-ban kispártártnak számított. Az országban mindenütt tapasztalható közellátási problémákból és az állami szabályozás hiányaiból is fakadóan továbbélő gyakorlat volt az árpából és kukoricából készített, „szlovákiai” szesztermékek árusítása. Ahogy az a hiánygazdálkodásban rendszerint előfordul, a malmok és tulajdonosainak megítélése egységesnek látszott, hiszen a pártküldött jelentésíró szerint is ők voltak azok, akik a „közismert módra rabolják a földtulajdonosokat.”³⁴¹ Hasonlóan szó esett zugtímárokról, olajütőkről, cserealapon üzletelő, igen nagy számú kereskedőkről, akiket az illető azért „csodál”, mert „napokat ülnek az üzletben üres pultok előtt és mégis megélnek.” Az ekkor igen kezdetleges agrártermelést alapvetően meghatározó vetőmagellátás anomáliái itt is rendszeresen előfordultak. Ez a hátrányos helyzet elsősorban az úgazdákat sújtotta.³⁴²

³³⁹ Magyar Közlöny, 12100/1948. sz. kereskedelem és szövetkezetügyi miniszteri rendelet az égetett szeszesitalok vasárnapi árusítási tilalmának feloldásáról. 1948. március 27. (72.)

³⁴⁰ Andorka 1994a.; Józan 1994.; Kopp 1994.; Kopp – Kovács 2006.; Tomka 2009.

³⁴¹ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 19. BAZML, XXXV/1. 41.II. 5.ö.e. 4–9.

³⁴² „Sajnos a megye területén a termelési bizottságok a gazdagparasztok kezére kerültek túlnyomó részben. Nem kapnak az úgazdák hathatós támogatást, sőt, hajmeresztő uzsora dühöng. Pl. 1 liter üzemanyagért, ird és mondd 5 kg búzát kellett egy szerencsétlen úgazdának fizetnie, melyet uzsoraszzerűen szerzett a gazdagparasztoktól. A traktorok elsősorban a gazdagparasztok földjét szántják, és ehhez számítva a hatalmas vetőmaghiányt, meg kell állapítani, hogy a termelési bizottságok kapott jogkörükkel egyáltalán nem élnek, vagy hogy éppen ellenkező célra használják, mint az kívánatos volna.” MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 19. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 4–9.

A „fentről” érkező politikai beavatkozások, helycserék és az azokhoz való folyamatosan kényszerű alkalmazkodások ebben a térségben különösen sokakat érintettek. A közigazgatásban „tisztogatásnak” nevezett eljárások 1946 márciusában már a befejező szakaszban voltak. A köztisztviselők igen jelentős része Kassáról települt vissza, akiknek a viselkedése „február 1. után nagy részben egy csapásra megváltozott, de igen tekintélyes hányada a legvadabb rémhírek kovácsolásával próbál a lelkekben anarchikus állapotokat teremteni.” A „rémhírek” szerepével másutt még foglalkozom, annyit azonban itt is meg kell említeni, hogy a „tisztogatások” tényleges gyakorlatára rendszerint az volt a jellemző, hogy azokról néhány ember döntött. Erre utal egyértelműen a következő mondat is: „Ugyancsak segítségemre van a rendőrség politikai osztálya is. Végül sikerült megnyerni két olyan közigazgatási funkcionáriust, akik jól ismerve <<kollégáik>> üzelmeit és népellenes cselekedeteiket, maguk is igen hatékonyan közreműködnek a tisztogatási munkában.”³⁴³

A Vörös Hadsereg jelenlétében a szovjetizálás egyik legismertebb pillérének számított a belügyminisztériumi, rendőrségi pozíciók elfoglalása. Az Abaúj-Torna megyei rendőrség kommunista párti befolyásáról a jelentéskészítő azt írta, hogy „Kezünkben vannak a legfontosabb rendőrségi pozíciók igen tekintélyes része. Így az őrszemélyzeti parancsnok, politikai osztályvezető, őrszemélyzeti parancsnokhelyettes, valamint 9 járási pozíció.” Ezzel szemben a nemzeti bizottságokban „nyomasztó kiskapda fölényt” tapasztalt, amely vármegyei bizottság 1945 tavasza után ismét csak 1946 elején ült össze. A megyei döntéshozatalban és törvényhatósági állásokban többségi kommunista párti befolyás volt.³⁴⁴

A kommunista párt jelentésírója az antiszemitizmus jelenségét a következőképpen jellemezte: „Ennyire még a nyilasok alatt sem tombolt, merem állítani, nem gyűlölték a zsidóságot a deportálások idején annyira, mint most. Ennek két oldala van. Az egyik, a reakció nagyon ügyesen használja fel ezt a fasiszta módszert, azonban egy kétségtelen, hogy a hazatért zsidóság egyáltalán nem kíván beilleszkedni a demokráciába és népellenes állásfoglalást tanúsít. Aránylag kevesen vannak, akik hitet tettek a demokrácia mellett. Igen kemény harc folyik az antiszemitizmus ellen, nemcsak külső, de belső pártvonalon is. A legjobb elvtársakról kell megállapítani, hogy antiszemiták.”³⁴⁵ Az idézet több kontextusra

³⁴³ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 19. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 4–9.

³⁴⁴ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 19. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 4–9.; „Linka elvtárs munkájának eredménye az, hogy sikerült pártunk számára biztosítani az alispáni széket. Beregszászi Sándor személyében egy jóindulatú, de gyöngye kezű elvtársat kapott a vármegye. Megfelelő segítőtságot még nem találtunk. Közigazgatási összekötő ő lesz. Községi önkormányzatokban a kommunista frakció kiépítése még meg sem kezdődött. Először a felső irányítást tervezzük, hogy az egész megye területén egységes irányítás szerint dolgozzanak a kommunista frakciók.” MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 21. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 10–13.

³⁴⁵ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 19. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 4–9.

rávilágít, amelyben megjelennek a múltbeli hagyományos elemek és az új társadalmi-politikai élethelyzetek vonásai. A történetkutató valóban az „egyidejűségeket”, egymásra rétegződött viselkedés- és mentalitásbeli jegyeket találja, ha nem csupán ellentétes kategóriákban gondolkodik. Visszatekintve, ki-ki megtalálhatja ezekben a kortársi kontextusokban a tényleges faji és funkcionális antiszemitizmust, a zsidósors tragikusságát, a kommunista párthoz kötődést vagy éppen távolságtartást, valamint az azon belüli antiszemitizmust is.³⁴⁶

Ha a háború utáni létformák megértésére törekszünk, és nem csupán egyenes vonalú, mintegy tervszerű politikai eseménysorokat látunk a történetekben, akkor különösen meghatározónak tarthatjuk az az alaphelyzetet, amit a kortársak a fizikai állapotokról és a pártszerveződés életszerűségéről észleltek. Ismét egy kommunista párti jelentésíró idézek 1946 márciusából:

„A megyebizottság fázott és éhezett a szó legszorosabb értelmében. [...] Csupán a párttagságra támaszkodhattunk, annak ellenére, hogy az előző vezetők széttűlesztették a pártot, és a széles tömegek szemében a legsúlyosabban kompromittálták. Csapszék volt a párt, és tagjai között jó néhány züllött, iszákos személy volt a szóvivő.³⁴⁷ [...] A párt közutálatnak örvendett megyei viszonylatban, rossz vezetői révén, és sok párttag letagadta tagságát, és a legutóbbi jelentések alapján megállapítható, hogy az 1945. októberi, valamint 1946. januári taglétszám, mely 4.100 párttagot mutat ki, egyáltalán nem fedte a valóságot, ugyanis mi nem tudtunk több párttagot kimutatni, mint 2.200-at. Ez a két szám mindennél jobban mutatja a való helyzetet. Bódvaszilas, Encs, Gönc, járási titkárok nélkül állt. Csupán két járásban volt járási titkár.”³⁴⁸

Az abaúj-tornai mintavétel alapján – a több helyen hangoztatott tétellel szemben – úgy tűnik, hogy a földhöz juttatott rétegek és a nincstelenek 1946 elején a kommunista pártnak nem voltak „természetes szövetségesei”, tényleges „tömegbázisai.” A helyzetfelmérést végzők szerint a mintegy 9.000 fős újjgazdák és az 5.000 fős birtoktalanok tömbje ekkor még a „szervezési politika főbb célját” jelentette. A jelentés szerint egyértelmű volt, hogy ez a társadalmi csoport a falusi miliókból pusztán agitációval elérhetetlen a kommunista párt számára: „igen nagy nehézségekkel kell megküzdeni az ifjúsági szervezőknek, ugyanis az a reakciós papság, tanítószag kezében van.” Más szempontból illusztrálja a motiváció- és legitimációhiányt az, hogy a „nagy problémának” tartott tagdíjfizetést természetbeni juttatásra

³⁴⁶ A különböző történeti értelmezésekre is ld. Ständeisky 1992: 284–308.; Szakács – Zinner 1997: 242–254.; Győri-Szabó 1997.; Apór 1998.; Karády 2002.; Gerő 2004: 279–283.

³⁴⁷ Az „Abaúji Szabad Nép” című lapot a pártvezetés három szám után megszüntette, amelynek szerintük „sok hibája” közül az egyik az volt, hogy a főszerkesztő „nyilas gyanús volt”. MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 21. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 10–13.; A kommunista párttagság történeti forráscentrikus ábrázolására ld. Kende – Somorjai 2000.

³⁴⁸ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 21. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 10–13.; Az 1945-ös helyi politikai hatalomátvételre, kölcsönös eltulajdonításokra, visszaélésekre, nemi erőszakot is magába foglaló brutalitásokra sok példát találhatunk, így például: BAZML, XXXV/1. 41.f. 2. I/1.ö.e.

javasolták átváltani, mint írták, „sokan emiatt is távol maradnak a pártunktól.” Hasonlóképpen látták a pártsajtó, és különösen a parasztságot megszólítani hivatott kiadványok szerepét. Ezeket a propaganda szempontjából azért vélték fontosnak, mert egyértelműen úgy látták, hogy a gazdák „földmunkás szakszervezeti” beszervezésére – a kommunista párttaggá válással szemben – nagyobb esély volt. Mindazonáltal, a mindennapi állapotokat illusztrálva, a jelentésíró legfontosabb kérése az volt, hogy a kerékpárokat és az ígért egy darab gépkocsit utalják ki a megyei pártapparátusnak, hogy rendszeres jelenlétük hatékonyabb legyen.³⁴⁹

Az MKP helyi jelentésírója szerint a számukra stratégiai jelentőségűnek gondolt B-listázások során „hatalmas politikai kudarcot szenvedtek”. Ezt többek között az alapján mérték le, hogy például az encsi járásban senkit nem tudtak feltetetni az eltávolítandók névsorába, vagy sokakat visszahelyeztek állásukba. A frontbeszámolók stílusában fogalmazott szövegekben a döntéshozói és közvéleményformálói helyzetben lévő személyek lépéseiről és kapcsolatairól például a következő módon értesülhetünk. Győzelemnek minősítették, hogy „Sikerült megszerezni Pártunk számára a megyei cserkészparancsnok Pap Lajost, aki a jövőben a MADISZ szervezését fogja végezni és irányítani, igen eredményes munkát fejt ki.” Az új típusú kádergyűjtés példáját egy olyan miliőben kell értelmezni, amelyben a többes kötődések jellemzőek voltak. Ezen beszámoló szerint is az MKP-tagok többségében vallásosnak minősültek.³⁵⁰

A politikai rendőrség (ÁVO) vidéki osztályai összetételének vizsgálata szintén a jövő összehasonlító kutatási feladatai közé tartozik.³⁵¹ A szikszói ÁVO-ról készült kimutatásban azzal foglalkoztak, hogy ki mennyire megbízható a kommunista párt számára. Ez annak ellenére paradoxnak tűnhet, hogy a 28 főből formailag 25 MKP-tag volt. Áthelyezéssel és elbocsátással toroltak meg olyan kapcsolatokat, amelyek korábbi „nagyfőkésekhez”, vagy éppen földbirtokosokhoz kötődtek.³⁵² A rendőrségi összetételről 1946. augusztus 20-án készített kimutatásból az látszik, hogy pártpolitikai kötődések alapján a vezetésben nem a kommunista pártnak volt a legfőbb befolyása. A főkapitány szociáldemokrata, az öt járási kapitány közül négy pedig kispap volt. Az MKP szerepe sokkal nagyobb volt a nyomozó

³⁴⁹ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. március 21. BAZML, XXXV/1. 41. II. 5.ö.e. 10–13.; A tagdíj másutt sem játszott szerepet: Vida 2008: 9.

³⁵⁰ MKP-jelentés, Szikszó, 1946. április. BAZML, XXXV/1.41. II. 5.ö.e. 20–28.; Az egyházközségi tagok 50–60%-a egyes országos felmérések szerint is az MKP-hoz tartozott 1948-ban. Ld. Gyarmati 2000: 121.

³⁵¹ Az eddigi eredményekből ld. Szakács – Zinner 1997: 105–136.; Krahulcsán – Müller 2009. Tanulságos itt például a vidéki politikai rendőrség konferenciájának 1945. október 1–3. jegyzőkönyve (165–227.). A hírhedt gyömrői politikai gyilkosságok történeti forrásfeltárására ld. Palasik 2010.; Az MKP térhódítását Szolnok megyében is elsősorban a rendőrségen belül lehetett megfigyelni. Csöngé 2005: 202.

³⁵² BAZML, XXXV/1. 41. MKP Abaúj-Torna Megyei Biz. (1945-48). 6.d. 47.f. V/4/157. 14–16.(1947).

csoportban. Összességében, a 83 rendőrségi tiszt, alkalmazott 30,2 %-a kommunista, 30,2%-a kisgazdapárti, 20,4%-a szociáldemokrata, 3,6%-a pedig a parasztpárti kötődésű volt. A tiszti személyi állomány 15,6%-a pártonkívülinek számított.³⁵³ Ezen túl igen nehéz feladat a rendőrségen tevékenykedők identitásainak feltárása. Mindenesetre, a kommunista párt jelentésírójának, és a számunkra ma már ismeretlen szempontjai alapján megfogalmazott jellemzések egyes részleteiben életszerű viselkedéseket, attitűdöket mutathatnak.³⁵⁴ Anélkül, hogy bármilyen értelemben túldimenzionálnánk ezeket a forrástöredékeket, annyit mindenképpen el lehet mondani, hogy sok más dokumentumhoz hasonlóan, ezek sok tekintetben a megfogalmazók világlátásáról és céljairól, az átpolitizált nyelvhasználatról szólnak. A belső pártnyilvánosságban, azaz az ennek megfelelően megfogalmazott „osztályharcos” nyelvben a különböző vidéki döntéshozói pozíciók mögötti tényleges ideológiai tartalmat igen nehéz dokumentálni. Sokkal inkább az érdekek, lokális szocializációk nyomaira bukkanhatunk. Így például az MKP mezőcsáti járási értekezletén a „malmok szabálytalansága, a feketézés” volt az egyik, a mindennapi gyakorlatot tükröző beszédtema. Az itt elhangzottak egy része szerint a „jobboldali beállítottságú” mezőcsáti rendőrség tagjai „csak a szegény emberek kárára dolgoznak.” Az UFOSZ-elnök szintén „a rendőrség ellen emel panaszt, mondván, hogy a kommunisták, az úgyszólván panaszát a feljelentéseket tevő gazdag emberekkel szemben nem veszik be a jegyzőkönyvbe, nem hallgatják meg, hanem a legtöbbször hamisan emelt vádak elfogadják, s szegény embereket óriási összegek erejéig megbüntetik, ezen kívül tetteleg is bántalmazták éppen úgy, mint a csendőrök.” A kritika másik célpontja a helyi szociáldemokrata pártelnök volt, aki szerintük „még mindig különbséget tesz ember és ember között, s ezt a múltban még inkább hangoztatta, büdös parasztnak, stb-nek elmondva a szegényebb embereket.”³⁵⁵

³⁵³ MKP-jelentés, 1946. augusztus 20. BAZML, XXXV/1. 41. MKP Abaúj-Torna Megyei Biz. (1945-48). 6.d. 47.f. V/4/157. 107.ö.e.; Ld. például a további kimutatást, változást: Magyar Államrendőrségi jelentés, Szikszó, 1947. január 8. BAZML, XXXV/1. 41. MKP Abaúj-Torna Megyei Biz. (1945-48). 7.d. 47.f. 221.ö.e.

³⁵⁴ Az egyes személyek jellemzésére (az idézetben összevont) példák: „Politikailag teljesen megbízhatatlan. Aljas. Kétkulacos. Összejátszik a csempészekkel. Nem a demokráciát, hanem az anarchiát képviseli. Azért lépett be Miskolcon a Kommunista Pártba, mert rendőrtiszt akart lenni. Gyűlöli a demokráciát, és olyan kijelentést tett, hogy: <<Olyan a demokrácia, mint mikor a kártyák közül kiveszik a királyt, és ott maradnak a tökfílkók.>> A múltban egy nyegle dzsentry gazdatiszt volt, és ilyenrel járó tulajdonságait magával hozta. Egyszer lefoglalt 50 liter pálinkát barátaival megitta. Züllött, erkölcstelen életet él. Korrupt. Részeges. Kizártuk a pártból, mert már hónapokkal előbb tárgyalt a Kisgazda Párttal és átlépett hozzájuk. Ügye már a Belügyminisztériumban van, de intézkedés még nem történt. Bár tagja a Kommunista Pártnak, áruló, fasiszta. A múlt letűnt urainak talpát nyalja és biztatja őket. Nincs olyan nap, hogy részeg ne lenne. Emellett szélhámos. Jellemzője az a tény, hogy rendőri felügyelet alatt álló fasisztával jár inni a pincébe, és kifecsegg minden olyan dolgot, ami hivatali titok. Fegyelmezetlen. Korrupt. (Sajnos tagja Pártunknak.). Mindenki rongya, antiszemita, politikai prostituált.” MKP-jelentés, 1947. d.n. BAZML, XXXV/1. 41. MKP Abaúj-Torna Megyei Biz. (1945-48). 6.d. 47.f. V/4/157.ö.e.

³⁵⁵ MKP mezőcsáti járási jelentés, 1947. november 9. BAZML, XXXV/1. 41. MKP-ir. 15.d. 55.f. 1.ö.e.

A politikai pozíciók birtokosai és a falusi társadalom tagjai egyre többször kerültek egymással szembe. Ezt a miliőt és a tiltakozás bizonyos formáját illusztrálja az a mezőkeresztesi eset, amikor a helyi lakosság jelentős része aláírást gyűjtött, és kérte, hogy az 1946 nyarán az ÁVO által letartóztatott római katolikus és református papot engedjék ki szabadon, hiszen „azóta magatartásukkal bebizonyították azt, hogy hajlandók a demokratikus pártokkal együtt dolgozva részt venni az ország gazdasági és kulturális újjáépítésében”.³⁵⁶ Az akció sikertelen volt.

A FÖLDREFORM UTÁNI AGRÁRPOLITIKA ÚJ JELENTÉSE

„A kulák befolyásolás alatt álló parasztságnak egy része úgy vélekedik, hogy <<nem érti, mi szükség van a beszolgáltatásra, amikor Rákosi Elvtárs azt mondta, hogy jó termés esetén szabad forgalom lesz>>. Viszont vannak már kulák hangok, ahol azt suttojják, hogy <<mi termelünk, az állam megtartja a zsákot és elviszi>>.”³⁵⁷

Kelet-Közép-Európában a második világháború végén azért volt kiemelt szerepe a szovjet típusú állami agrárpolitikának a vidéki, falusi értékváltozások szempontjából, mert gyökeresen megváltoztatták a birtokhierarchiát.³⁵⁸ Történeti, hosszú távlatban szemlélve a magyarországi háború utáni folyamatot, a földkérdést is csak a paradoxonok alapján lehet leírni.³⁵⁹ Hiszen amennyire meghatározó volt a parasztság földéhsége az 1945. évi földosztáskor, néhány évvel később annyira jellemzővé vált a földbirtoklás által okozott gond, amely a kollektivizálás kényszere miatt keletkezett.³⁶⁰ A földreformrendelet (1945. március 17.) megszületését és értékelését itt nincs módom részletezni, de az mindenesetre elmondható erről, hogy a kommunista párt a földosztás radikalizálását vitte véghez, ami további

³⁵⁶ MKP mezőkeresztesi járási jelentés, 1947. április 29. BAZML, XXXV/1. 41. MKP-ir. 15.d. 56.f. 2.ő.e.

³⁵⁷ Heves Megyei MDP-jelentés, 1949. július 6. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 00451. sz.

³⁵⁸ Bauerkämper 1996a.; Schier 2001: 281.; Osmond 2002: 130–131.; Ö. Kovács 2004a.; Dobrinu – Iordachi 2008.; Jarosz 1999.; Jarosz 2008.; Rychlik 2008.

³⁵⁹ Bauerkämper 1996b.; Kuntsche 1996.; Laufer 1996.; Boldorf 2001.; Szakács 1998a.; Honvári 1997: 439–447.; Valuch 2001: 189–191.; A fölbirtokviszonyok változását, mint lokális mintát lásd a Hajdúböszörményről szóló tanulmányban: Mónus 1998.; A hajdúsági agrártársadalomra ld. Valuch 1998.; Völgyesi 1998.

³⁶⁰ Ennek egyes jelenségeit ld. Káposztás 1977., valamint a Földreform 1945. c. dokumentumgyűjteményt. A polgári demokratikus földreformnak két ismervét szokták megemlíteni. Az első a polgári értékminta szerint a „munkaszervezet és a tulajdon elkülönülését a földhasználat és a földtulajdon alanyi egységének helyreállításával megszünteti úgy, hogy a földet – mint termelőeszközt – működő tulajdonként a termelőnek adja.” A második ismerv szerint hosszú távú agrár- és földpolitikát követnek, amely a tulajdonos megélhetését garantálja. Ennek tükrében elmondható, hogy az 1945-ös földosztás során családi munkaerőn alapuló kisparaszti mezőgazdaságot hoztak létre úgy, hogy azt nem követte agrárreform. Tanka é.n. 148–149.; A földtulajdon és a kollektivizálás további kérdéseire ld. Kovács – Ö. Kovács 2011.

konfliktusokat eredményezett.³⁶¹ A földreform következtében a magántulajdon kisüzemi formája erősödött meg. Magyarországon a mezőgazdasági népesség 80%-a törpe- és kisbirtokosnak, közel 3%-a gazdagparasztnak, 17%-a pedig földnélkülinek számított.³⁶² A jelenből nézve tehát, a parasztság jelentős részének birtokos tudata és ekkori halvány perspektívái megmutatkoztak, amelyek a későbbi megrázkódtatások szempontjából fontos tapasztalatok voltak. Az 1945. évi földreform mélyreható változásait mutatja, hogy az ország mezőgazdasági szempontból hasznosítható területének 34,5%-a (5,6 millió kat. hold) gazdát cserélt. Az 1941. évi adatokhoz képest a mezőgazdasági munkások 48,5%-a, a cselédek 53%-a, a törpebirtokosok 55,8%-a, a kisbirtokosok 20,3%-a jutott földhöz. Minden harmadik gazda új birtokosnak számított, akik többségében a cselédek, a mezőgazdasági munkások és a törpebirtokosok közül kerültek ki, hiszen ők együtt a juttatottak 90%-át képezték. A kiosztott föld 93%-át birtokolták. A valóban radikálisan új helyzet azt eredményezte, hogy a törpebirtok átlagterülete 1,4-ről 5,3 holdra, a kisbirtokoké 7,2 holdról 11,6-ra növekedett.³⁶³ A két milliónyi magánbirtok közül csak 56.000 területe haladta meg a 25 holdat, amely helyzet a későbbi „osztályharc” egyik hivatkozási alapjául szolgált.³⁶⁴

Összességében azt lehet mondani, hogy a földosztás után – a kisiparosokat, kereskedőket és fuvarosokat is ide sorolva – részarányában egy 50%-os kistermelői társadalmi tömb jött létre. Elvileg az ő megélhetési lehetőségeik növekedtek, sőt politikai szempontból is támogatott kategóriába kerültek. Az 1946. augusztus 1-i eszmei árstabilizáció után a mezőgazdasági árak 40–50%-kal olcsóbbak voltak, mint az ipariak. Az 1939. évihez képest egyes termelői árak több mint 60%-kal csökkentek. A következő évben, jellemző módon a katasztrofális mértékű aszály vetőmaghiánnyal is párosult. A vetőmagkölcsonök az uzsorahitelekhez hasonlítottak, egy mázsa búzavetőmagért 147 kg búzának megfelelő ellenszolgáltatás járt.³⁶⁵

Az 1945 utáni radikálisan új helyzet a falusi szigorú társadalmi (ön)kontrollt is lényegesen átalakította, azaz szinte „űrbetöltő” szerepe lett az éppen aktuális párt- és agrárpolitikának. Módszertani szempontból azonban fontos az agrárpolitikai célok és módszerek

³⁶¹ Például Fejér megyében is egy-egy család mintegy hat holdat kapott 1945-ben. Ezt a helyzetet később így kommentálták: „Ez az oka annak, hogy népgazdaságunk rohamos fejlődésének a mezőgazdaság elaprózottsága a felszabadulás után három évre már igen nagy mértékben kerékkötőjévé vált.” Jelentés az 1949. február 12. és 1951. augusztus 6. közötti tagosításokról, 1951. augusztus 6. FML, 9.f. 2.fcs. 97.ő.e.; Az igényes falutörténeti munkák másutt is megerősítik az előbb idézetteket: Hudi 2005: 293–297.; Hudi 2007: 426–431.

³⁶² Valuch 2001: 190.

³⁶³ Szakács 1998a: 293.

³⁶⁴ Szakács 1998a: 294. A magánbirtokok 12,8 millió holdas területéből 3,1 millió h. tartozott a 25 holdon felüli kategóriához. Szakács 1998a: 312.

³⁶⁵ Szakács 1998a: 295–302.

megkülönböztetése. Az első cél az volt, hogy a mezőgazdasági termelés intenzivitása révén egyszerre tudják biztosítani az állami bevételt és a lakossági ellátást. Másodsorban – újabb utópikus tartalommal – a falu és a város közötti különbségek leküzdését tartották szem előtt.

Harmadrészt az ideológiai célkitűzésnek, a munkás-paraszt szövetség erősítésének kívántak megfelelni. A mindennekfelett álló célkitűzés persze az volt, hogy a „szocializmus” vidéki felépítését a termelőeszközök „társadalmasításával” minél inkább előre vigyék. A módszerek elsősorban azt jelentették, hogy végrehajtották a kisajátítást, a birtokeloszlás korábbi rendszerét megváltoztatták, és egyre inkább támogatták a nagyüzemi gazdálkodást. Folyamatosan változó adó- és beszolgáltatási rendszert vezettek be, amit egyben a parasztság „megfegyelmzésére” is használták. Az agrárpolitikai módszereket általában az jellemezte, hogy az éppen fennálló helyzetnek megfelelően változtatták őket, egyszer nagyobb, máskor csekélyebb nyomást gyakorolva.³⁶⁶

A továbbiakban az állami szabályozás és beavatkozás – főként vidéket, az agrárvilágot érintő – jellegzetességeivel és változásaival foglalkozom. A magyarországi alkotmány- és jogtörténet forrásai kínálják az egyik lehetséges kiindulópontot. Történetszemléletként a hivatalosan kiadott jogszabályokat, törvényeket mindenképpen tekintetbe kell venni, hiszen a kortársak által is nagyrészt köztudottan ezek jelölték ki a kereteket, a mozgásteret. Ezeknek a jogi szövegeknek a nem ismerete valóban nem mentesített a retorziók alól. A jogalkotáson túl még sokatmondóbb a nyilvánosságnak szánt kommunista pártprogram, ami rövid és hosszú távra megszabta az igazodási vonalat. Nem fogom részletesen újra elmondani azt, amit már megfelelő módon nyomon lehet követni a diktatúra első időszakáról született művekben, csupán azokat az elemeket emelem ki, amelyek témánk szempontjaiból nélkülözhetetlenek a kortársi kontextusok érzékeltetéséhez. Ezek figyelmen kívül hagyása azért sem célszerű, mert lényegében a kommunista párt irányvonalától függött minden (a helyi irányítástól a sajtóig) további hivatalos vélemény. Ez normaadó jelleggel bírt. Itt tehát a párt szövegíróinak öndefiníciója az egyik fontos szempont.

A háború utáni időszakból mindenekelőtt ki kell emelni a kötelező beszolgáltatás megváltozását. Formálisan 1945 májusában helyezték hatályon kívül az 1943-tól működtetett Jurcsek-féle beszolgáltatás rendszerét, s ezután a „gazdasági és háztartási szükségleten” túli búza-, rozs-, árpa-, zab-, kukorica- bab-, borsó- lencse és burgonyakészletet be kellett adni az államnak a megszabott áron. Különösen a földhöz juttatottak említett nagy tömbjének volt fontos, hogy az öt hold alattiakat mentesítették akkor, ha az 1946–1947. évi földadójukat

³⁶⁶ Honvári 1997.; Bauerkämper 2002.; Schier 2001.; Langenhan 2003.

terményben rendezték. A következő évtől, nyilvánvalóan a választások miatt, ezt a rendelkezést kiterjesztették a 8, majd a 15 hold alattiakra is. Maga ez a rendszer ilyen módon is termelésszabályozó jellegűvé vált, valamint alapvetően jövedelemelvonást jelentett. Becslések szerint a mezőgazdasági népesség jövedelmi színvonala az 1938–1939. évinek kb. 60%-a, a pénzjövedelemnek pedig 40%-a volt. 1946–1947-ben az összes jövedelem 60%-át naturáliák alkották, míg ugyanez 1938–1939-ben 40% volt.³⁶⁷

A háború előtti évekhez képest 1948 táján egy átlagos három holdas üzem akár 50%-kal több adót is fizethetett, egy 80 holdas többletadója megduplázódhatott. Munkaszervezeti szempontból a kisüzemek uralkodó többsége volt jellemző, a gyarapodó állami és szövetkezeti formák mellett. Az összes birtokok 99%-a, az összes terület 78%-a volt magánkézben. Ezek alapján is érzékelhető, hogy a háború utáni évek agrártermelési rendszerének alapvető tényezőjévé a saját munkára támaszkodó, azaz lényegében nem tőkés gazdálkodásra építő munkaszervezet volt. Külön ki kell emelni a 400 ezer főnyi mezőgazdasági bér munkásság helyzetét, akiket a kommunista párt „tömegbázisként” tartott számon, annak ellenére, hogy ők milyen sok szálon kötődtek a kijelölt „osztályellenségeikhez”. 1947–1948-tól is markánsná váltak a tőkekorlátozó intézkedések, amelyek a mezőgazdasági ár- és terményforgalmi politikában, a beszolgáltatási rendszerben, a földforgalom korlátozásában és traktorvásárlási tilalomban nyilvánultak meg. Ennek hátterében főként az állt, hogy a munkanélküliség lényegében megmaradt a háború előtti – 12%-os – szinten.³⁶⁸

A (kis)árutermelő üzemek az 5–25 kat. hold területen gazdálkodó 2,5 milliónyi embert (keresők és eltartottak) foglalkoztattak és tartottak el. A magánbirtokon belül ez 28, az összterülethez képest 53%-ot jelentett. Jellemző módon, az 1947-es adatok szerint a saját fogyasztáson túl mintegy 90%-ban ők biztosították a közellátást.³⁶⁹ Az öt hold alatti birtokosokat joggal sorolták be a szegényparaszti, önellátó üzemkategóriába. Az összes üzem 68,5%-a, a terület 22,5%-a tartozott ide. Azonban a kép összetettebb volt, hiszen az egy holdnál kisebb gazdaságok 64%-a, az 1–3 hold közöttiek 34, a 3–5 holdasok 17%-a alkalmazott, kisiparos, kiskereskedő vagy fuvaros volt. A „kettős gazdaságok” struktúrája és életmódja a nemsokára meginduló kollektivizálási kampány szempontjából is döntő tényezőnek bizonyult. Ezek az öt hold alatti üzemek az állami gazdaságpolitika (ár, adó és beszolgáltatás) rendszerén lényegében kívül voltak, pontosabban például a beszolgáltatás

³⁶⁷ Szakács 1998a: 305–306.; A kötött gazdálkodásra ld. még: Csöppös 1995.

³⁶⁸ Szakács 1998a: 310–314.

³⁶⁹ Szakács 1998a: 316–317. Az állatállomány nagy többsége is náluk volt.

kiseb, de az őrléshez kapcsolt dézsmakötelezettség már azonos volt az 50–100 holdasokéval.³⁷⁰ Az állami szabályozás különleges figyelemben részesítette őket, ennek illusztrálásaként idézem, hogy 1947 januárjában rendeletben tették lehetővé az 5 hold alatti birtokon gazdálkodók számára a gabonaszállítási kedvezményt, valamint az előző évi földadótartozásukat 1947. december 31-ig egyenlíthették ki.³⁷¹ Ugyanekkor a beszolgáltatási kötelességüket teljesítőket jutalomban kívánták részesíteni.³⁷²

A földosztás révén felduzzadt újbirtokosi tömb többsége a birtoka után középparasztinak számított, de a termelési színvonal nem érte el azt. Nagy teher volt számukra az árpolitikai hatás és a megváltási teher is. Az előbbiben említett magángazdaságok világa mellett már a földreform idején létrejöttek újabb állami mezőgazdasági üzemek. Ezek az állami gazdaságok rendkívül nagy adósságban voltak. Területük 60%-a szántóterületből állt.³⁷³

A témánk szempontjából, a kollektivizálás tényleges fősodrába illeszkedő szövetkezetek az ország szántóterületének 27–30%-án (2,7–3 millió kat. hold) tevékenykedtek. A szőlőterületek 12,5, a rét 42%-a volt a kezükben, nem beszélve a szeszgyárakról, malmokról és más gazdasági egységekről. Az 1947. évi végi 400–600 ezres tagságuk egy múlva már két millió fő volt, amely arány a mezőgazdasági keresők 30–40%-át jelentette. Önmagában ez a tény is igen fontos volt minden politikai erő számára. A jövőről alkotott elképzeléseket illetően nagy különbségek voltak a kiscgazdák dán és svéd típusú szövetkezetei, a szociáldemokraták munkásszövetkezetei és a kommunista párt kollektív gazdaságai között.³⁷⁴

A földreformmal kapcsolatos munkálatok nem fejeződtek be 1945-ben, hanem azok elhúzódtak, erre utal az 1947. évi egyik rendelet, ami a különböző földbirtokrendező tanácsok és földigénylő bizottságok megszűnésére vonatkozott.³⁷⁵ 1947-től szervezték meg hivatalosan a Tervgazdasági Tanácsot. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy már előtte nem lettek volna a tervgazdálkodásra utaló szabályok.³⁷⁶ Az állami beavatkozás igen sokoldalú volt, hiszen például a tavaszi szántási kötelezettséget úgy is szabályozták, hogy például a 30 lóerősnél kisebb traktorral legalább 90 kat. hold területet május 15-ig közép mélyen meg kellett szántani. Erőforrás, idő és terület, mindazon tényezőket behatárolták, amelyek a

³⁷⁰ Szakács 1998a: 319.

³⁷¹ Magyar Közlöny, 1947. január 5. (4.) 100020/1947. sz. közellátásügyi miniszteri rendelet.

³⁷² Magyar Közlöny, 1947. január 19. (14–15.) 199–210. 300.400/1947. sz. közellátásügyi miniszteri rendelet.

³⁷³ Szakács 1998a: 320–324.

³⁷⁴ Szakács 1998a: 325–326.; Nem is beszélve az agrárvilág fiataljainak egyéb perspektíváiról: „A parasztfiak magyar és paraszt öntudatának elmélyítése, továbbá mezőgazdasági elméleti és gyakorlati szakképzettségének emelése céljából Magyar Állami Parasztfőiskola felállítását és szervezését rendelem el.” Magyar Közlöny, 1947. április 17. (86.) 138110/1946. sz. földművelésügyi miniszteri rendelet a parasztfőiskola felállításáról.

³⁷⁵ Magyar Közlöny, 1947. február 1. (26.) 132000/1947. sz. földművelésügyi rendelet.

³⁷⁶ Magyar Közlöny, 1947. július 16. (158–159.) 8530/1947. sz. kormányrendelet a Tervgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal létesítéséről.

mezőgazdaságban fontosak voltak.³⁷⁷ Így például 1947 tavaszán rendelkeztek a 100 kat. holdon felüli szőlő- és gyümölcssterületen felállítandó hegyközségekről, amelyek nem sokkal későbbi megszüntetése igazolhatta az erősödő állami beavatkozástól való félelmet.³⁷⁸ Ehhez hasonlóan, a géppel való cséplés kizárólagosságát határozták meg 1947 júniusában is, ami nyilvánvalóan a terménybetakarítás és az ellátás állami ellenőrzése szempontjából szintén döntő volt.³⁷⁹

POLITIKAI MOBILIZÁCIÓ

„embereket még annyira félni valamitől nem láttam, mint ott a falvakon és tanyákon a kolhosztól. Ha megkérdeztem tőlük, hogy mi az, amitől félnek, vagy idegenkednek, a válasz 98%-ban a kolhosz volt, csak ezután jött a vallás, az egyház és az Isten. Így érthető, ha a reakció épp erre fektette a fősúlyt és mint mumust dobta a nép közé, és amint látjuk, különösen a nőknél, ért is el eredményt.”³⁸⁰

A beszolgáltatási kampány pillanatképe 1950-ből

³⁷⁷ Magyar Közlöny, 1947. február 13. (36.) 90600/1947. sz. földművelésügyi miniszteri rendelet a mezőgazdasági traktorok tavaszi szántási kötelezettségének szabályozása.

³⁷⁸ Magyar Közlöny, 1947. május 11. (106.) 4600/1947. sz. miniszterelnöki rendelet a hegyközségekről.

³⁷⁹ Magyar Közlöny, 1947. június 14. (132.) 101570/1947. sz. közellátásügyi miniszteri rendelet a gabona gépi csépléséről.

³⁸⁰ Csizmadia Ferenc népművelő jelentése Abaúj megyéből. Antalpuszta, 1947. szeptember 1. BAZML, MKP-ir. 47. f. 2. alcs. IV. 61. ö.e. 215–218.

A szovjetizálás egyik fő színtere az átfogó propaganda volt. A propagandaszövegek elemzését célszerű az üzenetküldők és a célközönség kapcsolatrendszerébe, kölcsönös kommunikációjába helyezni. Ebben a fejezetben elsősorban a propaganda irányítóinak helyzet-meghatározásait, célkijelölését, paraszt- és faluképeinek néhány jellemzőjét, valamint a jövőkép eléréséhez feltételezett módszereire figyelve említek meg példákat. Hogy a megszólítottak miként reagáltak, azzal a kérdéssel később foglalkozom. Most tehát a normaadók nyelvhasználatát követem és nem azt, hogy ettől miként tértek el. Ma már esetleg könnyedén félretolhatók ezek a szövegek, mondván, hogy ez csak propaganda volt, ki vette ezt komolyan? Ennél jóval komplikáltabb volt a helyzet, hiszen éppen arról szólnak a kortársi hivatalos vizsgálatok, hogy milyen módon kell megtorolni az elhajlásokat. Sajátos nyelvi fegyverekről van tehát szó.³⁸¹

A sztálinizmus egyik fő reprezentánsától, Révai Józseftől itt idézett szöveg szerint a szovjet állam megteremtése a gyakorlatban a proletárdiktatúrával egyenlő, amellyel egy időben „megkondult a kapitalizmus lélekharangja, nemcsak Oroszországban, hanem az egész világon.” Az erőszak kulcselemnek számított ebben az érvelésben, miszerint az a „nép ellenségeivel” szemben alkalmazható. Ezentúl azonban – s ez a későbbi történések szempontjából hangsúlyozandó megfogalmazás –, hogy a proletárdiktatúra lényegét ebben láttatja: „a dolgozó tömegek, az egyszerű munkások és parasztok önálló életre és cselekvésre ébresztése, a dolgozók bevonása az állam és a gazdaság igazgatásába, az új élet építésébe. Egyszóval a proletariátus diktatúrája a legszélesebb, addig soha nem látott méretű szabadság a dolgozó nép számára [...]” A szavak eredeti jelentéstartalmának elvétele, kifordítása ez, ami egyben a demokrácia kifejezés új tartalmát adta meg: „Demokrácia, a szó igazi értelmében csak a kisajátítók kisajátításával, csak a kizsákmányolók uralmának megdöntésével kezdődik.”³⁸² Ebben a beszédmódban, a későbbi jelentésekben igen gyakran hivatkozott „népi demokrácia” a „proletariátus diktatúrájának válfaja” lett, amely „nem parancsolgatást, bürokratikus diktálást jelent, nem a nép közreműködésének szűkítését az állami életben, hanem bővítését, az egyszerű emberek tapasztalatainak és bírálatának fokozott tekintetbevételét.”³⁸³

³⁸¹ Ld. Kopperschmidt 2000: 119–123.; Rothman 2000:137, 154.

³⁸² Révai 1949: 67–69.

³⁸³ Révai 1949: 73. „És az új hajlék, amelyet népünk számára építünk, a szocializmus nagy építészeti, a Lenin és Sztálin kidolgozta általános tervek szerint, és legjobb magyar építőmesterünk, Rákosi Mátyás részletes tervei szerint, otthonosabb és magyarabb lesz, mint az a hajlék, amelynek sötét és fénytelen zugaiban népünk eddig tengődött.” Révai 1949: 74.

Május elsejei felvonulás Tiszaigaron 1950-ben

Az idézett részekben a témánk szempontjából azt tartom fontosnak, hogy azokban milyen mértékben hangsúlyozzák a társadalom – különösképpen „egyszerű” – tagjainak a megszólítását, bevonását. A modern típusú zsarnoki rezsimok egyik kulcseleme a társadalmi részvétel lehetőségének és feltételének a megadása. A párthatározatok szövegein túl az agitációs napi tevékenységre felkészítő, irányadó kiadványok közvetlenebb módon határozzák meg a helyzetet és a célokat. Egyrészt rögzítik, hogy a falu az „elmaradottság, a sötétség” színtere, ahol még a „kapitalizmus” erői rendkívül erősek, akikkel szemben „a szocializmus, az emberi haladás erői” vívják a „harcot.”³⁸⁴ A párt- és állami döntéshozók retorikájában a falvak világa elsőrangú, „központi” kérdéssé vált. Azt a kisárutermelés világaként láttatták, amit szerintük „a szocialista nagyüzemi termelés vágányaira való átállítás” révén lehet fejleszteni.³⁸⁵

A fentiekben vázolt célkitűzések eléréséhez a párt önmeghatározása szerint a következő feltételekkel rendelkeztek. Egyrészt az államhatalommal, másrészt pedig azt tartották döntőnek, hogy a „közgazdaság parancsnoki magaslatai a munkásosztály irányítása alatt állnak.” A paraszti és falusi társadalom radikális átalakítását tehát hatványozottan háborús állapotként értelmezték, amelyben a „győzelem” után

„távolról sem következik az, hogy a falu magától, harc és beavatkozás nélkül, automatikusan a szocialista fejlődés útjára lép. Nem, a falu nem nő bele csak úgy szőröstül-bőröstül, kulákkal és kizsákmányolókkal a szocializmusba. Nem automatikusan, hanem harc útján, éspedig az ellenség ellenállása következtében igen kiélezett harc útján építjük majd fel a falun is a szocializmust. Ezért a

³⁸⁴ Donáth 1949: 4.

³⁸⁵ Donáth 1949: 3.

leghatározottabban el kell utasítani a békés belenövés, a falu spontán szocialista fejlődéséről szóló minden feltevést, amelyet sokszor az ellenség megtévesztő, alakoskodó magatartása szül – ahogyan pld. most a kulák felajánlja földjét vagy állatját, s amelynek veszélyessége abban áll, hogy elaltatja a Párt éberségét, leszereli a Pártot a szocializmus építésének nehézségei előtt."³⁸⁶

Gyerekfelvonulók május elsején egy faluban, 1949

A térfoglalásban a kommunista párt tudatosan a „szegényparasztságra” kívánt támaszkodni, amely réteget egyszerre mozgó „tömegként”, és nem pedig cselekvő egyénekből álló, több szempontból differenciált társadalmi milióként értelmeztek. Az osztályalapú szemléletben a helyzet így leegyszerűsödött: „A kulák elleni harc <<fekszik>> a mi pártszervezeteinknek. Folyománya ez annak, hogy a kulák és szegényparasztság közötti ellentét mély és nem is mai keletű.”³⁸⁷ Ugyanakkor, az előbbi leegyszerűsítésen túl a „középparaszttal való szövetség” ebben az ábrázolásban a „falusi politika gyöngye pontja” volt.³⁸⁸ Ennek az egyik oka az volt, hogy a középparasztság nagy része még képes volt felesleget termelni, amit piacra vitt, így a párt jövőképe többek között ezért sem felelt meg nekik.

³⁸⁶ Donáth 1949: 6–7.

³⁸⁷ Donáth 1949: 9.

³⁸⁸ Donáth 1949: 9–10.

Az 1948. évi pártprogram szerint a kommunisták szervezete „harcú párt, szigorú fegyelemmel, egységes politikai irányvonallal, egységes ideológiával, egységes vezetéssel.”³⁸⁹ A politikai döntéshozatalban ez egyeduralkodást jelentett. Hozzátehetnénk, másként nyilván nem lehetett volna végrehajtani az államosítási akciókat. Az agrárvilágot érintően így hangzott a pártálláspont, ami az ismétlődésekben, a propagandában a társadalom tagjai számára egyszerre volt kínálat és igazodási támpont:

„A mezőgazdaságban a demokrácia felszámolta a feudális maradványokat, felosztotta a nagybirtokot, demokratizálta a földbirtok-megosztást. Ugyanakkor azonban még nem vetett gátat a falu tőkés fejlődésének. A földreformmal a demokrácia megvédte a szegény- és középparaszt egyéni gazdaságát, magántulajdonát a nagybirtokosok nyomásával szemben, a nagybankok és a gyárilpar államosításával pedig megvédte a nagytőke kizsákmányolásával szemben. A további feladat: fokozottan védeni a dolgozó parasztságot a falu kizsákmányoló elemeivel szemben. A népi demokrácia a minden kényszerszertől mentes, a teljes önkéntességen alapuló mezőgazdasági szövetkezetek támogatásával megakadályozza a szegény- és középparasztok romlását és lesüllyedését, lehetővé teszi gazdasági és társadalmi felemelkedését. Ily módon új munkásosztály, új parasztság, új értelmiség van kialakulóban.”³⁹⁰

Ma már könnyű leplezőnek, a valóságos, életszerű helyzeteket torzításnak, meghamisításnak minősíteni a programnyilatkozat agrárvilágra vonatkozó részét. Azonban a bevezetőben mondottaknak megfelelően nem szabad elfeledni, hogy a kortársak jelentős része hasonlóképpen maszkírozónak minősítette, gúnyolhatta a megfogalmazást, ám ugyanakkor kénytelen volt azt tudomásul venni, hiszen például sokaknak éppen a „kizsákmányolók” elleni harc és üldözés meghirdetése jelentett új lehetőséget. A pártszöveg megfogalmazói is tisztában lehettek azzal, hogy a kiadott program nem helyzetleírás, hanem egy nyelvi fegyver. Egyrészt tudatosan kihasználták a társadalom különböző rétegeiben meglévő belső ellentéteket, amit nagyrészt a kreált osztálykategóriák révén homogenizálni törekedtek. Ez egyben a bármikor bevethető ellenségeskedések felszítását is lehetővé tette.

A legfőbb gazdasági- és társadalomszabályozó elemek a program meghatározó részei voltak: „tervszerű munkaerő-gazdálkodás”, a mezőgazdaság gépesítése, a beszerzési, értékesítő, termelő és egyéb szövetkezetek megerősítése, az „állami birtokok” „mintagazdaságokká, a parasztság valóságos iskoláivá” való fejlesztése.³⁹¹ A következő

³⁸⁹ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 5.

³⁹⁰ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 22–23.; A politikai mobilizáció ekkori jelszavait Hegedűs András így foglalta össze: „A fejlődés e szakaszán Lenin és Sztálin három jelszava irányadó: <<Támaszkodj a szegényparasztra, egyezzz meg a középparaszttal, és egy pillanatra se szüntesd meg a harcot a kulák ellen.>> Hegedűs 1949: 323.

³⁹¹ Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a nyilvánosság előtt még ekkor is elsősorban az egyéni gazdaságokról beszéltek: „A mezőgazdaság területén a döntő feladat a paraszti kisbirtokra épülő mezőgazdaság számára

megfogalmazás azért nagyon fontos, mert sűrítetten tartalmazza azt, amit a kommunista párt döntéshozói a hivatalos megnyilatkozásaikban a későbbi években is ígértek, kínáltak az agrárvilágban dolgozóknak, valamint a falun és városban élőknek is. A további tapasztalattörténeti fejezetekben majd különösen az első mondatban olvasható tényezőkre érdemes gondolni, hogy érzékeljük a program bukását:

„A tervgazdálkodás legfontosabb feladata a mezőgazdaságban: a terméshozam fokozása, trágyázás, talajjavítás, a föld jobb megművelése révén. Irányt kell venni a belterjesebb mezőgazdaságra, az állattenyésztésre és takarmánytermelés fejlesztésére, állati termékek fokozott feldolgozására, ipari növények vetésterületének növelésére, hogy kielégítsük a növekvő városi fogyasztást, az ipar nyersanyagszükségletét, biztosítsuk a dolgozó parasztság gazdaságának a jövedelmezőségét, fokozzuk kivitelünket, foglalkoztassuk a mezőgazdaság fölös munkaerejét.”³⁹²

Propagandaplakátok az 1950-es évek elejéről

A programnyilatkozat a „földfelajánlás” – valójában a földtől való megfosztás – céljainak és technikáinak az eredőjére is rávilágít: „A mezőgazdasági munkanélküliség megszüntetésének fontos eszköze a vidék iparosítása, továbbá nagybérleteknél a bérlet

lehetővé tenni a technika és a tudomány alkalmazását. [...] A párt védi a paraszti magántulajdont, éppen ezért ellenzi a kisbirtokok további elaprózását, és sikraszáll tervszerű állami birtokpolitika keretében a föld adásvételénél az állam elővételi jogának gyakorlásáért a dolgozó parasztság javára.” A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 26–27.

³⁹² A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 26.

kötelező felajánlása a mezőgazdasági munkásokból és kisparasztokból alakuló bérősszövetkezeteknek.”³⁹³

A kortársi latolgatások és döntések megértése szempontjából kell tekintetbe venni a párt „szociálpolitikára” vonatkozó ígérteit. Ennek eredményeit deklaráltan a nemzeti jövedelem „nagyarányú fejlesztése” révén akarták megvalósítani. Már elért célként ábrázolták: „A népi demokráciában megvalósult a munkásság évtizedes szociálpolitikai programjának legtöbb követelése: a 48 órás munkaidő, a fizetett szabadság, a női és gyermekmunka törvényes védelme, egyenlő munkáért egyenlő bér, a tanoncmunka törvényes rendezése stb.” Mindez lényegében a propaganda részét képezte, amiben nem volt szó a társadalmi és jövedelmi, a legális és illegális (ez persze egy igen problematikus szóhasználat egy jogállamon kívüli állapotban) különbözőségekről. Részben utaltak azonban arra a súlyos történelmi-társadalmi örökségre, amit a programnyilatkozatban az egészségvédelemben és az ún. szociális biztonság terén el akartak érni. Nagyrészt hiányzott a betegségi, öregségi, rokkantsági és balesetbiztosítási rendszer kiépítése. Nyilvánvalóan hátrányos helyzetben voltak az agrártermelők és a falun élők, hiszen a társadalombiztosítás ekkor még nem vagy csak részben terjedt ki rájuk.³⁹⁴ Az anya- és csecsemővédelemnél, a napközi otthonos ellátásnál „különös figyelemmel” kívántak lenni „az e téren elmaradt falu szükségleteire”.³⁹⁵

Az 1948. nyarán kiadott pártprogram a munkanélküliség teljes felszámolását ígerte a következő módon: „a termelőerők fejlesztése, a tervgazdálkodás, a kapitalista elemek kiszorítása útján”.³⁹⁶ Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban foglalkozni kell a program azon részével, amely az egyházak és a vallásosság kérdésére vonatkozott.³⁹⁷ A rendeletek tükrében az egyházi – vagy ahogyan, hivatalosan fogalmaznak, vallásfelekezeti – iskolák pedagógusainak és más alkalmazottjainak a számát már korábban, 1946-ban is csökkentették (B-listázás), amit később valamelyest korrigálni igyekeztek. Ekkora már nagyrészt lezajlott a falu „megszállásának” szimbólumaként értelmezhető, Pócspetrihez kötődő terror és koncepciós per.³⁹⁸

³⁹³ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 27.; A sztálinista iparosítás, a „szocialista” városiasítás „projektjére” ld. Germuska 2004a: 19–21, 47–53, 92–95.

³⁹⁴ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 27.; Valuch 2001: 344–347.; Tomka 2003: 88–91.

³⁹⁵ Magyar Közlöny, 1947. március 18. (63.) 51210/1947. sz. közellátásügyi miniszteri rendelet a vendéglátóipari árak szabályozásáról.

³⁹⁶ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 27–28.

³⁹⁷ Magyar Közlöny, 1947. január 19. 680/1947. sz. miniszterelnöki rendelet.

³⁹⁸ Ember Judit: Pócspetri, dokumentumfilm, 1982.; Marik 1994.; Zalán 2003.

„Kihallgatásra” váró férfiak Pócspetriben, 1948

Rögtönítélő bíróság a Pócspetri-perben
1948. június 10.

Nyírségi Magyar Nép, 1948. június 10.

Lúdas Matyi 1948. június 12.

A „demokratikus nevelés egységes szellemére” való hivatkozással, a kollektivizálást megelőzően az egyik legfontosabb kohéziós tényező, a különböző egyházi és civil miliók széttréése is szerepelt a célkitűzésben. A program azon mondata, hogy „megfelelő embert a megfelelő helyre”, a hivatalos forrásokban leplezetten, de mind gyakrabban idézett, a politikai lojalitáshoz kötött kontraszelekciós mechanizmusokat erősítette meg.³⁹⁹

A pártállami vezetés a tervgazdálkodás céljainak megfelelően már 1949 elején kitűzte, hogy a kezdeti „korlátozások” után 1952–1953-tól át kell térni a „kulákságnak, mint osztálynak a likvidálására, és a termelőszövetkezetek fejlődése át kell, hogy lendüljön a tömeges kollektivizálásra.”⁴⁰⁰ A „szocialista nagyüzemnek” a mezőgazdaságban 55–60%-os

³⁹⁹ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.). In: Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998: 29.; Az egyházi miliók állambiztonsági ábrázolására ld. Klimó 2003.

⁴⁰⁰ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, 1949. február 24. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 15.ö.e.; A kuláklíkvádálási folyamat az 1945. évi földosztásig visszanyúlt, hiszen már akkor – a rendeletekkel ellentétben – elvették a vagyonos parasztság földjét. 1948-tól bevezették a köznyelvben „kulákadót” (hivatalosan mezőgazdaságfejlesztési járulék, 15 hold felett, a jövedelem 150 aranykorona felett, kert és szőlőnél magasabb szorzóval, majd később 25 hold és 350 aranykoronás területen). Magyar Közlöny, 1948. június 27. (144.) 7090/1948. sz. kormányrendelet a mezőgazdaságfejlesztési járulékról; Megkezdődött a „kuláklistának”

arányt, az állami gazdaságnak 5–6%-ot kell elérnie, a többi megmaradt volna árutermelő gazdaságnak. Ehhez mérten rögzítették, hogy a gépesítés az állami gazdaságban teljes, a tszcs-kben 80%-os, a legutóbbiak körében pedig 50% legyen.⁴⁰¹

További átfogó programként jelölték meg a szakkaderek képzését néhány hetes-hónapos tanfolyamokon. Mindegyik tekintetben érvényesíteni kívánták a kommunista párt „vezető szerepét”, amelynek falusi jelenlététől azt is várták, hogy majd a kuláksággal szemben kialakul egy „tartós szövetség” a szegény- és a középparasztság között. Ennek egyik lépésének gondolták a földműves-szövetkezetek „egységes általános szövetkezetekké” való átalakítását. Az 1949 elején papíron létező kb. 450 tszcs átlagos 125 holdas területeit 350–400 holdra akarták növelni a tagosítások révén, ugyanígy számoltak az üzemegységek számának megduplázásával. Végül, az öt éves terv végén, 1954-ben 35%-os életszínvonal emelkedést terveztek.⁴⁰²

Mit tartalmazott még a kommunista párt propagandája a falun lévőknek? Az első érv rendszerint az volt, hogy a „kapitalista út” egyenlő a „kulákosodás” útjával, ami a „dolgozó parasztság” lesüllyedéséhez vezet. 1949 elején ezt úgy fogalmazták meg, hogy a „vagyon hatalma leáldozott.” Amitől mindenki félt, arra vonatkozott a következő agitációs utasítás: meg kell mutatni a „középparasztnak, hogy a kulák után nem kerül rá sor.” A tszcs-ke politikai és kulturális bázisként állították a színpadra, amelybe „teljesen önkéntesen” lehet be-, és onnan három év után kilépni. A sztálinista radikális utópiának megfelelően kilátásba helyezték az időjárástól való függőség kiiktatását is. A nők egyenjogúságát kifejezetten a szövetkezeti úthoz kötötték. Ami a későbbi tszcs-struktúrákat is megmagyarázza, az agitáció során az agrárproletároknak és szegényparasztoknak, valamint az újjgazdáknak a harmadik (ahol a háztáji föld művelésében közös munkát kellett végezni) típusú üzemegységet javasolták, míg a középparaszti rétegeknek a – jóval több önállóságot jelentő – első és második típusút.⁴⁰³ Általában mindegyik esetben vezérfonalként tekintették azt, hogy az új tagok a már meglévő csoportokba lépjenek be.⁴⁰⁴

összeállítás. A gazdagparaszti birtokok száma az 1949. évi 23%-ra, területe pedig 17%-ra csökkent. Honvári 1997: 537–540.

⁴⁰¹ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, 1949. február 24. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 15.ö.e.;

⁴⁰² A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülésén rögzített terv, 1949. február 26. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 15.ö.e.

⁴⁰³ A különböző típusok tartalmi jelentésére, a további fejezeteken túl, ld. Honvári 1997: 524.

⁴⁰⁴ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, 1949. március 10. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 16.ö.e.; A földreform során kialakult újjgazdák társadalmi rétegét az állami beavatkozás rendeletekkel is a tsz-ek felé terelte. Ld. például: Magyar Közlöny, 1949. január 30. (23.) 1020/1949. sz. kormányrendelet a „földreform és a telepítés során juttatásban részesült és termelőszövetkezeti csoportban résztvevő személyek egyes juttatott vagyontárgyai után fennálló fizetési kötelezettségének felfüggesztéséről.”

Női traktoros a Nők Lapja címlapján 1950-ben

Az MKP – itt illusztratív példaként idézett észak-magyarországi – helyzetfelmérései szerint a nyilvánosságban egyértelműen hegemoniára tett szert.⁴⁰⁵ Meghatározó tendenciának önképük szerint ezt tartották:

„A járás területén a pártok közötti viszony javunkra sokat változott. Megmutatkozik ez abban, hogy a járás minden községében, tanyáján és üzemében minden koalíciós partner elismeri pártunkat, mint a magyar nép nagy vezető pártját. A Rákosi-nagygyűlésen ezt lehetett is látni, mert Tiszakarádon, Bodroghalomban, Tolcsván, Vajdácskán, Hercegkúton, Bodrogolasziban a koalíciós partnereink azt tették a gyűlés előkészítése érdekében, amit mi mondtunk nekik. Együtt jártak házi agitációban, feliratok készítésében, stb. munkálatokban.”⁴⁰⁶

Az említett, lehenyerlő politikai mobilizációs formák, a sportversenyektől a gyűléseken át „községpolitikai akcióknak” nevezett községi vezetői lemondatásokig azt eredményezték, hogy a nyilvánosság legjelentősebb tereiben az MKP képviselői voltak mindenütt jelen. 1948

⁴⁰⁵ MKP Zemplén Megyei Bizottsági jelentése, 1948. április 8. BAZML, XXXV/1. 41. MKP-ir. 2.d. 2. leltár, V/1/51.155–156. Előzményként, a háború utáni időszakra vonatkozóan meg kell említeni, hogy a távoli falvakba sokszor csupán az MKP szervezői jutottak el. Egy 1946 novemberi zempléni leírás szerint a szegénység, az ellátási hiányok voltak jellemzőek, tényleges pártéletéről annak ellenére sem lehetett beszélni, hogy az MKP megtette az ehhez szükséges lépéseket. Az egyes foglalkozási és korcsoportokat tekintve csupán az ifjúság körében tudtak megemlíteni olyan eredményeket (kultúrgárda, fonó), amelyek saját normáik szerint pártkötődést jelentettek. MKP Zemplén Megyei Bizottsági jelentése, 1946. november 1. BAZML, XXXV/1. 41. 2.d. 2. leltár, V/1/51. 246–247.

⁴⁰⁶ MKP Zemplén Megyei Bizottsági jelentése, 1948. április 8. BAZML, XXXV/1. 41. 2.d. 2. leltár, V/1/51.155–156.

április elején azt írták, hogy az „egyház” – Sárospatak kivételével – „igazodik a népi demokráciához”. Ezzel kapcsolatban

„a végardói pap a Rákosi-gyűlés után azt mondta, <<Ebből a gyűlésből mindenki láthatta, hogy minden becsületes embernek a népi demokrácia mellett van a helye>>, és sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a katolikus egyház és a demokrácia viszonya még most sem rendeződött. A Rákosi-gyűlés a ref. és a g. kat. templomokban ki volt hirdetve, de a róm. kat. templomokban csak néhol volt ki hirdetve. Március 15-én Tiszakarádona a ref. és a kat. egyház papjai nem tartották meg az istentisztelet, hivatkozással arra, hogy betegek.”⁴⁰⁷

A kommunista párt kettős kommunikációjában a szintén szovjet importból származó átfogó kampány tudatosan épített a vizualításra, ezért szervezték meg gondosan a filmvetítéseket, a képes újságok és különböző brossúrák terjesztését. Különösképpen figyeltek a nők megszólítására. A „szövetkezeti agitációban” továbbra is tagadni igyekeztek a szovjet „kolhoz meséket”, és elsősorban a földműves-szövetkezetek népszerűsítését propagálták. Az ezzel kapcsolatos agitációs háttérutasításban az ún. „demokratizáló és egyesítő közgyűléseket” kifejezetten tudatos módon tették saját megfogalmazásuk szerint is „harci tereppé.”⁴⁰⁸

A program utópikus jellegét és a megvalósulás hiányait is érzékeltetve, jelentősen előre ugorva, vessünk egy pillantást a kollektivizálás idejében használatos propagandaszövegekre. 1959-ben egy gyakorlati használatra szánt tanácsadó így határozta meg tsz-t:

„A termelőszövetkezet *szocialista típusú gazdaság*, mert gazdálkodásának alapja a kollektív csoporttulajdon, amely az össznépi tulajdon mellett a szocialista tulajdonnak egyik formája. A termelőeszközök – a földet kivéve, amelyet azonban szintén közösen használnak – nincsenek magántulajdonban, ebből kifolyólag a szövetkezeten belül nincsenek kizsákmányolók és kizsákmányoltak.”⁴⁰⁹

A 20. század második felének leírására használt kifejezés egyik kortársi agitatív megfogalmazása így hangzott:

„Mi mindent ölel fel a *szocialista tartalom* fogalma? Sokat. Főbb vonásaiban a szövetkezeti gazdaság létrehozását, megszervezését, a termelőerők állandó növelése és kihasználása révén, a közös vagyon állandó gyarapítását és védelmét, a tagság jóléte és a társadalom szükségleteinek kielégítése érdekében kifejtett közös munkát, a munka kollektív szervezését és a szocialista díjazást, a tagság szocialista öntudatának állandó növelését és a szövetkezeti gazdaság szocialista szellemű vezetését.”⁴¹⁰

A kollektivizálás ideje alatt valamelyest módosult formában, de helyenként tetten érhető a „szocialista új ember” típusának megvalósítására való törekvés, amely propagandaelem

⁴⁰⁷ MKP Zemplén Megyei Bizottsági jelentése, 1948. április 8. BAZML, XXXV/1. 41. 2.d. 2. leltár, V/1/51.155–156.

⁴⁰⁸ A „szövetkezeti agitáció munkaterve”, 1949. március 10. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 16.ö.e.

⁴⁰⁹ Fejér 1959: 6.

⁴¹⁰ Fejér 1959: 8.

inkább az egyik fegyver, a normaadás tartozéka volt.⁴¹¹ A tsz-vezetőket gyakorlati tanácsokkal ellátó, a pártvonalat követő szövegíró az emberekkel való bánásmód kérdését a „legbonyolultabbnak” tartja. Az emberkép ebben a leírásban egyértelműen termelési szempontból formált, hiszen – mint írja – a „szövetkezetekben is, mint minden más üzemben a dolgozó ember az, aki a javakat munkájával előállítja. Az emberekkel való törődés, a velük való megfelelő bánásmód nagyon fontos feltétele a termelés fokozásának.” A szerző a pártállami beállítódásnak megfelelően felbomlott paraszti tömb tsz-be kényszerült tagjait egyértelműen megkülönbözteti a többi „szocialista üzem vagy vállalat dolgozóitól, mivel a tsz-tagok *„nem csupán dolgozók* , hanem vagyonevitelük és munkájuk után *tulajdonosok is*. A több száz vagy ezer holdas szocialista nagyüzemnek ők a gazdái.” A súlyos, traumatikus paradoxon feloldása tehát láthatóan foglalkoztatta a kollektivizálás irányítóit. A „tulajdonosi”, illetve „gazda-státus” mítoszt próbálták itt is megteremteni. Az életmód- és mentalitásbeli különbségek a „feladatot nehezítő körülményként” fogalmazódtak meg:

„Ilyen körülmény az, hogy a tagok azelőtt egyéni gazda korukban, mint kistulajdonosok a dolgozó parasztság különböző rétegeihez tartoztak. Van közöttük agrárproletár, félproletár, újgazda, régi kisparaszt és középparaszt. Ezek kis gazdaságaikban valamikor mind önálló egzisztenciát képviseltek, és az <<ahány ház annyi szokás>> elve alapján, egymástól eltérő szokásokat, hagyományokat hoztak magukkal. Ezek összefogása, kiegyenlítése a szövetkezeti vezetésnek sokszor igen nehéz munkájába kerül. Elmondhatjuk, hogy a szövetkezeti vezetésnek ez a legnehezebb és legbonyolultabb területe. A szövetkezetbe lépés után is még hosszú ideig többféleképpen gondolkodó tagság gondolkodásmódját átformálni, helyes irányba vinni csak komoly, következetes és szívós munkával lehet. Ezt a munkát csak a *termelőszövetkezeti pártszervezetek* segítségével lehet sikeresen elvégezni.”⁴¹²

A politikai mobilizáció, a rendszeres „termelési és közösségi lázban” tartás gyakorlata a rezsím természetrajzának alapeleme volt. Gazdasági megfontolások alapján az mondható, hogy a hiány, a „szűk keresztmetszetek” ellensúlyozása céljából állítottak fel prioritásokat. Mindez elválaszthatatlan része volt a politikai szempontoknak, amelynek az „osztályalapon” propagált, valójában egyéni retorziókat eredményező bünbakképzési mechanizmus lett az eredménye.⁴¹³

A Szabad Föld 1952-ben „Olvassa az egész ország... Milyen lesz falunk az ötéves terv végére? Milyennek szeretnénk – mit tehetünk érte?” címmel hirdetett meg egy programot, amelyre állítólag hat ezer válasz érkezett fotókkal, a résztvevők megyék szerinti

⁴¹¹ Sokkal konkrétabb utalások vannak a pártszövegekben a termelésen túl a „paraszt”, mint ember megváltoztatására. Donáth 1949: 22.

⁴¹² Fejér 1959: 11.

⁴¹³ Szabó 1989: 281–291.; Kornai 1993.; Rév 1996: 146.

névsoraival.⁴¹⁴ A pártállami propaganda ebben a formában is törekedett a társadalom tagjainak megszólítására, amely rendszerint nem maradt eredmény nélkül. Az írott formában való kapcsolattartáson túl, a társadalmi részvétel másik és valóban mindennapi lehetőségét a rádió nyújtotta. A sztálinista propagandairodalomban a falusi élet, ahogy ott konkrét megfogalmazásban szerepelt, a „kulturális színvonal emelésének” legfontosabb színterének számított.⁴¹⁵ Történetszövőként ezeket az aktív-passzív kapcsolatokat, részvételeket olyan kommunikációs formaként célszerű felfogni, amelyben a megszólítottak rendszerint hallgatnak, reakcióik kivételes esetekben követhető nyomon. Ugyanakkor, azok a mellékesnek szánt megjegyzések, utalások, sokszor hagyományos történeti forrással nem vagy csak hézagosan bizonyítható jelenségekre vonatkoznak. Az ilyen „apróságok” is az emberi viszonyok, alárendelődések és normaadások új szempontjait illusztrálják. Így például az, amikor a tanácsháza ajtajára kiírták, hogy „A megszólítás: elvtárs, kartárs, szaktárs.”⁴¹⁶

A kommunista párt által mozgósított „népnevelőket”, agitátorokat a lenini-sztálini szövegrészek memorizálása révén tanfolyamokon készítették fel a falusi terepmunkára.⁴¹⁷

A felnémeti „népnevelők” megbeszélése 1951-ben

Célszerű sorra vennünk az útmutatást, amit szem előtt kellett tartani. Nehéz rekonstruálni azt, hogy milyen párbeszéd hangzott el az egyes látogatások során, de a kortársi különböző

⁴¹⁴ Köpeczi 1952.

⁴¹⁵ Kuropatkin 1953: 298.

⁴¹⁶ Óze – Óze 2005: 38.

⁴¹⁷ A „népnevelők” összetételére hézagos információk vannak. Számukat 1950. augusztusában 130–140.000 főre tették, amely a kampányban még 60–70.000 fővel növekedett. 25–30%-uk nem párttag volt. Jelentés a falusi népnevelő munkáról, 1950. augusztus. MOL, M-KS-276.f. 89.cs. 179.ö.e. 153–158.; Az enyingi járásban 50%-ukat „parasztnak” minősítették. Jelentés a népnevelők szociális összetételéről, Enying, 1951. május 22. FML, MKP-ir. 12. f. 2. fcs. 1952. 22.ö.e.

gondolkodási horizontok feltérképezése szempontjából is érinteni kell ezt a kérdést. A Szovjetunióban intézményesített propagandaképzésben mindenekelőtt azt hangoztatták, hogy az „agitátoroknak tudniuk kell <<tíz szót kettőbe tömöríteni>>. Ezen doktrína szerint a „fölösleges szavak csupán gyengítik a gondolat szabatos kifejezését.”⁴¹⁸ Ahogy ezt folyton hangsúlyozták, legyenek mindig „világosak”. További követelményként szabták meg, hogy a bolsevik agitáció legyen „hű az eszméhez”, „igaz”, „célirányos”, „konkrét és hatékony”, „harcos, támadó”. A párt feladatát ebben jelölték meg: a „dolgozókkal való kapcsolata megszilárdításának és a dolgozók kommunista nevelésének egyik legfontosabb eszköze a politikai agitáció a tömegek között.”⁴¹⁹ A bolsevik módszertanok az egyéni agitáció mellett kialakították a csoportos formákat is, amelyek leggyakoribb – munkahelyi – példái a csoportos beszélgetés (heti 1–2, 6–10 fős), a kisgyűlés (jelentősebb problémák, termelési kérdések) és röpgyűlés (rendkívüli esemény), valamint a csoportos újságolvasás volt.⁴²⁰

***

Valamelyest megismerve a szovjet típusú propaganda és politikai mobilizációs normatívákat, most kissé eltávolodva a kortársi szövegektől, próbáljuk meg sorra venni ezeknek a szituációknak az elemeit. A kollektivizálási kampányban megfigyelt módszerek alapján feltűnő az ilyen típusú manipulatív, félrevezető meggyőzési módszer egyik jellemzője: a „népnevelő” és a megszólított viszonyában az, hogy az előbbi tekintéllyel rendelkezzen. Sokszor, mint majd látni fogjuk, az agitátorok ezért adták ki magukat például ügyésznek, katonatisztnek. Az ilyen – részben ígéretekkel való „megkísértés” – szituációban a legfontosabb a másik emberhez fűződő viszony, amelyben az „én és te” kapcsolata rendkívül hangsúlyos. A másik döntő jellemző az, hogy az agitációs célról, a jövőről való gondolkodást lényegében egy illuzórikus, de szép jövőkép megteremtésének szándéka hajtja.⁴²¹ Talán ebből is fakadt az, hogy ennek a sok tényezőből álló, és persze ismeretlen, bizonytalan jövőkép kapcsán olyan ígéretésbe fogtak az egyébként is gyakran felkészületlen agitátorok, amit a pártbizottsági ellenőrök nem győztek ellensúlyozni. Ma már „mindentudók” lehetünk, hiszen ismerjük a kortársi, akkor még titkosított pártjelentéseket, amelyek alapján valóban igazolható az, hogy a diktatúrák „valóságteremtő”, hazugságok sorára építő kampányait irányítóknak sokat kellett tudniuk a „sikeres” manipulációkhoz.

⁴¹⁸ Kalasnyikov 1952: 37.

⁴¹⁹ Kalasnyikov 1952: 8.

⁴²⁰ A csoportos agitáció, é.n. 2–3.

⁴²¹ Vö. Tischner 2000: 155–156.

Történetkutatóként gyakran nem tudjuk szétválasztani a kortársi társadalmi értelemben vett hazugságokat, az illúziókat és a tévedéseket.⁴²² Talán éppen erre a konstellációra is érvényes egy sztálinista propagandakiadvány szövegrésze:

<<A terv – a száraz számok és a szárnyaló álom összefonódása.>> – mondta Konstantin Szimonov, a nagy szovjet író. Valóban – mindaz, ami tudás és építőmunka, mindaz, ami lelkesedés és merész kezdeményezés, akarat és vágy; együtt van előttünk, úgy nevezzük, hogy Első Ötéves Tervünk.”⁴²³

A „száraz számok”, az álmokról nem is beszélve, már eredendően megbízhatatlanok voltak, amely ténnyel a kortársak többsége tisztában volt, ám mégis veszélyes volt azzal viccelődni.

A bolsevik, szovjet típusú propagandában a fizikai valóság, a világ radikális megváltoztatása mellett napirenden volt a kulturális forradalom mítosza is, amely az új ember típusára épített.⁴²⁴ Általánosságban mind a szovjet, mind pedig a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek propagandája a modernitás elégedetlenségére épített, ehhez képest vázolták fel a jövőképet és a tömegmobilizációs programot. Volt, aki a modernizálódást szociológiai értelemben az otthontalanság (homelessness) állapotának terjedéseként írta le, s ennek alapján határozta meg a szocializmust úgy, mint az „új otthon ígéretét”.⁴²⁵

A személyközi befolyásolás egyik legősibb formája a kényszerítés, amely persze – az uralmi jellegből fakadóan – folyton változtatja az eszközöket. A parancsok, fenyegetések, manipulációk (amikor nem teszik nyilvánvalóvá a célokat) szintén alkalmas eszközök az emberi viselkedés és véleményalkotás alakítására.⁴²⁶ Részben 19. századi megfigyelések alapján Max Weber is megállapította, hogy a kommunista mozgalmak a „tömegszervezetek” kialakítása során a követőik felé értékracionálisan, a propagandájukban pedig célracionálisan érvelnek, „tehát mind a két esetben sajátosan *racionális* és – ellentétben a mindennapi élet körén kívül eső katonai és vallási közösségekkel – *mindennapi meggondolásokra* hivatkoznak.”⁴²⁷ Idézetünk abból a célból is tanulságos, hogy annak elfogadhatósága, igazolhatósága esetén összehasonlítási alapot nyújt. A vizsgálati körünkbe vont időszak pártállami propagandáját az egyéni parasztgazdaságok szempontjából kevésbé lehet racionálisnak nevezni. A paraszti logika szerint az abszurd és irracionális volt.

Ezt a gondolatmenetet megerősíti Pierre Bourdieu megállapítása, aki az osztályfogalom kapcsán kritizálja a marxi elméletet és gyakorlatot. A kérdés lényegét többek között abban

⁴²² Vö. Tischner 2000: 156–167.

⁴²³ A csoportos agitáció, é.n: 1.

⁴²⁴ Scott 1998: 195.; Történeti előzményeivel együtt tárgyalja: Jenkins 1992.

⁴²⁵ Ez egyben a szekularizációs folyamatokat is felerősítette. Berger–Berger–Hansfried 1973: 124, 165.; A szekularizáció egyes elméleti és empirikus, a szovjet tömb országaira is vonatkozó tényezőire ld. Martin 1978: 151–161, 209–243.

⁴²⁶ Merton 2002: 503.

⁴²⁷ Weber 1987: 170.

látja, hogy a „papíron létező osztályból” miként lesz „valódi” osztály”. A válasza neki is az, amit a bolsevikok színrelépésekor folyton tapasztalni lehetett, miszerint egy meghatározott cél érdekében politikailag mozgósítani kell az embereket.⁴²⁸ Miért van erre szükség? A modern, a „tömegeket” mobilizálni és lojálissá tenni akaró befolyásolás egy olyan diktatórikus miliőben történik, amelyben lényegében az egyetlen szervezett erőt csak az államapparátus jelenti. A „társadalom”, az emberi együttélési formák több tekintetben darabjaira hullottak.⁴²⁹ Minden bizonnyal az az egyik oka az állandó és több szférában (például a lakóhelytől a munkahelyig, az óvodásoktól az öregekig) zajló kampányolásoknak. Az ilyen módon fentről lefelé szervezett rezsim alatt érezhetik az emberek leginkább erőtlennek magukat.⁴³⁰ Pontosabban, mozgástereik, „szabadságaik” is eleve államosítottak.

Hannah Arendt – közzismerten elsősorban a háború előtti és alatti totalitarizmusok ismeretében – megkülönböztette a propaganda és a terror kategóriáit. Úgy látta, hogy a „propaganda valójában a <<lélektani hadviselés>> szerves része; a terror ennél sokkal több. A terrort a totalitárius rendszerek akkor is alkalmazzák, amikor pszichológiai céljaikat már elérték; a legszörnyűbb benne éppen az, hogy egy már teljesen leigázott lakosság felett uralkodik. Ahol a terror uralma tökéletes, a propaganda nyomtalanul eltűnik; sőt a náci Németországban kifejezetten tiltották is. Vagyis a *propaganda a totalitarizmus egyik, ha nem a legfontosabb eszköze a nem totalitárius világhoz való viszonyban; a terror pedig, éppen ellenkezőleg, kormányzási módjának legfőbb lényege.*”⁴³¹

Történeti szempontból nem lehet általánosan igazolni, hogy a terror hatására nyomtalanul eltűnne a propaganda. Korszakunk ilyen jellegű eseteleírásai azért sem erősíthetik meg a fenti állítás egy részét, mert a rezsim irányítói maximálisan leplezni igyekeztek a terrort, azt például „konszolidációnak”, „fejlesztésnek”, a „szocializmus alapjai lerakásának” nevezték. A negatív, patológikus jelenségeket előjelváltással, pozitívumként állították színpadra. Ennek belátásához elegendő volt a kortársak számára beleolvasni a pártállami sajtótermékekbe és propagandakiadványokba.

A propaganda hatását illetően röviden vissza kell térni a sztálinizmus és különböző adaptációs jelenségeinek értelmezéséhez. Litván György, elsősorban a diplomások, az

⁴²⁸ Bourdieu 2002d: 22–23. „A társadalmi osztályok nem léteznek [...]. Ami viszont létezik, az a társadalmi tér, a különbségek tere, amelyekben az osztályok némiképp virtuális módon, halvány kontúrokkal léteznek, nem eleve adottként, hanem létrehozandóként.” Bourdieu 2002d: 23.

⁴²⁹ Ilyen módon a politikai cselekvés gyakorlatilag lehetetlenné válik. Van, aki ezt „atomizáltságnak” nevezi, melynek révén a „politika” sok tekintetben kicsúszik a tudatos irányítás alól. Az egyébként is atomizált parasztgazdák ebben az értelemben váltak „politikai szereplővé.” A termelő funkcióra továbbra is szükség volt, ezért is álltak állandó ellenőrzés alatt. Rév 1996: 148, 158.

⁴³⁰ Kaminski 1992: 102–104.

⁴³¹ Arendt 1992: 427.

értelmiségek mentalitásváltozásaira figyelve – az orwelli érvelés alapján – a „kettős morál” kategóriájából indulva közelíti meg a kommunista „pártos morál”, a „harsogó propaganda” természetrajzát, amely úgymond leleplezte a „imperialisták” olyan bűneit, amelyeknek maga a többszörösét követte el. A már említett érték-átfordítás alapja a sztálinizmus „morális cinizmusa, pontosabban moralizáló cinizmusa” volt, amely abban az értelemben lett kontraproduktív, hogy a szerző szerint „csak addig volt igen hatásos, amíg állt a hit épülete, de lemeztelenedett, sőt visszájára fordult abban a pillanatban, amikor ez az épület megingott, majd dűledezni kezdett. Moralizálnia kell, mivel világmegváltást hirdet, de épp a moralizálás teszi sérülékennyé.” Akár Ernst Cassirer idézett gondolataival is párhuzamba állítható az előbbi megállapítás, amit a szerző úgy zár le, hogy sokkal hosszabb és nehezebb a sztálinizmusból való „kipörgés”, mint a „bepörgés”⁴³²

Mindezek a kérdések hogyan kapcsolódnak a tárgykörünkhöz? Egyrészt fontosnak gondoltam vázlatosan érinteni az eddigi, részben személyes kritikai múltértelmezéseket. Másrészt a belülről való látásmód hitelesítheti egyéb tapasztalattörténeti leírásainkat. Természetesen egy visszatekintő ideológiatörténeti nézőpontból könnyebben felismerhető, hogy az egalitarizmus és ehhez kapcsolódó utópikus célok illúziók gyűjteményén nyugodtak. A kollektív tulajdon egyenlőnek mondott elosztása pedig növekedés nélkül csak a hiányokat, a szegénységet teríti szét egyenlőbben.⁴³³

„SZÖVETKEZETESÍTÉSI” KAMPÁNY

Az MDP-vezetésben 1949 januárjában döntöttek az ún. „tanyai kérdés megoldásáról”. Az itt használt zsargon szerint a „tanyai település [...] akadályát képezi a fejlődésnek [...], a mezőgazdaság szocialista átszervezésének későbbi szakaszán az átszervezés akadályát fogják képezni már az apró falvak és majorok is.”⁴³⁴ Az aktuális feladatot abban látták, hogy a „tanyai lakosság összetömrítését” városi vagy városkörnyéki, községi belterületre, és „új

⁴³² Litván 1988: 157–158.; Cassirer 1997.

⁴³³ Kekes 2004: 9, 88.; Schoeck 2007: 416–421, 349–351.

⁴³⁴ Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ő.e. 2–5. Jelen voltak: Gerő Ernő, Erdei Ferenc, Vas Zoltán, Donáth Ferenc, Hegedűs András, Rónai Sándor, Berend József, Dégen Imre, Keresztes Mihály, Schiffer Pál, Dögei Imre, Boldoczky János, Hont János, Hegedűs Tibor, Horváth Lajos, Fehér Lajos, Magos Gábor, Lőcsei Pál és Sándor Ottó. Január 19-ig kellett felállítani a Tanyai Tanácsot: Erdei Ferenc (elnök), Beér János (elnök-helyettes és közigazgatási szakértő), Dégen Imre (szövetkezeti és földbirtokpolitikai szakértő), Pogácsás György (mezőgazdasági és tervszakértő), Berczeller György (pénzügyi szakértő), Nógrádi László (közlekedésügyi szakértő), Simor Dénes (építésügyi szakértő), Nagy Gyula (földmívelésügyi szakértő). A tanyaközpontokat március 20-ig kellett kijelölni.

belterületekre” (tanyaközpontokba) kell áttelepíteni. Kettős feladatot határoztak meg, egyrészt a „meglévő tanyai [...] rendszer elsorvasztása (tanyai építkezés korlátozása, állandó jellegű tanyai építkezés meggátolása, támogatás megvonása, belterületi építkezés minden eszközzel való elősegítése, stb.), másrészt a tanyaközpontok fejlesztése.”⁴³⁵

Az ebesi termelőszövetkezeti csoportok új „tanyaközsége” 1950-ben

A pártállami szabályozás újabb elemeként foglalkoztak a mezőgazdasági bérezéssel. Az állami birtokokon dolgozókkal kollektív keretszerződések megkötését írták elő, amelyben csökkenteni kellett a természetbeni juttatás arányát, másrészt be kellett vezetni a teljesítménybérezést. Ugyanakkor a magánszektorban dolgozók számára érvényesíteni kellett a munkabér-határozatot, amelynek során elvileg emelték a természetbeni juttatást.⁴³⁶ Kommentárként hozzátehetjük, hogy ennek célja több is lehetett, például az, hogy a magántermelőket ilyen módon is visszatartsák a piaci termeléstől, illetve növeljék az állami üzemek lehetőségét. A további célkitűzések között szerepelt a kenyérgabona és egyéb, jól tárolható szemes termények mennyiségének fokozása úgy, hogy a kenyér- és a lisztjegyeket még 1949-ben megszüntessék, és minél több állami ellenőrzés alatti tartalékot képezzenek. Hasonlóképpen növelni akarták az állatállomány számát, „amit elsősorban nem a takarmány

⁴³⁵ Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ö.e. 2–5.; A Szeged környéki tanyavilágban az agrárproletárok számára egyfajta perspektívát jelentett az MDP tanyapolitikája. Belényi 1981: 234.

⁴³⁶ A határozatban azt mondták ki, hogy a „kollektív szerződésben a fejadagjuttatás helyett az FM által megállapított mennyiségű és árugabonát kell a munkaadónak fizetnie. A béremelés kérdést külön kell választani a kollektív szerződéstől, valamint a felmondási okok között csak a munkavállalónak a munkaviszony ideje alatti jogerős elítélése szerepelhet.” Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ö.e. 2–5.

vetésterületek növelésével”, hanem „főként a rétek és legelők megjavításával, kukorica-szárítógépek munkába-állításával, silóépítéssel, répaszelet szárító berendezések kapacitásának növelésével, szálas takarmányok másodterményként való vetésével” kívántak elérni.⁴³⁷ A harmadik célkitűzés a gépesítés „lehető legnagyobb növelése” volt elsősorban az állami gazdaságokban. Ezek 1949. évi fejlesztését így határozták meg : az állami gazdasági területek 200 ezer holdra akarták növelni; „technikai lemaradottságuk” megszüntetése után azt az országos színvonal fölé kívánták emelni. További célkitűzés volt a „nagyüzemi állattenyésztés alapjainak lerakása a tenyészállatok számának nagyméretű emelésével”, valamint az állathízlálás; a nemesített vetőmag termelésének kiszélesítése.⁴³⁸

Mint látható volt, az érintett határozatok elsősorban a centralizálás jegyében születtek meg. Ehhez illeszkedett egy további terület, a vadásztársaságok pártállami ellenőrzés alá vonása. A kortársi nyelvben hivatalosan ezt „demokratizálásnak” nevezték. Az agrártermelés egyéb területein (hal- és nádgazdaság) is állami vállalatot kellett létrehozni, s ugyanígy foglalkoztak a cukorgyári ingatlanokkal, valamint a rizstermelőkkel, akik közül csak a „dolgozó parasztokkal” kívántak szerződést kötni.⁴³⁹

A már létrejött termelőszövetkezeti csoportokban dolgozó „újbirtokosok” helyzetén úgy akartak javítani, hogy a fizetési kötelezettségeiket könnyítették. Azonban itt is differenciáltak. A III. csoportba tartozó újbirtokosok mentessége az egész juttatott földre érvényes volt, míg az az I. és II. típusú csoportoknál csak a kollektív gazdaságba bevitt földterületre vonatkozott.⁴⁴⁰

1949 elején a kommunista pártvezetés a nyilvánosság előtt a „szövetkezeti mozgalom fejlesztése” és a „kulákság korlátozása” céljából elsősorban a meglévő szövetkezetek „demokratizálását és fúzióját”, majd pedig az „általános földműves-szövetkezetek” megteremtését tűzte ki célként.⁴⁴¹ A belső használatra szánt terveikben ettől azt várták, hogy a „kulákság és a vele összenőtt klerikális és egyéb reakció” támadásba lendül, illetve összességében a „falusi osztályharc további kiéleződését” jósolták. A kortársi bolsevik,

⁴³⁷ A „minőségi állattenyésztés bázisait” elsősorban az állami gazdaságokban, és csak másodsorban a tszcs-kben akarták kiépíteni. Elrendelték a törzskönyvezés kiterjesztését, valamint növelni akarták a mesterséges megtermékenyítő állomások számát. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ő.e. 2–5.

⁴³⁸ Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ő.e. 2–5.

⁴³⁹ Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ő.e. 2–5.

⁴⁴⁰ Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülés, Budapest, 1949. január 14. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 9.ő.e. 2–5.

⁴⁴¹ A szövetkezetek demokratizálásának és fúziójának propaganda munkaterve. 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 32–34.

osztályharcos nyelvről sokszor nehéz leválasztani az életszerű történeteket, folyamatokat és kortársi struktúrákat. Azonban az instrumentalizált, szándékoltan konfliktusokat gerjesztő diktatórikus politikának a hatása mérhetően érvényesült. A társadalmi reakciókban sajátos inkorporációk voltak megfigyelhetők, amelyek során az eredeti jelentéstartalmak sokszor mással cserélődtek, töltődtek fel. Az „osztályharc” doktrínája a gyakorlatban – természetes módon – individualizált jelleget öltött. A párt belső utasítása szerint a szövetkezetesítési kampány során a középparaszti rétegek „bevonását”, a kulákokról és a klerikális reakcióról való levonását tűzték zászlóra. A „dolgozó parasztság” számára a „kizsákmányoló elemek” kizorítását, likvidálását jelölték meg. Az utópia deklarált végcélja a falu városi színvonalra emelése volt.⁴⁴²

Mivel a pártközpontokban nagyon is tisztában voltak azzal, hogy az ilyen módon történő szövetkezetesítésnek rendkívül nagy a társadalmi elutasítása, ezért az agitátorokat eleve felkészítették a várható ellenérvekre. Ezek között elsősorban két fő motívum szerepelt: a „csajkamese” és a „belekényszerítik a parasztságot a szövetkezetbe.”⁴⁴³ Az előbbi arra is utalhatott, hogy a tsz-tagok a szegénység miatt majd a szovjet kolhozok mintája alapján közös csajkából esznek. Ebben a paradox kommunikációs háborúban a pártpropaganda képviselői azzal érveltek, hogy a „csajkamesével szemben” az „általános, egységes szövetkezet nem jelent közösen termelő szövetkezetet.” Az önkéntesség elvét azzal gondolták elfogadhatóvá és meggyőzővé tenni, hogy a „szövetkezet nemcsak önkéntes, hanem nem is lehet mindenki a tagja (kulákok, kupecsek és rendeletben meghatározottak).”⁴⁴⁴

Hogy mennyire idegen miliővel nézett szembe a pártpropaganda, azt a „dolgozó parasztság részéről várható veszélyek” fedőnév alatt sorolták fel, amelyek sokkal inkább életszerű képeket nyújtanak a kortársi reakciókról és kontextusokról. Az agitáció nyelvén opportunizmusnak nevezték azt a gyakorlatot, amikor egyesek ellen „jó kulák, szükség van rá” jelszóval nem léptek fel. „Szektáriánusnak és klikkmagatartásnak” minősült az, ha egy-egy szövetkezet vezetőségébe csak párttagokat és újjazdákat, vagy csak régi gazdákat, majorbelieket, csak falusiakat vagy rokonokat választottak be. Az agitációt hangsúlyos módon erősítették a „dolgozó parasztasszonyok” szövetkezetbe való beléptetése, sőt vezetése érdekében. A kampányban a szövetkezetet mint a „kizsákmányoló elleni fegyvert” állították színpadra, amely a beszerzés terén a „spekuláció” kikapcsolásával a hasznat és a jó

⁴⁴² A szövetkezetek demokratizálása és fúziójának propaganda munkaterve, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 32–34.

⁴⁴³ A hazatértek elmondásából ismerős lehetett a szovjet kényszermunka-táborokban előforduló eset, miszerint öt-tíz rab evett egy csajkából. Ld. pl. Bognár 2010: 298.

⁴⁴⁴ A szövetkezetek demokratizálásának és fúziójának propaganda munkaterve, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 32–34.

áruminőséget biztosítja a „dolgozó parasztoknak”; az értékesítésben kikapcsolja a spekulációt; a termelésben pedig a gépállomás a szövetkezet tagjainak 10%-os, a tszcs-éknek pedig 30%-os kedvezményt fog biztosítani. Továbbá a szerződéses termelésben állami támogatást, nagyobb jövedelmet (prémiummal), kisgépakciót, megfelelő műtrágya-ellátást, nemesített vetőmagot, alacsony szántási vagy kamatmentes hitelt ígértek.⁴⁴⁵ A terv végrehajtásának hadműveleti jellegéről tanúskodik ez a mondat is: a „demokratizálás és fúzió indult december 28-án, tetőfokát eléri február 6-án, befejeződik április 5-én.” Az ennek megfelelően szervezett sajtókampány, a népnevelők területenkénti bekapcsolása, a plakátok és röplapok tartalmának és mennyiségének részletezése is szerepelt az utasításokban.⁴⁴⁶

A „szövetkezeti közgyűlési kampány” első szakasza 1948 karácsonya és 1949. január 1. között zajlott le. 257 ilyen találkozó, pártszempontból összegzett tapasztalata a következő volt. Csanád, Csongrád, Fejér, Komárom, Somogy, Tolna, Veszprém és Zemplén megyékben 1949. január 2-án kezdték meg a kampányt. A legfontosabb célt abban jelölték meg, hogy a meglévő szövetkezetek vezetését – „osztályidegen kapitalista elemként” stigmatizálva őket – kiiktassák. Ezt nagyrészt elérték, azonban arra is utaltak, hogy a „tömegek passzívan, [...] hozzászólás nélkül, közönyösen” szavazták meg az előterjesztéseket. Sok helyen továbbra is kitartottak volna a „terménykereskedők, korcsmárosok” mellett, mert azok „jó szakemberek, ill. becsületes emberek”. A közgyűlések valóságos lefutására közvetlenül is rávilágít a Heves megyei példa, ahol végül csak a rendőrség jelenlétében tudták elérni a kommunista párt célját. A jelentéskészítő szerint az „egész látvány a Horthy féle választásokat idézi vissza.” Zemplén megyében a „politikailag megbízhatóbb” főjegyzők előzetesen meglátogatták a községek befolyásos tagjait. A helyi párttagok (a jelentésben „pártszekta”) sok helyen kisajátították a földműves-szövetkezetek vezetését, és további tagokat sem akartak felvenni. Az igazgatóságokban az MDP-tagok aránya Békés és Zala megyében 90%, ezzel szemben

⁴⁴⁵ A szövetkezetek demokratizálásának és fúziójának propaganda munkaterve, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 32–34.

⁴⁴⁶ A következő megfogalmazások szerepeltek a szövegben: 15 ezer példányban szalagplakátok a fúzió tennivalóiról; 10 ezer db plakát „Dolgozó parasztok és parasztasszonyok vezessék a szövetkezetet!”, „Ki a kizsákmányolókkal a szövetkezetekből!”; egy-egy röplap a földműves-szövetkezetekről és a Hangya Szövetkezetek tagjaihoz; négy oldalas rajzos röpcédula 60 ezer példányban a DÉFOSZ kiadásában a közgyűlések eddigi tapasztalatairól; egy millió példányban gyufáskatulya-címke vidékre a fúziós plakát kicsinyített másával; megbízták „Dögei elvtársat”, hogy a Pártmunkásba, Dégen Imre elvtárs pedig a Szabad Népbbe írjon cikket. A DÉFOSZ, az MNDSZ, az EPOSZ, a Falurádió, az ÁMG is megkapta a leosztott propaganda feladatát. A szövetkezetek demokratizálásának és fúziójának propaganda munkaterve, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 32–34.

Somogy és Tolna megyében 43–46% volt. A pártközpontban „helyes aránynak” a 60–75%-os kommunista párti jelenlétet tartották, amit 14 megye ért el (Ld. még 2. sz. t.).⁴⁴⁷

A nincstelennek számító és öt holdon aluli igazgatósági tagok arányszáma Baranyában 17, Fejérben 19, Tolna, Somogyban 21, Vasban 26, Zalaiban 26% volt. Ennél jóval nagyobb arányban voltak jelen az előbbi rétegekből Csongrádban (64%), Békésben (49%), Hevesben (44%), Nógrádban 47% és Szatmárban 45%.⁴⁴⁸

A nők részvétele hasonló megoszlást mutatott az igazgatósági tagok között: Szabolcsban 16, Bács-Bodrogon 34, Pest és Hajdú megyében 33%. A nők részvétele országosan az igazgatóságban 23, a felügyelő-bizottságokban 21% volt.⁴⁴⁹

2. sz. t. A „szövetkezeti” vezetőség „pártmegoszlása” 1949 elején

	<i>MDP %</i>	<i>NPP %</i>	<i>FKGP %</i>	<i>Pártonkívüli %</i>
Igazgatóság	57	16	13	14
Felügyelő-bizottság	56	16	11	17
Választmány	69	15	8	8

Forrás: Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 37.

Regionális szempontból a kommunista párton kívüli más korábbi szerveződések tartósabb struktúrájára utal az, hogy az igazgatósági tagok sorában Nyugat- és Dél-Dunántúlon 50% körüli volt az arányuk (Ld. 3. sz. t.)

3. sz. t. Az igazgatósági tagok párttagsága Nyugat- és Dél-Dunántúlon

	<i>MDP %</i>	<i>NPP %</i>	<i>FKGP %</i>	<i>Pártonkívüliek %</i>
Vas	50	22	12	16
Sopron	52	18	9	21
Győr	53	17	10	20
Tolna	46	25	10	19
Somogy	43	18	11	28

Forrás: Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 37–38.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ A szövetkezetek demokratizálásának és fúziójának propaganda munkaterve, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 32–34.

⁴⁴⁸ Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 35–41.

⁴⁴⁹ Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 35–41. Okányban, Alsózsolcán és Érsekcsanádán egy-egy asszony lett az igazgatóság elnöke. De ugyanakkor „veszélyként” értelmezték, hogy több helyen nem „dolgozó parasztasszonyt”, hanem mást, például Sármelléken a helyi orvos feleségét választották meg.

4. sz. t. A középparasztok jelenléte az igazgatóságban

	<i>6–10 kh birtokosok</i>	<i>11–15 kh birtokosok</i>	<i>15 k. holdon felüli birtokosok</i>
	%	%	%
Igazgatósági tagok	36	15	4
Felügyelőbizottsági tagok	32	12	3
Választmányi tagok	36	12	4

Forrás: Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 37.

A 4. sz. táblázat adatait a következőképpen kommentálták:

„a 10 holdon felüliek részvétele a szövetkezeti vezetőségekben 15–25%-ig mozog. A további munkában javításokat kívánó adatokat mutat és a baloldali elhajlás veszélyére figyelmeztet a 10 holdon felüliek Békés és Bihar megyei 6%-os aránya. A Heves, Nógrád és Szabolcs megyei 7%, és ezeknek a kategóriáknak Borsod megyei múlt heti teljes hiánya. Békés 15, Bihar 10, Heves 14, Nógrád 9 és Borsod 10%-ra javított. Szabolcsban azonban 4%-ra romlott az arány. A jobboldali veszélyre figyelmeztet a 10 holdon felüliek Baranya megyei 42 (36) %-a, Tolna megyei 32 (-) %-a, és különösen a 15 holdon felüliek Vas megyei 10 (14) %-a.”⁴⁵¹

A pártzsargon szerinti vidéki „osztályharc” taktikája 1949 elejére ezek szerint úgy alakult, hogy a „legexponáltabb kizsákmányolók önként félreálltak”, a párt számára kedvezőtlen kimenetelűnek ítélt közgyűlések „szabotálását” – nem kevés sikerrel – szorgalmazták, vagy pedig a velük kapcsolatban álló „dolgozó parasztok” megválasztása mellett érveltek. A dokumentumokban felbukkanó ilyen jellegű megfogalmazások utalnak arra, hogy az agrártársadalom tagjai egyrészt a nyilvánvaló kommunista befolyást és pozicionálást tudomásul vették, de ugyanakkor az adott kereteken belüli ellensúlyok kialakítására is törekedtek.

A pártapparátus a földműves-szövetkezeti alapszabály megjelenése után fordulópontként értékelte a „kulákok” viselkedését. Szerintük ekkor megszűnt a „szelídségi taktika” és innentől kezdve a közgyűlésektől való távolmaradásra buzdítottak, másrészt „rémhíreket” terjesztettek, hogy aki ott megjelenik, az egyben a közös gazdálkodást is vállalja. Hogy ez az irányítottan passzív magatartás milyen eredményeket ért el, arra utal például a Zala megyei Rezi községben a Hangya-szövetkezet közgyűlésének határozatképtelensége. Tolnában 12 kitűzött közgyűlésből hatot azért nem tudtak megtartani, mert a tagok távolmaradtak. A

⁴⁵⁰ „Még nagyobb a kilengés a felügyelő-bizottságokban, melyekben 10 megyében 50% alatt van az MDP-tagság, Tolna 24%, Somogy 36%.” Különösen a parasztpártiak súlya volt nagy.

⁴⁵¹ Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 38.

Szabolcs megyei Anarcson állítólag a „kulákok” a korábban eltávolított vezetőséget leittatták, majd a közgyűlést ily módon botrányba fullasztották. A jelentések szerint hasonló esetek fordultak elő Szokolyon, Mátraballán, Babarcon és Dávodon.⁴⁵² A Heves megyei Felsőtárkányon viszont állítólag az egyik igazgató „kulák” személyt „pofonokkal távolították el.” A pártpropaganda szempontjából negatív híreket lépten-nyomon a „klerikális reakció” számlájára írták. Így például a sajoszögedi Hangya-szövetkezet elnökétől, aki egyben görög katolikus pap volt, eredeztették azt a kijelentést, hogy a „közgyűlés időpontjával kezdődik a „csajka-rendszer”.⁴⁵³ 1948 decemberében a Békés megyei Bucsá községben sem sikerült első nekifutásra a pártterv szerint a Hangya beolvasztása, mert annak ügyvezetője Tóth Kálmán református lelkész „a közgyűlésen lévő 500 fő közül mintegy 70 tagú megszervezett klikkjével nem fogadta el a jelölő bizottság által javasolt új kulákmentes vezetőséget, és a közgyűlés menetét erős kiáltozásokkal megzavarta.”⁴⁵⁴

Más, sajátos paradoxonok is előfordultak az említett események során. A kommunista párt tagjai nem egy esetben eltérve a pártvonalától, agitáltak az ún. fúzió ellen. Zichyfaluban maga a párttitkár is, akinek részvételével a közgyűlésre érkező hivatalos küldöttet „kikergették” a faluból. Olsi községben pedig a „kommunista bíró” akadályozta meg a beolvasztást.⁴⁵⁵

INDIVIDUALIZÁLT OSZTÁLYHARC, KULÁKLIKVIDÁLÁS

„Politikai szempontból ez ideig, bár nem merült fel kifogás ellene, mégsem megbízható.”⁴⁵⁶

A pártállami beavatkozás módszereinek és következményeinek illusztrálása céljából az egyik pártküldött vidéki – 1949. áprilisi – útibeszámolóját idézem, amely a kortársi életszerű tapasztalatokat és reakciókat részben bemutatja:

„Szabolcs megyében [...] a dűlőbiztosi rendszer minden községben ki van építve, azonban itt sok hiányosság tapasztalható, a dűlőbiztosok nem állanak kellőképpen a hivatásuk magaslatán, dűlőbiztosi rendszerben nagyon kicsi létszámmal van képviselve az MDP-tagság, legtöbb községben jelentős részük FKG-párti, vagy NPP-i és pártonkívüli. A megye területén a verseny beindulása minden községben ünnepélyes keretek között történik, úgy, hogy vasárnaponként felvirágozott kocsikkal vonul

⁴⁵² Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 38–39.

⁴⁵³ Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 39.

⁴⁵⁴ Az MDP Békés Megyei Bizottságának jelentése a Központi Vezetőségnek, 1949. január 8. MOL M-KS-276.f. 93.cs. 115.ő.e. 51–54.

⁴⁵⁵ Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 39.

⁴⁵⁶ Varga Miklós császtaljai lakosról készített rendőrségi környezettanulmány. Baja, 1948. december 31. ÁBSZTL O-9/558. sz. dosszié. BM, Kecskeméti osztály, 33.

fel a dolgozó parasztság abba a községbe, amelyet versenyre akar kihívni, de a verseny tovább kiszélesedni mind a kihívás nem tud, dülő dülővel stb. Nincs a községben, aki tovább tudná vinni. Tapasztalható a megye területén, hogy a kulákok felé kollektív felelősség eszközét alkalmazzák, pl. ha egy kulák valamit elkövet, a községben feltalálható összes kulákot felelősségre vonják. A megyei titkár elvtárostól értesültünk, hogy elég gyakori eset az, hogy a kulákot megtalpalják, amiből sok esetben kórház következik, és ugyanezt alkalmazzák a nagykereskedők felé is, aminek a következménye disszidálás, a kulákoknál pedig az első talpalás után felajánlják a földjüket. Ezzel kapcsolatban nem egy esetben a járási titkár elvtársak fenyegető levelet kapnak. A megye területén a klerikális reakciónak erős működését tapasztaltuk, több helyen látjuk, hogy a pap vagy apáca köré csoportosult emberek álltak, és ez a jelenség valószínűleg nem a népi demokráciánk mellett való beszélgetést tükrözi vissza, hanem pontosan a reakció érdekeit szolgálja. Egy néhány példa itt bizonyítja a túlkapaszkodásokat. Pl. Nyírbátor község, ahol a helyi szervezetek túlkapaszkodásokba bocsátkoznak és baloldali elhajlás tapasztalható, a kulákkérdéssel kapcsolatosan. A községben egyes házakra ki van írva, hogy kulák vagyok, vagy népnúzó kulák, és így a középparasztságot is összekeverik a kulákkal. Így az egyik nádfedeles házra is ki volt írva, hogy népnúzó kulák vagyok, és amikor bementünk a házba és megkérdeztük a háztulajdonosától, hogy miért van kiírva, hogy népnúzó kulák vagyok, erre ő azt felelte, hogy nem tudja. Megkérdeztük tőle, hogy tényleg kulák-e. Ő azt mondta, hogy ha egyszer kiírták, valószínűleg az. Beszélgetés folyamán megtudtuk, hogy az egész földterülete nem egész 26 kat. hold, a kataszteri tiszta jövedelme pedig 200 aranykoronán alul van. Kilenc drb. szarvasmarhája van, három drb. hízó disznója. A tavalyi gabonatermése 30 q volt. Ez az illető egyén nem kupeckodott soha és jelenleg sem. Időszakonként, de leginkább aratás alatt szokott egy hétre két bér munkást alkalmazni. Továbbá ugyanakkor, amikor a hó olvadt, és a kútnál lévő itató vályú mellett sár volt, 1.800 forintra büntették. Másnap reggel elmentünk a járási bizottságra, és amikor az elvtársakkal beszélgettem, és elmondtam, hogy az illető nem kulák, ők azt felelték, hogy mi nem tudjuk, és nem ismerjük, az illető kulák, de megindokolni mással nem tudták, csak azzal, hogy közel 26 hold földje van. Továbbá az elvtársaktól kérdeztem, hogy a község hangulata milyen. Maga a főjegyző elvtárs elmondotta, hogy bizony a hangulat olyan, hogy sokan rémuralomnak nézik a demokráciát. Ugyanakkor, mondják az elvtársak, hogy ez egy nagyon jó hatással van a középparasztságra, mert így nem mer a kulák mellé állni. Ugyanezzel a jelenséggel, hogy a kapukra és a házfalára ki vannak írva ezek a szavak, több községben is találkoztunk. Kemecse, Nyírtura és Nyírbodán, és mindenütt az elvtársak azt mondják, hogy ez egy nagyon jó hatással van a középparasztságra. Általában véve megállapítható, hogy ezen községben a középparasztságot összekeverték a kulákokkal. A megye területén, úgyszintén Nagykálló községben van olyan jelenség, hogy egy 17 holdas középparaszt a tanyáról nem mer a községbe bejönni, attól fél, hogy ő is kulák. Megyeszerte tapasztalható, hogy erős klerikális befolyás érvényesül. A legjellemzőbb Máriapócs, ahol a papok csendes imaórákat rendelnek el, és ez jelentősen hátráltatja a tavaszi munkálatokat, úgy szintén a kulák befolyása is erősen érvényesül. A megye területén tapasztalható rémhírterjesztés is. Többek között Máriapócson háborús híreket terjesztenek, azt mondják, hogy Pártunk vezetősége már listán van, és jönnek az angolok, és akkor mindet fel fogják kötni. Mások pedig azt mondják, hogy csak alakítsanak termelőszövetkezeti csoportot, majd nagyon rá fognak fizetni, amikor jönnek az angolok. Senyő községben azt híresztelik, hogy a kormány feloszlott, és ezután már

csak a változás jöhet. Tapasztalható, hogy Nyírgyulaj községben az asszonyok a papnak kezét csókolnak, és a papok már jó előre, amikor találkoznak, már a kezüket nyújtják. [...] Szatmár megyében [...] Mindenki attól fél, hogy ha valami legkisebb szabálytalanságot követ el, az súlyos következményekkel jár, például, ha egy kuláknak sáros a kocsiablaja 600, meg 1.800 forintra büntetik, ha a tűzcsapója eldől, 1.800 forintra büntetik, és egyéb ilyen dolgokért, és ez olyan következményt von maga után, hogy a középparasztág is azt hiszi, hogy kulák. [...] Szatmár megyében 17 termelősövetkezeti csoport van és ezek közül csak egy kapott megsegítést ez idáig. Úgyszintén tapasztalható, mint Szabolcs megyében, hogy a kulákok tömegesen ajánlják fel a földjüket, és nagy része a földeknek, amelyet felajánlanak, nincs megmunkálva.”⁴⁵⁷

„Kulákper”, 1952. július 24.

A helyi társadalmak vagyonosabb és általában presztízzsel rendelkező parasztgazdáinak a korábbi falusi miliőkből való kiiktatásáról, ahogyan a pártzsargon is nevezte, likvidálásáról rendszerint csak utalásszerűen olvashatunk a kortársi szövegekben.⁴⁵⁸ Ezért is célszerű azon ritka dokumentációból válogatni, amelyek „feljegyzésként” vagy „jegyzőkönyvként” fellelhetők, és a hivatali ritualizmus ellenére elég eleven képet nyújtanak a radikális

⁴⁵⁷ Feljegyzés a Szabolcs-Szatmár megyei ellenőrzésről, Budapest, 1949. április 11. MOL M-KS-276.f. 93.cs. 142. dosszié, 214–216.

⁴⁵⁸ A részben különböző közelítésmódban megírt „kuláktörténetekre” ld. Závada 1986.; Kávási 1991.; Rév 1996.; Nagy 1999.; Érdekes kérdéseket felvető, új fogalomtörténeti kísérlet, többnyire hipotézisek gyűjteménye: Bolgár 2008. A tanulmány szerzője ceglédberceli mintájában például figyelmen kívül hagyta a kulákküldözés történetének korábbi, kiemelkedő lokális kutatási eredményeit: Nagy Varga 1995.; A problémakör 1956 utáni további jelenlétére, az „osztályidegenek” számontartására ld. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának Intéző Bizottságának tájékoztatója az egyetemi és főiskolai iskoláztatással kapcsolatos határozatról (1957. május 28.) Feles 1964: 66–67.

kulákküldözések idejéből. Az egyik eset a Tolna megyei Faddon történt 1949 március végén, ahol a helybeli kommunista párt és a DÉFOSZ „kulákokat likvidált”, de mivel ezt a pártközpont szerint „hibásan” hajtották végre, ezért keresték a módokat – ahogyan a budapesti helyszínelők megfogalmazták –, „ha visszavonulót kell csinálni, akkor ez ne vereség formájában történjék.”⁴⁵⁹ Hogy egy-egy ilyen eljárásnak milyen félelemnövelő hatása és légköre volt, azt maguk a feljegyzést készítő is rögzítették:

„20 barátot szereztünk a községben, és jó pár száz ellenséget a dolgozó parasztok köreiből. A község utcáin egyébként alig láttunk embereket, és a kerítés mögül ijedten lestek ránk, amikor az autóval a községbe érkeztünk.”⁴⁶⁰

Maga a likvidálás egy 200 holdas (Padányi Gulyás Béla) és 170 holdas (Fejér Jánosné) gazdaságot érintett. 1949. március 23-án döntöttek a „helyi szervek”, majd másnap reggel rendőri kísérettel kiszálltak és a gazdának átnyújtották a likvidálási határozatot, felleltározták az ingó és ingatlan vagyont, a községben lévő házakat és felszerelést pedig elkobozták. A családtagokat azonnali távozásra szólították fel, majd később egy szobát biztosítottak nekik. A feljegyzés azt is kimondja közvetetten, hogy ellentmondás volt az indoklás („ebek harmincadjára van a birtok, szétosztogatják az állatokat és a nemzetgazdaságnak kárt okoznak, és földjükből részes, harmados művelésre adnak ki területet”) és a tényleges helyzet között, ugyanis a „likvidált személyek” minden adókötelezettségüknek, zsír- és egyéb beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek. Az összes földterület megfelelően felszántott, illetve 70 hold terület búzával bevetett állapotban volt. Az is kiderült, hogy a szomszédos Gerjén és a távolabbi Ozora községben hasonlóképpen likvidáltak „kulák-gazdaságokat”.⁴⁶¹

Kérdés, hogy mi indokolhatta az ilyen radikális és brutális eljárást? A válasz, a pártbeszámolók utalásai alapján az, hogy a helyi döntéshozók a lehetséges gyorsasággal és erőszakkal akarták így létrehozni a nagytáblás gazdaság, a „szövetkezet” fizikai bázisát. A megfelelő nagyságú és jól művelt terület, a szükséges felszerelés egy tagban megtalálható volt a „kulák-gazdaságokban”, azok elfoglalása kézen fekvő volt a hódítók háborús logikája szerint.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Feljegyzés, 1949. március 25. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 147.ő.e. 44.

⁴⁶⁰ Feljegyzés, 1949. március 25. MOL, M-KS -276.f. 93.cs. 147.ő.e. 44.

⁴⁶¹ Feljegyzés, 1949. március 25. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 147.ő.e. 44.

⁴⁶² Az előbbi faddi leírásban olvasható menetrendet részletezte egy csibráki volt gazdatiszt (Váry Gusztáv) is. 1949. március 22-én ügyintézés céljából Pécsre volt, miközben a felesége értesítette, hogy az egyik 80 holdas kulák-gazdaságot éppen most számolták fel, és ezután ő fog következni. Mire hazaért, a birtokát már körülzárták. Vetőmagját rögtön, majd a Földbérleti Bizottság határozata alapján az aprójószágig terjedően mindenüket elvették. „Azt mondták, hogy úgy határoztak, hogy semmit sem tarthatok meg magamnak. Feleségem kérdezte, a bútorainkat elvihetjük-e? Azt válaszolták erre, hogy elvihetjük, csak a szülőotthon részére adjunk le néhány darabot. Kértek 2 ágyat, 1 szekrényt, 1 asztalt, ezeket a dolgokat a feleségem mindjárt ki is adta. Ezután megint lejött hozzám Fekies elvtárs, megnézte a lakásokat. Az ebédlőben azt mondta, hogy a könyvszekrényre, az

A kulákságnak stigmatizált paraszti réteg radikális felszámolási folyamatának egyik eleven mutatója a növekvő adóterhek, és ugyanakkor a személyek számának csökkenése.⁴⁶³ Történeti értelemben nem az abszolút számok pontossága, hanem az azok alapján látható tendencia a legfontosabb, hiszen sokszor maguk a hivatalok sem voltak teljesen tisztában a represszió statisztikájával (5–6. sz. t.).

5. sz. t. „Kulákadózás” 1949 és 1953 között

<i>Év</i>	<i>Adózó kulákok száma</i>	<i>Saját használatú földterület (kh)</i>	<i>Befolyt adó forintban</i>	<i>Saját használaton kívül bérbe adott föld (kh)</i>
1949	57.016	1.500e	280m	597e
1950	53.269	1.348e	331m	500e
1951	48.253	963e	547m	528e
1952	39.711	684e	345m	251e
1953	Nem ismert	661e (várt)	416m (terv)	Nem ismert

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 9–16.

6. sz. t. Az egy hold utáni „kulákadó” országos átlagban 1949 és 1953 között

1949	186 Ft
1950	245 Ft
1951	568 Ft
1952	504 Ft

íróasztalra, körasztalra 6 székkal, a másik kis asztalra szüksége van, felveszik a leltárba.” Formálisan az elvétel „lemondásként” szerepelt. Ez a következőképpen történt. A helyi kommunista párt helyiségében felvették egy jegyzőkönyvet arról, hogy „Váry Gusztáv előadja, hogy előrehaladott korára való tekintettel a számára a földbirtokreform során juttatott mezőgazdasági ingatlant bér munkás alkalmazása nélkül az ütemterv megfelelő teljesítését vállalni nem tudja”, másrészt, hogy ő egy másik munkakört fog kapni, ezért a „neki juttatott földdel együtt az összes gazdasági felszerelést, beleértve az ígás és haszonállatokat is felajánlja a f. évi III. hó 22-én megalakult hármas minta szerint működő táblás csoport részére.” Az MDP helyiségben és az FM Termelőszövetkezeti Főosztályán készült jegyzőkönyvek, 1949. március 25. és április 2. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 147.ö.e. 46–47.

⁴⁶³ Kádár János belügyminiszterként, 1948. december 13-án a következőképpen határozta meg a „kulák” kategóriát: „A kulák meghatározása is egyszerű. A kulák: a kizsákmányoló. Mi azt szoktuk mondani, hogy általában az a kulák, aki rendszeresen bér munkát vesz igénybe, tehát kizsákmányol. Természetesen a kizsákmányolás uzsora kölcsönök vagy termelőeszközök kölcsönzésének formájában is megnyilvánulhat. [...] az öklöt csak akkor kell éreztetni, ha a kulák megmozdul.” Kajári 1999: 210–211.

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 9–16.

A táblázatok adatai valóban csak tájékoztató jellegűek, hiszen maguk az irányítók is megfogalmazták, hogy a „kivetett adó ezeknél az összegeknél magasabb volt, kivételt képez az 1950–1951. év, amikor elértük, illetve túlteljesítettük az egy évre előírt adóbehajtást, és a hátralékokból is hajtottunk be adót. 1952-ben már nagy összeggel alatta maradtunk a tervezett bevételnek, mintegy 150 millióval.”⁴⁶⁴ Ez az „adóhátralék” csak növekedett, annak mértékét 1953-ban 360 millió forintra tették. Mindez persze csak az egyik része a „kulákparasztok” kiszorításának, hiszen ezekben a számokban nincs benne például a bírósági, a begyűjtési és a különböző közigazgatási bírságok összege. A táblázatban szereplő, közel 40–57 ezer gazdán túl még ekkor 26.904 „kupeckulákot” adóztattak, akiknek általában nem kellett „mezőgazdaság-fejlesztési járulékot” fizetni, mert a földbirtokuk 15 holdnál és 150 aranykorona-értéknél kisebb volt, de a mellékfoglalkozásuk révén 5.000 forintnál több jövedelmük volt. Például a kocsmárosok is idetartoztak. Az 57 és 40 ezer főnyi réteg különbözetét jelentő, több mint 17 ezer ember a földjét elhagyta, a pártnyelv szerint „felajánlotta”. A következmények egyike – a jelentések korabeli stílusában fogalmazva – ez lett:

„a kulákok által folytatott szabotálás a gazdálkodásukban. Földjeiket csak részben vagy nagyon rosszul művelték. Állatállományukat nem pótolták. Részben hozzájárultak ezekhez egyéb intézkedések is. Az adózás területén hozzájárult a behajtás vonalán, hogy általában elhoztuk a hátralékos kulákoktól a továbbtenyésztésre alkalmas állatokat és a vágóállatokat. Általában az volt a szempont, hogy a kuláknak a gazdálkodásban feltétlenül szükséges eszközei és igaereje maradjon meg.”⁴⁶⁵

A behajtások nagy részét azért sem vállalták sokszor, „mert a kulákság tömeges likvidálásához vezetett volna”, továbbá a kiiktatási folyamathoz „igen nagymértékben járultak hozzá a kitelepítések, a tagosítások során a kulákok gazdaságában beállott lényeges változások és egyéb hatósági intézkedések.”⁴⁶⁶

A politikai hatalom képviselőinek frazeológiája szerint az adóprés a „kulákok korlátozását és a dolgozóparasztoktól elválasztását szolgálja”. Ennek elemei például a következők voltak: az általános jövedelemadónál a minimális földjövedelmet a kataszteri tisztajövedelemre

⁴⁶⁴ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 9.

⁴⁶⁵ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 9–16.

⁴⁶⁶ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 10.

számított 40-szeres szorzóval alkalmazták az ún. dolgozó parasztok 24-szeres szorzójával szemben; a kulákok általános jövedelmét „becsléssel úgy kell megállapítani, hogy az adóteherben a dolgozó parasztokhoz viszonyítva holdanként legalább 60–80 Ft többlet jelentkezzék.”⁴⁶⁷

Az adóbehajtás további intézkedései voltak: „terményelszámoltatás”; termények és állatok elszállítása, elárverezése; beszolgáltatás fokozása; bírságolás; békekölcsön; a „kulákok” szerződéseinek letiltása; a kiemelten nagyszámú „kulák települések” (például Orosháza, Cegléd, Nagykőrös, Kiskunfélegyháza, Békés városokban) gazdáinak fokozott molesztálása, ellenőrzése.⁴⁶⁸

Beszolgáltatási „versenytábla” Kehidán, 1950

A kulákküldözés társadalmi gyakorlata a fent ismertetett presszió mellett is számos eltérést, kijátszást, bizonyos mértékben tapasztalható társadalmi szolidaritást is eredményezett. A politikai hatalom reprezentánsai ezt „opportunizmusnak” nevezték, ami szerintük leginkább abban nyilvánult meg, hogy a „kulákok által megjátszott szegénységet egyes helyeken általában elfogadták, és úgy vélekedtek a „kulákokról”, mint nincstelen, szegény emberekről, akiktől az adót behajtani nem lehet.” Nem tudhatjuk, hogy a következő, illusztratív példaként felsorolt esetek adatai mennyire tükrözték a valóságos helyzetet. A Pest megyei Alsónémediben egy 42 holdas gazdánál (Garai Miklós) „nemleges zálogolási jegyzőkönyvet” készítettek, miközben az illető koldulási engedélyt kért. A felülvizsgálat során kb. 25 ezer Ft

⁴⁶⁷ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 9–16.

⁴⁶⁸ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 9–16.

értékű ingóságot találtak. A másutt is (Böhönye, Somogy m.) előfordult esetet példázza az a jáki (Vas m.) leírás, miszerint a faluban kilenc „kulák” adóhátraléka miatt lezálogolt ingóságok értékesítéséből befolyt összeget két „kulák” részére vásárolt sertésvásárlásra fordították, hogy rendezni tudják a beadási kötelezettséget.⁴⁶⁹

A kuláklisák bizonytalanságait érzékelteti, hogy az 1952. évi gazdálajstromok alapján nyilvántartott „kulákok” száma 47.889 volt, egy későbbi új összeállítás szerint azonban már 48%-kal, 23 ezer fővel több. Az osztályharc neve alatt végrehajtott individualizált intézkedések során az egykori 2,913.000 holdnyi kulákbirtokok az új típusú névsorok összeállításáig 71%-kal, 800.000 hold területtel csökkentek.⁴⁷⁰ Az egyértelműen látszik, hogy a korábbi falusi társadalmi-gazdasági miliók mindenáron való feltörése, a konfliktusok gerjesztése és a politikai hatalmi céloknak alárendelt átrendeződése volt az egyik meghatározó tényező. Az egyik krízis követte a másikat, a sodródások olyan, társadalmi gyakorlatot szabályozó elemek lettek, amelyek csak a radikális állami beavatkozások idején válnak ennyire tömeges jelenséggé. A vegzálás és kriminalizálás sűrűsödő tételei a rendőrségi és tanácsai statisztikákban a következő képet mutatják (7. sz. t.)

7. sz. t. Rendőri „kulákbüntetések” 1951–1952-ben

Év	Személy ek száma	5–10 forintos büntetésre ítéltek száma	30–100 forintos büntetésre ítéltek száma	100–500 forintos büntetésre ítéltek száma	500 Ft feletti büntetésre ítéltek száma	Összesen pénzbüntetésre ítéltek száma és aránya	Elzá rásra ítél tek száma
1951	41.234	415	7.429	29.720	3.476	41.040 (62 %)	194
1952	25.237	123	5.359	18.668	744	24.894 (38%)	343
Összes	66.471	538	12.788	48.388	4.220	65.934 (100%)	537

Forrás: A BM Helyi Tanácsok Főosztályának jelentése, 1953. április 15. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e.18.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 9–16.

⁴⁷⁰ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 9–16.

⁴⁷¹ A büntetések csökkenése csak látszólagos, mert 1952. július 15. után a „kihágási ügyek” jelentős része a rendőrségtől a tanácsokhoz került.

„Élelmiszerejtegetők” rendőri leleplezése az 1950-es évek elején

A 66.471 kiszabott „kulákbüntetésből” kiemelkedik 33.081 tűzrendészeti (50%) és 19.042 (29%) közlekedési kihágás, amely adatok elsősorban nem a gazdasági tevékenységre utalnak, tehát még nyilvánvalóbban jelzik a politikai repressziót. A rendőrségi zaklatások ugyanebben az időszakban hasonló módon érintettek 61.219 kisparasztot és 50.298 középparaszti családot, vagyis a vagyon és ideológiai szempontú osztálykategóriák mentén alkotott struktúra összképe a teljes falusi miliő (a rokonságtól a szomszédsági kapcsolatokig) széttörését tükrözi.

8. sz. t. Tanácsi „kulákbüntetések” 1951–1952-ben

Év	Kulákok száma	5–30 forintos büntetésre ítéltek száma	30–100 forintos büntetésre ítéltek száma	100–500 forintos büntetésre ítéltek száma	500 Ft feletti büntetésre ítéltek száma	Összes	Elzárásra ítéltek száma
1951	45.855	452	6.143	28.174	10.721	45.490	365
1952	57.606	191	5.576	38.726	11.146	55.639	1.967
összes	103.461	643	11.719	66.900	21.867	101.129	2.332

Forrás: A BM Helyi Tanácsok Főosztályának jelentése, 1953. április 15. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e.18.

A szántás mélységének rendőri ellenőrzése 1949-ben

A tanácsi gyakorlatban 1951–1952-ben 103.461 esetből a tervgazdálkodás elleni (56%) és közegészségügyi (18%) kihágások voltak többségben. A tanácsok 77.460 kisparasztot és 80.080 középparasztot büntettek meg ebben az időszakban (Vö. 8. sz. t.).⁴⁷²

9. sz. t. A „kulákok” létszáma megyék szerint 1952-ben

<i>Megye</i>	<i>Létszám</i>	<i>%-a az összesnek</i>
Bács-Kiskun	9.379	13,5
Baranya	4.373	6,3
Békés	5.745	8,3
Borsod	3.605	5,2
Csongrád	5.897	8,5
Fejér	3.016	4,4
Győr	1.930	2,8
Hajdú-Bihar	4.883	7,1
Heves	2.522	3,6

⁴⁷² A BM Helyi Tanácsok Főosztályának jelentése, 1953. április 15. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e.; MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ö.e. 19.; A Baranya megyei Bakócáról írt levél is utal arra, hogy a helyi gyakorlatban milyen önkényeskedések történhettek: „most már a tagok józanul gondolkodó része azt kérdezi, hogy miből élünk meg? Erre Farkas és Tóth János, a brigádvezető azt mondja <<jaj, de elmaradtak vagytok, majd kilökönk egy-két kulákot a csoportból, és lesz mindenünk!>> Persze középparasztra gondol.” 1952. május 5. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 384. dosszié.

Komárom	973	1,4
Nógrád	691	1,0
Pest	4.288	6,2
Somogy	2.336	3,4
Szabolcs-Szatmár	2.830	4,1
Szolnok	6.293	9,1
Tolna	2.609	3,8
Vas	2.283	3,3
Veszprém	2.208	3,2
Zala	1.195	1,7
Budapest	2.143	3,1
Összesen	69.199	100,0

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1952. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 429.

Területi szempontból „kulákokat” a legnagyobb arányban Bács-Kiskunban regisztráltak (9. sz. t.) Ha Pest megyét is ideszámítjuk, ami regionális tekintetben indokolt, akkor a Duna-Tisza közén a kuláknak nyilvánítottak közel 20%-a lakott. A Tiszántúl középső, déli és keleti része egy másik nagy blokkot képezett. Ezekhez a területekhez képest másutt csökkentő mértékű volt a módosabbak parasztság jelenléte.

10. sz. t. A „mezőgazdasági-fejlesztési járulék alanyai”⁴⁷³ és a járulékkal terhelt területváltozás 1949 és 1952 között

Megye	Év/tétel	Év/tétel	Év/tétel	Év/tétel	1949-52: %-os csökkenés vagy növekedés (Pest m.)	Terület/ év	Terület/ év	Terület/ év	Terület/ év	1949- 52: %- os csökkenés
	1949	1950	1951	1952		1949	1950	1951	1952	
Baranya	1.898	1.922	1.652	1.197	37	70.156	58.208	39.863	12.098	83
Bács-Kiskun	8.743	6.690	6.664	5.722	35	326.044	290.736	265.368	178.572	45
Békés	6.676	6.459	6.268	5.043	25	176.085	165.967	155.792	122.380	31
Borsod	3.286	3.124	2.966	1.920	42	108.044	92.359	79.830	37.301	66

⁴⁷³ A „kulákadó” hivatalos elnevezése.

dc_104_10

Csongrád	5.078	4.677	4.579	3.827	25	181.285	162.949	141.643	94.658	48
Fejér	2.164	1.830	1.652	1.449	33	88.945	63.088	48.198	31.010	65
Győr-	2.114	2.052	1.905	1.530	28	77.406	67.943	57.635	35.407	54
Sopron										
Hajdú-B.	4.632	4.452	4.206	3.694	20	157.168	148.736	128.886	83.009	47
Heves	1.431	1.392	1.354	1.050	27	54.220	47.620	44.220	20.162	63
Komárom	992	883	812	673	32	47.201	31.415	26.354	16.245	66
Nógrád	656	568	474	377	43	29.058	23.361	12.872	7.194	75
Pest	1.978	3.313	3.019	2.328	+15	81.654	122.975	90.697	47.165	42
Somogy	1.880	1.769	1.552	1.165	38	64.716	59.587	40.509	20.760	68
Szabolcs-	2.499	2.119	2.113	1.524	39	109.694	71.506	62.425	27.371	75
Szatmár										
Szolnok	5.298	5.138	3.861	3.123	41	218.320	201.456	111.256	68.668	69
Tolna	1.839	1.628	1.553	1.387	25	71.455	50.165	38.518	23.113	68
Vas	1.509	1.488	1.403	1.097	27	54.670	49.999	41.071	21.846	60
Veszprém	1.967	1.772	1.693	1.369	30	69.714	53.431	51.316	28.694	41
Zala	1.301	842	819	643	51	81.633	34.573	21.360	12.880	84
Megyék	55.941	52.118	47.245	39.118	30	2.067.468	1.796.074	1.457.813	888.533	57
Budapest	1.075	1.151	1.008	593	45	29.689	52.442	35.773	16.647	44
Országosan	57.016	53.269	48.253	39.711	31	2.097.157	1.848.516	1.493.586	905.180	57
együtt										

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1952. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ő.e. 382.

A parasztellenes állami beavatkozás és a rendszeres napi terror eredményeként 1949 és 1952 között egy újabb földindulás történt (10. sz. t.) A kuláklíkvádálás során Magyarországon 31%-kal csökkent a „kulák adóalanyok” aránya, ennél sokkal nagyobb mértékben, 57%-kal kevesebb földterületet jegyezték a nevükön. Messze átlagon felül kerültek ki korábbi milliójükből Zala (51%-os létszámcsökkenés), Nógrád (43%), Borsod (42%) és Szolnok (41%) megyében. Baranyát (37%) is tekintetbe véve, az ipari munkahelyek közelsége döntő szerepet játszott ebben. Pest megyében, kivételes módon, 1949 és 1952 között növekedett a kuláknak nyilvánítottak száma. Zalában és Baranyában volt a legnagyobb arányú (84 és 83%-os) a „kulákbirtokok” területcsökkenése, de ez a mérték nem sokkal (75%) volt kisebb a közismerten mezőgazdasági vidéknek számító Szabolcs-Szatmár megyében.

A „SVÁB” INGATLANOK ÁLLAMOSÍTÁSÁRÓL

A svábok kitelepítése és az azt követő át- és betelepítések során a kiosztott földek mellett megmaradtak ún. tartalékingatlanok, amelyeket a pártvezetés – kollektivizálási célból – az állami birtokokhoz szándékozott csatolni. 1949 elején ezzel kapcsolatban felmérték, hogy milyen forrásokból lehetne előteremteni a projekthez nélkülözhetetlen földmennyiséget. A legnagyobb kihívást a szétszórtság jelentette számukra, tehát a látélet készítői is ezen szempontok szerinti struktúrában vették sorra a területeket. „Jogi” értelemben így érveltek:

„mintegy 270 községben, mintegy 270.000 kat. hold svábingatlan van, amelyből a juttatottak a kiosztott ingatlanokat az 5.300/1947. M. E. sz. rendelet 11. §-ának (2) bekezdése értelmében ideiglenes jelleggel kapták használatba, ebből a használatba adásból tulajdonba adási jogok nem származhatnak. Ezek az ingatlanok tehát a juttatottakra telekkönyvezve nem lettek, a betelepítettek ezeket az ingatlanokat 1–2 éve használják, sőt egy részük csak a közelmúltban vették azokat birtokba.”⁴⁷⁴

Az 1949. február 1-től érvényes „ütemterv” szerint az Országos Földhivatal 108 községben tervezte elindítani az elvételi eljárásokat, a birtokok összevonását és az állami gazdasághoz való csatolását.⁴⁷⁵

11. sz. t. Az ún. sváb ingatlanok megyei megoszlása 1949-ben

Megye és Budapest	Kb.
	kh
Baranya	37.500
Fejér	4.120
Győr-Moson	4.430
Komárom-	2.450
Esztergom	
Sopron	10.600
Tolna	24.200
Vas	2.140
Veszprém	3.210
Zala	3.730
Bács-Bodrog	2.580
Dél-Pest	10.670
Észak-Pest	19.700
Budapest	32.400
Somogy	61.700

⁴⁷⁴ Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ö.e. 15–17.

⁴⁷⁵ Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ö.e. 15–17.

Összesen	167.000

Forrás: Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ö.e. 15–17.

A 12.200/1947. számú kormányrendelet alapján a „német anyanyelvűek” ingatlanait is államosították, ami az ún. sváb területeket 20%-kal megnövelte, így a 167.000 hold még 33.600 k. holddal gyarapodott. Ennek 10%-át szánták tartalékolni, kb. 20 ezer holdat, amit állami birtokként kezeltek. Érdeemes idézni a földelvételek és telepítés egyik kortársi értelmezését:

„A sváb ingatlanokra telepítettek kb. 70%-ban felvidéki menekültek, melyek (sic) a földet csak ideiglenes jelleggel kapták használatba, míg a belföldi telepesek örök tulajdonba. A telepítés 1946. évtől folyamatosan 1948. év végéig tartott. A telepítés időrendi sorrendjében legelőször a Budapest környéki, Sopron vidéki és Veszprém megyei ingatlanok kerültek a telepítettek kezelésébe, később a Tolna megyeiek, melyeken a kiegészítő telepítés jelenleg is folyamatban van. Baranya és Bács-Bodrog megyékben a telepítés 1948-ban történt, tehát az utóbbi két megyében lehet a legkisebb nehézséggel a terület összevonásokat végrehajtani.”⁴⁷⁶

Az akkori perspektívából felmérve a helyzetet, a letelepítetteknek a kollektivizálás révén egy újabb nagy kihívással kellett szembesülniük: ismét földindulás előtt álltak. A radikális változás mértékéről az egyes községek részletes történeteinek ismeretében lehetne véleményt formálni.⁴⁷⁷ A kiemelten érintett Baranya megyében a következő községeket tartották a területösszevonás szempontjából a legfontosabbnak (12. sz. t.).

12. sz. t. Az 1949. januárjában kijelölt államosítandó baranyai területek a német ki- és áttelepítéssel összefüggésben⁴⁷⁸

<i>Község</i>	<i>Terület (k. hold)</i>	<i>A német anyanyelvűek szerinti 1947-es terület (k. hold)</i>
Alsómocsolád	820	429
Babarc	1.870	Nincs adat
Borjád	750	805

⁴⁷⁶ Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére. 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ö.e. 16.; A területi adatok ellentmondások, az itt közölt adatok inkább kiegészítő jellegűek és a helyzet illusztrálást szolgálják. Erre is ld. Tóth 1997.; Tóth 2009. A tolnai földigénylések és a közigazgatási apparátus kérdéseire ld. Kisasszony 1979.

⁴⁷⁷ Például Bács-Bodrog vármegyében Katymár község 2.600 holdját szánták állami területnek. Ennek 10%-a kerülhetett az állami gazdasághoz. Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ö.e. 17.

⁴⁷⁸ Sajnos nehéz értelmezni a két oszlop egymáshoz viszonyítható területi adatait. Ennek ellenére azok, az államosított területek nagyságának érzékeltetése céljából mégis alkalmasak a tendencia jelzésére.

Bár	2.250	1.380
Gerényes	1.220	603
Hárságy	980	695
Hercegtöttös	1.030	805
Hidas	4.650	2.691
Ivándárda	660	742
Jágónak	860	Nincs adat
Kiskozár	550	573
Kisjakabfalva	920	519
Lapáncsa	460	Nincs adat
Liget	520	Nincs adat
Magyarboly	1.290	Nincs adat
Mekényes	2.670	1.690
Nagyárpád	710	341
Nagynyárád	1.070	944
Németboly	1.250	941
Nagybudmér	800	610
Püspökszenterzsébet	800	Nincs adat
Romonya	580	260
Szőkéd	450	305
Szederkény	890	730
Szépény	720	Nincs adat
Villány	1.110	Nincs adat
Versend	630	370
Zsibrik	630	417

Forrás: Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17.

MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ő.e.17.

A német anyanyelvűek ingatlanainak államosítási eljárását a feljegyzés készítője így kommentálta: „A juttatott ingatlanok egy tagba hozásával mód lenne a juttatottakat a táblás művelésre rávezetni, amit az ingatlanok jelenlegi szétszórtsága miatt, erre irányuló szándék esetén sem lehetne sokszor gyakorlatilag megvalósítani.”⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ő.e. 17.

A FÖLDINDULÁSOK MAKRO- ÉS MIKROKÉPEI

Az évszázadok során kialakult tanyavilágot a „szétszórtságukra” és a „gazdasági, közigazgatási, kulturális és egészségügyi helyzetének megjavítása” fedőnévvel ellátva kezdték el felszámolni az 1949 februárjában megfogalmazott rendeletre hivatkozva. A jogi határozatokban említett, természetesen indokolt infrastrukturális beruházás tervén túl nem foglalkoztak a társadalmi miliők szétszakításának következményeivel. A radikális változtatást vezénylők szeme előtt a nagytáblás gazdálkodás (amelynek eleve útjában volt minden más jellegű üzem, épület) és az új településstruktúra – benne a tanyaközpontokkal – képe lebeghetett. A községi vezetőknek egy hónapot adtak, hogy kijelöljék az új belterületi határokat, amelyek egyben a tanyák elsorvasztását is szolgálták.⁴⁸⁰

Az 1945 utáni tagosítások részletes, a lokális és regionális különbségekre figyelő történetének feldolgozása önálló témát jelent.⁴⁸¹ A következőkben három, különböző földrajzi területről származó kortársi beszámolóra támaszkodva illusztrálom a történeteket. A Békés megyei 1949. évi helyzetjelentés mintegy 1.000 „földfelajánlás” utáni állapotról tudósított.⁴⁸² A szövegben kiemelten hangsúlyozzák, hogy bár hivatalosan a tagosítás a földhivatal dolga, azonban a „kampány a Párt feladata.” A tagosítás a pártmegfogalmazás és kontextus szerint a következő lépéseket jelentette: 1. földösszeírás⁴⁸³, 2. táblakijelölés, 3. csereterv, 4. csereföld kimérése. Mindezek után kellett (volna) elvégezni a gyorsított telekkönyvezést.

A konkrétan meghatározott határidők szerint az egyéni agitációt igen szűk körűnek tervezték, gyakorlatilag két–három nap alatt (1949. augusztus 30. és szeptember 3. között) kellett a számításba vehető földeket összeírni. Ez, a nyilvántartások közismert kaotikussága miatt is eleve kódolta a további konfliktusokat. A hadjáratként értelmezett földelvételt a következőképpen határozták meg:

„a tagosítás, illetve a tagosításban a helyes erőviszonyok értékelése, mint minden harcban, csatában alapvető kérdés. Súlyos hibák származhatnak az ellenség erejének a lebecsüléséből, mind a túlértékeléséből. A tagosítás helyes értékelése mellett fontos, hogy a tagosítást szigorúan pártunk parasztpolitikájának alapján, a lenini hármasszó alapján <<támaszkodjon a szegényparasztásra,

⁴⁸⁰ Magyar Közlöny, A tanyaközpontok kialakításának előmozdításáról, 1949. február 12. (33.) 1300/1949 sz. kormányrendelet.; A táblás gazdálkodásra ld. Nagy 2001: 1083–1085.

⁴⁸¹ Nádasdi 1996.

⁴⁸² Jegyzőkönyv az összevont titkári és tszcs-vezetők értekezletéről, 1949. augusztus 27. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 115.ö.e. 5–13. 183 fő volt jelen az ülésen.

⁴⁸³ „A föld összeírása politikai feladat. A tszcs tagjait meggyőzzük, hogy minden földjüket – kivéve 1/2 -3/4 kat. holdat – bevigyék a tszcs-be.” Jegyzőkönyv az összevont titkári és tszcs-vezetők értekezletéről, 1949. augusztus 27. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 115.ö.e. 5–13.

egyezzünk meg a középparasztsággal, és egy pillanatra sem szüntesd meg a harcot a kulák ellen>>, hajtsuk vége.”⁴⁸⁴

A Békés megyei jelentésírók, a szavak tartalmi jelentését kiforgatva – továbbra is leplezett formában –, de utaltak a tagosítás életszerű módjára: „A helyzet még az is, hogy sok esetben követtünk el hibát. A tagosításnál erre a kérdésre azért kell vigyázni, mert magával a tagosítással jelentős mértékben megnő az önkéntesség megszegésének a veszélye.” A kommunista párt belső kommunikációjában folyton felbukkant az az érv, hogy a tagosítást csak erőszakos úton lehet megvalósítani. Erre vonatkozik a kijelölt területek mértékére és összetételére tett irányadás is: a 200 holdas tszcs-k „lehetőleg a kulák és úribirtokból $\frac{3}{4}$ -részben, csak $\frac{1}{4}$ legyen a <<dolgozó paraszt>> rész”.⁴⁸⁵

A későbbi fejezetekben külön is érintett erőszak tapasztalata, a paraszti alkalmazkodás, adott esetben ellenállás kérdését célszerű a tagosítás kapcsán is tárgyalni, egyelőre itt abban a formában, ahogyan erről a pártjelentés beszámol. Az egyik illusztratív eseteírásunk Békés megyéből, 1949 augusztusából származik. A szárnyaló, igen sokszor ellentmondásos híreknek igen nagy szerepe, egyfajta stabilizáló jelentősége volt a diktatúrában. A kényszerű „felajánlásokat”, „lemondásokat”, „önkéntességet” csak ebben az életszerű, tehát az akkori életlehetőségekből és jövőhorizontokból kiindulva célszerű tudományos beszédmódunkba beemelni: „szórványosan már lehet hallani, hogy vége már a magántulajdonnak, most már megcsinálják a kommunisták a kolhozot.” Dobozon a földelfoglalási tervek konkretizálása közben ezt látták a helyi kollektív viselkedésformákról:

„A tagosítás előfeltétele igen jó, mert meg tudják oldani kulák földeken, alig két-három kisparasztot kell csak elmozdítani. Vannak olyan hangok, hogy eddig védték a kommunisták a magántulajdont, most már összerakják a földet, hogy később egészen elvegyék. A pártvezetőség kiértékelte a rendeletet, és a hangulat jó irányáról gondoskodik.”⁴⁸⁶

A tagosító bizottságok a dolgok logikájából fakadóan elsősorban szegényparasztokból álltak, erre az összetételre Endrőd kapcsán konkrétan is utaltak. A Gyula melletti Kétegyháza „Már tárgyalásokat is kezdtek két kulákkal, akik szó nélkül felajánlották földjük túlnyomó részét teljesen ingyen az államnak, maguknak mindössze 10–12 holdat tanyával kívánva meghagyni.” Az állami földelvételek számára Szarvason az okozott nehézséget, hogy a „terv alapján négyszázkilenc kat. hold felajánlására van szükség, hogy

⁴⁸⁴ Jegyzőkönyv az összevont titkári és tszcs-vezetők értekezletéről. 1949. augusztus 27. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 115.ö.e. 5–13.

⁴⁸⁵ Jegyzőkönyv az összevont titkári és tszcs-vezetők értekezletéről, 1949. augusztus 27. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 115.ö.e. 5–13. A tagosítást a megmaradt kisközségi párt megyei titkára is – Rákosi és a Szovjetunió „éljenzése” mellett – helyeselte.

⁴⁸⁶ Az MDP Békés megyei Bizottságának „szigorúan bizalmas” jelentése a KV-nak, 1949. augusztus 31. MOL, M-KS-276.f. 93.cs 115.ö.e. 1-4.

a csoportokat feltöltsék, eddig azonban mindössze 120 kat. hold önkéntes felajánlás, illetve 20 tagbelépés történt, ezért a DÉFOSZ-ban gyűlést tartanak, alulról megszerveznek felszólalásokat, akik felajánlják földjüket társas művelésre és belépnek a tszcs-be.”⁴⁸⁷

Békésben, egy hónappal később a jelentésíró így látta a helyzetet:

„A birtokbaadás munkájának megkezdésével főleg a kulákok részéről tapasztalható erősebb ellenállás. Szarvason Bobvos Pál 36 kat. hold. Kőröstarcsán Veight Márton 26 kh, Nagyszénáson Nagy István 40 kh, Szentetornyán Pavuk János 35 kh, Gádoroson Györkösi Károlyné 15 kh. férje őrnagy volt, aki nyugatra menekült, és még mindig nem jött vissza. Nevezett kulákok és még több társaik olyan kijelentést tettek, hogy nem hajlandók területükről elmenni. Sőt, még olyan is volt, aki azt mondta, hogy még az életével is megvédi a földet, csak próbáljon valaki a földjére lépni. De vannak olyan kulákok is, mint Dobozon D. Nagy nevű, aki kérte a Tagosító Bizottságot, hogy hagyják meg a földjén, ne tegyék őt tönkre, hisz a beszolgáltatásnak is eleget tett. A kulákok többsége azonban, amikor megtudta, hogy a földje a táblába esett, kezdett hurcolkodni a tanyából. Egyes helyeken a kulákok között az a vélemény alakult ki, hogy jobb volna, ha az ő földjük is beleesett volna a táblába, legalább nem kínozzák őket tovább. Vannak kulákok, akik a tanyájukon hozzáfogtak lebontani és elvinni a górért és egyéb hasonló épületet, ezt azonban megakadályoztuk. Kis- és középparasztok részéről is mutatkozott ellenállás, de csak szórványosan, főleg Mezőberény, Kőröstarcsa, Gyoma, Doboz, Szarvas községekben. Gádoroson 56 kisparasztnak esett földje a táblába, mivel több földdel rendelkező kulák kevés van a községben. Jó népnevelő munkával és kisparasztok érdekeinek figyelembevételével csak egy kisparasztal nem tudtak megegyezni. A többi vállalta önként, hogy el fogja cserélni földjét. Főleg úgy oldották meg, hogy a kisparasztok a tszcs-be jelentkező tagoknak a faluhoz közelebb eső földjüket adták. Mezőberényben 23 kisparaszt földje esett a táblába, és 12-vel még mindig nem tudtak megegyezésre jutni. A táblába eső kisparasztoknak a megyében kb. 4–5%-a makacsul ellenáll a földcserével szemben. Kivizsgáltuk, kik ezek a kis- és középparasztok, és megállapítottuk, hogy főleg volt jobboldali Sz. D-k, vagy a családjukba csendőr nősült, és most velük van. De több olyan is van, akik kuláktól is bérelt földet, és azok befolyásolják. A fenti példák igazolják a Szervező Bizottság azon határozatát, hogy a tagosítás legnehezebb szakasza a birtokbaadás fog lenni. Azok a községek, mint Nagyszénás, Gádoros, akik a népnevelőket egy-egy táblába eső kisparasztokhoz úgy osztották be, hogy egy-egy emberre egy népnevelő jusson, és azt egész birtokbaadásig látogatja. Ezt a népnevelő munkát fokozott mértékben átvisszük a tagosítással érintett többi községbe is, hogy a kulák várható erősödő támadását megakadályozzuk. A fenyegetődő és erősen támadó kulákokat a rendőrségen keresztül ijesztjük meg, hogy elvegyük a kedvüket a támadástól.”⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Az MDP Békés megyei Bizottságának „szigorúan bizalmas” jelentése a KV részére, 1949. augusztus 31. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 115.ő.e. 1–4.

⁴⁸⁸ Nem pusztán az erőszakos eljárások, hanem önmagában a körvonalazott „kolhoz-gazdaság” paraszti szempontból irracionális, pazarló volta is taszíthatta a gazdákat. Erre vonatkozóan tanulságosak a Békés megyei adatok: „A megyében kialakított 32 tszcs és 10 állami gazdaság táblái 151 tagban vannak. A tszcs területe

A kortársi állapotokat idéző másik illusztratív példa Heves megyéből való.

Tiszanánán

„110 fő akar belépni a termelőcsoportba mintegy 800 kh. területtel, akik között kismértékben középparasztok is vannak. A parasztok nagy többsége részéről azonban passzivitás van a termelőcsoporttal szemben. A község politikai hangulata az utóbbi időben leromlott. Csillik József országgyűlési képviselő elvtárssal kezd szembeállni a dolgozó parasztság is. Azt mondják, ha előnyös a szövetkezeti termelés és a gépállomással kötendő szerződés, miért nem megy bele ő először a csoportba, és miért nem köt ő először szerződést a gépállomással. De ugyanezt mondják a pártvezetőség és községi vezetőség egyes tagjaira. A párttitkár, a községi bíróné, a törvényszéki bíróné és a többire. [...] A csoport meglévő területe 134 kh-ból áll, amely jelenleg 4 részben áll. A csoport területét kulák és úri birtokok veszik körül, amelyből eddig felajánlottak 42 kh-t.”⁴⁸⁹

A bekerítéseket, a szoruló hurok hatásához hasonlítható helyzetet érzékelteti a tiszafüredi jelentés: „vannak kisparasztok, akik még mindig várakozó álláspontot foglalnak el a T.Sz. Cs-ssel, azt várják, hogy mennyi lesz a szövetkezeti tagok jövedelme a rizs learatása után. A kulákság arról beszél, hogy ők most vannak soron, majd később aztán jönnek a középparasztok is.” Átány neve Fél Edit és Hofer Tamás kiemelkedő

munkássága révén a néprajzi és antropológiai irányultságú hazai és nemzetközi tudományos világban jól ismert. Erről a faluról a következőket jelentették:

„Ebben a községben a pártszervezetünk elég jó. Már eddig is működött itt egy 18 tagú illegális csoport. A földműves-szövetkezetnek egy 180 kh területű legelője van, van továbbá 180 kh kisbérlet és 54 kh kulákelajánlás. Van továbbá a községben 441 kh kincstári tartalékterület. A felülvizsgálatnál arról győződünk meg, hogy csak 10-en írták alá a belépési nyilatkozatot, és így félő, hogy a területet, amely rendelkezésre áll, ennyien nem fogják tudni megdolgozni. A községben többen vannak, akik termelőcsoportot kívánnak létrehozni, ezeket azonban, mivel Budapestre és az ország különböző részébe járnak dolgozni, nem találtuk odahaza. Vasárnap azonban, amikor a tagosítási kérelmet elindítjuk, odahaza lesznek.”⁴⁹⁰

A kollektív gazdaságtól való idegenkedés más hevesi falvakra is jellemző volt. Különösen felerősítették a szembenállást a szovjet táborokat megjárt foglyok beszámolóí. Amit a pártapparátus rituálizált nyelven „konspirációnak” terveztek, azt valóban józan paraszti ésszel mindenki láthatta:

„A konspiráció a részleges tagosításra vonatkozólag nem szivárgott ki, bár kint a megyében az emberek beszélgetnek a tagosításról, mert látják azt, hogy a termelő csoportok tagjainak a földjeit csak tagosítással lehet összehozni. [...] Megyénkben az eddigi földfelajánlás 3.648 kh, amely területet

10.575 kat. hold. Az állami gazdaság területe 20.411 kat. hold.” Az MDP Békés megyei Bizottságának jelentése a KV részére, 1949. szeptember 15. MOL, M-KS-276.f. 93.cs 115.ő.e. 23–24.

⁴⁸⁹ Az MDP Heves megyei Bizottságának jelentése a KV részére, 1949. augusztus 25. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.ő.e. 55.

⁴⁹⁰ Az MDP Heves megyei Bizottságának jelentése a KV részére, 1949. augusztus 25. MOL, M-KS-276.f. 93.cs 131.ő.e. 55.

figyelembe véve, még a termelőcsoport tagjainak bevitt földjeivel sem tudjuk biztosítani, hogy az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek területét duplájára tudjuk felemelni.”⁴⁹¹

Harmadik leírásunk színtere, Hajdú-Bihar megye, ahol 13 községében volt 1949 elején III. típusú földbérlő-szövetkezeti csoport:

„A legnagyobb probléma a debreceni földbérlőcsoportok megszervezése körül volt. Itt ugyanis mintegy 7.000 kh területet vettek igénybe. Az igénybevétel azonban a határ nagysága, az illetékes szervek magára hagyottsága szempontjából nehézségekbe ütközött, mely helyzeten a Párt segített azzal, hogy ipari munkásokat és teherautókat vett igénybe, és ezeknek segítségével rövid idő alatt történt meg a 9.000-es rendeletnek a végrehajtása. Tekintettel azonban arra, hogy az egyeseknek kiosztott terület a várostól 25–30 km-re esett, sokan emiatt visszaadták a földet, vagy egyszerűen tájára sem mentek sem az Intézőbizottságnak, sem a földnek.”⁴⁹²

13. sz. t. Földbérlő tsz-ek Hajdú-Bihar megyében 1949 januárjában

<i>Település</i>	<i>Terület (kh)</i>	<i>Család</i>	<i>Hány részből áll a terület?</i>	<i>A központtól való távolság (km)</i>
Kaba	241	32	8	3,5
Hajdúszovát	550	120	12	4
Hajdúnánás	706	100	–	–
Hajdúdorog	152	23	2	–
Hajdúhadház	341	44	7	Közel
Püspökladány	309	32	3	Közel
Hajdúszoboszló	210	24	3	Közel
Balmazújváros	1.778 (330 leelő)	131	62	–
Józsa	379	44	19	6
Debrecen	4.970	604	219	15–18 (egy része 28)

Forrás: Az MDP Hajdú megyei Bizottságának jelentése a KV részére, Debrecen, 1949. január 29.

MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 8.

Az MDP Hajdú megyei Bizottsága 1949. január 29-én jelentett a szövetkezetek helyzetéről. Kampányok⁴⁹³, gyűlések⁴⁹⁴, agitátorcsoportok révén szerveződtek meg az első, igen elszórt

⁴⁹¹ Az MDP Heves megyei Bizottságának jelentése a KV részére, 1949. augusztus 25. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.ö.e. 55.

⁴⁹² A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, 1949. február 7. MOL, M-KS -276.f. 85.cs. 12.ö.e. 2–7.

⁴⁹³ Így írtak erről gabonavetés után: „A bevetés után hozzáfogtunk a szövetkezeti gondolatnak a tömegekbe való beviteléhez, így a szövetkezeti tagok részére kb. 50 kisgyűlést tartottunk, [...]” Az MDP Hajdú megyei Bizottságának jelentése a KV részére, Debrecen, 1949. január 29. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 9.

területeken tevékenykedő csoportok (13. sz. t.). Azonban ezek – már a belépéskor is „nincstelen” – tagságának a megélhetése még így sem volt biztosítva, hiszen másutt is munkát vállaltak. Például nem volt állatállományuk és igavonó állatuk. A megye 23 községében, illetve városában 29 földműves-szövetkezet működött, valamint 24 egyéb (Hangya, Népszövetkezet, Fogyasztási, stb.) szövetkezeti forma. Az utóbbiakból négy városi „szövetkezeti népboltokká” alakult át, így államosították őket. Volt olyan, amit megszüntettek, a maradékot pedig különböző formákba beolvasztották. Az is egyértelműen kiderült, hogy ezek a munkahelyek a párttagok birtokában voltak.⁴⁹⁵ A tagság túlnyomó többsége, a vezetőség több mint felének volt párttagkönyve. A nőket is minél inkább be kellett vonni a vezetőségbe, helyenként 40%-uk közülük került ki. A középparasztság számára ekkora már világosan látszott, hogy milyen jövő vár rá: „jelentős része várakozó állásponton van, és elhiszi, hogy most a kulákokon, később rajtuk a sor.”⁴⁹⁶

A földterületek közötti minőségi különbségek önmagukban is belső konfliktusokat gerjesztettek a tszcs-be „tömörített” tagok között. Hajdú-Bihar megyében a legnagyobb kihívást a mintegy 1.500 holdnyi homokterület jelentette, amit egyéni úton művelhetetlennek tartottak. Közös művelés esetében a tagok egyenlően részesedtek volna a termésből, tekintet nélkül arra, hogy kinek milyen minőségű földje volt. További probléma volt a működésképtelen kis csoportok összevonása. Ekkora már 16 helyen akarták ezt végrehajtani, 14 helyen pedig megtörtént. Azonban ezek a „fúziók” sem voltak eredményesek, a bizottsági vélemény szerint az „összevonás igen sok veszéllyel jár.”⁴⁹⁷ A látogatás egyéb tapasztalatokra

⁴⁹⁴ Az ún. Szabad Föld téli esték tapasztalata szerint „a falvainkban állandó vita tárgyát képezik a szövetkezeti kérdések, a hozzászólások túlnyomó többsége a körül csoportosul, mi lesz a tehénnel, vagy más állatokkal, sokan szólnak hozzá olyan értelemben, hogy mi lesz a 60 éves, vagy azon felüli emberekkel, akik nem bírnak versenyt dolgozni a fiatalokkal, és mi lesz az öregekkel, ha egyáltalán nem tudnak dolgozni, tud-e biztosítani a szövetkezet részükre valamit, hogy öregségükre ne kerüljenek az utcára. Az eddig befutott jelentésekből kitűnik, hogy szövetkezet ellen felszólalások nem igen történnek, szinte egyáltalán nem, bár megállapítottuk, hogy legtöbb esetben kulákok is részt vesznek a téli Szabad Föld estéken, azonban hozzászólni nem mernek.” Az MDP Hajdú megyei Bizottságának jelentése a KV részére, 1949. január 29. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 13.

⁴⁹⁵ „A tagság túlnyomó része Pártunk tagja, bizonyos szektáns vonások mutatkoznak.” Az MDP Hajdú megyei Bizottságának jelentése a KV részére, Debrecen, 1949. január 29. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 11.

⁴⁹⁶ A pártapparátus a „falujárók”, a „népnevelők” két-három hetenkénti házi agitációjával akarta ellensúlyozni ezt a beállítódást. A propaganda célja az volt, hogy éket verjenek a „kulákok” és a középparasztok közé, ahogy erre a szövegek visszatérően utalnak. A társadalmi reakcióra egy példa: a hajdúböszörményi kulákok néhány nap alatt több mint 4.000 fát vágtak ki a földjük végéről engedély nélkül, ami az „értékmentés” és a „jövőkép” egyik eleven mutatója volt. Az MDP Hajdú megyei Bizottságának jelentése a KV részére, 1949. január 29. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 12.

⁴⁹⁷ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, 1949. február 7. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 2–7.; Debrecenben ezt így fogalmazták meg: „Ezzel az egyenlődiséggel elidegenítik a szövetkezeten kívülálló kis- és középparasztokat, mert a jobb minőségű földön gazdálkodó kis- és középparaszt nem lesz hajlandó belépni olyan szövetkezeti csoportba, ahol le kell mondania az ő termelvényeinek egy bizonyos részéről a rosszabb földön dolgozó csoportok javára. [...] Az elosztásnak ez a módja bizalmatlanságot teremt az egyes csoportok tagsága között, mivel nem látja az egyik csoport, hogy hogyan dolgozik a másik.” A központosítástól azért is tartottak, mert ez többek között a „csoport tagjaiból azt váltaná ki, hogy a termés jelentős részét

is rávilágított. Általános gyakorlat volt az, hogy a földdel rendelkező kis- és középparasztokat nem vettek be a szövetkezetbe. Kifogásolták azt is, hogy munkanap alapján mérték a közös területen elvégzett munkát és nem munkaegységben. Ez a gyakorlat szerintük azt mutatta, hogy valójában a „szövetkezetnél napszámot fizetnek a szövetkezet tagjainak.”⁴⁹⁸

***

Az ország egyes pontjain folyó rizstermesztést is állami ellenőrzés alá vonták. Lényegében ezzel kizárólagosan a III. típusú tszcs-k foglalkozhattak, másrészt számos előnyt biztosítottak a vízszolgáltatásnál, továbbá a „kulákokat” arra kényszerítették, hogy a rizstelepüket szerződéses formában adják bérbe.⁴⁹⁹

A politikai mobilizáció eszköztárát alkalmazták a termelésben is. Különböző mezőgazdasági versenyeket hirdettek meg. Mindez része volt a kulákelles akcióknak, mert őket ebből eleve kizárták. A doktrína szerint ezzel a versenyeztetéssel és díjazással a „kapitalista útról való letérítést” célozták meg.⁵⁰⁰ Gerő Ernő álláspontja alapján végül elsősorban a „társadalmiasított szektorra” helyezték a verseny súlypontját (állami birtokok, gépállomások, tszcs-k).⁵⁰¹ Ezzel az akcióval az ilyen módon mobilizált dolgozók kohéziós erejét gondolták növelni.

A kortársi leírások alapján láthattuk, hogy a sorsfordító tagosítással országosan szó szerint szétzilálták a korábbi birtokszerkezetet, a kuláknak nevezett paraszti réteg alól kihúzták a földet.⁵⁰² Mindamellet változó adó- és beszolgáltatási rendszert vezettek be, amit egyben a

---

eladminisztrálták. [...] A bizottság az összevont értekezletekből és a csoportok tagjaival folytatott beszélgetésekből azt a tapasztalatot vonta le, hogy a vezetőség az egyenlősi elv alapján túlságosan előreszaladt, és elszakadt a valóságtól.” Főként a hajdúsági tapasztalat alapján úgy határoztak, hogy az önálló tsz-nek minimum 400 holddal kell rendelkeznie, biztos vezetése legyen, és a tagok közé vonják be a kis- és középparasztokat is. A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, Budapest, 1949. február 7. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 15–16.

⁴⁹⁸ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, Budapest, 1949. február 7. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 2–7.

⁴⁹⁹ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, Budapest, 1949. február 7. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 2–7.

⁵⁰⁰ Valójában sokszor az volt a célkitűzés, hogy a talajerőt javítsák. A „verseny” csak a szokásos színpadias eszköz volt a munkaintenzitás növelése céljából.

⁵⁰¹ A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ülése, 1949. február 7. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ö.e. 2–7.

⁵⁰² A földek egy tagba szántásának számos egyéb (a dűlőutak, vízelvezető-rendszerek megváltozásától a fásorok védelmi funkciójának megszüntetéséig, átrendeződéséig) káros következménye lett. Ezek egyik sajátosságára világít rá Simon József herceghalmi levele Rákosi Mátyásnak a tavaszi szántás problémáiról: „Közben én mondom, milyen nagy mezsgyékövek ezek itt a földben, erre a traktorvezető azt feleli, sok bajt okoznak ezek nekünk, én azonnal tisztán láttam, hogy mi okozta a tengelytörést, a mezsgyekő. Ezért hívom fel Főtitkár Elvtárs figyelmét, hogy mivel megszűntek a barázdák és felesleges dűlőutak, de még a mezsgyekövek mindenütt a

parasztság „megfegyelmzésére” is használtak.⁵⁰³ Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy ez – főleg a háborús hadigazdálkodás tapasztalatai után – önmagában nem volt újdonság a parasztság számára.⁵⁰⁴

A korábbi időszakkal szemben, 1952-ben már az egyik fontos változás az volt, hogy ekkora már a kétlakiak és a „dolgozó parasztok” is szabadultak a földtől. Ez a menekülési forma korábban elsősorban a „kulákokra” volt jellemző. A 14. sz. táblázat adatai ezt a folyamatot érzékeltetik.

14. sz. t. „Földfelajánlások” 1951–1952-ben

„Osztálykategóriák”	1951. december 31- ig (kh)	„Osztálykategóriák” szerinti %	1951. dec. 31-től 1952. okt. 31-ig (kh)	„Osztálykategóriák” szerinti %
„Kulákoktól”	778.800	70	148.800	31
„Dolgozó parasztoktól”	171.700	15,5	137.500	29
„Kétlakiaktól”	22.900	2	163.500	34
„Egyebektől”	140.100	12,5	28.200	6

Forrás: Jelentés az őszi tagosításokról, a földfelajánlásokról és az állami tartalékföldek hasznosításáról, 1952. november 4. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ő.e. 262.

1952 őszére már az vált jellemzővé, hogy a tulajdonosok nagy része a földet szinte bármilyen áron ott akarta hagyni. Ezt a jelenséget a tanácsi apparátusban is folyamatosan tapasztalták, hiszen 1951-ben vétellel az állam tulajdonába került földek aránya 22% volt, egy évvel később ez az arány lecsökkent 5%-ra. Ez azt jelentette, hogy föld „ellenszolgáltatás nélkül” került ki a tulajdonosok kezéből. A „dolgozó paraszt” politikai kategóriája magába foglalta az újgazdákat és a telepeseket is, akik rendszerint az iparban vagy állami gazdaságokban helyezkedtek el. Elsősorban a nyári időszakban váltak meg a földtől, amikor leginkább számíthattak arra, hogy a helyi tanács átveszi a területet. A „kulákoktól” elsősorban az általános tagosítás során vették el földjeiket. Túlnyomó többségüknek az összes földjét államosították. A növekvő területtel viszont az állami átvevők egyre kevésbé tudtak mit kezdeni:

„Általában lényegesen több földet ajánlanak fel, mint amennyit a megyei tanácsok átvesznek. Gyakori jelenség, hogy helyi tanácsaink – tartalékföldek hasznosításának nehézségeitől felve –

földben és a földön hevernek, ezek nemzetgazdaságunknak is csak továbbra is sok kárt okoznak[...].” 1952. április 9. MOL, M-KS-276. 93.cs. 384.dosszié. 998/52/H.A.

⁵⁰³ Erdmann 1992.

⁵⁰⁴ Nagy Varga 1995.

akadályozzák a kétlaki dolgozók földfelajánlásait is, és csak azokat veszik át, amelyekre állami gazdaságoknak, vagy termelőszövetkezeteknek szüksége van, vagy ha a tulajdonos öregsége, vagy betegsége miatt képtelen a földet megművelni.”⁵⁰⁵

A hivatalokban sem tudták pontosan, hogy mekkora mennyiségű földdel rendelkeztek. Helyenként kétszer-háromszor is számításba vették ugyanazokat a területeket. 1952. október 1-ig az állam kezére jutott „föjlajánlás” címén 1.591.500 kh. Ebből 1.360.600 kh szántónak számított (14. sz. t.).

14. sz. t. A „föjlajánlott” földek eredete és aránya 1952 októberéig⁵⁰⁶

„Kulákoktól”	927.700 kh	58,3%
„Dolgozó parasztoktól”	309.200 kh	19,4%
„Kétlakiaktól”	186.400 kh	11,7%
„Egyéb felajánlóktól”	168.200 kh	10,6%
Összesen	1.591.500 kh	100%

Forrás: Jelentés az őszi tagosításokról, a földfelajánlásokról és az állami tartalékföldek hasznosításáról, 1952. november 4. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ö.e. 262.

Az állami elosztás alapján a „föjlajánlott” földek 52%-a (829.000 kh) állami gazdaságokhoz és vállalatokhoz, 24,5%-a (389.000 kh) tszcs-khez került. Ami az irracionalitást önmagában is érzékelteti, az az, hogy majdnem ugyanekkora mértékben (372.600 kh, 23,5%) „állami tartaléknak” nevezett parlagterület maradt.⁵⁰⁷

TAPASZTALATOK ÉS HÍREK A POLITIKAI MOBILIZÁCIÓ ÉS REPRESSZIÓ VILÁGÁBAN

„Mióta paraszt emberek ülnek a községházán, azóta a népet nyúzzák, mint a kutyát. A reakciós világban nyugodtan és jól élt a nép. Az urak nem tudták, hogy a parasztember, hogyan csal. A tanácstagok nagyon is jól tudják, mert maguk is nagyon sokat csináltak. Minden félretett vagy eldugott

⁵⁰⁵ Jelentés az őszi tagosításokról, a földfelajánlásokról és az állami tartalékföldek hasznosításáról, 1952. november 4. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ö.e. 262–263.

⁵⁰⁶ Egy 1952. szeptember 10-i kimutatás szerint 1949. júniusa és 1952. július 31. között az állam összesen 120.472 főből 1.473.000 k. holdat vett át a következő mértékben: 41.844 „kuláktól” 977.500 kh.; 52.851 „dolgozó paraszttól” 268.000 kh.; 18.726 „kétlakitól” 90.000 kh. Érdemes külön kiemelni, hogy 1952. első félévében az említett 1.473.000 k. holdból a következő bontásban és mennyiségben „ajánlottak fel” földet: „kulákok” 155.000 k. h; „dolgozó parasztok” 96.000 k. h; „kétlakiak” 72.000 kh (itt megjegyzik, hogy kb. 14.100 főről van szó), „egyéb” 25.500 kh. Ebben a félévben összesen 348.500 k. holdat „ajánlottak fel”, de a tanácsok a már említett okokra hivatkozva csak 278.000 k. holdat (80%) vettek át ténylegesen. Feljegyzés az állam által átvett, felajánlott földekről, 1952. szeptember 10. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ö.e. 317.

⁵⁰⁷ Jelentés az őszi tagosításokról, a földfelajánlásokról és az állami tartalékföldek hasznosításáról, 1952. november 4. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ö.e. 262–263.

terményünket megtalálják, mert tudják, hogy a parasztember azt hova dugta el. Az eldugott terményt nemcsak megtalálják, hanem el is viszik. Ezért mi örökre gyűlöljük a tanácsrendszert és a Szovjetuniót.”⁵⁰⁸

A parasztellenes állami politika mentén formálódó mindennapi jelenségek sokrétegű társadalmi reakciókban tükröződtek. A bizonytalan eredetű szárnyaló hírek, a hangulatjelentések tömegesen keletkező szövegeit nem célszerű csak folklórnak, a történetkutatás tárgykörén kívülinek tekinteni.⁵⁰⁹ Az azokban olvasható viselkedésformák éppen a bizonytalan helyzetek, a bomló identitások miatt váltak a háborús hangulatban sajátos társadalom- és történelemformálónak tényezővé. Bár itt nem lehet ezzel bővebben foglalkozni, de feltétlenül utalni kell arra, hogy alig néhány év telt el a háború és az azt követő újabb kollektív traumák (málenkij robot, kitelepítések, internálások) kezdete óta, miközben új földindulás és individualizált „osztályharc” kezdődött. Ebben a miliőben lehet életszerűen értelmezni az én-felfogásokat még inkább elbizonytalanító híreket, a kiszámíthatatlan és tabusított kriminalizálásokat.⁵¹⁰

Az ellenőrzött nyilvánosság ekkori világába az ún. közérdekű hírszolgálat, még pontosabban a járási főjegyzők írásos jelentéseinek keresztül tekintünk be.⁵¹¹ A sajátos történeti forrásokban elsősorban két szabályszerűsége ismerhetünk rá. Egyrészt, ezek a szövegek a diktatórikus hatalom elvárásainak és a jelentésíró íráskészségének megfelelően formáltak. Másrészt, folyton a hiányokra, a problémákra világítanak rá, amelyek persze sohasem fognak megszűnni, hiszen maga a diktatórikus hatalom jelölte ki igen távoli utópikus céljait, amelyek mitikus jellegére és elérhetetlenségére a kortársak folyton utaltak. Ebben az esetben a leghelyesebbnek az tűnik, hogy ezekben a szövegekben a politikai mobilizáció mértékét, módszereit és következményeit igyekszem követni. Az élet különböző területein bevezetett állandó ellenőrzéssel, a mesterségesen felfokozott háborús tudat (amelyben csak ellenség és barát létezik) kialakításával bármilyen jelenség más értelmezést kapott. Így például a dadai alsó járásban található Polgár községben az állategészségügyi okokból a tiszai átjárónál

⁵⁰⁸ Jelentés a Szabad Föld szerkesztőségéhez 1951. február 15. és március 3. között írt levelekről, 1951. márciusa. Kapuvári név alatt jelölt. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 259.ö.e. 274.; A tanácstagság egyben a különböző kampányokban való folyamatos részvételt jelentette, aminek például az ürgeirtás is részét képezte: „Tanácsstagok elvállalják, hogy minden hold után 3 ürgét fognak, és a farkát bemutatja a községi tanácsházához. 1 nap pedig, ami majd dobszóval tudatosítva lesz, egész napos ürgeirtó napot rendeznek. Majd elnök elvtárs a Szabad Föld kampányra hívja fel a tagok figyelmét, és szétoszt 15 drb. csekket, melyet a tanácsstagok egyénileg megrendelnek.” Galamácsa tanácsulési jegyzőkönyve, 1951. április 2. PML, XXIII. 745/d. 4.d. 101.cs.

⁵⁰⁹ Erdemes azt is hangsúlyozni, hogy a hangulat kifejezés, szemben a közvéleménnyel, lényegében a diktatórikus rendszerek szókészletéhez tartozik. A „megrendelő” elvárásai ekkor még inkább megszabták a leírtakat. Ld. Aly 2006: 10.

⁵¹⁰ Goffman 1981: 12–15, 40–41.; Bodó 2004: 51–53.

⁵¹¹ Galambos 1994.

bevezetett karhatalmi ellenőrzés kapcsán az a „vélemény alakult ki, hogy ezzel az intézkedéssel hadiállapot állt be az országban.”⁵¹² A pápai nyilatkozat „lakossági elítélése”, a kötelező antiklerikális kijelentések, „sikeres” termelési versenyek, mint a mobilizáció megszokott módszereiről való megnyilatkozások mellett a több községben tapasztalt rossz terméseredményről és bizonytalanságról értesülhetünk. Így például Tiszadobon több területen még a vetőmagot sem tudták biztosítani, ugyanott a tanyai lakosság nem tudta, hogy hova kerül az ún. tanyaközpont, ahol a továbbiakban élniük kellett volna. A prűgyi pillanatkép a megszokott koreográfiára utal. Azok, akik a beadási kötelezettségeiket nem tudták teljesíteni, a jelentés szerint „elestek a prémiumtól”, amely eljárás valójában a járandóság instrumentalizált és újabb elvonását jelentette. Ugyanakkor, 300–400 fős falusi lakosság jelenlétében tartották meg július 24-én a „terménybegyűjtési ünnepélyt, amikor is feldíszített traktorokkal és új terményszállító szekerekkel a közönség felvonult a szövetkezeti magtár elé, ahol a községi MDP-titkár ünnepi beszéd keretében adta át a terményt a szövetkezeti átvevőnek.”⁵¹³ A korábbi vallási-kulturális tradíciók kiiktatása céljából megtervezett rituálék alapvetően megfeleltek a sztálini modellnek. A „szövetkezetinek” nevezett magtár, mint új kultikus hely lett volna, amely gazdasági-kereskedelmi helynél a politikai hatalom birtoklója (a papi szerep mintája alapján) ajánlja fel, adja át a terményt az „államnak”.

A színpad mögötti terekben azonban sokkal élesebb konfliktusok voltak, amelyek kiváltója itt is az erőltetett „táblás gazdálkodás” programja volt. Sokakat, köztük a dadai felső járásbeli ibrányiakat, az 1945-ben fölhözjuttatokat is eleve frusztrálttá tette a – cséplés elhúzódnása, az őrlési „kedvezményektől” való elesése miatti – bevételcsökkenés. Rakamazon gyűlést szerveztek 1949. július 17-én, ahol a jelentés szerint 700–800 fő összejövetelét „zavarták meg”. Az ÁVH többeket letartóztatott, az „osztályellenség” normájának megfelelően volt vitézt, csendőrt, cséplőgép tulajdonost és „kulákot”. Ezek a „szövetkezeti üzemek” ténylegesen működésképtelenek voltak, amire egyértelműen utalt a jelentés is.⁵¹⁴

A falusi, új identitás-teremtő kísérletek tömeges példáinak egyike volt a kemecsei gépállomás cséplőgépéhez beosztott „kultúrbrigád” „szórakoztató” műsora. Hitek, vélemények, értelmezések kavalkádja tárul elénk, amelyben leginkább csak az látszik tendenciának, hogy a kommunista párt ideológiája szerinti szövegek miként ritualizálódnak. Nem lehet a feladatom ezek „igazságtartalmának” felderítése, csupán illusztrációkat nyújthatok arra vonatkozóan, hogy a jelentésíróink a beszámolóikban mit tartottak

⁵¹² Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵¹³ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵¹⁴ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

lényegesnek. A sajátos „közvéleményt” tükröző idézetek ugyanakkor azt érzékeltetik, hogy a vidéki társadalom tagjai a nekik tulajdonított kijelentéseikkel sokszor nem véletlenül túloztak. Joggal feltételezhető, hogy ezek a megfogalmazások egyben a kommunista programmal szembeni leplező magatartásmódok érzelmi-mentális eltávolító technikái is voltak.⁵¹⁵ Mindennapi, alattvalói „ellenpolitikai rítusoknak” is nevezhetők.

A hitvilág, a mindennapi falusi életvilágok töréspontjaiban az egyeduralomra törő pártdoktrína és képviselői azzal is szembesülhettek, hogy a legitimitás, a tömeglojalitás megszerzése hallatlan nagy kihívás. Például Nagyhalászikban

„azt beszélük, hogy azért van rossz idő, mert istentelenek az emberek, és veri őket az Isten. Beszélük továbbá, hogy csak propaganda az, hogy országosan jobb a termés, mint az elmúlt évben volt. Sokkal kevesebb a termés keresztre és súlyra is, mint tavaly, és ez is az Isten büntetése. Beszélük továbbá, hogy a szerződéses sertésenyésztőktől az állam elvesz ingyen két malacot, és azt azoknak adja, akinek nincs. Azonkívül azért volt a kanok eltiltása a fedeztetéstől, mert 80 Ft lesz egy koca fedeztetése.”⁵¹⁶

A lokális miliókban a szavak ereje, a megszólások, fenyegetőzések sajátos kommunikációs erővé, eszközzé válnak.⁵¹⁷ Az új kommunista doktrínát és – mint láttuk, egyes helyeken nevén nevezve – propagandát az azt megillető módon kezelték.⁵¹⁸ Feltételezhetően nem csupán a jelentésíró fantáziájával és minél színesebb portréfestési törekvésével magyarázható az, hogy a falusi folklór ritualizált hírei, idézett és persze konstruált megnyilvánulásai mégis társadalom- és kultúraszervező erővel bírtak.⁵¹⁹ Akár ellenállási formaként is értelmezhető az, hogy Demecserben a „pápai határozattal kapcsolatban arról beszélnek, hogy a kommunista párt tagjai nem részesülhetnek szentségekben, nem fogják őket megesküteni és eltemetni, és a gyerekeiket nem fogják megkeresztelni.”⁵²⁰ A sajátos kettős kultúrák, kommunista párttagság és egyházhoz tartozás, templomlátogatás, hittanoktatás jelenségei külön, feltáratlan fejezetet képeznek a társadalomtörténetben.

⁵¹⁵ Vö. Bodó 2004.

⁵¹⁶ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵¹⁷ A falusi szimbolikus terek szabályozása kiterjedt a kocsmára is, ahol, sok helyen belátva a kontraproduktív jelleget, a gúnyolódás következményeit, inkább levetették a „szocializmus nagyjainak” arcképeit. Az Aszódi Járási Tanács VB-titkárának levele, 1950. december 29. PML, XXIII. 745/d. Galgamácsa község ir. 4.d. 52-131. (520-48/950-1).

⁵¹⁸ Szintén erre példa a Szabad Népnél panaszlevelet író tsz-elnök megfogalmazása: „Ha én mondok valamit a tagoknak, azt mondják, hogy hazudtunk már eleget. Hiába építjük a szocializmust, ha közben éhezni kell.” Jelentés a Szabad Nép szerkesztőségéhez 1951. június 18. és 23. között írt levelekről. 1951. június. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 259.ö.e. 107.

⁵¹⁹ A politikai rítusok érzelmi, oktató hatása, az absztrakt problémák megjelenítésének lehetősége közismert. Vö. Zentai 1997: 20–21.

⁵²⁰ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV.B. 411/d. 2.d.

Gazdákkal beszélgető párttitkár Maroslellén, 1950-es évek

A pártpropaganda háborús hangulatgerjesztése újabb – védekezési reflexként és vágyakozásként is értelmezhető – képzetek, világvége képek felerősödését eredményezték. Ebben a közegben a „vezető hírek” miatt fő viszonyítási ponttá vált a háború, ami persze elsősorban a belső megosztottságot, a hatalom- és uralomgyakorlást teszi még hatékonyabbá. Demecserben az a hír terjedt, hogy „Olaszország fegyverbe lép és háborúra készül, és valami keresztes háborút akarnak megszervezni az amerikaiak.” Nyíracsádon többen úgy látták, hogy a „görög katolikus templom tornyában azért van őrség felállítva, mert minden percben azt várják, hogy mikor jönnek a jugoszláv ejtőernyősök.”⁵²¹ Mezőladányban az volt az egyik hír, hogy a kommunista párttagokat a római katolikus egyház kiközösíti. Lövőpetriben is a „nép rosszasága” miatti Istenveréssel magyarázták a sok esőt és jeget, sőt azt beszélték, hogy „Oroszországban köves eső elverte az egész országot, mert ott kommunisták laknak.” Tuzsérban a vallásos emberek attól tartottak, hogy elviszik a papjaikat. A nagykállói járásbeli Kállósejmenben az úttörők nyaraltatása kapcsán az terjedt el, hogy 11 balkányi és szakolyi lány esett teherbe, akik a nyíregyházi kórházba kerültek. Itt is beszédtema volt az, hogy a kommunisták ki lesznek tagadva az egyházból.⁵²² Leveleken egyesek kifejezetten az idők változását abban is mérték, hogy a gyerekeik már sokszor nem a megszokott „Dicsértessékkal” köszönnek. Ófehértón az iskolai „szülői értekezleten egy pár asszony felemlítette, hogy az iskolákból a feszületet miért vették le. Azt mondták, hogyha ott volt eddig, most is maradhatott volna. Ez úgy tűnt fel, mintha a pap izgatta volna fel az

⁵²¹ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵²² Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

asszonyokat, s emiatt az államvédelmi hatóság ki is szállt, de a kihallgatások megfelelő eredményre nem vezettek.”⁵²³

Egy további, közvetlen félelemforrás a kolhozszervezéshez kapcsolódott. Nyíradonyban „azt hangoztatják, hogy most már minden jó volna, csak ne csinálnák tovább azt a tábláscsoportot, mert az kolhoz fog eredményezni.” Nyírbéltek községben arról beszéltek az emberek, hogy „most már itt a kolhoz, cselédnek kell lenni mindenkinek, már pedig örültek, hogy a cselédsorstól megszabadultak, és most újra visszaessenek oda, ahol voltak.” Jellegzetesnek tekinthető az, hogy rendszerint konkrét személyek viselkedéséhez kötötték a történések eredőit. Az említett faluban két helyi „bűnbakot” is megneveztek, a gazdajegyzőt és a tanyabíró, mint akik aláírtak volna, hogy az itteni tanyák helyén kolhoz legyen.⁵²⁴

Nyírbogáton az volt a „rémhír”, hogy „Rákosi Mátyást a közelmúlt napokban Budapesten meglőtték és sebesülésével a kórházban kezelik”, de azt is terjesztették, hogy „Rajk letartóztatásakor Péter Gábor vezérőrnagyot meglőtték és meghalt.” Penészleken azért volt nyomott hangulat, mert „sokan félnek a jövőtől, miután nem akarnak szövetkezeti gazdálkodásban lenni. Arra utalnak, hogy ők dolgoznak és többet munkálkodnak, mintha közös gazdálkodással művelnék földjeiket. Panaszkodnak továbbá, hogy a községben nincsen legelő, és ezt összefüggésbe hozzák azzal, hogy most nincsen nyomásos gazdálkodás és ezért nem lehetséges a legeltetés sem.”⁵²⁵ Nyírmadán is egyre többen gondolták a fogatot feleslegesnek, mert azt várták, hogy minden munkát traktorral végeznek majd.⁵²⁶

Az őszi jelentésekben a „tervkölcsönjegyzés” volt a központi téma. Tiszaeszláron a „reakció” mesterkedésével magyarázták, hogy a „kötvényjegyzés azért kell, mert félünk a szerbektől, hogy megtámadnak bennünket, és a kötvény áráért Amerikától vásárolunk fegyvereket. Azt is beszélik, hogy kell a pénz, hogy megint meglógjon valaki.” A gyorsan terjedő beszédtemák közé tartozott az is, hogy „Rákosi elvtárs már több mint 3 hónapja nincs meg, de titkolják, mert ha közzé volna téve, akkor kitörne a forradalom.”⁵²⁷

⁵²³ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. október 13. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵²⁴ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. július 27. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d. A Heves megyei Poroszlón a törvénybíró állítólag rendszeresen ezt mondta a tszcs-be lépőknek: „hát már Te is megbolondultál, hogy beléptél a tszcs-be. Be akarjátok hozni a faluba a kolhozot,” Az MDP Heves megyei Bizottságának jelentése, 1949. november 23. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 1708.; Különösen az asszonyok és a fiatalok részéről mutatkozott igen erős ellenállás. Jelentés a Szabolcs-Szatmár megyei tapasztalatról, 1949. szeptember 19. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 142.dosszié, 135–138.

⁵²⁵ A penészleki ekkori beszámolót, kivételesen szemléletesen lehet igazolni Gulyás Gyula és Gulyás János „Vannak változások” c. dokumentumfilmjével. Ld. még: Ö. Kovács 2006a.

⁵²⁶ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. október 13. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵²⁷ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. október 13. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d. A hírek, pletykák, reményt rejtő mendemondák csak fokozták a bizonytalanságérzést. A nagyobb vallásos társadalmi tömbökben, mint például Máriapócon vagy Nyírgyulajon az látszott terjedni, hogy a kommunista párt „vezetősége már listán van és jönnek az angolok, és akkor mindet fel fogják kötni. Mások pedig azt mondják, hogy csak alakítsanak

A „tervkölcsön” igen népszerűtlen volt, az azt jegyző „népnevelőknek sokan azt mondták, hogy inkább odaadják a földjüket, de ne kérjenek tőlük pénzt. Több helyen csúfosan, szóbaállás nélkül utasították ki a népnevelőket.” Az elutasítást tanúsítók persze „ki lettek pellengérezve.” Az egyik helyen a római katolikus pap is kritizálta a tervkölcsönjegyzési gyakorlatot. Gégényben viszont éppen a római katolikus pap jegyzett 1.500 Ft-ot az első között, amit rögtön közhírré tettek. Ismét a jelentésíró szóhasználata szerint, a „suttagó propaganda” több helyen azt terjesztette, hogy a tervkölcsön valójában hadikölcsön. Mándokon azt prognosztizálták, hogy „ennek a rendszernek” csak három hónapja van hátra, háborúval vagy a nélkül, de megváltozik a helyzet. Ennek megfelelően a falusiak általában úgy értelmezték a tervkölcsön-kampányt, hogy azt is „azért csinálták, hogy a kommunisták ezzel magukhoz vegyék az ország pénzének minél nagyobb részét”. Pócspertriben, több mint egy évvel az ott élők megalázása után is, a helyi miliók erejének tartósságát fedezhetjük fel: „a tervkölcsönnel kapcsolatosan népnevelői munka során előhozzák a vallás kérdését, és ez az első, amellyel a legtöbb házban kitérnek és azt mondják: meg lennének elégedve a demokráciával, csak a vallást ne bántsák.” Encsencsen kifejezetten bizalmatlanok voltak a tervkölcsönrel szemben, „és azt mondják, hogy Rákos Mátyás sok pénzzel megszökött, és ezért kérik most a kölcsönt.”⁵²⁸

A politikai hatalom a teljesítményfokozás és a központi ellenőrzés átfogóbbá tétele céljából, a munkaversenyeket az agrárvilágban is bevezette. Ennek egyik előzményeként a községekben megszervezték az ún. dűlőbiztosi rendszert. Az ebbe a hálózatba bevont személyek mindennapi figyelőszolgálatot is elláttak, bár 1949-ben még inkább azt tartották problémának, hogy az idetartozóknak csupán a kisebbsége volt a kommunista párt tagja. Az állami beszolgáltatási versenyben elvileg „dűlőnek dűlővel” kellett küzdenie, azonban ennek gyakorlata, színvonalassága rendszerint messze nem felelt meg a sztálinista koreográfiának. Amit ma erről fotókon láthatunk, hivatalos szövegekben olvashatunk, az többnyire például az, hogy vasárnaponként – lehetőleg az istentiszteletek látogatottságának csökkentése céljából is – felvirágzott kocsikkal vonultatták fel a gazdákat a szomszéd községben, amelynek gazdáit versenyre hívták ki.⁵²⁹

A parasztellenes állami beavatkozás tényleges természetrajzára világított rá egy Heves megyei jelentésíró:

---

termelőszövetkezeti csoportot, majd nagyon rá fognak fizetni, amikor jönnek az angolok. Senyő községben azt híresztelik, hogy a kormány feloszlott, és ezután már csak a változás jöhet.” Feljegyzés a Szabolcs-Szatmár megyei ellenőrzésről, 1949. április 11. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 142.dosszié, 214–216.

⁵²⁸ Közérdekű hírszolgálati jelentés, 1949. október 13. SZSZBML, IV. B. 411/d. 2.d.

⁵²⁹ Feljegyzés a Szabolcs-Szatmár megyei ellenőrzésről, 1949. április 11. MOL, M-KS-276. f. 93.cs. 142.dosszié, 214–216.

„A kulákok részéről sem volt semmiféle megmozdulás, annak ellenére, hogy 26 kulákot mozgattunk ki földjükből. Az egyik kulák pl., elhaladva a tagosító bizottság irodája előtt, szellemesen megjegyezte, <<a tagosító bizottság be fogja bizonyítani, hogy mégis csak mozog a föld.>> Kikövetkeztették, hogy a kulákok alatt meg fog csúszni a talaj.”⁵³⁰

A hangulatjelentésekben folyton érzékeltették, hogy „sokan rémuralomnak nézik a demokráciát”, amit a nómenklatúra pozitívumként értékelt, hiszen „ez nagyon jó hatással van a középparasztságra, mert így nem mer a kulák mellé állni.”⁵³¹ A megbélyegzés és kriminalizálás mindennapi példáihoz tartozott, hogy a falvak kapuin és házfalain megjelentek a kuláküldözés motívumai, amelyek az individuális és kollektív identitás feloldásának hatékony eszközei voltak. Ennek közvetlen hatására utal ez a megállapítás: „Általában véve megállapítható, hogy ezen községben a középparasztságot összekeverték a kulákokkal.” A bizalmatlanság és bizonytalanság nyilvánvaló jele volt, hogy a példaként említett Nagykálló környéki „17 holdas középparasztt a tanyáról nem mer a községbe bejönni, attól fél, hogy ő is kulák.”⁵³²

AZ ALKALMAZKODÓ ELLENÁLLÁS PÉLDÁI

„Teljesen passzív magatartás nem valósítja meg a hatósági közeg elleni erőszak büntetését.”⁵³³

Az 1945 utáni történetkutatásban megkerülhetetlen feladat az egyes települések radikális politikai-gazdasági átalakulásának, az egyházi iskolák államosításának és a lokális egyháztörténeteknek a párhuzamos tárgyalása.⁵³⁴ A kommunista párt agrárpolitikájának azért lett megrázóbb jelentősége a falusi társadalom számára, mert az a fizikai erőszakon és terrorizáláson túl összekapcsolódott a koncentrált egyház- és vallásellenességgel.⁵³⁵ A falu szovjetizálási programja és „megszállása” 1948-ban valójában az egyházi iskolák erőszakos államosításával kezdődött, ami megelőzte a radikális agrárfordulatokat. Ez a szempont

⁵³⁰ Az MDP Heves megyei Bizottságának tagosítási jelentése, 1949. szeptember 23. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 360.

⁵³¹ Feljegyzés a Szabolcs-Szatmár megyei ellenőrzésről, 1949. április 11. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 142.dosszié, 214–216.

⁵³² Feljegyzés a Szabolcs-Szatmár megyei ellenőrzésről, 1949. április 11. MOL, M-KS-276. f. 93.cs. 142.dosszié, 214–216.

⁵³³ Igaz, hogy ez az államjogi, Legfelsőbb Bírósági megfogalmazás egy konkrét terménybehajtási ügy kapcsán fogalmazódott meg normaként, de jól érzékelteti a büntetőjogi határok átlépésének hétköznapi veszélyeit. Legf. Bír. Bf. I. 2222/1955. sz. Bírósági határozatok. 6. Harmadik évf. 1955. június. 163.; Az állami politikai háttérre ld. Révész 1997: 17–34.

⁵³⁴ Szabó – Szigeti 2008.; A mindennapokra is ld. Bandi 2008.

⁵³⁵ Habuda – Rákosi – Székely – T. Varga 1998:164–166.

rendszerint kiesik a történetkutatásunkból, pedig ennek a kontextusnak a figyelembevétele a kortársi falusi kapcsolathálók és miliók széttröése szempontjából igen fontos.⁵³⁶

Az első és nagy nyilvánosságot kapott Pócspetrihez kötődő terror és koncepció per a falusi terek megszállásának szimbólumává lett.⁵³⁷ A pártpropaganda az államosítási törvény melletti aláírásgyűjtést kezdeményezett, broszúrákat adtak ki, Tolnában például megjelent a „Megyei Népinevelő”, „kultúr” és más agitációs csoportokat, röpgyűléseket szerveztek a rendszerint városokból kiküldött pártapparátusbeliek. A pócspetri eljárásban is közreműködő Kádár János ezt olvasta az „ellenállásról”:

„Néhány adat az elvétele előfordult, s az egyházi reakció által szervezett akcióról: Fejér megyében Sárszentágotán a pap elárvereztette az iskola udvarán lévő fát az államosítás előtt. Dunaföldváron az államosítás előtt való éjszaka betörték az iskolába, és a pénztárban lévő 2.500 forintot ellopták. Högyész községben a bútorokkal jártak el így az államosítás előtt. Baranya megyében néhány pap a kulccsal együtt (iskolakulcs) megszökött. Abaújszántón a pap a pócspetri gyilkos lelki üdvéért misét mondott. Letartóztatták. Az egyházi reakció által elkövetett esetek túlnyomó többsége anyagi jellegű.”⁵³⁸

A tiltakozások további formái voltak: Szedresen a püspöki megbízott a templomban mérte fel az államosítás támogatóit, majd tiltakozó táviratot küldött Budapestre a község nevében; ugyanő a gyerekek mesedélutánján a főszerepeket „Reakció Jóska és kommunista Pista” között osztotta ki, akik közül a jelentésíró szerint az előbbi győzött a színpadon. A Szekszárdhoz közeli egyik major miséjén a pap azt mondta, hogy „az iskolák államosításával a templomokat is államosítják, és lehet, hogy a vallást is eltörlik. Ne tartsunk a fekete demokráciával, hanem a fehérrel. Közölte ezen kívül, hogy már egy pár katolikus papot letartóztattak. Felhívta a hívők figyelmét, hogy nehéz napok várnak a katolikus egyházra, és álljanak mellette. Értesülésünk szerint a lakosság között ez a felhívás visszhangra talált.” Nagykönyiban a pap a tanítókat az esküjükre emlékeztette, s tanítási „sztrájkra” biztatta őket, miszerint akkor „kezdjenek csak tanítani, ha a rendőrség kényszeríti rá.” Városi

⁵³⁶ A szerepek, az én-képek eltávolításaira, zavaraira és a negatív identitás kérdéseire ld. Goffman 1981: 12–15, 40–41.

⁵³⁷ „A perújítási eljárás során bizonyítást nyert, hogy az ú.n. <<pócspetri ügy>> előre kitervelt és tudatosan ekként lebonyolított koncepció per volt, azzal a céllal, hogy a katolikus egyházat és híveit megfélemlítsék, és az egyházi iskolák államosítása ellen tanúsított ellenállást letörjék. Ez olyan sikerrel járt, hogy az ítélethozatal után 5 nappal, 1948. június 16-án az országgyűlés elfogadta az egyház iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. Törvényt. [...] 1948. június 3-tól 4-re virradó éjszaka, illetve 4-én reggel részben Debrecenből, részben Budapestről nagyobb létszámú rendőri autók érkeztek tehergépkocsikon Pócspetribe, a falut napokra körülfalták és valósággal megszállták. A lakosságnak nem volt szabad házáat elhagynia és a földekre kimennie, sőt, még az állatok etetését is megakadályozták. A rendőrök 4-én hajnalban behatoltak a házakba, és szinte válogatás nélkül összeszedték a férfiakat, főként a fiatalabbakat. Az akció során durván bántalmazták és puskatussal ütlegelték őket.” A Fővárosi Bíróság ítélete, 1990. január 17. BFL, VII. 5.c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék ir. C. Büntetőper. B. III. 10550/1948. 3533/A.d. A Legfelsőbb Bír. Nyomozó Oszt. Nyom. 19060/1989. sz. FB 38-89. csomójában (16. Bp. 387/1989/39.); A per elemzését ld. Mikó 2008.

⁵³⁸ Rövid jelentés az egyházi iskolák államosítása utáni helyzetről, 1948. június 22. MOL, M-KS-276.f. 75.cs. 25.ö.e. 1–2.

miliőben, például Szekszárdon a tiltakozásra összehívottak inkább elhagyták az iskolát. Újfehértón gyerekek részvételével zajlott tiltakozás, de végül elfogadták az államosítást.⁵³⁹

Az egyes felekezetek papjainak megnyilatkozásait folyton ellenőrizték. Tömeges utalásokat olvashatunk a verbális rendszerkritikáról, mint például a Heves megyei gyöngyösoroszi papról, aki (a marxizmus kapcsán) az „izmusoktól” óvta az embereket.⁵⁴⁰ A Bács megyei Katymár református lelkésze pedig állítólag a tagosítás elleni tiltakozásra biztatta a gazdákat.⁵⁴¹

A különböző vidéki miliőkben az előbb említett reakciók a pártállami mozgósítás újabb akcióit váltották ki, amelyek egyik technikai formája a Szatmár megyei Hódászon is megfigyelhető volt. Itt a „népnevelők” – a görög katolikus pap szovjetellenességének ellensúlyozása céljából – a faluban faliújságokat helyeztek el. Ennek tartalmáról és eredményéről így számoltak be: „elmegy a nép búcsút járni Máriapócsra, és ott a temetőben együtt alszanak a férfiak a nőkkel, és ezzel elérték, hogy a búcsújárás csődbe jutott.”⁵⁴² A helyi pártvezetőségek konkrét személyek megszégyenítését célozták meg. A negatív kampány eszközei voltak többek között a kihelyezett szégyen-, és dicsőségtáblák.⁵⁴³ A „kuláknak” nyilvánítottak több helyen, a tagosítás után nekik juttatott földön nem végezték el az őszi munkát. A helyi hatalom beidézte az ilyen módon ellenállókat. Rövid határidőt szabtak számukra, s ha ezzel sem érték el eredményt, akkor „politikai vonalon pedig a fekete táblákon és népnevelőkön keresztül leleplezik őket. Általában ez a módszer bevált. Ahol ez nem használ, közigazgatási intézkedés történik.”⁵⁴⁴ A politikai hatalom által irányított megszégyenítésből keletkező szégyen, mint szociális fájdalom egészen kézzelfogható történetei bontakoztak itt ki, amelyek egyszerre fejezték ki a már oda nem tartozás, az identitásvesztés, és ugyanakkor az elutasítás érzését.⁵⁴⁵

A „kulákszervezkedéseknek” bélyegzett esti, kártyázás közbeni beszélgetésekről számos esetben jelentettek. Az ezek alapján konstruált koncepciók perek megfélemlítő hatásúak

⁵³⁹ Budapesten több helyen, ott is, ahol a dolgozók fele MDP-tag volt, inkább elleneztek az államosítást, például azt állítva, hogy „nem értenek egyet azzal, hogy a reakció az egyház palástja alatt bújik meg.” Adatok az államosítással kapcsolatban, 1948. d. n. MOL, M-KS-276.f. 75.cs. 25.ő.e. 18–20.

⁵⁴⁰ Az MDP Heves megyei Bizottságának jelentése, 1949. július 27. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 00485.

⁵⁴¹ Az MDP Bács megyei Bizottságának jelentése, 1949. augusztus 29. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 113.dosszié, 65–66.

⁵⁴² Feljegyzés a Szatmár megyei ellenőrzésről, 1949. október 31. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 142.dosszié, 221–223.

⁵⁴³ Az MDP Békés megyei Bizottságának jelentése, 1949. április 8. MOL, M-KS-276.f. 115.ő.e. 62–67.; Közérdekű hírszolgálat, 1950. d. n. SZSZBML, IV. B. 411/d. 1.d.

⁵⁴⁴ Jelentés a Szabolcs-Szatmár megyei ellenőrzésről, Mátészalka, 1949. október 21. MOL, M-KS-276. f. 93. 142.dosszié, 105.

⁵⁴⁵ Vö. Goudsblom 2005: 12–15.

voltak, sokakat ténylegesen belső emigrációra kényszerítettek. Volt aki, ilyen módon 1951-től 1958-ig különböző rejtőzködési trükkök révén, például álnéven dolgozott az iparban.⁵⁴⁶ Más típusú ellenállási formák is előfordultak, amelyek szintén a sajátosan „aktív társadalom” képét érzékeltetik. Ezek spontán (verések, szimbolikus aktusok, az ablakbetöréstől a rituális, holt állat kihelyezéséig) és szervezett jellegéről, internálással végződő történeteiről máig csak hézagos ismeretekkel rendelkezünk.⁵⁴⁷

A Nagy Imre-kormány represszió enyhítő, 1953. július 12-i rendelete előtt az ország több pontján szervezett módon is megindult a tsz-ek feloszlítása. Néhány példa erejéig célszerű ezek jellegzetességeire utalni, amelyek a történéseket aktívan alakító társadalom képét mutatják. Szabolcs-Szatmár megye ebben a tekintetben is kiemelkedett, s minden bizonnyal a szervezett ellenállás feltűnően nagyszámú dokumentációi a valóságos, életszerű eseményekre utalnak. Nyírbátorban a Vörös Csillag tsz, egyébként agrárproletár tagjai 1953. július 8-án este egy hivatásos őrmester vezetésével, 100–150 főnyi tagság támogatásával szerveztek „megmozdulást”. Konkrétabban, kérvényt küldtek a Földművelésügyi Minisztériumba, majd másnap délelőtt 250 főre becsült tömeg jelenlétében „illegális csoportgyűlést” tartottak. Sőt, a „szekrényből a nyilatkozatokat kivették, azonban szétosztásra nem került.” A jelentésírók „fenyegető hangulatúnak” írták le a megmozdulást, amit karhatalommal oszlattak fel. A nyírbátori (középparaszti) Petőfi tsz-ben július 9-én aláírásokat gyűjtöttek a kilépéshez. A következő napon az újjazdákából, az 1945-ben földhöz juttatottakból alakult Lenin tsz tagjainak mintegy fele szintén megjelent a csoportirodában, és bejelentették kilépési szándékukat. Nyírvasváriban a Kossuth tszcs-elnöke a követelés hatására július 9-én kiosztotta az egykori belépési nyilatkozatokat. Hasonló módon, fenyegetések után cselekedett a Vasvári Pál tsz elnöke is. Ezzel ellentétben, az Új Világ tsz vezetője nem adta ki a nyilatkozatokat. Az ekkori jelentésekből már egyértelműen kiderült, hogy az említett üzemek nagy része a „tanács pénzügyi és mezőgazdasági osztálya együttes végrehajtása”, tehát az adóprés fokozása révén, kényszerből jött létre. A Terem községbeli Béke tsz-tagságának mintegy harmada július 10-én benyomult a tanácsházára, és a belépési nyilatkozatokat „erőszakkal elvették”. A további részletezéstől eltekintve, az előbbi jelenetek nagyrészt ismétlődő formában jelentek meg a beszámolóban a következő községekben: Aporliget, Nyírpilis, Piricse, Nyírcsászári, Nyírbétek, Penészlek, Ömböly, Encsencs, Nyírgelse, Nyírlugos, Nyírbogát, Nyírmihálydi, Máriapócs, Nyírgyulaj, Kisléta. Pócsperiben, nyilván az

⁵⁴⁶ Cs. I. és Gy. J. kihallgatási jegyzőkönyvei, 1958. november 25. és 1959. január 3. ÁBSZTL, V-145.335.

⁵⁴⁷ Öze – Öze 2005.; Jelentések a porcsalmai tüntetésről, 1951. március 25. ÁBSZTL, V-91.584. A téma részletes feldolgozását Farkas Gyöngyi végzi.; Az ellenállási formák számos helyi példáját találhatjuk a II. kötet dokumentumaiban, amelyek közül kiemelném a zalaikat.

1948. évi terror igen közvetlen emléke miatt, a négy tsz egyikéről sem jelentettek „illegális csoportgyűlést vagy megmozdulást”.⁵⁴⁸

MAGYAR KOLHOZOK A PÁRTÁLLAMBAN

„L. Hegedűs e.

A statisztika szerint a helyzet az állami gazdaságok terén legtöbbször romlik. Az adatok hemzsegnének felháborító tényektől, melyek zöme mögött legtöbb esetben bűnös hanyagság rejtőzik. Ismeri ezt?

Visszavárolag! VIII. 4. R.”⁵⁴⁹

A magyar szövetkezeti mozgalom kezdetei a 19. század utolsó harmadáig nyúlnak vissza. A második világháború előttiék nagy többsége hitel-, fogyasztási, beszerzési, értékesítő és tejszövetkezet volt. Ezekhez képest csekély súlyú volt a termelő típusú szövetkezet. A második világháború után a régi típusú – polgárinak is nevezett – szövetkezetek újrászerveződtek, valamint a földműves-szövetkezetek is megalakultak. Az ekkor létrejött mintegy 100 termelőszövetkezet – az állami támogatás hiánya miatt a kommunista típusú 1948. évi programhirdetésig – néhány kivétellel megszűnt. A későbbiekben ott is kötelezően földműves-szövetkezeteket kellett alakítani, ahol a földosztás során legalább 300 hold szántót, ill. 60 hold szőlőt vagy gyümölcsöst adtak egyéni tulajdonba. Ezek lényegében általános falusi szövetkezetek voltak, amelyekben a helyi kommunista párttagok már kezdettől döntő befolyással bírtak. A kommunista párt által elindított kollektivizálás megkezdése előtt a különböző típusú szövetkezetek taglétszáma 2.199.673 fő (7.753 szövetkezetben) volt.⁵⁵⁰ Mint látható, hatalmas társadalmi és gazdasági súlyuk lehetett. A Magyar Kommunista Párt irataiban 1948 februárjától lehet utalásokat találni arra, hogy a kisparaszti gazdaságokat át akarták formálni, azonban a kolhoz típusú tsz-ek tömeges szervezéséről 1948. július 10–11-ig nem szóltak az írásos szövegekben.⁵⁵¹ Ekkortól viszont már a sztálini dogmatikus

⁵⁴⁸ SZSZBML, Kimutatás a nyírbátori járás tsz-csoportjaiban történt megmozdulásokról, csoportok létrehozásáról és gazdasági helyzetéről, 1953. július. XXXV. 8. 9.d. 1.cs. 33.ö.e. 5–23.

⁵⁴⁹ Rákosi Mátyás Hegedűs Andrásnak írt céduláján szereplő szöveg, kb. 1950. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 630.dosszié, „Rákosi és Gerő elvtárs anyaga I.” 75.

⁵⁵⁰ Sorrendben a legnagyobb létszámú a fogyasztási volt 1.051.222 taggal (1.922 szövetkezetben). Ezeket követték a hitel 550.312 taggal (957), utána a földműves 190.428 (2.285) és tej, ipari, mezőgazdasági, beszerző, és más, itt fel nem sorolt szövetkezeti üzemformák. Honvári 1997: 514–516.

⁵⁵¹ A konkrét váltás a Tájékoztató Iroda 1948. június 27-i határozatához köthető a magyarországi kommunista vezetés esetében is. Szakács 1998a: 331.; Honvári 1997: 521.; Az ettől való eltérő pártbeli véleményre lásd Nagy Imrét. Honvári 1997: 522.; Közben, 1948. július 21-én (163.) a Magyar Közlönyben megjelent a 7500/1948.sz

megfogalmazások folyton tartalmazták a „falusi kizsákmányoló”, a „kulákok” visszaszorítását. Ezen az ún. szövetkezeti konferencián mondták ki, hogy a mezőgazdaság további útjának bázisai a földműves-szövetkezetek lesznek (ekkoriban mintegy 2.285 szövetkezet 190.428 taggal), amelyekbe a korábban alakult szövetkezeteknek szegényparaszti vezetéssel be kellett olvadniuk.⁵⁵²

Rákosi Mátyás a kecskeméti nagygyűlésen 1948. augusztus 20-án

A kollektivizálási programot a nyilvánosság előtt is elindító Rákosi Mátyás kecskeméti beszéde előtt (1948. augusztus 20.) néhány nappal az 1948: XXIV. és XXXI. törvények alapján megjelent a rendelet a földműves-szövetkezetekről. A tagok számára megjelölt legfontosabb – pártállami – cél a tulajdonukban lévő vagy bérelt ingatlanon folytatott „tervszerű mezőgazdasági termelés” volt. Ennek megvalósítását részben a gépi művelés kiterjesztésében és a termelési szerződések révén képzelték el. Azt is kimondták, hogy a földbérlő szövetkezeteken túl ezután csak „földműves-szövetkezetet” lehet alakítani, amely

---

kormányrendelet az Országos Szövetkezeti Tanács átalakításáról.; A kollektivizálás kapcsán utalni kell a Földművelésügyi Minisztérium 1948. évi szövetkezetalakítására is, a koncepciók sorára: Cseszka 2008.

⁵⁵² A különböző szövetkezeti formák államosítását 1948 október végén mondták ki rendeletben. Magyar Közlöny, 1948. október 28. (241.) 57 és 58/1948. sz. min.tan. r. a Szocialista Beszerző, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezetek állami tulajdonba vételéről; a Termőföld Termelő, Beszerző, Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetnek, valamint a Vármegyék Gazdáinak Termelő és Értékesítő Szövetkezetének állami tulajdonbavételéről.

egy községre terjedhet ki, ill. községenként csak egy alakulhat. Hogy ez mennyire nem egy tényleges gazdálkodási üzem szerinti elgondolás, hanem elsősorban egy politikai bázisteremtő akció volt, arra a szokásos korlátozásban lehetett ráismerni. A földműves-szövetkezet 15 községi, vagy 25 városi „dolgozó földművesből” alakulhatott meg. A „dolgozó földműves” homályos, és szovjetizált módon mitizált kategóriájába a rendelet szerint az a személy tartozott, aki „földműveléssel élethivatásszerűen” foglalkozott, aki „gazdaságában túlnyomórészt saját maga, illetőleg családtagjaival együtt végzi a mezőgazdasági munkákat, vagy túlnyomórészt mezőgazdasági bér munka vállalásából él.” A szegényparasztoknak és az agrárproletároknak szánt földműves-szövetkezet igazgatótanácsi és felügyelőbizottsági tagjainak négyötöd részben szintén ebből a csoportból kellett verbuválódniuk. További korlát volt az, hogy ennek tagja akkor is kizáródott, ha a tulajdonukban vagy a bérletükben lévő ingatlanon, vagy ipari üzemükben, műhelyükben a „munkát túlnyomórészt bér munkással végezteti.” A későbbi társadalmi-gazdasági gyakorlatok szempontjából is fel kell idézni azt a feltételt, miszerint a földműves-szövetkezetnek az évi tiszta felesleget legalább 50%-ban beruházásra, eszközbeszerzésre és más termelési célokra kellett volna fordítaniuk. A terv szerinti feleslegből ezek alapján csak azoknak lehetett fizetni, akik az évi munkában személyesen részt vettek.⁵⁵³

Az ún. földbérlo szövetkezetek a tagok tulajdonában lévő ingatlanokon saját maguk számára kellett, hogy tervszerű gazdálkodást folytassanak. Hasonlóképpen a földműves-szövetkezethez, egy településen csak egy ilyen típusú egységet alakíthattak. Legalább 10 földműves (akinek a tulajdonában lévő ingatlan kataszteri tiszta jövedelme nem haladja meg a 350 aranykoronát, vagyis a „kulákokat” kizárva) és legalább 30 holdon kellett, hogy dolgozzon. A rendelet szabályozta a géphasználatot is: „a szövetkezet használatában lévő mezőgazdasági gépeket és eszközöket elsősorban a közösen termelő, másodsorban a részben közösen termelő (táblás), harmadsorban az egyéni gazdálkodást folytató bérlo csoportok tagjainak kell rendelkezésükre bocsátani.” Az alapszabályzatuk mintaszövege szerint

⁵⁵³ Magyar Közlöny, 1948. augusztus 13. (182.) 8000/1948. sz. kormányrendelet a földműves-szövetkezetekről. Ugyanekkor rendelkeztek a növények és a magvak termelésére, ill. elszaporításának – rendkívül jelentős – termelési szerződéskötési feltételeiről, miszerint itt is előnyben kellett részesíteni a földműves- és földbérlo-szövetkezeteket. Magyar Közlöny, 1948. augusztus 13. (182.) 8090/1948. sz. kormányrendelet a mezőgazdasági szerződéses termelés szabályozásáról.; Más értelemben, de szintén döntő mindennapi jelentőséggel – a 8130/1946. évi rendelet alapján is – szabályozták a traktortulajdonosok kötelezettségeit, azt, hogy a saját területükön túl pontosan mennyi földön kell még gépimunkát végezniük. Magyar Közlöny, 1948. augusztus 25. (190.) 228700/1948. sz. földművelésügyi miniszteri rendelet a mezőgazdasági traktorokkal és traktorekkel való szántási kötelezettségről.; 1948 végén rendelkeztek a további államosítási lépésről, melynek során a nagyüzemi gazdálkodás kiterjesztését gondolták végrehajtani. Magyar Közlöny, 1948. december 14. (274.) 10081 (8320) a magyar közt. kormányának 12490/1948. sz. rendelet a Mezőgazdasági Nemzeti Vállalatok létesítéséről.

részletezték a szovjet kolhoz modellhez igazodó gépállomási és termelési szerződések rendszerét. A kommunista párt szokásos programpontja itt is megjelent, amely szerint „a szövetkezetnek gondoskodnia kell arról is, hogy tagjai közösségi szellemben nevelődjenek és a szövetkezet céljainak megfelelő gazdasági szaktudást, a szövetkezeti önkormányzati ügyekben és ügyvitelben való jártasságot, közgazdasági, illetőleg haladó szellemű társadalomtudományi tájékozottságot szerezzenek.”⁵⁵⁴

Az uniformizált alapszabályzatok szövegét 1948 decemberében közzétették, amelyek a következő évtizedekben – változtatásokkal – minden településen normakövető magatartást szabtak a vidéken élőknek. A gazdasági és politikai üzemformaként papíron bejegyzett tsz-ek végül hosszú ideig jellegzetes társadalmasodási magok is lettek a magyar falusi társadalomban. Milyen múlt- és jövőértelmezést nyújtott a agrártársadalom tagjainak a hivatalos munkahelyük? Az alapszabály normaszövege erre vonatkozóan így hangzik:

„Hazánk felszabadulásával, a földbirtokreform megvalósulásával, a gyárak és a bankok államosításával, a népi demokrácia államrendjének kialakulásával és megszilárdulásával a magyar dolgozó parasztság elindult az emberibb élet útján. A hároméves terv hatalmas beruházásai a gépállomások létesítése, az állami vetőmagkölcsonők és egyéb akciók, a földhaszonbérleti rendeletek, a szövetkezetek állami támogatása, a terhek igazságosabb elosztása érdekében, a gazdag parasztokat erősebben sújtó progresszív adózás rendszerének bevezetése megjavították a dolgozó parasztság helyzetét. Azonban annak ellenére, hogy a dolgozó parasztság sorsa jobbra fordult, gazdálkodása általában a régi maradt, elszórt kisparcelláján jelenleg is szintén ugyanazokkal a módszerekkel gazdálkodik, mint apái és nagyapái. Pedig a dolgozó parasztság életét csak úgy lehet tartósan és hathatósan jobbá, könnyebbé, szebbé tenni, ha a mezőgazdaságban ugyanúgy, mint az iparban, nagyüzemi gazdálkodást honosítunk meg. Ha korszerű gépeket, traktorokat, nemesített vetőmagot, műtrágyát, növény védőszereket stb. alkalmazunk. Csakis a nagyüzemi termelés adhat a falunak, a dolgozó parasztságnak jólétet és műveltséget: villanyt, vízvezetékét, kórházat, szülőotthont, jó iskolát és óvodát, könyvtárat, mozit, szóval mindazt, amitől a mi dolgozó parasztságunk és gyermekei még jórészt el vannak zárva. A nagyüzemi termelés megvalósításának útja a dolgozó parasztság számára: a szövetkezés.”⁵⁵⁵

1945, mint a pozitív „új élet” fordulópontja jelent meg, amelynek eredete ebben a mítoszban – kimondatlanul – a Szovjetunióhoz köthető. Eszerint azóta folyamatos civilizálódás történt, amely tervszerű gazdálkodást és falusi felemelkedést hozott. Az ilyen igazított és torz múlt- és jelenábrázolásokban, nem kevésbé jövőképekben is, természetesen az a fontos, amiről nem szól. Most azonban itt nem ezekkel a tapasztalati, kortársi helyzetekkel kell foglalkoznunk,

⁵⁵⁴ Magyar Közlöny, 1948. november 6. (246.) 12000/1948. sz. kormányrendelet a földbérlő-szövetkezetekről és más módosításokról.

⁵⁵⁵ Magyar Közlöny, 1948. december 18. (278.) 8162. a magyar közt. kormányának 14000/1948. sz. kormányrendelete a földműves-szövetkezetek és a földbérlő-szövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól.

hanem a határvonalak kijelölésével, amelyek alapvetően megszabták az emberek életét. Mit jelentett a nagyüzemi gazdálkodás ebben a beszéd módban? A kíváncsi, a rendelet címéből látszóan az volt, hogy a földműves-szövetkezetekből és a földbérlet-szövetkezetekből kell megalakítaniuk a termelőszövetkezeti csoportokat, amelyek azonban még ezen a rendszeren belül is három alrendszer szerint működtek volna.⁵⁵⁶

Láncfalas traktor sztálinista dekorációval, szemlélődő emberekkel

Az első kategóriájú „szövetkezeti táblás termelőszövetkezeti csoport” tagjai a művelésük alatt álló ingatlanokat, és az intézőbizottság utasítása szerint a saját, vagy hozzátartozóik munkaerejével voltak kötelesek megművelni. Aki ide belépett, az a szabály szerint csak a harmadik gazdasági év végén léphetett ki. Bár ezek a tagok a meglévő földjüket

⁵⁵⁶ Magyar Közlöny, 1948. december 18. (278.) 8162. a magyar közt. kormányának 14000/1948. sz. kormányrendelete a földműves-szövetkezetek és a földbérlet-szövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól.

tulajdonosként – ugyanígy a haszonélvezetben vagy bérletben lévő ingatlanokat – a nevükön megtartották, ám az mégis, a földkönyvi bejegyzés révén bekerült a „közösbe.” Ez a furcsa helyzet bizonyos mértékig egyszerre jelentett tulajdontól való megfosztást és „lemondást”, persze ez nem történhetett volna meg, ha „felülről” nem idézik elő ezt a helyzetet. Az első típusú tszcs hivatalosan akkor szűnt meg, ha kevesebb, mint 10 tagja, vagy 30 kat. hold területe volt, vagy például egyesítették egy másik egységgel.⁵⁵⁷

Az első típusú tszcs-ben a szovjet kolhoz minta érvényesült. Ezt a gazdálkodást helyénvaló „táblás művelésnek” nevezni, amely viszont feltételezte, hogy egy összefüggő földterület rendelkezésre áll (mint az előző fejezetekben láthattuk, ezért volt kézenfekvő egy „kulákbirtok” elfoglalása), ahol elvileg közösen lehet szántani, valamint gépi erővel vetni.⁵⁵⁸ A csoportnak a vetéstervek és a termelési szerződések alapján kellett dolgozniuk, melynek során például a szántást és a vetést (a kalászos és apró magvas, és általában a gépi vetésű termőföldek esetében) közösen, de a betakarítást már egyénileg végezték. A terményből minden tagnak – a vezetőség által megállapított mértékben – le kellett adni a közös költségek és az ún. tartalékalap céljaira.

A következő, ún. átlag elszámolású tszcs-k esetében az előbbi szervezeti formától az volt az eltérés, hogy több területen kellett közösen osztozni, mindenekelőtt például – a szántáson és a vetésen túl – a betakarításban. Elviekben az év végi elosztás során először a közös, állami kötelezettségeket kellett teljesíteni, és a maradékelv szerint a jövedelemből a tagok csak utána részesülhettek.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Magyar Közlöny, 1948. december 18. (278.) 8162. a magyar közt. kormányának 14000/1948. sz. kormányrendelete a földműves-szövetkezetek és a földbérlet-szövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól.

⁵⁵⁸ Önmagában is ideáltipikus, ellentmondásos volt a szabályzat. Közös tevékenységet írt elő a kalászosokkal, apró magvakkal kapcsolatos műveleteknél, és általában ott, ahol géppel – egységes magot – vetettek. Ugyanakkor a gépellátás nem vagy alig volt biztosítva. Újabb konfliktusos munkafázis volt a trágyázás, amelynek – istálló és műtrágya – költségeit elviekben a vetésterv szerinti részesedés szabta volna meg a tagok között. Ennek egyenletes biztosításáról, elfogadható és ellenőrzött adminisztrálásáról azonban egyáltalán nem volt szó.

⁵⁵⁹ Magyar Közlöny, 1948. december 18. (278.) 8162. a magyar köztársaság kormányának 14000/1948. sz. kormányrendelete a földműves-szövetkezetek és a földbérlet-szövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól.

Munkaegységek napi nyilvántartása

1955. évi

Szám	Név	Munkaegység szám, a. d. n.	Munka óra	Munka érték	Munka érték százalék
1	Károlyi	22	116		
2	"	22	116		
3	Pap, Anna	22	116		
4	"	119	116		
5	"	155	116		
6	"	22	116		
7	"	22	116		
8	Balogh		116		
9	"		116		
10	"		116		
11	"		116		
12	"		116		
13	"		116		
14	"		116		
15	Pap, Anna	22	116		
16	Pap, Anna	22	116		

Összesen: 116

A munkaegység bejegyzései egy tsz tagkönyvben (Nagyiván, Rákóczi Csillaga tsz, 1955)

Végül, a harmadik típusú, ún. „közös termelő szövetkezeti csoportnak” a rendelet szerint a következő elvek szerint kellett működnie: „A csoport tagjai a közös termelésben a művelésük alatt álló összes ingatlannal vesznek részt tekintet nélkül arra, hogy azt tulajdon címén, vagy más jogcímen használják. Egyéni művelés céljára a tag jogosult másfél kat. hold földet megtartani, ebbe a területbe azonban bele kell számítani a ház körüli teleknek mezőgazdasági művelés alatt álló részét is.” Már itt fel kell hívni a figyelmet a rendelet egyik engedményére, amely lehetővé tette a háztáji terület előbb említett mértékének növelését, ha az nem haladta meg azt a földrészt, amekkorán a közös művelésben dolgozott. Majd látni fogjuk, sok helyen éppen ez a kivétel lett a szabályszerű társadalmi gyakorlat. A csoportok tagjainak igavonó állataikkal kellett részt venniük a közös tevékenységben, amelynek ellenértékét elviekben megtérítették. Ugyanakkor, normatív módon a korábbi állatállományából csak annyit tarthattak meg, amennyit a családi háztartás igényelt. Az ilyen típusú kollektív gazdaságnak egyik fontos eleme volt a munkaegység, amely elviekben szabályozta a jövedelemelosztást is, azonban ezzel a gyakorlatban az egyik leginkább megosztó elemet iktatták a rendszerbe. A munkaegység a rendelet szerint egy tag átlagos munkanapi teljesítményének felelt meg, amit külön táblázatban munkafajták szerint differenciáltak. Ennek megfelelően azt kifejezheték kataszteri holdban, mázsában vagy éppen literben. Így például egy napi – évi első – szénakaszálás egy kataszteri holdon két munkaegységnek felelt meg. A harmadik típusú üzemben hat-tíz fős „munkacsapatokat” kellett szervezni. A tagok egyébként a rájuk kiszabott munkát családtagjaikkal is elvégezhették. Ez kimondatlanul is azt jelentette, hogy például a gyermekmunka több évszázados hagyományú paraszti alkalmazásával, korlátozás nélkül számoltak. Azonban az

uradalmi munkaszervezésből is másolt belső differenciálódására, sőt konfliktusára itt is utalni érdemes. Néhány tagnak (például a kocsisoknak, tehenészeknek) állandó elfoglaltsága volt, akik az adott esetben csak más módon, vagy csak a háztájiban tudták saját családtagjaik egyáltalán nem lebecsülendő munkaerejét hasznosítani.⁵⁶⁰

Paradicsomszedő gyerekek a végardói tsz-ben, kb. 1962

1948-ban normaszabó módon szabályozták a kollektív gazdaságok vezetőségének – ekkor még hivatalosan az intézőbizottságnak – a minimális jövedelmét. Papírforma szerint a csoportértekezlet az évi terméseredmény egy százalékát adhatta meg a vezetőknek. Az IB elnöke 25%-kal többet kaphatott.⁵⁶¹

A kuláküldözéssel együtt járó radikális vezetőségcsere következményeként 1949 tavaszáig a földműves-szövetkezetek száma 3.010-re (834.000 taggal), majd pedig 1950 őszére már 3.200-ra (másfél millió taggal) nőtt. Mindez azt jelentette, hogy ezeknek a földműves-szövetkezeteknek nem a termelési funkciójuk volt az elsődleges. Közben ezen keretek között szervezték meg erőszakos módon az első kolhoz-típusú tsz-eket, amelyekről azután 1950-től leválasztották a földműves-szövetkezeteket.⁵⁶²

Érdemes egy pillantást vetni a kollektivizálás első hullámainak számszerűsíthető eredményeire. Azért célszerű – az állami represszió csökkentő – Nagy Imre-kormány

⁵⁶⁰ Magyar Közlöny, 1948. december 18. (278.) 8162. a magyar közt. kormányának 14000/1948. sz. kormányrendelete a földműves-szövetkezetek és a földbérlo-szövetkezetek termelőség-csoportjairól.

⁵⁶¹ Magyar Közlöny, 1948. december 18. (278.) 8162. a magyar közt. kormányának 14000/1948. sz. kormányrendelete a földműves-szövetkezetek és a földbérlo-szövetkezetek termelőség-csoportjairól.

⁵⁶² Honvári 1997: 519. Az igavonó- és haszonállatokat, eszközöket be kellett adniuk a közösbe. Munkaegység-rendszer volt. Honvári 1997: 524.

színrelépéséig, 1953 júliusáig ezt nyomon követni, mert utána a tsz-ek száma csökkent, és egészen a befejező szakaszig (1959) ez volt a maximum nagyság, amelynek kapcsán beszélni lehet a kollektivizált terület kérdéseiről. Magyarországon 1953 közepén 5.224 tsz és tszcs volt regisztrálva 376.000 taggal, 2.819.000 holdon. Ez azt jelentette, hogy az ország mezőgazdasági területeinek 26%-a tartozott az említett „szövetkezetekhez.” Ekkor az egyéni gazdaságok aránya 54% volt, a maradék pedig más formákhoz tartozott.⁵⁶³

A pártállami apparátus a szovjet minta szerint 1949-ben létrehozta a mintakörzeteket. A hivatalos cél a következő volt: az „ország egyes körzeteit, járásait a dolgozó parasztság mintaképeivé, példáiáá fejlesszük ki, és ezekben a mintakörzetekben a szocializmus alapjait gyorsabban rakjuk is, s ezen belül elsősorban fokozottabb mértékben gépesítsünk.”⁵⁶⁴ Két szempontot követtek a kiválasztáskor. Egyrészt, hogy a mintakörzet a nagyobb tájegységek jellegzetes, centrális helyén legyen, másrészt a kijelölés előtt a termelési színvonal gyenge legyen, „mert így nagyobb és szembeötlőbb eredmények érhetők el” – vélték.⁵⁶⁵ További szempont volt a birtokosok összetétele. A dunántúli két kiszemelt járásban az összes terület 72%-a, a tiszántúliban 57%-a 20 holdon alul gazdálkodók tulajdonában volt. Az ún. dolgozó parasztság aránya itt magasabb volt az országos átlagnál, sőt, főleg a Tiszántúlon még a 20–50 k. holdasok körében is számon tartottak „dolgozó parasztot”.⁵⁶⁶ A stratégiai terv lényege tehát a kialakult birtokszerkezet megtörése volt, amely projektben az egyik fő eszköz a gépesítés volt az év során felállítandó gépállomások révén. A szemfényvesztés, és egyben a tipikus irracionális és szakszerűtlen célkitűzések egyik eleme itt többek között az volt, hogy a mintakörzetekben az országoshoz képest látványosan tervezték megemelni a gépek számát.⁵⁶⁷

Ettől azt várták, hogy a traktorokkal a mintakörzetekben az őszi és vetőszántás 20–22%-át elvégzik, szemben az országos 8–10%-kal. Három további kiemelt szempontot akartak még követni. Az első az állattenyésztés (főleg a mesterséges megtermékenyítő állomások odatelepítésével), az öntözés, a villamosítás és infrastrukturális fejlesztése; a második a tszcs-k támogatása; a harmadik pedig a pártszervezetek „megerősítése” volt.⁵⁶⁸

⁵⁶³ Honvári 1997: 536.

⁵⁶⁴ Mintakörzetek terve, 1949. január 21. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 49–51.

⁵⁶⁵ Mintakörzetek terve, 1949. január 21. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 49–51.; A mintakörzetek további történetét, a propaganda jellegzetességeit ld. Urbán 2002.; Farkas 2004a.

⁵⁶⁶ Mintakörzetek terve, 1949. január 21. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 49–51.

⁵⁶⁷ 1949 végéig 3.200 traktor munkába állításával számoltak, ami azt jelentette, hogy egy gépre kb. 3.000 kh jutott, viszont a mintakörzetekben csak feleannyi területtel számoltak.

⁵⁶⁸ Mintakörzetek terve, 1949. január 21. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 49–51.

1949 februárjában már egy másik mintakörzet terve volt napirenden. Ennek alapján a tiszántúli mintakörzetben feltűnő jellegzetesség volt a kulákbirtokok nagy száma,⁵⁶⁹ míg a dunántúlinál az ipari munkásság „közelségét” vélték kedvezőnek. Az egyik esetben abból indultak ki, hogy a gerjesztett individuális „osztályharc”, míg a másikinál az iparban dolgozók különböző módon igénybe vehető ereje szorítja majd rá a parasztokat a közös gazdálkodásra. Szolnok megye tiszántúli részén⁵⁷⁰ (tiszai alsó és felső, középső járások, Mezőtúr, Túrkeve, Kisújszállás, Karcag) és a dunántúli területen⁵⁷¹ Komárom megye tatai és gesztesi járása volt ekkor kiszemelve. A kiválasztáskor figyelembe vették az éghajlati, talaj- és termelési viszonyokat, amelyek a Tiszántúlon az Alföld jelentős részével megegyeztek, a Dunántúlon pedig a dombos vidék jellegzetes táját vélték felfedezni. Mindegyik esetben kiindulópont volt még az, hogy műúton és vasúton jól megközelíthetőek legyenek. A termelési színvonalat a dunántúli mintakörzetben közepesnek, a tiszántúlinál pedig az átlagnál alacsonyabbnak tartották.⁵⁷²

A mintakörzetek tervének elkészítéséig az említett területek közül a tiszántúlin volt már valamilyen szinten megszervezett tszcs (48), amelyek 825 főnyi tagsága 3.006 k. holdon tevékenykedett. Egy csoportra 62 holdnyi szántó jutott átlagosan. Feltűnő, hogy az országos átlagot messze túlhaladónak minősítették az újjgazdák 52%-os arányát (418 fő), ami tehát a korábbi évek, számukra igen kudarcos jellegére utal.⁵⁷³ A tiszántúlihoz képest a dunántúli mintakörzetben csupán négy tszcs-ről (727 k. holdon) számoltak be. Ezek labilis volta ellenére, mindkét tájegységben 45–50, illetve 14–16 új csoport megalakítását tűzték ki célként.⁵⁷⁴

⁵⁶⁹ „Itt az osztályharc fokozottabb kiéleződése várható [...]” Mintakörzetek terve, 1949. február 12. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 13.ö.e. 28.

⁵⁷⁰ 539.711 k. holdon, ebből 443.947 kh szántóterület volt.

⁵⁷¹ 247.850 k. holdon, ebből 146.241 kh szántóterület volt. A nagykunsági miliőre ld. Örsi 2004.; Farkas 2004a.; Tóth 2004.

⁵⁷² Mintakörzetek terve, 1949. február 12. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 13.ö.e. 28.

⁵⁷³ Mintakörzetek terve, 1949. február 12. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 13.ö.e. 28. Az újjgazdák a jelzett 3.006 holdból 1.903-at birtokoltak, vagyis a többséget. Egykor kapott földjükkel inkább az alakuló tszcs-kbe „szorultak.” A 48 tszcs-t alapul véve, egy csoportra 39 k. hold „kint hagyott” területet, tehát az előbb említett 1.903 holdat számoltak. Ennek a tszcs-hez viszonyított nagysága figyelemreméltó, különösen, ha a műveléshez szükséges munkát is alapul vesszük. Ez az üzemszerkezet egyértelműen az otthoni, házimunkához kötődő erő kifejtésére ösztönzött.

⁵⁷⁴ Mintakörzetek terve, 1949. február 12. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 13.ö.e. 29. A tiszántúli körzetben elsősorban a rizstermesztést, az öntözéses takarmány és az öntözött kukoricatermelést akarták fejleszteni. A nem öntözött területeken búza-, kukorica-, lucerna-, cukorrépa-, dohány- és kenderművelést irányoztak elő. Az állattenyésztésben elsősorban a „hármass hasznosítású” magyar tarkamarhát, a magyar „fésűs juh” és mangalicát. A közeli szolnoki cukorgyár miatt a marhahízalást gondolták növelni, valamint a korai csirkenevelést, lúd- és pulykatenyésztést. A dunántúli mintakörzetben főként intenzív tehenésztetl, marhahízalással és hússertésenyésztéssel akartak foglalkozni. A baromfitenyésztésben elsősorban tojástermeléssel, kacs- és libahízalással. Megoldandó feladat volt azonban itt is a megfelelő istállók, silók

A szovjet kolhoz minta mellett a mintakörzetekben kiemelt szerepet szántak az állami gazdaságoknak. Bár nem tekintem feladatommak, hogy ezekkel az üzemformákkal bővebben foglalkozzam, egy rövid kitérő erejéig mégis vessünk pillantást az 1949 elejéig a mintakörzetekben kialakított állami gazdaságok struktúrájára. A Tiszántúlon az államosított birtokok szántóterülete 6.500 kh volt (ebből 2.500 kh rizs), amit az év végéig 9.600 k. holdra szándékoztak növelni. A dunántúli mintakörzetben 8.200 kh állami birtok feküdt (és még mellette 7.000 egyéb terület), amit szintén az év végéig 12.000 k. holdra kellett növelni. A Szolnok megyei állami gazdaságokban elsősorban az öntözéses gazdálkodás „kikísérletezésével”, a minőségi rizstermesztéssel és pillangósvirágú takarmánynövényekkel, valamint a kapások öntözésével kellett foglalkozni. Az állattenyésztésben fő feladatként a mangalica, a magyar tarka marha, lovagnál pedig a „kis Noniusz” tenyésztését szabták meg. Mindegyik esetben tiszta vérbeli fajtákról volt szó. A Dunántúlon a bábolnai állami üzemben az aprómag-termesztést és a fűmagtermesztést határozták meg fő profilként. A Nándor pusztai állami birtok üzemegységei közül a környei, a mesterberek és a körtvélyesi tartozott a mintakörzetbe. Itt főként pillangósnövényeket és gabonaféléket kellett termesztetni. Az állattenyésztés feladata így hangzott: „Bábolnán berkshirei sertéseket, telivér szimentháli szarvasmarhát, arabs lovat, valamint angolfélvér és lipicai lovat kell tiszta vérben tenyészteni. A Nándor pusztai NV Komárom megyei üzemegységeiben mangalica, magyar tarkamarha, magyar fésűsjuh, hucul és angol telivér ló, valamint a javított magyar parlagi tyúkféle tenyésztésével kell elsősorban foglalkozni.”⁵⁷⁵

A kollektivizálás első hullámainak társadalmi gyakorlata alapvetően mindig a konkrét lokális érdekek és presztízsszempontok, a korábbi időszakokban kialakult falusi szegregálódások mentén írható le.⁵⁷⁶ Például Bács-Kiskun megye egyik településén – más nemzetiségi területekhez hasonlóan – a kitelepítésből kimaradt svábok 1948-ban alakítottak 80%-ban csak közülük kikerülő csoportot. Ennek konkrétan megnevezett oka az volt, hogy egyébként nem kaptak volna földet. Tervük között állítólag az is szerepelt, hogy a hivatalosan

---

biztosítása, a tenyész- és haszonállatok juttatása, valamint a vetőmagellátás. A gabonaféléken kívül főként cukorrépát, takarmánynövényeket és burgonyát kellett termesztetni.

⁵⁷⁵ Külön foglalkoztak az öntözési tervvel, amit csak a tiszántúli körzetben véltek megvalósíthatónak. A gépesítési tervben a korábbi elképzelésnek megfelelően az állami traktorokra feleannyi (1.350 kh) szántóföldet szántak. A meglévő 88 traktort (8 állomáson) kb. 330-ra (13 állomáson) tervezték emelni. A dunántúli körzetben 33-ról (3 állomás) 100-ra (5 állomás) állomásra. Ettől azt várták, hogy ezzel a gépparkkal az állami traktorok 1949 őszén a mintakörzetek őszi és vetőszántásának kb. egynegyedét elvégzik, szemben az országos 12%-kal. Mintakörzetek terve, 1949. február 12. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 13.ö.e. 29–31.; A bábolnai gazdaság 1945-től 1960-ig folyamatos veszteséggel küzdött. Schlett 2007: 26.

⁵⁷⁶ Ld. például a svábok és a felvidéki telepések közötti mindennapi súrlódásokat és verekedéseket. T. Kiss – Tibori 2006: 44–52.; A korai kollektivizálás kudarcaira vonatkozó, gazdaság- és társadalomtörténeti elemzésen alapuló regionális minta: Belényi 1979.; Farkas 2004b: 228–230.

közös területet egy év használat után szétparcellázzák. Másutt külön székely tszcs-k vagy foglalkozások (a hivatalos fő tevékenységi körben iparosok, molnárok, rendőrök), ismét más helyen csak földművesekből vagy csak a kommunista párt tagjaiból verbuválódó érdekcsoportok szerinti üzemformák jöttek létre. A településenkénti változó képre jellemzően, helyenként a nincstelenekből szerveződő csoportoknál azt is dokumentálni lehet, hogy a „búzaletéshez és a műtrágya szóráshoz karhatalommal kellett a csoport tagjait kihajtani.”⁵⁷⁷ Visszatérő jelentések, panaszok szólnak diktatórikusan viselkedő, a tagokat pofozó vezetőkről, korrupcióról, hanyag munkavégzésről és lopásokról.⁵⁷⁸

Politikai mobilizáció a mosonszentpéteri tszcs megalakulásakor 1950 májusában

A minisztérium szerint a legjobbak közé tartozó tszcs-k körében (103) vizsgálatot végeztek 1949 elején.⁵⁷⁹ Már az első fázisban 13 („ki nem küszöbölhető kapitalista, szektáns veszélyek, taglétszámcsökkenés, terrorizmus miatt”) további engedélyezését sem javasolták. Így tehát 90 csoport reprezentatív mintája alapján tudunk – nem pusztán gazdasági képet –

⁵⁷⁷ Az MDP Bács-Bodrog megyei Bizottságának jelentése, 1949. január 19. MOL, M-KS-276. f. 93.cs. 113.dosszié, 99–101.

⁵⁷⁸ Hajdú-Bihar megyei helyzetjelentés, 1949. december 31. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 142.dosszié, 178–184.

⁵⁷⁹ Az első táblás csoportok úgy alakultak meg, hogy az említett 1948. augusztusi kormányrendelet alapján a 25 holdnál nagyobb nagybérleteket kisajátíthatták. Az 1945-ben a földosztásból kimaradt, vagy a hadifogságból hazakerültek és más nincstelenek lettek az első tagok. Például a Tiszántúlon és másutt gyakran önkényesen vagy állami erőszakkal foglaltak el területeket. Honvári 1997: 523.

alkotni. Mennyiben tekinthetők ezek kollektív gazdaságnak? Eszerint hetven százalékuk felelt meg a pártállami normáknak. Más szempont alapján 45%-ról lehetett azt mondani, hogy „részben osztatlan csoportbérleten” gazdálkodtak, 13%-uk „egyéni kijelölt tagok tömörülése útján”. Ekkor még elenyésző volt azoknak a csoportoknak a száma, ahol a „kulákoktól” elvett területen gazdálkodtak. Szintén csekély volt azok aránya, akik saját, korábbi földjüket művelték, esetleg még részben ide lehet számítani az ún. vegyes származású földterületeken dolgozókat. Összességében, a kis létszámú tagság (1.992 fő 90 csoportban) legnagyobb része a mezőgazdasági, agrárproletár rétegből (58%) és a háború után újbirtokosokból (38%) került ki. Hozzájuk képest csupán 4% volt a régi kisparasztok aránya, s alig lehetett számszerűsíteni a régi középparaszti réteget. Bár a tszcs-k többségében (56%) a tagoknak volt saját földje, de azt csak igen kis részük (14%) volt hajlandó bevinni a közös tulajdonba. Jellemzően, a kint hagyott területeken belterjes művelést, míg a bevitt földeken extenzív gazdálkodás folytattak. Ez utóbbi sem képezett jelentős arányt (21%) és az őszi munkák idején – „kapitalista tendenciaként értékelve” – alkalmanként bér munkásokat is alkalmaztak.⁵⁸⁰

Mintavételünk csoportjainak a tagsága nagyrészt (58%) kommunista párttagkönyvvel rendelkezett. Ennek ellenére a kortársi pártértékelés szerint is a vizsgált körben egyértelműen a „szektás veszély”,⁵⁸¹ azaz több irányú szegregáció mutatkozott. A következő megosztó vonalak mentén különültek el: újbirtokosok, régi kis- és középparasztok, volt hadifoglyok, Szlovákiából kitelepített magyar telepések, a kommunista párt „rendezőgárdistái”, „közös munkában összeszokottak”, rokonság. Több helyen a nőket vagy az időseket zárták ki. A legelterjedtebbnek az számított, hogy csak a földnélküliekből alakultak meg a csoportok. Országosan általánosnak vélték, hogy a középparasztok nem akartak a kollektív gazdaságban tevékenykedni. Ekkor még csupán két helyen, az észak-magyarországi zempléni borvidéken és a Pest megyei Zsámbékon fordult elő az, hogy néhány közülük tag lett. A pártzsargon szerint őket a „kolhoz-rágalmazás és csajkamese” tartotta távol.⁵⁸² „Baloldali elhajlásnak”

⁵⁸⁰ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16.

⁵⁸¹ Például a Heves megyei Tiszanánán is kétszer kellett tagosítani a következő körülmények miatt: „A táblák kijelölésénél a tiszánánai Vörös Csillag tszcs tagjai kezdetben a jó föld (politikai) álláspontjára helyezkedtek. A megyebizottságnak kellett lemenni a táblák kijelöléséhez, és segíteni a tszcs-nek, hogy baloldali elhajlás ne legyen. Az egyik kiszemelt táblát pl. ott akarták kijelölni, ahol 60%-ban élő takarmány volt. S itt szembe kerültünk volna, csak ezen az 1 táblán 91 útgazda, dolgozó paraszttal. Más táblát jelöltünk ki [...]” Jelentés a Heves megyei tagosításról, Budapest, 1949. szeptember 23. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 360.

⁵⁸² Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16. A Szabad Nép szerkesztőségéhez írt levelek kivonatolt szövegei szerint például „a budakalászi <<Szabadság>> tszcs-ben vidékről hozott munkáscsaládok, akiket azért irányítottak oda, mert a tszcs-tagok maguk nem tudták megművelni földterületüket, istállóban laknak, ami az ügyis elég passzív

minősítették azt, hogy földet egyes helyeken csak azok kaptak, akik egyúttal a tszcs-hez is csatlakoztak. Kivételesen, Pusztaföldváron (Békés m.) bolsevik típusú „kommuna-rendszer” alapján akartak szervezkedni.⁵⁸³

A többségében kommunista párttagokból álló csoportokról sokat mondó az a megállapítás, hogy a „kezdeményezésnél éppúgy, mint a későbbi irányításnál, általában a párt szerepe érvényesült.” Ez azt jelentette, hogy helyenként az „önkéntesség elve nem érvényesült a megalakulásnál, a csoportot kisebb-nagyobb kényszerrel hozták össze.”⁵⁸⁴

Sok lokális társadalmi tapasztalatot reprezentál a következő hajdúsági beszámoló:

„Egyes csoportokból a tagság szívesebben jár a kulákokhoz dolgozni, mint a csoportba. (Debrecen Kismacs). Emiatt a csoportok munkája lemarad. A cserei <<Vörös csillag>> egyik tagja azt a kijelentést tette az egyik kuláknál: <<adj ennem, mert éhen halok.>> [...] A tagság, de maga a felülvizsgáló bizottság sem azon volt, hogy a kulákot kidobja, hanem próbálták meggyőzni, hogy adja be a lovát, akkor benn maradhat a csoportban. [...] Sok helyen maga a vezetőség, az elnök és a párttitkár is a kulákok malmára hajtja a vizet (Téglás, Debrecen, Ebes). A cserei csoportba az elnök maga igyekezett bevinni egy 78 holdas kulákot. A tagosítás alkalmával a jószágok és a takarmány mindenütt teljes egészében a kulákoknál maradtak. Több esetben a kulák is ottmaradt a tanyán és szabadon gondozta tovább állatait, és izgatott a csoport tagjai között. Vannak aztán olyan csoportok, amelyek jól viszik az osztályharcot a kulákok ellen. A debrecen-ebes, <<Marx és Kossuth>>, a hajdúdorogi <<Rákosi>> csoport tagjai állandóan ellenőrzik és munkára szorítják a környéken lévő kulákokat. A jobboldali elhajlások közé a szektás veszély néhány csoportban előfordult (egyeki <<Sztahanov>>). Van néhány csoport, ahol nem akarnak új tagokat felvenni. A 16 éven felüli családtagok felvétele elől a csoportok nagy része általában nem zárkózik el. Az egyek-óháttelkeházi csoportban a parasztpártiak nem lépnek be. A hajdúböszörményi csoportba két nincstelen tagot nem akartak felvenni. A nagyhegyesi <<Kinizsi>> csoport elnökét szegénysége miatt váltották le. Néhány csoportban a tagok lovaikat egyéni tulajdonban megtartják, és fuvaroznak vele. Sok csoportból a tagság a kulákokhoz vagy a városba jár

---

dolgozó-parasztok között komoly visszahatást váltott ki.” Sokan írtak éhező állami gazdasági dolgozókról (Csorbán), primitív ellátási feltételekről, vagy Nagyberék esetében a következőkről: „ígéretessel toborzott munkaerőt az ÁG részére a munkaerő felelős. Ha valaki szólni mer – írja – a hibákért, arra mindjárt azt mondják, hogy szabotál. Villa, kés az ÁG-ban nincs. Tíz-tizenötön kényszerülnek tányérhiány miatt egy lábasból enni.” Jelentés a Szabad Nép szerkesztőségéhez 1951. május 7. és 12. között írt levelekről, 1951. májusa. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 259.ö.e. 60–61.

⁵⁸³ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16.

⁵⁸⁴ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16. Ismét érdemes az átányi helyzeteirást idézni. A Petőfi-tszcs szervezése során a földcseréhez nem volt meg a szükséges aláíró: „Az elvtársunk, hogy ki legyen a 25 kérelmező, behívatott egy pár elvtársat, akik jelenleg még nem támogatói szövetkezeti politikánknak valamilyen okból, és rábeszélte őket, hogy írjanak alá a kérelemnek, tekintettel arra, hogy 25 kérelmezőnek kell lenni. Mikor arról volt szó, hogy saját földjeiket be kell vinni a csoportba, ezek a jóindulatú aláírók visszaléptek, és ez szűlte a csoportban az ingadozást. Úgyhogy a megbízottságnak kellett lemenni, ahol megerősítettük, megszilárdítottuk a csoport tagjait elhatározásukban. Ennek a községnek a határában, tagosítás nélkül, ugyancsak létrehoztunk egy állami gazdasági üzemegységet 450 kh-on. Tudniillik, itt kulák és úri birtok följánlások, közvetlen egymás mellett voltak, és ezeket a följánlott területeket az állami gazdaság üzemeltette 1 tagban.” Jelentés a Heves megyei tagosításról, 1949. szeptember 23. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 131.dosszié, 360.

dolgozni, és a csoportot csak ugródeszkának tartják (kishegyesi <<Táncsics>>). A kapott gazdasági megsegítéseket és üzemi tartalékokat kiosztják egymás között (nagyszepesi csoport). Sok csoportban előfordult, hogy az összes malacokat kiosztották (Debrecen Fancsika és Ondódi). A baloldali elhajlások közül az egyenlősdí is felütötte a fejét néhány csoportnál. (Hajdúszoboszló <<Kossuth>> és Püspökladány). Egyes csoportok a helyett, hogy a gépállomást vették volna igénybe, kirendelt kulákigával szántották meg földjeiket, és ezzel a középparasztságot is maguk ellen hangolták. [...]. A földek bevétele általában nem okozott nehézséget. Itt-ott voltak, akik vonakodtak behozni földjeiket, ezeket azonban kizárták. Mintegy 5–6 helyen fordult ilyen eset elő. A debrecen-bellegelői csoportban a tagok egy holdnál nagyobb földjüket nem hajlandók bevinni. Vannak tagok, akik feleségük földjét kinn akarják hagyni. Mások azért nem tudták bevinni földjüket, mert apjuk haszonélvezete van rajta. Jelentős számú csoport telekkönyvileg is szeretne volna átadni a földjét, hogy ne legyen vele több gondja, és az adósságtól megszabaduljon. Az is előfordult, hogy egyes tagok csak azért léptek be a csoportba, hogy eladósodott földjeiktől megszabaduljanak. Az állatok beadásától már sok helyen idegenkedtek. Sokszor maga az elnök is igyekezett lovát és kocsiját kinn hagyni. Az egyeki <<Sztahanov>> csoportban az elnök két lovát és kocsiját nem akarta bevinni a csoportba. Egyes csoportoknál előfordult, hogy a tagok belépés előtt eladták állataikat (Debrecen-Fancsika, Debrecen-Ebes <<Vörös Csillag>>). Egyes tagok tehenüket meg akarják addig tartani, amíg takarmányuk van, de utána szabadon akarják értékesíteni, hogy tudjanak maguknak ruhát venni. Több tag úgy nyilatkozott, hogy ha volna neki ruhája és élelme, vagy ha azonnal kifizetnék az állatokat, minden további nélkül beadná a csoportba. [...] Néhány vezetéség diktatórikusan viselkedik. [...] A böszörményi <<Ságvári>> csoport elnöke felpofozta az egyik tagot. A meg nem felelő elnököt sok esetben nem lehetett leváltani, mivel a tagság közül senki sem volt hajlandó az elnöki tisztséget elvállalni. (debrecen-ebesi <<Kossuth>>) [...]. A munkafegyelem általában laza volt. A tagok nyáron 8 órát akartak csak dolgozni. A cserei <<Dózsa>> csoportban több ízben előfordult, hogy a tagok 9 óra felé mentek ki dolgozni, és már 12 órakor abbahagyták a munkát. Különösen elhanyagolták a munkát egyes csoportoknál a városban lakó tagok. A munkaegységet a csoportok tekintélyes részében nem jegyezték. Ahol pedig jegyezték, sokszor hiányosan és helytelenül írták be. Több helyen előfordult, hogy felhígtották a munkaegységet.”⁵⁸⁵

A létrejött kolhozokat elsősorban a beígért állami támogatás tartotta egyben. Ebből a szempontból is jellemző volt a Dunántúlon található III. típusú csoportok összetétele, mert azok kevés kivétellel ebbe a kategóriába tartoztak. Ezen a földrajzi nagytájon feltűnő volt még az újjgazdák magas aránya. 1949 elejéig a magyar kolhozokba elsősorban a családfők léptek be, asszonyok és fiatalok általában nem. Nők csak a csoportok 26%-ban, elenyésző számban voltak tagok.⁵⁸⁶

A szociális összetételt tekintve a nincstelenek aránya elsősorban a Tiszántúlon volt a legmagasabb, ugyanakkor a nagyobb ipari körzeteket is magába foglaló Észak-

⁵⁸⁵ Hajdú-Bihar megyei helyzetjelentés, Budapest, 1949. december 31. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 142.dosszié, 178–184.

⁵⁸⁶ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16.

Magyarországon volt a legmarkánsabb az újbirtokosok jelenléte a tsz-ekben. A gazdasági helyzetet elég tömören jellemezte az állami bizottság:

„A csoportok nagyobb részét rossz gazdasági körülmények között találták [...] az igénybevett földek nagyon kiuzsorázottak, viszont a szabotáló kulákok földjei jó termőerőben vannak. A tagok a jószágait általában nem vitték be a <<társas gazdálkodásba>>. [...] A nincsteleneknek nagyon gyakran még a fejadagjuk sincsen meg, éppen ezért sűrűn jelentkezik az igény gabonára, más élelmiszerekre, Hódmezővásárhelyen felnőttek és gyermekek ruházati és lábbeli ellátására.”⁵⁸⁷

Szakszerű nagyüzemi gazdálkodásról egyáltalán nem lehetett beszélni, ennek egyik alapvető oka a területek szétszórtsága és nagy távolsága volt.⁵⁸⁸ A vizsgált csoportok egyharmadánál annyira kevés volt az egy tagra eső földterület, hogy az embereknek nem tudtak munkát adni. Sőt, ezeken a helyeken eleve extenzív gazdálkodásra rendezkedtek be, ami még irracionálisabbá tette a helyzetet. Néhány csoportnál (például Gyöng-Szabat) fordult elő az, hogy a tagok és családtagjaik a nagy terület miatt nem tudták elvégezni a munkát. Azt így bémunkásokkal kellett volna pótolni, amit a bizottság az „elkapitalizálódás” veszélyeként értelmezett.⁵⁸⁹

Minek a hatására jöttek létre a „csoportgazdálkodás” első formái? Erre a kérdésre a kortársi pártjelentés készítői is a „politikai tényezőket” nevezték meg első helyen:

„Pusztaföldváron Rákosi elvtárs augusztusi beszéde, Enyingen Gerő elvtárs beszéde indította be a szervezkedést. Másutt pártszervezeteink felvilágosító és nevelő munkájának eredményeképpen fogtak a csoport szervezéséhez (Debreceni városi pártszervezet, kunmadarasi, jászkíséri alapszervek). A Szovjetunióból hazatért és ott kolhozban dolgozott, és iskolázott tagok kezdeményezése sem hanyagolható el (Köröstarcsa, Szentes).”⁵⁹⁰

Sokkal döntőbb elemnek számított az állami támogatás, a hitel, a gépállomások ígért munkája. Olykor előfordult a „külső személyes egyéni támogatás” is (nagyigmándi gazdajegyző), „de ez a támogatás a legtöbb esetben magában hordta a kapitalista elferdülés veszedelmét.”⁵⁹¹

A rendkívül gyenge gazdasági erejű tszcs-k (amiket a bizottság a „legjobbakkak” minősített) jelentései alapján néhány jellegzetességet meg lehet fogalmazni, amelyek a területi elhelyezkedést is tükrözik. Az 1949 elejéig engedélyezésre javasolt III. típusú csoportok (103)

⁵⁸⁷ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 7–16.

⁵⁸⁸ A „debrecen-bellegelői csoport gazdálkodási területe 41 tagban fekszik, Bereten 26 parcellán gazdálkodnak”. További nehézséget jelentett a távolság. Makón, Földeákon, Mezőhegyesen mintegy 20 km-re feküdtek a területek a centrumtól. Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276. f. 85.cs. 10.ő.e. 7–16.

⁵⁸⁹ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 7–16.

⁵⁹⁰ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 7–16.

⁵⁹¹ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 7–16.

a legnagyobb arányban (43%) a Tiszántúlon és a Dunántúlon (34%) helyezkedtek el, míg Észak-Magyarországon (13%) és a Duna-Tisza közén (10%) igen kis számban fordultak elő. Azonban közülük is – a Duna-Tisza közén kívül – mindegyik területen található volt olyan, amit ténylegesen „közös termelő” csoportnak nem lehetett nevezni. Abaújban és Borsodban a bejelentett csoportokat egyik típusba sem tudták besorolni, így azokat nem létezőnek vették.⁵⁹²

Az előbbi arányokhoz hasonlóan nézett ki a szociális összetétel is (15. sz. t.). A „nincstelen” kategória 45%-a a Tiszántúlon élt (a legtöbben Hajdú és Bihar megyében, majd Csongrádban és Szolnok megyében). A Dunántúlon az összes nincstelennek számító tszcs-tagság 35%-a élt. Ennél fontosabb jellegzetességnek tűnik az, hogy kiugrón a Tiszántúlon alkották az első csoportok tagságát a nincstelenek (72%). Ehhez képest az arányuk más földrajzi tájakon így alakult: Északon 65%, Dunántúl 54%, Duna-Tisza köze 52%. Ha az I-II-III. típusú csoportokat együtt nézzük, akkor azt látjuk, hogy elsősorban a Tiszántúlon (főleg Csanád, Hajdú-Bihar, Szolnok megyében) volt a nincstelenek aránya a legnagyobb. Ugyanakkor az erősen ipari körzeteket is magába foglaló Észak-Magyarországon volt a legmarkánsabb az újbirtokosok jelenléte a tszcs-ben.⁵⁹³

15. sz. t. Az I-II-III. típusú engedélyezésre javasolt tszcs-k szociális összetétele 1949 elején

<i>Terület</i>	<i>Nincstelen (fő)</i>	<i>Újonnan juttatott (fő)</i>	<i>Régi kisparaszt (fő)</i>	<i>Régi középparaszt (fő)</i>
Észak-Magyarország	131 (48%)	119 (44%)	17 (6%)	5 (2%)
Tiszántúl	641 (69%)	271 (29%)	18 (2%)	-
Duna-Tisza köze	90 (31%)	159 (55%)	39 (13%)	4(1%)
Dunántúl	277 (56%)	206 (41%)	15 (3%)	-
Összesen	1.139 (57%)	755 (38%)	89 (4,5%)	9 (0,5)

Forrás: Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 16.

⁵⁹² Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16.

⁵⁹³ Jelentés a termelőszövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ö.e. 7–16.

1949 végén a tagok 98,5%-a agrárproletár volt. Egy év múlva a földterület 59%-a, vagyonuk 65%-a állami juttatásból, beruházásból vagy hitelből származott. 1950. december 31-ig 2.185 tsz-t tartottak nyilván, amelyekből szinte mindegyik (2.149) III. típusú tsz volt.⁵⁹⁴

Hogyan tudta a politikai hatalom ezeket az eredményeket produkálni?⁵⁹⁵ A megfélemlítés és terror⁵⁹⁶ mellett elsősorban úgy, hogy az adópolitikával, az adminisztratív és a fizikai erőszak eszközei révén is szétzilált egyéni gazdaságokat 1949-től a tagosításnak nevezett eljárás kikényszerítésével ellehetetlenítették. Ennek egyik döntő lépése volt a több évszázad alatt kialakult tanyarendszer, a kijelölt falvak és majorok elsorvasztása. Az évről évre megbolygatott – előző fejezetekben – tárgyalt földindulások azt eredményezték, hogy 1949 őszétől 1953-ig 2.280 községben (a települések 70%-ban) mintegy négy millió k. hold területet tagosítottak. A községek felében kétszer, másutt ennél többször is. Az ennek során alkalmazott erőszakos és rendszerint hátrányt jelentő földcserét sokan nem vállalták. Ennek a katasztrofális állami politikának a következményei lettek: a földtulajdon biztonsága lényegében megszűnt,⁵⁹⁷ elvándorlás és munkaerőhiány, a termésátlag-eredmények messze elmaradtak az egyéni gazdákétól. A szakszerűség hiánya⁵⁹⁸ is fokozta a krízist, ezért kollektív gazdaságról vagy a mai értelemben vett nagyüzemi gazdálkodásról nem lehet beszélni. A gazdálkodás és az intenzív munka színtere ténylegesen a háztáji gazdaság volt. Becslések szerint az 1950-es években a paraszti jövedelem 70%-a, az 1960-as években több mint fele innen származott.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Honvári 1997: 525–526.

⁵⁹⁵ A kommunista párti nómenklátúra visszatérő indoklása szerint ez azért történhetett meg, mert „a győzelem két nagy fontosságú objektív feltételével” rendelkeztek: az államhatalom „munkásosztály” általi birtoklásával, valamint „az ipar, a közlekedés, a hitelrendszer, egy szóval a közgazdaság parancsnoki magaslatai a munkásosztály irányítása alatt állnak.” Donáth 1949: 6–7.

⁵⁹⁶ A kommunista párt ellenőrzése alá vonta a falusi tereket, amelynek leghatékonyabb eszköze az ÁVO, majd az ÁVH kezében volt. A közhelyszerű megállapítás ellenére mégsem mondhatjuk azt, hogy átfogó ismeretünk lenne arról, miként és mikortól bontották fel azokat a hagyományos struktúrákat, amelyek során például a vadásztársaságok, a kisgazdapárti és más szerveződések felszámolása ténylegesen végbement. Ennek dokumentálására példaként ld. ÁVO-jelentések az MKP Zemplén megyei Bizottságának, 1947. februárja, BAZML, XXXV/1. 41. 2.d. 2.leltár, V/7/91. és VI/95.ö.e.

⁵⁹⁷ A „földfelajánlások” révén 1953-ig 1,5 millió hold került az államhoz, amelynek nagy részét a gazdaságok nem tudták művelni. Honvári 1997: 529.

⁵⁹⁸ 1953. december 31-én 3.307 tsz-elnök közül 2.203 semmilyen képesítéssel nem rendelkezett. Honvári 1997: 533.; Az államosítási folyamat kezdetétől százával-ezrével kellett máról holnapra kiállítani a „kádereket”. Feljegyzés az 1949. évi decemberi államosítással kapcsolatos kádermunkáról, 1950. január 23. MOL, M-KS-276.f. 75.cs. 4.ö.e. 15–16.

⁵⁹⁹ Honvári: 1997: 535.; Valuch 2003b.

NÉPESEDÉS ÉS MUNKAERŐ. EGY MINTAVÉTEL TANULSÁGAI ÉS A KOLLEKTÍV ÜZEMFORMÁK

Általános kortársi tapasztalatnak számított a kollektív gazdaságok munkaerőhiánya. A kérdéskör hosszabb távú történeti tendenciáit, népesedési és településszerkezeti jelenségeit, és azok társadalmi reakcióinak problematikáját csak érinteni tudom.⁶⁰⁰ Egy dél-alföldi falutörténeti kutatás során arra kerestem a választ, hogy milyen strukturális jegyeket mutatott fel egy alrégió, konkrétan a kiskunhalasi járás népessége és társadalma az 1940-es évek végétől 1960-ig.⁶⁰¹ A mintavétel középpontjában Balotaszállás tanyavilága állt. A település ahhoz a Bács-Kiskun megyéhez tartozott, amely térbeli kiterjeszkedését tekintve a legnagyobb volt az országban. A népességszámot illetően Pest és Szabolcs-Szatmár megyék előzték meg.⁶⁰² Ezek az arányok persze önmagukban keveset mondanak el Balotaszállás népességének változásáról, azonban azt segítik elhelyezni egy tágabb összefüggésben. Ez pedig az volt, hogy Bács-Kiskun megye az 1949. évi népszámlálásban kimutatott létszámhoz képest először 1960-ban jelzett létszámcsökkenést (0,4%-kal, 2.522 fővel), ami 90 év óta először fordult elő. Tanulságos, hogy Bács-Kiskunon kívül csak másik három megye, Békés, Csongrád és Tolna népessége csökkent az utolsó 11 évben.⁶⁰³ Az összesített adatok rávilágítanak arra, hogy az elvándorlást a természetes szaporodás először ekkor nem tudta ellensúlyozni. Ezt mindenképpen figyelembe kell vennünk, hiszen ez a tendencia Balotaszállást is egy olyan általános strukturális folyamatba helyezi, amelynek eredője nyilván a szovjet, vagy sztálini típusú erőszakolt iparfejlesztés és a mezőgazdaság radikális átalakítási programjában van. Ez a népességszám-csökkenés és más társadalmi jelenségek tehát jelzik számunkra azokat a makro- és mikro léptékű változásokat, amelyek új egyéni és kollektív reakciókat, jobb esetben stratégiákat alakítottak ki. Bács-Kiskun megyei összképünk más módon is elhelyezi Balotaszállást a Duna-Tisza közti térségben. A megyei népesség 71%-a élt a nyolc járás 108 községében 1960-ban. A városi népességszám 1949-hez képest három százalékkal nőtt (26-ról 29%-ra). Számunkra ez érzékletesebb módon akkor látható, ha közlöm azt, hogy jó tíz év alatt a megyebeli községek népessége 5%-kal, azaz 20.000 fővel csökkent, míg a városoké közel 18.000-rel (12%) emelkedett. Ezt a meghatározó tendenciát az is jelzi, hogy a városi népesség szaporodásának egyötödét bevándorlási többlet, négyötödét természetes szaporodás eredményezte. Ha járások szerint nézzük, akkor a legnagyobb mértékben a határ közeli bácsalmási járásban lakók létszáma csökkent. S ugyanakkor a

⁶⁰⁰ Országosan kézenfekvőnek tűnik a népszámlálási adatsorok regionális-lokális horizontú, itt elvégezhetetlen elemzése. Egy ilyen kutatás kapcsolható lenne a 20. század elejére vonatkozó kvantitatív vizsgálatához: Nagy 2003.

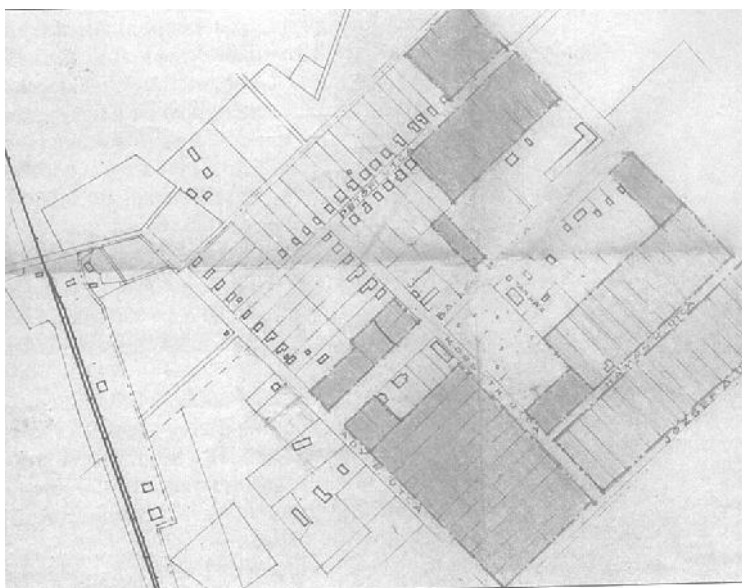
⁶⁰¹ Részletesebben ld. Ö. Kovács 2006b.

⁶⁰² KSH 1960b: 1960. évi népszámlálás 3.d. 9.

⁶⁰³ KSH 1960b: 1960. évi népszámlálás 3.d. 9.

megyeszékhely, Kecskemét szívóhatása volt a legerősebb, hiszen annak létszáma ez idő alatt 10 ezer fővel növekedett (17%)⁶⁰⁴

A kiskunhalasi járásban Jánoshalma volt a legnépesebb, amely község a legterjedelmesebb területen helyezkedett el (16.sz.t.) Arányait tekintve azonban mégis Balotaszállás sajátosságait kell itt kiemelni: az 1960-ban 3.316 fős település és tanyavilága a járásban a második legnagyobb földrajzi körzetet képezte. Lakosságának 95,6%-a külterületen, tanyán élt. Belterületen csupán 147 fő lakott. A népességszámát tekintve, a kisebb létszámú Zsanán volt még ugyanekkor a kül- és belterületi népesség megoszlása.⁶⁰⁵

A tanyaközpontból 1952-ben kialakított Balotaszállás község belterületi térképe 1960 körül

Érdemes egy pillantást vetnünk a megye öt legjelentősebb városának külterületi népességmegoszlására: Kecskemét (31,3%), Kiskunfélegyháza (30,9%), Kiskunhalas (30,8%) közel azonos arányú lakossága élt a településen kívül, hozzájuk képest a Baja (8,9%) és a Kalocsa (3,8%) környéki tanyai területeken jóval kevesebben éltek.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ KSH 1960b: 1960. évi népszámlálás 3.d. 9. 1960-ban, 66.842 fővel az ország hetedik legnagyobb városának számított.

⁶⁰⁵ Kéleshalom hasonló helyzetben volt, de ez a terület valójában Jánoshalmához tartozott, később hivatalosan is.

⁶⁰⁶ KSH 1960a: 1960. évi népszámlálás. 1. 31.

16. sz. t. A kiskunhalasi járás települései és népessége 1960-ban

					Egy				
					nkm-re	Külterüle			
					jutó	ti	Belterüle		A
Sor					népsűrű	lakott	Külterüle	ti	külterületi
Szá	Népes-				ség	helyek	ti	népesség	
m	Település	Kat. h.	Hektár	ségszám		száma	népesség	népesség	aránya %
1	Balotaszállás	18.212	10.481	3.316	31,6	4	3.169	147	95,6
2	Borota	14.213	8.179	3.826	46,8	6	2.545	1.281	66,5
3	Harkakötöny	9.173	5.279	1.318	25	3	1.076	242	81,6
4	Jánoshalma	22.971	13.219	13.189	99,8	8	2.422	10.767	18,4
5	Kelebia	11.953	6.671	3.773	56,6	7	1.167	2.606	30,9
6	Kéleshalom	10.706	6.161	1.844	29,9	4	1.755	89	95,2
7	Kisszállás	15.998	9.206	4.701	51,1	8	3.715	986	79
8	Kunfehértó	13.679	7.872	2.413	30,7	7	1.667	746	69,1
9	Rém	6.939	3.993	1.894	47,4	6	296	1.598	15,6
10	Tompa	14.173	8.156	6.072	74,4	27	2.818	3.254	46,4
11	Zsana	15.354	8.836	2.103	23,8	5	2.011	92	95,6
össz		153.01							
esen		1	88.053	44.449	50,5	85	22.641	21.808	50,9

Forrás: KSH 1960a: 1960. évi népszámlálás. 1. 31.

Hasonlóképpen járási összehasonlításban kell értelmezni a rendelkezésre álló 1949. évi adatok alapján, hogy milyen módon változott az egyes települések népességszáma. Másként fogalmazva, konkrétan az 1950-es években hogyan jellemezhető a községek vonzó és taszító hatása? Ez alapján azt láthatjuk, hogy két település lakosságszáma növekedett: Kunfehértó (kiugróan magas 43,8%-kal) és Kisszállás. Az összes többi helyen fogyást lehetett tapasztalni, a járásbeli átlaghoz (-4,5%) képest Balotaszállás népessége jó 10 év alatt 8%-kal csökkent, amely tendencia – mint látni fogjuk – folytatódott. A 16. sz. táblázatra tekintve, településünk egy tényezőt tekintetbe véve egyedülálló helynek számított. Az arányok alapján a nők száma itt volt a legalacsonyabb, ami nyilvánvaló módon erősítette a családalapítási nehézségeket, s jelentősen hozzájárult a népességfogyáshoz.⁶⁰⁷

⁶⁰⁷ Az egész megyét tekintve, 1949 óta a férfiak száma 0,5%-kal, a nők 0,3%-kal csökkent. A nőtöbbség némileg alacsonyabb volt az országos átlagnál. A városokban az 1.000 férfira jutó nők száma 1.086 volt, a községekben 1.060 nő jutott 1.000 férfira. A nagy eltérést főként Baja és Kalocsa népességének összetétele okozta, ahol az 1.000 férfira jutó nők száma 1.168, illetve 1.222 volt. KSH 1960b: 1960. évi népszámlálás 3.d. 10.

dc_104_10

17. sz. t. A kiskunhalasi járás népessége és a nemek aránya 1960-ban

		Népességszám (jan.		Tényleges szaporulat				1000
Sorszám	Település	1.)		vagy fogyás		Férfiak	Nők	féfira jutó nő
		1949	1960		%			
1	Balotaszállás	3.603	3.316	-287	-8	1.670	1.646	986
2	Borota	4.444	3.826	-618	-13,9	1.823	2.003	1.099
3	Harkakötöny	1.252	1.318	66	5,3	657	661	1.006
4	Jánoshalma	14.042	13.189	-853	-6,1	6.431	6.758	1.051
5	Kelebia	4.192	3.773	-419	-10	1.859	1.914	1.030
6	Kéleshalom	2.080	1.844	-236	-11,3	903	941	1.042
7	Kisszállás	4.570	4.701	131	2,9	2.324	2.377	1.023
8	Kunfehértó	1.678	2.413	735	43,8	1.154	1.259	1.091
9	Rém	1.947	1.894	-53	-2,7	917	977	1.065
10	Tompá	6.577	6.072	-505	-7,7	2.970	3.102	1.044
11	Zsana	2.177	2.103	-74	-3,4	1.039	1.064	1.024
Összesen		46.562	44.449	-2113	-4,5	21.747	22.702	1.044

Forrás: KSH 1960a: 1960. évi népszámlálás. 1. 105.

A népességfogyásra adott egyik válasz természetesen itt is az, hogy a községekből elvándorlók igen jelentős része a városok lakosságszámát növelte: sorrend szerint Kalocsa (18,4%-os növekedés), Kecskemét (16,6%), Kiskunhalas (8,9%), Baja (8,8%), Kiskunfélegyháza (5,5%) gyarapodott leginkább. Van egy másik tanulsága is a népességszerkezet-változásnak: inkább a megye déli, határ menti községei fogytak. Elsősorban a bácsalmási (-12,7%) és bajai (-9,3%), majd a kiskunfélegyházi (-6), kalocsai (-5,7%), majd a kiskunhalasi (-4,5%). A legkevesbé a kecskeméti (-0,2), a dunavecsei (-0,2) és a kiskőrösi (-2,8).⁶⁰⁸ Abszolút számokban kifejezve, míg a járások népessége 19.518 fővel kevesebb lett, addig a járási jogú városoké 17.940 fővel növekedett. Mindezek a mennyiségi adatok fontosak, hogy érzékeljük, milyen általános, strukturális hatások érvényesültek Balotaszálláson, amely tehát állandó részese volt egy folyamatos községi népességfogyásnak. Rendelkezésre áll egy igen hosszú távú metszet is (18. sz. t.). E szerint 100 év alatt, 1870 és 1969 között közel 300%-kal növekedett a település népessége, de mint láttuk, az 1930–1940-es évektől már egyértelműen a csökkenési tendencia érvényesült. Balotaszállás tíz évenként mért fogyása a következő arányokat jelentette: 1949–1960: 25,5% (919 fő), 1960–1969: 19,3% (642 fő), 1970–1979: 25,3% (694 fő). A természetes szaporodás is csökkent, s messze

⁶⁰⁸ KSH 1960a: 1960. évi népszámlálás. 1. 105.

nem tudta ellensúlyozni az elvándorlást. A kiskunhalasi járásban Bácsszőlős, Borota és Zsana népességsökkenése volt a legmagasabb, őket követte Balotaszállás (19,3%).⁶⁰⁹ Ugyanakkor 1970-ben településünkön kívül most már több más falut is elért a negatív folyamat: az 1.000 férfira számított nők aránya már nem Balotaszálláson (912 fő) volt a legalacsonyabb, hanem Zsanán és Harkakötönyben, de több más helyen sem érték el a járási átlagot (1.022 fő).⁶¹⁰

18. sz. t. A kiskunhalasi járás népessége 1870/1949–1969

	Tényleges szapor., ill. fogy.					
	1870–1969		1949–1960		1960–1969	
	szám	%		%		%
Balotaszállás	2010	298,2	-919	-25,5	-642	-19,3
Bácsszőlős				-53,1		-32,6
Borota				-36,9		-26,3
Csikéria				-29		-16,1
Csolyospálos				-16,1		-6,6
Harkakötöny				-12,5		-16,6
Jánoshalma				-10,7		-5,1
Jászszenklászló				-13		-7,8
Kelebia				-17,5		-9
Kéleshalom				-28,4		-19,3
Kiskunmajsa				-10,1		-3,9
Kisszállás				-12,3		-14,9
Kömpöc				-9,1		-10,7
Kunbaja				-35,1		-3,4
Kunfehértó				54,2		9,4
Mélykút				-9,5		-6,5
Pirtó				-17		-4,6
Rém				-13,4		-11,3
Szank				-14,8		-6
Tompa				-18,4		-11,4
Zsana				-25,9		-23,1
Összes				-16,3		-9,6

Forrás: KSH 1972: 1970. évi népszámlálás. 20. 414–415.

⁶⁰⁹ KSH 1972: 1970. évi népszámlálás. 20. 414–415.; KSH 1981: 1980. évi népszámlálás 550–551.

⁶¹⁰ KSH 1972: 1970. évi népszámlálás 20. 422–423.

Az elvándorlás rendszerint az öregedési folyamatok felerősödésével jár együtt. A megyében 1949-hez képest 1960-ra 12-ről 14%-ra nőtt a 60 éves és annál idősebb korcsoport aránya. A községekben a városokénál látványosabb volt az öregedés.⁶¹¹ Szintén megyei összevetés alapján látható, hogy az 1950-es években lényeges változás következett be a családi állapotban, hiszen megnőtt a házások és az elváltak száma. Az országoshoz képest magasabb volt a házások és az özvegyek aránya. A születési helyzetből való kényszerű kimozdulás nyilvánvalóan a családi kötelékek lazulását jelentette ebben a térségben is. A városokban lényegesen alacsonyabb (65%) volt a házások aránya, mint a községekben (70%).⁶¹²

***

A fenti, mintavételes statisztikai kép mögé nézve, 1952 tavaszára az országban hivatalosan tsz-nek nyilvánított egységek több mint felében munkaerőhiány volt. Ennek okát rendszerint az asszonyok távollétével magyarázták.⁶¹³ A másik fő okot abban nevezték meg, hogy a tagok az iparban vagy pedig állami gazdaságban vállaltak munkát. Különösen nagymértékű elvándorlás volt tapasztalható Bács-Kiskun és Fejér megyében. Mindkét területről elsősorban az új „szocialista” iparvárosba, Sztálinvárosba mentek dolgozni.⁶¹⁴ Az egyik hajósi és bácsalmási tszcs-ben így egy tagra – nyilvánvalón a megművelhetetlenül nagy terület – 30 kh jutott, az elvándoroltak viszont nem voltak hajlandók visszamenni. Hasonló jelenségekről számoltak be az ország egyik legfontosabb, borsodi iparvidékén is. A korábbi évek erőszakos telepítési politikája következtében – egy újabb kényszer hatására – „telepes szövetkezetek” jöttek létre, amelynek tagjai azonban a nyomorúságos helyzetből szintén elmenekültek a régi lakóhelyükre. Különösképpen a Baranya, Győr-Sopron és Bács-Kiskun megyei telepések

⁶¹¹ KSH 1960b: 1960. évi népszámlálás 3. 10–11. Járási összevetésben a kalocsai állt a tendencia élén. A nemek között a legnagyobb mértékben a 60 éves és idősebb nők aránya emelkedett. Ez utóbbi átlagosan együtt járt a férfiak sokkal korábbi elhalálásával. A balotaszállási halálozási anyakönyvek (1952 és 1960 közötti) mintavételes vizsgálata hasonló eredményt hozott.

⁶¹² A népesedési folyamatok elsősorban a Kecskemét környéki településeken mutattak dinamikus változást, a megyében itt volt a legmagasabb a házasság nők termékenysége, míg a bajai járásban a legalacsonyabb. KSH 1960b: 1960. évi népszámlálás 3. 11.

⁶¹³ „A munkaerőhiány nagy részben abból adódik, hogy a tszcs-be az asszonyokat nem vonták be. Emiatt Nagyivánon 120, Mágocson 60, Vaskúton 90 munkaerő nincs a termelésbe bekapcsolva. Ezeken a helyeken a vezetők felesége sem dolgozik. Mutatkozik olyan jelenség, hogy az asszonyok orvosi bizonyítványt szereznek be, hogy ezzel igazolják a munkából való távolmaradásukat. [...] Az asszonyok bevonásához erőteljesebb agitációs munkával még nem nyúltak hozzá. Általában nem tudatosították az asszonyoknak adható könnyítéseket. Az asszonyok beszerzésével a pártszervezetek sem foglalkoznak megfelelően.” FM Termelőszövetkezeti Főosztályának feljegyzése Erdei Ferenc miniszter részére, 1952. március 25. MOL, XIX-K-1-ah. 18.d. 2451/IV.sz. 1–3.; A tervgazdálkodás normái szerint 1948 végén létrehozták az Országos Munkaerőgazdálkodási Hivatalt és Tanácsot, amelynek tevékenysége a rendszer működését, zavarait, és a társadalmi reakciók specifikus vonásait folyamatosan jelzi. Magyar Közlöny, 1948. december 11. 272. sz., 12400/1948. sz. kormányrendelet.

⁶¹⁴ A sztálinvárosi falusias miliőkre ld. Horváth 2004: 66–77.

indultak vissza falujukba. Ennek az egyik technikai – a földesúri jobbágylétre emlékeztetően – megoldása az volt, hogy az ebben érintettek a régi lakóhelyükről hoztak hivatalos levelet, miszerint ők már ott tszcs-tagok. Az állami gazdaságok ekkor valamivel biztosabb megélhetést nyújtottak az agrárvilágban, ezért oda – főleg Fejér, Somogy és Bács megyében – szintén sokan menekültek a katasztrofális állapotokban lévő tszcs-ékből. A sztálinvárosi építkezés és az állami gazdaságok munkaerőigénye felülírta a korábbi tsz alapszabályzatot. Elvileg a tagok a belépés után három évig kötelesek voltak a tszcs-ben dolgozni, ezt az előírást azonban csak a járási pártbizottságok „megfelelő nyomatékával” tudták betartatni. A tényleges okra a minisztériumi jelentés készítője is rávilágított:

„A munkaerő elvándorlását részben okozza az is, hogy a tagságnak megfelelő kitartása nincs. Főleg agrárproletár, vagy szegényparaszt tagokról van szó, akik tszcs-be belépésük előtt rendszeresen bér munkán dolgoztak, és napszámbért, vagy hetibért kaptak. Ezek a termelőszövetkezetben az elmúlt évben annyit keresni nem tudtak, hogy a nyár elején jelentkező – első nagyobb bevételükig, amiből előleghez juthatnának – ki tudnának tartani. Különösen a Tiszántúlról, Békés, Szolnok és Hajdú megyékből kapunk nap, mint nap egyre sürgetőbb előlegkérdéseket. Kisebb mértékben a Dunántúlon is jelentkezik telepes, vagy az elmúlt évben rossz eredménnyel zárt tszcs-éknél. A termelőszövetkezetek döntő többségében az elmúlt év szeptember óta készpénz előleget nem adtak ki.”

Ezeket túl arra is egyértelműen utaltak, hogy különösen a nagy, tiszántúli tsz-ekben nem dolgoztak az emberek.⁶¹⁵ Az állami apparátus a munkaerőhiány mérséklésére újabb és újabb mozgósítási kampányokkal (rádió, filmhíradó, újságok, poltikai „tömegszervezetek” révén) reagált. Kiemelték az asszonyok és a családtagok bevonásának szükségességét. A III. típusú tsz-ekben és tszcs-kben 1952 elején a statisztikák szerint 185.000 család, 283.000 taggal dolgozott. A művelhető szántóterület 1.267.000 kh szántó és 30.000 szőlő és gyümölcsös volt. A tagok 75%-a (214.000) a növénytermesztésben dolgozott, így összességében (a szőlő, a gyümölcsösök és a kertészetben magasabb szorzószámmal számolva) 6,6 kh föld jutott egy tagra, ami a korabeli feltételeket tekintve nagyon magas volt.⁶¹⁶ Egy családból átlagosan 1,5 fő vett részt a tsz-munkában, amely arány viszont alacsonynak számított. A számítások szerint, ha családonként két fő dolgozott volna, az 106.000 fővel növelte volna meg a munkaerő számát. Azonban úgy tűnik, hogy erre nem láttak esélyt, ezért is érveltek inkább 100.000 új tag beszerzése mellett.⁶¹⁷

⁶¹⁵ FM Termelőszövetkezeti Főosztályának feljegyzése Erdei Ferenc miniszter részére, 1952. március 25. MOL, XIX-K-1-ah. 18.d. 2451/IV.sz. 1–3.

⁶¹⁶ FM Termelőszövetkezeti Főosztályának feljegyzése, 1952. március 28. MOL, XIX-K-1-ah. 18.d. 1–3. Azért is volt magas, mert közben az állattenyésztésben is egyre több emberre lett volna szükség, nem beszélve az építőbrigádokról.

⁶¹⁷ FM Termelőszövetkezeti Főosztályának feljegyzése, 1952. március 28. MOL, XIX-K-1-ah. 18.d. 1–3.

Az állandó munkaerőhiány különösen 1951-től vált súlyossá, majd az tovább romlott. Egy tagra 1953-ban 7,7 kh, 1954-ben 8,3 kh jutott. Ennél jóval nagyobb tehernövekedés ment végbe a növénytermelésben dolgozók körében, ahol egy tagra 10,9 kh esett, amiből két hold kapásterület volt. A statisztikai tsz-tagság nagyrészt „csökkent munkaképességű, öreg dolgozó”, 20%-uk 50–60 év közötti, körülbelül 15%-a pedig 60 éven felüli volt: „Ennek ellenére a termelőszövetkezetek többsége nem gondoskodott az öregek megsegítéséről.”⁶¹⁸ Ennek oka azonban sok esetben nem az volt, hogy az ún. szociális alapot nem tudták volna létrehozni, hanem az, hogy a tsz-ek

„vezetői inkább kizárásokkal és egyéb módszerekkel igyekeznek megszabadulni a munkaképtelenné vált tagoktól. Ez a rideg magatartás tovább fokozza a tagok megélhetésének bizonytalanságát, és ez annál veszélyesebb, mert a falusi lakosság jelentős része 50 éven felüli dolgozókból áll, akiknek gyermekei elköltöztek, és földet, gazdaságot az öregekre hagyva ipari, vagy igazgatási munkában helyezkedtek el.”⁶¹⁹

A galgamácsai Úttörő tsz asszonytagjai baromfiólat építenek 1950-ben

⁶¹⁸ FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.sz. 7.

⁶¹⁹ A Termelőszövetkezeti Tanács Titkársága előterjesztése Erdei Ferenc földművelésügyi miniszternek, 1955. január 22. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 3.sz. 2.

TISZTA VAGYON?

„L. Donáth, Hegedűs e. VIII. 12.

1. Ennek a jelentésnek a fényénél felötlik az a gondolat, hogy talán nem ártott volna előbb kikérni a véleményt s utána beleölni a rengeteg pénzt.

2. A jelentés lényegében elutasítja a további kertészkedést, ahelyett, hogy megmondaná, hogyan javítsunk. Szerintem érdemes futni a pénzünk után s megtalálni gyorsan a javítás módját. A jelentés ilyen formában egyébként elégtelen. R.”⁶²⁰

Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter, a háború előtt kitűnő szociográfiai művek szerzője, 1955. január 26-án a kommunista párt vezetőségének a szokásosan titkos jelentésében beszámolt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állapotáról.⁶²¹ Ami önmagában is paradox lehetett, hiszen ország-világ láthatta, hogy az agrártársadalom ekkora katasztrofális helyzetben volt, és ezt a képet többnyire Erdei sem leplezte. Azért is érdekes ez a beszámoló, mert érzékelteti azt, hogy a hivatalos gondolkodásmódnak megfelelően, a minisztériumi szerzők minként figyelnek a „szükségszerű fejlődés” és az életszerű állapotrajz kívánalmaira. között. A jelentés szövege kimondva kimondatlanul az elmúlt évek politikai döntéseinek, folyamatainak, a gazdaság strukturális átalakításának, és természetesen a társadalmi reakciók szabályszerűségeit tárja elénk, amelyeket mindenképpen célszerű tematikusan felidézni.

Először is azt kell tekintetbe venni, hogy a megállapítások – szociológiai érelemben – egy rendkívül nagyszámú népességre (186.910) vonatkoznak.⁶²² A minisztériumi norma szerint mintegy 1.000 tsz, „tehát a termelőszövetkezetek egyharmada ért el jó eredményt.”⁶²³ A korábbi évek parasztellenes agrárpolitikájának eleven igazolása itt is megtalálható, ha az akkori bevett szokás szerint a munkaegységek számát mi is alapul vesszük az egyes években. Ha az agrárvilágban rekedt tagok szempontjából nézzük, akkor az egy munkaegységre jutó részesedésük a következőképpen alakult (19. sz. t.)

19. sz. t. Munkaegység-részesedés 1955-ben

	1951	1952	1953	1954
Természetbeni részesedés értéke Ft-	29,92	10,01	21,33	17,77

⁶²⁰ Rákosi Mátyás Hegedűs Andrásnak írt céduláján szereplő szöveg, kb. 1950. MOL M-KS-276.f. 93.cs. 630.dosszié, 75.

⁶²¹ FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.; Nem tekintem feladatommak Erdei Ferenc kutatói és politikusi tevékenységének elemzését. A háború előtti tanyapolitikai elképzeléseinek vizsgálatára ld. pl. Bognár 2007.

⁶²² 3.255 mgtsz-t tartottak nyilván, 1.546.714 kh területtel. FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

⁶²³ FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

ban				
Készpénzrészese	8,91	5,15	6,95	7,94
ban				
összes	38,83	15,16	28,28	25,71

Forrás: FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 9.

A számok változásaira tekintve, sok más kortársi és későbbi történetkutatói véleménnyel összhangban megállapítható, hogy az agrártársadalom egyik mélypontja 1952-ben volt. De az is látható, hogy a rendszerint Nagy Imre nevéhez kötött agrárpolitikai változtatások mennyire részleges pótlást eredményeztek 1954-re. Ebben az évben mindenesetre enyhült a tsz-t elhagyók száma, sőt az Erdei-jelentés szerint 41 új tsz is alakult, akiket az iparból visszatérőknek (15 ezer fő) minősítettek. Úgy tűnik, hogy ilyen sanyarú állapotok mellett is a vezetés szempontjából „jól dolgozó” üzemegységek 500–900 k. holdon voltak képesek működni. Az ennél nagyobb, több ezer holdas gazdaságok – „egy-kettőt kivéve – messze elmaradtak az általános fejlődéstől!” A minisztérium hivatalosan a fő okot a „vezetők erélytelenségében, a jó szakemberek hiányában” látta. Itt lépünk ki a fenti perspektívából, és kíséreljünk meg egy multikauzális magyarázatot formálni. Az állami politika jellegzetes materialista nyelvezetében, a 3.255 tsz zárszámadási (valójában többségében a csődeljárás folyamatos leplezése) jelentése szerint a „tisztá vagyon” struktúrája így nézett ki (20. sz. t.).

20. sz. t. A tsz-ek zárszámadásának minisztériumi kimutatása 1955-ben

<i>Vagyon</i>	<i>1000 Ft- ban</i>	<i>%</i>	<i>Terhek</i>	<i>1000 Ft- ban</i>	<i>%</i>
beruházott	2.482.091	67	beruházási hitelek	1.357.678	47,5
Forgóvagyon	1.229.245	33		374.258	13,1
			földalap és beruházási szállítási követelés		
	3.711.336	100			1,5
Összvagyon			tagok követelése, behozott állat és felszerelés	41.752	
			üzemviteli, közleplejratú hitelek	350.403	12,2
			prémiumok	6.407	
					0,2
			kötelezettségek	731.424	25,5
Terhek	2.861.922	77	összes teher	2.861.922	100

Tiszta vagyon	23
	849.414

Forrás: FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 9.

„A tiszta vagyon az összes vagyonnak 22,9%-a, tehát a termelőszövetkezetek közös vagyonát 77,1%-ban kötelezettség terheli.” Természetesen a „tisza vagyon” (849.414 mFt) kérdése is jóval összetettebb és problematikusabb volt, amit az is érzékeltet, hogy ennek 38%-a (320.582 mFt) a „hiányos tsz-ek tiszta vagyonának” kategóriájába került.⁶²⁴

A „közös vagyon” kezdett sajátosan értelmezhető „láthatatlan kéz” módjára működni. Egyrészt az nyilvánvalóan és drámai körülmények között elveszett sok-sok egykori tulajdonos számára, bár az ingatlan fizikailag a helyén maradt, kollektivizált lett. De ugyanakkor szinte minden megváltozott a kortársi miliőben jogi, gazdálkodási, társadalmi és szimbolikus jelentéseiben. A volt tulajdonos rendszerint nem ment a „közösbe” a földje után, hanem inkább „elmenekült”, vagy ha az nem sikerült, akkor próbált hátat fordítani korábbi identitásainak. A „mérleg szerinti fel nem osztható”, centralizált, államosított vagyontárgyak köre bővült a falvakban és a határban. Az állam, mint gazda a statisztikáiban rögzítette is, hogy 1951-ben 214.505 eFt, 1952-ben 449.129 eFt, 1953-ban 532.841 eFt, majd 1954-ben 711.256 eFt értékben – tehát 3,3 szorosára duzzadt az említett „szövetkezeti alap”.⁶²⁵ A rendeletek szerint ehhez az alaphoz nem lehetett hozzányúlani, azonban a társadalmi gyakorlat ezt a normát is kiiktatta. Egyrészt „számos termelőszövetkezetben nem valósították meg a közös vagyon alapszabály szerinti növelését, sőt egyes termelőszövetkezetek fel nem osztható szövetkezeti alapba tartozó vagyontárgyakat eladtak, és szabálytalanul gyakran tagjaik részére kiosztották. A párt- és az állami szervek általában eltűrik a közös vagyon herdálását.”⁶²⁶ A kiosztás, a pártnyelv szerint ilyen értelemben vett „herdálás” persze a színlelt szocializmus ökonómiájának sajátos önszabályozása volt. Feltételezhetjük, hogy az említett párt- és állami apparátusok tagjai is a saját hatókörükben sodródtak. A herdálás egyébként valóban katasztrofális mértékű volt, elég, ha ismételten az ún. állami tartalékföldek ugrásszerű növekedésére utalunk.

A tsz-ek jövedelme az országosan számított általános szint alatt maradt. 1954-ben egy tag a munkaegysége alapján átlagosan 4.816 Ft természetbeni értéket (69%) és 1.997 Ft

⁶²⁴ Egy k. holdra 309 Ft jutott, míg az „aktív” tsz-eknél ez az összeg 1.036 Ft volt. Ez is eleven mutatója az egyes gazdasági egységek közötti nagy különbszéseknek. FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

⁶²⁵ Egy holdra számítva az adott években: 204, 292, 245, 460 Ft. FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

⁶²⁶ FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

készpénzrészeseledést, valamint 154 Ft „állami támogatást” kapott, összesen tehát 6.967 Ft-ot. Ehhez persze hozzá kellett számolni a minden korszakban jelentős háztáji gazdaság jövedelmét, amit országosan családonként évi 4–5.000 forintra becsültek. A minisztériumi vélemény erről így hangzott:

„A beadási és más kedvezmények folytán a háztáji gazdaságban a tagság érdekeltsége nagyobb, mint a közös gazdaságban. Az utóbbi időben az ellenséges propaganda támogatja a termelőszövetkezetek ezen tevékenységét, hogy az alapszabályban meghatározott keretnél nagyobbra növeljék a háztáji gazdaságokat, mert ez alapja lehet később az egyéni gazdaságoknak.”⁶²⁷

A tsz-ek a bevételeiket először a tagságnak osztották ki. Ezt a gyakorlatot a pártállami vezetésben így kommentálták: „a termelőszövetkezetek elsősorban a jogukat érvényesítették, a kötelezettségeket figyelmen kívül hagyták, másodsorban oka az is, hogy az állami irányító szervek sem szereztek érvényt a fennálló kormányrendeletnek.”⁶²⁸

A termelőszövetkezetek termelése a minisztérium szerint is alacsony volt, ami elsősorban a külterjes gazdálkodás irányába tolódott el: „Ily módon a termelőszövetkezetek százaiban a talajerő évről-évre romlik.” Ennek alapvetően két oka volt, egyrészt a munkaerőhiány, másrészt az, hogy évről évre növelték a kenyérgabona vetésterületet (az összes szántóterület 38,3%-a).⁶²⁹

Az agrártermelés világát (föld-ember) kölcsönhatásos rendszerként, a termelést körforgásként felfogva, a lenti táblázat adatai igen beszédesek. Még ezen fésült adathalmazok alapján is egyértelműen láthatta mindenki, hogy az egyéni gazdaságokkal szemben kitűzött irreális terméseredmények a különböző állami kiváltságok ellenére sem voltak tarthatók. A

⁶²⁷ FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

⁶²⁸ „A hiányos termelőszövetkezetek állammal szembeni esedékes összes kötelezettsége 406.950/mFt, amelyre mindössze 151.343/mFt forgóvagyon fedezetük van.” FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

⁶²⁹ A növénytermelés helyzete a fontosabb növények esetében:

<i>termény</i>	<i>A szántó %-ban – terv</i>	<i>A szántó %-ban – tény</i>	<i>Összes vagon - terv</i>	<i>Összes vagon - tény</i>	<i>Átlagtermés (q) terv</i>	<i>Átlagtermés (q) tény</i>	<i>Egyéniek q</i>
kenyérgabona	39,1	38,3	42.079	30.511	8,3	6,1	6,5
takarmány	15,1	10,9	17.011	13.238	8,6	7,1	8,0
kukorica	10,6	10,9	18.699	16.872	13,5	11,9	13,0
burgonya	2,0	1,9	15.229	12.528	57,8	48,0	56,0
rizs	1,5	1,4	3.057	1.803	15,3	9,6	-
cukorrépa	2,2	2,3	37.202	31.890	127,9	107,0	110,0
napraforgó	2,6	2,3	2.333	1.974	6,9	6	6,8
szálastakarmány	10,7	9,1	45.015	31.263	27,5	26,4	29,2

Forrás: FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 9.

külterjes gazdálkodás egyik súlyos következménye volt – a takarmányhiány miatt – az állatállomány minőségi romlása, és így természetesen a terméshozam kiesése.⁶³⁰

A tsz-ek alapvetően nem az alapszabály szerint működtek. A vezetés

„gyakran semmibe veszi a tagok legelemibb jogait. [...] tagokat zártak ki, nagyrészüket a közgyűlés megkérdése nélkül, teljesen indokolatlanul. Ezrével fordultak elő jogos panaszok a jövedelem igazolatlan elosztása, a megszolgált részesedés jogtalan visszatartása miatt. A tagok jogaival való garázdálkodás számos termelőszövetkezetben aláásta a tagok termelőszövetkezetbe vetett bizalmát, bizonytalanná tette megélhetésüket, a kívülállókat visszaríasztotta a belépéstől. A megélhetés bizonytalansága és az erőszakolt szervezés miatt erősen tért hódítottak [...] az egyéni termelés különböző formái.”⁶³¹

Ennek egyik típusa az egy holdnál nagyobb háztáji terület- és állatszámemelés, a másik pedig a részesművelés volt.⁶³² Különösen a főváros környéki tsz-ekben kezdett gyakorlattá válni az olyan ipari és kereskedelmi tevékenység, amelynek során a tsz-t az állami támogatás kihasználásával „fedőszervül használják fel tiltott ipari és kereskedelmi tevékenységük és csalásaik leplezésére.”⁶³³

A Nagy Imre által vezetett kormány számos módon könnyített az agrártermelők terhén 1953. július 12-i határozatával.⁶³⁴

21. sz. t. A tsz-ek száma, területe, taglétszáma 1953–1957

<i>Időpont</i>	<i>Tsz-terület</i>	<i>Tsz-ek</i>	<i>Szántóterülete az ország szántóterületnek %-ban</i>	<i>Szövetkezetek száma</i>	<i>Tagok száma</i>
	Összes terület (ezer kh)	Összes szántóterülete (ezer kh)			
1953. jún. 30.	2.339	1.937	20,3	3.768	300.370
1953. dec. 31.	1.631	1.294	13,6	3.307	193.328
1954. dec. 31.	1.548	1.193	12,6	3.239	174.583

⁶³⁰ Bár a 100 k. holdra számított állatszám emelkedett, de különösen a tehénlétszám volt alacsony, 100 holdra csak 3,7, szemben az egyéni gazdaságok 11,5 darabszámával.

⁶³¹ A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának előterjesztése Erdei Ferenc földművelésügyi miniszternek, 1955. január 22. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 3.

⁶³² A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának előterjesztése Erdei Ferenc földművelésügyi miniszternek, 1955. január 22. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 3. Ennek az okát nem csupán a munkaerőhiányban látták, hanem a hanyag vezetésben és munkavégzésben.

⁶³³ A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának előterjesztése Erdei Ferenc földművelésügyi miniszternek, 1955. január 22. MOL, XIX-K-1-ah. 19.d. 3.

⁶³⁴ Így például a háztáji terület is szeptember 1-től lett egy hold. Lehetővé tették a kilépést (ami persze sok hátránnyal is járt), sőt, ha a tagok kétharmada úgy döntött, akkor feloszlathatták a tsz-t. Honvári 1997: 543.

1955. dec.31.	1.983	1.519	16,2	3.759	253.355
1956. szept. 31.	2.232	1.718	18,3	3.907	292.837
1956. dec.31	905	679	7,2	1.617	96.126
1957. márc. 31.	1.170	871	9,3	2.536	119.739

Forrás: Honvári 1997: 551.

A 21. sz. táblázat adatai eleven mutatói az állami beavatkozás változásainak. Egyrészt jól látható, hogy amikor a Nagy Imre kormány belátta (1953 második felétől), hogy tarthatatlan a korábbi évek erőszakos kolhozosítási gyakorlata, látványosan csökkent a tsz-ek súlya. Visszatekintve az is jellemző, hogy az erőszakos kollektivizálás legdurvább éve 1952-ben volt, hiszen az 1954-ig feloszlott tsz-ek 70%-a éppen az előbbi évben alakult. Az ekkor kilépők 80%-a a tagsága előtt kis- és középparaszt volt.⁶³⁵ Nagy Imre 1955. márciusi bukása után viszont egy újabb erőszakos hullám kezdődött, majd a tsz-ek számának legnagyobb mértékű csökkenése az 1956-os őszi forradalom heteiben történt.⁶³⁶

VISSZA AZ „ŐSI FÖLDHÖZ”? METSZETEK 1954-BŐL

A forradalom előtti időszak változó helyzetei, az egyéni és kollektív motivációk sokrétűsége szempontjából is tárgyalni kell a kollektív gazdaságtól szabadulni igyekvők történeteit. A Minisztertanács Helyi tanácsok Titkársága 1954 januárjában megyei felmérést készített a tsz-ekből kilépett „dolgozó parasztok” helyzetéről.⁶³⁷ Ez a dokumentáció mind hangnemében, mind pedig konkrétságában jelentősen eltér a korábbi évek, ismert sztálinista ritualizálásaitól. Az adott hivatalis struktúrában és célból készült szövegeket azért is kellene részleteiben megismerni, mert az egyes szituációkról azonos szempontok szerint készült helyzetfelmérésről van szó. Másrészt azért is fontos ez, mert a kilépettek motivációinak és döntéseinek ismeretében valamelyest a társadalom egészének reakciói is nyomon követhetők.

⁶³⁵ Honvári 1997: 551.

⁶³⁶ Erdei Ferenc miniszter az ekkora kialakult állapotot Hegedűs András miniszterelnöknek és Matolcsi János miniszter-helyettesnek írt szigorúan titkos feljegyzésében így jellemezte: „A szocialista átszervezés eddigi tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a termelőszövetkezetek és a termelés színvonalának emelését egyidejűleg nem sikerült elérni. [...] A fő oka ennek az, hogy a szervezés során lényegében csak mint tömegszervezeteket hoztuk létre a termelőszövetkezeteket [...] Az alapkérdés az, hogy a termelőszövetkezetek szervezését – mind a meglévő szövetkezetek növelését, mind az új szövetkezetek alakítását – a mai személyi vagy családi beléptetésre, és nagyrészt csak tömegszervezetek létrehozására irányuló szervezés vágyáról áttegyük a gazdasági szervezés vágyára.” 1956. április 26. MOL, XIX-K-1-zz. 2.d. 4.csomó.

⁶³⁷ A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságának „K”-vonalon leadott utasítása a megyei tanácsok VB-elnökei számára, 1954. január 11. MOL, XIX-A-2-z. 8.d. 04/112/1954.

A kollektív jelenségek háttérében a Nagy Imre-kormány mintegy féléves működésének tükröződését is láthatjuk. Az adott politikai-gazdasági rendszeren belül változtatások történtek, és szinte mindenki természetes módon a terror korábbi kiterjedéséhez mérte az „enyhülést”. Egyrészt tehát ráismerhetünk az új kurzus társadalmi-gazdasági hatásaira, másrészt azt is nyomon követhetjük a föld és a tulajdonjog kezelését érintő hivatali magatartásformák tárgyalásakor, hogy mennyiben és miként működött – vagy éppen nem működött – tovább az apparátus. A felső utasítás konkrétan megfogalmazta azokat a kérdéseket, amelyekre választ kellett adni. Ezeket a kortársi, államhatalmi szempontokat most egy sajátos kérdőívként, ma már történeti forrásként értékelhetjük. Azért is fontosnak gondolom ezt, mert visszafelé, a 1940-es évek végéig tekintve, számos olyan folyamatra és az államosítási, erőszakos beavatkozások, köztük a kollektivizálás következményeire és társadalmi árara rákérdezhetünk, amelyekre egyébként – az azonos szempontú és egy időben készült források hiányai miatt – ritkán van lehetőségünk. Még két további tényezővel indokolnám ennek az alfejezetnek forráscentrikus ismertetését. Az egyik a területi, regionális összehasonlítás (vagyis a hasonlóságok és különbségek) mérlegelése. Az 1954 elején készült felmérés számos olyan kortársi, mindennapi megnyilatkozást – gyakran idézetformájában – tartalmaz, amelyek életszerű közelségbe hozhatják számunka a konfliktusokat, a rendszerrel szembeni kritikát, alkalmazkodási, ellenállási formákat. Ezt azért is emelem ki, mert ekkoriban éppen a kollektivizálási kampány „leállításáról”, de minimálisan szüneteltetéséről volt szó, amely azután 1955-ben – főleg Nagy Imre ismételt háttérbe szorítása után – alapvetően megváltozott. Mindez a megfogalmazásokban, a visszatérően megerősített „osztályharcos” hivatali iratokban is megmutatkozott. Ezeknek sematikus jellegéhez képest is információ-gazdagnak mondható az itt elemzett felmérés.

1954 elején nyolc megyei vizsgálat (Baranya, Békés, Borsod, Fejér, Somogy, Szabolcs, Szolnok, Zala) alapján a tsz-ekből kilépettek földjeinek kimérése nagyrészt befejeződött. A felsorolt megyék – amelyek földrajzi fekvésük miatt is elég reprezentatívnak tekinthetők – közül leginkább Baranyában voltak hátrányban, bár már onnan is 80%-os földkiadásról jelentettek. Ennek okát elsősorban a szakemberhiányban jelölték meg. Az apparátust egyébként is lekötötte az ismételten készülő gazdalajstromok összeállítása. Ehhez persze hozzáfűzhetjük, hogy valószínűleg a megfelelő számú szakemberrel is szinte megoldhatatlan volt a földügyek tisztázása, hiszen a korábbi évek államosításai, „földfelajánlásai”, a földelvételek, cserék, önkényes foglalások, gazdátlan és hanyag munkavégzés, a nyilvántartás pontatlanságai miatt a káosz itt rendkívül nagy volt. A technikai és a műszaki munkaerő hiányán túl a minisztériumi jelentésíró szerint a problémákat még fokozta, hogy a „kilépettek

nagy része nem olyan földet kapott, amilyenre igényt tartott. A kilépetteknek átlagban 25–35%-a kapta meg azt a földet, melyet tsz-be lépése előtt is birtokolt.” Itt egy pillanatra megállva, az említett arányt mérlegelve, azt lehet mondani, hogy az egykori tulajdonosok háromnegyede nem a korábban birtokolt és művelt földjét kapta meg. A birtok nem csupán egyszerű, bárhol megtalálható fizikai egység és jogi kategória, hanem konkrét helyhez (például mezőn, réten, erdőben) kötődő érzelmi valóság, amely egyben társadalmi, azon belül szocializációs kérdés is. Azonban ezt a kortársi értelmezést ritkán lehet konkrét történelmi szituációkban és meggyőző erővel, megfelelő esetszám alapján igazolni. Amikor a forrásainkban az „ősi földhöz” való ragaszkodásról írnak, akkor érzékelhetjük ezt a kapcsolatrendszerét.

1954-ben az egyes megyék kilépett tsz-tagjainak viselkedése nyilván az általuk jól ismert társadalmi-gazdasági miliőjükhöz igazodott. Az előbb említett, 25–35%-ban saját korábbi földjüket ismét birtoklók átlagszáma mögött igen jelentős regionális eltérések voltak. Szabolcs megyében a kilépetteknek 65%-a jutott hozzá saját korábbi területéhez, Fejérben viszont csak 2%-a. Jelentésírónk ennek szabályszerűségét így nevezte meg: „Általában aránylag azokban a megyékben kapták vissza többen saját földjüket, ahol sok tsz feloszlott, továbbá ott, ahol a tsz földjeit előzőleg nem tagosították.” A nagy területek korábbi bekebelezése, majd szétszórása, tehát a nagy számok függvényében, ez logikus magyarázatnak tűnik. Egy másik, általánosító megfogalmazást is módosítani lehet, miszerint a politikai diktatúrában az alávetettek passzívan viselkednek. Ezt az állítást is nyilván mindig konkrét időkhoz és terekhez kell kötni. Így például 1954 januárjában a „kilépetteknek egy része nem volt hajlandó átvenni azokat a földeket, melyek – legtöbbször jogos – igényeiket nem elégítették ki. A földkiadás végleges befejezésének ez a jelentősebb akadályozója és hátráltatója.” A korábbi évek ténylegesen pusztulást és pazarlást okozó állami beavatkozásaira is rávilágít a szöveg: „A kilépettek földigényének megfelelő kielégítését gyakran központi intézkedések is gátolták. Előírták ugyanis többek között, hogy ott, ahol a tsz-nek tagosított földje van, a kilépettek földigényét elsősorban a szétszórt tartalék-földterületekből kell kielégíteni. Köztudomású azonban, hogy a tartalékterületek mindenütt jóval gyengébb minőségűek, mint a szövetkezeti táblák.”⁶³⁸

A pártállami apparátus és a helyi politikai hatalom képviselőinek viselkedését így jellemezték:

⁶³⁸ A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságának „K”-vonalon leadott utasítása a megyei tanácsok VB-elnökei számára, 1954. január 11. MOL, XIX-A-2-z. 8.d. 04/112/1954.

„A földkiadások ügyénél jelentősebbek a zavarok a jövedelemelosztások, elszámolások, jószág és művelési eszköz kiadások, közteherelosztások körül. Általánosan tapasztalható, hogy a szövetkezetben megmaradtak az állammal szembeni kötelezettségek (adó, beadás, kölcsön, stb.) aránytalanul nagy részét igyekeznek áthárítani a szövetkezetből kilépett dolgozó parasztszámra. [...] Legtöbb törvénytelenesség ezen a téren a közös sertésbeadási kötelezettség elosztása körül van. Több helyen előfordult, hogy a szövetkezet az 1953. év végén esedékes sertésbeadási kötelezettsége arányos részével a kilépetteket terhelte meg, holott megvolt annak teljesítéséhez szükséges hízóállománya, amiből viszont a kilépetteket nem részesítette. Sok helyen különbséget tettek a kilépőkkel történő elszámolás során abban is, hogy részükre egy munkaegység után csak bizonyos hányadát adták annak a terménynek, amit az együtt maradt tagoknak adtak. Gyakori eset, hogy a kilépők részére gazdasági felszerelést akkor sem adnak, ha a szövetkezetnek abból feleslege van, a kilépők jószágát sem adják ki, vagy túl magasán szabják meg annak megváltási árát, de előfordult az is, hogy a kilépők jószágát elszámolás előtt szabadpiacon értékesítették. A kadarkúti Szabadság tsz.-nél megtörtént, hogy egy kilépett dolgozó részére jószágát akkor sem adták át, amikor az ki akarta fizetni az előzetesen megállapított szabad árat. A tanácsok munkájára ezen a téren inkább a törvénytelenségek hallgatóságos tudomásulvétele, mint az azok elkövetésében való aktív részvétel jellemző. Legtöbb tanács megfelelően ismertette a kilépőkkel való elszámolás törvényes követelményeit, leggyakrabban szemet hunyt azonban, ha a szövetkezet vezetősége és tagsága mégsem e szerint járt el a kilépőkkel szemben. Volt azonban olyan eset is, amikor a tanács maga is aktív részese volt a törvénytelenységnek. A csurgói járási tanács elszámolását végző dolgozói részrehajló munkájukkal maguk rövidítették meg a kilépőket; a gyulavári községi tanács VB pl. nem engedte kiadni a kilépettek részére az elszámoltató bizottság által megállapított vagyontárgyakat. [...] A kilépett dolgozókat ért, felsorolt többféle jogsérelem miatt igen sok helyen ellenséges viszony alakult ki az együtt maradt tagság és a kilépettek között. A megmaradt szövetkezeti tagok ellenségnek tekintik a kilépetteket és így kezelik őket.”

Ahol nem voltak „törvénytelenségek”, ott többen visszaléptek, rögzítette a jelentésíró. „Borsod megyében például a kilépettek mintegy 20%-a, Szolnok megyében mintegy 15%-a máris visszatért.”⁶³⁹

Ekkor még a földtulajdon problémája mind a politikai hatalom, mind pedig az agrártársadalom tagjainak szempontjából továbbra is egzisztenciális kérdés volt.

***

A vidéki Magyarország társadalma a beszolgáltatás, az adózás, a tagosítás, a terrorral párosuló kollektivizálási kampány, valamint a korábbi egyházi és társadalmi miliők felbomlasztásának hatására radikálisan aktivizálódott.⁶⁴⁰ A szocialista projekt – iparosításhoz és utópikus

⁶³⁹ A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságának „K”-vonalon leadott utasítása a megyei tanácsok VB-elnökei számára, 1954. január 11. MOL, XIX-A-2-z. 8.d. 04/112/1954.

⁶⁴⁰ 1949-ben 65, 1950-ben 45, 1951-ben 50, 1952-ben 150, 1953-ban 50 ezer, 1949. január 1. és 1954. január 1. között összesen mint 360.000 agrárkereső hagyta el a mezőgazdaságot. KSH 1957: 30.; A „hosszú ötvenes” években olyan mértékű vándorlás történt, mintha a lakónyilvántartásba felvettek 50%-a (s azok közül sokan

célokhoz – igazított kínálata, egyes rétegek számára nyújtott előnyei sajátos részvételt, a politikai diktatúra társadalmiasítását eredményezték. A kampányok mindennapokba behatoló folytonossága és színadiassága a tervszerűnek gondolt program számos elemét önjáróvá és dinamikussá tette. A történetkutató ezt a helyzetet többnyire káosznak láthatja. A szovjetizálás hírei és tapasztalatai, a traumatizálódások és alkalmazkodások együttesen képezték azokat a kettős kommunikációkat, színlelt magatartásformákat, amelyek a „létező szocializmus” évtizedeiben is nyomon követhetők. A földek és emberek részleges „összegyűjtése”, „kollektívákba” terelése a szovjet típusú diktatúrák legradikálisabb társadalmi operációja. Ugyanakkor, a földindulások ellenére, a kollektivizált, rendszerint csak papíron létező szocreál üzemformák a vizsgált periódusban látványos kisebbségben voltak. A „kolhoz modell” elsősorban egy kudarc importjának magyarországi története volt, amely az erőforrások pazarlását, és semmiképpen sem a kollektív gazdálkodási formák képét mutatta. A kérdéskör egyik fontos eleme a tulajdonfosztással induló proletarizáció, amelynek összehasonlító lokális és regionális történeti kutatásába lényegében még bele sem kezdtünk.

Tornyiszentmiklósi felvonulók 1956. október 26-án

többször is) lakóhelyet változtattak volna. Sárfalvi 1962: 105.; Az ország egyik legsűrűbben lakott, és a háború után is még háromnegyedében agrártársadalmat képező Szabolcs-Szatmárban 1959 májusában a megyei döntéshozók így összegezték a radikális népességmozgást: „1949 óta mintegy 97 ezer fővel kellett volna emelkednie a megye lélekszámának a természetes szaporodás folytán. A megye lakossága ezzel kb. 655 ezer fő lenne. Ezzel szemben 1957. január 1-én a megye lélekszáma nem haladta meg az 560 ezret.” Közismerten igen magas volt a Pest és Borsod megyében ipari munkát vállaló szabolcs-szatmáriai aránya. Számításuk szerint Szabolcs-Szatmárt 1955 és 1958 között közel 21.000 fő hagyta el véglegesen. Jelentés a munkaerőről, kétlakiakról, 1959. május 4. MOL M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 252.

IV. A vidéki Magyarország tapasztalattörténetei 1956–1962

1956 UTÁNI HELYZETKÉPEK

„Egyre kevesebbet halljuk az első időszakban agitációnk során ismert mondását: <<Majd meglátjuk, hogy még mi lesz>>. Nagy előszeretettel emlegetik a kormány rendelkezéseit és folytonosan ismétlik, hogy a termelőszövetkezetekbe a belépés önkéntes, nem lesz tagosítás [...]”⁶⁴¹

„Az ibafai tsz-elnök pl. elmondotta, hogy csak közös sertés- és juhtenyésztést akarnak, szarvasmarhát nem. Elmondotta, hogy amióta a tagoknál van a tehén, sokkal több tejet adnak.”⁶⁴²

A közelmúlt kutatója maga is benne van az élő és/vagy elfojtott emlékezetben, a felejtésben, a versengő múltértelmezésekben, már csak ezért is elbizonytalanodhat a felvázolt történelemképek láttán.⁶⁴³ Akkor pedig még inkább növekszik a kétsége, ha arra gondol, hogy a levert forradalom utáni megtorlás, a restauráció és átrendeződés állapotában kell a társadalmi viselkedésformák kortársi világát bemutatnia. Alapvető kérdés, hogy miként tudjuk leválasztani a gyakran jogállami nézőpontból megfogalmazott utótörténeteinkről a kortársi horizontokat és cselekvésmódokat? Hogyan kerülhetjük el a pártállami normák által elvárt módon ritualizált és kódolt nyelvezetű írásos történeti forrásaink csapdáit? Miként bonthatók ki abból a különböző, életszerű társadalomképek, amelyek ugyanakkor mai igényünk szerint

⁶⁴¹ A Szolnoki Járási Tanács VB-jelentése az egyénileg dolgozó parasztság helyzetéről, 1957. december 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 124–125.

⁶⁴² Jelentés a Baranya megyei tapasztalatokról, 1957. április 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 56–57.

⁶⁴³ Az 1956 utáni represszió világának jelenségeit, a feledtetés és felejtés politikájának propagandisztikus megfontolásait és intézményesülését illusztrálja a következő, 1956. december 28–29-én keletkezett szöveg: „Több helyen tapasztalható az is, hogy még nagyon keveset járnak ki a megyei, járási apparátusból a dolgozók közé. Éppen ezen okok miatt rendkívül rossz a tömegek tájékoztatása. Az agitációs tevékenység eddig főleg a sajtó, rádió, röplapok, plakátok munkájára, illetve készítésére korlátozódott. Egyes megyéknek segítséget nyújtanak a kinyomatáshoz a szomszédos népi demokráciák is (pl. Borsodnak, Nógrádnak, Győrnek Csehszlovákia, Szabolcsnak Románia). Hajdú megyéből beszámoltak arról, hogy a helyi agitáció módszerét és tartalmát a következőképpen csoportosították: 1. pozitív program magyarázása; 2. az ellenség leleplezése; 3. az ellenpropaganda megzavarása. Konkrét anyagokat szednek össze (kompromittáló anyagok), amelyeket (röpcédulák, kiírások útján) ismertetnek a dolgozókkal. Egyes személyeket úgy vonultatnak vissza, hogy leveleket írnak feleségeiknek, családtagjaiknak, barátaiknak. Az ellenpropaganda megzavarására jelszavaikat eltűnőző röpcédulákat adnak ki, pl. <<egy-két hétig éhezünk, de Kossuth címert viselünk jelszó helyett kiadták>>, <<Egy-két évig éhezünk stb.>> Vagy pl. <<Pékek 2 napig sztrájkoljatok>> jelszó helyett <<Pékek 10 napig sztrájkoljatok>> jelszót adták ki stb., ami nagy felháborodást keltett a sztrájkra uszítókkal szemben.” Jelentés az Agitációs és Propaganda Osztály számára, 1956. december 28–29. MOL, M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ö.e. 1–2.

távol állnak egy naivul realista megközelítésű, vagy szubsztancialista felfogástól?⁶⁴⁴ Talán leginkább a mikrotörténet eszközeivel lehet életszerű közelségbe hozni a néhány évtizede történeteket, amelyek mára inkább már történelemnek számítanak. Most azonban mégsem erre a kisléptékű, mikroszkopikus közelítésmódra és forrásvizsgálatra vállalkozom, hanem arra, hogy az 1957-es év kortársi tapasztalatait átfogó jelleggel, a hivatalos információs és egyéb jelentések alapján kísérelem meg érzékeltetni.⁶⁴⁵

Mi indokolja az 1957. évválasztást? Egyrészt az, hogy az ekkor megfigyelhető kortársi perspektívák és jelenségek feltárásával, leírásával utóhatásaiban is értelmezhetőbbé válnak 56 történései és azok súlya. Másrészt társadalmi önismeretünk szempontjából is sorra kell venni azokat az elemeket, amelyek a kádári diktatúra ezen időszakát jellemezték. Egy hagyományosabb történetkutatói ábrázolásban 56 leverése, a megtorlások és az erőszakszervezetek kiépítésének ismertetése alapján esetleg az a benyomás keletkezhet az olvasóban, mintha a társadalom kihalt, vagy éppen az élet megállt volna. Mindezzel a felvetéssel nem kívánom cáfolni a félelem csöndje, a terror hatására kialakult, időhöz köthető társadalmi bénultságot. Éppen arra szándékozom rávilágítani, hogy ebben a történeti szituációban is az azonos idejű, párhuzamos történéseket és tapasztalatokat célszerű a történeteinkben keresni, hogy valóban életszerű kortársi összefüggéseket lássunk. Ahogy az a történelemben számos alkalommal előfordult, a forradalom leverése a mindennapok világában is azt jelentette, hogy a lokális miliőtől a felső szintű döntéshozatalig előbb-utóbb minden szereplő igyekezett az új-régi helyzetben berendezkedni.⁶⁴⁶ Az agrártermelők az 50-es évek mindennapi zaklatásaihoz, lelki-fizikai nyomásgyakorlási technikáihoz mérték a kádári politikai hatalom engedményeit, így például a beszolgáltatás – legalábbis addigi formájának – eltörlését, a földek visszaigénylési és adásvételi lehetőségét bizonyos területhatárig.⁶⁴⁷ A számok tükrében is kifejezhetően, a falun élők 1957 elején mindinkább azt gondolhatták, hogy érdemes márciusban újra kezdeni – a forradalom helyett – a mezőgazdasági munkát.

A témaválasztást az is indokolhatja, hogy az 1957-es év történéseinek – inkább a csendes csatatérre emlékeztető – sorozata egy olyan köztes időszakasznak bizonyult, amikor a

⁶⁴⁴ A bevezetésben érintett jelenség, „a „szubsztancialista” és naivul realista felfogás minden gyakorlatot [...] önmagában és önmagáért tekint, függetlenül minden más gyakorlattól, amelyek helyette állhatnak;” Bourdieu 2002d: 13.

⁶⁴⁵ Miként a bevezetőben jeleztem, kézenfekvő egy interjúkra, visszaemlékezésekre támaszkodó közelítésmód, azonban az egy másik „szöveget”, történeti ábrázolást nyújtana. Ennek módszertanára és kiváló eredményeire ld. Szentí 2008.; Szilágyi 2008b.; Bögre 2006.; Bögre – Szabó 2010.

⁶⁴⁶ Ennek alkalmazkodási módjaira igen szemléletes az életpályák – az agrártársadalommal is kapcsolatos – emlékezete: Molnár 2004.; Bögre 2006: 90–101.

⁶⁴⁷ Bár a begyűjtést 1956. november 12-én, október 25-től visszamenőleges hatállyal eltörölték, azonban azt utána közvetett módon adó- és árpolitikával helyettesítették. Pető – Szakács 1985: 298, 433–435.; Valuch 2001: 195–196.; Varga 2001: 25–26.; A beszolgáltatási rendszer regionális történetére ld. Papp 2002.

politikai hatalom birtokosai a megtorlások szétterítése és elmélyítése mellett, bizonyos területeken sajátos alkukat kötöttek, és ezeknek is megfelelő társadalmi-gazdasági gyakorlatot figyelhetünk meg. Ezek a jelenségek és kontextusok itt is sokszor csak illusztratív módon érzékeltethetők. A közölt terepszemlék (egyszerre felül- és alulnézeti perspektívákat reprezentálva) a kollektivizálás befejező, 1958-ban megindított hadjárata előtti időszakra vonatkoznak. Kérdés, hogy ki és mit látott, a tapasztaltakról mit írhatott meg, és az ekkori kihívásokra, lehetőségekre a társadalom vidéki miliőiben élő tagjai miképpen reagáltak? Az is kérdés lehet, hogy a korabeli mindennapi tevékenységek és javak együttese miként képezhettek, miként befolyásoltak társadalmi pozíciókat?

Milyen információkat birtokoltak a döntéshozók az 1956. évi forradalom leverése után? Történetkutatóként azért is értékelni kell ezeket a forrásokat, mert joggal feltételezhetjük, hogy elsősorban azért „titkosították”, zárták el a nyilvánosságtól a mindennapokban megfigyelhető tapasztalatokról gyűjtött adatokat, hogy legalább a diktatúra irányító köreiben átfogóan tisztában legyenek a valóságos helyzettel. Egészen pontosan ezek a hírszerzések arra is irányultak, hogy felmérjék a társadalmi reakciókat, a lehetséges ellenállási formákat, amelyekhez képest bevetethők voltak az adminisztratív és fizikai eszközök. Másrészt arra is joggal gondolhatunk, hogy az egész társadalmat a megszokott technikákkal (a rendőrségi, ügynöki jelentésektől a pártbizottsági és tanácsi információkig) ellenőrizni törekvő politikai hatalom már a „jelentés tudatosításával” is fékező, és persze a társadalom tagjai számára is jól kiismerhető erővel hatott.

Szólni kell a fejezet megírásához használt történeti forrásaink jellegzetességeiről is. A pártállami vezetés számára készített, előre megadott szempontok szerint szerkesztett olyan bizalmasan kezelt információkat tartalmazó dokumentációról van szó, amely szövegek készítői a tanácsi és pártapparátus tagjain túl sokszor például ügyészek, bankalkalmazottak voltak. A minimálisan elvárható ideológiai tételek hangsúlyozása, a pártállami vonal- és normakijelölésen túl sokszor igen részletes, szakszerű leírást adtak a látottakról. Ennek ellenére általában csak korlátozott értelemben vehetjük szó szerint a „láttak” kifejezést, hiszen nyilvánvaló módon az adott szempontok szerint meghatározott tárgyra, témakörre koncentrálni fogalmazták meg hivatalos jelentésüket. Ezek a szövegek helyenként közvélemény-kutatásként is értelmezhetők, a helyszíni kiküldetések, beszélgetések során látottak-hallottak többnyire leíró jellegű, vagy a „szocializmus felépítése” érdekében beállított kritikai megfogalmazások voltak.

Hogy a kádári vezetés mennyire tisztában volt társadalmi „elfogadottságának” valóságos súlyával, azt önmagában a munkásörtség felállítására vonatkozó egyik, 1957. februári szöveg

is illusztrálja. Egyrészt a stigmatizáló, kriminalizáló definíció szerint az „ellenforradalmárok, fasiszták vereségükbe nem nyugodtak bele”, akik ellen a munkásőrségnek nevezett, a párt által irányított fegyveres erőszakszervezetnek kellett fellépnie. A rendőrséggel együtt kellett az „államinak és szövetkezetinek” mondott vagyontárgyak vissza- és elvételét megakadályozniuk. A szokásosan színlelt módon és kettős kommunikációban a munkásőrség irányítóin kívül pénzbeli díjazást úgymond hivatalosan nem adtak a beosztottaknak, csak ha „veszteség” érne őket. Az idetartozás, a gyakori megvetésen túl sokak számára egészen apró, de rendszeres előnyöket is jelentett, ami bár természeti formában érvényesült, de lényegében pénzeshető lett a gyakorlatban: például nagyobb mozgástér és munkahelyi kedvezmények, ellátás ételben és ruhában, időfelhasználás. A munkásőrség társadalmi kontrollt erősítő jellegét és megfélemlítő hatását abban is le lehet mérni, hogy a helyi parancsnokság központját lehetőség szerint a tanácsházán, vagy a kiegészítő parancsnokságokon jelölték ki. A népesség- és településszámhoz igazodva, 1957. május 1-ig 20 ezerre, az év végéig 30 ezerre akarták növelni a párt „magánhadseregének” létszámát, ebből 10 ezer főt Budapestre terveztek.⁶⁴⁸

Munkásőrök eskütétele Budapesten, 1958. május 17.

A forradalom leverése után a családok életének egyik alapvető kérdése a munkahely megtalálása, megtartása, vagy éppen a munkanélküliség volt: „A munkásokat nagyon foglalkoztatják a munkanélküliség kérdései: milyen méretű lesz, kiket építenek le, azokat, akik belépnek a pártba, vagy akik távol tartják magukat a párttól, figyelembe veszik-e a munkások szociális helyzetét. Szerintük elsősorban a kétlakiakat kellene leépíteni. Lesz-e

⁶⁴⁸ Jelentés a munkásőrség felállításáról, 1957 februárja. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 14.ő.e. 8.; A téma ld. Germuska 2004b.; Kiss 2009.; A későbbi évekbeli „rendkívüli eseményekre”, erőszakos cselekedetekre lásd a Munkásőrség Országos Parancsnokságának 1959–1960. évi dokumentumaiból például: MOL, M-KS-295-1. 423–424.d.

közmunka, bevezetik a csökkentett munkaidőt egyes helyeken, stb.”⁶⁴⁹ A munkanélküliségi lét ezek szerint sokszor közvetlenül összekapcsolódott a párttagsággal, ami az előnyökhöz való hozzájutás ugródeszka funkcióját is betöltötte. A kétlakiaknak nevezett nagy tömegű foglalkozási-társadalmi csoport a munkásság mitizált egységképének zavaró, sok szempontból kivetett rétege volt.⁶⁵⁰ Az ekkor is megfogalmazott nyugdíj problémája alapján érzékelhetjük a kortársi generációs különbségeket, amelyek szintén más korabeli életlehetőségekre és az érdekek cselekvésszervező erejére mutatnak rá.

A pártjelentésekben visszatérő elem volt a társadalmi konfliktusok kiemelése. Egyrészt itt a munkások és a parasztság kölcsönös ellenszenvéről, másrészt a mindkét csoportban érezhető értelmiségellenességről volt szó. A falvak világa a gyakran tapasztalatlan pártfunkcionáriusok számára sok szempontból egy felderíthetetlen, ellenséges terepnek számított. Az ott észlelni vélt „nyugalom” falai mögött 1957 elején a következő helyzetképeket láttatták:

„Falun nyugodtabb a hangulat, mint az üzemekben. De ott is – jóllehet az eddiginél jóval csendesebben – igyekeznek nyugtalanságot tartani. Sok idegen fordult meg a falukban. Szemmel látható az ellenség vidékre való lehúzóda. A tsz-ek felbomlása az utóbbi két hétben nőtt. Borsod megyében 240-ből 60 maradt meg. Szabolcs megyében a tsz-ek kb. fele feloszlott. Somogy megyében 300-ból 40 maradt meg. A pécsváradai járásból 30-ból csupán 3 maradt. A pártbizottságoknak, pártszervezeteknek nem volt erejük e folyamat megállítására. A tanácsi szervek pedig csupán statisztálnak a tsz-ek feloszlásához, vagyis kioktatják a tsz-tagokat a szabályos feloszlásról. A tanácsi szervek ezekben a nehéz időben teljesen magukra hagyták és hagyják a falusi dolgozókat. A tanácsoknál sok az olyan ember, kiknek semmi munkája nincs, vagy akik nem is hajlandók a kormány, a párt politikája érdekében dolgozni. Legtöbb helyen a megyei, járási tanácsoknál olyan csoportok is vannak, akik a hivatalokban kártyáznak, isznak és szidalmaznak a kormányt. Az elvtársak javasolják, hogy a racionalizálásnál elsősorban ezeket, és e légkör kialakítóit kell elbocsátani. A feloszlott termelőszövetkezetek tagjai közül, a legnehezebb helyzetben a volt agrárproletárok, a volt földnélküli tagok vannak. Nem tudják, mihez kezdjenek, tanácstalanul állnak, holott a falusi dolgozók közül ez a réteg állt a legszilárdabban a párt politikája mellé. A pártbizottságok és pártszervek lényegében politikai tevékenységet nem fejtenek ki e réteg között, és a tanácsok sem nyújtanak segítséget részükre. Küldöttségek sokasága jár a különböző központi szerveknél, de nem sok segítséget kapnak. Legtöbb esetben dolguk végezetlenül mennek vissza. A telepések körében pl. (Dunántúlon sok telepés van) problémát jelent, hogy most megjelennek a volt tulajdonosok, földjüket-házukat követelik vissza, és a telepések kezében semmi hivatalos írás, telekkönyvezés a tulajdonjogról nincs. E kérdésben sem a megyei szervektől, sem a központi szervektől nem kapnak segítséget. Ez is főleg volt szegényparasztokat és agrárproletárokat érint.”⁶⁵¹

Tanulságos, hogy a jelentésíró magától értetődően használja a diktatúra kifejezést:

⁶⁴⁹ Hangulatjelentés az APO számára, 1957. január 5. MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ö.e.

⁶⁵⁰ Ö. Kovács 2004b.; Ö. Kovács 2005.

⁶⁵¹ Hangulatjelentés az APO számára, 1957. január 5. MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ö.e.

„A szegényparasztság, a tsz-parasztság és a középparasztok kis része megnyugvással veszi tudomásul a diktatúra erősödését. Több községben az a véleményük, hogy a kormány nem elég határozottan lép fel az ellenforradalmárokkal, a rendzavarókkal szemben nagyon elnéző. Több dolgozó paraszt a kormány, különösen a karhatalom gyengeségét látják abban, hogy azokkal semmi sem történik, akik a nyílt ellenforradalom idején a szocializmus ellen léptek fel: hivatalukban, funkciójukban maradtak, vagy ma is nyíltan lázíthatnak, agitálhatnak a kormány, a párt, a tsz-ek ellen. A parasztság körében nagy a várakozás a kormány eddigi intézkedéseinek megvalósítását és a további intézkedéseket illetően. Várják a kormány mezőgazdasági programját, továbbá, hogy a kormány határozottan kiáll a tsz-ek mellett (tsz-tagok). A középparasztok többsége bizonyos aggodalommal szemléli az adminisztratív intézkedéseket. Félnék az utóbbi évek politikájának visszatérésétől. Félnék, hogy más módon visszajön a begyűjtés, a túlzott megkötöttség időszaka. Az elvtársak elmondták, hogy a munkások körében erős parasztellenes, a parasztok körében pedig erős munkásellenes hangulat tapasztalható. Mind a munkások, mind a parasztok körében nagy az értelmiségellenesség. A falu igen hiányosan és rosszul van tájékoztatva az eseményekről, a kormány, a párt politikájáról. Áramhiány miatt sok községben a rádió híreit sem tudják hallgatni. A sajtó és egyéb írásos kiadványok rendszertelenül, késve, vagy egyáltalán nem jutnak el. Sok a rémhír, a találgatás, erős az ellenség agitációja.”⁶⁵²

A korábbi, közel egy évtizedes erőszakos tsz-szervezés nyilvánvaló kudarcát a fenti beszámoló is igazolja. A példák szerint a működésképtelen, kollektívnek nevezett gazdaságok igen kis hányada maradt meg. A kaotikus gazdasági helyzet mellett szétesett a tanácsszervezet, ami a közigazgatás bizonytalanságaira is utalt.⁶⁵³ A korábbi évek földelvétele és bekerítési politikája révén államosított, és nagyrészt parlagon hagyott területek egyes gazdáinak régi-új tulajdonosként való jelentkezésekor kiderült az is, hogy a nyilvántartások átláthatatlanok, ha egyáltalán voltak. Régi belső konfliktusra ismerhetünk rá az agrárproletárként, vagy földnélküliként, kisparasztként korábban tsz-be „menekült” réteg viselkedésének, érdekeinek jellemzésében. Érthetően leginkább ők várták az új mezőgazdasági pártprogramot. Érdeemes még arra a korabeli félelemre is utalni, miszerint sokan, de főként az értelmiség attól tartott, hogy a Rákosi-időszak politikája fog visszatérni. A jelentés ugyanakkor a belső ellenállásokra, egy bizonyos pontig sikeresnek is nevezhető pozíciószerezésekre is rávilágít. A következő két példában az a közös, hogy a kommunistának nevezett korábbi párttagságot a lehetőség szerint ekkor még eredményesen kiszorították a különböző szerveződésekben. Ózdon arra panaszkodtak, hogy a kommunistákat a „szociáldemokraták” nem engedték pozícióhoz jutni a szakszervezetben. Fejér megyében

⁶⁵² Hangulatjelentés az APO számára, 1957. január 5. MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ö.e.

⁶⁵³ A községi végrehajtó bizottsági és tanácsülési jegyzőkönyvek rendszerint ezért is hiányosak 1956 októbere és 1957 tavasza között.

pedig azt sejtették a pártaktivisták, hogy a „népfront leple alatt” a „forradalmi bizottságok” alakultak újjá.⁶⁵⁴

A budapesti Ganz Vagongyár pártszervezete jelentésírójának szövege szerint a dolgozók politikáról nem vagy óvatosan beszélnek, másrészt „bizalommal” fordulnak a Kádár-kormányhoz, s talán a kötelező optimizmust is kifejezve rögzítette: „ha így haladunk tovább, mint most, és a hibákat kijavítjuk, akkor a munkások lesznek az elsők, akik megvédik a rendszerünket.” Visszatérő elem a munkásság hangulatát tárgyaló jelentésekben a különböző társadalmi konfliktusoknak, többek között a parasztellenességnek a megfogalmazása:

„A dolgozók elismerik, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány bérügyi intézkedései következtében jelentősen emelkedett az életszínvonal, de ugyanakkor felvetik, hogy a parasztság megint sokkal többet kapott, mint az ipari munkásság, azon keresztül, hogy eltörölték a beszolgáltatást. Kifogásolják, hogy miért kell a parasztnak mindig többet adni, mint a munkásnak. Ennél a kérdésnél felvetettek különböző problémákat: hogy lesz-e még áremelkedés; a dolgozók jelezték, hogy az utóbbi időben romlott a húsellátás, és ebben változást várnak. Ugyanakkor kifogásolják, hogy sok esetben a gyümölcsöt és a zöldségfélét inkább hagyják elrohadni, és utána a szemétkébe dobják, de az árakból nem engednek. Általában a dolgozók felvetik, hogy a begyűjtés eltörlésével párhuzamosan hogyan fogja biztosítani az állam a lakosság megfelelő ellátását, és hogyan fogja biztosítani, hogy a parasztság részéről ne történjen áremelés.”⁶⁵⁵

A munkás-paraszt szövetség mítoszával szembeni véleményen túl a pártnyelvben szintén visszatérően jelenik meg a „nacionalizmus” és az „antiszemitizmus”.

„Ennek különböző megnyilvánulásai vannak. Az 528-as hegesztő műhely és csőszerelő műhely pártonkívüli dolgozói a következő formában adtak ennek kifejezést. Felvetették, hogy 25.000 zsidó disszidált, és ennek jó része párttag volt. Ezzel kapcsolatban megjegyezték, hogy ezek mindig ott ülnek a húsos fazék mellett. Továbbiakban azt mondták, hogy szovjet katonai kocsik még ma is visznek ki pénzért zsidókat a határra. Beszélgetés során azt is elmondották, hogy szovjet katonák egész kereskedelmet bonyolítanak le, hogy ezen keresztül maguknak pénzt biztosítsanak. Mi ezekkel a véleményekkel szemben vitába szálltunk és meggyőztük őket.”⁶⁵⁶

A bolsevik mítoszok és „közösségépítés” eszméi Békés megyében a következő gyakorlatot eredményezték. A kínai kommunisták példájára hivatkozva, a pártbizottság tagjai és a KISZ vezetőség egy-egy napot fizikai munkával kívánt eltölteni. 28 fő a békéscsabai Előre és Petőfi tsz-ben megjelent, ahol azonban a „fogadtatás nem volt barátságos. Ezt azzal indokolják az elvtársak, a tsz-ben féltek attól, hogy majd a <<pártfunkcionáriusok agitálása>> hátráltatni

⁶⁵⁴ Hangulatjelentés az APO számára, 1957. január 5. MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ő.e.

⁶⁵⁵ Az MSZMP Ganz Vagongyári szervezetének jelentése az üzem dolgozóinak hangulatáról, 1957. július 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 111.ő.e. 1957. 4.

⁶⁵⁶ Az MSZMP Ganz Vagongyári szervezetének jelentése az üzem dolgozóinak hangulatáról, 1957. július 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 111.ő.e. 1957. 4.

fogja a munkát. Továbbá attól is tartottak, hogy az elvtársak gyakorlatlansága miatt, a tsz-tagoknak kétszeresen kell majd dolgoznia [...]”⁶⁵⁷

Az 1956 utáni megtorlás és mindennapi osztályharcos miliő számos visszatérő esetben igazolható. A pártaktíva gyűléseken ez volt az egyik napirendi pont 1957 nyarán. Debrecenben az „ellenforradalommal” szembeni „megbékélést” kifogásolták, a dabasi járásban a „tisztá demokrácia” elképzelése tartja magát”, ami a megtorlások mértékét kritizálta. A vidéki helyzetképet így összegezték:

„Megítélésünk szerint a járási, városi és alsóbb pártszervek körében erősen hatnak a szektás nézetek, amelyeknek megnyilvánulási formái többek között a volt MDP-tagoktól való erős elzárkózás, a pártonkívüliek lebecsülése, az <<elegen vagyunk>> elbizakodott hangulat, a párt nevének MKP-ra való megváltoztatásának követelésében. Pl. a Mátravidéki Erőmű pártszervezetében olyan hangulat uralkodik, hogy csak a kommunisták becsületes emberek. A selypi cukorgyárban a pártszervezet véleménye: jobb volt, míg 36-an voltak, most 80-an vannak, mert a többi nem őszinte kommunista. Csurgón egy alapszervezeti titkár felszólalásában hangoztatta, hogy minden funkcióba kommunistát kell tenni. A vásárosnaményi járásban elhangzott, hogy a pártonkívüliek többsége ellenforradalmár, nincs helyük a vezetésben. A bonyhádi, a ceglédi járásban elmondották, hogy a pártszervezet a meggyőző politikai munka helyett a parancsolgatás módszerével, adminisztratív eszközökkel dolgozik. [...] a faluban lényegében a tanácsokon kívül más tömegszervezet nincsen, [...] a tanácsokban a kommunista csoportok megalakítása mindig csak feladat marad, [...]”

Kaotikus állapotok, személyes konfliktusok, intrikus légkör jellemezte a munkahelyeket. A földműves-szövetkezetek hálózatát a „korruptióval” azonosították.⁶⁵⁸

A kádári politikai hatalom számára egyre fontosabb lett az agrárvilágban tapasztaltak nyomon követése: „A parasztság jó hangulatát elősegíti az is, hogy ma már mindjobban megerősödnek abban, hogy a kötelező beadás rendszere nem jön vissza.” Az állami döntéshozók a fő szempontnak azt tekintették, hogy ún. biztosított címeken (természetbeni földadó, cséplési díj, állami gazdaságok átadásai, gabonakölcsönök visszafizetése) szabályozzák a felvásárlást. Mindemellett a „parasztság zaklatása nélkül, a piaci helyzet nyugodtságának biztosításával, az érvényben lévő állami felvásárlási árakon” akarták teljesíteni az ún. „szabadfelvásárlási tervet” is. A felsőszintű, a megyei és a járási vezetők gyakorlati intézkedései azonban sokszor egymással szembekerültek. Így például több járásban a „korábbi begyűjtésre emlékeztető felajánlási mozgalmat indítottak be”, a „piac ellenőrzése” címén helyenként östermelőket is zaklatnak az állami felvásárlási árnál magasabb áron történő

⁶⁵⁷ PTO-tájékoztató a Békés megyei PB kezdeményezéséről, 1957. július 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 117.ö.e. 2.

⁶⁵⁸ PTO-tájékoztató a járási, városi pártaktívákról, 1957. július 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 120.ö.e. 1–7.

értékesítés esetén”, a pénzügyi szervek a felvásárló telepeket adóbehajtásra akarták felhasználni, ugyanakkor elhanyagolták a kötelező címen történő felvásárlást. A rendszer alapjának elgondolt tsz-ek jelentős része sem tartotta be az utasításokat: az országos 210 Ft/q helyett, „árugabonájukat az állam felé történő értékesítés helyett magasabb áron piacra viszik eladni.” Példaként említették a karádi és a berceli tsz-eket, amelyek saját gépkocsival Budapestre is szállítottak, ahol 400 Ft/q áron adták el a gabonát. Az értékesítési rendszer újabb, a meghirdetett elvekkel szembeni gyakorlata szerint a terményfelvásárló apparátus számát egyharmaddal csökkentették, továbbá a földmíves-szövetkezeteket mint „bizományosokat” is bekapcsolták. Ezek alapján 1.450 terményforgalmi telep és 711 földmíves-szövetkezet végezte a felvásárlást, de végül ez az átalakított rendszer a várttal szemben éppen növelte a felvásárlási költségeit.⁶⁵⁹

Minden politikai rendszer törekszik az áruellátással befolyásolni a közhangulatot. A fogyasztási szokások és lehetőségek, még inkább a hiányok mindenképpen reprezentatívak, mert az emberek napi szintű életlehetőségeit és életminőségét is érzékeltetik. 1957 telére készülődve, a 10–15 %-kal növekvő cukor- és a kb. 35%-kal emelkedő tojásfogyasztás ellenére mindkét termékből hiány volt. A parasztnak minősített háztartások körében hagyományosan télen (például a bor- és az almaértékesítés, sertéseladás után) voltak jelentősebb bevételek. Az év során az otthon sütéshez fontos élesztőből is hiány volt, amit cseh- és kelet-német importból valamelyest ellensúlyoztak. A Belkereskedelmi Minisztérium szerint „nehézség” volt a disznóvágásokhoz szükséges borsból és bélből. A hiányzók listáját növelte még a fenyőfa, a tűzifa, a tűzhely és az építési cserép. Bővített ellátást biztosítottak viszont kakaóból és kávéból, s a korábban boltokban nem található datolya, banán, kókuszdió importját is ígérték. 1955-hez képest a narancsból húszszoros, a mazsolából háromszoros, fügéből hatvanszoros növekedést prognosztizáltak. A ruházati cikkek 30%-os emelkedését várták, valamint több bort és sört kínáltak.⁶⁶⁰ Mérlegelve a fenti beszámolót, fogyasztói nézőpontból továbbra is nagyrészt megmaradt több alapvető cikk hiánya, másrészt viszont elvileg lehetőség volt az akkor luxusnak számító áruk megvásárlására.

⁶⁵⁹ Az Élelmezésügyi Minisztérium jelentése a gabonafelvásárlásról, 1957. augusztus 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 126.ő.e.

⁶⁶⁰ A Belkereskedelmi Minisztérium jelentése a lakosság téli áruellátásáról, 1957. november 21. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 195.ő.e.

MIT ÍRTAK A FALURÓL 1957-BEN?

Az 1957. január elején készült jelentés szerint az ország valóságos gazdasági helyzetéről nem lehetett pontos képet alkotni.⁶⁶¹ Az azonban nyilvánvaló volt, hogy az energia- és a szénhiány nem csupán az ipari munkát bénította meg, hanem tovább gyűrűző problémát jelentett egyéb szolgáltatások területén is. Az élelmiszerek közül kiemelten leginkább a sót kellett nélkülözni. „Budapesten, vidéken legfőbb hiánycikkek a következők: készruha, férfi, női télikabát, cipők, meleg női, férfi fehérnemű, ágyneművászon, flanel, rádió, motorkerékpár, zománcedény, szappan, mosópor, tüzelőfészeségek.” A termelésben mindenütt zavaros állapotok voltak, mindennek ellenére, az agrártermelés a legnagyobb kiviteli arányt biztosította.⁶⁶² Ennek az információnak politikatörténeti szempontból az a jelentősége, hogy a falvak agrártermelőit többnyire csak közvetve és másként érintette mindaz, ami 1956. október 23. és november 4. között történt.⁶⁶³

Igen távolra vezető kérdés az, hogy a vidék miért és hogyan látszik „csendesnek” a forradalmak, a nagy események idején? Ugyanakkor bőséges példákkal igazolható, hogy a paraszti, falusi életvilágok sokszor nem külön univerzumok, zárt szigetek, legföljebb az ottani események hogyanja és hatásai a kutató számára másként közelíthetők meg. Azonban 56 vidéki történései is igazolják, hogy a politikai-társadalmi mobilizáció szempontjából a centrumoktól számított közelség és távolság mértéke tagadhatatlanul fontos tényező.

1957 februárjában a pártközpontban valamivel részletesebb képpel rendelkeztek az 1956. évi tervteljesítésről. Saját állításuk szerint az egyes minisztériumok 78–89%-ban érték el a kitűzött célokat. A témánk szempontjából különösen fontos mezőgazdaságban ezek szerint „általában elvégezték” a munkát. A lemaradást az őszi vetések és a mélyszántás esetében minősítették jelentősnek. Az ellátás szempontjából igen meghatározó őszi kenyérgabonából sokkal – az 1955. évihez számítva 15%-kal kevesebbet – vetettek a szokásosnál. A területek nagyságát illetően pedig különösen érzékelhető volt 1956 megrázó vidéki hatása: „Az őszi vetések területe kevesebb, mint 1945 óta bármikor, valamivel kevesebb, mint 1952-ben [...]”. Itt egy pillanatra érdemes meggondolni, hogy az ilyen és ehhez hasonló „gazdasági” helyzetképek mögött mindig az emberi, társadalmi kapcsolatok, az üzemszerű formák és életmódok szétesése van, ami bizonyos mértékig éppen úgy tömegreakciónak, kollektív társadalmi viselkedésnek minősíthető, mint egy politikai demonstráció. Érdemes arra is utalni,

⁶⁶¹ A fejezet egyik változatát ld. Ö. Kovács 2009e.

⁶⁶² Friss István jelentése az ország gazdasági helyzetéről, 1957. január 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 7.ő.e.

⁶⁶³ Mindezzel természetesen nem azt állítom, hogy a forradalom a falvakat nem rázta meg, éppen ellenkezőleg. Az aktivitásra, szereplőkre, időbeli és lokális eltérésekre ld. Tyekvicska 1992.; Szakolczai – Á. Varga 2003–2006.

hogy az átlagokban megadott adatok további területi különbségeket takarnak. Az országos 80-90%-os megyei vetésterületi arányok mellett Fejér és Tolna megyét említették meg, ahol az arra alkalmas területeknek csak 60–70%-át vetették be. Sok helyen egyszerűen a földön hagyták pusztulni a terményt. A jelentéseket olvasó pártvezetés is láthatta, hogyan estek szét a tsz-ek, mekkora mértékben pusztultak, éheztek, fertőződtek meg az állatok. Például Tolnában a takarmányszükségletnek csupán 60%-a állt rendelkezésre. Az ekkor kb. 3.900-re becsült tsz-ből 2.360 feloszlott, majd ebből 160 újjáalakult, illetve kisebbre bomlott. „A feloszlás néhol úgy zajlott le, hogy a vagyontárgyakat nyilvántartás nélkül széthurcolták, sőt még a könyvelési adatokat is elégették [...]”⁶⁶⁴ Ez a helyzet államirányítási szempontból a káoszt jelentette.

FÖLDÉRTÉK

A földek egykori használói és tulajdonosai mindenképpen új helyzetben találták magukat 1957 elején.⁶⁶⁵ Újra kellett gondolni az életvezetést, s akik tehették és akarták, sőt erre vártak, azok földigénylésükkel tömegesen jelentkeztek a tanácsházán. Ezeknek a heteknek a történeteit részben mennyiségi szempontból is illusztrálni lehet, bár az adatok sokszor csak becsültek, ám mégis fontos ezek felidézése. Az akkori perspektívákból megfogalmazott

⁶⁶⁴ Az Államgazdasági Osztály jelentése az 1956. évi népgazdasági terv teljesítéséről, 1957. február 5. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 18.ő.e.; A Magyar Nemzeti Bank szigorúan titkos dokumentumában 1959-ben így értékelte a korábbi történeteket: „Az 1956. októberi ellenforradalmi események a mezőgazdaság átszervezésében, az akkor már meglévő 3.907 termelőszövetkezet gazdálkodásában komoly károkat okoztak. A termelőszövetkezetekre nehezedő külső nyomás, valamint több termelőszövetkezet gazdálkodásában az évek során jelentkező többkevesebb hiányosság a tagság elégedetlenségét váltotta ki, s ez a körülmény oda vezetett, hogy igen sok, a termelőszövetkezetek mintegy 60%-a feloszlott. [...] A zárszámadást készített 2.519 termelőszövetkezet az év folyamán összesen 1.167.000 k. holdon, ezen belül 863.400 kh szántón 120.000 taggal gazdálkodott.” Az MNB szigorúan titkos jelentése a mezőgazdasági tsz-ek 1957. évi zárszámadásáról, MOL, XIX-K-1-c.125.d. 0051/1958, 0042/1959.

⁶⁶⁵ A Kádár-kormány 1956. november 12-én adta ki 21. sz. törvényerejű rendeletét a mezőgazdasági termények és termékek kötelező beadásának megszüntetéséről. Hivatalosan szabályozták a sertés-, a marha-, a borjú- és juhforgalmazást és levágást, valamint eltörölték az október 25. utáni adóhátralékokat (Magyar Közlöny, 1956. november 12. (93.). November 27-én tették közzé azt a felhívást, amelyben elítélték „az elmúlt évek hibás mezőgazdasági politikáját, az erőszakos termelőszövetkezeti szervezést, a zaklatás jellegű tagosítást, mindazokat a módszereket”. Támogatni ígértek „minden olyan szövetkezeti és magángazdálkodást, amely fokozza a mezőgazdasági termelés belterjességét, növeli a mezőgazdasági termékek mennyiségét, javítja azok minőségét, ugyanakkor meggátol minden kizsákmányolásra irányuló tevékenységet.” (Magyar Közlöny, 1956. november 27. (96.); Ugyanekkor szabályozták a tsz-feloszlás és a kilépés eljárását (Magyar Közlöny, 1956. november 27. (96.), 65/1956. sz. földművelésügyi miniszteri utasítás) December 13-án szüntették meg az ún. mezőgazdaság-fejlesztési adót, amit a népnyelv kulákadónak nevezett. (Magyar Közlöny, 1956. december 13. (102.), 23. sz. kormányhatározat). Egy hónappal később vették hatósági védelembe az „erőszakkal feloszlott” tsz-ek „jogait” és „vagyontárgyait” (Magyar Közlöny, 1957. január 13. (4.), 1/1957. földművelésügyi miniszteri rendelet).

termelési célokat, motivációkat és kényszereket, az agrártársadalom ki tudja hányadik újrakezdési periódusát a földhöz való kapcsolódás alapján érdemes megvizsgálni.

A kormány nagyobb mozgásteret adott a magángazdaságoknak, de ugyanakkor egyértelművé tette az állami gazdaságok és a tsz-ek kiemelt védelmét. Az agrárvilágra vonatkozó 10. sz. tvr. legfontosabb rendelkezései a következő voltak.⁶⁶⁶ Tagosításokat továbbra is terveztek, a vitás ügyeket 1957. október 1-ig le kellett zárni; kártalanítás céljára a 25 holdnál kisebb területekből lehetett részeket kiszakítani, azonban az állami gazdaságok és a tsz-ek tábláit kivonták ebből az eljárásból; a kártalanítás mértékét és az abban részesülők körének meghatározását a tanácsi végrehajtó-bizottságra bízta. A lényeg valóban a részletekben volt, hiszen mind a határidő, mind pedig az egykor betagosított és értékes földek sorsa, és a döntéshozók összetétele igen meghatározónak, és további konfliktusokat generálónak bizonyult. A föld adásvételét családonként legfeljebb 20–25 kataszteri holdban határozták meg, akiknek ennél több volt, azok azt a területet megtarthatták. Ezen birtokosok körén belül a földműveléssel élethivatásszerűen foglalkozók öt kataszteri holdig, míg mások házi veteményeskert céljára egy holdig vásárolhattak földet. Bizonyos keretek között lehetséges volt a haszonbérlet és a részesművelés.⁶⁶⁷ Kártalanítást azok a „dolgozó parasztok és kisemberek” kaphattak, akiknek földjét 1949. szeptember 1. után tagosítás, földrendezés, közérdekű igénybevétel útján vagy más módon kártalanítás nélkül igénybe vették.” Azt is kikötötték, hogy a „dolgozó parasztok, továbbá a dolgozó kisemberek közül a mezőgazdasági szakemberek legfeljebb 10, más dolgozó kisemberek legfeljebb 1 kat. hold csereingatlant kaphatnak”. Azok esetében, akiknek 1951. augusztus 1. után kellett földjüktől megszabadulniuk, földet csak akkor lehetett visszaadni, ha az adott közigazgatási területen maradt még 25 hold „állami tartalékföld.”⁶⁶⁸

Az ismertetett rendelet végrehajtásáról szóló jelentések kellő összehasonlítási alapot – persze nem egyenletes mennyiségű és minőségű információt – nyújtanak a kollektív társadalmi reakciók elemzése számára is. Az egyes, 1957 februárjának végéről, március

⁶⁶⁶ A NET 1957. évi 10. sz. tvr. a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről. Magyar Közlöny, 1957. február 3.(15.)

⁶⁶⁷ A MFMPK 1016/1957. (II. 1.) sz. határozata a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről. Magyar Közlöny, 1957. február 1. (13.); A kollektív üzemforma gyakorlatára jellemzően, például Kiskunhalason a kenyérgabonából 60%, a takarmánygabonából 30%, szőlőből és gyümölcsből 60% maradt a tsz-tagnál, de az utóbbi esetben permetező- és kötőanyagot kaptak. A tehenészek a borjú- és a tejhozam 50%-át kapták meg. A részesművelésen kívül minden családfőnek 2,5 hold háztáji jutott, valamint a lányok 800 n. öl, a fiatal férfiak 1.200 n. öl háztáji földet kaptak. Megszüntették a brigádokat és nyolc munkacsapatot hoztak létre, különböző jövedelemelosztással. A vizsgálatból az is kiderült, hogy az ilyen típusú munkaszervezés a géphasználat ellen hatott, valamint az állattenyésztés és a növénytermesztés között sem alakult ki szerves kapcsolat. Csete 1958: 3–6.

⁶⁶⁸ A NET 1957. évi 10. sz. tvr. a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak rendezéséről. Magyar Közlöny, 1957. február 3. (15.)

elejéről származó megyei beszámolókbán fellelhető utalások, adatok itteni sorrendjét részben a földrajzi elhelyezkedés, részben pedig a probléma súlya alapján mutatom be.

Somogyban általánosnak tartották azt, hogy a falvak lakói, gazdálkodói körében a „legtöbb helyen az ősi földre való visszatérés hangulata terjedt el.” A lokális miliók még mindig erős hatásaként, rendszerint a helyi párt- és tanácsi apparátusbeliek is helyeselték a politikai hatalom által egyébként elvetett „ősi föld elméletét”. Az egykori családi birtokok újabb elfoglalása azonban általában nem valósulhatott meg. Végül az ilyen típusú törekvéseket, ahogyan ezt általában eufemisztikusan megfogalmazták, „felvilágosító szóval és a rendelet helyes megmagyarázásával” meghiúsították. A gazdák a megszokotthoz, a több nemzedék által művelt, abba munkát fektetett területhez ragaszkodtak, azonban ezzel a törekvéssel szemben a hatóságok az állami gazdaságok és a tsz-ek tagosított tábláit – a rendeletre hivatkozva – nem akarták megbontani.⁶⁶⁹

Somogyban alapvetően két probléma nehezítette a földügyek bármiféle rendezését. Egyrészt a rendszerint 25 holdon felüli táblás, ún. tartalékterületek kérdése, amelyeket bármilyen típusú kollektív gazdálkodás vagy állami gazdaság céljaira nem láttak hasznosíthatónak. Másrészt a „kisemberek” kielégíthetetlen igénye, akik a korábbi, a pártállami nyelvben „felajánlottak” nevezett földjüket kérték vissza. Hogy ezt a személyenkénti problémát valamilyen módon megoldják, arra az illetékes döntéshozók csak ősszel láttak esélyt. Ez önmagában is veszteség lehetett, továbbra is fenntartva a bizonytalanságot, valamint a parlagon heverő földek nagy mennyiségét. Az említett 10. tvr. a telekkönyvi ügyintézését csak a tsz-ekből kilépettek és a kártalanításban részesültek között tette illetékmentessé. Ugyanezt akarták az egyéni gazdák is elérni, még pontosabban, hogy az október 1-ig végrehajtott földcserék is illetékmentesek lehessenek.⁶⁷⁰

A földkérdés Baranyában más okok miatt is égető probléma volt. A megyei vezetés főként a sásdi és a sellyei járásban azt akarta elérni, hogy saját hatáskörben módosítsák a 10. tvr-t. Itt nagyon sok volt a szétszórt tartalékföld. A rendelet szerint azok, akiknek a parasztgazdálkodás nem főfoglalkozásuk volt, csak egy hold földet bérelhettek. Az itt élők számára nyilvánvaló volt, hogy a nevezett állami szabályozás „végrehajtásával ennek hasznosítása, megművelése nem lesz biztosítható. Ezen a területen sok az ipari munkás, a bányász, aki valamikor paraszt volt, a családja kint lakik a községben, és több földet képes lenne megművelni, vagy többet venne bérbe, mint egy holdat, vagy többet kérne vissza

⁶⁶⁹ A Somogy Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóság jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 2/Biz.1957.

⁶⁷⁰ A Somogy Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóság jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 2/Biz.1957.

használatába.” Csak a sásdi járásban 6–7.000 hold földről volt szó, aminek a megművelését községi kezelésben hagyva már előre ráfizetésesnek tartották, mert ott csupa apró parcella feküdt. A megyei osztályvezető egy másik – országosan – alapvető problémára világított rá, bár jelezte, hogy a „jelenlegi helyzetre való tekintettel hiába döngetem a kaput”: az elhanyagolt árkok és vízelvezető rendszerek miatt a megyében évente 7.000 holdnyi szántóterület, 17.800 hold rét és 8.800 hold legelő került víz alá, és lett nagyrészt terméketlenné. „Ekkora területen van közvetlenül termés kiesés évente, savanyodik és veszít értékéből a rét és legelő területünk. Ez a megyében 33,5 millió forint kiesést jelent évenként.”⁶⁷¹

Tolna megyében, a földkiadások – a bonyhádi járás adatai nélkül – az alábbiak szerint alakultak (22. sz. t.)

22. sz. t. Tolna megyei földkiadások 1957 elején

<i>Járás, város</i>	<i>Személy</i>	<i>Kat. hold</i>
dombóvári	642	4.497
gyöngyi	776	5.472
paksi	577	3.843
szekszárdi	633	4.031
tamási	591	4.180
Szekszárd	4	17
összesen	3.223	22.040

Forrás: A Tolna Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 5. MOL, XIX-K-1-ad. 6. d. 4222/1957.

Tolnában ezek szerint a földvisszaigénylőknek átlagosan 6,8 hold földet mértek ki újra. Ekkor kellett több helyen hivatalosan is szembesülni a korábbi évek sajátos társadalmi gyakorlatával, amit több helyen kialakítottak. Kísszékely községben 1951-ben volt tagosítás, azonban ott ezután a község területét a helyi vezetőség és lakosok több ízben átrendezték „feketén”. Más ellenállással is számolni kellett 1957 elején, például azzal, hogy több helyen a földkimérési tervezet elkészülte ellenére „senki nem volt hajlandó a földek kimérését végrehajtani”. Ez a megjegyzés a faluról falura változó eredetű érdekellentétekre is rámutat. A problémák részben az 1956. nyári tagosításhoz is kapcsolódtak, amit sokszor már végre sem hajtottak. Tehát még jóval 1956. október 23. előtt is forrtak az indulatok a vidéki életvilágokban, másrészt a politikai hatalom sem volt képes minden területen keresztülvinni

⁶⁷¹ A Baranya Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 9. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz. n.

az akaratát. Így például Madocsa és Decs községekben nem valósult meg a tagosítás, azt október 1-ig befejezettnek nyilvánították, azonban végül a tsz a kijelölt táblákat nem vette birtokba. Másutt, így Duzs, Lápafő és Szakcs falvaiban pedig azért nem maradt érvényben a tagosítás, mert a tsz feloszlott, s itt sem történtek birtokbavételek. Egy más típusú képletet mutatott Értény, Szakály és Dombóvár példája, ahol az 1956. évi tagosítás részben érvényben maradt: az állami gazdaság és más vállalatok birtokait egyben hagyták, a tsz-ek azonban nem birtokolták a kijelölt területet, hanem a gazdák a tagosítás előtti ingatlanán dolgoztak tovább. Ahol a fenti módon valamelyest helyreállt a „régí rend”, ott a „hangulatot nyugodtnak” találták. Másutt, így például Kakasd és Pálfa településeken a volt tsz-tagok zúgolódtak, és nem fogadták el a kimért ingatlanokat, az utóbbi helyen még 1957. március elején sem kezdték meg a kimérést, mert ezt a feladatot senki nem vállalta.⁶⁷²

Vas megyében a 10. sz. tvr. megjelenése után egy héttel úgy látták, hogy „ma már nem vetődik fel olyan gyakran és élesen „Vissza az ősi földre!” jelszó.” Március elejéig 96 községben befejezettnek nyilvánították az ismételt „földrendezést”, még 36 községben befejezésre vártak. Ehhez a számhoz képest írták: egy-két esetben, például Jákon fordult elő az, hogy néhányan nem akarták elfogadni a kiosztott földet, egyébként „rendzavarásról” nem tudósítottak. A megyei és járási vezetőkkel olykor szemben álltak a helyi tanácsi vb-tagok, akik a volt tsz tábláját visszaadták volna korábbi gazdáiknak, azonban a felettesek ezt megakadályozták. Az ún. tartalékterületeket sem engedték felparcellázni, hanem megmaradtak egy-egy táblában, amelyek napi látványa a figyelmes és tapasztalt gazdák számára joggal sejtette az újabb agrárpolitikai fordulat lehetőségét, az ismételt kollektivizálási kampányt.⁶⁷³

Veszprém megyében a „kártalanítási kérelmek tömegesen érkeznek be a községi tanácsokhoz”, azonban ezek jelentős részét sokszor azért utasították el, mert az „illető más községben ajánlotta fel, vagy hagyta el a földjét és most a mostani lakóhelyén szeretné azt visszaszerezni. A kártalanítási kérelmek nagy száma azt bizonyítja, hogy a földhöz való ragaszkodás megnövekedett.”⁶⁷⁴ Az állami beavatkozás hatására feldúlt életvilágok restaurálásában az átszerveződő állami politika tehát csak feltételesen és egyoldalú felelősségáthárítással kezelte a tulajdonviszonyokat. A tsz-vagyontárgyak többségét, az ellenállókat rákényszerítve, visszaadatták.

⁶⁷² A Tolna Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 5. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 4222/1957.

⁶⁷³ A Vas Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

⁶⁷⁴ A Veszprém Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóság jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 03-2/1957.

Győr megyében is „állandó termelési kedv” növekedést tapasztaltak: nagy számban kérték vissza földjüket. Az ezzel kapcsolatos eljárást március elejéig befejezték, bár 22 helyen még folytak a földkimérési munkálatok. Új növénykultúrákkal kezdtek el foglalkozni, az elöregedett szőlőket felújították. Ennek mértékére utalt az is, hogy elegendő mennyiségű szőlőkarót nem tudtak biztosítani. Magas földárakról különösen a csornai járásban tudósítottak, egy hold területért 10–12.000 forintot kértek.⁶⁷⁵

Más miliőben keletkezett a Bács-Kiskun megyei terepszemle szövege. A kiskunhalasi, kunfehértói, valamint a császártöltési beszélgetésekre hivatkozó jelentésíró kiemelte: a begyűjtés eltörlése után attól tartottak, hogy a kötelező szerződés rendszere hasonló funkciót fog betölteni. A „kulákok” kiszorítását ezeken a helyeken továbbra is fontosnak gondolták. Ennek hangsúlyozását az is indokolhatta, hogy a kiskunhalasi járás tsz-ei mind eladósodtak. Bács-Kiskun megye határ menti részén az ún. kettős birtokosság kérdése is súlyosbította a földügyek rendezését. Több száz hold ilyen területről volt szó. A másik alapvető problémát a népesség-telepítések következményei jelentették: az „1945-ös földreform idején sok telepes került – különösen a sváb lakta községekbe – ezeknek egy része azóta földjét elhagyta, és ez a föld paragon hever, vagy jogtalanul használják. Ennek következtében különösen sok gyümölcsös és szőlő ment tönkre.” További, igen komolynak minősített feszültség az államosított házak sorsához kapcsolódott. Ezek jelentős részében tsz-tagok laktak. Mint másutt is tapasztalható volt, sokakat a lakáshoz, házhoz jutás ígéretével vettek rá a tsz-tagságra.⁶⁷⁶

A bácsbokodi két tsz közül a jobban működő, többnyire középparasztokból álló gazdaság feloszlott. A volt elnök szerint ez elsősorban azért következett be, mert a párt és a tanács

„nagyon erősen beleavatkozott a szövetkezet ügyeibe, s többek között arra kényszerítette őket, hogy felvegyenek szövetkezeti tagoknak olyanokat is, akiket az állami gazdaságból rúgtak ki, mert nem szerettek dolgozni, vagy loptak. Ezek az elemek aztán dezorganizálták a szövetkezetek belső életét, a szorgalmas tagok egyre jobban kezdtek idegenkedni attól, hogy ezekkel az emberekkel együtt dolgozzanak.” A községben elkezdtek létrehozni az egyszerűbb társulási formát, Állattenyésztési Egyesület név alatt. Az idősebb gazdák kifejezetten ellenezték a szövetkezeti formát, amelynek az okát – a „maradiságnak” nevezett tartózkodáson túl – abban látták, hogy „félnek attól, hogy mi lesz velük, ha nem bírnak majd dolgozni.” Erre az új problémára joggal reagálhattak ilyen módon, hiszen a „fiatal szövetkezeti tagoktól – mint mondják – gyakran lehet hallani, hogy ők nem dolgoznak az öregek helyett.”⁶⁷⁷

⁶⁷⁵ A Győr-Sopron Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 20.384-1/1957.

⁶⁷⁶ Jelentés Bács-Kiskun megyéről, 1957. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 71–75.

⁶⁷⁷ A MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottság hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 113–114.

Bácsbokodon azért is voltak óvatosak a beadás eltörlésének híre hallatán, mert közben már annak teljesítése után voltak, így csak ősztől várták a teherkönnyítést. Másrészt a kötelező szerződés bevezetésével hasonló módon működött tovább az állami felvásárlás. Hogy a múltbeli sérelmek és következmények hosszú távra mennyire meghatározóak voltak, arra az 1951. évi tagosítás is példát nyújt:

„A tanács vezetői szerint mintegy 50 gazda, mások véleménye szerint ennél jóval többen szenvedtek sérelmet. Az történt, hogy ezek a gazdák a szomszéd község, Vaskút határában kaptak csereingatlant, de nem a Bácsbokod felőli részen, hanem a legtávolabbi helyen és azóta 3–4 óra hosszat kell szekerezniük, hogy eljussanak földjükre dolgozni. Emiatt elhanyagolták a földet, kipusztulóban vannak a szőlők [...]” Ebben a helyzetben a „nem érintett gazdák is együtt éreznek a kitagosított gazdákkal és azt mondják, hogy annak idején rosszindulattal hajtották végre azt a tagosítást.”⁶⁷⁸

A haszonbérletek, és egyáltalán a „föld értéke, becsülete” Bácsbokodon is nőtt:

„Megmutatkozik ez a földek árában is. A belterülethez tartozó részen, ahol eddig sem kellett félni a tagosítástól, 5–6 forintot fizettek négyszögölenként, míg a külső földekért ennek a felét kínálták.”⁶⁷⁹ Ugyanakkor a belterjes gazdálkodás kialakításában két alapvető akadályt láttak a helyi gazdák, a „gyakori földmozgatást” és a kötelező vetésterületet. Hogy mennyit számított a több mozgásteret jelentő új helyzet, azt már ekkor többen érzékeltették, kijelentve, hogy „ők ezután a földjük 30 százalékán is megtermelnek annyi búzát, mint eddig a kötelező 50%-án.” Másrészt viszont, 1957 elején még a bizonytalanság is alapvető gazdálkodásszervezési tényező maradt. Ennek egyik jele volt az, hogy naponta két-három vagon trágyát szállítottak el a községből, ami nyilvánvalóan a földkérdés rendezetlenségének újabb jele volt. Az őszi mélyszántást illetően kifejezetten rosszul álltak, hiszen az összes terület 40%-a szántatlan maradt 1956 végén. Az intenzív állattenyésztést folytató község gazdái azt is sérelmezték, hogy az 1956. évi tejszállítási szerződést megszegte az állam és emiatt nem kapták meg a korábbi korpamennyiséget sem, amit úgy kommentáltak, hogy „No lám, [...] ennyit ér az állammal kötött szerződés.”⁶⁸⁰

Csongrád megyében 1957 elejéig kb. 5.000–5.500 földigénylési kérelem érkezett be 15.000 hold területre. A gazdák elsősorban Szentesen keresték fel a mezőgazdasági osztályt, hogy ők az 1956. évi tagosítás folyamán gyenge minőségű területet kaptak, „ezért kérik vissza őszi földjüket.” Csongrád városának a „Kilencesi” határrészen érdekelt „dolgozó parasztjai,

⁶⁷⁸ A MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottság hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 114–115.

⁶⁷⁹ A MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottság hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 115.

⁶⁸⁰ A MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottság hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 116.

mivel a törvényerejű rendelet szerint ősi földjeiket nem kaphatják vissza, dezorganizálják a parasztokat, és nem nyugszanak bele a döntésbe.”⁶⁸¹

Heves megyében a kérelmezőket az egyébként is szétszórt „állami tartalékföldről” csak egyharmad részben tudták volna kielégíteni. A tavaszi munkákat azért sem kezdték el időben, mert először a „fekete használatú földeket” próbálták felderíteni. A megyei tanácsi megítélés szerint a földkérdésben két „súlyosan érintett” község volt, Atkár és Boldog. Itt újra megalakították a tsz-eket, azonban „probléma különösen Boldog községben a parasztok által elfoglalt ősi föld, melyet ősze részben bevetettek, és így igen sok egyéni problémát vet fel: vetőmag, szántás, trágyázás kérdése, amit a parasztok egymás között kell, hogy rendezzenek.” A konfliktus súlyát tehát a döntéshozók ismét a gazdákra hárították. Mint másutt, Boldogon is a minőségi földhiány volt az egyik fő konfliktusforrás: „a községben mintegy 200 kh terület hiánya okozza a fő problémát, amit 1952-ben az általános tagosítás alkalmával hoztak létre. Kb. mintegy 60 család a mocsaras területen kapott csereingatlant, ugyanakkor a juttatott és saját területüket az ÁGI-nak és tsz-eknek tagosították be.”⁶⁸²

A termelőszövetkezetek felszámolását, a kivitt vagyontárgyak visszavitelét 1957 februárjában és márciusában általában már a politikai hatalom által vezényelt módon végezték. Például Somogy megyében 40 „brigád ütemszerűen” tevékenykedett. Egy-egy brigádban rendszerint egy tsz-könyvelő, egy tsz-ügyekhez értő személy, egy pártmunkás és egy karhatalmista vett részt. Ellenállásra már csak ezért sem volt mód, ha mégis, akkor az illetőt a pénzügyi osztályok adózási, adminisztratív eszközeivel is rászorították a vagyontárgyak visszavételére.⁶⁸³

Szolnok megyében is létszámcsoökkentést, politikai „racionalizálást”, hajtottak végre a tanácsi apparátusban „határozatlan magatartás és az események helytelen magyarázása következtében”. A szokásos „tisztogatások” különösen Kunhegyesen, Karcagon, Kunszentmártonban és Jászberényben fordultak elő. A gépállomásokon is megszilárdulást tapasztalt a jelentésíró. A munkástanácsok összetételét már „többségében kedvezőbbnek” tartotta, mint korábban. A megszorítások, megtorlások, a személyes alkalmazkodások és útkeresések szokásos jelenségei történtek itt is. A kádári hatalom az „apparátusok megtisztítását” 1957 februárjára nagyrészt elérte, amelynek során továbbra is a „termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdítása, fejlesztése” szerepelt elsődlegesen

⁶⁸¹ A Csongrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 9/1957.

⁶⁸² A Heves Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóság jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 38930/1957.

⁶⁸³ A Somogy Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 2/Biz.1957.

napirenden. Ehhez kellett a „minden járásnál, városnál” „lent tartózkodó” „egy-egy fejlett elvtárs”, akik a párt, a karhatalom és más szervek révén kellő fegyelmező erővel rendelkeztek. Közben a rendeleteket a Tiszavidék című lapban 20.000 példányban terjesztették, magyarázták, tanácskozásokat és egyéb propaganda-rendezvényeket szerveztek.⁶⁸⁴

Minden bizonnyal általánosnak számított az, hogy a megyei párt- és tanácsi döntéshozók a 10. tvr. végrehajtására 1957. február elejétől – ahogy Pest megyében ezt megfogalmazták – a „provokációk és gyors intézkedések megtétele végett egy megyei operatív bizottságot” hoztak létre. Ennek tagjai a következő beosztású személyek voltak: a megyei tanács vb-elnöke, a megyei pártbizottság intézőbizottságának egy tagja, a megyei rendőrfőkapitány, a katonai karhatalom egyik parancsnoka, a megyei rendőr-főkapitányság politikai osztályának vezetője, a megyei ügyészség vezetője, valamint a megyei tanács mezőgazdasági osztályának vezetője. Ugyanilyen struktúra szerint állt össze a járási szintű bizottság. A földkérdéssel összefüggő problémák súlyát elevenen érzékelteti az, hogy a pártállami apparátus ennyire militarizált formában működött a végrehajtás során. Az államhatalmi szervezet saját önképük szerint is, megtépzott” volt. A rendelet végrehajtása szempontjából a nagykáti járást jelölték igen problematikusnak, ahol a „VB-elnökök a tsz-ekhez küldték kártalanítás végett a dolgozó parasztokat. Így a tsz-eket támadásnak tették ki. Ezt az irányzatot idejében észrevettük és leállítottuk.” Több helyen kevésnek tartották a tvr-ben rögzített kártalanítást, állítólag a mikebudai községi vezetés ezért mondott le.⁶⁸⁵

Részletes indoklás nélkül, de Pest megyében 1956 hatásával hozták kapcsolatba azt, hogy az őszi események miatt kellett tavasszal 180.000 kh területen tavaszi szántást végezni. Például őszi kenyérgabonából a vetés 20 ezer holdon elmaradt. A vetőmaghiány itt is jellemző volt, árpából, zabból, burgonyából és lucernából saját bevallásuk szerint 60-65% mértékben tudták kielégíteni az igényeket.⁶⁸⁶

A Szabolcs megyei Dombrádról részletesebben ismertetett termelési problémák szintén a földkérdés megoldatlanságára utaltak. A korábbi kollektivizálási kampányok során a megmaradt tsz 1957 elején az ún. régi tartalékföldeken tevékenykedett, azonban az ekkor jelentkező, mintegy 600 visszaigénylőnek már csak 60 kh „tartalékföld” maradt. Az önmagában is konfliktust jelentő korábbi évek földelvételi, tagosításnak nevezett, ám a

⁶⁸⁴ A Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. február 20. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz. n.

⁶⁸⁵ A Pest Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 70265/1/1957.

⁶⁸⁶ A Pest Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 70265/1/1957.

telekkönyvi nyilvántartásban nem vagy kaotikusan rögzített földindulások után az egykori tulajdonosok és örököseik visszakövetelték a „felajánlott földterületeket”.⁶⁸⁷

Hajdú-Biharban abban a néhány községben voltak földfoglalások, ahol a tsz-eket az 1956. évi tagosítások előtt hozták létre. Az ilyen, kényszerű kollektív formák az októberi forradalomban gyorsan feloszlottak. Az előbb említett földfoglalók száma január végéig 1.600–1.700 fő volt, akik mintegy 8–10.000 k. holdnyi területre tartottak igényt. Őket a legkülönbözőbb módon szorították vissza, de ennek ellenére még 1957 márciusában is 199 főt (864 holdon) soroltak az ilyen módon ellenállók közé. Hogy a politikai és a helyi végrehajtó hatalom is kompromisszumra kényszerült, azt érzékelteti a megyei tanácsi vélemény és javaslat: „Ebben a néhány községben a feloszlott termelőszövetkezeteket mind a mai napig nem tudtuk visszaállítani, és így ezeken a helyeken úgy a volt tsz-tagok, mint a tagosítással érintett dolgozó parasztok, saját földjükre mentek vissza. Ezt a kérdést a községekben most megkíséreljük erre az évre használati megállapodással nyugvópontra helyezni, de a kérdés végleges megoldása tekintetében változatlanul fenntartom azt a kérésemet, hogy ezekben a községekben a jelenleg folyó földrendezési munkálatok befejezésével az 1956. évi tagosítást célszerű lenne hatálytalanítani.”⁶⁸⁸ Hajdúsámsonban a módosabb parasztok szívesen láttak volna egy parasztpártot. Itt is leginkább a föld sorsa foglalkoztatta az embereket. A korábbi négy tsz közül három feloszlott, amelyek tagságának zömét adminisztratív eszközökkel kényszerítették a belépésre. Különösképpen a tagosítások során elkövetett diszkriminatív intézkedéseket sérelmezték azok a parasztok, akik „selejtes, a falutól távol eső csereföldet nem fogadták el – a tagosításkor – inkább választották a termelőszövetkezetet.” A gazdák egy része már 1956 őszén a saját földjét szántotta fel és vetette be. Ezt a helyzetet a jelentésíró anarchiának minősítette. Maga a tanácselnök is részt akart venni az új típusú területfoglalásban és agrárvállalkozásban, mert miközben a családonkénti 12 holdas földet soknak tartotta, saját célra állítólag 100 holdas bérlet megszerzésére tett lépéseket. A kuláknak nyilvánított emberek is igyekeztek visszaszerezni eredeti földjeiket. Hajdúsámsonban is szembenálló csoportok voltak a parasztságon belül. A jelentés szerint a módosabbak érdekeit képviselő tanács a tsz feloszlatásához is asszisztált. Attól tartottak, hogy az előbbieket tömeges kilépése növelni fogja – az egyébként a földművesek kétharmadát

⁶⁸⁷ Az MSZMP Falusi Osztályának feljegyzése a „Szabolcs megyei kiutazás tapasztalatairól”. 1957. április 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 67.

⁶⁸⁸ A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

képező – szegényparasztok számát. A földkérdés megoldását itt azért is nehéznek gondolták, mert a szétszórt, kishaszonbérletben lévő tartalék-földterület kevés volt.⁶⁸⁹

Hajdú-Biharban a jelentés szerint a földbirtokok tulajdonosi és használati – állami elképzelés szerinti – rendjének kialakítása a karhatalom bevetése nélkül ment végbe. Mindez, a forrásban is említett országos, „szocialista stabilizáció” fedőnévvel ellátott különböző típusú megtorlások, a valóban nem lebecsülhető, községi kommunikációs csatornák (nyilvános pártnapok, tanácsulések és agitáció) hatására is történhetett így. Az agrártársadalom egyes tagjai többféle „menekülési útvonalat” találhattak. Egyrészt, az abban elsősorban érdekelt agrárproletárok és volt kisparasztok visszaállíthatták a tsz-eket, másrészt új, kevésbé kötött társulásokat hozhattak létre.⁶⁹⁰

Az 1956 utáni nagymértékű tulajdonosváltást, és persze újrakezdési nehézségeket a Hajdú-Biharban is tapasztalhatták, hiszen 1957 tavaszán 10.884 volt tsz-tagnak 67.227 kat. hold földet kellett kiadni néhány héten belül. Ezt a műveletet március elejéig többnyire mindenütt befejezték, ugyanakkor súlyos lemaradásról tudósítottak a püspökladányi, a debreceni és a berettyóújfalui járásban.⁶⁹¹

23. sz. t. Néhány megye földkártalanítási és föld-visszaigénylési adatai 1957 január–február hónapban⁶⁹²

<i>Megye</i>	<i>Földkártala nitást igénylők száma és az összes %-a</i>	<i>Kat. hold és az összes %-a</i>	<i>Földvissza- igénylők</i>	<i>Kat. hold</i>	<i>Összes igénylő</i>	<i>Igényelt föld (kh)</i>	<i>Épü let- kártala nitás</i>
Hajdú-Bihar	3.178 (40%)	7.864 (32%)	4.711 (60%)	16.881	7.889	24.745	288 fő
Heves	-	-	-	-	7.576	22.798	-
Csongrád	-	-	-	-	5.500	15.000	-

Forrás: MOL, XIX-K-1-ad. 6. d.

⁶⁸⁹ A MSZMP Falusi Osztályának feljegyzése a Hajdú-Bihar megyei falusi helyzetről. 1957. február 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ő.e. sz.n. Más megyei jelentésekhez hasonlóan, az adófizetési gyakorlatot a korábbi évhez képest itt is jobbnak tartották.

⁶⁹⁰ A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

⁶⁹¹ Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

⁶⁹² MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. A megnevezett megyék 1957 március elején készült jelentései alapján.

A Hajdú-Bihar megyei földkártalanítási kérelmek 70%-a az 1956. évi tagosítással kapcsolatos csereingatlanok kiegészítésére vonatkozott.⁶⁹³ A 23. sz. táblázat csonka adatai csupán jelzésértékűek, egy-egy megye volt és ott maradt tulajdonosainak, örököseiknek viszonylag gyors reakcióját, a korábbi évek sérelmeinek rehabilitációs kísérleteit tömegesnek láthatjuk.

Kik voltak az igénylők? Csekély információink ellenére, erről az mondható el, hogy a kortársi tanácsi nyelvhasználat szerint a következő kategóriába sorolt emberek akartak valamilyen módon továbbra is kötődni a földhöz. A nógrádi adatok szerint 478 (6%) „kulák”, 6.291 (80%) „dolgozó paraszt” és 1.120 (14%) „dolgozó kisember”. Nógrád megyében március elején is tapasztaltak tsz felosztási szándékot, amellyel párhuzamosan mintegy 1.400 földvisszaadási és kártalanítási kérelem érkezett be a községi tanácsokhoz.⁶⁹⁴

AGRÁRTERMELÉSI ÜZEMFORMÁK PAPÍRON ÉS A GYAKORLATBAN

A hivatalosan valamilyen szövetkezeti formában (tsz, tszcs) működő üzemek valójában igen eklektikus gyakorlati formákat alakítottak ki. A megyék többségére kiterjedő körképben illusztratív módon érdemes sorra venni, hogy a mennyiségi mutatók és a termelői szándékok, a minőségi munka miképpen tért el a kollektív gazdálkodás normáitól.

A háború utáni ki- és áttelepítések, majd pedig az iparosítás miatt Baranya megyében különösen feldúlták a korábbi fölművelési rendszereket. A szántóterületek kb. 18%-a számított hivatalosan állami tartalékföldnek, ahol a gazdák szinte évről évre váltották egymást. Ott állattartás sem volt, ami végképp lehetetlenné tette a földek minőségének megtartását.⁶⁹⁵ A kortársak jelentős része 1957-ben mégis az újrakezdés jeleit láthatta. Igen szemléletes, és országosan érvényesnek tekinthető volt a következő megfigyelés: „amióta a tagoknál van a tehén, sokkal több tejet adnak.” A háztáji munkavégzés, az önállóság életformája felülírt más szándékokat és gyakorlatokat. Ha alakultak is társulások tartalékföldeken, ott a tagok a saját földjüket továbbra is külön művelték.⁶⁹⁶

Somogyban 56 után 31 tsz maradt, majd ebből hetet úgymond visszahelyeztek a jogaiba, 37 pedig újjáalakult. Ugyanakkor a falusiak egy része – például Nagykorpadon, Karádon, Bedegkén, Somogydöröcskén – fenyegetésekkel is igyekezett megakadályozni, hogy ismét

⁶⁹³ A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

⁶⁹⁴ A Nógrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóság jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

⁶⁹⁵ Jelentés Baranya megyéről, Pécs, 1957 vége, MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 4.

⁶⁹⁶ Jelentés Baranya megyéről, Budapest, 1957. április 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 56–57.

tsz-ek alakuljanak. Ezek súlya mégsem lehetett akkora, hiszen a politikai hatalom ebben az esetekben is rögtön kapcsolatba lépett a karhatalommal.⁶⁹⁷

Tolna megyében 1956 őszén 102 tsz feloszlott, amelyek közül 1957. március 1-ig 47 alakult újjá. Részletezés nélkül, a legfőbb tendencia azt jelezte, hogy elsősorban az egyszerű társulások, valamint az alacsonyabb típusú tsz-csoportok jöttek létre. Március közepéig szándékoztak befejezni a visszavett, elvitt vagyontárgyak, állatok összegyűjtését. A volt tsz-tagok általában mindenütt a határozat átvételét követő 15 napon belül engedelmeskedtek a felszólításnak, azonban néhány helyen (például Felsőnána, Szakcs) ez csak a karhatalom kényszerítő erejével történt meg. Volt aki, a tsz-ből hazavitt állatot levágta, értékesítette és „ellenértéket” nem mutatott fel, ezért ügyét bíróságra vitték.⁶⁹⁸ A gazdák az állatokat egyébként sem akarták újra beadni, vagy ha mégis, akkor azok gyenge állapotban voltak. Különösen a szarvasmarhák takarmányozása volt nehézkes.⁶⁹⁹ Mindamellet, a korábbi évek után még inkább érthetően, fokozott állattenyésztési törekvések voltak. Elsősorban a sertések és a szarvasmarhák iránt volt kereslet, a lovak – a magángazdaságok regenerálódása és egyben a géphiány miatt – ára magas volt, azonos (7–8.000 Ft) a tehénével.⁷⁰⁰ A növénytermesztésben elsősorban a pillangós magvak, lucerna, a lóhere és a baltacim iránt érdeklődtek, a földeket is főként takarmányvetés céljára vették ki. Általában mindenütt haszonbérleti földet kerestek megművelésre, kivételt képeztek azok a községek, ahol sok volt a parlagföld („tartalékterület”). Ezek ára és bérleti díja is alacsony volt: míg a Sárközben négyszögölenként 4–10 Ft, a dombóvári járásban azonban 1–2 forintért lehetett földhöz jutni.⁷⁰¹

Tolnában alig megnevezhető kollektív tevékenység és beruházás mellett, a gazdasági egységek „többsége csak a kedvezményeket használta ki.” Például Bátaszéken (Nagysarló tszcs) egy magánmérnökkel újra kimérették a korábban betagosított földeket, de nyilván a kivárást választva, jogi értelemben nem mondták ki a feloszlást. „A 68 tszcs-ből a munkaszervezetet mindössze 22-ben alakították ki, a kötelező közös munkát 19-ben végzik,

⁶⁹⁷ A Somogy Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 2/Biz.1957.

⁶⁹⁸ A Tolna Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 5. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 4222/1957.

⁶⁹⁹ Ez a jelenség, az agrártermelésre jellemző körforgás egy pontján, az országos szerves trágya-hiányban tipikusan megmutatkozott.

⁷⁰⁰ A Tolna Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 5. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 4222/1957. A törzskönyvezett (ami mindig egyik fontos mutatója az agrártermelésnek) tehének 65%-át az állami gazdaságok tartották, azonban a tsz-beli (20%) és a magángazdák (15%) teheneinek átlagos súlya meghaladta azokét. A zsírtartalmat mindegyiknél 3,8%-ban adták meg.

⁷⁰¹ A Tolna Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 5. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 4222/1957.

36-nál még a kötelező munkát sem, 13 pedig olyan, amelyeknél semmi közösség nem nyilvánul meg.” A korábbi évek parasztellenes politikájának egyik következménye volt az állatállomány drasztikus csökkenése, ami a talajerő utánpótlását itt is lehetetlen helyzetbe hozta. Az állatszámot és a területeket alapul véve – egy k. holdra 125 mázsát számolva – közel 16 évre lett volna szükségük, hogy megfelelő módon tudják a trágyázást (200 mázsa/kh) folytatni. A társulások és a szakcsoportok (79) elsősorban állami tartalékföldön alakultak meg, saját földterületet ezekbe nem vittek be. A tagok meghatározó része volt tsz- és tszcs-tag, egy része kisparaszt maradt. A középparaszti rétegből kevesen csatlakoztak ide. A példaként vehető mórággyi szakcsoport a bátaszéki földműves-szövetkezethez tartozott, amely 200 kh-n és hitelfelvétel alapján kezdte meg a gyümölcsstermesztést. Ennek tevékenysége azért is érdekes, mert a tagság egyébként ritkán megismerhető összetételét is sejtetni engedi. Az itteni, őslakosnak tekintett németek közül csak két fő tartozott a tagsághoz, egyébként az uralkodó többség telepesekből és volt tsz-tagokból állt. A csoportot pedig egy főfoglalkozású körzeti orvos vezette. Ez a példa és a következő idézet is azt igazolja, hogy a kollektivizálás befejező hulláma előtti időszak a korábbi évek után a vidéken élők jelentős – és nem csupán az agrártermelésből megélni akarók – rétege számára reálisan új lehetőségeket kínált. Erre utal a következő megállapítás is:

„Találkoztunk azonban olyan esettel is, ahol a szakcsoport tagjai nem dolgozó parasztokból álltak, hanem függetlenített dolgozókból, tanácselnök, földszöv. alkalmazott stb. Pl. Decs és Paksi járás egyes részein. A másik probléma az, hogy ezeken a tartalékterületeken nem végeznek trágyázást, csak a termelést folytassák és ha a talaj tápanyagban szegény, leromlott, kérnek másikat, de a saját területüket nem viszik be.”⁷⁰²

Az említett reális lehetőség magába foglalta az idézetben felbukkanó „rablogazdálkodási” formát is.

A közösnek mondott gazdálkodás kudarcát tükrözi a Fejér megyei helyzetkép is. Az 1951–1952-es erőszakos kollektivizálás eredményeként létrejött 35 tszcs-ből 1957-ben „16 még a legelemibb munkát, a szántást sem végzik közösen.” A későbbiekben megalakítottakkal együtt a tszcs-k száma 1957. október 15-én 69 volt, majd rövidesen 32 feloszlott, végül 52 maradt. Ezek közül 14-ben egyáltalán nem vezettek rendszeres nyilvántartást, egyébként is csak 10-ben volt könyvelő. Ha szövetkeztek is az agrártermelők, akkor a céljaik alapvetően eltértek a hivatalostól:

„a közös munkát munkaegység, vagy valamely más munkamérés alapján elsősorban állami tartalékterületeken kívánják megvalósítani. Ahol állami tartalékterület nincs, ott ehhez szinte fáznak

⁷⁰² Jelentés Tolna megyéről, 1957. november 21. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 321.

hozzákezdni, mondván <<Könnyű közösen gazdálkodni ott, ahol nem a bevitt területen kell a közös munkát végezni.>>⁷⁰³

A Fejér megyei helyzetkép is rávilágít arra, hogy a kitűzött céllal ellentétben a kényszer hatása alatt kialakított „szövetkezetek” nem működtek „politikai tömegszervezetként.” A munkavégzésről azt lehet tudni, hogy a tszcs-k felében sem végeztek ún. táblás művelést (ahol a tagok bevitték földjüket a közös gazdaságba). „A többi tszcs-ben is megtörtént a földbevitel és a tagosítás is, de a tagosítás után a földet állandó jelleggel felparcellázták, és ha végeznek is gépi szántást, vagy más közös munkát, azt a biztosított táblán felül állandó jelleggel kimért egyéni parcellákon végzik.” A korábbi társadalmi-gazdasági besorolás szerint az 52 tszcs tagságának 10%-a agrárproletárokból, 60%-a „újgazdákból” (földhözjuttatott), 30%-a pedig már 1945 előtt is önállóan gazdálkodókból állt. Sokatmondó az a zárszámadási adat, miszerint csak hat tszcs-ben osztottak közös jövedelmet. A mintaalapszabály szerinti kollektív munkát 27 helyen nem végeztek:⁷⁰⁴

„van több olyan, ahol a táblás gazdálkodást úgy képzelik megvalósítani, hogy egyszerűen az egyes vidékeken alkalmazott nyomásos gazdálkodást vezetik be (pl. Perkáta és Mezőfalva községekben). E községekben úgy gazdálkodnak a tszcs-k, hogy a részükre betagosított területeket 3 vagy 4 táblába, vagy ennek többszörösére osztották be. Az egyes tagok a táblákon belül a bevitt földjeiknek megfelelő arányban állandó jelleggel megkapták a parcellájukat. Ha végeztek is gépi munkát, azt az egyéni parcellán végezték, figyelembe véve a parcella határokat. Az egyes táblákon belül kötelező vagy azonos tulajdonságú a növények termelése. Ilyen formán a növények egy táblába voltak ugyan, de nagyüzemi munkát még a legalapvetőbb szántást sem végezték közösen.”⁷⁰⁵

Sok oka volt tehát annak, hogy Fejér megyében sem tudtak és akartak közös gazdálkodást folytatni. Konkrétan például olyan elemi szintű feltételek figyelmen kívül hagyásáról volt szó, mint a talajerő utánpótlás. Azért is volt a gyakorlatban szinte mindenkinek saját parcellája, mert rendszerint előfordult az, hogy a „közös” művelésű területre a gazdák a kiosztott trágyát nem vagy csak kevesebbet, rosszabb minőségben hordták ki. Ennek ellenőrzése lehetetlen feladatlan bizonyult.⁷⁰⁶ Ugyanerről a gazdálkodói magatartásról számoltak be Komárom megyéből is, amikor a szakcsoportok tevékenységét értékelték: „A vezetőség és a tagok törekvése a pillanatnyi haszonszerzés, gyorsan kihozni a földből a lehetséges határig a termést.”⁷⁰⁷

⁷⁰³ Jelentés Fejér megyéről, 1957. október 8. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 293–298.

⁷⁰⁴ Például Bicske, Alcsút, Vereb, Lajoskomárom (például Nincs Barázda nevű), Nagylók, Sárszentmiklós, Aba, Seregélyes, Perkáta, Besnyő, Rácalmás, Mezőfalva, Pusztaszabolcs.

⁷⁰⁵ Jelentés Fejér megyéről, 1957. október 8. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 293–298.

⁷⁰⁶ Jelentés Fejér megyéről, 1957. október 8. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 293–298.

⁷⁰⁷ Jelentés Komárom megyéről, 1957. december 11. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 315–320.

Győr-Sopron megyében „több olyan termelőszövetkezet alakult, ahol nem a mezőgazdasági termelés minden ágát, hanem csak annak egy részét kollektivizálják. Így például a Szigetközben két termelőszövetkezet működik, ahol csak a zöldségtermelést végzik közösen, a többi termelési ágat egyénileg. Ugyanitt egy harmadik termelőszövetkezet működik, ahol közös gyümölcsstermesztés folyik, de a növénytermesztés, állattenyésztés egyénileg.” A nagyüzemi termelés szempontjából itt kifejezetten azt tartották veszélyesnek, hogy jóformán minden tsz-tag megtartotta a lovát, ami a hivatalos megítélés szerint azt jelentette, hogy „a szövetkezetek tagjainak fő jövedelmi forrását nem a közös gazdaság, hanem a háztáji képezi.” Még egy – gyakran elfelejtett – általános jelenséget tapasztaltak. A „dolgozó parasztoknak” nevezett tsz-tagok az ún. haszonállatokat nem, de a növendékállatokat úgymond szívesen adták át a kollektív gazdaságba. Ebben a tekintetben is a legcélszerűbb, személyes haszonelvű elgondolás volt a döntő.⁷⁰⁸

Vas megyében a tsz-tagnak újra jelentkezőket 1957 tavaszán több helyen nem akarták visszavenni. Így volt ez Simaságon is. Miért utasítottak el egyes esetekben jelentkezőket? Az illető terhet jelentett, nem volt elég szorgalmas, öregnek számított, vagy éppen a jelentésben szereplő, 1956 őszének „cserbenhagyása” is az okok közé tartozhatott. Ezt konkrétan így fogalmazták meg: „decemberben már igazán nem volt olyan külső nyomás a tsz-ekre, hogy indokoltta tette volna kilépésüket.” Ekkor, március elején már Vas megyében is, főleg a szentgotthárdi és a szombathelyi járás egyes településein vitettek vissza állatokat (szarvasmarhát, lovat), valamint befizetették az állatok árát.⁷⁰⁹

A több szempontból mindig reflektorfényben lévő Pest megyei tapasztalatok is hasonlóak voltak az eddigiekhez.

24. sz. t. Pest megyei tsz-ek adatai 1956–1957-ben

<i>Év</i>	<i>Tag</i>	<i>Összterület (k. hold)</i>	<i>Szántóterület (k. hold)</i>
1956	6.512	31.680	23.620
1957	1.708	9.579	7.368

Forrás: Jelentés Pest megyéről, 1957. november 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1. ö.e. 322–323.

A 24. sz. táblázat azt is érzékelteti, hogy miért fontos figyelembe venni a számok mögötti konkrét abszolút szám változásait és aránymódosulásait. 1956 októberében 99 tszcs volt, 1957 végén 43. A jelentésíró ennek okait a következőkben találta meg:

⁷⁰⁸ Jelentés Győr-Sopron megyéről, Budapest, 1957. március 29. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 66–68.

⁷⁰⁹ A Vas Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

„Nagyobb százalékban voltak a tszcs-ben középparasztok, mint mtsz-ben, és többségük kilépett, vagy feloszlatták szövetkezetüket, mivel ezek még inkább a nagy teher csökkentésének szándékával léptek be előbb a tszcs-be, s az első adandó alkalommal el is hagyták a tszcs-t. Jelenleg a tszcs-ben is elsősorban a kevés földdel rendelkező szegényparasztok vannak. Ezt is bizonyítja, hogy a közös művelés alatt álló területnek mindössze a 68%-a bevitt föld, és ebből családonként 3,7 kh jut, azonban az állami tartalék-ingatlannal együtt 6,3 kh-ra emelkedik az egy családra jutó föld.”⁷¹⁰

A hivatalos alapszabály szerint lényegében egyik tszcs sem tevékenykedett. A csoportok közel felében (43-ból 19-ben) egyénileg művelték tovább földjüket. Egyébként is a tagság igen jelentős része jóval nagyobb földön gazdálkodott egyéni módon, mint amit esetleg bevitt. Ez is egy sajátos „kétlaki” állapot volt. A kollektív tevékenységformákat keresve, legfeljebb a közös beszerzés sorolható ide, kollektív értékesítésről alig lehetett beszélni. A szabályzat szerinti „közös alap” gyarapítása kapcsán Galgahévízen azt hangoztatták, hogy akkor inkább a feloszlást választják.

„Gazdálkodásuk teljesen külterjesnek mondható. A szántóterületnek 35%-án termelnek takarmányt, de ennek abszolút többségét a háztájiban hasznosítják, mivel a közösbe a 43 tszcs-nek összesen 14 db állata van. 3 tszcs-re jut 1 db. Ebből is következik, hogy a talaj termőerő szempontjából végtelenül elhanyagolt, különösen az állami tartalékterület, ha az külön van a bevitt földtől. Évente 20 q-ra tehető az 1 kh-ra jutó szerves trágya.”⁷¹¹

Csongrád megyében a 106 tsz-en kívül 1957 elejéig hét tszcs alakult meg. Tagjai agrárproletárok voltak, akik az ún. állami tartalékföldeken, vagy pedig a régi feloszlott tsz-ek területén akartak szövetkezetet működtetni.⁷¹² A hagyományosan agrárvidéknek számító Békésben 1956 elején 120 tszcs volt bejegyezve, amelyek közül néhány hét múlva 33 feloszlott, 22 csoport súlya alaposan lecsökkent, 53 maradt meg úgymond változatlan formában, 17 tszcs létszáma pedig inkább növekedett. A forradalom leverése utáni időszakban a tsz-be lépők korábban is tagok és rendszerint földnélküliek voltak. A tszcs-ben is idegenkedtek bármilyen közös alapba való befizetéstől. Ezt az ellenkezést főként Dombegyházán és Békéscsabán fogalmazták meg, s nem egy tszcs inkább a feloszlatast, mint az 5%-nyi jövedelem-befizetést választotta. Nyilván erre ott kerülhetett sor, ahol volt más megélhetési lehetőség, vagy például a vezetők is inkább jómódúnak számító, és fogattal, lóval rendelkezők voltak, akik az „igauzsorát” is alkalmazhatták a földszerzések mellett. Az ekkor

⁷¹⁰ Jelentés Pest megyéről, 1957. november 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 322–323.

⁷¹¹ Jelentés Pest megyéről, 1957. november 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ö.e. 322–323. Nagyrészt országos érvényességgel jellemzően, például a 169 Pest megyei szakcsoportban a 4.973 főnyi tagság semmilyen közös munkát nem végzett.

⁷¹² A Csongrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 9/1957.

148-nak számlált szakcsoportban (közel fele rizstermesztő) kifejezetten az állami támogatás elnyerése céljából keletkezett:

„Pl. államkincstári föld megszerzése, vagy hogy a kapott hitelen saját maga számára állatot vásároljon, vagy elhagyott rizstelep megszerzése, stb., amikor céljukat elérték, továbblépni a legtöbbjüknek nincs hajlandóság. A termelősövetkezeti csoportok felé való fejlődés elemei inkább a szántóföldi növénytermelő társulásoknál van meg, pl. rizs- hagyma, zöldség, aprómag és a törzsállattenyésztő társulásoknál. Ezek a szakcsoportok jó minőségű árut termelnek, hiba az, hogy a közösen termelt áruk zömét nem közösen értékesítik.”⁷¹³

Szolnok megyében a tsz-ek számánál messze nagyobb mértékben csökkent a családok, tagok (48, 46%) és a földterület (34%) mennyisége.⁷¹⁴ A kollektivizálásban kiemeltnek tekintett Túrkeve egyik tsz-éről a következőt írták:

„Jellemző, hogy ilyen nagy munkák esetén sem az elnök, sem az agronómusok, sem a főkönyvelő nem tudták egyik napon sem megmondani – még megközelítőleg sem –, hogy a növénytermesztésben hány tag vett részt a munkában. Nem tudták a brigádvezetők sem, hogy vannak az embereik, s mindez olyan viszonyok között állt fenn, amikor a 130 kh répa szedését ottlétünkör csak éppen hogy (két emberrel) megkezdték, és a 600 kh kukorica betakarításához még hozzá sem fogtak.”⁷¹⁵

1956 Hajdú-Biharban is igen erős hatást gyakorolt a tsz-ek felbomlására, ehhez képest az alacsonyabb fokozatú „kollektív gazdaságban” az arányok láthatóan kb. 55-60%-ban változatlanok maradtak. Elsősorban a tagság száma csökkent, amit a tanácsi, becsléseken alapuló jelentés a tsz-ek esetében 73%-ra tett (25. sz. t.).⁷¹⁶

25. sz. t. Tsz-ek és tszcs-k adatai „megbízható” becslések szerint

<i>Hajdú-Bihar</i>	<i>1956. október 1.</i>	<i>1957. január 1.</i>	<i>Csökkenés</i>	<i>%-ban</i>
Tsz	227	97	130	57,5
Család	18.073	5.005	13.068	73,1
Összterület kh	179.002	65.835	113.167	63,1
Szántó kh	142.000	50.053	91.947	65
Tszcs	28	16	12	45
Család	1.839	1.030	809	44
Összterület kh	10.377	6.319	4.058	39
Szántó kh	8.934	5.330	3.604	41

⁷¹³ Jelentés Békés megyéről, 1957. november 8. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ő.e. 288–292.

⁷¹⁴ A Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. február 20. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n. A tsz-ek és a tszcs-k száma kb. fele-fele arányban esett vissza. Ekkori jelentésük szerint 15.481 család (18.917 tag) hagyta el a kollektív gazdaságot, az összes földterület 97.975 holddal (ebből szántó 83.104) lett kevesebb. 1957 februárjában a megyében 327 tsz és tszcs szerepelt a nyilvántartásban. A szakcsoportok száma 145-ről 107-re csökkent, amely kisebb mértékűnek számított az előbbiekkal szemben.

⁷¹⁵ Jelentés Szolnok megyéről, 1957. október 18. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ő.e. 1957. 325–357.

⁷¹⁶ MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. 418-3/1957.

Tsz és tszcs együtt	255	113	142	55,5
Család	19.919	6.035	13.877	70
Összterület	189.377	72.152	117.225	61,7
Szántó	150.934	55.383	95.551	63

Forrás: A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6. d. 418-3/1957.

Az 1957. évi 10. tvr. végrehajtása során a tanácsi apparátus a földkiadási ügyintézés összekötötte a tsz-szervezésével. Heves megyében erre hivatkozva nem tudták tartani a február 28-i határidőt, „mert előbb szükséges volt rendezni a tsz-ek sorait, és csak ezután kezdtük meg a föld kimérést.”⁷¹⁷ Ebben a megyében is a tagoknak több mozgásteret jelentő tszcs-eket alakítottak, amelyek egyes helyeken szinte gomba módra szaporodtak. Például Mezőtárkányban az 1955. évi általános tagosítás után hat tsz-t hoztak létre, amelyek egy évvel később mind feloszlottak, majd 1957 elején három mgtsz és 11 tszcs jött létre. A Heves megyei jelentésírók megfogalmazása különösen megerősíti azt az általános tapasztalatot, hogy a párt- és a tanácsi apparátus hivatalosan hangsúlyozott nyilatkozatai szerint a „tsz-szervezés terén a fő irány” a tsz, tszcs és „végső esetben a szakcsoportok létrehozása” volt. Azonban a becslések szerinti statisztikájuk arról számolt be, hogy az 1957 elejéig a legnagyobb számot a szakcsoportok jelentették (4.000 k. holdon):

„Meg kell mondanom, hogy a szakcsoportok, illetve különböző társulások igen laza szervezeti alapon működnek; kevés területtel, szétszórt parcellákon és részben tisztázatlan céllal. A SZÖVOSZ megyei központja és a Mezőgazdasági osztály között vita van a szervezést illetően, mert a számok, amit ők produkálnak, tetszetősek, de azok mögött igen kevés eredmény, illetve gyakorlati tevékenység van.”⁷¹⁸

Borsodban az újjá- és visszaalakuló tsz-ekbe elsősorban az egykor földhöz jutottak, kisebb földdel rendelkezők és agrárproletárok léptek be. Más helyen, a hivatalos nyelv szerinti „szövetkezés ürügyén, sok esetben egy pár kereskedő – vagy kupec szellemű ember jelentős volt tsz-vagyon birtokában, és emellett állami támogatásra számítva kizsákmányoló tevékenység árán próbál boldogulni. Így pl. Tiszaúcon 4–5 család daráló, szeszfőzde, gépkocsi, tégláégető, nagyobb gyümölcsös és legelő birtokában akart szövetkezetet alakítani, holott csak fentiek üzemeltetéséhez 25–30 ember szükséges.”⁷¹⁹

⁷¹⁷ A Heves Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 38930/1957. A földkiadás 77 községi tsz-ben február végéig megtörtént, 11 településen március 6-ig tervezték befejezni az ügyintézését.

⁷¹⁸ A Heves Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 38930/1957.

⁷¹⁹ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. február 19. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

A fentiekben jellemzett megyei beszámolók általában a kollektív formák hiányára utaltak, amely egyben a háztáji gazdálkodás erősségét is jelezte. 1956 után a megmaradt tsz-ek közel fele a szabályzatban rögzítetténél jóval nagyobb területet adott erre a célra: „Tolna és Heves megyékben a termelészövetkezetek túlnyomó többségében; Szolnok megyében 224 termelészövetkezetből 171-ben, Csongrád megyében 124 termelészövetkezetből 68-ban haladja meg a háztáji föld az 1 kat. holdat. Jobb a helyzet Bács megyében, ahol 227 termelészövetkezetből 25-ben, Békés megyében 200 tsz-ből 33-ban, Komárom megyében 46 tsz-ből 6-ban, Nógrád megyében 67 tsz-ből 8-ban [...]” A helyi vezetők a háztáji területek megszabásakor általában a családtagok létszámát vették figyelembe. Sok helyen nem korlátozták a szarvasmarhatartás felső határát, így például Szolnok megyében „a háztáji gazdaságok túlméretezése miatt több termelészövetkezet felszámolta a közös állattenyésztést.”⁷²⁰

A munkaegység-elszámolás rendszerétől a tsz-ek 15,4%-a (397) tért el. Ott, ahol az elvégzett munka szerinti jövedelemosztást követték, leggyakrabban (277 tsz) a részes művelést alkalmazták. A tagok részesedése rendszerint 40–60% között volt, aminek kiadása megelőzte az ún. közös alapok (például vetőmag, takarmány) és más állami kötelezettségek gyarapítását. Ez a rendszer konfliktust gerjesztett a különböző üzemágakban dolgozók között, mert például az állattenyésztőknél a százalékos elszámolás majdnem lehetetlen volt. Ezért ők havi bért kaptak, ami alacsonyabb volt a más üzemágazatban dolgozókhoz képest. Ahol egy tagra sok földterület jutott, a tagok a munkaigényesebb növényeket (például kukorica, répa) maguk között vagy kívülállóknak részesművelésre kiadták. Ez persze a saját munkaerő átcsoportosítását is eredményezte a kollektív gazdaság hátrányára, másrészt „ezeket a termelészövetkezeteket az egyénileg dolgozó parasztok kizsákmányolóknak tekintik. Jellemző, hogy ezeknél a termelészövetkezeteknél tapasztalható leggyakrabban a befelé fordulás, minthogy a kívülálló agrárproletárokat stb., akikkel részesművelést folytathatnak, nem áll érdekükben felvenni.”⁷²¹

A jövedelemelosztás 59 – „kis taglétszámú és gyenge vezetésű” – tsz-nél időbérezés alapján történt. Előfordult vegyes rendszer is, például ahol az órabért, a teljesítménybért és a részesművelést együttesen alkalmazták. A Pest megyei „dunabogdányi tsz-ben a munkaegység-jóváírás mellett a tagok megkapják az általuk betakarított termény 1/3-át. A

⁷²⁰ A KB Mezőgazdasági Osztálya és az FM közös jelentése, 1957. május 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1957. 2.ő.e.

⁷²¹ A KB Mezőgazdasági Osztálya és az FM közös jelentése, 1957. május 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1957. 2.ő.e.

barcsi <<Vörös Csillag>> tsz-ben a kapásoknál n. ölenként fizetnek, egyéb munkáknál pedig órabért, a teljesítményre való tekintet nélkül.”⁷²²

A termelőszövetkezetek többségében, ahol a gazdaság területe nagyrészt az ún. állami tartalékföld volt, nem mondták ki a földjáraadék kötelező fizetését. Több helyen úgy határoztak, hogy új tagok felvételét vagyoni (pénzbeli vagy természetbeni) hozzájáruláshoz kötik. Például Hajdú megyében a polgári járás termelőszövetkezetei csak akkor vettek fel új tagot, ha az illető az egy tagra eső tiszta vagyon értékét befizette, vagy azt jószágban, felszerelésben a közös gazdaságba bevitte. (A tsz-ben a középparasztok aránya 27% volt, a megyei 8 százalékos átlaggal szemben). A Győr megyei Újronafő „Egyenlőség” termelőszövetkezet 8.000 forint, vagy annak megfelelő értékű vagyontárgy beviteléhez kötötte a tagfelvételt. Az alapszabály módosítások általában nem tértek ki az évek óta megoldatlan szociális és nyugdíj ügyek rendezésére. Ez különösen élesen vetődött fel ekkoriban, amikor az idősebbeket kihagyták az újjáalakult termelőszövetkezetekből.⁷²³

A legfelső pártvezetés folyamatosan értesült a sajátos „kollektív” üzemformákról, a normaszegésről, a tsz-t elhagyókról: „a szövetkezeti mozgalmat jelenleg megtorpanás jellemzi, mert a belépések ellenére május 1-től szeptember 1-ig a tsz-tagok száma 1.700-al, a szántóterülete pedig mintegy 7.000 kat. holddal csökkent.” Közben az FM statisztikája a családok és tagok számára vonatkozóan növekedést, viszont a terület csökkenését mutatta.⁷²⁴

26. sz. t. A Magyar Nemzeti Bank titkos irata az 1957. évi tsz-zárszámadásokról

	<i>Év</i>	<i>Összesen</i>	<i>Az előző év %-ban</i>
Tsz-szám	1955	3.265	100
	1956	1.777	54,4
	1957	2.519	141,8
Tsz-terület (ezer kh)	1955	1.711	100
	1956	1.158	67,7
	1957	1.167	100,8
Tagszám (ezer)	1955	210	100
	1956	153	72,9
	1957	122	79,7

⁷²² A KB Mezőgazdasági Osztálya és az FM közös jelentése, 1957. május 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1957. 2.ő.e.

⁷²³ A KB Mezőgazdasági Osztálya és az FM közös jelentése, 1957. május 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1957. 2.ő.e.

⁷²⁴ Információs jelentés a tsz-mozgalomban tapasztalt jelenségekről, 1957. december 19. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 204.ő.e.

dc_104_10

Munkaegységszám (db)	1955	54.913	100
	1956	44.831	83,2
	1957	36.054	80,4
Szántó (ezer kh)	1955	1.335,2	100
	1956	884,3	66,2
	1957	863,4	97,6
Családok száma, (ezer db)	1955	164	100
	1956	119	72,7
	1957	97	81,5
Munkában részt vevők (ezer fő)	1955	212	100
	1956	184	87,0
	1957	139	75,5
1 tagra eső terület kh	1955	8,1	100
	1956	7,6	93,8
	1957	9,6	126,3
1 tagra eső szántóterület (kh)	1955	6,4	100
	1956	5,8	90,6
	1957	7,1	122,4
1 tagra eső munkaegységszám (db)	1955	256	100
	1956	293	114,5
	1957	296	101,0

Forrás: Az MNB szigorúan titkos jelentése a mezőgazdasági tsz-ek 1957. évi zárszámadásáról, MOL, XIX-K-1-c.125. d. 0051/1958, 0042/1959.

Tágítsuk a nézőpontot és vessünk egy pillantást az MNB belső kommunikációjában ismert országos értékelésére (26. sz. t.):

„A zárszámadást készítő termelőszövetkezetek száma 1957. október 31-én 2.519 volt. 1956. szeptember 30-án 3.907 mezőgazdasági termelőszövetkezet működött. A termelőszövetkezetek száma tehát 35%-kal csökkent. A termelőszövetkezetek taglétszáma 1957. október 31-én 121.690, összes területük pedig 1.166.737 kh volt. Az egy tagra eső terület az előző évi 7,6 k. holddal szemben 9,6 kh. A tagok létszámában 20,3%-os csökkenés következett be. A termelőszövetkezetek összes területe az ország területének 7,3%-át teszi ki, a szántóterület aránya pedig 9,2%-os.”⁷²⁵

⁷²⁵ A mezőgazdasági tsz-ek 1957. évi zárszámadásának értékelése, MOL, XIX-K-1-c. 125.d. 0051/1958 és 0042/1959. sz.

A főbb növények vetésterülete a szántóterülethez viszonyítva a következő volt: kenyérgabona 33,3%, takarmánygabona 16,4%, kukorica 13,5%, burgonya 1,8%, cukorrépa 2,5%, szalastakarmány 17,1%. A kenyérgabonára számított területcsökkenést (1955-höz képest 38,2%) kedvezőnek ítélték. Bár a nyers statisztikai összevetés szerint a tsz-ek mutatói „jobbnek” minősültek, de a szöveges értékelése folyton jelzi a termelési problémákat. Így például a tsz-ek növelték a takarmánygabona vetésterületét, annak hasznát, azaz a terményeket nem a színvonalas takarmányozásra fordították, hanem elsősorban a tagok természetbeni juttatására. Továbbá állandó problémának minősítették a gépek hiányát is, amelynek következményeit a burgonya- és cukorrépa vetésterület-csökkenésében is egyértelműen konstataáltak. Ennek hátterében nyilvánvaló a nagy fokú kézi munkaerő igénye, még pontosabban annak hiánya volt.⁷²⁶

***

A magyarországi kollektivizálás történetében az 1957-ben, és részben az 1958-ban történt szövetkezések bizonyos értelemben valóban „önkéntesnek” tekinthetők. Ezek a társas vállalkozások az adott tervgazdasági kényszerek és az állami beavatkozás keretei közötti viszonylag nagyobb mozgástérrel rendelkeztek.⁷²⁷ A tagsági összetétel azt is tükrözi, hogy mennyire a nyers életesélyek és képességek, egzisztenciális különbségek mentén alakultak az üzemformák. A pártnyelv szerint is agrárproletárnak nevezett réteg elsősorban a tsz-ekben tömörült. 1956. március 31. és 1957. március 31. közötti arányuk 37,6%-ról 57,4%-ra emelkedett. Ezzel párhuzamosan a középparasztok aránya 26,6%-ról 15,3%-ra, a kisparasztoké pedig 35,8%-ról 27,3%-ra csökkent.⁷²⁸ A szegregálódási és a proletarizálódási tendenciák, belső konfliktusok a politikai hatalom számára is újabb leckét körvonalaztak. A 20. század második felének magyarországi agrártörténetében feltételezhetően csak ebben az időszakban, tehát a forradalom leverése utáni mintegy két évben fordult elő az, hogy a fiatalok sok településen inkább a helyben maradást, a mezőgazdasági munkát választották az

⁷²⁶ A mezőgazdasági tsz-ek 1957. évi zárszámadásának értékelése, MOL, XIX-K-1-c. 125.d. 0051/1958 és 0042/1959. Az állami üzemek a külterjes ágakban, főleg a gabonatermelésben versenyben voltak a magángazdákkal, de ahol a „legfőbb termelési tényező változatlanul a szorgalom, az emberi munka maradt (a föld, az állatok és az időjárás mellett), a magánüzemek” többet produkáltak, különösen a nagyobb munkaintenzitású növénytermesztésben és az állattenyésztésben. Pető – Szakács 1985: 439.

⁷²⁷ Így például Szabolcs megyében az állattenyésztés nélküli tsz-eket tartották jellemző formának. Sok gazdálkodási tevékenységet „álszövetkezetnek” minősítettek, vagy pedig olyannak, amit a karhatalom hozott létre, mint például a tiszaezlári „Rákóczi”, a papi „II. pártkongresszust”, a nagyhalászi „Dózsát”. Itt a tagok csak tartalékföldön, „de egyénileg gazdálkodnak.” Az MSZMP Falusi Osztálya feljegyzése a Szabolcs megyei kiutazás tapasztalatairól. 1957. április 5. MOL, 288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 70–71.

⁷²⁸ Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának jelentése a termelőszövetkezeti mozgalomról, 1957. május 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 84.ö.e.

elvándorlással szemben. Az ekkori trendváltozást a jelentésírók a tsz-ek összetételében is egyértelműen látták.

A hiány kulcsszónak számított 1957 tavaszán is. A 2.570 tsz-ből hivatalosan is 425-ben állandó munkaerőhiány volt. A rendkívül fontos szerveztrágya-hiány az állatállomány (a szarvasmarha-állomány 63, a sertés 66%-kal csökkent) drasztikus csökkenésével magyarázható. Mintegy 300 tsz-nél (11,5%) nem volt könyvelő, 382-ben „még a legalapvetőbb nyilvántartást sem vezetik.” Ezek alapján is problematikus ezeket a gazdálkodási formákat – a pártnyelv szerinti értelemben – tsz-eknek nevezni. A megmaradt parasztság igénye, szükségletei, és a másik oldalon a pártállam „szervezetlensége” is lehetővé tette azt, hogy a hivatalosan rögzített háztáji birtok határát országos átlagban 45–47%-kal túllépték.⁷²⁹ Hagyományosan ellentét volt az egyes üzemágakban dolgozók között, ugyanis az állattenyésztők havibére más üzemágakban alacsonyabb volt. A földterület nagysága ebben a tekintetben is meghatározó lehetett, hiszen a tsz-tagok a munkaigényesebb növényeket (például kukorica, répa, rétkaszálás) maguk között vagy a tsz-kereteken kívül dolgozóknak részesművelésre kiadták. Ennek az egyik következménye az lett, hogy a tsz-en belüli részesművelést vállalkozó nyilvánvalóan nem teljesítették az elvárt munkaegységet.

A pártállami hivatalos beszédmódban, a mitizált kollektív formáknak a jövedelemelosztás hivatalos rendszere sem felelt meg. Jellemző, hogy a rendkívül labilis tsz-eknél, ahol eleve kicsi volt a taglétszám, és a vezetés is nagyrészt szakszerűtlenül működött, az időbérezést vagy a munkanapok utáni elszámolást alkalmazták. A következő vegyes formában az óra- és teljesítménybérezés és a részesművelés együttesen jellemző volt.⁷³⁰

Az 1956 utáni alapszabályok módosításaiban rendszerint nem foglalkoztak az évek óta problémát jelentő szociális kérdésekkel és a nyugdíjazással. Meghatározó tendenciává vált az is, hogy az idősebbeket nem vették fel tagnak.⁷³¹ A fentiekben rögzített állapot jellemzésére igen alkalmas az az adat, miszerint 928 tszcs közül a pártjelentés fogalmazói 192-öt álszövetkezetnek tartottak. Azért is lehetett ez így 1956 után, mert gyakorlatilag felszámolták a tsz-szerveződések többé-kevésbé egyben tartó és ellenőrző tanácsai apparátust.⁷³²

⁷²⁹ Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának jelentése a termelőségmozgalmról, 1957. május 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 84.ő.e.

⁷³⁰ Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának jelentése a termelőségmozgalmról, 1957. május 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 84.ő.e.

⁷³¹ A kollektivizálás során felvetődő új kérdésekre, az öregek és az örökösödés megváltozott problémáira is ld. Eke 1990.; Szilágyi 1998.; A nemzedéki kérdés egyes paraszti vonásaira ld. Szabó 2008.

⁷³² Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának jelentése a termelőségmozgalmról, 1957. május 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 84.ő.e.

A MEZŐGAZDASÁGI SZAKAPPARÁTUS PROBLÉMÁI

A megfelelő képzettségű és tudású agrárszakemberek munkába állítása különösen 1957 tavaszán vált megoldhatatlanná. Somogyban 154 községben volt szükség sürgősen gazdasági felügyelőkre.⁷³³ Hajdú-Biharban is ennek a munkakörnek a betöltése jelentette az egyik legfontosabb szakmai problémát. A politikai lojalitáshoz kötött állásbetöltés alapvetően jellemző volt a mezőgazdasági szakapparátusban is: „Az átszervezésnél csaknem kivétel nélkül mindenütt sikerült biztosítani azt, hogy az apparátus politikai szempontból jelentősen megerősödött és szakmai szempontból nem gyengült. A megyei és járási, valamint járási jogú városok mezőgazdasági osztályain a párttagok aránya meghaladja a 40%-ot.”⁷³⁴ Hajdú-Biharban felmérték a községi mezőgazdasági előadók képesítését: a 80 fő közül 64 fő részben elvégezte a 8 általános iskolát, 15 fő középiskolát, egy fő pedig egyetemi diplomával rendelkezett. Mindez persze nem jelentette azt, hogy az itt tevékenykedőknek nem volt tapasztalatuk az agrárvilágban. Az említett 1957. évi – politikai szempontú – felülvizsgálat és átszervezés után megnőtt a középiskolát (a 80 főből 42) és az egyetemet (15 fő) végzettek aránya, míg az ún. végzettség nélküliekből 23 fő maradt bent az apparátusban. Ennek a sajátos átszervezésnek az egyik összetevőjére a jelentésíró így világított rá:

a tanácsi vb-elnökök „az esetek nagy többségében ragaszkodtak, és nem egy helyen még ma is ragaszkodnak a végzettség nélküli, de helyi tapasztalatokkal viszont rendelkező mg. előadókhoz. Ez elsősorban abból adódik, hogy a vb-elnök elvtársak korántsincsenek tisztában azzal, hogy milyen feladatok várnak a jövőben a községi gazdasági felügyelőkre, illetve a községi tanácsok végrehajtó bizottságaira a mezőgazdasági termelés belterjes irányú fejlesztése, és ennek útján fellendítése terén.”⁷³⁵

Az 1956-os forradalom előtti helyzethez képest a tsz-vezetők mintegy fele kicserélődött, a többségük azonban továbbra is igen alacsony szintű iskolai végzettséggel, ugyanakkor párttagsági igazolvánnyal rendelkezett. De ez utóbbi adat sem abszolutizálható, hiszen néhány megyében, így például Bács-Kiskunban is, a vezetőségnek csak a kisebbik része tartozott a

⁷³³ A Somogy Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 2/Biz.1957.

⁷³⁴ A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

⁷³⁵ A felsőfokú végzettséggel rendelkezők a magasabb fizetésért inkább az állami gazdaságokban, vállalatoknál helyezkedtek el. A pazarlás és a szakszerűtlenség felső állami szintjeire is jellemző volt például, hogy Hajdú-Biharban hosszú ideje megoldatlan kérdés maradt a – több száz millió forintból – megépített Keleti Főcsatorna kihasználatlansága. A munkálatok megszakítása és a belvízrendszerek elhanyagolása miatt igen nagy vízkárok keletkeztek. 1957 tavaszán hivatalosan az érintett területek nagyságát kb. 3.500 k. holdra becsülték. 1956-ban két millió Ft-ot fizettek ki kártalanítás címén. Az öntözőrendszer kiépítése már korábban leállt, öntözőmestereket sem képeztek, s ahogy a tanácsi megfogalmazásban olvasható, a „fenti helyzet a csatorna mentén lakó dolgozó parasztokat elidegeníti az öntözéstől”. A megyei tanács azt akarta elérni, hogy a kormány a Keleti Főcsatornát kezelje úgy, mint a tokaj-hegyaljai szőlővidék rekonstrukcióját, hozzanak létre egy öntözőtársulatot. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

párttagsághoz. Itt a vezetők 91 százalékának nyolc általános iskolai vagy ennél kisebb fokú végzettsége volt, és csak 4%-uk végzett közép vagy ennél magasabb szintű iskolát. Ehhez hasonlóan Szolnok megyében 224 elnök közül csak 44 fő vett részt szakmai képzésben. Vas megyében 97 elnök közül 75-nek nyolc általános iskolánál magasabb végzettsége nem volt. Ezeket az arányokat a pártjelentésben is úgy jellemezték, hogy „nagyjából ugyanez a helyzet a többi megyében is.”⁷³⁶

Csongrád megyében az 1956 előtti 106 tsz-elnök közül 52 maradt meg a pozíciójában 1957 tavaszáig. A könyvelők közül 73, bár azok nagy része (42) továbbra is képesítés nélküli volt, 19 tsz-ben pedig egyáltalán nem volt könyvelő alkalmazásban. Mezőgazdász is csupán 57 tsz-ben tevékenykedett, 49 pedig még agronómmal sem rendelkezett. Ennek következményéről így számoltak be Dögei Imre miniszternek:

„Mindezek a vezetés színvonalát csökkentik és a jövedelmezőségre kihatnak. Nincs hitel és bizonylati fegyelem a termelőszövetkezetekben, a bankba nem fizetik be a bevételt, házipénztárból gazdálkodnak.”⁷³⁷

HIÁNYGAZDÁLKODÁS. ESZKÖZÖK, TERVGAZDASÁGI NORMÁK, ÁRAK, PIACOK

Az 1956 utáni mindennapi gazdálkodási helyzetképek jól szemléltetik a változásokat. A kiskvárdai járási szövetkezeti központban 1956 első negyedében a kisgépek, eszközök, valamint a növény védőszeres és a műtrágya forgalmát egy millió forintba tették. Ezek közül is elsősorban az utóbbiak voltak többségben. Egy év múlva, 1957 áprilisában a forgalom megduplázódott, különösen nagy volt a kereslet az eke, a borona, a vetőgép és lókapa iránt, amelyek készlete ekkora már elfogyott. „A műtrágyát a vagonokból, az állomásokon mérik szét, sokszor egész napokat várnak a parasztok – fogatokkal – hogy hozzájussanak.” Igen megnőtt a szakkönyvek iránti kereslet is.⁷³⁸ Az 1957. április elején rögzített szabolcsi jelentés az őszi vetések és az almatermések jó állapotát érzékeltette. Az utóbbi esetben 100%-os termésnövekedéssel (5.000 helyett 10.000 vagon alma) számoltak. A gyümölcsfa (különösen a jonatán alma) csemeték iránti keresletnek csak 20%-át tudták kielégíteni. A meglévő trágyamennyiség még ennél is kisebb arányban felelt meg az elvárásoknak, amely

⁷³⁶ A MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály jelentése a termelőszövetkezeti mozgalomról, 1957. május 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 84.ő.e.

⁷³⁷ A Csongrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 9/1957.

⁷³⁸ A MSZMP Falusi Osztálya feljegyzése a Szabolcs megyei kiutazás tapasztalatairól, 1957. április 5. MOL, 288. f. 28. 1957. 17.ő.e. 67–70.

Szabolcsban is a korábbi évek hanyatló állattenyésztésének volt a következménye. Más szempontból jelzett változást a cukorrépa-termesztési szerződések alakulása: a vetésterület látványosan elaprózódott. 1956-ban a megyében 10.500 k. holdra 55.000 termelő, 1957 márciusáig 5.000 holdra 67.000 személy kötött szerződést. A saját vagy bérelt föld művelésének megnövekedett igénye mellett feltételezhetően az állattenyésztés igénye is jelentkezett. Erre utalt az is, hogy az összes tavaszi, sőt jelentős területű őszi gabonát „felülvetnek pillangós takarmányokkal.”⁷³⁹

1957 tavaszán jelentős piaci és vásári árváltozások történtek. Szabolcsban erről így jelentettek:

„A teheneket általában 5–6.000 Ft-ért adják (az árak stagnálnak). A ló ára duplájára emelkedett – október óta – 10–12.000 Ft, sőt 16.000 Ft is. A sertés – különösen a süldők ára – emelkedett, 15–16 Ft-ról 21–23 Ft-ra. A választott malacok darabját 300–400 Ft-ért árulják. A kukorica ára: 350–390 Ft, a búzáé 220–250 Ft.”

A lovak árának növekedése mögött egyrészt a földművelés ismételt jelentősége, és persze a géphiány nevezhető meg. Nem csupán a dombrádi helyzetet jellemezte az, hogy a helyi gépállomás két traktora csak az egyéni gazdák számára szántott. „A kisgépeket rendkívül veszik: évekig nem vettek vetőgépet, ez évben már 5 db-ot eladtak, most nincs készletük.” Az 1956-os forradalom, országosan nem vizsgált jelentőségű, kollektív társadalmi gyakorlata volt a fakivágás.⁷⁴⁰

Hajdú-Biharban 1957. március elején, a tavaszi munkák beindulásakor a mezőgazdasági kisgépek és szerszámok utáni keresletet szintén nem tudták kielégíteni, mert a készletek teljes egészében kifogytak. A tanácsi jelentés szerint az „egész megyében csak lókapa áll bizonyos mértékig rendelkezésre, de rendkívül fontos lenne sürgősen középnehéz és magtakaró borona, fogatos eke, és 12–16 soros vetőgépek szállítása.”⁷⁴¹ Az állami szempontból fontos szerződéses termeltetés problémái már 1957 márciusában láthatóak voltak. A tervgazdasági normák szerint 1956 őszén megadott irányszámokat Hajdú-Biharban sem tudták tartani. Elsősorban a cukorrépa (30%-os csökkenés), a kender (40%) és rizstermesztésben (15%) prognosztizáltak nagy lemaradást. A homokos területeken is újra termelési kedvet tapasztaltak, azonban hiányzott a vetőmag. Például édes csillagfűrt termesztésre kb. 7.000

⁷³⁹ A MSZMP Falusi Osztálya feljegyzése a Szabolcs megyei kiutazás tapasztalatairól, 1957. április 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 67.

⁷⁴⁰ A MSZMP Falusi Osztálya feljegyzése a Szabolcs megyei kiutazás tapasztalatairól, 1957. április 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e. 67. Más megyékhez hasonlóan, az 1956-os forradalom nem vizsgált jelentőségű, kollektív társadalmi gyakorlata volt a fakivágás.

⁷⁴¹ A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

holdon lett volna lehetőség, azonban mindössze 1.100 holdra elegendő vetőmagjuk volt, miközben a terv szerint 3.500 holdon kellett volna vetni.⁷⁴²

Borsod-Abaúj-Zemplénben is nőtt a paraszti termelési motiváció és kereslet a szükséges vetőmagok és eszközök iránt, de rendszerint itt is csak a hiányról tudtak beszámolni. Ugyanakkor a takarmányellátás megoldatlansága és a felvásárlási árak alacsony volta miatt, inkább a szokásos „feketevágás”, és például a Bodroghözben a csehszlovákiai csempészet volt jellemző.⁷⁴³

Nógrádban igen nagy eltérést tapasztaltak az állami és a „termelői szabadpiaci ár” között a szálastakarmányoknál. Ennek mértékét szemlélteti a 27. sz. táblázat.

27. sz. t. Takarmánynövények árkülönbségei Nógrádban 1957 tavaszán

<i>Megnevezés</i>	<i>Állami és szövetkezeti felvásárlási ár Ft/q</i>	<i>Termelői szabadpiaci ár Ft/q</i>
lucerna, széna	128	200–250
vörös here	118	200–250
baltacin	113	200–250
régi széna	103	150–200
takarmány-szalma	50	90–110
alom-szalma	35	78– 80

Forrás: A Nógrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6. d. sz. n.

Az abraktakarmány adásvételét határozottan kézben tartotta az állami és a szövetkezeti hálózat. Az árpa és a kukorica szabadpiaci árát 480–550 forint közé tették.⁷⁴⁴ A szálastakarmány árát azért sem tudták átfogóan ellenőrizni, mert nem volt megfelelő mennyiségű állami készlet. Ezzel kapcsolatban azt tervezték, hogy az első kaszálás után felvásárolják a takarmányt a „jelenleg érvényben lévő állami szabadfelvásárlási árak meghagyásával.” A gazdák körében rendkívüli mértékű állattenyésztési hajlandóságot

⁷⁴² A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 418-3/1957.

⁷⁴³ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. február 19. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

⁷⁴⁴ A Nógrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

tapasztaltak. Az árak is ezt igazolták: egy gyengébb minőségű lóért négy-öt ezer forintot, egy gyenge tehénért 2.800–3.500 forintot kértek és adtak.⁷⁴⁵

Az állami szempontból lényegesnek tartott termelési szerződések aláírását igen vontatottnak minősítették Hevesben is, ahol csak „határozottabb irányítással és szervezéssel”, tehát például adminisztratív kényszerítéssel látták teljesíthetőnek a tervet.⁷⁴⁶ Szolnok megyében a trágya annyira keresett volt, hogy februárban mázsánként öt-hat forintot adtak érte. A rendelkezésre álló mennyiséget Jászberényben három nap alatt megvásárolták. Ugyanígy vettek (volna) nagy számban ekét és fogast. Itt is úgy látták, hogy a „dolgozó parasztok termelési kedve, földhöz való ragaszkodása nagyon megnőtt.” Másrészt ez azt eredményezte, hogy a szerződéses kötöttségeket általában nem akarták vállalni. Szolnok megyében 1957 februárjában a cukorrépa-, a dohány- és a kendertermelési szerződéseket 30%-ban látták biztosítottak. A munkát, a tervezést akadályozta az is, hogy hiány volt rézgálicban, mészből és káli-szapban. Főleg a fiatal gyümölcsfákban szenvedtek károsodást, amit az őszi bekötözések elmaradása miatt az állatok tönkretették. Ugyanígy írtak a földeken kint maradt terményekről, például 300 hold cukorrépáról. Az állattenyésztésben a tsz-ek 40–64%-os csökkenést jelentettek.⁷⁴⁷ Az 1956 előttel szemben az újonnan szervezett tsz-ek mindenképpen csökkenteni akarták az állatszámot, aminek nyilvánvaló oka a feltételek (az embertől az épületig) hiánya volt. Igen elterjedt a magánházaknál az állatlevágás és értékesítés, valamint az orvvadászat. Közben 104 tsz-épület befejezetlenül állt.⁷⁴⁸

Vasban a legtöbb nehézséget a vetőmagellátás jelentette. Az újonnan alakuló tsz-ek tagsága többségében földnélküli vagy egy-két holdas szegényparaszt volt, akik nem tudtak mit elvetni. Másrészt, a megoldatlan feladatokat az is növelte, hogy a községi tanácsok nevére írt „tartálékföldeken” is a központi keretből kellett volna a vetőmagot biztosítani.⁷⁴⁹

Veszprém megyében az állatszám miatti csökkenés következtében előállt szerveztrágia-hiányt a közeli forráshelyek miatt megfelelő módon tudták kiegyenlíteni műtrágyával. Egyébként a mezőgazdasági termények árai a decemberi szinthez képest 20–25%-ban

⁷⁴⁵ A Nógrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

⁷⁴⁶ A Heves Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 38930/1957.

⁷⁴⁷ A legnagyobb mértékben a lóállomány csökkent.

⁷⁴⁸ A Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. február 20. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

⁷⁴⁹ A Vas Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

csökkentek. Ezzel szemben nőttek meg az állatárak, elsősorban a lovaké és az ökröké: „a kereslet nagy, a kínálat úgyszólván semmi.”⁷⁵⁰

A baranyai jelentés arra is rávilágít, hogy milyen hosszú távú káros hatásai lettek az agrárgazdaságok szétzilálásának, nagyrészt tönkretételének és a szakszerűtlenségnek: a korábbi években nem alakítottak ki tenyészkörzeteket, ezért nagyon leromlott a sertésállomány.⁷⁵¹

Győr megyében a hiány miatt, még konkrétabban például a „rézgálic iránti spekuláció meggátolása” céljából utalványrendszert vezettek be. A tsz-ek traktorok iránti kereslete is megnőtt, azonban áruk is, ahogy írták, „minden indoklás nélkül” megugrott: 38.000 forintról 52.000-re.⁷⁵² Mindez jellemző példája volt az 1956 utáni években ismét fokozódó agrár- és ipari árak közötti különbségnek, az agárollónak.⁷⁵³

MENNYISÉGI MUTATÓK KOMMENTÁRRAL

Eddig arra tettem kísérletet, hogy a „mindentudó” kutatói és mai perspektíva helyett olyan kortársi hivatalos szövegeket szolgáltassak meg, amelyek az akkor látott, hallott és nagyrészt az elvárások szerint megírt tapasztalatokat rögzítették. Az ilyen típusú forrásvizsgálat csak a választható közelítési módok egyikét jelenti, bár ezek ismerete az akkori lehetőségek és kényszerek, a társadalmi szereplők gondolkodási horizontjának megismeréséhez szükséges. Máig terjedően lényegében ez volt az utolsó olyan időszak, amikor az egyéni gazdaságokban dolgozók ilyen intenzíven és ekkora számban akartak ismét mezőgazdasági munkát végezni. A jogos kritikai óvatosság ellenére, érdemes pillantást vetni a kortársi statisztikai gyűjteményekre, amelyek adatai egyben strukturális keretet is képeznek az eddig elmondottakhoz.

Az 1958-ban kiadott állami statisztika összeállítói úgy találták, hogy a mezőgazdaság „1957 kiemelkedő eredményeket ért el. A szántóföldi növénytermelésben számos növényfélésegből kiemelkedő, sőt több növényből az eddigi legnagyobb termést takarítottuk be. A korábbi évekhez képest az állattenyésztés hozamai is jelentős mértékben javultak. Jó

⁷⁵⁰ A Veszprém Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 03-2/1957.

⁷⁵¹ A Baranya Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 9. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. sz.n.

⁷⁵² A Győr-Sopron Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6.d. 20384-1/1957.

⁷⁵³ KSH 1959: 48.

volt a szőlő és gyümölcsstermés is.” Az ekkor mért össztermelés értéke jóval meghaladta az előző évit, és megközelítette a korábban legmagasabbnak tartott 1955. évi szintet. A 28. sz. táblázat adatai arra utalnak, hogy az agrártermelők az állami elvonások mérséklésére érzékenyen reagáltak.

28. sz. t. A mezőgazdasági össztermelés értéke 1957-ben

<i>Év</i>	<i>Az össztermelés értéke, mFt*</i>	<i>Index 1954= 100,0</i>
1954	38.715	100,0
1955	43.286	111,8
1956	38.060	98,3
1957	43.089	111,3

Forrás: KSH 1958: 7.

* Az 1954. évi változatlan áron

A statisztika szerint a növénytermesztés 1957-ben 1956-hoz képest összesen 21,1%-kal produkált többet. E mögött alaposan lemaradva, az állattenyésztés 2,8%-os növekedést mutatott. A tömbösített kategóriák nem teszik lehetővé, hogy a mélyebb rétegződéseket, üzemformákat is megnevezzük, de az – a közölt adatok százalékos megadásával – mindenesetre világosan látható, hogy az „egyéni és egyéb gazdaságok” blokkba soroltak termelőereje volt a legjelentősebb. Az egyéni gazdálkodási formák minden területen felülmúlták az állami üzemformákat, elsősorban az állattenyésztésben (81%).

29.sz. t. A mezőgazdasági össztermelés értéke „szektoronként” 1957-ben

<i>„Társadalmi szektor”</i>	<i>Növénytermelés összértéke mFt*</i>	<i>Állattenyésztés mFt</i>	<i>Egyéb termelési ág mFt</i>	<i>Mezőgaz- daság mFt</i>
Állami szektor	3.775 (15%)	..1.747 (11%)	50 (36%)	5.572 (13%)
Mgtsz-ek közös és háztáji gazdaságai	1.866 (7%)	1.303 (8%)	8 (6%)	3.177 (7%)
Egyéni és egyéb** gazdaság	20.724 (78%)	13.534 (81%)	82 (58%)	34.340 (80%)
Összes gazdaság	26.365 (100%)	16.584 (100%)	140 (100%)	43.089 (100%)

Forrás: KSH 1958: 2.

* Az 1954. évi változatlan áron

**A tsz-ek, állami gazdaságok illetményföldje és a községi legelők adatai

Az abszolút számok (29. sz. t.) alapján a legtöbben az egy és három hold közötti birtokkal rendelkezők voltak. Az 1956. évhez képest azonban a leginkább regenerálódni képes gazdaságok a 8–10 holdasok közül kerültek ki. A táblázat adataiból érdemes még kiemelni, hogy az egyéni gazdaságok szántóterületének majdnem 60%-át az 5 és 15 holddal rendelkezők birtokolták, akik majd kiemelt célpontok lettek a kollektivizálási kampányban. A statisztikai sorokra tekintve az is érzékelhető, hogy a kuláklizálási akciók révén valóban „elfogyott” a tehetősebb parasztbirtokosi réteg (30. sz. t.). A későbbi, osztályalapon kirekesztő és kulákokra hivatkozó politika ezért is volt inkább csak megfélemlítő, megbélyegző eszköz.

30. sz. t. Egyéni gazdaságok 1957-ben

<i>Gazdasági csoport*</i>	<i>Száma (1000-ben)</i>	<i>Az 1956. évi %-ában</i>	<i>Szántó (1000 kh)</i>	<i>Az 1956. évi %-ában</i>	<i>Szántó-területe</i>
0,25 kh alatt	0	0	30,6	0	0,5
0,25– 1	276,6	103,1	150,6	114,0	2,2
1–3	441,0	111,5	719,7	115,6	10,5
3–5	297,8	114,6	1.045,3	115,6	15,2
5–8	294,2	116,6	1.681,9	118,5	24,5
8–10	123,0	123,0	952,5	124,0	13,9
10–15	132,1	115,9	1.389,9	117,9	20,3
15–20	41,7	112,8	582,0	116,9	8,5
20–25	11,4	100,4	194,6	102,1	2,8
25–30	2,5	84,1	47,8	84,3	0,7
30 kh felett	2,4	69,7	62,5	73,1	0,9
Összesen	1.622,7	112,3	6.857,4	115,4	100,0

KSH 1958: 9.

* Évközi adatok. A gazdaságnagyságban benne van a tsz háztáji területe is.

A fenti, országosnak tekinthető kép mellé illeszthető az, amit a szolnoki járási tanács jelentése alapján nyerhetünk. Itt kifejezetten az egyéni gazdák helyzetét vizsgálták 1957 végén.⁷⁵⁴ Ezzel a területtel azért is érdemes foglalkozni, mert a kollektivizálás szempontjából mindig mintakörzetnek számított.

⁷⁵⁴ A Szolnoki Járási Tanács VB jelentése az egyénileg dolgozó parasztság helyzetéről, 1957. december 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e.

31. sz. t. „Egyéni parasztokra” vonatkozó adatok a szolnoki járásban 1957 decemberében

<i>Birtokkategóriák</i>	<i>Birtokszám</i>	<i>Arány</i> %	<i>Ezekhez</i> <i>tartozó</i> <i>föld, kh</i>	<i>Arány</i> %
5 kh aluli	8.111	63,55	30.263	34,64
5–25 kh	4.630	36,27	56.447	64,61
25 kh felett	22	0,001	647	0,007
összesen	12.763	100%	87.357	

Forrás: A Szolnoki Járási Tanács VB jelentése az egyénileg dolgozó parasztság helyzetéről, 1957. december 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17. ö.e.

A gazdaságok száma szerint az öt holdon aluli birtokkal rendelkező, szegényparasztok voltak többségben, akik a járási földterület valamivel több, mint egyharmadát művelték. Szinte ugyanilyen fordított arány volt jellemző az 5 és 25 holdasok közöttiekre. A kulákhatárnak tekintett 25 hold felettiek számszerű súlya igen eltörpült a feltételezhető társadalmi presztízshöz képest. Összességében, az itt felsorolt egyéni gazdaságok a járási állatállomány 88%-át gondozták. Ez utóbbi arány különösen szemléletes példája annak, hogy az állattenyésztéssel megfelelő színvonalon ekkor szinte kizárólag a magángazdaságokban foglalkoztak.

A szolnoki járási tanácson 1957 végén arról is véleményt formáltak, hogy szerintük „milyen a hangulata” az egyes paraszti rétegeknek? Természetesen „hangulat” alatt elsősorban a munka- és megélhetési körülmények egyes szempontjait értették. A „félproletárookra” a „kettőség” volt jellemző. Attól függően, hogy jó közlekedési útvonalon, Szolnokhoz, a gyárhoz közel laktak, az egyik részük (Tószeg, Zagyvarékas, Újszász, Szajol, Martfű, Tiszaföldvár és Rákócziújfalú) „nagyon jól érzi magát a gyárban, vagy üzemben, aránylag tisztességes körülmények között él, de többségüket olyanok teszik ki, akiknek csak gyermekeik járnak a gyárba, üzembe, ő maga otthon kis földjén dolgozik.” Ez utóbbiak kezdtek el érdeklődni a tsz iránt az utóbbi hónapokban, amely réteg „kezd látni azt, hogy kevesebb munkával többet tud ott keresni.” Valóban igen kis parcellákkal rendelkeztek, hiszen a november 1. után belépő 122 fő neve mellett jegyezték 69 kh területet. Bár ez a kép is változhatott községenként: például 24 belépő 45 k. holdat vitt be Besenyszögön, míg Tiszaföldváron öt fő egy-egy holdat. A középparaszti rétegekről úgy írtak, mint akiknek tagjai „nyugodtak”, „zavartalanul dolgoznak”, azt tapasztalják, hogy

„az utóbbi egy évben nem történtek vele szemben olyan túlkapások, mint azelőtt voltak. Kezdi berendezni gazdaságát, és úgy gondolja, hogy most már a paraszti gazdaság időtlen-időkéig fennmarad. A paraszti gazdaság konzerválására törekszik. Az ellenforradalmat követő időben egyike volt a legbizalmatlanabb rétegnek. Görcsösen ragaszkodik földjéhez. Kitűnik ez abból is, hogy a föld adás-vétele újra engedélyezése folytán elenyészően kevés volt azon középparasztok száma, akik földet vásároltak. A 607 földadás-vételi ügylet közül mindössze 56 középparaszt vett földet, azt is igen kis mennyiségben. Ahogyan a helyzet konszolidálódott, bizalma megnőtt, s az utóbbi két hónapban egyre sűrűbben találkozunk az adás-vételek engedélyezésénél középparaszti vevőkkel. Kezdeti bizalmatlansága igen nagymértékben kezd feloldódni. Egyre kevesebbet halljuk az első időszakban agitációnk során ismert mondását: <<Majd meglátjuk, hogy még mi lesz>>. Nagy előszeregettel emlegetik a kormány rendelkezéseit és folytonosan ismétlik, hogy a termelészövetkezetekbe a belépés önkéntes, nem lesz tagosítás, stb.”

Az idézet azért is tanulságos, mert érzékelteti, hogy mennyire fontos jelentősége van a múltbeli történések értelmezésében az időbeliségnek, hiszen a forradalom leverése utáni időszakhoz képest egy éven belül mind az állami döntéshozatali mechanizmusban, mind pedig az ahhoz folyton alkalmazkodó paraszti viselkedésmódban láthatjuk a változásokat. A nyugdíjazás kérdése a középparaszti családokat is igen foglalkoztatta, ahogy a tanácsai jelentésíró ezt kommentálta: „Az a véleményük róla, hogy igen okos dolog.”⁷⁵⁵ A későbbi, teljes kollektivizálás során ez még inkább döntő szempontnak bizonyult.

A PÁRT VIDÉKEN

„Somogyjád községben az agitációs csoport azt tűzte ki célul, hogy a meglévő termelészövetkezetbe 1–2 holdas parasztokat szervezzen be, mivel a termelészövetkezet munkaerőhiánnyal küzd, ugyanakkor a kulákok és jómódú középparasztok több napszámot alkalmaznak. Ennek értelmében felhívták Kara János MSZMP-titkár figyelmét is arra, hogy miért a kulákhöz megy napszámra, helyesebb volna, ha belépne a termelészövetkezetbe. Kara János ezt visszautasította, mondván: <<nem bolond, a kuláknál szakmányba napi 100–200 Ft-ot is megkeres, esze ágában sincs belépni a termelészövetkezetbe.>> Hasonló véleményen volt Tarló István tanács VB-elnök is, így az agitációs brigád kedvét vesztette, és a szervezés teljesen leállt.”⁷⁵⁶

⁷⁵⁵ A Szolnoki Járási Tanács VB jelentése az egyénileg dolgozó parasztság helyzetéről, 1957. december 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e.

⁷⁵⁶ Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz-ekről, 1958. október 20. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/5.1–4.

1956 után a kortársi tapasztalatok meghatározó eleme volt a karhatalmi alakulatok jelenléte.

Karhatalmi járőrök 1957-ben

A Baranya, Somogy és Tolna megyei pártvezetők szerint, az akkori „belső” szempontból – 1956. november 22-én – értelmezett helyzet a következőképpen festett. A Baranyában észlelt „nehézségeket” ők abban látták, hogy nem volt elég pénzük („béralap nem elégséges ahhoz, hogy az újonnan felvetteket kifizessék, másrészt ruhával, stb. ellássák.”). További problémaként említették meg, hogy a

„karhatalom régi tagjainak 90%-a dolgozik, de gyakran felvetik, hogy most sokszor becsstelen munkát végeznek, a nép gyűlöli őket. Ezen kívül féltik állásukat az újonnan behívottaktól.”

A karhatalmi részvétel ezek szerint sokak számára – a közutálat tudomásulvétele mellett – a megélhetést több értelemben jelentő „munkahely” volt. A baranyai pártvezetés még a határőrség – egy új korosztály behívásával – történő megerősítését is szükségesnek látta. Általában fontosnak vélték, hogy Kádár János nyilatkozzon a nyersanyagellátásról és a munkások bérének látványos megemeléséről, mert a 10%-os növekedést kevésnek tartották.

Másutt is láthattuk, a kommunista párttagság egy része is „üldözöttnek” hihette magát, hiszen a megyei pártvezetők is „Nagyobb védelmet kérnek a párttagság számára. Előfordul, hogy kommunistákat minden indok nélkül elbocsátanak, és betöltetlen fizikai munkás státuszba sem hajlandók párttagokat felvenni. Mezőgazdasági szakemberként még az állami gazdaságokban is csak <<zergetollasokat>> látnak szívesen. Gyakran előfordul, hogy pl. szakembereket – csak azért, mert párttagok – elbocsátanak.”⁷⁵⁷ Az idézetben írtakkal kapcsolatban joggal gondolhatjuk, hogy egyrészt konkrétan itt egy sajátos társadalmi védekezésről, talán ellenállásról is szó lehetett.⁷⁵⁸

1957 elején a lezáratlan forradalom, az újabb megrázkódtatások folytathatóságának lehetősége a párttagok körében is továbbnövelte a bizonytalanságot és bizalmatlanságot. A megtorlások átfogó jellegéről nincs szó a következő szövegben, ami leginkább a korabeli szituációk, szigetszerű tapasztalatok és a megtorlások légkörének érzékeltetése szempontjából tanulságos.

„A pártnap nem volt előkészítve. Az Intéző Bizottság tagjai szétutaztak a járásba családjaikhoz, illetve a községekbe. [...] A községben az elbeszélésekből kiderült, hogy az egész járásban a párttagok meg vannak félemlítve. Még egymás között sem beszélnek nyíltan, őszintén. Az ellenforradalom idején elkövetett bűntettekért vagy kilengésekért a járás területén senkit felelősségre nem vontak. A kommunistákat, a régi párttagokat lépten-nyomon még ma is fenyegetik közismert ellenforradalmárok. A párttagok viszont feljelentést nem mernek ellenük tenni, mivel fenyegetik őket márciusi felkeléssel. [...] A megfélemlítés mértékére jellemző, hogy a járási pártbizottság tanácsstermében, ahol a beszélgetésük folyt, du. 5 óra után a sötétedéskor nem merték felgyújtani a villanyt, mondván: <<az ellenforradalmárok meglátják, hogy kik ülnek itt a teremben, s márciusban számolnak le először.>>

Az ilyen és ehhez hasonló szövegeket célszerű a diktatúra idejének kommunikációs gyakorlataként értelmezni, hiszen sohasem közömbös, hogy ki és kinek írja a jelentést. Egyszerre van ebben jelen a már jól megtanult pártnyelv és kategorizálás, és a társadalmi kapcsolatokat átható bizalmatlanság tapasztalata.⁷⁵⁹

A megyei és járási párttitkárok megbeszéléséről készített beszámolókból visszatérően fogalmazódott meg, hogy

⁷⁵⁷ Jelentés a Baranya, Somogy és Tolna megyei helyzetről, 1956. november 22. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1957. 1.ő.e. 244–245.

⁷⁵⁸ Egyébként a vezetői állások betöltését meghatározó, káderhatásköri országos listák elemzése azt mutatja, hogy az ott szereplők 18%-a végzett csak elemi, ezek 80%-a hat osztályt. Huszár 1999b: 149.

⁷⁵⁹ 1957 végéről is lehet Győr-Sopron, Fejér és Pest megyei jelentéseket idézni, amelyek szerint a falusi pártszervezetek gyengék vagy nem léteznek. Fejérben az 52 tszcs-ből 33-ban egyáltalán nem volt párttag, egyébként az álltagság 5%-a rendelkezett párttagkönyvvel. Pest megyében a tsz-ekben egyáltalán nem volt pártszervezet. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ő.e. 66–68.; MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1.ő.e. 293–298, 322–323.

„a Kádár-kormány többet adott a parasztságnak, mint a munkásosztálynak, a munkások általában parasztellenesek, és a jelenlegi jövedelemadó emelést, és az egyénileg gazdálkodók az árak növelésével lényegileg a munkásokra hárítják át.”⁷⁶⁰

A „tsz-fejlesztés” legfőbb akadályát a tagosítások végrehajtásának korlátaiban jelölték meg, mert szerintük „önkéntes földcserékkel általában nem lehet megoldani a termelőszövetkezeti nagyüzemi táblák kialakítását”.⁷⁶¹

A tsz-ek világa több szempontból is alkalmas a színlelt szocializmus rendszerének reprezentatív bemutatására. Ha a politikai hatalmat birtokló kommunista pártvezetés és intézményesülés szempontjából nézzük az általános helyzetet, akkor az látszik, hogy a párttagságon keresztül mért jelenlét igen alacsony volt a falvakban.⁷⁶² 1957 tavaszán 2.570 tsz-ből 970-ben (38%) volt pártszervezet, ami egyben azt jelentette, hogy a többi helyen a tsz-párttagok rendszerint a községi alapszervezethez tartoztak. A 122.296 tsz-tagból 18.178 fő (a tagság 14,8%-a) rendelkezett pártigazolvánnyal. Az agrárproletárok és az életmódban hozzájuk közel állók jelentős részének párthoz való alkalmazkodását maga a jelentés készítői is karakterisztikusnak tartották: „Jellemző a tsz-tagság összetétele pl. Bács megyében: 1.454 párttagból 797 agrárproletár, 499 földhözjuttatott, 64 középparaszt, 43 munkás, 26 kisparaszt, 7 értelmiségi és 18 egyéb.”⁷⁶³ Az alacsonyabb vagyoni helyzet és kisebb presztízs ekkor igen jelentős mértékben feltételezte a párttagságot. A párttagsági igazolvány remélt státusnövelő hatásának tendenciája is érzékelhető volt.

Az 1956 utáni hivatalos nyelv standardizált szófordulatai a pártszervezetekről szóló jelentésekben hatványozottan megjelentek. A társadalmi tagolódást párttagokra és pártonkívüliekre felosztó beállításban kialakult a pártot ugródeszkeként használó tagság képe, akikkel kapcsolatos visszatérő megfogalmazás („világosan látja”) valójában azt jelentette, hogy ők belátták, a helyzet tudomásul vételének, a kisebb-nagyobb mértékű behódolásnak a szükségességét. Ezt sokan a túlélésként meghatározott érvényesülés célravezető útjának tarthatták: „Megállapították, hogy a párttagság többsége ma már világosan látja, hogy hazánkban ellenforradalom volt.” Ezzel szembeállították a pártonkívülieket és a vidékieket:

⁷⁶⁰ Ezt a kijelentést a „Fejér megyei elvtársak és a Ganz Vagon- és Gépgyár párttitkára” fogalmazta meg. Jelentés a párttitkári tanfolyamról, 1958. február 28. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 53–57.

⁷⁶¹ Jelentés a párttitkári tanfolyamról, 1958. február 28. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 53–57.

⁷⁶² A pszeudójellelleg korábban is meghatározó volt, erre szemléletes példa Gerő Ernő egyik megnyilatkozása: „megdöbbenéssel vettem észre, hogy pártunknak összesen 110.000 dolgozó paraszt tagja van (s ezek jelentékeny része tszcs-ben) szemben a Kovács elvtárs által megadott 250–300.000-es számmal. Akkor mindjárt írásban hívtam fel erre a jelenségre Rákosi elvtárs figyelmét azzal, hogy ezt a kérdést haladéktalanul meg kell vizsgálnunk és megfelelő intézkedéseket kell tennünk.” Gerő Ernő „bizalmas” levele Donáth Ferencnek, 1950. április 26. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 630.dosszié, „Rákosi és Gerő elvtárs anyaga I.” 44.

⁷⁶³ A MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának jelentése a termelőszövetkezeti mozgalomról. 1957. május 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 84.ö.e

„Azonban a pártönkíüliek között ez még nem világos. Vidéken több helyen tapasztalható az a nézet, hogy lehet, hogy Budapesten ellenforradalom volt, de náluk ez nem állt fenn. Az ellenforradalmat csak a vérengzésben és a kommunisták gyilkolásában látják.”⁷⁶⁴

Ez utóbbi kortársi értelmezésre érdemes külön is figyelni, hiszen egy-egy, pártdoktrína szerint használt kifejezés jelentéstartalmának bővítését, átértelmezését itt is nyomon követhetjük: a maga módján ez is egy történelmi dráma volt azok számára, akik a pártban maradtak, de a forradalom képe az elfojtott emlékezetükbe, a tabuk zónájába süllyedt. Az új kommunista párttagság egyik belső konfliktusa ezáltal is kódolva lett. A pártjelentés felidézésével csak érzékeltethető, ám nem számszerűsíthető azok köre, akik már az MSZMP megalakulásától kezdve különböző céllal és eszközhasználattal képzeltek el a „normalizálást”. A korábbi nyelvezet szerint is „baloldali szektásnak” minősült az a párttag, aki sajátos módon, a maradék kritikai érzék kinyilvánításával értékelte 1956-ot. Mások körében az avantgárd, a hódító és töretlenül „harcos” bolsevik attitűd volt a jellemző, amit a szokásos sablonos módon „befelé fordulásnak”, „elbizakodottságnak” neveztek. A jelentés szerint ezek a kategorizálások a következő tartalmat jelentették:

„A megyék többségében egyértelmű vélemény volt, hogy a kommunisták nem igyekeznek foglalkozni a pártönkíüli dolgozókkal, sőt, sok helyen reakciónak tekintik őket, elhatárolják magukat tőlük. Igen sok helyen tapasztalható olyan törekvés, hogy funkciót csak párttag tölthet be, aki pártönkíüli, az megbízhatatlan. Különösen megbízhatatlannak tartják a volt MDP-tagokat. A problémák megoldását csak az adminisztratív eszközök alkalmazásában látják. Mindenkit, akinek az ellenforradalomban helytelen vagy rossz megnyilvánulása volt, be akarnák csukadni, mindenkivel szemben a legerősebb ítéletet követelik. Ugyanakkor azonban nem tesznek semmit annak érdekében, hogy a pártönkíülieket meggyőzzék [...]”⁷⁶⁵

Bizalmatlanság a pártönkíüliekkel, volt MDP-tagokkal szemben, kirekesztő, adminisztratív eszköztár a mindennapokban, bebörtönzési szándék és bosszúvágy, ezek visszatérő elemek voltak a nómenklátúra világában. Az agresszívan osztályharcos, bolsevik-sztálinista mentalitás megnyilvánulásai is gyakran előfordultak. Így például az egyik edelényi járásbeli pártgyűlésen: „Ha Rákosi itthon van, nincs forradalom.” Ugyanígy hibának tartották az 1953-as programot, majd pedig középparasztság „rehabilitálását”. Sokak számára még mindig Rajk László volt az egyik fő ellenség: „Tisztázza a Központi Bizottság, hogy Rajkot elvtársnak kell-e mondani, mert neki Rajk nem elvtárs. Amikor a jelenlévő előadó elmondta, hogy a

⁷⁶⁴ Tájékoztató a budapesti és a megyei agitációs és propaganda osztályok értekezletéről és a pártnapokról. 1957. június 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 102.ö.e.

⁷⁶⁵ Tájékoztató a budapesti és a megyei agitációs és propaganda osztályok értekezletéről és a pártnapokról. 1957. június 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 102.ö.e.

központ már tisztázta, s utalt Münnich elvtárs beszédére, az illető elvtárs kijelentette, hogy őt nem érdekli Münnich véleménye.”⁷⁶⁶

A fizikai erőszak, mint gyakran használt megfélemlítési eszköz magától értetődő volt sok párttag számára, szintén az edelényi járáshoz tartozó egyik

„községi párttitkár nagyon helyeslően nyilatkozott arról, hogy a községben jegyzőkönyv nélkül gumibottal <<jegyzőkönyvezték>> az embereket. Kérte, hogy ezt máskor is tegyék meg, mert azóta sokat javult a községben a hangulat. Voltak helyesebb felszólalások, de azokat így kezdték lehurrogni. Az egyik felszólaló a túlkapásokkal kapcsolatban elmondotta: ő abban látja a hibát, hogy a rendőrség minden eléje kerülő embert ellenségének néz. Egy másik felszólaló arról beszélt, hogy náluk, ha valaki bírálni meri Rákosit vagy Gerőt, akkor azt mondják, hogy biztosan köze van Nagy Imréhez.”⁷⁶⁷

Az egyediségen messze túlmutatóan, nem csupán Borsodban,

„hanem Budapesten és az ország minden területén tapasztalhatók a különböző <<baloldali>> szektáns megnyilvánulások. A móri járásban 27 pedagógust <<talpaltak>> meg, ezután a járási pártbizottság a járási rendőrkapitányt bízta meg a pedagógusokkal való foglalkozással.” A proletárdiktatúra szószólói jelen voltak ezeken a gyűléseken, akik leginkább azt képviselték, hogy „amíg a vezetők 6 elemis emberek voltak, addig nem is volt nagy hiba, hanem amikor az okosok jöttek, akkor lett elrontva minden.”⁷⁶⁸

Az MDP-tagok jelentős része nem lépett be az MSZMP-be. Hajdú megyében 32.000 tagból 6.000 fő. A paraszti rétegek különösen távol tartották magukat a párttagságtól. 1957 februárjában a somogyi pártszervezetekről azt írták, hogy „politikai tevékenységük úgyszólván semmi.” Ennek elsődleges okát abban nevezték meg, hogy a „legtöbb esetben meg vannak félemlítve, különösen ott, ahol a tsz újjáalakítását szorgalmazzák.”⁷⁶⁹

A Bács-Kiskun megyei pártbizottságon tekintély nélkülinek nevezték a pártot, eszerint tagjainak „kisebbségi érzésük” volt, „székházukra még a párt nevét sem írták ki.” Ez társadalmi értelemben azt jelentette, hogy saját tapasztalatuk szerint is a párt „elszigetelődik a paraszti lakosságtól.” Volt MDP-tagok véleményét idézve, ők azt mondták, hogy féltek a régi módszerek visszatérésétől, ezért inkább nem akartak „politizálni”. „Többen azt is

⁷⁶⁶ Tájékoztató a budapesti és a megyei agitációs és propaganda osztályok értekezletéről és a pártnapokról. 1957. június 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 102.ő.e.

⁷⁶⁷ Tájékoztató a budapesti és a megyei agitációs és propaganda osztályok értekezletéről és a pártnapokról. 1957. június 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 102.ő.e.

⁷⁶⁸ Tájékoztató a budapesti és a megyei agitációs és propaganda osztályok értekezletéről és a pártnapokról. 1957. június 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 102.ő.e.

⁷⁶⁹ Az MSZMP Falusi Osztálya feljegyzése Somogy megyéről, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ő.e.; A nyírbátori járásban a következőképpen indokolták a párttagságot: „232 párttagból az MSZMP-be 108 fő kérte az átigazolást, főleg kisparasztok, agrárproletárok. [...] Az egyéni dolgozó parasztság több alapvető kérdésben egyetért a párttal, kormányral (földosztás, munkás-paraszt hatalom, ipar, kultúra fejlesztésével, a mezőgazdasági termelés fellendítésével, stb.), azonban a pártba való belépéstől tartózkodik. A tartózkodásnak okai: a vallásosság, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban elkövetett hibák (tagosítás, tsz-adósság, termelési biztonság zavarása, stb.). Mindezek ellenére az októberi ellenforradalmat a dolgozó parasztság nagy többsége nem támogatta.” Jelentések a tsz-ekről, 1957. május 19. SZSZBML, XXXV. 41. 8.f. IX. cs. 1.ő.e.

megkérdezik, hogy van-e zsidó a felső vezetésben, mert véleményük szerint míg zsidó lesz ott, addig nem lesz jó.” Egyikük, aki az MSZMP-be is átlépett, azt firtatta, hogy „most vajon meg lehet-e mondani az igazat, mert ő régebben, mint vezetőember igaz jelentést küldött egyszer a felsőbb szerveknek és emiatt majdnem bajba került. Ettől kezdve – mint mondja – sohasem írta meg az igazat.”⁷⁷⁰ A lengyel példára is hivatkozva, általános véleménynek minősítették azt, hogy az MSZMP mellett kisgazda- és parasztpárt is legyen, volt aki, azt javasolta, hogy „az MSZMP nevében ott legyen az a megjelölés is, hogy nemcsak a munkások, hanem a parasztok pártja is.”⁷⁷¹

A bácsbokodi párt- és tanácsi vezetők 1957 elején azt is elmondták, hogy „nem tudják, mi most a hivatalos álláspont az osztályharcot illetően.” A régi módszereket azért sem helyeselték, mert sok olyan személyt is kuláklistára „kellett rakniuk, akiket nem tartottak kuláknak.” A helyiek furcsállották, hogy a

„városokban miért nem folyt osztályharc, hiszen a földjüktől megfosztott kulákok rendszerint városba mentek, és sok esetben úgy jöttek a faluba látogatóba, mint kiváló sztahanovisták, vagy mint állásban lévő vezető emberek, és a község vezetőinek szeme közé nevettek. Széltében-hosszában beszéltek például azt az esetet, hogy a 170 holdas Angeli Ferencné, mikor a községből Pestre került, Hegedűs András volt miniszterelnöknek lett a szakácsnője. Több kiküldöttnek ezt elmondták, aki fel is jegyezte, de utána nem történt semmi.”

Ugyanakkor középparaszti véleményekre hivatkozva többek úgy látták, hogy „ezután ne legyen kulák elnevezés”. A kisebb birtokkal (4,5 kh) rendelkező gazda még azt is hozzátette, hogy semmilyen megbélyegzés ne legyen, csak azt büntessék meg, aki az állam törvényei ellen vét. Bácsbokodon a pártvezetők az értelmiségieket rendszerellenesnek tartották. Több tanító azt is megfogalmazta, hogy ezután nem lesznek hajlandók a vetésterület felmérési, begyűjtési és más agitációban való részvételre.⁷⁷²

A kollektivizálásban mintának tekintett Győr-Sopron megyében a következőképpen foglalták össze az MSZMP helyzetét 1958 nyarán:

„Megyénk községeiben 176 falusi, 58 tsz, 34 vegyes pártszervezet működik. A mezőgazdaság területén működő pártszervezetekhez tartozó kommunisták száma 3.720, ebből mezőgazdasági munkás 547 fő, tsz-tag 669, egyéni paraszt 686, a többi túlnyomórészt alkalmazottakból tevődik ki, a falusi értelmiség száma egészen jelentéktelen. Ezek a számok is tükrözik, hogy falun nem kielégítő a helyzet, magas az alkalmazottak aránya és nagyon kevés az egyénileg dolgozó paraszt.”

⁷⁷⁰ Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e.

⁷⁷¹ Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e.

⁷⁷² Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának hangulatjelentése Bácsbokodról, 1957. február 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17.ö.e.

Ezt a negatívnak tartott megyei önképet tovább bontva, egyes járásokban különösen gyengének vélték a párt jelenlétét. Így például a csornai és a soproni járásban (76, ill. 85 egyéni gazda volt párttag). A jelentésíró szerint az is visszahúzta a gazdákat a párttagságtól, hogy „attól tartanak, ha belépnek a pártba, be kell lépniük a tsz-be is.” A kommunista párt rossz hírért növelte egyes vezetők diktatórikus viselkedése is.⁷⁷³

A párttagság több tekintetben is kisebbséget jelentett a magyar falvakban. A tsz-tagok 12%-ának volt párttagkönyve. 1959 őszén erről a következő véleményt alkották a pártközpontban: „falusi pártszervezeteink gyengék, a nők és a parasztok között nem tudtak eddig olyan politikai nevelőmunkát végezni [...]”⁷⁷⁴ Az 1959. július 1-i állapot szerint az ún. függetlenített pártfunkcionáriusok (a KB, a megyei pártbizottságok, és például az újságok szerkesztőségi tagjai) számszerű megoszlása a következő volt:

Engedélyezett státusz:	1957: 3.028	1959: 3.693
Betöltött:	1957: 2.703	1959: 3.480
Betöltetlen	1957: 325	1959: 213

Az MDP hasonló beosztású apparátusához (6.288) képest az MSZMP-ben kb. 40%-kal kevesebben voltak. A káderek világa alapvetően férfitársaságból állt, a nők aránya csak 16% volt. Az átlagéletkor⁷⁷⁵ 35 év volt, ennél is fiatalabb nemzedékhez tartozott a megyei pártbizottságok gárdája. A 30 éves vagy azon aluliak többségben (529) voltak. Ereje teljében lévő korcsoport lehetett, amelyik a háború alatti létet már ifjú fejjel megtapasztalhatta, s ugyanakkor a kommunista program gyakorlati jövőképe és a pártkarrier konkrét lehetőségeket, előnyöket kínált számukra. Különösen azoknak, akik leginkább elsősorban csak a kapcsolataikra és pártlojalitásuk kinyilvánítására támaszkodhattak, mivel esetleg más mobilitási pályák nemigen jöhettek számításba.⁷⁷⁶ A statisztikai kategóriák szerint a káderek

⁷⁷³ Megyei PB-ülés jegyzőkönyve, 1958. június 6. Győr Megyei Levéltár, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1958. 8.ö.e.

⁷⁷⁴ PTO-tájékoztató a párttagságról, 1959. szeptember 30. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 553.ö.e.; Az MSZMP tagsági összetételének évtizedekkel később, kevésbé „munkásjellegére” ld. Gázsó 1996.

⁷⁷⁵ A fiatal nemzedékek megoszlása: 30 éves vagy 30 év alatti: 629 fő (18%); 31–35 éves: 1.183 fő (33,5%); 36–40 éves: 965 fő, (27,5%).

⁷⁷⁶ Sokféle életutat illusztrál a következő. Az apjától 28 holdat öröklő férfi 1950-ben maradék birtokát „felajánlotta az államnak” és utána állatforgalmi telepvezető lett. Politikai jellegű tevékenységéről ezt írták: „1945-től a Kiszgazdapártnak volt tagja. Aktív tevékenységet folytatott a párt megszűnéséig, vezetőségi tag volt, és tagja volt a Nemzeti Bizottságnak is. Már ebben az időszakban is együttműködött a párttal. 1956-ban az ellenforradalom idején tagja lett a városi „forradalmi nemzeti bizottság”-nak. A kapcsolatot az ellenforradalom alatt is tartotta, és a tanács vezetőivel, több esetben értékes tájékoztatást adott a nemzeti bizottság ténykedéséről, terveiről. Az ellenforradalom után – ténykedését figyelembe véve – másfél hold földet visszkapott megművelésre. Ezen túl saját elhatározás alapján több esetben segítséget nyújtott a váci „Kossuth” tsz-nek szaktanácsaival.” Az MSZMP Pest Megyei Bizottságának VB-ülése, 1960. február 22. PML, XXVIII. 750. 1.f. 3.fcs. 99.ö.e. Melléklet.; A különböző jelentésekben érintették a karrier „ugródeszkáinak” és „foltjainak” kérdéseit. Egy 1916-ban született férfi, vagyontalan, erdészeti dolgozóról írták (1945 előtt nyilas párttag, jutasi tiszthelyettesi iskolát végzett őrmester is volt): „Állítólag ittas állapotban olyan kijelentést tett, hogy ő már a

74,3%-a (2.587) munkás, 14,8%-uk (517) parasztszármazású volt. Iskolai végzettségükről a következőket tudjuk: például nyolc általános iskolai osztálynál alacsonyabb végzettségű volt 696 fő, érettségizett 531 fő. A pártvélemény erről így hangzott: „Az apparátus iskolai végzettsége nem kielégítő. Igen magas azoknak a száma, akik 8 elemít, illetve annál kevesebbet végeztek. Pl. a Megyei PB apparátusok munkatársainak 66%-a (1.705 fő), a budapesti apparátus 61%-a (374 fő).” Területi szempontból külön is kitértek az 1945 előtti időszakban párttaggá váltak kapcsán arra, hogy az ipari körzetnek számító Borsodban volt a legjelentősebb múltja a pártnak. A második világháború előtt a legtöbb kommunista párttag a következő megyékben volt: Borsod (105), Békés (87), Baranya (70). A legkevesebb Vasban (20), Zalában (24) és Fejérben (29) volt.⁷⁷⁷

A 1940-es években elindított, majd az 1950-es években kiteljesedett „osztályharc” enyhített formában, de tovább folytatódott. Az 1960-as évek történeti forrásaiban, így az általam külön megvizsgált Bács-Kiskun megyében található balotaszállási dokumentációban is gyakori utalások olvashatók az egykor kuláknak nyilvánítottakról, akiket ekkor is könnyedén nyilvánítottak bűnbaknak, ha termelési problémák jelentkeztek. Az 1961 novemberében az egyik tanácsi VB-tag erről így nyilatkozott: „[...] a halasi MÉK-nél a főagronómus kulákszámazású, a múltban 300 kh földje volt, de a többi vállalatok is tele vannak nem oda való egyénekkkel. Talán szándékosan teszik azt, hogy a Tsz-nek az áruját leminősítve veszik át az ilyen személyek. [...]”⁷⁷⁸

A helyi párt súlya és döntéshozatali befolyásolása jelentősen megváltozott az 1950-es évek elejéhez képest, bár a taglétszám növelési igény ekkor is napirenden volt. A tagtoborzás ismert módszerét itt is alkalmazták. Például az erdészeti alapszervezet alakuló gyűlésén a következőt szabták meg fő feladatként: „a dolgozókat munkahelyeiken is meg kell látogatni, de az erdészet vezetői nélkül. Ott ígérni semmit nem javasol, általában véve, csak panaszfelvevőnek kell lenni. De a panaszokat ki kell vizsgálni, és ha valakit terhel felelősség, azokat felelősségre kell vonni, lehet az bárki.”⁷⁷⁹ Lényegében itt sem tényleges pártformáról volt szó, hanem inkább egy hatósági szerepvállalásról. A kiszemelt párttagok szempontjából az érvényesüléshez, vagy egyes személyes akaratok érvényesítéséhez a pártszervezet rendszerint csak ugródeszkát jelentett. A párt ezen, „mindenható” szerepe a magánügyekben is megmutatkozott. A magánügy persze nagyon viszonylagossá vált a kommunista

---

múltban tudta, hogy csak az létezik, aki párttag, és ezért lett most is az.” Jelentés a rendőrségi nyilvántartásban szereplő párttagokról, 1960. november 12. PML, XXVIII. 750. Szobi JB, 11.f. 1960. 38.ö.e. 222–223.

⁷⁷⁷ PTO-tájékoztató a függetlenített pártfunkcionáriusokról, 1959. szeptember 30. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 554.ö.e.

⁷⁷⁸ Balotaszállás Községi Tanács VB-jegyzőkönyve, 1961. november 9. BKMÖL, XXIII. 389.

⁷⁷⁹ Balotaszállás Községi Tanács VB-ir., 1959. január 23. BKMÖL, XXIII. 389. 686.d. 06–12–5–19.

hatalomátvétel után. Balotaszálláson is találunk erre példát 1959-ből, amikor az egyik pedagógus házasságon kívüli párkapcsolataival foglalkozott a helyi, a járási és a megyei párt- és állami vezetés.⁷⁸⁰

A községekben az „egypártrendszer” a létszám alapján igen gyenge alapokon nyugodott. Ezzel kapcsolatban Balotaszálláson 1959-ben így emlékeztek vissza az 1956 utáni időszakra: „Az ellenforradalomkor megcsappant párttagságunk létszáma. Voltak párttagjaink, akik megrendültek az ellenforradalom hatására és nem mertek szilárdan kiállni a párt ügyei mellett. Ezek az elvtársak nem igazoltatták át magukat. [...] A megalakuláskor községünkben is 6 taggal kezdtük meg a községi alapszervezetet [...]” Három évvel később hat alapszervezet létezett, a mintegy 3.400 fős lakosságszámhoz képest azonban továbbra is alacsony taglétszámmal (69 tag és 5 tagjelölt). A belépettek motivációit nem ismerjük, de a tsz-szervezés láthatóan további bizonytalanságot, a kommunista párttal szembeni visszahúzódást eredményezett:

„különösen akkor, amikor a tavasszal hozzáfogtunk községünkben a mezőgazdaság átszervezésére. Mert még községünkben is vannak olyan elvtársak, akik húzódoznak a TSZ fejlesztésétől, vagyis az odavaló belépéstől. Az egyénileg dolgozó kommunistáink sem értenek egyet a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, nehezen akarják megérteni a párt és a kormány határozatait.”

A tsz melletti agitáció itt is az országosan érvényesnek tekintett forgatókönyv szerint zajlott: személyenkénti egyéni és csoportos agitáció, megfélemlítés, fizikai erőszak alkalmazása jellemezték az 1958 és 1961 közötti időszakot. A tsz-szervezés valójában a dülök szerinti mintegy 70 főnyi kommunista aktivista mozgósítását jelentette.⁷⁸¹ Itt ennek ellenére ekkor még kudarcot vallott a pártállami akarat, hiszen 1959 októberében még mindig 900 egyéni termelőről beszéltek, akiket nem tudtak a tsz-be bekényszeríteni. A kortársi, hivatalos beszámoló alapján érzékeltetni lehet az ellenszegülőkre, még inkább a kritikai véleményt megfogalmazókra váró következményeket: „Természetesen olyan személyekkel, akik a TSZ fejlesztése ellen agitálnak, vagy korcsmai kifejezéseket használnak, a törvény a

⁷⁸⁰ Balotaszállás Községi Tanács VB-ir., 1959. június 5. BKMÖL, XXIII. 389. 686.d. 028. Hogy az ekkori helyi párttagság jelentős része mennyire ambivalensen viselkedett, azt illusztrálja Gy. Rozália – a párt szerint megadott foglalkozása szerint – „földműves” esete is, aki 1945 óta volt tagja a pártnak, de kizárták a családjával együtt a Petőfi-tsz-ből: „Amikor eljött a Tsz-ből, nem jelentkezett át egyik pártalapszervezethez sem, több mint egy évig lógott, [...] új párttagsági könyvét nem volt hajlandó átvenni, [...]” A pártbizottság előtt helyzetét az is nehezítette, hogy „vadházasságban” élt. Balotaszállás Községi Tanács VB-ir., 1954. június 26. BKMÖL, XXIII. 389. 176.d. 47.f. 2. 21.ő.e. 16–K–4–15.

⁷⁸¹ „Kimutatás a balotaszállási Pártaktívákról”. 1958. szeptember 19. Itt szerepel a 45 körzetfelelős neve, a kisgyűlések helye (általában tsz, iskola, tanya) és az időpontok. BKMÖL, XXXIII. 5. 685.d. 9.f. 1.dosszié, 06–12–5–145.

legszigorúbban jár el. Különben is a bíróság a TSZ ellen agitálókkal szemben soron kívül jár el, és megkapják méltó büntetésüket.”⁷⁸²

A forradalom leverése és a megtorlások lefolytatása közben az MSZMP vezetése az egyik legfontosabb feladatát abban látta, hogy újjászervezze a pártalapszerveit, amelyek a tanácsi és egyéb intézményes struktúrákkal összefonódva korábban is biztosították az állandó ellenőrzést. Kérdés, hogy milyen módon és mennyire tudták ezt a célkitűzést a községekben megvalósítani? Ismét érdemes a balotaszállási helyzetképet járási összehasonlításban értékelni. A korabeli pártdokumentumok a ma már sokszor szinte pótolhatatlan interjúkat helyettesíthetik, és egyéb látteleket nyújtanak. Ezek a párt saját önképének ábrázolására is alkalmasak. Most azonban elsősorban az az érdekes, hogy a propagandisztikus megnyilatkozásokkal szemben, számszerűen, strukturálisan miképpen jellemezhető a kommunista párt összetétele. A kiskunhalasi járásban is 1957 tavaszán alakultak meg az MSZMP-alapszervek, a falvakban először ismét az államinak számító munkahelyeken, a tsz-ekben és a gépállomásokon. A 44 alapszervezet 709 tagot és 40 tagjelöltet számlált, számarányait tekintve tehát valódi törpe minoritásról volt szó. Befolyásukat persze nem ennek köszönhették, hanem a szovjetizált apparátusoknak, s mindenekelőtt a szovjet és magyar fegyveres erők jelenlétének. A párttagok többsége az alkalmazottak közül került ki, majd arányukat tekintve utána következtek a „dolgozó parasztok”, vagyis a tsz-tagok, majd pedig a diplomások.⁷⁸³ Erre a jellegzetes szerveződési tendenciára és tagsági megoszlásra — tehát arra a nyilvánvaló ellentmondásra, hogy a „munkás-paraszt államban” többségben vannak a közvetlenül nem fizikai munkával foglalkozók —, a járási pártvezetés így reagált: „Az alkalmazottak magas létszámát a VB idejében észrevette és hozott határozatot a felvétel korlátozására, de ezzel egyidejűleg felhívtuk az alapszervek figyelmét, a termelő munkában résztvevőkkel való foglalkozásra, és ezek pártba való felvételének szorgalmazására.” Mindez persze csak inkább a kötelező, a felsőbb pártirányítás elvárásainak megfelelő megfogalmazás volt. Valójában ekkor még a kiskunhalasi járásban sem tudtak alapvetően változtatni az agrárnépesség pártbeli alulreprezentáltságán. Saját felmérésük szerint a tsz-tagoknak csak 15%-a volt párttag, ami több mint kétszeres csökkenést jelentett az 1956 előtti állapothoz képest. Az állami gazdasági dolgozók közül még kevesebb (7%) párttag került ki. Mindezt így kommentálták:

⁷⁸² 287. sz. PTO-jelentés, 1959. október 2. BKMÖL, XXXIII. 5. 9. f. 686.d. 113.

⁷⁸³ Ha a tsz-ek helye szempontjából nézzük, akkor egy kivételével mindenütt megalakult a pártszervezet. 1960 májusában a járási tsz-tagok 6,6%-a (320 fő és 20 tagjelölt) volt párttag. A KISZ-tagok száma több volt (410), de ők a 27 helyből csak 19-en tudtak szervezetet alakítani. 340. sz. PTO-jelentés, 1960. május 24. BKMÖL, XXXIII. 5. 9.f. 665.d. 6.dosszié.

„Ezekből a számadatokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a falusi pártvezetés nem támaszkodik megfelelően a szocializmus építésének falun élő bázisára, a szövetkezeti parasztságra, a mezőgazdasági munkásokra, agrárproletárookra. Mert pl. a jánoshalmi községi alapszervezet 104 tagjából 5, Borota 27 tagjából 1, Tompa 53 tagjából 4, Kunfehértó 20 tagjából 1, Zsana 10 tagjából 1 egyénileg dolgozó párttag van. Igen kevés felvételi javaslat érkezik a tsz-ek és gépállomások dolgozói közül. 1958-ban eddig mindössze 8 tsz tagot, 5 állami gazdasági dolgozót vettünk fel tagjelöltnek, a gépállomásokról egyet sem.”⁷⁸⁴

A pártvezetés a megoldást az „új munkastílus” megteremtésében határozta meg hivatalosan. Hogy valójában ez alatt mit értettek, az rendszerint nem derült ki. Feltételezhetően ez csak a szokásos apparátusban elsajátított szóhasználat, frázis volt, aminek tartalma ritkán tisztázódott. Gyakorlati célként a következőket jelölték meg: „közvetlen kapcsolatot teremteni a tömegekkel, állandóan köztük lenni és magyarázni a párt politikáját, kemény intézkedéseit, határozatait, és ezek végrehajtása érdekében mozgósítani őket. Nemcsak a párttagokkal, hanem a pártonkívüli tömegekkel a szocializmusért, de hogy úgy legyen, ahhoz meg kell nyerni a tömegeket, és egy emberként felsorakoztatni őket a párt és a kormány mögé. Ha ezt elértük, akkor ki lesz alakulva az új munkastílus.” Valójában nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a pártbeli káderek több tekintetben alkalmatlanok voltak a kijelölt szerepre. Az alkalmasságnak természetesen a legfontosabb fokmérője volt a feltétlen pártlojalitás, a „politikai megbízhatóság”. A hivatalos megítélésben ez majdnem minden más hiányosságot pótolott. A pártvezetés ennek ellenére részben belátta, hogy a Rákosi-diktatúra helyi sztálinista reprezentánsainak arculatán változtatni kell. Az egyes személyekkel kapcsolatban a néhány hónapos pártiskolai részvételen túl egyre többet foglalkoztak a hagyományos iskolázottsági mutatókkal. Mindez persze csak lassú változtatást, s inkább kiöregedést, mintsem a közvetlen személycsere által kiváltott módosulást ígért a párton kívüli nyilvánosságnak. A járási 44 alapszervezetei titkár több mint fele csak néhány osztályos (két-hat) végzettséggel rendelkezett, s mindössze 6%-uk végezte el az általános iskola 7–8. osztályát, és csupán 1%-uk fejezte be a közép- vagy felsőfokú iskolát. Ők kezdetben mindannyian munkájuk mellett voltak helyi pártvezetők, azaz ekkor még nem épült ki a függetlenített párttitkári struktúra. A pártvezetés a következőképpen nevezte meg a saját szemszögéből fontos okokat és következményeket: „Ezek a tények mindazt maguk után vonták, hogy nincs megfelelő és önálló munka. Ez még a régi káros nevelés maradványa, amit a leggyorsabb időn belül fel kell számolni.” Ezzel persze ellentétben állt egy másik megfogalmazásuk, ami más összetevőkre, az érdekeltségi viszonyokra is rávilágít: „Vajon van-e erkölcsi alapja annak a funkcionáriusnak agitálni pl. a tsz-szervezés mellett, aki maga is kivette a földjét a tsz-ből,

⁷⁸⁴ 340. sz. PTO-jelentés, 1960. május 24. BKMÖL, XXXIII. 5. 9.f. 665.d. 6.dosszié.

vagy 6–8 kh földet bérelt állami tartalékból? Úgy hiszem, nincs! Ezekre az emberekre mondják jogosan, hogy vizet prédikál és bort iszik.”⁷⁸⁵ Mint korábban is láthattuk, az idézett példa egyáltalán nem volt egyedi. Különösképpen az 1956 utáni néhány évben, mielőtt még megindult volna az erőszakos kollektivizálás, önmagában a párttagság sok esetben nem jelentette a tsz melletti egyértelmű kiállást.

A pártbizottsági üléseken rendszeres társadalomkritikát fogalmaztak meg, aminek alapja érthetően a marxista-leninista ideológia volt. Aki ott hivatalosan megszólalt, az minél inkább igyekezett megfelelni szerepének és feljebbvalóinak. Ezek a szövegek nyilvánvaló módon visszaadják azokat a kliséket, sematikus magyarázatokat, amelyek nyelvét ki-ki különböző időben és helyeken elsajátította. Rendszerint a pártiskolákban. A pártállam hivatalos nyelve továbbra is az osztályharcos alapú gondolkodási horizont igen alacsony szintjét tükrözte. Az 1950–1960-as évek illusztratív példáit idézem, amelyek a kiskunhalasi pártbizottság ülésén hangzottak el 1959 májusában, de nyilvánvaló módon ugyanilyen szabályszerűen ezek megfogalmazódtak másutt, mint láttuk, Balotaszálláson is. Jellegzetességek ezek abból a korszakból, amikor éppen a falusi kollektivizálási kampányok zajlottak. Jellemzik az apparátusbeliek mentalitását, de ugyanakkor az állandó elégedetlenkedésükkel, kritikájukkal és ellenségekpeikkel akaratlanul is rávilágítanak a kommunista társadalomátalakító program helyenkénti sikertelenségeire és következményeire. Rejtett szembefordulásokról, a korábbi szokások automatikus továbbéléséről, szocializációs átörökítésekről van itt szó. A következő idézetek lényegében mind egy „osztályellenségre”, az egyházra, még inkább a vallásosságra vonatkoznak.⁷⁸⁶ Az érvelésekben mindig igyekeztek felelősöket találni. A „szocialista” korszak pedagógusai ilyenkor is a párt kiszemeltjei lettek, mint látható itt éppen bűnbakként léptek a színre.

„Kovács G.: vannak párttagok, akik dacára annak, hogy párttagok, gyermekei áldozni és bér málkozni járnak a templomba. [...]

Schama Ferenc: nagyon helytelen körülmény az, hogy az úttörők piros nyakkendővel a templomba járnak. Véleménye szerint ezért a pedagógusok a felelősek, és elsősorban is az ő hibájuk ez. Javasolja, hogy a pedagógusokat vonják felelősségre. [...]

⁷⁸⁵ 340. sz. PTO-jelentés, 1960. május 24. BKMÖL, XXXIII. 5. 9.f. 665.d. 6.dosszié.

⁷⁸⁶ A párhuzamos történesek illusztrálása céljából, egy másik, Békés megyei megállapítást érdemes idézni, ami a kortársi miliőt alapvetően jellemezte. A párttagok körében is igen elterjedtnek számított ez a megállapítás: „jó ez a szocializmus, csak meg kell keresztelni [...]”. Az ellenségekpekre példa: „Békés megyében a nyilvántartásba vett ellenséges személyek száma: 4.129 fő, akiknek befolyása ennél lényegesen nagyobb. A különböző ellenséges kategóriák közül a legnagyobb befolyásuk a kulákoknak van, különböző körülmények folytán. Az ellenséges antimarxista nézetek között legnagyobb befolyással, a vallásos világnézet bír, elsősorban az általános iskolai tanulók, valamint az idősek s a nők körében.” Jelentés a falusi osztályharc néhány tapasztalatáról Békés megyében, 1959. május 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 87–99.

Gál Mihály: Több helyen megtörténik, hogy templomba jár a pedagógus. E téren komolyabban felelősségre kellene vonni őket. [...]

Botka József: utólag jutott tudomásomra, hogy olyan ember jött hozzánk dolgozni, aki valamikor a papnak harangozott, vagy egyházi adószedő volt.”⁷⁸⁷

A kiskunhalasi járás vezető kommunistái lényegében tisztában lehettek utópikus társadalomátalakító programjuk nehézségeivel, hiszen az 1950-es évek pártos panaszaira emlékeztető megfogalmazásokra bukkanhatunk az 1960-as években is. Tapasztalati tudásuk, helyismeretük alapján nagyjából sejtették azt, amit a történetkutatói, demográfiai elemzés is igazol, miszerint a falvak népességének öregedése, az elvándorlás, a munkaerőhiány önmagában is teljesíthetlenné tette a tsz-szervezést. A meglévő tsz-ek tagságának életkora ezen vélemény szerint 50 év felett volt. Igaz, hogy ők erre hivatalosan ellenszerként a „tsz-tagság nevelését” javasolták. Horváth István járási párttitkár ugyanezt a problémát és hiányosságokat vélte felfedezni a kádernevelésben. Mindamellet a párton belüli korrupcióról és egyéb kérdésekről is beszélt:

„Vannak hajlamok az adminisztratív intézkedések felé való eltérésre. Baráti körök kialakítására. Nem lehet elzárkózni a tömegtől, de a tömeg uszályába sem lehet kerülni, és főleg nem lehet az, hogy idegen elemekkel baráti viszonyt kialakítsanak. A baráti körök kialakítása egyik-másik helyen helytelen irányba terelődik. Sok az italbarátság, s a női kapcsolatok kialakítása is egyre fokozódik. Kíméletlen harcot kell folytatni minden ilyen megnyilvánulás ellen. Sok probléma van a család és a feleségek nevelésénél. Sok a nagyzási hóbort, ezzel helyettesítik egyesek a kommunista szerénységet.”⁷⁸⁸

Történeti összefüggéseiben szemlélve a párttitkár által elmondottakat, nem fedezhetünk fel új emberi magatartásmódokat. Nyilván arról van itt szó, hogy a magát élcsapatnak hirdető párt, sok tekintetben ugyanúgy, mint a társadalom más tagjai, beágyazódtak az emberi kapcsolatokba. A konfliktus itt valójában a kommunista utópia, a tabusítás, az emberi szükségletek, kényszerek és képességek között feszült.⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ 250. sz. PTO-jelentés, 1959. május 8. BKMÖL, XXXIII. 5. 9.f. 665.d. 6.dosszié.

⁷⁸⁸ 340. sz. PTO-jelentés, 1960. május 24. BKMÖL, XXXIII. 5. 9.f. 665.d. 6.dosszié.

⁷⁸⁹ Ennek a milliónek egy részére illusztratív egy állami gazdasági párttitkár-feleség kézzel írt (betűhív) levelének lényege: „Kedves Elvtársak ezzel a kéréssel fordulok magukhoz hogy legyenek szívesek az uram helyett egy másik Párttitkárt tenni mert, mijótta ő a titkár mindig részeg.” A pártbizottsági vizsgálat igazolta az állítást, és válaszukban közölték, ha az illető nem változtatna a magatartásán, akkor „leváltuk a titkári funkcióból.” Levelek, 1959 április. PML, XXVIII. 750. 11.f. 1959. 36.ö.e. 83–84.

Propagandaplakát a Kádár-kormányról, 1957

A POLITIKAI DIKTATÚRA LOKÁLIS MILIÓI

Az egyik, magát „értelmiségi szervezőként” megnevező jelentésíró vidéki tapasztalatait így összegezte 1957 márciusában:

„A vörös terrornak jelenleg nálunk csaknem kizárólagos formája az, hogy a karhatalmisták letartóztatnak vagy megvernek ellenforradalmárokat. Ez szükséges, de nem helyettesíthet mindent. Számos más vonalon azonban egyáltalán nem folyik kellő eréllyel az ellenforradalom elleni terror és diktatúra. Így pl. honvédségi vonalon eddig egyáltalán nem vonták felelősségre azokat [...]»⁷⁹⁰

Az előbbi idézet a rendszerint nem dokumentált, ám a mindennapokban megélt terrornak eleven bizonyítéka, és annak is, hogy mennyire önkényes módon zajlottak a tettlegességek.⁷⁹¹ Hasonlóképpen burkolt, de egyértelmű utalások voltak a pártközpontnak eljuttatott jelentésekben, hogy a munkásörök a fegyvereikkel milyen félelemkeltően és agresszívan

⁷⁹⁰ Az MSZMP KB PTO feljegyzése a vidéki szervezési munka tapasztalatiról, 1957. március 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 55.ö.e.

⁷⁹¹ Az erőszak kérdésére lásd Ö. Kovács 2008ab.

viselkednek. Italozás, garázdaság, lövöldözés italboltokban, vendéglőkben előforduló esetek voltak ezek rendszerint, amelyek egyfajta átmeneti rítusnak minősültek. A szüksézáú pártjelentésben a gyakoriságot illetően így fogalmaztak 1957 áprilisában: „Hasonló eseteket naponta jelentenek.”⁷⁹²

A tömeges kollektivizálás erőszakos hadjáratának levezénylésekor a döntéshozóknak tisztában kellett lenniük a rendőrség gyakorlati bevetetősééével, állampárti lojalitásával. Mindez a kérdés önmagában is alapkutatásokat igényel, itt csupán az alábbi részletekkel illusztrálok a rendőrség szerepét és társadalmi beágyazottságát. Az első szembetűnő vonás az, hogy a rendőrséghez – változó összetételben – tartozók lojalitásának látványos korlátai voltak. A belső jelentések szerint a „fegyelmezetlenség” – különösen a tisztek körében – igen magas volt. Bár összehasonlítható adatokkal nem rendelkezem, de 1958-ban 6.370 rendőr kapott fenyítést, 447 főt pedig elbocsátottak.

„A legtöbb fegyelmi itt is ittasságból (1.921 fő) és szolgálati vétségéből (2.373 fő) származik, de még mindig magas a hivatali hatalommal való visszaélésért (218 fő) és a hivatalos eljárás során elkövetett bántalmazásért (542 fő) megfenyítették száma. A fenyítettek közül 3.970 párttag, 407 KISZ-tag. A fenyítettek közül 956 tiszt. A megfenyített tisztek magas száma arra utal, hogy amíg e téren nem teremtünk rendet, addig baj lesz a tiszthelyettesi állomány körében is.”

A rendőrség ezek szerint valódi erőszakszervezetként működött, ahol a fizikai erőszak alkalmazása megszokott módszer volt, erre utálnak azok az adatok, amelyek a felderített és dokumentált esetekről beszélnek. A jelentésben a tsz-szervezés rendőrségi támogatásáról külön is szóltak.⁷⁹³ A vezetők sem tartották alkalmasnak az állományban lévőket az „új feladatok” ellátására. Másrészt – különböző okokból – igyekeztek megszabadulni azoktól, akik koruknál, szocializációjuknál fogva részesei voltak a Rákosi-diktatúra mindennapi és rendkívüli brutalitásainak, nem beszélve 1956-os szerepvállalásukról: „Az ellenforradalmi események hatással voltak a rendőrség tagjaira is (közel 10.000 fő került el az állományból). [...] 1958. II. felére sikerült a rendőri állományt egységességében, politikai szemléletében; nem sikerült azonban létszámban stabilizálni (12 év alatt kb. 25 ezer főt szereltünk le kérelmére, nyugdíjazás, stb. miatt).”⁷⁹⁴ Az egyik pártállami döntéshozónak, Marosán Györgynek a rendőrség országos értekezletén elmondott beszéde ennek az időszaknak a

⁷⁹² Az MSZMP KB PTO feljegyzése a munkásörök magatartásával és fegyverrel való visszaélésével kapcsolatos jelzések alapján, 1957. április 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 62.ö.e.; Ld. külön fejezetben is a következő idézetben rejlő összefüggést: „A mezőgazdaság szociális átszervezésében a Munkásörök 35-40%-a vett részt. Ezen a téren a munkásörök szívesen segítették a falu szociális átszervezését.” Megyei pártbizottsági VB-ülés jegyzőkönyve, 1959. április 20. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1959. 69.ö.e. 7–26.

⁷⁹³ Az Adminisztratív Osztály jelentése a PB-nek, 1959. március 20. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 459. ö.e.

⁷⁹⁴ BM II. Főcsoportfőnökség jelentése a rendőrség munkájáról (1958–1968), 1969. június. MOL XIX-B-14. 123.d. 50/195-1970.

sajátos belső miliójébe ad bepillantást. A következő idézet persze ugyanolyan fontos lehet a magát ekkor kommunistának beállító, avantgárd pártvezető gondolkodásmódja és attitűdje, zavaros, de a szokásosan „népszerű” szónoki beszédje szempontjából:

„Nem tudom, hogy ki, hogy kel fel reggel, hogy fog a napi munkájához, szeretnék tanácsot adni. Ugyanazt, amit én magam szoktam tenni. A maguk munkájához is hozzátartozik ez. Három Lenin idézet van nálam. Én ezt a Lenin idézetet egyszer itt felolvastam. Hogy ebből mi maradt meg az emberek fejében, mint vonal, azt én nem tudom. De egyet tudok, hogy a maguk munkájára is érvényes az a szabály, hogy két és fél esztendő után, az ellenforradalom után differenciáltabban, kulturáltabban és előrelátóbban kell dolgozni. Amit maguk idáig csináltak, az rendben van, ezzel a tudással, amivel maguk rendelkeznek 3 év múlva nem lehet megélni. [...] Mivel kelek fel reggel? Előveszem a 3 idézetet és megszabom magamnak a napi munkát. [...] Miről beszél Kádár elvtárs? Erről. Akkor kell diktatúrát gyakorolni, mikor diktatúrát kell gyakorolni. Akkor kell adminisztratív rendszabályokat hozni, amikor kell. De amikor ütni kell, akkor ne simogass, és amikor simogatni kell, akkor ne üss. Két és fél esztendő után nyugodtan elmondhatjuk, hogy a mi Pártunk politikája magyar és nemzetközi vonatkozásban egyaránt elfogadhatónak és eredményesnek tekinthető.”⁷⁹⁵

A témánknál, a diktatúra társadalmiasításának és a kollektivizálás összefüggésein belül maradva, az idézet a politikai hatalom fő képviselőinek gondolkodási horizontját, diktatórikus attitűdjét mindenképpen reprezentálja. Hogy az erőszakszervezeteken belül mennyire jellemzővé vált a normaszegés, arra vonatkozóan ismét Marosánt Györgyöt idézem:

„Itt van Belügyminisztérium területén 1958-ban a fegyelmi kimutatás. 13.450 fegyelmi történt itt ezen a területen. Nézzük meg ezt egy kicsit közelebből. Mert a maguk munkájának negatív vonása élesen itt ugrik ki. A politikai nyomozó osztálynál 580 fő, a rendőrségnél 6.800 fő, a karhatalomnál 2.300, a kisebb számokat nem mondom, a büntetés-végrehajtásnál 1.300, a tűzoltóknál 892, a légoltalomnál 600, vegyes szervek 813, internálótábor 41, fegyelmi helyzet megoszlása és súlyosabb események. Fegyelmi elbocsátás 638, bűncselekmény miatt vádemelés 326, ittasság, botrányos viselkedés 3.000, korrupció 205, különböző szolgálati vétségek: 6.000. Pártszáz megoszlás szerint ez úgy néz ki kérem, hogy 6.748 párttag. 1.762 kiszista. Ebből a rendőrség 6.817, 326-ot átadott katonai bíróságnak, 924 KISZ, 50%-a párttag. 20–22 ember lett öngyilkos. Álljunk meg itt egy pillanatra. [...] Nézzék kérem, nem tetszik nekem az, hogy tud egy részeg rendőr bevenni egy részeg embert. Nem beszélek arról, hogy ez karhatalmi vagy erőszakos vagy nem erőszakos cselekedet. Azt az egyet tudom, hogy kegyed nem járhat az utcán részegen. Maga nyilvánosan nem rúghat be, mert én sem teszem. Egyébként azok közé az emberek közé tartozom, maguk tudják, aki nem fog soha ebben az országban antialkoholista propagandát folytatni. De bocsánatot kérek, hát valakinek tisztában kell lenni azzal, hogy, és itt van a hangsúly, hol kezdhet ki bennünket az ellenség. Politikánkban? Nem. Eredményeinkben? Nem. Csak emberi morális magatartásunkban.”⁷⁹⁶

⁷⁹⁵ Jelentés a BM és szerveinek tevékenységéről 1958. évben, 1959. január 31. MOL XIX-B-14. 138.d. sz.n.

⁷⁹⁶ Jelentés a BM és szerveinek tevékenységéről 1958. évben, 1959. január 31. MOL XIX-B-14. 138.d. sz.n.

A korábban idézett, a témánk szempontjából fontos mindennapi társadalmi tiltakozások, verbális és egyéb ellenállások tárgyának, célpontjának reprezentatív megnyilvánulása benne van az előbbi szövegben. Mai szemmel olvasva a különböző kortársi megfogalmazásokat, még élesebben láthatjuk a különböző szocializációs, stílusbeli, értékrendbeli jellegzetességeket. A nómenklatúra egyik – fentiekhez hasonló szövegének – tükrében értelmezhetőbbé válnak azok a „rendszerkritikák” is, amelyek például a „kommunisták” (akiket Marosán reprezentálhatott sokak szemében) nélküli „népi demokráciát” elfogadták volna. Az ezzel kapcsolatos további fejtegetést itt most megszakítva, célszerű ennek a beszédmódnak azon vonására, hatására utalni, amely a mindennapi rendőri viselkedést, még konkrétabban a kollektivizálás során alkalmazott erőszakosságokat is legitimálhatta.⁷⁹⁷

A munkásörök gyakran botrányos és brutális viselkedésmódja a különböző pártgyűlések visszatérő témája volt:

„Több aktívaértekezleten bírálták a munkásörök egyes tagjainak fegyelmetlenségét. Pl. a dorogi járási aktíván elmondották, hogy az egyik munkásör a párttól kapott fegyverével az egész falut rettegésben tartotta. (Átadták ügyét a bíróságnak.) A hatvani járásban is kifogásolták a munkásörök tagjainak magatartását, nem járnak rendszeresen lövészetre, sem örségbe. Nem egészséges jelenség az, hogy a párttaggyűléseken a munkásörök tagjai fegyveresen állnak örségbe és ellenőrzik a párttagsági könyveket.” Hasonló utalások voltak a rendőrséget illetően is: „A rendőrség munkáját a csurgói járásban bíralták. Kifogásolták a rendőrség önkényes módszereit, törvénysértéseit. A dabasi járásban javasolták, hogy a rendőrséggel a járás politikai helyzetét ismertessék.”⁷⁹⁸

⁷⁹⁷ A rendőrségen alkalmazott erőszakra példa egy budapesti 16 éves cigány fiú névvel írt levele a Népszabadságnak: a jászárokszállási rendőrség szombaton és vasárnap behívja, vagy bekényszeríti a cigánygyerekeket az örsre. Takarítottak, csizmát tisztítottak velük, így a levélíróval is. Ha az utasításokat nem teljesítették, verték őket: „16 éves, egész héten nehéz munkát végez az építőiparban Budapesten. Úgy érzi, ez a kitolás azért van, mert a cigányt most sem veszik emberszámba.” Információs jelentés, 1959. szeptember 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 545.ö.e

⁷⁹⁸ Jelentések, 1957. július 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 120.ö.e. Rendkívül magas volt a fluktuáció a rendőrségnél is. A BM 1957. július 30-i információja szerint 1957 februárjától júliusig 5.074 főt küldtek el. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 127.ö.e.

A MÉMOSZ munkásör zászlóaljának megalakulása Kádár János jelenlétében, 1957 márciusa

Gál Mihály, kiskunhalasi járási munkásörparancsnok megnyilatkozása érzékletessé teszi azt a légkört és lehetséges élethelyzeteket, amelyek a döntéshozók körében elterjednek számíthattak ekkoriban. Ennek a szövegnek, mint minden más pártokumentumnak van egy olyan értelmezése is, hogy a kommunista ideológia és a felsőbb pártszervek szerint elvárt módon fogalmaztak az üléseken. Ez részben kifejezi az életszerű helyzetet, de ugyanakkor tekintetbe kell venni pontosan a munkásörség – mint kommunista erőszakszervezet – jelenlétét, erődemonstrációit, a különböző ünnepeken való részvételét, amely nyilvánvalóvá tette mindenki számára valóságos súlyát, azt, hogy bármiféle ellenállásnak hol húzódnak a határai. A következő részletben olvashatóknak nyilván van egy személyes jellege, amelynek révén jobban illusztrálható az, hogy miképpen vélekedett egy sztálinista hagyományon is nevelkedett kommunista funkcionárius:

„a munkásörség állandóan és becsületesen kiveszi részét az egyéb feladatokból is. A tavaszi tsz-fejlesztésből is a brigád 80%-a munkásör elvtárs volt. [...] Megvan a jóindulat a munkásör elvtársakban ahhoz, hogy megvédjék a proletárdiktatúrát, és elsajátítsák a kellő tudományt is ahhoz, hogy a bujkáló ellenforradalmárokat le tudják leplezni és szét tudják verni. Nagy gondot kell fordítani a KISZ-fiatalok nevelésére. Ezek fiatalok harcosak, és ki mernek állni a nézeteik mellett. Azonban érezniük kell, hogy mögöttük állunk. Vannak olyan kommunista

elvtársak, akik nem törődnek családjukkal, és azok nem KISZ-tagok. Az is hiba és változtatni kell rajta, hogy gyermekeinket volt apácák és főtanácsosok feleségei nevelik, mint a jövő generációját <<szocialista szellemben>>.⁷⁹⁹

Munkásőrszázalaj Makó főterén 1957. szeptember 22.

Érdeemes még egy erőszakszervezet vezetőjének a véleményét idézni, amely a kommunista pártiskolákban elsajátított nyelvhasználatra és mindazokra a rögzült, állandósult mentalitásjegyekre is illusztratív, s lényegében általánosítható példa. Franyó János rendőr százados így látta 1959-ben a saját pártállami rendőrségétől elvárható feladatát:

„Összehasonlítást kell tennünk a szocialista társadalmi rend és a kapitalista társadalmi rend igazságszolgáltatási módszerénél. Nagy a különbség, legalább olyan, mint a burzsoá rend és a szocialista rend között. Nálunk a fő cél az emberek nevelése, az emberek tudatának átfarmálása, viszont a burzsoá társadalomban csupán a cselekmények megtorlására irányul a büntetés. Az emberek tudatának átfarmálása nem is kizárólag az igazságszolgáltató szervek feladata, hanem egy társadalmi probléma, amely véleményem szerint minden állami és társadalmi [szervnek] a saját területén felelősségteljes

⁷⁹⁹ Kiskunhalasi járási pártbizottsági ülés jegyzőkönyve, 1959. október 16. BKMÖL, XXXIII. 5. 665.d. 9.f. 1.dosszié.

feladata. A nevelés problémájának megoldására van hivatva pl. a kultúra különböző megnyilvánulása. Pl. a filmeken keresztül is formálhatjuk az emberek tudatát, hogy ne kövessenek el bűncselekményeket. Ha pedig már elkövétték a bűncselekményt, olyan megtorlást kell eszközölni, amely lényegében nem is megtorlás jellegű, hanem nevelő hatású legyen. A legtöbb bűncselekmény – a tapasztalat szerint – általában a társadalmi tulajdon körül van. Sajnos e bűncselekményeket majdnem mindig kedvező osztályhelyzetű személyek követik el. Ez évben 46 fiatalkorú ellen folyt eljárás. A szülőknek nagyobb gondot kell fordítani gyermekeik helyes irányban való nevelésre.”

Idézetünk a paternalista magatartásmód több jellemzőjét és sémáját tartalmazza: „fent” áll az atyai szerepet vállaló párt, az állam, míg „lent” élnek a nevelésre szoruló, éretlen alanyok.⁸⁰⁰

A kádári diktatúra irányítóinak folytonos célkitűzése a tömeglojalítás megteremtése volt. Ennek érdekében az egyik színpadias megoldást továbbra is a nagy tömegek mozgósításában látták. A „felszabadulásként” ünnepeltetett 1957. április 4-én „sok helyen előkerültek az úttörőruhák, sok diák október 23. óta most kötötte fel először az úttörő nyakkendőt.” A fésült pártjelentés szerzője kénytelen volt sikernek tekinteni azt, hogy az

„iskolai megemlékezések általában zavargások, rendbontások nélkül folytak le. Csak néhány helyről van tudomásunk apróbb, tüntető szándékú megnyilatkozásokról. Pl. a II. kerületi Eötvös utcai általános iskolában a gyerekek összekulcsolt kezekkel borultak le, s így gyászolták az októberben elesetteket. A XI. kerület néhány iskolájában megfenyegették azokat a gyermekeket, akik szavalni akartak. A mohácsi gimnáziumban a diákok nem voltak hajlandók elénekelni az internacionálét. A veszprémi Vegyipari Egyetemen csak 20-an jelentek meg az ünnepségen, a többiek tüntetőleg távolmaradtak.” Kevés összehasonlító adatunk van, de ez a helyzetkép rámutat arra, hogy a társadalom tagjainak igen jelentős része a maga módján passzív ellenállást tanúsított, s nagyrészt nem kívánt azonosulni a politikai hatalommal. Pest megyét kiemelték, ahol az „ünnepségeken a parasztság köréből viszonylag kevesebben vettek részt, jelentős részük a földeken dolgozott.”

Dunakeszin levették a vörös csillagot, Dunvarsányban pedig a szovjet emlékművet rongálták meg. Az ország más részein a politikai vezetés szempontjából „provokációnak” minősített esetek fordultak elő. Mosonmagyaróváron rálöttek egy őrségre, míg a sarkadi cukorgyárban: „Halál a felvonulókra, halál a kommunistákra!” felirat volt olvasható.⁸⁰¹

Milyen helyzetképet láthatott a pártvezetés 1957. augusztus 20-ról, ami 1949 óta új politikai kultuszként került a középpontba? Egyrészt megállapították, hogy főleg vidéken jelentek meg a különböző szándékkal „ünneplők”. Többféle törésvonal látható a jelentésekben. Egyrészt az a megfogalmazás, hogy „a dolgozó parasztság augusztus 20-át magáénak, nagy paraszti ünnepnek tekinti”, inkább azt jelenthette, hogy a Szent Istvánhoz

⁸⁰⁰ Járási pártbizottsági ülés jegyzőkönyve, Kiskunhalas, 1959. október 16. BKMÖL, XXXIII. 5. 665.d. 9.f. 1.dosszié.

⁸⁰¹ Az MSZMP KB APO jelentése április 4. megünnepléséről, 1957. április. 11. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 51.ő.e.

kötődő hagyományt sokkal fontosabbnak tartották, mint a „szocialista alkotmány” ünnepét. Nagyon sok helyen alig volt résztvevő, ill. elmaradt a rendezvény:

„Aszódon pl. 108 párttagból csak 10–15 vett részt a gyűlésen. A részvétlenségnek több oka van. Számos helyen pl. a búcsú vagy egyéb egyházi szertartás vona el az embereket a gyűlésről, másutt a parasztok szántottak, csépeltek, volt, ahol a rossz idő [...], ahol az előkészítés nem volt megfelelő. Nem engedhető meg pl., hogy a község vezetői, mint munkásőrség tagjai szolgálatban legyenek, s ne jussanak el még csak az ünnepségekre sem. Ez több helyen előfordult az augusztusi ünnepségek alatt. Végül a sikertelenség okát egyes helyeken befolyásunk gyengeségeként könyvelhetjük el.”⁸⁰²

Az egyházi részvételről annyit tudhatunk meg, hogy a Pest megyei Péteri községben „az evangélikus pap nem tartott misét (sic), hanem eljött a gyűlésre és ott felszentelte az új kenyeret. Pest megye több községében papokat is lehetett látni a gyűléseken. Néhol a résztvevők – főleg parasztok – imakönyvvvel a kezükben jöttek az ünnepségre.” Társadalmi beágyazottság szempontjából gyenge pártszerveződések inkább idegen képződménynek tartották. Az „új és harcosszínfoltok” elgondolt munkásőrség zászlóavatása és névadó ünnepsége, 1919-es koszorúzásai másolták a korábbi rítusokat, s a tömeglojalitást kisajátítani törekvő tevékenységük révén – „versenytársak” hiányában – sokak számára az egyetlen kollektív emlékezetformát jelentették. Szovjet vendégek, „munkás-paraszt találkozók”, „vidámvásár”, „szocialista” kulturális és sportrendezvények, és persze a rendszeressé vált vendéglátóegységek szolgáltatásai jóformán az egyetlen hivatalos lehetőséget jelentették a tömegrendezvények sorában.⁸⁰³

Nem lehet megítélni, hogy a jelentésírók következő, „elégedetlenséget” kifejező sorai mennyiségi szempontból mekkora nagyságú társadalmi körre voltak érvényesek. Az mindenesetre ez alapján is érzékelhető, hogy éles törésvonalak⁸⁰⁴ húzódtak meg az agrár- és falusi életvilágokban:

„A termelőszövetkezeti parasztság és a párttagság egy részénél Kádár elvtárs egyes kijelentései ellenállást váltottak ki. A termelőszövetkezeti tagok úgy érzik, hogy az önkéntesség elvét túlzottan aláhúzta – szerintük csak a mozgalom gyorsítását szolgálja, ha a kormány több adminisztratív intézkedést eszközölne. A párttagok, ellentétben a pártonkívüliekkel, nem helyeslik azt a megállapítást, hogy a párttag és a pártonkívüli egyforma állampolgár. Azt mondják <<hát csak ennyi megbecsülést

⁸⁰² Az MSZMP APO jelentése augusztus 20-i ünnepségekről, 1957. szeptember 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 142.ő.e.

⁸⁰³ Az MSZMP APO jelentése augusztus 20-i ünnepségekről, 1957. szeptember 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 142.ő.e.

⁸⁰⁴ Pazarlásról és szakszerűtlen vezetésről számolnak be az állami gazdaságok dolgozói is. Egyrészt a levelekben feljelentik a szerintük „ellenforradalmi” vezetőket, másrészt rossz ellátásról, rendezetlen munkabérfizetésekről és egyéb kaotikus állapotokról írnak. Hatvanban a termény egy egész kukoricatáblán kint maradt a földön. Vecsésen és Pásztón is a korrupciót és az ivászatot tartották jellemzőnek a vezetőség körében. Sokan kizsákmányoltnak érezték magukat. Például a paprika kilogrammját az üzletben 20 forintért adták, viszont az állami gazdaságtól 4 forintért vásárolták meg, ugyanez a paradicsom esetében 22 és 8 Ft volt. Információs jelentés, 1957. augusztus 15. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 130.ő.e.

érdemlünk azért a társadalmi munkáért, amit csinálunk? Hogy lehet a párt vezető szerepéről beszélni, ha a párttagok kikerülnek minden vezető állásából?>>⁸⁰⁵

Az avantgárd, bolsevik mentalitás megnyilvánulása ez, ami nagyrészt jellemezte, meghatározta a kortársi párttagság viselkedését. Az ekkori jelentésekben nyíltan megfogalmazott ellenvéleményekről is írtak, amit a provokációk kategóriájába soroltak: a Csongrád megyei Apátfalván Amerika melletti megnyilvánulást tapasztaltak, Zákányszéken, „amikor az előadó arról beszélt, hogy a hatalmat nem adjuk ki a kezünkől, az egyik parasztember bekiáltotta: „azt csak Te mondd!” A Pest megyei Dabason a munkásörökre a következő megjegyzést tették: „mi szükség van ezekre, szappant kellene főzni belőlük. Tahitótfalun 70-en jöttek el a gyűlésre, ugyanakkor 3.000 ember vett rész baptista összejövetelen, ahol külföldiek voltak.”⁸⁰⁶

1956 és a megtorlás sokakat távol tartott attól, hogy tanács- vagy VB-tagként szerepet vállaljanak az újjászervezett tanácsokban. A forradalom után 8.058 tanácstag helye üresedett meg.⁸⁰⁷ 1956 megrázkódtatása ebben is megmutatkozott, hiszen ez az arány messze felülmúlta a korábbi évek számát. 4.793 (59%) tanácstag lemondott, 1.705 (21%) tanácstagot visszahívtak „főleg azért, mert kompromittálták magukat”, 1.069 (13%) tanácsagnál összeférhetetlenséget állapítottak meg. Legtöbb megüresedés Pest (700), Bács (684), Borsod (599) és Fejér (582), a legkevesebb Győr (119), Baranya (173) megyékben történt. Budapesten mintegy 350 tanácstagi hely üresedett meg. Hat megye adatai alapján a „választások” útján összeállított új tanácstagoknak kb. 20%-a volt párttag (országosan állítólag 24%), amely adat azért is figyelemreméltó, mert a pártállami apparátus átpolitizáltságának összetettebb problematikájára utal. Ebben a tekintetben sem lehet a politikai diktatúra rendszerét csupán a kommunista párttagok és pártonkívüliek duális szembenállásaként leírni. A két, markánsan iparinak számító megye, Nógrád és Borsod kivételével az „új tanácstag-választások” alkalmával mindenhol jelentették, hogy az embereket a szavazástól való távolmaradásra biztatták. Heves megyében három településen meg kellett ismételni a „választást”, mert az emberek a korábbi alkalommal nem jelentek meg.⁸⁰⁸

A kádári diktatúra irányítói is fontos feladatnak tekintették a felnövekvő generációk szocializációs, intézményes nevelését és ellenőrzését. Ennek érdekében kiemelten szemmel

⁸⁰⁵ Az MSZMP APO jelentése az augusztus 20-i ünnepekről, 1957. szeptember 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 142.ő.e.

⁸⁰⁶ Az MSZMP APO jelentése az augusztus 20-i ünnepekről, 1957. szeptember 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 142.ő.e.

⁸⁰⁷ Ebből 6.526 (81%) községi, 681 járási, 640 városi kerületi és 221 megyei, illetve megyei jogú városi volt.

⁸⁰⁸ PTO-jelentés a tanácstagok választásáról, 1957. szeptember 6. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 144.ő.e.

tartották a pedagógusokat. 1957. októberében a pályán maradtakról azt jelentették, hogy: „Jelentősen megszilárdítottuk pozíciónkat és kiterjesztettük befolyásunkat a közoktatás különböző területein.” Itt konkrétan a különböző jutalmazási és – akár külföldre – utazási kiváltságokra utaltak. Növekvő „lojalitást” tapasztaltak, a pedagógusok „azonban politikai kérdésektől elzárkóznak, magatartásukra a hallgatás, valamint a bizalom hiánya jellemző.” Jelentős részükről tudták, hogy egyáltalán nincs meggyőződve az egy évvel korábban történtek „ellenforradalmi jellegéről” és az eljárások „igazságosságáról”. Lényegében kölcsönös megvetésről írtak a községi pártszervek és a pedagógusok közötti kapcsolatban, még konkrétan a pártszervezet „pedagógusellenességéről” számoltak be.⁸⁰⁹

A pedagógusok párttagságának megyei bontásban elkészített adatait azért is érdemes tekintetbe venni, mert a hiányos adatközlés ellenére reprezentatív módon érzékeltetik a lokális társadalmakban nyilvánvalóan befolyással bíró csoportok súlyát, másrészt valamelyest utalnak a párthoz való távolság és közelség mértékére is. A pedagógusok, mint a falvak közvélemény-formálói, majd a kollektivizálás befejező szakaszának ideje alatt is sajátos szerepvállalásra kényszerültek. Az akkori egyéni és kollektív magatartásformák értelmezése szempontjából is célszerű tekintetbe venni az alábbi strukturális képet (32. sz. t.).

32. sz. t. A pedagógusok párttagságának szórványadatai 1957 októberében

<i>Megye, város</i>	<i>MDP-tag volt</i>	<i>MSZMP-tag</i>	<i>A pedagógusok %-a párttag (ha megadták az adatot)</i>	<i>Egyéb</i>
Baranya	309	103	-	24 iskolaigazgató párttag
Borsod	950	380	-	-
Csongrád	456	92	19	-
Győr	420	217	-	-
Hajdú	-	308	13	-
Heves	417	189	-	-
Komárom	-	90	4,8	-
Pest	726	300	-	-
Szabolcs	-	-	18–20	Az igazgatók 50%- a párttag
Szolnok	-	-	11 (ált. isk.)	Az igazgatók 47%-

⁸⁰⁹ A Tudományos és Kulturális Osztály jelentése „A pedagógusok közötti politikai helyzetről” szóló határozat végrehajtásáról, 1957. október 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 164.ő.e.

dc_104_10

			8 (középisk.)	a párttag
Tolna	-	40 (1.878 fő közül)	0,02	-
Vas	400	180	-	-
Veszprém	-	160	-	A 180 igazgató közül 41 párttag
Zala	-	160	8	-
Budapest	25	-	10	-
Debrecen	-	153	-	-
Miskolc	94	-	-	-
Szeged	-	Elérte a volt MDP- tagszámot	-	-

Forrás: A Tudományos és Kulturális Osztály jelentése „A pedagógusok közötti politikai helyzetről” szóló határozat végrehajtásáról, 1957. október 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs.164. ő.e.

33. sz. t. A pedagógusok körében történt 1956 utáni megtorlás számszerű adatai

Megye, város	Elbocsá- tott	Internált	Büntetve	Fel- mentés	Folya- matban	Bíróság által elítélt	Összesen	A pedagógu sok száma a megyében
Baranya	21	8	27	21	2	2	81	1.773
Bács	31	0	101	23	5	0	160	3.980
Békés	34	30	49	0	0	7	120	3.111
Borsod	25	0	21	39	5	0	90	3.499
Csongrád	30	11	21	4	5	1	72	2.275
Fejér	31	9	54	24	0	0	118	2.323
Győr	19	7	42	9	0	0	77	3.018
Hajdú	33	15	51	3	7	2	111	2.508
Heves	17	6	37	0	1	0	61	1.937
Komárom	2	26	1	0	0	0	29	1.867
Nógrád	20	0	47	7	0	0	74	1.499
Pest	27	0	76	27	10	0	140	4.899
Somogy	17	0	22	10	2	0	51	2.095
Szabolcs	22	7	54	0	2	0	85	3.776

Szolnok	34	9	34	44	6	9	136	3.110
Tolna	4	4	45	29	0	0	82	1.878
Vas	33	0	0	11	3	0	47	2.116
Veszprém	17	19	83	7	5	2	133	2.685
Zala	25	14	19	0	0	3	61	1.620
Budapest	34	0	35	0	0	0	69	13.400
Miskolc	1	2	0	1	0	0	4	997
Debrecen	6	4	47	0	2	0	59	1.193
Pécs	5	0	17	12	0	0	34	951
Szeged	17	1	24	0	4	0	46	914
Összesen	505	172	907	271	59	26	1.881	67.434

Forrás: A Tudományos és Kulturális Osztály jelentése „A pedagógusok közötti politikai helyzetről”

szóló határozat végrehajtásáról, 1957. október 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 164.ő.e.

A fenti két táblázat adatai további elemzést és kiegészítést igényelnek, de az ebben a nyers formában is látszik, hogy az iskolai vezetés kb. fele közvetlen tagsága révén is kötődött a párthoz. A beosztott tanárok nagy többsége, kb. 80–90%-a ekkor nem rendelkezett párttagkönyvvel. 1957 őszéig, az itteni statisztikában feltüntetett pedagógusok mintegy három százalékát közvetlenül érte valamilyen büntetési eljárás.

A diktatúra apparátusa állandóan figyelemmel követte az 1956 után is „klerikális reakció” elnevezés alatt számon tartott templomlátogatások, egyházi adófizetések, hittanbeíratások arányának változását. Konkrétan Veszprém megyéről készült 1957 decemberében egy olyan jelentés, amit a pártvezetés reprezentatív mintának tekinthetett a döntéseihez. Ugyanakkor a szokásos óvatossággal kell fogadnunk az itt közölt adatokat és kommentárokat, azonban azok osztályharcos stílusa és bármilyen irányú túlzásai ellenére, azt mindenképpen érzékeltethették a felső pártvezetés belső nyilvánossága számára, hogy éppen hol tart a szocialista projekt a tradicionális, lokális kohéziót gyöngítő törekvése. Veszprém megye lakosságának fele volt rendszeres templomjáró, 80–85%-uk fizette az egyházi adót. A kommunista párt tagjainak mintegy 10%-a járt templomba, 30–40%-uk egyházi adófizető volt. A papok és a párttagok közötti kapcsolatot jónak minősítették, ugyanakkor például negatív jelenséggént értékelték, hogy az egyik párttitkár lányát pogánynak nevezik a faluban, sőt állítólag megdobálták, majd végül a pártonkívüli anya megbérmáltatta – szólt a beszámoló. Azt is tapasztalták, hogy 1956-hoz képest 26%-kal – elsősorban a falvakban – növekedett meg a hittanbeíratás: „A Balaton környékén nem egy olyan falu van, ahol az ellenséges elemek számszerűen négyszeresét, ötszörösét teszik ki a párttagságnak. Ezek szellemi befolyása jelentős kihatással van a falu

lakosságára és a párttagságra. Általános tapasztalat, hogy párttagságunkat ezen elemek erős megfélemlítés alatt tartják.”⁸¹⁰

***

Az egykori paraszti tömb a korábbi évek erőszakos állami beavatkozásai miatt a vizsgált időszakban darabjaira hullott. Többek között azért is mondhatjuk ezt, mert a föld, mint a paraszti egzisztencia, a „parasztnak két legfőbb élettörvényének, a természeti életnek és a termelésnek a megtestesítője”⁸¹¹ nem képezett a korábbiakhoz mérhető megtartóerőt. Persze a falun és agrárgazdaságban maradt tagjai, a családi energiát és kapcsolatokat mozgósítva, az állami apparátus viselkedését mindig szem előtt tartva, ha az érdekek úgy kívánták, szövetkezeteket, társulásokat hoztak létre. Ugyanakkor csonka lenne az ábrázolás, ha ezt az időszakot csak egy gazdaságtörténeti nézőpontból látnánk, hiszen azok a társadalmi-politikai kapcsolatok, lokális miliók nélkül igazából nem értelmezhetők. Az ekkor újrászerveződő MSZMP-t, mint „pártot”⁸¹² illetően is megkockáztatható az a megállapítás, hogy a fizikai tettlegességek, a megfélemlítő hatású terror jelenségei inkább az ipari központok közelében fordultak elő. Részben erre lehetett következtetni például az idézett borsodi, a Fejér megyei, a somogyi, és a bácsbokodi szövegekből.

1956, ma többnyire forradalomként számon tartott emlékezete a kortársak nagy része számára inkább egy kaotikus tapasztalat volt, aminek minősítésére, értelmezésére nem sok lehetőség adódott. Ez a helyzet az események gyors változásából is fakadt, de sokkal inkább a megtorlás kézzel foghatóságából, amely a valódi történések emlékének elfojtását kikényszerítette. A tabusítás sok szempontból az egyéni és a kollektív cselekvést strukturáló jelenség maradt.

Az agrárvilágban élők és az őket befolyásoló politikai hatalom számára a föld továbbra is elsődleges fontosságú, ma már elmondhatjuk, ismételten történelemformáló tényezővé vált. 1957-ben a korábbi évized pazarlásai, parasztellenes állami politikája után ismét magasabb ára, értéke lett a földnek. Ugyanakkor, részben 1958 végéig ez volt az az időszak, amikor a megmaradt parasztság nagy része egyéni gazdálkodást folytatott. Az MSZMP döntéshozóinak megfogalmazása szerint, a kisárutermelés az ország szántóterületének közel 78%-ban volt meghatározó. A párt- és állami irányítók céljaiknak ez az arány önmagában sem felelt meg,

⁸¹⁰ APO-jelentés a klerikális reakció Veszprém megyei tevékenységéről, 1957. december 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 205.ő.e.; Külön kutatásnak kell feltárnia a kollektivizálás utáni társadalom egyháztörténetét, vagy éppen bármilyen jellegű, kortársi írás jelentőségét, ld. például: Kardos 1967. A témakör további kérdéseit külön alfejezetben tárgyalom.

⁸¹¹ Erdei (1938)1973: 21.

⁸¹² Politológiai értelemben ez nem volt párt. Mezey 1996: 393–394.

különösen azért sem, mert a maradék „22%-át szocialista nagyüzemek, szövetkezetek és állami gazdaságok” neve alatt jegyezték.⁸¹³ Arra itt nem volt lehetőségem, hogy a felsorolt vállalkozási formák tényleges társadalmi-gazdasági gyakorlati kérdéseire, a fogalomhasználat problematikájára, vagy a pártközpontban és minisztériumban megfigyelhető személyekhez köthető, különböző álláspontokra részletesen kitérjek. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a pártvezetés a sűrűn hivatkozott agrárpolitikai téziseiben 1957 júliusában a „szocialista nagyüzemek” termelését drágának és keveset produkálónak minősítette. Ehhez képest fogalmazták meg azt, hogy a „mezőgazdasági termelés színvonalának nagyarányú emelését és a termelési költségek csökkentését mezőgazdaságunk korszerűtlensége mellett a kisüzemi jelleg akadályozza.” A korábbi célokat továbbra is szem előtt tartva, azt is kimondták, hogy az „átszervezés” „eszköz” és „módszer”, amelynek eredményes használata a „jólét állandó növeléséhez” szükséges. A szövegben az is szerepelt, hogy a „mezőgazdasági szocialista átalakításának fő útja a *mezőgazdasági termelőszövetkezet*.”⁸¹⁴ Ezt az akkori jövőképet széles körben ismertették, az egy normának számított, ami a történeti forrásaink konstruálása szempontjából is meghatározónak bizonyult.

A NÓMENKLATÚRA FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS HORIZONTJA 1958-BAN

„A népi demokratikus állam rendelkezik azokkal a politikai, gazdasági és kulturális erőforrásokkal, mindenekelőtt a népgazdaság kulcspozícióival, amelyekre támaszkodva, s azokat megfelelően felhasználva, ha nem is problémák nélkül, végeredményben biztosítani tudja, hogy a nem állami szektor beilleszkedjék a népgazdasági tervbe.”⁸¹⁵

„A Központi Stat. Hivatal a parasztság 1958. évi jövedelmi helyzetére vonatkozóan egy igen részletes, mintegy 80 oldalas kiadványt tervez, amit kb. 1 hónap múlva fognak kiadni. A kiadványban azok a részek, amelyek elsősorban a tsz-gazdaság állami támogatásának részletezésére vonatkoznak, nyilvános kiadványba nem kerülnek.”⁸¹⁶

A pártállami döntéshozatali mechanizmusban kezdettől fogva kulcsfogalommá vált a tervszerűség. A kollektivizálás egy évtizedes tapasztalatai, részben és közvetetten elismert

⁸¹³ Feles 1964: 106.

⁸¹⁴ Feles 1964: 106–107.

⁸¹⁵ A mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának (befolyásolásának) módszerei c. dokumentum, 1958. január 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 2.

⁸¹⁶ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 30.

kudarcai után, a legfelső pártirányításban 1957 végén, 1958 elején világosan megfogalmazták a „mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának, befolyásolásának” módszereit”.⁸¹⁷ Az ideológiai doktrínához igazodva alakult ki a korabeli agrárszakmai nyelvben a „szocialista nagyüzem” kategóriája, ami alatt termelőszövetkezetet értettek. Az egyrészt „megnagyobbzott parasztgazdaság”, másrészt „olyan mezőgazdasági termelő nagyüzem, ahol új módszerekkel, korszerű és állandóan fejlődő új agrotechnikával minél nagyobb árumennyiséget termelnek a lehető leggazdaságosabban.” Az elméletileg átgondolt modellben például sík vidékeken 20–30, vagy 80–100 k. hold közötti nagyüzemek létrehozását látták célszerűnek. A területnagyságot a talajtól, az éghajlattól és a használati módtól tették függővé, hiszen például a kisebb táblák a szélgyorsulást gátolják. A talaj különbözőségeit fásítással, körülárkolással, valamint a termelékenységet hátráltató éghajlati viszonyokat is ellensúlyozni lehet a magas talajvíz ellen. További fontos szempont volt az azonos nagyságú táblák létrehozása a vetésforgók tervezése és bevezetése miatt.⁸¹⁸

Az egyik oldalról az állami beavatkozás és az erőszakos kollektivizálás kampánya, a másik oldalról pedig a megcélzott parasztgazdák reakcióinak együttes megismerésével érthetjük meg az ekkor történeteket. Először sorra kell venni az említett államirányítási kiindulópontokat. A legfontosabb két elemet a mezőgazdaság tervgazdálkodás szerinti értelmezése és a tulajdonviszonyok (állami és magán) kérdése jelentette. A pártállami nomenklatura megfogalmazásában a legfőbb akadályt konkrétan is kiemelték: „Az egyéni gazdaságok termelésének közvetlen tervutasítások révén történő irányítása nem valósítható meg.” Ugyanakkor formailag azt is belátták, hogy a mintegy 1,5 millióra becsült egyéni parasztgazdaságot érintő „bürokratikus beadás politikája” többé nem célszerű, de a tsz-eket

⁸¹⁷ A mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának (befolyásolásának) módszerei c. dokumentum, 1958. január 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e.; A nomenklatura legbelsőbb köreiben olvashatók, tartalmi szempontból ismertek voltak azok a dokumentációk, amelyek egyrészt az agrárvilágra vonatkoztak, másrészt a szovjet kereskedelmi kapcsolatok égető problémáit jelezték. Csupán illusztrációképpen idézek két szövegrészt: „A föld jelentős részét nem művelik meg korszerűen és elég belterjesen. A kihasználatlan mezőgazdasági kapacitás az ország legnagyobb gazdasági baja és egyben gazdasági tartaléka, mert ezt a bajt nyilvánvalóan rendbe lehet hozni. [...] A mezőgazdaság fellendítése nélkül zsákutcában maradunk, ha a külföldi segítség megszűnik.” Dr. Kátai Miklós, a Könnyűipari Minisztérium főelőadójának feljegyzése Kádár Jánosnak, kb. 1957 vége. MOL, XIX-A-2-ss. Kádár János miniszterelnöki ir. 2.d. Ká/770.; A Moszkvában tárgyalt Apró Antal szerint 1959-re és 1960-ra a magyar igényeket csak 62%-ban ismerték el, amelyekhez az is hozzátartozott, hogy a magyar exportból a szovjetek kevesebb mezőgazdasági árut akartak fogadni: „1959. évre 843 millió Rbl összeget tesz ki az igényünk, az eddigi válasz összege 525 millió Rbl, 1960-ra 865 millió Rbl az igényünk, és a válasz 530 millió Rbl-t tesz ki. Így mindhárom évre a tételek 30–40%-a még nyitva van.” Apró Antal tájékoztató jelentése Kádár Jánosnak, Moszkva, 1957. december 7. MOL, XIX-A-2-ss. Kádár János miniszterelnöki ir. 2.d. Ká/823.; Dobi István népköztársasági elnök 1957. december 30-án küldte át Kádár Jánosnak, Apró Antalnak, Dögei Imrének és Fehér Lajosnak a Termelőszövetkezeti Tanács Titkársága javaslatát a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről. MOL, XIX-A-2-ss. Kádár János miniszterelnöki ir. 2.d. Ká/866.; Az eladósodás egyes kérdéseire, részben a kollektivizálással is összefüggésben ld. Földes 1995: 26–30.

⁸¹⁸ Sipos 1959: 3–5.; A kollektivizálásból kezdetben leginkább a szőlő- és hegyes vidékek maradtak ki. Kibővített osztályértekezlet, 1960. október 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/18-19. 1–21.

sem lehet az állami gazdaságok mintájára „káros következmények nélkül” működtetni.⁸¹⁹ A fejezet egyik mottójaként idézett megoldási javaslat burkolt formában, de már ekkor egyértelműen leírta az erőszakos kollektivizálás módját. Még konkrétabban kifejtették a következőket, amelyek a kortársi intézkedések értelmezéséhez feltétlenül fontos szempontok voltak: „A mezőgazdaság tervszerű irányításán (befolyásolásán) a termelés volumenének, szerkezetének, az ártermelés hányadának, a parasztság jövedelmének tervszerinti alakítását, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előmozdítását értjük.” A tervszerű irányítás legfontosabb eszközeit az ár- és adópolitika, a termelési szerződések, a hitelek, a termelési propaganda és szaktanácsadás, az adminisztratív előírások jelentették.⁸²⁰

A kollektivizálás elindítása 1958 elején több döntéshozói szinten megfogalmazódott: „Ebben jelentős szerepe van a párt vezetőinek utóbbi időben elhangzott beszédei. A pártszervezetek a korábbi időkhez képest, bátrabban beszélnek erről. Egyes helyeken azonban nem értették meg, hogy ebben a kérdésben megfontoltan, körültekintően kell dolgozniuk. Somogy megyében nagyszámú aktívát küldtek ki falura, akiknek megjelenése nem mindenütt váltott ki kedvező hatást.” A somogyi, hódító hadjárat logikája szerinti tervet Zalában valamelyest finomították, mert ott – a pártközpont által is helyeselt módon – helyben lakókra támaszkodva kívánták a kampányt elindítani. A pártállami biztatás mellett az is látszódott, hogy ekkora azért nőtt meg a tszcs-k száma, mert a korábbi tsz-ek működésképtelenek voltak. S az ennek ellenére, valamilyen módon kollektív formában is dolgozni kényszerülő parasztság az alacsonyabb típusú szövetkezetet választotta. A későbbi, országossá dagasztott kollektivizálás előtti gazdálkodási tehetetlenség, még pontosabban a szükség sodort sokakat a tszcs-ékbe. Ezen üzemformák létrejötte közvetlenül csak a párttagsággal nem magyarázható, hiszen például az 1958 elején Békés megyében bejegyzett 173 tszcs-ből csak kettőben volt pártszervezet. A közhangulatot, a bizonytalan akkori jövőhorizontot az emlékezetben traumatikusan rögzült Rákosi-diktatúra begyűjtési rendszerének képe lépten-nyomon

⁸¹⁹ A mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának (befolyásolásának) módszerei c. dokumentum, 1958. január 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e.; Az állami gazdaságokról visszatérő szöveggént lehetne idézni a „társadalmi tulajdon védelmének” problémáit taglaló beszámolókat: korrupcióról, lopásról, a traktorosok és mások „fekete munkájáról”. 1958 első félévében az állami gazdaságokban 989 fegyelmi határozatot rögzítettek, amelyek közül 593 (60%) bünvádi eljárással végződött, 245 fizikai munkást és 110 más beosztású dolgozót elbocsátottak. Mintegy 1.000 kártérítési határozat született. Az okozott kárt 2.961.000 forintra tették, amelyből ezek szerint 326.000 forintnyi térült meg. Kilenc megye adatai szerint a gépállomásokon folytatták a „politikai tisztogatást”, melynek során 279 személyt minősítettek megbízhatatlannak. Keserü János jelentése, 1958. november 10. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 139–142.

⁸²⁰ A mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának (befolyásolásának) módszerei c. dokumentum, 1958. január 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 2.

befolyásolta, amire gyakran utaltak a következő módon: „Emellett azonban még mindig van bizonyos fokú félelem attól, hogy a begyűjtési rendszer visszatér.”⁸²¹

Mint korábban láthattuk, a földvásárlások mértéke 1957 elejétől mindenütt megnövekedett, ugyanakkor az egyes adatok utaltak a jelentős területi különbségekre is. A Balaton környékén egy hold szőlő 100–120 ezer forintba került, szemben a Duna-Tisza köze holdankénti 30–35 ezer forintos árával. A Balaton vidéke ekkor is sokak számára jelentett menedéket. A rendőrség folyton nyomon követte az idetelepült „osztályidegen, ellenséges elemeket”, akiknek a tulajdonában 1958 elején sokszor 4–5 holdnyi olyan szőlő volt, ami félmillió forint értékű ingatlant képezett. A beszámolókból illusztratív példákat idéztek arról, hogy mennyire nem fogadták el a parasztok a téjesítés tervét, s az orvosok és a pedagógusok is hogyan burkolóztak hallgatásba.⁸²² A békési járás párttitkára viszonylag részletesen beszámolt az ottani földvásárlásokról, amely felmérés a kortársi elképzelések és jövőképek feltérképezése szempontjából figyelemreméltó. Itt 1958 első felében „mintegy 318-an vásároltak földet. Ebből 173 egy kh-n aluli, 122 egy-három holdas, 19 három-öt hold és 4 pedig öt kh-n felüli földterületet vásárolt. Mivel zömük 1 kh-n aluli földet vásárolt, ez egyben azt is jelenti, hogy a földeket nagyon szétaprózzák, másrészt hiba az is, hogy a vásárlók között sok olyan van, aki üzemekben, hivatalokban dolgozik. Különösen magas a földvásárlók között a tanácsi funkcionáriusok száma” A földtulajdonhoz való több szálú – jogi, családi, érzelmi kötődés – itt is felülírta az elvárt káderlojalitást. Ennek megakadályozására a földátírási járulék (10-ről 20%-ra) felemelését javasolták. Békésben is sokan az állami tartalékterületek lehetőségeit használták ki különböző társulások céljaira.⁸²³

A felső szintű pártvezetés 1958 tavaszán is nyomon követte a kollektivizálási program újabb kezdeményezéseinek fogadtatását. Például a Bács-Kiskun megyei Szabadszálláson az ún. parasztgyűlésen a „tsz-fejlesztés” témájának tárgyalásakor többen elhagyták a termet. Győr-Sopron megyében egyre több középparaszti birtokot átírták a családtagok nevére, hogy elkerüljék a magas adót, illetve több tulajdonvédelmi esély legyen a feltételezhető kollektivizálási kampánnyal szemben.⁸²⁴

⁸²¹ PTO-jelentés, 1958. január 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 215.ő.e. 7.

⁸²² PTO-jelentés, 1958. január 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 215.ő.e. 7.

⁸²³ PTO-jelentés, 1958. július 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 332.ő.e.

⁸²⁴ PTO-jelentés, 1958. március 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 232.ő.e.; A párt és a földművelésügyi minisztérium egyes vezetői közötti konfliktus is napvilágra került a pártnyilvánosságban, erre utal ez a megállapítás: „Dögei Imre elvtárs kijelentette, hogy teljes egészében a párt által elfogadott agrárpolitikai tézisek alapján áll és nincsen olyan koncepciója, hogy előbb el kell szegényíteni a parasztokat, mert csak úgy lehet őket a termelőszövetkezeti mozgalom számára megnyerni.” Dögeitől eltérően vélekedett a kollektivizálás üteméről Fehér Lajos. A vitát úgy kívánták lezárni, hogy mindkettőjüket felelőssé tették a „jó viszonyért.” Feljegyzés Fock Jenő, Apró Antal, Dögei Imre, Tömpe István és Fehér Lajos megbeszéléséről, 1958. március 15. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 237.ő.e.

A politikai hatalom számára nagyon fontos, megoldandó kérdéssé vált az 1958 közepén is folyamatosan tapasztalt ellátási zavar. A KB Államgazdasági Osztályának jelentésírói a helyzetképet így összegezték:

„Szaporodnak az élelmiszerellátással kapcsolatos zavarok. Budapesten és a vidéki városok egy részében is, szinte állandó hiányosság a kenyér és péksütemény késői kiszállítása. A húsellátásban, annak ellenére, hogy a tervezettnél és a tavalynál több került kiszállításra, továbbra is nehézségek vannak, sertéshúsból a szükségletet nem tudják biztosítani. A beindított propaganda hatására jelentős mértékben növekedett a tejfogyasztás. [...] Ilyen nagymennyiségű tej zavartalan kiszállítására nincs az ipar megfelelően felkészülve. Hiány van a palackos tejtermékekből. A vaj- és sajtelállítás kielégítő. Panaszok vannak a jégellátásban.” Zöldségből is jóval kevesebb volt, mint a korábbi évben.⁸²⁵

A gazdasági zavarok és azok kezelési kísérlete mellett a felső pártvezetést élénken foglalkoztatta Nagy Imre és társai kivégzésének társadalmi fogadtatása. A jelentésírók szerint ez váratlan hírnek bizonyult. A falusi nyilvánosságban erről elsősorban szóbeli forrásokból, általában a pártbizottsági tagoktól és aktívaktól értesülhettek:

„Részben ennek tudható be, hogy a falu dolgozóinak véleménye még nem eléggé ismeretes. Azt azonban már az eddigi tapasztalatok alapján is látni lehet, hogy a termelőszövetkezeti tagok és az egyénileg dolgozó parasztok másképpen vélekednek az ítéletről. A tsz-tagok véleménye általában megegyezik a munkásokéval, Nagy Imrében a tsz-nek egy ellenségét látják. Az egyéni, és főleg a középparasztok körében bizonyos sajnálkozás tapasztalható. Egyes helyeken Nagy Imrét, mint a parasztok jóakaróját, földosztó minisztert emlegetik (Vas, Heves m.). Baranya megyében elhangzott a középparasztok részéről olyan kijelentés is, hogy <<egy barátja volt a parasztnak, azt is felakasztották.>> A faluról érkezett értesülések még nem elég átfogóak, falun még nincs kialakult vélemény. Azt azonban falun is meg lehet állapítani, hogy a párthoz közelálló szegényparasztok általában egyetértenek az ítélettel. A faluról kialakult véleményt csak a következő napokban lehet várni.”⁸²⁶

⁸²⁵ A KB Államgazdasági Osztályának jelentése, 1958. június 6. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 295.ő.e.

⁸²⁶ A PTO II. sz. jelentése Nagy Imre és társai bűnperében hozott ítélet visszhangjának tapasztalatairól, 1958. június 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 309.ő.e.; Baranyából a következőket jelentették a kivégzések utáni napokban: „A parasztság körében a tsz-ben, szegény- és kisparasztok körében nyugodt a hangulat, egyetértés van (Egy tsz ellenséggel kevesebb – mondták egyik helyen. A somberekai tsz saját kezdeményezésére röpgyűlésen fejtette ki egyetértését.) Középparaszti körökben <<erős a sajnálkozás>>. Sokakban félelmet kelt: <<nem tér-e vissza a parasztsággal kapcsolatos régebbi hibás politika?>> Öreg ember volt, kár volt kivégezni, <<Igaz, hogy nagy magyar ember volt, magyarosan akart szocializmust építeni, de ha áruló volt, megérdemelte sorsát, [...] Délszlávok körében elég nagy a hallgatás. [...] Nem lesz-e baj, hogy Nagy Imrét kivégezték – Titónak rokona – mondták Keszűben. [...] a mohácsi selyemgyárban a tisztviselők meghallgatták a rádiót, és később a beszélgetéseknél úgy tettek, mintha semmit sem tudnának a dologról. Sajnálkozó megnyilvánulások is voltak. [...] Legszenbetűnőbben a vasút területén nyilvánult meg: pl. a pécsi kocsiszínben 18-án éjjel elvagták a telefondrót, és elrejtették egy bokorban a készüléket. A pályafenntartásnál hangzott el olyan kijelentés, <<kutya módjára nyírták ki őket – Titó pedig úgyis ahhoz fog állni, aki neki többet ad.>> A mohácsi vasúti WC-ben 18-án egy felirat volt <<Le Kádárral és a többi vörös kutyával, éljen Nagy Imre és társai>>, 19-én ugyanezen a helyen egy nyílaskereszt volt kirajzolva. Kishajmáson egy vasutas bement a tanácsra és a következőket mondta: <<azért kellett lógni Nagy Imrének, mert nem akart orosz Magyarországot, ebbe nyugat úgysem nyugszik bele, és beleavatkozik.>> Nem tudtuk kideríteni, hogy provokáció volt-e, vagy sem, de az is megtörtént, hogy 17-én utasítást adott le valaki a központi vasutas szervezőnek, hogy mindenütt szervezzenek az igazgatóság területén röpgyűléseket, holott ezt a párt nem helyesli – nem kell nagyobb teret adni a dolognak,

A falusi társadalom tagjainak érdeklődését azonban valószínűleg alapvetően mégsem Nagy Imréék halálhíre kötötte le, hanem a megújult tsz-szervezés előjelei.⁸²⁷ Több helyen, az 1956-ban tsz-ből kiléptek ismét tagok akartak lenni, másutt pedig már a középparasztok is tsz-alakításon gondolkodtak, például Pusztaszabolcson a „közelmúltban 20 középparaszt 220 kh földdel tsz-t alakított. A parasztok megváltozott véleményét mutatja az is, hogy pl. a püspökladányi járásban ez évben mintegy 500-an léptek be vagy alakítottak új termelőségvetkezetet.” A jelentések változó trendről szóltak, valamint arról, hogy a járási párt- és tanácsi vezetés mindinkább összehangolta a tevékenységét. A

„kaposvári járásban például elsősorban a szegényparasztokat igyekeznek bevonni a tsz-ekbe, hogy ezzel elvonják a középparasztoktól a munkaerőt. Püspökladányban ez év végéig a tsz-szervezésben el akarják érni az 1956-os szintet, a békési járásban pedig 2 tsz-községet akarnak az ősszel megszervezni. A békési járási titkár elmondja még azt is, hogy ők elsősorban azokat igyekeznek a tsz-be szervezni, akik 1956 őszén kiléptek, mert ezek visszalépése jó hatással van azokra is, akik még eddig nem voltak tsz-tagok.”⁸²⁸

Átfogó kampányról 1958 nyarán még nem lehetett beszélni, a jelentések adatai inkább szigetszerűen szerveződő, egyfajta előremenekülésként is értelmezhető, kollektív vállalkozásokról és ellenállásról szólnak. A tsz-tagok sem vállalták a látványos agitálást: „A komáromi járásban pl. 27 tsz-ből mindössze 2-ben lehet tapasztalni, hogy a tsz-tagsága foglalkozik az egyénileg dolgozó parasztokkal és igyekszik őket megnyerni a tsz számára.”⁸²⁹

---

mint szükséges. Volt egy geológus, aki azt mondta <<ütötték-verték őket, úgy tudták kikényszeríteni, amit akartak tőlük>>. Szerinte Losonczi is azért halt meg. Azt is kétségbe vonta, hogy az ítéletet most hajtották végre. Pécsen egy zongorista törvényellenesnek minősítette az ítéletet. Az egyik utcai járőkelő sopánkodott a postásnak <<nagyon sajnálja Malétert, elpusztították a második Zrínyinket!>> A repülőtéri építkezésen is egy mecseki ellenforradalmár nő hőbörgött az ítélet ellen, dicsőítette Malétert. Több kijelentés hangzott el olyan irányban, hogy Losonczi agyonverték. Komlón beszéltek, hogy a magyar válogatott azért vesztette el a keddi mérkőzést, mert a félidő szünetében közölték velük az ítéletet. <<Megváltás számukra, mert úgyis agyon voltak verve>> – mondták a sádsi járásban. Pécsen az Állami Áruházban hangzott el, <<lesz még újból temetés>>. Egy görcsönyi parasztasszony, <<ebből háború lesz, a nyugat úgysem hagyja>>. A mohácsi technikum diákokonából egy diák a rádió hallgatásakor közbekiabált, <<ha tényeket akartok tudni, este hallgassátok meg a Szabad Európát>>. A Mohácsi Gépgyárban egy munkás: <<új mártírok lesznek>>. Sellyei földműves-szövetkezetben, <<Inkább mentek volna ezek is nyugatra>>. Egy-két helyről olyan kijelentés jött <<nem volt szép a jugoszlávoktól, hogy kiadták őket>> Mágocsi rehabilitált kulák: <<a kormány a népet becsapta, eddig úgy volt, hogy Romániában vannak, és már kiderült, hogy kivégezték.>> A komlói Tröszt WC-ben a következő felirat volt, 17-én: <<1918–1958 a fehér terror 40 éve>>. A siklósi kispolgárok úgy keltettek hangulatot, <<így jár, aki politizál>>. [...] Újhegyen: <<eddig sem kérték ki véleményünket, most minek kérték. Nehogy 5 év múlva szobrot emeljenek Tildynek>> Még annyit említenék meg, hogy több helyről felvetették, miért nem volt nyilvános tárgyalás – a mohácsi Népbolt vonaláról ezt sokkal meggyőzőbben vélték volna a nép számára.” BaML, Hangulatjelentés, 1958. június 20. MSZMP, 1.f. 1958. 22.ö.e.

⁸²⁷ „Többben megjegyezték, hogy hosszú ideig a községekben szóba sem került a tsz-szervezés, most a KB határozat óta ez eléggé előtérbe került.” PTO-jelentés, 1958. július 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 332.ö.e.

⁸²⁸ PTO-jelentés, 1958. július 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 332.ö.e.

⁸²⁹ PTO-jelentés, 1958. július 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 332.ö.e.

A jelentések szerint sok gazda számára lehetőségként fogalmazódott meg az „átrendeződés” is, vagyis a „szovjet világ” megszűnése. Kuláknak nyilvánítottak „aktivizálásáról,” mint „ellenséges” megnyilvánulásokról számoltak be:

„Így pl. egy mezőberényi kulák (Békés m.) kijelentette a gépállomás egyik dolgozójának – amikor egymás mellett lévő földjükön kapálták a kukoricát, – hogy <<remélem jövőre már a saját földemen vetek, mert vissza fogom kapni, hiszen az amerikaiak már megindultak Libanonban.>> Nagykörű községben (Szolnok m.) a napokban két kulák – különböző időpontban – bement a tanácsházára, ahol a tanács vezetőit szidták, rágalmazták, fenyegették, mivel az egyiknek a tanács nem adta meg a lerakodási engedélyt, a másikat pedig megbüntették az aranka-írtás elmulasztásáért. Mezőtúron a Kinizsi tsz területén néhány kulák meglátogatta volt tanyáját. Hódmezővásárhelyen Bata Péter kulák kijelentette: <<Most már féljete földfoglalók, mert háború lesz, agyonverünk benneteket.>>⁸³⁰

A jelentésekben kitértek a nemzetiségi reakcióikra is. Bács-Kiskun megyében a „délslávok” „tartózkodóak” voltak a jugoszláviai ügy és a magyar jegyzéket (Nagy Imréék kivégzéséről) illetően. Ezzel kapcsolatban Zalában olyan hírek terjedtek (bár ezeket éppen dezinformációs célból esetleg maga a politikai hatalom is terjeszthette), hogy a „jugoszlávok diverzánsokat dobtak át magyar területre. A szovjet csapatok helyett jugoszláv csapatok jönnek Magyarországra.”⁸³¹ A „rémhírek” és ehhez hasonló információk lényegében a történetkutatás szempontjából a diktatúra nyilvánosságának a manipulációs lehetőségeit érzékeltetik, hiszen ezek ellenőrzésére, ellensúlyozására nem volt nyilvános, kollektív társadalmi lehetőség. Elszigeteltség és információhiány együttesen a diktatúra stabilizáló tényezői lettek, lényegében az utóbbi jelenség az egyik alapfeltétele az ilyen típusú rezsimek fennmaradásának.

A fentiekben idézett részleges jelentések után, a pártközpont beszámolóinak egyike 1958. június elején kifejezetten a falvak helyzetével foglalkozott. Az emelkedő reáljövedelmek mellett a „hibákat”, és azok körülményeit, kommentárokat és hangulatváltozást egyaránt rögzítettek:

„Így például dolgozó parasztjaink körében elég sokszor lehet hallani olyan véleményt, hogy kételkednek: <<így marad-e ez a helyzet?>>, tartanak attól, hogy: <<ez csak átmenet és előbb-utóbb vissza fog térni a régi erőszakos, hibás politika>>, stb. Elég általános az a felfogás is egyénileg gazdálkodó kis- és középparasztágunk körében, amely szerint: <<A jelenlegi helyzet jó, maradjon minden így, ahogy most van.>> Ez alatt általában két dolgot értenek: egyrészt azt, hogy ne térjenek vissza a régi, hibás módszerek, másrészt pedig azt, hogy ne szorgalmazzuk a mezőgazdaság szocialista átalakítását, hanem stabilizáljuk az egyéni kisparaszti gazdaságokat.”⁸³²

⁸³⁰ PTO-jelentés, 1958. július 28. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 335.ö.e.

⁸³¹ PTO-jelentés, 1958. július 28. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 335.ö.e.

⁸³² Jelentés a falusi lakosság helyzetéről, 1958. június 10. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3. ö.e. 72–79.

Az utóbbival szemben a jelentés aláírója természetesen a nagyüzemi termelés mellett érvelt, amelynek során azt tanácsolta, hogy „paraszti lakosságunkkal helyzetünk megértése és állásfoglalásuk megértése mellett állandóan vitázni kell, és vitában kell meggyőződnie arról, hogy egyik-másik kérdésben nem nekik van igazuk.” A várható küzdelemben a „Párt” szempontját egyértelműnek kedvezőnek ítélte, amely garanciája lehetett a „mezőgazdaság szocialista átalakításának” Az agrártársadalmon belül a „félproletárokat” és a „mezőgazdasági munkásokat” tartották még fontosnak bevonni a falvak politikai és gazdasági életének irányításába. Ez lényegében a korábbi sztálinista hatalomtechnikai elgondolás megerősítése volt.⁸³³

A hivatalosan valamilyen formában kollektív gazdaságként nyilvántartott üzemeket a teljes kollektivizálás kampánya előtt a következő adatsorokkal (34–36. sz. t.) jellemezték a nomenklatúra belső nyilvánosságában.⁸³⁴

34. sz. t. A mezőgazdasági termelésre alakult tsz-ek számszerű helyzete 1958 őszén

<i>Időpont</i>	<i>Tsz-ek száma</i>	<i>Családok száma</i>	<i>Tagok száma</i>	<i>Összterület k. hold</i>	<i>Ebből szántó k. hold</i>
1957. december 31.	2.557	99.822	120.352	1.203.100	886.400
1958. augusztus 31.	2.759	112.740	140.898	1.340.325	990.684
Növekedés	202	12.918	20.546	137.225	104.284

Forrás: Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

35. sz. t. Termelőszövetkezeti csoportok 1958 őszén

<i>Időpont</i>	<i>Tszcs-k száma</i>	<i>Családok száma</i>	<i>Tagok száma</i>	<i>Összterület k. hold</i>	<i>Ebből szántó k. hold</i>
1957. december 31.	837	33.141	35.442	222.500	197.100
1958. augusztus 31.	805	31.341	33.901	199.420	179.314
Csökkenés	32	1.800	1.541	23.080	17.786

Forrás: Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

⁸³³ Jelentés a falusi lakosság helyzetéről, 1958. június 10. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3. ö.e. 72–79.

⁸³⁴ Az 1958. évi súlyos aszálykárak miatt egyes takarmánynövények és a szőlő kivételével jelentősen kevesebb termés volt, mint 1957-ben. Mindezek ellenére, az állattenyésztés minőségi javulása jellemzőnek számított, hiszen például 1957-ig az egy tehénre jutó tejtermelés országosan 1.600 liter volt. Ezen beszámoló szerint 1957-ben 1.950 liter, 1958-ban pedig 2.000 liter. Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

36. sz. t. Mgtsz-ek és tszcs-k adatai 1958 őszén

<i>Időpont</i>	<i>Tsz-ek száma</i>	<i>Családok száma</i>	<i>Tagok száma</i>	<i>Összterület k. hold</i>	<i>Ebből szántó k. hold</i>
1957. december 31.	3.394	132.963	155.794	1.425.600	1.083.500
1958. augusztus 31.	3.564	144.081	174.799	1.539.745	1.169.998
Növekedés	170	11.118	19.005	114.145	86.498

Forrás: Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

A közel 175.000 főnyi tsz-tagságon kívül meg kell említeni más gazdálkodási formákat, a földműves-szövetkezethez tartozó, önállóbb termelői szakcsoportokat és társulásokat is.⁸³⁵

Az MSZMP KB 1958 augusztusában szigorúan bizalmasnak szánt helyzetfelmérésében sorra vette a kollektivizálás tényezőit.⁸³⁶ Milyen jövőképet festettek a falu- és vidékpolitikában a nyilvánosság előtt, és – kimondva kimondatlanul – milyen tényleges lefutással és következményekkel számoltak? Először is, folytonosan a távoli jövőbe tolt „fejlett szocializmust”, a „dolgozó nép állandóan emelkedő életszínvonalát”, a „termelési színvonal” és a „legfejlettebb technika segítségével a kapitalista országokat lényegesen meghaladó mértékű fejlesztését”, a „megtermelt értékek igazságos, munka szerinti elosztását”, az iparban, a kereskedelemben és a bankszervezetben már kialakított „szocialista termelés és gazdálkodás útját” ígérték. A magyar mezőgazdaság „kisüzemi rendszerét és szétaprózottságát” a termelés emelésének „legfőbb akadályaként” nevezték meg, amelyek nem állják meg helyüket külföldön. A „gazdasági törvényszerűséggel” indokolták a „kapitalista országokban a kisárutermelő parasztgazdaságok tömeges tönkretételét”, a „szocializmust építő országokban pedig a paraszti erők önkéntes szövetkezeti összefogását”.

A pártvezetés által konstruált mítosz szerint a „szocialista mezőgazdasági nagyüzemet” a Szovjetunióban megvalósultnak, Kínában, Bulgáriában és Csehszlovákiában pedig „uralkodónak” tekintették, míg ehhez képest Romániában, az NDK-ban és Albániában és „más népi demokráciákban” „jelentős előrehaladást” értek el. Az egyik fontos külpolitikai célkitűzést a Szovjetunióval együtt az USA megelőzésében jelölték meg. A külföldi példákra

⁸³⁵ 3.415 egység, 88.221 taggal. Összes föld: 81.728 k. hold, azonban ebből csak 22.758 k. holdon folytattak valamilyen szintű közösen gazdálkodást. Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

⁸³⁶ KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ö.e.

azért hivatkoztak, mert a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének főbb alapelveit, törvényszerűségeit azonosnak” tartották.⁸³⁷

Az 1958-ból visszszámolt tíz évről azt a hivatalos véleményt alkották meg, hogy helyes döntés volt a földműves-szövetkezetekből kialakítani a tsz-eket, ill. az „agrárproletárookra és a félproletárookra épülő földbérlő-szövetkezeti mozgalom” elindítása, valamint a gépállomások működése, a gazdaság- és a káderpolitika. Mint láthattuk a korábbi fejezetekben, ez a vélemény természetesen nem egy kritikai, a számszerűsíthető következmények mérlegelése volt, hanem a hatalompolitikai megfontolásokból is következő, minden felelősséget az éppen aktuális tényezőkre hárító propagandisztikus megállapítás. A „hibákat” három területen jelölték ki: „1. szektás hibák 2. Nagy Imre 1953-as fellépése, 3. az 1956-os fegyveres ellenforradalmi felkelés”.⁸³⁸ Ez a politikai magyarázat lényegében a korábbi sztálinista dogmatikához kapcsolódott.

A KB 1958 augusztusában 1965-ig meghatározta azokat a feladatokat, amelyeket végre kellett volna hajtani: mindenekelőtt a tsz-szektor túlsúlyba kerülését és a „proletárdiktatúra megszilárdítását”. Azt is világossá tették, hogy a „mezőgazdaság szocialista átszervezéséért indított fokozott harcot a pártnak kell szerveznie, irányítania.” A pártvezetés tisztában volt azzal, hogy 1958 végétől a legnagyobb kérdés a földdel rendelkező kis- és középparasztok tsz-taggá kényszerítése. Ebből a célból határoztak a földjáradék fizetéséről.⁸³⁹ Azt is megfogalmazták, hogy az 1958. augusztusi állapot szerint a tsz-tagok egykori állatainak, vagyontárgyainak, az élőlő kultúrák ellenértékét a „belépés után egy vagy néhány éven belül – főleg állami hitelből – megtérítik.” Azonban azt is érzékeltették, hogy ez egyrészt alig

⁸³⁷ Ez konkrétan így hangzott: „Döntő feltétele ennek a párt vezető szerepének érvényesülése, a szilárd proletárdiktatúra és annak alapja, az állandóan erősödő munkás-paraszt szövetség, az állam nagyarányú anyagi támogatása és a szocialista iparfejlesztés. Általános tapasztalat az, hogy a parasztság fokozatos és tervszerű bevonása a szövetkezetekbe bonyolult és hosszadalmas munka, amelynél a türelmetlenség, az erőszak rendkívül káros.” Tisztában voltak azzal, hogy a „szövetkezés gondolata nem egyszerre érik meg a parasztság különböző rétegeinél, sőt a különböző vidékeken sem. A mezőgazdaság szocialista átalakítása mindenütt az osztályellenséggel szemben vívott harc viszonyai között megy végbe.” KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ő.e.; A döntéshozók külpolitikai szempontjaira ld. Varga 2009.

⁸³⁸ A PB az 1957. augusztusi, majd az 3004/1958. sz. kormányhatározat és a KB 1958 áprilisi határozatai alapján főként Szabolcs, Szolnok, Békés, Hajdú, Bács-Kiskun, Fejér és még néhány megyében tudtak ismét statisztikailag is rögzíthető kollektív gazdaságokat szervezni. Az átszervezés nehézségét a párttagság „határozatlanságában”, a szokásos osztályharcos klisék hangsúlyozása („ellenség, jobboldali revízionizmus”) mellett, a tsz-parasztság „elzárkózó”, „befelé forduló” magatartásával, valamint azzal próbálták magyarázni, hogy a tsz a „belső rend, fegyelem tekintetében nem elég vonzó.” KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ő.e.

⁸³⁹ „A fizetés alapjául a bevitt föld aranykorona értékét, legfeljebb azonban 15 ar. K-át kell tekinteni. Az ar. K-ánként fizetett összeg a mindenkori állami felvásárlási áron számított 4–8 kb búza forintértéke legyen (természetbeni földadó nélkül). A földjáradék címén kiosztott összeg azonban nem haladhatja meg a bevitt földre arányosan eső kiosztható jövedelem 15–25 százalékát.” Azok számára, „akik nem tsz-tagok, de földjüket használatra átadják (öregek, üzemi munkások, stb.), a tsz-ek a helyileg kialakult földhaszonbért fizessenek.” KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ő.e.

teljesíthető teher a tsz-eknek, másrészt a beléptetni megcélzott gazdákat távol tartja a kollektív gazdaságtól: „Ez az oka annak, hogy a belépés előtt többnyire igyekeznek megválni állataiktól, felszereléseiktől.” A politikai vezetés erre a helyzetre reagálva alkalmasnak vélte a szövetkezeti részjegyek bevezetését. Ennek értéke a tsz-be került vagyontárgyakéval megegyezett volna. Ugyanakkor az alakuló tsz-községiüléseknek kellett elhatároznia, hogy a belépő tagok kötelesek a „közös vagyonhoz”, az oszthatatlan alaphoz a részjegy 20–25%-ával hozzájárulni. A tagoknak a későbbiek során 5–10%-os „kamatjellegű” térítést kellett volna adni. A KB azzal is tisztában volt, hogy a fiatalok egyáltalán nem motiváltak a tsz-munka iránt, többségük nem kap fizetési előleget, nem működik a munkaegységrendszer, megoldatlan a tsz-ek jogvédelme és az idős tagok nyugdíjazása.

Regionális tekintetben a következőképpen mérlegelték a kollektivizálásra kijelölt terület adottságait: a KB „az átlagosat meghaladó mértékű fejlődésre reális lehetőséget” látott Békés, Fejér, Szabolcs és Szolnok megyékben. Inkább a szántóföldi növénytermesztő vidékeket vették számításba, ahol szerintük viszonylag jól működő kollektív gazdaságok voltak. Nem kevésbé számított az, hogy ezeken a területeken sokkal nagyobb arányú volt a szegényparasztság, sőt a „parasztság jelentős forradalmi hagyományaival” is számoltak, másrészt itt 1956 „viszonylag kisebb megrázkódtatást okozott, mint máshol.”⁸⁴⁰

A tervben a kollektivizálási kampányt megelőzte az ún. előkészítő bizottságok megalakulása. Az irányítók és részben végrehajtók elsősorban a helyi párttagok, a megyei szinten megszervezett 50–100 fős „aktíva”, és még egy 20–50 fős külön megyei státusba került csoportból álltak. Erre a célra évente 25 millió forintot szántak.⁸⁴¹

Az utóbbi célkitűzéssel kapcsolatban tárgítani kell az itt kitapintható alapproblémát, a szakapparátus hiányának kérdését. Az ekkor formálódó, 15 éves elképzelésekben meghatározták a mezőgazdasági mérnökképzés számát, 1975-re 18.400 főt számoltak. 1959-ben a beiskolázási tervek ellenére is 8%-os hiányt (1.480 fő) prognosztizáltak. Főleg a kertész- és agrármérnökök, a mezőgazdasági gépészmérnökök helyzetét tartották kedvezőtlennek, hiszen több mint 52–65%-uk nem a szakképesítésének megfelelően dolgozott. Hozzátehetjük, hogy ők tehát alapvetően előnyösnek tarthatták a kollektivizálást.

⁸⁴⁰ KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ő.e.

⁸⁴¹ KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ő.e. Például Bács-Kiskun megyében az új káderek alkalmazásáról ezt írták: „A központ által biztosított 60 fő állami támogatásos keretet a tárgyhó folyamán betöltöttük. Beállításra került 24 tsz-elnök, 1 párttitkár és 35 tsz-agronómus, összesen 60 fő. Ebből 36 párttag. Származás szerint 90%-ban agrárproletár, kis- és szegényparaszt, 10%-ban munkás, értelmiségi és alkalmazott. Iskolai végzettség szerint: 8 általános, vagy 4 középnél alacsonyabb képzettségű személy, egyetemi végzettségű 17 fő. Akadémiai végzettségű 15 fő, mg. középiskola, érettségi 21 fő, 8 általános, vagy 4 polgári 7 fő, összesen 60 fő.” Bács-Kiskun megyei pártjelentés a káderátcsoportosításról, 1959. július 10. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 3.ő.e. 53.

Ugyanakkor egyértelmű volt a belső tájékoztatásban, hogy a radikális szerkezetátalakításhoz egyáltalán nem volt biztosítva a megfelelő szaktudás:

„Jelenleg hazánkban nem rendelkezünk olyan szakemberekkel, akik a szocialista nagyüzemek földrendezési, telepítési, építési és meliorizációs munkáiban a helyszínen állandó segítséget tudnának adni (a felmérések szerint kb. 1.000 ilyen szakemberre lenne szükség). Nem rendelkeznek végző mezőgazdasági mérnökeink ez ideig olyan szakismeretekkel, amelyekkel az üzemi talajtérképek elkészítését önállóan el tudnák végezni. Nincs biztosítva az ellátottság a jövőbeni mezőgazdasági nagyüzemek könyvelői apparátusát illetően. Elsősorban a megfelelő képzettségű főkönyvelők hiányoznak.”⁸⁴²

A városokból falura küldöttek tapasztalatainak feldolgozása, ön- és idegenképeinek kortársi megismerése szintén önálló kutatási témát képez. Ritka módon, éppen egy – mint láhattuk, igen keresett – főkönyvelő véleményét lehet idézni, aki szerint az „eddig falura küldött káderek nagy részét nem annyira a falu és a város közti nívó jelen állása készíti vissza az iparba, hanem a gazdasági felsőbb szervek lelkiismeretlen, különféle módszerekkel alkalmazott üldözése.” A személyes motivációkon és összefüggéseken túl a szövegrészlet nyilvánvaló módon utal az ekkori konfliktusokra:

„vidéki, főleg falusi és tanyai viszonylatban eléggé gyenge a Párt, s így erős a polgári befolyás. Sok, nagyon sok, az iparban megedzett és a mezőgazdaságot szerető kommunistára van itt szükség. [...] Én parasztszármazású vagyok, és 1940 óta az iparban dolgoztam. 1955-ben – a Párt hívó szavára – jelentkeztem a mezőgazdaságába és az első csoporttal jöttem ki Bp.-ről vidékre. Akkor hatod magammal jöttünk Hajdú-Bihar megyébe az Állami Gazdaságok Igazgatóságához különböző gazdaságokba, ki igazgatónak, ki főmérnöknek, ki pedig főkönyvelőnek. Állítom, hogy mind a hatan, a Párt akaratát megértve és magunkévá téve, telve ambícióval mentünk az új munkahelyre. Mégis most nagyon elérékenyülök, ha arra gondolok, hogy ha ma úgy ismét találkoznánk a debreceni állomáson, mint amikor elváltunk egymástól munkába indulás előtt, bizonyára lesütnénk a szemünket. Szégyellnénk együtt is, de külön-külön is szégyelljük, hogy mi, akik úgy felvértezve mentünk, csakhamar mily erőtlenné lettünk, és hogy mily ügyesen és tervszerűen, kit-kit más és más módszerrel egy éven belül kisöpörtek Hajdú-Bihar megyéből. Tehették ezt azért, mert elmerültünk a tanyai munkában, és nem volt meg a kellő kapcsolatunk a párttal. Persze az utóbbi nem csupán rajtunk múltott. Én is, ha ma jönnék vidékre, már tudnám, hogy miként kezdjem. Ma már tudom azt, hogy pld. az Állami Gazdaságok tele vannak osztályidegenekkel, akik csúszva-mászva iparkodnak megkönyörögni az embert, hogy aztán saját hasznukra felhasználhassák. Tudom azt is, hogy a becsületes mezőgazdasági dolgozók kezdetben kissé vonakodnak az iparból jött elvtársaktól, és csak nehezen barátkoznak meg velük – nem ok nélkül, mert amikor a fővárosból deportáltak ellepték a mezőgazdaságot, azt mondták magukról, hogy az ők az iparból jöttek –, amikor pedig már megismerték volna, akkorra már a legtöbbjük nincs ott. [...] De már itt is megkezdtek a furkálódást, pedig alig vagyok itt egy éve még

⁸⁴² FM-javaslat a mezőgazdasági szakember-utánpótlásra, 1959. március 20. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 14.ö.e. 68–79.

csak. Különböző módszerekkel igyekeznek a munkámat nehezíteni. Még Ragó elvtárs is (az ÁG Pest-Nógrádmegyei Igazgatóság vezetője) – aki pedig kommunista – úgy nyilatkozott, hogy ő az iparból jött káderekkel szintén nem tud megbarátkozni.”⁸⁴³

Visszatérve a KB 1958. augusztusi programjához, a kiemelten kezelt propaganda-hadjárat mellett a pártbizottságok kijelölték a határreszeket, a tanáccsal együtt felmérték, hogy konkrétan kik azok a gazdák, akiket be kell szervezni a tsz-be. A nyilvánosság számára egyértelművé tették, hogy az előkészítő bizottság megalakult, amit egyben döntéshozó, „fejlesztési bizottságnak” is tekintettek. A településre vonatkozó, ún. mezőgazdaság-fejlesztési program alapján létrehozták a „speciális brigádot” (elsősorban a tanács VB-tagjai közül valaki, mezőgazdasági osztályvezető, agronómus, állattenyésztési felelős, állatorvos, MNB-képviselő), akik a tárgyi feltételek (például műtrágya, növény védőszer, építőanyag) felmérésével foglalkoztak, másrészt tanfolyamokat szerveztek. A legátfogóbb célnak a „szétszórt földek összevonását” tekintették. Általános tagosítást akkor rendeltek el, ha 4.000 kh alatti területen a gazdák 70%-a, 4 és 8 ezer kh között 80%-a, 8.000 kh felett pedig 90%-a a kollektív gazdaság tagja volt.⁸⁴⁴

Az állami gazdaságok meglévő birtokain túl, a kollektivizálásra kijelölt terület nagyságát 8.620.000 kataszteri holdban határoztak meg. Erre vonatkozóan több területfoglalási, államosítási forgatókönyv is készült. A három éves szerint a mezőgazdasági szektor 70%-os kollektivizált arányával, a második változat pedig 60–65%-kal számolt. Az első tervben a tsz-ek közvetlen beruházásai a hitelekkel együtt 4,5 milliárd, a másodikban 5,7, a gépberuházások esetében 5,8, illetve 6,5 milliárd forintot jelentettek. Azonban már akkor is sokkal lényegesebb és egyértelműbb volt, hogy míg az elsőben a KB 3,3 milliárdot, addig a másodikban 4,7 milliárd forintot hiányként neveztek meg. Az emberek sorsáról ebben a tervben nem vagy csak a gépesítéshez igazítva esett szó, amely pedig igen kritikus helyzetben volt.⁸⁴⁵

⁸⁴³ Az Ipolyvölgyi ÁG főkönyvelőjének Szobróról írt levele, 1959. február 1. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 14.ö.e. 143.

⁸⁴⁴ KB határozati javaslat. 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ö.e.

⁸⁴⁵ KB határozati javaslat, 1958. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 348.ö.e.; Egy évvel korábban, Magyarai András földművelésügyi miniszterhelyettes levele szerint 1954-ben 627 mFt, 1955-ben 587 mFt, 1956-ban 588 mFt, viszont „1958-ra csak 237 millió forint gépberuházást irányzott elő az Országos Tervhivatal számítási anyaga. A mezőgazdaság főbb munkáinak gépesítési foka nem kielégítő. Az állami gazdaságok területét és gépeit figyelmen kívül hagyva, a szántás 60–65 %-ában, a kapálás 8–10 %-ában, a kaszálás 8–10%-ában, az aratás 13–15%-ában, a vetés 22–27%-ában (traktorvontatású vetőgéppel), a műtrágyaszórás 8–10%-ban, a kukorica és cukorrépa betakarítás egyáltalán nincs gépesítve, az állattenyésztés pedig csak igen kis mértékben. Az egy traktorra jutó szántóterület tekintetében sem kedvező a helyzetünk. Míg az NDK-ban 108 hektárra, Csehszlovákiában 167 hektárra, Bulgáriában 252 hektárra jut egy traktor, addig Magyarországon 274 hektárra. A népi demokratikus országok közül csak Jugoszláviában, Romániában és Lengyelországban rosszabb ennél a traktorellátottság. Megjegyezzük, hogy a világ traktorsűrűsége a Szovjetunió nélkül 173 hektár/traktor.” Észrevétel a mezőgazdasági és az ipari bizottság megállapításaival kapcsolatban, 1957. november 15. MOL,

A KB bizalmas jelentéseiből nyilvánvalóan kiderült, hogy bár 1945-től a mezőgazdaság technikai fejlesztésére 4,400 millió forintot fordítottak, ám a főbb munkavégzési területek gépesítési foka alacsony volt (37. sz. t.). Igaz, hogy ez sok tekintetben megfelelt az európai szintnek. Például a répa betakarításban és kukoricacső-törésben még nem volt gépesítés. A KGST-szerződések sem voltak megfelelőek. Főleg a pénzügyek miatt a hazai gyártásra kellett berendezkedni, összességében állandósult alkatrészproblémákkal küzdöttek.

37. sz. t. Mezőgazdasági gépesítés 1958-ban

<i>Munkafajta</i>	<i>Országos arány</i>	<i>Állami gazdasági arány</i>	<i>Tsz-arány</i>
	%	%	%
Őszi mélyszántás	21,7	80,5	86,1
Őszi vetés	20,9	87,2	87,9
Kapálás	4,9	47,6	21,7
Aratás	17,9	86,2	73,3
Tarlóhántás	16,6	68,0	77,9

Forrás: Jelentés a mezőgazdasági munka- és erőgépekről, 1958. december 9. MOL, M-KS- 288.f. 28. 1958. 3. ö.e. 150.

A fent ismertetett program és helyzetfelmérés alapján joggal mondhatjuk, hogy a pártvezetés az 1958. évi tanácsválasztást is fokozott ellenőrzés alatt kívánta tartani, hiszen a kollektivizálási hadjárat nagyrészt hasonló társadalmi miliőben zajlott. Annak ellenére volt ez egyfajta erőfelmérés, hogy a politikai mobilizációban érintettek jelentős része tisztában volt a választás pszeudó-jellegével, ahogyan erre a különböző információs jelentésekben állandóan utaltak. A korábbi évekhez képest a jelöltek nagy része – főként 1956 következményeként – kicserélődött. Így például a 324 járási tanács tag 54%-a új személynek számított. További karakterisztikus jegy volt, hogy a párt szempontjából kevés tsz-tag, állami gazdasági dolgozó, s ugyanakkor szerintük aránytalanul sok egyéni dolgozó paraszt került fel a jelölő listára. A jelöltek uralkodó többségében férfiak voltak. Közülük fiatalokat alig lehetett találni. Hasonló összetételt véltek fölfedezni a községi tanács tagok soraiban is: „A 3.256 községi tanács tag

---

XIX-A-2-ss. Kádár János miniszterelnöki ir. 2.d. Ká/752.; Elfelejtődik egy további lényeges összefüggés is, ahogyan arról a későbbi évek statisztikusa írt: „az történt, hogy míg a vonóerő-bázis gépesítettségét majdnem világszínvonalra emeltük (1959 és 1962 között 29.000 új traktor, több mint 4.000 új kombajn és közel 2.000 új tehergépkocsi állt munkába), addig a vonóerő-ellátottság az 1958. évi színvonalon maradt.” Pelva 1964: 366.; A szovjetizálás egyik jellemzője volt a gépellátás centralizálása, ugyanakkor a javítás hiánya, irracionális: Keep 1995: 111.

jelölt közül 1.679 régi, 1.572 az új. Tsz-tag a jelöltek között 851, egyénileg dolgozó paraszt 833 fő. Az alkalmazottak száma 711, az egyéb foglalkozásúaké 246.”⁸⁴⁶

A diktatúra politikai alapstruktúrájához képest viszonylag alacsonynak számított a párttagok aránya⁸⁴⁷ is a jelöltség szintjén, de ennek megváltoztatását egyértelművé tették: „a helyes, megfelelő arány kialakítását az osztályértekezlet alapján megkezdték.” Csupán érinteni tudom a tanácsválasztás kérdését, annyi azonban ezen illusztratív példán keresztül is látszik, hogy mennyire fontos lenne ennek az egész országra kiterjedő történetét látni. Az is nyilvánvaló lehetett a pártvezetés számára, hogy egyes településeken komoly kompromisszumokat kellett kötniük. Erre utalt az a megjegyzés, miszerint a sümegi járás (itt sok egyéni szőlőtermelő gazda élt) egyes községeiben „nem akarnak kommunista elnököket választani”. Mindez persze egy konfliktusokkal terhelt miliőben zajlott, hiszen az ellenkező példa szerint Heves megyéből azt jelentették, hogy az elmúlt hetekben 45 „osztályidegent”, illetve „ellenforradalmárt” távolítottak el. Ugyanitt az is foglalkoztatta a döntéshozókat, hogy a hatvani tsz-ből 20, az atkáriból 30 fő akart kilépni, a helyzet hasonló volt Karácsondban is.”⁸⁴⁸

Nehéz megállapítani, hogy a pártállami hírzáratok és manipulációk mellett időnként megjelenő „háborús hírek”, a jelentések nyelve szerinti „hisztériák”, az emberi viselkedést ténylegesen milyen módon befolyásolták. Ezek hatásának figyelembevétele mindenesetre fontosnak tűnik. A kollektivizálás ideje alatt visszatérően felbukkantak a különböző külföldi – diplomáciai és fegyveres – konfliktusokkal kapcsolatos híradások. 1958 szeptemberében a kínai, a tajvani konfliktus foglalkoztatta a helyi nyilvánosságot. Állítólag Borsodban – a „klérusnak” tulajdonított – hír foglalta le sokak figyelmét az északi fény megjelenésével kapcsolatban, ami alapján pusztító háborút jósoltak. A Fejér megyei Mezőszilasról is háborús információk terjedtek a Szabad Európa Rádió adásai alapján. Ezeknek a pártvezetés is jelentőséget tulajdoníthatott, a távolban, külföldön zajló események feltételezett magyarországi hatásait az agitációban is felhasználhatták, hiszen közben folyt a kollektivizálási kampány. Szolnok megyében például kiállításokat is szerveztek a „tsz-mozgalom” tíz éves múltjának megünneplésére, miközben már 41 előkészítő gárda alakult. A Borsod megyei szikszói járásban is állítólagos eredményekről számoltak be. Győr megyéből viszont visszaesést jelentettek, egy héten csak 3–4 családot tudtak beléptetni. Erre válaszként

⁸⁴⁶ PTO-jelentés, 1958. szeptember 4. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 361.ő.e.; Az 1949 utáni, így az 1958. évi választástörténet egyes kérdései ld. Feitl 1999: 289–292.

⁸⁴⁷ Párttag 1.794, pártonkívüli 1.457. A forrásnyelv szerinti foglalkozási besorolás: munkás 275, mezőgazdasági munkás 80, nő 535, 30 éven aluli 397 fő volt. PTO-jelentés, 1958. szeptember 4. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 361.ő.e.

⁸⁴⁸ PTO-jelentés, 1958. szeptember 4. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 361.ő.e.

a megyei párt és tanácsi vezetés 150 embert küldött ki a falvakba. A nyilvánvalóan erőszakos fellépésük nyomán két héten belül megugrott a tsz-tagok száma.⁸⁴⁹ Bács megyében főleg a bajai járásban fekvő Garán indult meg a szervezés. Baranyában látványossá vált a „földelhagyás”, amit így kommentáltak: „Feltehetően vagy arról van szó, hogy a tsz-be lépés elől menekülnek, vagy a városban található jobb megélhetési lehetőségek vonzzák őket.”⁸⁵⁰

Kronológiai szempontból azért is fontos 1958 szeptembere, mert részben dokumentálni lehet azokat a szimbolikus és határozottabb tiltakozásokat, a hétköznapi ellenállást, amelyekről egyébként ritkán szerezhetünk tudomást. Ismét Hevesből jelentették, hogy Nagyút községben (füzesabonyi járás) az egyik vasárnap reggel plakátot találtak a következő szöveggel: „ne higgyenek a kommunistáknak, a népnúzóknak”, „Lejárt már a kommunisták ideje”. A jelentések szerint Poroszlón az egyik tsz-tag a járási pártbizottság két tagját ezekkel a szavakkal szidta: „Haszonleső kommunisták, lábuknál fogva kellene mindet felakasztani. A kommunisták törtető, és még ők akarnak vezetni. Kommunistáknak semmi helyük a népi demokráciában.” (Intézkedés mindkét esetben megtörtént).⁸⁵¹ Az ilyen típusú verbális rendszerellenesség másutt is előfordult.

A mindenkori politikai hatalom a társadalmi-foglalkoztatási csoportok fogyasztási színvonalát rendszerint figyelembe veszi a döntéshozatalban. A kollektivizálási kampány befejező szakasza előtt a következő – statisztikai kategóriákba rejtett – helyzetkép a kortársi feltételezhető tapasztalatok szempontjából is tanulságos. Az 1958. szeptemberi belső jelentések szerint a nemzeti jövedelem 20%-kal, az egy főre eső fogyasztás 8,8%-kal haladta meg a 1956. évit, és 17,4%-kal az 1955-ben rögzített szintet. A statisztikában a munkások és az alkalmazottak egy főre eső fogyasztása közel kilenc százalékkal volt több, mint a parasztságé. A KB Mezőgazdasági Osztálya által készített jelentés egyértelműen fogalmazott a különbségekről és a várható gazdaságpolitikai döntésekről:

„Ezek a számok azt mutatják, hogy 1956 végén és 1957-ben hozott gazdaságpolitikai rendszabályok lényegében nem változtatták meg a munkások és alkalmazottak, ill. a parasztság közötti jövedelemarányokat, ill. a fogyasztási arányokban a munkásosztály javára történt eltolódás. Az 1958. évi népgazdasági terv a parasztság reáljövedelmét a tavalyinál alacsonyabbra irányozta elő. Ezt célozza a felvásárlási árak csökkentése és az adóemelés.”

Az átlagszámítás szerint 1957-ben a munkások és az alkalmazottak reáljövedelme 10.979 forint, míg a parasztságé 34%-kal kevesebb, 7.242 forint volt. Elvégeztek egy olyan számítást

⁸⁴⁹ „a megye vezetői azonnal intézkednek azokon a helyeken, ahol problémák vetődnek fel. Jelenleg mindazon állami szervek (FM, BM stb.), amelyek különösen érdekelték a munkában, aktívan bekapcsolódtak a megyei szervek vezetőivel való megbeszélés útján.” PTO-jelentés, 1959. február 9. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 433.ö.e.

⁸⁵⁰ PTO-jelentés, 1958. szeptember 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 364.ö.e.

⁸⁵¹ PTO-jelentés, 1958. szeptember 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 364.ö.e.

is, amelyben az előbbi két rétegnél nem vették tekintetbe a kisegítő gazdaságokat, és a parasztok körében a munkabért. Ebben az esetben a munkások és az alkalmazottak reáljövedelme 9.853 Ft, a parasztoké 6.463 forint volt.⁸⁵²

A beszolgáltatás eltörlése azt jelentette, hogy az állam az agrárvilág közvetlen befolyásolásától, a terménybegyűjtés legfőbb eszközétől elesett. Mint láthattuk, erre reagáltak a háttérben konkrétan is megfogalmazott céllal, közvetett eszközökkel, az ár-, adó- és jövedelempolitikai új döntésekkel.⁸⁵³ 1956 nyarától 1958 közepéig mintegy 364 ezer paraszti gazdaság újrakezdte a munkáját 1,3 millió k. holdon. Ilyen módon az egyéni agrártermelők száma közeledett az 1949. évihez, bár az átlagos birtoknagyság csökkent.⁸⁵⁴

A háttérinformációkból még egyértelműbben látszott, hogy a tsz-tagok és az egyéni gazdák reáljövedelme közötti hivatalos különbség, azaz az előbbieket 11,2%-kal magasabb értéke az állami támogatásból (29%) származott. A paraszti reáljövedelmek tendenciáiról azt írták, hogy egyrészt az állami felvásárlási árak 1958. évi 7%-os csökkenése mellett, az ún. szabadpiaci árakat is tekintetbe véve, az értékesítési átlagárak, a tervezett 3,5%-kal szemben 6–7%-kal csökkentek. Összességében 1957-hez képest 9%-os agráröllőt állapítottak meg, ami további csökkenő paraszti reáljövedelmet jelentett. Az egyéni gazdáknál a legnagyobb értékesítési átlagárcsökkenés a gyümölcsöknél és a bornál (19,3%) volt. A csökkenést a növényi terményeknél 9,2%-ra, az állatnál 4,5%-ra becsülték.⁸⁵⁵ Ehhez képest érdemes mérlegelni azt, hogy az „összparaszti áruforgalomból származó pénzbevétel közel 54 százalékát az állati termékek, és 15%-át a bor eladása biztosítja. De az összes gyümölcs és zöldségfélék árbevétele is elérte a 30%-ot.”⁸⁵⁶

⁸⁵² Tájékoztató az 1957. évi jövedelemről és fogyasztásról, 1958. szeptember 16. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 366.ő.e; Ld. a gazdaságtörténeti elemzést: „1958-ban a magángazdáknál az 1 katasztrális holdra jutó termelési érték (6.300 Ft) 26 százalékkal haladta meg a termelőszövetkezetekét (5.000 Ft), holott az utóbbiakhoz számították a háztáji gazdaságokat is. Ennek ellenére a termelőszövetkezeti tagok egy főre jutó reáljövedelme – az úgynevezett közvetett szabályozás hatására – (1954. évi vásárlóerejű forintban számolva) 1957-ben 7.555 forint, 1958-ban 7.036 forint, a magánparasztoké 6.740 forint, illetve 6.326 forint volt. Az átlagos termelőszövetkezeti reáljövedelemnek 1957-ben 17,2, 1958-ban 26,3 százaléka (az említett reáljövedelemből 1.300, illetve 1.850 forint) származott állami támogatásból. Ha ez utóbbi elmaradt volna, akkor – ugyancsak egykorú számítás szerint – a tsz-parasztok jövedelme 1957-ben 7,2 százalékkal, 1958-ban 18 százalékkal lett volna alacsonyabb a magángazdákénál.” Pető – Szakács 1985: 438–439.

⁸⁵³ Pető – Szakács 1985: 433–437.

⁸⁵⁴ A tsz-ek szerepe az agrártermelésben 1957–1958-ban „peréfrikussá vált.” „1955-ben a mezőgazdasági bruttó termelési értékének kerekén 76, 1956-ban 71 százaléka származott az egyéni gazdaságokéból, 1957-ben már majdnem 80 százaléka.” A nettó termelésben 84, ill. 87%. Pető – Szakács 1985: 438.; A kortársi statisztikai jelentés szerint a mezőgazdasági bruttó termelés volumene 1949 óta 1958-ban volt a legmagasabb. KSH 1959/8.: 51.

⁸⁵⁵ Az állami felvásárlás aránya 1955-ben 65,7, 1957-ben 67,3, 1958-ban 74,4% volt. Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

⁸⁵⁶ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

Az egyéni gazdaságok művelői számára további egyértelmű üzenet volt, hogy egy főre vetítve mintegy 14%-kal több adót fizettek, mint 1957-ben. Mindez kétszerese volt az 1956. évinek.⁸⁵⁷ Ennek többek között az is következménye lett, hogy állami nézőpontból a „felújítási szükségleteik” felét sem tudták elvégezni. „A kisebb gazdaságokban a jövedelemcsökkenés alig, míg a nagyobb gazdaságokban az átlagnál nagyobb mértékben jelentkezett. Így, amíg a megfigyelt 12 ezer paraszti család átlagában a nettó jövedelem 9,9 százalékkal és az összes nettó jövedelem 5,9 százalékkal csökkent, addig az 1–3 kat. holdas gazdaságokban az üzemi jövedelem 1,9%-kal csökkent és az összes nettó jövedelem 2,5%-kal növekedett. De például a 8–10 k. holdas gazdaságokban a csökkenés 14, illetve 10,7% volt.” Az ilyen módon keletkezett különbségeket is egészen konkrétan és életszerű közelségében látták: a kisebb agrárüzemekben sokkal nagyobb szerepe volt az állattenyésztésnek, a szőlő- és gyümölcstermelésnek. Ezeken a területeken a termelés 1957-hez képest nőtt. A nagyobb, az állami beavatkozástól sokkal inkább függő gazdaságokban a szántóföldi termesztés volt domináns. További differenciálódási tényezőknek számítottak az előbbieknél megfelelő termelői árcsökkenések, a – nagyobb üzemekben viszonylag kisebb – bérjövödelmek, valamint az adóterhelés differenciái.⁸⁵⁸

A tsz-tagok is elégedetlenek lehettek helyzetükkel, amelynek gazdasági összefüggéseiről szintén tudtak a nómenklatúra köreiben:

„A tsz-paraszság közös és háztáji gazdaságból származó mezőgazdasági eredetű reáljövedelme egy főre vetítve 1958-ra 7%-kal, fogyasztás reálértéke pedig 10%-kal csökkent 1957-hez képest. (A tsz-paraszságnál a fogyasztás reálértéke azért csökkent jobban, mivel 1957-ben a fogyasztás jelentős részét az ellenforradalom utáni időszakban a közösből kivitt javak fedezték, és csak ehhez, a termeléssel nem összefüggő színvonalhoz képest mutatkozik ez a nagyobb arányú visszaesés.) Amennyiben a bérjövödelmet is figyelembe vesszük, úgy a reáljövedelem csökkenése csak 5,3%. Az egy főre jutó reáljövedelmen belül a munkaegység-részesedés jelentősen, mintegy 26%-kal nőtt, ezzel szemben jelentősen kisebb volt az áruértékesítésből származó bevételük. *(Csupán 60% volt az 1957. évinek; ez azonban nem a közös értékesítés, hanem a tsz-paraszt egyéni értékesítése volt!)*”⁸⁵⁹

Az utóbbi mondatot a jelentésíró is felkiáltójellel tartotta fontosnak kiemelni, ezzel is jelezve a kollektív termelés kudarcait. A tsz-tagok növekvő pénzkiadása (5,4%), adótételei (7,7%),

⁸⁵⁷ „Az össz egyéni paraszti adó összege 4.027 mill. forint volt, ami az 1958. évi tervnek 110,5 százaléka. (1955-ben az össz egyéni adó 2.908 mill. forint, 1956-ban 2.510 mill. forint és 1957-ben 4.148 mill. forint volt.) Az 1958. évi adófizetés alapján az egy kh. művelt területre jutó adó összege összesen 534 forint volt. (Ugyanez 1955-ben 350, 1956-ban 330 és 1957-ben 480 forint volt.) A termelőszövetkezeteknél ennél lényegesen kisebb, 192 forint volt az egy kh-ra jutó adó (az egyéninek 34%-a).” Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

⁸⁵⁸ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

⁸⁵⁹ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

ugyanakkor 1957-hez képest egy családra számított 12%-os jövedelemcsökkenése mellett a háztáji gazdaság súlya továbbra is kiemelkedő volt:

„A háztáji gazdaságból származó jövedelem kisebb mértékben, csak 7%-kal csökkent. Ezeknek megfelelően a háztáji gazdaság részesedése az összes mezőgazdasági eredetű jövedelemből az 1957. évi 41%-ról több mint 42%-ra emelkedett. Ez az arány meglehetősen magas. (Pl. csehszlovák hasonló adatok szerint a háztáji gazdaságok részesedése az összjövedelmen belül 1953–57 között 29–21 között alakult ki.)”⁸⁶⁰

Egy boldogi egyéni gazda a családjával az aratási ebédszünetben, 1957. július 10.

⁸⁶⁰ A háztáji és kisegítő gazdaságokat a pártállamon belüli olyan kompromisszumos megoldásként lehet értelmezni, amely egy „pszeudokapitalista” agrárgazdasági szféra volt. A hivatalos ideológiai tételekkel szemben, amelyek tagadni próbálták az egyéni és a csoportérdek valóságos érvényesülését, a gazdaságban dolgozók „mimelték”, „imitálták” a „tőkés elemeket” a működőképesség céljából. A kortársi legfontosabb érvek a következők voltak a háztáji gazdaságok fenntartása mellett: a falvak ellátása; a „népgazdaság” számára nyújtott árutermelés; családi munkaerő felhasználása és kiegészítő jövedelem; a tsz-ek állatférőhely-hiányát így pótolni lehet; a gyümölcsösök és szőlők művelését kezdetben csak kisüzemi keretek között lehetett megoldani; az ún. hulladéktakarmányok (például étkezési hulladék, árokiparti legelő) nélkülözhetetlenek, amelyek hasznosítása szintén csak így oldható meg. Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. l.ö.e. 21–30.; Vuics 1995: 37.

38. sz. t. Az egy családra jutó mezőgazdasági eredetű jövedelem a „tsz-parasztok” körében 1957–1958-ban

	1957 (Ft)	1957 (%)	1958 (Ft)	1958 (%)	Index 1958/1957
Közös gazdaság összesen	14.291	59	12.643	57,7	88,5
Ebből pénzbeli	5.021	20,7	6.411	29,3	127,7
A közösből természetbeli	9.270	38,3	6.232	28,4	67,2
Háztájiból	9.913	41,0	9.257	42,3	93,4
Együtt	24.204	100	21.900	100,0	90,5

Forrás: Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 27.

A háztáji jövedelmek nagyságát a Földművelésügyi Minisztérium átlagosan 5.711 Ft-ban, az MNB 6.500 Ft-ban határozta meg, de egyiket sem tekintették pontosnak. Célszerű, ha egy további kortársi, szigorúan titkosnak minősített megállapítást idézünk:

„A háztáji gazdaságban nyert jövedelmek jelentős forrását a közösen termelt takarmány képezi. Ugyanis a háztáji gazdaságban felhasznált osztakarmány 50 százalékát a közös gazdaság termeli, és ez a takarmány egymaga a háztáji állattenyésztésen keresztül családonként mintegy 3.000 forint többletjövedelmet hozott, ami az összháztáji jövedelemnek 25–30%-a. A természetben kiosztott jövedelem még mindig messze meghaladja a háztartási, illetve takarmányozási szükségletet. Még 1958-ban is mintegy 41%-kal több termék állott így rendelkezésre a tsz-családoknál, mint amennyit fogyasztásra, ill. takarmányozásra felhasználnak. (1957-ben azonban ez még 62%-kal több volt.)”⁸⁶¹

A tsz-ek a hivatalosan „nettó termelési eredményként” feltüntetett összegeknek 72%-át a tagság jövedelmére és munkabérre, valamint ezek közterhére (3,9%), 10,4%-át pedig adóra fordították. A maradék 8%-ot elvileg az álló- és forgóeszköz-állomány növelésére lehetett költeni. Igen tanulságos azonban az az adat, miszerint ennél az aránynál is magasabb (9,8) volt az egyéb költségek kategóriája, amely a különböző kamatokat, bírságokat és el nem számolható hiánytégeket tartalmazta. A tsz-ek „tiszta vagyon növekedésének másik forrása az állami támogatás. Az adatok szerint a 335 millió ossztiszta vagyonnövekedésből 164 millió a saját erő és 171 millió az állami támogatás (51%).”⁸⁶²

⁸⁶¹ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 21–30.

⁸⁶² A tsz-ek „össz állóeszközei növekedésének az értéke 1958-ban 747 millió forint volt.” Ezek forrásai: 1. hitelből beruházás 483 mFt (64,6%); 2. „ingyenes állami beruházás” 171 mFt (22,9%); 3. saját erőből beruházás 93 mFt (12,5%). A tsz-ek 1958-ban kb. annyit ruháztak be saját erőből, mint amennyi az évi

A kollektivizálás eddigi történetében a tsz-ek 1958-ban kapták a legnagyobb állami összeget. A 900 millióra becsült tétel 19,5%-át állóeszköz-növelésre (például földalapi juttatás, beruházási hitelelengedés), 36,3–36,3%-át gépállomási díjkedvezményre és jövedelemadó-kedvezményre, 6,2%-át nagyüzemi felárra, 1,7%-át egyéb célra fordíthatták. Pontos adatokat valószínűleg sosem fogunk kapni az összegekről, hiszen például az előbbi tételt is növelte a hitelek átütőezése, az aszálykár utáni pénzkifizetés. Ezek nagyságát 134 millió forintra becsülték.⁸⁶³

Az átlagértékek mögöl előbukkannak a regionális-megyei különbségek. Ezek szerint a tsz-tagok átlagos jövedelme 19.000 és 27.000 forint között mozgott. A csak közös termelést folytatóknál az országos átlag 12.600 Ft (11–18 ezer között), míg a háztáji jövedelem 9.300 Ft (3–12 ezer között) volt. Kiemelték Vas megyét, ahol 15.217 Ft volt a közös, 12.011 Ft a háztáji tétel.⁸⁶⁴ Az is egyértelműen látszott, hogy az 1000–2000 k. holdas tsz-ekben volt a legmagasabb jövedelem. Az ún. tsz-családokban többen (3,8 fő) éltek együtt, szemben az összpáraszti népesség átlagával (3,3 fő). Ez a különbség a bérkeresők arányában is megmutatkozott. Az állami gazdaságok ekkori 108.000 fős tömbjében családonként még magasabb létszámot (3,89 fő) állapítottak meg. Az egy családra jutó jövedelmük 1957-hez képest 6%-kal növekedett, amelynek okai közé tartoztak a béren felüli juttatások, valamint a nyereségrészesedés 26%-os növekedése is (39. sz. t.).

---

amortizációjuk volt. Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

⁸⁶³ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

⁸⁶⁴ „Az egy családra jutó jövedelem általában az egy családra jutó földterülettel fordított arányban növekszik. (Pl. az egy családra jutó 20 kh átlagterület mellett az egy kh-ra jutó termelési érték 1.500 forint alatt van és az egy családra jutó össz jövedelem 19.436 forint. Ezzel szemben, ahol egy családra 9 kh jut, ott az 1 kh-ra jutó termelési érték 4.500–5.000 forint körül van és az egy családra jutó összjövedelem 25.408 forint.” Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 21–30.

39. sz. t. Az állami gazdaságokban dolgozók reáljövedelme és forrása 1958-ban

<i>Jövedelemforrás</i>	<i>Egy főre jutó (Ft)</i>	<i>Egy családra jutó (Ft)</i>	<i>%</i>
Munkabér	4.964	19.307	61,2
Béren felüli juttatás (gabonafejadaggal együtt)	828	3.220	10,2
Illetményföld és háztáji állattartás	2.318	9.016	28,6
Együtt	8.110	31.543	100

Forrás: Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 30.

Végül, vessünk egy pillantást az egyéni gazdák és tsz-tagok közötti jövedelmi különbségek hivatalos összevetésére és magyarázatára (40. sz. t.).

40. sz. t. Az egy főre jutó mezőgazdasági eredetű reáljövedelem tsz-tagok és egyéni gazdák körében 1958-ban

<i>Év</i>	<i>Tsz-tagok</i>	<i>Egyéni gazdák</i>	<i>Különbség</i>	<i>Tsz-tagok reál- jövedelme az egyéni %-ban</i>
1957	7.554	6.740	814	112,1
1958	7.036	6.326	710	111,2

Forrás: Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 30.

A termelőszövetkezeti családok jövedelmében azonban 1958-ban az 1957. évinél nagyobb szerepet játszott az állami támogatások pénzügyi kihatása. Erre jellemző, hogy az egy főre jutó tsz-reáljövedelem összegéből 1958-ban 1.850 forint volt az állami támogatás (azaz a jövedelemnek 29,2%-a) szemben 1957-tel, amikor az állami támogatás mértéke az összjövedelmen belül 1.300 forint volt (19,3%).⁸⁶⁵

Az itt felsorolt adatoknak, és az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok közötti jövedelem- és érdekeltségi különbségeknek – a családi, lakóhelyi és egyéb átfedések ellenére – döntő jelentősége lett a kollektivizálási kampányban. A falvakba küldött agitátorok, köztük ipari

⁸⁶⁵ Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 21–30.

munkások, agrárkeresők és mások jelentős része a propagandával szemben nem szövetségest látott az egyéni parasztgazdáiban.

FALUSI HELYZETKÉPEK AZ „OSZTÁLYHARC” NÉZŐPONTJÁBÓL

Az MSZMP KB Mezőgazdasági Bizottságán belül külön munkacsoport foglalkozott a „falusi osztályharc egyes kérdéseinek tanulmányozásával”.⁸⁶⁶ A doktrína ismétlődő viszonyítási pontja az a lenini megfogalmazás volt, miszerint a szocializmusba való átmenet során a proletárdiktatúra osztályharca új módon folytatódik. Ennek formáit Lenintől így tanulták: a kizsákmányolók ellenállásának leküzdése, polgárháború a kizsákmányolók leverésére, a kispolgári rétegek elszakítása a burzsoáziától és bevonásuk a szocializmus építésébe, a burzsoázia, különösen a régi szakemberek felhasználása a szocializmus építésében, új szocialista munkafegyelem a dolgozók tudatának átformálásával.⁸⁶⁷

A pártállami nomenklátúra a belső használatra szánt dokumentációiban, a háború logikája mentén konstruált szövegekben az egyéni parasztgazdák, mint meghódítandó, ellenséges elemek jelentek meg. Ekkoriban még hangsúlyosabbá vált az a megfogalmazás, hogy „ma a falusi osztályharc, s annak központi kérdése a mezőgazdaság szocialista átalakítása”, melynek során 1959 elején a „szocializmus erői támadásba lendültek [...] az ellenséges erők pedig visszaszorultak.”⁸⁶⁸

Talán nem csupán a szokásos nyelvi ritualizmusra utal az megfogalmazás, hogy

„az ellenséges elemeket a termelőszövetkezeti mozgalom gyors előretörése váratlanul érte. Ezért kezdetben úgy szólván semmi ellenállást nem tudtak kifejtetni. Később fegyvertárukban elsősorban a rémhírterjesztés, a termelőszövetkezeti mozgalom legújabb fejlődésének destruálása, a szocialista mezőgazdaság eredményeinek kisebbitése, a bizonytalanság fokozása szerepelt.” Ebben a beszédmódban a kollektivizálás erőszakossága, terrorja „kisebb hibaként” jelent meg, ami az „egyéni

⁸⁶⁶ Fehér Lajos és Fock Jenő által is ellenőrzött bizalmas dokumentációt a PB és a megyei, járási döntéshozóknak 1959. április 29. után küldték tovább. A munkacsoport tagjai voltak: Cseterki Lajos Fejér megyei I. párttitkár, Csizmadia Ernő docens, a Társadalmi Szemle szerkesztője, Horváth András Pest megyei I. párttitkár, Illés József, a Somogy megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályvezetője, Keserű János, a KB mezőgazdasági osztályvezető-helyettese, V. Nagy Lukács a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémia igazgatóhelyettese, Polonyi Szücs Lajos pénzügyminiszter-helyettes, Rapai Gyula a KB agitációs és propaganda osztályvezető-helyettese, Rácz Sándor belügyminisztériumi mezőgazdasági főosztályvezető, Sággy Vilmos élelmezésügyi miniszterhelyettes, Tóth Antal Ernő az Agrártudományi Egyetem Marxista-Leninista Tanszékének vezetője, Zsarnóczai Sándor, a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia párttitkára. A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 38.

⁸⁶⁷ A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 36–54.

⁸⁶⁸ A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 36–54.

parasztnak kistulajdonosi szemléletét és az ebből eredő cselekedeteket szította. (Pl.: fakivágások, mindent eladási törekvés, stb.).⁸⁶⁹

A nómenklatúra számára a párttagság megosztottsága ismert volt. A radikális átalakítást kommentáló véleményeket jobb- és baloldalinak minősítették. Az előbbieket képviselők a lassúbb ütemi kollektivizálását tartották szem előtt, valamint az ún. lenini fokozatosság elvének csorbulását kifogásolták. A baloldaliként besorolt nézetek

<<bocsánatos bűnnek>> tekintik a kisebb-nagyobb kényszert, fenyegetést, néhány, az 1956, de főleg 1953 előtti idő időből származó egyes hibás módszerek visszacsempészését. Szorosan összefügg ezzel a parasztság lebecsülése, semmibevétele. Az így gondolkodó emberek a dolgozó parasztban csak tervszámot, a belépési nyilatkozatot aláíró alanyt látnak és nem meggyőzésükre, hanem csak <<beszervezésükre>> törekszenek. Jelentkezik ez helyenként a termelőszövetkezeti vidékeken egyes helyeken olyan formában is, hogy meggondolatlanul, elhamarkodva a tsz-parasztnak háztáji állatállományát, főleg szarvasmarha-állományát, továbbá a különböző falusi szerveket – elsősorban a községi tanácsokat, földműves-szövetkezeteket – likvidálni akarják.⁸⁷⁰

A sokszor csak papíron létrehozott kollektív egységekben „ellentmondásokat” láttak. Az egyik konfliktus a „bevitt állatok, felszerelések ellenértékének megtérítése körül” keletkezett, „mivel a szegényparasztnak úgy érzik, hogy az ő zsebükből fizetik ki azt a módosabbaknak. Kieleződik azonban úgy is, hogy ebből az ellenértékből 25–30%-ot a módosabb parasztnak a közös vagyon gyarapítására a szövetkezetnek leadnak, akik viszont nem vittek be állatot, felszerelést a szövetkezetbe, nem járulnak hozzá gyarapításához. Hasonlóan kieleződik ez az ellentmondás a földjáradék fizetése és a különböző funkciók betöltése körül.” További ellenérzések, konfliktusok voltak a régi és új tagok, vagy éppen a nemzetiségek között.⁸⁷¹

Kiemelten foglalkoztak a volt „kulákok” tsz-tagsági felvételi kérdésével. A pártbizottsági álláspont szerint ezt a helybeli „dolgozó parasztnak” kellett eldönteniük. Azt sem zárták ki, hogy két év után vezető szerepet, valamint az eredeti földtulajdonosnak megfelelően (legfeljebb 25 k. holdig) földjáradékot kaphattak: „Ez a helyzet – érthetően –újabb

⁸⁶⁹ A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 36–54.; A békési példa illusztrálja a gyakorlatot, hogy a „termelőszövetkezeti mozgalom nagyarányú fejlődésével egyidejűleg” megnőtt az engedély nélküli fakivágások száma, főleg a szeghalmi járásban. „Vészto közösségben több, mint 10.000 drb. fának a kivágására adott ki a tanács engedélyt, s ezen kívül szinte nem is lehetett felmérni, hogy mennyi fakivágás történt. Voltak olyan személyek, akik 200 n. öles akác erdejüket kiirtották.” BÉML, Megyei ügyész jelentések, 1960. július 18. MSZMP, 1.f. 14.fcs. 1957–1970. 11.ő.e. 56–60.

⁸⁷⁰ A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 36–54.

⁸⁷¹ A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 36–54.

ellentmondásokat, feszültségeket teremt, amelyek helyes megoldása fontos politikai kérdés.”⁸⁷²

A nómenklatúra tagjai elég életszerű információkkal rendelkeztek a még kollektivizálás előtt álló településeken hallható véleményekről, az „ellenséges elemek érveiről”, amelyeket szerintük a suttogó propaganda, a Szabad Európa Rádióban főként „Bálint gazda” terjeszt:

A Békés megyei kilenc községben 1959 áprilisában gyűjtött vélemények így hangzottak:

„ne add fel a függetlenségedet, szabadságod”, „ha mi, parasztok összefogunk, akkor nem lesz tsz”, „Ha belépsz a tsz-be, lebontják a tanyádat”, „az állam csak addig biztosít kedvezményt, amíg nem lép mindenki szövetkezetbe, utána következnek a megszorítások”, „aki a tsz-be lép, továbbszolgáló cseléd lesz”. A jelentésíró szerint, akik már beléptek, ezt mondták: „A tavasszal alakult termelőszövetkezetek 1962-ig nem kapnak állami hitelt.” „Ugye megmondtuk, hogy a kormány nincs felkészülve a nagyarányú fejlesztésre, nem bírja anyagiakkal”, „kár volt belépnetek, 3 évig úgyis felfüggesztették a belépést”.⁸⁷³

Az egyházközségekben tapasztalható bármilyen szokásos tevékenység a „mezőgazdaság szocialista átalakításának” hátráltatásaként jelent meg. A pártértelmezésben ennek oka az volt, hogy így „kicsúszik a vallási ideológia alól a magántulajdon, mint alap.”⁸⁷⁴ A pártvezetés szerint 1959 tavaszán három területen kellett fokozni az osztályharcot: a „klérus és a szekták”, a „horthysta elemek” ellen, valamint a „kizsákmányolás körüli harcban”.⁸⁷⁵ Az utóbbira legfőbb példaként Bács-Kiskun megye szerepelt, ahol a parasztgazdaságok közel háromnegyede nem rendelkezett igaerővel, ami az ún. igauszora elterjedtségét jelentette.

⁸⁷² A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 36–54.; A „kulákkérdés” gyakorlati kezelésére ld. „Sem Bácsban, sem Békésben nem találtunk olyan helyet, ahol a kulákot mint kulákot vették volna fel a tsz-be. [...] Szinte általánosnak mondható az a tapasztalat is, hogy a kulákok elsősorban középparaszti tsz-be lépnek be, méghozzá jórészt olyanokba, amelyek most alakultak.” PTO szigorúan bizalmas jelentése a falusi osztályharc egyes kérdéseiről, 1959. április 28. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 55–59.; „A kulákok megítélésénél zavarok vannak. A kulákok számát tekintve, szinte minden szervnél más és más adat szerepel. A kalocsai járásban pld. a j. b. szerint 300 kulák van, a rendőrség szerint 117, a járási tanács pénzügyi osztálya szerint 30 fő.” Számon tartották az egykor kuláknak nyilvánítottak gyerekeinek sorsát is, így például az egyik csávolai, volt 70 holdas kulák fiától 16 holdat vettek el tsz-taggá válásakor, majd ő lett a tsz-elnök. Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, Budapest, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 102–103.; Hasonló példákat lásd Tolna és Vas megyében. Összefoglaló jelentés a kulákok ellenséges tevékenységéről, 1958. június 4. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. II/4. 1–6.

⁸⁷³ Jelentés a falusi osztályharc néhány tapasztalatáról Békés megyében, 1959. május 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 88–89.

⁸⁷⁴ A falusi osztályharc kérdéseit vizsgáló csoport jelentése, 1959. április 29. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 54.

⁸⁷⁵ PTO szigorúan bizalmas jelentése a falusi osztályharc egyes kérdéseiről, 1959. április 28. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 55–59.; „Összefoglalva: Békés megyében a nyilvántartásba vett ellenséges személyek száma: 4.129 fő, akiknek befolyása ennél lényegesen nagyobb. A különböző ellenséges kategóriák közül a legnagyobb befolyásuk a kulákoknak van, különböző körülmények folytán. Az ellenséges antimarxista nézetek között legnagyobb befolyással a vallásos világnézet bír, elsősorban az általános iskolai tanulók, valamint az idősek, s a nők körében.” Jelentés a falusi osztályharc néhány tapasztalatáról Békés megyében, 1959. május 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 97–98.

Másrészt a belterjes kultúrákkal rendelkező vidékeken a részesművelés és a napszámos munka volt a jellemző.⁸⁷⁶

A kollektivizálás utolsó hulláma előtti jelentések szerint a gazdák a progresszív adózást földszétírással és kishaszonbérletbe-adással kerültk ki. Ezzel kapcsolatban is felvetődött az egyéni adóztatás bevezetésének a lehetősége is. A Duna-Tisza közén négy bortermelő községben végeztek számításokat. Öt-hat forintos literenkénti borár mellett 20–20 nagyobb területen gazdálkodó szőlőtermelő gazda évi bruttó jövedelmét a következőképpen adták meg (41. sz. t.).

41. sz. t. Szőlőtermesztő gazdák évi bruttó jövedelme 1957–1958-ban

<i>Település</i>	<i>1957.</i>	<i>1958.</i>
	<i>Egy termelőre eső átlag (Ft)</i>	<i>Egy termelőre eső átlag (Ft)⁸⁷⁷</i>
Kecel	42.500 Ft	82.000
Soltvadkert	91.000 Ft	150.000
Tabdi	45.000 Ft	71.000
Kiskőrös	48.000 Ft	87.000

Forrás: Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 108.

A kalocsai járásban Bátyán és Fajszon 14 és 17, egy kat. holdon felüli paprikatermelő gazdaságot mértek fel. Az előbbi helyen közel 30.000, az utóbbi helyen 20.000 forintra tették a fejenkénti évi bruttó jövedelmet.⁸⁷⁸

Az alábbi táblázatokban (42–43. sz. t.) szereplő jövedelmi összegeket a magas kategóriába sorolták. Az adatok egyrészt egy konkrét történeti időszakban elért magángazdasági eredmények szintjét érzékeltetik egy kifejezetten agrárregióban, másrészt a későbbiek

⁸⁷⁶ A jelentésíró sem tartotta a 25 holdban maximált birtokkategóriát olyan határnak, amely megakadályozná a „kizsákmányolást”. Szerinte az akkor is kialakulhat, „amikor a gazdaságon belül növekszik a belterjes kultúrák súlya. Pl. 15 kh-as gazdaságban, ha telepítenek 5 kh. szőlőt, ez annyira megnöveli a munkaigényt, hogy kénytelen jelentős idegen munkaerőt foglalkoztatni. Egy kh. szőlő évi megmunkálásához szükséges munkanap ugyanis 158. Ez egy állami szőlőtermelő célgazdaság normája.” A PTO szigorúan bizalmas jelentése a falusi osztályharc egyes kérdéseiről, 1959. április 28. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 55–59.; A részesművelés igen elterjedt volt például a kalocsai járásban, ahol a kevés földdel rendelkezők vagy nincstelenek a paprikaterületet harmadában vagy 2/5-ben művelték szóbeli megállapodás alapján. Ugyanez persze előfordult szőlő- és szántóföldi művelésnél is. Napszámosokat főleg a szőlős területeken alkalmaztak. „A napszám összege az adott időszak munkaigényességétől függ. Metszés idején 60–70 ft, permetezéskor 80–100 ft és egy liter bor az egy napi napszám.” Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 105.

⁸⁷⁷ 1958-ban lényegesen jobb termés volt.

⁸⁷⁸ Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 108.

tükrében azt is mutatják, hogy a kollektivizálással milyen és mennyit jövedelmező üzemformákat számoltak fel.⁸⁷⁹

42. sz. t. Szerződéses sertéstartásból eredő átlagon felüli jövedelemre adatok 1957–1958-ban

<i>Járás</i>	<i>1957. A vizsgált gazdaságok száma</i>	<i>Sertés (db)</i>	<i>Bruttó jövedelem (ezer Ft)</i>	<i>1958. A vizsgált gazdaságok száma</i>	<i>Sertés (db)</i>	<i>Bruttó jövedelem (ezer Ft)</i>
Kiskőrösi	28	167	340	30	280	560
Kalocsai	29	188	376	30	286	572
Bajai	28	211	422	33	276	552

Forrás: Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 108.

43. sz. t. Szerződéses szarvasmarha-tartásból eredő átlagon felüli jövedelemi adatok 1957–1958-ban

<i>Járás</i>	<i>1957. A vizsgált gazdasá gok száma</i>	<i>Szarvasmarhák száma</i>	<i>Bruttó jövedelem (ezer Ft)</i>	<i>1958. A vizsgált gazdasá gok száma</i>	<i>Szarvasmar hák száma</i>	<i>Bruttó Jövede lem (ezer Ft)</i>
Kiskőrösi	6	13	91	12	27	189
Kalocsai	12	27	189	25	61	427
Bajai	17	42	294	23	50	350

Forrás: Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 107–108.

A pártjelentés szerint a bér munkást, alkalmazottat tartó egyéni gazdák szinte teljes egészében elkerülték az adózást a következő módon:

<<örökbe fogadták>> az alkalmazottat; <<földet íratnak>> rá; „nem teljesen épelméjű embereket alkalmaznak; részesként tartják őket. [...] Napszámosok számára az SZTK járulékot alig fizetik. A pártszervezetek és tanácsok a szocialista szektoron kívüli, falusi félproletárok és agrárproletárok politikai szervezésével és érdekvédelmükkel egyáltalán nem foglalkoznak. Emiatt a napszámos inkább hangoztatója és kifejezője alkalmazója nézeteinek, és érdekeinek, mintsem a párt politikájának.”⁸⁸⁰

⁸⁷⁹ „A magas jövedelmet nyerők pénzük egy részét gazdaságukra, a nagyobbik részt viszont házuk bővítésére, ház, motor, bútor stb. vásárlásra fordítják.” Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 108.

⁸⁸⁰ A PTO szigorúan bizalmas jelentése a falusi osztályharc egyes kérdéseiről, 1959. április 28. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 55–59.

KÉTLAKIAK

A kollektivizálási kampány irányítóinak szempontjából további neuralgikus pont az ún. kétlakiak sajátos társadalmi csoportjának kezelése volt.⁸⁸¹ A pártdoktrína őket a „munkásosztályhoz” sorolta, bár folyton hangsúlyozták, hogy velük kapcsolatban differenciált agitációs tevékenységet kell kifejteni. Győr-Sopron, Borsod, Baranya, Csongrád, Szabolcs és Pest megyei mintákra hivatkozva felmérték a helyzetüket, kíváncsian minősítve azt, hogy a kollektivizálás során legyenek kétlaki jellegű tsz-családok. Mindenekelőtt célszerű sorra venni, hogy a korabeli pártállami értelmezésben kit minősítettek kétlakinak?

A hivatalos kiindulópontot az 1959. 24. tvr. és az FM 16/59. számú végrehajtási utasítása jelentette, amely így szólt:

„a nem mezőgazdasági főfoglalkozásúak földfelajánlási lehetőségét kimondva, hogy földfelajánlást csak az élethivatásszerűen nem földműveléssel foglalkozó személyektől lehet az év bármely időszakában elfogadni, feltéve, hogy valamelyik családtagja nem kíván a termelőszövetkezetbe lépni, és az állam részére tulajdonul felajánlott földet termelőszövetkezet vagy állami gazdaság hasznosítani tudja, és a föld átvételére kötelezettséget vállal. A földfelajánlásoknál fakultatívan vagy ingyenesen ajánlják fel, vagy a felajánlott ingatlant az állam megtéríti.” Lényegében kétlakiaknak azok számítottak, akik nem mezőgazdasági főfoglalkozású kishaszonbérletiek voltak. Úgynevezett pártoló tagok lehettek a tsz-ben. Nyugdíjasok esetében így hangzott a kategorizálás: „az a nyugdíjas, akinek mezőgazdasági jövedelemadója az évi 1.200 Ft-ot eléri (ami a kalkulációk szerint megfelel havi mintegy 500 Ft-os jövedelemnek), nyugdíj nem folyósítható.”⁸⁸²

⁸⁸¹ Az ipari munkásságra, s azon belül a kétlakiakra ld. Belényi 2009: 111–114.; Ladányi 1977.

⁸⁸² Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 124–125.

A bajnai kőbánya munkásai (1950–1960 körül)

A következő megfogalmazás egyértelműen utal arra, hogy a kollektivizálás során mennyire fontos szempont volt az egyéni munkaképesség és az agitációs kampányt irányítók tervszerű stratégiája: az ipartelepeken „az új munkaerő biztosításánál igen fontos szempont legyen, hogy elsősorban az arra rászorulókat távozzanak a mezőgazdaságból. Ezért a munkakönyvek kiadásánál is a szociális szempontokat, a falu és termelőszövetkezet konkrét munkaerő helyzetét, a földek megművelhetőségét vegyék figyelembe.” Az iparban vagy például állami gazdaságban dolgozóknál elvileg szabadságot kellett adni a kétlakinak minősülő dolgozóknak, hogy a családtagja a tsz-munkájában közreműködjön.⁸⁸³

A kétlakiak aránya 1953-tól, majd ismét 1957-től megnőtt, miután a tsz-ek az első kollektivizálások kudarcai következtében feloszlottak. Az 1957–58-ban zömében Budapesten és a hagyományos iparvidékeken dolgozó kétlaki családok 69%-nál a munkabér-, 31%-nál a mezőgazdasági és egyéb jellegű jövedelem volt meghatározó.⁸⁸⁴ A mezőgazdaságinak számító dél- és kelet magyarországi megyékben az ipari üzemekben dolgozók családjai az országos átlag (54,2%) felett, 61–71% közötti arányban csak a mezőgazdaságból szereztek

⁸⁸³ Az őstermelői igazolványok kiadásánál külön is figyeltek a kétlakiak – a forrásnyelvet használva –,manipulációira.” Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 126.; A rendőrségi országos értekezleten a problémákra válaszoló Keserü János földművelésügyi miniszterhelyettes a vándorlás megfékezésére a munkakönyv-visszatartást konkrét módszerként javasolta. Kibővített osztályértekezlet, 1960. október 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/18-19.1–21.

⁸⁸⁴ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 132–134.

jövedelmüket. Az iparban dolgozó kétlakiak jelentős mértékben részt vettek az 1956 utáni földvásárlásokban (44–45. sz. t.).

44. sz. t. Egyes megyék egy k. hold feletti gazdaságainak megoszlása az üzemen kívüli jövedelemcsoportok alapján 1959-ben

<i>Megye</i>	<i>Csak mezőgazdaságból üzemi jövedelemmel rendelkező gazdaságok (%)</i>	<i>Mezőgazdaságon kívüli jövedelem 1–100 %-a az üzemi jövedelemnek</i>	<i>Mezőgazdaságon kívüli jövedelem 100-nál több %-a az üzemi jövedelemnek</i>	<i>Összes gazdaságok %</i>
Baranya	33,0	38,7	28,3	100
Pest	37,5	26,0	36,5	100
Komárom	38,1	22,6	29,3	100
Győr-Sopron	44,5	28,0	27,5	100
Borsod	47,6	18,3	34,1	100
Hajdú-Bihar	70,8	15,1	14,1	100
Csongrád	64,4	22,0	13,6	100
Bács-Kiskun	63,8	20,9	15,3	100
Békés	63,7	18,0	18,3	100
Szabolcs-Szatmár	61,3	21,4	17,3	100
Országos átlag	54,2	23,3	23,5	100

Forrás: Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. l.ő.e. 134.

45. sz. t. A nem mezőgazdasági foglalkozásúak %-os részesedése a földvásárlásokban 1957–1958-ban

<i>Megye</i>	<i>Ipar és bányászat 1957. I. félév</i>	<i>Ipar és bányá- szat 1957. II. félév</i>	<i>Ipar és bányá- szat 1958. I. félév</i>	<i>Egyéb foglal- kozás 1957. I. félév</i>	<i>Egyéb foglal- kozás 1957. II. félév</i>	<i>Egyéb foglal- kozás 1958. I. félév</i>
Baranya	8,3	9,5	12,5	14,8	12,4	15,0
Borsod	11,4	12,3	12,4	9,0	9,7	11,6
Komá- rom	22,2	19,4	27,6	22,1	20,8	22,4
Nógrád	18,5	20,4	14,6	3,6	6,8	11,0
Orszá- gos	6,4	7,6	7,8	8,8	9,2	10,2

Forrás: Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. l.ő.e. 135.

A 20. században, főleg az iparosodó megyékben fokozatosan növekedett a földdel rendelkező, de hivatalosan nem őstermelők aránya.⁸⁸⁵ A bányászatban még 1945 előtt kialakult az ilyen típusú munka- és életformák világa, a földvásárlás a földreform következtében vált igen elterjedtté. Az új bányák dolgozói között előfordult még ekkoriban is a 8–16 kat. holdas gazdaság, sőt a „kulákgazdaságok tagjainak egy része is itt keresett foglalkozást.” 1958 végén mintegy 10.000 bányásznak volt egy k. holdon felüli mezőgazdasági területe (azaz az összes szénbányaipari munkás mintegy 10%-ának). Ezek a területek elsősorban a Dorog környéki, a borsodi és a nógrádi szénmedencében, valamint a Mátra vidékén helyezkedtek el.⁸⁸⁶

Az agrártermelés fontosságára, a családok megélhetési nehézségeire is fényt vet az, hogy a legfontosabb idénymunkák ideje alatt az építőiparban vagy a vasútnál dolgozók egynegyede hivatalosan szabadságon volt.⁸⁸⁷ A Nyugati-pályaudvaron alkalmazottak 50%-ának, a záhonyiak 31%-ának, a miskolciak 80%-ának 5 kat. hold alatti földje volt. Pest megyében a munkavállalók negyede számított kétlakinak, akiknek háromnegyede az iparban és a vasútnál dolgozott. Az egész országra jellemzően el lehet mondani, hogy a kisiparosok és a kiskereskedők jelentős része (34 és 21%-a) is rendelkezett 2–5 holdas földdel.⁸⁸⁸

A KSH az 1954. évi fogyasztói árakon számítva, a kétlakiak mezőgazdasági eredetű jövedelmét 4.421 millió forintra tette 1957-ben. Ezek szerint 5 milliónyi munkás és alkalmazott munkavállaló reáljövedelmének 8,1%-a (885 Ft/fő) a mezőgazdaságból származott. Ennek hivatalos kommentárja így hangzott:

„Ha azonban ezt a jövedelmet csak azok számához viszonyítjuk, akik ezt élvezik (vagyis mintegy 450.000 kettős jövedelmű család népességéhez), akkor az egy főre jutó mezőgazdasági eredetű jövedelem közel évi 2.700 Ft volt, ami a munkások és alkalmazottak munkabér eredetű átlagos jövedelmének már 27%-a. Ezek a tények is utalnak arra, hogy a kétlakiság kérdése a kétségtelen politikai jelentősége mellett alapvetően gazdasági kérdés, és velük szemben az adminisztratív eszközök alkalmazása ezen okok miatt sem lehetséges.”⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ Ld. még: Paládi-Kovács 2000: 281–283.

⁸⁸⁶ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 135–140.

⁸⁸⁷ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 135–136. „Az évi szabadságukat szintén munkával töltik el pihenés helyett. Pl. Bitt Márton vecsési lakos, aki a Vörös Csillag Traktorgyárban lakatos, 1.800 Ft-ot keres, szabadságát még mindig gazdasága keretében mezőgazdasági munkára vette ki. Üdülni még nem volt. Ez jellemző a kétlakiak 95–98%-ára. A Csepel Autógyárban tapasztaltuk, hogy igen szívesen vállalnak állandó délutáni vagy éjszakai műszakot, vagy túlórának szívesen azzal a céllal, hogy később lecsúsztatják.” Jelentés a Pest megyei kétlakiakról, 1959. május 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 197.

⁸⁸⁸ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 135–136.

⁸⁸⁹ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 138–140.

Reprezentatív adatfelvételek készültek arról, hogy a kétlakiak munkavégzése mennyiben sajátos. A kétlakiak munkateljesítménye hivatalosan is 10–20%-kal alacsonyabb volt, igen nagy mértékű volt a körükben a betegség miatti hiányzás, illetve sokkal gyakrabban fordult elő az igazolatlan hiányzás.⁸⁹⁰ Ennek következtében a kereseti különbségek is jelentősek voltak, amit az agrárjövedelem kiegyenlített. Balesetek szintén kiugróan magasabb számban fordultak elő a kétlakiak körében.⁸⁹¹

Különös figyelemmel követték a kétlakiak „politikai szerep- és állásfoglalását”, amely szerint lényegében a párt számára még elérhetetlenebb és megbízhatatlanabb rétegnek számítottak. A Pest Megyei Ipari Műszergyárban általában nyolc főre jutott egy párttag, míg a kétlakiaknál 30 főre. A csepeli autógyárban a kétlakiak 30–35%-a még a szakszervezetnek sem volt tagja. Élelmezés, házépítési és más megélhetési szempontból is látványos ellentétet fedeztek fel, amely konfliktust növelt az is, hogy a mezőgazdasági háttérrel nem rendelkezők kifogásolták a kétlakiaknak ugyanúgy járó SZTK-szolgáltatást, utazási és kiküldetési pótlékot, vagy éppen a munkásszállást.⁸⁹² A jelentésben idézett „helytelen nézetek” példái így hangzottak:

<<az állam hozzon törvényt arra, hogy fosszák meg földjétől a kétlaki munkást, mert nem igazság két helyről jövedelmet szerezni>>, << minden 5 k. h-nál több földdel rendelkező munkást el kell bocsájtani>>, <<a kétlakiak többsége spekuláns, a munkásosztály bőrén élösködik>>, <<vagy a föld, vagy az ipar, válasszon a kétlaki>>.⁸⁹³ Baranyában esetenként <<hangzanak el a munkások részéről olyan megjegyzések, könnyebben élnek, magasabb az életszínvonaluk, a föld, a háztáji sokat hoz, vagy a patkány is szívesebben belebújik a faluról bejáró bányász tarisznyájába.>>⁸⁹⁴ Szabolcs-Szatmárban a „törzsmunkások többsége rossz véleménnyel van a kétlakiakról. Nem barátkoznak velük. [...] Felvetik, hogy a kétlakiaknak nagyobb a jövedelmük mint nekik, akik csak az üzemi keresetből élnek. Felvetnek olyan régebbi jelenségeket is, hogy amikor sorba álltak kenyérért, húsért, zsírért, a kétlakiak nagydarab szalonnát és kolbászt hoztak magukkal, és ugyanakkor a munka befejezése után ők is beálltak a sorba, és még a városi munkás elől is elvitték, amit elvihettek. Úgy vélekednek a kétlakiakról, hogy kapzsiság van bennük. Elmondják, hogy a kétlaki olyan, mint a szarka. Amit a szeme meglát, a keze nem akarja otthagyni, és mindig vigyázni kell rájuk, hogy az üzemi lopás megszűnjön.”⁸⁹⁵

⁸⁹⁰ Például a Borsod megyei építőiparban a hiányzások 55,8%-a, a sajószentpéteri bányauzemnél 55,2%-a a II. és III. negyedévre esett.

⁸⁹¹ A Lenin Kohászati Műveknél 1959. első negyedévében a balesetek 57,6%-a a bejáró dolgozóknál fordult elő, holott az összdolgozói létszámból való részesedésük 37% volt. Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 138–140.

⁸⁹² Hozzátehetjük, hogy a munkásszállások, főleg az agrárvilágban található helyeit, körülményeit valójában nem lehetett irigyelni. 120 szállás siralmas állapotának leírására lásd például: Jelentés a munkásszállásokról, 1960. január 22. TML, MSZMP, 1.f. 3.cs. 91.ő.e. 1960. 76–86.

⁸⁹³ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 138–140.

⁸⁹⁴ Jelentés a Baranya megyei kétlakiakról, 1959. május 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 216.

⁸⁹⁵ Jelentés a Szabolcs-Szatmár megyei kétlakiakról, 1959. május 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 258–259.

A kétlakiak gazdasági súlya nagyon jelentős volt, hiszen a hivatalos számítások szerint az egyéni gazdaságok összes bruttó termelésnek közel 24%-át ők adták. Ugyanakkor, a nómenklatúra szempontjából tekintve, a kollektivizálás kifejezett akadályaként értelmezték a jelenlétüket: „Különösen így van ez akkor, ha az átszervezés helyileg nem tömegmértű.”⁸⁹⁶

A kétlakiak életvilága nem csupán a normának tekintett városi munkásléttől tért el, hanem a faluban is sajátos köztes társadalmi-gazdasági helyzetben voltak.⁸⁹⁷ Egy Pest megyei vizsgálat szerint gazdálkodási formáikat elmaradottabbnak minősítették a csak egyéni parasztgazdaságokétól. Kevésbé munkaigényes termelési kultúrákkal foglalkoztak, elsősorban külterjes területeken:

„Főleg gabonaféléket, burgonyát és kukoricát termelnek. Konyhakertészete háztáji szükségletre a többségének van. Igen sok kétlaki gazdaságban ma már megtalálható egy kis szőlő és gyümölcsös is. Kivételes az a helyzet, ami pl. Pécel községben van. A község termelésében döntő helyet foglal el a paradicsom. Itt kétlakiak is nagyon sokan termelnek, még az 1–2 holdasok közül is paradicsomot. Ennek érdekében, akinek nincs földtulajdona, előfordul, hogy felesben, vagy harmadában bérelnék.”⁸⁹⁸

A kisebb, rendszerint öt hold alatti területtel rendelkező – és szinte teljes egészében saját munkaerejükre támaszkodó – kétlakiak körében azért is volt több elhanyagolt föld, mert a talajerő utánpótlást szerves trágyával alig tudták elvégezni. Sertésen és baromfin kívül ún. számosállatuk nem volt. Az 5–10 holdas kétlaki családok termelési színvonala általában nem maradt el a csak paraszti munkát végzőkétől.⁸⁹⁹

Baranya megyében a nagyobb ipari üzemek dolgozóinak fele bejáró, kétlaki életmódot folytatónak számított.⁹⁰⁰ Itt külön is érdemes nyomon követni, hogyan hatott a falvakra a korábbi évek kollektivizálási kampánya. Geresd, Máriakéménd, Szederkény, Sellye eddigre már tsz-községnek számított. Ezeken a településeken minden évben nőtt a bejárók száma, ami lábbal való szavazás, a tsz-tagság előli menekülés volt. A hét, részletesebben is megvizsgált tsz-községből összesen 821 bejáró munkást regisztráltak, akik közül 700 fő földnélkülinek számított. Igen jelentős részük – többnyire svábsága, volksbundistának minősítése miatt –

⁸⁹⁶ Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 143.

⁸⁹⁷ A kollektivizálás utáni, 1963-ban készült reprezentatív vizsgálat szerint Magyarországon a segéd munkások 68%-a, a betanított munkások 60%-a, a szakmunkásoknak pedig 36%-a volt paraszti eredetű. Pest megyében a művezetők 29%-a, a szakmunkások 35%-a, a betanított munkások 47%-a, és segéd munkásoknak pedig 58%-a parasztcsaládból származott. Kemény 1971: 16.

⁸⁹⁸ Jelentés a Pest megyei kétlakiakról, 1959. május 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 198.

⁸⁹⁹ Például Pécel községben 885 kétlaki családnak összesen kb. 30 db számos állata volt. Így 100 k. hold földre legfeljebb három számos állat jutott. A jelentésíró megfogalmazásában: „Ez a talajerő utánpótlás szempontjából szinte katasztrofális.” Jelentés a Pest megyei kétlakiakról, 1959. május 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 198.

⁹⁰⁰ Az Autóközlekedési Vállalat Pécsre és Komlóra, valamint az északi bányavidékre naponta több mint 30.000 főt szállított, plusz még 4.000 fő vonattal közlekedett, 6.000 fő pedig munkásszálláson lakott. Az ingázásra jellemző volt, hogy főleg Tolnából, Somogyból, Sztálinvárosba és Budapestre jártak dolgozni. Jelentés a Baranya megyei kétlakiakról, 1959. május 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 213.

érintett volt a vagyonek Kobzásban. Ők öröklés útján alig jutottak földhöz. Egy további jelentős réteg bérbe adta a földjét. Róluk azt írták, hogy őket a „megélhetés, a nagycsalád viszi az üzemek felé.” A baranyai helyzetképből az is kiderült, hogy a kis földterületű, de ugyanakkor nagy családú kétlakiak anyagi helyzete hátrányosabbnak minősült a városi munkásokéhoz képest.⁹⁰¹

Csongrád megyében mintegy 50.000 volt azoknak a családoknak a száma, akik földdel rendelkeztek, de a család valamelyik tagja más területen is munkát vállalt. Ez a mintegy 81 ezer parasztgazdasági tömb 61%-a volt. Ugyanakkor még figyelembe kellett venni 15.000 olyan családot, akiknek földterülete nem haladta meg az egy k. holdat.⁹⁰² A tsz-tagok háztáji földjét nem sorolták ide, és összességében nehéznek tartották a kétlakiság jelenségének meghatározását és kimutatását.⁹⁰³

Nyírségi ingázó munkások, 1978

A második világháború után is még háromnegyedében agrártársadalomnak számító Szabolcs-Szatmár megyéből látványos elvándorlás indult meg a budapesti és a borsodi ipari munkahelyekre. Ahogy a kortársi vizsgálat megállapította:

⁹⁰¹ A kétlakiak és az egyéni parasztok életmódja, fogyasztási szokásai is különböztek. Az előbbieket a lakásukra, rádióra és más kereskedelmi cikkekre többlet költöttek. Például Himesháza 76 motorkerékpárt számoltak össze, amelyek hat kivételével mindegyike bányászok tulajdonában volt. Jelentés a Baranya megyei kétlakiakról, 1959. május 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. I.ő.e. 216.

⁹⁰² 15.461 ilyen adótételt találtak, 13.744 kh föld után.

⁹⁰³ Jelentés a Csongrád megyei kétlakiakról, 1959. május 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. I.ő.e. 224.

„dolgoznak, utaznak, esznek és alusznak. [...] A kétlakiak, azon túl, hogy fáradtan jönnek be az üzembe, politikai elmaradottságuk következtében sem értik meg a termelékenység, az önköltségcsökkentés és egyéb feladatok jelentőségét. Az üzem problémái nem kötik le őket, kisebb a technikai készségük, kézügyességük és a felelősségérzetük az üzemmel kapcsolatos kérdésekben.” Igen jelentős kereseti különbségek voltak a teljesítménybérben, a törzsmunkások 1600–1800 Ft, a kétlakiak 1200–1300 Ft-ot kerestek. A tiszavasvári téglagyárban „több kétlaki dolgozó kimerültség miatt hosszabb ideig betegállományban volt. A teljesítményre vonatkozólag a törzsmunkások 8 órás műszak alatt 8-an 24–26 ezer db téglát hordanak be kemencébe, ezzel szemben ugyancsak 8 órás műszak alatt 12 fő kétlaki munkás 14 ezer db téglát tud csak behordani.”⁹⁰⁴

KOLLEKTIVIZÁLÁSI PROPAGANDA ÉS KAMPÁNYIGÉRETEK

„Nyugdíjas paraszt: Ilyenre ki gondolt volna! Öregség felé közeledő mezőgazdasági munkásaink és kisparasztjaink vágyakozva gondoltak a szegény vasúti őr, vagy hivatalszolga kicsinyke nyugdíjára, ami igen szerény megélhetést, de mégis némi függetlenséget biztosított, és nem dobta oda a szegény, munkaképtelen öreget irgalomból eltartottak sorába.”⁹⁰⁵

„A termelősövetkezet nemcsak a munkát könnyíti meg és teszi gyümölcsözőbbé, nemcsak anyagi, szociális és kulturális előnyöket nyújt, hanem azt is jelenti, hogy a külön-külön célokért – sokszor egymás ellen – küzdő emberekből, családtagokból, egy egész tanyarendszert vagy falut változtat közös, nagycsaláddá.”⁹⁰⁶

⁹⁰⁴ Jelentés a Szabolcs-Szatmár megyei kétlakiakról, 1959. május 4. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 256–258.

⁹⁰⁵ Agitációs érvek 1959: 19.

⁹⁰⁶ Agitációs érvek 1959: 19.; Hosszasan lehetne idézni az ehhez hasonló utópikus szövegeket: Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei: 1958.

Téli üdülés a Mátrában, 1953. január 24.

Az 1956-os forradalom leverése után az erre a feladatra specializálódott, és régi-új technikákat alkalmazó agitációs és propaganda apparátusbeliek maximálisan figyelembe vették a sajtótermékek, a rölapok, a plakátok, a rádió, és majd később a tv hatásait. Saját szóhasználatukban, három irányban jelölték ki a tevékenységüket: „pozitív program magyarázása”, „az ellenség leleplezése” „az ellenpropaganda megzavarása”.⁹⁰⁷ Az 1957. évi karhatalmista terror a kollektivizálási kampány előtörténete szempontjából is igen emlékezetes, bár tabusított tapasztalat volt. Ennek magatartást szabályozó, látható és láthatatlan nyomai olykor a történeti forrásokban is felbukkannak.⁹⁰⁸ Az irányítók a kollektivizálási kampányban azzal is számolhattak, hogy 1958 májusában már minden járásban megfelelő számú munkásőregység volt.⁹⁰⁹ Kádárék az év második feléig végrehajtották az 56-os forradalomhoz kötődő megtorlások nagy részét, így többek között a parasztság szemében többnyire jótevő hírben álló volt miniszterelnök, Nagy Imre és

⁹⁰⁷ Jelentés az 1956. december 28–29-i értekezletről, MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ő.e. 1–2.

⁹⁰⁸ Feljegyzés, 1957. március 26. MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 1.ő.e. 43–44.; A megtorlás miliőire ld. Zinner 2001: 7, 43–44.

⁹⁰⁹ PTO-jelentés, 1958. május 17. MOL, MSZMP M-KS-288.f. 22.cs. 1957. 275.ő.e.

társainak kivégzését.⁹¹⁰ A pártállami apparátus és erőszakszervek számára új irányelvet szabtak, melynek kiemelt területe lett a kollektivizálás hadjárata.⁹¹¹

Nagy Imre a halálos ítéletet kihirdetésekor, 1958. június 15.

A kollektivizálási kampány irányítóinak szempontjából fontos műveleti terület volt az egyházak további megtörése és ellenőrzése, hiszen azok falusi jelenléte nagyrészt lefedte a pártállami beavatkozással szemben állók körét. Erről a helyzetről 1958 szeptemberében már azt jelentették, hogy a döntéshozatal feletti ellenőrzést a politikai rendőrség és a pártszervek ismét visszaszerezték.⁹¹² Köztudott, hogy az egyházközségek működése az állami

⁹¹⁰ A politikai restaurációs jelenségekre ld. Huszár 1999a: 116.; Ripp 1999: 62.; Huszár 2007.

⁹¹¹ A megyei és járási ügyészségek, bíróságok külön szempontok szerint és igen súlyos ítéleteket szabtak ki minden apró, verbális kijelentésért, ami a tsz-szervezés ellen irányult. Az agrárvilágban utazó és állandó ügynökök sora rendszeresen beszámolt ezekről: MOL, XIX-B-14. 387.d. 1961.; A jogszabály-csomagok előkészítése és a tömeges kollektivizálás kapcsolatára ld. Tóth 2002. A cikkekre Horváth Gergely Krisztián hívta fel a figyelmet.; A Népszabadságban is megindult az ennek megfelelő tematizálás, lásd például az ún. olvasói leveleket a „Mi a paraszti jövő útja? Gércei levél egy tsz-ből”, „A jövő útja: szövetkezés”, „Kényszerről szó sem lehet” című cikk Szigetszentmiklósról, amelyben hangsúlyozzák, hogy „Sok paraszt a <<piros cserepes>> tanyában látja álmai megvalósulását”, „A sültparaszti gondolkodás vagy ész ma már kihálófélben van falun.” 1958. január 8. Népszabadság, 6. sz. 9.; A MEDOSZ II. kongresszusáról Fehér Lajos PB-tagot idézik, aki szerint a kis- és középparaszti gazdaságok fölött „eljárt az idő”. 1958. január 18. Népszabadság, 15.sz. 3.; Ugyanott terjedelmes cikkek Hruscsov látogatásáról, illetve a kolhozok dicséretéről. 1958. április 4–9. számai. A kampány végén magyar-szovjet közös nyilatkozat, a csepeli nagygyűlés képeivel: Hruscsov és Kádár tapsoló nőkkel, az utóbbi, többek között ezt mondta: „Az ellenséghez nekünk egy szavunk van: mi a szocializmus, a proletárdiktatúra emberei és népe vagyunk. (Úgy van, úgy van. Lelkes, ütemes taps és hurrá! felkiáltások.)” 1958. április 10. Népszabadság, 85.sz.

⁹¹² A kollektivizálás és az egyháztörténet további kérdéseivel külön fejezetben foglalkozom. Az Állami Egyházügyi Hivatal ekkori tevékenységére, az egyes települések papjainak kényszereire, alkalmazkodásaira ld. Köpeczi Bócz 2004: 53–86.; Tomka 2005: 156–158.; Lantos 2009.; Információs jelentés, 1958. szeptember 22.

finanszírozástól is függött. Erre és más számszerűségekre utal a következő szöveg: „A katolikus egyházban a kulcspozíciók visszaszerzése sikeresen zárult. Az ellenforradalom előtti helyzethez viszonyítva, 25 újabb kulcspozíciót vettünk el az egyházi reakciótól. Ezen kívül 98 olyan helyről szorítottuk ki a reakciós elemeket, ami igen jelentős. (Teológiai tanárok, határ menti és egyéb, jól jövedelmező plébániákról, stb.) A református egyházban 10 újabb kulcspozíciót szereztünk vissza.” Az evangélikusok körében 5 „újabb pozícióról” jelentettek, más felekezetekről nem esett szó. A tanácsválasztásra utalva rögzítették, hogy a „választási kampány idején újabb jelentős akciókat nem indítunk a klérus ellen.” Mivel minden megyében megszervezték az ún. papi békebizottságokat, ezért az évi 25%-os államsegély címén adott pénzösszeg kifizetését engedélyezték.⁹¹³ Az Állami Egyházügyi Hivatal saját beszédmódja szerinti kategóriákba sorolta az egyes felekezetek kulcspozíciót betöltő egyházi személyeket.⁹¹⁴

A kollektivizálási kampány idején, 1959 májusában a következőképpen értékelték az egyházak feletti pártállami ellenőrzés összképét (46. sz. t.). Mint látható, összességében közel fele részben lojálisnak tartották a kulcspozíciók egyházi személyeit. A nyilvánvalóan problematikus kategorizálás további kutatásokat igényel, azt azonban érdemes még megemlíteni, hogy területi, egyházmegyei szempontból is felfedezhető különbségek voltak. A pártállami megítélés szerint „aktív, reakciós” egyházi személyek legnagyobb arányban a kalocsai egyházmegyéhez tartoztak, ami egyben a legjelentősebb agrártársadalmat is magába foglalta.

MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 373.ö.e.; A rendőrséget illetően lényegében nem volt 1954 és 1958 között nagy változás, az egész struktúrát az 1954. évi PB-határozat alakította ki. Krahulcsán 2006: 1145.

⁹¹³ APO-feljegyzés, 1958. szeptember 22. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 373.ö.e.

⁹¹⁴ Az ÁEH a kulcspozíciót így határozta meg: „Katolikus: ordinárius, helynök, irodaigazgató, p.p. titkár, kanonok, apát, prépost, esperes, egyházmegyénként 10 legjelentősebb plébános, szemináriumi rektor. Református: zsinati tag, egyetemes konventi tag, konventi irodavezető, egyházi sajtófelelős szerkesztői, teológiák dékánjai, és prodékánjai, egyházkerületek püspökei, főgondnokokai és főjegyzői, esperesek és gondnokok, 34 legjelentősebb paróchus. Evangélikus: egyetemes püspök és felügyelő kerületi püspökök, és felügyelők, püspök-helyettesek, egyházi sajtófelelős szerkesztői, teológiai dékán, lelkésznevelő intézet igazgatója, esperesek, két legjelentősebb paróchus.” MOL, XIX-A-21-d. ÁEH V. min. TÜK-ir. 50646. sz. tekercs. 0018-1/1959. 1959. évi szig. titk. akta. „Kulcspozíciók” 92.; Egy megyei utalást ismerek az izraelita egyház feletti ellenőrzésre, amelynek (kb. 1.200–1.500 fő Debrecenben, 150–200 fő a megyében) tevékenységében több párttag is részt vett. A pártbizottsági elbeszélgetést, intézkedést a hitközségben antiszemitizmusként is értelmezték. Egyházügyek, 1960. január 20. HBML, MSZM, Derecskei JB, 6.f. 33.ö.e. 59–60.; A 32 „kulcspozícióban” lévő pap ÁEH-kategorizálása így hangzott Hajdú-Bihar megyében: Református: 18 fő közül egy „passzív”, két fő „reakciós”, két fő „felhasználható”, a többi „haladó”; Római katolikus: kilenc fő közül két „óvatos ellenzéki”, egy „óvatos”, egy „passzív”, három „haladó”, két „reakciós”; Görög katolikusok: négy fő közül : kettő „haladó”, egy „reakciós”, egy „óvatos”.
Főrabbi: „haladó”. Egyházügyek, 1959. december 7. HBML, MSZMP, Derecskei JB, 6.f. 6.f. 33.ö.e. 52.

46. sz. t. Az ÁEH kategorizálása az egyházi kulcspozíciókról 1956 előtt és után (1959. május 18.)

<i>Egyházmegye</i>	<i>Kulcs- pozíciók száma</i>	<i>1956 előtt „haladó szemé- lyekkel betöltve” %</i>	<i>1956 után „haladó szemé- lyekkel betöltve” %</i>	<i>1956 után elveszít ve</i>	<i>Jelenleg „haladó szemé- lyekkel betöltve”</i>	<i>%</i>	<i>„Aktív, reakciós személyek- kel betöltve” %</i>
Katolikus							
Csanád	46	27(58,7)	26 (56,2)	1	32	69,6	11(23,9)
Eger	85	39(45,9)	37 (43,5)	2	46	54,1	14(16,5)
Esztergom	66	25(34,9)	10 (15,2)	15	27	40,9	11(16,7)
Győr	56	20(35,7)	16 (28,6)	4	25	44,6	12(21,4)
Hajdúdorog	32	15(46,8)	13 (40,6)	2	21	65,6	10(31,3)
Kalocsa	43	11(25,6)	5 (11,6)	6	12	27,9	23(53,5)
Pécs	53	16(30,2)	15 (28,3)	1	17	32,1	12(22,6)
Székesfehérvár	53	15(28,3)	11 (20,8)	4	14	26,4	21(39,6)
Szombathely	42	15 (35,7)	6 (14,3)	9	17	40,5	13(30,9)
Vác	64	28(43,8)	23 (35,9)	5	38	59,4	14(21,9)
Veszprém	82	41(50)	36 (43,9)	5	50	61	15 (18,3)
Összesen	622	252(40,5)	198 (31,8)	54 (8,7)	299	48,1	156(25,1)
Református	150	110(73,3)	79(52,6)	31 (20,6)	128	85,3	6(4)
Evangélikus	30	24(80)	11(36,6)	13 (43,3)	27	90	-
Összesen	802	386(48,1)	288(35,9)	98 (12,2)	454	56,6	162(20)

Forrás: MOL, XIX-A-21-d. 50646. sz. tekercs. 0018-1/1959. 1959. évi szig. titk. akta. „Kulcspozíciók” 92.

1958 novemberében került sor a „tanácsi választásokra”, amelyek alakulása szintén nem volt közömbös az akkori állami vezetés számára. Azt erőfelmérésnek tekintették a kollektivizálás szempontjából is. Az ekkor keletkezett, elszórt információk a létező társadalmi ellenérzések, egyéni akciók érzékeltetésére is alkalmasak. Így például Heves megyében „több, különböző vallási szektához tartozó egyén kijelentette, hogy az összeíró lapot azért nem tölti ki, mert: <<nem akar földi dolgokba beleszólni.>>⁹¹⁵ Témánk szempontjából, az előbbieken elmondottakat igazolva, sokkal érdekesebb, hogy egyesek a tanácsválasztást miképpen kötötték össze a kollektivizálással: „Több helyen pedig az ellenség azt híreszteli, hogy azoknak, akik az összeírólapot aláírják, be kell lépniük a tsz-be is.” A munkás és

⁹¹⁵ PTO-jelentés, 1958. szeptember 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 376.ö.e.

paraszti környezetben tapasztaltak között látványos különbségeket észleltek. A községi, ún. választási gyűléseket rendkívül formálisnak és felszínesnek minősítették, szemben az üzemiekkel. Azonban úgy tűnik, hogy az utóbbiak esetében leginkább arról lehetett szó, hogy az iparban dolgozók nyíltabban elmondták az életszínvonalra vonatkozó véleményüket. Közvetett módon, de az is látszott, hogy a jelentésben „téves nézet” munkásképviselei, konkrétan a tatabányai bányászok a „jobb életkörülményeket bizonyos fokig még mindig az ellenforradalomnak tudják be.” A munkások körében ekkor is parasztellenességet tapasztaltak. Az „ellenség munkájának” tartották a következő megnyilvánulásokat: Tamásiban állítólag mintegy „120 (ember) az összeírásnál kijelentette, hogy a lapot ugyan aláírják, de szavazni úgysem mennek el.” Hajdú, Heves és Csongrád megyékben leszaggatták a plakátokat, illetve horogkeresztet rajzoltak rá. A Heves megyei Bény községben azt hangoztatták, hogy „tsz nem lesz, lejárt a kommunisták ideje”. Ugyanitt állítólag a „helybeli pap az egyik tsz-tag temetését tsz-ellenes agitációra használta fel.” Csongrádban szintén azon a véleményen voltak, hogy „akik a népfontra szavaznak, azoknak be kell lépniük a tsz-be.” Szinte mindenütt elterjedt véleménynek számított az, hogy a tanácsválasztás után jön az áremelkedés. Egyes orvosok a magánpraxis megszüntetésétől tartottak. A KB számára a jelentésekből is egyértelmű lehetett, hogy a társadalom döntő része valójában miképpen vélekedik a helyzetről: „Legelterjedtebb módszere az ellenségnek, mellyel a választókat vissza akarja tartani a szavazástól, az, hogy azt híresztelik: Nálunk választás nem lesz, nincs ellenzék, tehát itt választásról nem is beszélhetünk, itt csak szavazni kell.”⁹¹⁶

Az 1950–1960-as évek Magyarországnak propagandatörténeteit nehéz egységes keretbe foglalni, mert nem ismerjük eléggé a pártállami üzenetek társadalmi miliók szerinti fogadását. Ez is egy önálló kutatási feladatot képez a jelenkortörténetben.⁹¹⁷ Azt mindenesetre érzékelt lehet, hogy a politikai hatalom a mobilizációs formákat és eszközöket váltogatta. Valamint sose szabad szem elől téveszteni azt, hogy azok számára, akik 1956 után nem hagyták, nem hagyhatták el az országot, vagy beleszülettek a kádárizmus közhatalmi viszonyaiba, azok ennek megfelelően alakították magatartásukat.

A pártállami apparátus az ideológiai normaadás és belenevelődés céljából például utasítást adott a „szocialista” házasságkötő termek kialakítására. Az új kultuszteremtésben szorgalmazták az „ateista hagyományok” felkutatását is.⁹¹⁸ A kollektivizálás idejére ismét megrendezték az augusztus 20-i „munkás-paraszt találkozót”, amelyek a Szent István-napi

⁹¹⁶ PTO-jelentés, 1958. szeptember 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 376.ö.e.

⁹¹⁷ Ld. a kérdéskör romániai, erdélyi összefüggéseit: Györffy 2009.

⁹¹⁸ Jelentés, 1959. január 3. FML, MSZMP, Megyei Bizottság, 9.d. 19.ö.e. 1958–59. 21.ö.e. 39–42.

hagyományápolás, részben új tematizálású kiiktatását is megcélolták. Ekkor már beemelték a propagandába a kollektivizálás eredményeként létrejött első tsz-ek tizedik évfordulós rendezvényeit. Például a hajdúböszörményi és a kabai tsz-ek tagsága állítólag itt több ezer fővel jelent meg, a koreográfia szerinti „patronáló” üzemek és a szovjet hadsereg katonáinak kíséretében. A szónokok az aktuális „tsz-fejlesztés szükségességéről” beszéltek, miközben például a hajdúbagosiak háromezer forint értékű vörös csillagot kaptak az üzemektől.⁹¹⁹ Ez egyfajta szimbóluma is lehetett annak, hogy sokan mennyire városi találmánynak vehették a kommunizmus programját. A falubeli gazdák, pedig azt adták a csillagokért viszont, amit minimálisan mindig elvártak tőlük, kenyeret.

A szovjetizálásnak megfelelő tsz propagandisztikus képét 1959-ben így határozták meg egy gyakorlati használatra szánt tanácsadói kiadványban:

„A termelőszövetkezet *szocialista típusú gazdaság*, mert gazdálkodásának alapja a kollektív csoporttulajdon, amely az össznépi tulajdon mellett a szocialista tulajdonnak egyik formája. A termelőeszközök – a földet kivéve, amelyet azonban szintén közösen használnak – nincsenek magántulajdonban, ebből kifolyólag a szövetkezeten belül nincsenek kizsákmányolók és kizsákmányoltak.”⁹²⁰

A „szocialista” kifejezés pártállami doktrína szerinti önképe szintén fontos viszonyítási pont volt a kortársak számára:

„Mi mindent ölel fel a *szocialista tartalom* fogalma? Sokat. Főbb vonásaiban a szövetkezeti gazdaság létrehozását, megszervezését, a termelőerők állandó növelése és kihasználása révén, a közös vagyon állandó gyarapítását és védelmét, a tagság jóléte és a társadalom szükségleteinek kielégítése érdekében kifejtett közös munkát, a munka kollektív szervezését és a szocialista díjazást, a tagság szocialista öntudatának állandó növelését, és a szövetkezeti gazdaság szocialista szellemű vezetését.”⁹²¹

A tsz-vezetőket gyakorlati tanácsokkal ellátó, a pártvonalat követő szövegíró a legbonyolultabbnak az emberekkel való bánásmód kérdését tartotta. A leírás emberképe egyértelműen termelési szempontból formált, hiszen – mint írja – a „szövetkezetekben is, mint minden más üzemben, a dolgozó ember az, aki a javakat munkájával előállítja. Az emberekkel való törődés, a velük való megfelelő bánásmód nagyon fontos feltétele a termelés fokozásának.” A felbomlott paraszti tömb tsz-be kényszerült tagjait egyértelműen

⁹¹⁹ Információs jelentés, 1959. augusztus 24. HBML, MSZMP, 1.f. 9. fcs. 1958–1962. 7. ö.e. 46–49.; Az „üzeneteket” fogadók reakciójára gyakori példa: A „Dolgozó parasztság általában rádióból tájékozódott Kádár Elvtárs elmondott referátumából, és úgy vetik föl, hogy már tényleg csak a Tsz az, amely élni akar, és abban az emberek pedig, már ha igaz, hogy Győr megye is termelőszövetkezeti megye, és abból megélnék, akkor ez már ide is el fog jutni. A dolgozó parasztok a Tsz-mozgalommal ugyan foglalkoznak, hisz Kádár Elvtárs nyíltan és őszintén megmondta, hogy már eredmények igazolják a Tsz-mozgalmat, de itt a járásunk területén nem akarják elhinni, hogy azt olyan jóvá lehet kovácsolni, [...]” Jelentés a nyírbátori járásról, 1959. augusztus 24. SZSZBML, XXXV. 41. 17. 16.d. 32.

⁹²⁰ Fejér 1959: 6.

⁹²¹ Fejér 1959: 8.

megkülönbözteti a többi „szocialista üzem vagy vállalat dolgozóitól”, mivel a tsz-tagok „*nem csupán dolgozók*”, hanem vagyonbevitelük és munkájuk után *tulajdonosok is*. A több száz vagy ezer holdas szocialista nagyüzemnek ők a gazdái.”⁹²²

A kollektivizálás irányítóit az egyik súlyos paradoxon feloldási kísérlete tehát láthatóan foglalkoztatta. A tulajdonosi, illetve gazda-státusz mítoszát próbálták itt is megteremteni. Az életmód és mentalitásbeli különbségek a célkitűzést nehezítő körülményként fogalmazódtak meg:

„Ilyen körülmény az, hogy a tagok azelőtt egyéni gazda korokban mint kistulajdonosok a dolgozó parasztság különböző rétegeihez tartoztak. Van közöttük agrárproletár, félproletár, újjgazda, régi kisparaszt és középparaszt. Ezek kis gazdaságaikban valamikor mind önálló egzisztenciát képviseltek, és az <<ahány ház, annyi szokás>> elve alapján, egymástól eltérő szokásokat, hagyományokat hoztak magukkal. Ezek összefogása, kiegyenlítése a szövetkezeti vezetésnek sokszor igen nehéz munkájába kerül. Elmondhatjuk, hogy a szövetkezeti vezetésnek ez a legnehezebb és legbonyolultabb területe. A szövetkezetbe lépés után is még hosszú ideig többféleképpen gondolkodó tagság gondolkodásmódját átformálni, helyes irányba vinni csak komoly, következetes és szívós munkával lehet. Ezt a munkát csak a *termelőszövetkezeti pártszervezetek* segítségével lehet sikeresen elvégezni.”⁹²³

A propagandában a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének” feltételeit mindenekelőtt a „proletárdiktatúrában” és az államosításban, a „szocialista nagyiparban” jelölték meg. A parasztságot mint egységes tömeget állították a színpadra, akiket ezen instrumentalizálás szerint csak „kultúrforradalom” révén lehet kiemelni az „évszázados kötöttségből”. Az agitátoroknak azt tanították, hogy művelődés útja a nagyüzemen keresztül vezet. Azonban a tsz-be való belépés „önkéntessége” már a felkészítése során azt jelentette, hogy a döntést egyáltalán nem szabad a gazdákra bízni, hanem őket „felvilágosítással segíteni” kell.⁹²⁴

A kollektivizálási kampány egyik ismétlődő retorikai eleme így hangzott: „Miről beszélnek a falun agitáló munkások a falu népével? Arról, hogy a szocialista mezőgazdaság megteremtése egyet jelent a szocializmus alapjainak lerakásával, a kizsákmányolástól mentes szocialista társadalom megvalósításával, a szocializmus ügyének végleges győzelmével országunkban.” Ekkoriban is állandó hivatkozási alap lett Kádár János aktuális megnyilvánulása, aki a „fejlődés kulcsának” tartotta a „mezőgazdaság szocialista átszervezését”. A „kettős feladatot” abban láttatták, hogy megtörténjen a kollektivizálás, és

⁹²² Fejér 1959: 11.

⁹²³ Fejér 1959: 11.

⁹²⁴ Agitációs érvek 1959: 3.; A Komárom megyébe látogató Fock Jenő is a kollektivizálás kapcsán „rendreutastásról” beszélt: „Ne akarjunk úgy gondolkodni, hogy a <<paraszti lelkület érzékeny, jaj meg ne bántsam.>> Ezzel lehet inkább megbántani.” MB-iratok, 1960. március 3. KEMÖL, MSZMP II.f. 8.ö.e. 10.; Ennek megfelelő, támogató „dolgozói levelek” is érkeztek: „Szabadulni szocialista államunk és társadalmunk fékezőjétől: az immár időszerűtlenné, sőt szégyenteljessé vált nadrágszír parcelláktól! Ez vezéreljen bennünket.” U. K. tudományos munkatárs levele, 1958. június 23. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 31.ö.e.

ugyanakkor a termelés is növekedjen. Lényeges azt megemlíteni, hogy az emberek ezekben a szövegekben elsősorban termelési tényezőként, számokban jelennek meg. Vagy ha másként, akkor rendszerint engedelmesen viselkedő, maradi, vagy éppen megmosolyogni való tömegként. Ezzel a retorikai elemmel Kádár János folyton élt:

„Mély meggyőződése, hogy egész munkásosztályunk és a dolgozó parasztságunk nagy többsége helyesli az átszervezés befejezését. Van erő, amely ezzel szemben áll? Az egyik fékező erő a becsületes dolgozó emberek gondolkodásában is meglevő maradiság. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy osztályellenségeink is szeretnének még akadályokat rakni szocialista fejlődésünk útjába. [...] Ha az ember szombaton – így mondom – szombaton és nem vasárnap, mert már a falun is meghonosodott a vikend (derűtség) – végigsétál a főutcán, és látja ott a fiatalokat, külsejükből nehezen tudná megállapítani, hogy parasztlánnyal, vagy netán filmszínésznővel találkozik-e, mert bizony, úgy külsőleg nem sok különbség van már a kettő között. A magyar parasztember ma már igényli a kultúrát, igényli a civilizációt.”⁹²⁵

A pártállami napi szintű propagandában a következőkben jelölték meg a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének feltételeit”. Hét pontban adták meg a nagyrészt fiktív tényezőket: a „hatalom a munkásosztály” kezében van, a „munkás-paraszt szövetség proletárdiktatúrája”, a „döntő termelési eszközök a szocialista állam kezében” vannak, „szocialista nagyipar”, „elterjedt a szövetkezés gondolata”, „fokozódott az állam segítsége”, a párt „helyes politikája”. A mitikus képet a propaganda-kiadványok fokozták a „kultúrforradalom” víziójával, melynek révén a „művelt paraszt megszabadul az évszázados kötöttségektől.” Ezen gondolatmenet konklúziója érthetően az volt, hogy az ehhez vezető út csak a „nagyüzemi” termelés révén járható be.⁹²⁶

Mindazonáltal a pártállami apparátus és a propagandisták nagyon is tisztában voltak egy valóban lényeges tényezővel. Azzal, hogy a megmaradt paraszti tömb megtörése csak erőszakkal lehetséges, amit a következő eufemizmussal írtak le:

„Amikor azt hangoztatjuk, hogy ügyeljünk az önkéntesség betartására, nem azt jelenti, hogy lemondunk a felvilágosító tevékenységről, a segítségről.” [...] Érték el, hogy a dolgozó parasztokat hívják, és ne küldjék a szövetkezetekbe.”⁹²⁷

A kampányban résztvevőknek, az agitációra készülve a következő és ehhez hasonló szövegeket, ismereteket kellett megtanulniuk. Először is, a bolsevik típusú agitációs szabályt követve, egészen konkrétan látszó, torzított számításokat ismertettek. Észak-amerikai, kanadai, dán és svéd példákra hivatkozva állították, hogy a „nyugati közgazdászok véleménye szerint is [...] a nagygépesítés szempontjából kedvező üzemnagyság az ötezer

⁹²⁵ Ónodvári – Simon 1960: 10–15.

⁹²⁶ Tanácsaink 1959: 12–16.

⁹²⁷ Tanácsaink 1959: 12–16.

hektáron felül van.”⁹²⁸ A kisüzemi szőlőtermelésben 120 nap munkavégzést számoltak egy hold területre, az ezzel szembeni példában a nagyüzemi gépek révén harminc napot egy hektárra. Az agitációs tematizálásban visszatérően szerepelt a kis- és a nagyüzemi munkanapok számának összevetése; a több húst, zsírt, élelmiszert, ipari növényt termesző nagyüzem előnyei, amelyek a Szovjetunióban, Kínában, Bulgáriában, részben Csehszlovákiában és Romániában már megvalósultak; a tsz előnyös a gyerekek iskoláztatása, a jobb ruházkodás, a villanyellátás szempontjából; a régi, családon belüli vagyonviták, szomszédsági konfliktusok, a „kulák kizsákmányolás” kiiktatása is lehetséges lesz, szemben a „régivel”, amelyben „így vált az ember az embernek farkasává a kisparaszti birokok táján is”; A „paraszti műveletlenséggel” magyarázták, hogy kiszolgáltatottjai lettek ügynöknek, ügyvédnek, a „hordószónok képviselőjelöltnek”. Ez utóbbi torzképből ezt a következtetést vonták le:

„A paraszt tehát még ilyen értelmezésben is rab volt, rabja a saját szellemi sötétségének, s emiatt prédája az uraknak. A függetlensége, szabadsága tehát itt nem más, mint külső máz és önámítás.”⁹²⁹ Ugyanakkor, sajátos kritikaként is értelmezhető az a kijelentés, hogy az 1945. évi földreform révén előállt helyzetben a „dolgozó paraszt” a földesúri gazdaságok nélkül is „rabja” a „piaci viszonyoknak, a kisárutermlő üzemnek.”⁹³⁰

Az agitátorok felkészítése során főként abból indultak ki, hogy a „ parasztság állásfoglalása sokban az asszonyoktól függ.”⁹³¹ Ennek megfelelően ők váltak az agitáció legfontosabb célpontjaivá. Tsz-tagság és meghatározott munkaegység elérése esetén ígértek nekik szülési, anyasági segélyt, ingyenes terhességi vizsgálatot, babakelengyét; elsősorban az apa jogán megállapított családi pótlékot (210 Ft) három 10 éven aluli gyerek és az előző évi munkateljesítmény esetén. A családok számára ingyenes SZTK-ellátás a tsz-szel kötött érvényes megállapodás alapján volt lehetséges.⁹³² Öregségi nyugdíj azoknak a 65 éves férfiaknak és 60 éves nőknek, akik legalább 20 évig tsz-tag voltak. Ugyanakkor ezt a feltételt olyan módon változtatták meg, hogy aki 1960. december 31-ig tsz-tag lett, az 10 év alatt

⁹²⁸ Agitációs érvek 1959: 3.

⁹²⁹ Agitációs érvek 1959: 3–4.; A közvetlen helyi szintű röpcédulák tervezésekor az egyik VB-titkár ezt így kommentálta: „Célunk az, hogy a röplap módszere és tartalma alapján a gazdák érezzék megrögzött maradiságukat, és belássák azt az utat, amely a boldogulásukhoz vezet.” 1958. augusztus 7. GYML, MSZMP, 5.f. 9.fcs. 4.ő.e. Győri JB MGO, I/7.

⁹³⁰ Agitációs érvek 1959: 11.

⁹³¹ Agitációs érvek 1959: 15.; A szervezett tiltakozások, felvonulások résztvevői rendszerint nők voltak. Ö. Kovács 2008a.; Farkas 2009.

⁹³² Lényeges előnyt ígért az ár 15%-os térítése melletti gyógyszer- és gyógyvízellátás, valamint kórházi ápolás. Agitációs érvek 1959: 18.

nyugdíjba mehetett. Azok, akik 1953 előtt lettek tsz-tagok, egyéb meghatározott szempontok alapján elvileg öt év után kaphattak nyugdíjat.⁹³³

A hagyományosnak tekintett parasztság történelmében az elmúlt egy-két évtized radikális széttöredezését, megszűnését életszerűen illusztrálja a nyugdíjas paraszt kategóriájának megjelenése a kortársi jövőképekben. A kampányban azt ígérték, hogy a tsz-tagok keresetéből havi 27 forint nyugdíjjárulékot számolnak. A havi fizetést 315 Ft-ban állapították meg, amely 1957. január 1. után 1%-kal mindig emelkedik. A mások gondozására szoruló nyugdíjasnak 430 Ft-ot számoltak.⁹³⁴

Az agitációs doktrína szerint a tsz-szervezés a parasztok „nyilvánvaló érdeke” volt: „Érdekük mindenekelőtt politikai szempontból. A szocializmus felépítése a parasztság legfőbb óhaja. A jövőtől a paraszt is jobb életet, nyugalmasabb, a nehéz robottól felszabadult napokat, tisztas öregséget vár.” Az értelmiség tsz-szervezésben való részvételi érdekét abban láttatták, hogy nagyrészüket nem rendelkezik földdel, viszont „Fizetésüket a különböző állami szervektől kapják, s mert bár hasznos a munkájuk, nem állítanak elő közvetlenül új értéket, és így nem is növelik a nemzeti jövedelmet, de viszont részesednek belőle. Fogyasztaniuk viszont csak azt lehet, amit megtermelnek. Így a pedagógusok, agrónomusok, orvosok jóléte is nagyban függ attól, hogy mennyit termelünk. A mezőgazdaságban viszont a lehetőségekhez képest alacsonyak a termésátlagok.” Ebből, a termelési tényezőkre koncentráló ember- és foglalkozáscsoportok szerinti érdekeltiségi logikából is eredeztethető a már többször érintett társadalmiasítás kérdésköre, amelyre ebben a propagandakiadványban is utaltak:

„A termelőszövetkezeti mozgalomnak az egész magyar nép ügyévé kell válnia!”⁹³⁵ Ennek egyik formája az volt, hogy hangos bemondón az általános iskolai tanulók „felhívással fordultak szüleikhez. A felhívást a helyi hangos hírközlő nagyon sokszor bemondta. E felhívás lényege az volt: Kedves szüleink, kövessetek bennünket!”⁹³⁶

⁹³³ Agitációs érvek 1959: 17–19.

⁹³⁴ Agitációs érvek 1959: 19.

⁹³⁵ Agitációs érvek 1959: 31–32. Községenkénti szocreál beszámolókat lehet olvasni arról, hogy a pedagógusok mennyire aktívak voltak az agitálásban. Egyes parasztok kifejezetten ragaszkodtak ahhoz, hogy pedagógus előtt írják alá a belépési nyilatkozatot. Pusztáegresen az iskolaigazgató is tsz-tag lett, aki a nyári szabadság ideje alatt vett részt a termelőmunkában. Tabajdon a felső tagozatosok gyakorló tsz-t alakítottak két holdon, ehhez hasonlóan másutt, például Csákváron is ifjúsági tsz-t próbáltak meg működtetni. Az előszállási-daruhegyi tanító szerint a 160 tag egynegyede a vele folytatott beszélgetés után lépett be a tsz-be. Bakonycsernyén két pedagógus a Bodajkon és Jásdon élő szülei beléptetését vállalta, amit végre is hajtottak. Jelentések a pedagógusok munkájáról a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban, FML, Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály, 1959. sz. n. dosszié.; A pedagógusok feladata volt például az új, tsz-el kibővített falutérképek vagy a propagandisztikus jövedelemtáblázatok elkészítése. Hevesben is utaltak a társadalmiasításra: „Lassú ütemben ugyan, de megyénkben mindinkább sikerül olyan hangulatot kialakítani, hogy a tsz társadalmi ügy. Így egész megyénk dolgozóinak közös ügye.” Havi tájékoztató a kollektivizálás helyzetéről, 1959. február 13. HML, MSZMP, 22.f. 14. fcs. 22.ö.e. 116.

⁹³⁶ Visztl Zoltán iskolaigazgató jelentése Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya számára a pedagógusok részvételéről a tsz-mozgalom továbbfejlesztésében. Sárosd, 1959. március 23. FML, Megyei Tanács VB

BEKERÍTÉS. A TERROR TÁRSADALMI GYAKORLATA

„Az első panasza, hogy a belépés önkéntes, vagy erőszak-e? A belépés pártunk politikája alapján önkéntes, ezt erőszakolni nem lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehet elmenni a paraszthoz többször is, beszélgetni vele, meggyőzni a nagyüzemi gazdálkodás helyességéről, valamint arról, hogy minden – még egyénileg dolgozó – parasztnak ezt az utat kell választani, mint az egyetlen járható utat a szocializmus teljes győzelméhez.”⁹³⁷

„Ezután engem estig még többször kivittek ebből a tanteremből, és a kisiskolába vezettek át, ugyanabba a tanterembe, ahol először voltam. Minden alkalommal többen ütöttek, vertek, rúgtak, amíg eszméletemet el nem vesztettem, és utána felmostak, kezemet hátrakötve, a falon lévő fogásra felakasztottak, (majd) alsó testemről a ruhát levették, és csupasz testemet ütlegették, és az egyik ismeretlen herémet megmarkolva csavargatta.”⁹³⁸

1959 tavaszáig az ország szántóföldjeinek 55,1%-át betagosították a tsz-ekbe. Az első áttöréseket a dunántúli megyékben (elsősorban Győr, Veszprém, Komárom, Fejér) és a kezdettől kiemelt Szolnok megyében érték el.⁹³⁹ Egy minisztériumi számítás szerint 1958. június 30-án 2.657, december 31-én 2.754 mgtsz-t, majd 1959. március 31-én, papíron 4.490 mezőgazdasági tsz-t és termelőszövetkezeti csoportot tartottak számon 1.359 „termelőszövetkezeti községben”.⁹⁴⁰

Művelődésügyi Osztály, 1959. 647. dosszié. 50/1959.; A tsz mint szocreál mítosz bizonyos értelemben nemzedékek mentális horizontján elég torz alakban rögzülhetett, ha a tanárok valóban betartották például az ötödik osztályos magyar irodalom tanmeneti előírásait: „Petőfi: János vitéz: Vihar a pusztán. Hf: Mentik a vihar elől a tsz-termést. <<János vitéz megtalálja Iluskáját. Közös fogalmazás: Lagzi a tsz-ben.>>, <<Jancsi elmeséli életét. Szóbeli beszámoló: Bátyám élete az iskolapadtól a tsz-tagságig.>>. Igeidők: „Régen néhány birtokosé volt ez a határ. Száz szegény család dolgozott rajta. Ma már apáink birtokolják a földet. Az előrelátó gazdák a tsz-ben tömörülnek. A szövetkezetben emberibb lesz az élet. Évről-évre többet fognak termelni. Szépülni fog a falu.” Jelentések a pedagógusok munkájáról a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban, 1959. FML, Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály, sz.n. dosszié.

⁹³⁷ Darabos István, az MSZMP Zala Megyei Bizottsága első titkárának levele K. P-nének a felsőbagodi erőszakosságokkal kapcsolatban, 1959. június 2. ZML, MSZMP, 1.f. 2.léltár, 1959. 44.ö.e. Dolgozói levelek. 10/39. 812–813.

⁹³⁸ A Legfőbb Ügyészség jegyzőkönyve, 1960. február 13. M-KS-288.f. 28.cs. 1960. 21.ö.e. 301–309.

⁹³⁹ PTO-jelentés, 1959. február 28. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 446.ö.e.

⁹⁴⁰ Az Élelmezésügyi Minisztérium Állatforgalmi Igazgatóságának jelentése a tsz-mozgalom alakulásáról (1959. március 31-ig), 1959. április 15. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ö.e. Fa/460. 12.

47. sz. t. Tsz-adatok 1959 elejéig

	1958. december 31.	1959. március 31.	%-os növekedés
Összes földterület (kh)	1.771.421	4.060.280	44
Szántóterület (kh)	1.356.017	3.240.862	42
Családok száma	143.229	439.312	33
Tagok száma	168.920	523.288	32

Forrás: Az Élelmészügyi Minisztérium Állatforgalmi Igazgatóságának jelentése, 1959. április 15. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ö.e.12–13.

A 47. sz. t. táblázat adatai mutatják, hogy a kollektivizálási kampányban a földterülethez képest kisebb mértékben sikerült a családokat beléptetni a tsz-be. A statisztikai jelentések azért is pontatlanok, mert gyakorlatilag ma már lehetetlen követni a kilépett és kizárt tagok számát. Így például Szolnok megyében 1958-ban jeleztek közel 7.000 beléptetett személyt, de ugyanígy 3.305 távozt is. Közben a kizártakon és kilépőkön túl 880 család azt kérte, hogy a tagok sorából töröljék őket, bár továbbra is a tsz-ben kívántak dolgozni.⁹⁴¹

A 48. sz. táblázat adatai alapján számszerűsítve is látszik, hogy az átfogó kollektivizálási hullámok kezdetben a földnélkülieket, majd fokozatosan a kisebb-nagyobb birtokkal rendelkezőket is bekényszerítették a tsz-ekbe.

48. sz. t. A „termelőszövetkezeti családok” megoszlása a bevitt földterület alapján 1959. március 31-ig

Időpont	Föld nélkül (%)	7 kh-nál kevesebb területtel (%)	7–15 kh közötti területtel (%)	15 kh-nál nagyobb területtel (%)	Nem mezőgazda-sági foglalkozású (%)	Összesen
1958. dec. 31.	53,3	26,0	14,5	1,4	4,8	100,0
1959. márc. 31.	20,5	46,9	25,8	4,7	2,1	100,0

Forrás: Oros (szerk.) 1994: 267.

⁹⁴¹ Jelentés Szolnok megyéről, 1959. január 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 5.ö.e. 3–9.

49. sz. táblázat. „A termelőszövetkezeti mozgalom” megyei adatai 1959. február 26-ig⁹⁴²

<i>Megye</i>	<i>Belépett családok száma</i>	<i>Belépett tagok száma</i>	<i>Bevitt földterület (k. hold)</i>	<i>„Tsz-községek és városok” száma</i>	<i>A „szocialista szektor” aránya az összes föld %-ban</i>
Baranya	4.188	6.687	43.000	57	55,9
Bács	3.682	3.682	17.300	8	42,4
Békés	2.538	2.950	14.840	12	51
Borsod	2.502	2.800	12.329	18	52,2
Csongrád	2.036	2.281	10.024	4	41,4
Fejér	7.178	7.178	62.452	35	60,6
Győr-Sopron	30.749	33.832	295.391	165	87,3
Hajdú-Bihar	3.400	3.712	12.715	7	52,3
Heves	8.831	9.645	53.843	23	61,1
Komárom	6.028	6.514	51.644	29	75,5
Nógrád	1.180	1.424	4.422	7	51,1
Pest	1.800	1.800	10.000	7	50
Somogy	5.641	8.409	52.194	33	53,8
Szabolcs	3.167	4.000	10.824	7	36,6
Szolnok	33.192	33.192	200.896	47	76,4
Tolna	3.491	4.388	26.118	22	49,5
Vas	6.393	9.473	50.296	52	48,2
Veszprém	22.800	25.500	205.000	147	78,6
Zala	2.512	3.361	12.527	15	43,6
Összesen	151.308	170.928	1,145.815	695	55,1

Forrás: PTO-jelentés, 1959. február 28. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 446.ö.e.

A kortársi és a mai látókörünkből rendszerint kiesnek a kollektivizálás területi különbözőségei (49–50. sz. t.). Erről leginkább a politikai és állami vezetés rendelkezett – szigorúan titkosnak minősített – információkkal. 1959 májusában a PB asztalára tett jelentés szerint az 1959 tavaszáig létrehozott 1.509 tsz 32%-a a tényleges működését ősszel szándékozott megkezdeni. A megyék közötti eltérés rendkívül jelentős volt, hiszen például Heves, Csongrád, Zala, Szolnok, Borsod, Nógrád, Pest és Békés megyékben a tsz-ek többsége, addig Veszprém, Bács, Somogy, Vas és Baranya megyékben jóval kisebb hányada halasztotta össze a kezdést.

⁹⁴² Megjegyzés: „A százalékos kimutatás a megyék összterületére vonatkozik, vagyis a szocialista szektor fogalma alatt az állami gazdaságokat, állami vállalatokat, termelőszövetkezetek és tszcs-k közös és háztáji területét, továbbá a községek kezelésében lévő gazdasági területeket értjük.”

Csupán Győr, Fejér és Komárom megyékből jelentették azt, hogy a „közös munka” ténylegesen elkezdődött.⁹⁴³

50. sz. t. Az „ősszel kezdő” tsz-ek aránya megyék szerint 1959 májusában

<i>Megye</i>	<i>Ősszel kezdő tsz-ek száma</i>	<i>Ősszel kezdő tsz-ek %-a az 1959 elejétől bejegyzettekhez képest</i>
Heves	89	93,9
Csongrád	36	85
Zala	21	84
Szolnok	112	80,5
Borsod	40	78
Nógrád	27	77
Pest	31	74
Békés	48	67
Szabolcs	22	49
Hajdú-Bihar	25	45
Tolna	18	35

Forrás: A PB-határozat a közös tevékenységet ősszel kezdő termelőszövetkezetekről, 1959. május 27. BKMÖL, XXIII. 2.a. 1959. TÜK-ir. 0018/1959.

A GYŐR-SOPRON MEGYEI KOLLEKTIVIZÁLÁS MINTÁJA

„Kiss Károly elvtárs: A sajtó mértéktartóan kezelje ezt a dolgot, de magunk is mértéktartóan kezeljük az egészet, ez fellendülés, de nem fog állandó fellendülés érvényesülni. Előfordul, hogy családokon belül ellentétek merülnek fel, az asszony jajgat, stb. Én biztatom az embereket, de minden apró-cseprő bajjal hozzám szaladnak. Szombaton pl. jelentkezett nálam Fock elvtárs munkatársa, Molnár elvtárs, az FM felé dolgozik ez az elvtárs, és említi, hogy egy síró asszonytól kapott panaszlevelet, amelyben írja, hogy erőszakoskodás történik a tsz-szervezésénél. Vigyázzunk, lőtás-futás ne legyen! Nehogy elfogadjuk, hogy erőszak érvényesül, amikor nincs rá adat, ezzel csak megbénítjuk a mi elvtársainkat.”⁹⁴⁴

⁹⁴³ Ugyanakkor még egyértelműbben mutatta a feldúlt állapotokat az a megállapítás, hogy „Az ősszel kezdő termelőszövetkezetek 20–25%-ában azonban súlyos problémák, nehézségek vannak.” PB-határozat a közös tevékenységet ősszel kezdő termelőszövetkezetekről, 1959. május 27. BKMÖL, XXIII. 2.a 1959. 0018/1959.

⁹⁴⁴ PB-ülés a Győr megyei termelőszövetkezeti fejlődésről, 1959. február 3. MOL, M-KS- 288.f. 5. 116.ö.e. 27–30. R.

A párt- és állami vezetés az előző évi politikai döntések alapján 1959 elejétől az ország több helyén folytatott „egyéni elbeszélgetéseket” a kollektivizálásról.⁹⁴⁵ Így például a Veszprém megyei pártbizottság tagjaival is, majd pedig mintegy 25 egyénileg gazdálkodóval. Ez a régió azért is lehetett fontos, mert az elsőként kollektivizálandó Győr-Sopron megye szomszédságában volt.⁹⁴⁶ Az előkészítő kampány részeként „mezőgazdasági politikai akadémiát” szerveztek. Az itt bemutatott film a Horthy-rendszer paraszti nyomorát volt hivatva igazolni. Ugyanakkor a pártállami propaganda mellett egy más típusú, ellenállásra utaló kommunikáció is megindult, amit a „klerikális reakció” tevékenységéhez soroltak.⁹⁴⁷

---

⁹⁴⁵ A kollektivizálási kampány erősödésével párhuzamosan rendszeres jelzések voltak arról, hogy a párt- és tanácsi vezetők egyáltalán nem egységesek a szervezést illetően. E mögött konkrétan az a személyes-családi érdekelttség volt, hogy ők maguk sem akarták feladni földjeiket. Januárban ezt így fogalmazták meg: „nagy elzárkózás volt az egyénileg dolgozó párttagok, községi funkcionáriusok részéről. Ezek általában nem szóltak hozzá, hanem az aktíva szünetében beszélgettek egymás között, s legtöbbször úgy nyilatkoztak, hogy <<most már nincs kiút, előbb-utóbb be kell lépni a tsz-be.>> Baranya megyében ezen elvtársak az aktíva után egy italboltban gyűltek össze azzal, hogy <<búcsúznak az egyéni gazdálkodástól.>> Pest megyében több vezető és üzemi funkcionárius a gyűlés közben tiltakozásképpen elhagyta az aktíva összejövetelt. A sok rosszul működő tsz egyáltalán nem volt vonzó. Ezt a véleményt jól illusztrálja a következő idézet: „A legtöbb tsz-tag csak arra törekszik, hogy minél több munkaegységet szerezzen. Ezért fordulhat elő olyan eset – ami a Pest megyei aktíván is elhangzott –, hogy az egyik tsz-ben a répa kiszedése előtt kapálták meg azt, csak azért, hogy több munkaegységük legyen.” PTO-jelentés, 1959. február 6. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 430.ö.e.

⁹⁴⁶ Farkas 1997.

⁹⁴⁷ A Nógrád megyei Berkenyéből érkezett jelentés sajátos – inkább egyedinek látszó – szerepvállalásra vet fényt: „a pap látogatja a tsz-tagokat, sőt időnként elmegy a tsz istállójába, ahol felajánlja segítségét, és ellenszolgáltatásként azt kéri a tsz-tagoktól, hogy állítsák helyre a határban a keresztek, s ha ezt megteszik, 50 tagot is beszervez a termelészövetkezetbe.” PTO-jelentés, 1959. január 24. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 425.ö.e.

Tsz-szervezés Győr-Sopron megyében. 1959. január 31.

A kortársi összefüggések megértése szempontjából mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy az 1956 utáni időszakban Győr-Sopron megyében is megnőtt az agrártermelők termelési kedve.⁹⁴⁸ Ehhez képest 1958. június elején a megyei pártvezetők számára nem lehetett meglepetés, hogy a falvakban élők többsége nem akarta a tsz-tagságot, bár számolt azzal. A győri járás tanácsi vezetője, a papság ellenséges magatartásával is magyarázta a problémákat: „Ha kimegyünk a parasztok közé, csak a szárazságról lehet hallani. Ezt az ellenség is igyekszik kihasználni, de a papság is. Azt prédikálta a pap, hogy a kálnoki búcsúra minél többen menjenek, mert az idén még kalácsot tudnak vinni, de ha így megy, jövőre még kenyeret sem.” A kapuvári járás párttitkára viszont azt is kiemelte, hogy maguk a kommunista párttagok sem akarták a tsz-t, ezért a vezetés lényegében a kormányrendeletben és annak adminisztratív eszköztárában bízott. A megyei párt- és állami apparátusban is egyértelmű volt

⁹⁴⁸ Ennek a helyzetnek az illusztrálásra idézem, hogy 1957 első negyedében 222 fogatos ekét, 295 lókapát, 97 sorvetőgépet vásároltak az 1956. első negyedévi 22, 7 és 8 darabbal szemben. A hivatalos statisztika szerint ugyanezen két negyedévben vásárolt kisgépek értéke 1.744.000 forintról 4.577.000-ra növekedett. PB-ülés jegyzőkönyve, 1958. június 6. GYML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1958. 8. ő.e.

a tanácsstalanság, erre sajátos módon világított rá a megyei KISZ-titkár: „Én úgy érzem, hogy a beszámoló nem adott konkrét utasítást, hogy a jövőben mit kell tenni. Úgy érzem, hogy ezt az előadást bármelyik megyében el lehetett volna mondani, de el lehetett volna mondani 1952-ben is és 1960-ban is.” Továbbá hangsúlyozta, hogy szerinte meghatározó a helyi kommunisták hozzáállása, akik többnyire a földműves-szövetkezetekben, a tanácsokon, hivatalokban tevékenykednek.⁹⁴⁹

Győrben, a pártdoktrínának megfelelően a kollektivizálás első „mozzanatát” 1959 áprilisában a következőképpen határozták meg:

„1958 nyarán a megye kiváló termelőszövetkezeteiben (Mihályi, Pereszteg, Farád, Mosonszentjános, stb.) több esetben tsz-látogatásokat szerveztünk. Ezek a látogatások eltérőek voltak az előző évek látogatásaitól, mert nem állami költségen történtek, hanem a dolgozó parasztok, akik látogatásra mentek, maguk fedezték útiköltségeiket. A látogatásokat több alkalommal mezőgazdasági szakemberek, tudósok vezették. Pl. Bíró Gyula Mosonmagyaróvárról. [...] ezen keresztül bizonyítottuk a szövetkezetek életképességét.”⁹⁵⁰

Második lépésben tömeggyűléseket szerveztek, amelyek során a pártlegenda szerint a „parasztokra az hatott, hogy a nyugati országokban is a nagyüzem felé halad a mezőgazdaság fejlődése, csak az a parasztok ellenére történik.” Harmadik „mozzanatként” azt emelték ki, hogy az 1958. évi „tanácsválasztások” előtt „nyíltan beszéltek a mezőgazdaság átszervezésének szükségességéről [...], nyíltan megmondtuk, hogy néhány éven belül a magyar mezőgazdaságot át kell szervezni a parasztság érdekében.”⁹⁵¹ Eszerint a párt folyamatosan diktátumszerűen hangsúlyozta, hogy végrehajtja a kollektivizálást. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a markáns paraszti reakciónak továbbra is a visszautasítást tartották: „Amikor a tsz-ről beszéltünk az emberekkel, sok tekintetben igazat adtak nekünk, bár a belépésre nem szánták rá magukat.”⁹⁵² Szokásosnak nevezhető ez a magatartás, amely részletekben esetleg egyetértést mutató, de egyébként a kivárára koncentráló volt.

Az elutasítás ellenére 1958-ban több helyen létrehoztak középparasztinak számító tsz-eket. A középparasztság viselkedése meghatározó volt mind a politikai hatalom, mind pedig a lokális társadalmi reakciók szempontjából. A magyarországi kollektivizálás – történelmi perspektívából nézve – utolsó és legdöntőbb hullámának kezdete 1958 szeptemberéhez köthető. A pártbeszámoló ekkor Győr-Sopron megyében a következő sorrendben nevezte meg a jelentős középparaszti rétegekből álló településeket, ahol tsz-t alakítottak: Magyarakeresztúr (1958 szeptember, 500 holdas tsz, „zöme középparaszt”), Magyarfalva („középparasztok

⁹⁴⁹ PB-ülés jegyzőkönyve, 1958. június 6. GYML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1958. 8.ö.e

⁹⁵⁰ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁵¹ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁵² MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

részvételével”, november), Magyarkimle („tsz-község”), Nagyszentpál-pusztá (decemberben „40 középparaszt család alakított tsz-t”). Nem tudhatjuk, hogy ténylegesen mennyi volt a középparasztok aránya, azt azonban láthatjuk, hogy a politikai célnak megfelelően elsősorban ezt hangsúlyozták az „eredmények” között. A valóságban ekkor nyilván csekély számszerűsíthető súlyuk lehetett, erre enged következtetni a következő megfogalmazás: „a középparasztság közeledik a tsz felé, hogy előbb vagy utóbb a középparasztok tömegei is elszánják magukat a belépésre.”⁹⁵³

Az 1958. évi Győr-Sopron megyei kollektivizálási kampánybeszámolókat szerint a községi vezetők több helyen, így például Lébényben, Mosonszolnokon, Rábászentmihályon, Fertőendrédén nem vettek részt az agitálásban. Kezdetben a szegény- és kisparaszi rétegből tudtak tsz-tagokat toborozni. A pártvélemény szerint ennek oka az „osztályellenség” és a „klerikális reakció” működése volt. Így például a kapuvári öntésmajori tsz-t nem sikerült megalakítani, míg Bősárányban és Szanyban több gazda végül visszalépett. A már tsz-be kerültek viselkedését „befelé fordulónak” minősítették, ami konkrétan azt jelentette, hogy nem voltak hajlandók agitálni, mint például Beled, Lövé, Győrszentmárton, Pereszteg községekben. A gyakori visszaélésekről és normaszegésekről is beszámoltak, amelyek egyik formája az volt, hogy az előírtnál nagyobb mértékű volt a háztáji állatállomány.⁹⁵⁴

Az úgynevezett 11 telepés⁹⁵⁵ községben az első hullámban kezdték meg a kollektivizálást, amelytől azt is várták, hogy csökkentse a telepések és az őslakosok közötti konfliktust. „A Csehszlovákiából áttelepítettek egészen 1951-ig a községek szövetkezeti községgé alakulásáig általában egyénileg gazdálkodtak. Csak ebben az időben léptek a termelőszövetkezetbe, illetve termelőszövetkezeti csoportba.” De például Fertőrákoson egy család sem volt tagja a tsz-nek, Levélen is csak kevesen. Ugyanakkor a felvidékiekből és az erdélyiekből itt is alakult tszcs. Fontosnak tartották megemlíteni, hogy az adózást illetően az őslakosok jobb fizetők voltak.⁹⁵⁶

A Győr-Sopron megyei kollektivizálás tapasztalata minden szereplő számára mintát jelentett. Az itt keletkezett írásos beszámolókat a párt belső nyilvánosságban országosan terjesztették. 1959 februárjában, 31 „szövetkezeti község” átalakítása után a következőképpen

⁹⁵³ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁵⁴ Így volt ez például a csornai Új Élet tsz párttitkára, a markotabödögei, a győrsövényházi és a potyondi tsz-elnök esetében. MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.; MSZMP VB-ülése, 1958. november 12. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1958. 56.ö.e. 27–36.

⁹⁵⁵ Fertőboz, Győrsövényháza, Hegyeshalom, Magyarfalva, Mosonszentjános, Levél, Balf, Mosonszolnok, Ágfalva, Rajka, Fertőrákos.

⁹⁵⁶ MSZMP VB-ülése, 1958. december 29. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1958. 60.ö.e. 1–18.

összegezték a módszereket és tapasztalatokat.⁹⁵⁷ Egyrészt tagadták, hogy erőszakkal történt volna a szervezés. Mint jeleztem, itt menetében, az egymással is kommunikáló felek kortársi megnyilatkozásai alapján igyekszem egy „történetet” bemutatni. Egy szembenálló másik értelmezési és tapasztalati síkon fogom ábrázolni – cáfolva a hamisításokat –, hogy valójában a maximális brutalitás révén, tehát az erőszak alkalmazásával kényszerítették be az embereket a kollektív gazdaságokba. Visszatérve a pártbizottság mások számára is leírt módszereire, azt hangsúlyozták, hogy az eredmény érdekében „nem további magyarázásra, hanem a munka irányítására volt elsősorban szükség.” Beosztották a járásokat, a szereposztást aktívaüléseken egyeztetették, majd hangos híradón és személyesen

„közölték a község egész lakosságával, hogy a szervezőmunka megindult, kérték a dolgozó parasztokat, hogy az őket felkereső aktívakkal beszéljék meg problémáikat. A parasztoknak nagyon tetszett az, hogy őszintén beszélnek, valamint az is, hogy nem külső népnvelő hadsereggel, hanem helyi emberekkel és megyei, járási vezetőkkel végzik e munkát. Tetszett továbbá, hogy a járási és megyei vezetők nemcsak leszaladtak a községbe, hanem huzamosabb ideig éjjel-nappal ott tartózkodtak, bármelyik percben készek voltak beszélgetni.”

Kezdetben Farád községben érték el eredményt, ami nyilván annak is köszönhető volt, hogy a „parasztok között kialakult hangulatot a megye és járás vezetői helyesen értékelték, és ezért olyan álláspontra helyezkedtek, hogy ahol reális lehetősége van az egész község tsz-útra vitelésének, addig ott maradnak, míg ez meg nem történt.” Hetente értékelték a helyzetet, s ahol befejezettnek nyilvánították a szervezést, ott egy-egy tanácsi és pártfelelőst hagytak, aki mintegy biztosította a terepet és közvetlen összeköttetésben állt a vezetőséggel.⁹⁵⁸

Az országos párt- és állami vezetés tagjai a Győr-Sopron megyei kollektivizálásra különös tekintettel figyeltek, például annyira, hogy a kezdetben Biszku Béla, Fehér Lajos és Sándor József neve alatti különjelentésben foglalták össze a pártirányvonalnak megfelelő, ám az erőszakosságokat így is felfedő helyzetet:

„A gyors fejlődés <<titka>> tehát nem az erőszakos módszerek alkalmazása, hanem az eredményes előkészítés, továbbá a nyílt, határozott, jól szervezett és konkrét agitációs munka. A megyei pártbizottság bátorítja a termelőszövetkezeti szervezőket, de nagy figyelmet fordít az erőszakos módszerek megakadályozására is. Leállította és elítélte azt, a kezdetben néhány üzemnél jelentkező gyakorlatot, hogy a kétlakiakat fizetés nélküli szabadságra küldjék addig, amíg hozzátartozóik a földdel be nem lépnek a termelőszövetkezetbe. A rendőri szerveknek megtiltotta, hogy közvetlenül részt vegyenek a szervezőmunkában. Így rendőr községi felelős nem lehet, és előállítást tsz-ügyben csak a megyei rendőrfőkapitány engedélyével szabad eszközölni. Ugyanakkor utasítást adtak a legaktívabb ellenséges elemek fokozott ellenőrzésére, s a szervezés alatt álló községekben a gyakoribb járőrözésre.

⁹⁵⁷ PTO-jelentés, 1959. február 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 427.ö.e.

⁹⁵⁸ PTO-jelentés a Győr megyei tsz-szervezésről, 1959. február 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 427.ö.e.

A rendőri szervek vonalán lényeges törvénysértés nem fordult elő, csupán egy ízben állítottak elő két dolgozó parasztot a tanácsházára Töltéstaván, amelyet azonnal leállítottak.”⁹⁵⁹

A „problémákat” a következőképpen találták:

„Bár a munka során törvénytelenések nem fordultak elő, azonban a nagyarányú átszervezés egyes üzemi vezetőkre olyan hatást gyakorolt, hogy az üzemükben dolgozó kétlakiakat fizetés nélküli szabadságra hazaküldték azzal, hogy két hét múlva jelentkezzenek, és mondják el, hogy hozzátartozóik beléptek-e már a tsz-be. Erre a megyei pártbizottság időben felfigyelt és a leghatározottabban utasította a kommunista igazgatókat, hogy azonnal szüntessék meg ezt a gyakorlatot. Ez megtörtént, és mindössze talán 50 fő volt az, aki a helytelen intézkedés nyomán egy, vagy két napra fizetés nélküli szabadságon volt.”⁹⁶⁰

Második „problémaként” az igazgatási tevékenységet nevezték meg, ami konkrétan arra is vonatkozott, hogy igen nehéz volt a tsz-tagokat munkába állítani. Harmadikként a tárgyi feltételek hiányát emelték ki. Negyedikként a tavaszi munka elindításának nehézségei kerültek terítékre, többek között az, hogy a gépállomások kapacitása nem volt megfelelő. Ötödikként megemlítették, hogy a kollektivizálás befejezésének „gyors megoldása” lenne további politikai munkatársak és szakkáderek terepre küldése.⁹⁶¹

Utólag is jól látható, hogy ez a jelentés elsősorban egy katasztrofális állapot leplezésének tipikus dokumentálása volt, amit egyébként a befejező részben a szokásos eufemizáló módon közöltek is: „Az eddigi eredmények felülmúlták a Győr megyei vezetők elképzeléseit, [...] A további fejlődés természetesen újabb problémákat vet fel, amelyeket gyorsan kell megoldani, mert megoldatlanságuk az őszi nagyobb arányú fejlődést lehetetlenné tenné.”⁹⁶²

Lombos Ferenc megyei párttitkár 1959. február 23-án a párt vb-ülésen közölte, hogy a KB „elismerésben részesítette a Győr megyei kommunistákat, pártaktivistákat, akik a Győr megyei tsz-mozgalomban munkát végeztek. Hogy állunk a jelenlegi helyzetben?”⁹⁶³ Saját kérdésére az alábbi hosszú választ adta:

„156 tsz-községünk van jelenleg, ez azt jelenti, hogy 18 község van még hátra. A megye összterületéből tsz 55,1%, állami gazdasági terület jön ehhez 17,2%, összesen 72,3%. Az egész eddigi munkát illetően mi is úgy értékeljük, hogy nagyon sok pozitív vonása van ennek a munkának. A jelenlegi helyzetben

⁹⁵⁹ Jelentés a Győr megyei helyzetről, 1959. február 9. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 3. ö.e. 164–165.; A szomszédos Veszprém megyei leírás még inkább megerősíti a fegyveresek jelenlétét: „Annak ellenére, hogy a megyei pártszervek és a BM megyei szervei megtiltották a belügyi fegyveres testület tagjainak a szervező munkát, mégis Óhidán találkoztunk a járasi rendőrkapitánnyal és munkatársaival, civilbe öltözötten. (A megyei másodtitkár, Vándor elvtárs azonban azonnal a leghatározottabban intézkedett, hogy az elvtársak hagyják abba a munkát és menjenek haza.) Valószínű, hogy olyan módosabb parasztok, illetve egyének szervező munkáját is igénybe vették, sőt abban egészen vezető jellegű szerepet biztosítottak, akik egyébként politikailag nem igen kíváncsiak.” Jelentés a Veszprém megyei tsz-szervezésről, 1959. február 9. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 5.ö.e. 174.

⁹⁶⁰ PTO-jelentés a Győr megyei tsz-szervezésről, 1959. február 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 427.ö.e.

⁹⁶¹ PTO-jelentés a Győr megyei tsz-szervezésről, 1959. február 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 427.ö.e.

⁹⁶² PTO-jelentés a Győr megyei tsz-szervezésről, 1959. február 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 427.ö.e.

⁹⁶³ MSZMP VB-ülés jegyzőkönyve, 1959. február 23. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1959. 65.ö.e. 1–10.

változatlanul legszilárdabb a csornai járás, kézben van tartva a további tennivaló is. A többi járásnál is jól megy a munka, de változatlanul az a vélemény, hogy Strausz elvtársék nagyon szilárdan állnak, és nem engednek az egészséges álláspontjukból. Elérkeztünk oda, hogy felvetődik: befejezzük a munkát, a mezőgazdaság szocialista átszervezését vagy sem? Egy sor elvtársnál úgy néz ki, hogy a fejükbe szállt a dicsőség. Jelentkezik az is, hogy vannak, akiknek semmi sem drága. Egyeseknél jelentkezik hurráhangulat – ez nem a járási titkárokra és tanácselnököknél jellemző – de az alsóbb vezetőknel jelentkezik alaposan. Mi ezt tartjuk a legveszélyesebbnek. Azért a munka egy tekintélyes része a hátunk mögött van. Mikor be kell indulni tavasszal a munkának, nagyon sok problémák lesznek. Ebből a hurráhangulatból következett az is, hogy minden áron való befejezése megye átszervezésének. Értsen egyet velem a VB, hogy nem minden áron való befejezése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének. Nagyon drága volna, ha mi ezt hirdetnénk meg. Néhány falut az utóbbi időben előzőnlöttek az agitátorok, teherautón viszik ki az embereket. Mi az üzemi munkások kiözlését vasárnaponként megakadályoztuk, mert ez az út nem járható. Amíg nem tartottuk kézben a tanáccsal a tsz-szervezést, számárságok nem születtek. A kiözléseknél egyes emberek nem törődnek a párt politikájával és butaságokat követnek el. Néhány helyen előfordult, hogy a tanácsházán éjjel bent tartottak parasztokat. Kinek kell ez elvtársak? Ha mi be tudtunk szervezni 100 községet rendes körülmények között, akkor a többit is be tudjuk ép ésszel, nem ilyen számárságokkal. Ez azért fontos, mert úgy értékeltük a járási titkárokkal és tanácselnökökkel, hogy a falu hangulata jó. Néhány községben azonban megrohadt a hangulat. Így akarunk nekikezdeni a munkának tavasszal? Más irányba fog taszítani, mikor a paraszt nem akarja elkezdeni a munkát. Ennek van egy olyan oldala is, hogy azokban a községekben – ezeknek a száma nem sok –, ahol ilyen rossz hangulat van, az ellenség, a reakció megpróbálja a maga számára hasznosítani. A Szabad Európa rádió most teljesen csendben van, nem sokat mond a tsz-szervezésről, majd akkor kapcsolnak rá teljes erővel, mikor egyesek kifutották magukat. Hogy ténylegesen van probléma, szeretném elmondani, Ménfőcsanakon az ellenség szinte szervezeten dolgozik. Érdemes lesz vele foglalkozni és megnézni. Győrszentivánon is van olyan hang, hogyha még egyszer ellenforradalom lesz, akkor annak a parasztság lesz a vezető ereje. Ép ésszel kell a területen dolgozni, és durva módszerekkel előre vinni a mozgalmat nem lehet, mert később ebből súlyos kudarca lesz a pártnak.”⁹⁶⁴

Mint láttuk Lombos Ferenc megyei párttitkár megfogalmazásában, ő konkrétan is utalt arra, hogy mitől „rohadt” a falvak hangulata.

„Végezetül egy dolgot szeretnék felvetni: A kapuvári járásban úgy alakult a helyzet, hogy néhány, nagyon szerencsétlen dolog történt. Baboton a kapuvári járási pártbizottság mezőgazdasági osztályvezetője egy parasztot becsukott az istállóba. A hangulat ezáltal nagyon szerencsétlen a parasztok között. Rábakecölön még sajnálatosabb esemény történt. A Járási Pártbizottság PTO vezetője szervezi a tsz-t, egy parasztot gyúrnak néhány nap óta, végül kitalálja Varga elvtárs, hogy a parasztot elviszik Kapuvárra, és ott átadják a rendőrségnek, hogy tartóztassák le. A kapitányságon megmondták – helyesen – hogy ez törvénytelen. Visszavitték a parasztot és a falutól 23 km-re letették, hogy menjen haza gyalog. Ez az ember 1 hétig nem ment haza, és ezt a faluban mindenki tudja.”⁹⁶⁵

⁹⁶⁴ MSZMP VB-ülés jegyzőkönyve, 1959. február 23. GYML, MSZMP, I.f. 3.fcs. 1959. 65. ö.e. 1–10.

⁹⁶⁵ Lombos Ferenc a következő javaslatot tette: „A mezőgazdasági osztály vezetőjét részesítsük szigorú megrovás, végső figyelmeztetésben. Varga elvtársat a PTO vezetőjét pedig felfüggeszteni beosztásából és

A pártapparátusi beszédmod visszatérő elemei, „egyszerűsége” a kollektivizálási hadjárat helyzetértékelésében így jelent meg Győrben:

„Hogyan értékeli a kormány, a pártvezetés ezt a munkát? Az az álláspontja az elvtársaknak, hogy minden segítséget meg kell adni ahhoz, hogy ezt az előrenyomulást megszilárdítsuk. A minden segítséget úgy is értem, hogy minden erőt arra kell fordítani, hogy a helyzet éppen a gyors előrenyomulás mellett ne önkritika legyen. Változatlanul azt a politikai vonalat kell vinni, hogy nem egymást kell hájjal kenegetni, hanem mindenk előtt a paraszti tömegek felé az elismerést hangsúlyozni, akik a nagyüzemi gazdálkodást választották, és amerre mi lemegyünk, ott a hangnak mindig ennek kell lenni. A fő érdem nem a mienk, hanem a parasztoké és a helyi erőké.”⁹⁶⁶

Szembesülve a Győr megyei kollektivizálás híreivel és várható következményeivel, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjai elhárító módon reagáltak. Marosán György a következőképpen fogalmazott:

„Nagyon örvendetes ez a jelenség, csupán egy dolog nyugtalanít, hogy ez váratlanul ért bennünket, meglepetés volt. Úgy kell csinálni, hogy ez ne legyen meglepetés. [...] Bajnak tartom, hogy ilyen áttekintés után mégis máshol ugrott ki a dolog. Mi lesz, ha a jövőben, talán hamarosan 4–5 megyében egyszerre ugrik ki a dolog? El kell kerülni azt a gyakorlatot, hogy az ilyen eseményt szombat délben tegyék jelentés formájában az emberek asztalára. Biztos, hogy a szövetkezetek alakulásával egyidejűleg az ösztönös és tudatos ellenség is megmozdul, ezt a veszélyt el kell hárítani!”⁹⁶⁷

Biszkú Béla a megindított kollektivizálási kampány első eredményeit kiugrásnak nevezte. A Győr megyei pártvezetés 60 millió forintot igényelt istállóépítésre és gépekre. Hirtelenjében 30 községben kellett volna megoldani az összeterelt állatok ellátását. További feladatot jelentett a gépesítés, amelyre 25 millió forintot szántak. Fehér Lajos véleménye szerint a gépellátás csak úgy lett volna megoldható, ha a határos megyékből átcsoportosítanak. Egyébként pedig azt mondták, hogy „főképpen helyi anyagokkal próbálják az építkezést megoldani, javasoltuk csővázás, nádtetős istállók felépítését.” Községi brigádok alakításával kellett a tetőkhöz szükséges nád- és fakivágást biztosítani, valamint a tsz-tagokból alakult építési csoportokkal kellett a téglaegetést megoldani, egyébként pedig az ország más részeiből javasolták ideszállítani a téglát. Lombos Ferenc megyei párttitkár úgy tájékoztatta a PB-t, hogy amíg az istállók nem készülnek el, addig az állatok a „háztáji gazdaságban maradnak,

---

szigorú megrovás, végső figyelmeztetésben részesíteni.” Kurcsis József, a kapuvári járási párttitkár erről ezt mondta: „Én a magam részéről nem tudok egyetérteni, azért, amit tett, mert ez a dolog azért nincs olyan nagy kihatással a község dolgozóira. Inkább azt vetik fel, hogy megszökött a paraszt, hogy ne kelljen belépnie a tsz-be. Varga elvtárs felé felvetett büntetést túl súlyosnak tartom.” Végül Lombos javaslatát fogadták el. MSZMP VB-ülés jegyzőkönyve, 1959. február 23. GYML, MSZMP, I.f. 3.fcs. 1959. 65. ö.e. 1–10.

⁹⁶⁶ MSZMP VB-ülés jegyzőkönyve, 1959. február 23. GYML, MSZMP, I.f. 3.fcs. 1959. 65. ö.e. 1–10.

⁹⁶⁷ PB-ülés a Győr megyei termelőszövetkezeti fejlődésről, 1959. február 3. MOL, M-KS- 288.f. 5. 116.ö.e. 27–30. R.

ott a jó gazda gondosságával ápolják őket. A ló eladás megindult, a lótól szabadulni akarnak.”⁹⁶⁸

A megyei pártbizottságoknak külön keretből 20–25 tsz-szervező állt rendelkezésre. abból Győr megyébe is küldtek 15 embert, akik a termelési terveket készítették el. A PB február elején azt tartotta fontosnak, hogy a „további előrehaladás mellett a mostani eredmény megtartása és olyan propaganda vitele, hogy ez az ütem kihasson a többi megyére is.” Az itt elhangzottak szerint a kollektivizálási kampány ekkori „eredményei” messze nem voltak olyan tervszerűen előre láthatók a PB számára. Sokkal inkább közvetlenebbül érzékelték a helyzetet a megyében. Erre utalt az, hogy „Tömpe elvtárs tárgyalta Antos, Kiss Árpád és Trautmann elvtársakkal, van tartalékunk arra az esetre, ha más megyében is ilyen kiugrás történik. 4–500 milliós lehetőség van tartalékban. Tégla még csak van, de cserép már nincs.” A pártvezetés ebben a helyzetben is áthárította a problémamegoldást a megyei, járási és községi döntéshozókra: „Olyan szemléletet kell kialakítani, hogy ne felülről várjanak mindent, igyekezzenek saját erőből nagymértékben hozzájárulni a szükséges anyagok előteremtéséhez.”⁹⁶⁹

Münnich Ferenc azt állította a PB-ülésen, hogy a Győr-Sopron megyei fejlemények őt is váratlanul érték.

„Nagyon öröndetes ez a jelenség, csupán egy dolog nyugtalanít, hogy ez váratlanul ért bennünket, meglepetés volt. Úgy kell csinálni, hogy ez ne legyen meglepetés. Feltétlen kell időben megfelelő tájékoztatás, hogy lássuk, mely megyére számíthatunk, mert különben nem tudunk a tartalékokkal megfelelően bánni, körültekintően elosztani. Nem szabad az előrehaladást visszatartani, de meg kell nézni, hol várható ilyen a közeljövőben, mert csak így tudjuk pénzzel és erővel segíteni ezeket. Már most előrelátható a kunhegyesi járás, Baja, Szabolcs. Egyik helyen járási viszonylatban, más helyeken megyei viszonylatban számíthatunk ugrásszerű fejlesztéssel.”⁹⁷⁰

Miért Győr-Sopron megye lett a mintaadó a kollektivizálásban? Ha a PB forrásait faggatjuk, és Marosán György egyik megnyilatkozását vesszük alapul, akkor mindenképpen a helyi pártbizottságok hozzáállása volt az egyik ténylegesen döntő tényező.⁹⁷¹ Marosán 1959. február 3-i hozzászólását így rögzítették:

⁹⁶⁸ PB-ülés a Győr megyei termelészövetkezeti fejlődésről, 1959. február 3. MOL, M-KS- 288.f. 5. 116.ö.e. 27–30. R.

⁹⁶⁹ PB-ülés a Győr megyei termelészövetkezeti fejlődésről, 1959. február 3. MOL, M-KS- 288.f. 5. 116.ö.e. 27.R.

⁹⁷⁰ PB-ülés a Győr megyei termelészövetkezeti fejlődésről, 1959. február 3. MOL, M-KS- 288.f. 5. 116.ö.e. 26–27.R.

⁹⁷¹Fontos szempont lehetett, hogy Győr-Sopron megyében igen magas volt a belterjes gazdálkodást folytató üzemek, s ennek megfelelően a középparaszttság aránya. Majoros – Markó 1959: 1–3.; Külön elemzést igényelne a második világháború előtt paraszti életvilágokkal való összehasonlítás is. Ennek egyes leírásaira Németh Andor és dr. Soproni Elek művei szemléletes példák: Bíró 2006.

„Megmondom őszintén, engem a dolog meglepett. Nem szeretem az ilyen meglepetéseket, amikor a hét végén odateszik az ember elé a jelentést, hogy Győr megyében 30 községben alakul termelőszövetkezet, illetve 30 község lesz termelőszövetkezeti község. Ha már előző években nem csináltak volna szélsőséges kilengéseket a tsz-szervezésnél, nem volna érdekes a dolog, hiszen a választás előtt és után volt vita a szövetkezeti fejlesztésről, a Központi Bizottság napokig foglalkozott ezzel, tehát várható volt, hogy e munka alapján megindul valami. Akik most a termelőszövetkezetek felé indulnak, már komoly parasztok. Nézzünk erre egy számot. Egyik helyen pl. 210 paraszt lépett be a tsz-be, 480 kat. hold földdel, ebből pl. 80 olyan paraszt, aki 6–16 holddal rendelkezett. Világos, hogy most már komoly parasztok is belépnek. A Politikai Bizottságnak látnia kellene a 19 megye mozgását. Felvetődik a kérdés, határozzunk-e úgy, hogy kapjunk információt arról, mi ennek a Győr megyei dolognak a hatása máshol. Talán az is jó lenne, ha összehívnánk a 19 megyei titkárt, megbeszelnénk velük ezt a tapasztalatot, és elmondanák, náluk mire lehet számítani. Békés, Csongrád, Szabolcs, Fejér megyéket olyannak ítélte a Központi Bizottság, ahol beérnek hamarosan a dolgok. Bajnak tartom, hogy ilyen áttekintés után mégis máshol ugrott ki a dolog. Mi lesz, ha a jövőben, talán hamarosan 4–5 megyében egyszerre ugrik ki a dolog?”⁹⁷²

A budapesti pártfunkcionáriusok fentiekben idézett kommentárjai az általuk jóval korábban jóváhagyott kollektivizálási kampány elsőként megtapasztalt következményeinek, kockázatainak felelősségelhárító mechanizmusaként értelmezhető.

A kollektivizálás több értelemben is kész helyzet elé állította az agrártermelőket. A leglátványosabb a földek „összeszántása” volt, ami valóban néhány óra alatt lezajlott. Ennek szimbolikus, érzelmi, társadalmi-gazdasági jelentőségét el szoktuk felejtetni, holott ez a kora tavaszi művelet a határokat, a határképet, a korábbi – az egyéni gazdálkodás szerinti – földművelési ágakat, és az ott termesztett növények talajviszonyait lényegében visszafordíthatatlanul megváltoztatta. Mindez azt jelentette, hogy a talaj- és egyéb vízforrások szintjeit, az esőzések utáni vízelvezetési rendszereket sokszor irracionális módon átvágták.⁹⁷³ A győri pártvezetés is máról holnapra döntött ezekről a kérdésekről:

„A mai VB-nek el kell dönteni, hogy hol fogunk építkezni. Ez azért szükséges, hogy a vitát elkerüljük. Az a fontos, hogy a paraszt lássa, hogy az építkezés folyik. [...] Egyetértünk abban, hogy a csatának csak egy részét nyertük meg. Nehezebb része még hátra van. Minden erőt a tavaszi kezdés biztosítására. Megérkeztek a traktorok, ez is bizonyos segítség. Ahol lehet, sürgősen meg kell kezdeni a meglévő földterület egy tagba szántását, műtrágya van a megyében.”⁹⁷⁴

⁹⁷² PB-ülés a Győr megyei termelőszövetkezeti fejlődésről, 1959. február 3. MOL, M-KS- 288.f. 5. 116.ö.e. 28.R.

⁹⁷³ Ennek általánosságát jelzi az évekkel későbbi békési szakvélemény. Egy bizottság megállapította, hogy a „legelő- és rétgazdálkodás a megye területén ismeretlen. A kaszálókat és legelőket senki nem gondozza. A gaz, a vízerózió, a művelés hiányában jelentkező talajszerkezeti beomlás egyre nagyobb károkat okoz. Az évekkel ezelőtt elfogadható legelők tönkremennek.” A megyei földhivatal feljegyzése az 1961. évi földvédelmi törvény végrehajtásának tapasztalatairól, 1963. május 4. BéML, MSZMP, 1.f. 12.fcs. 1957–1966. 8.ö.e. 1–2.

⁹⁷⁴ A megyei vezetés 24 „politikai munkatársi” státuszt is kapott, járasonként négy-öt főt foglalkoztattak közülük. MSZMP VB-ülés, 1959. február 23. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1959. 65.ö.e. 1–10.

A megyei pártüléseken folyamatosan tárgyalták a kollektivizálás kérdéseit. Az egyik alkalommal a csornai járás párttitkára „3 erőszakos megnyilvánulásról” szólt. A megyei rendőrkapitányságról Gerendai László a következőképpen fogalmazott:

„Társadalmi rendszerünkkel szembeni hangulat általában nem több az átlagosnál, az ellenséges személyek részéről. Vannak eléggé fásult, elkeseredett megnyilvánulások egyes helyeken. Nem lehet mondani, hogy a rendszer ellen vannak, de mellettünk sincsenek. Szervezett ellenséges tevékenység a tsz mozgalomban nincs. 4 esetben történt röpcédulázás, legutóbb Ménfőcsanakon. A baboti eset tünetető volt, de az volt a szerencse, hogy a tömeg hangulata nem volt ellenséges. A megyében el van terjedve a rémhír a különböző erőszakosságról. Sajnos, amik megtörténtek, alapot is adnak erre bizonyos mértékben. De ez ellen fel kell lépni. Véleményem az, hogy az utóbbi héten szinte versenyszerűen ment a munka, amire semmi szükség nincs. Nem szabad megállni ezzel a munkával, de amit az utóbbi héten tettek, azt nem szabad folytatni. Varga elvtárs felfüggesztésével és pártbüntetésével egyetérték.”⁹⁷⁵

A diktatúrák természetrajzához tartozó további kérdéssel is foglalkozni kell. Az emberek döntéseit nem csupán a közvetlen, mindennapi helyzetek határozhatják meg, hanem a távoli, az adott politikai rezsimet kívülről befolyásoló tényezők is. A kortársak jelentős része tisztában lehetett azzal, hogy sorsukat mennyire irányítja a nagyhatalmak viselkedése. Ennek jelentőségére az elvárt pártálláspontnak megfelelő megfogalmazásban utaltak:

„A Győr megyei eredmények összefüggnek azzal is, hogy amikor a mezőgazdaság átszervezését megkezdjük, a nemzetközi helyzet rendkívül kedvező volt. Az ürrakéta fellövése és Mikojan elvtárs amerikai útja egyrészt azt mutatta, hogy az erő mi mellettünk van, másrészt a nemzetközi helyzetben bizonyos enyhülésre következtettek a dolgozó parasztok. Egyébként a nemzetközi helyzet alakulása mindig megmutatkozott a dolgozó parasztok hangulatában a tsz-t illetően.”⁹⁷⁶

Visszatérve a bekerítésre, a kisparaszti gazdák a korábbi években tapasztalt álláspontot hangsúlyozva azt mondták, ha a nagyobb területtel rendelkezők belépnek a tsz-be, azokat ők is követik. A hadjárat logikája, a Szovjetunióban kialakított módszer alapján először az ún. súlyponti községek agrártermelőit kényszerítették be a tsz-be. Győr-Sopron megyében járasonként két-három települést soroltak az előbbi kategóriába. Ezeknek olyanoknak kellett lenniük, amelyek a kollektív gazdálkodáshoz jó adottságokkal rendelkeztek. Például Farád, Mihályi, Mosonszentjános, Kisbabot, Lövő tartozott ebbe a körbe. Az egész megyére érvényes tapasztalat szerint minden helyen az első típusú tsz-t alakították meg. Másra egyébként gyakorlatilag sem volt mód, mert a korábban hivatalosan tszcs-ként bejegyzettek mind „megsértették az alapszabályt”, azaz oda nem léphettek be új tagok, hiszen pártállami szemmel azok nem minősültek szövetkezetnek.⁹⁷⁷

⁹⁷⁵ MSZMP VB-ülés, 1959. február 23. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1959. 65.ö.e. 1–10. A kádermiliő belső működési szokásai szerint az is kiderült, hogy az illetőnek már volt büntetése. Igaz, utána jutalmat is kapott.

⁹⁷⁶ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁷⁷ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

Mi lehetett a tsz-tagga válás meghatározó tényezője az első időszakban? Az erőszak már több helyen bizonyított tényén túl, a pártjelentés készítői ezt a következőképpen magyarázták:

„A legnagyobb húzóerő a parasztság számára a termelőszövetkezeti gazdálkodásban a gépi és az agrotechnika lehetőségének a kihasználása. Ez különösen az élenjáró, jól gazdálkodó parasztokra hat. A gyengébben gazdálkodó emberekre, különösen a nagycsaládosokra vonzóerő a különféle szociális juttatások. Ingyen orvos, kórház, stb. A nyugdíjrendelet főképpen az 55 év fölötti emberekre hat.”⁹⁷⁸

Történetkutatói perspektívából nézve azonban a mélyebben gyökerező ok nem ez, hanem a bekerítés, a presszió, a terror volt. Ennek egyes elemeire lehet következtetni a következő szövegből is:

„A határozottságnak jelentős szerepe volt az átszervezés folyamán. A parasztoknak, mikor kijelentettük, hogy addig a faluban maradunk, míg tsz-község nem lesz, eleinte mosolyogtak rajta, de egy-két hét eltelte után, amikor látták, hogy nem megyünk el, az agitációt tovább folytatjuk, a helyi aktívát egyre jobban megszervezzük, kezdtek gondolkodni, és ha mindjárt belépések nem is lettek, de az érdeklődés az minden alkalommal nagyobb lett a tsz-ek iránt. Amit a parasztoknak megmondtunk, azt be is tartottuk, mert az átszervezés nem mindenhol ment hamar. Pl. Györszemerén, Lébényben 7–8 hétig tartott a szervezés.”⁹⁷⁹

Hogy mit jelent az országon belüli, hódításként értelmezhető kollektivizálás propagandisztikus beállítása, azt részben illusztrálja egy másik beszámoló:

„Tetszett a parasztoknak, hogy erről a határozottságról nemcsak beszélünk, hanem be is tartjuk. Többször elmondták, hogy maguk egyenes magyar emberek! Az egész szervezés alatt nem ígértünk a parasztoknak semmi olyant, amit teljesíteni ne lehetne. Az agitáció során csak olyan érveket használtunk fel, amik tényleg a valóságnak megfelelnek. Megmondtuk még azt is a dolgozó parasztoknak, hogy az első évben lesznek nehézségeik, különösen akkor, ha a munkákat rosszul szervezik meg.”⁹⁸⁰

Az előbb idézetnél életszerűbb közelségbe hozhatók a kortársi képek, ha a külső szemlélő ritka, ez esetben a rádió egyik riporternőjének feljegyzését vesszük alapul, aki levelében a pártvezetéshez fordult, amelyben a tanácsi vezetőkkel folytatott beszélgetését rögzítette:

„A rádióban nem lehet azt elmondani, hogy mi milyen módszerekkel agitáltunk. Amikor bementünk a paraszthoz, nem kukoricáztunk, megmondtuk: <<vagy aláírja a belépési nyilatkozatot, vagy nem, a földjét akkor is betagosítjuk.>> Rábatamásiban az elvtársak ezt mondták neki: <<Ebben a forradalmi helyzetben nem tanácsos riportot készíteni, illetve riportban elmondani, hogyan alakult meg a termelőszövetkezet, mert többet ártunk, mint használunk. Ez ugyanis felkavarná a kedélyeket.>> Szintén a rádióból írtak a KB-nek, hogy egy „acsalagi egyéni gazdát, mert nem akart belépni a termelőszövetkezetbe, összetörték, a fejét a falba verték és lenyalatták vele a falat.”⁹⁸¹

⁹⁷⁸ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ő.e. 1959–60.

⁹⁷⁹ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ő.e. 1959–60.

⁹⁸⁰ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ő.e. 1959–60.

⁹⁸¹ Közérdekű bejelentések, 1959. február 4. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 17.ő.e.

A kollektivizálás utolsó szakaszában bevett gyakorlattá vált a „fejlesztés társadalmi ügyé” avatása. Mit jelentett ez konkrétan? A pártvezetés a legszélesebb körben és hatékony módszerrel a társadalom szinte minden rétegét képviseltette a kampányban. Ezt nevezem a kollektivizálás társadalmiasításának, ahogyan erre már a bevezetőben kitértem. A fogalom értelmezéséhez a legcélszerűbb, ha ismét a pártbeszámoló ide tartozó részét vesszük alapul:

„A fejlesztést sikerült társadalmi ügyé tenni a megyében. Egy-két kivételtől eltekintve, nem vittünk ki nagy tömegben munkásokat tsz-t szervezni. De a munkások legjobbjai, 3–4 ember minden községben jelen volt, aki segítette a helyi erőket megszervezni. A munkásosztály részvétele a megszilárdításnál is megmutatkozik, jelenleg közel 100 tsz-t patronálnak a megye üzei. A szervezésben legtöbb helyen lelkesen vettek részt a tsz-parasztok, a gépállomások és állami gazdaságok dolgozói. Külön ki kell emelni a falusi pedagógusok részvételét. Nem volt olyan község, ahol ki ne vették volna részüket a szervezésből. Egyes helyeken az orvosok és agronómusok is jó munkát végeztek. A falusi pártszervezetek, tömegszervezetek, különösen a Népfront Bizottságok, sokszor egyéni parasztokat is tudtak mozgósítani a szervezésre. Azzal, hogy ezek vezetői először írták alá a belépési nyilatkozatot, és utána végezték az agitációs munkát”⁹⁸²

Volt-e paraszti ellenállás? A pártbeszámolók szerint „A tsz-fejlesztés alatt az ellenség nem talált magára. Ellenséges támadást a szervezés alatt alig észleltünk. Ellenséges elemek támadása inkább most tapasztalható. Kulákok, de inkább egyéb deklasszált elemek nyilvános helyeken lázítanak a munka ellen vagy a tsz vezetősége ellen (Bösárkány, Ravazd).”⁹⁸³ A kérdésre adott válasz az, hogy az alkalmazkodó ellenállás különböző elterjedt formáiról lehet beszélni. Ennek egyik dokumentált eseteirásáról egy 1959 májusában keletkezett újságcikkből értesülhetünk. A Győr-Sopron megyei pártvezetés „felháborodásának” egyik oka az volt, hogy a Nők Lapjában Szemes Piroska újságíró szerintük hamisan ábrázolta a sokorópátkai történeteket: „Az illetékes elvtársnő fellépése a községben rendkívül arrogáns volt. Fenyegette a helyi vezetőket, hogy ő szerinte túrhetetlen helyzet van a faluban és jelenteni fogja Kádár, ill. Münnich elvtársaknak, hogy milyen módszerekkel dolgoznak a Győri Járásban, ill. Győr megyében. A cikknek azt a részét, mely az asszonyokkal való alvásra céloz, teljesen rosszindulatúnak, enyhén szólva ízléstelennek tartjuk.”⁹⁸⁴ A cáfolatnak szánt, az újságíróat vádoló levélben arról is szó van, hogy a kezdeti kampányban a férfiak lényegében elmenekültek a faluból, s a távollétük alatt az agitátorok „gorombáskodtak”. Utána, ahogy a férfiak egy része hazatért, mintegy viccelődésképpen megjegyezték a pártalkalmazottak: „március 2-től kezdve, ha nem jönnek haza a férfiak, itt fogunk aludni a

⁹⁸² MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁸³ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁸⁴ MGO-jelentés, 1959. május 15. GYML, MSZMP, 5.f. 9.fcs. 4.ö.e. Győri JB, 5–6.; Nők Lapja, 19. sz. 1959. május 7. Az „Akkor és most” c. cikkről van szó, amelyben többek között azt írja a szerző, hogy mindenki tudta, hogy „hol tanyáznak hajnaltól éjszakáig a falubeli férfiak.”

faluban.” A nők kiszolgáltatottabb helyzete, az agitátorok által elkövethető nemi aktusra való készség, lehetőség felvillantása besorolódott a zsarolási eszköztárba. A történelmi értelmezés szempontjából a helyzetleírásban megfogalmazott jelenség, a hódítóként megjelenő agitátorok egy részének attitűdje fontos a rezsim jellemzése szempontjából. Az agitálás a kollektivizálás első szakaszában sokszor eszem-iszom jellegűvé vált, amikor „volt olyan agitátor, ezen a napon, aki kijelentette 5–6 ház után, hogy több helyre nem hajlandó elmenni, mert attól fél, hogy berúgatják.”⁹⁸⁵ Az agitátorok itatása mögött a gazdák időhúzási szándéka is meghúzódott.

A jelentésekben olvasható „megszilárdítás” és „patronálás” kifejezéssel a pártzsargont használók valójában a statisztikai szempontból létrehozott tsz-szervezet állandó ellenőrzését leplezték. További ellentmondás volt az, hogy a „kulákság” egyre megfoghatatlanabb kategóriája a propagandában egyszerre fenyegette kívülről és belülről a tsz-t, ugyanis az első megyei szervezés során a kuláknak nevezettek többségét felvették tagnak.⁹⁸⁶

A győri járás 1959 márciusában lett „termelőszövetkezeti járás”, ami a pártnorma szerint azt jelentette, hogy 58 tsz-t jegyeztek be (12.720 taggal, 104.484 kh földdel, ebből 83.197 kh szántóval).⁹⁸⁷ A tagság 34,5%-a középparasztnak minősült, 65,5%-a ennél kisebb gazdaságát kényszerült feladni. A nők jelentős kisebbségben (29%) voltak a tagnévsorban. Kormegoszlás szerint a 20 év alattiak 1,5%-ot, a 21–39 év közöttiek 21,3, a 40–49 évesek 18,8, az 50–60 évesek 28,7, a 61–64 évesek 12,9, a 65 éven felüliek pedig 16,8%-ot képeztek. A ménfőcsanakai levélben idézettek mennyiségi mutatói szerint a tsz-be kényszerített parasztság igen jelentős része, egyharmada idős ember volt. Az erőszakos kampány ellenére 168 egyéni gazdaság létezett még a győri járásban, amelyek felszámolását 1959 őszére tervezték. Az így létrehozott, papíron kollektívnek nevezett egységek valódi nagyüzemek voltak, hiszen 76%-uk 1.000 és 4.000 k. holdas területen feküdt.⁹⁸⁸

⁹⁸⁵ MGO-jelentés, 1959. május 15. GYML, MSZMP, 5.f. 9.fcs. 4.ő.e. Győri JB, 5–6.

⁹⁸⁶ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ő.e. 1959–60.

⁹⁸⁷ Mint már említettem, a győri járásban kedvező feltételek voltak a zöldségtermesztés számára, talán ez is motiválta, hogy a kezdeti szakaszban itt indították el a kollektivizálást. A jelentés szerint az egész országban híres volt a kunszigeti zöldség és a szigetközi káposzta. A győri járásban a forradalom után nyolc tsz – terület- és tagcsökkenés után – maradt meg: Gönyű (Lenin), Győrszentiván (Új utakon), Ménfőcsanak (Új élet), Öttevény (Kossuth), Pér (Micsurin), Tényő (Szabad Föld), Tétlesvár (Dózsa), Töltéstava (Béke). A kollektivizálás befejező szakasza előtt összesen 25 tsz volt: 453 családdal, 9.944 k. hold földterületen. Ezen kívül egy tszcs-t és 16 szakcsoportot tartottak számon. MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ő.e. Győri JB, 15–28.

⁹⁸⁸ 400 k. holdig: 7%; 400–800 kh: 12%; 800–1.000 kh: 3%; 1.000–2.000 kh: 38%; 2.000–4.000 kh: 38%; 4.000 k. holdon felül: 2%. MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ő.e. Győri JB, 15–28.

A Gyórhöz igen közeli Ménfőcsanak is „termelőszövetkezeti község” lett, ami egyben radikális átrendeződést eredményezett.⁹⁸⁹ A korábban is kétlaki életmódot folytatók gyerekei többnyire nem a mezőgazdaságban látták a jövőjüket, ahogy ez egy panaszos, a „kupec” parasztokat bíráló szövegből is kiderül:

„Valóságos népvándorlás indult meg az ipari üzemek felé, alig néhány alatt kiürült a falu, ami a fiatalságot illeti, most pedig a gaz eszi a növényeket, mert különösen a jómódú és kupec parasztok családjai rangon alulinak tartják, hogy ők a tsz-nek kapáljanak. Ezek azt tartják, egy-két évig kibírják, különösen, ha tovább tűrik illetékes szervek a Kránitzok, és hozzá hasonló manipulációit.”

A strukturális váltást csak helyi személyek tevékenységével összefüggésbe hozó levélíró beszámolója messze túlmutat egy falu földindulásának konfliktusain. A panaszos rendteremtést követelt, hivatkozva a szegényparaszti tsz-tagokra, mondván, „hogy a fejétől bűzlik a hal, jobban figyelemmel kell kísérni a tsz-vezetést, és főleg, a háztáji földek, a különböző spekulációval kívül hagyott állatok, nem utolsó sorban a munkafegyelem tekintetében kell intézkedést tenni, a békés, zavartalan munkavégzés érdekében.”⁹⁹⁰

A Győr-Sopron megyében létrehozott üzemegységek mesterségesen és erőszakkal létrehozott jellegére egyértelműen utal a kampány után készült beszámoló is: „Az új helyzet elég sok problémát vet fel.” Gazdasági tekintetben először is nem volt megfelelő mennyiségű és minőségű istálló, valamint gép. Bár nagy területű tsz-eket hoztak létre, de nem volt „jó vezetésük”: „Jó elnökökre, brigádvezetőkre van szükség”. Talán abból a megfontolásból, hogy a tagság jobban elfogadja a falujukból kikerülő vezetőket, őket a terv szerint is helyből akarták verbuválni, míg az agronómusokat és könyvelőket máshonnan. Persze az utóbbiakat végképp nem tudták volna a szakképzés hiánya és a létszám miatt helyből biztosítani. A bejegyzett tsz-ek a súlyos gazdasági hiányok mellett „politikai” értelemben is instabilak voltak, amire a szokásos eufemizáló módon úgy utaltak, hogy „most van mód, hogy a pártszervezeteket falun paraszt emberekkel megerősítsük.” Az előidézett kényszerhelyzet és a személyes érdekek érvényesítésétől is várták a létszámnövekedést.⁹⁹¹

A győri járásban az egyes települések és tsz-elnökeinek jellemzése alapján látszik, hogy többségében különböző okok miatt nem feleltek meg a szerepüknek.⁹⁹² Tényőn öt év alatt

⁹⁸⁹ Más, itt nem fel nem sorolt szerzők mellett, Galgóczi Erzsébet szociográfiai, szépirodalmi művei jelentős részben ezzel az életvilággal foglalkoznak.

⁹⁹⁰ MGO-jelentés, 1959. június 5. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 11–14.

⁹⁹¹ MGO-jelentés, 1959. április 2. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 2.ö.e. 1959–60.

⁹⁹² Az országos kép a következő volt. Az 1959. január 1. és július 10. közötti időszakban 508 elnök, ill. politikai munkatárs, és 734 szakember állami pénzből való átcsoportosítására volt keret. Ténylegesen 340 elnököt, 409 mezőgazdászt és 112 könyvelőt alkalmaztak. A jelentés alapján eredményes „munkát végzett” Baranya, Fejér, Győr, Somogy, Szolnok és Veszprém megye, itt szinte betöltötték a státuszokat. Borsod, Békés, Hajdú, Heves, Komárom, Nógrád és Pest megyékben a keret 50–60%-át használták fel. Volt még lehetőség 800 fő mezőgazdász alkalmazására, ebből 755 helyet töltöttek be. Mindösszesen 1.616 tsz-elnököt és szakértőt

nyolc vezető cserélte egymást, Dunaszentpálra egy VB-elnököt javasoltak, aki 12 hónapos mezőgazdasági szakiskolát végzett Gödöllőn. Nyúlban kedvező adottságúnak minősítették a területet és a tsz-t, ám a tsz-elnökasszonyt alkalmatlannak találták, helyette ismét egy tanácsi vb-elnököt javasoltak, akit így jellemeztek: „Üzemi munkás, 1952–53-ban több hónapot volt kint szövetkezet-szervezésen a Szigetközben. Jól érti a mezőgazdasági munkát, de legfőbb tulajdonsága, hogy jó szervező.” A kajárpéci tsz-vezető „mestersége cipész, becsületes ember, csak nem ért a gazdaság irányításához”. Ötvenévesben hasonló véleményt formáltak az 1950 óta funkcióban lévő elnökről. Gyömöre, Győrszemere, Felpéc községek agronómusokat és könyvelőket igényeltek, míg Győrszemere, Gyömöre, Felpéc és Töltéstava a különböző győri üzemek „patronálására” szorult, elsősorban tehát azokra az ipari helyekre (például szerszámgépgyár, textilgyár) utaltak, amelyek agitátorai a kollektivizálási kampányban a beléptetést nagyrészt végrehajtották.⁹⁹³

A jelentésíró szerint a vezetők egy része kezdetben „megriadt”: „Így pl. kérte felmentését a pázmándi, mezőörsi, écsi, kajárpéci és a nagybajcsi tsz-ek elnöke. A helyzetet megvizsgálva, le kellett cserélni a sokorópátkai, Tét Béke, a kisbaráti, nyuli, nagybajcsi, ravazdi és mezőörsi tsz-elnököket.” Hasonlóképpen sorra váltották le az alkalmatlan brigádvezetőket. „A jelenlegi elnökök 25%-a elvégezte az ezüst- és aranykalászos tanfolyamot, valamint az egyéb szakiskolákat. 8 fő elnökképző és mezőgazdasági szakiskolát végzett, jelenleg 5 elnökük van a zsámbéki elnökképző tanfolyamon.” A tsz-elnökök háromnegyede nem rendelkezett szakismerettel. Azonban azt sem lehet állítani, hogy kifejezetten csak párttagokat ültettek be a vezetői székekbe, hiszen 40%-uknak (23 fő) volt párttagkönyve. A jelentés szerint, a kollektivizálás kezdetén még tudtak elegendő számú könyvelőt és adminisztrátort biztosítani. Viszont Tápiószentmiklóson és Nyalkán még nem volt agronómus a tsz-ben. Bár hivatalosan az elnököket a tagság választotta, valójában őket rendszerint az apparátus helyezte oda. A 3004/1-es rendelet szerint a győri járásban hét elnököt kifejezetten állami pénzforrásból fizettek. Ugyanígy a mezőgazdászok jelentős része (28 fő) is központi keretből nyerte jövedelmének jelentős részét.⁹⁹⁴

---

helyeztek ki vidékre. Ennek költségeit 23 millió forintra tették. Ugyanakkor az is kiderült, hogy Bács-Kiskun, Komárom, Veszprém, Pest, Szolnok megyében és Budapesten nem a rendelet szerint, hanem hol alacsonyabb, hol magasabb mértékben folyósították a jövedelem-kiegészítést. FM-tájékoztató a tsz-ek szakember-átcsoportosításáról, 1959. augusztus 27. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ö.e. 28–33.

⁹⁹³ MGO-jelentés, 1959. február 3. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 3–4.

⁹⁹⁴ A 48 mezőgazdász közül 22 fő agráregyetemi és mezőgazdasági akadémiát végzett, 25 fő pedig közép- és szakiskolát. 1959-ben négy fő levelező szakon tanult a mezőgazdasági akadémián, illetve 22 brigádvezetőt és tsz-tagot a kőszegi, a fertődi, a kehidai, a balatonfüredi és szentlőrinci szakiskolába írtak be. MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 15–28.

A KSH Győr-Sopron Megyei Igazgatósága jelentést készített a tsz-ek vezetőségéről. 1959-ben a termelőszövetkezetek száma 132-ről 262-re, a területe 76%-kal, a taglétszáma pedig majdnem 90% -kal növekedett (51. sz. t.).

51. sz. t. Tsz-ek Győr-Sopron megyében 1958–1959-ben

<i>Időpont</i>	<i>Összes kh</i>	<i>Ebből szántó kh</i>	<i>Családok száma</i>	<i>Tagok száma</i>
1958. dec. 31.	51.695	41.147	4.125	4.892
1959. jún. 30.	366.050	286.680	41.355	45.354

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

A tsz-ek krónikus szakemberhiányban szenvedtek:

„A 262 termelőszövetkezet közül 2-nek közös az elnöke, 70 tsz-ben nincsen mezőgazdász, illetve ebből 11-ben más tsz mezőgazdásza látja el a feladatokat, könyvelő pedig 3 tsz-ben nincs. Mezőgazdász főleg a kisebb termelőszövetkezetekben nincs: 500 kh-n aluli tsz-eknek 81,4%-ában (35), az 500–1.000 kh összterületű tsz-ek 32,8%-ában (22), míg az 1.000 kh-n felüli tsz-eknek 8,6%-ban (13) nincs, illetve közös a mezőgazdász, bár a 3004/1. sz. rendelet is előírja, hogy 500 kh-nál nagyobb területű termelőszövetkezeteknél képzett mezőgazdászokat kell alkalmazni.”⁹⁹⁵

A tsz-elnökök és a könyvelők nagy részének nem volt képesítése (52. sz. t.).

52. sz. t. A tsz-elnökök, mezőgazdászok és könyvelők képesítése Győr-Sopron megyében 1959. augusztus 31-én

<i>Beosztás</i>	<i>Egyetemi, 1- 2 éves mg. akadémiai végzettség (%)</i>	<i>Középiskolai végzettség (%)</i>	<i>Elnökképző és mg. szakiskola (%)</i>	<i>Könyvelői végzettség (%)</i>	<i>Képesítés nélkül (%)</i>	<i>Összes (%)</i>
Elnök	3,8	3,1	26,1	–	67	100
Mezőgaz- dász	46,3	33,2	20,5	–	–	100
Vezető könyvelő	7,3	47,5	1,5	23,2	20,5	100

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

⁹⁹⁵ MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

A kollektívna mondott üzemek ellentmondásainak sajátos szintjére világít rá ez a megállapítás:

„A termelőszövetkezeteknél a minél jobb gazdálkodás elérése érdekében kívánatos lenne, és a 3004/1 kormányrendelet is előírja, hogy a vezetők lehetőleg a tsz tagjai legyenek. Ennek ellenére a termelőszövetkezetek nagy részénél a mezőgazdászok és vezetőkönyvelők nem tagjai a tsz-nek, sőt 9 szövetkezetben még az elnök sem lépett be a tagok sorába.” (53. sz. t.)⁹⁹⁶

53. sz. t. Tsz-vezetők tsz-tagság nélkül Győr-Sopron megyében 1959. augusztus 31-én

<i>Gazdasági méret a tsz-terület alapján</i>	<i>A nem tag elnök a tagság %-ában</i>	<i>A nem tag mezőgazdász a tagság összes %-ában</i>	<i>A nem tag vezető könyvelő a tagság %-ában</i>
500 k. h-ig	-	87,5	37,5
501–1000 kh	1,5	75,6	46,3
1000 kh felett	5,3	71,1	53,3
Összesen	3,4	72,7	49,0

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

Az ekkor igen keresett mezőgazdászok 87%-a, a vezető könyvelők 71%-a előző munkahelyét sem adta fel, sőt, amint írták, „egyelőre nem akarják magukat teljesen lekötöni.” Az is jellemző volt, hogy a mezőgazdászoknak (13%) és a vezető könyvelőknek csak kis része (12%) volt korábban egyéni gazdálkodó. Ezzel szemben az elnökök 72%-a saját földjén gazdálkodott a kollektivizálás előtt. Zömük hét holdon felüli területet birtokolt, ahogy a statisztikai jelentésben ezt meghatározták: „az egyéni gazdából lett elnökök 69,3%-a, a mezőgazdászok 73,1%-a, a vezetőkönyvelők 53,3%-a volt előzőleg középparaszt.” A vezetőség 22%-a nem a tsz székhelyén lakott, legtöbbjük a nagy területű tsz-ek élén állt.⁹⁹⁷

Az elnökök szinte mind munkaegységben kapták a fizetést, a többi tsz-vezető esetében ez többnyire másként történt, bár a mezőgazdászok fele ugyanígy számoltatta el jövedelme jelentős részét. Sokakat külön állami pénzkeretből fizették. A KSH-jelentés a vezetők tevékenységét összességében rossznak minősítette.⁹⁹⁸

⁹⁹⁶ MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

⁹⁹⁷ MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

⁹⁹⁸ MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

54. sz. t. A tsz-vezetők korösszetétele Győr-Sopron megyében 1959-ben

<i>Beosztás</i>	<i>25 év alatt (%)</i>	<i>25–45 éves (%)</i>	<i>46–60 éves (%)</i>	<i>60 év felett (%)</i>
Elnök	0,4	52,1	44,4	3,1
Mezőgazdász	11,7	62,5	22,4	3,4
Vezető könyvelő	20,5	59,8	16,2	3,5

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyzetről, 1959. szeptember 21. GYML,
MSZMP-ir. 1.f. 13. fcs. 1959–1969. 10.ö.e. 1–6.

A tsz-vezetők mintegy 50–60%-a ahhoz a közepgenerációhoz tartozott, akik nagyrészt gyerekkoruk végén tapasztalhatták meg a háború utáni időszakot (54. sz. t.). Intézményes szocializációjuk, megélhetési forrásuk jelentős mértékben a pártállami rendszerhez kötődött.

A kollektivizálás utáni radikálisan megváltozott élethelyzetet és a falusi agrártársadalom tagjainak az „új normákhoz” való alkalmazkodást a pártjelentésekben a következőképpen jellemezték:

„A munkafegyelmet lazította, hogy a kapásterületek felosztása egyes tsz-tagokra vontatottan indult, és egyes területek nem lettek a tagokra felosztva. Így a későbbi felelősségrevonás esetén a kapálatlanul maradt területeknél nem lehetett senkit sem munkaegység levonásban részesíteni. Ez különösen az abdai, győrzámolyi, koroncói, nagybajcsi, nyalkai és a téti Kossuth tsz-ekben volt legjobban érezhető.”⁹⁹⁹

A kampányígéretekkel ellentétben, az aratást továbbra is legnagyobb részben kézzel végezték. Ezzel a munkával egyébként is alaposan elkéstek augusztus elején. A győri járásban 1959 nyarán 12% volt a gépi aratás aránya, egy kaszálóra 11,2 k. hold terület jutott, de ennél jóval nagyobb munkát kellett elvégezni több településen. Érdeemes arra is kitérni, hogy például a cséplőmunkások egy része nem volt tsz-tag. Erre a munkafajtára ott eleve nem állt rendelkezésre megfelelő számú ember.¹⁰⁰⁰ A mindennapi, továbbgördülő problémákra eleven módon világított rá a jelentés:

„Az aratási, hordási munkában mutatkozó kiesés kihatott a tarlóhántási munkák végzésére is. A gereblyezés hiánya, a helytelen keperakás több helyen akadályozta a tarlóhántás végzését. Augusztus hó közepéig csak 50%-ban tudtuk elvégezni a tarlószántást. Az őszi munkákra való felkészülés több szervezést és jobb munkát kíván a tsz egész tagságától. A fogaterő mozgósításával a jelenleg fennálló talaj-előkészítési lemaradásokat sürgősen be kell hozni, mert a vetéssel késünk. Ez ideig elvégzett

⁹⁹⁹ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 15–28.

¹⁰⁰⁰ 122 cséplőgép egyhatodánál dolgozott „idegen munkás”.

mezőgazdasági munkákkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a munkaszervezési dolgokban még sok a tennivaló, rendszertelen a brigádok, s különösképpen a munkacsapatok működése.”¹⁰⁰¹

A tsz-gazdálkodásban evidenciának számított, hogy annak alapját a „nagyüzemi állattenyésztés képezi. A növénytermesztés eredményei, a megtermelt abrak- és szálatakarmány az állatokon keresztül értékesül, és abból lesz a forint legnagyobb része.” Ezzel szemben, a gyakorlatban az állatállomány gyenge minőségű volt. Néhány kivételt jelentettek például Pér, Töltéstava, Mindszentpuszta, Gyórszentiván, Ménfőcsanak egyes üzemei. „Ennek oka, hogy a tsz-tagok a leggyengébb állataikat adták be a közösbe. A tehénállomány között sok az öreg, a meddő, kevés tejet adó egyed, amelynek kicserélése a kötött keretszám végett igen lassan lehetséges. A jelenlegi tejtermelés lényegesen alatta van a tervezettnek, több tsz-ben csak 2–3 liter között van, [...]” A győri járásban igen súlyos veszteségnek számított a hízalási terv meghiúsulása, 7,6 millió forintot már ekkor is veszteségnek tartottak, ami jelentősen csökkentette az egyes tagok munkaegységét.¹⁰⁰² A lovak nagy részét a többi állattal szemben feleslegesnek minősítették.¹⁰⁰³ A gépesítés miatt már kezdetben közel 450 lovat vágóhídra küldtek, és még további 800-at haszontalannak tartottak. Ezek alapján 100 k. holdra négy ló jutott. A győri járás tsz-eiben ekkor összesen 4.565 ló volt.¹⁰⁰⁴ A kollektivizálás ló és ember, a családi gazdaság kapcsolatrendszerét, mondhatni a magyar tájképeket ebben a tekintetben is radikálisan átszabta.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰¹ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 15–28.

¹⁰⁰² Átlagosan 2,80 Ft csökkenést mértek, de előfordult 4–6 Ft -os is.

¹⁰⁰³ 1960 őszén országosan 76.000 ló levágásával számoltak. Ez például Pest megyében azt jelentette, hogy a lovak (19.600) mintegy háromnegyedét feleslegesnek minősítették. Kibővített osztályértekezlet, 1960. október 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. I/18-19. 1–21.

¹⁰⁰⁴ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9.fcs. 4.ö.e. Győri JB, 15–28.

¹⁰⁰⁵ Itt is idézhetjük az átányi felfogást, miszerint az „igazi” parasztnak kocsija és lóva van, s persze, a gazda a gyeplőt státuszának megfelelően tartja. Fél–Hofer 1969: 380.

A leltározó bizottság lómustrája az öregcsertői Petőfi tsz-ben, 1961. január 16.

A baromfiállomány is rendkívüli mértékben lecsökkent, ami komoly ellátási problémát jelentett. A járásban csak kilenc tsz-ben volt baromfifinevelés, ott azonban jelentős, darabonként öt forint jövedelmet adott, mint például Ménfőcsanakon. Az állattenyésztés súlyos zavarai mögött közvetlenül ott állt a takarmányellátás és elhelyezés megoldatlansága. Az előbbi esetben kifejezetten „pazarlásról, lopásokról” írtak.¹⁰⁰⁶

A létrehozott tsz-ek állapotát leginkább a kortársi nyelv szerinti negatív jelenségek felidézésével lehet életszerűen jellemezni.

„Elég általános jelenség a munkaegység hígitás, illetve a tagok egy része és a brigádvezetők is, eltérően a munkaegység-könyvtől, több munkaegységet írnak be, illetve hagynak jóvá. Ez fakad abból a szemléletből, hogy a jövedelmet csak a munkaegység szaporodásában látják, nem látják azt, hogyha munkaegység száma szaporodik, az egy munkaegység értéke ezzel csökken, ha e mögött nincsen többlettermelés.”¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁶ A győri járás 1959-ben a terv szerint 52.425.000 forint állami hitelt kapott tsz-építkezésekre. MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 15–28.

¹⁰⁰⁷ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ö.e. Győri JB, 15–28.

A látszólag tudatlan szereplők, s ezt jól tudhatták a jelentésírók is, az uralkodó alkalmazkodási formát követték, ami a mindennapi életben normává lett. A „közös” gazdálkodás valójában csak részleges tevékenység volt:

„Különösen a tagság középparaszti részénél, ez áll még egyes vezetőségi tagokra is, hogy több a háztáji föld és állat is, és ezt igyekeznek eltitkolni. Ez abból a szemléletből fakad, hogy nem hisznek a közös jövedelemben, és a jövedelem főforrásaként a háztájit tekintik. Ez megmutatkozik az egy munkaegységre jutó takarmánygabona felemelésében, illetve arra való törekvésben. Pl. Püspökhalapon, Tápszentmiklóson, Bönyön, Győrújfalun, és még néhány helyen a tagok egy része abban ringatta magát, hogy a terv szerinti többlettermelés is munkaegység részesedésre lesz kiosztva. Sok helyen ez a magyarázata a hízósertések vontatott beállításának.”¹⁰⁰⁸

A „közös vagyon” állapota rendszerint így nézett ki:

„A tsz-eknél nem következtes még a közös vagyon védelme. Pl. több helyen előfordult, különösen ott, ahol a lovak odahaza vannak (Nagybarát, Sokorópátka, Abda, Écs), hogy a kocsisok nemcsak annyi takarmányt visznek haza, ami a gondjaikra bízott lovak ellátásához szükséges, hanem annál jóval többet, és azt a háztáji állatok takarmányozására fordítják. A szövetkezeti vezetőségek, bár tudnak erről, mégis tehetetlenül állnak, mert a munkaegység levonás eszközéhez nehezen nyúlnak, nem akarnak maguknak haragost szerezni.”¹⁰⁰⁹

Kiadás és bevétel, munkaszervezés és ellenőrzés kaotikussága szintén szabályszerűségnek számított: „Jellemző jelenség az is, hogy nem ellenőrzik megfelelően a gépi munka minőségét, még azt sem, hogy az aláírt munkákat egyáltalán elvégezték-e. Több helyen tapasztalható, mint pl. Nagybarát, Győrság, Écs és Kajárpérc, hogy olyan munkákat is aláírtak, ami nem is lett elvégezve, illetve nem annyi lett elvégezve.”¹⁰¹⁰

***

A Győr-Sopron megyei rohamos átszervezés tapasztalatainak birtokában is, az ország többi részében a párttaggyűlések részvételi adatai és az ott elhangzottak nagyrészt tükrözik a kollektivizálás kortársi reakcióinak különbségeit. A jelenlétet 75–80%-ban adták meg, a kiemelt ipari vidéken, Borsodban a párttagok a szokásosan nagy létszámban (90–95%) jártak pártgyűlésekre.¹⁰¹¹ Ettől eltérően Fejér megye több községében az egyénileg gazdálkodó

¹⁰⁰⁸ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ő.e. Győri JB, 15–28.

¹⁰⁰⁹ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ő.e. Győri JB, 15–28.

¹⁰¹⁰ MGO-jelentés, 1959. szeptember 14. GYML, MSZMP, 5.f. 9. fcs. 4.ő.e. Győri JB, 15–28. A fentiekhez hasonló leírást más járásokból is lehetne idézni, így például a hőveji (kapuvári járás) Rákóczi tsz-ben 30 éves vagy annál fiatalabb ember gyakorlatilag nem dolgozott. Nem csupán a tsz-vezetőket jellemezték alkoholizmussal, hanem a tanácselnök-helyettest is, akinek 11 gyereke közül egy sem volt tsz-tag. „A községben nincs villany, nincs kultúrház, és legtöbbször a vendéglőben töltik el idejüket.” A tanító egyben párttitkár is volt, aki rendszeresen végeztetett gyerekmunkát. Negatív színben tüntették fel azt, hogy a faluban sok az apáca, akik délelőtt is tartanak hittanoktatást. MGO-jelentés, 1959. december 16. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959–1960. 7.ő.e.

¹⁰¹¹ PTO-jelentés, 1959. február 13. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 436.ő.e.

parasztok és alkalmazottak inkább nem látogatták a pártgyűlést. Sárbogárdon 180 párttagból 45, Polgárdiban 129 fő közül 53 vett részt az összevont taggyűlésen. A kiemelt jelentőségű, és első hullámban meghódítandó területnek nyilvánított Győr-Sopron és Veszprém megyében történekekről a lehetséges módon (rádió, tv, egyéni tapasztalatok) igyekezett mindenki tájékozódni, valódi kommunikációs versengés folyt a pártközpontok és a „lakosság” között:

„A Borsod megyei Pártbizottságon egyes elvtársak attól tartanak, hogy e két megyében elért eredmények bizonyos egészségtelen versenyszellem kialakítására fogják ösztönözni a funkcionáriusokat. Akadnak olyanok is, akik kétségbe vonják a győri és a veszprémi eredményeket, vagy azt állítják, hogy ezeket erőszakos módszerekkel érték el.” Az egyéni gazdák közül kikerült párttagok, és a hatványozottan érintett kétlakiak inkább hallgatásba burkolóztak, velük szemben egyértelműen tapasztalható ellenszenv és kritika alakult ki: „mind az üzemek dolgozói, mind a dolgozó parasztok, nagyon élesen vetik fel a kétlakiaknak, hogy vagy az üzemben, vagy a mezőgazdaságban dolgozzanak.”¹⁰¹²

A Győr-Sopron és Veszprém megyei tapasztalatok alapján a nómenklatúra felső vezetése számára 1959 februárjában egyértelműnek látszott, hogy a korábbi kis tsz-ek megalakításával szemben a „legjobban bevált mód” az „egész község tsz-be szervezése.” Mindez végül korántsem így valósult meg. A párttaggyűléseken elhangzott osztályharcos álláspontot tükrözi az ózdi járási beszámoló is:

„a kétlakiak között bizonytalanság támadt, melynek oka, hogy Prieszol elvtárs a járási aktíván kijelentette az igazgatóknak: <<Ha én a ti helyetekben lennék, a 8–14 kat. holdasokkal nem sokat teketóriáznék.>>¹⁰¹³

Más pártgyűléseken a nők új helyzetéről is beszéltek, azt ígérve, hogy a tsz egyenjogúságot fog hozni a „munka és az életkörülmények megváltozása szempontjából.” A kritizálók között volt, aki azt kifogásolta, hogy a „munkára megtalálják őket, de a vezetésben nem szívesen”. Az egyik gyűlésen az egyéni gazdaságban dolgozó paraszttasszonyok közül valaki „elégé éles hangon beszélt a tsz-ről, hogy náluk Budakalászon milyen szegény a tsz. [...] Erőteljesen visszautasították a budakalászi asszony felszólalását, mondván, őket egy egyéni ne sajnálja.”¹⁰¹⁴

A pártvezetés és a politikai hatalmon kívüliek igen sok esetben a tsz-szervezés elől kitérni igyekvőkről és az ellenállás különböző formáiról értesülhettek. Bács-Kiskun megyében egyes helyeken azt lehetett hallani, hogy már csak néhány hétig kell kitartani, s akkor leállnak a szervezéssel. Ennek az elgondolásnak az egyik oka az lehetett, hogy a tavaszi munkák

¹⁰¹² PTO-jelentés, 1959. február 13. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 436.ö.e.

¹⁰¹³ PTO-jelentés, 1959. február 13. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 436.ö.e.

¹⁰¹⁴ PTO-jelentés a Magyar Nők Országos Tanácsának január 29–30-i üléséről, 1959. február 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 437.ö.e.

megkezdése után rendszerint már a politikai vezetés is inkább áttette az újabb kampányt a „kukoricatörés” idejére, ősze, majd egyre inkább télre.¹⁰¹⁵

Egyes pártbizottságok 1959 tavaszán az újabb területek meghódítása helyett elsősorban a már bejegyzett tsz-ek „megszilárdítását” helyezték volna előtérbe. Azonban ebben a kérdésben sem volt egységes álláspont. Bács-Kiskunban a megyei tanácselnök-helyettes a további szervezés mellett érvelt. A Pest megyei pártvezetés is hasonlóképpen vélekedett. A Fejér megyei jelentésből inkább a korabeli bizonytalanságot lehet kiolvasni: „abban a 22 községben, ahol nem folyt erőteljes tsz-szervezés, a parasztság körében bizonytalanság van, várják a szervező brigádokat. Ezért az aktíva úgy foglalt állást, hogy e községekben megyei, járási vezetők tartsanak falugyűléseket, és érjék el, hogy a parasztok nyugodtan végezzék a tavaszi munkát.”¹⁰¹⁶

Az egész országra érvényesen megállapítható, hogy azokban a megyékben (Hajdú-Bihar, Pest, Nógrád, Borsod) keletkezett a legnagyobb konfliktus, ahol az 1958. decemberi határozat végrehajtásához későn fogtak hozzá. A lerohanás szerű agitáció és erőszakosság ebből a helyzetből is fakadt. A kollektivizálási hadjárat logikája szerinti határidő, gazdaság és területnagyság mindig elsődleges szempontnak számítottak. Az alsóbb szintű pártszervek jelentéseinek nyelvi ritualizmusát és a valóságos helyzetet jól érthette a KB is, amikor azt olvashatták:

„A párt iránti bizalom jelét látják abban is, hogy pártonkívüli tsz elnökök is kérik, sürgetik a tsz-ben a pártszervezet megalakítását. [...] Negatív jelenség volt, hogy egyes aktívák a pártfunkcionáriusok nem, vagy csak kis számban szóltak hozzá. A Borsod megyei pártaktíván egyetlen járási titkár sem vett részt a vitában. Zala megyében a járási titkárok csak az elnökség biztatására jelentkeztek felszólalásra.”

Ezek szerint 1959 tavaszáig még a párt soraiban sem sikerült többségi támogatást szerezni a kollektivizáláshoz. A tsz-ek ekkori, nagyrészt papíron bejegyzett üzemformáiban elsősorban a gazdátlanság volt jellemző.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁵ Nógrádban Maconka községben röpcédulát találtak: „Vigyázz kiskazda, mert hiénák keringenek. Átkozott legyen az, aki a tsz-be belép!” PTO-jelentés, 1959. március 5. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 448.ö.e.; „Bács megyében Máté János címzetes apát, országgyűlési képviselő Izsák községben akart beszámolót tartani, melyre a községből mindössze 10-en jelentek meg.” PTO-jelentés, 1959. március 20. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 458.ö.e.

¹⁰¹⁶ PTO-jelentés, 1959. március 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 461.ö.e.

¹⁰¹⁷ PTO-jelentés, 1959. március 26. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 461.ö.e.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS LOKÁLIS-REGIONÁLIS PÉLDÁI

„Pusker József horvátzsidányi dolgozó paraszt, amikor a belépési nyilatkozat aláírását végezte, a <<Népszabadság>> egy példánya feküdt előtte, melyen Kádár elvtársnak kongresszusi beszéde alkalmából közölt képe volt. Az illető dolgozó paraszt az aláíráskor azt a kijelentést tette, hogy <<előttem van Kádár, felettem az isten, ezekben hiszek, ezek a tanúim.>> Kolnhoffer Mátyás 21 holdas dolgozó paraszt az aláíráskor azt mondotta, hogy <<Londontól-Pekingig-Newjorkig, Newjorktól-Budapestig azt a nótát nem húzták el nekem, amelyért a földemet oda adtam volna, de maguk most elhúzták az én földjeimet>>.”¹⁰¹⁸

„a tanácsházán az egyik szobában Kiss nevezetű szegedi lakos meg nem engedett módon foglalkozott Táborosival, többek között az asztal alá bujtatta kb. 25 esetben, majd amikor az asztal alól kiengedte, akkor vigyázzba állította és Táborosinak azt kellett mondani, hogy éljen a termelőszövetkezet!”¹⁰¹⁹

A Veszprém megyei szervezési módszerek leírt tapasztalatai életszerűségében érzékeltetik a kollektivizálás átfogó jellegét:

„Alapvető vonás, hogy ténylegesen, a szó igaz értelmében társadalmi ügyvé tudták tenni a mezőgazdaság szocialista átszervezését. A szervezőmunkát végig következetesen a párt viszi. Ezért a különféle társadalmi szervek önálló akciót nem folytatnak. A súlyponti községekbe az előzőekben említett agitációs brigád kiszáll, azzal a céllal, hogy addig ott tartózkodnak, míg a községet teljesen termelőszövetkezeti községgé nem alakítják. A gyakorlat szerint ezt a célt a nagyobb községeknél 3–4 nap alatt, a kisebb községeknél 1–2 nap alatt elérik. A súlypontilag kijelölt községek közül is a szervezőmunkát először a Győr megyével határos községekben kezdték el, és utána láncszerűen haladtak a további községekbe. A szervezőmunka, mondhatni kizárólag csak mezőgazdasági tsz-ek alakulására irányult, s ezen belül is lehetőség szerint az egy szövetkezet egy községelvet alkalmazták. A mezőgazdasági tsz-ek szervezését már az agitációban úgy kezdték, hogy a tavaszi munkákat közösen végezzék, és a betakarítás is már közösen történjen ebben az évben. A kétlakiakat és az iparban dolgozó családtagokat általában üzemekből, vállalatoktól hazaküldték azzal, hogy családtagjaikat, hozzátartozóikat agitálják meg a termelőszövetkezetbe való belépésre. Egy-egy községben a szervezőmunkát az esetek többségében a falu legtekintélyesebb gazdájánál kezdték meg. Az agitációs és szervezőmunka az esetek többségében elsősorban az idegen erőkre hárult. A helyi párt- és tanácsi szervek, s a meglévő szövetkezetek tagjai általában kevésbé járultak hozzá a szervezőmunkához, bár 1–2 helyen előfordult, hogy a helyi pártszervezet, illetve a párttitkár irányításával folyt a munka, és a

¹⁰¹⁸ Az MSZMP Kőszeg Városi VB jelentése az MSZMP Megyei VB Agitációs és Propagandaosztályának a „tsz-agitációval kapcsolatos megnyilvánulásokról”, 1960. január 9. VaML, MSZMP, 1.f. 2.leltár. 1960. 39.ö.e. 35/Agit/5/1960. 21.

¹⁰¹⁹ A sándorfalvi rendőrőrsről Jakab József rendőrfőtörzsőrmester ír jelentést a Szeged Járási Rendőrfőkapitányságra a tanácsházán történt kínzásról. 1960. január 18. CSML, MSZMP, 3.f. 22.ö.e. 490.

meglévő szövetkezet vezetése és néhány tagjai is igen tevékenyen részt vett a szervezőmunkában. (Pl. Óhida, vagy Szentgál).”¹⁰²⁰

A pártjelentésekben használt társadalmi ügy kifejezés valójában a frontális nyomás és egyéb eszközök együttes alkalmazását leplezte, erre konkrétan is utaltak az egyik megfogalmazásban:

„Társadalmi ügyé téve a feladatot, minden szerv, illetve elvtárs szervezett agitációban és terv szerinti falunkénti meghatározott ütemű szervezésben vesz részt. Kezdetben a Győr megyével határos községekben, majd pedig általánosan az egyéni parasztság közt olyan tömeghangulattá vált az átszervezés, hogy ez már szinte lelki presszióként jelentkezik. Csupán e hangulatnak tudható be, hogy olyan községekben is, ahol nincs pártszervezet és termelőszövetkezet, továbbá egyáltalán nem is mentek még ki agitálni, 30–50 családdal történik a jelentkezés (Pl. Takácsi, Hajmáskér, Somlójenő, stb.)”¹⁰²¹

A kollektivizálás erőszakossága elérte azt, hogy Veszprém megyében az egyéni gazdák meghatározó része, a közép- és gazdagparaszti birtokosok sokkal inkább beléptek, mint a kevés földdel rendelkezők vagy a kétlakiak. A példaként említett szentgáli tekintélyes parasztember állítólag 35 családot vonzott maga után. A vagyonosabb gazdák, a kuláknak nevezettek is előre menekültek. Őket a tagság tsz-vezetőként elfogadta, ahogy erre egyértelműen utaltak a beszámolóban.¹⁰²²

A jelentésekben folyton megemlítették a gazdák sajátos racionalitását, elsősorban a földjáradék szerepét az idősök körében, a „tulajdoni érzelmeket”, a „belső vívódásokat”, s ugyanilyen mértékben a nyugdíjlehetőség és a betegbiztosítás perspektíváit.¹⁰²³ A Veszprém megyei agitáció ideje alatt sem a várható, konkrét gazdasági kérdések játszották a szerepet, hiszen az volt a legbizonytalanabb. A beléptetett tsz-tagok többségének praktikus gondolkodásmódjával szemben, az agitátorok kevés konkrét választ tudtak adni. Nagy részük szintén az előre menekülést választotta:

„Néha előfordult – ez konkrétan saját tapasztalatom is – hogy az agitátor elvtársak némelyike az általánosítás, és a <<cél szentesíti az eszközt>> alapon helytelenül érvel. Ez egyrészt még a helyesen értelmezett önkéntesség határán is túlmegy, és a termelési érdekeket háttérbe szorítja. (Pl. Kisváson folyó hó 6-án az esti órákban egy 8 kh-as jól gazdálkodó középparaszttal való vita során az agitátorok azzal érveltek, hogy aki most nem lép be a termelőszövetkezetbe, az végső soron a szocializmus

¹⁰²⁰ Jelentés a tsz-szervezés Veszprém megyei tapasztalatairól, 1959. február 9. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 5.ő.e. 170–171.; Az itt írtakhoz kapcsolódik, hogy például Nógrádban az ellenálló gazdákat ún. „kilincsváltós” módszerrel, tehát napokig egymást váltó agitátorok zaklatása során kényszerítették belépésre. Jelentés a Szirák községben végzett tsz-szervezésről, 1960. február 15. NML, MSZMP, 5.f. 13.cs. 1958–1961. 3.ő.e.

¹⁰²¹ Jelentés a tsz-szervezés Veszprém megyei tapasztalatairól, 1959. február 9. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 5.ő.e. 171.

¹⁰²² Jelentés a tsz-szervezés Veszprém megyei tapasztalatairól, 1959. február 9. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 5.ő.e. 172.

¹⁰²³ Jelentés a tsz-szervezés Veszprém megyei tapasztalatairól, 1959. február 9. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 5.ő.e. 173.

ellensége, továbbá, bármit is próbálkoznak, már mint egyénileg gazdálkodók, nem élhetnek meg a szövetkezet mellett. Nem engedik szerződni, nem veszik át a leszerződött állatját, stb.)”¹⁰²⁴

Az ország tiszántúli részén elindított kampány a következőket eredményezte. Szolnok megyében az egyik „agitációs brigádjelentés” részletesen beszámolt a kollektivizálási hadjárat általános módszereiről, ami ezeket az elemeket tartalmazta: célkijelölés, gazdanévsor összeállítása, a lokális földkérdés feltérképezése, propagandisztikus jövőkép, rendőri biztosítás, egyéni foglalkozás, megtörés. A részletesen is leírt kunhegyesi és a tomajmonostorai tapasztalat azt mutatta, hogy a gazdák megtörésben a harmadik nap volt a fordulópont. Más településekhez hasonlóan, a helyiek többségét egy-egy, presztízzsel rendelkező középparaszti személy aláírásának kikényszerítése után tudták beléptetni.¹⁰²⁵

Szolnok megyében egy-egy településre több száz fős agitációs brigádot küldtek ki, akik végig rendőri közreműködéssel járták a kiszemelt házakat.¹⁰²⁶ Mezőtúron a 400 fős agitátorcsoport 60%-a tsz-tag volt, amely arány érzékelteti a kampányban való társadalmi részvétel összetettségét is. A párt és az állami apparátus, a rendőrség, a munkásőrség, az iparban dolgozók, a diplomások különböző csoportjai mellett a már beléptetett parasztok is besorolódtak ide. A pressziós eszközök és az erőszakszervezetek jelenléte ellenére a legfontosabb termelési kérdések, mint például a vetőmagellátás és az állattartás feltételei tisztázatlanok voltak a döntéshozók számára is. Mindemellett nap mint nap érkeztek hírek a kilépő tsz-tagokról.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ Jelentés a tsz-szervezés Veszprém megyei tapasztalatairól, 1959. február 9. MOL, M-KS- 288.f. 28.cs. 1959. 5.ö.e. 173.

¹⁰²⁵ Tsz-jelentések, 1959. március 12. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 98–100. Hosszú történeti időszakra visszanyúlóan szemléletes társadalomtörténeti mintavétel a járszági parasztsorsról: Horváth 2000.

¹⁰²⁶ Az egyenruhásokon túl ügynököket is foglalkoztattak. 1959 tavaszán a számarányokról a következőket írták: „Jelenleg a megyei Főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály 7. alosztályai és a járási kirendeltségek az ország területén 792 hálózati személlyel rendelkeznek a mg. elhárítás vonalán. Kategóriánkénti megoszlása: 437 ügynök, 340 informátor, 15 rezidens. Összesen: 792 fő.” A hálózati személyek presszionált helyzetére is rávilágít a szokásos rendőrségi megfogalmazás: „Az ellenséges tevékenység, az ellenséges csoportok felderítésére való törekvést lehet látni a megyei székhelyen szervezett hálózat irányából, mert 571 hálózati személy közül: 113 kulák, 32 horthysta tiszt és tiszthelyettes, 36 csendőr, 9 jegyző, főjegyző, 16 v. fasiszta párt tagja, 1 földbirtokos, 32 ellenforradalmár, 240 egyéb ellenséges kategóriából. Összesen 479 fő.” 1958-ban összesen 219 ügyet „realizáltak”, amelyek közül a legnagyobb számú (167) a tsz-ellenes izgatás kategóriájába tartozott. Az ügyekben szereplő 321 fő többsége (206) ekkor sem tartozott az „osztályidegenekhez.” Az őrizetbe vétel (54), rendőri felügyelet (20), figyelmeztetés (125) mellett 117 esetben került sor bírósági eljárásra, öt eljárást pedig megszüntettek. Jelentés a központi mezőgazdasági osztály operatív helyzetéről, 1959. április 8. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. I/8. 1–14.; Bár a kollektivizálás befejeződésével csökkenő arányban, de később is jelentős számú volt az előbbiekhöz hasonló eljárás: 1960 novemberében 104, 1961 januárjában 121 adminisztratív intézkedésről izgatásról számoltak be. BM II/7-es Osztály jelentése, 1961. február 17. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. II/11. 1–8.; Az ügynökök területenkénti különböző számát, a Szolnok megyeiek adata reprezentálja: 1961 júliusában közel 70 fő jelentett a mezőgazdaság területéről. Szolnok megyei rendőrségi jelentés, 1961. augusztus 3. MOL, XIX-B-14. 387. d. 9/84/1961.;

¹⁰²⁷ Tsz-jelentések, 1959. február 10. és 12. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2. fcs. 1959. 30.ö.e. 1–10.; Egy későbbi, országos rendőrségi értekezleten elhangzott, hogy a Szovjetunióból érkezett vetőmagszállítmány közel több mint 60%-a szennyezett volt az egyik – Fejér megyei – községi tapasztalat szerint. Kibővített osztályértekezlet, 1960. október 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. I/18-19. 1–21.

Több konkrét példán nyomon követhetjük a tömeges kollektivizálást. A jászapáti járásban 1959. január 10-ig nyolc községben szervezték meg az 1.579 fős

„aktivát, zömében tsz-tagokból, állami gazdaságok, gépállomások dolgozóiból és vezető beosztású elvtársakból. Az aktivák párosan be vannak osztva egy-egy község, vagy határreszen és általában 3–4 parasztsalád rendszeres látogatására, illetve megnyerésére kaptak megbízást. Az említetteken kívül mintegy 300 elvtárs foglalkozik az agitációs munkával, állandó jelleggel (reggeltől estig), mint a központi agitációs gárda tagjai, zömében párttagokból, tsz-vezetőkől és más, e munkára alkalmas elvtársakból, akik együttműködve a megyei és járási pártbizottságok által kiküldött elvtársakkal e munka irányítását látják el.”

A hódító hadjárat logikája alapján végbement kollektivizálásról végül azt jelentették, hogy így mintegy két hét alatt 431 főt (2.285 kh földdel) léptettek be a tsz-be.¹⁰²⁸

Ahol nem érték el a kívánt eredményt, ott a következőképpen jártak el:

„10–12 paraszttal foglalkozunk egyszerre, úgy, hogy naponként 3–4 népnevelő pár is felkeresi. Másrészt írunk, vagy más egyéb módon keressük meg fiaikat, hozzátartozóikat, akik különböző iskolákban tanulnak, vagy a közigazgatás különböző területein tevékenykednek, és ők is foglalkoznak szüleikkel, ill. hozzátartozóikkal a tsz-be lépést illetően.”¹⁰²⁹

A közvetlen, rendszerint már nem az agrárgazdaságban dolgozó hozzátartozókat is bevonták a nyílt zsarolásba, az állami eszközökkel megszervezett presszióba, ami a politikai diktatúra társadalmiasításának egyik formája volt.¹⁰³⁰ Mindez persze ambivalens viselkedésforma maradt, erre utal a törökszentmiklósi járásban fekvő Tiszabő példája: „azok a parasztok, akik beléptek a tsz-be, egy részük be lett vonva az agitációs munkába. E községben tapasztalható azonban olyan jelenség, hogy a tsz-be lépett parasztok egymás nyakába borulnak és sírnak, hogy [...] oda van, amit eddig kuporgattunk.”¹⁰³¹

A tanácsházi beidézéseket, mint megfélemlítési eszközt kezdettől fogva alkalmazták. Ezeket az adminisztratív eljárásokat állítólag a megyei párttitkár levele után mérsékeltek, ami viszont az – írásos nyomot nem hagyó – egyéb módszerek elterjedését fokozta. A tiszasasi bekerítés körülményei több szempontból is reprezentatívak:

„Újabb állomáshelyünkön Tiszaszon is azzal a módszerrel dolgoztunk, mint Kunhegyesen. Itt is feltérképeztük a területet és megcsináltattuk a névsorokat. Itt annyiban volt könnyebb a munka, hogy tanyák nem voltak, mint Öcsödön, ellenben a szőlőterületek nehezítették a szervezést. A dolgozó parasztnál kint igen komolyan beszélgettünk, és egy-egy helyen sokszor fél napot is eltöltöttünk, míg sikerült meggyőzni őket igazunkról. Az időt nem sajnáltuk, mert tisztában voltunk azzal, hogyha a falu hangadóit meggyőzzük, akkor könnyebbé válik a munkánk. Így is történt. Találkoztunk olyan személlyel, aki azt mondta a belépőknek, hogy a tsz-ben még tökmagot sem fognak enni, nem lesz

¹⁰²⁸ Tsz-jelentések, 1959. február 10. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 20–28.

¹⁰²⁹ Tsz-jelentések, 1959. február 10. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 20–28.

¹⁰³⁰ Tsz-jelentések, 1959. február 10. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 20–28.

¹⁰³¹ Tsz-jelentések, 1959. február 19. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 40–43.

semmijük sem azoknak, akik belépnek. Azonnal behívtam az illetőt és jegyzőkönyvet vettem fel róla. Az illető kijelentette, hogy aláírja a belépési nyilatkozatot, melyre azt mondtam neki, hogy ne gondolja azt, hogy ezzel akarom kényszeríteni arra, hogy lépjen be a tsz-be. Nem is engedtem neki aláírni, hanem hazaküldtem. Másnap reggel ismét bejött és kérte, hogy aláírhasa a belépési nyilatkozatot. Előzőleg tájékoztattam erről a személyről és megtudtam, hogy agrárproletár volt. Megmondtam neki, hogy hibáját jóváteheti azzal, hogy legalább 10 személyt beléptet. Ezt vállalta is, és még aznap 11 személyt léptetett be, utána pedig 12-iknek ő is aláírta a belépési nyilatkozatot.”¹⁰³²

A kampányról készült beszámolók a szokásos sematikus stíluson és nyelvi rítualizmuson túl azért tanulságosak, mert részleteiben rávilágítanak az erőszakos kollektivizálás társadalmiasítására. Tiszasülyön az állami gazdaság közel 40 embere és még mintegy 80 fő „társadalmi munkában” végezte a bekerítést. Először a konkrétan kiválasztott középparasztokkal íratatták alá a belépési nyilatkozatot. Maga a kocsmáros is beléptetett 24 személyt. A propaganda nem csupán a kocsmát, hanem a boltot és más falusi tereket is átfogta, például hangos bemondóval, plakátokkal.¹⁰³³ A kollektivizálás ezen szakaszát inkább már a pozitív jövőképre – s nem az „osztályellenségre” – koncentráló propaganda jellemezte:

„Nagyon jó volt agitatív szempontból a színes plakát. Főleg, ha az nem a dolgozó parasztok kicsúfolását ábrázolta, nagy hatással volt pl. több színben, amikor az orvos a rendelőben vizsgálta a beteget és a szövegen ez állt. <<A tsz-ben ingyenes kórházi és orvosi kezelést kapsz>>, vagy ül az ajtóban a dolgozó paraszt, a másik siet, és azt mondja: <<Te csak pipálj komám, én megyek a tsz-be>> stb. Sok ötletes színes plakát sok segítséget adott. Erre külön agitációs csoportot alakítottunk ki. Kezdetben előfordult, hogy a plakáton egy épület volt rácsos ablakkal, és belül egy nagy bajuszú kulák alatta szöveggel: <<Így jár, aki a tsz ellen agitál.>> Ezt kétértelműnek tartottuk, hogy félreértés ne legyen, kivontuk a forgalomból.”¹⁰³⁴

Mint kiderül a derűsnek szánt beszámolóiból, az agitátorok itt is beidézésrel és más pressziós eszközökkel tevékenykedtek, sőt az erőszakosságot transzformálták a gazdák közé. Az egyik kiszemelt középparaszt a beléptetés után maga vált az egyik fő szervezővé, amit így kommentált a jelentésíró: „Ennek örültünk, mi is arra gondolva, hogy ők erőszakoskodhatnak egymással szemben, ebből nem lesz törvénysértés.”¹⁰³⁵

A tsz-be való erőszakos beléptetés Kengyelen közel három hétig tartott. Ebben nagy szerepet játszott az is, hogy az előzetes kimutatás szerint 280 egyéni gazda volt, majd 260

¹⁰³² Tsz-jelentések, 1959. március 12. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 98–100.

¹⁰³³ Ezek falusi illusztrációit ld. Gyurgyák 2008: 154–169.; A hangerő révén való folyamatos pressziót igen tudatosan használták az egész országban. Így például a salgótarjáni acélgyári agitátorok beszámoltak arról, hogy Pásztón a „főmagot”, a befolyásos gazdákat utcák szerint beazonosították, oda felszerelték a hangosbemondót, s „azokat cikkekkel ellátva”, felelevenítették a „szövetkezés gondolatát a parasztság gondolkodásában.” Az Acélgyári tsz-szervezők tapasztalatai, 1960. február 15. NML, MSZMP, 5.f. 13.cs. 1958–1961. 3.ö.e.

¹⁰³⁴ Tsz-jelentések, 1959. március 17. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 105–109.

¹⁰³⁵ Tsz-jelentések, 1959. március 17. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 105–109.

személy beszerzése után jöttek rá, hogy „még kint van 510 egyéni.”¹⁰³⁶ A beszámoló szerint a „legeredményesebb módszer volt a helyi tsz-vezetők és tekintélyes tsz-tagok tervszerű mozgósítása. Ugyanis a legtöbb beléptetést ők csinálták azok után, amikor felismertük, hogy hogyan használhatjuk fel ezt az erőt eredményesen.” A fegyvernekieket magasabb műveltségűnek tartották, mint a kengyelieket. Fegyverneken az a hír terjedt, „hogya megérkeznek a szolnokiak, kétszer kell nadrágot cserélni naponta.”¹⁰³⁷

A Felsőjászsági Állami Gazdaság területe mellett élő parasztok egy része „felajánlás” révén akart megszabadulni a földjétől, miközben a tsz-be nem akartak belépni. Azt mondták, hogy „inkább mennek az ÁG-ba dolgozni, mert ott minden hónapban megkapják a fizetést.” A beléptetések során a „dolgozó parasztoktól” rendszerint nem fogadták el a pusztá „földfelajánlást”, csak akkor, ha egyben a tsz-be is beléptek, mert így biztosítva látták a munkaerőt.¹⁰³⁸

A megcélzott gazdák reakciójára jellemzően, sokszor „úgy nyilatkoznak, hogy a kormány mondja ki, hogy mindenkinek be kell lépni, akkor belépnek.” Kivételes esetekben számoltak be sajátos ellenállási formákról, mint például egy mezőtúri hat holdas gazdáról, aki vasvillával fogadta a „népnevelőket”, valamint rájuk uszította a kutyáját. Az egyik 11 holdas parasztember verbális elutasítását és a helyzethez való alkalmazkodását így fogalmazta meg: „a földet elvihetitek, nem kell. Úgysem sokáig uralkodtok. A kocsit és a lovat azt nem adom, arra még szükségem lesz.” Másutt, a régi időkből áthagyományozódott reakció az elbújás, a helyszín elhagyása volt. Az így cselekvő egyik gazda távolléte alatt a jászfelsőszentgyörgyi párttitkár és tettestársai együtt „házi agitációjuk során, mivel Sz. Z-t nem találták a lakásán odahaza, az udvart összeforgatták, a kocsit a ház elé húzták és a vadászpuskájukkal pedig a galambokra lövöldöztek.” A szokásosan megszállás jellegű megfélemlítési akcióról és garázdaságról konkrétan azért tudhatunk, mert a gazda a minisztériumban panaszt tett.¹⁰³⁹ A politikai hatalommal való ilyen típusú kommunikáció, egyezkedés, az ügyek sajátos pártállami nyilvánossága olykor kisebb engedményekkel járt, egy bizonyos pontig védeltséget jelentett.

¹⁰³⁶ A nyilvántartás anomáliáira jellemző volt, hogy a jászberényi városi tanács szerint a földkönyvek „nem tartalmazzak a valóságnak megfelelő adatokat.” Pártbizottsági jelentések az állami tartalékföldre használatáról, 1957. december 4. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1958. 37.ö.e. 602–607.; Ez a jelenség később is megfigyelhető volt, így például Tiszakécskén a „szervezési munkát akadályozta, hogy a nyilvántartások nem voltak megfelelően vezetve. A népnevelők közül is voltak, akik igyekeztek félrehúzódní, s napközben is többet közülük az italboltban lehetett találni.” Kecskeméti Járási Tanács VB-ülés, 1960. január 19. BKMÖL, XXIII. 312. 7. d.

¹⁰³⁷ Tsz-jelentések, 1959. február 10. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 1–10.

¹⁰³⁸ Tsz-jelentések, 1959. február 12. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 13–19.

¹⁰³⁹ Tsz-jelentések, 1959. február 12. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 13–19.

Az „előre” menekülések is a sajátos társadalmi reakciótípushoz tartoznak.¹⁰⁴⁰ 1959 februárjában Túrkevéen is először az idősek – mivel más megoldásuk nem volt – rendszerint lemondtak a földjükéről vagy pedig haszonbérbe adták a tsz-nek. A pártbizottságon azt is feljegyezték, hogy Szolnokon a parasztok egymás között „soha” szóval köszöntek, ami a történetkutató számára leginkább a tsz adott üzemformájának ebben az időszakban érvényes elutasítását jelentette.¹⁰⁴¹ Hogy sok, az önálló gazdálkodáshoz 1956 után ismét hozzászózott parasztember mennyire végzettszerű sorscsapásnak tartotta a tsz-világot, arra példa a következő esetleírás:

„Mezőhéken lakik egy igen csavaros észjárású V. J. nevű dolgozó paraszt. Taktikája a következő volt: mindenről beszélt a végtelenségig, csak hogy a tsz-ről ne legyen idő beszélni, másrészt mint szőlőtulajdonos is minden áron borral akarta elűtni az időt. Amikor már kevesen voltak kívül a TSz-eken, és ő is kézbe vette a ceruzát, hogy a nyilatkozatot aláírja, megszámlálhatatlanul felvette, letette, egy betűt leírt a nevéből, majd letette a kezéből, és így tovább, míg végül is aláírta, de kijelentette: <<Aláírtam, de holnap már nem élek.>> És másnap valóban levágott egy közel 300 kg-os hízőt, és olyan disznótoros vacsorát csapott, hogy még ilyet keveset láttak a környéken.”¹⁰⁴²

A kényszerű belépés tudomásulvételét, egy életforma megszűnéséről rituálisan megemlékező gazda vacsorája persze inkább halotti tornak volt szánva.¹⁰⁴³ Mezőhéken a tsz-szervezéssel szembeni tettelegességre is sor került, amelynek során betörték a községi párttitkár ablakát, valamint megfenyegették a tanácselnököket. Tiszaszentimrén és Tiszaderzsén a papok házi látogatásaik során a kollektív gazdálkodás ellen érveltek, Tiszaföldváron diákok terjesztettek tsz-ellenes röpcédulákat. Mindezek azonban rövid életű ellenállások voltak, hiszen néhány meggyanúsított ember letartóztatása, vagy az egyházügyi hivatalon keresztül történt nyomásgyakorlása sakkban tartotta a helyi társadalmat.¹⁰⁴⁴

A fiatalok többsége elvándorlással reagált a kampányokra. Akik ezt nem vállalhatták, azok a helyzethez alkalmazkodva akadályozták a munkafelvételt, a takarmány- és állatbeadást. Így történt ez például „Jászberény városában és a kunszentmártoni járásban. [...] A kunhegyesi

¹⁰⁴⁰ „Addig, amíg az ellenforradalom előtt a szövetkezetek szervezése során mindenütt az a probléma merült fel, hogy legyen-e szövetkezet, igen, vagy nem, most a kérdés már arra enyhült, hogy mikor legyen szövetkezet, és miért éppen ebben, vagy abban a faluban, miért nem a másikkban. Sőt, jellemző volt, hogy a népművelésbe fogott dolgozó paraszt nem adott határozott elutasító választ, de igent sem mondott, hanem rendszerint megjelölt 1–2 másik gazdát, akitől függővé tette saját belépését is.” Az Élelmiszerügyi Minisztériumi jelentés, 1959. decembere. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ö.e. 32–47.

¹⁰⁴¹ Tsz-jelentések, 1959. február 12. JNSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 13–19.

¹⁰⁴² Tsz-jelentések, 1959. március 19. JNSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 122–124.

¹⁰⁴³ Vö. Kunt 2003.

¹⁰⁴⁴ Tsz-jelentések, 1959. február 10. JNSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 20–28.

járásban, Kenderesen, Tiszaroffon több ősszel kezdő tag visszaküldte a takarmánykivétési ívet, egyesek át sem akarták venni.”¹⁰⁴⁵

A hajdúsági Váncsodon és más falvakban aláírásokkal akarták elérni, hogy együttesen mondják ki a tsz feloszlását, a belépési nyilatkozatot pedig érvénytelenítsék:

„Az aláírásokat és az ezzel kapcsolatos szervezkedést természetesen titokban végezték. Az ügyben a rendőrségi nyomozás befejeződött, ennek alapján két vezető szerepet játszó egyént őrizetbe vettek. Más községekben is vannak ehhez hasonló jelenségek, ahol szükséges volt, szintén a rendőrség folytatott le nyomozást, mint pl. Sárretudvariban, ahol egy egyént szintén őrizetbe vettek.”¹⁰⁴⁶

Váncsod, Zsáka, Sáránd, Vekerd településeken ekkoriban kifejezetten „kilépési hangulatról” szóltak a beszámolók. Másutt, például Püspökladányban, Egyeken, Sárretudvariban a

„tsz-be beléptek, a még kívülállók tudják azt, hogy földrendezést csak 80%-nál lehet végrehajtani, és az is ismeretes előttük, hogy a községben nincs meg a 80%. Mindezek alapján egységes ellenállás alakult ki a parasztok között, amelynek lényege az, hogy a nagyüzemi táblák kialakításával kapcsolatos kérdésekről (önkéntes földcsere stb.) nem akarnak tárgyalni, arra alapozva, hogyha nincs meg a 80%, tagosítani nem lehet.”¹⁰⁴⁷

Egyes párttagok azt is felvetették az 1959. évi őszi kampány során, hogy a pártbizottság a tsz-szervezéshez „pártmunkásokat ne küldjön ki agitálni, mert ezek elég jelentős része a tsz elől szökött meg a faluból, s így nincs erkölcsi alapjuk a tsz mellett agitálni.”¹⁰⁴⁸

Az erőszakos beléptetés kezdettől fogva ismert volt minden szereplő, döntéshozó, agitátorok és beléptetettek számára. A pártbizottsági jelentésekben ezekről mint „törvényellenességről” vagy „türelmetlenségről” tettek igen szűkszavúan említést: „Egyes járásokban, városokban, főleg a jászapáti járásban és Karcagon törvényellenesen jártak el azoknak a dolgozó parasztoknak egy részével, akik nem léptek be a tsz-be.”¹⁰⁴⁹ Az enyhébb, az aláírást sikeresen kikényszerítő – egyébként azonban demoralizáló – pressziós eszköz a különböző hatósági felszólítás, beidézés mellett például a kétlakiak szabadságra küldése volt, amíg ők maguk vagy rokonuk nem lépett be a tsz-be.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁵ A megyei pártbizottság és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti fejlesztési bizottság jelentése, 1959. július 9. JNSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 29.ö.e. 124–131.

¹⁰⁴⁶ Debreceni jelentés, 1959. május 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 3.ö.e. 210.

¹⁰⁴⁷ „Sáránd községben az elmúlt héten több helyen horogkereszt volt kirajzolva, így többek között a <<Haladás>> tsz elnökének kapujára is.” Debreceni jelentés, 1959. július 13. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 3.ö.e. 214–215.

¹⁰⁴⁸ „Hajdúnánás, Polgár területéről érkezett olyan jelzés, hogy a dolgozó parasztok nem foglalkoznak szántással, Egyeken a trágyát az árokba hordják, s nagymérvű felvásárlás van élelmiszerekből, mert az a hang terjedt el, hogy október 1-én nagy változások lesznek. Ugyanitt több egyénileg dolgozó paraszt eladja a jó lovát és rosszabbat vesz helyette, vagy Hajdúnánáson az állatállomány felkínálása, főleg malac és kisebb súlyú süldőben nagymérvű.” Információs jelentés, 1959. szeptember 15. HBML, MSZMP, I.f. 9.fcs. 1958–1962. 7.ö.e. 54–55.

¹⁰⁴⁹ A megyei pártbizottság és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti fejlesztési bizottság jelentése, 1959. július 9. JNSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 29.ö.e. 124–131.

¹⁰⁵⁰ Tsz-jelentések, 1959. február 24. JNSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. 55–56.; A megyei pártbizottság és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti fejlesztési bizottság jelentése, 1959. augusztus 8. Uo. 29.ö.e. 130–137.

A megverték, erőszakkal beléptettek közül sokan írásos panaszt tettek. A fogolylét perspektívájából megfogalmazott levelek címzettje a pártállami sajtó, a rádió és tv szerkesztősége volt. Hogy részletesen mi történt az egyes esetekben, sokszor nehéz megállapítani, hiszen a brutalitásokkal kapcsolatos ügyeket a kollektivizálási hadjáratot irányító pártbizottság vizsgálta ki, amelyek elsődleges célja az elfedés volt. Czinege Lajos, Szolnok megyei párttitkár is többször volt kénytelen jelentéseket írni a bejelentett ügyekről, amelyekben rendszerint következetesen tagadta az erőszakosságot. Az egyik jászárokszállási idős levélíró saját bevallása szerint az „örület szélén állt” a zaklatások miatt. Ugyanerről a településről névtelen levelet küldtek, miszerint „félholtra verik a parasztokat”.¹⁰⁵¹

Törökszentmiklóson a hűtőházi párttitkár és egyben munkásőr, tehát a gazda által ismert személy másik három „népnevelővel” (két fő volt munkásőrruhában), ittas állapotban az utcán kezdett el kiabálni és fenyegetőzni. A panasztevő elmondása szerint őt, mint svábot keresték. A párttitkár, mielőtt a szobába berontott, a gazda feleségének és fiának trágár szidalmazások közepette tiltotta meg, hogy az agitálás alatt a lakásukba bemenjenek.

„Ekkor beróhant a szobába, nekem jött és mondta, hogy ismersz-e te piszkos sváb. Kiadta a parancsot a vele lévő nőnek, hogy állítsa ki a nyilatkozatot, és közben a legdurvább fenyegetéseket mondta. A legfájdalmasabb az volt nekem, hogy beléd rugok úgy, hogy kimúlsz a világból és akkor baszhatod azt a sváb kurva anyádat Német országba. Kérem anyám Törökszentmiklóson van eltemetve. Meghalt 1956. II. hóban 89. évében. Született Magyar országon.”¹⁰⁵²

A kollektivizálási kampányban a személyes és kollektív múltképek számos – itt éppen a német kitelepítések traumatikus – elemei is a felszínre kerültek, érvnek számítottak. A hat gyerekes gazdának három hold saját földje volt, ezen túl bérelt területeken gazdálkodtak. Ezért ő 1951-ben kuláklistára is felkerült, de még abban az évben levették onnan. A tulajdonában lévő terület nagysága alapján, az agitátorok szempontjából tehát nem számíthatott befolyásos gazdának. A vele és családtagjaival szemben alkalmazott megalázás sok más esethez hasonlóan indokolatlannak tűnik a kollektivizálási eredményesség szempontjából, hiszen az agitátorok számos kifinomultabb módszerrel is elérhették a céljukat. A konkrét esetekben nyilvánvalóan nagy szerepet játszott az alkoholos állapot. Az esetleges kivizsgálások során az ittasság enyhítő körülménynek számított. A kampányt irányítók és a tettegességet elkövetők az alkoholfogyasztást lényegében elfogadott normának tartották az eredményesség, a napi tagszám- és területnövelés érdekében. Végül, a tanácsházi jegyzőkönyvfelvétel és levélváltás után, miközben konstatálták, hogy bár az érintett gazda és

¹⁰⁵¹ Dolgozók bejelentései, panaszos levelei, 1959. március 5. és 13. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.f.cs. 1959. 41.ö.e. 118–119, 122–123.

¹⁰⁵² Betűhíven közölt részlet. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei, 1959. március 2–3. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. 38.

felesége mentálisan és fizikailag is belebetegedett a tsz-tagsági nyilatkozat aláírásába, ám az agitátorok semmilyen „törvényteleniséget” nem követtek el, legföljebb az „emelt hangjukat” találták kifogásolhatónak, amit a párt szerint éppen a gazda agresszivitása váltott ki. A pártfunkcionáriusok megszokott felelősségáthárító, a pozíciókat egyszerű átfordítással, cserével történő beállítása történt ebben az esetben is. Az ügyet azért tartották még lezárhatónak, mert szerintük a gazda el fog költözni az egyik fiához, aki egy dunántúli bányában dolgozott.¹⁰⁵³

A helyi apparátusok vezetői a konkrét esetek lokalizálásával (például hozzon orvosi láttelelet, hol történt, ki látta?) és transzformációval hártották az áldozatra a tettlegességek motivációit. Azt lehet mondani, hogy a technikai felelősséget¹⁰⁵⁴ vállalták, arra hivatkozva, hogy a panaszolt eset az előírások szerint miért nem történhetett meg, vagy ha mégis, akkor az „üzemi balesetnek” számított. Minden további körülményt negligáltak, illetve a bekerített gazda viselkedésével próbáltak összefüggésbe hozni, ahogy az egyik jászárok szállási esetben is történt. 1959. február 16-án egy 15 holdas gazda 25 éves fiát a tanyai istállójukban egy tsz-elnök, egy KTSZ-vezető, egy vadőr és mások megverték, megrugdosták. A helyszíntől közben távoltartott anyja és testvérei közvetlenül nem láthattak a tettlegességet, azonban fenyegetéssel őket is hallgatásra szólították fel. Másnap, a veréskor távol lévő apa a fiával együtt a „pártklubban” panaszt tett. Itt az egyik rendőr feljelentéssel fenyegette meg a feleségét (aki többek között „rablóknak” nevezte a „népnevelőket”). A szokásos cinizmussal javasolták a panaszosoknak, hogy tegyenek feljelentést, és hozzanak orvosi látteleletet. Czinége megyei párttitkár így folytatta: „N. ezt nem tette meg, azzal a megjegyzéssel, hogy szóra sem érdemes. Ez alkalommal a rendőr őrsparancsnoknak és a jelenlévő elvtársaknak a fiú egy szót sem szólt arról, hogy hidegvízbe akarták állítani, hogy bicskával fenyegették, s el akarták vinni.”¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵³ Dolgozók bejelentései, panaszos levelei, 1959. március 5. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. 40–42.; A történetek további, tipikus instrumentalizálására, a felelősségáthárító technikára jellemzően, az 1932-ben a Vas megyei Rumban született, de már a vasvári pártbizottságra került APO vezetője volt a rumi agitáció vezetője. Őt azonban „tanúként” („Érdektelen, kárt nem szenvedett”) idézték meg a kihallgatásra. F. E. és társa izgatási ügye, 1960. február 6. VaML, XXV. 80/e/aa. 13. Vas Megyei Főügyészség, Büntető ügyek. B.10017/1960. 16.; Hasonlóképpen lásd az egyeki ügy lezárását: Igazságügyi szervek jelentései, 1960. március 9. HBML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1960. 62.ö.e.

¹⁰⁵⁴ Vö. Bauman 2001: 149.

¹⁰⁵⁵ Dolgozók bejelentései, panaszos levelei, 1959. március 3. és eleje. JNSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. 108–111.

A brutalitások terhes emlékét – az olykor helyet cserélő – tettesek és áldozatok különböző okokból, de egyaránt igyekeztek elfojtani. Az emberek többsége az elvárt racionalitással reagált a történésekre, elfordította a tekintetét.¹⁰⁵⁶

KOLLEKTIVIZÁLT FÖLD – KOLLEKTIVIZÁLT EMBER NÉLKÜL?¹⁰⁵⁷

Az egyes régiók kollektív gazdaságainak (mgtsz, tszcs) és a háztáji földek részaránya 1959 tavaszán a következő volt az egyes megyék, és így az ország föld- és szántóterületéhez képest. Országosan az összes földterület 25,1%-a, a szántóterület 34,7%-a tsz-ekhez tartozott (55. sz. t.). Az első nagy kollektivizálási kampány után az egyes megyék között látványos különbségek voltak, amely helyzet egyben minden politikai és társadalmi szereplő számára kijelölhette a várható folytatást.¹⁰⁵⁸

55. sz. t. Tsz-ek, tszcs-k és háztáji gazdaságok összes föld- és szántóterületének részaránya, 1959. március 31.

Megye	A megye összes földterületének %-	A megye szántóterületének %-
	ában	ában
Baranya	21,6	29,6
Fejér	38,5	46,5
Győr-Sopron	56,1	72,7
Komárom	19,3	32,4
Somogy	30,9	45,5
Tolna	24,6	30,8
Vas	20,6	30,3
Veszprém	38,8	70,3
Zala	8,4	12,1
Bács-Kiskun	13,1	17,3

¹⁰⁵⁶ A jelenség tágabb összefüggéseire ld. Bauman 2001: 41–45.; A fenyegetésekre példa még: „A kölesdi községi tanács v.b. elnöke a politikai munkát meg nem engedett hangú levelekkel igyekszik <<pótolni>>. Az így küldött leveleket, felszólításokat többen különböző fenyegető és ellenséges megjegyzésekkel visszaküldték. Ezekre a tanács v.b. elnöke, Hegyi Ferenc újabb, fenyegetőbb hangú levéllel igyekezett válaszolni. A válaszlevél egyik része a következőképpen hangzik: <<Nagyon figyelmébe ajánlom, hogy ne játszanak a tűzzel, mert véletlenül, ha valakinek megég a keze, akkor az fájdalmas lesz>>. Majd hozzáteszi: <<ezeket csak figyelmeztetésre szántuk és nem rosszindulatból>>. PTO-jelentés, 1959. augusztus 3. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1959. 524.ö.e.

¹⁰⁵⁷ A Fejér megyei Tácon „a tsz-ben pedig azt mondták, ember nélkül nem kell a föld sem.” MGO-jelentés, 1961. március 15. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 47–59.; A kelet-németországi kutatói tapasztalat is erre az eredményre jutott: Schöne 2005: 301.

¹⁰⁵⁸ MGO-jelentés, 1959. március 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ö.e. 15.

Békés	30,0	33,1
Csongrád	18,8	22,1
Hajdú-Bihar	22,2	30,3
Pest	14,9	22,4
Szabolcs-Szatmár	12,1	14,0
Szolnok	61,8	71,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	11,4	18,1
Heves	26,1	45,7
Nógrád	13,6	19,8
Az ország földterületéhez viszonyítva (%)	25,1	34,7

Forrás: MGO-jelentés, 1959. március 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ő.e. 18.

Az 55. sz. táblázat földrajzi tájak szerinti bontásban megadott adatai mutatják a kollektivizálás egyszerre sziget- és hullámszerű következményeit. Több mint 70%-ban kollektivizált szántóterület Győr-Sopron, Veszprém és Szolnok megyében volt. A Dunántúlon az 50%-hoz közelítő állapotot érték el Fejér és Somogy megyében, valamint az észak-magyarországi Hevesben. Ez a kép egyrészt elég nagy „mintakörzetet” jelenthetett a kortársak számára, akik személyes kapcsolatok révén közvetlenül is értesülhettek a radikális átalakítás módjáról. Ugyanakkor az is látható, hogy a hagyományosan mezőgazdasági vidékek (Duna-Tisza köze, Dél- és Kelet-Magyarország) kollektivizálása 1959 tavaszán még csak elkezdődött. Zala és Szabolcs-Szatmár megye ebben a tekintetben a sor végén helyezkedett el.¹⁰⁵⁹

1958 végétől 1959 tavaszáig, a kikényszerített belépési nyilatkozatokra hivatkozva, új típusú begyűjtésre, a hivatalos szóhasználatban tanácsai földosztásra került sor.¹⁰⁶⁰ Az ekkor keletkezett ügyészégi beszámolók visszatérő állítása az volt, hogy minden megyében a párthatározatok és jogszabályok megszegése képezte a fő szabályt. A nagyüzemek határainak kialakítása a különféle adminisztratív intézkedések, a pszichikai és fizikai nyomásgyakorlás révén ment végbe. A politikai diktatúra propagandisztikus logikája szöges ellentétben állt a

¹⁰⁵⁹ Részben későbbi adatsorok szerint, de összességében elmondható, hogy a rendelkezésre álló termőterület fele az Alföldön, 37%-a a Dunántúlon és 13%-a az északi megyékben volt. Az 1960-as évekbe a termőtalaj lepusztulása a legnagyobb mértékű Nógrád, Heves, Borsod megyében, Somogyban a kaposvári, a tabi, Tolnában a dombóvári és a tamási járásban, valamint Zala északi részében volt. A mezőgazdasági területek leginkább – Komárom, Tolna és Zala kivételével – a Dunántúlon, valamint Nógrádban és az ipari vidékeken csökkentek. Kulcsár 1969: 11–13.; Ld. még: Bernát–Enyedi 1977: 15.; Átfogó képet ad a földterület és a földhasználat alakulásáról: Laczka 1998.

¹⁰⁶⁰ MGO-jelentés a földrendezésről, 1959. augusztus 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ő.e. 104–109.

birtokosok, a földművelők racionalitásával.¹⁰⁶¹ Ismételten utalni kell arra a történelmi szituációra, hogy az egyéni gazdaságok 1957–1958-ban részben regenerálódtak. Különösen ebből a nézőpontból volt fenyegető az új „tanácsi földosztás.” Az a gazdák számára a korábbi évek irracionális, vákuumot okozó, pazarló gyakorlatát jelentette. Az apparátusok sem tudták követni a földek tényleges birtoklásának sorsát. Az első hullámban kollektivizált Győr-Sopron és Veszprém megyében az állammal szemben a tsz-ek nevére jegyezték be az elvett földeket, amelyek ekkor szinte teljesen alkalmatlanok voltak a nyilvántartások pontos vezetésére. A kortársi hivatalos ügyészégi jelentés rögzítette a „tulajdonosváltás”, a „felajánlás” okait. Történetkutatói szempontból legföljebb a sorrenden kell változtatni, hogy életszerű közelségbe hozzassuk a földet ilyen módon elhagyók kényszereit és motivációit: erőszakos agitáció, ipari munkavállalás, a föld és a lakóhely közötti nagy távolság, öregség és betegség miatti munkaképtelenség.¹⁰⁶²

Közel 2000 településen szabták újra a földterületek határait 1959-ben, sokszor megismételve az eljárást.¹⁰⁶³ Ott, ahol az egyéni gazdaságok mintegy háromnegyedét felszámolták, a települést – ünnepélyesnek szánt keretek között – „termelőszövetkezeti községgé” nyilvánították.¹⁰⁶⁴ Ezt az eljárást hivatalosan általános földrendezésnek nevezték, s ennek megfelelően húzták meg a nagyüzemi táblák határait.¹⁰⁶⁵ Ezzel szemben, ahol még nem érték el a megfelelő kollektivizáltsági százalékot, ott az eleve több konfliktussal járó földcserék és részleges tagosítási eljárások következtek.¹⁰⁶⁶

A földtől való megfosztás, megválás, a kortársi hivatalos nyelv szerinti „felajánlás” mértéke és módja igen meghatározó kollektív tapasztalat volt 1959 tavaszán is. Egy 1959. májusi felmérés alapján az év eleje óta 12 ezer hold került állami kézbe:

„Ebből Fejér megyére esik 4.000 kat. hold, Szolnokra 2500, Baranyára 2000 kh., Csongrádra 1.200 kh. Két megyére (Győr és Borsod) egyáltalán nincsenek adatok. A tanácsi szervek nincsenek tisztában azzal, hogy a felajánlás ingyenes-e, vagy pedig ellenérték fejében történjen. [...] A felajánlók nemcsak

¹⁰⁶¹ Az paraszti racionalitás egyes sajátosságaira ld. Popkin 1986. 22–23, 33–33.

¹⁰⁶² Legfőbb Ügyészégi jelentés, 1959. május 27. MOL, 288. f. 28.1959. 9. ő.e. 111–119.

¹⁰⁶³ A bizonytalanság hónapokig eltartott. Legfőbb Ügyészégi jelentés, 1959. augusztus 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ő.e. 104–109.

¹⁰⁶⁴ Legfőbb Ügyészégi jelentés, 1959. augusztus 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ő.e. 104–109.

¹⁰⁶⁵ Az újabb földindulás nyilvánvaló módon befolyásolta az állattartást is. Több régióban – így például az ebben a tekintetben nagy hagyományú Hajdú-Biharban és Veszprém megyében – az irracionális tenyésztés- és hizóállat-gazdálkodás következtében csökkent a szarvasmarha-, ezen belül tehénállomány. (Ugyanakkor ezzel párhuzamosan nőtt a lovak száma, hogy majd a teljes kollektivizálás befejezésével zömüket mesterségesen és radikálisan kivonják a forgalomból.) A tiszántúli megyékben megnőtt a borjúk iránti kereslet, azonban a Dunántúlon nem érzékeltek ilyen tendenciát, sőt, ellenkezőleg, a devecseri járásban gyakori eset volt az, hogy a háztáji tehén borját éjjel becsempészték a tsz-istállóba. A tsz-ek egyébként a szarvasmarha-hizlalásban voltak érdekeltek, ami iránt már a Dunántúlon is mutatkozott érdeklődés. Ellenőrzési jelentések, 1959. június 15. MOL, XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter ir. 1957–1964. 26/1959.

¹⁰⁶⁶ A községi tanácsi vezetők az „önkéntes földcserét” eleve magvalósíthatatlannak tartották. MGO-jelentés a földrendezésről, 1959. augusztus 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ő.e. 104–109.

kétlakiak. Jelentős részük öreg vagy beteg dolgozó paraszt. Például Sárkeresztúron 62 személy ajánlotta fel földjét. Ebből 36 dolgozó paraszt, 26 más foglalkozású. Kisebb mértékben van a felajánlók között nyugdíjas és munkabíró dolgozó paraszt.”¹⁰⁶⁷

A „felajánlásoknak” a jelek szerint két alapvető oka volt: az idős dolgozó parasztok és a kétlakiak szabadulni akartak attól a földtől, amelyet alapjában véve eddig sem maguk műveltek meg, hanem rendszerint haszonbér formájában hasznosították. Minthogy a munkabíró haszonbérzők nagy része termelőszövetkezeti tag lett, kétségessé vált számukra a földnek mások által történő eredményes megműveltetése. A „felajánlás” másik oka volt, hogy azok az egyénileg gazdálkodók, akiknek földjük a kialakított termelőszövetkezeti táblába esett, a gyengébb minőségű és távol eső csereföldeket nem fogadták el, hanem inkább lemondtak arról. Így például Bátaszéken, mihelyt kitették a cukrászda kirakatába a kialakított tábla térképét, az egyénileg gazdálkodók nagy része, akiknek földje a táblába esett, lemondott földjéről.

„Jóllehet, a felajánlás az önkéntesség elve alapján történt, néhány helyen előfordultak <<biztatások>> is. Garán (Bács megye) a vasbolt vezetőjét és két hivatalsegédet választás elé állították: vagy felajánlják a földet, vagy távoznak állásukból. Tiszabólnán előre elkészített <<nyilatkozatot>> írtak alá az emberekkel, amelyben kijelentik, hogy földjükről a <<Rákóczi>> tsz javára lemondanak, s csak 1 kh földet tartanak meg maguknak. Hajdú megyében, Kabán és Nádudvaron a földrendezés után <<adattak le>> egyénileg gazdálkodók földjeikből [...].”¹⁰⁶⁸

A földjáradékról szóló rendeletben rögzített kifizetést a tsz-ek általában már a kezdetektől nem teljesítették, mert rendszerint nem volt miből fizetni. Az országosan számított átlag 1959 májusában is a jövedelem 5,6%-a (a rendelet felső határa 25%) volt. Ezt a helyzetet a tanácsok is elfogadták, holott kötelesek lettek volna ezt a rendeletet betartatni.¹⁰⁶⁹

Visszatekintve, az 1958-as őszi kampány idején az eredeti földbirtokok alapján a beléptettek legnagyobb része a 7–20 holdas birtokosok közül került ki. Győr megyében a tagok 27,8%-a, Veszprémben 27,2%-a, Somogy megyében 26,4%-a 7–20 kh közötti földterülettel lépett be. Ugyanakkor az 1959. június 30-án elkészített statisztika szerint a 4.061 tsz közül 301-ben hivatalosan sem kezdték el a közös munkát. 31.654 tagjuk volt, akik közül 2.953 fő (9%) vett részt valamilyen értelemben közösnek nyilvánított tevékenységben. További 8.040 főről tudósítottak még, akik, bár aláírták a nyilatkozatot, de tsz-hez még nem tartoztak. A nagyon lecsökkent jövedelemszint mellett a kaotikus állapotot más szemszögből

¹⁰⁶⁷ PTO-jelentés, 1959. május 25. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 485.ö.e.

¹⁰⁶⁸ PTO-jelentés, 1959. május 25. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 485.ö.e.

¹⁰⁶⁹ PTO-jelentés, 1959. május 25. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 485.ö.e.

érzékelte a lóállomány rendkívül magas száma (108.289), amelynek elhelyezése és ellátása eleve megoldatlan volt.¹⁰⁷⁰

Az agrárvilágban 1959 tavaszán fokozottan kaotikus helyzet alakult ki. Az év elejétől létrehozott tsz-ek (1.619) közül 402-ről (24,8%) hivatalosan is úgy nyilatkoztak, amelyek csak ősztől fognak a kollektív gazdálkodáshoz. Ez a létszám közel 121.000 személyt (az új tagság 34%-át), 756.970 k. holdat (ebből szántó 657.765 kh), az összes új szántóterület 35%-át jelentette. De teljesen ezt az adatsort sem lehetett alapul venni, hiszen főként Szolnok, Heves és Békés megyében több ezer olyan termelőszövetkezeti tag élt, akik bár beléptek valamelyik tsz-be, de 1960 elejéig még egyéni gazdálkodást akartak folytatni. A jelentésírók szerint „számos esetben a bomlás jelei tapasztalhatók. Az őszi indulású tsz-ekben 13.406 olyan nyilvántartott tag van, aki aláírta ugyan a belépési nyilatkozatot, de a régi termelőszövetkezetbe nem akar belépni, új termelőszövetkezetet pedig még nem alakítottak. Ezek nagy része nem tekinti magát termelőszövetkezeti tagnak, és továbbra is egyénileg akar gazdálkodni.”¹⁰⁷¹

A tavasz folyamán 300 főt elnöki pozícióba, több mint 400 főt pedig agronómusnak és könyvelőnek szándékoztak áthelyezni, akik elsősorban a saját megyéjükből kerültek új helyükre. A konfliktusokat az is növelte, hogy főként Fejér, Győr, Veszprém és Somogy megyékben „egyes tanácsi szervek nem tartják magukat a párt határozataihoz s önkényesen járnak el egyes kérdésekben [...], sok helyen nem engedik meg, hogy a kialakított termelőszövetkezeti táblákon belül az őszi vetéseket a jogilag és ténylegesen még birtokban lévő egyéni gazdálkodók arassák le.”¹⁰⁷²

A földjüktől megfosztott öreg tsz-tagok bevallva bevallatlanul teherre váltak. Az utánuk elvileg fizetendő földjáradék nagysága papíron sem fedezte az SZTK- és a nyugdíjjárulék összegét.

„A tavasz folyamán ezeket az öregeket tagként szervezték be a tsz-be, földjük használatáért pedig földjáradékot vagy haszonbért ígértek. Most csak az öregek a kötelező nyugdíjjárulék, stb. fizetés miatt, semmit sem kapnak. A szövetkezetek vezetői félnek megmondani az ilyen tagoknak a való helyzetet. [...] A vezetőség tanácstalan, az öreg tagok kizárásának gondolatával foglalkoznak, vagy pedig pártoló tagként való felvétellel akarják az öregek helyzetét megoldani.”¹⁰⁷³

¹⁰⁷⁰ PTO-jelentés, 1959. augusztus 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 535.ö.e.

¹⁰⁷¹ PTO-jelentés, 1959. május 25. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 485.ö.e.

¹⁰⁷² PTO-jelentés, 1959. május 25. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 485.ö.e.

¹⁰⁷³ A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának jelentése a Veszprém és Fejér megyei tapasztalatairól, 1959. július 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ö.e. 150–155.; „A parasztnak a termelőszövetkezetbe történő belépésével ugrásszerűen megnőtt, illetve megnövekszik az ősz folyamán az SZTK-biztosításban részesülők száma. Ez évben az emelkedés mintegy 100.000 fő lesz. A megyei kórházak jelenleg sem tudják kielégíteni a szükségleteket.” MGO-jelentés, 1959. február 27. MOL M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 5.ö.e. 45.

Baranyában a KSH 73 község 77 tsz-ében vizsgálta a munkaképtelenség okait, és a következő megállapításokra jutott. Először is úgy látták, hogy a településeken élő öregek (79%) és betegek, rokkantak két éven belül nem tudják magukat ellátni. Számuk közel 2.500 fő, többségében nő volt. A munkaképtelenek kétharmada földterülettel rendelkező gazdálkodó volt, akiknek a „termelőszövetkezet megalakulásakor 32,3%-uk szövetkezetbe lépett, 23,2%-uk átadta földjét a termelőszövetkezetnek, de maga – nagyjából saját elhatározásból, kisebb részt, mert a tsz nem fogadta el jelentkezését – nem lépett be a szövetkezetbe. A földdel rendelkező munkaképtelenek harmadik csoportjába tartozók (44,5%) földjüket rokoni, baráti segítséggel maguk művelik, vagy annak bérbeadása útján biztosítják megélhetésüket.” A földdel nem rendelkező munkaképtelenek közel 15%-a lett tsz-tag. A jelentést írók hangsúlyozták, hogy eléggé bizonytalan az ilyen módon tsz-be kerültek helyzete. Általánosan azt tartották jellemzőnek, hogy a részükre 800–1.600 nöl háztáji területet mértek ki, amit a hozzátartozókkal együtt műveltek, a gépi munkáknál a tsz is közreműködött, valamint könnyebb munkát is adtak nekik, vagy „alkalmi fuvarral, temetési segéllyel, némi készpénz és kenyérgabona juttatással is segíti a megélhetésüket.”¹⁰⁷⁴

Ugyanakkor kiemelték egyéb jellemző példákat is:

„Találkozunk olyan termelőszövetkezettel, ahol a tagság nem vállalja a munkaképtelenek tartását (szebényi, lovászhetényi, szüri, nagypalli tsz), a munkaképtelent a szövetkezetből kizárják, igyekeznek tőlük megszabadulni (pl. tarrósi tsz). Több termelőszövetkezetben az öregeket, munkaképteleneket törlik a tagnyilvántartásból, hogy ne kelljen utánuk SZTK-járulékot fizetni, megfosztva őket mindazoktól az előnyöktől (orvosi kezelés, gyógyszerellátás, stb.), amit részükre a társadalombiztosítás nyújthat.” A jelentésírók szerint a „szövetkezeti községekben most már az ő feladatuk gondoskodni a falu valamennyi lakosáról, beleértve az öregeket. Az öregek száma pedig a megfigyelt termelőszövetkezeti községekben igen magas, és világosan tükrözi a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság elöregedését, a fiatalság más pályán való elhelyezkedését.”¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ KSH-jelentés, 1959. május. BaML, MSZMP, 1.f. 1959. 42.ö.e.; Az öregek már érintett, országosan jellemző bánásmódjáról a minisztériumban így írtak: „A kilépni szándékozók között nagy számú az idős tsz-tag. Esetükben joggal feltehető lenne, hogy ők nyugdíjat vagy öregségi járadékot kapnak, és így kilépésüknek nem lehet értelme. Logikailag ez helyes, de van a dolognak egy másik oldala, és pedig az, hogy sok tsz-ben mostohán bánnak az idős tagokkal. Megnyilvánul ez abban, hogy rájuk is kimérik a területet, ha vállalja, ha nem, és ha nem műveli meg, úgy kártérítésre kötelezik. Pl. Vas megyében a bukácsházai tsz egy 80 éves asszonyt kötelezett kártérítésre. A másik, igen helytelen bánásmód abban van, hogy az idős tsz-tag háztájiát azzal az indokkal, hogy idős, 800 négyszögölben állapítják meg, tehát egyik évről a másikra hirtelen lecsökkentik a korábbi nagyobb háztájit, amit az idős tsz-tagok joggal kifogásolnak.” Összefoglaló jelentés a június havi megyei jelentésekről, 1962. július 24. MOL, XIX-K-1-af. FM Losonczi Pál miniszter ir. 10.d. Tsz-Tanács. 1962.

¹⁰⁷⁵ KSH-jelentés, 1959. május. BaML, MSZMP, 1.f. 1959. 42.ö.e.

A legbizonytalanabb megélhetési helyzetben azonban a tsz-en kívül maradt öregek voltak, akiknek „ellátottsága zömével rokoni, baráti támogatáson, földbérbeadáson alapszik, helyzetük kevésbé megnyugtató.” (56. sz. t.).¹⁰⁷⁶

56. sz. t. A tsz-en kívüli öregek, munkaképtelenek helyzete Baranyában 73 község vizsgálata alapján

<i>Megnevezés</i>	<i>A munkaképtelenek %-os megoszlása</i>
A hozzátartozó gondoskodik	81,7
Nyugdíjas	7,8
Életjáradékból, földbérletből él	6,6
Szociális segílyt kap	2,0
Senki nem gondoskodik róla	1,9
Összesen	100,0

Forrás: KSH-jelentés, 1959. május. BaML, MSZMP, 1.f. 1959. 42.ö.e.

A radikális tulajdonváltások mellett, egy hivatalosan tabunak számító társadalmi konfliktus is éreztette hatását. A korlátozott módon figyelembe vehető országos tanácsi nyilvántartás szerint a bejelentett munkanélküliek száma 1959. májusában 50.000 volt. Azt azonban a statisztika készítői is jelezték, hogy a tényleges mennyiség ennél lényegesen nagyobb volt, ugyanis a tanácsi apparátushoz ebben az esetben ritkábban fordultak az emberek. A munkanélküliek 80%-a (40 ezer) városi és 20%-a községi lakosnak számított. Nemek szerinti bontásban 60%-uk nő volt. 15%-ukat eleve csökkent munkaképességűnek minősítették. Mintegy 20% családfenntartó, egyedül álló 19%, családtag 61% volt. Sokat mondó az a megállapítás, miszerint 39%-uk számára „az elhelyezkedés létkérdés volt.”¹⁰⁷⁷ Konkrétan utaltak arra, hogy a mezőgazdaság nem volt képes megfelelő mennyiségű és minőségű munkát nyújtani, ami a városba költözés egyik döntő oka volt.¹⁰⁷⁸ Baranya, Fejér, Komárom és Veszprém megyék kivételével mindenütt csökkenő paraszti lakosságszámot mértek.

¹⁰⁷⁶ KSH-jelentés, 1959. május. BaML, MSZMP, 1.f. 1959. 42.ö.e.

¹⁰⁷⁷ A nők elhelyezkedése különösen a városokban jelentett komoly problémát: „Pl. Komlón 900, Debrecenben 536, Szentesen 500, Szegeden 3.650, Nagykőrösön 312, Csongrádon 800, Ózdon 600, Sztálinvárosban 503 fő munkára jelentkező nő foglalkoztatását nem tudják biztosítani.” PTO-jelentés a munkaerő foglalkoztatottságról, 1959. szeptember 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 547.ö.e.; 1959 nyarán, kifejezetten a kollektivizálással összefüggésbe hozva, sorolták fel a „munkaerőfelesleg” szombathelyi (614 elhelyezkedési igénylő közül több száz fiatal, főleg nő elhelyezését tartották aggasztónak) és a további járási székhelyek problémáit. A végzős középiskolások munkanélküliségén túl az általános iskola után tovább nem tanulók elsősorban a szentgotthárdi, a körmendi járásban, és az Őrségben voltak nehéz helyzetben. Ezért tartották kulcskérdésnek a Vas megyei ipartelepítéseket. Jelentés a munkaerőhelyzetről, 1959. június 19. VaML, MSZMP, 1.f. 2. 1959. 6.ö.e. 10.; A munkanélküliség, hosszabb távú területi kérdéseire, így az alföldi magasabb arányra ld. Dövényi–Tolnai 1993.

¹⁰⁷⁸ Vö. Belényi 1996: 159–177.

Budapestre 1959 első negyedében mintegy 28.800 vidéki dolgozó jelentkezett be állandó vagy ideiglenes jelleggel. Hasonló tendencia érvényesült Miskolcon és Pécsen is. A legnagyobb mértékű elvándorlást Bács, Békés, Hajdú, Szabolcs és Szolnok megyéből jelentették. Bács megyéből 1955-ben 13.000, 1956-ban 16.000, 1957-ben 24.000, 1958-ban 13.000 munkakereső költözött el. Az ingázókra jelentős része más megyékbe, városokba járt dolgozni. Munkavégzés céljából például Csongrád megyéből 12.000, Békés 11.000, Szabolcs 25.000 fő utazott rendszeresen.¹⁰⁷⁹

A helyben maradók konfliktusait fokozva, a kollektivizálás és a munkaerő-felesleg hatásai újabb kortársi tapasztalatot jelentettek:

„Előzetes számítások szerint pl. Baranya megyében egy parasztgazdaságra jelenleg kb. 4 hold földterület jut. A termelészövetkezet szervezése során a nagyüzemi gazdálkodásra való áttéréssel az egy főre eső földterület kb. 9–10 hold kell, hogy legyen. Ha a mezőgazdasági termékek jelenlegi termelésének összetételében lényeges változás nem következik be, pl. a belterjes gazdálkodásra való áttérés – úgy a megyében kb. 25–30.000 mezőgazdasági dolgozó válik feleslegessé. A mezőgazdaság gépesítésének hatása egyes területeken, ha kisebb mértékben is, de érezteti hatását. Pl. Bács-Kiskun megyében az állami kísérleti tan- és célgazdaságoknál kifejezetten a gépesítés következtében 1957 óta kb. 3.600 fővel csökkent a munkaerő-szükséglet.”¹⁰⁸⁰

AGRÁRVILÁG 1959 TAVASZA UTÁN

„A közelmúltban a községben 1 db. röpcédulát találtak az alábbi szöveggel: „Parasztok figyelem! Így pusztultok el, mint ez a széna, ha beléptek a tsz-be. Paraszt, vigyázz!” (A röpcédula tartalma azért utal a szénára, mivel a tsz területén a vihar a szénát széthordta és az a beázás következtében rothadásnak indult.)”¹⁰⁸¹

„A paraszt sohasem attól félt, hogy nem lesz, amit egyen a TSZ-ben – ezt legfeljebb az asszonyok mondták –, hanem a sok embertől, a huza-vonától, veszekedéstől, de nem a Tsz-től. Az is felvetődött bennük, hogy voltam már cseléd, ne parancsoljon senki.”¹⁰⁸²

A kollektivizálás előtti időszakban a felvásárlás mellett az egyik általános társadalmi reakció a takarékbetét-állomány növelése volt. A pártvezetés tisztában volt ezzel, hiszen például az egyik, 1958. április 17-én készült jelentés már egyértelműen jelezte a tendenciát. Az 1958.

¹⁰⁷⁹ PTO-jelentés a munkaerő foglalkoztatottságról, 1959. szeptember 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 547.ő.e.

¹⁰⁸⁰ PTO-jelentés a munkaerő foglalkoztatottságról, 1959. szeptember 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 547.ő.e.

¹⁰⁸¹ A röpcédulát a Zala megyei Felsőbagodon találták. Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz-ek védelmének helyzetéről, 1959. augusztus 3. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/11. 1–11.

¹⁰⁸² A pápai járásbeli tsz-agitáció tapasztalati, 1959. április 6. VeML, MSZMP, 1.f. 1959. 29.ő.e. 36.

december 31-i 2.323 milliárdnyi forintos betétösszeg 1959. április 2-ig 3, majd április 14-ig 3.1 milliárdra nőtt. A növekedést sokkal nagyobbnak tartották, mint amire számítottak. Elsősorban Budapesten fizettek be nagy összegeket, és nem vidéken. Ezt a jelenséget így kommentálták: „Ez bizonyára összefüggésben áll azokkal a rémhírekkel, amelyek szerint a tsz-be lépőknek a takarékbetétkönyvet is be kell adniuk.”¹⁰⁸³

Az 1959 tavaszán tapasztalható radikális változások és kényszerű döntések a társadalom minden csoportját érintették.¹⁰⁸⁴ Az általános vélemény Csongrád megyében az volt, hogy „ősszel tovább folyik a szervezés, s ezért jobb lesz most önként belépni. Vannak, akik Hruscsov elvtárs XXI. Kongresszuson elmondott beszédéből – hogy a szocializmust építő országok egy időben fognak a kommunizmusba lépni – azt a következtetést vonják le, hogy mi, a falu szocialista átszervezésében a többi népi demokratikus országokhoz viszonyítva, lemaradtunk, s így őszre nagyobb arányú tsz-fejlesztésre lehet számítani.” Ez a kizökkent időben logikus számításnak tűnt. Másutt a széteső tsz-ek képe tette a helyzetet még kaotikusabbá. Pest megyében a jelentésírók az aszódi, a gödöllői, a nagykátai és a ceglédi járásban „erős kilépési hangulatot” tapasztaltak. Az „őszi kezdésre szervezett tsz-ekben”, például Abonyban és Jászkarajenőn még a leltározást sem tudták megkezdeni. Szentlőrinc-kátán a járási pártbizottság által összehívott gyűlésre nem ment el a parasztság, hanem megvárták, míg az előadó elhagyta a települést és utána külön megtartották a tanácskozásukat.¹⁰⁸⁵ Különösen erős kilépési hullám volt ott, ahol az „átszervezést nem fejezték be, mert itt a kívülállók is nagy hatással vannak a tsz-tagokra. Sokan visszakérték a belépési nyilatkozatot Galgamácsán és Aszódon. A füzesabonyi járásban rendszeresen

¹⁰⁸³ „Fenti betétállományt 350.000 takarékbetétkönyv tulajdonosa és kb. 500.000 kst-tag gyűjtötte össze.” PTO-jelentés, 1959. április 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 469.ö.e.

¹⁰⁸⁴ A társadalmi hatásokon túl, ez abban a konkrét agrártörténeti értelemben is így volt, hogy Budapesttől kezdve lényegében minden városban alakultak tsz-ek. Az agitálás speciális körülményeire jellemző a veszprémi kollektivizálás. Közel két hónapig nem értek el „eredményt”, majd a kijelölt Dózsaváros meghódítása a koncentrált kampány (az ipari munkásságtól az egyetemi diákok bekapcsolásáig) révén megtörtént. A jelentés szerint „a dózsavárosi parasztok zöme arra várt, hogy néhány tekintélyes középparaszt belépjen a termelőszövetkezetbe, és végül ez döntötte el, hogy meg tudtuk alakítani a termelőszövetkezetet. A vezetőséget is úgy állítottuk össze, hogy középparasztok, szegényparasztok, új gazdák együtt vannak a vezetésben.” A falvakhoz képest miért húzódott el ilyen hosszú ideig a beléptetés? Ez a helyzet önmagában a városi térből, a nagy népességszámból adódott. A falvakban alkalmazott rövid idejű megszállást, a tömeges agitátor csoportok bevetését, a fizikai és pszichikai erőszak megszokott falusi formáit – úgy tűnik – itt nem alkalmazták kezdetben. A kampány ellenére kint maradtakat hivatali presszióval és további agitációval szándékoztak beléptetni a tsz-be, ennek egyik formája az volt, hogy a jelentős számú „maszek fuvarostól” a városi tanács majd elvonja a munkát a tsz javára, illetve a kétlakiakat is rászorítják a belépésre. Tények és adatok a tsz-agitációhoz. 1959. április 14. VeML, MSZMP, 1.f. 1959. 29.ö.e. 5–7.; Egy városi tsz történetére ld. Lénárt 2010.

¹⁰⁸⁵ Az ellenállási formákkal külön fejezetben foglalkozom. PTO-jelentés, 1959. április 30. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 472.ö.e.; Itt kitartó ellenállás lehetett, hiszen hónapokkal később a rendőrségi jelentésben így írtak: „Szentlőrinc-kátán az ellenséges elemek tevékenységének hatására és a falusi klerikális reakció biztatására 300 tsz-tag közül 190 írásban közölte a helyi tanáccsal, hogy visszavonják belépési nyilatkozatukat.” Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos szervezett ellenséges tevékenységre utaló jelzésekről, 1959. július 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/10. 1–4.

tapasztalták, hogy nem leltároztak be sok vagyontárgyat. Ezeken a helyeken (Besenyőtelek, Nagyút, Egerfarmos, Sarud) pótleltározás volt, melynek során például 15%-kal növekedett a szarvasmarha-állomány.”¹⁰⁸⁶

Borsodban és Hajdú-Biharban „olyan hírek terjedtek el, hogy Csehszlovákiában lázadás tört ki a tsz-ekben, s a lázadás elfojtásának 60 halottja van, vagy Püspökladányban két internálásból hazajött egyén azt híreszteli, hogy Csehszlovákiában szabotázsok vannak, orosz szerelvényeket robbantanak fel.” A pártállami nyilvánosságban szereplő külpolitikai hírek alapján több helyen azt beszélték, hogy a külügyminiszterek „úgysem fognak megegyezni”, „hamarosan kitör a III. világháború”, „júniusban nagy változások lesznek”. Az ilyen híreket elsősorban az ún. tsz-községekben azzal egészítették ki, hogy „nem kell leltárt készíteni, ne végezzenek közös munkát, mert úgyis rendszerváltozás lesz. Heves megyében ezekhez a rémhírekhez még azt is hozzáteszik, hogy az elmúlt héten a megyében azért szólaltak meg a szirénák, mert nemsokára kitör a világháború.”¹⁰⁸⁷

---

¹⁰⁸⁶ PTO-jelentés, 1959. április 30. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 472.ő.e.

A „szövetkezeti község” tábla elhelyezése Mérgezen, 1959. január 31.

A fentieknél sokkal inkább konkretizálható helyzetjelentések arról szóltak, hogy a tsz-ek jelentős részében még nem kezdték meg a tavaszi munkát és erősnek minősítették a „kilépési hangulatot.” Ezeket a jelenségeket elsősorban ott tapasztalták, ahol csak részben ment végbe a tsz-szervezés. „Nógrád és Pest megye több ilyen községében az a tsz-tagok egy részének véleménye, hogy a közös munkát csak akkor kezdik meg, ha a községben lakó többi egyénileg dolgozó paraszt is belép a termelőszövetkezetbe.” Máshonnan azt jelentették, hogy arra biztatják az emberek egymást, hogy akadályozzák meg az állatösszeírást, amit a tsz-be

kellene beadni, mert nemsokára leértékelik a pénzt. Személyre szóló hír is terjedt a földművelésügyi miniszterről: „Máshol azt híresztelik, hogy Dögei elvtárs az összes tsz-szervezési aktákkal nyugatra szökött. Továbbra is több helyen híresztelik, hogy a kormány 4–5 évig nem engedélyezi a tsz- szervezést.”¹⁰⁸⁸

A kollektivizálást a párttagok elsődleges kötelezettségévé tették olyan formában is, hogy őket személyre szabottan mozgósították, feladatokkal látták el. Így például a Szabolcs megyei Kéken a párttitkár a taggyűlésen jelentette be tsz-tagságát, s erre szólította fel társait is. A Győr-Sopron megyei tapasztalatokról többen személyesen akartak meggyőződni, oda akartak utazni. A munkásság egy része a szokásos kritikával és kételkedéssel, ellenszenvvel közelített a kérdéshez. Különösen nehéz helyzetben voltak a kétlakiak, akiknek döntését a nógrádi jelentésekben is ironikusan illették. A salgótarjáni Acélárugyár több dolgozója úgy látta, hogy a begyűjtés eltörlése és az adópolitika miatt nem fog a parasztság a tsz-be menni. Heves megyében is gyűjtötték a KB decemberi határozatának reakcióit: „Azt mondják, hogy <<bár a határozatot még nem ismerjük, valószínű, hogy a párt a közeljövőben nagy erőfeszítéseket fog tenni a tsz-szervezés érdekében.>> Viszken többen kijelentették, hogy a határozat „csak gyantázást jelent, majd ezután jön a zene.” A gyöngyösi járás más községeiben egyes parasztok úgy nyilatkoztak: <<tudjuk, most már be kell lépni a tsz-be, ezért nagyobb beruházást nem eszközölünk.>> Zala megyében olyan híreket is terjesztenek, hogy a most következő átszervezés során a lakóházakat, gazdasági épületeket is be kell vinni a tsz-be.” Az országos női tanácskozáson (MNOT) az egyik felszólaló így nyilatkozott: „férje a felszabadulás előtt cseléd volt és mégis, ha a tsz-ről van szó, makacsul azt mondja, <<ő nem adja fel a függetlenségét>>. Egy budakalászi parasztasszony pedig élesen vetette fel, hogy „olyan tsz-be nem lép be, amelynek suszter az elnöke, sajnálja ezeket a tsz-tagokat, mert a megélhetésük sincs meg.”¹⁰⁸⁹

Milyen jelentőséget tulajdoníthatunk az itt olvasott híreknek? Elsőként az tűnik fontosnak, hogy a radikális vidéki társadalom-átalakítás, az erőszakos kollektivizálás idején az ilyen típusú jelentések látványosan megszorodtak. A (rém)hírek mennyisége, tartalma és az azok iránti fogadókészség önmagában is rendszerspecifikus jelenség. Az a politikai diktatúrákra fokozottan jellemző, hiszen a tájékoztatási monopólium és egyoldalúság révén az izgalmasnál izgalmasabbnak tűnő hírek jelentősége még inkább felerősödik. Pótszerepet tölthet be, ugyanakkor a vágyott állapot iránti sóvárgás egyfajta társadalmi „gyógyító”, kiegyensúlyozó hatású lehet. Ennek jelentőségét témánk szempontjából abban látom, hogy a párt felső

¹⁰⁸⁸ PTO-jelentés, 1959. május 16. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 480.ö.e.

¹⁰⁸⁹ PTO-jelentés, 1959. február 2. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 428.ö.e.

vezetésének küldött információs jelentések tartalma, struktúrája önmagában is beszédes. Ezek a szövegek egyértelműen nem a pártprogramban kijelölt utópikus célok és várt eredmények eléréséről szólnak, hanem azok kudarcáról. Arról, hogy miként csúsznak szét a korábbi struktúrák és öltenek olyan formákat, amelyek lényegében a pazarlás, a korrupt gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszer képét tükrözik. Ezt a megállapítást nem társadalomkritikának szánom, hanem látteleletnek, amely a kortársi politikai-gazdasági-társadalmi versengés, előnyszerzés, a szó szerinti harci állapot egyes mozaikjait mutatja.¹⁰⁹⁰

1959 nyarán az aratásban is megmutatkozott az, hogy a tsz-be kényszerítettek a legkülönbözőbb módon próbálták elkerülni a kollektív munkavégzést. A középparasztok azzal érveltek, hogy ők egyéni gazdaként sem végeztek kézzel aratást, „s nem azért léptek a tsz-be, hogy ott arassanak.” Másrészt az agitációs időszakra utalva, hangsúlyozták, hogy akkor őket a „nagyüzemi gazdálkodás előnyei”, s főleg a gépi aratás lehetőségei alapján léptették be. „A középparasztokon túl, a tsz-ek többi tagjainál is elég nagy húzódozás van az aratástól. Olyanok, akik mint egyéni gazdák, mindig maguk arattak, <<most betegek, nem bírják az aratást.>> Helyenként az aratást a tsz-tagok résziben szeretnék végezni, azt mondják, <<aratni csak résziben lehet.>>¹⁰⁹¹

¹⁰⁹⁰ A szocialistának hirdetett társadalom belső ellentmondásait mindenki láthatta, azonban ezeket különböző módon tabusítani igyekeztek. Ennek egyik példaként említem meg a következő 1959-es láttelelet legfőbb tanulságait. A SZOT-tól érkezett tájékoztatóban azt olvashatta a pártvezetés, hogy túlteljesítették a lakásépítési tervet (32.220 lakással szemben 41.927-et építettek). Az is kiderült, hogy „a lakáselosztásnál még mindig nem érvényesülnek a megszabott irányelvek, az, hogy a munkások, nagycsaládosok s az életveszélyes helyen lakók részesüljenek elsősorban az újonnan felépített lakásokból.” A lakásokat a következőképpen osztották ki: 40%-át a korábban is főbérleti lakással rendelkezők, 20%-át a közös háztartásban élők (szülőkkel élő ifjú házaspárok), 18%-át az albérletben lévők, 10%-át a szükség-lakásban, 6%-át a társbérletben lakók kapták. Egy másik szociális elvet is figyelmen kívül hagytak, hiszen a kis létszámú (gyerek nélküli, illetve egy gyerekesek) családoknak a lakások 51%-a jutott. Az öt- és többgyerekes családok a rendelkezésre álló lakások 23%-ába költözhetek be. A nagycsaládosok nagy része is kisméretű lakást kapott, így az új lakások mintegy 50%-a zsúfoltnak számított. Az országos felmérésből az is látszott, hogy a magánjellegű építkezők csak kis százalékban számítottak a munkássághoz. A példaként említett Tolna megyében 1957-ben az OTP kölcsönrel épült lakások építetőinek közel háromnegyede a parasztok, a magánkisiparosok és a kiskereskedők közül került ki. PTO-jelentés, 1959. április 30. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 472.ő.e.

¹⁰⁹¹ PTO-jelentés, 1959. június 11. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 491.ő.e.

Kézi aratás Végardón a Rákóczi tsz-ben, 1960

A pártállami jelentésírók Kádár János 1959. augusztus 20-án Győrben elmondott beszédének visszhangját is nyomon követték. A klisévé merevedett, felerősített propagandában ekkor is a „beszéd közvetlen hangját, őszinteségét, reális értékelését” igyekeztek a középpontba helyezni. A bányászok egy része állítólag azt kívánta ezután, hogy „bárcsak a <<smirgli>> az ő vezetőikhez is elkerülne. Néhány helyen találkozni olyan véleménnyel, hogy jobban kellene vigyázni a felfelé törekvő alázatos, lefelé pedig taposó karrieristákra.” Egyes párttagok attól tartottak, hogy majd „megnő <<az ellenség szarva>>. A „mezőgazdaság szocialista átszervezését” szinte mindenki biztosra vette. Viszont „Berettyóújfalun egyes egyénileg gazdálkodóknak meglepetést okozott Kádár elvtárs azon megállapítása, hogy a további fejlesztés anyagi feltétele biztosítva van. Ők úgy látták, hogy az eddigi fejlesztés is meghaladta a népgazdaság erejét.”¹⁰⁹²

1959 tavaszától-nyarától a jelentésekben rendszeresen „ideges parasztokról”, az „aktivizálódó ellenségről”, „kilépési hangulatról” számoltak be.¹⁰⁹³ Például Békés megyében „56-ból 11 tsz-nél van nagyobb baj, mely leköti az erőket. [...] Legnagyobb húzódozás az őszi beindulásnál többségükben a középparasztokból álló tsz-eknél van. Pld. Heréd, Kál, Jászberényben a Viharsarok tsz. A szegény- és középparaszt tsz-tagok között néhol ellentét van a közös kezdést illetően. [...] Sok probléma van az átszervezés során félbehagyott községekkel. Egyes helyeken az őszi indulást a még kívülállók belépésétől teszik függővé. [...] Az ellenség a közös tevékenység elodázására irányítja erőit. Újabb rémhíreket dobnak be az ingadozás fokozására. Pld. Békés megyében úgy vetik fel: <<A

¹⁰⁹² PTO-jelentés, 1959. szeptember 5. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 540.ö.e.

¹⁰⁹³ MGO-jelentés, 1959. május 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 3.ö.e. 210.

kommunisták megint bakot lőttek, 3–4 évig nem lesz szervezés.>> Heves megyében arról beszélnek, hogy <<mindent elvesznek>>, vagy: <<újból cselédet akartok lenni?>> stb. Nem rettennek vissza ennél nyíltabb tsz-elleni izgatástól, tsz-elnökök, tsz-tagok, családtagjaik fenyegetésétől és egyéb erőszakosságoktól sem. Ugyanakkor a BM szervei az ellenség túlkapásait túlzott óvatossággal kezelik.” Hajdú-Bihar megyében a jelentések szerint ezek a „rémhírek” terjedtek el: „a genfi értekezleten vereséget fogunk szenvedni és akkor feloszlanak a tsz-ek, a külügyminiszteri értekezlet megoldja a kisparasztok ügyét, amiatt álltunk le a tsz-szervezéssel, mert féltünk, 3 évig nem lesz tszcs- fejlesztés, 1965-ig nem lesz földrendezés, most már lesz igazán csajka-rendszer, mert Kádárék a kínaiak módjára dolgoznak, létbizonytalanságot akarnak kelteni főleg a kisparasztok közt, azt híresztelve, hogy nem lesz meg a kenyérük, s a megélhetésük a tsz-ben.”¹⁰⁹⁴

Az átfogóan sikeresnek szánt augusztus 20-i politikai mobilizálásról az egyik hajdúsági jelentésíró kénytelen volt a „deviáns” településeken tapasztaltakat is rögzíteni. Kismarján, Hosszúpályiban, Bagoson és Derecskén tüntetően távol maradtak az emberek, aminek az okát abban látták, „hogya az említett községek dolgozó parasztjai úgy nyilatkoznak, <<nem mennek semmiféle gyűlésre, hallani sem akarnak a tsz-ről>>. Kifejezetten „tsz-ellenes hangulatot” tapasztaltak például a biharkeresztesi járásban. Bár Sárrétudvariban a közgyűlésen megjelent mintegy hatvan fő, akik azonban azonnal távoztak a teremből, amikor a vetőmag, az állatok és a takarmány összehordásáról kezdtek el beszélni. Mindezek azonban csak ideiglenes halasztást jelentettek, mert különböző pressziós eszközök révén ismét összehívták őket, miközben a Rákóczi-tsz egyik tagját tsz-ellenes lázítás címe alatt a rendőrség letartóztatta, ami az elnyomó apparátus bevált módszere volt másutt is. Sárrétudvariban a rendőrség lefoglalt egy névtelen levelet is, amit a tanácsi vezetőknek küldtek el. A folklorisztikus elemeket tartalmazó szöveg „terrorról, hazugságról, félemlítésről, rabszolgasorsról”, a magántulajdon elvételének bánatáról, az emiatt elkövetett öngyilkosságról, „zsidóké lett nemzetről”, a megtapasztalt pusztulás tükrében inkább kívánt háborús halálról szóltak. Hogy a tsz-szel szemben inkább legyen háború, ezt a kijelentést egy hencidai hét holdas – egykori új földhöz juttatott – gazdától is hallották Csökmön. Váncsodon nem voltak hajlandók az emberek a közösbe adni a vetőmagot és a jószágot, vagy nem dolgoztak a kijelölt területen. Nem tudhatjuk, hogy a jelentésíró miért tartotta fontosnak az egyik derecskei gazda kijelentését, miszerint „Hruscsov elvtárs is azt mondta Lengyelországban, hogy az önkéntesség elvén kell vinni a fejlesztést, ez szerinte azt jelenti, hogy ha akar belépni, belép, ha nem, hát akkor nem lép be.” A kollektív gazdálkodási formák elutasítását végül így összegezték a Hajdúságban: „Az eddig beérkezett jelzések nyomán azt látjuk egyes községekben, a tsz-tagok és párttagok körében a Kádár elvtárs beszéde bizonyos

¹⁰⁹⁴ MGO-jelentés, 1959. május 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 3.ö.e. 210.

fokú türelmetlenséget, az egyéniek körében közömbösséget, a tsz-be való belépésnél várakozó álláspontot eredményezett.”¹⁰⁹⁵

A föld többségét már kollektivizálták, azonban annak műveléséhez alkalmas ember egyre kevesebb lett. Akik az eddigi történetek ellenére még továbbra is az agrárvilágban maradtak, azok 1959 végétől szembesülhettek a kollektivizálás legbrutálisabb hadjáratával.

„SŰRÍTETT LEVEGŐJŰ NÉPNEVELŐ”¹⁰⁹⁶ – A KOLLEKTIVIZÁLÁS BEFEJEZÉSE

„A tény mindössze annyi, hogy heves vita volt Horváthék és a népnevelők között. E vita is Horváth Andrásné és fia magatartásának következménye volt.”¹⁰⁹⁷

„Az a véleményünk, hogy a helyi párt, tanács és a tsz vezetősége helyesen döntött akkor, amikor elhatározta azt, hogy Önt vissza fogják hívni a tsz-be dolgozni. Ez a döntés azért helyes és indokolt, mert Ön egész életében dolgozó paraszt volt, vagyis odahaza a mezőgazdaságban saját gazdaságában dolgozott. A tsz megalakulásakor is felhívtuk a figyelmét arra, hogy Önnek kell belépni a tsz-be a gazdasággal együtt, mert édesapja csak a vagyonát, nem pedig a munkarejét tudja bevinni a tsz-be, tekintettel arra, hogy idős. Ezek után most már világosan látható az, hogy Ön a tsz elől menekült el a faluból.”¹⁰⁹⁸

„A szocialista mezőgazdaság fejlesztése napirendre kerülén, a terhelt, mint osztályellenség részéről megnyilvánuló támadás különösen nagyfokú társadalmi veszélyességgel bír. [...] A Legfelsőbb Bíróság a XX. sz. büntető elvi döntésében is rámutatott arra, hogy szocialista büntetőpolitikánk alapvető és következetes különbséget tesz egyfelől a népi demokráciánk és dolgozó népünk tudatos ellenségei (az osztályellenségek), másfelől a dolgozó osztályhelyzetű megtévedt bűnelkövetők között.”¹⁰⁹⁹

A kollektivizálási hadjárat befejező szakaszának erőszakosságát a kényszerű belső pártvizsgálatok, a bírósági eljárások titkosított dokumentumai, és a levelezések alapján ma már egyértelműen igazolni lehet. Természetesen ezeket az ügyeket nem célszerű a mai jogállami normák szerint elemezni, mint ahogy azokat akkor sem kezelték úgy. Ugyanakkor

¹⁰⁹⁵ Információs jelentés, 1959. augusztus 24. HBML, MSZMP, 1.f. 9.fcs. 1958–1962. 7.ö.e. 46–49.

¹⁰⁹⁶ A korabeli folklór szerint ez a kifejezés a gumibotra utalt.

¹⁰⁹⁷ Király László az MSZMP Pest Megyei Bizottsága titkárának és Jámor Miklós mezőgazdasági osztályvezetőjének levele Dr. Nagy Lászlónak a KB Mezőgazdasági Osztályára a Budapesti Csomagológyárból érkezett jegyzőkönyvről, 1961. február 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 12.ö.e. 53.

¹⁰⁹⁸ Derdák István az MSZMP Sárvár Járási VB-titkárának levele Vass József sítkei lakosnak tsz-munkára kényszerítéséről. 1960. július 6. VaML, MSZMP, 1.f. 2.leltár, 1960. 68.ö.e. 1328.

¹⁰⁹⁹ „2541. A terhelt osztályhelyzetére vonatkozó ítéleti megállapítás kijavító végzéssel történt helyesbítése törvényt sért.” Bírósági határozatok, 3. Nyolcadik évf. 1960. március, 73–74. A bíróságok büntetési elveire és gyakorlatára ld. Mezey 1997: 325–340.

fel kell tenni a kérdéseket: kikkel, mikor, mi, miért és hogyan történt? A hivatalosság szintjére azért emelkedhetett néhány eset, mert egyes parasztemberek panaszt nyújtottak be. Ez a szándék és konkrét lépés persze nem jelentett önmagában ellenállást, hanem inkább feltételezhetően egy kényszerűen tudomásul vett program végrehajtása közben tapasztalt sérelem személyes orvoslási kísérletéről volt szó. A panaszosok érthetően az adott kereteken belül, annak jogi-hatalmi konstellációra figyelve érveltek. A következőkben ismertetett példáinkban a rendszerspecifikus vonásokat és szabályszerűségeket érdemes megnevezni, amelyek logikája reprezentatív jellegű. A dolgok mindig konkrét helyen és időben történnek, amely trivialitás a történetkutatásban még többnyire ma is fontos szempont, ezért első illusztratív szövegünk egy ügyészi lokális vizsgálat eredményét rögzíti.

A Szabolcs megyei legfőbb ügyészségi jelentés 1960. február 13-án, a történetek után 11 nappal keletkezett. A társadalom peremén élő tanyai lakosságot is bekerítő, brutális kollektivizálás körülményeit tárja elénk, amelynek beszédmódját egyrészt hat Nagykálló melletti tanyavilágban élő ember vallomása alapján konstruált joghatósági szemlélet határozott meg.¹¹⁰⁰ A drámai helyszínek, a szereplők és a terror módszereinek és hatásainak érzékeltetése szempontjából először is meg kell ismerkedni a szöveggel:

„Lakóhelyünkön Nagykálló Ráctanyán (Szabolcs-Szatmár megye) kb. 17 család lakik. A 17 család között vannak rokonok, jó ismerősök, ugyanakkor azonban vannak haragosok is. A tanya lakosai tehát nem alkotnak egy teljes egységet, mert a különböző családok közötti ellentétek miatt (asszonyi veszekedések, gyerekes pletykázások stb.) teljes egység nem alakulhatott ki a tanyán. A Ráctanya közigazgatásilag Nagykállóhoz tartozik, mely község viszont tanyánktól kb. 7 km-re van. Tanyánkon villany nincs, így rádiót sem szoktunk hallgatni, mert egy-két telepes rádió van csak a tanyán, ezek azonban többször rosszak, mint jók. Én – B. J. – újságot szoktam vásárolni, és azt néha olvasom. Mi többiek azonban újságot nem vásárolunk és nem is olvasunk. A termelőszövetkezetek létezéséről tudunk, mert a tanyán lakók tulajdonát képező, összesen 170 kis magyarhold földterület a rudastói Búzakalász és a birii Táncsics termelőszövetkezetek között terül el. Egyébként e földterületünket még két állami gazdaság veszi közre. A fent említett két termelőszövetkezet működéséről és eredményeiről majdnem semmit nem tudunk, azt sem tudjuk, hogy egy munkaegységre mennyit kapnak. Néha-néha hallottunk hangokat, hogy a tsz-tagoknak hol jól, hol rosszabbul megy. Termelőszövetkezeti mozgalommal kapcsolatosan népnevelők nálunk korábban nem jártak, és csak nagyon keveset tudunk arról, hogy jelenleg milyen agitáció folyik ezen a területen. Soha nem gondoltunk arra, hogy mi hozzunk létre egy termelőszövetkezetet, mert igen kevés a 17 család között a munkabíró fiatalember, és nagyon sok a munkára már nem képes idős (70 év körüli, vagy azon felüli) ember. Főleg azért nem gondolunk termelőszövetkezet létrehozására, mert úgy hallottuk, hogy ilyenek létesítése esetén a fiatalabbaknak kellene eltartani az öregebbeket. Ezen kívül közrejátszott az a körülmény is, hogy a fent

¹¹⁰⁰ Két vallomástevő nem tudott írni.

említett veszekedések miatt a családok között igen sok a haragos, és így nehezen jöhetett volna létre közös egyetértés ebben a kérdésben is.

1960. február 2-án reggel 7–8 óra közötti időben tanyánkon leponyvázott teherautóval több idegen, nagyrészt ismeretlen ember jelent meg. Ezek az emberek házról-házra jártak és jövetelük célját csak akkor tudtuk meg, amikor valamennyiünk lakására eljöttek. Azt nem tudjuk pontosan, hogy hányan voltak, de számításaink szerint kb. 50 lehetett, és egy-egy lakásba 4–8 ember ment be. Minthogy a lakásunkra jövetelkor megtudtuk, az ismeretlenek termelőszövetkezet szervezése céljából jöttek, amit számunkra és a tanya valamennyi lakója számára igen sérelmesen, durva módon folytattak le. Ennek a szervezésnek részletes körülményeit és a sérelmünkre tanúsított durva magatartást, valamint bántalmazást külön-külön, az alábbiakban kívánjuk előadni. Közülünk először hozzám, H. F.-hez jöttek a tsz-szervezők. Én 1903. augusztus 20-án születtem Pócspetrin, anyám neve: T. E., lakásom Nagykálló Ráctanya, nős vagyok, 4 gyermekem van, ezek közül 3 kiskorú, akik általános iskolába járnak. Hét kataszteri hold saját tulajdonomat képező földön gazdálkodom. Büntetve soha nem voltam. Jelenleg párton kívüli vagyok, korábban a parasztpártnak voltam tagja. Az említett napon reggel 8 óra tájban lakásomon tartózkodtam. Amikor házam előtt megállt egy leponyvázott teherautó, és lakásomba bejöttek 7–8-an, akik közül látásból egyet ismerek, aki tanár Nagykállóban, nevét azonban nem tudom. Én ekkor az udvaron tartózkodtam és két kisgyermekem szólt, hogy menjek be a konyhába, mert <<megjöttek a bácsik>>. Én azonnal a konyhába mentem, az idegenekkel kezét fogtam, akik azonban minden bevezetés nélkül felszólítottak, hogy az egyikük kezében lévő tsz-belépési nyilatkozatot írjam alá. Én vonakodtam, mondván, hogy feleségemmel meg akarom beszélni ezt, mielőtt határoznék. Erre az egyikük durva hangon ismét felszólított az aláírásra azzal, a feleségem felé tett megjegyzéssel, hogyha a kutya egymást eszik, akkor is én be fogok lépni a tsz-be. Mivel nem voltam hajlandó ezután sem a belépési nyilatkozatot aláírni, többen megfogtak és erőszakkal a házunk előtt várakozó teherautóhoz vittek, melyre durván feldobtak.

Innen a leponyvázott teherautó elindult és a következő háznál megállt. A jelenlévők közül a következő ház H. I. háza volt, ahol a teherautó megállt. Én H. I. 1904. március 26-án születtem, Geszterédén, anyám neve: F. E., lakásom Nagykálló Ráctanya, nős vagyok, egy nagykorú gyermekem van, 3 k. holdon saját tulajdonomat, illetve feleségem tulajdonát képező földön gazdálkodom. Büntetve sohasem voltam. Párton kívüli vagyok, soha semmilyen pártnak tagja nem voltam. Amikor a teherautó a házam előtt megállt és kb. 6 ismeretlen ember a lakásomba bejött, éppen nálam tartózkodott az ugyancsak jelenlévő I. M. is, akit az ismeretlenek hazaküldtek. Ezen tsz-szervezők közül, mint említettem, név szerint nem ismerek senkit, azonban minden valószínűség szerint velük együtt jött az udvaromba H. I., a nagykállói Állami Kísérleti Gazdaság agrónómusa, mivel őt is az udvaromon láttam. Az idegenek minden bevezetés nélkül felszólítottak, hogy a tsz-belépési nyilatkozatot írjam alá. Én mondtam nekik, hogy én még semmit nem tudok ezekről, már mint a tsz-szervezésről, és azt sem tudom, hogy mi az a nyilatkozat, tehát nem írom alá. Ezután már engem szóhoz sem engedtek jutni, hanem a konyhában tartózkodók kikiabáltak az udvaron lévőknek, hogy <<százados úr, ezredes úr, jöjjenek, vigyék el ezt az embert>>, engem pedig felszólítottak, hogy vegyek kabátot, és menjek velük. E közben engem lökdöstek és bokszolgattak, hogy írjam alá a nyilatkozatot. Ezt látva a feleségem, védelmemre kelt azzal, hogy megkérdezte tőlük, miért bántanak engem, mikor én nem csináltam semmit. Erre

feleségemhez léptek és az orrát csavargatták, mondván, hogy <<majd megmutassuk neki>>. Én közöltem velük még azt is, hogy a föld nem is az enyém, hanem a feleségemé, mégis kilökdöstek engem az udvarra és mondták, hogy menjek fel a leponyvázott teherautóra, amit meg is tettem. A teherautóban már ott ült H. F. és még több tanyabeli ismerős.

A teherautó ezután tovább ment és a jelenlévők közül B. J. háza előtt állt meg. Én B. J. 1924. május 4-én, Nagykálló Ráctanyán születtem, anyám neve: G. J., lakásom Nagykálló Ráctanya, nőtlen vagyok, vagyonnal nem rendelkezem, édesapám tulajdonát képező 12 kat. hold földön gazdálkodom apámmal együtt. Büntetve soha nem voltam. Jelenleg párton kívüli vagyok, korábban párton kívüli voltam. Amikor házunk előtt a leponyvázott teherautó megállt, anyámmal kettesben voltunk otthon. Én azonnal mentem a teherautóról leszálló idegenek elé, és udvarunkba kb. 4-en jöttek be. A 4 ember közül egy embert ismerek látásból, akit már az előbb H. F. említett, vagyis a kállói gimnáziumi tanárt, aki mindjárt belekötött abba, hogy miért nincsen megkötve a kutyánk, holott bekerített udvarunk van. Lakásunkba beérve, ez a tanár azonnal kiállított egy tsz-belépési nyilatkozatot és felszólított, hogy írjam alá. Miután én közöltem vele, hogy nem írhatom alá a nyilatkozatot, mert a föld nem is az enyém, hanem az apámé, öklével az asztalt verte és drasztikus szavakkal káromkodott, majd ismét felszólított, hogy írjam alá. Mivel nem voltam hajlandó ennek ellenére sem aláírni a nyilatkozatot, felszólított, hogy vegyek kabátot és menjek a teherautóra. Megjegyezni kívánom, hogy amikor az asztalt verte ez a tanár az öklével, és mondtam neki, hogy <<elvtárs, nem ezt írja a Kormány és a Pártunknak a határozata>>. Ezen kijelentéssel azonban ő nem sokat törődött. Mivel nem volt más választásom, kabátot vettem és a leponyvázott teherautóra felszálltam. Velem szemben semmi tetteleges bántalmazást nem alkalmaztak.

A teherautó ezután a jelenlévők közül I. M. háza előtt állt meg. Én I. M. 1901. január 20-án születtem Egyek községben, anyám neve: T. E., lakásom: Nagykálló Ráctanya, nős vagyok, 4 gyermekem van, ezek közül 3 nagykorú és a negyedik általános iskolás. A 3 nagykorú gyermek közül azonban egyik szellemi és testi fogyatékosága miatt nagykorúsága ellenére gondnokságom alatt áll. 12 k. hold saját és feleségem tulajdonát képező földön gazdálkodom. Büntetve soha nem voltam. Párton kívüli vagyok és korábban is párton kívüli voltam. Az említett napon kb. 9 óra tájban állt meg házam előtt a leponyvázott teherautó, és én egyedül voltam otthon, mert feleségem Nagykállóban volt a lányomnál. A teherautóról azt hiszem 4 ismeretlen ember jött a lakásomba. Én barátságosan üdvözöltem őket, és valamennyiükkel kezet fogtam. Az idegenek minden bevezetés nélkül, amikor a konyhába beértek, azonnal felszólítottak, hogy írjam alá a tsz-belépési nyilatkozatot. A nyilatkozatot én nem láttam, azonban közöltem velük, hogy ilyen váratlanul nem határozhatok, ezt meg kell beszélni a feleségemmel. Ezután kifogásom ellenére még többször felszólítottak az azonnali aláírásra, majd miután eredményt nem értek el, ketten vagy többen hátulról lökdöstek kifelé, mondván, hogy akkor gyerünk az autóba. A lakást elhagyva, még az ajtó lakatját hamar be tudtam zárni, az udvaron azonban egy pillanatra megálltunk és ismét felszólítottak, hogy írjam alá a nyilatkozatot. Mivel én nem voltam hajlandó aláírni ekkor sem a nyilatkozatot, az egyik ismeretlen szólt a másiknak, hogy szds. elvtárs löjje agyon. Ekkor az az ismeretlen, akit szds.-nak szólítottak, felhívott, hogy forduljak el, és láttam, hogy az emlékezetem szerint lódenkabátos ember kabátja alá nyúlt, mintha pisztolyt venne elő. A pisztolyt egyébként láttam, a derekára volt csatolva. Várakozásom ellenére lövés nem dördült, hanem felszólítottak, hogy forduljak vissza, majd ez a szds.-nak nevezett férfi kijelentette, hogy <<nem lövöm agyon, hanem írjon alá a

nyilatkozatnak>>. Mivel ekkor sem voltam hajlandó aláírni a nyilatkozatot, drasztikusan káromkodtak, és ketten, hátracsavarták a két karomat, és a jobb karomat fogó ember karomat majdnem kicsavarta, sőt jobb kezem fején egy kb. 2 cm-es sebet karcolt, melynek hegesedése még ma is látható. Így vittek a teherautóhoz, ahol föllöktek a teherautóra. A teherautóban ekkor már sokan voltak. Én azonban közvetlen H. F. mellé ültem.

A teherautó továbbmenve, a jelenlévők közül A. P. háza előtt állt meg. Én A. P. 1907. március 17-én, Nagykállóban születtem, anyám neve B. M., lakásom Nagykálló Ráctanya, nőtlen vagyok, föld, vagy más ingatlan tulajdonomban nincs. A tanya földtulajdonnal rendelkező gazdáinál szoktam bérben dolgozni. Büntetve voltam 1950. körül verekedésből kifolyólag 3 hónapi börtönre, melyet ki is töltöttem. Párton kívüli vagyok, korábban is az voltam. Én az említett napon egyedül tartózkodtam a lakásomban, amikor házam előtt a teherautó megállt. A lakásomban ültem és vártam, hogy mi lesz, mert már hallottam ekkor, hogy a tanyán más családoknál sikítások voltak. Hozzám kb. 14-en jöttek be és azonnal felszólítottak, hogy írjam alá a tsz- belépési nyilatkozatot. Én ezt megtagadtam, erre K. M. sógorom, aki a Táncsics tsz- tagja, megragadott és belökött a kémény alá. Onnan többen kihúztak, az autóig lökdöstek, és kezemet, lábamat, hajamat megragadva az autóba földobtak. (Ezt mi teherautón ülők, valamennyien láttuk.)

Én M. F. 1901. október 5-én, Balkányban születtem, anyám neve D. Zs., lakásom Nagykálló, Ráctanya, nős vagyok, 4 gyermekem van és valamennyien nagykorúak. 12 kat. hold saját tulajdonomat képező földön gazdálkodom. Büntetve nem voltam. Párton kívüli vagyok, korábban a parasztpártnak voltam tagja. Február 2-án én nem tartózkodtam otthon. Feleségemet keresték fel többen a lakásán és az ő elbeszélése alapján tudom a következőket. Három ember ment feleségemhez, akik közül az egyikről tudjuk, hogy Sz. M-nek hívják, aki Szakolyban lakik és a Növényvédelmi Állomás dolgozója Kállósemlényben. Feleségemet durva szóval minden bevezetés nélkül felszólították a belépési nyilatkozat aláírására, melyet feleségem megtagadott és erre Sz. M. felszólította, hogy menjem vele a rudastói iskolába. Feleségem arra hivatkozott az aláírás megtagadásánál, hogy velem meg akarja beszélni ezt. Sz. M. felhívására feleségem Sz-el együtt a rudastói iskolába ment. Otthon feleségemet nem bántalmazták, csak durva, trágár szavakkal illették. A leponyvázott teherautó a jelenlévő 5 panaszossal és a tanya más lakóival együtt a rudastói nagyiskolába ment. Ott valamennyiüket bevezették egy tanterembe, beültették a padokba és eléjük tettek egy-egy belépési nyilatkozatot, hogy írják alá. Közben a tsz-szervezők a padokban ülőkhöz mentek és lökdösték, fenyegették, hogy írják alá a belépési nyilatkozatot. Félelemgerjesztően fenyegetőztek és viselkedtek. A nagyiskolába a délelőtti órákban érkeztek meg. A tanteremből időközönként egy-egy embert a tsz-szervezők kivittek, és a többiek nem tudták, hogy hova. Kb. 1/2 12-kor felszólították A. P-t, menjen ki. Én A. P. a felhívásnak eleget is tettem, és többen átvezettek a kisiskola egyik tantermébe. Ott felszólítottak, hogy írjam alá a belépési nyilatkozatot, és mivel nem voltam erre hajlandó, a jelenlévő több mint 20 ember közül többen nekem ugrottak és puszta kézzel, ököllel arcomat, fejemet ütötték, rugdostak, melynek következtében én összeestem és eszméletemet elvesztettem. Ekkor kiverték két fogamat is, és az arcomon jelenleg is látható sebeket az ekkori ütlegetéskor szereztem. Amikor felmosdattak, véres arccal és véres ruhával visszavittek abba a tanterembe, ahol a többiek is ültek és ahonnan engem korábban kihívtak. Ott külön ültettek, és a jelenlévők, de a többi ott lévő is látták, hogy hogy néztem ki. (A jelenlévők, M. F.

kivételével, ezt alátámasztják.) Ezután engem estig még többször kivittek ebből a tanteremből, és a kisiskolába vezettek át, ugyanabba a tanterembe, ahol először voltam. Minden alkalommal többen ütöttek, vertek, rúgtak, amíg eszméletemet el nem vesztettem, és utána felmostak, kezemet hátrakötve, a falon lévő fogásra felakasztottak, (majd) alsó testemről a ruhát levették, és csupasz testemet ütlegettek, és az egyik ismeretlen herémet megmarkolva csavargatta. A délutáni órákban már nem a nagyiskola tantermébe vittek vissza, hanem a fűskamrába tettek, ahol az esti órákig hagytak és sötétedéskor az egyik hasonló bántalmazás után kivezettek az útra, és hazaküldtek. A belépési nyilatkozatot nem írtam alá. Mint ahogy később megtudtam, azért engedtek el haza, mert elengedésem előtt nem sokkal oda érkezett a községi tanács elnöke, akit viszont én nem láttam és ő sem látott engem.

Én I. M., a többiekkel együtt sötétedésig a nagyiskola tantermében ültem. Napközben mindössze csak egyszer vittek ki az iskolaudvarra és át akartak vinni a kisiskolába, azonban az egyik szervező közölte az engem kísérővel, hogy a kisiskolába nem lehet bemenni, ezért engem visszaküldtek a nagyiskola tantermébe. Sötétedés után egy szervező felszólított, hogy menjek vele ki a tanteremből. Felhívására a belépési nyilatkozatot is magammal vittem. Átmentünk a kisiskolába és útközben lábamra tapostak, gyomorszájon boksztak, melynek következtében én földre is rogytam. A földön fekve többször megrúgtak, ezután ketten két karomnál fogva bevittek a kisiskolába. Ott többen voltak jelen, szám szerint nem tudom hányan, de tény az, hogy a jelenlévők felszólítottak, hogy írjam alá a belépési nyilatkozatot, és miután erre nem voltam hajlandó, nekem estek, boksztak és ütöttek. Ezután az egyik ismeretlen szervező kivitt a kisiskola épületének végéhez, arccal a fal felé állított és többen hátulról ütlegettek, majd visszavezettek a kisiskolába. A kisiskolában megint felszólítottak, hogy írjak alá, melyet megtagadtam. Ekkor megint kivittek a kisiskola végéhez, ahol már az előbb jártunk, és háttal állítottak a falhoz. A jelenlévők, akik kb. 4-en vagy 5-en voltak, itt is ütöttek. Ezután a korábban már említett, szds.-nak nevezett, lódenkabátban lévő férfi felszólított, hogy nyissam ki a számat, mert agyonlő. Én a számat ki is nyitottam, melyre ez az ismeretlen férfi elővette a pisztolyát és csövét durva erőszakkal benyomta a számba. A pisztoly csövét azonban kivette a számból és megint visszavittek a kisiskolába. Ott megint ütlegettek és ezek után én kijelentettem, hogy aláírom a belépési nyilatkozatot, amelyet alá is írtam. Ezután vissza kellett mennem a nagyiskola azon tantermébe, amelyben a többiek ültek, és be kellett jelentenem, hogy <<én I. M. aláírtam a belépési nyilatkozatot>>. Ezután találkoztam még a lódenkabátos férfival, mielőtt elhagytam volna az iskolát, és megkérdeztem tőle, hogy miért nem lőtt agyon, mire az kijelentette, hogy <<hogyné, akkor magamat is agyon kellett volna löni>>. Ezek után az iskolából eltávoztam, és H. I-vel, valamint H. F-el hazamentünk és minket a községi tanács elnöke vitt el egy darabig luxusautón.

Engem M. J-t, a sötétedés után vittek át a kisiskolába, ahol durván felszólítottak a belépési nyilatkozat aláírására, amikor azonban közöltem, hogy nem az enyém a föld, az egyik trágár szavak közepette megjegyezte, hogy akkor minek hozták ide, és ezzel elküldtek engem. Amint mentem ki az iskola udvarán, a sötétben hátulról valaki fenéken rúgott. Más bántalmazás nem történt. A belépési nyilatkozatot egyébként apám február 3-án aláírta a tanácselnök azon közlésére, hogy aki nem lép be a tsz-be, az kb. 15 km távolságban kapja a földet.

Engem H. F-et ugyancsak sötétedés után vittek ki a tanteremből és az iskola előtt álló személygépkocsiba ültettek be. Ott többen, kb. 3-an felszólítottak a belépési nyilatkozat aláírására. Én

mivel láttam, hogy hogy viselkedtek velünk szemben a szervezők, és hogy hogy tért vissza napközben a tanterembe A. P., saját testi épségem védelmében, további rábeszélés nélkül aláírtam a nyilatkozatot. Félelmemet megalapozta az is, hogy a tanteremben, ahol ültünk, jól hallottuk azoknak az embereknek a jajveszékelését, akiket a teremből kivittek és bántalmaztak. Engem, H. I-t a tanteremből nem vittek ki, hanem odajött mellém több szervező és felhívtak a belépési nyilatkozat aláírására, mondván, hogy ha nem írok alá, akkor én is úgy fogok járni, mint ahogy jártak azok, akiket a tanteremből kivittek, vagyis, akiket véresen, megverve láttam visszajönni. Ekkor én félelmemben, a verés elkerülése végett orvosi bizonyítványomat mutogatva, sötétedés után aláírtam a belépési nyilatkozatot. Feleségemet, M. F-nét ugyancsak az iskolába vitték, és a kisiskolában fejét csavargatva, fülébe hangosan ordítózva, a széken keresztül lökve drasztikus, ocsmány szavak hangoztatása mellett, vén ringyónak nevezve, követelték, hogy írja alá a nyilatkozatot. Feleségem nem írta alá, arra hivatkozva, hogy velem nem beszélt meg. A nyilatkozatot feleségem nem is írta alá, de kitöltötte és aláírta helyette és nevében a fent már megnevezett Sz. M. Erre feleségem figyelmeztette is Sz-t, mivel erre azt válaszolta <<nem ért maga ehhez>>. Ezen események után, a következő napon kint járt a tanyán a községi tanácselnök és előadást tartott a szabad ég alatt a termelőszövetkezetéről, és hangoztatta, hogy aki akarja, visszakaphatja a belépési nyilatkozatát. Senki nem jelentkezett ugyan a belépési nyilatkozatért ott a helyszínen. Másnap azonban felmentünk a tanácselnökhöz és kértük vissza a belépési nyilatkozatot, és részben közölve azt, hogy történt a mi beszerzésünk, a tanácselnök azonban senkinek nem adta vissza, mondván, hogy már késő, mert beküldte a nyilatkozatokat a megyéhez. A tanácselnök egyébként a gyűlésen kijelentette, hogy ha a tanya lakói nem lépnek be a tsz-be, akkor valamennyi földet az állami gazdasághoz betagosítja és a tanya lakói 15–20 km távolságban lévő földekből kapnak. Több apróbb, kis parcellákban. Erre a kijelentésre léptek be azok is, akik addig nem léptek be. A fent elmondottakat kiegészítve még előadjuk, hogy rajtunk kívül bántalmazták A. P-t, aki tudomásunk szerint a bántalmazásból kifolyóan kórházban is van, továbbá A. M-t és T. M-t, akinek orrát, száját betörték. A. M. orvostól látteleletet is akart kérni (nem tudjuk, melyik orvostól), elmondása szerint azonban az orvos látteleletet nem adott. Ezen kívül saját szemünk láttára H. G-nét, aki 10 gyermekes családanya és 7 hold juttatott földön gazdálkodó felesége, kezeit, lábait csavargatva tették a teherautóra. Hallomásunk szerint a szervezők egyike H-ék lakásán pisztolyából a plafonba lőtt. A lövést nem hallottuk, később azonban nekem M. F-nek mutatta H. G. a konyhájának plafonján azt a lyukat, ahol állítólag a lövedék befűródött. A tsz-szervezők neveit és a bántalmazásokat elkövetőket név szerint pontosan megjelölni nem tudjuk. Akiket ismertünk, a fentiekben elmondtuk. Amennyiben látnánk őket ismét, minden bizonnyal felismernénk, a hátulról ütlegetőket és a többiek által eszközölt ütlegetésben résztvevőket azonban pontosan megjelölni nem tudnánk, hogy ki hányszor és hova ütött. Egyebet előadni nem kívánunk. A jegyzőkönyv panaszunkat helyesen tartalmazza, és azt helybenhagyólag azzal a kéréssel zárjuk le, hogy panaszunkat a legrövidebb időn belül kérjük kivizsgálni, mert senki nem dolgozik a földjén és a tavaszi munkák nem indulnak meg. Megjegyezzük végül, hogy mi a termelőszövetkezetnek nem vagyunk ellenségei, azonban oly keveset tudunk még a termelőszövetkezetéről, hogy ilyen elhatározásra még nem vagyunk képesek. Valamennyien szeretnénk még egyénileg gazdálkodni. Úgy tudjuk, hogy ez a tanya többi gazdálkodójának is az álláspontja.¹¹⁰¹

¹¹⁰¹ A Legfőbb Ügyészség jegyzőkönyve, 1960. február 13. M-KS-288.f. 28.cs. 1960. 21.ö.e. 301–309.

Az ügyészségen a kínzások után jóval később felvett, és ennek megfelelően konstruált hivatalos szövegben több olyan jelenség van, aminek kiemelése szükséges. A tanyai lakosokat teherautóval begyűjtők terrorja ellenére, többen mégsem írták alá a belépési nyilatkozatot. Ennek a papírnak a jelképesége mind a kollektivizálást irányítók és végrehajtók, mind pedig a kiszemelt aláírók számára igen jelentős volt. Sokszor annak ellenére volt az aláírásnak súlya, hogy az illetőnek sem földje, sem pedig vagyona nem volt. A kézjegy megadásának halogatása, megtagadása az értelmetlen, haszontalan – valójában a föld, a „rög” nélküli – röghöz kötöttség elutasítását jelentette. Bár személyenként változtak az előre menekülés motivációi, de a dokumentumban ismertetett ilyen fokú ellenállás, kitartás a tsz-világtól való minden áron való szabadulás vágyát tükrözte. Az ekkori sérülések, traumatizálódások azért is kollektívek voltak, mert a résztvevők bizonyos mértékig látták, hallották a történeteket. Többen ezek hatására, félelmükben írták alá a belépési nyilatkozatot. Az erőszakot alkalmazók nem vagy alig tettek nemi és korkülönbséget, hiszen az asszonyokat és az öreg embereket sem kímélték. Tanulságos a kínzások után tapasztalt viselkedésforma, amikor a bántalmazottak közül nyilvánosan senki, hanem csak egyenként kérték volna vissza a nyilatkozatot. Mint másutt, úgy itt is jellemző volt az, hogy az orvos nem akart láttelepet adni a sérülésekről. Természetesen, a traumatizálódás ebben az esetben is bizonyos értelemben kölcsönös volt a tettesek és az áldozatok kapcsolatában. Az előbbieket, ahogy ez a későbbi pártbizottsági vizsgálatból kiderült, ittas állapotban voltak. Mindazonáltal józanul is az ismert felelősségelhárító, a történeteket bagatellizáló módon nyilatkoztak.¹¹⁰²

A második ügyészségi leírásunk a Pest megyei Fóton történeteket részletezi:¹¹⁰³

„Jelentem, hogy E. Gy. és 5 társa fóti lakosok panasza alapján 1961. január 7-én személyes szabadság megsértésének büntette miatt nyomozást rendelttem el, melynek során tanúként kihallgattam panaszosokat, S. S-t és M. J-t pedig terheltként vontam felelősségre. A nyomozás eddigi adatai alapján a következők állapíthatók meg. 1960. június végétől szeptember végéig S. S. és M. J. tsz-megerősítés és szervezés végett voltak Fóton. Augusztus végén kb. 10 napig segítségükre volt 4–5 tsz-szervező is, akik a Finommechanikai Laboratóriumból mentek a nevezetteknek segíteni. A csoport vezetője S. S. volt. A tsz-szervezők feladatkörükkel visszaélve egyes fóti lakosokat megfenyegettek és tetteleg bántalmaztak. A tsz-be való belépés végett kb. 53 emberrel foglalkoztak, s egy-egy személyt általában 25–30 alkalommal idéztek be a Tanácsházára, de kijártak házakhoz is. Többször, ha attól tartottak, hogy a

¹¹⁰² „az agitációs módszer egy kicsit élesebb ott, de ez kellett ott, mert másképp nem is tört volna meg a jég.” Ebben az ügyben is világosan kiderült, hogy az agitátorok vezetői a tanácsi keretből biztosított pénzzel rendelkeztek. Itt konkrétan 4–5.000 forintról beszéltek, amelynek egy részét itálra költötték. Szabolcs-Szatmár Megyei PB-ülés a nagykállói járásban a tsz-szervezés során alkalmazott helytelen módszerekről, 1960. március 4. SZSZBML, XXXV. 31. 1.f. III.csop. 99.ö.e. 1–25.

¹¹⁰³ Legfőbb Ügyészségi jelentés, 1961. december 13. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 12.ö.e. 22–25.

beidézettek nem mennek vissza, ebédre sem engedték el, hanem estig tartották a Tanácsházán őket. Általában egy órás beszélgetés után, a beidézettek nemleges válasza esetén kint várakoztatták őket, majd ismét egyenként beszéltek velük. Az ablakspalettákat becsukták, s a szobában általában villany égett. S. S. és M. J. erre vonatkozóan azt hozták fel indokul, hogy az ablakot, illetőleg annak spalettáit azért kellett becsukni, hogy a kint várakozó személyek ne lássanak be és ne hallják a beszélgetést. Mivel a Pest megyei PB-hoz a tsz-szervezéssel kapcsolatban két alkalommal is panasz érkezett, a Pest megyei PB a további tsz-szervezést akkor leállította. A tsz-szervezők cselekményeivel kapcsolatban a következő adatok merültek fel. M. J. és S. S. terheltként való kihallgatásuk alkalmával elmondották, hogy D. I. főti lakos nem akart belépni a tsz-be, s amikor egy alkalommal az asztaltól kb. másfél méterre ült, ketten tolták feléje az asztalt, melyen a tsz-be való belépési nyilatkozat volt, azzal, hogy azt írja alá. D. I. ülve, székét hátrafelé csúsztatta, míg a fejét az ajtófélfába nem verte. Ez alatt a két tsz-szervező az asztalt tolt a sértett felé, sértettnek különösebb sérülése nem lett, panaszt nem is tett. S. S. és M. J. kihallgatásuk során beismerték azt is, hogy S. S., E. Gy. fejét hajánál fogva megrázta. Ezen túlmenően E. Gy. panaszában előadta azt is, hogy S. és M. tsz. szervezők fülét is megcsavarták, fejét az asztalba verték és kétszer is bekísérték a Tanácsházára, mert bujdosott előlük, míg végül e kényszerek hatása alatt aláírta a tsz-be való belépési nyilatkozatot. B. I-t, amikor a tanács közelében lévő trafikba akart menni, S. karjánál fogva a Tanácsházára vezette, hogy a tsz-be való belépés végett beszéljen vele. Ez alkalommal mondotta neki azt is, hogy <<az anyád Istenit, Te rohadt csámpás, addig innen el nem mégy, míg a tsz-be be nem léptél.>> Ezt S. beismerte. Sértett azonban panaszában előadta azt is, hogy egyikük ügyésznek, másikuk nyomozónak mutatkozott be egyik beidézése alkalmával. Sz. S., aki korábban kuláklistán is szerepelt, fél lábon állva homlokával ceruzát támasztott ismeretlen tsz. szervezők utasítására a falhoz. Ha a ceruza leesett, az ismertett műveletet folytatnia kellett a ceruza felvétele után. Ez alkalommal jelen volt S. és M. terhelt is. Ezt követően az egyik ismeretlen tsz. szervező nadrágszíját levette, azt sértett nyakába téve kijelentette, <<felakasztunk bűdös kulák>>. M. terhelt vallotta, hogy erre azért volt szükség, mert Sz. nem akart a tsz-be belépni. Sz. S. azonban panaszában előadta azt is, hogy a tsz. szervezők őt megverték, megrugdosták, megpofozták, fojtogatták, sőt a szervezők vezetője ügyésznek mutatkozott be. S. S. azt vallotta, hogy G. A. illegálisan használta a tsz. földjének egy részét. Miután ezt megállapították, közölték vele, hogy a termést elviszik. Ennek elkerülése végett aztán belépett a tsz-be. G. A. azonban panaszában előadta azt is, hogy a tsz-szervezők vezetője tsz-be való belépése előtt kétszer falba verte a sértett fejét és reggeltől estig tartották a Tanácsházán. M. S. tanúkihallgatása során állította, hogy a tsz-szervezés vezetője őt megveréssel fenyegette meg, ezért lépett be a tsz-be. G. I-né azt vallotta, hogy férjét megveréssel és lecsukással fenyegették meg, ezért lépett be a tsz-be. A panaszosok tanúkihallgatásuk során fenntartották a panaszfelvételi jegyzőkönyvükben leírtakat. A panaszosok állításai, annak ellenére, hogy terheltek egyes cselekményeket tagadnak, alaposnak látszanak. S. S. és M. J. kihallgatásuk során előadták, hogy egyes személyek a tsz földjét illegálisan használták. Amikor ők ezekre rájöttek, az ilyen eseteket még júliusban a földrendezőkkel együtt jegyzőkönyvezték. A jegyzőkönyvbe bevettek olyan szöveget is, hogy kéri, hogy a járásbíróság soron kívül tárgyalja az ügyet. Előadásuk szerint valószínű, hogy a parasztok ebből következtethették, hogy ők ügyészek. Általában ügyész úrnak szólították őket és a megszólítás ellen nem tiltakoztak, arra gondolva, hogy így könnyebb lesz a tsz-szervezés. Egy-két

panaszos viszont állítja, hogy nevezettek ügyésznek adták ki magukat. Az ügyészi megszólításról tudomást szerzett S. Gy. hivatalsegéd is, és ő is ügyésznek szólította terhelteket, sőt több helyre azzal a megjegyzéssel vitte ki az idézést, hogy a tsz- szervezők ügyészek. Nevezett tanúkihallgatása során arra hivatkozott, hogy úgy gondolta, hogy így jobban bemennek a Tanácsházára.

Vélemény: A panaszok lényegében alaposnak látszanak. A panaszosok azonban tanúkihallgatásuk során előadták azt is, hogy azért tettek panaszt, hogy mód legyen a tsz-ből való kilépésre, illetve tsz-be való belépésüket semmisnek lehessen tekinteni. Azóta azonban álláspontjuk megváltozott. Figyelemmel arra, hogy Fót tsz-község lett, a tsz-szervezés Fóton befejeződött, tanúkihallgatásuk során panaszosok kérték, hogy jelen ügygel ne foglalkozzunk, hiszen a tanúkihallgatásuk előtt elhatározták a tsz-ben való munka felvételét. Terheltek dolgozó osztályhelyzetűek. S. S. gazdasági cseléd volt, M. J. pedig vájár. Sértettek közül komoly sérülést senki nem szenvedett. A terheltek cselekményeiket jórészt beismerték és megbánást tanúsítottak. Cselekményük óta hosszabb idő telt el, belátták, hogy módszerük ellentétes a Párt politikájával. Ezen okok miatt jelen ügyben a Btá. 56.§-ára figyelemmel való nyomozás megszüntetést indokoltnak látom, de szükségesnek tartom, hogy az ügyet a Pest megyei PB-nek küldjük meg azzal, hogy fegyelmi úton vonják felelősségre nevezetteket.”

A fentiek szerint a községben megjelenő idegen és szervezett egység (öt–tíz fő) mintegy három hónapon keresztül megfélemlítette, zaklatta, a tanácsháza hivatalos helyiségeibe beidézte, behurcolta, megverte, éhezette, zsarolta a kollektív gazdaságtól ennyi év után is idegenkedő gazdákat. A kihallgatóként és verőemberként működő agitátorok az „alattvalói”, hivatalos személytől való félelem természetes és történelmi tapasztalatára építve, magukat ügyészeknek színlelték, adták ki, holott ők hasonlóképpen a megverték gazdasági-társadalmi miliőjéből kerültek ki. A végrehajtók körének ilyen módon szerveződő összetétele (fegyveres munkásörök, „civilék”, ipari munkások, funkcionáriusok, városi hivatalnokok, pedagógusok) minden eddigi lokális-regionális vizsgálatban látható volt.¹¹⁰⁴ A tanácsháza a végrehajtók, a „hódítók” számára a szimbolikus, tekintélyt adó – fegyverrel is biztosított – funkción túl azért is fontos helyszín volt, mert az a fizikai tér a megtörések ideje alatt a közvetlen megfigyeléstől, a tanúktól távolabb esett.¹¹⁰⁵ Bár az elrettentő hatás, az onnan kikerültek látványa, utalásos beszédmódja, vagy éppen hallgatása miatt csak fokozódhatott, amellyel nyilvánvalóan számoltak a megtörések irányítói és elkövetői. Illusztratív példánkban az is felbukkan, hogy a „kulákkérdés” gyakorlati napirenden tartása még ekkor is jellemző volt, amit a történeti irodalomban és a köztudatban rendszerint csak 1955–1956-ig vélnek

¹¹⁰⁴ A Magyar Országos Levéltár megyei jelentésein túl más, részletes beszámolókat elemeztem mindegyik megyei levéltár forrásai alapján. Ezek válogatását a Dokumentumok a vidéki Magyarországról című kötetben közlöm.

¹¹⁰⁵ A beszámolókból visszatérően említik meg a „kultúrotthonokat”, amelyek tánctermei és kályhái a körbefuttatással, és majd az azt követő további izzasztással a kifárasztás funkcióit is betöltötték, mielőtt az új (és rendszerint idős) tsz-tagok szinte az eszméletlenség állapotában a nagy számú agitátor csoport előtt a belépési nyilatkozatot aláírták.

jellemzőnek.¹¹⁰⁶ Egy további, szintén eddig eléggé nem kutatott és mérlegelt jelenségre kell utalnunk, a parasztság védekezési technikáira, ebben az esetben a bujdosásra.

A panaszosok által indukált ügy kezelésének, tálalásának módja világosan rámutat az ügyészségek pártállami beágyazottságára, az összefonódásra. Az ügyészek a pártirányvonalat követve rendszerint maguk hozták meg a felmentő ítéleteket.¹¹⁰⁷ A tettes végrehajtókat pedig lényegében fedezte a párt, onnan való kizárásuk a társadalmi értékelés szempontjából egyenlő volt a felmentéssel.¹¹⁰⁸

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a feltárt esetekben leírtak területi és mennyiségi reprezentativitásának hol húzódnak a határai? Mindenesetre nem ott, ahol a korabeli párthatározatok és párttörténeti értékelések kijelölték. A „falu megszállásnak”¹¹⁰⁹ módszereiben például 1948 júniusában, Pócsperiben is közvetlen tapasztalatot szerző Kádár János a parasztság „belső meggyőződéséről”, „önkéntességéről”, a „parasztoknál” bekövetkezett „politikai fordulatról” beszélt 1959. március 6-án. Azt állította, „hogy szórványosan, esetleg 10.000 közül tíz esetben előfordult, hogy egyes paraszttal szemben erőszakoskodtak is. Nem a körmeit huzigálták, hanem legorombították, vagy fenyegették, vagy még az is előfordult, hogy az országban egy-két helyen pofonütöttek egy-egy parasztot.”¹¹¹⁰

¹¹⁰⁶ Ld. például: Összefoglaló jelentés a kulákok ellenséges tevékenységéről, 1958. június 4. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. II/4. 1–6.

¹¹⁰⁷ Például a rumi terror életszerű történéseinek áthangszerelésében (vagyis az, hogy az agitátorok gazdákat kínoztak, így lesz tsz-ellenes izgatás) résztvevő Vas megyei főügyész a Legfőbb Ügyészség Büntetőjogi Főosztályára – a telefonon már egyeztetett álláspontnak megfelelően – azért írt, hogy az izgatás vádját előkészítsék. F. E. és társa izgatási ügye, 1960. február 9. VaML, XXV. 80/e/aa. 13. Vas Megyei Főügyészség, Büntető ügyek. B.10017/1960. 27.; A rumi terrorban résztvevő kádereket végül öt és hét hónapos, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. A megverték esetében – apjuk „osztályellenség” volta mellett – folyton utaltak 56-os szerepvállalásukra. F. E. és társa izgatási ügye. Legfelsőbb Bírósági ítélet, 1960. július 13., 20. VaML, XXV. 80/e/aa. 13. Vas Megyei Főügyészség, Büntető ügyek. B.10017/1960.; A tsz-szervezés során elkövetett durvaságokról jelentés, 1960. szeptember 16. VaML, 1.f. 2. 1960. 41.ö.e. 36.; Az agitátorok „durvaságáért” 1960. május közepéig országosan 96 pártfegyelmit adtak, 16 elindított ügyészségi eljárásból nyolcat megszüntettek. Németh Károly „szigorúan bizalmas” tájékoztató jelentése a Politikai Bizottság számára „az 1959-60. évi téli termelőszövetkezeti szervezés során elkövetett durvaságokról és azok orvoslásáról.” 1960. május 14. MOL, M-KS.288.f. 28.cs. 21.ö.e. 1960. 119–121.

¹¹⁰⁸ Az egyik, 41 éves munkásör (tsz-szervezőkor több kg kolbászt lopott egy kislagi gazdától) a pártfegyelmi tárgyaláson így védekezett: „A vállalat pártvezetőségétől a pártfegyelmi kiszivárgott, bizonyítani tudom, hogy a Népboltban, cukrászdában és az egész Dunakeszin tárgyalta a reakció, hogy a munkásörök és a kommunisták elmennek Tszcs-t szervezni és közben kifosszák a parasztot.” Az MSZMP Pest MB VB-ülés, 1960. február 8. PML, XXVIII. 750. 1.f. 3.fcs. 98.ö.e. Melléklet.

¹¹⁰⁹ A „Pócspetri-hatás” kortársi és későbbi kontextusainak elemzése szintén a tudományos feladatok egyike. Pócspetri 1948. júniusi megszállása, az emberek tömeges megverése, a koncepciók perek és ítéletek, a kivégzés és bebörtönzések, s mindennek a megfélemlítő erejű, országos propagandája az emlékezetben rögzült. Ld. Ember Judit Pócspetri c. klasszikus dokumentumfilmje és Zalán 2003.

¹¹¹⁰ Soós 1999: 24.

Kádár János, az MSZMP KB első titkára pusztaszabolcsi tsz-tagokkal, 1960. július 6.

A kádári vezetés is tisztában volt a fenti, egyébként is ellentmondásos állítás ellenkezőjével, hiszen többek között rendszeresen aláírásukkal láttamozták az életszerű történetekről szóló, helyenként kevésbé ritualizált információs jelentéseket. A rendszeres, bizalmas beszámolók, sablonos megfogalmazások szerint „durva módszerekkel megsértették az önkéntesség elvét”, amely utóbbi elv és gyakorlat persze csak a szokásos fikciós szóhasználat volt. Sokkal inkább érdekesebb elemezni, és a rendelkezésre álló dokumentáció alapján mérlegelni, hogy mit jelentettek a kényszerűen elismert eljárások: „Ezek leginkább a tanácsházára való beidézgetésekben, bekísérgetésekben, fizetés nélküli szabadságra való küldésben és egyes esetekben tettelegességben nyilvánultak meg.”¹¹¹¹

A továbbiakban az idézőjelek használatának olvasói figyelembevételéül különösen fontos, hiszen azok tartalmi jelentésekre utalnak. Annak igazolására, hogy az erőszak alkalmazása területileg minden megyét érintett, s az valamilyen formában szabályszerűségnek számított, a következő oldalakon illusztratív szövegeket idézek.

1960-ban az ország legnagyobb megyéjében, Bács-Kiskunban rögzítették a legtöbb, tettelegességgel járó esetet. A jelentések több község és város közül példaként sorolták fel

¹¹¹¹ Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 122–126.; A példák elsősorban az előbb említett 1960. február 6-án összefoglalt, alaposan eufemizált és csupán egyes eseteket felsoroló jelentésből valók.

Alpárt, Borotát, Fülöpszállást, Izsákot, Kecskemétet, Szabadszállást.¹¹¹² A presszionálás színhelye rendszerint a tanácsháza volt. Egy évvel később is hasonló brutalitásról számolt be egy névtelen levélíró, aki a Szabad Föld szerkesztőségéhez fordulva tárta fel a kunszállási kollektivizálás egyes körülményeit:

„Cseri Ferenc, Kiss János, Nagy László, Palatinus, Törlei, és még többen a község lakóinál egyenruhában jelentek meg. Megmondták, miért mentek, és ahol nem írták alá a belépési nyilatkozatot, az agitálók a nem engedelmeskedőket gépkocsival a tanácsházára szállították, és addig nem engedték el őket, míg alá nem írtak. Volt, aki kettő, három, sőt négy napig is ott volt. A község lakói alig mertek házaikból kijönni. D. M. azonban takarmányt szállított a község főutcáján. Őt is behajtották, mint valami bűnöst, és négy napig volt ott, míg alá nem írt. U. B. is hasonló módon lett tsz-tag. K. J., aki még így sem akart aláírni, vele szemben különböző kényszerítő módszert alkalmaztak. Ujjai közé grafitiront raktak és szorongatták, villannyal megrázták, végül a tüzeléstől kiizzott kályha mellé ültették, majd rálökték. K. J. a sok szenvedést megunva, két napig éhen szomjan, arra az elhatározásra jutott szinte magánkívül, hogy aláírja a belépési nyilatkozatot.”¹¹¹³

A Baranya megyei ügyészi jelentés általában is illusztrálja azt a traumát, ami ekkor érhetette a kollektivizálás szereplőit. Honol községben, 1960 januárjában egy 11 holdas gazdát a következő módon kényszerítették belépésre. Halláskárosodása miatt a feleség volt a „tolmács” az agitátorok jelenlétében. Az első napi, sikertelen akció után egyikük megjegyezte:

„úgy látszik, ezt is meg kell rázni, mint másokat. Másnap a szervezők csak G-nét találták otthon, felszólították, hogy férjét d. e. 11 órára küldje be a tanácshoz. G. azonban nem ment be. Ezután a délutáni órákban 10 személy érkezett G-ék lakására, és mindkettőjüket rángatni, húzkodni kezdték szidalmazások közepette. Közölték velük, hogy el fogják őket vinni, s mindkettőt karjánál fogva vonszolták ki a lakásból. G. közölte a szervezőkkel, hogy a feleségét ne bántsák, mert kizárólag ő a földek tulajdonosa. Ezután – különösen egy szemüveges a szervezők közül – G-t az udvaron az istálló falának lökte úgy, hogy arcáról a bőr lehorzsolódott és pofacsontja az ütődéstől azóta is rendkívül érzékeny. G. ekkor sírva fakadva a szalmakazal felé haladt. A szervezők közül többen utána mentek szidalmazva, hogy miért akar ellógni. Utolérve többször földhöz vágták, majd a friss hóban, fejjel lefelé a lábánál fogva az udvaron a lakás elé visszahúzták. Ezután eltávoztak. Utána másik két személy érkezett G-ékhoz, és nyugodt, udvarias hangon kezdték a beszélgetést. G-ék ezután aláírták a nyilatkozatot, megjegyezve, hogy ezt korábban is megtehették volna, de azért nem tették, mert kényszerítették őket.”¹¹¹⁴

Az ügyészi megfogalmazásban olvasható, a történelemben korábban is alkalmazott, s a kollektivizálás során tömegesen átvett többlépcsős módszerre is ráismerhetünk. Az első fázisban többször, öt-tíz ember presszionálja a kiszemelt áldozatot, majd annak

¹¹¹² Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 122–126.

¹¹¹³ A Szabad Föld szerkesztőségéhez írt levél, 1960. december 9. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 12.ö.e. 52.

¹¹¹⁴ Legfőbb Ügyészégi feljegyzés, 1960. február 12. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 1960. 150–152.

megfélemlítése, megverése után a második lépcsőben a „szelíd arcú” új, esetleg a faluból már ismert személy előtt a gazda „belátja” az elkerülhetetlen döntés szükségességét.

A Békés megyei brutalitásokról szóló jelentésben főként Kétegyházát említették meg, ahol elsősorban munkásörök által elkövetett

„súlyos és durva hibák. Éjjeli felkeltések, tettelegesség, stb.” történtek. Ugyanilyen összefüggésben utaltak Mezőkovácsházára és Kevermesre. A kétegyházi esetet részletezték is: „a gyulai vízügy igazgatóság párttitkára egy népnevelő társával éjszaka felkeltett két dolgozó parasztot, kicipelték őket a hó tetejére és a gépkocsi elé fektették őket, mondván, ha nem írják alá a belépési nyilatkozatot, eltapossák őket.”¹¹¹⁵

Vessünk pillantást az egy évvel későbbi Békés megyei történésekre. Itt még 1961 januárjában is gőzerővel folytatták a kollektivizálást, holott már 83%-osnak mondták a „szocialista szektor” nagyságát: „A végleges befejezéshez még 90.000 kh szántóterületet kell átszervezni. Ez százalékos arányban 9,2%-ot jelent, miáltal a megyében 97,2% szántóterület lesz szocialista szektor.” Ügynökök¹¹¹⁶, karhatalmi erő és készenléti csoport közreműködésével szerveztek. A szárnyaló hírek között tartották számon azt, miszerint „elterjesztették, hogy aki barna színű belépési nyilatkozatot kapott, azt utána internálni fogják, aki fehérét kapott, azt nem bántják (valóban volt kétszínű nyilatkozat)”.¹¹¹⁷

Bár voltak utalások a kollektivizálás halálos áldozataira, de az eseteket egyes vallomástevők megfogalmazásain, utalásain túl nehéz dokumentálni. Ettől eltérő módon, a következő Békés megyei jelentés az ilyen típusú tragédiára is konkrétan kitér. Mindamellettennek súlyát törekedtek kisebbíteni:

„A szervezés időszakában jelentősebb esemény, zavaró körülmény nem fordult elő a megye területén. Egyes helyektől eltekintve, a járási kapitányságok időben értesültek a kisebb eseményekről, azt az utasításnak megfelelően azonnal jelentették a megyei szervek felé. Emellett azonban egyes intézkedéseknél, eseményeknél nem elemezték az adott helyzetet, a megtett intézkedések nem tükrözték a kellő politikai megértést. Pl. az orosházi kapitányságon az eljáró nyomozó és a bü. alosztályvezető elvtársak a kellő intézkedést nem tették meg T. A., 53 éves, Orosháza VIII. ker. Iskola u. 96. sz. alatti lakos, 1960. november 30-án történt önakasztása ügyében. A helyszíni jegyzőkönyv adatai szerint az

¹¹¹⁵ FM-feljegyzés a termelőszövetkezeti szervező munka során elkövetett helytelen módszerekről, 1960. február 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 1960. 134–136.

¹¹¹⁶ Így volt ez minden megyében, mint például Bács-Kiskunban: „A leépített 28 fő ügynök közül 25 fő lojális alapon szervezett, 2 fő pressziós alapon szervezett, míg egy fő kompromittáló adatok folytán volt szervezve.” Bács-Kiskun megyei rendőri jelentés, 1961. október 9. MOL XIX-B-14. 387.d.; A mindennapi ellenőrzésre ld. „Izsákon néhány levéllenőrzés adatai szerint egyesek arról írnak távollévő rokonaiknak, hogy <<az átszervezés során ávosok dzsippel jelentek meg és elhurcolták az embereket [...]. Más helyen, mint Kunszállásról olyan leveleket írnak ismerősöknek, hogy <<összeverték őket a népnevelők, és azért léptek be a termelőszövetkezetbe>>”. Bács-Kiskun megyei rendőri jelentés, 1961. február 24. MOL, XIX-B-14. 387. d.; A napi falusi jelentések szemléletes zalai példái olvashatók: ÁBSZTL, „Tóth István” fedőnevű ügynök munkadosziéja, „B”-dosszié szám: H-22393, Archivsz.: 13730. 1959–1961.; ÁBSZTL, M-16202. „Herényi” fedőnevű ügynök jelentései, 1959. december 30. –1962. július 12.

¹¹¹⁷ Rendőrségi jelentés, 1961. január 28. MOL XIX-B-14. 387.d.

elhalt hozzátartozói, felesége és 22 éves fia elmondották – és ezt a jegyzőkönyv rögzíti –, hogy az akasztás oka szerintük az, hogy sokat macerálták az elhaltat tsz-be való belépés miatt. A lakosság körében is az esetet ennek megfelelően terjesztették el. A jegyzőkönyv végén az eljáró nyomozó utal arra, hogy az öngyilkosság okának kivizsgálására később visszatérnek, azonban ez nem történt meg, az ügyiratot minden különösebb intézkedés nélkül irattározták. Javasoltam, hogy az ügyben a nyomozást alaposabban folytassák le és utaltam annak politikai kihatására, hogy a lakosság körében az eset úgy ismeretes, hogy a tsz-szervezés miatt akasztotta fel magát. Ez a körülmény alkalmas arra, hogy ellenséges tevékenységre felhasználják. Említésre méltó eset történt a nagyszénási őr területén K. J., Kiscsákó tanya 88. sz. alatti lakos esetében, mely az agitátorok tapintatlanságának következtében történt meg. Nevezetnél dec. 19-én az agitátorok megjelentek tsz-szervezés miatt. A belépésre a hajlandóság meg is mutatkozott, tollal a kezében a belépési nyilatkozatot akarta aláírni, amikor újabb agitációs csoport lépett be, élén egy fiatalember, gépállomásnál dolgozóval, aki azzal lépett be, hogy <<mit vacakoltok annyit; mondja meg, mennyi a földje, állata, felszerelése, hol akarja a háztájit és kész!>> erre nevezett felesége is, és ő is mérges lett, lecsapta a tollat és kijelentette, hogy most már azért sem lép be, inkább felakasztja magát a padlásra. Ezután kiment és rövid idő múlva az egyik agitátor utánament a padlásra, ahol nevezett valóban felakasztotta magát. Az agitátor azonnal elvágta a kötelet, így élve maradt.”¹¹¹⁸

Borsod megyében, a sátorlajújhelyi

„járási pártbizottság titkárának utasítására több vállalat azon dolgozóit fizetés nélkül szabadságolták addig, amíg hozzátartozójuk a tsz-be való belépési nyilatkozatot aláírta. Ezért volt kénytelen a 31. számú AUTÓKÖZL. Vállalat Miskolc 2. sz. Sátorlajújhelyi Főnökségénél K. M. szerelő egy heti kényszerszabadságra menni Rudabányácskára, a sátorlajújhelyi Dohánygyárból pedig Alsóregmec községbe V. J., T. L. és K. B. három hétre. A dohánygyár igazgatója szerint ezeknek a személyeknek ebből az időből csak egy hetet hajlandó akkor is kifizetni, ha nevezettek az Egyeztető Bizottsághoz fordulnak. A szervezés során előfordult olyan visszaélés, hogy Rudabányácskán S. L., 65 éves asztalosmestertől a munkásör szervező az iparigazolványát elvitte. A járási pártbizottság titkára szerint a tsz-szervező helyesen járt el, mert nem engedhető meg szerinte, hogy tsz-községben magánosoknál iparigazolványok legyenek. Hiba az, hogy az asztalos nem tagja a termelőszövetkezetnek és mégis elvették tőle az iparigazolványát. Véleményem szerint nem szükséges az sem, hogy a munkásör az asztalos megfélemlítésére lövöldözzön. Nem engedhető meg az sem, ami Zalkodon és Alsóregmecen történt. Zalkodon ugyanis a szervezők megverték H. J-t, G. J-t és Cs. J-t, B. J-nének kezét csavargatták, illetlen szavakat használtak vele szemben, és amikor É. és T. szervezők többszöri felhívására sem írta alá a belépési nyilatkozatot, nevében egyikük jogtalanul aláírta. Alsóregmecen pedig a járási pártbizottság Vaszil nevű munkatársa úgy megpofozta H. J-t, hogy még két hétre sem gyógyult be arca.

¹¹¹⁸ Rendőrségi jelentés, 1961. január 28. MOL, XIX-B-14. 387.d.; Egy bucsai (Békés m.) házaspár búcsúlevelében öngyilkosságuk okaként a tsz-be kényszerítésüket nevezte meg. Scher Dezső, az MSZMP Élelmiszer-csomagoló Vállalat Pártszervezete titkárának ajánlott levele a KB Mezőgazdasági Osztályára a Bucsai községben tapasztaltakról. 1961. január 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 12.ö.e. 40.; A hajdúböszörményi halotti anyakönyvek vizsgálata is hasonló összefüggésre irányította a kutatói figyelmet: Mónus 1998: 43.; A kollektivizálás alatti öngyilkosságra egy egykori 24 holdas tsz-tag halála kapcsán utaltak a Nógrád megyei Csécse községben. A Nógrád megyei Rendőrfőkapitányság Pásztói Kirendeltségének feljegyzése, 1959. augusztus 3. NML, MSZMP, 5.f. 13.cs. 1958–1961. 3.ö.e.

Ugyanott – eddig úgy látszik, hogy alaptalanul – Vaszil elvtárs azzal vádolta T. M-t, az ottani Népfrent elnökét, hogy Alsóregmecen szabotálja a tsz-szervezést.”¹¹¹⁹

A dokumentumok szerint Csongrád „megyében Tömörkényen, Földeákon vertek meg embereket. Sándorfalván pisztollyal zavartak egy dolgozó parasztot és ijesztgetésből többször utána lőttek.” Még konkrétabb leírásban:

„Ifj. E. F. sándorfalvi lakost, aki tanyája udvaráról az agitátorok megjelenésekor a határba menekült, térdig érő hóban az agitátorok üldözőbe vették és többször utána lőttek, majd elfogták és G. J., szeged-felsővárosi lakos tanyájára vitték, ahol megverték. A panaszos állítása szerint megtiltották, hogy Szegedről mentőt hívjanak, hogy kórházba szállíthassák.”¹¹²⁰

A „munkás-paraszt” kapcsolatoknak a mitikus és fetiszizált hivatalos színadiasságától nyilvánvalóan eltérő, ám rendkívül életszerű tapasztalatait mutatja meg a következő dunaföldvári levél:

„Szeretném, ha tudnának arról, ami öt héten keresztül történt Fejér megye déli részében, Cecén, Alapon, Sárszentmiklóson, Sárbogárdon. Először kezdték a bányászok, azok nem értek el eredményt, aztán jöttek a sztálinvárosiak, azok kivetkőztek minden emberi érzésükből. Nem tudtak azok se boldogulni, tehát más módszerekhez folyamodtak. Adókvetések, idős munkában megrokkant emberek leköpdösésével. Akikkel így sem boldogultak, azokat berendelték a tanácsházára. Ott szidással, pofozással, revolverek mutogatásával kicsikarták az aláírást. Sok ember a házat reggel otthagyta, bujkált, mint az üzőtt vad a szárkupacokban. Lesték, mint a betörőt, és este, ha megjött, lecsaptak rá. Most jelentik, mint a győztes vezérek, hogy megszervezték a tsz-t.”¹¹²¹

Hajdú megyében

„Hajdúbagosságból jelentés érkezett, hogy E. B. agitátor ittás állapotban több agitátor társával F. S. 3 holdas gazda lakásán durván viselkedett. F. S-t fegyverrel megfenyegették, és feleségével együtt el akarták vinni a tanácsházára. Tekintve, hogy erre nem voltak hajlandók, dulakodtak, F-nét megrugdosták és ruháját letépték. Ugyanezek a személyek F. S. bátyját megverték.”¹¹²²

¹¹¹⁹ FM-feljegyzés a termelészövetkezeti szervező munka során elkövetett helytelen módszerekről, 1960. február 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 1960. 134–136.; Gulyás Gyula és Gulyás János Ne sápadj! című dokumentumfilmjéből ismert Medve Alfonz, közel két évtizeddel később, egy interjúban részletesen elmondta, hogy Domaházán az erőszak, a leitatás milyen eszközeit alkalmazták 1960-ban. Alabán 2002: 81–83.

¹¹²⁰ „Földeák községben V. T. nevű szegedi munkásagitátor a tanácsházán ittás állapotban beszélgetett a dolgozó parasztokkal, és a tanácsháza egyik sötét szobájában megvert egy makói lakosú dolgozó parasztot, akit a földesi határban lévő földjével kapcsolatban hívtak be a tanácsházára azért, hogy Földeákon lépjen be a szövetkezetbe. V. T-t eltávolították az agitátorok közül és pártvonalon fegyelmi eljárást indítottak ellene.” FM-feljegyzés a termelészövetkezeti szervező munka során elkövetett helytelen módszerekről, 1960. február 3. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 1960. 134–136.

¹¹²¹ A Népszabadság szerkesztőségi jelentése a levelekről, 1960. március 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1960. 622.ő.e. Az egyedi eseteleírások (fenyegetés rendőri elszállítással, tanyalebontással, veréssel) mellett az egyik encsi levélíró rögzítette a kb. 80 fő által „megszállt” községében tapasztaltakat: „Encs községben két hétig voltak ott, éjjel-nappal gyúrták a parasztokat. Ez nem önkéntes, hanem erőszakos szervezés.” Uo.

¹¹²² Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 122–126.

Heves megyében „Pétervásáron egy dolgozó parasztot tettelegesen kényszerítettek arra, hogy a belépési nyilatkozatot aláírja (orrcsavarás, padlóra tett pénzen az ujj rajtatartásával körbejáratás).”¹¹²³

Az eddigi kutatás szerint a Komárom megyében történtek bírósági eljárása jutott legtovább, hiszen a többi esetben általában a pártbizottság zárta le az ügyeket:

„A szövetkezet-szervezés alatt ez ideig nem tapasztalt sajnálatos dolgok történtek, de csak most sikerült feltárni. Az egyik Héreg községben történt. Január 18-án este 3 szervező kereste fel A. L., 1,5 k. hold földdel rendelkező egyénileg dolgozó parasztot. Előtte vele még nem beszéltek. A községi tanácsba hívták. Azzal kezdték az agitációt: hogy <<lépjen be>>. A. még meg akarta beszélni feleségével, de ezt nem engedték. Leültették, és még egy nagykabátot adtak rá. Ők közben szerkesztettek egy jegyzőkönyvet, melyben az állott, hogy A. ellenforradalmár, alá akarták vele íratni. Ő erre nem volt hajlandó, és ezután néhányszor arcon ütötték. Ezután a csizmáját levették, és gumicsővel ütötték a lábát, majd paraszt szedettek ki vele a kályhából. Az égések még most is látszanak. Pisztollyal fenyegették, ha erről mer beszélni. M. J-t szintén arcul ütötték, és a lábát rugdosták. Bokodon az egyik egyénileg dolgozó paraszt feleségére ráfogták a vadászpuskát, és a házat felkutatták. A verekedők közül egyet letartóztattak, valószínűleg kém. A többit kizárták a pártból. Több felelőtlen ígéretés is elhangzott [...]. A megyei pártbizottság az ügyességgel karöltve vizsgálatot tartott és a B. F. nevű <<népnevelő>> letartóztatták. Ez egyébként szovjet tisztnek adta ki magát és Kádár elvtárs személyes parancsára hivatkozott, stb. Egyébként ez a <<népnevelő>> valamikor hungarista légiós volt.”¹¹²⁴

Nezvál Ferenc igazságügyminiszter 1960. május 19-én Marosán Györgynek, a KB titkárnak, ill. Kádár Jánosnak különjelentést írt a héregi esetről. Ebből kiderül, hogy a hét évre ítélt B. F. „32 éves, nős, minőségi ellenőr, tatabányai lakos. Az esztergomi megyei bíróság 1955. augusztusában népi demokratikus államrend megváltoztatására irányuló szervezkedés bűntette miatt 3 évi börtönbüntetésre ítélte. B. a vádirati tényállás szerint uradalmi cseléd volt, négy polgárit végzett, 1944-ben önként jelentkezett katonának, s a Hungarista Légió tagja lett. 1946–1951 között rendőr volt. Az ellenforradalmi események során Tatabányán nemzetőrként tevékenykedett. 1945-től MKP-, majd MDP-tag volt, a Pártból később kizárták.”¹¹²⁵

A perek dokumentációjának egyik leglényegesebb része a tényállás rögzítése, amely éppannyira konstruált, mint bármilyen más írásos forrás. Kérdés, hogy milyen szempontok alapján formálták a vádat és az ítéletet? A kollektivizálás ideje alatt különös figyelemmel kísérték minden olyan megnyilatkozást, amely a pártvezetés által kijelölt kereteken túllépett. A következőkben a fent már részben leírt héregi eset perbeli információval ismerkedünk meg.

¹¹²³ Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 122–126.

¹¹²⁴ A megfogalmazás arra vonatkozóan is tipikus példát nyújt, amikor a politikai hatalom birtokosai megtevesztettnek igyekeznek magukat mutatni, miközben megtagadják a korábbi kapcsolatot, vagy ejtik a végrehajtottakat. Jelentés a Veszprém és Komárom megyei termelősövetkezeti mozgalom fejlődéséről és megszilárdításáról, 1960. február 1. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 1960. 129–131.

¹¹²⁵ Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter levele Marosán György KB-titkárnak, 1960. május 19. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 652.ő.e.

Ebben az ügyben az eddigi ismereteink szerint a legnagyobb fokú büntetési tételt szabták ki a kollektivizálás során elkövetett brutalitások miatt. Ha az egész államgépezet, a politikai diktatúra tágabb kereteit és játékszabályait vesszük alapul, akkor azt is mondhatnánk, hogy itt egy „üzemi balesetről” van szó. Amely azért következett be, mert a pártprogram szerint elindított, és álcázott erőszakos kollektivizálás „normáit” valakik annyira túllépték, hogy annak bármilyen takargatása nagyobb kárral, mint haszonnal járt volna a nómenklatúra számára. Maga a konkrét ügy tehát részben elválaszthatatlan az állami erőszak ekkori megszokott formáitól, részben pedig individuális – sok szempontból nehezen – megismerhető tényezőkkel magyarázható, részben pedig egy konkrét felső utasításra adott határidőig kivizsgálandó esetről van szó.

A bírósági tényállás-rögzítés szerint „1959. december hó közepe táján Komárom megyében megindult a termelőszövetkezeti szervezési munka”, amit itt is a párt- és tanácsi apparátus irányított az „egyes üzemek és vállalatoktól e célra kijelölt dolgozók közreműködésével, akik az agitációs munkát vállalták. Ez a szervezési munka községenként a meghatározott tervek szerint folyt. Ebben a szervezési munkában részt vett K. P., A. R. és L. Z., akik az oroszlanói bányatröszt dolgozói” voltak.¹¹²⁶ A per fővádlottja, B. F. állítólag azért került be ismét 1960. január 14-én az agitátorok közé, mert egyrészt már volt egyszer egy napig az ekkor kijelölt Héreg nevű községben, másrészt az egyik téglagyári kollégája – napidíjhiányra hivatkozva – kilépett a szervezők sorából. B. korábbi bűnügyeiről állítólag az ekkor őt ajánló párttitkár és szakszervezeti bizalmi sem tudott. A többi agitátorral együtt a fővádlott is a „héregi Tanácsházán kapta meg a megfelelő utasításokat, kioktatták az agitációs érvekre, s felhívták a figyelmét arra, hogy a paraszttal rendesen, udvariasan kell beszélni, azt is hangsúlyozták, hogy durva módszereket nem lehet alkalmazni, és hogy szigorú önkéntességi elv alapján kell a parasztságot meggyőzni a termelőszövetkezetbe való belépésre.” Mint másutt, úgy itt is a hadjárat tervének megfelelően, egy adott időpontig, Héregen egy hét alatt, január 22-ig kellett befejezni a gazdák beléptetését a tsz-be, ami nyilvánvalóan önmagában is cáfolt bármilyen önkéntes döntést. Hogy mi történt a több szempontból sorsdöntővé vált január 18-i napon, azt is csak a bírósági dokumentáció alapján tudjuk rögzíteni: a fővádlott „K. P.-vel (II. r. vádlott) végzett agitációs munkát. A munkát este 8 órakor fejezték be. Vacsora után a tanácsházára ment, abba a szobába, ahol több társával lakott. A tanácsháza egy másik szobájából beszélgetés zaja hallatszott, mire bement ebbe a szobába, ahová később K. P. (II. r. vádlott), A. R. III. r. vádlott is követték.” Természetesen

¹¹²⁶ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

a „beszélgetés” és a vacsora utáni szálláshely, a 21 óra táján zajló „beszélgetés zaja” minden jelenlévő és falubeli számára a rendkívüli állapotot jelentette. Erre utal az is, hogy messze a hivatali időn túl, rendszerint éjszakába nyúlóan folyt a berendeltek megtörése. Ebben a héregi szobában „L. Z. több társával együtt a tanácsházára felhívott A. L-val beszélgetett a termelészövetkezetbe való belépésről. Jelen volt ennél a beszélgetésnél többek között F. J., aki azt követően, hogy B. F. ebbe a szobába bejött, kiment K. P-hez és A. R-hez, és közölte velük, hogy a tanácsházán van egy ellenforradalmár, s azzal foglalkoznak, hogy a termelészövetkezetbe lépjen be. Ez a kijelentés indította K. P-t és A. R-t arra, hogy bemenjenek abba a tanácsházi helyiségbe, ahol A. L-lal foglalkoztak.” Az ekkori, sok esetben ténylegesen „perdöntő” hívószó, kód, bárkinek az „ellenforradalmárként” való minősítése sokat nyomott a latba. Mindamellet mégsem tudhatjuk pontosan, hogy valójában ennek az állítólagos, bármilyen szerepvállalásnak mekkora súlya volt a vádlottak viselkedésének befolyásolásában.

A kollektivizálás természetrajzának megismerése szempontjából fontosabb a következő esetleírás. Az ilyen jellegű brutalitás a kollektivizálás egész történetében, és konkrétan Héregen is inkább a kampány vége felé történt. Az ekkori történeteket, az áldozat kriminalizálási kísérletét, majd a kínzást a szokásos eufemisztikus bírósági nyelvezet ellenére, a dokumentáció alapján részleteiben nyomon követhetjük. A. L., 40 éves héregi földművest több nappal az eset után kiállított orvosi látlelet alapján, tanúként idézték meg az ügyészségre, ahol a következőképpen rögzítették az általa elmondottakat (amely információk majd egy újabb konstruálás révén megváltoztak a bírósági ítélelhozatalig):

„1960. január 18-án délre voltam idézve a héregi tanácsházára, tsz-szervezés végett. Erre az időpontra nem tudtam bejönni, mivel a községtől 4–5 km-re dolgoztam. Úgy gondoltam, hogy majd másnap itthon maradok és akkor bejövök a tanácsházára. Este 19 órakor értem haza, megvacsoráztam és lefeküdtem. Feleségem és lányom átmentek a szomszédba M. L-néhoz tollat fosztani. 21 óra körül zörögtek lakásomon, és amikor ajtót nyitottam, 3 bőrkabátos férfi azt mondta, hogy öltözzek fel, menjek velük a tanácsházára, amennyiben nem írom alá a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Én azt mondtam, hogy nem írom alá, és erre bejöttek velük a tanácsházára. A tanácsházán bevitték a hátsó szobába, és ott agitálni kezdtek, hogy lépjek be a tsz-be. Ezt azt mondtam, hogy nem lépek be, mert vannak előttem nagyobb gazdák, majd ha azok belépnek, akkor én is belépek. Ekkor rövid időközönként többen bejöttek a szobába, és kb. 8–9-en tartózkodtak a szobában. Bejött többek között egy alacsonyabb, kb. 55 éves férfi is, aki azt mondta nekem, hogy amennyiben nem írom alá a belépési nyilatkozatot, ellátják a bajomat. Bejött egy fiatalabb férfi is, aki azt kérdezte tőlem oroszul, hogy ponyemáj pa ruszká, erre azt válaszoltam, hogy nem értek oroszul. A szobában lévő személyek közül az egyik férfi – másnap megtudtam, hogy B-nek hívják – vigyázzba ültetett, és azt mondotta, hogy nézzek a szeme közé. Ezután elővett egy kis noteszt, megnézte, és azt mondotta, hogy én ellenforradalmár voltam, valamint német

katona. Megkérdezte azt is, hogy hogyan köszönnek a Hitler katonái, én erre nem voltam hajlandó megmutatni a köszönést. Én hivatkoztam arra, hogy nem voltam ellenforradalmár, sem német katona, kérdezzék meg a tanácselnököt. Ők azt mondták, hogy nem kérdeznek meg senkit. B. felvetette velem nagykabátomat és rám adott egy bőrkabátot is, és ezután odaállított a kályha mellé. Ekkor láttam, hogy a többiek a szoba két ablakára bőrkabátot akasztottak fel. B. a kályha előtt odaállt eléem, és elkezdett pofozni azzal, hogy <<még mindig nem írod alá a belépési nyilatkozatot?>> Én azt válaszoltam, hogy nem írom alá, mire B. és két oroszlányi felváltva pofoztak. B. megjegyezte, hogy ő nyomozó főhadnagy. Amikor izzadni kezdtem a kályha mellett, B. levettette velem a bőrkabátot, és a nagykabátomat is. Le kellett vennem a sapkámat is. Ezután kiskabátban, hajadonfőtt kivittek az utcára azzal, hogy elvisznek haza és otthon a feleségemmel megbeszélem, hogy aláírjuk-e a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Meg kívánom jegyezni, hogy a kb. 55 éves oroszlányi férfi először azt akarta, hogy mezítláb hajtsanak ki a szőlőhegyre, mire valaki a szobában lévők közül azt mondta, hogy azt nem lehet. A lakásom felé, a kb. 55 éves oroszlányi férfi és két másik férfi kezdtek vezetni. Szótlanul elértünk az egészségházig. Ekkor a kb. 55 éves oroszlányi férfi meglökött, és azt mondta, hogy <<felre akar bennünket vezetni>>, és visszahoztak a tanácsházára. Útközben kísérőim közül az egyik mutatott egy pisztolyt és azt mondta, hogy amennyiben szökni próbálok, rögtön keresztül fognak löni. Amikor bevitték újra a tanácsházára, a kb. 55 éves oroszlányi férfi azt mondta, hogy vessem le a csizmámat és a zoknimat. Míg a csizmámat vetette, behozott egy kb. 50 cm-es gumitömlőt. Engem leültettek egy székre, a lábam egy másik székre tetették, egyikük ráült a térdemre, és a kb. 55 éves oroszlányi férfi a gumitömlővel elkezdte ütni a talpamat. Miután jól elverte a talpamat, B. felállított, majd leültetett a földre és kinyújtatta velem a lábamat. Ekkor egy szintén oroszlányi férfi kezdte verni a talpamat a gumitömlővel, és B. azt mondtotta, hogy ne merjek jajgatni. Ekkor a szobában lévők közül valaki közbeszólt, hogy elég lesz már, mert kitördelik az ujjaimat. Ekkor abbahagyták a gumitömlővel való verést. B. felállított, és a kb. 55 éves oroszlányi férfi azt mondta, hogy hajoljak le. Amikor lehajoltam, nagy ütést éreztem a faromon. Az orvosi látélet szerint rúgástól származhatott, mert nagy kék folt maradt utána és kb. 3 napig le sem tudtam ülni. Azt nem láttam, hogy ki rúgott meg. Megjegyezni kívánom, hogy amikor a kb. 55 éves oroszlányi férfi ütötte a széken a talpamat, egy fiatal oroszlányi férfi vonalzóval a számra csapott. B. odaállított a kályha mellé, valaki felnyitotta a kályha tetejét és azután B. azt mondta, hogy tartsam a fejem a láng fölé. Én ezt megtettem, majd erre a fiatal oroszlányi férfi azt mondta, hogy vegyek ki parazsat a kályhából. Én ekkor hirtelen pusztá kézzel belenyúltam a kályhába, kivettem egy parazsat és odatettem az asztalra. Közben több helyen megégettem a kezemet. A fiatal oroszlányi ezután megkérdezte tőlem, hogy hol égettem meg a kezemet, mire én nem mertem azt mondani, hogy most a parázs kivételénél, hanem azt mondtam, hogy az erdőben. Erre csak annyit válaszolt, hogy <<azért>>.¹¹²⁷

Az ügyészi szöveg szerint egyetértés és közreműködési készség jellemezte a verőembereket. Ugyanakkor a kínzás során határt igyekeztek szabni a látható sérülések eltüntetése céljából. A gazda megtörése közben „F. J. beszélt a községi vb. tanácselnökkel, közölte vele, hogy a szervező bizottság szobájában egy állítólagos ellenforradalmár van, adjon a tanács elnöke

¹¹²⁷ B. F. és társai ir., KEMÖL, XXV.10. B10019/60. 39–42.

tájékoztatást. A tanács elnöke be is akart menni a szobába, azonban bemenni nem tudott, mert az ajtó be volt zárva. F. J. azonban bekopogott, az ajtót B. nyitotta ki, akivel F. J. közölte, hogy itt a tanácselnök, aki felvilágosítást tud adni, hogy A. valóban ellenforradalmár volt-e, vagy sem. B. F. azonban azt a választ adta, hogy <<nem kell ide tanácsitkár>>. Ezután a tanácselnök eltávozott.”¹¹²⁸

Ezt a szituációt értelmezve, két kérdéskörre utalnék. Az egyik a megfélemlítés eszközeként kreált vád módosítása, annak is ebben az időszakban a legsúlyosabb következményekkel járó variációja, az „ellenforradalomban” való részvétel. Az összes többi elem (a „német katonaságtól” az „államellenességig”) arra is utal, hogy ebben a megtörésben gyakorlott emberek voltak jelen. Hivatalosan kitűzött céljuk – a szimbolikus jelentőségű, az „önkéntességet” igazolni hivatott – tsz-belépési nyilatkozat kikényszerítése volt, azonban a szadista cselekmények jelentős része nyilvánvalóan patológikus személyiségjegyekre is utalt. Itt bennünket most az érdekel, hogy az ilyen típusú viselkedés a kollektivizálás ideje alatt akár minden más jog- és hatáskört felülírhatott, még az első számú községi vezetőt, a tanácselnököt is elküldhették hivatali épületéből. Tanukat és tanúskodást, nyomokat senki nem akart, ennek biztosításához kellett a bezárt szoba, vagy éppen a kevésbé látható sérülés.

A héregi eset szereplőinek bíróság előtti beszédmódjában felfedezhetők a korábbi, több mint egy évtized ismert koncepciók pereinek hatása, egyfajta mintakövetése. Az sem feledhető el, hogy a rendelkezésünkre álló perdokumentáció valódi szövegírói nagyrészt a jogászok közül kerültek ki. Nehéz megtalálni a tanúvallomás tényleges személyes megfogalmazásai és az ügyészi konstrukció közötti határokat, átfedéseket. A korabeli állami erőszakkultúra és traumatizálódások előképei meghatározóak lehettek ebben az esetben is. Ebből a szempontból is tanulságos a tettes és áldozat másnapi találkozásának A. L. által való leírása: „Másnap dél körül elmentem a boltba, és ott odajött hozzám a kb. 55 éves orosz lányi férfi, lekezelt velem és fizetett egy kisüveg sört. Én mondtam neki, hogy büntetlenül vertek meg engem, mire azt kérdezte, hogy haragszom-e. Én azt mondtam erre, hogy nem haragszom. Erre azt mondotta, hogy Rajkot felakasztották és utána rehabilitálták.”¹¹²⁹

A következő napon történtek alapján az is körvonalazódik, hogy a brutalitásokat elkövető agitátorok a kikényszerített aláírás után miképpen igyekeztek a helyzetet „normalizálni”, tabusítani, majd pedig a tsz-szervezésben való áldozati részvételt elérni:

„Délután 2 óra tájban B. F. A-ékat lakásukon felkereste. Hellyel kínálták és beszélgettek. Jelen volt ennél a beszélgetésnél A. L. édesapja. Beszélgetés közben szoba került A. édesapjával a

¹¹²⁸ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹²⁹ B. F. és társai ir., KEMÖL, XXV.10. B10019/60. 39–42.

termelőszövetkezetbe való belépés kérdése, miközben id. A. megjegyezte, hogy ő se lépne be a szövetkezetbe, úgy járna, mint a fia. B. megkérdezte id. A-tól, hogy a fia hogy járt, mire id. A. azt válaszolta: <<megverték>>. Erre B. F. A. L-hez fordulva azt kérdezte, hogy igaz, hogy őt megverték, mire A. azt válaszolta, hogy őt nem verte meg senki, erre B. F-nek az volt a válasza: <<na, azért!>>. B. F. még a tanácsházán is megtiltotta, hogy A. L. az esetről bárkinek is beszéljen, és megkérdezte tőle, hogy mit csinált a kezével – ha ezt netán tőle megkérdeznék –, mire A. azt válaszolta, hogy megégette az erdön. B. F-t az említett látogatáskor borral is megkínálták, aki mintegy fél liter bort fogyasztott el.”¹¹³⁰

Az elmondottak az ügyészi, hivatalos tényállás rögzítésnek olyan elemei, amelyek jelentős részének elhagyása esetén is elegendő bizonyíték lett volna a tettesek elítéléséhez. Vajon miért részletezték a „vendéglátás” szokásos formáit, a hellyel kínálás, a borfogyasztás körülményeit? A mai perspektívából kutatónak nyilvánvaló abszurditásnak tűnik az áldozat és a tettes ilyen körülmények közötti találkozása, még akkor is, ha feltételezzük, hogy a család addigra már a maga módján „feldolgozta,” átbeszélte a történeteket. A helyzethez való alkalmazkodásuk rutinszerűnek látszik, csak találgatni lehet, hogy tényleg volt-e eltérés az apai reakció, fia együttműködő színlelése a verés nyomainak leplezésében, valamint az egyik családtag csatlakozása a további agitáláshoz: „B. A. L-t el akarta magával vinni agitációs munkára, aki azonban ezt az ajánlatot elutasította, majd A. K-t¹¹³¹ vitte magával, aki kénytelen volt elmenni. Elmentek egy helyre, ahol azonban senkit sem találtak otthon, mire A. K. hazament.”¹¹³²

A. és családja a történetek után közvetlenül nem nyújt(hat)ott be hivatalos panaszt, orvosi látogatást is csak kilenc nappal később, egy másik ügy hivatalossá válása után készítettek.

1960. január 18-án este 11 óra után a házából a tanácsházára kísérve még egy héregi, 19 hold földdel rendelkező gazdát kényszerítettek – falhoz állítással, fél lábon széken állással, majd veréssel – arra, hogy aláírja a belépési nyilatkozatot. A két konkrét eset „híre másnap a faluban elterjedt. Az eseményeket követően a termelőszövetkezetbe való belépések száma egyre nőtt, és pár napon belül Héreg község termelőszövetkezeti község lett.”¹¹³³

Mit tudunk a kínzásokat végrehajtó agitátorokról? B. F. első rendű vádlott egy gazdasági cseléd családjából származott. Tipikusan nagycsaládi és nyomorúságos környezetben nőtt fel hat testvérével. A szülők 1945-ben kapott öt holdjuktól, sok kortársukhoz hasonlóan végül megszabadulni kényszerültek, amely állami „földfelajánlás” 1949-ben történt. B. F. a

¹¹³⁰ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹³¹ A család egyik kiskorú nőtagja.

¹¹³² Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹³³ A héregi események előtt az itt megnevezett agitátorok egy része Bokodon is erőszakoskodott, de ott nem ilyen mértékben, leginkább házkutatást színlelve, például fegyverrel fenyegetve egy asszonyt. Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

testvéreivel együtt több tsz-ben és állami gazdaságban dolgozott, korábbi szocializációjáról ezt közölték: „Iskoláinak elvégzése után visszamaradt a szülői háznál, 1944-ben mint leventét Komáromba vitték. Innen azonban hazatért, majd 1944. december 17-én önként jelentkezett katonai szolgálatra, mert úgy hallotta, hogy a leventéket összeszedik és Németországba viszik. Frontra került, s miután alakulatát a szovjet csapatok szétverték, hazament Csepelre szüleihez. Otthon azonban nem tartózkodhatott, visszaindult alakulatához, azonban elfogták útközben, és hogy a további következményektől szabaduljon, belépett a <<Hungarista Légio>> kötelékébe. Belépése után különböző helységeken fordult meg, először lőszerösszeszedő csoportnál dolgozott, majd újból frontra vitték, a németek elfogták, kikerült Ausztriába, a német katonai egységgel, majd 1945 májusában visszakerült Magyarországra.”¹¹³⁴ B. F., mint kommunista párttag (1945), majd pedig MADISZ-titkár, 1946-tól 1951-ig a rendőrségnél tevékenykedett. 1951. júniusától a körtvélyesi állami gazdaságban anyagkönyvelői állásba került. Arról nem tudunk, hogy az ehhez szükséges szakképzést meg kellett-e szereznie. A következő évben már a Tatabányához tartozó felsőgallai tsz-ben agronómusi pozíciót kapott. 1953-tól az Ingatlankezelő Vállalatnál anyagbeszerző volt, majd egy évvel később a kőbányához került. 1954-ben államellenes szervezkedés címén három éves börtönbüntetésre ítélték (ekkor kizárták a pártból), majd 1958 májusától ismét a kőbányánál, nem sokkal később gépkezelőként a bokodi Főerőmű építkezésénél dolgozott, 1959 novemberétől pedig a tatai téglagyárba került mint minőségi ellenőr. A héregi ügy miatt 1960. január 29-én tartóztatták le.¹¹³⁵

B. F. először 1951 januárjában nősült meg. 1958-ban elvált és újra házasságot kötött, mindkét feleségétől egy-egy gyerek született. Az ismert életpályának egyik fontos mozzanata volt, hogy 1956 októberének végén ismét a rendőrséghez került, de ennek körülményeit nem részletezték, csak azt, hogy a korábbi ügyében nyomozó ÁVH-s hadnagy iránt „érdeklődött”, illetve belépett a „nemzetőrségi szolgálatba” is.¹¹³⁶

Másik vádlott társa, K. P. apja vagyontalan földmunkás volt. Két elemi iskolai osztályt fejezett be, majd napszámosként dolgozott. 1929. évi házasságkötése után Budapestre került alkalmi munkásként, így például a háború alatt a vasútnál szénrakodóként. Mint „polgári személy” került 1945 márciusában szovjet fogságba, ami másfél évig tartott. Később ipari munkásként dolgozott, 1949-től 1953-ig mint esztergályos, majd pedig Oroszlányba került, ahol bányász, illetve vájár volt. Hogy miként kötődött a kommunista párthoz és a diktatúra

¹¹³⁴ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹³⁵ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹³⁶ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

erőszakszerveihez, azzal kapcsolatban a forrásszöveg a következőket közli: „1936-tól kezdődően vett részt a munkásmozgalomban. 1946. évben belépett az MKP-ba, az ellenforradalom leverése után karhatalmi tag lett, majd 1960-ig munkásör volt. 1960. január hó végén a Párt jelen bűncselekményéből kifolyóan kizárta tagjai sorából. A társadalmi munkában rendszeresen részt vett és a termelőszövetkezeti agitációs munkára való párt-felhívást is szívesen vállalta.” K. P. is kétszer házasodott, 1939-ben és 1948-ban. Az első feleségétől két gyereke, a másodiktól egy gyereke született, valamint egy nevelt fia is volt.¹¹³⁷

A. R. bányászcsaládba született, heten voltak testvérek. Hat osztályt végzett, majd Tatabányán az építkezési vállalatnál segédmunkás volt 1945-ig, utána rövid ideig a bányánál dolgozott, amit azonban egy baleset miatt otthagyt. 1949-ben ipari tanuló lett az oroszlanói bányüzemnél, itt mint kovács dolgozott. Az 1950 októberében elkezdett katonai képzést 1952-ben tisztként fejezte be. Az egyik szolgálati helyén, Gyulán a rábizott személy megszökött, ezért hat hónapra börtönre ítélték, majd elvették hadnagyi rendfokozatát. Ezután kovácsként az oroszlanói bányánál. 1952-ben, tehát katonatiszt korában kötött házasságot, amelyből négy gyereke született. 1945-ben lépett be az MKP-be, majd az MDP-be és az MSZMP-be. Ennek a munkáskáder pályának megfelelően vállalt aktív szerepet a forradalom leverésében, „politikailag képzett egyénnek” minősítették, azaz az elvárás szerinti lojalitását mindig bizonyította.¹¹³⁸

L. Z. szintén bányászcsaládból származott, tíz testvére volt. Franciaországban született, ahonnan 1942-ben került Magyarországra, de a szülők kint maradtak. Itthon egyházi iskolában tanult, ahonnan azonban a szülők – hazajövetelük után – kivették. Végül hat általános iskolai és két ipariskolai osztályt végzett, majd pedig 1953-tól (közben két évig, 1955-ig katona volt) Oroszlányban mint villanyszerelő dolgozott. 1956 novemberében kötött házasságából egy gyereke született. A „mozgalmi” múltját illetően azt említették meg, hogy 1948-tól SZIT-, majd DISZ- és KISZ-tag volt, majd pedig az MSZMP-be is belépett.¹¹³⁹

A fentiekben vázolt életpályák egyik közös vonása az, hogy a bíróság elé került személyek már gyerekként közvetlenül megtapasztalták a háborús állapotokat, az erőszakos politikai szocializációt. Nem kevésbé fontos kiemelni a fizikai munkásléttel járó hatásokat.

1960 tavaszáig, a héregihez hasonló, a párt által „törvénysértésnek” minősülő esetekről az igazságügyminiszter így fogalmazott: „További információként jelentem még, hogy 12 esetben emeltek vádat elvtársak és nem elvtársak ellen a tsz-szervezés során elkövetett

¹¹³⁷ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹³⁸ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

¹¹³⁹ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1960. június 1. MOL, XX-5-d. 292.d. Bf. 764/1960.

bűncselekmények miatt. Azoknál, akik nem követtek el súlyosabb cselekményt, így mind a 12 esetben nem haladja meg a büntetés legnagyobb mértéke az egy esztendő, és 4–5 hónapos felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, sőt néhányat azonnal rehabilitáltak. Ez is bizonyítja, hogy az ügyészség és a bíróság megértette a Párt jogpolitikájának jelentőségét, és ezt megfelelően alkalmazta.”¹¹⁴⁰

***

Folytatva a dokumentált esetek megyék szerinti felvázolását, Pest megyében Dánszentmiklós mellett a Kakucson történeteket említették meg a pártjelentésben, ahol

„vontatottan ment a szervezés és több tettelegesség történt. Pl. K. I-t rendőri segédlettel vitték a tanácsházára, előzőleg otthon dulakodtak vele, pisztollyal fenyegették és a tettelegesség odáig fajult, hogy K-né megharapta az egyik népművelő kezét. A megyei pártbizottság még a vizsgálatot nem fejezte be.” A hat holdas gazda és falubeli társa végül az FM-ben panaszt nyújtott be, ahol részletesen jegyzőkönyvbe vették az eseményeket. Az agitátorok itt is több hullámban érkeztek, majd órák múlva rendőrt hívtak, „aki, megjelenve, felszólította K. I-t, hogy kövesse őket a tanácsházára, mert amennyiben erre nem hajlandó, úgy megbilincselve viszik el. Panaszos azonban ezt is megtagadta, mire a rendőr eltávozott. Ezután megjelent újabb 3 agitátor, akik közül az egyik pisztollyal fenyegette meg a panaszost és családtagjait. A dulakodás közben panaszos feleségének kezét csavargatták, az asztalt feldöntötték, edények borultak fel, stb.”

A tanúk szerint az agitátorok az állami gazdaság és a szentendrei járás üzemi munkásai voltak. Az általuk megvalósított helyi terror sajátos formája volt, hogy a kocsmában konfliktusba keveredtek a helyi szabómesterrel, akit letartóztatással fenyegették, melyet állítólag azzal „a feltétellel nem fogadosítottak, hogy S. J. legalább 3 tagot beszervez a tsz-be.”¹¹⁴¹

A Somogy megyei

„Lullán történtek durva törvénysértések. (Lovak farkának levágása, motorkerékpár gumijának kilyukasztása, tettelegesség, stb.) Az elkövetőket funkciókból leváltották, és szigorú megrovásban részesítették. Az Örtiloson megvert parasztnő ügye miatt a járási tanács titkárát és még két tanácsfi funkcionáriust leváltottak, a pártból kizárták őket, s átadták ügyüket vizsgálatra az ügyészségnek. A tettelegesség elkövetése után a megyei vezetők 3 napig kint tartózkodtak a faluban, hogy megnyugtassák a dolgozó parasztnőket.” Az egyik csokonyavisontai levélíró így foglalta össze tapasztalatait: „1959. december 20-án, egy vasárnap reggel kilenc agitátor rohant be hozzánk. Én éppen távol voltam. Súlyos műtéti feleségem és hetven éves anyám tartózkodott otthon. Minden bevezetés nélkül rájuk rohantak. Feleségem szabadkozott, akkor beszorították a konyha sarkába. Kettőjükönél hüvelykujj vastagságú mogyorófa pálca volt és azzal hadonásztak. <<Na, méltóságos asszony tintával írod, vagy ceruzával?>>

¹¹⁴⁰ Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter levele Marosán György KB-titkárnak, 1960. május 19. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 652.ö.e.

¹¹⁴¹ FM-jegyzőkönyv, 1960. január 12. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 1960. 128.

– kérdezték. Feleségem szabadkozott. Akkor elkezdték rángatni, hogy kocsi-val elviszik a tanács-hoz. Szemük-be tűnt a rádió, <<persze, a külföldet hallgatod>>, vágta a fejé-hez. A Kádár-kormány helyett inkább a Horthy kell. Talán semmi nem fájt annyira, mint ez a kijelentés. Mi cselédek voltunk a Horthy-rendszer alatt, s ez a rendszer adott nekünk földet, miért volnánk mi reakció-sok? Amikor feleségem rosszul lett, hetven éves anyámat kényszerítették, hogy locsolja fel. Közben őt is fenyegették, hogy megsütik a tüzes sparhelten. Közben kiskorú fiam hazajött a templomból, s azt kényszerítették, hogy írjon alá. Ma felleltározta-k mindent, de én ezt nem fogadhatom el és nem megyek dolgozni sem, mert engem úgy kényszerítették be. Úgy tudom, hogy egy kiskorú gyerek nem lehet az apa vagyona-nak intézője. A leltározás-nál az elnök kijelentette, hogy állataimat karhatalom-mal fogja elvinni. Lehetséges ez?”¹¹⁴²

A Szabolcs megyei

„Mérk község tanácselnöke ittas állapotban bevonult a hangos híradó szobájába s miközben feltette a <<Szózat>> lemezét, hangosan szidalmazta a falut, amiért nem lépett be a termelőszövetkezet-be. Beregdarócon több parasztnak pofonokat ígért egy Gy. I. nevű <<népnevelő>>. A szervezésből azonnal kizárták. A megyében több helyen előfordult, hogy tanácsházára idézték a dolgozó parasztokat.”¹¹⁴³

A Tolna megyei

„Mözsön a tanácsházára rendelt be embereket Kelemen István járási kiegészítő parancsnok, s katonás rövide-séggel utasította őket a belépésre. A megye, mihelyt tudomást szerzett az esetről, a kiegészítő parancsnokot azonnal hazaküldte. Kakasdon megverték J. M. kisparasztot, és néhány emberhez hajnali 4–5 óra-kor zörgettek be, másutt pedig rendőri segédlettel házkutatást tartottak. A jelek szerint a megyei tanács kint lévő emberei követték el a törvénsértéseket, Vigh elnökhelyettes elvtárs segédletével. A megyei pártbizottság vizsgálatot folytat.”¹¹⁴⁴

A Veszprém megyei

„Zalagyömörön erőszakoskodtak. A megyei bizottság az ügyet kivizsgálta és a tettegességet elkövető Virág Jenő járási munkásör parancsnokot tisztsége alól felmentette, s szigorú megrovás, végső figyelmeztetésben részesítette. Sárközi Géza j b-titkárt leváltani javasolják, végül a sümegi járási pártbizottság végrehajtó-bizottságát írásbeli figyelmeztetésben részesítették.”¹¹⁴⁵ A zalagyömörői egyéni gazdák, mint „síróparasztok nevében” kézzel rögzített levelet hat személy írta alá, akik sürgős

¹¹⁴² A Pest megyei Pilisen is kiskorúval írták alá a belépési nyilatkozatot. A gyerek személye egyébként is besorolódott a zsarolási eszközök közé. Tárnokon a MÁV-nál dolgozó apát úgy akarták rávenni négy hold földje felajánlására, hogy ennek megtagadása esetén a gyereket kiteszik az óvodából. A Népszabadság levelezési rovatának jelentése a 1960. márciusában érkezett levelekről. 1960. április 15. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 638.ö.e.; Az egyik jogtörténeti cikk szerzője így írt saját tapasztalatáról: „e tanulmány szerzőjének egy hét alatt sikerült a belépésre rávenni a Rákosi rendszerben durva sérelmet szenvedett édesapját, édesapjának kerékgyártó mesterséget folytató öccsét, és <<nagygazdaként>> (elsősorban szőlősgazdaként) köztisztvisletben álló apai nagybátyját. Az ok egyszerű volt: ha a megjelölt hozzátartozók nem lépnek be az alakuló termelőszövetkezetbe, a <<rossz munkát végző szervező>> nem maradhat tovább a középiskola kollégiumában, és csak ún. bejáróként folytathatja tanulmányait. Ez volt a pszichikai kényszer tipikus esete. A modellként megjelölt településen előfordult a tetteges bántalmazás is, [...]” Tóth 2002: 400.

¹¹⁴³ Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 122–126.

¹¹⁴⁴ Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 122–126.

¹¹⁴⁵ Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 122–126.

kihallgatást kértek: „A községi tanácsháza kínzó kamra (Aki bekerül, félholtan jön ki.)” A tsz-szervezést maguk is a „terror” kifejezéssel illették, melynek során konkrétan említették a boxer-használatot és a rugdosást.¹¹⁴⁶

Vas megyében

„több helyen idézték be a tanácsházára az embereket. Nagyobb durvaság Rum községben történt, ahol több embert megvertek. Ezért őrizetbe vették az Állatforgalmi Vállalat telepvezetőjét. Ezen kívül Kiglits elvtársat, a megyei pártbizottság politikai munkatársát leváltották és szigorú megrovásban részesítették. Ugyancsak leváltották Danka elvtársat, a járási pártbizottság funkcionáriusát. A fegyelmi ügyről és annak eredményéről a megye tájékoztatta a járási elvtársakat, valamint a népnevelőket.”¹¹⁴⁷

A kollektivizálás kronológiai szempontból is új helyzeteket teremtett. A további elemzésekben az alkalmazkodási és tapasztalati formák változásaira a konkrét időszakhoz mérten is figyelni kell. Mint minden hadjártban, úgy az irányítók ebben sem rendelkeztek pontos információkkal a meghódítandó területekről. Így például 1960 februárjában kiderült, hogy Bács és Békés megyékben is túlzottnak minősítették a területfoglalást, azaz az erőszakos szervezés ilyen módon megfogalmazott mértékét. Konkrétan 150.000 hold helyett 170.000, illetve 180.000 helyett 205.000 holdnyi földterületet vontak be „társadalmi tulajdonba”, amelynek műveléséhez sem ember, sem eszköz nem állt rendelkezésre. A Fejér megyei Úrhidán a feltételezett 900 hold helyett a beléptetett embereknek valójában 1.500 holdat kellett volna megművelni. Sokszor igazolható az is, hogy a lokális társadalmakban mennyire fontos egy-egy személy mintaadó viselkedése. Ezt példázza az egyik kunszentmiklósi eset, amikor az egyik középparasztnak minősített párttag gazda úgymond „beszervezte” utcabeli szomszédait, majd utána mintegy 300 fő csatlakozott, végül szinte az egész település. Szabadszálláson hasonlóképpen felső, megyei engedély nélkül alakítottak tsz-t, akiknek a kollektív munka feltételeinek alapvető hiánya miatt azt ajánlották, hogy egyelőre egyéniként dolgozzanak tovább.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁶ Levél, 1959. december 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 1960. 326. Ennek és az ehhez hasonló szövegek nyelvi és tartalmi elemzése a korábbi jobbágylevelek tükrében önmagában is fontos, önálló mentalitástörténeti munkát igényel.

¹¹⁴⁷ Tájékoztató jelentés a PB számára a tsz-mozgalom számszerű fejlesztése során elkövetett különféle durva módszerekről, 1960. február 6. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 21.ő.e. 122–126.; A rumi terror leírása: F. E. és társa izgatási ügye, 1960. február 6. VaML, XXV. 80/e/aa. 13. B.10017/1960.

¹¹⁴⁸ PTO-jelentés, 1960. február 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1960. 607.ő.e.

KOLLEKTIVIZÁLÁS ELLENI VISELKEDÉSFORMÁK ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

„Ez év folyamán tsz-ellenes tevékenység miatt 1.518 személlyel szemben jártak el, ebből őrizetbe vettek 143 személyt, osztályhelyzetük és az általuk elkövetett cselekmény fokát figyelembe véve figyelmeztetésben részesítettek 1.359 személyt, rendőri felügyelet alá helyeztek 6 főt és közbiztonsági őrizetbe 10 személyt. [...] A tsz-ek, illetve a tsz-i fejlesztéssel kapcsolatban a helyzet megyénként változó. Pozitív, bizakodó a hangulat és szinte alig észlelhető ellenséges tevékenység Baranya, Vas, Bács és Győr megyékben. Legtöbb tsz-ellenes megnyilvánulás volt ez ideig Pest, Szolnok, Tolna, Heves és Békés megyékben.”¹¹⁴⁹

Sem elméletileg, sem pedig gyakorlatilag nem igazolható, hogy a történések során a „tömegek” csak passzív szereplők lennének. Ennek egyik, igen sok településen előfordult formája az volt, amikor az alakuló tsz-el kapcsolatos gyűléseken a hivatalos normától eltérően többen felszólaltak, így például asszonyok is csapatostul álltak elő követeléseikkel. Rendszerint tehát egy „nyilvános” rendezvényen borították fel egy ideig a tsz-alakítás menetrendjét. Egy ilyen eset fordult elő 1959. május 5-én a Pest megyei Kartalon. A

¹¹⁴⁹ Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz-ek védelmének helyzetéről. 1959. augusztus 3. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/11. 1–11.; Az állambiztonsági szolgálat a következő 1959. évi példákat sorolta fel a „szervezkedésre”: A Békés megyei csabacsüdi Rákóczi-tsz 60 tagja közül 52 visszakövetelte a belépési nyilatkozatot. Őt „nagyobb arányú tsz-ellenes megmozdulásról” számoltak be: Csabacsüd, Kőtegyán, Kétegyháza, Szarvas, Méhkerék. Csongrádban főleg a délszlávok (Deszk, Klárafalva, Ferencszállás) tiltakozását emelték ki, amit nyilvánvalóan a jugoszláviai elmaradt kollektivizálás mintája is indukálhatott. A gödöllői járásbeli Zsámbok „tömegmegmozdulásán” túl a Tolna megyeiek voltak jelentősek. Kölesden július 20-án, a járási vezetők összehívták a Petőfi tsz-tagságát. 54 fő helyett 160 fő jelent meg, akik „tüntető kirohanást intéztek a tsz ellen.” Másutt (Báta, Tolnanémedi, Duza, Kisszékely, Pálfa) is a nyilatkozatokat akarták visszakapni. Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz-ek védelmének helyzetéről. 1959. augusztus 3. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/11. 1–11.; Az októberi-novemberi jelentések 103 és 83 kollektivizálással kapcsolatos esetről számoltak be. Ezek között megjelent a „baloldali túlkapásnak” minősített Zala megyei Felsőrajk példája, ahol egy vagyontalan, párton kívüli személyt a brigádszálláson öt órán keresztül kínztak. Családja ezek után lett tsz-tag. A falfirkák, röpcédulák, levelek száma is igen megugrott: „1959. november 19-én Nyíregyházán a megyei Tanács a tsz-szervezők részére aktívaülést tartott. Ezt megelőző este a városban és környékén röpcédulázás történt. Az egyébként „nem rendszerellenes”, mondhatnánk „baloldali” röpcédula szövege az alábbi volt: <<Magyar dolgozók! Parasztok! Falusi dolgozók, tiltakozzatok az állam önkényessége ellen, miért hajtja be termelőszövetkezetbe a kisparasztokat. Az állam azt akarja, hogy az ember a köztulajdonba tartozzon, azaz csajkával kapja a mindennapi eledelét is? Fel magyar elvtársak! Kommunisták! Álljatok ellen a reakciós kommunistáknak! Békét a világnak és jólétet az emberiségnek! MPSZ.>> A november 25-én megismételt röpcédulázás szerzőjét P. I. gávai illetőségű fiúban, a Kossuth Lajos Gimnázium diákjában találták meg, aki négy társát is bevonta az akcióba. Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz-ek ellen irányuló ellenséges tevékenység tapasztalatairól, 19 megyei jelentés alapján, 1959. december 16. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/18. 1–5.; 1959. november 26-án Bak (Zala m.) községben állítólag „diverziós cselekmény” történt kézigránát felrobbantásával. Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység tapasztalatairól. 1960. május 26. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/24. 1–6.; A megyei rendőrfőkapitányságok rendszeresen jelentették a pártbizottságnak is a kollektivizálással kapcsolatos mindennapi reakciókat, ezek forrásaira és jellegzetességeire példa: A Nógrád Megyei Rendőrfőkapitányság Pásztói Kirendeltségének jelentései, 1958–1959. NML, MSZMP, 5.f. 13. cs. 1958–1961. 3.ö.e.; Az elhíresült nótaszöveget folyton idézték: „nem győztük az angolokat várni és be kellett a tszcs-be állni”. Jelentések egyes eseményekről, a lakosság hangulatáról, a tsz-szervezés alakulásáról, a nemzetközi helyzet értékeléséről, 1959. december 25. VeML, MSZMP, 1.f. 1959. 30.ö.e.

rendőrség jelentése szerint már április óta az a hír járta, hogy a közeli Domonyban „szétengedték” a tsz-tagságot, mivel megtagadták a leltározást. Kartalon azért sem akartak még ősszel sem a tsz-ben dolgozni, mert nem volt istállójuk, gépük. Ebben a szituációban szervezett a községi tanácsi és az aszódi járási pártbizottság egy tsz-vezetőségi gyűlést, ahol viszont „rajtuk kívül 150–200 fős tömeg jött össze, akik többségükben követelték, hogy az új tsz ne kezdje meg munkálatait, s a belépési nyilatkozatot aláírt személyek egyénié maradhassanak.” Az ott felszólalók, ismerve a kampány hivatalos szövegét, arra alapozva érveltek. Így például az egyik hét holdas gazda azt mondta, hogy az önkéntesség megsértése az, ha nem engedik őket kilépni. „Szerinte a tsz nem biztosít elég megélhetést, majd megjegyezte, hogy nem akarja a szüleit élve eltemetni.” A leltározás ellen megszólalókat – „idegenek ne jöjjenek a községbe leltározni!” bekiabálással – megtapsolták. Az egyik asszony öngyilkossággal fenyegetőzött, majd másnap mintegy 40 nő arról érdeklődött a vezetőktől, hogy lesz-e gyűlés? Végül, ekkor még leállították a leltározást, ami ebben az értelemben a kollektivizálási hadjárat menetét időlegesen itt megakasztotta.¹¹⁵⁰

A kollektivizálás elleni tömeges megmozdulásokat több esetben rendszerint „asszonytüntetésként” jelenítik meg a hivatalos beszámolók, ahogy ez például a kisvárdai járás Újkenéz nevű településén vagy a Pest megyei Zsámbokon is volt.¹¹⁵¹ A Csongrád megyei Ruzsán 1960. március 4-én mintegy 200 fő erőszakkal benyomult a tanácsházára és a tanácselnök asztalára letette a „kilépési nyilatkozatát”. A tömeget a rendőrség és a katonaság feloszlatta.¹¹⁵²

A kollektivizálás befejező hullámának számító újabb erőszakos beléptetések, verések és egyéb brutalitások tapasztalata után nyílt ellenállásokra is sor került. Mint láthattuk, ezek résztvevői jellemző módon a falusi nők közül kerültek ki: „Néhány községben a kilépési törekvés élesebb formában is megnyilvánult (Zsámbok, Révleányvár, Heréd, Zagyarékas). 150–200-an – főleg asszonyok – a tanácsházára vonultak és ott követelték vissza a belépési nyilatkozatot. A hangadókat – köztük kulákokat és más osztályellenséget – őrizetbe vették,

¹¹⁵⁰ Az ilyen típusú, látványosabb, nagyobb nyilvánosság előtti ellenállás után a kampányt irányítók a hangadók megtörésével foglalkoztak intenzíven, ahogyan ez Kartalon is történt: „Ezen túlmenően 4 fő hálózati személyt (a bűnüggyel közösen) foglalkoztattunk a hangadók operatív úton való felderítésére, illetve az ott élő osztályellenség tevékenységének figyelemmel kísérésére. K. M-né és M-né nevű kartali lakosokkal az Aszódi Pártbizottság foglalkozik.” Az előbbi asszony emlegette az öngyilkosságot. Részjelentések a tsz-mozgalomról, 1959. május 20. PML, XXVIII. 750. 1.f. 73. ö.e. 132–134.

¹¹⁵¹ Információs jelentések, 1960. március 5. és március 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1960. 614–615.ö.e.

¹¹⁵² PTO-jelentés, 1960. március 5. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1960. 614.ö.e.; A csongrádi Haladás tsz-ben március 16-án 35 személy, döntő többségében asszonyok, nem akarták elfogadni a kijelölt csereföldet. Követeléseikkel megjelentek, „felvonultak” a tanácsháza előtt. Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz-ellenes tevékenység tapasztalatairól 1960. március hónapban. 1960. április 26. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/23. 1–8.

ellenük az eljárást megindították. Ezek a jelenségek rendkívül veszélyesek, mert könnyen olyan hangulatot teremthetnek, hogy <<ellenállással>> vissza lehet csinálni a tsz-szervezést.”¹¹⁵³

57. sz. t. Az állambiztonsági szolgálat kimutatása a tsz-ellenes tevékenységről megyénként és havonként 1960. első félévében

Megye	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Baranya	16	4	3	2	1	2	28(4%)
Bács-Kiskun	9	4	2	5	2	1	23(3%)
Békés	5	15	14	2	0	2	38 (6%)
Borsod	3	7	11	0	4	9	34 (5%)
Csongrád	2	6	4	0	0	0	12 (2%)
Fejér	17	13	2	6	7	0	45 (7%)
Győr	8	11	8	5	2	1	35 (5%)
Hajdú	9	11	5	13	5	2	45 (7%)
Heves	11	16	15	25	2	4	73(11%)
Komárom	7	4	9	2	2	7	31(5%)
Nógrád	17	7	2	5	7	3	41(6%)
Pest	13	10	14	13	6	7	63(9%)
Somogy	2	7	9	1	4	6	29(4%)
Szabolcs	7	10	12	14	2	0	45(7%)
Szolnok	2	0	3	3	2	5	15(2%)
Tolna	1	6	0	3	2	1	13(2%)
Vas	8	5	7	5	9	0	34(5%)
Veszprém	10	2	3	8	10	12	45(7%)
Zala	5	0	3	5	5	5	23(3%)
Összesen	152 (23%)	138 (20%)	126 (19%)	117 (17%)	72 (11%)	67 (10%)	672 (100%)

Forrás: Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” tapasztalatairól. (1. sz. melléklet) 1960. szeptember 2. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/27. 10.

A kollektivizálás elleni tiltakozások, megmozdulások területi szempontból sokkal inkább jellemezőek voltak a Dunától keletre (57. sz. t.). Az állambiztonsági szolgálat kimutatása szerint 1960 tavaszáig elsősorban Heves, Pest, Szabolcs, Hajdú és Csongrád megyék parasztsága volt ebben aktív. A Dunántúlon Veszprém és Fejér megyében volt élénk

¹¹⁵³MGO-jelentés, 1959. augusztus 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1959. 532.ö.e.

tiltakozás, sőt az előbbi helyen ez elhúzódott és növekedett is a félév során. A tömeges, „számszerű” kollektivizálási hadjárat befejezésével párhuzamosan általában mindenütt csökkent az ellenállás. Ebben a tekintetben ellenkező tendenciát ismét Hevesben, Pest és Szabolcs megyékben észleltek. A legtöbb ilyen eset 1960 januárjában, a legnagyobb brutalitást okozó offenzíva idején, majd pedig a márciusi tsz-alakítások után, áprilisban fordult elő. Ugyanakkor feltűnő, hogy az ország legnagyobb területű agrár régiójában, Bács-Kiskunban – szemben a hasonló helyzetű Szabolcs-Szatmárral – csekély mértékű szervezett ellenállás volt. Az előbbi jelenségek okai összetettek, de minden bizonnyal nagy szerepet játszott az adott területek földrajzi elhelyezkedése, a földek és egyéni gazdaságok minősége (így például a szőlőterületeken), a számításba vehető más munkahely elérhetősége, a családi-társadalmi kapcsolatrendszerek révén is megtalálható menekülési útvonalak, vagy éppen az államhatalommal szembeni viselkedésformák történeti hagyománya.

1960 végén is számos helyen és módon tiltakoztak a kollektivizálás ellen.¹¹⁵⁴ A politikai rendőrségi, állambiztonsági megfogalmazásban ezeket az eseteket izgatásként és rémhírterjesztésként rögzítették. Így például az 1960. novemberében regisztrált 84-nel szemben december elseje és 1961. január 15. között a rendőrség 190 „adminisztratív intézkedést” kezdeményezett. Ezek közül 36 esetben letartóztattak, őrizetbe vettek személyeket, akik verbális tiltakozások, véleményük megfogalmazása miatt kerültek rendőrségi kézbe. Tanulságos ugyanakkor, hogy a valamilyen értelemben kriminalizált személyek mintegy háromnegyede – a pártállami politikai kategóriák szerint – „dolgozó parasztnak”, tehát nem „osztályidegennek” számított.¹¹⁵⁵ Az egyéni tiltakozások rendszerint a következőket jelentették: biztatás, szervezkedés a belépés ellen, az agitátorok fenyegetése verbálisan, konyhakéssel, vasvillával, forró vízzel. Többen a saját házukban tetteleg is

¹¹⁵⁴ 1960 őszén az egyik megbeszélésen úgy emlékeztek, hogy az év elején országosan „mintegy 12 helyen nagyobb számú nyílt tsz-tüntetés” volt. Kibővített osztályértekezlet, Budapest, 1960. október 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/18-19. 1–21.; 1961-ben még több esetre utaltak: „A tavaszi felfejlesztés folyamán, illetve a mezőgazdasági munkák beindulásakor Szabolcs, Pest, Békés, Csongrád és Zala megyékben összesen 14 tsz-ellenes tömegdemonstráció volt, amelyekben főleg nők vettek részt. A tüntetés célja minden esetben az volt, hogy felbomlasszák a termelészövetkezetet, illetve megakadályozzák a közös munkák beindítását.” Jelentés az 1960. évi operatív helyzetről, Budapest, 1961. február 16. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/21. 1–9.; 1961 januárja és októbere között 846 „adminisztratív intézkedésről” (ebből például 56 előzetes letartóztatás, 270 őrizetbe vétel) számoltak be a „tsz-ellenes” tevékenységgel kapcsolatban. Javaslat a megyei mezőgazdasági elhárító szervek átszervezésére, 1961. november 5. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/25. 1–6.; Az ellenállás, tüntetés mikrotörténeti feldolgozására ld. Farkas Gyöngyi PhD-értekezését (2010).

¹¹⁵⁵ A 190 fő közül 136 „dolgozó paraszt”, 19 „munkás”, egy apáca, 5 „huligán”, 3 kisiparos, 4 alkalmazott, 1–1 MÁV-nyugdíjas, htb., 3 iskolás.

bántalmazták a hivatlan népnevelőket (például Kecelen). Egy szabolcsi esetben (Mezőladány) egy kisparaszt a saját apját verte meg, mert az be akart lépni a tsz-be.¹¹⁵⁶

A bírósági eljárás ideje alatti ügyek egyik fontos tanulsága az, hogy azok szabadlábba helyezés, felmentés, felfüggesztett ítélet esetén is hetekig, hónapokig elhúzódtak. A falusi nyilvánosságban ezek hírére sem lehetett eltitkolni, ezért bárkinek az „ügye” eleve fegyverező erővel hatott a többségi társadalomra.¹¹⁵⁷ Ezek a konfliktusok különösen azért sem maradtak titokban, mert rendszerint alkoholos állapotban, így például a kocsmában elhangzott szidalmazásoknak mindig akadtak hivatalos tanúi is. Mint láthattuk, azok egy részének kifejezetten az volt a feladata, hogy a „tsz-ellenes izgatás” bármilyen formájáról jelentést írjanak. A bírósági perek nagyobb része azonban minden bizonnyal azért keletkezett, mert a gazdák, tsz-tagok az alkohol hatása alatt keveredtek vitába a helyi párt- és tanácsi vezetőkkel. A perdokumentációkban erre a következő tipikus megfogalmazásokat találhatjuk: „csak még egyszer forradalom lenne [...], a kezében lévő pénztárcát morzsolgatva, ilyeneket mondott: valahány kommunista van a világon, mind így szeretném morzsolgatni.”¹¹⁵⁸ Hasonló fenyegetésekért egy másik vádlottat tsz-tagságára, jó munkájára hivatkozva felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.¹¹⁵⁹ A saját maga által készített röpcédulák kitűzéséért egy 17 éves

¹¹⁵⁶ Rác Sándor rendőr őrnagy jelentése az ellenséges tevékenységről, megnyilvánulásról, 1961. január 30. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. II/10. 1–8.

¹¹⁵⁷ A kollektivizálás idejére külön felkészítették az ügyészségeket és bíróságokat is. Ennek jogtörténeti tárgyalását ld. Révész 1997: 39–50.; Különösen veszélyes volt a kampány legintenzívebb időszakában például mások előtt olyan kijelentést tenni, hogy ő az egyik tsz-t el akarja hagyni és egy másikban lenne tag (ez elvileg három évig nem volt lehetséges). Mivel az ilyen felvetésnek követői voltak, ahogy ez Monostorpályiban is megtörtént, ezért az illetőt „hangulatkeltésért” állították bíróság elé. Igazságügyi szervek jelentései, a Hajdú-Bihar megyei Főügyészség vádirata, 1960. március 8. HBML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1960. 62.ö.e. B.10.025/1960. 82–84.; A tsz-ek kiemelt védelmére példa az is, hogy – hasonlóan másokhoz – a sztálinvárosi járásbíróság tsz-tag és tsz-en kívüli személy közötti keresetet nem fogadott el. Legfőbb Ügyészségi jelentés, Budapest, 1959. október 29. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 7.ö.e.

¹¹⁵⁸ Ezért a mezőőrök előtti, konkrétan egy kiskunfélegyházi tsz-megbeszélés utáni kocsmai kijelentésért a 43 éves, 14 hold haszonbéres földön gazdálkodó, egyébként vagyontalan férfi (elvált, 150 Ft gyerektartási díjat fizetve) többek között egy év és két hónapi börtön- és 2.000 Ft pénzbüntetést kapott. Az indoklásban az szerepelt, hogy a „népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás” az esetben azért is súlyos, mert a vádlott (eredetileg cipész) „maga kétségtelenül dolgozó, legközelebbi rokonságában olyan személyek vannak, akik a kizsákmányolókhöz tartoznak. Terhelt a felszabadulás előtt ezeknél dolgozott. Terhelt bérbeadója kulák.” A Kecskeméti Megyei Bíróság ítélete, 1959. március 25. BKMÖL, XXV. 71/b. 23.d. B.10044/1959. (B.I.431./1959/4.).

¹¹⁵⁹ A Csehszlovákiából Magyarországra került, 44 éves kelebiai szegényparaszt sérelme leginkább az volt, hogy az agitálás során ígéretet kapott a spárgatelepítés költségeinek kifizetésére („hoztam nektek pénzt, hogy legyen nektek inni. [...] Ki szalasztott ide téged, te csavargó kommunista. Majd megmutatom, hogy nem sokáig leszel itt, mert egy idegen kommunistát idehoznak és azt csak úgy állásba helyezik.”) 1959. július 7-én, alkoholos állapotában a vélt vagy valós agitátort is szidalmazta azzal, hogy „engem beugrasztottatok a tsz-be és te nem léptél be a galambokkal és a csirkékkel.” Az első ítéletet végül enyhítő indokolásban azt emelték ki, hogy a vádlott a kocsmában „személyes ellenszenvét” juttatta kifejezésre, de „az adott körülmények között a népi demokratikus államrend ellen vagy egyes személyek ellen” nem irányult. A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1959. december 1. BKMÖL, XXV. 71/b. 10.141/1959.; A balassagyarmati megyei bíróság, az előbbivel ellenkező módon ítélkezett (egy év börtönbüntetés) a kisparaszti kategóriába tartozó cserháthalápi gazda, egyben tsz-szervező, 1959. május 31-i kocsmai megfogalmazásáért. A 39 éves vádlott, az iskolaigazgató és az agronómus

dávodi fiú szintén nem kapott büntetést, mivel a bíróság a családi körülményeit „osztályalapon” nem tartotta olyan fontosnak. A legátfogóbb kollektivizálási kampányban, 1960. január 15-én őrizetbe vett fiú felmentését – megtévedtségére hivatkozva – március 12-én mondták ki.¹¹⁶⁰

A kollektivizálás ideje alatt a szokottnál is fokozottabb mértékben figyelték a postai levelezést.¹¹⁶¹ Az ilyen módon bíróság elé került személyek ügyei szintén feltáratlan fejezetek a történetkutatásban. Az egyik példánk szerint, a 49 éves kecskeméti, egykor tisztviselő, majd segédmunkás férfi a budapesti rokonainak írt az éppen folyamatban lévő tsz-szervezésről, lényegében ártalmatlan módon csupán várakozásra biztatva őket, hogy ne ajánlják fel a földet az államnak.¹¹⁶² A közel 60 éves kecskeméti tanító az előbbiekhöz hasonló körülmények között lefoglalt levelének egyik bekezdése alapján – a bírósági eljárásról és a rövid idejű börtönlétén túl – „csupán” három év próbaidőre felfüggesztett büntetést kapott. A terhelő súlyú szövegrész így hangzott: „Falu helyen és tanyákon nagy a riadalom, borzasztó terrort

---

előtt a községi párttitkárnak a következőket mondta: „Antikám, voltunk tsz-t szervezni, nem lépett be senki. [...] Nem kell a tsz, nem is lesz, amíg bírjuk, nem megyünk bele. Én tudom, voltam Oroszországban, Amerikában és Angliában. Amíg Oroszországban nincs más csak tetű és bolha. Addig odaát az emberek úri módon élnek. Inkább a Szálaszi-rendszer, mint a termelőszövetkezet.” A Balassagyarmati Megyei Bíróság ítélete, 1959. augusztus 10. NML, XXV. 4.c. 75.d. B.44 (vagy 446)/1959/7.

¹¹⁶⁰ A fiú kilétét egy hét alatt azonosították, aki „január 8-án kb. 18–20 óra között a községben több magánház és a vasútállomás épületére, villanyoszlopokra, termelőszövetkezetek ellen izgató szöveget tartalmazó röpcédulákat tűzött ki. A röpcédulák szövege az alábbi volt: <<Ha beállsz a tsz-be, hazaáruló leszel, nem marad semmid, csak a két szemed, amivel majd sírsz.>> [...] összesen kb. 60 db. röpcédulát készített a szülei lakásán. A röpcédulákat kockás iskolai füzetből készítette. Az izgató szöveget grafitceruzával részben nyomtatott, részben folyóírással írta. A szöveg leírása után minden röplap aljára tintával egy keresztet nyomott, amit törőgumiba véselt.” A röpcédula szövege eléggé irodalmi, folklórelemeket is tartalmazó. A keresztjel használata több értelmezési lehetőséget is nyújthat. Mint egyszerre halál- és életjelkép, vagy valamilyen titkos társaságra (Vö. Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám 2009: 155–156) utalás a röpcédulázó fiú életkorából is fakadhatott, aki nyilvánvaló módon hangsúlyossá akarta tenni „hősi” szerepét. A kereszt mint aláírás a kereszténységre, akár a saját szenvedéstörténetére, tettének tudatos vállalására is utalhatott. Mindenesetre a szöveg egyértelműen kifejezi a környezetében élők életérzését, a sorscsapással egyenlővé tett tsz-világ képét. Családi állapota okot adhatott a fiúnak a sötét jövőképfarmálásra, hiszen „Szülei 1945 előtt mezőgazdasági munkások voltak, 1945-ben 9 és ½ kh. juttatott földet kaptak. Terhelt apja 10 év óta tüdő- és szívasztmás és állandó orvosi kezelés alatt áll. Terhelt a cselekményét a jövőtől való félelmében követte el, mivel a szocialista nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről nem volt meggyőződve. Félt, hogy szüleinek sorsa a tsz-be való belépéssel rosszabbra fordul.” A Bács-Kiskun Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának határozata, 1960. február 10. BKMÖL, XXV. 71/b. 28.d. 10028/1960.

¹¹⁶¹ Az egyik perdokumentációban ezt hivatalosan úgy fogalmazták meg, hogy a „levél a postán megsérült, és miután a budapesti postahivatal észlelte, hogy ellenséges kijelentéseket tartalmaz, ezért a levelet a megyei főügyésznek megküldte”. Bács-Kiskun Megyei Főügyészség vádirata, 1959. augusztus 14. BKMÖL, XXV. 71/b. 24.d. B.10.107/1959.

¹¹⁶² „A felszólítást (ha küldtek!) küldjétek vissza minden megjegyzés és aláírás nélkül. Erre nagyon döglődik ez a tszcs-zés.” Az utóbbi mondata és a következőben található iga szó kelthette fel leginkább a postahivatal vezetőjének figyelmét: „A gazdák nem hajlandók megválni a földtől és maguk sem akarnak az igába állni.” Kezdetben további vádpontnak minősült a házak lehetséges államosítására vonatkozó megfogalmazása, ami ekkor rémhírterjesztéssel volt egyenlő. A vádlottnak, feltételezhetően egy korábbi, nem jogerős büntetése miatt is, az előbbi lefoglalt levélre hivatkozva négy hónapig börtönben kellett lennie. Bács-Kiskun Megyei Főügyészség vádirata, 1959. augusztus 14. BKMÖL, XXV. 71/b. 24.d. B.10.107/1959.

fejtenek ki, hogy a szövetkezés sikerüljön, talán még nagyobb a terror, mint a régebbi időkben volt. Nagy az elkeseredés.”¹¹⁶³

A kollektivizálás ellen valamilyen formában tiltakozók közül különösen súlyos büntetést kaptak az egykor kuláknak nyilvánítottak és családtagjaik. A 37 éves, a Tabdiban megmaradt 9 holdján gazdálkodó „kulákfiú” 1960. január 18-án belépett a tsz-be, azonban későbbi megnyilvánulásai miatt végül május 6-án egy évi börtönbüntetésre, 2.500 Ft kifizetésére és további jogelvonásra ítélték. A vád ismét a „népi demokratikus államrend elleni gyűlöletkeltés” volt. Az elítélt tsz-tag nyilvánvaló módon az apa korábbi „kuláksága”, valamint még ekkor is aktív gazdálkodása miatt kapott ilyen fokú büntetést.¹¹⁶⁴ Konkrét kijelentéseit azért is minősítették súlyosnak, mert azok egy tsz-gyűléstől másokat is távol tartottak, valamint az agitátorokat becsmérően hangzottak el, például a következő összetételekben: „nem akarunk tsz-tagok lenni, mert azok a piszkos Ávósok fegyverrel kényszerítettek rá, hogy írjam alá a nyilatkozatot. [...] Gazemberek, elrabolták a birtokomat, de legyenek nyugodtak, maguk fogják megkapálni. Vegyék tudomásul, hogy nem kedves nekem az élet, szerencsájuk, hogy énnyen vannak, mert másképpen ellátnám a bajukat. [...] piszkos, lusták vagytok, 8–9 óráig alszotok, azt sem érdemlitek meg, hogy magázzalak benneteket.”¹¹⁶⁵ További példát említve a sajátos ellenállási formákra, a kiskunhalasi Rekettye-pusztán¹¹⁶⁶ parasztjai közül többen aktívan megzavarták az agitátorok által összehívott gyűlést 1959. május 24-én. A bíróság elé állított személyek mezőgazdasági munkásnak és kisparasztoknak számítottak, akik igen aktív módon fejezték ki a politikai rendszer elleni véleményüket.¹¹⁶⁷ A mintegy 70 főnyi hallgatóság a bíróság szerint

¹¹⁶³ A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1959. október 12. BKMÖL, XXV. 71/b. 24.d. B.10.128/1959.

¹¹⁶⁴ Az apa nevén még a per idején is 20 kh föld volt, amiből 14-et bérbe adott.

¹¹⁶⁵ A hivatalos indoklás így hangzott: „A bűnösségi körülmények értékelésénél a bíróság súlyosbító körülményként vette figyelembe, hogy a vádlott cselekményét éppen a mezőgazdaság szocialista átszervezése során tette meg, akkor, amikor államunk igen nagy költségek árán a népnevelők ezreit küldte a falvakba, hogy a szocialista mezőgazdaság előnyeit ismertessék, sajnos ezen a téren eléggé elmaradtunk a parasztságunk előtt. A vádlott magatartása, kijelentései ezt a munkát hátráltatták. Ugyanakkor enyhítő körülményként értékelte a bíróság a vádlott büntetlen előéletét és két gyermekes, családos állapotát. A cselekmény társadalmi veszélyességének vizsgálatánál a bíróság szem előtt tartotta azt, hogy a vádlott délutáni kijelentéseit szemmel láthatóan italos állapotban követte el, s az ilyen állapotban tett kijelentések a hallgatóban nem okoznak olyan mély nyomokat, mintha azokat józan ember tette volna. Ugyancsak itt volt tekintettel a bíróság arra, hogy a vádlott cselekménye ellenére Tabdi termelőszövetkezeti község lett.” A Kecskeméti Megyei Bíróság ítélete, 1960. május 6. BKMÖL, XXV. 71/b. 28.d. B. 10045/1960.

¹¹⁶⁶ Ez „egyike azoknak a külterületi részeknek, ahol a lakosság, a dolgozó parasztság eddig nagyon idegenkedett a szövetkezeti közös gazdálkodás gondolatától. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a környék kulákjai, módosabb középparasztjai mindent megkíséreltek, hogy a területükön a szövetkezeti eszme minél később bontakozzék ki.” A Kecskeméti Megyei Bíróság ítélete, 1959. december 1. BKMÖL, XXV. 71/b. 25.d. B. 10.217/1959.

¹¹⁶⁷ „nekünk pedig a szocializmusról ne is beszéljenek, mert az minket nem érdekel. Itt szocialista hangon nem lehet beszélni, az a világ elmúlt. Vegyék ezt tudomásul, és hogy tovább rabok nem akarnak lenni, elég volt a csajkarendszerből. Majd azzal folytatta, hogy a tsz csak adósságot varr a kilépők nyakába, [...]” A vádlottakat

„fenyegetően” viselkedett. A tsz-agitátorokkal szemben oly módon is állást foglaltak, hogy a vádlottak biztatására elhagyták a termet, majd a későbbiekben régi katonaindulókat énekeltek.¹¹⁶⁸ A Fülöpszállás melletti Kurjantó-pusztai iskolába összehívott 150–200 főnyi parasztságot 1960. január 31-én az egyik volt MSZMP-tag és tsz-tag váratlanul megszavaztatta: <<Szavazzon az, aki nem akar tsz-t.>> Ekkor a jelenlévők többsége feltartotta a kezét, majd hangos taps és <<nem kell tsz>> kijelentésekkel mindenki elhagyta a gyűléstermet. Ennek következtében a közgyűlést nem lehetett megtartani.” Végül, a szegényparaszti családból származó, valamilyen értelemben aktív ellenállást mutató, sőt azt szervezőket, felmentették.¹¹⁶⁹

Az állambiztonsági szolgálat különösen figyeltette az egyházi személyek kollektivizálással kapcsolatos viselkedését. Így például az 1960. novemberi-decemberi időszakban a „Jehova tanúi” csoporthoz tartozók és néhány római katolikus pap megfogalmazását tartották fontosnak rögzíteni. Az előbbiek a borsodi Tiszaszederkényben és Szárazadányban olyan formában tiltakoztak, hogy a belépési nyilatkozat aláírását az „önkéntes” kifejezés törléséhez köthették volna. Pécel Imre, a Heves megyei Halmajugra római katolikus papja a jelentés szerint a következőképpen értelmezte a helyzetet: „Legyenek nyugodtak a tsz-tagok, főleg a kulákok, nem sokáig kell már túrni ezt a kibírhatatlan helyzetet, mert a jövő évben a Szovjetuniót több oldalról megtámadják, és meg fogják semmisíteni, a tsz-ek is fel fognak oszlani”. A Borsod megyei Forró név nélkül említett papja is a tsz-ellen prédikált, hasonlóképpen a bakonyszentlászlói Kiss Györgyhöz. A Szabolcs megyei Újfehértón szolgáló Dr. Kárpáti József római katolikus plébánosnak tulajdonították a következő kijelentést:

„bizalmas személyünk előtt kijelentette: <<minek olvassa ő a sajtóban megjelent politikai cikket, amikor úgyis minden hónapban ideológiai oktatáson vesz részt. Az októberi értekezleten külön napirendi pontként szerepelt a tsz-szervezés. A szánkba rágták, hogy a szószékről hirdessük annak áldását. Mivel a felső papság aláveti magát a rendszerünknek, nekünk már ebből nem kell lelkiismereti kérdést csinálni, mi már nem lelkészek vagyunk, hanem a kormány papi köntösbe bújtatott propagandistái.”¹¹⁷⁰

Tolnában összességében úgy értékelték a papok kollektivizálással kapcsolatos magatartását, hogy azok a kezdeti ellenállás után elfogadták az új helyzetet. Voltak, akik aktívan agitáltak és a hangosbeszélőn mondták be „legkedvesebb híveik nevét”. Elenyészően kevés volt azok

---

főbüntetésként 10–10 hónap börtönlétre ítélték. A Kecskeméti Megyei Bíróság ítélete, 1959. december 1. BKMÖL, XXV. 71/b. 25.d. B. 10.217/1959.

¹¹⁶⁸ Végül a tanító szólította fel távozásra a későbbi vádlottakat, majd lassan a tömeg is feloszlott. A Kecskeméti Megyei Bíróság ítélete, 1959. december 1. BKMÖL, XXV. 71/b. 25.d. B. 10.217/1959.

¹¹⁶⁹ Bács-Kiskun Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, 1960. március 19. BKMÖL, XXV. 71/b. 28.d. B. 10.030/1960.

¹¹⁷⁰ Rác Sándor rendőr őrnagy jelentése az ellenséges tevékenységről, megnyilvánulásról, 1961. január 30. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. II/10. 1–8.

száma, akik az agitációt visszautasították. A megyei beszámoló szerint csak Várkonyi János tolnai prépost „nem vállalta a szószéki felhívást arra hivatkozva, hogy akkor kiürül a templom.” A pincehelyi plébánost „passzív szemlélőnek” minősítették, mások, így például a magyarkeszi, nagyszokolai és a kajdaci római katolikus papok, állítólagos ígéretük ellenére mégsem kapcsolódtak be aktívan a kampányba. Azonban, ahogy erről a további oldalakon egy külön fejezetben szó van, a pártállami hatóságok már jóval korábban – „környezettanulmányokra” és egyéb módszerekre támaszkodva – ellehetetlenítették a szervezett ellenállást.¹¹⁷¹

Szabolcsban a lelkészek kisebb része érvelt a „mezőgazdasági átszervezés törvényszerűsége” mellett, s a gazdák rendszeresen kikérték a pap véleményét. A fiatalok többsége pedig elköltözött a városokba. További jellegzetes elutasító magatartással jellemezték a kisebb vallási csoportokét: „Erősebb vallási szekta Nyírbogátban van. Néhány tagját a legszívósabb agitáció folytán sikerült a tsz-be való belépésről meggyőzni, de nagy többségük kívül maradt. Más községekben is ez a helyzet található. Ilyen szekták működnek Nyírbogát, Nyírgyulaj, s néhány családdal Encsencs községben is.”¹¹⁷²

A magánlevelezések és a növekvő számú falfirkák figyelése alapján az állambiztonsági apparátusban a következő trendváltozást vélték felfedezni:

„Másik új vonása a tsz-ellenes propagandának, hogy az egész társadalomhoz igyekszik szólni. Egyrészt nemzeti kérdésnek tünteti fel a paraszti magántulajdon védelmét. Pld. <<Ha elveszik a paraszttól a földet, elpusztul az ország. A tsz nem tud eleget termelni, 1–2 év múlva éhség lesz Magyarországon.>> Asztalos József kocsai lakos Szép Zoltán főtisztelendőnek Budapestre az alábbiakat írja: <<Jöjjön le Kocsára meggörgetni az igazságot, amelyre ennek a népnek most nagy szüksége van. Bizony nagyon sok ember lelkében megingott a hit. A parasztember élete, hite a föld volt, most ez megmozdult a lába alatt.>>¹¹⁷³

Akár a sajátos ellenállási formákhoz sorolva, de azt is meg kell említeni, hogy a tsz-be kényszerítettek jelentős része azért is megengedhette magának a lazább munkavégzést, mert egy-két évre elegendő tartalékkal rendelkezett. Más vélemények szerint sokan azt remélték, hogy hanyag munkavégzésük révén a tsz életképtelennek fog bizonyulni.¹¹⁷⁴ A fentiekben

¹¹⁷¹ Jelentések az egyházzól, 1962. június 22. TML, MSZMP, 1.f. XII.cs. 76.ö.e. 036-051.

¹¹⁷² Az ateista propagandával, a hittanbeírás helyzetével foglalkozó jelentés, 1962. május 28. SZSZBML, MSZMP, 8.f. VIII.cs. 9.ö.e. Agit/27. 18.

¹¹⁷³ Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a tsz elleni ellenséges tevékenység tapasztalatairól, 1960. február 11. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/20. 1–8.

¹¹⁷⁴ PTO-jelentés, 1960. január 20. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1960. 599.ö.e.; A pazarlás, a hanyag munkavégzés szemléletes példája a Bátaszékhez tartozó Kövesdpusztán tapasztaltak: „Láttam továbbá egy nagy halmot, amiből zsákok látszottak ki. Érdeklődésemre azt a választ kaptam, hogy az tulajdonképpen műtrágya, de már nem lehet jó, mert már kb. 3 éve, hogy ott van, s így már hasznavehetetlen. Elbeszélésük szerint ebből van még a gazdaság különböző részein. Eredetileg az összes mintegy 30 vagonra tehető, aminek csak egy kis részét

említett, vegyes motivációjú – alkalmazkodó – ellenállási példák azt is jelzik, hogy a jövőbeni kutatásokban bármilyen tiltakozási formát a kortársi társadalmi és földrajzi terek sokkal tágabb látószögéből célszerű elemezni.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS TERRORJÁNAK ÉRTELMEZÉSE

A kollektivizálás terrorjának az előbbieken ismertetett dokumentáció szerinti visszatérő módszerei, formái a következők voltak.

Az első csoportba a verbális, pszichikai presszionálás tartozott: tanácselnöki, hangosbeszélőn történt fenyegetés; beidézés; „szovjet tisztként”, „rendőrként”, „ügyészként” való agitatori megjelenés; tömeges felsorakoztatás után a belépési nyilatkozat aláírásának parancsba adása; kiskorúval íratják alá a belépési nyilatkozatot; garázdaság; élelmiszer- és italzsákmányolás; házkutatás színlelése; berendezési és használati tárgyak, járművek tönkretétele, a gazda lova farkának levágása.

A kényszerítés második típusát az adminisztratív eszközök alkalmazása jelentette: munkakönyv-visszatartás¹¹⁷⁵, a rokon- és hozzátartozó ipari munkahelyének feltételszerű felmondása, katonai besorozása; gyerek kizárása óvodából, iskolából vagy ezzel való fenyegetés.

A terror harmadik csoportjához tartozott a fizikai erőszak, verés, kínzás: utcáról való elhurcolás; rendőrséggel való elvitetés; éjjeli rajtaütés a rendőrség, munkásőrség, civil ruhás fegyveresek, funkcionáriusok és más „népnevelők” segédletével; fegyveres üldözések; lövöldözések; fél lábon állás a falnál, a homlokhoz és a falhoz helyezett ceruzával; lábtiprás, rugdosás, haj- és fülhúzogatás, a fej falba- és asztalba verése, orr és nemi szervek csavarása; bokszer- és gumibothasználat; futtatás nagykabátban, majd kályha melletti izzasztás; padlóra tett pénzen, az ujj rajtatartásával körbejáratás; a „jelölt” és hozzátartozóinak, gyerekeinek pofozása, ütlegelése; nők megalázása, ruhájuk letépése; a férj verése közben a feleség fegyverrel való fenyegetése; gumicsővel lábütlegelés; szabad kézzel égőparázs kisedése a kályhából.

---

használták fel, nagy része tönkrement.” Pártmunkások jelentései, 1961. február 17. TML, MSZMP, 1.f. XI.cs. 15.ö.e. 85–92.

¹¹⁷⁵ Az adminisztratív eszköz, s főként a munkakönyv szintén a korrupció tárgyát képezte. Az ügyészség több esetben feltárta, hogy a vb-titkárok 500–1.000 Ft ellenében adtak ki igazolást azok számára, akik tsz-en kívül akartak dolgozni. Legfőbb Ügyészségi jelentés, 1961. február 23. M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 12.ö.e. 33–39.

A falubeliek, a megmaradt parasztság számára rendszerint idegen személyek által végrehajtott fizikai-lelki megtörés fázisa után sokszor következett a második szakasz: egy ismerős, rendszerint helyi funkcionárius „udvarias, baráti beszélgetés közben” az illetőt végül belépteti a tsz-be.

Bár nehéz, de az erőszakosságok esetében is lényegében azt kellene megérteni, hogy akik ezeket elkövették, tettüket sok esetben nem találták döbbenetesnek. A kollektivizálás során nyilván azért is történhetett ez így, mert a pártállami program végrehajtói olyan küldetés- és felsőbbrendűségi tudattal, ellenségképpel és erőfölénnyel rendelkeztek, amely minden esetben szükséges az ilyen típusú hadjáratokhoz.¹¹⁷⁶ Persze ezekről a mentális beállítottságokról, jelenetekről és hatásokról az ismereteink végképp töredékesek lehetnek, amelyek anatómiáját leginkább csak művészi és irodalmi eszközökkel lehet ábrázolni.

A „hódítók” mentális beállítottságának jövőbeli elemzéseiben arra is célszerű lesz kitérni, hogy az erőszakszervezetek által biztosított erejüket miként értelmezhatték intellektuális fölényként. A kínzások és egyéb tettelegességek nyomasztó emlékéitől való szabadulásról ugyanakkor nem csupán a párt védelme gondoskodott, hanem maga a megszokás is. Az ilyen patológikus típusú erőszakoskodásokat, amit „ilyen sokan és ilyen hosszú ideig gyakorolnak, hírhedt voltát nemcsak azok szemében veszíti el, akik gyakorolják, hanem azokéban is, akik tanúi voltak.”¹¹⁷⁷

A belső hódításként is értelmezhető kollektivizálásban a nómenklatúra irányítóinak konkrét megnyilatkozásai, állásfoglalásai nyilvánvaló módon befolyásolták a megyei párt- és tanácsi funkcionáriusok viselkedésmódját.¹¹⁷⁸ A gyakori látogatások (ahogy fogalmaztak, „kijövünk a megyébe”) során Fock Jenő 1960. március elején kénytelen volt foglalkozni több megye „rendreutasításával”. Kijelentései szerint így például Komárom megye nem tartozott azok közé, ahol jellemző lett volna az, hogy az agitátorokat a közvéleményben három csoportra

¹¹⁷⁶ Bizonyos kiképzettségi állapot is kell hozzá, hogy hamis ígéretekkel és egyéb fogásokkal megtévesszék a kiszemelteket, akiknek jelentős része persze hasonlóképpen tisztában volt azzal, hogy a pozitív jövőkép pusztán a beszerzés egyik eszköze. A távoli, de figyelemreméltó történelmi párhuzamként az indiánokat elűző gyakorlatra és cselekvőképességre ld. Bitterli 1982: 183, 225–226.; Az agresszióra ld. például: Argyle 1992. 168–171.

¹¹⁷⁷ Bitterli 1982: 106, 131.

¹¹⁷⁸ A belső hódítás fogalmát használhatjuk az államhatáron belüli kollektivizálási hadjárat logikájának megfelelően, de ugyanakkor kiterjeszthetjük ezt a kategóriát a személyes identitásváltozásra, a traumatizálódásra, a kényszerű egzisztenciavesztés következtében megindult magatartásváltozásra is. A nómenklatúrához tartozók megnyilatkozásaira példa: <<A termelőszövetkezeti szervezési munka Szita János elvtárs (Heves Megyei PB) beszédével vette kezdetét. Vegye mindenki tudomásul, hogy Kiskörén ezentúl egyéni parasztot nem ismerünk el. Ez már meghalt, el is van temetve.>> B. I. levele Fehér Lajosnak, az MSZMP KB-hoz a Kiskörén tapasztaltakról. Budapest, 1959. július 20. MOL, M-KS-288. f. 28.cs. 1959. 14.ö.e. Fa 40/1147. 190.; A kollektivizálás itt bemutatott jellegzetességeit sajátos módon lehet illusztrálni a Lúdas Matyi c. újság 1959 és 1960/1961 közötti idő- és tematikai rendbe helyezett képeivel és az aláírt szövegekkel. Az érvelésem alátámasztására számos képet mutattam be ezekből „Az identitások korlátai” c. piliscsabai konferencián (2010. május 14–15.)

osztották: „verekedő, csókolózó, itató bizottság”. A kollektivizálás folytatása céljából a következő instrukciókkal látta el a párttagokat:

„Egy dolgot szeretnék kihangsúlyozni, azt, hogy nagyon őszintén és nyíltan beszéljünk!! Ne akarjunk úgy gondolkodni, hogy a <<paraszti lelkület érzékeny, jaj meg ne bántsam>>. Ezzel lehet inkább megbántani.”¹¹⁷⁹

A kollektivizálást irányító megyei, járási párt- és tanácsi központokban a falvakat az átszervezési tervek egységeiként jelenítették meg.¹¹⁸⁰ Ennek az atmoszférának, még inkább a hódítói beszédmódnak az illusztrálására idézem az egyik tsz-fejlesztési Operatív Bizottság ülésén megszólalót:

„Horváth elvtárs: Nem megy a járásokban a tavaszi munka, a szántás-vetés, fát termelnek ki az emberek. Abony az egyetlen kivétel, amit nem tudnak megoldani, mert ezen a héten ott nem lehet befejezni a munkát. Leállni nem kell, hanem lassan visszavonni az erőket és kivonulni.”¹¹⁸¹

A nómenklatúra tagjai az ország más részén is „frontális helyzetnek”, „idegharcnak”, „idegháborúnak” nevezték a „tsz-szervezést”. Ugyanezen a pártbizottsági ülésen a KTSZ-elnöke így fogalmazott: „Encsről nem hallunk semmi jót, [...] nekem az az egyéni véleményem, míg a járástól legalább 10 jó erős agitátort nem kapunk, addig nem is tudunk elérni eredményt.” Mint a korábbi példákban már többször láthattuk, a munkásörség részvétele mellett – a hivatalosan ebben nem támogatott – BM-alkalmazottak, az MNB, az OTP és a Vízügyi Igazgatóságok dolgozói is agitáltak¹¹⁸²

A kollektivizálási kampány során az agitátorokról hivatalosan azt állították, hogy „társadalmi munkában” végzik a tevékenységüket. Mindemellett elszórt adatok utalnak a jutalmazásaikra, pénzkifizetésekre, munkahelyről való több hetes kikérésre, fizetés mellett.¹¹⁸³ Természetesen itt az egyes csoportok vezetőiről lehet szó, nem pedig a sokszor sajátos kényszer hatása alatt az agitációra kirendelt többségről.

¹¹⁷⁹ Pártgyűlési beszámoló, 1960. március 3. KEMÖL, MSZMP, XXXV. 1. II.f. 8.ö.e. 10.

¹¹⁸⁰ Minden megyei levéltárban megtalálhatók az „átszervezési tervek”, ld. például: PML, XXVIII. 750. 7.f. 1960. 10.ö.e.

¹¹⁸¹ Ebben a beszédmódban a „probléma” az, ha a gazdák valamilyen módon ellenállnak az erőszaknak. Így említik itt meg a gödöllői és a dabasi járás egyes községeit: Újlengyelen „a munka megrekedt, eddig mindössze 17 belépő volt. Bent ül 8 ember a tanácsházán, beidézik az embereket, azok pedig nem mennek be. Különösen a szétszórt, tanyás helyeken menekültek az emberek az agitátorok elől, ahol a pártvélemény szerint sok a <<kulák>>, nehéz helyzetük van, meg szerintük a <<parasztok a hátuk mögött mindig összebeszélnek, hogy tartsanak ki>>. Jegyzőkönyv a Tsz Fejlesztési Operatív Bizottság üléséről, 1959. március 5. PML, I.f. 10/b. 16.ö.e. 12–17.

¹¹⁸² Jelentés a tsz-szervezésről, 1960. január 16. BAZML, MSZMP, 1960. 3.ö.e.

¹¹⁸³ Jelentések a szigetvári járásból, 1959. szeptember 11. BaML, MSZMP, 3.f. 2. 1959. 6.ö.e. 23.; A mezőgazdaság szocialista átszervezésének iratai, 1960. szeptember 3. PML, XXVIII. 750. 11.f. 1960. 18.ö.e. 93–102.

A kollektivizálás döntő, 1959 ősztől 1960 tavaszági tartó szakaszán túl, a tsz-be való erőszakos beléptetésre, vagy különböző fondorlattal – például a tanácsházára való beidézés alatt viszik el az állatokat és tárgyakat – 1961–1962-ben is találhatunk példákat.¹¹⁸⁴

AZ „ALÁVETETTSÉG RACIONALIZÁLÁSA”. LEVÉLÍRÓK KOMMUNIKÁCIÓS GYAKORLATA 1957-1961

„Abban a szülők tragikus eseményekről beszélnek, fiukat megkérlik, hogy ne az apai házhoz, hanem más címre küldje leveleit.”¹¹⁸⁵

A politikai diktatúrák miliőire figyelve, elsőként az egyik legalapvetőbb (meta)kommunikációs gyakorlatra vonatkozó kérdés az, hogy miért hallgatnak az emberek? Joggal feltételezhetően azért, mert konkrét tapasztalaton alapján kialakult bizalmatlanság, félelem szervezi, irányítja a gondolkodásukat és viselkedésüket.¹¹⁸⁶ A fizikai és lelki terrornak valószínűleg a valódi határát a vákuumnak az a formája jelenti, ahol a normális kommunikáció lehetetlenné válik.¹¹⁸⁷ A politikai diktatúrában a hatalmon/uralmon lévők és az uraltak kapcsolatait egyszerre több színpadon célszerű ábrázolni, ahol olykor helycsere, misztikus részvétel van a nézők és a színészek között. Kulcskérdés, hogy a nómenklátúra miképpen tudja, vagy éppen nem tudja a fizikai erőszak, a kényszerítés eszközeinek tökéjét, a gazdasági, kulturális vagy információs, végül pedig a szimbolikus tőkével úgy koncentrálni, hogy az államformát képez.¹¹⁸⁸ A mindennapi történések és emberi reakciók szempontjából további fontos szempont az „alávetési” folyamat tényezőinek a vizsgálata. Az állami elnyomó akaratot dokumentálva kell igazolni vagy cáfolni azokat a „vélekedésekre alapozódó (doxikus) meghajlásokat a társadalmi rend struktúrái előtt”, amelyek számos esetben nem

¹¹⁸⁴ A BHG pártbizottságáról írt levél a KB-irodának, 1961. január 26. MOL M-KS-288.f. 28. 1961. 2. ő.e. 9–11.; Egy asszony házába 1962. január 12-én éjszaka rontott be az egyik bölcskei (Tolna m.) tsz-elnök a társaival. A tsz-tagsági belépést megtagadó nőt megverték, autóval elszállították, s a következő hónapokban továbbra is zaklatták. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 19.ő.e. Fa/10/1058.; Mindezzel párhuzamosan az állambiztonsági szolgálatok tevékenysége, „felderítése” révén 1961 november elejéig az agrárvilágban 846 „adminisztratív intézkedésről” számoltak be a következő bontásban: előzetes letartóztatás (56), őrizetbe vétel (270), szabadrábbon eljárás (338), rendőrségi figyelmeztetés (177), rendőri felügyelet (5). Javaslat a megyei mezőgazdasági elhárító szervek átszervezésére, 1961. november 5. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/25. 1–6.

¹¹⁸⁵ Kiss János, az MSZMP XIII. kerületi pártbizottsági titkárának levele Darabos Istvánnak, az MSZMP Zala Megyei Bizottsága első titkárának az egyik dolgozó zalki tapasztalatairól. 1959. február 19. ZML, MSZMP, 1.f. 2. leltár. 1959. 44.ő.e. 462.

¹¹⁸⁶ A traumatizálódásban a generációk inkább az „elmondatlan történeteket” adják át az utódoknak. Giesen 2003.; Botz 2005.; Gyáni 2000.

¹¹⁸⁷ Friedrich 1957: 154–160.

¹¹⁸⁸ Bourdieu 2002a: 91–92.

tudatos elfogadást, mechanikus alárendelődést jelentenek, hanem sokkal inkább a testi diszpozíciókkal vannak összefüggésben. Az állam lényegében az észlelési mezőket és így a történeti forrásaink jellegzetességeit is megszabja.¹¹⁸⁹ Az emberek mitizált és sokszor fiktív kollektívákba kényszerítésével az eltagadások, elfojtások kollektív mechanizmusa is kialakul, ami feltételezhetően a közös észlelési és értékelési kategóriákon, a habitusok összehangolásán nyugszik.¹¹⁹⁰

Az 1956-os forradalom leverése utáni politikai diktatúra módosított – de alapszerkezetében változatlan – uralomtechnikájának és az uraltak, a társadalom tagjai alkalmazkodásának, sajátos részvételének megismerése fontos jelenkortörténeti feladat. A terror világának különböző szintjeit és módszereit itt ismertnek feltételezve, néhány szempontot állítok a vizsgálat középpontjába. Így például azt, hogy a kortársak milyen nyelven, fogalmakkal írták le az általuk tapasztaltakat, miért és hogyan fogalmazták meg problémájukat, milyen múltbeli „legitimációs” alapot jelöltek meg a döntéshozók előtt? A levelek egyik közös kiindulópontját alapvetően az jelenti, hogy a kommunista párthoz és pártállami hatóságokhoz, a média különböző szereplőjéhez panasszal, levéllel fordulók mindig konfliktushelyzetben voltak.¹¹⁹¹ Mind a megszólalók, mind pedig a megszólítottak rendszerint kettős kommunikációs gyakorlatot követtek.

A fent említett hallgatás problematikája után második kérdésként nézzük meg, hogy az általam kijelölt időben milyen módon szólaltak meg egyes kortársak? A következőkben elsőként idézett levelek írói a rezsim támogatói, működtetői köréből kerültek ki. Az itteni válogatás ennyiben nem reprezentatív, hiszen ők egyértelműen kisebbséget képeztek a levélírók között. Írásbeli megnyilatkozásaikat elsősorban a sajátos beszédmódjuk illusztrálása céljából érdemes megismerni. Az egyik tiszaszőlősi – Sztálin utcai – férj és felesége 1957 augusztusában kilencedik gyermekének keresztapaságára Kádár Jánost a következő indoklással kérte meg: „Kérésem azért is vagyok bátor előterjeszteni, mivel én is, és családom is üldözött volt az ellenforradalom alatt, és én mint karhatalmista is védtem rendszerünket és most is szeretném, hogy a rendszerhez tartozóságom megerősítem e felkéréssel.”¹¹⁹² A Sárosd melletti Tükrös pusztáról egy tizennégy éves fiú, „egy szegény dolgozó Fija” „mélyen tisztelt Kádár Elvtársat” bérma-keresztapjának kérte meg. Azzal is megelégedett volna, ha

¹¹⁸⁹ Bourdieu 2002a: 108–109.; Ld. még Jeggle 1986: 40–44, 137–150.; Rothman 2000: 137.

¹¹⁹⁰ Bourdieu 2002b: 180.; Levi 2001: 39.

¹¹⁹¹ A konfliktus- és krízishelyzetekben különösen felerősödik az „intenzív stílus” (pl. a standardizálás, az agitáció, a propaganda elemei). Vö. Dieckmann 2000: 109.

¹¹⁹² Levél Kádár Jánosnak, 1957. augusztus 14. MOL, XIX-A-2-ss. 2.d. 1957.dosszié, Ká-660.

személyesen nem jön el, de legalább a nevét beírathatja.¹¹⁹³ Kádár helyett Ribánszki Róbert válaszolt:

„Kedves Fiatal Barátom! Leveledet, amelyben Kádár elvtársat kérted, hogy vállalja el bérmlásod alkalmával a keresztpai tisztet, megkaptuk. Egy kissé meglepődtünk kéréseden. Te már 14 éves, nagy fiú vagy és biztosan tudod azt is, hogy a kommunista emberek nem bérmlákoznak, nem keresztelkednek, stb. Mivel Kádár elvtárs kommunista ember, természetes tehát, hogy ilyen szerepet – mint a bérma-keresztapaság – nem vállal. Ezt olyan embernek kell elvállalnia, aki hisz is abban, amit a bérmlás – a papok szerint – jelent. Ha Kádár elvtárs elvállalná ezt a tisztet, teljesen formális dolog lenne, a formális dolgokat pedig ő nem szereti. Ezért kérek, légy szíves más keresztpa után nézni. Leveledet köszönjük és kívánunk Neked jó egészséget, hosszú, boldog életet.”¹¹⁹⁴

Tudomásom szerint ekkor elmaradt a több más esetben ilyenkor szokásos ajándécsomag vagy éppen pénzkiutalás, amelynek elérése nyilvánvalóan több levélíró minimális célkitűzése volt.

A kommunista funkcionárius asszony, öccse kiszabadításáért Kádárnak írt levelében 1957. augusztusában így foglalta össze érveit:

„Tíz év óta körzeti titkár, jelenleg a XVIII. kerületi Pártbizottság tagja vagyok. Apánk 1904 óta szakszervezeti tag, jelenleg is az M.Sz.M.P. tagja. Így nem tudom elhinni azt, hogy öcsém a pártot, a munkásosztályt elárulta volna. Úgy gondolom, hogy Miskolcon összekeverik a hibát a bűnnel, és az intrika, a törtetés vezérli egyes elvtársak tetteit.”

A szerinte bizonyító erejű tények közé tartozott az is, hogy a több funkciót betöltő öccse, 1957 januárjában a lakásán egy másik káder társaságában csehszlovák kommunistákkal együtt ebédelt, vagy hasonlóképpen 1956. október végétől néhány hétig a Heves megyei pártbizottság titkára, Komócsin Mihály és felesége a lakásán tartózkodott: „Ez is azt bizonyítja, nem üldözte az elvtársakat, a kommunistákat.”¹¹⁹⁵

Az előbbi példákkal illusztrálni szándékoztam azt a miliőt, amelynek kommunikációs gyakorlatát a politikai hatalmat éppen birtoklókhoz való igazodás alapvetően jellemzett.¹¹⁹⁶ A

¹¹⁹³ Levél Kádár Jánosnak, 1957. október 1. MOL, XIX-A-2-ss. 2. 1957.dosszié, Ká-716.

¹¹⁹⁴ Levél a Kádár-titkárságtól, 1957. október 1. után. MOL, XIX-A-2-ss. 2.d. 1957. dosszié, Ká-716.

¹¹⁹⁵ Kádár ceruzás kommentárja így hangzott: „Földes László elvtársnak! Figyelembe véve, hogy a levélíró rendes embernek látszik, azt ajánlom, hogy vagy Te, vagy Sándor József elvtárs, szánjatok rá egy fél órát és beszéljetelek vele. 1957. VIII. 30. Kádár János”. Ha már a kommunikáció ezen időszakának nomenklatúráján belüli formáit és tartalmi jegyeit keressük, akkor ennek az ügynek a lezárását is érdemes idézni a Sándor által írt céduláról: „Kedves Kádár elvtárs! Horváth Istvánné elvtársnővel szeptember 14-én személyesen beszéltem. Úgy gondolom, sikerült vele megértetni, hogy fivére letartóztatása nem jogtalanul történt. 1957. szeptember 17. Sándor József. (ceruzával) láttam Kádár X. 10.” Levél Kádár Jánosnak, 1957. augusztus 25. MOL, XIX-A-2-ss. 2.d. 1957.dosszié, Ká-652.

¹¹⁹⁶ A propagandába beemelt „munkás-paraszt származás” relatív voltát egy Legfelsőbb Bírósági határozattal is érzékeltetem, amely normaadó módon „az osztályhelyzet értékelésével” és az „ellenforradalmi bűncselekmények” összefüggésével foglalkozik: „Olyan személy, aki a munkásosztály hatalma, a népi demokratikus államrend biztonsága ellen irányuló bűncselekményt követ el, nem hivatkozhatik sikerrel enyhítő körülményként arra, hogy ő is a munkásosztályhoz tartozik. Ilyen esetben ugyanis az elkövető saját osztályának alapvető érdekei ellen lép fel. Erre figyelemmel a vádlottak osztályhelyzetére – az enyhítés érdekében sikerrel

különböző helyzetű, szocializációjú levélírók körének átfogó elemzésére nem vállalkozhatom, csupán azt hangsúlyozom, hogy mennyire átpolitizált és színlelt magatartást indukáló struktúra alakult ki. Ezekben a mentális horizontokban elhelyezve célszerű a kortársi – kölcsönhatásos – reagálásokat, alkalmazkodásokat értékelnünk.

A pártközpont és annak elsősorban propaganda-funkciót betöltő, így sajátosan eleve korlátolt módon, és egy irányú „tájékoztatást” betöltő újságjának, a Népszabadságnak volt egy belső használatra szánt, a történeti kutatás számára fontos funkciója. A politikai diktatúra világa azt is jelentette, hogy az országban maradtak egy része sajátos alkalmazkodást választva, írásban is kommunikált a politikai hatalom szócsövével. Ennek oka nyilván különböző volt: például a párt irányvonalához igazodás, kollaboráció, mások feljelentése, burkolt rendszerkritika, személyes bosszú, a szovjet rendszerekre jellemző, sajátosan infantilizált „állampolgári” kötelességérzéssel magyarázott lojalitás, de ugyanilyen mértékben meghatározó lehetett az alattvalói létből fakadó pozicionálás, a személyes előnyszerzés.¹¹⁹⁷

A Népszabadság szerkesztőségi tevékenységét is a kettős kommunikáció jellemezte. A témánk szempontjából most az a fontos kérdés, ami a befelé, még pontosabban a felfelé irányuló kommunikációjukat illeti. Az ún. olvasói levelekről a szerkesztők tematikus módon és kivonatosan, sokszor idézve az eredeti – mára már ritkán elérhető, természetesen nem közölt – szövegekből, havi rendszerességgel beszámoltak. Ezt akár közvélemény-kutatásként is felfoghatjuk, amelyeknek eredményeit a rezsim természetéből fakadóan azonban egy sajátos torzítással értelmezték, használták. A lakmuspapírként is felfogható szövegek, 1957 elejének olvasói megnyilvánulásai alig érintették a kifejezetten mezőgazdaságinak tekinthető világot, ez különösen a későbbi évek ilyen típusú levéláradathoz képest feltűnő.¹¹⁹⁸

Az általam elsősorban vizsgált falusi levelek íróinak álláspontja arra is utal, hogy mennyire praktikusán, a fejük felett uralkodó politikai rendszer szinte örök voltát tudomásul vevő,

---

hivatkozni nem lehet.” Az osztályhelyzet értékelése az ellenforradalmi bűncselekményekről (1537.sz.). (Legf. Bír. II. 726/1957. sz.) Bírósági határozatok, 3. Ötödik évf. 1957. április 65.; Részben ebben a keretben értelmezhető a következőhöz hasonló levelek íróinak motivációja. Kádárnak Jánosnak ír egy egykori agrárproletár, aki 1945-től számított kádernek, rendőr és párttitkár volt. Saját bevallása szerint 1956 elején leszerelt, utána gépszerelő, majd pufajkás, munkásör lett. Négy gyerekét és feleségét nem tudta eltartani 1.450 Ft-os gépállomási fizetéséből. Mint írja, pártja, munkásör parancsnoka nem segít neki, mint párttagok, magukra vannak hagyva. „Sokat tudnék még írni a pártmunkáról is, valamint a volt pufajkás elvtársakról is, amiket levélben nem írhatok meg. Ha esetleg tudnék valakivel beszélni a Központi vezetőség közül, sokkal többet és konkrétan elmondanám ezeket.” Dolgozók bejelentései, panaszos levelei, 1959. május 11. JNKSZML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. 147–149.

¹¹⁹⁷ A feljelentések természetrajzához egy adalék, amikor egy grófné jelent fel egy „kulákot”, aki a tsz-ben „megbújt”. Levelezés, 1958. április 25. BaML, MSZMP, I.f. 1958. 43.ö.e. 15–16.

¹¹⁹⁸ 1957 januárjában 1.305 budapesti és 1.197 vidéki levél érkezett a szerkesztőségbe. A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1957 februárja. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 15. ö.e. 16.

ahhoz mindig alkalmazkodni tudó módon értelmezték a helyzetet.¹¹⁹⁹ A pártvezetés számára is egyértelmű volt, hogy „az emberek még bizalmatlanok az MSZMP-vel szemben. Azt írják, hogy sokan azért nem lépnek be a pártba, mert sok helyütt a régi funkcionáriusokat látják tevékenykedni, s ez nem ígér nekik semmi jót.” A falusi levélírók többsége „földrendezéssel és tsz-ügyekkel foglalkozik. A levélírók egy része határozottan kijelenti, hogy falun csak akkor lesz megnyugvás, ha azokat a földeket, amelyeket évekkel ezelőtt betagosítottak, visszaadják volt tulajdonosaiknak. Mások ezzel kapcsolatban csak tanácsokat kérnek tőlünk. Sok volt tsz-tag emiatt panaszkodik, hogy becsapódott, nem kapta meg jogos járandóságát. Többen megírják azt is, hogy helyeslik a kormány politikáját, intézkedését, de bizonytalanok, nem bíznak eléggé, félnek, hogy egy szép napon minden megváltozik, visszavonnak minden kedvező intézkedést.” A jászladányi tsz-nek annyi földje volt, hogy nem tudták megművelni, de ugyanakkor a betagosított kisparaszti földek után adtak csereingatlant. Mászlonyban 1945-ben 66 család kapott földet, amit azután az állami gazdaság bekebelezett. Kunfehértóról tíz fő a korábban betagosított szántóföldjét és szőlőjét kérte vissza, miután 1956 őszén a tsz széthullott. A megmaradt nagytétényi tsz-tagok arra panaszkodtak, hogy egyrészt kevés a munkaegység, vagyis így a jövedelmük, másrészt „a vezetőség a régi módszerekkel dolgozik, most is megfélemlíti, megfenyegeti a tagokat, akik a hibákat szóvá merik tenni.” Minden bizonnyal egy tágabb körű vizsgálat eredménye is azt a kollektív véleményt állapíthatta volna meg, amit az egyik, egyéni gazdálkodást folytató levélíró kifejtett Sarkadkeresztúrról:

„jó, amit ígér a kormány, de tartsa is be, hagyja békén a parasztságot.” – összegezte a szerkesztőség a véleményét, majd idézték is őt: a földbe „már 8 éve nem mertem belevetni lucernát, sem pedig trágyát rávinni, mert minden tavasszal azt híresztelte a helybeli tszcs, hogy azt a dűlőt, melyben földem fekszik, ősszel betagosítják. De most már megvettem a heremagot, tavasszal vetni akarok lucernát, mert valamennyire mégis csak bízok benne, hátha a kormány állja adott szavát, nem folytatja az erőszakos tagosítást.”¹²⁰⁰

Mint érzékelhető volt, az elégedetlenség, ugyanakkor a földhöz, az önállósághoz való szoros kötődés jellemezte azok magatartását, akik a korábbi kollektivizálási hadműveletek után is az agrárvilágban maradtak. A viszonyítási pontok leglényegesebbje nyilvánvalóan a korábbi múlt, az 50-es évek paraszti világot átfogóan sújtó terrorja volt. Ehhez képest is „jó” lehetett számukra a kormány. Az akkori, az 1957. januári atmoszférára, a kortársi, különböző indítékú kollaborációkra jellemzően érdemes Veres Pétert idézni, aki Kádárnak írt levelében rögzíti:

„Véleményem szerint van megoldás, még jó is, csak hallgassatok egy kicsit az írókra is. Én kész vagyok, de azt hiszem a többi népiek is – valószínűleg mások is – az irodalmi élet <<normalizálására>>

¹¹⁹⁹ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1957 februárja. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 15.ö.e. 16.

¹²⁰⁰ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1957 februárja. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 15.ö.e. 16.; Információs jelentés, 1957. április 3. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 46.ö.e.

és az ehhez szükséges engedelmes állampolgári magatartásra, ne kívánjatok most egyebet, és az idő – úgy hiszem – a feltételezett kormányzati bölcsességgel együtt majd elvégzi a többit.”¹²⁰¹

A Népszabadsághoz 1957. február 15. és március 31. között 6.041 levél érkezett, amelyek többségét továbbra is Budapestről (3.556) küldték. A kevés jövedelem és más anomáliák ismertetése mellett a szerkesztők látványos változást véltek kivenni a szövegekből. A mezőgazdasági termelésről ez olvasható: „A hangoskodó, dologkerülő tagoktól megtisztult szövetkezetek most egy akaraton vannak, s jobban dolgoznak, fejlődnek, mint azelőtt. Több levél beszámol arról, hogy nőtt a termelési kedv, hogy át akarnak térni a belterjes gazdálkodásra, nagyobb mennyiségben akarnak gépeket, műtrágyát, rézgálicot vásárolni. Jellemző, hogy sokan könyveket kérnek tőlünk a gyümölcsfa-ápolásról, a szőlőművelésről, s tanácsot egyes, kevésbé ismert növényfélések termesztésére vonatkozólag.” A legnagyobb problémát azonban a földtulajdon hiánya – illetve, hogy azokat nem adták vissza –, jelentette. Az ekkori vidéki beszámolók a karhatalom és a munkásörtség brutális eljárásairól is szóltak, amelyeket a szerkesztőség a „túlkapások” fedőnévvel látott el. Így például egy nevét adó személy Jászárokszállásról, és más valaki névtelenül Szombathelyről írt, hogy a rendőrég és a karhatalom megvert embereket.¹²⁰²

A félelem kölcsönössége is megmutatkozott abban, hogy a volt ÁVH tagjai is sokszor a Népszabadsághoz fordultak, hogy feltárják problémáikat. Az egyik nyolc gyerekes apa arra panaszkodott, hogy a gyereke fél az iskolában, s a tanárnő is gyűlöli őket. A másik volt ÁVH-s és társa Sárvárról írt, hogy őket korábbi tevékenységük (az ÁVH-szolgálat mellett állítólagos „ellenforradalmi tevékenységük” miatt) nem vették fel a karhatalomhoz.¹²⁰³

¹²⁰¹ Veres Péter levele Kádár Jánoshoz, szerepéről és helyzetéről, 1957. január 29. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 19.ő.e.; A példaként említett megfogalmazáshoz kapcsolható az a kötet, ami az „írók országjárása” alapján született. Külön elemzést igényelne az ottani írások tartalma, a támogatott, túrt és tiltott zónák mentén közölt leírások, amelyek éppen a kollektivizálási kampány ideje alatt keletkeztek. Meggyesi 1961.

¹²⁰² Információs jelentés, 1957. április 3. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 46.ő.e. A karhatalmi fegyveresek tevékenységére vonatkozóan elszórt információk találhatók. Egy 1958. májusi jelentés szerint Győr-Sopron megyében 1957 januárja óta 467 esetben 8.884 fővel vettek részt letartóztatásokban, tsz-ek őrzésében. Legnagyobb részükre jellemzőnek tartották, hogy a megtorlás különböző akcióiban télen voltak jelen, egyébként földet műveltek. A fegyveresek közül a párttagok 8–10%-át kellett rendszeresen megfenyíteni. Az egész állomány „politikai képzettségét gyengének” tartották. Foglalkozási, társadalmi szempontból 55%-ukat sorolták a parasztsághoz, 33%-ukat a munkásokhoz. A „tiszték” 78%-a az általános iskola 6–8 osztályát, 9 %-a 6 elemi alul, 2%-a négy középiskolai osztályt végzett. Egy fő rendelkezett érettségi bizonyítvánnyal. Megyei párt VB-jelentés, 1958. május 26. GYML, MSZMP, 1.f. 3.ő.e. 1958. 39.; A kollektivizálás befejezése után a karhatalmisták jelentős részét a tsz-ekben helyezték el. Erre példa a BM karhatalmi rendőr őrnagyának levele, amiben a nagykáti járási pártbizottságnál érdeklődik, hogy főleg a mezőgazdaságban milyen munkalehetőség lenne az 1961. januárjában leszerelők számára. Hasonló ügyben a miskolci karhatalmi egységtől is írtak. A válaszlevelekben közölték, hogy mindenki, főleg fiatalok számára van munka. Tájékoztató a járás helyzetéről, a karhatalmisták munkalehetőségeiről, 1960. december 10. 1961. január 31. PML, XXVIII. 750. 8.f. 1960. 32.ő.e. 61–63.

¹²⁰³ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1957. április 3. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 46.ő.e.

A karrierista az egyik megbélyegző kifejezés volt 1956 után is. Tömegével érkeztek bejelentések a Népszabadság szerkesztőségéhez ilyen címen 1957 nyarán. Az egyik névtelen levélíró a békéscsabai fűtőházbeli tapasztalatait írta meg: „aki nem kérte átigazolását az MSZMP-be, azt ellenforradalmárnak minősítették. Elkeserítő viszont, hogy az ottani pártba olyanok léptek be, akik október 23. után a legnagyobb hangúak voltak.” Mások a rendszeres lopásokat, a „racionalizálás” névvel illetett elbocsátásokat, vagy Mezőkövesdről a boltvezetők viselkedését, a magas (120 Ft) orvosi vizit költségét kifogásolták. Lengyeltótiból az állatfelvásárló vagyonosodását, Galgagyörkről a földműves-szövetkezeti boltvezető, Hejőbábról a főmolnár gazdagodását és manipulációit kritizálták. Egy lajosmizsei gépállomás dolgozó pedig azt nem tudta elfogadni, hogy a tsz traktort vásárolt. Szerinte nekik ezért nem volt elég munkájuk.¹²⁰⁴

A politikai vezetés a szerkesztőségi beszámolókból rendszeresen értesült veterán kommunisták, ún. 19-esek elismerést kérő és előnyszerzési igényéről. A levelekben visszatérő, helyhez kötött jelenségek voltak a különböző beosztásokba került pártmunkások, vezetők durvaságai, tettelegességei, korrupciói, „kiskirályságai”.¹²⁰⁵

A Népszabadság és más újságok, a rádió és tv levelezési rovatának szerkesztőségéhez havonta ezrével érkeztek levelek. Ezek közül a mellékelt táblázatban (58. sz. t.) a Népszabadsághoz küldött levelek összetételét nyomon lehet követni néhány hónapon keresztül. Mivel az eredeti szövegek már nincsenek meg, ezért kénytelenek vagyunk a szerkesztők által tematikai rendbe besoroltak szerint foglalkozni a kérdéssel, de mint látható, ez is csak egy része az összesnek. Valószínűleg azok tartoztak ide, amelyeket a pártvezetésnek küldött összefoglaló és kivonatos jelentések, a politikai „hangulat” mérése szempontjából fontosnak tartottak.

¹²⁰⁴ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1957. július 2. MOL, M-KS-288.f. 11. 105.ö.e

¹²⁰⁵ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1958. január 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 209.ö.e.; A korrupció fogalma alatt itt a kortársi nyelvezetben, közvéleményben és hivatalos helyeken is gyakran említett jelenséget értem. Ld. Gulyás 2004: 12–17.; Egy „kiskirályról” („27 éves tsz-tag, MSZMP-titkár, munkásör, erdőbirtokosság pénztárosa, vásároshéví lakos”) szóló, szolgálati úton kívüli rendőrségi jelentésében szó esik az illető tanácsitkárként elkövetett 1954. évi sikasztásáról, amit azonban sógora elintézett „kalap alatt”. A tanácstól való elbocsátás után MDP-titkárnak választotta magát, a felesége pedig a szövetkezeti bolt vezetője lett. Végül, sikasztás miatt felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, a férj a zár alá vétel előtt bemenekült egy tsz-be, majd ott szerzett – a következőben szöveghűen idézett – pozíciókat. „O. mind MSZMP-titkár, munkásör, Vásároshéví községben (Kiskirály) szerepét tölti be. Párt és Tanács szervek munkája O. utasítása (elképzelése szerint dolgozik). Vajon holvan a komonista példa mutató? O. mind párttitkár, munkásör, terror alatt tartja a népet. [...] Miért kapott O. fegyvert? Azért, hogy védje a népi vagyont?? Népi rendszerünket?? Nem, azért, hogy a népet fegyverrel megfélemlítse, szabadon lophason tovább.” Ezután konkrét esetleírások olvashatók olyan parasztemberekéről, akiket kisebb falopásért elítéltek, miközben ő nagyban üzte a lopást. Levelezés, 1958. július 14. BaML, MSZMP, 1.f. 1958. 43.ö.e. 30–31.

58. sz. t. A Népszabadság szerkesztősége által tárgyak szerint besorolt levelek 1957-ben

Tárgy	1957. febr. 15. – márc. 31.	1957. jún. 1–30.	1957. nov. 1–30.	1957. dec. 1–31.	1958. márc. 7.
pártélet	130	54	80	69	148
üzemi	288	115	209	278	541
probléma					
mezőgazdaság	304	112	155	192	493
hozzászólás	424	277	204	228	432
lakásügy	443	271	350	260	576
nyugdíjügy	197	90	65	109	221
ifjúság	44	29	0	0	0
Vöröskereszt	133	0	0	0	0
karhatalom	94	0	0	0	0
tanácsok	12	40	34	30	175
SZTK	80	36	39	37	93
kulturális	0	30	138	145	271
jogügyi	0	72	89	73	179
kereskedelem	0	57	66	68	208
külföldről	0	0	33	17	44
vidékről	2485	1964	1622	1748	4439
Budapestről	3556	1407	947	847	1974
névtelen	0	0	133	134	365
Összes	6041	3371	2375	2746	6822

Forrás: MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 46, 105, 198, 209, 231.ő. e. 1957.

Miért írtak az emberek? A levélírásnak, a különböző beadványoknak, feljelentéseknek a rendszerspecifikus jellegét megítélni nyilvánvalóan csak egy összehasonlító – a tárgykörünkhöz nem tartozó – vizsgálatban lehetséges.¹²⁰⁶ Azonban az elmondható, hogy a jelenséget a modern gondoskodó diktatúra természetrajza alapján érdemes magyarázni, legalábbis kollektív szinten. A rezsim ideológiai és gyakorlati értelemben is „megszólította” a

¹²⁰⁶ Részben egymástól eltérő értelmezésben foglalkozik ezzel a jelenséggel: Fitzpatrick 1994: 15–16.; Mühlberg 2000.; Fulbrook 2005: 269–288. Az NDK-ban a beadványokra, az ilyen módon való állampolgári részvétellel jogszabályokban külön kitértek. Fulbrook 2005: 271–272.

társadalom tagjait, politikai szempontból mobilizálni törekedett mindenkit. Bizonyos mértékig „felnőttként” kezelte a hatalompolitikai szempontból mindenképpen alávetetteket, miközben egy színlelt nyilvánosságba vonta be őket. A levelezés lényegében a politikai diktatúra egyik kommunikációs gyakorlata, sajátos stabilizációs, a rendszer fenntartásának egyik tényezője. A kortársak jelentős része ilyen módon is beszállt ebbe „játékba”. Az egyéni motivációk feltárásához csak a konkrét személyes státusok és szerepvállalások révén lehetne közelebb jutni, az azonban ebben a vizsgálatban nem lehetséges. Több mindent szándékoztak a levélírók elérni, „kijárni”. Egy valami közösnek tűnik ezekben a levelekben. A „szocialista rendszer”, vagy még pontosabban a kaotikus állapotok mindennapi élethelyzeteit egy torzított kép, általában az elvárt ideológiai klisékhez igazítva felvillantják, amely képrögzítés uralkodó többségének persze az elemi emberi elégedetlenség volt az oka. Az adott rendszeren belül (mert nem mentek el az országból), tehát nagyrészt a kádári diktatúra kereteit a saját nézőpontból „reálisan” felmérve nevezték meg a töréspontokat, a működési zavarokat. Egy, az események utáni nézőpontból, a levélírás szituációját a legadekvátabb módon a „fogolylét” panaszai kifejezéssel látom célszerűnek megnevezni, hiszen ez egy jogállam nélküli állapot volt, amelyben a megszólalás is a tiltott, tűrt és támogatott hármas korlátozás jegyében volt lehetséges.

Az 1957-es leveleknek az egyik tanulsága az, hogy számuk az év eleji mennyiséghez képest radikálisan lecsökkent, ami az adott élethelyzetek rögzülésével és átláthatóságával, még inkább kényszerű tudomásulvételével magyarázható. Egy másik trend- és hangulatváltozás, súlyponteltolódás is érzékelhető. A vidéki levelek látványosan többségbe kerültek, valamint megjelentek a külföldről postázott küldemények, s a legfontosabb a rendszer természetrajza szempontjából, hogy rendszeressé váltak a névtelen levelek. Sok helyen igen élénken „ellenálltak” minden olyan jelenségnek, amely valamilyen formában szovjet típusú volt. Így Páparól és Devecserről azt jelentették, hogy a középiskolások sztrájkolni akartak az orosz nyelv tanulása ellen, s lényegében ezt a tiltakozást a pedagógusok nem akadályozták meg a pártbizottság által elvárt módon. Másutt, különböző fórumokon „provokatív” kérdéseket tettek föl, így például a gyulai gimnáziumban is, amely megnyilatkozások „szovjetellenesek” voltak. A ritualizált kommunista hivatali nyelv visszatérő eleme itt is megjelent, miszerint ha a pártirányvonaltól eltérő álláspontot tapasztaltak, akkor azt „liberálisnak” minősítették. 1958 elején még a bíróság tevékenységét is így illették. A szerkesztőségi megfogalmazásban valószínűleg a kommunista párttagság „keményvonalasainak” véleményét kívánták ilyen módon is továbbítani: „Általános az a vélemény, hogy a Legfelsőbb Bíróság és több megyei bíróság rendkívül liberális az

ellenforradalmárok, az ellenséges elemek iránt. E miatt nagy az elégedetlenség a dolgozók körében. Olyan tendenciák vannak a bíróságok munkájában, hogy megtévedt dolgozókat súlyosan elítélnék, ugyanakkor hétpróbás fasisztákat, ellenséges elemeket enyhén ítélnék el, vagy felmentenek.”¹²⁰⁷

A jelentésekben visszatérően utaltak olyan kriminális esetekre, amelyekben pártvezetők vettek részt. 1958 márciusának elején arról számoltak be, hogy a záhonyi vasút-igazgatóság vezetője, aki egyben a Hajdú-Bihar megyei pártbizottság tagja is volt, mulatozás közben erőszakoskodott majd megfojtotta egyik (gépiró) kolléganőjét. Mint írták, „nem tudják, mit mondjanak a dolgozóknak.”¹²⁰⁸ A levelekben sokszor van szó „talpnyalásról” a munkahelyeken; a (zaránki) párttitkár „ellenforradalmi” testvéréről, aki boltvezető; kigúnyolt kommunistákról; tehergépkocsin dolgozók lopásairól; elbocsátásokról; tsz-ek kaotikus állapotairól.¹²⁰⁹

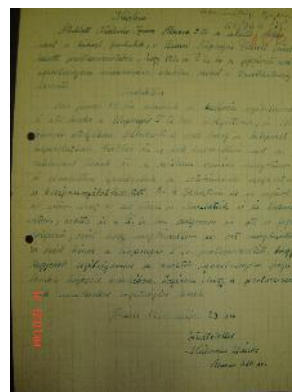
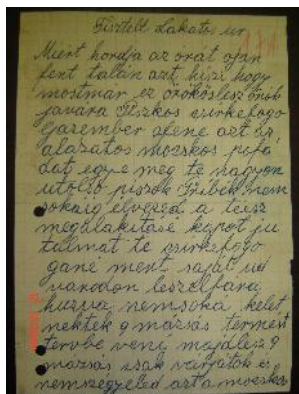
1958 elején látványosan megnőtt a vidékről és a névtelenül írt levelek száma. Tömegével érkeztek olyan panaszok, amelyek a párton belüli „bírálat elfojtásáról, fenyegetőzésről” szóltak. A mezőgazdaságban egyre inkább tapasztalható volt, hogy az öregeket és a betegeket kiszorítják a kollektív gazdaságokból, bevitt földjeiket nem adják vissza, kiskirályként viselkednek a vezetők, valamint az esetleges kilépések után újabb terheket raknak a volt tagokra. De arról is értesülhetünk, hogy például a ferencszállási tsz-ek egyesítését a helyi párt- és tanácsi vezetők erőszakkal, a rendőrség jelenlétében hajtották végre. Egyre több, a pártnyelv szerinti „provokációs” levél érkezett, így az egyikben azt fejtették ki, hogy Magyarországon „népszabadságon” két dolgot kell érteni, egyrészt a „nép elnyomását”, másrészt az „ifjúság félrevezetését”. Ennek megfelelően konkrétan kritizáltak egyes újságírókat, így például Horváth Istvánt „bértollnoknak” nevezték. Más típusú levelek a községi, még mindig funkcióban lévő „ellenforradalmárok” ellen irányultak, ahogyan ezt egy rendőr is kifogásolta.¹²¹⁰

¹²⁰⁷ PTO-jelentés, 1958. január 27. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 215.ő.e.

¹²⁰⁸ PTO-jelentés, 1958. március 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 230.ő.e.

¹²⁰⁹ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1957. december 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 198.ő.e.; A politikai rendőrség az 1958-as évet ebből a szempontból így jellemezte: „Rendkívül magas a mezőgazdaság vonalán a társadalmi tulajdon kárára elkövetett bűntettek száma is. 1958-ban a társadalmi tulajdon kárára elkövetett bűntettért 3.465 mezőgazdasági munkást, 1.188 tsz-i tagot és 6.379 egyéni parasztot vontak felelősségre. (A társ. tul. vonalán az elmúlt évben összesen 90.674 főt vontak felelősségre, ebből osztályidegen 1.399 fő.” Mint látható, a „tettesként” megnevezettek uralkodó többsége nem „osztályidegen” volt. Összefoglaló jelentés, Budapest, 1959. február 9. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7.12.d. I/7. 1–10.

¹²¹⁰ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1958. március 7. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 231.ő.e

Csongrád megyei névtelen fenyegető levél egy tsz-elnöknek, és egy névvel ellátott kérelem a gépjármű-jogosítvány visszaszerzéséért 1960-ból

A Népszabadsághoz, egyáltalán a politikai hatalom reprezentánsaihoz bármilyen szóbeli vagy írásos panasszal fordulók helyzetét és szándékait értelmezve, jól érzékelhető, hogy az erőszakos pártállami beavatkozás kiszemeltjei mennyire gúzsba kötött helyzetben voltak.¹²¹¹ Másrészt ma már azt mondhatjuk, hogy a diktatúrában, a „fogolylét” nézőpontjából próbáltak meg saját helyzetükön javítani.¹²¹² Különösen érvényes ez az öreg tsz-tagokra, akik általában nem vállalhatták az elköltözést. Tehát nem véletlen, hogy a levélírók nagy többsége a faluban rekedt idős generációból került ki. Ezek száma különösképpen 1959 végén és 1960 elején emelkedett meg, amikor a kollektivizálási hadjáratot vezénylők az „áttörést” célozták meg.

Azért is célszerű részletesen megnézni, hogy a Népszabadság szerkesztősége a pártvezetésnek 1959 tavaszán milyen belső tájékoztatást adott, mert lényegében ez az első olyan időszak, amikor a levélírók már egyre nyíltabban és egyre nagyobb számban fordultak a párthoz és szócsövéhez. Ezek a levelezések a kommunikációs csatornák és formák másik szintjét adják, amelyek ismeretében folytatta a párt a maga kampányát és propagandáját.

A levélírók jelentős része azért volt elégedetlen, mert kevesellte a kommunista befolyást. Egy mezőkövesdi özvegyasszony szerint „nagyon sok a reakciós pedagógus, akik mérgezik a gyermekek lelkét. Minden pedagógus jár templomba, [...]”. Egy izsáki férfi hasonlóképpen kritizált: „nagyon kevés az igazi harcos kommunista. Ha legalább a kommunisták 40 százaléka olyan lenne, aki ki mer állni a hibák ellen, sokkal könnyebben lehetne a hibákat kijavítani.”¹²¹³ Egy püspökmolnári levélíró szerint „egyik nap vagy félszáz agitátor szállta

¹²¹¹ A „gúzsba kötöttség” határait és mértékét persze nem csupán „alulnézetből” lehet elemezni, mindez a kérdés azonban most nem tartozhat a tárgykörhöz.

¹²¹² A „fogolylét”, a szovjetizált rendszerek mentális problémáira ld. Sztompka 1993: 246–247, 281.

¹²¹³ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1959. április 9. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 466.ö.e.; Egy budapesti férfi levelét is idézték ezzel kapcsolatban: „Van egy jó ismerőse, becsületes ember, de nem kommunista. Ennek ellenére törekszik a pártba, a levélíró szerint mások hatására azért, hogy előbbre jusson az

meg a falut, s ütéssel, veréssel, gorombasággal kényszerítették az embereket a tsz-be. Néhányat el is vittek közülük.” A nyírbogáti, szintén névtelen levél küldője az eddigi ismereteken túl arra a tapasztalatra is rávilágít, hogy 1956-ban a forradalom oldalán szerepet vállalók közül többen, részben kompenzálásból, az új helyzethez ismét alkalmazkodva, egy másik szerepbe kerültek a kollektivizálás során: „Verik az embereket, hogy aláírják a tsz belépési nyilatkozatot. Megnevez néhány embert, akit így kényszerítettek be. Állítólag a népnevelők az ellenforradalom alatt a legnagyobb lázítók voltak, most megint ők a leghangosabbak. A tanácselnök nem tudta nézni, ezért beteget jelentett.” A tiszakécskei egyéni gazdák közül többen aláírták levelüket: „a tsz-szervezési irodájába éjjel hívják be a parasztokat, s gumibot segítségével beszélnek rá őket a belépésre.”¹²¹⁴

Hogy a kollektivizálás mennyire radikálisan, máról-holnapra dülta fel a generációs kapcsolatokat, szakította meg a legkülönbözőbb paraszti életvezetési hagyományokat, arra az albertirsai öregek írása egészen konkrétan rávilágít:

„Folyik a tsz-agitáció. Nagyon el vannak keseredve, mert nem tudnak már dolgozni, földjeiket elveszik, így megélhetésük nincs biztosítva. Eddig a földért gyermekeik eltartották őket, de a földjáraért az eltartást senki nem vállalja. Kérik, hogy a három holdnál kisebb földeket adják vissza.”¹²¹⁵

Az is kollektív tapasztalat volt, hogy ekkora már a munkaképesek nagy része elhagyta a falvakat, vagy legalábbis az ottani hivatalos munkahelyét. Részben ebből a kényszerből és védekezésből fakadón is, rendszerint a nők és az öregek lettek tsz-tagok. Az erre a helyzetre reagáló levelek témái szintén tanulságosak: nyomorról, éhezéssel, tüzelőhiányról, kilépési szándékról szólnak.¹²¹⁶

A Népszabadság szerkesztőségéhez 1960 februárjában a kimutatás szerint 3.008 levél érkezett. Vidékről 2.021(67%) fő írt, akik közül 648 (az összes 22%-a) kifejezetten ún. „falusi problémákat” taglalt, kimondva kimondatlanul a szerkesztők által is az „erőszakos tsz-fejlesztés” kategóriájába sorolt jelenségeket idézték.¹²¹⁷

Az 1960 tavaszától, március végétől íródott vidéki levelek már alig említik az erőszakos akciókat, ezek már inkább másról szólnak: korrupcióról, duhajkodó párt- és állami vezetőkről,

---

életben. Hasonló esetet máskor is tapasztalt már.” A fővárosi villamosvasút dolgozói helyzetértékeléséről is jelentettek: „Az előadó arról beszélt, hogy a régi rendszerben hogyan zsákmányolták ki a dolgozókat. Naponta 9–10–11 órát dolgoztattak velük. Erre gúnyos zúgás vonult végig a hallgatóságon, mert most is így dolgoznak. Természetesen ebédidő nélkül.” A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1959. május 11. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 477.ö.e.

¹²¹⁴ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1960. február eleje. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 605.ö.e.

¹²¹⁵ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1960. február eleje. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 605.ö.e.

¹²¹⁶ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1960. február eleje. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 605.ö.e.

¹²¹⁷ A Népszabadság levelezési rovatának jelentése, 1960. március 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 614.ö.e.

szegénységről.¹²¹⁸ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ezután nem fordultak elő brutális jelenetek. Ennek egyik 1961 eleji példáját a rendőrségi – tehát eleve fésült – szövegből idézem:

„Mezőkövesden a tsz-szervezés folyik. Miskolcra és Budapestre is járnak agitálni, bár lassú az eredmény. Sajnos, igen rosszkor tettek egy szomorú dolgot. Szilágyiné, Kőrösfalva u. 13. sz. alatti lakosnak volt 2 hold haszonbérleti földje férjével. Férje elhagyta. Az adó, közös teher kb. 1.200 Ft, azonban Szilágyi elment Gyulára, így teljesen az asszonyon hajtották be férje részét is. Ennek ellenére 12 h-kor elvitték egyetlen hízott sertését, de még csak a beméréshez sem hívták oda, 136 kg-nak vették be. Sőt, az asszonyt még kissé oldalba is verték a saját udvarán. Az asszonynak van egy 4 éves gyereke és két öreg szülője. Az öregasszony hetek óta beteg, alig tud mozdulni. Erről magam győződtem meg. Így a fiatalasszony dolgozni nem tud. Ruháit adja és zsír nélkül főz, de egyébként is elég rosszkor jön a tsz-szervezés idején az ilyen. Persze ő jelenteni nem ment sehova.”¹²¹⁹

A Magyar Rádió és Televízió Levelezési Rovata 1961. januárjában bizalmasnak minősített jelentésében 276 levél alapján számolt be a tsz-ekben tapasztaltakról. Konkrét példák hosszú sorát idézik, amelyek az idős, beteg tsz-tagok még hátrányosabb helyzetéről szólnak. Az egyik, Szombathely melletti, zanati nyugdíjas levélíró azt panaszolta, hogy „a tsz közösen csépeeltette a háztáji földeken termett árpát és részére csak feleannyi mennyiséget mértek ki, mint amennyi járt volna.” Az ügyet kivizsgáló Szombathelyi Járási Tanács Mezőgazdasági Osztálya azzal a kikötéssel mérte ki számára az egy kh háztáji területet, hogy „családtagjait vonja be a közös munkába és maga is vegyen részt benne. Erre azért volt szükség, mert a tsz erős munkaerőhiánnyal küzd.” Mivel ezt a nyugdíjas ember nem vállalta, ezért háztáji területének felét elvették.¹²²⁰ Egy sárándi 64 éves, 39 kg-os férfi, rendkívül alacsony vérnyomással nem tudott dolgozni. Ennek ellenére a tsz-elnök őt is felszólította, hogy egy héten belül 3.200 négyszögöl kukorica törését és betakarítását végezze el. Ennek elmulasztása esetén a munkadíjat vele akarták megfizettetni. Azt is megjegyezték, hogy a felszólítás időpontjában, 1960. december 31-én 80 k. holdról nem takarították be a kukoricát. Rédicson egy négy gyerekes tsz-tagra és félveséjű férjére róttak ki 12.000 forintnyi büntetést önkényesen, valamint háztáji területet sem biztosítottak neki. A levelek alapján a rokkant vagy öreg, valóban munkaképtelen emberek pénzbüntetése igen gyakorinak számított. Ennek

¹²¹⁸ A Népszabadság mellett leginkább a Szabad Föld szerkesztőségi jelentései alapján lehet értesülni az életszerű történetekről. 1961 márciusában átlagosan naponta 70–80 levelet kaptak. S mindemellett a „Buga doktor” és a „Beszéljük meg” rovatba is érkeztek levelek, naponkénti kb. 100 levél a vidék életvilágok radikális átalakításáról szólt. A leggyakoribb panasz az volt, hogy a falvakban a tanácson nem kaptak „elbocsátó levelet”, igazolást, hogy másutt munkát vállalhatnak. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 47–59.

¹²¹⁹ Rendőrségi jelentés, 1961. január 23. MOL, XIX-B-14. 387.d.

¹²²⁰ A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.

az élethelyzetnek jelképes példáját nyújtotta az a 79 éves öregember, aki egykor 18 k. hold föld tulajdonosa volt:

„Havi 260 Ft nyugdíjat kap. Ágyban fekvő, tehetetlen beteg, mégis kapálásra, burgonyakiszedésre jelölték ki. Mivel ezt nem teljesítette, 1.000 Ft-ot lefoglalt tőle.”¹²²¹

A szerkesztőségi jelentés szerint további szabályszerűség volt az, hogy a tsz-tagokat a távoli, rendszerint iparban dolgozó családtagjaira hivatkozva különböző módon megbüntették. Az egyébként nem tsz-tag hozzátartozóra is sokszor kimérték a kijelölt földterület kötelező megművelését. Ennek a sajátos, „új földesúri” intézkedésnek lett áldozata például egy okányi asszony, akinek a férje Budapesten dolgozott. A tsz-vezetés bizonyos része a gyerekmunkával is számolt: „P. T-né tiszaföldvári lakos a helyi tsz tagja. Mivel férje építőipari munkás, 14 éves kislánya segít neki a tsz-ben dolgozni. A levélíró beteg lett, és ezért kislánya sem tudott dolgozni menni, mert az édesanyját ápolta. Most a tsz azért, mert a kislány nem dolgozott, 6 munkaegységet levont a teljesítményéből.”¹²²²

Mindennapi konfliktusforrást jelentett a háztáji földek területi igénye, minősége és a – rendszerint elmaradt – földjáradék.¹²²³ Tipikusnak számítottak az idős korban, 70 éven felül tsz-be kényszerítettek ügyei. Őket különböző indokkal sokszor kihagyták a háztáji földosztásból, például arra hivatkozva – ahogy ez egy öt holdas, 78 éves özvegyasszonnyal is megtörtént –, hogy nem volt képes beadni a tsz-nek 25 kg kukoricát. Egy férfi Nyírtelek-Görög szállásról a következőket írta: „szeretném tudni, mi az igazság. Nálunk az a helyzet, hogy nem ismerik a mintaalapszabályt a háztájival kapcsolatosan, mert minden vezetőségi tagnak 2–3 kh külön földje van.” A levelét később úgymond visszavonta, „az ügyet a tsz vezetősége rendezte.”¹²²⁴

A baconádi Petőfi-tsz egyik 59 éves tagja, hátgerincsorvadásban szenvedő lányával élt együtt. A tsz-ben nem tudott dolgozni, mindezekre hivatkozva fordult a szerkesztőséghez:

„erre fel a tsz vezetősége sem háztáji földet nem adott, sem a föld után nem akar földjáradékot fizetni [...] 60-ik évemet taposom, de azért még én is élni akarok, és sajnos mindentől megfosztva érzem

¹²²¹ A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.; Gulyás Gyula és Gulyás János az 1970-es és az 1980-as fordulóján Domaházán felvett „Ne sápadj!” című dokumentumfilmjének tsz-zárszámadási gyűlésén felszólaló idős férfi esete (egykori birtokos léte ellenére, tüzelője alig volt) itt párhuzamként említhető meg.

¹²²² A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.

¹²²³ A munkaügyi miniszter szerint az ilyen járadékosok száma 1960-ban meghaladta a 70.000 főt. Az évi költség összegét 200 millió forintba tette. Ezen logika szerint a tsz-ek a járadékosok számára évi 100–120 millió forintot fizettek. Kisházi Ödön munkaügyi miniszter és Losonczy Pál levélváltása a tsz-tagok öregségi és munkaképtelenségi járadékáról. 1960. április 25–26. MOL, XIX-K-1-af. 1.d. M/195.

¹²²⁴ A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.

magamat. Nehéz családi állapotom arra késztet, hogy öngyilkos legyek. A szocializmus nem ezt akarja, hanem segít minden embert. Azért, hogy én dolgozni nem bírok, akkor nem jár semmi?”¹²²⁵

A kisemmizettségnek és a hivatali megalázásnak más példáját nyújtotta egy perkáti, 93 éves özvegyasszonyé, aki tsz-tagsága előtt négy k. holdat birtokolt. Az öregségi járadékot megkapta, azonban a háztáji föld iránti kérdésére a következő választ kapta:

„a tsz-irodán megkérdezték tőlem, hogy a nyugdíjat kapom-e. Mikor erre igennel válaszoltam, azt mondták, hogy a nyugdíj mellé még egy karácsonyi üdvözlőlapot is kapok.”

Ehhez kommentárként a szerkesztőség még hozzátette: „A levelet kivizsgálás és intézkedés végett a MSZMP Fejér megyei Bizottságához küldtük meg. Innen tájékoztattak bennünket a vonatkozó jogszabályok szerint arról, hogy a panaszosnak jár háztáji, viszont sajnos arra nézve nem történt intézkedés, hogy a háztájit meg is kapja.”¹²²⁶

A Magyar Rádió és Televízió Levelezési Rovatának szerkesztői véleményüket így összegezték:

„A hozzánk érkező levelek kivizsgálása után úgy látjuk, hogy azoknak az eseteknek a száma több, amelyekben kellő megalapozottság nélkül, a szocialista törvényesség megsértésével rónak ki fegyelmi büntetéseket. Ezek a büntetések bizonytalanságot és bizalmatlanságot keltenek a termelőszövetkezeti tagokban. A teljesség érdekében azonban meg kell mondanunk, hogy a panaszkodók zöme idős ember, családjában, testhibás, illetve beteges emberek, akik nem egész értékű dolgozói a tsz-nek. [...] A helytelen eljárások és intézkedések leggyakrabban azokat sújtják, akik legkevésbé szolgáltak rá, vagyis az öregeket és betegeket, ill. nőket. Úgy tűnik, hogy a tsz-ek vezetőségei nem alkalmazzák egységesen a jogszabályokat, rendeleteket.”¹²²⁷

A névtelen levelek formai és tartalmi jellemzői önmagukban is egy politikai-társadalmi rendszer megkülönböztető jegyei. Az alávetettségnek és tenni akarásnak olyan, vegyes motivációból keletkezett történeti forrásai, amelyek időbeli megjelenése és mennyisége egy történelmi időszaknak mindenképpen fontos mutatói. A Magyar Rádió és TV szerkesztősége is rendszeres – szigorúan bizalmasnak minősített – jelentéseket írt a pártközpontnak, hogy kik és milyen célból fordultak hozzájuk. Az egyik, 1961 júniusi összegzés 581 levélre hivatkozott. Ezek negyedét névtelenül postázták, amelyek okait a szerkesztőség így kommentálta: „Nem mernek bírálni, félnek a retorzióktól. Ez az egyik oka annak, hogy a

¹²²⁵ A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.

¹²²⁶ A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.; Az ún. tsz-pártoló tagok kapcsán ezt írta a szerkesztőség: „Gyakori jelenség a levelekben az, hogy egyes tsz-ekben nem tesznek különbséget a pártoló tagok és a rendes tagok között. Munkára kötelezik őket, és amennyiben ennek a <<kötelezettségnek>> nem tesznek eleget, retorziókat alkalmaznak. Másutt viszont egyszerűen nem vesznek tudomást a pártoló tagokról, miután azok földjüket és gazdasági felszerelésüket átadták a tsz-nek, a háztáji föld kiméréséről és földjáradék fizetéséről hallani sem akarnak.” Uo.

¹²²⁷ A Magyar Rádió és Televízió levelezési rovatának jelentése, 1961. január 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 19–26.

bíráló levelek sokszor névtelenek. A kivizsgálás pedig azt bizonyítja, hogy kevés kivételtől és a túlzásoktól eltekintve, megalapozottak.”¹²²⁸

Miről írtak a panaszosok? Tsz- és járási vezetők ivászatairól, az ilyen viselkedést bírálók internálással való fenyegetéséről (Egerszólátról névvel), tsz-elnöki kijelentésekről („rálép a körmére”, „elviteti”). Az egyik somogi tsz-ből a következőkről számoltak be:

„[...] volt gyűlés alkalmával azt mondta, hogy őt ne dirigálja senki, mert elviteti. Ez nálunk könnyen megy, mert a Barcsi Járási Tanács mezőgazdasági osztály is vele tart, mert itt volt háztáji földje Bodizs József elvtársnak. Így aztán még revolver is van ajánlva a tagságnak. 11 napja (a levél 1961. IV. 11-én keltezett), hogy az egyik disznógondozóra revolvért fogott. Hát tulajdonképpen ki a gazda a tsz-ben? Mi úgy gondoljuk, hogy a tagság is. Aztán még azt a kijelentést tette a juhásznak is, hogy börtönbe kerül, amiért kért tőle előleget a havi fizetés fejében. Ha valaki bemegy az irodába, akkor ki fogja pofozni [...]”¹²²⁹

Mi volt a levelek hatása? Először is, rendszerint „ügy” lett belőle, ami azzal kezdődött, hogy a szerkesztőség az illetékes pártbizottsághoz fordult, ahol végül valamilyen módon foglalkoztak a kérdéssel. Mindenesetre, a helyi nyilvánosságban is tudtak arról, hogy valaki írásban kérdezett, panaszt tett. Az ekkori miliőben ennek jelentősége volt, az ilyen módon a figyelem középpontjába került ember és története mintát is adott.

A levelezések egyik tanulsága az, hogy azok megfogalmazói nyilvánvaló módon tekintetbe vették a politikai hatalom igényeit. Ahhoz sajátos alkalmazkodási, racionalizálási módot találtak. Tulajdonképpen a „kisebbik rosszat” választották, persze ezzel az írásbeli kommunikációval azt is vállalva, hogy az ilyen módon kinyilvánított „racionalitásuk” egyben a döntéshozók fegyvere is lett.¹²³⁰ A levelek többségét a politikai kommunikáció kategóriájába kell sorolnunk, amelyben a propaganda (mint a tömeges manipuláció alapvető formája) hatása folyton megjelent.

¹²²⁸ A Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségi jelentése, 1961. június. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ó e. 198.

¹²²⁹ A Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségi jelentése, 1961. június. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ó e. 198.

¹²³⁰ Ld. Bauman 2001: 202.

BEKERÍTÉS UTÁN

<<A tsz nem jó irányba viszi a parasztokat, mert sokan egyéni korukban szorgalmas, jól dolgozó emberek voltak; a tsz-ben közömbös, kényelmes emberekké válnak.>> Egyes tsz-be lépett dolgozó parasztnál olyan vélemények is vannak, hogy <<változhat még a rendszer>>. <<Ha megváltozik a rendszer, nem lesz tsz.>> [...] miután megvitatták a szocializmus szükségszerű győzelmét – tréfásan azt mondták: <<hát akkor csak az első száz esztendő lesz nehéz.>>¹²³¹

„Dobozi Petőfi tsz: <<Nálunk a zárszámadás könnyhullatással végződött>>¹²³²

„Még egyszer megkérjük a pártbizottságot, hogy tegyen olyan irányú intézkedést, hogy ezek a tsz-szőkevények jöjjenek vissza hozzánk dolgozni legalább addig, amíg a kezdet nehézségeit áthidaljuk.”¹²³³

A kollektivizálás legbrutálisabb offenzívája 1959–1960 telén volt. Ezt követően tavasszal a párt több száz emberét küldte vidékre, hogy több hetes jelenlét után számoljon be a „falu hangulatáról.” A jellegzetes, ismétlődő megállapítások a következő idézetben sűrítetten megmutatkoztak:

„A községekben az átszervezés után, télen, nem indult el a közös tevékenység, s így a dolgozó parasztok többsége töprengett, ivott. A legtöbb községben nem volt meg az az erő, amely a kételyeket eloszlatta, a töprengést levezette volna. Pedig, mint ahogy az egyik tsz-tag megjegyezte: ők még <<vigasztalásra” szorulnak.>> [...] A közöset nem érzik magukénak. Erősebb a ragaszkodás a háztájihoz, úgy vélik, az biztosítja számukra a megélhetést. Nem látják, hogyan tudnak beilleszkedni a közös munkába, a kollektív életbe, félnek, hogy nem sok beleszólásuk lesz az irányításba, csupán <<parancsokat>> kell végrehajtaniuk. Vannak olyan vélemények is egyeseknél, hogy <<jó ez a rendszer, csak az a hibája, hogy erőlteti a tsz-t>>.”¹²³⁴

A jelentések visszatérően számoltak be a krízis különböző rétegeiről. A teljesen elmaradó fizetésekről és juttatásokról, beváratlan ígéretekről, a városba költözés tömegességéről,

¹²³¹ APO-jelentés a téli tanfolyamok tapasztalatairól, 1960. március 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 625.ö.e.

¹²³² A Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségi jelentése, 1961. június. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 200.; Az ehhez hasonló jelenségekről tömegével olvasható aláírt és névtelen levél, beszámoló, ld. például: Tsz-szervezés iratai, 1960. július 28. VaML, MSZMP, 1.f. 2. 1960. 68.ö.e. 997–998.

¹²³³ A Vas megyei Jánosháza 50 éven felüli tsz-tagjainak nevében írt levél a pártbizottságnak. Jánosháza, 1960. d.n. VaML, MSZMP, 1.f. 2. 1960. 62.ö.e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi községek problémái, egyéb ir. 1002.

¹²³⁴ APO-jelentés a téli tanfolyamok tapasztalatairól, 1960. március 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 625.ö.e.; Bács-Kiskun megyében sokak szerint azért javult a munkafegyelem, mert bevezették a havi előleget és a terület utáni premizálást. A kilépők száma is csökkent. Akik mégis elhagyták a tsz-t, azok korábban földtelenek voltak. Beszámoló a tsz-ekről, 1960. október 8. BKMÖL, XXIII. 312. Kecskeméti Járási Tanács VB-ülés jegyzőkönyve. 7.d. 4.

szegény és módos tsz-tagok konfliktusairól.¹²³⁵ Sok falusi ember, főleg a városi munkásokkal szembeni hátrányos szociálpolitikai diszkriminálást (például családi pótlékban) sem akarta elfogadni. Korábban soha nem tapasztalt méreteket öltött a körzeti orvos felkeresése, ami legalább két – a forrásokban folyton megnevezett – következménnyel járt. Egyrészt egyszerre öt-hat fő volt bent a rendelőben, másrészt sok helyen megindult az orvosok elvándorlása. Az asszonyok elsősorban a bölcsődei és az óvodai férőhelyhiányra panaszkodtak, ami kényszerű munkavállalásuk mellett újabb otthoni kihívást jelentett.¹²³⁶ Ez a kérdés a kollektivizálási kampány során, nyilván nem egyedi esetben, trükként vetődött fel a helyi nómenklatúra számára: „Ezen a területen olyan erőfeszítéseket kell tenni, hogy biztosítsuk a tsz-tagság gyermekeinek a napközit és a bölcsődét, különösen a kampányidőszakban.”¹²³⁷

¹²³⁵ Az egyik pártmegbízott Tolnában ezt így összegezte: „Kisvejkén a szocialista átszervezés után a faluban sem cipész, sem pedig borbély nem dolgozik. Ez a tény a faluban elég nagy elégedetlenséget vált ki.” Pártmunkások jelentései, 1961. február 17. TML, MSZMP, 1.f. XI.cs. 15.ö.e. 46–51.; 1960 tavaszán általános tapasztalat volt a „régis és új, a volt szegény- és középparaszt szövetkezeti tagok közötti ellentét. [...] Adony községben maguk a parasztok is úgy fogalmazzák meg ezt az ellentétet, hogy <<Harc folyik az egynadrágosok és a vastagnyakúak között.>> Jelentés a PB-nek a tsz-mozgalomról, 1960. március 17. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1960. 624.ö.e.

¹²³⁶ APO-jelentés a téli tanfolyamok tapasztalatairól, 1960. március 18. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 625.ö.e.; A kampányígéretnek többnyire óvatos reklamációi céljából jelentkező beteg tsz-tagok külön csoportot jelentettek a pártállami média szerkesztőségeiben. Sokak kifogásolták az ipari és a tsz-tagok közötti SZTK-különbséget. Egy tápéi tsz-könyvelő arról írt, hogy az egyik tsz-tag Szegeden kihúzatta a fogát „és megkérte az orvost, hogy a mellette lévő fogát tömjé be. Azt a választ kapta, hogy tsz-tagnak nem jár a fogtömés, menjen el a magánrendelőjébe, ott szívesen megcsinálja.” A Szabad Föld szerkesztőségi jelentése, 1961. március 15. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 47–59.; Az előbbiekhöz hasonló eseteírások találhatók más megyei levéltári dokumentációban, ld. például: NML, MSZMP, 5.f. 1962–1963. 4.ö.e.

¹²³⁷ Beszámoló a tsz-ekről, 1960. október 8. BKMÖL, XXIII. 312. Kecskeméti Járási Tan. VB-ülés jegyzőkönyve. 7.d. 5.; 1961 nyarán a vidéki városokban 4.500 férőhely volt 90.000 bölcsődés korú gyerekre. A falvakban még rosszabb volt a helyzet, mert 312.000 gyerekre 12.000 hely jutott. Az előbbi 5 és 3,8%-kal szemben Budapesten ez az arányszám 24% volt. MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztály tájékoztató jelentése a PB részére a mezőgazdasági lakosság egészségügyi ellátásáról, 1961. július 10. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 1961. 839.ö.e. 1–8.

mértékben növekedett. Így 30 ezer személy baleseti- és nyugdíjjárulékát 1959. októberéig kb. 5,4 millió forintra becsülték, amely összeget a késedelmi kamatok tovább növeltek.¹²³⁹

Répaegyelő asszonyok a mezőhegyesi állami gazdaságban, 1960

Aki egyszer tsz-tag lett, tényleges státusváltozása ellenére is az adminisztráció sajátos foglya maradt. Így például az 1957-ben kilépettek vagy kizártak után még 1958-ban is kirótták a nyugdíjjárulékot. Szintén általánosan jellemző feszültségforrás volt

„azoknak az idős parasztoknak az ügye is, akik emberi számítás szerint nem szerezhetik meg a nyugdíjjogosultságot, a járulékot azonban ennek ellenére velük is fizettetik. Gyakran kizárják ezeket az idős személyeket, mert a havi 36 Ft járulékot sem lehet rajtuk behajtani. További probléma ezek földjáraadéka is. Ha abból majd visszatartják az évközben járulékra előlegezett összeget, az érdekeltek úgy veszik, mintha nem kapták volna meg az ígért földjáraadékot.”¹²⁴⁰

A tsz-ek igen jelentős része pontatlanul vezette az SZTK-nyilvántartásokat, egyes megyékben, így például Szabolcsban is igen magas összegű tartozások halmozódtak fel. Ez az adósság 1959-ben 2 millió forint, amelynek zöme (1,6) nyugdíjjárulék volt. „Az 1959. évi

¹²³⁹ Feljegyzés a megyei jogügyi munkatársak értekezletéről, 1959. augusztus 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ő.e. Fa/1002. 179–180.

¹²⁴⁰ Feljegyzés a megyei jogügyi munkatársak értekezletéről, 1959. augusztus 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ő.e. Fa/1002. 179–180.

félévi kirovás 2,1 millió, a befizetés 1,7 millió. A lemaradás tehát állandó, és a már említett havi 3%-os késedelmi pótlék miatt komoly veszélyeket rejt magában.”¹²⁴¹

A pártvezetés a belső információs rendszerén keresztül 1960. április elején is azt láthatta, hogy a tsz-tagságnak csak 20–25%-át tudták munkába állítani, amely társadalmi gyakorlatot sajátos, már inkább rögzített, de mindenesetre tsz-hez kötési kényszerrel próbáltak megnehezíteni.¹²⁴² Az épületektől, istállóktól kezdve a műtrágyáig mindenben hiány volt. Szakember- és káderhiány, alacsony mezőgazdasági fizetés, alacsony képzettségű vezetők, kaotikus helyzetkép tárult nap mint nap a nyitott szemmel járók és a távoli központokban ülő vezetők elé. Például „Bács megyében 104 olyan termelőszövetkezeti elnök van, aki csak 4 elemi végzettségű. A könyvelők közül is 89-nek csak 6 elemije van.”¹²⁴³ Az egyik 1960. őszi

¹²⁴¹ Feljegyzés a megyei jogúgyi munkatársak értekezletéről, 1959. augusztus 5. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 9.ö.e. Fa/1002. 179–180.

¹²⁴² PTO-jelentés, 1960. április 6. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 632.ö.e.; A Hajdú-Bihar megyei helyzetkép szemléletes példát nyújt az említettekről. A megyében 1960 nyarán 4.000 főre tették azok számát, akik „sem otthon a szövetkezetben nem dolgoznak, sem egyéb állandó munkájuk nincs.” Adminisztratív szempontból nagy hátránynak tartotta a jelentésíró azt, hogy az új tsz-tagok „személyi igazolványába <<munkahelyváltás>> rovatába általában nem vezették be a szövetkezetbe történt belépést. Így azok, akik ipari munkára jelentkeztek, el tudtak minden további nélkül helyezkedni, mert a felvevő vállalat a szövetkezetbe történt belépésről nem tudhatott semmit. Ennek kiküszöbölésére folyó év március hó 18-án végrehajtó-bizottságunk elrendelte, hogy a megye egész területén a termelőszövetkezetek tagjainak személyi igazolványába vezessék be a szövetkezeti tagság igazolását.” A hivatalos felszólítás ellenére azonban csak külön presszió hatására bontották fel a szerződéseket. Így például felülvizsgálták az állami gazdaságok és a hortobágyi munkahelyek alkalmazásait, és ezután 147 tsz-tag szerződését bontották fel, azonban kisebb részük ennek ellenére sem ment a tsz-be dolgozni. Az 1960-as nyári jelentés szerint 877 fő „visszahívását” intézte a munkaügyi apparátus. Közülük 377 fő visszament a községbe és munkát vállalt a tsz-ben. Sokszor azért volt eredménytelen a visszaküldés, mert a tsz olyan személyek szerződésének a felbontását követelte, akik 1–2 hold földterülettel rendelkeztek, de már évek óta az iparban dolgoztak, másrészt a belépési nyilatkozatot sem írták alá. A Minisztertanács 3089/1960. sz. utasítása „kivételes jogkörrel ruházta fel” a „tsz-községek” tanácselnökeit, miszerint 15 napnál nem régebbi igazolás nélkül, községi lakost az ipari vállalatok nem vehettek fel. A jelentésből egyértelműen kiderül, hogy a gyakorlat számos önkényes eljárást eredményezett. A fenti beavatkozások ellenére, a megyében 213 tsz közül 70-ben munkaerőhiány volt. A megyén belüli, járások, kistérségek közötti különbségeket is érzékelteti az, hogy az új tsz-tagok közül főleg a derecskei, berettyóújfalusi járásban és Hajdúböszörményben volt sok azoknak az öreg, munkaképtelen tagoknak a száma, akik nem vettek részt a közös munkában. A tsz-tagságuk előtt földjeiket rendszerint a gyerekeik művelték. A hivatal ezeknek a családtagoknak a tsz-tagságát és közös munkába való bekapcsolását tartotta feladatának. Jelentés a mezőgazdaság és a tsz-ek helyzetéről, 1960. július 20. HBML, MSZMP, I.f. 2.fcs. 1960. 51.ö.e. 281–286.

¹²⁴³ PTO-jelentés, 1960. április 6. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 632.ö.e.; A „káderkörforgóban” szokásos tsz-elnöki kinevezésre javaslat: „A 6 elemi elvégzése után csizmadia tanoncnak ment, 1937-ben szabadult fel. Ezután tényleges katona volt 3 évig, majd szakmájában dolgozott. 1942-ben vegyeskereskedést nyitott, üzletét 1947-ben átadta az FMSZ-nek. Ezt követően Budapesten az Édesipari Vállalatnál helyezkedett el, majd 1951-ben a Monori Járási Tanács begyűjtési osztályvezetője lett. 1953-ban letartóztatták, és a begyűjtés során elkövetett erőszakosságokért, hibákért 14 évi börtönre ítélték. 1954-ben a másodfokú bíróság felmentette. Büntetlen előéletűnek számít, erkölcsi bizonyítványán a büntetése nem szerepel. 1954-ben a Balatonkörnyéki Kiskereskedelmi Vállalatnál helyezkedett el üzletvezetőnek. 1955-ben a tápiósülyi KTSZ-hez került anyagbeszerzőnek, 1957 óta dolgozik a Tápiósüly és Vidéke Körzeti FMSZ ügyvezetőjeként. A községi pártvezetőség titkára. Benkő elvtárs munkáját nagy szorgalommal és hozzáértéssel végzi. Mint községi párttitkár, igen becsületesen dolgozott a község átszervezésébe idején. Megfelelő felkészültséggel rendelkezik ahhoz, hogy mint tsz-elnök, feladatát el tudja látni.” MSZMP VB-ülés, 1960. február 8. PML, XXVIII. 750. I.f. 3.fcs. 98.ö.e. Melléklet.; A káderkörforgó további példája: az abaligeti nőtanács levele szerint brutálisan viselkedő, alkoholistá tanács- és tsz-elnököt áthelyezik az adóosztályra, miközben a botrányos ügyeit az „osztályellenségre” hárítják. Levelezés, 1958. június. BaML, MSZMP, I.f. 1958. 43.ö.e. 24–26.

kormányhatározat a rendkívüli esőzésre és a népgazdasági érdekre hivatkozva felhatalmazta a megyei tanácsok VB-elnökeit, hogy „önkéntes jelentkezés alapján – a répara káros fagy beálltaig – a termelői, hivatali és iskolai munka dezorganizálása nélkül mozgósítsa a mezőgazdasági dolgozókat. A megye területén működő üzemek, vállalatok, intézmények dolgozóit, a főiskolák és egyetemek hallgatói, valamint a középiskolák felső osztályainak tanulóit.” A megyei döntéshozók arra is felhatalmazást kaptak, hogy a „mezőgazdasági lakosságot” közmunkára kirendeljék.¹²⁴⁴

Alaposabb vizsgálatra szorul az a kérdés is, hogy miképpen alakult a tsz-ek és a pártalapszervezetek száma és befolyása közötti összefüggés. Véleményem szerint közvetlenül a helyi „pártnak” kis szerepe volt a tsz-ek életében. A „pártra” való hivatkozásnak – fétisszerűen – már annál nagyobb volt a jelentősége. Inkább konkrét személyek befolyásáról, hatalmáról érdemes beszélni, akik történetesen eszközként használták a párttagságukat, hogy könnyebben hozzáférhessenek az információkhoz és a döntésbefolyásoláshoz. Részben ezt a helyzetet látták Bács-Kiskunban is: a megye „egyes középapparazti termelőszövetkezetének vezetői és tagsága el is zárkózik a pártszervezet létrehozása elől. E mögött többek között az a szándék húzódik meg, hogy így <<nyugodtabban>> tudnak dolgozni, nem kell tartaniuk attól, hogy a pártszervezet ellenőrzi az alapszabály szerinti működést.”¹²⁴⁵

A kollektivizálás utáni helyzetre vonatkozó fenti megállapításokat az ország két járásának agrárvilágában gyűjtött tapasztalatok még inkább megerősítik. A kampányban mintának tekintett Győr-Sopron megyében 1962 tavaszán – a folyamatos állami támogatásnak köszönhetően – az áruértékesítés hivatalos adatai 1959 és 1961 között több mint kétszeres növekedést mutattak. Egy másik szempontból, az egy munkaegységre jutó részesedés, amennyiben ezt érdemes alapul venni, igen csekély mértékben emelkedett. Ennek összege 1959-ben 27,34 Ft, 1960-ban 30,52 Ft, 1961-ben 31,39 Ft volt. A beszámoló szerint a tsz-ek kisebb része politikai, szervezeti és gazdasági tekintetben is erőtlenn maradt. A 171 Győr megyei tsz-ből 18 hivatalosan is gyengének minősült. Ezen arány alapján is írták, hogy romlott a „tsz-mozgalom tekintélye, és nem bizonyítja a nagyüzemi gazdálkodás fölényét.” A rosszul működő üzemekben az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény nem érte el az 1.200 forintot. A „szövetkezeti terület” több mint 10%-a tartozott hivatalosan ide, az emberek abszolút száma alapján 5.456 tag – és nyilván családtagjaik – képezték a nyomorúságos viszonyok között élők ezen csoportját. Ők területi szempontból viszonylag szűk körben, a

¹²⁴⁴ Távirati értesítés, 1960. november 24. BKMÖL, XXIII. 2.a. TÜK-ir. 1960. 0033-2/1960. Bács-Kiskunban hivatalosan több mint 1.000 k. hold földben volt kint a cukorrépa. Uo.

¹²⁴⁵ PTO-jelentés, 1960. április 6. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 632.ő.e.

győri (10 tsz) és a kapuvári (8 tsz) járásban helyezkedtek el. A kollektivizálás első évéhez képest később mintegy a felére csökkentették a megyében a hivatalosan is gyengének tartott egységek számát, részben összevonásokkal. Csak két-három (Kapuváron és Kisbarát) olyan tsz volt közöttük, amelyek először nem ebben a pozícióban voltak, azaz helyzetük menetközben rosszabbodott.¹²⁴⁶

Milyen okok vezettek ide? A kérdésre elsőként a munkaerő-helyzetből kiindulva válaszolnék. A győri járásban nyilvánvalóan Győr jobb perspektívát kínált, amelyre – igaz, hogy csak alárendelt oknak tartva – a pártjelentésben is utaltak: „A falu fiatalsága a városban keres elhelyezkedést, illetőleg az általános iskolát végzetek jelentős része tovább tanul. Ennek következménye, hogy ezekben a községekben csupán 1–2 fiatal marad otthon a szövetkezetben.” Döntő volt a természeti adottság, nevezetesen például az, hogy gyenge termőrétegű, vizet át nem eresztő területek is voltak, amelyeken már korábban is a szántóterületek egyharmada parlagon hevert, vagy állandóan gazdát váltott, ezért nem trágyázták és gondozták megfelelően. Indokolatlanul, de a győri járást „hegyes-dombos” vidéknek minősítették a beszámolóban, ahol a gépi művelést nehézkesnek és költségesnek ítélték. Az is egyértelműen kiderült, hogy a gyenge tsz-ek hivatalosan egyáltalán nem, és joggal feltételezhetően, sok más helyen sem az alapszabály szerint működtek.¹²⁴⁷

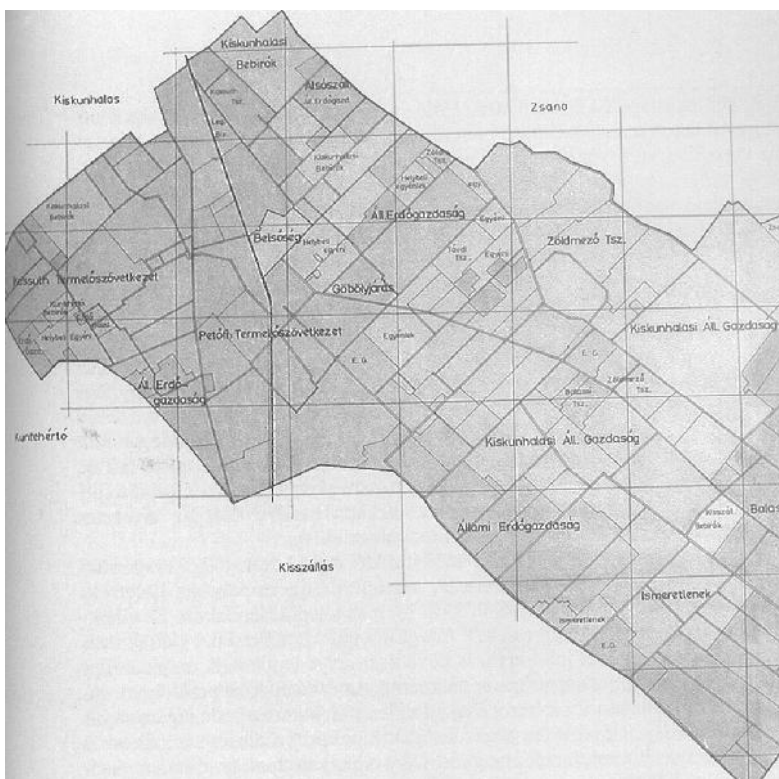
A kollektivizálás ellenére falun maradtaknak a saját háztáji területük művelése jelentette az alapvető megélhetési forrást.¹²⁴⁸ Ezt a hivatalosan kimért területet a gyakorlatban igyekeztek mindenütt megnövelni. Konfliktus keletkezett a tagok között is, attól függően, hogy ki mekkora arányban folytatott háztáji tevékenységet. Az ilyen módon is szervezetlenül működő tsz-ekben állandó vezetői válság volt, a legtöbb helyen évente váltani kellett az elnököt és az agronómust. „Így a tagság közömbös lett a szövetkezeti gazdálkodás problémáival szemben.” Ennek az általános helyzetnek egyik illusztratív példáját abban látták, hogy a felpécsi Szabad Nép tsz-ben, amikor az egyik tsz- és VB-tag a „községi VB-ülésen felhozta a tsz-ben meglévő

¹²⁴⁶ MSZPO-jelentés, 1962. május 17. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959-60/62..

¹²⁴⁷ MSZPO-jelentés, 1962. május 17. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959-60/62..

¹²⁴⁸ Egyes tsz-vezetők sajátos kényszerítő-eszközeihez tartozott az, amit Tóth Benedek, a Népszabadság rovatvezetője két napos csornai és kapuvári tapasztalatai alapján írt meg: „12 tsz-ben már csak úgynevezett <<névleges>> háztáji föld van. Vagyis a háztáji földre jogosultaknak nem mérik ezt ki, hanem a jogosultak az átlagtermés szerint, megkapják az egy holdra, háromnegyed illetve fél holdra jutó kukorica-, vagy burgonyatermést. Ezzel a <<névleges>> háztájival akarják a tagokat arra ösztönözni, hogy minden kukoricát jól kapáljanak be, prémiumot jóformán nem adnak, a többlettermés után adott 15 százalék nem eléggé ösztönző hatású. Nem engednek természetbeni részesedést a szénabetakarításnál sem, és most a háztáji föld felszámolásától várják azt, hogy kapálás idején, jut majd elegendő munkaerő a szénagyűjtésre is.” Népszabadság szerkesztőségi jelentés, 1961. április 1. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 96–97.

hibákat, ez a tsz-elnök tudomására jutott és a felszólalt tsz-tagot a rendőrséggel fenyegette meg.”¹²⁴⁹

A volt tanyaközpontból kinőtt Balotaszállás határtérképe 1965 körül

A másik regionális példánk a kiskunhalasi járásból való. 1959 őszén, Virág Lajos, a balotaszállási Petőfi-tsz elnöke a járási pártbizottsági ülésen így értékelte a helyzetet:

„Az a tapasztalat a termelőszövetkezetben, hogy az egyén és a miénk fogalmát nem ismerik a tagok. Feladatunk a termelési módszerek megváltoztatása, azonban ez nem megy máról holnapra. Az is előfordul még a termelőszövetkezetekben, hogy adnak el és vesznek dolgokat, amelyek nem nyernek elkönyvelést.”¹²⁵⁰ Egy évvel később, ugyanez a tsz 11 évi fennállása óta, 1960-ban jutott el arra a szintre, hogy zárszámadása nem volt mérleghiányos. Bár továbbra is arról számoltak be, hogy „TSZ-en belül vannak olyanok, akik látszólag szándékosan bomlasztanak.”¹²⁵¹ A Magyar Nemzeti Bank kiskunhalasi fiókja 1960. novemberében ellenőrizte a tsz működését, melynek során a másutt is tapasztalható általános hiányosságokat, mindennapi trükköket tárták fel. Így például a raktáros „készletként nem a nettó, hanem a bruttó súlyt vételezte be, így a 25 kg mülép helyett 29 kg nyert bevételezést, holott 4 kg göngyöleg.” Véleményük szerint a főkönyvelő sem végezte el a munkáját, s a két beosztott munkareje is nagyrészt kihasználatlan maradt. „A pénztárban súlyosbító körülményként említhető meg, hogy olyan kifizetések történnek meg, melyekről a termelőszövetkezet elnöke nem is

¹²⁴⁹ MSZPO-jelentés, 1962. május 17. GYML, MSZMP, 1.f. 13.fcs. 1959-60/62.

¹²⁵⁰ PTO-jelentés, 1959. október 16. BKMÖL, XXXIII. 5. 665.d. 9.f. 1.dossier 598.

¹²⁵¹ A Petőfi-tsz pártgyűlési jegyzőkönyve, 1960. február 27. BKMÖL, XXXIII. 5. 688.d. 9.f. 2.dossier, sz. n.

tud. Pl. vásároltak elemlámpa elemet, holott a termelőszövetkezetnek nincs elemlámpája. Hasonlóan történt kifizetés szár vásárlására is.”¹²⁵²

Ismét a járási összképre tekintve, 1960. májusában a pártbizottságon a következőképpen számoltak be a kollektivizálás eddigi hivatalos eredményeiről. Négy új, úgynevezett „termelőszövetkezeti község” alakult. Összesen 27 volt, amelyek 35.670 k. hold területtel rendelkeztek, azaz egy tsz-re átlagosan 1.321 hold jutott. Az 5.250 tsz-tag mellé még besorolták a kisegítő családtagokat (823 fő). Mindezek alapján átlagosan 194–224 fő volt egy-egy tsz taglétszáma. Maga a pártjelentés is megerősíti azt a megfigyelést, hogy a kollektivizálás egyik legfontosabb negatív következménye a munkához való viszony megváltozása lett. A „hangulatot” így jellemezték:

„Az újonnan belépett termelőszövetkezeti tagoknál lépten-nyomon kiütözik, hogy még mint egyéni parasztok gondolkoznak, s egy részük még nem is tekinti jelenleg a termelőszövetkezetet végleges állapotnak.” Sokan még a munkát sem kezdték el. „A szegényparasztok hangulata helyenként rosszabb, mert egyéni földművelésük idején kevés földjük megművelése mellett ilyenkor már napszámba jártak, most viszont az új tsz-ben még nincs semmi pénzforrás. Hiba egyes helyeken az, hogy a termelőszövetkezeti tagság fő jövedelmi forrásának a háztáji területet tartja, és nem törődik a közös állatállomány kialakításával.”

Az önértékelés szerint a 27 tsz-ből 23-ban a „szakmai és politikai” vezetés jó volt. Mindezt elsősorban úgy érték el, hogy a vezetők szinte valamennyien „kihelyezett káderek” voltak, akik a pártutasítás végrehajtásainak nehézségein túl a lakáshiány miatt még ingázni is kényszerültek. A tsz-ekben mindenütt a munkaegység – és a kevés „prémium” szerinti – jövedelemelosztási rendszert alkalmazták: „a munkaegység és terménymennyiség terven felül termelt részének 30%-a, illetve 40%-a azé a tagé, aki azon dolgozik, de több termelőszövetkezetben prémiumot csak abban az esetben fognak adni, amennyiben globálisan fogják az éves tervet teljesíteni.” Lényegében persze – enyhített formában – megmaradt a régebbi beadási, elosztási rendszer. Először az állami igényeknek kellett megfelelni, ami ekkor még önmagában is sokszor eleve csak hiányos lehetett. A maradék fent megállapított részét nevezték „prémium” jövedelemnek.¹²⁵³

A már idézett panaszos levelek kapcsán láthattuk, hogy az agrártársadalom tagjainak jelentős része részletesen beszámolt az erőszakos kollektivizálási kampány következményeiről, amelyek jellegükben hasonlóak voltak a tsz-be léptetéshez. A tömegesen érkező levelek értékelése után az MRTV szerkesztői a pártközpontnak küldött jelentésüket így összegezték 1961 júniusában:

¹²⁵² Pártgyűlési jegyzőkönyv, 1960. november 24. BKMÖL, XXXIII. 5. 688.d. 9.f. 2.dosszié, 180–181.

¹²⁵³ PTO-jelentés, 1960. május 24. BKMÖL, XXXIII. 5. 665.d. 9.f. 6.dosszié, 340.

„a sikertelen év végi elszámolást sok termelőszövetkezetben (főleg az újakban) elsősorban a gyakorlatlan vezetés, a szakszerűtlen gazdálkodás, a nagymértékű beruházás, a túltervezett munkaegység, a munkaerőhiány és a tagok közötti ellentét okozta. [...] Szóvá teszik a vezetők helytelen magatartását, önzését, kiskirálykodását, iszákosságát is. Hibáztatják őket ígéretéseikért. Nem egyszer megjegyzik: [...] úgy viselkednek, mint a régi földesurak, vagy az intézők [...]. Nem mernek bírálni, félnek a retorzióktól. Ez az egyik oka annak, hogy a bíráló levelek sokszor névtelenek. A kivizsgálás pedig azt bizonyítja, hogy kevés kivételtől és a túlzásoktól eltekintve, megalapozottak.”¹²⁵⁴

A kollektivizálás befejezése után politikai hatalmi szempontból feltűnően magas, hivatalosan is kezdeményezett kilépési szándékot, „hullámot” tapasztaltak Baranya, Borsod, Győr, Somogy, Szabolcs, Vas és Veszprém megyében. 1961 elejétől folyamatosan, de különösen május, június és július hónapokban kérték írásban – összesen 1.401 fő – a távozási engedélyt. Jelentősebb számú kilépési szándék az alábbi megyékben fordult elő: Győr-Sopron megyében 450, Veszprémben 408, Szolnokban 219, Somogyban 145, Szabolcsban 82, Vasban 51 és Baranya megyében 38. Az indoklásban általában az szerepelt, hogy egyrészt ez három évi tagság után lehetséges, de a legnyilvánvalóbb ok a megélhetés nehézségei, a családtagok és a kérelmező ipari munkavállalása vagy annak szándéka volt. Az iparosodottabb helyeken konkrétan is utaltak az SZTK-ellátás előnyeire.¹²⁵⁵

A tsz-ek elhagyását, a tömeges kilépéseket, így adott esetben a földek kiadását a Kádár-kormány egy Legfelsőbb Bírósági döntéssel (860/1964) akadályozta meg, amely egyben az 1961. évi VI. földvédelmi, valamint a VII. erdő- és vadgazdálkodási törvény ellenmondásait „oldotta fel.” Visszatérve az 1945-ös jelszóhoz („Földet vissza nem adunk!”) a tsz-vezetőségnek a kilépő kérelmező viselkedését meg kellett vizsgálnia a fegyelmi úton való kizárás céljából. Ugyanis ebben az esetben a föld kiadásának időpontját (5–10 év) maguk határozták meg, amely eljárás nyilvánvaló módon fékező erővel hatott.¹²⁵⁶

¹²⁵⁴ A Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségi jelentése, 1961. júniusa. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö e. 198.

¹²⁵⁵ A BM-jelentés így hangzott: „A mezőgazdaság területén 1961. első félévében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai.”, 1961. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ö.e. 234–240.

¹²⁵⁶ Tóth 2002: 402–403.; Ezen túli, megyei és lokális eljárások, zaklatások nehezítették a tsz-t elhagyni akarók életét: „Érvényesíteni kell azt a szemléletet, mely szerint a termelőszövetkezetből való kilépés csak lehetőség. [...] Ugyanakkor az ügyész elvtársak tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy segítsék felszámolni a kilépésre irányuló hangulatot. Segítsék és ellenőrizzék a pénzügyi szervek olyan irányú tevékenységét, mely az egyéni parasztok köztartozásainak következetes behajtására, a loadó előírásaira, visszamenőleges előírásaira, illetve a kilépett tagok korábban felfüggesztett köztartozásainak behajtására szolgál. Segíteni kell a rendőri szervek munkáját a kilépést szervezők ellen esetleges bűnvádi eljárás lefolytatása vagy figyelmeztetési eljárás lefolytatása esetén. A fenti tevékenység mindig elsősorban a járási pártbizottság, de a járási helyi szervek vezetőinek tudtával és azokkal összehangoltan történhet.” Ügyészi vizsgálat a tsz-ből való kilépésekről és rendzavarásokról, 1962. május 21. TML, MSZMP, 1.f. XIV.cs. 57.ö.e. 006-007.l.

Tagosítás Balotaszálláson 1963-ban

RENDŐRSZEMMEL

„Úgy számolunk, 4.500 tsz-ből 3–400 lesz országosan olyan, amelynél komoly problémák lesznek.”¹²⁵⁷

A rendőrségi jelentések megfogalmazói természetesen a funkciónak megfelelő, államvédelmi szemüvegen keresztül látták és láttatták a falvakban és a mezőgazdaságban történeteket.¹²⁵⁸ Az 1950-es években kialakult, továbbra is osztályharcos nyelvezetben tált jelenségek mögött fel kell fedoznünk azokat a szabályszerűségeket, amelyek adott esetben konkrétan a tsz-tagok viselkedésére, a munkaszervezetre, a falusi társadalmi jelenségekre vonatkoznak. A kérdésünk az, hogy milyen állapotok uralkodtak a kollektivizálás befejezését követően?

¹²⁵⁷ Keserü János földművelésügyi miniszterhelyettes megfogalmazása az országos rendőrségi értekezleten. 1960. október 7. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/18-19. 1–21.

¹²⁵⁸ Tipikus helyzetjelentés Szolnok megyéből: „A megye területén mezőgazdasági vonalon 1961 július hónap folyamán összesen 47 ügynök volt foglalkoztatva, [...]. A fentiekén kívül még 20 olyan ügynök kap feladatot a mezőgazdasági termelőségfejlesztéssel és megszilárdításával kapcsolatosan, akik a mezőgazdaság más vonalán <<állami gazdaság, erdőgazdaság, gépállomás>> vagy egyéb vonalon vannak foglalkoztatva. [...] 1961. július hónapban termelőségfejlesztési vonalon 23 ügyben fejeztük be a nyomozást. Ezen a vonalon – hasonlóan az előző hónapokhoz – a leggyakrabban előforduló bűncselekmény a lopás, amely 10 esetben fordult elő. Sikasztás 6, hanyag kezelés 4, gondatlan tűzveszélyeztetés 2, és vagyonrongálás 1 esetben fordult elő. A legtöbb bűncselekmény Szolnok város és járás területén történt július hónapban is. Az okozott kár termelőségfejlesztési vonalon 129.912 Ft, amelyből lefoglalással és bünyügyi zárlattal megtérül 40.378 Ft, 32,1%-ban. Az elmúlt hónaphoz viszonyítva a kárérték összege növekedett, a megtérülés százaléka pedig csökkent.” Szolnok megyei rendőrségi jelentés, 1961. augusztus 3. MOL, XIX-B-14. 387.d. 50-439/84/1961.; A Dunántúlról idézve példákat, a nagyatádi és a csurgói járásban sokan csak azon hír hallatán voltak hajlandók dolgozni, hogy ellenkező esetben elviszik őket katonának. A vezetői visszaélések, veszekedések, lopások hírei mindennaposak voltak. Rendőrségi jelentés, 1962. január 3, 17, 23. Február 28. SML, MSZMP, 8.f. Nagyatádi JB, 1962. 13.d. 1–59.

A kollektivizálás nem csupán a bekényszerítettek számára jelentett egyfajta belháborút. A párt propaganda osztálya által irányított sajtó, rádió és tv is tele volt az állandó külföldi konfliktusok, az ismét közelgő háború félelemgerjesztő híreivel, amelyek nyilvánvaló módon befolyásolták a tsz-szervezés menetét. A települések, járások, majd megyei szinten összesített rendőrségi jelentések szerint ez a háborús hangulat meghatározta a mindennapi beszédet is. Az egyik, 1961. október 7-én fogalmazott szöveg készítője a tsz-ekben augusztusban és szeptemberben tapasztalható „háborús, hisztérikus hangulatról” írt.¹²⁵⁹ Valószínűleg ez utalás volt a külföldi konfliktusokra és a tsz-tagok elégedetlenségére is. A szokásosan eufemisztikus tálalásban az azonban egyértelmű, hogy a munkavégzés nagyon alacsony színvonalú volt, amit a jelentés készítője főként az „ellenséges elemek” tevékenységével magyarázott. Másik feltűnő és általánosan tapasztalható jelenségként az ellátás szükségét emelték ki, ami folyamatos felvásárlással (só, liszt, gyufa, textilanyag; a cukor a borhamisítás miatt is kelendő volt) járt együtt. A diktatúra propagandájának kontraproduktív jellege abban is megnyilvánult, hogy a tényszerű hírektől és információktól elzárt (ami az ilyen rezsimek működtetésének egyik alapfeltétele) emberek fantáziája is dús volt, s a pártnyelv szerinti rémhírterjesztés mindennapossá vált. Augusztustól állítólag jelentős visszhangja volt az ún. berlini kérdésnek (a berlini fal megépítése után), ami sokak számára egy új háború közeledtét jelentette, sőt a tsz-ek felbomlását: „Az ilyen irányú propaganda egyes tsz-ekben rányomja bélyegét a közös munkára és több vindornyalaki tsz-ben tapasztalható olyan jelenség, hogy ha a tagság összejön munkára, akkor kb. 9 óráig politikai kérdésekkel foglalkoznak és csak utána mennek a munkahelyre, ahol viszont nagyon keveset dolgoznak.” A keszthelyi járásbeli Sármellékről a következőt írták: „A háborús rémhírterjesztésnek tudható be az is, hogy szeptember hónap közepén Sármellék községben ismét nagy felvásárlási láz volt tapasztalható, különösen a só felvásárlására fektettek nagy hangsúlyt. A községben olyan rémhírt terjesztettek – és a rémhírnek a falu nagy többsége felült – hogy a padlásokat 5 cm vastag sóréteggel kell befedni, és ez a sórétég a házban lévőket majd meg fogja védeni az atomsugárzástól. Továbbá a tagság körében tapasztalható olyan hangulat, hogy nem érdemes dolgozni, mert úgy is háború lesz, ezért a munkaegységet nem fogják kiosztani.”¹²⁶⁰

Egyéni ellenállásokra is folyton ráismerhetünk. Tipikusnak számított az általában idős, volt parasztgazdák, új tsz-tagok verbális „rendszerellenessége” (például fenyegetés a tsz-elnök ellen, hogy lesz még itt „rendszerváltás”, meg „akasztás”). A tsz-ellenes megnyilvánulások mellett az orosz- és szovjetellenesség is folyton napirenden volt. A tapolcai járásban és a

¹²⁵⁹ Veszprém megyei rendőrségi jelentés, 1961. október 7. MOL, XIX-B-14. 387. d. 076-9/1961.

¹²⁶⁰ Veszprém megyei rendőrségi jelentés, 1961. október 7. MOL, XIX-B-14. 387.d. 076-9/1961.

másutt is tapasztalható uralkodó véleményt tükrözi a vindornyafoki tsz tagságának közgyűlése, ahol kiabálva követelték az emberek a felosztást és a földek kiosztását. A devecseri járásban például a takarmányhiányt és a kiosztott, csekély gabonamennyiséget emelték ki, ami állandó zúgolódást okozott. Több helyen távozással fenyegették a tsz-vezetőséget, ugyanakkor ellenezték a tsz-egyesítéseket. A hiány, a szervezetlenség is gerjesztette a különböző típusú áru- és terményhamisításokat, amit persze a rendőri zsargon „szabotázs jellegű bűncselekményként” értelmezett: a bakonyoszlopi tsz-ben (s ez a jelenség eléggé elterjedt volt) „A tsz darálója olyan gabonát, illetve takarmányt darált le az állatoknak, mely tiszta homok és egyéb anyagokkal szennyezett volt, és ez feletetésre került, melynek következtében négy drb állat elhullott.” Várpalotáról azt jelentették, hogy bár a tsz-tagság nem tudja télen etetni az állatokat, s a munkaegysége is kevés, de mindezt a nagymértékű szénfuvarozással ellensúlyozni tudják.¹²⁶¹ Ez a gyakorlat is rámutat a tsz mezőgazdasági tevékenységen túli üzemszervezeti funkciójára.

Végül, a diktatúra nyelvezetét és gyakorlatát is tükrözve, utaljunk arra, hogy a tsz-ek egyben „politikai magnak” is minősültek, hiszen a korábbi parasztellenesség, kulákküldözés célpontjai, az agrárvilágban maradt tagjai részben itt kötöttek ki. Őket továbbra is szemmel követték, az egyik belügyminiszteri nyilvántartás szerint 1961 nyarán a mezőgazdaságban 20.258 személyt¹²⁶² tartottak nyilván akiket „tsz-fertőzöttségi” szempontból „ellenséges elemnek” neveztek. Közülük 1.448 főt továbbra is osztályidegennek minősítve, vezetői funkcióban azonosítottak.¹²⁶³

¹²⁶¹ Veszprém megyei rendőrségi jelentés, 1961. október 7. MOL, XIX-B-14. 387.d. 076-9/196.

¹²⁶² Mint látható, a legnagyobb részüket kuláknak nyilvánították még ekkor is: 9.185 fő. További kategóriákban szerepeltek: „horthysta tiszt” 342, „csendő” 3.494, „ellenforradalmár” 2.659 fő, „egyéb osztályidegen és antidemokratikus elem” 4.578. „Az osztályidegen és antidemokratikus elemek közül 14.912 fő van operatív nyilvántartásba véve, melyből 761 fő a különösen veszélyes elemek nyilvántartásában szerepel. A rendőri szervek 444 olyan szokásos bűnözőt tartanak nyilvántartásban, akik a tsz-ekben helyezkedtek el.” „A mezőgazdaság területén 1961. első félévében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai” című BM-jelentés, 1961. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ő.e. 234–240.

¹²⁶³ Tsz-elnök 117, tsz-elnökhelyettes 26, agronómus 228, könyvelő 269, tsz-vezetőségi tag 193, pénztáros 17, brigádvezető 425, raktáros 66, egyéb funkciót betöltő 107 fő. A mezőgazdaság területén 1961. első félévében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai című BM-jelentés, 1961. augusztus 7. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1961. 2.ő.e. 234–240.

MAKROKÉPEK AZ AGRÁRVILÁGRÓL

„A tsz-ek 24.737,6 millió Ft értékű közös vagyonából 12.775.2 millió, azaz 51,7%-a tiszta vagyon.”¹²⁶⁴

Mindazt, ami történt a kollektivizálás hullámainak hatására, többféle szempontból igyekeztem felmérni. A radikálisan széttört, szétesett társadalmi-gazdálkodási életformákról számos egyéni és hivatalos hangvételű, és persze érthetően illusztratív jellegű kordokumentumot idéztem. Az olvasóban joggal vetődhet fel a kérdés, ha ennyi rombolás és pazarlás történt emberrel, földdel és tőkével, akkor mi volt az, ami mégis életlehetőséget jelentett és mérhető termelési eredménynek számított? A kérdésre nyilvánvalóan rövid és hosszú távú hatásokat mérve lehet olyan történeti kontextusokhoz illeszkedő választ adni, amely még alapvető és az általam tárgyalt időszakon túli alap kutatásokat is feltételez. Az idő és a tér kategóriáját, és azok történeti forrásokon alapuló megközelíthetőségének kötelezettségét szem előtt tartva, a bekerítés utáni helyzetképek zárásaként a Földművelésügyi Minisztérium és a Nemzeti Bank, szintén nem a nyilvánosságnak szánt dokumentumait elemzem.¹²⁶⁵ Az ekkor megfogalmazott, belső, hivatali tapasztalattörténetek – sokkal kevésbé átpolitizált, kényszerűen tárgyilagos – információi nagyrészt választ adnak arra a kérdésre, hogy a gazdasági mutatók alapján milyen strukturális váltások és folyamatok mentek végbe a kollektivizálás következtében.

A teljes kollektivizálás befejezésének tekinthető, 1961. évi agrárgazdasági mutatók pozitívumának vették, hogy az aszály ellenére „bizonyos eredmények” születtek. A kenyérgabona termésátlaga meghaladta az előző évit, valamint növekedett a 100 k. hold szántóra jutó számosállat létszáma és az úgynevezett közös tsz-vagyon. Mint látható lesz, ezeknél az eredményeknél a gazdálkodási struktúrák belső ellentmondásai sokkal többet számítottak. Maguk a jelentésírók is nyomban relatívvá tették a „kedvező jelenségek” hírét:

„ugyanakkor több negatív tendencia is jelentkezik. Az állatsűrűség növekedését nem követi a takarmánytermelés, sőt a háztáji igényt is figyelembe véve, igen élessé vált az ellentmondás. Nincs megfelelő arány a tsz-termelés, a felhalmozás és a személyes jövedelme között. A termelési kiesések elsősorban a tartalékolások, másodsorban a kötelezettségek rendezésének terhére csapódnak le, és ez csökkenti a jövő évi termelés lehetőségeit, s ugyanakkor növeli az állami támogatás igényét is. A gyengén gazdálkodó tsz-ek száma nem csökkent a ráfordított állami segítségnyújtásnak megfelelően, sőt tovább növekedett.”¹²⁶⁶

¹²⁶⁴ Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 5.

¹²⁶⁵ Az 1962. évi termelési tervről és költségvetésről készített jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 3–44.

¹²⁶⁶ Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 3.

59. sz. t. A tsz-ek termelési értékének banki mutatói 1959–1961

	1959	1960	1961
Halmozatlan termelési érték (m Ft-ban Index/1959=100)	83.312 100	150.886 181,1	176.980 212,4
1 szántóegységre jutó halmozatlan teljes termelési érték (Ft-ban)	3.021	2.641	2.457
Index (1959=100)	100	87,4	81,3

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 3.

A banki számításban használt halmozatlan teljes termelési érték abszolút számokban mérve emelkedett, de a szántóegységre vetítve csökkent (59. sz. t.).¹²⁶⁷ Ennek okaihoz nagymértékben hozzájárult a főbb növények termésátlagainak alakulása is, miszerint a búza, az őszi árpa és a rizstermelés átlagai meghaladták az előző éveket, de más – főleg a kapás – növények termésátlagai jelentősen elmaradtak a korábbi esztendőktől.¹²⁶⁸ Bár nem emelték ki, de nyilvánvaló, hogy az emberi munkaerő hiánya eredményezte az említett csökkenést.

A banki jelentésírók négy tényezőt neveztek meg a rossz termelési eredmények okaként: színvonal alatti vezetés, munkaszervezés és munkavégzés; tsz-eket eleve alkalmatlan, kedvezőtlen természeti és termelési adottságú területeken is létrehozták; az 1961. évi kedvezőtlen időjárás nagyban hozzájárult a rossz helyi feltételekkel rendelkező üzemek problémáinak növeléséhez. Az utóbbi kapcsán említett részletek ismételten rávilágítanak arra, hogy mekkora ára volt a „tömeges kollektivizálás”, a területek hódításszerű elfoglalásának, ahonnan az emberek különböző módon igyekeztek magukat kivonni. Ezt mutatta a tsz-ek nevén jegyzett állatszám mennyiségi növekedése, de ugyanakkor minőségi romlása.¹²⁶⁹ Az emberi munka, viselkedés és az állattartás kapcsolatainak radikális

¹²⁶⁷ Az egyes tsz-ek, egy szántóegységre számított halmozatlan teljes termelési értéke igen nagy területi különbségeket jelzett. A hivatalosan is gyenge termelőségű területeknél 1.636 Ft, a közepes minőségű üzemeknél 2.535 Ft, a jól gazdálkodóknál pedig 3.814 Ft volt az említett érték. Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 4.

¹²⁶⁸ A tsz termésátlagok – a rizs kivételével – minden egyes főbb növényféléseknél jelentősen megelőzték az állami gazdaságok eredményeit. Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 3.

¹²⁶⁹ Az állambiztonsági szolgálat egy korábbi jelentése az állatok pusztulásának okait a következőkben jelölte meg: hanyag gondozás, fertőzések, takarmányhiány, az állategészségügyi szolgálat hiánya, szervezetlensége. 1960. első félévben az összes állatelhullás (667.265) 87%-a tsz-ben történt. Az 1959. első félévi károkhoz, pusztuláshoz képest egy év alatt 257%-os növekedést regisztráltak, amely a tömeges kollektivizálás hatásával

megváltozása mellett a nélkülözhetetlen szálas- és takarmány-vetésterület látványos csökkenése is fokozta a káoszt.¹²⁷⁰

60. sz. t. Állatszám és takarmányalap a tsz-ekben 1959 és 1961 között

	1959	1960	1961
Számosállat- állatállomány 100 k. hold szántóra vetítve	17,1	17,3	17,9
Takarmányalap 1 k. hold szántóegységre Ft-ban	476	394	320

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4. ő. e. 5.

61. sz. t. A tsz-ek vagyoni helyzete 1961-ben

	1959	1960	1961
Állóeszköz (m Ft)	6.774.2	12.057.1	16.168.8
Forgóeszk. (mFt)	3.560.4	6.631.4	8.568.8
Álló- és forgóeszk. össz.	10.334.6	18.688.5	24.737.6

magyarázható. Szándékosságot feltételeztek például Veszprém és Zala megyében. Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése az ellenséges tevékenységről, 1961. január 30.

ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. II/10. 1–8.; A nagyatádi rendőrségi jelentések szerint 1962 telén is például a miki tsz-ben betegséget okozó, sáros, piszkos burgonyával etették a lovakat. Rendőrségi jelentés, 1962. január 3. SML, MSZMP, 8.f. Nagyatádi JB, 1962. 13.d. 1–2.

¹²⁷⁰ A radikális váltást önmagában is érzékelteti az, hogy az egy tehénre jutó tejhozam 1961-ben 72 literrel csökkent. „A 100 kh szántóra vetített számosállat az előző évi 17,3-ról 17,9-re emelkedett. Kedvezőtlen tényező az, hogy az állomány minősége általában gyenge. [...] az állattenyésztés helyzetét 1962-ben is súlyosnak kell megítélnünk. Nehezíti továbbá a helyzetet az a körülmény, hogy a háztáji gazdaság igen jelentős állatállománya takarmányszükségletének nagy részét is a közös gazdaságnak kell biztosítani.” Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. és április 26. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 4–5, 42–52.; A hivatalos 1961. január 1-i adatok szerint a tsz-tagok állatállományának csak kisebb hányada volt a „közösben” (szarvasmarhából 48%, sertésből 34%). Az FM Szövetkezeti-politikai Főosztályának javaslata termelőszövetkezetek állattenyésztő telepeinek létesítésére, kb. 1962. MOL, XIX-K-1-af. 10.d.; A teljes kollektivizálás befejezésekor folyamatosan eltűnt a borjúállomány. Akik tsz-tagok lettek, igyekeztek a legjobb minőségűeket maguknak megtartani, többet a takarmánygondok miatt sem vállalhattak, a kint maradt egyéni gazdaságokban pedig csökkentették az állatszámot. A megyénkénti vizsgálat rámutatott arra, hogy a borjúsaporulati index alakulása a tsz-tagok gazdaságaiban a legjobb Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád megyében, míg a legrosszabb Győr-Sopron, Szolnok és Veszprém megyében volt. Az egyéni termelőknél Hajdú-Bihar, Somogy, Szabolcs-Szatmár és Zala megyében a szaporulati index a legalacsonyabb volt. A később szegénységéről, a pusztulásáról elhíresült szabolcsi Penészleken (vö. Végh 1968.; Gulyás – Gulyás 1978) 1960. első félévében 370 db tehénnek volt borjúja, azonban a termelők szerint csupán 198 db született élve. „Nyilvánvaló, hogy a nagyarányú kiesés nem elvetélekből, hanem ellés közbeni, vagy közvetlen utána történt erőszakos beavatkozásból adódik.” A minisztériumokban már ekkor is napirenden volt a háztáji gazdálkodás feltételeinek javítása. Az Élelmezésügyi Minisztérium Állatforgalmi Igazgatóságának jelentése a borjúhelyzet alakulásáról, 1960. augusztus 5. MOL, XIX-K-1-af. 1.d. M/516.

Index (1959=100)	100	181	239
Tehermentes (tisza) vagyon	4.044.0	8.323.6	12.498.2
Egy szántóegységre jut Állóeszköz (mFt)	2.456	2.110	2.245
Forgóeszköz (mFt)	1.271	1.160	1.190
Álló- és forgóeszköz (mFt)	3.727	3.270	3.430
Tehermentes (tisza) vagyon (mFt)	1.466	1.457	1.735

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 4.

Az 61. sz. táblázat alapján látható tsz-vagyonon belüli állóeszköz-állomány növekedés 4.500 millió Ft-os beruházást jelentett. Ez az összeg az 1960. évihez képest 500 millió Ft-tal kevesebb volt. Kiemelten kezelték a gépek és gépi berendezések arányának beruházásait, amelyek az 1960. évi 17,2%-ról 1961. évre 24%-ra emelkedtek.¹²⁷¹

A 24.737.6 millió forintban meghatározott tsz-vagyon mintegy 48%-át teherként jelölték meg.¹²⁷² Az adatok a kampányígéretekben megfogalmazottakkal szemben, számokkal kifejezett kudarcot jelentettek. Nem célszerű ezekben a számításokban elmélyedni, hiszen a legfőbb döntéshozói kör sem értett egyet bizonyos kérdésekben. Vita volt az FM és az NB között, az utóbbi a zárszámadás szerinti tisztavagyon növekedésből levonta a beruházási hitelelengedések és az amortizáció összegét. Ennek alapján az NB azt állította, hogy a „gazdálkodási eredmény – a saját erőből történő felhalmozás és a személyes jövedelem – abszolút számokban növekedést, területegységekre, a tagok és a családok számára vetítve viszont csökkenést” mutatott.

¹²⁷¹ Az állóeszköz-ellátottság szerint így differenciálták a tsz-eket: „Jó” tsz-nél 3.050 Ft, „közepesnél” 2.282 Ft, „gyengénél” 1.767 Ft jutott egy szántóegységre. Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő. e. 4.; A gépállományok és tsz-ek 4.000 traktort kaptak. 1961-hez képest 37%-kal több műtrágya jutott a tsz-eknek, 1 k. holdra 93 kg helyett 103 kg. 1,6 millió k. holdon végezték el a gabonafélék fejtrágyázását. Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 26. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő. e. 42–52.

¹²⁷² „A közös vagyionon belül a 16.168.8 millió ft állóeszközök értékéből 7.705.6 millió, azaz 47,6%-a a tehermentes, fel nem osztható szövetkezeti alap. A 8.568.8 millió ft forgóeszközök értékéből 4.800 millió ft, azaz 56,0% a tehermentes saját alap.” Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 5.

62. sz. t. A Nemzeti Bank számítása a tsz-ekről 1959–1961

	1959	1960	1961
Gazdálkodási eredmény (mFt)	5.033	9.030	9.726
Index (1959=100)	100%	179	193
Gazdálkodási eredményből jut 1 szántóegységre	1.824	1.580	1.350
1 tagra	14.673	12.844	11.115
1 családra	13.387	11.401	9.794

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 5.

Amit a kortársi megjegyzésekről a hangulatjelentésekben ismétlődően rögzítettek, az a döntéshozói kör számára készített számítások szerint is valóságos helyzet volt. Az állami beavatkozásként indult kollektivizálási kampány „sikere” továbbra is elsősorban az állami befolyástól függött:

„a gazdálkodási eredmény ilyen mértékének elérését is meghatározó jövedelem-kiegészítő állami támogatások tették lehetővé (Gépállomási díjkedvezmény, adókedvezmény, nagyüzemi felár, vetőmag dotáció, haszonbérleti kedvezmények, stb.) A jövedelemkiegészítő állami támogatás területegységre vetítve csökkenő tendenciát mutat, de még mindig igen jelentős. A jövedelem-kiegészítő állami támogatás aránya a gazdálkodási eredményben 1959. évben 47,6%, 1960-ban 44,7%, és 1961-ben 43,6% volt. Ez azt jelenti, hogy a személyes jövedelemként kiadott 7.692 millió Ft-ból 3.606 millió Ft a jövedelemkiegészítő állami támogatás (a mérleghiány figyelembevételével), azaz a személyes jövedelem 46,8%-a.”

Az is egyértelműen kiderült, hogy a tagok az egyéni gazdákét „meghaladó” jövedelmi kimutatásait az állami részvétel – és egyébként az ígérttel szembeni – beruházási csökkentések mellett lehetett valamelyest biztosítani. Erre konkrétan is utaltak a jelentésben: a személyes jövedelem az 1960. évi 6.253 millió Ft-ról 7.692 millió Ft-ra emelkedett, azonban a mutatószámokban mégis csökkenő tendenciát tapasztaltak (63–64. sz. t.).¹²⁷³

63. sz. t. A tsz-gazdálkodási eredmény belső megosztása 1959–1961

	1959	%	1960	%	1961	%
	<i>mFt</i>		<i>mFt</i>			
Felhalmozás	1.503	29,8	2.777	30,7	2.034	21
Szem. jövedelem	3.530	70,2	6.253	69,3	7.692	79,0

¹²⁷³ Nemzeti Bank jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 5.; A tsz-ek későbbi évekből származó hasonló adataira ld. Fazekas 1966.

Gazd. eredmény	5.033	100	9.030	100	9.726	100

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 5.

64. sz. t. A tsz-gazdálkodás és a személyes jövedelem mértéke 1959–1961

	1959	1960	1961
Szem. jövedelemből jut			
1 szántóegységre (Ft)	1.279	1.094	1.067
1 tagra (Ft)	10.291	8.894	8.790
1 családra (Ft)	9.388	7.895	7.746

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 6.

A fentiek alapján vált még világosabbá, hogy a „teljes termelési érték növekedés alatta marad a személyes jövedelem növekedésének”, amely megállapítás egyben a politikai döntésre is utalt. A háztáji gazdaságok átlagos jövedelmét 1960-ban 8.600 forintra tették. Ugyanakkor az is érzékelhető volt, hogy mind a munkamennyiség, mind pedig az intenzitás csökkent. Ennek egyik, itt konkrétan nem kimondott oka volt a tagságon belüli öregek magas aránya. A hivatalos statisztika szerint (ami egyrészt átlagos és eleve fésült), a ténylegesen dolgozó tagok aránya az összes taglétszámhoz viszonyítva 1959-ben 88,9%, 1960-ban 80,8%-ot és 1961-ben 78,6% volt. Ugyanezt a tendenciát jelölte az egy tagra jutó munkaegységek számának alakulása is, ami az 1959-ben 251, 1960-ban 233, 1961-ben 228 volt. Ezzel párhuzamosan csökkent az egy tagra jutó szántóterület is, az 1959. évi 6,5 k. holdról 1960-ban 5,5 k. holdra, 1961-ben 5,2 k. holdra.¹²⁷⁴

A tsz-ek árutermelési aránya 1959-ben 48%, 1960-ban 46%, és 1961-ben 41% volt, amelynek belső szerkezeti problémáira a 65. sz. táblázat adatai is fényt vetnek.

65. sz. t. Az árutermelés és a rövidlejáratú hiteligények alakulása a tsz-ekben 1959–1961

	1959	1960	1961
	mFt	mFt	mFt
Az árutermelés értéke	3.983	7.011	7.194
Befejezetlen termelés	1.110	2.131	3.747
Összes	5.093	9.142	10.941
Kifolyósított rövid lejáratú hitel	1.571	4.664	5.958

¹²⁷⁴ Közben igen megnövekedett a 4.000 Ft alatti (19,8%-ról 34,%-ra) és a 15.000 Ft feletti évi jövedelemben részesülő tagok száma (8,2%-ról 9,9%-ra), ami ismét a tsz-ek területi egyenlőtlenségeire is utaló adat. Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 6.

Rövid lejáratú hitel az árutermelés %-ában	31%	51%	54%

Forrás: Nemzeti Bank jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 7.

A tsz-ek ebben az időszakban (1959–1961) az egyébként mintegy négyszeresére növelt hitelfolyósítás ellenére is krízisben voltak. A tsz-hálózaton belül külön problémakört képeztek a gyenge gazdaságok, amelyeknek 1961-ben még külön 280 millió Ft „középlejáratú üzemviteli hitelt” adtak. Ennek összege az 1960. évi egy szántóegységre jutó 29 Ft-ról 1961-ben 39 Ft-ra emelkedett.¹²⁷⁵ A tsz-ek 1961-ben hivatalosan 265 millió Ft mérleghiánnyal zártak. Ennek mértéke folyamatosan növekedett, amelynek közölt, becsült összege 1959-ben 26,9 millió, 1960-ban 185 millió, 1961-ben 265 millió Ft-ot tett ki. Erre, a valójában felmérhetetlen összegre vonatkozóan jegyezték meg a jelentésírók, hogy „Számításaink szerint 1959-ben a tényleges gazdálkodási hiány 102 millió, 1960-ban 21 millió, 1961-ben 351 millió Ft-ot tett ki, ami egy kh szántóegységre vetítve 37, 39, ill. 49 Ft-ot tett ki.”¹²⁷⁶

Magyarországon az 1961. évi zárszámadások szerint a 4.195 tsz közül hivatalosan 720 (17%) mérleghiányos volt, míg 780 (19%) az alacsony fokú gazdasági egységek közé tartozott.¹²⁷⁷ A nyilvántartott tsz-tagok 78,5%-a és mintegy 120 ezer családtag vett részt a kollektívnek nevezett munkában. Az előbbi, kozmetikázott számokból is érzékelhető, hogy az eredeti kollektivizálási válság ebben a vonatkozásban mit jelenthetett. Például azt, hogy a munkát elvégző tagoknak a második negyedévtől kezdve csak 41%-a kapott készpénzelőleget. A többi esedékes kifizetésről és juttatásról itt nem is szóltak.¹²⁷⁸

A jövedelmek hivatalos és rejtett forrásainak kimutatása számos nehézségbe ütközik. A helyzet illusztrálása céljából vessünk egy pillantást az Országos Pénzügyőri Parancsnokságtól Nyers Rezső pénzügyminiszternek írt levél adataira. Ezek szerint négy megvizsgált tsz 1960-1961-ben összesen közel 25.000 kg cukrot használt fel must és borok cukrozásához. Becslés szerint ez mintegy egy milliónyi jövedelmet jelentett. A vezetőség rendszerint maga

¹²⁷⁵ Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 7.

¹²⁷⁶ Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 8.

¹²⁷⁷ Ezekről jelentősen különbözve, a kolhozformától nyilvánvalóan eltérve, egyfajta vállalkozásként kezdett el működni például négy megnevezett tsz: a túrkevei baromfifeltető és nevelő, kötélgyártó; a karcagi baromfifeltető; a hajdúböszörményi pecsenye csibe és törzsbaromfi-nevelő, valamint a tataházi baromfitelep. A négy üzem össztermelési értéke: 4.398.000 Ft volt. A hajdúböszörményi ekkor veszteséges volt. A többiek a jövedelem 70%-át beruházásra, 30%-ot a vállalkozásban résztvevő tsz-eknek adták. Külön kategóriát képezett például 24 halászati vállalkozás, valamint a földműves-szövetkezeten belül jegyzett 134 szőlő- és gyümölcsstermesztő szövetkezet, igen tekintélyes, 36 ezres tagsággal. Nemzeti Bank jelentés, 1962. április 26. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 42–52.

¹²⁷⁸ Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 26. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ö.e. 42–52.

kölcsönözte előre a cukorvásárláshoz szükséges pénzt. Az eljárásról a megyei döntéshozók is tudtak.¹²⁷⁹

(Vasárnap esti búcsúzás)

¹²⁷⁹ Az Országos Pénzügyőrség levele, 1962. október 10. MOL M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.é.e. 162–163.

(A papa nem kell még fel? Ráér! Ő a téészbe megy dolgozni.)

(Csak tovább, tovább, gólya néni, vidékre nem megyek!)

Lúdas Matyi c. újság karikatúrái 1959–1960

Munka a bajnai tsz-udvarban az 1960-as években

A volt uradalmi magtár és tsz-udvar Bajnán (1960-as és 1970-es évek körül)

ERŐSZAKOS KOLLEKTIVIZÁLÁS, TSZ-PSZICHÓZIS, TÁRSADALMI HATÁSOK

„Ezt nekünk nem a szél fújta, nem davaj föld. Itt a két kezükkel kaparták össze. Mi is el tudtuk volna pocsékolni.”¹²⁸⁰

Összességében az erőszakos kollektivizálás egy negatív irányú, a józan közgazdasági normákkal szembeni szabályt követett, hiszen az emberi munkaerő fejlesztése helyett annak gyengítését eredményezte.¹²⁸¹ Az 1945. évi földreform idején uralkodó földéhséget néhány év múlva felváltotta a földtől való megszabadulás tendenciája. Az egyénileg gazdálkodókra fokozódó nyomás nehezedett, hogy a szovjet, kolhoz típusú termelőszövetkezetekbe belépjenek. A kommunista párt destruáló programja szerinti parasztellenes állami politika (kulákellenesség, tagosítások, adóprés és beszolgáltatás, kampányok, egyház- és vallásellenesség) strukturális terrornak számított. Ennek erőszakossága célzottan külön és közvetlenül a kuláknak nevezett „osztályellenesség” ellen irányult. Mindennek ellenére, 1958-ig az egyéni gazdák több mint háromnegyede továbbra sem lett tsz-tag, annak ellenére sem,

¹²⁸⁰ Tabdi községből írt levélrészlet, amit a Szabad Föld szerkesztősége kivonatolt a KB-nek küldött jelentésében, 1960. januárja-februárja. MOL, M-K-288.f. 28.cs. 21.ö.e. 1960. 139–141.

¹²⁸¹ Vö. Szakács 1998b: 20–30.

hogy a forradalom után volt alapja a vereségtudatnak. Így tehát ők logikai értelemben sem léphettek be „önként”, „békés eszközök” révén a kollektív gazdaságba 1958 és 1961 között. Bár 1956 hatása, vereségtudata a kollektivizálás végrehajtásában nyilván meghatározó volt, azonban mégis azt állítom, hogy csak egy újabb, döntően az 1959–1960-ban végrehajtott koncentrált kampánnyal tudták beléptetni a gazdák többségét a tsz-ekbe. Ezzel nem azt mondom, hogy a gumibottal, a „sűrített népinevelővel” mindenki közvetlenül találkozott.¹²⁸² A kitűzött nagyságú területfoglaláshoz és létszám-biztosításhoz arra nem volt szükség, elég volt annak létezéséről tudni, hallani.¹²⁸³ A szóbeli interjúk visszatérő hivatkozása, tömeges tapasztalata ez.

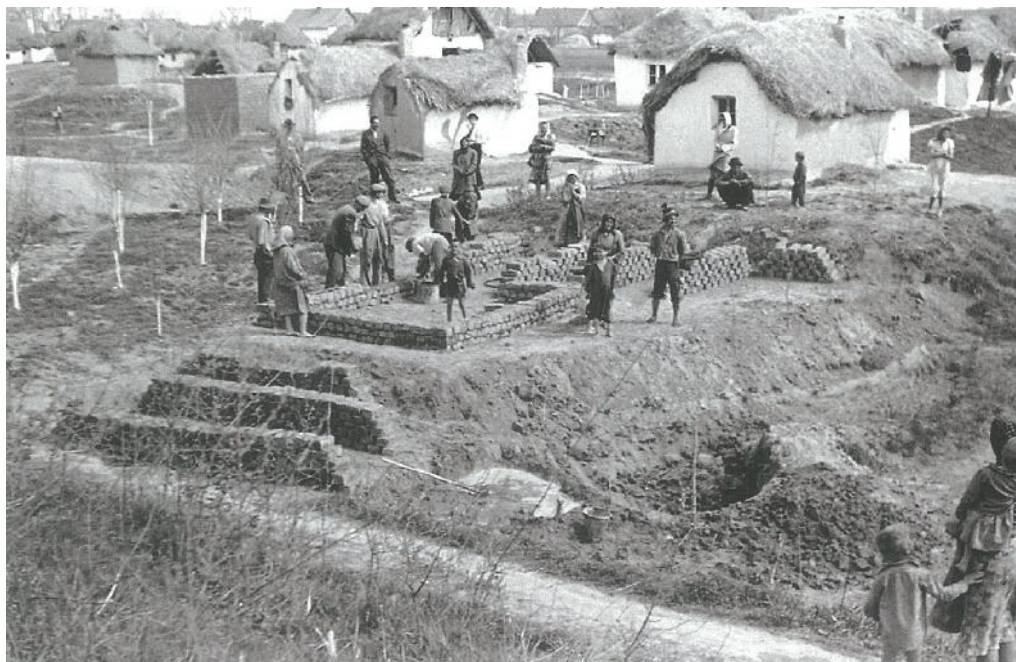
A tsz-tagság indokait felölelő skála tartalmazta az előre menekülés, a félelemből fakadó engedelmeskedés viselkedésformáját, de nagyrészt a konkrét fizikai erőszakot, a szó szerinti értelemben vett bepofozást. Az egyéni gazdaságok felszámolására a szovjet típusú rezsimekben az állami beavatkozás, a terror révén került sor, mert azok egy erőltetett iparosítási és hatalomtechnikai-kriminalizálási program keretében elemi akadályt képeztek.¹²⁸⁴ Egyrészt a központi elosztási, tervgazdálkodási rendszerben így láttak esélyt az ellenőrzött begyűjtésre és részleges elosztásra, másrészt a paraszti önállóság fizikai és mentális tereinek minimalizálására, míg sokak esetében kiiktatására. A „projekt” kampányszerű végrehajtásának módja és időzítése közvetve vagy közvetlenül az összes emberi együttélési formát, vagyis az egész társadalmat érintette. A kollektivizálás megrázó, kollektív és struktúraváltoztató társadalomtörténeti eseménnyé vált, amelynek következményei, traumái és tabusításai a viselkedést szabályozóvá lettek.

¹²⁸² Mint említettem, a „sűrített népinevelő” az informális szóhasználatban a gumibotot jelentette. Információs jelentések a lakosság hangulatáról, 1957. április 17. PML, XXVIII. 750. MSZMP, 2.f. 8.cs. 1.ő.e. 18–19.; A politikai rezsimek több szempontból ismerő Szász Béla írásában is felbukkan a gumibot jelentősége: „Helyes – vont vállat Farkas, és elővette a gumibotot. – Nem hisz és nem akar nekem dolgozni. Akkor hát visszatérünk a jó, öreg és okos népinevelőhöz.

Mielőtt megsuhogtatta volna, az ezredes gyengéden végigsimított kedvenc szerszámán, amit népinevelőnek keresztelt el, [...]” Szász 1989: 93.

¹²⁸³ A rendőrség a következő módon is résztvevő volt a kollektivizálásban: „A rendőrkapitányság egy megbízottja minden este jelen volt és a népinevelők által bejelentett ellenséges magatartású egyénekről tájékozódott azonnal. Ha szükségesnek látták, akkor az illetőt felkeresték a lakásán és meggyőzték álláspontjának helytelenségéről.” Brigádjelentések a tsz-szervezésről, 1959. március 12. JNKSZML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ő.e. Mg/56. 98–100.

¹²⁸⁴ Ennek módszereit egy 1962. évi állambiztonsági szolgálati jelentésből is érzékelhetjük: <<Szarvas>> ügynök 1959-ben lett beszervezve anyagi érdekeltség alapján. Beszerzése idején a Mátételkei ÁG-ban dolgozott mint főkönyvelő, majd a Jánoshalmi Petőfi tsz-be került. Beszerzése után először kompromittált személyekre dolgozott, majd a Nagy Mihály féle borbély üzletben kialakult ellenséges csoportban dolgozott. A csoportot munkája által feldolgoztuk és széttűlesztettük.” Erdei László rendőr százados jelentése Bajáról a Szarvas fedőnevű ügynök tevékenységéről, 1962. június 24. ÁBSZTL, M-15.907/1.

Putrit építenek a falu szélén, Csenger 1953-ban

A patológus agrárfordulatnak a módját és mértékét, az egyéni és kollektív cselekvések generációs, nemi és regionális különbözőségeit, még inkább össztársadalmi hatását a kutatás lényegében negligálta.¹²⁸⁵ Pedig az ekkori egzisztenciavesztés, az átszabott tulajdonszerkezet, a munkaszervezet és megélhetési lehetőségek minden szempontból hosszú távra meghatározták a vidéken élők sorsát, nem beszélve azokról, akik éppen a kollektivizálás miatt menekültek el falujukból és lettek városi lakosokká.¹²⁸⁶ Ugyanakkor ez egy kollektív tanulási folyamat volt a döntéshozók, a végrehajtók és a bekényszerítettek számára is.¹²⁸⁷ A mindkét nagyhatalmi tömb oldaláról szándékoltan létrehozott szovjet zónán belüli meghatározottságból is kiindulva – bár ezt a társadalmi operációt az akkori magyar párt- és állami döntéshozók indították el – a végrehajtás gyakorlata számos elemében sajátos dinamikát, önjáró folyamatot és módosulást eredményezett. Nyilvánvalóan az akkori

¹²⁸⁵ Annak ellenére állítható ez összességében, hogy például a pszichiátriai kutatási eredmények már az 1970-es években utaltak az ún. tsz-pszichózisra. Juhász 1974.

¹²⁸⁶ További vizsgálatokat igénylő adatok szerint az intézetekből elbocsátott elme-idegbetegek száma 1952 és 1954 között 35 és 40.000 fő volt, 1955–1956-ban enyhe csökkenést tapasztaltak, majd 1957-től 1960-ig létszámuk elérte az 50.000 főt. A legjelentősebb ugrást (55.000) éppen az erőszakos kollektivizálás idején, 1960–1961-ben mérték. 1963–1964-ben a hivatalosan nyilvántartott elme- és idegbetegek száma 60.000 fő volt. A jelenség nyilvánvaló módon egyéb, hosszabb távú társadalmi folyamatokkal és személyes történetekkel is kapcsolatos, ám igazolható összefüggéseket láthatunk a kollektivizálás következtében tapasztalt brutalitásokkal, egzisztenciavesztésekkel, radikális változásokkal. A „tsz-pszichózis” nyomait abban is láthatjuk, hogy az 1962-ben felvett betegek 80%-a 20 és 59 éves közötti volt. A keresőnek számító betegek 77%-a fizikai dolgozók közül került ki, bár a szellemi foglalkozásúak körében jóval intenzívebb volt az előfordulás. A nők esetében az élettani tényezőkön túl egyértelmű összefüggést láttak a kettős (család és munka) terheléssel. A férfiak körében domináns volt az alkoholizmus. Dr. Marton – Szabó 1966: 699–711.

¹²⁸⁷ North 1998.

elvárásokat, számításokat és jövőhorizontokat kell jobban megismernünk, hogy egy-egy élettörténetbe beágyazhatóan megérthessük a kortársi tapasztalatokat és reakciókat. Végül, a kollektivizálás történelmi perspektívába helyezett példáján is igazolva láthatjuk azt, hogy a társadalmat leginkább a következő, összetett tényezők alkották a politikai diktatúrában: a szocializmus projektje, a hagyományos struktúrák megtartóereje, az iparosodás, valamint a társadalmi autonómia mindennapi miliói.¹²⁸⁸

A gyakran idézett szövegekkel az állításaim kötelező dokumentálásán túl egy másik célom is volt. A részletes helyzetleírások révén sokkal inkább igazolható, hogy a mikrovilágok felé fordulással, a tapasztalattörténet művelésével elsősorban úgymond nem a kollektivizálás történetét, hanem többek között az annak során szerzett látható és „láthatatlan” hatásokat, a megélt, jellegzetes emberi tapasztalatokat állíthatjuk a középpontba.¹²⁸⁹ A kutatói hipotézis és értelmezés mellett éppen olyan joggal megjeleníthetjük a lehetséges kortársi horizontok egy részét. Ennek a megközelítésmódnak alapján egyrészt „nevén nevezzük a dolgokat”, másrészt az akkori időhorizontok mentén sokkal inkább rá tudunk kérdezni az élet „értelmére” és „milyenségére”, amihez képest az emberek úgymond mérték magukat és életstratégiájukat.¹²⁹⁰

A háborús logika, a politikai ellenségek konstruálása alapján a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének” ellenségei iránti érzéketlenség, sőt megvetés propagandafunkciót is betöltött.¹²⁹¹ Ennek révén ugyanis a közfigyelem nem az egyéni vonásokra, az árnyalásra összpontosult, ami rendszerint alapja az „ellenségek elleni” mozgósításnak.¹²⁹² Az ellenségeskedések a pártállami radikális beavatkozás révén a korábbiakat széttörve, osztályharcos alapon kiterjesztve és módosítva, újfajta társadalmi kötőanyaggá váltak. A kollektivizálást elsősorban a nomenklatúrán belüli nyelvhasználatban nevezték számszerű fejlesztésnek. Az ilyen és ehhez hasonló stílussal, a városból vidékre „lemenni” hozzáállás

¹²⁸⁸ Ö. Kovács 2009h.; Ö. Kovács 2010e.

¹²⁸⁹ A kortársi közvetlen reakciókra, azok írásos, időben részben párhuzamos rögzítésére ld. Máthé 2008: 160–168.; Romsics 2009: 270–287.

¹²⁹⁰ Az „Alltagsgeschichte” alapvető módszere ez. Erre ld. Lindenberger 1999ab.; Majtényi 2003.; Ö. Kovács 2004a.; Majtényi 2009.

¹²⁹¹ A kényszerűen kivizsgált brutális ügyek gyors, 1960. márciusi lezárásának tipikus ügyészszégi, bírósági megfogalmazásait illusztrálja az egyik – az agitátorok magatartására vonatkozó – Hajdú-Bihar megyei vádirat részlete: „Mivel a parasztság körében tapasztalható pozitív előrehaladást nem lehet spontán mozgalommá tenni, a helyes az, ha a munkásosztály, az állam is segíti a parasztságot nagy elhatározása megvalósításában. Feladat meggyőzni a még határozatlan, kételkedő egyénileg dolgozó parasztot, hogy fejlődésünk, boldogulásunk útja a mezőgazdaságban a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás kiépítése. Erre az útra lépni mindenkinek érdeke, de csak, ha azt maga is helyesnek látja. Ezeket az elveket megsérteni, erőszakot alkalmazni: alkalmas a munkás-paraszt szövetség megbontására, de alááshatja a párt és kormány parasztpolitikáját, a mezőgazdaság szocialista átszervezése bonyolult munkáját, és a szövetkezeti mozgalmat, mint alapintézményt.” HBML, MSZMP, 1.f. 2.fcs. 1960. 62.ö.e. B.10.026/1960-1.sz.

¹²⁹² Edelman 1998: 105, 120.

gondolkodási horizontjának visszatérő esetleírásaival bőven találkozhatunk a történeti forrásokban.¹²⁹³

A kollektivizálás a mindennapi életvilágokat is feldúlta, azt a valóságterületet, amit a megmaradt paraszti tömb a begyűjtés eltörlése, az 1956 utáni gyeplőlazítás légkörében lassan kezdett újra magáénak tudni. A kollektivizálási kampányok és agitációk a normális felnőtt- és gyereklét ezen szférái ellen is hatottak.¹²⁹⁴ A hódítók, a szervezők erejével szemben a tsz-be kényszerülő emberek lényegében a lehetséges három védekezési reakció közül az elsőt (amely úgymond figyelemre sem méltatja az agitációt) nem alkalmazhatták. A második formára, a harcra sem volt nagyon lehetőség, legalábbis csak igen korlátozott mértékben.¹²⁹⁵ Tömegesen a harmadik reakció útját járták be, amikor elhagyták a falut vagy erőszak hatására aláírták a belépési nyilatkozatot. Az egyéni gazda státusából való kitaszítottság, majd alacsony színvonalú, szervezetlen munkavégzés, szűkösség, elégedetlenség, többnyire passzív ellenállási formák, rendszerint verbális rendszerellenesség jellemezte a tsz-be torlódott, fizikai és pszichikai eszközökkel egy új életmódra kényszerített mezőgazdasággal foglalkozókat.

¹²⁹³ „Ha az elvtársak számszerű fejlesztésben akarnak segíteni, akkor december 5-ére már eljöhetnek. Arra kérjük az elvtársakat, hogy mielőtt lejönnék, 3–4 nappal előbb értesítsék a termelőszövetkezetet, hogy szállást tudjanak biztosítani, és azt is írják meg, hogy hányan jönnek.” Mezőkovácsházi járási pártbizottsági ülés, 1959. november 23. BÉML, MSZMP, Mezőkovácsházi JB PB, 1–2.ö.e. 2. leltár.; Hangulatjelentések a tsz-szervezésről. 8.ö.e. 2113. 17/8/34/1959.

¹²⁹⁴ Az életvilágra ld. Schütz –Luckmann 2000.; Példaként említhető itt is, hogy az uzsai munkások, mint agitátorok a Veszprém megyei Nemesgulácson megverték a távollévő szülők gyerekeit is. Tsz-problémákkal foglalkozó munkáslevelek, 1960. január 28. VeML, MSZMP, 1.f. 1960. 34/1.ö.e. 1448–1450.; Az ügynöki jelentések visszatérő eleme a családi-rokonsági örökség siratása. A következő versikét egy lajosmizsei kocsmában hallotta a jelentésíró: „Őseimnek kisbirtoka, Tsz-ék ülnek rajta, Elrabolták tőlem a földem. Kicsordul érte a könnyem.” Összefoglaló jelentés, Budapest, 1959. február 9. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/7. 1–10.; A kortársi értelmezést a különböző sajtótermékekben is felfedezhetjük. A sokak által olvasott Nők Lapjában idéztek (1959. február 19. 8. sz.) egy agitátort, aki szerint „Háromféle embert ismerünk. Egy, aki benne van a szövetkezetben; a másik, aki benne lesz; és a harmadik, aki ellenünk van. Mármost döntsük el gazdatársak. [...] Erre igaz szívvel, mind azt mondták az emberek, hogy ők nincsenek ellene a szocializmusnak, hogy is lennének?”

¹²⁹⁵ Ugyanakkor hangsúlyozni kell a nyilvánvalóan mindhárom említett csoportban előforduló, alkalmazkodó ellenállási formákat: a verbális, mindennapi szidalmazást, pletykát, fenyegetést; a névtelen levélírást, a nevesített kérelmeket, panaszokat, feljelentéseket, röpcédulázást, falfirkákat, az ironizáló dalolást, a belépési nyilatkozat aláírásához szervezett „ünnepeket”, lakomát; a „tsz-községek” jelző karóinak, a tsz-terület határjeleinek eltávolítását, a közgyűléseken való felszólalást és kivonulást, a több napos tüntetéseket, a kilépésekhez, nyilatkozatok visszaadásához aláírások gyűjtését, a küldöttségek szervezését a nómenklátúra tagjaihoz és központjaihoz; a munkalassítást és hanyagságot, a jó állapotban lévő állatok, felszerelés és termények visszatartását, a tettegességet az agitátorokkal, helyi vezetőkkel szemben, gyűjtogatást, rongálást, szándékos károkozást, a rendszeres lopást, az alkoholba és öngyilkosságba menekülést.; Ahogy erre már több helyen utaltam, a frusztráltságot az is fokozta, hogy a tsz-t a befolyásosabb gazdák jelentős része egyfajta előremenekülői lehetőségnak tekintettek, ahol például a rokoni kapcsolathálón keresztül foglalták el a pozíciókat. Sokan ez ellen is tiltakoztak, így például a Szabolcs megyei Döge községben 1962. február 3-án a „tsz vezetőségéről olyan plakátot ragasztottak ki, amely a tsz-vezetőség rokoni összefonódását ábrázolta, illusztrálva azt, hogy a rokoni összefogáson keresztül milyen lehetőségek vannak a lopásra.” ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/35. 1–5.

A leírt esetek alapján érzékelhettük, hogy a parasztság nagy része ekkor is igen alkalmazkodó képesnek bizonyult, ami az élet legjellemzőbb tulajdonsága. Azonban az is hozzátartozik ehhez a kollektív stresszhelyzethez, hogy ebben a kapcsolatrendszerben számos érzelemre ráismerhetünk, mint például a bosszúvágyra. Legalábbis részben (például a szervezettség, a szaktudás hiánya és az alacsony jövedelemszerzésen túl) ezzel is magyarázható az a későbbi mindennapi kompenzációs magatartásmód, ami a kollektív hanyag munkavégzést és a „társadalmi tulajdon” rendszeres és valóban kollektív dézsmálását jellemezte. Hogy ez mennyiben és hol, a társadalom mely rétegeiben erősítette meg – többek között – a jellegzetes proletárlétet, a tulajdontól való megfosztottság állapotát és érzését, vagy mások számára mennyire adott új lehetőségeket és vagyonosodást, további rendszeres kutatásoknak kell kideríteniük.

Egy korábbi felvetést itt ismét kiemelnék, amely nézetem szerint mindenképpen újragondolást feltételez a jelenkortörténeti kutatásokban. A diktatúra társadalmiasításának terminológiai kérdése, valamint az uralmi rendszer társadalmi beágyazottságának szintjei és folyamatai mindaddig tisztázatlanok és szükségszerűen víziószerűek lesznek, amíg nem készülnek el például a pártállami erőszakszervezetek, magának a kommunista pártnak és alárendelt szerveinek, az egyházi közösségeknek társadalomtörténeti elemzései. Egy „alulnézeti” perspektívából nézve, az írásos és szóbeli történeti források tükrében a hagyományos esemény- és politikatörténeti kategóriáknak, határoknak más olvasatuk van. Különösképpen így van ez akkor, ha elfogadjuk azt, hogy az utólagos történetkutatói elméletek és fogalmak mellett megadjuk a lehetőséget a valóban tömegeket jelentő kortársak gondolkodási horizontjának bemutatására is. Ez egy tapasztalattörténeti megközelítést feltételez, amely rendszerint az ideológia, a propaganda nyelvének kortársi, mindennapi félreértéséről vagy negligálásáról, a saját érdekek mentén leírható és értelmezhető hasznosításáról szól. Talán ezt életszerű beszédmódnak is nevezhetnénk, ami persze nem jelenkortörténeti különlegesség. Levéltáraink szinte átláthatatlan mennyiségű iratai, lokális forrásaink, a hangulat- és ügynöki jelentésektől a feljelentésekig lényegében mindig az életidegen, mitizált elváráshoz képest írják le az „elhajlásokat”¹²⁹⁶. A besúgások, a bejelentések, a pártsajtóhoz és a rádióhoz beküldött névvel ellátott és névtelen levelek tömege szintén a diktatúra társadalmiasításának eleven mutatói.

¹²⁹⁶ Ahogy ezt már korábban jeleztem, a falusi titkos megfigyelések, jelentések sajátos körülményeire (például nincs „T”-lakás), az újabb torzítások keletkezési helyére a tartótisztek is folyton utaltak. Összefoglaló jelentés, 1959. február 9. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. I/7. 1–10.

Ha a „rendszerek” szintjén vetjük össze a Rákosi- és a Kádár-diktatúra világát, akkor a kettő között az utóbbi korszak elejéig nem látok alapvető különbségeket. Konkrétan az erőszakos kollektivizálás azt mutatja, hogy bár eltérő módszerrel és névvel ellátva, de mindkettőben mobilizálták az elnyomó apparátuson (például a pártközpontok különböző szintjei, ÁVH, karhatalom, rendőrség, munkásőrség, részben a tanácsok) túl más foglalkozási és társadalmi csoportokat (például jogvégzettek, pedagógusok, hivatalnokok és más diplomával rendelkezők, városi üzemek dolgozói) is. Azt állítom tehát, hogy a modern diktatúra természetrajzának logikájából fakadóan a lehetséges módon és eszköztárral, és persze eltérő hatékonysággal, sokszor színlelt viselkedésmódokkal jellemezhetően, de a pártállami vezetés mindig társadalmiasította az akcióit. Ebben a miliőben a „politikától” nem lehet elválasztani a „társadalmat”, ami egy kortársi perspektívából nézve végképp érthetetlen lenne. A társadalmiasítás mértéke a kollektivizálás befejezésekor erősebb volt az első kampányokhoz képest.

Joggal gondolhatjuk, hogy mindaz, ami a kollektivizálás átfogó offenzívája révén – a többi szovjet típusú rendszerhez hasonlóan – végbement a magyarországi agrár- és falusi társadalomban, nem múlt el mérhető következmények nélkül.¹²⁹⁷ Mi mérhető?

---

¹²⁹⁷ A kortársi statisztikusok is érintették ezt a problémát: Csonka – Vavró 1966ab.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS MINT EGYHÁZTÖRTÉNET

„Az átszervezésnél, illetve az átszervezés közben lényegében nem jelentett akadályt egyes papok ellenállása, mert a Párt előkészítő tevékenysége őket is éppen úgy, mint egyéb ellenséges elemeket dezorganizálta, és szervezett ellenállás részükről objektíve nem tudott kialakulni.”¹²⁹⁸

A kollektivizálást mint egyháztörténeti eseményt és folyamatot is értelmezni kell.¹²⁹⁹ Ha a földbirtokláshoz alapvetően kötött falusi társadalmi tagolódást vesszük alapul, akkor az látható, hogy 1945-től több hullámban volt földindulás és népességmozgás, amelyek az emberi kapcsolatokat radikálisan átszabták.¹³⁰⁰ A korábbi gazdasági-társadalmi-politikai struktúrák és viselkedésformák hagyományos átörökítése az államosítás, a szovjetizálás miatt lehetetlenné vált. A lokális egyházi szerveződések a pártállami hatalom szemében mint utolsó meghódítandó, az egész országot behálózó ellenpolitikai egységkép jelent meg, ezért azok kiiktatása, átalakítása a radikális társadalompolitika elemi érdeke volt.¹³⁰¹ A papok és a hívek különböző módszerű (a folyamatos kriminalizálástól a kollaborációig) állami ellenőrzésének társadalomtörténeti feldolgozása itt nem lehet a feladatunk, csupán a problémafelvetés szintjén kívánom érinteni ezt az összefüggést.¹³⁰² A földek és az egykori parasztok téjeszesítése egyben egy mindennapi „vallásháború” is volt az agitátorok és az érintett gazdák, és természetesen a

¹²⁹⁸ Jelentések az egyházzól, 1962. június 22. TML, MSZMP, 1.f. XII.cs. 76.ö.e. 036-051.; A pártállami destruktív megfontolások konkrétságára utal a hívek számát gyarapító Matt János szigetvári pap Almamellékre való elmozdítási terve, azzal az indoklással, hogy „áthelyezése esetén megbomlana ez az általa kiépített kollektíva, és csökkenne az egyház befolyása a vallásos emberek között.” Az almamelléki, kifogásolható magaviseletűnek tartott paptársa révén az ÁEH alkalmazottjai azt várták, hogy „ennek a katolikus papnak a Szigetvárra való helyezése demoralizáló hatással lenne az erősen vallásos kispolgári elemekre, és feltétlen gyengítené Szigetváron az egyház tömegkapcsolatát.” Jelentések, 1959. július 8. MSZMP, 3.f. 2. 1959. 6.ö.e. 8–9.

¹²⁹⁹ Jason Wittenberg a politikai lojalitás 1940-es és 1990-es évek közötti kérdését vizsgálta, s ennek során a „jobbboldali” politika melletti kiállást, választási eredményeket az egyházakra alapozott kapcsolathálóval magyarázza. Területi mintavételei során Hajdú-Bihar, Zala, Veszprém és Győr-Sopron megyei történeti forrásokat elemzett. Wittenberg 2006: 6–17.

¹³⁰⁰ Az egyes lépéseket, intézkedéseket ld. Tomka 2005: 61–119.; Gárdonyi 2010: 33–34.

¹³⁰¹ A következő tolnai helyzetkép (mikrotörténeti összefüggései miatt talán további elemzést igénylő) a pártállami beavatkozás machiavellista jellege mellett, nyelvileg is tanulságos. A megyei egyházügyi előadó a nagyszokolyi református papról jelentett: „a megye 220 papja közül az egyetlen, aki nem ajánlotta föl a földjeit, egy személyben paraszt, juhász és pap. Jelenleg 18 hold földön gazdálkodik, 110 db birkája van, ezen kívül 2 lova, 3 kecskéje és a múlt évről 6.000 forint adótartozása van.” Az elhanyagolt környezetére utalva írták, hogy a „társadalmi együttélést sértő magatartása mellett van más oldala is. A hitélet az ősi sovíniszta, nagy református községben egyenlő a nullával. [...] A járási pártbizottságnak is az a véleménye, hogy Papp Gyulát hagyjuk Nagyszokolyba, mert a hasznos oldala a károssal szemben tulsúlyban van. Papp Gyulának az a kérése, hogy elcsapása esetén segítsünk neki, hogy az állami kotelepen, mint juhász el tudjon helyezkedni.” Jelentések az egyházzól, 1960. augusztus 8. TML, MSZMP, 1.f. XII.cs. 76.ö.e. 034-035.

¹³⁰² Az egyháztörténet újabb szempontjaira ld. Bögre – Szabó 2010.; Gyarmati 2010.; Gárdonyi 2010.; A hívő emberek káderlapján rendszerint szerepelt az „idealista” jelző.” A hívői létet ebből szempontból nyitottnak és nyilvánosnak lehet tekinteni. Tomka 1998: 21.; A kollektivizálás előtt és alatt az ÁEH a papok számára külön szervezett találkozókat az elvárt magatartás kialakítása céljából. Ld. például: Olt Károly szigorúan titkos ÁEH-jelentése a papok részére indított tájékoztató előadásorozatról, 1960. december 30. MOL, M-KS-288.f. 22.cs. IV. Egyházzal kapcsolatos ir. 1961. 4.ö.e. 001-21/1960. 1–4.

papok számára.¹³⁰³ Ennek közvetlen, személyes tapasztalatát a héregi (Komárom m.) római katolikus egyháztanács elnökének terrorizálásnak példájával illusztrálom.¹³⁰⁴ Az ilyen és ehhez hasonló történeteket és hatásait a dokumentumtárban közölt forrásokban részleteiben lehet tanulmányozni. Régi módszertani kérdés ugyanakkor, hogy miképpen tudjuk mérni az egyházhoz tartozást? Az ekkori időszak egyik történeti forrását a hittanbeíratások statisztikái nyújtják, amelyeket a pártállami apparátus fokozott figyelemmel követett.

66. sz. t. Általános iskolai hittanbeíratások száma és aránya a tanulói összlétszám tükrében 1956–1960¹³⁰⁵

Megye, város	1959– 1960 fő	1958– 1959 fő	1959– 1960-ban %	1958– 1959- ben %	1957– 1958-ban	1956– 1957- ben. ¹³⁰⁶ %	Csökkenés 1956 és 1960 között
Baranya	15.381	18.532	47,66	58,4	58,1	50	-2
Bács- Kiskun	31.080	36.049	45,23	54,1	55,0	33	-12
Békés	11.219	14.918	18,16	25,1	27,18	15	-3
Borsod	36.277	39.326	44,15	53,8	59,0	31	-13
Csongrád	10.764	14.682	26,57	38,6	41,58	31	-5
Fejér	18.762	22.035	39,31	49,1	51,0	31	-8
Győr- Sopron	26.845	32.453	52,63	63,6	67,6	56	-4
Hajdú- Bihar	14.718	16.786	26,06	31,3	35,64	22	-4
Heves	11.972	16.373	32,74	45,0	48,4	23	-10

¹³⁰³ Példaként a Pest megyei Szentlőrinc-káta esetét említem meg, ahol 1959. március 6-ára 90%-ban befejezettnak nyilvánították a tsz-belépést, de utána hetekig nem tudták összehívni a több száz fős tsz-gyűlést, végül 30–40 emberrel „megválasztatták” a vezetőséget. Itt a helyi plébános – szemben a püspöki karral – nem volt hajlandó támogatni a tsz-szervezést, majd megvonták tőle a hittantanítás jogát. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 1959. május 5. PML, XXVIII. 750. 8.f. 1959. 16.ő.e. 3387–3389.

¹³⁰⁴ Az 51 éves T. F-től az agitátorok a megismételt éjjeli látogatáskor (1960. január 18-án) azt „Kérdezték, alá van-e írva a nyilatkozat. Mondtam, nincs. Erre én levettem a szekrény tetejéről az üres nyilatkozatot, mondtam, hogy nem látom aláírni. Erre a kopasz azt mondta, hogy a <<papnál láttál aláírni, itt nem látsz?>> Ugyanis a helyi egyház világi elnöke vagyok. Egyébként 17 hold földem volt, ennél nem is volt soha több földem, kuláknak sem voltam nyilvánítva soha. Ezután fenyegettek, hogy vagy aláírom, vagy elvisznek. Hogy hova vinnének, azt nem mondták. Ezután éjjel után néhány perccel aláírtam a nyilatkozatot. Ezután én, minthogy tartottam attól, hogy megvernek vagy elvisznek, mert a helyzet ilyen volt, aláírtam a belépési nyilatkozatot. [...] Én éjjelkor kértem őket, hogy másnap majd aláírok. Ekkor azt mondták nekem, most kell aláírnom, utána felkeltjük a papot és megyünk vele agitálni.” T. F. tanúkihallgatási jegyzőkönyve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetésével a héregi községi tanácsházán, 1960. január 27. KEMÖL, XXV.10. B10019/60. B. F. és társai pere, 37–38.

¹³⁰⁵ A közölt adatok elvileg minden felekezetre vonatkoznak.

¹³⁰⁶ Csak az egész szám olvasható.

Komárom	12.547	15.334	35,92	46,8	48,9	36	-10
Nógrád	12.865	14.725	45,11	53,7	59,9	44	-1
Pest	48.647	55.165	50,48	58,3	59,4	45	-6
Somogy	20.127	23.661	47,38	58,2	57,6	49	-2
Szabolcs	40.286	44.522	42,53	50,1	56,32	37	-5
Szolnok	10.537	14.405	18,42	24,1	26,08	10	-8
Tolna	18.393	20.134	55,32	61,6	57,9	52	-3
Vas	22.256	26.340	58,58	66,8	69,4	54	-5
Veszprém	27.939	30.805	54,88	61,2	66,24	50	-5
Zala	12.643	18.606	35,58	48,5	51,0	33	-3
Budapest	18.506	35.237	9,97	20,1	26,19	6	-4
Debrecen	331	627	2,16	4,7	11,46	-	-2
Miskolc	746	2.366	4,66	15,8	12,4	1	-4
Pécs	749	3.247	6,68	32,0	37,1	16	-9
Szeged	78	348	0,76	3,7	10,69	0	-1
Összesen	424.118	516.676	34,53	43,69	46,76	30	-5

Forrás: A Tanácsigazgatási Főosztály kimutatása, 1959. június 30. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.

Az általános iskolai hittanbeíratások az 1959–1960. tanévre a Dunántúlon Vas, Tolna, Veszprém, Győr-Sopron megyékben 50% felettiak voltak, amely arányt a Baranya és Somogy megyeiek megközelítettek (66. sz. t.). Ezekhez képest Fejérben és Zalában jóval kevesebb hittanra beíratott általános iskolás volt. Az első helyen említett dunántúli megyékben országosan is a legmagasabb volt a hittanosok aránya. A Duna-Tisza közén a Pest megyei adatok 50%-ot jeleztek, amely egyben, főleg délre és keletre tekintve, a legmagasabbnak bizonyult.¹³⁰⁷ A hittanra járó gyerekek legalacsonyabb aránya Békés, Szolnok, Hajdú-Bihar és Csongrád megyékben volt. Egyrészt tehát szembevetendő egy Dunán

¹³⁰⁷ Az egyébként igen összetett miliójú Pest megye aszódi járásában tapasztaltak nagyrészt reprezentatívak lehetnek. A jelentős számú ipari munkás ellenére az itt élők elsősorban a mezőgazdaságban dolgoztak. A fiatalok körében látványos egyháztól való eltávolodásról számoltak be, kivéve „az odahaza maradt bőszenyás kislányokat.” További erős egyházi kötődést ott mértek, ahol lényegében egy felekezethez tartoztak a falubeliek, így elsősorban a római katolikusnak számító Galgahévízen, Püspökhatvanban, Turán és Galgamácsán. Hasonlóan a jómód és az erős egyház összefüggését is ezekhez a helyekhez kötötték. Mindezen „tömbösödés” ellenére, a hittanbeíratások a korábbi évek 60% körüli arányáról először 1964-ben kerültek valamivel 50% alá, amit sikernek könyvelt el az ÁEH. Ezt a tendenciát azzal is magyarázták, hogy a járásban szinte minden családban volt már rádió, s egyre nőtt a televíziószám is: „Nevelő munkájuk, különösen a TV, alaposan szemléltetett nívós ismeretterjesztő előadásai éreztetik hatásukat.” Jelentés a vallásos ideológia elleni harcokról és az egyházpolitikáról, 1964. szeptember 11. PML, XXVIII. 750. Aszódi járás, 2.f. 8. 13.ö.e.; 1965-ben országos összehasonlításban a legnagyobb arányú rádióelőfizetés Békésben, a legkisebb arányú Szabolcs-Szatmárban volt. Néhány évvel később, az egész ország népességén belül minden 20–22. községi lakosnak volt tv-je, Komárom megyében (itt volt a legtöbb előfizető) minden 12-nek. Ebben a tekintetben az ellenpéldát Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Zala és Bács-Kiskun megye jelentette. KSH 1968: 24.; Kifejezetten a tsz-tagok tv-használatát vizsgálták a makói járásban, ahol 1965 márciusában az előfizetőknek 4,5% tartozott közéjük. Békés 1966.

innen és Dunán túli különbség, másrészt az adott nagytájakon belül is vannak jelentős különbségek.¹³⁰⁸ Az alföldi agrárregiók alacsony számadataitól a Szabolcs-Szatmár megyeiek térnek el, ahol még viszonylag erős kötődés mutatkozott az egyházakhoz. Ugyanakkor ennél is magasabb beiratkozást reprezentálnak a borsodi adatok. Úgy látszik, a történeti összefüggéseket itt sem lehet leegyszerűsíteni az „ipari” és „agrár” sémára, hiszen például a Borsod-Abaúj-Zemplén és Bács-Kiskun megyei hittanosok aránya szinte azonos volt.¹³⁰⁹ A tanácski kimutatások alapján az is látszik, hogy 1956-hoz képest országosan mintegy 5%-os csökkenést regisztráltak, s ebben a tendenciában a legnagyobb mértékben (13–12%) éppen az említett két megye volt érintett. Ezután Komárom és Heves megye következett, ahol a szülők leginkább lemondtak a gyerek iskolai hittanoktatásáról.¹³¹⁰ Kvantitatív tekintetben szembevetve a városi hittanos általános iskolások számának minimalizálódása, eltűnése. Az említett néhány év alatt Budapesten 10, Pécsen 25, Miskolcon 11%-kal csökkent a beiratottak aránya. A jelentéskészítők ezt részben az „illegális hitoktatás veszélyével” és a „párt- és

¹³⁰⁸ Egy-egy személy, a korábbi emberi kapcsolatok mintaadó jellege igen meghatározó lehetett a lokális társadalmakban. „Egyes megyéken belül jelentős aránytalanságok vannak. Így pl. Pest megyében a ráckevei járás 44,7%, de az aszói járás 70,9%, szentendrei járás 70,1%. A városok között is nagyok a különbségek. Cegléd 17,82, míg Szentendre (erősen vallásos lakosság, egyházi gimnázium jelenléte, 56,75%). Ebben az évben is vannak községek, ahol igen nagy a jelentkezési arány, sőt egyes helyeken emelkedés is van. Általános tapasztalat, hogy a kisközségekben, tanyai településeken erősödött a papok agitációs munkája és ennek következtében több helyen nőtt a jelentkezők száma. Így Hajdú megyében Álmódon 42-ről mintegy 65%-ra, Pest megyében Turán 71,5-ről 80%-ra, Borsod megyében például Bodrogházyán emelkedett a hitoktatásra jelentkezők száma. Debrecenben a III. kerülethez tartozó tanyákon, például Macson és Dombos-tanyán. Érdemes megemlíteni Békés megyében Okány községet, ahol a jelentkezők száma kétszerese a múlt évének. A református pap igen népszerű a községben. A Hazafias Népfőrt titkára, a Sportkör pénztárosa, állandóan együtt van a párttitkárral, így a község lakói természetesnek veszik, hogy gyermekeik hittanra járjanak.” A Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeiratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.; További, megyén belüli eltéréseket jelezve, például Hajdú-Bihar járásai közül magas arányszámmal kiemelkedett a berettyóújfalui. Információs jelentés, 1960. július 25. HBML, MSZMP, 1.f. 9.fcs. 1958–1962. 7.ö.e. 79–80.;

¹³⁰⁹ A régiókon belül, erre vonatkozóan is megfontolandó a jelentéssíró megállapítása: „Főleg ipari központokban, városokban, járási székhelyeken általában az átlagosnál jelentősebb mértékben csökkent a beiratkozottak száma.” A Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeiratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.; A szigetvári járásban kifejezetten az ún. tsz-községekben egy év alatt mintegy 15%-kal kevesebben írták be gyermeküket hittanra. Jelentések, 1959. június 30. MSZMP, 3.f. 2. 1959. 6.ö.e. sz.n.

¹³¹⁰ A tatai járásban a kollektivizálás és a vallásellenes kampányok eredményességének összefüggését a kortársi pártjelentésben így fogalmazták meg: „Általában komoly csökkenés tapasztalható a termelőszövetkezeti községekben. Rosszak között kell megemlíteni a következő községeket, Bokod 85%, Dunaszentmiklós 84%, Várgesztes 86%, Vértessomló 78%, Vértestolna 91%, Agostyán 71%. A felsorolt községek mutatják, ahol nem ment a termelőszövetkezetek szervezése, ott ezen a téren is probléma van. Kivételt képez ezen a téren Vértestolna. Általában ezeknek az eredményeknek az elemzésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a járás községeinek kb. 50%-a nemzetiségi község, ebből 9 német és 2 szlovák. Tudvalevő, hogy a nemzetiségi községekben, de különösen a németeknél, a vallás befolyása jóval nagyobb, mint a magyar községekben. Különösen komoly mértékben csökkent a hittanra beiratkozott gyermekek száma a munkások által lakott községekben.” A járás községeiben az iskolások 52%-át írták be hittanra, amely arány 1958-hoz képest 12%-os csökkenést jelentett. Tatán 34, Oroszlányban 15%-ot regisztráltak 1959-ben. A pártnorma szerint „jobb községnek” számított például Baj (36%), Dunaalmás (23%), Héreg (23%), Kömlőd (38%), Környebánya (18%), Tarján (38%), Tata-Kertváros (24%), Oroszlány I. (11%). MSZMP járási bizottsági jegyzőkönyv, 1959. július 9. KEMÖL, XXXV. 5. MSZMP, Tatai JB 7.ö.e. 8–9.

állami szervek, továbbá pedagógusok komoly és eredményes agitációs és felvilágosító” tevékenységével magyarázták.¹³¹¹ Az adatok kommentálása során kitértek a gimnáziumi hittanoktatás gyakorlati megszűnésére. 1959-ben tapasztalták azt először, hogy például Hevesben, Zalában, Debrecenben és Szegeden senki nem íratta be a gyereket ebből a célból.¹³¹² Hozzátehetjük, hogy az általános iskola hetedik osztálya után, a szülők – sok helyi pap egyetértésével – azért is mondtak le a gyerek további iskolai hitoktatásáról, mert az a középiskolai felvételin hátrányt jelentett.¹³¹³

A fenti mennyiségi mutatók hátterének további elemzése a jövőben külön kutatási feladatot jelent. A lokális-regionális, tehát sokszor a közigazgatási határoktól eltérő egyházi viselkedésformák kontextusait kell feltárnunk, hogy életszerűségében lássuk az akkori történéseket. Az államhivatali nézőpontból konstruált jelentés szerint a dunántúli, magasnak tartott arányok okai leginkább így magyarázhatók:

„Lényegében ez a helyzet évek óta. Most is a püspökségek, volt egyházi intézmények és hitbizományok területén élő lakosság közül a legmagasabb a jelentkezés. Vas és Győr megyében feltehetően a nyugati határszél is gyakorol bizonyos hatást. A legkisebb átlagú megyék lakossága nagyrészt protestáns, és bár vallásos, de az iskolai hitoktatáshoz kevésbé ragaszkodik.”¹³¹⁴

Az előbbieken tárgyalt, 1959. évi – mérhetőbb – adatokhoz képest, a jelenlegi ismeretek alapján inkább csak kiemelni és regisztrálni tudom azt az 1960. évi ÁEH-megfigyelést, hogy a

¹³¹¹ „Veszprém megyéből vannak olyan tapasztalatok is, hogy a nevelők a hittanórákat végig hallgatva, órájukon tudományosan cáfolják az egyházak tanításait. Meg kell említeni a győri pedagógusok jó munkáját. Egész év folyamán nagy gondot fordítottak arra, hogy a gyermekeket kivonják az egyházak hatása alól. Egész évben folyt az agitációs munka a szülők között és ennek eredményeképpen a tanulónak több mint háromnegyed része lemorzsolódott, egy részük hivatalosan is.” A Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeíratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.

¹³¹² A Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeíratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959

¹³¹³ Erre konkrétan Győrben így utaltak: „a VIII. oszt. hittanra beírt tanulók kb. 35–40%-a az elmúlt év II. felében morzsolódott le azzal a célzatossággal, hogy ha hittanra jár, esetleg befolyásolja középiskolai továbbtanulását. Ez különösen falun volt tapasztalható nagyobb mértékben.” Sokszor a papok is ezt javasolták a szülőknek. MSZMP MB VB-ülés jegyzőkönyve, 1959. július 27. GYML, MSZMP, 1.f. 3.fcs. 1959. 78.ö.e. 1–11.

¹³¹⁴ A Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeíratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959. 1961-ben a hittanbeíratások a dunántúli megyék egy részében jelentős csökkenést jeleztek: „Az 1960/61-es évben az általános iskolába járók közül országosan mintegy 26,5% járt hittanra. A rendelkezésünkre álló eddigi, nem teljes és nem végleges adatok alapján megállapítható, hogy az 1961–62-es tanévben országosan mintegy 6–8% csökkenés várható. Tolna megyében 10, Somogy megyében 11, Nógrád megyében 10, Bács megyében 5, Szolnok megyében 5, Békés megyében mintegy 4 százalékos csökkenés várható az általános iskolában hittanra beíratottaknál. A nagyobb városokban jóformán alig íratnak be a középiskolákba gyerekeket a hittanra. [...] Továbbra is a városokban és az ipari centrumok területén jelentősebb csökkenés tapasztalható. Falun továbbra is az elmaradott kisebb községekben és tanyai településeken a beíratkozottak száma magasabb. Tapasztalataink szerint a vasutasok elég nagy számú gyereket íratnak be hittanra, ezen a területen a politikai felvilágosító munka elmaradt.” Olt Károly szigorúan titkos ÁEH-jelentése az 1961–1962. évi hittanbeíratásokról, 1961. június 27. MOL, M-KS-288.f. 22.cs. IV. Egyházzal kapcsolatos ir. 1961. 4.ö.e. 003-1/1961. 67–68.

korábbi években kollektivizált községekben tovább csökkent a körmeneteken résztvevők száma. Ugyanakkor az új tsz-tagság körében emelkedett. A jelentésíró szerint

„Úgy látszik, hogy az újonnan belépett tsz-tagok közül többen, ha csak átmeneti időre is, de még jobban szükségét érzik a vallásosságnak, mint egyénileg dolgozó korukban.” A vidéki városokban általában mindenütt, 10–20%-os létszámcsökkenés volt 1959-hez képest, sőt például Várpalotán, Nagykanizsán, Gyulán, Miskolcon, Vácon 30–50%-kal kevesebben vettek részt a szertartásokon. Az említett három kivételt Sztálinváros,¹³¹⁵ Jászberény és Székesfehérvár jelentette, ahol kiugró (összesen 4.200 fős) növekedésről számoltak be. A budapesti átlag 10% (17.000 fő) volt. A jelentésíró, talán természetes módon nem a társadalmi miliók összetételében, hanem kifejezetten az egyházközségek papjainak aktivitásában, vagy éppen az idősebbek passzivitásában jelölte meg az okokat.¹³¹⁶

A mindennapi „vallásháború” az intézményes formákra, főként a hitoktatással összefüggésben, a gyerekek szocializációjának befolyásolására koncentrálódott.¹³¹⁷ A köztereből, a helyi nyilvánosságból az egyházi jelenlétet a pártállami hatóságok minél inkább igyekeztek kiszorítani.¹³¹⁸ A hittanoktatástól különböző módszerekkel igyekeztek távol tartani a szülőket és a gyerekeket: így például a rendszeres agitációval, a hittanórák ellenőrzésével. Ez utóbbi nem csupán a létszám mechanikus követését, hanem óralátogatást is jelentett. Ugyanakkor, például Veszprém megyében a hittanoktatásra a jelentések szerint sokszor csak a jelentkezeteknek 50–70%-a ment el, másrészt viszont „becsempészett”, beíratkozás nélküli tanulókról is írtak (Bazsi, Felsőpáhok, a veszprémi Kállai Éva leánygimnázium, Marcalgergelyi, Balatonakali). A pártnyelv szerint a hitoktatók olykor durvák, „verekedő típusúak” (Lovászpátona, Magyarpolány, Balatonfüzfő). A pártállami normáktól való eltérésként számoltak be arról, hogy – az egyébként hitoktatói engedély nélküli – márkói plébános „illegális énekkart szervez”, a balatonfüzfői református lelkész

¹³¹⁵ Ezek szerint itt 1959-ben 200, 1960-ban 1.500 fő vett részt a körmeneten.

¹³¹⁶ „Az viszont, hogy a helyi pap reakciós-e vagy békepap, ebben a vonatkozásban csak kis mértékben jöhet számításba, mert pl. Bellon Gellért Baján, aki egyike a legreakciósabb papoknak, épp úgy nagy számú hívőt tud megmozgatni, mint Rozsáli Menyhért, Jászberényben, aki viszont a legjobb békepapok egyike.” Az ÁEH szigorúan titkos jelentése a római katolikus egyház nagyheti szertartásairól és húsvéti körmeneteiről, 1960. május 18. MOL, M-KS-288.f. 22.cs. IV. Egyházzal kapcsolatos ir. 1960. 5.ö.e. 36–39.

¹³¹⁷ Most eltekintve az olyan esetektől, amikor például 1959-ben egy segéd munkást azért ítélték el izgatásért 10 hónap börtönbüntetésre, mert a gyári WC-ben krétával a következő szöveget írta fel: „le a vallástiprókkal, a kommunistákkal, a hitetlen kutyákkal!” A Kecskeméti Megyei Bíróság ítélete, 1959. szeptember 22. BKMÖL, XXV. 71/b. 24.d. 10.129/1959.

¹³¹⁸ Az Agitációs és Propaganda Osztályok irányításával külön „ateista munkacsoportokat” szerveztek. Így például 1959 első felében a megfelelő új elemekkel kellett dekorálni a házasságkötő termeket. De ugyanígy feladatként szabták meg az „ateista hagyományok” helyi gyűjtését. APO-program, 1959. január 3. FML, MSZMP, MB 9.d. 19.ö.e. 1958–1959. 21.ö.e. 39–42.; A régi rítusok leváltását megcélzó szimbolikus politikának megfelelően, Tolnában 1960 és 1964 között a „pap nélkül rendezett családi ünnepek” száma az egyes években a következőképpen, összességében 31%-kal növekedett. Névadó: 155, 159, 149, 185; házasságkötés: 147, 207, 197, 228; temetés: 24, 46, 37, 54. Jelentések a vallásos ideológia elleni harcról és egyházpolitikáról, 1964. november 21. TML, MSZMP, I.f. XII.cs. 74. ö.e. 11.; Az ateista ritualizálások 1963-ban az aszódi járásban születettek (647) 6%-a részére a keresztlő helyett névadó ünnepséget jelentett. Ugyanez az arány volt a házasságkötéseknél (342), míg a temetéseknél (257) egy százalék. Jelentés a vallásos ideológia elleni harcról és az egyházpolitikáról, 1964. szeptember 11. PML, XXVIII. 750. Aszódi járás, 2.f. 8. 13.ö.e.

pedig a hittanóráján távozásra szólította fel a két tanár egyikét, mert az előírás szerint csak egy tartózkodhat bent. Botrányként tartották számon azt, hogy az Ugod-Diós pusztai római katolikus hitoktató a szülőket vonta felelősségre a hittanóráról távolmaradók miatt, az egyik sümegi hitoktató pedig „azt mondta az igazgatónak és helyettesének: ha kétszer átveszi velük a bibliát, levetik a munkásőr-ruhát.” Hasonló módon elítélték szigoráért a gyenesdiási és a tósokberéndi hitoktatót is. Mint minden megyei ÁEH-kategorizálásban, a papokat a politikai rendszerhez való magatartásuk alapján minősítették. Veszprém megyében a különböző felekezetek papjait többségében „semlegesnek” tartották.¹³¹⁹

Az 1959. júniusi hittanbeíratásokkal kapcsolatban szülői „elégedetlenségről, nyugtalanságról, csoportosulásról” nem számoltak be, ezzel szemben kiemelték egyes intézményvezetők pressziós, manipulatív módszereit:

„Így Hajdú megyében Gyulaházán az igazgató 8–10 asszonyt egy csoportban agitált, feltehetően azért, hogy majd csak elérkezik a zárás ideje, és kevesebben tudnak beiratkozni. Hajdúdorogon a párttag feleségeket elküldték azzal, hogy a községi pártszervezet határozatot hozott a hittanbeíratás ellen. Szolnok megyében Törökszentmiklóson két távollevő épületben folytatták a beíratást, ez egyik épületben csak cédulát kaptak a szülők, a másik épületben történt a beíratás. Pest megyében Nagykátán a hitoktatásra vonatkozó hirdetményt az iskolán belül helyezték el”.¹³²⁰

A papok hittanbeíratás előtti tevékenységét kiemelten is figyelték. Így tüntették fel őket negatív leírásban, ha családokat látogattak, vagy a gyerekeket is bevontak a csoportszervezésbe (Békés megyei Csanádpalota). Az államhatósági szemüvegen keresztül az elítélendő papi tevékenységet rendszerint így jellemezték:

„Somogy megyében jellemző volt, hogy a papok már hetekkel ezelőtt szentbeszédekben a megtérésről, az elsőáldozás és bérmálás szükségességéről prédikáltak. Kutason a szülők között is agitált az iskolában a pap. Mesztegnyőn a pap összeszidta a pedagógusokat, mert érvénytelen nyilatkozatot nem akart elfogadni. Pest megyében Pilisborosjenőn a pap felhívta hívei figyelmét, közölgék, ha a hittanbeíratás ellen agitálnak, hogy jelenthesse püspökének. Turán a plébános a javítóvizsgára bukkant szüleit is felhívta, hogy vizsga után hitoktatásra jelentkezzenek. Fülöpön a papi agitáció hatására mindenki beiratkozott az iskolába, hogy

¹³¹⁹ Jelentés a vallásoktatásról, az egyház tevékenységéről, 1959. január 20. VeML, XXXV. 1. MSZMP, 1.f. 1960. 20.ő.e.

¹³²⁰ Az állami intézmények dolgozóit, és akit valamilyen szempontból közvélemény-befolyásolónak gondoltak, név szerinti nyilvántartásba vették, ha gyereket hittanra beíratta. Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeíratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.; Bugacon és Kerekegyházán a „vallásháború” következő jelenségeit rögzítették: miután hat párttag is beíratta a gyereket, köztük két rendőr, meg egy tsz-tag, „Mindegyikkel beszélve lett, Bugacon, mivel a hittanbeíratást nem vonta vissza, a tsz-tagot kizárták a pártból. [...] Kerekegyházán a templom falára volt hittanra való beíratkozási plakát ragasztva, ezt a tanács dolgozói leszedették. Bugacon pedig a község több helyén ismeretlen egyének plakátot ragasztottak ki azzal a felirattal, hogy a hittanbeíratkozás ideje bizonytalan időre elmarad.” Jelentés a hittanbeíratásról, 1960. június 27. BKMÖL, XXXIII. 5. 6.f. 1960. sz.n. dosszié, 61–64.

jelentkezhessenek hitoktatásra. Dömsödön a katolikus pap hosszú levélben hívta fel a szülők figyelmét kötelezettségeikre. Sok helyen a templomokra feltűnő plakátokat helyeztek el, amelyen a hittanbeíratás időpontján kívül részletes útmutatást adtak a beíratkozásra vonatkozóan. Csongrád megyében több helyen a templomokon kívül az iskolák kerítésére és piactereken is kifüggesztették a plakátokat.¹³²¹

A kollektivizálás révén létrejött tsz, mint a falvak rendszerint legjelentősebb munkahelye, alapvetően meghatározta az ott maradtak lehetőségeit. A múltbeli társadalmi-kulturális örökségek töredezett formákban tovább éltek a tsz-világban is.¹³²² Ahogyan már a korábbi fejezetekben láthattuk, a különböző felekezeti-nemzetiségi-etnikai konfliktusok nyomai felfedezhetők az egyébként homogenizálásra törekvő pártállami történeti forrásokban is. Például Tamásiban a kisebb számú reformátusok külön tsz-brigádban voltak, Györkönyben pedig a baptisták különültek el ilyen módon. Pakson az evangélikusok és a katolikusok között láttak állandó konfliktusokat. A jelentésíró szerint ezen felekezeti tömbök mentén osztották el a tsz-en belüli funkciókat is, hiszen itt a vezetők többsége szintén vallásos ember volt. Ugyanakkor, mivel az átfogó földállamosítással még tovább szűkült az egyházi ingatlanterület, a papok egy része az új agrárüzemekben munkát vállalt. A más megyéket is illusztráló tolnai esetleírások szerint elsősorban a református papok jelentős része mint brigádvezető, munkaegység-elszámoló dolgozott. Itt konkrétan utaltak családfenntartási nehézségeikre. Mindez a jelenség nyilván a kollektivizálás révén végleg széttört, hagyományosnak tekintett egyházközségi tömb gazdasági ellehetetlenülésével, egyéni gazdaságaik megszűnésével, a csökkenő anyagi hozzájárulással volt összefüggésben.¹³²³

A földbirtok, mint a magántulajdon köré hierarchikusan szerveződő falusi egzisztenciák alapja már nem jelentett egyben egyházi bázist is.

¹³²¹ Tanácsigazgatási Főosztály jelentése az 1959–1960. tanévi hittanbeíratásokról, 1959. július 2. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.

¹³²² Vö. Tóth 2000b: 106–116.; Tóth 2000a.; Jávör – Molnár – Szabó – Sárkány 2000: 994–1004.

¹³²³ Az egyházügyi megbízottnak a szigetvári járásban 12 katolikus és református papot kellett felkeresnie, hogy eldöntsék, a jövőben tsz-ben könyvelőként vagy papként tevékenykednek tovább. Jelentések, 1959. június 16. MSZMP, 3.f. 2. 1959. 6.ö.e. 7–8.; Egyesek azt javasolták, hogy a városi egyházközségek pótolják a kieső falusi bevételt. Olt Károly szigorúan titkos AEH-jelentése a papok részére indított tájékoztató előadássorozatról, 1960. december 30. MOL, M-KS-288.f. 22.cs. IV. Egyházzal kapcsolatos ir. 1961. 4.ö.e. 001-21/1960. 1–4.; Az AEH alkalmazottjának megfogalmazása: „A tsz-ben működő papok esetében az az általános tapasztalat, hogy az egyházfenntartói járulék megcsappan, mert a hívek arra hivatkoznak, hogy a pap így is két fizetést kap (kongrua és munkaegység), éljen meg abból.” Jelentések az egyházzal, 1962. június 22. TML, MSZMP, 1.f. XII.cs. 76.ö.e. 036-051.; Jason Wittenberg szerint, a megosztottság ellenére, a református papok inkább elfogadták, támogatták a kollektivizálás programját. Wittenberg 2006: 174–176.

A VIDÉKI VÁLTOZÁSOKRÓL A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A következőkben a népességmozgásnak azokat a jelenségeit érintem, amelyek az eddigi fejezetben tárgyalt kérdésekkel összefüggésben vannak, és főként a megyei-regionális tendenciákat érzékeltetik. Amennyire lehetséges, továbbra is főként a kortársi dokumentációt, ebben az esetben a hivatalos statisztikai kiadványokat használom az elemzés céljára. A radikális gazdaság- és társadalompolitikai beavatkozások következtében megindult elköltözések, ingázások egyik szembetűnő vonása az iparosítási folyamatoknak alárendelt agrárnépesség számának látványos csökkenése volt.¹³²⁴ A 67. sz. táblázat számadatai lényegében a kollektivizálás alatti és részben utáni népességmozgást mutatják.

67. sz. t. Az 1949 és 1966 közötti belső vándorlás adatai (ezer főben)

<i>Város és megye</i>	<i>Gyarapodás vagy csökkenés</i>
Budapest	+294
Baranya	+15
Bács	-86
Békés	-75
Borsod	+12
Csongrád	-20
Fejér	+33
Győr	-17
Hajdú-Bihar	-73
Heves	-7
Komárom	+36
Nógrád	-9
Pest	+74
Somogy	-27
Szabolcs	-146
Szolnok	-63
Tolna	-40
Vas	-37
Veszprém	+10
Zala	-31

Forrás: KSH 1967: Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966, 13.o.

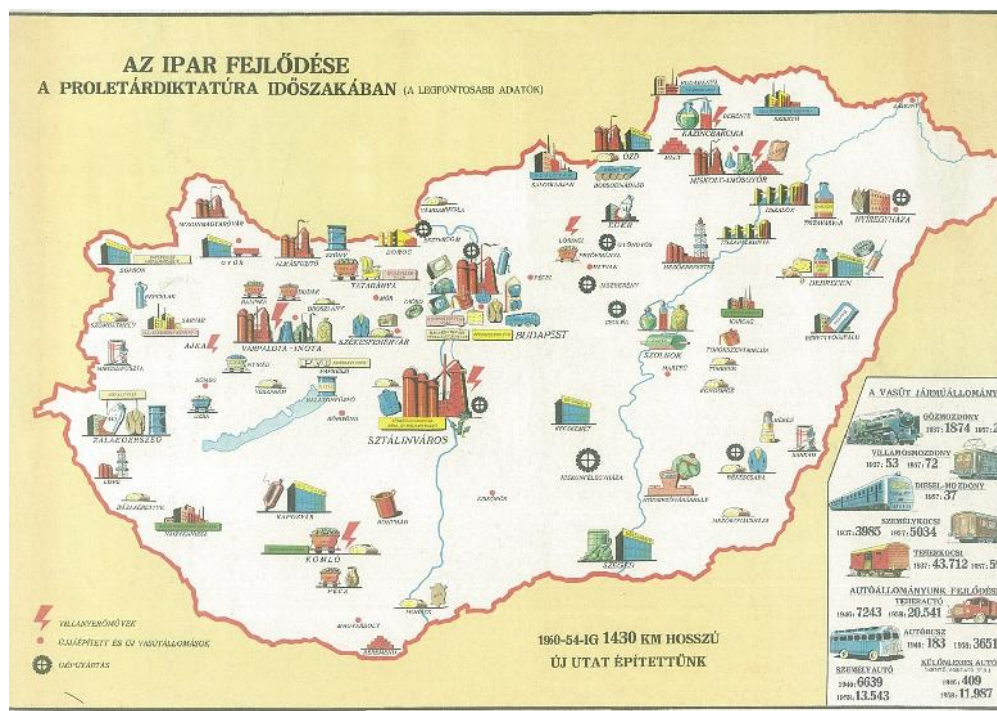
¹³²⁴ Az 1960-as évek első felére az extenzív iparosítás munkaerő-forrásai lényegében kimerültek. Andorka é. n. 394.

A különböző szaktudományok jóval későbbi és jelenlegi vizsgálatainak a történeti forrásai éppen a vizsgált korszakunkban keletkeztek. Már a kortársi statisztikai kiadványokban is az egyre fokozódó területi egyenlőtlenségekről számoltak be.¹³²⁵ A belső vándorlás egyik legfontosabb következménye az lett, hogy miközben az ország népessége 1949 és 1966 között 10%-kal nőtt, a Budapesten és Pest megyében élők száma együttesen több mint egyötödével növekedett. Ez a többlet nem – az országos átlag alatti – természetes szaporodás miatt következett be, hanem az alföldi és az agrár régiókból elköltözött tömegek miatt. A nyírségi elvándorlás az ottani népesség több mint egyötödét érintette. Szabolcs-Szatmárban, Szolnok megyében és Hajdú-Biharban kifejezetten romló életszínvonalról írtak a statisztikai értékelésben.¹³²⁶ Közismert módon, az 1948 utáni állami gazdaságpolitika növelte meg radikálisan az ún. munkaerőforrást. Az aktív keresőknek az aránya az 1960-as évek közepéig 23%-kal nőtt. A legnagyobb emelkedés ismét Budapesten (33 %) történt, ehhez képest az agrár régiókban 17 százalékos növekedést regisztráltak. Az 1966 elején számon tartott 5 milliónyi aktív keresőből 900.000 embernek más volt a munka- és a lakóhelye. Közülük 400.000 fő nem a lakóhelye szerinti megyében dolgozott, azaz rendszeresen ingázott. Ha Zala megyétől a Balatont követve képzeletben elindulunk az észak-keleti borsodi iparvidékig, akkor az ún. energiatengely vonalán haladunk, ami lényegében azt jelentette, hogy az ezen vonal alatti déli területekről a munkavállalók elsősorban északra jártak dolgozni. Most eltekintve a kisebbektől, két nagy csomópontból jelentek meg az ingázók. Az egyiket Budapest és Pest megye képezte, ahol az eljárók 65%-a dolgozott. A Budapestre bejárók száma mintegy 250.000 fő, akiknek kétharmada Pest megyei volt. A másik nagy kibocsájtó helyet a szabolcsi térség jelentette.¹³²⁷

¹³²⁵ Enyedi 1993.; Orosz 1993.; Beluszky 2002. Az utóbbi, 1990 táján keletkezett tanulmány a komplex okokat és jelenségeket megnevezi.

¹³²⁶ KSH 1967: 9–10.; Az életmódot alapvetően meghatározó villamosítással kapcsolatban meg kell említeni, hogy az infrastrukturális fejlesztések ellenére, bár az 1960-as évek második felében a községek mindegyikébe bevezették villanyt, de a lakások egyharmadából hiányzott az áram. A Dunántúl több mutató tekintetében kedvezőbb helyzetben volt. KSH 1968: 10.

¹³²⁷ KSH 1967: 9–10.

Az ipari növekedést ábrázoló propagandaplakát 1954-ben

Egy pillantás erejéig nézzük meg, hogy mit regisztráltak a kortársi statisztikusok a kollektivizálás befejező szakasza alatt. Az előbbieken jelzett tendenciának megfelelően, a főváros egyértelmű létszámnövekedést mutatott. Az egyes országrészek közül a legtöbben a Tiszántúl és Budapest között vándoroltak. Állandó jelleggel 1959-ben 12.400, ideiglenesen 54.300 tiszántúli ember költözött ide. Észak- és Dél-Dunántúl ekkor vándorlási többletet mutatott. Az utóbbinak az alföldi és az északkeleti megyékkel szemben is pozitív vándorlási mérlege volt. Észak-Kelet Magyarország az Alföldről több személyt vonzott, mint amennyit oda kibocsájtott, ugyanakkor északról többen mentek el Dél-Dunántúlra. Összességében azt lehet mondani, hogy a vándorlási mérlegben a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze vesztesnek számított.¹³²⁸ A tiszántúliak sokkal inkább, mint az utóbb említett terület. Az elköltözésre kényszerülők négyötöde munkaerő-vándorló volt. A falvakat elhagyók évi számát 40.000 főre tették.¹³²⁹

¹³²⁸ Például a tiszántúli Mesterszállás, külföldi kutatói részvétellel megírt társadalomrajza is ezt tükrözi: Barna 1995.

¹³²⁹ Acsádi 1960: 1111–1114.; Az 1960. és 1964. január 1. közötti kb. 370.000 főnyi mezőgazdasági nyugdíjazással és az elvándorlással alapvető összefüggésben, becslések szerint az ún. segítő családtagok 30%-a eltartott lett. Szilágyi 1966: 36.; A vidéki terek kiüresedését a tanyak számának csökkenése is látványosan jelzi. Az alföldi megyékben 1960-ban 694.000, az 1980-as években már csupán csak kb. 279.000 tanya volt. Romány 1998: 350.

Az iparosítás munkaerőigényéhez is igazított, alapvetően a kollektivizálással magyarázható községi létszámcsökkenésnek – a fentiekben már érintett regionális – számarányait a 68–69. sz. táblázatban lehet nyomon követni.

68. sz. t. A megyék községeinek fontosabb népmozgalmi adatai 1961–1965

Megye	A növekvő népességszámú községek aránya %	A stagnáló népességszámú községek aránya	A csökkenő népességszámú községek aránya
Baranya	9,1	37	53,9
Fejér	16,4	64,4	19,2
Győr-Sopron	4,1	55,8	40,1
Komárom	22,2	57	20,8
Somogy	7,1	30,6	62,3
Tolna	5,6	32,7	61,7
Vas	1,8	35,8	62,4
Veszprém	15,4	39	45,6
Zala	1,6	28,9	69,5
Dunántúl együtt	8	39,1	52,9
Bács-Kiskun	0,9	20,4	78,7
Békés	2,7	28	69,3
Csongrád	6,4	32,3	61,3
Hajdú-Bihar	1,3	32,9	65,8
Pest	35,7	49,2	15,1
Szabolcs-Szatmár	2,1	35,2	62,7
Szolnok	4,3	17,4	78,3
Alföld együtt	9,9	33,7	56,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	12	42,2	45,8
Heves	4,3	56,9	38,8
Nógrád	9,4	59,4	31,6
Észak együtt	9,8	48,8	41,4
Összesen	8,8	39,6	51,6

Forrás: KSH 1968: Helyzetkép az ország községeiről, 15.

69. sz. t. A mezőgazdasági aktív keresők számának csökkenése 1949 és 1966 között

<i>Főváros és megyék</i>	<i>Ezer főben(–)</i>	<i>%-ban (–)</i>	<i>100 lakosra számítva (főben) (–)</i>
Budapest	4	29,5	0,3
Ipari jellegű			
Komárom	8	23,0	6,9
Borsod-Abaúj- Zemplén	40	27,9	9,3
Győr-Sopron	35	37,9	10,6
Nógrád	13	26,3	7,4
Veszprém	30	33,2	12,0
Fejér	28	30,8	14,1
Baranya	31	31,0	10,8
Összesen	185	30,1	10,4
Vegyes jellegű			
Pest	37	24,0	8,6
Vas	28	35,5	9,5
Csongrád	34	27,0	8,1
Heves	29	31,6	10,9
Szolnok	57	41,2	12,4
Zala	31	34,3	11,5
Összesen	216	31,8	10,1
Mezőgazdasági jellegű			
Hajdú-Bihar	53	36,6	11,3
Tolna	34	38,6	11,6
Békés	47	30,6	8,6
Bács-Kiskun	39	19,3	5,5
Somogy	34	27,9	9,2
Szabolcs-Szatmár	61	31,9	13,0
Összesen	268	29,7	9,6
Mindösszesen	673	30,7	8,9

Forrás: KSH 1967: Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966, 29.

Az 1940-es évek végétől az 1960-as évek közepéig az agrártársadalomból 600–700.000 ember ipari munkás vagy nyugdíjas lett, a fiatalok meghatározó része pedig elköltözött.

1961 őszén hivatalosan 1.128.252 tsz-tagot (1.097.870 családot) tartottak nyilván. A statisztika szerint a kollektív munkában részt vevő egy tagra 9,6 kh (szántó estében 7,1)

művelése jutott, sőt, a növénytermelésben 12,5 kh. Ezek a nagyságterületek önmagukban is komoly munkaerő-problémát jeleztek, különösen azért, mert a tagoknak csak 77%-a vett részt a közös tevékenységben. Ezért számoltak minden esetben a családtagokkal is, akiknek az ekkori hivatalos száma 110.456 fő volt. A tagság 62%-a férfi volt. Kormegoszlás szerint az összes tsz-tag 2,6%-a 20 év alatti, 23,6%-a 20 és 40 év közötti, 17,2%-a 41 és 50 év közötti, 23,5%-a 51 és 60 év közötti volt, míg a legnagyobb arányú csoportot 33,1%-ban a 60 éven felüliek képezték.¹³³⁰ Az előbbi adatsor egyben a magyarországi társadalom előregedésének eleven mutatója. A kollektivizálás, a már több fejezetben tárgyalt természetrajzánál fogva, és az itt ismertetett számok tükrében is az egyik legjelentősebb társadalomtörténeti eseménynek és folyamatnak tekinthető a 20. század második felében.¹³³¹

A kollektivizálás utáni hosszabb időszak tárgyalása nem tartozik a fő feladataim közé, de zárásképpen utalni szeretnék néhány jelenségre. Először is azokra a társadalomkutatási eredményekre, amelyek az egész magyar társadalom, s több tekintetben speciálisan a vidéki életvilágok deviáns, önpusztító, sokszor a tsz-pszichózissal jellemezhető magatartásformáival foglalkoznak.¹³³² Továbbá idézek egy 1969. rendőrségi visszatekintést, amely más összefüggésekre is utal. A jelentésíró nyilvánvalóan nem kifejezetten az általam kiemelt politikai eljárások, a kollektivizálás terrorjának kontextusaiban tárgyalja a kérdést, de a tendenciát mindenképpen érzékelteti:

„Ugyanakkor eredményeink mellett megvannak a bűnözés csökkentése ellen ható tényezők is. A múlt örökségeként ránk maradt gazdasági, szociális és tudati elmaradottság következtében a bűnözés társadalmunk nem kívánatos, de szükségszerű kísérő jelensége. Kiváltó okai között számolni kell a kapitalista környezet hatásával, valamint átmeneti viszonyaink ellentmondásaival is. [...] A bűnözés

¹³³⁰ A Szövetkezetpolitikai Főosztály jelentése Losonczy Pálnak, 1961. október 31. MOL, XIX-K-1-af. 10.d. sz. n.

¹³³¹ Az adatokat ld. KSH 1967: 28.; Szilágyi 1966: 34–38.; 1958 és 1962 között kb. 30 milliárd forintot ruháztak be a mezőgazdaságba „pótló jelleggel.” Benet 1997: 315.; Kortársi közgazdasági nyelven szólva, a mezőgazdaság nettó (az anyagköltség levonásával számított) termelési értéke az 1945 előtti helyzethez képest alig emelkedett. Közben, 1949 és 1965 között az összeshez viszonyított mezőgazdasági aktív keresők aránya 54,5%-ról 31,2%-ra csökkent. Ugyanebben az időszakban mezőgazdasági beruházás az összes arányában 10-ről 17,4%-ra nőtt, a legmagasabb arány (24,5%) 1955-ben volt. Az említett mezőgazdasági nettó termelési érték, változatlan áron számolva (1934–38=100) 1949-ben 85, 1965-ben 95 volt. A legmagasabb 1951-ben és 1959-ben volt: 113. Andorka 1967: 75. Az utóbbihoz hozzátehetjük, hogy az első adat nagyrészt a padláslesöprésekkel, míg az utóbbi leginkább a kollektivizálás megindulásáig, 1956 után levegőhöz jutott magángazdasági termeléssel magyarázható.; A legkisebb (1.467 Ft) átlagkeresetek a mezőgazdaságban voltak. Andorka 1966.

¹³³² A kortársi statisztikák is kiemelték például a tömeges gépesítés és az ittas járművezetés közötti – különösen vidéki – összefüggést: Sujbert 1961.; Az egyik érvelés így szólt: „Az átrétegződés kétségkívül legszembetűnőbb mozzanata a mezőgazdaságban dolgozók áramlása más népgazdasági ágakba. Ez a folyamat tükröződik az emberölés miatt elítéltek tetteseknél is. A tettesek mintegy egynegyede mezőgazdasági fizikai dolgozóból vált nem mezőgazdasági fizikai dolgozóvá.” Csonka – Vavró 1966a: 471–472.; A devianciákra ld. Juhász 1974. Juhász Pál pszichiáter Csengersimán vizsgálta éveken keresztül a kollektivizálási utáni társadalmi problémákat és betegségeket. Molnár 2004: 75.; Ld. még: Andorka 1992.; Andorka 1994a; Józan 1994.; Kopp 1994.; Pataki 1994.

volumene ma körülbelül egyharmada a felszabadulás előttinek. [...] A bűnözés csökkenése 1961-ig tartott. Ezt követően négy éven keresztül bizonyos mértékű emelkedés volt tapasztalható. Ebben közrejátszott a közúti közlekedés és az idegenforgalom ugrásszerű növekedése, egyes rétegek magántulajdonosi szemléletének felélénkülése, elsősorban az ifjúság egyes csoportjainál, a nyugati befolyás növekedése. [...] szándékos emberölések évi száma 200, emberölési kísérleteké pedig 300 körül mozog. Ezek zömét falun követik el, leggyakoribb indíték a szerelemföltés, harag és családi bosszú. Az anyagi haszonszerzés az emberöléseknek csak 3,5 százalékát motiválja.”¹³³³

A tulajdon elleni bűntettek aránya meghaladta az összes eset kétharmadát. Hasonlóképpen emelkedett a korrupciós ügyek száma is. Büntető úton évenként mintegy 70–80.000 személy ellen indítottak eljárást. A rendőrség évente mintegy 5.000, büntetőjogilag felelősségre nem vonható kiskorúval foglalkozott. Különösen emelkedő tendenciát mértek az – integrálódás útját továbbra sem, vagy csak nehezen találó – cigányság körében is.¹³³⁴ A közgondolkodást általánosságban így minősítették: „A közvélemény még mindig enyhén ítél meg némely bűncselekményt, vagy nem tekinti azt társadalmilag károsnak. Pl. a deviza- és vám-bűntetteket, az egyes területeken elkövetett ügyeskedéseket, a kisebb lopásokat.”¹³³⁵ Az is észrevehető volt, hogy az egykori „szegény” és „gazdag” relációban megfogalmazható lopások rendszerint az „enyém” és „közös” ellentétpárban történtek meg.¹³³⁶

Végül, a színlelt szocializmus életvilágainak mindennaposságára, a tömeges normaszegések igazolására idézem a következő 1969. évi rendőrségi szöveget:

„Emelkedett a társadalomra ugyan kisebb veszélyt jelentő, de tömegükönél fogva a közbiztonság állapotát mégis lényegesen befolyásoló szabálysértések száma. Így az 1956. évi 127.963

¹³³³ A BM II. Főcsoportfőnökségének jelentése a rendőrség munkájáról (1958–1968) 1969. júniusa, MOL, XIX-B-14. 123.d. 50/195-1970.

¹³³⁴ A nyomor leírására ld. például: Jelentés a cigánylakosság helyzetéről. 1962. június 8. SZSZBML, MSZMP, 8.f. VIII.cs. 6.ö.e.; A pártbizottsági, ún. dolgozói levelezésben helyenként megjelent az a vélemény, hogy a cigányembereket sem a tsz-be, sem pedig a pártba nem veszik fel. A Magyar Rádiótól a pártbizottsághoz továbbított probléma ügyében a Hajdú-Bihar megyei válasz elhárította a kritikát, arra utalva, hogy a konkrét személyekkel csak „baj volt”. Ellenpéldákat soroltak fel, hogy egy másik tsz-ben több cigányember is dolgozik, valamint a munkásörtség soraiban is jelen vannak. A panasztevő, átvéve a megszokott retorikát, „osztályidegennek” állított be egy tsz-ben dolgozót, majd arra is utalt, hogy őket a szórakozóhelyekről is kiszorítják. A pártbizottság szerint éppen ők „uralják a vendéglőt.” Levelezés, 1960. május 2. HBML, MSZMP, Derecskei JB, 6.f. 27.ö.e. 16–17.

¹³³⁵ Az ügynökök számának emelkedése önmagában is jelzi a politikai rendszer működését: „A megtisztítás során az ügynökségnek egyötöde maradt meg. A munka során – helytelenül statisztikai szemléletből kiindulva – 1959–1960-ban az ügynökök számát szerveink kellő körültekintés nélkül nagymértékben emelték. Így az ügynökség létszáma 1960 végére az 1958-as 5.000-el szemben 6.400-ra emelkedett.” Az 1963. évi 3.173 ügynök száma 1969-re 4.034 főre nőtt. A BM II. Főcsoportfőnökségének jelentése a rendőrség munkájáról (1958–1968) 1969. júniusa, MOL, XIX-B-14. 123.d. 50/195-1970.

¹³³⁶ Szilágyi 2000: 750.; Az állambiztonsági szolgálat kimutatása szerint 1960-ban a mezőgazdasági üzemekben igen magasnak (6.949) tartották a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények számát. A regisztrált esetek 42,5%-a tsz-ekre, 32%-a erdőgazdaságokra, 18%-a állami gazdaságokra, míg 7%-a gépállomásokra esett. A tsz-eken belüli (2.942) esetek 24%-a 500 Ft alatti, 45%-a 500 Ft feletti lopás, 1%-a 500 Ft alatti, 11%-a 500 Ft feletti sikkasztás, 3%-a bér-normacsálás, 7%-a hanyag kezelés, 9%-a pedig például rongálás és gyújtogatás volt. Rác Sándor rendőr őrnagy jelentése az ellenséges tevékenységről, 1961. január 30. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12. d. II/10. 1–8.

elmarasztalással szemben, 1957-ben már 171.713 személlyel szemben kellett eljárni szabálysértések miatt. Ebből 22.088 volt a közrend- és közbiztonságot közvetlenül sértő cselekmény (verekedés, botrányos részegség, stb.) [...] Rendőreink évente átlag 700–800 ezer szabálysértővel szemben intézkednek. Ebből több mint 500 ezer személyt a helyszínen bírságnak, a többiek pedig feljelentik.”¹³³⁷

***

Visszatérek a kötet címében is szereplő egyik problémakörre. A társadalmiasítás kérdésekor mérlegelni kell az utópia hatását is. A kommunista program mindenütt modernizációs ideológiaként és mozgalomként jelent meg. Legfontosabb célkitűzései között szerepelt a gyors és mindent átfogó iparosítás, másrészt pedig az áthagyományozódott struktúrák radikális felbontása. Magát az „eszmét” sokak számára ez tette „varázslatossá”, persze feledve és feledtetve azt, hogy ebben a programban demokráciáról nem, csak proletárdiktatúráról volt szó.¹³³⁸

Mivel magyarázható a terror? Az elméletileg a kommunizmus ambícióinak totalitásából fakadt. A kommunista párt lényegében mindent centralizált, azaz úgymond az egészet akarta birtokolni, s ezt csak a társadalom állandó megfélemlítésével érte, érthette volna el. A sztálinizmus és annak későbbi variánsai tartalmi tekintetben, konkrét tér- és időbeli emberi kapcsolatrendszerben önmagában terrort jelent. Ugyanakkor, ahogyan ezt már korábban írtam, a modern és a hagyományos egyeduralmi rendszerek közötti egyik alapvető különbség éppen az, hogy a 20. századiak lelkesedést, részvételt várnak el alattvalóiktól.

Az erőszak jellegzetesen ultima ratio, amikor már minden más eszköz csődöt mondott. Optimális teljesítmény tehát sok szempontból nem volt elvárható az erőszakos kollektívizálás után. Sokszor hiányzott az alkalmasság, a gyakorlat és a hajlandóság.¹³³⁹ Kilépve az általánosítás szintjére, a termelőeszközöket tekintve itt lényegében az történt, hogy azokat „elsajátította” az addigra már jól megismert és sokak által elutasított, és persze „hasznosított” pártállam, ami azután sokszor nem volt képes rendelkezni a munkafolyamatok fölött, hiszen annak legfontosabb eleme, az emberek nagyobb része addigra már igen „felelőtlen” vált, elveszítve tulajdonosi létét és reményét. Az agrárvilágban ez utóbbit valamelyest a háztáji nyújtotta, aminek jelentőségével az erőszakos kollektívizálást vezénylők és döntéshozók mindig is tisztában voltak. Hogy az erőszak 1956 utáni újabb, tabusított kollektív leckéje

¹³³⁷ A BM II. Főcsoportfőnökségének jelentése a rendőrség munkájáról (1958–1968) 1969. június, MOL, XIX-B-14. 123.d. 50/195-1970.

¹³³⁸ Langewiesche 1993.

¹³³⁹ Az anóimikus munkamegosztásra ld. Durkheim 2001: 351–355.; Weber 1987: 78, 82, 165–168.; Ld. még a közeli és távoli, kortársi megfigyeléseket: Kornai 1993.; Dahrendorf 1990: 16–17.

dc_104_10

milyen további helyzeteket és kölcsönös alkalmazkodási formákat eredményezett, az egy másik megközelítésben és írásban értelmezhető.

V. KITEKINTÉS ÉS ÖSSZEHAISONLÍTÁS. KELET-NÉMETORSZÁGI JELENKORTÖRTÉNETEK ÉS VIDÉKI MILIÓK

KÖZELÍTÉSEK

A társadalmi teret főként hatalmi kérdésként értelmezem. Elsősorban abból indultam ki, hogy a falun élőknek is mindkét országban egy politikai diktatúrában kellett megtalálniuk az élet értelmét. Azaz a kortársakban különböző mértékben, de tudatosult, hogy „szabadságuk” korlátozott, s eszerint kell alkalmazkodniuk.¹³⁴⁰ Az erőterekre gondolva, elterjedt véleménynek számít, hogy a szovjet blokkba besorolt országok pártállamait az ideológia, a hatalmi struktúra, a kényszer, a presztízs és a privilégiumok tartották össze.¹³⁴¹ A lényeges elemeket tömörítő megállapításhoz egy másik nézőpontból érdemes megjegyzést fűzni. Az előbb felsoroltak a „rendszer” egyik oldalról való megközelítésének jellemző sajátosságai. Ezen tényezők egyúttal centrifugális erőként is hatottak. Részben ezt az állítást fogom példákkal illusztrálni, amelynek során elsősorban a politikai diktatúra társadalmi korlátai érdekelnek.¹³⁴² A politikai diktatúrának azok a vidéken felfedezhető „gyengeségei”, amelyek alapján mint kortársak is sokan úgy szoktunk fogalmazni: „ha nem lettek volna itt az oroszok, akkor ez már régen összeomlott volna.”

A „szocialista rendszert” paradoxonok alapján lehet igazán leírni. Azt legtömörebben a pazarlás világával lehet azonosítani. Eszerint pazarlás történt a földdel, a munkával és a tőkével.¹³⁴³ A felsorolás elsősorban közgazdasági szempontú, de ezek a megfogalmazások egy társadalomtörténeti megközelítés számára is fontosak. Különösen akkor, ha ezen tényezők mögött az emberi kapcsolatok, együttélési formák változásait, az alkalmazkodási jellemzőket keressük. A paraszti és falusi miliót nem lehet elválasztani az átfogó „szocializmus projektől”. Ez ambiciózus volt, hiszen – ideológusai, döntéshozói és támogatói – szerint „új embert” akart kifejleszteni. Ez a koncepció mindkét országban különösképpen az 1950-es évek nyíltan sztálinista periódusában volt markáns. A kommunista vezetés egyszerre kívánta elvégezni a „politikai, szakmai és kulturális” átnevelést, ami egyúttal a rendszerspecifikus állandó ellenőrzést és kriminalizálást is magában foglalta.¹³⁴⁴ Mivel az

¹³⁴⁰ Schier 2001.; Ross 2000: 64–105.; A közelítésmódra bővebben ld. Ö. Kovács 2004a.

¹³⁴¹ Valuch 2001: 21–22.

¹³⁴² Vö. Bessel – Jessen 1996.; A szovjet tömbön belüli összehasonlítás egyes eredményeit ld. Boyer 2005.

¹³⁴³ Kemény 1991.

¹³⁴⁴ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 13–14.) In: Habuda–Rákosi–Székely–T. Varga 1998: 15–32.; Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága Intéző Bizottságának határozata az 1957–1958-as pártoktatási év feladatairól (1957. június 5.) Feles 1964: 53–58.

említett törekvés a politikai diktatúra lényegéből fakadt, így természetesen a falusi életvilágok, terek is összekapcsolódtak ezzel. Általában érdekelt a szocialista „új emberré nevelési projekt” proletarizációjának vagy éppen társadalmi felemelkedésének kérdése, a mindennapi érdekeltségi viszonyok, a politikai döntések egyéni és közösségi reakciói és stratégiái. Természetesen az előbbi „projektben” inkább csak az „új emberi kapcsolatok” megváltozását tudtam illusztrálni, s nem a típusalkotás volt a cél.

Eredeti kutatási előfeltevésem szerint, a kommunista hatalmi törekvés alapvetően beleütközött a korábbi miliőbe, azaz a „népi demokrácia” lényegében idegen volt a vidéki társadalom számára. Mintegy tézisszerűen megfogalmazható, hogy a határtalanná vált pártállami hatalom amilyen mértékben kiterjeszkedett, éppen olyan mértékben lett a mindennapi társadalmi gyakorlatok része.¹³⁴⁵ A kutatás során az volt a kérdés, hogy ez a folyamat főbb vonalaiban milyen módon mehetett végbe vidéken, a parasztság körében? Arra azonban, fontossága ellenére sem tudtam kitérni, hogy az egyes nemzedékek alkalmazkodása miképpen változott.

További fontos elméleti és gyakorlati feladatnak tartom a korabeli miliők sokrétűségének a hangsúlyozását, annak ellenére, hogy a pártideológia és akarat szerint ezek sokkal homogénebbek voltak. A miliőket olyan társadalmi egységeknek tekinthetjük, amelyek több struktúradimenzió (vallás, politikai felfogás, regionális tradíció, gazdasági helyzet, kulturális orientálódás, az intermedier csoportok összetétele) egybeesése alapján keletkeznek.¹³⁴⁶ Ezek hatása különösen a konfliktusok során lehet meghatározó, bár azokat a történeti források inkább elrejtik előlünk.

A fentiekben megfogalmazott felvetések, kérdések megválaszolása előtt röviden áttekintem azokat a történetkutatási eredményeket, amelyek mentén a jelenkortörténet-írás saját német kontextusaiban értelmezhető.

JELENKORTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK A KELET-NÉMET MÚLTRÓL

Az NDK történelme sokak szerint két pólus közé ágyazódott be. Az egyiket a szovjetizálás, a másikat a német tradíciók, s ezeknek is mindenekelőtt a kommunista munkásmozgalom elképzelései alkották. Ezt a történelmi helyzetet tette még karakterisztikusabbá az NSZK-val

¹³⁴⁵ Jessen 1995: 107.

¹³⁴⁶ Vö. Bauerkämper 2002: 20.

való állandó konkurencia.¹³⁴⁷ Ugyanakkor komoly érvek sorakoztathatók fel amellet, hogy az NDK-t milyen nagymértékben a világpolitikai és az európai status quo tartotta fenn.¹³⁴⁸ Az egyik történeti szempont a szovjet csapatok jelenléte és beavatkozása 1953-ban és 1956-ban, ami 1989-ben nem történt meg, ekkor azonban az NDK rendszere már romokban hevert.¹³⁴⁹

Az elterjedt kifejezést használva, kifejezetten „genetikailag kódolt szovjetizálásról” lehet beszélni az NDK-történetében. Már csak azért is, mert a politikai rituálé megteremtésében és alakításában lényegében csak a Szovjetunióra, még pontosabban a leninizmusra tudtak támaszkodni, amelynek igen lényeges elemei a következők voltak: egy avantgárdpárt mindenhatósága, bürokratikus struktúra, magas fokú szervezettség és politikai formálódás, erősen korlátozott autonómia. Az említett rituáléval is a tömeglojalitás minél nagyobb elnyerését célozták meg. A szovjetizálás vagy inkább oroszosítás következő jellemző eleme a szovjet példaképek folyamatos átvétele volt, erre utal a széles körben ismert NDK-s jelmondat: „A Szovjetuniótól való tanulás győzni tanulást jelent.” Az NDK nyilvánosság előtti önképének politikai stílusa és formája hasonlóképpen szovjet hatásra alakult. Ebben karakterisztikus elemként jelent meg egyrészt az NDK mint olyan „szocialista” ország, amely a propaganda szerint a legnagyobb teljesítményre képes és szociális eredményei meghaladják a nyugaton elérteket. E program előtérbe helyezte a különböző tömegrendezvényeket, amelyek céljuk szerint egy „kollektivizált” társadalom képét mutatták. A politikai szándék alapján az egyén mindig valamilyen kollektíva (például üzem, iskola) tagjaként jelent meg. Végül, de nem utolsósorban ezt a kollektív tablót kellett volna kiszolgálniuk a különböző rituális megemlékezéseknek és a történelemképeknek. A helyek és a rituálék szovjetizálása itt elsősorban monumentalitást jelentett. A politikai szempontból maximálisan befolyásolt

¹³⁴⁷ Ritter 2002: 171–172. Az NDK-t mint „konstituált ellentmondásosságot” ábrázoló cikkében Pollack hét feszültségforrást sorol fel, amelyek lényegében megkérdőjelezzik az NDK-ról alkotott homogén kép igazolhatóságát. Pollack 1997.; A háború utáni helyzetképek illusztratív dokumentációját ld. Spittmann – Helwig 1989.; Kleßmann – Wagner 1993: 51–178. Németország politikatörténetére ld. Staritz 1996.; Németh 2002.

¹³⁴⁸ Ezt a kérdést kifejezetten is tárgyalták az amerikanizálódás és a szovjetizálódás tükrében: Jarausch – Siegrist 1997.

¹³⁴⁹ Zwahr 1994: 554–557. Az NDK társadalomtörténete azért is sajátos, mert egyrészt nemzetközi paktumok és beavatkozások eredménye, másrészt saját magát alakító társadalom volt. Lepsius szerint, Magyarországgal ellentétben, az NDK-ban nem létezett egy olyan „társadalmi szövetség”, amely a politikai rendtől független volt. (Ezt a tételt már jelentősen cáfolta a kutatás.) Ő az intézményeknek a társadalmi struktúrára gyakorolt hatását elméletileg vizsgálja. Szerinte, mivel az egyeduralkodó párt vallásellenes volt, ezért a vallás volt az egyetlen terület, amely önállósággal bírt. Lepsius 1994: 17–19.; Ennek egyik igazolása: Kleßmann 1993.; Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy itt egy rendkívül korlátozott, ellenőrzött „önállóságról” volt szó. A magyarországihoz hasonló – szovjet minta szerint végrehajtott – mindennapi kontroll, a tanácselnöki, pártbizottsági, ügynöki „elbeszélgetésekről” készített jelentések érzékletes tablóképet nyújtanak erről. AL, Rat des Kreises Jüterbog, 8–12. November 1962, VI. 5153. Kirchenpolitische Einschätzungen der Räte der Gemeinden. Berichte über Besuche von Gottesdiensten, 1957–1968.

értelmezésben a történelemben mindig szimbolikusan közvetített, elvont üzenetek és a politikai pedagógia mutatkozott meg.¹³⁵⁰

Az NDK történettudományának részletes értékelésével itt nem foglalkozhatom, csupán azt emelem ki, hogy az NDK-ban a pártelképzelések szerint a történettudomány a nyugat és mindenekelőtt az – állandó vonatkoztatási pontként kezelt – NSZK elleni pszichológiai hadviselés eszköze kellett, hogy legyen. A publikációkban a „reálszocialista” világ múltképe mint „igazgatott múlt” jelenik meg. Ennek érvényességi határa nyilvánvalóan csak a fennálló politikai hatalom határaival eshetett egybe, s ennek megfelelően a társadalomkép is a pártállam által konstruált módon jelenhetett meg a hivatalos nyilvánosságban. Az NDK történettudományát valóban „politikai tudományként” kívánták működtetni, amit a pártközpont egyik osztályvezetője az 1960-as években így fogalmazott meg: „A politika és a tudomány elválasztását, amely még sok történész elvtársnál megtalálható, le kell győzni.”¹³⁵¹

Egy nemzetközi összehasonlítás szerint az NDK-ban nem történt meg a történettudomány „önátalakítása” sem, annak ellenére, hogy valamennyi egykori „szocialista” országra jellemző volt az akadémiai–egyetemi–pártintézeti triász modellje. Az NDK történettudományában még jelentősebb hátrányt jelentett az, hogy nagyobb arányban szorították ki a „polgári” történészeket. Ennek egyik következményeként a rendszer összeomlásának időszakában a jellemző kelet-német történészi álláspont a kivárás volt.¹³⁵²

¹³⁵⁰ Danyel 1995.; Kandzora 1996.; Danyel 1997.; Vö. még: Harrison 2000 (1995): 202–203.

¹³⁵¹ Sabrow 2000a: 12–13. Mindez megfelelt a korábbi állásfoglalásoknak, így például a kommunista párt első számú vezetője, Walter Ulbricht 1955-ben így fakadt ki: „A mi történetkutatóink túlzottan sokat foglalkoznak a múlt kérdéseivel.” A pártakarat szerinti szemléletalakítás egyik fontos bázisa volt az egyetemi és főiskolai tankönyvprogram, amelynek tervét már 1950–1952-ben körvonalazták. Az 1986-ig kiadott kötetek első darabja azonban csak 1959-ben jelent meg. Sabrow 2000b: 227–238.

¹³⁵² Jarausch 1997.; Hadler–Iggers 1998: 433–445. Az NDK történetével nyugaton is későn, csak az 1970-es években kezdtek el foglalkozni. Az NDK történettudományban az 1960-as évek közepéig igen erősen élt a sztálinista hagyomány, amely sokszor egyszerűen primitív hamisításokat jelentett. A sztálinizmus fogalma tulajdonképpen eltűnt az NDK-tudományosságból, csak 1989 után jelent meg ismét. Spittmann – Helwig 1991.; Weber 1993: 117–137.; Behrends 2003: 88–89.

Korabeli nyugat-német karikatúra Kelet-Németország megnevezéseiről

Egyáltalán nem meglepő módon, az NDK fogalmi meghatározásában sincs egység. Az 1989 őszétől elterjedt vicctől (DDR = Der dumme Rest) kezdve elég széles fogalmi skálát láthatunk, amelyek részben önábrázolások, részben pedig idegen-meghatározások. Az egyik 1986. évi hivatalos meghatározás szerint az NDK „egy szocialista német állam, amelyben a marxista-leninista SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) által vezetett munkásosztály a szövetkezeti parasztsággal, az értelmiséggel és más dolgozó rétegekkel együtt gyakorolja a hatalmat”, amely a „proletariátus diktatúrájának” egyik formája lenne. A SED-vezetés a saját ideológiai legitimációs alapját a marxizmus-leninizmusra, a német munkásmozgalomra és az antifasizmusra kívánta építeni. Az ugyanebből az időszakból származó NSZK-beli, szintén hivatalos – azaz a diplomáciai elvárásoknak maximálisan megfelelő – meghatározásban az NDK-ról szólva a legitimációról írtak, majd később a Willy Brandt új kelet-európai politikájának következtében is mindinkább elterjedt „két állam, egy nemzet” kifejezés mellett, delegitimizációról beszéltek.¹³⁵³ Általában csak az egyesülés után született meg az egységesnek vehető semleges megjelölés, a magyar nyelvben is használt „egykori NDK” kifejezés.¹³⁵⁴

Sajátos, de történelmileg szintén értelmezhető módon, az analitikus koncepciók inkább a szovjet rezsimek bukása után terjedtek el, így például újra használatossá váltak a különböző totalitárius megközelítések. Ennek az egyik oka az lehetett, hogy a „szocialista” a „nemzetiszocialista” diktatúráról egy viszonylag világos koncepciót alkotott. Ezt az elméletet lényegében a második világháború alatt a demokrácia iránt elkötelezett értelmiségiek

¹³⁵³ Kleßmann 1991.

¹³⁵⁴ Jarausch 1998: 33–36.; A különböző keleti és nyugati emlékezetformákra ld. Leo 2003.

alakították ki. A nyilvánvaló vitathatósága ellenére ma is gyakran használt magyarázatról van szó. A joggal gyakran idézett és elterjedt, C. J. Friedrich által összeállított hatpontos katalógussal (ideológia, egy párt, titkosrendőrség, hírközlési monopólium, fegyvermonopólium, tervgazdaság) szemben azt vetik fel, hogy a szerző egyrészt az egyeduralkodó párt kaotikus gyakorlatát kevésbé vagy egyáltalán nem vette figyelembe, másrészt pedig az egész elméleti megközelítés a sztálinista kommunista értelmezésből indult ki. Hasonlóképpen kritizálják H. Arendt elméletét is, aki szintén az 1940–1950-es évekbeli megfigyeléseire támaszkodhatott.¹³⁵⁵ Nem lenne jó persze teljesen elvetni ezeket a magyarázatokat, mert a társadalomkutató számára fontos kiindulópontokat tartalmaznak és alkalmasak a források tesztelésére.

K. H. Jarausch sorra vette a szerinte nem ennyire átfogó, szerényebb magyarázatokat is. Így például a Max Weberre támaszkodó A. Meierét, aki szerint az NDK „szocialista rendi-társadalom” volt, amely megjelöléssel a „mindent megerőszakoló militáris–bürokratikus diktatúra” kapitalizmus előtti jellemzőjét kívánta kiemelni. Kritikusai azt vetették a szemére, hogy értelmezésében nem vett tudomást az NDK modern jellegéről, így például az iparosításban betöltött szerepéről. S. Meuschel „osztálynélküli, egalitárius módon egyenlősített társadalomról” beszél, amivel a hosszú távú fennállást kívánta igazolni. A társadalomtörténészek által nyilván ez a megközelítés az egyik legelutasítottabb, mert ezzel valóban csak a SED legitimációjáról szólt, de nem vette figyelembe a társadalmi átrétegződést, a szétesést.¹³⁵⁶ A további értelmezések közül W. Englerét idézem még, miszerint az NDK „kialkudott társadalom” (Aushandlungsgesellschaft), amely az „uralkodók” és az „uraltak” napi kompromisszumának az eredménye lett volna. Több tényező mellett, ez a megközelítés nem vett például tudomást az időben és térben fennálló, s olykor változó politikai hatalmi viszonyokról. A totalitáriánus elméletből kiinduló egyik variáció volt az, amely az NDK-t mint modern ipari társadalmat ábrázolta. Erre is támaszkodva alakította ki J. Kocka a „Durchherrschaft” koncepcióját, amely német kifejezés egyfajta jelenkori nyelvújítás is, magyarul talán „áturaltságnak” lehetne mondani, ha lenne ilyen szó. Kocka teljesen helyénvalónak tartja, hogy az NDK-t fogalmilag diktatúraként határozzák meg, hiszen megsértették az emberi és polgári jogokat.¹³⁵⁷ A fogalmak között felbukkant (D. Pollack) a „szervezeti társadalom” (Organisationsgesellschaft) is.

¹³⁵⁵ Jarausch 1998: 33–36.; Friedrich–Brzezinski 1999.; Hildebrand 1999.

¹³⁵⁶ Meuschel 1993.

¹³⁵⁷ Kocka 1994ab.; Az NDK államrendszere is megfelelt a sztálinista modellnek, amely három alapvető intézményre támaszkodott (az uralkodó párt és annak szoros együttműködése az állami és a gazdasági szervekkel, biztonsági szolgálat, hadsereg). Holzer 1998: 155–162. A „Stasi” révén a nyilvánosság teljes

A társadalmi hatások közül fontos kiemelni azt, hogy 1949 és 1961 között több millió ember hagyta el az NDK-t. A politika igen erős befolyását és egyúttal a rendszer teljesítőképességét is mutatja az, hogy a „polgáriak” háttérbeszorítása mellett látványos volt a társadalom alsó rétegeiből származóknak a politikai hatalomba való beemelése. 1954-ben a felsőoktatásban oktatók 13%-a, 1971-ben 39%-a került ki a munkásság soraiból. Ezzel párhuzamosan nőtt meg a párttagok aránya: 1954-ben az oktatók 29%-a, 1971-ben 61%-a rendelkezett párttagkönyvvvel.¹³⁵⁸

Jarausch modern „gondoskodó diktatúra” (Fürsorgediktatur) modelljével a bevezető fejezetben már foglalkoztam, így sem erre, sem pedig R. Jessen társadalomalkotó tényezőikkel kapcsolatos fejtegetéseire nem térek ki, hiszen azokra már számos helyen utaltam.¹³⁵⁹

Az NDK felbomlásának okairól továbbra is megoszlanak a vélemények, abban azonban egységes a vélemény, hogy azt nem látták előre. A legelfogadhatóbb magyarázatnak a strukturális okokra támaszkodó érvelés látszik. Eszerint az 1980-as években a struktúrákrízis már elérte azt a mértéket, amit pusztán taktikai lépésekkel többé nem lehetett orvosolni. Ismeretes, a sztálinizmus háttérbe szorítása óta először, ismét Moszkvából adtak reformjeleket. Másrészt ez a problémaköteg másik három továbbival kapcsolódott össze, amelyek az NDK rendszerének látványos bukásához vezettek. Az első, a fal megépítése, az 1961 óta tartó tömeges menekülés. A második a nyilvános ellenzék szervezetté válása, a harmadik tényező pedig a rendszer „önblokája” az állambiztonsági szolgálat ellenségképeivel és a párt belső megosztottságával.¹³⁶⁰

A kutatások korábban elhanyagolt, de annál több gazdaság- és társadalomtörténeti eredményt ígérő területének számít a fogyasztástörténet. A fogyasztás Kelet-Európában közismerten elsősorban a politikai szféra döntésétől függő kérdés volt, amely egyúttal nyilvánvaló módon jelezte a gazdaság teljesítőképességét is. Tágabb, kelet-európai összefüggésben a fogyasztástörténetnek két nagy szakaszát szokták megnevezni: az első a „kikényszerített fogyasztási lemondás és a terror” periódusa 1928 és 1953 között, a második pedig a „fogyasztási orientációból származó rendszerlegitimáció”. Nemzetközi

---

kontrolljára törekedtek. Van aki, ennek kapcsán utólagos visszatekintésében „lelki Auschwitzról” (Jürgen Fuchs) beszél. A róla készült ügynökjelentéseket tanulmányozó Stefan Heym megállapította: „Üveg alatt éltünk [...] a feltűzött rovarokhoz hasonlóan, és a lábak minden kapálózását érdeklődve követték és részletesen kommentálták.” Nem egyszer kiderült ennek során, hogy testvér figyelt testvért, vagy házastársak egymást. Wolle 1998: 152.

¹³⁵⁸ Kocka 1995: 104–107.; Az NDK-ban megfigyelt „antielit” jelenségre ld. Hübner 1999.

¹³⁵⁹ Az elnevezések, értelmezések egyik új változatát Bauerkämper is megjeleníti, aki – Mary Fulbrook nyomán – a német kommunista párti rezsimet mobilizálódási diktatúrának (Mobilisierungsdiktatur) nevezi. Bauerkämper 2005: 101.

¹³⁶⁰ Jarausch 1999: 15–23.

összehasonlításban az látható, hogy Magyarország és Lengyelország fokozta a fogyasztási orientációt 1956 után, majd a csehek is a '60-as években. A második világháborús fogyasztási szintet különböző időpontokban lépték át: Csehszágban 1949-ben, a Szovjetunióban 1954-ben, az NDK-ban 1957-ben, Magyarországon 1959-ben, Lengyelországban 1961-ben. Ezekben az országokban különösen az 1950–1960-as években a „tudományosan megalapozott fogyasztói normák” szolgáltak a fogyasztáspolitikai alapjául, ez különösképpen vonatkozott az állati eredetű termékekre. A kötött árpolitika miatt az üzemek lényegében nem kényszerültek konkurenciára. A rendszer logikájából fakadt az is, hogy a fizetések vásárlóereje a növényi élelmiszerek, a bérletek, a kommunális szolgáltatások és a helyi közlekedés szektoraiban magas volt. Ezzel összefüggésben például a húsár Lengyelországban, az NDK-ban és a Szovjetunióban igen nagy mértékben átpolitizált ár volt, de csak Magyarországon és az NDK-ban (feltételeesen) érték el az elégedettségi határt. Lengyelországot és a Szovjetuniót ellenben továbbra is nagy húshiány jellemezte. Mindez egy olyan – marxista – fogyasztói modellt tükrözött, amely szerint a kommunista társadalomban az elosztás a szükségletek, s nem a munkateljesítmény szerint történik. A szovjet vezetés és az őt követő más rezsimiek kommunista vezetői 1958-tól ezt annyiban tovább is fejlesztették, hogy elképzelésük szerint a szocializmusnak a fogyasztási versenyben le kellett volna győznie a kapitalizmust. A fogyasztástörténeti összehasonlítás végeredményben azt mutatja, hogy a kelet-európai kommunista rendszerek összeomlása elkerülhetetlen következménye volt az 1950-es években bevezetett fogyasztási orientációnak.¹³⁶¹

A német történeti társadalomtudomány képviselői évtizedekkel korábban indították el azt a vitát, amely az újkori Németország történetének tipikusan német sajátosságairól szólt.¹³⁶² Ebben a vitában az egyik legaktívabb résztvevő J. Kocka volt, aki az egyesülés után intenzíven foglalkozott jelenkortörténettel. Az első NDK-s társadalomtörténeti összefoglalóban elsősorban amellet érvelt, hogy a volt „szocialista rendszer” történeti kutatásakor nem lehet élesen szétválasztani a társadalom- és a politikátörténetet. Az NDK története is felmutatja a modern diktatúrák összes ismert vonását. Az egyébként alapvetően más történetkutatói irányzathoz tartozó, egyben gyakori vitapartnerének, A. Lüdtkének a fogalomhasználatát ekkor elfogadva, ő is „áturalt társadalomról” írt.¹³⁶³ J. Kocka mindezek ellenére kereste azokat a helyeket, ahol az ellenállás csírái kifejlődhettek. Az egyik ilyen terep

¹³⁶¹ Ritschl 1995.; Merl 1997ab.; Kaelble 1997.

¹³⁶² Ö. Kovács 2004c.

¹³⁶³ Kocka 1994b: 547–453.

szerinte is az üzem volt.¹³⁶⁴ Ennek kapcsán némileg ironizálva eleveníti föl Heiner Müller megjegyzését, miszerint az „NDK eddigi nyugalma azon alapult, hogy az emberek két órát dolgoztak, de nyolc órát fizettek nekik.”¹³⁶⁵

Kocka a náci rezsim és az NDK összehasonlításában mindkettőre vonatkoztatva jutott arra a következtetésre, hogy az emberi és a polgári jogokat megsértették és hiányzott az államhatalom korlátozása.¹³⁶⁶ A hatalmon lévők mindkét diktatúrában növekvő realitásvesztéssel, nyugat-ellenességgel (még pontosabban liberalizmus-ellenességgel) jellemezhetők. A különbségeket illetően elmondható, hogy az NDK-ban nem volt szisztematikus tömeggyilkosság. Továbbá, az NDK-ideológiának, amely elsősorban az internacionalizmusra, a munkásmozgalomra, a szocializmusra alapozott, nem volt jellemzője a rasszizmus, az antiszemitizmus, a szociáldarvinizmus és a nihilizmus. Az NDK-ban ugyan nem bántak különösképpen jól a kisebbségekkel, de ez semmiképpen nem hasonlítható a nemzetiszocializmus szlávellenességéhez. A létező lengyelellességet is inkább elnyomta a „proletár internacionalizmus”. Szerinte az 1950-es évek antiszemita vonásai nem voltak olyan erősek, mint például a Szovjetunióban, Lengyelországban és Csehországban. Szembetűnő különbségnek vélte azt is, hogy Hitlerék expanziós politikájával szemben az NDK-ban ez nem volt meg, sőt az inkább defenzívnek tekinthető. Annak ellenére, hogy az „osztályellenséget ördöggként” írták le.¹³⁶⁷

Kocka szerint a nemzetiszocialista diktatúra morális és fizikai megsemmisítő tevékenységét nem lehet összevetni a SED-politikájával, ugyanakkor az NDK-ban sokkal radikálisabb hatás érte a gazdasági, a társadalmi és a politikai struktúrát. A kommunista hatalom a lehetséges mértékig eltávolította a régi elitet. Már csak azért is, mert a legitimációs bázisát az „új embertípusra”, a proletariátusból származó káderekre építette. Ehhez hasonlítható elitcserét a nácik elsősorban a zsidókkal szemben hajtottak végre. A tulajdonosi viszonyokat illetően viszont az NDK-ban történtek a mélyrehatóbb változások, miként a tudományos kutatás, az oktatás, a művészeti élet területén való beavatkozás is sokkal átfogóbb volt a kommunista hatalom alatt. Mindez persze azzal is magyarázható, hogy az utóbbi rendszer 40 évig volt meghatározó. „A német kommunisták diktatúrája erősebben a társadalmi újjáalakításra irányult, azonban [...] célirányosabb volt és totálisabban ragadta meg a társadalmat, mint a

¹³⁶⁴ A munkásságra, a politikai hatalom által „megtalált”, „kijelölt” társadalmi bázisának kérdésére ld. Hübner 1996.; A mítizált képpel szemben, a kétlaki munkások társadalomtörténetére ld. Nehrig 1995.; A mindennapok történéseinek, életpályákba ágyazott tapasztalattörténeti ábrázolása: Niethammer – von Plato – Wierling 1991.; Ld. még: Bódy 2004.

¹³⁶⁵ Kocka 1994b: 551.

¹³⁶⁶ Kocka 1995: 91–98.

¹³⁶⁷ Az NDK-ban tapasztalt antiszemitizmusra ld. még: Haury 2002.

német fasiszták diktatúrája, amely azonban megsemmisítő- és rombolóerejét, permanens dinamikáját, önkényét és terrorját tekintve fölényben volt.”¹³⁶⁸

További lényeges különbségnek azt tartják, hogy a nácik uralmuk végén megsemmisítő erejüket egyrészt még képesek voltak radikalizálni, másrészt pedig a nemzetiszocialista rendszert valóban a németek alakították ki (hausgemacht), szemben a SED politikai diktatúra szovjet importjával.¹³⁶⁹ Mindezek persze magyarázhatóak a keletkezési körülményekkel is, hiszen az előbbi sokkal inkább a polgári társadalom kríziséből jött létre, míg az utóbbi a II. világháború végén kialakult külpolitikai konstelláció eredménye volt, amely szintén összefüggésbe hozható a polgári társadalom válságával. A nacionalizmust illetően is felfedezhetőek eltérések: az NDK hivatalosan – már csak „internacionalista” volta miatt is – távol állt ettől. A pártokról elmondható, hogy a szociáldemokraták mindkét rendszerben rosszul jártak, szemben a kommunistákkal, akik az egyikben szenvedő alanyok, míg a másikon haszonélvezők voltak. Különbség volt a párt és az állam viszonyában is. A nemzetiszocializmus alatt inkább az állam és a párt egymásmellettségéről (Doppelstaat), a kommunizmus alatt a párt által uralt államról lehet beszélni. A politikai hatalom birtoklóinak „karizmája” nem kevésbé volt eltérő. Hitlerrel szemben Ulbricht és Honecker szürke figuráknak számítottak. Kocka szerint a németek többsége inkább elismerte a Harmadik Birodalmat, mint az NDK-t.¹³⁷⁰

Az NDK története több fázisra osztható, amelyek állomásait a történethatóságok többnyire elfogadják. Az első az alapítástól 1961-ig tart, amelyen belül két kölcsönhatásos folyamat ment végbe. Egyrészt a Szovjetunió által meghatározott politika egy igen gyors gazdasági-társadalmi átalakulást kényszerített ki. E korszak diktatórikus csúcspontja az 1953-as felkelés volt. Az elnyomás politikájával párhuzamosan zajlott a nácik eltávolítása is (Entnazifizierung). A vezető pozíciókat a régi marxisták-leninisták foglalták el, akik nagyrészt a weimari köztársaságban, az illegalitásban vagy az emigrációban szocializálódtak, azaz az igen kemény, osztályharcos politizáláshoz szoktak. A társadalom jelentős része ugyanakkor ebben az időszakban valamelyest érzékelte az életszínvonal emelkedését is. Az NDK történetének második fázisa 1961-től – a fal megépítésétől – számítható az 1970-es évek elejéig. Konszolidáltabb – s még inkább depolitizált – körülmények között (akik nem hagyták el az országrészt, azok inkább voltak hajlandók alkalmazkodni) ezekben az években már

¹³⁶⁸ Kocka 1995: 98.; Vö. Evans 2005.

¹³⁶⁹ A Moszkvában kiképzett Walter Ulbricht 1945 májusában a kommunista párti stratégiát ilyen formában is megfogalmazta: „Demokratikusnak kell látszani, de a hatalomnak a mi kezünkben kell lennie.” Allinson 1997: 394.

¹³⁷⁰ Kocka 1994a.; Kocka 1995.

inkább a technikai fejlődés, a materiális javak gyarapításának éveiről lehet beszélni. Ezt a folyamatot az NDK-ban is megtörte az 1973. évi olajválság és annak következményei, majd végül a rendszer látványos szétesése. A generációs konfliktusok még nyilvánvalóbbak lettek, a fiatalok ekkor már sokkal inkább a nyugathoz, s nem a háború előtti és utáni évekhez viszonyították a helyzetüket.¹³⁷¹

A modernizációról az az általános vélemény, hogy az NDK a diktatórikus uralmi módszereket, a propagandát és ellenőrzési rendszereket tekintve kimondottan modern államként működött. A kutatók az NDK-beli felfogást modernnek minősítik, amely alapján névleg hangsúlyozták az egyenjogúságot, a szabadságot és a szociális biztonságot, s általában a személyiség minden oldalú fejlődését. Persze ez egy jól kigondolt csereüzlet volt, mert az egyéntől, mint felelős alanytól, az elismerés mellett, követeltek is. Ebben az értelemben már mint „szocialista személytől” várták el azt, hogy a „társadalom érdekében” fejtse ki tevékenységét. Mindezt azzal is megtoldották, hogy a „szocializmusban” úgymond az egyéni és a társadalmi érdekek egybeesnek. Ebben a megközelítésben az NDK tehát úgy tekinthető modern államnak, hogy az egyént jogi, politikai és társadalmi értelemben megszólították.¹³⁷²

Az NSZK-val való összevetésből kiderül, hogy a kelet-német társadalom nem vált posztindusztriálissá és fogyasztói társadalommá, hanem továbbra is „ipari- és munkástársadalom” maradt. Döntő különbségnek tartják azt is, hogy az NDK-ban a politika, a gazdaság és a társadalom úgymond nem különült el egymástól. Ha ugyanezt dél- és kelet-európai perspektívából nézzük, akkor persze egy kicsit más megvilágításba kerül az NDK, amely a legiparosodottabb és gazdaságilag a legfejlettebb „szocialista” országnak számított. Ezek szerint tehát a szovjet modellre épülő modernizációs kísérlet az elmaradottabb országokban bizonyos sikereket érhetett el. Mindez azonban nem igazán volt jellemző az NDK-ra, ahol a jelentős technikai fejlődés már korábban megtörtént. Sajátosnak tűnik az is, hogy a kelet-német ország a többi „szocialista” rendszerrel összehasonlítva mennyire „németnek” számított.¹³⁷³ Ezek alapján a német „különút”-tézis igazolhatóságának és persze cáfolatainak még komoly tudományos lehetőségei vannak.

¹³⁷¹ Kocka 1995.; Herbert 2003.; Herrmann 2003.

¹³⁷² Huinink 1995: 33–34.; Ld. még: Gibas 1996.; Gries 1996.; A beadványok, kérelmek intézményesülése, jogi normái is erre utaltak. Vö. Fulbrook 2005: 269–288.

¹³⁷³ Kocka 1995: 117–119.; A nők szerepére, az elvárásokra ld. Budde 2000.

„ALLTAGSGESCHICHTE” A JELENKORTÖRTÉNETBEN

A mindennapok történetének és a tapasztalattörténet legismertebb képviselője, A. Lüdtke szerint a diktatúrát, vagy általánosabban, az uralmat firtató kérdések elsősorban azért növelik a félreértést, mert ebben az esetben az ember csak az intézményekre, a hatalmi elitre és az ideológiára koncentrál, és kevésbé vesz tudomást a társadalmi reakciókról. Célravezetőbbnek tartja azt az eljárást, amely az uralmat és a társadalmat nem ellentétként és nem egy rangsor elemeként fogja fel. Számára sokkal fontosabbak azok a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkednek.¹³⁷⁴ „Az uralom társadalmilag teremtett – a társadalom és az egyének uralmilag formálják.”¹³⁷⁵ Lüdtke hangsúlyozza továbbá, hogy az NDK-ban a munka milyen központi szerepre tett szert, az több volt mint a túlélés és a jólét megcélzásának a pusztá eszköze. M. Kohli értelmezésére támaszkodva ő is azt állítja, hogy a munka sokkal inkább az „érdekek, intézmények és identitások strukturálódásának központi forrása volt.”¹³⁷⁶

Az NDK vezetői kimondva kimondatlanul mindig az NSZK-hoz képest határozták meg a politikai programot. A helyzet változásaira is utal az, hogy a „szocialista új ember” idealizált alakja 1958-tól inkább csak a pártideológiában és közvetlenül a párthoz kötődő értelmiség körében élt. Az ezzel kapcsolatos koncepcionális és minden bizonnyal az utolsó ilyen jellegű megfogalmazás 1979-ből való, amikor a „szocialista munkakultúrát” igyekeztek meghatározni. Tanulságos eredményekhez vezetett az az elemzés, amely az információs jelentésekkel foglalkozott. Tartalmuk kifejezte azt is, hogy miképpen változott a rendszer hatékonysága. Míg az 1950-es években erősen törekedtek a pontosságra, addig ez a későbbiekben látványosan csökkent, azt lehet mondani, hogy később már sokkal inkább „felülről lefelé” írták a jelentéseket.¹³⁷⁷

Az NDK-t általában mint „politikai társadalmat” szokták leírni.¹³⁷⁸ Ezt kapcsolatként érdemes felfogni. Ennek egyik elterjedt értelmezése az „Eigen-Sinn”-konceptió, amelyben kifejeződik a jellemző kortársi stratégiák azon vonása, amely a politikai és egyéb követelésekkel szemben nem csupán distanciát, hanem alkalmazkodást, konformitást is mutatott.¹³⁷⁹ Nem egydimenziós képek ábrázolják tehát jól a mindennapokat, hanem azok

¹³⁷⁴ Mary Fulbrook összefoglalói alapvetően építenek mikrotörténeti közelítésekre és ugyanakkor az elméleti megfontolásokra is: Fulbrook 1995.; Fulbrook 2002b.; Fulbrook 2006.

¹³⁷⁵ Lüdtke 1998: 3–4.; Vö. Fiske 2006: 132, 241–242.

¹³⁷⁶ Lüdtke 1998: 5.

¹³⁷⁷ Lüdtke 1997.

¹³⁷⁸ Lange: 2003: 67.

¹³⁷⁹ Szemben az ellenállás és az ellenzék kifejezésekkel, az „Eigen-Sinn” (önfejűség) nem utal kifejezetten az uralomhoz/hatalomhoz való negatív vonatkozásra. Lindenberger 1999b: 23.; Az etnológiai kutatásoktól várhatnánk erről a kérdéskörrel többet, de azok száma csekély az NDK-ra vonatkozóan. Johler 2005.; Roth 2005.

állnak a legközelebb az életvilágokhoz, amelyek egyidejűségeket fejeznek ki. Ugyanilyen módon, óvatosan kell bánni az individualizáció fogalmával, amely félrevezető lehet, ha csak a piaczgazdaságokra vonatkoztatjuk. Az NDK társadalma is alapvetően individualizáltnak számított. Ezt váltotta ki a politikai túlhatalom, a „politikai szféra privatizálása”, amely következményeit tekintve nagyon is politikai jelentőségű volt. Egyrészt a „felülről” érkező és kiszámítható beavatkozások (például a gazdaság- és a társadalompolitika egysége, az „anyapolitika”) révén szinte minden instrumentalizálható lett.¹³⁸⁰ Másrészt az emberek általában „belülről” az egészet másként tudták megtapasztalni és elsajátítani. Módjuk volt különböző mértékű elhajlásokra, igazodásokra, visszavonulásra. Ez az értelmezésmód figyelmezteti a kutatót arra, hogy a régebbi hermeneutikával szemben a „társadalmi logika pluralizmusára” irányuló érdeklődésnek van igazán értelme.¹³⁸¹

A Lüdtkével többször együtt dolgozó és finom elemzéseket produkáló T. Lindenberger azt hangsúlyozza, hogy a mikrovilágok felé fordulással azt is el kell fogadnunk a kutatás során, hogy „nem »az« NDK történetét, hanem az NDK-ban élő emberek történetét kell a középpontba állítani.” Ez a megközelítésmód az NDK-án belüli élet „értelme” kérdéskörére, amihez képest az emberek úgymond mérték magukat és életstratégiájukat. Ezzel együtt ő sem tagadja a politikai hatalom fontosságát. A demokratikus jogállami normák hiánya miatt az NDK szerinte is diktatúra volt politikai és jogi értelemben, de nem minden tekintetben volt diktatúra. Másokhoz hasonlóan, Lindenberger is nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a hatalmat mint társadalmi gyakorlatot fogja fel, ami lényegében a hatalmon lévők és az „uraltak” kölcsönös függőségére utal. Továbbá arra is, hogy az uralom mindig interakció és csak így tud tartósan létezni. A hatalmat tehát – Foucault értelmezésére támaszkodva – ő is mint „társadalmi erőteret” értelmezi. A mindennapok és tapasztalatok történeti irányzatában további figyelemreméltó meglátás az is, hogy a „kisemberi életvilágokban” (munkahelyi kollektíva, család és rokonság), ahol átláthatóság volt, számos olyan „hatalmi és szabályozási kompetencia” adódott az emberek számára, amelyek több szempontból élethetővé tették a rendszert. Nem véletlen, hogy az egyesülés és egyáltalán a szocialista rendszerek bukása utáni nosztalgikus megnyilvánulások leginkább ezen életvilágok széttöredezésével lehetnek összefüggésben.¹³⁸²

Ezzel az értelmezéssel egybeesik az inkább átfogó, az egyén és az állam, valamint a társadalmi reakciók vizsgálatát elméleti szinten is vizsgáló J. Huinink magyarázata, aki

¹³⁸⁰ Ismert kelet-német példa a formális házasságkötési kényszer és a lakásbirtoklás. Mertens 2002: 11–12.

¹³⁸¹ Lüdtke 1997: 11–18.

¹³⁸² Lindenberger 1999b: 18.

leginkább a „közösségi ugródeszka-stratégia” magyarázatát fogadja el. Eszerint a népesség nagy része igyekezett kihasználni az uralkodó viszonyok előnyeit.¹³⁸³

Az NDK kommunista pártjának propagandája lényegében sok esetben az ellenkezőjét érte el, sőt egyes – nem kevésbé ironikus – magyarázatok szerint a kelet-német hatalom a „hidegháborút” az éterben minden fronton elveszítette, hiszen aki csak tehette, az a nyugati rádió- és televízióadásokat követte. Ez leginkább ahhoz vezetett, hogy nagyon sok ember valójában nem az „NDK-ban élt.”¹³⁸⁴ A párt által befolyásolt szocializációs folyamatokba nemzedékek sora nőtt bele, a káderrendszerbe, abba, hogy már az óvodában jelölték a párttag szülők nevét, (vö. az „utánpótlás-, tartalék-, nómenklatúra-káder” kategóriák), ugyanakkor nemzedékek tanultak meg ezzel együtt élni. Erre az alkalmazkodási folyamatra szintén utalt az azt rendszerint humorral, gúnnyal illető nyelvhasználat. Így például a tiltott, zárt publikációk kivételes engedélyhez kötött kártyáját „méregjegynek” nevezték.¹³⁸⁵ A mentalitást alapvetően befolyásoló, az NDK mindennapjaiban is szokásossá vált a „negatív reklám”, amelyeket a boltajtókra lépten-nyomon kifüggesztett cédulák közvetítettek: „Keine Kutten”, „Keine Kord-Hosen”, „Kein Außer-Haus-Verkauf”, „Kein warmes Mittagessen”, „Kein Kaffee und Kuchen”, „Geschlossene Gesellschaft”, „aus technischen Gründen”, az általánossá váló, „szocialista”, eleve késéssel kezdődő munkaidőről nem is beszélve.¹³⁸⁶

A „kollektív” fogalmát és jelenségét nem pusztán a hatalmat birtoklók szempontjából kell a „szocialista” rendszerben értelmezni, tehát nem csak mint a társadalmi kontrollt erősítő tényezőt figyelembe venni, hanem úgy is, mint a mindennapi életben megfigyelhető, az egyének szintjén természetes módon kibontakozó szolidaritást. Azt a hivatalos állami és párthatalommal szembeni olyan informális kommunikációs eszköznek is vehetjük, amely nagyban hozzájárult, hogy az áru- és szolgáltatáshiányt az emberek ellensúlyozhassák. Nem

¹³⁸³ Külön kell hangsúlyozni azt, hogy 1952 februárjától törvényben szabályozták a panaszok, beadványok (Eingaben) hivatalos ügyintézését. Hihetetlen mértékben megugrott ezek száma, amelyek egyszerre jelentették az elégedetlenség kifejezésének kanalizálását, a korrektúrát, az ellenőrzést, a konszenzust és a távolságtartást. Sajátos „rendszerstabilizáló” tényezőkké váltak. Vö. Merkel 1999: 26–36.; Bauerkämper 2005: 102–103.

¹³⁸⁴ Jüterbogi rendőri jelentéseket olvasva a „hangulatról”, az NDK-propagandával szembeni vélemények, helyenként jövőbelátóan gyakran megfogalmazódtak, különösen, ha az illető alkoholt fogyasztott. 1963. szeptember 9-én erről így jelentett az egyik rendőr: „Während einer Unterhaltung mit dem Bürger Ernst Bäcker brachte dieser folgendes zum Ausdruck. Den Kapitalisten werden wir nie schlagen können, da er noch zu stark ist. Wir und die Sowjetunion werden uns noch mal zum Kapitalismus zurückentwickeln. Der Lebensstandard in der Sowjetunion ist noch genau so, wie er vor 1945 war und die gelbe Gefahr von China doch noch kommen kann.” BLHA, Bez. Potsdam, 1963. Rep. 531. Nr. 719.. SED-Kreisleitung Jüterbog.

¹³⁸⁵ Häder 1998.; Wolle 1998: 70–71, 98–105, 150.

¹³⁸⁶ Wolle 1998: 215.; A fogyasztásra, a praxisok további kérdéseire ld. Merkel 1999: 16–36.; Eichler 2000.; Kaminsky 2001.;

véletlenül vált közismertté az NDK-ban a „Vitamin B”[eziehung], a kapcsolati vitamin fogalma.¹³⁸⁷

VIDÉKI ÉS PARASZTI TÁRSADALOM

A nyugat-német történeti munkák későn, csak az 1980-as évektől kezdték el alaposabban bemutatni az agrár- és a vidéki társadalmi változásokat.¹³⁸⁸ Az utóbbi, „vidéki” jelző használata azért is indokolt, mert valamelyest érzékelteti a parasztság tömbjének több évtizedes felbomlási folyamatát, arányának és súlyának csökkenését. Németországban 1920-ban a foglalkoztatottak 30%-a dolgozott az agrárgazdaságban, az NSZK-ban 1950-ben 19%, majd 1990-ben csupán 3%.¹³⁸⁹ Az NDK-ban a „parasztok” aránya az 1952. évi 22,7%-ról 1970-re 12,8%-ra süllyedt.¹³⁹⁰ Az NDK agrárpolitikájával és vidéki társadalmával kapcsolatos historiográfiai válogatásban elsőként érdemes tisztázni a „paraszt” fogalmát, amelynek meghatározásakor általában elfogadottnak számít az, hogy az egy bizonyos foglalkozási csoporthoz való tartozást jelent, másrészt az a birtoknagysághoz is kötött. Az NDK-ban egyébként a mezőgazdasági tsz-nek (LPG) minden tagja paraszt lett, persze társadalomtörténeti értelemben ők már csak szűk értelemben voltak idesorolhatók. Rendszerint elvetik a tsz-paraszt kifejezést (Genossenschaftsbauern), s inkább elfogadják „szocialista szempontból” a parasztfogalomnak azt a tartalmi jelentését, miszerint az a falvakban továbbra is a birtokhoz kötődött.¹³⁹¹

Az agrárvilág 1945 utáni történetét, a feltételeket és az eredményeket a földreform, a kollektivizálás és az iparosítás együttes bemutatásával érdemes elemezni.¹³⁹² Ezek a folyamatok az NDK-ban rendkívüli mélyreható változásokat indítottak el, amiket természetesen különbözőképpen értelmeznek. Egy hagyományosabb, egykor az NDK-ból távozó és később az NSZK-ban történésszé váló Weber mindezeket a szovjetizálás

¹³⁸⁷ Diewald 1995: 223–225; Meyer 1999: 318.; Az életpályák elemzése is példa, ld. Huinink – Mayer 1995.; Személyes tapasztalatom szerint, a viccek számító, az egykori NDK-s, hétköznapi nyelvi rövidítések feloldása még ma is látványos szocializációs különbséget mutat az idősebb „kelet- és nyugat-németek” között. Az előbbieket rendszerint meg tudták mondani, hogy például mit jelentett a SKET (SEHEN, KAUFEN, EINLAGERN, TAUSCHEN). A mozaikszavas szójáték az állandósult áruhiányra, a „gyűjtögetésre” és a cserekereskedelemre egyszerre utaló életmódra vonatkozik.

¹³⁸⁸ Az áttekintésre, az egybehangzóan kevés agrártörténeti kutatásra lásd Bauerkämper 1994; Zimmermann 1998; Eckart 1998ab.; Gudemann 2001; Schöne 2003.; Kluge 2005.

¹³⁸⁹ Mooser 2000: 26. Ezt az átalakulást reprezentálja a bizonyos időközönként megismételt vizsgálat, amely 14 falura terjedt ki. Vö. Becker 1997.

¹³⁹⁰ Humm 1999: 54.

¹³⁹¹ Brauer–Ernst–Willisch 1999: 1347–1348.

¹³⁹² Schöne 2003.

történeteként írja le. Bauerkämper szerint ez a változássorozat a „társadalmi konstrukció politikája volt”.¹³⁹³ A harmadik, kisebbségi értelmezés még az egyesítés után is az egykori egyeduralkodó kommunista párt hivatalos programját hirdeti tovább, miszerint ez „átmenet volt egy másik termelési formára, ami helyes és szükségszerű volt.” Kritikaként legfőljebb azt emelik ki ebben az álláspontban, hogy a párt „szubjektív beavatkozásai” zavarták meg kissé a fejlődésvonalat.¹³⁹⁴

Az agrárpolitika korszakolásában elfogadott, hogy az NDK évtizedei lényegében három periódusra oszthatók. 1945-től 1953-ig tartott az az időszak, amelyet alapvetően a földreform és az azt követő fokozatos, a „nagyparasztság” elleni kampány határozott meg.¹³⁹⁵ Ennek végén, 1952-től már megindult a kollektivizálás, amit 1960-ra befejeztek. Majd ezt követte az ún. konszolidációs és iparosítási szakasz 1961-től 1989-ig.¹³⁹⁶

A kollektivizálás brutalitásáról számos feltárt esetet lehet olvasni, amelyek a kényszerűség visszatérő példái: például az illető vagy belépett, vagy fegyverrejtegetésért bebörtönözték. Ebben a légkörben a falvakban általában nem látták az ellenállásnak értelmét, s a bizalmatlanság uralkodó jelenség volt. A megmaradt, csekély arányú kevés privátgazdaság egyébként jobban termelt. A kutatók szerint a kollektivizálás következményei a családi összetartás megbomlását tekintve voltak a legsúlyosabbak. A 20. század második felében születettek számára már érvénytelenné váltak – a jóllehet más szempontból szintén kényszerű – házassági stratégiák. A háború előtt uralkodó felfogásnak számított az, hogy a házasságokat a szülők és a materiális érdekek döntötték el („Először jön a javak szövetsége, azután a szívszövetség.”) Mindezt összevetették az NSZK-beli parasztság helyzetével. Ott a családi gazdasági modell szintén sorvadt és személyes sorsokat befolyásoló vereségeket okozott, de ezek mégsem voltak máról-holnapra bekövetkező, kollektív tragédiák.¹³⁹⁷

A „nagyparasztság” elleni erőszakos kampányok a magyarországihoz hasonló időzítéssel és célkitűzésekkel zajlottak Kelet-Németországban is. A „nagyparaszti” 50 holdas birtokhatárt leszállították 20 holdra, s állandóvá vált a szabotázsra való hivatkozás. Mindez 1953 után

¹³⁹³ Bauerkämper 2002-ben publikált munkájával nem foglalkozom itt részletesen, lásd az erről írt recenziót: Ö. Kovács 2003.

¹³⁹⁴ Brauer–Ernst–Willisch 1999: 1328–1329.

¹³⁹⁵ A földreformra részletesen ld. Bauerkämper 1996b.; Kuntsche 1996.; Laufer 1996.; Marquardt 1999.; Az NDK-ban is voltak kényszer-kitelepítések. Kb. 10.000 embert telepítettek ki két akcióban a határhoz 1952-ben és 1961-ben. A demarkációs vonal miatt is egy öt km széles szakaszon kellett elosztani az embereket. Az ennek során kialakult ellenállásra is bőven lehet példát találni. Bennewitz–Potratz 1994.

¹³⁹⁶ Brauer–Ernst–Willisch 1999: 1329, 1343. Ismét utalni kell arra, hogy a kollektivizálás lényegében egy hatalombiztosítási kérdés volt, amely egy sztálini modell szerint ment végbe az NDK-ban is. Az ellenpélda Lengyelország, ahol nem volt kényszer-kollektivizálás. Jarosz 1999.; Az NDK rendőrségének a kollektivizálás biztosítása érdekében kifejtett tevékenységére és a rendvédelmi szervek működésére ld. Lindenberger 1999a.; Bessel 1999.

¹³⁹⁷ Brauer–Ernst–Willisch 1999: 1351–1362.; Panzig 1999.

valamelyest csökkent, de ekkora már kb. 14.000 egyéni paraszt szökött el. A parasztfiatalok menekülése különösképpen a falépítés előtti kényszerű kollektivizálás idején még tömegesebbé vált. Az emigráción, elvándorlásra túl többen tiltakoztak gyűjtogatással, erőszakkal, öngyilkossággal.¹³⁹⁸

A mezőgazdasági munkások az NDK-beli történeti munkákban gyakorlatilag nem jelentek meg, „elfelejtett osztályt” képeztek. Ez megfelelt a SED ideológiájának is, hiszen érvelésük szerint a kollektivizálás 1960. évi befejezésével a „kizsákmányolás” is megszűnt. A „társadalmi kényszermodernizáció” koncepcióját a SED-vezetés csak az 1980-as évek elején adta fel. 1981-ben kijelentették, hogy a „faluk marad faluk, a paraszti paraszti”.¹³⁹⁹

FALUSI ÉLETVILÁGOK

Schier háromévi kutatómunkát végzett a Merxleben nevű, 500 fős thüringiai faluban, ahol az NDK első termelőségvetőzetét megalapították.¹⁴⁰⁰ A sok tekintetben inkább néprajzos megközelítésekre emlékeztető szerzői kérdések nem érintettek minden lokális kapcsolatot, a munka inkább az általános szintet célozta meg. Elsősorban azt kutatta, hogy a szocializmus előirányzott felépítése hogyan valósult meg, s ezzel mit kezdtek a faluk lakói, és az hogyan változtatta meg a mindennapjaikat. Levéltári kutatás és szóbeli interjúk alapján bemutatja, hogyan alakult át a társadalmi struktúra a lokális elit kicserélődésével, s ezzel együtt miképpen változtak az élet- és munkafeltételek, s mindezekre miként reagáltak a faluk lakói. A „mindennapok legyőzését” úgy értelmezi mint „alkalmazkodást vagy aktív egyéni vagy csoportra vonatkoztatott küzdelmet az objektív életfeltételekkel”.¹⁴⁰¹ Interjúkra alapozó kutatásában leírja a faluban megjelenő idegen kutató nehézségeit is. A szerző Nyugat-Németországból jött, ami önmagában is elég bizalmatlanságot jelenthetett, annak ellenére, hogy egyébként gyerekkorát ő is az NDK-ban töltötte. Felfedezve a rivalizáló falusi

¹³⁹⁸ Osmond 1996.; Werkentin 1999.; A kollektivizálás alatti és utáni kollektív viselkedésformák tipikus jelenségeit tükrözte a potsdami agrárregiónban (Jüterbog, és külön Oehna nevű településen) végzett levéltári kutatásom. Az elvándorlás kérdését a párt- és állami hatóságok visszatérően tárgyalták. Ld. például: „Entwicklung des Bezirkes Potsdam seit 1945” című jelentés. BLHA, Rep. 401. Rat des Bezirkes Potsdam. 1965. 4962.; A lopás, gyűjtogatás kiugróan magas arányú lett az agrárvilágban: „Analysen zur Kriminalitätsentwicklung” c. jelentés, BLHA, Rep. 401. Bezirkstag und Rat des Bezirkes Potsdam. „Analysen zur Kriminalitätsentwicklung” 1963. 7339.; A későbbi jelentésekben mindez a probléma az „ifjúsági bűnözés” kérdéseként fogalmazódott meg: „Analysen zur Jugendkriminalität 1963–1966–1969”. BLHA, Rep. 401. Bezirkstag und Rat des Bezirkes Potsdam. 7336. A kriminalitás egyes kérdéseire ld. Freiburg 1981. 30–42.; 1958–1959-től igen megugrott a tüzesetek, gyűjtogatások száma. 1960 első hat hónapjában 2.360 ilyen ügyről (köztük 238 kiemelkedően súlyos volt) tudósítottak a rendőri jelentések. A kárösszeg közel 100%-kal több volt, mint 1959-ben. Schöne 2005: 226.

¹³⁹⁹ Bauerkämper 1999a.

¹⁴⁰⁰ Schier 2001: 10–11.

¹⁴⁰¹ Schier 2001: 15.

társadalmi csoportokat, különböző praktikákkal igyekezett minél jobb és súrlódás mentesebb kapcsolatot kialakítani. Egyrészt mindig azzal kezdte a beszélgetést, hogy itt idegen. Másrészt, következetesen kerékpárral közlekedett, amely lehetővé tette, hogy minél inkább „eltűnjön” az interjúkészítések során.

Az agrárpolitika és az értékváltozások összefüggését vizsgálva úgy látta, hogy többé már nem a birtokhierarchia és a falusi társadalom szigorú társadalmi kontrollja határozta meg a falusiak mindennapi életét, hanem elsősorban az agrárpolitikai intézkedések. Ennek során fontosnak tartotta az agrárpolitika céljainak és módszereinek a megkülönböztetését.

A szerző a háború előtti belső társadalmi hierarchia továbbélését a két helyi tsz összetételében is megfigyelte. Annak ellenére, hogy a korábbi nagybirtokos famíliát elűzték a faluból, a módosabb parasztokat pedig a beszolgáltatási rendszer révén lehetetlenítették el, a tsz-ek szerveződése nagyrészt megfelelt az évtizedes presztízshierarchiának. A pártállami befolyás révén a vezető pozíciókat „megbízható idegenek” kapták, egyébként pedig lehetőség szerint a korábbi birtoktalanokra építették a kollektivizálást. A laza szövetkezeti alapon működő első számú tsz egyébként csak tíz évig működött, amit a szerző politikai és gazdasági vereségnek tart. 1968–1970-től a szomszéd településével vonták össze a tsz-t, amely mindamellett bizonyos racionalizációt és specializációt is eredményezett, majd pedig a falusi társadalom újabb átstrukturálódását. Sőt, ekkortól egy új típusú paraszti életformáról lehet beszélni, amelyben a mezőgazdasági munkásnak számító tsz-tag már személyes háztáji gazdasággal is rendelkezett, ami a függetlenség bizonyos fokát eredményezte. Szólni kell az agrárértelmiségről is, akik sok tekintetben eltérő életmódot folytattak, hiszen városban laktak, sokszor másutt is vállaltak munkát. Mindezek alapján elmondható, hogy a „társadalmi nivellálás” bázisán álló „szocialista faluközösség” továbbra is csak fikciónak minősült.¹⁴⁰²

A tradicionális paraszti életforma az egyéni háztáji gazdaságban maradt fenn valamelyest. Leginkább az asszonyok dolgoztak a két különböző területen, a tsz-ben és a „háztájiban”. A gyereketkeztetést átvette a falusi szociális intézmény, ami részben több időt hagyott az anya számára.¹⁴⁰³

Merxlebenben az 1970-es évekig tettek kísérletet arra, hogy a falusi lakosokat társadalmi, politikai és kulturális tekintetben egyneműsítsék, amit különösképpen a tsz-tagság révén véltek elérhetőnek. Mindez azonban több szempontból is hátránnyal járt a résztvevőkre. Egyrészt sokat számított a tsz-be való belépés időpontja, ami önmagában is differenciáló

¹⁴⁰² Schier 2001: 282–283.

¹⁴⁰³ Oehnaban is a nők elfoglaltságához, pontosabban a tsz-munkához szabták a bölcsődei üzemeltetést. „Kreisbauernkonferenz” c. jegyzőkönyv, Jüterbog, 1962. február 2. BLHA, Brandenburgisches Landeshauptarchiv, Rep. 401. Bezirkstag und Rat des Bezirkes Potsdam. 3731.

hatású volt. Az 1970–80-as években a szövetkezeti munka és a privátgazdaság egymás mellett létezett, utóbbi nem csupán az egzisztenciát szolgálhatta, hanem többletjövedelemre is lehetőséget adott.¹⁴⁰⁴ Különösen jelentős volt ebben a tekintetben az, hogy 1977-től már nem korlátozták olyan szigorúan a privát állattartást. A szerző szerint a háztáji gazdaság művelése kevésbé a tradicionális munkaerőcsere, sokkal inkább a „személyes szorgalom révén várható anyagi értékekre” vezethető vissza. Ez jelenthetett lakást, lakberendezési vagy bármilyen használati tárgyat, és természetesen a sokáig várt autót. A szerző azt állítja, hogy a falunak az NDK-ban különleges, az iparvidékeknél előnyösebb társadalmi-gazdasági helyzete volt. Ezt szerinte mindenki tudta, csak hivatalosan nem publikálták. Arra a kérdésre, hogy mennyiben volt sikeres az egyeduralkodó kommunista párt agrárpolitikája, Schier azt válaszolja, hogy ideológiai szempontból a marxizmus-leninizmus a paraszti gondolkodás- és viselkedésforma alapjait nem tudta megváltoztatni.¹⁴⁰⁵ Ebben kételkednünk kell, különösen, ha a más módszerekkel dolgozó Humm, következőkben vázolt kutatási eredményeire tekintünk.

A „SZOCIALISTA FALU” BELSŐ TÁRSADALMI KÜLÖNBÖZŐSÉGEI

A makro- és mikrotörténeti megközelítést és módszereket tudatosan egyszerre alkalmazó és úttörő munkák közé tartozik Humm műve, amelyben a szerző a „falusi életvilág” változásait mutatja be 1952 és 1969 között. A címben kérdőjelesen „szocialista falunak” aposztrofált kelet-németországi településben megfigyelt jelenségeket összeveti a volt NSZK falusi helyzetképeivel. Az agrárpolitika és a gazdasági-társadalmi strukturális módosulások tükrében tárgyalja a paraszti cselekvési stratégiákat. Művét a már több eredményt produkáló politikai társadalomtörténet irányzatához sorolom, amelyben egyszerre foglalkozik a politikai döntések (agrár- és kommunális politika) és azok társadalmi hatásaival, a falusi és paraszti társadalmi kultúrában beállt változások értelmezésével. Konceptióját lényegesen befolyásolta az a tény, hogy a „szocialista rendszerben” az állam a leginkább eredményesen a mezőgazdaság életébe avatkozott be. Ezen „sikeres” akció ellenére, mégis az áll a szerzői célkitűzések középpontjában, hogy a megfigyelt társadalmi változások politikai konstrukciói milyen akadályokba ütköztek a falusi miliőben. Ebből a perspektívából nélkülözhetetlen az alkalmazkodás (Anpassung) és a rezisztencia (Resistenz) kategóriáinak a meghatározása. Az utóbbit szerinte egyedül a „hatalom által korlátozott értelmében felfogott cselekvési módok

¹⁴⁰⁴ Bővebben ld. Langenhan 2003.

¹⁴⁰⁵ Schier 2001: 284–294.

objektív hatásán” keresztül lehet meghatározni. Mindez másként van az „ellenállás” esetében, amely mindenekelőtt a „cselekvők szubjektív motivációjára” irányul. Szerinte a rezisztencia-fogalom alkalmas arra, hogy bemutassa a politikai hatalom korlátozásának a mindennapi cselekvésekből következő határait. Ennek a komplex jelenségnek a bemutatására ő is az „Eigen-Sinn”-konceptiót követi. Hangsúlyozza, hogy ebben az értelemben a hatalom és a társadalom között úgymond nem keletkezik ellenmondás, mert a cselekvők nem a „kényszerek” megtámadására törekednek, hanem inkább kitérnek azok elől, vagy alkalmazkodnak hozzájuk. Ezáltal lehetőség nyílik a fennálló rendtől való eltávolodásra. A hatalomhoz való öntudatos hozzáállás egyrészt behatárolja a diktatórikus rezsimek akaratérvényesítését, másrészt az „Eigen-Sinn” hatalomtámogató jelentősége is érvényesül.¹⁴⁰⁶

A szerző a mezőgazdaságot, a kommunális politikát és a falusi kultúrát a következő négy szempont alapján tartja fontosnak vizsgálni. Először is, ezeken a területeken tükröződnek leginkább a helyi mindennapi jelenségek. Másodszor ezekbe a szférákba az állam döntően beavatkozott, így például a „kultúra” egy „államkonform” politikai irányt nyert: részben az ideológiai háttér, részben pedig a pedagógiai célkitűzés miatt. Harmadrészt a szerző csak az intézményes formákkal foglalkozik, hiszen az állam is elsősorban ezeket részesítette előnyben. Végül, de nem utolsósorban az elérhető források köre is ezt a megközelítést indokolta.

Humm saját történeti módszerét a mindennapok-, a mentalitás- és a struktúratörténet kifejezésekkel írja le.¹⁴⁰⁷ Ennek megfelelően választotta ki a falvakat is, figyelve arra, hogy az egyedi vonások mellett azok minél inkább tükrözzék az össztársadalmi átalakulás folyamatait. Mindegyik település lakói elsősorban mezőgazdasággal foglalkoztak. Birtokstruktúrájuk vegyes volt, s mindegyik egy-egy nagyobb város mellett helyezkedett el, ugyanakkor saját közigazgatással és egyházközséggel rendelkeztek. Az NDK területén fekvő, thüringiai Niederrimmern földjeit nem nagybirtokok, hanem paraszti gazdaságok alkották. Ez önmagában is motiválta az összehasonlítást, mert így ezt a területet alig érintette a földreform. A nyugat-németországi, baden-württembergi Bernstadt hasonló mezőgazdasági struktúrával rendelkezett. A szerző nem a szokásos oral history módszereit követte, hanem az írott források áttanulmányozása után témacentrikus beszélgetéseket vezetett, amelyek során a kompetenciát fontos szempontnak tartotta. Az interjúk mind keleten, mind pedig nyugaton sikertelenek voltak a csoportstruktúrára, társadalmi kapcsolatokra, az informális hatalmi

---

¹⁴⁰⁶ Humm 1999: 14–19

¹⁴⁰⁷ Humm 1999: 23–33.

struktúrára és konfliktusokra nézve. A megkérdezettek erre vonatkozóan nem adtak felvilágosítást, vagy zárt egységként mutatták be településüket. Többen megjegyezték, hogy ezt nem tartják a nyilvánosság elé tartozónak. Humm az elzárkózás okait keresve az állítja, hogy neki, mint – néhány hétig ott tartózkodó – idegennek eleve nehezen nyíltak meg az emberek. További akadályt jelenthetett az, hogy elsősorban a falu „elitjével” beszélgetett. Mint nyugatról jött „Wessi”, eleve hátrányban lehetett, ráadásul előtte sokszor inkább idealizálni akarták a jelenségeket.

A Weimartól kilenc km-re fekvő Niederzimmern mintegy 1.000 fős lakosságának 50%-a foglalkozott mezőgazdasággal, a többiek ipari munkások, vasutasok voltak, akik rendszerint Erfurtba vagy Weimarba ingáztak. Az összehasonlítás másik támpontját jelentő nyugati településen kevesebben éltek, de ők is evangélikusok voltak, és foglalkozásszerkezetük is hasonló volt, azaz a keresők fele a mezőgazdaságban tevékenykedett, a többiek pedig ingáztak.

A két kiválasztott település fejlődése közötti alapvető különbség az, hogy a kelet-németországi falu kedvezőbb földrajzi fekvése, azaz az ingázók számára előnyösebb elhelyezkedése ellenére, ez a népességre mégsem volt pozitív hatással, ami általában megfelelt a keleti vidékek mintáinak. A nagy mértékű bevándorlás és a magas születési arány ellenére az elvándorlást a keleti településen nem tudták kiegyenlíteni. Ennek egyik következménye – különösen az 1960-as évektől – az lett, hogy mind többen lettek egyedül élők.¹⁴⁰⁸

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya mindkét német államban és a vizsgált településeken csökkent. Keleten majdnem teljesen eltűnt az önállóan gazdálkodók köre. A nők foglalkoztatottsága az 1950-es évek elején mindkét helyen azonos arányt (40%) mutatott, 1970-re azonban nagyobb különbség jelentkezett, hiszen Bernstadtban a nők 38%-a, a keleti Niederzimmernben 50%-a volt kereső.¹⁴⁰⁹ A két országrész kiválasztott településeinek összehasonlításában közösnek tekinthető az, hogy mindkét helyen innovatív módszerekkel reagáltak a változásokra. Az NSZK-ban a munkaerőhiányt gyors gépesítéssel oldották meg. Mivel az NDK-ban gépek alig voltak privátkézben, fokozták a családtagok munkaerejének bevonását és mind több cseremunkára került sor. Fontos különbség, hogy akik nyugaton feladták a privátgazdaságot, azok ezt a lépést elsősorban annak gazdaságtalansága miatt tették meg.¹⁴¹⁰ Humm összehasonlító elemzéséből ugyanakkor az is kiderül, hogy a nyugat-

---

¹⁴⁰⁸ Humm 1999: 43–54.

¹⁴⁰⁹ Humm 1999: 54–62.

¹⁴¹⁰ Humm 1999: 312.

németországi településen a demográfiai és foglalkozási strukturális változás, a vidék urbanizációja jóval drámaibb volt, mint a kelet-német községben.¹⁴¹¹

A kollektivizálási kampány 1959. évi szakasza rendkívül erős intenzitású volt, hiszen az erfurti kerületben a szövetkezeti területek aránya június 15-én 29%, 1960. március 19-én 40% volt, majd április 2-án már teljes arányú „szövetkezetesítésről” adtak jelentést. Az egyik visszaemlékező szerint ebben az időszakban szinte mindennap agitálták az embereket az ún. „néprendőrségi agitátorok”. Egyébként azokról a parasztokról, akik már az 1950-es évek elején beléptek a tsz-be, kevés elismeréssel szóltak a falusiak, mondván, hogy ők egyébként sem tudtak jól gazdálkodni. Az csak néhány esetben fordult elő, hogy nők is beléptek a tsz-be, miközben férjeik az agrárgazdaságon kívüli tevékenységet folytattak.¹⁴¹² Meg kell jegyezni, hogy ez sok tekintetben ellentétes volt a magyarországi gyakorlattal.

Az agitálás emlékeit felidéző egyik tanú szerint, az agitátorok nyolc napig tartózkodtak a faluban. A parasztokhoz egyszerre mindig három–négy fő ment verbuválni, közülük az egyik helyi származású volt. A birtok megtekintése után a tsz-t úgy mutatták be, ahol kevesebb munka és több szabadidő lesz. Az ellenkezőkkel szemben különböző módszereket, kényszerítő eszközöket alkalmaztak: például felemelték az adójukat, birtokcserére kényszerítették őket. A paraszti „ellenállást” és megvetést a nyelvhasználatban is nyomon lehet követni. Így például a felháborodást kiváltó azon intézkedést, amely szerint évente csak egy disznót engedtek levágni, már annak neve is jelezte („kegyelemdisznó”). Az állam kommunikációs propagandája a névadásokra is kiterjedt: így például 1960-ban az egyik tsz-t „Vidám Jövőnek” nevezték. Az utópiával szemben azonban sokkal életszerűbb helyzetre – a korábbi paraszti világ felbomlására – utalt az egyik idős szemtanú, aki szerint az ő „ideje már lefutott. [...] Az »énről« a »mire« való gondolati átállás nem ment gyorsan.”¹⁴¹³

Egy másik kortárs visszaemlékezése szerint a legintenzívebb kollektivizálási időszakban, 1960-ban a hangulat nagyon feszült volt a tsz-be már jóval korábban belépők és az új tsz-tagok között. Az akkori megosztottságot a jelenkori „Ossis” és „Wessis” ellentét nagyságával mérte. Mindez a tsz-brigádok összetételében is megmutatkozott, azok egymástól lehetőség szerint szeparáltan dolgoztak és éltek. Hasonlóképpen távolságtartó kapcsolat alakult ki a paraszti rendies tudatot őrzők és az iparból, a mezőgazdasági munkásságból verbuválódó tsz-tagok között. Mindezt azonban a későbbi időszakban politikai nyomásgyakorlási eszközökkel is igyekeztek elfojtani. Hogy ez csak részlegesen sikerülhetett, azt megerősítik a szerző

¹⁴¹¹ Humm 1999: 308.

¹⁴¹² Humm 1999: 114–146.

¹⁴¹³ Humm 1999: 148–151.

tapasztalatai is. Erre utalt például az, amikor egy korábbi gazdagparaszt fia a traktoristákat „szolgáknak” minősítve szidalmazta. A korábbi, belső falusi társadalmi törésvonalak még az 1990-as évek elején is felfedezhetőek voltak.¹⁴¹⁴

A csak részben szövetkezetinek számító tsz-ekkel (I. típus) ellentétben a III. típusú szervezeti formában már szabályozott, nyolc órás munkavégzést, szabad hétvégét és szabadságidőt vezettek be. Mindezek, s a magyarországihoz hasonló háztáji gazdaság engedélyezése jelentős mértékben megnövelték a paraszti alkalmazkodás mértékét. 1952 és 1958 között majdhogynem szabályszerűen csak azok léptek be a tsz-be, akik gazdasági vagy más okokból hátrányban voltak, tehát nem az ideológiai szempontok játszották a fő szerepet. Így például 1958-ban néhány falubeli paraszt azért döntött az első típusú tagság mellett, mert így a magángazdaságának bizonyos részében továbbra is biztosítottnak látta az állattartást. Másrészt még azt is eldönthették, hogy kivel dolgoznak együtt, s így nem kellett a harmadik típusú, kevésbé becsült tsz-hez csatlakozni. Ennek révén azt is elérték, hogy állami kedvezményekhez juthattak, csökkentették az adóikat és a beszolgáltatási kötelezettséget. 1960-ban már nem volt választási lehetőség, be kellett lépni a tsz-be. De még ekkor is csak a legszükségesebb mértékben engedelmeskedtek, és elsősorban az első típusú szövetkezeti formát választották. (A III. típusban közös gazdálkodás keretében folyt a földművelés és az állattartás.) A tsz-gazdálkodás kényszerű elfogadásának nyilvánvaló határai azonban mindinkább megmutatkoztak: egyrészt az intenzív háztáji gazdálkodásban, másrészt abban, hogy a parasztfiatalok mind nagyobb számban hagyták el a mezőgazdaságot.¹⁴¹⁵

A két településen megfigyelt cselekvési mintákban közösnek számított a törekvés a paraszti üzemek fenntartásának további biztosítására. A lényeges különbség persze az volt, hogy a tradicionális üzemi autonómiát és paraszti mentalitást csak az NSZK-ban nem vonták kétségbe. További eltérő vonás, hogy az NDK-ban a paraszti üzemet nem tudták gépesíteni. A kommunális politikáról összességében elmondható, hogy az állam sikerrel érvényesítette a (párt) központi akaratot. A konformitás mellett azonban a régi struktúrák megőrződtek, így például a falu vezetőit rendszerint a régi lakosok adták. A nyugati településen, Bernstadtban egy fölöttébb tradicionális kép vált uralkodóvá a faluvezetésben. A községi tanács összetétele

¹⁴¹⁴ Humm 1999: 153–154.

¹⁴¹⁵ Humm 1999: 163–164, 310–312.; A kettős munkamorál másutt is folyton megfigyelt jelenség volt. A Jüterbog környékén fekvő Rietz település 1960. június 9-i pártgyűlésén erről így beszéltek: „Otto Linthe und Frau haben doch früher auf ihre Einzelwirtschaft von früh bis spät gearbeitet und jetzt nachdem sie in die LPG eingetreten sind, sind sie krank. [...]”. BLHA, Rep. 531. Nr. 403. Bez. Potsdam, SED-Kreisleitung Jüterbog. További példák: AL, Rat der Gemeinde Oehna, 12. Oktober 1960. XI. 5674. 500510. Komm. Landwirtschaft.

hűen tükrözte a falu társadalmi hierarchiáját. Ugyanakkor, különböző mértékben, de mindkét helyen csökkent a politikailag aktív résztvevők száma.¹⁴¹⁶

Humm könyvének a falusi kultúrát kutató fejezetében elsősorban az egyesületeket, a búcsújárók közösségét és az egyházközségek életét vizsgálja. A kultúrát mint a „diskurzus területét” fogja fel, egy olyan arénát ért alatta, „amelyben az értékek, normák és a kulturális cselekvők értelmezési mintáit mindig újratárgyalják”, a „kulturális cselekvés, bár mindig jelzésszerű, de nem mindig nyelvi.” A folyamatként felfogott „kultúrában” az államilag támogatott „szocialista kultúra” hatása végül erősebbnek bizonyult a belső, falusi társadalmi diskurzusokkal szemben.¹⁴¹⁷

* * *

Németországban a színvonalas történeti munkákban sikerrel mutatják be a jelenkortörténetet valóban történelemként. A filozofálgatásnak, elméleti fejtegetésnek, helyesebben: értelmezési lehetőségeknek teret biztosító elemzések száma mára már áttekinthetetlené vált, ami egyúttal egy folytonos differenciálási igényt is jelez, melyre a többoldalú nyomás, konkurencia miatt is rákényszerülnek a kutatók.¹⁴¹⁸ A módszertani és elméleti megfontolásokon túl leginkább azt tarthatjuk tanulságosnak, hogy eddig minden bizonnyal éppen a jelenkortörténet-írásban sikerült összekapcsolni a politika- és társadalomtörténetet. Noha ez sokszor azt eredményezte, hogy a hagyományosnak tekinthető, erősen a struktúra- és gazdaságtörténetre, vagy demográfiai változásokra koncentráló megközelítések háttérbe szorultak. Ezen kutatások fontosságát nem lehet megkérdőjelezni, azonban az új történetírói kihívásoknak nyilván jobban megfelel egy „belülről” és „alulról” való szemléletmód és ábrázolás. Az ehhez választott léptékkal a kutató az egykori társadalmi valóság olyan miliőire vethet fényt, amelyek a politikai diktatúra számára sokszor önmagukban is korlátot jelenthettek, ugyanakkor valamilyen formában túlélési stratégiát képezhettek. Ezekben a miliőkben kellene megtalálnunk azokat az emberi kapcsolatokat és társadalmi jelenségeket, amelyek révén esélyünk lehet a „szocialista” rendszer életvilágainak jobb megértésére.

---

¹⁴¹⁶ Humm 1999: 180–225.

¹⁴¹⁷ Humm 1999: 245.

¹⁴¹⁸ Régóta így van ez, vö: Bouvier 1998.

TÁRSADALMI KORLÁTOK KELET-NÉMET ÉS MAGYAR ÖSSZEVETÉSBEN

A kelet-németországi és magyarországi politikai diktatúra számára a társadalmi korlátok közül először a történeti kontinuitást (birtokviszonyok, iparstruktúra, demográfiai helyzet, mentális beállítottságok) lehet megemlíteni.¹⁴¹⁹ A második ilyen tényező a szétválasztott Németország esetében a mesterséges kelet-német állam nyugati államhatára volt, amely eleve elvágta az „állam” és a „nemzet” egymáshoz illeszkedésének útját. Ugyanez a megszakítottság Magyarországon Trianonig vezethető vissza. Az egypárti hatalom társadalomátalakítási utópikus programját ez folyamatosan megnehezítette. A harmadik korlát az NDK esetében az volt, hogy a német kommunista párt irányítói és végrehajtói viszonylag tartózkodtak az emberöléstől. Az akkori erőszakosságok mértékét csak korlátozottan lehet összevetni a nemzetiszocializmus idején elkövetett bűntényekkel. Ha ugyanezt az eljárást Magyarországon vizsgáljuk a kényszermunka, az internálások, a kulák- és egyházellenesség, a kitelepítések, majd pedig az 1956. évi forradalom leverése utáni kivégzések és a terror történeteiben, akkor a németet inkább jellemző „tartózkodás” a magyarországra egyáltalán nem érvényes megállapítás. A negyedik korlátot az egypárti diktatúra „hiányzó külső autonómiája” jelentette, amelynek legkeményebb leckéjét a német pártvezetés az 1953. június 17-i felkelés, a magyar pedig különösképpen 1956-os forradalom alatt és utána tanulta meg. Végül, ötödik korlátként – amit akár az első helyen is lehetne kiemelni – a gazdaság sikertelenségeit, mindkét ország eladósodását említhetjük meg.¹⁴²⁰

Megközelítesem további, második elemét elsősorban egy „alulnézeti”, a mindennapok világát átfogó nézőpont képezi, amit a témaválasztás önmagában is feltételez. Harmadik, lényegesnek gondolt szempontként a politika- és a társadalomtörténeti érdeklődés jelenkortörténetben megmutatkozó szoros egymásrautaltságát nevezem meg. Itt elsősorban a hatalom mint társadalmi gyakorlat értelmezését tartom fontosnak, ami lényegében a hatalmon lévők és az „uraltak” kölcsönös függőségére utal.¹⁴²¹

A német-magyar összehasonlítást nyilvánvalóan többféleképpen lehet indokolni. Az NDK-t a nemzetiszocialista diktatúrával szemben inkább a többi „szocialista” országgal érdemes összevetni. Különösképpen fontos lehet ebből a szempontból az 1961. évi falépítés utáni NDK története. Magát az NDK-rendszert többféle fogalmi kategóriával szokták leírni, ebből a választékból mi – a magyarországra is alkalmazható – modern gondoskodó diktatúra értelmezését követem, amely politikai uralom számos társadalmi korlátját éppen a vidéki,

¹⁴¹⁹ Több történelmi korszakra kiterjedő, kiváló elemzés egy településről: Matthiesen 1999.; Matthiesen 2000.

¹⁴²⁰ Ö. Kovács 2008e.; Ö. Kovács 2011a. A más típusú magyar-német összehasonlításra ld. Ehrhart 1998.

¹⁴²¹ Lüdtke 1998: 3–4.; Lindenberger 1999b: 23.

falusi életvilágokban lehet felfedezni.¹⁴²² Az előbbiekből is fakadóan igen fontosnak tartom a kortársi hivatalos nyelv és a mai szaknyelv problematikáját, pontosabban a gyakori tisztázatlanságát, az előbbinek korszakunkra jellemző kompromittáló, izoláló, kriminalizálási párt- és állami akaratot kifejező jelenségeit.¹⁴²³

Az összehasonlításban elsősorban a második világháború végétől az 1960-as évekig terjedő időszak kérdéseivel foglalkozom, az azt követő évtizedek jelenségeire csak utalok. Érthető okokból nagyobb hangsúlyt helyezek a magyar történelemre. Végül, egy kitekintés erejéig érintem a kommunista rendszer összeomlása utáni változások néhány vidéki problémáját.

AZ AGRÁRPOLITIKA „ŰRBETÖLTŐ” SZEREPE – VIDÉKI TÁRSADALMI HATÁSOK

Mindkét országban azért volt kiemelt szerepe a pártállami agrárpolitikának a vidéki, falusi értékváltozások szempontjából, mert gyökeresen megváltoztatták a birtokhierarchiát.¹⁴²⁴ Ezzel együtt ez az új helyzet a falusi szigorú társadalmi (ön)kontrollt is lényegesen átalakította, azaz szinte „űrbetöltő” szerepe lett az éppen aktuális párt- és agrárpolitikának. Módszertani szempontból azonban fontos az agrárpolitikai célok és módszerek megkülönböztetése. Az első cél az volt, hogy a mezőgazdasági termelés intenzitása révén minél jobban biztosítani tudják a lakossági ellátást. Ez, a magyarral szemben, elsősorban a német vezetés számára jelentett egyre megoldhatatlanabb problémát. Másodsorban – újabb utópikus tartalommal - a falu és a város közötti különbségek leküzdését tartották szem előtt. Harmadrészt az ideológiai programnak, a munkás-paraszt szövetség erősítésének kívántak megfelelni. A mindennekfelett álló célkitűzés persze az volt, hogy a „szocializmus” vidéki felépítését a termelőeszközök „társadalmasításával” minél inkább előre vigyék. A módszerek elsősorban azt jelentették, hogy végrehajtották a kisajátítást, a birtokeloszlás korábbi rendszerét megváltoztatták és egyre inkább áttértek a nagyüzemi gazdálkodásra. Folyamatosan változó adó- és beszolgáltatási rendszert vezettek be, amit egyben a parasztság „megfegyelmezésére” is használták. Az agrárpolitikai módszereket általában az jellemezte, hogy az éppen fennálló helyzetnek megfelelően változtatták őket, egyszer nagyobb, máskor csekélyebb nyomást gyakorolva.¹⁴²⁵

¹⁴²² Jaraus 1998: 39–45.

¹⁴²³ Knabe 1999: 191–219.

¹⁴²⁴ Schier 2001: 281.

¹⁴²⁵ Bauerkämper 2002.; Langenhan 2003.

Történeti, hosszú távlatban szemlélve a magyarországi háború utáni folyamatot, a földkérdést is csak a paradoxonok alapján lehet leírni.¹⁴²⁶ Hiszen amennyire meghatározó volt a parasztság földéhsége az 1945. évi földosztáskor, néhány évvel később annyira jellemzővé vált a földbirtoklás által okozott gond, amely a kollektivizálás kényszere miatt keletkezett. A földreformrendelet (1945. március 17.) megszületését és értékelését itt nincs módunk részletezni, de az mindenesetre elmondható erről, hogy a kommunista párt – a németországihoz hasonlóan – a földosztás radikalizálását vitte véghez, ami további konfliktusokat eredményezett. Ugyanakkor, a két ország földreformjai láthatóan különböztek is egymástól. Németország helyzetét eleve meghatározták a különböző megszállási övezetek, bár keleten – Magyarországhoz hasonlóan – a szovjet befolyás érvényesült. A földreform következtében a magántulajdon kisüzemi formája erősödött meg. Magyarországon a mezőgazdasági népesség 80%-a törpe és kisbirtokosnak, közel 3%-a gazdagparasztnak, 17%-a pedig földnélkülinek számított.¹⁴²⁷

A jelenből nézve tehát, a parasztság jelentős részének birtokos tudata és ekkori halvány perspektívái megmutatkoztak, amelyek a későbbi megrázkódtatások szempontjából fontos tapasztalatok voltak. A pártállami propaganda kezdettől fogva azt ígérte, hogy a „szövetkezetesítéssel”, a „nagyüzemi termeléssel” együtt fog járni a falu rohamos civilizációs fejlődése. Végül azonban, az előbbiekkal ellentétben az első (1948-tól) kollektivizálási hullám elindította a földtől való menekülés folyamatát.

Kelet-Németországban a földreform radikális végrehajtásának rövid és hosszú távú hatásait kell először megemlíteni. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a német kutatók rendszerint egyetértenek abban, hogy az 1945. évi őszi földreform és egyáltalán az új hatalmi berendezkedésben a általános vélekedéssel szemben nem volt kizárólagos szerepe a szovjeteknek, akik az angolszászokkal szemben nem kész tervekkel érkeztek.¹⁴²⁸ A magyarországihoz képest később elindított földreform és a nagybirtokok felosztása a mezőgazdaságilag hasznos területek 35%-án ment végbe.¹⁴²⁹ A magyar gyakorlathoz hasonlóan ekkor még a paraszti gazdaságok megerősítése volt a hivatalos agrárpolitikai célkitűzés, amit azután 1952-től, tehát később, mint Magyarországon, felváltott a hivatalos termelőszövetkezetesítési program, ami a földreform után a második nagy vidéki átalakulást eredményezte 1960-ig. A magyarországihoz hasonlóan, osztályharcos alapon fokozatosan

¹⁴²⁶ Bauerkämper 1996b.; Kuntsche 1996.; Laufer 1996.; Szakács 1998a.; Honvári 1997. 439–447.; Valuch 2001: 189–191.

¹⁴²⁷ Valuch 2001: 190.

¹⁴²⁸ Melis 1999: 67, 106.

¹⁴²⁹ Will 1999.

szorították ki a nagyparaszti gazdaságokat, aminek következtében 1952–1953-ra néhány hónap alatt mintegy 700.000 hektár hasznos földterületet (az egész közel 11%-át) feladták a gazdák, rendszerint a nyugatra menekülést választva. Itt meg kell jegyezni, hogy ennek a parasztellenes agrárpolitikának jóval nagyobb arányú áldozatai voltak Magyarországon. Így például, az úgynevezett kulákoknak, a társadalomból kirekesztettek száma több mint 70.000 volt, ami közel három- négyszeresét jelentette a kelet-németországinak.¹⁴³⁰ A represszív agrárpolitikát jellemezve, Magyarországon 1949 és 1955 között több mint 400.000 földművest ítéltek el a „közellátás veszélyeztetésének” vádjával, azaz ők a kötelező beszolgáltatást nem tudták teljesíteni. Ugyanebben az időszakban 692 ezer fővel csökkent a mezőgazdasági magántermelők száma.¹⁴³¹

A hivatalos német agrárpolitika a kommunista párt bázisának kiszélesítése céljából is kezdettől fogva támogatta az úgynevezett újparasztokat, akiknek nagy része több millió menekültből és üldözöttekből tevődött össze.¹⁴³² A támogatás ellenére azonban 1949 júliusáig az újparasztook több mint 10%-a a bizonytalan helyzetű, nem rentábilis gazdaságát visszaadta. Mivel a problémák még súlyosabbak lettek, ezért a 1950–1951-ben 30.000 újparaszt elhagyta az országot.¹⁴³³

A kelet-németországi vidéken élők közül sokan a kollektivizálási program beindítása után – ahogy erre a korabeli közmondás is állandóan utalt – a negyedik típusú tsz-t választották: „Bauern drüben, Land hier”, azaz emigráltak.¹⁴³⁴ A termelőszövetkezeteknek a magyarországihoz hasonlóan a következő, szovjet modell szerinti alaptípusaik voltak: I. közös földhasználat, II. közös földművelés és technika, III. az előbbieket mellett az állattartás is közös volt.

Röviden érintenünk kell a második világháború utáni magyarországi népességmozgás és társadalomszerkezet változásait.¹⁴³⁵ Az ország népessége a második világháború végi mintegy 9 millióról 1960-ra 9.961.000 főre növekedett. A népességyarapodás az 1980-as évekig volt, jellemző, majd utána gyorsuló fogyás történt.¹⁴³⁶ Mindenesetre ez a gyarapodás is szembevetendő különbség a kelet-németországi tendenciával szemben. Kényszerű migrációk (málenkij robot,

¹⁴³⁰ Valuch 2001: 192.; Steiner 2004: 68.; Piskol 1991.; A perek, eljárások száma is kisebb volt. Brauer – Ernst – Willisich 1999: 1342-1344.

¹⁴³¹ Valuch 2001: 192, 195.

¹⁴³² Weber 1999: 231.

¹⁴³³ Bauerkämper 1999b: 125. Brandenburg tartományban a 20 és az 50 hektár közöttiek 14%-a, az 50 és a 100 hektáron gazdálkodók 47 %-a hagyta abba a gazdálkodást 1946 és 1951 között. Sattler 2002: 452.

¹⁴³⁴ „A parasztook odaát, a föld itt.” Langenhan, 1999: 8.; Az ilyen körülmények közötti parlagföldek és a tsz-ek problémáira ld. Nehrig 2000.; Nehrig 2003.

¹⁴³⁵ Honvári 1997.; Valuch 2001.

¹⁴³⁶ Valuch 2001: 33–34.

német, szlovák-magyar ki- és betelepítések) sora következett, amelyek során egyértelműen parasztellenes agrárpolitika érvényesült. Ennek késleltetett következményeként is a vidékről való elvándorlás különösképpen az 1960-as évtizedben lett magas: évi 90–100.000 fő (a községi népesség száma 1960-ban 5.657.000 1970-ben 5.332.000 volt). Mindez azonban továbbra sem változtatott azon a tényen, hogy Magyarország népességének több mint fele községekben lakott. 1949-ben az aktív keresők majdnem 52%-a (2.190.000fő), 1960-ban közel 38%-a (1970-ben 27%-a, 1980-ban 20%, 1995-ben 8,5%-a) az agrártársadalomhoz tartozott. Ez a csökkenő tendencia persze nem csupán a „szocialista rendszerekre” jellemző. Azonban egyáltalán nem közömbös az átalakulás hogyanja, annak erőszakos jellege. Ellenpéldaként a nyugat-német vagy a finn agrárváltozásokra is utalhatunk.¹⁴³⁷

1947-ben 19.102.000, 1961-ben 17.832.000 ember élt Kelet-Németországban, azaz rendkívüli létszámcsökkenés történt a „lábbal szavazás” révén. A népesség-összetételben különösen jelentős volt a nőtöbblet, ami a háborús, nagyarányú férfihalálózással magyarázható. A vidéken élők nehézségeit fokozta a háború végén és az utána megjelenő közel négy milliónyi menekült és üldözött, akik további súlyos ellátási és lakásproblémákba ütköztek. Mindezek a tényezők lényegében a belső – rendszerint városi letelepedéssel járó – vándorlást és a keleti országrész elhagyását ösztönözték. Így 1961-re a vidéken élők aránya (a kevesebb, mint 2.000 fős települések körében) 21,4%-ra csökkent. Az 1950-es években ezt a folyamatot felerősítette a sztálini típusú iparosítás politikája. Kelet-Németországban a magyarországihoz hasonló kényszerű társadalmi mobilitási folyamatok mentek végbe: így például az 1945. évi kisajátítások és deportálások révén a „kelet-elbai” nagybirtokosok és „Junkerek” mint társadalmi csoport eltűntek. Az 1950-es években mind az iparban, mind pedig a mezőgazdaságban igen lecsökkent az önállóan gazdálkodók száma, akiket nem csupán foglalkozási réteggént kell érteni, hanem mint a polgárság egy jelentős korábbi csoportját. Ugyanakkor a „régí középosztály” számára adódott bizonyos mozgástér, amit csak az 1970-es években szűkítettek le. Mindaddig ők részlegesen az állami és a kommunista párt támogatására is számíthattak, közülük tartoztak elsősorban a kisparasztok (az úgynevezett „újparasztok” átlagosan nyolc hektár földterülettel) és a kisebb kategóriájú kézművesek (10 foglalkoztatottal). A nagyparasztnak nyilvánítottak viszont már az 1945-től, de különösképpen 1952-től erős igen kommunista agitációnak és nyomásnak voltak kitéve.¹⁴³⁸

Az NDK társadalma az 1950-es években nem csak magas mobilitási fokot mutatott fel, hanem igen intenzív foglalkoztatottsági szintet is produkált. A munkaképesek aránya 1950-

¹⁴³⁷ Exner 1997.; Granberg – Kovách – Tovey 2001.

¹⁴³⁸ Hoffmann–Schwartz 2004: 80–83.; Grundmann 2002.

ben (63, 4%) érte el a tetőpontot, utána fokozatosan csökkent, 1961-ben 59, 8%-ra. A lassú növekedést követően csak 1982-ben tudták elérni az 1952. évi szintet. Ez azért is lényeges kérdés, mert Magyarországgal szemben, az NDK-ban a munkaerőhiány jóval nagyobb problémát jelentett. Különösképpen a falépítésig hagyták el tömegével elsősorban a fiatal munkaképes emberek az országot. A magyarhoz – helyesebben az európaihoz hasonlóan a népesség öregedett, így például 1950-ben 13,8%, 1961-ben 18% volt a nyugdíjasok aránya. Ezzel szemben csökkent a gyerekek aránya 22,8%-ról (1950) 1956-ban 20,5%-ra, majd utána valamelyest emelkedett a falépítésig (22,2%). Elsősorban az igen magas női foglalkoztatottsággal (1950-ben 44,1%, 1960-ban 61,9%) tűnt ki az NDK-társadalom a nemzetközi összehasonlításokban: a legmagasabb szintet 1982-ben érte el 82,4%-kal. A foglalkoztatási struktúrában a magyarhoz hasonlóan csökkent a mezőgazdaságban és az erdőgazdaságban keresők aránya: 30,7% 1949-ben és 16,6% 1961-ben. Ezzel szemben nőtt az ipariak és kisiparosok aránya 42,3 %-ról 47,2%-ra. A bennünket elsősorban érdeklő mezőgazdaságban dolgozók arányváltozását jelzi, hogy 1961-ben az erőszakos kollektivizálás következtében a magángazdaságok aránya 7,3% volt. Az NDK mezőgazdaságát és így természetesen a vidéki létet is a termelészövetkezetek határozták meg. A mezőgazdaságilag a hasznos területek 87%-án ők gazdálkodtak, míg az állatállomány 75%-át ők gondozták. A „szocialista” korszak végén összességében mintegy 4.500 állami és szövetkezeti tulajdonban lévő üzem volt. Ha ennek számát az 1949. évi mintegy 750.000 üzemhez viszonyítjuk, akkor végképp radikális átrendeződés ment végbe negyven év alatt.¹⁴³⁹

Összességében látható, hogy a magyar társadalomban jóval magasabb arányt képezett a mezőgazdaságban keresőké. Kelet-Németországban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1950-ben 27,9%, míg Nyugat-Németországban 24,6% volt, ami magyarországi közel felének felelt meg.¹⁴⁴⁰

Mindamellet, további jellemzőt említve, Magyarországon a falusi lakosság csökkenése lassúbb volt (1949: 63,1%, 1996: 36%), mint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányvesztése (1949: 51%, 1996: 8,0%). A vidéki társadalmi szerkezetváltásban a hátrányos helyzetet különösképpen erősítő tényezővé vált a munkaképes népesség számának csökkenése és elöregedése. Magyarországon is nöbblet volt a jellemző. Az öregedésre utaló adatok: 1949-ben 10,7%, 1995-ben 19,4% volt a 60 éven felüliek aránya. 1959-től, az ipari decentralizációs politika következtében valamelyest kiegyenlítődés történt, azonban az 1960.

¹⁴³⁹ Hoffmann – Schwartz 2004: 80–88.; Brauer – Ernst – Willisch 1999:1342.

¹⁴⁴⁰ Bauerkämper 1994: 119.

évi 636.000 ingázószám 1970-re így is 977.000-re növekedett.¹⁴⁴¹ A vidéki létformák átalakításának egyik leglátványosabb példáját a tanyarendszer elleni intézkedések adták.

A mezőgazdasági munkát folytatók életvilága a végső (1958–1961) kollektivizálás során gyökeresen megváltozott. A makroátalakulást elevenen érzékelteti az, hogy 1950 és 1970 között egy millió kereső, az aktív keresők negyede-ötöde hagyta el a mezőgazdaságot. A tevékenységszerkezetben az aktív keresők aránya 1980-ig emelkedett, majd utána csökkent. Ennek hátterében többek között az iparosodás és a kétkeresős családmódel általánossá válása állt. 1940 és 1970 között a mezőgazdasági keresők száma kevesebb, mint a felére csökkent, az ipariaké közel kétszeresére nőtt.¹⁴⁴²

A fentiek tükrében az 1940-es és az 1960-as évek közötti vidéki társadalom átalakításának és átalakulásának egyik jellemző tendenciája a proletarizáció volt. Ennek a megállapításnak a kifejtése további jelentős kutatási feladat a „szocializmus” kori történetírásban. Mindazonáltal azt is hangsúlyozom, hogy a későbbi időszakot, az 1960-as és 1970-es éveket ennél jóval differenciáltabban kell tárgyalni. Az akkori folyamatokat sokkal inkább „felemás” modernizációként lehet értelmezni. A proletarizáció fogalmának elsősorban a tulajdonvesztés (legyen az ingatlan vagy más jogbirtoklási forma) miatt bekövetkezett fizikai és pszichikai ellehetetlenülésre vonatkozó jelentését emelem ki.¹⁴⁴³ A pártállami kényszer által okozott, hátrányos helyzetben kialakult új viselkedési szabályok, még pontosabban túlélési stratégiák valóban „új embertípust”, emberi kapcsolatokat alakítottak ki, azonban lényegében nem az eredeti ideológiai szándékoknak megfelelőt. Korjelzőnek tekinthető az, hogy ezt a proletarizációs folyamatot is elfedte, hivatalosan leplezte a „szocialista” jelző. Minden bizonnyal nagyon sok lokális és regionális elemzésnek kell még megszületnie ahhoz, hogy megértsük annak az új tapasztalatnak jelentőségét, amely a viszonylag zárt paraszti természet-, ember- és társadalomfelfogás hagyományai és a kommunista hatalmi gyakorlat szembenállásában és egymás mellett élésében kialakult. Ennek csupán érzékeltetéséül említtem meg a Fél Edit és Hofer Tamás klasszikus leírásaiban olvasható takarékos mindennapi tevékenységformákat, az eszközhasználat világából pedig az életkorok és nemek szerint készített kapák nagyságát, ezek „személyes rendjét”.¹⁴⁴⁴ Ezt a rendet megteremtő és a szerint alakuló normatív világ, az egyéni és közösségi életet ellenőrző erkölcsfelfogástól lényegében idegen volt a „népi demokratikus” berendezkedés. Történeti léptékkal mérve az is látható, hogy Magyarországon a kollektivizálással az abban résztvevők többsége az 1960-as

¹⁴⁴¹ Valuch 2001: 68.

¹⁴⁴² Valuch 2001: 33–42.; A házasság és a női munkavállalás következményeire ld. Lőcsei 2008.

¹⁴⁴³ Siegrist – Sugarmann 1999: 11.; Grimm 2000.

¹⁴⁴⁴ Fél 2001: 374–375.; Fél – Hofer 1997: 456–476.

évekig rosszabb jövedelmi viszonyok között élt.¹⁴⁴⁵ Ebben a tekintetben az NDK-ban sem állt be jelentős változás, hiszen a háborús veszteségek és állandó ellátási, megélhetési gondok jellemezték ezeket az évtizedeket.¹⁴⁴⁶

Természetesen az előbbi gondolatmenettől eltérő vélemény is létezik, miszerint 1945 után Kelet-Németországban nem ment végbe egy általános proletarizálódás, ahogy attól Max Weber a 19. század végén tartott, hanem inkább egy társadalomstrukturális fuzionálásról lehet beszélni. Ezen értelmezés alapján Nyugat-Németországban a 20. század elején és különösképpen az 1950–1960-as években a mezőgazdasági üzemekben családon kívüli munkaerő száma látványosan csökkent. Ezzel szemben keleten az átfogó vidéki kiegyenlítődés, a társadalmi homogenizálódás megszüntette az úgymond osztálytársadalmi struktúrákat. A társadalmi egyenlőtlenséget elsősorban az állami és pártpolitika határozta meg. A tulajdon központi kisajátítása végül ezen vélemény szerint elvezetett a dolgozók kisajátításához, a patriarchális hatalomközpontosítás pedig a munkások, a „dolgozó nép” hatalomtól való megfosztását eredményezte.¹⁴⁴⁷

Mind az eddigi magyar és német szakirodalom, mind pedig az interjúalanyok visszaemlékezései szerint, a szovjet mintájú tsz-be az első kollektivizálási kampány során az agrárnépesség azon rétegei léptek be, akik a legkevésbé voltak képesek önálló gazdálkodásra, illetve majdnem mindegy volt számukra, hol végeznek bér munkát.¹⁴⁴⁸ Az egyházellenes pártállami szabályozás és iskolapolitika mellett koncentrált termelési, begyűjtési és földösszevonási intézkedések mind azt a célt szolgálták, hogy szétörjék a korábbi falusi társadalmi-gazdasági egységeket. Az osztályharcos alapú, nyíltan likvidálási szándékú akciók sorába illeszkedett be a „kulákok” elleni politika is.

Magyarországon az 1956-os forradalom bukása után rövid ideig enyhült a parasztságon nyugvó teher. A vidéki gazdaság és társadalom még ekkori regenerálódási képességét is jelzi az, hogy a végső kollektivizálás előtt, 1957–1958-ban a magánszektor részesedése a mezőgazdasági termelésből 70–80% volt.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴⁵ Valuch 2003ab.

¹⁴⁴⁶ Ezt kifejezetten nyomon lehet követni az ellátási zavarok vidéki leírásaiban: Merkel 1999: 74–88.; A jelenség mindennapi példái az általam vizsgált oehnai levéltári forrásokban is sűrűn felbukkantak: 1961. decemberében egy tanácsi engedély nélküli, második (háztartásonként egy volt engedélyezve) disznóvágás során ismét megfogalmazták a hús- és burgonyahiányból fakadó problémákat. AL, Rat der Gemeinde Oehna, 14. December 1961. XI. 5196. Protokolle von GV-Sitzungen, 102005. Mindez nem csupán helyi jelenség volt: Schöne 2005: 229.

¹⁴⁴⁷ Bauerkämper 1999a: 266.;

¹⁴⁴⁸ Az NDK-ra vonatkozóan ld. Langenhan 2003.

¹⁴⁴⁹ Valuch 2001: 195–196.

KOLLEKTIVIZÁLÁS UTÁN

A kollektivizálás hivatalos befejezése után az 1960-as években mindkét ország kommunista párt- és állami vezetése lényegében ugyanazokkal a problémákkal találta magát szembe: a termelőszövetkezetek alacsony termelési szintjével, veszteségekkel és eladósodással. A „szocialista” rendszerek alapvető ellentmondása abban is jól látható volt, hogy a tsz-tagok csupán elvileg voltak tulajdonosok a szövetkezetben.¹⁴⁵⁰ Ez a helyzet rendkívüli módon befolyásolta az érdekeltségi viszonyokat is. Ez például azt jelentette, hogy az évi jövedelemből először az állami igényeket kellett kielégíteni, s a maradékot oszthatták szét a tagságnak, ha volt mit. Magyarországon a maradék-elvű elosztási rendszertől, s így a szovjet típusú kolhozrendszerrel való eltérés egyik első lépését már az 1960-as években megtették, ami nagyban hozzájárult a sajátos magyar „szocialista” agrármodell kialakulásához.¹⁴⁵¹ A kommunista párt első titkára ezt így fogalmazta meg: „Aki megtermeli az ennivalót, az lakjon is jól vele.”¹⁴⁵² Mindkét ország pártvezetése megtanult valamit a felkelések történetéből. Bár ezek a tömegmozgalmak szinte összehasonlíthatatlanok, de a magyar 1956 mind méretében, mind pedig hatásában súlyosabb következtetések, s persze kompromisszumok megfogalmazására kényszerítette a döntéshozókat is. Másrészt a vidéken élők forradalom utáni vereségtudata is szerepet játszott a kényszerű kollektivizálás elfogadásában. Egyes visszaemlékezők szerint Magyarországon az 1960-as években az agrárvilágban is történt egy kvázi kiegyezés, aminek az egyik következménye az volt, hogy a „paraszságot” kötelékein lazítottak. Így például becslések szerint a tsz-elnökök 30%-a kulákszármazású volt.¹⁴⁵³

A pártállam agrárpolitikai gyakorlatában a mezőgazdasági termelői árak emelése mellett az 1960-as évektől mindinkább érvényesült az az irányelv, hogy „ami nincs tételesen megtiltva, az meg van engedve”. Ennek során a tsz-tagoknak több lehetőséget nyújtottak: például a háztáji területen több állatot tarthattak, részes művelést vállalhattak, természetben kaphattak prémiumot.¹⁴⁵⁴ A szociálpolitikai intézkedéseket fokozatosan kiterjesztették a termelőszövetkezeti tagságra, ami jelentős mértékben hozzájárult a „rendszer” elfogadásához. Pártállami keretek között, de kialakult egy termelőszövetkezeti érdekképviselői kör, sőt lobbis, aminek adott esetben vétőjoga volt az ár- és pénzügyi döntésekben. 1967-ben törvényben rögzítették, hogy a tsz-tagok kifizetései megelőzik az állami követeléseket.¹⁴⁵⁵ A magyar

¹⁴⁵⁰ Varga 2003: 305.

¹⁴⁵¹ Az állami gazdaságok sorából erre ld. Schlett 2007.

¹⁴⁵² Varga 2003: 310.

¹⁴⁵³ Hamar 1998: 11.

¹⁴⁵⁴ Hann 1999: 161–184.; Varga 2003: 311.; Kovács 2010: 133–162.

¹⁴⁵⁵ Ugyanakkor az 1967. évi IV. törvényben rögzített szövetkezeti földtulajdonjog létesítésével materiális és jogi értelemben az állam bekebelezte a paraszti földmagántulajdont. „Mégpedig nemcsak a milliós kisparaszti

mezőgazdaság eredményességéhez az is hozzájárult, hogy a szocialista blokkban az 1970-es években felerősödő megalomániás nagy gazdasági egységek létrehozását lényegében nem támogatták, szemben például az NDK-val. A „szocialista”, „felemás” modernizáció révén az 1960-as, még inkább az 1970-es évektől vidéken is jelentős fejlesztések voltak az infrastruktúrában (elsősorban villamosítás) és a szolgáltatásban. Ugyanakkor, az így felszabaduló időt (lásd például a bolti kenyér elterjedését, s az otthoni sütés visszaszorulását, vagy például a mosógép megjelenését) az egyre több és intenzívebb termelésre fordították. Ez lenne az összetett állami politikának a másik oldala, amit az egyszerűség kedvéért az emberi „önkizsákmányolás” fogalmával illetünk. Ez többek között azt jelentette, hogy a háztáji, lényegében önálló gazdaság művelése rendkívül intenzív, egyfajta családi vállalkozássá vált. Mindemellett, jellemző módon, a magyar kistermelők összetétele is alapvetően megváltozott. Legnagyobb részüket már nem a parasztság adta, hanem az ipari munkások.¹⁴⁵⁶

A részesművelésre való áttérés meghatározó szakasza 1965 és 1969 között volt, amikor a párt- és állami vezetés is bizonyos mértékig elismerte a közös gazdálkodás kudarcait. El kellett fogadniuk a közvetlen egyéni-családi érdekeltséget, s ezzel a lépéssel tulajdonképpen konszolidálták a tsz-modellt is. Ez elsősorban azért történhetett meg, mert a háztáji és kisegítő gazdaságok haszontulajdont jelentettek. A használati jog és a tagsági viszony egymástól függött, ezért az nem veszélyeztette a hivatalos tsz-modellt. Az 1970-es évektől kistermelés név alatt foglalták össze a nagyüzemi kereteken belüli háztáji, a kisebb magángazdálkodást, mind pedig a kisegítő és részes gazdálkodási formákat. Ezek többsége jövedelemkiegészítésre, s nem a piacra termelt, különösképpen ott, ahol távolra esett a város. A városhoz közeli falvakban egyre inkább a belterjes, intenzív, kis földigényű kultúrákkal foglalkoztak, ami sokaknak önálló egzisztenciát teremtett. A különböző kényszerek miatt, a kistermeléssel foglalkozóknak köre a várározással ellentétben (lásd például az öregedő nemzedékeket) növekedett. 1981-ben hivatalosan másfél millió ksigazdaságot tartottak számon. Ezen kívül 800 ezer háztartásnak volt ksigazdaságnak nem minősülő földje vagy állatállománya. Összességében a népességnek közel kétharmada rendszeresen mezőgazdasági munkát is végzett. 1991-ben a háztartások 40%-nak volt kistermelő gazdasága, egyébként a főfoglalkozású mezőgazdasági kistermelők aránya alacsony (1,2%) volt, a nem mezőgazdasági önállókkal együtt is csak 2,6%-ot ért képeztek. A kistermelőknek nemzetgazdasági jelentőségük lett, akik tevékenységük révén hatékonyak hozzájárultak a

---

tömegek létérdekeit félresöpörve (a megélhetésüket megalapozó termőföld elkobzással felérő kisajátításával), hanem egyben a hatályos Alkotmányon is átgázolva, tehát durva jogtiprással.” Tanka é. n.: 159.

¹⁴⁵⁶ Kovách 1988: 40–49.; Varga 2003: 314–328.

területi egyenlőtlenségek kompenzálásához. Még egy jellegzetes formát kell megemlíteni, ami a kedvezőtlen helyzetű térségekben és tsz-ek esetében sokszor mentőövet jelentett: a kiegészítő melléküzemágak, amelyek a tsz-hez kapcsolódva valamilyen ipari tevékenységet űztek.¹⁴⁵⁷

Rövid távú perspektívában, Magyarországon a mezőgazdaság az 1980-as évekig sikerágazatnak számított, ami elsősorban a bruttó termelésben jelentkezett: nem volt mennyiségi hiány, növekedett az agrárexport. Ugyanakkor az agrárgazdaság modernizálása jelentős többletkiadásokat jelentett, a hiányokat sokszor a mezőgazdaságban keletkezett jövedelmek elvonásával ellensúlyozták. Egyesek számára az is világos lehetett, hogy a tervgazdasági rendszer gazdaságfejlesztése a KGST révén biztosított Magyarország számára lehetőségeket. Ugyanakkor a „szocialista” típusú gazdálkodás eleve termelés-, azaz mennyiség-centrikus volt, a minőség alárendelt szerepet játszott. A magyar termékek ezért sem juthattak el a kiemelkedő nyugati élelmiszerpiacokra. Összességében, a pozitívumok ellenére sem lehet beszélni átfogó vidéki modernizálásról. Törvényi szempontból a jelentős szerepet betöltő kistermelő magángazdaságok pszeudó egységek voltak. Jövedelmeik visszaforgatása elsősorban a növekvő fogyasztásban és a lakásépítésben jelentek meg („legvidámabb barakk”). Vannak, akik ezt nevezik „kerítésen belüli urbanizációnak.”¹⁴⁵⁸ Ennek is köszönhetően, egy összehasonlítás szerint 1993-ban a magyar vidéki lakosság élt a legjobb lakáskörülmények között a posztoszocialista Közép-Európában. Ugyanakkor beszélni kell az „elparasztiatlanítás” ellentmondásos, kétarcú folyamatairól, súlyos áráról is.¹⁴⁵⁹ Ennek a történeti folyamatnak lokális, regionális és nemzetközi összehasonlítása a kutatás jövőbeli fontos feladata.¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁷ Kovách 1988.; Hamar 1998: 13–16.

¹⁴⁵⁸ Hamar 1998: 16–19.

¹⁴⁵⁹ Csíste – Kovách 2002: 220–224.

¹⁴⁶⁰ Szilágyi 2005a.

Krumpliszedő gyerekek az NDK-ban, 1964

A kelet-német kollektivizálás befejezéséig (1960 tavasza) a mezőgazdaságilag hasznos földterületek 83%-a a különböző típusú termelőszövetkezetek kezében volt. Az NDK-ban az állami vezetés 1963-tól elsősorban a mezőgazdaság iparszerű termelését támogatta. Ez mindenekelőtt azt jelentette volna, hogy a növénytermelési és az állattenyésztési eredmények hektáronként minél gyorsabban felül kellett volna múlnia a ráfordításokat.¹⁴⁶¹ Mindezzel azonban még nem lett vége az átalakításnak, hiszen például 1975 után újabb átszervezések voltak, amelyek alapvetően megalomán módon újabb nagy gazdasági egységeket eredményeztek. Elválasztották az állattenyésztési és növénytermelési ágazatokat, amelyek további ellentmondásokhoz és konfliktusokhoz vezettek.¹⁴⁶² Ennek egyik következménye lett, hogy az állattenyésztést elhanyagolták, amelyben egyébként nagyon sok nőt foglalkoztattak. Ez az ágazat egyébként is kezdettől fogva állandó veszteséggel küszködött.¹⁴⁶³ Ennek ellenére az NDK mezőgazdasága is vezető helyet foglalt el a KGST-országok hivatalos eredménylistáin.¹⁴⁶⁴

A vidéki agrárstrukturális változásoknak nyilvánvaló társadalmi, azaz az emberi kapcsolatokban is megmutatkozó negatív következményei lettek. Felerősödtek a lakó- és a munkahely közötti elválasztódás, megnőtt a munkába járási idő, s lazultak a hagyományos családi és szomszédsági kapcsolatok.¹⁴⁶⁵ A kollektivizálás társadalmi hatásai közül

¹⁴⁶¹ Langenhan 1999: 9.

¹⁴⁶² Weber 1999: 231.

¹⁴⁶³ AL, Rat der Gemeinde Oehna, 14. December 1961. XI. 5196. Protokolle von GV-Sitzungen, 102005.

¹⁴⁶⁴ Weber 1999: 263.

¹⁴⁶⁵ Meyer – Uttitz 1993: 246–247.; Langenhan 1999: 12.; Az életmód egyes elemeinek változásaira igen szemléletes borsodi példák találhatók: Dömötör 1997.

elsősorban a munkához való hozzáállás alapvető megváltozása a legdöntőbb, amely mögött persze a személyes és családi érdekek radikális átrendeződése ment végbe. A föld és annak művelése sokak számára elveszítette addigi értékét.¹⁴⁶⁶ Ugyanakkor mindkét ország községi történeti forrásai alapján jól látható, hogy az 1960-as évekig a domináns megítélés szerint a tsz egy gazdaságtalan, működésképtelen üzem volt a helyiek szemében.¹⁴⁶⁷ Mindaz ami történt az 1960-as évektől a vidéki társadalmi átalakulásban, még inkább differenciáltan érdemes véleményezni.

Összefoglalóan, a kelet-németországi gazdasági és társadalmi struktúraváltozásnak a következő tényezőit lehet megnevezni: mezőgazdasági iparosodás; a zöld területek arányának csökkenése; a hasznosállat-állomány kiterjeszkedett, a mezőgazdaságilag hasznos területek csökkenése ellenére. A struktúraváltozás a leglátványosabban a mezőgazdasági üzemek számcsökkenésében látható.¹⁴⁶⁸ A mezőgazdaság iparosodásának fent megnevezett tényezői nagyban hozzájárultak a következő társadalmi-gazdasági hatásokhoz, most nem beszélve az egyéb negatív folyamatokat indukáló ökológiai problémákról: a hasznos területek koncentrációja és az üzemek számának csökkenése; a vidéki térségek kiüresedése és a meglévő struktúra szűkülése; új munkahelyek képződése a városkörnyéki területeken; a területi egyenlőtlenségek fokozódása. Mindezek a jellemzők az aszinkronitások ellenére a magyarországi állapotokra is nagyrészt érvényesek.

VIDÉK, MEZŐGAZDASÁG, FALU. JELENTÉSVÁLTOZÁSOK

A fenti fogalmak tartalmi változásai természetesen nem pusztán a „szocialista” rendszerek sajátosságai. Hogy a vidék, a mezőgazdaság, a falu világa mennyire nem egyenlő a letelepedési állandósággal, a „tradicionalizmussal”, a „közösséggel”, az sok 20. századi társadalomkutató számára mindig is közhelynek számított.¹⁴⁶⁹ Más kérdés az, hogy a különböző köztörténeti ábrázolásokban mennyire állandósult egy másik, ezzel ellentétes kép. Néhány szabályszerűséget említenék meg erről. Megkockáztatható, hogy a „falu” és a „közösség” ideálja, sokszor tragikus összetartozása, fenntartása szinte minden uralmi rendszer, azaz felülnézeti, legitimációs törekvései szempontjából fontos. Az így beállított,

¹⁴⁶⁶ Valuch 2001:197–199.

¹⁴⁶⁷ A kelet-német forrásokra példaként ld. AL, Rat der Gemeinde Oehna, 14. Juli 1960. XI.5674. 500510. Komm. Landwirtschaft

¹⁴⁶⁸ Klohn–Windhorst 2003. 22–34.; Mindez hasonló és eltérő kelet- és nyugat-német jelenségeket idézett elő: Kluge 2005: 78–107.

¹⁴⁶⁹ Beetz 2004: 5.

„működtetett” stabil és harmonikus rend igazolhatta/legitimálhatta a vidéki döntéshozók uralmát. Ennek nyilván a „szocialista” rendszerre jellemző vonásai is voltak, ezek közül csak a „tsz-falu” és a „tsz-paraszság” német és magyar, párhuzamosan létező kategóriáit említem meg. A második szabályszerűség a „közösség,” mint helyi szomszédság a családi, munka, és lakóhelyi nézőpontból. Harmadrészt az említett párosítás (tehát tradicionális és közösségi) „belülről” és „kívülről” a közösséget mint vizuális és esztétikai tájat egységnek, egy térbeli keretnek tekinti.¹⁴⁷⁰ Ugyanakkor ezen legutóbbi politika- és eszmetörténeti beállításhoz paradox módon végül maga a társadalomkutatás egy része is hozzájárult. Például azzal, hogy túlzottan sokáig erőltette csupán a „város és vidék” problematikára kihegyezett kapcsolatot, mintha azok homogén egységek lennének. Ennek nyilvánvaló magyar párhuzamai mellett, egyfajta cáfolatként a kelet-németországi mobilitáskutatás eredményei jelennek meg.¹⁴⁷¹

Általánosságban elmondható, hogy a 20. század második felében a mezőgazdaság – mint térhasználati és kisajátítási forma – szerepe a nemzetközi trendnek megfelelően látványosan csökkent. Ezzel együtt jelentősen átalakult a falu mint összesség konstrukciója is, a vidéki kategóriája pedig mindinkább a lakó- és életvilágokra vonatkozott, ami ugyanakkor lehetővé tette és teszi továbbra is a természetközelséget, egy távolságtartó életstílust. Csak ezek alapján lehet és érdemes életszerűen ábrázolni az emberi együttélési formákat (társadalom), az életvezetést. Ez utóbbit a különböző terek és életszférák összekapcsolódásaként célszerű értelmezni.¹⁴⁷²

***

A parasztág társadalmi tömbjének felbomlását mindenütt nyomon követhetjük a 20. században. Saját feladatomat abban láttam, hogy a szovjetizálás mentén széttört paraszti és falusi miliók egyes elemeit, és mindenekelőtt a kollektivizálással kapcsolatos társadalmi reakciókat bemutassam. A föld lényegében már nem volt a paraszti világ egzisztenciális alapja, pontosabban jelentősége radikálisan lecsökkent arányú társadalmi réteg számára maradt meg. A kollektivizálás mint társadalomtörténeti esemény rövid és hosszú távú hatásaiban, személyesen és kollektívan tabusított történelmünk részévé vált.

Történetkutatóként arra tettem kísérletet, hogy a politikai diktatúra természete szerint retusálódott tablóképeink, egyéni és csoportos életrajzaink egyes mozaikjait a helyükre illesszem. Az erőszakos állami beavatkozások, tulajdonfosztások érintettjei rendszerint inkább

¹⁴⁷⁰ Struff 1999: 15–16.

¹⁴⁷¹ Beetz 2004: 14.

¹⁴⁷² Kehrer 1998.; Beetz 2004: 48.

a hallgatásukat, az elmondatlan történeteiket adják át sajátos (meta)kommunikációjukkal. Az ezeket a jelenségeket, viselkedéseket meghatározó tényezők feltárása és ábrázolása a jelenkortörténet közelsége, közvetlensége miatt sokszor csak töredékes lehet. Azonban kutatási hiányaink éppen további feladatot is adhatnak azok számára, akik társadalmi önismeretünket gyarapítani akarják.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acsádi György 1960: Magyarország népesedésének fontosabb adatai az 1958–1959. években (II.) *Statisztikai Szemle*, 11.1102–1117.
- Ahbe, Thomas 2004: Die Konstruktion der Ostdeutschen. Diskursive Spannungen, Stereotype und Identitäten seit 1989. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B41–42. 12–22.
- Ahbe, Thomas 1997: Ostalgie als Selbstermächtigung. Zur produktiven Stabilisierung ostdeutscher Identität. *Deutschland Archiv. Zeitschrift für das vereignigte Deutschland* 30, 614–619.
- Ahbe, Thomas – Gries, Rainer 2005: Gesellschaftsgeschichte als Generationengeschichte. Theoretische und methodische Überlegungen am Beispiel der DDR. In: Schüle, Annegret – Ahbe, Thomas – Gries, Rainer (Hrsg.): *Die DDR aus generationengeschichtlicher Perspektive. Eine Inventur*. Leipziger Universitätsverlag GMBH, 475–570.
- Alabán Péter 2002: *Gazdálkodás és társadalom Domaházán a XIX-XX. században*. Miskolci Egyetem, BTK, történelem szakos szakdolgozat.
- Aldcroft, Derek H. 2001: *The european economy 1914–2000*. London, New York: Rotledge. 4 kiad.
- Alexander, Jeffrey C. 2004: Toward a Theory of Cultural Trauma. In: Alexander, Jeffrey C. – Eyerman, Ron – Giesen, Bernhard – Smelser, Neil J. – Sztompka, Piotr (eds.): *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London. 1–30.
- Allinson, Mark 1997: The failed experiment: East German communism. In: Fulbrook, Mary (ed.): *German History since 1800*. London etc. 1997. 391–410.
- Allinson, Mark 2000: *Politics and popular opinion in East Germany 1945–1968*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Aly, Götz 2006: Historische Demoskopie. In: Aly, Götz (Hrsg.): *Skepsis und Führervertrauen im Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Fischer, 9–21.
- Anderson, James A. 2005: *A kommunikációelmélet ismeretelméleti alapjai*. Budapest: Typotex.
- A(ndorka) R(udolf) 1966: A munkások és alkalmazottak keresete. *Valóság*, 9. 71–72.
- A(ndorka) R(udolf) 1967: A magyar mezőgazdaság számokban. *Valóság*, 3. 75.
- Andorka Rudolf é.n: A társadalmi mobilitás félévszázados trendjei Magyarországon. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest: AULA, é.n. 393–425.
- Andorka Rudolf 1992: Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940–1990. *Statisztikai Szemle*, 3. 301–324.
- Andorka Rudolf 1994a: Deviáns viselkedés Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In: Münnich Iván – Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet, 32–75.
- Andorka Rudolf 1994b: A falusi társadalom változásai. *Agrártörténeti Szemle*. 1–4. 3–26.
- Andorka Rudolf 2000: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Ankersmit, Frank R. 2000: Nyelv és tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *A történelem poétikája. Narratívák 4*. Budapest: Kijárat, 169–184.
- Apor Balázs 2010: Kommunikáció és rítusnyelv. *Korunk*. Fórum, kultúra, tudomány, XXI/3. 69–75.
- Apor, Balázs – Behrends, Jan C. – Jones, Polly – Rees, E. A. (eds.) 2004: *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Basingstoke, New York: Palgrave.
- Apor Péter 1998: A népi demokrácia építése. Kunmadaras, 1946. *Századok*, 3. 601–632.
- Apor Péter 2003: Történeti antropológia. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 443–466.

- Arendt, Hannah 2000: Macht und Gewalt. In: Arendt, Hannah: *In der Gegenwart. Übungen im politischen Denken II.* (Hrsg.) Ludz, Ursula. München, Zürich: Piper, 167–185.
- Arendt, Hannah 1992: *A totalitarizmus gyökerei.* Budapest: Európa.
- Arendt, Hannah 1970: *On Violence.* San Diego etc.
- Argyle, Michael 1992: *The social psychology of everyday life.* London, New York: Routledge.
- Aron, Raymond 2005: *Demokrácia és totalitarizmus.* Budapest: L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék. Ford. és jegyz.ell. Kende Péter.
- Aronson, Elliot 2003: *A társas lény.* Budapest: KJK–KERSZÖV.
- Assmann, Aleida 1998: Stabilisatoren der Erinnerung. Affekt, Symbol, Trauma. In: Rüsen, Jörn – Straub, Jürgen (Hrsg.): *Die dunkle Spur der Vergangenheit. Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewusstsein. Erinnerung, Geschichte, Identität 2.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 131–152.
- Asztalos Morell, Ildikó 1999: *Emancipation's Dead-End Roads? Studies in the Formation and Development of the Hungarian Model for Agriculture and Gender (1956-1989).* Uppsala, 1999.
- Babbie, Earl R. 2000: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi, ELTE.
- Baberowski, Jörg 2004: *Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus.* München: Deutsche Verlags-Anstalt. 2. kiad.
- Baberowski, Jörg 2006a: Diktaturen der Eindeutigkeit. Ambivalenz und Gewalt im Zarenreich und in der frühen Sowjetunion. In: Baberowski, Jörg (Hrsg.): *Moderne Zeiten? Krieg, Revolution und Gewalt im 20. Jahrhundert.* Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 37–59.
- Baberowski, Jörg: 2006b: Stalinismus als Demokratie? Anmerkungen zu Luciano Canfora. *Geschichte und Gesellschaft* 32. Jg. 3/2006. 385–397.
- Balázs Zoltán 1998: *Modern hatalomelméletek.* Budapest: Korona.
- Balázs Zoltán 2003: *A politikai közösség.* Budapest: Osiris.
- Balogh Sándor (szerk.) 1980: *Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben 1944–1948.* Budapest: Gondolat.
- Bandi István: Modus resistendi. A katolikus egyházi társadalom helyzetstratégiái a felekezeti iskolák államosításának hatására. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948.* A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Budapest: Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, 171–184.
- Bánóczy Zsuzsa 1998: Köztéri szobrok, pályázatok. In: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* Budapest: 1956-os Intézet, 265–286.
- Bárdi Nándor – László Márton 2008: A kollektivizálás és a falu átalakítása. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest: Gondolat, MTA KI, 234–241.
- Barna Gábor (szerk.) 1995: *Mesterszállás. Fejezetek a község történetéből.* Mesterszállás: Mesterszállási Önkormányzat.
- Bauerkämper, Arnd 1994: Von der Bodenreform zur Kollektivierung. Zum Wandel der ländlichen Gesellschaft in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands und der DDR 1945–1952. In: Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr, Hartmut (Hrsg.): *Sozialgeschichte der DDR.* Stuttgart: Klett Cotta, 119–143.
- Bauerkämper, Arnd (Hrsg.) 1996a: „Junkerland in Bauerhand”? *Durchführung, Auswirkungen und Stellenwert der Bodenreform in der Sowjetischen Basatzungszone.* Stuttgart: Steiner (Historische Mitteilungen: Beiheft; 20).
- Bauerkämper, Arnd 1996b: Strukturumbruch ohne Mentalitätenwandel. Auswirkungen der

- Bodenreform auf die ländliche Gesellschaft in der Provinz Mark Brandenburg 1945–1949. In: Bauerkämper, Arnd (Hrsg.): „*Junkerland in Bauerhand*”? *Durchführung, Auswirkungen und Stellenwert der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone*. Stuttgart: Steiner (Historische Mitteilungen: Beiheft; 20), 69–85.
- Bauerkämper, Arnd 1999a: Aufwertung und Nivellierung. Landarbeiter und Agrarpolitik in der SBZ/DDR 1945–1960. In: Hübner, Peter – Tenfelde, Klaus (Hrsg.): *Arbeiter in der SBZ–DDR*. Essen: Klartext (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung der Europäischen Arbeiterbewegung: A; Bd. 10), 245–267.
- Bauerkämper, Arnd 1999b: Kontinuität und Auflösung der bürgerlichen Rechtsordnung. Landwirtschaftliche Bodeneigentum in Ost- und Westdeutschland (1945–1990). In: Siegrist, Hannes – Sugarmann, David (Hg.): *Eigentum im Vergleich internationalen Vergleich (18. – 20. Jahrhundert)*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 130), 109–134.
- Bauerkämper, Arnd 2002: *Ländliche Gesellschaft in der kommunistischen Diktatur. Zwangsmodernisierung und Tradition in Brandenburg 1945–1963*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Bauerkämper, Arnd 2005: *Die Sozialgeschichte der DDR*. München: R. Oldenbourg.
- Bauman, Zygmunt 1976: *Socialism. The Active Utopia*. New York: Holmes/Meier.
- Bauman, Zygmunt 2001: *A modernitás és a holokauszt*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – IV.
- Beck, Aaron T. 1999: *A gyűlölet fogságában. A harag, az ellenségesség és az erőszak alapjai gondolkodásunkban*. Budapest: Háttér.
- Becker, Frank – Großbölting, Thomas – Owzar, Armin – Schlögl, Rudolf (Hrsg.) 2003: *Politische Gewalt in der Moderne. Festschrift für Hans-Ulrich Thamer*. Münster: Aschendorf.
- Becker, Heinrich 1997: *Ländliche Lebensverhältnisse im Wandel 1952, 1972 und 1993/95*. Bonn: Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten.
- Behrends, Jan C. 2003: Sowjetische „Freunde” und fremde „Russen”. Deutsch-Sowjetische Freundschaft zwischen Ideologie und Alltag (1949–1990). In: Behrends, Jan C. – Lindenberger, Thomas – Poutrus Patrice G. (Hrsg.): *Fremde und Fremd-Sein in der DDR. Zu historischen Ursachen Fremdenfeindlichkeit in Ostdeutschland*. Berlin: Metropol, 75–98.
- Beetz, Stephan 2004: *Dörfer in Bewegung. Ein Jahrhundert sozialer Wandel und räumliche Mobilität in einer ostdeutschen ländlichen Region*. Hamburg: Krämer.
- Belényi Gyula 1979: A termelőszövetkezeti mozgalom első kísérlete Szegeden és vidékén (1948–1953). In: Balogh Sándor – Pölöskei Ferenc (szerk.): *Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon (1944–1962)*. Budapest: Akadémiai, 155–168.
- Belényi Gyula 1981: *A szegedi tanyák 1949-ben*. Agrártörténeti Szemle, 1–2. 223–235.
- Belényi Gyula 1987: *Az alföldi agrárvárosok mezőgazdasági népességének szerkezeti változásai az 1940-es években*. Agrártörténeti Szemle, 1–2. sz. 115–139.
- Belényi Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitika*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.
- Belényi Gyula 2009: *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965*. Szeged: Belvedere.
- Belov, Fedor 1998: *The History of a Soviet Collective Farm*. London: Routledge.
- Bell, Peter D. 1984: *Peasants in Socialist Transition. Life in a collectivized Hungarian Village*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Beluszky Pál 2002: Területi hátrányok és „kezelésük” Magyarországon (1900)–1948–1991. In: Beluszky Pál: *Vég kiárusítás II. Társadalomföldrajzi tanulmányok*. Pécs: MTA RKK, 71–94.

- Békés Ferenc 1966: A televízió hatása falun. *Statisztikai Szemle*, 12. 1188–1197.
- Benda Gyula 2003: *Hosszú távú folyamatok és rövid távú ingadozások, társadalomstatistikai vizsgálatok és lokális kutatások. Hozzászólás Kovách Imre és Valuch Tibor tanulmányához.* Századvég, 4. 99–102.
- Benet, Ivan 1990: Hungarian agricultural policy in an international perspective. In: Wädekin, Karl-Eugen (ed.): *Communist Agriculture. Farming in the Soviet Union and Eastern Europe*. London and New York: Routledge, 307–320.
- Benet Iván 1997a: *Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői (I.)*, Statisztikai Szemle, 3. 210–219.
- Benet Iván 1997b: *Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői (II.)*, Statisztikai Szemle, 4–5. 311–325.
- Bennewitz, Inge – Potratz, Rainer 1994: *Zwangsaussiedlungen an der innerdeutschen Grenze. Analysen und Dokumente*. Berlin: Links.
- Berendt T. Iván 1983: *Gazdasági útkeresés 1956–1965. A szocialista gazdaság magyarországi modelljének történetéhez*. Budapest: Magvető.
- Berend T. Iván 1999: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest: Vince.
- Berend T. Iván 2006: Az eltűnő parasztság nyomában. In: Búza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Budapest: BCE, 341–349.
- Berger, Peter L. – Berger, Brigitte 1972: *Sociology. A Biographical Approach*. New York, London: Basic Books.
- Berger, Peter L. – Berger, Brigitte – Kellner, Hansfried 1973: *The Homeless Mind. Modernization and Consciousness*. Penguin Books.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1998: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest: Jósöveg.
- Bernát Tivadar – Enyedi György 1977: *A magyar mezőgazdaság területi problémái. (Termelési körzetek és a területi fejlesztés)*. Budapest: Akadémiai.
- Bessel, Richard 1999: Die Volkspolizei und das Volk. Mecklenburg-Vorpommern 1945 bis 1952. In: Damian van Melis (Hrsg.): *Sozialismus auf dem platten Land. Tradition und Transformation in Mecklenburg-Vorpommern von 1945 bis 1952*. Schwerin: Thomas Helms, 17–40.
- Bessel, Richard –Jessen, Ralph 1996: Einleitung. Die Grenzen der Diktatur. In: Bessel, Richard –Jessen, Ralph (Hrsg.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 7–23.
- Bettelheim, Bruno 1988: *A végső határ. Tanulmányok*. Budapest: Európa.
- Bibó István 1986: A magyar demokrácia válsága. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*. Budapest: Magvető.
- Bíró Judit 2006: *Hivatalos falukutatók. A vidéki Magyarország leírása 1930 és 1940 között. Társadalomtörténeti forrásgyűjtemény*. Budapest: PolgART.
- Bitterli, Urs 1982: „Vadak” és „civilizáltak”. *Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete*. Budapest: Gondolat.
- Bloch, Marc 1996: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest: Osiris.
- Bochenski, Joseph M. 1958: Die formale Struktur des Kommunismus. In: Bochenski, Joseph M. – Niemeyer, Gerhart (Hrsg.): *Handbuch des Weltkommunismus*. München: Karl Alber, 1–16.
- Bodiguel, Maryvonne: Die bäuerliche Lebenswelt in der Industriegesellschaft. In: Giordano, Christian – Hettlage, Robert (Hrsg.): *Bauerngesellschaften im Industriezeitalter. Zur Rekonstruktion ländlicher Lebensformen*. Berlin: Dietrich Reimer, 251–283.
- Bodó Julianna 2004: „Így kollektivizáltak minket...” *Kulturális antropológiai elemzés két*

- székelyföldi településről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó (KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).
- Bódy Zsombor 2004: Struktúrák és tapasztalatok. Politikai hatalom és társadalom az NDK társadalomtörténet-írásában 1990 után. *Századvég*, 32. 3–36.
- Bódy Zsombor 2008: Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről. *Kommentár*, 3. 61–69.
- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): 2003: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris.
- Bognár Bulcsu 2007: Tanyapolitika és társadalomelmélet Erdei Ferenc 1940-es évek eleji munkásságában. *Valóság*, 10. 68–86.
- Bognár Zalán 2008: Malenkij robot. In: Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robotra” a sztálini lágererekbe 1944/45–1955*. Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 13–72.
- Bognár Zalán 2010: *Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945*. Budapest: Argumentum.
- Bokovoy, Melissa 1998: *Peasants and Communists. Politics and Ideology in the Yugoslav Countryside, 1941–1953*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Boldorf, Marcel 2001: Landarmut in der SBZ/DDR zwischen Bodenreform und Kollektivierung (1945-1952/53). In: Kluge, Ulrich – Halder, Winfrid – Schlinker, Katja (Hrsg.): *Zwischen Bodenreform und Kollektivierung. Vor-und Frühgeschichte der „sozialistischen Landwirtschaft in der SBZ/DDR vom Kriegsende in die fünfziger Jahre*. Stuttgart: Steiner, 141–155.
- Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 50–93.
- Bolgár Dániel – Gyökös Eleonóra – Szokol Réka 2009: Erőszak az alma materben. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest: Századvég, 252–261.
- Bonnen, James T. 1998: Agricultural Development: Transforming Human Capital, Technology, and Institutions. In: Eicher, Carl K. – Staatz, John M. (eds.): *International Agricultural Development*. Third Edition. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 271–286.
- Borhi László 1997: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon 1944–1949*. Debrecen: KLTE-MTA TTI.
- Borsos Endre – Csíte András – Letenyei László (szerk.) 1999: *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA PTI, SZÁMALK.
- Böszörményi Géza 2005: *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*. Budapest: Széphalom Könyvműhely. Harmadik, bővített kiadás.
- Botond Ágnes 2003: Pszichohistória. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 532–555.
- Botz, Gerhard (Hrsg.) 2005: *Schweigen und Reden einer Generation. Erinnerungsgespräche mit Opfern, Tätern und Mitläufern des Nationalsozialismus*. Wien: Mandelbaum.
- Bourdieu, Pierre 1999: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés kompetensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 156–177.
- Bourdieu, Pierre 2002a: Államszellem. A bürokratikus mező eredete és struktúrája. In: Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest:

- Napvilág, 85–115.
- Bourdieu, Pierre 2002b : A szimbolikus javak gazdasága. In: Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág, 147–181.
- Bourdieu, Pierre 2002c: A „szovjet” változat és a politikai tőke. In: Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág, 25–29.
- Bourdieu, Pierre 2002d: Társadalmi tér és szimbolikus tér. In: Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág, 11–24.
- Bouvier, Beatrix 1998: *Forschungen zur DDR-Geschichte. Aspekte ihrer Konjunktur und Unübersichtlichkeit*. Archiv für Sozialgeschichte 38, 555–590.
- Boyer, Christoph 2005: Der Beitrag der Sozialgeschichte zur Erforschung kommunistischer Systeme. In: Brenner, Christiane – Heumos, Peter (Hrsg.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968*. München: R. Oldenbourg, 13–32.
- Bögre Zsuzsanna 2006: *Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése*. Budapest: Ráció.
- Bögre Zsuzsanna (szerk.) 2007: *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény*. Budapest – Piliscsaba: PPKE BTK.
- Bögre Zsuzsanna – Szabó Csaba 2010: Az élettörténeti módszer – lehetőség és kényszer. In: Bögre Zsuzsanna – Szabó Csaba: *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban*. Budapest: METEM etc., 69–78.
- Brauer, Kai – Ernst, Frank – Willis, Andreas 1999: Die Landwirtschaft in der DDR und nach der Wende – Lebenswirklichkeit zwischen Kollektivierung und Transformation. Empirische Langzeitstudie In: Deutsche Bundestag (Hrsg.): *Materialien der Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der deutschen Einheit”* (13. Wahlperiode des Deutschen Bundestages). Band III/2. Wirtschafts- Sozial- und Umweltpolitik. 2. 1325–1428.
- Brivati, Brian – Buxton, Julia – Seldon, Anthony (eds.) 1996: *The contemporary history handbook*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Budde, Gunilla-Friederike 2000: *Der Körper der „sozialistischen Frauenpersönlichkeit”. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR*. Geschichte und Gesellschaft 26. 602–628.
- Burke, Peter 1992: Overture: the New History, its Past and its Future. In: Burke, Peter (szerk.): *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1–23.
- Burrin, Philippe 2002: Totalitäre Gewalt als historische Möglichkeit. In: Maier, Hans (Hrsg.): *Wege in die Gewalt. Die modernen politischen Religionen*. Frankfurt am Main: Fischer, 183–201.
- Cassirer, Ernst 1997: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Láthatatlan Kollégium, 37–50.
- Cerutti, Simona 1995: Norma és gyakorlat, avagy szembeállításuk jogosságáról. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen: Csokonai, 151–168.
- Claußen, Bernhard 1996: Politisierung des Menschen. Instanzen der politischen Sozialisation: Problemfelder gesellschaftlicher Alltagspraxis und sozialwissenschaftlicher Theoriebildung. In: Claußen, Bernhard – Geißler, Rainer (Hrsg.): *Die Politisierung des Menschen. Instanzen der politischen Sozialisation. Ein Handbuch*. Opladen: Leske+Budrich, 15–48.
- Connerton, Paul 1989: *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit 1999: *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*. Budapest: Osiris.
- Cseszka Éva 2008: A Földművelésügyi Minisztérium elleni 1948-as per. (Adalékok a

- Gazdasági Rendészeti Ügyosztály munkájához). *Valóság*, 10. 90–107.
- Csete László 1958: A részesművelésen alapuló jövedelemelosztási és munkaszervezési próbálkozás néhány tapasztalata a kiskunhalasi „Vörös Szikra” mezőgazdasági termelőszövetkezetben. *Gazdálkodás. Mezőgazdasági üzemszervezési és agrárgazdasági folyóirat*. 2. 1–12.
- Csiki Tamás – Halmos Károly – Tóth Árpád 2003: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 208–240.
- Csite András 1999: A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 3. 134–153.
- Csite András – Kovács Imre 2002: Vidéki történet. In: Kovács Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 219–308.
- Csonka József – Vavró István 1966a: *Egy kriminálstatisztikai vizsgálat eredményei (I.)* Statisztikai Szemle, 5. 463–473.
- Csonka József – Vavró István 1966b: *Egy kriminálstatisztikai vizsgálat eredményei (II.)* Statisztikai Szemle, 6. 607–628.
- Csöngé Attila 2005: A Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1944–1946. In: Zádorné Zsoldos Mária (szerk.): *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár évkönyve 20*. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 173–215.
- Csöppös István 1995: A kötött gazdálkodás bevezetése a magyar mezőgazdaságban a második világháború alatt. *Századok*, 3. 597–616.
- Dahrendorf, Ralf 1990: *Reflections on the Revolution in Europe*. London: Chatto & Windus.
- Danyel, Jürgen 1995: Die Opfer- und Verfolgtenperspektive als Gründungskonsens? Zum Umgang mit der Widerstandstradition und der Schuldfrage in der DDR. In: Danyel, Jürgen (Hrsg.): *Die geteilte Vergangenheit. Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten*. Berlin: Akademie, 31–46.
- Danyel, Jürgen 1997: Politische Rituale als Sowjetimporte. In: Jarausch, Konrad – Siegrist, Hannes (Hrsg.): *Amerikanisierung und Sowjetisierung in Deutschland 1945–1970*. Frankfurt am Main, New York: Campus, 67–86.
- Dessewffy Tibor 1999: *Iskola a hegyoldalon*. Budapest: Új Mandátum.
- Dieckmann, Walther (1969) 2000: A politikai kommunikáció stílusa. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurszus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 79–113.
- Diewald, Martin 1995: „Kollektiv”, „Vitamin B” oder „Nische”? Persönliche Netzwerke in der DDR. In: Huinink, Johannes – Mayer, Karl Ulrich et al.: *Kollektiv und Eigensinn. Lebensverläufe in der DDR und danach*. Berlin: Akademie, 223–260.
- Dobrincu, Dorin – Iordachi, Constantin 2008: *“The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s”* c. konferencia (Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, 2008. július 4 – 5.) kézírata. Megjelenés alatt Arnd Bauerkämper és Constantin Iordachi szerkesztésében.
- Dobrincu, Dorin 2009: Persuasion, Delay and Coercion. Late Collectivization in Northern Moldova: The Case of Darabani (Suceava Region). In: Iordachi, Constantin – Dobrincu, Dorin (eds.): *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949–1962*. Budapest, New York: Central European University Press, 275–304.
- Donáth Ferenc 1977: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975*. Budapest: Akadémiai.

- Dömötör Ákos 1997: Az ipari termelés hatása a Hangony-völgyi emberre: Jelenkor-történeti és néprajzi változásvizsgálat a hetvenes évek első felében Ózd környékén. A *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXV-XXXVI, 615–632.
- Dövényi Zoltán – Tolnai György 1993: A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In: Enyedi György (szerk.): *Társadalmi – területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: KJK, 143–174.
- Durkheim, Émile 1978a: A szociológia módszertani szabályai. In: Durkheim, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Budapest: KJK, 21–160.
- Durkheim, Émile 1978b: Tényítéletek és értékítéletek. Durkheim, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Budapest: KJK, 199–218.
- Durkheim, Émile 2001: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- Dülffer, Jost 2005: Zeitgeschichte in Europa –oder europäische Zeitgeschichte? *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 1–2. 18–26.
- Echterhoff, Gerald – Saar, Martin 2002: Einleitung: Das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses Maurice Halbwachs und die Folgen. In: Echterhoff, Gerald – Saar, Martin(Hrsg.): *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses*. Mit einem Gleitwort von Jan Assmann. Konstanz: UVK, 13–35.
- Eckart, Karl 1998a: *Agrargeographie Deutschlands. Agrarraum und Agrarwirtschaft Deutschlands im 20. Jahrhundert*. Gotha und Stuttgart: Klett-Perthes.
- Eckart, Karl 1998b: *Raumplanung und Raumforschung in der DDR*. Berlin: Duncker und Humblot.
- Edelman, Murray 1998: Politikai ellenségképek konstruálása. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: Józsefvég, 88–123.
- Ehrhart, Christof 1998: *Transformation in Ungarn und der DDR. Eine vergleichende Analyse*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Eichler, Wolfgang 2000: Menschenbild und Erziehungspraxis in der DDR. In: Badstübner, Evemarie (Hrsg.): *Befremdlich anders. Leben in der DDR*. Berlin: Dietz, 552–575.
- Eke Judit 1990: A földtulajdonviszonyok változásai. In: Kiss József (szerk.): *Írások Homokmégyről II*. Budapest.
- Elias, Norbert 1987: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest: Gondolat.
- Elster, Jon 1997: *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Második, javított kiadás. Budapest: Osiris.
- Elwert, Georg – Feuchtwang, Stephan – Neubert, Dieter(eds.) 1999: *Dynamics of Violence. Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*. Berlin: Duncker und Humblot. (Beihefte/Supplements to „SOCIOLOGICUS”)
- Enyedi György (szerk.) 1993: *Társadalmi – területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: KJK.
- Erdei Ferenc 1938 (1973): *Parasztok*. Hasonmás kiadás. Budapest: Akadémiai.
- Erdmann Gyula 1992: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*. Békéscsaba: Tevan.
- Erdmann Gyula 1990: *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban*. Gyula: Békés Megyei Levéltár.
- Erikson, Erik H. 1991: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat.
- Evans, Richard J. 2005: Zwei deutsche Diktaturen im 20. Jahrhundert. Essay. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 1–2. 3–9.
- Exner, Peter 1997: *Ländliche Gesellschaft und Landwirtschaft in Westfalen 1919–1969*. Paderborn: Schöning.
- Farkas Gyöngyi 1994: A paraszti gazdálkodás felszámolása a kecskeméti járás területén. In:

- Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öniszervezés*. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31. Gyula: BML, 197–202.
- Farkas Gyöngyi 1997: Propaganda és agitáció. Kollektivizálás Veszprém megyében 1948–1956. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995–1997*, 285–319.
- Farkas Gyöngyi 2004a: „Kövessétek a türkevei példát!” Az „első termelészövetkezeti város” képe a propagandában. In: Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve: JNSZMM, 59–74.
- Farkas Gyöngyi 2004b: Paraszti társadalom és kollektivizálás Veszprém megyében (1948–1956): In: Estók János (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001–2004*. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 224–242.
- Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas. Történettudományi folyóirat*, 4. 146–170.
- Farkas Gyöngyi 2009: „...a külső látszat és nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia társadalmi rendjével...” Kollektivizálás és ellenségteremtés (Tyukod, 1951). *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* 10. Július. 36. 5–30.
- Farkas Gyöngyi 2010: *Hatalom és falusi társadalom az 1950-es években. Tüntetések a kollektivizálás ellen*. PhD-értekezés, ELTE.
- Faulenbach, Bernd 1994: Bewahrung der Erinnerung. Bedeutung und Probleme der „Aufarbeitung” von Vergangenheit heute. In: Faulenbach, Bernd – Meckel, Markus – Weber, Hermann (Hrsg.): *Die Partei hatte immer recht – Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur*. Essen: Klartext.
- Fazekas Béla 1966: A mezőgazdasági üzemek fejlődése (I.) (1949–1964), *Statisztikai Szemle*, 1. 4–28.
- Feitl István 1999: Pártvezetés és országgyűlési választások 1949–1988. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Második, bőv. kiadás. Budapest: Politikatörténeti Intézet, 276–296.
- Fél Edit (1982) 2001: A saját kultúrájában kutató etnológus. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony: Kalligram, 370–377.
- Fél, Edit – Hofer, Tamás 1969: *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. New York: SOL TAX, University of Chicago (Viking Fund Publications in Anthropology, Number Forty-Six)
- Fél Edit – Hofer Tamás 1997: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest: Balassi.
- Figes, Orlando – Kolonitskii, Boris 1999: *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven and London: Yale University Press.
- Figes, Orlando 1996: *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924*. London, PIMLICO.
- Fiske, Susan T. 2006: *Társas alapmotívumok*. Budapest: Osiris.
- Fitzpatrick, Sheila 1994: *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, Sheila 1998: Socialism and Communism. In: Bulliet, Richard W. (ed.) *The Columbia History of the 20th Century*. New York: Columbia University Press, 205–228.
- Fitzpatrick, Sheila 2003: Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. In: Hoffmann, David L. (ed.): *Stalinism. The Essential Readings*. Blackwell, 164–177.
- Fónagy Iván – Soltész Katalin 1954: *A mozgalmi nyelvről*. Budapest: Művelt Nép.
- Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Foucault, Michel 2000: Miért tanulmányozzuk a hatalmat? In: Felkai Gábor – Némedi Dénes

- Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest: Új Mandátum, 464–479.
- Fowler, Roger 2008: Hatalom. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest, 231-253.
- Földes György 1995: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986*. Budapest: Maecenas.
- Földes György 2002: A Kádár-korszak jellegzetességei. In: Püski Levente — Valuch Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. Jelenkortörténeti Műhely III. Budapest: 1956-os Intézet, Debreceni Egyetem, 229–243.
- Fulbrook, Mary 1995: *Anatomy of a dictatorship. Inside the GDR 1949–1989*. Oxford University Press.
- Fulbrook, Mary (ed.) 2001: *Europe since 1945*. Oxford University Press.
- Fulbrook, Mary 2002a: *Historical theory*. London: Rotledge.
- Fulbrook, Mary 2002b: Retheorising 'state' and 'society' in the German Democratic Republic. In: Major, Patrick — Osmond, Jonathan (eds.): *The Worker's and Peasants' State. Communism and society in East Germany under Ulbricht 1945–71*. Manchester and New York: Manchester University Press, 280–299.
- Fulbrook, Mary 2005: *The People's State. East German Society from Hitler to Honecker*. Yale University Press, New Haven and London: Yale University Press.
- Fulbrook, Mary 2006: Generationen und Kohorten in der DDR. Protagonisten und Widersacher des DDR-Systems aus der Perspektive biographischer Daten. In: Schüle, Annegret — Ahbe, Thomas — Gries, Rainer (Hrsg.): *Die DDR aus generationengeschichtlicher Perspektive. Eine Inventur*. Leipziger Universitätsverlag GMBH, 112–130.
- Franklin, S. H. 1969: *The European Peasantry. The Final Phase*. London: Methuen & CO, LTD, 1969.
- Freiburg, Arnold 1981: *Kriminalität in der DDR. Zur Phänomenologie des abweichenden Verhaltens im sozialistischen deutschen Staat*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Frevert, Ute 2000: Angst vor Gefühlen? Die Geschichtsmächtigkeit von Emotionen im 20. Jahrhundert. In: Nolte, Paul et al.: *Perspektiven der Gesellschaftsgeschichte*. München: Beck, 95–111.
- Friedrich, Carl Joachim 1957: *Totalitäre Diktatur*. Unter Mitarbeit von Professor Zbigniew K. Brzezinski. Stuttgart: Kohlhammer.
- Gajdukowa, Katharina 2004: Opfer–Täter–Gesprächskreise nach dem Ende der DDR. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B41–42. 23–27.
- Galambos Sándor 1994: Rém' híres kor. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öniségzés*. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31. Gyula: Békés Megyei Levéltár, 156–163.
- Galtung, Johan 1997: Gewalt. In: Wulf, Christoph (Szerk.). *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*. Weinheim, Basel: Beltz, 913–919.
- Gárdonyi Máté 2010: Túlélés — együttműködés — ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciában”. In: Bánkúti Gábor — Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989*. Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, L'harmattan, 31–42.
- Gazsó Ferenc 1996: Volt egyszer egy állampárt. *Társadalmi Szemle*, 11. 3–13.
- Geertz, Clifford 2001: Az ideológia mint kulturális rendszer. In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Más., jav. kiad. Budapest: Osiris, 26–71.
- Gelencsér Gábor 2002: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Budapest: Osiris.

- Germuska Pál 2004a: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Germuska Pál 2004b: Kádár-kommandó. A munkásörség. In: Halmos Ferenc (szerk.) *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből*. Budapest: Gesta, 204–205.
- Gerő András 2004: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*. Budapest: PolgART.
- Gibas, Monika 1996: „Die Frau, der Frieden und der Sozialismus”. Erziehungspropaganda oder Emanzipationskampagne. In: Diesener, Gerald – Rainer Gries (Hrsg.): *Propaganda in Deutschland. Zur Geschichte der politischen Massenbeeinflussung im 20. Jahrhundert*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 158–175.
- Gibianskij, Leonid J. 1999: Sowjetisierung Osteuropas – Charakter und Typologie. In: Lemke, Michael (Hrsg.): *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945–1953)*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 31–79.
- Giddens, Anthony 1997: *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Giesen, Bernhard 2003: Generation und Trauma. In: Reulecke, Jürgen (Hrsg.): *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg, 59–71.
- Giordano, Christian – Hettlage, Robert (Hrsg.) 1989: *Bauerngesellschaften im Industriezeitalter. Zur Rekonstruktion ländlicher Lebensformen*. Berlin: Dietrich Reimer.
- Glatz Ferenc 1995: Jelenkortörténet és jelentörténet. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: Osiris, 1956-os Intézet, 17–27.
- Głowinski, Michal 1995: Das Leben nach dem Leben: die kommunistische Sprache in der postkommunistischen Gesellschaft. In: Steinke, Klaus (Hrsg.): *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren*. Heidelberg: Winter, 119–131.
- Goffman, Erving 1981: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája (Tanulmányok)*. Budapest: Gondolat.
- Goudsblom, Johan 2005: *Időrezsimek*. Budapest: Typotex.
- Grenier, Jean-Yves 1999: A „hosszú időtartam” új értelmezése. Beszélgetés Jean-Yves Grenierrel, az Annales folyóirat főszerkesztőjével. *Aetas, Történettudományi folyóirat*, 1–2. 306–311.
- Granberg, Leo 1995: A Break in Agricultural Policy. From Peasant Values to Welfare Rationality. In: Granberg, Leo – Nikula, Jouko (eds.): *The peasant state: the state and rural questions in 20th century Finland*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 71–87.
- Granberg Leo – Kovách Imre – Tovey Hillary (eds.) 2001: *Europe’s green ring*. Aldershot etc.: Ashgate
- Grenier, Jean-Yves 1999: A „hosszú időtartam” új értelmezése. Beszélgetés Jean-Yves Grenierrel, az Annales folyóirat főszerkesztőjével. *Aetas, Történettudományi folyóirat*, 1–2. 306–311.
- Gries, Rainer 2000: Propagandageschichte als Kulturgeschichte. Methodische Erwartungen und Erfahrungen. In: *Deutschland Archiv. Zeitschrift für das vereingigte Deutschland*. 33. Jg. 4. 558–570.
- Gries, Rainer 1996: „Meine Hand für mein Produkt”. Zur Produktionspropaganda in der DDR nach dem V. Parteitag der SED. Diesener, Gerald – Rainer Gries (Hrsg.): *Propaganda in Deutschland. Zur Geschichte der politischen Massenbeeinflussung im 20. Jahrhundert*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 129–145.
- Grimm, Dieter 2000: Die Bedeutung des Rechts in der Gesellschaftsgeschichte. Eine Anfrage. In: Nolte, Paul et al. (Hrsg.): *Perspektiven der Gesellschaftsgeschichte*. München: Beck, 47–57.

- Grzymała-Busse, Anna M. 2002: *Redeeming the Communist Past. The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*. Cambridge University Press.
- Groys, Boris – Hagemester, Michael – Kassek, Dagmar (Hrsg.) 2005: *Die Neue Menschheit. Biopolitische Utopien in Russland zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. (Aus dem Russischen). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Grundmann, Siegfried 2002: Räumliche Disparitäten in der DDR. In: Mertens, Lothar (Hrsg.): *Soziale Ungleichheit in der DDR. Zu einem tabuisierten Strukturmerkmal der SED-Diktatur*. Berlin: Duncker und Humblot, 159–201.
- Gudemann, Rita 2001: Neuere Forschungen zur Agrargeschichte. *Archiv für Sozialgeschichte* 41, 432–449.
- Gulyás Gyula 2004: A politikai korrupcióról. In: Gulyás Gyula (szerk.): *Politikai korrupció*. AULA kiadó, 7–43.
- Gyáni Gábor 1997: A hétköznapiak historikuma. Dusnoki-Draskovich József – Erdész Ádám (szerk.): *A hétköznapiak historikuma*. Gyula: Békés Megyei Levéltár, 11–27.
- Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp. 2000. 128–144.
- Gyáni Gábor 2003: A történetírás fogalmi alapjairól. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 11–53.
- Gyáni Gábor 2007: A látható és a láthatatlan erőszak. *Pannonhalmi Szemle*, 1. 39–48.
- Gyáni Gábor – Lácza Magdolna (szerk.) 2008: *Generációk a történelemben*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Nyíregyháza: HIK, NYFGTK.
- Gyarmati György 1992: Modernizációs szükséglet és hatalmi érdek konfliktusa. Az igazgatásszervezet átalakítása Magyarországon, 1945–1950. *Századok*, 2. 202–226.
- Gyarmati György 2000: A társadalom közérzete a fordulat évében. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Budapest: Napvilág, 118–137.
- Gyarmati György 1996: Politika és társadalom 1945 és 1989 között. In: Kollega Tarsoly István et al. (főszerk.): *Magyarország a XX. században. I. k. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Szekszárd: Babits, 140–250.
- Gyarmati György 2010: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. In: Bánkuti Gábor – Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989*. Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, L'armattan, 13–30.
- Gyekiczky Tamás 1993: A „létező szocializmus” modernitása. (Egy paradigma utóélete.). *Társadalomkutatás*, 4. 61–85.
- Gyenes Antal 1968: „Munkások” és „paraszrok” a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. *Valóság*, 4. 26–40.
- Gyenis János 1994: *A magyarországi szövetkezeti mozgalmak története, 1945–1990*. Budapest: Erdei Ferenc Szövetkezeti Alapítvány etc.
- Györi Szabó Róbert 1997: *A Kommunista Párt és a zsidóság*. Budapest: Windsor.
- Györffy Gábor 2009: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*. Kolozsvár: Komp-Press.
- Gyurgyák János 2008: *Szocializmus és rendszerváltás*. Budapest: Osiris.
- Gyurgyák János 2004: Politikai ideológiák. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris, 300–353.
- Hadler, Frank – Iggers, Georg G. 1998: Überlegungen zum Vergleich der DDR-Geschichtswissenschaft mit den „gespaltenen” Historiographien Ostmitteleuropas

- nach 1945. In: Iggers, G. – K.H. Jarausch –Middel, Mathias – Sabrow, Martin (Hrsg.): *Die DDR-Geschichtswissenschaft als Forschungsproblem*. München: Oldenbourg. (Historische Zeitschrift, Beihefte (Neue Folge Bd. 27).
- Häder, Sonja 1998: *Schülerkindheit in Ost-Berlin. Sozialisation unter den Bedingungen der Diktatur (1945–1958)*. Böhlau: Köln, Weimar, Wien.
- Halász Gábor 1981: A kritikáról. Jegyzetek. In: Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások*. Budapest: Magvető, 1008-1012.
- Hamar Anna 1997: Harc a földművelésügyi tárcáért (1945–1948). *Agrártörténeti Szemle*, 3-4. 617–635.
- Hamar Anna (szerk.) 1998: *Agrárátalakulás Magyarországon a kilencvenes években*. I. köt. Szolnok: Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola.
- Hann, Chris 1999: Die Bauern und das Land. Eigentumsrechte in sozialistischen und postsozialistischen Staatssystemen im Vergleich. In: Siegrist, Hannes – Sugarmann, David (Hrsg.): *Eigentum im Vergleich internationalen Vergleich (18. – 20. Jahrhundert)*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 130), 161–184.
- Hann, C. M.: *Tázlár: a village in Hungary*. Cambridge etc.: Cambridge University Press. 1980.
- Hantó Zuzsa 2009: *Kitiltott családok*. Budapest: Magyar Ház Kft.
- Harcza István 1996: A paraszti népesség társadalmi mobilitása. In: Orosz István – Für Lajos – Romány Pál (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Budapest: Mezőgazda, 531–566.
- Harcza István 1991: *A polgárosodás lehetőségei a mezőgazdasági kistermelésben. (Előzetes kutatási eredmények)*. Agrártörténeti Szemle, 1-4. 1–36.
- Harcza István – Kovács Imre – Iván Szelényi 1998: The Hungarian agricultural 'miracle' and the limits of socialist reforms. In: Szelényi Iván (ed.): *Privatizing the Land. Rural political economy in post-communist societies*. London, New York: Routledge and Kegan Paul.
- Harrison, Simon 2000: A szimbolikus konfliktus négy típusa. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 193–211.
- Haury, Thomas 2002: *Antisemitismus von links. Kommunistische Ideologie, Nationalismus und Antizionismus in der frühen DDR*. Hamburg: Hamburger Edition.
- Hayami, Yujiro 1998: The Peasant in Economic Modernization. In: Eicher, Carl K. – Staats, John M. (szerk.): *International Agricultural Development*. Third Edition. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 300–315.
- Herbert, Ulrich 2003: Drei politische Generationen im 20. Jahrhundert. In: Reulecke, Jürgen (Hrsg.): *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg, 95–114.
- Herrmann, Ulrich 2003: „ungenau in dieser Welt“ – kein Krawall, kein Protest: Der unaufhaltsame Aufstieg um 1940 Geborener in einer „Generationen“-Lücke. In: Reulecke, Jürgen (Hrsg.): *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg, 159–186.
- Heydemann, Günther – Beckmann, Christopher 1997: Zwei Diktaturen in Deutschland. Möglichkeiten und Grenzen des historischen Diktaturenvergleiches. *Deutschland Archiv. Zeitschrift für das vereingigte Deutschland*, 12–40.
- Hildebrand, Klaus 1999: Stufen der Totalitarismus-Forschung. In: Jesse, Eckhard (Hrsg.): *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*. 2. kiadás. Baden-Baden: Nomos, 70–94.
- Hirschman, Albert Otto 1998: *Az érdekek és a szenvedélyek. Politikai érvek a kapitalizmus*

- mellett annak győzelme előtt.* Budapest: József.
- Hockerts, Hans Günter 2001: Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B28, 15–30.
- Hodge, Bob – Fowler, Roger 2008: Orwell nyelvészete. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex, 255–272.
- Hodgkinson, Harry 1954: *The Language of Communism*. New York: Pitman Publishing Corporation.
- Hoffmann, David L. (ed.) 2003: *Stalinism. The Essential Readings*. Blackwell, 2003.
- Hoffmann, Dierk – Schwartz, Michael 2004: Gesellschaftliche Strukturen und sozialpolitische Handlungsfelder. In: Hoffmann, Dierk – Schwartz, Michael (Hrsg.): *Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland seit 1945*. Bd. 8. 1949–1961. Deutsche Demokratische Republik. Im Zeichen des Aufbaus des Sozialismus. Baden–Baden: Nomos, 75–157.
- Holopcev Péter – Irha Melinda 2003: *Eltanácsoltak. Miskolc – Hortobágy 1952–1953*. Miskolc: BAZML.
- Hollos, Marida 1983: Ideology and Economics: Cooperative Organization and Attitudes toward Collectivization in Two Hungarian Communities. In: Hollos, Marida – Bela C. Maday (eds.): *New Hungarian Peasants? Az East Central European Experience With Collectivization*. New York Columbia University Press, 93–122.
- Holzer, Jerzy 1998: *Der Kommunismus in Europa. Politische Bewegung und Herrschaftssystem*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Honvári János 1997: Magyarország gazdasági fejlődése a II. világháború után (1945–1958), In: Honvári János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest: Aula, 427–583.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György 2009: *Jelképtár*. Budapest: Helikon.
- Horváth Gergely Krisztián 2000: Elbukás és újrakezdés. Egy járszági redemptus család öt generációjának története az 1810-es évektől az 1960-as évekig. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. 2.sz. 43–60.
- Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ. A mindennapi Sztálinváros*. Budapest: MTA TTI.
- Horváth Sándor 2006: *A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához*. Századvég, 2006. 2. sz.
- K.Horváth Zsolt 1998: Historizált emlékezet mint „személyes történelem”. Az ötvenes évek kirekesztő mechanizmusai az emlékezet és a történelem szemszögéből. *Századvég*, 8. 33–66.
- Horowitz, Morton J. 1999: Eigentum und Person. In: Siegrist, Hannes - Sugarmann, David (Hrsg.): *Eigentum im Vergleich internationalen Vergleich (18. – 20. Jahrhundert)*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 33–44.
- Hradil, Stefan é.n.: Társadalmi struktúra és társadalmi változás. Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest: AULA, é.n. 67–138.
- Hudi József 1994: Kollektivizálás és paraszti ellenállás Veszprém megyében (1957–1960). In: Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öngazgatás*. A Hajnal Iatván Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31. Gyula: BML, 178–187.
- Hudi József 2005: *Olaszfalu története. Egy magas-bakonyi község múltja és jelene*. Olaszfalu: Olaszfalu Község Önkormányzata.
- Hudi József 2007: *Litér község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene*. Litér: Litér Község Önkormányzata.
- Huinink, Johannes 1995: Individuum und Gesellschaft in der DDR – Theoretische

- Ausgangspunkte einer Rekonstruktion der DDR-Gesellschaft in den Lebensverläufen ihrer Bürger. In: Huinink, Johannes – Mayer, Karl Ulrich et al. (Hrsg.): *Kollektiv und Eigensinn. Lebensverläufe in der DDR und danach*. Berlin: Akademie, 25-44.
- Humm, Antonia Maria 1999: *Auf dem Weg zum sozialistischen Dorf? Zum Wandel der dörflichen Lebenswelt in der DDR von 1952 bis 1969 mit vergleichenden Aspekten zur Bundesrepublik Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht.
- Huszár Tibor 1999a: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye; 1956–1960. In: Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Budapest: Zrínyi, 67–146.
- Huszár László 1999b: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője 1957–1962. In: Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Budapest: Zrínyi, 147–160.
- Huszár Tibor 2007: *Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Budapest: Corvina.
- Hübner, Peter 1996: Arbeiterklasse als Inszenierung? Arbeiter und Gesellschaftspolitik in der SBZ/DDR. In: Bessel, Richard – Jessen, Ralph (Hrsg.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 199–223.
- Hübner, Peter 1999: Einleitung: Antielitäre Eliten? In: Hübner, Peter (Hrsg.): *Eliten im Sozialismus. Beiträge zur Sozialgeschichte der DDR*. Köln etc.: Böhlau, 9–35.
- Hübner, Peter – Christoph Kleßmann – Klaus Tenfelde (szerk.) 2005: *Arbeiter im Staatssozialismus - ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit. Die DDR im ostmitteleuropäischen Vergleich*. Köln etc.: Böhlau.
- Imbusch, Peter 2005: *Moderne und Gewalt. Zivilisationstheoretische Perspektiven auf das 20. Jahrhundert*. Wiesbaden: VS für Sozialwissenschaften.
- Iordachi, Constantin – Verdery, Katherine: Conclusions. In: Iordachi, Constantin – Dobrinu, Dorin (eds.): *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949–1962*. Budapest, New York: Central European University Press, 455–472.
- Jarausch, Konrad H. - Siegrist, Hannes (szerk.) 1997: *Amerikanisierung und Sowjetisierung in Deutschland 1945–1970*. Frankfurt am Main, New York: Campus.
- Jarausch, Konrad H. 1997: Die DDR-Geschichtswissenschaft als „Meta-Erzählung“. In: Sabrow, Martin (Hrsg.): *Verwaltete Vergangenheit. Geschichtskultur und Herrschaftslegitimation in der DDR*. Leipzig: Akademie, 19–34.
- Jarausch, Konrad H. 1998: Realer Sozialismus als Fürsorgediktatur. Zur begrifflichen Einordnung der DDR. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B20. 33–46.
- Jarausch, Konrad H. 1999: Die gescheiterte Gegengesellschaft. Überlegungen zu einer Sozialgeschichte der DDR. *Archiv für Sozialgeschichte*. 39. 1–17.
- Jarausch, K.H. – Sabrow, Martin (Hrsg.) 2002: *Verletztes Gedächtnis: Erinerrungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt am Main: Campus.
- Jarosz, Dariusz 1999: Polish Peasants versus Stalinism. In: Kemp-Welch, A. (ed.): *Stalinism in Poland. Selected Papers from Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*. Macmillan Press LTD, 59–73.
- Jarosz, Dariusz 2008: Collectivisation in Poland, 1948-1956: the Actors. „*The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s*” c. konferencia (Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, 2008. július 4 – 5.) kézirata. Megjelenés alatt Arnd Bauerkämper és Constantin Iordachi szerkesztésében.
- Jávorka Kata – Molnár Mária – Szabó Piroska – Sárkány Mihály: A falusi társadalom a

- szocializmus időszakában. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Társadalom*. Magyar néprajz VIII. Bp. 2000.977-1006.
- Jeggle, Utz 1986: *Der Kopf des Körpers. Eine volkskundliche Anatomie*. Weinheim; Berlin: Quadriga.
- Jenkins, Helmut 1992: *Sozialutopien – barbarische Glücksverheissungen? Zur Geistesgeschichte der Idee von der vollkommenen Gesellschaft*. Berlin: Duncker und Humblot.
- Jerouschek, Günter–Marßolek, Inge –Röckelein, Hedwig 1997: Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld. In: Jerouschek, Günter–Marßolek, Inge – Röckelein, Hedwig (Hrsg.): *Denunziation. Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen edition diskord, 9–25.
- Jesse, Eckhard 1999: Die Totalitarismusforschung im Streit der Meinungen. In: Jesse, Eckhard (Hrsg.): *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*. 2. kiadás. Baden–Baden: Nomos, 9–40.
- Jessen, Ralph 1995: Die Gesellschaft im Staatssozialismus. Probleme einer Sozialgeschichte. *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft*, 21. 96–110.
- Jessen, Ralph 1997: Diktatorische Herrschaft als kommunikative Praxis. In: Lüdtke, Alf – Becker, Peter (Hrsg.): *Akten. Eingaben. Schaufenster. Die DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*. Berlin: Akademie.
- Jessen, Ralph 2002: Zeithistoriker im Konfliktfeld der Vergangenheitspolitik. In: Jarausch, Konrad H.– Martin Sabrow (Hrsg.): *Verletztes Gedächtnis: Erinerrungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt am Main: Campus, 153–175.
- Jobst Ágnes 2009: Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. In: Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 179–191.
- Johler, Reinhard 2005: Re-thinking Socialism and Culture in Germany. An Ethnological Approach, 213-222. In: Roth, Klaus (Hrsg.): *Sozialismus: Realitäten und Illusionen. Ethnologische Aspekte der sozialistischen Alltagskultur*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 213–222.
- Józan Péter 1994: A halandóság okai Magyarországon. In: Münnich Iván – Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet, 149–162.
- Judt, Matthias (Hrsg.) 1997: *DDR-Geschichte in Dokumenten. Beschlüsse, Berichte, interne Materialien und Alltagszeugnisse*. Berlin: Links.
- Juhász Pál 1974: A neurózis morbiditásának emelkedése egy magyar falu közösségében. In: Andorka Rudolf et al. (szerk.): *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest: Gondolat, 504–527.
- Juhász Pál 2006: A falu megszállása. In: Juhász Pál: *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban*. Budapest: Új Mandátum etc., 315–319.
- Jung, C. G.: Föld és lélek. In: C. G. Jung: *Szellem és élet*. Budapest: Kossuth, 37–68.
- Kaelble, Hartmut 1997: Europäische Besonderheiten des Massenkonsums 1950–1990. Siegrist, Hannes – Hartmut Kaelble – Jürgen Kocka (Hrsg.): *Europäische Konsumgeschichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums (18. bis 20. Jahrhundert)*. Frankfurt am Main, New York: Campus, 169–203.
- Kaelble Hartmut 2007: Sozialgeschichte Europas 1945 bis zur Gegenwart. München: Beck.
- Kahler Frigyes 2008: *Joghalál és diktatúra II*. Budapest: Kairosz.
- Kajári Erzsébet 1999: Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben. In: *Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve*. (szerk. Gyarmati György) Budapest: Történeti Hivatal, 209–230.
- Kaminski, Antoni Z. 1992: *An Institutional Theory of Communist Regimes. Design, Function,*

- and Breakdown*. San Francisco, California: ICS Press.
- Kaminsky, Annette 2001: *Wohlstand, Schönheit, Glück. Kleine Konsumgeschichte der DDR*. München: Beck.
- Kandzora, Gabriele 1996: Schule als vergesellschaftete Einrichtung: Heimlicher Lehrplan und politische Lernen. In: Claußen, Bernhard – Geißler, Rainer (Hrsg.): *Die Politisierung des Menschen. Instanzen der politischen Sozialisation. Ein Handbuch*. Opladen: Leske+Budrich, 71–89.
- Kaposi Zoltán 2001: *A XX. század gazdaságtörténete II. (1945–1990)*. Budapest, Pécs: Dialóg Campus.
- Karády Viktor 2002: *Túlélők és újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Kardos László 1967: Vallás és ifjúság Bakonycsernyén. *Valóság*, 6. 56–66.
- Kávási Klára 1991: *Kuláklista*. Budapest: Agóra.
- Kearney, Michael 1996: *Reconceptualizing the peasantry. Anthropology in global perspective*. Boulder, Oxford: Westview.
- Keep, John L. H. 1995: *Last of the Empires. A History of the Soviet Union*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Kehrer, Gerhard 1998: Abriss der Entwicklung der Territorialplanung in der DDR – die Raumplanung in der DDR zwischen Anspruch und Wirklichkeit. In: Eckart, Karl – Kehrer, Gerhard – Scherf, Konrad (Hrsg.): *Raumplanung und Raumforschung in der DDR*. Berlin: Duncker und Humblot, 26–93.
- Kekes, John 2004: *Az egalitarizmus illúziói*. Máriabesnyő-Gödöllő: ATTRAKTOR.
- Kemény István 1991: A szocializmus a pazarlás rendszere. (Orosz István levélinterjúja). In: Kemény István: *Közelről s távolról*. Budapest: Gondolat, 85–95.
- Kemény István 1971: *Pest megye munkásai*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- Kende Péter 1995a: Elnöki megnyitó. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: Osiris, 1956-os Intézet, 11–13.
- Kende Péter 1995b: Többség versus kisebbség mint szociálpszichológiai probléma. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: Osiris, 1956-os Intézet, 169–179.
- Kende Tamás – Somorjai Lehel 2000: Adatok a kommunista párttagság kérdéséhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1945–1948 között. *Levéltári évkönyv X*. Dobrossy István (szerk.). Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 283–310.
- Kerék Mihály 1939: *A magyar földkérdés*. Budapest: MEFHOSZ.
- Kisasszony Éva 1979: A földigénylő bizottságok Tolna megyében. In: Balogh Sándor – Pölöskei Ferenc (szerk.): *Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon (1944–1962)*. Budapest: Akadémiai, 131–141.
- Kiss Dávid 2009: A Munkásörség megalakítása. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*, 3. 238–277.
- Kiss Balázs 2002: A tapasztalat történetétől a történetírás tengelyéig. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. A „Történelem – társadalomtudományok” konferencia anyagai*. Budapest, 51–64.
- T. Kiss Tamás – Tibori Tímea 2006: *Egyén és köz(ös)sége. Mozaikok Hajós életéből*. Budapest: Belvedere.
- Kleinmann, Arthur 2000: The Violences of Everyday Life. The Multiple Forms and Dynamics of Social Violence. In: Das, Veena – Ramphela, Mamphela – Reynolds, Pamela (eds.): *Violence and Subjectivity*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 226–241.
- Kleßmann, Christoph 1993: Zur Sozialgeschichte des protestantischen Milieus in der DDR.

- Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft*, 19. 29-53.
- Kleßmann, Christoph – Wagner, Georg (Hrsg.) 1993: *Das gespaltene Land. Leben in Deutschland 1945–1990. Texte und Dokumente zur Sozialgeschichte*. München: Beck.
- v. Klimó, Árpád 2003: Nonnen und Tschekistinnen. Vorstellungen der ungarischen Staatssicherheit von einer katholischen Gegenöffentlichkeit in den frühen fünfziger Jahren. In: Rittersporn, Gábor T. – Rolf, Malte – Behrends, Jan C. (Hrsg.): *Sphären von Öffentlichkeit in Gesellschaften sowjetischen Typs. Zwischen partei-staatlicher Selbstinszenierung und kirchlichen Gegenwelten*. Frankfurt am Main: Lang.
- v. Klimó, Árpád 2004: Zeitgeschichte als moderne Revolutionsgeschichte. Von der Geschichte der eigenen Zeit zur Zeitgeschichte in der ungarischen Historiographie des 20. Jahrhunderts. In: Nützenadel, Alexander – Schieder, Wolfgang (Hrsg.): *Zeitgeschichte als Problem. Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 283–306.
- Klinger, Fred 1993: Soziale Konflikte und offene Gewalt. Die Herausforderungen des Transformationsprozesses in den neuen Bundesländern. *Deutschland Archiv. Zeitschrift für das vereinigte Deutschland*. 147–161.
- Klohn, Werner – Hans-Wilhelm Windhorst 2003: *Die Landwirtschaft in Deutschland*. Vechta: Hochschule Vechta.
- Kluge, Ulrich 2005: *Agrarwirtschaft und ländliche Gesellschaft im 20. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg.
- Knabe, Hubertus 1999: Die feinen Waffen der Diktatur. Nicht-strafrechtliche Formen politischer Verfolgung in der DDR. In: Timmermann, Heiner (Hrsg.): *Die DDR – Erinnerung an einen untergegangenen Staat*. Berlin: Duncker und Humblot, 191–219.
- Kocka, Jürgen 1977: Parteilichkeit in der DDR-marxistischen Geschichtswissenschaft. Einige Thesen. In: Koselleck, Reinhart, Mommsen, Wolfgang J., Rüsen, Jörn (Hrsg.): *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft*. München: Deutscher Taschenbuch, 263–269.
- Kocka, Jürgen 1994a: Ein deutscher Sonderweg. Überlegungen zur Sozialgeschichte der DDR. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B40. 34–45.
- Kocka, Jürgen 1994b: Eine durchherrschte Gesellschaft. In: Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr, Hartmut (Hrsg.): *Sozialgeschichte der DDR*. Stuttgart: Klett Cotta, 547–553.
- Kocka, Jürgen 1995: Nationalsozialismus und SED-Diktatur im Vergleich. In: Kocka, Jürgen: *Vereinigungskrise. Zur Geschichte der Gegenwart*. Göttingen, Vandenhoeck/Ruprecht, 91–98.
- Kocka, Jürgen 2000: Historische Sozialwissenschaft heute. In: Nolte, Paul et al.: *Perspektiven der Gesellschaftsgeschichte*. München: Beck, 5–24.
- Koenen, Gerd 2000: Kommunismus – als Ideologie und als historische Praxis. Backes, Uwe – Jesse, Eckhard (Hrsg.): *Jahrbuch Extremismus & Demokratie*. Baden-Baden: Nomos.
- Kolakowski, Leszek 1971: *Marxism and Beyond. On Historical Understanding and Individual Responsibility*. London: Paladin.
- Konczné Nagy Zsuzsanna 2001: *Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága (1945–1961)*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- Kopp Mária 1994: A magatartási, értelmi zavarok oki háttere és megelőzésének lehetőségei. In: Münnich Iván és Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet, 101–117.
- Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) 2006: *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest: Semmelweis.

- Kopperschmidt, Josef (1991) 2000: Kell-e a szavakról vitatkozni? Történeti és rendszertani megjegyzések a politikai nyelvről. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 114–130.
- Kornai János 1993: *A szocialista rendszer. (Kritikai politikai gazdaságtan)*. Budapest: Heti Világgazdaság.
- Kornai János 1995: Négy jellegzetesség – a magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. I–II. *Közgazdasági Szemle*, 12. 1097–1117.
- Kósa László 2001: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris.
- Koselleck, Reinhart 1977: Standortbindung und Zeitlichkeit. Ein Beitrag zur historiographischen Erschließung der geschichtlichen Welt. In: Koselleck, Reinhart, Mommsen, Wolfgang J., Rüsen, Jörn (Hrsg.): *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft*. München: Deutscher Taschenbuch, 17–46.
- Koselleck, Reinhart 1985: Begriffsgeschichtliche Anmerkungen zur ‚Zeitgeschichte‘. In: Conzemius, Victor – Greschat, Martin – Kocher, Hermann (Hrsg.): *Die Zeit nach 1945 als Thema kirchlicher Zeitgeschichte. Referate der internationalen Tagung in Hünigen/Bern (Schweiz)*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 18–31.
- Koselleck, Reinhart 1998: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.) *Az ellenség neve*. Budapest: József, 12–23.
- Kotkin, Stephen 2003: Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization. In: Hoffmann, David L. (ed.): *Stalinism. The Essential Readings*. Blackwell, 111–126.
- Kovács Imre 1988: *Termelők és vállalkozók. (Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban)*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Kovács Imre 2003: A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. *Századvég*, 2. 41–65.
- Kovács Teréz 2010: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest: L Harmattan.
- Kovács Teréz – Ö. Kovács József 2011: Collectivisation and De-Collectivisation in Hungary: Historical Problems of Landed Property during the Political Dictatorship. *Studia Historia Oeconomicae*, 28. Poznań: Adam Mickiewicz University, 22 o. (Megjelenés alatt).
- Ö. Kovács József 2003: Arnd Bauerkämper: Ländliche Gesellschaft in der kommunistischen Diktatur. Zwangsmodernisierung und Tradition in Brandenburg 1945–1963. Köln etc. Böhlau, 2002. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. szept. 184–188. (Recenzió).
- Ö. Kovács József 2004a: Egy politikai diktatúra társadalmi korlátai. Jelenkortörténeti kutatások az NDK-ról. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* 15–16. 248–273.
- Ö. Kovács József 2004b: Munkáslét Magyarországon 1956 után. A mikro- és makrotörténet metszéspontjai. In: Rainer M. J. – Ständeisky É. (szerk.): *Évkönyv 2004*. XIII. Budapest: 1956-os Intézet, 245–268.
- Ö. Kovács József 2004c: *Az újkori német társadalomtörténet útjai*. Debrecen: Csokonai.
- Ö. Kovács József 2005: Arbeiterexistenz in Ungarn nach 1956. Einige Schnittpunkte der Mikro- und Makrogeschichte. In: Hübner, Peter – Christoph Kleßmann – Klaus Tenfelde (szerk.): *Arbeiter im Staatssozialismus. Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*. Köln etc.: Böhlau, 319–345.
- Ö. Kovács József 2006a: Fotók, filmek, mindennapok története. *Gesta. Miskolci történész folyóirat* VI. 1. 77–84.
- Ö. Kovács József 2006b: Mindennapi szocializmus Balotaszálláson. In: Szakál Aurél (szerk.): *Balotától Balotaszállásig*. Balotaszállás: BÖ, 2006. 177–224.
- Ö. Kovács József 2008a: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról. *Századvég* 47. 1.

37–69.

- Ö. Kovács József 2008b: Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában. Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján – Budapest, 331–351.
- Ö. Kovács József 2008c: A kollektivizálás kortársi tapasztalata. In: Honvári János (szerk.): *20. századi magyar gazdaság- és társadalomtörténet. Konferenciakötet*. Győr: Széchenyi I. Egyetem, 118–131.
- Ö. Kovács József 2008d: A társadalom peremén. Balotaszállási életvilágok 1950–60. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall, 337–354.
- Ö. Kovács József 2008e: A vidéki társadalmak átalakítása és átalakulása. Szempontok egy német-magyar összehasonlításhoz. In: Majtényi Gy.ögy – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak. Távolodás és közelítések*. Budapest: ÁBSZTL, Kossuth, 509–520.
- Ö. Kovács József 2009a: Dokumentumok a kollektivizálás idejéből (1958–1961. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 36. július. 160–178.
- Ö. Kovács József 2009b: Istoria socială a colectivizării din Ungaria, 1958-1961. *Arhivele Totalitarismului*, 3–4. 68–98.
- Ö. Kovács József 2009c: *Kinek a történelme? Jelenkortörténeti szövegtörédek és társadalmi önismeret*. Forrás. Szépirodalom, szociográfia, művészet (Írások a huszadik századról), 7–8. 129–142.
- Ö. Kovács József 2009d: A kollektivizálási kampány „szocreál” kontextusai Magyarországon (1948–1953). *Aetas. Történettudományi folyóirat*, 4. 32–45.
- Ö. Kovács József 2009e: Márciusban újrakezdték. Mi írtak a faluról 1957-ben? In: Bartha Elek, Keményfi Róbert, Marinka Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 253–290.
- Ö. Kovács József 2009f: Ötven éve történt? A kollektivizálás társadalmiasítása. In: Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: ME TTI, 135–148.
- Ö. Kovács József 2009g: „Sűrített népművelő”. A kollektivizálás tapasztalattörténetei (1958–1959). *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 36. 31–54.
- Ö. Kovács József 2009h: A színlelt szocializmusról. In: Halmos K. – Klement J. – Pogány Á. – Tomka B. (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest: Századvég, 483–491.
- Ö. Kovács József 2010a: Az „alávetettség racionalizálása”. Levélírók kommunikációs gyakorlata 1956 után. *Korunk. Fórum, kultúra, tudomány*, 3. 62–68.
- Ö. Kovács József 2010b: The Application of Collectivization in Hungarian Society. In: Bauerkämper, Arnd – Iordachi, Constantin (eds.): *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1960s*. Budapest – Berlin. Megjelenés alatt. 24 o.
- Ö. Kovács József 2010c: «Соцреаль»-ные контексты коллективизации в Венгрии (1948-1953 гг.) // Ученые записки кафедры новой и новейшей истории Ставропольского государственного университета. Вып. III. Ответственный редактор И.В. Крючков. Ставрополь, 202–223
- Ö. Kovács József 2010d: *A modern diktatúra történeti olvasatai*. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): *Megtálálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest: Argumentum, 97–106.
- Ö. Kovács József 2010e: The “Rationalization of Subjugation”. Communication Practices in Correspondence in Hungary after 1956. In: Faur, Antonio – Rominas, Radu – Stefanescu, Barbu (szerk.): *Analele Universităţii din Oradea. Seria Istorie-*

- Arheologie tom XX. Oradea: Universităţii din Oradea, 2010. 201–208.*
- Ö. Kovács József 2011a: *A Győr-Sopron megyei kollektivizálás mintája*. Győri tanulmányok. 32. évf. 105–126.
- Ö. Kovács József 2011a: *Agrarian Societies in Communist Hungary and East Germany*. Richard Mulchay szerkesztésével készülő Festschrift X. Y. részére (USA). 18 o.
- Ö. Kovács József 2011b: *Importanţa violenţei şi interpretarea acesteia*. *Arhivele Totalitarismului*, nr. 68–69. 3–4. 60–79.
- Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.) 2009: *A politikai diktatúra társadalmiasítása*. *Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: ME TTI.
- Köpeczi Bócz Edit 2004: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest: Akadémiai.
- Körösényi András 2004: *Kormányzati rendszerek*. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris, 61–78.
- Kövér György 2002: *Emlékezet, dokumentum és a történeti tény*. In: Kövér György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 397–401.
- Kövér György 2003: *A gazdaságtörténet-rés újabb útjai*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 281–301.
- Krahulcsán Zsolt 2006: *A politikai rendőrség pártellenőrzése 1954–1958*. *Századok*, 5. 1123–1148.
- Kulcsár Viktor 1969: *A magyar mezőgazdaság területi kérdései*. Budapest: Kossuth.
- Kunt Ernő 2003: *Emlékezés és felejtés, avagy a halál három kalapja*. In: Kunt Ernő: *Az antropológia keresése. Válogatott tanulmányok*. Budapest: L Harmattan, 163–177.
- Kunt Gergely 2008: *Bélyegek a propaganda és a kultuszteremtés szolgálatában (1914–1956)*. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall, 375–394.
- Kuntsche, Siegfried 1996: *Bodenreform in einem Kernland des Grossgrundbesitzes: Mecklenburg-Vorpommern*. In: Bauerkämper, Arnd (Hrsg.): *„Junkerland in Bauerhand”? Durchführung, Auswirkungen und Stellenwert der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone*. Stuttgart: Steiner, 51–68.
- Laufer, Jochen 1996: *Die UdSSR und die Einleitung der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone*. In: Bauerkämper, Arnd (Hrsg.): *„Junkerland in Bauerhand”? Durchführung, Auswirkungen und Stellenwert der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone*. Stuttgart: Steiner, 21–35.
- LaCapra, Dominick é. n.: *Trauma, hiány, veszteség*. *Café Babel*. Ötvenharmadik szám. 89–97.
- Laczka Sándorné 1998: *A földterület és a földhasználat alakulása 1945 és 1994 között*. *Statisztikai Szemle*, 2. 117–129.
- Ladányi János 1977: *Községekben élő munkások*. *Szociológia*, 1. 28–41.
- Lampland, Martha 1995: *The Object of Labor. Commodification in Socialist Hungary*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lánczi András 2000: *A XX. század politikai filozófiája*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor.
- Lánczi András 2003: *A politika alapfogalmai*. In: Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula, 29–44.
- Lánczi András 2004: *A politika fogalma*. Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris, 19–37.
- Lange, Dirk 2003: *Politische Alltagsgeschichte. Ein interdisziplinäres Forschungskonzept im Spannungsfeld von Politik- und Geschichtswissenschaft*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Langenhan, Dagmar 1999: *Die historische Entwicklung im Agrarbereich 1945 bis 1989*. In:

- Ländliche Regionen in den ostdeutschen Bundesländern*. Eisenhüttenstadt: Bundeszentrale für politische Bildung, 5–15.
- Langenhan, Dagmar 2003: „Wir waren ideologisch nicht ausgerichtet auf die industriemässige Produktion.“ Machtbildung und forcierter Strukturwandel in der Landwirtschaft der DDR 1970er Jahre. *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, Heft 2, 47–55.
- Langewiesche, Dieter 1993: Fortschritt als sozialistische Hoffnung. In: Schönhoven, Klaus – Staritz, Dietrich (Hrsg.): *Sozialismus und Kommunismus im Wandel. Hermann Weber zum 65. Geburtstag*. Köln: Bund, 39–55.
- Lantos Edit 2009: 1958 és a templomépítés divatja. In: Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: ME TTI, 31–43.
- Lasswell, Harold D. 2000: A hatalom nyelve. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 11–27.
- László Márton 2006: Kollektivizálás a Székelyföldön 1950-1951. A hatalom és az alávetettek. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, 2005. június 9-10. Somorja, 277-293.
- László Márton 2009: A kollektivizálás menetrendje és modelljei Székelyföldön. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 36. 55–84.
- Laufer, Jochen 1996: Die UdSSR und die Einleitung der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone. In: Bauerkämper, Arnd (Hrsg.): *„Junkerland in Bauerhand“? Durchführung, Auswirkungen und Stellenwert der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone*. Stuttgart: Steiner, 21–35.
- Lénárt András 2010: A Kádár-korszak legkisebb és egyben legnagyobb téese. A szombathelyi Kertész MGTSZ története. In: Valuch Tibor (szerk.): *Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990*. Szombathely: Szombathely Megyei Jogú Város, 156–179.
- Lengyel Zsuzsanna(szerk.) 2002: *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris.
- Leo, Annette 2003: Keine gemeinsame Erinnerung. Geschichtsbewusstsein in Ost und West. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, B40–41. 27–32.
- ifj. Leopold Lajos 1988: Színlelt kapitalizmus. *Medvetánc*, 2–3. 321–355.
- Lepsius, M. Rainer 1994: Die Institutionenordnung als Rahmenbedingung der Sozialgeschichte der DDR. In: Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr, Hartmut (Hrsg.): *Sozialgeschichte der DDR*. Stuttgart: Klett Cotta, 17–30..
- Levi, Giovanni 2001: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest: Osiris.
- Lewin, Moshe 1980: The Kolkhoz and the Russian Muzhik. (Private plots of the Soviet Kolkhozniki and their social impact). In: Hobsbawm, E.J. et al. (eds.): *Peasants in History. Essays in Honour of Daniel Thorner*. Calcutta, Delhi etc.: Oxford University Press, 55–68.
- Lindenberger, Thomas 1999a: Der ABV als Landwirt. Zur Mitwirkung der Deutschen Volkspolizei bei der Kollektivierung der Landwirtschaft, 167-203. In: Lindenberger, Thomas: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 167–203.
- Lindenberger, Thomas 1999b: Die Diktatur der Grenzen. In: Lindenberger, Thomas (Hrsg.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 13–44.
- Lindenberger, Thomas 2003: *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

- Lindenberger, Thomas – Lüdtke, Alf 1995: Einleitung: Physische Gewalt – eine Kontinuität der Moderne. In: Lindenberger, Thomas – Lüdtke, Alf (Hrsg.): *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*. Frankfurt am Main, 7–38.
- Litván György 1988: „Mi, kommunistk, különös emberek vagyunk...”. A sztálinizmus lélektana. *Századvég*, 6–7. 150–159.
- Litván György 1998: Politikai gondolkodás az átmenet éveiben. In: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest: 1956-os Intézet, 171–184.
- Lorenz, Chris 2000: Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és a „metaforikus fordulat”. In: Thomka Beáta (szerk.): *A történelem poétikája. Narratívák 4*. Budapest: Kijárat, 121–146.
- Losonczy Ágnes 2005: *Sorsba fordult történelem*. Budapest: Holnap.
- Löcsei Pál 2008: *Emberpár és család az államszocializmusban. Válogatott családszociológiai írások*. Budapest: Gondolat.
- Lüdtke, Alf 1994: Gewalt als Sprache? In: Brednich, Rolf W. – Hartinger, Walter: *Gewalt in der Kultur. Vorträge des 29. Deutschen Volkskundekongress. Passau 1993*. (Passauer Studien zur Volkskunde, Band 8), 61–75.
- Lüdtke, Alf 1997: Sprache und Herrschaft in der DDR. Einleitende Überlegungen. In: Lüdtke, Alf – Becker, Peter (Hrsg.): *Akten. Eingaben. Schaufenster. Die DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*. Berlin: Akademie, 11–26.
- Lüdtke, Alf 1998: Die DDR als Geschichte. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, 36B. 3–16.
- Maetzke, Ernst Otto 1953: Die Parteisprache in der Sowjetzone. (Eine gruppensprachliche Untersuchung). *Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte*, 1. Heft/Januar, 339–346.
- Magyar Bálint 2007: *A Dunánál. Dunapataj 1944–1958 dokumentumszociográfia, I–II. k.* Budapest: Új Mandátum, Jelenkorkutató Alapítvány.
- Maier, Hans 2003: „Totalitarismus” und „Politische Religionen”. Konzepte des Diktaturvergleichs. In: Maier, Hans (Hrsg.): *Totalitarismus und politische Religionen. Konzepte des Diktaturvergleichs*. Bd. 3. Paderborn etc.: Schöningh, 9–28.
- Majoros József – Markó Lajos 1959: A Győr-Sopron megyei termelőszövetkezeti mozgalom néhány közgazdasági és üzemszervezési kérdéséről. *Gazdálkodás. Mezőgazdasági üzemszervezési és agrárgazdasági folyóirat* III. 2.1–16.
- Majtényi György 2003: Ön-fejűség – a „másik” Németország történelme. *Aetas. Történettudományi folyóirat*, 1.142–148.
- Majtényi György 2009: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.) 2008: *Rendszerváltás és Kádár-korszak. Távolodás és közelítések*. Budapest: ABSZTL, Kossuth.
- Mannheim Károly 1996: *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz.
- Marik, Sándor 1994: *Elégtétel Pócspestrinek*. Nyíregyháza: Grafik.
- Márkus István 1967: *Mit láttam falun? (1945–1966)*. Budapest: Magvető.
- Márkus István 1971: *Kifelé a feudalizmusból*. Budapest: Szépirodalmi.
- Martin, David 1978: *A Genegal Theory of Secularization*. New York etc.: Harper/Row.
- Dr. Marton Zoltán – Szabó Emilné 1966: Adatfelvétel az elme-idegbetegségekről (I.). *Statisztikai Szemle*, 7. 699–714.
- Marquardt, Sabine 1999: Die Bodenreformkommission in Mecklenburg–Vorpommern als Vehikel der politischen Transformation. In: Damian van Melis (Hrsg.): *Sozialismus auf dem platten Land. Tradition und Transformation in Mecklenburg–Vorpommern von 1945 bis 1952*. Schwerin: Thomas Helms, 239–260.
- Materialien der Enquete-Kommission 1995: *Materialien der Enquete-Kommission*

- „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland.“ Hrsg. Vom Deutschen Bundestag. Band VIII. Das Ministerium für Staatssicherheit. Seilschaften, Altkader, Regierungs- und Vereinigungskriminalität. Baden-Baden: Nomos, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Máthé János 2008: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadja: László Márton. Marosvásárhely: Pro-Print.
- Materialien der Enquete-Kommission 1999: *Materialien der Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der deutschen Einheit.“* Hrsg. Vom Deutschen Bundestag. Band V. Alltagsleben in der DDR und in den neuen Ländern. Baden-Baden: Nomos, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Matthiesen, Helge 1999: Bürgerliches Milieu und Politik in Greifswald zwischen Selbstbehauptung, Resignation und Zerstörung. Damian van Melis (Hrsg.): *Sozialismus auf dem platten Land. Tradition und Transformation in Mecklenburg-Vorpommern von 1945 bis 1952*. Schwerin: Thomas Helms, 357–388.
- Matthiesen, Helge 2000: *Greifswald in Vorpommern. Konservatives Milieu im Kaiserreich, in Demokratie und Diktatur 1900–1990*. Düsseldorf: Droste.
- Maurel, Marie-Claude 1994: Szocialista örökség, dekollektivizálás, politikai szerkezetváltás. *Társadalmi Szemle. Szocialista elméleti folyóirat*. 6. 3–18.
- Huinink, Johannes – Mayer, Karl Ulrich et al. (Hrsg.) 1995: *Kollektiv und Eigensinn. Lebensverläufe in der DDR und danach*. Berlin: Akademie.
- Maaz, Hans-Joachim 1993: Gewalt in Deutschland – Eine psychologische Analyse. *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B2–3. 26–32.
- Mead, Margaret 1955: *Soviet Attitudes Toward Authority. An Interdisciplinary Approach to Problems of Soviet Character*. London: Tavistock Publications, LTD.
- Meggyesi János (szerk.) 1961: *Hazai kis tükör*. Budapest: Szépirodalmi.
- van Melis, Damian 1999: Der Aufbau der Landesverwaltung in Mecklenburg-Vorpommern. In: van Melis, Damian (Hrsg.): *Sozialismus auf dem platten Land. Tradition und Transformation in Mecklenburg-Vorpommern von 1945 bis 1952*. Schwerin: Thomas Helms, 59–106.
- Merkel, Ina 1999: *Utopie und Bedürfnis: die Geschichte der Konsumkultur in der DDR*. Köln etc.: Böhlau.
- Merl, Stephan 1990: The role of agriculture in Soviet industrialization. In: Wädekin, Karl-Eugen (ed.): *Communist Agriculture. Framing in the Soviet Union and Eastern Europe*. London, New York: Routledge, 3–22.
- Merl, Stephan 1991: Kollektivierung und Bauernvernichtung. In: Geyer, Dietrich (Hrsg.): *Die Umwertung der sowjetischen Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 103–132.
- Merl, Stephan 1997a: Sowjetisierung in der Welt des Konsums. In: Jarausch, Konrad H. – Siegrist, Hannes (Hrsg.): *Amerikanisierung und Sowjetisierung in Deutschland 1945–1970*. Frankfurt/ New York: Campus, 167–194.
- Merl, Stephan 1997b: Staat und Konsum in der Zentralverwaltungswirtschaft. Russland und die ostmitteleuropäischen Länder. In: Siegrist, Hannes – Kaelble, Hartmut – Jürgen Kocka (Hrsg.): *Europäische Konsumgeschichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums (18. bis 20. Jahrhundert)*. Frankfurt/ New York: Campus, 205–241.
- Mertens, Lothar 2002: Ungelöstes gesellschaftliches Problem. Ehescheidungen in der DDR. In: Mertens, Lothar (Hrsg.): *Soziale Ungleichheit in der DDR. Zu einem tabuisierten Strukturmerkmal der SED-Diktatur*. Berlin: Duncker und Humblot, 9–55.
- Merton, Robert K. 2002: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris.
- Meuschel, Sigrid 1993: Überlegungen zu einer Herrschafts- und Gesellschaftsgeschichte der

- DDR. *Geschichte und Gesellschaft*, 19. 5–14.
- Mevius, Martin 2005: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Oxford: Clarendon Press.
- Meyer, Gerd 1999: Kleine Lebenswelten im Sozialismus – ein ambivalentes Erbe für die politischen Kulturen in Ostmitteleuropa, 310–331. In: Merkel, Wolfgang – Busch, Andrea (Hrsg.): *Demokratie in Ost und West. Für Klaus von Beyme*. Frankfurt am Main: M:Suhrkamp, 310–331.
- Meyer, Thomas – Uttitz, Pavel 1993: Nachholende Marginalisierung – oder der Wandel der agrarischen Sozialstruktur in der ehemaligen DDR. Ergebnisse der Befragung der Mitglieder einer Produktionsgenossenschaft. In: Geissler, Rainer (Hrsg.): *Sozialer Umbruch in Ostdeutschland*. Opladen: Leske und Budrich, 221–250.
- Mezey Barna (szerk.) 1996: *Magyar alkotmánytörténet*. 2. átdolg., jav. kiadás. Budapest: Osiris.
- Mezey Barna 1997: *Magyar jogtörténet*. Budapest: Osiris.
- Mikó Zsuzsa 2008: A Pócspetri-per(ek). In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Budapest: Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, 123–137.
- Molnár Adrienne (szerk.) 2004: *A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Molnár Mária 2000: Társadalmi tagozódás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, 484–531.
- Mónus Imre 1998: A földbirtokviszonyok változása Hajdúböszörményben. In: Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabbkori magyar történelemből*. Debrecen: KLTE, 38–45.
- Mooser, Josef 2000: Das Verschwinden der Bauern. Überlegungen zur Sozialgeschichte der „Entagrarisierung” und Modernisierung der Landwirtschaft im 20. Jahrhundert. In: Münkler, Daniela (Hrsg.): *Der lange Abschied vom Agrarland. Agrarpolitik, Landwirtschaft und ländliche Gesellschaft zwischen Weimar und Bonn*. Göttingen: Wallstein, 23–35.
- Mühlberg, Felix 2000: Eingaben als Instrument informeller Konfliktbewältigung. In: Badstübner, Evemarie (Hrsg.): *Befremdlich anders. Leben in der DDR*. Berlin: Dietz, 233–270.
- Mühlmann, Wilhelm 1989: Bauernrebellionen. Versuch einer Betrachtung. In: Giordano, Christian – Hettlage, Robert (Hrsg.): *Bauerngesellschaften im Industriezeitalter. Zur Rekonstruktion ländlicher Lebensformen*. Berlin: Dietrich Reimer, 31–68.
- Müller, Derek 1998: *Der Topos des neuen Menschen in der russischen und sowjetischen Geistesgeschichte*. Bern: Lang.
- Nagy Imre 1966: A szarvasmarha-tenyésztés területi szakosítása. *Statisztikai Szemle*, 2. 245–264.
- Nagy József 1999: A kulákkérdés és megoldása az 1948–1953-as években. *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat*. 3. 41–97.
- Nagy József 2009: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei, 1945–1956*. Budapest: Napvilág.
- Nagy József 2001: A szántóföldi művelés állami irányítása és a paraszti gazdálkodás feltételei az 1950-es években. *Századok*, 5. 1075–1124.
- Nagy Loránd 1966: A mezőgazdasági üzem ágazati kapcsolati mérlege. *Statisztikai Szemle*, 5. 491–517.
- Nagy Mariann 2003: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a XX. század elején I. *Agrártörténeti Szemle*, 1–2. 87–202.
- Nagy Varga Vera 1995: Alkalmazkodás és szembenállás, volt kulákok egy mezővárosban. In:

- Kocsis, Gyula (szerk.): *Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás*. Cegléd: Kossuth Múzeum, 49–151.
- Nádasdi József 1996: *Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon a XIX. század közepétől 1956-ig*. Nyíregyháza: Stúdium.
- Nehrig, Christel 1995: Industriearbeiter im dörflichen Milieu. Eine Studie zur Sozialgeschichte der Niederlausitzer Nebenerwerbsbauern von 1945–1965. In: Hübner, Peter (Hrsg.): *Niederlausitzer Industriearbeiter 1935 bis 1970. Studien zur Sozialgeschichte*. Berlin: Akademie, 167–191.
- Nehrig, Christel 2000: Das Leben auf dem Lande: die Genossenschaften (LPG). In: Badstübner, Evemaria (Hrsg.): *Befremdlich anders. Leben in der DDR*. Berlin: Dietz, 195–218.
- Nehrig, Christel 2003: Der Umgang mit den unbewirtschafteten Flächen in der DDR. *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, Heft 2, 34–46.
- Németh István 2002: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Budapest: Aula.
- Niethammer, Lutz – von Plato, Alexander – Wierling, Dorothee 1991: *Die volkseigene Erfahrung. Eine Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR. 30 biographische Eröffnungen*. Berlin: Rowohlt.
- Nietzsche, Friedrich 1997: *A vidám tudomány („la gaya scienza”)*. Budapest: Holnap.
- Nohlen, Dieter 2002: Gewalt. In: Nohlen, Dieter – Schultze, Rainer-Olaf (Hrsg.): *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe*. Band I. München: Beck.
- North, Douglass C. 1998: Economic Performance through Time. In: Eicher, Carl K. – Staatz, John M. (eds.): *International Agricultural Development*. Third Edition. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 78–89.
- Ohlerich, Gregor 2005: *Sozialistische Denkwelten. Modell eines literarischen Feldes der SBZ/DDR 1945 bis 1953*. Heidelberg: Winter.
- Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda: Pro-Print.
- Orbán Sándor 1972: *Két agrárforradalom Magyarországon. (Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945-1961.)* Budapest: Akadémiai.
- Ormos Mária 1994: Boldogság-ideológiák a XX. században. *Magyar Tudomány*, 10. 1189–1201.
- Ormos Mária 1995: A történettudomány forrásairól a XX. században. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: Osiris, 1956-os Intézet, 28–45.
- Orosz Éva 1993: A magyar egészségügy területi egyenlőtlenségei. In: Enyedi György (szerk.): *Társadalmi – területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: KJK, 231–255.
- Orosz István 2003: A modernizációs kísérletek főbb szakaszai a magyar mezőgazdaságban. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*, 2. 231–258.
- Orwell, George 1989: *1984. Regény*. Budapest: Európa.
- Osmond, Jonathan 1996: Kontinuität und Konflikt in der Landwirtschaft der SBZ/DDR zur Zeit der Bodenreform und der Vergenossenschaftlichung, 1945–1961. In: Bessel, Richard – Jessen, Ralph (Hrsg.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 137–169.
- Osmond, Jonathan 2002: From Junker estate to co-operative farm: East German agrarian society 1945–61. Major, Patrick – Osmond, Jonathan (eds.): *The Worker's and Peasants' State. Communism and society in East Germany under Ulbricht 1945–71*. Manchester, New York: Manchester University Press, 130–150.
- Örsi Julianna (szerk.) 2004: *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó*

- társadalomba*. Túrkeve: JNSZMM.
- Őze Sándorné – Őze Sándor 2005: *Magyar parasztsballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön*.
Hódmezővásárhely: Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- Paládi-Kovács Attila 2000: Az ipari munkások. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, 240–308.
- Palasik Mária 2000: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest: Napvilág.
- Palasik Mária 2010: *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Budapest: Napvilág.
- Panzig, Christel 1999: „Freiwillich bin nich’ in de LPG jegang’n, aber ’s war’n meine best’n Jahre”. Kollektivierung der DDR-Lanwirtschaft zwischen Zwang und Freiwilligkeit. In: Bender, Gerd – Falk, Ulrich (Hrsg.): *Recht im sozialismus. Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989)*. Band 1, Enteignung. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 153–187.
- Papp István 2002: A Begyűjtési Minisztérium az 1956-os forradalom idején és a begyűjtési rendszer felszámolása 1956–57-ben. *Századok*, 1. 31–56.
- Pataki Ferenc 1994: A deviáns jelenségek értelmezésének és kezelésének kulcskérdései. In: Münnich Iván – Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet, 78–100.
- Pataki Ferenc 2001a: Életesemények és identitásképzés. In: Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris, 360–405.
- Pataki Ferenc 2001b: Identitás–személyiség–társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. In: Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris, 108–159.
- Pelva Ágoston 1964: A mezőgazdaság vonóerőhelyzete. *Statisztikai Szemle*, 4. 364–375.
- Pethes, Nicolas – Ruchatz, Jens et al.(Hrsg.) 2001: *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Hamburg: Rowohlt.
- Pető Andrea 1999: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 1–2. 85–107.
- Pető Iván – Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968*. Budapest: KJK.
- Pipes, Richard(szerk.) 2002: *Az ismeretlen Lenin. A titkos archívumból*. Budapest: XX. Század Intézet.
- Pipes, Richard 2004: *A kommunizmus*. Budapest: Európa.
- Piskol, Joachim 1991: Zur sozialökonomische Entwicklung der Großbauern in der DDR 1945 bis 1960, 417–433. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Heft 1, 417–433.
- Pittaway, Mark 2004: *Eastern Europe 1939–2000*. London: Arnold.
- Plaggenborg, Stefan 1998: Stalinismus als Gewaltgeschichte. In: Plaggenborg, Stefan (Hrsg.): *Stalinismus: neue Forschungen und Konzepte*. Berlin: Berlin, 71–112.
- Plaggenborg, Stefan 2006: *Experiment Moderne. Der Sowjetische Weg*. Frankfurt am Main, New York: Campus.
- Planck, Ulrich – Ziche, Joachim 1979: *Land- und Agrarsoziologie. Eine Einführung in die Soziologie des ländlichen Siedlungsraumes und des Agrarbereiches*. Stuttgart: Eugen Ulmer.
- Pók Attila 2005: Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 1–2. 47–67.
- Pollack, Detlef 1997: Die konstitutive Widersprüchlichkeit der DDR. Oder: War die DDR-Gesellschaft homogen? *Geschichte und Gesellschaft*, 110–131.
- Popkin, S. L. 1986: *A racionális paraszt*. Budapest: Művelődési Minisztérium, Marximus-Leninizmus Oktatási Főosztály (Szociológiai füzetek, 39.)
- Pótó János 2003: *Az emlékezés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest: Osiris.

- Püski Levente — Tímár Lajos — Valuch Tibor (szerk.) 2000: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben II.* Debrecen: KLTE.
- Püski Levente — Valuch Tibor (szerk.) 2002: Mérlegen a XX. századi magyar történelem — értelmezések és értékelések. Jelenkortörténeti Műhely III. Budapest: 1956-os Intézet — Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke.
- Prakfalvi Endre 1998: Alapok — Tervek — Épületek. In: Standeisky Éva — Kozák Gyula — Pataki Gábor — Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* Budapest: 1956-os Intézet, 287–308.
- Prins, Gwyn 1992: Oral History. In: Burke, Peter (ed.): *New Perspectives on Historical Writing.* Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 114–139.
- Rainer M. János 1998: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: Standeisky Éva — Kozák Gyula — Pataki Gábor — Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* Budapest: 1956-os Intézet, 17–39.
- Rainer M. János 2005: A volt „keresztény középosztály” és a demokrácia reménye. In: Rainer M. János — Standeisky Éva (szerk.): *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945.* Budapest: 1956-os Intézet. Évkönyv XIII, 100–118.
- Rauschenbach, Brigitte 1998: Politik der Erinnerung. In: Rüsen, Jörn — Straub, Jürgen (Hrsg.): *Die dunkle Spur der Vergangenheit. Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewusstsein. Erinnerung, Geschichte, Identität 2.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Rees, E. A. 2008: The Sovietization of Eastern Europe. In: Apor, Balázs — Apor, Péter — Rees, E. A. (eds.): *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period.* Washington DC: New Academia Publishing, 1–27.
- Rév István 1996: Az atomizáció előnyei. *Replika. Társadalomtudományi folyóirat* 23–24. December, 141–158.
- Révész Béla 1997: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása. (Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években).* Szeged: JATE.
- Révész László 1983: *Die Sprache als Waffe. Zur Terminologie des Marxismus-Leninismus.* Akademie für Politik und Zeitgeschehen der Hanns-Seidel-Stiftung e.V.
- Rychlik, Jan 2008: Collectivisation in Czechoslovakia in Comparative Perspective (General and Specific Aspects). “*The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s*” c. konferencia (Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, 2008. július 4 – 5.) kézirata. Megjelenés alatt Arnd Bauerkämper és Constantin Iordachi szerkesztésében.
- Ricœur, Paul 1997: Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest: Láthatatlan Kollégium, 117–126.
- Ricœur, Paul 1998a: Erőszak és nyelv. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve.* Budapest: Jósöveg, 124–136.
- Ricœur, Paul 1998b: *Das Rätsel der Vergangenheit. Erinnern – Vergessen – Verzeihen.* Göttingen: Wallstein.
- Ritschl, Albrecht 1995: Aufstieg und Niedergang der Wirtschaft der DDR: Ein Zahlenbild 1945–1989. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 2. 11–46.
- Ritter, Gerhard A. 2002: Die DDR in der deutschen Geschichte. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, Heft 2, 171–200.
- Ripp Zoltán 1990: A sztálinizmus rendszerének és restaurációjának elvi kérdéseiről. *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat.* 1.129–140.
- Ripp Zoltán 2002: 1956 emlékezete és az MSZMP. *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat.* 2002.1.146–171.
- Rohwasser, Michael 2002: Der Kommunismus. Verführung, Massenwirksamkeit,

- Entzauberung. In: Maier, Hans (Hrsg.): *Wege in die Gewalt. Die modernen politischen Religionen*. Frankfurt am Main: Fischer, 121–142.
- Romány Pál 1996: A nagyüzemi átszervezés és a mezőgazdaság integrációja. In: Orosz István – Für Lajos – Romány Pál (szerk.): *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Bp.
- Romány Pál 1998: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*. Budapest: Napvilág.
- Romány Pál 2002: Agrártörténeti tanulságok, agrárpolitikai követelmények. *Statisztikai Szemle*, 7. 663–673.
- Romsics Ignác 2000: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris.
- Romsics Ignác 2009: *Csonka Mihály élete és világképe*. Budapest: Osiris.
- Rosental, Paul-André 1995: A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül: Frederik Barth és a microstoria. In: Czoch Gábor és Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen: Csokonai, 71–87.
- Ross, Corey 2000: *Constructing Socialism at the Grass-Roots: The Transformation of East Germany, 1945–65*. Basingstoke, Hampshire etc.: Palgrave.
- Roth, Gerhard 2003: *Fühlen, denken, handeln. Wie das Gehirn unser Verhalten steuert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Roth, Klaus 2005: Die Erforschung der sozialistischen und postsozialistischen Alltagskultur: der Blick von innen und der Blick von aussen. In: Roth, Klaus (Hrsg.): *Sozialismus: Realitäten und Illusionen. Ethnologische Aspekte der sozialistischen Alltagskultur*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 223–241
- Rothfels, Hans 1953: Zeitgeschichte als Aufgabe. *Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte*, 1. Heft/Januar. 1–8.
- Rothman, Rozann 2000: Politikai szimbolizmus. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 133–177.
- Rüsen, Jörn – Straub, Jürgen (Hrsg.) 1998: *Die dunkle Spur der Vergangenheit. Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewusstsein. Erinnerung, Geschichte, Identität 2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sabrow, Martin 2000a: Einleitung: Geschichtsdiskurs und Doktringesellschaft. In: Sabrow, Martin (Hrsg.): *Geschichte als Herrschaftsdiskurs. Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*. Köln etc.: Böhlau, 9–35.
- Sabrow, Martin 2000b: Planprojekt Meistererzählung. Die Entstehungsgeschichte des „Lehrbuchs der deutschen Geschichte”. In: Sabrow, Martin (Hrsg.): *Geschichte als Herrschaftsdiskurs. Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*. Köln etc.: Böhlau, 227–286.
- Sabrow, Martin 2002: Der Historiker als Zeitzeuge. Autobiographische Umbruchsreflexionen deutscher Fachgelehrter nach 1945 und 1989. In: Jarausch, K.H. – Sabrow, Martin (Hrsg.): *Verletztes Gedächtnis: Erinerrungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt am Main: Campus, 125–152.
- Sárkány Mihály 2000: A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai, 29–66.
- Sattler, Friederike 2002: *Wirtschaftsordnung im Übergang. Politik, Organisation und Funktion der KPD/SED im Land Brandenburg bei der Etablierung der zentralen Planwirtschaft in der SBZ/DDR 1945–62*. Teilband 1. Münster: LIT.
- Schier, Barbara 2001: *Alltagsleben im „sozialistischen Dorf”. Merxleben und seine LPG im*

- Spannungsfeld der SED-Agrarpolitik 1945–1990*. Münster etc.: Waxmann.
- Schlett András 2007: *Sziget a szárazföldön. A Bábolnai Állami gazdaság története 1960 és 1990 között*. Budapest. Szent István Társulat.
- Schmitt, Carl 1998: A háború és az ellenségfogalmak értelmezése. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: Jósöveg, 24–35.
- Schoeck, Helmut 2007: *Az irigység. A társadalom elmélete*. Budapest: Helikon.
- Schöne, Jens 2003: Landwirtschaft und ländliche Gesellschaft in der DDR. In: Eppelmann, Rainer – Faulenbach – Mähler, Ulrich (Hrsg.): *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung*. Paderborn etc.: Schöningh, 254–259.
- Schöne, Jens 2005: *Frühling auf dem Lande? Die Kollektivierung der DDR-Landwirtschaft*. Berlin: Links
- Schulz-Hageleit, Peter 2003: Zur Problematik des „Durcharbeitens“ lebensgeschichtlicher Erfahrungen. In: Jürgen Reulecke, Jürgen (Hrsg.): *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg, 17–32.
- Schüle, Annegret – Ahbe, Thomas – Gries, Rainer (Hrsg.) 2006: *Die DDR aus generationengeschichtlicher Perspektive. Eine Inventur*. Leipziger Universitätsverlag GMBH.
- Schütz, Alfred – Luckmann Thomas 2000: Az életvilág struktúrái. In: Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. századba. Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 272–302.
- Scott, James C. 1985: *Weapons of the Weak. Everyday forms of Peasant Resistance*. New Haven, London: Yale University Press.
- Scott, James C. 1996: Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika. Társadalomtudományi folyóirat* 23–24, 109–130.
- Scott, James C. 1998: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, London: Yale University Press.
- Secord, Paul F. – Backman, Carl W. 2002: Szociális hatalom. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris, 348–362.
- Shanin, Teodor 1990: Agendas of Peasant Studies and the Perception of Parallel Realities. In: Place of a Preface. In: Shanin, Teodor: *Defining Peasants. Essays concerning Rural Societies, Exploring Economies, and Learning from them in the Contemporary World*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Sharpe, Jim 1992: History from Below. In: Burke, Peter (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 24–41.
- Siegrist, Hannes – Sugarman, David (Hrsg.) 1999: *Eigentum im Vergleich internationalen Vergleich (18. – 20. Jahrhundert)*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht.
- Simmel, Georg 1973a: A titok és a titkos társadalom. In: Simmel, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 311–344.
- Simmel, Georg 1973b: A vizsály. In: Simmel, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 261–310.
- Sipos András – Závada Pál 1989: *Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyűjtogató kulákok” pereiről*. MTA Szociológiai Int., VITA.
- Sipos Levente 1997: Az agrárirányítás változásai az 1950-es években. *Agrártörténeti Szemle*, 3–4. 636–653.
- Spittmann, Ilse – Helwig, Gisela (Hrsg.) 1989: *DDR Lesebuch. Von der SBZ zur DDR 1945–1949. 1.* Köln: Edition Deutschland Archiv.
- Spittmann, Ilse – Helwig, Gisela (Hrsg.) 1991: *DDR Lesebuch. Stalinisierung 1949–1955. 2.* Köln: Edition Deutschland Archiv.
- Staat, John M. – Eicher, Carl K. 1998: Agricultural Development Ideas in Historical Perspective. In: Eicher, Carl K. – Staat, John M. (eds.): *International Agricultural*

- Development*. Third Edition. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 8–37.
- Standeisky Éva 1992: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban *Századok*, 2. 284–308
- Standeisky Éva 2005: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945*. Budapest: 1956-os Intézet. Évkönyv XIII, 54–91.
- Staritz, Dietrich 1996: *Geschichte der DDR. Erweiterte Neuausgabe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Stark Tamás 2008: „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok elhurcolása a Szovjetunióba 1944–1945-ben. In: Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján – Budapest: Nógrád Megyei Levéltár, 1956-os Intézet, 25–36.
- Starosta, Pawel – Kovách, Imre – Gorlach, Krzysztof (szerk.) 1999: *Rural Societies under Communism and Beyond. Hungarian and Polish Perspectives*. Łódź: Łódź University Press.
- Steinbach, Peter 2002: Zur Wahrnehmung von Diktaturen im 20. Jahrhundert. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B51–52. 36–43.
- Steiner, André 2004: *Von Plan zu Plan. Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Steinke, Klaus 1995: Anmerkungen eines Linguisten zum Thema „Sprache der Diktaturen und Diktatoren”. In: Steinke, Klaus (Hrsg.): *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren*. Heidelberg: Winter, 359–367.
- Stöckle, Frieder 1990: Zum praktischen Umgang mit Oral History, 131–162. In: Vorländer, Herwart (Hrsg.): *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte. Acht Beiträge*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 131–162.
- Strauss, Leo 1998: *Természetjog és történelem*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor KFT. Ford. Láncki András.
- Struff, Richard 1999: *Sozialwissenschaftliche Dorf- und Gemeindestudien in Deutschland*. Bonn: Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik und Agrarsoziologie e.V.
- Sujbert László 1961: A szeszitalfogyasztás szerepe a közúti balesetek előidézésében. *Statisztikai Szemle*, 6. 630–633.
- Suny, Ronald Grigor 2003: Stalin and his Stalinism: Power and Authority in the Soviet Union, 1930–1953. In: Hoffmann, David L. (ed.): *Stalinism. The Essential Readings*. Malden etc.: Blackwell, 16–35.
- Suter, Andreas – Hettling, Manfred 2001: Struktur und Ereignis – Wege zu einer Sozialgeschichte. In: Suter, Andreas – Hettling, Manfred (Hrsg.): *Struktur und Ereignis*. Geschichte und Gesellschaft: Sonderheft; 19. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 7–32.
- Swain, Nigel 1985: *Collective Farms Which Work?* Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Szabó Csaba 2008: Iskolapolitika a XX. század totalitárius diktatúráiban. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Budapest: Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, 13–36.
- Szabó Dániel 2003: Politikai társadalomtörténet – a politikai társadalomtörténete. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 371–386.
- Szabó János 2004: Egy lehetséges erőszakelmélet. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*. 3.

21–70.

- Szabó László 2008: Lehet-e a hagyományos paraszti közösségeken generációs ellentét? In: Gyáni Gábor – Lácza Magdolna (szerk.) 2008: *Generációk a történelemben*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Nyíregyháza: HIK, NYFGTK, 247–258.
- Szabó Márton 1998: Az ellenség neve (Előszó). Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: Józsefvárosi Könyvtár, 7–11.
- Szabó Márton 2007: A dolgozó mint állampolgár. Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakáról. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. 27. 151–171.
- Szabó Miklós 1988: Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon. *Századvég*, 6–7. 160–167.
- Szabó Miklós 1989: A legitimáció történelmi alakváltozásai. In: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest: Medvetánc, 275–306.
- Szakács Sándor 1983: Az állami gazdaságok dolgozóinak helyzete és helye a társadalomban (1945–1975). *Agrártörténeti Szemle. Supplementum*. 56–74.
- Szakács Sándor 1989: A reform kérdése és a termelés (Meghatározottságok és adottságok a magyar mezőgazdaságban, 1968–1985). *Agrártörténeti Szemle*, 1–4. 56–117.
- Szakács Sándor 1998a: A földreformtól a kollektivizálásig 1945–1956. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest: Napvilág, 288–344.
- Szakács Sándor 1998b: Gazdaság és társadalom az ötvenes-hatvanas években. In: Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabbkori magyar történelemből*. Debrecen: KLTE, 8–30.
- Szakács Sándor 2002: Kritikai észrevételek az 1945 utáni magyar történelem értelmezéseiről. In: Püski Levente – Valuch Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. Jelenkortörténeti Műhely III. Budapest: 1956-os Intézet, Debreceni Egyetem, 321–325.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*. Budapest: Genius Gold.
- Szakály Sándor 2008: A második világháborút követő népbíróági és bírósági eljárások a magyar királyi honvédség tagjai ellen. In: Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján – Budapest: Nógrád Megyei Levéltár, 1956-os Intézet, 115–123.
- Szokolczai Attila – Á. Varga László (szerk.) 2003–2006: *A vidék forradalma, 1956*. Budapest: 1956-os Intézet, Budapest Főváros Levéltára.
- Szász Béla 1989: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története*. Budapest: Európa, História. Századvég 2003. 1–4.sz.
- Szelényi Iván 1992: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Manchin Róbert, Juhász Pál, Magyar Bálint és Bill Martin közreműködésével. Budapest: Akadémiai.
- Szent Ágoston 2005: *Isten városáról*. 1. k. Ford. Földváry Antal. Budapest: Kairosz.
- Szijártó M. István 2003/2006: A mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris, 494–513.
- Szilágyi László 1966: A foglalkoztatottság főbb jellemzői az 1949–1963. években. *Statisztikai Szemle*, 1. 29–50.
- Szilágyi Miklós 1990: Amikor átment rajtunk a front. *Jászkunság*, 2. sz. 50–61.
- Szilágyi Miklós: 1998: A paraszti gazdálkodás Homokmégyen a XX. században. In: Romsics Imre (szerk.): *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából*. Homokmégy.
- Szilágyi Miklós 2000: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.):

- Magyar néprajz VIII. Társadalom.* Akadémiai, 693–759.
- Szilágyi Miklós 2005a: Bevezetesként: az utóparaszti hagyományokról. Schwarcz Gyöngy – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések vidéken.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, 9–16.
- Szilágyi Miklós 2005b: Gyűjtői naplófeljegyzések Zemplén megyei faluközösségekről, 1961–1962. *Hermann Ottó Múzeum évkönyve*, 545–564.
- Szilágyi Miklós 2008a: Az egykori politikai erőszak természete. Homokmégysiek emlékeznek az 1950-es évekre. *Múzeumőr*, 2. 5–8.
- Szilágyi Miklós 2008b: *Sors és tapasztalat. Kisújszállási vallomások a paraszti életforma végső szakaszáról.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- Szöllösi-Janze, Margit 1991: >>Pfeilkreuzler, Landesverräter und andere Volksfeinde<< Generalabrechnung in Ungarn. In: Henke, Klaus-Dietmar – Woller, Hans (Hrsg.): *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg.* München: DTV, 311–357.
- Sztompka, Piotr 1993: *The Sociology of Social Change.* Oxford etc.: Blackwell.
- Tagányi Zoltán 1999: A diktatúrák gyökerei. *Társadalomkutatás*, 1–2. 88–103.
- Takáts József 2007: *Modern magyar politikai esztétörténet.* Budapest: Osiris.
- Tanka Endre é.n.: Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében. Budapest: Agroinform.
- Ternon, Yves 1996: *Verbrecherische Staat. Völkermord im 20. Jahrhundert.* Aus dem Französischen von Cornelia Langendorf. Hamburg: Hamburger Edition.
- Thelen, Tatjana 2003: *Privatisierung und soziale Ungleichheit in der osteuropäischen Landwirtschaft. Zwei Fallstudien aus Ungarn und Rumänien.* Frankfurt am Main, New York: Campus.
- Thompson, Paul 1978: *The Voice of the Past. Oral History.* Oxford: Oxford University Press.
- Tengelyi László 1998: *Élettörténet és sorseseemény.* Budapest: Atlantisz.
- Tischner, József 2000: *A dráma filozófiája. Bevezetés.* Budapest: Európa.
- Todorov, Tzvetan 1998: *Az emlékezet hasznáról és káráról.* Angyalosi Gergely utószavával. Budapest: Napvilág.
- Tomka Béla 2003: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában.* Budapest: Századvég.
- Tomka Béla 2009: *Európa társadalomtörténete a 20. században.* Budapest: Osiris.
- Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés.* Budapest: Szent István Társulat, 2005.
- Tomka Miklós 1996: Die Kehrseite des Totalitarismus: der Diskussionsstand in Ungarn, 93–104. In: Maier, Hans (Hrsg.): *„Totalitarismus“ und „Politische Religionen“. Konzepte des Diktaturvergleichs.* Paderborn etc.: Schöningh, 93–104.
- Tomka Miklós 1998: Egy új társadalmi-politikai szereplő. Vallás és egyház a rendszerváltozás folyamatában. *Társadalmi Szemle*, 8–9. 19–34.
- Tóth Ágnes 1993: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Ágnes 1997: Das Zusammenwirken von Bodenreform, Binnenmigration und Aussiedlung der Deutschen im Jahre 1945/46. In: Seewann, Gerhard (Hrsg.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995.* München: Oldenbourg, 115–126.
- Tóth Ágnes 2008: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete.* Budapest: Gondolat.
- Tóth Ágnes 2009: Einige Zusammenhänge zwischen der Bodenreform und dem Wandel der

- Sozialstruktur im südlichen Transdanubien (1945–1949). In: Krauss, Karl-Peter (Hrsg.): *Agrarreformen und ethnodemographische Veränderungen. Südosteuropa vom ausgehenden 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart*. Steiner, 256–280.
- Tóth Eszter Zsófia 2004: A női nemi szerepekkel kapcsolatos, lokális és nagyvárosi közösségek közvetítette normák ábrázolása munkásnők életút-elbeszéléseiben. In: Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomba*. Túrkeve: JNSZMM, 7–19.
- Tóth Lajos 2002: Agrárviszonyok 1957–1967 között a jogi szabályozás tükrében. In memoriam Nagy Károly. *Acta Universitatis Szegediensis*. Szeged, 391–406.
- Tóth Szergej 1991: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. *Aetas. Történettudományi folyóirat*. 1. 5–37.
- Tóth Zoltán 2000a: Luka. A paraszti társadalom folyamatossága a jobbágyszabadítás után. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, 945–954.
- Tóth Zoltán 2000b: Távlati kép a történelmi parasztságról. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, 67–116.
- Trencsényi, Balázs – Apor, Péter 2007: Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: Antohi, Sorin – Trencsényi, Balázs – Apor, Péter (eds.): *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest, New York: CEU, 1–99.
- v. Trotha, Trutz (Hrsg.) 1997: *Soziologie der Gewalt. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 37*, Westdeutscher Verlag.
- v. Trutz, Trotha 1999: Forms of Martial Power: Total Wars, Wars of Pacification, and Raid. Some Observations on the Typology of Violence. In: Elwert, Georg – Feuchtwang, Stephan – Neubert, Dieter (eds.): *Dynamics of Violence. Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*. Berlin, Beihefte/Supplements to „SOCIOLOGICUS”, 35–60.
- Turner, Victor 1997: Liminalitás és communitas. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Láthatatlan Kollégium, 51–63.
- Tyekvicska Árpád 1992: Helyi forradalom. Önszerveződés Nógrád községben. *Szociológiai Szemle*, 2. 61–84.
- Urbán László 1980: *A termelészövetkezeti szervezés megindulása és kiszélesedése Szolnok megyében (1948–1950)*. *Agrártörténeti Szemle*. 1–2. 141–171.
- Urbán László 2002: *Az első termelészövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai*. Szolnok: MTA Jász-Nagykun-Szolnok M. Tud. Test.
- Vági Ferenc 1966: Termelési és jövedelmi különbségek a mezőgazdaságban. *Statisztikai Szemle*. 6. 584–606.
- Vági Gábor 1994: *Mezőhegyes*. Kardos Sándor képeivel. Budapest: Századvég.
- Valuch Tibor 1987: *A hagyományos világ alkonya. (Paraszti társadalom, mezőgazdaság és kollektivizálás Homokmégyen 1956-1961 között)*. Budapest: Országos Közművelődési Központ.
- Valuch Tibor 1995 (szerk.) 1995: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest: Osiris, 1956-os Intézet.
- Valuch Tibor 1998: Társadalmi változások és az agrártársadalom Hajdú-Biharban 1948–1965 között. In: Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabbkori magyar történelemből*. Debrecen: KLTE, 61–66.
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris.
- Valuch Tibor 2003a: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése

- terén." A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In: Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásáról*. Budapest: 1956-os Intézet, 129–176.
- Valuch Tibor 2003b: Változó idők — szokások. A tevékenységszerkezet, a jövedelem és a fogyasztás átalakulása a magyar falvakban a kollektivizálás időszakában. In: Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Budapest: Osiris, 311–322.
- Varga Gyula 1990: Agrárpolitikai viták és a kutatói lelkiismeret. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. 920–925.
- Varga Zsuzsa 2003: Az agrárium 1945-től napjainkig. In: Estók János et al. (szerk.) *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Budapest: Argumentum etc., 261–339.
- Varga Zsuzsanna 2001: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest: Napvilág.
- Varga Zsuzsanna 2009: Megtanulták a leckét? A magyar pártvezetés és a kollektivizálás, 1958–1961. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest: Századvég, 463–474.
- Végh Antal 1968: Állóvíz. Jelentés Penészlekről, egy elmaradott faluról. *Valóság*, 4. 41–53.
- Vértesi Lázár 2004: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas. Történettudományi folyóirat*, 1. 158–172.
- Vida István (szerk.) 2008: *A koalíciós korszak pártjainak gazdálkodása 1944–1949*. Budapest: Gondolat.
- Viola, Lynne 1996: *Peasant Rebels Under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Virág Teréz 1996: Aktuális traumatikus esemény feldolgozása a már folyamatban lévő pszichoterápiában. In: Virág Teréz: *Emlékezés egy szederfára. Gerlóczy Sári rajzaival*. Szerk. László Klári. H. n. 9–19.
- Vasary, Ildiko 1987: *Beyond the Plan. Social Change in a Hungarian Village*. Boulder etc.: Westview Press.
- Vollnhals, Clemens 2006: Der Totalitarismusbegriff im Wandel. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B 39, 21–26.
- Völgyesi Zoltán 1998: A hajdúvárosok agrártársadalma 1945–1958 között. In: Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabbkori magyar történelemből*. Debrecen: KLTE, 46–60.
- Vuics Tibor 1995: *Magyarország agrárföldrajza*. Pécs: JPTE.
- Waldmann, Peter 2002: Gewaltforschung/Gewalttheorien. In: Nohlen, Dieter – Schultze, Rainer – Schultze, Olaf (Hrsg.): *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe*. Band I. München: Beck, 283–287.
- Weber, Adolf 1999: Ursachen und Folgen abnehmender Effizienz in der DDR-Landwirtschaft. In: Kuhrt, Eberhard et al.: *Die Endezeit der DDR-Wirtschaft – Analysen zur Wirtschafts-, Sozial- und Umweltpolitik*. Opladen: Leske+Budrich, 225–271.
- Weber, Hermann 1993: *Die DDR 1945-1990*. München: Oldenbourg, 2. kiadás.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest: KJK.
- Wädekin, Karl-Eugen 1982: *Agrarian Policies in Communist Europe. A Critical Introduction*. Dordrecht etc.: Nijhoff etc.
- Wädekin, Karl-Eugen 1990: Determinants and trends of reform in communist agriculture: a concluding essay. In: Wädekin, Karl-Eugen (ed.): *Communist Agriculture. Framing in the Soviet Union and Eastern Europe*. London, New York: Routledge, 321–331.

- Weidenfeld, Werner – Lutz, Felix Philipp 1992: Die gespaltene Nation. Das Geschichtsbewusstsein der Deutschen nach der Einheit. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B 31–32. 3–22.
- Welskopp, Thomas 1997: Der Mensch und die Verhältnisse. „Handeln“ und „Struktur“ bei Max Weber und Anthony Giddens. In: Mergel, Thomas – Welskopp, Thomas (Hrsg.): *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte*. München: Beck, 39–70.
- Werkentin, Falco 1999: „Unser Land habt ihr – aber uns habt ihr noch lange nicht“. Widerstand im ländlichen Milieu der SBZ/DDR. In: Henke, Klaus-Dietmar – Steinbach, Peter – Tuchel, Johannes (Hrsg.): *Widerstand und Opposition in der DDR*. Köln etc.: Böhlau, 137–148.
- Will, Rosemarie 1999: Die Eigentumsordnung der DDR. In: Bender, Gerd – Falk, Ulrich (Hrsg.): *Recht im sozialismus. Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989)*. Band 1, Enteignung. Frankfurt am Main.: Vittorio Klostermann, 117–152.
- Wittenberg, Jason 2006: *Crucibles of Political Loyalty. Church Institutions and Electoral Continuity in Hungary*. Cambridge University Press.
- Wittfogel, Karl A. 1958: Die Bauern. In: Bochenski, Joseph M. – Niemeyer, Gerhart (Hrsg.): *Handbuch des Weltkommunismus*. München: Karl Alber, 421–472.
- Wolle, Stefan 1998: *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR 1971–1989*. Berlin: Links.
- Zalán Vince (szerk.) 2003: *Az Ember-lépték. Ember Judit portréja*. Budapest: Osiris.
- Závada Pál 1986: *Kulákprés*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Zempléni András 2000: Hallgatni tudni. A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. *Tabula*, 3 (2). 181–213.
- Zentai Violetta 1997: Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Láthatatlan Kollégium, 9–36.
- Zimmering, Raina 2000: *Mythen in der Politik der DDR. Ein Beitrag zur Erforschung politischer Mythen*. Opladen: Leske+Opladen.
- Zimmermann, Clemens 1998: Ländliche Gesellschaft und Agrarwirtschaft im 19. und 20. Jahrhundert. Transformationsprozesse als Thema der Agrargeschichte. In: Troßbach, Werner – Zimmermann, Clemens: *Agrargeschichte. Positionen und Perspektiven*. Stuttgart: Lucius und Lucius, 137–163.
- Zinner Tibor 2001: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest: Hamvas Intézet.
- Zwahr, Hartmut 1994: Kontinuitätsbruch und mangelnde Lebensfähigkeit. Das Scheitern der DDR. In: Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr, Hartmut (Hrsg.): *Sozialgeschichte der DDR*. Stuttgart: Klett Cotta, 554–557.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

PUBLIKÁLT FORRÁSOK

- Agitációs érvek* 1959. Kecskemét. Kiadja az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága mellett működő Agitációs Bizottság.
- Balogh Sándor (szerk.) 1980: *Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948*. Budapest: Gondolat.
- Bírószági határozatok*. Közzéteszi a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. 1955–1960.
- Bödő István – Czetz Balázs 2009: „*Ígéretekből nem lesz demokrácia!*” *Dokumentumok Fejér megye történetének tanulmányozásához 1945–1948*. Székesfehérvár: Fejér Megyei Levéltár.
- A csoportos agitáció módszerei*. Kiadja a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya. É.n.
- Dobos Mariane (szerk.) é.n.: *Akkor is karácsony volt (1944)*. Miskolc: Bíbor.
- Donáth Ferenc 1949: *A falu szocialista fejlődésének kérdései*. A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Akadémiája 6. Budapest: Szikra.
- Fejér Ferenc 1959: *Gyakorlati tanácsok mezőgazdasági termelőszövetkezeti vezetőknek*. Budapest: Mezőgazdasági.
- Feles Györgyné (szerk.) 1964: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest: Kossuth.
- Földreform 1945. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény*. Budapest: Kossuth, LOK, MTA TTI, 1965.
- Habuda Miklós – Rákosi Sándor – Székely Gábor – T. Varga György (szerk.). 1998: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest: Napvilág.
- Hegedűs András 1949: Elhajlások Pártunk falusi politikájának végrehajtásában. *Társadalmi Szemle. A Magyar Dolgozók Pártjának tudományos folyóirata*. 5. 321–340.
- Izsák Lajos – Kun Miklós 1994 (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Budapest: Századvég.
- Kalasnyikov, K. 1952: *Bolsevik agitáció alapvonalai*. Budapest: Szikra, II. kiadás.
- Káposztás Iván (szerk.) 1977: *Dokumentumok a magyar mezőgazdaság történetéből 1945–1948*. Összeállította és a bevezetőt írta: Káposztás Iván. (Források a magyar népi demokrácia történetéhez II. kötet). Budapest: Kossuth, ÚMKL.
- Köpeczi Béla (szerk.) 1952: *Olvassa az egész ország... Milyen lesz falunk az ötéves terv végére? Milyennek szeretnénk - mit tehetünk érte? A Szabad Föld 1952. évi nagy pályázata*. 2. kiadás. Budapest: Művelt Nép.
- Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.) 2009: *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből, I.* Budapest: ÁBSZTL, Lharmattan.
- Kuropatkin, A. 1953: *A mezőgazdasági munka kérdései a Szovjetunióban*. Budapest: Szikra.
- Liszenko, Trofim Deniszovics 1948: *Kolhozlaboratóriumok és az agrártudomány. Agrártudomány*, II. k. 1. szám. 1950. jan. (1948-kiadású szöveg) 65–76.
- KSH 1957: *Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949–1955*. Budapest.
- KSH 1958: *A mezőgazdaság eredményei 1957-ben*. Statisztikai időszakos közlemények 18. k. Budapest.
- KSH 1959: *Mezőgazdasági áralakulás az 1956–1958. években*. Statisztikai időszakos közlemények 24. k. Budapest.
- KSH 1959/8: *A parasztság jövedelme és fogyasztása. A mezőgazdasági termelés értéke 1958*. Statisztikai Időszaki Közlemények, 27.k. Budapest, 1960.

- KSH 1960a: *1960. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok.* Budapest.
- KSH 1960b: *1960. évi népszámlálás 3.d. Bács-Kiskun megye személyi és családi adatai.* Budapest, 1961.
- KSH 1967: *Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966.* 1967/15. Statisztikai Időszaki Közlemények 110. k.
- KSH 1968: *Helyzetkép az ország községeiről.* Budapest.
- KSH 1972: *1970. évi népszámlálás 20. Bács-Kiskun Megye adatai.* Budapest.
- KSH, 1981: *1980. évi népszámlálás. 3. Bács-Kiskun Megye adatai.* Budapest.
- Lúdas Matyi 1959–1961.*
- Magyar Közlöny 1945–1957.*
- Népszabadság 1958.*
- Nők Lapja 1959.*
- Oros Iván (szerk.) 1994: *A falu és a mezőgazdaság társadalmi és gazdasági jelzőszámai. Adatgyűjtemény.* (Társadalomstatistikai közlemények) Budapest: KSH.
- Ónodvári Miklós – Simon Ferenc (szerk.) 1960: *Az élet szava. Segédanyag a falun dolgozó agitátorok részére.* Miskolc: Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály.
- Sipos Gábor 1959: *Termelőségvetkezeti községek táblásításának irányelvei.* Mosonmagyaróvár.
- Révai József 1949: *Élni tudunk a szabadsággal, válogatott cikkek és beszédek.* Budapest: Szikra.
- Soós László (szerk.) 1999: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei.* Budapest: MOL.
- Tanácsaink 1959: *Tanácsaink és a tanácsstagok feladata a mezőgazdaság szocialista átszervezésében és fejlesztésében.* A Hazafia Népfőnt előadása a tanácsstagok részére.
- Veres Péter 1948: *A paraszti jövő.* Budapest: Sarló.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK¹⁴⁷³

ÁBSZTL=Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 1958–1961.

M-15907/1. sz. dosszié, 1961–1962

M-16202. sz. dosszié, 1959–1962

O-9/558. sz. dosszié, 1948

Tóth István” fedőnevű ügynök munkadossziéja, „B”-dosszié szám: H-22393,
Archívusz.: 13730. 1959–1961

V-91.584. sz. dosszié, 1951

V-145.335. sz. dosszié, 1958

BaML=Baranya Megyei Levéltár

MSZMP-ir.1958–1960.

BKMÖL=Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

XXIII. 2.a. Bács-Kiskun-Megyei-Tanács VB Titkársági ir., TÜK-ir. 1960.

XXIII. 312. Kecskeméti Járási Tanács VB-ir.1960.

XXIII. 389. Balotaszállítás Községi Tanács VB-ir. 1954–1961.

XXV.71/b. Bács-Kiskun Megyei Főügyészség ir. Büntető ügyek. 1959–1960.

XXXIII.5. MSZMP-ir. 1959–1960.

BéML=Békés Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1959–1963.

¹⁴⁷³ A felsorolásban a legfőbb levéltári egységek és évkörök szerepelnek, az azokon belüli részletes hivatkozások a lábjegyzetekben találhatóak. A pártiratoknak gyakran nincs vagy bizonytalan a fondszáma, ezért több helyen csak az elnevezést adom meg.

BAZML= Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

XXXV/1. 41. MKP-ir. 1945–48

MSZMP-ir. 1960

BFL= Budapest Főváros Levéltára

VII. 5.c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) ir. C. Büntetőpercek. 1948, 1990.

CSML= Csongrád Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1960

FML=Fejér Megyei Levéltár

MDP-ir. 1951–1952.

MSZMP-ir. 1958–1959

Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály, 1959.

GYML= Győr Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1958–1962.

HBML= Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1959–1960

HML= Heves Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1959

JNSZML=Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1957–1959

KEMÖL= Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára

XXV.10. Komárom Megyei Főügyészség ir. 1960

XXXV.1. MSZMP-ir. 1960

MOL= Magyar Országos Levéltár

M-KS-276.f. 75.cs. Kádár János titkársági ir. 1948.

M-KS-276.f. 85.cs. MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ir. 1949.

M-KS-276.f. 89.cs. MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály 1950.

M-KS-276.f. 93.cs. MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály 1949–1953.

M-KS-288.f. 11.cs. MSZMP KB Információs jelentések 1957–1962.

M-KS-288.f. 22.cs. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály ir. 1957–1960.

M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály ir. 1957–1962.

M-KS-295-1. Munkásőrség Országos Parancsnokság ir. 1959–1960.

XIX-A-2-ss. Kádár János miniszterelnöki ir. 1957.

XIX-B-14. Országos Rendőrfőkapitányság ir. 1951–1969.

XIX-A-2-z Minisztertanács, Helyi tanácsok titkársága 1954–1955

XIX-A-21-d. Állami Egyházügyi Hivatal, TÜK-ir. 1959.

XIX-B1-j. Belügyminisztérium, Közrendészeti Főosztály, 1952

XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter ir. 1956–1959.

XIX-K-1-af. FM Losonczi Pál miniszter ir. 1960–1962.

XIX-K-1-ah. FM Termelőszövetkezeti Főosztályának ir. 1952–1955

XIX-K-1-c. FM TÜK-ir. 1959.

XIX-K-1-zz. FM Matolcsi János miniszterhelyettes ir. 1956

XX-5-d. Legfelső Bíróság ir. 1960

NML=Nógrád Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1958–1963.

XXV. 4.c. A Balassagyarmati Megyei Bíróság ir. 1959.

PML=Pest Megyei Levéltár

V. 1042. Galgamácsa község ir. 1948.

XXIII. 745/d. Galgamács Községi Tanács ir. 1950–1951

XXVIII. 750. MSZMP-ir. 1959–1964.

SML=Somogy Megyei Levéltár

MSZMP-ir.1959–1962.

SZSZBML= Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár

IV. B. 411/d. Szabolcs megye alispánjának közérdekű hírszolgálat, 1949–1950.

XXXV. 8. MDP-ir. 1953.

XXXV.41.MSZMP-ir. 1957–1962

TML=Tolna Megyei Levéltár

MSZMP-ir.1960–1964.

VaML=Vas Megyei Levéltár

XXV. 80/e/aa. 13. Vas Megyei Főügyészség, Büntető ügyek. 1960.

XXXV.1. MSZMP-ir.1959–1960.

VeML=Veszprém Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1959–1960.

ZML=Zala Megyei Levéltár

MSZMP-ir. 1959.

Németország

AL= Archiv Luckenwalde

Rat der Gemeinde Oehna, 1960–1961.

Rat des Kreises Jüterbog, 1962.

BLHA=Brandenburgisches Landeshauptarchiv

Rep. 401. Bezirkstag und Rat des Bezirkes Potsdam, 1962– 1969.

Rep. 531. SED-Kreisleitung Jüterbog, 1960–1963.

Dokumentumfilmek

Ember, Judit: Pócspetri. 1982.

Gulyás Gyula – Gulyás János: Málenkij robot.1987.

Gulyás Gyula – Gulyás János: Ne sápadj! 1981.

Gulyás Gyula – Gulyás János: Vannak változások.1978.

Gyarmathy Livia: Recsk, 1950–1953, egy titkor kényszermunkatábor története. 1989.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. sz. t. (28. o.)

Az erőszak történeti antropológiai tipológiája

Forrás: Galtung, Johan: Gewalt. In: Wulf, Christoph (Szerk.). Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie. Weinheim, Basel: Beltz, 1997. 913.

2. sz. t. (112. o.)

A „szövetkezeti” vezetőség „pártmegoszlása” 1949 elején

Forrás: Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 37.

3. sz. t. (112. o.)

Az igazgatósági tagok párttagsága Nyugat- és Dél-Dunántúlon

Forrás: Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 37–38.

4. sz. t. (113. o.)

A középparasztok jelenléte az igazgatóságban

Forrás: Jelentés a szövetkezeti közgyűlési kampányról, 1949 eleje. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 37.

5. sz. t. (118. o.)

„Kulákadózás” 1949 és 1953 között

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 9–16.

6. sz. t. (118–119. o.)

Az egy hold utáni „kulákadó” országos átlagban 1949 és 1953 között

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1953. április 16. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 9–16.

7. sz. t. (121. o.)

Rendőri „kulákbüntetések” 1951–1952-ben

Forrás: A BM Helyi Tanácsok Főosztályának jelentése, 1953. április 15. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 18.

8. sz. t. (122. o.)

Tanácsi „kulákbüntetések” 1951–1952-ben

Forrás: A BM Helyi Tanácsok Főosztályának jelentése, 1953. április 15. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 18.

9. sz. t. (123. o.)

A „kulákok” létszáma megyék szerint 1952-ben

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1952. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 442.ő.e. 429.

10. sz. t. (124–125. o.)

A „mezőgazdasági-fejlesztési járulék alanyai” és a járulékkal terhelt területváltozás 1949 és 1952 között

Forrás: A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság számára készített kimutatás, 1952. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ő.e. 382.

11. sz. t. (125–126. o.)

Az ún. sváb ingatlanok megyei megoszlása 1949-ben

Forrás: Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ő.e. 15–17.

12. sz. t. (127–128. o.)

Az 1949. januárjában kijelölt államosítandó baranyai területek a német ki- és áttelepítéssel összefüggésben

Forrás: Feljegyzés a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság részére, 1949. január 17. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 140.ő.e.17.

13. sz. t. (133. o.)

Földbérlo tsz-ek Hajdú-Bihar megyében 1949 januárjában

Forrás: Az MDP Hajdú megyei Bizottságának jelentése a KV részére, Debrecen, 1949. január 29. MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 12.ő.e. 8.

14. sz. t. (136. o.)

„Földfelajánlások” 1951–1952-ben

Forrás: Jelentés az őszi tagosításokról, a földfelajánlásokról és az állami tartalékföldek hasznosításáról, 1952. november 4. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ő.e. 262.

14. sz. t. (137. o.)

A „föjlajánlott” földek eredete és aránya 1952 októberéig

Forrás: Jelentés az őszi tagosításokról, a földfelajánlásokról és az állami tartalékföldek hasznosításáról, 1952. november 4. MOL, M-KS-276.f. 93.cs. 407.ő.e. 262.

15. sz. t. (164. o.)

Az I-II-III. típusú engedélyezésre javasolt tszcs-k szociális összetétele 1949 elején

Forrás: Jelentés a termelészövetkezeti csoportokról 103 csoport felülvizsgálata alapján, 1949 eleje, MOL, M-KS-276.f. 85.cs. 10.ő.e. 16.

16. sz. t. (168. o.)

A kiskunhalasi járás települései és népessége 1960-ban

Forrás: KSH 1960a: 1960. évi népszámlálás. 1. 31.

17. sz. t. (169. o.)

A kiskunhalasi járás népessége és a nemek aránya 1960-ban

Forrás: KSH 1960a: 1960. évi népszámlálás. 1. 105.

18. sz. t. (170. o.)

A kiskunhalasi járás népessége 1870/1949–1969

Forrás: KSH 1972: 1970. évi népszámlálás. 20. 414–415.

19. sz. t. (174–175. o.)

Munkaegység-részesedés 1955-ben

Forrás: FM Termelészövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 9.

20. sz. t. (175–176. o.)

A tsz-ek zárszámadásának minisztériumi kimutatása 1955-ben

Forrás: FM Termelőszövetkezeti Főosztály jelentése, 1955. január 26. MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 9.

21. sz. t. (178–179. o.)

A tsz-ek száma, területe, taglétszáma 1953–1957

Forrás: Honvári János: Magyarország gazdasági fejlődése a II. világháború után (1945–1958), In: Honvári János (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Budapest: Aula, 1997. 551.

22. sz. t. (197. o.)

Tolna megyei földkiadások 1957 elején

Forrás: A Tolna Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése, 1957. március 5. MOL, XIX-K-1-ad. 6. d. 4222/1957.

23. sz. t. (204. o.)

Néhány megye földkártalanítási és föld-visszaigénylési adatai 1957 január–február hónapban

Forrás: MOL, XIX-K-1-ad. 6. d.

24. sz. t. (209. o.)

Pest megyei tsz-ek adatai 1956–1957-ben

Forrás: Jelentés Pest megyéről, 1957. november 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 1. ő.e. 322–323.

25. sz. t. (211–212. o.)

Tsz-ek és tszcs-k adatai „megbízható” becslések szerint

Forrás: A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 4. MOL, XIX-K-1-ad. 6. d. 418-3/1957.

26. sz. t. (214–215. o.)

A Magyar Nemzeti Bank titkos irata az 1957. évi tsz-zárszámadásokról

Forrás: Az MNB szigorúan titkos jelentése a mezőgazdasági tsz-ek 1957. évi zárszámadásáról, MOL, XIX-K-1-c.125. d. 0051/1958, 0042/1959.

27. sz. t. (221. o.)

Takarmánynövények árkülönbségei Nógrádban 1957 tavaszán

Forrás: A Nógrád Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Igazgatóságának jelentése, 1957. március 6. MOL, XIX-K-1-ad. 6. d. sz. n.

28. sz. t. (224. o.)

A mezőgazdasági össztermelés értéke 1957-ben

Forrás: A mezőgazdaság eredményei 1957-ben. Statisztikai időszakos közlemények 18. k. Budapest: KSH, 1958. 7.

29. sz. t. (224. o.)

A mezőgazdasági össztermelés értéke „szektoronként” 1957-ben

Forrás: A mezőgazdaság eredményei 1957-ben. Statisztikai időszakos közlemények 18. k. Budapest: KSH, 1958. 2.

30. sz. t. (225. o.)

Egyéni gazdaságok 1957-ben

Forrás: A mezőgazdaság eredményei 1957-ben. Statisztikai időszaki közlemények 18. k. Budapest: KSH, 1958. 9.

31. sz. t. (226. o.)

„Egyéni parasztokra” vonatkozó adatok a szolnoki járásban 1957 decemberében

Forrás: A Szolnoki Járási Tanács VB jelentése az egyénileg dolgozó parasztság helyzetéről, 1957. december 14. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1957. 17. ö.e.

32. sz. t. (250–251. o.)

A pedagógusok párttagságának szórványadatai 1957 októberében

Forrás: A Tudományos és Kulturális Osztály jelentése „A pedagógusok közötti politikai helyzetről” szóló határozat végrehajtásáról, 1957. október 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 164. ö.e.

33. sz. t. (251–252. o.)

A pedagógusok körében történt 1956 utáni megtorlás számszerű adatai

Forrás: A Tudományos és Kulturális Osztály jelentése „A pedagógusok közötti politikai helyzetről” szóló határozat végrehajtásáról, 1957. október 12. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 164.ö.e.

34. sz. t. (261. o.)

A mezőgazdasági termelésre alakult tsz-ek számszerű helyzete 1958 őszén

Forrás: Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

35. sz. t. (261. o.)

Termelőszövetkezeti csoportok 1958 őszén

Forrás: Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

36. sz. t. (262. o.)

Mgtsz-ek és tszcs-k adatai 1958 őszén

Forrás: Jelentés a mezőgazdaságról, 1958. október 17. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1958. 3.ö.e. 135.

37. sz. t. (267. o.)

Mezőgazdasági gépesítés 1958-ban

Forrás: Jelentés a mezőgazdasági munka- és erőgépekről, 1958. december 9. MOL, M-KS-288.f. 28. 1958. 3. ö.e. 150.

38. sz. t. (273. o.)

Az egy családra jutó mezőgazdasági eredetű jövedelem a „tsz-parasztok” körében 1957–1958-ban

Forrás: Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ö.e. 27.

39. sz. t. (275. o.)

Az állami gazdaságokban dolgozók reáljövedelme és forrása 1958-ban

Forrás: Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 30.

40. sz. t. (275. o.)

Az egy főre jutó mezőgazdasági eredetű reáljövedelem tsz-tagok és egyéni gazdák körében 1958-ban

Forrás: Szigorúan bizalmas jelentés a mezőgazdasági lakosság 1958. évi jövedelmi helyzetéről, 1959. szeptember 25. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 30.

41. sz. t. (279. o.)

Szőlőtermesztő gazdák évi bruttó jövedelme 1957–1958-ban

Forrás: Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 108.

42. sz. t. (280. o.)

Szerződéses sertéstartásból eredő átlagon felüli jövedelemre adatok 1957–1958-ban

Forrás: Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 108.

43. sz. t. (280. o.)

Szerződéses szarvasmarha-tartásból eredő átlagon felüli jövedelmi adatok 1957–1958-ban

Forrás: Jelentés a falusi osztályharc tapasztalatairól Bács-Kiskun és Békés megyében, 1959. június 2. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 107–108.

44. sz. t. (283. o.)

Egyes megyék egy k. hold feletti gazdaságainak megoszlása az üzemen kívüli jövedelemcsoportok alapján 1959-ben

Forrás: Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 134.

45. sz. t. (283. o.)

A nem mezőgazdasági foglalkozásúak %-os részesedése a földvásárlásokban 1957–1958-ban

Forrás: Jelentés a kétlakiakról, 1959. június 19. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1959. 1.ő.e. 135.

46. sz. t. (292. o.)

Az ÁEH kategorizálása az egyházi kulcspozíciókról 1956 előtt és után (1959. május 18.)

Forrás: MOL, XIX-A-21-d. 50646. sz. tekercs. 0018-1/1959. 1959. évi szig. titk. akta. „Kulcspozíciók” 92.

47. sz. t. (300. o.)

Tsz-adatok 1959 elejéig

Forrás: Az Élelmezésügyi Minisztérium Állatforgalmi Igazgatóságának jelentése, 1959. április 15. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ő.e.12–13.

48. sz. t. (300. o.)

A „termelőszövetkezeti családok” megoszlása a bevitt földterület alapján 1959. március 31-ig

Forrás: Oros Iván (szerk.): A falu és a mezőgazdaság társadalmi és gazdasági jelzőszámai. Adatgyűjtemény. (Társadalomstatisztikai közlemények) Budapest: KSH, 1994. 267.

49. sz. táblázat. (301. o.)

„A termelőszövetkezeti mozgalom” megyei adatai 1959. február 26-ig
Forrás: PTO-jelentés, 1959. február 28. MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 446.ő.e.

50. sz. t. (302. o.)

Az „ősszel kezdő” tsz-ek aránya megyék szerint 1959 májusában

Forrás: A PB-határozat a közös tevékenységet ősszel kezdő termelőszövetkezetekről, 1959. május 27. BKMÖL, XXIII. 2.a. 1959. TÜK-ir. 0018/1959.

51. sz. t. (319. o.)

Tsz-ek Győr-Sopron megyében 1958–1959-ben

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyezetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ő.e. 1–6.

52. sz. t. (319. o.)

A tsz-elnökök, mezőgazdászok és könyvelők képesítése Győr-Sopron megyében 1959. augusztus 31-én

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyezetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ő.e. 1–6.

53. sz. t. (320. o.)

Tsz-vezetők tsz-tagság nélkül Győr-Sopron megyében 1959. augusztus 31-én

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyezetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ő.e. 1–6.

54. sz. t. (321. o.)

A tsz-vezetők korösszetétele Győr-Sopron megyében 1959-ben

Forrás: MGO-jelentés a káderhelyezetről, 1959. szeptember 21. GYML, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1969. 10.ő.e. 1–6.

55. sz. t. (337–338. o.)

Tsz-ek, tszcs-k és háztáji gazdaságok összes föld- és szántóterületének részaránya, 1959. március 31.

Forrás: MGO-jelentés, 1959. március 31. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 7.ő.e. 18.

56. sz. t. (343. o.)

A tsz-en kívüli öregek, munkaképtelenek helyzete Baranyában 73 község vizsgálata alapján

Forrás: KSH-jelentés, 1959. május. BaML, MSZMP, 1.f. 1959. 42.ő.e.

57. sz. t. (381. o.)

Az állambiztonsági szolgálat kimutatása a tsz-ellenes tevékenységről megyénként és havonként 1960. első félévében

Forrás: Ráczy Sándor rendőr őrnagy jelentése a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” tapasztalatairól. (1. sz. melléklet) 1960. szeptember 2. ÁBSZTL, 1.6. BM II/7. 12.d. III/27. 10.

58. sz. t. (398. o.)

A Népszabadság szerkesztősége által tárgyuk szerint besorolt levelek 1957-ben

Forrás: MOL, M-KS-288.f. 11.cs. 46, 105, 198, 209, 231.ő. e. 1957.

59. sz. t. (421. o.)

A tsz-ek termelési értékének banki mutatói 1959–1961

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 3.

60. sz. t. (422. o.)

Állatszám és takarmányalap a tsz-ekben 1959 és 1961 között

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4. ő. e. 5.

61. sz. t. (422–423. o.)

A tsz-ek vagyoni helyzete 1961-ben

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 4.

62. sz. t. (424. o.)

A Nemzeti Bank számítása a tsz-ekről 1959–1961

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 5.

63. sz. t. (424–425. o.)

A tsz-gazdálkodási eredmény belső megosztása 1959–1961

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 5.

64. sz. t. (425. o.)

A tsz-gazdálkodás és a személyes jövedelem mértéke 1959–1961

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 6.

65. sz. t. (425–426. o.)

Az árutermelés és a rövidlejáratú hiteligények alakulása a tsz-ekben 1959–1961

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MOL, M-KS-288.f. 28.cs. 1962. 4.ő.e. 7.

66. sz. t. (438–439. o.)

Általános iskolai hittanbeíratások száma és aránya a tanulói összlétszám tükrében 1956–1960

Forrás: A Tanácsigazgatási Főosztály kimutatása, 1959. június 30. MOL, XIX-A-21-d. 0029-2/1959.

67. sz. t. (445. o.)

Az 1949 és 1966 közötti belső vándorlás adatai (ezer főben)

Forrás: Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966. 1967/15. Statisztikai Időszaki Közlemények 110. k. Budapest: KSH, 1967. 13.

68. sz. t. (448. o.)

A megyék községeinek fontosabb népmozgalmi adatai 1961–1965

Forrás: Helyzetkép az ország községeiről. Budapest: KSH, 1968. 15.

69. sz. t. (449. o.)

A mezőgazdasági aktív keresők számának csökkenése 1949 és 1966 között

Forrás: Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966. 1967/15. Statisztikai Időszaki Közlemények 110. k. Budapest: KSH, 1967. 29.

KÉPEK JEGYZÉKE

71. o.

Földparcellázás 1945 tavaszán

Forrás: Szabad Föld, 1955. január 1.

72. o.

Birtoklevél 1945. évi nyomtatványa

Forrás: BKMÖL, XXXII. 6. Újságok és nyomtatványok.

73. o.

Katonákat és civileket terelnek egy gyűjtőtáborba 1945 januárjában

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 29.

75. o.

A kommunista párti nagygyűlés Sportcsarnok előtti tömege 1945. február 25-én

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 60.

76. o.

Kecskeméti polgármesteri hirdetmény a sajtóról 1945 augusztusában

Forrás: BKMÖL, XXXII. 6. Újságok és nyomtatványok.

77. o.

Révai József vezércikke „Pócspetiről” a Szabad Népből, 1948. június 6.

Forrás: www.klubháló. A Közéleti Társaságok Szabad Hálózata. Marik Sándor írása a pócspetri-perről.

79. o.

Egy osztályterem képe szovjetizált dekorációval és általános iskolás gyerekekkel 1949-ben

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 179.

90. o.

A beszoigáltatási kampány pillanatképe 1950-ből

Forrás: Termelőszövetkezet című újság, 1950.

92. o.

Május elsejei felvonulás Tiszaigaron 1950-ben

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 216.

93. o.

Gyerekelvonulók május elsején egy faluban, 1949

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 216.

95. o.

Propagandaplakátok az 1950-es évek elejéről

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 163.

97. o.

„Kihallgatásra” váró férfiak Pócspetriben, 1948

Forrás: [www.klubháló](http://www.klubháló.hu). A Közéleti Társaságok Szabad Hálózata. Marik Sándor írása a Pócspetri-perről.

98. o.

Rögtönítelő bíróság a Pócspetri-perben, 1948. június 10.

Forrás: [www.klubháló](http://www.klubháló.hu). A Közéleti Társaságok Szabad Hálózata. Marik Sándor írása a Pócspetri-perről.

98. o.

Nyírségi Magyar Nép, 1948. június 10.

Forrás: [www.klubháló](http://www.klubháló.hu). A Közéleti Társaságok Szabad Hálózata. Marik Sándor írása a Pócspetri-perről.

98. o.

Lúdas Matyi, 1948. június 12.

100. o.

Női traktoros a Nők Lapja címlapján 1950-ben

103. o.

A felnémeti „népnevelők” megbeszélése 1951-ben

Forrás: Termelőszövetkezet című újság, 1951.

108. o.

Az ebesi termelőszövetkezeti csoportok új „tanyaközsége” 1950-ben

Forrás: Termelőszövetkezet című újság, 1950.

116. o.

„Kulákper”, 1952. július 24.

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 86.

120. o.

Beszolgáltatási „versenytábla” Kehidán, 1950

Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 157.

122. o.

„Élelmiszerejtegetők” rendőri leleplezése az 1950-es évek elején

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 87.

123. o.

A szántás mélységének rendőri ellenőrzése 1949-ben

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 87.

141. o.

Gazdákkel beszélgető párttitkár Maroslellén, 1950-es évek

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 159.

149. o.

Rákosi Mátyás a kecskeméti nagygyűlésen 1948. augusztus 20-án

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 63.

152. o.

Láncfalpas traktor sztálinista dekorációval, szemlélődő emberekkel

Forrás: Estók János et al. (szerk.): Agrárvilág Magyarországon 1848–2002. Budapest: Argumentum etc., 282.

154. o.

A munkaegység bejegyzései egy tsz tagkönyvben (Nagyiván, Rákóczi Csillaga tsz, 1955)

Forrás: www.sulinet.hu/örökségtár/Nagyiván.

155. o.

Paradicsomszedő gyerekek a végardói tsz-ben, kb. 1962

Forrás: http://www.vegardo.hulapokarchiv_kep60.htm

159. o.

Politikai mobilizáció a mosonszentpéteri tszcs megalakulásakor 1950 májusában

Forrás: Termelőszövetkezet című újság, 1950.

167. o.

A tanyaközpontból 1952-ben kialakított Balatoszállás község belterületi térképe 1960 körül

Forrás: Szakál Aurél (szerk.): Balotától Balotaszállásig. Írások Balotaszállásról a kezdetektől napjainkig. Balotaszállás: Önkormányzat, 2006. 165.

173. o.

A galgamácsai Úttörő tsz asszonytagjai baromfiólat építenek 1950-ben

Forrás: Termelőszövetkezet című újság, 1950.

183. o.

Tornyiszentmiklósi felvonulók 1956. október 26-án

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 95.

187. o.

Munkásörök eskütétele Budapesten, 1958. május 17.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 42.

228. o.

Karhatalmi járőrök 1957-ben

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 106.

241. o.

Propagandaplakát a Kádár-kormányról, 1957

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 111.

245. o.

A MÉMOSZ munkásör zászlóaljának megalakulása Kádár János jelenlétében, 1957 márciusa

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 139.

246. o.

Munkásörzászlóalj Makó főterén 1957. szeptember 22.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 63.

272. o.

Egy boldogi egyéni gazda a családjával az aratási ebédszünetben, 1957. július 10.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 61.

282. o.

A bajnai kőbánya munkásai (1950–1960 körül)

Forrás: www.sulinet.hu/örökségtár/Bajna

287. o.

Nyírségi ingázó munkások, 1978

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 153.

289. o.

Téli üdülés a Mátrában, 1953. január 24.

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 221.

290. o.

Nagy Imre a halálos ítéletet kihirdetésekor, 1958. június 15.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 43.

304. o.

Tsz-szervezés Győr-Sopron megyében. 1959. január 31.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 86.

323. o.

A leltározó bizottság lómustrája az öregcsertői Petőfi tsz-ben, 1961. január 16.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 169.

347. o.

A „szövetkezeti község” tábla elhelyezése Mérgesen, 1959. január 31.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 85.

350. o.

Kézi aratás Végardón a Rákóczi tsz-ben, 1960

www.vegardo.hulapokarchiv

363. o.

Kádár János, az MSZMP KB első titkára pusztaszabolcsi tsz-tagokkal, 1960. július 6.

Forrás: Féner Tamás (szerk.): Kor-képek 1957–1967. Budapest: MTI, 2008. 128.

401. o.

Csongrád megyei névtelen fenyegető levél egy tsz-elnöknek, és egy névvel ellátott kérelem a gépjármű-jogosítvány visszaszerzéséért 1960-ból

Forrás: CSML, MSZMP-ir. 3.f. 1960. 22.ö.e.

409. o.

A Vas megyei Jánosháza 50 éven felüli tsz-tagjainak nevében írt levél a pártbizottságnak 1960

Forrás: VaML, MSZMP, 1.f. 2. 1960. 62.ö.e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi községek problémái, egyéb ir. 1002.

410. o.

Répaegyelő asszonyok a mezőhegyesi állami gazdaságban, 1960

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 203.

414. o.

A volt tanyaközpontból kinőtt Balotaszállás határtérképe 1965 körül

Forrás: Szakál Aurél (szerk.): Balotától Balotaszállásig. Írások Balotaszállásról a kezdetektől napjainkig. Balotaszállás: Önkormányzat, 2006. 161.

417. o.

Tagosítás Balotaszálláson 1963-ban

Forrás: Szakál Aurél (szerk.): Balotától Balotaszállásig. Írások Balotaszállásról a kezdetektől napjainkig. Balotaszállás: Önkormányzat, 2006. 157.

428–429. o.

Lúdas Matyi c. újság karikatúrái 1959–1960

429. o.

Munka a bajnai tsz-udvarban az 1960-as években

Forrás: www.sulinet.hu/örökségtár/Bajna

430. o.

A volt uradalmi magtár és tsz-udvar Bajnán (1960-as és 1970-es évek körül)

Forrás: www.sulinet.hu/örökségtár/Bajna

432. o.

Putrit építenek a falu szélén, Csenger 1953-ban

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 229.

447. o.

Az ipari növekedést ábrázoló propagandaplakát 1954-ben

Forrás: Gyurgyák János (szerk.): Szocializmus és rendszerváltás. (Magyarország története képekben III.). Budapest: Osiris, MTI, OSZK, 2008. 145.

458. o.

Korabeli nyugat-német karikatúra Kelet-Németország megnevezéseiről

Forrás: Harbecke, Ulrich: Abenteuer Bundesrepublik. Die Geschichte unseres Staates. Köln: Lübbe, 1983. 136.

489. o.

Krumpliszedő gyerekek az NDK-ban, 1964

Forrás: [www.ddr-fotos.de/ Marco](http://www.ddr-fotos.de/Marco) Betram (Bild 1_8_10_1)

dc_104_10

DOKUMENTUMOK A VIDÉKI MAGYARORSZÁGRÓL 1945–1962

MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉS
II. KÖTET

Ö. KOVÁCS JÓZSEF

2011

ELŐSZÓ

Olyan történeti forrásokat válogattam, amelyek „A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965. A politikai diktatúra és a kollektivizálás társadalmiasítása magyar-német összehasonlításban” című kötet témájához illeszkednek. Az állami beavatkozás módjait és hatásait, a társadalmi reakcióit igyekeztem különböző helyeken, szinteken és időben keletkezett szövegekkel illusztrálni.¹ Az előbb említett monográfia kiegészítése mellett oktatási célom is volt a szövegek bemutatásával. Ennek hiánypótló jellegét abban látom, hogy a diákok és más érdeklődők tanulmányaik során csak kivételes esetben találkoznak az itt közölt forrástípusokkal.

A kollektivizálás megrázó, kollektív és struktúraváltoztató társadalomtörténeti eseménnyé vált. Az itt bemutatott történeti források ennek a konfliktus-sorozatnak a kortársi rövid és hosszú távú hatásait, többek között a sérelmeket, a traumákat, a tabusításokat, a viselkedést szabályozó alkalmazkodási formákat illusztrálják. A jelenkortörténet eddig – a végrehajtási módok és hatások révén – ritkán tárgyalt kérdéskörét a jövőben célszerű egyszerre vidék- és várostörténeti kontextusaiban értelmezni. Állításaim igazolására egykor titkosnak minősített párt-, tanácsi és rendőrségi történeti forrásokat vagy éppen a döntéshozókhoz írt magánjellegű leveleket, kérelmeket hívom segítségül. A tabusított szövegeknek a megismerését azért is fontosnak tartom, hogy érthetővé váljanak a politikai diktatúrában később is megfigyelhető egyéni és kollektív magatartásmódok. Ezek újabb és újabb „leleplezése” önmagában kevés új ismeretet nyújt, viszont a leírásuk, regisztrálásuk nélkül egyszerűen csonka marad az értelmezésre törekvő ábrázolásunk. Azért van még jelentősége az ilyen típusú, minden levéltárban szinte tömegesen fellelhető, ám rendszerint mellőzött forrásszövegeknek, mert jellegükben, nyelvükben megtalálhatjuk a társadalmi viselkedésformák szabályszerűségeit és a változások irányát. Ilyen módon a kollektivizálási kampány irányítóinak gondolkodási horizontjai, módszerei, a különböző helyzetű résztvevők reakciói életszerű közelségbe hozhatók.

A politikai diktatúrák világából származó történeti források feltárása, elemzése és hatékonyabb felhasználása általában akkor igazán jó egy tudományos elemzés számára, ha alapvetően két dologra figyelünk olvasás közben. Először is arra, hogy mi hiányzik ezekből a

---

¹ A Magyar Országos Levéltárban, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, és minden egyes megyei önkormányzati levéltárban folytattam forrásgyűjtést, s abból a dokumentumkötet tematikájának megfelelően kiválogattam a közlésre alkalmasakat.

hivatalos, hatósági szövegekből, másodszor pedig az állandó „fordítási”, tömörítési, dekódolási műveletet kell elvégeznünk. Úgy látom, hogy ennek egyik egyszerűbb módja, kulcsa az, ha az írott és hallott hivatalos szövegekben a mondanivalót elsősorban a megfogalmazó gondolkodásmódjára, és nem a megcélzott tárgyra, embercsoportra vonatkoztatjuk.² Ezek a megfogalmazások rendszerint inkább az illetők pozicionális helyzetéről, például funkcionárius mivoltáról, szocializációjáról, iskolázottságáról, még inkább annak hiányáról szólnak. Ennek legnyilvánvalóbb történelmi példái a rezsim „ellenségeire” vonatkozó minősítések és leírások. A „varázsszavak” mágikus használata tehát ezekben a szövegekben szinte mindig megelőzi a szemantikai funkciót.³ Természetesen másként kell kérdéseket feltennünk az alattvalói létben konstruált szövegeket illetően, amelyek olykor az alkalmazkodó ellenállás példáit is nyújtják.

A szövegközlés során nem követtem az iratok eredeti formahűségét, elsősorban a tartalmi mondanivaló tükrözését tartottam szem előtt. Ugyanakkor az eredetileg nagybetűvel írt kifejezéseket (például Párt, Szövetkezet, Tanács) rendszerint nem változtattam meg, hiszen azok hierarchikus jelenségekre is utalnak. Az itt közölt dokumentumokat uralkodó többségében írógépen, pártbizottsági vagy tanácsi helyiségekben írták. Ezek alól kivételt képeznek a kézzel írott panaszos beadványok, a magánlevelek, amelyek jelentős részét betűhív formában közlöm. Az utóbbiaktól eltekintve, többnyire követtem a mai helyesírás szabályait. A személynevek kiírása a jelenkortörténet-írás ismert és vitatott kérdése. Általában a közhatalmi funkciót betöltők esetében a teljes nevet meghagytam, egyébként csak a monogramokat adtam meg. Az egyes esetektől függően mérlegeltem a nevek megadását, hangsúlyozva, hogy a forrásközléssel a jelenségek, a szabályszerűségek, a történések mikéntjének megértését tartom fontosnak. Ugyanakkor ilyen módon a további, személyes kutatás számára is megvannak a kapcsolódási pontok.

---

² Szabó Márton 1998. Előszó. In: Szabó Márton (szerk.) *Az ellenség neve*. Budapest, 1998. 10.

³ Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, 1997. 41.

TARTALOM

INDIVIDUALIZÁLT „OSZTÁLYHARC” – ALKALMAZKODÓ ELLENÁLLÁS

Feljelentési jegyzőkönyv az L. J-nek tulajdonított kommunistaellenes kijelentésről. Szikszó, 1947. január 20.	24
Kummer Károly járási MKP-titkár levele a Belügyminisztériumnak, a tibolddaróci papok rendőri felügyeletének megszüntetéséről. Mezőkeresztes, 1947. április 29.	24
A Darkó-tanyai MKP-szervezet jelentése az MKP Sárospataki Járási titkárságának „Laczkó tisztelendő úrról”. Darkó, 1948. március 8.	24
Jelentés Kádár Jánosnak az egyházi iskolák államosítása utáni helyzetről. Budapest, 1948. június 22.	25
Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos információs jelentés. D. n. (1948)	26
Rendőrségi jelentés a Csátalja községben megfigyelt táblás művelés elleni hangulatról. Baja, 1948. december 31.	29
V. M. csátaljai lakos rendőrségi környezettanulmánya. Baja, 1948. december 31.	30
Hajnal Szilveszternek, az MDP Enyingi Járási Bizottsága titkárának levele az Állami Gazdasági Nemzeti Vállalat személyzeti osztályvezetőjének egy „földfelajánlásról”. Enying, 1949. január 22.	30
Belügyminisztériumi szigorúan bizalmas levél a miskolci IX. kerületi rendőrfőkapitánynak az „Abaúj-Torna vármegyében elkövetett szabálytalanságok kivizsgálásáról.” Budapest, 1949. április 8.	31
Adamkó József feljegyzése az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya részére a Szabolcs és Szatmár megyében végzett ellenőrző útról. Budapest, 1949. április 11.	32
Szigorúan bizalmas bizottsági jelentés a Hajdú-Bihar megyei kulákklikvidálásról. Budapest, 1950. március 25.	34
A hatvani városi és járási rendőrkapitányság jelentése az MDP Hatvani Városi Bizottságának a szerzetesek szállításával kapcsolatos „tömegmegmozdulásról.” Hatvan, 1950. június 19.	40

Az Aszódi Járási Tanács VB-titkárának, László Istvánnak a levele a kocsmai arcképek elhelyezéséről, a községi VB-elnököknek. Aszód, 1950. december 29.	44
A Váci Járásbíróság ítéletének részlete H. I. kulák ellen, a „közellátás érdekét veszélyeztető” magatartásáért. Vác, 1951. február 23.	44
Az Aszódi Járási Tanács VB Testnevelési és Sportbizottság Elnökének, Gregus Jánosnak a levele a „béketorna” céljairól, a községi VB-elnököknek. Aszód, 1951. december 23.	45
Az MDP Párt- és Tömegszervezetek Osztály politikai munkatársának, Sántánénak, az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályához írott bizalmas feljegyzése. Budapest, 1952. május 2.	45
Pánczél Károly ÁVH-százados – „terrorcselekmény és tszcs. izgatásra” hivatkozó – őrizetbe vételi javaslata, ifj. P. K. nyírbátori lakosról. Nyíregyháza, 1953. július 12.	46
Id. P. K. nyírbátori lakos „tsz-ellenes izgatással” kapcsolatos kihallgatási jegyzőkönyv-részlete. Nyíregyháza, 1953. július 13.	46
Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztály Alkalmazottjának, Sándor Józsefnek a bizalmas jelentése „egyedülálló kezdetű tsz-ekkel kapcsolatos problémákról” (Részlet). Budapest, 1959. augusztus 3.	47
Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés „tsz-ellenes cselekményekről.” Budapest, 1959. augusztus 29.	49
Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés Dögei Imre földművelésügyi Miniszternek, a „tsz-ellenes cselekményekről”. Budapest, 1959. szeptember 26.	51
N. L. Békés megyei, „tsz-ellenes izgatási” perdokumentuma. 1960.	51
Állambiztonság-szolgálati jelentés a tsz-ellenes tevékenység tapasztalatairól, 1960 februárjában. Budapest, 1960. március 17.	52
Szép László rendőr százados jelentése a mezőgazdaság területén 1959-ben elkövetett bűncselekményekről. Budapest, 1960. március 19.	59
A Nyíregyházi megyei bíróság ítéletének részlete a nyírcsaholyi tüntetéssel kapcsolatban. Nyíregyháza, 1960. május 24.	62
Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” tapasztalatairól. Budapest, 1960. szeptember 2.	78
Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” tapasztalatairól, a társadalmi tulajdon elleni védelemről (részlet). Budapest, 1960. szeptember 3.	83

Állambiztonság-szolgálati jelentés az 1960. évi operatív helyzetről. Budapest, 1961. február 16.	84
Finszter István MSZMP-titkárhelyettes jelentése az MSZMP Ráckevei Járási Bizottságának a szigetújfalui plébános tevékenységéről. Szigetújfalu, 1960. április 11.	85
A Pest megyei Tanács VB Egyházügyi Főelőadójának, Udvardy Jánosnak a levele az MSZMP Ráckevei Járási VB-nek, az ápokai református lelkészek váltásáról. Budapest, 1960. november 15.	86
Olt Károlynak, az Állami Egyházügyi Hivatal alkalmazottjának szigorúan titkos jelentése a papok részére indított tájékoztató előadássorozatról. Budapest, 1960. december 31.	87
A BM II/7-es Osztályának jelentése az „egyházi reakció” egyes tagjairól (részlet). Budapest, 1961. február 17.	89
Olt Károlynak, az Állami Egyházügyi Hivatal alkalmazottjának jelentése az MSZMP KB APO-nak, az 1961–1962. évi hittanbeíratásokról. Budapest, 1961. június 27.	90
Az állambiztonság-szolgálat jelentése a tsz-ek 1961. évi zárszámadásain előfordult „ellenséges tevékenység” tapasztalatairól. Budapest, 1962. március 29.	91
Erdei László rendőr százados jelentése a Szarvas fedőnevű ügynök tevékenységéről. Baja, 1962. június 24.	94
KOLLEKTIVIZÁLÁSI KAMPÁNY	
A Magyar Kommunista Párt Járási Bizottságának munkaverseny-felhívása. Mezőkövesd, 1948. március 20.	95
Rábapatona községi tanácsi VB-elnökének, Kormos Jenőnek a jelentése a kampány „röpcéduláiról”, az MSZMP Járási Bizottságának. Rábapatona, 1958. augusztus 7.	96
A győri járásban terjesztett „Dolgozó parasztok, termeljetek többet, éljetez jobban!” című szórólap 1959-ből.	96
Az MSZMP PB-ülés jegyzőkönyvének részlete a Győr megyei kollektivizálásról. Budapest, 1959. február 3.	98
Gy. M-nek, az állami biztosító fiókvezetőjének a járási pártbizottság előtti nyilatkozata a kollektivizálásban való részvételről. Ráckeve, 1959. január 3.	101

Nagy Tibornak, a Szolnok Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya alkalmazottjának, „agitációs brigádvezetőjének” a beszámolója az MSZMP Szolnok Megyei VB számára. Szolnok, 1959. március 12.	101
Kun József agitációs „brigádjelentése” az MSZMP Szolnok Megyei VB-nek az agitációról. Kunhegyes, 1959. március 12.	105
Brigádjelentés a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének tapasztalatairól”. Szolnok, 1959. március 17.	108
Csötönyi Bálint rendőr százados feljegyzése a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének tapasztalatairól Fejér megyében.” Budapest, 1959. március 14.	113
Visztl Zoltán általános iskolai igazgató jelentése a Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya számára a pedagógusok részvételéről a „tsz-mozgalom továbbfejlesztésében” (részlet). Sárospatak, 1959. március 23.	116
Mészáros Lajos általános iskolai igazgató jelentése a Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban.” Ercsi, 1959. március 24.	117
Cseszkó Sándornak, az MSZMP Mezőkovácsházai Járási Bizottság titkárának és Lipták András mezőgazdasági felelősének levele a budapesti Élelmiszerértékesítő Vállalat vezetőinek a „számszerű fejlesztés” előkészületeiről. Mezőkovácsháza, 1959. november 23.	118
„A magyar nyelv és irodalom, történelem tantervi anyagának lehetséges kapcsolata a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban” című Fejér megyei óratervek. 1959.	119
Az MSZMP Kőszeg Városi VB jelentése az MSZMP Megyei VB Agitációs és Propagandaosztályának a „tsz-agitációval kapcsolatos megnyilvánulásokról” (részlet). Kőszeg, 1960. január 9.	121
Illés Imrének, az MSZMP Szentgotthárdi Járási VB-titkárának és Kovács Elemérnek, az Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjének jelentése az MSZMP Vas Megyei Bizottságának a „népnevelők és a gazdák párbeszédéről”. Szentgotthárd, 1960. január 12.	122
Borsos József titkár és Dankó József osztályvezető (APO) beszámolója az MSZMP Vas Megyei Bizottságának az „élményekről”. Vasvár, 1960. január 13.	123
Provics Ilonának, az MSZMP Szobi Járási Bizottsága titkárának és Csáki János mezőgazdasági osztályvezetőjének levele a MÁV Szobi Állomásfőnökségének két személy kollektivizálásban való részvételéről. Szob, 1960. szeptember 3.	125
Kovács József, járási MSZMP-titkár és Radics Imre osztályvezető (APO) levele a farmosi párttitkárnak az agitációról (részlet). Nagykáta, 1960. november 29.	125

LEVELEK, LEVELEZÉSEK

Földtulajdonosok levele a miniszternek ingatlanjaik „föjlajnlása” ügyében. Kalocsa, 1949. február 7.	126
K. J-né tsz-tag levele az MDP KV Káderosztályának a Kossuth-tsz csődjéről. Zalaszentbalázs, 1952. március 3.	128
Az MDP Zala Megyei Bizottság megyei titkárhelyettesének és mezőgazdasági osztályvezetőjének levele az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának, a zalaszentbalázsi tsz csődjéről. Zalaegerszeg, 1952. május 6.	128
S. J. levele Rákosi Mátyásnak a tavaszi szántás és a mezsgyekövek problémáiról. Herceghalom, 1952. április 9.	129
G. G. „leleplező” levele az Új Világ című újságnak, a „szocializálás” jelentőségéről és az „ellenségről”. Heves, 1952. május 4.	130
Egri Gyulának, az MDP Heves Megyei Bizottsága titkárának és Sütő Sándor mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályának, G. G. bejelentésében írtakról. Eger, 1952. július 4.	131
A Tolna megyei M. J. betűhíven közölt, Rákosi Mátyásnak írott levele, sertésbeadási terheinek könnyítése érdekében. Nagydorog, 1952. május 23.	133
Tisza József levele az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályáról a Tolna Megyei MDP Bizottságnak, M. J. ügyében. Budapest, 1952. május 27.	133
Az MDP Tolna Megyei Bizottsága mezőgazdasági osztályvezetőjének, Szügyi Eleknek, az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályához írott levele M. J. ügyében. Szekszárd, 1952. június 20.	134
Agócs Mátyás ÁVH-hadnagy „környezettanulmánya” Ifj. Pócsi Kálmán nyírbátori lakosról. Nyírbátor, 1953. július 10.	134
Szlatki János feljegyzése az MSZMP KB APO számára a Győr-Sopron megyei karhatalmisták „túlkapásairól”. Budapest, 1957. március 26.	135
Váradi Ernőnek, az MSZMP Miskolci Járási Bizottsága titkárának levele Prieszol Józsefnek, az MSZMP megyei titkárának A. D. „ellenforradalmi tevékenységéről”. Miskolc, 1957. augusztus 22.	137
Kukucska János feljegyzése a mezőkövesdi járási pártszékházban és a rendőrségen elkövetett brutalitásokról. Miskolc, 1957. augusztus 24.	139
M. M. levele Dobi István népköztársági elnöknek, háza visszaszerzéséért. Bogyiszló, 1957. december 4.	141

Tabló fedőnevű „informátor” jelentése Gy. J-ről Mezei Károlynak, a BM Bács-Kiskun Megyei RFK Politikai Nyomozó Osztálya r. ny. alhadnagya számára. Izsák, 1958. március 7.	142
Pártbizottsági VB-tag, katona- és rendőrtisztek által 1957. december 28-án készített véleményének a másolata L. J-ről, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács tsz-revizoráról, és annak tartalékos tiszti lefokozásáról. Miskolc, 1958. április 24.	143
Borbás Ferencnek, az MSZMP Csór községi titkárának a lovasberényi tanácsházára küldött jellemzése, M. J. volt római katolikus pap számára. Csór, 1959. február 9.	143
M. J., volt római katolikus pap kézzel írt önéletrajza(i). Lovasberény, 1959. március 2. Alap, 1959. július 19.	144
Az Élelmezésügyi Minisztérium Állatforgalmi Igazgatóságának az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának írt beszámolója a Győr-Sopron megyei „új szocialista községek átszervezéséről”. Győr, 1959. január 31.	145
Névtelen, betűhíven közölt levél a Magyar Rádió szerkesztőségének a Győr megyei brutalitásokról. 1959 eleje.	147
Egy bejelentés pártbizottsági, írásos rögzítése a Győr megyei kollektivizálás brutalitásáról. Budapest, 1959. február 4.	148
A Magyar Rádió és Televízió szerkesztői levele Keserű Jánosnak, az MSZMP KB alkalmazottjának a Győr-Sopron megyei Acsalagon történt brutalitásról. Budapest, 1959. február 13.	148
Lombos Ferencnek, az MSZMP Győr-Sopron megyei titkárának és Szántó Lajos mezőgazdasági osztályvezetőjének levele a KB Mezőgazdasági Osztályának, az acsalagi ügyről. Győr, 1959. április 7.	149
Varga Károlynak, a Gamma Optikai Művek MSZMP-szervezete agitációs és propagandatitkárának beszámolója a KB Mezőgazdasági Osztályának, az egyik dolgozó szüleitől kapott levelének tartalmáról. Budapest, 1959. február 13.	149
Az MSZMP Győr-Sopron megyei titkárának, Lombos Ferencnek a levele a farádi „tsz-fejlesztésről”, a KB Mezőgazdasági Osztályának. Győr, 1959. március 4.	150
Az Épület-karbantartó Vállalat párttitkárának levele az V. kerületi pártbizottsághoz, a Veszprém megyei Gyarmat községben tapasztaltakról. Budapest, 1959. február 11.	150
H. Z. hódmezővásárhelyi katona, párttag, munkásőr levele Marosán Györgynek, az erőszakos tsz-szervezésről. Hódmezővásárhely, 1959 februárja.	151
Marosán György titkárságáról küldött levél Fehér Lajosnak, az MSZMP KB-hoz,	

a hódmezővásárhelyi katonaság körében tapasztaltakról. Budapest, 1959. február 17.	153
Keserü Jánosnak, az MSZMP KB alkalmazottjának levele H. Z. hódmezővásárhelyi párttag katonának, munkásörnek korábbi levelére válaszolva. Budapest, 1959. március 18.	153
Zajk Községi Tanács VB-elnökének, Gál Károlynak a levele egy szakmunkásképző iskola igazgatójának egyes tanulók feltételes hazaküldéséről. Zajk, 1959. február 16.	154
Az MSZMP XIII. kerületi pártbizottság titkárának, Kiss Jánosnak a levele Darabos Istvánhoz, az MSZMP Zala megyei első titkárához, az egyik dolgozó zajki tapasztalatairól. Budapest, 1959. február 19.	154
Az MSZMP Zala megyei első titkárának, Darabos Istvánnak a levele Gál Károlyhoz, Zajk Községi Tanács VB-elnökéhez. Zalaegerszeg, 1959. április 9.	155
A Csepel Vas- és Fémművek fizikusának (Sz. S.) levele a pártvezetéshez tartozó főmérnöknek, a szülőfalujában tapasztaltakról. Budapest, 1959. február 21.	156
„Jászárokszállás dolgozó népe nevében egy valódi kommunista” aláírással ellátott levél a Népszabadság szerkesztőségének a terrorról. 1959. d. n.	157
N. L. jászárokszállási tanyai lakos kézzel írt levele a Magyar Rádiónak a kínzásokról. Jászárokszállás, 1959. február.	157
K. S., egy „szerkesztőségnek” küldött, terrorról írt levelének pártbizottsági másolata. Jászárokszállás, 1959 tavasza.	158
Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályáról az MSZMP Zala Megyei Bizottságának küldött levélmásolat az egyik Nehézipari Minisztériumi alkalmazott tapasztalatairól. Budapest, 1959. február 26.	159
Csokona Sándornak, az MSZMP Zala Megyei Bizottsága mezőgazdasági osztályvezetőjének levele Nádas Gáspárnak, a KB Mezőgazdasági Osztályára, a Nehézipari Minisztérium egyik alkalmazottjának kollektivizálással kapcsolatos megjegyzéseiről. Zalaegerszeg, 1959. március 6.	159
K. J. levele az MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának, az agitátorok viselkedéséről. Törökszentmiklós, 1959. március 2–3.	160
Az MSZMP Szolnok Megyei Bizottság épületében készült feljegyzés K. J. törökszentmiklói lakos panaszáról. Szolnok, 1959. március 3.	161
Egy nő levelének másolata Ny. B-nek, egyetemista családtagjának, az erőszakról. Ács, 1959. február–március.	162
Németh László, Ács Községi Tanácsi VB-elnök és Horváth György párttitkár	

levelének 1959. március 19-i másolata „Fehér elvtársnak”, a Műszaki Egyetem pártbizottsági Titkárának, Ny. B. egyetemistának és szüleinek megfélemlítéséről. Ács, 1959. február 17.	163
Nemeslaki Tivadarnak, az MSZMP Komárom megyei másodtitkárának levele Fehér Lajosnak az MSZMP KB-ra, az ácsi tsz-szervezés módszeréről. Tatabánya, 1959. március 10.	164
„Magyar szocialisták” aláírással ellátott, kézzel írt levél Tolna megyéből Kádár Jánosnak. 1959. április.	164
Prantner Józsefnek, az MSZMP Tolna megyei első titkárának levele a KB Irodának, egy névtelen panaszról. Szekszárd, 1959. április 20.	165
A Termelőszövetkezeti Tanács Fejér megyei megbízottjának levele a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának, a bakonycsernyei panaszosok ügyében. Székesfehérvár, 1959. április 28.	165
H. I. és Sz. I. bakonycsernyei tsz-tagok panaszának jegyzőkönyvfelvétele a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságán. Budapest, 1959. július 3.	167
Sárosi Jánosnak, az MSZMP Győri járási titkárának és Fekete Gyula Párt- és Tömegszervezetek Osztály vezetőjének feljegyzése a megyei pártbizottság számára, a sokorópátkai tsz-szervezésről. Győr, 1959. május 15.	168
A nemeshanyi Községi Tanács VB-elnöke és VB-titkára felszólítja Cs. B.-nét a tsz-munka megkezdésére. Nemeshany, 1959. május 25.	170
Az MSZMP Zala megyei első titkárának, Darabos Istvánnak a levele Kovács Pálnénak, a felsőbagodi erőszakosságokkal kapcsolatban. Zalaegerszeg, 1959. június 2.	170
A Termelőszövetkezeti Tanács feljegyzése a táci gazdák panaszáról. Budapest, 1959. július 4.	172
A Monori Járási Rendőr-főkapitányságon felvett jegyzőkönyv a tsz-szervezésről. Bénye, 1959. július 8.	172
A Tolna megyei munkásörparancsnok-helyettes jelentése az Országos Parancsnokságnak a pincehelyi munkásörök tevékenységével kapcsolatos névtelen bejelentésről. Szekszárd, 1959. július. 8.	173
B. I. levele a Fehér Lajosnak, az MSZMP KB-ra, a Kiskörén tapasztaltakról. Budapest, 1959. július 20.	175
P. S. párttag levele Kádár Jánosnak, csomádi tapasztalatairól. Budapest, 1959. augusztus 20.	178
Horváth Andrásnak, az MSZMP Pest megyei titkárának és Jámbor Miklós mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Nádas Gáspárnak az MSZMP KB	

Mezőgazdasági Osztályára, a csomádi ügyben. Budapest, 1959. október 19.	180
Szabó Józsefnek, az MSZMP Szigetvári járási első titkáranak és Jarszi István mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Bányászati Építő Vállalat Körzeti Építésvezetőségéhez, egy dolgozójuk munkaviszonyáról. Szigetvár, 1959. augusztus 21.	180
Udvarból származó névtelen levél a kollektivizálás idejéből. 1959. augusztus 24.	181
Négy jászárokszállási pártvezetőségi tag „és igen sok tsz-tag nevében” nevében írt névtelen levél az MSZMP KB-nak, a „tsz-fejlesztésről”. Jászárokszállás, 1959. szeptembere.	182
Keserü Jánosnak, az MSZMP KB alkalmazottjának levele Czinege Lajoshoz, az MSZMP Szolnok megyei titkárához, a jászárokszállási párttagok névtelen bejelentésével kapcsolatban. Budapest, 1959. szeptember 22.	185
H. J. a Pécsi Pannónia Sörgyár munkásörének levele Prantner Józsefhez, az MSZMP Tolna megyei titkárához. Pécs, 1959. október 28.	187
A Legfőbb Ügyészség ügyészének, Dr. Sarlós Bélának a jelentése Dr. Nagy Lászlónak, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a tsz-szervezés „törvénysértő módszereiről”. Budapest, 1959. október 29.	187
Ignáth Imre megyei pártbizottsági feljegyzése a Cegléd környékén tapasztalt terrorról. Budapest, 1959. október 30.	198
K. J-né a Tolna megyei Mőzsről írt, betűhíven közölt levele Kádár Jánosnak az erőszakos tsz-szervezésről. Mőzs, 1959. november 22.	200
Rakusz Józsefnek, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága Tanácsszervek Osztálya alkalmazottjának feljegyzése K. J-né mőzsi lakos panaszáról. Budapest, 1959. december 7.	202
H. I. betűhíven közölt levele a budapesti „Országos Pártbizottság Titkársága” részére, az egyik agitátor erőszakos viselkedéséről. Magyarszecsőd, 1959. november 25.	205
Dr. Berkovics Miklósnak, a Körmendi Járási Ügyészség vezető ügyészének levele a Vas Megyei Ügyészség főügyéséhez, a magyarszecsődi ügyről. Körmend, 1959. november 30.	205
Horváth Imrénének, a Magyarszecsődi Községi Tanács VB-elnökének és Antal Sándorné VB-titkáranak jelentése az MSZMP Vas Megyei Bizottsága számára, a belépési nyilatkozat pajtában történt aláírásáról. Magyarszecsőd, 1959. december 9.	206
Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „tsz-fejlesztéssel” kapcsolatos állambiztonsági intézkedésekről. Budapest, 1959. november 27.	207

Kovács György őrmester jelentése a BM Nagykanizsai Vasútbiztosító Tisztiorseről a szüleinél tett, zalaigriceai látogatás tapasztalatairól. Nagykanizsa, 1959. november 26.	208
Csokona Sándornak, az MSZMP Zala megyei titkárának levele a Nagykanizsai Vasútbiztosító Tisztiorstnek Kovács György őrmester jelentéséről. Zalaegerszeg, 1959. decembere.	209
Feljegyzés a vásárosnaményi járásban tapasztaltakról. Budapest, 1959. december 16.	210
K. J. és felesége betűhíven közölt levele az MSZMP KB Titkárságra, fizikai bántalmazásáról. Pétervására, 1959. december 23.	211
P. I. levele az MSZMP KB-nak, a tsz-szervezés terrorjáról. Fülöpszállás, 1960. január 11.	211
„Bács kis kun Megye lakosága” megjelöléssel aláírt levél a tsz-szervezés terrorjáról. 1960. eleje.	213
Bíró József Heves megyei párttitkár és Tóth Sándor pártbizottsági osztályvezető jelentése az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának, a pétervásárai „erőszakosságok” kivizsgálásáról. Eger, 1960. január 14.	214
T. M-né rábahídvégi tanáchoz írt és ott kivonatolt levele nevelőapja öngyilkosságának körülményeiről. Budapest, 1960. január 15.	215
Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas Megyei Bizottság első titkárának és Nagy József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőjéhez, a rábahídvégi öngyilkosságról. Szombathely, 1960. február 19.	216
Zalagyömörői, „Síróparasztok” aláírással ellátott, betűhíven közölt levél. Zalagyömörő, 1959. december 31.	217
Z. V. zalagyömörői gazda levele a terrorizálásról. Zalagyömörő, 1960. január–február.	218
A Legfőbb Ügyészség panaszírodájában készült jegyzőkönyv V. J., V. E-né és R. E-né zalagyömörői lakosok ügyében. Budapest, 1960. január 12.	219
Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságának fegyelmi jegyzőkönyve a „felsőbb pártszervek megrágalmazásáról”. Veszprém, 1960. január 19.	220
Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottság fegyelmi jegyzőkönyvének részlete az „erőszakos tsz-szervezéssel elkövetett cselekedetről.” Veszprém, 1960. január 19.	221
N. M. Szabad Föld szerkesztőségének írt, itt betűhíven közölt levele a kínzásról. Zalagyömörő, 1960. február 21.	225

Vándor Lászlónak, az MSZMP Veszprém megyei titkárának és Cserép Géza mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Szabad Föld szerkesztőségéhez, N. M. panaszügyében. Veszprém, 1960. március 29.	226
Vígvári Gyulának, az MSZMP Veszprém megyei „politikai munkatársának” feljegyzése N. M. panaszügyében. Veszprém, 1960. április 21.	227
Többek nevében írt, betűhíven közölt levél a „Magyar szocialista Munkáspárt Fő Titkárságának” a kínzásokról. Zalagyömörő, 1960. február 29.	227
K. I., Cs. P. kakucsi gazdák és Ács Imre, az FM Szövetkezetpolitikai Főosztályának alkalmazottja által aláírt jegyzőkönyv az agitátorok erőszakosságairól. Budapest, 1960. január 12.	228
Ács Imrének, a Földművelésügyi Minisztérium Szövetkezetpolitikai Főosztályáról írt feljegyzése a KB Mezőgazdasági Osztályának a Kakucson történetekről. Budapest, 1960. január 14.	229
„Egy abai lány” aláírással ellátott levél a Magyar Rádió és Televíziónak a környezetében tapasztalt kínzásokról. 1960. január 16.	230
„Régi öregharcos” aláírással ellátott, kézzel írt levél az MSZMP Tolna Megyei Bizottsága számára. Paks, 1960. január 18.	230
A sándorfalvi rendőrörsről Jakab József rendőr főtörzsőrmester jelentése Szeged Járási Rendőrfőkapitányságnak, a tanácsházán történt kínzásról. Sándorfalva, 1960. január 18.	231
O. I. levele a Magyar Rádióhoz az erőszakos tsz-szervezésről. Fadd, 1960. január–február.	231
O. K-nének egy szerkesztőséghez írt levele apja megveréséről. Padrag, 1960. január 25.	232
T. I., az OTP VII. kerületi fiókgazgatója és Balogh István alapszervezeti MSZMP-titkár levele az MSZMP Szigetvári Járási Pártbizottságnak, az erőszakos tsz-szervezésről. Budapest, 1960. január 25.	234
Szabó Józsefnek, az MSZMP szigetvári járási titkárának és Horváth János agitációs és propaganda osztályvezetőjének levele az OTP VIII. kerületi MSZMP-szervezetének, az erőszakos tsz-szervezésről. Szigetvár, 1960. január 28.	234
A Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály által felvett jegyzőkönyv részlete a héregi községi tanácsházán. A. L., 40 éves gazda tanúkihallgatásáról. Héreg, 1960. január 27.	235
T. F., 51 éves gazda, a római katolikus egyházközségi tanács elnökének tanúkihallgatási jegyzőkönyve a belépési nyilatkozat aláírásáról, és A. L. megkínzásáról. Felvéve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai	

Nyomozó Osztály által a héregi községi tanácsházán, Héreg, 1960. január 27.	239
A. K., 17 éves lány tanúkihallgatási jegyzőkönyve apja megkínzásának körülményeiről. Felvéve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály által a héregi községi tanácsházán. Héreg, 1960. január 27.	240
M. J., 37 éves gazda tanúkihallgatási jegyzőkönyve a belépési nyilatkozat aláírásával kapcsolatos kínzásról. Felvéve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály által a héregi községi tanácsházán. Héreg, 1960. január 27.	242
Galambos László „szervező brigádvezető” Vas megyei feljegyzése. Alsóújlak, 1960. január 27.	244
Szaniszló Gyula tsz-szervezési felelős és Kállai Géza VB-elnök levele Török Sándornak, a tiszadorogmai Kosárfonó KTSZ elnökének. Tiszadorogma, 1960. január 30.	246
Kovács József, az MSZMP Nagykáta Járási Bizottság titkára és Keszi József pártalkalmazott által írt levél az MSZMP Pest Megyei VB számára, egy szentmártonkátai panasz ügyében. Nagykáta, 1960. január–február.	247
Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályán írt jelentés a Borsod megyei „termelőszövetkezetek fejlesztéséről és megszilárdításáról.” Budapest, 1960. február 1.	248
A Borsod Megyei Rendőrfőkapitányság által felvett panaszfelvételi jegyzőkönyv H. J., 60 éves földműves, tsz-tag, zalkodi tanácsházán történt kínzásáról. Zalkod, 1960. március 4.	250
A Borsod Megyei Rendőrfőkapitányság által felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv Özv. P. J-né, 48 éves tsz-tag vallomásáról. Zalkod, 1960. március 4.	251
Dr. Borbély Sándor, Borsod megyei főügyész határozata a zalkodi tanácsházán történetekkel kapcsolatos nyomozás megszüntetéséről. Miskolc, 1960. április 23.	252
Alle Pálnak, a Földművelésügyi Minisztérium Szövetkezetpolitikai Főosztály osztályvezetőjének feljegyzése a „termelőszövetkezeti szervezőmunka során elkövetett helytelen módszerekről”. Budapest, 1960. február 3.	254
Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságáról írt levél a MSZMP Központi Bizottság Mezőgazdasági Osztályának, a „Somogy megyei túlkapásokról.” Kaposvár, 1960. február 8.	256
A Szabad Föld főszerkesztőjének az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára küldött jelentése a hozzájuk 1960. január 1-től február 4-ig érkezett levelekről. Budapest, 1960. február 10.	257
„Dánszentmiklós” jelige alatt írt levél a Magyar Rádiónak a tsz-szervezés terrorjáról. 1960. január eleje.	260

Bárányos József, az MSZMP KB Párt-és Tömegszervezetek Osztálya alkalmazottja jelentést kér Putnoki Lászlótól, Heves MSZMP-titkárától, a gyöngyöshalászi „tsz-szervezésről”. Budapest, 1960. d. n. (január–február)	261
A Legfőbb Ügyészség Büntetőjogi Főosztályának feljegyzése a Baranya megyei „tsz-szervezés során elkövetett törvénysértésekről.” Budapest, 1960. február 12.	262
Sz. J-né, K. M., Sz. P., G. J., M. F., özv. M. J-né levele Kádár Jánosnak a tsz-szervezés terrorjáról. Nagykálló, Rácztanya, 1960. február 12.	265
D. Gy. levele az MSZMP Csepeli Vas- és Fémművek Pártbizottságának, bátyja megveréséről. Dinnyés, 1960. február 18.	266
„Tápiószecsői Egyetértés Termelőszövetkezeti gazdák” megjelöléssel aláírt, betűhíven közölt levél az MSZMP Budapesti Bizottságához, a tsz-ből kimaradt gazdákról. Tápiószecső, 1960. február 28.	267
Betűhíven közölt, névtelen levél a pándi iskolaigazgatóról és párttitkárról. 1960 eleje.	268
A Népszabadság szerkesztőségének értesítése az MSZMP Nagykáta Járási Bizottságának egy pándi névtelen levélről. Budapest, 1960. március 17.	268
Kovács József, az MSZMP Nagykáta Járási Bizottság titkára és Keszi József által aláírt levél a Népszabadság szerkesztőségének, a pándi párttitkár ügyéről. Nagykáta, 1960. márciusa után.	269
Az MSZMP KB Iroda szigorúan bizalmas feljegyzése Fehér Lajos számára. Budapest. 1960. február 13.	269
Az MSZMP Baranya Megyei Pártbizottság számára készített feljegyzés az „erőszakos eljárásokról”. Pécs, 1960. február 18.	270
K. A-né Vasvárról, a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségéhez írt levelének gépelt átírása a kollektivizálásról. 1960 eleje.	275
Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas Megyei Bizottsága első titkárának és Nagy József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségéhez, Kovács Antalné ügyében. Szombathely, 1960. február 18.	275
Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Fegyelmi Bizottságának jegyzőkönyve a „dolgozó parasztok személyes szabadságának megsértéséről”. Nyíregyháza, 1960. február 26.	276
Németh Károly, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályáról kér tájékoztatást a megyei MSZMP-titkároktól a „tsz-szervezés” „durvaságairól és tettlegességeiről.” Budapest, 1960. február 27.	281

Gyökös Mihály rendőr százados és Horváth Boldizsár rendőr őrnagy szigorúan bizalmas, a Hajdú-Bihar megyei rendőr-főkapitányságon készült összefoglaló jelentése az Egyeken folytatott rendőrségi és ügyészégi vizsgálatról. Debrecen, 1960. március 1.	281
Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Fegyelmi Bizottságának szigorúan bizalmas javaslata az Egyeken történt brutalitásokról. Debrecen, 1960. március 1.	285
Gódor Ferencnek, az MSZMP Hajdú-Bihar megyei titkárának és Harangi Sándor mezőgazdasági osztályvezetőnek a jelentése a KB Mezőgazdasági Osztályához, a „tsz-fejlesztési munka során elkövetett durvaságokról.” Debrecen, 1960. március 9.	286
Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságán készült feljegyzés a káptalantóti panaszügyben. Veszprém, 1960. március 1.	288
Cz. I., gyöngyöshalászi lakos levele Kádár Jánosnak. Budapest 1960. március 1.	289
Sándor Józsefnek, az MSZMP KB PTO alkalmazottjának bizalmas jelentése a KB tagjainak a Csongrád megyei Ruzsán történt tsz-ellenesség elfojtásáról. Budapest, 1960. március 5.	291
K. J. betűhíven közölt kérelme a tsz pártszervezetéhez gépjárművezetői igazolványa visszaszerzése érdekében. Ruzsa, 1960. május 29.	291
Prantner Józsefnek, az MSZMP Tolna megyei első titkárának a levele az MSZMP KB Irodának egy névtelen panaszra válaszolva. 1960. március 6.	292
Cseterki Lajosnak, az MSZMP Fejér megyei Bizottság első titkárának és Hankó János Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetőjének feljegyzése a tsz-szervezés „türelmetlenségeiről.” Székesfehérvár, 1960. március 7.	293
Takács Erzsébetnek, a Tolna megyei Nagykónyi Községi Tanács VB-elnökének és Sárdi István tsz-elnöknek a levele a budapesti Erzsébetvárosi Tejüzem igazgatójához, hogy a felsorolt munkások állását szüntesse meg. Nagykónyi, 1960. március 9.	295
Bíró Józsefnek, az MSZMP Heves Megyei Bizottság titkárának és Tamás László mezőgazdasági osztályvezetőnek a „jelentése a szervezés ideje alatt megtörtént visszasságokról”, a MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának. Eger, 1960. március 11.	296
Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei első titkárának és Mester Sándor másodtitkárnak a jelentése Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, a Vas megyei „tsz-szervezés törvénysértéseiről.” Szombathely, 1960. március 11.	297
Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei első titkárának és Holczer Ferenc főelőadónak a levele Dr. Markója Imrének, a KB Adminisztratív Osztályára, a rumi „törvénysértésekkel” kapcsolatos bírósági ítéletről és véleményezéséről.	

Szombathely, 1960. április 9.	300
Dr. Markója Imre a KB Adminisztratív Osztályáról értesíti Holczer Ferencet, az MSZMP Vas megyei főelőadóját a rumi ügyben vádlottak próbaidős ítéletéről. Budapest, 1960. szeptember 16.	301
Molnár Frigyesnek, az MSZMP Bács-Kiskun megyei titkáranak és Tompa Béla mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, „az önkéntességet megsértő tsz-szervezésről”. Kecskemét, 1960. március 14.	301
Egri Gyulának, az MSZMP Baranya megyei titkáranak és Novics János mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, a „tsz számszerű fejlesztésben előfordult túlkapásokról”. Pécs, 1960. március 14.	303
A Heves megyei Domoszló Községi Tanács VB hivatalos helyiségében készült jegyzőkönyv D. I-né Szabad Föld szerkesztőségéhez írt levelének tartalmáról. Domoszló, 1960. március 28.	304
Varga Ferencnének, az MSZMP Szombathelyi Járási VB-titkáranak jelentése Gosztanyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei titkáranak, a határ menti községek nemzetiségi problémáiról. Szombathely, 1960. április 5.	305
Vándor Lászlónak, az MSZMP Veszprém megyei titkáranak és Cserép Géza mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségéhez, egy panaszügyről. Veszprém, 1960. április 14.	307
B. Gy. párttag levele az MSZMP KB Ellenőrző Bizottságának a Szabadszálláson élő édesanyjával történt erőszakosságról. Budapest, 1960. április 25.	308
Tompa Béla mezőgazdasági osztályvezető levele Németh Károlynak, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, egy szabadszállási panaszról. 1960. áprilisa–májusa.	309
Németh Károlynak az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályáról írt, szigorúan bizalmas tájékoztató jelentése a Politikai Bizottság számára „az 1959–60. évi téli termelészövetkezeti szervezés során elkövetett durvaságokról és azok orvoslásáról”. Budapest, 1960. május 14.	310
Nezvál Ferenc igazságügyminiszter levele Marosán György MSZMP KB-titkárnak a Komárom megyei Héregen a „termelészövetkezeti agitáció” alatt „elkövetett bűncselekményekről.” Budapest, 1960. május 19.	312
B. M. mezőgyáni tanítónő „tsz és népi demokrácia elleni izgatásának” bűnügyi peréhez csatolt magánlevele NSZK-ban élő rokonához. H. n. 1960. március 27.	314
Dr. Harangi János Békés megyei ügyész határozata a postahivatal által lefoglalt egyik levéllel kapcsolatban. Gyula, 1960. június 3.	315

B. M. mezőgyáni tanítónő „tsz és népi demokrácia elleni izgatási” vádiratának részlete. Gyula, 1960. augusztus 5.	315
Csathó Ferenc pártvezetőségi tag által írt feljegyzés G. M. márianosztrai párttagról. Szob, 1960. június 27.	316
Betűhíven közölt, névtelen levél az algyői tsz-elnöknek. 1960. július.	316
Derdák Istvánnak, az MSZMP Sárvár Járási VB-titkárának levele V. J. sitkei lakosnak tsz-munkára kényszerítéséről. Sárvár, 1960. július 6.	317
P. L. Kádár Jánosnak írt levele apja rendőrautóval történt elszállításáról. Alsóörs, 1960. július 10.	318
A Veszprém Megyei Rendőrkapitányságról András György őrnagy levele az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságára, P. P. „tsz-ellenes izgatási” ügyében. Veszprém, 1960. augusztus 11.	319
Négy, 79 és 81 év közötti özvegyasszony kézzel írt levele Kiss Károlynak, az MSZMP KB titkárságára nyugdíjügyben. Borsfa, 1960. augusztus 3.	319
A borsfai négy özvegyasszony levele után felvett jegyzőkönyv föld- és nyugdíjügyben. Borsfa, 1960. szeptember 16.	320
Varga Gyulának, az MSZMP Zala megyei titkárának levele az MSZMP KB Irodának a borsfai panaszügyben. Zalaegerszeg, 1960. szeptember 19.	321
Sz. J. és feleségének panasza az MSZMP KB részére, az őket ért „méltánytalan bánásmódról.” Lőrinci, 1960. augusztus 9.	321
Németh Ernő levele Népszabadság szerkesztőségének a falujában tapasztaltakról. Nemeshany, 1960. augusztus 17.	323
Takács József főhadnagynak és Tullner István főhadnagynak, a Pest Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya Váci Kirendeltsége tisztjeinek szigorúan titkos jelentése a „Nagybörzsöny községben történt tsz-el kapcsolatos rendkívüli esetről” Vác, 1960. szeptember 10.	327
Urbánszky József őrnagy és Hajas István főtörzsőrmester jelentése a Szobi Járási Rendőrkapitányságnak, „G. G-né nagybörzsönyi lakos magatartásáról”. Vámosmikola, 1960. szeptember 29.	331
Kunszállásról írt névtelen levél a Szabad Föld szerkesztőségének a brutalitásokról. Kunszállás, 1960. december 9.	332
Székely Bélának, a Szabad Föld felelős szerkesztőjének levele Nádas Gáspárnak az MSZMP Mezőgazdasági Osztályára, a Kunszállásról írt névtelen levéllel kapcsolatban. Budapest, 1960. december 13.	332

V. M. műszerész első levele a Legfőbb Ügyészségnek a kollektivizálásról. Orosháza, 1960. december 15.	333
A Legfőbb Ügyészségről küldött válasz V. M. orosházi műszerész bejelentésére. Budapest, 1960. december 31.	334
V. M. műszerész második levele a Legfőbb Ügyészségnek a kollektivizálásról. Orosháza, 1961. január 12.	334
Dr. Sarlós Bélának, a Legfőbb Ügyészség osztályvezető ügyészének levele Dr. Nagy Lászlónak a KB Mezőgazdasági Osztályára, V. M. orosházi műszerész bejelentéséről. Budapest, 1961. január 18.	334
A Mezőkövesdi Járási Tanács VB-elnökének levele a Budapesti Közgazdasági Egyetem MSZMP-titkárának, az egyik egyetemi hallgató hazaküldéséről a szülők kollektivizálás során tanúsított magatartása miatt. Mezőkövesd, 1960. december 18.	335
A Budapesti Csomagolóanyag-gyár MSZMP-titkára, gépmestere és a panasztevő munkaügyi előadó aláírásával ellátott jegyzőkönyv az ecseri tsz-szervezés brutalitásairól. Budapest, 1960. december 20.	336
Király Lászlónak, az MSZMP Pest megyei titkárának és Jámbor Miklós mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Dr. Nagy Lászlónak a MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a Budapesti Csomagológyárból érkezett jegyzőkönyvről. Budapest, 1961. február 14.	337
A Nők Lapja szerkesztőségi levele a Monori Járási PB Mezőgazdasági Osztályvezetőjének egy panaszügyben. Budapest, 1960. december 27.	338
D. F. kézzel írt, betűhíven közölt levele a Magyar Rádió Levelezési Osztályára az erőszakosságról. Dióskál, 1960. december 31.	338
A Vas megyei Jánosháza 50 éven felüli tsz-tagjainak nevében írt levél a pártbizottságnak. Jánosháza, 1960. d. n.	339
„Bernecebaráti lakosok” aláírással ellátott, betűhíven közölt levél a pártbizottságnak a bernecebaráti botrányokról. 1960. d. n.	340
„Szemenyei dolgozoparasztok” megjelöléssel, betűhíven közölt levél a Magyar Rádióhoz, a „nagy parasztok” magatartásáról. 1960. d. n.	340
Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei első titkárának és Nagy József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió és Televízió Levelezési Osztályához, a szemenei bejelentésről. Szombathely, 1960. március 22.	341
Betűhíven közölt névtelen levél egy szerkesztőségnek. „Kelt egy megnem nevezet Faluba.” 1960. eleje.	341

Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságáról küldött levél a Moszkvában tartózkodó P. J. családjával történekről. 1960. d. n.	343
Venéczi János, az MSZMP Budapesti Bizottságáról ír Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, a Szabolcs megyei tsz-szervezésről. Budapest, 1961. január 2.	344
Scher Dezsőnek, az MSZMP Élelmiszer-csomagoló Vállalat Pártszervezet titkárának ajánlott levele a KB Mezőgazdasági Osztályára, a tsz-szervezés Bucsá községben tapasztalt következményeiről. Budapest, 1961. január 2.	344
A farmosi községi tanácson a „termelőszövetkezeti szervezés során a párt politikáját sértő visszahívások kivizsgálásáról” felvett jegyzőkönyv másolata. Farnos, 1961. január 9.	345
Püspöki Károly, az MSZMP Monori Járási titkárának levele az MSZMP Pest Megyei Bizottságának, a pilisi erőszakosságról. Monor, 1961. január 13.	346
P. J. és felesége, B. I. kézzel írt levele Kádár Jánosnak az erőszakosságokról. Zalaegerszeg, 1961. január 17.	347
Pohánka Józsefnek, az MSZMP Zalaegerszegi városi titkárának levele az MSZMP megyei titkárának P. J. és felesége panaszügyében. Zalaegerszeg, 1961. február 3.	348
Csendes Károlynak, a Legfőbb Ügyészség Politikai Ö. Osztályáról írt, szigorúan titkos jelentése az MSZMP KB-nak, „a tsz-ek szervezésével kapcsolatos megnyilvánulásokról”. Budapest, 1961. január 25.	349
K. H., MAHART-gépkezelő, halásztelki lakos bejelentése a MAHART Pártbizottságának a tsz-szervezés erőszakosságáról. Budapest, 1961. január 24.	352
Horváth Andrásnak, az MSZMP Pest Megyei Bizottsága titkárának és Jámor Miklós mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Dr. Nagy Lászlónak a KB Mezőgazdasági Osztályára, egy halásztelki bejelentésről. Budapest, 1961. március 3.	353
Dr. Béres Miklósnak, a Legfőbb Ügyészség Politikai Ö. Osztálya osztályvezetőjének feljegyzése a Bányán és Dúsnokon hallott brutalitások „kivizsgálásáról”. Budapest, 1961. január 30.	353
Dr. Béres Miklósnak, a Legfőbb Ügyészség Politikai Ö. Osztálya osztályvezetőjének jelentése az MSZMP KB-nak „a tsz-szervezők részéről történt törvénysértésekről”. Budapest, 1961. február 23.	355
Egy encsencsi személy neve alatt elküldött levél az „Igazságügyi Intézet osztályvezetőjéhez” az erőszakos tsz-szervezésről. Encsencs, 1961. február 11.	359
Benkei Andrásnak, az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei titkárának és Juhász József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MSZMP KB Mezőgazdasági	

Osztályára, egy encsencsi személy neve alatt írt bejelentésről. Nyíregyháza, 1961. március 26.	359
Nagy Sándornak, a Monori Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztály vezetőjének levele az MSZMP Monori Járási PB Mezőgazdasági Osztályvezetőjéhez, az úri községből érkezett panaszügyről. Monor, 1961. február 16.	360
Jakab Sándornak és Matúz Józsefnek, az MSZMP Nógrád Megyei Bizottság titkárainak levele az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, egy pásztói bejelentés cáfolása céljából. Salgótarján, 1961. február 18.	360
T. K. kézzel írt levele Kiss Károlynak, az MSZMP KB Titkárságára az erőszakosságról. Becsvölgye, 1961. február 28.	361
Koroknai Sándortól, az MSZMP Zala Megyei Bizottság Mezőgazdasági Osztályának vezetőjétől küldött válasz az MSZMP KB-nak T. K. panaszügyében. Budapest, 1961. június 13.	361
Koroknai Sándornak, az MSZMP Zala Megyei Bizottság Mezőgazdasági Osztályának vezetőjétől küldött levél T. K-nak korábbi panaszügyében. Zalaegerszeg, 1961. június 13.	362
N. J-né, Bölske melletti András-pusztáról (Tolna m.) írt levele az MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályára, a vele szemben elkövetett önkényeskedésről. András-pusztá, 1962. januárja.	362
V. Sz. P-né kilépési és földkikérési kérelme Németh Károlynak, az MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályára. Tunyogmatolcs, 1962. szeptember 24.	363
Nádas Gáspárnak, az MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztálya alkalmazottjának levele a tunyogmatolcsi V. Sz. P-nének tsz-ből való kilépési szándékáról. Budapest, 1962. szeptember 28.	365

VIDÉKI HELYZETKÉPEK ÉS A KOLLEKTÍV ÜZEMFORMÁK MILIÓI

A váci járás főszolgabírójának „helyzetjelentése” az alispánnak. Vác, 1945. február 22.	366
A Szociáldemokrata Párt Mezőkövesdre küldött agitátorának jelentése, 1947. augusztus 13.	368
Csizmadia Ferenc népművelő jelentése Abaúj megyéből. Antalpuszta, 1947. szeptember 1.	370
Borbély Sándornak, az MDP Bács-Bodrog Megyei Bizottság termelési felelősének jelentése az MDP KV Szövetkezetpolitikai Osztályának, a táblás csoportok helyzetéről. Baja, 1949. január 19.	372

Szőke Márton és Gyarmati József bizalmas jelentése a Szabolcs-Szatmár megyei úti tapasztalatokról az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya számára. Budapest, 1949. szeptember 19.	375
Rendőrségi jelentés a Csátaljai Földműves Szövetkezetről. Baja, 1949. január 24.	378
Rendőrségi távmondattal közölt jelentés a csátaljai tszcs-ról. Baja, 1949. június 25.	380
Rendőrségi jelentés a csátaljai társadalmi reakciókról. Csátalja, 1950. augusztus 23.	381
Szarvas Imre, Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai osztályvezető „bizalmas” jelentése az MDP Szatmár megyei Bizottságának a „tsz-mozgalomról”. Mátészalka, 1949. december 23.	382
T. I. hízlalótelepi vezető levele „Ilku elvtársnak” a Baranya megyei Bakócán tapasztaltokról. Bakóca, 1952. május 5.	387
Gábri Mihálynak, a Somogy Megyei MDP titkárának és Nemes János mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MDP Központi Vezetősége Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályára, T. I. bakócai tapasztalataival kapcsolatban. Kaposvár, 1952. június 20.	389
Hetesi Imre Tsz-Tanács Titkárság, Lénárt Gábor, a „Termelőszövetkezet” szerkesztőségi tagja és Ignáth Imre, a KV Mezőgazdasági Osztály alkalmazottjának feljegyzése a KV Mezőgazdasági Osztálya számára a Zala megyei tsz-szervezésről. Budapest, 1956. április 29.	390
Nádor Gáspárnak, a KV Mezőgazdasági Osztálya alkalmazottjának szigorúan Bizalmas jelentése a Zala megyei Valkonya és Várfölde községekről. Budapest, 1956. május 24.	397
Márczis Antalnak, az FM alkalmazottjának jelentése a Zala megyei tsz-ekről. Budapest, 1956. augusztus 2.	402
Szabó Józsefnek, az FM Termelőszövetkezeti Főosztály főosztályvezető-helyettesének jelentése a tsz-ekről. Budapest, 1956. november 14.	405
A Tanácsszervek Osztályának jelentése egyes megyei tapasztalatok alapján. Budapest, 1957. január 3.	408
Keserü János beszámolója az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának a Győr-Sopron megyei tapasztalatairól. Budapest, 1957. március 29.	410
Bencze Károly beszámolója az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának a Baranya megyei tapasztalatairól. Budapest, 1957. április 5.	412

Molnár Frigyesnek, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Intéző Bizottság elnökének feljegyzése a helyi ipart gátló gyakorlatról (részlet). Kecskemét, 1957. májusa.	414
A Debreceni Járási Rendőrkapitányság szigorúan titkos jelentése az MSZMP Debreceni Járási Pártbizottságának az ebesi botrányokról. Debrecen, 1959. március 14.	414
Czeplédi Károlynak, a Debreceni Járási Rendőrkapitányság hadnagyának jelentése az álmosdi Táncsics tsz-ben tapasztaltakról. Debrecen, 1959. március 20.	415
A Derecskei Járási Tanács VB elnöki hivatalában felvett jegyzőkönyv Sz. J. panaszáról. Derecske, 1959. március 24.	416
A Derecskei Járási Tanács VB-elnök hivatalában felvett jegyzőkönyv tíz „dolgozó paraszt” panaszügyében. Derecske, 1959. március 26.	417
A Legfőbb Ügyészség beszámolója az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának a „földfelajánlásokról”. Budapest, 1959. május 27.	419
A Legfőbb Ügyészségi jelentés mintaszövege az „ingatlanfelajánlásról.” Kb. 1959. május.	424
Névtelen levél az MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottságának a ménfőcsanakai tsz-szervezés utáni jelenségekről. Ménfőcsanak, 1959. június 5.	424
A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának jelentése az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának az 1959. július 22. és 24. közötti Veszprém és Fejér megyei tapasztalatokról. Budapest, 1959. július 31.	427
Nyíri Béla főelőadó jelentése az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának az 1959. július 28. és 31. közötti Heves és Szolnok megyei helyszíni ellenőrzésről. Budapest, 1959. augusztus 1.	431
Szabó Kálmánnak és Fenyvesi Györgynek, az FM Szövetkezetpolitikai Főosztálya és Földbirtokpolitikai Főosztálya alkalmazottjainak jelentése az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a „Baranya és Somogy megyében 1959. VII. 28–31-ig végrehajtott ellenőrzés tapasztalatairól.” Budapest, 1959. augusztus 3.	435
Dr. Sarlós Béla osztályvezető ügyész feljegyzése Nádas Gáspárnak, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára. Budapest, 1959. augusztus 5.	441
Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés. Budapest, 1959. augusztus 15.	444
Mazán Andrásnak, az Orosháza Járási Népi Ellenőrzési Bizottság elnökének jelentése az Orosházi Járási és Városi Ügyészségnek a nagykopáncsi Győzelem tsz-ről. Orosháza, 1959. augusztus 19.	447

B. M., a nagykopáncsi volt tsz-elnök levele az MSZMP KB-nak a KNEB-vizsgálattal kapcsolatban. Budapest, 1959. december 10.	450
Klukó Mátyásnak, az MSZMP Békés megyei első titkárának és Lestyán István mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a nagykopáncsi Győzelem tsz-ről. Békéscsaba, 1960. január 21.	455
Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés a tsz-ekről. Budapest, 1959. szeptember 4.	457
Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés. Budapest, 1959. szeptember 21.	459
A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB-Titkárságán készített szigorúan titkos feljegyzés a lakosság hangulatáról 1959. október végén (részlet). Kecskemét, 1959. október 26.	462
Vizsgálati feljegyzés a hőveji Rákóczi tsz helyzetéről. Győr, 1959. december 16.	466
Németh Jenőnek, a Fejér Megyei Hírlap Szerkesztőségéből küldött feljegyzése az MSZMP Fejér Megyei Bizottságának a lajoskomáromi tapasztalatairól. Székesfehérvár, 1959. november 1.	471
Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan Bizalmas javaslata az egyeki Új Élet tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 9.	472
Az MSZMP Hajdú-Bihar MSZMP Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a nyírmártonfalvai Toldi Miklós tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 23.	473
Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a magyarhomorai Arany Kalász tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 23.	474
Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a magyarhomorogi Március 15. tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 23.	475
Jelentés a Veszprém és Komárom megyei „termelőszövetkezeti mozgalom fejlődéséről” az FM Szövetkezetpolitikai Főosztálya számára. Budapest, 1960. február 1.	476
Az MSZMP Pest Megyei Bizottságának tsz-elnöki kinevezései. Budapest, 1960. január 11. – február 22.	479
Az MSZMP Pest Megyei Bizottság javaslata a kartali tsz-elnöki kinevezésre. Budapest, 1960. február 3.	481
A Hajdú-Bihar MSZMP Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a mikepércsi tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1960. június 3.	482

A tápiószentmártoni Kossuth tsz pártszervezetének és gazdasági vezetésének felülvizsgálata. Nagykáta, 1960. február 29.	483
Kimutatás a 3.004/1/1959. és a 3.004/2/1959. Korm. sz. hat. alapján a tsz-be kihelyezett elnökök, mezőgazdászok és könyvelők, valamint a 6/1958. FM sz. rendelet alapján alkalmazott mezőgazdászok, továbbá a 32/1959. FM sz. r. alapján tsz-eknél alkalmazott volt községi és fmsz-mezőgazdászok és könyvelők létszámáról (1–2.) Budapest, 1960. június 30.	486
A bársonyosi KISZ-titkár levele régi, pártbizottsági ismerősének a helyi tsz-ről. Bársonyos, 1961. január 5.	489
Egy tsz-párttitkár levele a földjáradékról az MSZMP VIII. kongresszusára. Homokmégy, 1962 novembere.	490

INDIVIDUALIZÁLT „OSZTÁLYHARC” – ALKALMAZKODÓ ELLENÁLLÁS

Feljelentési jegyzőkönyv az L. J-nek tulajdonított kommunistaellenes kijelentésről. Szikszó, 1947. január 20.

Felvétetett a Magyar Kommunista Párt Abaúj megyei Bizottságának hivatalos helyiségében. 1947. január 20-án megjelent L. J. szikszói lakos, előadja az alábbiakat: B. S. szikszói lakos gőzmalmi alkalmazott özv. N. I-né lakásán az alábbi kijelentést tette: „Én is beállok kommunistának, mert a kommunistának lehet lopni, rabolni.... De nemsokára lesz kommunizmus.” Ezt a kijelentést tette 1947. január hó 19-én este 8 óra körül. (Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, XXXV/1. 41. Az MKP Abaúj–Torna Megyei Bizottság ir. 47.f. V/7/185.ő.e.)

Kummer Károly járási MKP-titkár levele a Belügyminisztériumnak, a tibolddaróci papok rendőri felügyeletének megszüntetéséről. Mezőkeresztes, 1947. április 29.

A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya még 1946 nyarán rendőri felügyelet alá helyezte Tóth István rk. plébánost és Farkas Sándor ref. lelkészt tibolddaróci egyházi vezetőket. Ezek az egyének akkor jóhiszeműen látszólag hibát követtek el, azonban azóta magatartásukkal bebizonyították azt, hogy hajlandók a demokratikus pártokkal együtt dolgozva részt venni az ország gazdasági és kulturális újjáépítésében, ezért kérjük a Belügyminiszter Elvtársat, hogy fenti papoknak rendőri felügyelet alóli felmentését elrendelni szíveskedjék. (Ceruzával ráírva: „nem teljesíthető”)

(Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, XXXV/1. 41. Az MKP Abaúj–Torna Megyei Bizottság, 15.d. 56.f. 2.ő.e. Mezőkeresztesi járás. 132/1947.)

A Darkó-tanyai MKP-szervezet jelentése az MKP Sárospataki Járási titkárságának „Laczkó tisztelendő úrról”. Darkó, 1948. március 8.

Jelentjük, hogy 1948. évi március 7-én Darkó-tanyán megtartott Isten tiszteleten (prédikáció közben) Laczkó tisztelendő úr olyan kijelentéseket tett, mely a Demokráciát és a

Demokratikus pártok közül a mi pártunkat az MKP-t sérti. Tekintettel arra, hogy a párt nevét név szerint nem fejezte ki, így feljelentésünk talán nem lenne eredményes. Mivel, hogy Laczkó tisztelendő úrnak ilyen kijelentései nem elsőek Darkón, ezért elhatároztuk, hogy Juhász elvtársnak jelentjük, egyben kérjük Juhász elvtársat, hogy legyen szíves figyelmeztesse Laczkó tisztelendő urat, hogy az Isten tiszteletén ne politizáljon. Laczkó tisztelendő úr kijelentései a következők voltak. Először is, hogy az igazságot most ne keressük, mert most olyan emberek akarnak igazságot teremteni, akik egy bizonyos pártba beszervezik a nyers embereket és kiállnak a községháza elé és ott lopják a napot, amikor a földművesek betakarítják a terményüket, akkor jönnek ezek a nyers emberek és elszedik tőlük azért, hogy az évi kenyerüket tudják biztosítani. Nekünk, ezzel szemben az a véleményünk, hogy Laczkó tisztelendő úr az MKP-t nézi annak a bizonyos pártnak, amelyik az ő kijelentései szerint a nyers embereket beszervezik. Ez ellen a darkói MKP-szervezet 121 tagja tiltakozik. És titkárságunknak bejelentjük.

(Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, XXXV/1. 41. MKP Abaúj–Torna Megyei Bizottság, 3.d. 43.f. II/5. ő.e.)

Jelentés Kádár Jánosnak az egyházi iskolák államosítása utáni helyzetről.

Budapest, 1948. június 22.

Az egyházi iskolák átvétele: Egybehangzó jelentések szerint az iskolák átvétele rendben történt meg. A törvény megszületése sok helyen nagy lelkesedést keltett, különösképpen a pedagógusok körében. Fejér megyéből jelentik, hogy az egyház semmi, vagy teljesen jelentéktelen ellenállást tanúsított, s ez vonatkozik az egész országra. Heves megyében 4.500, Hatvanban 1.200 aláírást gyűjtöttek, melyek lelkesen és örömmel üdvözlik az országgyűlést a törvény megszavazása alkalmából. Igen mély hatást tett, s az ellenséget demoralizálta a koalíciós pártok egysége, az a tény, hogy név szerinti szavazással is a koalíciós pártok egy emberként a törvény mellett szavaztak. Az ország minden részében a pedagógusok pártszervezeteinkhez fordulnak, s brossúrákat, könyveket, füzeteket kérnek, hogy tanulmányozhassák pártunk célkitűzéseit. Néhány adat elvétele előfordult, s az egyházi reakció által szervezett akcióról. Fejér megyében Sárszentágotán a pap elárvereztette az iskola udvarán lévő fát az államosítás előtt. Dunaföldváron az államosítás előtt való éjszaka betörték az iskolába és a pénztárban lévő 2.500 forintot ellopták. Högyész községben a bútorokkal jártak el így az államosítás előtt. Baranya megyében néhány pap a kulccsal együtt

(iskolakulcs) megszökött. Abaújszántón a pap a pócspetri gyilkos lelki üdvéért misét mondott. Letartóztatták. Az egyházi reakció által elkövetett esetek túlnyomó többsége anyagi jellegű.

Pártunk agitációs munkája. Országsszerte nekiláttak pártsszervezeteink az agitációs csoportok építésének, s mozgósították pártfunkcionáriusait, s aktíváinkat e cél érdekében. Mégis e munkának inkább csak a kezdetén vagyunk. Fejér megyében járási titkári értekezletet tartottak az agitáció megindítása érdekében. Székesfehérváron 15 képzett pedagógust küldtek ki a megyében agitációs munkára. Pécssett agitációs értekezletet tartottak. Tolna megyében „Megyei Népnevelő”-t adtak ki. Csongrádon röpgyűléseket szerveztek, s kíséretükben kultúrscsoportok léptek fel (Hódmezővásárhelyen 10). Tatabányáról 10, Szabolcsból 15 elvtársat küldtek ki vidékre e munka szervezésére. Győrben 24 kisgyűlést tartottak.

Rémhír. Általában az országban a rémhírterjesztés elült. Az újabb rémhírek általában a cséplés körül kezdenek lábra kapni, a lényegük az, hogy a kommunisták a cséplőgépek mellől elfogják vinni a terményt. Prop[aganda]-osztályunknak ez ellen kell fellépni. Az államosítás után Egerről érkezett új rémhírnek a híre, hogy az iskolai leltározás után a diákok holmijait fogják leltározni.

Szociáldemokraták összeírása. Ez a munka országsszerte folyik, azonban fenyeget az a veszély, hogy hanyagul végzik, sőt egyes helyeken nem fordítanak reá gondot. Pl. Szabolcs megyében Nyíradony és polgári körzetéből jelentik, hogy ott az összeírást nem folytatják. Ugyancsak Szabolcs megyéből jelentik, hogy véleményük szerint az egyházi reakció ideiglenes visszavonulása azt jelenti, hogy újabb akción törik a fejüket, s újabb megmozdulást készítenek elő. Erre abból következtetnek, hogy nagy számú papi értekezletet tartanak, s igen sokat mozognak a nép között, kipuhatolni a nép hangulatát.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 75.cs. 25.ő.e. Kádár János titkársági ir. 1–2.)

Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos információs jelentés. D. n. (1948)

Szedresen Maric Elemér püspöki megbízott a templomban felszólította a híveket, hogy aki az államosítás mellett van, az álljon fel. Természetesen nem mert senki felállni. Erre Maric Elemér tiltakozó táviratot küldött Budapestre a község lakosságának nevében, amelyben tiltakozik az államosítás ellen. Ugyanez a püspöki megbízott a községben a gyermekek

részére mesedélutánokat tart. A mesedélutánok főszereplői „Reakció Jóska és Komcsi Pista”. A mesében természetesen mindig a „Reakció Jóska” győz. Szekszárdon a katolikus pap a Tengelic melletti Jánosmajorban tartott misén ismertette a hercegprímás körlevelét és kommentárként hozzáfűzte, hogy az iskolák államosításával a templomokat is államosítják, és lehet, hogy a vallást is eltörlik. Ne tartsunk a fekete demokráciával, hanem a fehérrel. Közölte ezen kívül, hogy már egy pár katolikus papot letartóztattak. Felhívta a hívők figyelmét, hogy nehéz napok várnak a katolikus egyházra, és álljanak mellette. Értesülésünk szerint a lakosság között ez a felhívás visszhangra talált. Nagykönyiban Nagy esperes lelátogatta az iskolákat és tanítókat, és arra figyelmeztette őket, hogy esküt tettek, és ha ezt megszegik, kiközösítik az iskolából és egyházi átokkal sújtják. Ha megjelenik az államosításról szóló rendelet, akkor a gyerekeket küldjék haza az iskolából és egy bizonyos ideig ne tanítsanak. Akkor kezdjenek csak tanítani, ha a rendőrség kényszeríti rá. Szekszárdon az ún. újvárosi körzet lakosságát összehívták egy megbeszélésre, melynek célja: tiltakozás az államosítás ellen. Majnai József róm. kat. igazgató tanító a Mindszenty féle körlevelet csak félig olvasta fel, tovább nem volt hajlandó olvasni. A jelenlévők elszállingóztak, és így az egyházi iskolák államosítása elleni tiltakozásból semmi sem lett. Újfehértón a képviselő testületi ülésre a rk. papok gyerekeket vonultattak fel, amelyek kórusban követelték az iskolák egyházi kézben való meghagyását. Ennek ellenére állást foglaltak az iskolák államosítása mellett hosszú vita után. Tuzséri ref. pap [...], azt terjeszti, hogy Ravasz püspöknek is azért kellett menni, mert nem akarta az államosítást. Kékcse titkára, Stumpf elvtárs helyesen ismertette. Egyéni agitációval változtatták meg a falu hangulatát a pásztorlevél elolvasása után. A Bazilikánál május 30-án tartott Mindszenty-gyűlésen kb. 15–20.000 ember vett részt. Ennek kb. 65%-a asszony volt. Sok munkás és munkásasszony volt jelen a gyűlésen. Mindszenty az államosítás ellen beszélt. Beszéd után a pápa üzenetét közvetítették a vatikáni rádióból. A pápa beszéde végén Isten áldását kérte Mindszentyre. Gyakori tapsok és ütemes, Éljen Mindszenty! kiáltások szakították félbe a gyűlést. Legnagyobb tapssal az államosítás elleni kijelentéseket és a pápa beszédének azt a részét, melyben Mindszenty melletti kitartásra hívta fel a tömegeket. Budapest több körzetében ismeretlen férfiak szóltak fel az MDP pártnapján vagy taggyűlésén az államosítás ellen. A VI. kerületben teljesen ismeretlen férfiak pártnapokon jegyzeteket készítettek. Mikor megkérdezték, milyen célból készítik, sürgősen elmentek. Csepelen a községházán az államosítás elleni felszólalót megtapsolták. VIII/17-es körzetben ismeretlen férfiak elmondták, hogy ők is egyházi iskolában nevelkedtek, de ennek semmi hátrányát nem tapasztalták. Ezért ők nem is óhajtják az államosítást. MABI-ban a dolgozók 50%-a az MDP tagja. Az államosítás elleni körlevelet a dolgozók 75%-a írta alá.

Több elvtárs tett olyan kijelentést, hogy mindenben egyetértenek a párttal, ebben az egy kérdésben azonban nem. A tiltakozást alá nem írók közül 25-en egy másik levelet készítettek, melyben megírják, hogy az államosítást helyeslik, de nem értenek egyet azzal, hogy a reakció az egyház palástja alatt bújik meg. A XI. kerületből jelentik, hogy Mindszenty személyesen jár házi agitációra. Ennek során munkáslakásokat keres fel, ahol beszélgetésnél elismeri a demokrácia eredményeit, s csodálkozását fejezi ki azon, hogy csak idáig jutottak. Igyekezett sajnálatot kelteni maga iránt, ami néhány helyen sikerült. Budapesten szülői értekezleteken és templomokban tartott szentbeszédeken élesen támadják Ortutayt. Szemére vetik, hogy a püspöki kar segítette tanulmányaiban és most mégis ellene fordul. MÁVAG-ból jelentik, hogy az üzem, városban lakó dolgozói örömmel fogadták az államosítást, míg vidéken lakók többsége nem ért egyet vele. Rémhírek: 1. Az állam el akarja venni az egyházak pénzét és oda adni a zsidóknak. 2. Az iskolák után a templomokat is államosítani fogják. 3. A békeszerződés megsértése az államosítás. 4. Azért államosítják az iskolákat, hogy úgy neveljék a gyerekeket, hogy később ki tudják vinni a Szovjetunióba.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 75.cs. 25.ő.e. Kádár János titkársági ir. 18–20.)

Rendőrségi jelentés a Csátalja községben megfigyelt táblás művelés elleni hangulatról. Baja, 1948. december 31.

A fenti szám alatt kiadott utasításra jelentem, hogy Csátalján megalakult táblás művelésű csoporttal szemben a helyi lakosságnak mintegy 40–50%-a ellenszenvvel viseltetik. Ezen hangulatot, hogy kulákok-e, vagy klerikális reakció irányítja, nem állapítható meg. Ugyanis Csátalja községben a lakosság mintegy 70–80%-a telepes, illetve új földhöz-juttatott, így kimondott nagy kulák a községben nincs. A táblásművelő-csoport ellen határozottan az alábbi személyek álltak ki: V. M. csátaljai lakos december 19-én valamilyen ügyből kifolyólag megjelent Cs. L. csátaljai lakos lakásán. Mivel Cs. a tábláscsoport intézőbizottsági tagja, így szó került a táblás művelésről is. V. a beszélgetés folyamán ingerült állapotba jött, majd a táblás csoport tagjait legocsmányabb módon szidta, miközben hangoztatta, hogy most itt 11 ember megkezdte, és ennek az lesz a következménye, hogy a többi gazdák akarva, nem akarva rá lesznek kényszerítve a tábláscsoportokban való tömörülésre. Továbbá kijelentette, hogy bármi is történik, ő inkább megszökik Csátaljáról, de akkor sem fog belemenni táblásművelésbe. Kitérését folytatva fejtegette, hogy minek adták akkor a földet, ha most az állam ily módon visszaveszi tőlük. Ugyanis szerinte a táblás művelés megalakulásával a föld állami

tulajdonba megy vissza. Majd végül csodálkozásának adott kifejezést, mondván azt, hogy lehetnek ilyen hülye emberek, akik belemennek ilyesmibe. Nevezett kijelentését hallották Cs. L., Cs. L-né, Cs. P., K. L-né és O. A. csátaljai lakosok. K. J. garai lakos december első felében meg volt híva körvadászatra Csátaljára. A körvadászatot Cs. S. lakásán társas vadászvacsora zárta be. K. ezen vacsora alkalmával a körülötte ülőkkel vitába keveredett az idő szerint alakulásban lévő táblás csoporttal kapcsolatban. Nevezett ezen vita alkalmával határozottan ellene volt a táblás gazdálkodásnak, azt helytelennek találta és kijelentette, hogy ha mindjárt börtönbe kerül is, akkor sem megy bele a táblás gazdálkodásba. Hangoztatta továbbá, hogy a táblás művelés rosszabb, mint annak idején a nagyuradalmak voltak, illetve mint a nagyuradalmi rendszer. Nevezett ezen kijelentés alkalmával F. I., Sz. M. és Sz. J. és Cs. L. társaságában volt, akik kijelentéseit hallották. Nevezett, mint garai lakos és mint az MDP-nak tagja, a közelmúltban került tagfelülvizsgálat alá. Ez alkalommal a vizsgabizottság szoba hozta K. előtt, hogy mi a véleménye a kollektív gazdálkodásról és az annyi hangoztatott kolhozról. Erre K. kijelentette, hogy amit Magyarországon csinálnak táblás művelést, az kolhoz, már pedig ő egyáltalán nem megy a kolhozba, őt nem érdekli. Nevezett Garán, amerre megfordul, és szó kerül a kollektív gazdálkodásról, arról minden esetben legrosszabb véleményt nyilvánít, miáltal a hangulatot a kollektív gazdálkodás ellen állítja be. H. L-né csátaljai lakos többek előtt hangoztatta, hogy ha a táblás csoport annyira jó példával akar elől járni, akkor miért a legjobb földeket sajátítják ki maguknak, miért nem mennek a rossz homokos talajra, és ott mutatnák meg, hogy mit tudnak. Nevezett személynek amúgy is rossz a híre, tagja a híresztelésre hajlamos asszonyi körnek, ilyen kijelentéseivel a kollektív gazdálkodás ellenes hangulatot szít. Nevezett férje, H. L., ő maga is be akart lépni a táblás művelő csoportba, de mikor a földjének teljes mennyiségével kellett volna abban részt venni, elállt attól, mondván azt, hogy ő ily módon nem vesz részt a kollektív gazdálkodásban. Azon személy kilétét, aki ezt a kijelentést tette, hogy B. S-t a táblás csoport megalakítóját ezen kezdeményezéséért agyon fogják verni, nem volt megállapítható. Ugyanis személyi kilétét név szerint csak egy egyén ismeri, aki a táblás műveléssel foglalkozó csoport intéző-bizottsági tagja, pár napos tanfolyam letétele miatt Budapesten tartózkodik, így az ügyre vonatkozólag bővebb információt beszerezni nem tudtam. Intézkedést tettem, hogy mihelyt a jelzett személy Csátaljára visszaérkezik, az érintkezést vele felvegyem, és az ügyre vonatkozó jelentésemet soron kívül megtegyem. V. M. csátaljai, K. J. garai és H. L-né csátaljai lakosok környezet-tanulmányát csatoltan felterjesztem. VII.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-9/558. sz. dosszié, 35–36.)

V. M. csátaljai lakos rendőrségi környezettanulmánya.

Baja, 1948. december 31.

A f. hó 28-án kiadott 31.942/1948. számú utasításban foglaltak alapján V. M. csátaljai lakos környezettanulmányát az alábbiak szerint felterjesztem: V. M. született 1903. május 6-án Endrődön, anyja R. V., nős T. I-vel, 3 gyermek atyja, 3 elemi iskolát végzett, földműves foglalkozású, Csátalja, Alsó-tanyai lakos. Nevezett múltbani magatartása csátaljai viszonylatban ismeretlen, ugyanis 1945 augusztusában került Csátaljára, mint telepes. Azt megelőző időben Gyoma községben lakott, ahol állítólag, mint szegény, nincstelen földmunkás dolgozott. Nevezett, miután Csátalján telepedett le, a svábok kitelepítése során 8 kat. hold szántó 1.077 nöl szőlő- és tanyajuttatásban részesült. Ezt követően 1946-ban belépett az MKP-ba, majd a két párt egyesülése során automatikusan az MDP-nek lett tagja. Nevezett a részére juttatott földet megműveli, de egyáltalán nem törekszik arra, hogy a földjén a többtermelés érdekében korszerűsítést, illetve belterjes gazdálkodást folytatna. A földjét teljesen a régi rendszer szokásai szerint kezeli. Ugyanis szerinte, ha megfelelt a régi típusú földművelés eddig, úgy ezután is, ha jól végzik, annak munkájának meg fog felelni. Éppen ezért nem is enged magának magyarázatot a mezőgazdaság korszerűsítésével kapcsolatban, de határozottan állást foglal az ellen, hogy ő valaha is kollektívában dolgozza földjét. Dacára, hogy MKP-nak, illetve az MDP-nek tagja, a párt utasításait csupán azon esetekben hajtja végre, ha az saját részére is valami jövedelmet biztosít. Magánélet: kiegyensúlyozott családi életet él, egyszerű fellépésű, gyenge szókincssel rendelkezik, de miután a bornak nagy barátja, ha berúg, ami nála igen gyakori, hangoskodik és esetenként erőszakoskodik, kötekedik. Az egyházzal kapcsolatban közömbös magatartást tanúsít, bár templomba időnként eljár. Baráti köre a hozzá hasonló új földhöz juttatottakból tevődik össze. Anyagi szempontból megbízhatónak bizonyult. Politikai szempontból ez ideig, bár nem merült fel kifogás ellene, mégsem megbízható.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-9/558.sz. dosszié, 33.)

Hajnal Szilveszter, az MDP Enyingi Járási Bizottsága titkárának levele az Állami Gazdasági Nemzeti Vállalat személyzeti osztályvezetőjének egy „földfelajánlásról”. Enying, 1949. január 22.

Megjelent nálam máma Szontágh Antal (enyingi járás Nagykustyán pusztai lakos), akinek 172 kat. hold földje van, azzal az ajánlattal, hogy a 172 kat. hold földjét önként felajánlja annak a termelőszövetkezetnek, amely közvetlen mellette van Szontágh birtokának. Meg kell jegyezni, hogy Szontágh a gazdaságához tartozó összes holtfelszerelést is átadná a szövetkezetnek, ezzel szemben valamely állami gazdaságban szeretne állást kapni. Én ismerem a Pártunk álláspontját a jó kulákról, nem is ennek az érdekében, de a szövetkezet érdekében, kérem az elvtársat, ha van rá mód, beszéljék meg ennek a lehetőségét. Ugyanis a szövetkezet már eddig is 22 taggal 280 kat. holdon gazdálkodik, de ez esetben a jelentkezőkből ki lehetne egészíteni a csoportot mintegy 40 főre, és így a mi járásunk területén, amely a Dunántúl egyik legnagyobb mezőgazdasági járása, komoly alapot tudnánk adni a kollektív mezőgazdasági termelés fejlődésének. A dolgok részleteit tárgyalják meg az elvtársak Szontághgal.

(Fejér Megyei Levéltár, MDP-ir. 12.f. 2.fcs. 74.ő.e. 1949–1952. Az enyingi járás területéről bejelentett „kulák” ügyekkel kapcsolatos levelek, névsorok. 34.)

Belügyminisztériumi szigorúan bizalmas levél a miskolci IX. kerületi rendőrfőkapitánynak az „Abaúj-Torna vármegyében elkövetett szabálytalanságok kivizsgálásáról.” Budapest, 1949. április 8.

Panasz ékezett hozzám, hogy a földműves-szövetkezetek megalakítása során Abaúj vármegyében, Hídvégardón a kulákok bérencei megverték a Magyar Dolgozók Pártjának egyik tagját. Nyíri községben az MDP titkárát és a községi bírót verték meg. Ugyanott azt kiabálták, hogy égessétek el a kommunistákat, és az MDP egyik tagjának a fejét a kályhánál meg is égették. Nagybozsva községben egy Cs. nevű kulák, fiát és barátait leitatta, átküldte Pálházára, és ott az MDP vándoriskolájának az előadóját összeverette. A panasz szerint az ügyekben a rendőrség nem tette meg a kellő intézkedést, és ott, ahol nyomozást folytatott, az ügyet csak mint közönséges verekedést vagy kocsmai verekedést kezelte. Felhívom, a panaszt vizsgálja ki, és részletes jelentését, amely tett intézkedéseit is tartalmazza, határidőre hozzám terjessze fel.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-B 1-j. BM Közrendészeti Főosztály, 22.d. 21/BM/1949. 198.cs.)

Adamkó József feljegyzése az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya részére a Szabolcs és Szatmár megyében végzett ellenőrző útról. Budapest, 1949. április 11.

Szabolcs megyében megállapítható, hogy a tavaszi munkálatok erőteljesen be vannak indulva, főleg burgonyát vetnek. Általában véve a munkálatokat csak március második felében kezdték meg az időjárás miatt, ami némi lemaradást is előidézett. Vetőmag-, műtrágyahiány a megye területén nem tapasztalható. A dűlőbiztosi rendszer minden községben ki van építve, azonban itt sok hiányosság tapasztalható, a dűlőbiztosok nem állanak kellőképpen a hivatásuk magaslatán, dűlőbiztosi rendszerben nagyon kicsi létszámmal van képviselve az MDP-tagság, legtöbb községben jelentős részük FKG-párti, vagy NPP-i, és párton kívüli. A megye területén a verseny beindulása minden községben ünnepélyes keretek között történik, úgy, hogy vásár-naponként felvirágozott kocsikkal vonul fel a dolgozó parasztság abba a községbe, amelyet versenyre akar kihívni, de a versenyt tovább kiszélesedni, mind a kihívás nem tud, dűlő dűlővel, stb. Nincs a községben, aki tovább tudná vinni. Tapasztalható a megye területén, hogy a kulákok felé kollektív felelősség eszközét alkalmazzák, pl. ha egy kulák valamit elkövet, a községben feltalálható összes kulákot felelősségre vonják. A megyei titkár elvtárstól értesültünk, hogy elég gyakori eset az, hogy a kulákot megtalpalják, amiből sok esetben kórház következik, és ugyanezt alkalmazzák a nagykereskedők felé is, aminek a következménye disszidálás, a kulákoknál pedig az első talpalás után felajánlják a földjüket. Ezzel kapcsolatban nem egy esetben a járási titkár elvtársak fenyegető levelet kapnak. A megye területén a klerikális reakciónak erős működését tapasztaltuk, több helyen látjuk, hogy a pap vagy apáca köré csoportosult emberek álltak, és ez a jelenség valószínűleg nem a népi demokráciánk mellett való beszélgetést tükrözi vissza, hanem pontosan a reakció érdekeit szolgálja. Egy néhány példa itt bizonyítja a túlkapásokat. Pl. Nyírbátor község, ahol a helyi szervezetek túlkapásokba bocsátkoznak és baloldali elhajlás tapasztalható, a kulákkérdéssel kapcsolatosan. A községben egyes házakra ki van írva, hogy kulák vagyok, vagy népnagykulák, és így a középparasztságot is összekeverik a kulákkal. Így az egyik nádfeleles házra is ki volt írva, hogy népnagykulák vagyok, és amikor bementünk a házba és megkérdeztük a háztulajdonosától, hogy miért van kiírva, hogy népnagykulák vagyok, erre ő azt felelte, hogy nem tudja. Megkérdeztük tőle, hogy tényleg kulák-e. Ő azt mondta, hogy ha egyszer kiírták, valószínűleg az. Beszélgetés folyamán megtudtuk, hogy az egész földterülete nem egész 26 kat. hold, a kataszteri tiszta jövedelme pedig 200 aranykoronán alul van. Kilenc drb.

szarvasmarhája van, három drb. hízó disznója. A tavalyi gabona termése 30 q volt. Ez az illető egyén nem kupeckodott soha, és jelenleg sem. Időszakonként, de leginkább aratás alatt szokott egy hétre két bérmunkást alkalmazni. Továbbá ugyanakkor, amikor a hó olvadt és a kútnál lévő itató vályú mellett sár volt, 1.800 forintba büntették. Másnap reggel elmentünk a járási bizottságra, és amikor az elvtársakkal beszélgettem, és elmondtam, hogy az illető nem kulák, ők azt felelték, hogy mi nem tudjuk és nem ismerjük, az illető kulák, de megindokolni mással nem tudták, csak azzal, hogy közel 26 hold földje van. Továbbá az elvtársaktól kérdeztem, hogy a község hangulata milyen. Maga a főjegyző elvtárs elmondotta, hogy bizony a hangulat olyan, hogy sokan rémuralomnak nézik a demokráciát. Ugyanakkor mondják az elvtársak, hogy ez egy nagyon jó hatással van a középparasztságra, mert így nem mer a kulák mellé állni. Ugyanezzel a jelenséggel, hogy a kapukra és a ház falára ki vannak írva ezek a szavak, több községben is találkoztunk. Kemece, Nyírtura és Nyírbodán, és mindenütt az elvtársak azt mondják, hogy ez egy nagyon jó hatással van a középparasztságra. Általában véve megállapítható, hogy ezen községben a középparasztságot összekeverték a kulákokkal. A megye területén úgy szintén Nagykovács községben van olyan jelenség, hogy egy 17 holdas középparaszt a tanyáról nem mer a községbe bejönni, attól fél, hogy ő is kulák. Megyeszerte tapasztalható, hogy erős klerikális befolyás érvényesül. A legjellemzőbb Máriapócs, ahol a papok csendes imaórákat rendelnek el, és ez jelentősen hátráltatja a tavaszi munkálatokat, úgy szintén a kulák befolyása is erősen érvényesül. A megye területén tapasztalható rémhír-terjesztés is. Többek között Máriapócson háborús híreket terjesztenek, azt mondják, hogy Pártunk vezetősége már listán van és jönnek az angolok, és akkor mindet fel fogják kötni. Mások pedig azt mondják, hogy csak alakítsanak termelészövetkezeti csoportot, majd nagyon rá fognak fizetni, amikor jönnek az angolok. Senyő községben azt híresztelik, hogy a kormány feloszlott, és ezután már csak a változás jöhet. Tapasztalható, hogy Nyírgyulaj községben az asszonyok a papnak kezét csókolnak, és a papok már jó előre, amikor találkoznak, már a kezüket nyújtják.

Szatmár megye. Szatmár megyében általában véve a tavaszi munkálatok szintén csak március utolsó hetében indultak meg, de azok a növények, amelyeket március végéig el kellett volna vetni, nagy része el is van vetve. Szatmár megyében szintén a klerikális reakciónak a befolyása elég erősen érvényesül, amit bizonyít az is, hogy különböző szekták lépnek fel, imaesteket tartanak, ami rányomja bélyegét a termelésre. Szatmár megyében felmerült egy újabb szekta, úgynevezett bethánisták, amely a református egyházból indul ki. Ehhez a szektához tartozó egyének nem akarnak dolgozni, mondják, hogy ők a földi javaknak nem élnek, csak a túlvilági javakat keresik. Csenger községben általában véve a vetésterület elég

jól áll, de itt is tapasztalhatók túlkapások, amelyek elég rossz hatással vannak, és magára a középparasztságra nézve se keltenek jó benyomást. Mindenki attól fél, hogy ha valami legkisebb szabálytalanságot követ el, az súlyos következményekkel jár, például, ha egy kuláknak sáros a kocsitáblája 600, meg 1.800 forintra büntetik, ha a tűzcsapója eldül, 1.800 forintra büntetik, és egyéb ilyen dolgokért, és ez olyan következményt von maga után, hogy a középparasztság is azt hiszi, hogy kulák. Általában véve Szatmár megyében ez a jelenség nem nagyon elterjedt, ez csak egyes helyeken mutatkozik, amiről a Megyebizottságnak is tudomása van. Szatmár megyében leginkább a gyümölcstermelés iránt van nagy érdeklődés, és hajlandóság mutatkozik arra, hogy gyümölcstermelő szövetkezetet alakítsanak. Ura községben a kulákok kiirtották egy olyan erdőt, ahol 1.600 akácfa volt, melynek átmérete 15–16 cm. Ezt csak most tavasszal az újonnan beállított mezőőrök vették észre és úgy, hogy feltűnő volt, hogy rengeteg kukorica csutka kint van a határban, és ezzel volt letakarva a fatő. A kulákok ellen eljárást indítottak. Szatmár megyében 17 termelőszövetkezeti csoport van, és ezek közül csak egy kapott megsegítést ez idáig. Úgyszintén tapasztalható, mint Szabolcs megyében, hogy a kulákok tömegesen ajánlják fel a földjüket, és nagy része a földeknek, amelyet felajánlanak, nincs megmunkálva.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 142.dosszié, 214–216.)

Szigorúan bizalmas bizottsági¹ jelentés a Hajdú-Bihar megyei kuláklíkvádálásról. Budapest, 1950. március 25.

I. A kiküldött bizottság Hajdú-Bihar megyében Pártunk parasztpolitikájának végrehajtásában mutatózó hibákat megvizsgálta és a következőket állapította meg. 1. A volt Bihar megyében az őszi fejlesztés előtt a termelőszövetkezeti csoportok területe, mintegy 3.600 kat. hold volt, a megye területének 1,3 százaléka. Állami gazdaság az őszi fejlesztés előtt a megyében nem volt. A Megyei Bizottság az őszi fejlesztés során a lemaradást igyekezett behozni. Ennek eredményeképpen az állami gazdaságok területét a fejlesztés során 11.000 kat. holdra növelte. Azóta ez 14.000 kat. holdra emelkedett. A termelőszövetkezeti csoportok területét az őszi fejlesztés során 9.700 kat. holdra, és azóta 13.000 kat. holdra növelte. Az állami gazdaságok alakítását és a termelőszövetkezeti csoportok fejlesztését főképpen a felajánlott kulák földek felhasználásával érték el. Az őszi fejlesztés előtt a megyében a földfelajánlás nem haladta túl

¹ Szőke Mátyás, Gerencsér János, Molnár Lajos, Kelemen József, Rosta Károly.

az országos átlagot. 2. Az őszi fejlesztés után a Megyei Bizottság szükségesnek tartotta, hogy a kulák földfelajánlás meggyorsuljon. A felajánlások meggyorsítása érdekében a kulákokat korlátozó rendszabályokon túl olyan intézkedéseket léptettek életbe, melynek eredményeképpen a kulákok tömegesen ajánlották fel földjeiket. Az intézkedéseket elsősorban közigazgatási és rendőrségi vonalon hajtották végre, és ennek érdekében a következő módszereket alkalmazták: a. A részleges tagosításnál már erősen irányt vett a Megyei Bizottság, hogy a kulákok minél nagyobb földterületeket ajánljanak fel az állam részére. Ezt a közigazgatás vonalán a vezetőjegyzőkön és a tagosító bizottságokon keresztül igyekeztek „rábeszéléssel” elérni. A megye több községében a tagosítás után is a vezetőjegyzők rendszeresen végezték a kulák behívását. Azokban a községekben, ahol a földfelajánlás üteme gyenge volt, a Megyei Bizottság tagjai és munkatársai kiszállásaik alkalmával és egyéb módon beszéltek a vezetőjegyzővel, hogy a földfelajánlást szorgalmazzák. Komádi községben a vezetőjegyző a földfelajánlások szorgalmazását rendszeresen végzi. Néhány esetben még a Megyei Bizottságot is felhívta telefonon, van-e most szükség kulák földekre. A Földhivatal vezetőjének közlései alapján megállapítottuk, hogy Komádi községben jelenleg, mintegy 600 kat. hold felajánlott kulák föld hasznosítása nincs biztosítva, mert azokat sem az állami gazdaságok, sem a termelőszövetkezeti csoportok jelenleg nem tudják átvenni művelésre. b. A másik módszer a kulákok tömeges feljelentése és megbüntetése volt. A közigazgatás és a rendőrség az utóbbi időben versenyszerűleg végzi ezt a munkát. A biharkeresztesi járásban december hónapban rendőrségi vonalon feljelentett kulákok száma 8–10 volt, ez a szám február hónapban 100 fölé emelkedett. A vizsgálat során megállapítottuk, hogy a járás területén nincs olyan kulák, akit ne büntettek volna, és kevés azoknak a száma, akik ellen jelenleg is ne lenne feljelentés, van olyan kulák, akit 3–4-szer is feljelentettek és megbüntettek. A büntetések mérete a kezdeti időben 10–15–18.000 forintig is felment egy kuláknál. Az utóbbi időben ezek a számok valamennyire csökkentek. A biharkeresztesi járási főjegyző hivatalában megvizsgáltuk a rendőrség részéről az utóbbi időben beérkezett feljelentéseket. A feljelentések többsége indoklásában a következők vannak: „nem söpörte le a járdát”, „bűdös a trágyája”, „kolonc nélkül kiszaladt a kutyája az utcára”, stb. A legutóbb beérkezett feljelentések között 5–10–15 holdas dolgozó parasztok is vannak. A járási jegyzőtől megkérdeztük, hogy ezeket a dolgozó parasztokat megbünteti-e, azt a választ adta, hogy akit a rendőrség feljelent, azt mind megbünteti, ha nem ezt teszi, akkor őtet azzal vádolják, hogy nem viszi az osztályharcot, kulákbarát. A büntetések mértékét úgy állapítja meg főképpen, milyen a feljelentett vagyoni helyzete. A járási rendőrkapitány elmondta, hogy a múlt év decemberében figyelmeztetést kaptak a megye részéről, hogy kevés

a feljelentett kulákok száma. Ezért elhatározták, hogy a jövőben havonta kb. 100–120 kulákot jelentenek fel. A járási kapitány a rendőröknek azt mondta: úgy „produkáljanak”, hogy a fizetésüket megkeressék. 3. A tömeges földfelajánlásokat egyes helyeken elősegítette az is, hogy a kevés földdel rendelkező tszcs-k „tanácsolják” egyes kulákoknak, ajánlják fel földjeiket és termelőeszközeiket. A megyei ingatlanforgalmi bizottságnak több esetben vissza kell küldeni a felajánlásokat a községi elöljárónak, mert azt nem az elöljáróság, hanem a DÉFOSZ vagy a termelészövetkezeti csoport küldte be. A zsadányi vezetőjegyző közölte velük, hogy nem meri figyelmeztetni a DÉFOSZ-t a túlkapásokért, és a felsőbb szervek felé sem meri jelteni, mert, mint ahogy mondta, akkor őt „kizárják a községből.” 4. A megyében általában a mező- és erdőgazdasági ingatlanok felajánlásáról szóló kormányrendeletet úgy értelmezik, hogy az a kulák, aki földjének ezen részét felajánlja, ennek megfelelően köteles felajánlani termelészövetkezetit is. A Megyei Földhivatalnál megállapítottuk, hogy a kulákok kivétel nélkül ellenszolgáltatás nélkül ajánlják fel földjeiket. Ez azonban csak az utóbbi időben történik így, a kezdeti időben haszonbérbe, vagy térítés ellenében ajánlották fel. Mivel azonban ezeket az ingatlanforgalmi bizottság visszautasította, a földeket minden ellenszolgáltatás nélkül ajánlották fel. A múlt év végén a Megyei Bizottság rendőrségi és közigazgatási vonalon járásonként jelentést készített a földfelajánlásokról és a kulák büntetésekről. A jelentéseket a Megyei Bizottság kiértékelte, és azokat a járási vezetőket, ahol az „eredmények” jók voltak, megdicsérte, ahol gyengébbek voltak az „eredmények”, azokat figyelmeztette, hogy nem viszik következetesen az osztályharcot, a kulákokkal cimborálnak. Az egész megyében az osztályharcot úgy értelmezik: ahol sok a földfelajánlás és sok kulákot büntettek meg, ott folyik az osztályharc, ahol ez nincs, ott nem viszik következetesen az osztályharcot. A derecskei járás főjegyzője, amikor az egyik likvidált kulák panaszra ment hozzá, a következőket mondta: „nem tehetek semmit, osztályharc van.” A Megyei Bizottság a nagyméretű földfelajánlásokban nem látott semmi veszélyt, sőt, azt állandóan szorgalmazta. Úgy értékelték, hogy a megyében jól folyik az osztályharc. A kulákok elleni harcot nem a szegényparasztság széles tömegeire támaszkodva, hanem rendőri és közigazgatási vonalon vitték.

II. A Megyei Bizottság által folytatott politika következtében a megye egyes községeiben rátértek a kulákok likvidálására. Ez a folyamat december végén, január elején kezdődött.

1. A derecskei járásban két községben, Esztáron és Pocsajban történtek túlkapások. Esztár községben két tszcs működik. A „Győzelem” nevű tszcs a múlt éve augusztusában 61 család 113 taggal, mintegy 400 kat. hold földön alakult. A tagok a csoportba bevitték földjüket. Bevitték állataik és gazdasági felszerelésük egy részét is. A beadott 16 drb. szarvasmarhát

december hónapban mind levágták, a pénzből a csoport részére 1 pár lovat és sertéseket vásároltak. Az egész dolgot a MEZEIG tudta és engedélye nélkül bonyolították le.

Január hónapban a községben megindult a kulákok tömeges földfelajánlása, 17 kulák 704 kat. hold földjéből, 467 kat. holdat ajánlott fel. A tszcs-k vezetői és tagjai arra hívták fel a kulákokat, hogy a felajánlott földjeikhez mérten igavonó állatot, s mezőgazdasági felszereléseket is adjanak. A kulákok ezt a „javaslatot” elfogadták, és felajánlottak 20 drb. ökröt, 1 drb. üszőt, ezen kívül minden darab állathoz 5 kg szénát. Továbbá két drb. szekeret, 2 vetőgépet, 1 ekét, 1 boronát, 2 jármot. Felajánlás nélkül elvett a tszcs egy kuláktól 2 drb. hasas kancát szerszámmal és szekérrel együtt. Egy kulákot december utolsó napjaiban 24 óra alatt kiköltöztették házából, és „kölcsonképpen” 1 drb. tűzhelyet, 1 drb. bundát vettek tőle igénybe. A két csoport a felajánlott és igénybevett állatokon megosztzkodott. A „győzelem” csoport megtartott magának 12 drb. ökröt, 8 drb. ökröt, és 1 üszőt átadtak a „Táncsics” termelőszövetkezeti csoportnak. A „Győzelem” csoport a 12 drb. ökörből 6 drb.-ot eladott, árából 1 pár lovat vásárolt, a „Táncsics” csoport eladott 2 drb. ökröt, 1 üszőt, árából 2 drb. erősebb ökröt vásárolt. A tszcs túlkapásait egyes kulákok elősegítették azáltal, hogy földjeiket ajánlgatták a tszcs-nek. Jó kulákoknak igyekeztek magukat feltüntetni. Később, amikor a tszcs „étvágya” megnőtt, és igénybe vették állataikat és földjeiket, azt terjesztették a faluban, hogy őket már likvidálták és utánuk a középparasztok következnek. A helyi pártszervezet vezetősége azonos a t.sz.cs. vezetőségével, egy épületben is vannak. A tszcs vezetői az osztályharc éleződésének hangoztatásával mindent a vagyonszerzés szolgálatába állítottak be. Figyelmen kívül hagyva minden rendelkezést, mint ahogy mondták, az ötéves terv első évében el akarják intézni a kulákokat. Az esztrádi eseményeken felbuzdulva, a járás egy másik községében, Pocsajban a tszcs ugyancsak likvidált egy 170 holdas kulákot, aki előzőleg földjének egy részét már felajánlotta. Először a házából kitették, majd azon a címen, hogy nem gondozza állatait, és azok elhanyagolt állapotban vannak, az állatokat felszereléseikkel együtt igénybe vették. Megjegyezzük, hogy az állatok adóba le voltak foglalva. A túlkapásokról a derecskei járási bizottság már február elején tudomást szerzett. Balogh Ferenc elvtárs járási tikár nem tartotta szükségesnek alaposan kivizsgálni az ügyeket, és kijavítani a hibákat. Csak körlevélben tiltotta meg a további túlkapásokat, azonban a körlevélnek semmi hatása nem volt, mert még február végén is vettek el kulákoktól állatokat.

2. A sarkadi járásban a járási bizottságnak tudomása volt a járás területén történő dolgokról, azonban a likvidálásokat megakadályozni nem tudták. A járásban a legnagyobb méretű földfelajánlások a következő községekben történtek: Zsadány községben 21 kulákból 18-an 824 kat. hold földből 556 kat. hold földet, Okányban 37 kulákból 22-en 1.199 kat. hold földből 501 kat.

holdat, Körösnagyharsányban 17 kulákból 14-en 561 kat. holdból 236 kat. holdat ajánlottak fel. Zsadányban február 5-én Lunkán Sándor a földműves-szövetkezet ügyvezetője kezdeményezésére egy bizottságot alakítottak azzal a céllal, hogy „a kulák földekhez járó” gazdasági felszereléseket igénybe vegyék. A bizottságot „felértékelő” bizottságnak nevezték el. A bizottság 4 kuláknál végzett „felértékelést”, és azonnal igénybe is vett tőlük különböző gazdasági felszereléseket és személyi használati tárgyakat. A „felértékelő” bizottság munkáját a közigazgatás is elősegítette, mivel a bizottság egyik tagja a törvénybíró volt. A községi párttitkár az esetet jelentette a járási bizottságnak. Onnan telefonon azt az utasítást kapta, hogy a bizottság által igénybevett dolgokat azonnal adják vissza a kulákoknak. Az esetet a Járási Bizottság jelentette a Megyei Pártbizottságnak, azonban erre semmiféle választ nem kaptak. Ezzel a járási bizottság az ügyet elintézettnek tekintette. A túlkapások azonban nem szűntek meg. Február 27-én egy másik „értékelő” bizottságot alakítottak. Ez a bizottság kiment Tarr István kulákhöz és igénybe vette gazdasági felszerelését. Zsadányban 3 tszcs van, amelyek közül kettő a „Kossuth” és a „Petőfi,” felosztották egymás között a bizottság által igénybevett felszerelést és személyi használati tárgyakat. A tszcs-nél türelmetlenség tapasztalható. Nem voltak állataik és gazdasági felszerelésük, s mivel az államtól kért segítséget azonnal nem kapták meg, az állatok és a termelőeszközök megszerzésének ezt az útját választották. 3. A Biharkeresztesi Járásban a legkirívóbb túlkapások Komádi községben voltak. A túlkapások elindítója az volt, hogy a tszcs felülvizsgálása során a felülvizsgáló bizottság két tagja, Sziki Mihály a berettyóújfalusi járási bizottság mezőgazdasági és szövetkezeti felelőse, és Som József, a MEZIG előadója azt tanácsolta a termelőszövetkezeti csoportoknak, hogy vegyenek igénybe kulákházakat és termelőeszközöket. Ehhez még hozzájárult az is, hogy a községi vezetőjegyző, Nagy József /kizárt párttag/ arra buzdította a csoportokat, hogy adjanak be igényléseket kulákházakra és egyéb dolgokra, ő ezeket ki fogja utalni. Ilyen igénylésre pld. a „Kossuth” tszcs 2, a „Vörös Csillag” tszcs 1 kulákházat kapott. A tszcs-tagok azonban nem csak házakat, hanem gazdasági felszereléseket és személyi használati tárgyakat is igényeltek. A községi főjegyző ezeknek csak egy részét merte kiutalni, mert az igénylések olyan nagyméretűek voltak már, hogy azoktól még ő is megijedt. A tszcs, több esetben be sem várva a községi előjáróság kiutalását, elvettek egyes kulákoktól különböző gazdasági felszereléseket és használati tárgyakat. A kiigényléseket és az igénybevételeket Pap Gergely, a „Vörös Csillag” tszcs pártszervezet titkára (egyben a DÉFOSZ titkára is) szorgalmazta. Pap Gergely és Nagy József vezetőjegyző irányítja a község egész életét. Nagy József vezetőjegyző, amikor a kiigénylések és az igénybevételek már nagyméretűvé váltak, megijedt és jelentést tett a Járási Bizottságnak. A Járási Bizottság

káderese, Nagy Mihály elvtárs kiment a községbe és leállította a további kiigényléseket és igénybevételeket, azonban a jogtalanul elvett tárgyakat nem adatta vissza, tudomásul vette az eseményeket, jelentést nem tett a Megyei Bizottság felé.

III. A vizsgálat befejezése után a Hajdú-Bihar megyei bizottsággal együtt kiértékeljük a vizsgálat eredményét és meghatároztuk a feladatokat. A vizsgálatot megnehezítette, hogy a vezető elvtársak általában nem adtak kellő felvilágosítást a vizsgálat elé. Ez különösen vonatkozik Fülöp elvtársra, a volt Bihar megyei szervező titkára (jelenleg Hajdú-Bihar megyei szervező titkár) aki pedig lényegében ismerte a történeteket. A bizottság a hibák részbeni kijavítására a következő intézkedéseket tette. 1. Esztár községben visszaadtunk 8 drb. ökröt, 2 lovat felszereléssel együtt, 7 drb. ökör árát a tszcs közös megegyezés alapján kifizette a volt tulajdonosoknak. Visszaadtunk a különböző személyi használatú tárgyakat. 6 drb. ökröt a kulákok felajánlottak ellenszolgáltatás ellenében az államnak. Ezeket a tszcs-k birtokában hagytuk. Az igénybevett házakat nem adtuk vissza, mert arra a termelőszövetkezeti csoportoknak gazdálkodásuk folytatásához feltétlenül szükségük van. A házak kiutalását a községi eljáráságon keresztül folyamatba tettük. 2. Zsadány községben 1 drb. ló kivételével az összes termelőeszközöket és személyi használati tárgyakat visszaadtunk. Az 1 drb. ló is csak addig maradt a t.sz.cs birtokában, amíg az államtól igényelt lovakat a tszcs nem kapja meg. A tszcs által felhasznált szerszámfákat a MEZIG felértékelte és a szükséges intézkedéseket folyamatba tette. A tszcs-k által igénybevett házakat nem adtuk vissza, tekintettel arra, hogy a községi eljáráságon keresztül lettek kiutalva, és a házak egy részét még a kulákok használják. 3. Komádi községben visszaadtunk rádiókat, írógépeket és bútorokat. Az igénybevett házakat nem adtuk vissza, egyrészt azért, mert abban a tszcs-k már beruházásokat eszközöltek, másrészt mert a kulákoknak a községi eljáráság időközben megfelelő házakat utalt ki. (Megjegyezzük, hogy Komádi községben kb. 160 kulák van. A vizsgálat során megállapítottuk, hogy Bihar megyében ezek voltak a legkirívóbb esetek, de a megye területén a tszcs-k jelentős részében ezek a jelenségek kisebb-nagyobb mértékben megtalálhatók.)

IV. Pártunk parasztpolitikájának végrehajtásában elkövetett hibákért elsősorban a volt Bihar megyei Bizottság, személy szerint Nagy Sándor elvtárs volt megyei titkár és Fülöp elvtárs, volt szervező titkár (előtte mezőgazdasági és szövetkezeti osztályvezető) felelős. Fülöp elvtárs a Megyei Bizottsággal kiküldött bizottsággal történt megbeszélésen önkritikát gyakorolt, elismerte, hogy a volt Bihar megyei Bizottság hibákat követett el. A nagyméretű földfelajánlásokat nem értékelték helyesen, azokat, mint eredményt könyvelték el. Fülöp elvtárs elmondotta, hogy ez csak az ő véleménye, Nagy Sándor elvtárs a volt megyei titkár

véleményét a kérdésben nem ismeri. Felelősség terheli a volt Bihar megye főispánját, alispánját, rendőrkapitányát és a Mezőgazdasági Igazgatóság vezetőjét is. A nagyméretű földfelajánlások okait ismerték, egy részük tudott a kulákok likvidálásáról is, ezekről azonban felsőbb szerveik felé jelentést nem tettek és nem igyekeztek kiküszöbölni a hibákat. Felelősség terheli továbbá a járási párt és állami szervek vezetőit és a helyi vezetőket. Ezeknek felelősségre vonására a bizottság javaslatot tett – személy szerint – a Hajdú-Bihar és Békés megyei Pártbizottságoknak.

(Magyar Országos Levéltár M-KS-276.f. 75.cs. Kádár János titkársági ir. 1948. 4.ő.e.)

A hatvani városi és járási rendőrkapitányság jelentése az MDP Hatvani Városi Bizottságának a szerzetesek szállításával kapcsolatos „tömegmozdulásról.” Hatvan, 1950. június 19.

Jelentem, hogy 1950. év június hó 19-én reggel 6,30-kor a kapitányság épületében jelentkezett egy teherautón érkezett bajtárs, aki bejelentette, hogy BM-rendeletre szerzetesrendi papokat hozott Hatvanba, és azoknak a rendelkezések szerint a kényszer-tartózkodási helyük Hatvan-Ferences rendház. Jelentette, hogy 8 főt hozott. A jelentkezés megtörténte után gépkocsival kimentek az úgynevezett „újhatvani” Ferences-rendházba, és ott a gépkocsiról leszállították a 8 ideszállított papot, akiket a rendház főnöke, Kriszton Raffael ferencesrendi rendházfőnök vett át. Ezek után 8 órakor egy újabb gépkocsi futott be Hatvanba, amelyen 8 szerzetesrendi pap, valamint 4 apáca volt, akiknek kényszer-tartózkodási helyük a belügyminisztérium által szintén Hatvan volt megjelölve. Ez a második gépkocsi nem jött a rendőrkapitányságra jelentkezni, hanem a községben lakóktól érdeklődött a ferencesrendi rendház holléte után, majd egyenesen a rendház udvarára hajtott be. Pont ebben az időpontban a rendházzal egybeépült újhatvani ferencesrendi templomból, a reggeli miséről a hívők távoztak és látták azt, hogy a teherautón papok vannak, és ezeket rendőrök kísérik. Ezek a hívők minden további érdeklődés nélkül szétfutottak a községben és elhíresztelték azt, hogy a papokat a rendőrség el akarja vinni. A gépkocsiról a 8 pap és 4 apáca leszállt, a rendház főnöke fogadta őket. A gépkocsi ezután a kapitányságra jött, és jelentette az érkezésüket és rendeltetésüket, majd Hatvan területét elhagyta. A másodiknak jelzett gépkocsi a kapitányságról való távozása után Újhatvanon haladt keresztül, az úttest közvetlenül a templom előtt megy el, az ott jelenlévő kb. 100 főnyi tömeg tüntetőleg a gépkocsira kiabálni kezdett, kezükkel fenyegették és azt kiabálták, hogy a „papokat nem engedjük elvinni, azokat csak a testünkön keresztül

vihetik el.” Ebben az időpontban valamelyik szerzetesrendi pap, akinek nevét megállapítani részünkről ez ideig nem sikerült, a toronyban a harangot háromszor félreverte. Ennek hatására, illetve hallatára, Újhatvan lakóiból pánikszerűen a templom köré szaladtak, és ott elhelyezkedve, nagy sírásnak kezdtek, és továbbra is csak hangoztatták, egymást buzdítva, hogy a papokat elvinni nem engedik. A tömegben lévő egyének kezeiben már előzőleg is, de főleg már most karók és botok voltak. Ezekkel a botokkal fenyegetőleg hadonásztak, és ezekkel jöttek-mentek a tömeg között, miközben a hangulat állandóan szítódott a papok védelme érdekében. Reggel 8 órakor kiküldött nyomozó közegeim megállapították azt, hogy a botokkal való felfegyverkezésnek egyik szervezője Farkas Lászlóné, újhatvani Mészáros Lázár u. 12. sz. alatti lakos volt, aki több mint 10 darab karót osztott szét a tömegben lévő 10–12 éves gyerekek között, hogy ezzel védjék meg a papokat az elviteltől, s akik a papokat akarják elvinni, ezekkel támadják meg. A kapitányság vezetőjének, Hutka János rendőrfőhadnagynak reggel 8 órakor érkezett be az a telefonjelentés, amely jelentette, hogy az újhatvani ferencesrendi templomnál kb. 100 főnyi tömeg van, amely felizgatott állapotban a papok elvitele ellen hangoskodik. Ezen telefonbejelentés után, nyomban telefonon érintkezésbe lépett a rendház főnökével, Kriszton Ferenc Raffaella, és ezen telefonbeszélgetés folytán felhívta a rendfőnököt arra, hogy személyes tekintélyével hasson oda, hogy a tömeg percekben belül oszoljon fel. Utasításként adta a rendfőnöknek, hogy menjen ki a templom köré összegyűlt tömeg közé, és világosan, érthetően magyarázza meg az ott lévő tömegnek, hogy a papok elviteléről nincs szó, nyugtassa azokat, és küldje őket vissza a termelőmunkába. Felhívta a rendfőnök figyelmét arra, hogy amennyiben a csoportosulás tovább is fennmarad, úgy ezért a felelősséget a rendház főnökének kell saját személyében viselni. A telefonbeszélgetés folytán a rendfőnök ígéretet tett arra, hogy a kapott felhívás értelmében a közönséget le fogja csillapítani és oda fog hatni, hogy a tömeg feloszolván, a termelőmunkába visszatérjen. Az újhatvani ferencesrendi templom környékén 8 óra után a közönség állandóan nőtt és nőtt, a hangulat állandóan emelkedettebb lett, hangos kiabálások voltak a tömegben, és megállapítható volt, hogy a tömeg hangulata állandóan fokozódó mértékben emelkedik, s a tömeghangulat erősen rendőrellenes, ez meglátszott abból, hogy kiabálták „nem engedjük a rendőröknek a papokat elvinni”, valamint főleg abból, hogy civil ruhában kiküldött és figyelőszolgálatot teljesítő közegeimet felismervén, azokat állandóan követték, s azokra állandó megjegyzéseket tettek egymásnak, adták tovább, „vigyázzatok, itt vannak a hekusok, ne beszéljete, stb.” A kiküldött hatósági közegek, figyelve a rendfőnök beszédét, hallották, amikor azt mondotta, hogy „menjenek haza a hívek, ne csináljanak bajt még nekem is, nincs itt semmi baj.” A rendfőnök, kezében imakönyvvvel jelent meg a tömeg

között, a háta mögött egy idős asszony gyertyával, majd a beszéd elhangzása után a pap átvette az asszonytól a gyertyát és ismét betávozott a templomba. Rendőri közegeim jelentették, hogy a pap ugyan eleget tett a felhívásomnak, a közönség közé kiment, azokat oszlásra fel is szólította, azonban a pap beszéd közben olyan hangnemet használt, amely egyáltalán meggyőző erejű nem volt, így egész beszédéből a bizonytalanság látszott meg. Beszéde elhangzása után, amikor a templomba bement, a hívők nemhogy hazamentek volna, hanem tódultak be a templomba és a környező házakból, valamint Újhatvan területéről újabb és újabb hívek érkeztek, úgyhogy 9 órára a tömeg létszáma kb. 300–350 főre emelkedett fel. Rendőri közegeim jelentése után, mivel jelentették azt, hogy a tömeg a pap beszéde után nem apadt, hanem állandó szaporodásban van, ismételten felhívtam a rendház főnökét telefonon, hogy felelősségre vonjam, hogy miért nem tette meg a megfelelő intézkedést a tömeg feloszlatására. A rendfőnök kérdéseimre kicsavart, kitérő válaszokat adott és azzal védekezett, hogy ő nem tud hatással lenni a hívőkre, s nem tud a tömeg feloszlatására semmi eredményre vezetőt tenni. Utasítást adtam a rendfőnöknek, hogy újból menjen ki a tömeg közé, és most már oly hangnemben beszéljen a tömeghez, hogy a tömeg félreérthetetlenül lássa azt, hogy a papok elviteléről szó sincs, az csak kitalált dolog. Nyomatékosan újból felhívtam a rendfőnök figyelmét, hogy a tömeg kivonását a termelőmunkából csakis az ő passzív magatartása okozza, az esetleg bekövetkező bajokért teljesen személy szerint a rendfőnök fog felelni. A rendfőnök kitérő válaszai után végül mégis ígéretet tett arra, hogy megpróbálja még egyszer a tömeghez intézett beszédével a tömeget szétoszlatni. Telefonon keresztül a Heves vármegyei rendőrségi szemlélőnek, valamint a miskolci IX. ker. rendőrfőkapitányságnak megtettem jelentésem. A főkapitányságtól utasítást kaptam, hogy a tömeg szétoszlatására a rendfőnökkel lépjek érintkezésbe, azzal tárgyaljak és a rendfőnököt formában utasítsam a tömeg szétoszlatására. Az egri államvédelmi osztály vezetője hasonlóképpen az államvédelmi előadóknak telefonon keresztül azt az utasítást adta, hogy a tömeg szétoszlatására a rendfőnökön keresztül kell intézkedni. Rendőri közegeim 9 óra után jelentették, hogy a tömeg nem oszlik, sőt emelkedik, holott a rendfőnök a tömeg közé kijött, azonban most már még határozatlanabban szólt a tömeghez, amelyek között mondotta, hogy „menjetez csak haza, mert ha nem mentek, akkor engem fognak elvinni, menjen mindenki haza, ne akarjátok azt, hogy 10 perc múlva a rendőrség engem vigyen.” Ezen idő alatt a papok megkezdték már a templomban az állandó gyóntatást és áldoztatást, amelynek következményeképpen látható volt az, hogy a tömeg hangulata súlyosbodott, a tömeg száma nőtt, akiknek a létszáma délelőtt 10 órára elérte a 600–700 főt. Mind sűrűbben lehetett látni a tömegben a botokat és karókat, amelyekkel idegesen hadonászva, egymást buzdították, hogy nem engedik a rendőrségnek

elvinni a papokat, csak a testükön keresztül mehetnek oda a rendőrök. Most már világosan lehetett látni, hogy a reggeli harang félreverés, a tömeg botokkal és karókkal való felfegyverkezése, valamint a gyóntatószékben kiadott suttogó utasítások a papság részéről egy szervezett demokráciaellenes megmozdulásnak a részei. A városi és a megyei Pártbizottsággal, mint kapitányság vezetője felvettem a kapcsolatot és megállapodtunk a megyei bizottság utasítása szerint a városi Pártbizottsággal karöltve, hogy Balázs elvtárs a városi Pártbizottság titkára legjobb népnevelőit a tömeg közé küldi, akik ott felvilágosító munkával a tömeg szétesztatásán fognak dolgozni. 10 óra után egy pár perccel rendőri közegeim jelentették, hogy a népnevelők megérkeztek, a tömeg közé elvegyültek. A népnevelőknek megjelenése után egy pár percre Kriszton Ferenc Ráffáel kijött a tömegek közé, ahol a tömeghez szólva azt mondta, hogy menjenek haza a hívek, mert engemet is bajba kevernek, ne féljenek, nem fognak elvinni. Az előbb említett barát közelében lévő asszonyok hangosan kiabálni kezdték, hogy nem megyünk haza, maga sem mondta meg az igazat, itt maradunk, ha kell egy hónapig is, de a papokat akkor sem hagyjuk elvinni, majd a rendházfőnök ismét bement a templomba. A tömeg egymás között kiabálva olyan hangokat használtak, „üssük agyon, verjük szét a fejét”. A templom ajtaja előtt a tömeg megindult kifelé az úttest felé, a kiküldött hatósági rendőri közegek megállapították, hogy az előbb elhangzott szavak Juhász nevű cukorgyári élmunkásnak szólt, ki a tömeg között mint népnevelő azt mondta, hogy menjünk haza, valóban igaza van a papnak, ne maradjunk itt, gyerünk dolgozni. Juhász elvtársat a tömeg maga előtt lökdösve, verve botokkal és lábbal rugdosva eltávolították a tömegből. Juhász elvtárssal kapcsolatban megállapítottuk, hogy nyílt sérüléseket nem szenvedett. Ezek után a nyomozóközegek jelentették, hogy megállapították azon tettesek neveit, akik a fenti elvtársat ütötték és rugdosták, ezek közül a főbb tettesek név szerint a következők voltak: Fain Bözsi, Újhatvan Jókai u. 26. szám alatti lakos, Raffael Sándor Újhatvan, Toldi u. lakos, Karácsony Sándor volt rendőr, internált, ki Juhász elvtársat kézzel tetteleg bántalmazta, rugdosta, Hatvan Mészáros Lázár u. 41. sz. lakos. Ugyanakkor Rajnákné MÁV-munkás nejét mint népnevelőt, újhatvani lakost egy Filler nevű cipész újhatvani lakos verte meg kézzel. Jelentem továbbá, hogy rendőri közegeim jelentették ugyanakkor azt is, hogyha békés, arra járó egyén megkérdezte a tömegtől, minek állnak itt, és mondta neki, „hogy nem érdemes rájuk vigyázni, inkább menjenek dolgozni, akkor ezeket az illetőket azonnal megtámadták, ütlegeléssel elzavarták a helyszínről.”

(Heves Megyei Levéltár, MDP-ir. 11.f. 2.cs. 111.ő.e. Klerikális reakció tevékenységére vonatkozó jelentések.)

Az Aszódi Járási Tanács VB-titkárának, László Istvánnak a levele a kocsmai arcképek elhelyezéséről, a községi VB-elnököknek. Aszód, 1950. december 29.

A végrehajtóbizottság 1950. évi f. hó 29-én foglalkozott azzal, hogy egyes községekben a korcsma helyiségekben egyéb plakátok és feliratok között elvegyülve vannak a szocializmusért harcoló nagyjaink fényképei. Felhívom elnök elvtársat, hogy vizsgálják felül községükben a korcsmákban vagy egyéb szórakozóhelyeken, hogy hol van kitéve Lenin, Sztálin, Rákosi elvtárs, Marx, Engels fényképei, és azokat a legrövidebb időn belül onnan távolítsák el. Nem engedhető meg, hogy a szocializmusért küzdő nagyjaink fényképei ilyen helyeken legyenek kifüggesztve, hogy esetleg mámoros, vagy részeges egyének azokat ott akár nyílt vagy akár burkolt formában illetlen szavakkal illessék. Felhívom elnök elvtársat, hogy tett intézkedéséről 8 napon belül hozzám tegyen jelentést. Felhívom továbbá, hogy továbbra is kísérje figyelemmel, hogy olyan helyekre, ahol nagyjaink fényképe esetleg kigúnyoltatásnak vagy sértegetéseknek vannak kitéve, a jövőben ne kerüljön.

(Pest Megyei Levéltár, XXIII. 745/d. Galgamácsa Községi Tanács ir. 4.d. 52-131. 520-48/950-1).

A Váci Járásbíróság ítéletének részlete H. I. kulák ellen, a „közellátás érdekét veszélyeztető” magatartásáért. Vác, 1951. február 23.

H. I. vádlott, 67 éves, galgamácsai születésű és (II. u. 27. sz. a.) lakos, magyar államp., földműves, nős F. J-val, 2 gyermeke van [...] vagyona: 22 hold szántó, 700 nöl kert, és 700 nöl rét, [...] bűnös két rendbeli közellátás érdekét veszélyeztető büntetben. [...]

Indoklás: Hideg István kulák, Örszentmiklóson, az 1949. év őszén, bár a 15008/1949(VIII: 2.) F.M. sz. rendelet alapján megállapított vetésterve szerint 1 kat. hold 1.100 nöl területen zabos bükkönyt kellett volna vetnie, a terület kétharmad részében árpás bükkönyt vetett olyan ritkán, hogy annak elgazosodása előre látható volt, a terület egyharmad részében pedig tiszta bükkönyt vetett, holott tudta, hogy az a rendes gazdálkodás szabályai szerint magában – támogató növény nélkül – sikerrel nem termelhető, vagyis a termény kötelező termelésére vonatkozó, jogszabályon alapuló kötelezettségének nem tett eleget. Ezt a vetést pedig 1950. évi június hó 12. napján takarmány céljára lekaszálta, vagyis a rendes gazdálkodás szabályainak megsértésével és hatósági tilalom ellenére, termény rendelkezése alatt álló készletét felhasználta. A vádlott kulák, mert korábban 33 holdon gazdálkodott és

beállítottsága is a kuláksághoz kapcsolja őt. A törvényi büntetés legalacsonyabb mértékének megközelítését a vádlott idősebb kora indokolja.²

(Pest Megyei Levéltár, Galgamácsa Községi Tanács ir. XXIII. 745-d. 1.d. 26.sz.)

Az Aszódi Járási Tanács VB Testnevelési és Sportbizottság

Elnökének, Gregus Jánosnak a levele a „béketorna” céljairól, a községi VB-elnököknek. Aszód, 1951. december 23.

Értesítem Elnök elvtársat, hogy a Pest Megyei Tanács VB-nél működő Testnevelési és Sportbizottság folyó hó 25-én 10 óra kezdéssel az Aszódi Kultúrotthonban rendezi ökölvívó béketornáját, aminek kettős célja van. Először az ifjúság a béke akaratát fejezi ki, akkor, amikor ezen a tornán részt vesz, másodszor pedig a könnyen hajló gyermek sereg távoltartását akarjuk biztosítani a klerikális reakció kezei alól. Kérem Elnök Elvtársat, a cél érdekében hasson oda, hogy a legnagyobb propagandát fejtse ki a községben ez iránt. Hangszórón vagy dobszó által közölje a község lakosságával, és hangsúlyozza ki azt, hogy a rendezvényt bárki, díjtalanul megtekintheti.

(Pest Megyei Levéltár, Galgamácsa Községi Tanács ir. XXIII. 745-d. 1.d. 19-3. (30/1951).

Az MDP Párt- és Tömegszervezetek Osztály politikai munkatársának, Sántánénak, az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályához írott bizalmas feljegyzése. Budapest, 1952. május 2.

Április 29-én Nagykátán a községi párttitkár elvtárssal beszélgettem, hogy hogyan foglalkozik az MNDSZ-szervezet munkájával. E közben a beszélgetés közben Adler elvtárs elmondja, hogy komoly feladatot kaptak, ami olyan mintha, „egy kicsit megsértené lenini parasztpolitikánkat”, ugyanis a községben be kell szolgáltatni az ökröket. Voltak kint ebben az ügyben a parasztoknál, akik kiabáltak, volt olyan, aki azt mondta, hogy vegyék el mindenünket, stb. Elmondotta, hogy ezt a feladatot úgy fogják megoldani, hogy a szegény és kisparasztoktól a kulákokkal megvetetik az ökröket, és majd attól fogják elvenni, és így nem

---

² A vádlott kiszabott büntetése: 7 hónap börtön, mint főbüntetés, 1.000 ft pénzbüntetés, 1.000 ft vagyoneklkobzás, és a közügyektől öt évre eltiltás, az ítélet lakóhelyen és a vádlott költségén való közzététel. Ha nem tudják behajtani, akkor H. I-t 25 ft-onként egy nap börtönre, és még 35 ft bűnügyi költség kifizetésére ítélik.

lesz az, hogy a tanács és a Párt szedi össze az ökröket. Kérdeztem, hogy honnan kapták az ilyen értelmű utasítást? Azt mondta, hogy felülről, és ezt azért kell csinálni, hogy most már elvégezték a szántást, vagyis a tavaszi munkát, és a parasztok vegyék igénybe a gépállomást, vagy ha nem, akkor majd be fognak lépni a termelőszövetkezetbe. Én ezt a rendelkezést nem ismerem, azért azt tanácsoltam az elvtársnak, hogy a Járási Pártbizottsággal alaposan beszélje meg.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié.)

Pánczél Károly ÁVH-százados – „terrorcselekmény és tszcs. izgatásra” hivatkozó – őrizetbe vételi javaslata, ifj. P. K. nyírbátori lakosról. Nyíregyháza, 1953. július 12.

Terrorcselekmény és tszcs-izgatás elkövetése miatt javasoljuk őrizetbe venni: Ifj. P. K. 28 éves kulák származású, volt FKGP-tag, Nyírbátor Hunyadi utcai lakost. Ifj. P. K. 1952 óta tagja a Vörös Csillag tszcs-nek, amelyben állandóan bomlasztó tevékenységet fejtett ki. 1953. július 9-én a késő esti órákban kb. 100 főnyi tömeg jelent meg a tszcs-iroda előtt, ahol ifj. és id. P. K. kezdeményezésére, biztatására követelték a tszcs felosztatását és a belépési nyilatkozatok szétszétadását. A két P. kezdeményezésére, biztatására a tömeg betörte az iroda ablakát, benyomultak az irodába, ahol az ő vezetésükkel megfogták Farkas István volt tanácselnök, jelenleg tszcs-brigádvezetőt és kényszerítették, hogy a belépési nyilatkozatokat ossza széjjel. Farkas István ellenkezése ellenére a nyilatkozatot tartalmazó szekrényt feltörték és az akció során őt két személlyel őriztették. A két P., még a járási Pártbizottság tagjainak megjelenésekor is uszították az amúgy is fenyegető magatartású tömeget. Bűnös tevékenységét bizonyítja Farkas István brigádvezető, T. L-né tszcs-tag és T. L. tszcs-tag, tanúk vallomása.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, V-105925. P. K. és társai dosszié. 5.)

Id. P. K. nyírbátori lakos „tsz-ellenes izgatással” kapcsolatos kihallgatási jegyzőkönyv-részlete. Nyíregyháza, 1953. július 13.

Kihallgatás idő: 14 h-tól, vége: 18 h-ig. id. P. K. Nyírbátor, 1892. január 8. +Zs. B., P. S., volt FKGP-tag, Isk. végz. 6 elemi. Nyírbátor, Erzsébet u. 11. sz.

Ismertesse életrajzát! Kulák családból származom. Szüleimnek 30 hold földjük volt. 5-en vagyunk testvérek. 6 elemi iskolát végeztem. Az első világháborúban mint katona. 1922-ben megnősültem, azóta 8 hold földemen gazdálkodom. Az első feleségem kulák származású, aki 1937-ben meghalt. 1939-ben megnősültem újból, a feleségemnek van 3 hold földje és 1 hold szőlője. 1928-tól FKGP-tag voltam, funkcióm nem volt benne. 1939-ben Nyírbátorban katonai szolgálatot teljesítettem a bóni üzemben. 1952. januárban beléptem a Nyírbátori „Vörös Csillag” tszcs-be, azóta ott dolgozom.

Tegyen vallomást arról, hogyan kezdődött Nyírbátorban a tszcs-elleni lázítás és mikor? Nyírbátorban tudomásom szerint 1953. július 5-én vasárnap már megkezdődött a tszcs feloszlata elleni lázítás, amikor a kormány új programja megjelent. Vasárnap, július 5-én délelőtt jött hazafelé a piacról Baracsi Pálné özvegyasszony, középparaszt, akinek Béla nevű fia tszcs-tag. Fülep Elekné özvegyasszony középparaszt, Rátonyi Jánosné gépész neje közölték velem, hogy a piacon nyíltan beszélnek, hogy most már mindenki megszabadulhat a tszcs-től, aki akar. Baracsiné újságolta, hogy most már kiveszi a tszcs-nek leadott földjét dolgozhatja a fiam felében, ha akarja, mert ezelőtt a fiam művelte a földjét. Ugyancsak vasárnap mentem a templomba a Tóth Ferencsel, akinek a fia Kanadában van, csizmadia, 7 holdas, Bihari István szegényparaszt, Grémán Sándor földbérő, akik útközben arról beszéltek, hogy a rádió arról beszélt nyíltan, hogy a tszcs feloszlik, és mindenki kiléphet, ők is visszaveszik a földjüket. [...] az asszonyok [...] elkezdtek kiabálni, hogy ők tovább nem dolgoznak a tszcs-ben, mennek vissza a dohány szárítóba, kiabálták, hogy kérik vissza a belépési nyilatkozatokat, mert ha learatnak, nem dolgoznak tovább, nem bánják, ha nem kapnak semmit sem. Az asszonyokhoz csatlakoztam én is, és a többi brigád tagja.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, V-105925. P. K. és társai dosszié. 22–23.)

Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztály Alkalmazottjának, Sándor Józsefnek a bizalmas jelentése „egy-egy őszi kezdésű tsz-ekkel kapcsolatos problémákról” (Részlet). Budapest, 1959. augusztus 3.

Az aratás befejezésével közeledik az az idő, amikor az őszi kezdésre szervezett tsz-ekben meg kell kezdeni a közös munkát. A pártbizottságok már korábban látták, hogy ez lesz az az időszak, amikor a beszervezett egyéni parasztokat „végérvényesen” be kell szervezni tsz-tagnak. Az illetékes megyei pártbizottságok hangsúlyozták azt is, hogy mindaddig, míg ez

meg nem történik, fokozott politikai munkát kell folytatni ezeken a helyeken. Ezt több megyei párt vb határozatban is rögzítette, s a járási pártbizottságoknak kötelezővé tette az állandó politikai munkát. Ennek ellenére, mégis van néhány járási pártbizottság, mely ezt elmulasztotta. Azokon a helyeken, ahol nem folyt megfelelő politikai munka, az ellenség aktívan dolgozott és dolgozik. Célja: letéríteni a parasztságot a közös gazdálkodás útjáról. A parasztokat arra biztatja, hogy kérjék vissza a belépési nyilatkozatot, ne vigyék be a vetőmagot, takarmánygabonát és szálastakarmányt, ne egyezzenek bele a földrendezésbe, tagosításba, sőt, több helyen a tsz-ből való kilépés érdekében aláírásokat is szervez. A belépési nyilatkozatok visszakérését elsősorban asszonyok végzik. Ebből arra lehet következtetni, hogy az ellenség szava elsősorban náluk talált meghallgatásra. Néhány helyen csoportosan mentek a tanácsházához, hogy visszaköveteljék a belépési nyilatkozatot. Az ilyen esetekben világosan látható, hogy ezt szervezik. Zsámbokon (gödöllői járás) egyszerre mintegy 100 asszony ment söprűvel a tanácsháza elé, és a tanácselnöktől követelte vissza a belépési nyilatkozatot. A tanácselnök a rendőr-őrsparancsnokkal együtt igyekezett meggyőzni az asszonyokat, akik kb. egy óra múlva elvonultak. Másnap már mintegy 200-an jöttek össze, és még erélyesebben követelték vissza a belépési nyilatkozatot. A rendőrségtől kint lévő elvtársak agitációval próbáltak rájuk hatni, és így, a szinte tüntetésszámba menő asszonycsoport egész délelőtt a tanácsháza előtt volt. A zsámboki eset híre elterjedt a környező községekben is, és a miatt több ősszel induló tsz-ben nyugtalanság tapasztalható. Zsámbokon, de több más olyan községben is, ahol a tsz-ek ősszel kezdik a közös munkát, a tagosított táblákon megindult a szántás. Zsámbokon ennek ellenére több paraszt a táblába került földön egyénileg vetette el a másodvetést. Tsz-ellenes hangulat van a gyónki járás több községében is. A Tolna megyei pártbizottság már szervezés közben látta, hogy a gyónki járás egyes tsz-eiben problémák lesznek, s éppen ezért a megyei párt vb a helyszínen tárgyalja meg a tsz-ek helyzetét, és határozatot hozott a politikai munkára. A gyónki járásban azonban mind a mai napig nem folyt megfelelő politikai munka az ősszel kezdődő tsz-ek tagjai között. Ennek tudható be, hogy a járás néhány községében komoly ellenállás tapasztalható a közös munka beindításával szemben. Így fordulhatott elő, hogy Pálfa községben aláírásokat gyűjtöttek, melyben visszakérik a belépési nyilatkozatokat és kijelentik, hogy nem kívánnak tsz-ben dolgozni. Tsz-ellenes hangulat van Bába, Dus, Tolnanémedi és Kölesd községekben is. A kölesdi községi tanács vb elnöke a politikai munkát meg nem engedett hangú levelekkel igyekszik „pótolni.” Az így küldött leveleket, felszólításokat többen különböző fenyegető és ellenséges megjegyzésekkel visszaküldték. Ezekre a tanács vb elnöke, Hegyi Ferenc újabb, fenyegetőbb hangú levéllel igyekezett válaszolni. A válaszlevél egyik része a

következőképpen hangzik: „Nagyon figyelmébe ajánlom, hogy ne játszanak a tűzzel, mert véletlenül, ha valakinek megég a keze, akkor az fájdalmas lesz.” Majd hozzátézi: „ezeket csak figyelmeztetésre szántuk és nem rosszindulatból.” Tsz-ellenes hangulat van még Szabolcs, Békés és Heves megye egyes községeiben, továbbá Szolnok megye Zagyvarékas községében. Az utóbbi időben e helyeken is elszaporodott azoknak a személyeknek a száma, akik nyíltan, több ember jelenlétében a tsz ellen izgatnak, lázítanak. Tsz-ellenes izgatás és lázítás címén néhány esetben már őrizetbe vétel is történt. Az ősszel kezdő tsz-ek túlnyomó többségében a hangulat megfelelő. Komoly törekvések vannak a közös munka beindítására, a takarmánybázis biztosítására. Jó néhány ősszel kezdő tsz-ben közösen végezték a tarlóhántást, másodvetést, és jelentős építkezések is folynak. A megyei pártbizottságok az említett eseteket megvizsgálják és igyekeznek megfelelő politikai erőket küldeni ezen községekbe. A XVII. ker. pártbizottságon a patronáló csoportok a következő tapasztalatokról számoltak be. A termelőszövetkezetek a legtöbb helyen a politikai segítség helyett a gazdasági segítséget helyezik előtérbe. Elsősorban gazdasági természetű igényekkel lépnek fel (alkatrész beszerzés, építkezések segítése). Általában szívesen veszik a patronálókat, mindössze néhány helyen fogadták őket bizalmatlanul, vagy tartották terhesnek látogatásukat. Egyes helyeken maradiság jellemzi a tsz-ek vezetőségét és tagságát. Pld. a Rém községi Dózsa tsz-ben lebecsülik a szükséges adminisztrációt, nem akarják a telefont bevezettetni, azt mondják, minek az írógép, stb. Előfordult, hogy a fő jövedelemforrást még mindig a háztájiban látják. Az asszonyok általában nem dolgoznak a tsz-ekben. A politikai munka egyes tsz-ekben elhanyagolt. Van olyan tsz-pártszervezet, ahol 4 hónap óta nem volt taggyűlés s politikai tájékoztatót sem tartottak. A brigád tagjai elmondják, hogy az egyik tsz pártszervezetében mind idős elvtársak vannak, tagjelöltet még nem vettek fel, pedig a tsz-ben mintegy 40 fiatal dolgozik. A patronáló csoportok szívesen végzik a munkát, több tsz-ben segítik az augusztus 20-i ünnepek szervezését, kis könyvtárakat visznek le, csoportos beszélgetéseket tartanak, részt vesznek taggyűléseken, közgyűléseken, s helyenként tájékoztatják a tsz tagságát az időszerű bel- és külpolitikai kérdésekről is. [...]

(Magyar Országos Levéltár, M-KS, 288.f. 11.cs. MSZMP KB Információs jelentések, PTO/2716. 1959. 524.ö.e. 1–5.)

Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés „tsz-ellenes cselekményekről” (részlet) Budapest, 1959. augusztus 29.

Őrizetbe vették N. P-né, 32 éves, büntetett előéletű htb. tápiószentmártoni lakost, mert a tápióbicskei italboltban több személy előtt a tsz ellen izgatott. Többek között azt mondta: „Tápiószentmárton községben kikiáltották, hogy szocialista község lett, erre Berzseny János vb-elnök nyakát kaszával levágták.” F. hó 14-én a jászdózsai tarnamenti tsz-ben közgyűlést tartottak, a gyűlésen ittas állapotban résztvevő P. M. és G. F. tsz-tagok alaptalanul követelődtek, miután követeléseiket a vezetőség nem fogadta el, P. kijelentette: „ez a tsz nem más, mint börtön, ahová bezárták az embereket.” A kijelentések után az elnök a hangoskodókat kiküldte a gyűlésről, akikkel együtt kb. 150 fő elhagyta a helységet.

F. hó 15-én éjjel Pálfa községben (Tolna m.) 3 db, a tanácselnököt fenyegető röpcédulát találtak: ugyanakkor a tsz-községet jelző táblát ellopták. Eljárás indult M. J., 53 éves segédmunkás, péteri lakos (Pest m.) ellen, mert a tanács helységében több személy előtt kijelentette: „Jelenleg a Pártban nyilasok vannak, a rendes párttagok külföldre mentek. A kommunisták rosszabbul viselkednek, mint a nyilasok, mert a parasztok földjét elveszik. A tsz-szervezés ideje alatt az agitátorok gyomrozták a parasztokat. A rendőrség is terrort alkalmaz.” F. hó 20-án őrizetbe vették R. I. foglalkozás nélküli, dégi (Pest m.) lakost, tsz-ellenes izgatás és életveszélyes fenyegetés büntette miatt. Nevezett a tsz agronómusát tetteleg bántalmazta, a tsz-elnököt pedig megfenyegette, miközben tsz-ellenes kijelentéseket tett.

Eljárás indult őrizetbe vétel mellett M. G. 33 éves, nagycenki (Győr m.) lakos ellen, mert a helyi tsz elnökét tetteleg bántalmazta. F. hó 20-án 20 : 30-kor ismeretlen tettes felgyújtotta Keresztúri József, a kutyáni tsz (Zala m.) elnökének 80 q-ás szalmakazlát. A szalma teljesen leégett, s a tűz áterjedt az udvaron elhelyezett mezőgazdasági gépekre és épületfára is. A kár kb. 7.800 Ft. Gyanúsítottként őrizetbe vették és eljárást indítottak M. I. kustánöreghegyi lakos ellen. Őrizetbe vették Sz. M. 44 éves, volt csendőr, deszki lakost, mert F. hó 20-án megtámadta és tetteleg bántalmazta Lele Ferenc tsz-elnök, országgyűlési képviselőt. Sz. a „Kossuth” tsz tagja, azonban beadta kilépési nyilatkozatát. Látrány községben (Somogy m.) ismeretlen körülmények között kigyulladt a tsz sertésólja. A tűz továbbterjedését megakadályozták, az állatokat sikerült megmenteni. Ceglédi járás. Törtel községben 1 db gyalázkodó, a tsz ellen izgató röpcédulát találtak. Eljárás indult I. F. 37 éves, középparaszt, zsadányi (Békés m.) lakos, volt fegyveres nemzetőr ellen, mert a tsz feloszlására kérvényt szerkesztett, s arra kb. 80 személy aláírását szerezte meg. Az aláíró személyek körében pénzt is gyűjtött útiköltségre, ugyanis a kérvényt a Földművelésügyi Minisztériumba akarta vinni. A megyei pártbizottsággal egyetértésben I-t őrizetbe vették, az aláírásgyűjtésben részt vevő 4 személyt pedig jegyzőkönyvileg figyelmeztették. Eljárás indult őrizetbe vétel mellett V. A. 56 éves, 6 holdas egyénileg gazdálkodó erdőtelki (Heves m.)

paraszt ellen, mert egy személyt tsz tagsága, egy személyt pedig kommunista volta miatt bántalmazott, s közben tsz-ellenes kijelentéseket tett. A Veszprém megyei Mindszentkállya községben a tsz-tagok az őszi elszámolás után ki akarnak lépni a tsz-ből, mert a helybeli egyéni gazdáknak jobb az anyagi helyzete. A tsz vezetősége nem gondoskodik istálló építéséről, és az eddigi kicséptelt gabonájukat sem tudják elhelyezni raktár hiányában.

A felsorolt ügyekben vizsgálat folyik.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM, Dögei Imre miniszter ir. 18.d. 8-1514/1959.)

Szigorúan titkos belügyminisztériumi jelentés Dögei Imre földművelésügyi miniszternek a „tsz-ellenes cselekményekről”.

Budapest, 1959. szeptember 26.

K. P. 20 éves, földműves, jászkarajenői (Pest m.) lakos ittás állapotban megfenyegette, majd megtámadta és ütlegette a tsz állatállományát összeíró személyeket, miközben tsz-ellenes kijelentéseket tett. Ny. I. összeíró 8 napon túl gyógyuló sérülést szenvedett. (K-t őrizetbe vették.) Sz. P. 62 éves, 15 holdas földműves, vácbottyáni (Pest m.) lakos a járási pártbizottság, a tanács és a helyi tsz vezetőségéből alakult agitációs bizottságot durván szidalmazta, és csalóknak, gazembereknek nevezte őket. (Sz-t őrizetbe vették.) Őrizetbe vették G. S. 38 éves tsz-tag, kunmadarasi lakost, mert megtámadta és tetteleg bántalmazta T. L. kunmadarasi lakost, tsz-párttitkárt, közben az alábbi kijelentést tette: „Te piszkos kommunista, elvettétek a földemet, ha meg nem fogadod, hogy nem leszel kommunista, mindjárt agyonverlek.” (Nevezettet átadták az ügyészségnek.) Eljárás indult őrizetbe vétel mellett B. J. 41 éves, földmunkás, pátrói (Zala m.) lakos ellen, mert a községben a demokratikus meggyőződésű személyek ellen izgatott és akadályozta a tsz munkálatait. Többek között megakadályozta, hogy a tsz építkezéshez anyagot szállítsanak (a vizsgálat folyik).

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM, Dögei Imre miniszter ir. 18.d. 8-1687/1959.)

N. L. Békés megyei, „tsz-ellenes izgatási” perdokumentuma. 1960.
Mi atyánk Hruscsov, ki ülsz a Kremlben. Oh, hogy örülünk néked, hogy bevezetted bennünket a T.sz-be. Az Elnök, a könyvelő, az írnok az irodában. Az agronómus, a brigádvezető egy-két

Párttaggal a kocsmban. A fiatalok a Gyárban, a lányok az állami gazdaságban. A csősz kint a határban vigyáz a répa kupakjára vagy a kukoricára, hogy ne kerüljön a háztáji portára.

Többi tag is kint van a határban, de nagy tarisznya lóg a nyakába és nagy lófasz a picsájába.

Ha van, ki okuljon, vagy tanuljon belőle, az egy-kettőre változtasson azon. Te büszke T.sz-tag, ki minden nap loholva jársz a munkába, nehogy szégyent hozz a brigádra. Töröd magad, melózol estélig, pedig így sem elég, úgys kevés a munkaegység. De, ha nem tetszene talán, nehogy próbálj szólni, mert a fejesek ki fognak nyírni. De ezen ne nagyon búsulj, van még számodra hely ott, ahol nem egységre mérik a kaját. Hogy mi ez a szép és jó, nem is olyan talány, ez bizony a Fogház. Ott mindenki egyformán béget, hogy vajon mit is döntenek tengerentúl az Enszben. Ettől várják a megváltást, a T.sz-véget, ennek minden csóró parasztok örülnének. Hogy nem így lesz, az bizony csak rajtunk múlik, miért nem fognak össze, hogy ne száguldhasson a Holdba több Szputnyik. Ha nem jön semmi változás végbe, akkor mindnyájan nyugodjunk bele szépen. Így kell nekünk, hadd pusztuljunk valahányan éhen.

(Békés Megyei Levéltár, Megyei Bíróság, 902/1960. Vizsgálati dosszié, A1.sz. A vizsgálat alatti fogvatartást elégséges büntetésnek nyilvánítva, a börtönbüntetést 1961. január 20-án három évre felfüggesztették.)

Állambiztonság-szolgálati jelentés a tsz-ellenes tevékenység tapasztalatairól, 1960 februárjában. Budapest, 1960. március 17.

I. Jelentem, hogy a megyei 7-es alosztályok február hónapban 88 rendkívüli eseményben intézkedtek. (*Áthúзва*: Január hónapban, amely hónap a most lezajlott tsz-fejlesztés ideje alatt a legerősebb volt az ellenséges tevékenységet tekintve, 159 rendkívüli esemény történt a mezőgazdaság vonalán. Általában tehát januárban mintegy felére csökkent a rendkívüli események száma az előző hónaphoz viszonyítva.) Az események jellegét tekintve: tsz-ellenes (*áthúзва*: tömeges) 8 esetben fordult elő, (*áthúзва*: ebből Szabolcs megyében 5, Somogyban 2, és Heves megyében 1 volt.) Tsz-vezetők és szervezők tetteles bántalmazása 5. Névtelen fenyeget levelet 15 esetben küldtek párt-, tanács- és tsz-vezetőknek. Tsz-ellenes falfirkálás 17, és kézzel írott, 2–5 példányos röplapszórás 2 esetben fordult elő. Jelentős csökkenést mutat a januári 45 falfirkáláshoz képest. Izgatás, tsz-ellenes rémhírterjesztés 18 esetben, tsz-községet jelző táblák eltávolítása, meggyalázása 8, állatmérgezés és egyéb kártevés 5, gyújtogatásból eredő tüzeset 10 esetben fordult elő. (Megyéenkénti kimutatás mellékelve.) A fenti bűncselekményekben az elmúlt hónap alatt a megyei 7-es alosztályok az

alábbi adminisztratív intézkedéseket fogantatosították: őrizetbe vettek 19 főt (ebből nyilas 2 fő, dem. ellenes 2 fő, kulák 1 fő, középparaszt 6 fő, kisparaszt 4 fő, tsz-tag 2 fő, munkás 2 fő), ügyészségnek átadtak 4 főt, jegyzőkönyvi figyelmeztetésben részesítették 65 főt (főleg közép-és kisparasztok tsz-elleni izgatásos ügyben), rendőri felügyelet alá helyeztek 2 főt. Tovább folytatják az operatív feldolgozó munkát 29, februárban keletkezett rémhírterjesztő-izgatásos ügyjelzésben, 11 csoportos izgatásos és 11 kártevéses ügyjelzés ellenőrzésében, illetve feldolgozásában.

II. Ellenséges tevékenység főbb tapasztalatai, iránya, módszere az elmúlt hónap folyamán. Az ellenséges elemek aktivitása az elmúlt hónapban – az előző hónaphoz viszonyítva – nem egyformán alakult. Az ellenséges cselekmények száma csökkent a dunántúli megyékben, és növekedett a Duna-Tisza közti, de főleg Szabolcs, Csongrád, Békés, Hajdú, Szolnok és Borsod megyékben. Ezekben a megyékben a tsz-ellenes tevékenység nyíltabb és támadó jellegűbb volt. Szabolcs megyében pld. 5 esetben 100, 150–200 fős tsz-ellenes tüntetéssé fajult. Általában tapasztalható, hogy a tsz-szervezését akadályozó ellenséges tevékenységről az ellenséges elemek a tsz bomlasztására, a közös gazdálkodás beindulásának akadályozására álltak át. Az ellenséges elemek átállása gyorsan, szinte egy időben történt az MSZMP KB tavaszi munkák beindítására és a nagyobb ütemű tsz-szervezés beszüntetésére hozott határozat nyilvánosságra hozásával. A termelőszövetkezeteket bomlasztó ellenséges tevékenység két formája ismeretes, egyrészt a külső ellenséges erők támadása a termelőszövetkezetek ellen, másrészt a tsz-ekben lévő – ma már elég nagyszámú – ellenséges elemek egy részének belső bomlasztó, kártevő tevékenysége. A két vonal összefügg és a megvizsgált problémás községekben rendszerint mindkét fajta ellenséges tevékenység megtalálható. A külső ellenséges elemek elsősorban izgatással, rendszer- és tsz-ellenes rémhírek terjesztésével igyekeztek hatni az új tsz-tagokra, hogy azok ne kezdjék meg a munkát. A tsz-ben lévő ellenséges elemek a rémhírterjesztésen kívül magatartásukkal, elégedetlenségükkel, és több esetben a tsz-vezetőségek lejáratásával igyekeznek bomlasztani a tsz-t. A tsz-ek ellen folyó ellenséges tevékenység egységes elvek alapján áll, a központi, illetve megyei mezőgazdasági irányító objektumokban és a favakban. S ezt kb. abban az ellenséges célkitűzésben lehetne kifejezni: „Lassítani és megnehezíteni a mezőgazdaság átszervezését, s ez által a rendszert, ahol csak lehet, nehéz helyzetbe hozni, ugyanakkor felhasználni a parasztság helyzetét, és bizonytalankodását a rendszer egységének megbontására. Rémhírekkel megrendíteni a parasztság pártba vetett bizalmát, és a munkás-paraszt szövetséget. Kilátástalan, bizonytalan jövőt festeni a parasztság elé, és elhitetni, hogy nem érdemes dolgozni, vagy legalábbis jól dolgozni nem kell.” A rendszer megdöntését csak

nyugati erők segítségével remélik, erre az időre várnak. Központilag irányított, szervezett tevékenységet a mezőgazdaság vonalán ez idő szerint sem sikerült felderíteni. Az elmúlt hónap tapasztalatai is megerősítették, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen folyó ellenséges tevékenység a nyugati imperializmus – rádióadók – irányítása alatt állanak, a szócsöve és gyakorlati megvalósítója. Ezt bizonyítja, hogy február havi mezőgazdasági adásokban a SZER leginkább Hajdú, Szabolcs megyékből emel ki egy-egy községet, és ezekben a megyékben volt legaktívabb a tsz-ellenes tevékenység. A SZER adásaiban igyekszik pesszimista, sajnálkozó hangon beszélni a parasztságról, és „hősöknek” tünteti fel az ellenállókat, s egyben módszert is ad „hogyan álljanak ellen a belső hidegháborúnak”, ahogy a tsz-szervezést több esetben nevezi. Pld. február 27-én Bálint gazda bemutat egy sárréti gazdát, „aki 18 kh-al belépett a közösbe, de 24 órával később odaállt az elnök elé, hogy tartsák meg a földjét, csak ő magát bocsássák el a kollektív karámból.” A parasztság sorsán keseregve úgy folytatja tovább: „Istenem, mi mindenre képesek az egyedüllétért, az egyéni önrendelkezésért és személyi méltóságért.” Továbbá közli, hogy Tiszakécskén egy nap 70 fiatal váltott munkakönyvet és ment az iparba dolgozni a tsz-szervezés miatt, a föld megművelésére csak az öregek maradtak. A fentiekben a SZER szinte felsorolja azokat a lehetőségeket, amivel szerintük akadályozni lehet a tsz-gazdálkodás eredményes megindulását, ugyanakkor február 16-án Nagyecsed és Nyírbátor (Szabolcs m.) községek határában Ny-Németországból irányított röpcédulát tartalmazó léggömböt találtak. A röpcédulák idejében össze lettek szedve, a lakosság hangulatát nem zavarták, de a nyugati imperialisták nagy érdeklődése bátorítóan hatott az ellenséges elemekre, és hozzájárult ahhoz, hogy február hónapban előforduló nyílt, ellenséges tsz-ellenes tüntetés közül 5 Szabolcs megyében volt. A nyugati imperialista adók irányítását bizonyítja az is, hogy a csoportos izgatásos ügyekben és ügyjelzésekben általában döntő szerepet tölt be a nyugati rádióadók hallgatása és annak terjesztése. Február hónapban a megyei 7-es alosztályok 11 olyan osztályidegen személy lakásán összejáró, 4–8 főből álló csoportról kaptak előzetes jelzést, akik rendszeresen hallgatják a nyugati adók magyar nyelvű adásait. A belső reakciós elemek szintén fokozott érdeklődést tanúsítanak a mezőgazdaság iránt. Legaktívabbak a volt ellenforradalmárok, kulákok, az FKgP volt vezetői, egyes helyeken az egyházi reakció, a volt nyilasok, csendőrök és ht. katonatisztek egy része. Február hó és március elején különösen a tsz-ellenes firkálásokban és nyilaskereszt rajzolásban falun igen aktív volt az ifjúság ellenforradalom alatt kompromittált része, valamint a volt nyilasok. Pld. március 15-ével kapcsolatban a Gödöllői Agrártudományi Egyetemre 4 db, az Állatorvosi Főiskolára 1 db, 12 pontból álló névtelen ellenforradalmi tartalmú levél érkezett. (A leveleket Miskolcon adták

fel). Ebben a parasztság helyzetéről az alábbiak vannak: „Le a jelen nagybirtok rendszerével a Magyarországot modern jobbággyá tevő földbirtokosokkal. A magyar parasztság vére által, megváltott jogon követeljük vissza a földet a parasztság önrendelkezési jogával együtt minden egyes magyar paraszti tag számára kulákbirtok határáig, azaz, amit önmaga és családjával meg tud művelni és rentábilissá tud tenni. A szövetkezetet és annak formáit az alkotó szabadság jogán rá kell bízni a magyar parasztságra.” Az ellenséges elemek magyarkodó szólamok hangoztatásával a „parasztság és nemzet védelmezőjeként” lépnek fel. Rémhíreik és fenyegető leveleik általában az általuk folytatott propaganda keveredik az ellenforradalmi szovjet- és rendszerellenességgel, valamint különböző revizionista és antiszemita nézetekkel. A legtöbb esetben „revizionista, újdemokrácia” követelését híresztelik, s azzal igyekeznek megnyerni maguknak a becsületes parasztok közül is egyeseket, hogy „nem megdönteni akarják a rendszert, hanem megvalósítani.” Pld. Sz. S. volt csendőr, siófoki lakos arról beszélt: „Jelenleg a két rendszer közül egyik sem fog fennmaradni, de majd jön egy harmadik rendszer, az lesz az igazi demokrácia, amelyet a nemzeti SZDP fog elindítani”. H. J., volt FKGP-titkár, békéscsabai lakos barátai előtt mondta, hogy „a felszabadítás Nyugat-Németországból fog elindulni.” Arról is hallott, hogy „Hitler él, és az USA-ban tartózkodik egy szigeten, ahova tengeralattjáróval érkezett, és el van látva élelemmel és lőszerrel.” A németekre való hivatkozás a különböző rémhírekben elég gyakori. Pld. V. F-né jobbágyi lakos kijelentette: „a nyugati rádióadásokból tudja, hogy a ny-németek akcióját az egész nyugati világ támogatja, a pápa megáldotta a nyugat-német csapatokat, mint annak idején a keresztes hadjáratban.” Gyakori rémhír, hogy „a tsz-szervezés a Szovjetunió parancsára történik.” P. B. ecsédi kulák arról beszélt: „azoktól a parasztoktól, akik a tsz-be lépnek, minden állatát, bort, összeszednek és kiviszik az oroszok, Kádárt nem őrzik ingyen az oroszok.” (Az ügyben szerveink nyílt vizsgálatot folytatnak.) Elterjedt rémhír az is, hogy a „csúcsértekezlet változást hoz, az is lehet, hogy hamarosan kitör a III. Világháború, aminek Ny-Németország a tűzfészke, s akkor vége a tsz-nek.” M. K., volt pénzügyi főtanácsos, büntetett előéletű, fehérgyarmati lakos arról beszélt, „eladja a telkét és Budapestre költözik, mivel nem akar résztvenni a tavasszal bekövetkező zűrökben. Április-májusban az újonnan belépett tsz-tagoknak az állatállományt is be kell adni. Ekkor az állam fizetéseképtelenné válik, akkor a parasztok meg fognak mozdulni és visszakövetelnek mindent a tsz-től.” (A személy ügynöki bizalmas nyomozás alatt áll, mivel rendszeres rémhírterjesztő.) H. I., nyíregyházi volt kereskedő kijelentette: „A rendszer mindenkit tönkretesz, hogy utána orránál fogva tudja vezetni az embereket, csak egy szikra kell, és akkor a parasztok agyonütik a városiakat, mert a tsz-szervezéssel nagy lett az ellentét a parasztság és a munkásság között.” Az ellenséges

elemek igyekeznek egymás között egységet kialakítani, s ennek egyik tevékeny szószólója az egyházi reakció. Pld. H. F. csanádpalotai rk. plébános elmondta: „ő 1956 szeptemberében mondotta, hogy Gerőt egy hónapon belül leváltják, mely meg is történt. Most ugyancsak azokat az időket éljük, azzal a különbséggel, hogy az elégedetlenség most az egész nemzetre kiterjed. Most ismételtén elfajult a törvénytelenység, a kis emberek ügyének semmibevétele. A világ politikai helyzete viszont sokkal érettebb ma, mint 1956-ban volt. A német, francia, olasz és japán összefogás, amerikai segítséggel hatalmas erő, mely döntést fog hozni már ebben az évben. Utalt arra, hogy a Pápa kijött a vatikánból és parasztokkal beszélgetve azt mondotta: becsüljék meg a földet, mely tulajdonuk. Ma sok paraszt földje nem az övé, de nemsokára ismét az övé lesz.” Több jelzést kaptunk arról, hogy osztályidegen, ellenséges elemek a parasztok előtt hangoztatják „egyformák lettünk, össze kell tartanunk”. Pld. S. A. volt boltos és kocsmáros tarjáni lakos (Komárom m.) kijelentette, „Most már én is könnyen nevetek, mert rajtunk kezdték, és a parasztokat is koldussá tették azzal, hogy bekényszerítették a tsz-be.” T. E. volt nagykereskedő gyulai (Békés m.) lakos arról beszélt, „örül annak, hogy most már mindenki utálja ezt a rendszert, azok is, akik eddig tapsoltak neki. Így most már jó, senkinek sincs semmilye, egyforma koldusparaszt lett mindenki.” Szabadszállás (Bács m.) községben a helyi honvédalakulat 2 db névtelen levelet kapott, amelyben felszólítják a honvédtiszteket, hogy a tsz ellen szólaljanak fel, „az egyéni gazdaságot, ha kell, fegyverrel is meg kell védeni.” A névtelen levélíró igyekszik szembeállítani a honvédtiszteket a nagyüzemi gazdálkodással: „Nem lássátok, mit csinálnak a népnevelők testvéreitekkel, apáttal, elveszik tőlük a vagyont, a földet.” Az ügyben nyomozás folyik. Van olyan jelenség is, hogy értekezleteken példaként elmondva terjesztenek tsz-ellenes rémhírt. Kirívó eset volt pld. a debreceni járási népművelésügyi előadók értekezletén Nagy László járási TIT-titkár felszólalása, amelyben elmondotta „jobban kell foglalkozni a parasztok lelkivilágával, mivel neki tudomására jutott, hogy az ún. banki részen dolgozó 7 dolgozó paraszt vérszerződést kötött azzal, hogy aki előbb be fog lépni a tsz-be, annak meg kell halnia. Ez ideig 4 paraszt ismeretlen körülmények között meghalt.” Az ügyben folytatott vizsgálat alapján Nagy beismerte, hogy tett ilyen kijelentést, az érthetőség kedvéért mondta el a példát, amit M. L. „Napló” szerkesztőségi dolgozótól hallott. M. is beismerte, hogy beszélt ilyen dolgokról Nagynak, de 3 évvel ezelőtt. Nagy Lászlót a pártbizottsággal egyetértésben figyelmeztetésben részesítették szerveink, az ügy ezzel befejezést nyert, bár az értekezleten résztvevők feltehetően továbbvitték a hallottakat.

III. A termelőszövetkezetekben lévő ellenséges elemek tevékenysége. A termelőszövetkezetekben az elmúlt időben tovább növekedett az ellenséges, osztályidegen és

kulákok száma. Átfogó képünk még jelenleg nincs, néhány részadat azonban arra mutat, hogy az ellenséges elemek igyekeznek a tsz-ben vezető szerephez jutni. Pld. Szabolcs megyében 460 főről 626 főre növekedett a tsz-ben lévő ellenséges elemek száma, akik közül 20 fő van vezető – elnöki, agronómusi – beosztásban. Somogy megyében a kadarkúti „Béke” agronómusa, Ú. I. kulák származású személy, brigádvezető B. Gy. kulák, aki kijelentette: „dolgozzanak azok, akik a múltban is dolgoztak, nekem a múltban is volt cselédem, jelenleg pedig még több van.” Dunakiliti (Győr m.) tsz-ben a tsz-vezetőségben 3 kulák van. Karácsond (Heves m.) „Vörös hajnal” tsz-elnöke kulák, rajta kívül a vezetőségben még 2 kulák és egy csendőr van. Van olyan értesülésünk is, hogy a mezőgazdaság megyei objektumaiban elhelyezkedő ellenséges elemek egymás között arról beszélnek: „még a tsz-ekben lehet valamit kezdeni, tsz-elnöknek és agronómusnak még nem kell feddhetetlenségi bizonyítványt bemutatni.” A tsz-ben lévő ellenséges elemek egy része fejt csak ki aktív ellenséges tevékenységet, más részük igyekszik rendesen dolgozni. Az aktív ellenséges elemek tevékenységének fő iránya a közös munka megkezdése ellen irányul. Fülöpszállás Kurjantópusztán, ahol január 30-án a tsz alakuló gyűlést is különböző ellenséges elemek megzavarták, majd a megtett intézkedések után a kedélyek megnyugodtak a községben. Legutóbbi értesülések szerint az ellenséges elemek azt hangoztatják, hogy egymás között a „tsz-alakulást nem sikerült megakadályozni, majd a tsz működését és beindulását fogjuk zavarni.” Ennek érdekében a tsz-vezetőséget kibővítették olyan személyek beválasztásával, akik a gyűlés zavarásában is hangadók voltak és nem értenek egyet a nagyüzemi gazdálkodással. Madocsa községben pld. a tsz alakuló gyűlésen a kulákok felvetették, hogy „csak ősszel kezdje meg a tsz a közös munkát”. Hasonló esetek másutt is előfordultak. A tsz-tagság egy része is hajlamos ilyen követeléseket támogatni. Vagy pld. Tiszakécske, Kerekdomb, Alpár községben elterjedt az az álláspont, hogy az új tsz-ben ez évben úgy dogozzanak, hogy a jövedelem 30%-át az államnak, a többit osszák szét a tsz-tagoknak. Encsi községben Á. J. megszólította A. J. állattenyésztési brigádvezetőt, mondván „azt tapasztalom, hogy az utóbbi időben a legszorgalmasabb ember maga a tsz-ben. Nem tudom megérteni, mivel nyerték így meg.” A fenti személy H. I. tsz-tagnak azt mondta: „nem fél-e, hogy leütik az emberek, amikor megy hazafelé a munkából.” (Nevezettet jegyzőkönyvi figyelmeztetésben részesítették.) Van amikor egyéni magatartásával fertőz a kulák a tsz-ben. Pld. a zirci tsz-ből T. I. kulák a községben végigvezetve hazavitte a lovát azzal a céllal, hogy mások is kövessék azt, amit ő tesz. (Figyelmeztetve lett és a lovat visszavitte a tsz-be.) Vagy nem járnak rendszeresen munkába, ellenben lovat vásárolnak, hogy majd fuvarozásból éljenek. Ezt látva a kis- és középparaszt tsz-tagok egy része is követi őket. Továbbra is tapasztalható, hogy az

ellenséges elemek támadást intéznek a tsz vezetői ellen. Rágalmazzák őket, sok esetben azért, hogy őket válasszák meg tsz-vezetőknek. Pld. Nagypáli községben Táncos József tsz-elnökről elhíresztelték, hogy „1945-ben vadászpuskájával rálőtt egy szovjet katonára”. Az ügyben vizsgálat indult, és bebizonyosodott, hogy a fentieknek semmi alapja nincs, a bizonyításnál mindenki mástól hallotta. Ercsi községben a kulákok javaslatára egyik kisparaszt tsz-tag lakásán gyűlést hívtak össze, ahol megállapodtak abban, hogy a tsz-elnököt le kell váltani, és ezért panasszal fel fognak menni Pestre az FM-be. (A gyűlést összehívó személyek, és ahol a gyűlést megtartották, a házigazda MSZMP-tagok tetteikért pártfenyítést kaptak.) Pilisszántón Sz. A-né a volt tsz-elnök felesége szombatista szekta tagja, rendszeresen izgat a tsz-vezetőség ellen s ebben felhasználja a szekta tagjait. Pld. felbízta G. J-nét, hogy ne etesse az állatokat, és követelje a közgyűlés összehívását, ugyanakkor megszervezte a felszólalókat a gyűlésre. Felbújtó tevékenysége következtében a 31 tsz taglétszám 17-re csökkent. A párttitkár és a tsz-elnök lemondott, az agronómus áthelyezését kéri. Tapasztalható olyan jelenség is, hogy az új tsz-tagok – egyelőre még nem tudjuk, hogy kinek a sugalmazására – igyekeznek a leltározás alól vagyontárgyakat kivonni. Pld. Gátér szövetkezeti községben a korábban nyilvántartott szarvasmarha-állomány 40%-a eltűnt, többen más községbe, rokonokhoz, ismerősöknél helyezték el a leltározás idejére a szarvasmarháikat. Baranya megyében több helyen nagy nyugtalanságot keltett a szőlők tagosítása, többen kijelentették, „ha a szőlőt elveszik, a présházát nem adják, inkább lebontják”. Heves megyében eddigi adatok szerint 120 új tsz-tag a tsz-be való belépés után engedély nélkül termő gyümölcsfát vágott ki a gyümölcsöséből, személyenként 3–4, de volt, aki 8 db. fát is kivágott. (Az ügyben öt kezdeményező személy ellen bűnvádi eljárás indult, 20 személyt jegyzőkönyvi figyelmeztetésben részesítettek. A megtett intézkedésekkel sikerült a további fakivágást megszüntetni.)

Összefoglalva: A tsz ellen folyó ellenséges tevékenységben a tsz-eken kívül és belül lévő osztályidegen ellenség február hónapban nagy aktivitást mutatott, s igyekeztek mindenképpen nehezíteni az új tsz-ek megindítását. Régi tsz-ek közül adataink szerint csupán a gyengén záró tsz-ekben volt némi elégedetlenség, amelyet az ellenség igyekezett kihasználni. Az előforduló ellenséges tevékenységek általában helyi jellegűek voltak, így egy-egy községben és néhány esetben a szomszédos községben okoztak problémát, de döntően nem befolyásolták az előrehaladást. A BM II. Főosztályának megyei illetékes szervei igyekeztek szorosan együtt dolgozni a pártszervekkel, intézkedéseiket rendszeresen megbeszélték, és állandóan tájékoztatták a pártszervezetek vezetőit. Operatív munkában február hónapban javulás tapasztalható a tsz-ellenes tevékenységért felelős személyek felderítésében és felelősségrevonásukban, valamint kezd megvalósulni az az elv, hogy a tsz-ellenes izgatásos ügyekben

gyors, feldolgozó munkát végezzenek. Hiányosságok mutatkoznak még a rendkívüli eseményeket megelőző preventív intézkedések megtételénél.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. III/22. 1–7.)

Szép László rendőr százados jelentése a mezőgazdaság területén 1959-ben elkövetett bűncselekményekről. Budapest, 1960. március 19.

A megyei mezőgazdasági elhárító szervek évi összefoglaló jelentései értékelik az 1959-ben a mezőgazdaságban elkövetett bűncselekményeket. Az összefoglaló jelentésekből megállapítható, hogy 1959-ben a mezőgazdaságban a politikai bűncselekményeknek valamennyi formája tapasztalható volt. A legtöbb bűncselekmény izgatásban és rémhírterjesztésben nyilvánult meg, ezen kívül előfordultak röpcédula szórások, névtelen fenyegető levelek írása, falfirkálások, valamint diverziós és terrorcselekmények. Az elmúlt évben elkövetett bűncselekmények többsége a termelőszövetkezeti mozgalom ellen irányult. A termelőszövetkezeti mozgalom szervezése idején a bűncselekmények célja az volt, hogy megghiúsítsák ennek a feladatnak a végrehajtását. Később a bűncselekmények arra irányultak, hogy megakadályozzák a közös gazdálkodás megkezdését. A mezőgazdaságban 1959-ben elkövetett bűncselekmények nagyobb része rendkívüli eseményként jelentkezett, ami komoly mértékben lekötötte a mezőgazdasági elhárító szervek erejét. A megyei 7-es alosztályok az elmúlt évben elsősorban rendkívüli események kivizsgálásával foglalkoztak, ezekben végeztek nyomozásokat. A fentiekből adódik, hogy a mezőgazdaság egyéb területein elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban sokkal kevesebb intézkedés történt, mint a termelőszövetkezetek ellen irányuló bűncselekmények esetében. Ezt a helyzetet az évi összefoglaló jelentések is tükrözik. Ezekből a jelentésekből ugyanis kitűnik, hogy a megyei mezőgazdasági elhárító szervek a rendkívüli események kivizsgálása szempontjából, de a feldolgozó munkában is, elsősorban olyan ügyekben végeztek nyomozásokat, amelyekben tsz-ellenes tevékenységről volt szó. A termelőszövetkezeti mozgalom ellen az elmúlt évben elkövetett bűncselekmények a következőkben nyilvánultak meg: izgatás, rémhírterjesztés, közgyűlések megzavarása, kilépések szervezése, küldöttségek szervezése, tsz-i községek jelző karók eltávolítása, névtelen fenyegető levelek írása, röpcédula-szórás, diverziós cselekmények. A fenti bűncselekmények tettesei sok esetben különböző ellenséges kategóriákhoz tartozó személyek voltak, de a bűncselekmények egy részét az ellenséges

elemek befolyása alá került, nem ellenséges kategóriákba tartozó személyek követték el. A bűncselekményeket részben egyénileg, részben szervezeten hajtották végre. Sok esetben előfordult, hogy a nem ellenséges elemek által elkövetett bűncselekményeket a háttérből ellenséges elemek irányították, szervezték. Az elmúlt évben gyakori volt, hogy a mezőgazdaság területén elkövetett bűncselekmények tetteseit a bünygyi szervek nem tudták felderíteni.

Izgatás. Ez a bűncselekmény valamennyi megyében a leggyakrabban fordult elő. Az izgatás iránya minden esetben megfelelt a termelöszövetkezeti mozgalom fejlesztésével kapcsolatos konkrét feladatoknak. A Csongrád megyei Domaszék községben B. L. kulák a termelöszövetkezetbe való belépés ellen izgatott. S. J. diósvizslói kulák (Baranya megye) azt a rémhírt terjesztette, hogy „Akik belépnek a tsz-be, kitelepítésre kerülnek.” Baranya megyében több esetben előfordult, hogy ellenséges elemek megzavarták a termelöszövetkezeti közgyűléseket. Cs. I. kulák és két társa, szávai lakosok a termelöszövetkezeti közgyűlésen rosszindulatúan bírálták az alapszabályt, felszólításukra a közgyűlésen résztvevők eltávoztak, ezzel lehetetlenné tették a közgyűlés megtartását. Pest megyében és más megyékben is tapasztaltunk az elmúlt évben hasonló cselekményeket.

Kilépések szervezése. Az elmúlt évben – különösen a tavaszi szervezés után – több esetben előfordult, hogy kilépéseket szerveztek. Többnyire azt a módszert alkalmazták, hogy aláírásokat gyűjtöttek, amelyekben követelték a belépési nyilatkozatok visszaadását. Az is több esetben előfordult, hogy küldöttségeket szerveztek, amelyek felkeresték a Földművelésügyi Minisztériumot, és ott követelték a belépési nyilatkozatok visszaadását. 1959 májusában Nagybörzsöny községben (Pest megye) 9 tagú küldöttség alakult, főleg ellenséges elemekből. A küldöttség tagjai felkeresték a Földművelésügyi Minisztériumot, ahol a belépési nyilatkozataik visszaadását követelték. Ugyancsak szervezett ellenállás volt tapasztalható a Pest megyei Szentlőrinc-káta községben, ahol az új tsz tagjai nem voltak hajlandók megjelenni a közgyűlésen, és a tsz-ek egyesítésére vonatkozó határozatból kb. 200 darabot visszaküldtek a termelöszövetkezet vezetőségének.

Tsz-i községet jelző karók eltávolítása. A nyár folyamán, amikor a termelöszövetkezetek szervezésének eredményeképpen több község lakosságának zöme belépett a termelöszövetkezetekbe, és így szocialista községek alakultak, több esetben előfordult, hogy a termelöszövetkezeti községet jelző táblát eltávolították. Ilyen cselekmény történt pl. Pest megyében múlt év júniusában Szentlőrinc-káta, Felsőgöd, Valkó, Bények és Zsámbék községekben. Hasonló cselekményeket más megyékben is elkövettek.

Névtelen fenyegető levelek írása. Az elmúlt évben igen gyakori volt, hogy névtelen fenyegető levelet küldtek a termelőszövetkezeti mozgalom szervezőinek. Ezek a levelek azt a célt szolgálták, hogy a községek helyi vezetőit és másokat, akik részt vettek a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésében, különböző fenyegetésekkel megfélemlítsék, és így rávegyék őket arra, hogy hagyjanak fel a szervezéssel. 1959. szeptember 20-án Szolnok megye Tiszabő községben a „Petőfi” tsz pártszervezetének vezetősége névtelen fenyegető levelet kapott. A belügyi szervek megállapították, hogy a névtelen levelet S. I. szegényparaszti származású ápolónő ellenséges elemek befolyására írta. Bács-Kiskun megyében múlt év tavaszán ismeretlen tettesek névtelen fenyegető leveleket írtak az orgoványi, kerekegyházi, nagybaracscai, kunbajai, hercegszántói és az alsómégyi tanácsok elnökeinek. A levelekben azzal fenyegették meg a címzetteket, hogy amennyiben nem hagyják abba a tsz-szervezését, meggyilkolják őket. Borsod megye Karcsa községben a helyi tsz elnöke, valamint a sátoraljaújhelyi járás párttitkára kapott múlt év folyamán fenyegető leveleket. A levelek íróit nem tudták felderíteni. Veszprém megye balatonarácsi községben a termelőszövetkezet elnökét névtelen levélben azzal fenyegették meg, hogy amennyiben nem hagy fel a tsz-szervezéssel, „döggútba” dobják. A belügyi szervek megállapították, hogy a névtelen fenyegető levelet F. M. volt csendőr írta. Hasonló bűncselekmények más megyékben is előfordultak.

Falfirkálások. Falfirkálások az elmúlt évben Szolnok, Somogy, Zala és más megyékben is előfordultak. 1959. november 10-én Szolnok megye Szelevény községben több ház falára írtak tsz-ellenes szöveget. Az ügy feldolgozása folyamatban van. Somogy megye Szulok községben ismeretlen tettesek több ház falára nyilas- és horogkereszteket rajzoltak. Nagybajom községben tsz-ellenes szöveget írtak ismeretlen tettesek az egyik ház falára. 1959 november végén a Zala megyei Rédics községben ismeretlen tettesek több fára tsz-vezetőségi tagokat fenyegető szöveget írtak. A nyomozás alapján a cselekmény elkövetésével T. P. volt aktív nyilas és V. I. volt Dráva-menti légiós gyanúsíthatók.

Röpcédulaszórás. Az elmúlt évben igen gyakori volt a röpcédulaszórás. Ezek a cselekmények is az alábbiakhoz hasonlóan a termelőszövetkezeti mozgalom ellen irányultak. Bács-Kiskun megyében Hercegszántó és Nagybaracska községekben ismeretlen tettesek múlt év tavaszán röpcédulákat szórtak, amelyekben „ellenállásra” szólították fel a parasztságot. Borsod megye Cigánd községben ugyancsak tsz-ellenes tartalmú röpcédulákat szórtak ismeretlen tettesek. 1959. november 18-án éjjel a Fejér megyei Lepsény községben egy kulák származású huligán szórt tsz-ellenes fenyegető tartalmú röpcédulákat.

Diverziós cselekmények. Tolna megyében S. J. kulák származású, pörbölyi lakos az alsónyéki tsz brigádvezetője a lovak takarmánya közé nagyobb mennyiségű ricinust kevertetett, amivel néhány ló elhullását okozta. Somogy megye Szulok községben a „Búzakalász” tsz tulajdonát képező 16 db ló súlyosan megbetegedett, mert ismeretlen személy az állatokkal nagyobb mennyiségű romlott takarmányt etetett. A Somogy megyei Baté községben a tsz tulajdonát képező 32 db malac 2 nap alatt elhullott. A vizsgálat megállapítása alapján az a feltevés, hogy az elhullást mérgezés okozta. Bács-Kiskun megyében a Duna-Tisza közti Kísérleti Gazdaságban egy hónap alatt 3 db értékes állat kényszervágásra került, mert az állatok takarmányába szögeket keverték. A bevezetett nyomozás alapján a cselekmény elkövetésével ellenséges elemek gyanúsíthatók. A Komárom megyei Bajna községben lévő „Kossuth” termelőszövetkezet szalmakazlát 1959 augusztusában ismeretlen tettes felgyújtotta. Nógrád megye Cered községben C. D. I. tsz-tag tulajdonát képező maglucernát múlt év októberében ismeretlen tettes felgyújtotta. A gyújtogatás következtében 2.000 Ft-os kár keletkezett. Győr megyében a horvátkimlei Állami Gazdaságban múlt évben több alkalommal volt gyújtogatás. A cselekményekre az jellemző, hogy azokat minden esetben szombaton vagy vasárnap az esti órákban követték el. Az elmúlt évben egy istállót és két szalmakazlat gyújtottak fel. A feldolgozó munka folyamatban van. A megyei mezőgazdasági elhárító szervek 1959 évi összefoglaló jelentéseiből megállapítható, hogy a múlt évben előfordult bűncselekmények felderített tettesei – a nem ellenséges kategóriákba tartozó személyek kivételével – főleg az alábbi kategóriákba tartoznak: kulákok, ellenforradalmárok, volt fasiszta pártok tagjai, huligánok, volt horthysta erőszakszervek tagjai.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. II/9. 1–5.)

A Nyíregyházi megyei bíróság ítéletének részlete a nyírcsaholyi tüntetéssel kapcsolatban. Nyíregyháza, 1960. május 24.

1960. január havában a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban az egész országban megindult a fokozottabb felvilágosító munka. A mátészalkai járásban levő Nyírcsaholy községben is népnevelők jelentek meg, hogy a dolgozó parasztságot meggyőzzék a nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről. A népnevelő munka folytán Nyírcsaholy község földműves lakossága 1960. február első felében tömegesen belépett a termelőszövetkezetbe.

A községben mintegy 700 ember választotta a kisparashti gazdálkodás helyett a nagyüzemi gazdálkodást. 1960. február 13. napján tartották meg a közgyűlést, amikor is Nyírcsaholy községben megalakult a termelészövetkezet. Egyes családokban, így többek között S. S-né I. r. v. és férje között ellentétek merültek fel a termelészövetkezetbe való belépéssel kapcsolatban. S. S. felesége távollétében írta alá a belépési nyilatkozatot. S. S-né I. r. vádlott 1960. február 24. napja körüli időben a járási székhelyen, Mátészalkán járt és ott arról szerzett tudomást, hogy a járás egyik községében, Ópályiban a termelészövetkezetbe belépett parasztok visszakövetelték a belépési nyilatkozatokat és ennek eredménye is volt, aminek folytán a termelészövetkezet nem alakult meg. S. S-né I. r. vádlott, lakhelyére hazatérve a hallottakat elmondotta férjének. H. J-né III. r. vádlott 1960. február 26. napján Nyírcsaholy községből a reggeli vonattal beutazott Mátészalkára. E napon egyébként, mint máskor többen is vonattal bementek a járási székhelyre. H. J-né III. r. vádlott Mátészalkán olyan híreket hallott, amely szerint Nyírparasznya községben nem alakulhatott meg a termelészövetkezet, mert a korábban aláírt belépési nyilatkozatokat a parasztok visszakövetelték és elégették.

H. J-né III. r. vádlott még a délelőtti folyamán a 11 órás vonattal Mátészalkáról hazautazott Nyírcsaholyba. Az állomásról hazafelé menet S. S-né I. r. vádlott lakása közelében összetalálkozott Sz. J., Z. J-né, P. G-né nyírcsaholyi lakosokkal, valamint S. S-né I. r. vádlottal, akiknek elmondotta, hogy most jött a vonattal Mátészalkáról és ott azt hallotta, hogy a Nyírparasznyán visszakövetelték a parasztok a termelészövetkezetbe való belépésre vonatkozó nyilatkozataikat. S. S-né I. r. vádlott elhatározta, hogy a belépési nyilatkozatok visszaszerzése céljából asszonyokat hív össze és azokkal együtt jelenik meg a községi tanácsháza előtt. S. S-né I. r. vádlott a kora délutáni órákban maga személyesen járta az utcákat és felkérte az asszonyokat, vagy otthon lévő férjeiket, hogy az asszonyok délután 3 órakor a tanácsháza előtt gyülekezzenek. S. S-né tevékenységéről sokan tudomást szereztek, a hírt tovább adták és „asszonygyűlés” címén Nyírcsaholy község különböző utcáin már 3 óra előtt gyülekezni kezdtek az asszonyok. K. J-né II. r. vádlott is tudomást szerzett arról, hogy a belépési nyilatkozatok visszakövetelése érdekében délután 3 órakor gyülekeznek az asszonyok a tanácsháza előtt és azért abból a célból, hogy az asszonyok fellépésének nagyobb hatása legyen, elhatározta, hogy a római katolikus lelkésztől elkér egy zászlót, hogy az alatt vonuljon fel a tüntető tömeg a tanácsháza elé. A lelkész nem tartózkodott otthon, házvezetőnője T. Gy-né pedig a zászló kiadását megtagadta. K. J-né II. r. vádlott ezután zászló nélkül ment el a tanácsháza elé.

1960. február 26. napján délután 15 óra körüli időben a nyírcsaholyi községi tanácsháza előtt kb. 200 főből álló asszonytömeg gyűlt össze. Az asszonyok hangosan kiabáltak „nem

kell tsz, nem kell kolhosz, le vele, adják vissza a belépési nyilatkozatot.” A történetekről tudomást szerzett Rapos Gyula, a községi tanács végrehajtó bizottságának elnöke, és lakásáról sietett fel a tanácsházára. Az épületbe a rendes bejáraton, az utcáról közvetlenül az ajtó előtt álló tömeg miatt bemenni már nem tudott, és így a hátsó ajtón ment be hivatali helyiségébe. Ugyanekkor a tanácsházán tartózkodtak Endrész László, a mátészalkai kultúrház igazgatója, Tőkei István termelőszövetkezeti elnök, Varga István vb- titkár, Szuhi János mezőgazdasági felügyelő, munkásör, Papp Lászlóné gazdasági előadó, valamint a pártbizottság egyik dolgozója. Tóth Bálint rendőrőrmester, aki éppen a községben teljesített más ügygel kapcsolatos nyomozói feladatot, látva a tanácsháza előtt gyülekező, fenyegető magatartást tanúsító tömeget, szintén a tanácsháza épületébe ment. Rapos Gyula, a tanácselnök nyomban intézkedett aziránt, hogy a belépési nyilatkozatokat helyezték el páncélszekrényben, nehogy a tömeg a tanácsháza épületébe behatolva, azokat megszerezze. A termelőszövetkezet ellen tüntető asszonyok magatartása egyre fenyegetőbb lett és miután a belépési nyilatkozatok visszaadása iránti kérésüket nem teljesítették, elhatározták, hogy behatolnak a tanácsházára a nyilatkozatok megszerzése céljából. Az asszonyok közül többen, köztük S. S-né I. r. és H. J-né III. r. vádlottak az utcáról behatoltak a tanácsháza épületének folyosójára. A tanácsházán riadalom keletkezett, a jelenlévők igyekeztek a folyosóra behatoló asszonyokat vissza, kizsorítani az utcára. A tömeg kizsorításában elsősorban Tóth Bálint rendőrőrmester, de rajta kívül Szuhi János munkásör, Endrész László és Rapos Gyula működtek közre. Fellépésük eredményeként sikerült is a folyosóra behatolt asszonyokat kinyomni az utcára, az asszonyok azonban ismételtén eredményesen kísérelték meg a tanácsháza folyosójára való behatolást. Tóth Bálint rendőr gumibottal lépett fel a folyosóra betódult asszonyokkal szemben és ennek folytán több asszonyt, köztük H. J. III. r. vádlottat is a gumibottal megütötte. Az alatt az idő alatt, amíg az asszonyok egyik csoportja behatolt a tanácsháza folyosójára, - kintről az utcáról egy kődarabot dobtak be a folyosóra, mely követ Tóth Bálint rendőr vissza kidobott az utcára. Ez alatt a tanácsháza épülete előtt az asszonytömeg tovább kiabált, termelőszövetkezet ellenes kijelentéseket tett, és követelte a belépési nyilatkozatok visszaadását. A termelőszövetkezet ellen tüntető asszonyok között ott voltak S. S-né, K. J-né, H. J-né, ifj. K. S-né és P. J-né I-V. r. vádlottak. Az asszonyok mindannyian kiabáltak, eközben P. J-né fejéről a kendőt is letépte és hat gyermekére hivatkozással kiabálta, hogy ilyen nagycsalád, mint az övé, hogy éljen meg a termelőszövetkezeti munkájából. Ifj. K. S-né IV. r. vádlott öklét rázva juttatta kifejezésre a termelőszövetkezet elleni ellenszenvét. K. J-né II. r. vádlott amellett, hogy a tömeggel együtt kiabálta a már fent említett szavakat, a körülötte álló asszonyoknak kijelentette azt is „a tsz-

tagoknak nem lehet kamelni, mert nincs kalória”. Endrész László a járási kultúrház fényképezőgépével a tanácsháza folyosójáról fényképfelvételeket készített a termelészövetkezet ellen tüntető asszonyokról. Az asszonyok, amikor meglátták, hogy fényképezik őket, többen megfordultak és a szoknyájukat felemelve hátsó testrészüket mutatták a tanácsháza ajtaja felé. Párt és tanácsi funkcionáriusok kimentek a tömeg közé és ott igyekeztek a tüntető asszonyokat meggyőzni és őket hazatérésre rábírní. E fáradozás nem járt eredménnyel, amikor K. J-né II. r. vádlott meglátta Csohán Antal párttitkárt, kiáltott az asszonyok felé, „fogják meg a tökét”. H. J-né III. r. vádlott Endrész László kultúrház igazgatót a kabátja alsó részén leköpte. Tóth Bálint rendőrőrmester intézkedett és távbeszélőn a járási rendőrkapitányságtól erősítést kért a tüntető tömeg feloszlátása céljából. N. P. VII. r. vádlott a tanácsháza közelében figyelte az eseményeket. Cs. M. VI. r. vádlott a tüntető asszonyok között volt. Időközben a tüntető asszonyoktól kissé távolabb egy férficsoport kezdett gyülekezni. Cs. M. és N. P. VI. és VII. r. vádlottak összetalálkoztak a tüntetés alkalmával és elhatározták, hogy a római katolikus templom tornyában félreverik a harangokat. Cs. M. és N. P. VI. és VII. r. vádlottak elindultak a tanácsházától kb. 400 méter távolságra lévő római katolikus templom irányába. Útközben az iskola mellett Cs. M. VI. r. vádlott odahívta magához P. B. 1941. évi születésű földműves nyírcsaholyi lakost, és közölte vele „fel kell menned a toronyba, és félre kell verni a harangot”, ekkor mellettük állt N. P. VII. r. vádlott is. P. B. ellenvetést nem tett, a házuk elé érve azonban be akart menni, hogy az állatoknak enni ad, Cs. M. azonban kijelentette, hogy majd „utána adsz a teheneknek enni”. Cs. M., N. P. vádlottak, valamint P. B. bementek a római katolikus templommal szemben lakó Cs. M. VI. r. vádlott szüleinek udvarára. Cs-ék udvarán kint tartózkodott Cs. M. VI. r. vádlott anyja, Cs. M. arra kérte anyját, hogy adjon az állatoknak enni, ugyanekkor N. P. VII. r. vádlott is bement Cs-ék istállójába. Cs. M. ezután elindult az udvaron lévő árnyékszék felé, és közben ismételten arra kérte P. B-t, hogy most már menjen fel és verje félre a harangot. Még az alatt az idő alatt, amíg Cs. M. és N. P. vádlottak az udvaron együtt voltak P. B-vel, vele akként állapodtak meg, hogy Cs-ék istállója elől fognak inteni P. B-nek, aki az adott jelre félreverí a harangokat. Közölte Cs. M. P. B-vel azt is, hogy egy kabátot ad részére, mert P. B. kiskabátban van, és abban megfázhat a toronyban. P. B. a kabátot nem fogadta el. P. B. ezután felment a toronyba, de a harangokat nem merte félreverní. N. P. VII. r. vádlott Cs-ék udvaráról kijöve, a templom drótkerítésén átbújva utánament P. B-nek. N. P. a templom lépcsőjén összeszidta és mellbe vágta P. B-t, amiért nem verte félre a harangokat. N. P. VII. r. vádlott visszazavarta P. B-t a toronyba, ő maga pedig a kerítésen átbújva visszament az utcára. Ez alatt Cs. M. VI. r. vádlott már elhagyta a lakását és a tanácsháza irányában a tüntető

asszonyok felé tartott. P. B. még ezután is félt a harangokat félrevern. N. P. VII. r. vádlott ezért másodszor is visszament, és a torony bejáratí lépcsőjénél megragadta Paszternák Béla kezét és csuklójánál fogva vezette a torony csigalépcsőjén a harangok felé. N. P. VII. r. vádlott és P. B., felérve a toronyba, 1–2 percig még vártak, mert P. B. az ablakon kinézve látta, hogy rendőrök tartózkodnak a templom közelében. N. P. VII. r. vádlott a templom nagyharangját, P. B. pedig a kis harangját köteleiknél fogva, azokat rángatva félreverték. A harangok csak néhányat kondultak meg, mert a félreverést abbahagyták tekintettel arra, mely szerint hallható volt, hogy emberek jönnek a templom lépcsőjén a torony felé. P. B. a torony padlásán bújt el, és ott tartózkodott este 8 óráig, N. P. VII. r. vádlottat azonban elrejtőzve zseblámpa világánál találták meg a toronyban. Rendőrök vitték le a toronyból, és nyomban őrizetbe vették. A harangok félreverése délután 16 óra körüli időben történt. A tanácsháza előtt az asszonyok kiabálása miatt többen azt nem is hallották. Időközben Tóth Bálint rendőrőrmester jelentése folytán a mátészalkai járási és a nyíregyházi rendőr-főkapitányságtól rendőrök jöttek ki a községbe és ennek eredményeként este 18 óra körüli időben a tanácsháza előtt összegyűlt tömeg széteszlott. Három-négy nap múlva a termelőszövetkezet ellen irányuló tüntetés után K. J-né II. r. vádlott megjelent a P. J-né vezetése alatt álló 3-as számú földműves-szövetkezeti boltban abból a célból, hogy étolajat vásárol. P. J-né boltvezető K. J-nét olajjal nem tudta kiszolgálni, mert abban az időben a szövetkezeti boltban nem volt olaj. P. J-né boltvezető felvetette K. J-né II. r. vádlott előtt, hogy menjen át a közelben lévő R. M. kereskedő boltjába, ahol tudomása szerint van olaj. K. J-né II. r. vádlott kijelentette, hogy nem megy „R. N”-hez, mert úgysem ad neki olajat tekintettel arra, hogy a földműves-szövetkezeti boltba jött vásárolni. Ezután a vádlott tovább gúnyolódott R. M. személyével kapcsolatban és kijelentette, hogy R. kért tőle túró, de nem adott neki, a fene egye meg, inkább odaadja a szegényeknek olcsóbban,- vegyen magának tehenet ő is és járjon térdig trágyában, mint a II. r. vádlott. K. J-né II. r. vádlott e kijelentései alatt a boltban P. J-né boltvezetőn kívül jelen volt még K. J-né is. P. J-né boltvezető ekkor egy üres üveget keresett a boltban és egy gyereket küldött át, hogy a II. r. vádlott részére R. M. boltjából egy liter olajat hozzon. Ezt követően jelent meg a földműves-szövetkezeti boltban T. I-né, a termelőszövetkezeti elnök felesége. K. J-né II. r. vádlott még ekkor is R. M. személyével foglalkozott, amire P. J-né boltvezető megjegyezte, a II. r. vádlott ama kijelentésére „a nyavalya törje ki R-t”, hagyja, ne szidja, hiszen R. úgyis beteg. K. J-né II. r. vádlott kijelentette, „miért nem égette el a zsidókat Hitler és Szálasi mind, én most is eltaposnám őket”, és ugyanakkor lábával a földműves-szövetkezeti bolt padlóján egyet dobantott. A megyei főügyészség S. S-né, K. J-né, H. J-né, ifj. K. S-né és P. J-né I–V. r. vádlottakat, mint tetteseket termelőszövetkezeti csoport

intézménye elleni izgatás, Cs. M. és N. P. VI–VII. r. vádlottakat, mint bűnsegedeket termelőszövetkezeti csoport intézménye elleni izgatás,- ezen kívül K. J-né II. r. vádlottat még a BHÖ. 2. pont d. alpontjában felvett izgatás büntetével is vádolta.

S. S-né M. I. I. r. vádlott. Szülei 1945. év előtt gazdasági cselédek voltak. A vádlott 1937. évben ment férjhez. Férjével együtt 14 kh földön gazdálkodott és ez a földterület 1945. év után is megmaradt. Férjének első házasságából 6 gyermeke volt és a vádlottal kötött házasságból még 2 gyermek született. A 8 gyermek közül 2 gyermek van eltartásában, a hátgerincferdülése miatt csökkent munkaképességű 30 éves férfi és egy 14 éves leány. A vádlottnak 1939. évben született édesgyermek az ellenforradalom alatt disszidált. Vádlott bűnösségét elismerte. Védekezésésként azt adta elő, hogy saját személyében nem akart belépni a termelőszövetkezetbe,- férje távollétében hozzájárulása nélkül írta alá a belépési nyilatkozatot. A vádlott arra hivatkozott, hogy férjével a belépési nyilatkozat aláírása miatt több ízben nézeteltérése volt és ennek következményeként felzaklatott idegállapotban volt. 1960. február 24-én Mátészalkán járt, amikor azt hallotta, hogy Opályiban visszaadták a belépési nyilatkozatokat. Két nap múlva a tüntetés napján - délelőtt 11 óra körül a háza előtt találkozott a III. r. vádlottal, aki közölte, hogy most jön Mátészalkáról, halotta, hogy Opályi községben tüntettek a termelőszövetkezet ellen, amire közösen elhatározták, hogy Nyírcsaholy községben is ugyanezt fogják tenni. Ez alkalommal Cs. J. is jelen volt az utcán. Közösen határozták el, hogy délután 3 órakor a tanácsháza elé mennek és visszakövetelik a belépési nyilatkozatokat. Beismerte a vádlott azt is, hogy a tüntetés napján ebéd után több asszonynak szólt, hogy 3 órára menjenek a tanácsháza elé. Így többek között kérte a T. kisfiút, hogy szóljon az anyjának. Felkérte A-nét, S. J-nét, S. A-nét, P. M-t és M. J-t, hogy jelenjenek meg a termelőszövetkezet elleni tüntetésen. A vádlott beismerő vallomását a tárgyalás adatai így különösen T. M-né, T. M., D. J., A. J-né, V. G. és P. I. tanúvallomásai mindenben megerősítették, amelynek alapján a megyei bíróság azt állapította meg, hogy S. S-né I. r. vádlott tevékenyen közreműködött arra nézve, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom ellen tervbe vett tüntetésen a tanácsháza előtt minél több asszony jelenjen meg. T. I-né tanú akként jellemezte a vádlott tevékenységét, hogy a vádlott az utcán terelte az asszonyokat a tanácsháza elé. A vádlott beismerte, hogy a tényállásán megállapított termelőszövetkezet ellenes szavakat kiabálta, e beismerést Tóth Bálint és B. E. tanúk vallomásai is megerősítették. Beismerte a vádlott azt is, hogy a tanácsháza folyosóján volt, illetve a folyosó lépcsőjére rálépett abból a célból, hogy behatoljon a tanácsházára, hogy a belépési nyilatkozatot visszaszerezze. A megyei bíróság a vádlott beismerése, illetve Szuhi János, Varga Imre és Rapos Gyula tanúk vallomásai alapján megállapította, hogy a vádlott behatolt a

tanácsháza folyosójára és onnan csak akkor távozott, amikor az intézkedő rendőr gumibottal lépett fel a tömeggel szemben. Beismerte a vádlott azt is, hogy rajta van az egyik fényképen, mely a tüntetés alkalmával a tanácsháza előtt készült. Endrész László tanú vallomása alapján megállapítja a megyei bíróság azt is, hogy a vádlott a termelőszövetkezetbe való belépést megelőzően meg nem engedhető, agresszív, fenyegető magatartást tanúsított a népnevelőkkel szemben, és egy alkalommal kését is elővette. S. S-né M. I. I. r. vádlottnak a tényállásban leírt cselekménye a BHÖ. 31. pont a. alapján felvett termelőszövetkezeti csoport intézménye ellen izgatás törvényi tényállását valósítja meg, mert vádlottnak cselekményei a megalakult termelőszövetkezeti csoport fennmaradását veszélyeztette. A megyei bíróság ezért a vádlott bűnösségét a vádirattal egyezően megállapította.

S. S-né I. r. vádlottat a nyíregyházi törvényszék 1948. december 21. napján jogerőre emelkedett ítéletével a közellátás érdekeit veszélyeztető büntett miatt 1 hónapi fogházbüntetésre ítélte. A vádlott az 1953. 11. tvr. 9.§. alapján ez elítéléshez fűződő hátrányos következmények alól kegyelmi ténnyel mentesült, és így a büntetés ma már súlyosító körülményként nem értékelhető. A megyei bíróság a büntetés kiszabásánál súlyosító körülményként értékelte, hogy a vádlott hosszú időn keresztül hangoztatta izgatató kijelentéseit a termelőszövetkezettel szemben, bár a jelenlévő funkcionáriusok kérlelték és igyekeztek őt magatartása helytelenségéről meggyőzni. Enyhítő körülményként jön azonban figyelembe bűnösségét elismerő és megbánást tanúsító beismerése, valamint terhes családi körülménye. A bűnösségi körülmények viszonylatában a megyei bíróság úgy találta, hogy a Btá. 51.§. /2/ bekezdés d pont alkalmazásával kiszabott 1 évi börtönbüntetés megfelelő súlyú lesz ahhoz, hogy a büntetésnek céljai érvényesüljenek.

K. J-né V. A. II. r. vádlott: Apja 1913. évben Amerikába vándorolt ki, ahonnan 1920. évben hazajött Magyarországra, és ezt követően 34 kh földet vásárolt, amelynek műveléséhez állandó cselédek alkalmazott. A vádlott 1932. évben kötött házasságot K. J-el. Férjének a házasságkötéskor 4 és fél hold földje volt. Vádlott a házasságkötés után 20 holdas apósa házában lakott. A szülők halála után 6 és fél hold földet örökölt, ugyanennyi földet vásároltak, és így vádlott férjével együtt összesen 13 kh földön gazdálkodtak. A vádlott házasságából két gyermek származott, akik közül az egyik meghalt, a másik 20 éves fiú pedig az ellenforradalom alatt disszidált. A vádlott bűnösségét csak abban ismerte el, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom ellen rendezett tüntetésben részt vett,- a szövetkezeti boltban azonban R. M-el kapcsolatban a vád tárgyává tett kijelentéseket nem tette meg. Védekezése szerint férjével együtt közös elhatározással léptek be 1960. február 6. napján a nyírcsaholyi termelőszövetkezetbe. Február 26. napján házának udvaráról arra lett figyelmes, hogy sok

asszony megyen lakása előtt, és ezek közül valaki bekiáltott „gyere te is, hozzá lobogót”. A vádlott erre, miután tudta azt az utcai kiabálásokból, „nem kell kolhosz, nem kell téesz” elhatározta, hogy a templomba megy, és onnan visz el egy lobogót. Útközben azonban egy asszony figyelmeztette, hogy a templomból nem viheti el, menjen a parókiára. A parókián a lelkészt nem találta otthon, - a házvezetőnője T. Gy-né pedig nem volt hajlandó a kívánt célra a zászlót átadni. A vádlott ezért zászló nélkül ment el a tüntetésre. Vádlott, amikor a tanácsháza elé állt I. Gy-né közelében tartózkodott. Vádlott beismerte, hogy kiabálta „nem kell téesz, nem kell kolhosz”. Azt tagadta, hogy a vád tárgyává tett azt a kijelentést is megtette volna, amely szerint „a téesz tagoknak nem lehet kamelni, mert nincs kalória”. A vádlott védekezése szerint ezt mások kiabálták a tanácsháza előtti tömegben, az azonban igaz, hogy amikor hazament elmondotta a férjének. A megyei bíróság a vádlottnak ezzel kapcsolatos védekezését nem fogadta el. Való ugyan, hogy M. J-né a nyomozás során tett ama vallomását, amely szerint vádlott azt kiabálta „ha téeszben leszünk, nem fogunk kamelni, mert nem lesz kalória” indokolatlanul a nyomozást végző főhadnagy fenyegetéseire hivatkozással visszavonta és arra hivatkozott, amely szerint vádlott a nyomozás során vallott kijelentésével ellentétben olyan kijelentést tett „ha nem dolgozunk, nem kamelünk”. A megyei bíróság M. J-né tanúnak a megyei bíróság előtt visszavont nyomozati vallomását I. Gy-né tanú vallomására is figyelemmel, figyelmen kívül hagyta. I. G-né tanú ugyanis azt vallotta, hogy a vádlott, aki mellette állt ez alkalommal, neki arról beszélt, hogy ha téeszben fognak dolgozni „nem fogunk kamelni, mert nem lesz kalória”, a tanú figyelemmel arra, hogy a közelben férfiak is tartózkodtak, többször meg is lökte a vádlottat, hogy hagyja abba kijelentéseit. A vádlott ez alkalommal arról is beszélt, hogy az asszonyoknak sztrájkba kellene lépniük, nem kellene férjeikkel házasséletet élni, amíg a belépési nyilatkozatot vissza nem adják. Csohán Antal tanúvallomása alapján megállapította a megyei bíróság azt is, hogy a vádlott, amikor meglátta a tömegben tartózkodó Csohán párttitkárt, kiáltott a körülötte álló asszonyok felé „fogjátok meg a tökét”. Vádlott a BHÖ. 2. pont. d. alpontjában felvett büntett vádjával szemben azt beismerte, hogy járt olajvásárlás céljából P. J-né vezetése alatt álló nyírcsaholyi földműves-szövetkezeti boltban, ahol ez alkalommal T. I-né is jelen volt, K. J-né személyére azonban nem emlékszik. Azt azonban tagadta, hogy R. M. személyével, illetve a zsidókkal kapcsolatban a vád tárgyává tett kijelentéseket megtette volna. Védekezése szerint a vádbeli alkalommal a földműves-szövetkezeti boltban több cigány fiú tartózkodott, akik részére már korábban időszakos munkákat végeztek. Ez alkalommal jövőben elvégzendő munkára tekintettel a cigányfiúk almát kértek a vádlottól, a vádlott azonban erre nem volt hajlandó, és miután a cigányok követelőzően léptek fel, ekkor olyan kijelentést tett „Titeket kellett volna

elvinni, nem a zsidókat”. A megyei bíróság a vádlottnak ezt a védekezését nem fogadta el. A megyei bíróság vádlott védekezésével szemben a tényállást T. I-né, K. J-né és P. J-né érdektelen tanúk vallomása alapján állapította meg. E tanúk egybehangzó vallomásából magállapíthatóan a vádbeli alkalommal cigányfiúk nem voltak jelen a földműves-szövetkezeti boltban, az azonban való, hogy ott iskolás gyermekek tartózkodtak. A tanúk egybehangzó vallomása szerint a vádlott nem a cigányokra, hanem a zsidókra vonatkozóan tette meg a vád tárgyává tett kijelentést. A tanúk vallomásában semmi ellentét nem állapítható meg. P. J-né boltvezető vallomásának lényege, hogy a vádlott szidta R-t, amire a tanú kérte, hogy hagyja abba a kijelentéseit, mert R. beteg, a vádlott ezután nemcsak R-t, hanem a zsidókat is szidta és lábával dobantott. A tanú e megfigyeléseket a boltban kiszolgálás közben észlelte. K. J-né tanú már részletesebb vallomást tett, amely szerint a vádlott szidta R-t, és a túróval kapcsolatban a tényállásban leírt kijelentést tette. Ezután jelent meg a boltban T. I-né, amikor is utóbbi jelenlétében a vádlott kijelentette „a fene egye meg a vezetőket, hogy a zsidókat a németek nem irtották ki”. E kijelentés után a vádlott azt mondotta, „én is eltaposnám őket”, a tanú szerint Hitlerről és Szálasiról nem volt szó. T. I-né tanú vallomásából megállapíthatóan a vádlott Hitler és Szálas nevét is említette, és kijelentését akként tette meg a zsidók szidalmazása közben, hogy „Szálas és Hitler miért nem égette el őket”, ugyanekkor dobantott a lábával annak kifejezésre juttatása végett, hogy miként taposná össze a zsidókat. A tanúk vallomása egymást kiegészítő és azokban semmi ellentét nem található. Mindhárom tanú határozottan vallja, hogy a vádlott R. M. személyén túlmenően nemcsak R-t, hanem a zsidókat is szidta. Legrövidebb a boltvezetőnek a vallomása ezzel kapcsolatban, de ez ésszerű is, mert a boltban többen tartózkodtak, a kiszolgálás lekötötte és így a vádlottnak minden kijelentését nem figyelhette meg. K. J-né tanú szerint a vádlott a vezetőkről tett említést akkor, amikor a zsidók kiirtásáról beszélt, ezzel szemben azonban T. I-né vallomása szerint nem a vezetőket, hanem kifejezetten Hitler és Szálas nevét említette. A megyei bíróság T. I-né vallomása alapján azt állapította meg, amely szerint a vádlott Hitler és Szálas nevét említette a vádbeli kijelentések megtételekor, és e ténymegállapításnál nincs ellentét T-né és K-né vallomásában, mert a fasizmus e barbár vezetői voltak azok, akik több millió ártatlan ember kiirtását határozták el. Vádlottnak a tényállásban leírt cselekményei a Bhö.31.pont.a. alpontjában felvett termelőszövetkezeti csoport elleni izgatás, - a földműves-szövetkezeti boltban tett kijelentései pedig a BHÖ. 2. pont d. alpontjában felvett izgatás büntetettét valósítják meg. A megyei bíróság ezért minkét büntetettben a vádlott bűnösségét megállapította, és a Btá. 57. §-ában foglaltakra figyelemmel összbüntetést szabott ki. A büntetés kiszabásánál a megyei bíróság figyelemmel volt arra, hogy a kizsákmányoló földműves családból származó

vádlott a szocializmust építő társadalmi rendbe nem tud beilleszkedni, -súlyosító körülményt egyébként nem észlelt. Enyhítő körülményként egyedül a termelőszövetkezeti intézmény elleni izgatással kapcsolatos részbeni beismerése volt értékelhető, a büntetlen előélet mellett. A bűnösségi körülmények viszonylatában a megyei bíróság úgy találta, hogy 2 évi börtönbüntetés lesz az a mérték, mely a Btá.50-§-ában körülírt célok eléréséhez feltétlenül szükséges.

H. J-né T. V. III. r. vádlott: Szegényparaszt családból származik, apjának 5 kishold földje volt. A vádlott 1925. évben ment férjhez. Házasságkötése után harmados földben gazdálkodtak, majd részben örökség, részben vétel útján összesen 9 kh földet szereztek, amelyből 3 holdat a házasságból született két gyermeküknek adtak át. A vádlott férjével együtt 1960. február 5. napján belépett a termelőszövetkezetbe. A vádlott bűnösnek érezte magát azért, mert részt vett a termelőszövetkezet elleni tüntetésben. A vádlott tagadta, hogy a tüntetés napján a délelőtti órákban S. S-né I. r. vádlott háza előtt jött volna el, nem emlékezett arra sem, hogy az I. r. vádlott háza előtt bárkivel is beszélt volna. A vádlott tagadásával szemben Z. J-né, P. Gy-né és Sz. J. tanúk vallomásai alapján a megyei bíróság a tényállásban foglaltak szerint megállapította, hogy a vádlott az állomásról, amikor hazafelé jött, elmondotta, hogy Mátészalkán nyert tudomása szerint a nyírparasznyai parasztok visszaszerezték a termelőszövetkezetbe való belépésre vonatkozó nyilatkozataikat. Ez alkalommal az I. r. vádlott is jelen volt, és a termelőszövetkezet elleni tüntetés megszervezésénél befolyásolta a III. r. vádlottnak e kijelentése. A vádlott egyébként beismerte, hogy a termelőszövetkezet elleni tüntetésben részt vett. Védekezése szerint mindenki ment tüntetni, ezért ő is ment, nem tudott semmit, de ment a tömeg után. Azt nem kiabálta, hogy nem kell téesz, nem kell kolhosz, hanem azt, „tessék visszaadni a nyilatkozatot”. Védekezése szerint az igaz, hogy a tanácsháza lépcsőjén volt, arra nem emlékszik, hogy a tanácsháza folyosóján lett volna. A megyei bíróság a bizonyítási eljárás adatai, különösen Tóth Bálint, Szuhi János, Varga Imre és Endrész László tanúk vallomásai alapján azt állapította meg, hogy H. J-né vádlott egyike volt azoknak az asszonyoknak, akik a leghangosabban tüntettek a termelőszövetkezet ellen. E vádlott élen járt azok között a személyek között, akik elsőnek akartak behatolni a tanácsháza épületébe, hogy a belépési nyilatkozatokat visszaszerezzék. Közvetlenül Tóth Bálint rendőr mellé került a tolokodás következtében, és ez okból a rendőr, hogy visszatérésre bírja, a gumibottal megütötte. A vádlott Endrész Lászlóval szemben feltűnően durva magatartást tanúsított, a termelőszövetkezet elleni tüntetés napján. Endrész Lászlót leköpte, és ezt megelőzően pár nappal a leltározás előtt torkaszakadtából kiabálva zavarta haza a népnevelőket udvaráról,

akik leltározni akartak. Dr. Gaál Géza főorvos, idegszakorvos 1960. március 22. napján a vádlottat megvizsgálta, és ez alkalommal súlyos visszafejlődéssel kapcsolatos búskomorságot (depressio involutio) állapított meg nála. A tárgyaláson szakértőként meghallgatott főorvos előadta, hogy a korábbi vizsgálaton a vádlott kissé korlátolt volt, ez idő szerint azonban már lényegesen javult az állapota. A vádlott nem elmebeteg. A bizonyítási eljárás adatai alapján a megyei bíróság a vádlott bűnösségét megállapította. A büntetés kiszabásánál súlyosító körülményt nem észlelt, - enyhítő körülményként értékelte azonban a vádlott büntetlen előéletét, előrehaladottabb korát, valamint alacsonyabb szellemi képessége folytán előálló könnyebb befolyásolhatóságát. A bűnösségi körülmények viszonylatában úgy találta, hogy a Btá. 51.§-ának /2/ bekezdés d. pontja alkalmazásával kiszabott 8 hónapi börtön megfelelő súlyú lesz ahhoz, hogy a nagy társadalmi veszélyességű cselekményt elkövető vádlottal szemben a büntetés céljai kellően érvényesüljenek.

Ifj. K. S-né P. M. IV. r. vádlott: Szülei középparasztok voltak, 10 kh földjük volt. A vádlott 1952. évben ment férjhez, férje kubikos és a nyíregyházi Vízügyi Igazgatóság állományában Mátészalkán teljesít szolgálatot. A vádlott férjével való együttélés ideje alatt 2 hold földet vásárolt és ezzel lépett be 1960. év elején a nyírcsaholyi termelőszövetkezetbe. Házasságából egy gyermek született, aki ez idő szerint 4 és fél éves és izomgyengesége miatt még ma sem tud járni. A vádlott beismerte, hogy részt vett a termelőszövetkezet elleni tüntetésben, annak megszervezésében azonban nem működött közre. A vádlott beismerését a tárgyalás adatai, különösen Tóth Bálint tanúvallomása mindenben megerősítette. E tanú vallomásában igazolta, hogy a vádlott a vádbeli alkalommal magából kikelve ordítózott és a rendőrrel szemben is fenyegetőzött. A vádlott bűnösségét a megyei bíróság a bizonyítási eljárás adatai alapján megállapította. A vádlott cselekménye a BHÖ. 31. pont a. alpontjában felvett büntett törvényi tényállást valósítja meg. A megyei bíróság a büntetés kiszabásánál súlyosító körülményt nem észlelt. Enyhítő körülményként értékelte azonban a vádlott büntetlen előéletét, beteg gyermeke eltartásával terhelt családi állapotát és a tárgyaláson tanúsított őszinte megbánást tanúsító magatartását. Az enyhítő körülmények nagy számára figyelemmel a megyei bíróság úgy találta, hogy a Btá. 51.§-ának /2/ bekezdés d. pontja alkalmazásával kiszabott 5 hónapi börtönbüntetés megfelelő súlyú lesz ahhoz, hogy e vádlottal szemben a büntetés céljai érvényesüljenek. Tőkei István termelőszövetkezeti elnök tanúvallomásából megállapíthatóan e vádlott a termelőszövetkezetben a bűncselekmény elkövetése után rendszeresen dolgozik. A megyei bíróság úgy találta, hogy e vádlottal szemben a büntetés fokozottabban nevelő hatású lesz akkor, ha annak végrehajtását próbaidőre felfüggeszti, mert ettől az intézkedéstől a bűnösségét beismerő vádlott jövőbeli

magatartására kedvező hatás remélhető. Ezért alkalmazta vele szemben a Btá. 55. §-ának /1/ bekezdését.

P. J-né sz. K. I. V. r. vádlott: Szülei gazdasági cselédek voltak. A vádlott 1937. évben kötött házasságot. 1945. évben 2 kh földjuttatásban részesültek. A vádlottnak 6 gyermeke van, - kettő, öt, tíz, tizenkettő, tizenhét és tizennyolc évesek. A vádlott férjével együtt a 2 hold földdel 1960. február elején belépett a termelőszövetkezetbe. Vádlott beismerte bűnösségét, hogy a termelőszövetkezet elleni tüntetésben részt vett és követelte vissza a belépési nyilatkozatot. Védekezésésként azt adta elő, hogy a vádi napon az asszonyok mentek a tanácsháza felé, kíváncsiságból utánuk ment, bár őt nem hívta senki. Nem volt állandóan jelen, még egy óráig sem tartózkodott a tanácsháza előtt. Beismerte, hogy a tényállásban írt termelőszövetkezet ellenes szavakat kiabálta, mert a tömeg magával ragadta. Cselekményét megbánta, szeret a termelőszövetkezetben dolgozni. A vádlott beismerését a bizonyítási eljárás adatai, különösen Tóth Bálint és Csohán Antal tanúk vallomásai mindenben megerősítették. A vádlott azzal a cselekményével, hogy a termelőszövetkezet ellen tüntető tömeghez csatlakozott és ott a tényállásban megállapított szavakat kiabálta, a termelőszövetkezet fennmaradását veszélyeztette, következtetésképp a termelőszövetkezet intézménye ellen izgatott, és így a BHÖ. 31. pont a. alpontban meghatározott büntetést valósította meg. A büntetés kiszabásánál a megyei bíróság súlyosító körülményt nem észlelt. Enyhítő körülményként értékelte azonban a vádlott büntetlen előéletét, bűnösségét is beismerő nyilatkozatát, valamint 6 gyermekes családi állapotát. A megyei bíróság megítélése szerint ez a vádlott nem áll szemben a termelőszövetkezeti mozgalommal, - a bűncselekmény elkövetésébe belesodródott, és így a Btá. 51.§-ának /2/ bekezdés d. pontja alkalmazásával kiszabott 4 hónapi börtönbüntetés is megfelelő súlyú lesz a vádlott javításához, neveléséhez. A megyei bíróság a megtévedt dolgozó vádlottal szemben alkalmazta a Btá. 55 §-ának /1/ bekezdését és a kiszabott börtönbüntetés végrehajtását 3 évi próbaidőre feltételesen felfüggesztette, mert ez intézkedéstől a vádlott jövőbeli magatartására kedvező hatást vár és a már felsorolt nagy számú enyhítő körülményre figyelemmel e kivételes kedvezményre a vádlott egyébként is érdemesnek mutatkozott.

Cs. M. VI. r. vádlott: Középparaszt családból származik, szüleinek 11 kh földje van, amely földdel 1960. február hónapban beléptek a termelőszövetkezetbe. A vádlott, mint nőtlen fiatalember szülei háznál dolgozik. A vádlott abban nem ismerte el bűnösségét, hogy a harangok félreverésével azt kívánták volna biztosítani, hogy a termelőszövetkezet ellenes tüntetéshez még nagyobb tömeg gyülekezzék össze. Védekezésésként azt adta elő, hogy a vádbeli napon vízárt ment a kútra, majd arra lett figyelmes, hogy a tanácsháza előtt sokan

gyülekeznek. Amikor a tanácsháza elé ment, látta, hogy a folyosóról az asszonyokat nyomják kifelé a rendőrök. Az asszonyoktól kb. 5–6 méterre találkozott a tanácsháza közelében N. P. VII. r. vádlottal, aki megszólította „Miska, gyere csak”, erre odament hozzá és beszélgettek, eközben N. P. VII. r. vádlott felvetette „mit szólna az asszonyok tüntetéséhez”. A vádlott védekezése szerint arra azt mondta, hogy ennek semmi értelme nincs, megvolt a közgyűlés, a szövetkezet megalakult, és így most már dolgozni kell. N. P. azonban erre megkérdezte „mit szólnál hozzá, ha harangoznánk. A vádlott védekezése szerint ezt nem tartotta helyesnek. N. P. felesége is megjelent időközben és hívta haza a VII. r. vádlottat, de nevezett nem ment. A vádlott otthagyt a társát, de N. P. utánament, bor után érdeklődött, majd újból felvetette a harangozás kérdését. Amint együtt mentek az utcán találkoztak P. B-vel, akitől Cs. M. N. P. kérésére megkérdezte, hogy van-e boruk. N. P. VII. r. vádlott ekkor arra kérte P. B-t, hogy menjen fel a toronyba harangozni, P. erre azt mondta, hogy nem megyen, mert akkor szétmegy a tüntető tömeg. Ezután Cs-ék háza elé értek, Cs. M. bement a lakásukba, és hallotta, hogy apja N. P. vádlottat küldte haza. Cs. M. bement az udvarukon lévő árnyékszékekbe, amikor is P. B. utánament és megkérdezte tőle, hogy miért mondott le a harangozásról. Az árnyékszékből kijöve látta, hogy N. P. kint áll az udvaron, és arra kérte Cs-t, hogy integessen P. B-nek. Cs. látta, amikor a lakásáról eltávozott, hogy N. P. integetett a toronyba P. B-nek. Cs. M. fel akarta jelenteni N. P-t a harangozás miatt, de nem merte az esetet az illetékes szervekkel közölni, mert N. P. megfenyegette. N. P. VII. r. vádlott Cs. M. védekezésével ellentétben a büntetőjogi felelősséget a harangok félreverése miatt Cs. M-re igyekezett áthárítani. N. P. VII. r. vádlott védekezésében azt adta elő, hogy a vádbeli napon ittás állapotban volt és a történetekre alig emlékszik vissza. Az azonban tény, hogy amikor a tanácsháza közelében a kerítésnél állott Cs. M. szólította meg, és Cs. vetette fel a harangok félreverésének gondolatát azzal, hogy az asszonyok arra fognak gondolni, mely szerint tűz van, és mindenki hazasiet a családjához. Ezt a gondolatot – védekezése szerint – N. P. is helyeselte. Cs. M. tényállításával szemben N. P. azt állítja, hogy Cs. volt az, aki az utcán magához hívta P. B-t és mondta neki, hogy harangozni kell. Ezután mindhárman elindultak Cs-ék lakása felé. Abban állapodtak meg, hogy Cs-ék udvaráról az istállóajtó mellől fognak inteni P. B-nek, hogy megkezdheti a harangok félreverését. Amikor Cs-ék udvarára értek Cs. M. VI. r. vádlott beküldte N. P-t az istállóba, ahol N. P. kb. 10 percig várakozott, és amikor kijött, már sem Cs-t, sem P. B-t nem találta az udvaron. N. P. ezután kiment az utcára, majd felment a toronyba és megkérdezte P-től, hogy miért nem húzta meg a harangot. P-t ezután otthagyt a toronyban, és lement megkeresni Cs-t, aki közölte, hogy megyen fel a tanácsháza elé. N. P. ezután ismét átmászott a kerítésen és felment a toronyba, ahol a tényállásban már

leírt módon P. B-vel együtt félreverték a harangokat. A megyei bíróság Cs. M. és N. P. vádlottak ellentétes tényállításait mérlegelve P. B. tanúvallomására is figyelemmel azt állapította meg, hogy a VI. és VII. r. vádlottak egymással egyetértve, közösen határozták el a harangok félreverését és ezt követően Cs. M. VI. r. vádlott volt az, aki a tényállásban már részletesen leírt módon kérte P. B-t a harangok félreverésére. A megyei főügyészség Cs. M. és N. P. VI-VII. r. vádlottakat, mint bűnsegédekkel vádolta termelőszövetkezet intézménye elleni izgatás büntetével, mert a vádlottak a harangok félreverésével biztosították, hogy a tsz ellenes tüntetésben még nagyobb tömeg gyülekezzék össze, magatartásukkal tehát a bűncselekmény elkövetését szándékosan előmozdították. A megállapított tényállás szerint a termelőszövetkezet intézménye ellen tüntető tömeg, - kb. 200 főből álló asszony már délután 3 óra körüli időben termelőszövetkezet ellenes szavakat kiabált a tanácsháza előtt, majd megkísérelte, hogy a tanácsháza épületében tartózkodó személyek birtokából a belépési nyilatkozatokat visszavegye. I-V. r. vádlottak már a harangok félreverése előtt jelen voltak a tüntető tömegben és tényállásban leírt cselekményeket követték el. A Btá. 20.§-ának /3/ bekezdése értelmében bűnsegédnek az a személy tekintendő, aki másnak szándékosan segítséget nyújt a büntett elkövetéséhez. A megyei bíróság megítélése szerint Cs. M. és N. P. vádlottak nem bűnsegédek, mert bűnös tevékenységüket megelőzően az I-V. r. vádlottak már a bűncselekményt elkövették. Cs. M. és N. P. tevékenységét a megyei bíróság felbujtói, illetve tettesi cselekménynek minősítette, mert e vádlottak cselekményeikkel a szándékos segítségnyújtáson túlmenően saját személyükben is kifejezésükre juttatták a termelőszövetkezeti mozgalommal szembeni álláspontjukat, amely alkalmas volt arra, hogy a már megalakult termelőszövetkezet fennmaradását veszélyeztesse. Csohán Antal párttitkár tanúvallomásából megállapíthatóan figyelmeztette az asszonyok közelében tartózkodó N. P. vádlottat, akinek magatartása gyanús volt a tanú előtt. N. P. ugyanis hosszabb időn át az asszonyok közelében figyelte a tanácsháza előtti eseményeket. Cs. M. és N. P. vádlottak összetalálkoztak,- egyetértettek abban a kérdésben, hogy a termelőszövetkezet ellenes jelszavakat kiabáló tömeg szenvedélyének felkorbácsolása, illetve még nagyobb tömeg összehívása céljából verik félre a harangokat. A harangok félreverése a községben köztudomás szerint riadalommal jár, veszélyt jelez. Nyírcsaholyi helyi szokás szerint ilyen esetben a férfiak ásóval, kapával szoktak gyülekezni. A vádlottak a harangok félreverésére irányuló cselekményeikkel azt a célt kívánták elérni, hogy még nagyobb tömeg gyűljön össze a tanácsháza előtt, nyilvánvalóan azért, hogy a belépési nyilatkozatokat követelő asszonyok fellépésének még nagyobb nyomatékot adjon. Tudták a vádlottak azt is, hogy harangok félreverése után még többen kijönnek az utcára. Jelen esetben szembetűnően nem volt

megállapítható, hogy a harangok félreverése után a tüntető tömeg számbelileg lényegesen szaporodott volna. A BHÖ. 31. pontjában felvett izgatás büntettének törvényi tényállásához azonban a vádlottak által elérni kívánt eredmény, illetve célzat nem szükséges. A büntett megállapításához elegendő az a tény, hogy a vádlottak tudták, amely szerint cselekményük alkalmas arra, hogy a termelőszövetkezet elleni ellenséges érzületet másokban is felszítsa. Nem helytálló tehát az az érvelés, hogy a vádlottak cselekményének nem volt eredménye. Az ítélkezési gyakorlat izgatási cselekményeknél eredményt nem kíván meg, mert az izgatás veszélyeztető bűncselekmény, befejezéséhez nem szükséges, hogy másban gyűlölet érzése támadjon, hanem már elégséges az is, ha a vádlottak által elkövetett cselekmény ennek a veszélyét előidézi. Cs. M. VI. r. vádlottnak P. B. tanúval szembeni fellépése a harangok félreverését illetően a megyei bíróság megítélése szerint a Btá. 20.§-ának /2/ bekezdésében körülírt felbujtói tevékenységnek minősül, mert cselekményével Cs. M. P. B-t a büntett elkövetésére szándékosan reábirta. A fentiekre figyelemmel az adott körülményeket, a helyet, az időt figyelembe véve a harangok félreverése tehát nem az 1879. évi XL törvény 40.§-ában meghatározott szabálysértésnek, hanem a BHÖ. 31. pont a. alpontjában felvett büntettnek minősül. Az az érvelés, hogy P. B. még abban az esetben, ha valóban Cs. M. VI. r. vádlott bujtotta is fel a harangok félreverésére,- cselekményétől elállottnak tekintendő, mert nem Cs. M., hanem N. P. VII. r. vádlott jelenlétében és azzal együtt húzta meg a harangot, nem helytálló. P. B. nem állott el a cselekménytől, csak ingadozott, félt a harangok félreverésével járó következményektől. P. B-t a harangok félreverésére Cs. M. VI. r. vádlott bírta rá, és amikor látta N. P. VII. r. vádlott, hogy P. ingadozik, N. P. P. B-vel együtt félreverte a harangokat. A fentiekre figyelemmel a megyei bíróság Cservényák Mihály tevékenységét felbujtói, Németh Pál tevékenységét pedig tettesi cselekménynek minősítette. Cs. M. 1951. év őszén a Hajdú-Bihar megyei tanács kórházának idegosztályán állott gyógykezelés alatt. Betegsége Neurasthenia sexualis, hypochondria. Dr. Kovács László orvos tanúvallomása szerint a vádlott betegség címén nem áll gyógykezelés alatt,- Dr. Gaál Géza orvosszakértő szerint pedig korábbi betegsége ha ma is fennállna, kissé korlátozná a cselekmény társadalmi veszélyességének felismerésében. Arra azonban, hogy a vádlott beteg volna elfogadható adat nincs, mert a vádlott évek óta nem áll gyógykezelés alatt. Cs. M. cselekménye nagy társadalmi veszélyességű. A harangok félreverése azt a veszélyt idézhette volna elő, hogy a tanácsháza előtt még nagyobb tömeg gyűl össze, és a termelőszövetkezet elleni tüntetés beláthatatlan következményekkel járhatott volna. Ezt figyelembe vette a megyei bíróság a büntetés kiszabásánál, egyébként súlyosító körülményt nem észlelt. Enyhítő körülményként értékelte azonban a vádlott büntetlen előéletét, valamint azt a tényt, hogy szülei előrehaladott

korúak és vádlott a családfenntartó. A bűnösségi körülmények viszonylatában a megyei bíróság úgy találta, hogy 1 évi és 2 hónapi börtönbüntetés a Btá. 50-§-ában írt célok eléréséhez megfelelő lesz.

N. P. VII. r. vádlott: Középparaszt származású szüleinek 24 kh földje volt. A vádlott 1951. évben nősült meg. Nősülése után szüleitől 5 holdat, a felesége pedig 3 hold földet kapott, így összesen 8 hold földön gazdálkodtak, később 2 hold földet vettek és így földterületük nagysága 10 holdra emelkedett. A vádlottnak 3 kisgyermek van, 3, 7 és 8 évesek. Egyik gyermeke fogyatékos szellemi képességű. A vádlott a harangok félreverésével kapcsolatos cselekménye miatt bűnösségét elismerte. Beismerése P. B. tanúvallomása alapján bizonyítást nyert. N. P. cselekménye – Cs. M-el kapcsolatban már kifejtettek szerint, - a BHÖ. 31. pont a. alappontjában felvett tettesi minőségben elkövetett termelészövetkezet elleni izgatás büntetnének minősül, mert a vádlott cselekményével a már megalakult termelészövetkezet fennmaradását veszélyeztette. A megyei bíróság ezért a vádlott bűnösségét megállapította. Dr. Gaál Géza elmeszakorvos a vádlottat 1954. év nyarán megvizsgálta, és abban az időben nála idült alkoholizmust, valamint psychopathias személyiségváltozást állapított meg. A vádlott azóta is rendszeresen iszik, ez az állapota nyilvánvalóan ma is fennáll. Az ilyen személy befolyásolható és a tömeg hangulata is magával ragadja. A büntetés kiszabásánál a megyei bíróság N. P-nél is figyelemmel volt a cselekmény nagy társadalmi veszélyességére, egyébként súlyosító körülményt nem észlelt, enyhítő körülményként értékelte a vádlott büntetlen előéletét, családi állapotát, valamint bűnösségét elismerő beismerését. A bűnösségi körülmények viszonylatában úgy találta, hogy egy évi börtönbüntetés megfelelő súlyú lesz ahhoz, hogy a büntetés céljai kellően érvényesüljenek. S. S-né, K. J-né, Cs. M. és N. P. vádlottak által előzetes letartóztatásban töltött időnek a kiszabott börtönbüntetésbe való beszüntetése a Btá. 54. §./1/ bekezdésének rendelkezésén alapszik. K. J-né, Cs. M. és N. P. vádlottakkal szemben vagyonelkobzást, illetve egyes jogoktól való eltiltást a BHÖ. 32. pontjában, illetve a Btá. 40. §-ának bekezdés a-d pontjaiban foglalt rendelkezésekre figyelemmel mondta ki. Az eljárás során felmerült bűnügyi költségeket a Bp. 244. §-ának /3/ bekezdésében foglaltakra figyelemmel arányosan felosztotta a vádlottak között.

(Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár, XXV. 2.b. Nyíregyházi Megyei Bíróság, 1960. 54. dob. B387/1960. sz. (Bf.V.1108/1960/19.)

Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” tapasztalatairól.

Budapest, 1960. szeptember 2.

I. A mezőgazdaság területén felderített ellenséges elemek tevékenységének ellenőrzése során nagyobb, központilag irányított ellenséges tevékenységet nem tapasztaltunk. Az ellenséges tevékenység egységes jellege – a támadás irányát és módszerét tekintve – a nyugati ellenséges propaganda hatására alakult ki, és ma is főleg ebből táplálkozik. Az ellenséges elemek tevékenységére a mély konspiráció, illegalitásba húzódás jellemző, ami különösen a központi és megyei szerveknél dolgozó ellenséges elemeknél tapasztalható. Ezek az ellenséges elemek nyílt ellenséges tevékenységet ritkán folytatnak, nézeteiket zömében az általuk megbízható baráti köreikben terjesztik. Különösen bizakodva tekintenek Nyugat-Németországra. Belpolitikai kérdésekben főleg a mezőgazdaság átszervezésével nem értenek egyet, igyekeznek megmagyarázni annak hátrányait, véleményüket ügyesen a túlzott aggodás mögé rejtik, s az átszervezés okozta várható ellátási nehézségekről terjesztenek rémhíreket. A mezőgazdaság központi irányító szerveiben lévő osztályidegen, ellenséges szakemberek egy része változatlanul nem adta fel ellenséges pozícióit, magatartásukra kétarcúság jellemző, a tsz-fejlesztést olyan adottságnak tekintik, amiről ők nem tehetnek, változtatni rajta nem tudnak, de lehetőleg nem is segítik azt. Egy részüknél viszont pozitív változás is tapasztalható. Ezek közül számosan bekapcsolódtak az átszervezési feladatokba, a nagyüzemi termelés előnyeit régi köreik felé is megvédik, s egyre inkább becsületesen dolgoznak. Az ellenséges elemek által erősebben fertőzött objektumokban – mint pl. az Erdészeti, Vízügyi, Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal, Geodéziai Vállalat – a politikai és hangulati megnyilvánulásokon érezhető, hogy többen hallgatják a nyugati rádiók adásait, ezek terjesztésére kisebb csoportokban összejönnek, ahol a napi események felett háborognak. Az ilyen összejövetelek célja, hogy az ellenséges érületű személyeket együtt tartsa, anélkül, hogy jelenleg komolyabb ellenséges tevékenységet folytatnának, egymást igyekeznek vigasztalni, bátorítani. De ugyanakkor ezeknél a vállalatoknál az ellenséges elemek tevékenységének egy másik formája, a hírszerzés is mutatkozik. (Az elmúlt félévben osztályunk 7 ilyen jellegű ügyben dolgozott.) A felsorolt objektumokban sokan érintkeznek nyugati országokból beutazó személyekkel – vadászokkal, szakemberekkel, üzletkötőkkel. A megtett intézkedésekkel sikerült ezeken a területeken csökkenteni azoknak az ellenséges elemeknek a számát, akik hivatali beosztásuknál fogva tudtak nyugati személyekkel kapcsolatot fenntartani. De továbbra is számosan vannak olyan polgári beállítottságú

személyek, akik nyugattal szemben elfogultak, könnyen megvesztegethetők. Az elmúlt félévben a Budapesten lévő mezőgazdasági szerveknél 10 ügyet számoltunk fel. Ebből 3 csoportos izgatási ügy, 4 egyéni izgatásos ügy, 3 szabotázs-kártevésre utaló ügy volt. Az ügyek felszámolása során 5 személy ellen bírósági eljárás indult, 14 személyt rendőri figyelmeztetésben részesítettünk, 7 személy ellen vállalati fegyelmi indult javaslatunkra. Az elmúlt félévben csökkent, de még mindig számottevő az olyan ellenséges elemek száma, akik hivatali tevékenységük elmulasztásával, gondatlansággal okoznak kárt. Különösen tapasztalható ez kutatóintézeteknél, ahol az elért kutatási eredmények sok esetben kétes értékűek. Az ilyen esetekben az ellenséges tevékenység szándékossága nehezen bizonyítható, és nehezíti azt az ellenséges elemek között lévő összetartás, szolidaritás, ami megmutatkozik abban, hogy egy-egy ilyen ügy felszínre kerülése után az igazoló szakvéleményekkel igyekeznek elsímítani az ügyet. Az ellenséges elemek közti összetartás különösen személyi- és elhelyezési kérdésekben nyilvánul meg. A felelős beosztásokból való kiszorítás során ezzel számtalan esetben találkoztunk. A fentiek ellenére az elmúlt félévben a központi mezőgazdasági irányító szervekben csökkent az osztályidegen, ellenséges elemek száma. Az ellenséges elemek számának csökkenése elsősorban a felelős munkakörökből való kiszorítás következménye. A megyei irányító szerveknél ugyanakkor az ellenséges elemek számában növekedés tapasztalható. Ennek oka, hogy a központból kiszorított személyek egy része megyei szerveknél helyezkedett el. Ugyanakkor megyei szerveink részéről nem folyt megfelelő kiszorítás. Növekedett az ellenséges személyek száma a termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban is. Nem teljes adatok alapján a termelőszövetkezetekben 10.000 nyilvántartásban lévő személy helyezkedett el. Ebből kulák 4.500, volt csendőr 1.100, ellenforradalmi ténykedésért nyilvántartásban lévő 1.300 fő. Az ellenséges elemek az objektum jellegéből adódóan változó arányban, de többségében fizikai munkát végeznek, azonban különösen a termelőszövetkezetekben emelkedett a vezető beosztásban lévő ellenséges elemek száma. Tapasztalható, hogy törekednek könyvelői, raktárnoki pozíciókat maguknak szerezni.

II. A falvakban élő ellenséges elemek tevékenysége az elmúlt félévben két szakaszra osztható: egyrészt a tsz-ek számszerű fejlesztésének idejére, másrészt a tavaszi munkák megindulásától napjainkig, amikor alapvető feladat a tsz-ek megszilárdítása. Az első időszakban a falvakban élő valamennyi ellenséges kategória különböző rémhírekkel és izgató tevékenységgel igyekezett akadályozni a fejlesztést. A mezőgazdaság szocialista átszervezése elleni ellenséges propaganda ebben az időben az alábbi sajátosságokat mutatta: különböző rémhírekkel az ellenséges elemek igyekeztek bizonytalanságot kelteni, rendszerváltozásról,

politikai jobbratolódásról beszéltek. A rendszerváltozást azonban nem amerikai segítségtől várták, hanem Nyugat-Németországtól. A megerősödött nyugat-német orientációt mutatja, hogy ebben az időben falun is elszaporodtak a nyilaskeresztes falfirkálások és röpcédulázások. Január hónapban szinte valamennyi megyében egy-két községben volt nyilaskeresztes falfirkálás. A tsz-ellenes röpcédulák szervezett ellenállásra szólították fel a parasztságot, és belső ellenforradalmi erők létezésére utaltak. Pl. Szepetnek községben talált röpcédulán ez állt: „Várj a tsz-be való belépéssel, jövünk!” Másik új vonása volt ebben az időben a tsz-ellenes propagandának, hogy a korábbinál sokkal inkább az egész társadalomhoz igyekezett szólni. Az átszervezést „nemzeti katasztrófának” tüntették fel és híresztelték: „Ha elveszik a paraszttól a földet, elpusztul az ország, a tsz. nem tud termelni, éhínség lesz.” [...] A társadalom különböző rétegei között – sajátos érdekeiket figyelembe véve – terjesztették a rémhíreket. Pl. a munkások között arról beszéltek, hogy a „mezőgazdaság szocialista átszervezése részükre olyan terhet jelent, amit nem bírnak el.”

III. A megyei politikai nyomozó szervek f. év január 1. és július között 672 esetben indítottak nyomozást tsz-ellenes bűncselekmények miatt. Az erre vonatkozó adatokból megállapítható, hogy – az elmúlt évhez hasonlóan – a falun élő ellenséges elemek minden esetben az MSZMP Központi Bizottsága által kitűzött, legfontosabb feladat ellen léptek fel.

a. Január, február és március hónapokban tevékenységük főleg a tsz-szervezés ellen irányult. Arra törekedtek, hogy akadályozzák, vagy ahol lehet, meggátolják a Politikai Bizottság 1959. októberi határozatának végrehajtását. Ezt bizonyítja, hogy a három hónap alatt elkövetett 416 tsz-mozgalommal kapcsolatos bűncselekmény zöme (250) a tsz-szervezés ellen irányult.

b. A Politikai Bizottság februári határozata után fokozatosan emelkedett a tsz-ek megszilárdítása ellen elkövetett bűncselekmények aránya. Január hónapban felderített 152 bűncselekmény közül 26 irányult közvetlenül a megszilárdítás ellen, áprilisban 117-ből 58.

A bűncselekmények statisztikája azt mutatja, hogy ez év elején a tsz-ellenes tevékenység általában szervezettebb volt, mint 1959 hasonló időszakában. Ennek hatása elsősorban a január, február és március hónapokban történt 13 tsz-ellenes tömegmozdulásban jelentkezett (Bács-Kiskun, Zala, Hajdú, Heves, Békés, Csongrád és Szabolcs megyékben.) Szervezett tsz-ellenes fellépés elsősorban Szabolcs megyében volt tapasztalható. A tüntetésekkal kapcsolatos vizsgálatok megállapításaiból, valamint egyéb adatokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a tudatos ellenséges elemek – ismerve a Párt büntetőpolitikáját – arra törekedtek, hogy háttérben maradva, általuk megtévesztett személyeket használjanak fel ellenséges céljaik érdekében. Ezt a taktikát már az elmúlt évben is alkalmazták. Pl. Nyírparasznya községben (Szabolcs megye) ez év februárjában történt tsz-ellenes tüntetés szervezője, H. J.

ellenforradalmár volt, aki a tüntetés idején közömbösséget mutatva, a lakásán tartózkodott, és csak az ügyben folytatott vizsgálat derítette fel szerepét. A tsz-ellenes tevékenység miatt az év első 6 hónapjában eljárás alá vont személyek összetételéből kitűnik, hogy az ellenséges kategóriák közül a kulákság volt a legaktívabb. Ugyanis a megyei politikai nyomozó szervek – tsz-ellenes bűncselekmények miatt – 6 hónap alatt összesen 113 tudatos ellenséges elemmel szemben jártak el, akik közül 69 volt a kulák. Ezen kívül 4 volt tőkés, 9 volt ht. tiszt, 16 volt csendőr, 15 fasiszta párt volt tagja. Az eljárás alá vont személyek összetétele egyben azt is mutatja, hogy falun – különösen az egyénileg gazdálkodók körében – még igen jelentős az ellenséges elemek befolyása. Ellenséges céljaik érdekében kihasználják, hogy a dolgozó parasztság egy részében miért erős a kistulajdonosi felfogás. A tudatos ellenséges elemek befolyása – a tüntetések tapasztalatán kívül – nyilvánul meg abban, hogy az aktív tsz-ellenes magatartást tanúsított személyek (782) közül a többség (669) nem tartozik az ellenséges kategóriákba. Ezen belül legjelentősebb a középparasztok (140) és a szegényparasztok (190) száma volt. A tsz-ellenes bűncselekmények tetteseinek zöme (782-ből 668) nem tsz-tag volt, amiből azt lehet megállapítani, hogy az ellenséges elemek elsősorban kívülről támadták a tsz-mozgalmat. A tsz-ellenes bűncselekményekért eljárás alá vont 69 kulák közül csak 17 volt tsz-tag, hasonló arányt mutatnak egyéb kategóriák is. A tsz elleni ellenséges tevékenység uralkodó formája az értékelt 6 hónapban is az ellenséges propaganda volt. Ugyanis a 672 felderített bűncselekmény kb. 50%-a (343) izgatás és rémhírterjesztés volt. Emellett azonban gyakran fordultak elő az ellenséges tevékenység élesebb formái, pl. 6 hónap alatt 61 esetben bántalmaztak tsz-vezetőket, s tsz-tagokat. Ezen kívül 72 kártevésre utaló cselekmény történt (géprongálás, állatelhullás, tüzeset, stb.), 32 névtelen fenyegető levélírás, 17 röpcédulaszórás, 10 falfirkálás, 38 tsz-föld elfoglalása, 22 tsz-közgyűlés megzavarása. 1959 második feléhez viszonyítva jelentős a szabotázs-kártevés jellegű ügyek arányának növekedése, ami a belső bomlasztásra irányuló törekvés erősödését mutatja. Az elmúlt 6 hónapban különösen aktív volt az ellenséges tevékenység Heves megyében, ahol 73, Pest megyében, ahol 63, valamint Fejér, Hajdú, Szabolcs és Veszprém megyékben, ahol a politikai nyomozó szervek 45–45 tsz-ellenes bűncselekmény esetében jártak el. Ezzel szemben Csongrád megyében 12, Szolnok megyében 15, Tolna megyében 13 bűncselekmény történt. A tsz-ellenes bűncselekmények havonkénti megoszlása: januárban 152, februárban 138, márciusban 126, áprilisban 117, májusban 72, júniusban 67.

IV. A bűncselekmények számának ilyen arányú csökkenése – véleményünk szerint – annak tulajdonítható, hogy a Politikai Bizottság határozata alapján a nagyarányú tsz-fejlesztés befejeződött, és eredményes intézkedések történtek az új tsz-ek politikai megerősítésére. Az

ellenséges tevékenység csökkenéséhez hozzájárult, hogy a belügyi szervek határozottan léptek fel a tsz-ellenes bűncselekményt elkövetőkkel szemben. A megyei politikai nyomozó szervek által feldolgozott ügyekben – 6 hónap alatt – 658 személy ellen jártak el. Figyelmeztetésben részesítettek 486 személyt, őrizetbe vettek 74 személyt, rendőri felügyelet alá helyeztek 10 személyt, szabadlábon eljárás indult 88 személy ellen. Általában meggyorsult az ellenséges csoportok bomlasztása, valamint az izgatásos ügyek feldolgozása. Lényeges fejlődés tapasztalható volt a BM-szerveinek együttműködésében, melynek eredményeképpen általában javult a tsz-ek védelme. A bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozás adataiból – az eredmények mellett – az is megállapítható, hogy még sok hiányosság van szerveink munkájában. Gyakran megtörténik, hogy nem tudják felderíteni a bűncselekmények tetteseit. Ez az elmúlt félévben 129 esetben fordult elő. Pl. a Lajta-Hansági Állami Gazdaságban néhány év alatt 10 esetben történt gyújtogatás, amelyek közül 1 millió ft kárt okoztak, de a Győr megyei politikai nyomozó szervek a tettest, vagy tetteseket eddig nem tudták felderíteni. A bűncselekmények megyénkénti megoszlását értékelve, megállapítható: a. Baranya-, Bács-, Fejér és Nógrád megyékben az év első 6 hónapját tekintve a tsz-ellenes tevékenység januárban volt a legaktívabb, azt követően lényegesen csökkent. b. Borsod, Somogy, Szolnok és Veszprém megyékben – januárhoz viszonyítva – júniusban fokozódott a tsz-ellenes tevékenység. Borsod megyében januárban 3, júniusban 9 bűncselekményt követtek el. A bűncselekmények havonként és megyénként történő megoszlását az 1. számú melléklet tartalmazza. A politikai jellegű bűncselekmények mellett jelentős volt a tsz-ek kárára elkövetett köztörvényes bűncselekmények száma is. Ezek értékelését a 2. melléklet tartalmazza. A mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység irányításában az imperialista rádióknak, elsősorban a SZER-nek van igen jelentős szerepük. A SZER általában sajnálkozó, pesszimista hangon nyilatkozott a parasztságról, hősöknek tüntette fel az ellenállókat, és rendszeresen tanácsokat adott az ellenállás módját illetően. Tapasztalataink szerint a tsz-ellenes izgatást, rémhírterjesztést kifejtő személyek többnyire a SZER adásait hallgató csoportok tagjai, vagy olyan személyek, akik ezekkel kapcsolatban állnak, illetve egyénileg hallgatják a SZER, vagy egyéb imperialista rádiók adásait.

V. A konkrét ellenséges tevékenységen kívül helytelen intézkedések és egyéb körülmények is zavarólag hatnak a tsz-mozgalomra. A mezőgazdaság gépesítésének üteme elmarad a követelmények mögött. A KGM Mezőgépipari Igazgatósága nem biztosította az alkatrészgyártáshoz szükséges nyersanyagokat, ami súlyos zavarokat okozott a gépjavításban. A Gyöngyösi Gépgyárban nem megfelelő minőségű fogaskereket építettek a kombájnok sebességváltójába, ami azt eredményezte, hogy gyorsan törés keletkezett. A mezőgazdasági

gépgyártással jelenleg is kb. 300 üzem foglalkozik. A KGM Mezőgépipari Igazgatósága nem készített tervet a mezőgazdaság gépesítésének fejlesztésére. Gyakori jelenség a hosszú ideig tartó, bürokratikus huzavona a gépesítés egyes kérdéseiben. Esetenként problémát okoz a beruházások nem megfelelő végrehajtása. Pl. Pest megye 7 termelőszövetkezetében 875 ezer forintos költséggel tervezték istállók építését. Az istállók építése azonban 1,2 millió forintba került. Az egyik Borsod megyei tsz-ben dombra építettek istállót, ahova a vizet felvezetni nem tudják. Az objektumok alkalmatlan helyekre történt építése ezen kívül több esetben előfordult. Több Győr megyei tsz-ben megtörtént, hogy az új istállókhoz nem terveztek és nem építettek kutat. Ezek az intézkedések anyagi és politikai szempontból negatív hatással vannak az érintett tsz-ekre. A mezőgazdasági kutatóintézetek, amelyekben számos ellenséges elem dolgozik, nem támogatják megfelelően a mezőgazdaság szocialista átalakulását. Kevés gondot fordítanak olyan kutatásokra, amelyek segítik az átszervezést. A Balaton mentén pl. több szőlőtáblánál jelentkező eklorózis-betegség okának megállapításával – egyéb munkája mellett – egy kutató foglalkozik. A szőlő karó nélküli művelése nem kísérleti téma, holott népgazdasági szempontból fontos lenne ez a kísérletezés, kevés eredmény mutatkozik a szőlő gépi művelése terén is. Összefoglalva: az elmúlt félév alatt az ellenséges tevékenység a mezőgazdaság területén módszerben és aktivitásban változó volt. Jelenleg döntően a tsz megszilárdítása ellen irányul. A központi objektumokban és a termelési egységekben – ÁG, tsz vonalán – növekedett a kártevő és szabotázs jellegű tevékenység, az aktív ellenséges elemek ilyenképpen akarnak nehézséget okozni a népgazdaságnak és „bebizonyítani”, amiről beszélnek: a kettős feladat megoldhatatlanságát és a termelőszövetkezetek eredménytelenségét.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. III/27. 1–9. A jelentésben említett táblázatot lásd az első kötetben.)

Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” tapasztalatairól, a társadalmi tulajdon elleni védelemről (részlet). Budapest, 1960. szeptember 3.

A bűnügyi statisztikai adatok szerint 1960. január 1-től június 30-ig a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények száma hónapról hónapra emelkedett. 1960. I. félévében országos viszonylatban a rendőrség bűnügyi szervei

976 esetben rendelték el nyomozást a termelőszövetkezeteknél elkövetett társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény miatt. Ezzel 6.324.623 forint károsodás érte a tsz-eket. E kárösszeg jelentős része – 89,1 százaléka – részben bűnjelek biztosításával, részben zár alá vétellel megtérült. A kiemelt bűncselekmények adatainak vizsgálata azt mutatja, hogy 1960. I. félévében a tsz-eknél is a lopások voltak a leggyakrabban előforduló bűncselekmények. A 627 lopás közül 245 esetben külső személyek, 287 esetben pedig belső személyek (szövetkezeti tagok) köréből kerültek ki a tettesek. Veszprém megyében 36 esetben, Somogy megyében 32 esetben, és Békés megyében 25 esetben maguk a tsz-tagok károsították meg a közös vagyont. A lopások elkövetését megkönnyíti az az általános probléma, hogy a tsz-ek nem rendelkeznek megfelelő helyiségekkel, raktárakkal. A lopások elkövetésének körülményeit vizsgálva, megállapítható, hogy a tsz-ek kárára történt esetek közül 58 esetben bűnszövetkezetben követték el a cselekményt. Az I. félévben 401 alkalommal folyt nyomozás 500 forinton felüli kárértékű lopás miatt. Ezek a jelentősebb lopások a takarmány és takarmány-féleségek mellett építőanyagok ellen is irányultak. Az intellektuális bűncselekmények köréből a sikkasztás van túlsúlyban a tsz-eknél. A statisztika 146 ilyen esetet mutat ki. Ezek közül 13 esetben 500 ft-on aluli, 133 esetben pedig 500 ft-on felüli károkozás történt. Csalás miatt az I. félévben összesen 32 eljárás folyt. Termelőszövetkezeti vagyon rongálása miatt 81 esetben rendelték el nyomozást rendőri szerveink az I. félév folyamán. Termelőszövetkezeti tulajdon hűtlen kezelése 15 esetben fordult elő. Ezek az esetek 10 megye között oszlanak meg. Hanyag, könnyelmű, felületes kezelés miatt a tárgyalt időszakban 64 nyomozás lett elrendelve. Gyakran előfordult, hogy az állatok etetésének, gondozásának elmulasztása elhullásokat vont maga után, s ilyenkor a felelős személyekkel szemben társadalmi tulajdon hanyag, felületes, könnyelmű kezelése miatt elrendelték a nyomozást. Ezen kívül a hanyag, felületes, könnyelmű kezelés büntette rendszerint az adminisztráció és a bizonylatolás hiánya, vagy lassúsága, és az ellenőrzés elmulasztása következtében valósult meg a termelőszövetkezeteknél.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. III/27. 11–12.)

Állambiztonság-szolgálati jelentés az 1960. évi operatív helyzetről.
Budapest, 1961. február 16.

A megyei szervek 63 ellenséges csoportot vontak feldolgozás alá. A csoportok tagjainak zöme különböző ellenséges kategóriába tartozik. A felderített csoportok többségét a SZER rendszeres hallgatása és tsz-ellenes magatartás jellemzi. Az elmúlt évben elterjedt összejöveteleiket legális célokkal – pl. névnap – igyekeznek indokolni. A mezőgazdasági szabotázs elhárítás területén az 1960-as év során komoly mértékű aktivizálódás volt tapasztalható a klerikális reakció részéről is. Tevékenységük zömében abban jutott kifejezésre, hogy egyrészt a szószéket, másrészt pedig a tömegekkel való kapcsolataikat arra használják fel, hogy akadályokat gördítsenek egyrészt a termelőszövetkezetek fejlesztése, másrészt pedig a termelőszövetkezetek működésével szemben. Az év januárjában Piskolti Ferenc nyírcsaholyi (Szabolcs megye) rk. esperes lakásán kerületének 16 papjával megtárgyalták, hogy milyen álláspontot képviseljenek a parasztság között. Abban állapodtak meg, hogy nem támogatják a termelőszövetkezetek fejlesztését, mert az számukra nem kedvező. Cseh Benő decsi (Tolna m.) ref. lelkész (egy realizált szervezkedés tagja) kihallgatása során elmondotta, hogy a szervezkedés egyik vezetőjétől – aki szintén pap volt – olyan feladatot kapott, hogy hallgassa SZER adásait, és az abban hallottak alapján a parasztságot igyekezzen távol tartani a termelőszövetkezeti mozgalomtól. Koszorús László adorjánházi (Veszprém m.) ref. lelkész a presbitérium tagjait (zömében kulákok) arra használja fel, hogy igyekezzenek hangulatot kelteni a parasztság körében egy általuk remélt rendszerváltozással kapcsolatban. A legutóbbi összejövetelükön elhatározták, hogy átmennek a szomszéd községbe – mely termelőszövetkezeti község – azzal a céllal, hogy ott rábeszéljék a termelőszövetkezeti tagokat arra, hogy rendszeresen fizessék az egyházi adót. Dr. Galambosi Imre pusztamérgesi (Csongrád m.) plébános olyan rémhíreket terjesztett, hogy a parasztság csak abban az esetben fog belépni a termelőszövetkezetbe, ha a szervezést úgy oldják meg, mint Győr megyében, ahol a munkásörök felhasználásával kényszerítették a parasztságot a termelőszövetkezetekbe. Rendszeresen hangoztatja, hogy „Magyarország gazdasági csőd szélén áll.”

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. I/21. 7–8.

Finszter István MSZMP-titkárhelyettes jelentése az MSZMP Ráckevei Járási Bizottságának a szigetújfalui plébános tevékenységéről. Szigetújfalu, 1960. április 11.

Kedves Radics elvtárs, ismételten felhívom a figyelmedet vagyis értesítelek, arról, amit már szóban is jelentettem neked, hogy a községi pap, Dobosi Dezső (plébános) március 2-án du-án, amikor ugyanis a Járási Tanács Pénzügyi Osztály dolgozója, Szabó Pál az MTSZ-be volt kiküldve, tanúként is tudom bizonyítani, hogy a plébános nagyobb gyermeksereget szervezett össze a templom előtti térségen, melyeknek magyarázott. Majd ezt követően 1960. áprilisi 11-én újból észrevettük Appel Gábor elvtárral, hogy a plébános ugyancsak kb. 20 vagy annál több gyermeksereget szervezett össze. Mert nem gondoljuk azt, hogy azok egyforma gyerekek (korú) véletlenül verődtek össze. Feltehető, mivel a közeljövőben bérálás lesz, hogy ilyen irányú propaganda szervezést végez a gyermekek között. Továbbá még meg kívánjuk jegyezni azt, hogy a korábbiakban a község plébánosa fényképezéssel szervezte a gyermekeket maga köré, valamint a saját maga összeállított filmvisszavetítéssel. Ezért már a személyével elbeszélgetünk, ahol ígéretet tett, hogy a továbbiakban semminemű szervezést a templom ajtaján kívül nem folytat.

Tollal ráírva: Állam és Egyházügyi Hivatallal közöltük személyesen tapasztalatainkat, melyben a Sz. újfalusi eseményeket is elmondtuk. Az ebből adódó feladatot meghatároztuk. 1960. V. 1. Radics (olvashatatlan).

(Pest Megyei Levéltár, XXVIII. 758. MSZMP Ráckevei Járási Bizottsága, 9.f. 1960. 16.ő.e. Egyházak és egyházi személyek tevékenységével, valamint hittan- és beiratkozásokkal kapcsolatos ir.)

A Pest megyei Tanács VB Egyházügyi Főelőadójának, Udvardy Jánosnak a levele az MSZMP Ráckevei Járási VB-nek, az ápokai református lelkészek váltásáról. Budapest, 1960. november 15.

Kedves Juhász elvtárs! Értesítelek, hogy az ápokai Vörös Benő református lelkész elhelyezésének ügye megoldást nyert és f. hó 24-én tartozik a község területét elhagyni. Amennyiben a hátralévő időszakban magatartásával kapcsolatosan problémák merülnének fel, úgy légy szíves arról tájékoztatni. Ápokára lelkésznek Bajári Sándor gyóni lelkész fog kerülni. Légy szíves a községi vezetőket figyelmeztetni, hogy nevezett községbe való érkezése után az elvtársak rendeljék magukhoz és közöljék vele, hogy mint lelkész milyen körülmények között végezheti feladatát, és ezzel módunkban áll megelőzni az esetleges túlkapasokat.

Ceruzával ráírva: Gyarmati elvtárral Községi VB. elnökkel (sic) megbeszéltem

1960. dec. 1. Appel.

(Pest Megyei Levéltár, XXVIII. 758. MSZMP Ráckevei Járási Biz. 9.f. 1960. 16.ö.e. Egyházak és egyházi személyek tevékenységével, valamint hittan- és beiratkozásokkal kapcsolatos ir. 67/1960.)

Olt Károlynak, az Állami Egyházügyi Hivatal alkalmazottjának szigorúan titkos jelentése a papok részére indított tájékoztató előadássorozatról.

Budapest, 1960. december 31.

November 15. és december 15. között tartottuk meg a papok részére indított tájékoztató előadássorozat második előadását, amelynek témája: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései” volt. E témának a papok előtti ismertetése és megvitatása nagyon hasznosnak bizonyult, mert ebben az időben indult meg országosan a termelészövetkezeti mozgalommal kapcsolatos politikai felvilágosító és szervező munka. Lényegesebb tapasztalataink: 1. Az előadáson országosan kb. 1.700 katolikus és ugyanannyi protestáns és más felekezetű pap vett részt, amely az ország katolikus papjainak egyharmada, és az összes protestáns, valamint más felekezetű papok 75%-a. Az első előadáson részt vettek számarányához viszonyítva, katolikus vonalon létszámemelkedést nem tudtunk elérni. Különösen nagy volt az érdeklődés Szabolcs, Bács-Kiskun és Zala megyében. Ugyanakkor csökkent az érdeklődés Pest és Borsod megyében, valamint Nagy-Budapesten. A fent felsorolt megyék erősen érdekelve vannak a termelészövetkezeti mozgalom átszervezésének (sic) befejezésében. 2. Nagy hatással volt a résztvevő papok többségére, hogy erről a kérdésről nyíltan és őszintén tájékoztattuk őket. Az előadók mindenütt kihangsúlyozták a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit, és ezt számos példával is alátámasztották. Részletesen szóltak a megyék termelészövetkezeteinek eredményeiről és a hiányosságokról is. A téma előadói a legtöbb megyében a mezőgazdasággal foglalkozó megyei tanácselnök-helyettesek voltak. Budapesten Erdei Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára a katolikus papoknak, Tömpe István, a földművelésügyi miniszter első helyettese a protestáns papoknak tartott nagysikerű előadást. 3. A katolikus és a protestáns papoknál egyaránt rendkívül sok volt a kérdező és hozzászóló. A szilárd, haladó papok többsége támogatta és helyeselte a termelészövetkezeti mozgalmat. Sok pap volt, akik különböző nehézségekre hivatkozva úgy tették fel a kérdést, hogy nem túl gyors-e az ütem a tsz-szervezésnél. Szóltak az ifjúság elvándorlásáról, és sokan nagyobb állami támogatást sürgettek. A kérdezőket és hozzászólókat három csoportba lehet

osztani: a. Ahol már korábban megtörtént a teljes átszervezés, és jól is működnek a termelészövetkezetek, azoknak a papoknak a többsége bizakodóan ítélte meg a helyzetet. b. Ahol most folyik az átszervezés, vagy bizonyos gazdasági nehézségek vannak a tsz-ekben, ott a pap fél, kételkedik, hogy mi lesz az egyházzal. c. A protestáns papok többsége a termelészövetkezeti mozgalom teológiai alátámasztása mellett a termelészövetkezetekbe való belépés vagy a beépülés különböző módszereit szorgalmazta. 4. A hozzászólók többsége és az előadók válaszaikban mindenütt kihangsúlyozták, hogy a papok feladata a termelészövetkezeti mozgalommal kapcsolatban elsősorban az, hogy a maguk sajátos eszközeivel, elsősorban templomi prédikációk, híveikkel való egyéni beszélgetések útján segítsék a termelészövetkezeti mozgalmat. Több felszólaló hangoztatta, hogy a közös gazdálkodás az evangélium szerint is erkölcsösebb, mint az egyéni gazdálkodás. 5. A jól gazdálkodó termelészövetkezeti közösségek papjai felszólalásaikban megnyugtatták a kételkedő paptársaikat, hogy a tsz-parasztok anyagilag is jobban támogatják az egyházat. Ezzel szemben, elsősorban azokról a helyekről, ahol most folyik az átszervezés vagy gyengén működik a tsz, a papok hangoztatták, hogy nagyon csökkent az egyház jövedelme, és ezek a papok aggályaikat fejezték ki a 10%-os államsegély csökkenése miatt (a Bács megyei papok pld. kérték, hogy ne csökkenjen az államsegély). Voltak olyan hangok is (Komárom megye), hogy a tsz-mozgalom átszervezésével(sic) járó anyagi csökkenést a városi papok vállalják magukra. A hitéletre vonatkozó panaszokat, sérelmeket a felszólalók nem hangoztattak. 6. Nagyon sok pap volt, aki úgy ment el a tájékoztató előadásra, hogy a kommunistáknak gazdasági problémáik és politikai nehézségeik vannak a termelészövetkezeti mozgalommal kapcsolatban, és ezért a papokat fel fogják kérni, hogy segítsenek, illetve ők legyenek a tsz szervezői. Ezért a felsorolt megyékben több pap távolmaradt az előadástól. Azonban, amikor a papok tapasztalták, hogy tőlük ilyet nem kérünk, és hogy jelentős gazdasági eredményeink vannak, legtöbbje érzéseiben felszabadult és szilárdult politikai állásfoglalásuk társadalmi rendszerünk mellett. 7. A püspöki kar tagjai, elsősorban a résztvevő papoktól élénken érdeklődtek az előadásokon elhangzottak iránt. Brezanóczy Pál, egri apostoli kormányzó és Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó részt vett az előadáson.

Feladatok: 1. A tájékoztató előadássorozat harmadik előadását 1961. január 10. és február 10. között tartjuk meg „Szocialista államunk kultúrpolitikája” címmel. Előadóknak megyei szakembereket kérünk fel, akiknek január 10-ig egységes beszédvázlatot juttatunk el. 2. A megyei egyházügyi főelőadókat január 5-ig feladataikról írásban tájékoztatjuk. Ebben a tájékoztatóban felhívjuk figyelmüket a papi békemozgalom soron következő más feladataira

is. A Hazafias Népfrent Országos Tanácsa Titkársága ugyancsak írásban tájékoztatja a megyei, nagy-budapesti népfrent-titkárokat.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 22.cs. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály ir. 1961. 4.ö.e. IV. Egyházzal kapcsolatos ir. 001-21/1960. 2-4.)

A BM II/7-es Osztályának jelentése az „egyházi reakció” egyes tagjairól
(részlet). Budapest, 1961. február 17.

Továbbra is tapasztalható volt, hogy az egyházi reakció egyes tagjai tevékenykednek a tsz-szervezés ellen. Igyekeznek tsz-ellenes hangulatot kelteni, a közös munkától távol tartani a tsz-tagokat. Ezek a jelenségek úgy a decemberi, mint a januári hónapban szórványosan fordultak elő. Ilyen jelenség volt pl. Borsod, Szabolcs és Veszprém megyékben. Borsod megye Hejce községben a szoc. otthonban foglalkoztatott Bajalai Gyula volt szerzetes esetenként helyettesíti a helyi plébánost illegálisan, amikor elutazik. Nevezett károsan befolyásolja és akadályozza a Párt mezőgazdasági politikáját. Lealacsonyítóan beszél a tsz-tagság előtt a tsz-ről. Hosszú időn keresztül foglalkozott a helyi tsz elnökével, akit rábeszél arra, hogy mondjon le beosztásáról. Ez a tevékenysége eredménnyel járt, mert az elnök tisztségéről lemondott és elvállalta a községi rk. egyház kántori teendőit. Pálfi István sárospataki rk. plébános bizalmas baráti körben gúnyosan kijelentette, „a megígért jólét megérkezett” [...] A jelenleg kialakult helyzet átmeneti, és ezt követni kell egy megtisztult keresztény szocializmusnak. Erre biztosíték a nyugati katolikus vezetők, Kennedy, Adenauer, és De Gaulle, akiknek hivatása ezt a keresztény szocializmust megteremteni [...]. A pápa is támogatja ezt az elgondolást, a keresztény Európa létrehozását. Béres Béla tokaji plébános bizalmas körben kijelentette: „napjainkban folyó tsz-ek szervezését Moszkva diktálja, és ennek oka abban keresendő, hogy a SZU törekvése egy védőgát kialakítása maga körül, mivel fél az új háborútól.” Cserjés József, a tokaji káplán a tsz-fejlesztést egzisztenciájának elvesztésére vonatkoztatja. Arról panaszkodik vallásos beállítottságú személyek előtt, hogyha megszervezik a tsz-t, az amúgy is alacsony kongura (sic) mellett minimumra csökken a bevétele. Veszprém megyében Takács János rk. plébános, zalavári lakos a templomban hívői előtt kijelentette: „A tsz-elnök az oka annak, hogy a hívek közül többen nem járnak vasárnaponként templomba, mert az elnök még vasárnap is munkát ad a tsz-tagoknak. Kijelentette még: a gép legyen az ember kiszolgálója, és az ember ne váljon géppé.” Szabolcs megyében Mát(?) községben tapasztalható volt, hogy Szilágyi József a „jehova tanúi”

szektacsoport vezetője igen aktívan megkezdte a tsz-tagok között a szervezőmunkát. Rémisztgeti őket a világ végével, arra biztatja őket, hogy csak annyit dolgozzanak, ami a mindennapira elegendő. Az adatok szerint több tsz-tagot sikerült beszerveznie a szektába.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. doboz, II/11. 1–8.

Olt Károlynak, az Állami Egyházügyi Hivatal alkalmazottjának jelentése az MSZMP KB APO-nak az 1961–1962. évi hittanbeíratásokról. Budapest, 1961. június 27.

Ebben az évben a hitoktatásra való beíratkozás időpontja január 23. és 24. volt. Az Állami Egyházügyi Hivatal eddig beérkezett jelentése szerint az egész országban a hittanbeíratások nyugodt légkörben, zavartalanul folytak le. Általában a fennálló rendelkezéseket mind az állami, mind az egyházi szervek betartották. Több helyen a papok erőszakosan léptek fel a hittanra való beíratás érdekében, és alkalmazták a korábbról is ismert módszereiket. Pl. templomban kiprédikálták azokat, akik nem járatják gyermekeiket hittanra, kihangsúlyozták, hogy nem részesítik első áldozásban azokat a gyerekeket, akiket nem íratnak be hittanra. Több helyen nagyméretű plakátokat raktak ki az egész községben, vagy vallásos idézettel ellátott feliratokat készítettek. Csesztérn (Nógrád m.) a pap a beíratások idején félóránként meghúzatta a harangot. Egyes helyeken az állami szervek részéről is történtek kisebb-nagyobb szabálytalanságok. Pl. Máriapócsra és Pócspetriben mintegy 50–60 asszony várakozott a beíratásnál, és az iskola igazgatója egyedül végezte a beíratást, miközben egyenként agitálta a szülőket a beíratás ellen. Ez az agitáció kis eredménnyel járt, sőt felháborodást keltett a szülők körében. A zavart, mihelyt róla értesültünk, azonnal megszüntettük és lehetővé tettük, hogy a szülők kívánsága szerint hittanra beíráthassák gyermekeiket. Az 1960–61-es évben az általános iskolába járók közül országosan mintegy 26,5% járt hittanra. A rendelkezésünkre álló eddigi, nem teljes és nem végleges adatok alapján megállapítható, hogy az 1961–62-es tanévben országosan mintegy 6–8% csökkenés várható. Tolna megyében 10, Somogy megyében 11, Nógrád megyében 10, Bács megyében 5, Szolnok megyében 5, Békés megyében mintegy 4 százalékos csökkenés várható az általános iskolában hittanra beíratottaknál. A nagyobb városokban jóformán alig íratnak be a középiskolákba gyerekeket a hittanra. Az eddigi jelentések és közvetlen tapasztalataink szerint a csökkenés elsősorban annak tudható be, hogy a párt, állami és tömegszervezetek

többségében a korábbi évekhez képest intenzívebb és helyesebb felvilágosító munkát végeztek. Jobban érvényesítették az erre vonatkozó párthatározatokat, és a legkülönbözőbb értekezleteken foglalkoztak a hitoktatás kérdésével. Igen sok helyen a pártszervezetek meglátogatták évközben azokat a párttagokat, akik a korábbi években beírátták gyermekeiket hittanra. A pedagógusok és a szülői munkaközösségek is általában rendszeresebben foglalkoztak évközben a szülőkkel, különösen azokkal, akik gyermekeiket az előző évben beírátták hitoktatásra. Továbbra is a városokban és az ipari centrumok területén jelentősebb csökkenés tapasztalható. Falun továbbra is az elmaradott kisebb községekben és tanyai településeken a beíratkozottak száma magasabb. Tapasztalataink szerint a vasutasok elég nagy számú gyereket íráttak be hittanra, ezen a területen a politikai felvilágosító munka elmaradott. A beíratások során az iskola és a szülők kapcsolata nem romlott. Jellemző volt, hogy zömében az asszonyok vitték el beíratni a gyerekeket. Előfordult, hogy a két gyerekből az egyiket, a kisebbet íráttak be hittanra. Ezért továbbra is jellemző, hogy az általános iskola alsó tagozatain magasabb a beíratottak százalékaránya.

(Magyar Országos Levéltár, 288.f. 22.cs. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály ir. 1961. 4.ö.e. IV. Egyházzal kapcsolatos ir. 67–68.)

Az állambiztonsági-szolgálat jelentése a tsz-ek 1961. évi zárszámadásain előfordult ellenséges tevékenység tapasztalatairól. Budapest, 1962. március 29.

Erre az időszakra az ellenséges elemek tevékenységét értékelve azt állapítottuk meg, hogy burkolt formában igyekeztek és próbálták zavarni a zárszámadó közgyűléseket. Ez megnyilvánult abban, hogy a termelőszövetkezetekben meglévő hibákat igyekeztek felnagyítani, alaptalanul rágalmazták a termelőszövetkezetek vezetőit, igyekeztek ellentéteket szítani a tsz-vezetők és tsz-tagok között, befolyásolni próbálták a tsz-tagokat arra, hogy a vezetőket leváltsák, valamint háborús rémhíreket terjesztettek. Ez volt tapasztalható több megye területén. Pl. Bács megyében a kecskeméti „Matiász” termelőszövetkezetben P. M. és G. A., volt kulákok a tsz-vezetőség leváltására befolyásolni igyekeztek a tsz-tagokat, zavarták a közgyűlést. Békés megyében a battonyai „Kossuth” tsz-ben V. P., kulák származású, volt FKGP-tag, főagronómus, és M. L. volt kulák befolyásolni és rábíni igyekeztek a tsz-tagokat arra, hogy a községi tanácson keresztül kérjék a tsz-elnök és a vezetőségi tagok leváltását. Még mindig előfordult annak bizonygatása, hogy a tsz-ek nem biztosítják a tagság

felemelkedését, az életszínvonal növekedését, a magyar paraszt soha nem fog tudni beilleszkedni a közösbe, a tsz-ek az országot egy gazdasági csőd szélére fogják hajtani, a kormány és a párt megsokallja a mezőgazdaságra a ráfizetéseket, és lehetőséget fognak adni a kilépésekre, úgy mint 1953-ban. Ilyen jelenség volt tapasztalható Nógrád és Szabolcs megyék területén. A zárszámadó közgyűlések idején durvább ellenséges tevékenység – mint például gyújtogatás, kártevés – is előfordult ismeretlen személyek részéről. Pl. az 1962. januári és februári hónapokban a 43 (többségében izgatás, fasiszta falfirkálás) rendkívüli és megtörtént esemény közül 5 esetben gyújtogatás, 1 esetben pedig kártevés fordult elő. Így például Borsod megyében 1962. január 5-én a sajókazai „Megértés” tsz szérűjén gyújtogatás következtében 200 q takarmány elégett, 1.250 q pedig takarmányozásra alkalmatlanná vált. A kár kb. 100.000 Ft. 1962. február 19-én a Balajt községi tsz 400 q szénakazlából gyújtogatás következtében 15 q széna elégett. A kár kb. 4.000 Ft. 1962. február 22-én Kistokaj községben a tsz szalmakazla gyújtogatás következtében kigyulladt. A kár kb. 13.000 Ft. Heves megyében 1962. február 6-án az Erk községi „Új Barázda” tsz szérűskertjében gyújtogatás következtében elégett 742 q búzaszalma és 118 q törek. A kár kb. 27.000 Ft. 1962. február 19-én a Maklár községi „Rákóczi” tsz tagjának 400 négyszögöles háztáji szőlőjét ismeretlen tettes, vagy tettesek többől kivagdalták. Pest megyében 1962. február 18-án az isaszegi „Damjanich” tsz Szentgyörgy-pusztai tanyáján gyújtogatás következtében a tsz 400 q lucernakazla kigyulladt, melyből 20 q elégett. A kár kb. 2.000 Ft. Az ellenséges elemek taktikájára általában az volt a jellemző, hogy nyílt megnyilatkozástól, fellépéstől tartózkodtak, főleg bizalmas köreikben, egyes befolyásolható, ingatag tsz-tagok előtt nyilatkoztak, ellenségesen. Ennek tudható be, hogy a zárszámadó közgyűlések alkalmával többségében nem osztályidegen személyek izgató kijelentéseket tettek. A tsz-ek 1961. évi zárszámadó közgyűléseik ideje alatt izgató kijelentésekkel a közgyűléseket zavaró tevékenység miatt – 1 esetben fenyegetés és tettelegesség is – szerveink összesen 45 fő ellen fogatosítottak adminisztratív intézkedést. Őrizetbe vettek 3 főt, szabadlábon hagyás mellett indítottak eljárást 7 fő ellen, rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítettek 27 főt, szóbeli figyelmeztetésben részesítettek 8 főt. Összesen 45 fő. Az elkövetők osztályhelyzete szerint volt szegényparaszt, tsz-tag 20 fő; volt kisparaszt, tsz-tag 2 fő; volt középparaszt, tsz-tag 15 fő; volt kulák, tsz-tag 3 fő; volt csendőr, tsz-tag 2 fő; kulák származású, egyéni gazdálkodó 1 fő; segédmunkás (felesége tsz-tag) 1 fő; fuvaros (felesége tsz-tag) 1 fő. Összesen 45 fő. Adminisztratív intézkedést nem fogatosítottak: Pest, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megyékben. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az ellenséges tevékenységek, különösebb kihatással nem voltak a zárszámadó közgyűlésekre, még azoknál a tsz-eknél sem, amelyek

mérleghiányosan zárták a gazdasági évet. Ezekben a tsz-ekben is főleg a vezetőség munkájával, tevékenységével kapcsolatban vetettek fel sok esetben jogos és indokolt problémákat. Előfordult olyan eset is, amikor tsz-tagok nemcsak a közgyűlésen, hanem más formában is véleményt nyilvánítottak tsz-vezetők, vezetőségi tagokkal szemben. Így például Döge községben (Szabolcs m.) 1962. február 3-án nem ellenséges célzattal, a tsz vezetőségéről olyan plakátot ragasztottak ki, amely a tsz-vezetőség rokoni összefonódását ábrázolta, illusztrálva azt, hogy a rokoni összefogáson keresztül milyen lehetőségek vannak a lopásra. Vencsellő községben például 1962. február 7-én a zárszámadó közgyűlés utáni napon 44 db, kézzel írt röpcédulát szórtak el, melyben a vezetőség által elkövetett visszaéléseket, lopásokat írták le. A röpcédulák szövege izgató kitételeket nem tartalmaztak, ezen keresztül akarták az illetékes szervek figyelmét felhívni a visszaélésekre, az intézkedés megtételére. A röpcédulákban felvetett problémák ellenőrzésére a vizsgálat folyamatban. Az 1961-es évben a tsz-ekben jelentős számú, 4.242 esetben követtek el a társadalmi tulajdon sérelmére bűncselekményt. Ebből lopás 500 ft-on felül 1.808, 500 ft-on alul 1.029 esetben; sikkasztás 500 ft-on felül 444 esetben, 500 ft-on alul 61 esetben; csalás 186 esetben; hűtlen és hanyag kezelés 310 esetben; jogtalan elsajátítás 11 esetben; vagyonrongálás 393 esetben. Összesen 4.242 esetben. Az okozott kár az 1960-as év 2.983 esetében keletkezett 12.066.770 Ft kárhoz viszonyítva az 1961-es évben 15.017.560 Ft volt. A termelőszövetkezetek 1961. évi zárszámadásainak idején országos viszonylatban, különösen azokban a tsz-ekben, amelyek mérleghiánnyal zárták a gazdasági évet, volt tapasztalható kisebb – 1–2, 3–5 fő – mérvű kilépési hangulat. Kisebb, de szervezett szerű kilépési hangulatot tapasztaltunk Borsod megyében, Cigánd községben, ahol 1962. február 4-én több helyen tsz-ellenes röplapot függesztettek ki, amely tartalmában kilépésre biztatta a tsz-tagokat. A vizsgálat során megállapítottuk, hogy Sz. K. középparaszt, tsz-tag volt az, aki kilépési kérvényeket fogalmazott, aláírásokat gyűjtött a „Szőke Tisza” és a „Petőfi” tsz-ben is, bujtogatta a községben a tsz tagjait a kilépésre. A zárszámadó közgyűlést akarták felhasználni a csoportos kilépés bejelentésére, és a közgyűlésen résztvevőkkel akarták megszavaztatni a kilépéseket. Hajdú megyében az egyeki „Vörös” Csillag” tsz-ben volt kisparasztok részéről volt szervezett szerű kilépés. A közgyűlés előtti hetekben egymás lakásán rendszeresen összejártak, szervezték a tsz-ből való kilépést, tsz-tagokat látogatták meg, és agitálták őket arra, hogy adják be a kilépési kérelmüket, melynek hatására 12 fő be is adta kilépési kérelmét. (Az ügyben a vizsgálat folyamatban.) Kirívó és nagyobb mérvű kilépési hangulatot Szabolcs megyében tapasztaltunk. A nagyecsed i „Rákóczi” tsz-ben 1962. február 14-én kezdődött el nagyobb számban kilépési kérelmek beadása, jelenleg is emelkedik ez a szám, és a megye

területén fokozatosan továbbterjed. A mátészalkai és a fehérgyarmati járás területén a beadott kilépési kérelmek száma 646. Az előbbi járás területén 480, az utóbbin 166. A naményi járás területén is növekszik a kilépések száma. Pl. a tiszadonyi „Zöldmező” tsz-nél 47-en adták be kilépési kérelmüket, annak ellenére, hogy az 71.000 Ft állami segílyt nem kapták meg. Megemlítendő, hogy a megye 280 tsz-ből 104 tsz zárt deficitel. A tsz-tagok kilépési kérelmüket a vezetés rossz munkájával, gazdasági okokkal indokolják. Azt hangoztatják, hogy számításaikat nem találták meg, nem tudnak megélni. Többen az alapszabályban rögzített 3 év letelte utáni kilépési lehetőségre hivatkoznak. A kilépési hangulatokkal egyidejűleg országos viszonylatban tapasztaltuk azt is, hogy a jó eredménnyel záró tsz-ekben jelentős számmal kérték felvételüket egyéni gazdálkodók. Összefoglalva: A termelészövetkezetek 1961. évi gazdasági zárszámadó közgyűléseinek ideje alatt előfordult ellenséges tevékenységek érdemleges kihatással nem voltak a termelészövetkezetek tagságára. Több helyen maguk a tsz-tagok intették rendre a közgyűlésen zavart kelteni igyekvő személyeket. Általában a termelészövetkezetek tagsága – még a mérleghiánnyal záró tsz-ekben is – bizakodással tekint az idei gazdasági évre. Abban reménykednek, hogy megfelelő szakmai tudással rendelkező tsz-vezetőkkel, azok jobb gazdasági szervező munkával, valamint a közös munkálatokban a tsz-tagság rendszeres és egyöntetű részvételével jobb eredményeket tudnak majd elérni, mint az 1961-es gazdasági évben.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. III/35. 1–5.)

Erdei László rendőr százados jelentése a Szarvas fedőnevű ügynök tevékenységéről. Baja, 1962. június 24.

„Szarvas” ügynök 1959-ben lett beszervezve anyagi érdekeltség alapján. Beszerzése idején a Mátételkei ÁG-ban dolgozott, mint főkönyvelő, majd a jánoshalmi Petőfi tsz-be került. Beszerzése után először kompromittált személyekre dolgozott, majd a Nagy Mihály féle borbély üzletben kialakult ellenséges csoportban dolgozott. A csoportot munkája által feldolgoztuk és szétzüllesztettük. Nagy Mihály figyelmeztetésben részesült. Jánoshalma községben először a tsz belső anyagi kérdéseit, és egyes korrupciókat vetett fel és jelentett. Ezt az illetékes bűnügyi szervek jól felhasználták. Majd előző ismeretség alapján, Dr. D. D. kiemelt veszélyes elemre dolgozott, és adott értékes jelentéseket. Adott jelentéseket Dr. Z. A.

kiemelt veszélyes elemre is. Nevezett, a fentieken kívül konkrét ügyben vagy más jelzésben nem dolgozott. Munkája által őrizetbe vételt nem foganatosítottunk.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, M-15.907/1. 43.)

KOLLEKTIVIZÁLÁSI KAMPÁNY

Magyar Kommunista Párt Járási Bizottságának munkaverseny-felhívása.
Mezőkövesd, 1948. március 20.

1. Járásunk területén megműveletlen föld nem marad.
2. Szövetkezeteket minden faluban kiépítünk, úgy a termelés, mint a fogyasztás emelésére.
3. Traktorállomást szervezünk Mezőkövesd központtal, hogy a három éves terv mezőgazdasági részét megvalósítsuk.
4. Közigazgatási vonalon: Minden községben átszervezzük a képviselőtestületet, mivel a felszabadulás után a községi jegyzők úgy szervezték meg, hogy abból a pártunk embereit kihagyták, és a zsíros parasztokat vették be tagoknak.
5. Újjáépítésben a járásunk területén minden faluban az adottságok figyelembe vételével, a magunk erejéből pártunk szervezetén keresztül megindítunk olyan maradandó munka elvégzését, amely a hároméves terv megvalósítását elősegítik. (kulturház, iskola stb.)
6. A munkanélküliség levezetésére minden erőnkkel azon leszünk, hogy minél több munkaalkalmat biztosítsunk járásunk munkanélküliei számára, és ezzel gazdasági felemelkedésünket elősegítsük.
7. Kulturális kapcsolatokat kiépítünk a járásunkban. Egyik falu kultúr csoportját átvisszük a másik községbe, esetleg nagyobb iparvárosba is szereplés végett.
8. Minden községben sportcsapatot szervezünk, és a megszervezendő sportágakat tömegsport mozgalommá fejlesztjük
9. Minden faluban tanfolyamot rendezünk még az év folyamán, amely vagy kulturális, vagy gazdasági kérdésekből, oktató és nevelő vagy gyakorló képzésben részesíti a falu lakosságát.
10. Minden falunak vagy közös rádiót vagy közös könyvtár létesítésével emelni fogjuk kulturális színvonalát.
11. Elhatároztuk, hogy megoldjuk Mezőkövesden a cigány problémát, és a cigányoknak

iskolát állítunk fel az analfabétizmus megszüntetésére.

12. Tervbe vettük, hogy a vármegyei mezőgazdasági kiállítást fogunk rendezni

Mezőkövesden és a nyerteseket díjjazzuk.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, MKP-ir. 57. ő.e. 2.ő.e. 199.)

Rábapatona községi tanácsi VB-elnökének, Kormos Jenőnek a jelentése
a kampány „röpcéduláiról”, az MSZMP Járási Bizottságának.
Rábapatona, 1958. augusztus 7.

Csatoltan, beterjesztem a szakcsoport alakulásában készült „röpcédulákat” felülvizsgálás és 50 példányban való sokszorosítás végett. A röpcédulákkal kapcsolatban megjegyezni kívánjuk a következőket: A röpcédulák megírása kormányunknak azon határozata alapján született, hogy mezőgazdaságunkat a legrövidebb időn belül szocializálni kell. Továbbá megalkotásába figyelembe vettük a mezőgazdaság átszervezésénél szükséges alapelveket, ezek a következők: Önkéntesség; Fokozatosság; Állami támogatás. A mezőgazdaságban a kettős feladat megoldását, Rábapatona község szervezési munkáit és szervezési hiányosságait. Célunk az, hogy a röplap módszere és tartalma alapján a gazdák érezzék megrögzött maradiságukat, és belássák azt az utat, amely a boldogulásukhoz vezet. Mi nem a növénytermesztés egyes ágait (pl. burgonya, eper, málna stb.), hanem az egész termelést kívánjuk az univerzális géppel (zetorral) szocializálni. Mi ezen módon először a termelési eszközöket akarjuk közös tulajdonba venni, hogy a termelők érdekelve legyenek, egymásra legyenek utalva, megszokják a közös munka alapját, hogy idővel a termelési eszközt közösben történő fejlődése elősegítené azt, hogy a dolgozó parasztnak maguk kérjék a termelés teljes szocializálódását (tagosítást). Így maguk a dolgozó parasztnak saját erejükből valósítanák meg a jövő tsz. gépparkját, majd később az istállók, silógödrök építését már hosszú lejáratú hitellel.

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Győri JB, 5. f. 9.fcs. 4.ő.e. Mezőgazdasági Osztály, I/7.)

A győri járásban terjesztett „Dolgozó parasztnak, termeljetek többet, éljete jobban!” című szórólap 1959-ből.

Ki nem emlékezne egy pár évtizeddel ezelőtti időkre, amikor a gabonát hosszas fārasztó munkán keresztül, csēphadaróval, lenyomtatással csēpelték. A vetés kézzel történt, a szāntást ōkörrel, faekével végezték. Mennyi munka, mennyi verejték. Ki ne emlékezne az első kerēkpārra, az első autóra és a levegő csodájára, az első, de egyben kezdetleges repülőére. Minden fejlődésben van. Hol vannak ma már a faekék, a csēphadarók, a lőnyomtatású csēplések, stb. Ma a szāntőföldünket traktorvontatású ekék hasítják, nehéz terheket autók és vontatók szállítják, a gabonát kombájnok aratják, a gyomokat vegyszerrel irtják. Ma az atomkorszakban vagyunk, soha nem látott gyors fejlődés zajlik le szemünk előtt a technikában, amely kihat a társadalom fejlődésére is. A technika fejlődésén keresztül alakult ki az ősközösségből a rabszolga társadalom, a feudalizmus, a kapitalizmus. Ezek a társadalmi formák mindig újat és fejlődést hoztak, de tartalmában nem szűnt meg az emberek ember által való kizsákmányolása. Ezeken keresztül eljutottunk a szocialista társadalmi formához, ahol megszűnt a kizsákmányolás, a hatalom pedig a parasztsággal szövetséges munkásosztály kezébe került. Így a volt cselédek és szegényparasztek hozzájutottak örök vágyálmukhoz, a földhöz. A technika és a társadalom fejlődése szükségszerűvé teszi, hogy úgy az új, mint a régi gazda a saját tulajdonában lévő földön szakítson a régivel, a mai időnek megfelelő termelési eszközökkel, és termelési formában dolgozzon. Gazdatárs, te, mint egyéni gazda számoltad-e, hogy 1 holdon mit tudsz termelni és mennyiért tudod ezt előállítani? Számoltad-e az előállított termény önköltségét? Kiszámoltad-e, hogy mennyibe kerül egy mázsa búzād, egy liter tejed, egy kilogramm sertēshús, egy kilogramm marhahús, stb. előállítási ára? Gondolkoztál-e a gépi munka előnyén és jövedelmezőségen, avagy azon, hogy hogyan lehetne egyéni gazdának olcsóbban, kevesebb idővel, kevesebb fāradtsággal, többet termelni? Hivatkoztunk a technika, a mezőgazdaság és a társadalom fejlődésére. Mi gondoltunk azon, hogy az említett módon javítsunk az életünkön – az egyéb megoldások mellett úgy, hogy gépi munkát alkalmazhatnánk olyan formában, hogy közösen vennénk egy zetort, teljes felszereléssel, ami mindannyiunk munkáját megkönnyítené, a termelést pedig olcsóbbá tenné. Milyen módon lehetne megvenni és ezt alkalmazni? Egy zetor teljes felszereléssel (pótkocsi, eke) 60 ezer forintba kerül. Hogy ezt meg tudjuk venni és egy-egy gazdára kisebb teher essen, részjegyekre osztanánk az összeget, egy-egy részjegy 500 Ft lenne. Így mindenki a földje szerint vásárolhatna részjegyet, és a munkát ennek arányában végezhetnék az általuk kialakított önköltségi áron. Egy 10 kh-on dolgozó gazda venne 500 Ft-os részjegyből 8 darabot, amely összesen 4.000 forint. Így a zetor és a felszerelése megvásárlásában 15 gazda ilyen részjegyeire lenne szükség. Egy-egy gazda által befektetett összeg egy ló árának felel meg, ezzel szemben a gép az összes talajmunkát, a trágyahordást és a takarolást el tudná

végezni. Hogy ezt értékeljük, számoljunk a következőkkel: Egy pár 10 évi fenntartása 10.760 forint. (Ez a következőkből tevődik össze: takarmányozásra egy napra, 2 darabra 24 forint számítva, így 365 napra 8.760 Ft, az évi adó 1.500 Ft, az évi patkolásra 500 Ft, kocsijavítást nem is számoltuk.) Számoltál-e ezzel az összeggel, megéri-e neked az egy pár lónak az ilyen áron való fenntartása? A mi határozott válaszunk az, hogy nem. Gépi erővel számolva, egy darab zeter önköltsége a következő: zetorosnak havi 1.600 Ft fizetés számolva, így egész évre 19.200 Ft. Egész évre szüksége üzemanyag ára: 2.700 Ft. Karbantartási költség: 1.500 Ft. Összesen: 23.400 Ft. Amint 15 gazda egyformán vesz részjegyet, úgy a ráeső évi teher 1.600 Ft. Abból egy hónapra kerül 130 forint. Ezt a számítást, ha összehasonlítjuk az előző egy pár ló önköltségével, megállapíthatjuk, hogy egy pár ló évi fenntartása 9.200 forinttal több. Ez az összehasonlítás pénzügyi része.

Milyen előnyökkel jár még a zeter megvétele? 1. 15 gazda vehetne egy darálót, melyet a zeter hajtana, mikor ráér. 2. Gépesítve lenne a silózás, takarmány-előkészítés. 3. Fűrészüzemet lehetne beállítani. Mindezen munkák mellett, amely anyagi haszonnal jár, felbecsülhetetlen érték, hogy maga a gazda és családja megszabadul az eddigi nehéz munkától (a látástól vakulásig való munkától, például egy kh terület tarlóhántása, és vetőszántásánál 50 kilométert kell gyalogolni) és munkaerejét az állatállománya mennyiségi és minőségi feljavítására: értjük alatta a törzskönyvezett állatállományt – több tag, több hús, több pénz. Ez a gazdaközösség mindezek mellett beállíthat necparálót. Gépet, amellyel a tejszín értékesítését tudják biztosítani olyan jövedelemmel, mint a teljes tejet. Előnye, hogy a fölözött tejet a növendékállatok etetésére lehetne fordítani. Továbbá ugyanez a gazdaközösség saját vagy a tartalékföldön málnát telepíthetne. Egy kh málnán a bevétel 30 ezer forint. Gazdatársak, gondolkozzatok az itt leírt, és a munkás-paraszt hatalom által biztosított nagyszerű lehetőségekről.

Termeljetek többet, éljetez jobban, alakítsatok szakcsoportot!
(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Győr JB, 5.f. 9.fcs. 1958–1962. 4.ő.e. A mezőgazdaság helyzetével, megszilárdításával, a falu szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 2.)

Az MSZMP KB PB-ülés jegyzőkönyvének részlete a Győr megyei kollektivizálásról. Budapest, 1959. február 3.

Münnich Ferenc elvtárs: Nagyon öröndetes ez a jelenség, csupán egy dolog nyugtalanít, hogy ez váratlanul ért bennünket, meglepetés volt. Úgy kell csinálni, hogy ez ne legyen

meglepetés. Feltétlen kell időben megfelelő tájékoztatás, hogy lássuk, mely megyére számíthatunk, mert különben nem tudunk a tartalékokkal megfelelően bánni, körültekintően elosztani. Nem szabad az előrehaladást visszatartani, de meg kell nézni, hol várható ilyen a közeljövőben, mert csak így tudjuk pénzzel és erővel segíteni ezeket. Már most előrelátható a kunhegyesi járás, Baja, Szabolcs. Egyik helyen járási viszonylatban, más helyeken megyei viszonylatban számíthatunk ugrásszerű fejlesztéssel.

Marosán György elvtárs: Megmondom őszintén, engem a dolog meglepett. Nem szeretem az ilyen meglepetéseket, amikor a hét végén odateszik az ember elé a jelentést, hogy Győr megyében 30 községben alakul termelőszövetkezet, illetve 30 község lesz termelőszövetkezeti község. Ha már előző években nem csináltak volna szélsőséges kilengéseket a tsz-szervezésnél, nem volna érdekes a dolog, hiszen a választás előtt és után volt vita a szövetkezeti fejlesztésről, a Központi Bizottság napokig foglalkozott ezzel, tehát várható volt, hogy e munka alapján megindul valami. Akik most a termelőszövetkezetek felé indulnak, már komoly parasztok. Nézzünk erre egy számot: egyik helyen pl. 210 paraszt lépett be a tsz-be, 480 kat. hold földdel, ebből pl. 80 olyan paraszt, aki 6–16 holddal rendelkezett. Világos, hogy most már komoly parasztok is belépnek. A Politikai Bizottságnak látnia kellene a 19 megye mozgását. Felvetődik a kérdés, határozzunk-e úgy, hogy kapjunk információt arról, mi ennek a Győr megyei dolognak a hatása máshol. Talán az is jó lenne, ha összehívnánk a 19 megyei titkárt, megbeszelnénk velük ezt a tapasztalatot, és elmondanák, náluk mire lehet számítani. Békés, Csongrád, Szabolcs, Fejér megyéket olyannak ítélte a Központi Bizottság, ahol beérnek hamarosan a dolgok. Bajnak tartom, hogy ilyen áttekintés után mégis máshol ugrott ki a dolog. Mi lesz, ha a jövőben, talán hamarosan 4–5 megyében egyszerre ugrik ki a dolog? El kel kerülni azt a gyakorlatot, hogy az ilyen eseményt szombat délben tegyék jelentés formájában az emberek asztalára. Biztos, hogy a szövetkezetek alakulásával egyidejűleg az ösztönös és tudatos ellenség is megmozdul, ezt a veszélyt el kell háritani! A PTO, a Mezőgazdasági Osztály készítsen jelentést ezekről a dolgokról, és amennyiben szükséges, a Politikai Bizottság ülésen is foglalkozzék vele.

Kállai Gyula elvtárs: Hajdú megyében voltam lent a választások előtt, ott beszéltem a tsz-vezetőkkel. Elmondták, hogy 1957 tavaszán 280 paraszt jelentkezett, hogy belép. Később, a zárszámadáskor kijelentették, mégsem lépnek be. A hangulat mégis olyan, hogy látszik, tömegméretekben foglalkoznak a parasztok a belépés gondolatával. Ha ott akkor jobb politikai munka folyt volna, biztos, hogy be is léptek volna.

Kiss Károly elvtárs: A sajtó mértéktartóan kezelje ezt a dolgot, de magunk is mértéktartóan kezeljük az egészet, ez fellendülés, de nem fog állandó fellendülés érvényesülni. Előfordul,

hogy családokon belül ellentétek merülnek fel, az asszony jajgat, stb. Én biztatom az embereket, de minden apró-cseprő bajjal hozzám szaladnak. Szombaton pl. jelentkezett nálam Fock elvtárs munkatársa, Molnár elvtárs, az FM felé dolgozik ez az elvtárs, és említi, hogy egy síró asszonytól kapott panaszlevelet, amelyben írja, hogy erőszakoskodás történik a tsz-szervezésnél. Vigyázzunk, lótás-futás ne legyen! Nehogy elfogadjuk, hogy erőszak érvényesül, amikor nincs rá adat, ezzel csak megbénítjuk a mi elvtársainkat. Molnár elvtárs elmondta, hogy Farád faluból befutott sírva egy parasztasszony, akinek a férje belépett a termelőségvetkezetbe, mert idézéssel hívták. Másik panasz, hogy a faluban behívták a parasztokat a tanácsházára a termelőségvetkezeti mozgalom fejlesztésével kapcsolatban, és túlságosan meleg volt a szobában. Szerintük már ebben is benne van az erőszak. Nekünk vigyázni kell. Számolni kell azzal, hogy a családokban 3–4 hétig folyik a vita a belépés körül. A férj belép, az asszony jajgat, sír, a sógor odamegy, és kezdi megingatni a belépőt. Véleményem szerint egyelőre a munkához elég a Fehér elvtárs apparátusa, a megyei titkárok a Központi Bizottság határozata alapján hozzáfoghatnak a munkához. Még ez a Molnár elvtárs azt is elmondta, jelentkezett egy katona, őrnagy, ennek egyik tanítványa levelet kapott a faluból apjától, melyben írja, hogy fiam mit csináljak, folyik a tsz-szervezés, és itt erőszak van. Nem szabad felfűjni a dolgokat!

Marosán György elvtárs: Én a meglepetések ellen vagyok, mert tudom, hogy Antosnak ennyi pénze van, Trautmannak ennyi anyaga, és ha tudom, mi várható, akkor tudok intézkedni, ha nem tudom, akkor keményebb helyzet előtt állok. A Politikai Bizottság tagjai jogosan igénylik, hogy tudják, mely megyében mi várható.

Komócsin Zoltán elvtárs: Teljesen lehetetlen, hogy a tsz-fejlesztés várható ütemét a népgazdasági erőforrásokkal hozzuk egyensúlyba. Előreláthatóan elérkezik egy pont, amikor a fejlesztés jobban megy, mint amit nyújtani tudunk. Meg kell mondani: kaptok valamit, de tessék hozzálátni felmérni, saját erőtökből, mire vagytok képesek!

Marosán György: Állapodjunk meg abban, hogy a Mezőgazdasági Osztály a Politikai Bizottság ülésére jelentést készít a Győr megyei fejlesztésről, ugyanakkor tájékoztat arról is, hogy ennek milyen hatása van más megyékre.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 5. 116.ö.e. 27-30.R. PB-ülés jegyzőkönyve. 4. Különfélék. Tájékoztató a Győr megyei termelőségvetkezeti fejlődésről.)

Gy. M. az állami biztosító fiókvezetőjének nyilatkozata a járási pártbizottság előtt a kollektivizálásban való részvételről. Ráckeve, 1959. január 3.

Hivatkozással a járási pártvezetők bevonásával korábban megtartott Mtsz felfejlesztésével foglalkozó értekezletre, az ott elhangzottak kapcsán az alábbi felajánlást teszem. Vállalkozom a f. évben egy tsz-tag beszerzésére a taksonyi „Lenin” Mtsz-ben, és 2 napi fizikai munkát vállalom szabadságom terhére a betakarítások idejére (1 napot a taksonyi „Lenin” Mtsz-ben és 1 napot a taksonyi „Előre” Mtsz-ben. Fenti felajánlásomat az illetékes mtsz elnökeivel megbeszéltem.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Ráckevei JB, 9.f. 1959. 20.ö.e. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos iratok. 3/1/59.)

Nagy Tibornak, a Szolnok Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya alkalmazottjának, „agitációs brigádvezetőjének” a beszámolója az MSZMP Szolnok Megyei VB számára. Szolnok, 1959. március 12.

Jelentem, hogy az első brigád, amellyel dolgoztam, 1959. február 6-án indult ki a területre, és Kunhegyes, valamint Tomajmonostora községeket szervezte át. Kunhegyesen még aznap, amikor megérkeztünk, bemutattam a brigád tagjait a dolgozó parasztok jelenlévő képviselőinek, és nyíltan megmondtuk szándékunkat. Másnap az előkészítő munkához kezdtünk hozzá. Az adóbevallási ívekről elkészítettük az egyéni parasztok névsorát a birtokunkban lévő földterület feltüntetésével. Ezután összehívtuk a termelőszövetkezetek, vállalatok és különböző szervek vezetőit, és megállapodtunk velük abban, hogy honnan, mennyi személyt biztosítanak naponta állandóan az átszervezés befejezéséig. Az ipari üzemek vezetőivel a kétlakiak ügyében is megegyeztünk a földet illetőleg. A termelőszövetkezeti vezetőkkel tovább menőleg megállapodtunk abban is, hogy az új belépőknek egyformán adjanak felvilágosítást. Így minden tsz egységesen 25%, fel nem osztható szövetkezeti alaplevonásban egyezett meg. Ugyancsak egységes álláspontot alakítottunk ki a vetőmag és a szántási díj kifizetésére, de még a rizstelepek termelőszövetkezeti kezelésbe vételére is. Ezen dolgok tisztázása azért volt fontos, hogy a belépni szándékozók ne különböző féle felvilágosítást kapjanak minden tsz-től, hanem egyformát. Az előkészítő munka során gondoskodtunk arról, hogy a község távlati tervének térképe a község legforgalmasabb pontjaira kerüljön, melyen keresztül a dolgozó parasztok lássák azt, hogyan alakul ki a helyzet

az átszervezés befejezése után. A községben a tanácsvezetők foglalkoztak a tszcs-k mgtsz-ekké való átszervezésével. Ezt a munkát leállítottuk, hogy az erőt a kívülálló parasztok beszerzésére tudjuk fordítani teljes egészében. Tisztáztuk a tanácsnál, földműves-szövetkezetnél dolgozók földügyeit, és csak ezek után indítottuk meg teljes erővel a fejlesztési agitációs munkát. Az agitációs munka során előbb a legnagyobb földterületekkel rendelkező egyénieket kerestük fel, és úgy haladtunk mindinkább a kisebbek felé. Ahogy a rendelkezésünkre álló erő engedte, úgy fogtuk fel a községet utcák szerint, hogy az erők ne szóródjanak szét. A fordulat a munka megkezdésétől számított harmadik napon következett be, amikortól a belépések tömegessé váltak, és napról napra fokozódott az eredmény. A falu tekintélyes egyéni paraszt belépőit azonnal közhíreltettük hangos híradón keresztül. Igen fontos körülményként kell megemlíteni azt a jó együttműködést, amely részünkről a járási Pártbizottsággal, a községi Tanáccsal és a Járási Rendőrkapitánysággal kialakult. A Pártbizottság állandóan segítette munkánkat, a helyi ismeretek birtokában hasznos tanácsokkal úgy, hogy az eredmények egyre jobban fokozódtak. A rendőrkapitányság egy megbízottja minden este jelen volt, és a népnevelők által bejelentett ellenséges magatartású egyénekről tájékozódott azonnal. Ha szükségesnek látták, akkor az illetőt felkeresték a lakásán, és meggyőzték álláspontjának helytelenségéről.

A következő község Tomajmonostora volt. Ebben a községben a Pártbizottság tájékoztatása szerint gyenge volt a vezetés tanácsi és termelőszövetkezeti vonalon egyaránt. Megállapodtunk abban a munka megkezdése előtt, hogy nem lenne helyes több tsz-t alakítani, hanem a meglévő Petőfi tsz-be, melynek csak 22 tagja volt, és kb. 200 kh földterülete, kell tömöríteni az egyéni paraszti belépőket. A tanácsnál dolgozó személyeknél megnéztük, hogy kik azok, akik saját maguk vagy legközelebbi hozzátartozójuk földdel rendelkeznek. A tanácstitkárnő édesanyjának volt több mint 5 kh földterülete, a községi gazdasági felügyelő szülei pedig a község tekintélyes dolgozó parasztjai közé tartozott. Őket azonnal hazaküldték a belépési nyilatkozattal, melyet a titkárnő vissza is hozott még aznap délelőtt, a gazdasági felügyelő pedig visszajött azzal, hogy a szülei nem hajlandók tsz-be lépni. Segítséget nyújtottam neki azzal, hogy két este kimentünk a szülei lakására, és ott beszélgettünk velük a késő éjszakai órákig. A második este az asszony elővett egy névsort, melyen tíz név volt feltüntetve, és kijelentette, hogy ha ezek a személyek belépnek, akkor ők sem tétováznak. Gondoskodtunk róla, hogy másnap reggel a tíz személy össze legyen híva. Össze is jöttek, és előttük vázoltam a dolgokat olyan formában, hogy mi a nagyüzem előnye, és miért is van rá szükség. Beszélgetés közben úgy vettem észre, hogy három egyéni paraszt hajlik a szavamra. Ezért, amikor a megbeszélésnek vége lett és elváltunk, azzal, hogy délután ismét találkozunk,

ezt a három embert visszatartottam. Alá is írták a belépési nyilatkozatot. Délután, amikor összejött a többi, az egyik azt jelentette ki, hogy egyikük sem hajlandó arra, hogy elsőnek írja alá a belépési nyilatkozatot. Ezért eléjük tettem másik három társuk által aláírt nyilatkozatot, amelyen annyira meglepődtek, hogy ott helyben aláírták mindannyian. Ezután már a felügyelő szülei is beléptek. Így megtört a jég, és a község 5 nap alatt be lett fejezve. Az általunk felvetett magyarázatnak az lett az eredménye, hogy mindenki a meglévő Petőfi tsz-be lépett, mert megmondtuk a dolgozó parasztnak, hogy a tsz nem valami különleges csoda folytán lehet jó tsz, hanem az emberek munkája teszi azzá. Ezt meg is értették és az egész község egy tsz-be tömörült.

A kunhegyesi járásból elkerülve, újabb brigádot kaptam, és azokkal a kunszentmártoni járásban, Öcsöd községben kezdtük meg a fejlesztést. A helyi vezetők nem valami nagy lelkesedéssel fogadtak benűnket, és először úgy nézett ki a helyzet, hogy azt vártuk, hogy mikor mondják azt, hogy minek jöttek. Amikor láttam, hogy a helyi vezetők milyen görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy mi esetleg a vezetést ne vegyük ki a kezükből, azért a nézeteltérések elkerülése végett inkább tanáccsal segítettem munkájukat, amelyet aztán el is fogadtak a módszereket illetően. Ott a legjobb munkát Kovács elvtárs, a helyi tanács elnökhelyettese végezte. Brigádunk tagjai nap mint nap a tanyákat járták, mert ott voltak a legtöbb földterülettel rendelkező egyéni parasztnok. Munkájuk sikeres volt, mert volt olyan nap, hogy a brigád tagjai 400–500 kh területet hoztak be. A községben a középparasztnok a legjobban bíztak egy közülük való emberben. Ezen személynek azt a megbízást adtuk, hogy ő maga is, valamint pár társa szervezzon termelőszövetkezetet. Ez sikerült is, mert az illetőnek még a lakására is elmentek aláírni a belépési nyilatkozatot. Így vált ez a termelőszövetkezet, mely teljesen új, több mint 200 kh-as termelőszövetkezetté, melybe főképpen a módosabb középparasztnok tömörültek. Az említett személy G. M. volt. Újabb állomáshelyünkön Tiszasáson is azzal a módszerrel dolgoztunk, mint Kunhegyesen. Itt is feltérképeztük a területet és megcsináltattuk a névsorokat. Itt annyiban volt könnyebb a munka, hogy tanyák nem voltak, mint Öcsödön, ellenben a szőlőterületek nehezítették a szervezést. A dolgozó parasztnoknál kint igen komolyan elbeszélgettünk, és egy-egy helyen sokszor fél napot is eltöltöttünk, míg sikerült meggyőzni őket igazunkról. Az időt nem sajnáltuk, mert tisztában voltunk azzal, hogyha a falu hangadóit meggyőzzük, akkor könnyebbé válik a munkánk. Így is történt. Találkoztunk olyan személlyel, aki azt mondta a belépőknek, hogy a tsz-ben még tökmagot sem fognak enni, nem lesz semmijük sem azoknak, akik belépnek. Azonnal behívtam az illetőt és jegyzőkönyvet vettem fel róla. Az illető kijelentette, hogy aláírja a belépési nyilatkozatot, melyre azt mondtam neki, hogy ne gondolja azt, hogy ezzel akarom

kényszeríteni arra, hogy lépjen be a tsz-be. Nem is engedtem neki aláírni, hanem hazaküldtem. Másnap reggel ismét bejött és kérte, hogy aláírassa a belépési nyilatkozatot. Előzőleg tájékoztam erről a személyről, és megtudtam, hogy agrárproletár volt. Megmondtam neki, hogy hibáját jóváteheti azzal, hogy legalább 10 személyt beléptet. Ezt vállalta is, és még aznap 11 személyt léptetett be, utána pedig 12-iknek ő is aláírta a belépési nyilatkozatot. A beidézésektől általában tartózkodtunk, és főként a helyszínen való agitációs munkát tartottuk szem előtt. Eleinte ugyan idéztünk be embereket, de Czinege Elvtárs tájékoztatója után ezt a módszert megszüntettük. Tizsasason is megegyeztünk abban, hogy mivel a község 4.500 kh-as határu, azért a meglévő tsz mellett alakulhat egy új tsz is. Így is csináltuk, és megalakult egy új tsz is Béke néven kb. 2.000 kh területtel. A falu lakosságának másik része a meglévő Rákóczi tsz-t választotta.

Ellenséges hírveréssel főként Tizsasas községben kellett megküzdeni. Ebben a községben a következő hírek terjedtek el: 1. Ha az egész község tsz-be tömörül, abban az esetben mindenki csajkából eszik. 2. Ha az egész község tsz-ben lesz, akkor elveszik mindenkitől a házát, barakkokat építenek, és mindenkinek ott kell laknia. 3. A leltározásnál nemcsak a háztáji gazdaság méreteit meghaladó jószágállományt veszik el, valamint gazdasági felszereléseket, hanem a meglévő búzát, kukoricát és más terményt, és azokat az utolsó kilóig elszállítják. 4. Ha tsz lesz mindenütt, az öregeket összeszedik és gázkamrába viszik. 5. Ha valaki aláírta a belépési nyilatkozatot, hogy ősszel kezdi a közös munkát, akkor is kényszeríteni fogják arra, hogy tavasszal kezdje. Természetesen ez ellen felléptünk és minden embert megnyugtattunk ezen állítások valótlanágáról. Igen nagy gondot fordítottunk az öregek helyzetének tisztázására. Nem fogadtunk el öreg, munkaképtelen személyektől földfelajánlást, hanem amennyiben vállalta, hogy asszony legalább 80, férfi legalább 120 munkaegységet tud teljesíteni, akkor beléptettük, ha erre képtelennek érezte magát, akkor a tsz-nek haszonbérbe adta a földjét. Az első brigád tagjai és a második is jól dolgoztak. Kilengést nem tűrtem, és egy esetben fordult elő, hogy az egyik elvtárs lerészegedett, akit a kollektíva előtt vontam felelősségre azzal, hogy utolsó figyelmeztetést kapott azzal, hogyha még egyszer ez előfordult, abban az esetben hazaküldjük, és jelentjük a Megyei Párt Végrehajtó Bizottságának. Verekedés egyszer fordult elő Tizsasason, ahol az egyik tsz-agitátor összeverekedett az egyéni paraszttal. Az illetőt azonnal leállítottuk az agitációs munkáról, és jelentettük az esetet a Járási Párt Végrehajtó Bizottságnak. Úgy tudom, az ügy ki is lett vizsgálva azonnal.

(Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ő.e. Brigádjelentések a tsz-szervezésről. Mg/56. 98–100.)

Kun József „brigádjelentése” az MSZMP Szolnok Megyei VB-nek az agitációról. Kunhegyes, 1959. március 12.

A termelőszövetkezeti fejlesztéssel kapcsolatos feljegyzéseimet az alábbiak szerint közlöm. Brigádom Tiszaderzs községben kezdte a tsz-fejlesztési munkát. Megérkezésünkkor mindjárt az volt a megállapításunk, hogy Tiszaderzs községben az átszervezés jól elő volt készítve politikailag. A Párttagok aktívan részt vettek a munkában. Az egyéni parasztok megfelelően lettek tájékoztatva. A község Párttitkára, a tanácselnök határozottan irányították az átszervezést. Egyértelműen, nyíltan, őszintén beszélgettek az egyéni parasztokkal. Ezek a tényezők döntő alapjai az átszervezés sikerének. A községben adminisztrációsán is jól elő volt készítve az átszervezés. Az egyéni parasztokról a nyilvántartás megvolt, név, lakás, és hogy mennyi földdel rendelkezik. A brigád tagjai és az agitátorok minden reggel el lettek igazítva az előző napi eredményekről, tájékoztatva lettek, és a tapasztalat alapján megkapták az agitációs szempontokat. Az agitációs munkában egyik legjobban bevált módszer, hogy ugyanazok az agitátorok több esetben felkeresték ugyanazt az egyéni parasztot, mert hisz a legtöbb ígéretet tett – „csak még alszik rá egyet” –, azonban, ha másik agitátorok mentek, kezdte előről az egyéni paraszt, és szintén addig értek el, hogy – „alszom rá egyet” . Ugyancsak nagy hatással volt a brigádtagok részéről, mikor tudomásukra jutott az egyéni parasztoknak, hogy a brigádtag addig foglalkozik egy egyéni dolgozó paraszttal, amíg be nem lép a Tsz-be. Ez növelte a brigád tekintélyét. A fejlesztés során az egyéni parasztok főként arra hivatkoztak, hogy betegek, vagy elvállik a feleségem. Ezekre a brigád tagjai gyorsan tudtak reagálni. Mondván, a Tsz-ben ingyenes orvosi és gyógyszerellátás van biztosítva, vagy, hogy asszony nem olyan könnyen hagyja cserben az urát, és még egy asszonyról sem tudjuk, hogy a járásbírósnál a válópert megindította volna. Az azonban több esetben előfordult, hogy mikor a feleség bekapcsolódott a vitába, ő is igyekezett rábeszélni az urát, hogy nem is olyan rossz az a Tsz, és próbáljuk meg. Nem rossz módszer volt az sem, hogy egyes egyéni parasztot az agitátorok beküldték a tanácsházára, ha valamelyik kérdésre adott válaszbán kételkedett, mert jobban megnyugtató volt részére, ha hivatalos helyiségben kapott választ. Az ilyen személyek, majdnem kivétel nélkül be is léptek a Tsz-be. Vagy ilyen esetben is helyes volt, ha az illető személy rossz véleménynyel volt a Tsz iránt, és feltételezhető volt az, hogy később Tsz-ellenes agitációt folytat. A tanácsházára beküldött személyek közül sokkal találkoztunk olyannal, hogy komoly ellenállást tanúsított. Ha már más érvet nem tudott

felhozni, akkor azt mondta, hogy majd ősszel lép be a Tsz-be. Erre azt mondtuk, hogy rendben van, megegyeztünk, és töltöttük ki a belépési nyilatkozatot október 1-i hatállyal. Mikor alá kellett írni, akkor azt mondta, hogy nem tudok írni. Erre kérdeztük, hogy a nevét sem tudja leírni, mire lekisebbítve érezte magát és azt mondta, „azt le”, és elég szépen alá is írta a nevét. Volt olyan is, mikor az illető egyéni paraszttól megkérdeztük, hogy mi a véleménye a Tsz-ről, akkor azt mondta, nem rossz, csak én nem lépek be. Mikor a beszélgetés során megkérdeztük, hogy a családja hol dolgozik, arra büszkén mondja, hogy a fiam Pesten a gyárban, és munkásör is. Mire azt mondtuk neki, hogy látja, a fia fegyverrel védi a proletár hatalmat és maga nem akar belépni a Tsz-be, hanem régi módon egyénileg akar gazdálkodni, ami pedig nem összeegyeztethető még a fia álláspontjával sem, tehát jó, ha a józan parasztésszel meggondolja a dolgot és holnap választ ad. És mi történt? Másnap reggel 8 órakor bejött a tanácsházára azzal, hogy igazuk van az elvtársaknak, itt a belépési nyilatkozat aláírva. Most pedig megyek az elvtársakkal a községbe agitálni, és egész idő alatt lelkesen agitált a Tsz mellett.

A tiszaderzsi eredmény kettő és fél nap alatt lett befejezve, az átszervezés, ez főként annak tudható be, hogy a brigádtagok, a helyi vezetők és a népnevelők jól ismerték a Tsz-ek feladatait, a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit, az állam által biztosított kedvezményeket, és egyértelműen lelkesen, odaadóan magyarázták meg az egyéni parasztoknak. Tiszaszőlősön már a helyi vezetőknél és a népnevelőknél nem volt ez a lelkesedés meg. A helyi vezetők még azt sem tudták, hogy mennyi a község területe, és mennyi egyéni parasztot kell beszervezni, és mennyi földdel. Az átszervezési munkát kissé népszerűtlen feladatnak tartották. Különösen a községi párttitkár, aki az egész fejlesztés alatt csak a belépési nyilatkozatokat szedte össze, ahelyett, hogy az egész fejlesztési munkát irányította volna. Ebben a községben nagyon nagy feladat várt a brigádra. Teljesen kézbe kellett venni az irányítást, és a rendelkezésre álló kicsi népnevelő csoportot nagy körültekintéssel kellett a területen mozgatni. Azonban, hogy 3 és fél nap alatt befejeződött az átszervezés, nagyban hozzájárult az, hogy a Szolnok megyei Néplap állandóan foglalkozott egy-egy községben elért eredményekkel, valamint a szomszéd községek eredményei nagyban hatottak az egyéni parasztokra, és nőtt a bizalom a Tsz-ek iránt. Nagyon eredményes volt az is, hogy úgy Tiszaderzsen, Tiszaszőlősön, amelyik nap teljes erővel beindult a szervezés, azt megelőző éjszaka az utcákon, a kerítésekön különböző feliratok jelentek meg a Tsz-fejlesztéssel kapcsolatosan. Nagy segítséget adott a hangos hírközlés is, ha hatásos anyagot közölt. Vonzóan hatott az egyéni parasztokra az, ha a népnevelők ismerték a Tsz-ek várható elhelyezkedését, hogy annak alapján választhassa meg az egyéni paraszt, hogy melyik Tsz-be lépjen. Rossz volt a fejlesztés előkészítése Csépan. A

Párt alapszervezetben 3 hónapon keresztül nem volt taggyűlés. A párttitkár új, nem ismerte a községet. Az egyéni párttagokkal nem foglalkozott előzőleg ez irányban, a tanácsvezetés gyenge volt, bár a titkár lelkesen foglalkozott a kérdéssel, azonban magára volt hagyva. A 45 tanácstagból 15 egyéni paraszt volt, és ezekkel sem volt foglalkozva. Mikor a teljes szervezés beindult, hallani sem akartak a Tsz-ről. Az egyéni parasztok elmondták, hogy ebben a községben nem volt még ilyen, hogy házakhoz népnevelők menjenek. Erősen hivatkoztak arra, hogy nem kötelező a Tsz-be belépni. A többi községekben sem igaz, hogy beléptek a Tsz-ekbe, csak félre akarják őket vezetni. A fejlesztési munka során elért komoly eredmények véleményem szerint főként abból adódtak, hogy az egyéni parasztok éveken keresztül foglalkoztak a Tsz-mozgalommal és gyökeret vert a parasztságban. Érett dolog már ez a dolgozó parasztok részéről. Hisz e nélkül el sem lehetett volna érni, hogy egy-egy nap alatt még 200 főnél is többen léptek be a Tsz-ekbe, amikor mindössze csak 30–40 agitátor tudott foglalkozni ennyi paraszttal.

A brigád munkájáról. A brigád tagjai tudatosan, párhúien, önzetlenül végezték a szervezési munkát. Az előző napokban mutatkozott némi bizonytalanság, azonban gyorsan felismerték a helyzetet. Eredményes volt az is, hogy a brigád szükség szerint esténként értékelte a napi eredményeket, és a kialakult körülménynek megfelelően végezte a munkáját. Nagy volt a brigád tagjainak az erkölcsi tekintélye, mert nyíltan és határozottan beszélgettek a parasztokkal, és nem ígérgettek, hanem a törvényes rendelkezéseknek megfelelően tájékoztatták őket. Jó hatással volt a parasztokra, hogy a brigád tagjai hivatkoztak arra, hogy földosztás után is, mint ipari munkások megvédtük a parasztok részére a földet, és most is segíteni jöttünk a parasztság részére. A brigád összetétele jó volt, fegyelmezetten végezték a munkájukat, annak ellenére, hogy a községekben a parasztoknál általában bor volt, azt nem fogadták el, esetleg, ha aláírta a paraszt a belépési nyilatkozatot, akkor annak öröme egy pohárral fogadtak csak el. A brigád tagjai közül P. F., L. J. elvtársak voltak azok, akik legtöbbet foglalkoztak az egyéni parasztokkal, és legtöbb eredményt értek el. Jó munkát végzett F. I., annál is inkább, mert ő ismerte legjobban a Tsz-mozgalom feladatait. V. S., P. I., O. K. elvtársak is lelkiismeretesen végezték a munkájukat. A Sz. L. és L. M. elvtársaknál mutatkozott meg némi tájékozatlanság, bár képességükhöz mérten igyekeztek becsületesen végezni a munkájukat.

(Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir.1.f. 2.fcs. 1959. 30.ö.e. Brigádjelentések a tsz-szervezésről. 110–112.)

Brigádjelentés a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének tapasztalatairól”. Szolnok, 1959. március 17.

A fejlesztési munkában én négy községben vettem részt. Február 6-án Tiszasüly községbe mentünk, a brigád vezetője K. I. volt. Rajta kívül még hárman voltunk, Sz. I., R. J és K. Sz. J. a Járműjavító V. egyik művezetője. A község vezetői szeretettel fogadtak bennünket. Megérkezés után azonnal egy szöveget állítottunk össze, mely körülbelül a következőképpen szólt. A községbe érkeztek a munkásosztály küldöttei abból a célból, hogy segítséget nyújtsanak az egyénileg dolgozó parasztságnak abban, hogy mennél előbb megtalálja a nagyüzemi gazdálkodás útját, a szövetkezeti utat. Kértük ebben a felhívásban, hogy minden dolgozó paraszt fogadja szeretettel a munkásosztály küldötteit, mindenkit fel fogunk keresni, tanácskozni, tárgyalni fogunk, minden egyénileg dolgozó paraszttal. E felhívásnak megvolt az eredménye. Ténylegesen szeretettel fogadtak bennünket és elvtársainkat szinte minden háznál. Nem igen találtunk bezárt kaput, és nem tapasztaltunk ebben a községben olyant, hogy valaki a szomszédba, vagy másfelé igyekezett volna előlünk elbújni. A Tiszasülyi Állami Gazdaság 6 napon át, egész hónapra adott 35–40 embert. Ezek a legfejlettebb kommunisták voltak, akik minden dolgozó paraszttal elbeszélgettek, ismerték őket. A gazdaság igazgatója Novák elvtárs, Tóth elvtárs a gazdaság párttitkára példamutató munkát végeztek. A 35–40 emberen kívül minden este 70–80 ember dolgozott társadalmi munkában. Az agitációs gárda gerincét a gazdaság dolgozói képezték. Hogy milyen módszerrel dolgoztunk, ezt igen nehéz volna konkrétan leírni, mert azt mindég az adott körülmények határozták meg. Egy biztos, legalább is tudomásom szerint – az emberek tettleges bántalmazásig egyetlen, még a legnehezebb helyzetben sem jutottak el. Fő módszernek alkalmaztuk, és legjobban bevált először is, a legtekintélyesebb dolgozó parasztokat kerestük fel, vagy hívtuk össze. Elbeszélgettünk velük, megkértük, hogy segítsenek nekünk, alakítsanak ők új termelőszövetkezetet. Ez általában sikerült is. Sülyön megalakult Búzakalász néven, 24 taggal a szövetkezet középparasztokból. Utána megkértük, hogy most teljes erővel fogjanak a fejlesztéshez, hogy mennél erősebbek legyenek. Eredménye az lett, hogy néhány nap alatt több mint 200 tagja lett ennek a szövetkezetnek. Azért, mert ők maguk versenyt futottak a többi tsz-el az emberekért és a földért.

Ugyanez volt a helyzet Jászalsószentgyörgyön, Jászdózsán és Szelevény községekben is. Amikor idáig el tudtunk jutni, nyugodtan mondhattuk, hogy megtört a jég, ettől kezdve viszonylag könnyű volt a munkánk. Még ezt el nem értük, igen sok fajta módszert kellett alkalmazni. A sok közül egyet kívánok leírni. Sülyön az egyik tanyán volt egy 20 kh-as

paraszt, H-nak hívták. Már igen sok elvtársat küldtünk ki hozzá, nagyon makacs volt. Azt is megtudtuk, hogy a földszomszédjaival összebeszéltek, azonban ezt bizonyítani nem tudtuk, így fel sem vetettük neki. Egyik délután én kimentem a gazdaság párttitkárával, az asszony volt otthon. Hallani sem akart a belépésről, azt mondta, majd a férje estére hazajön és megbeszéljük. Megígértük, ha visszafelé jövünk, bejövünk ismét. Este tényleg visszafelé jövet bementünk hozzájuk, s csak az öregasszony és egy 15 éves gyermek volt otthon. Kezdtém beszélgetni a gyermekkel. A következő derült ki, ő a H. testvérének a fia, aki Pesten az egyik kórházban üzemlakatos, 4 gyermeke van, Pesten egy pici szobában lakik, ezért leengedte a 15 éves gyermeket már egy éve. A gyermek naponta 16–18 órát dogozik, semmit nem kap az elvégzett munkáért, csak kosztot és egy öltöny ruhát kapott három év óta, néha, ha lemegy a faluba moziba, kap 2–3 forintot. Reggel mindig fél öt órakor kel fel, pucolja a tehenet és lovat, stb. Én a gyermekkel próbáltam megértetni, hogy ki van zsákmányolva, és milyen lehetőségek vannak az ilyen fiataloknak állami gazdaságban, vagy gépállomáson, stb. Mi eljöttünk, a gyermek elmondta H-nak miről beszéltünk vele, másnap H. bejött, engem keresett. Azzal állt elő, hogy ő a tsz-be akar lépni többed magával. Ehhez hozzá is járultunk. Utána felvetette, hogy mi a véleményem, hogy a gyermek nála van és ellenszolgáltatás nélkül dolgozik. Én a korábbi véleményem mondtam el, erre azt mondta, a nevére fogja íratni a gyermeket, vagyis örökbe fogadja, miután nincs családja. Ezen kívül több idős asszonyt foglalkoztatott, és nem fizették meg, csak egy kosár burgonyát, vagy egy karéj kenyeret adott egy napi munkáért több esetben. Egyébként H. nem osztályellenség, középparaszt. Amikor belépett a tsz-be, végig be volt kapcsolódva a fejlesztésbe, szívvel-lélekkel dolgozott, jó barátságban váltunk el tőle. A fent leírtak inkább egy kis epizód a sok közül, mint módszer. Módszereink sok ilyen és hasonlóból alakultak ki, illetve tevődtek össze. Nagy gondot fordítottunk arra, hogy a földműves-szövetkezet kocsmájában és boltjában az eladóknál legyen belépési nyilatkozat, így fordult elő, hogy Sülyön a kocsmáros 24 dolgozó parasztot léptetett be. Vagy Jászalsószentgyörgyön az egyik földműves-szövetkezeti boltban 16 dolgozóparasztot léptetett be. Igen nagy szerep volt a község hangos híradójának, nemcsak azért, hogy a belépett dolgozó parasztokat népszerűsítettük, és nótát küldtünk neki, hanem riportok, tudósítások, az új tsz-vezetők beszélgettek el a mikrofon előtt terveikről. Az ilyen jó hatást váltott ki. Nagyon jó volt agitatív szempontból a színes plakát. Főleg, ha az nem a dolgozó parasztok kicsúfolását ábrázolta, nagy hatással volt. Pl. több színben, amikor az orvos a rendelőben vizsgálta a beteget és a szövegen ez állt. „A tsz-ben ingyenes kórházi és orvosi kezelést kapsz”, vagy ül az ajtóban a dolgozó paraszt, a másik siet és azt mondja: „Te csak pipálj komám, én megyek a tsz-be”, stb. Sok ötletes színes plakát sok segítséget adott. Erre

külön agitációs csoportot alakítottunk ki. Kezdetben előfordult, hogy a plakáton egy épület volt rácsos ablakkal, és belül egy nagy bajuszú kulák, alatta szöveggel: „Így jár, aki a tsz ellen agitál.” Ezt kétértelműnek tartottuk, hogy félreértés ne legyen, kivontuk a forgalomból. Volt olyan eset is, amikor a tanácshoz, illetve a fejlesztési bizottsághoz hívtunk be olyan dolgozó parasztokat, akiknél már igen sokan kint voltak elvtársaink és semmi hajlandóságot nem mutattak, tárgyalni sem akartak velünk, sőt az ilyenek durvák, gorombák voltak azokkal szemben, akik őt meglátogatták. Ezekkel elbeszélgettünk, leginkább 2–3 személy egyszerre, hogy ne mondassák, hogy durvák vagy gorombák voltunk. Ilyen beszélgetés után előfordult, hogy belépett, volt, aki azt mondta, most már világos előtte minden, de csak holnap lép be a tsz-be, addig még meghányja-veti a családdal. Többsége másnap, vagy még aznap belépett. Beszélgetéseink során sok dolgozó paraszt elmondta, hogy ők tisztelik és becsülik a Munkás-paraszt Kormányt, mert 3 év alatt nagyon sokat tett a dolgozó parasztság életszínvonalának emelése érdekében, ők a szövetkezés útját is követni fogják, ha a kormány így látja jónak, mert ők bíznak a kormányban és a pártban. Jászalsószentgyörgyön az egyik 16 h-as középparaszt azt mondta, „nagyon ügyes ember ez a Kádár elvtárs, minden parasztot a helyére tett, szeretjük is, de vajon ki tanácsolta neki, hogy most a szövetkezetbe menjünk.” A fejlesztési munka során fő módszernek az agitáció, személyekre menő felvilágosító munkát tartottuk, másrészt azt tudtuk elérni, hogy a belépetteket azonnal aktivizáljuk, a teljes siker így nem maradt el. Ezt alátámasztom pl. Jászalsószentgyörgyön, amikor hozzáfogtunk a munkához, hasonló módon, mint Sülyön, az első és második nap 15–20 helyi erőt tudtunk mozgósítani. Előfordult, hogy a Sülyi Állami Gazdaság dolgozói maguk mentek ki helyi erők és ismeret nélkül, a harmadik nap már 60 helyi erő volt, ennek többsége az újonnan belépett középparasztok és nem kevés asszony volt közöttük. Így fordult elő, hogy egy-egy ilyen paraszt egy nap 15–20 embert maga beszervezett. Pl. N. T. S. 16 kh-as, aki vezetőségi tagja is lett a Jászalsószentgyörgyi Béke tsz-nek, ez maga legalább 50 dolgozó parasztot szervezett be, volt, amikor este kimentem hívásukra arra a területre, ahol ő volt, és 25–30 parasztot hozott össze házhoz, és vagy azon a napon, vagy másnap mind belépett. Érdeemes megemlíteni, hogy hogy jöttem is össze ezzel a középparaszttal. Egyik délután szóltak, hogy menjek ki, velem szeretne beszélni. Estefelé volt, amikor kimentem, éppen fejéshez készült, 16 db marha volt az istállóban. Ezen belül 6 leszerződött söre, ami éppen szállításra várt. Beszélgettünk és megállapodtunk abban, hogy ő fej, és én pedig kitrágyázok és bebálázok, hogy hamarabb el legyen végezve, és együtt megyünk a megállapodási helyre, az egyik parasztházhoz, mely a szomszédjában volt. Ettől kezdve rendszeresen megkeresett, segített nekünk, végig jó barátok voltunk, szerette a brigád tagjait, igen sajnálta, amikor el kellett

válnunk, de megígértük, hogy majd többször fel fogjuk keresni. Hasonlóan folyt le a fejlesztés Szelevényen is. Helyi erő itt 8–10 fő mozgott. Inkább a Kunszentmártoni Zalka Mtsz, Gépállomás, Állami Gazdaság dolgozói fejlesztettek, amikor K. I. középparasztot megismertük, összebarátkoztunk. K. I. a tsz elnöke lett, és az édesapja, kb. 45–50 parasztot léptetett be. Volt olyan nap, amikor a fiatalabb 20 belépési nyilatkozatot hozott be kiállítva. Ennek örültünk, mi is arra gondolva, hogy ők erőszakoskodhatnak egymással szemben, ebből nem lesz törvénysértés. Itt is volt egy érdekes eset. Szelevény határában van egy rész, úgy nevezik, hogy rét. Kb. 60 jómódú parasztcsalád lakja. Itt az nehezítette a helyzetet, hogy a dülő egyik oldala Csongrád megye, itt nem szólt senki a parasztokhoz, míg a másik oldal Szolnok megye, ahol az állandó agitáció folyt. Egyik alkalommal, amikor lementem, levittem magammal az öregebbik K-t, az iskolánál 6–8 középparaszt verődött össze, beszélgettünk. C. N. B. középparaszt azt mondta, hogy ők azért nem akarnak belépni a tsz-be, mert nagyon megszenvedtek a földért, itt a beszélgetést ekkor az öreg K. vette át. Hát én nem szenvedtem meg, stb. Én végig hallgattam őket. Elgondolkoztam, ha én mondanám azt, amit K. ezeknek az egyszerű, de becsületes embereknek, biztos nagyon megsértődnének. Ekkor nem volt eredmény. Én megmondtam, hogy 10 emberrel bepakolok ide az egyik tanyába és nem megyünk el, még a 60 család bent nem lesz. Erre nem került sor, mert másnap este külön szövetkezetet alakítottak II. Rákóczi Ferenc néven. Én mindég azt tapasztaltam, hogy ha a dolgozó paraszttal szemben valaki durván vagy gorombán próbált beszélni, azért sem volt hajlandó belépni. Ha olyan ember ment hozzá, hogy választ adott kérdéseire türelmesen, nem maradt el az eredmény. Tapasztalat az is, hogy sokkal jobb fejleszteni kevesebb emberrel, de minőségileg jobbakkal, sokkal nagyobb az eredmény. Pl. a Jászságban csak 30–40 ÁG dolgozóval és belépettekkel (tekintélyes gazdákkal) fejlesztettünk. Könnyen és jobban is ment, mert ezek az emberek tényleg válogatott kommunisták voltak. Szelevényre különböző területekről hordtuk össze az embereket és ezek között akadt minden forma. Nehezebben is ment a munka. Pl. Zalkából volt egy, aki egyik parasztnál úgy agitált, hogy én is 50 kh-as voltam, adót mindig fizettem és mégis mindenem elvették. A tsz-be mentem, magának is ott a helye. A másik ígérgetett, ha a tsz-be megy, nem kell dolgozni, megkaphatja a nyugdíjat, stb. Ez káros volt, mert a másik másképp magyarázta. Idegen erő sohasem legyen 30–40-nél több, aki a fejlesztési gárda gerincét képezi, de fejlett legyen. Az egész fejlesztésről, annak módszereiről, epizódjairól nagyon sokat lehetne írni és beszélni. Azonban mindent konkrétan sem leírni, sem elmondani nem tudnám, legalább is én nem vállalkoznék rá, mert ahány község, annyi módszer, sőt ahány ember, annyi formában és módon kellett és kell érvelni, beszélni az emberekkel.

A brigád tagjainak munkájáról. A kiküldött brigád szívvel-lélekkel dolgozott. Mindenekelőtt javasolom a Megyei Pártbizottság felé külön dicséretben részesíteni a Tiszasülyi Állami Gazdaság igazgatóját, párttitkárát és azokat a dolgozókat, akik szívvel-lélekkel igyekeztek a feladatot végrehajtani és nagyobb hibákat elkerülni. Ezen kívül a Tiszasülyi Földműves-szövetkezet két kommunista kimérőjét, akik még önként Jászsószentgyörgyre is eljöttek, fáradságot nem ismerve dolgoztak a fenti elvtársak. Nekem az a véleményem, hogy komoly dicséretet érdemel R. J. elvtárs a MT dolgozója, fáradhatatlan munkájáért. Mindég ott dolgozott, ahol a legtöbb volt a munka. Felelős volt a földnyilvántartás, a hangos híradó anyagának elkészítéséért, egy szóval ő volt az agitációs csoport vezetője. R. elvtárs a munkáján kívül kijárt agitációs munkára is. A dolgozó parasztok minden községben gyorsan megismerték, barátságos volt velük szemben, átérezte a dolgozó parasztok helyzetét, megértette, hogy nem könnyű dologban kell azoknak dönteni. Igen jól dolgozott K. Sz. J. elvtárs, a Járműjavító V. dolgozója, mindég azokat a parasztokat kereste, aki nagyon nehézkes volt, igen türelmesen tudott velük bánni. A szelevényi brigádban is voltak jó elvtársak, hamar megszerették a szolnokiakat, jól tevékenykedett Cz. L. elvtárs a Papírgyárból, talán ő volt ebben a brigádban az, aki legfegyelmesebben szívvel-lélekkel igyekezett. A többiek is jól dolgoztak, csak túl fiatalok voltak, és vigyázni kellett, hogy el ne ragadtassák magukat. Igen jól dolgozott P. I. a megyei Gépjavító dolgozója. Később derült ki, hogy ellenforradalmi tevékenysége miatt a Járműből elbocsátották. Nem párttag, és ez is azt mutatja, hogy válogatás nélkül lettek kiküldve az emberek. Vagy T. G. a Fűtőház dolgozója, 2 családja van, és az utolsó este, amikor már hazafelé indultunk, egy nőszeméllyel találtuk a szállásán, amikor a vacsoráért odamentünk a táskákért. Korábban ezt nem tapasztaltuk nála.

Ennyit tudok írni erről. Igen nehéz volna eldönteni, hogy melyik elvtárs dolgozott jobban, itt inkább a magatartást és lelkesedést lehet mérni. A munka jellegénél fogva nagyon kollektív. Sokszor előfordult, hogy egy ember 8–10 helyre elment eredménytelenül, ugyanoda elment egy másik és azonnal volt eredmény, mert a másik már előkészítette. Minden brigádtag ötletben sem voltak szegények, segítettek, legtöbbször nem úgy találtuk ki. Az eligazításnál mindennap elmondtam az elvtársaknak, ne kedvetlenedjenek el, az sem, aki nem hoz belépési nyilatkozatot, mert az eredmény az ő munkájának is következménye, a fejlesztés nagyon kollektív munka. Általában nagyon összeforrottak a brigád tagjai, sok ismerőst, barátot szereztek a faluban. Mutatja ezt az is, hogy a megszilárdításra, amikor osztottuk be az elvtársakat, mind oda szeretett volna menni, ahol a fejlesztésben részt vett.

(Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 30.ő.e. Brigádjelentések a tsz-szervezésről. 105–109.)

Csötönyi Bálint rendőr százados feljegyzése a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének tapasztalatairól Fejér megyében” Budapest, 1959. március 14.

A tanulmányozott járások: sztálinvárosi járás, területén teljesen befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, az enyingi járás területének 75%-a tartozott a szocialista szektorhoz.. Az átszervezés formája: termelészövetkezetek. Községenként egy vagy több termelészövetkezetet hoztak létre. Az átszervezés időtartalma egy község esetén kb. egy hétig tartott. Módszere: megfelel az MSZMP. KB 1958. decemberi határozata II/a. pontjában foglaltaknak. Az agitációs munkában részt vettek a sztálinvárosi és a székesfehérvári üzemek munkásai, párt és tanácsapparátus tagjai, tsz-tagok, pedagógusok, stb. Egyes helyeken az egyház papjai is, pl. Iváncsa község "szent Jancsi" nevű katolikus papja, vagy Igar község ref. papja, aki egymaga 18 egyéni parasztot szervezett be a termelészövetkezetbe, s ott megígérte, hogy maga is eljár a tsz-be dolgozni. Más helyeken az osztályellenség is agitációt fejtett ki a termelészövetkezetek mellett. Pl. Kisszentmiklóson egy kulák 46 egyénileg dolgozó parasztot szervezett be a termelészövetkezetbe. Vagy Kisapostag községben egy volt horthysta tiszt végezte a legeredményesebb agitációs munkát. Az önkéntesség elvének érvényesülése: A tanulmányozott járásokban a mezőgazdaság szocialista átszervezése során az esetek többségében a lenini önkéntességi elvet betartották. Általános jelenség volt, hogy a falu hangadóinak a meggyőzése után a község dolgozó parasztjai önként a termelészövetkezetekbe léptek. Egyes községekben a termelészövetkezetekbe való belépést "intenzív" agitációs munka előzött meg. Pl. Perkáta községben egy dolgozó paraszt ezzel kapcsolatban a következőket mondta el: "Már eddig 29 agitátor járt nálam, maguk a harmincadikak, eddig nem léptem be, de most belépek." A sztálinvárosi járás Dániel-major nevű községben a dolgozó parasztok betelefonáltak a járási pártbizottságra, hogy 40 család 6–700 kh földön termelészövetkezetet alakított és küldjenek már ki valakit a pártbizottságról nevet adni a termelészövetkezetnek. A sztálinvárosi járás Templomos és Kisszentmiklós községben a dolgozó parasztok saját maguk szervezték meg a termelészövetkezeteket. Elmondták, hogy amikor meghallották, hogy "elesett Mezőfalva, vagy elesett Nagykarácsony is", akkor már tudták, hogy rajtuk a sor, s nem várták be a sztálinvárosi népnevelőket, hanem saját maguk szervezték át a községet termelészövetkezeti községgé. Az önkéntesség teljes betartásával lett termelészövetkezeti község az enyingi járásban Lajoskomárom is. A megyei kapitányságon

elmondották, hogy az ellenforradalom után Fejér megye legreakciósabb községe volt Lajoskomárom. Március első hetében minden külső segítség nélkül kulákok kezdeményezésével a községet termelőszövetkezeti községgé alakították át.

Az önkéntesség megsértése: Egyes helyeken a dolgozó parasztok az "intenzív" agitáció következtében ellenségesen fogadták a népnevelőket, pl. Iváncsa községben, ahol a népnevelőket egyénileg a dolgozó parasztok megakarták támadni. Több helyen megfenyegették a népnevelőket, pl. Enyingen. Más helyeken a népnevelők elől a szőlőkbe mentek ki a dolgozó parasztok, vagy más községekbe távoztak el. Pl. Igarvámszőlőhegyen (enyingi járás) az asszonyok bevetették férjeiket a dunyha közé az ágyba. Szabadbattyán községben "a nehezebb emberekhez" éjjel mentek ki a népnevelők, és bevitték a tanácsházára, és reggelre, mint termelőszövetkezeti parasztok mentek haza. Szabadbattyán szőlőhegyről autóval vitték be a tanácsházára a "nehezebben" megnyerhető parasztokat. Itt történt, hogy egy szívasztmás kétholdas szegényparasztal – aki nem akart belépni a termelőszövetkezetbe – erőszakoskodtak a népnevelők, és tettelegességre is sor került. A dolgozó paraszt az asztalon heverő kést felkapta, és az egyik népnevelőnek a kezét megvágta, majd felszaladt a padlásra s tűzfalat kidöntötte és elmenekült Sárszentmihály községbe. Három nap múlva onnan hozták vissza. Enying községben az elvtársak elmondották, hogy az egyik munkásőrt, aki civilben ment agitálni, az egyik helyen azzal fogadták, "Mondja, maguk nem félnek tőlünk", amire a munkásőr azt felelte, hogy nem félünk, mert nem vagyunk egyedül, s ezzel benyúlt belső zsebébe és elővette szolgálati pisztolyát. A dolgozó paraszt belépett a termelőszövetkezetbe. Egyes helyeken helytelen agitációs érvekkel is találkoztunk, így pl. a sztálinvárosi járásban több községben a következő érvekkel agitáltak: "Olvastátok a Nők Lapjában, hogy háromféle ember van, tsz-tag, olyan, aki tsz-tag lesz, s aki ellene van." K. P. rendőrt Sztálinvárosból Iváncsára hazaküldték azzal, hogy családját szervezze be a termelőszövetkezetbe. Ugyanezzel a céllal Székesfehérvárról Enyingre is hazaküldtek egy rendőrt, hogy feleségét vigye be a termelőszövetkezetbe.

Ellenséges megnyilvánulások, a velük szemben tett intézkedések az átszervezés ideje alatt. Az átszervezés során, egy-két esettől eltekintve ellenséges megnyilvánulásokat nem tapasztaltunk. Adony községben március 5-én hajnalban fehér krétával a műútra kiírták: "Dolgozó parasztok, március 15-ig ne dolgozzatok!" (a tettesek ismeretlenek). Ugyancsak Adony községben P. J. kulák a közgyűlésen ellenséges megjegyzéseivel akarta zavarni a termelőszövetkezet megalakulását. Behívták a rendőrségre, és figyelmeztető jegyzőkönyvet vettek fel az esetről, amelyben tudomásul veszi, ha még egyszer ilyesmit cselekszik, a törvények értelmében fognak vele szemben eljárni. Több figyelmeztető jegyzőkönyvet vettek

fel Enying községben is. Mezőkomárom községben 3 egyénileg dolgozó paraszt, közülük az egyik tanács végrehajtó bizottságának tagja vasárnap részegen végig kocsikáztak falun, és az utcán a következőket kiabálták: "Kisparasztok, középparasztok, nagyparasztok csak még 10 napig tartsatok ki" (március 15-ig). Figyelmeztetésben részesültek. A megye területén az átszervezés során senkivel szemben nem fogantatosítottak rendőri eljárást.

A két járásban általános tapasztalat volt, hogy az újonnan alakult termelészövetkezetekbe minden szelekció nélkül vették fel a kulákokat, rendőri felügyelet alatt állókat, volt horthysta katonatiszteket és csendőröket. Egyes helyeken, pl. Dég községben (enyingi járás) vezetőségbe is beválasztottak kulákot. Más helyeken külön kulák termelészövetkezetek alakultak, pl. Adony községben "Holdvilág", Lajoskomáromban "Kossuth" termelészövetkezet, amelynek 77 tagjából 75 kulák. A két járás területén két községben találkozhatunk olyan pozitív példával, ahol csak közgyűlési határozattal vettek fel osztályidegent a termelészövetkezetbe. Pl. az adonyi Béke termelészövetkezet, amely 1949 óta működött, az átszervezés megindításáig 50 tagja volt, és döntően földnélküliekből és kisparasztokból állt. Vagy Mezőszilas községben, ahol B. J. volt cső. szkv-t csak a tsz-tagság egyöntetű beleegyezésével vették fel a termelészövetkezetbe. Lajoskomárom községben pl. maga a tanácselnök sincs tisztában a termelészövetkezeti tagok szociális összetételével. A Kossuth termelészövetkezetet, amelyet kulákok alakítottak meg, csak úgy tekinti, hogy két kulák van benne. Az egyiket S-nak hívják, aki 35 hold földdel, 10 fejős tehénnel és 2 lóval, valamint gazdasági felszereléssel, R. pedig 30 hold földdel, 6 fejőstehénnel, 10 anyakocával, 2 lóval és gazdasági felszereléssel lépett be a termelészövetkezetbe. A többi 73-at, akik időközben gazdaságilag likvidálódtak, nem tekinti kuláknak.

Statisztika. Perkáta községben 4 termelészövetkezet van, az átszervezés során 2 új alakult. A belépők alakulásának száma a termelészövetkezetbe: Lenin tsz: 63, Micsurin: 55, Alkotmány: 30, Dimitrov: 35 új tag lépett be, Kossuth: 110, Petőfi: 75 fővel alakult meg. Perkáta termelészövetkezeti községgé átszervezésében résztvett Sztálinvárosból 200 munkás agitátor, 40–50 helyi agitátor. A község területének 95%-a tartozik a termelészövetkezetekhez. Adony községben Petőfi néven 160 főből álló (döntően középparaszt) termelészövetkezet alakult. Iváncsa Községben 2 termelészövetkezet alakult: Táncsics: 101 fővel, Március 15. 60 fővel. Mezőfalván XXI. Kongresszus néven egy termelészövetkezet alakult 500 taggal és 7.000 kh. földdel. Igar községben egy termelészövetkezet alakult 250 taggal, 3.000 kh. földdel.

Nehézségek és problémák a termelészövetkezetekben. Megfelelően biztosítani kell az ellenséges elemeknek a vezetői pozícióból való leváltását a kormányhatározat szellemében.

Ezt semmi esetre se rendőri vonalon oldják meg. A további átszervezés során a helyi pártszervezeteknek nagyobb súlyt kellene fektetni az előzetes szelektálásra. Ne válogatás nélkül vegyék fel a már meglévő termelőszövetkezetbe az ellenséges kategóriákat.

Az ellenséges kategóriáknak a termelőszövetkezetekbe való felvételével a falun az osztályharcnak új formái alakultak ki. Rendőri szerveinket ennek megfelelően kell eligazítani és felkészíteni. Általános tapasztalat volt, hogy járási és falusi szinten rendőri szerveink nincsenek tisztában az osztályharc alakulásának további kérdéseivel. Ahhoz, hogy alsóbb rendőri szervek (r. őrsök) a kialakult új helyzetben helyt tudjanak állni, úgy növelni kell a jelenlegi állomány általános és politikai műveltségét, valamint nagyobb követelményeket kell támasztani az újonnan felvettekkel szemben. A két járásban vontatottan indult meg a mezőgazdasági munka. Ezen a téren egyedül Mezőfalván volt komolyabb haladás, a határt négy részre osztották, egy nap alatt elvetettek 130 kh borsót és 300 kh-t pedig felszántottak. Nincs mindenütt biztosítva a vetőmag ellátása. Pl. Igaron. Nehézségek vannak az egy tagba való művelés terén, az elvetett területek miatt. Pl. Adonyban ki akarták szántani. A két járásban nincs elég gépi erő biztosítva. Probléma van a körül, hogy a tsz megveheti-e a földet. Pl. Dégen egy 80 éves parasztember felajánlotta 6 kh földjét, hogy vegye meg a tsz vagy tartsa el őt. Probléma van a szőlőkérdésében. A szőlőket szeretnék háztáji gazdaságban megtartani, de mi történik azzal a paraszttal, akinek pár száz öllel nagyobb a szőlője. A legnagyobb nehézséget a termelőszövetkezeti községekben a közös állóalapok kialakítása okozza. Jelenleg a községekben a jószágállomány és a gazdasági felszerelés a parasztok egyéni tulajdonában maradt. Általános tapasztalat volt, hogy a dolgozó parasztok kezdtek beletörődni abba, hogy beléptek a termelőszövetkezetekbe, azzal a kikötéssel, hogy szeretnének az agitátorokkal ősszel is találkozni a zárszámadáskor, amikor majd a gyakorlatban válik el, hogy valójában megtalálták-e számításukat a termelőszövetkezetekben. (Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 3.ö.e. 1959. F/366. 144–150.)

Visztl Zoltán általános iskolai igazgató jelentése a Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya számára a pedagógusok részvételéről a „tsz-mozgalom továbbfejlesztésében” (részlet). Sározd, 1959. március 23.

Jelentem, hogy a sárosvi áll. általános iskola nevelői egyöntetűen, kivétel nélkül vettek részt a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésében. Abban a nagy munkában, melynek

eredményeképpen Sárosd község is termelőszövetkezeti község lett. Az agitációs munka beindításakor tantestületi értekezleten tárgyaltuk tennivalóinkat. Agitáció közben nem egyszer megbeszéltük a tapasztalatokat. Igen nagy segítséget jelentett elvi vonatkozásban a pedagógus továbbképzés marxizmus-leninizmus tagozatának a termelőszövetkezetekkel foglalkozó kiadványa. A gyakorlatban kellett aztán ezt csak alkalmazni. Természetesen ez volt a kemény dió. Különösen volt községünkben egy rész (Fő utca), ahol nagyon nehezen akart eredményes lenni a munkánk. [...] Egy-két kollégánk, jómagam is dolgoztam nem egy nap a község ezen részén, mígnem sikerült. Ezután már viszonylag könnyebben ment. Nagyszabású szülői értekezletet tartottunk az agitációs munka megindulásakor az iskolában. Az előzőkhöz hasonlóan nagyon sok szülő jött el, pedig nagyon jól tudták a szülők, hogy ott is tsz-szervezés lesz. [...] Nem fértek be a tanterembe. Jelen volt a párttitkár, tanácselnök elvtárs is, valamint a Megyebiz. kiküldötte is. Ezt követően két napot szünetelt az iskola a Megyei T. Műv. Oszt. engedélye alapján. Mindkét napot alaposan felhasználta a testület. Közben az iskolában is folyt az úttörő tsz szervezése. A kettő párhuzamosan vezetett igen szép eredményre. 80 taggal megalakult az úttörő tsz. A gyermekek felhívással fordultak szüleikhez. A felhívást a helyi hangos hírközlő nagyon sokszor bemondta. E felhívás lényege az volt: Kedves szüleink, kövessetek bennünket. (Egyébként tanulók szerkesztették.) A tanítási órákon is több szó esett az agitációs munka alatt, mint egyébként. A felső tagozatban dolgozatot írtak, osztályfőnöki órán erről beszéltek nevelők is, tanulók is. Tekintettel arra, hogy a nevelőtestület tagjainak fele sárosdi, az a bátor kiállás, amellyel a testület e munkát végezte, komoly fejlődés eredménye. Ma Sárosd község termelőszövetkezeti község. Ez nagy eredmény. Ebben a nagy eredményben benne van 16 sárosdi pedagógus fáradtságát nem kímélő jó munkája is. Úgy érzem, jól csináltuk [...].

(Fejér Megyei Levéltár, Megyei Tanács Művelődési Osztály, Jelentések a pedagógusok munkájáról a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban, 1959. 647. dosszié. 50/1959.)

Mészáros Lajos általános iskolai igazgató jelentése a Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya számára a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban”. Ercsi, 1959. március 24.

A fenti tárgyra vonatkozó jelentésem beterjesztem: 1. Ercsi község 1959. március 6-án termelőszövetkezeti község lett. Községünk mezőgazdasági szocialista átszervezésében

iskolám tantestülete igen hasznos és eredményes munkát végzett. Nagy része volt abban, hogy községünk rövid pár nap alatt átállt a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útjára. Tantestületünk minden egyes tagja részt vett az agitációs munkában. Nap mint nap mentünk délutánoként, esténként az egyéni dolgozó parasztokhoz. Az agitációs munkát 28 pedagógus végezte. Február 19-től a szocialista község megszületéséig március 7-ig szünet nélkül végeztük. Eredményes munkánkért a helyi Pártszervezet és Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága ünnepi Tanácsülésen nyilvánosság előtt mondott meleg köszönetet. Írásban is kinyilvánította a helyi Operatív Bizottság köszönetét. A munkát szervezeten végeztük. Minden kartárs lelkes, eredményes munkát végzett, de számszerűen a legnagyobb eredményt E. J-né kartársnő, aki a kiváló felvilágosító munka mellett egymaga több, mint 8 dolgozó parasztot hozott be a tsz-be. Ez annál inkább fontos, mert ezek mind tekintélyes középparasztok voltak. Igen sok helyen a dolgozó parasztok kinyilvánították, hogy pedagógusnál kívánják a belépési nyilatkozatot aláírni. 2. A további tsz segíti munkánkat elsősorban a tsz-ek egykori meglátogatásával, munkaegység számításra való oktatásnál történő segítségnyújtással kívánjuk segíteni. Az iskolánál és nevelőknél felmerült fuvarokat a tsz szállítási eszközeinek igénybevételével oldjuk meg. Gyűléseken részt veszünk. 3. Tervbe vettük egy 3-4 kh-s Úttörő tsz létrehozását. Itt az egyik felfejlődött tsz („Ápr. 4.”) segítségével, főleg a zöldségtermelési és gyümölcsfa nevelést szeretnénk megvalósítani. Az iskolai oktatásban eredményesen használjuk fel a helyi tsz-ek eredményeit. Mint elsőrendű hazafiságra nevelő módszert alkalmazzuk tanítási órán, osztályfőnöki órákon.

Arra törekszünk, hogy megismertessük és megszeretessük a szocialista termelést tanulóinkkal.

(Fejér Megyei Levéltár, Megyei Tanács Művelődési Osztály. Jelentések a pedagógusok munkájáról a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban, 1959. 647. dosszié. 95/1959.)

Cseszkó Sándornak, az MSZMP Mezőkovácsházai Járási Bizottság titkárának és Lipták András mezőgazdasági felelősének levele a budapesti Élelmiszerértékesítő Vállalat vezetőinek a „számszerű fejlesztés” előkészületeiről. Mezőkovácsháza, 1959. november 23.

A Mezőhegyesi József Attila Termelőszövetkezet (sic) vezetőségével beszéltünk, abban állapodtunk meg, hogy csak december 6-án fognak hozzá nagyobb erővel a fejlesztéshez,

mert még kb. 2 heti munkájuk van a mezőgazdaságban. Ha az elvtársak számszerű fejlesztésben akarnak segíteni, akkor december 5-ére már eljöhettek. Arra kérjük az elvtársakat, hogy mielőtt lejönnek, 3–4 nappal előbb értesítsék a termelőszövetkezetet (sic), hogy szállást tudjanak biztosítani, és azt is írják meg, hogy hányan jönnek. A Tsz már felkészült a számszerű fejlesztésre, az aktívák ki vannak oktatva, csak arra törekcsenek, hogy mielőbb befejezzék az őszi munkát, hogy mielőbb biztosítsák a számszerű fejlesztést.

(Békés Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Mezőkovácsházi JB, PB-ülésjegyzőkönyv, 1959. 1–2.dosszié, 2.léltár. Hangulatjelentések a tsz-szervezésről. 8.ő.e. 2113. 17/8/34/1959.)

„A magyar nyelv és irodalom, történelem tantervi anyagának lehetséges kapcsolatai a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban” című Fejér megyei óratervek. 1959.

Magyar nyelv és irodalom, V. osztály.

Irodalom. Felmérő foglalkozás: Látogatás a tsz-ben. (Megelőző kirándulás alapján.)

Népköltészet. Közmondások: Minden kezdet nehéz. Nagy teher is könnyű, ha sokan emelik. Aki maga néz a tálba, azt az étel nem táplálja. Nemakarásnak nyögés a vége. Sok kicsi, sokra megy. Összetett válla erős a sokaság (sic). Általában a szegénység, a munka és az időjárásra vonatkozik. Beszélgetés: a gyarapodó, jó munkát végző tsz életéről. Állatmesék: A méhek és a medve c. mese tanulsága: Aki nem dolgozik, ne is egyék. A tsz-ben, aki jó munkát végez, zárszámadáskor bőven kap mindentől. Mese a népköltészetben. Mese a csodafurulyás juhászról (Illyés Gyula). Kapcsolatos házi feladat: A fiatal állattenyésztő tag egy napja a tsz-ben. Puskin: Mese a halászról meg a halról. Beszélgetés a halásszövetkezetéről, munkájáról. Séta a halásztanyán.

Petőfi János vitéz: Vihar a pusztán. Hf.: Mentik a vihar elől a tsz termését. Jancsi elmeséli életét. Szóbeli beszámoló: Bátyám élete az iskolapadtól a tsz-tagságig. János vitéz megtalálja Iluskáját: Közös fogalmazás: Lagzi a tsz-ben. János vitézzel kapcsolatos irodalomelméleti anyag. Jelző: Hf.: Milyennek láttam a tsz állatállományát? Milyen volt a rizsföld júniusban és milyen szeptemberben? Milyen ember Károly bácsi, a mi tsz elnökünk?

Hasonlat és megszemélyesítés: Tél a tsz-tanyán. (Vihar a pusztán c. résszel kapcsolatos.)

Tájak és emberek. Ennek a témakörnek a feldolgozása közben több alkalom adódik a helyes aktualitásra. Pl. az Alföld vagy a Kiskunság tárgyalása után arról a tájról végeztetünk természetleírást, amelyen az ősszel jártunk (Tsz-táblák). Vagy megfigyeltetés után írásbeli

feleletet kérünk ehhez hasonló kérdésre: Milyen különbséget láttál a Huszár- és Imre-major határrész és a Tinódi-földek közt? (Itt nagy táblák, ott kis parcellák.) Illés Béla: A szőke Tisza partján. Diafilm: Igába fogtuk a Tiszát. (A vízierő felhasználása a tsz-ben.) Vagy: fogalmazás: A Sárvíz partján. Rizsföldek vannak a csatornapartján. Családi kör. Este a tsz-tanyán (fogalmazás). A Dunántúl szívében (Boldizsár Iván) c. útirajz tárgyalásakor ki kell lépni a szűk otthoni keretből, s meg kell mutatni, hogy országosan milyen változások történtek 1945 óta tulajdonviszonyokban, iparban, mezőgazdaságban, városban és falun, stb. Esetleg rámutathatunk arra is, hogy mit jelent a „félkarú óriás”. Barabás: A pákozdi réten. Hf.: A boldog utód megemlékezik a hős apákról. (Akkor is a földért folyt a harc, a vér.)

Nyelvtan. Év eleji ismétlés. Helyesírási felmérő órán lehet a következő tollba mondott szöveg: „Győri bácsi belépett a tsz-be. Beteg feleségét ingyenesen gyógykezelik. Bakonyiék még nem léptek be. Szövetkezéssel erősebb lesz a falu. Győriék a helyes utat választották.”

A hang és betű. Az ábécé gyakorlására lehet házi feladat azoknak az osztálytársaknak a nevét betűrendbe szedni, akik tsz-tagok. Vagy az általuk ismert tsz-tagok nevét. Mondatelemzés: Hajnal van. Hova siet Erzsi? Most folyik a rizsaratás. Ő főz az aratóknak. A tsz Nógrádsipekről hozatott aratókat. Ma halpaprikást főznek. Cserháti falujukban ilyen ritkán ehetnek. A rizsföldeken jól meghíztak a pontyok. Mássalhangzók helyesírása. A télen ezüst kalászos tanfolyam lesz az iskolában. Huszár Erzsi is ott lesz. A növénytermesztés mellett egyéb hasznosat is tanulnak. Erzsi tizennyolcezer forintot keresett kilenc hónap alatt. Idős apját egy anyajuhval lepte meg zárszámadáskor. Erzsi szorgalmasan tanul, ezáltal is több lehet jövőre a keresete. Szótag: Szavak elválasztása. Hf: Egy-két mondat szótagolása a tsz nyári eredményeiből. A szó. Rokon értelmű szavak: Jancsi szépen dolgozott nyáron a közösben. Most büszke a keresetére. Okos beosztással jut mindenre. Kisöccsének téli kabátot meg hócipőt vettek tegnap. Ma öregapjának vesz Jancsi egy meleg inget. Közeledik a tél.

Hangutánzó szavak. Traktor pufogása hallatszik. A darát viszik a tsz-be. Nyolcvan hízó várja rőfögve. Zörög a vödör, nyikorog az ajtó. Az ismerős zajra elcsöndesednek. Hamarosan csak csámcsogást lehet hallani. Kis idő múlva már oldalukra dőlve szuszognak. Vagy: Közös fogalmazás. Zárszámadás után hangutánzó szavak felhasználása. A szó szerkezete. A termelőszövetkezet évről-évre gazdagabb lesz. Tervbe vették tehergépkocsi vásárlását. Rizstermelés mellett az apró magvak termesztését tűzték ki célul. Jövőre szekfűmagot is termelnek. Ezt külföldön jól megfizetik. Szólások, közmondások, szállóigék. Sok édesapa földhözragadt szegény ember volt 1945 előtt. Némely földbirtokos még a követ is megnyúzta volna, ha bőre lett volna. Ezeknek az uraknak már letörtük a szarvát. A harcból a munkásság vállalta az oroszlánrészt. Ma azt mondjuk: „Tiéd az ország, magadnak építed! Parasztjaink

már egész szövetkezeteket mondhatnak magukénak.” Az ige fajtái az alany és a tárgy szempontjából. Molnár bácsi a tsz-ben dolgozik. Igen szeretjük. Szívesen szóba ereszkedik gyerekekkel is. Elmeséli, mi újság a tsz-ben. Érdeklődik tanulásukról. Számoltat és olvastat bennünket. Mi számítottuk ki, hogy mennyit fog kapni a zárszámadáskor. Háromszáz munkaegysége volt. Huszonnégyezer forint üti markát! Az igefajták összefoglalása: Ellenőrző feladat: Disznótor a tsz-ben. Igemódok. Kijelentő mód. Elemzési szöveg: Vadászat a tsz-ben. Felszólító mód: Hf.: A tsz-ben a brigádvezető utasítást ad. Ellenőrző szöveg: Egészségügyi utasítások a tsz-ben. Igeidők. Régen néhány birtokosé volt ez a határ. Száz szegény család dolgozott rajta. Ma már apáink birtokolják a földet. Az előrelátó gazdák a tsz-be tömörülnek. A szövetkezetben emberibb lesz az élet. Évről-évre többet fognak termelni. Szépülni fog a falu. Vagy: Hf.: Egyre javul a tsz-tagság munkája. (Nyelvtani fogalmazás a múlt és a jövő idő gyakorlására.)

(Fejér Megyei Levéltár, Megyei Tanács Művelődési Osztály. Jelentések a pedagógusok munkájáról a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban, 1959. 647. dosszié. sz. n.)

Az MSZMP Kőszeg Városi VB jelentése az MSZMP Megyei VB Agitációs és Propagandaosztályának a „tsz-agitációval kapcsolatos megnyilvánulásokról” (részlet). Kőszeg, 1960. január 9.

P. J. horvátzsidányi dolgozó paraszt, amikor a belépési nyilatkozat aláírását végezte, a „Népszabadság” egy példánya feküdt előtte, melyen Kádár elvtársnak a kongresszusi beszéde alkalmából közölt képe volt. Az illető dolgozó paraszt az aláíráskor azt a kijelentést tette, hogy „előttem van Kádár, felettem az isten, ezekben hiszek, ezek a tanúim.” K. M. 21 holdas dolgozó paraszt az aláíráskor azt mondotta, hogy „Londontól-Pekingig-Newjorkig(sic), Newjorktól-Budapestig azt a nótát nem húzták el nekem, amelyért a földemet oda adtam volna, de maguk most elhúzták az én földjeimet.” Cz. F-né horváthzsidányi 11 holdas dolgozó parasztasszony a népnevelőknek nem hitte el, hogy Peresznye termelőszövetkezeti község lett. Az agitátor azt javasolta neki, hogy menjenek át Peresznyére és győződjön meg személyesen. Az asszony hajlandó volt erre, így az agitátorral együtt este 7 órakor kb. 4 kilométert gyalogolva elmentek Peresznyére, és ott az asszony személyesen meggyőződött a valóságról, visszamenve Zsidányba, aláírta a belépési nyilatkozatot. K. J. peresznyei dolgozó paraszt, amikor aláírta a belépési nyilatkozatot, bement a stúdióba és kérte, hogy hadd küldjön

nótát a feleségének. A stúdió kezelője átadta neki a mikrofont, melybe bemondta, hogy „dr. K. J. küldi a feleségének, Erdőszélén nagy a zshivaj, láрма című dalt”. Mikor a lemez lejárt, odaállt a mikrofon elé, és a saját hangján énekelte a „Káka kövén költ a ruca” című dalt.

Az egyik peresznyei dolgozó paraszt, amikor aláírta a belépési nyilatkozatot, azt mondta a népnevelőknek, hogy „maguk most aranyérmeket fognak kapni, én meg aranyeret.”

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Megyebiz. 1.f. 2.leltár. 1960. 39.ő.e. A tsz-szervezéssel kapcsolatos jelentések. 35/Agit/5/1960. 21.)

Illés Imrének, az MSZMP Szentgotthárdi Járási VB-titkárának és Kovács Elemérné, APO osztályvezetőjének jelentése az MSZMP Vas Megyei Bizottsága számára a „népnevelők és a gazdák párbeszédéről”.
Szentgotthárd, 1960. január 12.

Alant közöljük, hogy a tsz-szervezés során a népnevelők és a gazdák között milyen párbeszédet zajlottak le. Vasszentmihály: 1. A szervezőknek az egyik dolgozó paraszt csak akkor írta alá a belépési nyilatkozatot, ha egy falubeli paraszt ember is odamegy tanúnak, és az is aláírja a belépési nyilatkozatot. Ez meg is történt. 2. S. E. és P. I. népnevelőket D. J. egyéni gazda az agitálás során meghívta disznóölésre, illetve disznótoros vacsorára. 3. K. L. csak akkor írta alá a belépési nyilatkozatot, amikor a tanácson írásban adták neki, hogy a házat, háztáji földet, 1 tehenet és 2 db disznót megtarthat. A tsz alapszabályát nem hitte el, így a tanácstól az írást megkapta. 4. H. K-né megsértődött, mivel nem az első nap keresték fel a népnevelők, és azt mondta, hogy őt talán lenézték, hogy hozzá később mennek, s talán a tsz-be nem akarják őt bevenni. 5. P. M., aki azt hangoztatta, hogy csak október elején lép be a tsz-be, a belépés után M. L. népnevelőt meghívta disznótoros vacsorára. 6. K. I., amikor a belépési nyilatkozatot aláírta, meghívta a népnevelőket a kocsmába áldomást inni. 7. Vasszentmihályon nagyon sokan csak a párttitkárnak írták alá a belépési nyilatkozatot, és végül meg is választották tsz-elnöknek. Magyarlak: M. F. egyéni gazda első nap nem is engedte a népnevelőknek a tsz nevét sem kimondani, másnap túrós réteszel és kocsonyával várta a népnevelőket. Gasztony: Amikor az egyik családot a népnevelők felkeresték, éppen disznóölésre készültek. Meg is kérték a népnevelőket, hogy segítsék a disznót porzsólásra elvinni. Ezt a népnevelők meg is tették. A gazda meghívta őket vacsorára. A gazda csak a hosszas beszélgetés után közölte a népnevelőkkel, hogy a belépési nyilatkozatot ő már aláírta.

Csörötneken nagyon sokan csak az igazgató tanítónak, Magyarlakon pedig Herczeg Jenő tanácselnöknek írták alá a belépési nyilatkozatot.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir.1.f. 2.leltár. 1960. 39.ö.e. A tsz-szervezéssel kapcsolatos jelentések. 35/Agit/6/1960. 82–83.)

Borsos József titkár és Danka József osztályvezető (APO) beszámolója az MSZMP Vas Megyei Bizottságának az „élményekről”. Vasvár, 1960. január 13.

Az alábbiakban közöljük azokat az élményeket, amik a tsz-szervezés során tapasztalhatók voltak. Dömötöri: Az egész község dolgozó parasztsága örömmel fogadta az agitátorokat, és néhány napos agitációs munka után egymás után írták alá a dolgozó parasztok a belépési nyilatkozatot. Nagyon jó hangulat alakult ki a községben, az úgynevezett féldecizők (értsük ez alatt azokat a dolgozó parasztokat, akik a tejszarnokba hordják a tejet, és a vendéglő a tejszarnok mellett van, de egyetlen egy dolgozó paraszt nem mulasztja el, hogy reggel és este egy fél decit meg ne igyon) bejöttek a szervezőbrigád helyiségébe, és valamennyien követelték azt, hogy a mikrofonban beénekelhessenek, és az általuk kiválasztott nótát elénekeljék, annak a dolgozó parasztnak küldjék, amelyik még nem írta alá a belépési nyilatkozatot. Rövid idő leforgása alatt, az egész falu apraja-nagyja együtt volt, és velük együtt énekeltek. Sorkifalud: Az egyik dolgozó paraszt, amikor a népnevelőkkel beszélgetett, azt a kérdést tette fel, hogy milyen jutalmat kapnak azok, akik aláírják a belépési nyilatkozatot. Röviden felelt az agitátor, „azt, amit én”. Amikor elővette a népnevelő a 180 Ft-os kínai tollát és kezébe adta a dolgozó parasztnak, hogy aláírja, egy mosolygós pillantást vetett a családra, „Na gyerekek, ezután máshogy fogunk dolgozni.”, és aláírta a belépési nyilatkozatot. Az agitátor fogta a belépési nyilatkozatot, összehajtotta és eltette, de a tollat tovább szorongatta a belépett tsz-tag, és csak annyit mondott, „remélem nem a tollra vár, mert én úgy tudom, aki, amivel aláírt, az az övé.” Az agitátor a tollat nála hagyta. Zsennye: A község tsz parasztsága még most is úgy beszél a tsz-szervezésről, hogy Zsennye a tsz-szervezés mintaképe volt, mivel a szélső háznál megkezdtek az aláírást, házról-házra mentek, és, aki aláírta, az mind ment azokhoz a családokhoz, akik még nem írták alá. Így az egész falu egy este szocialista község lett. Nemeskolta: „Csak úgy írom alá a belépési nyilatkozatot”, mondta a gazda az agitátornak a beszélgetés mellett, ha egy ½ liter pálinkát is megiszunk, de a szavát is állta a gazda, mert aláírta a belépési nyilatkozatot. Gyanógeregye: Az egyik özvegy

asszonynál folyt az agitáció (kb. 60 éves volt). Azt mondja az agitátoroknak, hangosabban beszéljenek, mert nagyot hall, egy óras hangos beszélgetés után, az asszony csendesen megjegyezte, hogy „Ő nem hall lényegében nagyot, csak próbára tette az agitátorokat, arra, hogy hajlandók-e ilyen hangosan és türelmesen beszélni.” Az agitátorok türelmének megvolt a gyümölcse, mert aláírta a belépési nyilatkozatot, és annyit hozzáfűzött, hogy „nagyon türelmes emberek maguk”. Rum: 91 éves dolgozó parasztnak 16 hold földje volt. 2 fia dolgozik a gazdaságban, egy 50 és egy 55 éves. Mindennek egyetértett, csak egy kérdést feszegetett hosszú ideig, „hogya ő azért nem akar belépni, mert hogyha meghalának a gyermekei, mi lesz akkor övele?” Nem ritka volt az az eset, hogy a belépési nyilatkozat mellett, egy másik cédula is volt, amire ráírták a belépett tagok, hogy melyik nótát kéri.

Egy ötven körüli nőtlen ember arra kérte az agitátorokat, adjanak neki egy szemüveget, mert különben nem látja meg a betűket, és anélkül nem tudja aláírni. Mindjárt előkerült egy szemüveg, és utána alá is írta. Az aláírás után a következő kérdést tette fel: „vannak-e már olyanok, akik aláírták?” Azt felelte az egyik elvtárs, „igen van”, és mintegy 30–40 nyilatkozatot a kezébe adott, tessék, itt van, olvassa el az aláírásokat. Kezébe vette és végig olvasta, az érdekesség az lett, hogy akkor már nem használt szemüveget. Az egyik agitátor humorosan meg is jegyezte, „úgy látom, papa, látja maga szemüvegben is, szemüveg nélkül is, hogy hol a helye”. Sorkikápolna: Amikor az egyik háznál aláírta a gazda a belépési nyilatkozatot, a felesége, abban a pillanatban összeesett, felfektették az ágyra és ápolgatták. Amikor az agitátorok kijöttek, az asszony leugrott az ágyról, és utána kiáltotta a népnevelőknek, „Elvtársak, de nehogy aztán valaki kimaradjon ebben a községben.” Ezek után az agitátorok elmondása szerint az úgynevezett „összeesése” erősen kétségbe vonható.

Rábahídvég: Az egyik asszony kijelentette, hogy ő nem lép a tsz-be, inkább beugrik a Rábába. A háznál lévő agitátoroktól kézfogással elbúcsúzott, és szaladt a Rába irányában. Kétszáz métert elszaladt, utána visszajött. „Visszajöttem a keszkenőmért, mert nagyon hideg a víz.” Gyanógeregye: Az egyik dolgozó paraszt azt mondta, „nem írtam alá ma a belépési nyilatkozatomat, mert Luca napja van és 13.” Rajta kívül mindenki aláírta, őt pedig elnevezték Luca Ferkónak.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir.1.f. 2.leltár. 1960. 39.ö.e. A tsz-szervezéssel kapcsolatos jelentések. 35/P/Ag-4/1960. 1/a.)

Provics Ilonának, az MSZMP Szobi Járási Bizottságának titkárának és Csáki János mezőgazdasági osztályvezetőjének levele a MÁV Szobi Állomásfőnökségének két személy kollektivizálásban való részvételéről. Szob, 1960. szeptember 3.

Kérjük az elvtársakat, hogy a járásukhoz tartozó Nagybörzsöny községben a meglévő tsz patronálásához, a szervezéséhez B. Gy. és Z. J. elvtársakat kiküldeni szíveskedjenek 1960. augusztus 22-től kezdődően határozatlan időre. Az illetményüket és a kiküldetési díjukat a vonatkozó rendelet szerint kérjük elszámolni.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 11.f. 1960. 18.ö.e. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének ir. 93–102. Mg/17/1960. 1960. A MÁV október 15-ig engedélyezte a rendkívüli fizetett szabadságot. Október 19-én a járási pártbizottság továbbra is kikérte őket. November 4-én a MÁV engedélyezte, hogy az illetők szabadnapjukon, „társadalmi munkában” végezzék a tsz-szervezést.)

Kovács József, járási MSZMP-titkár és Radics Imre osztályvezető (APO) levele a farmosi párttitkárnak az agitációról (részlet). Nagykáta, 1960. november 29.

A termelőszövetkezeti szervező és agitációs munka a járási Párt VB határozata értelmében 1960. dec. 3-án Farnos és Tápiógyörgye községben megkezdődik. A VB úgy határozott, hogy az elvtársak pártalapszervezetéből [...] Elvtársat kell Farnos községbe agitációs szervező munkára küldeni. A kijelölt agitátorok dec. 3-án de. 9 órakor legyenek a farmosi Kultúrotthonban. Ezeknek az elvtársaknak a névsorát dec. 1-én reggel 9 órára a járási PB-re minden körülmények között juttassák el. A következőkre hívjuk fel az elvtársak figyelmét, amit az agitátorokkal is közöljenek. 1. Nagyon pontosan és fegyelmezetten jelenjenek meg az adott időpontban és helyen. 2. Az agitátorokat cserélni addig nem lehet, míg a község át nincs szervezve. 3. Az agitátorok esténként haza nem mehetnek, a községben a kijelölt helyen kell, hogy aludjanak, időnként szabadnapot biztosítunk számukra. 4. Szükséges, hogy az elvtársak megfelelő tisztálkodási eszközöket magukkal hozzanak. 5. Az üzemi és hivatali dolgozók részére a bért és a napidíjat az üzem biztosítja, a termelőszövetkezeti tagok részére javasoljuk,

hogy az elvtársak bizonyos munkaegységet írjanak jóvá. Felhívjuk a Titkár elvtársak figyelmét a munka fontosságára, és még egyszer az időpontok pontos betartására. Amennyiben valami eltérés, vagy probléma lenne, azt azonnal a járási PB-val, vagyis Radics elvtárral azt közöljük. Kérjük, hogy a levelet a gazdasági, vagy hivatali vezetőjének mutassák meg, és pontosan állapodjanak meg a feladatok végrehajtásában.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 15.ő.e. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 23.)

LEVELEK, LEVELEZÉSEK

Földtulajdonosok levele a miniszternek ingatlanjaik „fölejánlása” ügyében. Kalocsa, 1949. február 7.

A Magyar Rendőrség Kalocsai Kapitányságának rendőri büntető bírója a népszámlálási lapok kitöltése körül elkövetett kihágás miatt, tisztelettel alulírott özv. V. J-né L. E., özv. L. I-né R. B., özv. V. J-né K. E. és Ny. J-né V. M. kalocsai lakosokat a másolatban idecsatolt 1949. kih. 74/1. számú ítélettel jogerősen elítélte, és pedig özv. V. J-né L. E-t 12.000 Ft., özv. L. I-né R. B-t 15.000 Ft, özv. V. J-né K. E-t 2.000 Ft, és Ny. J-né V. M-t 5.000 Ft pénzbüntetésre. A terhünkre rótt cselekményt nyilvánvalóan csak járatlanságból, tudatlanságból követtük el, abban bennünket semmiféle rosszindulat nem vezérelt, mert mi egyszerű gazdálkodó emberek vagyunk, és az általunk tévesen bementett illetve elhallgatott ingatlanterület és jószágállomány amúgy is nyilván van tartva, tehát államérdeket vagy egyáltalán közérdeket sérteni sem szándékunkban, sem módunkban nem állott. A reánk kiszabott büntetésbe belenyugodtunk egyrészt azért, mert további joghátrányoktól tartottunk, másrészt azért, mert magunkat hibásnak éreztük bizonyos tekintetben, és reméltük, hogy a kirótt pénzbüntetést bármilyen áldozatok árán is meg tudjuk fizetni. Ez utóbbi reményünk minden fáradozásunk ellenére nem válhatott valóra, mert bár ingatlanainkat áruba bocsátottuk, a korlátozó rendelkezések folytán ingatlant még áron alul sem tudunk értékesíteni, viszont jószágállományunkat nem adhatjuk el, mert ezzel gazdaságunkat tönkretennénk, és a köznek is nagy kárt okoznánk, hitelt pedig sehol se kapunk. Hogy mégis a reánk kirótt pénzbüntetést megfizethessük, ezennel tisztelettel felajánljuk az Öregcsertő község határában egy tagban fekvő mintegy 98 kat. hold területű ingatlant, amely alulírott özv. V. J-né L. E., Ny. J-né V.

M. (felmentett II. rendű terhelt), és M. J-né V. I. nevén áll, özv. L. I-né R. B. haszonélvezeti jogával terhelten. Ez az ingatlan, eltekintve a reá bekebelezett 5.315 Ft 80 fill. nyilvántartott ajándékozási illetéktől, teljesen tehermentes, mintegy 15 holdnyi terület kivételével, mely elsőrendű legelő és kaszáló, kitűnő szántóföld, melynek közepén jegenyefákkal körülvett tanya és szérűskert van. A tanyaépület két szoba, konyha és mellékhelyiségekből álló lakásból áll, melyhez négy ló és 16 drb. szarvasmarha befogadására alkalmas két istálló, két góré, nyári akol és fészer vannak hozzáépítve. A tanya tetőzete cserép, és az egész épület mindössze 12 évvel ezelőtt épült. Mint egy tagban álló, megfelelő tanyával ellátott birtok minden tekintetben megfelel egy állami mintagazdaság céljára, annál is inkább, mert a vasútállomástól és kövesúttól csekély távolságnyra fekszik. Az ingatlan kataszteri tiszta jövedelme 901 aranykorona 26 fill. volt négyszögölenként. Az ingatlan egyötöd része a most is folyamatban levő tagosítás alá esik, így pontos telekkönyvi adatokat egyelőre nem áll módunkban közölni, de amennyiben jelen kérvényünk folytán az ügy érdemi elintézés alá kerül, azokat be fogjuk szerezni.

Amint azt a rendőri büntető ítélet is megállapítja, valamennyien egy család tagjai vagyunk, és ezért alulírott M. J-né, bár én nem vagyok megbüntetve, a kérelemhez magam is hozzájárulok, és azt a magam részéről is előterjesztem. Mindezek előrebecsátása után tisztelettel felajánljuk az öregcsertői határban fekvő fent körülírt, mintegy 98 kat. hold területű ingatlanunkat megváltásra egy állami mintagazdaság létesítésére olyként, hogy a megváltási árból fizetessék ki helyettünk a reánk kirótt pénzbüntetés, az ingatlanra bekebelezett ajándékozási illetéket, míg a megváltási árnak ezeket meghaladó része a megkötendő egyezség szerint összegben és módozatok szerint nyernek kielégítést. Tisztelettel megjegyezzük, hogy a szóban forgó 98 kat. hold ingatlan a múltban bérbeadás útján volt hasznosítva, de 1948 őszén az előhaszonbérleti jog gyakorlása folytán az kiosztatott anélkül azonban, hogy mi erről hivatalos írást (véghatározatot) kaptunk volna, így a hozott intézkedés nem jogerős. Az előadottak alapján tisztelettel kérjük: méltóztassék ezen ajánlatunkat elfogadni, a helyszíni szemlét elrendelni és kérelmünket érdemi elintézés tárgyává tenni.

(Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, XXIV. 202. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye földhivatali ir. 1.d. sz. n.)

K. J-né tsz-tag levele az MDP KV Káderosztályának a Kossuth tsz csődjéről. Zalaszentbalázs, 1952. március 3.

Alulírott K. J-né a zalaszentbalázi Kossuth termelőszövetkezet tagja (családomban öten vagyunk tagok) kérem az elvtársakat, hogy alább előadott okok miatt jöjjenek ki ide, és tartsanak szigorú vizsgálatot a termelőszövetkezetünkben. A tsz a volt elnök rossz munkája következtében teljesen csődbe került. A jelenlegi elnök pedig tudatlan, gyenge és nem törődik a dolgokkal. Pénze a tsz-nek nincs csak rengeteg adóssága. Így történt meg, hogy a tagok egész múlt év munkájukért egy fillért sem kaptak, és nem egy közülük azért, hogy megélhessen, itt akarja hagyni a szövetkezetet. Az állammal szemben fennálló adósságok után még a helyi földműves-szövetkezetnél is nagy adósságok maradtak a volt elnök után. Ezeket a tartozásokat most fuvarral szolgáljuk meg, és emiatt a fogatokat el kell vonnunk a termelőmunkától. Múlt évi beszolgáltatási kötelezettségnek egyáltalán nem tett eleget a szövetkezet. A kulákoktól elvett disznókból 13 darabot kapott a szövetkezet. Ezeket a disznókat nem a beszolgáltatásra adta le az elnök, hanem magánembereknek eladta. De tudomásom szerint a disznók árát a hitelszövetkezetbe nem fizette be, de nem adta be az itteni pénztárba sem. A tagok, velem együtt szeretnék tudni, hova lett a pénz. A szövetkezetnek nagy baromfi-tenyésztése volt. Az egész évi tojásért és eladott baromfiakért kapott pénz szintén eltűnt, mint a disznók ára. A termelőszövetkezet pénzén biciklit és kerekekre gumit vett az elnök, de a biciklit a tsz nem használhatta, mert az eltűnt. Az elnök bizalmasabb barátainak nagy előleget adott, azok meg, mikor megkapták az előleget, elmentek az előleggel együtt a szövetkezetből. Sokszor kértünk már a megyétől is, meg a járástól is vizsgálatot, de soha nem tettek semmit, mert az elnöknek lekötelezett barátai voltak. A volt elnök a kulákkérdésben is saját feje szerint jár el, különösen mióta községi tanácselnök, és ő maga is kuláklányhoz jár udvarolni, kuláklányt akart elvenni, az is lehet hogy kibújtatja a kulákságból. Kérem az elvtársakat még egyszer, hogy azonnal tartsanak itt szigorú vizsgálatot.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. K/8/a/688.)

Az MDP Zala Megyei Bizottsága megyei titkárhelyettesének és mezőgazdasági osztályvezetőjének levele az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának, a zalaszentbalázi tsz csődjéről. Zalaegerszeg, 1952. május 6.

K/8/a/688/II/PI. számú levelükre hivatkozva, a zalaszentbalázi tszcs-elnökkel kapcsolatos dologról az alábbiakban válaszolunk: S. I. tszcs-elnök a tszcs pénzével és vagyonával teljes mértékben üzérkedett, és a maga részére hatalmas pénzüsszeget harácsolt. Ebben a sikkasztásban nagy része volt K. E-nek, a párttitkárnak is, aki a levél írójának a leánya. A párttitkár látta már azt, hogy kézzel fogható bizonyítékok odavezetnek, hogy kideríti aljas munkájukat (ő könyvelő volt abban az időben), és igyekezett már előre ebből kijutni olyan formán, hogy az elnökre hárított volna minden felelősséget. A Párt felfigyelt aljas munkájukra, a tagsági könyvüket a Fegyelmi Bizottság elvette, az ügyüket felfüggesztette, melyet bíróság előtt fognak tárgyalni, és a pártból is ki lesznek zárva. A leváltott elnök helyett új elnök lett választva már előzőleg, és így a munka a tszcs-n belül megjavult.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dossier. a/688. 37/8-160/1952. HK/RI.)

S. J. levele Rákosi Mátyásnak a tavaszi szántás és a mezsgyekövek problémáiról. Herceghalom, 1952. április 9.

Engedelmet, hogy levelemmel Főtitkár Elvtársat zavarom, de kötelességemnek tartom, mint jó kommunista, kinek a hibákat észre kell venni, én is észrevettem egy igen nagy hibát, erről akarok jelentést tenni a Főtitkár Elvtársnak. Én S. J., Herceghalom, a Zsámbéki út elágazásánál egy juttatott romházban lakom. Kelenföldi állomáson, mint váltókezelő teszek szolgálatot. Ez év február hónapban négyhetes pártiskolán voltam. Csömörön. Iskola végeztével azonnal szolgálatba mentem, szolgálatomban erősen meghűltem, mint tüdő- és mellhártyagyulladásban feküdtem, és most, miután lábadozó beteg vagyok, többször kisétálok a határba. Elnézem a tavaszi munkálatokat. Szép búzatengert, amely körülveszi egyik oldalt a herceghalmi állami tangazdaság, másik oldalt a biai termelőcsoport, és fáradtig gyönyörködöm a táblás gazdálkodáson, hogy eltűntek a nadrágszíj földek, a felesleges barázdák és a dülőutak. Mennyivel szebb és gyorsabb a gépesített gazdálkodások, de még egy kis hibák maradtak hátra, a mezsgyekövek eltávolítása, amit ez ideig nem vettem figyelembe, hogy el kellene távolítani, mert azok csak hibákat és károkat okoznak úgy szántásnál, mint vetésnél, aratásnál is. Sétálásom alkalmával odamegyek egy álló traktorhoz, és beszélgetek a vezetővel. No, baj van elvtárs?, nem sok, csak eltörött a tengelyünk, már értesítettük a gépállomást, de már itt állunk egy félnapja és nem jönnek felénk sem. Közben én mondom, milyen nagy mezsgyekövek ezek itt a földben, erre a traktorvezető azt feleli, sok bajt okoznak

ezek nekünk, én azonnal tisztán láttam, hogy mi okozta a tengelytörést, a mezsgyekő. Ezért hívom fel Főtitkár Elvtárs figyelmét, hogy mivel megszűntek a barázdák és felesleges dűlőutak, de még a mezsgyekövek mindenütt a földben és a földön hevernek, ezek nemzetgazdaságunknak is csak továbbra is sok kárt okoznak: 1. A traktornál tengelygörbülés vagy törés, ekénél ekevas csorbulás, vagy törés. 2. az aratásnál a gabona magasságától nem látni a köveket, így a kaszakéseket kicsorbítja, vagy eltöri, 3. a mezsgyekövek közül nem tudja jól felszántani, és így három, vagy négy négyszögöl szántatlan, vagyis vetetlen marad, ez országos viszonylatban sokat kitesz akkor, amikor nekünk minden talpalatnyi termőföldre szükségünk van. Továbbá az idén a drága kombájngepek beállításával nehogy ilyen hibák előforduljanak, és a termelőmunkából kiessenek, az ötéves tervünk megvalósítását is hátráltatja.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. 998/52/H.A.)

G. G. „leleplező” levele az Új világ c. újságnak, a „szocializálás” jelentőségéről és az „ellenségről”. Heves, 1952. május 4.

A szocializálás

Előszónak idézem Rákosi elvtárs meglátását és bölcs mondását. Nem szabad erőltetni a szövetkezést, a társas viszonyt a néppel, hanem el kell követni mindent, hogy a nép aztat megszeresse, és önként válassza a közösséget. Látva aztat, hogy a közösség szebbet, jobbat és többet ad, az életet gondtalanná és elviselhetővé teszi. A meglátásaimat két részre osztom, melynek a témaköre a városok és a falvak szocializálása. Céлом, hogy tiszta képet alkossak, a látókört megvilágítsam, és feltárjam a meztelen valóságot. A városoké az ipari rész, egyszerű és rövid. Csak a firmát kellett átfesteni. A közösség régi keletű. Édesapám, öregapám, szép-, déd-, ükapám mind a közös munkahelyre, a gyárba jártak dolgozni. Én is odajárok. Különbözet. Őseink kizsákmányoltak voltak, én pedig munkatársaimmal a saját üzememben dolgozom.

A falu élete egészen más. A falun a szocializálás a magántulajdon szentségébe ütközik, melynek ezeréves múltja van. Ezer év óta ácsolták, tákolták eztet a torzszülöttet a burzsoázia és csatlósa, a klerikalizmus és kuláksággal karöltve. A falu népet fanatizálták, hogy végig ragaszkodjon a magántulajdonhoz, mert csak ez jelent részére egyedüli előnyt. Fontosnak tartom, hogy megvilágítsam a falu jelenlegi helyzetét. Az ellenség nagyon erős, kivétel nélkül

mindenhol be van építve, a régi rendszer emberei elkövetnek mindent, hogy a közössége rossz színben tűntessék fel, és hogyha mód adódik, elgáncsolják. Nagy hátrányt jelent, hogy a szálak után olyan kezek nyúlnak, akik nem tudják kibogozni, nincsen meg a rátermettségük, nagyon sokan beépültek, egyik hiúságból, a másik profitszerzésből, anyagiaskodásból álcázva múltjukat. Ezek a múltnak szennyes kinövései, szövetkezeti életünknek nem építői, hanem rombolói. Rá kell vezetni a népet, hogy értse meg az idő szavát, tárják fel a vezető emberek előtt fölfelé, lefelé, számolják fel a múltat, ébredjenek tudatára, hogy a népállamban állást vállalni megtisztelés, nem rangot, nem profitot, hanem közösségért dolgozó munkát jelent. Sajnos, a szövetkezet életében nem történt javulás. Az a klikk, mely a közelmúltat átsínálta, tovább csinálja a jelent is, nem okoz gondot beépíteni új embert. Például L. L., a szövetkezet péküzemének vezetője, felelőse jobboldali beállítottságú, a múlt rendszer zászlósa volt, klerikális. Ő vitte az úrnapi sátort az esperes feje fölött, végül fekete kereskedelmet folytatott, dacára annak, hogy földműves üzelveiért a járási főjegyzőség 1.000 forintra büntette. Bebizonyosodott, hogy demokráciánk ellensége, nem pedig építője. Kérdezem, ilyen emberre bízza a szövetkezet a dolgozó nép kenyerét? Aki ma is forró kenyeret ad a dolgozónak, csak azért, hogy kizsákmányolja, és tisztességtelen profithoz jusson. Szeretném látni az úrnak az önéletrajzát és a véleményezését, szelíd megjegyzésem. Akik azt, eztet az urat véleményezték, vezetőnek alkalmazták, nem építők, demokraták, és kérik vissza a tagdíjat.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. a/422. Egyes vélemények szerint a levelet valamelyik pártbizottságon gépelték le.)

Egri Gyulának, az MDP Heves Megyei Bizottság titkárának és Sütő Sándor mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálynak, G. G. bejelentésében írtakról. Eger, 1952. július 4.

Hivatkozással a K/8/a/422/FJ/HA számú levelükre, válaszolva L. L., valamint Cs. B. és A. L. ügyében végzett kivizsgálás eredményéről, az alábbiakat jelentjük. A kivizsgálás során megállapítást nyert, hogy G. elvtárs bejelentése a valóságnak nem felel meg. Ugyanis L. L. hevesi születésű kisparaszt családból származott, 6 elemi végzettségű, foglalkozása földműves volt, aki apja földjén dolgozott. Az 1930-as években volt katona Miskolcon, mint lovas tüzér teljesített szolgálatot. Majd 1944-ben a felülvizsgálás során mint beteget leszerelték. Munkás-

leányt vett feleségül. Egy gyerek van, aki jelenleg Gyöngyösön a növénytermelési technikum tanulója. 1936-ban munkát vállalt Heves községben, az akkori Briger-szállóban, ahol italkimérő volt. 1937-ben a volt Nemzeti szállóban portásként nyert alkalmazást, innen a felszabadulás után hazajött Hevesre, s apja 4 kh. földjén dolgozott. Később, 1948-ban a szövetkezetbe került fa- és szénkiadónak, még ebben az évben a TŰZÉP a fa- és szénárusítást átvette, vele együtt L-t is, ahol 1951-ig dolgozott. 1951. aug-ban a péküzemág beindításakor újra a szövetkezetbe került, mint üzemágvezető, azóta is itt dolgozik. A vezetőség véleménye szerint munkáját becsületesen ellátta (sic), ellene ez ideig semmi panasz nem merült fel.

A Kommunista Pártnak 1945-től tagja, pártmunkát végzett, majd Egerben egy hónapos pártiskolát végzett, Hevesen az első körzetnél szervező titkári funkcióban dolgozott, később pedig 1951-ben az első körzet titkárává lett megválasztva. Gyenge fizikumú ember, betegsége miatt lett titkári tisztjéről leváltva. Azóta mint párttag tevékenykedik a népnevelő vonalán. Fennáll azonban az, hogy L. L. 1949-ben meg lett büntetve 500 Ft-ra azért, mert Bodony község parasztjainak őstermelő-igazolvánnyal ellátott (Hevesre szállított) fáját árusította, amire Bodony község bírójának megbízólevelet adott erre a célra L. L.-nak. Megtörtént, hogy az üzem meleg kenyeret adott ki, melynek oka a régi rossz kiskapacitású üzem, ami nem tudta kielégíteni a megnőtt körzetet, mert ma már nem csak Heves községet látja el, hanem a hozzá csatolt s közel eső falvak, állami gazdaságok étkeztetését is. Ezen hiba kijavítására a szövetkezet két műszakot vezetett be, ami addig biztosítja a zavartalan ellátást, még a három új gőzkemencét folyó negyedben be nem állítják, ez a munka folyamatban van, akkor biztosítva lesz Heves és körzetének kenyérrel való zökkenőmentes ellátása, melyhez még hozzájárul a hiányzó személyzet pótlása, erről is szintén gondoskodás történt. Cs. B., volt szövetkezeti termelési felelős a szőlőcsoport több tagjától pénzt vett fel, és ezt a pénzt, kb. 3.000 Ft-ot magához véve, a faluból eltűnt, a pénzt elköltötte, hazajövele után a szövetkezet vezetősége felelősségre vonta, s majd a szövetkezettől azonnali hatállyal elbocsátotta, és ellene a feljelentést megtette, majd kötelezettséget írt alá, hogy a hiányzó pénzt megtéríti. Megállapítást nyert az is, hogy a nyilas idő alatt a községben mint nyilas megbízott tevékenykedett. A. L. 1947 óta a hevesi szövetkezetnél mint olajcsere telepvezető működik. A szövetkezet vezetőségének eddigi munkája ellen semmi kifogása nincsen, és véleménye szerint feladatát becsületesen és szorgalmasan látja el. Jelenleg is semmiféle visszaélést a szövetkezettel szemben nem követett el. Jobboldali magatartást nem tanúsított. Viszont a hevesi községbe való költözésének körülményeit adatok hiányában megállapítani nem tudtuk. Romániában, Nagyszalontáról kért információ A-val kapcsolatban még ez ideig sem érkezett meg, ami miatt a nevezettnél többet múltjáról megállapítani nem tudunk.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. 25/8/107/Gál.)

A Tolna megyei M. J. betűhíven közölt, Rákosi Mátyásnak írott levele, sertésbeadási terheinek könnyítése érdekében. Nagydorog, 1952. május 23.

Tisztelt Rákosi Mátyás elvtás

Órszágunk vezetője,

szerény kérelemel fordulok, hozá amenyiben eszt lehetne el intézni, én mint kigazda három holdkis földel rendelkezem, és egyhárom, és egy darab sertésem volna amit nagyon nehezen vetem. már egy éve ota nevelem hogy csak lene egykis hizom és most hogy 50 kilo értesítést kaptam hogy lekel adni, nagyon szépenkérem mint Órszágunk Vezetőjét hogy legyenszíves hozánk csak párszóval is hogy egydarab kis sertésünkkel sem rendelkezhetünk. Akkor meg nyugszom a rendeletnek, mert én nemtudok sehova már utánajárni az elintézésnek, az időm miat 77 éves vagyok a hitvesem 70 és egy lányom van itthol aki ápolbenünket a fijam katona és egy lányom Pesten a Külügyminisztériumban dolgozik, még hogy szabad legyen emlitenem minden adomal rendben vagyok még a potbeadást is kifizetem és 100 forint békekölcsönt és 100 forint terv kölcsönt adtam és ez évben is 200 forint adot fizetem de ezel szemben a sertést a lányom egy ruháját adta amit nagyon sajnál, ismételten kérem sziveskedjék kérésemet áttekinteni és ha lehetne nekünk meghizlalni, vagyok kiváló tiszteletel M. J. és családja Nagydorog ujsor 64.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. a/1331. Tollal ráírva: „Ki kell vizsgálni, személyesen kell beszélni először az öreg panasztevő paraszttal. Ezen esetek gyakoriak, különösen a paksi járásban, ugyanakkor a kulákoktól meg nem büntetik meg a beadást.”)

Tisza József levele az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályáról a Tolna Megyei MDP Bizottságnak, M. J. ügyében. Budapest, 1952. május 27.

Mellékelten küldjük M. J. (Nagydorog, újsor 64 sz.) alatt lakó dolgozó paraszt levelét, melyben előadja, hogy 3 hold földdel rendelkezik, és 50 kg. sertésbeadást vetettek ki rá, és

természetben írták elő a teljesítést. Véleményünk szerint ez nem helyes, mert egy 3 holdas dolgozó parasztnak 15 kg a beadási kötelezettsége, és ezt zsírban is teljesítheti a begyűjtési rendelet szerint. Kérjük az elvtársakat, hogy vizsgálják ki, és a szükséges intézkedést tegyék meg. Az ügy elintézéséről jelentést kérünk.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. K/8/a/1331/Bné/Pné. A levelet a Békés megyei MDP-nek címezték.)

Az MDP Tolna Megyei Bizottsága mezőgazdasági osztályvezetőjének, Szügyi Eleknek, az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályához írott levele M. J. ügyében. Szekszárd, 1952. június 20.

A Megyei Pártbizottság M. J. ügyében hozzánk küldött levelét kivizsgáltuk, melyről a jelentést az alábbiakban tesszük meg: M. J., ill. F. nevű fia, aki gazdálkodik, mindenkor az esedékes adót, beadási kötelezettségét pontosan teljesíti. Sőt, az elmúlt évben a cséplőgépnél keresett kenyérgabonából több mint 2 q-át adott be „C”-re. A nagydorogi tanács eljárása helytelen volt, amiért a tanácselnököt dorgálásban részesítettük. Ugyanakkor a falusi Pártszervezet vezetőségének, ill. a titkár elvtársnak a figyelmét felhívtuk, kioktattuk, hogy a tanács munkáját sokkal fokozottabban ellenőrizték, és a feladatok végrehajtásában adjon konkrét segítséget a tanács munkájához. Az ügy elintézéséről a panaszost kiértésítettük.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276.f. 93.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié. 34/10/KV/5/1952/KJ/KR.)

Agócs Mátyás ÁVH-hadnagy „környezettanulmánya” Ifj. P. K. nyírbátori lakosról. Nyírbátor, 1953. július 10.

Jelentem, hogy tárgyban nevezett környezettanulmányát elkészítettem, melynek során az alábbiakat állapítottam meg. Ifj. P. K., sz: Nyírbátor 1925. február hó 2-án, anyja: P. E., apja: K., nős P. J.-vel, isk. végz: 6 elemi, fogl: tszcs-tag, szoc. származása: középparaszt, vagyona: 1 ház, állampolgársága, nemzetisége: magyar, párton kívüli, Nyírbátor Hunyadi u. lakos. Erős középparaszt családból származik. Apjának 22 kh. földje volt, melyből 1 kh. szőlő. Múltban apja politikai pártnak tagja nem volt, felszabadulás után FKGP tagja volt, és annak jobboldalához tartozott. Jelenleg is tszcs-ellenes ellenséges tevékenységet fejt ki. 6 elemi

iskolát végzett, mely után szüleinek segédkezett a földműves szakmában. Felszabadulás Nyírbátor községben érte. Felszabadulás után FKGP tagja lett, és ott a jobboldalán tevékenységet fejtett ki apjával együtt. 1948-ban megnősült, elvette P. J.-vel 10 kh-as középparaszt leányt. 1951-ben 5 hónapos katonai szolgálatra vonult be. 1952-ben a Vörös Csillag tszcs tagja lett, melyben állandóan hangoskodó, lázító munkát folytatott. Az utóbbi időben pedig különösen tszcs-ellenes magatartásúvá vált. Nemrégiben ekekapálás során a tszcs lovának nyakába abrakos tarisznyát tett, hogy a ló megfulladjon, a többiek figyelmeztetése következtében nem pusztult el az állat. Az éjszaka folyamán a tszcs irodahelyiségében apjával együtt ő volt a legnagyobb hangadó és kezdeményező. Ő lázította a tagságot arra, hogy kivegyék a szekrényből erőszakkal a belépési nyilatkozatokat, sőt F. tszcs-traktoros brigádvezetőt fenyegette is, sőt tettelegesen bántalmazta. Múltban politikai pártnak fiatal kora miatt tagja nem volt, felszabadulás után egy ideig passzív magatartást tanúsított, majd a FKGP tagja lett, és apja mellett a jobboldalán aktív tevékenységet fejtett ki. Tszcs-ellenes beállítottságú egyén. Baráti köre K. S., volt 8 kh-as középparaszt, kulákpárti tszcs-tag, B. I., volt 10 kh-as középparaszt tszcs-tag, nyugati híreket állandóan hallgatja. Ezen személyekkel lehet leginkább látni. 2 gyermeke van, egy egy éves kislány, és egy 3 éves. Testvére E., Z. N. J.-né, aki ellenséges beállítottságú, politikailag megbízhatatlan. Rokonsága apján keresztül kulákokból és erős középparasztokból áll, akik tszcs-ellenes beállítottságúak és rendszerünk ellensége. Nevezett határozott fellépésű, izgága természetű, kötekedő egyén. Többeket meg akart verni, így a tszcs agronómusát is. Kétszínű, ravasz, mindenre kapható egyén. Egyéni érdekeiért mindenre képes, enyveskező, lopós egyén. Harácsoló természet. Mások kárát szereti, és igyekszik embertársainak kárt okozni. Hirtelen haragú, meggondolatlan egyéniség. Osztályhelyzete, származása és eddigi tevékenysége alapján teljesen megbízhatatlan személy.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, V-105925. P. K. és tsa. 35–36.)

Szlatki János feljegyzése a MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály számára a Győr-Sopron megyei karhatalmisták „túlkapásairól”. Budapest, 1957. március 26.

A Győr megyei karhatalmi szervek is becsülettel megállták helyüket. A legnehezebb időben jelentkeztek a proletárhatalom megvédésére. Ezért tisztelet és megbecsülés jár nekik. Az utóbbi időben azonban egyre szaporodnak a karhatalmisták törvénytelen túlkapásai. A

mosonmagyaróvári járás aktíva értekezletén több elvtárs felszólalt és kifogásolta a karhatalmisták túlkapásait. Elmondták (Varga elvtárs), hogy a karhatalom a proletárokat, a parasztokat veri, sokszor oktanul, indokolatlanul. Kékre, zöldre vert emberekkel találkozott az egyik faluban, amikor ott pártszervező munkát akart végezni. Amikor a karhatalmisták kimennek egy-egy faluba, először a tanácsházára mennek „s föld alól is” kerítenek egy vörös zászlót, s azt kitűzetik a tanácsházára, „hogy tudják, hogy vagyunk, hogy honfoglalás történt.” Dévényben a községben lévő Krisztus-szobor kezébe is vörös zászlót tettek. Az egyik karhatalmista felszólalt az aktíván is (fenti idézetek tőle) és elmondta, hogy most ütni kell, „úgy dagadjon meg a feje, hogy kétszer akkora legyen, hogy új kalapot vegyen”, stb. A járási elnök összefoglalójában, a megyei kiküldött felszólalásában ugyan kifogásolta a karhatalmisták ilyen fellépését, de a karhatalmista azzal „érvelt”, hogy „mi forradalmárok vagyunk, s inkább bátrak legyünk, mint gyávák.” A megyében más járásokban is gyakoriak a túlkapások. Ravazd községben feljelentések nyomán ment ki a karhatalom „rendet csinálni” ezelőtt 3 héttel. A múlt héten beszéltem két ravazdi lakossal, akik részesei voltak az eseményeknek, s látható jeleit még hordozzák a rendcsinálásnak. Külön-külön beszéltem velük, nem tudták, hogy ebben az ügyben érdeklődni fogok tőlük, tehát összebeszélni nem tudtak. Az egyik egy 61 éves, idős paraszt ember, aki eddig, mint ő mondja, háromszor kapott ki. Először 1919-ben Horthy dunántúli „rendcsinálása idején”, majd 1944-ben a nyilasoktól, s most, 1957-ben a karhatalmistáktól. Amiatt hurcolták meg, mert állítólag ő is a tanácsház elé vonulók között volt októberben. (Tagadja, hogy ott lett volna.) A másik ember, aki a történeteket elmondta, kb. 30–32 éves ember. Őt azzal vádolták, hogy októberben bedobta a tanácsház ablakát kövel. (Nem dobta be állítása szerint.) Elmondásuk szerint a karhatalmisták többek között őket is bevitték a tanácsházára, majd ponyvás teherautóra kerültek, de a karhatalmisták nem Győr felé vitték, hanem más falu irányába. Letérdeltették őket sorban, a karhatalmistákkal háttal a vezető fülke mögé, s felszólították őket: „Az anyátok istenit, most énekeljete!” Követelték, hogy Mária-énekeket énekeljenek. Aki tudta az éneket és énekelt, az azért verték, aki nem tudta és nem énekelt, azt azért. Majd népdalokkal ugyanezt csinálták végig. A karhatalmisták között akadtak, akik útközben megelégték már a verést, és megpróbálták lebeszélni a többieket a további veréstől. Később a karhatalmisták verekedtek össze. Sajnos a fentiek nem ritkán előforduló jelenségek, az utóbbi időben szaporodnak a túlkapások, a törvénytelenések a karhatalom részéről. Egyáltalán nem erősíti a tömegek közelebb hozását a párthoz, társadalmi rendszerünkhöz, hanem taszít és gyűlöletet ébreszt. A hatalom ökle valóban az ellenségre sújtson, de ne kelljen rettegnie a karhatalomtól a becsületes munkásoknak, parasztoknak. Hivatalos helyről is a leghatározottabb fellépés lenne

szükséges az ilyen és hasonló túlkapásokkal szemben, s sürgősen szereljék le azokat, akik érdemtelenné váltak, és vonják felelősségre a proletárhatalomnak ártó karhatalmistákat.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 22.cs. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály ir. 1957. 1.ő.e. 43–44. ag/121/3.)

Várad Ernőnek, az MSZMP Miskolci Járási Bizottsága titkárának levele
Prieszol Józsefnek, az MSZMP megyei titkárának A. D. „ellenforradalmi
tevékenységéről”. Miskolc, 1957. augusztus 22.

Hozzánk átküldött A. D. böcsi lakos bejelentését kivizsgáltuk, s a kivizsgálás során a következőket állapítottuk meg. Nevezett az októberi események alatti tevékenységével nagyban elősegítette a községben az ellenforradalom kibontakozást, melyet a következő tények bizonyítanak. Egyik alkalommal K. S. MÁV-alkalmazottat a Földművesszövetkezet boltjában azzal támadta meg, hogy sapkáján hogyan tűrheti még a csillagos jelvényt, melyre K. S. azt válaszolta, hogy ő még nem kapott rá utasítást, hogy vegye le, és addig nem is veszi le. Ezek után közöttük dulakodásig fajult a helyzet. Másik esetben személyesen kényszerítette a postahivatal vezetőjét, hogy azonnal vegye le a postaépület faláról a postás jelvényt, melyen a népköztársasági címer is rajta volt, mondván, hogy „nem látja, mi történik az országban.” Ezt a postahivatal vezetője megtagadta, és A. D. saját kezűleg távolította el a falról a jelvényt. A tömeget úgy igyekezett a párttal szembe állítani és ellene uszítani, hogy az akkori vezetőkről, mint „Rákosistákról” beszélt kivétel nélkül, és hogy azokat mind el kell távolítani funkciójukból, mert lejátszották a szerepüket. Ezen túlmenően saját maga készítette röpiratokkal uszított a Párt ellen. Fia disszidált az ő hozzájárulásával, és rendszeresen leveleznek, ezt nem is titkolja. Ő dicsekvően beszél róla, hogy Kanadában hogyan él, és mit keres a fia, és hogyan élnek ott a munkások. A levélben megemlített tények a következők. A községben lévő „József Attila” néven működő III. típusú termelőszövetkezet vezetősége ténylegesen komoly visszaélést követett el, cséplés alkalmával nagyobb mennyiségű terményt sem a cséplőbárcán, sem a tsz raktári könyvén nem vezettek keresztül, mely terményt saját céljukra és más tagok hasznára fordítottak a Járási Tanács tudta nélkül. Ezt a Járási Tanács a Községi Tanáccsal karöltve észrevette, és ennek alapján lettek börtönbüntetésre ítélve a levélben is megemlített személyek. Ebben az időben nevezett A. is tsz-tag volt, sőt párttag. A magatartása ellen ebben az időben is kifogás merült fel, mely indokoltá tette a pártból való kizárását. Az ugyan igaz, hogy a pártból való kizárása nem a pártdemokrácia betartásával

történt. Ebben az időben Balázs Mihály mint VB-elnök a pártvezetőségnek is tagja volt, és személyes bemondásra zárták ki a pártból, ahol A. D. nem vett részt. Ettől az időtől kezdve Balázs Mihállyal személyes ellentétbe kerültek. Az októberi események után a karhatalom által való letartóztatása a fent említett magatartása alapján teljesen indokolt volt. A termelészövetkezetből való kizárása után kiváltotta a betonárukészítő ipar gyakorlásához szükséges iparigazolványt, amit jelenleg is folytat. Amennyiben saját lakása nincs, így bérelt lakásban lakik. Levelében említi, hogy romházban lakik. Ez nem fedí a valóságot, mert jelenlegi lakását megelőzően is megfelelő lakásban lakott. A hiba azonban az volt, hogy mint bérlő a lakás karbantartását teljesen elhanyagolta. A legelemibb karbantartási munkákat is, mely a bérlő kötelessége lenne. Ezen túlmenően a lakbér fizetésével is hátralékban volt, így a tulajdonos felmondta a bérleti jogviszonyt. Jelenlegi lakhelyén két család lakik, a másik család a háztulajdonos, ebből adódott, hogy nézeteltérés volt a háztulajdonossal, ami abból adódott, hogy az általa készített kútgyűrűk és egyéb betonkészítményekkel az udvart teljesen elfoglalja, ami nem felel meg a tulajdonos és a bérlő között létrejött udvarhasználati egyezségnek. Ezt a háztulajdonos több esetben kifogásolta. Ebből adódott az, hogy egyik alkalommal, amit a levélben megemlít, nézeteltérés volt közöttük, ami odáig fajult, hogy a háztulajdonost nekilökte a frissen készített betonkarikának, ami összeomlott. Ez a háztulajdonos feleségének állítása. A. D. pedig úgy mondja, hogy a karikát a háztulajdonos felesége bunkóval törte össze. Ennél az esetről a községi tanács kiküldöttei tényt nem tudtak megállapítani, ugyanis a karika, mire odaértek már össze volt törve. Nem derült fény tehát arra, hogy ez minek következtében történt. Ezt az eseményt A. bíróság elé vitte. A Községi Tanács VB-elnöke, Kiss Sándor a háztulajdonos bevallása alapján tényleg adott ki igazolást, mely az ő állítását erősítette meg. A háztulajdonos férje a felszabadulás előtti években valóban vitézi címet viselt, mint őrmester. A fent említett eseményekből azonban nem tűnik ki az, hogy a község vezetői még ellenséges beállítottságú egyéneket is támogatnak, annak érdekében, hogy A. D.-nek ártsanak. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Sz. I., a háztulajdonos férje is nem kívánatos egyén politikai magatartása miatt, amit bizonyít az októberi cselekménye, amiért le is volt tartóztatva, bár a tevékenysége korántsem közelíti meg A. D. tevékenységét, csupán azt követte el, hogy a felvonulásban ittas állapotban részt vett és dalolta: "Horthy Miklós katonája vagyok..." A levélben megemlített írásai, hogy mennyiben fedik a valóságot, erre konkrét bizonyíték nincs, ellenben az ő magatartása nem ezt tükrözi, amit a levélben ír.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXXV.1. MSZMP-ir. 1957. 23 f. 1. 8.ő.e.)

Kukucska János feljegyzése a Mezőkövesdi járásban a pártszékházban és a rendőrségen elkövetett brutalitásokról. Miskolc, 1957. augusztus 24.

A mezőkövesdi járásban a járási rendőri szervek a pártbizottság néhány dolgozójának tudtával, részben a pártbizottság székházában, másrészt a rendőrségen törvénytelenül bántalmazták V. F. miskolci Forrás-völgy 8. sz. alatti, továbbá Cs. M., Hernádnémeti, Kossuth L. u. 93. sz. alatti lakosokat, a villanyszerelő vállalat Mezőkövesden dolgozó munkásait. Az ügyet személyesen, Kovács szds. politikai nyomozó elvtárssal f. hó 23-án a helyszínen kivizsgáltam. Megállapítást nyert, hogy V. F. és Cs. M. 4 társával együtt az esti órákban az utcán sétált, amikor találkoztak Daragó elvtárssal, a Járási Tanács Mezőgazdasági Osztály vezetőjével, aki V. F-ben felismerni vélte az október 25-i mezőkövesdi szovjet emlékmű ledöntésének egyik résztvevőjét, továbbá ez az illető Daragó elvtársat lakásán is felkereste, ahol tőle szállást kért, s állítólag ott súlyos rendszerellenes kijelentéseket tett. Ezután Daragó elvtárs szólt a járási kapitányság megbízott vezetőjének, aki a közelben tartózkodott. Bohák elvtárs, a megbízott kapitány odament a csoporthoz, felszólította V-t, hogy jöjjön vele, felmutatta rendőri igazolványát neki, és bement vele a járási pártbizottság épületébe, amely a tett színhelyétől kb. 100 m-re volt. A járási pártbizottság épületében megkezdte V. kihallgatását, de közben üzenetet küldött Jakab elvtársnak, a járási osztály beosztottjának, hogy jöjjön a pártbizottságra. A kihallgatást Bolyák elvtárs, Jakab elvtárs végezték, Bíró elvtársnak, a pártbizottság dolgozójának jelenlétében. Kihallgatás közben a pártbizottság épületében V-t tettelesen bántalmazták. Később V-t átkísérték a rendőrkapitányságra. Az ő bementése alapján bekísérték a kapitányságra, később Cs. M-t és 4 társát. Cs-t kihallgatás közben gumibottal megverték. A többi személyt tettelesen nem bántalmazták. A kikérdezés után az illetőket szabadon engedték. A vizsgálat megállapította, az illetők kihallgatása teljesen szabálytalanul zajlott le. A kihallgatásról jegyzőkönyv nem volt még augusztus 23-án este sem. Csak két papírszeletkére néhány feljegyzés, amiről kiigazodni nem lehetett. Továbbá, az illetőkkel szemben gyanús ok merült fel, hogy az ellenforradalmi ténykedésben részt vettek, szabályos eljárás lett volna, hogy 72 órára őrizetbe veszik, közben a terhelő adatokat rendezik és jegyzőkönyvi vallomást vesznek fel róluk. E helyett az történt, hogy megverték őket és kiengedték, és az illetők most szélteben-hosszában terjesztik, hogy a pártbizottság székházában tettelesen bántalmazták őket. A fenti eljárásban a legmélyebben elítélendő rész, hogy ez az eset a pártbizottság épületében fordulhatott elő, de el kell ítélni rendőri szerveink eljárását a rendőrség épületében is.

Javasolom: 1. A Megyei Pártbizottság a mezőkövesdi járási párt végrehajtó bizottságot részesítse figyelmeztetésben. A Végrehajtó Bizottság ülésére Prieszol elvtárs, vagy Kukucska elvtárs menjen ki. 2. Bíró József és Tóth József elvtársakat, akik a kihallgatásnál személyesen is részt vettek, a Megyei Pártvégrehajtó Bizottság részesítse dorgálásban. Gulyás Sándor elvtársat, aki az épületben tartózkodott, s tudott az esetről – bár amikor az ütlegetéseket hallotta, akkor felszólította Bohák elvtársat, hogy ezt az épületben hagyják abba – részesítse a VB figyelmeztetésben. 3. Bohák elvtársat, a járási kapitányság megbízott vezetőjét a Megyei Pártbizottság eljárásáért megrovásban részesítse. Jakab rendőrnagyot részesítsük dorgálásban, mivel a tettlegességben parancsnoka jelenlétében részt vett. 4. Még augusztus hónapban egy szűk körű járási aktíva összehívását javasolom a mezőkövesdi járásban, ahol ezt a kérdést napirendre tűznénk, megvitátnánk tanulságait. Az aktíva ülés előadója vagy Prieszol József, vagy Kukucska elvtárs legyen. Az aktíván feltétlenül vegyen részt Sipos Károly őrnagy elvtárs is. Erre azért van szükség, mert az augusztus 18-án megtartott szűk körű járási aktíván, ahol Bonyus elvtárs tájékoztatta a résztvevőket a Megyei Pártbizottság álláspontjáról az atrocitásokkal kapcsolatban, ez az aktíva résztvevőinek többségi egyet nem értésével találkozott. A veréseket tekintik az ellenforradalommal szembeni harc egyik legjobb eszközének. Ilyen légkör a pártban egyenes buzdítás a fegyveres erőknél dolgozó elvtársainknak a törvénytelen ségek elkövetésére. Tekintettel erre, nem javasolok szigorúbb felelősségre vonást, annál is inkább, mert a Megyei Pártbizottság is eléggé elmulasztotta ebben a kérdésben a nevelést. 5. Mezőkövesdi és más irányú tapasztalatomból ítélve úgy látom, hogy a rendőrségnél a politikai nevelő munkát hallatlan mértékben elmulasztottuk. Ide mutat az is, hogy a Megyei Pártbizottság sem szorgalmazza a megyei kapitányságon, a járási és városi kapitányságokon a politikai nevelő osztály, ill. nevelő tisztek beállítását. Javasolom: a Megyei Pártbizottság a legközelebbi ülésén tűzze napirendre ezt a kérdést, addig a belügyminiszterrel egyetértésben ki kell választani a megyei kapitányság politikai nevelő osztályának vezetőjét, és egy hónapon belül a járási kapitányságokon is be kell állítani a politikai nevelő tiszteket. Ez a szerv a rendőrség politikai nevelésének egyben az atrocitások megelőzésének a szerve lehet, továbbá ez a szerv kell, hogy tájékoztassa a pártbizottságot rendszeresen, hogy milyen visszaélések fordulnak elő, hogy megfelelően fel tudjunk lépni azokkal szemben.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXXV.1. MSZMP-ir. 1957. 1.f. 3.ő.e. 4.dosszié.)

M. M. levele Dobi István népköztársasági elnöknek, háza visszaszerzéséért. Bogyiszló, 1957. december 4.

Alulírott azzal a kérdéssel fordulok az Elnök Úrhoz, hogy szíveskedjék panaszomat kivizsgáltatni és ügyemben igazságot tenni. 1955 júliusában a helyi Tanács elvette házamat a hozzátartozó gazdasági épületekkel együtt a Tsz részére. Azóta is hol itt, hol ott kapok lakást és állataimnak, gazdaságomnak helyet. De mert ez a helyzet már tarthatatlan, így tovább gazdálkodni nem vagyok képes, és mert rendelet is jelent meg az államosított házak visszajuttatásáról, ez év márciusa óta kilincselek házam visszaadása végett. A helyi tanácsnál azzal intéznek el, hogy maradjak békén, mert lesz még rosszabbul is. A megyei tanács arra hivatkozik, hogy amíg a Tsz-nek szüksége van a házra, addig birtokolhatja. A Tsz-elnök pedig arra hivatkozik, hogy ő hiába is akarná, nem adhatja vissza. A ház, a gazdasági épületekkel együtt, pedig sem kihasználva nincs, de nem is tartja karban a Tsz, mert maga is csak átmeneti jellegűnek tartja a birtoklást. Én 72 éves, feleségem 68 éves korban odajutottunk, hogy nincs otthonunk, hiába dolgozunk hajnaltól éjszakáig, megélhetésünk bizonytalanná válik, mivel épületek nélkül nem lehet gazdálkodni. Eddig nem csak fizettem adómat, de mindig előre fizettem azt. Most arra kell gondolnom, hogy honnan teremtsék elő tízezer forintnyi összeget, ha nem fogok tudni gazdálkodni, csak azért, mert annak alapvető lehetőségétől fosztottak meg házam jogtalan elvételével. Kérem Önt, segítsen az igazságtevésben, hisz nincs olyan törvény amely lehetővé tenné, hogy dolgozni akaró ember ne dolgozhasson, becsületesen adózó polgár agyon legyen nyomorítva. Meggyőződése, hogy a Tsz nem károsodna házam visszajuttatásával, hiszen én nem zárkózom el az elől sem, hogy a Tsz egyes épületrészeket használjon mindaddig, amíg a szükséges építkezései elkészülnek. Egyetlen vágyam a még hátralévő éveimet, legalábbis amíg bírom, becsületes, hasznos munkával eltölteni, hogy ne kelljen más nyakán élösködnöm. Lehetetlen, hogy Ön meg ne hallgassa panaszomat, és ne segítsen annak orvoslásában, amit várva maradok.

(A gépelt levélre kézzel írtak választ 1958. január 10-én: „Az Elnöki Tanács Titkárságától – illetékességből – hozzám érkezett levelére, az alábbiakról tájékoztatom. A vonatkozó rendeletek szerint, termelőszövetkezetek használatába (birtokába) került földet, épületeket, felszerelési tárgyakat, stb. elvenni nem lehet. Amennyiben a vitás objektum az Ön telekkönyvi tulajdonában van, úgy bérleti díjra jogosult, melynek összegére vonatkozóan a termelőszövetkezettel egyezzen meg. Ügyében további intézkedést nem teszek.”

(Magyar Országos Levéltár, FM, XIX-K-1-bb. Termelőszövetkezeti Főosztály, 244.d. 75051.)

Tabló fedőnevű „informátor” jelentése Gy. J-néről Mezei Károlynak, BM Bács-Kiskun Megyei RFK Politikai Nyomozó Osztálya r. ny. alhadnagya számára. Izsák, 1958. március 7.

Megbízás folytán jelentem, hogy Gy-ék a Batthyány utca 15. sz. házban laknak, mely Cs-ék tulajdonát képezi. Az asszony házimunkája mellett, szőlőmunkával foglalkozik. Legidősebb lánya Kecskeméten dolgozik, kisebbik lánya iskolába jár. A Cs. családdal elég jó viszonyban vagyok. Gy. kb. 1 hete idehaza volt, aki látta és beszélt is vele, mondja, hogy teljesen megöszült. Alig ismert reá, mert teljesen ősz ember, igen megváltoztatta a külsejét. Családi életük kiegyensúlyozott család benyomását kelti a velük (az asszonnyal és a gyerekekkel) való beszélgetésből ítélve. Az asszony ragaszkodik férjéhez, de van a hangjában, inkább szánsalomnak tetsző, olyan súly is, amely inkább arra enged következtetni, hogy inkább a szánsalom szeretete az, amely urához fűzi már. Nem szívesen beszél családi helyzetéről az asszony. Még szomszédaival is igen zárkózott természetű. Úgy érzik szavaiból, hogy az elmúlt 6–7 év, felkavarta ugyan nyugalját, de iparkodik elhitetni másokkal, hogy kiegyensúlyozott lelki életet él. Tekintete állandóan bánatos. Nagy barna szemei azt a benyomást keltik, mintha sokat szenvedne belülről. Nehezen közelíthető meg az asszony. Már elértem nála azt, hogy rokonszenvet ébresztettem benne azzal, hogy pár vigasztaló szóval a közelébe engedtem, leány gyermekén keresztül. Gy-t N. L., a községi Tanács kézbesítője látta idehaza, de sürgős munkája akadályozta abban, hogy bővebb beszélgetésbe elegyedhetett volna vele. Megfigyeléseimet és az információimat további feladatok elérésére szélesíthetem ki, a fenti kapcsolatok megteremtése után.

Megjegyzés: Az informátor a kapott feladatát jól megoldotta. Sikerült neki Gy-nével kapcsolatot teremteni, és megtudni olyan családi vonatkozású dolgokat, ami bennünket érdekel. Jelentése értékes. Az informátor igen előzékeny és szolgálatkész, s látszik rajta az, hogy örömmel végrehajtja kérésünket, s erre büszke is, hogy ismét igénybevettük szolgálatait.

Intézkedés: 1. pld. gépelni. Eredeti jelentéssel együtt Cs. körözési dossziéjába kell tenni.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-11.675. Cs. I. ügye.)

Pártbizottsági VB-tag, katona- és rendőrtisztek által 1957. december 28-án készített véleményének a másolata L. J-ról, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács tsz-revizoráról, és annak tartalékos tiszti lefokozásáról. Miskolc, 1958. április 24.

A nevezett az ellenforr. időszakában olyan személyekkel tárgyalt, akik nyílt ellenségei voltak a rendszernek. Nov. 5-én, amikor az első szovjet tank bejött Miskolcra, kijelentette, "mi nem ezeket vártuk, hanem az amerikaiakat. Tegnap a Szabad Európa rádió bejelentette, hogy jönnek". A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását ellenségesen fogadta. A párttagoktól idegenkedett. A karhatalmistákra azt mondta, "úgy néznek ki, mint a muszkák", lenézte és kigúnyolta őket. A nevezett a felül leírt tényeket nem ismeri el, azonban a bizottságon a szembesítés során H. J. elvtárs a szemébe mondta azokat a tényeket. Így a bizottság megállapította, hogy a nevezett ezeket a kijelentéseket megtette, és igyekezett ellenséges hangulatot szítani a párttagok és a szovjet csapatok ellen. A fenti ténykedéséért a bizottság javasolja a tart. tiszti rendfokozatának a megvonását.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXXV.1. MSZMP-ir. 1957. 23 f. 1. 8.ö.e.)

Borbás Ferencnek, az MSZMP Csór községi titkárának a lovasberényi tanácsházára küldött jellemzése, M. J. volt római katolikus pap számára. Csór, 1959. február 9.

Nevezett saját kérésére mint volt róm. kath. lelkész személyéről a következőket tudom jellemzésül adni. 1953 óta ismerem, mint lelkészt, akkor is a községnek voltam községi párttitkára, de minden alkalommal az eltávozási időpontjáig teljes egyetértésben dolgoztunk az egyházi és a párt által megkövetelt viszonyoknak megfelelően. Igazolásul fel tudom hozni azt, hogy körlevelei és egyházi rendezvények alkalmával mindenkor felkereste községünk pártszervezetét és a községi Tanács vezetőit. Az egyházi szertartásaiban is több ízben foglalkozott szociális vívmányainkkal, sőt, az egyháztól való eltávolodása is annak következtében jött létre, hogy önkéntesen többet foglalkozott ezen irányban, mint a megyei Püspök által megadott tennivalókkal. Nevezett személy ideológiai és párthoz való viszonyát jónak tartom, és kérését készséggel támogatjuk.

(Fejér Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 19.f. 1959–1960. 17.d. 41.ö.e. 308.)

M. J., volt római katolikus pap kézzel írt önéletrajza(i.) Lovasberény, 1959. március 2. Alap, 1959. július 19.

1916-ban (április 20-án) születtem Nógrádmegyerben. Apám kőszénbányász, anyám gazdasági napszámos szülők gyermeke volt. Elemi iskoláim elvégzése után immár 13 éves koromban kerülhettem középiskolába, szüleim anyagi nehézsége és szegénysége miatt. Akkori jóindulatú tanítóm és kitartó tanulmánygyámom eredményeképpen kerülhettem a középiskolába. Gimnáziumi tanulmányaimat a balassagyarmati áll. gimnáziumban végeztem. Azzal a gondolattal és tervvel indultam a középiskolába, hogy tanító leszek. A IV. középiskola elvégzése után azonban szüleim nem tudtak, szegénységük miatt, a tanítóképzőbe adni és ott tovább taníttatni. Maradt tehát tovább a gimnázium elvégzésének a lehetőségem, mivel ott mint szegény sorsú sorkosztos diák, tovább tanulhattam. Próbálkozásaim, a tanítóképzőt illetően, eredménytelenek maradtak a fent említett okok miatt. Azt reméltem, hogy érettségi után sikerülni fog, de az anyagi nehézségek miatt akkor nem sikerült. Középiskolai éveimben sokszor kellett megküzdenem azzal az előítéllettel is, amelyet származásom jelentett. Ez nem egy esetben hozzájárult tanulmányi eredményeim és osztályzatom kialakulásához. Közben, hogy anyagilag is segíthessek magamon és szüleimen, mindig foglalkoztam 2–3 alsóbb osztályos tanulóval, mert az ún. szegény diáksor-kosztosság mellett sem tudtam volna pusztán szüleimre hagyatkozva tanulni. A tanévek befejezése után természetesen mindig ki kellett a fizikai munkából is venni a részemet, hogy ezáltal is lehetővé tegyem tanulmányaim folytatását. Kapáltam, kaszáltam, arattam, betakarítottam, cséplőgépnél és kőművesek mellett, mint napszámos dolgoztam. Ilyen körülmények mellett, küzdelmes tanulmányi évek után jutottam el az érettségiig, amelyet illetően pl. előzetes fenyegetésben is lehetett részem. Az „eredmény” nem maradhatott el. Így végeztem el a középiskolát, szinte állandó nehézségekkel megterhelve. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy idevonatkozó állításomat akár írással is tudnám, szükség esetén igazolni. Hozzá tartozik a teljességhez az is, hogy hárman voltunk testvérek, ami szintén hozzájárult tanulmányi nehézségeimhez, ill. ahhoz, hogy a tanítóképzőt elvégezhessem. Testvéreim közül egyik bányász Kisterenyén, a másik gyári munkás Salgótarjánban. Mindkettő „élmunkás.” Érettségi után is azzal a gondolattal lettem teológus, hogy a filozófiai évek elvégzése után a pedagógiai pályára léphetek. Akkor azonban édesanyám fenyegető unszolására papnak kellett maradnom. Így érkeztem el 1945-höz, amikor a dolgozó proletariátus bánya- és gyári munkásság mellé álltam, mert úgy éreztem, hogy származásom és az igazságnál fogva ott a helyem. Már akkor

„kommunista” papnak neveztek el. Papi éveimben évről-évre ért bennem a kilépésem gondolata. Szüleim miatt azonban akkor nem lehetett. Haláluk után szabaddá vált az út. A gondolatot erősítette bennem a papi életben dúló egészségtelen protekció, és az Egyház konzervatív gondolkodás- és életmódja. A haladó gondolkodásmód mind közelebb vitt elhatározásom tette váltásához. Azután 1956-ban elkövetkezett az ellenforradalom, amely alatt akkori állomáshelyemen: Csóron tanújelét adtam mentalitásomnak. Nem egy esetben ismét szemrehányásban volt részem, és több ízben ismét „kommunista pap”-nak neveztek. Értesülésem szerint jórészt éppen e miatt is degradáltak és mozdítottak el a helyemről. A végső ok tehát adva volt, hogy kiléphessek a papság köréből, ahol az utóbbi években mind idegenebbül éreztem magam. 1958. szept. 1. bányásznapi Salgótarjánban. Marosán György miniszter elvtárs beszéde végképp meggyőzött arról, hogy a továbbiakban a dolgozó nép mellett a helyem. Ennek következtében 1958. okt. közepén végleg kiléptem a papság kötelékéből, és azóta itt-ott, mint kisegítő és helyettes dolgozok. (áthúzott mondat: Jelenleg a lovasberényi Tanácsnál ugyancsak ideiglenesen mint kisegítő vagyok alkalmazva, amely ápr. közepével lejár.) Leghőbb óhajom, hogy a népi demokráciában elérhessem régi vágyam teljesedését. Beállhassak egy állandó jellegű munkakörbe és népnevelői munkába, ahol legfőképpen végezhetek a nép és a „Nép Állam” szempontjából is produktív munkát. Munkásságommal ambíciózus, tetterkész, szociális gondolkodású ifjúságot és népet nevelhessek. A néppel a népért, a népi demokratikus és szociális eszmék jegyében. Az önéletrajzomban tett állításaimat jórészt a mellékelt ajánló sorok is igazolják.

(Fejér Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 19.f. 1959–1960. 17.d. 41.ö.e. 309.)

Az Élelmezésügyi Minisztérium Állatforgalmi Igazgatóságának az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának írt beszámolója a Győr-Sopron megyei „új szocialista községek átszervezéséről”. Győr, 1959. január 31.

A megye területén az utolsó jelentések szerint, mint az már ismeretes, rövid egy hónap leforgása alatt, 29 község alakult át termelőszövetkezeti községgé. Ennek előzménye az volt, hogy a megyei párt végrehajtó bizottsága az év első napjaiban célul tűzte ki, hogy járasonként melyek lesznek azok a községek, amelyekre agitációs erőket kell a cél elérése érdekében összpontosítani. Ezekben a községekben úgyszólván a megye valamennyi állami vállalata üzeme, egyéb intézménye adott segítséget. Az eredmény, ott, ahol volt már előzőleg is

termelőszövetkezet, lényegesen gyorsabban alakult, mint ahol még ez ideig nem volt. Voltak azonban nehéz községek is, ahol igen szívós agitációs munkát kellett kifejtetni az eredmények elérése céljából. A szívós agitációs munkát a következőkkel lehet jellemezni. A kijelölt súlyponti községekben az agitációs munka beindulástól kezdve a befejezésig tartott, voltak olyan termelők, akiknél a népnevelők tízszer is megjelentek, és sok termelőt ezen kívül a tanácsházára is behívtak, ahol ismételten elmagyarázták a nagyüzemi gazdálkodás előnyét, a pártnak a mezőgazdaság átszervezésével kapcsolatos téziseit. A tanácsházára általában csak a hangoskodókat hívták, akiket figyelmeztettek, hogy a hangoskodások milyen károsan befolyásolják a termelőszövetkezeti szervezést. Ilyen szervezésben vett részt vállalatunk is, aki a soproni járásban lévő Magyarfalvát kapta szervezésre. A fentieken túlmenőleg jan. 30-án személyesen négy új szocialista községben végeztem gazdasági munkám

(fedezetellenőrzést) mellett közvélemény-kutatást, a csornai járásban. Farád, Rábatamási, Bogyoszló és Magyarkeresztúr községekben. A négy községben 11 termelővel beszélgettem el, ezek közül mintegy 50%-a úgy nyilatkozott, jóformán kérdés nélkül, hogy beléptek, mert addig agitáltak bennünket, míg alá nem írtuk a belépési nyilatkozatot, és hát majd meglátjuk, hogy tényleg jobb lesz-e ezután. Volt Magyarkeresztúron egy termelő, név szerint E. J. Vöröshadsereg út 32. sz. alatti lakos, aki úgy jellemezte a termelőszövetkezeti szervezést, mint hideg- és idegháborút. Azonban egyetlen termelő sem nyilatkozott úgy, hogy az erős, szívós agitációs munkán túlmenően egyéb eszközt alkalmaztak volna velük szemben. Ellenben, amikor feltettem a kérdést, hogy az utóbbi napokban, hogy ténylegesen egy-két nap alatt különösen agitáció nélkül új szocialista községek alakulnak, erre a válasz az volt, hogy igen sokan járnak át a súlyponti – szervezés alatt lévő községekbe – a szomszédos községekből, és várják, hogyan alakult a helyzet, és amikor látják, hogy a községben vége felé jár a szervezés, és viszik a hírt haza, ezekben a községekben természetesen ezután a nagy többség minden különösebb agitáció nélkül átmáll. Általában ez a szervezés jellemző a csornai és soproni járásban. A győri járásban azonban már a kapott tájékoztatás nem minden esetben ad ilyen sima lefolyásról képet. Pl. f. hó 27-én a szocialista községgé nyilvánított Töltéstava községben, ahol az agitációs munka 3 hétig tartott, az utolsó napokban a termelők "nehéz" részét, hét-nyolc termelőt átküldöttek a győr-szentmártoni rendőrsre, ahol tovább agitálták őket. Ezen kívül a győri rendőrsre is elküldtek egy-néhányat hasonló céllal. Az utolsó napon kedden a kora hajnali órákban a rendőrség razziaát tartott a község azon dolgozó parasztjainál, ahol még nem írták alá a belépési nyilatkozatot. És ezt kihasználva, ismételten belépési nyilatkozatra próbálták rábírní a termelőket. Razzia volt Á. M. dolgozó parasztnál is, aki egyébként betegágyban feküdt, ugyanakkor írást alá a belépési nyilatkozatot is vele. A

kiszivárgott hírek szerint mintegy 7–8 termelőt emlegetnek a községben, hogy idegösszeroppanásban fekszik, részben a lakáson, részben a kórházban. Konkréten D. Á. termelőről tudunk. Bővebb tájékoztatást ebből a községből kapni nem tudtam, mivel az emberek idegennek nem hajlandók nyilatkozni. Ezen az egy kirívó hasonló jelenségen kívül hasonlót a megye területén nem tapasztaltam.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály ir. 1959. 3.ö.e. 172–173.)

Névtelen, betűhíven közölt levél a Magyar Rádió szerkesztőségének a Győr megyei brutalitásokról. 1959 eleje.

Nevegyék rossz néven ezt a pár sort amit önöknek most írok. De olyan tulzásba viszik a dolgot nálunk Győr m. hogy az ösztönzött arra hogy önöket is tudasam a dologról. Ugyan is arol van szó hogy nálunk Győr megyében is megkezdődött a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

De olyan brutális módszerekkel hogy ha önöket ezt megtudják az égnek ál a hajuk. Bizonyára még emlékeznek arra mikor Kádár elvtárrsal együtt önök is kizárólag az önkéntesség elvén alapszik a szocialista átszervezés. A győri városi pártbizottság ugylátszik ezt nem ismeri vagy nem akarja. Azért mert egyedül a parasztság álta meg a hejét az elenforradalom idején amíg köztársaságba az nem ment tüntetni és nem fogott fegyvert hanem szorgalmasan dolgozott. Kisé bosszantó dolog és ha önök is ezt az utat tartás hejesnek akkor jobb ha kerek perек kijelenti hogy már pedig egyéni tovább nincsen. Csak azért nem szolgálók nével mert nem akarok a győriek puhitójába kerülni hogy meg irtam a valóságot. Mer a közmondás azt mondja szolj igazat betörök a fejed. Várom válaszukat a esti kronikába Kiscica jelígre.

Az elképzelhető leg brutálisabb módszerhez fojamodtak azt az egyént aki mem akar beálni elmondják mindenféle a elenségnek és ellenforadalmárna ha ez mind kevés akkor fogják is elhurcolják és megpuhitja gumibottal és végül is kénytelen félholtan beálni.

Nehogy kételkedjenek aba amit most irtam meg győződhetnek szeméjesen is menjenek el. Töltéstaván ma is 8 ember nyomja az ágyat a gumibotok nyomá. Kérdezem önöktől hogy hejesen járt el a városi pártbizottság vagy akinak a hat s körébe tartozik mikor ilyen módszerekhez fojamodot. Bizonyára önök is ismerik azt a közmondást amej kutya botal vernek a nyúl után sose fogja meg a nyulat. Mi pedig nem vagyunk kutyák hogy velün így banjanak. Ha pedig ez tovább is így megy a még haragját zudítsák saját magukra és enek

sujos következménye i lehtnek. Azt az egyett nem értem csak hogy mért is mondanak benünket elenségnek vagy elenforadalomárnak.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 14.ő.e. 1959. Fa/10/230. 147–148.)

Egy bejelentés pártbizottsági, írásos rögzítése a Győr-Sopron megyei kollektivizálás brutalitásáról. Budapest, 1959. február 4.

A rádió riporternője (Molnár Gyuláné) feljegyzése: a tanácsitkárral való két órás beszélgetés után ezt mondta, hogy miért nem nyilatkozik: „A rádióban nem lehet azt elmondani, hogy mi milyen módszerekkel agitáltunk. Amikor bementünk a paraszthoz, nem kukoricáztunk, megmondtuk: vagy aláírja a belépési nyilatkozatot, vagy nem, a földjét akkor is betagosítjuk.” Rábatamásiban az elvtársak ezt mondták neki: „Ebben a forradalmi helyzetben nem tanácsos riportot készíteni, illetve riportban elmondani, hogyan alakult meg a termelőszövetkezet, mert többet ártunk, mint használunk. Ez ugyanis felkavarná a kedélyeket.”

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1960. 17.ő.e. Közérdekű bejelentések, termelőszövetkezeti kollektívákat érintő panaszos levelek.)

A Magyar Rádió és Televízió szerkesztői levele Keserü Jánosnak, az MSZMP KB alkalmazottjának a Győr-Sopron megyei Acsalagon történt brutalitásról. Budapest, 1959. február 13.

Ne haragudj, hogy ismét zaklatlak levelemmel, de egyik rádiós kollégám megnyugtatóra szeretnék ismerni a tényleges helyzetet a következő ügyben. Kollégánk felháborodottan mesélte ma, hogy egyik pesti ismerősének levelet írt Győr-Sopron megyéből, Acsalagról rokona, és igen megdöbbentő tsz-fejlesztési módszerről számolt be. A levélírók állítása szerint N. F. acsalagi egyéni gazdát, mert nem akart belépni a termelőszövetkezetbe, összetörték, a fejét a falba verték, és lenyalatták vele a falat. Kérésünkre, hogy mondja meg, ki írta mindezt, nem volt hajlandó megmondani kollégánk a levélíró nevét. Mi igyekeztünk megnyugtatóni kollégánkat, elmondtuk, hogy milyen helyes, újszerű módszereket alkalmaznak Győr-megyében a tsz-szervezésre, és mennyire figyelembe veszik az önkéntességet. Közöltük vele azt is, hogy mivel a fent leírt módszer még a legvadabb erőszakoskodások idején sem fordult elő – ez esetben nyilván rosszindulatú provokációról, rémületkeltésről van szó.

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 1959–1960. 17.ö.e. Közérdekű bejelentések, termelőszövetkezeti kollektívákat érintő panaszos levelek. Fa/168. Mg. 23/8/59.)

Lombos Ferencnek, az MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága titkárának és Szántó Lajos mezőgazdasági osztályvezetőjének levele a KB Mezőgazdasági Osztályára, az acsalagi ügyről. Győr, 1959. április 7.

Kedves Nádas elvtárs! Hozzánk küldött, N. F., acsalagi lakossal kapcsolatos levelet kivizsgáltuk és a következőket állapítottuk meg. N. F. elvtárs 1948 óta tagja a tsz-nek és az ellenforradalom után is első volt, aki a tsz mellett kiállt a községben. Most január, februárban a tsz-szervezés időszakában N. F. elvtárs mint tsz-tag aktívan kivette részét a tsz-szervezésből. A levélben leírt dolgok nem felelnek meg a valóságnak, nem más, mint egyes deklasszált elemek provokációs rémhírterjesztése.

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 17.ö.e. 1959–1960. Közérdekű bejelentések, termelőszövetkezeti kollektívákat érintő panaszos levelek. Mg-23/8/2/59.)

Varga Károlynak, a Gamma Optikai Művek MSZMP-szervezete agitációs és propagandatitkárának beszámolója a KB Mezőgazdasági Osztályának, az egyik dolgozó szüleitől kapott levelének tartalmáról. Budapest, 1959. február 13.

Üzemünk dolgozója, G. L. elektromérnök levelet kapott szüleitől, (G. L., Győr-Sopron megye, Farád), amelyben a faluban folyó tsz-szervezésről írnak. Azt írják, hogy a kiküldött agitátorok megfenyegették őket azzal, hogyha nem lépnek be a közösbe, mérnök fiukat eltávolítják üzemünkből. Ennek hatására lettek tsz-tagok. Ezen kívül írnak arról is, hogy néhány egyéni dolgozó parasztot a faluból „elvittek”, egy-két nap múlva visszaengedték őket, és ezután ezek is tsz-tagok lettek. G. L. dolgozónk ezt a levelet munkahelyén több munkatársának megmutatta, így szereztünk erről tudomást. Kérjük az elvtársakat, vizsgálják meg, hogy a fent leírtak megfelelnek-e a valóságnak, és erről pártszervezetünket értesíteni szíveskedjenek.

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 17.ö.e. 1959–1960. Közérdekű bejelentések, termelőszövetkezeti kollektívákat érintő panaszos levelek. Fa/160.)

Az MSZMP Győr-Sopron megyei titkárának, Lombos Ferencnek a levele a farádi „tsz-fejlesztésről”, a KB Mezőgazdasági Osztályának. Győr, 1959. március 4.

Kedves Nádas elvtárs! Hivatkozva Fa/160. sz. leveledre, a következőket tudjuk válaszolni. Nem igaz, amit G. L. elektromérnök írt, illetve mondott a farádi tsz-fejlesztésről. Ez a község tipikus példája annak, ahol nem volt semmiféle kilengés sem jobbra, sem balra. Teljesen normális körülmények között értettek szót a falu vezető középparasztjaival, és miután őket a szövetkezetbe beléptették, utána az egész falu megindult különösebb agitáció nélkül a szövetkezeti úton. Megnéztük, hogy az agitációban volt-e szó arról, hogyha nem lépnek be G-ék a tsz-be, fiukat eltávolítják az üzemből. A Járási Pártbizottságnak is az a véleménye, de nekünk is ez a tapasztalatunk, hogy erről nem volt szó. Bár az is igaz, hogy az ellenség ebben a faluban vastagon vitte azt a rémhírt, hogy az üzemekből, egyetemekről eltávolítják azoknak a hozzátartozóit, akik nem lépnek be a tsz-be. Egyéb észrevételünk a levéllel kapcsolatban nincs, csak annyi, hogy bárki elmehet Farádra, megnézheti az ottani helyzetet, meg fog győződni, hogy teljesen józan körülmények között történt az átszervezés, és a munka nagyon szépen beindult ebben a községben.

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 13.fcs. 17.ö.e. 1959–1960. Közérdekű bejelentések, termelőszövetkezeti kollektívákat érintő panaszos levelek. 23/21/2/59.)

Az Épületkarbantartó Vállalat párttitkárának levele az V. kerületi pártbizottsághoz, a Veszprém megyei Gyarmat községben tapasztaltakról. Budapest, 1959. február 11.

Jelentem, hogy G. L. ü.b. elnök elvtárs 1959. febr. 7-től 10-ig Gyarmat községben (Veszprém m.) tartózkodott az anyósánál, és a következőkről győződött meg, ami az agrárpolitikánkkal szorosan összefügg a község szocialista átalakítása terén. A termelőszövetkezetek kialakítása Pártunktól idegen módszerrel történik, terrorisztikus eszközökkel. A házasságkötéseket a Tanácsházán csak akkor eszközölik az illetékesek, ha a belépési nyilatkozatot aláírták a házasságot kötők. Elrettentő példaként közölte a belépést, melyet a következőképpen hajtanak végre az illetékesek. A beszerzendő személyeket behívják a Tanácsházára, vagy gépjárművel értük mennek a délelőtti órákban, ezután kezdődik a felvilágosító munka, amely

elbeszélgetés után, midőn a beszervezendő személyek még nem írják alá a belépési nyilatkozatot, úgy kiküldik a pihenő, illetve várakozós szobába, majd fél ill. 1 óra múlva újra behívják, ekkor ismételten elbeszélgetnek, ha eredménytelen az elbeszélgetés, újra kiküldik a várakozó ill. pihenő szobába, ez így folyik egész nap este 6–7 óráig. Előfordul olyan eset is, hogy a beszervezendő személy a többszöri elbeszélgetés ellenére sem akar belépni a szövetkezetbe, úgy gumibottal összeverik az illetőt. Így fordult elő pl. R. J-el is többek között. (lakása: a paplakkal szemben van.)

Gyarmat községben igen nyomott és elkeseredett hangulat uralkodik az emberekben, mivel a falu többsége azzal a kéréssel fordult a Megyei Tanács illetékeseihez, hogy a kollektív szocialista községgé való átalakítást öszre hajtsák végre, mivel a falu dolgozóinak, kik a földből élnek, nagy százaléka az őszi vetési kötelezettségének eleget tett, így a bevett vetésterületeket még ez évben ők takarítsák be. Ezt annál is inkább kérték, mivel a tagosítások mostani eredménye, az elkeseredettség mellett gazdasági szempontból sem előnyös, sőt hátrányos volna, mivel a vetésterületek gabonaféleségekben egymástól különböznek (fél hold rozs, egy hold üres kapás növénynek, fél hold árpa, fél hold üres, egy hold búza, majd ismét üres telek.) Az elkeseredés mutatkozik meg azokban a jelenségekben is, amit G. elvtárs tapasztalt, hogy pl. van, aki hetek óta nem gondozza a szarvasmarháit, vagy a téli időszakban a földekre történő trágyakihordásokat teljesen egészében mellőzik, korábbi évek hasonló időszakában ez a fő munka volt. Több egyéntől tudomást szerzett arról is, hogy a Tanács vezetősége részére oly értelmű célprémium van kitűzve, ha a község szövetkezeti községgé lesz szervezve, úgy 20–25.000 Ft-ot fognak kapni. Igen fájó és elkeseredett jelenséget teremtett a földméréssel kapcsolatban kiadott 200–800 Ft-ig megállapított összegek befizetése. A földeket fel sem mérték, az összegek befizettették, most pedig a földeket a fentiekben elmondottak szerint erőszakosan, diktatórikusan kollektivizálják. Kérem az Elvtársakat, hogy a megfelelő intézkedéseket tegyék meg.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 14. ö.e. 1959. Fa/10/244. 152.)

H. Z. hódmezővásárhelyi katona, párttag, munkásőr levele Marosán Györgynek, az erőszakos tsz-szervezésről. Hódmezővásárhely, 1959 februárja.

Már többször találkoztunk, sőt már beszélgettünk is, de még nem volt soha alkalmam, hogy bővebben beszámoljak. Most azonban olyan események történnek, amiről, úgy érzem, írnom kell. Először is arról, hogy ki vagyok. Nevem: H. Z. első éves katona vagyok a hódmezővásárhelyi gépkocsizó lövészezrednél. Budapestről kerültem ide. Otthon a Keleti fűtőházban voltam technikus. A Keleti tömb Párt Végrehajtó Bizottságának voltam tagja. Mint ifjúsági felelős fejtettem ki a ténykedésemet. Előtte a Diákszövetség országos elnökségénél dolgoztam, mint kultúros. Utána pedig a középiskolai osztályon 1957 áprilisában tagja lettem az MSZMP-nek, majd a munkásörségnek. Édesapám az elsők között volt a Karhatalom megalakulásánál. Ezeket csak azért mondtam el, hogy lássa, hogy igen-igen szívügyünknek tekintjük az országunk ügyét. Épp ezért szeretnénk most foglalkozni egy pár kérdéssel, ami nem közömbös a további életünkkel szemben. Az egyik, ami a legfontosabb, ez a szocialista gazdaságok kérdése, illetve a falu szocialista fejlesztésének kérdése. Egységünknel legtöbb fiatal mind faluról jött parasztfiatal. Az ő számukra érkeznek napról napra levelek, amelyekben az otthoni helyzetről számolnak be. Ezekből a levelekből igen sok érdekes és figyelemre méltó eseményt tud meg az ember. Itt csak a Sopron környéki dolgokkal szeretnék foglalkozni. Igen sokat lehet hallani a TSzCs-ék megalakulásáról. A levelekből azonban, leszűrve a következtetést, azt kell mondanom, hogy a megalakulások erőszakkal történnek. Állandóan azt hangoztatják, hogy bízhatnának ők őszintén, ha nem teljesítik ígéretüket. Igen sok érvet hoztam fel addig, és mondhatom, hogy nem is eredménytelenül, mert igen sok kérdésben változtatták már meg a nézetüket. Szóval, ha foglalkoznak Velük, igen szép eredményt lehet elérni, de ez az esemény most igen megzavarta őket. Ezért kérem Marosán elvtársat, hogy küldjön megnyugtató választ, mert ezzel igen sokat segít a munkámban. Mással most nem is foglalkozom, majd a legközelebbi levelemben foglalkozom a többi dologgal is, mert még van igen sok.

P: általános kép az, a levelekből következtetve, hogy behívták a befolyásosabb gazdákat a tanácsházára du. 3-kor, és csak másnap hajnalban engedték ki őket. Ez idő alatt „agitálták” őket a nagyüzemi gazdaság előnyeiről. Mikor sikerült „rábeszélni” őket az egyesülésre, kiengedték őket. Véleményem szerint ez egyáltalán nem egyezik meg a pártunk politikájával. És az ilyen egyesülések soha nem lesznek életképesek. Azonkívül a parasztságunk hangulatára sincs buzdítólag az ilyen intézkedés. Mióta ezek a levelek megérkeztek, nem lehet nyugodtan beszélni ezekkel a fiatalokkal. Állandó szócsatákat vívnak velük. Kedves Marosán elvtárs, kérem, ebben az ügyben adjon megnyugtató választ, mert ezzel az intézkedéssel a fiatalok bizalma meg bomlik a párt, a kormány felé.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 14.ö.e. 1959.10/761. 155–156.)

Marosán György titkárságáról küldött levél Fehér Lajosnak, az MSZMP KB-hoz, a hódmezővásárhelyi katonaság körében tapasztaltakról.
Budapest, 1959. február 17.

Mellékelten megküldjük H. Z. honvéd (Hódmezővásárhely H. N. 4228/c.) Marosán elvtárshoz írt levelét, melyben felhívja a párt figyelmét arra, hogy az ottani katonák a hazuról kapott levelekben a TSZ-szervezéssel kapcsolatos erőszakoskodásról kapnak híreket, és ez igen rossz hangulatot okoz. Kérjük, szíveskedjék a levélben felvetett problémák megválaszolásával a katonák közötti hangulat megjavítását segíteni, és intézkedéséről – az eredeti levél visszaküldésével együtt – a Budapesti Pártbizottság Irodáját tájékoztatni.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 14.ö.e. Fa/10/323. 154.)

Keserü Jánosnak, az MSZMP KB alkalmazottjának levele H. Z. hódmezővásárhelyi párttag katonának, munkásörnek korábbi levelére válaszolva. Budapest, 1959. március 18.

Elnézését kérjük, hogy Marosán elvtárshoz február közepén küldött levelére csak most válaszolunk. Sajnos, a levelében írt észrevételek – amelyek a Sopron környéki termelőszövetkezet-szervezés módszereire vonatkoztak – nem voltak konkrétak, és így azok ellenőrzésére sem nyílt mód. Meg kell azonban mondani, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom mostani fejlődése során sok rémhír terjedt el. Ezek túlnyomó többsége arra irányul, hogy a termelőszövetkezetek fejlesztésével kapcsolatos munkát, erőfeszítéseket rossz színben tüntesse fel, és megijessze azokat a még egyénileg dolgozó parasztokat, akik eddig nem tértek a termelőszövetkezeti gazdálkodás útjára. Az ilyen híreket egyszerű dolgozó emberek is terjesztik, akik jóhiszeműen elhiszik azt, amit a kocsmában, folyosókon, stb. hallanak, de nem győződnek meg a valódiságukról. Úgy gondolom, hogy Önöknél a honvédségnél sem hiányzik a rémhírek tömkelege, amelyeket viszonylag táplál 1–2 termelőszövetkezetbe belépett, de a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről még nem teljesen meggyőződött dolgozó paraszt kesergése is az egyéni gazdaság miatt, amit katonafiának ír.

Azt javasoljuk tehát, hogy Ön is a kommunistákkal, KISZ-tagokkal, parancsnokokkal közösen harcoljon a rémhírek ellen, s ha valóban konkrét hibát tapasztalnak valahol, azt sürgősen jelentsék a pártnak, hogy megfelelő intézkedés történhessen. Arra azonban nagyon vigyázzanak, hogy konkrét hibák esetében sem helyes azokat széltében- hosszában terjeszteni.

A Központi Bizottság március 6-i ülésén foglalkozott a termelőszövetkezeti mozgalom mostani fejlődésének értékelésével. Megállapította azt, hogy alapjában rendkívül egészséges fejlődésről van szó, és durva hibákat – 1–2 nagyon szórványos kivételtől eltekintve – nem követtek el. Ez ellentétben van azzal, amit Ön ír a levelében, hogy t.i.: "a megalakulások erőszakkal történnek." Arra kérem, hogy a Központi Bizottság álláspontját – amely a konkrét helyen igen széleskörű vizsgálaton alapult – Ön is tegye magáévá, és levelében írt álláspontját változtassa meg.

(Magyar Osztásos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 14.ö.e. 1959. Fa/10/244. 153.)

Zajk Községi Tanács VB-elnökének, Gál Károlynak a levele egy szakmunkásképző iskola igazgatójának egyes tanulók feltételes hazaküldéséről. Zajk, 1959. február 16.

Zajk Községi Tanács VB azzal a kéréssel fordulunk az igazgató elvtárshoz, hogy V. L-t szíveskedjék mindaddig szabadságoltatni, míg szülei alá nem írják a termelőszövetkezeti belépési nyilatkozatot. Kedves igazgató elvtárs, azért fordulunk önhöz ezzel a kéréssel, mert Pápáról és Zalaegerszegről az ipari tanulókat az igazgatójuk hazaküldte, hogy csak akkor menjenek vissza, ha a szüleik alá írják a belépési nyilatkozatot, és mindegyiknek a szülei itt a tanácshelységben, barátságos beszélgetés után beléptek a termelőszövetkezetbe. Az ipari tanulóknak kiállítottuk az igazolványt, amellyel másnap már örömmel mentek vissza a tanulóotthonba.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 44.ö.e. Dolgozói levelek. Melléklet.)

Az MSZMP XIII. kerületi pártbizottság titkárának, Kiss Jánosnak a levele Darabos Istvánhoz, az MSZMP Zala megyei első titkárához, az egyik dolgozó zajki tapasztalatairól. Budapest, 1959. február 19.

A XIII. ker. Pártbizottság hatásköréhez tartozó Budapesti Szerszámgépgyár egyik dolgozója, V. L. megkeresett bennünket, és információjában közölte, hogy szülei felé, akik Zala megye Zajk községben laknak (letenyei járás), az ott dolgozó agitátorok erőszakoskodnak. Mellékelten visszaküldöm azt a kérést, amit a községi tanács elnöke a vállalat igazgatójához juttatott el – és melynek tartalmával mi nem értünk egyet. Valószínűnek látjuk, hogy nem tisztakezü eszközökkel dolgoznak a Zajk községi elvtársak, ezt nem csak a mellékelt levél bizonyítja, hanem V. L.-hez a szülei által írott levél is. Abban a szülők tragikus eseményekről beszélnek, fiukat megkérlik, hogy ne az apai házhoz, hanem más címre küldje leveleit. Mi a magunk részéről V. L-t megnyugtattuk, és vele közöltük, hogy szülei magatartásának rávonatkozó olyan következménye nem lesz, hogy munkahelyét el kellene hagynia. Kérem Darabos elvtársat, hogy észrevételünket munkájuk során vegyék figyelembe.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 44.ő.e. Dolgozói levelek. 462.)

Az MSZMP Zala megyei első titkárának, Darabos Istvánnak a levele Gál Károlyhoz, Zajk Községi Tanács VB-elnökéhez. Zalaegerszeg, 1959. április 9.

Kedves Elvtárs! A XIII. kerületi Pártbizottság értesített bennünket, hogy V. L., Szerszámgépgyár dolgozója panasszal fordult hozzájuk, amiért Zajkon szüleivel szemben helytelen agitációs módszereket használtak. Megküldték a Tanács VB nevében Gál elvtárs aláírásával, a vállalat igazgatójához küldött megkeresését is. Az ilyen tartalmú írásos anyagok kiadása helytelen, ezzel nem értünk egyet, mert ellentétes Pártunk politikájának gyakorlati végrehajtásával. Az ilyen gyakorlat alkalmazása legtöbbször nélkülözi az alapos meggyőzést, s árthat az egész fejlesztési munkának. A fentiekén kívül könnyen dokumentációul szolgálhat – kikerülve – az ellenséges propagandának, amellyel az önkéntességet alap nélkül igyekeztek, s igyekeznek támadni. Kérem ezért Gál elvtársat, hogy a közeljövőben kerüljék az ilyen helytelen gyakorlatot, s alaposabb, meggondoltabb módszerek alkalmazásával segítsék az előttünk álló feladatok helyi megoldását.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 44.ő.e. Dolgozói levelek. 10-134/1959.)

A Csepel Vas- és Fémművek fizikusának (Sz. S.) levele a pártvezetéshez tartozó főmérnöknek, a szülőfalujában tapasztaltakról. Budapest, 1959. február 21.

II. 16–19-ig Veszprém megyében Pápán tartózkodtam Szüleimnél. Az otthon tartózkodásom alatt a termelőszövetkezetbe való belépésre több olyan módszerrel találkoztam, illetve hallottam, amely a termelőszövetkezetbe való belépés Lenini elvvel nem egyezik.

1. A szüleim házatól nem messze egy ismerős bácsi megállított, és kérdezte tőlem, mi az Sanyi, téged is hazaküldtek – meglepődtem és mondtam, hogy Én magamtól jöttem egy-két nap szabadságra, engemet senki sem küldött. Ekkor elmesélte az ismerős bácsi, hogy édesapámat 14-én azzal fenyegették meg a Pápai Tanácsban, ha nem lép be a termelőszövetkezetbe, engem elbocsátanak az állásomból, ugyanakkor úgy megemelik az adóját, hogy belefeketedik, jövőre kabátja sem marad. 2. A Pápai tanácsnak az elhatározása az, hogy az egész alsó-város egy szövetkezetbe lépjen be, ami több ezer főt számlál. Édesapámnak és még többeknek az a véleménye, hogy Ők hajlandók belépni a termelőszövetkezetbe, de nem olyan nagyba, mint amilyenbe a Tanács akarja. Ők azt mondják, akárkikkel nem szövetkeznek, és aktatáskásoknak sem dolgoznak, mert ilyen nagy szövetkezet sok adminisztrátort elnyel. De a Tanács erről hallani sem akar. Nem tudom, mi az akadálya annak, hogy ne egy nagy, hanem több termelőszövetkezet jöjjön létre. 3. Tudomásom szerint az ellenforradalom után a parasztságnak a beszolgáltatást kötelező tűz- és jégkár elleni biztosítást eltörölték, akiknek addig adósága volt ezzel kapcsolatban, azt is. Ugyanakkor édesapám kapott egy felszólítást, hogy 950 Ft-ot fizessen ki az 1952-ről elmaradt tűz- és jégkár elleni biztosítást.

Az alábbiak igazságáról meggyőződni nem tudtam, de többen állították, hogy megtörtént.

1. Egyik falu nem akart belépni a szövetkezetbe. Erre pár embert gépkocsiba ültettek és elvitték őket egy másik faluba, ahol egy kicsit iszogattak. A többiek megijedtek, hogy ezeket azért vitték el, mert nem léptek be, így erre fel a többiek aláírták a belépési nyilatkozatot. Utána meghozták akiket elvittek, azok látták, hogy rajtuk kívül mindenki belépett, így ők is. Ügyes fogás, de azt hiszem van utóhatása is. 2. Akiknek szüleik nem léptek be a termelőszövetkezetbe, azokat az üzemekből, iskolákból, kórházakból stb. hazaküldték, addig nem dolgozhattak, míg a szüleik be nem léptek, az addig szünetelt, amíg a tanító odahaza volt. 3. Egyik gazda marhája szeget evett és kényszerlevágásra vitte el. Visszautasították azzal, ha belép a termelőszövetkezetbe, átveszik a marháját, különben nem.

Kérem Sági főmérnök elvtársat, hogy leveletem juttassa el a Központi Vezetőséghez és hassanak oda, hogy ilyen dolgok ne történjenek meg a jövőben. Higgyék el, nem a helyi tanácsokat szidják, hanem a Kormányt, Kádár elvtársat stb., mert azt állítják, hogy Ők adják az utasításokat a Tanácsoknak, különben nem mernék csinálni. Vannak, akik messzebb mennek, azt állítják, hogy az utasítások Moszkvából jönnek. Ezeket a helyi reakció nagyon jól felhasználja a maga agitációjára, ami természetesen a szövetkezés ellen szól.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 14.ő.e. 1959. Fa/10/327. 168–169.)

„Jászárokszállás dolgozó népe nevében egy valódi kommunista” aláírással ellátott levél a Népszabadsághoz a terrorról. 1959. d.n.

Kedves Népszabadság! Folyó hó 22-én vasárnap a hírek rovatába szúrjatok be egy néhány sort az önkéntes tsz-alakításról. Igen szeretném, ha kijönnének Jászárokszállás községbe, ahol a parasztokat félholtra verik, addig míg alá nem írja a belépési nyilatkozatot: erről meggyőződtem sajnos, bár ez inkább anarchia, mint kommunizmus. Ezt kérem és kérjük, orvosoljátok, mert ez, és ehhez hasonló esetek előbb-utóbb bosszút fognak kinevelni, amit senki nem óhajt. Mégis csak tarthatatlan állapot a huszadik században, hogy nem egy, de több ember a művelet után nem bírt saját erejéből hazamenni.

(Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ő.e. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 120.)

N. L. jászárokszállási tanyai lakos kézzel írt levele a Magyar Rádiónak a kínzásokról. Jászárokszállás, 1959. február.

Én N. L. közép paraszt gyermeke édesapámnak ingatlan vagyona 15 kh egy tanyávvál Én teljesen vagyontalan mezőgazdasági munkás vagyok 25 éve nőtlen Ezzel a pársorral panaszként fordulok a Magyar rádióhoz halenének szivesek erről engem értesíteni vagyis tájékoztatni tulajdon képen népnevelőink milyen módszert használhatnak ebben a dologban. Én legalább is úgy gondolom csak a nevelő munkát más módszert nem Miután voltak nálunk már azelőtt több ízben is elég sokan úgy nappal mint éjjel kocsin gépkocsin gyalog. II. hó 16-án szintén megjelent a gépkocsi ház előtt. Kiszálltak három fogcsikorgatva kérdezték itthon a gazda, nincs Hívtambe a szobába őket, de nemfogadták el. Azt mondták menjünk az istállóba

elkezték gorombáskodni majd kötelezték írjak alá a belépési nyilatkozatnak. Montam alá irtmár édesapám 14-én szombaton a csereingatlanak. Azt mondta Kerék László hozzak egy vödör hideg vizet Kérdelem minek, majd bele állsz és gondolkodsz nem hoztam csak azt akarták írjak alá mindenhogy Aztán megkezték az ütést, vágást és még kést huztak elő Nyitva vilogtaták ez jó ideig így ment több mint egyóránát, mire édesanyám kijött akkor aztán nemsokára elmentek de engem is akartak, hogy menjek velük az édesanyám nem engedett végül azt mondta Kerék László népművelő ezt megneveti senki amik történt mert akkor jaj lesz nekem Megkérem a Magyarrádiót sziveskedjenek levelemre minél előbb levélben válaszolni.

(Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. Dolgozók bejelentései, panaszai. 245–246.)

K. S., egy „szerkesztőségnek” küldött, terrorról írt levelének pártbizottsági másolata. Jászárokszállás, 1959 tavasza.

Azon alázatos kérelemmel fordulok magukhoz, juttassák el levelemet illetékesekhez, ahonnan segítséget várnék magam és egyéni földművelő dolgozó testvéreinknek. Újság és rádió mindig azt híresztelte, nem szabad erőszakolni az embereket a tsz-be, helyes is volna az úgy. Én úgy tapasztaltam, ha a kutyát bottal hajtják a nyúl után, nem lehet vele megfogni. Hát minket már nem is bottal, fegyverrel hajtának a tsz-be, valósággal a tanyavilágot, községet megörjítik a tagosítás borzalmával. Éjjel-nappal mindig a nép nyakán ülnek a propagandakampányban, olyan nagy az erőszak, hogy sokan, különösen magam forma öreg paraszt, az örület szélén állok, hetvenkét évemmel még így tudok hasznat hajtani az államnak, egyénileg dolgozok éjjel-nappal, amit tudok. A közösben már nem, mert oda már be sem vesznek. Az egyik szervező csoport tagja érdeklődésemre, mivelünk öregekkel mi lesz, miből élünk, ha elveszik a kis földünket, hetykén azt felelte, miből élne, majd megy a szegényházba. Szomorú volna, 14 év óta verejtékes munkával szolgáltunk a demokráciáért, most hála fejében földünket elveszik és a szegényházzal biztatva. Inkább a halál jöjjön. Jólétet akarnak biztosítani, akkor mindnyájunk részére legyen egyforma, nem akarunk mi semminek ellensége lenni, az a kívánságunk, hagyják meg a kis földünket, hagyjanak dolgozni nyugodtan, a szegényházat hagyják az arra rászorulóknak, akiknek senki-semmijük nincs, se nem volt sosem. Mink úgyis éppen úgy szolgáljuk a demokráciát, mint a gyári munkás, vagy az, akik az országutat csinálják. Nagyon kérjük, szerkesztő úr szóljon mellettünk, ne

engedjék, hogy ilyen erős ostrom alatt legyünk, még valamelyik ebbe bele lehet zavarodni, se éjjel, se nappal nincs, egy félóra, hogy nem ülnek a nyakunkon.

(Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. Dolgozók bejelentései, panaszai. 118.)

Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályáról az MSZMP Zala Megyei Bizottságának küldött levélmásolat az egyik Nehézipari Minisztériumi alkalmazott tapasztalatairól. Budapest, 1959. február 26.

F. hó 16-án a Zalaegerszegi Kőolajipari Vállalatnál voltam, ahol Nagy Béla igazgató elvtárs a következőket mondta: megbízták őket két falunak patronálásával, illetve a tsz-ek megszervezésével, ami pillanatnyilag azt jelenti, hogy már napok óta távol van az üzemből a személyzeti osztály vezetője, a légoltalmi törzsparancsnok, a párttitkár, egyik fontos gazdasági vezető beosztású elvtársak, azon kívül naponta munkaidő után különböző csoportok indulnak autóval az ő részükre kijelölt falukba agitációra. E vállalatnál döntő hiba azonban az is, hogy hallgatólagosan utasítást kaptak arra, hogy mindazon dolgozókat, akik az üzemben dolgoznak és földjük van, szabadságra kell küldeni azzal, hogy ha a fizetett szabadságuk ideje alatt nem lépnek be a tsz-be, vagy hozzátartozóikat nem sikerül rávenni arra, hogy belépjenek a tsz-be, akkor további fizetés nélküli szabadságra küldik őket. A nevezett vállalatnál 60 fő van a listán, ezekből jelenleg 8 fő már a fentiek alapján szabadságolva is van.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 44.ö.e. Dolgozói levelek. 26.)

Csokona Sándornak, az MSZMP Zala Megyei Bizottsága mezőgazdasági osztályvezetőjének levele Nádas Gáspárnak, a KB Mezőgazdasági Osztályára, a Nehézipari Minisztérium egyik alkalmazottjának kollektivizálással kapcsolatos megjegyzéseiről.

Zalaegerszeg, 1959. március 6.

Február 26-án kelt levelére válaszolva, a következőket jelentjük. Megvizsgáltuk Kádár László elvtársnak a Nehézipari Minisztériumból a Zalaegerszegi Olajüzemnél tett látogatása alkalmából a megjegyzéseit. A Zalaegerszegi Kőolajipari Vállalat ténylegesen patronál egy termelőszövetkezetet és egy községet, mely szerintünk helyes. Bevontuk az elvtársakat a tsz-

szervezésre is, azonban azt, hogy mennyi népnevelőt adjon agitációs munkára, mi a vállalat részére nem szabtuk meg, ezt ők határozták meg. Nyilvánvaló, elsősorban olyan személyeket küldenek ki agitációs munkára, akik erre alkalmasak és munkakörük ezt megengedi. Nem csodálkozunk azon, hogy Kádár László elvtárs észrevételezte azt, hogy miért küldjük ki, ill. az igazgató miért küldte ki községbe az iparórség parancsnokát. Tekintettel, hogy ő – úgy tudjuk – hogy az iparórség parancsnoka a minisztériumban. Azzal a megjegyzéssel kapcsolatban, hogy hallgatólagosan utasítást kaptak arra, fizetés nélküli szabadságra küldjék haza az olyan dolgozókat, akiknek földjük van, volt is egy időben egyes elvtársaknak ilyen nézete, melyet részben a szomszédos megyéktől tanultunk, azonban ez gyakorlatilag nem lett megvalósítva. Az azonban előfordul, gondolom a jövőben is, hogy egy-két, egyébként jó elvtársat hazaküldenek a falujába, nem elsősorban szabadságra, hanem hogy segítse a helyi elvtársaknak a termelőszövetkezeti szervezést. Semmi esetre sem fizetés nélkül, és akkor jöhet vissza, amikor beszervezte a hozzátartozóit. Az elmúlt napokban szintén itt járt Kádár László elvtárs az olajüzemnél, ahol felszólalt a párttaggyűlésen, mondván, hogy nem ért egyet egyes megyékkel, hogy 200–300 embert küldenek egy községbe. Mondván, hogy ez erőszak. Én is egyetérték vele, hogy ilyesmit is felvet, de legalább arra is adott volna valami tanácsot, hogy hogyan lehet és kell termelőszövetkezetet szervezni, ne csak arról beszéljen, ha már ezzel foglalkozik, hogy hogyan nem lehet. Németh Kálmán Elvtárs falusi pártmunkára való helyezési kérelmével kapcsolatban, a Párt VB elé fogjuk terjeszteni, azonban nem valószínű, hogy elfogadják, mert valami hibák vannak a jelenlegi munkakörével, így előbb a vasútnál ezeket megvizsgáljuk.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 44.ö.e. Dolgozói levelek. MgO-33/59. 25.)

K. J. levele az MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának, az agitátorok viselkedéséről. Törökszentmiklós, 1959. március 2–3.

Panaszom Nagy Imre ellen! Törökszentmiklósi lakos, és mint hűtőházi üzemi párttitkár, és munkásör személye ellen, 1959. III. 1-én délután 5 órakor beszaladt az utcába, negyedmagával népnevelőben, és ittas állapotban az utcán kiabálni kezdte, hol lakik az a sváb, majd én elintézem, s akkor társai bejöttek, illedelmesen köszöntek, ő pedig az udvarban a feleségemet és a fiamat a sertészetésből magához hívatta őket, és a legdurvábban kérdi, ki vagy te, erre elmondta, hogy K. J-né. Be ne merj jönni, mert picsán rúglak, hogy szétrepedsz.

A fiamnak ugyanezt a kíváнатot mondta. Ekkor berohant a szobába, nekem jött és mondta, hogy ismersz-e te piszkos sváb. Kiadta a parancsot a vele lévő nőnek, hogy állítsa ki a nyilatkozatot, és közben a legdurvább fenyegetéseket mondta. A legfájdalmasabb az volt nekem, hogy beléd rúgok úgy, hogy kimúlsz a világból, és akkor baszhatod azt a sváb kurva anyádat Németországban. Kérem, anyám Törökszentmiklóson van eltemetve. Meghalt 1956. II. hóban, 89. évében. „Született Magyar országon”.

(Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ö.e. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 39.)

Az MSZMP Szolnok Megyei Bizottság épületében készült feljegyzés K.

J. törökszentmiklósi lakos panaszáról. Szolnok, 1959. március 3.

Március 3-án megjelent a MB-n K. J., Törökszentmiklós, Bocskai u. 6. sz. alatti lakos, aki az alábbi panaszt mondta el. Vasárnap délelőtt nagyon sok népnevelő volt nála, egyszerre 4 fő volt a házában, azok után kétszer három fő, majd később 4 fő kereste meg őket. A 4 fő között volt Nagy Imre nevű személy. K. felesége és a fia az udvaron volt, állatokat etettek, ő egyedül volt a szobában. Nagy Imre odament a feleségéhez és a fiához, s nagy hangon (drasztikus szavak kíséretében) megtiltotta, hogy a lakásba bemenjenek. Majd a többiek után bement a szobába K-hoz (a 4 fő közül 2 munkásör ruhában volt). A díványon feküdt K. J., Nagy Imre – drasztikus szavak kíséretében – rákiabált K-ra, hogy „Te vén sváb, fel tudsz-e még kelni.” „Gondoltam felállok, hátha azt hiszi, hogy pisztolyon fekszem.” „Felálltam, majd vissza kellett ülnöm.” Nagyon rosszul esett neki, magyarnak érzi magát. A felesége be akart jönni, nem engedte, bezárta az ajtót, amit újbóli szitkozódás követett. Elmondása szerint nagyon megviselte ez az eset az egész családot. Felesége, aki szívbeteget, most már lábadozott, újra visszaesett. Ő maga nem tud enni, nagyon ideges. Azt mondták neki, hogy ha az esetet meri jelenteni, „elintézik” a sorsát. 6 családja van, egy kiskorú. 3 kh földje van, ebből 2 hold szántó, a többi gyep. Nyáron mezőgazdasági munkával foglalkozik az egész család. 1951 tavaszán kuláknak nyilvánították, mivel 26 kh-t felesbe munkált, majd 1951 őszén rehabilitálták. 40–50 hold feles földet művelt a múltban is, a családjával. Kéri a megyei pártbizottság intézkedését a fenti ügyben. Megjegyezte továbbá, hogy nem haragszik a népnevelőkre, valamennyivel szépen elbeszélgettek, sőt megkérték a népnevelőket, hogy ne haragudjon a zavarásért, mert nekik ez a megbízatásuk, ezt a munkát kell végezni. Azonban ez az eset elvette nyugalmaikat.

(Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.fcs. 1959. 41.ő.e. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 38.)

Egy nő levelének másolata Ny. B-nek, egyetemista családtagjának, az ácsi erőszakról. Ács, 1959. február-március.

Nagyon vártuk már ma leveled, de úgy látszik, Te nem érzed magad túl érdekeltnek a dologban. Hogy azóta mi van itthon, arról fogalmad sincs. Hétfőn pl. apu 1/2 6-tól 1/2 10-ig fent volt a tanácsnál, s mi már nem tudtuk elmondani, hogy mi történhetett, s én is felmentem körülnézni. S engem valaki meglátott, s behívtak, és olyan kérdéseket tettek fel, amire egyáltalán nem számítottam. A tanácsház valamennyi szobáját igénybe véve egyenként "fogadják" a gazdákat, így volt ez velünk is. Mintegy 12 "barátságos" arc bámult és beszélt szakadatlanul felénk. Mondtak ők mindent, amit el lehet képzelni. Ezt csinálták V. Zs-vel is és a többiekkel szintén. Kedden is hívták aput, de nem ment el, s ma autóval jöttek érte. Ugyanazt kezdték, amit hétfőn abbahagytak. Nem is kell talán mondanom, hogy az első tiltakozó szó után azt mondták, hogy téged azonnal küldenek haza. Ma pl. már apunak fel is olvasták az Egyetemnek címezett "kikérő levelet", tehát, ha valóban elküldik, akkor csütörtökön már a pártbizottság tudni fog mindenről. Ugyanis a pártbizottságnak címezték.

Ha eddig még nem beszéltél a párttitkárral, mond meg, hogy itt nem arról van szó, hogy mi gátoljuk a mezőgazdaság szocialista átszervezését, és nem akarunk beállni. Mert ők ilyen formán írták a levélben. Mi nem vagyunk ennek ellene, csupán a fennálló adósságainkat szeretnénk rendezni, mert anyuka súlyos beteg volt, és egyéb kiadások miatt tartozásunk van. Ezeket ebben a gazdasági évben rendezzük, és ősszel beállunk. Ez egyáltalán nem az ellenállás jele, csupán az ő részükről lenne szükség egy kis megértésre. Ez viszont a jelek szerint nincs, mert folyton zaklatnak bennünket. A mikrofon azt mondja, hogy már 60 család aláírt, de mi ebből még egyet sem ismerünk. Az autó állandóan viszi az embereket, rendőr és kisbíró kíséretében történik mindez. Még éjjel 1-kor is elviszik "meggyőzni" az illetőket. Arra kérünk, azonnal írd, hogy mi is a valóság az Egyetemen, hogyan reagálnak ezekre az elküldött levelekre. Azt mondták, hogy téged hazahívnak, s mindaddig itthon leszel, amíg apu nem gondolja meg a dolgot. A legfőbb szervező Csoknyai, mindenki úgy haragszik rá, hogy rettenetes. Feltétlen írd ! Csókolunk.

Ui.: tehát az érdeklődd meg, hogy ez egyáltalán törvényes-e (már az egyetemről való hazaküldés), és az egyetem nem védene-e meg az ilyen esetben?

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ö.e. 1959. Fa/10/326. 163.)

Németh László, Ács Községi Tanácsi VB-elnök és Horváth György párttitkár levelének 1959. március 19-i másolata „Fehér elvtársnak”, a Műszaki Egyetem pártbizottsági Titkárának, Ny. B. egyetemistának és szüleinek megfélemlítéséről. Ács, 1959. február 17.

A következő kérés elintézésével fordulunk Önhöz. Községünkben az utóbbi napok során nagy erővel megindult a Párt KV határozata értelmében a mezőgazdaság szocializálása. A munka megfelelő mederben folyik. Sajnos, vannak egyes jómódú középparasztok, akik a szövetkezettől való távolmaradásukkal és makacsságukkal gátolják a mozgalom kibontakozását. E középparasztok közül sajnos olyan is van, kinek gyermeke negyedik éve a Műszaki Egyetem mérnöki karának hallgatója. Mi 64-en, a mai napig már kértük felvételünket a most alakuló MTSZ-be, és olyan jómódú középparasztok, mint Ny. B., kinek fia az Önök intézetének IV. éves hallgatója, név szerint ifj. Ny. B., édesapja a leghatározottabban elzárkózik a falu szocializálásától. Ezen álláspontjával gátolja a továbbfejlődés útját, és ezért határozottan követeljük, hogy mindaddig ne ülhessenek olyan középparasztok gyermekei az egyetem padsoraiban, amíg annak szülei a párt és a kormány politikájával ellentétes álláspontot képviselve, [ellenzik] községünk szocialista átszervezését. Nem tűrjük tovább, hogy azon személyek, akik szent és megsérthetetlen ügyünknek ellenszegülnek, tovább is élvezzék a népi rendszer támogatását. Követeljük, hogy gyermekét, tehát ifj. Ny. B-t hivatalos írással nem igazolja, hogy szülei a szövetkezés útjára léptek, és ezzel igazolják a proletárdiktatúrához való hűségüket, mert nincs szükségünk olyan értelmiségi káderekre, kiknek legközvetlenebbik hozzátartozói gátolják az általános népjólét emelését. Kérjük Fehér Elvtársat, hogy a Pártbizottság tekintélyét latba vetve, kérésünket a Dékáni Hivatalon keresztül juttassa érvényre. Ezennel igazoljuk, hogy a községünkben a mai napig 64 dolgozó paraszt a szövetkezés útjára lépett, kiknek neveinek nyilvánosságra hozatala továbbfejlődése érdekében nem kívánatos, és a községi tanács VB, valamint a község pártszervezetének vezetősége teljes egészében egyetért az újonnan belépők kérésével, melyet a leghatározottabban támogat is.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ö.e. 1959. Fa/10/326. 164.)

Nemeslaki Tivadarnak, az MSZMP Komárom megyei másodtitkárának levele Fehér Lajosnak az MSZMP KB-ra, az ácsi tsz-szervezés módszeréről. Tatabánya, 1959. március 10.

Ács község párttitkára és tanácselnöke által a Műszaki Egyetem Pártbizottságához írt levél ügyét kivizsgáltuk, és a következő tapasztalatokat szereztük. A levél megírása a Járási Pártbizottság által kiküldött egyik tsz-szervező, Eck Tibor ötlete volt. Eck elvtárs több esetben igyekezett meggyőzni Ny. B. 22 holdas középparasztot a tsz-be való belépésre, de ő arra hivatkozott, hogy „azért nem lép be, mert akkor nem tudja majd kifizetni fia egyetemi költségeit.” Mivel Ny. B. igen nagy tekintélyű ember a községben, tartózkodásával, sőt környezetében végzett ellenagitációval igen nehezítette a szervező munkát. Ennek hatására a tsz-szervezőnk Eck elvtárs – helytelenül – elvesztette türelmét, és a levél megírásának megengedhetetlen módszeréhez folyamodott. Eck elvtársat erre a helytelen elhatározására az is hozzásegítette, hogy a Műszaki Egyetem Pártbizottságának titkára, régebbi jó ismerőse, és a levél megírása előtt telefonon megbeszélte vele a tervét. Az egyetem titkára a telefon-megbeszélés folyamán nem figyelmeztette Eck elvtársat, hogy helytelen módszert akar alkalmazni. A helytelen módszer alkalmazása miatt a községi párttitkárt és tanácselnököt figyelmeztetésben részesítettük. A járási pártszervezők Eck elvtársat pedig figyelmeztetés mellett visszarendelték a tsz-szervező munkából.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ő.e. 1959. Fa/10/326. 161.)

„Magyar szocialisták” aláírással ellátott, kézzel írt levél Tolna megyéből Kádár Jánosnak. 1959 áprilisa.

Ön amikor a Magyar Népköztársaság miniszter elnöke és a magyar szocialista munkás párt első titkára lett, azt mondta. Többet nem lesz olyan terror Magyarországon, mint Rákosi Mátyás idejében. Lehet, hogy ön nem tudja pontosan, hogy mi is történik és mi történt somogy megyében a tsz szervezés alatt, mert ön csehszlovákiában járt abban az időben. Majd a történelem valamikor megírja, hogy kit és miért botoztak anyira meg. A magyar nép azt

mondja, hogy már mesze tul vagyunk A Rákosi féle cselekedeteken. Mert fölülről a Rádío állandóan az mondja csak tiszta önkéntes belépőket veszünk fel a té esz csébe.

De közben állandóan éjel napal hijják a tanácshoz a gazdákat, hogy nincs ki út muszáj alá írni a belépő nyilatkozatott. Most a járási vezetője azt mondja, lejárt a határ idő ha szépen nem megy majd akkor más eszközökhöz fogunk nyulni, és minden eszközük megvan ahoz, hogy kényszerítsük a belépési nyilatkozat aláírására. Most Tolnamegyében, a Dombóvári Járásban Szakcs és Döbrököz községekben folyik folyik a gazdák tömeges idézésel valo felszólítása nincs még vasárnap sem pihenő akkor is ép ugy megy az idézés mint köznap. Kérem Kádár elvtársot, hogy gyoződjön meg rola, hogy így van e? Mert mi Leníni szocialisták nem akarjuk elhíni, hogy őn tudja, hogy milye formában megy a Termelőszövetkezett szervezés. kint az országban. Majd rövidesen elkészül egy országos viszonylatu jelentés mely munkában van abban majd minden benne lesz. Leníni és szocialista üdvözlettel a magyar szocialisták.

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV.cs. 64.ő.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. 23.)

Prantner Józsefnek, az MSZMP Tolna megyei első titkárának levele a KB Irodának, egy névtelen panaszról. Szekszárd, 1959. április 20.

Az SO/4717/2/1959 Lné számú névtelen levélben írt panaszt megvizsgáltuk, melyben arról panaszkodnak, hogy a dombóvári járásban erőszakos tsz-szervezés folyik. A vizsgálat folyamán nem találkoztunk ilyen jelenséggel, erőszakoskodás nem volt, melyet bizonyít az is, hogy a járás területén az újonnan alakult tsz-ből 5 ősszel indul, és egy kivételével már a nyár folyamán folytatnak közös tevékenységet, főleg takarmánytermesztést. A levélben említett két községben komolyabb tsz-szervezés nem is indult be, mert a KB határozata értelmében nem lehetett tovább folytatni.

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV.cs. 64.ő.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. 22.)

A Termelőszövetkezeti Tanács Fejér megyei megbízottjának levele a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának, a bakonycsérnyei panaszosok ügyében. Székesfehérvár, 1959. április 28.

Sz. I. bakonycsérnyi lakos, a helybeli Bakonyalja tsz tagja, a Tsz Tanács Titkárságának levelét április hó 13-án személyesen hozta el hozzánk. A levél átvételekor nevezettet panaszügyben azonnal meghallgattuk, és a meghallgatás során arra a megállapításra jutottunk, hogy Sz. I. panaszja nem a tsz-be történt földbevitellel kapcsolatos, hanem a tsz-szervezéssel. Ugyanis Sz. I. a tsz-be történt belépésével kapcsolatban azt állította, hogy a tsz-be való belépése nem volt önkéntes, arra rákényszerítették. Kérdésünkre a kényszerrel illetően úgy nyilatkozott, hogy tulajdonképpen vele szemben nem alkalmaztak sem fizikai, sem lelki kényszert, de a lakásán történt állandó felkereséssel és agitációval befolyásolták ennek a lépésnek a megtételére. Állítása szerint neki nem volt szándékában sohasem a tsz-be belépni, mert saját tulajdonú földje csupán a háztáji mértéket éri el. További panaszja az volt, hogy szeretne a bányánál elhelyezkedni, oda azonban olyan értelmű igazolást kellene vinni a községi tanácstól, hogy nem tsz-tag. A községi tanács, ilyen értelmű igazolást viszont nem hajlandó adni. Sz. I-val a panasz meghallgatása alkalmával közöltük, hogy ügyét a helyszínen fogjuk kivizsgálni. A kivizsgálást április hó 27-én ejtettük meg a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály kiküldöttjével. A kiszállás alkalmával Sz. I-t a helyszínen nem tudtuk még egyszer személyesen meghallgatni, mert nevezett Mór községben volt távol. A Bakonyalja tsz elnöke sem tartózkodott a községben. Így csupán a községi tanács elnökével tudtunk megbeszélést folytatni. A községi tanács elnökének előadása szerint Bakonycsérnye községben 1959. év márciusában a dolgozó parasztság 90%-a belépett a Bakonyalja tsz-be. Természetes, a tsz szervezésében több aktív is részt vett, de tudomásuk szerint nem kényszerítették senkit a tsz-be való belépésre. Sz. I. hosszabb idő óta kizárólagosan mezőgazdasággal foglalkozik. Éveken keresztül 8 kh földdel dolgozott. Ez a föld édesanyja, továbbá 3, Amerikában élő testvére és saját tulajdonát képezi. A saját földje 1 kh körüli területű, a többi föld testvéreié, illetve édesanyjáé. Sz. I. hosszú ideig valóban úgy nyilatkozott, hogy nem lép be a tsz-be. Később azonban, amikor látta, hogy a parasztság döntő többséggel tsz-be tömörül, és tudomására jutott, hogy a tsz érdekében földrendezést is fognak végrehajtani, aláírta a tsz-be történő belépésre vonatkozó nyilatkozatot. Lehet, hogy a belépésre az ösztönözte nevezettet, hogy földjét ne cseréljék ki. Ugyanis az eddigi tapasztalat szerint az egyéni gazdálkodók tagosítás és földrendezés során általában kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek, mint a földrendezés előtt voltak. A községi tanács vb-elnökének véleménye szerint nem a bevitt föld miatt van panasz Sz. I-nak. Nevezett édesanyja szintén tagja a tsz-nek. Sz. I. a saját tulajdonát képező 1 kh földön felüli ingatlant szívesen bent hagyná a tsz-ben, de ő bányában szeretne elhelyezkedni. Az ilyen eljárást a községi tanács helyteleníti, mert odavezetne, hogy a család munkaképes tagjai a bányában és az iparban

dolgoznának, az általuk használt föld pedig az öreg és idős szülők tagsága révén bekerülne a tsz-be, munkaerő nélkül. Az ilyen korábbi jelenségek idézték azután elő, hogy a tsz-ek nem tudtak megfelelően gazdálkodni, illetve a gazdálkodás során nem tudtak jó eredményeket elérni. Álláspontunk szerint Sz. I. tsz-tagságának ügye a tsz belső ügye. Abban a kérdésben tehát, hogy nevezett a tsz tagja maradjon-e vagy sem, a tsz közgyűlésének kell állást foglalni. Ugyancsak a tsz közgyűlésének hatáskörébe tartozik annak eldöntése, hogy a bevitt földet nevezett részére kiadja-e és mikor. A tsz vezetőségét egyidejűleg felhívtuk, hogy Sz. I. ügyét az érdekelttel magával beszéljék meg, és amennyiben nevezett belépése ellenére megtagadná a munkában való részvételt, ügyét vigyék a közgyűlés elé döntés végett.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 7.ö.e. 55/1959.)

H. I. és Sz. I. bakonycernyei tsz-tagok panaszának jegyzőkönyvfelvétele a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságán. Budapest, 1959. július 3.

Sz. I. panaszként elmondja, hogy 1959. március elején belépett a helybeli „Gajavölgyi” tsz-be. Elmondása szerint ő nem akart tsz-tag lenni, ezt be is jelentette a tsz vezetőségének, illetve elnökének, hanem bányában akart elhelyezkedni. Neki saját földje 1 kh van, ugyanakkor az Amerikában élő testvéreinek földjét is művelte. Édesanyja belépett a tsz-be, és a testvéreinek a földjét bevitte. 1959. június 9-én behívták a székesfehérvári megyei kapitányságra és a következőket közölték vele vádként: 1. F. P-t, a szomszédját állandóan itatja, hogy ne menjen a tsz-be dolgozni. 2. A községi párttitkárral, Szukács Jánossal szóváltása volt, hogy miért nem lép be a tsz-be. 3. A szőlőhegyen a pincéjében itatja a parasztokat. 4. Különböző kijelentéseket tett a tsz-be való belépésével kapcsolatban. A megyei ügyészségről, illetve a kapitányságról a kihallgatás után hazaküldték azzal, hogy menjen dolgozni nyugodtan és jelentkezzen a munkahelyén, az I. sz. Magasépítő Vállalatnál. Azóta ott is dolgozott. 1959. VII. 2.-án egy rendőr a községi őrsről a munkahelyére ment, és felszólította, hogy menjen be a tanácsházára, mert a tanácselnök hívja. A tanácsházán a községi tanácselnök, Csordás Mihály és két ismeretlen ember fogadta. Elmondása szerint Mórról valók. A két ismeretlen személy a tanácselnököt kiküldte a szobából és azzal kezdte a kihallgatást: te piszkos strici, te akarod szétzülleszteni a szövetkezetet? Utána 5–6-szor pofonvágta. (Először a középtermetű, barna hajú ütötte meg.) Na beszélj, hol vannak a lovid, 1 órán belül itt légy a lovakkal! Kit itatsz a pincében, mondta a másik. (Szőke vékony.) Odament, és ő is sokszor arcon ütötte.

Ezután a barna szólt a szőkének, hogy adja oda a gumibotot, ami a szekrény falára volt felakasztva. Először a lábát, utána a karját, a hátát és a vállát ütötte gumibotot. A jegyzőkönyv felvételénél a vállán és a karján, hátán világosan látni az ütések nyomait.

Amikor a tanácsházáról elvánszorgott, a községi orvos nem volt otthon, de őt a sári körorvos helyettesíti és kérte az orvost, hogy vegyen fel látleletet, de ő azt mondta, hogy a községi tanács elnöke megtiltotta, hogy látleletet vegyen. De azért megvizsgálta. Ő ezután azt javasolta, hogy menjen el a tisztiorvoshoz, az biztos felveszi a látleletet. Miután hazament, a felesége felment a tanácsházára, először a tanácselnökkel beszélt, aki tagadta azt, hogy a férjét a tanácsházán megverték. Utána az ott tartózkodó nyomozókkal is beszélt, és tiltakozott náluk az ellen, hogy milyen jogon merték a férjét megverni. 3-án reggel az 5 órai vonattal jött fel a Titkársághoz és tette meg panaszát. Egyben kérte, hogy ügyében a szükséges intézkedéseket tegyék meg.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 7.ő.e. 55/1959.)

Sárosi Jánosnak, az MSZMP Győri járási titkárának és Fekete Gyula Párt- és Tömegszervezetek Osztály vezetőjének feljegyzése a megyei pártbizottság számára, a sokorópátkai tsz-szervezésről. Győr, 1959. május 15.

Február hónap utolsó napjaiban került sor Sokorópátkán a tsz-szervezésre. A községi pártszervezet, tanács, beszélt a faluban a hangadó parasztokkal, kiknek a véleménye az volt, hogy látjuk, a mi falunkra is rákerül a sor, csináljuk meg saját magunk, nem kellene a községbe Győrből szervezők. A községi párt és állami vezetők a szervező munkát meg is kezdték, 2–3 nap alatt volt is jó néhány belépő, azonban ezután a munka leállt. A leállás oka az volt, hogy széles körben el volt terjedve, hogy március 1. után nincs tsz-szervezés. Február 25-én 2 győri elvtárs ment ki segíteni a helyi elvtársaknak, akik türelmetlenkedve, goromba hangon tárgyaltak a parasztokkal. Amikor erről a Járási Bizottság tudomást szerzett, mindkét elvtársat visszahívta, és nem engedte meg, hogy még egyszer a községbe menjenek, valamint figyelmeztetésben részesítette őket. Ezután került arra sor, hogy egy szervező brigád (8–10 fővel) ment ki a faluba. Ekkor történt meg az, hogy a faluban a férfiak nem voltak odahaza, hanem 3 napig férfit, 1–2 kivételével nem lehetett találni. Ennek oka az volt: 1. 3 nap múlva

március 1. 2. Az előző 2 elvtárs helytelen viselkedése, fellépése. Valamint az, hogy a község lakóinak nagy része télen erdőmunkát végez az erdőgazdaságnál. A szervező brigád türelmesen, emberségesen beszélt mindenkivel, akit a faluban otthon talált, s ennek híre eljutott az erdőkben lévő parasztokhoz is. Február 28-án Sárosi János, Pataki Rezső a Járási Bizottságtól, Potyondi Imre a Megyei Pártbizottságtól, valamint Földes Szilveszter, a községi tanács elnöke, a délutáni órákban felkeresett néhány családot, ahol részben a férfiak már otthon voltak, máshol pedig még nem voltak otthon. Ezen néhány helyen jegyeztük meg viccelődve, hogy már azzal a gondolattal foglalkozunk, hogy hétfőtől, ill. március 2-től kezdve, ha nem jönnek haza a férfiak, itt fogunk aludni a faluban (ugyanis a Győrből kijáró elvtársak minden este hazajártak). Március 1. után vasárnapi napon a szokásostól eltérően úgy határoztunk, hogy 15–20 fővel egész vasárnap agitálni fogunk a faluban. Ez meg is történt. Vasárnapi napon, kivétel nélkül minden családot otthon találtunk, és ezen a napon mintegy 150 belépőnk volt. Meg kívánjuk jegyezni, hogy ezen a napon a házakból kiszóltak, és hívták be az agitátorokat, hogy az ő házukat miért hagyják ki, miért nem keresik fel őket is. Ezen barátságos meghívásnak még része volt, hogy szinte kivétel nélkül minden házban borral, süteménnyel kínálták az agitátorokat. Volt olyan agitátor ezen a napon, aki kijelentette 5–6 ház után, hogy több helyre nem hajlandó elmenni, mert attól fél, hogy berúgatják. Március 2. ill. 3-án ebben a faluban már minden dolgozó paraszt belépett a tsz-be. A termelőszövetkezet indulása jónak mondható. Példásan összeadták az új tsz-tagok a vetőmagot, az elsők között indult meg a szövetkezetben a közös munka. Jelenleg már folyik az istállóépítés. Az egyik győri üzem, az Öntöde és Kovácsológyár patronálja a községet. Az üzemi elvtársak sok hasznos segítséget adtak már az induló új szövetkezetnek. A szarvasmarha-állomány összevitele már megtörtént, minden különösebb felesleges vitatkozás nélkül. A községben problémát okoz, hogy van 265 db lovuk, melyből mindössze 100 db-ra van a szövetkezetnek szüksége. Eddig mindössze az állatforgalmi vállalat 30 db-ot vett át.

A cikkel kapcsolatban, mely a Nők Lapjában jelent meg, Szemes Piroska újságíró tollából, a következőket kívánjuk megjegyezni. Az illető elvtársnő fellépése a községben rendkívül arrogáns volt. Fenyegette a helyi vezetőket, hogy ő szerinte túrhetetlen helyzet van a faluban, és jelenteni fogja Kádár, ill. Münnich elvtársaknak, hogy milyen módszerekkel dolgoznak a Győri Járásban, ill. Győr megyében. A cikknek azt a részét, mely az asszonyokkal való alvásra céloz, teljesen rosszindulatúnak, enyhén szólva ízléstelennek tartjuk. Ugyanazok az elvtársak, akik ilyen módon viccelődtek néhány családnál, azóta is rendszeresen kijárnak a faluba, és nagyon sok személyes barátra, ismerősre tettek azóta is szert.

(Győr Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Győr JB, 5.f. 9.f.cs. 1958–1962. 4.ő.e. A mezőgazdaság helyzetével, megszilárdításával, a falu szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 23/T/105/V. 16. 5–6.)

A nemeshanyi Községi Tanács VB-elnöke és VB-titkára felszólítja Cs. B-nét a tsz-munka megkezdésére. Nemeshany, 1959. május 25.

A Nemeshanyi Új Élet termelőszövetkezet értesítése alapján értesült a községi tanács arról, hogy ön még a mai napig sem vette fel a munkát (vagy csak kevés arányban) a tsz-ben.

A 7/1959. sz. tanácshatározat alapján nyomtatékosan felhívom, hogy egy 24 órán belül vegye fel a munkát. Amennyiben ez nem fog megtörténni, úgy ezt tsz elleni szabotálásnak tekintjük, és ellene az eljárást folyamatba tesszük. Felmentést csak betegség, orvosi igazolás alapján adhatunk.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1959. 9. ő.e. 130.)

Az MSZMP Zala megyei első titkárának, Darabos Istvánnak a levele Kovács Pálnénak, a felsőbagodi erőszakosságokkal kapcsolatban.

Zalaegerszeg, 1959. június 2.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságához küldött panaszát kivizsgáltuk, és az alábbiakban adunk választ a vizsgálat eredményéről. Az első panasza, hogy a belépés önkéntes, vagy erőszak-e? A belépés pártunk politikája alapján önkéntes, ezt erőszakolni nem lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehet elmenni a paraszthoz többször is, beszélgetni vele, meggyőzni a nagyüzemi gazdálkodás helyességéről, valamint arról, hogy minden – még egyénileg dolgozó – parasztnak ezt az utat kell választani, mint az egyetlen járható utat a szocializmus teljes győzelméhez. Ezt Önnek, mint járási tanácstagnak különösen kell tudni, és segíteni ennek megvalósításában, minden erejével. A szervezés így folyt Felsőbagodon is. Ön sem értette meg az első beszélgetések alkalmával ezen út helyességét, nem értett egyet Pártunk és Kormányunk ilyen irányú politikájával, többször kijelentette, hogy nem hajlandó a termelőszövetkezetbe belépni. Ezért a népnevelő elvtársak Önökhöz nem mentek többet. Ez bizonyítja legjobban, hogy a belépés önkéntes volt Felsőbagodon is, éppen úgy, mint a többi helyen. Ezt bizonyítja továbbá az a tény is, hogy másfél nap után –

amikor a népnevelők nem mentek Önökhöz beszélgetni, vitatkozni – Ön, kedves K-né Elvtársnő, anélkül, hogy valaki szólt volna, bement a községi tanácshoz, belépési nyilatkozatot kért, és ott mindjárt alá is írta. De nemcsak ebben az esetben volt ez így, hanem a többi esetben is, hogy a meggyőző beszélgetésnek az lett az eredménye, hogy a község, minden erőszak nélkül termelőszövetkezeti községgé lett. A második panasza, hogy megfélemlítettük, hogy aki nem lép be, annak a földjét a „Balatonban” mérik ki. Ilyen irányú beszélgetés volt 2 népnevelő részéről, azonban ezeket azonnal eltávolítottuk a faluból, nem engedtuk meg, hogy tovább is szervezzenek. Ami szó szerint az ígéretet, illetve a fenyegetést illeti, azt meg-mondták a népnevelők (ezt jogosan tették), hogy aki nem lép be, az azt a földet kapja, amely a tsz-táblák kialakítása után marad, betartva az összes ide vonatkozó törvényeket, ami azóta, a földrendezés végrehajtásával, a törvények szigorú betartásával már meg is történt. A harmadik panasza, hogy azt ígérték, hogy ősszel kezdenek. Ez ténylegesen így van, ősszel kezdenek. Ezt a tények mindennél világosabban igazolják, mivel eddig az új belépők nem kezdték meg a közös munkát. Az őszi kezdés azonban kötelező is, mert az alapszabály minta kimondja, hogy a termelőszövetkezeti tag köteles a közösben dolgozni, kimondja továbbá, hogy mit köteles bevinni a közösbe. Ez törvény, és ezt minden termelőszövetkezeti tagnak be kell tartani, és az aratás után tarlóhántásnál meg kell a közös munkát kezdeni, még akkor is, ha a faluban jelenleg – igaz nem sokáig – még van egyénileg dolgozó paraszt, mert ők is előbb-utóbb a szövetkezés útjára lépnek. Azonban azt meg kell mondani, hogy – s azt hiszem, hogy Ön ezt nagyon jól tudja, mint járási tanácsstag –, hogy a termelőszövetkezet ellen agitálni, a közös munka beindítását akadályozni, a termelőszövetkezet ellen izgatni – mint ahogy ezt Ön is teszi – szintén törvénybe ütköző, nem megengedett cselekedet, mint ahogy nem volt helyes az sem, hogy szervezte az ellenállást a termelőszövetkezettel szemben. Külön megbeszéléseket tartott, hogy ne lépjenek be a termelőszövetkezetbe. Még egy kérdése van, hogy a szerződött (szarvasmarhák) után a bizonyos százalékot be kell-e fizetni? Ha az állat, az alakuló közgyűlés után kerül átadásra, és a háztáji állomány kereteit meghaladja, a 20–35%-ot, a közgyűlés határozatától függően, be kell fizetni. Dr. Bakács elvtárs, termelőszövetkezeti elnök, megválasztása után azonnal kiment, és eredményesen dolgozik mint tsz-elnök. Ez sokkal jobb, mintha ősszel ment volna ki a községbe. A termelőszövetkezeti szervezés nem volt erőszakos és a közös munkát a tarlóhántással – a fennálló rendelkezések értelmében – meg kell kezdeni minden belépett termelőszövetkezeti tagnak.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 44.ő.e. Dolgozói levelek. 812–813. 10-39.)

A Termelőszövetkezeti Tanács feljegyzése a táci gazdák panaszáról.

Budapest, 1959. július 4.

A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságán személyesen megjelent Cs. I. és S. M. táci (Fejér megye) lakosok. Előadták, hogy ők nem termelőszövetkezeti tagok, ennek ellenére Cs. I-nek 4 és fél kh ősziárpa vetése volt, amit le is aratott, és ebből 208 csomót kötött. A helybeli „Petőfi” termelőszövetkezet a 208 csomót vontatóra rakta és a saját részére behordta. De nem csak ezt, hanem még a zártkertben lévő ősziárpát is elvitte. S. M. szintén azt panaszolja, hogy neki volt 600 négyszögöl őszi árpája, amelyet a termelőszövetkezet aratott le. Felhívták a termelőszövetkezeti elnök, Simon József figyelmét az ide vonatkozó rendeletekre. Ő erre azt mondta, hogy őt a rendelet nem érdekli, behordatja, és mehetnek, ahova akarnak. Elmondták, hogy ez a szomszédos községben nem fordul elő, mert ott az aratást mindenki ott végzi, ahol elvetette. Kérdésük az volt, hogy más rendelkezés van-e Tácsra, mint a többi községekre. Fentieket a Tsz Tanács megyei megbízottjával telefonon azonnal közöltük.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288. f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 7.ő.e.)

A Monori Járási Rendőr-főkapitányságon felvett jegyzőkönyv a tsz-szervezésről. Bénye, 1959. július 8.

Felvéve 1959. július 8-án a Bénye községi tanács hivatalos helyiségében. Jelen vannak: Csorba Antal r. örgy., Zsvitek István r. fhdgy., S. P. bényei lakos. S. P. szül: 1905. június 11. Bénye, anyja: V. Zs., Bénye, Gombai u. 8. sz. alatti lakos. Nevezett a hozzá intézett kérdésekre törvényes figyelmeztetés után az alábbiakat adja elő. Kérdés: Beszéljen arról, hogy az év március táján folyt tsz-szervezés idején kik, milyen formában kényszerítették a tsz-be való belépésre, és ezzel egyetemben kik bántalmazták? Felelet: Előadni kívánom, hogy a tsz-szervezés idején március utolsó felében lakásomon keresett fel Kajli nevezetű, lánynéven ismert asszony, a tsz-szervezők tagja és közölte velem, hogy legyen szíves, jöjjenek be a tanácsházára a tsz-belépési nyilatkozatot aláírni. Én ennek a felszólításnak eleget tettem, és saját meggyőződésemből aláírtam a tsz-belépési nyilatkozatot. Mielőtt ezt aláírtam volna, egy általam ismeretlen, de ugyancsak tsz-t szervezők közé tartozó fiattal a tanácsudvar hátsó részére mentem, kivel a tsz-belépések problémájáról és egyéb nehézségeiről beszélgettünk.

Véleményem szerint ezt a tanácsház előtt állók, akik ugyancsak a tsz-be való belépés miatt voltak a tanácsházára hivatva, ezt arra használták fel, hogy engemet biztos azért hívott hátra, hogy megfenyegeessen, vagy tetteleg bántalmazzon. Erről szó sem volt, csak másnap hallottam arról, hogy engem a fent említett személy bántalmazott. Hogy ezt kik terjesztették, arról viszont tudomásom nincs. Kérdés: Kedves Pállal, a jelenlegi tsz elnökével beszélt-e annak idején arról, hogy Önt erőszakolták a tsz-be és tetteleg bántalmazták? Felelet: Emlékezetem szerint beszéltem abban az időben Kedves Pállal, és e közben megkérdezte, hogy valóban igaz-e az, hogy engem erőszakoltak a tsz-be és tetteleg bántalmaztak. Én arra határozottan már nem emlékszem, nem tudom, hogy mit mondtam, az azonban tény, hogy az ilyen értelemben érdeklődő személyeknek azt válaszoltam, hogy volt valami, de sok minden más is. Volt olyan eset, amikor számtalan kíváncsiskodónak azt mondtam, hogy megtörtént, de ezt csak azért mondtam, hogy szabaduljak tőlük. Ezt részemről helytelennek tartom, mert sokan felhasználták illetve felhasználhatták a termelőszövetkezet ellen. Elismerem, hogy ezzel hibát követtem el, de mint tanácsstag és mint tsz-tag igyekszem ezeket a hibákat kijavítani és azon lenni, hogy a termelőszövetkezeti munka akadály és zökkenőmentesen folyjék. Kérdés: Kíván-e az üggyel kapcsolatban mást elmondani? Az üggyel kapcsolatban mást elmondani nem kívánok, a jegyzőkönyv az igazat tartalmazza, azt elolvasás után hh. aláírom.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 7.f. 1959. 20.ö.e. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 27–28.)

A Tolna megyei munkásörparancsnok-helyettes jelentése az Országos
Parancsnokságnak a pincehelyi munkásörök tevékenységével
kapcsolatos névtelen bejelentésről. Szekszárd, 1959. július. 8.

A pincehelyi munkásörök tevékenységével foglalkozó névtelen levél tartalmát kivizsgáltam és az alábbiakat állapítottam meg. 1957. július hónap elején a pincehelyi falufelélős rendőrnek jelentés érkezett be, hogy a község északi szélén települő cigányok burgonyát és egyéb terméket lopják a határban. Ezzel egy időben a falufelélős rendőr ugyancsak jelentést kapott, hogy a cigányok meg akarták verni az egyik mezőőrt. F. P. r. törm. kezdeményezésére Grünvald Pál tanácselnök, egyben munkásör rajparancsnok magához rendelte a munkásör raj 8 tagját és önvédelmi fegyverükkel 03 órakor kimentek a cigánytelepre. A telepen férfi nem igen tartózkodott, mert azok a környező községekben, állami gazdaságokban leszerződött arató- és cséplőmunkások voltak. F. r. törm. és Grünvald munkásör rajparancsnok vezetésével

a cigányasszonyokat felzavarták, sorakoztatták majd bekísérték őket a tanácsházára. Egyenként behívták őket az elnöki irodába, és derékszíjjal, botokkal a bekísért 7 nőt megverték. A cigánynők megverésében az alábbi személyek vettek részt: Grünvald Pál tanácselnök m.ő. raj pk., Székely István VB-titkár m.ő., S. J. TÜZÉP-vezető m.ő., V. F., M. I., F. P. r. törm., G. P. pincehelyi mezőőr. Ludvig Júlia Pincehely község akkori tanácselnök-helyettese a fentiekkel kapcsolatban elmondja, a megvert cigány nők ötét még aznap reggel felkeresték és ruhájukat levetve mutatták testüket. Az ütések helye erősen fel volt dagadva, megvolt kékülve. Ő, Ludvig Júlia, azt tanácsolta nekik, hogy menjenek orvoshoz és kérjenek látteleket. A megvert nők azt válaszolták, nem mernek szólni senkinek sem, mert a megverés után a munkásörök megfenyegették őket „ha szólni mernek erről bárkinek is, agyon lesznek löve.” H. M. cigányasszony elmondja, hogy ő 4–5 hónapos terhes volt, amikor megverték. A megverés után egy hónapig állandóan vérzett, majd halva szülte meg gyermekét. Parancsnok elvtárs jelentem! Azt ellenőrizni tudtam, hogy H. M. valóban abortált ebben az időben, azonban az abortálás valódi okát felderíteni nem tudtam. Az a véleményem e kérdésben, hogy a cigánynők szavait fenntartással kell kezelni. Parancsnok elvtárs jelentem! A tamási Járási Pártbizottság és Lukács Sándor szds. Járási Munkásör Parancsnok 1957-ben ezt az ügyet vizsgálták. Az érintett munkásörök és a rendőr pártvonalon felelősségre vonva nem lettek. Lukács szds. a munkásöröket szóban figyelmeztette, egyéb felelősségre vonás nem történt. 1959. május elején a Párt Központi Bizottsága részéről Sipos István elvtárs ugyan ebben az ügyben folytatott vizsgálatot Pincehelyen. Sipos elvtárs is megállapította, hogy a cigány nők durva megverése megtörtént tény. Ezt a munkásörök nem is tagadták sem akkor, amikor Sipos elvtárs vizsgálta, sem pedig akkor az általam történt vizsgálat során. Sipos elvtárs a vizsgálat befejezése után magához rendelte a munkásöröket és szóban felelősségre vonta őket, de egyéb következménye nem volt. A Járási Pártbizottság véleménye az, hogy általuk ez az ügy ki van vizsgálva és lezártnak tekintik. A munkásörök akkor figyelmeztetve lettek, és azóta hasonló dolog részükről nem történt. A Pártbizottság munkatársainak véleménye e tekintetben nem azonos. Mészáros elvtárs a Járási Párt PTO vezetője elmondja, Grünvald Pál tanácselnök nem sokat tesz a tsz-mozgalom fejlesztése terén. Nagyon gyenge Pincehelyen a párt tömegkapcsolata, csak felszínes az a megmozdulás, melyet ott olykor tapasztalni lehet. Ugyanez a véleménye a Megyei Tanácsnak is Grünvald Pál tanácselnökről és Székely VB-titkárról. A Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztályának vezetője, Valter János elnök elmondja, hogy az elmúlt évben sok bajuk volt a pincehelyi tanácsi vezetőkkel. Klikk-rendszert hoztak létre és fontos kérdéseket baráti, haveri alapon intéztek el. Grünvald Pál nyilas mivoltával kapcsolatban megállapítottam, hogy a nyilas pártnak tagja nem volt, azonban azt Grünvald

maga is elismeri, hogy a nyilas párt rendezvényeit több esetben látogatta. A Járási Pártbizottság is tudomással bír arról, hogy Grünvald több ízben látogatta a nyilaskeresztes párt rendezvényeit. Ezt a tényt a Járási Pártbizottság kivizsgálta és lezártnak tekinti. S. J. munkásőr, Tüzép-vezető tevékenységét vizsgálva megállapítottam, hogy a névtelen levélben foglaltak S. személyét illetően részben fedik a valóságot. S. 1959. áprilisában a rendőri szervek által őrizetbe lett véve. Letartóztatásának oka az, hogy S. mint Tüzép-vezető 50.000 Ft-ot sikkasztott. A munkásőrségből azonnal ki lett zárva. Parancsnok elvtárs jelentem! A többi vádakat, melyeket a névtelen levél felsorakoztatott, kivizsgálni nem tudtam, mivel annyira szövevényes, hogy túlnő a munkásőrség jogkörén. Az általam ki nem vizsgált vádakat a rendőrség nyomozó szerveinek van joga tisztázni. Véleményem: A pincehelyi munkásörökkel kapcsolatban felmerült vádaskodást nagyon szükséges volna véglegesen tisztázni. Ennek lezárása csak úgy történhetne meg, hogy a rendőrség nyomozó szervei Pincehely községben és a környező vállalatoknál lévő írógépekről íráspróbát vennének, és a BM írásszakértőin keresztül megállapítaná, melyik írógépen volt a névtelen levél megírva, és így meg lehetne állapítani a névtelen levél íróját.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS 295-1. Munkásőrség Országos Parancsnokság, 1959. 1.ő.e. 01471. 423.d.)

B. I. levele a Fehér Lajosnak, az MSZMP KB-ra, a Kiskörén tapasztaltokról. Budapest, 1959. július 20.

Ne haragudjék, hogy soraimmal zavarom, de úgy érzem, be kell számolnom néhány sorban otthoni észrevételeimről, bár nagyon sokat gondolkoztam rajta, nem zavarom-e feleslegesen? Egyik Heves megyei falu, Kisköre a szülőfalum, ott élnek szüleim, és ha csak tehettem, még minden évben hazamentem aratni, mint most júliusban is. E pár napos tapasztalatomról szeretnék beszámolni. Örömmel értesítem arról, hogy a tavasz folyamán Kisköre is szocialista község lett, azaz minden gazdálkodó aláírta a belépési nyilatkozatot azzal, hogy ősszel már mindenki a termelőszövetkezetben kezdi az új gazdasági évet. A termelőszövetkezeti szervezési munka Szita János elvtárs (Heves Megyei PB) beszédével vette kezdetét. "Vegye mindenki tudomásul, hogy Kiskörén ezentúl egyéni parasztot nem ismerünk el. Ez már meghalt, el is van temetve. Számukra nincs többé föld a kiskörei határban." Ez persze nem nagy baj, ha egy megyei pártfunkcionárius ilyen határozottan beszél, bár nem éppen elismerő hangon idézték nekem szavait a faluban. Hibának talán azt nevezném, hogy a gyakorlatban is

így tették fel a kérdést az egyéni, ill. az I. sz. termelőszövetkezeti csoportokban dolgozó parasztoknak: vagy belép a III. sz-ba, vagy nem lesz földje, mert a falu egész határát a csoport részére betagosítják. Még ez se lenne nagy baj, ha a faluban tényleg belépett volna mindenki, azonban a régi középparasztoknak egy része (még jó, hogy csak egy kis része), mint pl. Sz. P. és Cz. B. nem lépett be, azért említem ezt a két nevet, mert velük találkoztam, és ha futólag is, de beszéltem velük. Mindketten régi, jól gazdálkodó középparasztok. Ők formailag önként felajánlották földjüket a termelőszövetkezetnek. Azért mondom, hogy formailag, mert más lehetőség nem volt számukra. Cz. B. pl. Miskolcra fog menni az iparba dolgozni, hogy Sz. P. mit csinál, azt nem tudom.

Az, hogy falunkban minden föld termelőszövetkezeti föld lesz, az nagyon jó dolog, de hogy érdemes-e ezt úgy megcsinálni, hogy a régi középparasztok egy része nem lép be a termelőszövetkezetbe, azt nem tudom elbírálni, mivel tüzetesen nem ismerem az otthoni viszonyokat. Főleg akkor gondolkodtam el ezen, amikor az Országgyűlés legutóbbi ülészakán hallgattam a Polgári Törvénykönyv vitáját, melynek során cáfoltak olyan ellenséges híreszteléseket, hogy nálunk az egyéni gazdálkodókat megfosztják földjeiktől. Jelen esetben persze nem ilyen éles a kérdés, mert önként ajánlották fel, bár ha megnézzük, hogy miért, akkor azt lehetne mondani, hogy azért, mert belátták az egyéni gazdálkodás tarthatatlanságát, ezt azonban nem a termelőszövetkezeti gazdálkodás előnye láttatta be velük, hanem valami más.

Van egy másik probléma is. A reakció így agitál mostanában falun: (persze nagyon finoman, burkoltan és csendben) „Most még jó a TSZ-ben, még adnak benn valamit, de ha egyszer mindenkit becsalogattak, majd ha nem lesz már hova lenni a parasztnak, akkor rövidre fogják a gyeplőt, és úgy táncoltatják őket, ahogy akarják. Majd megbánja akkor, aki belépett, csak hogy akkor már késő lesz.” Sajnos, ez az agitáció eléggé hat, főleg akkor, ha van is mire hivatkozniuk. Ez a hatás nemcsak a még be nem lépettekre hat, hanem a belépő nyilatkozatot aláírtakra is, növelve ezek bizonytalanságérzetét. Halottam pl. a vonatban, hogy egy Heves megyei faluban (a nevét nem mondták meg) az aláírt belépési nyilatkozatokat a parasztok egyöntetűen, ajánlottan visszaküldték azzal, hogy erőszakkal írták alá velük. Nem tudom igaz-e ez az eset, azonban ha igaz, úgy gondolom, hogy a fent említett agitációs érv hatására küldhették vissza. Ezt azért említem meg, mert ilyen irányú tendenciát (aláírtam ugyan a belépési nyilatkozatot, de nem tudom, hogy belépjek-e az ősszel) otthon is tapasztaltam. Észrevételem szerint elősegítette ezt a tendenciát néhány olyan intézkedés, amiről nem vagyok meggyőződve, hogy teljes mértékben helytálló. Előírták pl., hogy akik a tavasz folyamán aláírták a belépési nyilatkozatot, és az ősszel lépnek be a term.

szövetkezetbe, a bevitt föld arányában miből, mennyit kell beadniuk. Így pl. minden hold föld után 1 q szénát, 50 kg zabot vagy árpát, x kg vetőmagot, stb. (nem emlékszem pontosan a felsorolásra). Ezen kívül, aki már korábban leszerződött jószágra (szerződéses hizlalás) és azt, ha a belépési nyilatkozat kitöltése után adja be, a kapott pénzösszeg 20 %-át be kell fizetnie a TSZ-alapba. Korábban ilyesmi nem volt. Az igaz, hogy ez erősíti a termelőszövetkezetet, ami jó dolog, de ennek hatására nagyon sokan, így édesapám is (aki a felszabadulás után kapott 6 hold földet, és ezzel fog az ősz folyamán az I. sz. Alkotmány csoportból a Rákóczi TSZ-be belépni) számolgatják, hogy mibe fog nekik kerülni a III. sz-ba való belépés: 6 q széna, 3 q zab, vagy árpa, stb. és kb. 1.000 Ft.-ba, attól függően, hogy a szerződött tinóját mennyire tudja meghizlalni. Ezen kívül el kell adni a tehenét is, aminek 20 %-át szintén a TSZ-be kell befizetnie, mert ha belép, a közös jószágállomány miatt nem fog annyi takarmányt kapni, hogy tartani tudja. Ilyen körülmények között nem nagy csoda, ha talajra találnak az "égi hangok". Persze egy kissé kárörvendően: "Ugye megmondtuk, ha egyszer belép mindenki, akkor gatyára vetkőztetik az egész falut..." "Az jár jól, aki most sem lépett be... Most is kitűnik, hogy a Kormány célja az, hogy mindenkit levetkőztessen.", stb. Nem tudom, van-e része ennek abban, hogy a középparasztok egy része nem lépett be a termelőszövetkezetbe.

Még egy egész jelentéktelennek látszó problémáról akarok írni. Van a Tisza partján kb. 8 km-re a falutól egy ún. "mentetlen rét", ahová szőlőt, gyümölcsöst telepítettek. Ez homokos, árterületi rész, termése igen bizonytalan, és megművelésük nagyon sok munkába kerül. Termeléséből piacra nem nagyon jut, csupán házi szükségletre elég, viszont (gondolom a romantikája miatt: Tisza-part, erdőség, stb.) nagyon szeretik és ragaszkodnak hozzá az egyéni parasztok, így édesapám is, mivel neki is van ott kb. 400 négyszögöl gyümölcsöse. A tagosítás során kérték, hogy ezt a részt ne tagosítsák be, hanem hagyják meg háztáji földterületnek. A tagosítást végző mérnök szintén ellenezte a fenti terület betagosítását azzal, hogy árterületi rész, nem teljesen egybefüggő és nagyüzemi termelésre nem igen lenne gazdaságos. Molnár János elvtárs azonban ragaszkodott a betagosításhoz és ezt meg is tették. Az a vélemény alakult ki, hogy mindezt azért csinálták így, hogy ezzel is "kitoljanak" a néppel. (A kifejezést már finomítottam.)

A fentiekhez nem tudok mit hozzászólni, mert nem tudom, hogy mi akadálya lehet annak, hogy a "mentetlent" meghagyják háztáji földnek, hiszen háztáji földet úgy is kell adni, még hozzá ettől a homokos sovány földtől jobbat és a falutól közelebb fekvőt. Azt sem tudom elbírálni, helyes-e teljesen az, ahogyan Kiskörén csinálják, szerintem azonban az a lényeg, hogy minden gazdálkodó termelőszövetkezeti tag legyen, és e téren nem szabad engedményt tenni, azonban a módját illetően lehet, és ha célszerű, kell is. Ezért kérem annak

megvizsgálását, nem lenne-e célszerűbb a termelőszövetkezetbe be nem lépettek földjét meghagyni, az újonnan belépők "belépési díját" csökkenteni, esetleg eltörölni, és a kért árterületi gyümölcsöst háztáji földterületként tulajdonosaiknak meghagyni. Ez szerintem nem megvalósíthatatlan, ugyanakkor növelné a Párt és a Kormány iránti bizalmat, erősebbé tenné a még kételkedők jövőbe vetett hitét, kihúzza a reakció suttogó propagandája alól a bizonyító érveket. Végül, amennyiben a leírtak alapján Fehér elvtárs érdemesnek tartja kivizsgáltatni az ügyet, kérem azt úgy lefolytatni, hogy ennek során szüleim ne legyenek zaklatásnak kitéve. Részemről nagyon szeretném, ha a mezőgazdaság szocialista átszervezése minél előbb és könnyebben végbemenne. Ez a célja levelemnek is, és ha úgy találja, hogy valamelyik sora vagy gondolata nem ezt a célt szolgálja, kérem, tekintsen el tőle.

Az iratra ráírva: A panaszt megbeszéltem Tamás e-sal a Megyei Bizottság osztályvezetőjével. Megállapodtunk, hogy megvizsgáljuk az ügyet. Bár megemlítette, hogy a problémák nagy részét ismerik, és azok tömkelege abból fakadt, hogy egyes tagok a háttérbe akarják szorítani a termelőszövetkezet érdekeit.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS MSZMP-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági Osztály, 1959. 14.ö.e. Fa 40/1147. 190–192.)

P. S. párttag levele Kádár Jánosnak, csomádi tapasztalatairól. Budapest, 1959. augusztus 20.

Úgy érzem, kommunista kötelességemnek teszek eleget, ha az alábbi eseményeket tudomására hozom. Tudom, hogy országépítő munkája nagyon elfoglalja, de a Pártunk tekintélyének lebecsülése és programjának ilyen megsértése, főleg a munkás-paraszt szövetség létrehozása idején az Ön haragját is felkeltené. Röviden vázolva az eseményeket, a következők történtek Csomádon 1959. évben a tavaszi munkák megkezdése előtt, úgy március közepén. A termelőszövetkezeti agitáció során a kiküldött elvtársak, nevüket a helyi tanácselnöknek tudnia kell, olyan durván és pártszerűtlenül viselkedtek, és ezzel a kormány-program végrehajtását lehetetlenné tették. Az én tudomásomra úgy jutott ez a dolog, hogy a házukba járó csomádi paraszttasszony mesélte el szememre vetve, hogy ilyenek a kommunisták? Ha egy parasztember nem akar belépni a termelőszövetkezetbe, akkor megverik? Azonnal felvilágosítottam, hogy a párt- és kormányprogram a teljes önkéntesség, minden erőszak nélkül, csak ellenséges propaganda ez. Szabadságomból egy napot arra fordítottam, hogy személyesen győződjek meg az eseményről. Beszélgettem az egyik

szenvető szereplővel, Sz. M. 70 éves parasztemberrel, ki Csomádon Kossuth Lajos u. 31. sz. alatt lakik. Ő a következőket mondja: "Öreg ember létemre nem hittem volna, hogy a munkások ilyen brutálisak a közösbe való szervezéskor, kijöttek értem a földre és autón behozták a tanácsházára, és hátravittek az orvosi rendelőbe, ahol elém tették a belépési nyilatkozatot és rám kiabáltak, hogy írjam alá. Nem tettem eleget a felszólításnak, erre a karomon akkorát csavartak és meglökdöstek, hogy majd hanyatt vágódtam, majd kizavartak a rendelőből. Hazamentem és lefeküdtem, orvost hívtam, mert nagyon rosszul éreztem magam. Harmadnap újból hívtak, de nem tudtam elmenni. A tanácselnök tudja, kik hajtották végre ilyen brutálisan a kormányprogramot, mikor panaszkodtunk, mert nemcsak engem vertek meg, hanem úgy hiszem, hárman voltunk, a másik M. P. Csomád Kossuth Lajos u. 8. sz. alatti lakos; azt mondotta, miért nem szóltunk mindjárt a tanácselnöknek. Jegyzőkönyvet vettek fel. Rendőri nyomozás is folyt ebben az ügyben. De teljesen elfelejtkeztek arról, hogy ezeket a garázda embereket megbüntessék, akik ilyen helytelen, durván hajtották végre a kormányprogramot."

Elképzelheti Kádár elvtárs, milyen vélemény alakult ki a faluban ezek után pártunk politikájáról. Igyekeztem megmagyarázni a term. szövetkezeti munka előnyeit, népgazdasági szempontból, a sajátos egyéni szempontjukból. Válaszuk gondolkodásra készített: "A körülöttünk lévő term. szövetkezetek gazdálkodása olyan siralmas, a követendő példa olyan rossz, hogy egyelőre nem találjuk helyesnek a közösbe való tömörülést. Azután anyagilag sem bírnánk a közös kezdő terheit. Semmilyen helyiség nem áll rendelkezésre, így tehát két-három évig igen siralmas volna az életünk, mert az elszámolás nagy része a beruházásra menne el." Igyekeztem megmagyarázni a kormányprogramot úgy, ahogyan Kádár János elvtárs és Dobi István a min. tan. elnöke meghirdette. Igyekeztem az agitálók legjobb fegyverével, a meggyőzéssel hatni rájuk. Elmagyaráztam a nagybani gazdálkodás előnyeit, a nadrágszj parcella hátrányát. A jövő termelési módjának megvilágítása után az alakuló közös csoportok kezdeti nehézségeinek leküzdésében a párt és a kormány segítőkészségét. Mindjárt másképpen látták a kérdést. Megkérdeztem, van-e tudomása a három inzultált parasztgazdának arról, hogy akik őket törvénytelenül bántalmazták, elnyerték-e méltó büntetésüket. Kétkedő mosoly volt a válasz, és utána egy pár bátorítatlan szó "hát lehet az, hogy erről ott fenn a vezető elvtársak sem tudnak?" Ígéretet tettem, hogy Kádár János elvtárs tudomására hozom, és kérem, hogy ezt a pártszerűtlen cselekedetet, akár Landler Jenő Járműjavító, akár Egyesült Izzóbeli elvtársak követték el, megvizsgálja és a bűnösöket szigorúan megbünteti, és erről a bántalmazott parasztokat és engem értesíteni szíveskedjék, annál is inkább, be tudjuk

bizonyítani, hogy ilyen dolgok nem a párt utasítására, hanem egyenesen heves tiltakozására történhettek meg.

Ui: azért egyenesen Kádár János elvtárshoz, Pártunk első titkárához, személyesen küldöm a jelentést, hogy ne lehessenek közbenső erők, akik elhomályosítják jelentőségét.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági Osztály, 14.ő.e. 1959. Fa 40/1229. 12.873/54. 187–188.)

Horváth Andrásnak, az MSZMP Pest megyei titkárának és Jámbor Miklós mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Nádas Gáspárnak az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a csomádi ügyben. Budapest, 1959. október 19.

Mellékelten visszaküldjük P. S. elvtárs (Budapest) levelét, melyben a tavaszi tsz-szervezés során Csomádon elkövetett erőszakosságról ír. Az ügyet megvizsgáltuk és az alábbiakat állapítottuk meg. A községben szervezési agitációban a Dunakeszi Vagongyár munkásai közül többen vettek részt. Közülük Gy. Á. elvtárs tényleg követett el tettelegességet. Ezt a járási pártbizottság már másnap megtudta. Gy. elvtársat az agitációs munkáról visszarendelték és pártfegyelmi büntetésben részesítették. P. elvtárssal az ügyet személyesen megbeszéljük, így részére választ nem küldtünk. A sértettekkel szintén személyesen beszéltünk és közöltük velük, hogy ami velük történt, az nem a párt politikája, és azzal a párt nem ért egyet, és a tettelegesség elkövetője pártvonalon felelősségre lett vonva. Ezzel részünkről az ügyet lezárnak tekintjük.

Az iratra ráírva: A levélíró a vizsgálat eredményéről és a tett intézkedésről szóban tájékoztatták. A levél lerakható. 1959. X. 27. Nádas.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági Osztály, 14.ő.e. 1959. Fa 10/1229/3. 184.)

Szabó Józsefnek, az MSZMP Szigetvári járási első titkárának és Jarszi István mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Bányászati Építő Vállalat Körzeti Építésvezetőségéhez, egy dolgozójuk munkaviszonyáról. Szigetvár, 1959. augusztus 21.

Az ibafai Petőfi Tsz közölte velünk, hogy S. J. nevű ibafai tsz-tag a vállalatukkal törvénytelenül munkaviszonyt létesített. A tsz közgyűlése, illetve vezetősége ugyanis nem járult hozzá, hogy a fent megnevezett tsz-tag a tsz-ből elmenjen. Márpedig az ide vonatkozó rendelkezések kifejezetten kimondják, hogy a „tsz-tag csak a tsz engedélyével létesíthet munkaviszonyt.” A tsz vezetősége elpanaszolta, hogy már egy ízben, folyó hó 4-én írásban megkereste az elvtársakat, és levelükre még csak nem is válaszoltak. Kétségtelen, hogy ennek a tagnak a törvénytelen eltávozása a tsz-ből a tsz-tagok között nagyfokú elégedetlenséget és felháborodást váltott ki és lazította a munkafegyelmet. A fentiek alapján kérjük az Igazgató Elvtársat, hogy levelünk, valamint a tsz aug. 4-i levele alapján sürgősen intézkedni szíveskedjék és a törvénytelenül alkalmazott S. J-t azonnali hatállyal elbocsátani. Egyben kérjük, hogy a megtett intézkedéseiről a Járási Pártbizottságot tájékoztatni szíveskedjék.

(Baranya Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Szigetvári JB, 3.f. 2. 1959. 8.ö.e. Tsz-ek működése. 35.)

Udvarból származó névtelen levél a kollektivizálás idejéből.

1959. augusztus 24.

Névtelen levelet kapott a tanács vezetősége, amit az elvtársak a rendőrségnek adtak át nyomozás végett. A levél szövege a következő: Sokszorosítsátok és plakátoljátok, ne szégyelljétek, hogy terrorral, hazugsággal és félemlítéssel rabszolgasorba akarnátok juttatni a lakostársaitokat, de jól tudjuk, ki volt az a megfizetett bérenc, ki nem törődve 100 és 100 ember nyomorával, csakhogya neki van jó módja. Sok borsot tört már a lakostársai orra alá, de majd ő fogja érezni a szagát, mert feltámad még a mi istenünk. Egyszer és ütni fog az óra, egyszer virradóra, aki most nagy legény, álljon ki a gátra, ne menjen a kútba, mint Cs. K. B., tudjátok, mán a gyűlölet olyan, mióta magyar ember a földet tapossa, ilyen még nem volt. Miért vennétek el az udvari embertől a magánjogot, nem dolgozik eleget? Vagy nem termel eleget, vagy fáj még valakinek, hogy még nem korbáccsal hajtják munkára és nem vályúból etetik, mint a barmot. Igyekeztek megnyerni a lakostársaitok szeretetét, akkor bátran állhattok ki a síkra, aki bűnös lesz, meg majd a végzet eléri még túl a Dunán is. Rügy miért bújtál ki, menj vissza a fába. Ibolya miért nyílsz ki, maradj a bimbóban benn. Égető napsugár fejünkre ne cikázz. Hadd legyen bú a bú, hadd legyen gyász a gyász. Szívünkbe nagy bánat, zsidóké nemzetünk. Pedig a magyar föld!!!!, mit könnyel öntözünk, epekedve várjuk, mit hoz a holnapunk. E szép földön, akik sóhajtottunk. Hulló csillag, ne hullj!!!! Folyók megálljatok,

szelek szegiétek meg szárnyaló vágyatok. Tüzek aludjatok ki, hamvadjatok hitek, a mi istenünk meghalt, hinni nincsen kinek. Ifjak!!!! Föl ne villanjon hát a szem szerelmesen. Ha rabszolgák lettünk, nincsen szerelem. Jöjjön egy háború, vele temetkezünk. Ha rabszolgák lettünk, mit ér az életünk. Készítették az udvari rabszolgasorsra hajszolt emberek.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 9.fcs. 1958–1962. 7.ö.e. 46–49.)

Négy jászárokszállási pártvezetőségi tag „és igen sok tsz-tag nevében” nevében írt névtelen levél az MSZMP KB-nak, a „tsz-fejlesztésről”.
Jászárokszállás, 1959 szeptembere.

Végtelenül kényes, de ennél is fontosabb ügyben tesszük meg elvtársaink megbízásából panaszunkat. Évek óta járom a határt, ismerem a parasztság minden hangulatváltozását, amit egyes, túl „erős kezű” helyi vezetők kétbalkezessége és túlkapásai okoznak. Ez, amiért minket kommunistákat átkoznak és fenyegetnek még. Mi is a helyzet? Árokszálláson és Ágón is sikeresen végrehajtottuk a tsz-fejlesztést, igaz voltak kilengések, de hát arra hiába vártunk volna, hogy a parasztok önként álljanak be a tszcsébe. Így hát kényszerítettük, kit így, kit úgy, de hát az semmisem volt. Szocialista községé lettünk, nem sajnáljuk azt a sok kemény munkát. De elismerjük hibáinkat, hogy a szervezésben nem jártunk el helyesen, mert éjjel-nappal gyűrtük a parasztokat, míg végül idegileg ki nem merültek és alá nem írtak. De ennek már jó volna, ha vége lenne, a parasztok már lassan belenyugszanak és dolgoznak is. Abba kellene már hagyni ezt a baloldali kilengést, mert a parasztság végül minket kerget még, olyan feszült a hangulat Banka párttitkár túlkapásai miatt, aki és néhány társa atyaistennek tarja magát. Banka és Horváth Mihály elvtársak olyan durván rontanak a parasztságra, hogy a tsz-ek tagsága valósággal sztrájkol, a közgyűlésekre 15–20 tag jár már csak. De az is lemorzsolódik, mert a Banka elvtárs folyton fenyegeti őket, hogy ha valaki nem dolgozik, agyonvereti. Persze, most már a parasztság nem ijed meg, mintahogyan mondják, nincs már mit féltünk, aztán vigyázzanak a kommunisták, hogy ha ütni akarnak, mert a másodikat már ők kaphatják, mert két vége van a gumibotnak. Szinte ég az ember arca, mikor ezt mondják a szemébe, és meg kell mondanunk, hogy félnünk kell, mert Bankáék tragédiát csinálhatnak, ha sokáig egzisztálnak. Hiába a sok érdeme, most már nem megfelelő irányító, ő már olyan helyre való, ahol durvaság és rámenős ember kell. Ide nyugodt és tapintatos titkár kellene, aki az eredményeket meg tudja tartani. Hiába mondjuk, hogy ne dirigáljon mindenbe bele, pl. még a tsz takarmánykazlainak helyét is a pártfelügyelet jelölte ki, ő azt mondja, hogy ő nem

tévedhet pedig, hát mindenben téved, már most hiába tartja magát csalhatatlannak, mint a római pápa. Nem akarja hogy nemet mondjanak neki, most is azon volt a vita, hogy miért avatkozott bele abba, hogy többen kérték a minisztériumból, hogy egyénileg szeretnének gazdálkodni. Erre letartóztatta, és most azt mondja mindenkinek, hogy ha kell, még 10 parasztot is felhúzat, de ellene ne szóljon senki. Vajon jóra vezet ez? Hát kell nekünk akasztgatni és veretni a népet, van itt baj anélkül is, hát kell magunkat utáltatni? Szörnyű a helyzet a földekkel is, annyi már a területrendezéssel összeszedett föld, hogy az csak gazt fog jövőre teremni, hát cél ez? Nem, éppen ezért ilyen helytelen, hogy más községektől elszedjük a földet. Mert itt a Tánccsis tsz-ben is annyi a föld már, hogy nem bírnak vele. A cukorrépát a Háziipari KTSZ egyelte ki "önként", na, köszönöm én az olyan önkéntességet, amikor Banka elvtárs beállít a KTSZ-be és elordítja magát, hogy holnap műszak után cukorrépa egyelés, akinek nem tetszik, az a munkahelyét is ott hagyhatja, majd lesz helyette más. Hát ilyen a Banka féle önkéntesség. Az aratás is így folyt le, „éjjel arattunk, és aratott minden KTSZ „Önkéntesség” – szidva, káromkodva, átkozva minden vezetőt, aki kitalálta az egész ilyesmit és az ország vezetőit is, és ki ennek a lehangoló dolgoknak az oka? Banka elvtársunk. Ezért arattunk aug. 15-én és rohadt meg a búzáink! De még mi lesz jövőre, hiszen pl. Ágótól ezer holdnál is több földet vett el Banka huncutsággal. Ezt egy jászágói elvtársunk mondta el, hogy Banka elvtárs addig ordított, míg Ágó 1.100 köblös földet át nem adott Árokszállásnak. De hogyan? Ugyanis nálunk igen sok a föld, kevés az ember, míg Ágón sok tag agrárproletár, kevés a föld. Így Banka az ágói Kossuth és Új Barázda tsz-ek fél földjét elvette, és hogy emberhiány se legyen, a tsz-től elvette a tagok belépési nyilatkozatát, és egyszerűen azon ágói lakosok nyilatkozatát, akik az elcsatolt földön laknak, átírták az árokszállási Tánccsics és Viharsarok tsz-ekbe, anélkül hogy a tagokat megkérdezték volna. Emiatt aztán irtózatossá a felháborodás, ami meg is érthető, hiszen az ágóiak a saját maguk alakított tsz-ek tagjai szeretnének lenni, de Banka átvágta őket Árokszálláshoz, de ki mer ez ellen szólni? Senki, csak lapul és sunyít mindenki, akit áthozott Banka, mert pofázni nem szabad, mert Banka bevereti a pofáját mindenkinek. Így most az ágóiak Árokszállásra járnak dolgozni, igaz, ez nem kifogás a parasztok részéről, vagyis nem komoly ok, mert a határrészek egymás mellett vannak. De igenis igaz és jogos az a kívánságuk, hogy ne csatolgassák őket ide-oda, nem vásári marhák ők. Épen olyan tsz volt az ágói is, mint az itteni. Semmi értelme, hogy földet, embert átvegyünk, ez lealacsonyítása a szomszéd községnek, hogy lakosai mint hűbéres cselédek az árokszállásiaknak dolgoznak, nincs szükségünk egy hold földre sem! Ez a színigazság. Azzal sem bírunk, ami van! Ne dolgozzon itt és ne hozzon senki ide földet! Ha elveszük Ágótól ezeket a jó földeket, olyan életképtelen tsz-ek lesznek, amin megélni sem

lehet. Ez végtelenül kényes kérdés. Tán igaz, hogy jár Ágótól föld, de csak földet ír elő a rendelet, tagot – tsz-részeket nem!!! Lehet átcsatolni, hogy ebből az árokszálási tsz-ek gazdálkodjanak. Bár igaz, hogy a földvisszaadás már nehézségekbe ütközik, mert az ágóiak már árokszálási részre is vittek takarmányt, de ez nem baj, megoldható, mert a visszaadandó területen van annyi bekazlázott takarmány, amennyi visszajár. Sok baj lesz vele, de 4–5 nap el lehet intézni a visszacsatolást, amit minden ágói tag kíván, de mindent megér ez a kevés munka. Fő a nyugalom, morog a nép úgyis, nem kell azt ingerelni. Hiába figyelmeztetjük Banka és Horváth elvtársakat szépen, hogy ne szekírozzák a parasztokat, el vannak azok keseredve, és mindenre képesek lesznek, ha sokáig ingereljük őket. Persze mi is félünk Bankától, így ezért szántuk el magunkat, hogy panaszunkat és a megoldások szerintünk való véghezvitelét megírjuk. Tehát Banka és Horváth Mihály elvtársakat durva és törtető magatartásuk miatt váltsák le!!! A parasztság megnyugtatóására engedjék szabadon azokat, akiket Banka letartóztatott és megverett, mert egyénileg gazdálkodni akartak. Ez kb. 2–3 %, ennyit még elbírnak. Az Ágótól átvett földet és tagot azonnal adjuk vissza, szörnyű az elkeseredés! Adjuk vissza az ágói Tanácsnak az ágói lakosok belépési nyilatkozatát, és mondjuk meg nyíltan mindenkinek, abba a tsz-be áll be tagnak földdel, ahová akar, azt hiszem hogy az átvett kb. 110 tagból kb. 8–10 jön vissza csak. Persze, ha ezt a felkérdezést Bankáék végzik, nem mer ellen szólni senki. Ezért követeljük, hogy bízzuk a tagokra, hová akar lépni, Árokszálásra-é vagy Ágon marad, persze a földet is visszaadjuk, mert arra semmi szükségünk nincs, hiszen ilyen elv alapján akár Szolnok megyét is összeszedhetnénk. Ezzel, ha visszaadjuk Ágó határát, nem vétünk a tsz-fejlesztési terv ellen, mert itt is, ott is szocialista község van, de nyugodt lesz a légkör, elvégre igaza van az ágóiaknak, hogy szívesebben dolgoznak a falubeliekkel, bár ők is idevalónak voltak, de mégis jobban szeretik Ágót már. A párt féltése, a belső nyugalom megóvása, és életünk féltése mindent megér. Hamu alatt izzik a parázs, és Bankáék fűjásától lángra lobbanhat a környék. Nem akarunk tragédiákat, de irtózatossá az elkeseredés a parasztokban a sok durvaság és erőszakoskodás miatt, és mi félünk. Szeretjük az életünket, de ha ez így megy tovább, könnyen halottak lesznek erre felé is. Nem akarunk tragédiát, helyi forrongást, mi egyes községekben volt. A nyugalom még azt is megéri, hogy Banka elvtársat, Horváth elvtársat leváltsuk, és egy-két intézkedésüket keresztül húzzuk. Tudjuk, hogy ez tekintélyvesztés, de ők ezt már régen elvesztették, így tovább nem maradhatnak. Nincs annak semmi értelme, hogy egy-két ember hatalmi és parancsolási vágyának kielégítése miatt százakat hajtsunk egyik község határából a másikba. Tiszta hazugság az, hogy az átvett föld nekünk kell. Van itt annyi parlag, állami tartalék, hogy abból a csereföldeket ki tudjuk elégetni!!! Nem szükséges más község határa. Mert az átvett

földeket is (a rosszát) egyénileg gazdálkodóknak osztjuk majd ki. És azért kellene ezek a földek, hogy kitolásból minél messzebbre tegyük ki az egyénieket. Ilyen kitolásra nincs szükség, mert még több tsz-taggal is kitolunk. Értsék meg, hogy ezen csak így lehet segíteni! Irtózatossájak lehetnek, ha nem intézik el a lakosság kívánsága szerint ezeket a panaszokat. Nincs és nincs szükség földre, csak munkáskéz kellene! Ki művelte meg? Az idén is a KTSZ egyelték és arattunk! Irtózatossájak vannak. Még aug. 27-én is aratva, a kombájnn "véletlenül" kigyulladt, de már mindenki tudja, hogy a bűnjelet szeretnénk eltüntetni, vagy 50 köblös búza van ott betaposva, és még 35 köblös árpa. Ezt kellene sürgősen eltüntetni a Táncsics és Banka elvtársak szégyenit, ezért gyullad ki a kombájnn, hogy a környéke is leégjen, mert leszántani sem bírják. Ezt szégyelljük az új tsz-tagok előtt, ezért kell a tűz, és lesz itt baj még több is. Most még 75 köblös pusztul készakarva, de jövőre 750 megy tönkre. Segítsenek, de gyorsan, mi a visszaadást 4–5 nap alatt megcsináljuk a földdel. Bankát és Horváth elvtársainkat meg a szeptemberi vezetőségi ülésen váltsák le és helyezzék el, mert most még aratatlan búza- és árpaföldek, kombájnnok égnek, de ha ez így megy tovább, jövőre sok százezer forint érték pusztulhat el. Erre nem kíváncsi senki.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ő.e. 1959. 216–217. Fa 10/1378. A fenti levél alapján Keserő János 1959. szeptember 22-én írt Czinege Lajosnak, az MSZMP Szolnok megyei titkárának, hogy vizsgálják meg az ügyet. Uo. 215.)

Keserő Jánosnak, az MSZMP KB alkalmazottjának levele Czinege Lajoshoz, az MSZMP Szolnok megyei titkárához, a jászárokszállási párttagok névtelen bejelentésével kapcsolatban. Budapest, 1959. szeptember 22.

A jászárokszállási MSZMP-tagok és tsz-tagok nevében írt névtelen levélben foglalt kérdéseket megvizsgáltuk és az alábbiakat állapítottuk meg. Jászárokszállás ez év tavaszán lett tsz-község. A tsz-szervezést a helyi elvtársak nagy körültekintéssel, lelkiismeretesen végezték. A munka végzése közben elkövetett kisebb hibákat; túl sűrű felkeresése a dolgozó parasztoknak, egyes népnevelők részéről tapasztalt gorombaságok, stb. igyekeztek menetközben kijavítani. A tsz-fejlesztés befejezése után a helyi elvtársak a fő figyelmet a termelőszövetkezetek megszilárdítására fordították. A párt útmutatása alapján szívós politikai munka eredményeképpen, a taglétszámban jelentősen megnövekedett, és ősszel kezdő

termelőszövetkezetek szervezetileg és politikailag megszilárdultak. A termelőszövetkezetek tagjai a közös munkában részt vesznek. A politikai hangulat nem mondható rossznak. Több tsz-tag háztáji területéről a közös alap megerősítése érdekében, südőt és törzsbaromfit ajánlott fel a termelőszövetkezetnek. A névtelen levél foglalkozik azzal, hogy Jászárokszálláshoz Jászágó községtől jogtalanul csatoltak földet, hogy jászárokszállási termelőszövetkezetekbe kényszerítették a jászágói tsz-tagokat. A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a földrendezést a törvényeknek megfelelően hajtották végre. Jászárokszállás község 1.000 kh földet adott Jászágónak és Jászágó 600 kh földet adott át Jászárokszállásnak. A földcserét a tsz-tagok véleményének meghallgatása után, mindkét községi tanács és párt végrehajtó bizottsága kölcsönös beleegyezése alapján, a földrendezési bizottság hajtotta végre. Ez azonban néhány dolgozó paraszt részéről nem talált megértésre. Az intézkedések szükségességéről igyekeztek meggyőzni ezeket a dolgozó parasztokat is.

A névtelen levélben szó van arról is, hogy Banka elvtárs a községi párttitkár, és a község más vezetői három dolgozó parasztot tartóztattak le. Ez nem fedi a valóságot. Az igazság az, hogy a Szolnok megyei rendőrfőkapitányság politikai nyomozó osztálya tsz-ellenes izgatásért és szervezkedésért törvényesen őrizetbe vett három kulákot, akik szervezték a közös munka megkezdése ellen az ősszel kezdő tsz-tagokat. Banka elvtárs és a községi szervek más vezetői is következetesen harcoltak a nagyüzemi gazdálkodás megteremtéséért, a termelőszövetkezetek megszilárdulásáért. E munka közben követtek el kisebb hibákat, amiért figyelmeztetve voltak. Banka elvtárs magatartásában meglévő hibákat a helyi elvtársak keményen bírálják. Hibái abban mutatkoznak meg, hogy több esetben nem elég pártszerű módon, a megengedettnél hangosabban beszél az emberekkel. A községi pártértekezletet megelőzően a vizsgálat során és a pártértekezleten őszintén beszélgettünk az elvtársakkal, elemeztük a fejlesztés, a megszilárdítás során elkövetett hibákat, igyekeztünk megmutatni a hibák kijavításának módját. Banka elvtársat, aki a megyei pártbizottság tagja volt, a megyei pártértekezleten magatartásbeli hibái miatt nem jelöltük ismételt pártbizottsági tagnak. Banka elvtárs ígéretet tett, a helyi vezetőkkel együtt hibáik kijavítására.

Az iratra ráírva: Nádas el! alkalomadtán nézz körül Te is Jászárokszálláson, hogy valóban ilyen egyszerű-e a helyzet a községben? Keserű XII/2.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14. ö.e. 1959. 218–219. Fa 10/1378/3.)

H. J. a Pécsi Pannónia Sörgyár munkásőrének levele Prantner Józsefhez, az MSZMP Tolna megyei titkárához. Pécs, 1959. október 28.

Azzal a kéréssel fordulok a Titkár Elvtárshoz, hogy legyen szíves kivizsgáltatni K. J. bátai lakos ügyét, ki azzal a panasszal fordult hozzám, hogy Bátán a tsz-szervezést nem a törvényes keretek között folytatják, mert egyeseket behívatnak a községházára, sarokba állítják őket, sőt meg is verik őket. K. J. feleségem nagybácsija, mikor panaszát elmondotta, nem akartam elhinni, hogy a tsz-szervezésben Pártunk irányvonalait ilyen durva módon megsértenék. K. J. egyéni paraszt, 66 éves. Nyolc hold juttatott földet kapott 1945-ben, földosztáskor. Azelőtt 28 évig kubikus volt, semmiféle vagyona nem volt, s ma is ezen a nyolc holdon gazdálkodik, vagyont nem szerzett. Azért is fordulok a Titkár Elvtárshoz ezzel a kéréssel, mert folyó hó 24-én K. J., mint öreg, 66 éves embert úgy mellbe lökték, hogy még ma is fáj a dereka. Kedden reggel 6 órakor újra felkeresték, két szervező, és azt mondták néki, hogy menjen a rendőrségre. Ő ezt megtagadta azért, mert félt, hogy megverik. S idejött Pécsre, panaszt tenni. Még egyszer kérem Titkár Elvtársat, hogy ezen kérésemnek tegyen eleget, mert úgy érzem, hogy ezzel a kivizsgálással csak a Pártunk irányvonalát fogjuk megerősíteni.

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV. cs. 64.ö.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. 333. Mezg/10/210/1.)

A Legfőbb Ügyészség ügyészének, Dr. Sarlós Bélának a jelentése Dr. Nagy Lászlónak, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a tsz-szervezés „törvénysértő módszereiről”. Budapest, 1959. október 29.

Egyes ügyek és értesülések arra mutatnak, hogy a termelőszövetkezetek szervezése területén az utóbbi időben – nem nagy számban, de jelentős mértékben – törvénysértő módszerek alkalmazására került sor. Az 1959. október 20–21–22-én tartott országos értekezlet (továbbiakban: értekezlet) anyaga ezeket az értesüléseket megerősítette. Az értekezleten egyéb lényeges adatok is felmerültek, amelyek arra mutatnak, hogy törvénysértések, mulasztások és lazaságok jelentős mértékben előfordulnak a termelőszövetkezetek működésében, belső rendjében, valamint a termelőszövetkezetek és tagok, a termelőszövetkezetek és külső személyek jogviszonyai területén is. Ezek a törvénysértések, lazaságok és rendezetlenségek kihatnak a termelőszövetkezetek működésére, sőt, egyes helyeken a termelésre is. Az utóbbi időkben tudomásomra jutott adatokból, és különösen az országos értekezlet anyagából a következőket kívánom közölni. 1. A Csongrád megyei főügyészség 1959. szeptember

második felében vizsgálta az állami tartalékföldek haszonbérletének befizetését, ill. behajtását. Megállapította, hogy a megyében 1959. augusztus végén 3,5 millió forint kintlévőség van. A 63/1957./X.19/ Korm. sz. r. szerint a tartalékföldek haszonbéréből adódó bevételek a községi tanácsok bevételeit képezik, a 3,5 millió Ft tehát a községek bevételeiből esett ki. (Ez a hátralék egyes községekben különösen magas, pl. Tiszasziget községben 91.800 Ft, Kübekháza községben 74.600 Ft, Apátfalva községben 19.800 Ft, Hódmezővásárhely városban 619.752 Ft.) A hátralékok egy része a megszűnt termelőszövetkezeti csoportok tagjait terheli, másik része pedig időközben termelőszövetkezetbe lépett személyeket. Az utóbbi esetekben a tanácsok ellenállnak a haszonbér követelésétől, mert az az álláspontjuk, hogy a hátralék követelése és behajtása a termelőszövetkezetek fejlesztését gátolja. Az ügyben az osztály az állásfoglalást megadta, amely szerint az 1959: 7. tvr. rendelkezéseiből következően az egyéni paraszt által bérbevett tartalékföldért akkor nem kell haszonbért fizetni, ha a bérlő termelőszövetkezetbe lép, vagyis a haszonbérlet megszűnik, és a föld a termelőszövetkezet ingyenes örök használatába kerül. A haszonbérfizetési kötelezettség ilyen megszűnése a belépéskor következik be, az addig esedékes haszonbért tehát meg kell fizetni. Egyébként sem kívánatos az ilyen hátralékok behajtásától eltekinteni, mert ez egyrészt az állam anyagi érdekeit károsítja, a még kívülállókat pedig éppen az állami kötelezettségek elhanyagolására ösztönzi, hogy esetleges későbbi belépése idején minél nagyobb haszonbér-, adó- stb. hátralékoktól mentesülhessenek.

2. A Nógrád megyei főügyészség közölte, hogy a megyében egyes termelőszövetkezetek elvtelen támogatás megszerzésére törekednek. Az egyik községben a községi tanács az általa kezelt kb. 20 kat. holdas tartalékingatlant takarmánnyal vetette be, majd néhány hónap múlva ezt átadták a megalakult termelőszövetkezetnek. A községi tanács az ingatlan takarmánnyal való bevetésére vetőmagban és munkában kb. 50.000 Ft értékű ráfordítást eszközölt saját anyagi eszközeiből, arra azonban nem történt intézkedés, hogy a községi tanácsnak ez az összeg megtérüljön, és a tsz sem kívánja ezt megtéríteni. A főosztály a megyei főügyészséggel azt az álláspontot közölte, hogy a községi tanácsnak a tsz-szel szemben ennek az összegnek a megtérítésére törvényes igénye van, amely önkéntes teljesítés hiányában bíróság útján is érvényesíthető. (Értekezlet anyagából.)

3. A helyi tanácsi és pártszervek nem jó szemmel nézik a Nemzeti Bank szerveinek ellenőrző tevékenységét. A Jobbágyi községben (Nógrád m.) működő termelőszövetkezetnél a Nemzeti Bank vizsgálatot akart végezni, a helyi szervek azonban a Bankot a vizsgálatról leintették. Ezért az ügyészség végzett vizsgálatot, amely egy kb. 90.000 Ft-os sikkasztást derített fel. (Értekezlet anyagából.)

4. Győr-Sopron megyében a termelőszövetkezetek a kívülálló személyeknek szövetkezeti használatban lévő földjeik után

nem akarnak haszonbért fizetni. Megyei viszonylatban összesen mintegy 4.000 kat. hold föld utáni haszonbérrel van szó. A soproni járásbírósnál ilyen ügyben már jelentős számban került sor kereset benyújtására is termelőszövetkezetekkel szemben. E keresetek sorsa még nem ismeretes. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a Fejér megyei főügyészség közlése szerint a sztálinvárosi járásbírósnál termelőszövetkezeti tag és kívül álló személy közötti keresetet nem fogad el. (Értekezlet anyagából.) 5. Z. L-né csabrendeki lakos panaszbeadványában közölte, hogy nem egészen 12 kat. hold betagosított földjéért hasonló területű, de sokkal értékteletlenebb földet kapott. Eredeti földjének kataszteri tiszta jövedelme 80 aranykorona volt, a csereingatlan 33 aranykorona. Ezen kívül adóját is felemelték.

A beadványt vizsgálat és intézkedés céljából a Veszprém megyei főügyészségnek küldöttük meg. 6. A Győr-Sopron megyei főügyészség közölte, hogy a tavaszi és nyári időszakban a magánkisiparosokat a magánlakóházak építésétől elvonták, tsz-istállók építéséhez. Az istállóépítések jelenleg mégis le vannak maradva, mert jelenleg még a szövetkezetekbe tagként belépett iparosok is ki akarnak lépni. Ezzel kapcsolatban ügyészi szervekhez is nyújtottak be panaszokat amiatt, hogy a tsz nem engedi őket kilépni. A főosztály álláspontja ezzel kapcsolatban az, hogy termelőszövetkezetből az ipari foglalkozású tagok is a kilépés általános szabályai szerint léphetnek ki. (Értekezlet anyagából.) 7. Cs. Oros Endre kisújszállási lakost, az ottani egyik termelőszövetkezeti csoport elnökét termelőszövetkezet elleni izgatás, ill. zavaró tevékenység miatt közbiztonsági őrizetbe helyezték. Erre az adott okot, hogy beadványt szerkesztett és több személlyel aláíratta annak érdekében, hogy a jelenleg meglévő termelőszövetkezeti csoportjuk a jelenlegi formában működhessen tovább, és ne kelljen termelőszövetkezetté alakulnia. A beadványt a Földművelésügyi Minisztériumhoz címezték. Megjegyzendő, hogy a beadvány megírásán, és több személynek aláírás céljából történt átadásán kívül az iratok szerint sem merült fel semmi kifogásolható cselekmény (pl. izgató kijelentés), még kísérő jelenséggént sem. A közbiztonsági őrizetbe vételt a Szolnok megyei főügyészség jóváhagyta, és Cs. Oros Endre 1959. augusztus 29-től október 10-ig őrizetben volt. A Legfőbb Ügyészség a szabadlára helyezésen túlmenően az eljáró rendőri személlyel szemben vizsgálatot kezdeményezett, a jóváhagyó ügyész ellen pedig a vizsgálatot saját hatáskörében elrendelte. 8. A Veszprém megyei főügyészség közölte, hogy a megyei rendőrfőkapitányság tsz elleni agitáció miatt több személyt közbiztonsági őrizetbe kíván helyezni. A rendőrség részéről az őrizetbe vétel már megtörtént, az őrizetesei ügyészségi kihallgatása már folyamatban van. Ezekkel az ügyekkel kapcsolatban a Legfőbb Ügyészségre iratanyag ez ideig nem érkezett. (Értekezlet anyagából.) 9. 1959. október 9-én a panaszírodában megjelent V. J., alsópáhoki lakos (Veszprém m., keszthelyi járás) és előadta,

hogy a községben a termelészövetkezetek szervezése érdekében a lakosságot az éjjeli órákban keresik fel. Neki is különböző határidőket adtak a belépésre, és hátrányokkal fenyegetik. Ilyen okok miatt a községből tudomása szerint kb. 20–25 lakos különböző helyeken bujkál. Ő maga ekkor már 3 napja Budapesten tartózkodott, nem mert hazamenni. Az adatokat jegyzőkönyvbe mondani nem merte, és kérte, hogy esetleges vizsgálat során a nevét ne közöljék. (Személyazonosságát igazolta.) Az ügyben a Veszprém megyei főügyészséget vizsgálat lefolytatására utasítottam. (1959.Áfl.3931.) A megyei főügyészség a vizsgálatot még nem fejezte be, de szóbelileg közölte, hogy tudomása van arról, hogy a megyében ezelőtt kb. 3 héttel ismét megindult a szervezés, és Alsópáhok községben a kb. 3 hetes szervező munka eredményeként csupán 3–4 személy lépett be. (Értekezlet anyagából.) 10. A berettyóújfalui járásbírószágon f. hó első felében eljárás folyt P. J. és társa, váncsodi lakosok elleni elleni izgatás büntetése miatt. A védőként eljáró ügyvéd által a panaszírodán bemutatott iratok (I. fokú tárgyalási jegyzőkönyv és I. fokú bírói ítélet) alapján, többek között a következők voltak megállapíthatók. A vádlottak hevenyészett, egyetlen mondatból álló beadványt szerkesztettek, amelyben azt közölték, hogy ők és rajtuk kívül még mások is erőszak hatására léptek be a termelészövetkezetbe, ezért kérik a községben március hónapban végzett szervezési munka felülvizsgálatát, valamint mentesítésüket a belépésből származó kötelezettségek alól. Ezt a beadványt a párt Központi Bizottságának kívánták beküldeni, és több személlyel aláírták. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint a bírósági tárgyaláson részben a vádlottak, részben tanúk elmondották, hogy Váncsod községben március hónapban a szervező munka során több erőszakos cselekmény történt. A helyi lakosokat a tanácsházára idézték be, ahol a szervezéssel foglalkozó személyek tartózkodtak. A beidéztettek közül többet fenyegettek és bántalmaztak. Az egyik beidéztett személynek az egyik (Bizinger nevű) szervező a lábára ugrott és pisztollyal fenyegette, két embert pedig arccal szorosan a falhoz állítottak. (Az egyik tanú vallomása szerint Sz. S. községi lakos azokban a napokban felakasztotta magát és búcsúlevelében közölte, azzal fenyegették, hogy tanuló gyermekeit az iskolából kizáratják.) A vádlottakat I. fokon egy év 5 hónapi és 1 év 3 hónapi börtönbüntetésre ítélték. A vádlottak részéről benyújtott panaszok alapján az ügyet a büntetőjogi főosztály foglalkozott (Bfl.23.179/1959.), a vizsgálat még folyamatban van. (Az ügyet állítólag a Központi Bizottság Adminisztratív Osztálya is ismeri.) 11. A Pest megyei főügyészség közölte, hogy a ceglédi járási rendőrkapitányság egyik újonnan belépett tsz-tag elleni elleni izgatásért eljárást indított. Ennek előzménye az volt, hogy a szervezés időszakában az egyik szervező, a járási pártbizottság munkatársa az akkor még kívülálló személlyel szemben durván lépett fel, mire az kijelentette, hogy ő ugyan be fog lépni, de most már, amiért így lépett fel, nem tőle,

hanem a községi tanácselnöktől fog kérni belépési nyilatkozatot, és annak fogja odaadni. A szervező ezután a tag ellen feljelentést tett azért, mert nem „nála” lépett be, hanem a tanácselnöknél, és ez az ő tekintélyét sértette. Az ügyészség az eljárást megszüntette. (Értekezlet anyagából.) 12. Kosd községben ez év szeptemberében a földrendezés során a község lakosait a tanácsházára idézték és felszólították, hogy termelőszövetkezetbe lépjenek be. Ez az idézésen fel is volt tüntetve. Aki az idézésre nem jelent meg, vagy késett, arra pénzbírságot szabtak ki, ha pedig időben megjelent, akkor – dologidőben – a késő délutáni órákig ott tartották. Egyeseket minden második napon beidézték. Vannak olyan lakosok, akikkel szemben már két-három esetben is szabtak ki pénzbírságot. Az ügyben a Legfőbb Ügyészség a Pest megyei főügyészséget külön jelentés tételére utasította. (Értekezlet anyagából.) 13. Megállapítható, hogy egyes helyi pártszervek és tanácsi szervek nem veszik szívesen, ha az ügyészi szervek a termelőszövetkezeti mozgalom területén a törvénysértésekkel szemben fellépnek, vagy néha még azt sem, ha ilyen kérdésekben vizsgálatot végeznek. Ez év június 23-án Veszprém megyében a megyei főügyészség és a Legfőbb Ügyészség részéről a kiaratások kérdésében és egyéb kérdésekben lefolytatott vizsgálat nyomán a megyei pártbizottság másod titkára, Vándor József elvtárs szóbelileg azt az utasítást adta a megyei főügyészség általános felügyeleti csoportvezetőjének, hogy termelőszövetkezetbe a megye területén az ügyészség nem mehet, és előzőleg a megyei pártbizottságtól kell engedélyt kérnie. Ez alkalommal jelen volt a Legfőbb Ügyészség egyik ügyésze is, aki az általános felügyeleti csoport vezetőjének azt az utasítást adta, hogy ha a Legfőbb Ügyészség utasítást ad, vagy ennek szükségessége egyébként felmerül, akkor menjenek nyugodtan termelőszövetkezetekbe is, és ha a megyei pártbizottság erre az utasítására hivatkozik, akkor az utasítást kérjék írásban és terjesszék fel a Legfőbb Ügyészségre. Ha a pártszervek az ügyészség törvényes eljárását egyéb módon akadályoznák, erről is tegyenek jelentést. (Értekezlet anyagából.) 14. A Somogy megyei főügyészség közölte, hogy a megye területén az állampolgárok termelőszövetkezettel kapcsolatos ügyekben az ügyészi szervekhez nem fordulhatnak, mert az alsóbb ügyészi szervek az ilyen ügyekkel nem kívánnak foglalkozni. A tabi járási ügyészt a járási vezető szervek pl. támadták azért, mert egyes ilyen panaszokat megpróbált megvizsgálni. A járási vezető szervek szerint a tsz-mozgalmat ezzel gyengíti. (Értekezlet anyagából.) 15. A Fejér megyei főügyészség is azt közölte, hogy az ügyészek a termelőszövetkezeti ügyektől visszahúzódnak, mert a pártszervekkel kerülhetnek összeütközésbe. (Értekezlet anyagából.) 16. A tanácsi szervek nem támogatják a törvénysértések megszüntetésére, vagy megelőzésére irányuló ügyészi intézkedéseket, különösen akkor, ha ezek az intézkedések felelősségre vonásra, megtorlásra is

irányulnak a törvénysértéseket elkövető hivatalos személyekkel szemben, ill. az elkövetőket az ügyészi intézkedésekkel szemben megvédik. A Legfőbb Ügyészség és a Veszprém megyei főügyészség vizsgálat során megállapította, hogy Szentantalfa községben (tapolcai járás) a megyei tanács vb által a törvényes határidőn túl, szóbelileg adott engedély alapján ún. ideiglenes földhasználat címén földrendezést végeztek. Ennek során S. Á., Sz. F. Gy. és V. K. szentantalfai lakosokat ingatlanuk használatában jogellenesen korlátozták. S. Á-val szemben takarmányvetésének kaszálása miatt szabálysértési bírságot is szabtak ki, Sz. F. Gy.-vel szemben pedig Nagy Károly községi tanácselnök és Szöllősi József tapolcai j. tanácselnök-helyettes fenyegető kijelentéseket tett és durva magatartást tanúsított. A Veszprém megyei főügyészség és a Legfőbb Ügyészség utasítására Nagy Károly községi tanácselnökkel és Szöllősi József járási tanácselnök-helyetttel szemben fegyelmi eljárást kezdeményezett. A megyei tanács vb az eljárást elrendelte, majd 956-2/1959. sz. határozatával fegyelmi vétség hiányában megszüntette. Határozatát azzal indokolta, hogy a panaszosok a művelést – az aratást is beleértve – ingatlanaikon korlátozás nélkül elvégezhatték, abban az időben kaszálható takarmányvetésük pedig nem is volt, végül pedig a nevezett hivatalos személyek a panaszosokkal csak tárgyalásokat folytattak, részben földcsere-ügyben, részben pedig szövetkezetellenes agitáció kivizsgálása céljából. Ezekkel az indokokkal szemben a vizsgálat megállapította, hogy a panaszosokat az aratásban az eljáró személyek meg akarták akadályozni, s ennek során pl. a Földművelésügyi Minisztérium – törvényes rendelkezéseknek megfelelő – értesítését tőlük rendőri és ügyészi beavatkozás segítségével elvették (ezért a járási ügyész fegyelmi büntetést is kapott), a zavartalan aratás csak a fölöttes ügyészi szervek beavatkozásának eredménye lehetett. S. Á-val szemben takarmányvetésének kaszálásáért 1.500 Ft szabálysértési bírságot vetettek ki, amit ügyészi óvásra helyeztek hatályon kívül, végül pedig az ügyben érdektelen Sólyom Béla tsz-elnök jegyzőkönyvbe mondott nyilatkozata szerint már korábban hallott arról Sz. F. Gy.-től, hogy őt a községi tanácselnök megfenyegette, és Szöllősi József járási tanácselnök-helyetttel együtt vele szemben durva módon lépett fel. A Legfőbb Ügyészség az ügyben a Veszprém megyei főügyészséget arra kívánja utasítani, hogy a fegyelmi eljárást megszüntető határozat ellen – a tényállás téves megállapítása miatt – nyújtson be óvást. 17. Az előbbi ügyben végzett vizsgálat megállapította, hogy Szentantalfa községben szabályszerűen engedélyezett földrendezés a téli és tavaszi időszakban nem volt. A földrendezés feltételei csak a földművelésügyi miniszter által megállapított március 10-i határidő után álltak be, ezért földrendezést engedélyezni nem lehetett, ellenben a tsz f. év március 18-i megalakulása után a megyei tanács vb szóbelileg adott engedélyt a nagyüzemi terület ún. „ideiglenes

földhasználattal” való kialakítására. A vizsgálat megállapításai szerint a tapolcai járásban összesen 8 községben került sor a szóbeli engedély alapján földrendezésre. (Szentantalfa, Monoszló, Szentjakabfa, Mindszentkál, Szentbékál, Balatoncsicsó, Óbudavár és Salföld.) Ezekben a községekben ugyanúgy jártak el, mintha szabályszerűen engedélyezett földrendezést folytattak volna le. Az ügyben a Legfőbb Ügyészség a Kormány Titkársága Tanácsi Szervek Osztályának vezetőjét vizsgálat lefolytatására és megfelelő fegyelmi intézkedések megtételére kérte fel. A Kormány Titkársága Tanácsi Szervek Osztályának vezetője azt a tájékoztatást adta a Legfőbb Ügyészségnek, hogy felhívása alapján a megyei tanács vb vezetői már ez év tavaszán rendszeres és alapos ellenőrzést folytattak le, s ennek során a törvényességet még akkor helyreállították. A tájékoztatás szerint így akadályozták meg annak idején S. Á. és társaival szembeni törvénysértést is, és még akkor biztosították ingatlanuk akadálytalan használatát. A szóbeli engedéllyel történt földrendezéssel kapcsolatban a tájékoztatás azt közölte, hogy ilyenre csak önkéntes földcsere után kerülhetett sor, és csak azért, mert ezekben a községekben 4–5 egyéni paraszt maradt, és ha az önkéntes földcsere nem voltak hajlandók, akkor továbbra is használhatták ingatlanukat. Ilyen okoknál fogva a kormány titkársága az ügyben vizsgálatot és felelősségre vonást nem rendelt el.

Megjegyzendő, hogy S. Á.-val és társaival szemben a már ismertetett eljárásra, ill. fellépésre részben a tájékoztatásban jelzett időszak után került sor, és a S. Á.-val szemben alaptalanul kiszabott pénzbírság csak ügyészi óvás eredményeként, július hónapban került hatályon kívül helyezésre. 18. Az országos értekezlet több felszólalása rámutatott arra, hogy a tavaszi földrendezések során sok lazaság, mulasztás és törvénysértés történt. A Heves megyei főügyészség közölte, hogy a betagosított és a csereingatlanok között nagy minőségi különbségek vannak. A kártalanítások rendszertelenek, sokszor éppen a csereingatlan sokkal jobb minőségű, mint a betagosított föld. (Értekezlet anyagából.) 19. A Győr-Sopron megyei főügyészség közölte, hogy a megyében a földrendezést más megyéből jött szakemberek végezték igen rövid idő alatt, ezért igen hevenyészett munkát végeztek. (Értekezlet anyagából.) 20. A Somogy megyei főügyészség f. hó 19-én telefonon jelentette, hogy a csurgói járásban kb. 450 kívülálló személy – közöttük erős középparasztok is – nem fogadja el a csereingatlant, felajánlani azonban nem hajlandó. A helyi szervek nem tudják, mit tegyenek. Csupán a járás területén kb. 2.000 kat. hold földről van szó, amely esetleg műveletlenül is maradhat. A Legfőbb Ügyészség a megyei főügyészséget részletesebb vizsgálatra utasította. 21. Földrendezés és háztáji területek kialakítása szempontjából egyes helyeken probléma adódik abból, hogy igen nagyok a belterületek és zártkertek. Egyes szétszórt településű községekben a belterületen 4–6 holdas ingatlanok is vannak a lakóház

mellett, ugyanígy 1–2 holdas szőlők is. (Bicskei járási és sztálinvárosi járás egyes községei, valamint egyes Balaton környéki községek.) (Értekezlet anyagából.) 22. Igen sok helyen tisztázatlanok és jogilag rendezetlenek a földfelajánlások. A Győr megyei ügyészség közölte, hogy a megyében a földfelajánlások nagy része írásbelileg rendezve nincs. A tulajdonosok nagyobb része a földet nem az államnak, hanem a tsz-nek ajánlotta fel, a tulajdonjog tisztázása nélkül. A felajánlók háztáji föld címén kb. 1–1 kat. hold föld visszahagyására tartottak igényt. Ezt az igényüket teljesítették. (Értekezlet anyagából.) 23. A Fejér megyei főügyészség közölte, hogy a földfelajánlások ügyében igen sok esetben határozatot még nem hoztak, és az ügyek nagy része írásbelileg rendezve nincs. A községi tanácsok a jogszabályokat nem ismerik és nem tudják, mit kell tenni. (Függő termés, stb.) (Értekezlet anyagából.) 24. A Hadú-Bihar megyei főügyészség közölte hogy a termelőszövetkezetekben a földkönyvek nagyon pontatlanok, megbízható földnyilvántartás nincs, bár jelentős mértékű földfelajánlás történt. (Váncsod községben pl. 800 kat. hold.) Ebből a későbbiekben jogviták lehetnek. (Földjáradék, haszonbér-követelések, stb.) 25. Az értekezlet felszólalásai arra is rámutattak, hogy jelentős mértékben tapasztalhatók húzódások a földbeviteli és vagyonbeviteli kötelezettségektől, valamint törekvések az erre vonatkozó rendelkezések kijátszására. Pl. községi belterületi, vagy községhez közeli mezőgazdasági ingatlanok szétosztása a családon belül a belépés előtt (Nógrád m.), más nevének aláírása a belépési nyilatkozaton, stb. (Békés m.) 26. Békés megyében növekvőben vannak a nem tulajdonos által a termelőszövetkezetbe vitt földekkel kapcsolatos jogviták. Ezek nagyrészt az 1959: 7. tvr. hatálybalépése előtti időszakból adódnak, amikor az idegen tulajdonban lévő föld bevitel szabályozva nem volt. (Értekezlet anyagából.) 27. Nógrád megyében az erdőilletőségek bevitelével kapcsolatban merülnek fel problémák. Egyrészt tisztázatlan az erdőilletőség után fizetendő földjáradék mértéke, másrészt az erdőilletőséggel belépett tagok egyes helyeken maguknak követelik a fajárandóságot. Ahol a községben egynél több tsz van, ezek között is vita van az erdőterületek miatt. 28. Különös élességgel mutattak rá az értekezlet résztvevői arra, hogy nagy zavarokat okozott a termelőszövetkezeteken belüli jogviták hatósági eldöntési lehetőségének hiánya. A termelőszövetkezeti tagság nagyon várja és sürgeti a döntőbizottságok megszervezését. A Hajdú-Bihar megyei főügyészség közölte, hogy a Termelőszövetkezeti Tanács megyei megbízottjánál tömegével vannak olyan panaszok, beadványok, amelyek termelőszövetkezet és tagok közötti jogvitákat tartalmaznak, és az ilyen jogviták eldöntési lehetőségének hiányában elintézhetetlenek. (Értekezlet anyagából.) A megyében egyébként a termelőszövetkezetek jogszabályismerete igen hiányos, ezért a helyi Jogász Szövetség szerkesztésében termelőszövetkezeti jogszabály-ismertetést adtak ki. 29. A

jogviták nagy része a földbevitelen kívül az állatbevitellel kapcsolatban merül fel. E jogviták eldöntési lehetőségének hiánya, a termelőszövetkezeti döntőbizottságok megszervezésének hosszú késedelve ezen a ponton is veszélyezteti a termelőszövetkezetek érdekeit. Heves megyében egyes járásokban elszaporodtak a termelőszövetkezet tagok részéről a fekete vágások. A hatóságok enyhe szabálysértési bírságokat szabtak ki arra tekintettel, hogy az elkövető tsz-tag. 30. A Fejér megyei ügyészség is azt közölte, hogy a megye területén nagymértékben folyik a beviteli kötelezettség alá eső állatok és felszerelések értékesítése. Jellemző, hogy pl. 4.000 Ft értékű vetőgépet lehet kapni kb. 1.500 Ft-ért. A lovak közül a termelőszövetkezetek csak a jókat veszik át, így rendszerint a kisparasztnak járnak rosszul, akiknek gyengébb lovaik vannak, mert csak a vágó értéket kaphatják meg, vagy pedig az alacsony ár miatt nem hajlandók értékesíteni. (Értekezlet anyagából.) 31. Győr-Sopron megyében állatbeviteli kötelezettség megtagadása miatt 35 esetben indult büntető eljárás. Ennek oka nagyrészt az, hogy döntőbizottság vagy más megfelelő hatósági szerv hiányában a termelőszövetkezet érdekeinek ezen a téren egyéb módon ténylegesen érvényt szerezni nem lehet. (Értekezlet anyagából.) 32. Hajdú-Bihar megyében az állatbevitellel kapcsolatban az is problémát okoz és megnehezíti az erre vonatkozó rendelkezések érvényesítését, hogy nincs elég istálló, és a jelenleg épülő istálló is kevés. Az állatok etetése részben háztáji, részben közös termésű takarmányból történik, és a háztáji gondozás során általában csak az állatok fenntartására törekszenek. Különösen nehéz a sertésállomány elhelyezése és eltartása. (Értekezlet anyagából.) 33. Győr-Sopron és Fejér megyében egyes termelőszövetkezetek tagjai lovakat vásárolnak fuvarozás céljára. Győrszabadhegy községben a tsz-tagok a lovak jármatlevelét a belépés előtt gyermekeikre írták, azok fuvaroznak, a tagok pedig ki akarnak lépni. A kizárás előreláthatóan nem lenne célravezető intézkedés a szövetkezetek vezetősége és a helyi szervek szerint, mert a tagság ezt a maga számára előnyösnek tartaná. (Értekezlet anyagából.) 34. A földbeviteli, vagyonbeviteli és egyéb tagsági jogviszonyból eredő problémák Veszprém megyében gyakran abból adódnak, hogy a szervezés idején és később nem fordítottak gondot a legelemibb jogi kérdések tisztázására sem. Egyes esetekben a belépési nyilatkozatok aláírását követően a tagfelvétel nem történt meg szabályszerűen, vagy esetleg már a belépési nyilatkozatot sem a tag írta alá, hanem valamelyik hozzátartozója. Ezután az érdekelt személy joggal hivatkozik arra, hogy őt nem is lehet tagnak tekinteni, ill. felvenni. (Értekezlet anyagából.) 35. Az értekezleten elhangzott adatok arra mutatnak, hogy részben a szervezés során történt egyes törvénysértések, részben pedig a további mulasztások, rendezetlenségek (alakuló közgyűlés és szabályszerű tagfelvételek elmulasztása, stb.), majd a szövetkezetek belső életében fennálló rendezetlenségek jelentősen hatnak a tagság munka-

kedvére, munkafegyelme és az egyes szövetkezetek termelőmunkájára. A Fejér megyei főügyészség közölte, hogy nagy elmaradások vannak az új termelőszövetkezeteknél az őszi betakarításban, aminek fő oka az, hogy a tagok nem akarnak dolgozni. Több termelőszövetkezet a kukoricát e miatt részes betakarításra adta ki a tagoknak. A sztálinvárosi járásban a kukorica betakarításában résztvevő tagoknak célprémiumot tűztek ki. Az erre fordítandó összeget a munkából elmaradó tagoktól vonják le. Ugyanitt egyes termelőszövetkezeteknél törvénysértő fegyelmi büntetéseket alkalmaznak. Pl. egy napi hiányzásért 4–5 munkaegységet vonnak le, vagy megvonják a háztáji földet. A sztálinvárosi rendőrkapitányság az ügyészségtől irányítást kért arra, hogy a büntető eljárást megindítsa-e lopásért az egyik taggal szemben, amiért a háztáji földjéről a terményt betakarította, bár hiányzása miatt ezt megtiltották. A főosztály ezekben a kérdésekben az értekezleten állást foglalt. Eszerint a szövetkezeten belül a célprémium nem kifogásolható, mivel erre törvényes lehetőség van. A munkaegység-levonást nem fegyelmi büntetésként, hanem kártérítésként lehet alkalmazni. Háztáji földet a tagsági jogviszony fennállása alatt fegyelmi úton sem lehet megvonni. (Értekezlet anyagából.) 36. A Somogy megyei főügyészség is azt közölte, hogy a tagok az új termelőszövetkezetek jelentős részében nem akarnak dolgozni. A tavaszi szervezés során az önkéntességet több helyen megsértették, nagyrészt úgy, hogy a szervezők a belépési nyilatkozatot bármely családtaggal aláíraták, aki erre hajlandó vagy megtalálható volt. Több tag jelenleg úgy nyilatkozik, hogy a földet a tsz-nek átadja, csak hagyják őt nyugodtan. (Értekezlet anyagából.) A Somogy megyei főügyészséget a Legfőbb Ügyészség részletesebb jelentéstételre utasította. 37. A Heves megyei főügyészség közölte, hogy a megyében a tavasszal alakult termelőszövetkezetek nagy része őszi kezdésre alakult. Amikor a közös munkát és a szervezeti életet meg kellett volna kezdeni, akkor teljes passzivitás mutatkozott. Egyes tsz-ekben a közgyűlést hosszú időn keresztül nem lehetett összehívni. Ezt a jelenséget elvétve ellenséges fellépések is kísérték. Pl. pártfunkcionáriust és tsz-elnököt megverték. (Értekezlet anyagából.) A főosztály azt az állásfoglalást közölte, hogy az ellenséges akciókkal szemben határozottan fel kell lépni, de a passzivitással szemben adminisztratív eszközöket alkalmazni nem lehet, mivel ezek politikai kérdések, csak politikai meggyőző munka vezethet eredményre. 38. A Pest megyei főügyészség közölte, hogy a megyében több helyen a háztáji földnek nem maximuma, hanem minimuma egy hold. A közös munka elhanyagolásával párhuzamosan mutatkozik a háztáji terület minél intenzívebb művelésére való törekvés. Dunaszerdahelyen az egyik tsz-nél a tagok a háztáji 1 kat. holdon szőlőt, málnát és hasonló növényeket termelnek, ugyanakkor egyes tagok havonta átlag négy munkaegységet teljesítenek. Fennáll annak a veszélye, hogyha az intenzíven művelt területek

bevitelét adminisztratív módon kényszerítenék ki, akkor ezek művelése is elhanyagolódna, ugyanakkor a málna nagyrészt export szállításra kerül. (Értekezlet anyagából.) 39. Az értekezlet több felszólalása rámutatott arra, hogy a szövetkezetek belső rendjének megszilárdítása érdekében fegyelmi rendszabályok alkalmazására lehetőség nincs, ez nem célravezető. A Tolna megyei főügyészség rámutatott arra, hogy a renitenskedő tsz-tagokra a többi tagok és a kívülállók mint kísérleti esetekre, nagy figyelemmel néznek, hogy kizárják-e őket a tsz-ből. Több esetben előfordult, hogy a tagok megtagadják a munkát, csak háztáji földjüket, vagy a bevitt saját földjüket hajlandók megművelni, kilépni azonban nem kívánnak. A kizárás nem lenne célravezető, mert az ilyen tagok éppen ezt szeretnék elérni. (Értekezlet anyagából.) 40. Az értekezlet több felszólalása jelezte, hogy megállapítható az iparba való vándorlás. A Győr-Sopron megyei főügyészség közölte, hogy a megyében az érdekelt szervek abban állapodtak meg, hogy ipari, építőipari, stb. vállalatok tsz-tagot csak a tsz engedélyével vehetnek fel. Egyébként Fertőd községtől (tsz-község) kb. 180 személy akar a közeli petőházi cukorgyárban munkát vállalni. (Értekezlet anyagából.) A sztálinvárosi járási végrehajtó bizottság azzal a gondolattal foglalkozik, hogy a tsz-ből önkényesen kilépőnek munkakönyvet nem adnak ki. Győr-Sopron megyében a gazdasági vezetőket összehívták, és arra hívták fel őket, hogy tsz-tagot lehetőleg ne alkalmazzanak. Üzemekből fiatalokat is elbocsátottak, akik nem tsz-tagok, hanem ezek gyermekei. Az előbbi kérdésben a főosztály állásfoglalást adott. Nincs törvényes lehetőség ügyészi beavatkozásra olyan kérdésben, hogy vállalatnál kit alkalmaznak és kit nem. 41. A Hajdú-Bihar megyei főügyészség is rámutatott arra, hogy az ipar nagy elszívó hatást gyakorol éppen a fiatalokra. Ilyen oknál fogva a megyében több termelőszövetkezet a fiatal családtagok munkaerejét külön háztáji területtel akarja biztosítani. Egyes helyeken olyan megoldás merült fel, hogy a fiatalok részére kísérleti területeket jelölnek ki, amelynek terméséből bizonyos arányban külön részesednek. (Értekezlet anyagából.) A főosztály álláspontja szerint ez az utóbbi megoldás törvényesíthető is, mivel a jogszabályok a munkaegység továbbfejlesztésére is lehetőséget adnak. Ehhez alapszabály módosítás kell, és ebben az ügyészi szervek nyújtsanak segítséget. 42. Mint az eddigiekből is látható, a termelőszövetkezeti mozgalommal szembeni ellenállás sok helyen olyan irányba fordult, hogy a közös nagyüzemi gazdálkodás tényleges kialakítását a termelőszövetkezeten belül próbálják meghiúsítani. (Háztáji terület intenzív művelése, közös munkából való távolmaradás, stb.). Ezen kívül egyes helyeken sajátos jelenséggént fordul elő, hogy a tsz-ek főleg az ipari járásokban alakulnak, így pl. Nógrád megyében. Ennek nem mindig az ipari járások maga-sabb politikai öntudata az oka, hanem az is, hogy a férfiak gyárban, bányában dolgoznak, a tsz-ekbe a nők és az idős családtagok lépnek be. A családfő sok esetben havi

3–4.000 Ft-ot is keres, ezért a családtagok csak a háztáji földet művelik, és a közös munkából eredő jövedelem nem érdekli őket. Emiatt az ilyen tagokból alakult termelőszövetkezetek gazdaságilag is, szervezetileg is gyengék, sok esetben csak névlegesek, állandó munkaerőhiánnyal küzdenek. A Pest megyei főügyészség szerint a megyében egyes helyeken olyan tsz-ek is alakulnak, amelyeknek közös használatban álló nagyüzemi területük úgyszólván nincs is. Így pl. Visegrádon, ahol vasutasok és egyéb alkalmazottak laknak. Ezeknek gyakran nincs is több földjük 1 kat. holdnál. Ezzel a földdel az asszonyok tsz-be lépnek, és mint háztáji területet, egyénileg művelik tovább. A tsz csak névlegesen létezik. A szentendrei járási tanács már a feloszlásukat is megfontolás tárgyává tette, de nem oszlatta fel őket, mert ez kedvezőtlen színezetű intézkedés lenne. (Értekezlet anyagából.) 43. A Veszprém megyei főügyészség közölte, hogy a megyei vezető szervek a jövő évi állatállományt az ideinél alacsonyabbra tervezték, tehát a megye mezőgazdasági termelésének visszaesésével számolnak. (Értekezlet anyagából.) Tájékoztatásként közlöm még, hogy a főosztály az értekezlet anyagából írásbeli összefoglalót is készít, s ezt az alsóbb ügyészi szerveknek megküldi. Ez az összefoglaló állásfoglalást fog tartalmazni azokban a törvényességi kérdésekben is, amelyekben a végleges állásfoglalás közlésére nem kerülhetett sor.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 7.ő.e.)

Ignáth Imre megyei pártbizottsági feljegyzése a Cegléd környékén tapasztalt terrorról. Budapest, 1959. október 30.

F. hó 23-án Ceglédén – többek között a járási tanácsnál is – jártam. Bencsik elvtárral beszélgetve, felmerültek a tsz-szervezés során Jászkarajenőn előfordult túlkapások. E közben Bencsik elvtárs elmondotta, hogy Cegléd városában is majd még ezután derülnek ki a túlkapások. Mint tényről beszélt arról, hogy Cegléd város tanyavilágában Hajdú nevezetű munkásőr a tsz-be belépni nem akaró parasztokat a dülön sorba állította, és rájuk pisztolyt fogva követelte, hogy lépjenek be a tsz-be. Elmondása szerint ezzel az ügygel BM-vonalon foglalkoznak, sőt, minden valószínűség szerint Biszku elvtárs is tud az ügyről. Ekkor a helyszínen bővebben én nem foglalkoztam az ügygel. Jámbor elvtárostól másnap érdeklődtem, hogy tud-e erről az esetről? Nemleges válaszára elmondtam, amit Bencsik elvtárostól hallottam. Majd Jámbor elvtárs közlése alapján e héten próbáltam felderíteni, hogy mi igaz a

Bencsik elvtárs által elmondottakból. Bencsik elvtársat újra felkerestem, ekkor már azt közölte, hogy ezt az esetet ő Kóczián elvtárstól hallotta, és úgy tudja, hogy a sértett parasztok valamelyike mondta el az esetet Kóczián elvtársnak. Kóczián elvtárs azt közölte velem, hogy ő ezt valamelyik munkatársától hallotta és türelmet kért, hogy megállapíthassa, hogy kitől hallotta. A mai nap folyamán a ceglédi pb-n dolgozó Bencsik elvtársnő hívott fel, és közölte velem, hogy a fenti esetet Kóczián elvtársnak ő mondotta el. Tudomására úgy jutott, hogy mintegy 4 héttel ezelőtt a jb-n a BM-ből egy rendőr szds. kereste a Kóczián elvtársat, de miután nem tudott vele beszélni, tőle érdeklődte meg, hogy tudnak-e arról, hogy a népnevelők micsoda túlkapásokat csináltak a tsz-szervezés során? Majd az elvtársnő érdeklődésére elmondta, hogy az újszilvási határrészen – ahol az ő szülei is élnek – egy Hajdú nevű munkásőr a parasztokat sorba állította, és pisztollyal fenyegetve őket, követelte, hogy tsz-be lépjenek. Mikor a parasztok megjegyezték, hogy ez nem a Kádár politikája, akkor Hajdú kijelentette, hogy Kádárnak a politikája sem érdekli. Bencsik elvtársnő elmondta, hogy ő a rendőr szds-sal közölte, hogy mivel az eset Cegléd város határában történt, a jb ez ügyben nem illetékes, hanem menjen a Babinszki elvtárshoz, és neki mondja el ezeket a dolgokat. Bencsik elvtársnő a rendőr szds. nevére nem emlékszik. Ez ügyben semmi konkrét dolgot nem sikerült megállapítani. Kóczián elvtárs a beszélgetés során elmondta, hogy ő még egy másik esetről is hallott. Felkereste őt Tóth r. hdgy. elvtárs a ceglédi járási kapitányság párttitkára, aki elmondta, hogy az ő apósát, Nagy Lajos, a városi tanács egészségügyi dolgozója megütötte. Azt tanácsolta neki Kóczián elvtárs, hogy forduljon Babinszki elvtárshoz. Kóczián elvtárs érdeklődésemre közölte, hogy Babinszki elvtársnak egyik ügyet sem jelezte. A ceglédi városi pb-n Babinszki és Mészáros elvtársaktól érdeklődtem, hogy tudnak-e túlkapásokról. Szerintük ilyenről nem hallottak. Mikor a Tóth elvtárs apósának az ügyét említettem, akkor Babinszki elvtárs megjegyezte, hogy erről hallottak. Érdeklődésemre azt közölte, hogy ez ügyben nem folytattak vizsgálatot. Mikor felvettem neki, hogy vizsgáljuk meg ezt az ügyet, Babinszki elvtárs úgy reagált, „ha minden áron ügyet akarnak belőle csinálni, ám akkor vizsgáljuk, de akkor a megszilárdítást visszavetjük.” Végül mégis Mészáros elvtárssal kimentünk Tóth elvtárs apósáékhoz, L. J-hez. Az anyósát találtuk otthon, aki elmondta, hogy a tanyával együtt 8 kh-t használtak felében, és szept. 30-ig ők nem léptek a tsz-be (a tulajdonos lépett be). Ekkor esti 8 óra tájban Nagy Lajos, a városi tanács egészségügyi osztályának a dolgozója harmad, vagy negyedmagával megjelent a tanyán, és egyenesen az istállóba mentek és a lovakat kezdték eloldozni, hogy viszik a közösbe. A férje ez ellen tiltakozott és hivatkozott rá, hogy ő a tsz-be be sem lépett, tehát milyen joggal viszik el a lovakat. Nagy Lajos erre hangoskodva kijelentette, hogy a tsz területén idegennek lova

nem maradhat. L-né elmondta, hogy a férje megfogta a ló kantárszárát, hogy megakadályozza a ló elvitelét, mire Nagy háromszor mellbe vágta. Majd a lovakat elvitték. Másnap a férje belépett a „Május 1.” tsz-be. Később az egyik lovat visszaadták. Az eset náluk nagy felháborodást keltett, és az egyik pesti rokonuknál is, akik akkor náluk tartózkodott, és azok is szemtanúi voltak az esetnek. A városban a két tett elkövetőivel nem sikerült beszélnem (Nagy Lajos és Hajdú elvtárs). A L-nével való beszélgetés után Babinszki elvtárssal sem tudtam találkozni. Mészáros elvtárssal – akivel együtt voltunk L-éknél – megállapodtunk, hogy Nagy Lajos elvtárs és társai ellen megindítják a fegyelmi eljárást.

Tollal ráírva: Rendeződött: Babinszki e-ék megvizsgálták – mivel verés nem történt, jegyzőkönyvileg figyelmeztették az illető e-t. *Olvashatatlan aláírás.*

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 73.ö.e. Részjelentések a tsz-mozgalomról, 38–40.)

K. J-né a Tolna megyei Mőzsről írt, betűhíven közölt levele Kádár Jánosnak az erőszakos tsz-szervezésről. Mőzs, 1959. november 22.

Majd csak könyvek közt írom a sórokat kedves Kádár János elvtárs a szövetkezeti mozgalom után érdeklödöm hogy önkéntesség alapján vagy kényszer alapján történik elősszöl azzal kezdem férjemnek van 5 kth szántó és 460□öl szőlő az apámnak 7 kh szántó 1200□öl szőlő most munka nélkül hatósági közeg jött férjemért hogy rögtön a tanácsházára. ott mondták lépjen a szövetkezetbe este 10 orakkor harmadszor kellett vissza mennie mert nem írta alá 11 orakkor engedték haza már mind a ketten ott voltunk ez idő alatt mit kaptuk az nem volt közönséges az elnök kartárs kezdte be fűgönyöztek a paraszt felett mert az csak harácsol teszünk rola egyéni gazdálkodás meg szűnt és mi szabad eirópát halgatjuk lázáttunk pedig a radionkat ki lehet nyugodtan próbálni lehet e egyáltalán fogni persze veszem mondtam ami nem igaz azt mondtá rohadtam volna el a honnan jöttem azt mondtam itt születtem azt mondtá bűdös sváb vagy rohadt tót vagyok pedig magyarnak érzem magam mert a neven is magyar még azt is mondtá az elnök kartárs még is mondtá el vitet a faluból el kel menni már holnap lakni azt feleltük ha ezt érdemeljük meg hát elmegyünk egy honvéd őrnagy ezt végig halgatta azt mondtá az elnök kartárs csak viccel hát ezek furcsa viccek mert mi se foradalomba nem vettünk részt az egész évi adót október eleén ki fizettük a mibe tehettük a tanácsot támogattuk az új élet t esz közel van ot nalunk ha valami kel szivessen segítjük őket a fiam önkéntes rendőr a férjem az első vörös hadseregbe önként jelentkezett akkor miért mondják hogy

kormány ellenesek vagyunk amik or még a k ormány ellen nem dolgoztunk azért szeretnénk sürgőssen tudni önkéntes a szövetkezet vagy kényszer mert mondták a tanácsházán nekünk hogy kormány rendelet ha ez így van Kádár János elvtárs legyen szives értesíteni egy szó nélkül alá írjuk önkéntes alapon csak akkor írjuk alá ha tegyük föl nálunk az új élet t esz jó példával jár elő de még ilyen rossz munkát látunk. a zabot markokrol villával a kocsira dobálják a mi nagy szem veszteséggel jár a kenderet most szantják alá a szojababot el égették a kocsival a férjem keresztül akart meni az istálo mellett azt mondták nincs ot nektek kocsi út ezek furcsa munkák. A mikor azt kérdezem az elvtársaktól önkéntes e a belépés azt monják önkéntes kényszer mert kiút nincs mi azt látjuk vagyis értelmezzük parasztok önkéntesnek felvilágosított munka után önként írjuk alá és nem karhatalmistával vitetnek be minket pénteken 11 orakkor engedtek el szombaton reggel 7 kor jelentkezni delbe engedtek haza 1 orakkor jelentkezni fel ötkor engedtek haza a közbe kíséretik az embert mint a rabot egyik szobából a másik ba és azt kaptuk meg Györfi elv társtól ki toloncolni őket a kösségből mert lázitanak mert nem írják alá a belépési nyilatkozatot a földjüket se adják be és ez fáj nekünk [olvashatatlan szó] hogy hangos hiradon keresztül be mondták hogy K. J. és K. I. lázittanak ne halgasanak ránk pedig mindenki saját lelki ismeret szerint dolgozik egy kar hatal mista azal fenyegetet a kormány elen dolgozunk mert nem írjuk alá ezért egy évi börtön is járhat egy masik kartárs azt mondta hétkor reggel jelentkezni úgy lehet talán haza se mennek mi azért szeretnénk tudni kormány rendelet e mert az egyik kartárs azt mondja ha nem írjuk alá it a határban földet nem kapunk, a másik az mondja majd a falu szélén mérek ki nem is kívánhatnánk hogy a tsz területén belül legyünk ha egyénileg is dolgozhatnánk Kérjük ügyünket sziveskedjenek kivizsgálni mi hamaráb mert ebben a lelki állapotban nem tudjuk alá írni esetleg idegünkre szál vagy el hurcolnak vagy ütnek mert az a hir hogy jönnek karhatalmisták kényszeritte fognak Ha pártunk kormányunk így kívánja hogy írjuk alá hazafias kötelességnek érezzük alá írjuk még ezt kellet hallani az álamot nem támogassuk azt mondják az elvtársak mi azt gondoljuk hogy ez is egy támogatás leadtunk a szövetkezetnek 20 q csira krumplit vagy 20 q fűszer paprikát az apámmal egyszer 15 hl bort egy üszöt 4 drb hizot és 4 darab tinó le van szerződve Még egszer kérem Kádár János elvtárs szivességét ügyünket kivizsgálni sziveskedjenek és mi hamaráb értesíteni hogy tudjuk mi az igaz és hejes út hogy ezen haladjunk hogy kénysze vagy önkéntes. Elore is hálás köszönettel Maradunk kartársi Tisztelettel K. J-né Mőzs Tolnai út 54 sz

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV. cs. 64.ő.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. 428–430. 18297/1959.)

Rakusz Józsefnek, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága Tanácsszervek Osztálya alkalmazottjának feljegyzése K. J-né mőzsi lakos panaszáról. Budapest, 1959. december 7.

K. J-né mőzsi lakos panasszal fordult a Termelőszövetkezeti Tanácshoz, és ugyanakkor panaszát eljuttatta Kádár elvtárs részére is. Panaszának lényege az, hogy a termelőszövetkezeti szervezés megindulása alkalmával a községben vele és más személyekkel szemben is helytelen módszereket alkalmaznak. Így elmondotta, hogy az apósáékkal együttesen, mintegy 12 kh földön gazdálkodnak és fejlett állattenyésztéssel rendelkeznek.

Kuláklistán sohasem voltak. Elmondotta továbbá, hogy a termelőszövetkezeti szervezés külső erők által történő megindulása alkalmával minden agitáció és népnevelő munka helyett a tanácsra való állandó behívások és különböző fenyegetésekkel igyekeztek rábírní a belépési nyilatkozat aláírására. November 20-án a délelőtti órákban megjelent náluk egy népnevelő (szerintük karhatalmista) és felszólította férjét, hogy menjen vele azonnal a tanácsházára. A tanácsházára bemenve, Kállai nevű vb-elnök, valamint egy Győrfi nevű egyén tartózkodott abban a helyiségben, ahol meg kellett jelenni. A tanács vb-elnöke különböző drasztikus szavakkal fogadta, s többek között kijelentette, hogy a parasztnak befellegzett, ha nem írja alá a belépési nyilatkozatot, akkor másnap reggelre még a községből is távozzék el. Amikor a belépési nyilatkozatot ezután sem volt hajlandó aláírni, egy hideg szobába ültették le, hogy gondolkozzon. Később fél óra időt adtak arra, hogy hazamenjen megebédelni, majd újra a tanácsházán kellett neki jelentkeznie. A délutánt ismét a tanácsházán töltötte, majd este az állatok etetése végett mintegy másfél órás időt engedtek a hazamenetelre. Ezután este 10 órára ismét meg kellett jelennie, amikor már a felesége is vele együtt ment. Végül éjjel ½ 12 órakor engedték őket haza azzal, hogy a férfi másnap reggel 7 órára jelentkezzen. Ez így ment november 20-án, 21-én és 23-án. Rajtuk kívül még mintegy 8–10 személlyel hasonló módszerrel foglalkoztak a termelőszövetkezeti szervezést végző külső személyek a tanácselnök közreműködésével.

A fenti panasz kivizsgálása végett a termelőszövetkezeti tanács kiküldötteivel együtt november 26-án délelőtt 10 óra tájban érkeztünk meg a községbe. Panasztevő lakását felkeresve – mivel Ő nem tartózkodott odahaza – a férjével és egyéb hozzátartozóival kezdtünk el beszélgetni. Amikor feltettük a kérdést, hogy K. J-né fent járt-e Budapesten panasztétel végett, akkor mindnyájan kijelentették, hogy Budapesten az elmúlt hetekben nem

volt és panaszt sehová nem tett. Ezen véleményükhöz mindaddig görcsösen ragaszkodtak, amíg meg nem mondtuk, hogy Budapestről vagyunk. A továbbiakban megismételték azokat az eseményeket, amelyek a panaszban is bennfoglaltattak. Ugyanakkor kijelentették, hogy más személyekkel is beszéljünk el. Ennek megfelelően elbeszélgetést folytattunk K. I. (csak névokon) és J. J-né dolgozó parasztokkal és egyéb személyekkel. Ezen elbeszélgetések során K. J-né panaszos által elmondottak beigazolódottak. A község dolgozó parasztjaival való elbeszélgetés során kiderült az is, hogy a „behívásokon” kívül egyéb törvénytelen módszereket is alkalmaznak, illetve alkalmazni kívánnak. Így pl. az egyik dolgozó paraszt elmondotta, hogy a leszerződött állatot az Állatfogalmi Vállalat a leszállítás időpontjában csak úgy akarta átvenni, hogy ha a vételárból a termelőszövetkezeti alap javára a 20%-ot levonja. Ezt olyan személynél kívánták alkalmazni, aki termelőszövetkezetbe még be sem lépett, mire nevezett az állatot nem adta át, hanem hazavitte. A nap folyamán az igen aktívan működő hangos híradón keresztül saját magunk is tapasztaltuk, hogy az agitációs munkánál hibák vannak, ugyanis nem volt olyan hangos híradó szöveg beolvasva, amelyikben ne dobálóztak volna az ellenséggel és egyéb megfélemlítésre alkalmas kitételekkel. A községben folytatott vizsgálódás után a kora esti órákban bementünk a tanácsházára, ahol a tanácselnök és a szervezést folytató külső személyeken kívül jelen volt Gyugyi János megyei tanács vb-elnökhelyettese is. Beszélgetésünk során először tájékozódunk a község helyzetéről, valamint a termelőszövetkezeti szervezésről. A tájékoztatásban az elvtársak elmondották, hogy 63 taggal egy régi termelőszövetkezet működik a községben, valamint a tavaszi szervezés folyamán mintegy 130 személy írta alá a belépési nyilatkozatot. Ezen kívül mintegy 80 személy az, aki a jelenlegi szervezés folyamán a termelőszövetkezetbe belépett és mintegy 80-ra tehető azon dolgozó parasztoknak a száma, akik még a belépési nyilatkozatot nem írták alá. Kiderült az is, hogy a tavasszal belépő 130 személlyel az év folyamán egyáltalán nem foglalkoztak és azok az őszi beindulásával sem vették fel a munkát a termelőszövetkezetben, hanem továbbra is mint egyéni dolgozó parasztook takarítottak be és végezték el az őszi vetési munkákat. Ezt észrevételezve az elvtársak elmondották, hogy azon elgondolásból indultak ki, hogy amikor az egész község dolgozó parasztjait beszervezik a termelőszövetkezetbe, akkor fogják a közös munkát megindítani. Amikor az általuk alkalmazott helytelen módszereket (behívások, hangos híradó, állatforgalmi, stb.) feljűk felvetettük, eleinte igyekeztek kifogásokat találni, majd később teljes egészében elismerték. Kiderült az is, hogy a megyei tanács vb-elnökhelyettese, aki fő felelőse a községben folyó tsz-szervezési munkáért, nagyjából nem is tud azokról a módszerekről, amelyeket a községben kint lévő külső szervezési brigád és a tanács elnöke alkalmaz, illetve alkalmazott. A

beszélgetés során a behívással kapcsolatban (bekísérések) kijelentették, hogy ezt valóban alkalmazták, de már 3 napja ezzel a módszerrel nem élnek. Ugyanakkor a beszélgetésünk során megjelent egy dolgozó paraszt azzal, hogy kint voltak nála, és azt mondták, hogy estére a tanácsházán jelenjen meg. Így ezen állításuk is azonnal megdőlt. Mikor véleményünket több órás elbeszélgetésen keresztül előtűk kifejtettük, elismerték, hogy az általunk kifogásolt módszerek helytelenek és törvénytelenek, és kijelentették, hogy a továbbiakban ezeket alkalmazni nem fogják. A vizsgálatot követő másnap reggelén felkerestük Prantner József megyei pártbizottság első titkárát és a panaszokat vele együtt megbeszéltük. Prantner elvtárs kijelentette, hogy teljes mértékben egyetért velünk, és a jövőben a megyei pártbizottság vezetői (már meg is beszéltek maguk között) sokkal nagyobb mértékben kívánják ellenőrizni a tsz-szervezés munkáját, mivel hasonló kisebb-nagyobb túlkapások már nekik is tudomásukra jutottak. Kijelentette továbbá, hogy a Mőzs községben dolgozó brigád tagjaival személyesen fog beszélni és meghagyja, hogy hibáikat kijavítva, folytassák munkájukat mindaddig, amíg a községben a tsz-szervezés be nem fejeződik. Felénk pedig kijelentette, hogy amint a brigád a tsz-szervezési munkát befejezi, annak 2–3 tagja felé a pártfegyelmi megindítását látja indokoltnak. Következtetésként megállapítható, hogy az elkövetett hibák elsősorban abból erednek, hogy az ún. külső brigád minden helyi segítség nélkül saját maga igyekszik a tsz-szervezés problémáját megoldani és ugyanakkor ezen személyek gyors munkát kívánnak végrehajtani. Ehhez hozzájárul az is, hogy ez a brigád előzőleg Bába községben hosszabb időn keresztül tevékenykedett egy ősszel induló termelészövetkezet beindításánál. Hiba továbbá az is, hogy a felettes szervek vezetői, járási és megyei párt és tanácsi vezetők nem gyakorolnak megfelelő ellenőrzést ezen brigádok munkája felett, és nem igyekeznek a lakossággal elbeszélgetve véleményt kapni a kint dolgozó brigádtagok munkájáról. Konkrétan Mőzs községben komoly hiba volt az is, hogy a tavasszal belépő mintegy 130 személlyel év közben nem is foglalkoztak és nem igyekeztek biztosítani, hogy ezek a személyek akár a régi tsz-ben, akár új termelészövetkezet alakításán keresztül már az ősz folyamán beinduljanak és az őszi vetési munkálatokat közösen végezzék. (Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 1960. 21.ő.e. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 233–237.)

H. I. betűhíven közölt levele a budapesti „Országos Pártbizottság Titkársága” részére, az egyik agitátor erőszakos viselkedéséről. Magyarszecsőd, 1959. november 25.

Megértettük a Párt és a Kormány határozatát, hogy Magyarszecsőd községnek szociálista községnek kell lenni mivel az sokkal előnyösebb és magassabb életszinvonalon kevésbé munkával lehet élni. És az volt az elhatározásom, hogy termelőszövetkezetbe lépek, de ezt Kovács Gyula Pártbizottság tagja erőszakos uton mégpedig a következő képpen a pajtában erőszak alkalmazásával iratta alá a saját lányomra pedig pisztolyt rántott azzal a kijelentéssel a melléhez szögezve lelövöm így irtam alá a nyilatkozatot ezek után nem vagyok termelőszövetkezeti tag csak akkor, ha én önként a magam belátása szerint cselekszem, ahogy a Pártunk és Kormányunk mondja mindig megtartottam a szavát és most is becsületesen akarom teljesíteni és segíteni a szövetkezeti mozgalom fejlődését. Tisztelettel kérem az illetékes személyeket, hogy ügyemben a legsürgősebben intézkedni sziveskedjenek.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2. leltár. 1959. 32. ő.e. A termelőszövetkezetek szervezése során elkövetett durvaságok bejelentése és kivizsgálása. 180–181. 35/1/10-228/1959.)

Dr. Berkovics Miklósnak, a Körmendi Járási Ügyészség vezető ügyészének levele a Vas Megyei Ügyészség főügyéséhez, a magyarszecsődi ügyről. Körmend, 1959. november 30.

Járásunk területén a termelőszövetkezeti szervezés Magyarszecsőd községben folyik. A szervezéssel kapcsolatban 1959. november hó 25. napján arról szereztem tudomást, hogy a szervezés egy helyen erőszakos módon történt. A járási Pártbizottsággal karöltve a községbe mentem, ahol az alábbiakat állapítottam meg. H. I. magyarszecsődi lakosnál az agitálás érdekében bement Kovács Gyula, a járási Pártbizottság munkatársa. A gazdasági munkákat végző H. I-val elbeszélgetett, ki a beszélgetés alapján a belépési nyilatkozatot alá is írta. Az aláírás a pajtában történt meg. Időközben betért a pajtába a nevezett személy leánya, ki szóváltást provokált Kovács Gyulával. A két személy közt a szóváltás oly mértékben elmérgesedett, hogy Kovács Gyula a vita hevében pisztolyt vett elő, és azt a vele vitatkozó leánynak szögezte. A nézeteltérés során keletkezett hangoskodást több személy hallotta. Az

általam megejtett vizsgálat során H. I. elmondotta, hogy vele szemben Kovács Gyula semmilyen kényszert nem alkalmazott annak érdekében, hogy a belépési nyilatkozatot írja alá. Kovács Gyula magatartását a járási Pártbizottság is elítéli. Az eset megtörténtéről szükségesnek tartom a Főügyész Elvtárs tájékoztatását, ezért jelentésemet felterjesztem.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 32.ö.e. A termelőszövetkezetek szervezése során elkövetett durvaságok bejelentése és kivizsgálása. 4. 35/1/91/1959.)

Horváth Imrénének, a Magyarszecsődi Községi Tanács VB-elnökének és Antal Sándorné VB-titkárának jelentése az MSZMP Vas Megyei Bizottsága számára, a belépési nyilatkozat pajtában történt aláírásáról. Magyarszecsőd, 1959. december 9.

Községünkben 1959. november 23-án kezdtük el a termelőszövetkezet szervezését, járási népnevelők segítségével. A szervezés kezdete utáni napokban többen aláírták a belépési nyilatkozatot, 25-én Kovács Gyula, F. A., K. P. népnevelők keresték fel H. I. egyéni dolgozó parasztot. A beszélgetés és meggyőződés után H. I. a pajtában Kovács Gyula Járási Pártbizottság munkatársának aláírta a belépési nyilatkozatot. Kifelé jövet az udvarra, H. I. lánya megkérdezte apjától, hogy aláírta-e, az apja igennel felelt, utána a leánya meg nem engedhető ocsmány szavakkal rátámadt a népnevelőkre. Ekkor történt az a sajnálatos eset, hogy Kovács Gyula elvtárs meggondolatlanul pisztolyát elővette és figyelmeztette a leányt, hogy ha ilyen szavakkal fel nem hagy, letartóztatja. Kovács Gyula később megbánta tettét, elmondása szerint és Fülöp Kálmán elvtárs járási titkár kivonta őt a szervező munkából. A községben ez a tény nem keltett egyáltalán semmit, mindenütt rendben és barátságosan beszélgettek a népnevelők. H. I. elmondta a gazdáknak, hogy ő önként írta alá, és belenyugodott termelőszövetkezeti tagságába. Tudomásunk szerint a levelet nem ő, hanem leánya írta, nem is tudott róla édesapja. Ma már a lány is belenyugodott, mert az egész község szövetkezeti község lett.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1959. 32.ö.e. A termelőszövetkezetek szervezése során elkövetett durvaságok bejelentése és kivizsgálása. 182. 35/5/10-228/2/1959.)

Rácz Sándor rendőr őrnagy jelentése a „tsz-fejlesztéssel” kapcsolatos állambiztonsági intézkedésekről. Budapest, 1959. november 27.

Jelentem, hogy a megyei 7-es alosztályok vezetői utasítást kaptak, hogy a termelőszövetkezeti fejlesztés állambiztonsági vonatkozású operatív biztosítása érdekében készítsenek operatív tervet. A terveket a megyei Pártbizottságokról nyert tájékoztatás alapján kellett elkészíteni a felfejlesztés előtt álló községek – esetleg járások – viszonylatában. A tervek lényege, hogy a felfejlesztés előtt álló községeket, illetve azokat, ahol most kezdik meg a közös munkát, súlyponti objektumként kell kezelni. A tervek elkészítésénél az alosztályok vezetői csak irányelveket kaptak, így módjukban állt a helyi adottságokat és lehetőségeket figyelembe venni, és az intézkedéseket ennek megfelelően megtenni. Az osztályra beérkezett tervek – összességükben, a helyi viszonyokat figyelembe véve – tartalmazzák azokat a preventív operatív intézkedéseket, melyeket a felfejlesztés során érintett községekben a megyei 7-es alosztályok végre fognak hajtani. Ezek a következőkben foglalhatók össze. 1. Az objektum feltérképezése. Felmérték minden község fertőzöttségét, az ellenséges elemek elhelyezkedését. Megállapították az operatív nyilvántartásban szereplők számát, megoszlását (volt csendőr, földbirtokos, ht. tiszt, stb.), s az esetek nagy részében személyenként is jellemezték őket. Név szerint megállapították, hogy jelenleg ki fejt ki tsz-ellenes izgatást. Az eddigi jelzések alapján értékelték, hogy ellenséges elemek részéről milyen méretű aktivizálódás várható, s kinek részéről. Röviden jellemezték a községben előforduló ellenséges cselekményeket (pl. tsz-ellenes izgatásért intézkedtek-e valakivel szemben). Megállapították, hogy milyen mérvű a kulákság, s egyéb ellenséges elemek befolyása a dolgozó parasztságra. 2. Hálózati operatív munka terén tervbe vett intézkedések. Községenként megállapították, hogy melyik rendőri szervnek hány hálózata van, s hogy milyen azok lehetősége, illetve konkrétan megjelölték, mely ellenséges beállítottságú elemekre fogják foglalkoztatni azokat. A községben lakó, illetve dolgozó hálózattal sűrítik a találkozókat. Rendkívüli esetben lehetőséget biztosítanak soron kívüli találkozókra. Ahol nem rendelkeznek hálózattal, s szükségesnek látszik, beszervezést fognak végrehajtani. Felülvizsgálják a volt hálózati személyeket, s akik alkalmasak, azokkal újból felveszik a kapcsolatot. A társszervek ügynöksége (bűnügyi, határőrségi, stb.) konkrét sajátos feladata mellett aktív ellenséges személyekre kap eligazítást, hogy azok tsz-ellenes tevékenységét felderítse, valamint a szervezéssel kapcsolatos hangulatot figyelje, hogy az illetékes pártszerveket időben tájékoztatni lehessen. Az érintett községekben fokozottabb mértékben veszik igénybe úgy a saját, mint a társszervek utazó ügynökségét a fenti feladatokkal

megbízva. A megyei 7-es alosztályok operatív tisztjei között megosztották azokat a községeket, melyek operatív biztosításáért a szervezés folyamán felelősek. Állandó bizottságot hoztak létre (társosztályokkal közösen), melynek feladata a mezőgazdaság vonalán történt súlyosabb, rendkívüli esetek, bűncselekmények kivizsgálása. A 13-as alosztályok fokozottabb ellenőrzést foganatosítanak elsősorban az erősen fertőzött községek felé. 3. Hivatali, valamint társadalmi kapcsolat. Rendszeres, élő kapcsolatot építenek ki a megyei pártbizottság, valamint a tanács mezőgazdasági osztály vezetőjével, az érdekelt községi vb-elnökökkel, MSZMP-titkárokkal, munkásőrséggel, valamint a körzeti megbízott elvtársakkal, stb. Ellenséges cselekmény elkövetése esetén a cselekményt elkövető személy, vagy személyekkel szembeni intézkedést minden esetben megbeszélik az illetékes pártszervek vezetőivel. Az általunk ez ideig ismert tervek közül különösen jó a Vas megyei. Hasonló értékű a Hajdú-Bihar, a Bács-Kiskun és a Csongrád megyei 7-es alosztály terve is. E tervekben az adott operatív helyzetet figyelembe véve objektumonként szabták meg a feladatokat, megindokolták az egyes intézkedések szükségességét, azokat pontos határidőkhöz kötötték. Igen gyenge a Komárom megyei alosztály által készített terv. Nem megfelelő a Zala megyei alosztály által készített terv sem, mely a társalosztályok, társszervek hivatali kapcsolatok bevonása érdekében nem tartalmaz intézkedéseket. A hiányzó operatív terveket az alosztályok november végéig elkészítik és felterjesztik.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.6. BM II/7. Mezőgazdasági Osztály, 12. d. III/18. 1–3.)

Kovács György őrmester jelentése a BM Nagykanizsai Vasútbiztosító Tisztőrséről a szüleinél tett, zalaigricei látogatás tapasztalatairól. Nagykanizsa, 1959. november 26.

Jelentem, hogy 1959. november hó 24-én szabadnapomon szüleimhez utaztam Zalaigricére. Otthol tartózkodási időm alatt szüleim és nagynéném elmondották, hogy a községben megalakult a Termelő Szövetkezeti Csoport és a falu szocialista község lett. Elmondották még, hogy a községben rossz a hangulat, és olyan híreket is terjesztenek, hogy egy idős személyt az agitálók megvertek, mivel nem akart belépni a csoportba, és több helyen erőszakot alkalmaztak oly módon, hogy éjjel 23 órakor mentek agitálni úgy, hogy az ajtót és ablakot addig ütötték és zörögtek, míg be nem engedték őket, és ezután addig nem hagyták ott a családot, míg alá nem írta a belépési nyilatkozatot. Egy személy, név szerint Mihalek Pál

pedig úgy agitált, hogy ha, nem írják alá a belépési nyilatkozatot, akkor a meseautóval elviszik őket. V. J.-t pedig az ágyból húzták ki az agitálók a belépési nyilatkozat aláírásáért. Ezek és az ehhez hasonló esetek hátráltatták a további munkát a környező községekben való agitálással kapcsolatban, mivel ezeket a híreket elmondják a szomszéd községekbelieknek és a falu lakosainak, és ez rossz fényt vet a Termelő Szövetkezet alakítására, valamint az önkéntesség szigorú betartására. A megvert személy neve V. J. falubeli lakos, aki a községből el is ment ismeretlen helyre. Véleményem szerint helyes lenne az, ha a Járási Pártbizottság az ügyet megvizsgálná és az ilyen helytelen munkát végző elvtársakat kioktatná, hogy a jövőben ilyen eset ne fordulhasson elő a további munka folyamán.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 44.ő.e. X. Egyéb ir. 9. Mg.O.140/59.)

Csokona Sándornak, az MSZMP Zala megyei titkárának levele a Nagykanizsai Vasútbiztosító Tisztiorosnek Kovács György őrmester jelentéséről. Zalaegerszeg, 1959. decembere.

Kovács György r. őrm. 1959. november 26-án keltezett jelentésére válaszolva az alábbiakat közlöm. Az MSZMP Zala megyei Bizottsága a jelentés alapján vizsgálatot indított 1959. december 10-én. Először felkerestük Kovács György szüleit. A legbarátságosabb hangnemben megkérdezték a jelentésben foglaltak valódiságát. A baráti hangú megbeszélésből kitűnt, hogy Kovács György szülei a legutolsók között írták alá a belépési nyilatkozatot. A szervezés utolsó estéjén, 20 óra után nem sokkal, keresték fel a népnevelők őket. Ők addigra már leoltották a villanyt. Hamarosan beengedték a népnevelőket. Ígéretet tettek, hogy másnap reggel aláírnak. Aznap este nem írták alá. Másnap is csak újabb beszélgetések után írták alá a belépési nyilatkozatot. Felkeresték az elvtársak V. J.-t is, akit a népnevelők állítólag „megverték”. Saját állítása szerint a népnevelők 1 alkalommal beszélgettek vele a szervezés ideje kezdetén, kb. fél órát, ezután eltávozott a faluból rokoni látogatásra. A szervezés befejezése után néhány nappal tért vissza. Több helyen a megyében és a községben megszólították e miatt, de ő mindig tiltakozott az alaptalan állítás ellen. A vizsgálatot lefolytató elvtársak előtt V. J. kijelentette, hogy őt nem bántalmazta senki, mindig a legemberibb hangon beszéltek vele. Hazatérése utáni napon felkereste őt Mihalek Pál szervező és egy félórás beszélgetés után belépett a szövetkezetbe V. J. A faluban több emberrel folytatott beszélgetés alapján megállapítást nyert, hogy a szervezők sehol nem

alkalmaztak kényszert. Az alakuló közgyűlés hangulata és több falubeli tsz-taggal folytatott beszélgetés alapján állíthatjuk, hogy a faluban nincs rossz hangulat. Ezt bizonyítja az is, hogy a megalakulás után azonnal elkezdett a tsz tevékenykedni, a tagok pedig dolgoznak. A vizsgálat során Felházi Sándor ÁG igazgatót, aki a népnevelő csoport vezetője, Mihalek Pál csoporttagot és még több elvtársat a csoportból [megkerestünk]. Egybehangzó nézet szerint Kovács György szülei magatartásukkal hátráltatták a községben a szervezők munkáját. Többek között azzal, hogy késő délután eloltották a lámpát, és a szervezők megkeresésére azt mondták, hogy lefeküdtek. V. J-né pedig betegnek adta ki magát, és amikor a népnevelők felkeresték, lefeküdt az ágyba. Ennek ellenére sem őt, sem más nem húztak ki az ágyból a népnevelők. Bejelentéssel kapcsolatban közöljük, a tisztiörs parancsnokságával, hogy Kovács György ezt anélkül tette, hogy a faluban körülnézett volna. Csupán szülei, akkor még nem helyes hangulatát általánosítva, a falu közvéleményeként adta elő. Azzal, hogy ő erre meggyőződése nélkül feljelentést adott be a tisztiörsre, és rendőr léteire ilyen álláspontot foglalt el, ebben az ügyben, a tsz-szervezésnek rendkívül sokat ártott. Ugyanis nem tudjuk azokat az utakat felderíteni, amelyeken a rémhírek bejárják a szervezés alatt álló községeket és a tsz-fejlődés egészséges menetét egy-egy községben megakasztja. Kérem a Tisztiörs Parancsnokságát, győzze meg Kovács György r. őrmestert, hogy szüleiben még élő bizonyos mértékű, egyénileg dolgozó paraszti érzést igyekezzon megszüntetni és segíteni szüleinek beleilleszkedni az új falusi körülményekbe. Egyben hibát is követtünk el, hogy Kovács György őrmestert a vizsgálatra nem hívtuk meg. Ott ő maga is meggyőződhetett volna állítása helytelenségéről, és így elejét vehettük volna esetleges újabb, alaptalan hírek terjedésének, amely rendkívül káros a tsz-mozgalomra.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 44.ő.e. X. Egyéb ir. 7–8. Mg.O.140/2.)

Feljegyzés a vásárosnaményi járásban tapasztaltakról. Budapest, 1959.
december 16.

Nezvál elvtárs telefonon jelentette az alábbiakat. A vásárosnaményi járásban a pártbizottság a bíróság elnökének véleménye ellenére bírakat, végrehajtókat és közjegyzőket visznek szervezni. A falvakban nagy az ijedelem, közszájon forog, hogy jön a bíró és a végrehajtó. Ez a PB határozatának ellentmond és súlyos politikai hiba. Nezvál elvtárs véleménye, hogy azonnal intézkedni kellene ennek leállítására.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 238.)

K. J. és felesége betűhíven közölt levele az MSZMP KB Titkárságra, fizikai bántalmazásáról. Pétervására, 1959. december 23.

Sajnos nem tudok máshoz fordulni egyedül Önökhöz én mint Pétervásári született és ott lakos soha nem bántottam senkit. Jelenleg beteg vagyok. December 21én megjelent nálunk 3 idegen férfi azonnal menjek a Tanácsházban közben a Kultúrban viték ott arra kényszerítettek hogy irjak alá a Tszcs.be való belépésre én K. a. J. arra kértem engedjenek haza megbeszélem a feleségemmel és holnap a Tanácsháznál alá írunk. Ere nekem estek és elmontak minden féle forradalmárnak és ütötek verte holot én semiben részt nem vetem. Jelenleg itfekszem betegen orvosi látvelem itt mellékelem és kérem sziveskedjenek válaszolni mi a teendőm hogy eszt az erőszakot alkalmazták velem szembe ha megérem mire válasz vissza jön u.i. a választ minél ellőb kérjük. Mi tudni szeretnénk hogy érvényese az így ki kényszerítettet alá írás.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 173–175.)

P. I. levele az MSZMP KB-nak, a tsz-szervezés terrorjáról. Fülöpszállás, 1960. január 11.

Alulírott, Fülöpszállás (Bács-Kiskun megye) 3. pusztá 20. sz. alatti lakos a következőket kívánom előadni. Az említett pusztán együtt élek Ny. J-né 61 éves asszonnyal. Jómagam 65 esztendőös vagyok. Tulajdonomban 1.234 négyszögöl szőlő van. Az asszony tulajdonában 10 kh föld van, amelyből 2 kh gyenge minőségű szőlő, 2 kh 850 négyszögöl szántó, a többi pedig rét és legelő. Adóhátralékunk nincs. Tegnap 1960. jan. 10-én, vasárnap délután a fülöpszállási Ruházati Bolt vezetőjének irányítása alatt álló agitációs csoport keresett fel bennünket. Hosszas beszélgetés után eltávoztak. Később egy másik agitációs brigád is érkezett. A beszélgetés során elmondottuk, hogy mindketten idősek, betegesek vagyunk, nem bírjuk már úgy a munkát mint a fiatalok. Az asszony olyan súlyosan reumás, hogy még egy lépcsőre sem

tud fellépni, nekem pedig az elmúlt évben egy balesetből kifolyólag baloldalamon több bordám összetörött, hibás a balkezem is. Ezért aztán nem is írtuk alá a belépési nyilatkozatot a termelőszövetkezetbe, de azt mondtuk, ha tagosítás lesz, azt elfogadjuk, és nem kifogásoljuk azt, ha a földet elveszik és legalább egy kis szőlőt meghagynak háztájinak. Az agitátorok, miután feljegyezték maguknak azt, hogy mi öregségünk és betegségünk miatt nem lépünk be a Tsz-be, eltávoztak.

Kb. este 9-órakor egy személyautóval újabb, 5 főnyi csoport jött a házunkhoz. A csoport vezetője rendőri igazolványt mutatott fel. Az igazolványt az éppen nálunk tartózkodó szomszédunk, P. I. nézte meg, aki azt, hogy rendőr volt az illető, akkor közölte velem, mikor már a csoport eltávozott. Ez az 5 főnyi csoport nagyon hangoskodóan és durván viselkedett. Amint bejöttek, azzal kezdték, hogy felszólítottak: lépünk be a Tsz-be. Akkor, mi nekik is elmondtuk azokat az okokat, amiért nem írtuk alá a belépési nyilatkozatot. Erre a csoport egyik tagja, aki bőrkabátot viselt (nevét nem tudom, de mind őt, mind a csoport többi tagját felismerném) azt mondta, ha nem írjuk alá a belépési nyilatkozatot, akkor nem maradhatunk a házunkban és a Pirtói-hegyekre visznek bennünket, ami kb. 45 km távolságra van tőlünk. Felszólított minket, hogy csomagoljunk össze négy napi élelmet és azonnal induljunk, majd meggondolták magukat és azt mondták, hogy a négy napi élelemmel ma hétfőn reggel 10-órakor jelentkezzünk a Tanácsházán. Ugyanezt az utasítást adták P. I. szomszédomnak is. Ezt követően megtudakolták az utat. M. J-t (Telekpuszta) arra utasították, hogy ma, hétfőn reggel 9-órakor jelentkezzen ő is a Tanácsházán, ugyancsak élelemmel.

A tsz-szervezés már kb. 2 hete folyik Fülöpszállás környékén. A szervezés során már sokakat szólítottak fel hozzánk hasonlóan arra, hogy több napi élelemmel jelentkezzenek a Tanácsházán. A Tanácsházán nap mint nap sorban állnak az így behívott emberek. Sokat közülük elvisznek Kiskőrösre (kb. 25 km-re) és ott tartják őket egy napig azzal, hogy „gondolkozzanak”. Persze az emberek Kiskőrösről saját költségükön jöhetnek haza. Van olyan, akit már kilencszer vittek be Kiskőrösre. Közelebbi ismerőseim közül már többször vitték Kiskőrösre M. P-t (Fülöpszállás, Vasút utca), aki idős ember. Elvitték már egyszer vagy kétszer K. S-t (Fülöpszállás, Petőfi utca), aki ugyancsak idős ember, és két fia most szolgálja a harmadik évét a határőrségnél. Ugyancsak elvitték V. J-t (Fülöpszállás, Petőfi utca), aki szintén idős ember, és még másokat is.

Ma, hétfőn hajnalban bementem Fülöpszállásra, de nem jelentkeztem a Tanácsházán, hanem a reggeli vonattal feljöttem Pestre, s felkerestem sógoromat, aki a Beruházási Bank pártszervezetének tagja, hogy tanácsot kérjek tőle, kihez forduljak panaszommal. Kérem az elvtársakat, hogy tegyenek intézkedéseket és akadályozzák meg, hogy továbbra is ilyen

erőszakos módszerrel szervezzék a termelőszövetkezetet, mert ez a módszer – jól tudom – ellenkezik a párt politikájával.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21. ő.e. 292–293. Gépelt levél. A pártvizsgálat után a levélíró, párttag rokonának a következő tartalmú táviratot küldte: „Ugyanaz a helyzet, ami volt, még súlyosabb.” Uo. 296. 1960. január 13.)

„Bács kis kun Megye lakosága” megjelöléssel aláírt, betűhíven közölt levél a tsz-szervezés terrorjáról. 1960. eleje.

Alulírottak mély fájdalommal jelentjük a népszabadság szerkesztőségének mint sok előfizetője, hogy a termelő szövetkezeti csoportba belépni nem kötelező és még is oly csufos dolgot tettek hogy a népnek sok részét össze verték és rugdalták, így sokan félelmükbe minden szó nélkül aláírta a nyilatkozatot, it vannak a kiket tudjuk, hogy ütötek de csak kis része szabadszálláson. T. I., B. J., B. L., P. F., K. L. Ez meg is halt. P. nevezetű A. H. M. fülöpszállás és több kis parasztot és össze vertek és rugdaltak így nem lehet a népel bánni ez valóságos foradalmat okoz a pesti munkáság is tudja már és bámulatba ejtette azokat is, és halotuk hogy Szabadszálláson a katonaság is fel van háborodva ezen a kinzáson, mert ők is mint parasztfiuk gondolnak a szüleikre tehát aki 1 szóval is azt mondta, hogy nem irom alá akkor már dur ütötték ilyen alapon nem lehet a népet vezetni, mert ez foradalmat vált, mert ez valóságos álati dolog, ot voltam Szabadszálláson és akkor temették K. L-t 74 éves azt is úgy verték agyon a beteg ágyába, a nemi testrészét elkapták és úgy húzták ki az ágyból, kérem tartsanak egy tikos szavazást és akkor megtudják, hogy ki van atermelő csoport melet, most csak a szomoru hírek járnak, hogy Soltvadkert Izsák Fülöpszállás, Szabadszállás, Kunszentmiklós, kissolt, hogy csupa erőszakhoz folyamodtak, mikor szabadszálláson jártunk hallottuk, hogy a tanács elnök elkezd köpködni és káromkodni mikor a népeket hívják és mondja, hogy én nem tudom ezt a piszkos szegény parasztot a csoportba bevinni tehát ütni és rugni kel majd akkor belép, most hogy a vizsgálat kint volt egyenlőre halgatnak, végül megfogják látni a vezető elvtársak, hogy a csoportba vit földeken nem terem semmi más mint gaz, lesz alkalmuk a nyáron meggyőzni az uraknak csak fáradjanak ki az ország területére akkor legalább saját szemükel látják a termést, azt is tudjuk már, hogy Szabadszálláson az Arany János csoportnak Egy millió 500000 ezer forint adósága van a Petőfi csoportnak meg egy millió

700.000 forint, most kérdezzük 8 éves termelő szövetkezet így gazdálkodik, a nyáron Izsákról mentünk Szabadszállásra, az utba nagy állami gazdaság van és drága kenyér gabona ott roghat a földön látuk saját szemünkkel végül kérjük a szerkesztőséget, hogy a lap termelőszövetkezeti tanácsadó rovatba, a népet megnyugtatni szíveskedjék hogy mitévő legyen mert nincs a népnek kedve egyáltalán dolgozni.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21. ö.e. 290. A szerkesztőség által legépelt levél.)

Bíró József Heves megyei párttitkár és Tóth Sándor pártbizottsági osztályvezető jelentése az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának, a pétervásárai „erőszakosságok” kivizsgálásáról. Eger, 1960. január 14.

A Heves Megyei Pártbizottság részéről megvizsgáltuk Pétervására községben a tsz-fejlesztés során a népnevelők által elkövetett K. Á. J.-vel szembeni erőszakosságot. Megállapítottuk, hogy 1959. dec. 21-én a Mátravidéki Fémművektől Pétervásáron lévő népnevelők, nevezetesen S. J., V. L., Ö. B., S. J. és F. Gy. elvtársak K. Á. J.-t megengedhetetlen módszerekkel próbálták rávenni a tsz-be való belépésre. Az eset megtörténte előtt K. Á. J.-t a népnevelők több alkalommal felkeresték, aki nem mutatott hajlandóságot a belépésre. Tudomást szereztek arról is, hogy K. Á. J. házról-házra járkált, ahol a parasztokat próbálta lebeszélni arról, hogy a tsz-be lépjenek. Arról is tudomást szereztek, hogy K. az ellenforradalom idején a munkástanács tagja volt, és bizonyos ideig fegyveresen részt vett a nemzetőrségben is. Valamint arról is, hogy ebben az időszakban nevezett éles kommunistaellenes hangokat ütött meg. Mindezek után a népnevelők úgy látták, hogy K. Á. J.-t behívják a kultúrházba és ott próbálják rávenni arra, hogy változtasson magatartásán. Ez meg is történt, december 21-én du. kb. 3–4 körül három emberrel hívták a kultúrházba, ahol a fent nevezett elvtársak kezdtek vele beszélni. Szó szót követett és eközben S. J. és B. P. K. Á. J. dolgozó parasztot tettelegesen bántalmazták, és végül is arra kényszerítették, hogy a belépési nyilatkozatot aláírja. Az egyik népnevelő, B. P., nevezett orrát megcsavarta annyira, hogy látható sérülést idézett elő az orrán. Emellett még az illetőt padlóra tett pénzen az ujja rajtatartásával körben járkáltatták. Kb. 3 órai ilyenfajta foglalkozás után 2 népnevelő kíséretében az illetőt hazaengedték. K. Á. J. dolgozóparaszt másnap orvosi láttelepet vetetett,

amit a felesége által írt levélhez mellékelten a Központi Bizottsághoz juttatott el. Az esetről a Járási Pártbizottság titkára karácsony és újév közötti napokban szerzett tudomást, amikor ő a vizsgálatot megindította. A Megyei Pártbizottság január 3-án szerzett az esetről tudomást, és a járási pártbizottság által megállapított vizsgálat alapján utasította a Járási Pártbizottságot, hogy indítsanak fegyelmi eljárást a népnevelőkkel szemben, és többet ezeket a népnevelőket tsz-fejlesztésre küldeni nem szabad. A járási fegyelmi bizottság a vizsgálatot meg is indította és meghozta javaslatát. A Megyei Pártbizottság részéről megindított vizsgálat során megállapítottuk, hogy a népnevelők a párt politikájával ellentétes, megengedhetetlen bánásmódban részesítették K. Á. J. dolgozóparasztot, még akkor is, ha az illető szemben állt a tsz-mozgalommal és az ellenforradalom alatt hőzöngött. Véleményünk szerint ezzel a módszerrel súlyos károkat okoztak Pétervásárán a tsz-mozgalom továbbfejlesztése ügyének. Azóta is e községekben a fejlesztés munkálatai nehézségekbe ütköznek. A vizsgálat során minden írásszakértő bevonása nélkül is megállapítottuk, hogy a belépési nyilatkozat aláírása nem egyezik K. Á. J. aláírásával. Ezért mi K. Á. J.-nek megmondottuk, hogy nem tekintjük őt tsz-tagnak. K. Á. J., illetve felesége, miután közöltük velük, hogy nem tekintjük tsz-tagnak, megnyugodott, s azzal egyetértettek, hogy az illetőket pártvonalon felelősségre vonjuk és egyéb eljárást nem akarnak a nevezett elvtársak ellen indítani. Tekintettel az ügy súlyosságára, a Megyei Párt Végrehajtó Bizottság részéről nem értettünk egyet a járási pártbizottság fegyelmi bizottságának javaslatával. Ugyanis a fegyelmi bizottság 4 elvtársnak megrovás, 2 elvtársnak pedig dorgálás pártbüntetést javasolt. Ehelyett a Megyei Párt Végrehajtó Bizottság részéről azt javasoltuk, hogy a járási Párt VB-nek, hogy S. J. és B. P. elvtársakat zárja ki a pártból, V. L., Ö. B. elvtársakat szigorú megrovásban, S. J. és F. Gy. elvtársakat pedig megrovásban részesítse. A Megyei Párt Végrehajtó Bizottság javaslatával a járási Párt VB. jan. 13-i ülésén egyetértett és határozattá emelte a megyei Párt VB. által tett javaslatokat.

(Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22.f. 14.fcs. 27.ő.e. A kollektivizálás során tapasztalt túlkapások. 25/1 /BJ/GI.)

T. M-né rábahídvégi tanácshoz írt és ott kivonatolt levele nevelőapja öngyilkosságának körülményeiről. Budapest, 1960. január 15.

Azon kéressel fordulok Önökhöz, hogy levelem tartalmára, melyet itt közölni fogok, levélben vagy rádióon keresztül válaszolni szíveskedjenek. A következő okok indítottak a levél megírására. Szülőfalumban, Rábahídvégen is agitációs csoport végzett eredményes munkát, a

nagyüzemi mezőgazdasági agitációval. Most termelészövetkezeti község lett. Az én nevelőapám is, bár nem egy szóra, de aláírta a belépési nyilatkozatot. 1960. I. 5. nap hívták a tanácsházára földbevallás végett. Rá egy negyedórára, amint hazajött a tanácsházáról, öngyilkosságot követett el. Felakasztotta magát. Ez betudható gyenge jellemének és akaraterejének. Egy betű írást nem hagyott hátra, hogy miért tette. Most itt a falumban megkezdődött a találgatás, hogy ezért vagy azért tette. És én erre a sok mendemondára akarok Önöktől választ kapni. Bár nagyon sok ok van erre, mert rendezetlen körülmény terheli nevelőapánk hanyagságát. Első a földadó, mely 16.000 Ft-ra szaporodott, mert sem a tsz-be nem volt hajlandó beállni, munkakönyvet nem kapott, mert 9 kh földje volt. Megművelni a földet nem tudta, mert nem volt mivel megművelje. Második az örökség rendezetlensége. Ugyanis 1959-ben testvérbátyja gyermekei követeléssel léptek fel az örökség részükért, mely apai örökségünk volt. ... A következőkben örökségi problémákat vet fel a levélíró, amelyekről levélben tájékoztattuk őt.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 68.ő.e. Tsz-ek szervezésével kapcsolatos levelezés. M/Mg/10-25/1960. 853.)

Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas Megyei Bizottság első titkárának és Nagy József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőjéhez, a rábahídvégi öngyilkosságról. Szombathely, 1960. február 19.

Hivatkozással 3253. számú levelére, közöljük, hogy T. M-né, Budapest, XV. Szócs Bertalan u. 38. sz. alatti lakos bejelentését megvizsgáltuk. A vizsgálat eredményéről az alábbi tájékoztatást adjuk. Rábahídvég községben a termelészövetkezeti szervezés 1959. december 24-én fejeződött be. A szervezés ideje alatt különösebb esemény nem fordult elő. T. M-né nevelőapja, M. Gy., Rábahídvég, Táncsics Mihály utca 7. sz. alatti lakos belépési nyilatkozatát 1959. december 22-én írta alá. M. Gy., a meghallgatott népnevelők elmondása alapján, mivel pontosan sertésvágás alkalmával keresték fel, magyaros vendéglátással, helyi és disznótorral kínálta meg a szervezésben résztvevő elvtársakat és szívélyes hangulatban beszélgetett el velük. Az alakuló közgyűlésre 1959. december 30-án került sor, majd 1960. január 3-án megkezdődött földrendezés céljából a földterületek számbavétele. Ennek során a földrendező bizottság minden földdel rendelkező személyt a községi tanács hivatalos

helyiségébe behívatott. Ezzel kapcsolatban került sor M. Gy. földjének számbavételére és behívására is. M. Gy. január 5-én délelőtt 9 órakor meg is jelent a tanács helyiségében. A földrendező bizottság egyik földnyilvántartója vette számba ingatlanait. A földnyilvántartó elmondása alapján semmiféle izgatottságot vagy egyebet nem tapasztalt. A földterület számbavétele után a községi tanács VB elnökét, aki egy másik helyiségben tartózkodott, távozása előtt kérte, hogy ha a községi tanácsnak lesz fakitermelési engedélye, reá is gondoljon, hogy ezáltal a téli tüzelője biztosítva legyen. A VB elnöke közölte, hogy ha a kitermelési engedélyt megkapja, nem fog elfeledkezni róla. M. Gy. ennek tudatában hagyta el a tanács helyiségét és dél körül felakasztotta magát. Vizsgálatunk szerint M. Gy. halála nem a tsz-szervezés következményére vezethető vissza. Ezt bizonyítja a haláláról kiadott rendőrorvosi jegyzőkönyv is, amely megállapítja, hogy halálát pillanatnyi elmezavar idézte elő. Szükségesnek tartjuk, hogy a halálesettel kapcsolatban néhány dolgot megemlítsünk. M. Gy.-ről a községben általános vélemény az, hogy nemtörődöm-féle, rosszul gazdálkodó ember volt, és rendezetlen családi életet élt. Testvéreivel és gyermekeivel hosszú idő óta haragos viszonyban élt. A föld megtartásáért vívott több éves harcban gyermekeivel, rokonaival szemben teljesen magára maradt. Öreg napjaiban senki sem istápolta, és nem segítette. 9 kh földjét nyűgnek érezte és nem művelte meg. 1956 novemberében, amikor a tsz-ből kilépett, 7.000 Ft jószág- és felszerelés tartozása volt, és adótartozása is kamatok nélkül majdnem 15.000 Ft-ot tett ki. Az elmúlt években adót egyáltalán nem fizetett. Állampolgári kötelezettségének nem tudott eleget tenni. Mindezek a tények közrejátszottak abban, hogy M. Gy. életkedvét elveszítse, öngyilkosságot követett el. A fentebb leírtak alapján, valamint a község lakosságának általános véleménye szerint, és vizsgálatunk szerint is, M. Gy. rábahídvégi lakos halála a tsz-szervezéssel semmiféle összefüggésben nincs.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 68.ő.e. Tsz-ek szervezésével kapcsolatos levelezés. M/Mg/10-25/3/1960. 856.)

Zalagyömörői, „Síróparasztok” aláírással ellátott, betűhíven közölt levél.

Zalagyömörő, 1959. december 31.

Tisztelt elvtársak Mi zalagyömörői lakosok egyéni parasztok azzal a kéréssel fordulunk az elvtársakhoz, legyenek szívesek halgasanak ki bennünket a tsz szervezésével kapcsolatba.

Indoklás: 1. A községi tanácsháza kínzó kamra (Aki bekerül félholtan jön ki.) 2. A boxszer, a rugás és amelelt a sok szemtelenozó eb illetlen amit el kell viselni. (Hogya legyen virágzótok?) Kérjük az elvtársakat a legrövidebb időn belül halgasanak ki benünket. V. J-t, B. F-t, D. K-t, Özv. D. K-nét, V. I-t, D. J-nét és a többi síró, jajgató parasztokat. A szervezés további folytatása a terror Intézkedés 1960 március 15ig tart. Kérjük az elvtársakat a saját lakásunkba és utána a szembesítésre.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 326.)

Z. V. zalagyömörői gazda levele a terrorizálásról. Zalagyömörő, 1960. január-február.

Igen Tisztelt Elvtársak! Nem vagyok kommunista, nem vagyok Párttag, de tudom, hogy önök, ha panasszal fordulok önökhöz, segítenek! 64 éves vagyok, 12 éve nyomom a betegágyat, van elég bajom, ha mást nem mondok, akkor is! De ami a falunkban történik immár ötödik hete, úgy érzem, nem bírom tovább, és ezt sajnos azoknak az embereknek köszönhetem, akik magukat kommunistának vallják! Világéletemben szegény munkásember voltam, azt sem mondom, hogy ha egészséges volnék, nem barátkoznék meg a tsz gondolattal, de akkor is önként, és nem ilyen módszerekkel, amit az ide agitálásra kiküldött elvtársak itt elkövetnek a saját szakállukra, mert erről egész biztos önök nem tudnak, hogy ők mit csinálnak itt. Mert sajnos nem csak velem, de másokkal szemben is a tetteges bántalmazásoktól sem riadnak vissza. Úgy engem, mint a feleségem mindenféle pizsoknak elmondottak, ráncigálnak, ütnek, vernek. Nem írom le azt a sok mocskot, amit ránk raknak, de nagyon kérem, küldjenek ki egy elvtársat a központból, hogy saját fülével győződjön meg, hogy mik történnek és történtek ebben a faluban, sajnos, holott szép szóval, tudom, többre mentek volna. Nagyon kérem önöket, vizsgálják ki ezt a helyzetet itt, hiszen mit keressek én beteg ember a tsz-ben, de azért is, mert a népnek a bizalma mindig nagy a Kádár elvtárs politikája mellett, de amit itt csinálnak, az végképp elveszi a nép kedvét. Szabadság!

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 21.ő.e. 1960. 320–321.)

A Legfőbb Ügyészség panaszírodájában készült jegyzőkönyv V. J., V. E-né és R. E-né zalagyömörői lakosok ügyében. Budapest, 1960. január 12.

V. J. Zalagyömörön gazdálkodik 6 hold földjén. Erősen csökkent munkaképességű, ezért földjét megművelni csak úgy tudja, hogy rokonai és barátai ahhoz segítséget nyújtanak. Attól tart, hogy a tsz-be való belépése után a megélhetése nem lesz biztosítva, mert az ahhoz szükséges munkaegységet nem lesz képes elvégezni. 1959. karácsonya előtti napokban házánál megjelentek Sz. I. és P. K. sümegi lakosok annak érdekében, hogy V. J-t a tsz-be való belépésre megagitálják. V. J. belépő nyilatkozat aláírása előtt ezúttal is elzárkózott, ezért az említett személyek V. J. kezét hátracsavarták, és így akarták arra kényszeríteni, hogy a tanácsházára menjen. A dulakodás közben az udvarba lépett V. J-né, és az ő közbelépésére Sz. I. és P. K. elengedték V. J-t. 1959. karácsonya és az újév napja között, egyik napon, reggel 6 óra tájban V. J. házánál megjelentek B. sümegi lakos munkásőr és R., valamint K. nevezetű sümegi lakos bányászok. Az említettek azzal a céllal érkeztek, hogy V. J-t a belépő nyilatkozat aláírására rábeszéljék. V. J. az érkezők előtt a szérűskertben elbújt. Az agitátorok V. J. feleségét vonták kérdőre, hogy férje hol van. Mivel az asszony nem volt hajlandó nyilatkozni, fojtogatni kezdték. Az agitátorok V. J-t tovább keresték, és miután rátaláltak, V. J. futásnak eredt. Bartos nevű agitátor rákiáltott V. J-ra, hogy ne fusson, mert lelövi. A felszólítás után V. J. megállt, azonban a tanácsházára nem volt hajlandó elmenni. Hosszas dulakodás után az agitátorok mégiscsak kényszerítették arra, hogy velük a tanácsházára menjen. Ott V. J-val Bartos nevű agitátor durván bánt, a sapkáját rángatta és káromkodott. Az előállítást követően a tanácsházán megjelent Virág nevű sümegi lakos munkásőr, az ő vezetésével folytatódott V. J. rábeszélése, ami abból állt, hogy V. J-t egyik helyről a másikra ültették, sarokba állították, fülébe kiabáltak és a lábát rugdosták. A rábeszélésnél az ütlegetés és bajuszrángatás sem hiányzott. V. J. arra kérte az agitátorokat, hogy ne kínozzák, hanem löjjék agyon. Erre a kijelentésre Virág munkásőr becsmérelte V. J-t, és kijelentette, hogy nem érdemel egy golyót. Az agitátorok azt is követelték V. J-től, hogy énekeljen és füttyöljön nekik. Az ismertetett rábeszélés reggel 6 órától kb. este 9 óráig tartott. A szükségleteinek elvégzésére 1 órakor és 4 órakor kiengedték, azonban ez alatt Virág munkásőr vigyázott rá. V. J. még aznap este a belépő nyilatkozatot aláírta. V. J. panaszos a balkezén megmutatja az erőszakoskodás látható nyomait. Az aláírást megelőzően még vallatás közben a tanácsházán megjelent V. J. fia, annak felesége és V. J-né is. Virág munkásőr a hozzátartozóknak azt mondta, hogy az a szerencséje V. J-nak, hogy 1956-ban V. J. fia Virág munkásörnek az életét mentette meg, mert ha ez nem történt volna, V. J-nek már a hulláját vihetnék haza. V.

E-né és R. E-né előadják, hogy a faluban az előbb említett agitátorok általában erőszakosan lépnek fel, és a belépési nyilatkozatot aláírni vonakodókat erőszakkal viszik a tanácsházára és közben ütlegetik. Így pl. Z. V-t és feleségét 1959. karácsonya után erőszakkal rángatták ki a lakásukból. Ugyanez történt D. K-néval, akit este rángattak ki az ágyából és fojtogatni kezdték. A szomszédok közbelépése mentette meg D. K-nét az elhurcolástól. D. K-val szemben is erőszakoskodtak, és rajta az ütlegetés nyoma hosszabb időn át látható volt. Gy. J-nét 4 órán át őrizték a kazlak között, és a községházára való szállítástól azzal menekült meg, hogy másnak a házában keresett menedéket. V. E-né a V. J. által említett erőszakoskodáshoz hasonló eljárásról számol be. Vele és gyermekeivel szemben az agitátorok ugyancsak erőszakoskodtak. Gyermekeit a lakásban hosszabb időn át bezárták, míg ő maga az orvoshoz menekült. V. J. azt kéri a Legfőbb Ügyészségtől, hogy földjét adják vissza, mert különben megélhetése nincs biztosítva. Egyebet előadni nem kívánunk, a jegyzőkönyv előadásainkat megfelelően tartalmazza, azt hh. aláírjuk.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 21.ö.e. 1960. 324.)

Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságának fegyelmi jegyzőkönyve az „felsőbb pártszervek megrágalmazásáról”. Veszprém, 1960. január 19.

Készült: 1960. január 19-én, a megyei fegyelmi bizottság ülésén. Jelen vannak: Kiss Gyula, m. fegy. referens, Pribék Istvánné a m. fegy. biz. elnöke, Pétek Károly, Hergovics János elvtársak a m. fegy. biz. tagjai, Szabó Kálmán, Takács Gábor elvtársak, a MP VB PTO-nak vezetője, illetve a megyei munkásőrség parancsnokának helyettese és Sárközi Kálmán.

S. K.: 1926. Tófej. Anyja Sz. V., Nős B. M-mel, aki tagjelölt. Két gyermekük van. Iskolai végzettsége 6 elemi. Katona nem volt. Vagyontalan, foglalkozása cipészsegéd, jelenleg hivatalsegéd a sümegi járási tanácsnál. Párttag 1946-tól, polgári és pártbüntetése ez ideig nem volt. Tárgy: Felsőbb pártszervek megrágalmazása. Vizsgálat: S. K elvtárs az MPVB-hez írt egy levelet a zalagyömörői erőszakos tsz-szervezéssel kapcsolatos vizsgálat tárgyában. S. elvtárs ezen levelében, anélkül, hogy ismerte volna az ott történt eseményeket, felelősségrevonó, kioktató levelével elvtársiatlan beállítottságról tett tanúbizonyságot, amikor Virág Jenő elvtárs nevében a következőket írja.

Szó szerint idézzük: „Én, mint a sümegi járási munkásőrség tagja szomorúan vettem

tudomásul, hogy Virág Jenő elvtársat, a járási munkásőrség parancsnokát hamis vádak alapján, a tsz-szervezés alkalmával, törvénysértés miatt fegyelmi eljárást indítanak ellene. Teljes felelősségem tudatában kijelentem, mint a járási tanács dolgozója, ki magam is részt vettem Zalagyömörő községben a tsz-szervezésében, úgy magam, mint Virág elvtárs nevében tiltakozásomat fejezem ki azért a rágalmazásért, melyet meggondolatlan személyek ellenünk tettek. Nagyon szomorúan vettem tudomásul, hogy a központi, valamint a megyei elvtársak elfelejtették azt a sok vérhullást, amelyet az ellenforradalmárok által vesztek a mi elvtársaink 1956. évben és előtte is. Ezt úgy kell tudomásul vennünk, mi egyszerű dolgozóknak, hogy a felsőbb szervek csak akkor éreznek velünk, a valódi kommunistákkal, ha nagy bajban vannak, egyébként minden felelősséget az alsóbb szervekre hárítanak. Tudomásom szerint e hó 11. és 16-a között kivizsgálást tartottak Zalagyömörő községben a még kívül maradt egyéni gazdák tsz-be szervezésével kapcsolatban. Mint már az előbb is említettem, magam is kint jártam Zalagyömörő községben is, és sem magam, sem pedig a többi szervező társam durva magatartással nem élt a parasztsággal szemben. Akik pedig hazugsággal éltek, más nem lehet, mint akik 1956. októberében a községi tanács összes iratait elégették. Kérem a Megyei Párt- Végrehajtó Bizottságot, máskor kérdezzék meg és ne hagyják cserben a járási párt- VB-t, és annak véleménye alapján ítélik meg a helyzetet. Ha soraim nem találnak megértő elvtársak szívéhez, hanem ellenforradalmárok kezébe jutva, így az igaz kommunista szerepét vállalom minden ténykedésünkért. Mi Magyarországon élünk, és remélem magyar gondolkodás szerint bírálják el soraimat, nem jugoszláv módszerrel".

A m. fegyelmi bizottság elítéli S. elvtársat rágalmozó, elvtársiatlan cselekedetéért.

Meghallgattuk: S. K. elvtársat. Javaslat: S. K-t részesítse a MP VB. „megrovás” pártbüntetésben.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 21.ö.e. 1960. 317.)

Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottság fegyelmi jegyzőkönyvének részlete az „erőszakos tsz-szervezéssel elkövetett cselekedetről”.
Veszprém, 1960. január 19.

Készült: 1960. január 19-én , a megyei fegyelmi bizottság ülésén. Jelen vannak: Kiss Gyula, m. fegy. referens, Pribék Istvánné, a m. fegy. biz. elnöke, Pétek Károly, Hergovics János elvtársak, a m. fegy. biz. tagjai, Szabó Kálmán, Takács Gábor elvtársak, a

MPVB PTO-nak vezetője, illetve a megyei munkásőrség parancsnokának helyettese és Virág Jenő. Virág Jenő: 1922. Sümeg. Anyja K. M. Nős, 2 gyermekük van. Foglalkozása asztalos, jelenleg a sümegi járási munkásőrség parancsnoka. Iskolai végzettsége 6 elemi. Katona volt, 1952–53 fhdgy. Polgári büntetése ez ideig nem volt. Apja gazdálkodó, vagyontalanok. Párttag: 1945-től, pártbüntetése 1954-ben „szigorú megrovás”, 1958-ban ismét „szigorú megrovás.” Tárgy: Erőszakos tsz-szervezéssel elkövetett cselekedet.

Vizsgálat: Zalagyömörőn, mint a sümegi járás más községében is, 1959 tavaszán történt tsz-szervezés során a dolgozó parasztok többsége belépett a termelőszövetkezetbe. A még kívül álló dolgozó parasztok beszerzésére Zalagyömörő községben, 1959. év végén megjelent Virág Jenő elvtárs, a sümegi munkásőrség parancsnoka, továbbá B. A., K. Gy. és R. F. elvtársak, a Bakonyi Bauxit-bánya dolgozói, a sümegi járási pártbizottság küldöttei.

A szervezés során, 1959. december 29-én reggel 5–6 óra között, V. J. 7 kh-as dolgozó parasztot kényszer alkalmazásával bekísérték a községi tanácshoz. Ezen intézkedést B. A. elvtárs foganatosította. A községi tanácsnál ezután B. A., K. Gy. és R. F. elvtársak igyekeztek V. J-t a belépés ésszerűségéről meggyőzni. Kb. 9,30 h-kor érkezett a zalagyömörői tanácshoz Virág Jenő elvtárs. Ez ideig a fenti elvtársak a pártunk által kiadott irányelveknek megfelelően, azon kívül, hogy bekísérésnél erőszakot alkalmaztak, V. J-vel szemben egyéb erőszakot, törvénysértést nem követtek el. Virág Jenő elvtárs, kikérdezésekor látva a V. J-vel folytatott szervezés nehézségeit, azt, hogy V. ellenállt a belépési nyilatkozat aláírásának, először meggyőző szóval, majd pedig amikor ez nem vezetett eredményre, törvénytelen eszközökhöz folyamodva V. J-t a falhoz állította, akit ezután egész napon át, több-kevesebb megszakítással ilyen helyzetben, este 7–8 óráig a tanácsházán tartottak. Ezen időre V. J. ellenállása megtört, miután kora reggeltől estig evés nélkül benntartották, és WC-re is csak kísérettel engedték ki. Ekkor feleségéért és fiáért hazaüzent, akik, miután a tanácsnál megjelentek, V. J. ezek után jelenlétükben a belépési nyilatkozatot – nyilvánvalóan kényszer hatása alatt – aláírta. Ezt követően pedig hazaengedték a tanácsházáról. A V. J. bekísérésénél alkalmazott módszert, melyért B. A. elvtárs felelős, azzal magyarázta, hogy 8–10 napon át keresve, V-t sohasem találták lakásán, miután a szervezés elől menekült. Bekísérése idején is ilyen körülmények között, futás közben fogta el B. elvtárs V. J-t. Virág Jenő elvtárs pedig ideges, kimerült állapotára hivatkozott az általa elkövetett törvénytelen módszerek alkalmazását illetőleg, melynek helytelenségét most utólag ő maga is elismeri. Ami Z. V. zalagyömörői lakosnak a KB-hoz írt panaszát illeti, igaz, hogy K. és R. elvtársak több esetben jártak náluk tsz-be szervezés céljából. Ezen elvtársak elmondása szerint azonban – és ennek ellenkezője nem is megállapítható – minden esetben a legpártszerűbben viselkedtek és

tárgyaltak. A tárgyalást főleg Z. V-nével folytatták, miután Z. tüdőbajjal ágyban fekvő beteg, elmondásuk szerint Z-né hajlandó is lett volna a belépésre, férje azonban ezen szándékától a legdurvább módon igyekezett eltéríteni, majd veszekedést provokálva, a szervezőket sértegette, ezeket olyan állapotba hozta, hogy erélyes hangon voltak kénytelenek figyelmeztetni rendes emberi magatartásra. A Z. V. által írt levél, tehát minden bizonnyal ennek hatására íródott. Ami a levél tartalmi részét illeti, Z. ebben többek között azt írja: „Úgy engem, mint feleségemet ráncigálnak, ütnek-vernek.” Z-né, a vele való beszélgetés során maga is úgy nyilatkozott, hogy ez – már tudniillik a tettegesség – nem felel meg a valóságnak. Nyilvánvaló tehát, hogy a Z. által írt levél ilyen vonatkozásban valótlanságot tartalmaz, és abból csupán annyi megállapítható, hogy hangos szóváltás volt Z. helytelen magatartása következtében ezeknek lakásán. Ami magát a levélíró Z. V-t illeti, ez tüdőbajjal hosszabb idő óta ágyban fekvő beteg, akihez a felesége elmondása szerint is, senki nem nyúlt és vele szemben – mármint férjével szemben – sem történt durvaság. A levélírára egyébként Z. V-t nyilvánvalóan a tsz-szervezés, a szocialista mezőgazdaság fejlesztésével szemben érzett gyűlölete inspirálta. Ez következik abból, hogy Z. V. csendőr volt, és az ellenforradalom idején is ő vezette a zalagyömörői tanács elleni akciót, amikor is összetörték mindent, a tanács iratait pedig elégették. Megállapíthatóan felhasználta Z. V., és felnagyította az elvtársak által V. J-vel szemben elkövetett hibát, és ezt írta meg levélben. Ami a „síró parasztok” aláírással a KB-hoz írt levelet illeti, a levélíró, aki minden valószínűség szerint ugyancsak azonos Z. V-vel, és aki a dolgozó parasztok nevében beszél, a levélben leírt és az ebben érintett személyekkel atyafiságban van, akikkel a községben a tsz-szel szembeni ellenséges klikket alkotnak. Az első pontban a levélíró a községházát kínzókamrának nevezi, ahova és aki bekerül, az félholtan jön ki onnan, mondja a levél. Itt nyilvánvalóan a fent idézett V. J-ről van szó, és ha „félholtan” túlzás is, tény, hogy ennek van alapja. A 2-es pontban boxer, rúgás, szemtelen és illetlen modorról beszél a levél a szervező elvtársakat illetően. Ennek alapja az, hogy V. I. 7 kh-as gazdát – aki egyébként már tsz-tag és az állatait is beadta a tsz-be – a levél szerint Virág elvtárs berendelte a tanácsházára, illetve ezt V. I. a vele való beszélgetés során úgy adja elő, hogy B. A. elvtárs Farkasék lakásán, ahol ugyancsak tsz-szervezés céljából jelentek meg, a törvény nevében szólította fel V. I-t, hogy menjen be a tanácshoz. Így az erőszaknak engedve ment be V. a tanácsházához, ahol állítása szerint Virág elvtárs a zsebéből kivett boxerrel történt megfenyegetés után íratatta alá vele a belépési nyilatkozatot. Ezzel szemben B., K. és R. elvtársak elmondása szerint, V. I. saját lakásán járva, ott íratott alá vele a belépési nyilatkozatot. Tehát, ezen elvtársak nyilatkozata ellentmondanak, és az nem is bizonyítható, hogy V. I-t a községi tanácsnál – ahogy ő ezt

elmondja – kényszerítették volna. Ez ellen Virág elvtárs tiltakozik, ill. ezt tagadja. Egyébként V. I. is rokonságban áll Z. V-vel, továbbá V. J-vel, amely klikkbe ő is beletartozik, jóllehet, hogy azóta tsz-tag lett. A levélben szereplő özv. D. K-né és D. K. (ez utóbbi egyébként a zalaegerszegi útfenntartóknál dolgozik, ahova azért ment be, hogy ne kelljen a tsz-ben lépnie) elmondásuk szerint velük szemben senki nem alkalmazott erőszakot, a velük történt beszélgetés során úgy nyilatkoztak, hogy a levélről nincs tudomásuk, arra a nevüket az ő tudtuk nélkül írták be, a dologból pedig hagyják ki őket. Az idézett levélben szereplő személyek tehát V. J. és V. I-n kívül, de a falu dolgozói közül megkérdezett személyektől sem lehetett olyan adatot beszerezni, amely a levélben jelzett tevékenységet, mint a faluban folyó szervezést jellemezné. Tény az, hogy a Zalaegerszegben jelenleg folyó szervezés során kb. 53 egyéni parasztot szerveztek be, megállapíthatóan a fenti szabálytalanságon kívül pártunk által megadott elvek szerint. Tény az is, hogy Virág Jenő elvtárs és B. elvtárs, úgy az 1959. tavaszán, mint jelenlegi szervezés során – ez különösen vonatkozik Virág Jenő elvtársra – a legaktívabb tevékenységet fejtették ki a járás tsz-szervezése terén. Az is tény, hogy Virág Jenő elvtársra a járás dolgozó parasztságának többsége hallgat, problémáikkal, ügyes-bajos dolgaikkal, tanácsokért, támogatásért hozzáfordulnak, és bár jelen esetben parasztpolitikánkat megsértette, egy súlyos pártbüntetésen túlmenő szankció, figyelembe véve 16 év óta, az ellenforradalom és a tsz-szervezés során szerzett érdemeit, e súlyos, nevelő hatású pártbüntetésen túlmenő szankció alkalmazása nem csupán személyét érintené, hanem előreláthatólag káros hatással lenne a járás tsz megszilárdítására, továbbá szervezése szempontjából is. Kétséget kizáróan megállapítható, hogy V. J-vel szemben követett helytelen eljárásról kívül, az eset kapcsán tett bejelentések erősen eltúloztak. Erre fentiekben kívül az is mutat, hogy V. J. a meghallgatása során pl. elmondta, hogy a vele 1959. december 29-én történeteket megelőzően pár nappal Sz. I. és P. K. elvtársak, akik a járási tanácsnál, illetve sütőipari vállalatnál dolgoznak, szervezés céljából lakásán megjelenve, vele szemben erőszakot alkalmaztak, kezét csavargatták, stb. Ezzel szemben megállapítottuk, hogy Sz. elvtárs utoljára, 1959. február havában járt Zalaegerszegen, P. elvtárs pedig 1960. január 2-án, a népszámlálás ellenőrzésére járt Zalaegerszegen. Ugyanekkor elmondta V. még azt is, hogy a fent idézett időben a tanácsházán tettelesen is bántalmazták. Elmondása szerint, ezen bántalmazáson részt vett K. Gy. elvtárs is. 1960. január 15-én pedig, vizsgálatunk idején, V. J. ugyanezen K. Gy. elvtársat disznótorra hívta meg, az ellentmondás tehát nyilvánvaló, nem feltételezhető ugyanis, hogy ha V. a vizsgálat során elmondottaknál őszinte lett volna, megfelelt volna a valóságnak az, hogy K. esetleg bántalmazta, hogy ezek után K. elvtársat meghívta volna házához disznótorra. Összefoglalva, a Zalaegerszegben történetekkel

kapcsolatos vizsgálat során tehát tényként a következők voltak megállapíthatók. V. J. 7 kh-as gazdát erőszakos módszerekkel bekísérték a tanácsházára, ezen intézkedésért B. A. elvtársat terheli a felelősség. A fent leírtak szerint egész nap a tanácsházán tartották, ezért Virág Jenő elvtárs a felelős. A V. J. és Z. V., valamint V. I. által, személyükkel kapcsolatban elmondott tettlegesség és sérelmek nem bizonyíthatók, és a körülményekből ítélve nem is hihetők. A tény ugyanis az, hogy Zalagyömörőn még kb. 10–12 család van a tsz-en kívül, ezek nagyrésztben rokonságban állnak egymással, és a legerősebb ellenállást fejtik ki a tsz-be lépéssel kapcsolatban. Ilyen célból klikket is alkotnak. Ami Virág Jenő elvtársnak az esetről tanúsított pártszerűtlen magatartását illeti, a fegyelmi bizottság megállapítása szerint Virág Jenő elvtárs esetéért nagy részben a járási PVB, és közvetlenül Sárközi elvtárs, a sümegi JPVB titkára is felelős, miután tudták, és erre a MPVB által külön is figyelmeztetve lettek, hogy Virág elvtárs az eredmény kiharcolásában az erőszakos eszközöktől sem riad vissza, és mégis megbízták az ismert feladattal. Ezen kívül Virág elvtárs a fegyelmi ülésen elmondta, hogy a járási pártbizottságon általánosan elfogadott gyakorlat volt, hogy amennyiben valamely dolgozó paraszt nem hajlandó saját házában a belépésről tárgyalni, úgy azt berendeljék a tanácsra. Ezért nem volna méltányos az eset egész ódiáját Virág elvtárs terhére írni. A fegyelmi bizottság úgy véli, hogy Virág elvtársnál az utolsó figyelmeztetés a továbbiakban döntő változást idéz elő kedvező irányban.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 21.ö.e. 1960. 313–316.)

N. M. Szabad Föld szerkesztőségének írt, itt betűhíven közölt levele a kínzásról. Zalagyömörő, 1960. február 21.

Én N. M. Zalagyömörői lakos vagyok nagyon sokat olvasom a Szabad földet és így bátorkodtam írni és felsorolni a panaszomat, nálunk 1959. Márczius 10 én megkezdődött a falu Szocialista átszervezése, és Márczius 15 én befelyezték és 60 család kintmarad egyénileg dolgozot. 1959. december 15 én ujbol meg keztek a szervezést, amelyet a szervezőtagok. A legdurváb szervezést viték végben, amely 8 hetigtartot én egy magányos lányvagyok és deczember 21.én az egyik szervező a helyi v.b. elnökkel a lakásomra jöttek amely négy és fél óráig a hideg lakásomon kínoztak hogy írjak alá a belépési nyilatkozatnak én azt mondtam az elvtársaknak én még önként nemhatároztam ell magamat hogy belépjek a téesszbe és akkor ellmentem hazurol mert asztigérték ha megfognak elevenyen repitenek szét ha nem írom

alá a belépési nyilatkozatot és 1960. I. hó 8-án három szervező elfogott és asztmontam
 énemirok alá Erre adtak 5 percz gondolkodást és mikor az lejárt 3-an megfogtak kihúztak a
 lakásból én meg akoris asztmontam énem írok és ellhúztak a tanács egyik helyiségében
 Amitügylehet nevezni kínzóhely mert akit odavittek aszt vagy agyonverték vagyaláírt mivel
 engemis Virág elvtárs A leg durvában fogadot és fenyegetet ígykéntelen voltam
 aláírni és mostudomást szereztem arról, hogy másfalukban is vannak egyéni dolgozók és őket
 nemszervezték denálunk helyi tagok kérték, hogy öksem dolgoznak adig míg a kintlevőket
 benem Hajtják és nekem nics megélhetésem az erdőre jártam egészévben dolgozni és amit
 kerestem aszt kifizetem a földem után adóra megszépén meg álltem demostmárbarhova teszek
 jelentést. Mindenüt ellutasítanak mertkérem a földemet vissza hogy még tovább
 gazdálkodhasak és most a helyi tsz elnök levélben értesítet Hogysehova nemehetek dolgozni
 csak a tszben és akikbentvannak azok pedig mind elmenek máshova kérem a vezetőket hogy
 írják meghova menjek földem vissza szerzéséért mert én a Tsz-ben nemtudok keresni
 mertnagy a részrehajlás és aki dolgozik annak nemfizetnek mais sokcsalád van aki semit nem
 kapot a Tsztól Maradok tiszteletel

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos
 munkáslevelek. 959.)

Vándor Lászlónak, az MSZMP Veszprém megyei titkárának és Cserép
 Géza mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Szabad Föld
 szerkesztőségéhez, N. M. panaszügyében. Veszprém, 1960. március 29.

N. M. zalagyömörői lakos panaszos levelében foglaltakat megvizsgáltuk. A levélírónak abban
 nincs igaza, hogy vele szemben az aláírásnál erőszakot alkalmaztak volna, melyet maga is
 elismert. Abban viszont igaza van, hogy kölcsönösen emelt hangot használtak, ő is és a
 népnevelők is. A népnevelők elmondása szerint ez azért történt, mert sértegette őket.
 Elmondották a népnevelők, hogy kénytelenek voltak a hideg konyhában tárgyalni vele, mert
 nem engedte be őket fűtött helyiségbe. Azok a népnevelők, akik megfélekeztek magukról,
 megfelelő büntetésben lettek részesítve. A panaszossal történt beszélgetés alapján sok
 ellentmondást derítettünk fel a panaszlevéllel kapcsolatban. A tény az, hogy szeretne újra
 egyénileg gazdálkodni, illetve földjét haszonbérbe kiadni, mert eddig is így járt el. Közöltük
 vele, hogy a fennálló rendelkezések értelmében a tsz-ből három év múlva léphet ki.
 Megélhetését a tsz biztosítja, 1960. évre 29,60 Ft a betervezett munkaegység értéke, amely

biztosítottak és megalapozottnak tekinthető. N. M. különböző szervekhez küldött leveleivel el akarja érni, hogy földjét újra bérletbe adhassa és így esetleges kilépésével zavart idézzon elő. A panaszost megegyezésünk szerint mi külön nem értesítjük.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 962.)

Vígvári Gyulának, az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága „politikai munkatársának” feljegyzése N. M. panaszügyében. Veszprém, 1960. április 21.

N. M., zalagyömörői lakos panaszát – a PTO-val közösen – megvizsgáltuk, és megállapítottuk, hogy a belépési nyilatkozat aláírása nem kényszerítő körülmények hatása alatt történt. Így aláírása érvényes. N. M. Zalagyömörőn egy olyan csoport előretolt embere, akik szabotálni akarják a tsz-ben a munkát. Ez a csoport azt szeretné, ha N. M., hivatkozva minden kifogásra, visszakapná a földjét, és ezt felhasználva, ők is egyénileg folytathatnák a munkát. Ennek engedélyezése egyértelmű lenne a termelőszövetkezet széttűllesztésével. A környező termelőszövetkezetekben figyelemmel kísérik ezt az ügyet az egyéni felé visszakacsingató tsz-tagok. Politikailag helytelen lenne N. M. kérését teljesíteni. N. M. a vizsgálat folyamán nagyon arrogánsan viselkedett. A szembesítésre odahívott népnevelőket előttünk is sértegette, és a vizsgálatot folytatókkal szemben is sok esetben minősíthetetlen hangot használt. A termelőszövetkezet vezetőivel megbeszéltük, hogy mindezek ellenére biztosítsanak munkát N. M-nek, és felhívtuk figyelmüket, hogy ne érezzék vele szemben – érthetően – fennálló neheztelésüket. Ügyét egy későbbi időben leellenőrizzük.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 954.)

Többek nevében írt, betűhíven közölt levél a „Magyar szocialista Munkáspárt Fő Titkárságának” a kínzásokról. Zalagyömörő, 1960. február 29.

Alulírottak a következő panaszunkat és kérelmünket adjuk elő a Magyar szocialista Munkáspárt Fő Titkársága elé, hogy 1959. év Március 14én Zalagyömörő község a Magyar

Minisztérium rendelete folytán szociális község lett, és ezzel befejeződött a további szervezés, és ezen beszerzés után 1959. év Deczember hónapban ugyan csak újból megjelentek nálunk a népnevelő szervezők hogy a 60 egyéni gazdát beszervezzék a termelő csoportban, ezen beszerzésről biztos forrásból tudomást szereztünk arról hogy ezen második beszerzés nem a Minisztérium kezdeményezése folytán történt. hanem a helyi szervek kezdése folytán történt. panaszunk megerősítésére nézve meg említve azt hogy ha ezen második szervezés a Minisztérium rendelete lett volna, akkor a többi községekben is teljesült volna a második szervezés. továbbá ezen szervezést nem ismerjük el. és nem vagyunk hajlandók elfogadni mert a szervezők velünk szembe a tőlük telhető ütlegetést durvaságot és fenyegető riasztást hajtottak velünk szembe végre. ezen fenyegető riasztások folytán kényszerből és zavart elmével írtunk alá a belépési nyilatkozatot. mind ezen megtörténtek után, kerjük a belépő nyilatkozatok meg semmisítését, és kerjük vissza földjeinket hogy továbbra is egyénileg gazdálkodhasunk, mert egyénileg is államunk javára is termelünk. kérésünket ismételve és levélben választ kérünk. Mert it a tavasz és a földeinket munkálni akarjuk. Maradunk hazafias Tisztelettel aláírók.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ö.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 24.501/1/60. 961.)

K. I. és Cs. P. kakucsi gazdák és Ács Imre, az FM Szövetkezetpolitikai Főosztályának alkalmazottja által aláírt jegyzőkönyv az agitátorok erőszakosságairól. Budapest, 1960. január 12.

Megjelent Kakucs községből K. I. 6 holdas dolgozó paraszt, lakása: Fő u. 33. sz., valamint Cs. P. ugyancsak 6 holdas dolgozó paraszt, és az alábbiakat adták elő. Folyó hó 8-án, du. 3 óra tájban K. I. lakásán megjelent 3 agitátor és rendes hangnemben beszélgettek a termelő-szövetkezetbe való belépésről. Ezt követően este 6 óra tájban az egyik agitátor eltávozott és 3-4 emberrel tért vissza, mikor is gorombán felszólították panaszost, hogy kövesse őket a tanácsházára. Mivel ezt megtagadta, kezénél fogva rángatták, azonban nem volt hajlandó az elmenetelre. Erre az agitátorok rendőrt hívtak, aki megjelenve, felszólította K. I-t, hogy kövesse őket a tanácsházára, mert amennyiben erre nem hajlandó, úgy megbilincselve viszik el. Panaszos azonban ezt is megtagadta, mire a rendőr eltávozott. Ezután megjelent újabb 3 agitátor, akik közül az egyik pisztollyal fenyegette meg a panaszost és családtagjait. A

dulakodás közben panaszos feleségének kezét csavargatták, az asztalt feldöntötték, edények borultak fel, stb. A panaszos feleségének velük egy háztartásban élő, szellemileg gyenge, felnőtt bátyja, káromkodva tiltakozott az erőszakosság ellen, mire őrá is pisztolyt fogtak, aki ezután lecsillapult. Ez úgy látszik meghökkentette az agitátorokat, mert ezt követően szó nélkül eltávoztak. Előadja továbbá panaszos, hogy az agitátorok feltehetően a Babádi Állami Gazdaság dolgozói, valamint a szentendrei járás üzeimeiből voltak lent Kakucson.

Elmondja továbbá panaszos, hogy S. J. helybeli szabómester is jelen volt az agitátorok kíséretében, aki tudomása szerint kényszerből kapcsolódott be az agitációs munkába, mivel az esetet megelőzően afférja támadt a községben dolgozó agitátorokkal a kocsmában, letartóztatással fenyegették, melyet állítólag azzal a feltétellel nem foganatosítottak, hogy S. J. legalább 3 tagot beszervez a tsz-be.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 128.)

Ács Imrének, a Földművelésügyi Minisztérium Szövetkezetpolitikai Főosztályáról írt feljegyzése a KB Mezőgazdasági Osztályának a Kakucson történetekről. Budapest, 1960. január 14.

F. hó 13-án Kakucs (dabasi járás) községben jártam, ahonnan K. I. dolgozó paraszt a nála járt agitátorok túlkapásáról tett panaszt a Földművelésügyi Minisztériumban. Hegyvári járási titkár elvtárral felkerestük a panaszt, ahol a mellékelt jegyzőkönyvben foglaltak zömében beigazolódtak. A községben elég rossz a hangulat, a parasztok elbújnak, stb. s több jel arra mutat, hogy a fejlesztést nem készítették elő megfelelően. Jelenleg mintegy 35–40 belépőjük van 300 kh földdel. A nap folyamán megjelent a községben a Megyei Pártbizottság első titkára, Horváth elvtárs, valamint Házi elvtárs, és a PTO vezetője, akik ez ügyben utasításokkal látták el a járási titkárt. Megjegyzem, hogy fentiekkel kapcsolatos tevékenységemet a megyei elvtársak helytelenítették, s a további tüzetesebb vizsgálattal vagy esetleges felelősségre vonással nem értettek egyet. Javaslom a dabasi járás fejlesztéssel kapcsolatos munkáját fokozottan figyelemmel kísérni.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 127.)

„Egy abai lány” aláírással ellátott levél a Magyar Rádió és Televízióhoz a környezetében tapasztalt kínzásokról. 1960. jan. 16.

Bocsánatot kérek, ha netalán zavarnám Önöket, de most már nincs szívem elviselni az itteni helyzetet. Tudniillik ide Abára mindennap egy embert hoztak, mert nem akart aláírni a tsz-be a belépési nyilatkozatnak. Úrhidáról hozták ide, és most már nem is engedik haza, mert tartanak tőle, hogy elmegy orvoshoz. Idáig túrtuk, de a mai nap folyamán annyira agyonverték, öten ütötték lapáttal és tűvel szurkálták össze. Úrhidán sokat megvertek és ugyanilyen barbárságokat követtek el. Ha egyszer kötelező a tsz, akkor általánosan kiáltás ki, hogy mindenki álljon be, de ne csak azt az egyet üssék. Az a szegény ember teljesen idegen számomra, csak hírből ismerem. Az ember rokkant és mégis ütik. Nagyon kérem Önöket, legyenek szívesek az ügyet kivizsgálni mind a két községben, tessék kivizsgálni.

(Fejér Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 19.f. 1960. 35.ö.e. 10/A. Levelezés, 3441/Jné.)

„Régi öregharcos” aláírással ellátott, betűhíven közölt levél az MSZMP Tolna Megyei Bizottsága számára. Paks, 1960. január 18.

Tisztelt Elvtársak! Elnézésüket kérem, hogy levelemmel zavarom önöket de kötelességemnek tartom azt hogy egyes emberek hibáit felvessem, mert ez a Pártra a kormányra gyalázatot hoz. Itt a Paksi járásban is folyik a tsz szervezés. Csak nem az önkéntesség alapján. Én ezt helyeslem, de nem így ahogy most folyik itten, mert az emberekkel nem emberi módon bánnak. Azok akik kint vannak agitálni sokszor elmondom mit csinálnak. Behivatják a Tanácshoz a parasztokat és adnak egy két pofont meg „bokán rugják, meg ki rugják a széket alóla” mint Gerjebe is, meg máshol is. De ha kijönnek a központtól ellenőrizni be tartják-e az önkéntességet ezt nem mondják meg a járásiak, a parasztok meg félnek ne hogy még egyszer kapjanak. Kérdezem én hogy szabad-e ilyet csinálni? Meg az is számtalanszor előfordult, hogy éjszaka hívták be a parasztokat, Hogy miért az titok. Nem mondják meg csak az tuga aki ott vót. Ezek nem gondolnak arra, hogy milyen lelki vivódás megy végbe az emberekbe. Mert ha már így viselkednek ezek mi lesz ez után? Pedig sok szegény paraszt nehéz munkával nagyon sok krumplileves és rántottleves evéséből spórolta, gyűjtötte kis vagyonkáját. Nem mindegy az, hogy hogy keresi ezután a kenyerét. Én tudom, hogy jobb lesz a tsz-be, de nem ilyen bánásmódba kell részesíteni a parasztokat. Én már öreg vagyok és nem

bánom mi lesz még is azt mondom nézzenek ezek után. Nem méltó ez a munka így a Párthoz. És ezekből a parasztokból a gyűlöletet nehéz lesz kimosni később, ha továbbra is így megy. Kérem, mielőbb nézzenek utána. Elvtársi üdvözlettel! Régi öregharcos.

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV.cs. 64.ő.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. 884.)

A sándorfalvi rendőrörsről Jakab József rendőr főtörzsőrmester jelentése
Szeged Járási Rendőrfőkapitányságnak, a tanácsházán történt kínzásról.
Sándorfalva, 1960. január 18.

Jelentem, hogy Sándorfalva községben folyó Termelőszövetkezeti agitáció során 1960. január 17-én Szaporhegy területéről behívták a tanácsházához T. J. Szaporhegy (úri Varga-tanya) lakost, és a tanácsházán az egyik szobában Kiss nevezetű szegedi lakos, meg nem engedett módon foglalkozott T-vel, többek között az asztal alá bujtatta kb. 25 esetben, majd amikor az asztal alól kiengedte, akkor vigyázzba állította, és T-nek azt kellett mondani, hogy éljen a termelőszövetkezet. Behívták a tanácsházához Z. J-né, Sándorfalva, Eperjes dülői lakost is, aki nem írta alá a belépési nyilatkozatot, ezt az idős asszonyt is egy magánszorgalomból alakított bizottság foglalkoztatta, majd többek között a fülét és a haját kezdték rángatni. Fenti törvénytelen eljárásnak Tóth Péter elvtárs vetett véget, azonban nevezettek adatait nem írta fel, és nem kérdezte meg őket, hogy az eset hogyan kezdődött. Fenti két esetet nem ellenőriztük le, jelentésemet csak Tóth elvtárstól hallottak alapján teszem meg.

(Csongrád Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 3.f. 22.ő.e. Levelezés. 490.)

O. I. levele a Magyar Rádióhoz az erőszakos tsz-szervezésről. Fadd, 1960.
január-február.

Már harmadszor keresem fel önöket panaszos levelemmel. 1959. február hónapban megindult nálunk Faddon a tsz-mozgalom, olyan mértékben, hogy szocialista nagyközség lett márc. 15-én. Aki akart, aki nem, mindenkinek be kellett menni, mert az agitálás kényszerítéssé vált. A legvégső helyzetben már karhatalmisták gumibotokkal jöttek agitálni. Éjjel-nappal kicibáltak a Tanácsházára bennünket, nem tudtunk mást tenni, mint aláírni. Én nem azért védekezem, mert gátoskodni akarok, hanem mert 60 éves elmúltam, beteg ember vagyok, nyomorult, erős

szív- és tüdőasztmám van, amit orvosi igazolvánnyal tudok igazolni. Itthol is segítség, és a 63 éves feleségem végzi el a munkát, még könnyű munkát sem tudok elvégezni, mert egész nap nem tudok talpra állni. Akkor is megmondtam, aláírom de nem megyek be. Vegyék be a földem kishaszonbérbe, de elutasítottak. A sógor, Kormos mindent el tud intézni, de mi legyen azzal, akinek nincs sógora, komája? Akinek van valami vezető hozzátartozója, attól beveszik a földet, az illetőt pedig elhelyezik valami állásba. Akinek szüksége lenne rá, hogy bevegyék a földjét, azt elutasítják. Küldtek ki egy papírt, hogy a vetőmagot adjam be, búzát 260 kg, kukorica 260 kg, árpa 110 kg, 6–700 kg szalma, széna. Szóval 1 évi kenyeremet is el akarják venni tőlem, keresni meg nem tudok. Van egy teljes munkaképtelen, 35 éves fiam, aki születése óta nyomorult, és van egy lányom, akinek az ura boltos, 1300, 1400 ft fizetéssel, és 2 gyerekkel, segíteni ezek sem tudnak. Feleségem 500 ft öregségit kap, ebből 3 személy, 2, aki nem is tud semmit dolgozni, nem lehet megélni. Ha dolgozni nem tudok, nem lesz munka-egységem sem, de ha beveszik kishaszonbérbe, a kenyerünk meglesz. Kérem önöket, válaszukban tudassák velem, hogy 60 éven felül követelhetik-e a belépésemet vagy a földemmel mit csinálhatnak. Az öreg koromat másképpen képzeltem el. Még tudtam, nem kellett hajszozni engem munkára. De ha nem megy, hiába hajszoznak. Nekem is jobb lenne, ha dolgozni tudnák itt. Tudom, tudja mindenki, hogy szorgalmas voltam, és kötelességtudó, az adót is pontosan fizettem mindég. Nagyon kérem, mivel elég kényes ügy, levélben válaszoljanak, ha ezt is lehet, kérem, minél hamarabb.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21.ő.e. 282.)

O. K-né egy szerkesztőséghez írt levele apja megveréséről. Padrag, 1960. január 25.

Nagyon szomorú dolgot kell megírni. Már annyit gondolkodtam megírjam-e vagy sem. De valahogy nem bírok belenyugodni ebbe a szörnyűségbe. Az édesapáméknál január 4-én este voltak az agitálók, hogy ők is lépjenek be a Termelőszövetkezetbe. Az édesanyám nálunk volt disznóölésen. Az apám egyedül volt otthol. Vagyis egy távoli szomszédja, akivel beszélgettek. Azt kérdezte beszélgetés során a szomszéd az apámtól. Te nem félsz, hogy megvernek az agitálók? (Mert ott az a hír járta, ha nem lép a szövetkezetbe, azt megverik.) Az apám azt mondja, hogy a vöm most volt itt egy pártemberrel, és azok azt mondták neki, hogy senkit sem szabad ezért megverni. Ezt már az ajtóban álló öt agitáló is hallotta, mert akkor

jöttek, és kérdezték. Mi van a vejével meg a pártemberrel? Mondja nekik az apám, hogy senkit sem szabad megverni, amiért nem lép a szövetkezetbe. Erre azt mondják hogy a vejét és azt a pártembert is kidobadják az állásból, mert önekik ehhez joguk és hatalmuk van. Azután rátértek, hogy miért jöttek. Az apám helytel kínálta őket. Leültek. De közben a szomszédot elküldték, azt mondták neki, maga mit keres itt, menjen haza, majd magára is rákerül a sor. Az édesapám egyedül maradt az öt agitálóval, és kínálta őket borral. Nem fogadták el, azt mondják, őket evvel nem lehet lekenyerezni. Azután mondták neki, hogy írja alá a belépési nyilatkozatot. Az apám azt mondja, még nem ír alá, mert ő hogy menjen olyan messziről dolgozni. Mert ők messze laknak a falutól, teljesen a falu határszélén, fönt a hegytetőn, a szomszédos falunak is ott van a határa. Házak is nagyon ritkán vannak. És a szőlők is csak 700–800 öl kisparcellák, az is vidéki embereké. Bányászoké és gyári munkásoké. A Termelőszövetkezet szőlője is közelebb a faluhoz lesz. Azt mondja az apám, ha a vidékiek is termelőszövetkezeté lesz, akkor ő is belép és ott helyben dolgozhat. És ő szívesebben kikapál öt rend szőlőt, mint csak a Hegytetőről lemegy és följön. Neki csak a menéssel tellene az ideje. Azt mondják az agitálók, őket ez nem érdekli, csak írja alá, ha holnap ki is lép belőle. De az apám azt mondta, üzenek a feleségemnek, jöjjön haza, és megbeszéljük. Az agitálóknak a türelmük véget ért. Nekimentek mind az öten ököllel, és ütni kezdték, majd kilökték a házból, az egyik bezárta azt ajtót, zsebre tette a kulcsot és azt mondták neki. Ide addig nem jön vissza, míg alá nem írja. Most pedig jön velünk a tanácsházára és ott aláírja. Útközben bántalmazták, és nem bírta tovább, egy mély árok szélén írta alá az egyik agitáló hátán az (önkéntes) belépési nyilatkozatot. Azt is mondták neki, hogy magát agyon is üthetjük, ki tanúskodik róla. Úgy látszik, nekik ez a felvilágosító-nevelő munka. A férjem is volt kint falunkban agitálni több bányásztársával a devecseri járásban, de még ilyent nem hallottunk, hogy valakit megvertek volna. Pedig itt is termelőszövetkezet már minden község. Nagyon bánt minket ez, mikor szegény apám úgyis annyit szenvedett életében. Olyan embernél volt 22 évig cseléd, aki nagyon kihasználta, és semmibe sem vette a szegény embert. A férjem elpanaszolta a bányánál a párttitkárnak, hogy megvertek az apámat, telefonáltak a tapolcai járási pártbizottságra, ott azt a felvilágosítást adták, hogy az uzsai kőbányából, és a tapolcai vasutasok voltak kint. De bizony ebben az ügyben tovább nem intézkedtek. Ezért kérem, legyenek szívesek tanácsot adni, levélben hova forduljunk, hogy ez az ügy orvoslásra találjon.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 02149.)

T. I., az OTP VII. kerületi fiókgazgatója és Balogh István alapszervezeti MSZMP-titkár levele az MSZMP a Szigetvári Járási Pártbizottságnak. Budapest, 1960. január 25.

Arra kérjük az Elvtársakat, hogy id. F. J.-vel (Mozsgó, Baranya vármegye, szigetvári járás) kapcsolatos ügyben szíveskedjenek tájékoztatást adni. Id. F. J. menyé, ifj. F. J.-né az OTP VII. ker. fiókjának dolgozója. Nevezett munkatársainak arról beszélt, hogy apósa levélben közölte velük, hogy erőszakkal íraták alá vele a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Elmondása szerint ez oly módon történt, hogy lakására kiment két „börkabátos” (állítólag BM-igazolvánnyal igazolták magukat), elvitték a Tanácsházára, és mert vonakodott aláírni a belépési nyilatkozatot, veréssel fenyegették és letartóztatással. Ezek után aláírta az eléje tett papírt, de ijedtében azt sem tudta, hogy tulajdonképpen mit is írt alá. A következő napokon példáját követve, a többi gazda is aláírta a belépési nyilatkozatot. A magunk részéről nem feltételezzük, hogy fentiek megfelelnek a valóságnak. Minthogy ifj. F. J.-né több dolgozótársának mondta el a levél állítólagos tartalmát (a levelet, kijelentése szerint elégették), szükségesnek tartottuk, hogy az Elvtársak tájékoztatását kérjük. Természetesen, az Elvtársak cáfolatának birtokában, ifj. F. J.-né felelősségre fogjuk vonni a tsz-szervezéssel kapcsolatos rágalmazásért. Megjegyezni kívánjuk, hogy ifj. F. J. dolgozónk férje, a SZÖVOSZ alkalmazottja, és beosztásából adódóan többször jár vidéken, s így nem közömbös, hogy milyen hírt visz. Előre is köszönjük az Elvtársak fáradozását, és várjuk szíves válaszukat.

(Baranya Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Szigetvári JB, 3.f. 2. 1960. 9.ő.e. Tsz-ek megalakulásával, tsz-parasztok visszahívásával kapcsolatos ir. 41.)

Szabó Józsefnek, az MSZMP szigetvári járási titkárának és Horváth János agitációs és propaganda osztályvezetőjének levele az OTP VIII. kerületi MSZMP-szervezetének, az erőszakos tsz-szervezésről. Szigetvár, 1960. január 28.

Hozzánk küldött levelükben arra kérnek bennünket, hogy adjunk tájékoztatást arról, hogy Mozsgó községben id. F. J. azon állítása megfelel-e a valóságnak, hogy vele BM-dolgozók erőszakkal íraták alá a tsz-belépési nyilatkozatot. Ezzel kapcsolatban az alábbiakban adunk

tájékoztatót az elvtársak részére, azzal a céllal, hogy ifj. F. J-néval felelőtlen kijelentései miatt elbeszélgethessenek. Ifj. F. J-né azon állítása, hogy az apósával csúnyán beszélgettek volna az agitátorok, nem felel meg a valóságnak, ugyancsak nem felel meg a valóságnak az sem, hogy letartóztatással és egyéb mással fenyegették volna. Nem fedi a valóságot az sem, hogy a párt által kiküldött agitátorok között BM-dolgozók is lettek volna, természetes, hogy BM-igazolvánnyal sem rendelkezett egyik sem. A valóság az, hogy id. F. J. a tsz-szervezés idején mereven elzárkózott az elől, hogy ő a termelőszövetkezetbe lépjen. Sőt, tett olyan kijelentéseket az agitátorok előtt, hogy ő nem akar rabszolga vagy cseléd lenni, a községben nyomortelepet sem akar látni, ezért ő sosem lesz tsz-tag. Ezekkel a kijelentésekkel eléggé nehezítette is a tsz-szervezés előrehaladását a községben. Annak ellenére, hogy id. F. J. ilyen kijelentéseket tett, semmiféle bántódása nem történt, amikor az agitátorok látták, hogy id. F. J. részéről ilyen makacs ellenállás mutatkozik a tsz-be való belépést illetően, egyszerűen kikerülték a házát és nem mentek el hozzá. F. J., mikor látta, hogy a népnevelők nem keresik fel, szólt a községi tanács elnökének, hogy ő is kíváncsi arra, hogy mi történt a községben és mennyien írták alá a belépési nyilatkozatot, és az ő szomszédjai aláírták-e már. Erre a községi tanács elnöke elmondta neki, hogy nem csak a szomszédai írták alá a belépési nyilatkozatot, hanem a község dolgozó parasztjainak majdnem 90%-a. Erre id. F. J. megkérte a tanácselnököt, hogy mutassa meg neki az aláírt belépési nyilatkozatokat. A községi tanács elnöke ezt megengedte neki, ezután id. F. J. minden további nélkül önként aláírta a belépési nyilatkozatát. Még egyszer meg kívánjuk jegyezni, hogy a termelőszövetkezeti agitációban kimondottan üzemi munkások vettek részt, a járási és a megyei Pártbizottság állandó ellenőrzése alatt. Semmiféle durvaság, vagy pártszerűtlenség nem fordult elő a szervezési munkában, nemcsak Mozsgón, hanem a többi községekben sem. Ifj. F. J. által terjesztett rossz indulatú rágalomnak nincs semmiféle alapja.

(Baranya Megyei Levéltár, MSZMP Szigetvári JB, 3.f. 2. 1960. 9.ö.e. Tsz-ek megalakulásával, tsz-parasztok visszahívásával kapcsolatos ir. 42.)

A Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály által felvett jegyzőkönyv részlete a héregi községi tanácsházán. A. L., 40 éves gazda tanúkihallgatásáról. Héreg, 1960. január 27.

Kérdés: Mondja el, hogy mikor, hol és kik verték meg Önt? Közlés: 1960. január 18-án délre voltam idézve a héregi tanácsházára, tsz-szervezés végett. Erre az időpontra nem tudtam

bejönni, mivel a községtől 4–5 km-re dolgoztam. Úgy gondoltam, hogy majd másnap itthon maradok és akkor bejövök a tanácsházára. Este 19 órakor értem haza, megvacsoráztam és lefeküdtem. Feleségem és lányom átmentek a szomszédba M. L-néhoz tollat fosztani. 21 óra körül zörögtek lakásomon, és amikor ajtót nyitottam, 3 bőrkabátos férfi azt mondta, hogy öltözzek fel, menjek velük a tanácsházára, amennyiben nem írom alá a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Én azt mondtam, hogy nem írom alá, és erre bejöttem velük a tanácsházára. A tanácsházán bevittek a hátsó szobába, és ott agitálni kezdtek, hogy lépjek be a tsz-be. Ezt azt mondtam, hogy nem lépek be, mert vannak előttem nagyobb gazdák, majd ha azok belépnek, akkor én is belépek. Ekkor rövid időközönként többen bejöttek a szobába, és kb. 8–9-en tartózkodtak a szobában. Bejött többek között egy alacsonyabb, kb. 55 éves férfi is, aki azt mondta nekem, hogy amennyiben nem írom alá a belépési nyilatkozatot, ellátják a bajomat. Bejött egy fiatalabb férfi is, aki azt kérdezte tőlem oroszul, hogy ponyemáj pa ruszká, erre azt válaszoltam, hogy nem értek oroszul. A szobában lévő személyek közül az egyik férfi – másnap megtudtam, hogy B-nek hívják – vigyázzba ültetett, és azt mondotta, hogy nézzek a szeme közé. Ezután elővett egy kis noteszt, megnézte és azt mondotta, hogy én ellenforradalmár voltam, valamint német katona. Megkérdezte azt is, hogy hogyan köszönnek a Hitler katonái, én erre nem voltam hajlandó megmutatni a köszönést. Én hivatkoztam arra, hogy nem voltam ellenforradalmár, sem német katona, kérdezzék meg a tanácselnököt. Ők azt mondták, hogy nem kérdeznak meg senkit. B. felvetette velem nagykabátomat és rám adott egy bőrkabátot is, és ezután odaállított a kályha mellé. Ekkor láttam, hogy a többiek a szoba két ablakára bőrkabátot akasztottak fel. B. a kályha előtt odaállt elém, és elkezdett pofozni azzal, hogy „még mindig nem írod alá a belépési nyilatkozatot?” Én azt válaszoltam, hogy nem írom alá, mire B. és két oroszlányi felváltva pofoztak. B. megjegyezte, hogy ő nyomozó főhadnagy. Amikor izzadni kezdtem a kályha mellett, B. levetette velem a bőrkabátot, és a nagykabátomat is. Le kellett vennem a sapkámat is. Ezután kiskabátban, hajadonfőtt kivittek az utcára azzal, hogy elvisznek haza, és otthon a feleségemmel megbeszélem, hogy aláírjuk-e a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Meg kívánom jegyezni, hogy a kb. 55 éves oroszlányi férfi először azt akarta, hogy mezítláb hajtsanak ki a szőlőhegyre, mire valaki a szobában lévők közül azt mondta, hogy azt nem lehet. A lakásom felé, a kb. 55 éves oroszlányi férfi és két másik férfi kezdtek vezetni. Szótlanul elértünk az egészségházig. Ekkor a kb. 55 éves oroszlányi férfi meglökött és azt mondta, hogy „félre akar bennünket vezetni”, és visszahoztak a tanácsházára. Útközben kísérőim közül az egyik mutatott egy pisztolyt és azt mondta, hogy amennyiben szökni próbálok, rögtön keresztül fognak löni. Amikor bevittek újra a tanácsházára, a kb. 55 éves oroszlányi férfi azt mondta, hogy vessem le a csizmámat és

a zoknimat. Míg a csizmámat vetette, behozott egy kb. 50 cm-es gomitömlőt. Engem leültettek egy székre, a lábam egy másik székre tetették, egyikük ráült a térdemre, és a kb. 55 éves oroszlányi férfi a gomitömlővel elkezdte ütni a talpamat. Miután jól elverte a talpamat, B. felállított, majd leültetett a földre és kinyújtatta velem a lábamat. Ekkor egy szintén oroszlányi férfi kezdte verni a talpamat a gomitömlővel, és B. azt mondotta, hogy ne merjek jajgatni. Ekkor a szobában lévők közül valaki közbeszólt, hogy elég lesz már, mert kitördelik az ujjaimat. Ekkor abbahagyták a gomitömlővel való verést. B. felállított, és a kb. 55 éves oroszlányi férfi azt mondta, hogy hajoljak le. Amikor lehajoltam, nagy ütést éreztem a faromon. Az orvosi látlet szerint rúgástól származhatott, mert nagy kék folt maradt utána, és kb. 3 napig le sem tudtam ülni. Azt nem láttam, hogy ki rúgott meg. Megjegyezni kívánom, hogy amikor a kb. 55 éves oroszlányi férfi ütötte a széken a talpamat, egy fiatal oroszlányi férfi vonalzóval a számra csapott. B. odaállított a kályha mellé, valaki felnyitotta a kályha tetejét és azután B. azt mondta, hogy tartsam a fejem a láng fölé. Én ezt megtettem, majd erre a fiatal oroszlányi férfi azt mondta, hogy vegyek ki parazsat a kályhából. Én ekkor hirtelen puszta kézzel belenyúltam a kályhába, kivettem egy parazsat és odatettem az asztalra. Közben több helyen megégettem a kezemet. A fiatal oroszlányi ezután megkérdezte tőlem, hogy hol égettem meg a kezemet, mire én nem mertem azt mondani, hogy most a parázs kivételénél, hanem azt mondtam, hogy az erdőben. Erre csak annyit válaszolt, hogy „azért”.

Meg kívánom még jegyezni, hogy a kb. 55 éves oroszlányi férfi, miközben pofozott, olyan kijelentéseket tett, hogy éppen olyan kövér vagyok, mint ő, és milyen jól lehet ütni rajtam. A tanácsházán egy kockás papírra írt jegyzőkönyvet is mutattak – azt nem tudom, hogy melyikük írta – és azt mondták, hogy az van abban leírva, hogy én ellenforradalmár voltam, és az ősi vagyont követeltem vissza, valamint az, hogy német katona voltam. Azt mondták, hogy amennyiben a belépési nyilatkozatot aláírom, akkor hazaengednek és megsemmisítik a jegyzőkönyvet, amennyiben pedig nem írom alá a belépési nyilatkozatot, úgy kényszerítenek, hogy ezt a jegyzőkönyvet írjam alá, és akkor elvisznek Komáromba. Ezek után elém állt B. és azt mondta, hogy miért nem közöltem velük, hogy feleségem hajlandó aláírni a belépési nyilatkozatot, mire én azt válaszoltam nekik, hogy ezt nem is kérdezték. Ekkor felöltöztettek, és hárman, köztük, B. és két másik férfi elkísértek a lakásomra azzal, hogy a feleségem majd aláírja a belépési nyilatkozatot. Közölte velem B. azt is, hogy amennyiben feleségem nem hajlandó aláírni a belépési nyilatkozatot, úgy visszahoznak a tanácsházára. Kb. éjfél felé járt az idő, amikor lakásomra értünk. Feleségem és lányom már ágyban voltak. B. kitette az asztalra a jegyzőkönyvet, egy másik odaadta feleségemnek a belépési nyilatkozatot, és B. azt mondta, hogy amennyiben feleségem nem írja alá, akkor nekem alá kell írni a jegyzőkönyvet,

és akkor újra elvisznek. Feleségem látta rajtam, hogy megverték, és azonnal aláírta a belépési nyilatkozatot. B. ekkor gyufával meggyújtotta a jegyzőkönyvet és bedobta a kályhába. Ezután eljöttek lakásunkról, és amikor kikísértem őket, B. azt mondta, hogy ne merjem megmondani senkinek, hogy mervettek, mert ugyanezt kapom akkor megint. Én azt mondtam, hogy nem mondom el senkinek.

Másnap dél körül elmentem a boltba, és ott odajött hozzám a kb. 55 éves oroszlan yi férfi, lekezelt velem és fizetett egy kisüveg sört. Én mondtam neki, hogy büntetlenül vertek meg engem, mire azt kérdezte, hogy haragszom-e. Én azt mondtam erre, hogy nem haragszom. Erre azt mondotta, hogy Rajkot felakasztották és utána rehabilitálták. Utána én megittam a sört, amit fizetett és elmentem haza. Délután 14 óra után B. eljött a lakásomra, és azt mondotta, hogy menjek el vele agitálni. Én azt mondtam neki, hogy fáradt vagyok, le akarok feküdni. Erre B. azt mondta, hogy akkor a lányomnak kell elmenni vele agitálni. A lányom el is ment vele. Lakásomon ekkor jelen volt apám is, aki megkérdezte B-től, hogy akkor ő is úgy jár-e majd mint én. B. erre megkérdezte apámtól, hogy miért, én hogy jártam, mire apám azt válaszolta neki, hogy megverték a fiamat. B. ekkor hozzám fordult és megkérdezte, hogy igaz-e, hogy megverték engem. Mire én nem mertem azt mondani, hogy megverték, és azt mondtam, hogy nem vertek meg. B. erre csak azt mondotta, hogy „azért”. Beszélgetés közben B. megjegyezte, hogy ő el mer jönni hozzánk pisztoly nélkül is, és azt is mondotta, hogy ő párton kívüli, de azt hozzátette, hogy tiszt. Azt nem fejtette ki bővebben, hogy milyen tiszt. B. ekkor ittas volt, és még tőlem is kért bort. Én adtam is neki, és emlékezetem szerint kb. 4 deci bort ivott meg, míg én fenn voltam. Megjegyezni kívánom, hogy B. előző nap is – amikor megverték – ittas volt. Ezt onnan tudom, mert az ittassága látszott rajta és eléggé rosszul is beszélt. Egyebet ezzel kapcsolatban elmondani nem tudok. Kérem az engem bántalmazó személyek felelősségre vonását.

Kérdés: Kinek mondotta el, hogy Önt megverték? Felelet: Feleségem és lányomon kívül T. F-nek, valamint I. I-néknak mondtam le, hogy a tsz-agitátorok megverték. Megjegyezni kívánom még azt, hogy amikor éjfél körül a tanácsházáról kísérték haza, útközben találkoztunk N. L-lel az autóbusz megálló előtt, és ő is látta, hogy engem hárman kísérnek haza. A jegyzőkönyv vallomásomat helyesen tartalmazza, és átolvasás után aláírásommal igazolom.

(Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, XXV.10. Komárom Megyei Főügyészség, B10019/60. B. F. és társai, 39–42.)

T. F., 51 éves gazda, római katolikus egyházközségi tanács elnökének tanúkihallgatási jegyzőkönyve a belépési nyilatkozat aláírásáról és A. L. megkínzásáról. Felvéve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetésével a héregi községi tanácsházán, 1960. január 27.

Kérdés: Nyilatkozzon arra vonatkozóan, hogy A. L. megverésének ténye hogyan jutott tudomására, mit látott ezzel kapcsolatban?

Felelet: 1960. január 18-án, este 6 óra körül megjelent a lakásomon három személy, akik a községben a termelőszövettel kapcsolatban agitációs munkát végeztek. Egy közülük alacsony, kopasz volt, ha jól emlékszem, hosszú fekete kabát volt rajta, kucsma vagy svejci sapka volt a fején, a másik egy középtermetű, zömök, hosszú bőrbakabátos volt, míg a harmadik egy vékonyabb, középtermetű, micisapkás volt. Mondták, hogy azért jöttek, hogy a termelőszövetkezetbe akarnak beléptetni. E körül folyt a beszélgetés, én mondtam, hogy a feleségem nincs itthon, nélküle nem dönthetek. A kopasz azt mondta, hogy azért küldtem el a feleségemet, hogy erre hivatkozhasam. Mindig erélyesebben beszéltek velem, majd azzal mentek el, hogy éjfélig alá legyen írva a nyilatkozat, akkor majd jönnek és az ajtót ne zárjam be, mert ha be lesz zárva, keresztüllövik az ajtót. Amikor kimentek, a bőrbakabátos hátramaradt és jóindulatúnak látszóan figyelmeztetett, hogy jobb, ha aláírom a belépési nyilatkozatot, mert különben meg fognak verni. Ezután elmentek. Később lefeküdtünk, de nem aludtunk. Még az éjjel, pontosan éjfél után öt perccel bekopogott valaki, és szóltam, hogy rögtön jövök, mire erősen rugdalni kezdték az ajtót, annyira, hogy azt hittem, összetörik. Ezután kinyitottam az ajtót, mire a már említett kopasz mondta, hogy miért zártam be az ajtót, amikor megmondták, hogy hagyjam nyitva. Ismét hárman jöttek, a bőrbakabátos helyett azonban egy másik jött, aki egy alacsony ember volt. Kérdezték, alá van-e írva a nyilatkozat. Mondtam, nincs. Erre én levettem a szekrény tetejéről az üres nyilatkozatot, mondtam, hogy nem látom aláírni. Erre a kopaszt azt mondta, hogy a „papnál láttál aláírni, itt nem látsz?” Ugyanis a helyi egyház világi elnöke vagyok. Egyébként 17 hold földem volt, ennél nem is volt soha több földem, kuláknak sem voltam nyilvánítva soha. Ezután fenyegettek, hogy vagy aláírom, vagy elvisznek. Hogy hova vinnének, azt nem mondták. Ezután éjfél után néhány perccel aláírtam a nyilatkozatot. Ezután én, minthogy tartottam attól, hogy megvernek vagy elvisznek, mert a helyzet ilyen volt, aláírtam a belépési nyilatkozatot. Egyébként én mondtam nekik, hogy másnap 10 óráig adjanak határidőt, hadd beszéljem meg a feleségemmel a belépés kérdéseit. Ilyen határidőt nem adtak, bár szándékomban állt belépni a tsz-be. Annak ellenére, hogy ilyen körülmények

között léptem be, a belépési nyilatkozatot fenntartom, bent akarok maradni a szövetkezetben. Én éjfélkor kértem őket, hogy másnap majd aláírok. Ekkor azt mondták nekem, most kell aláírnom, utána felkeltjük a papot és megyünk vele agitálni. Aláírásom után mégis elmentek, majd másnap reggel hárman bejöttek ismét hozzám, és a kopasz mondta, menjek vele agitálni. Én mondtam, hogy du. 2 órára a tanácsházán ott leszek. El is jöttem ide, de nem találtam a kopaszt, aki közben otthon keresett engem, hogy becsaptam, nem mentem agitálni, és azt kiabálta, hogy agyonlő. Ezt mondta a lányom és a feleségem, amikor hazamentem. Másnap délelőtt, hogy a velem kapcsolatos dolgok történtek, jött át hozzám A. L. Rajta verés nyomai látszottak. Azzal jött, hogy rendesen kikészítették. Mondta, hogy kitömött gumicsővel elverték a talpát, megpofozták, levetköztetve kint járkáltatták, parazsat vetettek ki vele a kályhából, és erőszakkal dohányoztatták. Mondta, hogy ezeket a tanácsházán csinálták vele, majd hazavitték, és ennek hatására a felesége aláírta a belépési nyilatkozatot. Én A-nak az arcán láttam az ütések nyomait, amik jól meglátszottak. Mást előadni nem kívánok, a jegyzőkönyv jól van felvéve, és azt aláírom.

(Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, XXV.10. Komárom Megyei Főügyészség, B10019/60. B. F. és társai, 37–38.)

A. K., 17 éves lány tanúkihallgatási jegyzőkönyve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetésével a héregi községi tanácsházán, apja megkínzásának körülményeiről. Héreg, 1960. január 27.

Kérdés: Mondja el, hogy mit tud édesapja megveréséről. Felelet: 1960. január 18-án délután édesanyám és én a szomszédunkban lakó M. L-éknál voltunk tollat fosztani. Este 21,30 perc körül édesapám beadta a kulcsot, és azt mondom, hogy a tanácsházára kell mennie. Ekkor észrevettem, hogy az ajtóban három, előttem ismeretlen férfi áll. Édesapám ezekkel jött el M. L-éktől. 22,15 órakor édesanyámmal együtt hazamentünk, de édesapám ekkor még nem volt otthon. Édesanyámmal lefeküdtünk, azonban aludni nem tudtunk, mivel vártuk édesapámat. Édesapám 23 óra 55 perckor jött haza, és vele együtt jött, 3 általam nem ismert férfi. Egyik közülük idős volt, a másik kb. 25 év körüli, a harmadik pedig kb. 35 év körüli volt. A három férfi és édesapám bejöttek a szobába, és ott a három férfi közül az egyik, emlékezetem szerint B. F. nevű, a zsebéből elővett egy kockás lapot és egy belépési nyilatkozatot. Ezeket letette az

asztalra, majd azt mondotta édesapámnak, hogy válasszon, vagy a belépési nyilatkozatot írja alá, vagy pedig a kockás lapra írt jegyzőkönyvet. De amennyiben a jegyzőkönyvet írja alá, akkor édesapámnak velük kell mennie. Ezeket B. F. mondotta. Hozzátette még azt is, hogy 10 perc gondolkodási időt ad. Édesapám erre azt válaszolta, hogy inkább a belépési nyilatkozatot írjuk alá, azonban nem ő, hanem majd az édesanyám aláírja. Ez meg is történt, édesanyám aláírta a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Ezután B. F. gyufával meggyújtotta a kockás lapra írt jegyzőkönyvet és bedobta a kályhába. Megjegyezni kívánom, hogy amikor édesapám a három férfival bejött, láttam rajta, hogy megverték, mert a füle kék volt, és az arcán egy piros csík látszott. Miután édesanyám aláírta a belépési nyilatkozatot, a három férfi eltávozott, és édesapám kikísérte őket. Amikor édesapám visszajött, elmondotta édesanyámnak és nekem, hogy a három férfi a tanácsházán megverte, és most, amikor kikísérte őket, azzal fenyegették meg, hogy ne merje megmondani senkinek sem a verését, mert baj lesz belőle. Édesapám ekkor elmondotta azt, hogy a három személy a tanácsházán gumibottal és vonalzóval megverte, majd, amikor erre sem írta alá a belépési nyilatkozatot, az égő kályhából parazsat vetettek ki vele, pusztá kezével. Ezután felvetették vele nagykabátját, ráadtak egy bőrkabátot és a kályha mellé állították. Amikor elkezdett izzadni, levettették vele nagykabátját és kiskabátját is, valamint sapkáját is. Így pulóverben hajadonfőt végig kellett mennie a tanácsházától a templomig és vissza.

Másnap, illetőleg kedden, 22-én délután kb. 14 óra 30 perckor B. F. megjelent lakásunkon. Ekkor jelen volt nagyapám is, id. A. I. Nagyapám megjegyezte B. F.-nek, hogy ő is úgy jár-e, mint a fia, mire B. F. megkérdezte tőle, hogy a fia hogy járt. Erre nagyapám azt mondotta, hogy megverték. Erre B. F. az édesapámhoz fordult, és megkérdezte tőle, hogy igaz-e, hogy megverték. Édesapám erre azt mondotta neki, hogy nem verték meg, nem történt semmi. B. F. erre csak azt mondta, hogy azért, és bólogatott hozzá a fejével. B. F. ezután azt mondotta nagyapámnak, hogy ha nem írja alá a belépési nyilatkozatot, akkor elviszik a tanácsházára és ott majd aláírja. Nagyapám erre megkérdezte tőle, hogy meleg ruhát vigyen-e magával, mire B. F. azt felelte, hogy nem kell. Nagyapám ezután elment lakásunkról, és akkor B. F. azt mondotta, hogy nem kellett volna édesapámnak makacskodnia, ő sajnálja, hogy meg kellett verni, de nekik ki volt adva ez parancsban. B. F. megemléltette, hogy neki még el kell menni P. J-ékhoz, agitálni, és azt mondotta, hogy édesapámnak vele kell mennie, mert ő szolgálatban van. Édesapám azt mondotta, hogy ő nem megy el, mert nagyon fáradt. Ekkor B. azt mondta, hogy akkor nekem kell vele elmennem. Én azt válaszoltam, hogy nem megyek el vele, és szüleim sem akartak engedni. B. F. tovább erősködött, hogy ő szolgálatban van és köteles vagyok vele elmenni. Ezek után én vállaltam, hogy elmegyek vele P-ékhez, de egy szót sem

fogok ott szólni. Kb. 16 óra 30 perc körül B. F-el elmentem P-ékhez, azonban P. J-t nem találtuk otthon, csak F. A. veje tartózkodott lakásukon. B. F. ekkor elkezdett F. A-val gorombáskodni, hogy P. J. azért ment el otthonról, mert előle szökött meg. Ezután elővett egy noteszt, abból olvasott valamit, és azután kijelentette, hogy a tanácsházán is fel van jegyezve, hogy P. J-ék kizsákmányolók. B. F. ezután F. A-val felíratatta a nevét és azt mondotta F. A-nak, hogy ha P. J. hazajön és aláírja a belépési nyilatkozatot, akkor hozza el a tanácsházára és adja át neki. B. F-el ezután újra visszamentünk lakásunkra. Édesapám aludt, és fel akarta kelteni, azonban édesanyám nem engedte. B. F. azt mondotta, hogy még egy helyre el kell mennie, és nekem is vele kell mennem, azonban ekkor édesanyám már nem engedett el. B. F. ezután leíratta velem nevét és lakcímét azzal, hogy nem mindenki meri itthagyni lakcímét, ő azonban itt meri hagyni. Ezután B. F. elment lakásunkról. Meg kívánom jegyezni, hogy B. F., amikor vasárnap nálunk volt, erősen ittas volt. Édesapám említette azt, amikor őt megverték, B. F. akkor is ittas volt. B. F-en látszott is, hogy ittas, ezen kívül erősen éreztem róla a borszagot. El kívánom még mondani, hogy édesapám elmondotta nekem, hogy a tanácsházán pénteken B. F. megkérdezte tőle, hogy én hol dolgozom. Miután édesapám megmondotta, hogy az erdészetnél dolgozom, megkérdezte tőle B., hogy én milyen tanuló voltam. Édesapám azt mondotta, hogy kitűnő tanuló voltam. Erre azért is megverték, mert nem taníttatott engem tovább. Azt is mondták neki, hogy ellenforradalmár volt, és ezért nem vettek fel engem gimnáziumba. Én nem is akartam menni gimnáziumba, és nem is jelentkeztem. Vasárnap, amikor B. nálunk volt, megnézte bizonyítványomat, és azt mondotta, hogy ha ő lett volna az édesapám, adott volna két egyforma pofont, amiért nem tanultam tovább. Megjegyezte, hogy el fog engem helyezni vagy téglagyárban vagy szőnyeggyárban. A jegyzőkönyv vallomásomat helyesen tartalmazza és átolvasás után aláírással igazolom.

(Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, XXV.10. Komárom Megyei Főügyészség, B10019/60. B. F. és társai, 43–45.)

M. J., 37 éves gazda tanúkihallgatási jegyzőkönyve a belépési nyilatkozat aláírásával kapcsolatos kínzásról. Felvéve a Komárom megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály által a héregi községi tanácsházán. Héreg, 1960. január 27.

Kérdés: Nyilatkozzon, hogy a termelőszövetkezetbe történt belépésével kapcsolatban milyen bántalmazás érte? Felelet: 1960. január 19-én este szokás szerint lefeküdtem. Este 11 óra után

dörömböltek a lakásom ajtaján, és a dörömbölők zseblámpával világítottak. Én kimentem és három idegen személy volt az ajtónál. Ezek közölték velem, hogy jöjjenek velük a tanácsházára, azt nem közölték, hogy mi járatban vannak, mit akarnak velem. Egy vágott arcú volt közöttük, egy pedig csizmában és kék nadrágban volt. Közben a feleségem megijedt, eszméletét veszítette, majd a feleségemet ápoltam, utána elindultam velük a tanácshoz. Útközben a kék nadrágos, csizmában lévő, akkor, amikor már közel voltunk a tanácsházához, mondta, hogy a termelőszövetkezetbe való belépés végett hívnak. Én mondtam, hogy majd megbeszéljük. A tanácsnál az udvaron az egyik ablak elé állítottak, arrca az ablak felé. Nem azok állítottak ide, akik a lakásomon jártak, hanem valaki kijött a tanácsházáról, és az állított oda. Innen kb. 5 perc múlva bevitték abba a helyiségbe, ahol az agitátorok tartózkodtak, és mondták, hogy lépjen be. Én mondtam, hogy ezt a kérdést otthon megbeszélem, és holnap majd elintézzük ezt. Innen nemsokára átvittek abba a helyiségbe, ahol a földrendezők vannak, és itt kezdtek ismét a belépésre rábírní. Igen durván beszéltek velem. Én mondtam, hogy dolgozó vagyok, ne bántsanak. Ezután leültettek egy székre, itt egy fekete arcú, akinek pisztoly volt az oldalán, adott egy nagy pofont, majd ismét mondta, hogy lépjen be. Azt mondta, jobb, ha belépek, mert félholtra fognak verni, de utána felélesztenek, hogy alá tudjam írni a belépési nyilatkozatot. Én tovább kértem őket, hogy hadd beszéljem meg ezt a feleségemmel, aki be fog lépni, de én nem akarok, mert gépkocsivezetői jogosítványom van, szeretnék egy továbbképző tanfolyamra menni és ebben a szakmában dolgozni. Közben valaki engem felállított egy székre, ott állítottak fél lábon és lábujjhegyen kb. egy félóráig, úgyhogy ebbe nagyon beleizzadtam, mert egy nehéz sofőrbunda volt rajtam. Majd innen leszállítottak, és újra kaptam egy nagy pofont attól, aki már megpofozott korábban is. Hivatkoztam arra, hogy a már említett szándékukról beszéltem a járási tanács elnökével és a pártbizottság kiküldöttjével is. Erre a jelenlevő egyik fekete arcú azt mondta, nekik senki nem parancsol, azt csinálnak, amit akarnak. Én kértem őket, hogy elvtársak, ne bántsanak, mire az egyik azt mondta, magának a kutya az elvtársa. Ezután egy középtermetű, zömök ember a sarokba állított, és ott rugdalta a bokámat. Utána egy másik azt mondta, dobjátok be a kocsiba és vigyék el Komáromba. Amíg ezek az események történtek, kb. hatan-heten voltak jelen, de mint mondtam, nem mindegyik bántott. Egy közülük hol bejött, hol kiment és biztatta a többit. Az említett kék nadrágos, csizmás szépen beszélt velem, inkább csitította a többit. Ellenben az, aki hol kijött, hol bement, biztatta a többit azzal, hogy „üssétek, akassz le neki egyet, stb.” Ezután én ebben a helyzetben úgy írtam alá a belépési nyilatkozatot, hogy az a személy, akiről említettem, hogy örökké járkált és biztatta a többit, a kezembe nyomott egy ceruzát és mondta, hogy írjam alá. Én ekkor is mondtam, hogy másnap majd bejövök, de nem

engedtek szándékukból. Azt is mondtam, és erre a már említett szándékom indított, hogy a feleségem nevét írom alá, aki úgylis be akar lépni. De ebbe sem egyeztek bele, hanem velem írátták alá az én nevemmel a nyilatkozatot, amit, miután a kezembe erőszakolták a ceruzát, megtettem. Még a széken állottam fél lábon, amikor valamelyik szólott, hogy szóljak majd, ha elszédülök, mert akkorát lottyanok, mint egy tök. Így azután aláírtam a nyilatkozatot. Most már – bár ilyen körülmények között lettem termelőszövetkezeti tag – a szövetkezetben maradok, mert gondolom, ide is hoznak gépeket és megtalálom a számításomat. Ezután, kb. éjfél után háromnegyed egy órakor hazaengedtek, és én hazamentem. Másnap azok közül, akik előtte való nap értem jöttek, kettő eljött a lakásomra, de én nem álltam velük szóba. Az egyik bement és meglátogatta a beteg feleségemet. Amikor a nyilatkozat aláírása után kijöttem a tanácsházáról, egy személy kikísért és azt mondta, hogy a történekről hallgassak, mert különben jön a többi is, amin félreérthetetlenül több verést értettem. Én a személyeket név szerint nem ismerem, leírni is csak az elmondottak szerint tudom őket. Előadom azonban, hogy valamennyit megismerném, ha meglátnám őket. Előadom, hogy az ütések következtében könnyű testi sérülést szenvedtem. A bal halántékom alatt látszottak ütések nyomai, ezen kívül a bal szemöldökömön volt egy repedés. Kb. három-négy nap alatt gyógyultak ezek a sebek. Kérem a sérelmemre elkövetett bűncselekmények miatt az eljárás lefolytatását és a tettesek felelősségre vonását. A jegyzőkönyv jól van felvéve, azt aláírom.

(Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, XXV.10. Komárom Megyei Főügyészség, B10019/60. B. F. és társai, 60–62.)

Galampos László „szervező brigádvezető” Vas megyei feljegyzése.

Alsóújlak, 1960. január 27.

1960. január 23-án az alsóújlaki iskolában megjelent Nagy János FM-kiküldött, Dögei Imre által kiállított, illetve aláírt megbízatással. Az iskolában név szerint engem, Galambos Lászlót, kereste, mert a községben úgy hallotta, hogy én vagyok a szervező brigád vezetője. A megbízólevél bemutatása után felhívta a figyelmemet, hogy a párt tisztaságát tartsam be, mert ő hallotta, hogy két helyen a népnevelők durváskodtak. Én ezen állítását visszautasítottam és felhívtam a figyelmét, hogy a párt tisztaságára én magam vigyázok, engem arra oktatni nem kell. Népnevelőink kellőképpen ki lettek oktatva, azok lelkiismeretes, párttisztelő munkájukról meg vagyunk győződve. Az általa jelzett durvaságot rágalomnak minősítettem, és azt határozottan visszautasítottam. A vele való beszélgetés ideje alatt nevezett arrogánsan

viselkedett. Ezt annak tudom be, hogy a borszag csak úgy dőlt belőle, és láthatóan észre lehetett venni, hogy ittas. Mivel láttam, hogy egy ittas egyénnel állok szemben, egyszerűen a vitát úgy szüntettem be, hogy otthagytam. Ezután Németh János vasvári munkásőrparancsnok beszélt vele, és ő is figyelmeztette, hogy ittasan ne lépjen fel mint hivatalos személy. Nevezett ittasságát Németh János, Molnár László és én magam igazolom, illetve bizonyítom. Ezt követően a népnevelő elvtársak jöttek be, hogy a községben egy bizonyos hangulat uralkodik. A dolgozó parasztok csoportosulnak 10, 20, sőt 30-as csoportokban tárgyalnak, részben az utcán, részben istállókban, ahol azt vitassák, hogy a Tsz-be kell ugyan állni, ezt ők tudják is, csak nem akarnak egybe, hanem egy bizonyos csoport egy Tsz-t alakít. Népnevelőim határozottan kijelentették a dolgozó parasztoknak, hogy ebben a községben is egy Tsz, vagy egy falu egy nóta, ahogy a rádióban is hallhatják. Ennek tudható be, hogy a belépés, mondhatnám csak döcögött, és nem ment úgy, mint a többi községekben. Ezt a hangulatot a jó népnevelő munka ugyan már megdöntötte, és a belépések száma állandóan növekedik. Nem tudtuk megállapítani pontosan, hogy honnan indult ki ez a hangulatkeltés. Ugyan Nagy János FM-kiküldött sógora, Németh János f. hó 24-én a helyi korcsmában Wittinger Ferenc, Mészáros József és Tolnai Lajos népnevelő elvtársak előtt olyan formán beszélt, hogy ebben a községben kettő Tsz-nek kell lenni és eléggé ittas volt (dcl. szám itta a pálinkát). Nem mertünk arra még gondolni sem, hogy ezt a 2 Tsz-es hangulatot maga az FM-kiküldött terjesztette. F. hó 26-án ismét megjelent nevezett az iskolában, ahol annak a megnyilvánulásának adott kifejezést, hogy ebben a községben a népnevelő munka a holnapi nappal befejeződik, ha meg fogják nekik engedni, hogy két Tsz legyen a községben. Ezt én természetesen határozottan visszautasítottam, majd Wittinger Ferenc elvtárs azt a kijelentést tette a kiküldöttnek, még ha Dobi elvtárs jönne ide, és erre kérne bennünk, hogy ezt csináljuk, annak sem tennénk meg. Eddigi munkásságunk alatt ehhez hasonlóval még nem találkoztunk. Elég az, ha a dolgozó parasztsággal tudjuk megértetni, hogy a fejlődés csak a Tsz-en belül lehetséges, nem pedig hivatalos egyének rossz indulatú hangulatkeltése ellen is küzdünk. Ezen hírkeltést az eddigi megállapításunk szerint azért terjesztett, hogy a sógora, aki párttag, a másik tsz-nek az elnöke lehessen.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 41.ő.e. A tsz szervezés során elkövetett durvaságokról jelentés. sz. n.)

Szaniszló Gyula tsz-szervezési felelős és Kállai Géza VB-elnök levele T. S-nek, a tiszadorogmai Kosárfonó KTSZ elnökének. Tiszadorogma 1960. január 30

Előző beszélgetéseink során tudomására hoztuk Önnek, hogy mint mindenütt az országban, így Tiszadorogma községben is a mezőgazdaság szocialista átszervezése folyik. Az egész ország területén a szocialista szektorok igyekeznek ebben a munkában aktívan kivenni a részüket. Mi is ilyen cél végett hívtuk Önt a közelmúltban, 1960. január 25-én a községi tanácshoz. Számunkra meg nem érthető volt az a viselkedés, amelyet Ön tanúsított. Egyfelől kirohanásaival, másfelől meg nem érthető hangnemben való kiabálásaival, melynek értelme az volt, hogy nem csak, hogy Ön nem akar a termelőszövetkezeti mozgalom szervezésében részt venni, és a meglévő földterületével együtt a termelőszövetkezetbe menni, hanem kijelentette, hogy egy lépést sem tesz a Kosárfonó KTSZ-en belül az ott dolgozó tagok meggyőzése érdekében. Kedves Elnök Úr! Ezen viselkedése összeegyeztethetetlen egy szocialista szektor vezetőjének viselkedésével. Ezért Önt el lehet marasztalni mint vezetőt.

Ezen észrevételünket szóban is elmondtuk volna Önnek, de azonban az a baj, hogy Ön ezen túlment, és a törvényekkel szembenálló dolgot követett el, melyeket a következőkkel indokoljuk. Tudomásunkra jutott, hogy Ön úton-útfélen ismerőseinek elmondja, hogy inkább fölakassza magát, mintsem a nagyüzemi gazdálkodás útját választja, de odáig elmegy, hogy kocsmában és különböző helyeken tanácsadás kérése közben kijelenti dolgozó paraszt társainak, hogy „én nem megyek a termelőszövetkezetbe, de jobb, ha Ti se mentek.” Fölhívjuk az Elnök Úr figyelmét arra, hogy a termelőszövetkezeti átszervezés közben a dolgozó parasztnak joga van az átszervezést szervező agitátornak elmondani, hogy ő nem válassza a nagyüzemi gazdálkodást, vagy nem ért vele egyet, ez nem törvénytelen, de azonban ahhoz nincs joga, hogy ismerőseit, és barátait, rokonait a termelőszövetkezeti út választásáról lebeszélje. Amennyiben ilyen irányú adatok a továbbiakban is kezünkhöz jutnak, Önnel kapcsolatban, kénytelenek vagyunk Önt a belügyi szerveknek feljelenteni. Ezen dolgokat azért hozzuk az Elnök Úrnak levélben tudomására, mivel mint emberrel tárgyilagosan ezen dolgokról vitatkozni nem tudtunk, mert vagy itthagytuk bennünket, vagy pedig kiabálva veszekedés formájában tárgyal velünk.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1960. 21.ő.e. 169.)

Kovács József, az MSZMP Nagykáti Járási Bizottság titkára és Keszi József pártalkalmazott által írt levél az MSZMP Pest Megyei VB számára, egy szentmártonkái panasz ügyében. Nagykáta, 1960. január-február.

A Központi Bizottság Irodájában Cz. I. (Szentmártonkáta, Vasút sor 71. szám) lakos által küldött panaszos levelét kivizsgáltuk, és az alábbiakban tesszük meg észrevételeinket. Nevezettnek 11 élő gyermeke van. A kiskorúak kivételével üzemi munkások, Budapestre járnak dolgozni. 8 kh földön gazdálkodik. A családtagjai a helyi szervek véleménye szerint rendes emberek, velük probléma nem volt. A panaszos elmondotta, hogy a népnevelők (Tsz-agitátorok) durván bántak vele a lakásán. 1960. I. 20-án az említett esetről jelen volt a veje is, és még két népnevelő az említetteken kívül. Utólagosan a kb. 100 agitátor közül nem tudtuk megtalálni, hogy kik lehettek, mert időközben a tsz-fejlesztés befejeződött, és az agitátorok eltávoztak. Így állításait nem tudtuk ellenőrizni. Azt állítja, hogy különböző jelzőkkel illették, de ugyanakkor elismeri, hogy amikor a népnevelők lakására megérkeztek, akkor ő be akarta fogni a lovát és távozni akart, szerinte fontos helyre. Azt is elismeri, hogy mondott az agitátoroknak olyant is, hogy „őt a tsz nem érdekli.” Állítása szerint megfenyegették, hogy „ha elmegy, akkor az élete van veszélyben.” A faluban eléggé izgága embernek ismerik, ő maga „idegességére” hivatkozik, és azt hangoztatja, nem tud magán uralkodni. Ez tapasztalható volt nála a kivizsgálás alkalmával is, felhívta Keszi elvtárs figyelmét, hogy szépen beszéljen vele, nehogy „elragadtassa magát.” Feltehető, hogy effajta magatartása kiválthatott az agitátorokból olyan hatást, ami erélyesebb fellépésre kényszerített őket. Nem verték meg. Nagyon rafinált ember, minden eseményt bejegyzett dátum szerint. Az eset megtörténte után elment hazulról, és egy hónapig volt távol. A szervezés befejezése után jött haza. (Mendén és Tápiógyörgyén volt.) Jehovista pap, és vallási nézeteiben eléggé bigott. A tsz-szervezést mint isteni csapást megjósoltnak lát. (Keszi elvtársnak ezt felolvasta.) Az ellenforradalom idején a hangadók közé tartozott. A demokratikus vívmányokat nem ismeri el. (Pedig fiainak házakat épít.) Jelenleg sem tsz-tag. Azt mondta, egyelőre nem lép be a tsz-be. A helyi szervek elítélően nyilatkoznak róla. Rossz adófizető. Szerintünk törvénysértés nem állt elő. Ellenben megtörténhetett, hogy mikor nem akart velük szóba állni, vagy elszökött hazulról, akkor kissé keményebben léptek vele szemben fel. És ahogyan ő beszélt, úgy válaszoltak az agitátorok is. Mellékelten küldjük a panaszlevelét is.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 29.ő.e. Dolgozók levelei. 26.)

Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályán írt jelentés a Borsod megyei „termelőszövetkezetek fejlesztéséről és megszilárdításáról.” Budapest, 1960. február 1.

Borsod megyében a fejlesztést az jellemzi, hogy a szervezők alapos előkészítése után a meggyőzés és a problémák türelmes megvitatása által érték el, hogy a megyei 50.000 kh előirányzattal szemben 1959. december 1-től 1960. január 25-ig 63.956 kh-ra teljesítették úgy, hogy a tsz-tagok száma a tervezett 5.000-el szemben 4.564-el emelkedett. A felterjesztés során a megye 10 járása közül csak a sátoraljaújhelyi járásban tapasztaltunk visszaélést. Ebben a járásban a járási pártbizottság titkárának utasítására több vállalat azon dolgozóit fizetés nélkül szabadságolták addig, amíg hozzátartozójuk a tsz-be való belépési nyilatkozatot aláírta. Ezért volt kénytelen a 31. számú AUTÓKÖZL. Vállalat, Miskolc 2. sz. Sátoraljaújhelyi Főnökségénél K. M. szerelő egy heti kényszerszabadságra menni Rudabányácskára, a sátoraljaújhelyi Dohánygyárból pedig Alsóregmec községbe V. J., T. L. és K. B. három hétre. A dohánygyár igazgatója szerint ezeknek a személyeknek ebből az időből csak egy hetet hajlandó akkor is kifizetni, ha nevezettek az Egyeztető Bizottsághoz fordulnak. A szervezés során előfordult olyan visszaélés, hogy Rudabányácskán S. L. 65 éves asztalosmestertől a munkásör szervező az iparigazolványát elvitte. A járási pártbizottság titkára szerint a tsz-szervező helyesen járt el, mert nem engedhető meg szerinte, hogy tsz-községben magánosoknál iparigazolványok legyenek. Hiba az, hogy az asztalos nem tagja termelőszövetkezetnek és mégis elvették tőle az iparigazolványát. Véleményem szerint nem szükséges az sem, hogy a munkásör az asztalos megfélemlítésére lövöldözzön. Nem engedhető meg az sem, ami Zalkodon és Alsóregmecen történt. Zalkodon ugyanis a szervezők megverték H. J-t, G. J-t és Cs. J-t, B. J-nének kezét csavargatták, illetlen szavakat használtak vele szemben, és amikor Érsek és Tóth szervezők többszöri felhívására sem írta alá a belépési nyilatkozatot, nevében egyikük jogtalanul aláírta. Alsóregmecen pedig a járási pártbizottság Vaszil nevű munkatársa úgy megpofozta H. J-t, hogy még két hétre sem gyógyult be arca. Ugyanott – eddig úgy látszik, hogy alaptalanul – Vaszil elvtárs azzal vádolta T. M-et, az ottani Népfrent elnökét, hogy Alsóregmecen szabotálja a tsz szervezést. Ezeket a visszaéléseket a megyei pártbizottság jelenleg vizsgálja. Általános irányelv a megyében, hogy a szervező munkát azokban a községekben kell csak folytatni, ahol a szervezés már elkezdődött. Ezzel szemben pl. az abaújszántói járásban Gibárt és Abaújalpár községekben új szervezést kezdenek a mai nappal. A jelentős területtel gyarapodott, és az új tsz-ek

alakulásával kapcsolatban, hogy pl. az edelényi járás az alakulás után mintegy egy heti késéssel továbbítja csak a megyéhez termelőszövetkezetek engedélykérését. Hiba van a megye részéről is az engedélyek megadásában. Az 1,5–2 hónapja egyesült Nagyrozvány, Hunyadi és Ady, valamint a sátoraljaújhelyi Kossuth és az alsóberecki Rózsa Ferenc, továbbá a tolcsvai Béke és Harcos tsz-ek engedélyét a megye január 30-ig nem küldte el a járásnak. Ugyanez történt a január 12-én alakult legyesbényei Béke, a január 17-én alakult legyesbényei Keleti Fény és a január 18-án alakult taktakenézi Petőfi tsz-ek engedélyének visszaküldésénél is. A termelőszövetkezetek alakulásától több esetben elszakadt azok megerősítése. A megyei mezőgazdasági osztály vezetője ezért a mai napra tanácskozássra hívta össze a járási mezőgazdasági osztályvezetőket. Erre nagy szükség is van, mert a járások nem egységesen fogtak – vagy azzal nem is foglalkoztak – hozzá a megerősítéshez. Mutatja ezt, hogy amíg a sátoraljaújhelyi járásban a brigádok vezetőit a tsz alakuló közgyűléseken megválasztották, addig a szerencsi járásban alakult tsz-eknél ez nem történt meg. Hasonlóképpen nincs egyöntetű elgondolás az építkezési brigádok alakulásáról sem. A sátoraljaújhelyi járásban az építkezési brigádok alakítására nagy gondot fordítanak, Vilyvitányban és Füzérradványban alakítottak is ilyet, addig a szerencsi járásban nem is tudják, hogy melyik új, vagy jelentős területtel alakult tsz-ben van ehhez szükséges iparos. A tsz-megerősítéssel kapcsolatban a vizsgált járási mg-i osztályok (sátoraljaújhelyi, szerencsi, abaújszántói és edelényi) általában azzal igyekeznek leplezni tájékozatlanságukat, hogy a tervek elkészítése után tudnak konkrét választ adni. Ezzel szemben azonban vannak olyan tennivalók, amelyekkel a tervkészítésre sürgősen várni. Helytelen az is, hogy pl. az abaújszántói járásban 4 új és 4 jelentősen megnövekedett tsz közül csak egyben (Abaújszurdokon) volt mezei leltározás. A vetőmag- és takarmányösszeírás ugyancsak független a tervkészítéstől. Ezzel szemben a szerencsi járásban csak 5 helyen folyik ez a munka, pedig 9 új tsz és 9 felfejlődött tsz van. Ezen felül még helytelen az is, hogy a tagság az abaújszántói járásban csak a lovak részére hajlandó takarmányt adni. Egyedül a sátoraljaújhelyi járásban történt gondoskodás, hogy a tsz-ek kertészete részére üveget biztosítsanak. Egyéb vizsgált járásokban tájékozatlanok abban, hogy az új, vagy a jelentősen felfutott tsz-eknél mennyi ablakkeret és üveg szükséges a melegágyi ablakokhoz. A földrendezési munkálatoknál a négy járásban ugyancsak lemaradás mutatkozik, mert ezekben a járásokban, annak ellenére, hogy 30 új és 22 jelentősen felfejlődött tsz alakult, mégis csak 18-nál kezdődött meg a földrendezési munka.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 132–133.)

A Borsod Megyei Rendőrfőkapitányság által felvett panaszfelvételi jegyzőkönyv H. J., 60 éves földműves, tsz-tag, zalkodi tanácsházán történt kínzásáról. Zalkod, 1960. március 4.

1960. január 13-án délután 4 óra tájban a lakásomra eljött értem 4 idegen személy, akik közül az egyiket ismertem, azt tudom, hogy kenézlői, ezek felhívtak engem a községi tanácsházára. A tanácsháza első nagy szobájában várakoztattak, ahol K. J. és özv. P. J-né voltak még rajtam kívül. Itt nem soká voltam, azok az emberek közül, akik engem bekísértek a tanácsházára, azok közül az egyik bevitt a titkári szobán át az elnöki szobába. Ott csak én voltam, és az, aki engem bevitt, egy középmagas, sovány, 25–30 év körüli fiatal ember, olyan sápadt, szőkés forma volt. A lábán csizmát hordott. Ez a fiatalember mondotta, hogy én írjak alá, én mondtam, hogy alá fogok írni, de nem leszek első, sem utolsó. Erre a fiatalember fél lábra állított, így kellett állni az ágy szélénél. Így állított engem fél lábon, amikor majd nem bírtam állni, akkor 4–5 perc múlva a lábam letettem, ekkor rám káromkodott és leültetett engem az ágy szélére, ő is leült mellém az ágy szélére, ekkor engem többször kézzel arcul ütött. Utána én felálltam és a falhoz lapultam, akkor bejöttek négyen, azok közül csak kettőt ismertem: egyik a Bereczkei tanácselnök, akit őrnagy elvtársnak szólítottak, a másik G. F. volt. Ezek előttem sorban megálltak, és az egyik rám kiabált, „te vén disznó, még most sem írtál alá”. Ekkor az egyik ismeretlen ember a belső zsebéből kivett egy pisztolyt és felém emelte, de mivel én nem ijedtem meg, és azt mondtam, „lőjj ide”, és a mellemre mutattam, ekkor a pisztolyt visszatette. Utána ezek megint kimentek, ekkor egy pár percre egyedül maradtam, majd bejött J. F. járási tanácsai dolgozó, aki felszólított, hogy én is írjam alá, neki is azt mondtam, hogy majd később, erre ez is több pofont adott nekem, utána ő is kiment. Aztán később megint bejött hozzám egy férfi, egy barna, középtermetű, aki felszólított, hogy írjam alá, mivel nem írtam alá, letérdepeltetett egy kis asztal mellé, de ekkor már az öcsémet is behozták, és ő is mellém térdelt, ekkor hátulról a fejünket összeverték az öcsémmel, és az asztalon lévő belépési nyilatkozatra mutattak, hogy írjam alá, én megtagadtam, és erre valamelyik hátulról ütötte a lábamat, hátamat. Ekkor az öcsém kérte az egyik fiatalembert, hogy kísérjék haza, és odahaza meg fogja beszélni a feleségével, hogy belépjenek-e, mert a föld a feleségéé volt. Ekkor rövid idő után az öcsémet kivezették a szobából, azzal, hogy hazaengedik. Még utána bejött egy másik ember, de azt sem ismerem, de azok közül volt. Ez megint kérdezte, hogy aláírom-e, ez is megpofozott, emlékezetem szerint adott hat pofont, ekkor éreztem, hogy az egyik fogamból letört, ezt a számból kiemeltem és ledobtam a földre,

erre az a fiatalember felvette a földről a fogamat és kilépett az ajtón. Hallottam, mint mondotta, nézzétek, már a fogát is kihúzta az anyja mindenit, de még most sem írta alá. Ezután ez az ember megint visszajött, majd kértem, hogy engem is engedjenek haza, mint az öcsémet, majd a feleségemmel megbeszélem. Erre ez az ember egy másik emberrel hazakísértetett. Ez az ember, aki hazakísért, egy Páczinba való ember volt. Én odahaza megkérdeztem a feleségemet, akinek biztatására a nyilatkozatot aláírtam, ezt a belépési nyilatkozatot, aztán a páczeni ember behozta a tanácsházára. Tudok arról, hogy a Párt kivizsgálta már ezt az ügyet, és megbüntették őket, illetve le is váltották őket, én a továbbiakban nem kívánom az ő megbüntetésüket és azt, hogy a bíróság tárgyalja ezt az ügyet, én rábízom, hogy a Párt szabja ki ezekre a büntetést. A panaszjegyzőkönyv vallomásomat helyesen tartalmazza, melyet elolvasás után aláírok.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXV. 71.f.d. Megyei Főügyészség, B.04/1960.)

A Borsod Megyei Rendőrfőkapitányság által felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv Özv. P. J-né, 48 éves tsz-tag vallomásáról. Zalkod, 1960. március 4.

Kérdés: Közlöm Önnel, hogy tanúként hallgatom ki. Figyelmeztetem az igazmondásra, mert a hamis tanúzást a törvény bünteti. Felelet: A figyelmeztetést tudomásul vettem. Kérdés: Mondja el, hogy 1960. jan. 13-án, mikor, miért, milyen körülmények között került Ön a községi tanácsra, ott kik voltak név szerint ismerősei? Felelet: 1960. jan. 13-án délután kb. 17 h tájban lehetett, amikor megjelent a lakásomon egy általam ismeretlen személy, aki felkísért a tanácsházára. Ott a titkári szobában egy, akkor még általam név szerint ismeretlen, nagy, derék, széles arcú, szőke fiatalember, akiről később megtudtam, hogy Vaklesnek hívnak, kérdezte tőlem, hogy aláírom-e a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Én azt mondtam, hogy ha mások aláírják, én is aláírom, utolsó nem leszek. Erre Vakles kiküldött az előszobába, ahol az egyik sarokba állítottak. Az előszoba másik sarkában állt K. J. zalkodi lakos. Nem tudom, hogy mennyi időt állhattunk az előszobában, de jött Kossuth vb-elnök, aki látta, hogy már nagyon fádom, így behívott a titkári szobába, ahol meleg volt és leültetett a fal mellett levő lócára. Velem együtt bejött ebbe a helyiségbe K. is, aki mellém ült le. A szobában rajtunk kívül sok idegen személy tartózkodott, akiket név szerint nem ismerek, azonban ott láttam K. M-nét, M. Gy-t és H. J. zalkodi lakost, akit ugyan már H. J. után hozott oda valaki.

Kérdés: Mondja el részletesen, hogy mi történt a tanácsitkár irodájában H. J. megjelenése után? Felelet: Néhány percig ültünk a lócán, míg H. a szoba közepén állt. Ekkor jött ki a tanácselnök szobájából Vakles H-val, melynek során H. kijelentette felénk, hogy „emberek beléptem”. Ennek megtörténte után Vakles szembefordult H-val és kérdezte tőle, hogy H. mikor született, erre H. azzal válaszolt, hogy ő nem tudja, hiszen nem volt a keresztelőjén. Vakles erre dühös lett, megfogta H. mellén a kabátot és megrázta. Utána, ezt még emlékezetem szerint két esetben megismételte, amikor is az utóbbinál H. leesett a földre. Ezután Vakles H-t kirúgta a helyiségből, hogy azután vele mi történt, arról nem tudok, mert nem láttam. Ezután Vakles nekiesett K. J-nek, akit nem bántott, hanem szólt az ott lévő ismeretlen embereknek, hogy „fogjátok és vigyétek”. Végül következtem én, tőlem azt kérdezte, ki vagyok. Én mondtam a nevem. Utána kérdezte, hogy melyik rendszer volt jobb, melyre azt válaszoltam, hogy ez (demokrácia). Utána azt kiabálta nekem, hogy fasiszta vagyok. Majd a bal vállamat kézzel megütötte, és ahogy löktek ki az ajtón, ő-e vagy más, utánam rúgtak, és a rúgás a jobb lábam vádli részét érte. Én ezután félelmemben hazaszaladtam. Hogy mi történt, arról már több tudomásom nincs. Kérdés: A fentiekén kívül mit tud még az ügyre vonatkozóan elmondani? Felelet: Az üggyel kapcsolatban egyebet elmondani nem tudok, a jegyzőkönyv vallomásomat tartalmazza, melyet elolvasás után aláírok.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXV. 71.f.d. Megyei Főügyészség, B.04/1960.)

Dr. Borbély Sándor, Borsod megyei főügyész határozata a zalkodi tanácsházán történetekkel kapcsolatos nyomozás megszüntetéséről.
Miskolc, 1960. április 23.

Hivatali hatalommal való visszaélés büntette miatt ismeretlen tettesek ellen indított bűnügyben a Borsod megyei főügyészség által 1960. február 27. napján elrendelt nyomozást a Bp. 133.§. /1/ bek. b./ pont alapján bizonyítottság hiányában a mai napon megszüntetem.

Indoklás: Ismeretlen tettesek ellen azért indított a megyei főügyészség hivatalból eljárást a Legfőbb Ügyészség közlése alapján, mert H. J. zalkodi lakos az MSZMP Központi Mezőgazdasági Osztályához panaszt jelentett be, mely szerint őt, valamint H. J. testvérbátyját, továbbá Cs. J. és B. J-né zalkodi lakosokat 1960. január 13-án Zalkod községben, a termelőségvetkezeti fejlődés érdekében folyó munkák során egyes sátoraljaújhelyi tanácsai dolgozók tettelesen bántalmazták, amiért a termelőségvetkezetbe nem akartak belépni. A

nyomozás alapján megállapítottam, hogy Zalkod községben ez év elején hosszabb ideig tartózkodtak népnevelők a téesszervezés elősegítése érdekében végzendő felvilágosítások céljából. Ennek során, lényegében az egész község termelészövetkezeti község lett. A földdel rendelkezők a téesszebe léptek. Az MSZMP Borsod megyei Bizottsága tudomást szerzett arról, hogy a felvilágosító munkák végén, 1960. január 13-án egyes tanácsi dolgozók a Párt politikájával ellentétes magatartást tanúsítottak. Az ezzel kapcsolatos kivizsgálások eredményeképpen több személlyel szemben súlyos pártbüntetéseket szabott ki, sőt, munkájuk alól leváltás is történt. A fegyelmi határozat meghozatala után annak tartalmát falugyűlésen ismertették, és azt megnyugvással tudomásul vették azok is, akik ennek sértettjei voltak. Ezek után a község hangulata megfelelő lett, megkezdődött, és megfelelően folyik jelenleg is jó hangulatban a közös munka. A Megyei Pártbizottság által kivizsgált fegyelmi eljárás után lefolytatott nyomozás során olyan bizonyítékot nem sikerült egy személy ellen sem beszerezni, amely alapján – a már kiszabott fegyelmi büntetésen túlmenően – bírósági eljárást lehetne vagy kellene lefolytatni. Megállapítható, hogy Zalkod községben, mielőtt még teljesen befejeződött volna a felvilágosító munka, egyes népnevelők italoztak, továbbá a dolgozó parasztság előtt egymást „örnagy elvtársnak” szólították, amivel tévedésben tartottak egyeseket, személyüket illetően. Ezen kívül előfordult, helytelenül, hogy a községi tanácsházán több népnevelő előtt folytattak elbeszélgetést, és az is, hogy este 9 órakor kerestek fel családokat. Így a fegyelmi eljárás helyes volt, és annak súlyossága megalapozott. Ezen túlmenően bántalmazásokról és egyéb kényszer-tevékenységekről beszélnek a meghallgatott panaszosok, de ezek megtörténtét perrendszerűen bizonyítani nem lehet. Erre vonatkozó előadásaik ellentmondóak, azt az események után a fegyelmi eljárás során maguk is másképpen adták elő, sőt erről nem is beszéltek. A mindkét részről jelenlévő személyek maguk is érdekeltek egyik vagy másik oldalán. Tárgyi bizonyíték, orvosi látletet nincsen, azt felvételni nem is próbálkoztak, és erre irányuló állításaik is ellentmondóak és valószínűtlenek. Mivel a további nyomozástól sem várható elegendő bizonyíték valakinek a bűnösségét illetően, ezért még terheltté nyilvánítások előtt a nyomozást meg kellett szüntetni. További bizonyíték annál is inkább nem várható, mert a sértettek maguk sem kívánják a bírósági eljárást, hiszen a Pártbizottság által kiszabott, és általuk is ismert súlyos fegyelmi büntetéssel meg vannak elégedve.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXV. 71.f.d. Megyei Főügyészség, B.04/1960.)

Alle Pálnak, a Földművelésügyi Minisztérium Szövetkezetpolitikai Főosztály osztályvezetőjének feljegyzése a „termelőszövetkezeti szervező munka során elkövetett helytelen módszerekről”. Budapest, 1960. február 3.

Az eseteket részben a FM részéről kint lévő elvtársak tapasztalták, továbbá a panaszosok személyesen vagy levélben adták elő. A Szövetkezetpolitikai Főosztály az alábbiakat vizsgálta meg. S. L., Lulla községben lakó egyéni gazdát az agitátorok december 6-án reggel lakásán felkeresték, betegágyából kirángatták és megverték. Ilyen előzmények után aláírtatták vele a belépési nyilatkozatot. S. L-t a községben tekintélyes gazdaként ismerték, kb. 5 évvel ezelőtt mintagazda-kitüntetésben részesült. A vizsgálat során az is kiderült, hogy előzőleg már jártak S-ék házában az előbb említett személyek, S-ék azonban nem voltak otthon, erre az agitátorok dühükben levágták a lovak farkát és kiszúrták a motorkerékpár gumiját. A helyszíni vizsgálat során kiderült, hogy panaszos állítása megfelel a valóságnak. Jegyzőkönyv mellékelve. Kakucs községben a szervezés során több helyen durva módszereket használtak, az agitátorok verekedtek és az egyik dolgozó parasztot rendőrrel akarták a tanácsházára bevitetni, amiért nem volt hajlandó aláírni a belépési nyilatkozatot. A feljegyzéseket a KB mezőgazdasági osztályán Kopácsi, illetve Halmi elvtársnak adtuk át. Hasonló feljegyzés érkezett a Kakucs községben végzett szervező munkáról a Fémáru- és Szerszámgépgyár párttitkárától. Az eredeti levél a KB Mezőgazdasági Osztályán dolgozó Kopácsi elvtársnál van. A helyszíni vizsgálat során kiderült, hogy a panaszosok állítása megfelel a valóságnak. Ifj. E. F. sándorfalvi lakost, aki tanyája udvaráról az agitátorok megjelenésekor a határba menekült, térdig érő hóban az agitátorok üldözőbe vették, és többször utána lőttek, majd elfogták és G. J., Szeged-Felsővárosi lakos tanyájára vitték, ahol megverték. A panaszos állítása szerint megtiltották, hogy Szegedről mentőt hívjanak, hogy kórházba szállíthassák. Az esetet kiküldöttünk a helyszínen megvizsgálta, és tájékozódása szerint ifj. E. F-t ténylegesen megverték. Alpár községben N. F. 53 éves, 3,5 kh saját és 2.400 n.öl bérelt földön gazdálkodó lakost január 18-án a tanácsházán az agitátorok súlyosan bántalmazták. Az ütlegetések következtében még napok múlva is mindkét szeme be volt dagadva, és ha lélegzetet vett, szúrást érzett a mellében. Nevezett elmondása szerint a tanácsházán, miután vonakodott a belépési nyilatkozatot aláírni, 4-5, ittas állapotban lévő egyén súlyosan bántalmazta. Az esetet fent nevezett megyei megbízottunk személyesen adta elő. Hajdúbagos községből jelzés érkezett, hogy I. B. agitátor ittas állapotban több agitátor társával F. S., 3 holdas gazda lakásán durván viselkedett. F. S-t fegyverrel megfenyegették és feleségével együtt el akarták vinni a

tanácsházára. Tekintve, hogy erre nem voltak hajlandók, dulakodtak, F-nét megrugdosták és ruháját eltépték. Ugyanezek a személyek F. S. bátyját megverték. A Somogy megyei Őrtilos községben a járási tanács titkára, 2 másik népnevelővel megvert egy dolgozó parasztot. A tanácstitkárt kizárták a Pártból. Földeák községben Varga Tóth nevű szegedi munkásagitátor a tanácsházán ittas állapotban beszélgetett a dolgozó parasztokkal, és a tanácsháza egyik sötét szobájában megvert egy makói lakosú dolgozó parasztot, akit a földesi határban lévő földjével kapcsolatban hívtak be a tanácsházára azért, hogy Földeákon lépjen be a szövetkezetbe. Varga Tóthot eltávolították az agitátorok közül és pártvonalon fegyelmi eljárást indítottak ellene. Héreg községben (Komárom m.) A. L., 1,5 kh-val rendelkező egyénileg dolgozó parasztot, amiért nem akarta aláírni a belépési nyilatkozatot, behívták a tanácsházára, arra akarták kényszeríteni, írjon alá olyan jegyzőkönyvet, amelyben elismeri, hogy ő ellenforradalmár. Amikor erre nem volt hajlandó, megverték, meztelen lábát gumicsővel ütötték, majd pusztá kézzel paraszt szedettek ki vele a kályhából. Bántalmazói pisztollyal fenyegették, ha elmeri bárkinek is mondani az esetet. Ugyanezen a községben M. J-t szintén bántalmazták. Bokodon az egyik egyénileg dolgozó paraszt feleségére ráfogták a vadászfegyvert és a házat felkutatták. A tájékoztatás szerint ezek közül egyet letartóztattak, a többi kizárták a pártból. Borsod megyében a sátoraljaújhelyi járásban tapasztalhatók durva, helytelen módszerek. A sátoraljaújhelyi dohánygyárból V. J., T. L. és K. B. alsóregmeci lakosokat a dohánygyár igazgatója fizetés nélküli szabadságra küldte addig, amíg hozzátartozóikat a tsz-be beszervezik, fizetésüket nem hajlandó kifizetni. Hasonlóan a 31. sz. Autóközlekedési Vállalat, Miskolc, sátoraljaújhelyi kirendeltségéről K. M. szerelőtanoncot egy heti kényszerszabadságra küldték azért, mert idős szülei nem akartak tsz-be lépni. Rudabányácskán S. L., 65 éves asztalosmestertől az egyik munkásör szervező elvette iparigazolványát, amiért nem akart a termelőszövetkezetbe lépni, s megfélemlítésére lövöldözött. Zalkodon a szervezők megverték H. J-t, G. J-t és Cs. J-t, B. J-né kezét csavargatták, illetlen szavakat használtak vele szemben, és amikor Érsek és Tóth szervezők többszöri felhívására sem írta alá a belépési nyilatkozatot, nevében egyikük jogtalanul aláírt. Alsóregmecen a járási pártbizottság Vaszil nevű munkatársa úgy megpofozta H. J-t, hogy két hét múlva sem gyógyult be az arca. Ezeket a visszaéléseket a megyei pártbizottság jelenleg vizsgálja. Borsod megyei megbízottunk, Gerencsér Ferenc elvtárs elmondta, hogy ezeket az eseteket vizsgálva kellemetlenségei támadtak. Munka végeztével a sátoraljaújhelyi vendéglőben vacsora közben a járási pártbizottság munkatársa, valamint az egyik nyomozó belékött, le akarta igazoltatni, s amiért erre nem volt hajlandó, a szolgálatban lévő rendőrrel igazoltatták le annak ellenére, hogy tudták, hogy a földművelésügyi miniszter megbízottja.

Kétegyházán a gyulai vízügyi igazgatóság párttitkára egy népnevelő társával éjszaka felkeltett két dolgozó parasztot, kicipelték őket a hó tetejére és a gépkocsi elé fektették őket, mondván, ha nem írják alá a belépési nyilatkozatot, eltapossák őket.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ö.e.1960.134–136.).

Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságáról írt levél a MSZMP Központi Bizottság Mezőgazdasági Osztályának, a „Somogy megyei túlkapásokról.” Kaposvár, 1960. február 8.

Tabi járás Lulla községben. Ebben a községben a Siófoki Olajvezeték vállalat dolgozói végeztek szervező munkát, a Járási Pártbizottság mezőgazdasági osztály munkatársak vezetésével. Az egyik dolgozó, Sára József, az olajvezeték vállalat dolgozója, az egyik idős dolgozó paraszt házában gorombáskodott. Elmondása szerint azért tette, mert több napon keresztül az illető dolgozó paraszt az agitátorok elől elbújt. Egy alkalommal, amikor odahaza találták, fent nevezett Sára József felelősségre vonta, hogy miért kell bujkálni az agitátorok elől. A szóváltások közepette Sára József az idős dolgozó paraszt fejét beverte a falba, aki végül is aláírta a nyilatkozatot. A Megyei és a Járási Pártbizottságtól a helyszínen vizsgálatot tartottunk. Annak ellenére, hogy Sára József tagadta, hogy dolgozó parasztot durván bántalmazta volna, a járási és a megyei vezetők a helyszíni beszélgetések és több tanú meghallgatása után feltételezte azt, hogy Sára József a fent leírt durvaságot elkövette, amiért a Járási Pártbizottság szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette. A másik túlkapás a csurgói járás Őrtilos községében történt 1959. december 23-án. Itt a járás agitátorai, többek között Hantos János Járási tanács titkár, Bolla János járási tanács mezőgazdasági dolgozója, Végh József mezőgazdasági osztály dolgozója, többet magával volt kiküldve a községbe tsz-szervezésre. A járás részéről Hantos János volt a felelős. December 23-án az agitátorok többször felkeresték S. P. dolgozó parasztot, hogy lépjen be a tsz-be, aki a népnevelők elől több napon keresztül szintén bujkált. Az agitátorok megunva a keresést, behívták a tanácsházára, ahol eleinte szintén meggyőző munkával próbálták a tsz előnyéről meggyőzni, majd amikor a többszöri felvilágosító szónak nem volt eredménye, az elvtársak elvesztették türelmüket, és ütlegetni kezdték S. P-t. A fent nevezett elvtársakat a Megyei és Járási Pártbizottság kivizsgálás után a pártból azonnali hatállyal kizárta, és ügyüket áttette a járásbírósághoz. A járási pártbizottság a következő napokban olyan intézkedéseket tett, hogy

a párt és tanács vezetői, valamint politikailag képzett aktívák felkeresték Őrtilos dolgozó parasztjait, és elmondták, hogy azok az emberek, akik ezt a durvaságot elkövették, a legszigorúbban felelősségre lettek vonva és ilyen módszereket a párt a legmesszebb menőig elítéli. Pár napon belül a faluban a nyugalom helyreállt, és ma már az őrtilosi termelőszövetkezet is úgy, mint a megye többi termelőszövetkezete a jövő évi tervek elkészítésén munkálkodnak. Ma már nyoma sincs a fent vázolt eseményeknek, s hatásának.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e.1960. 137.)

A Szabad Föld főszerkesztőjének az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára küldött jelentése a hozzájuk 1960. január 1-től február 4-ig érkezett levelekről (részlet). Budapest, 1960. február 10.

Ez idő alatt a szerkesztőségbe összesen 5 ezer 316 levél érkezett. Ebből 389 levelet állandó levelezőink írtak, s különböző hivatali szervektől pedig 390 levelet kaptunk. A tsz-problémákkal, főleg szervezéssel foglalkozó levelek száma most is a legmagasabb. Sokan sérelmezik, hogy 10–20 kilométerre akarják kiadni a csereterületet, és ezt kötelesek elfogadni. Mások azt panaszolják, hogy egyáltalán nem akarnak csereingatlant adni a tagosított területért, de nem fizet a tsz felszántott, vagy bevetett terület után sem kártalanítást. Öregek általában azért panaszkodnak, mert a tsz-től kapott haszonbérből, vagy földjáradékból nem tudnak megélni, vagy azért, mert a tsz munkára „kényszeríti” őket. Sokan sérelmezik, hogy mivel másik szövetkezetbe léptek – mert az lakóhelyükhöz közelebb volt – az elhagyott tsz úgy számolja el őket, mint kizárt tagokat, visszatartva a járandóságot azzal az indokkal, hogy mérleghiány, stb. van a tsz-ben. Sok helyen nem ismerik a tsz-nek, a tsz-tagokkal kapcsolatos rendeleteket, kedvezményeket. Például, balesetet szenvedett tsz-tagnak nem intézik el a járandóságát, vagy nem tudnak egy 95 éves embernek tanácsot adni a szülői nyugdíjjal kapcsolatban. Többen sérelmesnek tartják azt a rendelkezést, amely kimondja, hogy minden nyilvántartott tsz-tagnak fizetni kell az SZTK-t és a nyugdíjalapot, kivéve a tsz-nyugdíjasokat. Ipari nyugdíjasoktól egymás után kapjuk a sérelmes leveleket. Főleg olyan idős emberektől, akik már keveset tudnak dolgozni és sokszor a földjáradékból kerül levonásra ez az összeg, mert már nincs annyi munkaegységük, hogy abból teljék. Újabb nyugdíjra meg már nem tarthatnak igényt, s ezért sérelmezik, hogy mint nyugdíjasok az SZTK szolgáltatásaira már úgylis jogosultak, mégis fizetni kell az SZTK-t is, meg a nyugdíjalapot is. Általában

tapasztalható a levelekből, hogy az emberek sokszor csak azért írnak, hogy ellenőrizzék a helyi, vagy a járási tanácstól kapott felvilágosítások helyességét. Nem hiszik, hogy valóban így vagy úgy szól egy rendelkezés, melyről előzőleg már helyben információt szereztek. Bár a legtöbb esetben közvetlenül e felsőbb szervekhez fordulnak sérelmeikkel.

Tsz-szervezés: S. E. Magyargencs, Veszprém m.: A Rákóczi tsz zárszámadó közgyűlését tartotta, ahova betértek a rendőrförörök is. A tagok szívesen fogadták őket, de később a rendőrförörök leitták magukat és gumibottal ütöttek tagokat. Egyik embert véresre verték, míg másikat kékre-zöldre, s többeket megpofoztak. A jelenlévők nem bántották a rendőröket. D. I-né, Domoszló: Férjemet a népnevelők éjszaka fegyverrel kényszerítették a belépési nyilatkozat aláírására. Én megijedtem, és kiszöktem a házból. Id. E. F. és társai, Sándorfalva (Csongrád m.): Arról ír, hogy az embereket ne kényszerítsék be a tsz-ekbe. Kéri, vizsgáltsák meg felsőbb hatóságokkal az embertelen módszereket, és ahol erőszakkal kényszerítették az embereket az aláírásra, ezeket érvénytelenítsék. Náluk, Sándorfalván is már több embert összetört idegzettél, elmezavaros állapotba juttattak, és néhányat öngyilkosságba kergettek. Fia, ifj. E. F. sándorfalvi lakos január 13-án, az előző napokban elszenvedett erőszakos bánásmód miatt olyan ideges, önkívületi állapotba jutott, hogy 13-án, amikor észrevette, hogy érte jöttek, elhagyta a házat, és kimenekült a határba, félve a további ostromlástól és bánásmódtól. Ekkor az agitátorok a helybeli rendőrpáncsnok feleségével együtt üldözőbe vették fiát, és utána többszörösen lövöldözve, addig hajszolták a 20–30 cm-es hóban, amíg elfogták, a 3–4 km-re levő G. J. Szeged felsővárosi tanyáján, a házbelieket kiküldték, és félholtra verve a házigazda kocsiján Sándorfalvára szállították, ahol ismét megverték, és megtiltották, hogy a mentők Szegedre beszállíthassák. M. S. (Kerkafalva): Húsz esztendeje dolgozik az erdészetnél. Most, hogy náluk is megalakult a tsz, földjét át akarja adni a tsz-nek, de ő továbbra is az erdészetnél szeretne dolgozni. A helyi szervek ezt nem akarják elfogadni. Sz. L-né Mezőhék, Szolnok m.: Férje nem akart a tsz-be lépni, de a népnevelők olyan gyakran mentek, hogy már „megbolondították az embert”. S olyan kikötéssel lépett be a férje, hogy a kovácsműhelybe megy dolgozni. Az elnök vállalta, azt mondta, éppen ilyen emberre van szüksége. Az ígéretet nem tartották be, szántóföldi munkára osztották. „Háztájit nem kaptunk, hasznobért vagy földjáradékot sem – a földünket meg egyénieknek adták oda.” H. L-né, Prügy: Községünkben ősszel alakult egy termelősövetkezet és most az egész községet agitálják. A községnek 70%-a aláírna, de csak úgy, hogy ősszel kezdődne az év, mert most a föld körül sok bonyodalom volna. Nagyon soknak van szerződéses jószág, amit nem tudna meghizlalni. R. L., Alsómégy: 40–50 agitáló és szervező elvtárs két hétig „gyúrta” a falu népét éjjel-nappal, hol szép szóval, hol káromkodva. Kitelepítéssel, internálással fenyegettek

bennünket. Így hát a falunk ilyen önkéntesen, csaknem 100%-ig aláírta a belépési nyilatkozatot. Az alakuló közgyűlésen megválasztottuk a tsz-elnököt, de sajnos az idegzete miatt pár napon belül lemondott. Az elnökséget ráerőltettük egy másik emberre, de az is le akar mondani. A mi falunk néhány ember kivételével nem akar, és nem akar a közös gazdálkodás útjára lépni. O. J-né, Mezőkeresztes: Nyugdíjas vasutas vagyok, 2 és fél hold földem van. Járnak az agitálók, hogy álljak be a tsz-be vele. Én már szédülök, nem bírok a határba menni, a szemem is fáj. A földet odaadom, mert sok utána az adó, de csak úgy veszik be, ha én is megyek vele. Kérem, aki már a 68 évet elérte, át kell-e a földet venni, ha nem megy vele dolgozni? P. É., Nyírbogát: Édesapámat ütéssel bekényszerítették a tsz-be. Úgy összeverték, hogy az ágyban fekszik, se éjjele, se nappala nincs. S. J., Madaras községből felirattal jött a boríték, aláírás nélkül: „A községünkben működő tsz-szervező bizottság leírhatatlan embertelenségre vetemedett. Meggyőző érvek helyett állati sorsra alacsonyítják az embereket. Ezt ígérik a jövőre vonatkozólag is, hogy ők lesznek a vezetők, mi pedig csak sz-ok leszünk. Nagy visszatántorodás történt bennünk, holott új csoportot szerveztünk, amely a helybeli tsz-ektől eltérően, a kormányprogram szerint gazdálkodik. De a szervező bizottság megcáfolta a kormányprogramot, hogy mi úgyis sz-ok leszünk és apánkkal, anyánkkal, istennel műveltetnek bennünket ... A szervezők arra hivatkoznak, hogy ez a megbízásuk, az állam emberei. Tűrnünk kell, hogy ütnek, köpködnek, mezítelenre vetkőztetnek, több fegyvert fognak ránk, felakasztással fenyegetnek bennünket. Őszülő emberek hangosan zokognak a megalázásukért. Gyermekesek sírnak az édesapjuk után, aki nem otthon tölti az éjszakáját, s kéken, zölden látják viszont. Ezek az ember külsejű valakik, nem tudják, hogy mi az ember, és a népi demokrácia, ez erősen tükrözi a bürokráciát. Ezek talán volt nagybirtokosok, vagy fiaik, talán testvéreik a horogkereszt rajzolóknak. Az ilyen erőszakkal létesített szövetkezet nem lesz életerős, és nem tud majd dolgozni.” Tabdi községből: „E hónap 17-től 21-ig tartott a bujdosás, az ütlegetés, fenyegetés. Nyugtót nem hagytak a népnek, úgy öregeknek, mint fiataloknak, mind gyermeknek. Agitálók zaklatnak bennünket, írunk alá, hogy szövetkezet legyen. Ezt nekünk nem a szél fújta, nem davaj föld. Itt a két kezükkel kaparták össze. Mi is el tudtuk volna pocsékolni. Összespóroltuk, hogy öregségünkre legyen. A kormányunk ideküldte az ő oroszlánjait, az ávosokat, hogy üssenek bennünket, ha nem írunk alá. Mi jó adófizetői vagyunk az államnak, akkor miért üttet bennünket. Az önző és az ittas ember üti a lovát, mi azt gondoljuk, hogy dolgozók vagyunk. Ha egyoldalú hatalom követeli tőlünk, tudassa velünk, és akkor megértjük, és meghajolunk ... Mi többet termeltünk, mint a csoport. Azok háromszor-négyszer permeteznek, és mi nyolc, kilenc, sőt tízszer is porozunk.” Nagykálló, Butykatelep (Vadas-tanyai iskola) címről névtelen levélben a következőket írják:

Most ugyan nem örömmel, de sírva írjuk a levelet, még pedig azért, mert erőszakkal ment a tsz-megalakítás. A nagykállói községi tanács dolgozói és munkásőrei, legalább negyvenen kijöttek Vadasra pénteken, és arra erőszakolták az embereket, hogy írják alá a belépési nyilatkozatot. Aki kérésüknek nem tett eleget, illetve nem írta alá a nyilatkozatot, kocsiba lökték és a munkásörök a vadasi iskola egyik termébe vitték, és ott rugdosták, agyba-főbe verték. Több emberük orrán, száján jött a vér. Többek között mi is benne voltunk, K. J., V. J. M. I. Majd ránk parancsoltak, hogy ne mondjuk senkinek. Ez a tsz-megalakítás szerintünk nem helyes, mert akit erőszakkal vittek oda és íratnak alá, azt úgy kell majd a munkára is vinni, és nem lesz megértés, virágzó tsz. Kérjük, adjanak felvilágosítást, hogy az erőszakos véres tsz-alakítás miniszteri rendelet, vagy pedig csak a nagykállói községi tanács vezetői, Donka Péter, Blanár István és társai szabták-e a törvényt. Mert Vadas fel van lázadva, és senki nem akar betört fejvel, véres orral a tsz-ben dolgozni, hanem önkéntesen. A nyíregyházi határban is jártak agitálni, és szépen beszéltek, nem pedig ütötték az embereket, mint itt.”

Tollal Keserü János ráírta: „Nagy L. elt. A legrkírívóbb eseteket a MB-nak az illető megyébe küldd meg, hogy nézzenek utána, s intézkedjenek.”

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. 139–141.)

„Dánszentmiklós” jelige alatt írt levél a Magyar Rádiónak a tsz-szervezés terrorjáról. 1960. január eleje..

Mély tisztelettel értesítem a Magyar Rádió „Válaszolunk hallgatóinknak” c. rovatát, arról, ami az elmúlt napokban Dánszentmiklós községben történt. Terrorral kényszerítik a termelőszövetkezetbe és véres testi megveréssel bántalmazzák, úgy női, mint férfi személyeket. Éjszakának idején lövöldözésekkel ijesztgetnek, és a család pedig ekkor félelmében elmenekül, napokat szabad ég alatt bujdosik, és a jószág gondviselés nélkül, étlen, szomjan, gazdátlanul hagyva sínylődnek. Sőt vannak olyan tanyák, ahol idős, beteg embereket betegágyukról lehúzzák és ütik, mert azt a választ adták, hogy még gondolkoznak a belépésen. A bujdosó családok pedig haza sem mernek menni, mert nappal és éjjel állandóan ott leselkednek, hogy mikor jön haza a család, bemennek a lakásba, az otthoniak múlt napi otthagyt ebédjét megeszik, a lakást földülják, rablómódra. Kérem a szerkesztőséget, hogy a pártbizottságokat értesítse e szörnyű terrorról, és az agitálókat, amennyiben szabálytalanul jártak el, vonják kérdőre! Annak figyelembe vételével, hogy Kádár János elvtárs, az MSZMP

KB elnöke a VII. Pártkongresszuson elhangzott beszédében kijelentette, hogy terrorral senkit a közös gazdálkodás útjára kényszeríteni nem szabad. És ami pedig itt Dánszentmiklóson végbemegy, teljes egészében terror, és állat-, valamint rablómódra folyik. Maradok mély tisztelettel az egész elkeserített Dánszentmiklós lakossága nevében, és kérjük, szíveskedjenek a legsürgősebben válaszolni e megrendítő panaszunkra a rádió hullámain.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288. f. 28. cs. 1960. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 21.ö.e. 285.)

Bárányos József, az MSZMP KB Párt-és Tömegszervezetek Osztálya
alkalmazottja jelentést kér Putnoki Lászlótól, Heves MSZMP-titkárától, a
gyöngyöshalászi „tsz-szervezésről”. Budapest, 1960. d. n. (január-február)

V. N. J., a Központi Fizikai Kutató Intézet dolgozójának bejelentését megvizsgáltuk, és a következőket közöljük. Gyöngyöshalász átszervezésére 1959 tavaszán került sor. Az átszervezésben a gyöngyösi Váltógyár és az atkári gépállomás dolgozói vettek részt. A két termelészövetkezet vezetőségével és tagjaival történt elbeszélgetés alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy sem a szervezés alatt, de sem a megszilárdulás idején rendőrautó a községben nem cirkált. Sőt, a helyi elvtársak a községben járőrszolgálatot teljesítő rendőr elvtársakat is a legtöbb esetben beküldték a járási központba. A gyöngyösi BM Járási Rendőrkapitányságának egyetlen Gaz-típusú személygépkocsija van, azonban az sem járt a községben az átszervezés alatt. Az fedi a valóságot, hogy a közös munka beindításánál voltak nehézségek. Gyöngyöshalász községben sok a kétlaki dolgozó, zömmel az asszonyok léptek be a termelészövetkezetbe, jelentős a szőlőterület százalékos aránya is, és Gyöngyös város ipari üzemei sok dolgozót tudnak foglalkoztatni. Kétségtelenül volt egy olyan irányzat, hogy a férfiak közül többen ipari üzemekben akartak menni dolgozni, azonban az nem felel meg a valóságnak, hogy a községben rendőrök szedték össze az embereket és több férfit megvertek. Tudomásunk szerint a gyöngyösi BM egy embert vitt el a községből, aki az egyik új tsz-tagra vasvillával támadott, azonban ezt az illetőt is hazaengedték a kihallgatás után. A két termelő-szövetkezet működésével kapcsolatban megjegyezni kívánjuk, hogy november 7-re befejezték a vetést, összehozták a közös állatállományt, stb. Jelenleg a politikai hangulat megfelelő, a tsz-tagok dolgoznak, beindították a zöldségfélék termelésével kapcsolatos tavaszi munkát. A tavaszi fejlesztés során kint maradt, mintegy 120–130 egyéni paraszti család közül a többség a téli szervezés során belépett a termelészövetkezetbe. A

vizsgálat során megállapítottuk, hogy V. N. elvtársat sok kérdésben helytelenül tájékoztatták, és kérjük Bárányos elvtársat, hogy tegye lehetővé a levélben megemlített problémák helyszínen történő tisztázását V. N. elvtárs jelenlétével.

(Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22.f. 14.fcsop. 27.ő.e. A kollektivizálás során tapasztalt túlkapások. 25/8/28/SL/Kné.)

A Legfőbb Ügyészség Büntetőjogi Főosztályának feljegyzése a Baranya megyei „tsz-szervezés során elkövetett törvénysértésekről.” Budapest, 1960. február 12.

A Baranya megyei főügyész 1960. február 1. napján kelt Tük.Ig.XVIII. G.03.sz. jelentésében a tsz-szervezés során elkövetett törvénysértésekről az alábbiakat jelentette. 1. G. I., Hobol községi (Szigetvári járás) 11 holdas parasztot január 12-én tsz-szervezők keresték fel. Vele nem tudtak beszélni, mert süket, és így felesége adta a szervezők tudomására, hogy nem kíván a tsz-be belépni. Ezután eltávoztak, de egyik megjegyezte, hogy „úgy látszik, ezt is meg kell rázni, mint másokat.” Másnap a szervezők csak G-nét találták otthon, felszólították, hogy férjét de. 11 órára küldje be a tanácshoz. G. azonban nem ment be. Ezután a délutáni órákban 10 személy érkezett G-ék lakására, és mindkettőjüket rángatni, húzkodni kezdték, szidalmazások közepette. Közölték velük, hogy el fogják őket vinni, s mindkettőt karjánál fogva vonszolták ki a lakásból. G. közölte a szervezőkkel, hogy feleségét ne bántsák, mert kizárólag ő a földek tulajdonosa. Ezután – különösen egy szemüveges a szervezők közül – G-t az udvaron az istállófalának lökte, úgy, hogy arcáról a bőr lehorzsolódott, és pofacsontja az ütődéstől azóta is rendkívül érzékeny. G. ekkor sírva fakadva a szalmakazal felé haladt. A szervezők közül többen utána mentek szidalmazva, hogy miért akar ellógni. Utolérve, többször földhöz vágták, majd a friss hóban fejjel lefelé, a lábánál fogva az udvaron a lakás elé visszahúzták. Ezután eltávoztak. Utána másik két személy érkezett G-ékhoz, és nyugodt udvarias hangon kezdték a beszélgetést. G-ék ezután aláírták a nyilatkozatot, megjegyezve, hogy ezt korábban is megtehették volna, de azért nem tették, mert kényszerítették őket. G. I. az eset után orvosi látteleletet vetetett, amely szerint állítólag jobb alsó bordája több helyen eltört. 2. G. L. (Guti) ugyancsak hoboli lakost, akinek földtulajdona nincsen, január 12-én szervezők keresték fel lakásán. Nem volt otthon, ezért feleségének meghagyták, hogy férjét 11 órára küldje a tanácshoz. Ugyanaznap délután 6 személy jelent meg nála, s mivel ismét nem találták otthon, feleségét durván szidalmazták, hogy miért rejtette el férjét. Majd miután

felhívásukra, 10 percen belül nem adta elő férjét, házkutatásszerűen keresgélnek kezdtek a lakásban. G., a szervezők jelenlétéről tudomást szerezve, hazafele találkozott a szervezőkkel, akik a tanácsházára hívták. Tiltakozására húzni, rángatni kezdték, és közölték vele, hogy kirázzák a bőréből, ha nem írja alá a nyilatkozatot. A tanácsházára érve, a kultúrterembe, lökdösték, rángatták, lábára tapostak. Miután kérte, hogy ne bántsák, ő idős ember, inkább aláírja a nyilatkozatot, aláírás után hazaengedték. 3. F. K. P. ugyancsak hoboli, 14 holdas paraszt, községi tanácsstag elmondta, hogy január 12-én a kora reggeli órákban keresték fel agitátorok, és minden bevezető nélkül felszólították a belépésre. A felhívásra azzal válaszolt, hogy a disznótoron távol lévő felesége és 28 éves fia megkérdezése után közölni fogja elhatározását. A velük való beszélgetés céljából postára indult telefonálni. Útközben egy szervező utána szaladt és szidalmazta, hogy miért akar ellógni. Elérve, a karjánál fogva a tanácsházára vonszolta, ahol a járási pártbizottságnak egy Horváth nevű munkatársa már várta. K. Horváttal is közölte telefonálási szándékát, aki azzal engedélyezte a telefonálást, hogy előzőleg írja alá a nyilatkozatot. A telefonbeszélgetés elmaradt. K-t a szobában lévő népművelők körülfojták, majd ahogy volt, nagykabátban az égő kályha mellé helyezett székre ültették, másik oldalára pedig egy kb. 120 kg-os személy telepedett, hogy ne tudjon a kályhától elhúzódní. A nagy melegtől izzadni kezdett, majd rosszullet környékezte. Ekkor felszólították, hogy menjen az asztalhoz és írja alá a nyilatkozatot. Tiltakozása miatt az elébe tett nyilatkozatra rászorították az orrát, illetőleg fejét többször az asztallapra nyomogatták. Nem írta alá, ezért visszaültették a kályhához. Eközben lépett be a községi tanácselnök, akinek kérésére K-t kiengedték az udvarra. Itt a tanácselnök baráti beszélgetés során közölte vele, hogy ne tegye ki magát felesleges zaklatásoknak, ezután a nyilatkozatot aláírta. Mindez ½ 9-től délig tartott. Utána 12 napig magas lázzal, orvosi kezeléssel ágyban feküdt. A vele folytatott beszélgetés során kijelentette, hogy rádióhallgató, újságot olvasó ember és mintagazda. Mint tanácsstag, eddig mindenben példamutatóan kivette részét. Nagyon jól tudta, hogy a tsz-be egyszer majd be kell lépni, azonban igen elkeseredett. Nagyon csalódott, mert Kádár Jánosék nem ezt mondták. 4. E. A-né vémení (pécsváradi járás) 12 holdas, Bukovinából áttelepült földműves felesége elmondta, hogy január 10. és 15. között 4 agitátor jelent meg lakásukon, akik közül kettő vasutas lehetett. Férje nemleges válasza után az egyik a konyhaszéket férje fejére húzta, gúnyos megjegyzések kíséretében. Néhány nappal utána, az esti órákban ismét szervezők jelentek meg azzal, hogy amennyiben nem írják alá, az egész családot elviszik. Közülük egy indult is kifelé, hogy megy a gépkocsiért. Január 15-én ismét megjelent a 4 népművelő azzal, hogy E-ék másnap reggel jelentkezzenek a tanácsházán. A jelzett időpontban nem jelentek meg, később azonban elmentek, ekkor a vb-elnök hazaküldte

őket, hogy nyugodjanak meg, ilyen nem fog előfordulni. Hazaérve, a 4 szervező ismét megjelent, és az asszonyt letegezve „miért nem jöttél a tanácsházára”, „hova rejtetted a férjedet” kérdésekkel ostromolták. E-né közölte velük, hogy férjét rokonához küldte, mert az előző napok megviselték az idegeit. Ekkor a szervezők az asszonyt kezdték unszolni, hogy írja alá a nyilatkozatot. E-né a lakást el akarta hagyni, ebben az egyik szervező megakadályozta. Közben a tűzhely alatt a macskák morogni kezdtek, erre az egyik szervező zsebéből pisztolyt vett elő, s kijelentette, hogy a macskákat agyonlövi. Ezután E-nét karjainál meghúzták, s a nyilatkozatot akarták vele aláíratni. E-né sírni kezdett, ekkor 16 éves, V. nevű fia ki akart menni az utcára, az egyik szervező ráparancsolt, hogy maradjon. A gyerek nem fogadott szót, ezért két nagy pofont kapott. Kijelentették E-nének, hogy ne nevezze magát magyarnak, mert ő nem egy becsületes magyar, hanem csak „nyustyu-nyustyu”, ha magyar lenne, már aláírta volna a nyilatkozatot. Az eset szombaton volt, E-né hétfőn a községi orvoshoz ment, aki a jobb felkaron lévő kékes-fekete nyomokat állítólag még látta. 5. Sz. M. a szigetvári járási ügyészség adminisztrátora elmondotta, hogy apját január utolsó napjaiban szervezők keresték fel, és felszólították, hogy a járási „Munkás klubban” jelenjen meg. Vele együtt kellett megjelenni két lányának is, neki és nővérének. A teremben kb. 25–30 népnevelő fogta őket körül és kemény hangon felszólították apját a nyilatkozat aláírására. Tiltakozására közölték vele, hogy „másként is tudnak beszélni”, kijelentették, hogy Mária nevű lánya nem dolgozhat tovább az ügyészségen, ha nem lép be. Apját taszigálni, rángatni kezdték, egyikük, apja lábfejeére lépett és úgy lökdöste. Időközben a szigetvári Cipőgyárban dolgozó öccsét, apja tartózkodása miatt ebocsátották. E zaklatások hatása alatt Sz. J., gyermekeire tekintettel, a nyilatkozatot aláírta. Fiát is visszavették a Cipőgyárba. 6. Özv. Cs. M-né 64 éves, dunafalvai lakos, az adatszolgáltatás szerint 1960. január 31-én de. 10 óra körül, lakásán felakasztotta magát. Előzménye az, hogy de. ½ 10 tájban, amikor látogatására az ugyancsak Dunafalván lakó édesanyjánál megjelent, Csuka Gábor községi tanácselnök és Szórád Ferenc nagynyárádi községi tanácselnök tsz-szervezést folytatva, bementek Cs-né édesanyjához. Csuka ekkor Cs-nénak felhozta, hogy tudomása szerint 1940-ben, mostohafiával közösen megölte a férjét. Amennyiben nem hajlandó belépni, a rendőrök elviszik. Cs-né ekkor elhagyta édesanyja lakását és felakasztotta magát. A jelentés szerint Cs-né valóban fiával ölte meg férjét, a börtönbüntetésből 1946-ban kegyelemmel szabadult. A megyei főügyész jelentése szerint az eseteket február 1. napján részben szóban, részben írásban közölte Egri Gyula elvtárssal, a megyei pártbizottság első titkárával.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ö.e. 1960. 150–152.)

Sz. J-né, K. M., Sz. P., G. J., M. F., özv. M. J-né levele Kádár Jánosnak a tsz-szervezés terrorjáról. Nagykálló, Rácz-tanya, 1960. február 12.

Az a sérelem, ami minket ért, késztetett arra, hogy Kádár elvtárshoz forduljunk panaszainkkal. Ugyanis 1960. február 2-án népnevelők jöttek el hozzánk agitálni, mihelyst beléptek a házainkba, durva káromkodással kezeltek, és megfogtak bennünket, kezünket hátracsavarták, aki nem akart menni, ütötték, autóra raktak bennünket és elvittek a ludastói iskolába, ugyanis mi a Nagykállóhoz tartozó Rácz-tanyán lakunk, és ott addig ütöttek, rugdostak, amíg kínunkba alá nem írtunk. Egy részit az embereknek becsukták a fáskamrába, vécébe, és egyenkint vittek bennünket kínozni, lábbal felakasztották az egyiket, úgy ütötték, a másikunkat a földre tiporták, ütötték, rugdosták, szóval azt leírni nem lehet, ahogy minket összekínóztak, van olyan is közülünk, aki vért hányt. Kedves Kádár elvtárs. Mi a szocializmusnak ellensége nem vagyunk, de ez a 17 lakosú tanya, 2 kivételével mind felül van hatvan éven, sőt, egy része hetven is, és úgy gondoljuk, így még egyénileg jobban meg tudjuk termelni a szükségletet, egyelőre még nem akarunk téeszbe menni, és azt is tudjuk, hogy a párt és a kormány határozatával ellentétesen úgy követték el ezeket a nagy kínzásokat. Nekünk a párt és a kormány határozata ellen nincs kifogásunk, ha rendelet van rá, mi is benne vagyunk a téeszben, de az újságot olvasva, még kormányunknak ilyen határozata nincs, és az illetékesek olyan népnevelőket küldjenek, akik szép szóval győzik meg a népet, nem ütéssel, a pisztolyt a szánkba dugták, a nagy ordítás kilométerekre hallott, orrunkon, szánkban jött a vér, ezek a népnevelők a pártot járatták le és büntetést érdemelnek. Kérjük Kádár elvtársat, ezeket az agyonra kínozott embereket vegye pártfogása alá, és érvénytelenítse belépési nyilatkozatukat, és a földjeinket hagyják meg így, ahogy van, mivel házaink a közepén van, és olyanok is vannak, akiknek a nevét a népnevelők írták alá, bízunk Kádár elvtársban, nem utasít vissza bennünket, ha lehetne, személyesen is kihallgatna, és meglátná ezeket az agyonkínzott embereket. Tessék a választ megadni, itt várjuk, több száz kilométerről jöttünk, előre is köszönetet mondunk és maradunk elvtársi üdvözléssel.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21. ő.e. 299–300.)

D. Gy. levele az MSZMP Csepeli Vas- és Fémművek Pártbizottságának,
bátyja megveréséről. Dinnyés, 1960. február 18.

D. Gy., a gyár TMK dolgozója, azzal a kéréssel fordulok a vezetőséghez, hogy a bátyámon ért súlyos, tetteges bántalmazást kivizsgálni szíveskedjenek. D. M. 58 éves, egyéni gazda, 8 kat. hold földön. Előadom, hogy bátyám Seregélyes községben lakik. A község tsz-község, de még vannak egy páran, akik még nem határozták el magukat a közös gazdálkodásra. E hónap 6-án a községben megkezdtek a még be nem lépett gazdák beszervezését is. A szervezésről már sokat hallottunk. Az önkéntesség elvét a sajtó és a rádió is igen sokat hangoztatta, sőt dr. Münninch Ferenc elvtárs, Székesfehérváron a Villamossági Televízió- és Rádiókészülékek gyárában is félreérthetetlenül kihangsúlyozta. Én ezt a községben nem tapasztaltam, mivel bátyám január 8-án átjött hozzám – tartva az éjjeli zaklatástól – nálam aludt, 9-én reggel hazament és otthon tartózkodott. 9-én du. megint átjött kerékpárral, de nem azzal a szándékkal, hogy elbujdosson, mivel az utcán rajtam kívül más dinnyési lakossal is beszélgetett. A nálam történt beszélgetés alkalmával beszélgettünk a tsz-be való belépésről, és meg is beszéltek, hogy aznap este nem alszik nálam, hanem hazamegy és másnap aláírja a belépési nyilatkozatot. Kedden este, kb. 22. óra felé el is ment, hazafelé Dinnyésről kerékpárral Seregélyesre. A falu szélétől 1 km-re van egy dűlőút, melyre letért, mivel időt akart megtakarítani, hogy hamarabb hazaérjen. Alig tett meg 20–25 lépést, észrevette, hogy a dűlőúthoz ért egy jól kivilágított autó és befordult a dűlőút felé, és mögötte megállt. Általa ismeretlen személyek szálltak ki és egyszerűen megtámadták, és elkezdtek ütni, verni, rugdosni, majd bevágták az autóba és a kerékpárját egy személy vette kézbe és elvitte a seregélyesi tanácsházára. Ott folytatták a verést, míg alá nem írta a belépési nyilatkozatot. Mivel ütötték, véres lett és a belépési nyilatkozta is véres lett, amit a tanácselnök állítása szerint „nem találnak”. Az aláírás is úgy történt, hogy a kezét úgy vezették a papíron. Aláírás után a körön átvezették az ő utcájukba és onnan hazaengedték. Azóta betegen fekszik, agyrázkódást kapott. Szeme vérben volt. Az orvosi költséget a bátyám viseli. A második csapás bátyámat otthon érte, amikor közölték vele, hogy amíg ő nem volt otthon, házkutatást csináltak, még a személyeket is megvizsgálták, s elvitték a fényképet, amikor a tanácsházán aláírta a belépési nyilatkozatot, visszakapott. Mivel hasonló esetről a tsz-szervezés alatt még nem hallottam – figyelemmel kísérve a Párt és Kormány tsz-mozgalommal kapcsolatos politikáját – a legnagyobb mértékű önkényességnek ítélem meg a

történeteket. A megtörtént önkényesség óta több ember jelenik meg bátyámnál, elítéli a történeteket. Figyelembe véve, hogy a környéken (a közeli faluban) több személy van, aki még nem lépett a közös gazdálkodás útjára, nem a legjobb propaganda volt ez az önkéntesség bemutatására. A tanácselnök tájékoztatása alapján a szervező brigád vezetője állítólag Lukács János kápolnásnyéki lakos. A többi szervező nevét a tanácselnök megnevezni nem tudta, vagy nem is akarta. Megjegyezni kívánom még, hogy bátyámat egy alkalommal fejműtéttel operálták, s még az miatt most is elég súlyos bántalmai vannak. Kérem, az ügyet a lehetőség szerint a helyszínen kivizsgálni szíveskedjenek.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21. ő.e. 307–308.)

„Tápiószecsői Egyetértés Termelőszövetkezeti gazdák” megjelöléssel aláírt, betűhíven közölt levél az MSZMP Budapesti Bizottsághoz a tsz-ből kimaradt gazdákról. Tápiószecső, 1960. február 28.

ezzel a kéréssel fordulunk a Pártbizottsághoz, hogy Tápiószecső termelő községé alakult, és mi gazdák beléptünk a termelőszövetkezetbe, és vannak egyes gazdák akik még nem léptek be mert ők azt mongyák hogy erdeidolgozok mint p.úl J. B., L. I., Cz. J., S. G., holott J-nek van 300 db birkája Cz-nek 2 hold szőlő, L-nek a nevin nincsen föld, hanem az édesanya nevin van 13 hold és aval leadata hogy, ő nincs az anyával külön áló és mert, ő és a társai az erdész szoros kapcsolatban vannak, K. J-vel kistanyai erdész, mint legjőban L. I., amit megkap fakitermelést Tápiósági emberekkel termeltette ki p.úl H. K-val akit kúlcának csúfolnak, azok termelték és őpedig hordta eladásra az épületfát K. engedéjével, már többször kértük a Mendei erdei központot jöjön ki és vizsgálja ki hogy mit csinálnak az erdön és nem intéznek semit. Kérjük a Budapesti Pártbizottságot hogy szíveskedjenek kijöni intézkedni, mert mi gazdák nem főgjük föl veni a munkát, M., J. akinek birkájai van asztmongya hogy ha ezek lelépnek a T.sz. be akkor ő is lefog lépni és dolgozik. Ó. I. T.sz. gyűlésen kijelentette, D., elnöknek hogy Cz. nem lépet be és Társai holott nekikis gumikerekes kocsik és lovak tehenek vannak, holott minkis leadtuk gazdák és ők pedig nem, K. biztatására nem lépnek be a T.sz. be kérjük, Kövesdi azonal elhejezését, és kérjük a Pártbizottságot hogy ezeknek a T. sz. be való belépését elintézni mert mi gazdák adig a munkát föl nem veszük, és akkor a közös vagyon kárjára megy.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 29.ő.e. Dolgozók levelei.187.)

Betűhíven közölt, névtelen levél a pándi iskolaigazgatóról és párttitkárról.
1960 eleje.

Tisztelt Párt titkár Elvtárs

Nagyonszomorú dolgok ról irok és szégyelje magát az az ember aki ilyeneket el néz és jóvá hagy a Gy. L. Pándi igazgató és Párt titkár úr aki 16000 sikasztot és azon a bizonyos gyűlésen el határozták hogy el kell onan mennie és ott maradt ez a párt hogy még csak semi bántódása nincs birják dolgozok és a T Sz munkások azt a sok csalót és sikasztot fizetni és S. L. agronomusnak is anak a csirke fogónak akit az ujságba is ki tettek sikasztásért ijen piszkos embernek adot állást szép dolgok ezek a párt emberei a D. L. agronomust utálták a pándi emberek a régi piszkos dolgaiért aki a liszt közé lapáttal keverte a korpát mikor futurás volt és jegy rendszer volt jobb lesz ha eltakarítja onan őket és utána néz a dolgoknak mert feljeb teszünk jelentést ami az Elvtársnak sem lesz dicsőségére ijen piszkos munkákat csinálnak a párt leple alatt szégyeljék magukat ijenek a vezető emberek a sok el keseredett szegény parasztnak a nyakába varnak egy csalót sikasztot így aztán lehet kedve a népnek a Téeszbe dolgozni nem hogy le csuknák hanem álást adnak neki de hanem tesz az elvtárs rólla a Minisztériumig megyünk ha rendet nem csinál

Ráírva: A pándi isk. ig. leváltva és elhelyezése megtörtént. 1960. okt. 5.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 29.ö.e. Dolgozók levelei. 198.

A Népszabadság szerkesztőségének értesítése egy pándi névtelen levélről az MSZMP Nagykáta Járási Bizottsága számára. Budapest, 1960. március 17.

Szerkesztőségünk levelet kapott Pánd községből, amelyben közlik velünk, hogy a községi pártszervezet titkára, aki egyben iskolaigazgató is, állítólag 12 ezer forintot, amelyet iskolapadok vásárlására kapott, saját célra fordított, motorkerékpárt vásárolt rajta, s az összeget csak később fizette vissza, amikor a dolog kitudódott, a motorkerékpárt eladta, stb. A levélíró arra hivatkozik, hogy a község becsületes lakói körében visszatetszést kelt az eset: hogyan lehet párttag, sőt, párttitkár valaki, aki ilyen erkölcsileg súlyosan elítélendő baklövést követett el. A levélíró azt állítja, hogy a pándi titkár bűnbánó levelet írt a járási tanács

elnökének, amelyben állítólag maga is elismeri a súlyos szabálytalanságot. Minthogy nem tudjuk, nem provokációról van-e szó (a levélíró hív bennünket Pándra, hogy személyesen győződjünk meg a dolgról).

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 29.ő.e. Dolgozók levelei. 10/13/1960. 194.)

Kovács József, az MSZMP Nagykáta Járási Bizottsága titkára és Keszi József által aláírt levél a Népszabadság Szerkesztőségének, a pándi párttitkár ügyéről. Nagykáta, 1960. márciusa után

A hozzánk küldött, 60/7305/VF/PE. számú levelükre hivatkozva, az alábbiakat közöljük Pánd községi pártszervezet titkárával kapcsolatban. A levélíró tájékoztatása igaz, azonban néhány vonatkozás nem fedti a valóságot. Gy. L. párttitkár (iskolaigazgató) valóban még 1958 őszén 13.000 Ft-ot vett fel, hogy az iskola céljára padokat vásároljon. A községi tanács néhányszor számon kérte tőle, és mindig ügyes trükkkel elodázta az összeg rendezését. Hogy mire használta addig a pénzt, nem tudjuk. 1959. év végén a Járási Tanács revíziója derített rá fényt. S akkor a felvett összeget visszafizette. Az ügy ismeretes előttünk. Gy. L. ellen pártfegyelmi van folyamatban. E hó végi járási PB ülés dönt felette, mert PB-tag. Ezen kívül szakmai vonalon is fegyelmit indítottak ellene. Kérem az elvtársakat, hogy vegyék figyelembe a fenti tájékoztatást.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 29.ő.e. Dolgozók levelei. 195.)

Az MSZMP KB Irodájának szigorúan bizalmas feljegyzése Fehér Lajos számára. Budapest. 1960. február 13.

Február 6. és 10. között 4 levélíró és egy személyes panasztevő fordult a Központi Bizottsághoz a tsz-szervezés során elkövetett erőszakoskodások miatt. Két levélíró Békés megye: Mezőberény és Békés községekből, egy levélíró Fejér megye: Kőszárhegy községből, egy levélíró Szabolcs megye: Nyírlugos községből, egy panaszos Hajdú megye: Egyek községből. A panaszok beérkeztevel azonnal beszéltünk az illetékes megyei pártbizottságokkal. A Békés és Fejér megyei erőszakoskodásról a megyei pártbizottságok nem tudtak. Azok megvizsgálásáról intézkednek. Kőszárhegy és Mezőberény községekben tettelesen bántalmaztak embereket; Békés községben a belépni nem akarókhöz éjszaka fegyverrel mentek, sőt – a bejelentés szerint – az is előfordult, hogy belöttek az ablakon.

Nyírlugos községből K. J. azt írta, hogy február 3-án 9 órakor elvittek 33 parasztot és másnap hajnali 4 órakor engedték őket haza. Közben étlen-szomjan voltak, fél lábra állították őket. Volt közöttük 70 éven felüli paraszt is. Levélíró szerint a járási pártbizottság titkára ment ki és vette észre, hogy ennyi embert fogva tartanak és rögtön hazaengedte őket. Beszéltünk Orosz elvtárral, a megyei pártbizottság másodtitkárával, akinek tájékoztatása szerint a bejelentés megfelel a valóságnak, értesültek már róla, s ki is vizsgálták. Nem 33, hanem 22 paraszttal csinálták ezt meg. A pártbizottság még e héten meghozza a fegyelmi döntést és tájékoztatás küld a Központi Bizottság irodájának. 1960. február 12-én V. I. egyeki (Hajdú megye) 4 holdas paraszt felkereste a Központi Bizottság fogadóirodáját, és ott panaszt tett a helyi tanács ellen, mert őt és 10 társát február 27-én (vasárnap) a tsz-szervezés során veréssel akarták kényszeríteni a tsz-be való belépésre. Megmutatta a foga helyét, amit egy civilben lévő rendőrtiszt kiütött. V. I. a helyi szerveknél, a tanács vb-titkáránál volt panaszával, ez azonban megfenyegette, s ezért utazott fel Pestre. Beszéltünk a Hajdú megyei pártbizottság mezőgazdasági osztálya vezetőjével, Harangi elvtárral, aki közölte, hogy a bejelentés megfelel a valóságnak. Tettek is már intézkedést, melynek során egy személyt letartóztattak. A tanácselnököt, a vb-titkárt és a párttitkárt felfüggesztették. A vizsgálat befejeztével a megtett intézkedésekről részletes tájékoztatást adnak. (Emlékezetem szerint a tegnapi KB ülésen Tatár Kiss Lajos elvtárs is beszélt erről az esetről.)

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 21.ö.e. 1960. 153–154.)

Az MSZMP Baranya Megyei Pártbizottság számára készített feljegyzés a „erőszakos eljárásokról”. Pécs, 1960. február 18.

A Megyei VB felé az Ügyészség és a pártszervek részéről a tsz-szervezés utolsó időszakában érkezett néhány jelzés a dolgozó parasztokkal szembeni túlkapásokról, erőszakoskodásokról. A jelzések alapján a PTO megbízást kapott ezeknek az eseteknek a megvizsgálására. A vizsgálat alapján a helyzet a következő. Hobol község (szigetvári járás). Az Ügyészség közölte, hogy G. I. középparaszttal a népnevelők megengedhetetlen módon jártak el. Beszéltünk G. I.-vel, a helyi vezetőkkel, magukkal a népnevelőkkel, és ezek alapján a következőket állapítottuk meg. G. I. középparasztnak a tsz-be való beszerzése igen nehezen ment. A népnevelők többször keresték fel a családot. Január 22-én délután Kovács elvtárs a nyugotszenterzsébeti tanácselnök egyedül maradt G-éknál, és heves vita folyt le közöttük az

udvaron a tsz-be való belépésről. Kovács elvtárs G. I-t rángatta, hogy menjen be a konyhába és írja alá a belépési nyilatkozatot. G. a rángatás közben kétszer is elesett. G. I. állítása szerint Kovács elvtárs rángatta őt a földre készakarva, sőt, még a földön húzta is. Kovács elvtárs azonban ezt nem vállalta magára, sőt kijelentette, hogy ezek nem felelnek meg a valóságnak, annyit elismert, hogy vitatkoztak és a huzavona közben a csúszós, jeges udvaron G. I. többször is elesett. Ő csupán a karjánál fogva be akarta húzni G. I-t a konyhába. Az esés következtében G. I-nek egy bordája eltörött, amit egy hét múlva állapított meg az orvos.

Javaslat: A vizsgálat alapján úgy látjuk, hogy mindenképpen feltételezhető az, hogy Kovács elvtárs gorombáskodott, hogy G. I. és a közöttük lefolyt vita nem a megengedett hangnemben történt. Mindenképpen megsértette a párt álláspontját, viselkedése hozzájárult ahhoz, hogy G. I-nek eltörött a bordája, és mindezért pártbüntetést érdemel. Javasoljuk „szigorú megrovás” pártbüntetésben részesíteni. Szintén az Ügyészség jelezte, hogy Hobol községben F. K. P. dolgozó paraszttal szemben nem megfelelően bántak el a népnevelők. 1960. január 12-én reggel népnevelők keresték fel a lakásán, akik alá akarták íratni a tsz-be való belépési nyilatkozatot. Családja nem tartózkodott F. K. P-nek odahaza, és ezért azt kérte, hogy aláírás előtt elmeheessen a postára telefonálni családjának a szomszéd községbe, hogy ezt velük megbeszélje. Bár előzőleg arra kérte a népnevelőket, hogy várjanak holnapig a belépéssel, de miután azok nem akartak tágitani, ezért akart telefonálni családjának. A postára menet az utcán összetalálkozott egy másik községi tanácselnökkel (tsz-szervezővel), volt régi katonabarátjával, aki behívta őt a tanácsházára. A tanácsházán ott volt Horváth János elvtárs a Járási Pártbizottság Agit. prop. osztály vezetője, a tsz-szervező brigádnak is ő volt a vezetője. Horváth elvtárs türelmetlen hangon kezdett K. P.-vel beszélni. K. szerint káromkodott is, bár Horváth elvtárs és a többi népnevelők ezt elutasították azzal, hogy nem felel meg a valóságnak. Horváth elvtárs nem engedte K-t telefonálni a családjának, olyan kijelentést tett, hogy előbb írja alá a tsz-be való belépési nyilatkozatát és azután akár ingyen is telefonálhat. Nagy huzavona volt a tanácsházán K. P.-vel, nyakát, kezét fogták meg többször, és így biztatták arra, hogy írja alá az eléje tett belépési nyilatkozatot. A sikertelenség láttán később bevitték a tanácselnök szobájába, ahol egy jó meleg kályha mellé ült le egy székre (szerinte direkt így akarták a népnevelők) és itt kezdték agitálni. A közben megérkezett községi tanácstitkár kérte, hagyják 5 percre egyedül K. P.-vel, majd ő belépteti. 5 perc letelte után Horváth elvtárs sürgetően érdeklődött az eredményről, erre a tanácstitkár még 5 perc hosszabbítást kért. Ilyen körülmények között, 10 perc elteltével K. P. aláírta a belépési nyilatkozatot. Javaslat: A VB „figyelmeztetésben” részesítette Horváth elvtársat, mert felelősség terheli a türelmetlenségért, a nem megengedett hangért, a módszerért. A javaslatnál

figyelembe vettük, hogy Horváth elvtárs a járás több községében brigádot vezetett, és nagyon türelmesen, a párt politikája alapján dolgozott, csupán ebben a községükben tapasztaltuk nála ezt a türelmetlenséget, az ilyen magatartást. Somberek (mohácsi járás). A Járási Pártbizottság közölte velünk, hogy Sombereken kint lévő megyei brigád elítélendő módszerekkel dolgozik, néhány parasztot megsértett. A jelzések alapján megvizsgáltuk a brigád munkáját és a következőket állapítottuk meg. Ez a megyei brigád több szerv dolgozóiból tevődött össze: Vízügyi Igazgatóság, DÉDÁSZ és az Erőmű. Elég hosszú ideig, mintegy két hónapig tartott a brigádok munkája, míg végül tsz-község lett Somberek. Az elvtársak türelme a 4–5 hét után jelentős mértékben elfogyott. Menetközben, a Megyei Pártbizottság részéről figyelmeztetve is lett ez a brigád. A figyelmeztetés ellenére is, néhány elvtárs követett el olyan hibákat, amelyek mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Az Erőműtől Majdáni József és Varga István elvtársak voltak a kezdeményezői annak, hogy P. I. dolgozó parasztot behívták a tanácsházára, aki már egy kicsit ittas állapotban volt, és leültették a meleg kályha mellé, és elkezdték őt „agitálni”. A tanácson a szobában 14–16 tsz-szervező volt jelen, de a leghangosabban a fent megnevezett elvtársak voltak. P. I. a kályha mellett a homlokát is megsütötte – a népnevelők szerint ő maga dőlt a kályhához, ittassága miatt. A faluban az a hír járta, hogy a népnevelők égették meg, azok lökték a kályhához. V. D. M. dolgozó paraszt, aki egy rövid ideig szintén bent tartózkodott a tanácsházán, elmondotta, hogy azt ugyan nem látta, hogy P. I-t valaki tettelesen bántalmazta, de azt hallotta, hogy a kályha mellett még a sapkáját is feltetették vele, és hangosan jajgatott. Szintén Majdáni József, Varga István és még négy elvtárs elmentek P. Á. dolgozó paraszt lakására. Felszólították, hogy jöjjön velük a községi tanácsra. Miközben P. a nagykabátját vette fel, felesége sírva fakadt, és ő is vele akart menni. Erre azzal vigasztalták meg az asszonyt, hogy „maga csak nyugodtan főzze meg az ebédet és fogyassza el, férjének nem lesz kedve enni, mire hazajön.” Felesége utánament a tanácsra, és ott nem akarták őt beengedni, pedig hivatkozott arra, hogy lányával akar beszélni, aki ott a tanácsnál adminisztrátor. Végül úgy engedték be, hogy azt mondta az asszony, hogy a föld az ő nevében van, a férje úgysem írhat nélküle alá. P. Á. a vele való beszélgetésnél elmondotta, hogy ő már volt tsz-tag, mindenképpen úgy is aláírta volna a belépési nyilatkozatot, a vele és feleségével történeteket két-három ember türelmetlenségének tekinti. A két népnevelővel Majdáni Józseffel és Varga Istvánnal a Megyei Pártbizottságtól ott lévő Valkai elvtárs és a Járási Bizottságtól ott lévő Fóris elvtárs hosszabb ideig folytattak vitát a megengedhetetlen magatartásuk miatt, azonban nem akarták megérteni, hogy miről van szó, és nagyon nehezen lehetett őket rábírní arra, hogy menjenek haza és továbbra ne vegyenek részt a tsz-szervező munkában. Javaslat: Javasoljuk, hogy a Megyei VB a két elvtársat

„megrovás” pártbüntetésben részesítse az elkövetett hibáikért, magatartásukért. Szintén Sombereken dolgozott a DÉDÁSZ-tól Tillai és Major elvtárs, akik felkeresték V. D. M. dolgozó parasztot és házának eladási ügyében kérték, hogy jöjjön be a tanácsra. A tanácsházán, ahol szintén több népnevelő, a brigádvezető is jelen volt, senki ugyan tetteleg nem bántalmazta, de hangoskodtak, „szentségelték” vele, sőt, egy elvtárs tett olyan kijelentést is, fel kellene akasztani, ő fel is húzná. Tillai és Major elvtársak már a községbe érkezésük utáni napon a VB-elnök irodájában csúnyán kirohantak, a VB-elnök anyósával szemben, akit a rendszer ellenségének, stb. neveztek, mert nem akarta hitelesnek venni a tavasszal aláírt belépési nyilatkozatot. Javaslat: A két elvtársat javasoljuk, hogy a VB részesítse „figyelmeztetésben” hangoskodásaikért, a párt politikáját sértő tsz-szervező munkájukért, amit a velük való beszélgetés során nem akartak beismerni. Szeretnénk azt is megjegyezni, hogy a brigád vezetője, Gombás Lukács elvtárs is általában jelen volt, vagy legalább is egy részénél jelen volt a megtörtént esetekben és nem lépett fel ezek ellen megfelelő eréllyel, és ez az egész brigád munkájára rányomta a bélyegét. Véleményünk szerint, ezt figyelembe véve, a párt részéről ilyen vagy ehhez hasonló megbízatást más alkalommal nem helyes neki adni. Véménd (pécsváradi járás). A Megyei Pártbizottságtól kint járt elvtársak jelzése alapján Véménden a vasúttól kiküldött 3 népnevelő R. Gy., K. J. (párton kívüli), Zs. L., és az ÉPFU-tól S. L. elvtársak, E. A. dolgozó paraszt lakásán megengedhetetlenül viselkedtek, megsértették a párt parasztpolitikáját. A vizsgálat során E-né elmondotta, hogy a négy megnevezett népnevelő több alkalommal felkereste őket és többször úgy viselkedtek, hogy az elítélendő. Pl. Zs. L. E-né szerint elővette a pisztolyát és kijelentette, hogy agyonlövi a morgó macskákat. (Ez alkalommal Zs. egyedül volt E-éknél.) Más alkalommal este, amikor vonakodtak aláírni a belépési nyilatkozatot, a népnevelők azt mondták, azonnal öltözzenek fel, mert elviszik őket. Előfordult olyan is, hogy K. J. E. A. nyakába akasztotta az egyik fonott széket. Több alkalommal szándékosan E-né lábára léptek a népnevelők. E-né állítása szerint K. J. tett olyan kijelentést is, hogy leveri a konyha falán függő szentképeket. Másik alkalommal, amikor a férje nem volt odahaza, E-né állítása szerint Zs. L. megfogta fejkendőjét, a másik a karját szorította meg, kérdezték, aláír-e? K. J. a rózsafüzérrel veregette E-né hátát, majd azt a felmosóvízbe dobta. A népnevelő elvtársak a szembesítésnél a velük való külön beszélgetésnél sem ismerték el ezeket a cselekményeket, bár E-né a szembesítésnél is állította, hogy mindezek megtörténtek. Zs. L. elvtárs annyit elismert, hogy olyan kijelentést tett, hogy agyoncsapja a morgó macskákat. K. Gy. annyit elismert, hogy a széket ő húzta E. A. nyakába, véleménye szerint ez tréfa volt az ő részéről, mivel E-né blamáta a nagyothalló férjét. Úgy látjuk, hogy az E-né által elmondottak egy

része megfelel a valóságnak és mindenképpen felelősek a fent nevezett elvtársak. Javaslat: R. Gy., S. L. és Zs. L. elvtársakat javasoljuk „megrovás” pártbüntetésben részesíteni, K. J., aki párton kívüli, részesüljön figyelmeztetésben, elítélendő magatartása miatt, és a jövőben ilyen pártmegbízatást számára adni nem lehet. Dunafalva (mohácsi járás). A Járási Pártbizottságtól és a Rendőrségtől jelzés érkezett, hogy Dunafalván özv. Cs. M-né 64 éves asszony január 31-én a tsz-be történő belépési nyilatkozat aláírása után felakasztotta magát. Özv. Cs. M-nét Csuka Gábor szüri tanácselnök és Szórád Ferenc nyárádi tanácselnök próbálta a belépésre rábírní, január 30-án, de nem volt eredményes a meggyőzés. Január 31-én vasárnap reggel özv. Cs. M-né az édesanyjánál tartózkodott, jelen volt húga is, ekkor egyedül a szüri tanácselnök Csuka elvtárs ment el hozzájuk, hogy beléptesse a tsz-be őket. Cs-né édesanyja szerint: „kemény hangon vitakoztak a belépés felől”, és az ő, valamint a húga állítása szerint Csuka elvtárs olyan kijelentést tett az elhaltnak, „magáról igen rosszat hallottunk a faluban, maga meggyilkolta a férjét, és ha nem lép be, a rendőrök elviszik.” Özv. Cs-né a kijelentés után aláírta a belépési nyilatkozatot, és igen felindult állapotba került, sírt, elrohant és kb. 2–3 órára rá a saját házában felakasztotta magát. Csuka elvtárs a vele való beszélgetésnél határozottan állította, hogy ő ilyen kijelentést nem tett, ezt nem vállalta magára, arról beszélt, hogy nagyon türelmese próbált náluk eredményt elérni. Bár a vizsgálat során kiderült, hogy Csuka elvtárs tudomást szerzett arról már korábban, hogy Cs. M-né 1940-ben fia segítségével meggyilkolta férjét, és ezért több évi börtönbüntetést kapott, amelyből 6 évet le is töltött, az 1946-os amnesztia értelmében engedték ki. Ide tartozik az is, hogy Szórádi elvtárs elmondása szerint, január 30-án reggel Cs-né a péküzletben tett olyan kijelentést, hogy legjobb volna magát felakasztani, de ehhez erő is kell. Foglalkozott az öngyilkosság gondolatával előzőleg is. Az egészhez az is hozzátartozik, hogy ez az asszony egy egzaltált, idegileg tönkrement nő volt, egyébként a községben az a közvélemény, hogy Cs-né is a nyaka által halt meg, úgy mint a férje, csak azzal a különbséggel, hogy annak a nyakát ő vágta el késsel. A rendőrségi jelentés szerint az elhalt fia az Ügyészséghez vagy ügyvédhez akar beadvánnyal fordulni, mert az egész család Csuka elvtársat okolja az öngyilkosság miatt. Javaslat: Miután kideríteni, megnyugtatóan tisztázni nem sikerült, hogy Csuka elvtárs mennyiben felelős, vagy nem felelős a megtörtént esetért, az a javaslatunk, hogy amennyiben a Bíróság elé kerül az ügy és az bizonyítást nyerne, hogy Csuka elvtárs felelős a megtörténtekért, akkor visszatérünk a párton belüli felelősségre vonására. Vázsnok (sásdi járás). A szervezőbrigád egyik napon több szeszt fogyasztott a megengedettnél. Aznap éjfélig végezték a szervezés munkáját. Elmentek ahhoz a kulákhhoz is, akivel kapcsolatban előzőleg megegyeztek, nem keresik fel. A kulákgazda nem volt otthon, csak a felesége és lánya. A népnevelők este 9 órakor letelepedtek

náluk a konyhában, kártyázni kezdtek, a tűzre raktak, azzal, hogy megvárják a gazdát. Az asszony kiment az udvarra és elkezdett kiabálni. Az egyik népnevelő utánament, feltételezték, esetleg valahol elbújt a gazda. A kiabálásra bement Papp Sándor elvtárs, aki a brigád vezetésével volt megbízva. (Rajta is látszott, hogy ivott.). A gazda éjfél körül tért haza – aláírta a belépési nyilatkozatot – sőt még ultizott is egyet a népnevelőkkel. Feleségének, aki ekkor már a szobában az ágyban volt, azt mondta, aláírt, mert kénytelen volt, kényszerítették, a falhoz állították őt. A Járási Pártbizottság másnap megvizsgálta az ügyet, az, hogy falhoz állították a gazdát, nem felel meg a valóságnak, ezt ő kitalálta. A többi megfelel a valóságnak. Ezért visszarendelték a brigádnak ezen tagjait, a szervezés munkájából. Papp Sándor elvtársat pedig behívták a járási VB-ülésre és komolyan figyelmeztették az elkövetett hibáira, felelősségére a történetekért. Javaslat: A megyei VB ne tegyen további intézkedéseket ebben az esetben, javasoljuk, hogy értsen egyet a Járási Pártbizottság intézkedésével. (Baranya Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 1960. 46.ö.e. A tsz-ek szervezése során elkövetett erőszakos eljárásokról feljegyzések. Pto/5. 3–7.)

K. A-né Vasvárról, a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségéhez írt levelének legépelt átírása a kollektivizálásról. 1960 eleje.

Azzal a kérdéssel fordulok Önökhöz, lehet-e valakit kényszeríteni termelőszövetkezetbe, vagy nem, mert már közben a szomszéd falukat beszervezték, és úgy van róla tudomásunk, 10–15 népnevelő meglep egy-egy házat és kényszerítik, álljanak be a termelőszövetkezetbe. Ugyanis mi hallgattuk Kádár János beszédét a Rádióban, és ő is azt mondta, önkéntes szövetkezeteket alakítsanak, éppen a fordítottja van. Tudniillik férjem 56 éves, félgyomrú, operált, beteges ember, és én 53 éves vagyok, 9 kataszter földben dolgozunk, és amivel nem bírunk, hívunk segítséget, megvan a becsületes megélhetésünk, de mi fog velünk történni, mi nem tudunk munkaegységre dolgozni. Arra szeretnék választ kapni, lehet-e valakit kötelezni arra, hogy álljon be a termelőszövetkezetbe.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 62.ö.e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi községek problémái, egyéb ir. M/Mg/10-35/1960. 3628/Bné. 438.)

Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas Megyei Bizottsága első titkárának és Nagy József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió

és Televízió szerkesztőségéhez, Kovács Antalné ügyében. Szombathely, 1960. február 18.

Hivatkozással 3628. sz. levelükre, közöljük, hogy K. A-né vasvári lakos levelében leírtakat a helyszínen kivizsgáltuk, és a következőket állapítottuk meg. K. A-né Vasvár külső részén lakik, és elmondása szerint az útmentén lévő 1–2 községből a piacra járók többen hozzájuk szokták betenni kerékpárjukat megőrzés végett. Ezekben a községekben még tsz-szervezés nem volt, a közelmúltban és a piacon hallott rémhíreket és ellenséges híreszteléseket közölték K. A-néval a tsz-szervezés módszereiről, mikor kerékpárjukért visszamentek. K. A-né időközben már beszélt olyan új tsz-tagokkal is, akiknél már befejeződött a tsz-szervezés, és erőszakosságot, durvaságot nem hallott tőlük. Így felmerült problémáit a helyszínen tisztáztuk.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 62.ő.e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi községek problémái, egyéb ir. M/Mg/10-35/2/1960. 439.)

Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Fegyelmi Bizottságának jegyzőkönyve a „dolgozó parasztok személyes szabadságának megsértéséről”. Nyíregyháza, 1960. február 26.

Vizsgálta: Kállai, Bajász, Bíró, Szarvas, Kriston et-ak. Vizsgálat ideje: 1960. II. 8–24-ig.

D. L. Született 1935-ben Papos községben. Anyja: H. M. Apja tsz-tag, belépése előtt 7 kh juttatott földjén gazdálkodott. Eredeti foglalkozása: vasesztergályos. 1952–54-ig Debrecenben a Gördölőcsapágy-gyárban dolgozott, 1955 októberéig a kállósemjéni növényvédő állomáson. 1955 októberétől 1957. március 21-ig katona volt. 1958-ban Papos községben italboltvezető volt, 1959-től a mátészalkai gépállomáson brigádvezető. Nős, 2 gyermeke van, 8 általános iskolát végzett, munkásör volt. 1952-ben lépett a pártba.

T. J. Született 1924-ben Mátészalkán. Anyja: B. G. Apjának 6 kh földje volt, 1960-ban lépett a tsz-be. Eredeti foglalkozása: agronómus. 1949-től gépállomáson dolgozik, először Nagykállón, aztán Gebén, jelenleg a mátészalkai gépállomás főmezőgazdája. Nőtlen, mezőgazdasági akadémiát végzett, katona nem volt, 1951-ben lépett a pártba.

H. A. Született: 1907-ben Sopronban. Anyja: S. A. Apja: munkás volt. Eredeti foglalkozása: kertész. 1938-ig Sopronban dolgozott mint kertészsegéd. 1939-ben a nyíregyházi városi kertészetben dolgozott mint részlegvezető. 1940–42-ig a nyíregyházi városi kertészetben dolgozott. 1945-től 1949-ig a nyíregyházi kertészeti középiskolában

gyakorlatvezető volt. 1958-tól a nyíregyházi, ill. a nyírbátori járási tanács mezőgazdasági osztályán dolgozik mint kertészeti előadó. Nős, 2 gyermeke van. Katona nem volt. 1948-ban lépett a pártba. 1952-ben megrovás pártbüntetésben részesült.

B. S. Született: 1924-ben Nyírábrány községben. Anyja: Sz. M. Apja: gazdasági cseléd volt, jelenleg 7 kh földön egyénileg gazdálkodik. Eredeti foglalkozása: pedagógus. Iskolai elvégzése óta Nyírlugos községben tanít, kezdetben mint nevelő, 1957-től igazgató tanító. 1959. novemberétől községi tanács elnöke. Nős, 2 gyermeke van, iskolai végzettsége: Pedagógiai Főiskola. Az „Oktatásügy kiváló dolgozója”, 1959-től párttag.

A. E. Született: 1908-ban Nyírmeggyes községben. Anyja: S. J. Apja: mezőgazdasági cseléd volt. Eredeti foglalkozása: géplakatos, jelenleg a mátészalkai gépállomáson dolgozik, mint szerelő, iskolai végzettsége: 5 elemi. Nős, 2 gyermeke van, 1946 óta párttag.

A fegyelmi tárgya: A nyírlugosi dolgozó parasztok bejelentést tettek, a Járási Rendőrkapitányság is jelentette, hogy Nyírlugos községben egyes személyek a dolgozó parasztok személyes szabadságát megsértették. A bejelentés alapján a Megyei Párt VB fenti személyeket fegyelmi elé javasolja. A vizsgálat megállapította: 1960. jan. 28-án csütörtökön Dézsi elvtárs, Novák elvtárs, Malom elvtárs a mátészalkai gépállomás igazgatója, és még két gépállomási igazgató megjelentek a nyírlugosi tanácsházán, s közölték a községi tanács elnökével, titkárával, s dr. Miklósi tsz-elnökkel, hogy egy gépállomási népművelő brigád fog érkezni a következő napon a községbe a tsz-fejlesztéssel kapcsolatban. Dézsi elvtárs közölte, hogy nem arról van szó, hogy az egész községet átszervezzék, hanem a Nyírlugos községben lévő gyenge tsz-eket kell megerősíteni tagokkal, s így 30–40 földnélküli vagy kevés földdel rendelkező paraszttal beszélgessenek el, és győzzék meg a nagyüzemi gazdálkodás fölényéről és léptessék be a tsz-be. A helyiek, Babály elvtárs, a községi tanács elnöke és mások felvetették, hogy véleményük szerint az egész községet át lehetne szervezni. A végén csak a Dézsi elvtárs által javasoltakban egyeztek meg. Jan. 29-én, 30-án és 31-én, egy 18–20 tagból álló brigád (a mátészalkai gépállomás dolgozói) Malom elvtárs irányítása mellett végeztek népművelői munkát, felkeresték a dolgozó parasztokat, az első három napon a vizsgálat nem állapított meg durvaságokat. Febr. 1-én, hétfőn pihenőnapot tartottak, s 2-án, kedden kezdték újra el a népművelő munkát, szerdán reggel, ill. délelőtt úgy a helyiek, mint a gépállomásiak arról beszéltek, hogy 4 napos munkájuk után semmi eredmény nincsen. S közösen megállapodtak, hogy erélyesebb fellépésre van szükség. S ekkor elhatározták, hogy kb. 25–30 egyénileg dolgozó parasztot a tanácsházára hívnak, s ott fognak beszélgetni velük. Febr. 3-án de. 9 órakor megkezdték a felhívást, s de. 11 órára 6–7 dolgozó parasztember jött fel. Ezek kisebb, földdel rendelkező parasztok voltak. A 6–7 dolgozó paraszt kifogásolta, hogy miért

nem módosabb parasztokat hívnak fel. Felvetésükre összeállítottak egy névsort, amelyben 25 módosabb parasztnak a neve volt (köztük volt a volt bíró, és aki az ellenforradalom idején a „munkástanácsnak” az elnöke volt) s megkezdték a népnevelőkön keresztül a parasztok azonnali felhívását a tanácsházára. Volt olyan egyéni paraszt, aki éppen orvoshoz indult, lázas beteg volt. Azt mondták neki, hogy csak 10 percről van szó, jöjjön fel a tanácsházára, s azután mehet az orvoshoz. Délután 5 órára, a délelőtti parasztemberekkel együtt, 31 dolgozó paraszt volt a tanácstitkári szobában összehíva. A községi tanács elnöke egy félórát magyarázta, agitatív módon a tsz fölényét, utána M., végül T. J. főmezőgazdász. Minden beszéd után megkérdezték a jelenlévőktől, hogy hajlandók-e aláírni a belépési nyilatkozatot. A beszédek után kb. egy félóra magukra hagyták a dolgozó parasztokat, hogy egyedül, egymás között vitassák meg a belépés kérdését. A jelenlévők közül egy egyéni paraszt, aki már előzőleg volt tsz vezetőségi tag, úgy nyilvánult meg, „nézzék emberek, úgyis be kell lépni, hát lépjenek be.” A volt bíró és egy asszony rátámadtak a hozzászólóra és megakadályozták az egészséges hozzászólásának menetét. A népnevelők közül D., s egy másik ismeretlen a kulcslyukon hallgatták a benti beszélgetést. Egy félóra múlva bementek a parasztokhoz (ez volt az első durvaság), káromkodással szidták a volt bírót és az asszonyt is. Kb. 9 óra lehetett, míg a fent leírt események lezajlottak. Este 9 órától különböző vad, durva, rafinált módszereket alkalmaztak abból a célból, hogy a parasztokat megfélemlítsék és a belépési nyilatkozatot aláírassák. Kivitték a teremből a padokat, hogy ne tudjanak leülni. Ilyen formán földre tették kabátjukat és arra ültek le, vagy pedig egyszerűen a puszta olajos padlóra ültek le. Három brigádot alakítottak, s három szobában külön-külön foglalkoztak az emberekkel. 11 óra felé, amikor látták, hogy nem írják alá a nyilatkozatot, a fal felé fordították őket és fél lábra állították. Volt, amikor fél lábra kellett csak állni és a jobb kéz, ill. kar könyökét a felemelt balláb térdéhez kellett helyezni, a bal kéz mutató ujját pedig az orrához kellett tenni. A fél-lábra állítások történtek a nagyteremben, ahol összesen együtt voltak, s megtörténtek a többi termekben is, ahová külön beszélgetésre hívták őket. A jelenlévő dolgozó parasztnak a lába elállt, különösen a 60–70 éven felülieké, s leengedték lábukat. Ekkor D. L. rájuk szólt, hogy fél lábon állva gondolkozzanak. Általában véve, a fél lábon állás a „gondolkodás elmélyítése” érdekében történt. A 39 fokos lázban lévő, beteg dolgozó paraszt elaludt a padlón, D. odament, s a lábát megpöckölte, hogy keljen fel és ébren gondolkozzon. Hajnal felé egy 70 éves ember kimerültségében összeesett. (Az összeesés után a tanácstitkár lakására kísérte.) A beteg dolgozó parasztot többszöri kérésére, és felesége rimázkodására reggel 5 órakor hazaengedték. A durva módszereken kívül voltak más, több, úgynevezett „átejti”, „beugrasztó, megfélemlítő” módszerek is. Ezek közül a súlyosabb kettő a következő.

Legévelt éjfél után Babály tanácselnök és Miklósi tsz-elnök egy nyilatkozatot, amelyben, nem szó szerint a következő állott: „Elismerem, hogy a tsz-be nem lépek be, s így ellensége vagyok a tsz-nek”, stb. A legévelt nyilatkozatot szétszötták, s követelték, ha nem írják alá a belépési nyilatkozatot, akkor ezt a gévelt nyilatkozatot írják alá. Ez a megfélemlítési módszer nem járt eredménnyel, mert nem írták alá, Miklósi kijelentette, hogy aki aláírja, azt ellenségnek fogják tekinteni. A másik félrevezető, megfélemlítő módszer az volt, hogy a szomszéd szobában hangosan beszéltek a telefonba. Budapestet és Kádár elvtársat hívták. Utána átmentek a másik szobába, ahol szintén telefon volt, s közölték a dolgozó parasztokkal, hogy felhívták Kádár elvtársat, s a telefon végén Kádár elvtárs van, s közülük kettő menjen oda a telefonhoz, és mondják meg Kádár elvtársnak, hogy nem akarnak belépni a tsz-be, s nem is akarnak tsz-t alakítani. Megjegyezték, hogy a telefonköltséget a felhívottaknak kell fizetni. Egyik ember sem volt hajlandó a telefonkészülékhez menni. Volt még olyan módszer is, hogy Nyírgelse felhívta Nyírlugost, hogy már 1 dolgozó paraszt kivételével mindenki belépett a tsz-be. Harmadikán, szerdán este 11 óráig váraoztak az asszonyok a tanácsháza folyosóján, várták férjüket. A rendőrök küldték haza az asszonyokat. Másnap reggel csak nagy nehezen egy jajveszékelő asszony fellépésére engedték be a reggelit a bent lévőknek, azonban reggelit csak 6 vagy 7 asszony hozott férjének. A vizsgálat megállapította, hogy még a WC-re is csak őr kíséretében engedték a felhívottakat. A vizsgálat megállapította azt is, hogy a felhívottak ott tartását közös megbeszélés alapján határozták el. A vizsgálat megállapította azt is, hogy a népnevelőknek az a része, amely T. J., ill. A. E. gépállomási dolgozó vezetésével, éjszaka a behívottakra felügyelt, kisebb mértékben italos állapotban voltak. A népnevelők elismerték, hogy 5 liter bort megittak. A vizsgálat pedig 10 liter bor elfogyasztását állapította meg. A meghallgatott dolgozó parasztok elmondották, hogy D-n és más népnevelőn is érzett az ital szaga. A fegyelmi elé állítottak a következőkért felelősek. D. L. a legsúlyosabb hibákat követte el, káromkodott, fél lábra állította a dolgozó parasztokat, az éjszaka folyamán italt fogyasztott, az ital szaga érezhető volt. Egyetértett a dolgozó parasztok ott tartásával, s részese volt minden durva megfélemlítő, átejtő módszernek. T. J. egyetértett, ill. hozzájárult a dolgozó parasztok fogva tartásához, tudott az éjfél előtti durvaságokról, a kezdeti fél lábra állításról, s tudott arról, hogy a népnevelők bort fogyasztottak. Súlyos hiba a részéről, hogy 11 óra után elment a szállására lefeküdni, s lefekvés előtt a brigád vezetésével (az éjszakai brigád) A. E-t bízta meg. A felelősség alól való kibúvás az a védekezése, amikor A. E. gépállomás dolgozóra hárítja a felelősséget, hogy a brigád vezetését átadta A-nak. A brigádvezetést csak az ő, községből való távolléte esetén lehetne tudomásul venni. A fegyelmi vizsgálat során másokra igyekezett hárítani a felelősséget, nem őszinte a párttal szemben, nem

ismeri el hibáját. A Fegyelmi Bizottság hibáit bebizonyította. Babály Sándor felelős azért, hogy a dolgozó parasztokat fogva tartották, ill. személyes szabadságukban, törvénytelenül korlátozták és különböző megfélemlítő, kényszereszközöket alkalmaztak, mint a fél lábra állítás, vagy a többi beugrató, félrevezető, megfélemlítő módszerek. D. A. felelős azért, hogy fogva tartották a dolgozó parasztokat, s eltűrte, hogy kényszereszközöket alkalmazzanak velük szemben, mint a fél lábra állítás, vagy az előterjesztésben foglalt többi kényszerítő módszer. Felelősségét súlyosbítja, hogy önként avatkozott ebbe az akcióba, más munka végzésre volt kiküldve Szennyes-pusztára. A. E. felelős azért, mert egyetértett azzal, hogy a dolgozó parasztokkal szemben durva, kényszerítő módszereket alkalmazzanak, mint fél lábra állítás, stb., s nem akadályozta meg a népnevelők részéről az italfogyasztást, ő maga is ivott a literenként 10 forintért vásárolt borból. D. L. 17 éves kora óta párttag, munkáját mindig becsületesen végezte, az ellenforradalom idején a párt mellett szilárdan kiállt, nov. 4-ike után a karhatalomba lépett be, s mint munkásőr teljesített szolgálatot. A gépállomás pártszervezete, sem a járási pártbizottság nem tud más hibát vele kapcsolatban elmondani. T. J. munkáját a gépállomáson jól ellátta. Az ellenforradalom idején vele kapcsolatban probléma nem volt.

Babály Sándor a járási pártbizottság és a járási tanács véleménye szerint munkáját mint pedagógus jól végezte, az „Oktatás Kiváló Dolgozója” kitüntetés tulajdonosa. D. A. a járási tanács információja alapján munkáját jól elvégezte, a községeket állandóan látogatta, segítséget ad, munkájáért eddig felelősségre nem vonták. A. E. munkáját mint gépállomás dolgozó jól végezte, pártbüntetésben addig nem részesült. Az ellenforradalom idején szilárdan helytállt, párthoz hű embernek tartják. Cs. B. tanácstitkárt és Dr. Miklósi Ferencet a párt felelősségre nem vonja, mert párton kívüliek. Az elkövetett hibák nagy visszatetszést keltettek a községben. Az ellenség felnagyította, s ma nemcsak fél lábra állításról beszélnek, hanem verésekről és más hasonló súlyos eseteket beszélnek a faluban. Javaslat: D. L., T. J., Babály Sándor, D. A., A. E. pártból való kizárásuk. [...] A Megyei Párt Végrehajtó Bizottság 1960. febr. 26-i határozatával: D. L-t a pártból kizárta, T. J-t a pártból kizárta, D. A-t a pártból kizárta, Babály Sándor elvtársat „szigorú megrovás végső figyelmeztetés” pártbüntetésben részesítette. A. E. elvtársat „szigorú megrovás, végső figyelmeztetés” pártbüntetésben részesítette.

(Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. V.cs. 3.ö.e. Pártbüntetésre vonatkozó ir. 148–153.)

Németh Károly, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályáról kér tájékoztatást a megyei MSZMP-titkároktól a „tsz-szervezés” „durvaságairól és tettelegességeiről”. Budapest, 1960. február 27.

A Politikai Bizottságot március hó folyamán tájékoztatnunk kell, hogy az idei szervezés során országosan milyen mértékben sértették meg egyes személyek Pártunk politikáját, az önkéntességet, továbbá arról, hogy a megtörtént durvaságok, tettelegességek elkövetőivel szemben hogyan léptek fel, illetőleg milyen módon nyugtatták meg a sértett dolgozó parasztokat. Kérlek ezért, hogy március hó 15-ig összefoglaló jelentésben tájékoztassatok arról, hogy a megyében milyen durvaságok, tettelegességek történtek, kik követték el azokat, mi volt a durvaság oka, milyen módon zárták le ezeket az ügyeket, s esetleg milyen káros visszahatást szültek a meg nem engedett módszerek. Javaslom, hogy ezeket az ügyeket március 15-ig zárjátok le, mert figyelmünket teljes egészében a megszilárdítás és a termelés fontos kérdésére kell összpontosítanunk.

(Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22. f. 14.fcs. 27.ő.e. A kollektivizálás során tapasztalt túlkapások.)

Gyökös Mihály rendőr százados és Horváth Boldizsár rendőr őrnagy szigorúan bizalmas, a Hajdú-Bihar megyei rendőrfőkapitányságon készült összefoglaló jelentése az Egyeken folytatott rendőrségi és ügyészségi vizsgálatról. Debrecen, 1960. március 1.

Febr. 13-án nyomozást rendeltünk el az Egyek községben folyó, tsz-szervezés közben elkövetett túlkapások – verések – miatt. A vizsgálat során ez ideig az alábbiakat állapítottuk meg. Egyek községben a múlt év végén tanácsulésen határozatot hoztak, amelynek értelmében ismét folytatni kell a termelőszövetkezetek aktívabb fejlesztését, illetve az egyéni parasztok agitációját. Ennek alapján ez év elején, január 25-ig a helyi erőkkal folyt házi agitáció. Ezt követően pedig a környező községekből, üzemi objektumokból kaptak népnevelőket, és ezek részvételével nagyobb arányú agitációt szerveztek. A tsz-szervezést, illetve az agitációt a községi tanács végrehajtó bizottsága részéről Veress Sándor tanácselnök helyettes irányította. Ő tartotta a népnevelők részére rendszeresen az eligazításokat is. Naponta folytak házi agitációk. Ezen kívül azokat a személyeket, akiknél a házi agitáció során nem tudtak eredményt elérni, idézéssel felhívták a tanácsházára és ott próbálták a tsz-be

történő belépésre bírni. Veress Sándor tanácselnök-helyettes az eligazításokon általában arról beszélt, hogy igen komoly, nehéz és szívós munka szükséges az egyéni parasztok meggyőzésére, mert ezek „kemény emberek, nehéz fejűek”, nehezen lehet velük boldogulni. Ugyanakkor arról is beszélt, hogy nem szabad durvának lenni. Az ilyen eligazításokon a népnevelők beszámoltak az előző napi eredményekről. Többen panaszkodtak, hogy az egyéni parasztok a beszélgetések során cinikusan, esetenként drasztikusan is beszélnek, többen bezárják a népnevelők előtt a kapukat. A tanácsnál dolgozó népnevelők arról beszéltek, hogy a kiküldött idézésekre többen nem jelennek meg. Olyan is előfordult, hogy egy személynek többször küldtek idézést, s ennek ellenére nem jelent meg. Kérték a helyi tanács vezetőségét, hogy keményebb kézzel nyúljon ehhez a kérdéshez, mert másként nem lehet eredményt elérni. K. P., a Petőfi tsz elnöke³ javasolta többször is, hogy pénzbírsággal büntessék meg azokat, akik az idézésre nem jelennek meg. Ha ez sem használ, akkor a rendőrséggel kísértessék fel a tanácsházára. K. P-nek többször volt ehhez hasonló megnyilvánulása. A fentieknek tudható be, hogy pl. Cs. K. kisparasztot (tanácstag is) ez év június 30-án 50 Ft-ra, február 6-án pedig 100 Ft-ra büntették, mert nem jelent meg idézésre. Nevezettet állítása szerint 35-ször idézték, és ezt zaklatásnak vette. A pénzbírságot Czinege László VB-titkár rendelte el. Veress Sándor tanácselnök-helyettes az eligazításokon elmondotta, hogy törvényellenes pénzbírsággal sújtani azokat, akik tsz-ügyben nem jelennek meg a tanácsnál, és helytelen az is, ha ehhez rendőri segítséget vesznek igénybe. Ennek ellenére ő maga kérte a rendőrörsöt, hogy febr. 6-án 3 személyt állítsanak elő a tanácsházára, mert azok idézésére nem jelentek meg. Febr. 4-én a tanácsháza 6-os sz. irodájában agitálták id. Sz. S. egyéni parasztot tsz-belépésre. Mivel nem boldogultak vele, elvették személyi igazolványát, bicskáját és nadrágszíját, majd elvágta az alsó nadrágja madzagját. Ezt követően P. J. tsz-brigádvezető, önkéntes rendőr az idézésre ráírta, hogy este ½ 7 órakor jelentkezzen a rendőrörsön. Ráírta továbbá azt is, „meg kell csikarni”, vagyis id. Sz-t meg kell verni. Sz. távozása után P. a fenti tárgyakat magához vette, és a rendőrörsön N. szkv. naposnak átadta, akit arra kért, hogy ha Sz. megjelenik, adja át a dolgokat és kicsit verje meg. Ezt N. szkv. nem vette figyelembe, de nem is kerülhetett rá a sor, mert id. Sz. nem jelent meg a rendőrörsön. Febr. 6-án délelőttre többeket beidézték a tanácsházára, mivel kevesen jelentek meg, Veress Sándor tanácselnök-helyettes 3 személy felkísérésére kérte a rendőrörs parancsnokát. A három személyt – D. F., Sz. A., R. J. – előbb a rendőrörsre állították elő, majd itt utasították őket, hogy jelentkezzenek a tanácsházán. Kerékpáros járőr ellenőrizte, hogy az utasítást

---

³ Másutt brigádvezetőként említik.

végrehajtották-e. Az említett személyek a 6-os sz. irodahelyiségben jelentkeztek, ahol T. I. tartózkodott. Mivel az agitáció során nem ért el eredményt, utasította őket, hogy 2 napi élelemmel egy óra múlva a 6-os szobában jelentkezzenek. A három személy az utasítás értelmében egy óra múlva a 6-os számú szobában jelentkezett. Az irodába bement Veress tanácselnök-helyettes is, aki igyekezett őket a tsz-be való belépésre bírni. Nevezettek megtagadták a belépési nyilatkozat aláírását, ezért Veress tanácselnök-helyettes elengedte őket haza. Útközben találkozott velük, és javaslatára bementek a közelben lévő italboltba, ott egy-egy pohár sört és két-két féldeci pálinkát fogyasztottak. Közben odaérkezett N. M. tsz-elnökhelyettes, aki szintén befolyt a három személy agitációjába. Kérték őket, hogy menjenek vissza a tanácsházára és írják alá a belépési nyilatkozatot. Kissé ittas állapotban vissza is mentek, kb. 8–9 óra tájban, de nem írták alá a nyilatkozatot. K. S. népnevelő R. J-t átvitte egy másik szobába, ahol több népnevelő jelenlétében újra agitálta. R. itt sem mutatott hajlandóságot a tsz-be lépésre, ezért K. meglökte őt úgy, hogy beleesett a háta mögött lévő székre, majd nekivágódott székekkel együtt az üvegajtónak. (Sérülés nem történt.) Közben Zs. S. népnevelő jelentette Czinege László VB-titkárnak, hogy itt vannak a fent már említett személyek élelemmel, mit csináljon velük. Czinege állítólag viccesen közölte, hogy zárják őket a tűzoltószertárba, ott hadd gondolkozzanak egy kicsit. Erre azonban nem került sor, mert nevezetteket hazaengedték. Febr. 7-re kb. 79–80 idézést küldtek ki Veress Sándor tanácselnök-helyettes utasítására. Az idézésekre a tanácsházán kellett megjelenni. 7-én reggel tartott eligazításon Veress közölte, hogy az agitációt a házaknál és a tanácsházán délután 2 óráig be kell fejezni. 7-én vasárnap délelőttre volt beidézve többek között id. Sz. J. középparaszt is. Mivel nem írta alá a belépési nyilatkozatot, T. I. megpofozta. T. vallomása szerint Czinege László VB-titkártól kapott a verésre felhívást, aki már előzőleg eredménytelenül agitálta Sz-t. (Czinege ezt tagadja.) Később T. I. Sz-t 2 napi élelemért hazaküldte. Az utasítás értelmében délután ismét jelentkezett a tanácsházán. P. J-vel találkozott, aki átkísérte a kultúrházba. Útközben, mivel fáj a lába és lassan tudott menni, P. több pofont adott neki. (P. J. a verést elismeri.) Id. Sz-t a kultúrházban K. P. és T. I. fogadták, akik szintén megverték. (Nevezettek a verést elismerik.) 7-én 12 órára volt idézve id. Sz. I-né kisparaszt. Mivel nem írta alá a nyilatkozatot, T. I. a jobb kezét többször megcsavarta és drasztikusan leszidta. (T. tagadja a bántalmazást, az orvosi látélet viszont bizonyítja.) Délután 3 órára idézték V. I. kisparasztot. Czinege VB-titkár foglalkozott vele. Durván szidalmazta és fenyegette. Majd K. P. is bement az irodába, aki ráírta V. idézésének hátlapjára, hogy „kultúrházhoz”. (K. ezt tagadja, Czinege és V. ezt állítja.) V. később átkerült a kultúrházba, ahol megverték. Megállapítást nyert, hogy 7-én délután több személyt kísértek át a

kultúrházba, ahol T. I., K. P. és P. J. tartózkodtak. Ezeket a személyeket a kultúrház kisirodájába vezették be, ahol agitálták őket tsz-be való belépésre. Az ide átkísért személyekkel főleg T. I., és esetenként K. foglalkozott. P. J. inkább felügyelt a kultúrház nagytermébe kísért személyekre, akik utasítására ott „gondolkoztak.” P. néhány személyt fél lábra állíttatott és M. P-t a nagyteremben futtatta. Az itt lévő egyéni parasztok ellenőrzésében részt vett H. I. 21 éves tsz-tag is, aki kihallgatása során tagadta, hogy őt ezzel a feladattal megbízták. A kultúrház kisirodájában délután 2–5 óráig T. I. 10 egyéni parasztot vert meg, amit a kihallgatása során el is ismert. A ténykedését több tanúvallomás bizonyítja. K. P. csak Sz. J. megverésében vett részt. P. J. is csak Sz. J-t bántalmazta. T. I. általában fenyegetően lépett fel és drasztikusan beszélt az egyéni parasztokkal. V. I. kisparasztoknak még a fogát is kiverte. Zs. S. népnevelő a kihallgatása során elmondotta, hogy 7-én délután 4 óra körül látta, hogy T. foglalkozik Sz. A-val, akinek véres volt az orra. Később Zs. Sz-től megtudta, hogy T. bántalmazta őt. Ezt az esetet Zs. jelentette Mag József párttitkárnak. Majd Mag elvtárral elindultak a kultúrházba, hogy intézkedjenek a verések megakadályozásában. Útközben több népnevelővel, köztük K. P-vel találkoztak, akinek Mag József a következőket mondotta: „Menj be a kultúrházba és mondd meg T-nek, hogy mára a munkát be kell fejezni.” K. bement a kultúrházba, majd kifelé vitába keveredett két fiatalemberrel, akik a kultúrház előtt állottak – ifj. K. P., Á. J. Amíg vitáztak, megjelent T. I. is, majd mindkét fiatalembert bevitte a kultúrházba és ott megpofozta őket, mert szerinte „hallgatóztak”. A fentiek után T. I. is odament Mag elvtárshoz, ahol már kb. 8–10-en tartózkodtak a népnevelők közül. Mag elvtárs javaslatára átmentek a közeli cukrászdába, ahol Mag elvtárs a népnevelők részére egy-egy 3 centes pálinkát fizetett. A vizsgálat folyamán nem sikerült megállapítani, hogy az egyéni parasztok megverése kik részéről indult el. Vannak jelzések, amelyek arra mutatnak, hogy a népnevelők elsősorban K., P., T. I. egymás között megbeszélték, hogy egyes egyéni parasztokat, amennyiben nem lépnek be a tsz-be, keményebb formában igyekeznek belépésre bírni. Pl. T. I. azt vallja, hogy K. több alkalommal tett előtte kijelentést, hogy ezt a módszert – verést – kellett volna már korábban is alkalmazni. Azt nem tudjuk bizonyítani, hogy előre megbeszélték az egyéni parasztok bántalmazását. Kissé érthetetlen, hogy a tanács vezetői és a párttitkár részéről semmiféle ellenőrzés nem volt a kultúrházban, ahol a verések történtek. Megállapításunk szerint az alábbi személyek felelősek az egyéni parasztok bántalmazásáért: T. I., 33 éves, nincstelen, paraszt származású segédgépész, párton kívüli, volt honvéd hdgy., tiszacsegei lakos. 8 egyéni parasztot és „két hallgatózó” fiatalembert” bántalmazott. Köztük 4 személynél külsérelmi nyomok nem állapíthatók meg, 4 személy 8 napon belül gyógyuló, két személy 8 napon túl, de 20 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett. K. P. 42 éves,

nincstelen, paraszt származású, nős 3 gyermeke van. tsz-brigádvezető, tagjelölt. Id. Sz. J. bántalmazásában vett részt, amikor azt a tanácsházánál a kultúrházba kísérte. Nevezettet a fentiek szerint T. I. és K. P. is bántalmazták. Véleményünk szerint az Egyeken kialakult helyzetért felelősség terheli Czinege László tanács VB-titkár. Febr. 6-án szombaton Zs. S. népnevelőt arra utasította, hogy a tanácsházára felhívott két személyt éjszakára zárja be a tűzoltószertárba „gondolkodni”. Febr. 7-én vasárnap T. I. vallomása szerint felhívta őt arra, hogy id. Sz. J-t „ijessze meg”, ugyanakkor kezével verésre utaló jelzést tett. Mint felelős tanácsfunkcionárius, nem gyakorolt ellenőrzést a kultúrházban, ahol a verések történtek. Veress Sándor tanácselnök-helyettes a népnevelők eligazításán ellene volt a goromba, durva bánásmódnak, ugyanakkor nem tett intézkedést olyan helytelen intézkedések ellen, amikor T. I. két egyéni parasztot két napi élelemmel a tanácsházára felrendelt. Annak ellenére, hogy ő volt a felelős a tsz-agitációs munkáért, 7-én nem ellenőrizte ezek végrehajtását, elsősorban a kultúrházban, ahol a verések történtek. Mag József községi párttitkár, febr. 7-én délután 4 órakor Zs. S. népnevelő közölte vele, hogy a kultúrházban megverték Sz. A. egyéni parasztot. Bár elindult Mag elvtárs a kultúrházba, a verések megakadályozása érdekében, de ezt nem hajtotta végre, csupán K-t utasította, hogy közölje T. I-vel, az aznapi agitációs munka befejezését. Később, amikor T-vel beszélt, nem tett a verésért szemrehányást, sőt együtt mentek a cukrászdába italt fogyasztani. Javaslat: Az előzetes letartóztatásban lévő T. I-t őrizetben átadni az ügyészségnek, és az egyéni parasztok bántalmazásában résztvevő K. P., P. J. szabadlábon történő eljárás megindítását.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.fcs. 1960. 97.ö.e. VB-ülésjegyzőkönyv.)

Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Fegyelmi Bizottságának szigorúan bizalmas javaslata az Egyeken történt brutalitások után. Debrecen, 1960. március 1.

Mag József: szül. 1926. Egyek. Agr. prol. családból származik. 1945 óta párttag. 5 hónapos pártiskolát végzett. 1950-től függetlenített pártfunkcionárius. Nős, egy gyermeke van, felesége párttag. Az egyeki helyzet vizsgálata során beigazolódott, hogy Mag elvtársat súlyos felelősség terheli a kialakult helyzetért. a. A dolgozó parasztok megveréséről a verés időszakában tudott, és nem intézkedett annak leállításáról és a felelőségekre vonásokról. b. A Megyei Pártbizottságot félrevezette, mivel tagadta, hogy tudott a verésekről. c. Ezzel a magatartásával megnehezítette a kivizsgálást, és az ügy gyors rendezését. A községi párt VB-

ülésén magatartásával hozzájárult ahhoz, hogy a VB szembeforduljon a Megyei Pártbizottság intézkedéseivel. d. Durván eltorzította a párt politikáját, gyengítette a párt befolyását, tömegkapcsolatát. Ezért azt javasoljuk, hogy a pártbizottság titkári funkciójáról váltsuk le és szigorú megrovás pártbüntetést kapjon. A községi tanács vezetőivel kapcsolatos javaslatunk: Vaskó József elvtársat vissza lehet állítani tanácselnöki funkciójába. Pártbüntetésével a JB foglalkozzon. Veress Sándor tanácselnök-helyettest és Czinege László tanácstitkárt funkciójából le kell váltani. A Járási PB Titkárát, Kállai Imre elvtársat az ellenőrzés elhanyagolása és az azonnali vizsgálat elmulasztása miatt dorgálás pártbüntetésben kell részesíteni. Derzsényi József elvtársat, a Polgári JB mezőgazdasági osztályvezetőjét felületes ellenőrzés és kivizsgálás elmulasztása miatt megrovás pártbüntetésben kell részesíteni. Egyben figyelmeztetjük a Járási Párt VB-t, hogy fokozza a politikai éberséget, alapos, körültekintő munkával szervezzék át az egyeki Párt VB-t. Olyan elvtársakkal erősítsék meg a pártbizottságot, akik biztosítani tudják, hogy a párt politikájának megfelelően dolgozzanak. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.fcs. 1960. 97.ö.e. VB-ülésjegyzőkönyv.)

Gódor Ferencnek, az MSZMP Hajdú-Bihar megyei titkárának és Harangi Sándor mezőgazdasági osztályvezetőnek a jelentése a KB Mezőgazdasági Osztályához, a „tsz-fejlesztési munka során elkövetett durvaságokról.”
Debrecen, 1960. március 9.

Az alábbiakban közöljük tájékoztató jelentésünket a tsz-fejlesztési munka során elkövetett durvaságokról. A megye területén 2 községben – Egyeken és Hajdúbagason – követtek el durvaságot, sértettek meg önkéntességet a tsz-fejlesztés folyamán. Egyek már a múlt év tavaszán tsz-község lett, azonban nagyközség lévén, még így is több száz dolgozó paraszt maradt meg az egyéni gazdálkodás mellett. A múlt év végén a községben megindították az agitációs és szervező munkát a még kint lévő egyénileg dolgozó parasztok között. Előbb csak helyi erőkkkel, majd később, január végétől kezdve a környező üzemekből és községekből is csoportosított át a járás népnevelőket. Kezdetben rendszeren naponta folytatták a házi agitációt. Később azonban azokat a személyeket, akiknél a házi agitáció során nem tudtak eredményt elérni, idézéssel kezdték felhívni a tanácsházára, s ott próbálták őket a tsz-be való belépésre rábírní. A tanácshoz való idézés a verekedést megelőző 2–3 napon már tömegessé vált. Ugyanakkor egyes dolgozó parasztokat egymás után többször is beidézték. Volt olyan dolgozó paraszt, akit harmincszor hívtak fel a tanácshoz. Olyan is előfordult, hogy dolgozó

parasztot, aki az idézésre nem jelent meg, 50–100 Ft pénzbírságra büntették. Három dolgozó parasztot, aki nem jelent meg az idézésre, rendőrséggel állíttatták elő. Mivel ekkor sem írták alá a belépési nyilatkozatot, utasították őket, hogy menjenek haza és két napi élelemmel újra jelentkezzenek. Ilyen előzmények után, február 7-én (vasárnap volt) mintegy 80, egyénileg dolgozó parasztot hívtak be a községi tanácshoz. Itt a beidézetteket széjjel osztották a tanácsháza irodahelyiségeibe, és próbálták rábírní őket a tsz-be való belépésre. Azokat az egyénileg dolgozó parasztokat, akik kitartottak álláspontjuk mellett, nem voltak hajlandók belépni a tsz-be, átirányították a kultúrházba. A kultúrházban T. I. segédgépész, a Vízügy-igazgatóság tiszacsegei telepének dolgozója, volt honvéd hadnagy, párton kívüli, K. P. Egyek, Petőfi tsz elnöke, párttag, P. J., Egyek, Petőfi tsz brigádvezetője, tagjelölt tartózkodott. Az ide irányított személyekkel főleg T. I., esetenként pedig K. és P. foglalkozott. A kultúrházba irányított személyek közül T. I. 8 egyénileg dolgozó parasztot megvert, mert azok nem voltak hajlandók aláírni a belépési nyilatkozatot. Ezen kívül megvert még 2 fiatalembert, akik a kultúrház mellett elmenve, meghallották, hogy bent valami történik, s kíváncsiságból benéztek. Egy egyénileg dolgozó paraszt megverésében részt vett K. és P. is. Ezek kívül P. több személyt fél lábra állíttatott és egy kisparasztot a nagyteremben futtatott. A történekről a Megyei Pártbizottság másnap tudomást szerzett, s a helyszínen azonnal megindította a vizsgálatot. A vizsgálat idejére a községi tanács és községi pártbizottság vezetőit felfüggesztette, s a politikai munkák vitelére az MB mezőgazdasági osztály tsz-ekkel foglalkozó munkatársát küldte ki. Ugyanakkor a pártbizottság utasítása alapján a rendőrség és az ügyészség is megkezdte az ügy kivizsgálását. Felelősség terheli a helyzet kialakulásáért, a dolgozó parasztok indokolatlan zaklatásáért, az ellenőrzés elmulasztásáért Veres Sándor tanácselnök-helyettest, Cinege László tanács VB-titkárt, akik a tanács részéről irányították a szervezési munkát, és Mag József községi függetlenített párttitkárt. Súlyosbítja a nevezett elvtársak felelősségét az, hogy tőlük indult ki az a helytelen szemlélet – ami egyébként fő oka volt a történeknak –, hogy a még kint lévő, egyénileg dolgozó parasztokat, ha törík, ha szakad, bármi áron be kell szervezni a tsz-ekbe. Mag elvtársnak, a községi párttitkárnak felelősségét súlyosbítja az, hogy a verés idején már tudott arról, hogy dolgozó parasztokat vertek meg, s nem intézkedett annak leállításáról és a felelősségre vonásokról, továbbá a Megyei Pártbizottságot félrevezette azzal, hogy letagadta, hogy már a verés idején tudott pofozkodásokról. A községben a párttagságot az ügy kivizsgálása után azonnal párttaggyűléseken tájékoztattuk a történekről és a tett intézkedésekről. Ezeken a taggyűléseken a párttagok meg lettek bízva azzal, hogy tájékoztassák a község lakosságát, kihangsúlyozva azt, hogy a felsőbb pártszervek, a községi pártszervezetek és a párttagság elítélik a történeket és

az abban résztvevő személyeket. Ez nagymértékben elősegítette azt, hogy a község lakosságának többsége nem fordult szembe a párttal az események miatt, azért nem a pártot hibáztatja, hanem azokat a személyeket, akik abban részt vettek, illetve előidézői voltak. Ezt bizonyítja az is, hogy az eset után – bár a konkrét tsz-szervezés le lett állítva – önkéntes jelentkezés alapján kb. 50 fő lépett be. A helyzet kialakulásáért felelős személyek, valamint a durvaságot elkövetők felelősségre vonása lényegében megtörtént. T. I. jelenleg előzetes letartóztatásban van, ellene az ügyészségi eljárás megindult. K. és P. ellen ugyancsak megindult a szabadlábon történő ügyészségi eljárás. Veres Sándor és Cinege László le lettek váltva a funkciójukból. Az említett személyek közül azok ellen, akik párttagok, illetve tagjelöltek, a járási pártbizottság a pártbüntetés kiszabását folyamatba tette. Mag elvtársat, a községi párttitkárt a Megyei Párt VB szigorú megrovás, végső figyelmeztetés pártbüntetésben részesítette, és funkciójából leváltotta. A Végrehajtó Bizottság állást foglalt abban is, hogy a Mag, Veres és Cinege elvtársak semmilyen funkciót nem tölthetnek be, csak mint fizikai munkások dolgozhatnak. Ezen túlmenően a Megyei Végrehajtó Bizottság Kállai Imre elvtársat, a járási bizottság titkárát figyelmeztetésben részesítette. Az egyeki eseten kívül még Hajdúbagos községben történt tettlegesség a tsz-szervezés során. Erről az esetről egyébként a január 18-i levelünkben már tájékoztattuk a KB Mezőgazdasági Osztályát. Hajdúbagason az történt, hogy E. B. (derecskei járási Vöröskereszt-titkár), aki mint agitátor részt vett a tsz-fejlesztési munkában, F. S. hajdúbagosi dolgozó parasztot [bántalmazta], amiért nem akarta aláírni a belépési nyilatkozatot. E. F-el – akivel egyébként baráti viszonyban volt – beszélgetett a tsz-be való belépésről. Beszélgetés közben betértek az italtoltba és italoztak. Majd visszamentek a tsz-fejlesztési irodába, ahol E. belépési nyilatkozatot adott F. S-nek, hogy írja alá. F. nem akarta aláírni. Erre E. pofonvágtat, hogy ne csináljon belőle bolondot, hiszen megígérte az aláírást. A derecskei járási pártbizottság, mihelyst tudomására jutott az eset, azonnal intézkedett. E. B-t visszarendelték az agitációs munkából és dorgálás pártbüntetést kapott. Az eset komolyabb következményekkel nem járt, a járási pártbizottságnak sikerült tisztázni a község lakossága előtt a történeteket.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21. ö.e. 1960. 186–188.)

Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságán készült feljegyzés a káptalanfóti panaszügyben. Veszprém, 1960. március 1.

A káptalantóti tsz-szervezésről szóló névtelen levéllel kapcsolatban a panaszt megvizsgáltuk és a következőket állapítottuk meg. Az S. L. jelzés S. L., akinek a lakásán ténylegesen a felesége elmondása szerint a népnevelők viselkedése nem volt megfelelő. Durva szavakat használtak a nevezettel szemben. A lakása kulcsát eldobták, ami meg sem lett, a helyi kovács csinált kulcsot helyette. A nevezett feleségét ténylegesen bevitték az orvoshoz mentővel, akit Kazal László főorvos vizsgált meg, de aznap haza is jött. Elmondja, hogy mikor az aláírás történt, S-nét a szobába küldték, férjével pedig a konyhában voltak, és a konyhaszekrény sarkába verték a fejét, voltak vagy kilencen a lakásán. A zörgésre kiment a férjéhez, és akkor már írást alá a belépési nyilatkozatot, és övele is aláíratott, az asszony elmondása szerint ők nem meggyőződésből írták alá, hanem kényszerítették őket. S-né elmondja, hogy olyan hangokat mondtak nekik, pld: csibész, piszok, fasiszta és ellenforradalmár (az asszony úgy mondja, forradalmár) kelj fel. Váguszon úgy nyilatkozott pld., hogy addig nem írják alá, míg a foga ki nem lesz verve. Váguszon kívül megnevez még Szatmárit és Marci bácsit, aki valamikor Zalahalápon volt tanácstitkár. A lakásukra 4-en mentek kilencen, és ő szeretné velük még személyesen, vagyis szemükbe mondani a dolgot. S-né elmondja még, hogy a szomszédjukban K. Gy. apósát úgy hozták ki a lakásból, e közben a kabátot letépték róla. K. menni akart ezt jelenteni, és őt is megverték, a nevezett a borforgalmi vállalatnál, Tapolcán dolgozik.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. M/10/45. 1115.)

Cz. I. gyöngyöshalászi lakos levele Kádár Jánosnak. Budapest 1960. március 1.

Alulírott Cz. I. gyöngyöshalászi (Kolozsvári u. 9.), jelenleg Budapest, VI. Rippl Rónai u. 38. III. 2. tartózkodó) lakos azzal a kéréssel fordulok a t. Központi Bizottsághoz, hogy az alant leírt panaszomat kivizsgálja, és annak alapján a szükséges intézkedést elrendelni szíveskedjék. 1960. február 15-én községünket felkeresték Gyöngyösről a Váltógyárból és egyéb ipari vállalatoktól népnevelők. A népnevelők bennünket is meglátogattak és termelőszövetkezeti mozgalomról beszélgettek el velünk. E beszélgetésnél én nem voltam jelen, csupán 67 éves feleségem. A nálunk kint járt népnevelők többek között felszólították feleségemet is, hogy lépjen be a termelőszövetkezetbe. Feleségem azonban az én távollétemben nyilatkozni a kérdésben nem tudott. Mivel feleségem válasza a belépéssel

kapcsolatban nem volt megfelelő, felkérték feleségemet hogy menjen velük a Tanácshoz további beszélgetés végett. E felkérés olyan körülmények között zajlott le, hogy egyszerűen idős feleségemet karon fogták és magukkal vitték a Tanácsházára, majd a Tanácsházán bezárták egy sötét szobába és ott tartották több órán át, majd a szobából órák múlva kiengedték és ismételten felszólították, írja alá a belépési nyilatkozatot, amelyet a feleségem megtagadott. Ez az esemény beteg feleségemre olyan hatással volt, hogy ahogy a Tanácstól megszabadult, Budapestre ment a leányához, és azóta is ott fekszik betegen. Személyemmel kapcsolatban előadom, hogy én 30 éven keresztül voltam vincellér, ez alatt az idő alatt kétkezi, fizikai munkával szereztem 14–15 hold földet, amelyből 7–5 holdat a múlt évben betagosítottak. A megmaradt többi földem, amely jelenleg is termő szőlő, én a családommal és alkalmi munkásokkal műveltem meg. Az említett, megmaradt föld, házas beltelek, ezen van a lakóházam és ebben lakom családommal. A legutóbb lezajlott események késztettek arra, hogy panaszommal az Elvtársakhoz forduljak, mert nem tudom, mitévő legyek. Súlyosan aggaszt az a körülmény is, hogy a közelmúlt hónapokban, 1959. augusztusában, a részemre megmaradt kertemben megjelentek magukat mérnöknek kiadó személyek és felmérést eszközöltek nálam, az én engedélyem nélkül, és egyúttal olyan hírt terjesztettek, hogy két megmaradt földemet elveszik és felparcellázzák. Én 68 éves, idős ember vagyok, feleségem 67 éves, mindketten magas vérnyomásban és szívbetegségben szenvedünk, feleségem ezen kívül súlyos vese- és epebetegségben szenved. Nekem agylékelésem, pár évvel előbb agyvérzéses trombózisom volt. Én mindig dolgozó voltam, és a szocializmus fejlődését tisztán látom, semmilyen vonatkozásban annak gátat vetni nem akarok, és magam és gyermekeim is, akik valamennyien dolgozó emberek, szívvel-lélekkel támogatják azt, azonban a súlyos betegségünk miatt, a már fent említett és panaszom alapját képező módszerrel nem értek egyet, és szeretném elérni, hogy idős koromra én és feleségem fizikai állapotunknak megfelelően életünk végéig – amelyből már nem sok van hátra – saját magam portáján dolgozhassam, hiszen sem én, sem feleségem olyan fizikai munkát, amelyet esetleg tőlünk a tsz-ben elvárnának, végezni nem tudunk. Tisztelettel kérem a t. Központi Bizottságot, szíveskedjék panaszomat meghallgatni, és annak alapján a szükséges intézkedést megtenni. (Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22.f. 14.fcsop. 27.ő.e. A kollektivizálás során tapasztalt túlkapások. 24592/1960.)

Sándor Józsefnek, az MSZMP KB PTO alkalmazottjának bizalmas jelentése a KB tagjainak a Csongrád megyei Ruzsán történt tsz-ellenesség elfojtásáról. Budapest, 1960. március 5.

A Csongrád megyei Pártbizottság jelentette, hogy tegnap, március 4-én, délelőtt 10 óra tájban a szegedi járás Ruzsa községében mintegy 200 parasztember és asszony a tanácsháza elé vonult, és követelte a tsz-ből való kilépését. Mindegyiknek kezében egy kézzel írott írás volt, úgynevezett „kilépési nyilatkozat”, amelyben nyomban követelték kilépésüket a tsz-ből, mert állítólag erőszakkal szervezték be őket, és nem akarnak a tsz-nek tagjai lenni és dolgozni. A helyszínre kiszállt a járási pártbizottság titkára is, aki igyekezett az embereket lecsillapítani és szétoszlásra bírni. Ez nem járt eredménnyel. Az emberek benyomultak a tanácsházára és a „kilépési nyilatkozatukat” ott letették. Ezután kivonultak az épületből, de a továbbiakban is együtt maradtak. Ezt követően szállt ki a rendőrség, amelyik felszólította őket, hogy oszoljanak szét. Az erélyes felszólítás eredményes volt. A megyei és járási pártbizottságok a szükséges politikai és egyéb intézkedéseket megtették. A rendőrség a vizsgálatot megindította. Eddig két főt vettek őrizetbe.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 11.cs. MSZMP KB Információs jelentések, 1960. 614.ő.e. 1.)

K. J. betűhíven közölt kérelme a tsz pártszervezetéhez gépjárművezetői igazolványa visszaszerzése érdekében. Ruzsa, 1960. május 29.

Alulírott K. J. Ruzsa 280 sz alatti lakos azal a kéréssel fordulok, a Ruzsai Napsugár Termelő Szövetkezett pártszervezetéhez, hogy 1960 év V. 10 én a gépjármű vezetői igazolványom visszavonása elenében, mert a Rendőrhatóság bevonta. Indoklás 1960 január 12 én aláírtuk a belépési nyilatkozatot és atol kezdve a Napsugár T. Sz. ben dolgoztunk, és 1960 február utoljában a rossz hang a kilépéssel kapcsolatban. Ezekben én is bele kavarodtam mert a szüleimmel lakok és a szüleim szavára halgatam és elmentem G-hez a szüleimnek megíratni a kilépési nyilatkozatot. Én is beadtam de az enyémet én írtam meg és az vissza is utasították és én tudomást vetem, azotta is a T. Sz. ben dolgozom és ott is fogok dolgozni, ezért hogy megtévedtem és ezt megbántam és kérem a Napsugár T. Sz. pártszervezetét, hogy legyenek segítségemre a vezetői igazolványom forgalomba hejezése érdekében. Igérem, hogy a pártszervezet nek mindenkor segítségére leszek.

A iratra ráírva: Csamangó e. személyesen szóbelileg közölte, hogy a jogosítvány elvonása ellen 30 forint-os bélyeggel ellátott fellebbezést adhat be a B.M [...] 1960. VII. 29.

(Csongrád Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 3.f. 1960. 22.ő.e. Levelezés. 61/960/K. 106.)

Prantner Józsefnek, az MSZMP Tolna megyei első titkárnak levele az MSZMP KB Irodának egy névtelen panaszra válaszolva. Szekszárd, 1960. március 6.

A paksi járásban helytelen módszerrel történő termelészövetkezeti szervezéssel kapcsolatban panaszos levélben foglaltakat megvizsgáltuk és a következőket állapítottuk meg. A paksi járásban az elvtársak a tsz-fejlesztést a KB határozatának szellemében végezték. A széleskörű politikai felvilágosító munka eredményeként az önkéntesség helyes értelmezésével és betartásával szervezték át a járás 7 községét. A levél írójának igaza van abban, hogy történtek kis létszámban behívások a községi tanácshoz, de ezek kulákok, osztályidegen egyének, vagy olyanok voltak, akik a szervezési munka ellen agitációt fejtettek ki. Az viszont nem felel meg a valóságnak, hogy ezek bármilyen formában bántalmazva lettek volna. Az sem felel meg a valóságnak, hogy Gerjenben valaki alól kihúzták volna a széket, és bokán sem rúgtak senkit. Gerjenben az történt, hogy egy dolgozó paraszttal az egyik agitátor durva hangnemben beszélt és megsértette. Ez ellen az eset ellen a Járási Párt Végrehajtóbizottság azonnal fellépett, és az elvtársat a VB egyrészt figyelmeztetésben részesítette, másrészt a hibát elkövető elvtársat utasította a megsértett dolgozó paraszttól való bocsánatkérésre. Ez meg is történt. A járás vezetői is beszélgettek a megsértettel. A levélíró éjszakai behívogatásokról is ír. Ez nem felel meg a valóságnak. Éjszaka nem hívtak be senkit az elvtársak. Ez a feltevés abból következett, hogy az átszervezés ideje alatt dolgozó paraszttal gyakori volt a csoportos beszélgetés, amik sok esetben a késő esti órákba nyúltak. Összegezve, a levélben foglaltak el vannak túlozva és a különböző fejlesztési munka ideje alatt nem egy esetben hírek alapján, melyek a valóságnak nem feleltek meg, lett leírva. Másrészt a levél írójának olyan dolgok is alapul szolgálhattak, hogy nem egy esetben dolgozó paraszttal olyan kéréssel fordultak az agitátorok felé – ami nem lett teljesítve – hogy hívassák be őket a tanácshoz, vagy kísérik végig az utcán, stb. – azt a látszatot keltve, hogy az aláírást nem önkéntes elhatározásból tette meg. Mindezekhez hozzájárul, hogy a fejlesztési munka utolsó időszakában az osztályellenség tevékenysége is megélénkült volt, ami az agitátorok rágalmazásában jelentkezett.

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV. cs. 64.ő.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. Agit/10/18/2. 885–886.)

Cseterki Lajosnak, az MSZMP Fejér megyei Bizottság első titkárának és Hankó János Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetőjének feljegyzése a tsz-szervezés „türelmetlenségeiről.” Székesfehérvár, 1960. március 7.

A mezőgazdaság szocialista átszervezését – a párt politikájának megfelelően – a dolgozó parasztok közötti aktív felvilágosító, nevelő politikai munkával hajtottuk végre. A dolgozó parasztok elhatározását nagyban megkönnyítette az a tény, hogy a községek parasztságának túlnyomó többsége egyszerre lépett be a szövetkezetbe. A szervezés során a párt és a dolgozó parasztok közötti kapcsolat erősödött, a helyi párt és tanácsi vezetők tekintélye növekedett. A termelőszövetkezeti községben a politikai hangulat bizakodó. Az átszervezés befejezése után – mikor a megye minden községe már termelőszövetkezeti községgé lett – az 1959 tavaszán alakult termelőszövetkezeti községekben kívül maradt dolgozó parasztok közötti agitációt kezdtük meg. A székesfehérvári járás öt községében – községenként 2–3 dolgozó paraszttal követtek el durvaságot. Ez az öt község 1959 tavaszán lett termelőszövetkezeti község, s ez év február elején, a múlt évben be nem lépett dolgozó parasztok meggyőzése érdekében küldött ki brigádokat a járási bizottság. A brigádok tagjai nem üzemi munkások, hanem községi párt-, tanácsfunkcionáriusok és állami gazdasági dolgozók voltak. Olyan elvtársak, kik már évek óta becsületesen és igen eredményesen vettek részt a mezőgazdaság szocialista átszervezésében. Ezen községekben, melyekben e sajnálatos esetek megtörténtek, a legmakacsabb és a legagresszívabb dolgozó parasztok maradtak kívül 1959 tavaszán. Igen kemény politikai harc alakult ki. Az elvtársaink fejébe szállt a dicsőség, elbizakodottá és türelmetlenekké váltak az elért sikerek hatására, s ennek hatására követték el az alábbi súlyos cselekményeket. D. M. 54 éves, 8 kh-s dolgozó parasztot, Seregélyes községben február 9-én este 9 óra körül a község határában Soós elvtárs és az általa vezetett brigád négy tagja – H. J., D. I., D. J. és M. L. – erőszakkal gépkocsiba ültették, a tanácsházára szállították, útközben a gépkocsiban ütlegették, azt a tanácsházán folytatták, míg az alá nem írta a belépési nyilatkozatot. D. M-t éjjel 11 óra után engedték haza. Bántalmazásának híre elterjedt a faluban, erre D. belépési nyilatkozatát eltüntették. Seregélyes községben bántalmaztak még két más dolgozó parasztot. H. I. pázmándi lakost, aki a MÁV-nál a Déli-pályaudvaron dolgozik, február 1-én délután 13 órakor munkahelyére menet megállították, gépkocsiba kényszerítették, s a tanácsházára vitték.

A tanácsházán egy üres szobában durván kényszeríteni akarták, hogy írja alá a belépési nyilatkozatot. Mikor erre nem volt hajlandó, tetteleg bántalmazták. Erre kényszerűségből aláírta a belépési nyilatkozatot. Bántalmazták G. I. Iszkaszentgyörgyön dolgozó bányászt, M. J. és T. S. dolgozó parasztokat, pázmándi lakosokat. K. F. Kőszárhegy, Hősök útja 9. sz. alatti, 50 éves körüli, 10 kh-as dolgozó parasztot február 3-án a tanácsházán tetteleg bántalmazták. Majd később feleségét is bevitték, és azt is megverték. K. J. Fő ú. 15. sz. alatti 9 kh-as dolgozó parasztot február 4-én reggel erőszakosan, autóbusszal a tanácsházára vitték s ott megverték. Sz. L. fuvarost és S. J-t, a polgárdi ipartelep dolgozóját is bántalmazták. K. L., Füle, Széchenyi ú. 102. sz. alatti, 8 kh-as dolgozó parasztot a tanácsházára vitték, ott pofon ütötték. Mikor erre sem volt hajlandó aláírni, erőszakkal autóbuszon Abára hurcolták. K. J. polgárdi lakost bevitték a tanácsházára, ott durván beszéltek vele, többször pofon ütötték, miután ekkor sem írta alá, autóbuszra ültették azzal, hogy Abára viszik. Polgárdi községben bántalmazva lett T. J. Kossuth utcai lakos is. Fenti cselekmények a lakosság körében torzítva, eltúlozva ismereteseek, s igen rossz hangulatot váltottak ki. A panaszosok félnek, nehezen nyilatkoznak. De többen a felsőbb szervek felé panasszal fordultak. Amíg a szervezési tömegpolitika folyt, ilyen esetek nem fordultak elő. Az utolsó község termelőszövetkezeti községgé válása után figyelmünket a létrejött termelőszövetkezeti községek megszilárdítására irányítottuk, s a MB rendszeres napi ellenőrző munkája elmaradt, a járási bizottság vezetői is lazábban kezelték ezt a feladatot. A Megyei Bizottság kivizsgáltatott minden esetet egy bizottsággal. Az ismertetett esetekben a sértettekkel a megyei bizottság 2–3 tagja beszélt, igyekeztünk őket meggyőzni, hogy ezen durva cselekmények idegenek a párt politikájától. Kettőnek visszaadtuk a belépési nyilatkozatát. A többinek is felajánlottuk, de nem fogadták el, termelőszövetkezeti tagok kívánnak maradni. Úgy látjuk, sikerült megnyugtatni, kibékíteni őket. A Végrehajtó Bizottság 1960. február 26-i ülésén megtárgyalta a kiküldött bizottság jelentését, s a székesfehérvári járási bizottság titkárát, Paizer György elvtársat, valamint Lévai András és Senkár István elvtársakat figyelmeztetésben részesítette az ellenőrzés elmulasztása miatt. Ugyanakkor utasította őket, hogy az alábbi intézkedéseket hajtsák végre: 1. Küldje ki a VB egy-egy vezetőjét az érintett községekbe, s az ott a falu közvéleménye előtt ítélje el az elkövetett durvaságokat. 2. Az újonnan belépett dolgozó parasztokat kisebb csoportokban hívják össze még a tavaszi munkák megkezdése előtt, és beszélgessenek velük a tsz belső életéről, alapszabályáról, a tsz-be való belépésének politikai és gazdasági jelentőségéről. 3. A járási bizottság ülésén tárgyalja meg, s ítélje el az elkövetett durvaságokat, s az azok által kifejezett, s a párt politikáját sértő politikai vonalat, hogy segítsen ezzel is leküzdeni azokat a helytelen nézeteket, melyek nyíltan, vagy burkoltan esetleg egyetértenek ezekkel a

módszerekkel. Ezt az teszi szükségessé, hogy a járás felelős vezetői is elfogadtak különböző hamis nézeteket: „nem voltak rendes emberek, – az ellenforradalom alatt hőzöngtek”. 4. Végül, a Végrehajtó Bizottság kötelezte a járási végrehajtó bizottságot, hogy mindazokat, kik részt vettek e cselekményekben, ezzel a párt politikájának durva megsértésében, fegyelmi úton vonja felelősségre. A Járási Végrehajtó Bizottság három elvtársat szigorú megrovásban részesített, egy fegyelmi ügy még folyamatban van, előre láthatóan kizárási határozattal fog végződni. A legsúlyosabb esetben hozzájárultunk a vétkesek bírói úton való felelősségre vonásához. Úgy látjuk, fentiekén kívül más intézkedésre nincsen szükség. Azt kell biztosítanunk, hogy fentieket március 15-re ténylegesen hajtsa végre a járási bizottság. Ezután lezártnak tekinthető ez a sajnálatos ügy, amely a párt politikájának eredményes végrehajtásában, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében részt vett sok ezer párttag és párton kívüli munkás, dolgozó paraszt, értelmiségi odaadó és áldozatos munkájára árnyékot vetett.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1960. 21.ő.e. 182–185.)

Takács Erzsébetnek, a Tolna megyei Nagykónyi Községi Tanács VB-elnökének és Sárdi István tsz-elnöknek a levele a budapesti Erzsébetvárosi Tejüzem igazgatójához, hogy a felsorolt munkások állását szüntesse meg. Nagykónyi, 1960. március 9.

A Nagykónyi Haladás termelőszövetkezet vezetősége és a községi tanács végrehajtó bizottsága azzal a kéréssel fordul az igazgató elvtárhoz, hogy az alant felsorolt nagykónyi lakosok, kik vállalatuknál dolgoznak jelenleg, hogy azon személyek munkaviszonyát szüntesse meg, és a munkakönyveket a községi tanács végrehajtó bizottságának haladéktalanul küldje meg. Ezen kérésünket az alábbi indokokkal támasztjuk alá. Nagykónyi község 1960. február 2-án termelőszövetkezeti község lett, nevezettek mindez ideig egyéni gazdaságukban földműveléssel foglalkoztak, így nem engedhető az meg, hogy az idős személyek a földet behozták, a munkaerő pedig máshol dolgozzon. Itt megjegyezni kívánom, hogy ha esetleg Nagykónyi községből jelentkező személy lenne, úgy kérem, csak abban az esetben állítsa munkába, ha az illető tanácsi, illetve tsz-igazolással van ellátva.

Tollal és ceruzával ráírva: kiket és hány főt érint, hány tsz-tag van, hányan írták alá a belépési nyilatkozatot?

(Tolna Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. XIV.cs. 64.ő.e. A Mezőgazdasági Osztály hatáskörében intézett közérdekű bejelentések és panaszügyek. 192/1960. 32.)

Bíró Józsefnek, az MSZMP Heves Megyei Bizottság titkárának és Tamás László mezőgazdasági osztályvezetőnek a „jelentése a szervezés ideje alatt megtörtént visszasságokról”, a MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának. Eger, 1960. március 11.

Heves megyében komolyan előkészített és a Központi Bizottság által jóváhagyott terv alapján kezdtük meg 1959 őszén a tsz-be való szervezést. Tanfolyamot szerveztünk azoknak az aktíváknak, akik a községekben a megyétől leküldve irányították a szervezést. Ugyanilyen módszerrel oktattuk ki a járási és helyi aktivistáinkat is. Az átszervezésre kijelölt községeket nem meggondolatlanul lerohanásokkal, hanem alaposan előkészített, huzamosabb időt igénybevevő politikai munkával szerveztük át. Minden kommunista vezetővel, minden falusi szervvel megtárgyaltuk elképzeléseinket, és amikor már minden téren bizonyosságot szereztünk, hogy az átszervezés sikerrel jár, akkor indítottuk meg a konkrét szervező munkát. Ezzel elértük, hogy minden kommunistával, minden szerv vezetőjével meg tudtuk értetni ügyünk igazát, elképzeléseink helyességét, és ők lettek gyakorlatilag fő szószólói, agitátorai a falu nagyüzemmé való önkéntes átszervezésének. Ez kihatott nemcsak a szervezés pillanatnyi számszerű eredményeire, hanem mindazokra a fontos kérdésekre is, amelyek a nagyüzem kialakulása során csupán később jelentkeztek. Az a fontos tény, hogy durvaságok, atrocitások nem voltak (csupán néhány esetben), az önkéntesség, a meggyőző szó volt az, amely a dolgozó parasztokat a tsz-gazdálkodás útjára vitte, a párt politikájának helyességét és igazát bizonyítja. Mi, a Központi Bizottság erre vonatkozó fontos irányelvét és intelmeit magunkévá tettük, és ezt mindenütt komolyan kihangsúlyoztuk, megmagyarázva a népnevelőknek azt, hogy a durvaság csak árt a párt ügyének (tsz-nek is), ugyanakkor a dolgozó parasztság meggyőzésének egyedüli helyes útja a türelmes, meggyőző munka. Éppen ezért, aki nem ezt teszi, kapkod, idegeskedik, azt hazaküldjük, aki pedig durván megsérti a dolgozó parasztokat és erőszakoskodik, azt pedig a párt törvényei alapján meg fogjuk büntetni, bárki legyen is az, személyre való tekintet nélkül. Ezt az aktívák megértették, azonban mégis volt néhány olyan eset, amikor magukról elfeledkezett emberek megsértették a párt politikáját. Ezekkel pártszerveink megfelelően el is jártak. Ezek az esetek a következők voltak. 1959. december 10-e körül történt Nagyrédén, hogy K. elvtárs a Gyöngyösi Járási Tanács dolgozója

megsértett egy dolgozó parasztot, aki a szomszéd községben lakó rokonával, ki tsz-tag volt és ott agitált a községben, összeveszett, nemcsak tsz-problémákon, az utcán. A sértett fél kérte, hogy hagyjuk, mert ittasak voltak. Ennek ellenére, azonnal hazaküldtük és a Járási Tanács VB tárgyalta le az ügyét, figyelmeztetésben részesült. Volt Pétervására községben, hogy nem ment a tsz-szervezés, csak nehezen, mert úgy a járás, mint a helyi vezetők elhanyagolták a megfelelő előkészítő politikai munkát. Több népnevelő ennek ellenére eredményre törekedve, meg nem engedhető eszközökhöz folyamodott. Megverték egy dolgozó parasztot, és a 20 fillé-res körül táncoltatták. A Pétervásárai Pártbizottság fegyelmi bizottsága megvizsgálta az ügyet és eléggé enyhe büntetéseket javasolt. Ezért a Megyei Párt VB is megvizsgálta az ügyet, és javasolta a Pétervásárai Járási Párt VB-nek, hogy S. J. és B. P. elvtársakat zárja ki a pártból, V. L. és Ö. B. elvtársakat szigorú megrovásban, S. J. és F. Gy. elvtársakat pedig megrovásban részesítse. Ezt az említett Járási Párt VB el is fogadta. A Füzesabonyi Járásban történt meg még, hogy egy esetben berúgtak a népnevelők, kik besenyőtelki tsz-tagok voltak, és össze-vesztek, és a falu hallatára kiabáltak. Ezt a járási bizottság megvizsgálta, és mivel az eset nem volt olyan súlyos, pártbüntetést nem adott, de azonnal hazaküldte őket, és nem mehettek sehová tsz-agitációs munkára. Az egri és a hatvani járásban, és Gyöngyös városban voltak népnevelők, akik, hogy belépjen a dolgozó paraszt, felelőtlen ígéreteket tettek. Ezt az illetékes szervek a dolgozó parasztokkal tisztázták, és a népnevelőket az agitációs munkából kizárták. Ezek voltak azok a rendellenességek, és helytelen, a párt politikájával össze nem egyeztethető erőszakoskodások Heves megyében a tsz-szervezés idején. Ezekről és a tett intézkedésekről a Központi Bizottság illetékes szerveit tájékoztattuk a szervezés idején. (Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22.f. 14.fcs. 27.ö.e. A kollektivizálás során tapasztalt túlkapások. 25/8/35/TL/GI.)

Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei első titkárának és Mester Sándor másodtitkárnak a jelentése Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, a Vas megyei „tsz-szervezés törvénysértéseiről.” Szombathely, 1960. március 11.

1960. febr. 26-án kelt levelére az alábbiakban válaszolunk megyénkben, a tsz-szervezés során előfordult törvénysértésekről. A szervezés ideje alatt Vas megyében két községben fordult elő a népnevelők részéről törvénysértés. Rum és Sárímdó községekben. Rum községben 1960.

január első hetében a szervezés során két dolgozó parasztot tettelegesen bántalmaztak a népnevelők a községi kultúrház helyiségében. Név szerint V. I. és V. J. egyéni dolgozó parasztokat több pofon alkalmazásával bírták rá a termelészövetkezeti belépési nyilatkozat aláírására. A sértettek a megyei főügyészhez tettek bejelentést. A bejelentést a megyei főügyész közölte a Végrehajtó Bizottsággal. A VB a bejelentést az ügyességgel karöltve a helyszínen kivizsgálta, és megállapította, hogy a bejelentés megfelel a valóságnak. A kivizsgálás után a Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága a Fegyelmi Bizottsággal közös ülésen tárgyalta meg az ügyet. A Megyei Párt Végrehajtó Bizottság határozata alapján K. J-t a Megyei Párt VB PTO előadóját kizárta a pártból és azonnali hatállyal elbocsátotta a pártapparátusból. K. J. beismerte, hogy maga is durván viselkedett, de tettelegességet nem követett el, azonban a többi népnevelők azt állították, hogy K. adta az első pofont. Súlyosbító körülménynek vette a Végrehajtó Bizottság K. J-től azt aényt, hogy a Megyei Pártbizottság részéről volt kiküldve, hogy ellenőrizze a tsz-szervező munkát és jelenlétében követték el a népnevelők a tettelegességet, és ezt nem akadályozta meg, és a Párt VB felé nem jelentette a megtörténtekeket. D. J-t a Vasvári Járási Pártbizottság Agit. Prop. osztályvezetőjét, aki a községben felelős volt a járás részéről a tsz-szervezésért, aki szintén tudott a megtörténtekekről és nem tett intézkedéseket a megtörténtekek ellen, a Megyei Párt VB szigorú pártmegrovás, utolsó figyelmeztetésben, valamint a pártapparátusból azonnali leváltásra, büntette. F. J. párton kívüli, a Vasvári Járás Állatforgalmi Vállalat kirendeltség-vezetőjét, aki a tettelegességet elkövette, bírósági eljárás végett átadtuk a megyei ügyésségnek. A megyei ügyésség azonnal előzetes letartóztatásban részesítette. A megyei bíróság a rumi ügyet március hó 18-án fogja tárgyalni. A fentiekén kívül három elvtársat részesítettünk pártbüntetésben, akik a szervezés során durván viselkedtek és drasztikus szavakkal illették a dolgozó parasztokat, azonban tettelegességet nem követték el. A Megyei Párt VB a felelősségrevont népnevelőket azonnal kivonta a tsz-szervező munkából. A tettelegesség és durvaság előidézője megállapításunk szerint az volt, hogy a Járási Pártbizottság nem tartotta eléggé kézben a népnevelőket, és a népnevelők Szilveszter utáni hangulatban voltak, ittasak voltak. A másik tényező pedig az volt, hogy mindkét sértett, egy volt csendőrnek a gyermeke, akik az 1956-os ellenforradalom idején aktív ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki, a községben elhelyezett Fürst Sándor emléktábláját levertek és fegyveresen kísérgették a község vezetőjét. A termelészövetkezeti szervezés ideje alatt is népi demokrácia-ellenes kijelentés tettek, pl. az egyik alkalommal az utcán több dolgozó parasztnak azt a kijelentést tették, hogy ők már 1956-ban letették a garast és ma is oda tartozónak vallják magukat, és hogy ők nem fognak belépni a termelészövetkezetbe. A népnevelők elmondása szerint, főként

ez a kijelentésük háborította fel őket, és ezért követték el velük szemben a tettelegességet. Rum községben az ügyet úgy zártuk le, hogy a Végrehajtó Bizottság tagjai elbeszélgettek a sértettekkel és elmondták, hogy a Pártnak nem ez a tsz-szervezési módszere, a megtörténteket mi magunk is súlyosan elítéljük, és a tettelegesség elkövetőit szigorúan felelősségre fogjuk vonni. Az volt a megállapításunk, hogy a sértettek és a falu lakossága is megnyugodott, egyetértett a Végrehajtó Bizottság határozatával, amit bizonyít az is, hogy a sértetteknek felajánlottuk a belépési nyilatkozatukat, hogy kiléphetnek a termelőszövetkezetből, ezt az ajánlatunkat nem fogadták el arra való hivatkozással, hogy az egész község dolgozó parasztsága termelőszövetkezetben van, ők sem akarnak kívül maradni. A község lakossága körében az ügy nem keltett nagyobb visszahatást, mivel a község lakossága ismeri mindkét V. a magatartását. A községben a közös munka előkészületei és beindulása rendben folyik és nem beszélnek a községben a megtörtént dolgokról.

Sárfimizdó községben történt tettelegességről és durvaságról a párt Végrehajtó Bizottsága a Legfőbb Ügyészséghez történt bejelentés alapján szereztünk tudomást. A bejelentést a Párt VB megtárgyalta, és súlyosan elítéli a népnevelők magatartását, hogy a rumi ügy után megismétlődhetett, annál is inkább, mivel mindkét község a vasvári járáshoz tartozik. A Végrehajtó Bizottság úgy döntött, hogy a sárfimizdói ügy kivizsgálásában szabad kezét ad a Megyei Főügyésznek azzal, hogy a Megyei Párt VB fegyelmi referense és a vasvári Járási Pártbizottság titkára is vegyenek részt. A Végrehajtó Bizottságnak az a véleménye, hogy a vasvári népnevelők között tudatos provokátorok vannak, akik le akarják járatni pártunk tsz-szervező munkáját. A sárfimizdói ügyről részletes jelentést még nem tudunk adni, mivel a kivizsgálás még folyamatban van. A kivizsgálás alapján a Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága meg fogja hozni a határozatát, és erről Németh elvtársat tájékoztatni fogjuk. A Végrehajtó Bizottság meg van győződve arról, hogy a két községen kívül nem fordult elő az önkéntesség megsértése és tettelegesség, mivel a rumi ügyet széles körben nyilvánosságra hoztuk, a megye lakossága tudomást szerzett róla, és ezek után, ha lett volna sértett ember, bejelentéssel élt volna. Meg kívánjuk jegyezni továbbá, hogy a Párt Végrehajtó Bizottságához a szervezés ideje alatt több bejelentés és jelzés érkezett, hogy a népnevelők tettelegességet követtek el, azonban a Végrehajtó Bizottság tagjai a bejelentések után azonnal kiszálltak helyszínre kivizsgálni, és egyetlen bejelentés, jelzés sem felelt meg a valóságnak, hogy tettelegesség történt volna.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.léltár. 1960. 41.ő.e. A tsz szervezés során elkövetett durvaságokról jelentés. M/T/30/2/1960. 73–74.)

Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei első titkárának és Holczer Ferenc főelőadónak a levele Dr. Markója Imrének, a KB Adminisztratív Osztályára, a rumi „törvénysértésekkel” kapcsolatos bírósági ítéletről és véleményezéséről. Szombathely, 1960. április 9.

Mellékelten megküldjük a szombathelyi megyei bíróság F. J. és K. J. vádlottak ügyében hozott ítéletét. Az ítélettel kapcsolatban néhány észrevételt szeretnénk közölni. Előre bocsátjuk, hogy a Végrehajtó Bizottság a Rum községben, a tsz-szervezés alkalmával történt törvénysértéseket a legteljesebb mértékben elítélte. Ennek hangot is adott a községben a tsz alakuló közgyűlésén, mikor a község lakosságától és a sértettektől a Járási Pártbizottság első titkára, a sajnálatos esemény miatt elnézést kért. Súlyos pártbüntetéseket szabott ki a törvénysértésekben résztvevőkre, sőt egyetértett azzal is, hogy a fent nevezettek, akik a legjobban voltak érdekelve a törvénysértések elkövetésében, bírósági úton is felelősségre legyenek vonva. A felelősségre vonás megtörtént. Az ítéletet azonban súlyosnak találjuk. Súlyos az ítélet véleményünk szerint elsősorban azért, mert mindkét sértett egy volt csendőrnek a gyermeke, akik az 1956-os ellenforradalom alatt ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki. (Az egyik sértett ref. alatt is volt.) A községben elhelyezett Fürst Sándor emléktáblát levertek és fegyveresen kísérgették a község vezetőit. A termelőszövetkezeti szervezés ideje alatt is népi demokrácia-ellenes kijelentést tettek. Az egyik alkalommal az utcán több dolgozó parasztnak azt hangoztatták, hogy „Ők már 1956-ban letették a garast, és ma is azt az elvet vallják, és hogy ők nem fognak belépni a termelőszövetkezetbe.” Az egyik sértett a Járási Pártbizottság I. titkárának azt a kijelentést tette, hogy „Ő ettől a rendszertől semmiféle támogatást nem fogad el.” Elképzelhető ezek után az a cinikus magatartás, amelyet a két sértett az agitátorokkal szemben tanúsított. A vádlottak és a népnevelők elmondása szerint főként ezek a kijelentések háborították fel őket, és ezért történt a tettlegesség velük szemben. Súlyosnak találjuk az ítéletet azért is, mert a község lakossága körében ez az ügy, mivel a község lakói is ismerik a sértettek magatartását, nem keltett nagyobb visszatetszést, ezt bizonyítja az a tény is, hogy a közös munka beindulása, a tavaszi munka a községben is rendben folyik, és nem is beszélnek a községben a megtörtént dolgokról. A sértettnek fel lett ajánlva a belépési nyilatkozat visszaadása is, amit ők nem fogadtak el, kijelentették, hogy tsz-tagok akarnak maradni. Ezek után arra kérjük Markója elvtársat, hogy az Igazságügyminisztériummal közösen vizsgálják meg ezt az ügyet, és ha lehetséges, akkor a

börtönbüntetés végrehajtását függesszék fel. Véleményünk szerint, bár ismételten hangsúlyozzuk, súlyosan elítéljük a történeteket, a felfüggesztett börtönbüntetés a legteljesebb mértékben eléri a kívánt hatást, különösen akkor, ha még azt is figyelembe vesszük, hogy minkét vádlott a népi demokráciához, a munkásosztályhoz hű elvtárs, akik az ellenforradalom alatti magatartásukkal és eddigi munkájukkal is bizonyították, hogy elkövetett cselekményüket jóvá tudják tenni.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 41.ő.e. A tsz-szervezés során elkövetett durvaságokról jelentés. M/T/13/3/1960. 108.)

Dr. Markója Imre a KB Adminisztratív Osztályáról értesíti Holczer Ferencet, az MSZMP Vas Megyei Bizottságának főelőadóját a rumi ügyben vádlottak próbaidős ítéletéről. Budapest, 1960. szeptember 16.

Értesítelek, hogy F. E. és társa ellen indított bűnügyben a Legfelsőbb Bíróság a szombathelyi megyei bíróság ítéletét megváltoztatta, a terheltek cselekményeit személyes szabadság megsértése büntettének minősítette, és ezért F-t 5 hónapi, K-t pedig 7 hónapi börtönbüntetésre ítélte. A kiszabott börtönbüntetés végrehajtását mindkét vádlott esetében 3 évi próbaidőre feltételesen felfüggesztette.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 41.ő.e. A tsz szervezés során elkövetett durvaságokról jelentés. M/ad/93/1960. 36.)

Molnár Frigyesnek, az MSZMP Bács-Kiskun megyei titkárának és Tompa Béla mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, „az önkéntességet megsértő tsz-szervezésről”. Kecskemét, 1960. március 14.

Az idei termelőszövetkezeti szervezés során a párt politikáját, az önkéntességet a következő esetekben sértették meg megyénkben. A kiskőrösi járásban tudunk arról, hogy néhány esetben (Tabdi és Fülöpszállás községekben) egyes népnevelők a tanácsházára behívott dolgozó parasztokkal durván, gorombán beszéltek. Ugyanitt, Fülöpszállás községben tudomásunk szerint 1 parasztot kisebb mértékben tetteleg is bántalmaztak. A Kiskőrösi Járási Pártbizottság aránylag gyorsan megszüntette ezeket a hibákat, de mire az elkövető elvtársat komolyabban

felelősségre akarták vonni, már visszament Budapestre a kiküldő üzemébe. Mindamellet a JB beszélt a sértett dolgozó paraszttal, és kiengesztelték megfelelőképpen. Tabdi községben tettelegességről nem tudunk, a Megyei Pártbizottság Mezőgazdasági Osztálya vizsgálta a községben történeteket névtelen bejelentés alapján, de megállapítást nyert, hogy tettelegesség nem történt, csupán egy-két dolgozó paraszttal a megengedettnél keményebb és sértő hangot használtak. Az így megsértett dolgozó parasztokat azonban sikerült teljes egészében kiengesztelni. Szóbeli sértések, durva hanghasználat előfordult még a dunavecsei, kiskunfélegyházi és kiskunhalasi járásban. Az ezekkel kapcsolatos problémákat a Megyei Pártbizottság Mezőgazdasági Osztálya részletesen kivizsgálta 16 községben. A kiskunfélegyházi járásban Alpáron két népnevelő összeverekedett N. F. volt hentes-kupec paraszttal. Ezt a Megyei Pártbizottság Párt és Tömegszervezetek Osztálya vizsgálta ki, és kiderült, hogy durva hanghasználat miatt N. megütötte az egyik népnevelőt, akik szintén tettelegesen adták vissza neki. A verekedésben résztvevőket a JB felelősségre vonta, pártfegyelmit azonban nem kaphattak, mert mindketten csak KISZ-tagok. Komolyabb tettelegesség történt a kiskunhalasi járásban Borota községben. Két népnevelő tetteleg bántalmazott 3 dolgozó parasztot. A népnevelőket a Megyei Párt VB felelősségre is vonta azonnal, a tett elkövetése után. T. S. és B. I. kiskunhalasi elvtársak „szigorú megrovást, végső figyelmeztetéssel” pártbüntetést. A megbántott parasztokkal a Megyei Párt VB határozata alapján azonnal beszéltünk és igyekeztünk helyrehozni az elkövetett hibát. A sértettek a súlyos fegyelmi ismertetése után nem kívánták más módon való felelősségre vonásukat. Kecskemét város területén a tsz-szervezést még azután is tovább folytatták, amikor a VB február 1-én már az egész megye területén leállította. Itt a munkát február hóban jórészt azzal a módszerrel végezték, hogy a dolgozó parasztot behívták a tanácsházára. Tettelegesség azonban nem fordult elő, mindamellet a Megyei Párt VB foglalkozott azzal, hogy az agitáció során egy-két népnevelő nem megfelelő hangot használt a dolgozó parasztokkal szemben és komolyan felhívta a városi Párt VB figyelmét a hibára. A tsz-szervezéssel kapcsolatos durvaságokat az ellenség sok tekintetben kihasználta, bár nagyobb eredményt sehol sem ért el, nem tudta lassítani az átszervezést. Az ilyen irányú hírverés a megerősítést sem gátolta nagyobb mértékben. A legtöbb bajt azzal okozták, hogy a legkisebb megtörtént eseményt is felnagyították, és a környező községekben híresztelték. Ilyen volt pl. Fülöpszálláson, Kunszentmiklóson elterjedt hír, hogy Szabadszálláson K. L. dolgozó parasztot annyira megverték, hogy belehalt. Ezt a kérdést is kivizsgáltuk a helyszínen, és kiderült, hogy a hírből semmi sem igaz, a nevezett dolgozó paraszt hólyagrákban szenvedett, és abba is halt bele. Megyénkből sok névtelen levelet írtak a Rádióhoz, Népszabadsághoz, a Szabad Föld

szerkesztőségéhez, a Megyei Pártbizottsághoz arról, hogy kiket sértettek meg az átszervezések során népnevelőink. A hozzánk érkezett és más szervtől átadott leveleket minden esetben a helyszínen kivizsgáltuk. A levelek tartalma általában alapos túlzás volt, vagy hazugság. Számtalan levelet kaptunk, amelyet név szerint írtak, más általában tekintélyes dolgozó paraszt nevében. Ilyen volt pl. Nagybaracskáról Ü. J. tsz-vezetőségi tag, Mélykútról Sz. I. és H. I. tsz-előkhelyettes nevében, melyben a nevezettek különböző szörnyűségekről írtak. (félholtra verés, tüket szurkáltak a körmük alá, stb.) A helyszínen megkerestük a nevezetteket, és kiderült, hogy akiknek a nevében írtak, semmi bántódásuk nem történt, és követelték, hogy derítsük ki, hogy ki volt a levélíró. A Megyei Párt VB minden esetben a legszigorúbban megkövetelte a Járási Párt VB-től, hogy ne tűrjenek semmiféle erőszakot, vagy meg nem engedett módszer alkalmazását. A VB nem engedte meg azt sem, hogy különböző irodába hívják be a dolgozó parasztokat és ott megfélemlítsék őket. Az egy-két helyen megtörtént tettelegesség okozta károkat sikerült jórészt helyrehozni és kiküszöbölni, tehát lényegében nem gátolta a szervezést és a megerősítést.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ö.e. 1960. 197–198.)

Egri Gyulának, az MSZMP Baranya megyei titkárának és Novics János mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, a „tsz számszerű fejlesztésben előfordult túlkapásokról”. Pécs, 1960. március 14.

A tsz számszerű fejlesztésben előfordult túlkapásokról jelentésünket az alábbiakban tesszük meg. A számszerű fejlesztés során nyomatékosan felhívtuk a szervezésben részt vevő elvtársak figyelmét az önkéntesség betartására, és azt is közöltük velük, hogy minden túlkapást megtorlunk. A KB határozottan fellépett az önkéntességet néhány esetben megsértőkkel szemben, s többször hozott intézkedést a hibák megelőzésére is. A szervezés időszakában több elvtársat visszarendeltünk, mivel türelmetlenek voltak a parasztokkal szemben, vagy olyan kijelentéseket tettek, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy meg fogják sérteni a párt politikáját. A Megyei Pártbizottsághoz ennek ellenére több bejelentés érkezett, mely szerint egyesek a szervezés időszakában túlkapást követtek el, erőszakoskodtak dolgozó parasztokkal. A túlkapások a megengedhetetlen hang használatában, tanácshoz való

behívásban és a munkahelyről való elbocsátásban nyilvánult meg. Tettleg bántalmazás a megyében nem volt, vagy legalábbis ilyenről tudomásunk nincs. Minden ügyet, amely tudomásunkra jutott, alaposan kivizsgáltunk és a lehetőségekhez képest tisztáztunk is. Kilenc elvtárs ellen indítottunk fegyelmi eljárást, de azok közül a fegyelmi lefolytatás során 2 elvtárs kapott szigorú pártbüntetést (szigorú megrovás). Más elvtársakat figyelmeztetésben részesítettük, mivel az ellenük felhozott vádak a valóságnak nem feleltek meg. Eddig – 2 bejelentést kivéve – az összeset lezártuk. A visszalépő 2 ügynek a tisztázása is folyamatban van, azonban bonyolultsága miatt lezárni nem tudtuk.

(Baranya Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 1960. 46.ö.e. A tsz-ek szervezése során elkövetett erőszakos eljárásokról feljegyzések. 2.)

A Heves megyei Domoszló községi Tanács VB hivatalos helyiségében készült jegyzőkönyv D. I-né Szabad Föld szerkesztőségéhez írt levelének tartalmáról. Domoszló, 1960. március 28.

Jelen vannak: az alulírottak, D. I. és D. I-né domoszlói lakosok előadják, hogy január hónapban a tsz-szervezés során lakásán megjelent P. I., L. A. és N. K. azzal a céllal, hogy beléptessék a tsz-be. Körülbelül másfél óra hosszáig voltak nála, N. K. nem egyszer többek között felszólította, akik szintén jelen voltak, N. M-t és Sz. M-nét, hogy majd megyünk magukhoz is. D. I. kijelentette, hogy hagyjanak békén, majd holnap Fekete Jánosnak, a tanácselnöknek aláírok. De ők csak nem mentek el, kb. másfél óráig tartózkodtak ott. A L. és N. meggyanúsítottak említést tettek arról, hogy talán fegyverünk is van. D-né szerint N. K. elővette a fegyvert, melyet Sz-ék is tanúsítanak, és azzal ütötte az asztalt, hogy lépjenek be. D. I. szerint a szomszédok már nem voltak ott, így azt tanúval bizonyítani nem tudjuk. Ezen kívül még szóváltás történt, de se verekedés, pofozás vagy egyéb hasonló erőszak nem történt. D. I. jelenleg tsz-tag, 3.400 nöl szőlőt és szántót vitt a közösbe, de miután ő gépészkovács lévén, 63 éves, felesége 54 éves, kapálni sosem kapált, így a mezőgazdaságban dolgozni nem tud, azonban kovácsmunkát a tsz-ben azonnal is hajlandó dolgozni, ugyanis egy esetben már jelentkezett is munkára, de azt a választ kapta, hogy nincs rá szükség, mert vannak ketten, kérését továbbra is fenntartotta, és egyben kijelenti, hogyha nem is vették volna elő a fegyvert, úgyis belépett volna a tsz-be, és így sem azért lépett be, mert egyébként is belépett volna. Az a kérése a Szabad Földtől, ha már ez történt, abban intézkedjen, hogy P. I., aki népnevelő munkára járt, földjét a tsz-be a felesége bevitte, ő maga is a tsz-ben dolgozzon.

Továbbá az a kérése D. I-nének a Szabad Földtől, hiszen azért is írta a levelet, hogy miután a férje pártoló tagként lépett be a tsz-be, köteles-e bevinni a 3.400 nöl földet, mely a felesége nevében van. Tudomásul veszik azt a törvényt (1957. évi 7. tvr.), amelynek értelmében, ha a családfő belép, a vele egy háztartásban élő személyek az általuk használt földet is kötelesek bevinni. Előadják, hogy ezen jegyzőkönyv felvételével az ügyet lezártak tekintik, és írásban nem kérik a választ.

(Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22.f. 14.fcs. 27.ő.e. A kollektivizálás során tapasztalt túlkapások.)

Varga Ferencnének, az MSZMP Szombathelyi Járási VB-titkárának jelentése Gosztonyi Jánosnak, az MSZMP Vas megyei titkárának, a határ menti községek nemzetiségi problémáiról. Szombathely, 1960. április 5.

Jelentés 2 határ menti községben felmerült, hosszú évek óta húzódó problémákról. Vaskeresztes és Pornóapáti német nemzetiségi községeinkben közel 12 éve húzódó problémát jelent az 1946. évi IX. tv. értelmében 1948-ban végrehajtott kitelepítés, illetve az egyes, ki nem telepített személyek lakóházának igénybevétele, és Csehszlovákiából a községbe telepített személyek részére történő juttatása. Vaskeresztesen 14, Pornóapátiban 5 német nemzetiségi lakost érint az – állításuk szerinti – törvénytörő intézkedés. A törvénytörő államigazgatási eljárás orvoslása érdekében mind a vaskeresztes, mind pedig a pornóapáti dolgozók évről-évre több ízben fordultak tanácsai és felsőbb szervekhez. Az államigazgatási szervek, panaszosok részére kedvező döntést hozni jogszabály hiányában nem tudtak. Ugyanis jelenleg is érvényben van az 1946. évi IX. tv. Ügyükkel a Magyarországi Német Nemzetiségi Kulturális Szövetség is foglalkozott – ez ideig – eredménytelenül. Az ügygel érintett 19 dolgozó, most már mtsz-tag a Párthoz fordult, és attól reméli és várja sérelmének orvoslását. Párttaggyűlésen, tanácsuléseken, gazdaggyűléseken, mtsz-gyűléseken is állandó állandó témaként vetődik fel – a tárgyalat napirendtől függetlenül a lakóház igénybevételének problémája. E községek lakói 1948-ig 99%-ban németek voltak, s a lakosság túlnyomó része most is német nemzetiségűnek, de magyar állampolgárnak és német anyanyelvűnek vallotta magát a népszámlálás alkalmával. Bár meg kell jegyezni, hogy voltak olyan személyek is, akik nem akarták bevallani nemzetiségüket és anyanyelvüket, félve az esetleges „következményektől.” A lakás, illetve házigénybevételből eredően az őslakos német, és az oda telepített magyar nemzetiségi lakosok között állandó a nézeteltérés, a veszekedés, a meg

nem értés, ami napjainkban – épp a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően – még inkább fokozódik. A német nemzetiségi lakosok magukat „mostoha gyerek”-nek nevezik és nem egy esetben bírálják nemzetiségi politikánkat, mondván: „jogos sérelmük nem nyer orvoslást”. Itt említem meg, hogy a határ menti községek, így Vaskeresztes és Pornóapáti községek német nemzetiségi lakosai is 1919-ben egységesen kérték Ausztriától Magyarországhoz való visszacsatolásukat. A Párt és a Tanács jelenlegi vezetői 1948-ban az 1946. évi IX-es tv. végrehajtásának munkájában részt nem vettek, így annak mikénti lefolyásáról hivatalos tájékoztatást adni nem tudnak. Tény viszont, hogy az érdekeltek és a község lakóinak elmondása szerint a községben működő Volksbund-szervezet tagjait kitelepítették. A házigénybevétellel sérelmet szenvedett vaskeresztesi és pornóapáti lakosok egyike sem volt tagja a Volksbundnak, annak tevékenységével egyet nem értett, sőt nem egy ezt kifejezésre is juttatta. Egy dolgozó, közvetlenül a felszabadulást követően a demokratikus hadseregben teljesített szolgálatot. Tényként állapítottuk meg azt is, hogy az igénybevételt szenvedett dolgozók többsége embertelen viszonyok között kényszerül élni, mivel az 1948-ban eljáró államigazgatási szerv részükre megfelelő lakást nem biztosított. A panaszosok közül többen három, négy helyen töltik az éjszakát, mivel a részükre rendelkezésükre bocsátott helyiségben a családnak csak 2 tagja alhat, a többi az egyik vagy másik rokonnál talál éjszakai szállást. (Pl. van olyan szoba, melynek mérete 3x2m.) E kisméretű helyiségeket is a rokonok, jó barátok ajánlották fel panaszosok részére abban a reményben, hogy lakáshelyzetük majd rendeződik. Most már az akkor szállást adók is sürgetik elköltözésüket, amiből aztán újabb civódás, veszekedés származik. A helyzet napról-napra elfajul és nemcsak a magyar a némettel, de a német a némettel ez ügyből kifolyólag rossz viszonyban él, aminek káros kihatásait a közösség, a termelőszövetkezet érzi majd meg. Lakásviszonyaikat 1948-ban, a kitelepítést irányító szerv vezetője (Izay Dénes) előtt is sérelmezték, aki nem volt hajlandó velük tárgyalni, kiírva hivatali szobájának ajtajára, hogy „swábokkal nem tárgyalok.” A régóta húzódó probléma megoldást igényel, mivel – véleményünk szerint is – az 1948. évben végrehajtott eljárás törvénysértő volt.

A probléma megoldására több elgondolásunk is van, amihez azonban feltétlenül szükséges lenne felsőbb szervek állásfoglalása, intézkedése. Javaslataink: 1. A Csehszlovákiából ide telepített, jelenlegi háztulajdonosok közül többen a községből való elköltözés gondolatával foglalkozik. Nem egy, a volt tulajdonosnak eladásra felkínálta a házat, aki azonban anyagiak hiányában az ajánlatot elfogadni nem tudta. A házingatlanok a magyar telepesek tulajdonát képezik, s azt csak ellenszolgáltatás mellett lennének hajlandók a volt tulajdonosoknak visszaadni. Mivel azonban a volt tulajdonosok a szükséges összeggel nem rendelkeznek, s

mivel az igénybe vétel során túlkapás történt – megoldás lenne az állam részéről a telepesek kártalanítása, s a házak a volt tulajdonosok részére történő visszajuttatása. 2. Az érdekeltek részére javasoltuk új lakóház építését, amihez bankkölcsönt vennének fel. Ezt a megoldási lehetőséget nem fogadják el pillanatnyilag sem a német, sem pedig a magyar nemzetiségi lakosok. Ugyanis a magyarok véglegesen nem akarnak Vaskeresztesen letelepedni, új lakóház építéséhez kezdeni. A német nemzetiségi lakosok pedig a volt lakóházakhoz ragaszkodnak. 3. Felvetődött a probléma megoldására olyan értelmű javaslat is, hogy a községben lévő állami tulajdont képező házakkal lennének kárpótolva a volt tulajdonosok, vagy megegyezés alapján a telepesek. Tekintettel azonban arra, hogy a községben mindössze egy állami tulajdonban lévő házingatlan van – ez a megoldási forma nem megfelelő. A német lakosok közül többen azonban úgy nyilatkoznak, hogy állami tulajdont képező lakóházzal történő kártalanítást az ország dunántúli részén bármely helyen elfogadnának. Amennyiben a vázolt sérelem megoldást nyer, úgy a határ menti részén előbbre tudunk lépni, erőnket a mezőgazdaság fejlesztésére tudjuk irányítani.

Ceruzával ráírva: Fehér e-al való megbeszélés alapján: egyelőre nem lehet tenni semmit.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 62.ö.e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi községekben a kitelepítési időszakból (1948) visszamaradt tulajdonjogi problémákról, surlódásokról tájékoztató. 26.)

Vándor Lászlónak, az MSZMP Veszprém megyei titkárának és Cserép Géza mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségéhez, egy panaszügyről. Veszprém, 1960. április 14.

M. L-né somlójenői lakos panaszát megvizsgáltuk és ügyét az alábbiak szerint lezártuk. Múlt évben a termelőszövetkezetben nagy volt a munkaerőhiány, mely termés kiesést okozott. A hiány legfőbb oka, hogy – az aránylag kis faluban 76 üzemi dolgozó lakik, az üzemi munkások átszervezés előtt komoly mértékben részt vettek a mezőgazdasági munkában – most hozzátartozóik 1–2–3 kh földdel beléptek a tsz-be és a bevitt föld arányában nem vesznek részt a közös munkában. Ezért – nagyon helyesen – a Tanács és Tsz vezetői márc. 11-én összehívta tanácskozássra a községben lakó üzemi dolgozókat és felkérte őket, hogy ebben az évben a munkacsúcsok idején segítsék a tsz munkáját. Ezt többségében meg is

ígérték. Üzemekből való elbocsátást a Tanács nem eszközölhetett. A termelőszövetkezet nagy munkaerőhiányát M. L-néval is megbeszéltük, aki megértette a problémát és ígérte, hogy ő is segít a tsz-ben.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 848.)

B. Gy. párttag levele az MSZMP KB Ellenőrző Bizottságának a Szabadszálláson élő édesanyjával történt erőszakosságról. Budapest, 1960. április 25.

Többször le szoktam utazni az édesanyámhoz Szabadszállásra. A hónap elején voltam lent és az édesanyám mondotta, hogy február hóban náluk is megkezdtek a termelőszövetkezet szervezését. A Tanácsházához hívták és hajtották be a dolgozó parasztokat, és az ottani agitálásnál túlkapások keletkeztek, amiről tudomást szereztek Budapesten is, és teljesen leállították a további szervezést. Az édesanyám elmondotta, hogy február hó egyik napján este, 20 h után rendőr ment a lakására, és addig verte az ajtót és ablakot, amíg be nem eresztette, és azt mondotta neki, hogy azonnal menjen a tanácsházához. Édesanyám szabadkozott, hivatkozva 76 éves korára, sötét, havas, csúszós volt az út, kérte, hogy halasszák el reggelre, de a rendőr nem engedett, el kellett neki menni. Kb. 1 km-es, izgalmas, sáros út után, fáradtan, amikor megérkezett, az ajtón, ahogy belépett, az ott lévők látták, hogy közel áll az összeeséshez, széket tettek alá. Pár perc múlva megfogta 2 férfi székestül és odatették az asztal mellé, és kérték tőle az idézést, ami neki nem volt. Majd durván rákiabáltak, hogy ne hazudjon, vegye elő és adja oda. Mivel idézés nem volt, mondták, hogy lépjen be a szövetkezetbe. Édesanyám tiltakozott, hivatkozva idős korára, majd megfogták mindkét karját és nem engedték el mindaddig, amíg alá nem írta 4 hold földjéről a lemondást.

Kedves Elvtársak, amikor én ezeket meghallottam, párttag létemre szégyelltem magamat. Én 1929 óta dolgozom szakszervezeti vonalon, és 1946 óta mint párttag állandóan képezem magamat. Én teljesen egyetértek Pártunk politikájával. A politikai iskolán tanulmányoztuk Pártunk VII. kongresszusának anyagát, amivel teljesen egyetértek, olvastam Kádár elvtárs hozzászólását, amit tett január hó 22-én Kecskeméten, ami kitért a dolgozó parasztság helyzetére is. Szerintem a Szocialista társadalomban nem engedhető olyan jelenség, ami Szabadszálláson történt. Az édesanyám 1914-es háborúban özvegyen maradt, és 4 gyermeket

egyedül, becsületesen felnevelt. A kötelezettségeknek mindenkor a legmesszebbmenőig eleget tett. Amikor beszéltem vele a Szövetkezeti kérdésről, mindenkor azt mondtam neki, hogy ne ellenkezzen, ha megalakul a szövetkezet, a földet adja oda, majd mi, gyermekei gondoskodunk az eltartásáról. Szerintem a szövetkezetalakítás nem 76 éves, fáradt embereknek lesz a feladata. T. Elvtársak, kérem ezen ügynek a kivizsgálását, mert én nem tudok belenyugodni az ilyen helytelen jelenségekbe. Mi párttagok azon fáradozunk, hogy Pártunkban begyógyítsuk azokat a sebeket, ami az 1956-os ellenforradalom alatt történt, és a mi szocialista rendszerünk igazságos, építő és népszerű legyen minden becsületes dolgozó részére. Édesanyám: B. Gy-né, lakik: Szabadszállás, Petőfi S. u. 5.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21. ő.e. 311. Gépelt levél.)

Tompá Béla mezőgazdasági osztályvezető levele Németh Károlynak, az
MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, egy szabadszállási panaszról.
1960. június 7.

Hivatkozva Dr. Nagy László elvtárs által küldött levélre, a következőket jelentem. Személyesen kivizsgáltuk B. Gy. Budapest, VIII. Törökbecse u. 1. sz. alatti lakos panaszát Szabadszálláson. B. Gy. panaszos édesanyja, özv. B. Gy-né, Szabadszállás, Petőfi S. u. 5. sz. alatti lakos elmondta, hogy a termelőszövetkezeti agitáció idején este, de nem 20 óra után, hanem korábban, bekopogott hozzá egy agitátor, aki rendőrként mutatkozott be az idős néninek, és berendelte a Tanácsházára, amit ma is sérelmez. B-né kijelentette, hogy azért írta alá a belépési nyilatkozatot, mert a tanácsnál igen szépen kérték, hogy írjon alá, és ő aláírt, de nem meggyőződésből tette. B-né később megbánta, hogy aláírta a belépési nyilatkozatot, és nem is nyugodott bele. Éppen ezért a községi tanácselnök neki és még 30 főnek már korábban visszaadta a belépési nyilatkozatot. A Községi Tanács elnöke B-nével tisztázta a sérelmet, és az idős néni teljes egészében meg van nyugodva. Az agitátor, aki rendőrként mutatkozott be, a szabadszállási traktoros iskola hallgatója volt, pontosan a személyét megállapítani ma már nem lehet, mert azok a hallgatók, akik január-februárban bent voltak tanfolyamon, már nincsenek az iskola kötelékében. Valószínű, hogy F. J. szolnoki traktoros az, aki rendőrként lépett fel, mert egyenruhában ő járt az agitátorok között, és ő követett el más dolgozó paraszttal szemben is durvaságot. Cselekményéért a Községi Tanács feljelentette a Járásbíróságnál, és el is ítélték 1960 áprilisban az átszervezés idején elkövetett

cselekményéért a Községi Tanács elnöke állítása szerint. Tájékoztatásul közöljük, hogy B. Gy-nének a tulajdonában 14,5 kh ingatlan van, amiből 3,5 kh-t maga kezeltet felesekkal, 2 kh-t haszonbérleti szerződés alapján fia, B. Gy. budapesti lakos, 9 kh-t pedig M. I. nevű rokona használ. Véleményünk szerint a községi párt- és tanácsszervek nem követtek el komolyabb törvénysértést B-nével szemben, az agitálók által elkövetett hibát pedig tőlük telhetően helyrehozták. Mellékelve az eredeti levél.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 1960. 21. ő.e. 309.)

Németh Károlynak, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályáról írt, „szigorúan bizalmas” tájékoztató jelentése a Politikai Bizottság számára „az 1959–60. évi téli termelőszövetkezeti szervezés során elkövetett durvaságokról és azok orvoslásáról”. Budapest, 1960. május 14.

1. A termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésére irányuló munka alapvetően az egész országban Pártunk politikájának szellemében folyt le. A szervezésben résztvevő egyes népnevelők azonban több esetben megsértették az önkéntesség elvét. Kisebb mértékben ugyan, mint az elmúlt évben, de előfordult – bár a Központi Bizottság múlt évi októberi határozata szigorúan megtiltotta – a tanácsházára való beidézés vagy bekísérés, előfordult az üzemekben vagy más helyeken dolgozó családtagoknak kényszer szabadságra való hazaküldése, vagy annak kilátásba helyezése. Több helyen használtak durva, fenyegető hangot; megfélemlítéssel akarták aláíratni a belépési nyilatkozatot. Mintegy 45 községben fordult elő a szervezés során tettlegesség is. (Megpofozták, megverték, fél lábra állították, stb. a dolgozó parasztokat.) Különösen durván bántalmaztak egyes dolgozó parasztokat Kétegyházában, Zalkodon, Nagykállón (Vadas-tanya és Rácz-tanya), Rumon, Zalagyömörőn, Héregen, Örtiloson és Sándorfalván. 2. A Párt politikájának megsértése rendszerint a szervezés második lépcsőjében fordult elő, amikor a nehezebben meggyőzhető, utoljára maradó egyéni gazdák beléptetésére került sor, s különösen ott, ahol kevés gondot fordítottak a szervezés politikai előkészítésére. Kétségtelenül közrejátszott ebben az is, hogy ekkorra már egyes népnevelők is fáradtak, kimerültek voltak. Előfordult az is, hogy államellenes bűncselekmény elkövetéséért már büntetett előéletű, provokátor furakodott be a népnevelők közé, és ő volt a durvaságok elkövetésének értelmi szerzője és elindítója (Héreg). A népnevelők mellett egyes esetekben tanácsfunkcionáriusok is részt vettek a tettlegességben,

vagy hallgatólagosan tudomásul vették. 3. A paraszttal szemben elkövetett durvaságok, tettlegességek megnehezítették a szervezés munkáját (pl. Pétervására, Szabadszállás, Nagykálló), s általában mindenhol eltűzöttan, felnagyítva kerültek a paraszttal tudomására; ez belső ellenállást váltott ki a falu lakosaiban. 4. A központi szervek mellett a megyei pártbizottságok is – határozottan a Központi Bizottság álláspontját képviselve – részt vettek a tettlegességek feledtetésében, az esetek többségében példamutatóan jártak el. Egy-két esettől eltekintve (Szabadszállás, Tömörkény) lelkiismeretesen megvizsgálták az ügyeket, s a durvaságok elkövetőivel szemben megfelelő büntetéseket alkalmaztak. A pártfegyelmi eljárások eredményeként a megyei és járási pártbizottságok az alábbi büntetéseket szabták ki, illetőleg hagyták jóvá: 21 esetben pártból való kizárás, 27 szigorú megrovás, utolsó figyelmeztetéssel, 18 szigorú megrovás, 12 megrovás, 8 dorgálás és 10 figyelmeztetés, tehát összesen 96 pártfegyelmi büntetés. Több esetben az állami szervek is fegyelmi úton jártak el. Néhány esetben javaslatot kellett tenni pártfunkcionáriusok eltávolítására az apparátusból. Szám szerint 1 megyei, (K. J. Vas megyei PTO-előadó), 5 járási (Pl. Vadon Gábor nagykállói járási titkár, Sárközi Géza, a sümegi járás titkára) és 2 községi (pl. Egyek) pártfunkcionáriussal szemben alkalmaztak leváltást. Több esetben pedig munkásöröket kellett leszerelni (Pl. K. P., A. R., L. Z. oroszlanai lakosok, Virág Jenő sümegi járási munkásörparancsnok, stb.) Emellett szükségesnek bizonyult néhány esetben tanácsfunkcionáriusokat is leváltani, illetőleg visszahívni, s egyes esetekben állásból való elmozdítások is történtek. (Pl. Hajdú megyében Czinege László egyeki vb-titkár és Veres Sándor tanácselnök-helyettes, stb.) A vizsgálatok során azonban megállapítást nyert az is, hogy több levél valótlanságot, s néha ellenséges megnyilvánulást is tartalmazott. 5. A megyei pártbizottságok eredményesen jártak el a megbántott paraszttal, falvak megbékéltetésében is. A magáról megfélemedezett népnevelőt azonnal hazarendelték, a megbántott paraszttal lakásukon felkeresték, és néhány esetben falugyűlést is tartottak. (Pl. Zalkodon). Mindezek következtében igen kedvező visszhangot váltott ki az, hogy a párt elhatárolta magát a helytelen cselekményektől és módszerektől. A paraszttal döntő többsége kifejezésre juttatta azt, hogy egyes személyek cselekményét nem azonosítja a Párt politikájával. Bár a pártbizottságok több esetben visszaadták a megbántott paraszttal a belépési nyilatkozatokat, de legtöbb esetben nem fogadták azt el. Helyesnek bizonyult az a módszer is, hogy egyes esetekben a megyei pártbizottságok utasítására a járásoknak végrehajtóbizottsági üléseken kellett tárgyalni, s elítélni a helytelen módszereket. Ezzel is segítettek leküzdeni a helytelen módszereket támogató káros nézeteket. 6. Ügyészségi beavatkozásra – nyomozás elrendelése folytán – 16 esetben került sor. Nyolc esetben az ügyet hivatali vagy pártfegyelmi

úton lezárták, s ezért a nyomozást megszüntették. Az ügyészség 8 esetben 23 személy ellen emelt vádat, 7 ügyben már ítélet született, a nagyállói ügyben pedig jelenleg folyik a tárgyalás. A vádlottakat általában pár hónapra terjedő börtönbüntetéssel büntették, de az ítéleteket jelentős részben próbaidőre felfüggesztették. Kivételesen súlyos büntetést B. F. héregi provokátor kapott: 7 év és 6 hónap börtönbüntetést. A felsorolt ügyekben az ügyészségek és a bíróságok, valamint a megyei pártbizottságok a kölcsönös és az előzetes megbeszélés alapján jártak el. Néhány kivételes esetben a megyei pártbizottságok állásfoglalásával ellentétben szükségesnek látszott a megkezdett nyomozást lefolytatni (pl. Zalagyömörő). Végül, ezek az ügyek is megnyugtató módon zárultak le. Az ügyészségek bevonása a tettegességek felderítésében hasznosnak bizonyult, mert előkészítette az ügyek felderítését és azok gyors felszámolását. 7. A párt politikájától idegen módszerek alkalmazása – a szervezési munka megnehezítése mellett – a későbbi megszilárdítási munkát is akadályozta. Így pl. a nagyállói tettegesség következményeként ott még az elmúlt hetekben is nagy gond volt a szövetkezetek közös tevékenységének beindítása. 8. Az előbbieken vázolt határozott és gyors – néha központi kezdeményezésre megindított – intézkedések csökkentették annak lehetőségét, hogy az ellenség az elkövetett durvaságokat saját céljaira eredményesen használja fel. Tapasztalataink szerint a megyei pártszervek az ügyeket a Központi Bizottság 1960. évi februári határozatának megfelelően, megnyugtatóan zárták le. (Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 21.ő.e. 1960. Fa/682. 119–121.)

Nezvál Ferenc igazságügyminiszter levele Marosán György MSZMP KB-titkárnak a Komárom megyei Héregen a „termelőszövetkezeti agitáció” alatt „elkövetett bűncselekményekről”. Budapest, 1960. május 19.

Héreg községben agitáció közben elkövetett bűncselekménnyel vádolt B. F. és három társa által elkövetett bűncselekményeknek részbeni leírását mellékelem. Remélem, ebből megállapítható lesz, hogy a büntetőpolitikánknak megfelelően járt el a bíróság akkor, amikor B. 7 éves börtönbüntetését kiszabta. B. F. 32 éves, nős, minőségi ellenőr, tatabányai lakos. Az esztergomi megyei bíróság 1955. augusztusában népi demokratikus államrend megváltoztatására irányuló szervezkedés büntette miatt 3 évi börtönbüntetésre ítélte. B. a vádirati tényállás szerint uradalmi cseléd volt, négy polgárit végzett, 1944-ben önként jelentkezett katonának, s a Hungarista Légiónak tagja lett. 1946–1951 között rendőr volt. Az

ellenforradalmi események során Tatabányán nemzetőrként tevékenykedett. 1945-től MKP-, majd MDP-tag volt, a Pártból később kizárták. 1959. novembere óta minőségi ellenőr a Tatai Téglagyárban. 1960. januárjában Héreg községben termelőszövetkezeti agitáció folyt. Evégett jelent ott meg B. és 3 társa. B. vádlott társai január 28-án 21 óra körül (az agitációs munkát terheltek az esti órákban végezték) megjelentek A. L. lakásán, s igyekeztek őt meggyőzni arról, hogy helyes lenne, ha belépne a termelőszövetkezetbe. Miután az agitáció nem volt sikeres, A-t bekísérték a tanácsházára. Itt volt B. is. A. itt sem volt hajlandó aláírni a belépési nyilatkozatot, ezért B. őt vigyázzba ültette, majd egy noteszt elővéve, abból azt olvasta, hogy A. ellenforradalmár és német katona volt. A. tagadása miatt felvetette vele a télikabátját és a kályha mellé állította. E ténykedésnek sem volt eredménye, ezért többször arcul ütötték, majd gumicsővel verték. Lehúzták vele a csizmáját is, s úgy verték a talpát. Mikor mindez hiábavaló volt, B. a kályha mellé állította, a kályha tetejét felnyitotta és azt mondotta A-nak, hogy hajtsa fejét a láng fölé, s miután ezt is megtette, A. arra is kényszerítette, hogy kezével a kályhából parazsat vegyen ki. Ezt követően egy jegyzőkönyvet, illetve nyilatkozatot készített B., mely szerint A. beismeri, azért nem írja alá a termelőszövetkezeti belépési nyilatkozatot, mert ellensége a rendszernek, ezzel is gátolni akarja a Párt és a Kormány célkitűzéseinek megvalósítását. A-t ezután felhívták, vagy e nyilatkozatot, vagy a belépési nyilatkozatot írja alá. Ha ez utóbbit nem teszi, viszik a börtönbe. B. azt mondotta – s nyilatkozata alapján vádlottársai is így tudták –, hogy ő nyomozó főhadnagy. Ilyen előzmények után sem írta alá azonban egyik nyilatkozatot sem A., hanem azt mondotta, a kérdést még feleségével kell megbeszélnie. El is mentek ezután A-ék lakására, ahol A. felesége, férje állapotát látva, a belépési nyilatkozatot aláírta.

Ui.: További információként jelentem még, hogy 12 esetben emeltek vádat elvtársak és nem elvtársak ellen a tsz-szervezés során elkövetett bűncselekmények miatt. Azoknál, akik nem követtek el súlyosabb cselekményt, így mind a 12 esetben, nem haladja meg a büntetés legnagyobb mértéke az egy esztendő, és 4–5 hónapos felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, sőt, néhányat azonnal rehabilitáltak. Ez is bizonyítja, hogy az ügyészség és a bíróság megértette a Párt jogpolitikájának jelentőségét és ezt megfelelően alkalmazta.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 11.cs. MSZMP KB Információs Jelentések, 652. ö.e. 4–5.)

B. M. mezőgyáni tanítónő „tsz és népi demokrácia elleni izgatásának”
bűnügyi peréhez csatolt magánlevele NSZK-ban élő rokonához. 1960.
márc. 27.

Édes Flórián Bácsi! Olyan régen nem írtam, s mégis oly rövidnek tűnik az idő. Hála Istennek, most már egészségesek vagyunk, ti. az elmúlt héten csaknem mindenki feküdt a járványos betegség miatt. Én nem éreztem meg, csupán a fogfájás teszi kedvetlenné már harmadik napomat. Bizonyára nagyon jó volt a pihenés, s új erőt adott a további munkához. Már két hónapja tanítok Mezőgyánon [lefestve]. Megszoktam, s jó, hogy minden héten hazajöhetek. Nagyon szeretek tanítani, s eddig minden örömöm megtaláltam a gyerekekben. Júniusban kell letenni a képesítő vizsgát. Nagyon kellemetlen, hogy tanítás mellett még tanulni is kell. Félek a vizsgától, mert kevés az idő, s nincs, aki elő tudjon készíteni rá. Borzalmas igazgató van. Hazug, kétszínű, sikkasztó, aki csak pártvonalon fut, s aki (különösen az alsó tagozati tanításhoz) nagyon keveset, sőt, van amihez egyáltalán nem ért. Hamarosan minősítést kell, hogy adjon, egy évi munkámat értékelni kell. Nagyon kíváncsi vagyok, mit ír majd! Biztos vagyok benne, hogy kifogásolja, nem vagyok KISZ-tag, társadalmi munkát nem végzek, a nevelői testületbe nem illeszkedek bele ... stb. Talán szokatlan, hogy én nem hízelgek, s semmilyen problémához őhöz nem megyek. Már többször volt közöttünk nézeteltérés, semmire nem becsülöm. Remélem azonban, le fogják váltani, s minden jó lesz. Nagyon várom ez év leteltét, hogy végre kezembe vehessem az oklevelet, ami végleges most már. Jelenleg csúnya, szomorú idő van, mint a hangulatom. Anyuék szentmisére mentek, egyedül vagyok itthon.

„Nekünk üldözni kell a vallást!” Sokszor elkeseredek a hasonló dolgok miatt. Néha megvigasztalódom. Úgy érzem, nem tettem még olyat, ami „nekik” nagyon a hasznukat növelné. Olyan szellem van kis osztályomban, amely szinte félelmetes, pedig nem én neveltem őket arra, hogy gyűlöljék a szovjetet, vagy a tsz-t; minden megvan a gyerekekben, otthonról hozzák, talán én csak táplálom ezt igaz hazafiasággal, igaz érzésekkel. Rendkívül veszélyes dolog. Nem tudom, meg tetszik-e érteni? A héten már erősen tanultam. Fáradt és kedvetlen vagyok esténként, pedig olyankor érek rá. Nagyon várom már az igazi Tavaszt, mely végleg örömet, megnyugvást hozna rám. Remélem, a nyáron is el tetszenek jönni. De jó is lesz már akkorára! Innen jut eszembe, hogy a gyógyszerész nő és férje már rég megkért egy dologra. Bpsten látott a nő egy gyönyörű táskát, nyugat-német volt. Rövid idő után ugyanolyan táskát látott Ilonkánál, aki kerékpáron vitt benne valamit. Nagyon sajnálták, hogy egy ilyen csodaszép táska, ily módon menjen tönkre. Megkértek, ha lehetséges, csomagon

vagy személyesen hozhatnánk ilyen táskát, nagyon megköszönnék és megfizetnék. Bosszantott, mert tudom, csomagot küldeni kizárt dolog, de ha talán majd el tetszenek jönni a nyáron...? Bocsánatot kérek, amiért ilyen zavarosan írok. Gondolataim eléggé összekuszáltak, igen fáradt vagyok. Búcsúzóul az egész család nevében kívánok erőt, egészséget kedves Mindannyiuknak. Szerető csókját küldi: M.
(Békés Megyei Levéltár, Megyei Bíróság, 549/1960. B.10.054/1960).

Dr. Harangi János Békés megyei ügyész határozata a postahivatal által lefoglalt egyik levéllel kapcsolatban. Gyula, 1960. június 3.

Megvizsgáltam a budapesti 72. sz. Postahivatal által 72-131/1960. sz. alatt rendelkezésemre bocsátott S. F. Neuhausen Filder Kreis Esslingen Neuffen Str. 9. sz. címre írt levelet, és megállapítottam, hogy annak tartalma a BHÖ. 2. pont b. alpontjában írt izgatás büntettének megállapítására alkalmas. Ezért a BP. 117.§.-nak 4. bek. alapján e levelet lefoglalom és a nyomozás elrendelése végett a BM Békés megyei Rendőrkapitányság, Politikai Nyomozó Osztályának átadom.

(Békés Megyei Levéltár, Megyei Bíróság, 549/1960. B.10.054/1960.)

B. M. mezőgyáni tanítónő „tsz és népi demokrácia elleni izgatási” vádiratának részlete. Gyula, 1960. augusztus 5.

Terhelt kulák családból származik, apjának 29 kh földje volt és egy cséplő-garnitúrája. Jelenleg 19 kh földdel és egy fűrészgéppel rendelkezik. Az elemi iskola elvégzése után a szeghalmi gimnáziumban tanult, 1958-ban érettségizett. Az érettségi letétele után Szarvason tanítóképzőben tanult egy évet, majd 1959-ben Mezőgyánba helyezték ki gyakorló tanítónak. Azóta tanít, havi jövedelme 1.050 ft. Politikai pártnak vagy tömegszervezetnek nem tagja.

Terhelt gyermekkorától folytat levelezést S. F. Nyugat-Németországban élő nagybátyjával, akit 1946-ban Elek községből telepítettek ki, mint németajkút. 1960. március 27-én S. F.-nek írt levelében a vallásüldözésről ír, és arról, hogy a nevelésére bízott iskolás gyermekek szovjet- és termelőszövetkezet ellenesek, és ezt a nézetet a gyermekekben táplálja, „izgat” hazafias érzésekkel. Saját vallomása szerint hasonló levelet 1959-ben is írt Nyugat-Németországban élő nagybátyjának. Ebben a levélben a termelőszövetkezeti mozgalom

„kudarcáról” fejtette ki nézeteit. A tényállást terhelt beismerő vallomása mellett bizonyítja 1 db. lefoglalt levél, melyet 1960. március 27-én írt.

(Békés Megyei Levéltár, Megyei Bíróság, 549/1960. B.10.054/1960.)

Csathó Ferenc pártvezetőségi tag által írt feljegyzés G. M. márianosztrai párttagról. Szob, 1960. június 27.

G. M. márianosztrai lakos, a kőbánya dolgozója, párttag, munkásőr. A panaszos levél alapján előadott kérdéseket kivizsgáltam. 1. Földügy. A föld jogos tulajdonosa S. J. G. M-nek nincs jogi alapja ahhoz, hogy a földet elvegye S-től. A tanács több esetben próbálta békíteni őket, de nem sikerült. A tanács javaslatára bíróságra került a dolog, amikor a tárgyalás ki lett tűzve, G. M. S-sel együtt a tanácsot kérte, hogy adjon egy igazolást, hogy a tárgyalást ejtsék el, mert megegyeztek. Ezzel az igazolással a tárgyalást a bíróság nem folytatta. A vita azonban 4–5 nap után újból kezdődött, amely a jelen napjainkban súlyosbodott. Ugyanis G. M. a munkásőrség tagja lett, ezzel együtt bátrabb is, mivel egyenruhája és pisztolya is van. Egy alkalommal S-t megfenyegette a kocsmában, hogy ha nem adja vissza földet, elviteti, illetve elviszi, mert módjában áll. Megfenyegette, hogy majd éjjel elviteti. A tanúk meghallgatása megegyezik a panaszos sérelmeivel. G. M. jogtalanul követeli S. J-től a földet. Ebből eredően G. M. több esetben összetűzésben állt az illetővel. Bírósági ügy is volt egy esetben, amikor tettlegességre is sor került, amit G. M. elvesztett. Jogtalanul és nem párttaghoz méltóan viselkedik. A munkásőrségi lehetőségeit kihasználja más becsületes dolgozók fenyegetésére. Ezek a cselekedetek arra vezetnek, hogy mielőbb még teljesen lejáratná a párt és a munkásőrség tekintélyét, G. M-t fegyelmi úton le kell szereltetni a munkásőrségből. Pártvonalon javaslok „Szigorú megrovás, végső figyelmeztetés” pártbüntetést.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 11.f. 1960. 31.ő.e. 45.)

Betűhíven közölt, névtelen levél az algyői tsz-elnökhöz. 1960. július.

Tisztelt Lakatos ur Miért hordja az órát ojan fent talán azt hiszi hogy mostmár ez örököslesz önök javára Pizkos csirkefogo gazember afene azt az alázatos mocskos pofádat egye meg te nagyon utolso pizkok Pribék nem sokáig élvezed a téesz megalakításé kapot jutalmat te csirkefogo gané mert saját udvarodon leszelfára huzva nemsoká kelet nektek 9 mázsás termést

tervbe veni majd lesz 9 mázsás csak várjátok és nemszégyeled azt a mocskos pofadat kitolni a munkásokho egyojan papíral hogy Dobiamikor írta te ocska mocsok bujelalát határol még elnemraknak hogy afene övöt vóna meg akkor mikor először megindultál téeszt alakítani te alamuszi csóré afene ahust hogy egye lerolad mint egy mákszemnek 8adrésze tik akarjátok Algyőközönségít megkopasztani várjátok még egy kicsit élvezétek még akapot kincset ugyis rövid az idő marjad adig is a munkás népet csirkefogo gaz ember csóré akasztó fára csak való Lakatos ur

(Csongrád Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 3.f. 22.ő.e. Levelezés. 171–172. Az 1960. július 19-i rendőri jelentésből kiderül, hogy az algyői Petőfi tsz-elnöke azt javasolta a rendőröknek, hogy „lehetőleg ne foglalkozzunk ezzel, nem akarja, hogy ezáltal még jobban felkavarjuk ellene a dolgokat.”)

Derdák Istvánnak, az MSZMP Sárvár Járási VB-titkárának levele V. J. sitkei lakosnak tsz-munkára kényszerítéséről. Sárvár, 1960. július 6.

Hozzám intézett személyes panaszát megvizsgáltuk, melyre az alábbiakat közöljük. Az a véleményünk, hogy a helyi párt, tanács és a tsz vezetősége helyesen döntött akkor, amikor elhatározta azt, hogy Önt visszafogják hívni a tsz-be dolgozni. Ez a döntés azért helyes és indokolt, mert Ön egész életében dolgozó paraszt volt, vagyis odahaza a mezőgazdaságban, saját gazdaságában dolgozott. A tsz megalakulásakor is felhívtuk a figyelmét arra, hogy Önnek kell belépni a tsz-be a gazdasággal együtt, mert édesapja csak a vagyonát, nem pedig a munkaerejét tudja bevinni a tsz-be, tekintettel arra, hogy idős. Ezek után, most már világosan látható az, hogy Ön a tsz elől menekült el a faluból. Az általános, felvetett indokok, mellyel igyekszik igazolni cselekedete helyességét, vagyis azt, hogy másutt dolgozhasson, nem elfogadható. Nem lehet egyetérteni azzal, hogy Önnek azért kell üzemben dolgozni, és így pénzt keresni, hogy gyerektartását fizetni tudja. Ennek az elméletnek az alapján mi azt fogadnánk el és állítanánk, hogy a tsz-ekben dolgozó kettő-három-négy vagy esetleg több családos parasztok nem tudnak megélni, illetve családjukat fenntartani. A termelőszövetkezeteket mi éppen azért szorgalmaztuk és hoztuk létre, hogy ezzel biztosítsuk a dolgozó parasztok felemelkedését, jólétét, biztonságát. Végül, fel kell hívni a figyelmét arra, hogy nem lenne helyes, ha idős szüleit otthagyná a faluban, bár a tsz a szociális alapból gondoskodik

szüleiről, de ez nem jelenti azt, hogy Önnek nincsenek kötelességei a szüleivel szemben, azok eltartásáról és gondoskodásáról.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2. leltár. 1960. 68.ő.e. Tsz-ek szervezésével kapcsolatos levelezés. 1328.)

P. L. Kádár Jánosnak írt levele apja rendőrautóval történt elszállításáról.

Alsóórs, 1960. július 10.

Alulírott P. L. gazdálkodó alsóórsi lakos (Veszprém megye) kérek engedélyt, hogy panaszomat Kádár Elvtárs felé megtegyem. Jelentem, hogy 63 éves édesapámat 1960. június 13-án délelőtt ½ 12 h-kor három – magát belügyminisztériumi nyomozónak nevezett egyén – lakásunkon letartóztatta. Házkutatást tartottak – minden érdemleges eredmény nélkül – s a felvett jegyzőkönyvön semmi engedélyszám sincs feltüntetve. Házkutatás után édesapámat autóba ültették s – mint mondták – elvitték a veszprémi rendőrkapitányságra. Már másnap, s azóta kivétel nélkül minden nap vagy édesanyám, vagy húgom, vagy én benn járunk Veszprémben, s ott úgy a rendőrségen, mint az ügyészségen érdeklődünk hogyléte iránt, illetve szeretnénk az okát megtudni, miért vitték el szegény, öreg, beteges édesapámat. A válaszadás elől mindenhol kitérnek, s így a legnagyobb kétségbeesésben tartják az itt maradottakat. A letartóztatás okául azt gyanítjuk, hogy még a múlt év márciusában szervezésre kerülő Tsz-be nem lépett be. Provokáló ellenállást nem fejtett ki, bár nagyon el volt keseredve, mert édesanyámat a szervezéssel megbízott tagok megverték. Ha ez lenne letartóztatásának, illetve elhurcolásának oka, úgy ez a legnagyobb törvénysértés lenne, mert a Párt és a kormányzat minden állampolgárnak törvényesen biztosítja ama jogát, hogy szabadon, minden erőszakos kényszerítés mentesen dönthet a Tsz-be való belépése tekintetében. Felkérem Kádár Elvtársat, szíveskedjék Édesapám ügyét kivizsgáltatni. Tudom, hogy már sok esetben erélyes intézkedése, illetve közbelépése igazságot teremtett, valamint a tévedésből, vagy akár rosszindulatú rágalmból fakadó alaptalan vádnak, jogtalan büntető jellegű következményeinek gátat vetett. Tisztelettel kívánom megjegyezni, ha Édesapám a Kádár Elvtárs által elrendelt vizsgálat megállapítása szerint valamilyen büntett, vagy jogtiprásban elmarasztalható, úgy sújtson rá a törvény szigora, de ha ártatlan, úgy kérem szíveskedjék apánk szabadlábra való helyezését elrendelni. Bízva Kádár Elvtárs ismert igazságérzésében – s nem egy beszédében említett – „az emberséges” magatartás elvének hű

megszemélyesítőjében. Elnézést kérek a zaklatásért, de egy aggódó gyermek teszi ezt az Édesapja igazságáért. Apám neve: P. P. Szül: 1898. febr. 7. Baglad
(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 32.515/1/60. 1070.)

A Veszprém Megyei Rendőrkapitányságról András György őrnagy levele az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságára P. P. „tsz-ellenes izgatási” ügyében. Veszprém, 1960. augusztus 11.

Fenti hivatkozási szám alatt érkezett levelükre közlöm, hogy tárgyban nevezett panasz-beadványát kivizsgáltattam, s a vizsgálat eredménye alapján megállapítottam, hogy nevezett panasz – apja letartóztatását illetően – alaptalan. Nevezett apja, P. P. alsóőrsi lakos 1960. június 13-án előzetes letartóztatásba lett helyezve tsz elleni izgatás büntette miatt. Nevezett ugyanis 1959 tavasza óta több esetben tett tsz-ellenes kijelentést. 1959 őszén és 1960 tavaszán tagosítás elleni bűncselekményt is követett el, mivel a tsz részére betagosított földterületet munkálta. Nevezettet fenti cselekményei miatt a veszprémi járásbíróság, 1960. augusztus 5-én 2 évi börtönre, 4 évi jogvesztésre és 2.000 Ft pénzbüntetésre ítélte. Az ítélet nem jogerős, mivel a védő enyhítésért fellebbezett. Nevezett felszabadulás előtti magatartására jellemző, hogy 1923–1945-ig csendőr volt, a legutolsó rendfokozata nyomozó alhdgy. volt. Az 1956-os ellenforradalom ideje alatt is tevékenykedett. Nevezett meghallgatása során nem sérelmezte, hogy nejét a tsz-szervezők bántalmazták. Tudomásunk szerint nevezett nejének bántalmazásával kapcsolatban az MSZMP Veszprémi Járási Bizottsága foglalkozott korábban, így az elvtársak kérjenek tájékoztatást e szervtől. Tájékoztatásul közlöm, hogy a panaszost nem értesítettem a vizsgálat eredményéről, tekintettel arra, hogy levelét az MSZMP Központi Bizottságához írta, mely szerv viszont a Címet kéri fel a panaszos tájékoztatására.
(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 1069.)

Négy, 79 és 81 év közötti özvegyasszony betűhíven közölt levele Kiss Károlyhoz, az MSZMP KB titkárságára nyugdíjügyben. Borsfa, 1960. augusztus 3.

Alulírottak az alábbi kéréssel fordulunk Kiss elvtárshoz úgy is mint K.B. titkárhoz úgy is mint Zala megye képviselőjéhez, hogy panaszunkat meghallgatni sziveskedjék. Országunkban 1959-összén a T.Sz. szervezés terén nagy volt az előre haladás a mi kis községünkben Borsfán Zala megyében is T.Sz. alakult. A szervezés során előre haladot korunkra valló tekintettel a népnevelők nem velünk hanem gyermekeinkel tárgyaltak és azokat íraták alá a belépési nyilatkozatot. Benünket számításba nem vettek pedig a föld a mi tulajdonunkat képezte. A szervezés során elmondották azt is hogy az idős munka képteleneket az állam nyugdíjban részesíti. Mi is úgy tudjuk és a rádióból is halljuk öreg munka képteleneknek nyugdíj jár. Sajnos községünkben a nyugdíjazással kapcsolatosan támogatás nem kapunk azzal az indokkal hogy nem mi írtuk alá a belépési nyilatkozatot. De mint előzőleg már említettük korunkra való tekintettel meg sem kérdeztek sőt alá írásunkat el sem fogadták volna a szervezők. Ezért kérjük Kiss elvtársat legyen segítségünkre hogy ügyünk kivizsgálást nyerjen és mi a kormányunk által biztosított nyugdíjat megkaphassuk. Szeretnénk öreg napjainkat nyugodtabb körülmények közt le élni. Az adományozandó nyugdíjjal lényegesen könnyíteni tudnánk életünket. Ismételten kérjük Kiss elvtárs segítségét kérésünk kedvező elintézéséhez.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 44.ö.e. X. Egyéb ir. 33822/1/60. 1498-1499.)

A borsfai négy özvegyasszony levele után felvett jegyzőkönyv föld- és nyugdíjügyben. Borsfa, 1960. szeptember 16.

Készült Borsfán a községi tanács vb. hivatalos helyiségében 1960. év. szept. hó. 16-án.

Tárgy: özv. Sz. J-né, özv. H. J-né, özv. Sz. L-né, özv. B. J-né, borsfai lakosok nyugdíjkérelme ügyében. Nehoda Béla tsz-elnök, fentiek panaszkérelmükkel kapcsolatban előadja, hogy nevezettek tulajdonát képező mezőgazdasági ingatlanok gyermekeik kezelésében állnak, a termelőszövetkezet szervezés ideje alatt. A termelőszövetkezet szervezésekor csak a mg. ingatlannal rendelkező parasztságot keresték fel, a szervezők, így a fent nevezettek a termelőszövetkezetben való belépésből kimaradtak, tekintettel, hogy földbirtokkal nem rendelkeztek. A termelőszövetkezeti tagok nyugdíj rendeletének megjelenése után több esetben felvetődött fent nevezettek panaszkérelme, melyre a tagsági felvételüket való felvilágosítást, vagyis a 6 hónapi tagság az SZTK. fizetési kötelezettség riasztotta vissza az alól, hogy szövetkezeti tagok legyenek. Ezen rendelkezés összevont vezetőségi ülésen is, és közgyűlésen is több esetben elmondta, hogy 1960. jan. 1. után belépő tagoknak 6 hónapig

tagnak kell lenni, és csak utána lehet a nyugdíjlapra felterjeszteni. Ezek után a belépési nyilatkozat kitöltésére, illetve tagsági felvételüket, kérelmüket nem terjesztették elő. Fent nevezettektől közül B. J-né szociális alap terhére segélyben részesült, míg a három fő segélye most van folyamatban. Termelőszövetkezet vezetősége nem zárkózott el az alól, hogy ha nevezettek felvételüket kérik, és SZTK járulékait befizetik, hogy szövetkezeti tagok ne legyenek, utólag nyug. járulékra felterjesszük őket.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1. f. 2.leltár. 1960. 44.ö.e. X. Egyéb ir. 1500.)

Varga Gyulának, az MSZMP Zala megyei titkárának levele az MSZMP

KB Irodának a borsfai panaszügyben. Zalaegerszeg, 1960. szeptember 19.

Kérésükre megvizsgáltuk a 33822/2/1960/Kné számú levelüket, amelyben özv. Sz. J-né és társai Kiss Károly elvtárshoz fordultak nyugdíjkérelmükkel, és a következőket állapítottuk meg. Özv. Sz. J-né és társai mezőgazdasági ingatlana a tsz-szervezéskor gyermekei kezelésében álltak. Így a tsz-szervezők őket keresték fel és velük írtatták alá a belépési nyilatkozatot, tekintettel, hogy Sz- J-né és társai mezőgazdasági ingatlannal nem rendelkeztek. A nyugdíjrendelet megjelenése után a fent nevezettek többször fordultak a tsz vezetőségéhez nyugdíjkérelmükkel. A tsz vezetősége minden esetben megmagyarázta, hogy ehhez szükséges, hogy belépjenek a tsz-be, és a 6 hónapi SZTK-járulékot befizessék. Erre nem voltak hajlandók. Ettől függetlenül mind a négyet a szociális alap terhére segélyben részesítik. A tsz vezetősége nem zárkózik el az elől, ha nevezettek a tsz-be való felvételüket kérik, és az SZTK-járulékot befizetik, úgy utólag nyugdíj járulékra felterjesztik őket. Ezt mind a négy kérelmezővel a tsz vezetősége újból megbeszéli.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 44.ö.e. X. Egyéb ir. 1496. 10.360/2.)

Sz. J. és feleségének panasza az MSZMP KB részére, az őket ért „méltánytalan bánásmódról”. Lőrinci, 1960. augusztus 9.

Alulírott Sz. J. és neje, született Sz. A., Lőrinci, Rákóczi u. 19. sz. alatti lakosok, azon kérelemmel fordulunk a T. Központi Vezetőséghez, hogy a bennünket ért méltánytalan bánásmódot orvosolni, illetve orvosoltatni szíveskedjenek. Bátorkodunk röviden tájékoztatást adni ügyünk jelenlegi állásáról. F. év januárjában többször felkerestek lakásunkon a népnevelők és a Termelőszövetkezetbe történő belépésre agitáltak. Mi megmondottuk a

népnevelőknek, hogy jelenleg egészségileg nem vagyunk olyan állapotban, hogy a reánk háruló nagy munkát el tudjuk végezni, nem vagyunk azonban ellene a társas nagyüzemi gazdálkodásnak, de a nagy családukra való tekintettel, mivel négy gyermekünk van, majd jövőre mi is belépünk a Termelőszövetkezetbe. Az egyik népnevelő csoport, mely január 9-én megjelent lakásunkon kissé ittas állapotban, kényszerítettek a belépési nyilatkozat aláírására, akiknek ugyancsak megmondtuk azokat az érveinket, melyet már fentebb megírtunk. Ők ezzel nem elégedtek meg, és mindkettőnket felkísértek a földművesszövetkezeti irodához, ahol bezártak bennünket egy helyiségbe, ahol ugyancsak ezen személyek kényszerítettek a belépési nyilatkozat aláírására. Mi ismételtén felsoroltuk érveinket és nem írtuk alá a belépési nyilatkozatot, majd hazaengedtek. Február 4-én érkezett egy meghívó a közgyűlésre, feleségem Sz. J-né címére, de mivel mi a belépési nyilatkozatot nem írtuk alá, azon nem jelentünk meg. Feleségem a következő napok egyikén bement a Termelőszövetkezet irodájába és megtekintette a belépési nyilatkozatot, melyen vezetéknév nélkül „János” név volt csupán olvasható. Valószínűnek tartottuk tehát, hogy valaki helyettünk írta alá a belépési nyilatkozatot, mivel ezt szabályellenesnek véltük, kértük a tsz vezetőségétől, hogy a tavaszi munkánkat engedjék tovább folytatni, de ők ezt nem engedték. Összes földterületem, tehát mely 10 kh terület, melyből 1 kh rét és a többi szántó, annak dacára, hogy mi nem írtuk alá a belépési nyilatkozatot, mégis a termelőszövetkezeté lett. Az elmúlt év őszén elvettem 2 kh búzát és 3 ½ kh szalastakarmányt, és a még szántatlan területet is megszántottam. Szerződött jószágaim is vannak, melynek eladásához a járlatlevél kiadását is megtagadták. Ezen bánásmód ellen a hatvani Járási Ügyészséghez fordultam tanácsért, ahonnan a Járási Tanácshoz utasítottak. A Járási Tanács sem intézkedett megfelelően, miért is a Megyei Tanácshoz, majd a Magyar Rádióhoz is fordultam panaszommal. A járási, valamint a megyei Tanácstól beadványaimra mindig olyan választ kaptam, hogy igenis, tagjai vagyunk a Termelőszö-vetkezetnek, mert a belépési nyilatkozat alá van írva. Bántotta önérzetünket a felsőbb szervek ilyen történt intézkedése, miért is kénytelenek voltunk igazunkat kikeresni. Hivatalos írásszakértőhöz fordultunk, hogy állapítsa meg, azonos-e a kézírásom a belépési nyilatkozaton szereplő kézírással. A hivatalos írásszakértő kiszállt Gyöngyösről és lefényképezte a belépési nyilatkozatot, mert annak kiadását a tsz vezetősége megtagadta. A fényképezésnél jelen volt a tsz elnöke és a községi tanács elnöke is. Akkor vettük észre, hogy már valaki ismételtén írt a belépési nyilatkozatra, mert most már vezetéknév is szerepelt rajta. A fényképezés után az írásszakértő próbairásokat is vett. Az írásszakértő véleménye szerint a belépési nyilatkozaton szereplő aláírás nem férjem kezétől, Sz. J-től származik. Mellékelten megküldjük a belépési nyilatkozatról készített fényképet, a férjem által írt próbairást, melyre

az írásszakértő alapozta véleményét, valamint a szakvélemény eredeti példányát, mivel a Megyei Tanács titkársága az ügy tisztázását a hatvani Járási Tanácsra bízta oly kijelentéssel, hogy a járás birtokában lévő belépési nyilatkozat aláírásának körülményeinek tisztázása mellett döntsön a tagsági jogviszony kérdésében. Előre el vagyunk készülve, hogy a Járási Tanács ismételten csak arra fog hivatkozni, hogy a belépési nyilatkozat alá van írva, holott azt mi nem írtuk alá, és el fogja utasítani kérelmünket. Fentiek alapján fordultunk bizalommal a T. Központi Vezetőséghez, hogy próbáljon rendet teremteni, és a bennünket ért jogtalan intézkedés folytán a bennünket megillető földről termésünket megkaphassuk, mert nagy családunk és állatállományunk is nélkülözi a felsőbb szervek intézkedése folytán keletkezett helyzetet. Ismételten kérjük a T. Központi Vezetőséget, hogy ügyünket pártfogólag elintéztetni szíveskedjenek, hogy megkaphassuk a családom részére elvetett búzát, mely tagosításba nem esett, valamint állataim részére szükséges takarmányt is. Bízva a T. Központi Vezetőség jóhiszemű, igazságos elbírálásában, maradunk, hazafias üdvözléssel.

(Heves Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 22.f. 14.f.cs. 27.ö.e. 33.)

Németh Ernő levele a Népszabadság szerkesztőségének a falujában tapasztaltokról. Nemeshany, 1960. augusztus 17.

A Népszabadság hasábjain gyakran olvashat az ember országunk egész területén a sikeresen működő régi és új termelészövetkezetekről. Mennyi okos javaslat, újítás, ötlet születik az egyszerű parasztemberek agyában, hogy azok valóra váltásával saját maguk és az ország gazdasági erejét gyarapítsák, jövőendő életüket szépítsék. Sajnos az ilyen sorok olvasásakor bennem egyúttal szomorú érzések is támadnak. Miért nincs ez így az én falumban is, miért nem ír a nemeshanyi Új Élet Tsz sikereiről az újság? Mert bizony az én falum nagyon hátul kullog a szocialista mezőgazdaság megvalósulásának útján. Magam nem vagyok Tsz-tag, parasztszármazásom és családom (bátyám tsz-tag) azonban érdekeltté tesz a Tsz működésében. Szövetkezetünk 1959 tavaszán alakult. Nem valami kedvező körülmények között. Gyenge minőségű a talaj. Nem voltak hasznosítható uradalmi épületek. A belterjes gazdálkodásnak sem voltak hagyományai. Bizony nagyon nehezen indult meg a munka. Nagy hiba volt mindjárt kezdetben, hogy a vezetőségbe beválasztott középparasztok nem a haladás, hanem inkább a maradiság szolgálatába szegődtek. Sorra utasították vissza a Párt és a Kormány által nyújtott hatalmas kedvezményeket. Nem fogadták el a felajánlott 2 db istálló építését, mert attól féltek, hogy ha esetleg feloszlik a Tsz (amit egyesek már 1959 őszére

vártak), akkor az építkezési költségekkel megterhelik a földjeiket. Politikailag annyira elmaradtak egyesek, vagy mondhatnánk úgy is, ellenséges propaganda hatása alatt állnak még most is, hogy inkább hisznek a Szabad Európa Bálint gazdájának, mint a józan eszüknek és a javukat akaró vezetőink szavának. Minden életrevaló javaslatot elleneznek és leszavaznak. Nem kellett a halastó létesítési terv, pedig a szakemberek véleménye szerint talán az egész megyében nincs még egy hely, ahol olyan kevés, pár ezer forintos költséggel meg lehetett volna csinálni a nagy jövedelmet adó halastót. De hát a halak sokat esznek, mondták ezek az okosok. Bővizű patakunk és forrásaink szinte maguktól kínálják a jövedelmező kacsa- és libatenyésztés bevezetését. De itt megint közbeszólt az okosok hada: megeszik a szárnyasokat a vidrák és a patkányok. Érdekes, hogy még egyéni gazdák voltak, nem ették meg. Néha meg úgy látszik, a szövetkezeti baromfit jobban kedvelik azok is. Lehetőség volna akár az öntözéses kertészet megszervezésre is, az sem kellett. Rengeteg a rétünk, az állattenyésztésnek lenne alapja, s legtöbb jövedelmet adná a közös állattartás. Ehhez azonban mindenekelőtt a közös nagy istállók kellettek volna, mert így, ahogyan most folyik az állattartás, rengeteg munka és takarmány megy veszendőbe. Nem beszélve arról, hogy sok Tsz-tagnál teljesen hiányzik a közösségi érzés, és minden lelkiismeret-furdalás nélkül ellopva vagy pazarolva a Tsz közös vagyonát. Siralmas dolog volt hallani a legutóbbi Tsz-közgyűlésen, hogy a tehenek fejési átlaga nem haladja meg a napi 2 litert. Igazán kár a takarmányt belevetetni abba az 50–60 darab, rossz tejelő tehénbe. Inkább lenne fele a tehénállomány, de jól tejelő. Mennyi munkaegységet és takarmányt lehetne megtakarítani. Nálunk azonban egyesek csak búzát és rozst akarnak most is termelni, mint régen, amikor még a nagy szalmakazal mutatta a gazdaság nagyságát. A mezőgazdasági szakképzettségük a legalacsonyabb. Ha az ember a könyvre hívja fel a figyelmüket, s a mezőgazdasági technika eredményeire, cinikusan leintik, könyvből, öcsém, nem lehet gazdálkodni. Pedig mennyire rájuk férne a tanulás, hisz legalább 50 évvel lemaradtak. Itt azonban nem sok könyvet ad el a szövetkezeti bolt, s nem tudom, eladott egyet is a könyvnapok idején? Nem hiszem! Különösen mezőgazdasági szakkönyvet nem!

Nagyon hátráltatja az eredményes munkát a fiatalok hiánya is. Sajnos éppen a maradiságban megátalkodott, s azelőtt a földet és vagyont imádó középparasztok gyermekei hagyták itt a földet, pedig azelőtt fölvtágtak a sok földjükre. Az öreg szüleik pedig nem tudják pótolni az ő erejüket. Ahol azelőtt 20–25 holdon az egész családnak volt munkája és dolgozott is, most a fiatalok még nem is igen segítenek. Nagyon üdvös lenne ezeket a Tsz elől menekülő parasztokat visszarendelni a földhöz, mert most kinevetik azokat, akik hűségesen dolgoznak a Tsz-ben a kevés jövedelemért. Mert bizonyosan idén még csak

egyszer osztottak pénzbeli előleget, a félévi munkaegységre 8 Ft-t munkaegységenként. Meg most osztottak gabonát. Pedig, ahogyan a bátyámtól értesültem, nem nagyon van kilátás arra, hogy a zárszámadás előtt pénzt kaphassanak. Persze azok a vezetőségi tagok, akik annak idején leszavazták a Tsz javát szolgáló kedvezményeket és jövedelemgyarapító javaslatokat, könnyen beszélnek, mert majdnem mindegyiknek van a gyárban, vagy egyéb helyen jól kereső fia, s nekik a Tsz csak mellékfoglalkozás. De vannak ám, akiknek 2–3 apró gyerekkel a Tsz jövedelméből kell megélni! Bizony így áll nálunk a helyzet. Nem szándékosan festem ilyen komorra a Tsz működését. Ezek a tények. A felsőbb szervek, különösen a járási pártbizottság eleget próbálkozott és próbálkozik most is a maradi vezetőket jobb belátásra bírni, és minden közgyűlésen ajánlják a jövedelemgyarapító lehetőségeket, azonban hozzá sem szólnak, legfeljebb a földek minőségét emlegetik olyan esetben is, amikor az igazán nem befolyásolja a tervet. Az utcán tudnak kritizálni mindent a tagok, csak a saját hibájukat nem látják be. Azt gondolják sokan, hogy majd megint az államtól kapnak 2–300 ezer forintos megsegítést, mint az elmúlt esztendőben, amikor a megsegítés nélkül csak 15 Ft-os munkaegységet oszthattak volna. Mert nagyon jól tudják nálunk egyesek a jogokat, de nem akarnak tudni a kötelességről. Nagyon tájékozatlanok a vezetőségi tagok, s a tagság jó része a tsz pénzügyi vezetésének, a könyvelésnek fontosságáról is. Azt hiszik, hogy a pénzügyi vezetést akárki el tudja szakszerűen végezni, ha pl. az illető évekkal ezelőtt terménynyilvántartó volt. Egyedüli problémája volt a Tsz-közgyűléseknek, melyben a vezetők és tagok egyetértettek, a könyvelő fizetésének problémája. Annak idején mindent megígértek a könyvelőnek, amit kért, fix fizetést, földet, útiköltség megtérítést, csak fogadja el a megbízást. Később azonban állandóan kifogásolták a fizetését, és csak munkaegységet ígértek neki a szerződésben szereplő fix fizetés helyett. Persze nem akadt helyette senki sem, így kénytelenek voltak tovább alkalmazni. Most, aug. 15-én azonban mégis kilépett a könyvelő, most akadt a faluban egy vállalkozó szellemű asszony, évekkal ezelőtt a begyűjtésnél dolgozott, aki eddig ugyan nem dolgozott a szövetkezetben, s semmi érdeklődést nem tanúsított a szövetkezet működése iránt, s ő munkaegységért is elfogadja a Tsz pénzügyi vezetését. A Tsz-vezetőség jó része, akik őt ideiglenesen a közgyűlés határozataig felfogadták, nagyon elégedett, s igyekszik a lépését a tagok között is népszerűsíteni, mert azt gondolják, most már minden pénzügyi nehézsége megszűnik a Tsz-nek, mert nem kell fizetnie a könyvelőt. Pedig ezzel nem tudják bepótolni azt a jövedelem-kiesést amit az istállóépítés és egyéb kedvezmények elutasításával okoztak. Nem gondolnak arra, hogy egy jó pénzügyi vezető szaktudása, leleményessége, szociális tudata mennyire segítheti a Tsz ügyét. Félreértés ne essék, itt nem a lelépett

könyvelőnek akarok propagandát csinálni, ő sem volt 100%-os szakember s főleg az ő mulasztása miatt nem kapta meg a faluban kb. 30 fő öreg tsz-tag az első negyedévi nyugdíját. Én magam sem akarok könyvelő lenni, mert nincs hozzá képzésem és beteg is vagyok. Ha a könyvelő problémájával mégis ennyit foglalkozok, az az oka, hogy az új könyvelő személye semmi garanciát nem nyújt szerintem arra, hogy eredményesen működjön. Szakképzettsége ezen a téren nincs. Előző munkássága pedig egyáltalán nem érdemesíti erre a fontos állásra. Férjével, Hujbert Bélával együtt, aki vb-titkár volt a faluban, annak idején a néppel nagyon fölényesen hangon, fenyegető hangnemben bántak, felületesen intézték a nép ügyes bajos dolgait. Különösen sokat panaszkodtak annak idején Hujbertnéra minősíthetetlen viselkedése miatt. Nem csoda tehát, ha az 1956 évi ellenforradalom idején őt is, és férjét is eltávolította az irodából a nép elemi erejű felháborodása viselt dolgaik miatt. Nem politikai okból kellett távozniuk, hisz nem voltak párttagok. Ugyanakkor a kommunista tanácselnököt egyhangú határozattal meghagyták a hivatalában. A nemeshanyi nép ítéletének helyességét igazolta az a későbbi esemény is, hogy Hujbert Bélát, a jelenlegi Tsz-könyvelő férjét, a tanácsban elkövetett sikkasztásáért és fegyverrejtegetésért szabadságvesztésre ítélték. A vadkár megtérítés kifizetésénél és megállapításnál elkövetett sikkasztásról a férjével együtt dolgozó Hujbertné is tudott, s nem akadályozta meg. Talán mondhatják erre azt is, hogy az évekkel ezelőtti bűnökért nem lehet örökké megbélyegezni valakit, különösen a férje miatt. Nekem azonban az a véleményem, hogy egy olyan gyengén működő tsz-nek az élére, illetve pénzügyi vezetésére mégiscsak méltóbb személyt kellene keresni, s olyat, akinek képzése is van!!! Ezt elmondtam egy-két vezetőségi tagnak is. Szerény véleményem szerint az illetékes hatóságok és szervek útján kellene keresni valakit, aki a kellő képzéssel rendelkezik, és ugyanúgy elfogadná munkaegységért és megfelelő pótdíjazásért a könyvelést, mint ahogyan a Tsz elnöke és agronómusa végzi a munkáját a szövetkezetben. Nem tudom elhinni, hogy az illetékes szervek ne segítenének ezen a téren is. Hisz talán az egész Veszprém megyében nincs még egy szövetkezet, amely annyira rá volna szorulva a rátermett, szakképzett vezetőkre mint a nemeshanyi. Kérem az Elvtársakat, segítsenek! Kedves Elvtársak! Nagyon kérem, ne haragudjanak rám ezért a nehezen olvasható őszinte levélért. Nem a rosszakarat, hanem a segíteni akarás és segítségkérés vágya szülte. Célom a levél írásával nem a hibák kárörvendő kitergetése volt, hanem a hibák kijavítása és megelőzése. Pártunk nagy sikereinek egyik fő erőssége az őszinte, kendőzetlen feltárása a hibáknak. Ezt próbálom segíteni én is. A községben sajnos pártszervezet nincs, így bizony nehéz a járási pártbizottság munkája. Magam is párton kívüli vagyok, ez azonban nem lehet akadálya szerintem a segíteni akarásnak. Nem személyeskedni akartam, csupán a tényeket soroltam fel, hátha még lehet

segíteni. Bár tudom, hogy levelem tartalmának nyilvánosságra kerülésével a rágalmak és szidalmak pergőtüzébe kerülök, mégis úgy érzem, meg kellett írnom ezt a hosszú levelet. Babits Mihály Jónás könyvének egyik sora jut eszembe, „mert a vétkesek közt cinkos, aki néma!” Íme hát, kiáltok, nem akarok cinkos lenni. Bárcsak előbbre tudnám vinni szülőfalum szocialista építésének ügyét ezzel a levéllel is. Még egyszer hálásan köszönöm szíves türelmüket.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1. ö.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 19671. 928–929.)

Takács József főhadnagynak és Tullner István főhadnagynak, a Pest Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya Váci Kirendeltsége tisztjeinek szigorúan titkos jelentése a „Nagybörzsöny községben történt tsz-el kapcsolatos rendkívüli esetről”. Vác, 1960. szeptember 10.

Jelentem, hogy 1960. szeptember 9-én reggeli órákban a szobi Járási Pártbizottság I. titkára telefonon értesítette a kirendeltségünket, hogy Nagybörzsöny községben a fenti dátumot megelőző napon rendkívüli eset történt, mely sürgős kivizsgálást igényel. Ennek alapján felvettük a kapcsolatot a Pártbizottság I. titkárával, aki részletesen az alábbiakat mondotta el. Nagybörzsöny községben, annak ellenére, hogy tsz-község lett, még mindig vannak olyan családok, akik nem hajlandók a tsz-be belépni. A pártbizottság határozata alapján négy hete ezen személyekkel való foglalkozás megkezdődött, illetve az agitációs munka rendszeresen folyik. Elmondotta az Elvtársnő, hogy azon személyek közé tartozik R. L., nagybörzsönyi lakos, akik hosszú agitáció ellenére sem hajlandók a tsz-be belépni. R. személyével már több esetben foglalkoztak, mivel megnyilvánulásaival nagyban akadályozza a tsz-szervezés, illetve a belépés kibontakozását. Az elmúlt év során a tsz-szervezés kezdetén is voltak tsz-ellenes kijelentései, melyet a szobi bü. alosztály vizsgált ki, és R-t rendőri figyelmeztetésben részesítette. Nevezett személlyel közvetlen a Pártbizottság I. titkára foglalkozott, melynek eredményeképpen R. L. megígérte azt, hogy munkahelyéről kilép, aláírja a belépési nyilatkozatot, és a közelmúltban beindult agitációs munkából aktívan kiveszi a részét. R. L. ennek ellenére nem hagyta ott munkahelyét, illetve hallani sem akar a tsz-be való belépésről. Tekintettel arra, hogy a szervező munka a községben teljes egészében kibontakozott, szükségessé vált R. L-lel

még aktívabban foglalkozni. A Titkár elvtársnő elmondása szerint nevezett személyt szeptember 8-án a déli órákban behívták a községi tanácsra, ahol mint agitátor vele foglalkozott B. S. (Földeák, 1926, N. M., MSZMP-tag) Nagymaros, Rákóczi u. 3. sz. alatti lakos, valamint K. I., MSZMP-tag, ugyancsak agitátor. Az elvtársnő elmondása szerint R. L-lel a beszélgetés kb. 16 óráig tartott, amikor R. kijelentette, hogy nem hajlandó tovább tárgyalni, mert ebédelnie kell. Ekkor az agitátorok megkérték őt, hogy még maradjon, mert a beszélgetést nem fejezték be, mire R. erőszakkal el akarta hagyni a helyiséget, és annak megakadályozása közben kezével az egyik üvegajtóba csapott, és az kitörött, amely R-nek a kezét megsebezte. Ezután az ott levő elvtársak nevezettet elsősegélyben részesítették, majd orvost hívtak. Ezután az esti órákban, kb. 20 órakor, mintegy 300 fős tömeg gyűlt össze a tanácsháza előtt, és R. L. felesége, valamint több ismeretlen személy izgató kijelentéseket tettek az agitátorok és a tsz dolgozói ellen. A fenti eset megtörténtét illetően feltehető volt, hogy politikai jellegű bűncselekménnyel állunk szemben, és a tanácsháza előtt lezajlott eset esetleg szervezett volt. A Pártbizottság kérésére az ügyet kivizsgáltuk és a következőket állapítottuk meg. R. L. sérülése után K. elvtárs azonnal értesítette a vámosmikolai körzeti orvost, akivel közölte, hogy a Nagybörzsönyi Községi Tanácsházán az egyik tsz-agitátor megsérült, és kérte, hogy jöjjön a helyszínre és orvosi kezelésben részesítse. Urbán r. szkv. (beosztva a vámosmikolai rendőrsre) elmondása szerint az orvos megkérte őt, hogy menjen ki vele Nagybörzsönyre, mert nem tudja, hogy lényegében mi történt. Urbán r. szkv. az orvossal együtt a helyszínre ment, ahol a korábban említett eseményt látta. Az orvos R. L-t bekötözte és eltávozott. Nevezett személlyel a két agitátor tovább foglalkozott, akik megkérdezték tőle, hogy miért csinálta ezt a botrányt, mire R. azzal válaszolt, hogy „nem tudja, tényleg marhaság volt.” Nevezett személlyel a két agitátor elvtárs továbbra is foglalkozott, míg 20–21 óra között B. S. agitátor elmondása szerint arra lettek figyelmesek, hogy a tanácsháza ajtaját valaki kívülről rugdossa. Erre K. elvtárs az ajtót kinyitotta és látta, hogy R. L-né felháborodva, magából kikelve kiabál, hogy „engedjétek ki a férjemet, piszkos, aljas csibészek, már teljesen agyonveritek őt.” Ekkor K. elvtárs közölte vele, hogy férje nem mehet el, mert kiverte az ablakot, és amíg ki nem vizsgálják, addig a tanácsházán kell maradnia. Erre R-né elhagyva a tanácsházát, továbbra is rágalmozó kijelentéseket tett a tanácsházán lévő elvtársakra. Ezt követően R-né a postára ment és telefonon felhívta a Szobi Járási Rendőrkapitányságot, ahol Muszienkó Gábor r. fhdgy. ügyeletes tiszttel beszélt és kérte őt, hogy intézkedjenek, mert férjét a tanácsházán megverték. A telefonbeszélgetés után nevezett személy visszament a tanácsháza elé, ahol kiabálására már több személy gyűlt össze, akik figyelték az esetet. Ugyanezen időszakban volt vége a katolikus templomban megtartott

esti litániának, és az onnan érkező személyek is megálltak a tanácsháza előtt, és így mintegy 2–300 személy volt jelen. R. L-né ezek után is felháborodva rágalmozó kijelentéseket tett, követelte férjét, mire a tömegből egy női személy biztatta őt és olyan kijelentést tett, hogy „R-né téglával verje be a tanácsháza ablakát”. Erre azonban sor nem került. A tömeg a tanácsháza elől csak akkor oszlott széjjel, amikor a Járási Pártbizottság I. titkára és Urbánszki r. örgy. elvtárs a helyszínre érkezett. Ezek után az intézkedést átvették, R. L-től nyilatkozatot vettek fel, melyben elismeri, hogy vele szemben gorombán nem bántak, őt nem bántalmazták, azonban a nyilatkozatot elolvasás után nem volt hajlandó aláírni. Ezek után R. L-t a lakására kísérték. Mérlegelve a fenti körülményt, meg kellett vizsgálnunk, hogy R. L-né honnan szerzett tudomást arról, hogy férje a tanácsházán van, illetve vele a fenti eset megtörtént. Meg kellett vizsgálnunk továbbá, hogy az esemény nem volt-e összefüggésben a litániával, valamint azt, hogy nem-e szervezeten történt, és a tömeg ilyen magatartást tanúsított. A fentiek alapján meghallgattuk B. S. agitátort, aki teljes egészében részletesen elmondotta a megtörtént eseményt, amely megegyezik a Járási Pártbizottságtól kapott adatokkal. Meghallgattuk továbbá Kálmán elvtársat, akik elmondották, hogy a tanácsháza épületében, amikor R. sérülése megtörtént, tudomásuk szerint csak V. J-né, Nagyborzsöny, József Attila u. 77. sz. alatti lakos tartózkodott, aki éppen a színhely közelében a folyosót takarította. Ezek után V. J-né személye úgy vetődött fel, hogy ő értesítette R. L-nét. Ennek tisztázására nevezettet meghallgattuk, aki elmondotta, hogy valóban a folyosó, illetve az egyik szoba ajtajában tartózkodott, és arra lett figyelmes, hogy az ablak kitört, mire odanézett, és látta, hogy R. L-t a fentebb említett két elvtárs megfogta és bevezette az egyik szobába. Ő ezután kb. 15 percre a tanácsházáról eltávozott, mivel munkája befejeződött, és lakására ment. Útközben az eseményről senkivel nem beszélt, és lakásáról azon este nem is távozott el. Meghallgattuk továbbá G. R-né (V. G., Nagyborzsöny, 1936. F. E.), Nagyborzsöny, Fő tér 3. sz. alatti lakost, aki elmondotta, hogy a fenti időben, kb. 20 órakor arra lett figyelmes, hogy az utcán valaki kiabál, mire kiment, és látta, hogy a főtéren a tanácsház épülete előtt mintegy 2–300 fős tömeg van. A nevezett felismerte R. L-né hangját, aki a következőket kiabálta: „Rohadt, piszkos, szennyes, csibész banda, miért nem engeditek haza a férjemet.” R-né ezen kijelentésére a tömegből egy nőszemély a következő biztató kijelentést tette: „Törd be az ablakot, mert megérdemlik.” G-né határozottan állítja, hogy a személy L. Gy-né – D. M., Nagyborzsöny, 1921. Sz. M. – Nagyborzsöny, Petőfi u. 1. sz. alatti lakos volt. G-né és több jelenlevő meghallgatott személy elmondása szerint, a tömegből más személyek hasonló kijelentéseket nem tettek, teljes egészében passzív magatartást tanúsítottak. L. Gy-né tevékenységének dokumentálására több személyt meghallgattunk, azonban nevezettet nem

ismerték fel, csupán G-né által elmondott biztató kijelentést hallották. Tekintettel arra, hogy L. Gy-né személye ilyen tekintetben merült fel, nevezettet is kihallgattuk. L-né a kihallgatás során elmondta, hogy a fenti napon kb. 20 óra tájban a lakása előtt hangos sírásra lett figyelmes, mire a lakásból kiment, és látta, hogy R-né kislányával megy a tanácsházára és szidalmazta a tanács dolgozóit. Erre nevezett is utánament, és a tanácsház ajtajában lévő K. elvtársat megkérdezte, hogy férje nincs-e a tanácsházán, mert R-né közölte vele, hogy férjüket Zebegényből elhozták és megverték. L. Gy-né akkor a postára ment, hogy telefonon érdeklődjön férje után, azonban Zebegényt a posta kapcsolni nem tudta, és így lakására ment. L. Gy-né a kihallgatás során tagadta azt, hogy ő a tömegből kiabált volna. Azt azonban határozottan állítja, hogy az eseményről R-nétől szerzett tudomást, és mivel férjük együtt dolgozik, azért elment érdeklődni utána. Tekintettel arra, hogy R. L. személye már több esetben felmerült, s kihallgatásokat olyan formában igyekeztünk eszközölni, hogy tevékenységére vonatkozóan bővebb adatokat szerezzünk, azonban az idő rövidsége miatt ebben komolyabb eredményt elérni nem tudtunk. A meghallgatott személyek elmondták ugyan, hogy igen izgága természetű, a községben ezen keresztül nem kívánatos, azonban konkrétumokat mondani nem tudtak. Az ügy mélyrehatóbb tisztázása érdekében úgy kirendeltségünk, mind a szobi bü. alosztály felvette a kapcsolatot a községben lévő hálózati személyekkel, akiket részletesen kikérdeztünk, azonban bővebben a fentiekről bennünket tájékoztatni nem tudtak. Elmondásuk szerint, és a községben több személy véleménye is az, hogy a tömeg összeverődése spontán jött létre, mert R-né és L. Gy-né a templomban nem voltak, így az ottani személyeket sem tudták tájékoztatni. A községben az eseményről burkolt formában beszélgetnek, és általános vélemény az, hogy R. L-t a tanácsházán az agitátorok valóban megverték. A tsz-dolgozók erről úgy nyilatkoznak, hogy ha így történt is, nem kár érte, jobban meg kellett volna őt verni. A községben az esemény lezajlása után rendkívüli esemény nem fordult elő, az agitátorok és népnevelők továbbra is végzik agitációs munkájukat.

Megjegyzés: Tekintettel arra, hogy R. L., valamint L. Gy. nagybörzsönyi lakosokkal már több probléma merült fel tsz-ellenes magatartásuk miatt, rendőri figyelmeztetésben részesültek, és a jelenlegi magatartásuk is gátolja a tsz-szervezők munkáját. Szükséges az alábbi intézkedéseket foganatosítani. R. L. ellenforradalmi tevékenységére és azt követő magatartására vonatkozóan kihallgatásokat kell eszközölni, és amennyiben megállapítást nyer, hogy valójában ellenséges tevékenységet fejtett ki, azonban bíróság elé állítani nem lehet, a községből kitiltását javasoljuk. Dokumentálni kell továbbá R. L-né izgatásos

tevékenységét, s felelősségre vonására kell javaslatot tenni. Tisztázni kell továbbá L. Gy-né tevékenységét, kijelentéseit, jegyzőkönyvileg dokumentálni és rendőrileg felelősségre vonni. (Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 11.f. 1960. 18.ő.e. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 224–227.)

Urbánszky József őrnagy és Hajas István főtörzsőrmester jelentése a Szobi Járási Rendőrkapitányság számára „G. G-né nagybörzsőnyi lakos magatartásáról”. Vámosmikola, 1960. szeptember 29.

Jelentem, hogy G. G-né nagybörzsőnyi lakos magatartásáról jelentésemet az alábbiakban teszem meg. G. G-né, sz. Nagyborzsöny, 1924. május 12-én, anyja: F. K., férjezett, két családja van, isk. végzettsége 6 elemi, pk., htb., vagyona 3 kh föld. Lakik Nagyborzsöny, Rákóczi út 27. szám alatt. Szig. sz. FS125718. Jelentem, hogy 1960. szeptember 28-án Sz. S. és K. I. nagyborzsőnyi tsz-szervezők elmentek G. G. lakására, hogy ott nevelő munkát végezzenek, vagyis a tsz-be beszervezzék, de mivel 28-án nem voltak otthon, így beszélni nem tudtak vele, majd 1960. szeptember 29-én reggel 6 órakor szintén Sz. S. és K. I. elmentek G. lakására azzal a céllal, hogy a tsz-be beszervezzék. Amikor beértek az udvarba, senkit sem találtak, majd be akartak menni a konyhába, akkor a konyhaajtóban állt G. G. 10 éves kislánya, akinek K. I. azt mondta, hogy hagyja el a helyiséget, mire a kislány nem akart elmenni, erre K. I. azt felelte, illetve mondta neki, hogy „menj az Anyád Pecséjébe, ne hallgatózz, mivel itt nincs keresni valód”, a kislány még akkor is huzakodott, akkor utánament és zavarta ki az udvarból, erre hazajött G. G-né, aki a szomszédban volt, meghallotta azt, hogy a kislányt zavarják ki az udvarból, valamint azt, hogy mit mondtak neki, erre felkapott egy követ és K. I.-hez akarta vágni, amit Sz. S. akadályozott meg, ugyanakkor azt a kijelentést tette, hogy ilyen csavargókkal nem áll szóba. És ha nem mennek el, vagy ha legközelebb is így mennek a lakására, akkor ne is menjenek oda többet. Jelentem továbbá, hogy G. G-né az anyósával lakik egy udvarban, az anyósa 58 éves, aki szintén 3 kh földjén gazdálkodik, és már ott áll, hogy a tsz-be akar lépni, vagyis már nem sok kell ahhoz, hogy a tsz-be lépjen, bár a földjét sajnálja, de azt mondta, hogy hamarosan meggondolja még magát. Jelentésem a járási rendőrkapitányságnak tudomásul vétel végett felterjesztem.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 11.f. 1960. 18.ő.e. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 229.)

Kunszállásról írt névtelen levél a Szabad Föld szerkesztőségének a brutalitásokról. Kunszállás, 1960. december 9.

Levelem érkezésével szeretnék választ kapni az alant felsoroltakra. A Bács megyei járásban Kunszállás községben olyan szomorító dolgok folynak, amelyről feltétlen tudni kell a Szabad Föld szerkesztőségének. Kunszállás is, mint másik község, még nem mondható termelőszöv. községnek. Így a kívülállókat agitálják, ezzel a hivatással Cs. F., K. I., N. L., P., T. és még többek lettek megbízva. Ezek a személyek feladatot teljesítően meg is jelentek a község lakóinál, egyenruhába öltözve. Majd meg is mondták, hogy miért mentek, de a személyek nem jó szívvel fogadták az agitálókat, és nem is írtak alá a belépési nyilatkozatnak, az agitálók pedig gépkocsira szállították a nekik nem engedelmeskedő személyeket, és a tanácsházhoz szállították, és addig még alá nem írtak, melyik kettő vagy három meg négy napig nem engedték el. A községlakók elzárkózva ezek félemlítésétől, alig mertek a lakásukból kilépni. De mégis akadtak olyan személyek, mint D. M., aki takarmányt szállított a község fő utcáján, a személyt leállították, behajtották a tanácsházhoz, mint valami bűntevőt, és négy napig a tanácsház lakója volt még alá nem írt a nyilatkozatnak. U. B. is hasonló módon lett tsz-tag. K. J., aki még így sem akart aláírni, ellen különböző kényszerítő módszert alkalmaztak, grafit iront raktak az ujjai közé és szorongatták, és villannyal megrázták, végül a tüzeléstől kiizzott kályha mellé ültették, végül rálökték, K. J. a sok szenvedést unva, kettő napig éhen-szomjan, arra az elhatározásra jutott, már sokszor magánkívül, aláírt a nyilatkozatnak. Szeretnék arra választ kapni, hogy hol van az előírva, hogy ilyen fehérterror formájában történjék az a tsz-be való agitálás. Szívesen olvasnék a lapban arról, hogy személyek meggyőződtek a valóságról, és a megfelelő intézkedést megtették, majd úgy közölnék, mert a község lakóinak ezekkel a panaszokkal van tele a szája. Elnézést kérek a zavarásért és könyörgöm a beavatkozásért.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e. Fa/10/1787. 52.)

Székely Bélának, a Szabad Föld felelős szerkesztőjének levele Nádas Gáspárnak az MSZMP Mezőgazdasági Osztályára, a Kunszállásról írt névtelen levéllel kapcsolatban. Budapest, 1960. december 13.

Mellékelten küldök egy Kunszállásról érkezett levelet, amelyben a tsz-szervezéssel kapcsolatban súlyos erőszakoskodásról van szó. A levél ugyan névtelen, mégis javaslom, megállapítani, hogy nincs-e valami alapja.

Tollal ráírva: Erdős elvtárs tájékoztatása alapján a községben folyik a vizsgálat, eddig egy személyt vontak felelősségre. A levélben foglaltak részben igazak. XII. 17. Nagy

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e. Fa/10/1787. 51.)

V. M. műszerész levele a Legfőbb Ügyészségnek a kollektivizálásról.
Orosháza, 1960. december 15.

A Helybeli Dózsa T.Sz. az ősszel felkért, hogy földemből 5 k. holdat cseréljek el, s adjak át nekik. Kérésüknek eleget tettem, mert én is a „Békés együttélés híve” vagyok! Kimérték részemre 0156/26. és 0156/7. hrsz. alatt azonos területű és minőségű földet úgy, ahogy azt a törvény előírja. Ezzel az ügy kölcsönös megelégedésünkre elintéződött!! Hittem én! Sajnos, hitem tévesnek látszik, mert ma reggel felkerestek ismeretlen nevű népnevelők. (Személyi igazolványukat kérésemre sem voltak hajlandók felmutatni.) Zaklattak, hogy „Önként!! Lépjek be a T.Sz-be!!” Kijelentettem nekik, hogy én a „törvények szellemében vagyok csak hajlandó cselekedni, s ha törvény van a kötelező belépésre, akkor azt úgy is végrehajtják, s felesleges a népnevelés!!” Ha pedig nincs rá törvény, hogy kötelező a belépés, akkor én nem lépek be!! Kérem a T. Legfőbb Ügyészséget, hogy mint adófizető Magyar állampolgár szíveskedjenek megvédeni minden erőszakoskodástól, mert én mindaddig Egyéni életformát akarok élni, amíg az állam törvényei erre módot adnak!! 9 kat. hold földemet, mely 80 éves béres, kanász, fuvaros elődeim, s magam munkájának eredménye, 80 év keserves munkájának gyümölcsét jogom van öregségemre élvezni (már 60 éves, beteges ember vagyok, s feleségem is beteg), hiszen lottón még egy millió forintot is lehet nyerni, s azzal is szabadon rendelkezik a szerencsés ember! Reményében annak, hogy az állam törvényei megvédenek, vagyok tisztelettel.

Tollal a hátlapra ráírva: „Nem leadni, érdemben válaszolható, az agitáció nem zaklatás.”

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e. 44.)

A Legfőbb Ügyészségről küldött válasz V. M. orosházi műszerész bejelentésére. Budapest, 1960. december 31.

A Legfőbb Ügyészséghez benyújtott panaszbeadványában foglaltakat megvizsgáltam. Megállapítottam, hogy az ügyben ügyészi intézkedésre alap nincs. A beadványban említett személyeknek joguk van a termelőszövetkezetek szervezése érdekében felvilágosító és agitációs munkát végezni, Önnek pedig – minthogy a termelőszövetkezetbe a belépés az önkéntesség elve alapján történik, joga van eldönteni, hogy tagként való felvételét kívánja-e kérni vagy nem.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 46.)

V. M. műszerész második levele a Legfőbb Ügyészségnek a kollektivizálásról. Orosháza, 1961. január 12.

Köszönettel vettem 1960. AFL. 3752. szíves levelüket. Megnyugodtam, s megerősödött az állam törvényeibe és a békés együttélés kormányprogramba vetett hitem. Sajnos, a hitem hamar megrendült és pedig: Beidéztek földrendezés végett. Magammal vittem összes kívánt irataimat, s felmutattam az Önök levelét, amit ma kaptam meg. Körülvettek, elém tették a T.Sz. belépési nyilatkozatot, és E. nevű munkásőr, R. nevű úr, és többen legocsmányabb szidalmak között rá akartak kényszeríteni! a belépési nyilatkozat aláírására!! Kérem szíves azonnali szíves intézkedésüket, hogy a Törvény betartassék!! s a földrendező bizottság a törvény előírásainak megfelelően járjon el!! Nekem pedig hagyjanak békén, s ne zaklassanak. Beteg vagyok, Feleségem és fiam orvosi kezelés alatt állnak. 80 éves anyósom súlyos beteg. Hagyjanak békén, s ne zaklassanak.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 45.)

Dr. Sarlós Bélának, a Legfőbb Ügyészség osztályvezető ügyészének levele Dr. Nagy Lászlónak a KB Mezőgazdasági Osztályára, V. M. orosházi műszerész bejelentéséről. Budapest, 1961. január 18.

Mellékelten megküldöm V. M., Orosháza Szent István u. 7. sz. alatti lakos panasz beadványát, amelyben egyes tsz-szervező társadalmi munkatársak módszereit sérelmezi. A panaszos már korábban is fordult beadvánnyal a Legfőbb Ügyészséghez, amelyből azonban egyáltalában nem volt megállapítható, hogy a szervező munkatársak felvilágosító tevékenysége valamilyen sérelemmel járt volna. Ezért a Legfőbb Ügyészség válasza csupán arra vonatkozó felvilágosítást tartalmazott, hogy az említett személyeknek a termelőszövetkezetek szervezése érdekében joguk van felvilágosító-agitációs munkát végezni, a panaszos pedig maga döntheti el, hogy tagként való felvételét kívánja-e kérni vagy sem. A panaszos itt mellékelt beadványa a Legfőbb Ügyészségnek erre az értesítésére utal. Minthogy a panasz az agitátorok olyan felelősségét sérelmezi, amely ügyészi fellebezésre nem alkalmas, az esetleges pártfegyelmi vagy egyéb pártintézkedés kezdeményezése céljából a beadványt megküldöm.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 43.)

Mezőkövesdi Járási Tanács VB-elnökének levele a Budapesti Közgazdasági Egyetem MSZMP-titkárának, az egyik egyetemi hallgató hazaküldéséről a szülők kollektivizálás során tanúsított magatartása miatt.

Mezőkövesd, 1960. december 18.

Közölni kívánjuk önökkel, hogy az egyetemen tanul Tard községből V. J. hallgató. Nevezett édesapja idehaza egyénileg gazdálkodik 7 kh földterületen. A községben már több mint kettő hete folyik a mezőgazdaág szocialista átszervezése. A községnek már nagy része megértette az átszervezés szükségességét, nevezett szülei hallani sem akarnak róla, hivatkoznak az égvilágon mindenre, csak a belépésre nem, amit nem is akarnak magukévá tenni. Magatartásukkal – mivel különösen az utcájukban többen várják elhatározását – akadályozzák a szervezést. Lényegében rémhírterjesztéssel foglalkoznak, jóllehet ő maguk azt mondják, mástól hallották, és ők sem hiszik el, ennek ellenére erről beszélnek széltében-hosszában. Magatartásán lehet egyébként is következtetni, mivel cséplőgép-tulajdonos volt. Az említett körülményeket figyelembe véve azon elhatározásra jutottunk, hogy ilyen magatartású egyénnek gyermekei nem jogszerűen tanulnak az egyetemen, kapják népi államunktól a lehetőséget érdemtelenül. Kérésünk az az elvtársakhoz, hogy V. J. hallgatót küldjék haza, és mindaddig, míg szülei a jelenlegi magatartásukon nem változtatnak, idehaza hagyni. Mi

természetesen továbbra is folytatjuk a felvilágosító munkát, lehet azonban, hogy ezt sem tesszük magatartásuk miatt, hanem erélyesebb módszerekhez folyamodunk. Kérjük az ügyben az elvtársak sürgős intézkedését.

Tollal ráírva: „Nincs ilyen nevű hallgató a délelőtti szakon.”

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 59.)

A budapesti Csomagoló-anyaggyárban az MSZMP-titkár, egy gépmester és a panasztevő munkaügyi előadó aláírásával ellátott jegyzőkönyv az ecseri tsz-szervezés brutalitásairól. Budapest, 1960. december 20.

H. M-né panasszal fordult Csornai Károly párttitkárhoz, és elmondotta, hogy 1960. december 17, 18, és 19-én lakásukon (Ecser, Rákóczi út 23.) megjelentek a termelőszövetkezet szervezői. Az első napon édesanyját (özv. H. A-né, 58 éves, 17 éve BSZKRT-nyugdíjas) felkérték, hogy 560 négyszögöl szőlő és 1.800 négyszögöl szántóterületével lépjen be a Termelőszövetkezetbe. Megemlíti, hogy a földet és a szőlőt is 1946-ban az Államtól, juttatott földként kapta édesanyja. Édesanyja a felszólításra azt válaszolta, hogy a belépési nyilatkozatot nem írja alá, mert ha belép a szövetkezetbe, akkor ott dolgoznia kell, de ő nem tud nehéz paraszti munkát végezni, mivel már 17 éve beteg, ezért is került ilyen korán nyugdíjba, továbbá azért, mert fél, hogy akkor nyugdíját elveszíti. A szervezők ezután azt mondták, hogy majd másnap visszajönnek, amikor a fiatalok otthon lesznek, és a fiatalok majd aláírják a belépési nyilatkozatot. Édesanyám erre közölte, hogy gyermekei nem írhatják alá a nyilatkozatot, mert nem az övék a föld. Másnap, december 18-án, vasárnap délelőtt ismét ugyanaz a négy szervező megjelent, és lényegében az előző napi beszélgetés zajlott le, de most már jelenlétünkben. December 19-én, hétfőn a reggeli órákban, 9 óra tájban ugyancsak megjelentek, de most már hatan, és mivel édesanyám azt mondotta, hogy a dolgot az udvaron is meg lehet beszélni (mivel az udvarban foglalatoskodott), mert most sem tud más véleményt mondani, erőszakosan betolták a konyhába a következő szavakkal: „gyerünk, gyerünk befelé”. Az egyik szervező nyomban kétszer az asztalra vágott, hogy a „kutya krisztusát, aláírja, vagy nem írja alá?” Édesanyám ismét elmondotta indokait, hogy miért nem írja alá a belépési nyilatkozatot, mire az egyik szervező kétszer belerúgott a bokájába. Édesanyám továbbra is kitartott álláspontja mellett, mire a szervezők egyike kétszer mellbe vágta úgy, hogy leesett a konyhában lévő padra. Ekkor édesanyám segítségért kiáltozott, mire

az egyik nekiment és ököllel kezdte verni a fejét, és közben megfenyegette, hogy „ne ordítson, mert mindjárt kap egy akkorát, hogy elterül, és mindjárt bevágjuk az autóba és elvisszük, hogy nem fogja látni a faluját egy jó pár napig.” Nagyanyám, aki 81 éves, szintén jelen volt, aki látva a helyzetet, jajveszékelní kezdett, mire őrá is rákiáltottak és megrázták, hogy ne ordítson és hallgasson, és nem engedték, hogy a konyhából kimenjen. Ezek után édesanyám kezébe nyomtak egy ceruzát, miközben ismét a fejét ütötték a következő szavak kíséretében: „addig ütjük, amíg alá nem írja.” Ilyen erőszakos körülmények hatására édesanyám a belépési nyilatkozatot aláírta. H. A. (fia) elmondja, hogy édesanyja vasárnap megkérte, hogy hétfőn menjen át neki segíteni, mert olyan munka van, amit ő elvégezni nem tud. Ezért hétfőn reggel megjelent édesanyja lakásában, ahová belépni sem tudott, mert az egyik szervező erélyesen ellökte az ajtótól és nem engedte be, és durva szavakkal akarta elzavarni. Erre azt válaszolta a szervezőnek, hogy az édesanyja házába neki joga van belépni és őt ne zavarja el. Erre válaszul azt mondta, hogy „jobban teszem, ha elmegyek a бүдös francba”, és zsebre tett kezével úgy tett, mintha pisztoly lett volna nála és azt fogná rám. Ezután némi szóváltás volt, majd felmentem a padlásra, hogy a dolgomat elvégezzem, hogy a szükséges szerszámot előkeressem. A fűstőlőt akartam megjavítani és szögeket beverni. Az egyik szervező utánam jött az udvarba, és amikor a szöggel a baltát akartam felemelni, hogy a szöveget beverjem⁴, akkor a kezem elől elrúgta a baltát, majd bement a házba és két társát hívta. E közben én végeztem a munkámat. Két társának nyilvánvalóan azt mondta, hogy baltát fogtam rá, mert azok durva szavak kíséretében követelték, hogy mondjam meg a nevemet és azt, hogy hol dolgozom, és azzal fenyegettek, hogy úgy elvitetnek, hogy nem fogom látni a falumat jó ideig. Hogy elejét vegyem az esetleges incidensnek, fogtam magam és eltávoztam édesanyám házából. Az eset szemtanúja a 81 éves nagymama volt, továbbá két fő állt az utcán az autóbuszmegállónál, akik feltehetően hallották a kiáltozást, és akikre az egyik szervező rá is kiáltott, hogy minek ácsorognak ott, menjenek a munkájukra.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e. 56–57.)

Király Lászlónak, az MSZMP Pest megyei titkárának és Jámбор Miklós mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Dr. Nagy Lászlónak a MSZMP

⁴ A margóra tollal írval: „Pont akkor jött rá a <<szögbeverés>>?!”

KB Mezőgazdasági Osztályára, a Budapesti Csomagolóanyag-gyárból érkezett jegyzőkönyvről. Budapest, 1961. február 14.

Hivatkozással Fa/10/1812/2.sz. levelükre, az alábbiakat közöljük. A Budapesti Csomagolóanyaggyár pártszervezete által felvett jegyzőkönyvben foglaltakat H. M-né ecseri lakos panaszával kapcsolatban a Megyei PTO megvizsgálta. (Ugyanis az üzemi pártszervezet közvetlenül a Megyebizottsághoz is megküldte a jegyzőkönyv egy példányát.) Megállapítást nyert, hogy a jegyzőkönyvben foglaltak nem felelnek meg a valóságnak. A tény mindössze annyi, hogy heves vita volt H-ék és a népmunkások között. E vita is H. A-né és fia magatartásának következménye volt.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e 53.)

A Nők Lapja Szerkesztőségének levele a Monori Járási PB Mezőgazdasági Osztályvezetőjének egy panaszügyben. Budapest, 1960. december 27.

Mellékeljük az idős B. J-né, 72 esztendőseni levelét. Panaszát nem egészen világosan írja meg. Hol úgy tűnik, mintha lemondott volna a földjéről az állam javára, hol pedig úgy, mintha tsz-tag volna. Hálásak volnánk, ha kivizsgálnák a néni problémáját, hiszen a tsz-ek további megerősítésének és pártunk által meghatározott számszerű fejlesztésének feltétele, hogy az új belépők tisztázatlan ügyeit rendbe tegyék, s ha valahol tévedés történt, vagy esetleg igazságtalanság, azt rendbe hozzuk. Nagyon kérjük, szíveskedjék bennünket tájékoztatni özy. B. néni ügyének állásáról, és arról, hogyan lehetne azt elintézni. Fáradozását előre is köszönjük.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 7.f. 1960. 32.ö.e. Dolgozók levelei. 84/960. 2.)

D. F. kézzel írt, betűhíven közölt levele a Magyar Rádió Levelezési Osztályára az erőszakosságról. Dióskál, 1960. december 31.

Nálunk most volt a Termelőszövetkezet Megszervezése és én első két nap othol voltam és a szervezők jöttek hozánk több ízben és a feleségem aki beteges mert 1959-ben a fejében valami érpatanás volt és újból olyan rosszul let és kételen voltam az orvoshoz vele elmeni és ez idő

alat a fiam volt othol és azt rákényszerítették. elkísérték a Tanácsba és alá íraták vele az én nevemet kényszerből a belépési nyilatkozatnak. Kérem szépen ez szerintem nem jogos mert én a fiamat ere nem hatalmaztam meg hogy a nevem alá írhatja. a fiam tiltakozott a Tanács elnöke előtt és egy másik községi hivatalos tag előtt, kijelentette hogy ő az apja nevét nem írhatja alá mert az hamisítás lenne. de ők nem engedtek neki, és beviték a Tanácsba és alá íraták vele a nevemet. Igen szépen kérem az elvtársakat szíveskedjenek ere a levélre válaszolni mert én nemvagyok hajlandó azt meg engedni hogy fiam alá írásával

be vigyék mindenemet. maradok elvtársi üdvözlettel

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. X. Dolgozók levelei. 39.ö.e. 495.)

A Vas megyei Jánosháza 50 éven felüli tsz-tagjainak nevében írt levél a pártbizottságnak. Jánosháza, 1960 d.n.

Egy pár furcsaságra szeretném felhívni a megyei pártbizottság figyelmét. Az aratás küszöbén vagyunk Jánosházán is, és ennek ellenére határunk még siralmas képet mutat. Kapás növényeink még legalább 90%-a kapálatlan. A kukorica, a répa már nem látszik a gatzól. Földünk jelentős része parlagon hever. Ennek okát abban látjuk hogy a fiatal erő itt hagyott bennünket, főleg közép- és nagyparaszt fiataljaink vezetnek ebben. Spekuláló módra a dolgozni már nem tudó öregekkel írtatták alá a nyilatkozatot, ők pedig igyekeztek a múltjukat megtagadva, más állást vállalni, ebben meg a jánosházi föld szöv., a vasút és más vállalatok is segítségükre volt, mert módos paraszt fiatalokat alkalmaz. Kérjük a pártbizottságot, hogy ezeket a fiatalokat hozza vissza közhöz. Mert így ennek az egésznek szabotázsi mértéke van. 240 tag van a tsz-ben, de talán 16 fiatal van köztük, mi öregek bizony nem tudunk annyit dolgozni, mint a fiatalok. Az elnökünk is kuláckyere, a Rába, kuláckynek a fia, a lánya is az irodában van, az is kuláckynek a felesége. Mi magunk közt csak úgy hívjuk kulácky tsz. Még egyszer megkérjük a pártbizottságot, hogy tegyen olyan irányú intézkedést, hogy ezek a tsz-szőkevények jöjjenek vissza hozzánk dolgozni legalább addig, amíg a kezdet nehézségeit áthidaljuk.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2. 1960. 62.ö.e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi közhözök problémái, egyéb ir. M/Mg/10-154/1960. 1002.

„Bernecebaráti lakosok” aláírással ellátott, betűhíven közölt levél a pártbizottság számára a bernecebaráti botrányokról. 1960. d. n.

Nem tudom tudomásuk vane arról hogy itt Bernecén mi történt a karácsonyban röviden Ismertetem. Karácsony napján az ujtelki kocsmában mulattak többen ott volt Forgács Vilmos tanácselnök és a párttitkár is, anyira ment a mulatozás hogy meztelenre vetkőzve táncoltak voltak vagy 12en a tanácselnök vezetésével az ablakokon lesték őket, és aki odament mindenkiről leakarták húzni a ruhát az egész falunépe felvult háborodva mert akik ott voltak nagyobbreszben fiatalok voltak. Bemutató az ifjúság neveléséről. Hát nemtudjuk ez tetszik e a Pártbizottságnak és mért nem intézkednek ezekre a vezetőállás okkra rendes emberket nem találnak hiszen azóta mindenki csak utálattal néz rájuk állítsanak tanácselnöknek egy idősebb komoly embert meg párttitkárt is de hát úgy látszik, magukat ilyesmi nem bántja vizsgálják meg az ügyet és végre tegyék meg a nép kevét esetleg érdeklődjenek ez után a pap is tud erről valamit mondani.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 11.f. 1960. 31.ő.e. P/1/1960. 3.)

„Szemenyei dolgozoparasztok” megjelöléssel, betűhíven közölt levél a Magyar Rádióhoz a „nagy parasztok” magatartásáról. 1960. d.n.

Ez történt Szemenyén Demokrácia vagy Bürokrácia Szemenye termelő szövetkezeti község vagy munkás és kis paraszt letiprás a nagy parasztok alá [olvashatatlan szó] így kezdődöt ezer kilencszázhatvan januárjában megérkeztek termelőszövetkezet alakítók előtte napokban azt híresztelték anagy parasztok hogy senki beneáljon mert aki belép így meg úgy fenyegeték három nap alatt megtörtént a nagy parasztok elbujkáltak önékikis csak be kelet álmi utána eltelt két hét megjött Járási tanács elnök heletes pártbizótság másod titkár gazdasági osztálvezetője ok nemismerték a falu helyzetét rábízták a községre választást Dehíret öknem tudták továbbra ugynézet ki a helyzet a községnek egy negyed részét nem értesíteték alakuló gyűlésre Február másodikán történt [olvashatatlan szó] nagy parasztok öszveszövetkeztek gyűlésre menő kiseb gazdákat vissza külték azal nem kelősze meni netudják megtartani az alakulo gyülest ok már láták szegényeb osztált lebeszéltek és haza mentek akkor meg lehet tartani agyülést választásra kerültrá Járási tanács elnökhetes kihangsulozta nem lehet olyan egyent megválasztani elnöknek aki büntetett előéletü vagy osztály idegen ehez hasonlo ezt mind félretéve megválasztoták aki tizenhatévig volt biro és büntetet elő éle

tü és akik képviselőivoltak egy más között meg választották a vezetőséget Olyannekerüljön bele akik velük nem egyenrangú parasztok. It is megmutaták szegényeb osztály elnyomását. A falu dolgozói nem tudnak bele nyugodni hogy a parasztok felre vezették a falu népét. Kérjük a Szemenyei dolgozói ügy kivizsgálását. Új vezetőség megválasztását és minden tag meg hívását. És az ügy támogatását a rádió közvetítéssel.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 68.ő.e. Tsz-ek szervezésével kapcsolatos levelezés. M/Mg/10-56/1960. 630.)

Gosztonyi János az MSZMP Vas Megyei Bizottsága első titkára és Nagy József mezőgazdasági osztályvezetőjének levele a Magyar Rádió és Televízió Levelezési Osztályához a szemenei levélről. Szombathely, 1960. március 22.

Hivatkozással 9081/Éder/ sz. levelükre, közöljük, hogy a levelet nem P. J. szemenei lakos írta, aki egyébként a Magasépítő Vállalat dolgozója és a nevét is nehézkesen tudja leírni. Megállapítottuk, hogy a vezetőségválasztásra a tsz-tagságot a községi altiszt és mezőőr személyesen értesítette. A gyűlésen a tagság többsége megjelent, és ellenszavazat nélkül választotta meg a 9 tagú vezetőséget, melyben 3 kisparaszt is képviselve van. A párttitkár és a községi tanács tájékoztatása szerint, az ismeretlen levélíró állításai nem fedik a valóságot, és nem a dolgozó parasztok többségének véleményét tükrözi.

(Vas Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. 1960. 68.ő.e. Tsz-ek szervezésével kapcsolatos levelezés. M/Mg/10-56/2/1960. 632.)

Betűhíven közölt névtelen levél egy szerkesztőségnek. „Kelt egy meg nem nevezet Faluba.” 1960. eleje.

Szeretném ha tudnának arról ami öt héten keresztül történt Fehér megye déli részébe cecén Alapon Sárszentmiklóson Sárbogárdon A T. szervezők amit csináltak. először kezdték a bányászok azok nem értek el eredményt azután jöttek a Stalinvárosok azok ki vetkőztek minden emberi érzésükből nem tudtak azok sem boldogulni szavakkal aztán jöttek más módszerekkel az adókiutéseivel idős munkába megrokkant embereket leköpdöste asszonyokat lekurváztak akikkel így sem boldogultak azokat meg berendelték a tanácsházhoz azokat meg otan különféle megfélemlítéssel szidással rugásokkal pofozással apjuk édes anyjuk szidásával

végül meg náluk levő revorverek mutogatásával érték el azt hogy kicsikarták a védtelen emberekből azt hogy aláírták a belépési nyilatkozatot. Sok ember a házat regel othagyta bujkált mint az üzöt vad a szárkupacokba huzódott egész nap ebben a téli hideg időbe lesték mint a betöröt és este ha megjött akkor lecsaptak rá ilyen módszerel érték el eredményt 5 hét után és most jelenthetik mint a győztes vezérek azt hogy az áldozat a lábuknál hever tehetetlenül alá írta a nyilatkozatot a 20 ik században megtörténhetet ilesmi is az elődgyeinktől halotuk azt hogy volt it tatá meg Török dúlás régen de magyar dúlásról csak most halotunk először ha minden áron T eszt akarnak akkor jelentsék ki nyiltan mit akarnak ne kínozzák itt azokat a jó munkás embereket akiknek egy jó nagy része márt megrokant a becsületes munkába mert a mai fiataloknak azoknak nagyrésze úgy menekül el a falujából mint a vesztő helyről ahogy menekülnek az emberek, majd ki fog itten dolgozni pár év mulva az öregek meghalnak a fiatalok meg menek a városba ezt az ősi földet ithagyák majd a gaz fogja bírni és nagyon egyszerű kis ember vagyok ahoz hogy megjosuljam a jövőndőt de a látcat azt mutatja én etől várgyak csodát nem hanem azért hogy hiják föl a vezető emberek figyelmét ezekre az állapotokra milesz enek a vége gyűjnek le közénk és kérdezzék meg az embereket hogy melyik formáját akargyák az emberek az életnek a régít e vagy az újat győződgyenek meg maguk szakitsanak anyi időt maguknak hogy kérdezzék meg ők maguk a néptől ne olyan embertelen tömeget külgyenek a nyakuknkra mind amit ide küldtek idős öszülő embereknek a szeme telt meg it könnyel eben az 5 hétben mert ezt nem lehet szabadságnak nevezni hanem másnak azt foggya ez eredményezni hogy nem dolgoznak az emberek jó kedvel csak kényszeredetén aból pedig nincsen hasznos senkinek. Aze kérem a tisztelt szerkesztőséget hogy soraimat nedobják bele a szemetes ládába amíg elnem olvassák és nekem az írás nagyon nehéz dolog én még ennek a századnak az elején jártam az iskolába nekem enek a megírása félnapot vet igénybe inkább levágnék 5 hold dült búzát mint még ilyet egyet megírnak. kérem tisztelt szerkesztőséget hogy ne nevesenek ki azért hogy nem tudom ugy formába öntenyi a gondolataim mint maguk de nem tudunk alunyi sem a fölzaklatot ideggyeink végét kérve kérjük jöjön le közénk valaki a vezető emberekből és halgasák meg a panaszunkat enek a pár ezer embernek ami it él ebe a 4 faluba a nevem sajnos nem merem leirni mert ha leirnam akkor nekem még az összes családomat ki irtanák ezek a nagyon jó magyar testvérek. ara kérem a tisztelt szerkesztőséget hogy a szerkesztői válaszba adgyanak értesítést erre a megemlítésre dél Fehér megye 4 községjének maratam tiszteletel.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288. f. 28. cs. 1960. 21.ő.e. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, 287–288. Feltételezhetően valamelyik szerkesztőségben legépelt levél.)

Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságáról küldött levél a Moszkvában
tartózkodó P. J családjával történekről. 1960. d.n.

A Kádár elvtárs titkárságán keresztül hozzánk küldött levelére az alábbiakat válaszoljuk. Az elvtárs által írott levél egy része megfelel a valóságnak, azonban többsége túlzott, elferdíti a dolgokat, és nem felel meg a valóságnak. Nem igaz az, hogy a szervezés közben embereket öltek meg, lőttek fejbe és akasztottak fel. Ilyen eset nemhogy a tapolcai járásban, de a megyében, és sehol az ország területén nem történt meg. A megyében több mint 40.000 embert szerveztünk be a tsz-be, és néhány esettől eltekintve, ezeket az őszinte meggyőző szó, a párt helyes politikájának a végrehajtása, és az a nagy bizalom, amely a dolgozó parasztok között kialakult a párt politikája iránt, vitte be a tsz-be. Már az első év tapasztalatai is igazolták, hogy tsz-eink politikailag és gazdaságilag megalapozottak. Dacára annak, hogy az első évben voltak nehézségek, súlyos elleni (sic) kár érte a tsz-ek egy részét, és a munkafegyelemben is voltak lazaságok, a jövedelem nem úgy alakult, ahogy szeretttük volna, mégsem lépett ki egyetlen egy dolgozóparaszt sem a tsz-ből. Ez is azt mutatja, hogy nem erőszakkal lettek összehozva tsz-eink. Amikor a szüleivel elbeszélgettünk, megkérdeztük tőlük, hogy honnan vették azt, hogy agyonverték embereket, mert nem akartak a tsz-be belépni. Akkor az édesanyja azt mondta, hogy Tapolcán a piacon hallotta, meg Káptalanótiban hallotta. Tehát konkrét választ a kérdésre nem tudtak adni, úgy gondoljuk, hogy az elvtárs is tisztában van azzal, hogy az ellenség is igyekezett megfélemlíteni a parasztokat, bizonytalanságot kelteni közöttük (amit nagy mértékben fokozott a Szabad Európa hangja). Az sem felel meg a valóságnak, hogy a népnevelők „örjöngtek”, viszont az igaz, ami nagyon sajnálatos, hogy P. elvtárs szüleivel durván beszéltek. Az is igaz, hogy a húgát (T-nét) kivezették a konyhából, mert ő is nagyon gorombán beszélt a népnevelőknek. Többek között csavargóknak, naplopóknak, dologtalan henyélőknek nevezte a népnevelőket, amit az édesanyja megerősített, hogy tényleg így volt. Amikor a népnevelők meggyőzték már az édesapját, hogy írja alá a belépési nyilatkozatot, a nevének felét már alá is írta, akkor a testvére az édesapja kezéből kikapta a töltőtollat, olyan megjegyzésekkel, hogy ilyen naplopóknak, tolvajoknak ne herdálja el az ő vagyonát. Mi a magunk részéről a népnevelőket teljesen elítéljük azért, hogy ilyen durva magatartást tanúsítottak egy egyszerű dolgozóparaszttal szemben, aki nem volt még megfelelően felvilágosítva a párt politikájának helyességéről és a tsz szükségességéről. Azt sem tartjuk indoknak, hogy a testvére durván beszélt a népnevelőkkel, mert hiszen előzőleg a népnevelőkkel megbeszéltük, hogy

mindenkivel szemben udvariasan és tárgyilagosak legyenek, mert hisz a dolgozóparaszt, ha belép a tsz-be, akkor még inkább kell, hogy a munkásosztály hű szövetségese és a Párt igaz barátjává váljon. Az elkövetett vétkekért szigorúan megbüntettük az elvtársakat. A népnevelők csoportvezetőjét „szigorú megrovás, utolsó figyelmeztetés” pártbüntetésben részesítettük, visszahívtuk a munkásörségből. A másik társát pedig „szigorú megrovás” pártbüntetésben részesítettük. Két személy ellen pedig bírósági eljárást indítottunk. Tehát P. elvtárs meg lehet nyugodva a felől, hogy a megyei Párt-bizottság szigorúan betartja és betartassa (sic) és semmiféle túlkapásokat nem enged meg a párt politikájában.

(Veszprém Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 34/1.ő.e. 1960. Tsz-problémákkal kapcsolatos munkáslevelek. 1109.)

Venéczi János, az MSZMP Budapesti Bizottságáról ír Németh Károlynak a KB Mezőgazdasági Osztályára, a Szabolcs megyei tsz-szervezésről. Budapest, 1961. január 2.

Tájékoztatás céljából megküldöm a XI. kerületi Pártbizottság jelentésében közölt észrevételt. A Szabolcs megyei Tímár községben mintegy 50 család van kiválasztva a termelőszövetkezetbe való beszervezésre. Állítólag a helyi tsz-elnök néhány parasztnak azt mondta, hogy „csak háromszor fogják őket felkeresni a belépés céljából, és ha ezt nem teszik meg, azután jön a verés”. E „módszerek” hallatára igen rossz hangulat alakult ki az ottani parasztok között.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 1.)

Scher Dezsőnek, az MSZMP Élelmiszer-csomagoló Vállalat Pártszervezet titkárának ajánlott levele a KB Mezőgazdasági Osztályára, a tsz-szervezés Bucsa községben tapasztalt következményeiről. Budapest, 1961. január 2.

Pártvezetőségünk egyik tagja, V. L-né elvtársnő a karácsonyi ünnepek alatt Bucsa községben volt családi látogatáson az apósáéknál, ahol a következőket hallotta a családon belül. December 24-én egy házaspár öngyilkos lett és egy levelet hagytak hátra, melyben közölték, hogy öngyilkosságuk oka: a TSZ-be akarták őket kényszeríteni. A családi beszélgetésen még elhangzott, hogy a parasztságot a párttagok azzal fenyegetik, ha nem lépnek be a TSZ-be,

akkor „ÁVO”-sokkal elvitetik őket. V. L. ottani lakos párton kívüli elmondotta, hogy a parasztság fél a párttagoktól, és ezért már ő akart eljönni Pestre a Pártbizottságra, ezeket elmondani, és kijelentése szerint még nagyon sok ilyen dolgot tudna mondani a párttagok viselkedéséről, magatartásáról. Fentieket azért tartottuk szükségesnek az Elvtársakkal közölni, tekintettel arra, hogy a TSZ-szervezés folyamatban van, nem történnek-e túlkapások, vagy pedig nem az ellenség rosszindulatú híresztelése akarják a parasztságot ijesztgetni.

Tollal ráírva: „Lestyán elvtárssal megbeszélve. A megyei PB kivizsgálja. Nagy.”

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e. 40.)

A farmosi községi tanácson a „termelőszövetkezeti szervezés során a párt politikáját sértő visszasságok kivizsgálásáról” felvett jegyzőkönyv másolata. Farmos, 1961. január 9.

Ezzel kapcsolatban 9-nek hallgatjuk ki B. B. farmosi lakost. Bokor elvtárs kérdése: Felkérem, mondja el, hogy a tsz-szervezés során Önnel szemben az agitátorok hogyan viselkedtek, és hogy történt a beléptetése. B. B. válasza: A szervezés alkalmával az agitátorok négy esetben kerestek fel a lakásomon. Az a három csoport, amely első ízben napközben járt nálam, mind a három esetben megfelelő módon viselkedett, hosszabb időn keresztül türelmesen elbeszélgettek velem. A 4. alkalommal, emlékezetem szerint dec. 5-én este, kb. ½ 11-kor ismét felkerestek, hosszabb ideig zörgették a kaput, míg beeresztettem őket. Összesen 7-en voltak, közülük 4 bejött, az velem foglalkozott, 1 a feleségemmel beszélt, 2 pedig kint maradt. Kb. fél tizenkettőig vitatkoztunk egymással, mivel én is nehezen határoztam el magam a belépésre. Tovább szerettem volna egyénileg gazdálkodni. Vita közben a csoport egyik tagja több ízben fültövön ütött, azon kívül, hogy egy magas férfi volt, róla közelebbi személyleírást adni nem tudok. Ugyanez a személy, mivel feleségem is több ízben beleszólt a vitába, ellenezte a nyilatkozat aláírását, egy esetben feleségemet arcon ütötte. Kijelenti, hogy a verés hatására írta alá a belépési nyilatkozatot, egyébként az volt a szándéka, hogy még gondolkodik, majd később fogja behozni a belépési nyilatkozatot aláírva a tanácsházára. Egyébként előadom továbbá azt, hogy a nálam durván viselkedő szervezőknél közrejátszott az is, hogy a szomszédomban lakó M. M. és Á. M., akikkel nem jó viszonyban vagyunk, ezek a szervezőket behívták magukhoz és felbérelték ellenem borozás közben, rólam mindem információt megadtak, minden rosszat összehordtak, ezt kiéreztem abból, amit a szervezők a

fejemhez vagdostak szóval. „Kell-e nekem prónai föld, kell-e nekem györgyei föld, kell-e nekem rekettyés, és hogy miért kell nekem a Kenyókra hallgatnom.” Én közöltem velük, hogy én faluba nagyon ritkák járok, mire azt válaszolták, hogy feleségem annál többet, és hogy én a feleségemre hallgatok, mert félek tőle, egyébként is ő parancsol nekem, mert a pincekulcsot is magánál hordja. Bokor elvtárs kérdése: Az előzetes megbeszélések alkalmával azt közölte velünk, hogy az agitátorok gyomorba verték, és ezt kézzel mutatta, mi az oka annak, hogy amikor mondani- valóját írásba foglaltuk, akkor határozottan állította, hogy nem gyomorba, hanem fültövön verték? Az előző véleményét tartja fenn, hogy fültövön verték. Az ügyel kapcsolatban más előadni valója nincs.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ö.e. 65. Ebben az ügyben más jegyzőkönyvek is készültek, amelyben a lehetséges módon cáfolni igyekeztek a veréseket. Így például az egyik személy állítólag ezt vallotta 1961. január 5-én: „Még a termelőszövetkezeti szervezés előtti napokban, szőlőtakarás közben beleütött a gyümölcsfagaly a szemembe, és ebből kifolyólag találták ki valószínű a faluban, mivel leragasztott szemmel jártam az orvoshoz, hogy talán az agitátorok megverték. Az agitátorok lakásomon felkerestek, azonban a belépést feleségemmel már mi előzőleg is elhatároztuk, és minden kérés nélkül mentünk be a tanácsházára a belépési nyilatkozatot aláírni” Uo. 63.)

Püspöki Károly, az MSZMP Monor Járási titkárának levele az MSZMP Pest Megyei Bizottsága számára, a pilisi erőszakosságról. Monor, 1961. jan. 13.

Az elvtárs által hozzánk küldött K. J-né pilisi lakos panaszát megvizsgáltuk és a következőket állapítottuk meg. Az agitátorok K. J-nénál nem hajnal 3 órakor, hanem a kora reggeli órákban jelentek meg, ezt az is igazolja, hogy mikor odaértek és ajtót nyitott K-né, már világos volt, látta az embereket. A szervezés ötödik napján azért keresték fel kora reggel ezt a családot, mert K. J. és neje a nappali órákban soha nem volt található a lakásán. A lakáson mindig a beteges lányuk volt csak. Egyébként K-ék még így is kijátszották az agitátorokat, a feleség lépett a tsz-be, holott az egész család kb. 20 kh földön gazdálkodott évek óta. Nem felel meg az igazságnak, hogy 25 agitátor ment hozzájuk, a megjelent agitátorok kb. öten voltak, kettő bement K-ékhoz, hárman az utcán maradtak, ezt K-né is elismerte a beszélgetés során. Megnéztük a levélben írt O-ügyet is. Kiderült, hogy K-né nem látta, hogy O-t az agitátorok

bántalmazták, csak halotta, beszéltünk O-néval, elmondta, hogy esti órákban kereste fel őket négy agitátor, akik közül egy, mert a férje vonakodott a belépéstől, gorombán beszélt a férjével és meglökte, de hogy hajánál fogva húzták volna, az nem felel meg a valóságnak. Az agitátor kilétét megállapítani már nem tudjuk, mi az O. család előtt a Párt nevében sajnálkozásunkat fejeztük ki és elítéltük az agitátor magatartását. Ez a családot kielégítette.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 7.f. 1960. 32.ö.e. Dolgozók levelei. 133.)

P. J. és felesége, B. I. levele Kádár Jánosnak az erőszakosságokról.
Zalaegerszeg 1961. január 17.

Kérem hazánk első személyét, hogy szíveskedjék meghallgatni panaszomat. Nálunk is jártak agitálni, hogy lépjünk be ingatlanunkkal az újonnan szervezett hegyközségbe. Nyilatkozatot hozva magukkal, melybe önkéntes belépésről van szó. „Az alapszabályt és a belépés feltételeit ismerjük és azokat magunkra nézve kötelezőnek elismerjük.” Mi kértük ezek után, hogy mutassák meg az alapszabályokat, mert nem ismerjük, zsákba macskát nem tehetünk. Ez más-nap újra megismétlődött nagyhangú fenyegetésekkel, és gorombaságok kilátásba helyezésével. Ismételten az alapszabályokat kértük. Ők kilátásba helyezték fiaimnak állásuk elvesztését, ha így alá nem írjuk. Így elmentek, de este már azzal jött haza fiam, aki kiváló dolgozó, hogy addig ne menjen, míg a nyilatkozatot alá nem írjuk. Így van mindhárom fiammal, akiknek a munkájukkal egyébként nincs semmi baj. Mivel a fent említett eljárás az önkéntesség elvével nem egyeztethető össze, különösen, ha az alapszabályokat nem ismerjük, kérem, az ügy sürgős kivizsgálását.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. X. Dolgozók levelei, 39.ö.e. T.10-49/1.)

Pohánka Józsefnek, az MSZMP Zalaegerszegi Városi Bizottsága titkárának levele az MSZMP megyei titkárának P. J. és felesége panaszügyében. Zalaegerszeg, 1961. február 3.

P. J. és neje által írt panaszlevélben foglaltakat megvizsgáltam, melynek során a szervezésben résztvevő és P. J.-nél személyesen agitációs munkát végző, D. B., DÉDÁSZ-igazgató, Sz. L. állomásfőnök, D. F. vasúti párttitkár, K. J. vasúti pártbizottsági tag, K. J. függetlenített tsz-szervező és L. Gy. függetlenített tsz-szervező elvtársakat meghallgattam. A felsorolt elvtársak valamennyien azt állítják, hogy a panaszos levélben foglaltak nem felelnek meg a valóságnak.

(Mindegyikkel külön-külön beszéltem.) Ők nem fenyegették meg sem a szülőket, sem a gyermekeket, semmiféle szankciókat nem helyeztek kilátásba. Azt azonban elmondják az elvtársak, hogy a P. család a szervezőkkel szemben nagyon udvariatlan, sőt, szemtelen magatartást tanúsított, mert szóba sem álltak velük, sőt, P. J. olyankor elment hazulról, a felesége pedig rájuk nyitotta az ajtót-ablakot és szóra sem érdemesítette őket. Közben hazaérkeztek P. J. gyermekei, egyik gimnáziumi tanár, a másik vasúti, a harmadik pedig AKÖV-alkalmazott. Ők tudtak az átszervezésről, ahelyett, hogy segítettek volna szüleik meggyőzésében és rendes viselkedésre hívták volna őket, azt mondotta a P. L. tanár, hogy „mit fecsegnek összevissza, úgy sem hisszük el, amit mondanak, mutassák meg, mit mond a paragrafus, akkor majd meglátjuk.” A hosszú, meggyőző agitációs munka nem vezetett jó ideig eredményre, olyannyira, hogy a P. család és a közeli gazdák egy ellenállási gócot képeztek, és rájuk figyeltek többen is, úgyis csak akkor hajlandók belépni, ha a P. család is belép. A többszöri meglátogatás sem hozott eredményt, és nem lehetett tapasztalni, hogy a gyermekeik, akik állami alkalmazottak és munkahelyeiken ki lettek oktatva az átszervezés fontosságára, segítettek volna a munkában. Így aztán a szervezők megmondották a gyermekeknek, hogy nem azt várták tőlük, hiszen éppen olyan fizetett dolgozók, mint ők, és jó lenne, ha teljesítenék a társadalommal szembeni kötelezettségüket, és segítenének a szüleik meggyőzésében, ahelyett, hogy lebeszelnék őket. Már akkor emlegette P. J.-né, na, majd én megírom illetékes helyre, és onnan majd adnak választ, be kell-e lépni a hegyközségbe vagy sem. P. J., valamint fia L., továbbra is állítja, hogy velük szemben durvák voltak a szervezők, de nem bocsátottak el senkit sem, azt azonban beismerték, hogy nem úgy fogadták őket, ahogy kellett volna. A nyilatkozatot önként aláírták és a szervezők közölték velük, hogy az alapszabály mintát a tanácson bármikor megtekinthetik. A szervező elvtársakról meg kell jegyezni, hogy valamennyien a legrendesebb elvtársak közé tartoznak. Hosszú időn keresztül végzett tsz-szervezési munkában derekasan vettek részt és helyesen hajtották végre a párt politikáját. Mindig számítani lehetett és lehet a munkájukra. Jól képzett harcos elvtársak, szavahihetőségükhöz nem fér kétség. Minden esetben határozottan és udvariasan jártak el a szervezés során mindenkivel. A panaszlevelet, feltehető, hogy a P. család ijesztésnek szánta, hogy így is akadályozza a szervezési és megszilárdítási munka továbbfolytatását. Meghallgatása során megmagyaráztam neki, hogy a jövőben inkább segítsék a mezőgazdaság korszerűsítését, szocialista átszervezését, ahelyett, hogy azt késleltetnék. A beszélgetésből azt a következtetést lehetett levonni, hogy a fejlődést megértette és a panaszlevelét, hogy elküldte, elhamarkodott cselekedetnek minősítette.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. X. Dolgozók levelei. 39.ö.e. T 10-49/3.)

Csendes Károlynak, a Legfőbb Ügyészség Politikai Ö. Osztályáról írt, szigorúan titkos jelentése az MSZMP KB-nak, „a tsz-ek szervezésével kapcsolatos megnyilvánulásokról”. Budapest, 1961. január 25.

Az 1960 őszen megindított tsz-szervező munka sokkal gyorsabb ütemű volt, mint bármikor azelőtt. A zavart keltő jelenségek is lecsökkentek. A nagy arányú, de nyugodt légkörben szervező munka mellett jelentkező ellenséges megnyilvánulások jelentősége sokkal csekélyebb, mint a megelőző években. Az ellenség szervezetszerű tevékenységére elsősorban a tapasztalható rémhírek mutatnak rá. Általában még mindig a pénz lebélyegezéséről, a kötelező zsírbeszolgáltatásról és a közelgő háborúról terjesztenek rémhíreket. Az ellenség különösen a magántulajdon védelmében hangoztat olyan kijelentéseket, amelyek a tsz ellen hangolják az ingadozó parasztokat. A Nógrád megyei Bercel községben elterjesztették azt a hírt, hogy Budapesten az ifjúság a tsz-szervezés ellen tüntet. Szabolcs megyében szovjetellenes és háborús hírekkel igyekeznek bizonytalanságban tartani a parasztságot. A Bács megyei Jánoshalma községben elterjedt az a hír, hogy a tsz-be nemcsak a jószágot, hanem a terményt is be kell vinni. Debrecenben rémhírek hatására a sertések levágását fokozták. Biharban egyes helyeken megindult a felvásárlás. Az Eger megyei Gyöngyöstarján községben nagymértékben vásároltak fel lisztet, cukrot és sót. A Somogy megyei Örtilos községben elterjesztették azt a hírt, hogy a rosszul dolgozó tsz-eket felosztják. A csurgói járás egyes községeiben elhíresztelték, hogy újból bevezetik a kötelező baromfi-beadást. Mindezek a burkolt formában jelentkező ellenséges támadások általában elszigetelődtek, és az egyes rémhírek által keletkezett nyugtalanság rövid idő alatt megszűnt. A tsz-szervezés ellen irányuló egyes támadások eszközeként még mindig a röpcédulás terjesztés jelentkezett. Itt is sokkal kisebb számban történt röpcédula készítés. Így Egerbakta községben a tanács vb-elnökének és helyettesének lakása ajtajára helyeztek fenyegető tartalmú röpcédulát. A nagyatádi gimnázium parkjában 1960. december 19-én több röpcédulát szórtak szét. „Kommunisták! Nem kell kolhoz, ha nektek kolhoz kell, menjetek Ruszijába!” tartalommal. Abasár községben 1960. december 1-én szórtak ellenséges tartalmú tsz-ellenes röpcédulát. Ezen jelenségek mellett több nyílt ellenséges fellépés is történt, amely közvetlenül a tsz-szervezők elleni támadásban nyilvánult meg. A Zala megyei Németfalu községben 1961. január 6-án a szervezőket vasvillával támadták meg úgy, hogy a szervezést abba kellett hagyni. Később, kb. 20 főnyi tömeg meg akarta támadni a községházát, hogy az ottan előállított

Csiszár Antal középparasztot kiszabadítsa. Csiszár elbocsátása után a tömeg széteszlott. Az ügyben a nyomozás folyik. Az a gyanú merült fel, hogy a jelenségek háttérében a községben működő ellenséges csoport áll, amely a „Szabad Európa Rádió” adásait terjeszti. Egerbakta községben augusztus 22-én ismeretlen tettes felgyújtotta a községi párttitkár szénakazlát. Ugyanebben a községben szeptember 1-én a tanácsháza kapubejárata alatt ismeretlen tettes paxitot robbantott fel, amikor a tsz-szervezők a tanácsházán tanácskoztak. Emberi életben és anyagban kár nem keletkezett. A szegedi járásban Hegedűs József középparaszt a tsz-szervezéssel kapcsolatos gyűlést ellenséges közbekiáltással megzavarta úgy, hogy a rend felbomlott. 1960. december 26-ra virradóra a Bács megyei Lászlófalva község bejáratánál elhelyezett „Termelőszövetkezeti Község” feliratú táblát rongálták meg ismeretlen tettesek. Több esetben előfordult, hogy a népnevelőket az egyes parasztok durván megsértették, vagy megtámadták. A felsorolt ügyekben a nyomozást folyamatba tettük. Az egyszerűbb esetekben jegyzőkönyvi figyelmeztetéssel – a Btá. 56.§. alapján megszüntettük az eljárást. Jelenleg 21 személy ellen tettünk folyamatba büntető eljárást tsz-elleni izgatás büntette miatt. A tsz-szervezők részéről általában az a törekvés tapasztalható, hogy a kapott eligazítás szellemében teljesen törvényes eszközök segítségével folytassák le a termelőszövetkezet szervezését. Ezért is tapasztalható lényegesen kisebb ellenállás a parasztság részéről. Habár az elmúlt év tapasztalatából az is leszűrhető, hogy a nagyobb ellenállás a vagyontárgyak bevitelénél és az állatösszevonások végrehajtásánál volt. Tehát erre az időre bizonyos ellenállás még várható. Ezt bizonyítja az a gyűjtogatás is, amikor a Zala megyei Milejszegen egy tsz-tag pajtáját és istállóját gyújtották fel, mivel a terv szerint a tsz állatait ide akarták összevonni. Az 1960. évi őszi szervezést megkönnyítette az országgyűlés állásfoglalása is. A tsz-szervezés kezdetén egyes parasztok a faluból elszöktek, a szőlőhegyekben, pincékben, erdőkben bujkáltak. Az országgyűlésen elhangzott beszédek után ez a bujkálás is megszűnt. Baranya megye délszláv községeit tekintették a legnehezebb területnek a tsz-szervezés során. Például Garé község szervezésére egy hónap volt beütemezve. Kádár elvtárs beszédének hatására másfél hét alatt szocialista községgé vált. Pogány községre is hosszabb idő volt beütemezve, három nap alatt szocialista község lett. A parasztok ellenállása némely helyen azonban megszilárdult és ennek tudható be, hogy egyes szervezők helytelen módszerekhez nyúltak, és nem egy esetben törvénytelen módszereket alkalmaztak a tsz-szervezés során. Az észlelt túlkapásokat az illetékes pártbizottságok azonnal megszüntették, és az elkövetőkkel szemben a legtöbb esetben fegyelmi eljárást tettek folyamatba. A különböző törvénytelen módszerek közül ki kell emelni azt a hivatalos eljárást, amidőn a beszerzendő személynek hivatalos idézést küldtek a népnevelők, és a Tanácsházán hosszú ideig tartották a beidézetteket. Megtörtént,

hogy ilyen parasztot egymás után 20–30 alkalommal is megidéztek. A Borsod megyei Szögliget községben a vb elnöke és titkára szabálytalanul idézést bocsátott ki egyes dolgozó parasztok részére, és abban pénzbírság terhével a Tanácsházán való megjelenésre kötelezték őket. Fegyelmi eljárást indítottak ellenük állásukból történő azonnali felfüggesztés mellett. Csongrád megyében Makón és Kisteleken történt hasonló eset. Természetes, jellegzetes esetnek számítható az is, hogy egyes parasztok a népnevelők előtt becsukták a kapukat, nem gyújtottak lámpát, vagy elmentek rokonlátogatóba, és így soha sem lehetett őket megtalálni. Így történt meg, hogy egyeseket a késő esti órákban beidéztek a Községházára. Ilyen huzavonából adódott a tsz-szervezők túlkapása, törvénytelen fellépése. Üllő községben arról érkezett jelentés, hogy a szervezők éjszakai órákban keresik fel a parasztokat a beszerzés végett. Kiderült, hogy csak azokat keresik fel az éjszakai órákban, akik nappal elrejtőznek a szervezők elől. Ugyancsak Szücs Rafaelné kókai lakost állítólag a rendőrök őrizetbe vették és megverték, mert nem akart belépni a tsz-be. Az ügy kivizsgálása folyamatban van. 1961. január 10-én Hajdúvid (Hajdú m.) községben a népnevelők 9 egyéni dolgozó parasztot tetteleg bántalmaztak. A vizsgálat folyamatban van. Izsák községben 1960. december hó közepén a községi párttitkár 1 személyt 12 órán keresztül visszatartott, 1 személyt sarokba térdepeltetett, mert nem akarta a belépési nyilatkozatot aláírni. Soltvadkert községben a népnevelők 2 asszonyt tettelegesen bántalmaztak. A pártfegyelmit a tettesekkel szemben a járási pártbizottság megindította. Előfordult több helyen, hogy a szervezők magukat rendőröknek, ügyészeknek kiadva, hivatalos intézkedés ürügyén léptek fel a dolgozó parasztokkal szemben, és így nem egy esetben kényszerítő eszközöket is alkalmaztak. Pásztón a népnevelők egymást „főhadnagy elvtársnak” szólították. A Hajdú megyei Ebes községben ittas állapotban jelent meg egy csoport az egyik dolgozó parasztnál. Fenyegető, garázda magatartást tanúsítottak. Az egyik személy államügyésznek adta ki magát. Az ügyben a vizsgálatot megindították. Szombathelyen az egyik szervező a dolgozó parasztok előtt rendőrnymozónak adta ki magát. A pártbizottság fegyelmi eljárást indított ellene. A Bács megyei Jánoshalma községben a népnevelők ittas állapotban erőszakosan viselkedtek és rendőrségi személyeknek adták ki magukat. Fót községben S. S. és M. J. szervezők több személyt beidéztek a Községházára, közülük többet bántalmaztak. A szervezés során az idézések kibocsátását és a beszélgetések lebonyolítását úgy végezték, hogy azt a benyomást keltették, hogy ők ügyészek. Némely helyen a szervezők különböző, meg nem engedett mód-szert alkalmaztak. Nógrád megyében, a rétsági járásban olyan nyilatkozatot is használtak, mely szerint a nyilatkozó elismeri, hogy ha nem lép be a tsz-be, akkor megtagadja a Népköztársaság törvényeit. A kiskunhalasi járásban a népnevelők törvénytelen ígéretésekkel próbálták beszervezni a parasztokat.

Például Kunfehértón a belépési nyilatkozatra rávezették „5 db fa kitermelését engedélyezem.” A szervezők helytelen fellépésének a közvetett eredménye Zalaszenthalász községben 1961. január 3-án lezajlott szomorú eset is. Az elmebeteg V. A. a szervezőkkel való verekedés közben pisztolyhoz jutott, amellyel később egy rendőrtisztet agyonlőtt. Mindezeket összevetve, meg lehet állapítani a legutóbbi tsz-szervezéssel kapcsolatban, hogy az ellenséges támadás nem maradt el, az ellenség a dolgozó parasztok ingadozását felhasználva, néhol nyílt támadásba ment át. A tervszerűség és szervezettség ezekben a támadásokban már nem jelentkezett olyan határozott formában, mint az elmúlt években, mégis várható, hogy az ellenség továbbra is fáradozni fog a parasztság ellenállásának fokozására. A szervezés törvényessége az utóbbi időben megszilárdult. Az illetékes pártszervezetek igyekeztek az észlelt törvénytelenégeket megakadályozni, ennek ellenére történtek olyan esetek is, amelyeknél a büntető eljárást meg kellett indítani. Ezekben az ügyekben a pártszervek határozottabb fellépése is szükséges.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 9–14.)

K. H., gépkezelő, halásztelki lakos bejelentése a MAHART Pártbizottságnak a tsz-szervezés erőszakosságáról. Budapest, 1961. január 24.

Alulírott a „MAHART” dolgozója (jelenleg a gépésztanfolyam hallgatója) bejelentem, hogy lakhelyemen a parasztoknak a termelőszövetkezetbe történő beléptetése nem a Pártunk által megjelölt módon történik. A napokban otthon voltam Halásztelken, amikor az italboltban találkoztam ismerőssel, ifj. Cs. E-vel, aki a Csepeli Autógyár rendészeti vezetője. Ő kb. ötödmagával tartózkodott az italboltban. Érdeklődésemre elmondotta, hogy ők most a parasztokat szervezik itt a faluban a termelőszövetkezetbe. Jelenleg éppen itt a kocsmában agítálnak. Amikor az agitációs módszerekről volt szó, elmondotta, hogy ők már Makádon is szerveztek úgy, hogy nehezebb esetekben a parasztokat előzőleg jól elverték, akik aztán aláírták a belépési nyilatkozatot. Később észrevettem, hogy amíg beszél, kezében közben egy gumibotot forgat. Szükségesnek tartom a fentieket az elvtársak tudomására hozni, mivel úgy gondolom, többet ártanak az ilyen „agitátorok” a szocializmus ügyének, mint használnak. Az elmondott beszélgetésnél jelen voltak még ismerőseim: M. J. és M. Gy. halásztelki lakosok is.

Kérem az elvtársakat, hogy vizsgálatuknál, ha lehetséges, nevünket Cs-ékkal ne közöljék, mivel a fentieket barátilag közölte velem.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 31.)

Horváth Andrásnak, az MSZMP Pest Megyei Bizottsága titkárának és Jámbor Miklós mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele Dr. Nagy Lászlónak a KB Mezőgazdasági Osztályára, egy halásztelki bejelentésről.
Budapest, 1961. március 3.

Hivatkozással Fa/180/2. sz. levelükre, közöljük, hogy K. H. halásztelki lakos bejelentésében foglaltakat megvizsgáltuk. Felkerestük M. J. halásztelki lakost, akire K. H. bejelentése hivatkozik. M. – aki jelen volt a leírt beszélgetésnél – elmondja, hogy nem látott ifj. Cs. E. kezében gumibotot. Aki is cáfolja, hogy a tsz-szervezés során nem megfelelő módszert alkalmaztak volna Cs-ék. Elmondta, hogy Halásztelken – az ő véleménye és a dolgozó parasztok véleménye szerint is – a párt által megjelölt módon folyt a szervezés. Az agitátorok példamutatóan viselkedtek, a meggyőzés módszerét alkalmazták. A fentieket a község vezetői is bizonyították. K. H. bejelentésében foglaltak tehát nem fedik a valóságot. A kivizsgálásról jegyzőkönyvet készítettünk, amelyet M. J. és a községi tanács VB-elnöke is aláírt. A panaszlevelet mellékelten visszaküldjük.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 28.)

Dr. Béres Miklósnak, a Legfőbb Ügyészség Politikai Ö. Osztálya osztályvezetőjének feljegyzése a Bátyán és Dushokon hallott brutalitások „kivizsgálásáról”. Budapest, 1961. január 30.

L. J., a BM rendőrtiszthelyettes képző iskola tanfolyamának hallgatója, iskolaparancsnokának egy jelentést írt, amely szerint sőt, M. P. bányai lakos elmondta neki, hogy Bánya községben tudomása szerint a tsz-szervezés erőszakosan folyt, az embereknek megcsavarták a nemi szervét, női személyeket megverték és más hasonló erőszakoskodások történtek. Az ügyben vizsgálatot folytattunk. Elsősorban M. P. kérdeztük meg, mit tud a tsz-szervezéssel

kapcsolatos törvénytelenégekről. M. P. kijelentette, hogy nem emlékszik, mit beszélt erről L. J. tanfolyamhallgatónak. Lehetséges, hogy ittas állapotban ilyeneket fecsegett. Határozottan állította, hogy a tsz-szervezők törvénytörő eljárásáról nem tud, csupán egy esetet hallott a szomszédától, az is a szomszéd községben történt. Bátya községben több személyt hallgattak ki, akik előadták, hogy nem észleltek semmiféle erőszakot a tsz-szervezés során. Ezt alátámasztotta a kalocsai járási rendőrkapitány, a bányai tanácselnök és körzeti megbízott, valamint a dusnoki őrsparancsnok is. M. P. arról tett említést, hogy Á. I. bányai lakost a tsz-szervezők leköpték. Meghallgattuk Á. I-t, aki előadta, hogy vele a tsz-szervezők nem gorombáskodtak, saját elhatározásából lépett be a tsz-be. Dusnok lakossága (Bátya községgel szomszédos) két esetről szerzett tudomást, amelyekből tsz-szervezés kapcsán felmerült törvénytelenégekre lehetett következtetni. Az egyik B. V. dusnoki lakos halálesete, a másik V. V-né dusnoki lakos utcán történt összeesése. Ezt a két ügyet is kivizsgáltuk, és megállapítottuk, hogy B. V. 70 éves, beteges ember, magas vérnyomással, a tsz-szervezés idejében szívszélhűdésben halt meg. Egy ideig vonakodott aláírni a belépési nyilatkozatot, azonban később a szervezők rábeszélésére mégis aláírta. A szervezők eltávozása után kb. egy fél órára meghalt. Nevezettnek állandóan 340-es vérnyomása volt. V. V-né dusnoki lakos régi idő óta szívbeteg, többször felkeresték a tsz-szervezők, azonban nem akarta aláírni a nyilatkozatot. Egyik alkalommal a szervezők a tanácshoz hívták, először nem akart menni, később azonban saját elhatározásából a tsz-szervezőkkel együtt elindult a Tanácsháza felé. Az egyik tsz-szervező megfogta a karját és az asszony az utcán összeesett. A tsz-szervezők, akik nevezettet kísérték, otthagyták őt, de egy másik szervező csoport segítségére sietett, és haza segítette. V. V. és felesége jelenlegi meghallgatásuk alkalmával előadták, hogy önként írták alá a belépési nyilatkozatot és a tsz-szervezők részéről erőszakoskodást nem tapasztaltak. Fentiekből megállapítható, hogy ez a két eset a lakosság között olyan beállításban terjedt el, hogy a tsz-szervezés közben erőszakoskodás történt. A helyszínen megállapítottuk, hogy az esettel közvetlenül érintett személyek sem tartották ezt a két eseményt a tsz-szervezők erőszakoskodásának következményeként. Így L. J. jelentésében foglaltak nem nyertek bizonyítást.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 16–17.)

Dr. Béres Miklósnak, a Legfőbb Ügyészség Politikai Ö. Osztálya osztályvezetőjének jelentése az MSZMP KB-nak „a tsz-szervezők részéről történt törvénytörésekről”. Budapest, 1961. február 23.

Az elmúlt időszakban lefolytatott tsz-szervezés általában a törvényesség betartásával történt. Néhány esetben azonban kirívó törvénytörések is előfordultak. Ilyenkor az illetékes pártbizottságok nem minden esetben lépnek fel határozott intézkedésekkel. A nyomozó hatóságok a következő ügyeket derítették fel. A Pest megyében előfordult törvénytörések: 1. Már korábban jelentettem, hogy S. S. és társa ellen személyes szabadság megsértésének büntette miatt bűnvádi eljárást indítottunk, mert több személyt bántalmaztak Fót községben 1960 nyarán a tsz-szervezés során. Az ügyben ugyan vádiratot készítettünk, terheltek bíróság elé állítását azonban a Pest megyei Pártbizottság intézkedésétől tesszük függővé. A pártbizottság ugyanis intézkedett a két terhelt fegyelmi úton való felelősségre vonása iránt a vádirat elkészítése alkalmával. 2. Az elmúlt évben mintegy 10 alkalommal keresték fel tsz-szervezők Cz. P. sósúti lakost, nevezett azonban nem volt hajlandó belépni a tsz-be. Közölték vele, hogy többet nem fogják keresni. Ezt követően 1960. december 29-én 8 tsz-szervező kereste fel ismét szőlőjében. Arra nem merült fel adat, hogy bántalmazták volna, mégis Cz. P. a szőlőben rosszul lett, onnan rokonai szállították haza. Nevezett még a család tagjaival sem beszélt napokon át. Az említett alkalommal két tanú járt ugyan a helyszínen, de azokat a tsz-szervezők elküldték. Valószínű, hogy Cz. P. idegkimerülés miatt lett rosszul. A Legfőbb Ügyészség nyomozó csoportja ez év február 11-én rendelt el nyomozást jelen ügyben. 3. H. L. és 4 társa tsz-szervezésben vett részt Vácott. Ez év január 23-án felkeresték özv. Cs. I-né váci lakost. Mivel a kapu zárva volt, két tsz-szervező bemászott és arra hivatkozva, hogy a rendőrségtől jöttek, kérték az ajtót kinyitni. Özv. Cs. I-né a verandaajtót kinyitotta, a lakásba vezető ajtót azonban bezárta. A két tsz-szervező megszerezte a kapukulcsot és beengedte a többi tsz-szervezőt is. Ezután a lakásba vezető ajtót nyitották ki álkulccsal, majd a sértettet a lakásba vonszolták. Sértett kiabálni kezdett, de az egyik tsz-szervező befogta a száját és ezáltal a sértettnek könnyű testi sértést okozott. Sértett kiverte a veranda két üveg-ablakát is, hogy segítségért tudjon kiabálni. A büntető eljárás megindításával a váci járási pártbizottság nem értett egyet. Jelen ügyben 5 tsz-szervező ellen vádiratot nyújtottunk be a Pest megyei Bíróságon magánlaksértés és személyes szabadság megsértésének büntette miatt. 4. Ez év január 7-én Sz. R-nét gépkocsival vitték el Kókáról Tápiószőlőre a tsz-szervezők. Útközben, az egyik erdőben a gépkocsiból kiszállították és megverték, mert nem akart belépni a tsz-be. A Pest megyei Főügyészség jelen ügyben február

18-án nyomozást rendelt el. Sértett egyébként kijelentette, hogy az eljárás megindítását nem kívánja. 5. Bár nem tartozik a tsz-szervezők által elkövetett törvénysértések közé, mégis szükségesnek tartom kijelenteni, hogy Káva községben a vb-titkár a tsz-be belépett személyeknek 500–1.000 Ft. ellenérték fejében munkakönyvet állított ki, hogy a személyek a tsz-t otthagya máshol szerezhessenek munkát. Eddig három ilyen eset van bizonyítva, de több hasonló cselekményre merült fel alapos gyanú. A terhelt azzal védekezik, hogy házat épít és azért kellett neki a pénz. Az ügyben a Pest megyei Főügyészség nyomozó csoportja végez nyomozást. Február 15-én terheltet előzetes letartóztatásba helyezték.

A Hajdú-megyében történt törvénytelenésekről. 1. Hajdúvid községben, 1961. január 11-én 10 tagú tsz-szervező csoport kereste fel T. J-t, akit ezt megelőzően már többször kerestek, de nem találtak otthon. T. J. a népnevelők megjelenésekor kocsiján ült, Debrecenbe akart menni. A népnevelők kérték, hogy álljon meg, beszélni szeretnének vele. T. J. azonban lovait ütlegelve el akart hajtani. Erre az egyik népnevelő megfogta T. J. lovát, mire nevezett szidni kezdte a népnevelőket, felesége pedig O. M. népnevelőt mellbe is ütötte. A sértegetések miatt Sz. J. népnevelő többször arcul ütötte T. J-t, aki ennek eredményeképp könnyű testi sértést szenvedett, O. M. pedig T. J-nét lökte meg úgy, hogy az elesett. Az ügyben a Városi Pártbizottság rendelt el fegyelmi vizsgálatot a népnevelők ellen. Büntető eljárás nem indult. 2. A fent említett helyen és időben 10 tagú népnevelő csoport kereste fel B. L-t is, aki tanyájából elszaladt a népnevelők megérkezésekor. A népnevelők előbb B. L. fiával keresték nevezettet, majd B. L. lakásán fizetés nélkül 10–15 liter bort fogyasztottak el. Ez alatt, az oda érkezett Sz. J. 3 holdas kisparasztot, mivel nem akart belépni a tsz-be, tettelesen bántalmazták. Az erőszak hatására Sz. J. négyszer is aláírt egy belépési nyilatkozatot, de csak a negyedik aláírás volt olvasható. A népnevelők között három munkásör is volt, akik közül az egyik magnélküli tölténnyel is lövöldözött, hogy hatást gyakoroljon a parasztságra. E cselekmények miatt a debreceni városi pártbizottság 8 népnevelőt javasolt pártbüntetésre. (Pártból való kizárás, szigorú megrovás büntetéseket hozott javaslatba). A három népnevelő munkásör ellen, a munkásörség is fegyelmi eljárást indított. Jelen ügyben utasítottam a Hajdú megyei főügyészséget nyomozás elrendelésére. 3. Január 11-én Zsáka községben a népnevelők agitáció közben egy egyénileg dolgozó parasztot tettelesen bántalmaztak. A vizsgálatot a járási pártbizottság folytatja. 4. Január 12-én Bíró János ebesi tanácselnök vezetésével több tsz-szervező agitáció végett F. J. ebesi lakos lakására ment. A tsz-szervezők több helyen fogyasztottak szeszes italt, és magukkal is vittek bort. F. J. pénztárcája a szekrényben volt 550 Ft-tal. A népnevelők eltávoztása után a pénztárcát az asztalon találták meg, a pénz nem volt benne. Az egyik népnevelő F. J. szomszédjába is átment, onnan egy szál kolbász tűnt el. E

népnevelő magát ügyésznek adta ki. Az ügyben a debreceni járási rendőrkapitányság nyomozást rendelt el. Terheltek a bűncselekmény elkövetését tagadják. Valószínű, hogy az eljárást bizonyítékok hiányában kell megszüntetni.

A Békés-megyében előfordult törvénysértésekről. 1. Január 10.-én K. J. Gerendás-tanya 260. sz. alatti lakost 6 tsz-szervező kereste fel. Ezt megelőzően már többször keresték őt. Megérkezésük alkalmával belökték a konyhába, ahol F. P. és S. J. tsz-szervezők ököllel ütötték, illetőleg falba verték nevezett fejét. Sértett és felesége kiszaladt a konyhából és menekülni kezdett. F. P. utolérte őket, pisztolyt fogott rájuk és lelövélssel fenyegette őket. K. J-t pisztollyal homlokán is ütötte, s a közben odaérkezett sértett lányának könyökét is megütötte pisztollyal. A közelben lakó, helyszínre siető személyeket is lelövélssel fenyegette. Sértettek könnyű testi sértést szenvedtek. Végül sértett felesége aláírta a belépési nyilatkozatot, mert F. P. megfogta a vállát és pisztolyt fogott rá. F. P., a fiatakorú L. I. tsz-szervezővel együtt bántalmazta H. J-t is, aki a tsz-szervezők előtt a kéményfüstölőbe bújta el. Terheltek ellen az ügyészség a napokban fog vádiratot benyújtani. 2. Végegyháza községben, január 19.-én, 10 fős agitációs csoport kereste fel J. E-t, akit, mivel nem akart belépni a tsz-be, gépkocsival a Tanácsházára vittek feleségével együtt, s ott bántalmazták őt. Orvosi bizonyítvány szerint csupán 8 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett, egyéb rendelkezésre álló adatok szerint egész teste kék volt a veréstől. Amíg J. E-t bántalmazták, felesége a Tanácsháza egyik szobájában volt bezárva. A verés hatására J. E. aláírta a belépési nyilatkozatot. Amikor ismertté vált, hogy a nyilatkozat aláírása a verés hatására történt, a tsz-szervezők a nyilatkozatot összetépték. A megyei pártbizottság az előzetes tájékoztatása alapján egyetértett, hogy ezen ügyben illetékes szervek nyomozást folytassanak. Akkor azonban, amikor adatok merültek fel arra, hogy több helyi vezető funkcionárius vett részt sértett bántalmazásában, a megyei pártbizottság olyan álláspontot foglalt el, hogy az ügyben a mezőkovácsházi járási pártbizottság foglaljon állást. A járási pártbizottság a bünvádi eljárás megindításával nem értett egyet. A járási pártbizottság álláspontja szerint Cz. A-t és P. J-t pártfegyelmi büntetésben fogják részesíteni, mert e személyek vitték autójával a Tanácsházára sértettet. Jelenleg nem állapítható meg, hogy a 10 népnevelő közül kik vettek részt sértett bántalmazásában. Február 20-án utasítást adtam a nyomozás lefolytatására.

A Szabolcs megyében előfordult törvénysértésekről. Újfehértó községben, ez év január 27.-én több, utcán lévő népnevelő közül az egyik rászólt M. L. helybeli lakosra, mivel az italos állapotban dalolt. Mivel M. L. visszabeszélt, a népnevelő meg is ütötte őt. Ennek hírére mintegy 60 személy gyűlt össze, akikkel szemben a helyszínre érkező rendőr gumibotot használt. A népnevelők vezetője, valamint a községi párttitkár és még néhány népnevelő,

behatoltak abba a lakásba, ahová korábban az utcáról egyes személyek bementek, ott több személynek könnyű testi sértést okoztak, majd három személyt a Tanácsházára kísértek, útközben bántalmazva őket. A népnevelők közül a legsúlyosabb cselekménye Gy. B-nek volt. A nyomozás néhány napon belül befejeződik. Valószínű, hogy az ügyben vádemelése kerül sor.

A Szolnok megyében történt törvénysértés. Jászfényszarun, ez év január 23-án este kb. 12 népnevelő kereste fel R. S-t, akinek testvérét kiküldték a lakásból, őt pedig M. I. bántalmazta, könnyű testi sértést okozva neki, mert nem írta alá a belépési nyilatkozatot. Ezután M. I. R. S. aláírását hamisította a belépési nyilatkozatra és a pártbizottságnak jelentette, hogy nevezett belépett a tsz-be. A Megyei Főügyészséget utasítottam, hogy M. I. ellen az ügy lenyomozása után személyes szabadság megsértése, intellektuális közokirat-hamisítás és – amennyiben bizonyítható – könnyű testi sértés büntette miatt emeljen vádat. Minthogy R. S. az iratokból megállapíthatóan korábban izgató kijelentéseket tett, utasítást adtam, hogy a nyomozást e vonatkozásban is folytassák le.⁵

A Bács-Kiskun-megyében történt törvénysértések. Tsz-szervezők keresték fel Sz. I-né soltvadkert-i lakost. Panaszos szerint a tsz-szervezők a haját tépték, hátba verték, rugdosták, lábára ugráltak, szemét ceruzával akarták kiszúrni, melynek hatására aláírta a belépési nyilatkozatot. Emiatt panaszt tett a kiskőrösi ügyészségen. Bünvádi eljárás nem indult. Február 7-én tsz-szervezők keresték fel Sz. I-né szomszédját, ifj. Sz. I-t. Sz. I-né férjével együtt elszaladt otthonról. Férje néhány napig ismeretlen helyen bujdo-sott. Február 8-án lakását feltörték, függönyét letépték. A lakásban tartózkodott Sz. A-né, akinek a tsz-szervezők kijelentették, hogy Sz. I-t és feleségét meg fogják verni, mert panaszt tett az ügyészségen. December 20-án ifj. Sz. I. elmebeteg testvérét, 13 éves kislányát pedig leköpködték, mert nem írta alá a tsz belépési nyilatkozatot. A tsz-szervezők vezetője T. J. kiskunhalasi lakos volt. Egyik ilyen alkalommal a szervezők megittak 1 liter bort, 12 litert pedig korsóban vittek el. Elvittek két kg kolbászt és 1 kg sajtot is. Ezért 50 forintot fizettek. Ifj. Sz. I. szomszédját, H. J-nét 1960. december 20-án keresték fel a tsz-szervezők. Sértett egyik karja hiányzik. Mivel nem akarta aláírni a belépési nyilatkozatot, megfenyegették, hogy férjéhez viszik, aki Kiskunhalason tartózkodott. Február 8-án a férje verés hatására írta alá a belépési nyilatkozatot, majd megfenyegették, hogy agyonütik, ha ez esetet jelenteni merik. Az ügyben utasítottam a kecskeméti megyei főügyészséget a nyomozás elrendelésére.

---

⁵ Tollal betoldva: „Csáki elvt. kérése, hagyjuk az ügyet. P.büntetést kapott (fegyelmi).”

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 33–39.)

Egy encsencsi személy neve alatt elküldött levél az „Igazságügyi Intézet osztályvezetőjéhez” erőszakos tsz-szervezésről. Encsencs, 1961. február 11.

Tisztelt személyzeti osztályvezető Elvtárs! Egy kérelemmel folyamodunk. Nyírencsencs lakossága az Igazságügyi Intézet személyzeti osztályvezetőhöz. Legyenek szívesek minket a lakosságot értesíteni, a község dolgozóját, hogy mennyiben lehetséges az, hogy a Termelőszövetkezetben való Erőszakos belépést kényszerítik az agitálók. Tudomásunk szerint önként elhatározással kell belépni a termelőszövetkezetbe. A Nyírencsencsen lévő agitálók olyan erőszakos munkát végeznek a község dolgozójának, hogy képesek arra, egy-egy Dolgozó lakására bemennek és rettentő drasztikus munkát végeznek így, pld. tüzet raknak a tulajdonos lakásában és a lakástulajdonos a sparhet mellé ültetik. A sparhet mellett lévő kiterített vizes ruha száradni van kiterítve, és meg is száradt, és el is égett [...] Erős paprikát szórnak, és így az erős paprika füstjével kényszerítik a nyilatkozat aláírására. Így történt B. J-nél, aki eszméletét veszítette, magához térte után kényszerítették az aláírásra. Ugyanígy történt J. S-nél, ahol a feleségére ráhozták a szülést és doktorhoz kellett szállítani, hogy a koraszülés be ne álljon. Szintén B. J-nél, B. B-nél. Aki a saját lakásáról elüldöztek, családjának a lakásáról. És sok számtalan embert lehetne még felsorolni, akit a községből elvadítottak. A község nevében kérem az Igazságügyi minisztériumi személyzeti osztályvezetőt, szíveskedjenek az ügyet kivizsgálni, vagy pedig kiszállni szíveskedjenek, és a kivizsgálást megindítani. Maradunk tisztelettel!!! Engedelmet a helyesírásért, de nem valami kényelmes helyzetben írom.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 50.)

Benkei Andrásnak, az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei titkárának és Juhász József mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MSZMP KB

Mezőgazdasági Osztályára, egy encsencsi személy neve alatt írt bejelentésről. Nyíregyháza, 1961. március 26.

Megvizsgáltuk és mellékelten visszaküldjük B. L. encsencsi lakos panaszlevelét. Az ügyben a helyszínen folytattunk vizsgálatot, és B. L. encsencsi lakos nem ismeri el, hogy ő írta volna a panaszos levelet. A kivizsgálás során megállapítottuk, hogy abban az időben, amikor a községben a tsz-szervezési munka folyt, egy budapesti burgonya spekuláns járt lent, és a dolgozók elmondása alapján állítólag ő írta a levelet. A levélben leírt dolgok valótlank, a községben ilyen drasztikus szervezési módszerek nem történtek.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 50.)

Nagy Sándornak, a Monori Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztály vezetőjének levele az MSZMP Monori Járási PB Mezőgazdasági Osztályvezetőjéhez, az úri községből érkezett panaszügyről. Monor, 1961. február 16.

A fenti számra hivatkozással közlöm, hogy özv. B. J-né úri lakos panaszát kivizsgáltuk és azzal kapcsolatban a vizsgálat eredményét az alábbiakban adjuk meg. A panaszos 1960. januári földrendezés során 4 kh földjéről lemondott az állam javára, minden ellenszolgáltatás nélkül. A későbbiek során a tsz a panaszos kérésére felvette őt tagjai sorába, azonban az öregségi járadékra való felterjesztés után az SZTK közölte a tsz-el, hogy mivel az illető a földjéről lemondott, a tsz-be föld nélkül lépett be, öregségi járadékra nem jogosult. Közölte továbbá az SZTK, hogy 1960. június óta 6 hónapos tagság szükséges a nyugdíjra való jogosultsághoz, és ez időre a havi 34,50 Ft SZTK-járadékot be kell fizetni az illető tagnak. Így a tsz, ha panaszos kéri, tagsági viszonyát megszünteti, hogy ne kelljen fizetnie a havi SZTK járadékot. Mivel nyugdíjra való felvételét törvényes rendelkezés akadályozza.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 7.f. 1960. 32.ő.e. Dolgozók levelei. M.L. 84/1960. 3.)

Jakab Sándornak és Matúz Józsefnek, az MSZMP Nógrád Megyei Bizottság titkárainak levele az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, egy pásztói bejelentés cáfolása céljából. Salgótarján, 1961. február 18.

Hivatkozva FA/10/4/2. sz. levelükre az alábbiakat közöljük. A vizsgálatban meghallgattuk Pásztó község pártbizottsági titkárát, tanácselnökét, J. J-né anyósát, V. J. tsz-brigádvezetőt. A levél tartalmát ismertetve velük, tagadták, hogy ők ilyesmiről hallottak, és nem is beszéltek. A tsz-szervezőkről csak a legjobbat tudják elmondani. J. J-né anyósa többek között elmondta (ami nagyon érdekes), hogy ő nem szólt ilyen dolgokról semmit menyének, mert fiuk már előzően tájékoztatta őket, hogy nehoyszóljának előtte valamit, mert nagy kommunista. Ezek alapján különösnek tartjuk J. J-né elvtársnő állításait, melyet a XII. kerületi Pártbizottságon tett. Kérjük az elvtársakat, hogy beszélgessenek el J. J-né elvtársnővel, hogy a jövőben alaptalanul ne rágalmazzon meg senkit.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 41.)

T. K. kézzel írt levele Kiss Károlynak, az MSZMP KB Titkárságára az erőszakosságról. Becsvölgye, 1961. február 28.

Kis Károly Elvtár! M. Sz. M. P. Budapest aluliroT. K. Becsvölgye (Kislengyel)

Azzal a kéréssel fordulok Kis Károly elvtárshoz, hogy engem amenyiben ara modis lehetőség van a Termelőszövetkezeti Tsz tagságalul felmenteni sziveskedjék. Ugyan én 67 éves vagyok a termelőszövetkezetnek tagság belépési nyilatkozatnak én alá nem írtam hanem távollétembe kislányommal iraták alá a szervezők a belépési nyilatkozatot aki a feleségem nevét írta alá. Én eszt a belépési aláírást nem ismerem el és el sem fogadom. Mert tuttam nélkül írták alá és kérem eszt semisnek nyilvánítani. kérem Kis Károly elvtársat sziveskedjen ügyemet felül vizsgálni és kérésemet helyben hagyni. Még anyit Kis Károly elvtárs a kislányomat melben verték és enek hatása alat kényszerült a nyilatkozatnak aláírni ezért kérem a felmentést. Tisztelt

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. X. Dolgozók levelei, 39. ő.e. 48992/1/61.)

Koroknai Sándortól, az MSZMP Zala Megyei Bizottság Mezőgazdasági Osztályának vezetőjétől küldött válasz az MSZMP KB-nak T. K. panaszügyében. Budapest, 1961. június 13.

T. K., Becsvölgye II. ker. Zrínyi u. 7. sz. alatti lakos panaszát, melyet Kis Károly elvtárshoz küldött, kivizsgáltuk. T. K. becsvölgyi lakossal és családjával elbeszélgettünk. A szervezés alatti időről elmondja, hogy nem akart belépni a termelőszövetkezetbe és azért nem tartózkodott lakásán. Leánya elmondja, hogy ő mint családtag írta alá a belépési nyilatkozatot. Állítása szerint a népnevelők nem megengedhető hangon beszéltek vele. Más a beszélgetést nem hallotta. Verekedés a népnevelők részéről nem volt. Most már egyetértenek a tsz-szel. Apjuk fogatos a tsz-ben. Tőle telhetőleg dolgozik. Szorgalmas család. Kérésük az, hogy a lányok is dolgozhassanak. A tsz vezetőikkel megbeszéltük, hogy részükre adjanak munkát.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. X. Dolgozók levelei. 39.ö.e. 2. MGO 10-140/1/2.)

Koroknai Sándornak, az MSZMP Zala Megyei Bizottság Mezőgazdasági Osztályának vezetőjétől küldött levél T. K-nak korábbi panaszügyében.
Zalaegerszeg, 1961. június 13.

Kis Károly elvtárshoz írt levelét kivizsgáltuk. A levélben írják, hogy lányuk, mint családtag írta alá a belépési nyilatkozatot. A termelőszövetkezetek alapszabálya szerint a földet, gazdasági felszerelést (állatokat) a tsz-be be kell adni. Ez önök részéről meg is történt. Leánya nem mentesíthető a tsz tagsága alól, illetve a beviteli kötelezettség alól. Szeretnénk javasolni, mivel 67 éves, és a tsz-ben állandóan dolgozik, hogy jogosult lenne a nyugdíjra, ha rendes tagja volna a tsz-nek. Saját érdekében az aláírást ne mulassza el. Kérjük, hogy panaszával bármikor keressen bennünket.

(Zala Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 2.leltár. X. Dolgozók levelei. 39.ö.e. 3. MGO-10-140. 1/3.)

N. J-né, Bölcse melletti András-pusztáról (Tolna m.) írt levele az MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályára, a vele szemben elkövetett önkényeskedésről. András-puszt, 1962. januárja.

Panasszal és kérelemmel fordulok Önök felé! 1962. január 12-én éjszaka, T. L. bölcseki Petőfi téveszelnök vezetésével rám támadt egy csoport, és kényszerítettek a tsz-be. Én nem voltam hajlandó, és durván gorombáskodtak velem, a szobából kirángattak, ütöttek,

rugdostak, és egy autóba bevonszoltak és elhurcoltak. De én a sok kínzás ellenére sem írtam alá a tsz-nek. Ez a hajsza augusztusig el is maradt, én a földemet, mint jó gazda módjával megműveltem, az 1962. évi adómat pontosan kifizettem, a gabonámat megtermeltem, learattam, behordtam, és most augusztus 16-án T. L. a cséplőgéptől jogtalanul elvitte a gabonámat az utolsó szemig, és még úgy hallatja, hogy kifoszt, mindenemet elvisz. T. L. koholt vádak alapján bíróság útján akart behajtani a tsz-be, és augusztus 10-én tárgyalás is volt, ő azokat az egyéneket állította ellenem tanúnak, akik a télen éjszaka rám törtek. Én az ügyet megfellebbeztem, és kértem a bíróságot, hogy fékezze meg T. L. tevékenységét. Ez helyett pedig az történt, hogy T. L. augusztus 16-án újból rám tört, és jogtalanul elvitte tőlem a gabonámat az utolsó szemig, amit én megtermeltem, learattam, behordtam az 1962. évi adó pontos kifizetése mellett. Ő arra hivatkozott, hogy a járási tanács engedte meg neki a fosztogatást. Én a járáson is érdeklődtem, és ott azt a választ kaptam, hogy ők nem engedélyezték ezt neki, sőt, ígéretet kaptam, hogy segíteni fognak, de úgy látszik, hogy segítség helyett hagyják T. L. fosztogató tevékenységét. Most meg a kukoricámat akarja lesilózni, ez népgazdasági szempontból is nagy kár lenne, mert az én kukoricám 3-szor lett kapálva, és ritkára van hagyva, és teljesen gyomtalan. A tsz kukoricáját inkább lesilózhathná, mert az gazos. Tisztelt Kartársak! Segítségért fordulok Önökhöz, hogy fékezzék meg T. L. önkényességét és akadályozzák meg fosztogató tevékenységét. A járáshoz hiába fordulok, mert ott van T. barátja, ezért kénytelen vagyok Önökhöz segítségért fordulni. Ez az ember az örületbe kerget, elvette a kenyeremet, és teljesen kifosztogat egy védtelen hadiözvegyet. Maradok tisztelettel abban a reményben, hogy Önök segítségemre lesznek, és megakadályozzák a fosztogatását. Sürgős segítséget kérek.

A levélre ráírva: „Lerakható. Az MB mg-i osztály vez-vel megvizsgáltuk, intézkedtünk, személyesen beszéltünk a levélíróval is. Nádas.”

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1962. 19.ö.e. 156–157.)

V. Sz. P-né kilépési és földkikérési kérelme Németh Károlynak, az MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályára. Tunyogmatolcs, 1962. szeptember 24.

Végső elkeseredésemben, összetört lelkem roncsával fordulok Németh Károly MSZMP Mezőgaz. Osztály Vezetőjéhez. Kérem, hallgassa meg panaszom. Olvastam a Népszabadság

1961. január 8–15. számában az Ön cikkét. „Óva intek mindenkit az önkényeskedéstől, mert az ilyen eljárások mélyen aláássák a Párt tekintélyét.” Ez nagyon szép figyelmeztetés, de hogy mennyire nem tartották be, azt az alábbiak bizonyítják. Községünk, Tunyogmatolcs 1960. januárjában termelőszövetkezeti község lett, akkor kimaradt 10 család, közöttük mi is, a férjem még nem ért meg a közös gazdálkodásra. 1961. januárjában ismét agitálók jöttek, s én idegkimerültségemben 1961. jan. 23-án beléptem, aláírtam, mint pártoló tag a helybeli „Új Élet”-be. Én földtulajdonnal nem rendelkező, munkaerőnek nem nevezhető egyén vagyok. 1961. március 27-én rendőr karhatalmú végrehajtás terhe mellett betagosították a férjem, vagyis a V. Sz. P. tulajdonát képező földterületet, és felleltározták a vagyontárgyait. Nálunk közös kereset vagy szerzemény nincs. Mikor az uram az ingó és ingatlanait örökölte, engem – ezt az egész falu tudja – még nem ösmert. Mi szegény emberek vagyunk, mindkettőnknek a második házasság, hat gyermekkel, eredetileg csak háromfélék a gyerekek, de valóságban tízfélék, ezáltal a helyzetem még rosszabb, vége a családi békének, s az otthon nyugalmanak. Ismételten kijelentem, az én nevemen földtulajdon egy kadráth sincs, így az én aláírásom semmis, itt nincs, ami vigye egyik a másikét. Bár ismerjük a Trv. 20§-t, valamint a 39§-t is, de a hangsúly nálunk azon van, hogy én a pártoló tagként aláíró, földtulajdonnal nem rendelkező egyén vagyok, az én nevemen semmi sincs, itt nincs, amin keresztül jogosan elvihették volna az uram tulajdonait. Nem, ebbe nem tudok belenyugodni, hogy egy aláírással kiraboltam és mindenétől megfosztottam a férjemet, mert ez a valóságban így néz ki. Mert ez törvénytelen és embertelen eljárás a XX. században, ilyen esetekben a földtulajdonnal rendelkező aláírása az érvényes. Mivel országunkban még tisztelik a magántulajdont, erre való tekintettel kérem a V. Sz. P. nevén álló, és az ő tulajdonát képező földterületnek a kiadását (31§1), valamint a (Vr.69.§ 2.be) a rendkívüli kilépés előírása szerint. Itt tsz-bomlasztásról nincs szó, itt csak egy emberről van szó, aki semminek nem írt alá, így a tsz-nek nem tagja, általa a tsz-taglétszám ma nem kevesbül, a földje kiadásával a tsz táblája nem csorbul, mert ez külön áll a tsz táblájától, ezt 1960. márciusában a Földrendező Bizottság az egyénieknek mérte ki. Nagyon kérem Önt, az ügyem megfontolására. Bár nem hiszem, hogy ez az ügy új volna, mert a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságán 187/897.162 szám alatt május 28. óta pihennek a kérelmeink, azzal az elutasítással, hogy „szabálytalanság nem történt, mert a felesége tagként lépett be a termelőszövetkezetbe”, „Felesége kilépési kérelme nem tartozik a Titkárságra”, a lényegen mindenütt túlnéznek, én csak mint pártoló tag írtam alá v. léptem be. Az én nevemen földtulajdon nincs. Ezt értsék meg, ezen ne nézzenek túl, egy nincstelennek az aláírásán keresztül eltulajdonítani a másik fél tulajdonát. Ez törvénytelen és embertelen eljárás. Mert elismerem, hogy szép és nemes cél a

termelőszövetkezetek megszilárdítása, csak nem ilyen eljárások mellett. Rettenetes a helyzetünk, mindenütt felületesen elutasítják az embert, nincs az országban egy olyan Ember vagy egy olyan Szerv, akik meghallgatnák és részletesen megvizsgálnák fájó sérelmeinket? És törvényes igazságot szolgáltatnának a rászoruló szegény embereknek, és az ilyen tévedéseket és önkényességeket megszüntetnék falusi viszonylatban. Nem ártana Mátyás királyként szétnézni a falvakban. Az újságcikke után kérem az ügyem megértésére és komolyabb megvizsgálására, s kérem szerencsétlen helyzetem megértésére, a családi béke és az otthon nyugalmaért kérem a férjem földjének a kiadását. Dr. Nagy László és Dr. Seres Imre összeállításának a (Vr.69.§.2.) bekezdése alapján. A sok elutasítás után is fönntartom, és itt is bejelentem a tsz-ből való kilépési szándékomat, és kérem a Föntebbi Hatalmak és az ügyhöz tartozó Szervek hozzájárulását, és kérem a V. Sz. P. nevén álló földterületnek a kiadását. Kérésem teljesülését, és ügyem mielőbbi törvényes és igazságos elintézését várva maradtam tisztelettel V. Sz. P-né.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1962. 19.ő.e. 159–160.)

Nádas Gáspárnak, az MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztálya alkalmazottjának levele a tunyogmatolcsi V. Sz. P-nénak tsz-ből való kilépési szándékáról. Budapest, 1962. szeptember 28.

Németh Károly elvtársnak küldött levelében leírt kérésének, mely szerint a szövetkezetből való kilépési kérelmét és földjük kiadását vizsgáljuk meg, nem tudunk eleget tenni. Nem tudunk azért, mert ez a dolog kizárólag a termelőszövetkezet közgyűlésére tartozik. A szövetkezeti közgyűlés dönt – éppen a 7. tvr-ben biztosított jogánál fogva – a tagok felvételéről, vagy kizárásáról. Ha figyelmesen elolvassa a 7. sz. tvr-t, akkor azt is megtudja, hogy a termelőszövetkezetből a belépéstől számított három év után kérheti csak a kilépését (17. paragrafus). Az Ön belépésétől eddig még csak valamivel több, mint másfél év telt el. A 7. sz. tvr. világosan szabályozza a föld bevitelének kérdését is. A 20. paragrafus első bekezdése félreérthetetlenül előírja, hogy a szövetkezeti tag „a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, használatában, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában lévő összes földet...” stb. köteles a szövetkezet közös használatába adni, kivéve a törvényesen visszatartható háztáji földet. Ugyanez vonatkozik a pártoló tagokra is mind a földbevitel, mind az egyéb termelőeszközök

bevitelénél, amelyekért (állat, felszerelés, stb.) a szövetkezet a felértékeléskor megállapított árat a jogszabályokban (7 tvr.), és annak végrehajtásáról készült rendelet rögzített levonásokkal kifizeti. A belépésnél tehát, ha a férj, vagy a feleség lép is be, függetlenül attól, hogy telekkönyvileg a férj vagy a feleség nevében van a föld és a felszerelés, a földet és a felszerelést is a szövetkezet közös használatába kell adni a háztáji föld és a háztájiban tartható állatok és felszerelések kivételével. Az Önök esetében tehát törvénytelenység nem történt. Önöket nem rabolta ki senki, hiszen földjük továbbra is megvan. Azt javasoljuk, hogy férjével együtt haladéktalanul kapcsolódjanak be a szövetkezet közös munkájába. Ha férje nem élethivatásszerűen foglalkozik a mezőgazdasági termeléssel, tehát nem dolgozó paraszt, hanem szakmunkás vagy más alkalmazott, akkor Ön vegyen részt a szövetkezet közös munkájában. Ha viszont férje és Ön is dolgozó paraszt, akkor jogszabályellenesen lett pártoló tag, és Önt akkor rendes szövetkezeti tagnak kell tekinteni.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1962. 19.ö.e. 158.)

VIDÉKI HELYZETKÉPEK ÉS A KOLLEKTÍV ÜZEMFORMÁK MILIÓI

A váci járás főszolgabírójának „helyzetjelentése” az alispánnak. Vác, 1945. február 22.

Jelentem, hogy a járás egyes községeinek elfoglalása 1945. december hó 6. és 16. napjai között történt, részben könnyű, részben súlyos harcok után. A legtöbbet szenvedett Dunakeszi, Alag, Fót és Mogyoród, mely községek területén úgyszólván az egész megjelölt időszakban a legsúlyosabb harcok voltak. Fót község területén pl. az épületkárok kb. 65 %-osak, ezzel szemben a kisebb községek, különösen az Aszód–Vác és Budapest–Vác országutak által határolt háromszögben fekvők, úgyszólván harc nélkül kerültek át orosz kézre. Az orosz hadsereg Vácra december hó 8-án vonult be, néhány nap múlva az orosz parancsnok rendeletére a járás vezetését átvettem, mint olyan, aki egyedül maradtam a városban, aki valaha is vármegyénél, vagy járásnál dolgozott. A főszolgabírói hivatal fogalmazáskarából senki nem maradt a járásban, a segédhivatali személyzetből többen azonnal munkába álltak, a még eddig nem jelentkezettek pedig a közeli jövőben munkájukat felveszik. Azonnal munkába állottak: Kőhalmi Béla kisegítő munkaerő és Molnár István vm.

altiszt. A közeljövőben munkába állnak: Köhalmi Klára, Groszman Ilona, vitéz Simon Istvánné szegődményesek, és özv. Szilágyi Kálmánné vm. irodafőtiszt. Erdős Géza ny. vm. díjnok, szolgálattételre berendelve a kihágási ügyeket kezelte az oroszok bejövetele előtt, munkája azonban még időszerűtlen. Szakszerű és gyakorlott munkaerők hiányában Stiglicz Lajos menekült közs. vezetőjegyzőt és fiát, Zoltánt, ki jogszigorló és jegyzőgyakornok, szolgálattételre berendeltem. Ugyancsak a hivatalban teljesít szolgálatot özv. Koczor Károlyné magántisztviselő, nagy gyakorlatú, jó munkaerő. A Duna-parton fekvő járási székház és környéke a legsúlyosabb harcok színhelye volt. A Dunára néző ablakok pl. gépfegyverállásként szolgáltak. A bevonulás előtt az egész épület összes ajtóit lezárva lettek, azonban mindezt felfeszítve, a berendezést úgy a hivatalban, mint a hozzátartozó főszolgabírói lakásban feldúlva és megrongálva találtam. A megmenthető és használható tárgyi felszerelést a rendőrség épületébe szállítottam, ahol a hivatal most is működik. Elöljáróságok helyzete. Az orosz megszállást hivatali helyükön várták meg: Pintér József váchartyáni, Szabó Balázs püspökszilágyi, vitéz Ecsery Rudolf acsai, Alberti István püspökhatvani, Székely Károly váckisújfalui és Kovács Vencel főti vezetőjegyzők, néhány nap múlva községbe érkezett Piros György szödi vezetőjegyző, kik valamennyien a község bizalmát élvezve folytatják munkájukat. Keresztes Pál őrszentmiklósi, Dr. Orbán László felsőgödi és Czobel Béla alagi közjegyzők visszaérkezésük után hivatalukat nem foglalhatták el, mert a községnek távollétükben életre hívott önszerve működésüket, illetve munkájukat nem kívánja. A kérdés a front közelsége miatt egyelőre nem rendezhető. Egészségügyi helyzet. Dr. Hofer Ferenc m. kir. járási tiszti főorvos a városból eltávozott, így teendőinek ellátására Dr. Ruzicska Béla városi tisztiorvost kértem fel. Hasonló módon oldottam meg a községi orvosok eltávozásával felmerülő kérdéseket, annál is inkább, mert a közlekedési viszonyok nehézsége miatt az Őrszentmiklós községben fellépett (eddig két megbetegedés) hasi hagymázjárvány leküzdése – gyógyszerek hiányában – feltétlen orvos jelenlétét írja elő. Ugyancsak parancsoló szükség a házasság előtti orvosi vizsgálat véghezvitele, melyet szintén fent vázolt módon végzünk. Közélelmezés. A járás területén számba vehető élelmiszert a német haderő kivonulása előtt elszállította. A nagyobb gazdaságok számottevő terménykészletei az orosz haderő zsákmányát szolgálták, a gazdaságok vetőmag és cselédek részére kiadandó évi járandóság nélkül állanak. Nagyjából ugyanez a helyzet a kisebb gazdaságoknál is, tehát az élelmezésre terményfedezet nincsen. A húsellátásra remény sincsen, annál inkább, mert az állat igénybevétele még mindig folyik. Egyes községek a legmesszebb menő önsegéllyel csak a f. hó végéig bírják biztosítani a csökkentett kenyéradagokat, további kilátásaik: az éhínség. Segítségre annál inkább nincsen kilátás, mert a járás összes községei oly magas

beszolgáltatási kötelezettséggel lettek terhelve, melynek eleget tenni nem tudnak, így a segítségnyújtásról sem lehet szó. Leginkább kétségbeejtő a helyzete Felsőgöd, Alsógöd, Dunakeszi, Alag és Fót községeknek, melyeknek területén 14 napon át a legsúlyosabb harcok voltak, s még ma is a legnagyobb számú katonaság állomáshelyei. Rendészet. Az összes községekben önkéntes rendőrszolgálatot rendszeresítettem. A rendőrszolgálat természetesen nem jelenti egyben a közbiztonságot, mert a legsúlyosabb önkényeskedések még ma is napirenden vannak. Iskolák. A járás iskolái közül először Alag községben kezdődött meg a tanítás, azonban ma ismét az összes községek olyan nagy tömegű katonát szállásolnak, hogy az iskolák csak ezt a célt szolgálják. Posta. A községek között rendszeres futárszolgálatot hívtam létre, f. hó 15. óta azonban már a rendszeres postaforgalom megindult. Zsidó vagyonrendezés. A járás egyes községei eddig 14 munkaszolgálatot teljesítő zsidó – részben családjával együtt – visszatérését jelentették. Vagyon ügyeikben a Vác városban felállított zsidó ingóvagyon rendezési ügyosztályhoz utasítom őket. Pártok. Különböző időben, különböző pártok kezdték meg működésüket, minden rendszer nélkül, akik néhány községben a közigazgatás vezetését is kezükbe vették. Járási nemzeti bizottság még nem alakult, így a pártéletről áttekintés nincsen. Gyárak. A Dunakeszin létesült Óceán konzervgyár tárgyi felszerelésének elvesztése miatt üzemképtelen. A járás nagyobb malmai közül mindkét veresegyházi malom üzemben van. A kisebb malmok közül a dunakeszi malom ma még dolgozik, azonban hajtóanyag (gázolaj) hiánya miatt néhány napon belül beszünteti üzemét. Kenőolaj hiány miatt azonban az összes malmok a legrövidebb időn belül leállnak. Termelés megindítása. A mezőgazdasági termelés megindítása a legsúlyosabb problémát képezi. A traktorállomány szám szerint és állapotban kielégítő, üzemanyag hiánya miatt azonban gépi szántásra nincsen remény. Az ígásállatok száma oly kevés, hogy egy-egy község határának megmunkálására négy-öt község összes igavonóit kell igénybe venni. A marha és sertésállomány Sződ és Püspökhatvan községek kivételével teljesen kipusztítottnak tekinthető. Kérem jelentésem tudomásul vételét.

(Pest Megyei Levéltár, XXI. 52-h. Váci járás főjegyzőjének közigazgatási ir. 122/kig.1945.)

A Szociáldemokrata Párt Mezőkövesdre küldött agitátorának jelentése, 1947. augusztus 13.

Mezőkövesden a járási titkár elosztotta az agitátorokat a járáshoz tartozó községekbe. Feladatunkat a budapesti központ utasítása szerint hajtjuk végre, ami abból áll, hogy

különböző trükkel megfogni a tömeget. Az már egyéni dolog, hogy mely községben, milyen propagandával lehet előjönni. Én véletlenül, de természetesen a járási titkár válogatása folytán, egy olyan községbe kerültem, ami Mezőkövesdtől 18 km-re van, s a Szociáldemokrata Pártnak még párthelyisége sincs. A 2.800 lelket számláló községben van mindenféle párt, csak a szoc. dem. a legkevesebb, 12 tagja van. Legerősebb a Kisgazdapárt és a Kommunista Párt. Úgy látszik, a járási titkárnak nem tetszik a képem, mert úgy válogatott bennünket, mint a lovat a vásárban, hogy kit, hova küldjön. Tény az, hogy a legrosszabban szervezett és a legtávolabbi községbe küldött. Itt, ha levelet küldök, akkor vagy Egerbe kell mennem, 11 km, vagy Miskolcra, 48 km vagy pedig Mezőkövesdre, ami 18 km. Itt is van a községházán posta, de innen kilopják a gyerekek és az ellenzéki politikai egyének. Magamra lettem hagyva, mint egy ejtőernyős, akit a front mögött ledobnak. Elmentem a párttitkárhoz, akit nagy nehezen másnap megtaláltam, hogy mi járatban vagyok. Összehívtam a párttagokat és megbeszéltük a teendőket. Másnap kiigényeltem a községházán egy irodát, amit a „Szociáldemokrata Párt panaszirodája” címmel kiírtattam. Nem várt eredményt értem el. A sok panaszos meglepett, s mint a mentőangyalt kezeltek. Mindenki, aki nálam megfordult, a földosztással kapcsolatos panaszait adta elő. A már eddig felvett adatok szerint 150 személy keresett fel 2 nap alatt. Sajnos, a kommunista elvtársak rosszul dolgoztak, mert ők kezdték a földosztást, és barátoknak, rokonoknak juttattak földet, akkor is, ha nem szorult rá. A falu szegény nincstelenjeit, kik napszámból élnek, meg úgy vágták meg, hogy a földért bizonyos összeget kértek, később a földet visszavették tőlük, természetesen a pénzt nem adták vissza a földigénylőknek, hanem maguk között osztották fel. Ezek után nem lehet csodálkozni, ha a kommunistákat a pokolba kívánják ebben a faluban. A falu neve Noszvaj. A hadifoglyoknak, akik panaszra jöttek, azt mondta a kommunista földosztó bizottság, hogy miért mentek katonának, így nem jár nekik föld. A vidéken minden megterem, gyümölcshegyek és erdők vannak, a falu népe mégis a legnagyobb nyomorban él. Igazságos földosztás esetén 2–300 négyszögöl jutott volna minden parasztnak. Felkeresett a kommunista titkár és együttműködésre szólított fel. Én örömmel mentem bele. Együttesen vágjuk ki a szavazólistáról a nyugatosokat, s más fasisztákat. Előadásokon a munkás-paraszt értelmiségi összefogását hirdetem, sok szocializmust is keverek bele. Azt kérdezik, hogy mi az, magyarázzam meg. Nem tudom, hogy magyarázzam el, mert akkor sokan a szoc.dem-ekre fognak szavazni.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, MKP-ir. 57. f. ö.e. 2776.)

Csizmadia Ferenc népnevelő jelentése Abaúj megyéből. Antalpuszta, 1947. szeptember 1.

Abaúj megye Bódvaszilasi járás, Hídvégardó, Bodvalenke, Becskeháza, Tornaszentjakab községek, valamint Antal- és Katalin-puszták közvetlen a határszélen fekszenek, már földrajzi fekvésüknél fogva is, és a tavalyi gyenge termés, és az ez évi 90%-os aszálykár következtében a háború ütötte sebek még mélyen ott ülnek a nép testében és lelkében. A szegénység nagy, a kétségbeesés kezd úrrá lenni az embereken. Pártunk segítségére nagy szüksége van az ottani népnek, mindenféle vonatkozásban. A kedvezőtlen időjárás is az ellenfeleknek dolgozik, mindenféleképpen. Pl. több esetben találkoztam újgazdákkal, de leginkább feleségeikkel, akik úgy nyilatkoztak, hogy jobb volna, ha visszajönnének a volt földbirtokos urak, legalább volna kenyérük. Ami pedig a föld nélküli földmunkásokat illeti, a nagy nincstelenség folytán olyanmilyira a befolyásuk és hatalmuk alatt tartják a falvak módosabb gazdái, hogy azok a legtöbbször meggyőződésük ellenére is kénytelenek magukat pártunktól visszatartani és nem mernek a nyilvánosság elé jönni, sem a saját maguk, sem pedig társaik érdekében. Azok a falusi elvtársaink pedig, akik semmivel sem törődve vállalnak mindent, mert vannak ilyenek is minden faluban, ha összeütközésbe jönnek a gazdákkal, mint munkaadókkal, vagy mint politikai ellenféllel, a hatóságok részéről a legtöbb esetben még akkor sem részesülnek kellő támogatásban, ha a törvények minden módot és lehetőséget meg is adnak erre. A reakció ezt igyekszik is a saját maga részére kihasználni, mindenféle formában. Ez az egyik oka annak, hogy a reakció oly nyílt kegyetlenséggel viselkedik falvainkban és tanyáinkon.

Helyzetjelentés. Hídvégardó község a megye egyik legreakciósabb községe, körülbelül 1.800 lakossal. Pártunknak 23 tagja van, ebből 5 aktív. Szereztünk a választási népneveléssel 3 új párttagot, van 25 erősen szimpatizáló. A választási eredmény a 945-öshöz képest szép, most 11%. Becskeháza község 650 lakossal. Pártunknak 12 tagja van. Ebből 3 aktív. 3 új tagot szereztünk a választási népneveléssel, 20 szimpatizáló; a választási eredmény a 945-höz képest itt is szép, most 12%. Tornaszentjakab község kb. 1.400 lakossal. Pártunknak 13 tagja van, ebből 3 aktív. Szereztünk a választási népneveléssel 3 új párttagot. Szimpatizáló 25. A választási eredmény a 945-höz képest nagyon szép, a mostani 12%. Bodvalenke. Szervezetünk egyáltalán nincsen. Párttagunk 1 van. Szervezetünk kiépítéséhez hosszabb idő kell. Szoc. dem és agrárbefolyás alatt van. Antal- és Katalin-puszták. Sajnos itt még azt az arányszámot sem találjuk meg, amit a falvakban. A két tanyán alig van 6–8 párttagunk. Az ok a maradiságban található. Sokat kell velük foglalkozni. Antal-pusztán állomásozik az egyik

határőrvadász őrszakasz, 21 emberrel, ebből pártunknak 19 tagja van, a parancsnokkal az élén, aktív 5. A választási eredmény 99%.

Észrevételeim, hibák és bajok. Hibák és bajok történtek akkoriban, és azóta is a földosztással kapcsolatosan különböző formákban, ami most nagyon is visszahat. Nagy hiba az, hogy kivétel nélkül a falvakon a vezető elvtársaink képzetlenek, és kevésbé kommunisták, túl önzők, anyagiasak. A hatósági közegek viselkedése a mi szempontunkból egyáltalán nem megfelelő, sőt, káros. A papság 90%-a visszaél a demokrácia által nyújtott és élvezett jogokkal. A tavalyi gyenge termés és az ez évi 90%-os aszálykár által okozott bajokat és károkat a ravasz és rafinált reakció igyekszik felhasználni. Az amúgy is már sokszor becsapott és félrevezetett hiszékeny falusi népeknél az Isten verésének tudja be, illetve magyarázza és tálalja a szegény dolgozó nép elé a papságon keresztül.

Tennivalók. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy legelsősorban is gazdasági téren kell, hogy a szorongatott dolgozók segítségére siessünk, már annyira, amennyire erőnkől telik. Azután pedig nagy súlyt kell, hogy fektessünk a falvakban vezető elvtársaink kommunistává való nevelésére. A reakciót pedig mindenféleképpen ártalmatlanná kell tennünk. Hogy ezt elérhessük, nem szabad válogatnunk az eszközökben.

Javaslat. 1. A falvakban és tanyákon minden 20 holdon aluli földműves annyi vetőmagot kapjon, amennyire szüksége van, és azon kívül legyen biztosítva az egész évi kenyere a felemelt fejadag szerint. 2. Történjék gondoskodás arról, hogy a nagy takarmányhiány folytán eladásra felkínált állatjaikért megfelelő árat kaphassanak. Ne legyenek kitéve a szívtelen kufárok kapzsiságának. 3. Kövessen el pártunk mindent, hogy a falvak és tanyák szegény lakói olcsó és jó minőségű ruha- és lábbelihez jussanak még a tél beállta előtt, mert erre is nagy szükség van. 4. A hatósági közegek szigorú felülvizsgálata és megrostálása, mert itt még sok a gaz. Úgyszintén minden kedvező alkalmat felhasználni arra, hogy a falvak községi, egyházi iskolái államosítva legyenek, hogy a papság befolyása alól mentesíttessenek. 5. Nagy szükség van arra, hogy községeinkben és tanyáinkon képzett kommunisták vegyék át a vezetést. Ezért a tél beálltával nyissunk képző tanfolyamokat a falusi és tanyai elvtársaink kiképzésére. 6. A falujárást fokozni, kiterjeszteni, az egész országot felölelni. Nem szabad, hogy csak egy község is vagy tanya kimaradjon. Ez elengedhetetlenül szükséges többféle szempontból. Példa erre Tornaszentjakab község, ahol a miskolci elvtársaink egyszer kint voltak a harangokat meghegeszteni, és több családnál is végeztek hasonló munkát. Itt már egész másképp vélekednek a kommunista pártról. A reakció itt már gyengébb. Végül megemlíteni kívánom, hogy embereket még annyira félni valamitől nem láttam, mint ott a falvakon és tanyákon a kolhosztól. Ha megkérdeztem tőlük, hogy mi az, amitől félnek, vagy

idegenkednek, a válasz 98%-ban a kolhosz volt, csak ezután jött a vallás, az egyház és az Isten. Így érthető, ha a reakció ép erre fektette a fösúlyt és mint mumust dobta a nép közé, és amint látjuk, különösen a nőknél, ért is el eredményt.

(Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, XXXV/1. 41. Az MKP Abaúj-Torna Megyei Bizottság ir. 47. f. 2. alcs. IV.61.ő.e. 215–218.)

Borbély Sándornak, az MDP Bács-Bodrog Megyei Bizottság termelési felelősének jelentése az MDP KV Szövetkezetpolitikai Osztályának, a táblás csoportok helyzetéről. Baja, 1949. január 19.

Bács-Bodrog megye területén spontán megalakult táblás csoportok felülvizsgálatával megbízott bizottság 1949. január 3-án megkezdte munkáját. A bizottság vezetője Borbély Sándor, tagjai: Spitzer Árpád és Nagy János. A bizottság megyénk területén felülvizsgálta a bácsalmási, kunbajai, kisszállási és madarasi táblás csoportokat, amelyekről az alábbiakban tesszük meg jelentésünket. Bácsalmás: 1948. őszén kb. 10 táblás csoport alakult, amely csoportok 4 tagtól 24 tagig, 20 hold földtől 160 holdig terjedtek. Ezen csoportok közül egy csoportot (Kocsis-féle) 1948. december 18-án az FM által kiküldött bizottság felülvizsgált és felterjesztett. 1949. január 3-án a fenti bizottság kiszállt és felülvizsgálta a Bergmann-féle táblás csoportot, amely 24 tagból és 130 hold földön alakult. A bizottság ismertette a vezetőséggel a kiszállás célját. A vezetőség ezután taggyűlést hívott össze, amelyek előtt ismertette a bizottság a kormány táblás csoportokra vonatkozó rendeleteit és a működési szabályzatot. A csoport az 1. sz. működési szabályzatot fogadta el. A kérdőív és az ütemterv elkészítése után a Földművelésügyi Minisztériumhoz aláírandó kérvényt a csoport tagjai közül 8-an megtagadták. A tagság szociális összetétele nagyon rossz volt, 80%-uk sváb, akik később kijelentették, hogy ők csak azért szövetkeztek táblás csoportba, mert különben nem kaptak volna földet, tervük az volt, hogy 1 évig így táblában művelik, s utána széjjel parcellázzák. A bizottság e csoportot nem látta életképesnek, s így fel sem terjesztette. Felülvizsgálatra került a bácsalmási volt EPOSZ-csoport, jelenleg Ságvári Endre néven működő táblás csoport. E csoport 1948 őszén alakult 26 taggal. A tagság szociális összetétele nagyon rossz volt, 40%-a volt földműves, míg 60%-a iparos, kulák, drogurista és nagykereskedőből tevődött össze. A kiszállásunkkor a csoport vezetőségével való tárgyalásaink után közöltük, hogy a csoport ilyen összetételben nem működhet. A vezetőség belátta igazunkat, és az oda nem való elemeket eltávolította tagjai sorából. A csoport

megfelelő tanya-épülettel nem rendelkezett, és mivel az előző Bergmann-féle csoport táblás művelésre nem alkalmas, így a bizottság eljárta a Földhivatalnál, hogy a Bergmann-féle csoportnak juttatott tanyát adja át a Ságvári Endre csoportnak, ami meg is történt. A Bergmann-csoport földigényét más földterületekből elégítették ki. Az átalakult Ságvári-csoportnak 22 tagja van és 186 kat. hold földön gazdálkodnak. Most a csoport szociális összetétele jó, teljesen nincstelen parasztokból áll. A csoport megsegítésére a Földművelésügyi Minisztériumhoz a javaslatunkat felterjesztettük. A csoport tagjainak többsége a Magyar Dolgozók Pártjának tagjai. A többi hét csoporttal nem foglalkozunk, mert azok összetétele a követelményeknek nem felelt meg, azért, mert az egyik csoport tisztán iparos, a másik tisztán rendőr, a harmadik molnárokból tevődött össze, amelyek malmokban állásban vannak, és mellékfoglalkozásuk a földművelés. A többi négy csoport pedig olyan kis taglétszámú, és kis földterületekkel rendelkeznek, és nagyrészüket szintén nem földműves.

Bácsalmás községben a dolgozó parasztság részéről a táblás műveléssel kapcsolatban a hangulat jó, nagy érdeklődés nyilvánul meg a táblás gazdálkodás felé. Kulák és klerikális reakció agitálása tapasztalható a községben, de eredménytelen.

Kunbaja: 1948. őszén 6 csoport alakult. A csoportoknak 30 tagja és 122 kat. hold földje volt. Kiszállásunkkor a csoportok vezetőségével való tárgyalásaink után közöltük velük, hogy így nem életképesek, amit ők be is láttak, és elhatározták, hogy a hat csoportot egyesítik. A csoportok megfelelő tanya-épülettel nem rendelkeztek, és olyan kis földterületen gazdálkodtak, hogy így nem voltak életképesek. A bizottság eljárta a megyei Földhivatalnál, hogy juttasson a csoport részére a jelenlegi földterületük mellett lévő Szauer Márton féle tanyát a hozzátartozó földterülettel. Így a csoportnak 222 kat. hold földje van egy tagban, megfelelő tanya-épülettel. A csoport szociális összetétele jó, mind 5 holdon aluli dolgozó, kisparasztokból áll. Kb. 10 tagnak 1–1 lova van, amit még jelenleg a csoport gazdálkodásba bevinni nem akarnak, azzal az indokkal, hogy minden tagnak külön-külön juttatott földje is van, de ígéretet tettek arra vonatkozólag, hogy ősszel jószágait is beviszik a csoport gazdálkodásába. Mindenféle mezőgazdasági munkát, így már az őszi vetést is teljesen kollektíven végezték el és fognak végezni. A csoport tagjai mind MDP-tagok. Kunbaja községben a táblás csoportokkal kapcsolatban a hangulat nem a legjobb, mert az újjgazdáknak egy része is ellenszenvesen fogadja, nem fölvilágosultak még, határ menti község, és a kulák befolyás is nagyban hozzájárul ehhez. Ennek ellenére a csoport tagjai nagy lelkesedéssel dolgoznak.

Madaras: 1948 őszén két csoport alakult. Az egyik csoport 22 taggal 70 kat. hold földön gazdálkodik. A csoport tagjainak összetétele olyan rossz, hogy már az őszi folyamán a

búzavetéshez és a műtrágya szórásához karhatalommal kellett a csoport tagjait kihajtani. A bizottság ezen csoport vezetőivel való tárgyalások után nem látta szükségesnek a csoport értekezlet összehívását, mert ilyen összetételű csoporttal táblás művelési termelést nem lehet folytatni. Így a csoport automatikusan fel fog oszlani. A másik csoport 10 taggal, 120 hold földön alakult. A földterület a tagok lakásától 14 km távolságra van Bácsborsod község határában. Kiszállásunk alkalmával megállapítottuk azt, hogy a csoport földterülete olyan rossz, ugyanis 80%-a futóhomok. Ősszel rozst november végén vetettek, amely még mai napig kikelve nincsen, sőt, a mag egy részét a szél a homokkal együtt elhordta. Ilyen földterületen táblás művelést folytatni nem lehet, ezért a bizottság felhívta a tagság figyelmét, hogy maradjanak együtt, és amint az első alkalom nyílik arra, hogy földterületet tudunk nekik biztosítani, előnyben fogjuk őket részesíteni. A csoport szociális összetétele jó, csak a művelésük alatt álló földterület rossz minősége miatt nem maradhat meg mint táblás csoport. Nem bírták volna el azokat a beruházási terheket, amit mint táblás művelési csoportnak megsegítéseképpen a bizottság javaslatba hozhatott volna. A csoport minden egyes tagja meg is értette ezt, és politikai, mind gazdasági hátránytól mentesen belenyugodtak, hogy ilyen adottságokkal nem működhetnek tovább. A harmadik csoport egy hónappal ezelőtt 14 taggal alakult meg. A csoportnak földterület nem áll rendelkezésre, ezért a bizottság eljárta a megyei Földhivatalnál, hogy a csoportnak a madarasi határrészben lévő, Haász Mihály féle földterületet juttassa, amely 85 kat. hold földből áll, és csoport gazdálkodásnak megfelelő tanya-épülettel. A tanya egyik istállójában egy kendergyár van üzemben. A földhivatal vezetőjétől konkrét ígéretet kaptunk, hogy a fenti földterületet tanyával együtt, 1 pár lóval és a szükséges gazdasági felszereléssel kiutalja a csoport részére. A szociális összetétel jó. A táblás csoport tagjai MDP-tagok. A faluban igen erős a klerikális és kulák befolyás, azon kívül határ menti község Madaras, s ezért igen sok a kettős birtokosok száma, s ennek tulajdonítható, hogy nincs nagy érdeklődés a táblás műveléssel kapcsolatban, ezek ellenére a csoportban dolgozó emberek lelkesen dolgoznak.

Kiszállás: 1948 őszén egy csoport alakult a 9.000-es rendelet értelmében, fölszabadult 168 hold földön 10 taggal, akiknek nagy része ezen földterületen mint béres dolgozott. A csoportnak tagjai között volt egy bérlő és másik tag, aki kispolgári beállítottságú volt, s ez a két tag volt a csoport rossz szelleme. A csoport többi tagja a lehető legszegényebb körülmények között él, nem embernek való lakásokban laknak, míg a volt bérlő egy 3 szobás lakást mellékhelyiségeivel tartott fenn. A fent említett két tag miatt a bizottság egy teljes napi tárgyalás után a csoporttal a legkezdetlesebb művelési formát sem tudta elfogadtatni. De amikor a taggyűléssel ezt a kettőt kizáratta, és megmagyarázta a táblás művelés előnyeit,

akkor rájöttek arra, hogy csak ez a helyes út, amely a megélhetésüket biztosíthatja. A csoport összetétele jó, nagyrészüket MDP-tag. Kisszállás községben általában az emberek politikailag nagyon elmaradottak, és a megyében talán itt van a legnagyobb kulák befolyás. A meglévő csoport tagjai igen lelkesen dolgoznak.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276. f. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 113.dosszié, Bács-Kiskun Megye, 99–101.)

Szőke Márton és Gyarmati József bizalmas jelentése a Szabolcs-Szatmár megyei úti tapasztalatokról az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya számára. Budapest, 1949. szeptember 19.

Feladat: 1. Középparasztság, kisparasztság álláspontja a tszcs-vel kapcsolatban. Van-e újabb alakulás? 2. Megalakult tszcs-tagok ingadozása. Van-e a csoportból kilépés? Mindkét megyében egy-egy községet vizsgáltunk meg, Szabolcsban Tiszaeszlár, Szatmárban Szatmárökörítő községet. Mindkét helyen beszéltünk a Megye Bizottsággal is. Szabolcs megyében a Megye Bizottság közölte velünk, hogy a tagosítást lényegében minden kijelölt községben befejezték. Egy-két helyen még most folyik a kulákoknak a földek átadása, azonban ez is egy-két nap alatt befejeződik. Megye Bizottsági elvtársaink elmondották, hogy az egész megye területén, tehát azokban a községekben is, ahol nem volt tagosítás, mozgolódás tapasztalható a tszcs-k irányában. Ez különösen az újjgazdáknál mutatkozik meg. A régebbi kisbirtokos parasztok tartózkodóbbak, mint az újjgazdák. A középparasztok még a legtöbb helyen passzívak, érdeklődnek ugyan a tszcs-k felől és beszélnek is róla, de a csoportba tagnak nem lépnek be. Az egész Szabolcs megyében – bár még nincs kiértékelve számszerűen – elvtársaink véleménye az, hogy a megye területén 5–6 középparasztnál több nincsen a termelőszövetkezeti csoportokban. A régebbi és az újonnan alakult tszcs-k tagjai is döntő többségükben újjgazdákból és nincstelen agrárproletárokból tevődik össze. A Megye Bizottságban dolgozó elvtársainknak az az általános tapasztalata, hogy a középparasztok és a kisparasztok érdeklődése a tszcs felé megvan, azonban – és ez különösen áll a középparasztokra – még ennél tovább nem igen jutottak. Az utóbbi két hétben kb. 10 új tszcs alakult. Az újonnan alakult tszcs-éknél a tagok döntő többsége ugyancsak újjgazdákból tevődik össze. Minden község nevét, ahol új tszcs-k alakultak, nem tudták velünk közölni. 4 községet neveztek meg: Zsurk, Gégény, Kisléta, Máriapócs. Az új tszcs-ék alakulását általában mindenütt Pártunk tagjai, a pártszervezetek vezetősége kezdeményezi. A tapasztalat

azt mutatja, hogy ezek be is lépnek a csoportba. Általános tapasztalat az, hogy az alakulni kívánó csoportoknál hosszabb ideig vannak igen erős viták, de amikor a csoport megalakul, akkor általában szilárd. Vagyis a megalakulás után nem tapasztalható ingadozás és kilépés a csoportból. A Megyei Bizottságban úgy értékelik a helyzetet, hogy a tagosítás előtt 30 tszcs volt a megyében, év végére kb. 50–60 tszcs fog alakulni. Tiszaeszlár községben kint voltunk. Részt vettünk a pártnapon is. Itt egy 31 taggal működő tszcs van. A tszcs tagjai újjazdák, vagy olyanok, akik a földreform során kiegészítésképpen kaptak földet. Középparaszt a csoportban nincs. Beszélgetés során elvtársaink elmondották, hogy az egész falu lakossága beszél a tszcs-ról. Pártelnök elvtárs elmondotta, hogy többen vannak olyanok a községben, akik belépnének a tszcs-be, de a családot nem tudták meggyőzni. Különösen az asszonyok és fiatalok részéről mutatkozik igen erős ellenállás. A tszcs tagjai között van egy olyan, aki a földreform során földet kapott, feleségének pedig örökölt földje van. Ő a juttatott földdel belépett a tszcs-be, felesége azonban az örökölt földdel nem volt hajlandó belépni. A községben a tagosítást befejezték, a földeket birtokba adták, a termelőmunka igen erősen megindult. A pártnapon az előadó is foglalkozott a termelőszövetkezeti csoport kérdésével. Az előadáshoz többen hozzászóltak. A hozzászólásból a következőket lehetett megállapítani. A községben a termelőszövetkezeti csoport az érdeklődés központjában áll. Beszélnek a termelőszövetkezeti csoportról és az első évben elért eredményeiről. Az egyik dolgozó paraszt (párttag) felszólalásában azt mondotta, „miért akarnak bennünket bekényszeríteni a termelőcsoportba, amikor mi jelenleg helyzetünkkel meg vagyunk elégedve”. A kényszerítést azzal indokolta, hogy az, aki nem lép be a tszcs-be, annak a juttatott föld után előleget kell fizetni. Nem kap olyan kedvezményt mint a tszcs, több az adó, stb. A másik felszólaló azt mondotta, előbb-utóbb úgyis az lesz a vége, hogy be kell lépni a tszcs-be, mert látjuk, hogy csak azon keresztül tudunk boldogulni, egyelőre azonban még nem lépünk be. Tapasztaltuk, hogy a községben különösen a középparasztok igen passzívak a termelőcsoport felé, és többségük az ellen agitációt is fejt ki. Elvtársaink közlése szerint a községben kb. 100 középparaszt és 12 kulák van. Az itteni tszcs elég jó, szilárd. Pártszervezet megalakult és működik is. Tapasztalható itt még olyan jelenség is, hogy a dolgozó parasztok irigykednek a tszcs-tagokra. Ez abból adódik, hogy amíg a községben a termésátlag 7–8 q volt, addig a tszcs-nél 12 q volt a kenyérgabonánál. Ezelőtt kb. két héttel az egyik gyűlés alkalmával elhangzottak olyan kijelentések egyes egyénileg dolgozó parasztok részéről, hogy a tszcs hízósertéseit szét kellene osztani a község lakossága között. Ezt azzal is indokolták meg, hogy ez úgyis az övékből van, vagyis fizették be adó formájában az államnak. A Szatmár Megyei Bizottságban kérdéseinkre azt a választ adták, hogy náluk a középparasztok viszonya a tszcs

felé jó. Úgy értékelték ezt a kérdést, hogy náluk a középparasztok már tszcs-ék felé tájékozódnak, és be is léptek tagnak. Amikor azonban konkrétan néztük meg a kérdést, megnéztük egyes tszcs szociális összetételét, megállapíthattuk, hogy ezekben egyetlen egy középparaszt nincs. Itt is a helyzet az, hogy a tagok túlnyomó többsége újgazda. Tagosítás előtt 31 engedélyezett, 13 vad csoport volt a megyében. Újonnan alakuló tszcs 4 van. A legutóbbi héten Kocsord községben alakult egy tszcs 34 taggal. Középparaszt itt sem lépett be. Ennél a termelőszövetkezeti csoportnál a következőket lehet megállapítani. 34 tag 43 kh saját földjével lépett be a csoportba, a többi földet felajánlott kulák, és úri birtokból kapták. Nyilvánvaló, ennek a csoportnak az alakulását is nagyban elősegítette az, hogy egy-két hold földjükön ezek az emberek nem tudtak megélni, és arra számítottak, hogy több földjük fog lenni. Ingadozás a megalakult csoportoknál nem tapasztalható. A tagosítás megkezdésekor voltak egyes helyek, ahol kilépések történtek. 27 tszcs-tag lépett ki a tagosítás során, mert nem volt hajlandó földet bevinni a csoportba. Az újonnan alakult tszcs-nél a tagok a földjüket beviszik. A középparasztság szempontjából konkrétan 11 csoport papírját néztük meg a Megyei Bizottságnál. A 11 csoportban 15 főre tehető azoknak a száma, akik 10 holdon felüli földdel rendelkeznek. A 15 kh-t egynek a földje sem haladja meg. Ez a 15 fő is többségében olyan, akik a földreform során 10 kh földön felül kaptak, mert 7–8 vagy ennél is több családjuk van. A Megyei Bizottság értékelése szerint a tszcs szám az év végére kb. 55-re emelkedik fel. Van még egy általános tapasztalat, mind a két megyében, az újonnan alakuló tszcs-taglétszám eléri a 20-at, sőt a legtöbb ezen felül van. Szatmárköritő községet konkrétan megnéztük. Itt két tszcs volt a tagosítás előtt 48 taggal, a tagosítás során a két csoportot egyesítették, és az új belépőkkel együtt 101-re emelkedett fel a taglétszám. Középparaszt a csoportban nincs. A csoport igen jó, szilárd. Maga a párttitkár is tagja a csoportnak. A tagosítás befejeződött. A tszcs-nek és dolgozó parasztoknak birtokába adták a földet, a kulákoknál most van folyamatban, de egy-két napon belül ezt is befejezik. A községnek az elvtársak közlése szerint „gyenge” 50%-a középparaszt és 72 kulák van. A Megyei Bizottság közlése szerint az egyik legerősebb kulák község a megyében. A tszcs tagjai a beszélgetés során elmondották, hogy a középparasztok nem ellenségesek a tszcs-vel szemben. Megállapításuk az, hogy a középparasztoknál egy-kettőnek kellene megkezdeni a belépést, és a többiek is mennének utána, de idáig még ilyen egy sem volt. Összefoglalva: mindkét megyében bizonyos fokig a kisparasztok is, de különösen a középparasztok passzívak a tszcs iránt. Bár érdeklődésük megvan, beszélnek róla. Túlnyomó többsége a tszcs-tagoknak újgazda. A tszcs, különösen ott, ahol tagosítás volt, megszilárdultak, és tekintélyük a községben megnőtt. A kulákok mindkét megyében igen erős agitációt folytatnak. Azt

terjesztik a dolgozó parasztok között, hogy aki belép a tszcs-be, rendszerváltozás esetén 25 botot kap. A kulákoknak ezt a hírverését különösen a dolgozó parasztoknak a feleségeik kapták fel és terjesztik.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276. f. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 142.dosszié, 135–138.)

Rendőrségi jelentés a Csátaljai Földműves Szövetkezetről. Baja, 1949. január 24.

A csátaljai Földműves Szövetkezet az eddigi vezetőség irányítása mellett egyáltalán nem fejtett ki megfelelő tevékenységet. Ennek oka, hogy a vezetőség nem volt tisztában a szövetkezeti kérdés jelentőségével és annak fontosságával. Ezt bizonyítja az, hogy a párttal való kapcsolata hiányos volt, továbbá taggyűlést egyáltalán nem tartottak, a tagságnak sohasem számoltak be a végzett, illetve elért eredményekről, és a szövetkezet életét teljesen 1–2 vezetőségi tag és az ügyvezető elgondolása szerint irányították. További hiba volt itt is, mint falusi szövetkezeteknél mindenütt, hogy a MOSZK szervezési osztálya nem is igyekezett a szövetkezet vezetését átszervezni. Ez onnan származik, hogy a MOSZK volt szervezési osztályvezetője maga sem volt tisztában a szövetkezet lényegesebb kérdéseivel. A szövetkezet 1946. márciusában alakult 285 taggal. Az 1946-os évben tevékenységet egyáltalán nem fejtett ki, majd 1947-ben a svábok kitelepítése során 1 pálinkafőző, 2 traktor és 2 cséplőgép juttatásban részesültek. Ugyancsak 1947-ben nyitottak 1 fűszer- és vegyeskereskedő üzletet. 1948-ban a fentiekén kívül létrejött a szövetkezet terményértékesítő szektora, melynek keretében az 1948-as évben 60 vagonos terményforgalmat bonyolítottak le. A szövetkezet ez ideig tagjainak kedvezményt, illetve osztalék-juttatást eszközölni nem tudott. A szövetkezettől teljesen függetlenül működik Csátalja községben egy 11 tagból álló táblás csoport. A táblás csoport tagjai vagyonuk teljes beadásával vesznek részt a táblás csoportban. A csoport kollektív gazdálkodást a harmadik minta szerint folytatja. A szövetkezet keretén belül, de azon kívül sem földbérlo csoportok nem működnek. A szövetkezet ez ideig 70 kat. holdon kötött szerződéses termelést, mely területbe őszi kalászosok lettek elvetve. A szövetkezet életében nyíltan, reakciós befolyás ez ideig nem volt észlelhető. A szövetkezet adminisztrációjában és gépeinek kihasználása terén szabotázs ez ideig nem volt észlelhető, ellenben a lakosság erősen vallásos magatartása miatt a szövetkezeti tagságnál is észlelhető bizonyos klerikális befolyás. Ez a befolyás a szövetkezeti életet csupán annyiban gátolja,

hogy amikor megalakult a táblás csoport, sokan ezt helytelennek találták, mondván azt, hogy ez a csoport elkezdte, és a többi gazdákat belekényszerítik a kollektív gazdálkodásba. Erre vonatkozó részletes jelentésemet már külön megtettem. A szövetkezet tagsága ez ideig nem nagyon törődött a vezetőség munkájával. Ennek oka, hogy nem voltak tisztában a szövetkezeti tagsági jogaikkal, de még kevésbé voltak tisztában a földműves szövetkezet célkitűzéseivel, feladataival, illetve a szövetkezeti élet jelentőségével. A tagság hangulatát figyelve megállapítottam, hogy azok a szövetkezeti mozgalmat egy Hangyában hasonló szövetkezeti mozgalomnak látták, melyben az igazgatóság és az ügyvezető véleménye volt csak fontos, a tagság csupán formai valami. Ezen pontban is a hiba legnagyobb okozója volt az ismeretterjesztés és a szervezettség hiánya, ami elsősorban a MOSZK volt szervezési osztályának hibája. A szövetkezet a község életében különösebb befolyással nem bír. Ennek oka, hogy a helyi népi szervek, valamint a község elöljárósága is a közelmúltban egyáltalán nem foglalkozott a szövetkezeti kérdéssel, csupán akkor kezdett azzal foglalkozni, amikor a kormány ezen kérdést napirendre tűzte ki, és a sajtóban, rádióban, pártvonalon egyaránt hangoztatta a falu szocializálását és ezzel kapcsolatban a szövetkezeti kérdés fontosságát. A szövetkezet tekintélyét az is befolyásolta, hogy a Földműves Szövetkezeten kívül szerepelt egy úgynevezett Székely Földműves Szövetkezet is. Mivel a község lakossága 95%-ban telepesekből áll, melynek több mint 50%-át székelyek képezik, így a község lakossága teljesen két pártra szakadt a szövetkezeti kérdésben, és ennek következtében egyik szövetkezet sem bír kellő tekintéllyel és befolyással a község életében. Egyébként az említett Székely Szövetkezet f. hó 23-án fúzióra lépett a Földműves Szövetkezettel. Erről szóló jelentésemet külön megtettem. A szövetkezetnek a párthoz való viszonya a közelmúltban rossz volt. Ez csupán akkor kezdett jobb mederbe folyni, amikor ez kormányprogrammá vált. De még jelenleg sem felel meg az összhang a párt és a szövetkezet között, melynek oka, hogy maga a párt vezetősége nem fejt ki kellő tevékenységet az egységes szövetkezet létrehozásában, és ennek oka az volt, hogy a községben lévő két különböző Földműves Szövetkezet fúziója igen nehezen tudott létrejönni. A pártnál észlelt visszasságokat, illetve nehézségeket a párt meggyebizottságának tudomására hoztam. A szövetkezet és a helyi gépállomás viszonya ez ideig elég hiányos volt, annak dacára, hogy a gépállomás szintén Csátalján van, és annak a telephelye majdnem teljesen a szomszédságban van a szövetkezettel. Ez a hiányosság annak volt tulajdonítható, hogy még maga a szövetkezet tagsága is idegenkedett a föld géppel való művelésétől. De ez a hiba mindinkább kiküszöbölődik, párhuzamosan a szövetkezet fejlődésével. Ezzel kapcsolatban a gépállomáson lévő informátoromon keresztül utasítottam a gépállomás vezetését, hogy a

szövetkezettel szorosabban építse ki tervszerű együttműködését. De ezen szoros, tervszerű együttműködés nem csak a csátaljai, hanem a környékbeli Földműves Szövetkezeteknél is történjen meg. A szövetkezet keretén belül ez ideig szakoktatások megtartva nem lettek, és ilyen irányú intézkedések ez ideig nem is történtek. A szövetkezeti tagság magatartását figyelve, megállapítottam, hogy a szakoktatás hiánya igen erősen mutatkozik, és kívánatos volna a megfelelő szakoktatások és ismeretterjesztések alkalmazása. A szövetkezet ez ideig belterjes gazdálkodást nem folytatott, csupán a jövő évre vonatkozólag vannak tervei a belterjes gazdálkodásra vonatkozólag. [...] A gyűlés igen nagy érdeklődés mellett zajlott le, mely arról tett tanúságot, hogy jól meg lett szervezve. Különösen a nők részéről volt nagy érdeklődés, és hangoztatták, hogy nincsenek megelégedve, hogy a vezetőségben a nők csupán 3 főben vannak képviselve. Követelték, hogy legalább 5 nőt válasszanak be a vezetőségbe. A közgyűlés viszont a már leírt vezetőség mellett határozott, továbbra is azt tartotta meg. (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-9/558. sz. dosszié, 40–42.)

Rendőrségi távmondásban közölt jelentés a csátaljai tszcs-ról. Baja, 1949. június 25.

Csátalja községben megalakult a termelőcsoport. Földterületüknek nagy részét felszántották, sőt gabonaneműek vetését is megkezdték. A csoporton kívül állók érdeklődve szemlélik ennek működését, és az is érdekli őket, hogyan fognak továbbra is dolgozni, ill. milyen lesz a haszonrészesedés. Ilyen egyének úgy nyilatkoznak, hogy majd meglássuk, mi lesz. Pl. Sz. A. MDP-tag, újföldhöz juttatott úgy nyilatkozott, hogy még nem léptek be a termelőcsoportba, még gondolkodik rajta. V. I. székely telepes, NPP-tag, aki földjuttatásban részesült, kijelentette, hogy ő még ráér utolsónak is a csoportba belépni, majd meglátja, hogy a csoport, hogy fog dolgozni, nem fognak-e veszekedni, nézeteltérésekbe keveredni. Hivatkozott arra, hogy akik a csoportban vannak, mind nincstelenek, s nehéz lesz azoknak így megindulni. A lakosság közül különösen a felvidéki telepesek szemlélik teljesen érdektelenül a termelőcsoport megalakulását. Ezek úgy nyilatkoznak, hogy amíg lehet, egyéni gazdálkodást folytatnak. Pl. Sz. F. 15 kh-as FKgP-tag úgy nyilatkozott, hogy neki nincs semmi kedve a táblás csop-ba belépni, hanem legszívesebben itt hagyna mindent, csak hogy újra hazamehessen. Hasonlóan nyilatkozott O. G. 15 kh-as felvidéki telepes, FKgP-tag, ki a helyi egyházközség vezetőségi tagja. Nevezett kijelentette: „akkor lépek be a táblás csop-ba, ha hívnak, de akkor is csak úgy megyek, ha muszáj!” A DÉFOSZ-vezetőség körében is vannak hangok, kik úgy nyilatkoznak,

hogy a táblás csop-ba ők nem lépnek be. Példa erre D. J. felvidéki telepes, 6 kh-on juttatott, NPP-tag, a csátaljai NPP-szervezet jegyzője, ki IX. 24-én este megtartott vezetőségi ülésen, az egyik vezetőségi taggal beszélgetett, aki tőle megkérdezte, hogy a táblás csoportba nem jönne-e be. D. kijelentette jó hangosan, úgy, hogy, a többi vezetőségi tagok is hallották: „Nem léptem be, nem vagyok bolond! Kihordtam 52 kocsi trágyát. A bolond is kinevetne, hogy megtrágyáztam és otthagytam a földemet.” Egyébként a DÉFOSZ-elnökről azt beszélik a faluban, hogy a múltban csendőr volt, és bizalmatlanul szemlélik a DÉFOSZ-ban való jelenlétét.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-9/558. sz. dosszié, 55.)

Rendőrségi jelentés a csátaljai társadalmi reakciókról. Csátalja, 1950. augusztus 23.

A lakosság hangulata a tszcs-vel kapcsolatosan, ez ideig 32 új tag jelentkezett 70 hold földdel, az újonnan belépők nagy részben szegényparaszt és teljesen nincstelen földnélküliek. A csoportba való belépéstől különösen a Bácskából idetelepült székelyek tartják távol magukat, ennek oka főleg az, hogy nekik ottan volt ilyen Horthy-féle „szövetkezet” gazdálkodásuk, melyben a legnagyobb kizsákmányolásban volt részük. Még erősen hozzájárul passzivitásuk a tszcs-vel szemben, hogy az állami gazdaságba járnak fuvarozni, ahol keresnek hetenként 600–700 ft-ot, a párt részéről történt agitációs munka ez irányban, hogy ezek a jól fizetett fuvarok meg fognak szünni, azonban mégsem lett eléggé ismertetve. A székely telepesek erősen klerikálisak, amit a helyi klérusnak a vezetője Mojzes Ferenc plb. igyekszik is kihasználni, és maga mellé állítani a lakosságot, igyekszik a legszegényebb rétegnek is a bizalmába férközni, az utcán mindenkinek előre köszön, kezet fog és leáll beszélgetni. A párttitkár elvtárshoz, az őrsparancsnokoz elment látogatóba, igyekszik demokrata színben feltüntetni magát, közben a párt munkáját a legteljesebb mértékben igyekszik akadályozni, a lakosságot igyekszik távol tartani a pártmegmozdulásoktól. Mikor a községből áprilisban a kitelepültetés volt, a templomban úgy nyilatkozott „Vigyétek kis poggyászatokat kocsin, mert az úr veletek van és veletek lesz.” Tagosítással kapcsolatban még nincs hír a községben, és a lakosságnak még nincsen tudomása, hogy a községben lesz. Ma reggel a népfront tartott gyűlést 6 órakor, ahol szó volt a tagosításról, a gyűlésen kizárólag a vezetőség volt, a tagosítást helyeselték, hozzászólás nem történt, csupán M. A. kisparaszt párttag jelentette be, hogy új tszcs-t akarnak alakítani, amely kizárólag szőlő- és gyümölcsstermeléssel foglalkozna,

ez ideig bejelentése szerint kb. 10-en volnának, a titkár elvtárs felhívta a figyelmet, ma estig jelentse, hogy hányan jelentkeznek még. A székely telepesek közül székely tszcs-t szeretnének alakítani, ennek fő hangadója B. L., T. A., M. G. középparasztok, akik annak idején a földosztóbizottságban is benne voltak, és saját maguknak előnyöket biztosítottak úgy, hogy a föld területének, valamint a jószág elosztásában (L. B.)

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-9/558. sz. dosszié, 73.o.)

Szarvas Imre, Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai osztályvezető „bizalmas” jelentése az MDP Szatmár megyei Bizottságának a „tsz-mozgalomról”. Mátészalka, 1949. december 23.

Megyénkben a tszcs-mozgalom 1948 tavaszán indult meg, amikor Garbolcon szerveztünk egy közösen termelő csoportot 75 kh-on. Ez a csoport az első felülvizsgálás alkalmával szervezeti és politikai hibák miatt nem lett jóváhagyva, ennek ellenére ez évben is működött mint vad csoport és most ősszel lett jóváhagyva, és jelenleg 21 taggal 260 kh-on működik. Ez év elején jóváhagytunk a megyében 17 tszcs-t. Ezek közül I. típusú 6, II. típusú 9, III. típusú 2 volt. Területük kerekén 2.000 kh, a megye szántóterületének 0,8%-a. Taglétszámuk 451. A tagság politikai és szociális megoszlása a következő volt: MDP 37%, FKP 2%, NPP 21%, p. kív. 40%, agrárproletár 30%, újkisparaszt 70%. Ez év tavaszán megalakult és engedélyezve lett további 14 tszcs. Komoly minőségi javulás tapasztalható megyénk tszcs-mozgalmában, már ez évben az őszi fejlesztési terv előtt is. Az újonnan alakult csoportok mind a legfejlettebb III. típusút választották, ezen kívül 5 II. és 2 I. típusú csoport áttért a III. típusra. Az őszi fejlesztési terv előtt megyénkben a tszcs-mozgalom helyzete a következő volt. Van 31 tszcs. 4 I., 4 II. és 23 III. típusú. Területük 3.446 kh, a megye szántóterületének 1,36%-a (ezen belül gyümölcsös 2.935 kh, a megye gyümölcsösének 6,7%-a) taglétszámuk 815, ebből MDP 35,7%, FKP 1,9%, NPP 21,7%, p. kív. 40,7%. Szociális megoszlás szerint: 27% agrárproletár, 71% újgazda, és 2% régi dolgozóparaszt. A tagság lélekszáma családtagjaikkal együtt 2.837 volt, ami a megye paraszt tagságának kb. 2,2%-a. Elősegítette a tszcs-mozgalom fejlődését az őszi folyamán végrehajtott tagosítás, amelynek során országos viszonylatban 423, megyénkben 14 tszcs részére tagosítottunk. Ezeknél a csoportoknál a tagosítás által összehoztuk a szétszórta parcellákat, a tagok és az újonnan belépni szándékozók ténylegesen be tudták vinni földjeiket a csoportokba. Ezeknél a csoportoknál leginkább megvan a nagyüzemi gazdálkodás és a fejlődés lehetősége. Elősegítette a tszcs-mozgalom fejlődését az is, hogy megszerveztük a

dolgozó parasztok látogatását a nyírcsaholyi mintacsoporthoz. A most működő felülvizsgáló bizottságok jelentéseiből is meglátszik ez, amikor jó néhány jelentés kezdődik, hogy a községből néhány dolgozó paraszt meglátogatta a nyírcsaholyi tszcs-t, és hazamenve, az ott tapasztaltak alapján megszervezte a tszcs-t. A látogatások segítségével saját tapasztalatai alapján győződött meg dolgozó parasztságunk a társas gazdálkodás előnyeiről. Nagy segítség volt, hogy a Szovjetunióban járt parasztküldöttek a tszcs-kben és nagyobb községekben közvetlen tapasztalataik alapján világosították fel a dolgozó parasztságot a Szovjetunió győztes szocialista mezőgazdasága és fejlett boldog parasztsága kérdéseiről. Feltétlenül meg kell említeni ennél a kérdésnél a gépállomások szerepét. Azt, hogy tszcs-ink egyáltalán meg tudtak indulni, munkájukat el tudták végezni a gépállomásoknak köszönhető, hiszen a csoportok nem rendelkeztek a földön kívül jóformán semmi igás állattal, vagy szerszámmal. Gépállomásunkban felismerte dolgozó parasztságunk, különösen a tszcs-kben dolgozók a munkásosztály hatalmas segítségét, és ez a kérdés elősegítette a munkás-paraszt szövetség megerősítését, ezen belül a munkásosztály vezető szerepének megerősítését. Végül, de nem utolsósorban foglalkozni kell a tszcs üzemi pártszervezetek kérdésével. Ezek szerepét konkrétan a tagosításnál láttuk, amikor is nagyrészt a tszcs üzemi pártszerveknek köszönhattuk, hogy jóformán minden zökkenő nélkül végre tudtuk hajtani a tagosítást, és az üzemi szervezetek segítségével vissza tudtuk verni a kulákság támadását, és a szervezetek munkája eredményeként megszilárdultak és megnövekedtek tszcs-ink. Hiányosság tszcs üzemi szervezeteink munkájában, amit a tél folyamán pótolni kell, hogy nem tudtak eleget foglalkozni a tszcs-tagok politikai nevelésével.

Az őszi terv során tszcs-mozgalmunk jelentős fejlődést ért el. Jelenleg van 66 engedélyezett tszcs-nk 13.268 kh-on, 2.124 taggal. A tagságnak mintegy 50%-a párttag, vagy tagjelölt, a többi párton kívüli vagy más párti. Szociális megoszlás szerint 34% nincstelen, 61% szegény-paraszt és 5% középparaszt. Tehát tszcs-ink területe csaknem négyszeresre, tagsága csaknem háromszorosára emelkedett az őszi fejlesztési terv során. Jelentősen emelkedett párttagságunk %-os aránya is a tszcs-n belül, ami azt mutatja, hogy párttagságunk élen jár a mezőgazdaság szocialista építésében, és azt, hogy a tagjelölteket a tszcs-ben dolgozó parasztok közül vettük fel. Mint fentebb említettem, az őszi fejlesztési terv előtt tszcs-ink a kulákoktól elvett bérleteken gazdálkodtak csak. Ma a csoportok gazdálkodási területét 28%-ban a tagok bevitt egyéni földtulajdona, 15%-ban bevitt egyéni bérlete teszi ki, és 57% a kulák vagy egyéb származású föld. A tszcs-tagság szociális összetétele azt mutatja, hogy továbbra is az agrár-proletárok számaránya növekedett. A középparasztság növekedése is jelentős, mert ma már 5%, ha ezt abszolút számokba vesszük, akkor 6-szor annyi

középparaszt van ma a tszcs-ben, mint az őszi fejlesztési terv előtt volt. Ez azonban még mindig csekély, mert összesen 107. Meg kell említeni, hogy ha az adatfelvétel helyes, legrosszabb a régi kisparasztok részvétele a tszcs-kben (olyan kevés, hogy %-ban ki sem fejezhető). Ezt a kérdést feltétlenül meg kell vizsgálni. Tszcs-tagjaink a megye felnőtt parasztságának mintegy 3%-át, családtagjaikkal együtt a megye összes paraszti lakosságának mintegy 4%-át teszi ki. Tszcs-ink szántóterülete 11.200 kh. A megye szántóterületének 4,5%-a, ha hozzáadjuk az állami gazdaságok szántó-területét, összesen a megye szántóterületének 7,3%-a tartozik a szocialista szektorhoz. Meg kell említeni, hogy a megye gyümölcsös területeinek 25–30%-a tartozik a szocialista szektorhoz. Feladatunk most a tszcs-mozgalomban az, hogy a tél folyamán az eddig elért eredményeket megszilárdítsuk. Ezen munkának egyik része a most befejezett felülvizsgálás. A felülvizsgálást Pártunk Szervező Bizottságának határozata alapján, és annak szempontjai szerint hajtottuk végre. A felülvizsgáló bizottságok elnökeit a Megyebizottságnak kellett adni. Az elnökök közül a SZB határozatának megfelelően 3 JB-tag volt. Két elvtárs, aki a tagosításnál is mint bizottsági elnök dolgozott, egy a megyei földhivatal tagosítási osztályának vezetője, jelenleg a megyei földhivatal ügyvezetője. A bizottságok többi tagjait a Mezőgazdasági Igazgatóság (szervezőt és könyvelőt) és az ÁMG (agronómust) adta. Megyénkben 6 bizottságot szerveztünk, melyek mindegyike 11 csoportot vizsgált felül. A bizottságokkal kapcsolatban általában a következő hiányosságok voltak: Tiba elvtárs a csengeri JB tagja, Gebén ittas állapotban végezte a munkáját és a jelentések szerint másutt is megtörtént ez vele. Azon kívül is az ő bizottsága végezte a leggyengébb munkát pl. az ura-börvelyi úton a csoport vezetése egy spekuláns klikk kezében volt, és azt a hibát Tiba elvtárs nem tudta kiküszöbölni. Utólag oldotta meg ezt a kérdést Kuritár elvtárs a Mezőgazdasági Igazgatóság szervezője. Megmutatta a felülvizsgálás, hogy az ÁMG agronómusai nem megfelelőek. Még a felülvizsgálás megkezdése előtt leváltottuk a gulácsi ÁMG agronómust, mert előkészítő tanfolyamon nem jelent meg. Mint később a felülvizsgálás folytán kiderült, ez az agronómus elszabotálta a hetei csoport őszi vetését. Menetközben le lett még váltva a csaholci ÁMG agronómusa iszákosság és korrupció miatt, és a tyukodi agronómus, mert ezen munka közben is a kulákokkal tartotta a kapcsolatot, és politikailag rossz munkát végzett. A leváltott agronómus helyett azonnal megfelelőket állítottunk be úgy, hogy ez a felülvizsgálásban nem okozott fennakadást. A bizottságok munkájával kapcsolatos konkrét kérdések. A bizottságoknak munkájukban a következő 3 döntő kérdéssel kellett foglalkozni és azokat megoldani. 1. Vagyonjogi kérdések, főként a föld és a termelőeszközök behozatalának kérdése. 2. Munkaszervezet és munkaegységgel való számolás kérdése. 3. Dokumentum és annak mellékleteinek, zárszámadás, statisztikai kérdőív,

leltár, stb. elkészítése. A vagyoni jogi kérdésekhez csoportjaink általában jól viszonyulnak, különösen a földbehozatal kérdéséhez. Erre a kérdésre már az ősz folyamán súlyt helyeztünk, és tszcs-tagjaink már a felülvizsgálás előtt bevitték összes egyéni tulajdonukban, vagy bérletükben lévő földjüket. Hogy jól viszonyulnak a tszcs-tagjaink a földbevétel kérdéséhez, mutatja az is, hogy már a felülvizsgálás előtt kizárták azokat a tagokat, akik nem voltak hajlandók bevinni saját földjüket. Ez történt néhány esetben a felülvizsgálás során is. Komolyabb probléma áll fenn a termelőeszközök, különösen a jószágok bevitele körül. A felülvizsgáló bizottságok útmutatója szerint ennél a kérdésnél nem áll fenn beviteli kötelezettség, hanem a meggyőzés eszközével kell rávenni a tagokat, hogy vigyék be állataikat. A helyzet itt az, hogy a tszcs-tagok túlnyomó részt csak tehenekkel rendelkeznek, azokat igázták, és azok nem alkalmasak a csoport részére tenyésztésre. Itt az történik meg, hogy pl. akinek tehene van, gondolja, most már igázni kell, családjának tejellátására elég az egyik, tehát az egyiket eladja, és az árából legtöbb esetben ruhát vesz magának és családjának. Ez maga nem volna baj, de az a baj, hogy ilyen formán a csoportok állattenyésztésének beállításához az államnak kell tőkét befektetni. Arra kell itt az irányt venni, hogy a tenyésztésre alkalmatlan állatokat adják el ugyan, de az árából a közös gazdálkodás részére szerezzenek be megfelelő állatokat. Tszcs-inknél munkaszervezeti egységek néhány régi csoport kivételével nem, vagy ha voltak, nem megfelelően működtek, nem huzamosabb időre szervezték meg őket, csak egyes alkalmakra. Felülvizsgáló bizottságaink ezt a kérdést mindenütt megoldották, megszervezték a brigádokat, munkacsoportokat, a csoportértekezlet megválasztotta a munkaszervezetek vezetőit és a bizottságok megmagyarázták a felülvizsgálat során a munkaszervezet jelentőségét, és azok működését. Itt kell megemlíteni, hogy az intézőbizottságok és csoportelnökök működésében is hiányosságok vannak. Legtöbb esetben az elnök egyedül vezette a csoportot, az intézőbizottság és a tagság még fokozottabban tájékozatlan volt a csoport kérdéseiről. Ennek oka az, hogy az intézőbizottságok és elnökök tapasztalatlanságuk miatt nem ismerték feladatukat. Néhány esetben előfordult, hogy az elnök tudatos rossz munkája állt fenn. Az intézőbizottságok és a tszcs-tagság jól fogadta a felülvizsgáló bizottságok munkáját. Olyan tapasztalatunk nincs, hogy a felülvizsgáló bizottságok elvették volna a vezetőség önállóságát. Az eredmény ezen a téren abban mutatkozik, hogy megmagyarázták a vezetőségek feladatait és megtanították őket dolgozni. A munkaegységekkel való elszámolás terén szintén komoly hiányosságok voltak, legtöbb esetben nem a munkaegységeket, csak a munkanapokat vezették, így a bizottságoknak nagy munkát kellett végezni, hogy legalább megközelítőleg helyesen kiszámolják a munkaegységeket. Sok csoportnál helytelen, egyenlő elv nyilvánult meg. Ez meglátszott

abban, hogy az év közben szétosztható jövedelmet a tagok között egyenlő arányban osztották szét, és így előfordult, hogy a végelszámoláskor egyes tagoknak visszafizetést kellett teljesíteni. Hozzájárult ehhez az is, hogy arra hivatkozva, hogy szegény emberek, amikor valamiből pénzt kaptak, sok esetben azonnal szétosztották, és nem hagyták az OSZH-ban az év végéig. A felülvizsgáló bizottságok ismertették az intézőbizottsággal és a csoport egész tagságával a munkaegységgel való elszámolás gazdasági és politikai jelentőségét, néhány tagot minden csoportnál megtanítottak a munkaegységgel való elszámolásra is. A kérdés megvilágítása után a csoportok megértették a munkaegység betartásának jelentőségét, és a jövőben munkaegységgel fogják számolni a teljesítményeket. A dokumentumok elkészítésénél különösen a felülvizsgálás kezdetén komoly hiányosságok voltak. Nem az előírásnak megfelelően készítették el a bizottságok, és belevettek olyan kérdéseket is, ami nem tartozott oda, viszont fontos kérdéseket kihagytak. Ez főként a miatt is volt, így, mert a felülvizsgálás kezdetén a bizottságoknak nem volt megadva a három fenti szempont mint központi feladat, hanem egy sor kérdés fel volt sorolva, amivel foglalkozniuk kellett. A későbbiekben a dokumentumok elkészítése megjavult. Az egyéb adminisztrációs munkákat a bizottságok jól elvégezték, néhány esetben fordult elő, hogy a munkaegységek számát a csoport uszályába kerülve növelni akarták, vagy hogy szintén ilyen ok miatt egyes, a csoportokat terhelő hiteleket ki akarták hagyni. Ezeket a kérdéseket a megyei revíziós bizottság minden esetben észrevette és a hibákat kiküszöbölte. A felülvizsgálásnál általános tapasztalat azt mutatja, hogy a csoportok általában szilárdak, mert mindenütt teljes mértékben érvényesül az önköltség elve. A legtöbb csoportnál az alakulást pártszervezeteink vezetői és a község egyéb tekintélyes dolgozó parasztjai kezdeményezték, és benne is vannak a csoportban. Ahol ez így van, ott a kulákság támadása csaknem teljesen eredménytelen. Néhány helyen, ahol a pártszervezeteink vezetői és a falu egyéb vezető emberei, DÉFOSZ, Földművesszövetkezet, stb. vezetői nem tagjai a csoportnak, vagy ellenséges, vagy közömbös magatartást tanúsítanak a csoportokkal szemben, ott a csoportok gyengék, nem elég szilárdak, és kilépések is történnek a csoportokból. A kulákságnak közvetlenül nem sikerült csoportjainkba benyomulni, bár erre számos esetben tettek kísérletet. Tszcs-tagjaink és üzemi pártszervezeteink éberségének köszönhető, hogy ez nem sikerült. Néhány helyen előfordult, hogy kulák befolyás alatt álló elemek kerültek be a csoportba, sőt a vezetést is kezükbe vették, pl. Ura-Börvelyuton egy spekuláns paraszt, aki a pártból is ki van zárva, Botpaládon egy volt horthysta törzsőrmester, Csengersimában egy volt csendőr. Ezeket a hibákat a felülvizsgáló bizottságok észrevették, és az ilyen elemeket a csoportból kizárták. A csoportok egészséges szellemét mutatja ezen a téren, hogy ezen elemeket a felülvizsgálás, felvilágosítás után a

csoportértekezletek egyhangú határozattal távolították el. Hiányosság a csoportoknál, hogy nem érvényesül kellően az ifjúság, és különösen a nők szerepe, vagyis ezek nem vesznek részt kellő számban a csoportok életében és vezetésében. Különösen hiányosság van a nők vonalán, hol a reakció eredményt tud elérni, a nők befolyásolhatósága miatt sikerül ez neki. Ez onnan is adódott, mint a felülvizsgálatok során is kiderült, hogy MNDSZ szervezeteink nem foglalkoznak kellően a tszcs-ink kérdéseivel. Néhány esetben előfordul, hogy a DÉFOSZ és a Földművesszövetkezet, valamint a közigazgatás vezetői ellenségesen viselkednek tszcs-kel szemben. Ezeket a kérdéseket menetközben és általában tisztáztuk a megfelelő szervek vezetőivel. Most a feladatunk, hogy ellenőrzés szempontjából újból sorra vegyük ezeket a kérdéseket. Három községből: Győrtelek, Nyírmeggyes és Kántorjánosiából kaptunk olyan jelentést, hogy községi pártszervezetünk vezetősége nem támogatja a tszcs-t. A tszcs-mozgalom erősödésével párhuzamosan, sőt, még fokozottabban erősödik az ellenség támadása a tszcs-mozgalom ellen. A felülvizsgálás tapasztalatai azt mutatják, hogy minden községben, vagy a pap, vagy a kulák, vagy egyéb reakciós elem vezetésével szervezett front van a tszcs ellen. Leggyakoribb eset az, hogy a pap veszi befolyása alá az asszonyokat és rajtuk keresztül agitálja ki a férjeiket is a csoportból. Igyekeznek befolyásolható embereken keresztül a csoportban zavart előidézni, a csoport tagjait, vagy vezetőit kompromittálni, sőt egyes esetekben, mint a fentebbi hetei eset mutatja, gazdasági szabotázszt is végeznek. A felülvizsgálás feladata volt az is, hogy javaslatot tegyen egyes fejlett, a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas csoportoknál önálló tszcs alakulására. Ezek a csoportok a felülvizsgáló bizottságok, Mezőgazdasági Igazgatóság, és az FM megegyező véleménye szerint nagyecsed, szamostatárfalvai, nyírcsaholyi, zajtai, túristvándi, szamosszegi és fehérgyarmati III. típusú tagosított csoportok. A tszcs-mozgalomban meglévő hiányosságok kiküszöbölése és a további fokozottabb fejlődés biztosítása érdekében döntő feladatunk a tszcs üzemi pártszervezetek megerősítése, a tél folyamán a tszcs-tagságnak szemináriumok segítségével fokozottabb politikai nevelése. Ez az a döntő láncszem, amit ha megragadunk, az egész kérdést meg tudjuk oldani.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276. f. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 142.dosszié, 149–152.)

T. I. hízlalótelepi vezető levele „Ilku elvtársnak” a Baranya megyei Bakócán tapasztaltokról. Bakóca, 1952. május 5.

Bizonyára már nem emlékszel rám, hiszen már elég régen volt, amikor megismertetted velem Pártunk célkitűzéseit, parasztpolitikáját, stb. 1946. febr. 5-től április 12-ig a Pécsi Központi Pártiskolán. De sohasem felejttem el, amikor azt mondtad, hogy elvtársak, ha valakinek valami problémája lesz, forduljon mindenkor bátran hozzám. Mivel nem egyéni sorsomról, hanem mezőgazdaságunk szocialista átalakításáról van szó, és mivel a Barcsi Járási Pártbizottság nem ismeri fel az ellenséges aknamunkát, és így akarva, nem akarva az ellenség munkáját támogatja. Népgazdaságunk kárára, mert sem a tavaszi vetési munka, sem a növényápolási munkák nem mennek, éppen ezért fordulok hozzád, hogy légy segítségére ennek a most januárban megalakult kis szocialista községnek, amelyről az alábbiakban szó lesz. Szülőfalumról, Rinyaújlak, Somogy megyei kisközségről van szó, a falu dolgozói megértették, hogy a nagyüzemi gazdálkodás jobb életkörülményeket biztosít számukra, és így f. évi január hónapban megalakították az „Új élet” Termelőcsoportot, és nagy lelkesedéssel készültek a tavaszi munkához. Ahogy egy napos szabadságra hazatértem, örömmel láttam, hogy milyen átalakuláson mentek át a falu dolgozói, és biztosra vettem, hogy az „Új élet” csoport elsők között lesz a Termelőcsoportok versenyében. De sajnos nem így történt, mert az ellenség, akit a csoport nem vett be tagjai sorába, megindította a támadást. H. Gy. volt csendőr törzsőrmester és Cs. S.⁶ felbérelték F. I. 10 holdas kiscgazdát, aki 1946-ban a Földműves Szövetkezet téglagyárának volt a bevásárolója és munkásélelmezője, hogy bomlassza szét a csoportot. F-t közelebbről be kell mutatnom, meglopta a Szövetkezetet, és ezen keresztül a téglagyári munkásokat, és így építette fel a házát, mikor erre felfigyelt a Párt, kizárta a soraiból, és úgy látszik, hogy most újabb vadászterületnek a Termelőcsoportot szemelte ki. F. a bomlasztást azzal kezdte, hogy összehívta házához a szegényebb parasztokat, és azt mondta, hogy homokos földet kapott a csoport, lépünk ki, erre megindult a tömeges kilépés. Ugyanezt csinálta 1946-ban, mikor a Pártból kizárták, kivitt 10 másik tagot is, akik a befolyása alatt állottak, sógorai-komái voltak. Most ugyanezekkel az egyénnel hajtotta végre a Tszcs-bomlasztását is. Amikor felülről a kilépést nem engedélyezték, akkor puccsszerűen megválasztatta magát elnöknek. Ekkor már azt mondta, hogy nem homokos a föld, hanem kulákok vannak a csoportban, az a baj. Kiszemelt 5 középparasztot az egyik csoportban, a másikban pedig 7-et, ebbe a munkájába már belevonta a helyi Párttitkárt is, és K. J.-vel,⁷ aki Párttitkár létére nem tszcs-tag, és 15 hold földön gazdálkodik, és asztalos műhelye van, és abban dolgozik, sőt, nemrégén még segéddel dolgoztatott. Tehát kulák, és rádióján keresztül Amerika hangját hallgatja, nem csak ő, hanem a visontai kulák asszonyok

⁶ Fölé írva ceruzával: kitelepítve.

⁷ Fölé írva ceruzával: Sebestyén.

is. A járási Pártbizottság részéről kinn volt Kornis elvtárs és Pankász elvtárs, és azt mondták, majd 6 hónap múlva le kell váltani a titkárt, addigra kell utánpótlásról gondoskodni. A kulákoknak kipécézett tszcs-tagok, akik között Párttagok is vannak, köztük az Anyám is, bevitték a Tanács végrehajtó bizottságának igazolást, hogy mindössze 10 kh földjük van, erre Kátai elvtárs a Barcsi járási Bizottság tagja, aki a Tszcs-ügyek felelőse, azt mondtotta, hogy „ez semmi, ezt WC-papírnak lehet használni.” Hát nem tudom, az ellenség állítása hitelesebb-e mint a Tanács vb igazolása? A csoport III. típusú, de még a jószágokat mindenki egyénileg gondozza, összevonva nincs, holott vannak erre alkalmas istállók. Az elnök mindenkinek 2.000 nöl földet adott háztáji gazdálkodásra, a kulákok szőlőjét pedig, amit betagosítottak, a csoportnak visszaadta, a kulákoknak. Így harcol a kulákok ellen, akik kívül állnak, a csoportban lévő középparasztokat pedig kuláknak akarja minősíteni. Így írhatnám reggelig a disznóságait, és most már mindenki megsokallotta, de nincs, ki segítene rajta, nem megy a munka, és most már a tagok józanul gondolkodó része azt kérdezi, hogy miből élünk meg? Erre F. és T. J. a brigádvezető azt mondja „jaj, de elmaradtak vagytok, majd kilökünk egy-két kulákot a csoportból és lesz mindenünk!” Persze középparasztra gondol. Ilku elvtárs, arra kérlek, add az ügyet illetékeseknek, hogy mielőbb szálljon ki egy szigorú vizsgálat, mert minden óra, minden nap Népgazdaságunk kárára megy, és elrettentő például szolgál azokban a községekben, ahol még nem léptek a nagyüzemi gazdálkodás útjára. Különösen a középparasztokat riasztja el az ilyen ellenséges munka. Én a Baranya megyei Állatforgalmi bakócai telepén vagyok telepvezető, légy szíves az elintézésről pár sorban értesíts. Elnézést kérek, hogy zavartalak, de már csak benned van bizalmam, hogy az igazságra álljunk. (Magyar Országos Levéltár, M-KS-276. f. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié.)

Gábri Mihálynak, a Somogy Megyei MDP titkárának és Nemes János mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MDP Központi Vezetősége Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályára, T. I. bakócai tapasztalataival kapcsolatban. Kaposvár, 1952. június 20.

T. I. bakócai lakosnak Ilku Pál altábornagy elvtárshoz intézett levelét kivizsgáltuk, vele kapcsolatban az alábbiakat közöljük. A levél írójának a rinyaújlaki „Új Élet” tszcs elnökével kapcsolatos bejelentései fedik a valóságot. F. elnököt a tszcs tagságának nagy része nem szerette, működése alatt nem ment jól a munka, lazult a munkafegyelem. A csoporttagok az

állatokat most már közösen gondozzák, a háztáji állományon felüli sertéseket a múlt héten vonták össze. A háztáji gazdaságban mindenkinek 1.200 négyszögöl földet hagytak meg. A községi párttitkár K. S. Neki 13 kh földje van, asztalos mester, még a múlt évben is segédekkel dolgoztatott, a pártot elhanyagolja, mint párttitkár is rossz munkát végez. A járási pártbizottság funkciójából egy hónapon belül le fogja váltani. A Barcsi JB több esetben vizsgálta F. tszcs-elnök ügyét, azonban felületesen nézték meg az elvtársak, a szájhős F-en kívül nem beszélgettek el a dolgozókkal. Ezért ebben az ügyben helytelenül foglaltak állást. E miatt a JB mezőgazdasági osztályvezetőjét, K. elvtársat az MB felelősségre vonta. Az MB kivizsgálása után F. elnököt leváltották és kizárták a tszcs-ből.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-276. f. 93.cs. Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály, 384.dosszié.)

Hetesi Imre Tsz-Tanács Titkárság, Lénárt Gábor, a „Termelőszövetkezet” szerkesztőségi tagja és Ignáth Imre, a KV Mezőgazdasági Osztály alkalmazottjának feljegyzése a KV Mezőgazdasági Osztálya számára a Zala megyei tsz-szervezésről. Budapest, 1956. április 29.

A KV Mezőgazdasági Osztályához és a Termelőszövetkezeti Tanácshoz az elmúlt napokban Zala megyéből Becsehely, Szentpéterúr és Pölöske községekből bejelentések érkeztek, amelyekben azt panaszolták, hogy az ősszel e községekben az I-es típusú tszcs-eket erőszakos úton szervezték át mezőgazdasági tsz-szé. Azokat a dolgozó parasztokat, akik az átszervezés ellen kezdettől fogva tiltakoztak és nem hajlandók az újonnan szervezett mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgozni, megfosztották földjüktől, sőt, Szentpéterúron egyéb termelőeszközeiktől is. Tapasztalataink alapján megállapítható, hogy e három községben, de nyilvánvalóan másutt is, ezek, az alábbiakban részletesebben tárgyalt hibák súlyosan akadályozzák a tavaszi munkát. E községekben gyakorlatilag a dolgozó parasztok, illetve középparasztok egy részének likvidálására került sor. 1. Első következtetésünk az, hogy a gyakorlat nem igazolta az alacsonyabb típusú termelőszövetkezetek mezőgazdasági termelőszövetkezetté való átfejlesztésével kapcsolatosan azt az elvet, amely szerint a termelőszövetkezeti csoport többségének szavazata alapján át lehet alakítani – a kisebbségre is kötelező érvénnyel – a tszcs-t mezőgazdasági tsz-szé. Az ilyen fajta "átfejlesztés" tulajdonképpen a fejlettebb típusú termelőszövetkezetbe való kollektív belépést jelenti. Azok, akik az átfejlesztést ellenzik, az esetek többségében nem is hajlandók a mezőgazdasági

termelőszövetkezetben dolgozni. Földjük, termelőeszközeik viszont szükségképpen a fenti elv alapján az újonnan alakult termelőszövetkezet tulajdonába megy át. A "többségi elv" gyakorlati megvalósítása együtt jár az átfejlesztést ellenző egyénileg dolgozó parasztok termelőeszközeiktől való megfosztásával. Ezt tapasztaltuk a gyakorlatban is mind a három fent említett községben. Mivel semmiféle törvényes eszköz nincs arra, hogy a parasztokat kényszerítsék a közösben végzett munkára, féltő, hogy a földek egy része megműveletlenül marad. 2. A három vizsgált községben nagyobb hibákat követtek el, mint ami a fentiekből következik. Mindhárom helyen bebizonyosodott, hogy az átszervezés fent említett elveit is önkényesen, nyomással és fondorlatokkal párosítva alkalmazták. 2/a. Becsehelyen kétségkívül, a másik két községben többek állítása szerint a termelőszövetkezeti csoportok közgyűlésén nem azt tették fel szavazásra, hogy ki akarja a csoport mezőgazdasági termelőszövetkezetté való alakítását. A kérdés (illetve a szavazásra való felszólítás) a következőképpen hangzott: "Ki van a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság ellen" ? Miután erre senki sem jelentkezett, kijelentették, hogy a gyűlés résztvevői egyhangúlag megszavazták az átszervezést. 2/b. Fondorlatos játékot űztek a többségi elvvel. Abból indultak ki, hogy a közgyűlés akkor határozatképes, ha a tagság kétharmada jelen van és a jelenlévők egyszerű szótöbbséggel dönthetnek. Így pl. Szentpéterúron az "Új Kenyér" tsz-ben a helyi párttitkár és a tanácselnök megállapítása szerint 31 tagból 21-en jelentek meg a közgyűlésen. Ez éppen, hogy kiadta a tagok kétharmad részét. Közülük 14-en nem tettek ellenvetést az átszervezéssel szemben (itt is "fordítva" tették fel szavazásra a kérdést), 7-en viszont elleneztek. Végeredményben a 31 tagú tszcs-t 14 szavazattal nyilvánították mezőgazdasági termelőszövetkezetté. Ily módon a „többségi elv” kétszeres alkalmazása odavezetett, hogy a kisebbség döntött a többség felett. Csokona elvtárs, az MB mezőgazdasági osztályvezetője arra hivatkozik, hogy szerinte ez volt Matolcsi elvtársnak a nyár folyamán a termelőszövetkezeti fejlesztésről tartott, egy központi tanfolyamon elhangzott előadásának az értelme. 2/c. Számos dolgozó paraszttal szemben közvetlenebb és nyíltabb erőszakot is alkalmaztak. Így pl. L. L., a szentpéterúri községi tanácselnök-helyettest egy ízben a rendőrpihenőre hívták, ahol egy egyenruhás ÁVH-hdgy. durván megfenyegette. Később, mivel kezdettől fogva tiltakozott az ellen, hogy őt a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának tekintsék, oly módon leltározták fel javait, hogy a bezárt istállóajtót Horváth elvtárs, a járási tanácselnök-helyettes egy fejsze segítségével felfeszítette. Később L. termelőeszközeit – lovait, kocsiját, stb. - tiltakozása ellenére kikötötték az istállóból és átvitték a termelőszövetkezethez. Ennél az esetenél a járási tanács több dolgozója jelen volt. Ugyancsak Szentpéterúron további négy dolgozó paraszttól hajtották el a lovát. K. J-t pl. behívták a

tanácsházára, és miközben ott várakoztatták, anélkül, hogy tudott volna erről, elvitték a lovát. Annak ellenére, hogy pártutasítás van arra, hogy a termelőszövetkezet fejlesztéssel kapcsolatban tilos a dolgozó parasztokat hivatalosan beidézni a tanácshoz, 1956. április 7-én Becsehelyről Árnýék tanácselnök-helyettes 11 dolgozó parasztot idézett be Letenyére. Olyan dolgozó parasztokról van szó, akik korábban az I-es típusú csoporthoz tartoztak, de 1953 óta egyénileg gazdálkodnak. A birtokukban van a járási tanács 1954. áprilisában keltezett engedélye, melyben részükre megengedik, hogy egyénileg gazdálkodjanak. (Az engedély aláírója Kovács elvtárs, jelenleg a járási pártbizottság egyik titkára, aki akkor járási agronómus volt.) Becsehelyen B. A-t – az "Egyetértés" tsz agronómusa és G. J. tsz-tag jelenlétében tett közlése szerint – ketten (egyikük K. A., a járási tanács erdészeti előadója volt) két oldalról megfogva kényszerítették az "átalakuló" gyűlésre. Szentpéterúron a már említett L. tanácselnök-helyettest a leltározás alkalmával Horváth, járási tanácselnök azzal fenyegette, hogy elviteti és 8 évi börtönre ítéli, ha ellenkezik. T. F. becsehelyi dolgozó paraszt átadta nekünk az egyik hivatalos idézést (másolatát mellékeljük), amelyben 300 Ft pénz-bírság terhe mellett hivatalos ügyben a párthelységbe hívták, a termelőszövetkezeti fejlesztéssel kapcsolatban. 3. A három községben szerzett tapasztalataink, valamint a megyei pártbizottságtól szerzett értesüléseink azt bizonyítják, hogy nem egyes kirívó, túlkapasokról van csupán szó. A kirívó esetek teremtették meg azt a légkört, amelyben a dolgozó parasztok a fejlesztés idején úgy érezték, engedniük kell. Erre utal az, hogy a megyei pártbizottság megállapítása szerint és sajátos szóhasználatával élve, 15 "problémás község" van a megyében, nyilvánvaló, hogy ennél is több van, mivel a becsehelyi helyzetről a megyei pártbizottság csak tőlünk értesült, és amint ezt Dénes elvtárs többször hangsúlyozta, nagy meglepetés számára. Dénes elvtárs egyébként azt is hozzátette, hogy mindenütt, az összes átszervezett községben "forr a világ". 4. Az, amit a három községben tapasztaltunk, valamint a megyei pártbizottságtól nyert értesülésünk szerint a megye több, mint 30 alacsonyabb típusú termelőcsoportja közül az őszig egyetlen egynél sem érték el, hogy az új alapszabály szerint működjenek. Viszont mind "átfejlődött" mezőgazdasági termelőszövetkezetté. Ez arra vall, hogy a megye vezető szervei lebecsülik az alacsonyabb típusú szövetkezetet, mint a szocialista átépítés eszközét. Ismeretes, hogy azoknak a parasztoknak, akik nem hajlandók elfogadni az alacsonyabb típusú tszcs-k új mintaalapszabályát, meg kell fizetni a jogtalanul élvezett adó- és beadási kedvezményt. Ezt egyetlen esetben sem használták föl az alapszabály elfogadtatására, hanem mindenütt a mezőgazdasági termelőszövetkezetté való átszervezés eszközeként alkalmazták. 5. A tapasztalt hibák egyik fő oka a tétlenkedés, az ősszel össze-hozott termelőszövetkezetek tagjai közötti politikai munka hiánya. A vizsgált községekben a telet

nem használták fel arra, hogy az alapszabályt megismertessék, az állatok leltározását, stb. végrehajtsák. Messzemenően hiányzott a szükséges politikai éberség is. Mint már említettük, a megyei pártbizottság és Dénes elvtárs is meglepődve, sőt, hitetlenkedve fogadta azt, amit a becsehelyi helyzetről közöltünk. Bár nem volt számára újság, hogy miként tették fel Becsehelyen szavazásra a kérdést, mégis meglepődött, mert mint mondotta "Becsehelyet eddig mintaközségként tartották számon". A megyei bizottság véleménye szerint szinte hihetetlen az, hogy most (amit mi elmondottunk) Becsehelyen tömegfelzúdulás van, mint 1953 őszén a Szabolcs megyei községekben. Ezt azért tartották valószínűtlennek, mert ott október 7-én, az ünnepélyes tsz-község avatáson "kitűnő" volt a hangulat. A megyei pártbizottság és Dénes elvtárs véleménye szerint azért is hihetetlen, amit mi tapasztaltunk, mert Becsehelyen mindeddig semmi jele nem volt annak, hogy a parasztok elégedetlenek lennének a helyzettel. A mi megállapításunk szerint azonban már kezdettől fogva volt néhány igen komoly figyelmeztető jelenség. Így pl. az "Egyetértés" termelőszövetkezetben ősszel hozzáfogtak az alapszabály szerint az állatok és egyéb felszerelés leltározásához. Mintegy 25 család már akkor megtagadta a jószág leltározását. Ahol viszont a leltározás megtörtént, azok közül is kb. ugyanennyi helyen később megtagadták a jószág és felszerelés átadását. Egy másik hasonló jel: ugyanennél a termelőszövetkezetnél, amelynek 195 család a tagja, október óta hónapról-hónapra csökkent a közgyűlés látogatottsága (180, 130, 80, 45, illetve határozatképtelenség miatt ezúttal újra összehívták, és összejöttek 60-an). A harmadik ilyen figyelmeztető jel az volt, hogy a termelőszövetkezet intézkedési tervének egyetlen pontját sem tudták határidőre végrehajtani. Így pl. már el kellett volna készülnie több istállónak, de még csak az alapozás sincs kész. Az intézkedési tervben kitűzött célok végrehajtása kivétel nélkül azon bukkott el, hogy a szövetkezet tagjainak nagy része nem volt hajlandó részt venni a közös munkában. (Jórészt kezdettől fogva.) A termelőszövetkezetek megszilárdításának lebecsülése abban is megnyilvánult, hogy az új termelőszövetkezetek nem kaptak megfelelő termelési segítséget sem. Ugyancsak Becsehelyen az „Egyetértés”-ben mondták el pl., hogy a gépállomás rendelkezésükre bocsátott ugyan egy Zetor-traktort, de nincs hozzá pótkocsi, és ezért sem tudják kellő ütemben végezni a trágyahordást. Valószínű, hogy megyén belüli átcsoportosítással lehet (és kell is) külön, nagyobb segítséget nyújtani az új és főként "a problémás" termelőszövetkezeteknek, illetve a tsz-községeknek. A megszilárdítás – és a termelőszövetkezeteken belüli politikai munka lebecsülésére jellemző, hogy Szentpéterúron, ahol igen nagyok a bajok, és erről a járási pártbizottság is tud, most újra megjelent egy 7 tagú járási tsz-fejlesztő brigád, amely főleg a további beléptetésekkel foglalkozik a termelőszövetkezet megszilárdítása helyett. (Megjegyezzük, hogy ez a megyei pártbizottság

tudtán kívül történt, az MB tőlünk értesült róla.) 6. A megyében tapasztaltakkal kapcsolatban feltűnő, a párt- és állami funkcionáriusok részéről sok esetben tapasztalható torz, helytelen, a párt elveitől idegen felfogás. A néppel, a dolgozókkal való kapcsolatot úgy látszik Zala megyében sok elvtárs merőben helytelenül értelmezi. Az ezzel kapcsolatos legkirívóbb példa az, hogy a járási tanács egyik dolgozója a leltározásnál L-nének Szentpéterúron, a tanácselnök-helyettes idős, beteg anyjának, aki az egész gazdaság birtokosa, és aki nem volt az I-es típusú tszcs tagja sem, amikor tiltakozott a tulajdonát képező lovak kisajátítása ellen, azt mondta: "Magára a tsz-ben semmi szükség". (L-né, szerintünk helyesen azt válaszolta, hogy ha ő rá nincs, a lovára se legyen szükség.) Egyébként azokkal a dolgozó parasztokkal kapcsolatban, akik nem voltak hajlandók a termelészövetkezetbe menni, olyan jelzőket használ még a megyei pártbizottságon Kópicz elvtárs is, mint "makacs", "cinikus" ember. Csokona elvtárs az MB mezőgazdasági osztályvezetője viszont kijelentette, hogy L. magatartása gyűlöletessé tette őt mind a tsz-tagok, mind az egyéni parasztok előtt, "L. lejáratja magát, nem lesz többé tanácselnök-helyettes". (Aki véleményünk szerint becsületes dolgozó paraszt). Általában gyűlölettel és megvetéssel beszélnek mindenütt azokról a dolgozó parasztokról, akik nem akarnak belenyugodni az önkényeskedésbe, és a felsőbb párt- és állami szervekhez fordulnak panaszukkal. Általános az a felfogás, hogy az ilyen panaszkodás csak bajt okoz, és akik ezt teszik, akadékoskodók. Torz és helytelen módon szemléli a funkcionáriusok egy része az ellenség kérdését. Saját hibáikat, mulasztásaikat azzal próbálják elkenni, hogy a bajokat szinte mind az ellenséges tevékenység rovására írják. Ebbe a meghatározásba egyébként beleértik a fent említett "akadékoskodó" dolgozó parasztokat is, akikkel gyakran (lásd: rendőr őrszoba, stb.), ellenség módjára is bánnak. Kirívó példa erre a helytelen felfogásra Becsehely esete, ahol a tsz körzetében egyetlen 50 év körüli kulák asszony képviseli a kizsákmányolókat, és mégis azt mondják, hogy a bajok az ellenség munkájának a következményei. Pölöskén ugyancsak erre hivatkoznak, holott mindössze 6 kulák és egy pap tekinthető ellenséges elemnek, ezzel szemben a községben (az állami gazdasággal együtt) 140 kommunista párttag van. Dénes elvtárs megállapítása szerint egyik községükben azóta vannak bajok, mióta bevezették a villanyt, és a parasztok hallgathatják az ellenséges rádióadókat. Szentpéterúron és Becsehelyen az is tapasztalható, hogy a funkcionáriusok titkolni igyekeztek a valóságos helyzetet. 7. Tapasztalatainkat összegezve, meg kell állapítani, hogy most a gyakorlatban igen súlyos formában mutatkozik meg az őszi erőszakos szervezés és a későbbi hiányos politikai munka káros hatása. A vizsgált községekben a termelésben nagy kiesés várható. (Bár megjegyezzük, hogy pl. Szentpéterúron az említett bajok ellenére is, az új termelészövetkezet tagjainak egy része szorgalmasan

dolgozik, építkeznek. Pölöskén viszont az egyik termelőszövetkezetben megengedték, hogy őszi egyénileg dolgozzanak, és itt jól halad a munka. Még Becsehelyen is, ahol a tagság túlnyomó része nem dolgozik, vannak kezdeti sikerek: több száz gyümölcsfát elültettek, stb.) A termelési kiesésnél talán még nagyobb baj az, amit az említett módszerek a munkás-paraszt szövetség, a párt tekintélye, tömegkapcsolatai lazításában okoznak. Jellemző példa erre, hogy pl. Pölöskén az egyik középparaszt, akivel beszéltünk, A. F. ősszel (amint erről akkor a Zala című lap is írt) elhatározta, hogy felvételét kéri, mind a pártba, mind a III. típusú termelőszövetkezetbe. Az önkényeskedés hatására mindkét szándékától elállt, és most nem hajlandó részt venni a közös munkában. Ugyancsak Pölöskén a "Béke" termelőszövetkezetbe bevitt új tagok közül – a párttitkár közlése szerint – éppen a 12 párttag ellenzi leginkább a közös munkát. Mindhárom községben a volt tszcs-tagok egy része, akik jelenleg egyéni gazdálkodónak tekintik magát, kétségbe van esve, mert termelőeszközök (föld) hiányában nem látja biztosítva jövőjét. Tsz-tag nem akar lenni, munkakönyvet nem adnak a részére, (a tanács ugyanis nem ad igazolást arra, hogy megkapja). Köztük igen sokan a községükben, és a szomszéd községekben már feles bérletet vállalt, vagy keres, illetve csak a táblán kívüli földjét műveli. Ez az önkényeskedések nyomán kialakult helyzet csakugyan kedvez az ellenséges tevékenységnek. Pölöskén pl. a katolikus pap rendszeresen járja a falut és a határt, és még a párttagokat is megszólongatja, hogy miért nem jönnek gyónni, és feltehetően a közös munkában való részvétel ellen is ágál. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy mindhárom községben az elégedetlenkedő tsz-tagok előtt úgy foglaltunk állást, hogy kívánságuk (vagyis az, hogy ismét egyénileg gazdálkodhassanak) nem teljesíthető. Ezt jobb meggyőződésünk ellenére tettük azért, hogy ne zavarjuk meg még jobban a falut, és hogy a feltétlenül szükséges intézkedéseket maguk a megyei szervek tehessék meg, és ezzel igyekezzenek helyreállítani az irántuk nyilván némiképp megrendült bizalmat. Mindhárom községben egyébként arra törekedtünk, hogy a vizsgálat ne legyen egyoldalú, és semmiképpen se csupán az elégedetlenkedő dolgozó parasztok véleményét, közléseit tartalmazza. Mindhárom helyen hosszan beszéltünk a községi és szövetkezeti vezetőkkel is, és ellenőriztük a parasztoktól szerzett értesüléseket. Javaslatok: 1. Javasoljuk, hogy az illetékes szervek vizsgálják felül az alacsonyabb típusú termelőszövetkezetek átszervezésével kapcsolatos álláspontot. Véleményünk szerint az lenne a helyes megoldás, ha a tszcs-átszervezése kérdésében továbbra is a többség döntése lenne mérvadó, azonban: a. a döntés csak akkor legyen érvényes, ha az csakugyan a tszcs-tagság többsége hozza (tehát ne a jelenlévők többsége), b. ne legyen kötelező érvényű azokra a tagokra, akik nem akarnak III. típusú szövetkezetben dolgozni. Az átfélesztést támogató tagokkal is alá kell íratni belépési

nyilatkozatot, egyrészt mert sok helyen ennek hiányára hivatkozva később még azok is visszalépnek, akik az átszervezés mellett szavaztak, másrészt a mezőgazdasági termelészövetkezetekkel kapcsolatos újabb intézkedés szerint a belépési nyilatkozatnak amúgy is tartalmaznia kell a behozott föld és jószág, felszerelés mértékét, és azt a családtagoknak is alá kell írni. 2. Kapjanak funkcionáriusaink határozott és félreérthetetlen utasítást arra, hogy a szavaztatással kapcsolatos és közismert szabályokat pontosan tartsák be. Bármiféle fondorlat, burkolt nyomás e téren legyen a jövőben pártfegyelmi tárgya. 3. Zala megyei tapasztalataink azt mutatják, hogy párt- és állami funkcionáriusaink nem értik eléggé a termelészövetkezeti fejlesztésnek olyan alapvető lenini elveit, mint az önkéntesség és fokozatosság. Ezért javasoljuk, hogy a sajtóban és a párt folyóirataiban mielőbb jelenjen meg ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban elvi cikkekből álló sorozat, és a napilapokban riportok, esetleg vitacikkek. Javasoljuk továbbá, hogy a pártsajtó foglalkozzék azzal a fontos elvi és gyakorlati kérdéssel, hogy a pártnak nem lehet és nincs is kétféle politikája – egyik a nyilvánosságra hozott határozatokban, és valami más, a pártfunkcionáriusok "belső használatára". Vagyis a sajtó lépjen fel a pártfunkcionáriusok körében tapasztalható olyan felfogás ellen, hogy a párt által kitűzött helyes célok érdekében bármiféle, még tiltott eszközökkel is szabad dolgozni. Javasoljuk azt is, hogy az említett elvi-politikai kérdésekről készüljön, és kerüljön feldolgozásra a falun dolgozó pártfunkcionáriusok részére szemináriumi anyag. 4. Javasoljuk, hogy a Központi Vezetőség utasítsa a Zala megyei Párt Végrehajtó Bizottságot, hogy haladéktalanul teremtsen rendet az említett három községben, de másutt is, ahol hasonló jelenségek vannak. Gondoskodni kell arról, hogy a termelő-eszközeitől megfosztott dolgozó parasztok egyenkénti elbírálás alapján visszakapják földjüket, jószágukat, termelőeszközöket. Ennek együtt kell járnia széleskörű, de az önkéntesség elvét valóban figyelembe vevő politikai munkával, a termelészövetkezetek megerősítése érdekében, és azért, hogy minél több ilyen dolgozó paraszt vállalja a közös munkát. A termelőeszközök visszaadását lehetőleg azok hajtsák végre, akik a hibákat elkövették, és kössék össze a falu népe előtt mondott önkritikával. Válgják világossá, hogy ezek a hibák nem a párt politikájának következtében történtek, hanem azért, mert egyes emberek eltértek a párt irányelveitől. 5. Javasoljuk, hogy a Központi Vezetőség és a megyei pártbizottság vizsgálják meg személyekre vonatkoztatva a felelősség kérdését és a hibák elkövetőit személyekre való tekintet nélkül részesítsék megfelelő büntetésben.

(MOL XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter ir. 1957–1959. 6.d. „Zala megye” dosszié.)

Nádor Gáspárnak, a KV Mezőgazdasági Osztálya alkalmazottjának „szigorúan bizalmas” jelentése a Zala megyei Valkonya és Várfölde községekről. Budapest, 1956. május 24.

Valkonya község dolgozó parasztjainak Erdei Ferenc elvtárshoz küldött levelükben leírt panaszuk kivizsgálásánál mintegy 30–40 dolgozó paraszttal beszélgettünk. Részben a járási pártbizottság és a járási tanács ott tartózkodó munkatársainak jelenlétében (Skoda elvtárs, a járási pártbizottság titkára, Tóth elvtárs, a járási tanács vb-elnöke, Tóth elvtárs, a járási tsz-szervező és Pető elvtárs, a járási pártbizottság párt- és tömegszervezetek osztályának vezetője), részben jelenlétük nélkül. A vizsgálatban részt vett Csokona elvtárs, a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályának vezetője is. Valkonya községben mintegy 75–80 család lakik, a község határa 1.300 kat. hold, ebből szántóterület mindössze 223 kat. hold, a többi erdő és legelő, melyből 764 kat. hold az erdőgazdaság kezelésében van. A családok nagy többsége 7 kh-on aluli és mindössze 3 családnak van 10 kh-on felüli földje. A termelőszövetkezeti szervezést először 1953 tavaszán kezdték meg. Akkor 28 dolgozó paraszt belépési nyilatkozatot írt alá azzal, hogy I-es típusú tszcs-t alakítanak. A tszcs megalakítására 1953-ban a júniusi események miatt nem került sor, és a tszcs működési engedélyt nem is kért. A községi tanácsnál azonban megőrizték az aláírt belépési nyilatkozatokat, és 1955 őszén kezdték a szervezést, hogy kihirdették: 28-an már aláírták a belépési nyilatkozatot. 1955 őszén egy járási „brigád” újra megkezdte a tsz-szervezését azzal a célkitűzéssel, hogy Valkonya községet termelőszövetkezeti községgé szervezik át. Mivel a községben 1953-tól 1955 őszéig semmi előkészítés nem folyt a tsz-szervezés előkészítésére, véleményünk szerint az átszervezésnek politikailag nem voltak meg az előfeltételei. Az 1953-ban belépési nyilatkozatot aláírt emberekkel előzőleg nem is beszéltek, és nem igyekeztek meggyőzni őket a termelőszövetkezetbe való belépés helyességéről. Két heti szervező munka után 36-an írták alá a belépési nyilatkozatot. Az új aláírók többségét a tanácsházára hívták be, és ott „győzték meg” a belépés helyességéről. A szervezők véleménye szerint erre azért volt szükség, mert a dolgozó parasztok a lakásukon elbújtak előlük. A szervezés befejezése után az alakuló közgyűlésen kijelentették, hogy az 1953-ban belépett dolgozó parasztokat is tsz-tagoknak tekintik. Az alakuló közgyűlésen vezetőséget választottak. A tsz elnökének kiszemelt Horváth István a tsz-elnökséget nem akarata elvállalni, csak miután behívták a járási pártbizottságra, és ott beszéltek vele, vállalta el átmenetileg az elnökséget. A vezetőségválasztás után került sor a működési engedély kérésére. A dolgozó parasztok állítása

szerint ennek aláírására a tanácsházán kényszerítették őket, kijelentve, hogy addig senki nem mehet el, míg az engedélyt alá nem írta. (Az engedélykérést ellenőriztük, azon 56 aláírás van.) A vezetőségválasztás után a járási tanács segítségével az állatok és felszerelések felértékelését is megkezdték. Ez év februárjában közgyűlésen földrendezési kérelmet akartak elfogadtatni a tsz tagságával, amit mindössze 13-an írtak alá. A járási elvtársak azonban Márczis elvtárssal történt megállapodás alapján jelenléti ívet is aláírtak a közgyűlésen, és azt csatolták a földrendezési kérelemhez. Amikor a földrendezési kérést a megyei pártbizottság és a Földművelésügyi Minisztérium ellenőriztette, kiderült, hogy a 13 aláírás helyett 93 aláírás szerepelt a kérelmen. A járási elvtársak ezt a következőképpen magyarázzák: megállapodás történt Márczis elvtárssal, hogy a földrendezési kérést tárgyaló közgyűlésen jelenléti ívet írassanak alá minden jelenlévővel és a szavazásnál jelöljék meg a jelenléti íven, hogy ki szavaz a kérés mellett, és ki ellene? Ez az elgondolás helyes, mert így nem kell még külön aláírni azokkal a kérelmet, akik kéri a földrendezést. Ez a módszer azonban lehetővé tette azt is, ami valószínű megtörtént Valkonyán is, hogy a jelenléti ívet hozzacsapták a kérelemhez úgy, hogy nem jelölték meg azoknak a neveit, akik kérték a földrendezést; amikor ez kiderült, a tavaszi földrendezési kérést a megyei pártbizottság és a Földművelésügyi Minisztérium elutasította. Amikor ez megtörtént, a tsz vezetősége lemondott azzal az indokkal, hogy becsapták őket. Hozzájárult ehhez még az is, hogy az engedélykérés után a községi tanácselnök állítása szerint a járási pártbizottság utasítására az 1953-ban aláírt belépési nyilatkozaton az I. típusú rovatban az I. típust átjavították III-asra, és kijelentették, hogy ezzel az I. típusú belépési nyilatkozatot aláírottakat „átteszik” a mezőgazdasági tsz-be. Miután a tsz vezetősége lemondott, a járási pártbizottság a községi tanácselnököt, Hóbor Jenőt bízta meg a tsz-elnöki teendők ellátásával. Ezután a községben kihirdették, hogy egyénileg senki nem mehet a földjére dolgozni. A községi tanács-elnök a kihelyezett agronómussal termelés tervet készíttetett, amit alá is írtak, és a gépállomással szerződést kötöttek, amit az agronómus írt alá. A gépállomás két traktora megkezdte a munkát, és minden előzetes megbeszélés nélkül összeszántottak több parcellát. Amikor a dolgozó parasztok saját fogatukkal a régi parcelláikat akarták felszántani, a rendőrség több esetben a „törvény nevében” megakadályozta ezt. Előfordult az is, hogy az egyénileg felszántott és bevetett parcellákat a tsz kiszántotta, és újra, most már „közösen” bevetették. A járási párt- és tanácsszervek később belátták, hogy helytelen az, hogy a tanácselnök egyben megbízott tsz-elnök is, és a tsz 17 volt agrárproletár tagjával – akik közösen végezték a tavaszi munkát a belépettek összes területén – elnököt választottak. A tsz jelenleg dolgozó 17 tagja között van a községi tanácselnök és tanácsitkár, és azok feleségei is. A község dolgozó parasztjainak egy

része ez év márciusában az Elnöki Tanácshoz fordult azzal, hogy a községben nincsenek meg a feltételei a nagyüzemi gazdálkodásnak, mivel a község határa dombos, és géppel nem művelhető, és kéri a szövetkezet felosztatást. Megírták az őszi szervezés módszereit is. A bejelentést a Földművelésügyi Minisztérium Tsz Főosztálya megvizsgáltatta. A vizsgálat megállapította, hogy a szervezésre vonatkozó bejelentések a valóságnak megfelelnek, de a nagyüzemi gazdálkodás feltételei a községben megvannak, és a termelőszövetkezet működésére megvan a lehetőség. A vizsgálat után a Földművelésügyi Minisztérium termelőszövetkezeti főosztálya felhívta Fekécs elvtárs, a megyei tanács mezőgazdasági igazgatójának figyelmét, hogy a község dolgozói között folytassanak további felvilágosító munkát, és segítsenek megszervezni a közös munka beindítását. A helyi szervek azonban ennek ellenére a fent elmondott módon kezdtek hozzá a közös gazdálkodás elindításához. Az állatok bevitelét olyan módon akarták megoldani, hogy megtiltották a dolgozó parasztnak, hogy állatainak zöldtakarmányt vigyenek. Mivel ennek ellenére többen vittek lóherét állataiknak, a meggyőzés helyett a rendőrség segítségét vették igénybe. A rendőrség ezt igyekezett megakadályozni, és akit elfogtak, azzal a lóherét bevitették a tanácsházára. Ha ezt megtagadta, bevitték a járási BM Osztályra. Így vették őrizetbe F. J., M. I., N. J., Sz. F. dolgozó parasztokat. N. J. 8 holdas dolgozó paraszttal a járási BM Osztályon megígértették, hogy ha hajlandó a tsz-ben dolgozni, akkor eltekintenek a megbüntetésről, de ha nem, akkor bűnvádi eljárást indítanak ellene tsz-elleni lázítás címén. A tsz elleni lázítás vádját az képezi, hogy az Erdei elvtársnak küldött levelet N. J. lakásán írták meg. Az eddig elkövetett önkényeskedés következtében a községben a helyzet rendkívül feszült. A meggyőzés helyett alkalmazott adminisztratív intézkedések nagyfokú elégedetlenséget és makacsságot váltott ki a dolgozó parasztnak részéről is. A dolgozó parasztnak nagy többsége e miatt szemben áll a község és a járás vezetőivel, és azokkal a tsz-tagokkal, akik jelenleg is dolgoznak a tsz-ben. A helyi szervek jelenlévő munkatársaival, valamint a dolgozó parasztnak folytatott beszélgetés során Csokona elvtárral közösen a következő javaslatokat tettük. Haladéktalanul hívják össze a közgyűlést és válasszanak elnököt és igazgatóságot, a lehető legrövidebb időn belül fejezzék be a tavaszi vetéseket. A tavaszi növényápolási és takarmány betakarítási munkákat végezzék közösen, és kezdjék meg az állatoknak szükséges épületek átalakítását. Az aratást – mivel a vetést is egyénileg végezték – végezzék egyénileg, de biztosítani kell a tsz vetőmag-szükségletét, gabonabeadását, adóját, és a gabonavetéssel nem rendelkező tsz-tagok kenyérgabona részesedését, megdolgozott munkaegységeikre. Ezzel a javaslattal azonban a helyi szervek képviselői nem értenek egyet. A dolgozó parasztnak meghallgatták javaslatainkat, azonban nem látjuk biztosítva azt, hogy meg is győztük őket a javaslatok

helyességéről. A járási pártbizottságtól és a tanácstól jelenlévő elvtársak véleménye szerint ugyanis szigorúan ragaszkodni kell már most az alapszabály betartásához, és el kell érni, hogy a dolgozó parasztok minden feltétel nélkül kezdjék meg a közös munkát. Ezt azzal indokolják, hogy véleményük szerint, ha egy községben engedményeket teszünk, ez kihat a többi községre is. (Oltárc, Becsehely). Szerintünk, ha a mostani vizsgálat és a parasztokkal folytatott beszélgetés nem történt volna meg, néhány napon belül a tsz-tagok nagy része már dolgozott volna a közösben. A dolgozó parasztokkal másnap folytatott beszélgetésünk során többen elmondták, hogy ragaszkodnak az egyéni gazdálkodás további folytatásához. A beszélgetés során megállapítottuk, hogy közöttük sokan nincsenek még meggyőzve a termelőszövetkezeti gazdálkodás helyességéről, jelentőségéről, és attól félnek, hogy a közös gazdálkodás esetén a tsz nem tudja őket eltartani. Véleményünk szerint, ha van némi túlzás a dolgozó parasztok által elmondottakban, azok nagy része igaz, és szükségeszerű a további túlkapások és önkényeskedések megakadályozása, és a túlkapások elkövetőinek felelősségre vonása. Erre szükség van azért is, mert Zala megyében mintegy 13 község van, ahol hasonló módszerekkel alakították meg a tsz-t, és feltehető, hogy a megszilárdításnál a türelmetlenség hasonló adminisztratív intézkedések megtételére vezet. Ezt bizonyítja az is, hogy szintén a letenyei járás egy másik községében, Várföldén a következő történt. Az ősszel alakult „Vörös Október” tsz-ben az alakuláskor úgy állapodtak meg, hogy ez év tavaszán megkezdik az építkezéseket, és miután a helyet, takarmányt és állatgondozót biztosítanak, május második felében összeviszik az állatokat. A közös építkezést meg is kezdték, azonban szakember hiányában (kőműves, ács) az épület most befejezetlenül áll. A honvédség ígért szakembert az építkezés továbbfolytatására. Május 16-án a járástól a tsz elnöke, Jámbor József szerint 10 funkcionárius (a járási községben tartózkodó Boros elvtárs szerint csak 5-en voltak) minden előzetes megbeszélés nélkül megrohanták Jámbor József házát, és minden tiltakozása ellenére kivezették lovaikat az istállóból, a szekérről lerángatták az ekét, befogták a lovakat, és Tálosi, járási rendőr büntetőbíró a falu lakosainak jelenlétében behajtotta a lovakat egy olyan istállóba, amelyből az erdőgazdaság állatorvosi javaslatra elvitette az állatokat, mert az istálló fertőzött. A járási funkcionáriusok között jelen volt Skoda elvtárs, a járási gépállomási titkár, Boros, Csesztregi, Kálmán, Szekeres elvtársak és Tálosi rendőr-büntetőbíró. A járási titkár elvtársak ezt azzal a szándékkal csinálták, hogy az elnök után majd a többi tsz-tag is beviszi az állatokat. Mivel ez nem történt meg, este visszavezették a tsz-elnök lovait. Azért, hogy Valkonya községben jelenleg ilyen állapotok vannak, felelős a letenyei járás pártbizottságától személy szerint Skoda elvtárs, a gépállomásokkal foglalkozó titkár, Tóth elvtárs, a járási tanács vb-elnöke, Tóth elvtárs tsz-szervező és Tálosi elvtárs, jogügyi előadó. Nagy Józsefné

állítására szerint pl. Skoda elvtárs, mellét verve kijelentette, hiába fordulnak panasszal bárhova, „itt ők a minisztérium, és az történik, amit ők akarnak”. Az elvtársak munkáját nagyfokú türelmetlenség jellemzi. A számszerűsítésre való törekvés érdekében az előfeltételek megvizsgálása, illetve megteremtése nélkül jelölnek ki tsz-fejlesztésre községeket – ez történt Valkonyán is –, és amikor az első kísérletezésre nem megy a munka, különböző fondorlatokkal és adminisztratív eszközökkel igyekeznek akarataiknak érvényt szerezni. Amikor erre felhívtuk a figyelmüket, kategorikusan kijelentették „csak így lehet tsz-t szervezni, és a dolgozó parasztok cinikusak, hazudnak”. A járási szerveken dolgozó elvtársak felelőssége mellett felelős a megyei pártbizottság, személy szerint Dénes, Szigeti és Csokona elvtárs is, mivel már több jelzést kaptak nem csak a letenyei, hanem a nagykanizsai járásból is küldöttek jártak az MB-n, mégis csak felületesen és futólag ellenőrizték a bejelentéseket. Az ellenőrzés során is inkább csak a vezetőkkel tárgyaltak, nem beszéltek a dolgozó parasztokkal. A laza ellenőrzés következtében a felelősségre vonást is elmulasztották, és csak figyelmeztették a türelmetlenkedő és önkényeskedő elvtársakat, de nem akadályozták meg a további önkényeskedést. Jellemző az MB-n dolgozó elvtársak munkájára, hogy amikor megtudták, hogy Várföldén is önkényeskedtek, Szigeti és Horváth elvtársak azt javasolták Csokona elvtársnak, hogy igyekezzen lebeszélni minket arról, hogy Várföldre kimenjünk. Indoknak hozva fel azt – mondták –, hogy rossz az út.

Javaslatok. 1. közös munka megszervezésének érdekében: 1/a. a jelenlegi tarthatatlan helyzetre való tekintettel azonnali intézkedés szükséges, hogy a dolgozó parasztok részére engedélyezzék a zöldségtermesztés-ellátás biztosítását, a parlagon lévő földeknek a bevetését, az önkényeskedések azonnali megszüntetését. 1/b. Abból az elvből kiindulva, hogy teljes egészében közös munkát csak a betakarítás után kezdjék meg a dolgozó parasztokkal való megbeszélés alapján, el kell kezdeni a tavaszi növényápolási és az állatok beviteléhez szükséges épületek alakítását. Ki kell dolgozni a közös beadás teljesítéséhez szükséges hozzájárulást. 2. A Központi Vezetőség Párt- és Tömegszervezetek osztálya, a Mezőgazdasági Osztály, A Földművelésügyi Minisztérium Tsz Főosztálya, és a Minisztertanács Titkárságának tanácsi osztálya együttesen vizsgálja meg azokban a Zala megyei községekben a tsz megszilárdítást, ahol hasonló módszerekkel történt a szervezés, és csak ősszel akarnak közösen dolgozni. A vizsgálatról tegyenek jelentést a Központi vezetés Titkárságának, és a Minisztertanácsnak. A jelentésben tegyenek javaslatot a túlzásokat elkövető személyek felelősségre vonására, valamint a megszilárdítással kapcsolatos további intézkedésre. 3. A Központi vezetés Titkársága számoltassa be a Zala megyei pártbizottságot a termelőszövetkezetek fejlesztéséről, illetve megszilárdításáról.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter ir. 1956–1959. 6.d. „Zala megye” dosszié.)

Márczis Antalnak, az FM alkalmazottjának jelentése a Zala megyei tsz-ekről. Budapest, 1956. augusztus 2.

A Minisztertanács Elnökségének határozata értelmében július 10–20-ig a Földművelésügyi Minisztériumból kilenc elvtárs Zala megyében, a helyzet megvizsgálása után javaslatokat dolgozott ki a termelőszövetkezetek szervezeti és gazdasági megerősítésére. Jelentésünkben megállapítottuk, hogy Zala megyében a termelőszövetkezetek helyzete az előző jelentésünknek megfelelően továbbra is igen rossz. Az elmúlt év őszén alakult tsz-ek közül 22 semmiféle közös tevékenységet nem folytat. Ez a 22 tsz a következő községekben van:

Mikekarácsonyfa	3 tsz		Zalaszentjakab	1 tsz
Komárváros	3 tsz		Miháldi	2 tsz
Kiskomárom	3 tsz		Pakod	1 tsz
Zalakaros	1 tsz		Korpavár	1 tsz
Pölöske	1 tsz		Nova	1 tsz
Balatonmagyaród	1 tsz		Magyarszerdahely	1 tsz
Galambok	1 tsz		Bocska	1 tsz
Valkony	1 tsz			

Ezen kívül további, mintegy 20 községben, az újonnan alakult és nagyobb mértékben megnövekedett tsz-ek tagjainak kisebb vagy nagyobb része nem vesz részt a közös munkában. Ezekben, a tavasszal viszonylag jól induló tsz-ekben az utóbbi időben a bomlás jelei

mutatkoznak. Ezt a következő tények támasztják alá: Szentpéterúr „Zalagyöngye” tsz 15 tagja küldöttségben járt nálunk a Földművelésügyi Minisztériumban, és kérte a tsz feloszlását. Ebben a községben néhány nappal ezelőtt közgyűlést tartottak, és ezt a közgyűlést teljes mértékben a szövetkezetellenes egyének uralták. Ezek a szövetkezetellenes egyének a helyi párt- és állami szervek dolgozóit, valamint a szövetkezet mellett szilárdan kitartó tagokat komolyan fenyegették (kést vettek elő, azt kiabálták „ma még itt vér fog folyni”, stb.) A szentpéterúri esetet követően, e hét keddjén Dióskál egyik tsz-ében nagyarányú zavargás történt. Dióskálon a tsz elnökét le akarták szúrni, a rendőröket megverték, és mintegy 50 személy csak azután hagyta abba a verekedést, amikor egy rendőr riasztásként a fegyverét használta. Zalaszentlőrincen részt vettünk gyűlésen, ahol a szövetkezet tagjai egyhangúan követelték a tsz feloszlását, és hiába volt minden erőfeszítésünk, nem tudtuk elérni, hogy a közös munkát újra megkezdjék. Lényegében ugyanez történt Pötrétén is. Ezen kívül, a fentiek mellett a letenyei járás 3 községében (Oltárc, Bánokszentgyörgy, Várfölde) ahol a termelőszövetkezetek jól indultak, most a betakarítást lényegében egyénileg végzik. A párt- és állami szervek hozzájárultak ahhoz, hogy ezekben a községekben a tagok feles művelést valósítsanak meg. Más községekben is, mint pl. Liszló, Pókaszeptk, Hahót, stb. az a szándékuk, hogy a termelőszövetkezetet feloszlassák. Megállapításaink szerint a tavasszal viszonylag jól induló tsz-ek bomlásához az elmúlt év őszen elkövetett szervezési és politikai hibák mellett nagymértékben hozzájárul az ellenség egyre szervezettebb tsz-ellenes munkája is Zala megyében. Dióskál környékén az elmúlt években ún. „Fehér gárdista szervezet” leplezték le, s azok közül egyesek, a börtönből szabadulva újra akcióba fogtak. A kulákok és más ellenséges elemek egy része a tsz-ekbe beférkőzött, és pl. Szentpéterúron a tsz-be belépett reakciós ellenséges elemek kezdeményezték a tsz feloszlását, és a fentiekben már vázolt nagyarányú provokációt. Az ellenséges elemek nyíltan fenyegették a termelőszövetkezetet védő elvtársainkat, párt és állami vezetőket, valamint a tsz-hez hű tagokat. Külön fel kell figyelni arra, hogy több tsz-ben a vezetőség kezdeményezi a tsz feloszlását, illetve olyan vezetőséget választottak, amely nem áll szilárdan a szövetkezet mellett. Elégé általánosan jelentkezik az is, hogy a szövetkezet feloszlása a tsz-ekbe belépett, de nem dolgozó tagoktól indul el. Ezek a tagok megnyerik maguk számára a dolgozó tagok egy részét, utána valamilyen eseményt – most legutóbb a földrendezés és tagosítás kérdésével kapcsolatos közgyűléseket – használják fel arra, hogy a tsz-t felbomlasszák. A régi tsz-ekben a tagok egyelőre még szilárdan állnak a szövetkezet mellett. Bár Pötrétén nem csak az új tagok, hanem a régi tagok egy része is a szövetkezet feloszlása mellett foglalt állást. Erre ezért kell figyelni, mert ez ideig a bomlási jelek, a feloszlás és a kilépési szándék szinte

kizárólag az új tsz-ekben és az új tsz-ekben belépett tagoknál jelentkezett. A megyei párt és állami szervek új és új erőfeszítést tesznek a tsz-ek megszilárdítása érdekében. Az utóbbi hetekben ingadozás nélkül, szilárdan kiállnak a szövetkezet mellett, határozottan törekszenek a bomladozó tsz-ek helyzetének megjavítására. A megyei párt és állami szervek egyáltalán nem urai a helyzetnek, munkájuk szervezetlen, és a gyakorlati munkában a legalapvetőbb szervezési és politikai kéréseket rosszul alkalmazzák. A megye vezetőinek megmondtuk, hogy az ezen területen dolgozó elvtársak egy része nem ismeri a munka legelemibb módszereit sem, lényegében az abc-t sem. Zala megyének az FM részéről az elmúlt félévben ismételten több alkalommal konkrét útmutatást, segítséget adtunk a helyzet megjavítására. Legutóbb hosszabb időn keresztül velük együtt dolgoztunk azon, hogy a termelőszövetkezeteket szervezeti és gazdasági téren megerősítsük. Az elmúlt napokban azonban újra meggyőződünk arról, hogy nem elég határozottsággal kezdik meg az általunk javasolt feladatok elvégzését. Igen súlyos mulasztásokat követnek el a közgyűlések előkészítésében, a közgyűléseket megelőzően nem hívnak össze párttaggyűlést, a vezetőség nem készül fel, nincs programja a vezetőségnek a tsz-ben felmerülő problémák megoldására, nem fogják össze a szövetkezet legjobb tagjait, és velük egy-egy közgyűlést megelőzően nem tisztázzák, hogy milyen kérdéseket tárgyaljanak a közgyűlésen, és mit várnak ezektől az elvtársaktól a közgyűlés eredményes levezetéséhez. Nem tisztázzák adott helyzetben a jövedelemelosztás leghelyesebb módját, nem tesznek intézkedéseket a földjáradék kifizetésére, a gyenge tsz-ek vezetőségeinek vezetőit nem erősítették meg új figyelmeztetésünk ellenére sem. Az állami szervek nem tanulmányozzák a helyi viszonyokat, a helyi lehetőségeket ahhoz, hogy több, valóban élen járó tsz legyen Zala megyében. A megyei párt- és állami szervek vezetőivel tegnap lefolytatott megbeszélésünk azt mutatja, hogy ezek a hibák továbbra is elsősorban a megyei vezetőktől indulnak el. Bár a Zala megyei elvtársak elismerik, hogy a helyzet nagyon rossz, azt azonban nem akarják elismerni, hogy a termelőszövetkezetek helyzete ma lényegesen rosszabb, mint az előző időszakban, és a bomlási folyamat jelenleg úgy látszik, állandóan terjed. Nem akarják elismerni azt sem, hogy komoly mulasztásokat követtek el, többek között pl. az elmúlt napokban a közgyűlések előkészítése terén, és más kérdésekben is. Javaslatainkat a legutóbbi helyzet alapján újra megbeszéltük a Zala megyei vezetőkkel, nem látjuk azonban semmi biztosítékát, hogy ezeket meg is valósítják. Ahhoz, hogy véget vessünk és megállítsuk Zala megyében ezt a folyamatot, az általunk kidolgozott szervezeti és gazdasági intézkedések mellett – amelyek véleményem szerint komolyan elősegíthetik a tsz-ek megszilárdítását – a Pártközpont Mezőgazdasági Osztályával –, személy szerint Sándi elvtárral egyetértésben további intézkedéseket is

szükségesnek tartunk. Ezeket a javaslatokat azonban a Központi Vezetőség Mezőgazdasági Osztályával együtt külön tesszük meg.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter ir. 1956–1959. 6.d. „Zala megye” dosszié.)

Szabó Józsefnek, az FM Termelőszövetkezeti Főosztály főosztályvezető-helyettesének jelentése a tsz-ekről. Budapest, 1956. november 14.

A rendkívüli helyzetre tekintettel, a megyei mezőgazdasági igazgatóságokat telefonon kerestük meg. Még ma is vannak olyan megyék, amelyekkel telefonon összeköttetést nem kaphattunk, melynek következtében ilyen megyék tsz-eiről tájékoztatást adni nem tudtak. Az alábbi megállapítások is csupán a megyei mezőgazdasági igazgatóságok vagy azok dolgozói által szerzett általános tapasztalatok, de egyáltalán nem konkrét felmérések alapjain állnak. A mai napig a következő megyékből kaptunk tájékoztatást. 1. Komárom megyében 1956. 06. 30-i állapot szerint 66 mezőgazdasági termelőszövetkezet volt. A megye tájékoztatása szerint 15 szövetkezet már feloszlott, és a továbbiak során, a jelenlegi helyzetet figyelembe véve, még 5–6 feloszlása várható. Előfordult, hogy a feloszlott tsz-ekből egyes családok más tsz-ekbe lépnek be. A felosztott termelőszövetkezetekből a meglévő vagyontárgyakat a tagok – az épületek kivételével – egymás között osztották szét. A meglévő szövetkezetek a zárszámadást most készítik. Az őszi mezőgazdasági munkákat (szántás, vetés stb.) mintegy 90%-ra elvégezték. A mezőgazdasági apparátus – tekintettel a közlekedési nehézségekre – bővebb felvilágosítást adni nem tud. Általában mindenki a helyén van, úgy a megyénél, mint a járásoknál. 2. Vas megyében 1956. 06. 30-i állapotoknak megfelelően 211 mezőgazdasági termelőszövetkezet működött. A mai napig ebből 60 szövetkezet oszlott fel. A megyei mezőgazdasági igazgatóság bővebb felvilágosítást adni a megye helyzetéről nem tudott. Megjegyzik azonban azt, hogy annak ellenére, hogy az őszi vetést mintegy 90%-ban úgy a tsz-ek, mint az egyéni termelők elvégezték, a további munkát a nagymértékű üzemanyaghiány gátolja. Nagy erőfeszítésekbe kerül a még kint lévő termények betakarítása. Az apparátus jelenleg már a helyén van. 3. Zala megyében 1956. 06. 30-i állapot szerint 131 mg. termelőszövetkezet működött. Török Lajos elvtárs, megyei vb-elnök véleménye szerint mintegy 80 szövetkezet feloszlásával kell számolni. Csak azok a szövetkezetek maradnak meg, amelyek már régebben alakultak és gazdaságilag megalapozottak. Sok helyen a széteszlott termelőszövetkezetek közös vagyonát a kulákok és egyéb reakciós elemek hordták szét.

Lickóvadosos községbe a földesúr visszatért, aki a földjét akarta visszaszerezni, sőt, az ott dolgozó termelőségvetkezeti tagok részére háztáji gazdálkodás céljára kiadott földterület után is bért követelt. Az illetéktelen elemek beavatkozását ma már visszaszorították. A meglévő termelőségvetkezetek az őszi vetést mintegy 85–90 %-ig végezték el, ugyanakkor hasonló a helyzet az egyéni termelőknél is. A megyei mezőgazdasági igazgató jelentése szerint az egyéni termelők vetőmaghiánnyal küszködnek. A megyében a közbiztonság még ma sem kielégítő. 4. Somogy megyében 1956. 06. 30-ig 329 mezőgazdasági termelőségvetkezet működött. A mai napig 204 termelőségvetkezet oszlott fel. 185 feloszlott szervezetből a vagyontárgyakat – beleértve a haszon- és tenyészállatokat is – szétvitték. A termelőségvetkezetekbe kihelyezett kádereknek nehéz helyzetük van, és a szervezetből valamennyit eltávolították. Jelenleg Kaposváron tartózkodnak. Az iharosberényi „Úttörő” tsz elnökét (Penczinger elvtárs) agyonlőtték. Szennán a tsz-elnökének istállóját, Nágócson szalmakazlat, Böhönyén a "Szabadság" tsz-ben lóherekazlat gyújtottak fel. Általános az a hangulat, hogy a kívülálló parasztok a megmaradt tsz-ek tagjait fenyegetik, ezért többen kilépnek. A feloszló tsz-ek nagyüzemi épületeit a község vagy a fölműves-szövetkezetek kezelésébe adják további intézkedésig. A kilépésekkel kapcsolatban a megye azt várja, hogy a kormány adjon ki megfelelő intézkedéseket. 5. Bács megyében 1956. 06. 30-án 269 mezőgazdasági termelőségvetkezet volt. A mai napig 12 tsz oszlott fel, zárszámadás után további 10 tsz feloszlása várható. Úgy a megyei, mint a járási apparátus a helyén van. A gépállomások üzemanyaghiány miatt állnak. A megye Jugoszláviával keresett kapcsolatot, és a katonaságtól remél kapni üzemanyagot. A vetést a tsz-eknél kb. 75%-ra, az egyéniek kb. 70%-ra végezték. Az egyéniek jelenleg is vetnek. A betakarítással különösebb probléma nincs, nagy részben megtörtént. 6. Fehér megyében 1956. 06. 30-án 185 tsz volt. A megyei tanács átfogó képet adni a megyéről nem tud. A tsz-ek helyzetét a központi járásban ismerik, ahol 50 tsz-ből 19 tsz oszlott fel. A gazdaságilag erős és nagyobb szervezetek dolgoznak, ezekből kilépés is szórványosan van. Nagy probléma a gépállomásoknál az üzemanyaghiány, ami a betakarítási és vetési munkákat a tsz-eknél megnehezíti. A megye egy felhíváson dolgozik, amelyet a megyei lapban kívánnak megjelentetni a zárszámadás elvégzése, és a közös vagyon védelme érdekében. 7. Békés megyében 1956. 06. 30-án 231 mezőgazdasági tsz volt. A megyére vonatkozólag teljes képet adni nem tudtak. Nagy Károly Tsz Tanács megbízott szerint eddig 3 tsz oszlott fel. Kilépések minden tsz-ből vannak, azonban konkrét adatokkal nem rendelkeznek. Az alacsonyabb típusú társulások közül nagyobb arányú a feloszlás. A megyében sertéspestis ütötte fel a fejét, szérummal nem rendelkeznek. Felhívtuk a figyelmüket arra, hogy az élelmiszert Budapestre szállító gépkocsik visszafelé menet a

Phylaxiától kérhetnek oltóanyagot. Az eddigi tapasztalatok szerint a zárszámadások elkészítése folyamatban van. 8. Csongrád megyében 1956. 06. 30-án 158 mg. termelőszövetkezet volt. A megyében mintegy 40 mg. tsz. van, amelyik kéri vagy számítani lehet feloszlására. A közös vagyon széthurcolásáról eddig tudomásunk nincs. A megyei apparátus kint járt a megyében az őszi munkák elvégzése és a helyzet felmérése érdekében. 9. Pest megyében 1956. 06. 30-án 240 mezőgazdasági termelőszövetkezet volt. A mai napig kb. 22 tsz oszlott fel a megyében. A tájékoztatás szerint az őszi betakarítási munkákat a tsz-ek végzik. A zárszámadás elkészítését megkezdték, azok a tsz-ek is, amelyek feloszlának vagy nagyobb arányú kilépés várható, és a feloszlást a zárszámadás után hajtják végre. Budapestről teherautókon keresik fel a tsz-eket és 2–3 szarvasmarhát kérnek Budapest lakosságának ellátására. A megye azt kéri, hogy ezt szervezettebben csinálják; a közellátási kormánybiztos adjon ki rádiófelhívást a selejt szarvasmarhák hasznosítására. 10. Hajdú megyében 1956. 06. 30-án 255 mezőgazdasági tsz volt. A tájékoztatás szerint f. hó 12-ig kb. 10 tsz oszlott fel. A mezőgazdasági munkák folynak, üzemanyaghiánnyal küzdenek. 11. Szabolcs megyében 1956. 06. 30-án 352 mg. termelőszövetkezet volt. A megyétől nyert értesülés szerint mintegy 20 termelőszövetkezet oszlott fel (Rác jogügyi előadó). Más oldalról nyert értesülés szerint, a megyei tsz-ek mintegy 50%-a oszlott fel. A mezőgazdasági munkák folynak, üzemanyaghiánnyal küzdenek, amit Romániából igyekeznek biztosítani. 12. Veszprém megyében 1956. 06. 30-án 139 mg. termelőszövetkezet volt. A mezőgazdasági igazgató tájékoztatása szerint a mai napig kb. 16 szövetkezet feloszlásáról van tudomásuk. Véleménye szerint 50–60 tsz feloszlása várható. A közös vagyont 5–6 szövetkezetnél széthordták. Időszerű mezőgazdasági munkák folyamatban vannak. A járások többségével a megyének kapcsolata nincs, két gépkocsival járják a megyét annak érdekében, hogy a helyzetről tájékozódjanak. 13. Komoly nehézségei vannak a megyének liszt-, só- és a húsellátásban, a tsz-ek elsősorban a megye részére biztosítanak élelmiszert. 14. Szolnok megyében 1956. 06. 30-án 235 mezőgazdasági termelőszövetkezet volt. A mai napig 66 tsz feloszlott. A tájékoztató szerint gazdaságilag és szervezetileg gyenge, mintegy 52 szövetkezetben nagyobb számú kilépés esetleg feloszlás várható. A szövetkezeti városok közül Mezőtúron, a „Bercsényi” tsz tagságának kb. a fele szándékozik kilépni. Nagy viták folynak a földkimérés körül. A kilépő tagok a tanyaközpont körül szeretnék a földet megkapni. A feloszlott tsz-ek a közös vagyont széthordták és egymás között felosztották. Általában mindenhol feljegyezték azt, hogy ki mit vitt el a szövetkezetből. A kihelyezett kádereket – mintegy 25–30 elnököt – leváltották. Helyükre újakat választottak. Szolnok megyében általában konszolidálódott a helyzet annyira, hogy a járási mg. osztályvezetőket november 12-én megbeszélésre hívták

össze. A megyei értekezleten megtárgyalták a zárszámadások elkészítésének legfontosabb irányelveit, az 1957. évi üzemi részletterv elkészítését és megállapodtak abban, hogy a feloszló termelőszövetkezeteknél jegyzőkönyvileg rögzítik a zárszámadás eredményeit, a közös vagyon sorsát, stb. Megállapodtak abban, hogy a meglévő tsz-ek tagjai részére a rendszeres előlegosztást mindenhol biztosítják. A kialakult helyzet alapján az agrárproletárokból alakult szövetkezetek szilárdak, a feloszlásról hallani sem akarnak. A gépállomások üzemanyaghiánnyal küzdenek. A megyei igazgatóság vezetője Romániába utazott, hogy onnan üzemanyagot vásároljon. Az őszi vetést a tsz-ek mintegy 90 %-ra, az egyéni termelők pedig a mai napig mintegy 50–60 %-ra teljesítették. Az őszi betakarítási munkákat még nem fejezték be. A megyék a termelőszövetkezeti csoportokkal kapcsolatban tájékoztatást adni még nem tudnak. A mai napig Baranya, Tolna, Borsod, Heves, Győr és Nógrád megyékkel a tsz-ek helyzetéről tárgyalni nem tudtunk.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter ir. 1957–1959. 6.d.)

A Tanácsszervek Osztályának jelentése egyes megyei tapasztalatok alapján. Budapest, 1957. január 3.

Készült a Nógrád, Hajdú, Heves, Komárom, Csongrád, Somogy, Szabolcs, Szolnok, Veszprém és Zala megyei kormányösszekötő, illetőleg VB-elnök jelentése alapján. Általános helyzet: a dolgozók várják a kormány programját. Az üzemi munkásokat a munkanélküliség foglalkoztatja. Szolnok megyében a munkanélküliség megoldására javasolták a kettős foglalkozásúak és a nem családfenntartók elbocsátását. A falusi lakosságot továbbra is a begyűjtés megoldása és a földrendezés foglalkoztatja. Tolna megye, Dunaszentgyörgy községben röpiraton követelték az 1956-ban beszolgáltatott búza visszaadását. A röpiratok szerkesztői közül 5 főt a rendőrség letartóztatott. Veszprém megyében a parasztság nyugtalan a szerződéses termelés miatt, mert a piaci felvásárlási árak jövőbeni alakulását nem látják világosan. Nógrád megyei parasztok kifogásolják a magas összegű lóadót. Somogy és Hajdú megyében a parasztság szervezkedését tapasztalják. Mellékeljük a Derecskén megindult szervezkedés programját. A megyei tanács VB a szervező Sárközi esperessel megbeszélést tartott, aki megígérte, hogy a jövőben nem foglalkozik a szervezéssel. Hajdú megyei vezetők javasolják, hogy a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok érdekképviselőként a DÉFOSZ-t szervezzék meg. A megye egyes helyén meg is kezdték a szervezést. Véleményük szerint szükség van erre, mert ezzel eredményes harcot tudnak vívni a gazdag parasztok ellen.

Szolnok megyében nagy az érdeklődés a fehér könyv iránt, amelyből még mindig kevés példány van. Egyúttal szeretné a lakosság, ha a kormány tájékoztatást adna arról, hogy az országban van-e jelenleg fegyveres ellenforradalmi erő. Veszprém megyében a munkástanácsok még mindig gátolják a pártszervezetek alakítását. Várpalotán pl. ezért a párt ideiglenes intézőbizottságának munkatársai félnek az üzemi agitációtól. Jellemző, hogy a városban 12 alapszervezet van, köztük bányaüzemi egy sincs. A párt intézőbizottságának elnöke becsületes, de a párt politikáját nem érti, irányításra képtelen. A fentiekről a kormányösszekötő tárgyalta a megyei párt intézőbizottsággal, kielégítő megoldást azonban nem találtak és így központi segítséget kérnek. Hajdú megyében elterjedt, hogy a fővárosban a kisgazda- és a parasztpártnak központja lesz, de helyi szervezetei nem lesznek. A kormányösszekötő véleménye szerint, ha lesz központ, a helyi szervezetek automatikusan meg fognak alakulni. A helyreálló rendet Veszprém megyében „Budapestieknek gyűjtés” címen járkáló szélhámosok – akik a lakosságtól élelmiszert, stb. csálnak ki – valamint Budapestről érkezett „művész-szórakoztató” csoportok zavarják. Utóbbiak ellenséges műsorokat adnak drága belépődíjak mellett. Üzemek tevékenysége: az üzemekben az energia- és anyagihiány a termelést továbbra is gátolja. Mind több helyen igyekeznek az adott lehetőségekhez mérten a lehető legjobban megszervezni az energia elosztását. Szegeden az év utolsó napján értekezletet tartottak, ahol az üzemek igazgatóival, a műszak vezetőivel és a munkástanácsok elnökeivel megbeszélték az ésszerű energia elosztását, amely szerint a hét bizonyos napjaiban 4 órás munkaidő helyett 6 órás munkaidővel tudnak dolgozni. Több helyről jelentik, hogy a munkástanácsok nagy nehézségekkel küzdenek. Heves megyében az alacsony termelés egyik oka, hogy a munkaszervezés kiesik az igazgató kezéből. Az igazgató egy személyi felelősségét a munkástanácsok gyengítik, ezen csak úgy lehet változtatni, ha az igazgató kizárólag a felsőbb felügyeleti szervétől függ. Sajnos, a minisztériumok ilyen irányú foglalkozását nem tapasztalják. Hasonló okokból Hajdú megye egyes üzemeiből kéri a munkások, hogy az üzem élére kormánybiztosokat nevezzenek ki. Mezőgazdasági helyzet: a tsz-ekben a zárszámadások folynak. Somogy megyében Tabon és Karádon, Veszprém megyében Városlődön, Borsosgyőrön alakult új tsz. Szabolcs megyében 30 tsz újjáalakult, és kb. további 50 alakulása van folyamatban. Tolna megyében 55 tsz alakult újjá. Nógrád megyében az állatok átteleltetése okoz gondot. Az állami gazdaságokban és tsz-ekben a téli takarmány 50%-a van csak meg. Egyéb jelentések: Heves megyében zavarja a rend helyreállítását, hogy a megyei ügyészség vezetése ma sincs megoldva. Kéri, hogy a Legfőbb Ügyészség a megyei ügyészség vezetésével sürgősen bízza meg Ivándi elvtársat. Szolnok és Veszprém megyében a megyei, illetőleg a járási rendőrkapitányok személye a rend

helyreállítását gátolja. Az eddig jelentett hiánycikkek mellett Szolnok és Nógrád megyéből burgonya, Nógrád megyéből rizshiányt jelentettek. Somogy és Szolnok megyéből a cukorgyárak szénellátásának nehézségeiről jelentettek. Zala megyei vezetők javasolják a szesztilalom teljes feloldását.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. 6.d. Dögei Imre miniszter ir.)

Keserü János beszámolója az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának a Győr-Sopron megyei tapasztalatairól. Budapest, 1957. március 29.

Március 27–28-án Győr–Sopron megyében jártam, ahol a következő tapasztalatokat szereztem. 1. A megye minden területén igen nagy problémaként említik az állami gazdasági dolgozók bérezését, amely elintézésének húzódása nehéz helyzetet teremtett. Leállt az időszaki dolgozók toborzása és az összes szükséglet 25%-ánál több nincs biztosítva. Emellett a gazdaságokban igen elégedetlen hangok tapasztalhatók a párt- és kormány vezetéssel kapcsolatban, mivel „nem azok bérét emelte fel mindenekelőtt, akik egy napra sem szüntették be a munkát, hanem azokét, akik a sztrájk szervezésében is élen jártak.” 2. A megyei és a járási pártbizottságok között vita van a falusi pártszervezetek szervezését illetően. A mosonmagyaróvári járási pártbizottságon az a véleménye az elvtársak többségének, hogy a termelőszövetkezetekben, az állami gazdaságokban, a gépállomásokon általában ne legyen önálló pártszervezet, hanem az ottani kommunisták is tartozzanak bele az egységes falusi pártszervezetbe. A megyei pártbizottság dolgozóinak ellenkező a véleménye. Meglátásom szerint az a helyes megoldás, ha sem egyik, sem a másik álláspontot nem rögzítjük mereven, hanem a helyi viszonyoktól függően rendezzük a falusi pártszervezetek kérdését. 3. A megye területén több olyan termelőszövetkezet alakult, ahol nem a mezőgazdasági termelés minden ágát, hanem csak annak egy részét kollektivizálják. Így például a Szigetközben két termelőszövetkezet működik, ahol csak a zöldségtermelést végzik közösen, a többi termelési ágat egyénileg. Ugyanitt egy harmadik termelőszövetkezet működik, ahol közös gyümölcstermesztés folyik, de a növénytermesztés, állattenyésztés egyénileg. Poznán elvtársnak, a megyei mezőgazdasági igazgatóság vezetőjének az a véleménye, hogy ezek a termelőszövetkezetek az egyéni gazdálkodási forma konzerválását jelentik, és ezért nagyon fontos, hogy kialakítsuk a mezőgazdasági termelés minden ágára kiterjedő közös vonásokat. Különösen veszélyesnek látják azt, hogy a lovak a háztáji gazdasághoz tartoznak az újonnan alakult termelőszövetkezetek csaknem mindegyikében. Ez azt jelenti, hogy a szövetkezetek

tagjainak fő jövedelmi forrását nem a közös gazdaság, hanem a háztáji képezi. Szántó elvtárs, a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályvezetője azon a véleményen van, hogy olyan termelőszövetkezeteknél, ahol csak a növénytermesztést kollektivizálták, a további előrehaladás elsősorban a növendék állatnevelés vonalán lehetséges. A szövetkezetben lévő dolgozó parasztok ugyanis haszonállatokat nem szívesen adják át a szövetkezetnek, viszont a növendékállatokról könnyen lemondanak, és ezért elsősorban ezek számára kellene a közös gazdálkodás lehetőségeit biztosítani.

4. Teljes zűrzavar van a termelőszövetkezeti alapszabályok körül. E területen nagyon hiányolják azt, hogy nincs országosan elfogadott irányelv. Ezért minden termelőszövetkezet – a helyi vezetők rátermettségétől függően – maga alakítja ki az egymástól sokszor teljesen elütő alapszabályokat. Érdekes ebből a szempontból a mihályi Táncsics termelőszövetkezet alapszabálya, amely megmaradt a munkaegységrendszer mellett, sőt, kiterjesztette a munkaegység jelentőségét, a korábbiaknál szélesebb területre. Így például a háztáji gazdaság méretét a szerzett munkaegységek mennyisége dönti el. Alapszabályuk szerint az a szövetkezeti tag, aki 150 munkaegységénél kevesebbet szerzett, a következő évben 500 négyszögölnél nagyobb háztáji gazdaságra nem tarthat igényt. Hasonlóképpen 200 munkaegységig 800 nöl jár, 250 munkaegységig 1.200 nöl, 300 munkaegységig 1.600 nöl, 350 munkaegységig 1.800 nöl, és 350 munkaegységen felül 2.000 nöl. A munkaegység képezi náluk a háztáji gazdaságban tartható állatok és a szövetkezettől vásárolt takarmány elszámolásának alapját is. Ezek szerint, aki 150 munkaegységen alul teljesít, nem tarthat tehenet a háztáji gazdaságban, s aki 350 munkaegységen alul teljesít, nem tarthat 1-nél több tehenet. A termelőszövetkezet zöldtakarmányt ad el a tagok számára a háztáji állatállomány szükségletének fedezésére. A végzett munkaegységek számától függően azonban változik a zöldtakarmány elszámolási ára. Minél több munkaegysége van valakinek, annál kevesebbet fizet a zöldtakarmányért.

5. Sok probléma van a gépállomások önállósága körül. Különösen azt nem látják tisztán, hogy a gépállomás milyen módon tud jövedelmezően gazdálkodni, s ugyanakkor a termelőszövetkezetek számára kedvezményes munkát végezni úgy, hogy a gépi munka a termelőszövetkezetnek, de egyéni parasztoknak is kifizethető legyen. Számításuk szerint például az aprómag-cséplésnél a múlt évben a cséplési díj 42 Ft volt, a tényleges költség viszont 100 Ft körül. Silózásnál a múlt évben 4,50 Ft. volt a m³-kénti díj, a tényleges költség viszont 13 Ft körül volt. E tekintetben nincs megfelelő központi iránymutatás. A magas gépállomási önköltségek elsősorban abból adódnak, hogy sok a műhelydolgozó, emelkedtek a műhelymunkások bérei, és ez terheli a gépállomás által végzett munkákat. Sürgősen rendezni kell ilyen szempontból a gépállomási önállóság kérdését.

6. Győr megyében a hansági részen

igen sok tőzeg kitermelésére van lehetőség. A felszabadulás előtt és után is néhány évig folyt a tőzegkitermelés, elsősorban ipari célra. Néhány éve azonban ez a munka leállt. Ipari célra tőzeget jelenleg a Duna-Tisza közén termelnek ki, elsősorban azokon a vidékeken, ahol a homok javításra mezőgazdasági célra kellene a tőzeget elsősorban felhasználni. Szükséges, hogy összehangoljuk ezt a munkát, és javaslatot lehet tenni olyan megoldásra, hogy a Hanságból ipari célra, a Duna-Tisza közén pedig mezőgazdasági célra történjen tőzegkitermelés. 7. A megyei és járási mezőgazdasági osztályok nagy nehézséggel küzdenek a létszámcsoökkentés miatt. Ugyanakkor olyan fura helyzet is előállt, hogy például a Győr megyei mezőgazdasági igazgatóság – amely a megye egész mezőgazdasági termelését irányítja – 19 főből áll, a magtermeltető vállalat megyei központja pedig – amely mindössze 19 növény termeltetésével foglalkozik – 40 fővel működik. Ilyen aránytalanságok nem helyesek.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1957. 17.ö.e. 66–68.)

Bencze Károly az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának készített beszámolója a Baranya megyei tapasztalatairól. Budapest, 1957. április 5.

1. A tavaszi munkák szemmel láthatóan nagy erővel folynak. Feltűnően sok a kihordott trágya. Felszántatlan föld már csak itt-ott látható. A parasztok elmondották, hogy lucernamagot nem tudnak szerezni. Ugyancsak parasztok mondták el, hogy a földműves-szövetkezetek nagyon kevés – holdanként 8 kg – rézgálicot adnak. Ennek a valódiságát a megyében ellenőrizni nem tudtam. A műtrágyaellátás kielégítő. 2. Két vásáron vettem részt (Magyarmecske és Szentlőrinc). Feltűnő volt, hogy igen sokan vettek növendékmарhát. 5–10 literes tehének 4.500–6.000 Ft-ért cseréltek gazdát. (Egy évvel ezelőtt 3.500 Ft volt az ára.). Továbbtartásra alkalmas üszők ára 3.000–4.000 Ft körül volt. A sertéspiacon sokan vásároltak tenyésztési célra kocasüldőt. A választási malacok darabonként 250–350 Ft-ért cseréltek gazdát. A süldők ára 16–18 Ft. (országos átlagár 19–24 Ft). Rendkívül magas – az elmúlt évnek kétszerese – a ló ára. Közepes ló darabonként 7–8.000 Ft. A kukorica ára 480–500 Ft-ról 280–300 Ft-ra csökkent. Több termelőnél érdeklődtem, hogy mi a véleményük a napokban bejelentett árcsökkentésről? A 240 Ft-os búzaárat igen jónak tartják, sertésnél 2 Ft-os csökkenést várnak. Az ősze kilátásba helyezett hízottsertésár csökkenés hatására rendkívül megnőtt a sertéshízlalási szerződést kötők száma, mivel a jelenlegi magas árat ki akarják

használni. Véleményem szerint a meghirdetett 240 Ft-os búzaár igen magas, és lehet, hogy a parasztokat arra fogja ösztönözni, hogy a kívánatosnál több búzát vessenek. Ha egy holdon 10 q búzát termel, azért 2.400 Ft-ot kap, 13 q légszáraz tengeriért pedig 2.860 Ft-ot. A különbség nem olyan nagy, hogy az a munkaigényesebb kukoricatermelés felé ösztönözzön. Ezért szerintem a 240 Ft-os árat plafonárnak kell tekinteni. Egyébként tapasztalatom szerint a parasztok hangulata jó, a beadás visszaállításának lehetőségét már nem igen emlegetik. Igen nagy a hiány falun a különböző mezőgazdasági kisgépekben és eszközökben. Intézkedni kellene, hogy az ipar fokozza ezek gyártását, mert ez a nagy vásárlóerőt is lekötné. 3. A földrendezések a megyében általában befejeződtek. Mivel a kártalanításra csak kevés föld állt rendelkezésre, egy-egy igényjogosultnak 2–3 kh földet adtak. Ezzel többszaporodtak a törpegazdaságok. A földéhség egyébként a megyében igen nagy, sok helyen a földrendezésnél nem tartottak vissza földet a pedagógusok és a gépállomási dolgozók számára. A megyében jelenleg 85 tsz és 34 tszcs működik. Ebből 50 olyan tsz van, amely újra alakult. A megyei tanács a járási mezőgazdasági osztályvezetők és tsz-felügyelők részére a közelmúltban értekezletet tartott, amelyen a következő feladatokat beszélték meg: meg kell gyorsítani a széthurcolt vagyontárgyak visszajuttatását, segíteni kell a tsz-tervek elkészítését (a tsz-ek 70%-a már elkészítette), adjanak segítséget az alapszabályok kidolgozásában. A Baranya megyei termelőszövetkezetek többségét jelenleg az jellemzi, hogy nincs vagy csak igen csekély közös állattenyésztésük van. Az állatokat szétosztották, és nem is hajlandók összehordani. A tsz-ek egy részében néhány ló és sertés van. Az ipafai tsz-elnök pl. elmondotta, hogy csak közös sertés- és juhtenyésztést akarnak, szarvasmarhát nem. Elmondotta, hogy amióta a tagoknál van a tehén, sokkal több tejet adnak. Véleményem szerint a közös állattenyésztés visszaállítását – azokban a termelőszövetkezetekben, ahol a modern nagyüzemi feltételek biztosítva nincsenek – nem kellene szorgalmazni, mert ebben az esetben a népgazdaság számára előnyösebb, ha a háztájiban tartják. Egészségtelen jelenség, hogy a megyében több helyen tartalékföldön alakultak társulások közös művelésre, olyan módon, hogy a saját földjét mindenki külön műveli. Törekedni kellene, hogy ezeken a földeken fokozatosan földnélküli parasztok alakítsanak termelőszövetkezetet. 4. A párt mezőgazdasági apparátusa a megyei intézőbizottság határozata szerint a megyebizottságon egy elvtárs (Novics elvtárs), aki közvetlenül az IB-elnökhöz tartozik, a járásokban egy-egy elvtárs, aki szintén a járási IB-elnökhöz tartozik. Négy járásban a mezőgazdasági felelős működik, három járásban beállítása folyamatban van.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1957. 17.ö.e. 56–57.)

Molnár Frigyesnek, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Intéző Bizottság elnökének feljegyzése a helyi ipart gátló gyakorlatról (részlet).
Kecskemét, 1957. májusa.

A Megyei Intéző Bizottságon történt megbeszélés alapján a tanácsi vállalati gazdálkodással kapcsolatos észrevételeinket az alábbiakban ismertetjük. A Megyei Intéző Bizottság úgy látja, hogy népgazdaságunk fejlődésére és problémáink megoldására károsan hat az a szemlélet és gyakorlat, amellyel egyes minisztériumok gátolják a helyi ipar fejlődését, a területi gazdálkodás érvényesítését, és nehezítik a helyi párt és állami szerveink, valamint a lakosság széles rétegei közötti kölcsönös érdekeken alapuló helyes kapcsolat kialakítását. Szükségesnek tartjuk megmondani, hogy amíg sok területen pártunk politikája erőteljes előrehaladást mutat, addig véleményünk szerint a tanácsok gazdasági hatáskörének szélesítése terén komoly visszaesés van az elmúlt évvel szemben, és gyakorlatilag az a helyzet, hogy a Minisztertanács 1956. év nyarán hozott határozatának végrehajtására, a decentralizálásokra egyáltalán nem került sor. A szakminisztériumok felelős vezetői részéről, a Pénzügyminisztérium és Országos Tervhivatal kivételével, sőt, nem egyszer a miniszterektől is hallunk olyan kijelentéseket, amelyek dezorganizálólag hatnak a tanácsok gazdasági munkájára, és a tanácsi szakapparátust szembeállítja a Végrehajtó Bizottságokkal. Különösen élessé váltak a támadások az utóbbi hónapokban, mikor szóban és írásban, elsősorban az Élelmiszeripari Minisztérium valóságos hadjáratot indított a kormány által végrehajtott átszervezés ellen. A párt hivatalos lapján a Népszabadságon kívül, úgyszólván majdnem minden újságban jelennek meg támadó cikkek az átszervezéssel kapcsolatban. [...]

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1957. 17.ö.e. 58–65.)

A Debreceni Járási Rendőrkapitányság „szigorúan titkos” jelentése az MSZMP Debreceni Járási Pártbizottságának az ebesi botrányokról.
Debrecen, 1959. március 14.

Tájékoztatásul közlöm, hogy hatósági közegeim megállapították, hogy több tsz vezetője Ebes községben sorozatosan berúgnak, s ott botrányt okoznak. B. A., a Köztársaság tsz elnöke

munkaidő alatt több esetben társaival együtt a községben a szövetkezeti italboltban leittasodik, ahelyett, hogy a munkát szervezné és irányítaná a tsz-ben. A tsz az 1958-as gazdasági évben 57 kh kukoricát töretett le idegen munkaerővel, és a csutkát nem vágta le, s most nincs takarmányuk, illetve vásárolják. A Hunyadi tsz elnöke a tsz-fejlesztés első napján több tsz taggal berúgott, és Ebes községben a cukrászda előtt összeverekedett, ezzel kezdték az agitációt. A Szikra tsz elnöke T. K. I. több esetben részeg a brigádvezetőjével együtt. Hiányos vezetésnél a munka nem halad, illetve gyengén megy. A tsz-nek 5 kh cirokja még a mai nap is kint van, nem szedték le.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Központi járás, 2.f. 2.fcs. 34.ő.e. Rendőrségi jelentések, 10.001/100-1959. 9.)

Czeplédi Károlynak, a Debreceni Járási Rendőrkapitányság hadnagyának jelentése az álmosdi Táncsics tsz-ben tapasztaltakról. Debrecen, 1959. március 20.

Jelentem, hogy 1959. március 17-én déli órákban az Álmosdi „Táncsics” tsz-be látogattam el. A tsz közvetlen irodája előtt, a pince tetején ebédszünetet tartó tsz-tagokkal beszélgettem el. A személyeket név szerint nem ösmertem. Beszélgetés során elmondották, hogy 2 év óta alig pár mázsa búzát kaptak a tsz-ből, pénzt semmit. Kérésemre elmondották, hogy pénz nélkül nem fognak dolgozni. Egy előttem csak látásból ismert személy, aki a kérdéses tsz-brigádvezető, nekem elmondotta, hogy jelenben szőlőoltványokat kellene elrakni, azonban az emberek nem mennek dolgozni, kijelentik, ha lesz pénz, akkor mennek dolgozni. A beszélgetés során a csoport emberei elmondották, hogy egy évvel ezelőtt, egy Csorvási nevezetű személy volt kint a tsz-ben, aki a gyűlésen kijelentette a tsz tagsága előtt, hogy dolgozzanak, a nadrágszíjukat húzzák összebb, mert jobb éhes hassal dolgozni, mint tele gyomorral. Elmondották azt is, hogy azért nincs a tsz-tagságnak pénz és más osztalék, mivel az olyan személyek, mint Csorvási, teszi el a hasznát. Elmondották továbbá azt is, hogy a tsz tagsága a jelenbeli H. Nagy nevezetű elnököt és Merő nevezetű pártszervezet titkárát nem akarták, hogy oda menjen, azonban a Megyei Mezőgazdasági Osztálytól a Csorvási, akaratuk ellenére is odahozta, azért, mert H. Nagy, Merő, Csorvásinak barátja. A beszélgetés során az emberek felvetették, hogy a jelenbeni vezetőség semmiben sem nézi a közgyűlés határozatát, amit a közgyűlés megszavaz, azt H. Nagy és Merő megmásítja, önként intézkednek. Elmondották az emberek azt is, hogy pld. Merő a pénztáros, egyben raktárkezelő, előfordultak

olyan esetek, hogy 13 kötőféket vásárolt Merő ugyan, akkor 16 volt beírva a leltárkönyvben, a 3 drb. kötőféket meg sem vásárolta, hanem ezen pénzt saját céljára költötte. Az emberek kijelentették, hogy az Ilona-telepen egy tanyát lebontottak, azt H. Nagy és Merő eladta, a pénzt nem fizették be a pénztárba. Ilye esetet igen sokat felsoroltak. A beszélgetés után megkértek, hogy nézzem meg az egyik raktárt, amelybe ekekapák ömlesztve vannak bedobálva, úgy, hogy azzal dolgozni nem lehet, pedig drága pénzen vette a tsz. Ezt megtekintve, az elrettentő látvány valóban fennáll, 20–30 ekekapá egy olyan rossz ólba van bedobálva rozsdás állapotban. Elmondották továbbá, hogy a tsz-nek van egy fűrészgépje is, azonban igen kevés pénzt látnak abból, egy Oláh nevezetű tsz-tag, aki a vezetőségben is bent van, elmondotta, hogy a tsz udvarán a fűrészgép mellett van egy nagy mennyiségű nyárfa, amely egy kuláké, azt, hogy azzal mi lesz, nem tudja, mert az elnök (H. Nagy) intézi. Az ilyen dolgokból kifolyólag kijelentették, hogy H. Nagy és Merő, ha még 4 évig nem kapnak búzát vagy pénzt, akkor is megélnék, mert azok sokat lopnak. Megállapítottam azt, hogy a kérdéses tsz-ben a hangulat igen rossz, a közös munka egyáltalán nem megy, a jelenbeni vezetőséggel a tagság megelégedve nincs, és megállapításom szerint jogosan is, mert az elnök H. Nagy állandóan részeg, és ezek után feltételezhető az, hogy a közös vagyonból lop. Az ügyben kérem az intézkedést megtenni.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir Központi JB, 2.f. 2.fcs. 34.ő.e. Rendőrségi jelentések, Titk/29. 12.)

A Derecskei Járási Tanács VB elnöki hivatalában felvett jegyzőkönyv Sz. J. panaszáról. Derecske, 1959. március 24.

Az idézés nélkül megjelent Sz. J. elmondja a következőket. E hó 12-én a községi tanács VB elnöke, Lócsi Jenő elvtárs felhívott a tanácsházához és közölte velem, hogy földem, amely a Morgóban van, a Kossuth tsz táblájába esik, és így azt kicserélik, az ott lévő 3 kh 1200⁰⁰öl földemet, Lócsi elvtárs arra erőltette, hogy lépjek be a tsz-be, mert egyébként a földemen nem maradhatok meg. Én azt válaszoltam, hogy majd ősszel fogok belépni, de nem most. Majd közölte velem, hogy amennyiben nem lépek be, a földemen csak nem maradhatok. Szóltam Lócsi elvtársnak, hogy nekem a búzám el van vetve, már elvettem a tavasziárpát is, és elő van készítve a föld cukorrépának, már meg is fogasoltam és másnap vetni akartam. Ott van a földön 40 szekér trágya, s arról is szóltam, hogy azzal mi lesz. Lócsi elvtárs azt válaszolta, hogy minden marad ott, ahol van, majd a vetőmagot megkapom, a trágya pedig marad a földön. Mikor kérdeztem, hogy hol kapok helyette földet, azt válaszolta, majd április 1-én

megkapom, így mind a mai napig nem tudom, hogy van-e földem. Felvettem Lócsi elvtársnak, hogy államgazdasági érdek is azt követeli meg, hogy a több termelés miatt korán vessünk. Én igyekeztem is ezzel, s amikor Lócsi elvtársnak ezt mondtam, azt válaszolta, hogy az állam erre fel van készülve, majd adóemelésben bejön. Felvettem még azt is, hogy a kormány szerint a gazdasági év nem most kezdődik. Lócsi elvtárs erre azt mondta, hogy vegyem tudomásul, a gazdasági év január, február, március, április hónapokban kezdődik. Megjegyezni kívánom, hogy ezentúl 1 kh bérelt földem van még, ez üres. Így most ott tartok, hogy se búza-, se árpavetésem, de földem sincs, állok és várok, várom, hogy mi lesz velem. Kaptam egy megállapodást még március 12-én, amit először nem akartam aláírni, de Lócsi elvtárs kényszerített, hogy írjam alá, úgy annyira, hogy amikor azt mondtam, nem írom alá, ő rám ijesztve ráírta, hogy az aláírást megtagadta. A végén azt mondtam, adják ide, aláírom, s az én 3 kh 1200□nöl földem helyett 3 kh 278 nöl földet kaptam, 3 drb-ban, de hogy hol van, azt egyelőre nem tudom.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Derecskei JB, 6.f. 1960. 29.ö.e. Panaszok. 14.)

A Derecskei Járási Tanács VB-elnök hivatalában felvett jegyzőkönyv tíz „dolgozó paraszt” panaszügyében. Derecske, 1959. március 26.

Jelen vannak: Fegyveres Antal Járási Tanács VB elnöke, Lócsi Jenő Derecske Községi Tanács VB elnöke, Ilyés Gábor előadó, mint jegyzőkönyvvezető, valamint Fekete Lajosné Kossuth u. 31., Czizmadia Péter Engels u. 20., Kiss Sándor Kandia u. 14., Bodó István Nyugati út. 9., Szathmári József Kabai u. 77., Molnár András Szív u. 5. szám alatti lakosok mint panaszosok. (Megjegyezni kívánjuk, hogy a megbeszélés ellenére Tikász József, Derecske, Kossuth tsz elnöke, mint akivel kapcsolatban a panasz felmerült, megbeszélés után félórával sem jelent meg.) A panasz tárgya: E hónap alapján a jelenlevő dolgozó parasztokat Derecske Községi Tanács VB elnöke felhívatta a Tanácsházához azzal, hogy a földterületük a tszcs-ból tsz-szé átalakult Kossuth termelészövetkezet táblája mellett, illetve annak környékén kerül el. Miután a termelészövetkezetbe több más egyénileg dolgozó parasztok beléptek, akiknek a földterületük részben ugyancsak a tsz táblája környékén, illetve mellette; míg másrészt a község határában különböző helyeken fekszenek, a 63/1957. Korm. sz. rendelet 10. §-a és a 16/1957. FM sz. rendelet 16.§-a alapján a termelészövetkezet és a jelenlevő panaszosok között az önkéntes földcserét megejtsék. Panaszosok fel lettek szólítva Lócsi Jenő Községi Tanács VB elnöke által, hogy lépjenek be a termelészövetkezetbe, mert amennyiben nem,

földjüket a termelészövetkezet a hivatkozott számú rendeletek alapján átveszi, és helyébe másutt fog földet biztosítani. A jelenlevő dolgozó parasztok ezen felhívásra sem léptek a tsz-be. Így velük megkezdődött az önkéntes földcserére vonatkozó tárgyalás. A tárgyalás úgymond egyoldalúan folyt le a Községi Tanács VB elnöke irányításával. A jelenlevőknek – valamennyinek – Morgó környékén levő földjeik helyett helyrajzi szám szerint terület megjelöléssel, mennyiségi megjelöléssel más föld lett kiadva, azzal, hogy ezen a földet április 1-el fogják megkapni. Jelenlevő dolgozó parasztok ezzel nem értettek egyet. Ez ellen tiltakoztak, és a tsz-elnök nyomására a Tanács VB elnöke kényszerítette a dolgozó parasztokat a csereföld elfogadására. Így azok több-kevesebb huzavona után, a cserére vonatkozó megállapodást akaratuk ellenére aláírták. Ezt követően a Járási Tanács VB elnökéhez az ügygel kapcsolatos panasz érkezett. A panasz alapján jelenlevőket folyó hó 25-én behívtuk azzal, hogy mi az álláspontjuk a földcserével kapcsolatban. Valamennyiőjükön érzett a megfélemlítés, beszélni alig mertek, mégis emellett, elmondásuk szerint igazságtalannak tartották a földcserét. Különösen Szathmári József, akinek őszi tavaszi vetése és nagy mennyiségű trágyája volt a földön. Kiss Sándor, akinek ugyancsak vetése van a földön. Molnár András és Csizmadia Péter, akinek szintén vetésük van. Fenti panasz alapján folyó hó 25-én az akkor jelenlevő Tikász József tsz-elnököt utasítottuk, illetve a Járási Tanács VB elnöke utasította, hogy minden dolgozó parasztot helyezzen vissza saját földjére. Ugyanaznap, a későbbi időben a tsz-től megjelent 2 elvtárs, akik azzal jöttek, hogy valamennyi föld fel van szántva, és be van vetve. Így a föld visszaadása képtelenség. Mondásukra a Járási Tanács VB elnöke és a Községi Tanács VB elnöke együttesen úgy döntöttek, hogy kiszállnak a helyszínre, kihívják az érdekelt dolgozó parasztokat, és a helyszínen döntenek az adottságoknak megfelelően a föld további rendezéséről. A kiszállás a mai napon, folyó hó 26-án megtörtént, amelyen ezen jegyzőkönyvben szereplők, a tsz-elnök és még néhány tsz-tag is jelen volt. Megállapítást nyert a helyszínen, hogy a földek egy része már be van vetve, egy része fel van szántva és bevetve még nincs, míg egy része műveletlenül áll, ahogy jelenlegi tulajdonosok korábban hagyták. Jelenlevő panaszosok valamennyiével, a tsz-elnökével együttesen minden egyes ember tulajdonát képező földterületről külön tárgyaltunk, és így részben egyeseket visszahelyeztünk saját földjükbe, másrészt földjüket ugyancsak a Morgó környékén a tsz-be belépett tagok földjeivel kiegészítettük. Valamennyi jelenlevő panaszosnak az általa eszközölt saját földjén levő vetést visszaadtuk. A fenti megegyezés a legteljesebb egyetértésben, minden presszió, vagy nyomás nélkül jött létre, azt egyébként a későbbiekben jelenlevő panaszosok és más jelenlevők aláírásunkkal is bizonyítani kívánjuk. Így e gazdasági évben – eltekintve attól, hogy a termelészövetkezet

egyik vagy másik dolgozó parasztnak a földjén szántási munkálatot végzett –, amelynek a rendezése a tsz és az illetékes dolgozó parasztok egymás közötti megegyezését hozza magával, sem a tsz-nek, sem a jelenlevő panaszos egyéni dolgozó parasztoknak nincs.(sic) Jelenlevő egyéni dolgozó parasztok a Községi Tanács VB elnöke által a tsz és a köztük levő földcserével úgy egyetértenek, hogy az új gazdasági évben már jelenlegi tulajdonukat képező ingatlan helyett az általuk is elfogadott ingatlanon fogják megkezdeni [a munkát]. Tehát jelenlegi tulajdonukban e gazdasági évben a ma kötött megállapodástól eltérően semmiféle háborítást, vagy változtatást eszközölni nem lehet. Az új gazdasági évre vonatkozóan a Községi Tanács VB elnöke köteles a tsz elnökével egyetemben a jelenlevő panaszos, egyénileg dolgozó parasztokkal a kölcsönös megértés alapján megállapodást kötni, hogy földjüket hol kapják meg. A Községi Tanács VB elnöke köteles gondoskodni arról, hogy az új gazdasági év kezdetére nevezettek a kölcsönös megállapodás alapján kapott csereföldje díjmentesen, telekkönyvileg is, a jegyzőkönyvben korábban hivatkozott számú rendelet alapján rendezést nyerjen és a csereingatlan megfelelő időben ki legyen mutatva. Jelenlevő egyénileg dolgozó paraszt panaszosok tudomásul veszik, hogy miután földjük részben a tsz tábláján belül, másrészt a tsz táblája közelében fekszik el, kötelesek úgy gazdálkodni, hogy a termelészövetkezetnek semmiféle kárt ne okozzanak. Ugyanakkor felhívjuk a tsz figyelmét, hogy gazdálkodását köteles úgy folytatni, hogy a jelenlevő panaszos egyéni dolgozó parasztoknak gazdálkodásukban semmiféle kárt ne okozzanak. Amennyiben károkozás egyik vagy másik részről előadódna, az okozott kár megtérítésére a vonatkozó jogszabály szerint a Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága köteles eljárni, illetve intézkedést tenni. Ezen jegyzőkönyv felvételénél kijelentjük és aláírásunkkal igazoljuk, hogy a megállapodás a jegyzőkönyv felvétele, a jegyzőkönyv aláírása, minden presszió, minden fenyegetés nélkül történt, az abban foglaltakat magunkra nézve kötelezőnek elismerjük és kijelentjük, hogy panaszunk ezzel orvoslást nyert.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. Derecskei JB, 6.f. 1960. 29.ő.e. Panaszok. 15–16.)

A Legfőbb Ügyészség beszámolója az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának a „földfelajánlásokról”. Budapest, 1959. május 27.

A Legfőbb Ügyészség 00-160/1959. sz. utasítása folytán a megyei ügyészségek folyó év április 25-től május 16-ig szigorúan bizalmas, tájékoztató jellegű vizsgálatot folytattak le az

1959. évben tapasztalt földfelajánlások mértékére és körülményeire nézve. E vizsgálat eredményét az alábbiakban közlöm: I. A földfelajánlások mértéke 1959. január 1-től május 15-ig. Az állam részére felajánlott ingatlanok pontos területét nem lehetett megállapítani, mert a községi tanácsok az adatokat felettes szerveiknek nem jelentették. A rendelkezésre álló nem teljes adatok szerint országosan körülbelül 12.418 kat. hold földet ajánlottak fel. A felajánlások megyénkénti megoszlása a következő. Szabolcs: 6 hold (2 személy); Borsod: ismeretlen, szórványos; Békés: 56 hold; Csongrád: 1.122 hold; Győr: ismeretlen szórványos; Heves: 30 hold; Hajdú: 355 hold, rendezetlen adatok szerint; Bács-Kiskun: 564 hold; Komárom: 60 kat. hold; Fejér: 4.000 hold, egyáltalán nem pontos adatok szerint; Veszprém: 600 hold, nem pontos adatok szerint; Vas: 40 hold; Nógrád: 6 hold; Zala: 77 hold; Tolna: 255 hold; Somogy: 507 hold; Pest: 250 hold, nem pontos adatok szerint; Szolnok: 2.500 hold, nem pontos adatok szerint; Baranya: 1.990 hold. Összesen körülbelül 12.418 kat. hold. A fenti adatok szerint nagyobb területű ingatlanokat elsősorban azokban a megyékben ajánlottak fel, ahol a termelőszövetkezeti mozgalom erőteljes fejlődésnek indult. A földfelajánlásokra általában a földrendezésekkel kapcsolatban került sor, Bács-Kiskun, Zala, különösen pedig Borsod megyében azonban a földrendezéstől függetlenül is történtek felajánlások. Győr és Veszprém megyékben a felajánlások nagyobb része nem az állam, hanem a termelőszövetkezetek részére történt meg annak tisztázása nélkül, hogy a felajánlóknak mi volt a szándéka: a termelőszövetkezeteknek haszonbérbe kívánták-e felajánlani az ingatlanokat, vagy pedig az állam részére tulajdonul. Egyben ez az oka annak is, hogy a felajánlott ingatlanok területére vonatkozó adatok e két megyében teljesen pontatlanok, Győr megyében pedig még hozzávetőlegesen sem állapíthatók meg.

II. A felajánlások módja. A felajánlott ingatlanokat a tanácsi szervek az esetek nagy részében ellenérték fizetése nélkül fogadták el, mert Győr, Szolnok, Zala, Bács-Kiskun, Borsod és Baranya megyékben a felajánlások ingyenesen történtek. Hajdú-Bihar, Pest, Nógrád, Tolna, Komárom, Csongrád, Vas, Fejér és Somogy megyékben azonban az elfogadásról szóló határozatban megállapítják a felajánlott ingatlanok ellenértékét. Az adatok szerint az érdekelt személyek tájékozatlanok, az ellenértékre vonatkozó igényük tekintetében, amiről az eljáró hatóságok sem világosítják fel őket. Az ügyészek által meghallgatott személyek legnagyobb része úgy tudta, hogy a termelőszövetkezet részére adta át földjét, és ez csak ingyenesen történhet. A Baranya megyei főügyészség jelentése szerint a földművelésügyi minisztérium Fenyvesi nevű instruktora a földrendezési előadót akként tájékoztatta, hogy a felajánlásokat nem az 1956: 15. sz. tvr. 17. §. (3) bekezdése szerint, hanem kizárólag ellenérték megállapítása nélkül lehet elfogadni. Veszprém megyében a gyakorlat nem egységes: a zirci

járasi mezőgazdasági osztály nem kíván ingyenesen felajánlott földet elfogadni, a devecseri, pápai és a veszprémi járásban azonban a felajánlók túlnyomó többsége ellenérték nélkül ajánlja fel ingatlanát. Ebben valószínűleg befolyásolja őket a mellékelt 1. alatti jegyzőkönyv-blankette, amely szerint ingatlanait „felajánlja abból a célból, hogy azt betagosíthassák ellenszolgáltatás nélkül.” Szolnok, Hajdú és Pest megyékben nagyobb mértékű felajánlás történt.

III. A felajánlók személyi összetétele. A felajánlók általában nem mezőgazdasági foglalkozásúak, kisebb részük pedig idős, munkaképtelen paraszt. Például Szolnok megyében a felajánlók közül a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya csupán 1–2%, Zala, Fejér, Csongrád, Bács-Kiskun megyék egyes községeiben (például Sárkeresztúr, Fábiánsebestyén, Nagymágócs, Nagytőke, Cserebökény községekben) azonban ez az arány megközelíti az 50%-ot is.

IV. A földfelajánlások okai. A földfelajánlások főbb okai: az ipar felé való áramlás, a föld és a lakóhely közötti nagy távolság, földműves foglalkozásúaknál öregség, betegség, továbbá a Párt politikájával össze nem egyeztethető módszerek alkalmazása. Somogy és Baranya megyékben a fiatalok részéről ismét észlelhető a város, az ipar felé való áramlás. Továbbá: a korábbi években sok parasztcsalád fiatalabb tagjai kiváltak a földművelésből és az ipar területére mentek át, a földművelésben maradt szülők most már kezdenek előregedni, nem bírnak a földdel és felajánlják azt. Fokozza a felajánlási tendenciát az a körülmény, hogy az idősebb parasztok általában nincsenek tisztában azzal, hogy ingatlanaikat a termelészövetkezetek részére is haszonbérbe lehet adni, magánszemélyek részére való haszonbérbeadás lehetősége pedig éppen a termelészövetkezeti mozgalom erősödése folytán csökkent. A Baranya megyei főügyész jelentése szerint a földhöz való ragaszkodás – elsősorban a juttatottak körében – ismét csökken. A Párt politikájával össze nem egyeztethető módszerek a következőkben jelentkeznek: Bács-Kiskun, Borsod, Csongrád és Győr megyékben – gyakran a földrendezésektől függetlenül is – akciót indítottak a földfelajánlások érdekében elsősorban a „kétlakiak” irányában. Szolnok megyében a tavaszi szövetkezetszervezés és a földrendezés során a földtulajdonosoknak olyan felvilágosítást adtak, hogy aki nem lép be a termelészövetkezetbe és földje a tsz-táblába esik, csereingatlant kizárólag távolabbi határreszen kaphat. Baranya megyében idős, beteg emberek részére a tsz-táblába esett ingatlanaik helyett általában a községtől legtávolabbi eső helyen vagy a legrosszabb földből jelöltek ki csereingatlant. Fejér megyében a földrendezés során egyes személyeket kifejezetten hátrányos helyzetbe igyekeztek hozni akként, hogy a tsz-táblába nem eső földterületből is kimozdították őket, és csereingatlant jelöltek ki számukra azzal az

indoklással, hogy általános földrendezésbe minden földterület bevonható. Az ennek folytán történt felajánlásokat minden esetben szívesen elfogadták, mert a termelőszövetkezet részéről több községben valóságos harc folyt, minél nagyobb földterület megszerzéséért. Több helyen tapasztalható olyan irányú kifejezett törekvés, hogy a nem földműves foglalkozásúak ajánlják fel ingatlanaikat. Balatonfüred községben és környékén a helyi szervek arra töreksenek, hogy a kétlakiak, vagy egyéb nem földműves foglalkozásúak adják bérbe, vagy ajánlják fel földjüket a balatonarácsi szövetkezetnek. A szövetkezetnek ugyanis nincs elegendő földje, ugyanakkor az egész terület nagy része házakkal, villákkal van beépítve, ezért nem tagosítható. Szolnok megyében a szervezés időszakában meggyeszerre tapasztalható volt olyan álláspont, hogy a szervezést erélyesebb módszerekkel kell folytatni. Ennek jegyében egyes szervezők olyan híreket terjesztettek, hogy akik nem földműveléssel foglalkoznak és termelőszövetkezetbe nem lépnek be, vagy földjüket nem ajánlják fel, munkahelyüket nem tarthatják meg. Később a megyei pártbizottság ezek ellen a módszerek ellen fellépett.

Bács-Kiskun megyében a bajai járásban egyes községekben kifejezetten intézkedéseket tettek „a kétlakiság felszámolása” jegyében. A járási szervektől kiindult elgondolás nyomán nyíltan hangoztatták, hogy a kétlakiaknak választaniuk kell, vagy állásuk megtartása, és a föld felajánlása, vagy állásukról való lemondás és a mezőgazdaságba való visszatérés között.

Kecskemét város határában, az Aranykalász termelőszövetkezet a környékén lévő mintegy 40 kat. hold magánszemélyek tulajdonában lévő ingatlant felszántatott a gépállomással azon a címen hogy a tulajdonosok városban lakó személyek, tehát úgyis fel kell ajánlaniuk ingatlanaikat. Ezt az akciót a megyei tanács leállította, és az eredeti állapot visszaállítását elrendelte. Csongrád megyében a kétlakiak inkább a felajánlást választották, minthogy nagy távolságban igen gyenge minőségű földet kapjanak. D. T. I-t (Szentés, Honvéd utca 56.) és H. L. (Hódmezővásárhely, Sztálingrádi út 4. szám) a tanácshoz beidézték és közölték velük, hogy földjüket betagosítják, csereingatlant nem kapnak, ezért ajánlják fel ingatlanukat. Ennek hatására felajánlották. A Hódmezővásárhelyi Kertészeti Vállalatnál alkalmazott F. J-t (Hódmezővásárhely, Szabadság tér 40.) a vállalat igazgatója azzal agitálta a szövetkezetbe való belépésre, hogy a kettősséget meg kell szüntetni; vagy a munkaviszonyát szünteti meg, vagy felajánlja a Nagymágócs községben lévő földjét. Feleségét ugyanezzel a céllal a nagymágócsi községi tanácshoz beidézték. 8 kat. földjét „hasznosítás végett” ajánlotta fel, s csak később értesült arról, hogy földjét állami tulajdonba vették. Eredeti elgondolása az volt, hogy földjét a tsz átmenetileg használja, majd ő felgyógyulása után a földjével belép a szövetkezetbe. S. J. mosonszentjánosi kovácsmesterrel (Győr m.) folyó év elején a szövetkezetszervezés során közölték, hogy 1.200 négyszögöl földjét fel kell ajánlania, mivel

nem mezőgazdasági foglalkozású személynek földje nem lehet. Több hétig tartó huzavona és csaknem tettelegességig fajuló viták után végül is ingatlanát felajánlotta. Szintén Győr megyében néhány esetben előfordult az is, hogy egy-egy gyári munkás, vagy kisipari szövetkezeti dolgozó fel nem ajánlott földjét is szövetkezeti táblához csatolták a földrendezés során, amiről az érdekelteket általában nem értesítették. Legsúlyosabb törvénytörések Borsod megyében, a mezőcsáti járásban Tiszabábolna községben állapíthatók meg. Ez év március és április havában a tsz vezetősége és a községi tanács elnöke, valamint gazdasági felügyelője a fennálló jogszabályokkal ellentétesen tagosítást hajtott végre. Ennek során az érintett kívülálló személyeket egyéni beszélgetésre hívták be, részben a községi tanácshoz, részben a tsz irodájára, és igyekeztek rábírní őket arra, hogy földjeikről nagyságra való tekintet nélkül mondjanak le. Az átadott területekért családonként 1–1 kat. hold földet ajánlottak cserébe „háztáji föld” céljára. Előre elkészített írásbeli nyilatkozatot íratnak alá. (A nyomtatvány másolatban, 2. alatt mellékelve.) Az érdekeltek közül ezt a cserét többen nem fogadták el, és emiatt a községben zúgolódás tapasztalható. K. M. tiszabábolnai lakos, gépállomási dolgozótól ilyen módon 3 kat. hold 400 négyszögöl földet vettek el, amely helyett 1 kat. hold vadvizes területet akarnak adni. Feleségével szemben Gulyás János gazdasági felügyelő azzal érvelt, hogy „a férjedet mi tartjuk a gépállomáson, ott nagy a jövedelme, minek neki több föld.” Hasonló törvénytörő eljárásra még további példákat is lehetne felhozni.

A felsorolt esetek azt tanúsítják, hogy a „kétlakiak” problémája országos rendezést kíván. Véleményünk szerint helyes eljárás lenne, ha a földdel rendelkező, de az iparban dolgozó családfő feleségét felvennék a termelőszövetkezetbe. Így a „kétlakiak” mezőgazdasági ingatlanai a termelőszövetkezet közös használatába kerülnének, s az önálló foglalkozással eddig nem rendelkező asszonyok a termelőszövetkezetekben dolgoznának. Ez a megoldás biztosítaná továbbra is a nők számára a megfelelő munkalehetőséget, mert korábban a kérdéses ingatlanokon a mezőgazdasági munka nagy részét amúgy is ők végezték. Ha viszont a tendencia továbbra is a „kétlakiak” földjeinek az állam számára való felajánlása maradna, a feleségek kiesnének a termelőmunkából, ami a nők egyenjogúsága szempontjából sem látszik kívánatosnak. Végül számolni kell olyan esetekkel is, hogy a földrendezések során egyesek elhagyják földjeiket anélkül, hogy azokat az államnak felajánlanák, a termelőszövetkezetnek haszonbérbe adnák s további megműveléséről gondoskodnának. Nyilvánvaló, hogy az ilyen ingatlanoknak megműveletlenül hagyása nem kívánatos, s további kezelésük intézményes rendezést igényel. Véleményünk szerint akár a földrendezésről szóló tvr. most kidolgozás alatt álló végrehajtási rendeletében, vagy esetleg külön jogszabályban gondoskodni kellene arról, hogy az ilyen elhagyott ingatlanokat a termelőszövetkezetek

kényszerhaszonbérlet útján hasznosíthassák, és szó lehet a kérdéses ingatlanok állami tulajdonba vételéről is.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 9.ő.e. 00-160/1959. 111–119.)

A Legfőbb Ügyészségi jelentés mintaszövege az „ingatlanfelajánlásról.”

Kb. 1959. május.

Jegyzőkönyv. Készült 1959. március ...-án a Községi Tanács hivatalos helyiségében. Tárgy ..... lakos és bejelenti, hogy ..... községben .....hrsz. alatti ... kh .... öl .....műv. ág. .... K .... Fill ingatlanait felajánlja abból a célból, hogy azt betagosíthassák, ellenszolgáltatás nélkül. Kijelenti, hogy ezen felajánlást önkéntes elhatározásból kéri. A jegyzőkönyv aláírás után jóváhagyatott.

Kmft. .... vb-elnök, felajánló.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS MSZMP Mezőgazdasági Osztály 288. f. 28. 1959. 9. ő.e. 120-121.)

Névtelen levél az MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottságának a ménfőcsanaki tsz-szervezés utáni jelenségekről. Ménfőcsanak, 1959. június 5.

Győr megyében minden község termelőszövetkezeti község lett, így Ménfőcsanak is. Ez a község is egyike a Győrhöz legközelebb eső községeknek. A község lakossága túlnyomórészt növénytermeléssel foglalkozik, de jelentős a gyümölcs, főleg a málnatermés is Ménfőcsanakaon, ami egyik-másik helyen fő bevételi forrásnak számított. A második világháborút megelőzően, ugyanúgy, mint ma, jelentős számú kétlaki volt ebben a községben, azzal a különbséggel, hogy a felszabadulás előtti kétlakiak kupecsek voltak, nagyjából, akik a győri húspiacon árusítottak és melleleg gazdálkodtak is. Ezek között akadt nem is egy olyan, mint K. V., K. B. Gy., stb., akiknek 20–25 hold földjük volt. Egyik-másik a felszabadulás után, kuláklístára került, és nem is alaptalanul. Ezeket az embereket érthetően, igen érzékenyen érintette, hogy a község tsz-község lett. Az évi jövedelmük közel volt

100.000 forinthez. Ma ezek az emberek tsz-tagok, sőt többségben tsz-vezetőségi tagok, akik mást mondanak, mint amit gondolnak, és várják az amerikaikat. Kezd úgy kinézni a helyzet, hogy megint csak a szegényparaszt dolgozik, mert ezek igyekeznek a munka vékony végére állni, jó néhányan közülük valamilyen „parancsoló” ember. Ezt persze nem nézik jó szemmel a tsz-tagok zömét kitevő kis- és szegényparasztok. És főleg nem tudnak belenyugodni abba, hogy, mint K. V. is, 22 hold földdel lépett a tsz-be, de másnap fiát pártbizottsági segítséggel elhelyezte a győri postán. És csak meg kellene kérdezni a szegényebb parasztokat, majd elmondának, hogy nem K. V. az egyedüli a tsz-be lépett kupec parasztok közül, aki nem látja biztosítva gyereke jövőjét a tsz-ben. Valóságos népvándorlás indult meg az ipari üzemek felé, alig néhány hét alatt kiürült a falu, ami a fiatalságot illeti, most pedig a gaz eszi a növényeket, mert különben a jómódú és kupec parasztok családjai rangon alulinak tartják, hogy ők a tsz-nek kapáljanak. Ezek azt tartják, egy-két évig kibírják, különösen, ha tovább tűrik illetékes szervek a K-k és hozzá hasonlók manipulációit. Biztos, hogy kibírja K. két évig kapálás nélkül, ha a tsz és az arra illetékes szervek ölbe tett kézzel nézik, hogyan játszák ki a törvényeket, mindenekelőtt a tsz alapszabályait. Nem lesz különösebb nehézség K. életében mindaddig, amíg a háztájiban 800 n.öl szőlő, 1.000 nöl málna és egy kiskertet tartanak nyilván. Vagy amíg N. M. istállójában 6 drb. növendék hízik. Ennek az N. M-nak a vője inkább ma, mint holnap elmenne a demokrácia temetésére, aki mint mondta, annak örülne, ha kizárnák a tsz-ből, aki a fél tonnás gumikerekű kocsit azért nem adta át a tsz-nek, mert amint mondta, rövidesen a saját gazdaságában lesz rá szüksége. Kitűnik, hogy mennyire híve a népi demokráciának abból, hogy május 1-én, amikor a felvonulásra menők ötet is hívták, azt mondta, ő csak akkor vonul fel, ha majd valóban szabad május 1. lesz. Ezt a tagot jó lenne időben figyelmeztetni. Valósággal kinevetik azokat, akiknek a gyereke nem tudott üzembe elhelyezkedni. Tehát nem olyan rózsás a helyzet, ahogy esetenként az elvtársak felé jelentik, persze arról nincs szó, hogy katasztrófától kellene félni. Mindenesetre, jó lesz időben az ilyen jelenségekre felfigyelni, és megfelelő módon intézkedni, ha szükséges, kemény eszközökkel. Nem egészséges az a munkaerő-gazdálkodás, ami a megyében folyik, nem túlzunk, ha azt állítjuk, szinte kezd anarchisztikussá válni a helyzet. Ha valahol, itt megtaláljuk a legtokéletesebb szervezetlenséget, itt igazán nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal. A mezőgazdasági munkás utánpótlás forog kockán, ha időben nem történik intézkedés. Minden józan eszű embernek látni kell, hogy 50–60 éves emberekkel nem lehet nagyüzemi, intenzívebb termelésre képes mezőgazdaságot megteremteni a jelenlegi és a közel jövőbeni gépesítés mellett sem. Itt kizárólag az agitáció nem hozza meg a kívánt eredményt. A szocializmus építése, az ország érdekében szükség van olyan törvényes rendelkezésekre,

amelyek biztosítják a népgazdaság arányos fejlődését, és megakadályozzák a városok indokolatlan túlnépesedését. Nem elszigetelt jelenség a falusi fiatalság túlzott méretű beözönlése a városokba, nem csak ménfőcsanaki jelenség ez. Aki falun jár, mindenütt azt hallja, ki marad itthon? Ki műveli meg a földet? Lassan szégyen lesz a mezőgazdaságban dolgozni, megnőtt az utóbbi néhány hónap alatt az ipari munkás tekintélye falun. Bezzeg még nem is olyan régen a gyári munkás, különösen a jómódú paraszt szemében nem volt egyéb „koldusnál”. Ma pedig a K-k, M-k, K-k, és a többiek egyetlen vágya, hogy a gyerekek gyári munkás lehessen. Ma már odáig jutottunk, hogy a Párt helyes politikája következtében megnövekedett az ipari termelés intenzitása, és a nem kispénzű paraszttömegek sokkal olcsóbban jutnak ipari termékekhez, mint ahogy a városi ipari dolgozók hozzájutnak a mezőgazdasági termékekhez. Meg kell azt is mondani, hogy ideje lenne, ha a parasztság is nagyobb terhet vállalna magára, és nem minden terhet az állam, a munkásosztály nyakába igyekezzen varrni. Munkaerő-feleslegről beszéltek Ménfőcsanakon is, de a borsó szedetlen maradt, és ezt is a városi ember fizeti meg. Nem elég, hogy a városi munkásság, a parasztnak nyújtott támogatás mellett, vállalja társadalmi munkában az istálló építést, ma már olyan igényrel is fellépnek, hogy társadalmi munkában jöjjenek ki a gyári dolgozók borsót szedni. Mielőbb rendet kell teremteni a tsz-ekben, ha másképpen nem, el kell távolítani a munkát, a megértést akadályozó hangadókat, mert itt, főként Ménfőcsanakon is az a véleménye a szegényebb paraszt tsz-tagoknak, hogy fejtől bűzlik a hal, jobban figyelemmel kell kísérni a tsz-vezetést, és főleg a háztáji földek, a különböző spekulációval kívül hagyott állatok, nem utolsó sorban a munkafegyelem tekintetében kell intézkedést tenni, a békés, zavartalan munkavégzés érdekében. A kupecok mellett akad hangoskodó kisparaszt is, aki versenyt átkozza a demokráciát a falu volt kupec-kulák parasztjaival, annak ellenére, hogy a vője a rendőrségen tiszti rangban szolgál. Igaz, hogy erről a fiatalemberről az a hír járja, hogy baráti körébe olyan emberek tartoznak, mint a gatteros M., aki szintén inkább ma menne el a demokrácia temetésére, mint holnap. Ez a rendőrtiszt „elvtárs” is bevitte a sógorát a rendőrségre valamiféle hivatalsegédnek, pedig eddig is megélt a mezőgazdasági munkából, és jóllehet, hivatalsegédnek akadt volna csökkent munkaképességű, politikailag legalább annyira megbízható elvtárs Győrben is. Ezek ménfőcsanaki jelenségek, érdemes lesz közelebbről megnézni a dolgokat, s talán fel lehet használni a szerzett tapasztalatokat a tsz-ek megerősítése érdekében.

(Győr-Sopron Megyei Levéltár, MSZMP Győr JB 5.f. 9.f.cs. 1958–1962. 4.ö.e. A mezőgazdaság helyzetével, megszilárdításával, a falu szocialista átszervezésével kapcsolatos ir. 11–14.)

A Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságának jelentése az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának az 1959. július 22. és 24. közötti Veszprém és Fejér megyei tapasztalatairól. Budapest, 1959. július 31.

A kiszállás során megvizsgáltuk: 1. A földrendezéssel kapcsolatos problémákat. 2. A kenyér- és árpaosztás körül kialakult helyzetet. 3. A zöldségértékesítést. 4. A tavasszal kezdett tsz-ek munkáját. 5. Egyéb felmerülő problémákat.

1. Veszprém megye 246 községéből a tavaszi fejlesztés során 224 termelőszövetkezeti községgé alakult át. A 224 tsz-községből 200-ban gyorsított eljárással, községenként 3–4 nap alatt téli földrendezést hajtottak végre. A téli földrendezés mintegy 700.000 kh földet érintett. A fennmaradó 24 községből Várpalota, Veszprém és Keszthely városokban önkéntes földcserével alakították ki a tsz-ek nagyüzemi földterületét. Megfelelő rendelkezés hiányában a Balaton-melléken lévő 21 szőlős községben földrendezést nem tudtak végrehajtani. A téli földrendezés gyors végrehajtása következtében előforduló hiányosságok kijavítása most van folyamatban. Az érintett 200 földrendezett községből eddig 33-ban vizsgálták felül, illetve korrigálták az elkövetett hibákat. Felsőörs, Magyargencs és Szentkirályszabadja községekben teljesen újra kellett a földrendezést elvégezni. Magyargencsen pl. a tsz táblájában hagyták az állami gazdaság szétszórt területét, Felsőörs községben pedig az egyéni szőlőterületét a tsz táblájába vonták be. Szentkirályszabadján használhatatlan köves legelőre rakták ki az egyéni termelőket. Mutatkoznak problémák a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok között is. Pl. Szentgálon a gyapjútermelő vállalat Szél-pusztán lévő területét a téli földrendezéskor a gazdaság jóváhagyásával a tsz táblájába vonták. Most utólagosan a főhatóságuktól utasítást kaptak, hogy az állami gazdaság területét még földrendezéssel sem lehet megváltoztatni 2–3 évig. Nem táblásították a földrendezési eljárás során a más községben működő, de bebíró tsz-ek területét sem. A szőlős községekben komoly problémát jelent a nagyüzemi szőlőterületek kialakítása. A nagyüzemi szőlőtáblák kialakítását megnehezíti az a körülmény, hogy a Balaton-vidéki szőlőterületek családi házakkal, nyaralókkal, állami vállalatok üdülőivel és kisebb-nagyobb borpincékkel vannak beépítve. Jelentősek a szőlőterületeknél az úgynevezett „bebírók”, pl. Kővágóörs község 111 kh szőlőterületéből, mintegy 66 kh budapesti, győri, szombathelyi, stb. illetékességű személy vagy szomszéd községekben lakó parasztság tulajdonát képezi. A nagyüzemi szőlőterületek kialakításának kérdésében különbözőek a vélemények. A tapolcai és keszthelyi járási tanács vezetőinek az a véleménye, hogy a szőlős

területek tagosítását még nem tartják időszerűnek. Véleményünk szerint az egész kérdés alapos vizsgálatot igényel. A keszthelyi Kísérleti Intézet a járási tanács megbízása alapján javaslatot készít a szőlős területek nagyüzemi kialakítására. A kövágóörsi „Béke” tsz elnökének, aki egyébként tsz tanács tag, az a javaslata, hogy a „bebírók” szőlőterületét ne nyilvánítsák zárt kertnek. A még egyéni szőlősgazdák a tsz-táblájába eső szőlőterületekért és épületeikért megfelelő csereterületet és épületet kapjanak. A jelentős számú, és mezőgazdasági termeléssel nem élethivatásszerűen foglalkozó „bebírók” szőlőterületét a tsz közös megegyezés vagy esetleg kényszerhaszonbér útján hasznosítsa. A tsz az így igénybe vett szőlőterületek tulajdonosai részére a haszonbért természetben térítené. Megjegyzendő, hogy az utóbb említett szőlőtulajdonosok az esetek többségében szőlőterületeiket mással műveltetik meg. A tapolcai és keszthelyi járás vezetői szerint nem okoz különösebb problémát az alapszabály III. 2. pontjának érvényesítése, amely szerint a tag háztáji használatában 4–600 négyszögölnél több szőlőterület nem lehet. Kövágóörsön 15–20 tagnál kerül az ősz folyamán az új alapszabály alapján a szőlőterület rendezésre. A legnagyobb szőlőterület ezeknél a tagoknál 1.200 négyszögöl. Az az elképzelés, hogy a 4–600 négyszögölnél nagyobb szőlőterület művelését továbbra is a tag látja el, az elvégzett munka után munkaegységet írnak jóvá részére. Az elért termésből a tag a háztáji szőlőterületének megfelelően, az átlagtermés alapján részesül. Nehézségre számítanak az olyan községekben, mint Csopak és Dörgicse, ahol a tavasz folyamán azoknak a tagoknak is adtak szőlőterületet háztáji hasznosításra, akiknek azelőtt nem volt. A helyi tapasztalatok szerint a földrendezéssel sok olyan föld kerül termelőszövetkezeti művelés alá, amelyet a termelők hasznosításra adnak át vagy felajánlanak. Pl. Kövágóörsön 73 fő, mintegy 570 kh földet adott át a „Béke” tsz részére hasznosításra. Ezek a földtulajdonosok egyrészt városi lakosok vagy más községben élő „bebírók”, vagy pedig idős emberek, akiknek a föld megművelése problémát okoz. A föld műveléséről való lemondás egyik lényeges oka, hogy az illetők a csereterületet nem akarják elfogadni. Kövágóörs községben a felajánlott földterületek átlagos nagysága 400–3.200 négyszögölig terjed. Megjegyezzük, hogy az átadott földekről kötött megállapodásokból nem minden esetben derül ki, hogy a lemondás milyen címen történt. (Hasznosítás vagy felajánlás.) Kövágóörs községben a következő szöveget írták alá az érdekelt termelőkkel: „A tsz igazolja, hogy ... kh földet a tsz-nek felajánlotta hasznosításra. A tsz a továbbiakban a közterheket viselni fogja.” Az igazolás nem tartalmazza, hogy a termelőszövetkezet az átvett földért fizet-e földjáradékot vagy haszonbért az érdekelt részére. A Fejér megyei Zámoly községben a tsz a kulákokkal felajánlatta a 20 kh-on felül meglévő földterületet állami tartalékként, azért, hogy mentesüljön a földjáradékfizetési kötelezettség alól. A megyében 85

községben kell földrendezést végrehajtani, ebből 36 községben befejeződött, 16-ban pedig folyamatban van. Kálóz községben vita alakult ki a tsz-ek között a cukorrépa termelésre alkalmas kevés föld megosztása kérdésében.

2. Mindkét megyében a megyei pártbizottság és a tanács kialakította álláspontját a kenyér- és takarmánygabona osztással kapcsolatban. Fejér megyében az az álláspont, hogy a tagok a kenyér- és takarmánygabonából szükségletük szerint részesedjenek, a kenyérgabonából jelentkező árufelesleget pedig adják el egy tételben az államnak. Veszprém megyében szintén hasonlóan foglalt állást a megyei tanács, majd később lehetőséget adott, hogy a munkaegységet vegyék alapul a kenyérgabona és árpaelőleg osztásánál (Keszthelyi járásnak). Ebben a járásban a nagy raktárhiány miatt a július 31-ig teljesített munkaegységeket alapul véve, az egy munkaegységre tervezett kenyérgabona 90%-át osszák ki a tagoknak. Fejér megyében, Tácon 50 munkaegységen alul teljesített tag részére nem adnak természetbeni előleget, sem árpából, sem kenyérgabonából. Az 50–100 munkaegységet teljesítő tagok árpából 70 kg-ot, kenyérgabonából 1 q-t, 100 munkaegységen felül pedig 1 q árpa és 1,5 q kenyérgabona előleget kapnak.

A 7. sz. tvr. végrehajtási utasítása arról intézkedik, hogy a földjáradékot pénzben kell fizetni a tagságnak. A termelőszövetkezetek – véleményünk szerint helyesen – az öreg tagok részére gabonában adják ki a földjáradékot. Felvetették több tsz-ben, hogy a 60–65 évet meghaladó, 2–3 kh földterülettel rendelkező tagok részére földjáradékot nem tudnak fizetni. Ugyanis az öregek részére kifizetendő földjáradék nagysága nem fedezi az öreg tag után előírt évi SZTK- és nyugdíjjárulékot. Ezek között az öregek között vannak olyan tagok is, akik ipari vagy egyéb alkalmazotti beosztásuk után már nyugdíjat kapnak és betegbiztosításban részesülnek. A tavasz folyamán ezeket az öregeket tagként szervezték be a tsz-be, földjük használatáért pedig földjáradékot vagy haszonbért ígértek. Most csak az öregek a kötelező nyugdíjjárulék, stb. fizetés miatt, semmit sem kapnak. A szövetkezetek vezetői félnek megmondani az ilyen tagoknak a való helyzetet. Pl. a szabadbattyáni „Kossuth” tsz-ben 62 az érintett öregek száma, ebben a tsz-ben az egy aranykoronára megszavazott földjáradék 5 kg búza, 1 kh átlagos értéke 13. $(13 \times 5 = 65 \times 3 = 195 \times 220 = 429 \text{ Ft})$ Egy tag után járó évi nyugdíj és betegbiztosítási járulék 432 Ft. A vezetőség tanácstalan, az öreg tagok kizárásának gondolatával foglalkoznak vagy pedig pártoló tagként való felvétellel akarják az öregek helyzetét megoldani.

2. A tavasszal kezdett tsz-ekben a vezetőségek elég jól ellátják feladataikat. Egy-két tsz-ben azonban problémák mutatkoznak a vezetésnél, amely a munkafegyelemre is kihat. Pl. a tapolcai járás 28 tsz-ében csak 3 községben (Taliándörög, Kékkút, Salföld) voltak problémák

a vezetésnél és a munkák elvégzésénél. Olyan tapasztalataink is vannak, hogy a középparasztok maradnak távol a munkától. A tsz-ek olyan gondolatokkal foglalkoznak, hogy a munkaegységet nem teljesítő tagok részére földjáradékot nem fizetnek, a gazdasági év befejezése után pedig kizárják őket. A munkától távol maradó középparasztok az esetek többségében egyéni gazdálkodásukból megmaradt tartalékaikból élnek. Amennyiben kizárnák őket a tsz-ből és földjüket kiadnák részükre, még örülnének is neki, mert továbbra is egyénileg gazdálkodhatnának. Véleményünk szerint ezek a középparasztok az egyéni tartalékaik felélése után úgy is részt vesznek a közös munkában.

5. Egyéb problémák. A. Mindkét megyében a Terményforgalmi Vállalat július 15-ével beszüntette a kenyérgabonára és sörárpára az értékesítési szerződés kötését. A szabadbattyáni „Kossuth” és „Petőfi” tsz-ek kb. 10 w sörárpát szeretnének az államnak átadni csere ellenében. B. Általában hiány mutatkozik süldőből, és ennek következtében az Állatforgalmi Vállalat nem tudja felvásárolni a tsz-ek által kért süldőmennyiséget. Az árak is magasak, pl. a tapolcai járásban 40–50 kg-os süldőért 1.000–1.200 Ft-t is elkérnek. C. A sárkeresztúri „Új élet” tsz tagjainál még 40 db ló és 40 db csikó – egy részük törzskönyvezett – van kint a háztáji gazdaságban. A lovakat a termelőszövetkezet takarmányozza a közös takarmányból. Ezek a lovak, mint feleslegesek, a mezőgazdasági munkában úgyszólván nem vesznek részt, legfeljebb a tag háztáji gazdaságában adódó fogatmunkában. A tsz az Állatforgalmi Vállalatot már többször megkereste, azonban a Vállalat, tekintettel a nagy árukínálatra csak lassú ütemben biztosítja a lovak átvételét. D. Egyes Fejér megyei községekben, mint pl. Kajászó, Gyúró, Gárdony, Bakonycsérnye a községi tanácselnökök másodállásban látják el a tsz-ek irányítását. Mivel nagy, 1.000–3.000 kh területű termelőszövetkezetekről van szó, ez a megoldás nem biztosítja a tsz-ek megfelelő vezetését. A megyei tanács azért nem tud elnököket kihelyezni ezekbe a tsz-ekbe, mert a rendelkezésre álló keret kimerült. E. A sármelléki „Biztos jövő” termelőszövetkezet 4.556 kh-on 630 taggal alakult a tavasz folyamán. Mintegy 300 db tehén, valamint 400 db hízó részére alkalmas férőhelyet építettek fel, illetve alakítottak át teljesen saját erőből. Példamutatóan gazdálkodnak, a vezetés és a tagság munkafegyelme igen jó. Érdeemes volna a tsz eredményeit sajtó vagy esetleg filmhíradó útján is népszerűsíteni.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 9.ő.e. 150–155.)

Nyíri Béla főelőadó jelentése az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának az 1959. július 28. és 31. közötti Heves és Szolnok megyei helyszíni ellenőrzésről. Budapest, 1959. augusztus 1.

Heves megye. A megye területén ez idő szerint 13 községben folyik földrendezési eljárás. Az ellenőrzés során megállapítható volt, hogy több községben a munka elhúzódott. Ennek egyik oka az, hogy a földrendezés beindításának időpontjától a járási és a községi tanácsok, és nem utolsósorban az új tsz-ek vezetői nem adták meg a kellő segítséget a földrendezési bizottságnak, amelyek a munka meggyorsításához és zavartalan lefolytatásához szükségesek lettek volna. Pl. Nagyfüged, Füzesabony, Adács, Karácsond, stb. községekben a számbavételhez a kiértékeléseket a tsz-tagok és az egyénileg dolgozók részére csak többszöri felszólításra voltak hajlandók kikézbessíteni. Előfordult az is, hogy Tarnaméra községben a K. T. du. 17 órakor lezárta a Tanácsház épületét, s ennek következtében a földnyilvántartók nem tudtak nyújtott munkaidővel dolgozni. Több községben a községi tanácsok – Nagyfüged, Adács, stb. – vezetői felületes munkával, rosszul állították össze az egyéni tömbökbe történő behelyezéseket célzó javaslatot, ebből adódtak olyan esetek, hogy a kisemberek, kis területtel rosszabb minőségű ingatlant kaptak, mint a nagyobb területtel rendelkezők (Pl. Egerszalók). Általában a községi tanácsok kevés politikai munkát fordítottak arra, hogy a földrendezés ideje alatt a számbavételhez a tsz-tagok és az egyénileg dolgozók a területeik egyeztetése végett a földrendező bizottságnál megjelenjenek. Így fordult elő az, hogy Erdőtelek községben 60%, Kál községben 70%, Heves községben pedig 40%-át kellett a területeknek hivatalból számba venni.

A földrendezés egyik leg súlypontosabb feladata az elhelyezkedési tárgyalás. Ennek ellenére sem fordítottak erre megfelelő gondot a járási tanácsok. Pl. Atkár, Visznek, Erk és Kömlő községekben az elhelyezkedési tárgyaláson a járási tanács nem képviseltette magát. Adács községben pedig 1 hétig húzódott el az elhelyezkedési tárgyalás, annak ellenére, hogy a földrendező bizottság kérte a járási tanács segítségét. Végül a megyei mezőgazdasági osztálynak kellett a vitát Adács és Visznek községekben igazságosan eldönteni. Több községben komoly mértékben akadályozta a földrendezés végrehajtását az, hogy az új tsz elnökök többszöri felszólítás ellenére sem voltak hajlandók megjelenni az elhelyezkedési tárgyaláson. Pl. Karácsond községben négy esetben kellett megismételni az elhelyezkedési tárgyalást. Erdőtelek községben pedig, amikor az Ezüstkalász tsz elnöke többszöri meghívás ellenére sem jelent meg az elhelyezkedési tárgyaláson, rendőrségi gépkocsival vitték be a

községi tanácshoz, aki az elhelyezkedési tárgyalás után nem volt hajlandó aláírni a földrendezési javaslatot.

Általában az a tapasztalat, hogy a járási és községi tanácsok igyekeznek betartani a törvényes rendelkezéseket. Azonban Erdőtelek és Egerszalók községekben az 1959. évi 24. sz. tvr-ben foglaltak ellenére, az egyénileg gazdálkodók csereingatlanait a szomszédos községek határában akarták kiadni. Önkéntes földcsere a megye területén 1959. év július hó 4-e óta nem történt. Ezzel kapcsolatban nincs semmi kezdeményezés még ott sem, ahol pl. – Egerszólát és Istenmezeje községekben – csak önkéntes földcserével lehetne megoldani a tsz-ek nagyüzemi gazdálkodásának feltételét, mivel folyó évben részleges tagosításra nincs lehetőség. Jellemző a megyére az, hogy 1957. év óta összesen mintegy 1.500 kh-t cseréltek ki csak. Felajánlás a földrendezési eljárások alatt – 62 községben – igen kevés volt. Mindössze 130 kh felajánlás történt meg. Ebből az ipari munkások és bányászok felajánlását, kb. 60 kh-t elfogadták. A földműveléssel élethivatásszerűen foglalkozók felajánlását pedig (70 kh) elutasították. Az esetek többségében az ősszel induló tsz-ek tagsága és vezetősége igen passzívak. Nem segítették a földrendezés munkáját. Nem tartanak közgyűléseket, vezetőségi ülést, stb. Egyes helyeken igen nehezen indul be a közös takarmányalap és vetőmag biztosítása. A gépállomásokkal nem hajlandók a szerződést megkötni (Erdőtelek, Szihalom). Ott pedig, ahol komoly politikai munka van, még az eljárás alatt is, mint Maklár, Karácsond, Gyöngyöshalász községekben, a közös tevékenységet – a korábbi nehézségeket kiküszöbölve – megkezdték (takarmányalap és vetőmagszükséglet biztosítása, szerződések megkötése a gépállomásokkal, hitelkérés, stb.). A megyei földrendező tájékoztatása szerint nehézségek vannak az egyéniek részére biztosított csereingatlanok átvételét illetően is. Pl. ez idő szerint mintegy 300 kh szőlő csereingatlant nem vettek át az egyéniek. A szántó csereingatlant is csak részben veszik át. Az érdekeltek 70%-a meg sem jelenik a birtokbaadáson. 30%, ha megjelenik is, a csereingatlan átvételét nem írja alá. Az érdekeltek egy részével az illetékesek beszéltek. A beszélgetés során az derült ki, hogy a csereingatlant minősége vagy távolsága miatt nem hajlandók átvenni. Az igazság azonban az, hogy ragaszkodnak régi tulajdonukhoz, amit igazol az is, hogy közhírré lett téve az, hogy a táblába került ingatlanokon semmiféle munkát ne végezzenek, az egyéniek több helyen másodvetést csináltak. Egyes községekben a földrendező bizottságok felületes munkája következtében az egyéniek hangulata nem kielégítő. Pl. Karácsond községben 15 személy a táblába esett szőlőingatlanért szántó csereingatlant kapott akkor, amikor még jelenleg is van szőlő. Vagy több személy nem kapott csereingatlant. Azonkívül a helyén maradás elvét – az egyéni tömbön belül – nem alkalmazták. A hibák kiküszöbölése végett a megyei mezőgazdasági osztályon a szükséges

intézkedést megtettem. Heréd községben pedig az egyéniek hiányos kimutatása miatt komoly zavar keletkezett (300 fő tüntetett). Itt ugyanis azt történt, hogy hangos híradó útján közhírré tették, hogy a helyi vb- elnök rokonai (apa, após, sógor) a tsz-be beléptek, és a birtokbaadáson kiderült, hogy ezek részére az egyéni tömbben csereingatlant biztosítottak. A megyei párt és tanácsi szervek a helyszínen azonnal intézkedtek és a nyugalom helyreállt.

Szolnok megye. A megye területén ez idő szerint a földrendezés Jászfákóhalma, Jánoshida, Tiszasas, Tiszakürt, Tiszaug, Újszász, Nagykőrű és Zagyvarékas községekben, és Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve és Jászberény városokban folyamatban van. A megye területén több községben olyan megnyilvánulások voltak az őszi kezdésre belépett tagok részéről (Zagyvarékas, Mezősas, Tiszaug), hogy a közös munkát nem hajlandók megkezdeni, a földjüket ne vonják be a tsz-táblába. Ez különösen komoly formában Zagyvarékas községben nyilvánult meg, ahol 230 fő írásban is bejelentette a kilépését. Mindhárom községben az illetékesek a nyugtalanságot, illetve az ellenséges megnyilvánulást azóta levezették. A megye területén folyamatban levő földrendezések igen vontatottan folynak. Pl. Rákóczi falva és Újszász községekben már 3 hónapja dolgoznak, de még most sincs befejezve. Az elhúzódnak az oka az, hogy időközben a járási, illetve városi párt és tanácsi szervek a fejlesztést újra beindították, arra hivatkozva, hogy még sok az egyéni. Pl. Jászberény városban, ahol már 10 napja jóváhagyott elhelyezkedési terv van, és csak az egyéni tömbök helyszínelése van hátra, az illetékesek az eljárást „pár hétre” felfüggesztették. Vagy Újszász községben a községi tanács a járási tanácselnök utasítása következtében azt követelte, hogy a műszak az egyéniek területének csak a kereteit jelölje meg, és a behelyezéseket majd a községi tanács végzi el. Ugyanis itt azt akarják, hogy a számbavétel lezárása után beléptek területei, és a felajánlott, valamint a tsz által haszonbérbe vett területek az egyéni tömbben egy darabban legyenek. Azonkívül Tiszaföldvár községben, ahol még áprilisban befejeződött az eljárás, önkéntes földcsere útján össze akarják hozni azokat a területeket, amelyek vagy a számbavétel lezárása után, vagy pedig felajánlás vagy haszonbérbeadás útján kerültek a tsz-ek kezelésébe. Ezzel kapcsolatban Tiszaföldvár községben nyugtalanság van azért, mert az alig 2 hónapja megkapott csereingatlant ki akarják cserélni. A fenti esetek kiküszöbölése érdekében Nádas elvtárrsal együtt úgy a megyei pártbizottságnál, mint a járási tanács vb-elnökénél eljártam. A megye területén 58 községben hajtottak végre földcseréket 4.303 kh területre 1958 végéig. A földcseréket részben egyéniek és termelőszövetkezetek között, részben pedig állami tartalékot elcserélő községi tanács és termelőszövetkezetek között. Az 1958 év végi és 1959 kezdetén történt nagyarányú fejlődés következtében, a továbbiakban önkéntes földcserére vonatkozó adatok nincsenek. A megye területén 3 községben, és pedig

Csépa, Cserkeszölő és Cibakháza községekben nincsenek meg a földrendezés előfeltételei. A politikai munka nagyobb erővel a kunszentmártoni járásra van irányítva, tekintettel arra, hogy Szelevény és Tizsasas községekben a tavasszal belépett, de ősszel kezdő tsz-tagok közül nagyobb számban kérelmeket adtak be a községi tanácshoz, hogy kilépnek a tsz-ből, és adják vissza a földjeiket, mert továbbra is egyéniek akarnak maradni. A gépállomások a tsz-ek részére kialakított táblákon a termés betakarítása után a gépi munkát megkezdik. A szórványosan előforduló nehézségek ellenére, az új termelőségvetkezetek, az ősszel indulók is a részükre kialakított területeken a tarlóhántási és másodvetési munkálatokat olyan mértékben végzik el, amilyen mértékben a behordás engedi. A trágyázás a behordási munkák miatt egyelőre nem megy. Az egyéniek részére a birtokbaadások a most folyamatban lévő földrendezett községekben a kitűzések után történnek. 20 községben és 1 városban pedig utólag történnek meg a birtokbaadások a tsz-ek kivételével, tekintettel arra, hogy ezeken a helyeken az elhelyezkedési tárgyalás után a végrehajtó közegek a munkát a megyei tanács utasítása értelmében felfüggesztették. A kibírók és bebírók kérdésében nagyobb nehézségek nem mutatkoztak sem Heves, sem Szolnok megyében, mert a bebírók részére, ha földjeiket nem tudják kicserélni a község határában a szomszédos községhez közel, vagy ezzel összefüggően adják ki részükre a csereingatlant. A felajánlás Szolnok megye területén nagyobb arányban a nem élethivatásszerűen földműveléssel foglalkozók részéről történt. Az élethivatásszerűen földműveléssel foglalkozók jelentős része inkább haszonbérletbe kívánja adni a földjét a tsz-nek. Ez különösen Jászberény városnál mutatkozik meg, ahol a kétlakiak felajánlott területe 33 (harminchárom) öltől 1.100 ölig terjed, amíg a haszonbérbeadók területe 2 kh-tól 25 kh-ig terjed. Az olyan tsz-tagoknál, akiknek a tsz-be bevitt földjében szőlő vagy gyümölcsös volt, azoknak a háztáji területet szőlőből és gyümölcsösből adják ki, még akkor is, ha azok az egyéniek részére kialakított táblában van. Pl. Nagykörű, Rákóczipfalva. A földrendezések során Martfű, Kőtelek, Mezőhék és Jászárokszállás községekben voltak viták az állami gazdaságok, az erdőgazdaság és a tsz-ek között. Ezek a viták az eljárás folyamán mindenütt rendeződtek. Az állami gazdaságok és a tsz-ek közötti épületátadásokkal kapcsolatban minden esetben a F. M. 18/8/1959. sz. utasítása szerint jártak el. A két agrármérnöki állás úgy Heves, mint Szolnok megyében ez idő szerint betöltetlen. Részleges tagosításra Heves megyében 2 községben (Istenmezeje, Egerszólát) számítottak. Szolnok megyében pedig egy községben sem kívánnak részleges tagosítást lefolytatni. A tapasztalat szerint mindkét megyében az új termelőségvetkezetek jelentős része rétegenként alakult meg. Pl. a középparasztok, külön a földhözjuttatottak és kisparasztok külön alakultak meg.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 9.ő.e. 163–166.)

Szabó Kálmánnak és Fenyvesi Györgynek, az FM Szövetkezetpolitikai Főosztálya és Földbirtokpolitikai Főosztálya alkalmazottjainak jelentése az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a „Baranya és Somogy megyében 1959. VII. 28–31-ig végrehajtott ellenőrzés tapasztalatairól.”

Budapest, 1959. augusztus 3.

Baranya megyében jelenleg 7 községben van tervbe véve az önkéntes földcsere. A tervbe vett községekben – Szűr kivételével – azonban úgy az előkészületre, mint a végrehajtásra a vizsgálat időpontjáig semmiféle előkészület nem történt. A tervbe vett községekben a földrendezés végrehajtásához szükséges százalékos feltételek megvannak. Pl. Kisnyárad 1.572 kh-as községben a földek 85%-a tsz-használatban van. Mivel a tervbe vett községekben kevés számú kívülálló egyénileg gazdálkodó van, azért a területrendezést önkéntes földcserével szándékoznak végrehajtani. Szűr községben – a mohácsi járási tanács vb mezőgazdasági osztályvezetőjének tájékoztatója szerint – az önkéntes földcserét (a kívülálló érdekelt egyénileg gazdálkodók ellenállása miatt) lebonyolítani nem lehet. Így a területrendezést csak földrendezéssel lehet megoldani. A megyében 78 termelőszövetkezeti község földrendezését kell végrehajtani. Az ellenőrzés időpontjáig 36 községben fejeződött be az eljárás, míg 36 községben jelenleg folyik a földrendezés. A fenti községeken kívül a – megyei földrendező tájékoztatása szerint – még további 10 község földrendezése várható. A földrendezés előkészítésével egy időben a községekben politikai munka nem – vagy csak igen kismértékben – folyt. Ezt mutatja az is pl., hogy a megvizsgált Katádfa, Molvány, Patapoklosi, Somogyhatvan, Versend, Babarc és Liptód községekben a földrendezés időszaka alatt belépés nem történt. A megyei pártbizottság, a járási pártbizottságok, valamint a járási tanácselnökök részvételével megbeszélést tartottak. Határozatot hoztak arra, hogy azokban a községekben, ahol a földrendezés folyik, vagy ezután kerül végrehajtásra, ott a még kívülálló egyénileg gazdálkodók között végezzenek agitációs munkát a tsz-be való belépés érdekében. A vizsgálat során tapasztaltuk, hogy a földrendezési bizottságok az eljárás ideje alatt folytatnak agitációs munkát. Ennek azonban túl nagy jelentőséget nem tulajdonítanak, tekintettel arra, Molvány községben 47 család van a termelőszövetkezetben, és mindössze egy

olyan család van kívül, aki jelentősebb földterülettel rendelkezik. Patapoklosin viszont azt tapasztaltuk, hogy az agitációs munka helyett olyan helytelen módszert akartak érvényesíteni, hogy a még kívülálló 7 középparaszt csereterületét vagy a szomszédos Somogyapáti községben lévő tsz-kibírásból vagy pedig a lakóhelyüktől távol eső ellenkező határrészen akarták kiadni. A kívülállóknak ez az elgondolás tudomásukra jutott, és kijelentették, hogy még abban az esetben sem lépnek be, ha a csereterületüket a tervezett helyen kapnák meg. A földrendezést végző brigádvezető azonban ezt a törvényellenességet megakadályozta. A földrendezés alá kerülő községekben az újonnan alakult tsz-ek részéről a földrendezéssel kapcsolatban ellenállást nem tapasztaltunk. Közgyűléseik egyhangúan kérték a földrendezés végrehajtását. Az új tsz-tagok többsége türelmetlenül várja is a földrendezés mielőbbi megtörténtét, mivel az új tsz-ek a közös munkát tavasszal megkezdték, és a tagok által behozott, szétszórt parcellákon a munka megszervezését és a végrehajtását csak nagy nehézségekkel tudják biztosítani. Baranya megyében mindössze két, ősszel kezdő termelőszövetkezet van. Olyan új, illetve erősen megnövekedett szövetkezet azonban 18 van, ahol a belépett tagok megkezdték a közös munkát tavasszal, de az őszi kenyérgabona vetéseiket még egyénileg aratták le. Ez az eljárás kedvezőtlenül hatott ki azokra a környező tsz-ekre, ahol már előzőleg a közös aratás mellett döntöttek. Pl. Marázán egyénileg aratták le az őszieket, mely kedvezőtlen kihatással volt a szomszédos lipódi „Alkotmány” tsz, közös aratási munkájára. Politikai munkával sikerült elérni, hogy közösen aratták le az őszieket is. E tsz-ek nagy részénél azonban a földrendezés már a tél folyamán végre lett hajtva, így a nagyüzemi gazdálkodás feltételei biztosítva vannak. A parcellák összeszántása, illetve a tarlóhántás azonban nem halad kielégítően. Különösen a szigetvári gépállomás körzetében tapasztalható a lemaradás. Pl. a molványi „Március 15” tsz-ben 135 kh tarlóhántással kötöttek szerződést a gépállomással. A gépállomás július 30-ig mindössze 10 kh tarlóhántást végzett el. A lemaradás oka erőgéphiány. Olyan jelenséget nem tapasztaltunk, hogy a belépett tsz-tagok egyénileg végezték volna el a tarlóhántást, vagy akadályoznák a parcellák összeszántását. A megyei mezőgazdasági osztályvezető tájékoztatása szerint a megye gépállomásai júl. 1. és okt. 31. között 100 drb erőgépet kapnak, és ebből július hó végéig mindössze 15 drb érkezett meg. E miatt a tarlóhántás elvégzése komoly gondot okoz az új tsz-ekben. Pl. a mohácsi járás új tsz-eiben a terület 30%-án végezték csak el a tarlóhántást. Mivel a tarlóhántás vontatottan halad – a fenti okok miatt – így másod-, illetve tarlóvetés is igen kevés az új tsz-eknél. A még egyénileg gazdálkodók csereingatlanának a kijelölésénél általában a törvényes rendelkezések figyelembe vételével járnak el. Figyelemmel vannak a földrendező bizottságok az 1 kh-n aluli területek kijelölésénél is. Azokat a belterülethez közeli

területen elégítik ki. Általában a távol lakó földtulajdonosok csereterületének a birtokbaadásánál mutatkozik a probléma. Ugyanis nevezettek az időben kiküldött értesítés ellenére sem jelennek meg a birtokbaadáson. Pl. Patapoklosi községben a 45 távoli bebíró közül 42 nem jelent meg. Valószínűleg a távolság következménye ez. Ebben a községben a helyi egyénileg gazdálkodók részére kijelölt szántóterülettel az érintettek általában megvannak elégedve. Ellenben a mintegy 20 kh rétingatlan minőségét kifogásolták, és vonakodnak a birtokbavételtől. Ez a terület vízállásos, melynek a folytatása viszont belenyúlik a tsz és ág. területébe, mely minőségileg ugyanolyan vízállásos mint az egyéniek területe.

A földrendezések végrehajtása során a be- és kibírások rendezésénél a vizsgált községekben problémát általában nem tapasztaltunk. A földrendező bizottságok figyelemmel vannak arra, hogy a földrendezett községekben lévő bebírásnál még az elhelyezkedési tárgyalás előtt különválasztják a bebíró tsz-ingatlanokat, és részükre minden esetben táblát alakítanak ki. A vizsgált községek közül pl. Versend községben volt nehézség a bebíró tsz-ek területkijelölésénél. Ugyanis a bebírás zömmel szőlőingatlanból áll. Pl. a bolyi Kossuth tsz 56 kh-as bebírásából 23 kh, míg a bolyi Rákóczi tsz 16 kh-as bebírásából 14 kh a szőlő. Az elhelyezkedési tárgyalás előtt ez sok vitára adott alkalmat. Végül megegyezés jött létre, részben szőlőterület kijelölésével, részben pedig szántó és zöldleltári kártalanítás megállapításával. Ebben a községben nagy problémát okoz a község határában teljesen szétszórta lévő 340 kh szőlőterület rendezése. Megoldást a földrendező bizottság csak úgy talált, hogy az egyéniek csereterületét a lehetőséghez képest úgy alakították ki, hogy abban szőlő is legyen. Ennek ellenére sem tudnak minden szőlő helyett szőlő csereingatlant biztosítani, ezért a tsz-nek előreláthatólag több mint 200.000 Ft kártalanítást kell majd fizetnie. A fentiek azonban nem jellemzőek a jelenleg folyó földrendezésekre, mert a szőlők általában zártkertnek vannak minősítve, és így az abban lévő szőlők a háztáji gazdálkodás keretében maradnak. A földrendező bizottságok általában felülvizsgálják a korábbi általános tagosításkor kijelölt zártkertek területét, és sok esetben csökkentik azok mértékét azért, mert azok szétszórta telepítésű szőlők, és így nagymértékben meghaladnák a háztáji szükségletet. Ezzel az eljárással bővül a nagyüzemi terület. Pl. Somogyhatvan községben. A megye területén földfelajánlás eddig csak egész jelentéktelen mértékben történt. Patapoklosin tapasztaltuk, hogy egy egyénileg gazdálkodó a 22 kh csereingatlanát a szomszédos somogyapáti Győzelem tsz-nek adta használatba. Ilyen esetek csak szórványosan fordulnak elő. A megye területén a földrendezés alá kerülő községek közül kevés olyan község van, ahol több tsz van. Inkább jellemző az, hogy egyes községben 1 tsz és ág. van. Az ág-ok területe általában változatlanul az eddigi helyén marad. Ez ellen az érdekelt tsz-eknek kifogásuk

nincs. Ellenben jellemző az, hogy az ág-ok használatában lévő épületek megszerzésére tesznek a tsz-ek kísérletet. Pl. Patapoklosi községben a görösgali ág-nak a tsz területéhez csatlakozóan van egy 500 férőhelyes sertéshizlalója, egy takarmányos épülete, egy 50 férőhelyes szarvasmarha-istállója, és egy lakóépülete. Ez az építmény egy 54 kh-as tömbön fekszik. A tsz tárgyalást folytatott az ág-al az épület átvétele érdekében. Az ág. – a földrendező bizottság felvilágosítása szerint – az épületeket abban az esetben hajlandó átadni, ha a tsz a cserébe adandó területen ugyanilyen épületeket felépít. Végso döntés e tekintetben még nem volt. Molvány községben a megyei tanács baromfikeltető vállalatának van egy 40 férőhelyes istállója, egy magtárépülete, és két silógödre. A tsz ezeket az épületeket szeretné megszerezni. Ez irányban tárgyalások még nem folytak, a községben a földrendezés is csak ezután kerül végrehajtásra. Amely községben több tsz van, ott a tsz-ek területkialakítása körül vita általában nincs. Minden esetben egyezség jön az érdekelt tsz-ek részére. Somogy megyében önkéntes földcserével történő területrendezés nem folyik, és a megyei mg. osztály tájékoztatása szerint ilyen eljárást csak a földrendezések lebonyolítása után vettek tervbe. A megyei tanács vb-n a 111 termelőszövetkezeti községben engedélyezte a földrendezés végrehajtását. A fenti községek közül eddig 29-ben a földrendezés befejeződött. Jelenleg 29 községben folyik az eljárás. Az összes termelőszövetkezeti községek földrendezésének a befejezését szeptember 30-ig vették tervbe. A megyei pártbizottság május hó végén 200 főt küldött ki a termelőszövetkezetek megszilárdításának érdekében két heti időtartamra. Feladat volt az új termelőszövetkezetek megszilárdítása, valamint a még kint maradt egyénileg gazdálkodókkal való foglalkozás. Ez a munka részben a földrendezések politikai előkészítését is jelentette. Jelenleg a községekben a földrendező bizottságok és a helyi erők végeznek agitációs munkát a még kívülálló egyénileg dolgozó parasztok között. Ennek eredményeként a földrendezett községekben eddig 23 család 139 kh-al lépett be a tsz-ekbe. Pl. Szenyér községben, ahol az eljárás VII. 30-án befejeződött, a földrendezés alatt 13 család 98 kh-al lépett a tsz-be. A megye területén 13 ősszel kezdő termelőszövetkezet van. Ezek között egy-két olyan tsz van, ahol komoly problémát okoz a közös munka beindítása, a megyei mezőgazdasági osztály tsz csop. vezetőjének tájékoztatása szerint, Somogyudvarhely községben a tagok a május hóban tartott közgyűlésről tüntetőleg kivonultak. Ezen a közgyűlésen a közös munka beindításáról volt szó. A földrendezés VII. hó 20-án befejeződött, és ennek ellenére komoly problémát okoz a közös tarlóhántás, a parcellák összeszántásának megszervezése. A termelőszövetkezet tiltakozása ellenére a gépállomás már [...] kh tarlóhántást elvégzett. A tsz vezetése írásban értesítette a csurgói MNB-t, és a gépállomást, hogy az elvégzett tarlóhántást nem hajlandó fizetni. A megvizsgált kadarkúti Béke tsz-ben,

amely ugyancsak ősszel kezdi a közös munkát, viszont kedvező a helyzet. A tsz-nek 411 családja és mintegy 2.000 kh. földje van. Elnöke egy 20 kh-as középparaszt. A tsz-ben jelenleg 7 erőgép végzi a parcellák összeszántását, illetve a tarlóhántást. Megszervezték a takarmány, illetve a vetőmag összevitelét. Júl. 31-ig 380 kh tarlóhántást végeztek el. Ez év tavaszán 330 kh felülvetést végeztek. Jelenleg a tsz-nek már 51 db szarvasmarhája van a közösben. A tsz elnöke függetlenített, havi 1.500 Ft-os fizetéssel. Ezt az összeget a tagok adják össze. A tsz-tagság elhatározta továbbá azt, hogy a bevitt állatok és a felszerelések utáni levonáson felül, kh-ként 300 Ft-ot fizetnek be még ez évben, a fel nem osztható szövetkezeti alapba. Ebből az összegből Universal-traktort és munkagépeket szándékoznak vásárolni. A közös állatállomány elhelyezésének biztosítására rendelkezésre áll egy 50 férőhelyes istálló, és azonkívül még ez évben felépítenek egy 100 férőhelyes szarvasmarha-istállót. A megvizsgált községekben az egyénileg gazdálkodók és kétlakiak csereingatlanának a kiadásánál különösebb probléma nem mutatkozott. Pl. Kánya községben 43 bebíró földtulajdonos a birtokbaadáson nem jelent meg, de a községi tanács a földrendezés befejezése után birtokba is adta az érdeklődőknek. A helyi 42 egyénileg gazdálkodó közül mintegy 8–9 személy kifogásolta a csereterület távolságát. Ezt a panaszt orvosolni nem lehet. A földrendező bizottságok a bebírásokat minden esetben felülvizsgálják és külön választják az egyénieket a tsz területétől és táblát alakítanak ki a tsz részére. Pl. Somogyegres községben. Bedegkér községben a tél folyamán volt a földrendezés végrehajtása. A végrehajtás során a szomszédos Koppányszántó (Tolna megye) községben lévő tsz-kibírást a földrendező bizottság a községben lévő állami tartalékterület terhére helytelenül hazahozta. A hazahozatal idején nem vizsgálták meg a községben lévő állami tartalék minőségét, és e miatt a bedegkéri Béke tsz hátrányosabb helyzetbe került. Tekintettel arra, hogy a Béke tsz részére ez rendkívül hátrányos lett – ottlétünkkor – tárgyalást folytattak a Tolna megye illetékes földrendezőjével a terület visszaadása érdekében. Ez a tárgyalás eredményre is vezetett, és a bedegkéri Béke tsz mintegy 40 kh területet visszacapott. A megye területén számottevő földfelajánlás nincs. A somogyegresi Március 15. tsz-nél tapasztaltuk, hogy két személy 20 kh-t a tulajdonjog fenntartása mellett térítés nélkül a tsz-nek adta használatba. Ez a jelenség sem általánosítható a megye területén. A jelenlegi vizsgálat során szülő problémával nem találkoztunk. A vizsgálat során Baranya és Somogy megyében tapasztalt egyéb kérdések. A földrendező bizottságok az eljárás során minden esetben a törvényes rendelkezésekben előírt nagyságú háztáji gazdálkodási területet alakítják ki. Tapasztalataink szerint az új tsz-ek háztáji gazdaságának területe mindkét megyében számos helyen a földrendezés előtti időben meghaladja az 1 kh-t. Pl. Baranya megyében a molványi Március 15. tsz-ben minden család

megkapta az 1 kh szántót. A ház körüli kert és a 7 km-re lévő szőlőterület nincs beszámítva a háztáji gazdaságba. A lipóti Alkotmány tsz-ben, a vezetőségi tagok nem egy esetben 3 kh háztáji területet is biztosítottak maguknak. A földrendezés befejeztével ez fel lett derítve, és a rendezés a tsz-en belül ezután fog megtörténni. A mohácsi járási tanács mezőgazd. osztály vezetőjének tájékoztatása szerint helyenként a háztáji állatállomány túlméretezése is fennáll. Pl. a bólyi Rákóczi tsz-ben még 15 drb csikó van a tagok háztáji gazdaságában. Somogy megyében mintegy 40 termelőszövetkezetnél tapasztalható – a megyei tsz csop. vezető tájékoztatása szerint – a háztáji gazdaságok túlméretezése. Ez különösen a csurgói járásra jellemző, ahol 2–3 kh-t is eléri a háztáji gazdaságok nagysága. Kánya községben a földrendezés befejezést nyert. Ebben a gazdasági évben előfordult az, hogy egyes tsz-tagok 1 kh-nál nagyobb háztáji területet tartottak vissza. Ezt a tsz vezetősége úgy oldotta meg, hogy a megengedett háztáji (1 kh) felüli területen termelt gabonát a közösbe kellett adni, és a végzett munkát munkaegységben számolták el. Földjáradék és az idős tsz-tagok problémájának a vizsgálata során megállapítható, hogy Baranya megyében a termelőszövetkezetek általában 5–7 kg között állapították meg a földjáradék mértékét. Pl. Molvány községben 7 kg a földjáradék. A tsz-ben 4 öreg család van, akik földjáradékot és a szoc. alapból is kapnak segítyt. Előfordult azonban a mohácsi járás 5 termelőszövetkezetében, hogy a földjáradék mértékét 2 kg-ban állapították meg. Pl. a nagynyárádi Dózsa és somberekai Béke tsz-ekben. Megjegyzendő, hogy ezek régi termelőszövetkezetek. A járás figyelmeztetésére ezt 5 kg-ra módosították. Szajk községben viszont a földjáradék címen megállapított 5 kg búzát természetben már ki is adták az idős tagoknak. Somogy megyében a hencsei termelőszövetkezetnél tapasztaltuk, hogy a tsz földjáradékot ez évben nem fizet, mert úgy értelmezik, hogy 1960-tól kell azt fizetni. A tsz vezetőjének a figyelmét felhívtuk a törvényes rendelkezés betartására. Somogy megyében egyes községekben a tavasszal beindult új termelőszövetkezeteknél a munkafegyelem területén vannak problémák. Pl. Kánya községben az Alkotmány tsz tagsága között lévő 1–2 hangadó hatására 40 család még ma sem jár dolgozni a termelőszövetkezetbe. A növényápolási munkákat ezért csak nehézségekkel tudták elvégezni, 15 kh kukoricát ki is kellett szántani, mert nem tudták megkapálni. A tsz elnöke 63 éves, és az 1.600 kh-s termelőszövetkezet vezetésére nem alkalmas. Komoly problémák vannak az állatok és felszerelések összevitelével. A belépett tagok közül sokan a jó állapotban lévő szekereket és lószerszámokat nem adták be a közösbe. Ezekről a problémákról tájékoztattuk a megyei tanács mezőgazd. osztályát. Ígéretet tettek a szükséges intézkedés megtételére. Összefoglalva, a földrendezésre kijelölt községekben szükséges a még egyénileg gazdálkodók körében fokozottabb politikai felvilágosító munkát végezni, mert tapasztalatunk

szerint ez a munka nem folyik kielégítően. A vizsgálat során tapasztaltuk, hogy a földrendezések általában a törvényes rendelkezéseknek megfelelően kerülnek végrehajtásra. Megállapítást nyert, hogy a földrendezés előmozdítja a termelészövetkezetek politikai, szervezeti és gazdasági helyzetének megszilárdítását. Elősegíti az újonnan alakult termelészövetkezeteknél a megalakuláskor túlméretezett háztáji területeknek a törvényes keretek közötti nagyságának megfelelő kialakítását. A vizsgálat során a földrendezéssel kapcsolatban általában olyan kérdések nem merültek fel, amelyeket a földrendező bizottságok, illetve az illetékes járási vagy megyei szervek nem tudtak volna megoldani.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 9.ő.e. 156–162.)

Dr. Sarlós Béla osztályvezető ügyész feljegyzése Nádas Gáspárnak, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára. Budapest, 1959. augusztus 5.

Az 1958–59. gazdasági év téli időszakában lefolytatott földrendezésekkel kapcsolatban, jelenleg a Legfőbb Ügyészség rendelkezésére álló adatok alapján a következőket lehet megállapítani: 1. A földrendezések engedélyezése általában törvényesen történt, és az engedélyezés törvényes feltételei megvoltak. Jelentős kivételnek kell tekinteni Veszprém megyét, ahol a tapolcai járás nyolc községében a földművelésügyi miniszter által megállapított 1959. március 10-i határidő után következtek be a földrendezés feltételei, ezért engedélyezni már nem lehetett, a megyei tanács vb azonban – szóbelileg – úgynevezett ideiglenes földhasználattal való rendezésére adott engedélyt. Az ilyen intézkedéssel érintett nyolc községben (Monoszló, Szentantalfa, Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentbékáll, Mindszentkál és Salföld) az ideiglenes földhasználattal történt rendezés során ugyanúgy jártak el, mintha szabályszerűen engedélyezett földrendezést folytattak volna le. Mind az akkor hatályban volt 1956: 15. tvr., mind a jelenleg hatályos 1959: 24. tvr. szerint a földrendezés meghatározott feltételekhez, és a megyei tanács vb írásbeli engedélyéhez van kötve. Az engedély nélküli földrendezés mindkét hivatkozott jogszabály szerint bűncselekményt képez. Az „ideiglenes földhasználatot” a jogszabályok nem ismerik; ez engedély nélküli földrendezésnek minősül. A Legfőbb Ügyészség jelenleg már nem tartotta indokoltnak az így kialakított helyzet megváltoztatását, intézkedést tett azonban a felelősségre vonás iránt. (Fegyelmi eljárás elrendelése a tapolcai járási vezető ügyész ellen, fegyelmi eljárás kezdeményezése a tapolcai járási tanácselnök-helyettes, egy községi tanácselnök és a

járasi rendőrkapitányság két rendőrtisztje ellen, valamint vizsgálat kezdeményezése a Kormány Titkárságánál a törvényellenes földrendezés szóbeli engedélyezése miatt.) 2. A jogszabályok szerint a földrendezésbe belterületi ingatlanokat bevonni nem lehet. A rendelkezésre álló adatok szerint ilyen nem fordul elő. Veszprém megyében néhány esetben egyes tsz-tagoknak a háztáji terület törvényes mértékét meghaladó kertrészét más tagok háztáji területe céljára használták fel, ez azonban mind a földrendezésre, mind a termelőszövetkezetek működésére vonatkozó jogszabályoknak megfelel. 3. Mind az 1956: 15. tvr., mind a később hatályba lépett 1959: 24. tvr., illetve ennek végrehajtási rendelete megtiltja az egyéni gazdálkodók olyan földjének kicserélését, amely a kialakított nagyüzemi táblába nem esik. Ilyen földek kicserélésére a rendelkezésre álló adatok szerint szórványosan került sor. Fejér megyében Szabadegyháza és Perkáta községben, valamint Bács-Kiskun megyében Harta községben. Ez utóbbi helyen a tsz korábban már betagosított, de távoli és rossz minőségű területet adott le cserébe, és ennek ellenében a községhez közelebbi, értékes területen alakították ki az újabb táblát, függetlenül attól, hogy ezen a területen a termelőszövetkezeti tagok földje nem képezett többséget. Itt egyébként is törekedtek arra, hogy lehetőleg minél több egyéni gazdát mozgassanak meg. Ettől azt remélték, hogy ez is ösztönzést fog adni a belépéshez. Az 1956: 15. tvr. 12.§ /1/ bekezdése előírta, hogy a termelőszövetkezet területét ott kell kialakítani, ahol a tsz-nek vagy tagjainak legtöbb földje van, tehát objektíve határozta meg a tsz területi terjeszkedésének irányát. Az 1959: 24. tvr. ilyen rendelkezést nem tartalmaz, így törvényesen is lehetőség van arra is, hogy a tsz az értékesebb határrészen alakítsa ki területét, függetlenül attól, hogy ott esetleg területileg nincs meg a többsége, ugyanakkor cserébe leadhassa már korábban betagosított, de értéktelenebb területét. 4. Sok helyen megállapítható, hogy a tavaszi földrendezések technikai lebonyolítása hiányos volt, csak a táblák határait állapították meg, ezt is globálisan, a táblák pontos határainak, és az egyéniek csereterületének precíz kimérése most van folyamatban több helyen, pl. Fejér, Győr megye, Veszprém megye sümegi járás, ahol még június utolsó napjaiban is folyt a március elején végrehajtott földrendezés általános korrekciója. Ennek oka a határidő rövidsége, a szakképzettség és a kellő létszám hiánya. 5. A kártalanítások terén vannak részben törvénysértések, amelyek főleg mulasztásokban nyilvánulnak meg, részben pedig gyakorlati végrehajtási hibák. A területi kártalanításban a csereterületeknél helyenként jelentős minőségi különbségek vannak. Egyes helyeken ezzel is kívánták befolyásolni a kívülállókat a belépésre. (Bács-Kiskun megyei Harta, Veszprém megyei Csabrendek) A jogszabályok szerint előírt zöldkártalanítás terén helyenként rendezetlenség és eltérő gyakorlat mutatkozik. A jogszabályok szerint a földrendezés során a határozatot erre

vonatkozóan is meg kell hozni, és az összeget 90 napon belül ki kell fizetni. Győr megyében ezen a téren rendezetlen állapotok vannak. A megye több községében a zöldkártalanítási határozatokat kb. 30–40%-ban elmulasztották meghozni. Veszprém megyében kártalanításként az évelő takarmánynövényekből első kaszálást engedélyeztek, egyéb kártalanítást nem. Fejér megyében néhány községben a zöldkártalanítást túl alacsony összegben állapították meg. A jogszabályok szerint az őszi kalászos vetésekért nem kártalanítás jár, hanem a volt tulajdonos takaríthatja be. (Ún. kiaratás). Általában ezzel kapcsolatban merültek fel a legnagyobb számú és legélesebb jogviták (Győr, Veszprém, Fejér m.). A jogszabályoknak a tsz és a kívül maradó egyéni termelők közötti, megegyezésre utaló kitételeit a végrehajtás során úgy értelmezték, hogy a megegyezést a magánszemélyekre egyoldalúan kényszerítették. Ezzel kapcsolatban azzal is érveltek, hogy ha a kívülálló személy csereterületként üres területet kapott, azt tavasszal vetéssel bevethette, azt az ősszel betakaríthatja, tehát, ha még a kiaratást is megengednék, ezzel alaptalanul gazdagodna. Ez az érv a törvényes rendelkezésekkel ellentétes. A kiaratás megtiltása részben egyéni parasztok, részben munkások, bányászok, stb. érdekeit sértette, így nemcsak az egyéni parasztokhoz való viszonyra, hanem közvetlenül – az érintett munkások üzemi környezetén keresztül – a munkás-paraszt szövetségre is negatív hatással lehet. A kiaratás megtiltásának okai a következőkben állapíthatók meg. A termelőszövetkezeteknek, ill. a belépőknek a szervezésükre erre vonatkozóan is ígéreteket tettek, részben jogszabályismeret hiányában, részben nagyobb eredmények elérése céljából. A termelőszövetkezetek a betagosított területek kalászos termését jövedelmükbe be is tervezték. A belépett parasztok általában maguk is szívesen vették a kiaratás megtiltására vonatkozó ígéreteket. Az előbbi jelenségek a termelőszövetkezetek és a kívülálló személyek közötti viszonyt rontják. 6. A földfelajánlásokkal kapcsolatban Borsod, Győr, Fejér és Baranya megye egyes községeiben kényszerrel alkalmaztak, és törvényellenesen csak ingyenesen fogadtak el földfelajánlást. Hajdú megyében nagymértékben fogadtak el termelőszövetkezetek részére földet haszonbérbe, Szolnok megyében pedig az idős, munkaképtelen, stb. személyeket éppen arra beszélték rá, hogy földjüket ne ajánlják fel, hanem haszonbérletként adják át a termelőszövetkezetnek. (Ez utóbbi gyakorlatnak helyességét a később megjelent 1959: 24. tvr. 20. §. és 16/1959. (V. 30.) F. M. sz. § igazolja.)

Összefoglalás. 1. Az 1958–59. év téli időszakában lefolytatott földrendezések során jelentős törvénysértések viszonylag nem nagy számban fordultak elő, egyes helyeken azonban koncentráltabban jelentkezték. Ezt elősegítették részben a rövid határidő alatt lefolytatott munkálatok pontatlanságai, részben pedig a téli szövetkezeti szervezést végző vagy irányító

egyes funkcionáriusok hibás törekvései. A munka pontatlanságai hosszas, utólagos korrekciókat tettek szükségessé. A várható őszi földrendezésekre az előkészületek (számbavételek, stb.) már most folynak, így előreláthatóan a munka minősége jobb lesz. 2. A kártalanítások (csereterületek minősége, zöldkártalanítás késedelme vagy elmaradása és a kiaratás) terén helyenként jelentős sérelmek fordultak elő, és éles jogvitákra került sor.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1959. 9.ö.e. 138–141.)

„Szigorúan titkos” belügyminisztériumi jelentés. Budapest, 1959. augusztus 15.

Termelőszövetkezetekkel kapcsolatos értesülések. V. J. 62 éves kulák származású, felsőgödi lakos felakasztotta magát, azonban tettét idejében észrevették és megmentették. V. kijelentette, hogy inkább öngyilkos lesz, de a tsz-ben nem akar dolgozni. A helybeli szervek feltételezik, hogy V. J. és veje – aki hasonló állásponton van – irányítják a környékbeliek tsz-szel szembeni ellenállását. Megjegyzendő, hogy L. J. felsőgödi lakos tanácstag is kijelentette, hogy a belépési nyilatkozatot ugyan aláírta, de bármi lesz, ő nem adja be a tsz-be a vetőgabonát. A váci járásban is nagy az ellenállás, különösen Rád és Csővár községekben, a vetőmagot és a takarmánygabonát tsz-be adni elrendelő határozatokkal szemben. A Vas megyei Nemeskeresztúr községben a tsz-tagok között rossz hangulatot váltott ki a munkaegységen felüli gabonafelesleg közös eladására irányuló felhívás. Ez elvette termelési kedvüket, és véleményük szerint az egyéni gazdák előtt is visszatartó erő a tsz-be való lépés szempontjából. A Békés megyei Magyarbánhegyes községben lévő Úttörő és Igazság nevű termelőszövetkezetek tagjai arról beszélnek, hogy megalakulásukkor 20%-os adókedvezményt ígértek nekik, amit most nem kapnak meg. Kijelentették, hogy ha nem kapnak adókedvezményt, akkor csak őszi dolgoznak együtt, aztán kilépnek a tsz-ből. A Fejér megyei polgárdi Kossuth termelőszövetkezet tagsága sérelmezi, hogy a szövetkezetben egyes kulákok vezető funkcióba kerültek, mások pedig könnyebb munkában helyezkedtek el. A tsz idősebb vagy csökkent munkaképességű tagjainak pedig nem tudtak könnyebb munkát adni. A tsz magtárosa mérés nélkül vette át a gabonát és nem tudja megmondani, mennyi van a raktárban. A hangulatot az is rontja, hogy az egy munkaegységre tervezett forintösszeget forintokkal csökkentették. A Fejér m. váli Vajda János tsz-ben a vezetőség nem tudja elérni, hogy a tsz tagjai felleltározott kocsijaikat bevigyék a tsz-be. Az elnök fél, ha erőlyesen

intézkedik, a tagság megharagszik rá. Sáregres község termelőszövetkezetben pedig az történt, hogy nem minden tag gazdasági felszerelését leltározták. A termelőszövetkezet nem rendelkezik olyan helyiséggel, ahol a közös állatállományt el tudnák helyezni. A tsz tagságban nincs egyetértés, gyakran veszekednek. A munkafegyelem is laza. Úgy tervezik, hogy őszig várnak, aztán feloszlik a tsz. Rédics községben működő tsz-ben a tagok hangulata rossz, mert megkezdődött az állatok összeírása. Úgy nyilatkoztak többen, hogy az állataikat inkább az erdőbe viszik. Sárosd község (Fejér m.) Dózsa nevű termelőszövetkezetében egyetért a vezetőség a tagsággal abban, hogy egyénileg csépeljenek el, és mindenkinek annyi legyen a részesedése, amennyi a bevitt vetésterülete volt. A tsz tagjainak nagy része felosztatást javasol. Nincs egyetértés a szabadegyházai Új Élet termelőszövetkezetben. Eddig már 15 személy adta be írásban a kilépési nyilatkozatát, többségük azzal indokolva, hogy ott nem lehet jó munkát végezni, ahol az elnök és a vezetőség többi tagja között viszálykodás van. Értesülésünk szerint a pusztagegri Új Búzakalász termelőszövetkezet 8 tagja lovakat vásárolt magának azzal a szándékkal, hogy feleségeik nevén lévő földeket kiveszik a tsz-ből, és a továbbiakban egyénileg a családjuk fogja megművelni. A lepsényi Kossuth tsz tagjai azért elégedetlenek, mert a tavalyi 1 munkaegységre eső 3 kg árpa helyett az idén csak 70 dekát osztottak. Eljárás indult termelőszövetkezet elleni izgatás büntette miatt Gy. Á-né 46 éves, kulák származású háztartásbeli, és M. S. 55 éves, középparaszt tiszasasi (Szolnok m.) lakosok ellen. Nevezettek a községben 25 főből álló állandó küldöttséget szerveztek, hogy az FM-ben kérje a tsz felosztatását. Az FM-ből visszatérve, a tsz-mozgalommal kapcsolatos rémhíreket terjesztettek. Mindkét személyt őrizetbe vették. Őrizetbe vétele mellett eljárás indult M. I., 38 éves vállalati munkás, gödrekeresztúri (Baranya m.) lakos ellen, mert amikor a használatban lévő istállót a tsz igénybe akarta venni, az átvevő bizottságot szidalmazta és a szolgálatilag ott tartózkodó rendőrt megütötte. A bágyogszováti (Győr m.) Hunyadi tsz-ben egy cséplőcsapat csak azzal a feltétellel akarta felvenni a munkát, ha a vezetőség napi 3 munkaegységet, és 10 kg búzát biztosít a részükre. A járási párt- és tanácsszervektől kikerkező instruktorok tevékenysége nyomán a munka beindult. A követelések értelmi szerzőjét, N. L., 40 éves tsz-tag, helybeli lakost figyelmeztetésben részesítették. Őrizetbe vétel mellett eljárás indult P. J., 33 éves üzemi munkás, rédicsi lakos ellen, mert folyó hó 5-én megtámadta, majd kaszával le akarta szúrni D. J. rédicsi lakos, tsz-vezetőségi tagot, aki példát mutatott a közösségi munka beindításában és a többi tsz-tagot is arra lelkesítette. Eljárás indult N. K., 28 éves alkalmi munkás, körösladányi (Békés m.) lakos ellen tsz-elleni izgatás büntette miatt. Nevezett f. hó 9-én a csépai kultúrházban több személy előtt kijelentette: „Hozzám jöhetnek az agitátorok, akkor sem lépek be a szövetkezetbe, mert nekem több pénzem van, mint

bármelyik tsz-tagnak. Egy piszkos tsz-taggal sem állok szóba.” Eljárás indult őrizetbevétel nélkül B. I., 8 holdas paraszt és felesége, zsámboki lakosok ellen (Pest m.), mert f. hó 7-én, a községben lévő tsz-szervezők és kb. 15–20 helyi lakos jelenlétében tsz-ellenes kijelentéseket tettek. Eljárás indult V. J-né volt középparaszt, tsz-tag cserdi lakos (Baranya m.) ellen, mert az aratási munkák végzése közben a helybeli Lenin tsz tagjai előtt tsz-ellenes gúnydalokat énekelt. Az éneklésbe belekapcsolódott M. J. tsz-tag, volt középparaszt is, aki az ellenforradalom alatt aktívan tevékenykedett. Az ügyben meghallgatott tanúk elmondták, hogy őket e gúnydalok sértették, és kéri nevezettek felelősségre vonását. Megállapítást nyert, hogy 9 személy beadta a tsz vezetőségéhez a kilépési kérelmét, s az eddigi adatok szerint a kilépést V. J-né férje, az ellenforradalmi bizottmány volt tagja szervezte. A további rendőri intézkedéseket a megyei pártbizottság véleményétől teszik függővé. Őrizetbe vették K. J., 45 éves, volt 8 holdas paraszt, tsz-tag, büntetett előéletű, apagyilkos, somogyudvarhelyi lakost, mert több esetben tsz-ellenes kijelentéseket tett, majd megfenyegetett egy asszonyt, hogy ha dolgozni mer a közösből, úgy viselje a következményeit. Ezt követően felkereste a közelben lévő határőrsöt, és érdeklődött a határőröktől, hogyha a parasztok fellázadnának, lőnének-e rájuk. Eljárás indult H. J. volt középparaszt tsz-tag és K. A. volt középparaszt, büntetett előéletű tsz-tag, csornai lakosok ellen, mert f. hó 10-én este a helyi vendéglőben tsz-t gyalázó nótákat énekeltek. Hajtó Ferenc községi párttitkár felszólította őket a nóta abbahagyására, mire nevezettek verekedést provokáltak a párttitkár elvtárs, a járási PB mezőgazdasági osztályvezetője és a községi tanács VB elnökével szemben. (Mindkét személyt őrizetbe vették.)

Állat-megbetegedések. A tedei (Hajdú m.) állami gazdaság juhállományában tömeges megbetegedés történt. Eddig 9 db juh elhullott. A megyei állatorvos elsődleges megállapítása szerint veszettség ütötte fel a fejét. Az elhullott állatokból mintát küldtek az Állategészségügyi Intézetbe. A Kálozd, sárhatvanpusztai József Attila tsz-ben az utóbbi időben nagyméretű állatelhullás történt. Az állatok elhullása abból adódott, hogy a tsz vezetősége a vásárolt és saját tenyésztésű borjúkat olyan helyen tartotta, ahol az állatoknak megfelelő egészséges körülményeket biztosítani nem tudtak. A borjúk alá folyt a többi állatok szennye, és ebből kifolyólag megbetegedtek. A megbetegedett állatokat részben kényszervágták, a többi elhullott. A sertéseknél ugyancsak gondatlanságból hurutos bélgyulladás lépett fel. Ugyanennél a tsz-nél történt, hogy a tsz juhásza a juhok őrzése közben elaludt. A juhok a lucernásba mentek, aminek következtében 19 db juh felfűződött, és ebből 7 db elhullott. A többi állatorvosi beavatkozással sikerült megmenteni. A pélpusztai állami gazdasághoz tartozó Erzsébet-majorban augusztus 3-ára virradóra a hízómarhák között, eddig még ismeretlen

körülmények között megbetegedés történt. 7 db hizóállat betegedett meg. Ebből 2 db-ot azonnal kényszervágtak. A húst a siófoki gyűjtőházba szállították, mert mérgezés gyanúja áll fenn. A többi állatokkal kapcsolatban a védőintézkedés megtörtént. A vizsgálat folyamatban van. Somlóvásárhely és Borszörcsög községekben, továbbá a sármelléki tsz-ben sertésorbánc megbetegedés tapasztalható. A szükséges intézkedéseket megtették. A körösharsányi Kossuth tsz-ben nagymértékben elterjedt a sertéspestis járvány. A községben a sertések kiszállítását, illetve beszállítását megtiltották. A sáregresi Kossuth tsz-nél az elmúlt időszakban nagy mennyiségű libaelhullás történt. Ennek oka hanyagság, ugyanis a tsz vezetősége nagy mennyiségű liba nevelését tervezte, de nem gondoskodott megfelelő elhelyezésükről. Doba községben baromfi-kolera ütötte fel a fejét, eddig 80 db baromfi hullott el. A verlai Magvető tsz egy hónappal ezelőtt 1.500 db napos csibét vásárolt, melyből ez ideig 900 db elhullott. Az állatorvos szerint a csirkéknek öröklött tífuszuk volt.

Egyéb értesülések. L. J. kartali lakos (Pest m.) f. hó 23-án, az esti órákban bántalmazta K. I-t., a kartali Tanács VB elnökhelyettesét. A vizsgálat megállapította, hogy a földrendező bizottság, melynek elnöke K. I. volt, L. J. földjét 19 tagban adta ki. L. felháborodásában bántalmazta K. I-t, s közben kijelentette, hogy vissza fogja még kapni földjét, eljön az az idő, amikor lesz még rend ebben az országban. Továbbiakban lealacsonyító kifejezéseket használt a tanács és termelőszövetkezeti intézményekre. L. J-t az Aszódi Kapitányság őrizetbe vette. A bicskei mesterberekai juhtenyésztő vállalat területén kézi kaszával learatott 16 kh búzaföldön a gereblyézést nem végezték el, hanem a tarlót leszántották, aminek következtében 110 kg búza veszett kárba. A nemesgörzsönyi kertészek között olyan hír terjedt el, hogy az őszi folyamán egy munkaegységre 15 ft-ot fognak kapni, ebből kifolyólag sokan a munkát abbahagyták.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM Dögei Imre miniszter iratai 1957–1964. Belügyminiszteri jelentések. 18.d. 8-1448/1959.)

Mazán Andrásnak, az Orosháza Járási Népi Ellenőrzési Bizottság elnökének jelentése az Orosházi Járási és Városi Ügyészségnek a nagykopáncsi Győzelem tsz-ről. Orosháza, 1959. augusztus 19.

A Járási Népi Ellenőrzési Bizottság megvizsgálta a Nagykopáncsi Győzelem tsz általános gazdálkodását, és ott több szabálytalanságot észlelt, amelynek alapján társadalmi tulajdon hűtlen kezelése címén feljelentést teszünk a tsz elnöke és vezetősége, valamint az ellenőrzés

elmulasztása miatt az ellenőrző bizottság tagjai ellen. A bizottság határozata szerint javasoljuk, hogy C. F. állatgondozóval és T. F. volt tsz-taggal, a saját teheneik által elfogyasztott takarmány értékét a bíróság téríttesse meg a tsz részére. Ennek részletezése az elvtársak birtokában lévő összefoglaló jelentésben részletezve van. A tsz elnöke 1958. dec. 15-én J. A. egyéni paraszt részére kifizetett a tsz pénzéből 1.600 Ft-ot kártérítés címén, amely közönséges csalás, mert ezért, a tsz-elnök elmondása szerint kb. 20 q cukorrépát vásároltak azért, hogy a tsz a nagyüzemi felárat megkaphassa, mivel saját termésű cukorrépa után nem kapták volna meg. Így becsapták a Nép gazdaságot, s azt javasoljuk, hogy azt az összeget, melyet így biztosítottak a tsz-nek mint plusz jövedelmet, az illetékesekkel fizettesse vissza a bíróság kártérítés címén. Javasoljuk továbbá, hogy a bíróság vonja felelősségre a tsz elnökét és vezetőségét társadalmi tulajdon hűtlen kezelése címén azért, mert 1958. márciusában a nagykopáncsi községi tanács részére 90 kg kukoricát adtak ki, úgy szintén 1958. május 22-én a rendőrség részére 40 kg kukorica lett kiadva, s ezt a két tételt az 1958. évi zárszámadáskor törléssel kifuttatták 1958. májusában T. P. részére 100 kg zabot, 1958. júniusában K. I. részére 60 kg árpát, 1958. júliusában pedig Sz. J. részére 100 kg árpát adtak kölcsön, amelynek visszavételezését a vizsgálat során nem találtuk meg. Javasoljuk továbbá, hogy a bíróság vonja felelősségre a tsz elnökét, és kötelezze az okozott kár megtérítésére, mert 1958. november 28-án kelt 115237 sz. bizonylat alapján az elnök részére 60 kg vegyes darát adtak ki, melynek ellenértékét a tsz elnöke nem térítette meg a tsz-nek. A tsz-ben 1957. november 1-től 1958. október 31-ig 64 q búzát, 135 q árpát és 20 q zabot értékesítettek. Ezeknél az értékesítéseknél a pénztárbevételei bizonylatokon az eladott termény mennyisége, fajtája és az egységár nincs feltüntetve. Nem állapítható meg, hogy valóban a tényleges összeg került-e bevételezésre. A pénz befizetése az elnök által történt. 1958-ban a mennyiségileg meg nem állapítható szalma és gyümölcs került értékesítésre a szabadpiacon. Úgy a szalma, mint a gyümölcs a tsz raktári nyilvántartásában nyilvántartva nem volt. Az 1958-as évben a pénztárkönyv tanúsága szerint 4 kh 400 öl lucernát adtak el 17.890 Ft értékben. Megállapítottuk a vizsgálat során, hogy T. J. nagykopáncsi lakos 400 öl lucernát vett meg a tsz-től, és ezért csak 540 Ft előleget fizetett be, ezzel mintegy 500 Ft hátralékban van még a tsz felé. Ezért azt javasoljuk, hogy a bíróság kötelezze az összegnek a befizetésére, az ellenőrző bizottságot pedig vonja felelősségre. A tótkomlói fmsz nagykopáncsi boltja sorozatosan hitelt nyújt a tsz részére. A vásárlási jegyzékből nem tűnik ki, hogy a vásárlás a tsz részére avagy egyes tagok egyéni szükségletére történt-e. A vizsgáló csoport véleménye szerint felelősség terheli a tótkomlói fmsz igazgatóságát is, mert a fennálló rendelkezések értelmében, hitelt az fmsz senki részére nem engedélyezhet. 1958. május 17-én 56 db. malacot

vásárolt a tsz a szabadpiacon. A 3706448 sz. pénztári bizonylat szerint ezekért a süldőkért kifizettek 17.530 Ft-ot. A vásárlásokat D. F. és A. I. tsz-tagok bonyolították le. Itt nem állapítható meg, hogy kitől és milyen egységen történt a vásárlás. Az állatforgalmi vállalat orosházi kirendeltségénél kapott információ alapján, mivel a tsz vezetői azt állították, hogy ezeket a sertéseket mint hízókat az állatforgalmi vállalatnak átadták, informálódtunk, és azt állapítottuk meg, hogy 1958-as évben a tsz részéről egyetlen darab hízósertés eladása sem történt, hanem 1959. február 18-án 19 db, és február 28-án 11 db átadása történt, ez összesen 30 db. 1959. március 23-án 50 db sertésre kötöttek hizlalási szerződést, és ezek átadása szeptember hónapban fog megtörténni. A fentiek alapján a kérdés az, mi lett a megvásárolt 56 db, és az átadott 30 db közötti különbözettel, mi történt a 26 db sertéssel. A vizsgáló csoport véleménye szerint, a sertések darabja 313 Ft-ba került, amely kb. 20 kg sertés árának felel meg, és ha havi 10 kg súlygyarapodást számítunk darabonként, akkor 1959. február 18-ig, amikor is az átadás történt, minden sertésnek átadásra alkalmasnak kellett volna lenni, mivel 20 kg súllyal lettek vásárolva, a 9 hónap alatt havi 10 kg súlygyarapodással számolva, 90 kg-ot gyarapodtak, ez összesen 110 kg, a vizsgáló csoport véleménye szerint a havi átlag súlygyarapodás ennél a 10 kg-nál csak magasabb lehetett. Az 1959-es évben a tsz 126 q búzát és 10,70 q árpat értékesített a szabadpiacon, melyeknél ugyanaz a helyzet, mint az 1958-ban történt értékesítéseknél. A pénztári kiadások és bevételek bizonylatolása szabálytalanul történik, melyből egy pár db okmányt a feljelentéshez csatoltan megküldünk. A tsz elnöke a tsz nevében több személytől is vett fel kölcsönt, és zsebből gazdálkodva vezette a tsz-t. Ez a tsz pénztárkönyvébe nem került bevételezésre, így a pénztárkönyv több héten keresztül mínuszba ment át. A kölcsönfelvételekhez nincs közgyűlési határozat, tehát a tsz alapszabály ellenes gazdálkodást folytatott. A tsz elnökének 4 db anyakocája a juhászatban van tartva, mely a juhászat melléktermékeit (savó), mintegy 1.200 litert fogyasztottak el, melynek ellenértékét a tsz-pénztárba nem fizetett be. Javasoljuk a kár teljes megtérítését, az elnök és az ellenőrző bizottság felelősségre vonását. A feles juhászatban az előállított termékek nem kerülnek bevételezésre, azt csak úgy tartották nyilván, hogy amilyen mennyiségről átvételi elismervényt adott a felvásárló szerv, azt az összeget bevételezték, illetve felezték F. L. feles juhással. A tsz elnökének a 4 db anyakocája a juhállomány között volt, annak gondozásával a juhász volt megbízva. F. L. juhász bevallása szerint, ezeket az állatokat is a közös takarmányból eteti, mivel ő a sertésekről csak annyit tudott, hogy azokat a tsz elnöke vitte oda. A tsz szarvasmarha-tenyészetében a takarmányos kamra ajtaja nem zárható. Ott abraktakarmányt, szénát és silókukoricát tárolnak, melyet bárki szabadon elvihet, mivel az ajtaja csak egy vastag drótból készült akasztóval zárható. Az összefoglaló jelentésben

szereplő pénzgazdálkodással kapcsolatos felvetések is azt igazolják, hogy hanyagul és felelőtlenül bántak a vezetőség a közös vagyonnal, mivel a bizottsági ülésen a tsz megjelent képviselői úgy nyilatkoztak, hogy a pü. fegyelemmel kapcsolatos rendelkezéseket ismerik. A tsz-tagoktól nyert értesülésünk alapján B. M., a tsz elnöke mint magánember több személytől vett fel kölcsönt saját céljaira. T. J-től 1958 telén 1.500 Ft-ot, 1959. februárjában pedig 800 Ft-ot, mely összeggel még jelenleg is tartozik T-éknek. Elmondták továbbá a tagok, hogy B. M-től 1 100 Ft-ot, V. L-től 300 Ft-ot vett kölcsön. Ez a kölcsön összesen 3.700 Ft-ot tesz ki, és a vizsgálócsoporthoz tagjainak csak az a feltűnő, hogy minek egy egyedül álló személynek 3.000 Ft. Különösen akkor, amikor az egy tsz-elnök, és aránylag jobban van dotálva, mint azok az emberek, akiktől ő a kölcsönt felvette. A fentiek alapján tehát, megállapíthatóan fennáll a társadalmi tulajdon hűtlen kezelése, s ennek alapján az 1959. augusztus 10-én megtartott bizottsági ülés úgy határozott, hogy a fenti ügyet a Járási Ügyészségnek adjuk át további intézkedés végett. Amennyiben az elvtársaknak az ügygel kapcsolatosan a vizsgálati jegyzőkönyv 1 példányára szükségük volna, úgy azt a rendelkezésükre tudjuk bocsátani. Kérem az ügyész elvtársat, hogy az 1957. évi VIII. tv. 11 § 2. pontja alapján a tett intézkedéséről a Népi Ellenőrzési Bizottságot értesíteni szíveskedjen.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ö.e. 196–198.)

B. M., a nagykopáncsi volt tsz-elnök levele az MSZMP KB-nak a KNEB-vizsgálattal kapcsolatban. 1959. december 10.

1956. jan. 23-án a káderátcsoportosítás folyamán kerültem a nagykopáncsi Táncsics MgTsz-be, mint elnök, a soroksári Festékipari Vállalattól, ahol mint személyzeti előadó dolgoztam. A nevezett Tsz igen rossz anyagi és gazdasági körülmények között állott. A Tsz 2.897 kh volt, és több mint egy millió tartozása, ami kihatással volt a Tsz egész gazdálkodására. A Tsz-nek nem volt nagyüzemi jellegű épülete (istálló, magtár, stb.) A jószág, ami a területhez viszonyítva igen alacsony létszámú volt, a Tsz területén kisüzemi jellegű épületekben voltak elhelyezve. A gabonaféleségek kb. 20 helyen, többek között még kívül álló személyek padlásán, ill. kisebb magtárakban volt elhelyezve. Az én elnöki működésem alatt 2 drb, 6 vagonos góré, 1 drb 10 tonnás hídmérleg épült, és egy 100 férőhelyes istálló építését akartuk megkezdeni, az építkezéshez az anyagszállítás meg is kezdődött, azonban az 1956-os ellenforradalom miatt az építkezést nem tudtuk megkezdeni, és 1956 decemberében pedig a

Táncsics Tsz is felbomlott. Mint már fentebb írtam, 1956. jan. 23-án kerültem a fent nevezett Tsz-be mint elnök. Azonban leköltözni csak márciusban tudtam, mivel lakást sem a Tsz, sem pedig a helyi tanács biztosítani nem tudott. Meg kell jegyeznem, hogy a tagság, bár egyhangúan megválasztott, elejében inkább idegenkedett tőlem, minthogy munkámban támogatott volna. Mikor márciusban a feleségem is utánam költözött, aki a Belügyminisztérium dolgozója volt, és akinek viszonya más volt az emberekhez, mint az ottani asszonyoké. Ezt sokat félremagyarázták, és úgy engem, mint a feleségemet ebből kifolyólag igen sok kellemetlenség ért. Feleségemet igen sok névtelen levéllel kompromittálták. Feleségem kért, hogy hagyjuk ott Nagykopáncsot mert ő ezt nem bírja sokáig. Én nem hallgattam a feleségemre, így feleségem 1956. aug. 20-án öngyilkos lett, ami igen nagy lelki megrázkódtatást és törést okozott az életemben. 1956. nov. 2-án, az ellenforradalom hatására az elnökségről, mint olyan személyt, aki a kommunisták embere, leváltottak. Ugyanannak a Tsz-nek a tagságának egy része, mikor látta, hogy a Tsz felbomlása nem vezet a várt anyagi előnyökhöz, kért fel arra, hogy alakítsak szakcsoportot és vezessem őket tovább. Így 1957 januárjában kb. 15 család összeálltunk, hogy szakcsoportot alakítsunk. De a szakcsoportból február hónapban Petőfi néven mint I. típusú Tszcs alakult. Kértünk működési engedélyt az orosházi Járási Tanács Mezőgazdasági Osztálytól. Március 14-én pedig ösztönzésemre Győzelem néven III. típusú termelőszövetkezetté alakultunk át. A Győzelem Tsz kb. 400 kh földterületen, 22 családdal alakult. Őszi vetésterületünk, mivel tavasszal alakultunk, nem volt, azt a helyi Tanácstól vásároltuk, a felbomlott Táncsics Tsz területéből, emlékezetem szerint 570 Ft-ért kh-ként. Jószágállományunk nem volt, a tagság hozott a közösbe 6 drb lovat, és hozzá gazdasági felszerelést. Amit még abban az évben saját erőből ki is fizetett a Tsz. Ugyancsak saját erőből vásároltunk 150 drb természetbeni törlesztéses juhot. Sertésállományunk ebben az évben még nem volt, mivel sertésférőhellyel nem rendelkezünk. Sertés csak 1958-ban lett vásárolva, szintén saját erőből. A Tsz 1959. évi területe 845 kh. 54 taggal. Állatállománya: 28 drb szarvasmarha. Ebből sajnos szeptember hónapban a gondozó hibájából 8 drb fűvódás következtében elpusztult (10 drb ló, 350 drb juh, 20 drb anyakoca, 50 drb hízó és 74 drb süldő). Épül egy 56 férőhelyes magtárpadlós istálló. 1959 ápr. 3-án a Termelőszövetkezet tagjai sorából kizárta T. J-t és T. J-nét, akik a Tsz szarvasmarha-állományát gondozták, és a közös jószágállomány daráját meglopták. Ezzel a kizárással megkezdődött az én kálváriám is. Ugyanis T-ék mindent elkövettek annak érdekében, hogy a Tsz-be visszakerüljenek, nem riadtak vissza a megvesztegetéstől sem. Többek között én személy szerint tartoztam T-éknek 2.300 forinttal, és ezt az összeget felajánlották, hogy nem kell visszaadnom, ha kieszközlöm, hogy a Tsz-be visszakerüljenek.

Azonban úgy én, mint a tagság egyhangúan elzárkózott a visszavétel ellen, mivel a kizárást intő példaképpen eszközöltük arra vonatkozóan, hogy aki a közöshöz jogtalanul nyúl, annak nincs helye a Tsz-ben. Egyébként a Járási Tanács utasítására rendkívüli közgyűlés tárgyalta a T-ék visszavételének ügyét, ahol a Járási Tanács és a Járási Pártbizottság is képviseltette magát, de a közgyűlés a visszavételt újból elvetette. Mikor a visszavétel nem sikerült. T-né kijelentette, hogy a pusztán két embernek meg kell halni, s az egyik én leszek. S akkor a legaljasabb vádakkal vádolt a Járási Tanácsnál. A Járási Tanács és a Járási Pártbizottság folytatott is vizsgálatot a jelentések alapján, azonban a vizsgálat eredményét velem nem közölték. Ez év júniusában a T-né által tett feljelentések alapján az Orosházi Járási Népi Ellenőrző Bizottság egész gazdaságra kiterjedő vizsgálatot végzett. A vizsgálat több szabálytalanságot állapított meg, és a Népi Ellenőrző Bizottság javaslatot tett a Járási Pártbizottság és a Járási Tanács felé, hogy engem az elnökségről váltson le, és szövetkezeti vagyon hűtlen kezelése címén indítson ellenem eljárást. A jegyzőkönyv tartalmazza, hogy hibámból kifolyólag a Tsz nem tervezte be a kh-ként szükséges műtrágya mennyiséget, és így a 3.004-es rendeletben biztosított kedvezményektől elesik a Tsz. Ez a megállapítás nem fedi a valóságot, mert mint azt ki is mutattuk, a műtrágya mennyisége fedezte a kedvezmény eléréséhez szükséges mennyiséget. Szerepel a jegyzőkönyvben, hogy a lucernaszéna penészes. És ezért engem tesznek felelőssé. Az igaz, hogy a széna penészes, de a tavaszi esős időjárás miatt ezt nem tudtuk megakadályozni, ugyanis szárító berendezéssel a Tsz még nem rendelkezik. A jegyzőkönyv több esetet sorol fel, amikor is a pénztárnál a bizonylati elv nincsen betartva, ill. az aláírások hiányzanak. Ez fedi a valóságot, azonban szerintem figyelembe kellett volna venni azt is, hogy ezek a hiányosságok abból adódnak, hogy a Tsz-nek nem volt függetlenített pénztárosa, és 1958. nov.-ig nem volt állandó könyvelője sem, és én is csak egy ember vagyok, és nem tudtam mindent teljes egészében kézben tartani. Egyébként a Járási Tanács Pénzügyi csoportja, és a Nemzeti Bank többször vizsgálta a könyvelést, miért nem hívta fel a figyelmet korábban is erre a szabálytalanságokra. A jegyzőkönyv vádként említi azt a tényt, hogy 1958-ban a cukorrépa átadásánál állammal szembeni csalást követtem el. Ezt elismerem, bár akkor nem voltam tisztában ennek a dolognak a súlyával, de ezzel nem akarom magamról a felelősség terhét elhárítani. Ugyanis arról van szó, hogy 1958-ban a Győzelem Tsz-nek 2.500 q répát kellett volna termelni ahhoz, hogy a nagyüzemi felárat megkapja. Viszont a termés csak 2.480 q volt, így a Tsz vásárolt 39 q répát a hivatalos áron, és ezzel egyenlítettük ki a hiányzó mennyiséget, vagyis átadtunk 2.519 q répát, és így megkaptuk a nagyüzemi felárat, ami a Tsz-nek 7.000 Ft jövedelmet biztosított. Vádol a jegyzőkönyv, hogy első személyben sértettem meg az alapszabályt. Itt

ugyanis arról van szó, hogy volt 10 drb süldő, amelyből 6 drb-t a Tsz-nek adtam el, nekem, megmaradt 4 drb. Azonban a tél utolján 1 hónapig tanfolyamon voltam, és a jószágaimat másra kellett bíznom, mivel mint már előbb írtam, hogy a feleségem meghalt. Itt a négy süldő bebúgott és lett négy hasas kocám. Azt tudtam én is, hogy ez alapszabályellenes, de eladni nem tudtam őket, mert olyan fiatalon búgtak be, hogy még a fialásnál is alig érték el a 100 kg-ot. Ennél a pontnál vádként szerepel az is, hogy ezek a süldők a közös takarmányt fogyasztották. Ez nem fedi a valóságot, és ezt a bizottságon kívül senki nem is állította. Csupán annyiban fedi a valóságot, hogy a süldők a Tsz-juhászatban voltak elhelyezve, és az itt feldolgozott juhtej savóját fogyasztották el, aminek az ellenértékével utólag be is lettem terhelve. Szerepel a jegyzőkönyvben az a tény is, hogy a Tsz részére több esetben kisebb-nagyobb összegű hiteleket vettem fel tagoktól. Ez is fedi a valóságot, azonban ezt a Tsz pénzügyi helyzete több esetben megkívánta, mivel nem állt minden esetben pénzeszköz a rendelkezésre, mikor kiadást kellett eszközölni. Vagy előfordult az is, hogy pénz ugyan volt, de mivel a bankfiók távol esett, és nem tudtunk éppen akkora kihozni pénzt, amikorra a kiadáshoz kellett. Mivel nincs birtokomban a Népi Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyve, így nem tudok minden pontjára válaszolni, ill. felsorolni.

A járási Pártbizottság érvényt akart szerezni a Népi Ellenőrző Bizottság javaslatának és le akart váltani az elnökségről. A NEB jegyzőkönyve, emlékezetem szerint, júl. 16-án ismertette a TSZ vezetőségével, ahol szóba került az én leváltásom is. A vezetőségi ülés du. 2 órától kb. este 7 óráig tartott, ahol a vezetőség nem akarta elfogadni azt a javaslatot, hogy engem az elnökségről leváltsanak. Arra hivatkoztak, hogy velem meg vannak elégedve, és a járási Tanács, valamint a PB adjon nagyobb segítséget munkámhoz, hogy a megtörtént hiányosságok ki legyenek küszöbölve a továbbiakban. Kérték azt, hogy korábbi kérésünknek tegyen eleget a járási Tanács és a PB, és helyezzen hozzánk mezőgazdászt, s akkor nekem is több időm lesz az adminisztrációs munkák ellenőrzéséhez. Azonban nevezett szervek kijelentették, hogy én tovább az elnöki tisztséget nem tölthetem be. A vezetőség a másnapi közgyűlésre bízta, hogy döntsön személyem felől. A közgyűlés szintén nem fogadta el a felvetett javaslatot, azt kérte az illetékes szervektől, hogy ha már mindenáron le akarnak váltani, hagyjanak meg a zárszámadásig, ill. betakarítási munkálatok bevégzéséig, hogy azt ne zavarja az esetleges változás. Azonban a választ az volt, hogy értsék meg, én elnök nem lehetek. Így a közgyűlés megbízta a járási PB-t, hogy hozzon egy megfelelő elnököt. A járási PB eleget is tett ennek a megbízásnak, és a tótkomlósi Haladás TSZ-ből hozott egy elnököt és egy mezőgazdászt. A tagság a jelölt elnököt nem fogadta el, csak a mezőgazdászt, azt viszont egyhangúan. Azonban a járási Tanács munkatársa, Sz. et., aki a közgyűlést levezette,

kijelentette, hogy arra nem kapott megbízást, hogy a mezőgazdászt egy személyben, elnök nélkül is otthagyhassa, hanem csak a kettőt együtt. Mivel a javasolt elnököt a tagság nem fogadta el, a járási Tanács és a PB munkatársai azt javasolták, hogy a TSZ tagságából jelöljenek elnököt, azonban a tagság közül ezt senki sem vállalta. Akkor a helyi Tanács kapta azt az utasítást, hogy kívül álló személyekből keressen olyant, aki hajlandó az elnökséget elvállalni, s erről minden nap 4 óráig jelentést kellett adni a Járásnak, hogy van-e már elnök. Ezek az elnökválasztások nem mentek simán, a munka rovására ment, a tagság, ha valamelyik munkatársa kijött, akkor 2–3 napig is azt tárgyalta, mi lesz, kit csuknak le, kit visznek el, s ki lesz az új elnökjelölt. Mivel a járási PB egyik munkatársa, G. et. olyan kijelentést tett, hogy ha 10 embert kell elvinni, akkor annyit visznek el, de B. M. elnök akkor sem maradhat. Erre tanú F. J. és R. P. TSZ-tagok, akik Nagykopáncson találkoztak G. et.-al, és a beszélgetés folyamán tette ezt a kijelentést. Ehhez hasonló kijelentést tett D. et. is, az Orosházi Járási Tanács elnöke, hogy nagyon vigyázzon, aki B-t pártolja, vagy mellette kiáll. Mert bűnpártolásért könnyen megütheti a bokáját, mert B. már csak itt elnök, mert a járás már nem ismeri el.

Természetesen ezek a dolgok engem is kimerítettek fizikailag és idegileg, és már a munkámat sem tudtam a kellő odaadással elvégezni, ezen kívül a tagságnak is elvette a munkakedvét az állandó zaklatás és bizonytalanság. A kívül álló személyek valóságos gúnyt űztek az egész elnökválasztó közgyűlésekből. Meglátásom szerint nem a legkedvezőbb hatást gyakorolta ez a tény, az egész szövetkezeti fejlődésre. 1959. okt. 2.-án este a nagykopáncsi Tanács elnöke megjelent a TSZ irodájában és a könyvelőt kereste, aki már ekkor nem volt bent. Bizalmasan közölte velem, hogy másnap, azaz 3-án, du. 1 órakor ismét elnökválasztó közgyűlés lesz, de ezt nekem és a tagoknak de. 10 óráig nem szabad tudomására hozni a járási Tanács és PB utasítása értelmében. Másnap du. a közgyűlés ismét összeült, utána felkértem tagságot, ne helyezkedjenek szembe a járás javaslatával és lássák be, hogy ilyen körülmények között már képtelen vagyok dolgozni, hiszen idegileg kikészültem, már nem bírtam az állandó zaklatást és kompromittálást, ezután a közgyűlésről eltávoztam. A közgyűlés további lefolyását nem ismerem, de mindenesetre az új elnök K. P. lett, a gádorosi Petőfi TSZ egyik tagja, akit a járási szervek hoztak magukkal. A közgyűlés után a járás közölte velem, hogy a napokban megtörténik az átadás, és ezen a járás képviselteti magát a felvett leltárnál. Erre két hétig vártam, azonban leltározás nem történt meg, én átadás nélkül a TSZ-t otthagytam. Erre pedig az a tény kényszerített, hogy az új elnökkel közöltem, nem tudom mi lesz a továbbiakban, de mindenesetre szeretnék továbbra is a TSZ-ben maradni, mivel ez probléma volt, vállaltam a sertések gondozását, azonban ez elől az új elnök elzárkózott, és közölte, keressem máshol boldogulásomat. Ez igen elkeserített, hogy majdnem 3.000 holdon elnöknek megfelelttem,

most már sertésgondozásra sem vagyok jó, ezért eljöttem. Tudomásomra jutott az is, hogy jelenlétem nincs jó hatással a munkák menetére sem, mivel volt néhány tag, akik "meghalt a király, éljen a király" mondás szerint alkalmazkodtak, és ennek következtében két táborra szakadt a tagság, közöttük állandó viták voltak. Azokat, akik még ezek után is mellettem maradtak, elnevezték "B-t sirató brigádnak". Ezt az elnevezést egyébként már a járás költötte, mivel az elnökválasztó közgyűlésen több tag könnyezett. Soraimat azzal a kéréssel zárom, hogy szíveskedjenek az egész dolgot felülvizsgálni, és amennyiben bűnös vagyok, kérem a legszigorúbb felelősségre vonást velem szemben foganatosítani szíveskedjenek. Amennyiben nyilvánvaló jószándékom és jóhiszeműségem, valamint a legteljesebb odaadással végzett munkám ellen kifogás nem merülne fel a fentiek után, úgy kérem a rehabilitálásomat. Még megjegyezni kívánom, hogy 4 évvel ezelőtt, mielőtt a nagykopáncsi Tsz-hez kerültem, Budapesten főbérleti lakásom és állásom volt (Budapesti Festékipari V. személyzeti előadó), jelenleg pedig itt állok Budapesten lakás nélkül, szívességből ágyrajáró vagyok és a Mirelite Mélyhűtő Vállalatnál, Budapest, XXI., Szabadkikötő, mint segédmunkás dolgozom, 5,50 Ft-os órabérrel. Méltánytalannak tartom úgy a járási Tanácsnak, mint a járási PB-nek velem szemben tanúsított magatartását, ezért kérem az ügy kivizsgálását, valamint személyes kihallgatásomat, és a megfelelő intézkedések megtételét, hogy az igazságnak megfelelően járjanak el velem szemben, és ne kelljen embertelen körülmények közé kerülnöm, önhibámon kívül. Ehhez kérem a t. Központi Bizottság támogatását és segítségét.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ö.e. 207–212.)

Klukó Mátyásnak, az MSZMP Békés megyei első titkárának és Lestyán István mezőgazdasági osztályvezetőnek a levele az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályára, a nagykopáncsi Győzelem tsz-ről. Békéscsaba, 1960. január 21.

A nagykopáncsi „Győzelem” tsz volt elnökének – B. M. – panaszos levelére az alábbiakban válaszolunk. B. M. 1956 január 23-tól volt a nevezett tsz elnöke. Leváltására a következők miatt került sor: a tsz-ben a fegyelmet nem tudta megszilárdítani. A tsz-tagok egy része állandóan jogtalanul tulajdonított el a közös vagyonból és ennek megakadályozására B. M. nem tett semmit. Bizonyos fokon még ő is segítette ezt azzal, hogy a tsz területéből adott ki 1–2 kh-t plusz az illetményföldhöz 2–3 ezer Ft-ért, amit a tsz pénztárába nem fizetett be. A

tsz juhászata feles volt, és semminemű ellenőrzés ezen a téren nem folyt, aminek következtében nem lehet azt megállapítani, hogy a juhász hogyan dolgozott. A juhtej-termékkel is úgy számolt el a juhász hogy azt a számlát, amit a Földművesszövetkezet adott a bevitt áruról, benyújtotta az elnöknek, hogy aztán az egész tejterméket bevitte-e a juhász, azt a tsz-tagok kétségbe vonják. Ami a könyvelési és pénztári bizonylati rendszert illeti, az egyenlő volt a semmivel. Sok esetben maga az elnök vitt árut a piacokra, ahol azt értékesítette, és a pénzösszeget beadta a tsz pénztárába, de azt, hogy milyen mennyiségű árut és milyen áron adta el, nem lehet megállapítani, mert a vevők nem írták alá a pénzbevételezési számlákat. B. M. a tsz-tagoktól több esetben vett fel kisebb-nagyobb összegeket kölcsön – hogy a tsz-nek kell. De azt, hogy ezeket az összegeket milyen célokra költötte el, nem lehet megállapítani. Amikor a kölcsönkért összegek visszafizetésre kerültek, a kölcsönzőkkel nem íratja alá a bizonylatokat, ilyen és hasonló eset 10–15 esetben fordult elő. Kiemelkedő ezek közül egy 21 ezer forintos tétel, amikor a tsz visszafizetett az illetőnek, a visszafizetésről szóló bizonylatot nem íratják alá. A közterménnyel is igen hanyagul bánt. Kiadott a tagoknak minden munkaegység fedezet nélkül abraktakarmány-előleget, saját magának is, és a betérhelést majd 2 hónap múlva eszközölte. Pld. a kukoricát már május végére kiosztották, úgy, hogy zárszámadáskor már csak 1–2 q jutott. B. M-nek zárszámadáskor már csak 25 kg kukorica járt. Azok az alapvető hibák, amelyeket B. M. gazdasági téren elkövetett, reálisan fel vannak tüntetve a NEB jegyzőkönyvében, amit mellékelünk. Ami B. M. erkölcsi viselkedését illeti, ezen a téren is súlyos hibákat követett el. Állandóan ivott. Ha bement a városba (Tótkomlóra), az elvtársak elmondása szerint nagyon ritkán lehetett józanul látni. Sokat foglalkozott a tsz-ben dolgozó nőszemélyekkel, és olyan hírek terjedtek el, hogy akivel az elnök jóban van, annak több munkaegységet ír be. Amikor figyelmeztették, hogy ez így nincs jól, ő azt válaszolta, hogy annyi munkaegységet ír be, amennyit ő akar, és erkölcsi prédikációt ne tartson neki senki. Felesége 1956. augusztus 20-án azért lett öngyilkos (nikotin-mérgezés), mert ezen a napon is B. M. idegen nőszemélyekkel foglalkozott. Elég sűrűn bejárt a városba (Tótkomlós, Orosháza), ahol leitta magát, a zenészeknek százasokat adott, és az asztalon táncolt. Volt eset, amikor Bp-ről hívott le két énekesnőt; a költség 1.500 Ft. Ebből ő 500 Ft-ot fizetett, 1000 Ft-ot. Pedig a tsz-kasszából. A kivizsgálás során elbeszélgettünk 6–8 elvtárssal, akik a fenti tsz-ben dolgoznak, és ők alátámasztották a fenti dolgokat. B. M. jelenleg is lejár Nagykopáncsra, bizonyos H-néhoz, általában minden héten. Az ilyen látogatások után 2–3 fő mindig bemegy a jelenlegi elnökhöz, és különböző jogtalan követelésekkel lépnek fel. Jelenleg 8 fő az, aki a B. M. pártján van, és nem is járnak dolgozni, még a saját illetményföldjüket sem takarították le. A járási elvtársak, a tsz-ben dolgozó kommunisták

véleménye az, hogy ezek mind a borbarátai voltak B-nek, és még mindig kitartanak mellette, hiszen majdnem minden héten „lelkesíti” őket. A fenti dolgokért B. M-t és a tsz vezetőségét a NEB feljelentette. A járási ügyészség az ügyet átadta nyomozásra a rendőrségnek. Jelenleg a nyomozás folyik. Hogy az elvtársak tisztán lássák az ügyet, mellékeljük a NEB által felvett jegyzőkönyveket.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 14.ö.e. 194–195.)

„Szigorúan titkos” belügyminisztériumi jelentés a tsz-ekről. Budapest, 1959. szeptember 4.

A nagyesztergári (Veszprém megye) Kossuth tsz becsületes dolgozói között rossz a hangulat, mert a gabona betakarítása és cséplése vontatottan halad. A tagság egy része 9–10 órakor megy dolgozni, addig az italtoltban tartózkodik. A vezetőség szintén ott található. Hasonló a helyzet Borzavár községben is. A dénesfai (Győr m.) tsz a cséplési munkálatoknál nagyon le van maradva. A beledi gépállomással szerződést kötöttek 4.000 kereszt gabona behordására, de a gépállomás máshová irányítja a gépeket. A nagyvázsonyi (Veszprém m.) Szabad Nép tsz-ben lévő brigád a cséplést abbahagyta, mivel a tsz elnöke a részükre kiadott elevátort máshová irányította. Nyírád községben 8 (Veszprém m.) a tsz elcséplelt gabonája felét tudja csak raktározni. Amennyiben a raktárkérdés nem oldódik meg, a gabonát nem tudják hol tárolni. A csökmői (Hajdú m.) Új Élet tsz-nél a belépőket felszólították, hogy a vetőmagot a tsz-be szállítsák be. Eddig még senki sem vitte be, sőt, az írásbeli felszólítást ketten borítékba tették és visszaküldték a tsz-nek. A Heves megyei Kál községben 25-én este a tarnavölgyi tsz vezetőségi ülését nem tudták megtartani, mivel a vezetőség tagjai nem jelentek meg. Akiknek elmentek a lakására, azok feleségei azt mondták, hogy férjük nincs odahaza, elutazott. T S., 53 éves kisparaszt, püspökladányi (Szolnok m.) lakos augusztus 30-án lakásáról eltűnt. A bevezetett nyomozás során szeptember 1-én az esti órákban a község határában lévő kútban vízbe fulladva megtalálták. Hátrahagyott búcsúlevelében arra kéri gyermekeit, hogy ne lépjenek be a tsz-be. (Hozzá tartozói a levélről nem tudnak.) A Veszprém megyei Sármellék községben a tsz-tagság körében olyan hír terjedt el, hogy az őszt folyamán az állam visszaadja a tsz-be bevitt szőlőket, mivel azt a tsz nem tudja megművelni. Tiszaföldvár és Martfű községekben (Szolnok m.) ellenséges személyek azt a rémhírt terjesztették el, hogy még ez évben jegyre fogják adni a kenyeret, mert a tsz veszteséggel zárt. Pázmánd község (Győr m.)

November 7. nevű tsz-ében dolgozó J. I. brigádvezető a tsz vezetőségének tudta nélkül száz kereszt búzát hordatott be Sz. I. volt kulák udvarába, azzal, hogy háztáji állatoknak legyen alomszalmájuk a faluban. A falu lakossága között nagy a felháborodás, hogy most is a kulákokat részesítik előnyben. Ugyanitt a gabona lerakásával a tűzrendészeti szabályokat nem tartották be. Eljárás indult, őrizetbe vétel mellett G. S., 34 éves, középparaszt származású, tsz-tag kétpói (Szolnok m.) lakos ellen. Nevezett, mint a kétpói I. típusú tsz elnöke a tsz pénzéből 30.000 Ft-ot elsikkasztott. (G. 1950-ben már egy évi börtönbüntetésre volt ítélve.) Őrizetbe vették K. I., 32 éves, MSZMP-tag, nagykanizsai (Somogy m.) lakost, mert mint a bagolai Új Élet tsz elnöke augusztus 5-én szénvásárlás céljából 21.456 Ft-ot vett fel, és azt saját céljaira fordította. A cselekmény elkövetése után munkahelyét elhagyva Zala m. területén bujkált, és most országos körözése alapján fogták el.

Tsz-ellenes cselekmények. Folyó hó 27-én 20,30-kor Derekegyház község (Csongrád m.) határában a mindszei gépállomás két traktorosát ismeretlen tettesek szántás közben megtámadták és tetteleg bántalmazták. A traktorosok a tavasszal szervezett, de ősszel kezdő tsz földjét szántották. Napközben is többen fenyegették és szidalmazták őket, mivel a tsz-tagok egy része nem akarja megkezdeni a közös munkát. (A tettesek felderítésére nyomozás indult.) Nyomozás indult tsz elleni izgatás büntette miatt K. K-né 53 éves, htb., volt csendőr felesége, rédicsi (Zala m.) lakos ellen, mert a község tsz-tagjait rendszeresen szidja és rágalmazza. Férje izgatás és emberölés büntette miatt őrizetben van. Eljárás indult őrizetbe vétel mellett P. F., 58 éves, kulák származású molnár, jázdsi (Veszprém m.) lakos ellen, mert több személy előtt tsz-szervezés ellen izgatott, és a tsz vezetőségéről becsmérlően nyilatkozott. Augusztus 29-én, kb. 22 órakor a sárszentágotai (Fejér m.) tsz-elnök pajtáját és szénakazlát ismeretlen tettes felgyújtotta. Ez idő alatt a tsz-elnök közgyűlésen volt, s a lakásban senki sem tartózkodott. A tüzet a tűzoltók eloltották. A fenti ügyekben vizsgálat folyik. Gyűjtogatás: f. hó 26-án, 23,30-kor D. J. a zalaboldogfai Földművesszövetkezet volt vezetőjének 150 keresztből álló gabonakazalja kigyulladt és leégett. A zalaegerszegi tűzoltóság megállapította, hogy gyűjtogatás történt. A gyanúsítottként előállították V. Gy., 57 éves, 7 holdas egyéni gazdálkodó, valamint 19 éves András nevű fiát. Gyanúsítva van még Cs. M-né, 37 éves htb. is, mivel nevezett D-vel haragos viszonyban van. (Az ügyben vizsgálat folyik.) Állatmegbetegedések: a Szolnok megyei karcagi November 7. tsz tehenei legeltetés alkalmával nagyobb mennyiségű csöves tengerit megettek, s minek következtében 26 db megbetegedett, és 8 már elhullott. A kár kb. 64.000 Ft. A nyírádi (Veszprém m.) Jószerencse tsz-ben elhullott 4 db 30 kg-os sertés és további 5 beteg. Az elhullás oka konkolydara mérgezés. Bucsa községben (Békés m.) az elmúlt hét folyamán 28 db sertés elhullott, gyomor- és

bélgyulladásban. A továbbiak megakadályozására védőoltást adnak. A Borsod megyei léhi állami gazdaság gagyvendégi üzemegységénél 43 db kiselejtezett anyajuh elpusztult, 38 db ürüjuhot pedig kényszervágásra kellett szállítani. Orvosi megállapítás szerint az állatok pusztulását legelőmérgezés okozta. Mecsér községben (Győr m.) a Kossuth tsz-ben 9 db sertés hullott el. Az orvos megállapítása szerint az elhullást a sertések egyoldalú etetése okozta. Egyéb események: nyomozást rendeltek el különösen nagy kárt okozó hanyag kezelés büntette miatt, mert a Lajta-hansági állami gazdaság területén 140 kh búza learatásáról nem gondoskodtak. Megállapítást nyert, hogy a laza, süppedő talajon kombájnnal aratni nem lehetett, és a gazdaság vezetői kézi kaszásokról nem gondoskodtak. 15 kh búzát birkákkal legeltettek le, 24 kh búzát a szemvesztés miatt alomszalmának használnak el. (Az ügyben vizsgálat indult.) A Pest megyei Valkó községben a hangulat jelenleg nem jó. Agitátorok járnak a vetőmag beadásának elősegítése céljából, másrészt tsz-megbízottak keresik fel a gazdákat a járlatlevél lebélyegzése, és a személyi igazolványba a szükséges bejegyzések megtétele végett. Általában sem a személy igazolványt, sem a járlatlevelet nem engedik lebélyegezni. Valkó községben az elkövetkező napokban a helyzet élesedése várható. A mosonmagyaróvári (Győr m.) Április 4. ÁG-ban 350 kh gabona learatott szalmája rendekben van a földön, s már a gaz benőtte. A gazdaság vezetőinek elmondása szerint ez azért történt, mert a gazdaság szalmázó gépei üzemképtelenek, alkatrészeket nem kapnak. Amennyiben a szalma tönkremegy, úgy kb. 150.000 Ft károsodás éri a gazdaságot.

(Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM, Dögei Imre miniszter iratai 1957–1964. Belügyminiszteri jelentések. 18.d. 8-1554/1959.)

„Szigorúan titkos” belügyminisztériumi jelentés. Budapest, 1959. szeptember 21.

Bűnvádi eljárás indult őrizetbe vétel mellett K. Gy. 33 éves, vagyontalan és D. L. 43 éves, volt horthysta fhdgy. budapesti lakosok ellen, mert 1959. júl. 1-én harminc magánfuvaros nevében társultak a gyermekyi tsz-hez, és annak keretében megalapították a „1. fuvarozási brigádot”. E brigád az ország egész területén fuvarozott. A brigád részére felállítottak egy irodát hat tisztviselővel Budapesten. A megállapodás értelmében a fuvarozásból eredő bruttó bevétel 33%-át a gyermekyi tsz kapta meg, 67%-át pedig a fuvarozók szétosztották maguk között. A brigád 23 hónapos működése alatt 1.200.000 Ft-ot forgalmazott, ezáltal 804.000 Ft jogtalan haszonra tett szert. A nagybaracscai Úttörő tsz-ben a tagság f. hó 10-én du. 14 órakor

a munkát beszüntette. A munkabeszüntetés oka az volt, hogy az elnök a tsz-tagok tudta nélkül több esetben nagyobb összegeket vett fel, amivel nem tudott elszámolni. Legutóbb 3.000 Ft-ból 1.500 Ft-ot költött közös kiadásra, 1.500 Ft-ot pedig eltulajdonított. A megyei pártbizottságot értesítették. (Az ügyben vizsgálat indult). Izgatás büntette miatt őrizetbe vették D. L., 47 éves, kulák, jászkarajenői lakost, mert több személy jelenlétében azt híresztelte, hogy őt hajánál fogba rángatták át a szomszédos tanyába, hogy a tsz-belépési nyilatkozatot aláírja. Hangoztatta, hogy az agitátorok a tanya sarkánál lövöldöztek, és csak azért írta alá a nyilatkozatot. Eljárás indult P. L., 21 éves, 8 holdas gazdálkodó, tsz-tag felsőbagodi (Zala m.) lakos ellen, mert tavasszal aláírta a belépési nyilatkozatot, és utána felleltározott állatait eladta. L. Gy. tsz-elnök és a községi MSZMP-titkár figyelmeztették P-t, hogy a még meglévő lovát be kell vinni a tsz-be. Ennek hallatára P. rátámadt a párttitkárra, míg felesége kapával a tsz-elnököt akarta leütni. Közben tsz-ellenes kijelentéseket tettek. A vizsgálat folyik. Őrizetbe vették tsz elleni izgatás büntette miatt K. Gy-né, 32 éves, kulák, újhartyáni (Pest m.) lakost, mert a hozzá érkező népnevelőket szidalmazta, előttük tsz-ellenes kijelentéseket tett, majd azt mondta, ha udvarába lépnek, vasvillával keresztül szúrja őket. A vizsgálat folyik. Őrizetbe vették G. J., 48 éves, tsz-tag, kunmadarasi lakost, mert a helyi Hunyadi tsz párttitkárát megtámadta, több esetben megütötte, s közben tsz-ellenes kijelentéseket tett. A vizsgálat folyik. B. L., 40 éves tsz-tag, drávaszerdahelyi lakos több személy előtt arról beszélt, hogy az Amerika Hangja rádióban hallotta; Eisenhower csak úgy áll szóba Hruscsov elvtárrsal, ha a szovjet csapatokat kivonják Magyarországról és a tsz-ek feloszlanak. A kijelentés hatására a tsz tagjai körében rossz hangulat keletkezett. Kérik vissza lovaikat és földjeiket, ki akarnak lépni a tsz-ből. (A vizsgálat folyik.) Bünvádi eljárás indult őrizetbe vétel mellett R. P., 51 éves, 5 holdas egyénileg gazdálkodó kocséri lakos ellen, mert a helyi italboltban több, egyénileg dolgozó parasztot felszólított, hogy ne lépjenek be a tsz-be. Nevezett őrizetbe vételével a ceglédi pártbizottság és az ügyészség egyetért. Az igari Dózsa tsz-ben 28-an írásban jelentették be kilépési szándékukat, arra hivatkozva, hogy nem látják a jövőjüket biztosítottak. Szerződéses termeléssel kapcsolatos problémák: Gádoros (Békés m.) község parasztsága – akik hagyma-termelésre kötöttek szerződést – sérelmezik, hogy az FMSZ a hagymát csak a jövő hónapban akarja átvenni. Kijelentették, hogy az adójukat csak akkor tudják rendezni, amikor a hagymát átveszik. A füzesgyarmati (Békés m.) Vörös Csillag tsz tagságának rossz a hangulata, mert a sarkadi cukorgyár korábban megígérte, hogy naponta 1.000 q cukorrépát vesz át a tsz-től, most pedig csak 600 q-t hajlandó átvenni. A mezőkovácsházai (Békés m.) tsz-től a FMSZ nem akarja átvenni az uborkatermést, annak ellenére, hogy az elmúlt évben erre szerződést kötöttek. Állat-megbetegedések: Ugod és

Homokbödöge (Veszprém m.) községekben sertéspestis megbetegedés lépett fel. Eddig hét állat betegedett meg, egy elhullott. A gerendási (Békés m.) Petőfi tsz-ben aug. 11-től szept. 10-ig 5 db 160 kg-os borjú hullott el, amit gondatlan kezelésük okozott. Az állatorvos a tsz vezetőségének jelezte a megbetegedést, de a vezetőség a gyógyszert nem szerezte be, arra hivatkozva, hogy nincs pénzük. Erdőtelek (Heves m.) községben az Új élet tsz-ben az utóbbi időben 10 db egy éves növendék borjú vérhasban megbetegedett, 3 elpusztult. Az állatorvos szerint a megbetegedést a rossz takarmányozás és a rossz legelő okozta. A zalavári tsz-ben aug. 20-tól szept. 6-ig megfázás következtében 17 fiatal borjú elpusztult, mert éjjel is nyitott kamrában tartották őket. A tsz-ben jelenleg is 150 db szarvasmarhát tartanak nyitott karámban, és számítani lehet rá, hogy ilyen körülmények között a többi is megbetegszik. F. hó 11-én a tápiószelei kísérleti gazdaságban 9 db másfél éves üsző-borjú elhullott. Megállapítást nyert, hogy I. F., 45 éves állatgondozó nem gondoskodott az állatok kellő őrzéséről, azok nagy mennyiségű lucernát fogyasztottak, amelytől felfűvódtak. A kár kb. 59.000 Ft. (Az ügyben vizsgálat folyik.) F. hó 12-én és 13-án a batéi Zöldmező tsz-ben (Somogy m.) 54 db sertés megbetegedett, s közülük 12 db elhullott. Állatorvosi vélemény szerint a megbetegedés mérgezésből adódott. Az elhullott állatokból vegyvizsgálatra mintát vettek. Földrendezés akadályozása Bogdása községben: eljárás indult Sz. Z., 42 éves, kulák származású bogdásai (Baranya m.) lakos ellen, mert a föld birtokba adása során a jelenlévő egyénileg gazdálkodókat arra biztatta, hogy a jelzőkarókat dobálják ki, „mert a földmérés nem törvényes.” A földmérést végző mérnököt megfenyegette, hogy ha az ő földjére mer lépni, agyonüti. Sz. ellenforradalmi tevékenység miatt 8 évre volt ítélve, melyből 2 évet letöltött, s csak feltételesen volt szabadlábon. Nevezettet őrizetbe vették, ügyében vizsgálat folyik. Ugyancsak eljárás indult B. K., 31 éves, 18 kh-s középparaszt, bogdásai lakos ellen is, aki szintén tett izgató, fenyegető kijelentéseket. Magatartásával zavarta a földmérő mérnök munkáját. Figyelembe véve osztályhelyzetét, ellene az eljárást szabadlábon hagyása mellett folytatják le. Tüzeset: f. hó 10-én, 16,15-kor Porpác községben (Vas m.) kigyulladt N. J., 31 éves, MÁV-alkalmazott tulajdonát képező szalmakazal. A tűz áterjedt a közeli szomszédságban lévő tsz gazdasági épületeire, melynek során a tsz tulajdonát képező kb. 25 m-es pajta a benne lévő takarmánnyal és 2 szalmakazallal együtt leégett. A kár kb. 150–160.000 Ft. Az eddigi vizsgálat szerint a tüzet N. J., 12 éves leánya okozta játék közben. (Magyar Országos Levéltár, XIX-K-1-ad. FM, Dögei Imre miniszter iratai 1957–1964. Belügyminiszteri jelentések. 18.d. 8-1449/59.)

A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB-Titkárságán készített szigorúan titkos feljegyzés a lakosság hangulatáról 1959 október végén (részlet).
Kecskemét, 1959. október 26.

Összességében tehát a munkások igen pozitívan értékelik a 3 év eredményeit, ahogy a gépgyár egyik gépkocsi szerelője jegyezte meg: „nagyon ügyesen és jól csinálta”. Ezt mindenekelőtt az elért gazdasági eredményekkel (életszínvonal) indokolják. Ezen kívül sok vélemény kiemelte a párt és kormány békepolitikáját is. Körülbelül hasonló vélemények tapasztalhatók a mezőgazdasági munkásoknál is. Általában helyeslik az elmúlt 3 év politikáját – ezt mindenekelőtt a helyes gazdasági intézkedésekkel indokolták. Itt is mindjárt több megjegyzést is tesznek: pl. „ezt a vonalat kell követni tovább, az állami gazdaságok gépesítése nem kielégítő”, stb. Külön meg kell emlékezni a MÁV-dolgozók véleményéről. Itt is egyhangú a helyeslés: „Ha visszagondolok akár saját három év előtti életsorsomra, ma összehasonlíthatatlanul kedvezőbb és jobb körülmények között élek.” – írja az egyik MÁV-dolgozó. Többen a helyeslés mellett rámutattak, hogy további életszínvonal-emelést várnak. Szükséges felhívni a figyelmet egyes pályamunkásoknál jelentkező fenntartásra is, „Vannak intézkedések, amelyek jók, de vannak olyanok is, amelyek nem jók.” Más kérdésre adott válaszában kitűnik, hogy a mezőgazdaság nagyüzemi gazdálkodása ellen van kifogása. Hasonlóan ír egy másik pályamunkás is. „A három év politikájával egyetérték, a gazdasági intézkedésekkel száz százalékban nem.” Későbbi kérdésnél ezt írja: „Ehhez nem tudok különösebb javaslattal élni, csak annyit, hogy ne feszítsék túl a mezőgazdaság szocialista átszervezését, mert az ország kárára lesz, az életszínvonal csökken.” Mint ismeretes, a pályamunkások nagy része kisebb-nagyobb földdel is rendelkezik. A parasztság közül mindenekelőtt a tsz-tagok véleményével kell foglalkozni. A tapasztalat szerint általában helyeslik a párt és kormány politikáját. Ezt indokolják az életszínvonal emelkedésével, a begyűjtés eltörlésével, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsításával, stb. A tsz-parasztok helyeslő véleménye sokban függ a tsz-ek gazdasági eredményétől. Pl. a dávodi Rákóczi tsz-ben, ahol a vélemények többsége pozitív, ilyen hangok is vannak a párt és kormány politikájáról: „Semmi jó véleményem nincs.” A vélemény megokolása nem található a többi kérdésnél sem. Ugyaninnen, másik két kérdőívben hasonlóan nyilatkoznak: „Le akar bennünket szegényíteni.” Az egyik az egyéni gazdaság jóságát isteníti, a másik azt írja: „A tszcs-eket hagyják szabadon gazdálkodni, ne a bank tegye mindenre a kezét, akkor jobb kedve lesz mindenkinek beállni a közös gazdálkodás útjára.” A tsz-tagok többségének véleményét azonban nem csak ezek a hangok fejezik ki, a nagy többség általában megelégedett, de bőven

tesznek bíráló megjegyzéseket. „Az egyszemélyi vezetés ma is fennáll sok szocialista szektorban, ha lehetséges, kérem sürgősen ellenőrizni szíveskedjenek!” „A három éves terv jó volt beütemezve, csak nem lett, vagyis hiányossággal lett végrehajtva” – írja egy másik tsz-tag a dávodi Rákócziából. Egy későbbi kérdésnél azt írja ugyanez a tsz-tag: „Tagságunkban a politikai felvilágosítás gyenge, a gazdasági még gyengébb, nincs megfelelő ellenőrzés, nincs fegyelem. Az agronómus kiskirály, kártyázik, kulturális kérdésről nem is lehet beszélni.” A tsz-tagoknál türelmetlenség tapasztalható az egyéniakkal szemben, erőszakkal is tsz-be kell őket vinni. Több helyen nagyobb jövedelmet vártak, az államtól több beruházást igényelnek. Több helyen kifogásolják a bank munkáját, miért veszik el a jövedelmüket? Szórványosan helytelenítik egyes mezőgazdasági árak leszállítását. Összességében a tsz-parasztok támogatják a párt és kormány politikáját, különösen a mezőgazdaság szocialista átszervezését, de a tsz-ek gazdasági eredményeitől függően különböző kifogásokat is emelnek. Az egyéni parasztok véleménye viszonylag a legkuszább. A tájékoztató jelentésekből megállapítható, hogy összességében elismerik és helyeslik a párt és a kormány 3 éves politikáját. Továbbra is eléggé uralkodó az a felfogás: „csak így maradjon”. A parasztságnak csak kis része helyesli a mezőgazdaság szocialista átszervezését, bár a nagyüzemi gazdálkodás fölényével jóval többen vannak tisztában. Cs. I. jászszentlászlói középparaszt a következőket jelentette ki: „Ne agitálják a parasztságot, majd ha ő belátja a nagyüzem fölényét, akkor be fog lépni a termelőszövetkezetbe, de addig ne molesztálják őket.” Sok helyen tapasztalható, hogy az egyéni parasztok a nagyüzem fölényéről folyó vitában egy-egy rossz tsz, vagy a tsz egy rossz területének a példáját ragadják ki. Általában azt lehet tehát mondani, hogy az elért eredményeket helyeslik, a fejlődés irányával, különösen az életszínvonal tekintetében egyetértenek, azonban továbbra is egyéni gazdaként kívánnak részt venni az előrehaladásban. Az értelmiségiek közül a pedagógusok és a műszaki értelmiségiek (mezőgazdasági is) között is egyhangú a helyeslés. „Helyesnek, logikusnak tartom” – írja egy kalocsai tanító. „A párt és a kormány 3 éves politikája helyes. Gazdasági intézkedései tervszerűek. Ez biztosíték a további előrehaladásban” – írja egy halasi tanító. A pedagógusok is az életszínvonal emelkedését teszik többek közt alapvető indoknak. Több kifogást is emelnek – pl. a határozatok végrehajtása nem mindig jó – nem megfelelő személyek, nem helyes a „hullámszerű” tsz –, folyamatosnak kellene lennie. Még erőteljesebb kulturális fejlődés biztosítását javasoljuk. Egyes cikkek árait magasnak tartják (textil, bútor, stb.). Körülbelül hasonló vélemények alakultak ki más értelmiségi csoportnál is. „Az elmúlt 3 esztendő alatt többet fejlődött az ország, mint 1945–56-ig! Az ellenforradalomnak ma már nyoma sincs, az okozott károkat már el is felejtettük” – írja az egyik mezőgazdasági mérnök. „Helyeslem,

hogy a közfogyasztási cikkek gyártása nem szorult háttérbe az ipari beruházások mellett. Politikai neveléssel még többet kellene törődni.” – közli az egyik gépészmérnök. „Bebizonyosodott, hogy a nyílt és őszinte politika vezet az igazán nagy eredményekhez. Az elért eredmények is igazolják, hogy jó úton haladunk”, írja az egyik üzem szerkesztési osztályvezetője. Ezekből leszűrhető, hogy a társadalom minden rétege, nagy többségében igen pozitívan értékeli a párt és a kormány politikáját. Ennek alapja a józan és megfontolt politikai és gazdasági intézkedések. Ennek során azonban több apróbb észrevételt tesznek, több apróbb, kisebb hiányosságot tesznek szóvá. Elég sokan szóvá teszik, hogy a határozatok végrehajtása nem mindig felel meg a központi irányelvnek, ez többnyire a nem megfelelő helyi vezetőkön múlik.

2. A kérdések másik csoportja a második 5 éves terv irányelveire vonatkozott. [...]

„Véleményem az, hogy ha az ország ilyen fellendülést bizonyít továbbra is, akkor biztos vagyok benne, hogy az új öt éves tervben még többet fogunk termelni, és a mi országunk nem fog lemaradni.” (Kinizsi) „Az országunkban napról-napra szebb és komolyabb eredmények születnek és egyre szépül. Pl. itt Kecskeméten is november 7-től éjjel is teljes nappali fényben úszik városunk [...]. Főleg helyeselni tudom az új 5 éves tervet, ami célul tűzte ki a dolgozók életszínvonalának állandó emelését és a szocializmus felépítését a mezőgazdaság szocialista átszervezését.” (Gépgyár) „Mi magyarok is, karöltve a SZU-val, gazdasági fejlődésben túl akarjuk szárnyalni az imperialistákat.” (Kinizsi, segédmunkás). Ilyen jellegű írás, amely a kapitalisták lehangyására céloz, kb. 15–20 is akad. „A lakásépítkezéseket nagyobb ütemben kellene vinni, bár ez is szép, de a legnagyobb probléma napjainkban a lakás.” (A Lakatosipari V-nél géplakatos). „A jövő, a mi jövőnk, fiainké. Tehát olyan lesz, amilyennek mi akarjuk. Persze ehhez nemcsak hangzatos szölamok, beszédek, hanem a munka, a munka a legfontosabb.” (Bajai járásban tsz-tag) „Azzal, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása erős ütemben halad, és hogy erre a területre nagy gazdasági erőket fektetnek be, biztosítva látom a országunk természetadta lehetőségeiből fakadó továbbfejlődését, s ezzel az ipar ésszerű fejlesztését is. Helyes az ipar országos decentralizációja!” (Kecskeméti tanár) „Helyesnek tartom a mezőgazdaság szocialista átszervezését, minél több gép beállítását a termelőmunkába, s a dolgozók jobb életkörülményeinek biztosítását.” (Bajai nevelő) Az egyéni parasztok véleménye az öt éves tervről nem ismeretes. [...]

4. A termelőszövetkezetekről a túlnyomó többségnek a véleménye jó, szükségesnek látják átszervezését. A kérdőívek tanúsága, és a beérkezett jelentések szerint olyan jelenség tapasztalható, hogy a társadalom majdnem minden rétegénél kialakulóban van a tsz-mozgalommal kapcsolatos egységes álláspont. Ettől csak szórványosan van eltérés, ezek is a

kétlakiak, különösen pedig a vasúti dolgozók. A tsz-mozgalommal szemben állás leginkább az egyéni parasztnál tapasztalható. Pl. Bácsalmás községben a dolgozó parasztnak kb. 30%-a úgy vélekedik, hogy ha tsz lesz a községben, ők is meg fognak élni a községben. 25–30%-nak véleménye szerint, ha nagyon muszáj, akkor belépnek és kb. 40%-a határozottan tiltakozik ellene. Inkább eladja a felszerelését, földjét, és elmegy az iparba, állami gazdaságba dolgozni. Más községekben még kedvezőtlenebb a helyzet, különösen erős az ellenállás a szőlős területeken. A parasztságnak ezt a hangulatát mutatja az is, hogy terményeit igyekszik tartalékolni, arra gondolva, hogy tsz-be lépve majd csak könnyebben kibírja a nehéz időt, ha tele van a padlása. Ennek következtében a csöves kukorica ára emelkedik. Az egyéni parasztnál most is megtalálható a tsz-fejlesztés elhúzásának taktikája – majd tavasszal, majd jövőre – elv alapján, ahogyan a tavaszkor is csinálták. A termelőszövetkezeti mozgalommal függ össze jobbra az is, hogy a vetés és egyéb őszi munkák vontatottan haladnak. A késlekedésnél hivatkoznak arra, hogy lóval nem tudnak szántani, száraz a föld, stb. Az utóbbi napokban a párt és az állami szervek intézkedése nyomán gyorsult meg némileg a betakarítás és vetés. Ezek azt mutatják, hogy a tsz-fejlesztésre még nem alakult ki olyan hangulat, mint tavasszal. Ezt az agitáció során lesz mód kialakítani, akkor, amikor országosan is sikerül ilyen hangulatot elérni. Összességében azonban nem lehet negatívnak mondani. Egyes szervezeteknél, tsz-eknél bizonyos türelmetlenség is tapasztalható, szeretnék volna már megkezdeni a számszerű fejlesztést.

5. A lakosságot a következő problémák foglalkoztatják, illetve az alábbi észrevételei és javaslatok vannak egyes politikai gazdasági, kulturális kérdésekkel kapcsolatban. A munkásokat a munkaterületek, az életszínvonal, szociális és egyéb helyi problémák foglalkoztatják. A parasztnak főként a mezőgazdaság jelenlegi problémáiról beszélnek, így a tsz, vetés, betakarítás, árak stb. A többi rétegek az egyes helyi problémákkal, az életszínvonallal foglalkoznak. A következő problémákat vetik fel: sokan írnak a mezőgazdaság átszervezésének szükségességéről, gépesítésről, szakemberekkel való ellátásáról, a falu villamosításáról. Ezen kívül sok szó esik a kulturális fejlődésről. Többet törődni a nép megnevelésével, a kultúra fellendítésével, az iskolai végzettség figyelembe vételével. [...] A parasztság sokat foglalkozik a vetőmagcserével, nem tartják kifizetőnek a sertéshizlálást, kifogásolják a must és a zöldségek alacsony árát, a borforgalmi adót, a paprika szerződés-kötés kérdéseit. Ezen kívül a következő problémákat lehet még felsorolni. Az elavult gépek kicserélése szükséges, egyes cikkek árai magasak: motorok, televízió, bútor, textilneműek, telekárak, mozi, színház. Többen kifogásolják, hogy húsért sorba kell állni, a protekció létezését (megemlíti a TŰZÉP-et).

Legnagyobb probléma közé a lakásprobléma tartozik. Ezen kívül a nyugdíj – a tsz-ek nyugdíja. Több bírálat is hangzik el – érvényesítsék azt, hogy párton kívüliek minden funkciót betölthetnek, nem minden vezető megfelelő, ne nyomják el a bírálatot, egyes párttagok nem ismerik el, hogy párton kívüli is lehet becsületes dolgozó, gyártsanak mindent időben – téli cipőt télre, nyári cipőt nyárra stb. A megjegyzésekben gyakran utalnak a nemzetközi helyzetre is, a béke fenntartására, stb.

6. Rémhírek a megyében csak szórványosan találhatók. Több helyen. Így Sükösdön és Bátyán olyan rémhír van, hogy hamarosan 3 napos sötétség lesz – ezt a napfogyatkozás váltotta ki. Baján felvetődött a jugoszláv határrendeződés ismét, Pálmonostorán olyan rémhír van, hogy Szentesen összeverekedtek a tsz-tagok, a tanácselnököt itt leszúrták. Ugyancsak Pálmonostorán az a hír, hogy a tiszakécskei tanácselnököt és párttitkárt a tömeg agyonverte, mert a tsz-fejlesztésével foglalkozott. Több helyen a holdrakétát propagandának minősítik. Van olyan rémhír, hogy jövőre a hízott sertés árát 10 Ft-ra szállítják le, a tsz-fejlesztésénél erőszakot alkalmaznak. Tataházáan elterjedt a hír, hogy Garán egy munkásőrt a civilek agyonlőttek a tagosítás miatt. A tapasztalatok azt mutatják, hogy most valamivel kevesebb rémhír forog szájon, mint 3–4 hónappal ezelőtt.

(Bács-Kiskun-Megyei Önkormányzat Levéltára, XXIII. 2.a. BKMT VB Titkársági ir. 1959. TÜK-ir. 85/8.)

Vizsgálati feljegyzés a hőveji Rákóczi tsz helyzetéről. Győr, 1959. december 16.

A megyei Párt VB által kiküldött brigád f. hó 16-án megvizsgálta a termelőszövetkezet szervezeti és gazdasági helyzetét, valamint az ezzel összefüggő politikai tényezőket az egész községre vonatkozóan. E munka elvégzése során megkerestük a községi pártszervezet titkárát, a községi tanácsot, tájékoztunk tsz-tagoktól, megvizsgáltuk egy-két helyen a kisüzemileg elhelyezett állatokat, és a háztáji állományt, majd részletekbe menő egész napos felmérést végeztünk a tsz-nél. A számszaki felmérés mellett meghallgattuk a tsz vezetőségét és több tsz-tagot is. A felmérés kiterjedt a tsz 1959. évi teljes gazdálkodására és az 1960. évi előkészületekre. 1. A tsz összterülete: 1.173 kh, ebből szántó: 932 kh, háztáji 122 kh. Tsz tagok száma 120 fő. Minden volt egyéni gazdálkodó belépett a tsz-be. Időközben 10 tag az erdőgazdasághoz és ipari területre ment el dolgozni. A tsz-ben az első elnököt leváltották, illetve lemondott (Lakatos nevű) meg nem értés, vezetői tapasztalatlanság és betegség

következtében. A jelenlegi elnök (Horváth et.) akkor agronómus volt. Annak is gyenge volt, és most is erélytelen, hiányzik belőle a rátermettség és a vezetőkészség. A jelenlegi agronómus Kapuvárról jár ki, fiatal, de irányító készsége nincs, és általános megállapítás, hogy nagyon tapasztalatlan a nagyüzem szervezésében, és nem is törekszik. A megengedettnél többet iszik és nem járja a gazdaságot. Az adminisztrációs erő elégséges, de meglátásunk szerint a jelenlegi vezetés mellett ez is gyenge a tsz anyagi és pénzügyi irányítására. A tsz-tagságból mintegy 30 tag az olyan, akire jelenleg alapozni lehet, de a vezetőség ezekből sem vont be az irányításba olyan tagokat, akik józan megfontolással dolgoztak, és látják a hibákat, és azok megszüntetésének a módját. Egyébként 51 tagnak 120 munkaegység alatt van a részesedése. A községben működik a háziipari szövetkezet is (csipke), és ennek 90 nő tagja van. Több közülük a kitüntetett népművészet mestere. Ezek havi jövedelme 300–600 ft körül van, és így a tsz-ben alig egy-kettő vesz részt a munkában. 30 éven aluli fiatal úgyszólván nincs is a tsz-ben. 2. A községi pártszervezetnek 10 tagja van. A Párt titkára a község tanítója, aki 3 hónapja került a községbe Csapodról. A párttagok között termelő nincs is, így a tsz-ben sem működik pártszervezet. A titkár a tsz vezetőségi gyűléseire és más tsz összejövetelekre legtöbbször úgy hivatja meg magát. A titkár véleménye szerint is a vezetés gyenge, és ennek következtében a tagság nagy része a munkákban nem vesz részt, visszatekinget és herdálja a közöst. A községben nincs villany, nincs kultúrház, és legtöbbször a vendéglőben töltik el idejüket. A szöv. vendéglős véleménye szerint egyáltalán nem híve a szocializmusnak s így a tsz-mozgalomnak sem. Kupeckedésért eljárás is volt ellene. Hasonlóan sok a faluban a volt apáca, és a helyi pap is erős befolyással bír a lakosságra. Ottlétünkör is délelőtt volt a hittanoktatás. A helyi tanács elnöke kórházban van, a titkár is beteg. A jelenlegi beállított elnökhelyettes idős ember, tehetetlen, iszik, és így, mint tanács a tsz életébe nem tud eredményesen befolyjni, segíteni. Sokat van a kocsmában és a tanácsi munkának semmi eredménye sem látszik. Egyébként is 11 gyermekéből egy sem tsz-tag jelenleg, pedig neki is 11 kh földje volt. Csak példának említjük meg, hogy a kisbíró az ún. erdőbirtokosság még mindig elfogadott vezetője kérésére, az elnökhelyettes tudta nélkül kidobolta, hogy a közbirtokossági erdőre 30 ft-os napi napszámban a lakosság menjen ki erdőt ritkítani., tisztítani. Tulajdonképpen az erdő a tvr. szerint a tsz-közösé, de sem a tanács, sem a tsz ezt nem akadályozta meg. Csak mi utasítottuk az ún. erdőbirtokosság megbízottjait, hogy a munka ilyen elvégzését szüntessék be, mert ezt csak a tsz munkaegységre végeztetheti el. Több mint 90-en mentek ki az erdőre napszámban dolgozni, ugyanakkor a több mint 100 kh trágyázásra kerülő területre csak 29 kh-ra hordták ki a trágyát. Sőt, egy helyen a mélyszántást nem tudták végezni, mert a trágya nem volt elterítve. Még több tagnál a háztájiban a

megengedettnél több sz. marha, sőt ló és csikó is van, és ezek is a közös takarmányt fogyasztják. Mozgalmi és tömegszervezeti munka a faluban úgyszólván nincs. A mostani párttitkár törekszik a falut felrázni és a helyes szemléletet kialakítani. 3. A termelőségvetkezeti életére is rányomja bélyegét a falu ilyen beállítottsága és a helyi vezetés gyengesége. Igaz, hogy kisebb mértékben a kedvezőtlen időjárás is rontotta a gazdasági eredményeket, de sokkal nagyobb kárt okozott a tagság rossz munkaviszonya és a rövidlátó vezetés. Egy-két példát erre: a széna első kaszálását, és a sarjút is felesbe adták ki a tagoknak, állítólag azért, mert munkaegységre nem akarták betakarítani. Az általunk megvizsgált háztáji gazdaságokban prima minőségű széna és lóhere volt a lakattal lezárt pajtában, és a háztáji állományhoz képest sok. Sőt, egyik tag felesége meg is jegyezte, hogy ha mind nem kell a háztájiban, majd adunk el közösnek. Jellemző példa a már említett közbirtokossági erdő napszámban való tisztítása. Másfél kh somkórót egyszerűen le sem kaszáltak, csak ez 10/m ft kárt jelent. A burgonya felszedés után a tanító (párttitkár) rövidített órákat tartott, hogy a felső fokozatú gyerekekkel a még bent maradt burgonyát összeszedesse. 1 vg-ra valót fel is szedtek, de a tsz a földön hagyta, és a kupacokban nagy fagykár keletkezett. Pedig mellette széjjel volt a kombájnszalma, de annyi fáradságot sem vettek, hogy betakarják. A MÉK csak 20% levonással, ipari áron tudta átvenni. A jövő évre nincs a közösnek említésre méltó sertésállománya, de éppen most adtak el a tagoknak 14,50 ft/kg malacokat. Hosszabb ideig nem kaptak állatgondozókat, és megtörtént több ízben, hogy a tanács és állatorvos etette és itatta az állatok egy részét. Sőt, az 50 fh-es istállóba is a járási tanács beavatkozására tudták állatgondozókat kijelölni. A növényápoláshoz hasonló volt a hozzáállás. Mikor a burgonya kikelt, közel 2 hétig várták a gépállomást, ugyanakkor 18 pár ló nem volt kihasználva, és lókapáik is voltak. A kukoricánál és a cukorrépánál hasonló volt a helyzet, ezért 60 kh kukoricavetésből mindössze 10 kh-ról takarítottak be, a többit le kellett silózni. A szarvasmarha állomány általában elhanyagolt, és a háztáji mellettük úgy néz ki, mint a göboly. A fejési átlaguk is 2–3 lt, sőt, egyes egyedeknél még ennél is gyengébb. 51 db sertést hizlaltak, és ebből még 20 vár átadásra. A sertésgondozójuk szorgalmas ember. A vezetés és a tagság rossz viszonya, a munkafegyelem hiánya, a nemtörődömség a közös eredményeire és a közös vagyonnal való gazdálkodása, rányomja bélyegét. 4. A tervezett mue. részesedés 5.244 ft érték volt. Ebből pénzbeni 2.230 és természetben 3.014 ft érték. Október 31-ig 26.000 munkaegységet terveztek, és dec. 1-ig 25.500 a tényleges. Az átlag mue. tagonként 212,5. Eddig 100 m/ft előleget adtak ki és ez 3,30 ft meenkénti előleget jelent. Júniusban és augusztusban fizettek előleget. Természetben VIII. 31-ig 2,70 kg kenyérgabonát és 1 kg árpát osztottak me-enként. Tehát, összesen kiadtak: búzából 212 q-át, rozsból 228 q-át, rozsból 118

q-át (prémiumra aratáshoz), árpából 81 q-át. Összesen 639 q-át. Terméseredmények alakulása: búza 1.242 q (a termés a tervezett fölött lett), rozs 889 q (a termés a tervezett fölött lett) ő. árpa 159 q., t. árpa 588 q (300 q kiesés), zab 209 q (a tervezettel egyenlő). Összes term. 3.087 q. Felhasználás 2.746 q, marad 341 q. A kötelezően előírt cséplőgép rész, földadó és kcs-n kívül az állam felé 300 mázsa kenyér-gabonát és 110 mázsa árpát értékesítettek szerződéses úton. Az árpánál meg kell jegyeznünk azt, hogy az árpájuk sörárpának nem felelt meg, és így a felvett előleg erejéig szokvány árpát adtak át a TV-nek, ami véleményünk szerint az abrakszükségletből hiányzik. Emellett a tagok részére is adtak el kisebb mennyiségben 300 Ft/q áron árpát. A megfelelő kenyér- és takarmánygabona készletük már csak kisebb tételű természetbeni osztást és a tavaszi vetőmagszükségletet fedezi. Cukorrépából a 38 kat. holdból csak 18 wg-t takarítottak be. A tervezett 28 vagonnal szemben. A tényleges átlag nem éri el az 50q-t/kh, a tervezett 120 mázsával szemben. Vizsgálatunk elején a kiesés okaira már rámutattunk. Kukoricából a 60 kat. hold tényleges vetésből mindössze 10 kat. holdról takarítottak be 100 mázsa csöves kukoricát. A tervezett 780 mázsa morzsolt termékkel szemben a kisebb 700 mázsa m. morzsolt. A többről a növényápolási munkák elhanyagolása miatt le kellett silózni a kukoricát. Burgonyából 38 kat. holdról mindössze 658 mázsa burgonyát takarítottak be 17 mázsa átlaggal. A tervezett 2.480 mázsából 1.822 mázsa a tényleges kiesés. Bíborból 63 kat. hold volt 2,5 mázsás átlaggal magfogásra tervezve. A tervezett 157 mázsával szemben 52 mázsa termett. A kiesés 105 q. Ennél meg kell jegyeznünk, hogy a kiesést a kedvezőtlen csapadékos időjárás okozta. [...] A fenti cikkekből kimutatott kiesés ft értéke állami átvételi áron számítva 551.300 forint. Ez a kiesés – ami a rossz vezetésből és a munkafegyelem nagyfokú hiányából adódott – a tsz eredményeit rendkívül mértékben lerontotta. Ez egymagában közel 20 Ft kiesést jelent m. egységenként.

5. Az állattenyésztés helyzete. Mint már jeleztük, az állattenyésztés helyzete nem kielégítő, a hanyag gazdálkodás és gondozás következtében. Jelenleg 179 db szarvasmarhájuk van, és ebből 67 db a tehén. A 179 db közös szarvasmarhával szemben a háztáji 231 db. A közös állomány sűrűsége sem megfelelő és emellett a kondíció is gyenge. A tsz lóállománya 28 db, és még külön 5 csikó is van. A szántókhoz viszonyítva a fogaterő megfelelő. Sertésállomány a közösben jelenleg a következő: 1 db tenyészkán, 7 db tenyészszüldő, 3 db koca és 20 db (1959. lejáratú) szerződéses hízó. 20 db koca megvétele most van folyamatban. Tehát egyelőre a kocasűrűség sem biztosított. Csak megjegyezni kívánjuk, hogy 1959-re 240 db malacsaporulatot terveztek be, és ez pár db kivételével teljesen kiesett, közel 40.000 Ft értékben. A saját szaporulatból származó malacot is saját tagoknak adták el. Baromfiállomány és egyéb állat a tsz-közösben nincs. Az 1959-re tervezett

állat- és állati termékbevételeiből 297.000 Ft volt, a tényleges bevétel ezzel szemben 285.056 Ft. Az állat- és állati termékbevételeiből 106.385 Ft a tejbevétel, és ezen kívül értékesítettek a szelekció következtében 42 db sz. marhát (ebből 20 db tehén), 3 db borjút, 7 db lovat és 31 db sertést. A tehénutánpótlásról ez ideig nem gondoskodtak és ugyancsak nem biztosított az 1960. évi hízó alapanyag sem. Végeredményben a növénytermelésből és az állattenyésztésből tervezett bevételekkel szemben a tényleges bevétel 435.515 Ft, 56%-a a tervezettnek. A 100 kh. redukált szántóra tervezett 90.000 Ft értékesítési mutatószámmal szemben az elért eredmény csak 47.000 Ft. Összértékben mintegy 20 Ft-tal csökkent az egy m. egységre eső értéket a fentebb vázolt kiesés. 6. Takarmányhelyzet. A tsz a tervezett szálás és lédús takarmánnyal szemben lényegesen kevesebbet készletezett. Csak példaként említjük meg, hogy a tervezett 3.000 q szénafélékkel szemben – a feles betakarítás és a közös vagyon hanyag kezelése következtében – 1.800 q-t takarított be. Vagy pl. 13.293 q lédús takarmányt tervezett, és ezzel szemben 4.000 q volt a készletezés. A jelenlegi készlet 800 q szénaféle, 2.900 q lédús (siló), 1.800 q tak. szalma és 3.800 q alomszalma. Abraktakarmánnyal az újig 5 vg a szükséglet, és mindössze 2 vg áll rendelkezésre. Csak megemlítjük, hogy a tsz-nek 1960 első félévben 80 db sertést kellene felhizlalni az állam részére, de a takarmány egyáltalán nem biztosított. Egyébként is, a 200 db sz. állatot figyelembe véve, az újig alig 4 q szénaadag jut, egy-egy sz. állatot figyelembe véve. A fentiekből látható, hogy sem a szalma, sem az abraktakarmány nem kielégítő, és véleményünk szerint még a jelenlegi kondíció tartására sem elegendő. Ezt állapítottuk meg egyébként a kisüzemszerűen elhelyezett állatok takarmányozásánál. 7. Férőhely. A tsz 1 db 50 fh-es új istállóval rendelkezik. Ezen kívül 11 ún. kisüzemi istállóban (6–10 db-os) van elhelyezve a többi sz. marha. A lovak elhelyezése szintén 5 kisüzemi istállóban van. A jelenlegi sertésállomány két helyen (házilag átalakított pajta és ól) van elhelyezve. Egy db 20 fh-es fiasztáshoz rendelkezésre áll 35.000 Ft beruházási hitel, és a faanyag is megvan. Most a tél folyamán tervezik megépíteni. Vizsgálatunkkor még a zár-számadási előkészületeket sem tették meg, és hiányos az 1960. évi üzemterv termelési része is.

Javaslatunk az alábbi. 1. A helyi tanács elnökhelyettese alkalmatlan a feladat ellátására, magatartásával lejáratja a helyi tanács tekintélyét, nem tud említésre méltó segítséget adni a tsz-nek, és nem képviseli az államhatalom és államigazgatás alapvető érdekeit. Véleményünk szerint megbízatása alól fel kellene menteni. Ezt egyébként közöltük az illetékes párt- és tanácsszervek viselőivel is. 2. Véleményünk szerint egyik legfontosabb feladat a helyi pártszervezet munkájának megsegítése és erősítése, hogy így a pártszervezet irányító és ellenőrző munkáját megjavíthassa a községen és tsz-en belül is. 3. Vizsgálatunkból levont

következtetések alapján el kell fogadni a jelenlegi elnök már beadott lemondását, s egyúttal megvizsgálni, hogy a helyi párttitkár által javasolt D. elvtárs (aki jelenleg a fertőszéplaki téglagyárban művezető) az elnöki tisztségre megfelel-e. A tsz vezetőségét pedig az ebben az évben is becsületesen dolgozókkal kell megerősíteni. 4. Az agronómussal kapcsolatban javasoljuk munkájának visszamenőleges megvizsgálását, tekintettel arra, hogy a tsz-tagság közül elismerőleg nem nyilatkoztak róla sem szakértelem, sem általános magatartást illetően. Az illető jelenleg beteg, vele tárgyalni nem tudtunk. 5. Szükségesnek tartjuk a tsz-raktáros személyét politikai szempontból külön is megvizsgálni, mert a párttitkár szerint csendőr volt, és meglátásunk szerint is pl. úgy nyilatkozott egyes kérdésekben (áruértékesítés), ami nem a tsz érdekét szolgálta. 6. Még a javasolt szervezeti változások mellett is nélkülözhetetlen az, hogy a járási párt- és tanácsszervek rendszeres és állandó politikai, valamint szakmai segítséget adjanak a majd új elnököknek, illetve vezetőségnek. A politikai munka főleg arra irányuljon, hogy a tagság és a vezetőség közt a bizalom helyreálljon, ami a fegyelmezett munka alapja. 7. A jelenlegi szálas- és abraktakarmány az állatállomány szűk átteleltetésére elégséges csak. Pótlékképpen a meglevő ipari abraktakarmány keretből legalább 1 vg-t biztosítani kell számára. És a járási szervek fokozott ellenőrzésével biztosítani a meglevő takarmány gondos megőrzését és gazdaságos felhasználását. 8. Meglátásunk szerint 1960. első félévére sertéshizlalási feladattal a jelenlegi abraktakarmány mellett nem lenne reális a tsz megbízása. Alapanyaggal úgy kell ellátni, hogy az az évi 150 db-os hizlalási tervét az új termésre toljuk át, úgy, hogy a saját szaporulaton túlmenően szükséges alapanyagot a II. negyedév utolsó hónapjában biztosítsuk részére. 9. A járási párt- és tanácsi szervek tegyék elsőrendű feladatává a gépállomás vezetőinek, hogy mind az alapvető talaj- és növényápolási munkákat minőségileg kifogástalanul végezzék és kísérik figyelemmel a kézimunkát is. 10. A sertésfiaztató mielőbbi elkészülését a járás segítse elő.

(Győr-Sopron Megyei Levéltár, 1.f. 13.fcs. 1959–1960. 7.ö.e. Jelentések a tsz-vizsgálatokról. 76–80.)

Németh Jenőnek, a Fejér Megyei Hírlap Szerkesztőségéből küldött feljegyzése az MSZMP Fejér Megyei Bizottságának a lajoskomáromi tapasztalatairól. Székesfehérvár, 1959. november 1.

Lajoskomáromban bomlásnak indult a Petőfi Termelőszövetkezet. Néhányan már kiléptek, többen november 1. után szándékoznak elhagyni a szövetkezetet, vannak, akik várakozó

álláspontra helyezkednek. Mi sok emberrel beszéltünk – akik kiléptek, akik most töprengenek ezen, és akik várakozó álláspontra helyezkedtek. Egyöntetű vélemény az, a jelenlegi vezetőség nem látja el feladatát. Megállapításunk szerint a főbb hiányosságok a következők.

1. A szövetkezet vezetősége elszakadt a tagságtól, s nem élvezi a tagság bizalmát.
2. A szövetkezeti demokráciát súlyosan megsérti a vezetőség, a tagok csak távollétükben mernek nyilatkozni. Az egyik jelölőgyűlésen például felvetették, ha nem ez a vezetőség lenne, már felfejlődött volna a szövetkezet.
3. Mindent a vezetőség akar végezni, kiskirályoskodnak, s nincs kölcsönös bizalom. „Minket a párt és a kormány állított ide ...” – mentegetőznek és mindenkinben a rosszindulatot feltételezik.
4. Az agronómust, akit az emberek szeretnek, nem hagyják dolgozni. Nem kéri ki sem az ő, sem a tagság véleményét.
5. A tanács bírálatát nem fogadják el, tsz-ellenesnek nevezték a tanácselnököt.
6. Isznak, ami a népnek nem tetszik, akkor sem, ha a magukét isszák. A tsz vezetősége rokoni kapcsolatokra alapoz.
7. A faluban pletyka és intrika uralkodik. Egyes embereket valósággal üldöznek (Horváth József).
8. Jelenleg a tagságnak csak egy kis része dolgozik, és napszámosok végzik a munkát. Ugyanakkor a függetlenített emberek száma 8 fő, az össztagslétszám már csak 29. A földterület nagysága 392 kh. Van 2 függetlenített brigádvezető, könyvelő, elnök, agronómus, pénztáros és csősz.
10. Az elnök a tsz-en kívül – a veje nevén – 9 hold földet művelt, s van más ember is, aki egyénileg dolgozott.
11. A járási mezőgazdasági osztály már tud ezekről a dolgozókról, de nem csinál semmit. Az emberek szerint „haverság van”.
12. A gazdálkodáshoz sem gyakorlatilag, sem politikailag nem értenek.
13. Mindezek után nem ismerik el hibájukat, mindennemű bírálatot visszautasítanak. Javaslom az ügyet mielőbb kivizsgálni, mert minden perc késedelem árt a szövetkezetnek, a pártnak, a falunak, a választásoknak. Erről nem csak a jelenlegi tagokkal kell beszélni, hanem a volt tagokkal és az egyéniekkel is.

Tollal ráírva: „Németh Jenő elvtárssal és Halmi elvtárssal együtt kint jártunk. A látottak alapján úgy döntöttünk, hogy a választások előtt nem szabad felbolygatni a kedélyeket (egyelőre ott most nyugalom van). A választások után visszatérünk az ügyre. XI. 9.”

(Fejér Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 19.f. 21.ö.e. 99.)

Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata az egyeki Új Élet tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 9.

Cs. D. elvtárs született 1927-ben Sarudon. Mezőgazdasági munkás családból származik (édesapja gépészkovács volt Ohaton, 1942-ben meghalt). Nős, 1 gyermeke van. Az elemi iskola elvégzése után mint napszámos és summás dolgozott Ohaton. Édesapja halála után ő segített eltartani a családot. 1945 októberében az újjászervezett ohati Állami Gazdaságban kezdett dolgozni mint traktoros. Egy évvel később, 1946 októberében traktorbaleset következtében elvesztette a fél lábát. Ezt követően mint üzemi raktáros dolgozott 1949-ig, ekkor hat hónapos mezőgazdászképző tanfolyamot végzett Mosonmagyaróváron. A tanfolyam elvégzése után állami gazdaság vonalán dolgozott igazgatóhelyettesi és igazgatói beosztásban. Majd 1953-ban átkerült a Hajdúsági Sertéstenyészítő Vállalathoz. Itt különböző beosztásokban dolgozott: mint üzemegységvezető, a vállalat központjában munkaügyi vezető, később személyzeti vezető. 1957 óta újból mint üzemegység-vezető dolgozik a Sertéstenyészítő Vállalat kabai üzemegységében. Szakmailag továbbképzti magát a mezőgazdasági technikum II. évfolyamának hallgatója, a levelező tagozaton. Cs. elvtárs 1948 óta párttag. Pártiskolát nem végzett, iskolán kívüli pártoktatásban vett részt, az SZKP és a Magyar Munkásmozgalom Története tanfolyamain. Az 1958/59. oktatási évben mint propagandista Marxizmus-Leninizmus tanfolyamot vezetett. Az ellenforradalom alatt határozottan kiállt a népi demokrácia érdekében, e miatt az ellenforradalmi bizottmány felfüggesztette állásából. Cs. elvtárs jelenleg tagja a kabai községi pártbizottságnak. Tevékenyen részt vett a tsz-fejlesztési munkában, és most is aktívan támogatja a községben lévő termelőszövetkezeteket. Problémaként merül fel, hogy mivel fél lába hiányzik, nehezen tud mozogni kint a területen. Bár ez megfelelő közlekedési eszköz beállításával megoldható. A polgári és a püspökladányi járási pártbizottságok javaslata, illetve véleménye a nevezettel történt személyes beszélgetés alapján javasoljuk Cs. D. elvtársat az egyeki „Új Élet” tsz. elnökének.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.fcs. 1959. 89.ö.e. VB-ülésjegyzőkönyv, mellékletek. 1178.)

Az MSZMP Hajdú-Bihar MSZMP Megyei Káderátcsoporthoz Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a nyírmártonfalvai Toldi Miklós tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 23.

N. S. született 1922-ben Debrecenben. Agrárproletár családból származik, nős, 5 gyermeke van. A 6 elemi elvégzése után mint gazdasági cseléd dolgozott egy nagybirtokosnál. 1943-ban

mint sorkötelest, behívták katonának a kolozsvári 26/3. tüzérosztályhoz. A kiképzés után a frontra került és 1945. április 2-án szovjet hadifogságba esett. A fogságból 1947. júliusában tért haza Magyarországra. Ezt követően újra mint gazdasági cseléd dolgozott 1948 szeptemberéig. Ekkor több társával együtt megalakították az eleki „Lenin” földműves-szövetkezetet. Az 1950–54-es években a tsz elnöke, közben elvégezte a zsámbéki 1 éves tsz-elnökképző iskolát. Az 1954-es választások alkalmával a nagyhegyesi községi tanács elnökhelyettesévé választották. Azóta megszakítás nélkül ebben a funkcióban dolgozik. N. elvtárs 1948-ban lépett a pártba. Pártiskolai végzettsége nincs. A szovjet hadifogság ideje alatt végzett el egy három hónapos antifasiszta képző iskolát. Nevezett elvtárs munkáját nagy ambícióval, lelkiismeretesen végzi. Jó szervező készséggel rendelkezik. Szükséges megjegyezni, hogy néhány ezelőtt névtelen feljegyzés érkezett N. elvtárs ellen, amelyben „fekete” földhasználatról vádolták. A Debreceni Járási Népi Ellenőrzési Bizottság kivizsgálása szerint törvénytelen földhasználat N. elvtársnál nem áll fenn, sem haszonbérleti, sem kényszerhasznosított földdel nem rendelkezik. Mint problémát kell felvetni, hogy N. elvtárs a homoki területen folyó gazdálkodást nem ismeri, ezen a téren gyakorlati tapasztalatai nincsenek. Mivel azonban több évig dolgozott mint tsz-elnök, majd mint tanácselnökhelyettes, ahol elsősorban szintén a mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott, van gyakorlata a tsz szervezési és irányítási munka területén, s így megvan az alapja annak, hogy el tudja sajátítani a homoki területen történő gazdálkodáshoz szükséges ismereteket. A Járási Párt VB határozata alapján javasoljuk N. S. elvtársat a nyírmártonfalvai Toldi tsz elnökének.

(Hajdú Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.fcs. 1959. 89.ö.e. VB-ülésjegyzőkönyv, mellékletek, 19.)

Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a magyarhomorai Arany Kalász tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 23.

M. L. elvtárs született Kőrösnagyharsányban. Szegényparaszt családból származik. Nős, 2 gyermeke van. Az elemi iskola elvégzése után egy ideig édesapjának segített néhány hold föld megművelésében, majd 1939-ben a MÁV-nál dolgozott, mint pályamunkás. Ezt követően a Nagyváradi Auróra vegyészeti gyárba került segédmunkásnak. Tényleges katonai szolgálatra vonult be 1940-ben. Különböző csapattesteknél szolgált, tizedesi rendfokozata volt. Az erdélyi fronton bevetésre került, Zilahig vonult vissza, itt átöltözött civilbe és 1944

októberében hazakerült szőlőfalujába. A demokratikus rendőrség kötelékébe lépett 1945. febr. 1-én. A körösnagyharsányi őrsön teljesített szolgálatot 1946 októberéig, ekkor át akarták helyezni másik községbe, e miatt kérte a leszerelését. Ezt követően 2,5 hold juttatott földjén gazdálkodott. Alapító tagja volt 1948-ban a községben megalakult tsz-nek. 1950-ben három hónapos könyvelői tanfolyamot végzett, s aztán mint a tsz könyvelője dolgozott. 1951-ben a 14 hónapos mezőgazdasági akadémiára került, azonban a felesége megbetegedése miatt 6 hónap elteltével hazatért az iskoláról. A tartalékos tisztképző tanfolyam elvégzése után, 1952-ben hivatásos tiszt lett. A Debreceni Honvéd Ker. Pság pol. osztályán teljesített szolgálatot. Innen B. keresztesre helyezték át, lakást azonban nem tudtak részére biztosítani, e miatt kérte leszerelését. 1955 novemberében szerelt le. Ekkor belépett a mezősasi Alkotmány tsz-be, itt a növénytermelésben dolgozott, ugyanakkor a tsz pártszervezetének titkára is volt. Ellenforradalmi cselekményekben nem vett részt. Azonban politikai képzettsége, s előző beosztásához viszonyítva (pol. tiszt) nem állt ki eléggé határozottan a tsz felosztására irányuló törekvésekkel szemben. 1957 tavaszán jelentkezett az MSZMP-be. A tsz-be azonban csak 1958-ban lépett be, addig mint egyéni és mint alkalmi munkás dolgozott. 1952-ben a célhitel helytelen felhasználása miatt a tsz vezetőit, ahol dolgozott, bírói úton felelősségre vonták. M. elvtárs 6 hónapi, felfüggesztett börtönbüntetést kapott. A büntetés jelenleg nincs érvényben, időközben az ügyészség eltörölte. Jelenleg a mezősasi „Boldog Jövő” tsz tagja, kertészeti munkacsapatvezető. Mint a tsz pártalapszervezetének titkára, jó munkát végez, ugyanakkor mint propagandista is dolgozik, marxizmus-leninizmus alapjai tanfolyamot vezet. Politikai képzettsége és a tsz irányításában szerzett tapasztalati alapján alkalmas tsz-elnöki teendők ellátására. A Járási Párt VB javaslata, valamint a nevezettel történt személyes beszélgetés alapján javasoljuk M. L. elvtársat a magyarhomorogi „Arany Kalász” tsz elnökének.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP ir. 1.f. 3.f.cs. 1959. 89.ö.e. VB-ülésjegyzőkönyv, mellékletek. 1176.)

Az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a magyarhomorogi Március 15. tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1959. november 23.

O. V. L. elvtárs született 1907-ben Berekböszörményben. Agrárproletár családból származik, nő, 2 gyermeke van. O. elvtárs 1938-ig különböző uradalmakban dolgozott mint summás és

napszámos. Ezt követően feles és haszonbérleti földön gazdálkodott. A felszabadulás után részben juttatott, részben örökölt 5 kh földjén folytatta a gazdálkodást. Ez év tavaszán földjét a berekböszörményi Petőfi tsz-be vitte be. Részt vett 1945-ben a Földművesszövetkezet megalakításában és mint terményfelvásárló dolgozott a helyi földművesszövetkezetnél 1951-ig. Ezt követően járási FMSZ-titkár Biharkeresztesen. Ekkor saját kérelmére visszahelyezték Berekböszörménybe, ahol FMSZ-ügyvezető lett. Egy évvel később a Biharkeresztes és Vidéke Földművesszövetkezet ügyvezetője, itt 1955-ig dolgozott. Saját kérelmére felmentették. Belépett a berekböszörményi Szabad Föld tsz-be, ahol növénytermelési brigádvezető volt. Itt 1956 tavaszáig dolgozott, a JÁSZÖV kérésére ismét a Biharkeresztes és Vidéke FMSZ vezetője lett. Ebben a funkcióban dolgozott 1959. áprilisáig, ekkor újból kérte áthelyezését, és jelenleg a berekböszörményi FMSZ ügyvezetője O. elvtárs 1945 óta párttag. Egy hónapos pártiskolát végzett. Az ellenforradalom idején „a forradalmi bizottmány” állásából felfüggesztette, ő azonban a Munkás-Paraszt Kormány felhívására azonnal elfoglalta helyét. Az MSZMP megalakulásakor elsőik között kérte átigazolását és segítséget nyújtott a párt újjászervezésében. Mint a biharkeresztesi községi PB tagja – annak ellenére, hogy lakása Berekböszörményben volt – a pártmunkából lelkiismeretesen kivette a részét. A földművesszövetkezetnél igen komoly harcot folytatott a társadalmi tulajdon megvédéséért. Jelenleg tagja a berekböszörményi községi pártvezetőségnek, mint propagandista is dolgozik, időszerű kérdések tanfolyamát vezet. Mint problémát kell felvetni, hogy szakmai képzettsége nincs, és mivel tsz-vonalon csak rövid ideig dolgozott, e téren nincsenek kellő tapasztalatai. Mivel azonban a vezetési munkában több éves gyakorlattal rendelkezik, és a pártmunkában is vannak tapasztalatai, aránylag rövid idő alatt meg tudja ismerni a tsz vezetésével kapcsolatos problémákat, el tudja látni a termelőszövetkezet vezetését. A járási párt VB határozata és a vele történt személyes beszélgetés alapján javasoljuk O. V. elvtársat a magyarhomorogi Március 15. tsz. elnökének.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.f.cs. 1959. 89.ő.e. VB-ülésjegyzőkönyv, mellékletek. 1177.)

Jelentés a Veszprém és Komárom megyei „termelőszövetkezeti mozgalom fejlődéséről” az FM Szövetkezetpolitikai Főosztályának.
Budapest, 1960. február 1.

Veszprém megyében a keszthelyi járásban továbbra is folyik a szervezés. Türelmetlenség nem tapasztalható. A szervezési munkák következtében a következő kép alakult ki a megyében.

Új termelőszövetkezetek száma 16, új községek száma 21. Összes földterület: 59.879 kh., ebből szántó 40.759, a belépett tagok száma 4.380. Az újonnan alakult termelőszövetkezetek közül 15 már megkapta működési engedélyét, folyamatban van egy működési engedély kiadása. A földrendezések jelenlegi állása: 3 községben befejezve, 11 folyamatban, 2 engedélyezésre felterjesztve. A többi községben később történik meg a földrendezés. A gépállomásokkal a szerződéskötések jelenleg még nem folynak. A gépállomások jelenleg még a felméréseket végzik, megállapítják a szükségleteket. A szerződések megkötése február 2-től kezdődik. Az új tsz-ek közül 7-ben agronómus, könyvelő pedig valamennyi tsz-ben van. Az újonnan alakult termelőszövetkezetekben a vezetőség választások megtörténtek. A vezetőség tagjainak száma átlagosan 9 fő. Osztályidegen elemeket a vezetőségekbe egy helyen sem választottak be. A vezetők szociális megoszlása a következő: középparaszt: 40–45%, kis-paraszt: 20–25%, a többi pedig agrárproletár és egyéb. A munkaszervezetek kialakítása jelenleg folyamatban van. Vannak azonban olyan szövetkezetek, mint Borszörcsök községben, ahol ugyan a brigádvezetők meg vannak választva, de a brigád nincs kialakítva. Az ilyen munkaszervezet következtében 1959-ben 120 kh szántó megműveletlenül maradt. A túskevári Somlóvidéki termelőszövetkezetben a tagság kb. fele kétlaki. Ezek a közös munkából nem vették ki részüket. A kétlakiak olyan hangulatot terjesztettek, hogy a szövetkezetek úgyis hiába dolgoznak, mert nem kapnak semmit. Véleményem szerint a háztáji szabályozással a kétlakiakat is be lehetne vonni a tsz munkájába. A tervkészítés és a zárszámadások ideje alatt a járások nem tudtak megfelelő erőt mozgósítani a munkaszervezetek kialakítására, de több helyen, így pl. a keszthelyi járásban állandó felelős van kint a patronáló szervek részéről, akik a szervezeti megerősítést irányítják. A zárszámadások, illetve tervkészítés megerősítése után a járások is nagyobb erőt tudnak kifejteni a munkaszervezet kialakítása érdekében. Az újonnan alakult termelőszövetkezetekben a leltározások megtörténtek. Közülük 11 már megkezdte a közös munkát. Ezeken a helyeken a vetőmagvak összevitele is részben megtörtént. A többi helyeken a vetőmag összevitele vontatottan halad. Az állatok összevitele a tsz-ekben csak a tavasz folyamán fog megtörténni, azokon a helyeken, ahol a jelenlegi körülmények között megfelelő férőhelyet, és a szükséges takarmányt biztosítani nem lehet. Férőhelyek biztosítását a termelőszövetkezetek mindenekelőtt saját erőből igyekeznek megoldani úgy, hogy a nagyobb istállókat használják fel e célra. A tsz-ek saját építő brigádjainak megalakítása megfelelő szakemberek hiányában legtöbb új tsz-nél nem valósítható meg. A gazdasági felszerelések

értékelése, és a közös használatba való adása folyamatban van. Komárom megyében szintén folyik a szervezés. Néhány községben szintén befejezés felé közeledik a szervezés. Jelenleg a helyzet a következő. Újjonnan alakult szövetkezetek száma: 5, új tsz- községek száma: 9. A működési engedélyek, Bokod kivételével mindegyik tsz-ben megvannak. A bokodi tsz-nek azért nincs még kiadva, mert a felterjesztett kérelem hiányos, nem tartalmazza az alapszabálymintát. A szövetkezet-szervezés alatt ez ideig nem tapasztalt sajnálatos dolgok történtek, de csak most sikerült feltárni. Az egyik Héreg községben történt. Január 18-án este 3 szervező kereste fel A. L., 1,5 kh-dal rendelkező egyénileg dolgozó parasztot. Előtte vele még nem beszéltek. A községi tanácsba hívták. Azzal kezdték az agitációt, hogy „lépjén be”. A. még meg akarta beszélni feleségével, de ezt nem engedték. Leültették és még egy nagy kabátot adtak rá. Ők közben szerkesztettek egy jegyzőkönyvet, melyben az állott, hogy A. ellenforradalmár, alá akarták vele íratni. Ő erre nem volt hajlandó és ezután néhányszor arcon ütötték. Ezután a csizmáját levetették, és gumicsővel ütötték a lábát, majd paraszat szedettek ki vele a kályhából. Az égések még most is látszanak. Pisztollyal fenyegették, ha erről mer beszélni. M. J-t szintén arcul ütötték és a lábát rugdosták. Bokodon az egyik egyénileg dolgozó paraszt feleségére ráfogták a vadászpuskát és a házat felkutatták. A verekedők közül egyet latartóztattak, valószínűleg kém. A többit kizárták a pártból. Több felelőtlen ígéretés is elhangzott. A leltározást ez ideig Sárisápon fejezték be, a többi tsz-ben folyamatban van. A termelési tervet két tsz-ben fejezték be. A munkaszervezet kialakítása folyamatban van, a brigádvezetőket általában már megválasztották, de a brigád még nincs kialakítva. A közös munkák, egy-két tsz kivételével, nem folynak. Az állatállományt csak néhány helyen viszik össze most, a többi helyen zöldre. A takarmányt nem adják össze. A vetőmagot még egy tsz-ben sem vitték össze, különös probléma van burgonyával. A gépállomások még nem kötötték meg a szerződéseket, jelenleg még csak a szükségletek felmérését végzik. Agronómust már három új termelőszövetkezet kapott, könyvelőket viszont nem tudnak biztosítani. Földrendezés jelenleg 8 termelőszövetkezetben folyik, január 15-én kezdték meg. A közös baromfiállományt pl. úgyis ki lehetne alakítani, hogy azokban az istállókban helyeznék el, amelyek az állatállomány közös beadásával szabaddá válnak. Ezeket a tag gondozná, 10% a tagé, takarmányt és alapanyagot pedig a tsz adna. Ezután a mennyiség után a tag meghatározott mennyiségű és súlyú baromfit adna a közösbe, meghatározott elhullási százalékot figyelembe véve.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztálya, 21.ő.e. 1960. 129–131.)

Az MSZMP Pest Megyei Bizottságának tsz-elnöki kinevezései. Budapest,
1960. január 11 – február 22.

Név	Születési adatok	Korábbi fogl., beosztás	Hova helyezik	Iskola	Párt	Egyéb
M. M.	1925, Nagykőrös, középparaszti család	Borforgalmi vállalat, pincevez.	Nyársapáti tsz	Jogi egyetem (1948)	1948	Nyársapá- tiban tsz- szervező volt
S. J.	1921, Úri, szegényparaszi család	Gazdálkodó	Úri tsz	7 o., nincs szakképzett- ség, 3 hónapos pártiskola	1945	A tsz- szervezés ben mint párttitkár vett részt
V. I.	1925, Hegyháthodász, munkáscsalád	Monori állami gazdasági dol- gozó	Bényei tsz	4 polg., nincs szakképz. 1 hó pártisk., 6 hét mg. akad.	1945	Járási tsz- szervező
R. J.	1926, Nagykáta, kisparaszi család	Miniszterta- nács Titkárság szakreferense	Töki tsz	Jogi egyetem 3 éve, nincs szakképz.	1952	
H. J.	1919, Cegléd, munkáscsalád	Ásványörlő Vállalat, osztályvez.	Tápiószent- márton tsz	Technikumi érettségi, cipészfelsőrész szakképzetts. és építész- technikus, 1 hó pártisk.	1945 (1940 óta munkás- mozg.)	
K. F.	1924, Törtel, mg. munkáscsalád	Ceglédi járási kiegészítő parancsnok	Törteli tsz	3 gimn. o., 1 hó pártisk., szakk. nincs	1946	
F. S.	1912, Törökszentmik- lós, mg. munkás- család	Híradástechn. Gyár, műve- zető	Vácbotyáni tsz	3 gimn., gépjárműveze- tői szakképzettség , 5 hó pártisk.	1950	1945- 1957: BM, majd Vác- botyán- ban tsz- szervező
K. L.	1924, Vámosmikola,	Váci könnyűip.	Sződi tsz	8 ált., vasöntő szakképz., 5	1950	Sződön tsz-szer-

	munkáscsalád	részlegvez.		hó pártisk.		vező
Dr.	1911, Vác, apja	Állatforg.	Váci tsz	Jogi egyet.	Pk. (volt	
B.	120 holdas birt.	Vállalat,			kisg.)	
A.		telepvez.				
F.	1920, Bp.	Bugyi gépáll.,	Pusztavacsi tsz	(szakérettségi)	1945-59,	Tsz-szer-
Gy.	munkáscsalád	igazgató		közgazdasági	pk.	vezői
				egyetetem,		hibái és
				közgazdász		pártszerüt-
						lensége
						miatt
						zárták ki a
						pártból
D.	1920, Ordacsehi,	Szigetszent-	Szigetszentmárto	7 o.	1946	
G.	szegényparaszti	mártoni tan.,	ni tsz			
	család	vb-elnök				
D.	1922, Tura, mg.	Turai FMSZ-	Turai tsz	6 o.,	1947	
L.	munkás, tiszth.,	elnök		traktorvezetői	párttitk.	
	majd portás apa			szakképz.		
				3 hó pártisk.		
F.	1925, Úri,	Monori Jár.	Mendei tsz-eln.	2 éves mg.	1945	Mendei
M.	kisparaszti	PB politikai		szakisk., 1 hó		tsz-szerv.
	család	munkatársa		pártisk.		is,
						korábban
						tan.
						mg.o.vez.
						is
F.	1921,	Aszódi	Domonyi tsz	8 o., 5 hó	1946	Gazdasági
J.	Tiszaszentimre,	tisztior		pártisk.		cseléd,
	mg. munkás-	parancsnok				katona,
	család					majd 45-
						től rendőr
Gy.	1920, Abony,	Állatorv. tud.	Abonyi tsz	Agr. egy., agr.	1950	
S.	kisparaszti	Főisk.		mérnök		
	család	személy.				
		o.vez. (és				
		pártszervező-				
		titkár)				
K.	1907, Verseg,	HN aszódi jár.	Aszódi tsz	6 elemi, 3 hó	1951	A
J.	mg.	titkár		pártisk.		háb.előtt
	munkáscsalád					napszá-

							mos, részes- arató, 45- 49: 6 h., majd term. felvás., tanács, népfront
K. J.	1923, Nyáregyháza, mg. munkáscsalád	Gombai tanácselnök	Gombai tsz	1 o. gimn., 5 hó pártisk.	1948.		Rakodó, ÁVH, tsz- szervező pl.
K. S.	1911, Bp. munkáscsalád	Aszódi jár. tan.VB-el.	Kartali tsz-el.	6 elemi, szakképz. csapágyöntő, 3 hó pártisk.	1945		
L. I.	1922, Acsa, mg. munkáscsalád	Aszódi Járási tan. eln.hely.	Acsai tsz	6 el., 2 év mg. szakisk., szakk. mezőgazdász, 1 hó pártisk.	1951		Acsán volt gazda- jegyző, majd tan.eln. is
B. J.	1915, Tápiósüly, apja postás	Tápiósülyi FMSZ ügyvez.	Tápisülyi tsz	6 el., szakképz. kereskedő- és cipészsegéd	1945, párttitkár		Erőszak. 14 év 53- ban, tsz- szervezés- ben r.v.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.fcs. 96. és 98–99.ő.e. VB-ülésjegyzőkönyvek, 1960. január 11., február 8. és 22. Melléklet.)

Az MSZMP Pest Megyei Bizottságának javaslata a kartali tsz-elnöki kinevezésre. Budapest, 1960. február 3.

K. S. elvtársat – az aszódi Járási Tanács VB-elnökét – javasoljuk a kartali „Új Élet” termelőszövetkezet elnökének. 1911-ben Budapesten született, munkáscsaládból származik. Iskolai végzettsége 6 elemi, szakképzettsége csapágyöntő. 1945 óta párttag, 3 hónapos pártiskolát végzett. Iskolái elvégzése után különböző uradalmakban dolgozott, mint cseléd, apjával együtt. 1931-ben Gödöllőn egy bornagykereskedőnél helyezkedett el, mint

pincemunkás, majd később Budapesten a Wolfner Bőrgyárba került. 1934-ben került a Magyar Fogaskerékgyárba segédmunkásnak, majd később csapágyöntő lett, majd 1950. februárjában a gödöllői Fiúotthonba helyezték gondnoknak. 1950. augusztusától az aszódi Járási Tanács VB elnöke. K. elvtárs, mint járási tanácselnök, igyekezett munkáját megfelelően elvégezni, a megnövekedett feladatok azonban meghaladják képességeit. A kartali „Új élet” termelőszövetkezet felkérte K. elvtársat, hogy vállalja el a tsz-elnöki funkciót. K. elvtárs ezt elvállalta. Eddigi munkája, valamint nagy tapasztalata alapján javasoljuk tsz-elnöknek.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir 1.f. 3.fcs. 98.ő.e. VB-ülésjegyzőkönyv, 1960. február 8.

Melléklet.)

A Hajdú-Bihar MSZMP Megyei Káderátcsoportosító Bizottság szigorúan bizalmas javaslata a mikepércsi tsz elnökének alkalmazására. Debrecen, 1960. június 3.

K. J. elvtárs 1922-ben született Polgáron. Agrárproletár családból származik. A felszabadulás előtt cseléd volt az egri káptalannál. Tényleges katonai szolgálatra hívták be 1943-ban. Kiképzés után a frontra került, 1944-ben szovjet hadifogságba esett. Onnan 1947-ben tért haza. Rendfokozata a katonaságnál nem volt. Hazatérése után a borsósi állami gazdaságban kezdett dolgozni, mint állattenyésztési brigádvezető. Munkaközben, 1948–49-ben elvégezte a két éves mezőgazdasági szakiskolát. Ezt követően az Ohati Állami Gazdaságban állattenyésztő agronómus. Innen a Megyei Törzskönyvi Felügyelőséghez került törzskönyvvezetőnek. Átszervezés folytán 1955-ben az árkusi állami gazdaságba került, ahol mint üzemegység-vezető dolgozik jelenleg is. Párttag 1948 óta. Pártiskolát ez idáig nem végzett. Politikailag különböző szemináriumokon képezte, illetve képezi magát. Az ellenforradalom idején állandóan a munkahelyén tartózkodott és irányította az őszi munkák végzését. Az ellenforradalommal kapcsolatosan véleménye helyes volt, de azt nem merte szélesebb körben kifejteni. Általában elhúzódott az eseményektől, s csak a szakmai munkáját igyekezett elvégezni. A párt újjászervezésekor jelentkezett az MSZMP-be, mikor az a gazdaságban megalakult. Magatartása ellen komolyabb kifogás jelenleg sem merült fel. Modora kissé nyers, néha durva is, de az a tapasztalat, hogy ezt le fogja tudni vetkőzni. A Járási Párt VB határozata alapján javasoljuk K. J. elvtársat a mikepércsi Vörös Csillag tsz elnökének beállítani.

(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 1.f. 3.fcs.1960. 105.ő.e. VB-ülésjegyzőkönyv és melléklet, 48.)

A tápiószentmártoni Kossuth tsz pártszervezetének és gazdasági vezetésének felülvizsgálata. Nagykáta, 1960. február 29.

Gazdasági vezetés. Cs. L. tsz-elnök, amikor a tsz élére került, igyekezett jó munkát végezni. A tagok meg voltak elégedve a munkájával. Ez az igyekezet azonban nem sokáig tartott, a későbbi időpontban részegessé vált. Igen gyakori eset, hogy a cukrászdában iszik, és magánházakhoz is el szokott járni inni. A gazdasági vezetést elhanyagolja, pld. kukoricatörésnél a letört kukorica hetekig kint maradt a földön őrizetlenül, sőt a szalmakazal mellé is hordtak kb. 100 q-át. Így a kukorica szabad lopásnak volt kitéve. Van olyan tsz-tag, aki a kukoricáját letörletlenül a földjéről eladta és mégis tele van a padlása kukoricával. Jelenleg is olyan épületben van tárolva a kukorica, ahol nem zárható. Eltúrte, hogy V. J. tsz-tag kecskéje 60 drb. gyümölcsfát tönkretett megrágással. Ezen túlmenően V. J-nek, hogy kb. fél kh erdőt kiírtott. Nem alkalmazott felelősségre vonást V. S. vezetőségi tag ellen sem, aki már 3 hónap óta nem dolgozik a szövetkezetben. T. J. és V. J. tagok az új zetort 3 hónapi munka után szándékosan megrongálták, és nem tett az elnök ellenük feljelentést. A motort nedves istállóban tartják, ahol az egész gép rozsdásodik. Nem tett intézkedést az elnök, hogy a trágya ki legyen hordva a földekre. Olyan abrakot adatott a teheneknek, amiből 2 tehén beteg lett, bár ezt tudta, hogy az abrakba T. J. tag valami ártalmas anyagot kevert. Ezt onnan tudta, hogy a bekevert abrakot a sertésekkel akarták megetetni, de azok nem is ették meg, és azt az utasítást adta, hogy adják a teheneknek. A sertésgondozó azt is jelentette az elnöknek, hogy a sertések részére a szükségesnél több abrakot adnak ki. Cs. elvtárs azt mondta, hogy ne törődjenek vele, akkor is adják oda a sertéseknek a kimért abrakot, ha azok nem eszik meg. Önkényesen lemondta a kovácsmester munkaegységét, pld. 30 drb. patkó elkészítéséért 4.02 munkaegység jár, és ezt leredukálta 2,62 munkaegységre. A kovácsmester az eset miatt kilépett a tsz-ből. Az ilyen intézkedéssel a többi tagok nem értenek egyet. A kocsisok esetenként be szoktak a tanyáról darálás végett jönni a községbe. Ilyen alkalmakkor ittasan mennek haza este a tanyára. Velük szemben ezért semmilyen felelősségre vonás nem történik. A 186 drb hasasbirka elletésével és kellő takarmányozásával nem törődik sem a mezőgazdász, sem az elnök. Takarmányt már akkor visznek ki, mikor a dolgozók többször reklamálják. A répát hagyják, hogy a tanyában megrohadjon, mégsem adnak az állatállománynak. A kocsisok

munkakezdése reggel 7 órában van megállapítva, de sok esetben még 9 órakor sem fognak be. Törvényellenesen jártak el a földjáradék fizetésénél is, mert kh-ként 10 Ft-ot fizettek. Helytelen dolog az is, hogy a vezetőségi tagok minden vezetőségi ülésen személyenként 5 munkaegységet kapnak. A tsz ellenőrző brigád kint járt a tsz központi tanyáján és megállapította, hogy a takarmány-betakarítás a legnagyobb hanyagságra mutat, pld. a kukoricaszár kint maradt a földön és köttetlen, így a szárkupot a szél szétfújta és ott ment tönkre. A tanyába behordott kukoricaszár nincs összekupolva, hanem megrothadt. A silógödör mellé oda van készítve a kukoricaszár, valamint a marharépa is, de lesilózva nem lett, hanem a gödör mellett ment tönkre. A kibontott répaprizmánál megállapították, hogy a répanak kb. 50%-a meg van rothadva. A prizma mellett egy kocsira való réti széna szét van szórva, szalmával összekeveredve és tönkremenve. A kukoricagóré tetejét a szél megkezdte, és így a kukorica rothadásnak van kitéve. Van egy 60 fh-es szarvasmarha-istálló, ami üresen áll. A tetőcserepet a szél nagy területen róla lehányta, és így a mennyezet a beázás végett leszakadt. Az istálló vége ki van dőlve. Az istálló tönkremenetele teljes egészében gondatlanságból ered. Ugyanakkor építettek több mint fél millió ft költséggel egy új 50 fh-es istállót. Van egy 26 fh-es sertésfiasztatójuk is, amelynek a tetőzetéről a cserép több helyen hiányzik, azonban ezt nem pótolják, így ez is ki van téve annak, hogy lerothad a padló mennyezete. A termelőszövetkezetnek van egy hídmérlege, ami a kocsiszínben szétdobálva van, és hasznavehetetlenül tárolják. Megállapítást nyert, hogy a hídmérleg alkatrészei még újak. Az új istállóban a jászol kivitelezése nem felel meg a célnak, ugyanis alacsonyra van építve, a marhák egymást belelökik a jászolba, ugyanakkor a jászolba tett takarmányt kivágják az aljadzóba. Itt hibát követett el a Mezőgazdasági Osztály dolgozója, F. F. mérnök elvtárs is, aki jóváhagyta a jászolnak ilyen formában való megépítését. A takarmányozásnál lévő ajtók filungosak, és ezek az istálló párától megdagadnak, és egy-két év múlva nem lehet használni. A Bertalan-majorban lakó dolgozó parasztok felvételében önkényesen döntött a vezetőség, mert a tagsággal ezt nem tudatta, és a felvételük jóváhagyása végett közgyűlést nem hívtak össze. Cs. L. tsz-elnök elvtárs magatartásával kapcsolatban is elég sok kifogás merült fel. Pld. amikor Nagykátán értekezleten vesz részt, az értekezlet után nem a családjához megy, hanem vissza kimegy Tápiószentmártonba és különböző helyeken italozik. A zárszámadás előtt újságírók jelentek meg a tsz-ben. Cs. elvtárs akkor is olyan ittas volt, hogy az újságírók nem tudtak vele tárgyalni. 1960. február 27-én a marhaszállítás alkalmával szintén leittasodott és másnapra beteget jelentett. A község dolgozó parasztjai azt beszélik, hogy a tsz-elnök B. L. volt tsz-elnökkel igen gyakran esti időszakban végig dalolja a falut. Egy alkalommal megjelent F. Gy-nél disznótoron, ahol annyira leittasodott, hogy hazafelé menet a

motorkerékpárral felborult. Az arra lakó asszonyok az egyik házhoz bevitték és lefektették. A motorkerékpárt V. L. tsz-tag elvitte és addig motorozott vele, amíg a benzin ki nem fogyott. Ugyanakkor a motorlámpának az üvegét is összetörte. Amikor a bizottság a Cs. elvtárs felé ezeket a dolgokat felvetette, Cs. elvtárs kijelentette, hogy ő nem tartja ezeket hibának. A fenti hibákért felelős H. elvtárs, aki mezőgazdász a tsz-ben. Ugyanis nem tesz semmit a hibák kiküszöbölése érdekében, és nem törődik azokkal a feladatokkal sem, amiket neki, mint agronómusnak volna kötelessége elvégezni. A tagság magatartásában is van elég sok hiba. Pld. K. P., a daráló vezetője ittás állapotban azzal kérkedik, hogy Cs. elvtárs a kezében van, de nem nyugszik addig, amíg az agronómus is a kezében nem lesz. Cz. A., a fűrészgép kezelője naponként csak annyit fűrészsel, amennyinek a munkadíját aznap meg is issza. A munkafegyelem a tsz-ben nem megfelelő. Másfél hold dugványrépát és 4 kh marharépát 16 ember 2 hónapig szedett ki. A dugványrépát a kisedés alkalmával beletördeltek a földbe, és így azt újból kiültetni nem lehet. Ezt látta az agronómus is, azonban ez ellen semmit nem tett. A tsz-tagok egymás hibáját bírálni nem merik, mert azt mondják, akkor az illető bosszúból még több kárt tesz. Ilyen eset volt azokkal szemben, akik a zetort tönkretették. K. P. darálás, saját felelősségére a tsz darálójában egy lány alkalmazottat tart. Ugyanakkor ő munkaidő alatt a cukrászdában iszik. A kukoricatörés alkalmával a tsz-tagsága 40 nap alatt 152 munkanapot igazolatlanul hiányzott. Cs. elvtárs erre vonatkozólag kijelentette, hogy nem baj, mert levonták mindegyiktől a 60 forintot naponként. Azonban Cs. elvtárs nem veszi azt figyelembe, hogy 427 munkanapot idegen munkaerővel végeztetett el, és ennek kifizettek 185 q kukoricát. Június-július hónapban tartott bankvizsgálat alkalmával megállapításra került, hogy naponta a tejre 40–50 ft volt a ráfizetés. Ez mind a helytelen gazdálkodás következménye. Az ellenőrző bizottság 1959. évben nem működött, K. elvtárs, mint a bizottság elnöke, nem hívta össze egyszer sem az ellenőrző bizottságot, és az ellenőrzést nem tartották meg. A vizsgálatot végző bizottság javaslata: 1. V. J. párttitkár elvtárs a bizottság véleménye szerint a titkári teendőket a termelőszövetkezet felfejlesztéséig el fogja tudni látni. Azonban javasoljuk, hogy figyelmeztetésben részesüljön az eddig elkövetett hibák miatt. 2. V. J. és B. L. párttagok szigorú pártbüntetést kapjanak a részegeskedés miatt. 3. Javasoljuk, hogy a pártvezetőség kollektívan vezessen, tekintettel arra, hogy V. J. párttitkár rokonsága nagy és az egy személyes vezetés mellett támadó felületet hagy. Az egy személyes vezetés egyébként is pártszerűtlen. 4. Javasoljuk, hogy Cs. L. tsz-elnököt vonják felelősségre anyagilag is, mivel a hibákért nagymértékben felelős, és az nem teljesen gondatlanságból ered. 5. Javasoljuk H. J. agronómus leváltását, mert a rábízott feladatokat hanyagul végzi, és a tsz tagsága nem szereti. 6. Javasoljuk T. J. és T. M. tsz-tagoknak a tsz-ből való kizárását azért, mert részegesek, nem

dolgoznak és megsértették a szövetkezeti törvényt azzal, hogy másokat is visszatartanak a munkában. 7. Helyesnek tartanám id. V. S. éjjeliőr leváltását, tekintettel arra, hogy a központi tanyán lakók a családjához tartoznak. Így véleményünk szerint ez akadályozza a megbízatásának pontos teljesítésében. 8. Javasoljuk F. F. mérnök, mezőgazdasági osztályon dolgozó elvtárs figyelmeztetését abból a szempontból, hogy a következő időben körültekintőbben vizsgálja felül az építkezéseket, és tárgyalja meg, hogy helyes-e a kivitelezési mód, és amennyiben nem felel meg a célnak, változtassanak rajta.

(Pest Megyei Levéltár, MSZMP-ir. 8.f. 1960. 2.ő.e. VB-ülésjegyzőkönyv, 43–48.)

Kimutatás a 3.004/1/1959. és a 3.004/2/1959. Korm. sz. hat. alapján a tsz-be kihelyezett elnökök, mezőgazdászok és könyvelők, valamint a 6/1958. FM sz. rendelet alapján alkalmazott mezőgazdászok, továbbá a 32/1959. FM sz. r. alapján tsz-eknél alkalmazott volt községi és fmsz-mezőgazdászok és könyvelők létszámáról (1). Budapest, 1960. június 30.

<i>Me gye, város</i>	<i>Tsz- be átcsop- ortosít- ott</i>	<i>Tsz- be átcsop- ortosít- ott</i>	<i>Tsz- be átcsop- ortosít- ott</i>	<i>Tsz- be átcsop- ortosít- ott</i>	<i>Tsz- be átcsop- ortosít- ott</i>	<i>Fmsz- tól és közs. tanács- tól átke- rült</i>	<i>Fmsz- tól és közs. tanács- tól átke- rült</i>	<i>Rend. alapján alkalm.</i>	<i>Rend. alapján alkalm.</i>	<i>Lét- szám</i>	<i>Lét- szá- m</i>
	Enge- délye- zett	Elnök	Me- zőgaz- dász	Köny- velő	Össze- sen	Mező- gazdász	Köny- velő	Enge- délye- zett	Tényle- ges	Enge- dély- zett	Tén- y- leg- es- zett
Bara- nya	143	56	37	9	102	28	3	20	20	194	153
Bács	161	43	87	28	158	8	3	60	69	232	238
Békés	148	46	61	18	125	18	5	52	41	223	189
Bor- sod	121	41	43	35	119	56	14	38	32	229	221
Cson	139	31	67	36	134	12	4	42	46	197	196

dc_104_10

grád											
Fejér	132	35	48	38	121	33	9	44	34	218	197
Győr	156	50	73	20	143	33	3	50	43	242	222
Hajdú	141	44	36	35	115	10	0	56	63	207	188
Heves	132	32	43	26	101	41	4	20	17	197	163
Komá	74	10	30	25	65	11	1	15	16	101	93
-rom											
Nóg	76	21	29	9	59	21	9	17	20	123	109
rád											
Pest	158	68	43	40	151	25	1	56	70	240	247
So	172	38	94	26	158	66	19	32	27	289	270
mogy											
Sza	171	57	70	40	167	33	18	70	65	292	283
bolcs											
Szol	141	33	44	5	82	35	1	100	77	277	195
nok											
Tolna	125	36	60	29	125	41	19	29	49	214	234
Vas	130	26	36	12	74	30	15	31	17	206	136
Vesz	199	74	63	46	183	88	22	27	27	336	320
prém											
Zala	138	49	46	34	129	42	6	17	17	203	194
Buda	24	7	9	6	22	1	0	10	8	35	31
pest											
Debre	6	2	3	0	5	0	0	8	10	14	15
cen											
Mis	0	1	0	0	1	0	0	1	0	1	1
kolc											
Pécs	0	0	0	1	1	0	0	1	0	1	1
Sze	0	0	1	2	3	0	0	4	4	4	7
ged											
Tarta	263									263	
lék											
Össze	2.950	800	1023	520	2.343	632	156	800	772	4.53	3.9
sen										8	03
Ebből		330	449	343	1122						
1960.											
I.-II.											
ne											
gyed											
évi											

kihe- lyezés	

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztálya, 1960. 17.ö.e. 57.)

A KB Mezőgazdasági Osztályának feljegyzése a káderátcsoportosításról
(akik már illetményt kapnak) 2. Budapest, 1960. július 21.

<i>Megye, város</i>	<i>Engedélyezett létszám</i>	<i>Betöltött létszám</i>	<i>Fel használt létszám</i>	<i>nem</i>	<i>%</i>
Baranya	143	103	40		28
Bács	161	158	3		2
Békés	148	125	23		16
Borsod	121	120	1		1
Csongrád	139	137	2		1
Fejér	132	121	11		8
Győr	156	143	13		8
Hajdú	141	115	26		18
Heves	132	101	31		23
Komárom	74	65	9		12
Nógrád	76	59	17		22
Pest	158	151	7		4
Somogy	172	158	14		8
Szabolcs	171	167	4		2
Szolnok	141	82	59		42
Tolna	125	125	0		0
Vas	130	74	56		43
Veszprém	199	183	16		8
Zala	138	129	9		7
Budapest	24	22	2		8
Debrecen	6	5	1		17
Összesen	2.687	2.343	344		13

Engedélyezett	2.950	(263	2.343	344	12
összes	tartalék)				

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztálya, 1960. 17.ö.e. 58–59.)

A bársonyosi KISZ-titkár levele régi, pártbizottsági ismerősének a helyi tsz-ről.⁸ Bársonyos, 1961. január 5.

Tudomásomra jutott, hogy Dénes bácsit érdekli a bársonyosi tsz állása. Ebben a levelemben szeretnék egy pár sorban írni a termelőszövetkezet gondjairól, bajairól. Bizony itt talán az országban a leggyengébben gazdálkodó tsz van. Itt csak gondok és bajok vannak. Példa erre, hogy az 1960-as gazdasági év lezárult és a tsz-nek egyáltalán nincs pénze, sőt, még adósságai vannak, pedig előleget úgy természetbelit, mint pénzt általánosan nem osztottak. A tagság nagyon el van keseredve, mert a zárszámadástól sem várhat semmit. 1959-ben, mikor a falu a közös gazdálkodás útjára lépett, számolt minden tag az első évi nehézségekkel, de abban reménykedett, hogy a második év majd jobb lesz. Ebben nagyot csalódtak, mert a második sokkal rosszabb volt, mint az első. Ha ez így megy tovább, előreláthatólag az idei is csak ilyen lesz. Ennek az okát a vezetőség abban látja, hogy a vezetőség nem jól irányítja a gazdaságot. A tagságot itt nem kérdezik meg, hogy mi, hogyan lenne jó, itt, amit a vezetőség elhatároz, annak úgy kell lenni. A tagság egyáltalán nem tud semmit, hogy a [?] mennyi gabona van, vagy a pincében mennyi bor van. A borkezelő pedig egy csendőr volt, aki egyáltalán nem tartozik a vezetők közé a múltját nézve. A vezetők a tagság tudta nélkül többször mutatkoznak a pincében, s járás és a megye kiküldöttei társaságában. Arról a tagságot sose tájékoztatják, hogy mennyi a borkészlet és mennyi fogy el. Pld. az 1959-es fehérbor a pincében 1.269 liter volt, ebből az 1960. év végi leltárnál csak 439 litert vettek fel. Ebből kb. 480 literrel nem

⁸ A „Dénes bácsinak” szólított személy az MSZMP XIX. kerület pártbizottságáról a levelet ezzel a kommentárral küldte tovább: „Ezt a levelet egy, az illegalitásból ismert elvtárs jutatta el hozzám, arra kérve, ha módomban van, tegyem szóvá valahol, annál is inkább, miután ő bársonyosi, gyakran jár le oda, illetve a földosztást pártmegbízásból annak idején ő hajtotta végre. A levél írója H. D., az ottani KISZ-titkár (társadalmi munkában), aki egyébként Győrben dolgozik. Arra kérnélek, nézessétek meg, s ha van benne igazság, van javítani való, legyen elősegítve a hiba kijavítása.” (Magyar Országos Levéltár, M-KS-288. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztálya, 1961. 12.ö.e. 67.)

tudnak elszámolni. A terményraktáros a tagsághoz képest csodálatos módon tud állatokat hízlatni. Ez nem is csoda, hiszen a daráló az ő udvarában van, és ő kezeli, akit a szomszédja ellenőriz, hogy mennyi takarmányt visznek oda a raktárból darálni, és mennyit visznek el az etetőbe. A két szomszéd pedig igen jól megérti egymást. Sajnos, az agronómus is csak a borospoharat szereti emelgetni, de a gazdasággal nem sokat törődik, és mindent fordítva csinál. 50 kh maglucerna kint van még a földeken, még azt sem csépelték el, pedig össze van gyűjtve. A szerződött vetőmagot, amit ennek elvetésére felvettek, még azt sem tudták visszaadni. Amit a cukorrépáért kaptak volna, azt az agronómus vetőmagjaira számolták el. Így a tagság még cukrot nem kap. A krumplit is a tagság idejében felszedte, és a földeken ki is válogatta, de ez kint megzöldült, és behordás után prizmában rakva, az is elrohad. A vezetőség is a kukoricaszedést csak dec. 15. után engedélyezte a tagságnak, és mérés nélkül raktározzák. Így a raktáros könnyen hízlat. Egyes vezetők háztájiföldet is többet kaptak az engedélyezetttnél. Pld. P. M. brigádvezető, aki 1.700 nöl kukorciaföldet és 600 nöl szőlőt kapott. B. F-nek is a Budapesten lakó fia hazajött az ősszel, és a VB-elnök hozzájárulásával leszüretelt kb. 500 nöl szőlőt, amit a tagság munkált meg. Több hasonló esete van még a VB-elnöknek a személyeskedéseivel. Még nagyon sokat tudnák írni, de ebből talán már megértheti a bársonyosi tsz sorsát. Ha a vezetők továbbra is ilyenek lesznek, akkor jobbat nem remélhetünk. Majd ha lesz ideje, jöjjön el, és akkor bővebben elbeszélgetünk. Boldog új évet kívánok. Sokszor csókolja Mancini és Dénes bácsit.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1961. 12.ő.e. 68–69.)

Egy tsz-párttitkár levele a földjáradékról az MSZMP VIII. kongresszusára. Homokmégy, 1962 novembere.

Egy másik problémám pedig az lenne, hogy a termelőszövetkezetünk harmadik éves, nagyon gyenge volt eddig, mert nagy gazdákból tevődik össze, 30%-ban, akik szabotálták a munkát eddig. Mivel a munkaegység értéke csak 9 forint volt, így a közgyűlés hozott olyan határozatot, hogy a földjáradékot munkaegységre osztjuk szét. Így is volt 2 évig. Most a harmadik évben pedig törvény szerint ki kell osztani a földjáradékot. Most az a baj, hogy a tsz-ben 20% szegény ember dolgozott eddig legjobban, akinek nincs vagy csak nagyon kevés földjáradék járna, ezeknek az elvtársaknak sok a munkaegységük. Most visszamenőleg le kell vonni tőlük az eddig kiosztott pénzt, ami nagyon sérelmes, mert megint csak az kapja a pénzt,

aki nem dolgozik. Ezért most a pártmunkát is nagyon nehezíti, mert most a legjobb dolgozó tagok is nem úgy végzik a munkát, ahogy kellene. Egyenként kell rábeszélni őket a munkára, egy-egy dolgozónak van 1.500 forint túlelőlege. Kérem az elvtársakat, hogy mit csináljak most. És arra is kérem az elvtársakat, hogy javasolják már rövid időn belül a földjáradék eltörlését, mert ez csak nehezíti az egységes falusi osztály kialakítását. Mert a régi nagy gazdák megint herék lesznek, megélnék a földjáradékból.

Nádas Gáspár 1962. november 27-én írt válasza: Levelére, amelyben a földjáradék fizetésének eltörlését javasolja, a következőket válaszoljuk. A VIII. Kongresszus az Irányelveket megvitatta és kisebb módosításokkal határozattá emelte. Így a Kongresszus határozata a földjáradék fizetését továbbra is kötelezővé teszi. A termelőszövetkezet közgyűlése az elmúlt két évben is – ha erre nem volt a földművelésügyi minisztertől engedélye – szabálytalanul járt el, amikor nem fizette a földjáradékot. Azt javasoljuk, hogy a túlelőlegezés problémáját beszéljék meg a járási pártbizottsággal és a járási tanáccsal.

(Magyar Országos Levéltár, M-KS-288.f. 28.cs. MSZMP KB Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1962. 19.ő.e. 170–171.)